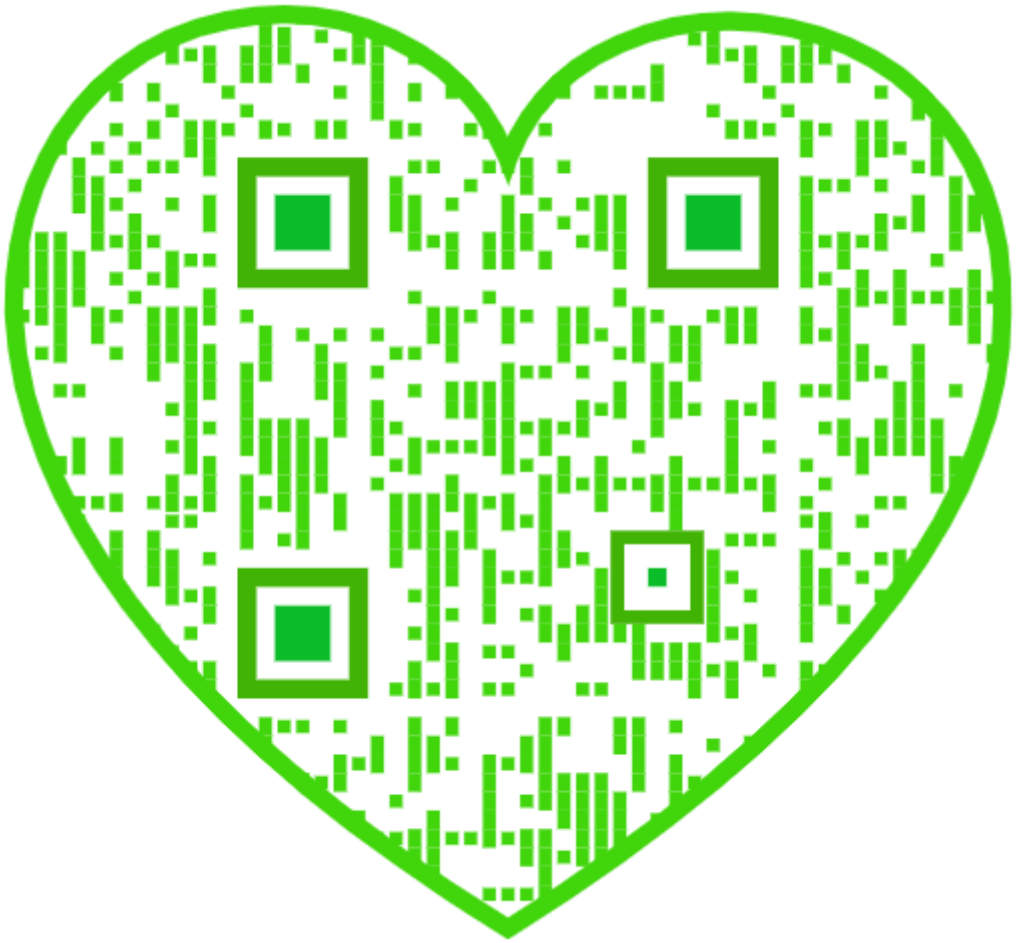
De Gids. Jaargang 58

bron
De Gids. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1894

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001189401_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS

De wederopluiking van het Katholicisme in Noord-Nederland, omstreeks den aanvang der XVIIe eeuw.

In October van het jaar 1608, toen in Den Haag, na het afspringen van den vredehandel, over het sluiten van een langdurig bestand met den Spanjaard onderhandeld werd, schreef Jeannin, de Fransche gezant, die met onze invloedrijkste staatslieden dagelijks confereerde, dat indien het tot een Bestand mocht komen en dan aan de katholieken niet op enkele plaatsen althans vrije godsdienstoefening werd toegestaan, groote moeilijkheden te voorzien waren. ‘Maar,’ schrijft hij, ‘de Staten zullen daartoe wel niet besluiten, sommigen niet uit onbescheiden geloofsijver, de overigen omdat zij vertrouwen, dat met het tegenwoordige geslacht het katholicisme onder hen van zelf zal uitsterven.’

Welk een treurig, steeds toenemend verval der katholieke kerk moet het geweest zijn, dat aan haar vijanden zulk een vertrouwen kon inboezemen!

Eenige jaren vroeger, in 1602, had echter de Vikaris Apostoliek, Sasbout Vosmeer, in een hoogst merkwaardig verslag van den staat der Kerk binnen zijn gebied, dat hij aan den Paus voorlegde, een gansch andere verwachting uitgesproken. ‘Wij blijven hopen,’ had hij gezegd, ‘op een eindelijk herstel van den godsdienst hier te lande, niet zoozeer om de overwinningen onzer vorsten, ook niet voornamelijk om de neiging des volks tot al wat recht is, maar bovenal omdat wij zien dat een zoo groote schare van veelbelovende jongelingen, kinderen veelal van kettersche ouders, sommige zelfs van predikanten onder de ketters, als door den goddelijken geest gedreven, terugkeert tot het rechtzinnige geloof.’

Hoe tegenstrijdige inzichten in de toestanden van den tijd en in de toekomst, die zij voorbereidden! Aan het eind der XIXe eeuw behoeft niet gevraagd, aan welke zijde juist werd gezien en naar waarheid voorspeld.

Ik wil trachten begrijpelijk te maken, hoe op dat tijdstip verstandige mannen, uit ver uiteengelegen oogpunten waarnemende, tot zoo scherp tegenstrijdige beoordeelingen van hetgeen onder hen voorviel en gaande was, bijna noodzakelijk komen moesten. En tevens, waaraan het is toe te schrijven, dat de uitkomst Vosmeer in het gelijk en Oldebarnevelt's vrienden in het ongelijk heeft gesteld.

Ik kan dit beproeven, omdat ik thans over veel meer hulpmiddelen beschik dan een dertig jaar geleden het geval zou zijn geweest. Het herstel der roomsche hierarchie (waartoe de hand geleend en waarvoor geleden te hebben de liberale staatspartij naar mijn oordeel tot blijvende eer verstrekt) heeft ook voor de geschiedenis der kerk en van den staat goede vruchten gedragen. Onder de bescherming van den Aartsbisschop van Utrecht en den Bisschop van Haarlem worden sedert 1873 en 1875 twee tijdschriften of verzamelwerken, de B i j d r a g e n v o o r d e g e s c h i e d e n i s v a n h e t B i s d o m v a n H a a r l e m en het *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom van Utrecht*, geregeld uitgegeven, en daarin een schat van autentieke stukken en een aantal verhandelingen, uit meestal onuitgegeven of nog niet gebruikte bescheiden saamgesteld, onder de oogen van belangstellenden, ook onroomsche, gebracht. Daaronder munten in belangrijkheid voor de algemeene geschiedenis van het vaderland de R e l a t i o n e s uit, de Verslagen, die door de Vikarissen Apostoliek en andere aanzienlijke geestelijken van tijd tot tijd hetzij aan den Paus in persoon, hetzij aan de Kardinalen de propaganda werden overgelegd, en die zich thans in het oorspronkelijk te Rome in de Vatikaansche Bibliotheek, en in afschrift niet zelden hier te lande in een of andere verzameling bevinden. Zij worden in de genoemde tijdschriften niet stelselmatig naar hun tijdsorde gedrukt; hetgeen voorhanden is of aan den dag komt wordt zonder dralen meegedeeld. Van meerdere uit den vroegsten tijd is ons het bestaan, maar meer ook niet vooralsnog, bekend. Het is echter te hopen en te verwachten

dat, nu het gebruik der Vatikaansche Archieven in den laatsten tijd zooveel gemakkelijker is geworden, een geregeld navorschen en opsporen van hetgeen wij inzonderheid begeeren spoedig zal aanvangen. Want, hoe dankbaar wij zijn voor hetgeen de Bijdragen en het Archief ons schenken, erkend moet het worden dat daaronder veel is, wat zonder groote schade voor bescheiden van meer algemeene strekking plaats had kunnen maken.

Zooals het doorgaans gaat, de nieuwe bescheiden vullen niet alleen de oude, die wij sedert lang bezaten, aan; zij doen ook deze eerst recht begrijpen en waardeeren. Eerst sedert wij door de Relationes goede duidelijke overzichten van den toestand in het algemeen op zekere, van elkander niet al te ver verwijderde, tijdpunten bezitten, kunnen wij uit de oude klassieke werken van Van Heussen, de Batavia sacra en de Historia Episcopatuum (in het Nederlandsch door Van Rijn vertaald en hier en daar vermeerderd), en van zoo veel andere, onder welke ik alleen nog de Quinque Tractatus historici van Broedersen noemen wil, het volle nut trekken. Als een nalezing op die terecht beroemde werken hunner voorvaderen hebben onlangs de Oud-Katholieken ook hun Bijdragen voor de geschiedenis van de Roomsch-Katholieke Kerk in Nederland in het licht gegeven, en daarin veel dat Broedersen had weggelaten uit de uitgebreide briefwisseling van den eersten Vikaris Apostoliek meegedeeld. Ook in hun tijdschrift, de Oud-Katholiek, verschijnen nu en dan (doch niet zoo vaak als wij wenschen zouden) berichten en opstellen van historischen inhoud. Van protestantsche zijde is door den heer Dr. Knuttel thans een groot werk over De(n) toestand der Nederlandsche Katholieken ten tijde der Republiek op touw gezet, waarin al die nieuwe en oude bouwstof, met de meeste vlijt en nauwkeurigheid verzameld, ineen geweven en tot een volledig tafereel verwerkt wordt. Het eerste deel, kort geleden uitgekomen, geeft van het geheel, naar welks voltooiing wij hunkeren, de beste verwachting.

Ook ik wensch tot de uitbreiding onzer kennis in dezen mijn bescheiden deel bij te dragen, en doe daarom dezer dagen een breed uittreksel uit de nog altijd ongedrukt gebleven Annalen van Frans van Dusseldorp het licht zien. De schrijver, een Leidenaar van goede familie, eerst rechtsgeleerde, later geestelijke, heeft de jaren, wier voornaamste voorvallen hij in het

latijn beschrijft en uit zijn ultra-katholiek oogpunt beoordeelt, van 1566 tot 1616, beleefd. Veel in zijn lijvig handschrift, dat uit oorzaken, die het hier niet noodig is op te halen, tot op onzen tijd toe zoo goed als verborgen heeft gelegen, schijnt thans verouderd en waardeloos geworden, maar niet weinig toch ook heeft zijn historische waarde voor ous behouden; en des schrijvers oordeelvellingen althans verdienen nog steeds onze aandacht en overweging. Daarom heb ik na rijp beraad, met weglating van het overtollige en nuttelooze, al wat mij voorkwam nog steeds belangrijk te zijn, en inzonderheid al wat over den toestand onzer katholieke landgenooten en hun verhouding tot de protestanten licht verspreiden kan, bijeen gevoegd en in een bundel saamgevat, die weldra in de reeks der Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht verschijnen zal.

Het zijn deze Annalen en de studie, welke ik om hun uitgaaf te bezorgen gemaakt heb, die mij thans aanleiding geven tot het schrijven van dit opstel. Het zij mij vergund meteen die uitgaaf in de aandacht mijner lezers aan te bevelen. In de uitvoerige Inleiding zullen zij veel aantreffen, dat tot uitbreiding van het overzicht, waartoe ik mij hier bepaal, dienen kan; en bij Dusseldorp zelven, een tijdgenoot en een medewerker aan de machtige beweging, die het vernederde katholicisme weer omhoog hief, zal hij met forsche felle kleuren geschilderd zien, hetgeen ik hier slechts in groote, maar naar ik mij vlei juister geteekende, omtrekken wil trachten te schetsen.

I.

Toen de kerkelijke onlusten hier te lande openlijk begonnen uit te breken, laat ons zeggen op het oogenblik toen Koning Philips Nederland voor Spanje verliet en meteen de tijding van het oprichten der Nieuwe Bisdommen zich door het land verbreidde, in 1559 derhalve, zag het er met de kerk in Noord-Nederland al zeer droevig uit. Juist die treurige toestand was de hoofdreden, waarom de Landsheer en de Opperkerkvoogd de handen ineen hadden geslagen om een nieuwe, meer uitgebreide en vooral beter georganiseerde hierarchie in het leven te roepen. Staatkundige bedoelingen waren hierbij ongetwijfeld ook in het spel; maar die mogen wij thans voorbij zien. Verbetering van het kerkelijk leven was bij Koning zoowel als

bij Paus de hoofdzaak. En die verbetering was dringend noodzakelijk. Heel Noord-Nederland, al het grondgebied ongeveer ten noorden van Maas, Waal en Schelde, was aan één bisschop, dien van Utrecht, toevertrouwd. Een kerkvorst, blakende van geloofsijver en met meer dan gewone bekwaamheden begaafd, omringd van een zijner waardigen staf van geestelijken, zou misschien in staat zijn geweest om een zoo uitgestrekt en in sommige streken buitengewoon dicht bevolkt grondgebied naar behooren te regeeren en in den geloove op te bouwen. Maar mannen van dien stempel, altijd zeldzaam, hadden in den laatstverloopen tijd elkander op den zetel van Utrecht niet opgevolgd. Het waren wereldlingen geweest die toen het Sticht regeerden, door tijdelijke belangen van hun kerkelijke plichten afgetrokken, en die zich om de zielen hunner onderdanen en om het heil der kerk minder bekommerden. En de lagere geestelijkheid, die zij hadden moeten leiden, en die weerkeerig hen had moeten steunen, was, op zeldzame uitzonderingen na, verwereldlijkt zooals zij. Het verval der kerk, gansch Duitschland en gansch Europa door, was hier te lande niet het minst diep en in het oog loopend. In de bul van oprichting der Nieuwe Bisdommen wordt van dien onvoldoenden toestand eenig gewag gemaakt. Maar meer nadrukkelijk en in bijzonderheden spreekt de eerste Vikaris Apostoliek, in zijne I n s i n u a t i o van 1602, er van. Hij zegt, dat onmiddellijk voor het uitbreken der onlusten, dus in den tijd dien wij op het oog hebben, in Groningen, Vriesland, Overijsel en Gelderland het kerkelijk leven en de kerkelijke tucht jammerlijk verwaarloosd waren, zoo zelfs, dat in de afgelegen streken, op de eilanden, de lieden van God en de sacramenten niet wisten. Wij begrijpen ook licht, dat in de halve eeuw, die onder de Geldersche oorlogen verstreken was, het kerkelijk verband tusschen de bisschopsstad en de noordoostelijke provinciën afgebroken was geworden, en dat de dorpspastoors, meestal lieden zonder kennis of beschaving, zonder verheffing van welken aard ook, aan zich zelf overgelaten, van de zielezorg al heel weinig werk hadden gemaakt. In het Sticht zelf en in eigenlijk Holland was het iets beter gesteld en het verband der geestelijken onder hun overheden iets beter bewaard gebleven. Maar een nieuwe krachtige organisatie was toch ook daar een dringend vereischte, vooral op een tijd waarin velerlei kettersche leerstellingen uit de aangrenzende landen ingevoerd en aan vele plaat-

sen gepredikt werden. De hierarchie van 1559 was bestemd om in dien toestand verbetering te brengen. De al te uitgebreide diocese werd in meerdere van matigen omvang gesplitst. Onder den tot Aartsbisschop verheven prelaat van Utrecht werden te Middelburg, Haarlem, Deventer, Leeuwarden, Groningen zetels voor nieuwe bisschoppen opgericht. In tegenwoordig Noord-Brabant daarenboven te 's Hertogenbosch, en in het overkwartier van Gelderland te Roermond, werden insgelijks nieuwe bisschopszetels gevestigd, aan den Aartsbisschop van Mechelen ondergeschikt. Indien al die nieuw te benoemen prelaten hun heiligen plicht ter harte namen, zich met hun lagere geestelijkheid in nauwe en gedurige verbinding stelden, de tucht, die alles te wenschen overliet, verscherpten, voor de zedelijkheid zorgvuldig waakten en kennis en rechtzinnigheid aankweekten, dan was beterschap allengs te wachten, eerst bij de geestelijkheid, die het voorbeeld diende te geven, en eindelijk ook bij de verwilderde gemeente. Maar vóór alles moesten de bisschoppen op hun zetels worden bevestigd; en dat stuitte aanvankelijk op groote bezwaren. De reden was, dat noch bevolking, noch plaatselijke overheden, noch geestelijkheid zelfs de voorgenomen hervormingen wenschten, waarvan zij zich èn voor hun financiën èn voor hun vrijheid niets dan kwaads voorspelden. Zij zagen in de nieuwigheid, die hun van den Paus over de bergen en van den Koning over de zee werd opgedrongen, weer een van die maatregelen, waardoor hun oude herkomen, hun voorvaderlijke vrijheid, hun dierbare privilegiën geschonden en verkort plachten te worden; en zij bedienden zich van alle middelen, die de spitsvindigheid van kerkelijke en wereldlijke rechtsgeleerden hun aan de hand kon doen, om de intrede der nieuwe bisschoppen tegen te houden zoo lang mogelijk. Nergens was dan ook de hierarchie nog volkomen ingeburgerd, toen haar de zegevierende opstand alweer verdrijven en uitbannen kwam.

Ook was de keus der eerste dignitarissen over het geheel niet gelukkig geweest; niet geschied met het oog op de heilige en teedere zaak, die zij moesten behartigen. Met uitzondering van den bischop van Iperen, Martin Rijthove, stelden allen de verwachting te leur: zoo schrijft in 1564 de Landvoogdes aan den Koning. Al dadelijk was de man, die als Primas en Aartsbisschop van Mechelen aan het hoofd der gansche hierarchie optrad, de Kardinaal Granvelle, meer staatsman dan kerkvoogd.

Hij was doordrongen van den geest, dien men juist uit de kerk verdrijven wilde, en leefde in het oog loopend onzedelijk. ‘De Koning weet beter dan ik, schrijft de Landvoogdes naar Spanje, welk leven de Kardinaal leidt, en welk voorbeeld hij geeft.’ En om ons verder tot Noord-Nederland te bepalen, de Aartsbisschop van Utrecht, een Schenck van Toutenburg, had zijn verheffing voornamelijk te danken aan de diensten, door zijn vader op het krijgsveld bewezen; geloofsijver bezat hij niet; hij stond voor vadsig en geldgierig bekend. De eerste bisschop van Haarlem, Nikolaas Van Nieuwland, was een dronkaard en volkomen ongeschikt, zoodat hij dan ook al spoedig weer aftrad. Onder de overigen was er niet één, die de middelmatigheid te boven ging. Na Rijthove onderscheidde zich wel het gunstigst de bisschop van Roermond, Lindanus of Verlind, een Dortenaar van goeden huize. Hij was vurig katholiek, fel bestrijder der protestantsche ketterij, doch met een open oog voor het diep bederf der kerk, van haar geestelijkheid in de eerste plaats, en overtuigd van de behoefte aan een diep ingrijpende hervorming. Het is een somber tafereel, dat hij in zijn uitgegeven geschriften en in zijn vertrouwelijke memoriën van het zedebederf der priesters ontrolt. In 1568 wendde hij zich met zijn A p o l o g e t i c u m tot de Duitschers in het gemeen, maar hetgeen hij van hun geestelijkheid getuigt had hij in het bijzonder bij de Nederlandsche opgemerkt. Wat kan, vraagt hij, de prediking uitwerken, als het voorbeeld van den prediker daarmee in strijd is? De zedeloosheid der roomsche geestelijken heeft de deur geopend voor de kettersche leeringen. Die leeringen te bestrijden, wat kan het baten, zoolang het onreine, ongebonden, liederlijke leven der geestelijken van alle rangen voortduurt. Vooral de rijke kanunniken der kathedraal-kerken, met hun weelde, hun geldzucht, hun aanmatiging, hun feestgelagen en talrijke bijzitten geven ergernis. Maar ook de abten en hun kloosterlingen, die niets dan den naam en den kap aan zich hebben van hun stand. Hadden de kerkvoogden vroeger geluisterd naar hetgeen een man als Erasmus en meer anderen, die waarlijk niet tot de slechtsten behooren, nu eens vermanende, dan weer spottende hebben aangemerkt; hadden zij de misbruiken, die zich aan de heilige gebruiken allengs gehecht hebben, afgesneden en de naar bijgeloof riekende gewoonten (hij schijnt, volgens een kantteekening, de beelden en bede-

vaarten op het oog te hebben) teruggebracht tot hetgeen zij oorspronkelijk waren, de brand zou voorkomen zijn, - die ook nu nog lichtelijk te blusschen ware, indien men gelijke middelen wilde aanwenden.

Tien jaren later was de toestand nog niet verbeterd. In een memorie, in 1578 opgesteld, klaagt Lindanus opnieuw, vooreerst over sommige der nieuwe bisschoppen, die aan hun verwanten het goed der kerk verkwisten en zich wel wachten de verkeerdheden in hun ondergeschikten te straffen, waaraan zij zelf zich insgelijks schuldig maken. Maar vooral over de weelde en losbandigheid der kanunniken, hun bijzitten, die zij, als waren het hun echtgenooten, meegenoodigd willen hebben waar zij te gast gaan, over hun simonie en geldgierigheid heeft hij veel te klagen. Toen in 1576 de Spaansche knechten te Maastricht hun furie hadden aangericht, zeiden de goede burgers tot elkander: geen wonder ook dat God de stad zoo zwaar bezoekt, als in één straat uit huizen van geestelijken acht zwangere concubinen wegvluchten, om elders te gaan bevallen, behalve de vele, die in hun huizen zijn gebleven. Niet beter maken het de abten; ook zij leven enkel voor wereldsch genot en verzuimen hun duurste kerkplichten; niet beter de monniken in de kloosters, of op de dorpen waar zij als pastoors gevestigd zijn. De keel en de buik zijn het, waarvoor ook zij leven.

Het is Lindanus niet alleen, die zich over zijn medegeestelijken zoo bitter uitlaat. Zijn opvolger op den bisschoppelijken zetel van Roermond, Hendrik Cuyck, een vruchtbaar schrijver gelijk hij, spreekt op denzelfden toon. Wat Lindanus den kanunniken van Maastricht te laste legt, verwijt Cuyck aan die van Utrecht. Voor veertig jaren, zoo schrijft hij in 1605, heb ik zelf gezien, hoe losbandig de kanunniken van de vijf kapittels daar leefden. Niet weinigen hadden zich door simonie hun praebenden verworven, en bijna allen, overgegeven aan Bacchus en Venus, leidden een alles behalve priesterlijk leven en bezwalkten dagelijks met nieuwe schandalen de kerk van Christus. Nauwlijks twee of drie, in al de verschillende colleges, die zonder verdenking van ontucht een onbesproken leven leidden. Zoo had hen in iets lateren tijd ook Dusseldorp leeren kennen. Dikwerf heb ik de Utrechtsche kanunniken, zegt hij, in hun optocht zien rondloeren op niet

slechts onbetamelijke maar onbeschaamde wijs naar de aanwezige vrouwen; en hij noemt de geslachten op, die van zulke vaders afstammen en veelal tot ketterij vervallen zijn. Met gelijke kleuren worden de Deventersche kanunniken geschilderd in een memorie, door een hunner voor Rome geschreven. Zij leven voor feestmalen en drinkgelagen met hun bijzitten, heet het daar, en verleiden bovendien en verlaten dan weldra weer de vrouwen en dochters der eerzame burgers.

Uit de hoogere standen is het bederf tot de lagere geestelijkheid afgedaald. De pastoors zijn in menigte *concubinarii*, zooals de term luidt; zij leven allen, weinige brave uitgezonderd, met een bijzit. Opmeer, de schrijver van het Nederlandsch-katholieke martelaarsboek, moet erkennen, dat de eerste pastoor, die in 1572 onder de handen der geuzen voor het geloof gestorven is, verschillende bastaards naliet. Enkele jaren te voren, in 1567, had de proost van St. Salvator synode gehouden te Gouda met de pastoors van zijn gebied tusschen Lek en IJsel, en slechts vier aangetroffen, die onbesproken waren van leer en leven. Het is weer Dusseldorp, die ons dit bericht. Omstreeks denzelfden tijd bevond Lindanus, naar ons Havensius verzekert, onder de tweehonderd pastoors zijner diocese slechts zes van kuische levenswijs.

En die ontuchtigen bedienen het altaar alleen om er van te leven. De Vikaris Sasbout Vosmeer getuigt, dat toen hij in 1583 zijn taak aanvaardde niets zonder betaling geschiedde. Uit de Statuten der Utrechtsche synode van 1565 kunnen wij zien, hoe het er toeging. Het gebeurt dikwerf, lezen wij daar, dat de regenten der parochie-kerken op den preekstoel en onder hun predikaatsie op een schandelijke wijze uitvallen tegen het volk, en er tegen tieren en razen, omdat hun het offer, het verval en de andere rechten, zooals zij zeggen, van het herdersambt niet worden betaald. Dat behoort anders te worden, en wordt ook voor het vervolg nadrukkelijk verboden. Zonder veel vrucht evenwel. ‘Gods barmhartigheid en Papen gierigheid en heeft geen einde’, zegt het spreekwoord, door Vosmeer zelven aangehaald. Een Spaansche monnik, fray Lorenço de Villavicencio, die zich hier lang ophield en den Koning bericht zond van zijn bevindingen, verhaalt van een pastoor, die niet wilde doopen dan nadat hij met de ouders het over zijn loon eens was geworden. Omdat een arm man de zes of zeven stuivers,

die hij verlangde, niet betalen kon, weigerde dezelfde diens kind te doopen, totdat een meer bemiddelde vriend het gevorderde ten slotte gaf. Een ander pastoor, die het bedongen begrafenisgeld niet ontving, dreigde den vader dat hij het kind opgraven en hem weer thuis brengen zou. Zulke priesters zijn ook zoo onwetend, voegt hij er bij, dat zij zelfs het onderscheid tusschen de katholieke leer en de ketterij niet kennen, en bijgevolg tegen de laatste de gemeente ook niet kunnen waarschuwen. Zoo zal het beeld, dat Coolhaes (de eenige onroomsche, dien ik wil aanhalen) van zulk een pastoor teekent, gelijk die na 1572 buiten zijn bestaan is geraakt, wel in de hoofdtrekken juist zijn. ‘Want zijn waar of koopmanschap (zegt hij) van missen te lezen of te zingen voor de levendigen en dooden; insgelijks van vigiliën, litaniën en diergelijke voor de dooden te lezen; uitvaart, maandgetijden, jaargetijden te houden en zoo voorts, (dewelke den dagelijkschen penning inbrachten, waarvan hij met zijn bijzit en kinderen leven moest) wilde niemand meer koopen; zoo zeide hij met den ontrouwen rentmeester uit de gelijkenis: wat zal ik doen, dewijl mijn heer dit bedrijf van mij neemt; ik en kan niet graven en ik schaam mij te bedelen: ik weet wat ik doen zal, - ik word kettersch predikant.’

Zoo waren in den regel de dorpspastoors. Dat die in de steden niet veel beter waren, mogen wij veilig onderstellen. Hoort wat Sonnius, later bisschop van 's Hertogenbosch, toen nog inquisiteur in Holland, van Rotterdam getuigt. In die stad, waar 7000 zielen te verzorgen waren, vond hij in 1556 een vicepastoor, die drie jaren lang aan het hoofd der gemeente had gestaan, te eenen male onbekwaam en ongezond van leer en leven. Op zijn eerste voordaging maakte de onwaardige zich uit de voeten. De regeering der stad verzocht hem toen, haar een anderen pastoor te willen bezorgen, daar onder al de overige geestelijken in gansch Rotterdam er niet één was, die zelfs maar voor een enkele week als zoodanig zou kunnen fungeeren.

Dat zulk een geestelijkheid geen achting genoot, geen invloed oefende op de leeken, spreekt wel van zelf[1]. Buitendien

1) Op ons vaderland was ten volle toepasselijk hetgeen de kardinaal Otto Truchsess van Augsburg in 1573 aan Gregorius XIII over de Duitsche geestelijkheid in het algemeen kort en krachtig rapporteerde: ‘Taceo turpissimam et abominabilem vitam clericorum, quae apud deum et homines nil nisi contemptum, odium ac indignationem excitet.’ Schwartz, Briefe und Akten zur Geschichte Maximilians II. Th. II s. 4.

het was ebbe in het kerkelijk leven. De rechtzinnigheid was niet in trek. Het meer beschaafde deel der bevolking was het rauwe, middeneeuwsche bijgeloof, dat onder de menigte nog heerschte, ontwassen. Het haalde glimlachend de schouders op bij het hooren van de al te naieve wonderverhalen; het ergerde zich aan de vereering der beelden, die in plompe afgoderij ontaard was. De geest der renaissance, waarvan Erasmus de schitterende vertegenwoordiger was gebleven, woei over het land. Op zich zelf was dus reeds de liefde voor de moederkerk niet groot; zij dreigde in afkeer over te slaan bij het aanschouwen van het leven der geestelijken, der bedelmonniken, der minderbroeders vooral.

Al heb ik er nog niet van gesproken, een ieder begrijpt dat er op den jammerlijken regel voortreffelijke uitzonderingen bestonden. Er waren hier en daar gemeenten, die door waardige pastoors werden bediend, toonbeelden van kuisch en vroom leven, van toewijding en geloofsijver; die met Lindanus de vele misbruiken en de noodzakelijkheid eener hervorming van hoofd en leden der kerk erkenden, maar zonder de kerk zelve daarom minder lief te hebben en te eerbiedigen. Op het voorbeeld van dezulken nam ook de gemeente daar ter plaatse haar godsdienstplichten getrouw waar, en dwaalde van het geloof, dat haar zuiver geleerd werd, niet af. Naar aanleiding hiervan maken Dusseldorp en de Carmelieter monnik Bertius, ieder van den ander onafhankelijk, een opmerking die mij juist schijnt. Zij zeggen: nog heden ten dage kan men zeer goed zien, wat voor pastoor de verschillende dorpen in Holland op het beslissend oogenblik, toen de Hervorming in het gevolg der watergeuzen binnendrong, gehad hebben. Die een waardigen zielenherder bezaten zijn grootendeels de katholieke kerk getrouw gebleven. Die afvallig zijn geworden, wees zeker dat die een slechten priester hebben gehad. Zoo laat zich, in vele gevallen althans, het anders zonderlinge verschijnsel verklaren, dat men nog heden in geheel protestantsche streken enkele dorpen aantreft, die bij uitzondering roomsch gebleven zijn. Soms liggen daarvoor andere oorzaken bij de hand, - zij hebben misschien een roomschen ambachtsheer gehad, - maar niet zelden toch zal de verklaring van Dusseldorp en Bertius de ware zijn.

Tegenover deze kern van katholiek leven onder de hoede van waardige geestelijken, vormde zich in dezen tijd te midden

der algemeene onkerkelijkheid en onverschilligheid een kern van protestantisme, die zich doorgaans iets vroeger of iets later tot calvinisme ontwikkelde. Men wane niet, met Lindan us en veel andere katholieken, dat dit protestantisme uit de verdorvenheid der roomsche kerk, uit haar misbruiken en uit de ondeugden van haar leeraars en overheden geboren is. Geenszins. Het protestantisme heeft een reden van bestaan in zich zelf, een eigen levensbeginsel, een eigenaardig begrip van de betrekking tusschen God en den mensch, van kerk en geestelijkheid, van plicht en vroomheid. En daarom, al ware de roomsche kerk zoo rein gebleven als in haar bloeitijd, toch zou het protestantisme thans, nu de volheid des tijds daar was, ontstaan zijn en zich van de moederkerk losgemaakt en afgewend hebben. Dat staat voor mij althans vast. Het verval der roomsche kerk en de misbruiken, waarmee zij zich besmette, zijn slechts als de aanleiding te beschouwen tot de afscheiding, die in geen geval lang had kunnen uitblijven.

Daarentegen is de snelle uitbreiding van het nieuwe geloof ongetwijfeld voor een groot deel toe te schrijven aan de minachting, waarin bij velen de oude kerk en haar leeraars vervallen waren. Zoo is het bepaaldelijk in Noord-Nederland gegaan. Aanvankelijk vond de nieuwe leer niet veel bijval. Slechts vergelijkenderwijs mocht men haar lijden; en de opschudding, de onrust, die zij te weeg bracht, ontstemde de rustige burgers, die niet begrepen, hoe men zich voor geloofsverschillen zoo warm kon maken. Dat dan ook een onruststoker, als zoodanig, opgepakt en gestraft werd, zwaar gestraft zelfs, gelijk alle misdadigers toen ter tijd, baarde geen bijzonder opzien. Doch toen de keizerlijke en vervolgens de koninklijke regeering - vergeten wij niet, dat die regeeringen toch eigenlijk vreemde regeeringen waren - de ketters gingen opsporen en om het leven brengen, om geen andere reden dan omdat zij afweken van de leer der geminachte kerk, toen kwam het volksgeweten tegen zulk een bloedgericht in opstand en begon voor de vervolgden al stelliger en stelliger partij te trekken.

Van haar instelling af was bij het volk de geloofsinquisitie gehaat en verfoeid. Zij was op verlangen van Keizer Karel door den Paus ingesteld, omdat vóór de oprichting der Nieuwe Bisdommen, het bisschoppelijk onderzoek geheel onvoldoende tegen het veldwinnen der ketterij bleek te zijn. Tot inquisiteurs werden

niet altijd achtenswaardige mannen gekozen, maar er waren toch achtenswaardige onder hen. Dezen gingen gebukt onder den last hunner plichten, en ook onder den haat en de verachting, die hun door lieden van alle standen werd betoond. Wij hebben eenige brieven over van Sonnius uit den tijd toen hij als inquisiteur ook in Holland werkzaam was. Er blijkt uit hoeveel onkunde omtrent de kerkleer, hoeveel neiging tot onrechtzinnigheid er onder geestelijken en leeken bestond, hoezeer de tucht verslapt, de zeden bedorven waren, hoe noodig het scheen, uit een katholiek oogpunt, te tuchtigen en te straffen. Maar dat kwam aan het volk niet zoo voor. De schuldigen wekten medelijden en werden heimelijk beschermd. Een afvalligen monnik, die als pastoor ketterij had gepredikt, zond Sonnius naar zijn klooster te 's Gravezande terug, om er op water en brood gevangen te zitten en boete te doen. Eenige dagen later was de gevangene al ontvlucht; dat is te zeggen: men had hem laten ontsnappen. Zoo ging het doorgaans. Van de wereldlijke overheid, van de schouten en baljuwen, is haast geen medewerking te bekomen. Sonnius neemt dan ook zijn vrienden te Brussel in den arm om van den hatelijken post ontslagen te worden. Als dat niet lukken wil, verzoekt hij ten minste om een lastbrief van den Koning zelven voor zich en voor zijn medehelper, waarin hun ten stelligste gelast wordt in dienst te blijven; een brief dien hij zal mogen toonen om de beschuldiging te weerleggen, dat hij en zijn mede-inquisiteurs maar naar eigen goeddunken handelen. Zonder zulk een koninklijken brief had Nicolaas de Castro, die hem op zijn verzoek als ambtgenoot toegevoegd was, geweigerd het ambt te aanvaarden, zeggende dat de naam van theoloog in deze streken toch al genoeg gehaat was. Nemen wij (zoo besluit Sonnius) deze hatelijke functiën waar zonder dat wij er door een koninklijk bevel formeel toe gedwongen zijn, dan zullen wij waarlijk ons niet op straat durven vertoonen, om niet te hooren roepen: daar gaan die theologen, die een machtiging hebben weten te bekomen om onze medeburgers te vervolgen.

Ik merkte het reeds aan, het was een vreemde, een Spaansche regeering, die de reorganisatie der kerk, het geloofsonderzoek en den dood der ketters wilde en beval. Keizer Karel en zijn zoon Philips blaakten van gelijken Spaanschen geloofsijver. ‘Indien ik vader, moeder, zuster, broeder of ander bloedverwant had die luthersch was, ik zou hun vijand zijn en toonen

dat mij leed ware,' betuigde de Keizer aan de Staten. 'Ik wilde om den katholieken godsdienst te bewaren duizend levens verliezen, als ik ze had,' sprak Philips, 'en liever al mijn staten verliezen dan over ketters te regeeren.' 'Liever dan twee godsdiensten in het land te dulden, zelfs al stond de Koning het toe, liet ik mij in duizend stukken scheuren,' riep Margaretha van Parma uit, toen de Groote Heeren haar om godsdienstoefening voor de hervormden vroegen. 'De Koning kan op het punt van den godsdienst niets toegeven zonder inbreuk te maken op de rechten van een ander, van God. Beter een door den krijg bedorven land te hebben en het voor God en den Koning te bewaren, dan een bloeiend land in vrede te bezitten, ten nutte van den duivel en van de ketters zijn dienaars.' Zoo sprak Alva.

Het stelsel, in al deze gelijkluidende uitspraken gehuldigd, stemde overeen met den Spaanschen volksaard, zooals die gedurende den eeuwen-langen oorlog tegen de ongeloovige Mooren geworden was, maar geenszins met den lankmoedigen en meer verdraagzamen aard van ons volk. De doodstraf, die 's Keizer s plakkaten dreigden, en die hij en zijn zoon wilden dat op de ketters, zoo vele door de inquisitie opgespoord en aangewezen werden, streng zou worden toegepast, stond in geen redelijke verhouding tot de schuld der ketterij, gelijk de Nederlander die begreep.

Zelfs onze Nederlandsche geestelijken waren met de Spaansche strengheid en onverbiddelijkheid niet ingenomen. Allerminst zij, op wier gedrag het meest viel aan te merken. Dezen bezaten meestal ook de goede hoedanigheden, die aan hun gebreken verwant zijn. Zij wilden leven en laten leven. Van de Utrechtsche kanunniken getuigt een gewezen beeldstormer, Dirk Cater, dat zij niet vervolgziek waren. En de aan den drank verslaafde bisschop van Haarlem, Nicolaas Van Nieuwland, heeft zijn vleeschelijke zonden meer dan goed gemaakt door den edelaardigen brief, waarin hij in 1568 van den zegepralenden Alva deernis voor zijn afgedwaalde schapen durfde vragen.

Nog minder waren de wereldlijke overheden, de regenten van steden en dorpen, geneigd de hand te leenen tot het bloedige kettergericht. Wat ook Philips in zijn instructies en brieven gelasten mocht, om geen dan goede katholieken op het kussen te brengen, het baatte niet of weinig. Die goede katholieken,

die gekozen werden, waren in de eerste plaats toch Nederlanders met een Nederlandsch hart. Alleen de hooge landsregeering en de ambtenaren, door haar onmiddellijk aangesteld, luisterden naar de voorschriften en vermaningen, die telkens uit Spanje tot hen kwamen, en handelden er naar in zekere mate. Ten volle echter ook zij niet; want ook zij waren niet hardvochtig, en de omgeving, waarin zij leefden, maande hen van al te groote gestrengheid af. Als wij de briefwisseling van Philips met de Landvoogdes en Granvelle doorloopen, vinden wij den Koning, dien het in Spanje gelukt was de ketterij met wortel en tak uit te roeien, steeds vermanende en verzoekende, dat men in de Nederlanden den inquisiteurs bijstaan en de plakkaten streng naleven zal, en daarentegen de Landvoogdes en den Kardinaal zich en hun regeering verontschuldigende en beklagende wegens de lauwheid en ongezeggelijkheid der plaatselijke overheden. Spaanschgezinde Nederlanders, als een Dusseldorp of een Opmeer, doen dan ook bij elke gelegenheid uitkomen, dat het veldwinnen en eindelijk overwinnen der ketterij niet aan den voortreffelijken Koning en zijn Spaansche dienaren, maar uitsluitend aan de ongehoorzame en weekhartige Nederlandsche regenten te wijten is.

Het kon niet anders of, vroeger of later, moest het tusschen het Nederlandsche volk en zijn vorst, zoo ongelijk van begrip en gezindheid, tot een botsing komen. De botsing ontstond, toen de ketterij hand over hand toenam. Tot zoolang had de Natie aan 's Konings wil en welbehagen enkele ongelukkige slachtoffers kunnen prijs geven. Maar een gansche menigte op te offeren, was te veel van haar gevergd. Zij verlangde, en haar hoofden, de Prins van Oranje in de eerste plaats, vroegen uit haar naam om matiging der bloedplakkaten en afschaffing van de inquisitie. De koning daarentegen verklaarde, consequent, dat het toenemen der kwaal geen reden mocht zijn om in het aanwenden der geneesmiddelen te verslappen.

Zijn brieven van October 1565 aan de Landvoogdes, waarbij hij zijn bevelen van vroeger, die aanleiding hadden gegeven tot de tegenwerpingen der Nederlandsche Grooten, herhaalde en nog verscherpte; waarbij hij gebood de besluiten van het Concilie van Trente onverwijld af te kondigen, den inquisiteurs de hand te bieden en de plakkaten in al hun strengheid toe te passen - die brieven hebben de beweging van 1566, het

Compromis der Edelen, de openlijke preek, de beeldstormerij aan den gang gebracht. Die beweging op haar beurt heeft veroorzaakt dat Alva, de vertegenwoordiger bij uitnemendheid van het Spaansche stelsel, met een leger herwaarts werd gezonden, om het volk te straffen voor zijn ketterij en rebellie, en te gewennen aan de gehoorzaamheid jegens Koning en Kerk, waarvan het Spaansche volk het voorbeeld gaf.

Is het wonder dat het dwang- en schrikbewind van den ijzeren hertog slechts een kortstondig succes had, en leidde tot de gebeurtenissen van 1572? Van toen af bleven Holland en Zeeland in opstand, onttrokken zich aan het koninklijk bestuur en regeerden zich zelf naar eigen volksaard en inzicht.

Dat Hollandsche, Noord-Nederlandsche volkskarakter was als verlichamelijkt in Prins Willem van Oranje. Wat het volk als eenheid dacht, gevoelde, wilde, dat dacht, gevoelde, wilde Oranje insgelijks. Een zoo groote eensgezindheid tusschen een Natie en den Vorst die zich aan haar hoofd stelt, is een geluk van de hoogste zeldzaamheid. Het welslagen van onzen vrijheidsoorlog is voornamelijk hieraan te danken. In godsdienstige ontwikkeling doorliep de Prins dezelfde phasen als het volk. Hij begon met katholiek te zijn zonder geloofsijver, zonder onverdraagzaamheid, zoodat hij, weduwnaar van een katholieke gemalin, een tweede huwelijk sloot met een luthersche. De vervolging, op last der Spaansche regeering aangericht, mishaagde hem, en wekte zijn medelijden meer en meer naar mate de slachtoffers, bij het toenemen der ketterij, talrijker werden. Eindelijk verklaarde hij er zich uitdrukkelijk tegen in den Raad van State, en toen dat niet baatte en hem euvel werd geduid, begon hij voor de vervolgden partij te trekken, gedurig stelliger, eerst voor de lutherschen, vervolgens ook voor de calvinisten, en ging eindelijk tot het geloof en de kerkgemeenschap der vervolgden over. Als protestant ondernam hij in 1572 den bevrijdingstocht, doch als even verdraagzaam protestant als hij vroeger verdraagzaam katholiek was geweest. Voor beide gezindheden, roomsch en onroomsch, proclameerde hij gelijke bescherming, gelijke rechten. De Staten van Holland, op hun eerste vergadering te Dordrecht, namen dat beginsel van hem over, doch met een voorwaarde, die, al hadden zij haar niet uitgesproken, van zelf sprak: de roomsche eerdienst zou zonder belemmering uitgeoefend, de geestelijke personen zouden onbekommerd in hun stand gehouden worden, ‘ten

ware zijlieden hen vertoonden vijanden ofte hen mishandelden (d.i. zich misdroegen) tegen 't gunt voorseyt is.' Inderdaad, een oorlog op leven en dood tegen een onvermachtigen vijand stond aan te vangen. Onmogelijk was het dien te voeren tot een gewenschte uitkomst, indien men in eigen boezem aan handlangers van den vijand de handen vrij gaf. Betoonde de roomsche geestelijkheid zich vijandig jegens de opstandelingen, dan werden dezen door de zorg voor hun zelfbehoud wel genoodzaakt haar onschadelijk te maken zooveel mogelijk.

En nu wilde het ongeluk, dat in 1572 de leiding der zaken in Holland in handen was geraakt van een woesteling uit Luikerland, den Graaf van Lumey. Eigenmachtig had hij Den Briel verrast en zich aan de Maas genesteld. Hem te vervangen door een gematigder man was vooreerst ondoenlijk; hij moest wel als hoofd erkend worden; gelukkig nog dat hij in naam althans den Prins van Oranje als opperhoofd erkennen wilde. Zoolang de Prins echter door de Zuid-Nederlandsche zaken bezig en van Holland verwijderd werd gehouden, handelde Lumey volstrekt naar eigen goeddunken. Zonder zich aan de voorschriften van den Prins en de vermaningen der Staten te storen, vierde hij zijn haat tegen de papen den vrijen teugel. Priester te zijn was in zijn oogen een even strafwaardig bestaan, als ketter te zijn het in de oogen van Alva was. De pastoor of kloosterling, die geen schuld bekennen en van zijn verkeerdheid zich niet bekeeren wilde, moest gehangen: het niet verbranden was het eenige, waardoor hij zich van het Spaansche schrikbewind onderscheidde. Talrijk zijn de slachtoffers geweest van zijn domme beestachtige woede. De overheden en de burgerijen gruwden er van; een deel der lagere klasse niet zoo zeer. Wat hen betrof mochten de papen, die toen zij de bovenhand hielden, arme vrome ketters hadden aangebracht bij hun beulen, thans op hun beurt ondervinden, hoe de marteldood smaakte. De goeden moesten het maar met de kwaden ontgelden; om hen te redden stak men geen hand uit. De geuzen, die den pastoor van Ter Heijde wegsleepten naar Den Briel, ter slachtbank, boden aan hem los te laten voor een vat bier. Geen uit zijn gemeente die zooveel voor hem overhad. Estius, de auteur van de G e s c h i e d e n i s d e r G o r c u m s c h e m a r t e l a r e n, die ons dit geval meedeelt, verhaalt, twee kapittels lang, hoe weinig medelijden ook aan de Gorcumsche geestelijken betoond werd zelfs door

vrouwen, ‘anders van nature tot compassie meer geneigd.’ Het natuurlijke medelijden werd bij velen onderdrukt door de minachting, waarin de geestelijke stand, grootendeels door eigen schuld, vervallen was.

Het kwaad kweekt kwaad. De mishandeling van sommigen hunner door de geuzen moest de geestelijken in het algemeen, die toch reeds naar de katholieke regeering overhelden, den vijand in de armen drijven. Zij gevoelden het: de zaak van hun Kerk was één met de zaak van den Koning en zijn trawanten. Het kon niet anders of zij moesten het hoe eer hoe liever bedwingen van den opstand in hun hart wenschen en, zoo ver hun invloed strekte, bevorderen. De voorwaarde, waaronder hun door de Staten bescherming van lijf en goed en vrije uitoefening van hun godsdienst werd toegezegd, konden zij, althans velen van hen, uit dien hoofde niet vervullen. Allen, op weinige uitzonderingen na, vervielen onder de gegronde verdenking van met den vijand te heulen. Het gevolg was dat de overheden veelal het gemeen lieten begaan, dat de kerken zuiverde van de beelden, het bedienen van de mis belette en alleen het prediken toeliet, natuurlijk zonder ergernis voor protestantsche ooren. Dat het protestanten waren, die hierin voorgingen, behoeft niet gezegd, maar katholieken in naam hielpen mede. Onder Alva's schrikbewind had hen de pastoor gedwongen ter kerk en ter mis te komen, tegen hun zin. Zij genoten thans van de vrijheid om hun onkerkschen geest aan den dag te leggen.

Toen de Prins, op het laatst van het jaar, in Holland aanlandde en tot vreugde der Staten en der burgerijen het bewind in eigen handen nam, vond hij in de steden althans den roomschen godsdienst geschorst. Hij heeft nog getracht daaropterug te komen. Nadat hij in Januari zich genoopt had gezien om den met het bloed van pater Musius bezoedelden Lumey van alle medebestuur te ontzetten, heeft hij te Delft aan de katholieken den eerdienst weer vergund, en zelfs het eten van vleesch in de vasten op een voor de protestanten niet aanstootelijke wijs verboden of althans ontraden. Het gerucht verbreidde zich, en zijn vrienden moesten in hun gesprekken en brieven hem tegen de beschuldiging verdedigen, dat hij de paperij in Holland weer oprichtte. Zijn pogen bleek weldra vruchteloos te zijn. Het gemeen van Delft stoorde de roomsche godsdienstoefeningen weinige weken later opnieuw, en op een

vergadering, die vóór Augustus 1573 te Leiden gehouden moet zijn, namen de Staten het besluit, om den openbaren roomschen eerdienst het gansche land door te doen ophouden. Hun besluit werd met toejuiching ontvangen. ‘Nadat de fraaie mis uit de stad is gejaagd, zijn wij hier te Delft wat meer in rust en in veiligheid,’ schreef 's Prinsen secretaris Bruyninck aan Lodewijk van Nassau. Die woorden geven ons de aanleiding, het doel en de uitwerking van de gewichtige resolutie der Staten te kennen. De anti-clericale katholieken berustten er in, als in een noodzakelijken maatregel. Van verzet van hun zijde hooren of bespeuren wij niets.

Sedert is de gereformeerde godsdienst de eenige erkende in Holland, en ook in Zeeland, gebleven. De ernstige roomschen voor wie de kerk boven al ging, weken uit naar Amsterdam, naar Utrecht, of nog verder weg, naar Brabant, waar zij hun godsdienstplichten naar hartelust konden waarnemen. Zoo deden inzonderheid de monniken en priesters, die het oprecht meenden. Anderen daarentegen schikten zich niet ongaarne in het lot, dat hun werd aangeboden. Zij bleven stil als particulieren in het land en genoten uit de kerkelijke goederen, die door den Staat werden aangeslagen, een klein pensioen. Het voorbeeld van gelatenheid, dat zij gaven, werd door een deel hunner gemeenten nagevolgd. Van min of meer onkerksch werd dit geheel kerkeloos of sloot zich bij de ketters aan. De wereldsche zaken, het strijden voor de vrijheid, weldra ook de opbloeiende neringen en hanteeringen vorderden al hun zorgen. Slechts zelden toonden zij in de eerste jaren hun misnoegen over hun achterstelling bij de gereformeerden of maakten het de overheden lastig. Het bleek meer en meer, dat in een land met twee godsdiensten een verhouding tusschen beide, als die thans in Holland was aangenomen, het best diende om den vrede te bewaren en het aanwenden van geweld onnoodig te maken.

Toen dan ook in 1576 tusschen Holland en Zeeland aan de eene zijde en aan de andere de overige provinciën, die na den dood van Alva's opvolger Requessens tegen de muitende en brooddronken Spaansche soldaten, en bijgevolg tegen het Spaansche bewind, in opstand waren gekomen, de Pacificatie van Gent gesloten werd, bedongen de twee provinciën, dat bij haar voorloopig de zaak van den godsdienst blijven zou op den

voet waarop zij stond, in afwachting eener algemeene verordening, voor alle gewesten door de Staten-Generaal eerlang vast te stellen. Zulk een algemeene verordening is echter nooit beraamd, en de Staten zijn er zelfs niet toe bijeengekomen. De als voorloopig aangemerkte toestand heeft zich in Holland en Zeeland al meer en meer bestendigd.

Zijn gepastheid moest te meer erkend en gewaardeerd worden, wegens het mislukken der pogingen om in de vijftien andere provinciën een godsdienstvrede tusschen roomschen en onroomschen in te voeren, op het beginsel van gelijkstelling gegrond, overeenkomstig het oorspronkelijke plan van Oranje; dewelke dan later ook voor Holland en Zeeland de algemeene wet had moeten worden. Het bleek klaar als de dag, dat een vrede op dien grondslag een hersenschim was. Het strenge Calvinisme, gelijk het vooral in Zuid Nederland optrad, achtte het, evenzeer als het Katholiscisme, den duursten plicht der overheid het ware geloof te handhaven en alle dwaalleer uit te roeien. Met een vrede, die dwaalleer en rechtzinnigheid gelijk stelde en gelijke rechten aan beide toekende, konden de uiterste richtingen, die elkander in kracht tamelijk wel opwogen, niet gediend zijn. Er braken onlusten uit, die slechts den gemeenen vijand ten goede kwamen. De Hollandsche staatslieden moesten zich hoe langer hoe vaster overtuigen, dat zij de doelmatigste kerkorde gekozen hadden, wanneer zij de grenzelooze verwarring, die elders heerschte en tot de noodlottigste gevolgen leidde, vergeleken met de rust en welvaart die zij genoten en de kracht die zij daaraan ontleenden.

Voorziende wat er ten slotte van de Pacificatie en de Unie der zeventien provinciën worden zou, hadden de Noordelijke gewesten en Holland en Zeeland de behoefte gaan gevoelen om zich onderling nauwer aan een te sluiten. Uit de onderhandelingen, hierover gedurende 1578 gevoerd, ontstond in Januari van het volgend jaar de vermaarde Unie van Utrecht, die ten opzichte der verdediging tegen den vijand en der daartoe benoodigde middelen de provinciën die haar aannamen beschouwd wilde hebben als ééne provincie, maar daarentegen aan ieder vergunde zich òf te houden aan den beraamden godsdienstvrede òf een eigen kerkorde te kiezen naar eigen goeddunken. Bij een nadere verklaring werd zelfs toegestaan den katholieken godsdienst alleen en uitsluitend toe te laten, mits maar geen inqui-

sitie plaats vond. Het geweten moest bij de Geunieerden overal vrij blijven.

In de Noordelijke gewesten, die tot de Unie toetraden, was sedert 1576 de gereformeerde godsdienst ingedrongen en sterk aan het toenemen. Als wij ons herinneren hoe verwaarloosd en vervallen, volgens getuigenis van den eersten Vikaris Apostoliek, de katholieke kerk in die streken sedert jaren was, zullen wij ons hierover wel niet verwonderen. Te Utrecht met zijn rijk gedoteerde kanunniken, abten en kloosters - men berekende dat in het Sticht aan de kerk een vierde van den grond behoorde, en uitgestrekte landgoederen bovendien in de provinciën - was het weerstandsvermogen van hen, die bij het voortduren van den katholieken eerdienst belang hadden, veel grooter dan in de aangrenzende gewesten. Om hen van het bieden van weerstand af te trekken was het raadzaam hun die bezaten het voortdurend bezit te verzekeren. Zoo geschiedde. Tengevolge van een protestantschen oploop in Maart 1580, werden de kanunniken (de kapittels, die zij vormden) van hun recht van zitting in de Staten-vergadering ontzet, maar in het genot hunner praebenden gelaten, onverschillig of zij zich protestant verklaarden of katholiek bleven, - eerst in 1622 werd verordend dat voortaan alleen protestanten er mee begiftigd zouden worden - en uit de protestant gewordenen werd een nieuw lid van het Staten-college, met den naam van Geëligeerden, gevormd. Dat bereidde den weg tot een kerkorde naar het Hollandsche voorbeeld. Eerst op het platte land en in de kleinere steden, spoedig daarop ook in de hoofdstad, werd de katholieke godsdienstoefening verboden, bij plakkaat van 26 Augustus 1581. In Gelderland, wiens toen nog katholieke Staten den godsdienstvrede onvoorzichtig van de hand hadden gewezen, was sedert door den invloed en onder de bescherming van den stadhouder Jan van Nassau de hervormde leer verbreid en zelfs de katholieke boven het hoofd gewassen, en daar vaardigden thans de allengs vernieuwde Staten den 29en Januari 1582 een plakkaat van gelijke strekking als het Utrechtsche uit. Ter zelfder tijd, den 21en December 1581, gaven ook de Staten van Holland, evenwel niet zonder krachtige tegenspraak van sommige leden, van de stad Leiden vooral, aan den drang hunner gereformeerde predikanten toe, en bevestigden bij openbaar plakkaat den toestand, die al sedert jaren

bestond, en de schorsing van den roomschen eerdienst. Dat al die plakkaten samenhangen onderling en buitendien met de afzwering van den landsheer, in Juli 1581, behoeft nauwlijks gezegd. Twee jaren later, in Mei 1583, op een bijeenkomst der Geunieerden te Utrecht, kon worden voorgesteld de uitsluitende oefening van den gereformeerden godsdienst als een der grondwetten van de Unie aan te nemen en de vrijheid, tot nu toe aan de provinciën voorbehouden, om ieder in haar gebied de kerkorde die zij wilden vast te stellen, als overbodig geworden in te trekken: daar toch ‘alle de gewesten de Evangelische Gereformeerde Religie hadden aangenomen.’ Redenen van staat deden dit voorstel afwijzen en de vrijheid der afzonderlijke provinciën handhaven; maar feitelijk werd voortaan de gereformeerde religie toch als de godsdienst der Unie beschouwd, en in de steden en landschappen, die men veroverde en bij haar inlijfde, met uitsluiting van alle andere ingevoerd. Nevens de plakkaten der provinciale Staten, werden voortaan ook van wege de Staten Generaal plakkaten uitgevaardigd, waarbij in alle gewesten op eenparigen voet de roomsche kerkdienst verboden, de roomsche geestelijken gebannen werden. Het duurde niet lang. of het grondgebied der eens onder één kroon samenlevende Nederlanden was voor goed in twee staten gesplitst, waarvan de eene de katholieke, de andere de gereformeerde religie als staatsgodsdienst erkende.

Maar in de opvatting van het begrip van staatsgodsdienst, van de betrekking waarin de kerk tot den staat behoorde te staan, was het verschil tusschen het Noorden en het Zuiden toch zeer groot. Volgens de katholieke leer was het gelooven en aanhangen der ketterij een misdaad, die op aanwijzing der kerkelijke overheid door de wereldlijke met de allerzwaarste straf gestraft moest worden. En om die misdaad, die in het geweten schuilen kon, al bleek zij niet naar buiten, te ontdekken werd een geloofsonderzoek, een inquisitie, vereischt.

Aan dat stelsel, onder Alva inzonderheid consequent toegepast, had Noord-Nederland zich ontworsteld. Nu het zichzelf regeerde wilde het van het beginsel, waarop het stelsel rustte, niets weten. In ieder plechtig verdrag, in dat waarbij Holland en Zeeland den Prins van Oranje de hooge overheid opdroegen; in dat waarbij de provinciën te Utrecht de Unie aangingen; stond geschreven: dat ‘ieder particulier in zijn religie

vrij zal blijven, en dat men niemand ter cause van de religie zal mogen achterhalen ofte onderzoeken.' De protestantsche geestelijkheid heeft zich dat voorschrift laten welgevallen, hoewel de gereformeerde kerk, helaas, het roomsche systeem nog al te zeer huldigde, en in haar geloofsbelijdenis verkondigde, 'dat het ambt der overheid is om te weren en uit te roeien alle afgoderij en valschen godsdienst, en om het rijk des Antichrist te gronde te werpen.' De Staten, in dezen gerugsteund door het volk, hebben echter dat kerkrecht nooit ten volle toegepast Volgens hun staatsrecht is het katholiek zijn, het aanhangen van het katholicisme, of van welke dwaalleer ook, geen misdrijf, dat straf zou verdienen. Strafloos kan elk burger voor zijn geloof uitkomen. Een geloofsonderzoek zou uit dien hoofde geen doel hebben; het zou slechts kunnen uitwijzen, dat iemand was - gelijk hij recht heeft te zijn.

Een onmetelijk verschil voorwaar; een vooruitgang die een strijd van tachtig jaren wel waard is. Ook aan onze broederen van het Zuiden is ons strijden en overwinnen ten goede gekomen; want onder de Aartshertogen en later zijn ook in België het geloofsonderzoek en de geloofsvervolging zoo goed als teniet geloopen.

In onze Republiek genoot de katholiek, ik herhaal het, volledige gewetensvrijheid. Doch met den protestant werd hij niet gelijk gesteld. Vooreerst was hij uitgesloten van alle deelneming aan de regeering. Waarom, met welk recht? Omdat hij volgens de leer zijner kerk, die hem zijn geestelijken behoorden voor te houden, verplicht was al te doen wat hij vermocht om het land onder de heerschappij van den wettigen vorst, tegen wien het volk in opstand was, terug te voeren. Als dat zoo is, eischte dan niet de plicht van zelfbehoud, dat de opstandelingen de heimelijke medehelpers van hun vijand uitsloten van alle mederegeering? Nadat zij Philips als een tyran hadden afgezworen, vorderden zij van allen die een staatsambt aanvaardden, een eed van bevestiging dier afzwering en van trouw aan de nieuwe regeering: een eed, dien een oprecht koningsgezinde of roomschgezinde, want dit is te dezen opzichte hetzelfde, onmogelijk afleggen kon. Niemand dwong hem ook daartoe; niemand dacht er aan hem voor zijn eedsweigering strafbaar te stellen Zijn eigen geweten belette hem eenvoudig de voorwaarde te vervullen, buiten welke uit den aard der zaak het deelnemen aan het staatsbestuur niet kon worden toegestaan.

Zal het misschien noodig zijn bewijs te leveren voor mijn beweren, dat de Hollandsche katholiek in gemoede verplicht was den Spaanschen Koning tegen de regeering, waaronder hij leefde, aan te hangen en te dienen? Bewijzen zijn er in overvloed. Bij den aanvang van het Bestand schreef de zachtmoedige, verdraagzame Huig De Groot aan Aubertus Miraeus, den bekenden auteur en kanunnik te Antwerpen, een brief, die wel verdiend had in de groote verzameling van De Groot's brieven, bij Blauw uitgegeven, te worden opgenomen, want hij strekt den schijver tot bijzondere eer. De Groot zou wenschen, dat, nu de krijg rust, aan de roomschen een betere positie in de Republiek kon worden vergund; en om het daarheen te leiden verlangt hij te vernemen, of de geleerde theologen van Leuven niet van oordeel zijn, dat een katholiek burger van een protestantschen staat in al wat den staat, en niet de kerk, betreft zich als een gehoorzaam onderdaan behoort te gedragen. Dien brief stelde Miraeus in handen van Jacobus Jansonius, toen ter tijd den beroemdsten hoogleeraar van Leuven en een theoloog van groot gezag, en hij ontving daarop een antwoord, dat hij weer overzond aan De Groot, en dat nevens diens brief gedrukt staat in de B a t a v i a S a c r a . Er wordt in betoogd: dat de katholiek verplicht is het mogelijke te doen om den overweldigden staat voor zijn wettigen heer te herwinnen, doch alleen in geval er kans bestaat dat een poging hiertoe slagen zal, daar hij anders, zonder voordeel voor zijn vorst, zich zelf slechts in moeilijkheden zou brengen; dat overigens, zoolang tusschen den vorst en de overweldigers de wapenstilstand duurt, de katholiek natuurlijk, op het voorbeeld van zijn vorst, zich van alle vijandelijkheid behoort te onthouden. Kan het duidelijker gezegd? Zoodra de katholiek, gedurende den oorlog, de kans schoon ziet om den afgezworen vorst een voordeel op de regeering, waaronder hij leeft, te bezorgen, is hij verplicht daartoe behulpzaam te zijn. De geestelijkheid behoort hem hiertoe, evenals tot het vervullen van zijn overige plichten, te vermanen en aan te sporen. En de geestelijkheid verzuimt dit ook niet. In 1602 betuigde het hoofd der geestelijkheid, de Vikaris Apostoliek, aan den Paus, dat in de voornaamste steden in daartoe aangewezen bedeplaatsen onafgebroken gebeden wordt voor zijn Heiligheid en voor de Aartshertogen door geloovigen, die elkander van uur tot uur vervangen. En

uit Dusseldorp's Annalen weten wij, dat op uitdrukkelijk verlangen van den Vikaris door zijn onderhoorige priesters, ook gedurende het Bestand, aan de geloovigen op het hart werd gedrukt, geen deel te nemen aan de Oost-Indische Compagnie en in het algemeen aan den handel op Indië, omdat die door den Koning van Spanje verboden was en tot diens nadeel zou strekken; en om ook geen levensmiddelen of kleedingstukken te verkoopen voor het Staten-leger van noode. In afwachting derhalve van de gelegenheid om met kans op welslagen voor den vijand der Republiek op te treden, deden voortdurend de katholieken, voor zooveel zij hun geestelijken gehoorzaam waren, al wat zij door hun gebeden en lijdelijk verzet vermochten om den vijand te bevoordeelen en aan de Republiek den strijd te bemoeilijken.

Hoe hard het dan ook den katholiek uit een oude regeerings-familie vallen mocht uitgesloten te wezen van alle staats-collegiën en ambten: dat hij gedurende den oorlog uitgesloten werd, was toch, zijn houding tegenover den staat in aanmerking genomen, volstrekt noodzakelijk.

En als wij dit moeten erkennen, kunnen wij het dan ook wel wraken, dat de Staten der Republiek geen hierarchie, geen schaar van geestelijken in het land gedoogden, die dus het volk tot vijandschap tegen de nieuwe orde van zaken, tot samenspanning met den buitenlandschen vijand, zouden opwekken? Er valt bij het overwegen en beantwoorden dezer vraag op een zeer verzwarende omstandigheid, die doorgaans voorbij wordt gezien, te letten. Voorheen, voordat de Nieuwe Bischoppen werden ingevoerd, was de Bisschop van Utrecht door de kapittels onder toezicht en met medewerking van den Paus gekozen. Maar in de bul van 1559 had de Paus aan den Nederlandschen landsheer hetzelfde toegestaan, dat hij bij het concordaat van 1516 aan den Koning van Frankrijk had ingewilligd, de bevoegdheid namelijk om de Bisschoppen en Aartsbisschoppen te benoemen en ter bevestiging aan zijn Heiligheid voor te dragen, waarna dan eerst de kapittels nog verzocht werden pro forma den aangewezen prelaat te kiezen. Die bevoegdheid bleef onder de veranderde omstandigheden voortbestaan; en het waren dus eerst Philips van Spanje, vervolgens de Aartshertogen, door wie de hooge geestelijken, ook de kanunniken der kapittels werden aangesteld, die de Noord-Nederlandsche kerk regeeren

en den katholieken leeken hun verplichtingen voorhouden en hun gedrag besturen zouden. Konden de Staten des lands in zulk een toestand, in zulk een toedracht van zaken berusten? Mochten zij de leiding van een zoo groot deel der bevolking, als de katholieken uitmaakten, in handen geven van geestelijken, door hun aanstelling afhankelijk van den Koning van Spanje, en door hun stand afhankelijk van den Paus, die met den Koning gemeene zaak gemaakt, en aan Alva indertijd, als aan den uitverkoren held der kerk, de in den Kersnacht gewijde hoed en degen vereerd had? De Staten van Holland hadden het op hun eerste vergadering te Dordrecht besloten en verkondigd: vrije godsdienstoefening voor de katholieken en bescherming voor hun priesters, mits dezen zich niet als vijanden gedroegen. Nu het bleek, dat de plicht der priesters meebracht vijandschap te gevoelen en in de gemeente aan te kweeken tegen den nieuwen staat, kon deze toch waarlijk niet anders doen, dan van zijn kant zijn bedreiging ten uitvoer leggen.[1]

Al wat men van hem vorderen kon was, dat hij het met zooveel matiging deed als de omstandigheden toelieten. En dat deed hij inderdaad. De plakkaten werden volstrekt niet streng ten uitvoer gelegd. Ik zeg dit op gezag in de eerste plaats van Dusseldorp, die zeer ongaarne iets ten voordeele van de protestantsche Staten getuigt, en uit dien hoofde een des te meer betrouwbaar zegsman in dezen is. ‘Wanneer de razende honden uit het gemeen (zegt hij) meer dan naar gewoonte blaffen en rumoer maken, worden scherpe plakkaten uitgevaardigd; maar, als hun daarmee de mond gestopt is, zorgen heimelijk de gematigden dat die plakkaten niet ten uitvoer worden gelegd. Dezen zijn van oordeel, dat het voor den Staat in alle geval niet kwaad is, dat zulke plakkaten er zijn en boven het hoofd hangen van hen die zij niet vertrouwen, om denzulken vrees in te boezemen en, zoo zij niettemin iets mochten aanvangen, hen te straffen en onschadelijk te maken.’ Niet anders spreekt ook de Vikaris Apostoliek in zijn verslag van 1602: ‘Toen die barre plakkaten werden afgekondigd, schrikten de katholieken aanvankelijk, doch toen zij weldra bemerkten, dat

(1) Ik wil hier slechts even herinneren (zonder er nadruk op te leggen, omdat de zaak voor de Staten en het protestantsche volk verborgen bleef) aan de jaren lang voortgezette pogingen van het Hoofd der Nederlandsche Kerk om den moordenaar van Prins Willem onder de Heiligen te doen opnemen.

die slechts ter wille van de heftige predikanten waren uitgevaardigd, gingen zij stil hun gang, en zagen ze sedert zoo herhaaldelijk vernieuwen, dat ten laatste niemand er zich meer om bekommerde.'

Bovendien, al waren de straf bepalingen dier plakkaten toe gepast geworden, lijf of leven was er niet mee gemoeid. Zij, wier aanwezigheid in het land gevaarlijk werd geacht voor den Staat, de hooge geestelijken en de uitheemsche ordebroeders of regulieren, werden verbannen, veelal met verbeurdverklaring hunner goederen, voor zoo ver zij verzuimd mochten hebben die bij tijds te verduisteren; de gewone geestelijken en de leeken, die met hen godsdienstoefening hadden gehouden en daartoe hun huizen of schuren hadden geleend, werden meer of min zwaar beboet. Op het wederkeeren der uitgebannenen werd niet nauw gelet. Slechts de verbeurd verklaarde goederen en de boeten werden doorgaans met begeerigheid geind. Dat is de groote zonde van den tijd, de geldzucht Zij is, zooals menige ondeugd, de drijfveer geweest ook van goede daden, die het volk tot voordeel en eer hebben gestrekt: scheepvaart, handel, allerlei bedrijf is er door bevorderd; maar op de politiek toegepast, geeft zij aan veel dat geschiedt een aanzien van kleingeestigheid, dat ons ergert en bedroeft. Zij karakteriseert den tijd - en misschien ook het volk, voor hetwelk de verovering van de zilvervloot de meest heugelijke overwinning is gebleven uit den aan zeegevechten zoo rijken oorlog tegen Spanje. Voordeel te behalen gaat bovenal. De Oost- en Westindische compagnieën leggen zich gaarne op de kaapvaart toe. De kooplieden ontzien zich niet aan 's lands vijanden de krijgsmiddelen duur te verkoopen, waarmee dezen de legers en de vloten van het vaderland bestrijden. En de justitie, zij leeft grootendeels van de boeten die zij oplegt.

Hoe is het mogelijk, vragen wij ons af, dat een vrijheidlievend volk als het onze tot op den val der Republiek zulk een wijs van bezoldigen zijner commissarissen van politie, die meteen officier van justitie waren, zijner baljuwen en schouten, heeft laten voortbestaan? Het spreekt van zelf, dat ambtenaren die er belang bij hebben, dat veel beboet, veel straf bij transactie afgekocht wordt, er op uit zijn om misdaden en schijn-misdaden uit te lokken, die hun de beurs zullen vullen. Dat ondervonden, om tot ons onderwerp terug te keeren, de arme katholieken. Menige godsdienstoefening, die door de vingers zou

zijn gezien indien naar den geest der Staten was gehandeld, werd door een inhaligen schout gestoord en aan enkele rijken en veel arme lieden met boeten verhaald, die soms van 's harten bloed gingen. Dusseldorp beschuldigt zijn rijke geloofsgenooten, dat zij maar al te veel van den zwaren last op de schouders der minder bemiddelden afschoven. Hoe dit zij, dat storen der godsdienstige bijeenkomsten, al kwam het uit inhaligheid voor, was althans door de plakkaten gewettigd. Maar onwettig en tegen de plakkaten in was het misbruik, waarin het al spoedig ontaardde. Een katholieke gemeente abonneerde zich, om het zoo eens uit te drukken, bij den schout der plaats: zij betaalde hem een ronde som in eens, om daarvoor een gansch jaar lang straffeloos de plakkaten te mogen overtreden. De Staten droegen daar kennis van, zij verboden het ook, maar deden niets om het te verhinderen. Het doet pijnlijk aan bij Dusseldorp te lezen, wat er zoodoende van zijn geloofsgenooten werd afgeperst, die buitendien op zware lasten voor hun kerkdienst en geestelijken zaten. Binnen elf maanden had, naar hij van goederhand wist, de schout van Delft van de katholieken aldaar dertienhonderd gulden aan boeten afgehaald; hetgeen leidde tot een abonnement van duizend gulden 's jaars.

Ik zal geen woord spreken om dergelijk schandaal te vergoelijken. Ik wil dat onrecht, onzen katholieken landgenooten aangedaan, zoo zwaar laten wegen als het is. Maar die er zich over beklagen, mogen dan toch ook bedenken, dat in den tijd, toen naar het katholieke systeem geregeerd werd, boven en nevens het goed het bloed was geëischt; dat lieden, die niet meer hadden bedreven dan hetgeen thans aan de hunnen met een boete van enkele guldens werd gestraft, lieden die een preek hadden bijgewoond of een predikant geherbergd, ter dood waren veroordeeld, met verbeurdverklaring van al het schamele goedje, dat zij hun kinderen nagelaten zouden hebben. Vergeleken met hetgeen Dusseldorp b.v. in Alva roemt, omdat het in het belang zijner kerk bedreven werd, heeft dat wat hij den Staten als een misdrijf toerekent, omdat zijn kerk er onder leed, zoo goed als niets te beteekenen. De katholieken van Delft koopen ongestoorde godsdienstoefening voor 1000 gl. 's jaars. Eenige jaren later hooren wij toevallig, dat zij 2000 in getal zijn: gelijkelijk omgeslagen bedraagt dus ieders aandeel een halve gulden.

Evenals godsdienstoefening en mis konden de sacramenten meestal heimelijk, bij oogluiking der kettersche overheden, door de geloovigen worden genoten. Slechts met een van deze had dit ernstig bezwaar: met het huwelijk; wegens het maatschappelijk karakter dat dit nevens het kerkelijke droeg. Naar den geest der plakkaten kon een huwelijk, voor een roomschen priester gesloten, onmogelijk wettig zijn en rechtsgevolgen hebben. Alleen een bedienaar van den alleen erkenden godsdienst was bevoegd om kerkelijk een huwelijk te voltrekken. Had derhalve het Calvinisme, in overeenstemming met het Katholicisme, het huwelijk voor een sacrament gehouden, dan zou de Staat, die het als den waren Christelijken, als zijn godsdienst aangenomen had, bezwaarlijk een middel hebben kunnen uitdenken om aan zijn katholieke onderdanen het sluiten van een wettig huwelijk mogelijk te maken. Maar gelukkig was dit het geval niet: de gereformeerde kerk zag in het huwelijk een maatschappelijke overeenkomst, die door haar slechts ingezegend, geheiligd, zoo men wil, behoorde te worden. Zoo kon de Staat, naast het huwelijk in de kerk voor een gereformeerden predikant, nog een huwelijk op het stadhuis voor een wereldlijk regent verordenen. En van haar kant kon de katholieke geestelijkheid, die in het huwelijk buiten het sacrament ook nog een maatschappelijk contract erkende, den geloovigen vergunnen op het stadhuis het huwelijk aan te gaan, dat vervolgens (in het geheim natuurlijk) door den priester gesloten stond te worden. In Holland en Utrecht waren de Staten van den aanvang af verstandig en inschikkelijk genoeg geweest om in deze transactie te berusten, zelfs haar te bevorderen. In andere provinciën daarentegen, in Zeeland, in Gelderland, in Groningen na de reductie der stad, hadden zij de verkeerdheid van geen ander huwelijk dan dat in de gereformeerde kerk gesloten was voor wettig te erkennen. Daar waren de katholieken dus buiten staat om zonder gewetensbezwaar te huwen. Wel deden minder nauwgezette geestelijken, van wie Dusseldorp met ergernis gewaagt, uitvluchten aan de hand, om met zekere *reservatio mentalis* voor een ketterschen predikant in een kettersche synagoge te trouwen, van welke overtreding zij dan geneigd waren ten overvloede absolutie te verleenen; maar de Vikaris verklaarde zich tegen zulke kunstgrepen ten stelligste. Veel redelijker was het, zich tijdelijk te verplaatsen naar een dier

provinciën, waar het burgerlijk huwelijk vrijstond, en zich daar door de overheid te laten trouwen, in afwachting van de kerkelijke voltrekking. Men kon dan na een poos in zijn woonplaats gehuwd wederkeeren. Op den duur schijnt zich dit in dier voege geschikt te hebben. Wij vernemen althans van geen heftige klachten.

Wat bij dit alles den Katholiek het zwaarste moet gevallen zijn, was het gevoel van vernedering, van verongelijking, van achterstelling.

Wegens zijn godsdienst, den godsdienst der vaderen, was de katholiek niet langer volburger in de Republiek. Wie dien godsdienst lief had bovenal voelde zich, hoe meer smaad hij om hem leed, te inniger aan hem gehecht. Maar de velen, die om de kerk weinig of niet gaven, verlieten haar in haar vernedering en, al verkozen zij ook niet zich openlijk voor protestant te verklaren, zij verlangden toch evenmin onder de katholieken gerekend te worden. De afval vooral in de steden was groot; ook onder de geestelijken. De kloosters bestonden niet meer. Het langst bleven te Utrecht enkele vrouwenkloosters in wezen; maar toen de nonnen, onder den opwekkenden invloed der Jesuïeten vooral, zich wat al te zeer roerden, moesten ook zij, in 1613, in het algemeene lot deelen. Overal werden de kloosters opgeheven, hun bezittingen geseculariseerd, de oude kloosterlingen op pensioen gesteld, het aannemen van nieuwe verboden. Lang kon het niet duren of de geheele stand verdween. Hij verloor zich onder de leeken. Wie hierin niet berusten konden, weken uit naar over de grenzen. Dat deden ook de pastoors, die te zeer aan hun godsdienst en hun plicht gehecht waren om die te verzaken, maar niet genoeg om zich in het harde lot te schikken, dat hun aan het hoofd hunner versmolten gemeente, zoo zij bleven, beschoren was. Zij zouden voortaan hun heilig werk, als ware het een misdrijf, bij nacht en ontijden, niet in het oudvaderlijke heiligdom maar ergens in een huisvertrek of schuur, moeten waarnemen. Bovendien de kerkelijke inkomsten waren vervallen; uit eigen middelen of anders van de aalmoezen der gemeentenaren zouden zij moeten leven. Die zulk een toestand zich getroostten en bleven, waren over het geheel de besten uit den stand, mannen van vaste overtuiging in het geloof en van toewijding aan de hun toevertrouwde kudde. Maar zelfs onder hen ontbrak het den meesten

aan de noodige kunde en aan het beleid, om onder de nieuwe omstandigheden, waarin zij zich geworpen zagen, de geloovigen zoo te besturen en voor te lichten als naar zede en kerkrecht behoorde. Ter goeder trouw leidden zij hen in allerlei dwaling en tot allerlei misbruik. Dat was te onvermijdelijker, omdat het kerkverband ontbrak. De bisschoppen, die bijna nergens gereed waren gekomen met de nieuwe organisatie, overeenkomstig de bul van 1559, waren thans meest alle uitgeweken. De zetels van Haarlem, Middelburg, Deventer, Leeuwarden stonden ledig, sedert er de ketters regeerden. In Augustus van het jaar 1580 was op zeven en zeventig jarigen leeftijd de Aartsbisschop van Utrecht, Frederik Schenck, overleden. Zijn natuurlijke traagheid, met de jaren toegenomen, had hem belet onder den tegenspoed zijn gezag te handhaven, en maatregelen te nemen om te behouden wat nog te redden zou zijn geweest. Zoolang geen ander in zijn plaats benoemd en gewijd zou wezen, moest volgens oud gebruik een Vikaris generaal, door het domkapittel te kiezen, de aartsbisschoppelijke functiën, voor zooveel hij er toe bevoegd was, waarnemen; en de gewoonte wilde, dat de keus zich vestigde op den deken van het kapittel van St. Maarten. Dienovereenkomstig werd ook Johannes van Bruhesen als Vikaris generaal erkend, hoewel hij om de onlusten afwezig was en afwezig bleef. Het benoemen van een nieuwen Aartsbisschop, wij hebben het al opgemerkt, stond aan den Koning van Spanje, en deze verkoos eerlang Graaf Herman van Rennenberg, proost van St. Salvator; maar de Paus had de benoeming nog niet bevestigd, toen de titularis in Januari 1585 overleed. Het duurde toen tot Januari 1592 eer de Koning een nieuwe benoeming deed, en wel in den persoon van den nog altijd als Vikaris generaal fungeerenden Bruhesen, ofschoon die als Vikaris weinig van zich en van zijn geschiktheid voor een zoo zwaren post, als hem thans werd toevertrouwd, had laten merken. De Paus bevestigde dan ook die benoeming zoo min als de vorige. Bruhesen is ongewijd in Sept. 1600 gestorven te Keulen, waar hij zich sedert den ommekeer te Utrecht meestal had opgehouden.

Wie deze toestanden uit de verte en in het algemeen gadesloeg, hoe zou hij anders hebben kunnen oordeelen dan, naar wij van Jeannin den Franschen gezant vernamen, de Staten deden?

Wat er omstreeks het jaar 1600 van de katholieke kerk nog te bespeuren was, schenen de uiteengerukte ledematen van een gesloopt lichaam. Het liet zich aanzien, dat de stuiptrekkingen in die leden, die nog een overblijfsel van levenskracht openbaarden, ook weldra zouden ophouden. En dan was het uit. Om dat einde te verhaasten werden nog eenige maatregelen genomen, eenige plakkaten uitgevaardigd. Het onderwijs in de stad en op het platte land werd aan den katholieken invloed, zoo veel vooreerst mogelijk was, onttrokken. De schoolmeesters, wilden zij aanblijven, moesten in protestantschen geest werkzaam zijn. Het studeeren aan de Hoogescholen van het Zuiden, waar bij de promotie een eed werd afgenomen die tot het bevorderen van het katholicisme verplichtte, werd verboden. Van hen, die er hun juridischen graad al hadden gehaald, werd het verzaken van dien eed en het afzweeren van de gehoorzaamheid aan den Koning gevorderd, voordat zij tot het praktizeeren werden toegelaten. Waren die verschillende, elkander aanvullende, plakkaten ten uitvoer gelegd met den ernst en den ijver, die de gereformeerde predikanten en hun getrouwe aanhangers verlangden, de kans op het bereiken van het doel zou schoon hebben gestaan. Maar, wij hebben het al van wel ingelichte katholieken vernomen: eens uitgevaardigd, raakten de plakkaten spoedig in onbruik; wel werden zij dan op klachten der ijveraars eenigen tijd later op nieuw afgekondigd, maar met geen beter gevolg. Onze regeeringspersonen, en in het algemeen de hoogere stand, waren meerendeels wat Dusseldorp politieken noemt: Christenen boven de geloofsverdeeldheid, afkeerig van dogmatiek; die meenden dat men met iedere geloofsbelijdenis, en ook zonder eenige, wel zalig zou worden, als men braaf leefde en trouw zijn plicht betrachtte. Sommigen bleven zich katholiek gevoelen en noemen; de meesten verkozen het protestantisme, als minder klerikaal, boven de moederkerk, die zij te gelijk met de Spaansche overheersching hadden bestreden; doch zonder het minste odium theologicum te koesteren. Alle geloofsijver, van de Calvinistische predikanten, die in Vlaanderen een zoo ergerlijk en afschrikkend voorbeeld hadden gegeven, evenzeer als van de inquisiteurs en de priesters, was bij hen verdacht en verfoeid. Van het vervolgen der katholieken om hun geloof waren zij bepaald afkeerig. Als reden, waarom zij het uit-

oefenen van den roomschen eerdienst verbieden, plegen zij in de eerste plaats op te geven: ‘omdat daardoor lichtelijk eenige onrust en oproer zou mogen rijzen, en eenige heimelijke verstandhouding met den vijand gehouden en listige aanslagen te weeg gebracht worden.’ Alleen om de rechtzinnige ijveraars te believen voegen zij daar dan nog bij, dat zulke bijeenkomsten ook ‘tot schandale en ergernis der gemeente zouden strekken.’ Van het uitroeien van de dwaalleer, overeenkomstig den eisch der Calvinistische geloofsbelijdenis, maakten zij hun werk volstrekt niet; slechts in het staatsbelang wenschten zij het uitsterven van de katholieke kerk; hetwelk zij zich vleiden dat wel van zelf gebeuren zou, al kwelden zij het nog levende geslacht niet al te zeer.

Zij zouden anders hebben geoordeeld, indien zij hadden kunnen waarnemen, wat er in die schijnbaar wegstervende gemeente inderdaad aan den gang was.

(*Slot in het volgend nummer.*)

R. FRUIN.

Wapenstilstand.

I.

Wapenstilstand.

Hervatting van den strijd, voor langen tijd, of vrede?

Hervatting van den strijd, die, hoe ook beslist, verdeeldheid, verwarring en verbittering moet nalaten.

Is het kiesrechtvraagstuk inderdaad in een stadium, dat wij deze gevolgen, als onvermijdelijk moeten aanvaarden? Staan wij voor een dier principiëele geschilpunten die de diepste overtuigingen raken en niet beslecht kunnen worden dan door het geweld der meerderheid? Zijn wij gekomen aan den vooravond van eene politieke worsteling, die zal verdeelen wat, zonder innerlijken band van gemeenzame beginselen, slechts samen hangt door woord en traditie; en is te verwachten dat de verwarring van het oogenblik zal leiden tot loutering en gezonder politiek leven?

Het komt mij voor dat voor eene ontkennende beantwoording dezer vragen alleszins reden bestaat.

Inderdaad niemand zal beweren dat eene duurzame regeling van het kiesrecht niet de allergewichtigste belangen raakt van het volk. Doch, zooals nu de zaken staan is geen blijvende partijgroepeering te verwachten, op grond van deze quaestie van staatsinrichting alleen. Niet hoe de staat zal zijn geconstitueerd, maar wat de staat zal doen, is het thema van de politiek der toekomst, en de beginselen die de politieke partijen zullen samenhouden en bezielen zijn beginselen van maatschappelijke orde en recht.

De stelling echter, die men inneemt ten aanzien van de groote quaestiën van sociaal beleid bepaalt niet noodwendig de

gedragslijn voor het kiesrecht. Voor velen, misschien voor de meesten, is het kiesrecht-vraagstuk een quaestie van opportuniteit, van meer of min, van nu of later. Onder onze tegenstanders van heden zijn wellicht onze warmste vrienden in den langdurigen veldtocht die ons wacht. Onder hen die thans gedurende enkele dagen aan onze zijde zullen staan zijn er waarschijnlijk die ons verlaten zullen bij ieder gewichtig vraagstuk van sociale politiek.

Hoe zoude onder deze omstandigheden, van eene scheuring langs deze lijn iets goeds kunnen komen? Valsche scheuren zijn niet minder gevaarlijk dan dubbelzinnige leuzen. Eenmaal ontstaan worden zij niet meer gemakkelijk gedicht. Partijen zijn geen abstractiën, maar menschen van vleesch en bloed. En waar het gaat hard tegen hard, worden kwetsuren geslagen die niet altijd heelen. Tradities worden gebroken, eigenliefde wordt gekrenkt, eerzucht verijdeld en harde woorden klinken lang nog na, scheiden hen die bijeen behooren in het algemeen belang.

Noch voor hen die ook in de toekomst de oude partijverdeeling nog mogelijk achten, noch voor hen die den tijd gekomen achten voor gezonder verhoudingen op dieper liggende grondslagen, kan het gewenscht zijn op de kiesrechtvraag uiteen te gaan.

In hoofdzaak is trouwens de zaak reeds lang beslist.

De liberale staatkunde heeft langzamerhand de verouderde instellingen opgeruimd, die de vrije ontwikkeling van het verkeer in den weg stonden; zij heeft terzijde gesteld alle privilegiën en standsverschillen, die overgebleven waren uit eene maatschappelijke organisatie, die onder den drang der feiten was ineengestort; zij heeft vrijheid en gelijkheid willen brengen voor alle staatsburgers. - Riep zij des ondanks tot het actieve staatsburgerschap slechts weinigen, zij kon deze uitsluiting verdedigen door het groote beginsel der arbeidsverdeeling. Voorwaar de gelijkheid die men wilde in het leven roepen was niet de eenvormigheid, maar veeleer het recht voor ieder om datgene ter hand te nemen waartoe hij het meest geschikt was. Zou dan ook niet de Staat het best bestuurd zijn, indien alleen de bij uitstek bevoegden werden geroepen? En waar ieder welvaart en rijkdom verwierf in overeenstemming met zijne verdiensten, werd daar niet de bevoegdheid bewezen door het bezit?

Doch dit stelsel van staatsdeskundigen moest allengs worden prijsgegeven. Bezit bleek geen waarborg te zijn van kunde, onkreukbaarheid en goede trouw. Men scheidde de natie in twee tegenover elkander staande deelen. De wetgevende macht werd een werktuig, in beweging gesteld onder den druk van eene enkele klasse in de maatschappij. - Een deel des volks zag zich geplaatst onder voogdij van het andere. De staat werd een macht buiten het volk en tegenover het volk.

Maar bovendien, de grenslijn die men trok tusschen kiesbevoegden en niet-kiesbevoegden was een uiting van zuivere willekeur. - Op geen enkelen rechtsgrond was te verdedigen waarom zij werden toegelaten die aan deze zijde stonden; waarom zij werden uitgesloten die tijdelijk of toevallig zich bevonden aan den anderen kant. Telkens moest men, theoretisch of praktisch, uitzonderingen op den gestelden regel erkennen. En naarmate men, voor den drang der logica bezwijkend, nieuwe regels stelt, zullen ook nieuwe uitzonderingen aandringen om opgenomen te worden in den regel, - tot de grens is bereikt.

Doch er is voor deze democratische strooming, die niet alleen in ons land, maar in de geheele beschaafde wereld, met toenemende kracht zieh openbaart, een diepere grond. Het gemeenschapsleven zelf, zich ontwikkelende op den bodem, door de liberale staatkunde vrijgemaakt en geëffend, heeft meer en meer wijde kringen tot zich getrokken en allen omvat. - In steeds toenemende mate werd ieder burger afhankelijk van alle anderen. De tegenstelling van groote klassen der samenleving ging meer en meer onder in de fijne overgangen en schakeeringen van het sociale leven. In het bewustzijn der menschen doemde op het besef eener algemeene solidariteit. Boven de arbeidsverdeeling, haar richtende en begrenzende, stond de gemeenschap.

Bij die beweging was het voortbestaan eener tot regeeren bevoorrechte groep van staatsburgers eene anomalie. Te meer, naarmate de staat zelf gevormd, geregeerd, bewogen door weinigen, meer en meer zich mengde in het leven der burgers, meer en meer zijne verordeningen als een netwerk van plichten over de geheele maatschappij uitspreidde, meer en meer door zijne daden predikte dat het publiek belang de zaak is van allen. Men gevoelde dat de staat moest zijn eene functie van het geheele volk, de openbaring van die eenheid, waaraan allen deel heb-

ben. De solidariteit die alle kringen der maatschappij samensnoerde moest de grondslag worden van het staatsbestel.

Welke de grenzen zullen zijn van dezen modernen staat, welke zijne plaats in het vrije maatschappelijk leven: wie zal het durven voorspellen? Wij staan eerst aan den aanvang van een dier groote ontwikkelingsperioden die de geschiedenis der beschaving kenmerken. Met het verledene is thans vrij wel afgerekend. Wat den nieuwen bouw hinderde is opgeruimd. Lang zal het duren, nog veel strijd zal het kosten voor de maatschappij hare nieuwe vormen heeft voltooid.

Doch vóór ons ligt de democratie. Leiden kunnen wij haar misschien: tegenhouden niet.

Men moge haar te gemoet gaan met hoop en vertrouwen, of met schrik en huivering; men moge vaneen samenwerking van alle krachten des volks, bevrediging, vertrouwen in de wetgevende macht, opgewekt nationaal leven verwachten, of zich angstig afvragen waar de massa de wijsheid zal vinden, noodig om koers te houden ver buiten den horizon der dagelijksche ervaringen, waar de bezadigdheid en zelfopoffering om de gemeenschap te dienen ongestoord door klassenbelang of egoïsme; wat men moge vreezen of hopen, bij de meesten staat de overtuiging vast dat de wassende stroom der democratie niet meer kan worden gekeerd. De democratie komt. Ten goede of ten kwade. Een stroom keert naar zijnen oorsprong niet terug, En indien er ooit een tijd is geweest, dat men, voor zijne beginselen pal staande, had kunnen voorkomen wat thans geschiedt.... die tijd is onherroepelijk voorbij.

II.

Deze onvermijdelijkheid der democratie wordt, wel is waar, niet door allen aanvaard. Er zijn staatslieden die nog altijd meenen dat het leven in andere banen kan worden geleid: conservatieve naturen, die den vooruitgang afmeten naar de richting waarin zij zelven gewoon zijn te gaan, en in de plooien van hunne eigene hersenen de eenige orde herkennen van natuur en maatschappij. Gelijk hunne geestelijke voorouders zich hebben gekeerd tegen wat jong was en gewaagd in hun tijd en nu oud is en eerbiedwaardig schijnt omdat het eenmaal geworden is, keeren zij zich tegen den stroom des

tijds, als die koning die zijn zetel stelde tegen de aanrollende golven, die het gebied bedreigden dat hij had afgebakend voor zichzelf

Voor dezulken geldt het ook nu nog pal te staan: voor hen is er geen moeielijkheid die kan worden opgelost.

Maar, indien niet alle ‘kenteekenen’ bedriegen: er is toch eeue meerderheid, die zich tegen de democratie niet verzet. Gezamenlijk wil zij, binnen de grenzen die onze grondwet stelt, het kiesrecht regelen op breeden grondslag. Gezamenlijk erkent zij dat de grondwet toelaat allen te roepen die inderdaad het actieve staatsburgerschap èn begeeren èn verdienen. Gezamenlijk erkent zij tevens dat ook zonder grondwettig voorschrift eene grensregeling onvermijdelijk zou zijn.

In de laagste klasse der bevolking vindt men die uitgestootenen, die déclassés, die tot geene gemeenschap konden of wilden behooren, die maatschappelijke detritus die het maatschappelijk leven vormt, doch het leven zelf niet meer voedt. Zij vallen af, uit alle klasseu. Het zijn de verslaafden aan den drank, zij die door uitspatting en onmatigheid moreel en intellectueel zijn ondergegaan, zij die geboren onder den vloek eener bedorven herediteit aan het derde en vierde geslacht de zonden wreken hunner ouders. Het zijn de verwaarloosden die van der jeugd af aan slechts de heerschappij kenden van begeerte en hartstocht; het zijn de maatschappelijk impotenten die ieder gemeenzaam streven bezoedelen en belemmeren.

Welk publiek belang kan er zijn dat zou nopen tot de uitoefening der hoogste staatsplichten te roepen hen, die lagere gemeenschapsvormen, ja zelfs het gezin veelal, in hun midden niet dulden? Welke partij zou niet, ook zonder eenig grondwettig gebod, moeten begeeren deze ongelukkigen uit te sluiten van alle inmenging in het bestier van het gemeenebest? Zij vooral, dunkt mij, die van eene hervorming der wetgeving groote verwachting koesteren en overtuigd zijn dat een maatschappelijke toestand bereikbaar is, waarin deze rampzalige en tevens smadelijke sociale krankheid overwonnen zal zijn. Wat bedorven is, bederft. Van de ziekte zelve is voor het zieke lichaam geen genezing te wachten.

Voorwaar, ook in die laagste klasse zijn er niet weinigen, die er gekomen zijn om andere redenen dan intellectueel of moreel onvermogen. Zwakken die door den levensstrijd zijn

omvergeworpen, zieken en ouden van dagen, die de concurrentie ommeedoogenloos op zijde duwde, werkloozen medegesleurd en omlaag gezogen door de groote wielingen van het verkeer, ongelukkigen die te vergeefs hebben geworsteld met de omstandigheden, vaak juist ondergegaan door hun liefde en trouw voor de verdorven wezens waaraan het lot hen vastketende. Voorwaar redenen te oer zijn er om ook in deze laagste klasse met het maatschappelijk hervormingswerk niet te dralen; om zoo veel mogelijk een redelijk bestaan te verzekeren aan hen, die de maatschappij naar vermogen hebben gediend. Maar zoolang deze hervorming nog niet is volbracht, missen toch ook zij zonder twijfel die zelfstandigheid, die heerschappij over eigen kring, die verantwoordelijkheid voor eigen daden, die een voorwaarde is voor het medebestuur over anderen; missen zij dien welstand en die geschiktheid, die in ieder geval geeischt wordt door de grondwet.

Zoo wil dan de meerderheid gezamenlijk gaan tot aan de grens maar niet verder. Tot aan de grens maar niet verder. Ware die grens te vinden! Kon men het evenzeer eens worden over de praktijd als over de theorie!

Doch juist hier ligt de moeielijkheid.

Want deze meerderheid die gezamenlijk dit erkent en dat, is ten slotte geen homogeene meerderheid. Zij die zich hebben geresigneerd zien de zaak toch nog door andere oogen dan zij die de democratie hebben begeerd.

Allen willen gaan tot aan de grens der grondwet,

Doch, zeggen de overtuigden, trek die lijn dan ook zoo dat allen die waardig zijn om kiezer te worden binnen de constitutioneele limite, nu ook werkelijk het kiesrecht zullen erlangen. Veel grooter fout dan enkelen toe te laten die beter waren geweerd, zou het zijn op nieuw het rechtsgevoel te krenken, de agitatie te bestendigen en dit groote struikelblok te laten op den weg der hervorming.

De geresigneerden antwoorden echter: welnu, het zij zoo, wij zullen het kiesrecht onbekrompen toemeten, maar trek ons dan die lijn, die de grondwet eischt zóo, dat inderdaad deze onwaardigen en onzelfstandigen zich niet mengen in het staatsbestuur.

De grens te trekken naar de bedoeling der grondwet, zoodat beide partijen zijn bevredigd, is alzoo het eenige vraagstuk. Wordt dit vraagstuk niet opgelost, is deze lijn praktisch

niet te vinden, dan blijft de theorie theorie, maar de wegen van de beide deelen der meerderheid scheiden zich en de conservatieve minderheid wier invloed ten slotte beiden duchten gaat den toestand beheerschen.

Voor beiden alzoo, wanneer de strijd moet worden hervat, is de toekomst onzeker. Beiden zijn geneigd elkaar te naderen, toe te geven, voor idealen het praktisch mogelijke, voor het beste het naastbeste te kiezen.

Zou het nu inderdaad onmogelijk zijn waar men zoo dicht bij elkaar staat de handen ineen te slaan? Is inderdaad wat beiden willen bereiken voor beiden onbereikbaar?

III.

De pogingen om deze lijn te trekken zijn tot nog toe niet gelukt. De tweespalt is niet overbrugd; de eensgezindheid leidde nog niet tot samenwerking,

Wat de grondwet wil is zeker niet volkomen duidelijk. De eischen van geschiktheid en maatschappelijken welstand zijn voor verschillende interpretatie al te vatbaar. Inderdaad, de grondwetgever heeft blijkbaar zelf het denkbeeld dat hem voor den geest zweefde niet in volle klaarheid gevat. Doch hierin ligt ten slotte de moeielijkheid niet. Men is het er vrij wel over eens: om kiezer te kunnen zijn moet men actief deelgenoot wezen in onze volksgemeenschap.

Doch hoe deze gedachte in praktijk te brengen?

Het kenteeken van welstand ziet men in het feit dat de burger voorziet in eigen onderhoud en in dat van zijn gezin. En het bewijs in het ontbreken van bedeeling. Een gevaarlijk bewijsmiddel, want negatie kan alleen dan een feit bewijzen, indien alles wordt uitgesloten wat ligt buiten het te bepalen gebied. Uitsluiting echter van bedeelden, begrenst den welstand slechts aan eene enkele zijde. De deur blijft open voor velen, wier eigenaardige betrekking tot de gemeenschap nog minder waarborg geeft voor de behartiging van het publiek belang dan vele bedeelden; voor velen die, mogen zij in het algemeen zekeren welstand hebben, dien welstand toch danken aan praktijken die allerminst voor hunne geschiktheid pleiten. Met de uitsluiting der bedeelden werd geen feit bewezen, maar eene fictie gesteld.

Over de vraag of deze vaststelling van het criterium van kiesbevoegdheid constitutioneel is, waar onze grondwet zelve reeds de bedeelden van het kiesrecht uitsluit en daarnevens een bewijs van welstand eischt, kan men, wellicht, verschillend, denken. Eveneens zal het oordeel over de feitelijke beteekenis van deze oplossing van het vraagstuk aanmerkelijk kunnen uiteenloopen. Men kan over de bedenkingen luchtig heenstappen of men kan zeer ernstige gevolgen duchten. Welnu, uit de voorbereiding van het kiesrechtontwerp blijkt, dunkt mij, zonneklaar, dat een goed deel der meerderheid de onmiskenbare bezwaren zeer hoog aanslaat. Dit is een feit waarmede rekening dient gehouden. Men kan de juistheid dezer appreciatie betwisten doch het feit van deze appreciatie niet wegcijferen. Noch de hoop voeden dat men na nieuw debat deze overtuigden tot andere gedachten zal brengen. Zij maken onverbiddelijk halt voor hetgeen in hunne oogen de grondwet gebiedt. Om constitutioneele en reëele redenen gaan zij met het voorstel niet mede. Zij vreezen, hetzij dan te recht of ten onrechte dat de deur wordt geopend voor velen die voor opwinding, omkooping of bedriegelijke voorstellingen maar al te toegankelijk zijn. Zij verzetten zich tegen het bederf der staatsinstellingen, die het gevolg zou zijn van de toelating van het proletariaat.

Doch zijn zij zelven wel gelukkiger geweest in hun pogingen om de limite der grondwet te vinden?

Laten wij alles ter zijde wat ‘de kern’ der quaestie niet raakt of die kern elders zocht dan de minister deed.

In plaats van het negatieve bewijs, beproeft men positieve kenteekenen vast te stellen van geschiktheid en welstand. Doch de methode die men kiest is feitelijk even onvolkomen als die des ministers. Vooreerst omdat men, evenals hij, een zelfde bewijsmiddel zoekt voor alle in het dagelijksch leven zeer verschillende gevallen. Ten andere omdat men, wel verre van onmiddellijk het feit dat men wil ontdekken, vast te stellen, enkele gevolgen tracht te bewijzen, die echter noch de eenige mogelijke gevolgen zijn, noch zelfs onvermijdelijk. En eindelijk omdat het begrip van welstand, uit den aard der zaak vaag en onbepaald, eerst leven en beteekenis ontleent aan het doel waarvoor die welstand wordt gevorderd, aan de oorzaken die dien welstand in het leven roepen.

Vooral op twee gevolgen van welstand is de aandacht gevestigd geworden. De betaling van belasting en de woning.

De belastingbetaling nu moge bewijs van welstand zijn, zij is het zeker niet altijd van den welstand des kiezers, wiens kiesbevoegdheid op deze wijze te koop werd gesteld. Doch anderzijds daalt de belasting in een staat, waar nog andere dan finantieele lasten den burgers worden opgelegd, niet noodwendig tot de grenzen van den welstand. Veelmin in een belastingstelsel voor een goed deel uit indirecte belastingen bestaande, daalt de directe belasting, de eenige die voor den census in aanmerking komt, zoo laag. Bij iederen belastingcensus zullen derhalve fiscale politiek en kiesrechtpolitiek meestal in tegenovergestelde richting haren invloed doen gelden en eene redelijke hervorming worden verijdeld.

Trouwens de belastingbetaling als criterium van stemrecht is reeds zoo lang veroordeeld, dat nader betoog wel overbodig mag schijnen. Men moge zich het aantal van hen die worden uitgesloten kleiner of grooter denken; een census nemen de medestanders des ministers zeker niet aan. Bereid, hun stelsel voor iets beters op te geven; tot een census komen zij niet.

Weinig meer bevredigend echter, is het criterium der woning. Eene woning behoort ongetwijfeld tot de meest onmisbare en tevens tot de best waarneembare verteringen. Maar daarom juist kan het bezit eener woning op zich zelf geen grensbepaling zijn. Niet iedere woning, maar zekere nader bepaalde woning, zal den welstand moeten bewijzen. Het zal eene woning moeten zijn die voldoet aan zekere eischen: een minimum van belastbaarheid, van kadastrale huurwaarde of van werkelijk bedongen huur.

Welken maatstaf men echter aanneemt, men tast altijd mis. Men houdt geen rekening met de velerlei voorwaarden waaronder de huur wordt aangegaan en die de beteekenis der huurwaarde wijzigen. De verschillen van plaatselijke gesteldheid zijn zoo groot en zoo veranderlijk dat wettelijke regelen niet in staat zijn de grofste onbillijkheden te vermijden. De omstandigheden die op de keuze van woning invloed hebben zijn almede zoo verschillend dat eene uniforme regeling geen gelijke waarborgen geeft van geschiktheid of welstand.

Of men daalt met den woningcensus af over de grondwettelijke grenzen heen tot de kringen van het proletariaat, of men

blijft veilig aan deze zijde maar sluit dan onmisbaar belangrijke groepen van burgers uit die blijkbaar even waardig zijn om het kiesrecht uit te oefenen als tal van hen die men roept.

Alzoo worden èn belastingbetaling, èn woningcensus, afzonderlijk of te zamen van de hand gewezen.

Noch de minister, noch de meesten van hen die hem steunen, willen blijkbaar het onderste uit de kan. Maar deze regeling, die thans wordt ondernomen, moet eene finale zijn zoolang althans deze grondwet ons richtsnoer moet wezen. Het moet in ieder opzicht uit zijn met de staatsvoogdij over politiek mondige burgers. Allen die zelfstandig staan in de maatschappij mogen ook verantwoordelijk zijn voor de publieke zaak. Laat die ongewenschte kiezers die de grondwet uitsluit buiten de deur, maar sluit haar dan ook niet voor hen die naar de grondwet zelve mogen binnenkomen.

Alzoo een impasse. Van beide zijden een eerlijke wensch om het kiesrecht zoover uit te breiden als de grondwet toelaat. Doch eenerzijds een voorstel dat praktisch tot eene aanmerkelijke overschrijding van de grondwettelijke limite dreigt te leiden; aan den anderen kant eene regeling die de grens zal doen loopen tamelijk ver aan deze zijde van de merkpalen die de grondwet heeft gesteld.

De gedachte waarvan de grondwetgever uitgaat is voor te stellen door een golvende lijn. De minister en de voorstanders van zijn ontwerp trachten haar weer te geven door eene rechte lijn die de benedenpunten der golven vereenigt; de tegenstanders door eene die de toppen samenvoegt. Zou het zoo onmogelijk zijn de kromme zelve te reconstrueeren?

Of zouden wij hier staan voor eene theorie, die noodwendig schipbreuk moet leiden in de veelvormigheid des levens? En zoude instemming met deze idee platonisch moeten blijven omdat het vermogen tot daden ons ontbreekt?

IV.

Zou niet eene meer afdoende regeling te vinden zijn indien men niet op de gevolgen maar op de oorzaken van den welstand het oog richtte?

Ik meen, in alle bescheidenheid, bevestigend te kunnen antwoorden.

De belangrijkste groep onder hen die het kiesrecht vragen wordt ongetwijfeld gevormd door de werklieden. Hij, de werkman, is het die het meest behoefte gevoelt om mede te werken tot het staatsbestuur. Hij is het ook die het meeste belang heeft bij de sociale wetgeving die aan de orde is. Welnu deze werkman heeft, voor zoover hij althans eenigermate geregelden arbeid vindt, zekeren welstand. Hij heeft dien welstand door eigen kracht. Hij moet kiezer zijn omdat hij arbeider is; in zijn arbeid ligt het kenteeken van dezen welstand die hem tot actief staatsburger geschikt maakt.

Waarom zou men verder zoeken? Het feit zelf is gemakkelijk te omschrijven, en gemakkelijk te constateeren.

Het denkbeeld uitbreidende tot allen die regelmatig bij anderen in dienst zijn, zou men dus allereerst tot het kiesrecht kunnen roepen hen die, zonder bedeeling te hebben genoten, gedurende zekeren tijd loon ontvingen: b.v. gedurende negen maanden van het jaar aan de vaststelling der kiezerslijksten voorafgaande; of minstens de helft van de twee laatste jaren, om rekening te houden met het feit dat de werklieden in een aantal vakken in de eene helft van het jaar moeten verdienen waarvan zij het geheele jaar zullen leven.

Het feit kan worden bewezen door de verklaring van meesters of werkgevers of namens hen door de personen, met de uitbetaling der loonen belast. Weigering van verklaring zou strafbaar moeten zijn, valsche verklaring valt reeds onder het bereik der bestaande strafwet. Ter contrôle moet het livret éens per jaar of bij het verlaten der gemeente, door den burgemeester of andere daartoe aangeweze ambtenaren, wijkmeesters, havenmeesters, bevolkingsagenten worden afgestempeld. De aanbieding van het livret diene tevens als aanvrage om op de kiezerslijst geplaatst te worden en bij weigering van het visa geve men reclamerecht.

Deze zelfde methode, echter in gewijzigdeh vorm, kan nu ook ten aanzien van andere kiezers worden gevolgd.

Een tweede zeer belangrijke groep bestaat uit hen die leven van nering of bedrijf. Zij staan niet in dienst van meesters of werkgevers maar vinden hun inkomen uit tal van overeenkomsten met tal van personen. Het criterium van welstand ligt bij hen allereerst in de regelmatigheid van het bedrijf. Een criterium evenwel dat aanvulling vereischt. Bedrijf immers leent

zich tot simulatie en kan tot zulke minimale verhoudingen afdalen dat het geen bron van welstand meer verdiend genoemd te worden.

Ter nadere begrenzing is de continuïteit der woning een aannemelijk kenteeken. De continuïteit der woning is, als algemeen en zelfstandig criterium, om meer dan één reden, bedenkelijk. Vooreerst omdat het gebrekkig werkt ten aanzien der arbeiders. Vele flinke werklieden zijn uit den aard van hun werk tot herhaalde verhuizing gedwongen. Velen wonen in kosthuizen en kunnen niet zelden en om tal van redenen wenschen te veranderen. - Maar ten andere bewijst ook de continuïteit der woning op zich zelve nog niet voor de geschiktheid der kiezers. Zij sluit niet uit velen die op den zak leven van anderen, gedeeltelijk van liefdadigheid, gedeeltelijk van smokkelen, stroopen of andere kwade praktijken, gedeeltelijk van buitenkansjes, onregelmatigen, meest slecht vervulden arbeid; in één woord velen, juist van die personen die men het minst gaarne tot het kiesrecht roept.

Voor hen die een regelmatig bedrijf uitoefenen is echter juist continuïteit van woning eene behoefte. Het is een bewijs van zekere soliditeit en levensvatbaarheid der zaak.

Naast de dienstbaren en werklieden zouden dus tot het kiesrecht worden geroepen allen die zonder bedeeld te zijn, b.v. gedurende twee jaren regelmatig eenig bedrijf hebben uitgeoefend, een huis of een gedeelte van een huis in gebruik hebben gehad en niet meer dan drie malen van woning hebben verwisseld.

Het regelmatig uitoefenen van eenig bedrijf is evenals de continuïteit der woning een uiterlijk waarneembaar feit dat op verzoek, eens per jaar en telkens bij verhuizing, door den burgemeester, wijkmeester of bevolkingsagent kan worden geconstateerd.

Er zullen ongetwijfeld grensgevallen zijn waar het twijfelachtig is of nog mag worden aangenomen dat eenig bedrijf werd uitgeoefend. In verband met de continuïteit der woning en de herhaalde aanmelding zullen deze gevallen echter uiterst zeldzaam zijn, en bij reclame zonder bezwaar zijn te beslissen.

Wellicht zou het mogelijk en dienstig zijn, althans in geval van twijfel, de verklaring te eischen van twee of drie buren die dan als goede mannen zouden uitspraak doen.

Een derde groep staat tusschen deze beide hoofdafdeelingen in. Het zijn zij die feitelijk voor loon arbeiden, maar onregelmatig, nu bij dezen dan bij genen, vaak zelfs bij velen op denzelfden dag. Niet weinigen onder hen bezitten ontwijfelbaar voldoenden welstand; zij hebben niettegenstaande onregelmatigen arbeid een bestaan dat beter verzekerd is dan velen der vaste werklieden. Het zijn kruiers, stuwers, losse boerenarbeiders, de besten der sjouwers en dergelijken. Het zal in de meeste gevallen twijfelachtig zijn of hun kostwinning meer het karakter draagt van loondienst of van bedrijf.

Welnu men late hun de keus, zich of bij de werklieden of bij hen die een bedrijf uitoefenen in te deelen. De eischen zijn in beide afdeelingen van dien aard dat de ongewenschte elementen die juist in deze groep tusschen de beteren veelvuldig worden aangetroffen, van zelf zullen uitvallen.

Worden zij niet bedeeld, staan zij bekend hun kost te verdienen met eerlijken arbeid, bewijzen zij bovendien zekere stabiliteit door gedurende eenigen tijd dezelfde woning te gebruiken: welke reden zou er zijn andere bedrijven toe te laten en het hunne uittesluiten? Eischt de aard van hun werk daarentegen herhaalde verplaatsing, welnu zij zullen nog altijd kunnen aantoonen dat zij gedurende zekeren tijd van het jaar loon hebben ontvangen. Ongetwijfeld zal dit bewijs hun eenige moeite kosten. De herhaalde afteekening van hun livret is een niet weg te cijferen last. Al is de moeite niet groot op zich zelf, waar loon wordt betaald een handteekening te vragen, de herhaling eischt eene niet geringe continuïteit van belangstelling. Doch men vergete niet dat hier inderdaad een deur wordt geopend voor hen die bij iedere andere regeling die de grenzen der grondwet wil inachtnemen zouden zijn gesloten. Het moge eene hardheid zijn dat in deze klasse der maatschappij ijverige eerbiedwaardige lieden den kost moeten zoeken te midden van zoovele onverschillige deugnieten. Maar het is niettemin een feit. De presumtie is tegen hen. Zij worden geoordeeld als iedereen naar een regel. Zijn zij niet gevestigd, behooren zij tot de zwervers, welk ander kenteeken van welstand en geschiktheid zouden zij kunnen aanwijzen, dat hen onderscheidde van hunne lotgenooten die moeten worden geweerd?

Er is eindelijk nog een in de lagere klassen zeer kleine groep waarvan de leden een zelfstandig bestaan hebben, onafhankelijk

van hun arbeid, hetzij door eenig vermogen hetzij door pensioen, lijfrente of andere periodieke uitkeeringen. Er zou dunkt mij geen bezwaar tegen bestaan van hen te vragen hetzij eene desnoods beëedigde verklaring dat zij een in de wet uitgedrukt minimum inkomen bezitten, hetzij overlegging van titels of verklaringen van hen die de rente verschuldigd zijn of de uitkeering verstrekken.

Het behoeft nauwelijks vermeld dat in deze orde van denkbeelden een census alleen kan worden toegelaten in zoover hij in geen enkel opzicht de grens der kiesbevoegdheid bepaalt. Doch als hulpmiddel om voor de groote massa der kiezers andere bewijzen van kiesbevoegdheid overbodig te maken is er dunkt mij ook tegen den census geen redelijk bezwaar. Hij die als kiezer wil worden erkend en voldoende belasting betaalt, zal dan jaarlijks een aanvrage moeten doen om op de kiezerslijsten geplaatst te worden onder overlegging van de quitantie des ontvangers.

Overweging zou het eindelijk verdienen om hen, die gedurende eenigen tijd, b.v. 10 jaren het kiesrecht hebben uitgeoefend, op dien grond alleen, toe te laten. - Vooral den ouderen werklieden, die thans in de concurrentie het eerst het onderspit delven, zou een dergelijke regeling ten goede komen. Het ware niet van gewicht ontbloot, juist dezen naast de meer heethoofdige jongeren het kiesrecht te schenken. En misschien kan het meerjarig kiezerschap als bewijs van geschiktheid opwegen tegen het gemis aan welstand en zelfstandigheid dat hen anders buiten den kring der grondwet zou sluiten.

Op deze wijze of op eene dergelijke wijze, die rekening houdt met de oorzaken van den welstand zooals de maatschappij zelve ze aanwijst, is het mogelijk een kiesrechtregeling te verkrijgen die gelijkelijk allen toelaat die naar de grondwet niet zijn uitgesloten en allen weert van de stembus wier medewerking men niet begeert.

Inderdaad de lijn die getrokken wordt moge in menig opzicht nog gebrekkig zijn, het is ten slotte eene lijn, die het denkbeeld des grondwetgevers volgt in de realiteit der maatschappij, niet eene doorsnede die of te weinig geeft of te veel.

V.

Van den kiezer zelven wordt alzoo gevraagd het initiatief; van hemzelven wordt geëischt zorg te dragen voor zijn recht.

Ongetwijfeld zal hierin voor velen een bezwaar liggen tegen de voorgedragen regeling. Zal de actieve belangstelling in de publieke zaak, die toch reeds te wenschen overlaat, niet nog verminderen? Zal de verhouding tusschen hen, wien bevoegdheid verleend wordt om deel te nemen aan het verkiezingswerk, en hen die werkelijk gaan stemmen niet nog ongunstiger worden?

Belangstelling echter is door geen wet te wekken en deze lauwheid die zoovelen van de stembus verwijderd houdt is niet verdwenen of verminderd nu ieder kiezer zonder eenige moeite zijn kiesbillet thuis krijgt. Het is waar: de eisch dat men zelf in de eerste plaats moet medewerken tot eene behoorlijke samenstelling der kiezerslijsten zal sommigen afschrikken die men zelfs met loome schreden gaarne naar de bus zou zien gaan. Maar daartegenover staat dat meerderen zich zelven zullen uitsluiten die men ongaarne ziet deelnemen aan het publieke leven.

Inderdaad wel verre van een nadeel is deze beperking, niet van het kiesrecht, maar van de uitoefening van dat recht, een voordeel. Voor geene partij, voor geene klasse kan het van belang zijn dat zoo velen mogelijk tot de stembus doordringen. Het komt er op aan dat zij die geschikt zijn en willen, ook kunnen. Het publieke leven kan er slechts bij winnen indien de onverschilligen thuis blijven. Vooral bij een zeer uitgebreid kiesrecht is het wenschelijk dat alleen de waarlijk belangstellenden de kiesbevoegdheid deelachtig worden; dat tegelijk met het bewijs van welstand en geschiktheid ook het bewijs geleverd wordt dat zij die geroepen worden ‘werkelijk tijd en gelegenheid hebben om zich bezig te houden met hetgeen buiten hun beperkten levenskring ligt.’ Onwaardeerbaar is inderdaad ieder middel dat zonder het kiesrecht te beperken een dam opwerpt tegen de wuftheid en oppervlakkigheid die democratische verkiezingen veelal kenmerken en een blijvend gevaar zijn voor de vrijheden des volks. Beter is eenige moeite te eischen als bewijs van duurzamen en waarachtigen gemeenschapszin, dan telkens

weder, voor geruimen tijd de gevolgen te moeten verduren van een opgepookte en aangeblazen, maar even spoedig weder uitgedoofde belangstelling. Daartegen te waken is in het belang van allen, tot welke klasse ook behoorend, wien een geregelde werking der democratische instellingen ter harte gaat. Want de blinde klip waarop de democratie dreigt te stranden is juist dit: dat de menigte evenzeer als de monarchen toegankelijk is voor huichelaars en vleiers; dat de leeuw zoo gemakkelijk wordt bedwongen en geregeerd door nietswaardige dwergen. Het gevaar ligt hier, dat de hartstochten der menigte worden bewerkt en bespeeld, niet gelijk men wel eens vreest door idealisten of sociaal-democraten, maar door gewetenlooze eerzuchtigen, voor wie eene politieke leuze een mom is gelijk hun geheele leven eene maskerade. Vandaar de teleurstelling, vandaar het bederf. Corruptio optimi pessima. De democratie die hare eigene instellingen leert wantrouwen, gaat snel haar einde tegemoet. Eene vertegenwoordiging van klassebelangen moge gehaat zijn, eene vertegenwoordiging van eerzucht en eigenbelang wordt veracht. En waar eene deelneming van alle kringen der maatschappij aan het bestuur van den staat, het besef van nationale kracht moest verhoogen, wekt de telkens terugkeerende zegepraal van onwaardigen een gevoel van afkeer en onmacht.

Het kon daarom in het eind wel blijken dat juist deze kleine moeielijkheden, die schijnbaar vele ontwikkelde kiezers zullen afschrikken, juist het beste middel zullen zijn om hen niet geheel van de publieke zaak te vervreemden. Hoe minder toch de invloed van valsche politici en volksmenners, hoe eerder onbaatzuchtige en bezadigde staatsburgers zich bewogen zullen voelen om mede deel te nemen aan den strijd. Immers het vertrouwen zal worden verlevendigd dat bij alle verschil van overtuiging het uitgangspunt is de dienst der gemeenschap en het einddoel de belangen te behartigen des volks.

De traditie van de passiviteit des kiezers is even gevaarlijk als onjuist. Wij zijn er aan gewend dat de overheid de zaak voor ons bestiert, en de kiesvereeniging voor ons denkt. Als een soort St. Nicolaascadeau krijgen wij van den een het stembillet, van den ander de officieele aanbeveling thuis. Wij hebben alleen over te schrijven, vooral goed op de voorletters te letten en naar het stadhuis te wandelen om de bus te vullen. Deze meening dat de overheid moet waken voor onze politieke

rechten is een uitvloeisel juist van die politieke voogdij, waaraan wij nu voor goed meenen ontwassen te zijn. Het kiesrecht is niet een recht in ons belang ons gegeven door eene vaderlijk zorgende Regeering, maar het recht om mede te dragen de publieke lasten, het recht om als mondig staatsburger mede verantwoordelijk te zijn voor de publieke zaak. Een plicht is het, die van ons inspanning, nadenken en opoffering eischt, in meerdere opzichten en in sterker mate dan gelegen is in de vervulling van die enkele formaliteiten die men tot dusver van ons vordert. In het belang van de openbare gezondheid, van de openbare orde, van de veiligheid van den van de algemeene welvaart worden van den burger in steeds toenemende mate offers gevraagd; waarom zou men van hem niet mogen vorderen dat hij zich eenig moeite getroost voor dezen hoogsten plicht?

De minister trouwens heeft zelf reeds door eene schriftelijke aanvraag te eischen om op de kiezerslijsten te worden geplaatst eene eerste schrede gezet op een nieuwen weg.

In de amendementen *Kolkman* en *Van der Kaay* wordt door het voorschrift van jaarlijksche aanvragen een tweede stap in diezelfde richting gedaan. Hier ligt een kiem van overeenstemming, die behoorlijk ontwikkeld, belangrijke gevolgen kan hebben.

Het zou zoo goed zijn indien de wapenstilstand met een vruchtbaren vrede kon eindigen. Eene periode in ons staatsleven wordt weldra onherroepelijk gesloten, een nieuw tijdperk gaat zich openen, waarin nieuwe vraagstukken zullen worden beslecht. Op breeden grondslag moet de nieuwe politiek zich ontwikkelen. Zou het onmogelijk zijn dat allen die dit beamen de rekening met het verledene afsloten in eensgezindheid? Zouden zij niet in eendracht dezen grooten overgang kunnen maken naar het nieuwe leven dat ons roept? Het besef van zulk een daad moet lang nawerken. In de warmte van den strijd moeten de politieke partijen der toekomst zich later herinneren, dat zij die heengingen, gezamenlijk, doordrongen van den ernst der tijden, het worstelperk hebben geëffend. Zóó te besluiten en zóó te beginnen ware inderdaad een voorbeeld voor de volken: een waarborg voor de toekomst van ons land.

Amsterdam, Dec. 1893.

P.W.A. CORT VAN DER LINDEN.

Uit de geschiedenis van Japan.

Het is ruim 20 jaren geleden, dat de Heer A.J.C. Geerts, toenmaals verbonden aan de natuur- en geneeskundige school te Nagasaki, in *de Gids* verschillende uitvoerige opstellen schreef over de toestanden van Japan in die dagen[1].

Het toen pas ingetreden hervormingswerk is sedert onafgebroken voortgezet en veel is reeds veranderd sedert de Heer Geerts zijne bijzonderheden mededeelde: de Westersche - en niet minder de Amerikaansche - toestanden gingen voort hun invloed uit te oefenen, naarmate Japan meer in het volkenverkeer werd opgenomen; een geheel nieuw Japan is bezig zich te ontwikkelen en, dat de twijfel, lang door velen gekoesterd ten aanzien van de duurzaamheid van den uitslag, geene reden van bestaan meer heeft, werd nog onlangs van bevoegde zijde verzekerd, naar aanleiding van de afkondiging der Japansche Grondwet (11 Februari 1889): 'zij werd ingevoerd als een product van de hedendaagsche ontwikkeling der staatkundige toestanden en denkbeelden in het groote eilanden-rijk van Oost-Azië; niet - gelijk b.v. kort te voren in Turkije - tot redding van een wegstervend oppergezag. Zij kan op den inwendigen bloei van den Japanschen Staat heilzaam werken en zal zijne verhouding tot de Staten der Westersche wereld in gunstige richting bevorderen. De naleving er van is ernstig gemeend en voor duurzame verwezenlijking vatbaar'[2].

1) Gids 1871. III blz. 525-569.
Gids 1872. III blz. 275-346; 497-545.
Gids 1873. IV blz. 233-294; 524-571.

2) Prof. Mr. L. de Hartog. 'Over de Grondwet van Japan'. Kon. Acad. v. Wetensch., Afd. Letterk.; 3e R.; Dl. IX, 1e st., blz. 11 e.v.

Zijn intusschen de toestanden veel veranderd, het is mede een feit, dat de bekendheid met Land en Volk van Japan eene nieuwe phase is ingetreden. Wij stellen ons voor eerst een beknopt overzicht te geven van de vroegere betrekkingen tusschen Japan en het Westen en daarna de gebeurtenissen te bespreken van 1854 en de naastvolgende jaren, toen Japan zijn stelsel van afzondering prijs gaf, om dan ten slotte een en ander mede te deelen over de plaats der Westersche wetenschappen en den tegenwoordigen toestand van het onderwijs ginds in het verre Oosten.

De oudste berichten over Zipangoe - eene verbastering van den Chineeschen naam Dschi-pen-kuë d. i, ‘land van den zonsopgang’ (synoniem met Levant, Orient, enz.) - waren van den Venetiaanschen reiziger Marco Polo, die in 1295 van zijn langjarig verblijf in Cathai (China) in Europa terugkeerde. Al werden zijne wonderverhalen niet geloofd, zij boeiden toch en bleven in de herinnering bewaard; zoo zelfs, dat Columbus in San Salvador een der tallooze eilanden van Zipangoe meende te hebben gevonden en aanvankelijk Cuba en Haïti als de hoofdeilanden zelve beschouwde.

Fernao Mendez Pinto is, vergezeld door een paar andere Portugeezen, waarschijnlijk na Polo de eerste Europeaan in Japan. Hij was een avonturier, die de zeeën, welke zijne landgenooten hadden ontdekt, bijna alle had bevaren en de door hen veroverde landen bereisd. Het verhaal zijner lotgevallen verscheen in 1614 in Lissabon in druk, doch vond geen geloof, waarbij 't aan zinspelingen op zijn naam niet ontbrak (Mendaz = ‘leugenaar, zwetser’). Aan boord van eene Chineesche jonk, om in de Chineesche zeeën handel te drijven, misschien ook wel zeeroof uit te oefenen, had hij in 1542 door storm schipbreuk geleden en was met zijne gezellen, na 23 dagen ellendig op zee te hebben gedwaald, aangekomen bij een klein eilandje: Tanegashima (bij de toen onbekende kust van Kioeshioe). In een klein plaatsje, Kura, waren de vreemden door de bewoners goed ontvangen; ja, de Japanners vonden hen zoo merkwaardig, dat zij hen door pen en penseel vereeuwigden (von Siebold geeft eene vertaling van 't bericht in de Japansche jaarboeken, dat hierop betrekking heeft). Een stadhouder ondervroeg hen, waarbij eene oude vrouw van de Lioe-Kioe

- de Zuidelijke eilanden, waar meer verkeer met China plaats vond - tot tolk kon dienen. Meest van alles wekte een vuurwapen bewondering en binnen enkele maanden was dit goed nagemaakt, evenals 't buskruit.

In scherpe tegenstelling met wat de 17e eeuw te zien zou geven, werden door de Japansche regeering geene hinderpalen in den weg gelegd en zoo ontstond voor de Portugeezen een bloeiende handel, voornamelijk in goud. Zelfs was de gastvrijheid zoo groot, dat in de havensteden weldra Portugeesche kolonies bloeiden en men de vreemden in den echt zag treden met rijke Japansche vrouwen.

Gelijk toen regel was, werd de koopman op den voet gevolgd door den zendeling. Franciscus Xaverius, mede-oprichter van de Jezuïten-orde en eerste stichter van Christen-kerken in de Oost-Indiën, kwam in Juli 1549 met twee ambtgenooten in Japan aan. Deze waarlijk groote man, die evenveel talent als moed bezat, won de Japanners door nederigheid en belangeloosheid; hij bouwde hospitalen en scholen en was milddadig zonder onderscheid van stand of geloof. Bovendien streelde hij de Japanners in hunne gehechtheid aan een prachtigen, indrukwekkenden vormendienst, waarbij nog de overeenkomst kwam, welke in vele godsdienstige gebruiken tusschen Boeddhisten en Katholieken bestaat (rozenkrans, reukwerken, beeldendienst, kaarslicht en klokgelui, coelibaat, processies, enz.). Zoo traden velen, ook Daimyo's (Rijksvorsten) en andere aanzienlijken, toe tot de ‘Kirishitan’ (Christenen) en weldra konden de bekeerlingen in Japan bij duizenden worden geteld[1)]; de gunstige gemoedsstemming en de leerzaamheid der Japanners worden in de berichten van de Jezuiten-zendelingen om strijd geroemd. Xaverius vertrok in 1551 en vond nog in dat jaar in China den dood.

In dien tijd werd Nagasaki, tot dusver slechts een klein visschersdorp, door zijne uitstekende haven het uitgangspunt voor den handel met China en de Indiën. In 1568 werd er eene Christenkerk gebouwd en de in dit deel van Japan regeerende Landvorst bepaalde den Christelijken godsdienst als alleen geldend.

1) Rein. Japan nach Reisen und Studien in Auftrag der Königl. Preuss. Regierung dargestellt. Band I. blz. 304 e.v. 1881.

De toen machtigste Vorsten der Oude Wereld, als Spanje's koning en de Paus van Rome, zonden aanzienlijke Gezanten, die feestlijk werden onthaald, doch wier bezoek maar zelden werd beantwoord. Slechts van eene enkele uitzondering vinden wij melding gemaakt; zoo in 1582, toen de Prins Mancio Ito met andere hooge personen en een gevolg van dienaren onder geleide van eenige Jezuiten naar Spanje en Rome ging. Met brieven van drie Christelijke Daimyo's en rijke geschenken scheepte men zich den 22^{en} Februari 1582 in de haven van Nagasaki op een Portugeesch schip in, om 17 dagen later Macao te bereiken. Van hier gingen in dien tijd één maal 's jaars schepen naar Indië, waardoor de Gezanten 9 maanden oponthoud hadden. Op den laatsten dag des jaars werd de reis voortgezet en na velerlei ongemakken kwam men in 't laatst van Januari 1583 in Malakka aan, vanwaar vier dagen later de afvaart naar Goa volgde; tegenwind en koortsziekten aan boord vertraagden dezen overtocht, die gewoonlijk eene maand duurde en eerst in April werd de toenmalige hoofdzetel der Portugeezen bereikt. Nadat aldaar aan verschillende kerkelijke feestvieriugen was deelgenomen, scheepte men zich den 20^{en} Februari 1584 op een rijk uitgerust schip in naar Lissabon; de reis was voorspoedig en na een kort oponthoud op st. Helena, werd den 10^{en} Augustus de Taag-mond binnengeloopen.

Overal was de ontvangst der jonge Japanneezen zoo vorstlijk mogelijk; om hen te imponeeren werd vooral van de zijde der Kerk de grootste praal aan den dag gelegd, inzonderheid toen 't Gezantschap, drie jaren en twee maanden na 't vertrek uit Japan, zijn plechtigen intocht binnen Rome deed. Tijdens 't verblijf der vreemden aldaar stierf Gregorius XIII; de antwoorden, medegegeven voor de Japansche Vorsten, zijn van Sixtus V en gedateerd den 26^{en} Mei 1585.

Eerst in 1590, na achtjarige afwezigheid, keerde 't Gezantschap in Nagasaki terug. Hier waren intusschen groote gebeurtenissen voorgevallen, waardoor de gunstige positie der Christenen was veranderd, tendeele de schuld van de zendelingen zelf, tendeele doordat aan het Hof vijandige invloeden de overhand kregen. Op de Jezuiten waren ook leden van andere orden gevolgd, die met minder omzichtigheid te werk gingen, zich met de politiek bemoeiden en daarbij aanstoot gaven door hoogmoed, ijdelheid, gelddorst. Het eerste ‘edict van verbanning’

werd in 1587 tegen de missionarissen uitgevaardigd, door den toen oppermachtigen *Hideyoshi*, eene der hoofdfiguren uit de geschiedenis van Japan: een boerenjongen, doch een militair genie; door oorlogsroem opgeklommen, heeft hij 16 jaren lang, tot zijnen dood in 1598, met krachtige hand het bewind gevoerd. Generalissimus van het Rijk, Kroongeneraal met den titel van *Shogun* (uit 't Chineesch: Sho = opperbevelhebber; gun = leger) oefende hij feitelijk 't hoogste gezag uit, terwijl de wettige stamhouder der eeuwenoude dynastie in de residentie Kioto was opgesloten, slaaf van het overdrevenst ceremonieel, voorwerp van eene bijna afgodische vereering.

Deze dualistische bestuursvorm had zich in den loop der laatste eeuwen ontwikkeld. De uitgestrektheid en de natuurlijke gesteldheid van het eilandenrijk hadden altijd de vestiging van een centraal gezag tegengehouden of uiterst bemoeilijkt. Was van de oudste tijden der Japansche geschiedenis de groote adel vrij zelfstandig geweest, op den duur hadden zich de groote grondbezitters tot schier onafhankelijke gewestelijke bestuurders gemaakt, met den titel van Daimyo (Dai = groot. myo = naam). En de Mikado, de ‘zoon des Hemels,’ kon zich evenmin doen gelden als b.v. de Monarch van den middeleeuwschen Leenstaat in Europa; gelijk deze was hij veeltijds niet veel meer dan een schijn-koning. Evenals de Europeesche maatschappij der middel-eeuwen was ook Japan eeuwen lang door veeten, adeltwisten, bloedige burgeroorlogen verscheurd, ten koste van het landvolk en den rustigen burger.

Onder deze omstandigheden was, in 1186 voor de eerste maal, een der grooten als Rijksveldheer aan het hoofd van het krijgswezen gesteld; een maatregel, die op den verderen loop der Japansche geschiedenis een beslissenden invloed heeft geoefend: 't ambt van Imperator, aanvankelijk eene personeele eer, werd eene erfelijke waardigheid, die feitelijk 't hoogste gezag in zich sloot.

In den toestand van decentralisatie had intusschen het Shogunaat geenszins verandering gebracht: veeleer berustte de geusurpeerde macht voor een goed deel op de stilzwijgende erkenning van de onafhankelijke positie der heeren en grooten in hunne territoriën, waartegenover deze feodale Vorsten den Shogun naar den vorm huldigden.

Aldus zagen de Europeanen, toen zij in de 16de eeuw met

Japan kennis maakten, in het oppergezag van den Staat het dualisme, in het landsbestuur de feodaliteit.

Volgens vertrouwbare opgaven[1)] bedroeg het aantal Christenen in Japan ten tijde van Hideyoshi omstreeks 200,000, vooral in het Zuiden des lands. Onder hen waren Daimyo's, Prinsen, Generaals, kortom 't beste deel van de Japansche natie. Maar daartegenover bestonden vijandige invloeden, ook 't gevolg van den naijver der Spanjaarden tegenover de Portugeezen: van de Philippijnen uit trachtten de Spanjaarden zich in Japan te vestigen en zij schroomden niet zelfs den Christlijken godsdienst verdacht te maken. Een Spaansch scheepskapitein toonde op eene kaart den Shogun het koloniaal gebied van zijn Koning en op de vraag ‘hoe dat gebied toch wel veroverd was?’ antwoordde hij, dat zijn koning gewoon was eerst priesters naar de begeerde landen te zenden, om een deel der inboorlingen te bekeeren, waarna 't later met behulp van die bekeerlingen doorgaans gemakkelijk was het land te veroveren. Hierdoor was de Shogun zoo verontrust, dat hij onmiddellijk de kloosters en seminariën deed omsingelen en allen, die daar verblijf hielden, deed gevangen nemen.

Den 5^{en} Februari 1597 ondergingen 3 Portugeesche Jezuïten, 6 Spaansche Franciscaners en 17 Japansche Christenen in Nagasaki den kruisdood, de eerste martelaren in 't verre Oosten, door Paus Urbanus II in 1627 heilig verklaard.

De onderlinge naijver der Europeesche Christenen was derhalve eene der redenen, waardoor de toestand in Japan onhoudbaar zou worden. De dood van Hideyoshi, in September 1598, en de daarop gevolgde strijd tusschen verschillende Landsvorsten gaf nog weêr eenige jaren rust en bescherming. Maar wanneer uit dien strijd *Iyeyasu* als overwinnaar te voorschijn treedt, is het gedaan; een nieuw tijdperk begint in de Geschiedenis van Japan met de verdrijving der Christenen en de daarmede gepaard gaande afsluiting des lands. Iyeyasu's vaste hand gaf aan Japan een stelsel van bestuur, dat het land voor burgeroorlogen vrijwaarde, dat orde vestigde ten koste van vrijheid; eene 250-jarige periode begint, waarin Japan volkomen geïsoleerd

1) Rein 334.

is en alleen Chineezen en Hollanders een beperkten toegang hebben. In Iyeyasu's tijd kwamen de eerste Hollanders, en ook Engelschen, om handelsbetrekkingen aan te knoopen. Hunne komst deed aan de zaak van het Christendom geen goed. Iyeyasu ontving hen vriendelijk en hoorde hen uit over de Portugeezen, de Spanjaarden, den Christelijken godsdienst, de Jezuïten. Zonder twijfel hebben toen de nieuw-aangekomenen, zoo uit handelsnaijver als uit geloofshaat, invloed geoefend op de besluiten, die weldra genomen werden.

Gedurende bijna 40 jaren volgde, voornamelijk uit vrees voor de veiligheid van den Staat, de eene maatregel op den anderen om de Christelijke leer uit te roeien. Werd daarbij tegenover de vreemdelingen eene zekere gematigdheid in acht genomen - zij werden alleen verwijderd -, daartegenover stond eene voorbeeldelooze wreedheid, waarmede de Christen-inboorlingen werden uitgeroeid. Den 27^{en} Januari 1614 verscheen de treurig vermaarde proclamatie, die de vervolging - tot dusver locaal - in het gansche land verplicht maakte. Iyeyasu verklaart daarin, dat ‘de Kirishitan naar Japan zijn gekomen, niet alleen om handel te drijven, maar ook met het voornemen eene booze leer te verbreiden, het gezag der Regeering te ondermijnen, om eindelijk *zich van het Land meester te maken*.’

De vervolging begon met de gevangenneming van alle paters, priesters en leden van geestelijke orden, zoo vreemdeling als Japanner: 22 Franciscanen, Dominicanen en Augustijners, 117 vreemde en ± 200 inlandsche Jezuïten-priesters en monniken werden naar Nagasaki gevoerd en vandaar in 3 schepen naar Macao, de Portugeesche haven voor de Zuid-Chineesche kust, gebracht. Toen 't bleek, dat nog vele priesters zich hadden schuil gehouden en van de verbannenen velen in 't geheim terugkeerden, volgde in 1617 een edict, waarbij al het buitenlandsche verkeer werd beperkt tot twee havens: Hirado en Nagasaki; terwijl over elken priester de doodstraf werd uitgesproken. Vier jaren later verscheen de wet, waarbij den Japanners werd verboden hun land te verlaten en nog drie jaren later (1624) werd gelast, dat alle schepen van meer dan bepaalde afmetingen moesten worden afgebroken, opdat de vaart op de open zee den Japanners voortaan onmogelijk zij!

Met deze maatregelen gingen de verschrikkelijkste vervolgingen tegen de *inlandsche* Christenen gepaard: duizenden

vluchtten naar China en de Philippijnen, maar andere duizenden stierven aan het kruis of werden onthoofd. Verschillende berichten van dien tijd stemmen overeen, als zij de bijzonderheden dezer vervolgingen mededeelen en den heldenmoed vermelden, die doorgaans werd getoond. ‘De beschrijving van de marteling der Japansche Christenen gelijkt een Hoofdstuk uit Dante's Hel. Men vergenoegde zich niet met de slachtoffers eenvoudig om te brengen: zij werden van hooge rotsen geworpen, levend begraven, door ossen vaneen gescheurd; men bond ze in zakken van rijststroo en hoopte die op tot een brandstapel; zij werden in kooien doodgehongerd met spijzen onder de oogen.’[1)] In talrijke documenten, zoo in 't Japansch als in 't Latijn, het Hollandsch, enz., wordt het gestaafd, dat ‘zoo ooit, dan is door de Japansche Christenen een geloofsmoed getoond, welke dien der martelaren in de arena's van het oude Rome minstens evenaarde.’

Het drama eindigde met een openlijken oorlog: omstreeks 't jaar 1636 zochten 30 tot 40,000 Christenen een laatste toevlucht op eenige kleine rotseilanden in de nabijheid van Nagasaki; in 't bijzonder versterkten zij zich in een oud slot *Arima* op *Shimabara*, dat zij in staat van tegenweer brachten. Hun aanvoerder was een zekere *Nirada Shiro*. In 1637 zond de Shogun een leger af om de ‘rebellen’ te vernietigen. Drie maanden verdedigden de ongelukkigen zich, te water en te laud, vóor Arima viel, gedeeltelijk door 't vuur van Hollandsche kanonnen. De Japansche Geschiedenis, die van deze gebeurtenissen melding maakt (Shimabara Kassenki, d.i. Bericht over den oorlog van Shimabara), overtreft in ijselijkheden elke beschrijving; al de belegerden waren ten doode gewijd, bij duizenden werden zij naar den ‘Papenberg’, een eilandje aan den ingang van de haven Nagasaki, gebracht en van de steile rotsen in zee gestort.

Tot de middelen, toen en later toegepast om Christenen op te sporen, behoort het *E-fumi*: verdachten werden gedwongen op een Christusbeeld te trappen; eerst was dit eene teekening, tot in 1669 een smid in Nagasaki een koperen beeld maakte. Het valt echter niet te betwijfelen, of deze maatregel was gericht tegen de *Roomsche* Christenen, in wie men aanhangers van Portugal of Spanje zag. Van de Hollanders werd het niet gevergd, al is ook dikwijls het tegendeel beweerd en aan onze voor-

1) Rein. 355.

vaderen verweten, dat zij uit winzucht hun geloof in Japan verzaakten. Het was der Japansche Regeering niet onbekend, dat de Hollanders *Christenen* waren. Alsof de Portugeezen dat niet zouden hebben medegedeeld! Den *inboorlingen* was 't Christlijk geloof op straffe des doods verboden; van de *vreemden* werd alleen geeischt, dat geene uiterlijke handeling van hun godsdienst zou getuigen en geenerlei poging tot bekeering van Japanners geschieden. Ten aanzien van dit laatste punt moest het Opperhoofd der Hollanders - aldus heette de vertegenwoordiger der O.I. Compagnie in Japan - zelfs eene plechtige belofte afleggen, die bij elke Hofreis, waarover straks meer, moest worden vernieuwd.

Trouwens ook van de Portugeezen zijn de *kooplieden* eerst door een edict van 1639 uit Japan verwijderd, voornamelijk onder verdenking van samenzwering, in verstandhouding met eenige 't Roomsche geloof toegedane Japansche Grooten, tegen den Staat. In de oudste Hollandsche werken over Japan wordt altijd de vrees, dat de Jezuïten en andere Roomsche priesters zouden trachten Japan tot eene Portugeesche provincie te maken, voorgesteld als de voornaamste aanleiding tot de vervolging der Christenen en de verbanning der vreemden. Dat de Hollanders echter niet nalieten de Japansche Regeering in die vrees te versterken, zoodat hunne berichten in deze geen onbepaald vertrouwen verdienen, zeiden wij reeds vroeger. Onbaatzuchtig, angstvallig in de keus der middelen waren onze voorvaderen van de zeventiende eeuw stellig niet.

Zoowel in Macao als in het moederland betreurden de Portugeezen 't verlies van den handel op Japan; herhaalde pogingen werden gedaan, de betrekkingen opnieuw aan te knoopen. Zoo kwamen in 1640 vier Gezanten van den Gouverneur van Macao: zij werden gevangen genomen en in Nagasaki onthoofd, evenals 't grootste deel der schepelingen, waarvan echter enkelen werden teruggezonden om als afschrikkend voorbeeld melding van 't gebeurde te doen. Weinig later werden uit Lissabon - Portugal herwierf in 1640 zijne zelfstandigheid - twee goed uitgeruste schepen met rijke geschenken afgezonden, onder Gonzales de Sequeira. Zij wierpen het anker uit bij Iwoshima (in 't Zuiden van Japan) en gedurende 43 dagen werd getracht met de Japansche Overheid in verkeer te treden, maar zonder succès: het veld moest worden gelaten aan de Hollanders!

Het bijna honderdjarig verkeer van de Portugeezen op Japan, onder de gunstigste omstandigheden begonnen en door de Japansche Regeering in den aanvang zeer gemakkelijk gemaakt, had de kennis, welke men in Europa van gindsche eilandenwereld bezat, weinig vermeerderd en op de ontwikkeling van de Japansche natie geen invloed van beteekenis gehad. Toch is 't een merkwaardig feit, dat het Christendom, door hun toedoen gepredikt, ondanks de bloedigste vervolging *in Japan nooit geheel is ondergegaan*: op geringen afstand ten Noorden van Nagasaki heeft zelfs eene gansche gemeente (Urakami) haar Christelijk geloof weten te bewaren tot den huidigen dag! Een feit, waarover niemand meer verbaasd was dan de Japansche Overheid zelve, toen zij 't in 1868 ontdekte.

Overigens herinneren alleen enkele woorden in de Japansche taal aan het verblijf der Portugeezen, b.v. *tabako* - ondanks 't verbod van Iyeyasu werd reeds in de 17e eeuw het rooken in Japan een hartstocht, bij alle standen, bij vrouwen als bij mannen -; *pan* (brood), *tanto* (veel), *koppu* (copa, een beker) en eenige andere.

't Was de bloeitijd van Hollands zeewezen, de periode van Abel Tasman, Maarten Gerritsz de Vries en zoovele anderen, die de schepen over de wateren van den Grooten Oceaan stuurden, aan nieuwe werelden den naam gaven (Nieuw-Holland, Nieuw-Zeeland, Tasmania of van Diemensland, enz.) en ook in de zeeën van Japan de vaderlandsche driekleur toonden. Honderd jaren na Pinto, in 1643, onderzocht de Vries, op last van Gouverneur-Generaal van Diemen, met de schepen Castricom en Breskens de Noordelijke zeeën bij Japan, ontdekte Jeso en de Koerillen, waar de naam de Vries-straat nog aan hem herinnert.

In 't jaar 1600 verscheen het eerste schip, dat de Hollandsche kleuren droeg, in eene Japansche haven; een tiental jaren later volgden onderhandelingen met Iyeyasu, zooals reeds gezegd van Japansche zijde met de grootste voorkomendheid gevoerd. Eene fachtory werd gesticht op een eilandje in de haven van Firando (Hìrado).

Bijna tegelijkertijd kwam ook een drietal schepen van de *Engelsche* Oost-Indische Compagnie in Japan aan, onder den

kapitein John Saris en met een brief van Jacobus I aan den Keizer (Shogun). Dank zij den Hollanders en den Portugeezen, was de ontvangst koel, maar toch werd op een bezoek in Yedo een handelstractaat gesloten, waarbij aan de Engelschen gelijke rechten als de Hollanders bezaten, werden verzekerd. Na eene factory op Firando te hebben achtergelaten, keerde de Saris terug naar Engeland, waar hij aan de Directeuren der Compagnie eene uitvoerige memorie indiende over zijne lotgevallen in Japan en de belangrijkste artikelen aangaf, waarin met dat land viel handel te drijven. In 't begin ging alles goed, doch na enkele jaren ontstonden moeilijkheden, voornamelijk door de ijverzucht der Hollanders en in 1623 werd tot de opheffing der factory besloten.

Eerst in 1673 zouden de Engelsche pogingen worden hernieuwd; toen werd, op grond der oude tractaten, getracht den handel te heropenen. Maar thans met nog minder succès: het schip *Return*, in Juni 1674 in de haven van Nagasaki aangekomen, moest onverrichterzake terugkeeren, voornamelijk doordat 't der Japansche Regeering niet onbekend was, dat Karel II eene Prinses van *Portugal* had gehuwd! Engeland was toen met de Nederlanden in oorlog en 't behoeft niet te worden betwijfeld, of de Hollanders van Desima hadden dezen uitslag grootendeels op hunne rekening.

Latere pogingen van Engelsche zijde hadden geen beteren uitslag en zoo bleef 't den Hollanders voorbehouden de Europeesche wereld althans eenigermate te vertegenwoordigen in het ‘Land der Zon.’

Gedurende ruim twee eeuwen hebben zij dit gedaan en, kwamen hunne beweegredenen voort uit de zucht geld te verdienen, 't mag tevens geconstateerd worden, dat eensdeels eene veel betere bekendheid met Japan er 't gevolg van is geweest, anderdeels door tusschenkomst van onze voorouders de Westersche wetenschappen ginds in 't verre Oosten hare intrede deden en daar zelfs eene plaats gingen innemen, veel belangrijker dan vóór 1854 werd vermoed.

De eenige, vrij betrouwbare en wat uitvoerige beschrijvingen vóór de 19de eeuw waren afkomstig van de dienaren der V.O.I. Compagnie: van hare Opperhoofden en vooral van de gezanten, die op geregelde tijden de verplichte Hofreis naar Yedo maakten. Jaarlijks moest het Opperhoofd in persoon te

Yedo hulde bewijzen, geschenken geven en de belofte hernieuwen, dat geene poging tot geloofsbekeering zou worden gedaan. Maar bovendien zond de Raad van Indiën aanzienlijke gezantschappen af aan de ‘Kaisaren van Japan’. De lotgevallen dier afgezanten, de indrukken, die zij opdeden, kan men lezen in een groot folio-werk van *Montanus*, uitgegeven te Amsterdam in 1669, terwijl ook vele bijzonderheden voorkomen in de beroemde Beschrijving van Japan door *Dr. Kaempfer*. Zijn werk, voor 't eerst gedrukt in 1727, doch herhaaldelijk op nieuw uitgegeven en vertaald, bezit nog waarde door de schildering van de Japansche beschavingstoestanden; hij had bij de samenstelling veel gebruik gemaakt van de aanteekeningen, welke de Gouverneur-Generaal Camphuis, een letterlievend en kundig man, vroeger als Opperhoofd der factorij in Japan had verzameld.

De factorij in Firando had in korte jaren heel wat beteekenis gekregen, doch den 11^{den} Mei 1641 kwam uit Yedo 't bevel, dat zij moest worden ontruimd en tien dagen later reeds was aan dit gebod gehoorzaamd en waren de Hollanders vertrokken naar den vroeger voor de Portugeezen bestemden uithoek: *De-shima*, d.i. ‘vóór-eiland’; een kunstmatig eiland vóór de haven van Nagasaki, waaiervormig met eene lengte van 185 en eene grootste breedte van 74 Meter; omringd door een hoogen muur, die slechts twee toegangen liet: de eene, altijd bewaakt, aan de stadszijde; de andere naar de haven en alleen geopend als een schip van de Compagnie binnen was. Als huur voor dit eilandje, waar enkele Hollanders, 16 à 20, een leven van gevangenen mochten leiden, betaalde de Compagnie een hooge pacht en getroostte zich allerlei vernederingen. Maar zij verdiende geld, vooral in den aanvang, toen zij de prijzen der waren zelf mocht vaststellen; sedert 1672 deden dit Japansche regeeringsbeambten, wat Kaempfer aanleiding geeft tot de opmerking, dat ‘de gouden vacht, die wij gewoon waren jaarlijks uit dit Colchis te halen, in een gemeen vel veranderde.’ Toch bedroeg de winst, oorspronkelijk 90 à 100%, ook toen nog een 40 à 50 %; zij kwam voornamelijk voort uit de export-artikelen: zilver, goud, koper, zijde, kamfer, porselein en brons. Naar vrij betrouwbare berekeningen, zegt Rein[1)], hebben de Hollanders tusschen 1609 en 1858 aan zilver eene

1) Rein. I. Blz. 387.

waarde van ƒ 336.000.000, aan goud voor ƒ 186,000,000 uitgevoerd en 't belangrijkst artikel was nog het koper: aanvankelijk mochten hiervan 25,000 pikols (elk van 125 Amst. ponden) 's jaars worden verscheept, later werd van tijd tot tijd eene vermindering gelast, terwijl de uitvoer van goud en zilver geheel verboden werd. In 't bijzonder in 't jaar 1790 gelastte de Japansche Regeering eene groote beperking in den handel en, dat hare stemming ten opzichte van 't verkeer met den vreemdeling onvriendelijker werd, bleek meer nog uit het feit, dat zij in datzelfde jaar bepaalde, dat de Hofreis voortaan slechts ééns in vier jaren zou plaats hebben.

Van die Hofreis geeft *Hendrik Doeff*, die van 1799-1817 op Desima vertoefde, eene aardige beschrijving.[1)] De verovering van Indië door de Engelschen was oorzaak van zijn buitengewoon lang verblijf: zelfs kwam van 1809-'17 geen Nederlandsch schip in Japan binnen en gedurende een paar jaren woei de eenige vaderlandsche driekleur op het kleine plein van Desima. De laatste veertien jaren was Doeff Opperhoofd en als zoodanig maakte hij in 1806, in 1810 en in 1814 de reis naar Yedo. De toebereidselen beginnen een paar maanden van te voren, de reis vangt aan in 't laatst van Februari; de zware bagage wordt ingescheept in eene Japansche bark met de Hollandsche vlag en het wapen der Compagnie en deze zeilt langs de Westelijke kusten van Kioeshioe, terwijl de stoet dit eiland middendoor trekt. De koks gaan met het keukengereedschap vooruit, ten einde onderweg op de rustplaatsen de spijzen gereed te hebben; dan volgen de geschenken, de kisten met kleeren, het beddegoed en het huisraad, alles met de kleuren en het wapen der Compagnie. De eigenlijke optocht is, gelijk alles toen ter tijde in Japan, tot in de kleinste bijzonderheden voorgeschreven: de stoet wordt geopend door twee wegwijzers, die gevolgd worden door twee onder-*banjoosten* (ambtenaren van politie) in kleine draagstoelen of *cago's*, elk met twee dragers; dan komt de onder-tolk in eene grootere cago met 4 dragers en eene knecht naast zijne koets; de Geneesheer, door zijne medicijnkist voorafgegaan, in eene nog grootere koets of *norimon* met 4 dragers en een knecht. Hierop volgt de Scriba, eveneens in eene norimon en dan het Kantoor,

1) Hendrik Doeff. Herinneringen uit Japan. Haarlem, 1833; blz. 115 e.v.

eene zwartverlakte lâtafel met zilveren beslag; hierin bevond zich in den eersten tijd de Keizerlijke pas, zoodat alle voorbijgangers zich met afgewend gelaat in het stof wierpen. Achter het Kantoor komt het Opperhoofd in eene staatsie-norimon met 8 dragers, allen in het donkerblauw, met het wapen der Compagnie in het wit daarop gedrukt; naast hem gaan aan weerszijden 2 dienaren, terwijl een *tjabinto* of kastje met theegereedschappen wordt nagedragen, waarin o.m. altijd kokend water is. Het met zich voeren van een tjabinto is aan geen Japannees dan aan Vorsten of Landsheeren vergund; in dit, gelijk in meer opzichten, is bij de Hofreis het Opperhoofd dus aan hen gelijkgesteld; wel een contrast met de behandeling, die vreemden anders in Japan ondervonden.

De norimons zijn zeer licht, van binnen met goudpapier beplakt; de hemel is zwart verlakt en aan de zijden zijn schuiframen met fijne jaloesiën van bamboes. Men kan er gemakkelijk in zitten, doch niet liggen; schrijven gaat heel goed.

Na het Opperhoofd volgen nog de geldkast, de opper-tolk, een onder-banjoost en eindelijk de opper-banjoost, wiens attributen aan die van het Opperhoofd gelijk zijn.

Elken avond wordt het Opperhoofd afgevraagd, of hij wel naar zijn genoegen gereisd heeft. Het nachtverblijf der Hollanders is van de hoogste klasse, terwijl de Japanneezen in kleinere herbergen vertoeven. Alleen in Yedo wordt de geheele trein te zamen gelogeerd.

De geheele reis tot de hoofdstad, ongeveer 50 dagen, bestaat uit drie gedeelten: de korte landweg door Kioeshioe, de zeereis en de lange landweg door Niphon. De dagreizen zijn lang; menigmaal wordt vóór 't aanbreken van den dag op weg gegaan en tot acht of negen uur 's avonds doorgemarcheerd. In *Kokoera* wordt de stoet ingescheept om, nu eens in open zee dan rakelings langs rotsige kusten of te midden van bonte eilandengroepen, *Osaka* te bereiken, eene der beste koophavens en grootste steden van het Rijk. Hier wordt gedurende drie of vier dagen vertoefd om beleefdheden te wisselen met de hooge ambtenaren, waarna de reis wordt voortgezet naar *Miako*, de residentie van den Mikado. De geschenken voor het Goddelijk Hoofd van Japan worden ontpakt, om te worden aangeboden op de terugreis.

Zoo wordt eindelijk de *Foesi-yama*, de ‘heilige berg’, bereikt,

aan welks voet in de vlakte Yedo ligt, het einddoel van den tocht. Al de Japanners, zelfs de opper-banjoost, moeten den top te voet overtrekken. Tal van ceremoniën zijn nog noodig, aleer eindelijk de groote poort der Hoofdstad voor de vreemdelingen wordt geopend.

Niet minder omslachtig is hier alles geregeld, wat op de audiëntie betrekking heeft: afgesneden van alle gemeenschap wordt het oogenblik afgewacht van de voorstelling ten Hove. En is eindelijk het tijdstip daar, dan is 't de groote zaak niet ééne fout te begaan tegen de honderden voorschriften der etiquette. De eigenlijke audiëntie duurt niet langer dan eene minuut en de hoofdpersoon blijft daarbij onzichtbaar; vóór zijne plaats worden de geschenken neêrgelegd: Kaempfer noemt b.v. Spaansche wijnen, Edammer kaas, linnen en zijden stoffen, enz. Op handen en voeten moet de *Kapitan Oranda* naar den zetel des Shoguns kruipen, den grond met het voorhoofd aanraken en zich op dezelfde wijze terugbegeven; dit geschiedt in de *zaal der honderd matten*, aldus geheeten, omdat zij inderdaad met zoo vele fijne matten is belegd; meubels zijn in die zaal niet, eene sombere stilte heerscht, die niet kan nalaten eerbied in te boezemen.[1)]

Meestal volgde daarna eene andere audiëntie bij het overige Hof, voornamelijk ten pleiziere van de Dames; de Hollanders moesten dan allerlei grappen vertoonen, doch werden onthaald op thee en suikergebak. Dit laatste raken zij echter niet aan: het wordt in papier met zilveren of gouden koordjes dichtgemaakt en in verlakte bakken naar huis gedragen. Ten slotte volgt een afscheidsgehoor, waarbij de vroeger vermelde beloften worden vernieuwd.

Yedo is volgens de opgaven van Kämpfer, Thunberg, Doeff en anderen eene verbazend groote stad, misschien 21 uren gaans in omtrek; eene talrijke menigte krioelt daar dooreen (de census van 1890 gaf een bevolkingscijfer van 1.389.684).

De terugreis geleek op de heenreis, al had onderweg het landschap door verandering van jaargetijde een nieuw aanzien: de Japansche lente in al hare heerlijkheid treedt vroeg in.

1) De Regeering van den Shôgun wordt aangeduid met den naam *Bakufu*, wat letterlijk beteekent ‘Gordijn-regeering;’ iets dergelijks dus als b.v. Porte voor de Turksche Regeering.

II.

De Herinneringen van Doeff worden geprezen, zelfs ‘in menig opzicht nauwkeuriger dan Kaempfer.’ Te merkwaardiger is dit, als wij in Doeffs Voorbericht lezen, dat hij op de thuisreis met de Admiraal Evertsen door schipbreuk zijne verzamelingen en papieren verloor.

Zonder blijvende beteekenis waren de Hofreizen niet: de Japansche geleerden begrepen terdege de meerdere vorderingen van de Westersche wetenschappen en in 't bijzonder de geneesheeren trachtten te profiteeren van de kennis der ‘barbaren.’ Was de Japansche beschaving - letterschrift, literatuur, staatsinstellingen, godsdienstig leven, ceremonieel - geheel van Chineeschen oorsprong, in de wetenschappelijke wereld van 't verre Oosten ging, omstreeks 't midden der 18de eeuw, het Hollandsch de plaats innemen, die het Latijn in Europa had[1].

Tot bijna 't midden der 18e eeuw had alleen het tolkengilde van Nagasaki het recht Hollandsch te leeren en dit moest mondeling van vader op zoon geschieden. Anderen Japanners was die studie streng verboden, ten einde een rechtstreeksch verkeer van de inboorlingen met de Oranda's[2] onmogelijk te maken. Zoo werd in de eerste helft der 18e eeuw de verspreiding van een werkje over de Nederlandsche taal - geschreven door een zekeren *Goto* - verboden, omdat er een Nederlandsch alphabet in was afgedrukt. Hierin ligt voor een deel de verklaring, dat nog lang na dien tijd de uitheemsche woorden, in plaats van met Latijnsche leters, in *Katakana* (klein Japansch letterschrift) staan.

Ten tijde van den Sjogun *Yosimune* († 1774), uit het geslacht der *Tokugawa*, werd aan twee geleerden last gegeven zich op het Nederlandsch toe te leggen. De ijver vergoedde, wat den Japanneezen aan hulpmiddelen ontbrak; althans zij leerden de Hollandsche taal lezen. Leerlingen volgden en een gezel-

1) De bijzonderheden, welke wij over dit onderwerp mededeelen, zijn ontleend aan de ‘Verzameling van Japansche Boekwerken, door Mr. H.J. Donker Curtins, Nederlandsch Commissaris in Japan, op zijne reis naar Yedo in 1858 voor het Rijk ingekocht.’ Deze Verzameling van ruim 100 nummers, thans alle in de Bibliotheek der Leidsche Academie, is critisch gecatalogiseerd door wijlen Prof. Dr. J.J. Hoffmann (uitgegeven door Mr. L. Serrurier, Tijdschr. voor Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, 4e Volgr. VI).

2) Gelijk ook verder nog zal blijken, verwisselt de Japanner dikwijls *l* met *r*.

schap van beoefenaars van onze taal werd opgericht. Toen, in April 1776, *Thunberg*[1] in 't gevolg van het Opperhoofd te Yedo kwam, kregen verschillende Japansche geleerden zelfs verlof hem vóór den audiëntie-dag te bezoeken. In 't bijzonder met twee geneesheeren ging hij om en hij wijdde hen in op het veld der geneeskunde naar Westersche methode: ‘zij spraken goed Hollandsch en waren niet onervaren in de Natuurlijke Historie.’

In dien tijd ontstonden ook de eerste Japansch-Hollandsche woordenlijsten en werd de Nederlandsche spraakkunst beoefend. Een vorstelijk lijfarts, *Sugita Genbaku*, vertaalde reeds in 1772 een Hollandsch werk over ontleedkunde; *tien jaren had hij met een vriend doorgebracht met het lezen van het werk en elf malen had hij 't handschrift overgeschreven vóór hij 't geschikt achtte voor den druk*. Zijn werk, sedert herhaaldelijk verbeterd en opnieuw uitgegeven, wordt geacht veel te hebben bijgedragen tot grondiger beoefening der medische wetenschappen in Japan.

Andere takken van kennis volgden; het aantal handleidingen en studieboeken, samengesteld met behulp van Hollandsche bronnen, nam snel toe en, volgens Doeff, waren op 't eind der 18de eeuw verscheiden geleerden in Nagasaki en Yedo in staat de Hollandsche taal met een zeker gemak te lezen en zelfs te verstaan. Nederlandsche woorden werden in de Japansche taal opgenomen, o.a. ook vele scheepstermen, zoodat de Japansche zeeman op Hollandsche commando's manoeuvreerde. In 1803 overleed een man, die algemeen geëerd was wegens zijne taalkundige studies en daaraan den naam dankte *Ran-kiwa Sen Sei*, wat ongeveer beteekent ‘de geleerde aan de uiterste grenzen van het Westen.’

Doeff zelf verwierf zich groote verdiensten voor de beoefening onzer taal in Japan: onder zijn toezicht heeft een college van tolken een uitgebreid woordenboek samengesteld, dat door honderden leerlingen, die verschillende vakken uit Westersche handboeken bestudeerden, is gebruikt geworden.

1) *C.P. Thunberg*, een Zweed, Off. v. Gez. in dienst der Compagnie, eerst aan de Kaap, daarna in Batavia; in 1775-'76 was hij in Japan. Hij was vooral botanist, is later Linnaeus opgevolgd als hoogleeraar en heeft groote verdiensten vooral door zijne beschrijving van de Japansche Flora en 't naar Europa overbrengen van tal van Japansche sierplanten.

In zijn tijd was 't (1811), dat de Japansche Regeering, ten einde het overbrengen van werken uit het Nederlandsch te verzekeren, een vasten vertaler aanstelde; een voorbode van den ‘Board of Translation,’ die in 1869 zou worden opgericht voor de vertaling van schoolboeken uit vreemde talen.

Verschillende edities verschenen van de ‘Nederduitsche Spraakkunst, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van het Algemeen; 2e druk, 1814.’ Geene moeite was bij dergelijken arbeid den Japanner te groot: zoo b.v. schreef de kundige vertaler van de Spraakkunst het Hoofdstuk over de taal- en rededeelen met onze gewone letter af, voorzag zijne copie woord voor woord van eene letterlijke tusschenregelige vertaling en liet toen zijn werk in 46 houten blokken snijden en drukken.

Nog een enkel voorbeeld in dien geest: in 1845 verscheen een ‘Beschrijving van den Aardbol, naar Hollandsche bronnen bewerkt, in 7 dln.’ Blijkens 't Voorbericht had de samensteller o.m. gebruik gemaakt van de volgende ‘Westersche handboeken’:

‘Niuwenhoisu, Nederrantse magazein’;
‘Buroining’ (G. Bruining, Alg. Aardr. Woordenboek, 1823);
voorts Prinsen, van Kampen, Weiland, e.a.

De werelddeelen worden er in behandeld; verder de natuurkundige aardrijkskunde, terwijl aan 't slot levensbeschrijvingen staan van Alexander den Groote, Arisuto (Aristoteles), Peter I en Napoleon!

Vermakelijk doch zeer verklaarbaar is de verbastering van welke onze taal bij dit gebruik dikwijls het slachtoffer moest worden; *l* en *r* worden vaak verwisseld, *r* en *v* vaak niet onderscheiden. Hoffman geeft (Catal. blz. 32) eene heele lijst van voorbeelden, als:

‘groeikogel’ voor ‘gloeikogel’;
‘schelmester’ voor ‘schermmeester’;
‘galnaar’ voor ‘garnaal’; enz.,

alle voorkomende in eene metrische Japansche woordenlijst, getiteld ‘Oceanische taal in van buiten te leeren verzen; 1855.’

Sommige werken worden geprezen als pogingen, met kennis van zaken gedaan, om den weg voor de beoefenaars der Nederlandsche taal in Japan te openen. Zoo b.v. eene in 1856 verschenen lijst van 2.000 Nederlandsche woorden, naar ons alphabet geordend en met vermelding van 't geslacht, de soort

en de beteekenis in 't Chineesch en 't Japansch. De woordenlijst wordt o.m. voorafgegaan door eene verklaring van de rededeelen onzer taal.

Kisak, de zoon van den Japanschen bewerker van de bovengenoemde Beschrijving van den Aardbol, stelde uit Hollandsche bronnen eene geographisch-historische beschrijving van Europa samen, welke uitmunt door ‘degelijkheid van inhoud, klaarheid van stijl, navolging van de Europeesche wijze van behandeling, waardoor dit werk een eerste plaats inneemt onder de ons tot dusver bekend geworden Japansche boeken van dien aard.’

Jammer, dat de Europeesche namen toen nog niet in Latijnsch schrift mochten worden opgenomen; nu werden ze, zeer gebrekkig, uitgedrukt in Japansche klanken of met Chineesche karkaters, waarvan verminking een gevolg moest zijn. Dit blijkt al dadelijk uit de titels der blijkens 't Voorbericht gebruikte bronnen, b.v.

‘Herdendaaden der Horranders sinz de afvar der berugii’ (Heldendaden der Hollanders sints den afval der Belgen), 1834.

‘Sukoorataras, Gotta’ (Schoolatlas, Gotha, 1837); enz.

Wel een verschil met de toestanden een dertigtal jaren later: in 1885 zien wij in Japan eene vereeniging *Romaji Kai*, d.i. ‘Gezelschap van het Latijnsch alphabet,’ welke zich ten doel stelt in plaats van het verbazend ingewikkeld systeem der Chineesche en Japansche karakters langzamerhand het Latijnsch letterschrift te stellen.

Intusschen verflauwde de ijver der Japansche geleerden door niets; de bovengenoemde Kisak biedt zijnen arbeid, ‘als de laatste gift van een door arbeid en ziekte uitgeputten grijsaard zijn land aan.’

De technische uitvoering wordt van sommige werken prachtig genoemd, vooral de calligraphie is vaak onverbeterlijk. Het graveeren in koper werd in de 18^{e} eeuw al beoefend in Japan, doch aan de houtsnee-methode altijd de voorkeur gegeven, waarbij ook van kleurendruk gebruik werd gemaakt. Zoo werd naar Europeesch voorbeeld in de eerste maand van het *zesde jaar Kajei*[1)] (1853) eene kaart bewerkt van alle landen der

1) In Japan werd en wordt nog een zoogenaamde ‘Keizerkalender’ voor de tijdrekening gevolgd: aan 't regeeringstijdvak van elken Keizer wordt een naam gegeven, zoo is 1893 't 26e jaar ‘Meyi’, welke term ongeveer beduidt ‘Regeering naar de Wet.’

aarde. Zij is 1.24 Meter breed en 0.63 hoog. De namen zijn gedeeltelijk in 't Chineesch, gedeeltelijk in Katakana: de kapitale letters van het origineel zijn weergegeven door Chineesche karakters, maar, aangezien uit de ouderlinge verhouding van min of meer verwijderd geplaatste karakters niet blijkt, wat bij elkaar behoort, is de kaart duister; zoo wordt b.v. de naam Europa aangeduid door 3 letters, de 1^{e} bij Tornea, de 2^{e} bij Weenen, de 3^{e} bij Tortosa! De namen van steden, in Katakana, zijn zoo onduidelijk, dat een vergrootglas noodig is en 't geheel veel heeft van een letter-doolhof.

Onder hen, die in Hollandschen dienst 't meest bijdroegen tot eene betere bekendheid met Japan en tegelijkertijd Japansche geleerden inspireerden en behulpzaam waren, staat *von Siebold* vooraan.

Geboortig uit Würzburg, trad hij in 1822 als Officier van Gezondheid in Nederlandsch-Indischen dienst. In opdracht van den Gouverneur-Generaal van der Capellen vertrok hij in 1823 naar Japan en vertoefde daar, de eerste maal, tot 1829, knoopte betrekkingen aan met tal van wetenschappelijke Japanners en legde den grond tot de later zoo beroemde verzamelingen, die 't Japansch Museum in Leiden zouden gaan vormen (door het Rijk van hem gekocht); verzamelingen op elk gebied, zoo archivaria als ten behoeve van de ethnologie, de flora en de fauna, boeken, geschriften, teekeningen, oudheden, vazen, munten, modellen; een dertigtal jaren bracht hij door, o.a. in Leiden, met 't bestudeeren en ordenen, daarbij geholpen door verscheidene bekwame, ten deele door hem zelf gevormde assistenten en met veel steun van de Regeering en van geleerde Genootschappen. Van 1859-'61 vertoefde hij voor de tweede maal in Japan.

Von Siebold's standaardwerk ‘Nippon, Archiv zur Beschreibung von Japan’ verscheen in 1832 in Leiden en werd door hem aan v.d. Capellen opgedragen, terwijl hij in het Voorbericht dankbaar prijst ‘eene natie, die 't mij dagelijks meer doet waardeeren, bij haar mijn tweede Vaderland te hebben gevonden.’

Naarmate het tijdstip naderde, dat voor Japan een Nieuwe Tijd zou aanbreken door 't prijsgeven van het systeem van afsluiting, had het Hollandsch steeds meer zich warme vrienden

in Japan verworven: Landsheeren (Rijksvorsten, Daimyo's) stelden er prijs op, onze taal te kennen; zoo gebruikte de Prins van Satsuma (van de machtige dynastie in het Zuiden des Rijks) in vertrouwelijke brieven het Hollandsche alphabet. In Yedo, Miako en Osaka, de drie groote centra der Japansche wereld, legden mannen van aanzien zich ernstig toe op het lezen van Hollandsche boeken en het zou, na de openstelling, aan de vertegenwoordigers der Europeesche mogendheden blijken, dat zij dit niet zonder vrucht hadden gedaan. De Japansche staatslieden, die geroepen zouden worden om hun land te besturen in de eerste, de moeilijke jaren na de Revolutie, zij hadden, als b.v. *Terashime*, de Minister van Buitenlandsche Zaken, hunne vorming te danken aan Hollandsche werken.

Den grootsten omvang had de studie der Westersche wetenschappen uit Hollandsche bronnen bereikt tusschen 1850 en '60: toen waren boeken en illustraties, vertaald of in 't oorspronkelijk, op schier elk gebied aanwezig; medische en technische onderwerpen, land- en tuinbouw, nijverheid, natuur- en scheikunde, zij waren binnen 't bereik gebracht. Vooral ook werken op 't krijgswezen betrekking hebbend, b.v. de verschillende Reglementen, in gebruik bij het Nederlandsche leger, de bekende ‘Handleiding tot de kennis der Artillerie’ door van Overstraten; ja zelfs von Scharnhorst's ‘Militairisches Taschenbuch zum Gebrauch im Felde’ (de Japansche uitgave naar eene Nederlandsche bewerking). In de batterijen der Japanners na 't gevecht van Simonoseki (1863) werden Hollandsche krijgskundige werken gevonden!

Valt uit een en ander duidelijk 't onjuiste in het oog van de meening, dat zonder de Revolutie (1854-'68) Japan vreemd zou zijn gebleven aan de Westersche beschaving, wij zullen thans zien, dat de Omwenteling het procès versnelde en oorzaak was, dat de vreemde invloeden tot dusver tot zeer engen kring beperkt, aan geheel 't maatschappelijk leven werden medegedeeld. Het kon niet uitblijven of daarbij zou het Hollandsch zijne plaats moeten afstaan aan eene wereldtaal, meer bepaald aan het Engelsch, dat weldra bij 't onderwijs, in de pers en bij 't handelsverkeer naast het Japansch de eerste plaats ging innemen.

III.

Bij de Geschiedenis der Openstelling treedt de Amerikaansche Unie op den voorgrond. De Noord-Amerikanen hadden 't meest last van den onwil der Japansche Regeering; van jaar tot jaar nam hunne scheepvaart in de Noordelijke zeeën van den Grooten Oceaan toe; vooral walvischvaarders vertoefden daar dikwijls jaren achtereen en in de Japansche zeeën met hunne kringstormen en veelvuldige nevels verging menig Amerikaansch vaartuig, werd menig schip, dat de sterrenvlag droeg, op de kusten verbrijzeld, de bemanning op het strand gezet, waar de schipbreukelingen slechts noode verpleegd en zoo spoedig doenlijk verwijderd werden.

Zoo kwam bij de Amerikanen het denkbeeld op, aan dien staat van zaken desnoods door geweld een eind te maken, de Japansche Regeering te dwingen niet langer de overal erkende regels van het volkenrecht te loochenen.

Den 8^{en} Juli 1853 verscheen de Commodore *M.C. Perry* met 4 oorlogschepen - de Susquehanna, de Mississippi, de Saratoga en de Plymouth - in de Yedo-baai en wierp het anker in de haven van *Uraga*, om voor den President der U.S. aan den Keizer van Japan een brief over te brengen, waarin verzocht werd om een verdrag van vriendschap en handel.

Was de verbazing der Japansche visschers al groot geweest bij de nadering van 't eskader, verschillende kenteekenen verrieden algemeene ontsteltenis, toen de vreemdelingen doorgingen. Vuurpijlen stegen op, alarmschoten vielen, doch iets vijandigs werd niet ondernomen. Perry hield zijne schepen in gevechtstoestand en om de Japanners te dwingen een verkeer met zijn vlaggeschip te openen, was aan de andere schepen gelast elke poging tot samenspreking af te wijzen.

Het scheen, dat de Japanners zich wilden bepalen tot waarneming en afsluiting der vreemde schepen; van alle zijden kwamen booten opzetten en deze gingen eene driedubbele rij vormen tusschen de Amerikanen en den wal. Toen 't donker werd zag men vuren op de bergen en den ganschen nacht werden de zware tonen eener klok zonder ophouden gehoord.

Den volgenden dag waren de kusten der baai vol leven en beweging; soldaten in rood gewaad, met geverniste hoeden op en eene 17de eeuwsche bewapening (lontgeweren, lansen en

zelfs schilden), de officieren met waaiers in de hand, trokken heen en weêr; aan de vestingwerken werd gearbeid, maar de Amerikanen konden met hunne kijkers zien, hoe gering weêrstandsvermogen alles had. Op verschillende punten waren schermen geplaatst, om 't waarnemen te beletten.

Reeds den eersten dag had Perry, toen een beambte zich aanmeldde, door tolken doen zeggen, dat de Commodore slechts een ambtenaar van den hoogsten rang aan boord kon ontvangen en de Japanners brachten 't na lang aanhouden niet verder dan tot de toestemming, dat een der scheepsofficieren aan den onder-stadhouder van Uraga het doel der komst verklaarde, doch met de mededeeling, dat de brief alleen aan Perry's gelijke in rang kon worden afgegeven. Het antwoord luidde, dat uitsluitend in Nagasaki met vreemdelingen verkeerd werd en allerlei pogingen volgden om Perry te bewegen zich althans daarheen terug te trekken. Met grooten diplomatieken tact sloeg deze dit af, terwijl hij in alles toonde niet gelijk te willen staan met de Hollanders en Chineezen; zijn optreden imponeerde, zoo door vriendelijke doch afgemeten houding als door 't handhaven eener strenge étiquette en 't tentoonspreiden van glans en machtsvertoon. Terwijl in Yedo en Kioto de gemoederen in onrust, ja in een staat van opgewondenheid verkeerden, brachten de Amerikanen deze dagen door met peilingen en verkenningen; een der schepen zeilde zelfs de baai nog wat verder in.

Eindelijk kwam den 12^{en} 't bericht, dat de gevraagde samenkomst was toegestaan, doch alleen om den brief van den President in ontvangst te nemen. Groote toebereidselen zag men maken: over eene uitgestrektheid van een half uur gaans werden schermen geplaatst met zwart laken bekleed; daarboven waaiden vlaggen en wimpels, terwijl troepen in groot tenue waren opgesteld. Perry stoomde met een gevolg van 300 man tot binnen kanonschotsafstand van de plaats der samenkomst, welke door ontelbare vaandels duidelijk zichtbaar was. Aan wal gekomen werd hij geleid naar een houten gebouw, geheel met gestreept doek behangen en waarin verschillende vertrekken, bekleed met fraaie tapijten, geborduurde Keizerlijke wapens, enz. Gevolmachtigde van de Japansche Regeering was blijkens de geloofsbrieven de Vorst van *Idsoe*, van zeer hoogen rang; hij was vergezeld van een ambtgenoot: aan elken staatsambenaar, hoe

hoog ook geplaatst, zijn, in kleiner of grooter getal, personen toegevoegd (*ometske's;* ‘dwarskijkers’ zeiden de Hollanders), die moeten toezien op de naleving der wetten en zorgen, dat niets voor 't Gouvernement verborgen blijve.

Roerloos als standbeelden zaten de Japanneezen en bleven zoo gedurende de geheele samenkomst; alleen bij de komst en het vertrek der Amerikanen stonden zij op en maakten eene diepe buiging. Tolken stonden bij eene groote rood verlakte bus, die bestemd was den brief op te nemen. Deze werd overhandigd met de geloofsbrieven van Perry en een toelichtend schrijven van zijne hand, waarin eene zachte pressie, iets van eene bedreiging, werd uitgesproken met de mededeeling, dat hij het antwoord het volgend jaar zou komen halen. Daarna ontving de Commodore eene rol, waarop 't bewijs van ontvangst was vermeld met bijvoeging, dat 't gebruik Nagasaki aanwees voor 't verkeer met vreemden, voorts dat ten aanzien van Perry eene gunstige uitzondering was gemaakt, doch dat thans van verdere onderhandelingen geene sprake kon zijn. Hiermede was de samenkomst afgeloopen.

Om den Japanners den ernst der bedoelingen te toonen, tevens om de baai beter te leeren kennen, voer 't Amerikaansche eskader nog wat verder binnenwaarts; nog eens werd geankerd en gepeild, tot onrust der Japansche ambtenaren - die machteloos waren en toch door hun Gouvernement aansprakelijk werden gesteld. - In de verte was een der voorsteden van Yedo zichtbaar, toen Perry eindelijk terugkeerde; den 16^{en} Juli verliet hij de baai en zeilde heen.

Groote ontsteltenis heerschte aan het Hof van den Shôgun, in Miako, in het gansche land. Gebeden werden voorgeschreven tot *Amaterasu*, het ‘Licht des Hemels’, de beschermgodin van de dynastie en van het land.

Omtrent de te volgen gedragslijn openbaarde zich groot verschil; een deel der Rijksvorsten en toonaangevende staatsdienaren wilde kortweg alle verkeer met den vreemdeling, alle betrekkingen met het buitenland weigeren; maar daartegenover stonden anderen, die begrepen, dat men hiertoe niet sterk genoeg was en dat bovendien van de barbaren toch veel ware na te volgen. Zoo gaf deze belangrijke vraag de eerste aanleiding tot de vorming van twee partijen, die eigenlijk reeds

lang bezig waren zich te ontwikkelen, ja, die misschien gedurende al de eeuwen van het Shôgunaat hadden bestaan en waarvan de eene zich om den Shôgun groepeerde, de andere de gelegenheid trachtte aan te grijpen het gezag van den Mikado te herstellen; de beweegredenen dezer laatste partij kwamen deels voort uit eigenbelang, deels uit 't besef, dat alleen de vestiging van een centraal souverein gezag de vrijheid en onafhankelijkheid kon verzekeren. Het ‘Eert den Mikado, verdrijft de vreemden!’ werd het wachtwoord dezer partij, die de weerloosheid van den Staat - en dit niet ten onrechte - den Shôgun weet: zij was een gevolg van het stelsel, door Iyeyasu gevestigd (zie boven, blz. 56).

Onder deze omstandigheden stierf *Iyeyashi* en zijn zoon *Iyesada* volgde als Shôgun op, kort vóór de tweede komst van Perry. Den 13^{en} Februari 1854 liep deze in de bocht van Yedo binnen met eene vloot gelijk de Japanners nooit te voren gezien hadden: 8 oorlogschepen, waaronder 3 stoombooten, wierpen het anker nog 12 E.M. dichter bij de hoofdstad dan den eersten keer. Alle pogingen hem te bewegen zich althans tot Uraga terug te trekken waren vruchteloos; rustig en vast besloten verklaarde Perry te willen onderhandelen in *Kanagawa*, omdat deze plaats daarvoor geschikter was gelegen en zijne schepen dan in de baai van *Yokohama* konden zijn. Tegenover de beleefde hardnekkigheid waarmede de Japansche autoriteiten dagen lang trachtten een onderhoud te verschuiven, plaatste hij Amerikaansche halsstarrigheid tot ten slotte zijn eisch werd ingewilligd. Met indrukwekkend vertoon, een gevolg van 500 personen in 29 sloepen, begaf hij zich onder 't vuur van de kanonnen zijner schepen naar de plaats van samenkomst. Hier werden dagen lang onderhandelingen gevoerd, waarbij Perry den Shôgun en diens Ministers hoe langer hoe meer voor zich innam, niet het minst door de wonderen, die hij hen van de Amerikaansche beschaving liet zien: een kleinen spoorweg liet hij leggen, in den vorm van een cirkel, en de hooggeplaatste Japanneezen verloren zoover de deftigheid uit het oog, dat zij op en in de wagens rondstoomden; een telegraaf liet hij maken en bedienen en vele andere uitvindingen deed hij verklaren, welk een en ander niet naliet op de zoo schrandere en weetgierige Japanneezen den diepsten indruk te maken.

Zoo kwam den 31en Maart 1854 het *verdrag van Kanagawa*

tot stand, waarbij voor de Amerikanen voorloopig de havens van *Shimoda* en *Hakodate* werden opengesteld.

Perry zond de Saratoga naar Washington voor de ratificatie van het Verdrag en ging zelf met de vloot de toegestane havens verkennen. Eerst in Juni verliet hij Japan weder.

De tijding van het succès der Amerikanen wekte de andere Mogendheden op schepen te zenden. De Russische Admiraal Putiatin was reeds in September 1852 voor Nagasaki geweest en had later Perry voorgesteld gemeenschappelijk op te treden, maar dat had deze geweigerd. In de eerste maanden van 1855 slaagde Putiatin in het tot stand brengen van een tractaat, waarbij Kanagawa (Yokohama) en Nagasaki voor de Russen werden geopend. Een Nederlandsch oorlogschip werd in 't zelfde jaar gezonden en lag geruimen tijd in Nagasaki voor anker, doch zonder dat dit keer het doel werd bereikt.

Intusschen heerschte allerwege in Japan de grootste beroering; Daimyo's rustten oorlogschepen uit en wapenden troepen, tempelklokken werden tot kanonnen gegoten en batterijen aan de toegangen tot de voornaamste havens opgeworpen. Op handige wijze werd elke reden tot ontevredenheid tegen de Regeering van Yedo geëxploiteerd en de haat tegen de vreemden aangewakkerd, zoo om de Bakufu (zie de noot op blz. 65) in discrediet te brengen, als om Haar moeilijkheden te bereiden met de vreemden, als dezer veiligheid gevaar liep. Vooral in het Zuiden, waar altijd de macht van enkele Vorsten, als die van Satsuma, van Choshiu, van Tosa, groot genoeg was geweest om van tijd tot tijd den Shôgun te trotseeren, openbaarde zich nu de beweging om dezen ten val te brengen en de vreemden te verdrijven. Aan de hoven dier Vorsten en ook in Kiôto droomden velen van een terugkeer tot oude toestanden en van 't bewaren der nationaliteit onder het Bestuur van den ‘Zoon des Hemels’, den Mikado. De leiders, b.v. *Sanjô* en *Iwakura*, na de omwenteling Ministers, behoorden tot de *Kuge*, de geslachten van den oudsten Japanschen adel, het bloed van den Mikado en door geboorte zelfs boven den Shôgun geplaatst; uit hunne familiën kwamen de gemalinnen van den Mikado voort en zij omgaven dezen in Kiôto, gelijk de Shôgun in Yedo was omringd door den krijgsadel, de *Samurai*, die langzamerhand eene trotsche militaire kaste waren gaan vormen, welke ongeveer een tiende van de natie omvatte. Eeuwen ge-

leden had het Shôgunaat de macht van den Mikado geusurpeerd en de positie der Kuge verzwakt, thans was herstel mogelijk.

Intusschen zagen de vreemden meer en meer in, hoezeer de verhoudingen in Japan gecompliceerd waren, ja, dat de Verdragen met den Shôgun eigenlijk geene formeele kracht bezaten, zoolang de Mikado ze niet had geratificeerd. De Amerikaansche Consul-generaal, Harris, vond in een en ander aanleiding een onderhoud te eischen met de Regeering in Yedo, dat dan ook in October 1857 plaats had met den Shôgun en diens Ministers en waarbij hij o.m. de toelating eischte van een Amerikaanschen Minister-resident in Yedo. De Bakufu verklaarde den Mikado over dezen eisch te moeten raadplegen, wat dan ook geschiedde. ‘Alle betrekkingen met de barbaren afbreken!’ werd door de leiders in Miako (Kiôto) begeerd, waarop de Regeering van den Shôgun antwoordde, dat dit onmogelijk was en men in Miako van de vreemden en hunne macht zich eene verkeerde voorstelling maakte.

Terwijl in dezen geest tusschen de partijen in Japan werd onderhandeld, trad *Ji-Kamon-no-kami* op als *Tairô* (eerste Minister) in Yedo. Hij begreep, dat verzet tegen de vreemden vruchteloos zou zijn en men zich daardoor zou bloot stellen aan maatregelen van geweld, als die in China eenige jaren vroeger hadden plaats gehad. Zoo ging de Shôgun er toe over, buiten den Mikado om, nieuwe Verdragen te sluiten met Harris te Kanegawa, met Engelsche, Fransche en Russische gevolmachtigden in Yedo.

Al deze Verdragen bevatten in hoofdzaak de volgende bepalingen:

1. Vaste gezantschappen mogen in Yedo worden gevestigd, onder de keizerlijke bescherming. De Gezanten mogen in het land reizen.
2. Consulaten kunnen worden opgericht in de opengestelde havens.
3. Kanagawa (Yokohama), Nagasaki en Hakodate worden op den 1^{en} Juli 1859 voor het handelsverkeer geopend; Niigata in 1860, Hiogo en Osaka in 1863.
4. In elke dezer havensteden zal den vreemden een terrein worden aangewezen, waar zij zullen mogen bouwen.
5. De vreemden blijven onder de jurisdictie hunner Consuls.
6. Zij genieten godsdienstvrijheid en, met inachtneming van de bepalingen op in- en uitgaande rechten, handelsvrijheid.

7. Binnen een rayon van 10 ri[1)] hebben zij vrij verkeer.

Nauwelijks waren tengevolge van deze Verdragen verscheiden vreemdelingen in de havens van Japan gevestigd, of de smeulende partijstrijd brak in een burgeroorlog uit, waarbij het door de Europeesche Mogendheden behaalde succès jarenlang op het spel stond. Juist toen de Verdragen gesloten waren, stierf de kinderlooze Shôgun. Zijn naaste verwanten, de machtige Vorsten van Owari, Echizen en Mito, besloten, dat de 8e zoon van laatstgenoemden Vorst, de populaire en zeer ontwikkelde Prins *Shitot-subashi Giôbukio* zou opvolgen; maar daartegen verzette zich de Tairô, die de Verdragen had gesloten. De uitspraak van den Mikado werd ingeroepen door de partij, voor wie de haat tegen den Tairô en de vreemden ééne en dezelfde zaak was. Weldra vloeide het eerste bloed: de Tairô viel den 3en Maart 1859 in de straten van Yedo door 't zwaard van eenige vreemden-haters, die, vermetel en trotsch, zich ter beschikking van de Regeering stelden, overtuigd dat zij het Land en de Goden aan zich hadden verplicht.

De dood van Ji Kamon was een groot verlies voor de liberale partij. Overal in het land traden afvallige Samurai op, afzonderlijk of in benden vereenigd, en de Regeering van den Shôgun was weldra niet meer bij machte in te staan voor de veiligheid der vreemden, wier kolonie in Yedo toen reeds uit een honderdtal personen bestond. De Engelsche legatie werd den 5en Juli 1861 te middernacht aangevallen en vóór de Engelschen er in slaagden met hunne revolvers den aanval af te slaan, waren verscheiden hunner gedood of gewond Talrijke aanslagen op afzonderlijke personen hadden in dit en in het volgende jaar plaats, waarbij de Europeesche vertegen woordigers den grootsten tact toonden, zoolang mogelijk de verontschuldigingen van de Japansche Regeering aannamen en van hun kant niet de minste vrees aan den dag legden; zoo b.v. maakte Sir Rutherford Alcock in 1860 reeds eene reis in het binnenland. In laatstgenoemd jaar sloten Nederland en Pruisen handelsverdragen met Japan; Pruisen, voor 't Duitsche Tolverbond, zond een eskader van 4 schepen met een gezantschap onder von Eulenburg, den lateren Minister van Binnenl. Zaken en waarbij verder

1) De geogr. lengteëenheid in Japan; 1 ri = 3927,27 Meter.

o.a. von Brandt, weldra Minister-resident in Japan, en de groote geograaf von Richthofen. (Ook een Bismarck nam aan de zending deel, een photograaf.)

In 't begin van 1862 ging het eerste Japansche gezantschap naar Europa, op een Engelsch oorlogschip; 't doel was voornamelijk uitstel te vragen in zake de openstelling der verdragshavens, met het oog op den kritieken toestand in Japan. De Mikado-partij won veld en hoezeer ook de Regeering van Yedo toenadering en samenwerking zocht, eene vreedzame ontknooping scheen niet mogelijk. Nog in 1862 ontstonden groote moeilijkheden door de zoogenaamde ‘Richardson-affair’: een Prins, Shimadzu Saburo, vader van den vorst van Satsuma, reisde met groot gevolg naar Yedo, waar op last van den Mikado eene vergadering van afgevaardigden met de Bakufu in overleg zou treden. De tocht ging langs den *Tô-kai-dô*, d.i. den ‘Oost-zee-weg’, de groote heirbaan tusschen de beide hoofdsteden des lands. Met het oog op den gespannen toestand, in 't bijzonder de onveiligheid langs de wegen, had de Bakufu in dezen tijd aan de vreemden verzocht althans den Tô-kai-dô te vermijden. Zonder zich aan dat verzoek te storen maakte een Engelsch gezelschap van drie heeren en eene dame den 14^{en} September 1862 langs dien weg een wandelrit, toen de stoet van Satsuma aankwam. Volgens landsgebruik moest daarvoor ieder zoo mogelijk een zijweg inslaan of althans terzijde van den weg zich plaatsen en afstijgen. De Engelschen reden door, op aansporing van een hunner, *Richardson*, die beweerde, dat alleen voor Japanners zulk een gebruik kon gelden; doch dezen van hun kant meenden, dat ‘in Japan 't Japansch gebruik’ moest gelden; zij achtten hun Vorst beleedigd, trokken hunne groote zwaarden en hieuwen op de Engelschen in. Richardson viel, de anderen werden gewond, doch ontkwamen dank der snelheid van hunne paarden.

Engeland eischte van de Bakufu eene schadevergoeding van £ 100.000 en van den Vorst van Satsuma de uitlevering van den Prins Shimadzu Saburo. Aan den eersten eisch werd voldaan, aan den tweeden niet en zoo volgde, in Augustus 1863, de beschieting van *Kagoshima*, hoofdstad van Satsuma, door een Engelsch eskader onder Admiraal Kuper.

Vóór dit gebeurde had eindelijk de Mikado gesproken: den 8^{en}

April 1863 verscheen een manifest, waarbij gelast werd de Barbaren te verdrijven en de Bakufu uitgenoodigd daarvoor den datum te bepalen. De eerste Minister van den Shôgun neemt zijn ontslag, deze zelf bericht ziek te zijn. Overal hebben rustverstoringen plaats, waarbij zelfs de Engelsche en Amerikaansche legatie-gebouwen worden in brand gestoken. Terwijl het Hof in Miako vol ongeduld het bericht tegemoet ziet, dat de Bakufu eindelijk bevel geeft tot een algemeenen aanval op de vreemden, hebben kort achter elkaâr in 't Zuiden des lands verschillende ernstige beleedigingingen plaats: in Juni 1863 wordt een Amerikaansch handelsschip, op reis van Yokohama naar Shanghaï, in de engte van *Shimonoseki* beschoten, zoo door twee oorlogschepen van den Vorst van Chosiu als uit batterijen aan de kust. Tien dagen later gebeurde 't zelfde met een Fransch schip, dat deel uitmaakte van het eskader in de Japansche wateren en kort daarna nog eens 't zelfde met de Nederlandsche korvet *Medusa*, die gelegenheid had het vuur flink te beantwoorden.

Hoewel de Regeering te Yedo alle mogelijke verontschuldigingen aanbood en er o.a. op wees, dat ook een schip van de Bakufu van uit Shimonoseki was beschoten, kwamen de vreemde Mogendheden overeen thans krachtig op te treden: den 5^{den} en 6^{den} September 1864 bombardeerde eene vloot van 9 Engelsche, 3 Fransche, 4 Nederlandsche schepen en 1 Amerikaan, onder 't oppercommando van den admiraal Kuper en den Franschen Amiraal Yaurez, de vestingwerken van Shimonoseki; de vijandelijke schepen en batterijen werden tot zwijgen gebracht en daarna genomen, de Vorst van Chôshiu gedwongen den vrede te vragen, waarbij eene schadevergoeding van 3,000,000 dollars werd opgelegd (The Shimonoseki Indemnity).

Toch hadden de Japanneezen moed getoond; zij hadden zich dapper verdedigd en waren gevallen bij hunne kanonnen. Men ging beseffen, wat eenmaal uit hen zou kunnen worden.

De gevolgen van Kagoshima en Shimonoseki waren verreikend en in zekeren zin verrassend tevens. De gedachte aan eene verdrijving der vreemden werd gevoelig geschokt; in de stemming der invloedrijkste mannen van Miako begon de omkeer, die de verklaring moet geven, hoe wij hen straks, wanneer 't gezag van den Mikado is hersteld, als Ministers de zaken des Lands zien leiden. Velen der machtigste Prinsen toonden genoeg nationalen zin te hebben om met philosophische

kalmte den nieuwen toestand te aanvaarden, meer en meer overtuigd, dat het welzijn van den Staat alleen langs dien weg gewaarborgd scheen. De vrijheid en onafhankelijkheid van Japan te verzekeren, ook al kan de vreemdeling niet geweerd worden, werd de leuze en dezelfde patriotten, die kort te voren vol hartstocht hadden geroepen 'Jô-i'[1] en deelgenomen aan samenzweringen tegen de veiligheid, behooren weldra tot de ijverigste bevorderaars der 'Westersche beschaving'. 'Niet de vreemden, neen, wij zijn de barbaren!' heette het zelfs bij enkelen, welke meening bevestigd werd door de eerste Japanneezen, die omstreeks dezen tijd uit Europa terugkeerden. Een merkwaardig licht op de denkwijze van deze Japansche Grooten werpt een Memorandum, dat de Vorst van Echizen reeds in 1865 den Mikado aanbiedt en waarin 't o.a. heet:

'Westersche vreemdelingen heden ten dage zijn geheel verschillend van die uit vroegeren tijd. Zij zijn veel beschaafder, veel verstandiger ook in hunne bemoeiingen. Het land weder af te sluiten, zou eene groote fout zijn. Bovendien, er zijn machtige Mogendheden, die, al ware gansch Japan eensgezind in de verdediging, ons in den ongelijken strijd zouden verpletteren. Het geroep de vreemden te verdrijven, gaat uit van hen, die ze niet kennen!'

De Engelsche gezant, Sir Harry Parkes, was een jaar later in Kagoshima de gast van den Vorst van Satsuma en de Mikado bekrachtigde de Verdragen (1866)!

Slechts één vraagstuk bleef nog ter oplossing over: zou de Mikado dan wel de Shôgun aan het hoofd staan van de nieuwe orde van zaken? Beide partijen zochten den steun der vreemde Mogendheden, kochten krijgsmateriaal in Europa en noodigden instructeurs naar Japan uit. In September 1866 stierf de Shôgun *Iyemochi*; hij werd opgevolgd door *Histotsubashi*. Eenige maanden later overleed de Mikado, *Kômei Tennô*, den 3^{en} Februari 1867. Hem volgde zijn zoon op, als de 121$_{e}$ Heerscher uit dezelfde dynastie: *Mutsu Hito*, geboren den 3^{en} November 1850, bij zijne troonsbestijging dus 16½ jaar oud. Meer en meer schaarden zich de invloedrijkste Vorsten aan zijne zijde; machtige Daimyo's vielen den Shôgun af, ja een

1) Verdrijft de vreemden!

hunner, Yôdô van Tosa, richtte in den herfst van 1867 een merkwaardigen brief tot Hem, waarin de machteloosheid van den Staat tegenover vreemden een gevolg werd genoemd van de omstandigheid, dat ‘de Regeering van twee middelpunten uitgaat, zoodat de ooren en de oogen van het Rijk naar verschillende kanten zijn gericht. De loop der gebeurtenissen heeft een grooten omkeer in 't leven geroepen en men mag niet langer hardnekkig aan de oude toestanden vasthouden. 't Zal goed zijn, als Uwe Hoogheid de uitoefening der Regeering weder in de handen van den Souverein teruggeeft en zoo medewerkt om Japan eene waardige houding tegenover andere Mogendheden te verzekeren. Dit is in de tegenwoordige omstandigheden een gebiedende plicht en de diep gevoelde bede van Yôdô. Uwe Hoogheid bezit de wijsheid om dezen raad in overweging te nemen.’

Het scheen, dat de Shôgun van de noodzakelijkheid was overtuigd: althans Hij richtte een schrijven tot de Hem trouw gebleven vazallen, waarin hij de historische ontwikkeling van het Shôgunaat besprak, de zwakke zijde van den tegenwoordigen politieken toestand blootlegde, als eenig redmiddel het éénhoofdig gezag aanwees en zich bereid verklaarde, tot welzijn van het Vaderland, zijne macht in handen van het Keizerlijk Hof terug te geven.

Ofschoon geen der aanhangers van den Shôgun openlijk tegen dit schrijven in verzet kwam, wekte het toch groote ontevredenheid, vooral in Yedo, dat zijne groote beteekenis voor een goed deel aan het Shôgunaat dankte. Den 19^{en} November zond de Shôgun den Mikado een memorandum met het besluit zijner terugtreding, beantwoord met eene betuiging van erkentelijkheid.

Het naaste gevolg van dit een en ander was achteruitstelling van die Daimyo's, welke aan de zijde van het Shôgunaat stonden. Hun invloed moest wijken voor dien van het Zuiden: bij de nieuwe Regeering zouden de Satzuma's in plaats van de Aidzu's toonaangevend zijn. De verbittering, welke hierdoor onstond, was zoo groot, dat de ex-Shôgun, in eene zwakheid, gelijk de meeste zijner handelingen kenmerkte, er toe overging Kiôto, waarheen hij zich had begeven, in den nacht van 6 Januari 1868 weder te verlaten. Hij verzamelde zijne vazallen om zich heen en trok naar Osaka, waar toen de vertegenwoordigers der Vreemde Mogendheden verblijf hielden. Deze maakten

den ex-Shôgun hunne opwachting en dienden een adres in, waarin zij Hem dankten voor al zijne bemoeiingen ten aanzien van de Verdragen en verzochten te mogen vernemen, met welke Regeering zij voortaan in betrekking stonden. Het antwoord luidde, dat, zoolang de strijd niet was beslist, den Shôgun, gelijk tot dusver, de leiding der zaken toekwam, terwijl van de Mogendheden neutraliteit werd verzocht. Hiertoe waren de vreemde diplomaten reeds besloten, ofschoon sommigen hunner in 't geheim reeds bezig waren betrekkingen aan te knoopen met de leiders der Mikado-partij.

Zoo zouden de wapens beslissen in dezen strijd - 'Restauratie-oorlog' genoemd, omdat het gold 't gezag van den Mikado te herstellen -, waarin het Zuiden tegenover het Noorden stond. Aan het hoofd van zijn leger trok de Shôgun op tegen Kiôto, doch de Zuidelijke troepen, voornamelijk die van Satsuma en Chôshiu stuitten zijnen marsch: den 28^{en} Januari kwam het tot een treffen bij Fushimi, waarin de rebellen - zoo werden de aanhangers der Shôgun-partij voortaan door den Mikado genoemd - door de loyale, d.i. Keizerlijke, troepen werden geslagen. Verscheiden Daimyo's liepen kort daarna, met het oog op het twijfelachtig recht en meer nog het twijfelachtig succès van hun Leenheer, tot het leger van den Mikado over. Osaka moest worden overgegeven, de Vreemde Diplomaten trokken zich terug naar Hiogo, de ex-Shôgun vluchtte op een Amerikaansch schip en vandaar op een zijner eigen vaartuigen, waarmeê hij zich naar Yedo begaf, dat reeds in staat van verdediging was gebracht.

Den 7^{en} Februari kwam een Gezant van den Mikado te Hiogo aan en diende op de plechtigste wijze aan de Vreemde Gezanten een Keizerlijk schrijven in, waarin werd medegedeeld, dat de Shôgun zijn ambt had nedergelegd, de Mikado sedert de regeertaak overgenomen en een afzonderlijk Ministerie had aangesteld voor de betrekkingen met het buitenland. Dit stuk is het eerste, waarin de *persoonsnaam* van een Mikado wordt genoemd; het was geteekend *Mutsuhito*.

Terzelfder tijd werden alle aanhangers van den ex-Shôgun plechtig tot rebellen verklaard en een groot leger werd georganiseerd onder bevel van een bloedverwant van den Mikado, Prins *Arizugawa*.

Op uitnoodiging van de Keizerlijke Regeering brachten kort daarna de Vreemde Diplomaten een bezoek in Kiôto, waar zij uitstekend werden ontvangen. Toch openbaarde de ‘haat tegen de barbaren’ zich nog herhaaldelijk; zoo werden in dezen tijd in Sakai (dicht bij Osaka) 1 officier en 10 matrozen van een Fransch oorlogschip vermoord, terwijl in Kiôto zelf een aanslag werd gedaan op den Engelschen gezant, Sir Harry Parkes, toen deze met zijn gevolg door de straten der stad trok, om zijne opwachting te maken bij den Mikado.

Voldoening werd voor deze beleedigingen ruimschoots gegeven: de Fransche gezant had zijn vlag ingehaald en als eisch gesteld:

1. Openbare terechtstelling van de schuldigen.
2. Schadevergoeding van 150.000 dollars voor de betrekkingen der slachtoffers.
3. Eene officieele verontschuldiging namens de Keizerlijke Regeering door den Minister van Buitenlandsche Zaken.
4. Hetzelfde van den Vorst van Tosa (tot wiens gebied de moordenaars behoorden).
5. Uitsluiting van Tosa-troepen buiten de Verdragshavens.

Deze eisch werd ten volle ingewilligd en reeds drie dagen later stonden 20 van de schuldigen, waaronder 2 officieren, in den tempel te Sakai gereed tot het Harikari (de in Japan traditioneele doodstraf, door 't opensnijden van den buik), in tegenwoordigheid van Japansche en Fransche getuigen. Nadat 11 op deze wijze den dood hadden ondergaan, werd den overigen op aandringen van den Franschen kapitein, het leven geschonken.

De Engelsche Gezant had als genoegdoening eene proclamatie gevraagd, waarin de Mikado zou verklaren voornemens te zijn de Verdragen na te leven, met de Vreemde Naties in vriendschap te leven en elken Samurai, die zich aan vijandelijkheden mocht schuldig maken, ten strengste te zullen straffen. Deze verordening werd afgekondigd.

Kort daarna werd het Hof uit Kiôto verplaatst. De later zeer invloedrijke Minister Okubo had eene memorie tot den Mikado gericht, waarin o.a. werd gezegd, dat de Keizer sedert de Middel-eeuwen in afzondering geleefd, nooit de aarde betreden had; dat tot zijne geheiligde ooren nooit iets van de buitenwereld doordrong. ‘Hoewel 't der menschen eerste plicht

is, den meerdere eerbied te bewijzen, toch verwaarloost deze zijn plicht, als hij dien eerbied overdrijft, zoodat eene kloof ontstaat tusschen Vorst en onderdanen, waardoor de laatsten buiten machte zijn hunne belangen aan Hem voor te dragen. Dat van nu af die overdreven vormen mochten worden terzijde gesteld en daartoe Kiôto als residentie worden verlaten, als ongeschikt; dat Uwe Majesteit voorloopig in Osaka verblijf neme, acht ik dringend noodig en verzoek ik van Uwer Majesteits wijsheid met den grootsten eerbied!'

Aangezien dit gevoelen door de voornaamste raadslieden werd gedeeld, begaf zich de Mikado naar Osaka, om vandaar weinig tijds later Zijne residentie in Yedo te vestigen. Hiertoe moest echter laatstgenoemde stad door Zijne troepen worden vermeesterd: langs den Tô-kai-dô rukten zij op; de ex-Shôgun gevoelde zich buiten macht den strijd aan te gaan en zond boden om genade te vragen. In verband daarmede trokken de Keizerlijken den 26sten April het Kasteel van Yedo binnen, terwijl *Keiki* - bij dezen familienaam werd voortaan de overwonnen Shôgun genoemd - zich in ballingschap begaf. Nog gaven velen van zijn vazallen den strijd niet op; met de grootste dapperheid bleven zij strijden, veel bloed werd nog gestort, terwijl het oorlogstooneel meer en meer naar 't Noorden werd verplaatst, eindelijk tot op 't eiland Yedo. Hier zouden de regeeringstroepen een laatsten, met verbittering gevoerden kamp strijden, wanneer de Mikado reeds in Yedo zou zijn gevestigd.

De hoofdstad had echter bij de inbezitneming veel geleden, de hartstochtelijke partijgangers van den Shôgun hadden weêrstand geboden, tempels en paleizen, rijke kunstwerken waren in vlammen opgegaan. Doch daarmede was de Nieuwe Tijd voor Japan beslist aangebroken. Met den 6^{en} November 1868 werd eene nieuwe aera aangevangen: het eerste jaar *Meyi!*[1)] en den 26^{en} November deed de Mikado zijn intocht in zijne Residentie, die den naam ontving van *Tô-Kio*, d.i. 'Oostelijke hoofdstad,', in tegenstelling van *Sai-Kio* (Kiôto), de 'Westelijke hoofdstad.' Spoedig daarna werd Hij door de Vreemde Mogendheden erkend; den 5^{en} Februari 1869 ontving Hij de Gezanten en reisde daarna naar Kiôto, om aan de geesten zijner vaderen te offeren en in het huwelijk te treden. Zijne gemalin werd eene Prinses *Haruko* uit een der oudste en edelste geslachten.

1) Zie de noot op blz. 69

IV.

Hoewel 't der Japansche Regeering in de jaren na de omwenteling niet aan moeilijkheden heeft ontbroken, is Zij toch in staat geweest voort te arbeiden aan de hervorming van het landsbestuur en het invoeren der Westersche beschaving. Een *beknopt* overzicht te geven van *al* de veranderingen, welke de toestanden in Japan ondergingen, is ondoenlijk. Immers geen tweede voorbeeld geeft de Wereldgeschiedenis van een zoo algeheelen omkeer, in enkele jaren volbracht. Het kan intusschen niet verwonderen, wanneer men daarbij dikwijls de eene verandering de andere ziet verdringen.

Wij bepalen er ons toe ten slotte iets mede te deelen over de wetenschappelijke ontwikkeling en het onderwijs in Japan, gedachtig aan 't belangrijk aandeel, dat de Hollandsche taal had gehad aan de geestelijke opvoeding vóór de Revolutie. ‘Van Desima begon de Victorie!’ zoo werd in eene der boven aangehaalde bronnen[1)] getuigd.

Reeds werd met een woord gezegd, hoe èn de Shôgunregeering èn de Mikado-partij vreemde leermeesters in het land haalden. Maar niet alleen militaire instructeurs: reeds in 1861 was in Yedo eene ‘Europeesche geneeskundige school’ geopend en 1863 te Nagasaki eene ‘school voor vreemde talen,’ waar Chineesche, Hollandsche, Engelsche, Fransche en Russische leeraars het onderricht gaven; en terwijl aan verschillende inrichtingen van onderwijs werd getracht naast de nationale leerstof de Westersche wetenschappen te behandelen, vertrokken reeds in die jaren Japansche jongelieden naar Europa om Universiteiten en vakscholen te bezoeken.

In deze richting werd na 1868 met den grootsten ijver voortgegaan. Engelsche ingenieurs legden spoor en telegraaf van Yokohama naar Tokio, richtten vuurtorens op en bouwden in Osaka eene munt. Eene Navigatie-school kwam onder leiding van Britsche zee-officieren, terwijl een arsenaal en eene werf door Franschen werden bestuurd en Fransche officieren, kort na den Fransch-Duitschen oorlog, de reorganisatie van het Japansche krijgswezen ter hand namen. Heeft in ons eigen werelddeel de beschaafde maatschappij zich niet kunnen los-

1) Verzameling van Japansche boekwerken, aangekocht enz.

maken van een militairisme, dat steeds hooger eisch stelt, ook hierin ging Japan mede, toen het ontwaakte tot Westersche toestanden: het kreeg zijne conscriptie en zijne kanonnen, zijne krijgscholen en zijne achterladers. Ook op dit gebied behoort de uitslag tot de wonderen van onzen tijd: 25 jaren geleden droegen de Japansche soldaten nog de bespottelijkste maskers, om den vijand te verschrikken, wapenrustingen als uit den tijd der Armada. Thans is het arsenaal van Yokoska een Woolwich in het klein, dat 100 geweren en 70.000 patronen daags aflevert en de werven staan niet achter bij die van Portsmouth in deugdelijkheid van wat zij bouwen; zij leveren kruisers en torpedo-booten, bewapend met Armstrong of Krupp, bemand en gecommandeerd door Japanners alleen.[1)]

Het leger telt in vredestijd 73.190 officieren en manschappen, met 8469 paarden. De dienstplicht is persoonlijk.

Duitschers en Nederlanders traden op als leeraars aan de geneeskundige scholen; van de laatsten ging men ook de waterbouwkunde leeren, van de eersten den bergbouw.

Nadat in 1870 de eerste Courant in Japan was uitgegeven, ging de Pers ook ginds haren machtigen invloed op de toestanden oefenen. Maar in de allereerste plaats eischte de ontwikkeling des Volks eene regeling van het *Lager Onderwijs*; hierin lag de toekomst van Japan. Bij den vroegeren toestand bestonden de staatsscholen alleen voor de kinderen van den adel en van de Samurai; het volk had maar te zorgen, zoo 't kon, voor eigen onderricht Dat dit met eenig succès geschiedde, bewijst 't feit, dat in 1868 bijna iedereen kon lezen en schrijven, wat in Japan, vooral doordien 't klanksysteem zeer samengesteld is, veel meer beteekent dan in Europa.

Al dadelijk vatte de Regeering hare opvoedkundige taak met kracht op en een ‘Education Board’ werd ingesteld, voorlooper van het ‘Ministerie van Opvoeding en Onderwijs’, welks eerste titularis, *Ms. Oki Takato*, in 1871 optrad. Eén jaar later volgde de eerste Wet op het Lager Onderwijs, sedert door menige nieuwe regeling gewijzigd en aangevuld. Wij bepalen ons tot den toestand, gelijk die thans, in 1892, bestaat.

Volgens de Wet van 1886 zijn er twee categorieën van Lagere Scholen:

1) The Real Japan, by Henry Norman, Londen, 1892.

1. De *gewone lagere school*. De leeftijd van toelating is 6 tot 8 jaar; de cursus duurt 4 jaar en omvat als vakken van onderwijs: opvoeding, lezen, schrijven, rekenen en gymnastiek.

Dit programma kan naar plaatselijke behoeften worden uitgebreid.

2. De *uitgebreid lagere school*. Leeftijd van 10-14 jaar. Naast de vorengenoemde vakken komen: aardrijkskunde, geschiedenis, beginselen van natuurkennis, teekenen, zingen en voor meisjes handwerken.

Dit programma kan worden uitgebreid met 1 of 2 vakken, te kiezen uit: Engelsch, landbouw, handenarbeid, handelswetenschappen.

De kosten van dit lager onderwijs moeten worden gevonden uit het schoolgeld, zoo noodig verder uit plaatselijke belastingen.

Het aantal scholen bedroeg in 1890 29.233 (waarvan 532 bijzondere), met 3.233.226 leerlingen en 97.316 onderwijzers. De uitgaven bedroegen in dat jaar 8.186.700 yens (ter waarde van ± ƒ 2.50).

De schoolgebouwen, het materiaal, zoo de meubelen als wat voor 't aanschouwingsonderwijs wordt vereischt, worden steeds meer ingericht naar de nieuwere eischen, waartoe de Regeering de scholen in Engeland en Amerika deed bezoeken. Reeds kon de Internationale Jury op de Tentoonstelling van Philadelphia (1876) verklaren, dat de ‘Japansche Tentoonstelling van Opvoeding en Onderwijs uitgebreid, volledig, uitnemend ingericht en hoogst leerzaam’ was; ja, dat ‘zij in volledigheid en oordeelkundige schikking, die van alle andere landen overtrof.’[1)]

Geen deel der opvoeding, waaraan de Japansche Regeering voor 't oogenblik, en terecht, meer waarde hecht dan 't *Normaal Onderwijs*: dit is meer dan iets anders een eisch des tijds; langs dien weg alleen kunnen de lagere scholen een voldoend personeel krijgen.

Eene Hoogere Normaalschool is in Tôkio gevestigd, terwijl in de Districten (Ken) een vijftigtal Normaalscholen bestaan. Aan de eerste, met driejarigen cursus, worden de leeraars gevormd voor de laatste, waar de leertijd 4 jaren duurt en de leeftijd van 17 tot 20 jaren is. Het onderwijs omvat vrij wel dezelfde vakken als bij de gelijksoortige inrichtingen in Europa,

1) Reports and Awards, Groupe XXVIII; p. 143.

doch twee talen, beide ingewikkeld in klankleer en grammatica, het Japansch en het Chineesch.

Alle uitgaven ten behoeve van 't Normaal onderwijs, zoo voor de scholen als voor de leerlingen - zelfs 't wekelijksch zakgeld van dezen niet uitgesloten - draagt de Staat. Daarvoor is na volbracht eind-examen een tienjarige dienst bij 't onderwijs verplicht.

In 1889 bedroeg 't aantal leerlingen 6.375. Aan de Normaalscholen voor onderwijzeressen - eene Hoogere in Tôkio en 15 gewone in de Districten - was dit getal 895. De Keizerin, Haruko, had in persoon in 1875 de eerste Normaalschool voor vrouwelijke leerlingen geopend; voor de stichting had Zij zelve 500.000 yen bijgedragen.

Photographiën van schoolgebouwen en van lokalen, soms met de leerlingen in de klasse; modellen van schoolmeubelen; boeken, kaarten, globes, proefwerk van de leerlingen; dat alles was in 1876 te Philadelphia en in 1889 te Parijs tentoongesteld door 't Japansche Ministerie, terwijl het Middelbaar en het Vak-onderwijs rijk waren vertegenwoordigd, o.m. door verzamelingen van naturalia met beschrijvenden tekst, modellen en afbeeldingen van levende en levenlooze voorwerpen uit elk der Natuurrijken en voor den arbeid in lak, hout, enz.

Dit *Middelbaar Onderwijs* wordt gegeven aan 132 scholen, waarvan 9 voor meisjes. Het totaal aantal leerlingen bedroeg in 1890 15.100, dat der leeraars 1060. Slechts ééne dezer scholen, in Osaka, is van den Staat; 76 worden bekostigd door Departementen of steden van den 1^{en} rang; de andere door 't platteland (twee door particulieren). Voor de toelating wordt een minimum-leeftijd van 12 jaren geeischt en 't bewijs van met vrucht genoten lager onderwijs; de cursus is vijfjarig en omvat: zedeleer; de Japansche en Chineesche talen; de eerste vreemde taal (Engelsch); de tweede vreemde taal (Fransch of Duitsch) of Landbouw; Aardrijkskunde; Geschiedenis; Wiskunde; Natuurlijke historie.

Aan eene deugdelijke inrichting van het Middelbaar onderwijs staat op dit oogenblik nog een zeer groot bezwaar in den weg: de afhankelijkheid ten opzichte van den meer of minder voordeeligen landbouw-oogst; vooral die scholen, waarvoor de kosten geheel door de plattelandsbevolking worden gedragen - die in Japan vóór alles landbouwend is - verkeeren steeds

in 't onzekere over 't bedrag der inkomsten, waarop kan worden gerekend.

Van de Middelbare scholen zijn er vijf voor voortgezet onderwijs, waarbij in een tweejarigen cursus hoofdzakelijk onderricht wordt gegeven in Zoölogie, Botanie, Geologie, Mineralogie Voor deze scholen draagt de Staat de helft der kosten, terwijl de andere helft uit locale fondsen moet worden gevonden.

Op hoogen trap staat in Japan het *Vak-onderwijs*. Een honderdtal scholen geeft gelegenheid tot opleiding voor den handel en voor technische studiën.

De eerste Handelsschool, opgericht in 1875, werd weldra vereenigd met de school voor vreemde talen (boven genoemd) tot eene '*Hoogere Handelsschool*.' Deze staat rechtstreeks onder het Ministerie van Opvoeding en Onderwijs. Zij is zoowel bestemd om jongelieden op te leiden voor den handel als om leeraars te vormen voor 't handelsonderwijs; bovendien geeft het eind-diploma toegang tot den staatsdienst en tot consulaire betrekkingen.

De school bestaat uit twee afdeelingen: voor de eerste, den voorbereidenden cursus, is een leeftijd van 16 jaren en een voldoend toelatings-examen vereischt; het schoolgeld in deze afdeeling bedraagt 10 yens per half jaar. Echter kan ook in eens het toelatings-examen voor de tweede afdeeling worden afgelegd, den vierjarigen cursus (halfjaarlijksch schoolgeld 12½ yens).

Het aantal leerlingen, deels intern deels extern, bedroeg in 1889 in de eerste afdeeling 76, in de tweede afdeeling 105; het aantal leeraars 46 (waaronder 2 vreemdelingen, Engelschen).

Het programma van onderwijs omvat in de eerste afdeeling:

33 uren 's weeks.	Calligraphie	3 uur.
1 jaar.	Japansche taal	2 uur.
	Engelsche taal	7 uur.
	Handelsrekenen	4 uur.
	Comptabiliteit	3 uur.
	Jap. Handelsrecht	1 uur.
	Scheikunde	3 uur.
	Staathuishoudkunde	2 uur.
	Teekenen	3 uur.
	Gymnastiek en Militaire oefeningen	5 uur.

De cursus in de tweede afdeeling is vierjarig, steeds 33 uren 's weeks en daarvan in elke klasse elke week 5 uren Gymnastiek en Militaire oefeningen. Het onderwijs in vreemde talen is in dezen cursus hoofdzaak:

in de beide eerste jaren:			
	Engelsch	7 uren 's weeks;	
in 't 3_e jaar:			
	Engelsch	6 uren 's weeks	} 18;
	Fransch	6 uren 's weeks	} 18;
	Duitsch	6 uren 's weeks	} 18;
in 't 4^e jaar:			
	Fransch	6 uren 's weeks	} 12.
	Duitsch	6 uren 's weeks	} 12.

Verder vooral handelscorrespondentie; handelsrecht en wetten; staathuishoudkunde en statistiek; handelsaardrijkskunde. Het boekhouden wordt onderwezen in 't Japansch en in 't Engelsch; in 't eerste jaar 3, in 't tweede jaar 2 uren 's weeks; daarna niet meer.

De beide laatste jaren zijn ook bestemd om in de practijk te leeren werken: daartoe zijn aan de school handelsbureau's verbonden, pakhuizen, eene markt, kantoren, eene bank. Voorts uitstekend ingerichte Musea en Laboratoria.

Behalve deze Hoogere Handelsschool bestaat een tiental inrichtingen, die op meer bescheiden schaal jongelieden voor den koopmansstand bekwamen.

Bij het *Technisch vak-onderwijs* worden de leerlingen op 17-jarigen leeftijd toegelaten, na een examen in de Japansche, de Chineesche en de Engelsche taal, de wiskunde, de natuurkunde en de scheikunde. Een zeker aantal plaatsen wordt jaarlijks bestemd voor gediplomeerden van de Middelbare scholen, aangewezen door hun Directeur.

Er zijn twee cursussen, elk van drie jaren: de eerste voor zuiver technische richting, de tweede voor chemische studiën. Aan de school van Tôkio - in 1890: 179 leerlingen (10 uit beurzen) en 16 leeraars (waarvan 1 vreemdeling) - zijn op groote schaal werkplaatsen verbonden: smederij, smelterij, fabriek voor stoomketels, glasblazerij, porceleinfabriek, fabrieken voor chemische producten, enz.

Verscheidene scholen bestaan ten behoeve van 't onderwijs in handenarbeid, vooral dien in hout. Te Parijs was in 1889 een verzameling voorwerpen geëxposeerd, waarvan werd getuigd, dat zij waren ‘origineel, smaakvol en bewerkt met eene nauwkeurigheid, den Japanner eigen’; terwijl van de gereedschappen werd geconstateerd, dat zij niet voor die in Europa onderdeden, dikwijls veel fijner waren en dan ook fijner handwerk mogelijk maakten[1].

In die verzameling kwamen ook teekeningen, gekleurde garens en stoffen, geschilderde vazen voor, alles afkomstig uit vakscholen.

Het vak-onderwijs voor meisjes laat nog bijna alles te wenschen over. Toch is in 1886 te Tôkio eene ‘Bijzondere school voor vrouwelijken arbeid’ geopend, voor 400 leerlingen, in twee afdeelingen. Het onderwijs omvat handwerken van nut en smaak, teekenen, 't maken van gekleurde bloemen; voorts vakken van gewoon onderwijs en de huishouding; facultatief is het Engelsch.

Van deze school waren in Parijs smaakvolle teekeningen en fraai borduurwerk, volmaakt in conceptie, in uitvoering en in rijkdom van kleuren. Hier verdient echter ééne opmerking van de Jury eene opzettelijke vermelding, omdat zij de aandacht vestigt op een feit, reeds vroeger van bevoegde zijde opgemerkt:

‘Tout ce-qui est purement japonais porte en soi un tel cachet d'originalité, d'élégance et de distinction, qu'il est vraiment regrettable d'être forcé de constater la tendance de plus en plus accentuée de cette nation jeune et progessive à imiter ce-qui se fait dans notre vieille Europe.’[2]

Inderdaad eene van de schaduwzijden van den Westerschen invloed in Japan, waardoor de nationale kunst reeds nu een ernstig gevaar loopt.

Volgens onze Westersche opvatting bestaat tot dusver in Japan stechts éene inrichting voor *Hooger Onderwijs*: de *Keizerlijke Academïe* (Dai-gakko) in Tôkio. De studiën zijn op Duitsche leest geschoeid en naast 't Japansch is hier het Duitsch

1) Rapp. de la Jury Intern. 1889. Groupe II, 1re partie, p. 820.
2) Rapp, etc. p. 821.

de taal. Het onderwijs is verdeeld over vijf faculteiten, waarvoor in 1890 waren ingeschreven:

304	studenten in Rechten (en Staatwetenschappen).
211	studenten in Medicijnen
105	studenten in Technische wetenschappen.
36	studenten in Letteren.
40	studenten in Philosophie.

De medische cursus duurt 4 jaren; elke der andere 3.

Merkwaardig is - groote tegenstelling met het leven aan de Duitsche Hoogescholen - de strenge tucht. De studenten, deels intern deels in pension onder contrôle, worden behandeld als schooljongens. Zij zijn in uniform gekleed en aan bepaalde uren van uitgaan, enz. gebonden; bezoeken mogen alleen worden ontvangen in een daarvoor bestemd vertrek; in de slaapkamers mag niet worden gerookt, en dergelijke bepalingen meer. De kosten voor elken student - onderwijs, inwoning en voeding, enz. - bedragen 7½ à 12 yens 's maands!

Geen wonder, dat tot dusver vele Japansche jongelieden hunne studiën buitenslands voltooien, wat trouwens door de Regeering wordt aangemoedigd. Dat zulks niet zonder goeden uitslag geschiedt, bewezen reeds verschillende promoties aan Duitsche Hoogescholen, als van Sakuya Yoshida op een proefschrift ‘Geschichtlicher Entwurf der Staatsverfassung und des Lehnwesens von Japan’ en van Yorikadsu ‘Die Völkerrechtlichen Verträge des Kaiserthums Japan in wirtschaftl., rechtl, und polit. Bedeutung’; beide in 1890.

Voor een eindindruk dezer beschouwingen over Japan wijzen wij op een oordeel in de laatste dagen uitgesproken[1)]:

‘Alleen, onder al de natiën van Azië, heeft Japan de beteekenis begrepen van de spreuk Kennis is Macht’ en met eene volharding, eene offervaardigheid, welke meer dan éene Europeesche natie zou kunnen beschamen, gaat de Regeering voort het Volk op te voeden in de richting van de Westersche beschaving.

Bij al wat ik in Japan zag, trof niets mij meer dan eene schoolklasse van 35 meisjes, van 10 tot 13 jaar, onderwezen

1) The Real Japan, t.a.p. blz. 104 e.v.

door eene Amerikaansche dame en waar op 't zwarte schoolbord door de Japansche kinderen het zuiverste Engelsch werd geschreven en ik de kleine Tamita hoorde, met een lief gevoelvol stemmetje, 't accent wat vreemd maar aardig:

> ‘I am hungry, *very* hungry,
> Said the spider to the fly’. -

‘Aan de Universiteit zag ik - buiten den collegetijd - dozijnen jonge mannen bezig met medische, physische en chemische experimenten; ik zag laboratoria, ingericht voor 't bestudeeren ook van de allernieuwste wetenschappelijke vraagpunten; ik kreeg de overtuiging, dat binnen een vijftal jaren nauwelijks ééne positie, die hooge eischen stelt van wetenschappelijke en practische kennis, in Japan meer door vreemden zal worden ingenomen!’

D. AITTON.

Onbekenden.

I. Christian Wagner.[1)]

...denn ich, der Verfasser, bin nur ein armer
ungelehrter Landmann.
Vorrede der Sonntagsgänge.

Wer war es, der mich Armen in der Haft
Des kleinen Dörfleins rüstete mit Kraft?

Durchleuchtete mein schattendunkel Nichts?
O eine Gabe wars des ewgen Lichts!

Ich halt' nicht Wissenschaft, ich hatt' nicht Kunst, -
Mir wurde beides durch der Götter Gunst.

Und Königen und Fürsten steh ich gleich,
Doch in der Zukunft schlummert noch mein Reich.
Sonntagsgänge.

Acht jaar geleden kwam mij een wonderlijk boekje in handen.
De titel: Märchenerzähler, Bramine und Seher von Christian Wagner von Warmbronn.
Verzen met proza gemengd. Een soort poëtische kalender van het landleven. Iederen Zondag gaat de akkerman uit wandelen en ziet met de wisselende jaargetijden den tooi der natuur wis-

1) C. Wagner. Märchenerzähler 1885, - thans het eerste gedeelte der Sonntagsgänge, I en II, 1887; Belladen und Blumenlieder 1890, Weihegeschenke 1893, allen te Stuttgart verschenen bij Greiner und Pfeiffer.

selen. De verschillende beelden geven aanleiding tot poëtische stemmingen en zinrijke beschouwingen.

Niets wonderlijks tot dusver.

Maar, zooals de titel aanduidt, de akkerman ‘die sprookjes kan vertellen’ is niet alleen.

In dit boekje wandelen met hem, over de velden en door de bosschen, een brahmaan, voor wien al wat leeft geheiligd is en Oswald, de profeet van een gezegende toekomst. En die drie, akkerman, brahmaan en ziener vormen weder één persoon.

- (‘Ein Mann der die Veda's kennt!’ zegt een Duitsch criticus vol bewondering voor Christian Wagner.

Men moet een Duitsch criticus wezen om in het gebruik door een landman van de heilige boeken der Indiërs een voortreffelijkheid te zien. Allicht voelen wij bij het loutere idee een rilling over onzen rug gaan; want er is voor ons een zekere afstand tusschen Poot en de Veda's.) -

En het wonderlijke van dit wonderlijke boekje was: dat, ondanks het schijnbaar banale van den inhoud en het schijnbaar baroke van de inkleeding, het dadelijk met een klare stem tot mijn hart begon te spreken.

Een stem met een zeer eigen klank; en tegelijkertijd, met een klank breeder dan die eener enkele persoonlijkheid, de stem van een volk, sprekend uit de diepten van het volksbewustzijn over zijn heiligste geheimen en verlangens.

De dichter is een landman uit Zwaben.

Boven alle landen van Duitschen stam heeft Zwaben de gaaf der poëzie, der ridderlijkheid en der mystieke intuïtie in goddelijke en menschelijke dingen: een land van ridders en dichters en zieners, zieners der openbaring van God, zooals Bengel, zieners der openbaring van de natuur, zooals Robert Mayer.

Daarenboven is Zwaben het land der Zwabenstreken.

Het heeft 't met al zijn gaven nooit ver gebracht.

Daar drijven in Zwabens lucht wolken van eigenzinnigheid en onbeholpenheid en belachelijkheid. De ridderlijkheid wordt Donquichoterie, de poëzie loopt in 't kinderachtige, - heeft Heine niet terecht de dichters der Zwabische dichterschool met valhoedjes afgeteekend? - het mysticisme vervalt tot beuzelarij en de kennis vervluchtigt tot een hersenschim.

Met zulk een zwaren tol heeft het Zwabische volk zijn gaven

moeten betalen, - gaven die zich tot een éénige volkseigenschap laten herleiden.

Die eigenschap: schuldeloosheid tegenover de natuur.

De blik, het gevoel, de impulsie van een kind tegenover de natuur, d.i. al wat ons zedelijk en stoffelijk omringt.

Die stem van Zwaben, met een individueele trilling van trots en van melancolie, sprak uit het wonderlijke boekje van Christian Wagner tot mijn hart, nu acht jaar geleden.

Het was geen geluid dat men kan vergeten, want het was als een natuurtoon die overal en altijd zijn volle waarde behoudt, als een stem van het geweten die overal en altijd volgt; een oplossing brengend zoowel voor het laagste als voor het hoogste wat het menschelijk gemoed beweegt.

Dat alles in de versjes en het proza van het dunne deeltje, M ä r c h e n e r z ä h l e r , B r a m i n e u n d S e h e r .

Als men een Berlijner zijn oordeel vraagt over de Zwabische Alpen, haalt hij de schouders op en zegt: Wanneer ze maar bij Berlijn stonden, dan zouden ze er veel hooger en trotscher uitzien!

Het gaat met de Zwabische poëzie evenzoo als met de Zwabische Alpen, ze ligt te ver van Berlijn.

In de acht of negen jaren, sedert de uitgaaf van zijn eerste gedichten, is Christian Wagner uiterlijk niet veel verder gekomen. Hij is een arme landman gebleven, afhankelijk van zijn handenarbeid. Een halve beroemdheid is zijn deel geworden, omdat hij in geïllustreerde familiebladen als een curiositeit van het Duitsche volk is voorgesteld, een boertje dat verzen maakt; ook heeft de ‘Schillerstiftung’ hem genadig een jaargeld van een paar honderd mark toegedacht; maar voor de groote wereld is hij een onbekende.[1)] Hij woont te

1) De meer bekende weekbladen die in den laatsten tijd artikelen aan Christian Wagner gewijd hebben, zijn: D a h e i m 1892 no. 13 en I l l u s t r i r t e W e l t 1893 no. 24; beide brengen een portret van den dichter, verschillend van het portret dat voor het 3e deel van Wagner's Werken, W e i h e g e s c h e n k e , geplaatst is. In de B e i l a g e z u r A l l g e m e i n e n Z e i t u n g 27 Juli 1893 komt een studie voor van R. Krausz: C h . W., e i n l ä n d l i c h e r D i c h t e r S c h w a b e n s . Ook bij het verschijnen van Wagner's eersten bundel in 1885 verscheen een waardeerend artikel in de A l l g e m e i n e Z e i t u n g . Bij diezelfde gelegenheid, 1885, werd ook een artikel van mijn hand in den N e d e r l a n d s c h e n S p e c t a t o r geplaatst. Andere artikelen, voor zoover ze iets wetenswaardigs behelzen, zullen nog in het vervolg dezer studie worden aangehaald. Geen tijdschrift van naam heeft tot nog toe aan den dichter eenige aandacht geschonken. De toon waarop in de bovenaangehaalde artikelen over Wagner gesproken wordt, blijkt uit de woorden die in U e b e r L a n d u n d M e e r onlangs (no. 8 van 1893/94) bij twee nog niet gepubliceerde gedichten werden gevoegd: ‘Christian Wagner, der unbestritten unter Deutschlands unstudirten Dichtern hente die erste Stelle einnimmt und bei der Kargheit seines Besitzes mit Recht von der Schillerstiftung unterstützt wird.’ Zij kunnen niet nalaten hem zijn ongestudeerdheid en zijn armoede voor te houden, en hoe edelmoedig de Schillerstiftung is!

ver van Berlijn. Hij bestaat nauwlijks. Zijn boeken worden niet gekocht. Zijn woord vergaat ongehoord in de ruimte.

Een Zwabenstreek?

Ik zou niet durven zeggen dat de schuld aan Christian Wagner zelf moet geweten worden, en toch is er, bij alle natuurlijkheid, iets vreemds in zijn werk.

Het ligt afgezonderd van den grooten weg als in een vallei door bergen beschut, waarvan de voorbijgangers niet afweten. Alleen wie door het toeval een eenzaam pad op wordt gevoerd komt tot zijn verrassing in het dal terecht, en hij ontdekt daar het wonder van de bron der loutere poëzie.

Ja, een bron die door Apollo, den god der dichtkunst, den ridderlijken monsterbestrijder, den ziener in de nevelen der toekomst, is gezegend geworden. Want de wateren van Wagner's poëzie bezitten een profetische en een reinigende kracht; de genius van den ridderzin en de genius der aanschouwing van verborgen dingen waken over haar. Laat ze onbekend zijn die poëzie, - is alle poëzie, in haar innigste wezen, niet een onbekende voor de groote wereld?

Nogmaals neem ik het wonderlijke boekje in handen.

M ä r c h e n e r z ä h l e r , B r a m i n e u n d S e h e r .

Sprookjesverteller.

Mit Geistern und mit Blumen kann er reden.

Het landschap van Christian Wagner's gedichten is zeer beperkt.

Het is de naaste omgeving van het dorpje Warmbronn, de woonplaats van den dichter.

Hier een berkenbosch dat de hoogte waartegen het dorp aanligt bekroont, ginds een weide, doorkruist door het beekje dat den weg wijst naar den molen met zijn welgedanen molenaar en de ijdele molenaarsdochters, verderop hoog beukenhout met een eenzaam pad langs een stroompje dat zich in een meer uitstort, en op den achtergrond de omtrekken der Zwabische Alpen.

Maar die kleine ruimte is toch het afbeeldsel van een grootere wereld. Ze brengt de fantasie in beweging. Van gindschen heuvel bedreigen nog de bouwvallen van een ridderslot de vlakte; de ruïnes van een nonnenklooster aan de oevers van het meer stemmen romantisch; een vervallen kluis in het woud, muurwerk dat uit den tijd der Romeinen dagteekent, lokken de verbeelding van het alledaagsche weg. En terwijl de kruinen van het plechtige geboomte een melodie ruischen van vervlogen eeuwen, gaan de gedachten naar het zonnige Italie, het vaderland der Romeinsche kolonisten, of ze volgen de ridders op hun tochten naar het Heilige Land, of ze droomen van een groote, heilige stilte waarbij dat geringe plekje van den Zwabischen grond opgenomen wordt, als een deel, in de onmetelijkheid van het heelal.

Des Zondags zien de bloempjes van de weide en het mos op den grond van het woud en de vogels hoog in de boomtakken en het suizelende water langs het pad, - zij allen zien den dichter-landman in hun midden, en zij verwelkomen hem met hun zondagskleed, hun gezang en hun geur.

Voor deze éene maal is dit nu geen beeldspraak, tenminste niet de gewone aangenomen dichtertaal. Want er bestaat een persoonlijke betrekking tusschen Christian Wagner en de kinderen der schepping. Het zijn geen rozen, geen madeliefjes, geen anemonen die de dichter bezingt: maar het is de rozenstruik in de haag, de groep madeliefjes op de weide, de anemonen, 's nachts in het woud ontloken, die hem hun leven vertellen. De band gaat niet van hem uit, maar van de kinderen der natuur; zij begroeten hem, zij omstrikken hem, zij bedwelmen hem. Het is een overweldigend koor.

De dichter zegt:

> Zuviel der Grüsze sind's, die mir begegnen,
> Der Blüten, die auf mich herniederregnen.

Zuviel der Rufe sind's, die um mich schallen
Bei meinem Lustgang durch die Waldeshallen.

Zuviel des Sanges ist's, den zu erwidern
Ich nicht vermag in meinen Frühlingsliedern.

Zuviel der Strahlen sind's, zuviel der Sonnen,
Der Wunderblumen und der Wunderbronnen.

Hij moet zich van die betoovering bevrijden door woorden te leenen aan de duizenden indrukken. Het worden kleine vertooningen, sprookjes.

Een sprookje van de sleutelbloempjes, de primulae veris, aan den zoom van het bosch langs de grazige dreef; op een heerlijken lentedag vol leeuwerikgejubel en meerlenslag.

Gouden sleutels zijn het, zoo pas uit handen van den goudsmid gekomen; vrouw Holle, de goede fee, heeft ze verloren toen ze haar bezoek bracht aan een ziek kind.

Frau Holle, die gute, die geht über Land,
Die Schlüssel hängen am Schurzenband.

Die Schlüssel die sind wohl von lauterem Gold,
Ein krankes Kind sie besuchen wollt.

Und als sie so über den Wiesenpfad geht,
Manch heilsam Kräutlein am Wege steht.

Und wie sie sich bückt und wieder sich bückt,
Und wie sie in ihre Schürze pflückt,

Da siehe, der Bund ihrer Schlüssel zerbricht,
Sie gehet weiter und achtets nicht.

Doch sieh da, auf einmal da wirds ihr kund,
Es war wohl länger als eine Stund.

Ich gehe doch jetzo nicht gern mehr zurück,
Weisz wo sie liegen zum guten Glück.

Zij wijdt al haar zorg aan het zieke kind en keert dan terug en gaat en denkt:

Und gehet und denket: Was ich vermisz,
Dasz meine Schlüssel ich nicht vergisz.

Schon hat auch ihr Auge die Stelle erkannt,
Es liegt im Grase das Schlüsselband.

Doch siehe, die goldenen Schlüsselein
Zu Blumen waren verwachsen fein.

Da bückt sie sich nieder: Ei siehe! Ei schau!
Und riecht daran wie eine Kräuterfrau.

Die Blumen die riechen ja wahrlich nicht schlecht;
Es ist so besser, es ist so recht.

Was hier geschehen war wohl gethan;
Schlüssel schaff ich mir andre an.

Hoe vriendelijk en vol lacht de lente in deze rijmpjens! Mij dunkt, wanneer men soms, door de lectuur van veel verzen, aan 't twijfelen is geraakt wat poëzie is, dan frischt zulk een liedje ons gevoel weer op. Het bloemensprookje is een schepping, met evenveel recht van bestaan als de primulaveris waarvan zij het sprookje is, en die schepping spreekt tot ons, onmiddellijk en natuurlijk. Het goede rijke leven der naïeve natuur circuleert er door. Wij kunnen langs het gedichtjen voorbijwandelen evenals wij langs de bloemen aan den zoom van het bosch gaan. Wij weten: die na ons komen, zullen er mee van genieten. Het genot van de verzen stroomt van buiten af op ons toe, en toch gevoelen wij het in ons als een bestanddeel van ons zelf. Het is natuur, het is een schepping, zooals poëzie natuur en schepping is.

Een sprookjen van de paardebloemen op het klaverveld, van de tulp en den narcis opgesloten achter het tuinhek, van de bloedbevlekte orchidee tusschen de dompige spleten van de slotruïne gegroeid.

De liedjes van den landman doorloopen de heele toonladder van gevoelens.

Hoe komisch vulgair is, in de lente, de pretentie van de paardebloemen om met haar hardgeel de zon na te bootsen, die nog maar niet goed voor den dag wil komen! En toch die

voorname onverschilligheid en grilligheid van de zon aan den wisselenden lentehemel, zijn ze niet wat al te hard voor het kleine goedje? Is het niet te begrijpen dat het zich niet langer wil laten foppen door den mijnheer hoog in de lucht, ja dat het, op zijn beurt, hem wil foppen, den dommen grooten hans? O wat een verachting in het kleine jegens het hooge, komisch, naïef, meêlijdenswaard en toonend den adel van het geringe.

De dichter nu vertelt zijn sprookjen van de paardebloemen.

De domme dwerg, weet ge, die zijn winterslaapje in den hollen boomstam heeft gedaan laat zich door den Maartschen zonneschijn naar buiten lokken. Wat een pret! de stralen brengen gloed in zijn bevroren ledematen, de hitte stijgt hem naar de muts op zijn dwergenkopje. Hij gaat dollen en rollen met den hond van den herder. Doch....

Doch über Nacht da deckte
Ein tiefer Schnee das Land.

Das rieselt langsam, niebelt,
Der Tag wird fast zur Nacht.
Das Zwerglein sitzt und grübelt:
Wer hätte das gedacht!

Doch sieh nach kurzen Wochen
Da thaute auf der Schnee,
Schon hat hervorgestochen
Manch Kerzlein aus dem Klee.

Das Zwerglein that sie finden,
Ha! zuckts ihm auf so hell:
Ich geh, sie anzuzünden,
Ich geh, ich thu's zur Stell!

Ich wittre was dahinter,
Ich wittre Hinterlist;
Ich wittre grünen Winter,
Wann es kein weiszer ist.

Von einem Feld zum andern
Geht er mit Stoppelholz;
Das Zwerglein bei dem Wandern
Dünkt sich so grosz und stolz.

Er guckt beim Maienschimmer
Hinauf zur Sonn: ‘Ja gelt!
So gelt, jetz braucht dich nimmer
Dich dumme Sonn, die Welt!’

En het sprookjen van de tulp, de kalifenbruid, een verhaal van edele liefde; en de vertelling van de orchidee over den moord gepleegd in het grafelijk slot....,

Maar het meeste te huis is de dichter bij de eenvoudigen onder de kinderen des velds.

Hij kent het onmetelijk verlangen, het altijddurend uitzien der nederigen van geest, en hij geeft aan die dringende begeerte van het kleine de juiste taal, laag bij den grond, - geen enkel sentiment, en.... een emotie, buiten de woorden om, plotseling van den grond opvoerend in het rijk van het eeuwige smachten.

Er is een plant met blauwgrijze bloemen op harden stengel, zij bloeit eerst laat in den zomer, tegen den oogsttijd, aan den rand van de wegen; en zij reikt met haar bloempjes omhoog, alsof zij op den uitkijk is naar de verte; daarom noemt het volk haar de wachtster aan den weg (W e g e w a r t e , cichorei). Op wie wacht zij? Het kan toch wel op niemand anders zijn dan op een maaier; want met den oogsttijd trekken de maaiers van de hoogte af naar de vlakte en nemen, voor drie, vier weken afscheid van hun vrijsters, en zoolang er nog een maaier, hoe laat ook, op den terugweg naar de bergen te wachten is, zoolang wachten de bloemen mede aan den rand van den straatweg.

Er nimmt Abschied von der holden Maid
In dem schönen blauen Sonntagskleid,
Ziehet mit den Schnittern aus den Wäldern,
Nach der Thäler reifen Waizenfeldern.

Drie Zondagen nog, zegt de maaier aan zijn vrijster, en dan ben ik terug en ik breng u een ringetje of een halsdoek mee tot belooning, wanneer ge hier aan den weg op mij wacht.

Nun die Erntezeit sie ist dahin,
Und die Schnitter sieht man heimwärts ziehn,
Und am Sonntag, dem schon längst erharrten,
Sieht man sie auf ihren Liebsten warten.

Schnitter wohl auf Schnitter gehn vorbei
Und sie späht ob er nicht drunter sei;
Schaaren wohl auf Schaaren ziehn vorüber,
Aber nicht ihr Schätzlein und ihr Lieber.

Und wo nur ein Schnitterhaufe weilt,
Eine Schnitterin vorüber eilt,
Mag die Mutter es auch untersagen,
Nach dem Herzgeliebten musz sie fragen.

Und so steht sie lange, Tag für Tag,
An dem Wege bei dem Weiszdornhag,
Reckt die Arme oftmals in die Höhe,
Dasz ihr Schatz von fern sie schon erspähe.

Zoo luidt het kunsteloos liedjen van de *Wegewarte*.

Het geeft in zijn mageren, reinen klank een grondtoon aan van deze bloemensprookjes, en van meer nog. Want het ‘liedje van verlangen’ welt ook op uit de borst van den landman.

Tiefes Sehnen bei des Tages Last
Nach dem Abend und nach seinem Frieden;
Heiszes Sehnen bei des Abends Rast
Nach dem Frieden den er nicht beschieden.

Tiefes Sehnen in der Winternacht
Nach dem Frühlingstag und seinen Lieden;
Heiszes Sehnen bei der Blüthenpracht
Nach der Winternacht und ihrem Frieden.

Heeft de dichter van zijn ‘smachten’ aan het bloemenleven meegedeeld, of eerder hebben niet de bloemen het gevoel in zijn hart gewekt?

Het zal wel een geven en overnemen geweest zijn.

Op zijn wandelingen hoort de landman van alle kanten stemmen; niet alleen wezenlijke stemmen van levende dingen, maar ook een echo van dingen die lang zijn voorbijgegaan. En dat duo van het heden en verleden, - die klank uit de onbekende verte, zich mengelende in de levende klanken der natuur, - stemt zijn hart tot het wijsje van het ‘groote verlangen’. Hij kan niet anders dan, van het resonansbord zijner ziel, dat smachten teruggeven aan de natuur.

Wanneer hij, door het beukenwoud en door struikgewas aan de oevers van het meer gekomen, tusschen de puinhoopen van het nonnenklooster de nachtviolieren overal ziet opschieten; - nachtviolieren in den vroegeren kloostertuin, nachtviolieren aan het voetstuk van het gebroken Mariabeeld, nachtviolieren op den verganen drempel van de kloosterpoort, - dan hoort de dichter, uit de diepten van het bosch, een vreemd zingen als antwoord op den geur der nachtviolieren Is het de naklank en de weergalm van de melodieën die het woud eens toegestroomd zijn uit het nonnenklooster?

Was ist's, das giebt so wunderbaren
Klang?
Wer ist's, der singt solch himmlisch klaren
Sang?
Ich kenne nicht das Lied,
Doch durch mein Innres zicht
Der ferne Sang wohl einem Zauber gleich,
Es schmilzt die Seele und das Herz wird weich.

Ja, het is een dubbel lied dat de dichter hoort.
Eenmaal klonk de zang vereenigd door de ruimten van het klooster.

Himmlische Gesänge
Schweben, wallen
Durch die Klosterhallen
Und die Gänge.

Zweier Schwestern süsz melodisch feine
Silberreine
Stimmen sind es aber doch vor allen,
Die so schallen.

Maar thans zijn de zusters gescheiden. Haar stemmen roepen elkander uit de verte. De nachtviolier roept om haar zuster, de nachtegaal, in het woud,[1)] en het woud stuurt een trillend liefdeslied terug. Want van de zusters, zooals de dichter zegt:

1) Men herinnere zich uit Goethe's Jahreszeiten:
Nachtviole, dich geht man am blendenden Tage vorüber, Doch bei der Nachtigall Schlag hauchest du köstlichen Geist.

Rosenwangig ist die Eine, mild,
Fromm und kindlich kennt sie keine Reize,
Als des Glaubens selge Gnadenkreuze,
Und der heilgen Muttergottes Bild.

Blasz und schmächtig, Leidenschaft im Blick,
Kann die Andre von der Welt nicht scheiden;
Hinter das verhangne Thor der Freuden
Schweift ihr Sehnen stets und stets zurück.

Eens lagen zij beiden voor het Mariabeeld geknield en baden innig om bevrijding. Wat daarop geschied is kan de dichter maar half raden:

Was geschehen weisz ich dürftig so:
Dasz an des Gebildes Untersprossen
Nachtviolen plötzlich aufgeschossen,
Und die Nachtigall zum Wald entfloh.

Sieh, die Schwester rosenwagig, gern
Weilt sie an der Gnadenorte Stufen:
Aber augenblicks hört sie das Rufen
Ihrer Schwester aus der Waldesfern.

Und sie sendet süssen Balsamduft
Antwort gebend ihrer Schwester wieder;
Antwort heischend aus der Waldesluft
Sendet Schwester ihre Liebeslieder.

Hoort ge het roepen in den nacht? De ziel smelt weg, en het verlangen houdt smartelijk aan.

Dieper en dieper gaat het verlangen. De zoete pijn die het woud in den Juniavond doortintelt verduistert zich tot een smachten naar den dood. De zwarte oogen van de giftige belladonna lokken, uit de schuilhoeken van het bosch, vol beloften van rust en vergeten.

Ook van de belladonna, de schoone bruid, zal de landman een sprookje verhalen.

Wiens bruid is zij, de doodbrengster?

Es wollt der Knabe gesunden,

zoo heft het liedje aan. Hij wil genezen van zijn verdriet, de

arme jongen, hij zoekt het vergeten in het woud ver van het dorp.

> Es wollt der Knabe gesunden
> Vergessen suchen im Hain.

Maar de dorpsklokken, om hem te plagen, luiden zoo hard mogelijk, en het dorpje in 't dal schittert in den zonneschijn, als om hem te herinneren dat het zich getooid heeft voor een huwelijksfeest. Arme jongen, die vroolijkheid snijdt hem door de ziel en hij vlucht in het diepst van de woudeenzaamheid.

> Und aus dem Dunkel da glühten
> Kohlschwarze Augen herfür;
> Das ist die Braut für den Müden,
> Ich will hinüber zu ihr.
>
> Ich will mein Hochzeitsmahl halten,
> Ihr Sänger des Waldes herzu,
> Das Sängeramt hier zu verwalten,
> Dan geht die Seele zur Ruh!
>
> Fahr wohl, verlorene Klage!
> Fahr hin, schmerzlicher Gram!
> Frei bin ich am Hochzeitstage!
> Frei, froh ist der Bräutigam!
>
> Doch nun will ich beim zu den Meinen,
> Die Nacht die ist lang, die ist lang!
> Will fröhlich, und singend erscheinen
> Den Hochzeits- und Todtengesang.

Hij voelt zich genezen, nu hij de doodsbruid op de lippen gezoend heeft; hij durft den zijnen weder onder de oogen te komen - de nacht is zoo lang, is zoo lang! - hij zal in het dorp terugkeeren, vroolijk het bruiloftslied meezingend - en den doodenzang!

En weder andere bloemensprookjes vertelt de landman, van de madeliefjes, van de anjelieren, van de zonnebloemen, van de rozen, vooral van de rozen. Ondeugende, grappige, wilde, trotsche, smeltende, teedere, heilige sprookjes....

Brahmann en Ziener.

Und wo er wandelt und wohin er tritt
Bringt er den Frieden und den Segen mit.

Met den landman wandelt een priester.

Daar is altijd iemand die met ons is, wanneer wij alleen zijn; wij moeten iemand hebben om mee te spreken, om aan te vragen.

Wat beteekenen de bloemen? waarom bloeien de bloemen zoo schoon? vraagt de landman.

De priester antwoordt:

Niet om de menschen te behagen, gelijk ze in hun eigenwaan meenen. De bloemen zijn er op aarde om haar zelfs wil, en om de hooge taak die zij in de wereld te vervullen hebben.

Het leven van al het levende is één. De bloemensterren op het grasveld verspreid, wat zijn ze anders dan de afbeelding van de sterren aan den hemel? het kaarsjen van de paardebloem dat onder het blazen van de vroolijke jongens uiteenstuift, is het niet de voorbode van het laatste opvlammen en uitgaan van het zonlicht?

Ook het zedelijk leven der menschen vindt in het leven der planten zijn tegenhanger. Evenals de mensch, die zooveel verdriet en zooveel verderf in de wereld brengt, er naar streeft om zich van het kwaad te reinigen en de aarde te ontzondigen, zoo staan de bloemen, - met meer recht omdat zij minder schuld hebben, - als jonkvrouwen op velden en wegen om het leed der wereld te verzoenen, als heiligen wier hoofd een stralenkrans omgeeft.

Treuliebchen, die so freundlich grüszen,
Mit Augen blau, mit Augen lieb;
Treuliebchen, die das Leben süszen,
Der armen Erdenwelt so trüb.

Zij hebben ook haar godsdienst, de bloemen, zij verwachten ook haar Heiland.

Als het bosch zich in zijn loofdos steekt verdwijnen de anemonen, de oogen van de lente, want waarheen zou de blik kunnen dringen door het dichte gebladert! Dan vult zich het bosch met Meiklokjes en kelkjes, zilveren schelletjes en wierook-

schalen. En naast de zuilen en altaren van de groote woudkathedraal knielen tallooze koorknapen met het klokje en het wierookvat in handen. Wandelt de Heer weder op aarde? of wordt zijn heilig lichaam rondgedragen en der woudgemeente getoond? (corpus Christi).

> Musz eine heilge Festzeit es nicht sein,
> Wo unsichtbar an allen Waldesenden
> Chorknaben knien, Maiglöcklein in den Händen,
> Im grünen Laubwerk seiner Säulenreihn?
>
> Im Waldesdome wird jetzt nah und fern
> In tausend Sprachen, millionen Zungen
> Ein sausendstimm'ger Lobgesang gesungen,
> Und ausgesprochen oft der Nam' des Herrn.
>
> Und tönt ein Gottesname durch den Dom,
> So lassen wir die Glöcklein hell erklingen!
> So siehe nur, wie wir das Rauchfasz schwingen
> Mit seines Weihrauchs lieblichstem Arom.

Enkele bloemen zijn bijzonder begenadigd. De roos neemt onder haar de eerste plaats in; zij staat tusschen den mensch en den hemel. Zij verklaart hem, in de rangschikking harer blaadjes, de geheimenissen van de hemelstad; zij toont hem het goddelijk mysterie der vereeniging van geest en lichaam, van godheid en menschheid, in het mystieke huwelijk tusschen den vlinder en het blozende jonkvrouwelijke rozenlijf.

> Ein süsz Geheimnisz hast du aufgehascht
> Vom Falter, der an süszen Lippen nascht,
> Und doch an süszen Lippen nicht ermattet,
> Der flügelschlagend das verklärte Weib,
> Der flügelschlagend der Marienleib
> Der Lilien und Rosen überschattet.

Met den geur der bloemen en de geluiden der vogels stijgt de geest der menschen omhoog. Hoe zou het mogelijk zijn zich de volmaakte taal in de sferen der zalige sterrenbewoners anders te denken dan bevleugeld door zang en geurenwalm!

Von der Sprache
Auf der Sterne
Weiten Gründen,
Will ich schwache
Will ich ferne
Botschaft künden.

Nicht in Worten
Hart und spröde
Ohne Schöne,
In Akkorden
Klingt die Rede
Ihrer Söhne.

Hoch in vollen
Süszen Tönen
Auf und nieder,
Wogt ihr Wollen
Und ihr Sehnen
Hin und wieder.

Hin in trauten
Harfenklängen
Abwärts schwebend,
Her in trauten
Duftgesängen
Antwort gebend.

Wie zou zich vermeten de ziel van het leven, zooals zij zich in de plantenwereld vertoont, te plagen en te kwetsen!

Alle leven is heilig, zegt de priester die naast den landman gaat. Wij zijn soms verplicht, om ons eigen leven te behouden, andere levens op te offeren, maar wij mogen het nooit roekeloos doen, en er kleeft altijd schuld op ons geweten bij iederen dood dien wij veroorzaken. Het is een misdaad de boomen in het bosch om te houwen of het huisdier, wanneer het ons niet langer van nut kan wezen, te slachten. En als iedere misdaad wordt zij gewroken. Wie pijn in de wereld brengt opent den weg voor ontbinding die, op haar beurt, het leven weer gaat kwellen en vernietigen. Ieder wezen is een structuur, een organisme, en ook het leven van ieder wezen is een organisch geheel, of een melodie die in zichzelf afloopt. Wordt dat geheel verbroken, zoo zegeviert daarmede een vijandige macht die uit al die gebroken harmonieën is samengesteld. Die macht omstrikt den boosdoe-

ner, doet hem struikelen, legt hem lagen, verstoort zijn slaap, zendt kwade droomen, vervolgt hem met ziekten en ongeluk. Hij weet zelf dikwijls niet waaraan zijn rampen zijn te wijten. Maar het geschiedt alles omdat hij de hoogste wet, de heiligheid van het leven, niet heeft betracht.

Daarentegen, wie het levende, ook in zijn geringsten vorm, heeft gespaard, - hij gaat ongedeerd van vijandelijke machten door de schepping. Zelfs de dood heeft geen macht over hem; hij moet wijken van zijn bed wanneer de heilige hem wegwenkt, hij kan alleen geroepen komen als een zelfgekozen bevrijding.

Hoed u daarom het nietige, ja wat in uw oogen verwerpelijk schijnt, te verachten zoolang het een vonk van het geheiligde leven in zich bewaart.

Zoo spreekt de priester.

En de landman gaat in den herfst treurig over de kale velden. Neveldraden liggen over de hagen der tuinen. Van bloemen staan nog alleen de herfsttijloozen op de berijpte weiden. Maar hoe lustig zijn ze in den killen herfstmorgen met haar open rozige kelkjes! Het is zeker blanketsel op haar wangen. Het kunnen niet anders dan straatmeiden zijn.

Dit is het sprookje van de tijloosjes:

Der Mann der hatte acht Töchter,
Des Glückes war eben nicht viel;
Den alten Vater zum Wächter,
Da hatten sie freies Spiel.
Sie lieszen ihn bitten den Kranken
Von seiner Bettstatt herfür,
Sie lieszen ihn schelten und zanken,
Und kicherten leis vor der Thür.

Den zieken ouden man sloeg de angst om 't hart. De nachten werden langer en kouder, en nooit was er een voor zijn bed om hem een dronk water te geven wanneer hij versmachtte van dorst.

So sah er beim Mondenscheine
Er auf der Wiese sie dort;
Sie waren just nicht alleine
Im Nachtkleid waren sie fort.
Im Nachtkleid sollt ihr auch bleiben
Bis an den jüngsten Tag,
Gleich Metzen umher euch treiben! -
Den Vater rührte der Schlag.

Maar hier legt de priester en ziener die altijd met den sprookjesverteller samengaat, zijn hand op den schouder van den landman. ‘Waarom, zegt hij, den stoffigen, platgeloopen weg der menschenmeeningen betreden! Den verachten mijn groet, den bedroefden mijn zegen!’

De priester en ziener dicteert:

Euch schönen Sünderinnen meinen Grusz!
Euch die ihr zitternd und voll Liebesbangen
Gestillt der Liebe stürmisches Verlangen,
Und Lipp' um Lippe botet für den Kusz
Und der Umarmung seligen Genusz.

Euch schönen Sünderinnen thränenfeucht
Will ich als Priester Gottes hier verkünden
All die Vergebung eurer Liebesünden;
Weil ihr dem Dürstenden so gern und leicht
Den schaumbenetzten süszen Kelch gereicht.

So tilg ich mit dem Kelche des Verge bens
Von euren Lippen eure Schuld des Lebens.

Arme dwaze maagden die niet toegelaten werden in het paleis van den zomer, en die op de kille weide staan te wachten.

En telkens zulke verrassingen in dit boekje van den landman! Wij vreezen soms in een labyrinth van mystische bespiegelingen verward te geraken, - plotseling komt ons een echt menschelijk beeld voor oogen, overkomt ons een diep, echt menschelijk gevoel.

Landman.

Auf diesen Pfaden geht mein Fusz so gern
Am sonnenhellen schönen Tag des Herrn,
Ist's nicht wie wenn von einstgem Glück und Lieb
An diesen Pfaden noch was haften blieb.

Wij mogen echter om der wille van den sprookjesverteller en priester den landman zelf niet vergeten.

De landman vereenzelvigt zich zoozeer met zijn bloemen, dat het den schijn krijgt alsof hij zijn eigen gevoelens aan haar ontleent. Hij is er mee te vreden de secretaris der bloemen te

wezen. Ja, wanneer men zich de priesterstem die hem op zijn wandelingen toefluistert, voorstelt als het geluid der hoog boven aardsche zaken wuivende boomkruinen, dan zou men hem ook den geheimschrijver der onpersoonlijke natuurgeluiden kunnen noemen. Slechts een enkele maal komt het brandende verlangen te voorschijn dat hij in zijn hart te midden der natuur ronddraagt.

De waarheid is, niet dat hij persoonlijk emoties mist, maar dat hij te schuchter is ze te toonen. Waar zal een arme landman het recht vandaan halen om de wereld lastig te vallen met zijn aanspraken op geluk, met zijn verdriet over teleurstellingen? Hij is geen dichter die een modetoon kan aangeven, hij is niet anders dan een boertje met een paar grillen in 't hoofd. Hij is dankbaar wanneer men hem maar niet uitlacht, wanneer men hem alleen laat. Hij is onbeholpen, misschien; hij is zeker niet sterk. Die hem zouden kunnen helpen, de dorpsschoolmeester en de dorpsdominé, ze patroniseeren hem uit de hoogte, als ze hem namelijk niet ignoreeren. Hij moet in zijn schelp blijven, hij is onvrij.

Toch raadt men, uit het soort geheimtaal waarmede een dichter tusschen de regels tot zijn gehoor spreekt, dat deze man zich als een kunstenaar gevoelt, en dat hij eens kunstenaars behoefte naar licht en vreugde heeft. Zijn mond beweegt zich, zijn oog wil het zeggen, maar in woorden komt het niet over zijn lippen, want hij is onvrij.

En zijn eigen hart kan hij niet anders uitstorten dan door te vertellen van degenen die hij heeft liefgehad - nu ze dood zijn, nu zijn liefde en zijn verdriet het persoonlijk karakter verloren hebben; Ze maken een deel uit van de natuur, de gestorvenen; hun verdwenen voetstappen schitteren weder even te voorschijn onder het vallen van een lichtstraal op den weg, hun bewegingen ruischen weder voor ons oor bij den gang van een kleine windvlaag door de takken, hun tegenwoordigheid raakt weder ons bewustzijn in de zomermiddagstilte van het bosch. De landman zegt:

> Den Blüthenbusch der Rosen dort am Rain,
> Bestrahlt vom milden goldnen Abendschein,
> Nimm ich, o Mutter, stets in sondre Hut,
> Weil deine Augen oft auf ihm geruht.

Mir ist's, wenn er im Sommermond erblüht,
Als sein die Mutteraugen aufgeglüht;
Ein Wiedersehn, ein balbes fei'r ich hier,
Ein Wiederschaun der Augen ist er mir.

Daarom is Allerzielendag hem de heiligste dag van het jaar. Niet alleen omdat hij dien aan de herinnering van zijn dooden kan wijden, maar ook omdat hij zich dien dag vrij aan zijn stemming kan overgeven. Een begenadigde dag. Zooals men weet schijnt negen van de tienmaal de zon vriendelijk op Allerzielen[1)] - in Zwaben - en de dichter heft een lied aan tot lof van den dag.

So spricht der Herr: Vor Herbst und Winterstürmen
Will meinen schönen heilgen Tag ich schirmen,
Dasz Menschenkinder nimmermehr je schmälen
Mir meinen Namenstag: Den Allerseelen.

So spricht der Herr: Auch soll die Sonne scheinen,
Auf meine Trauernden, die heute weinen,
Desz sie getröstet gehen und erzählen
Von meinem Namenstage: Allerseelen.

So spricht der Herr: Auch will ich es bezeugen,
Dasz es an frischen, grünenden Gezweigen,
Dasz es an Blümlein nimmermehr soll fehlen
Zu meinem Namenstage: Allerseelen.

De arme landman! Hij mag alleen zijn liefde bekennen voor wat ver af ligt, voor wat verdwenen is. De feestdag van zijn hart is Allerzielendag.

En hij weet dat die gestalten van het verleden thans maar schimmen zijn, dat de liefde waarover hij mag spreken niet

1) In het tweede deel van Christian Wagner's Sonntagsgänge vindt men een toespeling op dit geloof dat op Allerzielen de zon altijd schijnt. Ze komt voor in den *Herbstmythe*, een der schoonste gedichten die in eenige taal ter wereld geschreven zijn. De zon wil van de aarde niet meer weten, de zonnegod verwaarloost zijn verlepte vrouw.

Einmaal nur im Lanfe ihres Lebens,
Am geliebten Allerseelentag
Ist er stürmisch bei ihr eingebrochen,
Hat ein 'Heilig' über sie gesprochen,
Da sie stumm in seinen Armen lag.

meer dan een schaduwliefde is; zijn zinnelijke kunstenaarsaard voelt dat die schaduwen onder den greep van zijn verbeelding vervluchtigen. En toch, de dichter kan niets anders zeggen. Het dichterdomein van zijn gevoelens is het verre verleden - kinderherinneringen, kinderdroomen! - Ja, maar is het ook niet de verre toekomst die het domein van zijn poëzie mag wezen?

Twee vrijheden moeten den arme gelaten worden: hij mag denken aan een gouden paradijs, schemerend op den drempel van zijn leven, en hij mag, door de lange rij der komende eeuwen heen, een zalige woning zien die hem en zijn lotgenooten wacht.

Ook van die laatste vrijheid maakt de onvrije landman gebruik. Wanneer hij op de bladzijden van zijn boekje aan iedereen het woord gegund heeft, aan bloemen en boomen, aan vogels en vlinders, aan dwergen en schimmen, aan brahmaan en ziener, dan neemt hij aan 't slot zelf het woord.

Daar ligt hem iets op 't hart.

Hij moet zijn geloof bekennen aan een verandering van het bestaande op deze wereld.

Er wordt hier strijd gevoerd; niet een strijd tusschen geloof en ongeloof, tusschen goed en kwaad; dat alles is maar ‘der kleine Krieg’, - waarlijk om dien oorlog te beslissen, daartoe is niet veel verstand en niet veel tijd noodig; neen de vraag is veel grooter, de vraag is zoo groot dat men voor zichzelf terugschrikt als men haar stelt:

> Die scheue Frage bebt durch die Natur,

waarom de een zegen heeft op zijn handelingen en den ander een vloek treft, waarom de een geluk, de ander ongeluk heeft op zijn levensweg? Het is een strijd tusschen sterken en zwakken, tusschen rijken en armen, tusschen verdrukkers en verdrukten, tusschen gelukkigen en ongelukkigen. Het is een strijd tusschen licht en duisternis.

Wie heeft den nacht van zijn aandeel aan het licht beroofd?

> Der Tag hat es gethan.
>
> Er hats gethan, er sagts mit Recht,
> Weil ich so häszlich und so blasz.

erkent de nacht, en wil toch, ondanks leelijkheid en bleekheid, heerschen.

Hoe zal de beslissing wezen?

In een moment van goedigheid, - want er steekt een onverbeterlijke, schalksche optimist in onzen dichter, - heeft de landman gedacht of het niet mogelijk zou wezen tot een verzoening, ten minste tot een verdaging van den strijd te komen. Licht en duisternis, het zijn immers beide kinderen van één moeder, en de duisternis is de oudste van de twee; waarom zou men haar ook niet eens, voor éenmaal, laten beproeven wat zij vermag als wereldbestuurster?

> Vermeide die Entscheidungsschlacht,
> Spricht zu dem zweitgebornen Sohne
> Die Mutter auf dem Weltenthrone:
> Gönn deiner ältern Schwester Nacht
> Auch eine Zeitlang Herrschermacht,
> Gönn eine Zeitlang ihr die Krone,
> Will sehn ob sie es besser macht.

Maar de trots van den dichter komt in verzet tegen zulk een hinkende oplossing. Hier eindelijk, op de laatste pagina van zijn landmanskalender, breekt zijn lang teruggedrongen verdriet door over het onrecht dat hem is geschied. Hij kan het niet meer verkroppen, hij moet zijn gevoel uitspreken: De menschen hebben goed zeggen van het velerlei lot der stervelingen. Toch is er maar tweeërlei leven hier op aarde. Er zijn vrije wezens die zich, onbelemmerd door banden, kunnen ontwikkelen, en er zijn slaven van de armoede, teruggehouden van elke vlucht door den ballast hunner ellende. Wee over dengeen die aan den schaduwkant van het leven geboren is. Maar eens *moet* de dag komen voor de verdrukten, en het zal een compleete vernietiging wezen van het bestaande onrecht.

Zoo zegt de dichter in zijn toornend verdriet.

Doch hier reken ik mijn beurt gekomen om den landman in de rede te vallen. Ik zou hem willen vragen: Vergist ge u niet wanneer ge u onder de armen rekent? Zijt ge dan niet een zondagskind, aan Apollo verwant, den zonnegod? Hoe kunt ge uw geest door de vooroordeelen der menschen laten verblinden? Zijt gij niet de meerdere van die u bespotten en met den nek aanzien? Is het niet een rechte Zwabenstreek

naar de heerschappij van den nacht te verlangen voor u die een held van het licht zijt? En wat klaagt gij over uw onvrijheid! Hebben uw liederen u niet vrij gemaakt?

Ik meen een stem, uit het boek dier liederen, mij te hooren antwoorden: Gij weet niet hoe zwaar ik geleden heb, hoe diep mijn trots werd gewond; ikzelf wil het niet weten. Begrepen de planten hoe wreed de wereld is, er zou geen blad groen aan haar takken overblijven om de wereld te ontzondigen. Daarom wil ik ook opgeruimd blijven, al was het alleen dat wij elkander kunnen troosten. Maar misgun mij mijn toorn niet, laat mij ten minste mijn heiligen ijver bewaren, om mijzelf staande te houden te midden der vernedering.

Een intieme stem spreekt op die wijs, trotsch en tegelijk verteederd tot innig smartgevoel, uit de bladzijden van het eenvoudige deeltje poëzie en proza. Zij klinkt even uit, met een zachten en toch klaren klank, boven de onpersoonlijke stemmen van de natuur die in het boekje van den sprookjesverteller vernomen worden, - van de natuur zooals ze leeft voor het gevoel van een ridderlijk, dichterlijk, mystiek, voor alles: kinderlijk volk. En die vereeniging van stemmen, dat samengaan van het individueele, - zelfs van het grillig individueele, - met het naïeve algemeene, maakt het karakter uit van het wonderlijke, wonderschoone boekje: *Märchenerzähler, Bramine und Seher*.

Het latere werk van den dichter.....

Maar laat mij eerst, voordat ik over het latere werk spreek, den dichter in levenden lijve trachten te zien. Tot nog toe was hij alleen een stem, thans wil ik met den man, met Christian Wagner van Warmbronn, te doen hebben.

Armoede.

Das Loos es ist nur zweierlei:
Ob sich ein Wesen könn' entfalten
Von allen Fesseln ledig, frei,
Ob als Ballast die Armuth schen
Vom Aufschwung es zurückgehalten.

‘Wat valt er belangrijks van mij te vertellen?’ zeide de dichter eens. ‘Bijna het heele jaar op mijn kleinen akker bezig, met geen andere afwisseling dan die van den landelijken

arbeid zooals ze regelmatig jaar op jaar wederkeert, kampend tegen kleine en groote huiselijke zorgen, - want ook de groote zorgen zijn mij niet gespaard gebleven, - heb ik waarlijk geen tijd voor avonturen gehad.'

De man, die zich in die woorden over het onbeteekenende van zijn leven verontschuldigde, nadert de zestig. Hij is niet groot van stuk, en zijn tengere gestalte met haar schuchtere, bijna deemoedige houding zou men, te midden van een aantal menschen, allicht voorbijgaan. Maar in de enge ruimte van zijn woonkamer - woon en slaapkamer tegelijk van het kleine huisje - krijgen de trekken van het innemende gelaat hun waarde.

Er ligt een waas van droefheid en van mededoogen over het gezicht, en daaronder spelen andere, zelfs tegenovergestelde eigenschappen, een schalksheid die tot slimheid wordt, verstand dat in onverzettelijkheid overgaat. Het is een dubbele expressie der physionomie die niets onaangenaams heeft. Ze wordt beheerscht, die physionomie, door het machtige voorhoofd, uitkomend tusschen dunne haren, en door een paar vriendelijke oogen die niet dadelijk hun geheimen zeggen. Ook de lippen zwijgen liever dan dat ze spreken, - spreken alleen onder een ingeving, fijne en toch zinnelijke lippen, dweperslippen.

Het voorkomen is eerder van een werkman die zijn vak verstaat en in zijn werk opgaat dan van een boer. De stem klinkt zacht; het is het orgaan van iemand die denkt en ziet en met zichzelven bezig is, niet een redenaarsorgaan. De taal is precies en beschaafd. De plaats van den man is niet onder het 'volk'.

Hoe blijde is hij wanneer hij iemand vindt voor wien hij zijn hart kan openen! Men vergeet dan, onder den ijver van zijn woorden, dat ouderdom en ontbering en verdriet het levendige gezicht hebben verdord en doorsneden, om alleen op den gloed van jeugd te letten die er in is overgebleven; en het kale vertrekje waarin hij gezeten is krijgt een ander aanzien.

Het is zijn heiligdom. Ginds staat het stambed der familie; zijn moeder is er in gestorven, en allerlei herinneringen van het verleden knoopen er zich aan vast. Daar is de lâtafel, het pronkstuk van de kamer; zijn handschriften, zijn brieven, zijn 'recensies' worden er bewaard; het meubel verbindt hem met de groote wereld die voor hem begint waar de grenzen van het dorpje Warmbronn eindigen.

Ik verbeeld mij hem daar, in zijn te huis, zoo te hooren spreken over zichzelf[1].

Ik ben geboren op een Zondag, den 5en Augustus 1835, in dit dorpje Warmbronn. Mijn vader was een knappe timmerman en kastenmaker, maar daar hij niet veel te doen had, hield hij ook een kleine boerderij. Ik was en bleef het eenige kind van mijn ouders die beide niet jong meer waren toen zij mij kregen, en er mij des te hartelijker lief om hadden en verpleegden. Ze bestemden mij voor schoolmeester, want mijn grootvader van moederszijde was schoolmeester geweest. En werkelijk, toen ik mijn belijdenis had afgelegd en bevestigd was geworden ging ik naar de kweekschool in Eszlingen.

Maar het was toen een harde tijd (1851) voor den kleinen handwerker en landman, en mijn ouders moesten al spoedig bemerken dat de kosten voor mijn opvoeding hun te hoog liepen. Want, al hadden zij ook voorzien dat zij een paar stukjes land zouden moeten opofferen, de prijzen waren toen zoo zeer gedaald dat zij er redelijker wijs niet toe konden overgaan. Zoo kwam het dat zij berouw hadden van hun stap en in 't geheim blij waren toen een voorbijgaande groeiziekte hun gelegenheid gaf mij met fatsoen van de inrichting af te nemen.

Ik ben er niet meer dan zes weken geweest, en heb er eigenlijk niet meer geleerd dan wat beginselen van botanie, welke mij naderhand te pas zouden komen.

Er stond niets anders voor mij op dan weer aan den boerenarbeid te gaan, want voor timmerman of kastenmaker was ik ook niet in de wieg gelegd, en mijn ouders die op jaren kwamen konden mijn hulp op het land best gebruiken. En tot nu toe - dit mag ik met volle recht zeggen, - ben ik een ijverige landman en een spaarzame huishouder gebleven, zonder dat ik daarbij veel meer bereikte dan dat ik ouder ben geworden en dat ik mijn huisgezin tegen het uiterste gebrek kon beschermen.

Nadat ik mijn ouders en mijn eerste vrouw en de kinderen

1) Inderdaad gaan alle berichten over Christian Wagner's leven terug tot zijn eigen meêdeelingen. Zijn autobiographie verscheen in het *Württembergische Wochenblatt für Landwirthschaft* van 27 December 1891. Uit bijna woordelijk gelijkluidende notities zijn de berichten in de vroeger vermelde artikelen geput. Ook voor deze studie maak ik gebruik van een dergelijke notitie in handschrift, mij door den dichter gegeven.

uit mijn eerste huwelijk verloren had, trouwde ik in 1871 op nieuw met de lieve vrouw die na een ziekbed van zes jaren mij in April van 1892 ontvallen is. Zij stierf in het krankzinnigengesticht waar ik haar heen moest brengen toen haar lijden, een ruggemergsziekte, in een algemeene verlamming was overgegaan. Vier kinderen zijn mij uit dat huwelijk geboren. Naast veel geluk heeft het mij veel leed gebracht, omdat er bijna altoos zieken in huis waren.

Het grootste genot was voor mij steeds in mijn vrije uren, laat ons zeggen mijn Zondagmiddagen, door de bosschen rond te zwerven en mij door vogels, bloemen en vlinders voor te laten vertellen, - iets wat mij den spotlust van mijn dorpsgenooten, jong en oud, op den hals haalde. Des te meer hechtte ik aan mijn wereld. De herberg bezocht ik niet, en ook aan de dorpsvermaken, die niet veel bijzonders waren, nam ik geen deel. Men vond mij belachelijk; maar ik wist waar ik mijn troost kon vinden. Dagen lang zou ik in het bosch kunnen vertoeven, zonder moede te worden de dingen aan te hooren die de boschbewoners mij te vertellen hebben. Grooter vermaak zouden menschen mij niet kunnen geven.

Mijne eerste gedichten beteekenden niet veel. Ernstiger werd ras mijn streven toen ik medelijden ging gevoelen met de arme dierenwereld, toen ik in mijn borst den 'ganschen jammer' ondervond van die geplaagde, vertrapte, gemartelde kinderen van moeder natuur, en een heilige gelofte aflegde om al mijn krachten tot het doel te wijden dat hun rechten weder erkend zouden worden. Ik kreeg het bewustzijn dat mijn domein de natuur was, en het verdroot mij haar ontzield en ontgoddelijkt te zien.

Daarom ging ik aan het oververtellen van wat de bloemen mij gezegd hadden. Dit is geen fabeltje. Zij spreken werkelijk met mij. *Evenals er menschen zijn die muziek in woorden kunnen overbrengen, zoo doe ik het met den geur der bloemen. Dat is de bron van mijn sprookjes. De meesten zijn 'Duftübersetzungen'*[1)].

Soms willen de bloemen mij nog niet dadelijk vertrouwen[2)]

1) De geëursiveerde zinnen zijn woordelijk uit een brief van Christian Wagner overgenomen. De volgende anecdote is uit Weitbrechts artikel in *Daheim*.
2) 'Doch darob möchte ich dir zürnen, dasz du mir, deinem Sänger, noch nichts vertrautest', zegt Christian Wagner tot de sering in M.B.u.S., p. 48.

en dan draag ik hun leven met mij om, zonder dat het tot een gedicht wil rijpen. Dat is mij o.a. met de seringen gebeurd. Plotseling voelde ik op een dag dat ik ze nù zou kunnen verstaan; maar ongelukkig waren de seringen bijna uitgebloeid. 'Kinderen', riep ik, zoekt me alles bij elkaar wat ge van seringen vinden kunt. En toen de kinderen met een ruiker aankwamen, snoof ik den geur op en eensklaps stond me voor den geest wat de seringen mij al zoo lang hadden moeten zeggen en wat ik nu eerst onder woorden kon brengen.

Op die wijs, en met de bedoeling de natuur weer tot haar recht te helpen, kwam mijn eerste boekje: *Märchenerzähler, Bramine, und Seher* tot stand.

'De titel was vreemd; en te vreemder omdat ik nooit eenig brahmaansch of boeddhistisch geschrift gezien, laat staan, gelezen had. Het eenige wat ik er over wist had ik uit mijn schoolboek, waarin ik vond dat de brahmanen en boeddhisten bewoners van Indië waren wier godsdienst hun voorschreef al het levende te sparen; hun heilige boeken heetten Veda's. Dat was alles. Daaraan rankte zich mijn fantasie omhoog en schoot in bloesems en bladwerk uit. Het was een dichterlijke ingeving. Wil ik u iets zeer bijzonders toevertrouwen..?'

Het 'zeer bijzondere' mag later komen. Thans een opmerking over het gehoorde.

Bij al zijn eenvoud zegt het verhaal van Christian Wagner toch nog iets anders dan in de enkele woorden ligt opgesloten. Voor wie goed toehoort spreekt er, uit de naïeve levensvertelling, onder de gedruktheid der omstandigheden een groote mate van trots: de trots van het alleen staan. Het heet er: 'ik heb daar op de school niets geleerd', en 'ik wist er alleen van wat ieder weet', en schijnt zeer nederig; maar, in den grond der zaak, beduidt die uitspraak toch ook tegelijkertijd: ik heb die hulpmiddelen niet noodig gehad, en herinnert ze aan het fiere gezegde uit een zijner brieven: '*Was ich geschrieben ist aus mir selbst geholt*.'

Er bestaat een stugge trots en een edele trots der armoede. Edeler en aangrijpender kan ik mij hem moeilijk denken dan in dit geval van Christian Wagner.

Hij heeft ook de schaamte der ontbering. Let eens op hoe-

hij wel in 't algemeen over de zorgen van zijn leven klaagt, maar humoristisch en vol koninklijken tact over de moeilijkheden van zijn dichterloopbaan heenglijdt. De ouders nemen hem van school af; - wat konden zij anders doen? Hij gaat weder aan den veldarbeid; - geen woord wordt er gezegd over jeugdige ambitie en verdriet. De landlieden spotten (geen zachtaardig volk in zijn spot, de landlieden!); - het is maar de komische achtergrond voor zijn vlucht naar het bosch, met zijn vlinders en bloemen. Zijn eerste dichtproeven mislukken; - en het is juist de stap waardoor de dichter tot het bewustzijn van zijn ware roeping komt.

Doch hooren wij zijn levensgang verder aan, terwijl wij het ‘zeer bijzondere’ nog sparen tot later.

‘In '83 en '84 schreef ik de gedichten[1)] van mijn eerste bundeltje, zoo gaat het verhaal van Christian Wagner in zijn geleidelijk laconisme voort, en de groote bijval dien zij vonden bracht er mij een paar jaar later toe om een tweede deel te schrijven en uittegeven.’

Hier is het ons door een toeval toch mogelijk een stap dichter tot de realiteit der gebeurtenissen te naderen, want zoo licht als Wagner het ons wil voorstellen, komen nu eenmaal de poëtische producten van een landman niet op de boekenmarkt.

De eerste die zich moeite voor hem gaf, toen niemand hem nog kende, was de dorpspredikant. Hij recommandeerde het wonderlijke boertje uit zijn gemeente aan den redacteur der districtscourant.[2)] Het blad had een Zondagsbijlage; wellicht kon daarin een novelle van den landman opgenomen worden. (Het was jaren vóor de uitgave van *Märchenerzähler und Bramine*.) Wagner maakte toen zijn opwachting bij den redacteur en bracht hem een handschrift. Een ridderroman vol van eeuwige liefde en andere blauwe nevelen, een legende die hij in zijn jeugd geschreven had over de slotruïne in de buurt

1) Dit is niet strikt juist. Enkele gedichten van den Märchenerzähler zijn zeker ouder; een er van: ‘Und nach dem Weinberg zog michs hin zu gehen’ (p. 35) dat in toon zich moeilijk van de andere gedichten laat onderscheiden, behoort tot een groep (ongedrukte) gedichten van het jaar 1868.

2) *Der Glems- und Filderbote.* In de bijlagen van het eind van den jaargang 1877 is achtereenvolgens W's novelle, *Schlosz Glemseck, eine romantische Sage*, verschenen.

van Warmbronn, een werk waarmee hij dweepte, omdat hij er zijn ziel in had gelegd, zooals hij dacht.

Het duurde lang eer hij hoorde dat zijn roman waardig was gekeurd, nog veel langer eer hij zich gedrukt zag. O de groote voldoening om, eindelijk, in den herfst van 1877, het *Neue Unterhaltungsblatt, Belletristische Beilage zum Glems- und Filderboten* ter hand te nemen en, tegelijk met de gansche wereld, zijn eigen gedachten daar te lezen:

> Eines Abends kehrte ein Ritter und Minnesänger Rudolf von Sachsenheim in dem Schlosse ein. An einem grünen Bande hieng eine Mandoline um seinen schlanken Leib... Einige adliche Herren aus der Umgegend waren gerade anwesend, diese forderten ihn auf, seine Gesänge hören zu lassen. Der Becherklang verstummte als er begaan.
>
> Er entlockte seiner Mandoline zuerst einige melodische Akkorde, welche die ganze Grösze der Minne athmeten; dann sang er mit wohlklingender seelenvoller Stimme die Gesänge Walters von der Vogelwaide.... Die Thüre stand offen, der Sänger endete und sein Feuerblick traf Marien, die den ihrigen zu Boden schlug. Sie hatten sich gefunden; der Minnesänger seine Braut, die Minne. Ihr Blick war der Lichtstrahl, der ihn seine Lieder und deren Bilder verstehen lernte. Selbst die rohen Krieger, die nur Schwertergeklirr und Beckerklang kannten, beugten sich vor dem göttlichen Hauche der Minne.

Of was de voldoening van den auteur misschien niet bijster groot? Was de man al niet lang uit de rauwe sentimenten van zijn jongelingstijd gegroeid? Vijftien jaren, zoo niet meer, waren met wachten voorbijgegaan, eer het verhaal, *waarin zijn ziel lag*, het uitzet gekregen had dat het veroorloofde zich aan de wereld te vertoonen! *O sancta paupertas!* Onnoozele armoede!

Maar toen Wagner zijn nieuwe gedichten geschreven had, in de overtuiging door zijn werk de profeet te wezen van een nieuwe toekomst voor het geschapene, besloot hij het uiterste te wagen om zijn gevoelens dadelijk bekend te maken. Hij leefde nu voor zijn idee, niet meer voor zichzelf.

Hij herinnerde zich dat de dompredikant Dr. von Burk, een der grootwaardigheidbekleeders van de Wurtembergsche landkerk, voor meer dan dertig jaar, als eenvoudig dorpsvikar hem

zijn belijdenis geleerd en hem bevestigd had. Om de voorspraak van dien prelaat, die hem misschien nog als zijn biechtkind herkennen zou, wilde hij vragen. Daartoe reisde hij naar Stutgart en meldde zich aan bij den hoogwaardige. Hij kwam zoo deemoedig binnen in de studeerkamer! daar was zoo'n afstand tusschen die twee menschen, de een uit de hoogte, deftig vriendelijk, blozend, de ander in zijn boerenpakje met zijn schuchtere stem, met zijn kommervol gezicht! Maar Wagners oogen glansden van geluk over het bezit van zijn idee. Hij voelde dat het uur beslissend voor zijn werk zou wezen, hij moest den machtigen man winnen; en hij stortte zijn hart voor hem uit, hij sprak over zijn verdriet, over zijn geloof, over zijn verrukking in de aanschouwing der natuur. Hij gedroeg zich als het biechtkind van weleer dat zijn zorg en zijn vreugde aan het oor van den ‘pastor’ komt toevertrouwen.

De ander glimlachte goedig.

Toen haalde de landman een cahier uit zijn zak te voorschijn en vroeg vergunning van de gedichten te mogen voorlezen die hij de natuur had afgeluisterd.

O, de genadige geste van de welgevulde prelatenhand!

Christian Wagner las, en hij las niet goed, maar er was dat onnoembare iets in zijn schrale bescheiden stem dat den hoorder dwong. Een twijfel was niet mogelijk: hier sprak een dichter, sprak uit het hart, sprak door bezieling. Het cahier viel op zijn knieën, viel van de knieën op den grond; hij had waarlijk het papier niet noodig, de verzen vloeiden van zijn lippen, zijn oogen staarden op een punt in de ruimte waaruit de ingeving op hem toestroomde, zooals op oude prenten de heilige lichtstralen der bezieling over het hoofd van profeten en apostelen zich komen uitgieten.

Op dat oogenblik zag hij noch deftige studeerkamer noch hoogwaardige meer.

‘Laat mij uw manuscript’, zeide Dr. von Burk verrast en bewogen, ‘ik zal zien wat ik voor u doen kan.’[1)] Weinige weken na het onderhoud verschenen, als proef, enkele gedich-

1) De hoofdtrekken van deze aneedote zijn ontleend aan een Amerikaansch-Duitsch blad: *Der Vetter aus Schwaben*, New Bremen, Ohio, 15 Sept. 1890: Christian Wagner von Warmbronn, der neuerstandene Naturphilosoph und Bauerudichter. Allen treugebliebenen Schwaben der Vereinigten Staaten vorgestellt durch August Holder.

ten in een paedagogisch weekblad. Toen trok zich een tweede prelaat, ‘ein Dichter von Gottes Gnaden’ (maar waarlijk niet bij de gratie van God Apollo), Karl Gerok[1)], het lot van Christian Wagner aan en bezorgde hem een uitgever, en daarmede den weg tot ‘den grooten bijval’ die hem drong voorttegaan met zijn werk.

Op die wijs is *Märchenerzähler, Bramine und Seher* aan 't daglicht gekomen. Er gaat een overlange periode van onvruchtbaar wachten aan vooraf; dan pakt de landman de Gelegenheid bij den lok op haar voorhoofd, om niet nogmaals den tijd in een zielverterend uitkijken te verdoen; en de aardsche machten, in den vorm van een tweetal dominé's, zijn hem gunstig. Over dat wachten zwijgt Christian Wagner in zijn levensverhaal even goed als over de hulp die men hem gegeven heeft. Het schijnt wel, naar den geest van zijn voorstelling, alsof zijn boekje er gekomen is, enkel door de kracht van de denkbeelden en gevoelens die het bevatte.

Toch ligt er een groote waarheid in zijn eenvoudige opgaaf. Het wachten en de verleende hulp zijn louter bijzaak. ‘Wasich geschrieben ist aus mir selbst geholt’; dit gaat voor den *Märchenerzähler* werkelijk geheel op. Alles waar het op aankomt, met betrekking tot zijn boekje, de ideënatmosfeer waarin het leeft, zijn inhoud, zijn gehalte, zijn vorm - alles is uit Christian Wagners eigenste ik voortgesproten. De rest is toeval. Waarlijk geen lezer van het boekje zal ooit op het denkbeeld komen dat twee voorname leden der Wurtembergsche landskerk er peetvaders over geweest zijn, zoo onkerksch, zoo weinig officieel-christelijk ziet het er uit.

Of zou men soms denken dat er van deftigen ‘pastoren’-kant geen poging is gewaagd (o, een zeer vriendelijke poging, in het belang van den auteur!) om de gezichtsruimte van het boekje wat in te krimpen? Dat zou toch nauwlijks te verwachten zijn geweest. Maar de dichter heeft de eer van zijn werk, d.i. van zich zelf, opgehouden.

Was het niet dat men er den man uit leerde kennen, ik zou over dit chapiter verder zwijgen; thans moet ik wel een

1) De bekende vrome zanger der *Palmblätter* enz. wiens op sneê vergulde gedichten, in ontelbare oplagen gedrukt, als cadeau worden uitgereikt aan meisjes die hun belijdenis hebben afgelegd.

dier pastorale aanmaningen vermelden wegens het belangrijke antwoord van Christian Wagner dat zij uitlokte.

Een ‘geehrtester Herr Pfarrer’ had aanmerkingen gemaakt.

De dichter antwoordde hem dat hij alles wat het Christendom direct beleedigde gaarne uit zijne gedichten zou verwijderen, echter meende hij dat zijn gevoelens niet juist begrepen waren; hij vroeg daarom verlof zijn idee nader uiteen te zetten. Het is zijn geloofsbelijdenis.

> .....Ich habe die feste Ueberzeugung, schreef Christian Wagner den predikant[1)], dasz der Mensch durch Freude gebessert wird. (Ob Alle, wage ich nicht zu behaupten, glaube aber dasz diesz bei den Meisten der Fall sein wird.) Bei mir wenigstens. Hier musz ich entschieden gegen die christliche Anschauung opponiren, die so oft und viel von der Kreuzesschule und deren wohlthätigen Wirkung auf den Menschen redet. Wo singt der Vogel? In freier Luft oder im Kellergewölb? Wo entfaltet sich die Blume? Im Sonnenschein oder im Schatten? Mögen vielleicht die Kinder der Tropen (d.h. die Vornehmen) zuviel Sonnenschein haben, ich bin des Sonnenscheins noch gar nie satt geworden. Ich hungre nach ihm, täglich, stündlich. Ich kann gar nicht genug bekommen. In diesem Nebellande kann ich an weitere Ueberschattungen, Leidensüberschattungen absolut nichts Tröstliches finden. - Unglück, Leiden und dgl. macht die Menschen ungerecht, neidisch, widerwillig. Armuth bringt Unfrieden. Qual schafft wieder Qual. Mithin musz Freude auch wieder Freude schaffen.
> Sehen sie, verehrtester Herr Pfarrer: Ich möchte nur alle Qual aus der Erde hinausschalten können. Jeden Schmerz, jedes Leid, aber auch jeden Unfrieden. - Daher und darum überall in diesem Werkchen das Evangelium der Freude. Der Uebersättigte wird endlich Asket und der Darbende sehnt sich nach dem Freudenhause.[2)]

Hier bezitten wij den ganschen echten Wagner. Het is waarlijk zijn zuivere stem die wij hooren. Eerst komt zijn

1) Uit een brief van Wagner aan Pfarrer X. 28 Nov. 1888. (ms.)
2) De compleete beteekenis van den laatsten ‘gewaagden’ zin komt misschien nog beter uit wanneer men weet dat Wagner in plaats van ‘*Der Uebersättigte*’ eerst geschreven had: ‘*Der Lüstling und Schwelger*.’

bescheidenheid uit in de wijze waarop hij den ‘pastor’ toegeeft dat het niet goed is onchristelijke dingen in zijn werk op te nemen. Maar dan voert de verstandige, de trotsche, de onverzettelijke het woord om zijn levensbeschouwing triumfant te verdedigen. En een dieper toon klinkt tusschen die zelfbewuste taal door: de dichter verlangt naar vreugde, hij wil een rijk van vreugde, - niet omdat hij een kind der vreugde is, maar juist omdat hij vreugde ontbeert; hij hongert naar de zon, omdat hij het licht derft. Hij is ‘*der Darbende*.’ Dat woord: *darben* trilt mee bij alles wat hij zegt; het gevoel van het gemis accompagneert al zijn gevoelens.

‘Ik vraag niet om er goed van te leven,’ zeide de dichter eens tot een van van zijn bezoekers. ‘Ik heb immers bijna geen eten noodig, en ben tevreden wanneer ik, in de warmte, mijn glas mostwijn heb. Maar wanneer me dat eens gebeurde dat ik bevrijd was van de zorgen om het dagelijksche brood en alleen voor mijn dichtvak kon leven, hoe gelukkig zou ik dan zijn!’

Het is niet slechts de materieele armoede welke den dichter kwelt, het *derven* zit dieper. Hij is nooit op zijn plaats geweest in het dorpjen. Hij is van harte geen boer. Terwijl hij door het land gaat ziet hij wat aan zijn voeten groeit, - hij bemerkt de klaproos onder het koren en bewondert haar, - en hij ziet ook, verstrooid, in de verte naar de lucht; - waar dolen zijn gedachten? zijn ze op weg naar Italië, wonen zij te midden van stille godenbeelden, in marmeren paleizen? of nemen zij haar toevlucht aan de oevers van den heiligen Ganges? - Wat tusschen dat heel nabije en dat heel verre in ligt, wat alle gewone menschen zien, dat ziet hij, gedwongen, maar half, in vergelijking van het licht waaronder het andere voor hem staat.

De menschen van het dorp weten wel, en hebben altijd wel geweten, dat hij niet een der hunnen is. Voor hen heeft hij iets vreemds en dus iets vijandigs. Wanneer Dante door Ravenna ging, dan deed zijn somber profiel de vrouwen aan de hel denken waarin de dichter had verkeerd. In de geringere afmetingen van het tegenwoordige dorps- en dichterleven geschiedt iets dergelijks. Als Christian Wagner van zijn visioenen in het bosch onder de menschen terugkeert, zoo blijft er op zijn gelaat wat hangen van den schrik der heerlijkheid die hij

heeft aanschouwd. Hij heeft wel dat ‘vijandige,’[1] in zijn uiterlijk, van iemand die niet tot de aarde behoort. Daarom bespot men hem, haat hem, kwelt hem, en die afkeer heeft zijn invloed tot in het huisgezin van den dichter toe doen gevoelen. Want hij is arm.

De arme heeft geen verdediging voor zijn vrijheid. De arme man die iets buitengewoons is staat in meer dan één opzicht alleen; hij moet zich aan alle kanten vrijwaren, hij moet letterlijk alles uit zichzelven halen. Zoo heeft Christian Wagner geleefd, bijna een uitgestootene in het eigen dorpje waar hij zestig jaar reeds moest doorbrengen.

> Warmbronn ward mir Geburtsort, Heim kaum. - Geistig (vereinsamt, Sucht' ich in Liedern mir Trost.

zegt de dichter.

En in proza hoor ik hem zeggen:

> Meine Vereinsamung fällt mir sehr schwer. Sie ist nicht viel geringer als die Robinsons auf seiner Insel. Lauter Nützlichkeitsmenschen um mich her und ich vollständig isolirt. Keine Freude als die, die mir die Dichtung gewährt. Aber der Mensch ist ein Doppelwesen und während der Geist schwelgt, müssen vielleicht die Sinne *darben*. - So geht es mir. -

Altijd komt dat woord: ‘darben’ terug. Wanneer hij ‘schwelgen’ uitspreekt geeft de echo tot antwoord: ‘darben!’ Wanneer hij, in zijn trots, verklaart: ‘Was ich geschrieben ist aus mir selbst geholt,’ zoo ruischt daarnaast, ongehoord, de vraag aan zichzelf: Wat zou er van mij kunnen geworden zijn, wanneer ik mij niet *alles* eerst zelf had moeten verwerven; - wanneer de ballast der armoede mijn geest niet teruggeschrikt had van zijn tocht door de ruimte! -

1) Wagners portret voor de *Weihegeschenke* heeft, gedeeltelijk, die nitdrukking.

Dichter.

Wer kann wohl stille halten, weun der Geist
Gottallgewaltig ihn von h nnen reiszt?

‘Als ge onder de boerenbevolking zin voor poëzie vinden wilt, moet ge niet naar Zwaben komen,’ schrijft Christian Wagner.[1] ‘Het landvolk is er - en het zal elders wel niet beter zijn - uiterst materieel en daarbij fanatisch orthodox. Ik kan niet met hen omgaan. Een gedachte kunnen zij niet vatten. Gelukkig behoeft men hen ook niet te vreezen, want wat zouden zij met al hun vijandschap tegen een nieuw idee kunnen ondernemen? Absoluut niets: ook daartoe zijn ze te dom!’ -

Wanneer men van dichters spreekt die als vertegenwoordigers kunnen gelden der eigenschappen van hunnen volksstam, stelt men zich allicht voor dat zij hun inspiratie dadelijk hebben geput uit hetgeen in hun omgeving voorhanden was. Maar zoo eenvoudig gaat het leven niet te werk. Het brengt oneindig meer tot stand door oppositie en afscheiding dan door directe overneming. Het geïmiteerde leeft niet. Christian Wagner is een voorbeeld van dien arbeid der natuur om tot haar doel te geraken.

Het volk, in zijn geheel en als klasse genomen, heeft er waarlijk geen verdienste aan dat er genieën uit zijn midden voortgekomen zijn. Het genie maakt zichzelf door strijd en afzondering, dat wil zeggen, door de opvoeding die het zichzelf geeft. *Unstudirte Dichter*, waartoe de Duitsche geleerden Christian Wagner rekenen, bestaan er niet. ‘Men spreekt soms wel van auteurs,’ zeide een Schotsch geleerde tot een dichter uit het volk, ‘alsof ze tot twee klassen behoorden: die een opvoeding en die geen opvoeding ontvangen hebben; maar zonder opvoeding is er zeker nooit iemand een schrijver geworden, en hoe buitengemeener de wijze waarop hij zijn opvoeding verkregen heeft, des te interessanter is de geschiedenis er van. Wilt ge voor mij een verslag schrijven van de uwe?’

Wij danken aan die opmerking van den Schot met zijn

1) In een brief aan Alfred Zeller, medegedeeld in een artikel van den *Litterarischen Merkur*, no. 6. Weimar, 11 Febr. 1893, *Ein- Schwübischer Dichter und Naturphilosoph*, een van de beste artikelen die over Wagner gesohreven zijn.

open oog voor de praktijk van het leven een meesterstuk van autobiographie[1] dat ons leert door wat voor kanalen, buiten de school en de schoolmeesters om, de elementen van kennis en ervaring in het leven van een armen handwerksman kunnen worden toegevoerd. Bezaten wij ook maar zoo'n autobiographie van Christian Wagner! Welke is zijn opvoeding geweest? ik bedoel de echte, van het leven. De dichter zelf wil niet spreken. Ik tracht zooveel mij mogelijk is de leemte aan te vullen[2]

Er staat een vrouw achter hem.

Zijn eerste opvoeding kreeg hij van zijn moeder. Haar grootvader was schoolmeester geweest, zijzelf had in de hoofdstad gediend. Wanneer haar zoon, als volwassen man, in Stutgart kwam kon hij zelden nalaten om zijn weg te nemen langs het oude koninklijke slot; daar had zijn moeder een deel van haar leven doorgebracht, daar was het venster waar zij voor had gestaan om haar aanstaanden man te zien voorbij komen; daaromheen groepeerden zich allerlei herinneringen van verhalen, zoo levendig in zijn geheugen bewaard dat het was alsof hij ze zelf beleefd had, dat het hem niet verwonderd zou hebben als hij het venster, daarboven in het grijze kasteel, had zien opengaan en zijn moeder voor het raam had zien komen om met een glimlach en een blos den voorbijganger te groeten.

Dit is het eenige kijkje op Christian Wagner's moeder vóór haar huwelijk.

Zij schijnen eerder welgesteld te zijn geweest, de man en de vrouw, toen zij zich in het dorpje Warmbronn vestigden. Zij hadden hun eigen huisje, eenige morgen (niet gelijkstaande met onze *morgen* echter) bouwland, wat vee, en als bijverdiensten de opbrengst van het ambacht van het hoofd des huisgezins, want de vader was van zijn vak een timmerman. Daarom was de zoon er ook niet voor bestemd om in den boerenstand te blijven.

De jongen, de eenige, was een zwak kind met iets zeer

1) *My schools and schoolmasters or the story of my education* by Hugh Miller. De woorden van Principal Baird komen daarin voor in hoofdstuk XX.

2) De volgende voorstelling berust grootendeels op gegevens mij door den dichter verstrekt in den vorm van gedichten, concepten, een drama, een roman nit zijn jeugd. Dit alles, behalve den roman, ongedrukt.

eigens. Hij speelde niet met de dorpskinderen, hij hing aan de rokken van zijn moeder. Zijn eerste ‘verlangen’ was naar haar. Zij was zijn eerste liefde.

O grüner Wall mit deinen Rosenhegen!
O Anger dran, besä't mit Schutt und Kies,
Du meiner Kindheit schönstes Paradies
Wo spielend, wartend oftmals ich gelegen.

Wie ungeduldig späht ich nach den Wegen
Bis die Ersehnte nun sich sehen liesz,
Ihr Handbewegen ein Geschenk verhiesz,
Und jubelnd ich der Mutter flog entgegen.

zoo begint een (onuitgegeven) sonnet na den dood zijner moeder geschreven (1868).

Zij had haar lievelingsplekjes in de streek en zij leerde haar zoon ze opmerken. Het landvolk is te vertrouwd met de natuur om voor haar schoonheid ontvankelijk te zijn; zij daarentegen had lang in de stad gewoond, en misschien was het alleen de schoonheid van de rozenhaag of het genot van het wandelen in het bosch, dat haar verzoenen kon met de eentonigheid van het leven op het land.

De vader was een praktische man; zijn lust waren de korenvelden, wanneer het graan rijpte; maar zijn trouwe oogen volgden ook met welgevallen de moeder en zijn veelbelovenden jongen. Hij liet ze begaan, en op warme zomerdagen zochten zij te zamen de koelte onder het dichte geboomte op. Dan luisterde het kind naar de vertellingen van zijn moeder, totdat de tijd kwam dat hijzelf begon te vertellen en de moeder moest gaan luisteren.

Op de dorpsschool vermeesterde Christian Wagner zonder moeite de kundigheid die men daar kon verwerven. Hij leerde zonder fouten Duitsch schrijven en was zelfs keurig op zijn taal en zijn schrift. Ook kwamen van hier en ginds hem allerlei begrippen en allerlei kennis toevallen, die hij voor zijn fantasieën kon gebruiken. Want daarop kwam het voor hem aan. Hij leefde in een wereld van verbeelding. Alles wat hij waarnam moest voor die wereld van verbeelding. Alles wat hij waarnam moest voor die wereld stof afgeven. De godsdienst raakte hem niet diep; het was meer het schilderachtige van het gebouw en van de groepen op het kerkplein, die zich zijn

geest inprentten dan de plechtigheid van den dienst. Hij verheugde zich in de feeststemmingen, in het nieuwe lentegevoel van het Paaschfeest, in de luwe lucht en in het groen van de Pinksterdagen, - de feesten zelf hadden voor hem geen zin.

Zijn moeder was de eenige vertrouwde van zijn droomleven.

De wereld was toen - tegen het jaar '48 - vervuld van politiek rumoer en wapengekletter, Duitschland had zijn romantische vlegeljaren achter den rug en begon naar daden te verlangen; de jongen, zooals natuurlijk was, in dat vergeten hoekje van de wereld, zwelgde in romantiek. Als hij aan 't vertellen ging dan was 't over de verwoesting van het slot Glemseck (waarvan zij de ruïne gezien hadden) tijdens de ridderveeten in de middeneeuwen, over tournooien en zangerwedstrijden, over bedevaartgangers naar het Heilige Land en kluizenaars in de eenzaamheid van het woud. Hij zwierf - in zijn verbeelding - als ridderlijk zanger de wereld door, den baret op het langgelokte hoofd, de mandoline om het slanke lijf, en veroverde het hart der aangebedene, en leed onder scheiding en miskenning, om zijn leven als hermiet in de stilte der boschverlatenheid te eindigen, terwijl de schoone jonkvrouw in het klooster den sluier nam.

Toen kwam de tijd - hij was zestien jaar - dat hij zich voor zijn levensberoep zou gaan voorbereiden, en hij vertrok naar de kweekschool in Eszlingen. Hij werd er ziek; het was een hartkwaal. De faculteit schudde het hoofd: hij had landlucht noodig.

Hij keerde naar huis terug en vond er bedrukte gezichten. Met het boerenbedrijf stond het slecht, het waren de hardste tijden die men nog beleefd had, de grond daalde aldoor in waarde[1)]. Aan een voortzetting der opvoeding van den jongen, vooral wanneer zij door ziekelijkheid vertraagd werd, viel niet te denken.

Het kostte den trots van de ouders een strijd eer ze tot het besluit kwamen; ook was de beslissing niet onherroepelijk, want de zaken konden zich verbeteren. Maar voor den jongen man was het een hard gelag. Niet dat zijn ambitie daarheen

1) In de omstreken van Warmbronn kon men toen voor een stukje land dat thans 250 gulden waard is, nauwelijks een kooper vinden voor 20 à 25 gulden.

ging om een schoolmonarch te worden - de baret met den pronkenden bos van purperroode bloemen lachte hem nog altoos toe aan den horizont zijner fantasie, - doch zijn positie in het dorp onder de dorpsgenooten werd onhoudbaar.

Wat was hij dan toch? Een boerenjongen? of wilde hij hooger op? En was hij te arm om hooger op te kunnen komen? Zoo kwam grootschheid voor den val! Hij werd uitgelachen en alleen gelaten. Juist in de jaren dat men gezelligheid zoekt, en dat een zinnelijke aard als de zijne was behoefte heeft aan vrouwelijken omgang, zagen de meisjes van het dorp hem met den schouder aan en spotten om zijn linksheid en gingen voorbij.[1)]

Eines wird mich noch im Sterben
kränken, schmerzen, quälen: Eines:
Dasz der Knechte Liebeswerben
mehr Erhörung fand als meines.

Mehr als der Gesang der Minne
in der Brust der Nachtigallen,
Sich der Spatzenschrei gewinne
eines Liebchens Wohlgefallen.

Rache hab ich mir genommen,
süsze Rache. - Aber wehe!
Aber ach! - Was kann mir frommen
Diese Rache auf der Höhe?

War mein höchstes bestes Singen
doch die Rache meines Lebens?
Doch nicht konnt zurück es bringen
was ich einst ersehnt vergebens.

Zoo luidt een gedicht van zijn ouderdom waarin de dichter terugblikt op den tijd van zijn jeugd.

Zijn ‘vreugdelooze jeugd’.[2)]

1) Terwijl ik tot kenschetsing der gevoelens van Christian Wagner's kindsheid van een reeks sonnetten kon gebruik maken, na den dood zijner moeder gedicht, berust mijn voorstelling van zijn jongelingsleven op een gedicht van veel later datum, ongedrukt, in '92 of '93 gemaakt. In al zijn gedichten voor '80 is van de vrouw geen sprake.
2) Uitdrukking van den dichter in een brief aan Alfred Zeller.

Hij ‘wreekte zich’, in zijn binnenste, door zijn trots tegenover de stugheid der wereld te stellen.

Zijn gedachten vlogen ver boven Warmbronn uit. Nog altoos romantisch gestemd gingen zij toch niet meer geheel in de oude romantiek op. De dichter had iets preciesers noodig om zich aan vast te houden. Hij wilde reizen, hij verlangde roem om in de gelegenheid te wezen te reizen, en hij begeerde nog wat meer: een taak in de wereld.

De mystieke geest, de gaaf der Zwabische zieners, werd machtig over hem.

Het jaar 1860 en omstreken bracht een vernieuwing voor Duitschland, een begin van wedergeboorte. Het voorbeeld van Italië dat voor zijn onafhankelijkheid en zijn eenheid streed opende een helder uitzicht in de toekomst; de teleurstellingen van het revolutiejaar 1848 waren vergeten, en de gemoederen waren in spanning wat de nieuwe tijd zou brengen.

Streek een vlaag van die bezieling in het Zwabische dorpje neer? of welke ingeving noopte den armen boerenjongeling om over de komende dingen te gaan profeteeren? Het feit is niet anders. Hij klaagt zijn verdriet over bedrogen verwachtingen niet aan de sterren, hij bezingt geen ontrouwe geliefde, maar hij schrijft zijn visioen op.[1)]

> Wann kommt der Freiheit Tag? Das Morgenroth
> Der bessern Zeiten, wo der Herrscher Schritte
> Verklungen sind, wo kein Tyrann mehr droht,
> Noch Schweisz erpreszt dem Armen in der Hütte?

Dat is de vraag waarmee hij zich bezig houdt. In den nacht komt het antwoord:

> Es sank die Nacht herab, ich lag und schlief
> Als eine Stimme sprach so ernst, so milde:
> ‘Steh auf und komm!’ - Ich folgt dem der mich rief
> Hinaus in's Feld, hinaus in's Saatgefilde.

1) Het is betiteld: *Die Tage der Vollendung* en een fragment gebleven. Geschreven omstreeks 1860, verzekert de dichter, en alle uiterlijke kenteekenen, schrift (schoon, duidelijk schrift) enz., bevestigen het.

Schau an dies Feld! Die Aehre ist noch leicht
Ja noch im Halm. - Wohl brauchts noch manche Tage
Noch manchen Regen bis sie reift und bleicht
Noch viele Tage sinds zum Erntetage.

Maar de herfst komt, en de groote oogstdag. Het oude moet vergaan. Een nieuwe aarde staat geboren te worden. En het beekje, de boomen, de akkers en de weiden, ze hooren het woord van den Heer, en het ruischt en bruist van verlangen als een echo: een nieuwe aarde!

Aus tausend Stimmen klang es nach, es war
Alsob die Erde freudig drüber bebe -
Ein ferner Harfenklang, alsob die Schaar
Der Weihnachtsengel nogmals niederschwebe.

Ich will es, dasz dies Sehnen wird gestillt
Dies Sehnen der Natur, - du sollst es sehen
Wie sich das grosze Weltenjahr erfüllt
Und was zur Zeit der Reife soll geschehen.

Het visioen van den laatsten strijd om de voleinding der dingen.

Da lag ein Land verheert und ausgebrannt...

Het gedicht geeft nog wel niet het gevoel dat wij met een dichter te doen hebben, maar het kondigt hem toch aan: wij krijgen een voorgevoel van poëzie. Er komen zwakke regels in voor, en de voorstelling is lang niet altijd klaar (wat trouwens een gebrek van het heele apocalyptische genre is); maar het bezit één eigenschap die het poëtisch maakt, het is gegroeid uit den eigen grond waarop Christian Wagner ging, het brengt ons in de streek waar hij leefde. Het is de akker dien hij zelf bezaaid heeft waarheen de Heer hem in den droom roept, het is de appelboom bij zijn woning wiens bloesem de Heer hem wijst, wiens vruchten Hij hem voorspelt, het is het beekje, waar hij overdag is langs gegaan, dat hij in zijn droom van blijdschap hoort bruisen, en wanneer hij van het smachten der natuur spreekt dan heeft hij dat verlangen zien zwellen in uitbottende takken en in knoppen.

Door zijn vereeniging van ernst en naïeveteit doet het gedicht aan de poëzie der middeneeuwen denken: dezelfde be-

krompen ruimte en dezelfde verre uitzichten, een boerenhuisje en daarboven de glorie der Hemelen geopend, met God den Vader op zijn troon. En trilt er ook niet door Wagner's visioen het ‘Sehnen’ van de Zwabische ridderpoëzie uit den grooten tijd?

Een zelfden indruk krijgt men van het drama, *Abi-melech*,[1)] dat de dichter eveneens in deze periode van zijn leven schreef. Het behandelt de Bijbelsche stof van den tyran, die door den moord op zijn broeders gepleegd de heerschappij over Israël verkrijgt, en, zonder dat het zoo bedoeld is, loopt het in den trant van een middeneeuwsch mysteriespel. Ondanks zijn verschrikking van bloedbaden, ongeluksprofetieën en zielsangsten heeft het een naïeveteit en frischheid die er de bekoring van schuldeloosheid aan geven. Men moet het met Judith, het Bijbelsche drama van Friedrich Hebbel's jeugd, vergelijken om den afstand tussch en Noord- en Zuid-Duitschen geest te leeren gevoelen. Hebbel, de Holsteiner metselaarszoon, drukt de karakters van zijn tragedie onder een last van schuld te zamen, voor Christian Wagner daarentegen is het drama een opeenvolging van lyrische stemmingen en kleine menschengroepen; het nadert de opera: er is muziek in, Hebbel's tooneelstuk zingt niet.

Toch is Christian Wagner's mysteriespel ook uit het hart en uit de ervaring van zijn eigen leven geschreven. Het is gedacht en gemaakt door iemand die gevoel heeft voor al de stemmen van de natuur en die ze in zijn borst heeft hooren weerklinken, - van het blijde lied af tot de duistere klanken toe waarin de geheimzinnige machten zich openbaren die het onrecht, tegen de schuldeloosheid der natuur gepleegd, op hun grillige, geniepige wijze wreken. Ja, het drama komt uit de diepten van Wagner's bewustzijn en heeft het nerveuse, mokkende, op ‘wraak’ bedachte leven van den verstooten armen boerenzoon medegeleefd.

Zoo hebben wij, - in den roman *Glemseck* die gelijktijdig met het visioen der komende dingen (1860) geschreven werd,

1) Slechts een enkele ballade daaruit, van den visschersjongen, heeft de dichter opgenomen in zijn *Märchenerzähler*, p. 36. ‘Es ist wohl nichts,’ schrijft de dichter thans van zijn drama, ‘und die Arbeit gefällt mir heute selber nicht mehr. - Freilich damals (1865) als ich sie schrieb, war ich begeistert für sie.’ -

in *die Tage der Vollendung* zelf en in het drama *Abi-melech*, - de elementen van Christian Wagner's poëtische individualiteit bijeen. Wij zien de trekken nog door een nevel, maar zij zijn er: de romanticus, de mysticus, de vertrouwde der mysteries van de natuur.

Hijzelf voelde zijn grootheid reeds. Ik geloof niet dat hij zijn drama al dadelijk na de voltooiing (1865) aan het bestuur van het hoftheater in Stutgart heeft ingezonden, - want dit is denkelijk pas later gebeurd, - toch was hij er zoo mee ingenomen dat hij zich niet verwonderd zou hebben wanneer het geschikt was gevonden om in de hoofdstad te worden opgevoerd.

Maar al dat werk en al die grootheid leidden tot niets. Het was besloten door onverbiddelijke machten: hij zou een arme boer zijn, gebonden aan de aardkluiten. Zijn vader werd oud en gebrekkig en de boerenarbeid kwam meer en meer op hem neer; hij trouwde als een brave boer verplicht is te trouwen en sloofde zich af. Het lot was tegen hem, ongeluk volgde op ongeluk, slag trof hem op slag. Binnen een drietal jaren verloor hij zijn ouders, zijn kinderen, zijn vrouw. Hij was een gebroken man.

De oude droomen waren weggeblazen door den tegenspoed. Hij dacht er niet aan zijn stukje land en zijn huisje te gelde te maken om zijn zwerflust te kunnen bevredigen. Wat zou hij met zijn geknakte gezondheid in den vreemde doen? nu er geen tehuis meer was dat hem na afloop van zijn tochten zou opnemen. Hij kon niet van de plek weg waar het liefste wat hij had gekend geleefd had en begraven was. Hij sleepte zijn leven voort.

En hertrouwde en kreeg een nieuw gezin en nieuwe zorgen. Waarheen waren de dichtplannen van weleer gevlogen?

Van zijn poëtische grillen was hem alleen het medelijden met al wat leven had en verdrukt werd overgebleven. Hij wilde zijn hoeve tot een vredes-oasis maken te midden van den verdelgingsoorlog welken de sterke tegen den zwakke voert, en hij gaf op zijn erf een toevlucht aan de verschoppelingen van het dierenrijk.

Wat was hij dan zelf in de oogen van de wereld?

Niet veel beters.

Hij ging er diep onder gedrukt. Maar er was toch iets in

hem dat zijn droefheid tegensprak. Daar was toch nog levenslust en behoefte aan vreugde op de wereld, en ook in zijn hart. Zijn gezondheid had zich langzamerhand verbeterd. Hij was de veertig voorbij en daarmede de tweede periode van productiviteit ingetreden, - voor dichters die in hun jeugd hun krachten gespaard hebben, meestal de groote periode van het leven. En op 't oogenblik dat hij de poëzie vaarwel zeide om wat hij aan geesteskrachten in zich had te wijden aan de sprakelooze kinderen van het leven, daar kwam de poëzie van zelf tot hem om hem haar taal te leenen, dat hij woorden zou kunnen geven aan al wat hoog en teeder en gering was in de natuur en geen woorden had om zijn hoogheid en zijn teederheid en zijn nederigheid te uiten.

De dichter had zijn wereld gevonden. De wereld die hem omgaf was thans voor hem genoeg; zij diende hem niet meer als vroeger voor een illustratie van groote gedachten die buiten haar lagen; neen, wat ver af en groot was illustreerde zich in haar, de sterren van het hemelruim, de gewesten der tropen, godsdienst en wereldbeschouwing. Een bloem werd hem de sleutel tot het heelal.....

‘Wil ik u iets zeer bijzonders zeggen?...’

De tijd is, dunkt me, gekomen om het ‘zeer bijzondere’ van Christian Wagner's levensverhaal mee te deelen.

‘Wil ik u iets zeer bijzonders zeggen? Het is me dikwijls gebeurd, zeide de dichter, dat ik op een enkelen indruk, op een enkel woord afgaande mij een geheelen toestand, een geheel leven heb voorgesteld; zooals het ééne woord van de Brahmanen die het levende heilig hielden mij een volledige voorstelling heeft gegeven van het beschouwende leven der Hindoes. Dan moest ik later, wanneer ik een werk in handen kreeg dat het onderwerp uitvoerig behandelde, tot mijn verrassing bemerken dat ik juist gezien had. De treffendste voorbeelden zou ik kunnen bijbrengen die voor mij zelf gansch en al raadselachtig blijven. Maar die ingeving der waarheid komt alleen voor wanneer ik, al het andere vergetende, mij uitsluitend in het voorwerp van mijn beschouwing verdiep. De buitenwereld mag niet meer voor mij bestaan. Dan zieik. Anders niet.’

Het is het beginsel der poëtische schepping, de intuïtie: het geloovig zien.

Vier trappen onderscheid ik in de opvoeding van den dichter.

Vooraan staat de invloed van zijn moeder. Zij heeft de gevoelswereld van het kind ontsloten; zij heeft zijn oog geopend voor de natuur.

Dan komt de school. De dichter heeft er de correcte kennis van de Duitsche schrijftaal verworven. Het is het tweede punt waarin hij van zijn dorpsgenooten verschilt.

Daarna pas krijgt hij zijn ervaring van het leven. Hij wordt uit den kring van zijn gelijken teruggestooten en hij beantwoordt die vernedering door het scheppen van een eigen wereld voor zijn gedachten.

Eindelijk leert hij zijn trots onderwerpen en door den harden arbeid op zich te nemen treedt hij in inniger verstandhouding met de natuur.

Hij wordt haar woordvoerder.

Hij beheerscht haar geheimen omdat hij zich geheel aan haar kan overgeven. Daardoor spreekt hij niet alleen voor zichzelf, maar tegelijkertijd voor zijn volk.

Poëzie.

Wohin! Wohin auf diesem Sternenfluge?
Ich weisz es nicht, musz folgen meinem Zuge.

Onweêr en regenboog; een verhaal van den hemel waaraau de wolken zich samenpakken, een wolkenmythus:

Ich weisz eine Schenke, ich weisz ein Haus
Mit schön erleuchteten Sälen;
Doch wilde Gesellen gehn ein und aus,
Und manchmal, gar manchmal giebts Zank un Strausz,
Mit Poltern und Wettern und Schmälen.

Doch wann zu gewaltig tobt der Rumor
Und Alles geht drüber und drunter,
Der Herbergsvater die Faust recht vor,
Packt diesen und jenen der Schreier am Ohr,
Wirft ihn die Treppe hinunter.

Mit Fluchen und Wettern und manchem Ach
Die wilden Gesellen sich trollen;
Doch rings nm die Schenke noch lange hernach
Verhallet, verstummet nur allgemach
Der Untenstehenden Grollen.

Ein Fürst mit Gefolge, der naht dem Palast.
Mit dem befehlenden Worte
Mahnet der Meister die Diener zur Hast:
'Das blaue Zimmer! - Dem Ehrengast
Die siebenfarbene Pforte!'

Hoe frisch en krachtig is die teekening op het papier gegooid! De dichter is een meester geworden.

Op *Märchenerzähler, Bramine und Seher* dat van '84 dagteekent zijn in '87 en '90 (datums der uitgaven) twee deelen van *Sonntagsgänge* gevolgd. De taal is daar rijper en rijker geworden, zij heeft een volheid van klank gekregen die aan de lyriek van Goethe herinnert, en een innigheid van muziek zooals we ze nauwlijks in de schoonste liederen der romantische school terugvinden.

Tot den hyacinth zegt de dichter:

Zweisprache möcht ich mit dir pflegen,
Du liebes frommes Wunderkind,
Von deines Athems mildem Segen
Fühl ich den Hauch so lieb und lind.

Doch ob der schöne Mund auch offen,
Schlieszt doch die Lippe sich nicht zu;
Ich kann auf keine Antwort hoffen,
Ich müszt ein Kind sein so wie du.

En tot de witte anemoon:

Warum so traurig, so bleich und todt,
Und deine Schwester so rosigroth,
Du Anemone am Wegesjoch?
Gieb Antwort drüber mir Pilger doch.

Wohl bin ich traurig, wohl bin ich blasz,
Wohl wein ich täglich das Aug mir nasz,
Weil der alleine der mich versteht,
Ohne zu grüszen vorübergeht.

Daarom zijn de bloemen eerst hier, in deze nieuwe deeltjes poëzie, werkelijk van den tongriem gesneden. Zij spreken haar taal flink of smachtend, geheimzinnig teeder of wild trotsch, maar altijd karaktervol. Vroeger viel er wel, de een of andermaal, iets bezijden, en dan was de brahmaan of de ziener, die naast den dichter gingen, er voor om het op te rapen. Nu echter hebben de bloemen geleerd hem alles te zeggen. Zij kunnen hem vertellen van de revoluties van het aardrijk en de 'Vollendung der Tage', maar altijd als bloemen kinderlijk grootsch.

Luister maar eens wanneer de dichter over de met schelpjes bezaaide heide gaat. De beek klatert tusschen de elzenstruiken aan haar oevers over haar steenachtige bedding heen, maar hij hoort niet naar haar gebabbel, hij let alleen op de 'paaschbloemen' der heide (pulsatillen, koekoeksbloemen?) in haar donkerblauwe pelskleêren stil en warmpjes ingehuld. De kinderen noemen ze 'zeebloemen.' Waarom? Hij zal het haar vragen.

> Ihr Osterblumen auf steiniger Haid,
> Ihr seid noch Andres, gebt mir Bescheid!
> Wohl Andres sind wir, sind Meerfräulein,
> Verzaubert in dieses Meergestein.

Koning aardman, de dwerg, heeft ze betooverd en gebannen op de heide met haar golvende hoogten. Ook de schelpenkoningin uit de diepten der zee en de koralen worden, met haar, op de heide door den lompen dwerg gevangen gehouden. Zij haken allen naar bevrijding, hoewel zij niet te klagen hebben, maar zij vervelen zich en droomen van de verre zee.

> Der Zwergenkönig doch hält uns gut,
> Nicht wie man Gefangene halten thut;
> Er hat uns gekleidet nach Zwergenart,
> In Fellchen so glänzend, so warm und zart.
>
> So stehen wir einsam auf steiniger Haid,
> Und kommt zu schauen uns eine Maid,
> Und kommt zu pflücken zu uns ein Kind,
> Wir fragen uns immer, obs Fischlein sind.

So stehen wir einsam auf kahlem Rain,
Beschauen uns leere Schneckenhäuslein,
Und singen die Mädchen den Weg entlang,
Ist's uns als hörten wir Nixengesang.

Doch stets und immer da fällt uns ein
Von einem Ostern ein Prophezein,
Die alte Welle und Meeressag'
Von einem fluthenden Ostertag.

Drum auf den Ostertag Schauen wir all,
Ob unsre Heere als Wogenprall,
Ob unsre Banner als Nordlichtschein
Nicht auf der Zwingburg zu schauen sei'n.

Und kommt zur Herrschaft das Wasserreich,
Die Königin löset uns alsogleich;
Dann sind wir wieder die Meerfräulein,
Das wird ein lustiges Schwimmen sein.

Vooral de geheimzinnige zijde der natuur weet de dichter te doen uitkomen. De ‘Zigeunervloek’, de ‘moord op den houtvesterszoon door de wilddieven gepleegd’, de ‘nachtelijke kettervergadering op de verlaten plek in het bosch’ zijn prachtstukken van mysterieuse wildheid. Maar er is een toon die den dichter eigen is; en daarop komt het toch in de poëzie aan: zijn eigen stem te hebben. Nergens dan bij Christian Wagner vindt men zulk een vereeniging van bovenaardsche vreemdheid en zachtheid. Het lied heft mysterieus aan als klonk het van heel uit de verte, en nadert dan dichter en dichter teeder vleiend totdat het in droefheid overgaat; maar die droefheid wordt door de echo opgenomen en sterft weg in een fantastische verte, - d i e s e h n e n d e N a t u r!

Ge weet immers toch dat de dieren ook hun Heiland verwachten. Wanneer Kersttijd komt zien ze naar Hem uit.

Weihnachtsmäre.

Zur Weihnachtszeit
Tief wegverschneit,
Durch Wald und Tann
Geht heim ein Mann.

Es blinkt das Eis,
Der Schnee macht weisz,
Der Mond scheint hell
Auf freier Stell.

Rings Hürden stehn,
Und Schafe gehn
Im tiefen Schnee
Wie sonst im Klee.

Kein Schäfer weit
Ringsum und breit,
Kein Hund dabei,
Kein Laut, kein Schrei.

Und Alle schaun
Ihn an, o Graun,
Umstehn ihn dicht
Beim Mondenlicht.

Er betet leis
In ihrem Kreis,
Er betet warm:
Dasz Gott erbarm!

Ein Stimmlein spricht:
Verlasz uns nicht!
Du bist es doch,
Der unser Joch

Nun jetzt zerbricht?
Der Heiland? - Nicht?
Den wir so lang
Ersehnt so bang?

Drum kommen wir
Zusammen hier,
Und haben oft
Auf heut gehofft.

Das letztemal
Im Haidenthal,
Als Weihnacht war
Vor tausend Jahr.

Dasz Gott erbarm!
Stöhnt auf der Schwarm;
Er ist es nicht!
Um's Haupt kein Licht!

In Wölklein klar
Zerflieszt die Schaar
Löst sich in Duft:
Ein Stimmlein ruft:

Fahr, Hoffen! Fahr! - -
In tausend Jahr
Im Eibenthal
Das Nächstemal.

Wie is de man die op Kerstdag door de sneeuw en het ijs van het bosch gaat? Is het de dichter zelf, de bode van het nieuwe evangelie der bevrijding van alle schepselen? Een heraut, een profeet van den Heiland die na hem zal komen!

Die Nachtigallen haben ausgeschlagen
In meiner Seele nun und meiner Brust.

Zoo zien wij den landman door de omstreken van zijn dorpje Warmbronn wandelen nederig en een balling, en toch in zekeren zin een koning; want hij dwingt tot het onbezielde toe om antwoord te geven op zijn vragen. Wat hij gemist heeft in zijn troostelooze jeugd, in zijn leêge, duistere mannenjaren, hij roept het op door zijn verbeelding, hij realiseert het in zijn gedachten.

Een bloot stuk muur, het overblijfsel van een Romeinsche villa, op eenige uren afstand van zijn woonplaats, brengt Wagner's fantasie aan den gang, en hij begint een bezoek van keizer Hadrianus aan Duitschland te dichten. De tochten van den keizer worden zijn eigen tochten. Hij volgt hem op zijn reizen naar Griekenland en het Oosten en Egypte, hij trekt zich met hem terug in zijn paleizen- en tempelvilla van Tivoli, en hij gevoelt zichzelf keizer. Hij overziet van het standpunt van een antieken imperator het leven der wereld.

Zoo sterk was de indruk door de oud-Romeinsche beelden op zijn geest gemaakt dat het dichtsel zijner fantasie tot een

groot gedicht werd in de klassieke epische versmaat, *Keizer Hadrianus, in twaalf zangen*[1]. Louter virtuositeit, zonder hulpbronnen bijna of model; en nog iets meer dan virtuositeit, een gevoel van gemeenschap, door de eeuwen heen, tusschen den vorst die alle beschaving van zijn tijd in zich samenvatte en den armen boer voor wien het een halve eeuw geduurd had eer men hem had gegund tot de wereld te spreken.

Of hij er nooit aan gedacht had zijn verzen in 't Zwabische dialect te schrijven, werd eens aan Christian Wagner gevraagd.

Het antwoord was: Ik vind het schoonste Duitsch nauwlijks mooi genoeg voor poëzie; hoe zou ik dan tot een minderen vorm teruggaan!

Dat is ook de reden waarom hij evenals Goethe en Schiller in antieke maat heeft willen dichten: hij vond het kostbaarste kleed nog niet goed genoeg voor wat hij in zijn verzen te zeggen had.

Schön wohl ist es im Lenz, wann weithin im sonnigen Walde Die Anemonen erblühn, noch schöner im Herbst, wenn die Nelke Rosengewölke gesenkt ringsum auf Grasflur und Lichtung. - Aber die wonnigste Zeit und Festtagswoche des Jahres Ist, wenn die Rose erglüht am sonnigen Rain und am Feldhag, Und wie ein Liebchen mich grüszt, groszaugig, herüber vom Waldsaum.

Hij is de minnaar der rozen, de dichter, een voornaam man.

Hoe zwaar moet het hem vallen, van die hoogte zijner voornaamheid af, te denken aan de vernedering zijner beste levensjaren en aan zijn voortdurende eenzaamheid van thans, nu de ouderdom nadert!

War mein höchstes bestes singen
doch die Rache meines Lebens?
Doch nicht konnt zurück es bringen
was ich einst ersehnt vergebens.

1) *Epische Bilder aus Hadrian*, twaalf zangen, in de *Weihegeschenke*. De dichter verzekerde mij, dat toen hij de eerste zangen begon, nu drie jaar geleden, hij van Keizer Hadrianus niet meer wist dan wat zijn volkswereldgeschiedenis hem vertelde, een halve bladzijde. Eerst later leerde hij Gregorovius' *Kaiser Hadrian und seine Zeit* kennen en vond daarin zijn opvatting bevestigd. Een vergelijking met Gregorovius' werk toont ook duidelijk aan dat de geheele opzet van zijn epos van den dichter zelf afkomstig is.

De macht zijner verbeelding is hem geen vergoeding. Arme keizer!
Hij bidt:

Mein täglich Brod[1)]

Einen Bissen täglich zur Erhaltung
Meines Lebens gieb mir Weltverwaltung!

Einen Tropfen täglich zur Erquickung
Meiner Seele gieb mir güt'ge Schickung!

Einen Tropfen täglich mir zur Stillung
Meines Durstes, eine Wunscherfüllung;

Einen Bissen täglich zur Ernährung
Meines Geistes, eine Wunschgewährung,

Sonst erlieg' ich kläglich an Entbehrung!

Altoos bij Christian Wagner het gevoel van ontbering! Hij zal, in gedachten, naast den beheerscher der aarde staan om met hem het hoogste wat de wereld kan voortbrengen te bewonderen, en in zijn ziel rijst de klacht: *darben*. Het is een slingering tusschen rijkdom en armoede, een op- en neergaan, een eeuwige onrust, een eeuwig smachten!
Maar zou hij anders de natuur hebben kunnen verstaan, - *die sehnende Natur* wier dichter hij geworden is?

Arosa.
BYVANCK.

1) Dit en het voorgaande zijn ontleend aan een onuitgegeven cyclus van gedichten: *Aus dem Tagebuch eines Lebensmüden*.

Een avond.

Langzamerhand waren ze vanzelf opgewandeld naar ‘Schreuder’, het koffiehuis aan den overkant der rivier.

Het zou daar koel zitten zijn, na dezen snikheeten Julidag en het was tenminste een eindpunt voor doelloos slenteren langs dompige straten, waar de warme, loome lucht nog zwaar hing en het benauwend rook naar heete stof, die pijnlijk prikkelde in den neus.

Toch altijd nog beter hièr, dan op de lauw-warme kamer, waar een atmosfeer was, als in een kast, die lang gesloten is geweest.

Het was tegen acht uur, toen zij over de groote brug gingen, aan het andere einde waarvan ‘Schreuder’ lag.

De zon ging rosgoud gloeiend onder, rechts boven de rivier, hoog achter de violette huizenstad, maar zij zagen het niet, hadden alleen een vagen indruk van den wijden hemelbrand en de breede verte van het watervlak, dat blauwzilver tintelde.

Onderweg, in hun lange, moeie slentering hadden ze zonder belangstelling loopen praten over de dagelijksch gewone dingen, over wat op het bureau gebeurd was: ‘Zeg, wat was die Beukels weer gek!’ of: ‘Ben je nog uit geweest gisteravond?’ of: ‘Weet je wie ik gezien heb? Die meid van laatst, je weet wel, die zwarte....’

Eindelijk hadden ze 't over de warmte gehad. Cnoop vertelde, hoe hij maar eens in zijn leven zoo'n zelfde hitte had bijgewoond: dat was nou twee jaar gelejen bij de wielerwedstrijden in Arnhem.....

‘Ik kwam daar, got! zooals je gewoonlijk na die dingen toegaat, hè! in velicopède-kostuum, met een shirt an en korte broek

en m'n jas over me arm.... Dan ka'je toch waarachtig niet zeggen, dat je dik gekleed bent, nie waar?'

'Nee, waarachtig niet,' zei de ander.

'Nou maar, meneer! ik verzeker je, ik was nog geen half uur op de baan of ik stierf gewoon van de hitte!.... en zoo in eens kwam dat! We waren hier weggegaan.... ja met warm weer.... een graad of 70, 72 nie meer. Maar toe in de trein veranderde 't.... en got! 't was om gek te worden! De lui kònne niet meer op d'r karren blijven... ik heb er twee zóó af zien donderen!'

'Sakkerloot!' zei de ander weer, om ièts te zeggen. Cnoop was door zijn verhaal in vuur geraakt, vertelde ijverig verder.

'O! je wist gewoon niet waar je je bergen zou.... en geen boòm, dat begrijp je.... 't bestuur wou dan ook....'

'En is t'r nog gerejen?' viel de andere in, uit zijn dofheid zich dwingend tot eenige belangstelling.

'Gereje?... nee! dat kè'je begrijpen,... of wacht is!... ja toch nog... maar d'r kwam geloof ik onweer... ja, zóó was 't! d'r kwam onweer...'

Ze waren bij 'Schreuder', gelukkig!

Hij werd wee en wrevelig van dat enthousiast gedane verhaal, dat zoo onnut klonk en wezenloos en leeg. Hij wilde binnengaan in het café, maar Cnoop hield hem staande, de hand uitstekend:

'Hier zal ik de eer hebben afscheid van u te nemen, meneer... ik wou naar huis toe, weet u?'

In zijn toon klonk het zich schrapzetten tegen mogelijk aandringen om toch mee binnen te gaan.

Maar de ander dacht er niet aan hem te bidden, hij voelde eer een kleine verluchting, nu Cnoop weg wilde.

'Toe, ga nou effen mee, je bent nou al zoò ver,' zeide hij echter uit beleefdheid.

'Nee meneer! ik heb je gezegd ik breng je tot aan "Schreuder", maar d'r in ga ik nièt... en ik moet ook thuis wezen: die arme Kees zit misschien al een half uur op me te wachten.'

'Nou, in godsnaam!... als je niet kan, dan kan je niet... adieu dan! veel plezier dan!'...

'Insgelijks, amuseert u verder,... dag meneer!'

Een vischig-slappe handdruk, toen ging Cnoop met een

haastigen, ietwat gemaniereerden omdraai van hem af, weer naar de brug toe. Zijn kleine gestalte, in een fattig, grijs pak, wipte haastig op en neer in geaffaireerde stappen. Een keurig heertje! was de indruk, dien de ander kreeg, toen hij hem even nazag, half wrevelig, half medelijdend.

Toen ging hij zelf langzaam, met een koel-ernstig air, tusschen de menschen aan tafeltjes door, de hellichte zaal in, zooveel mogelijk een correkte houding van kalme nonchalance aannemend. Toen door de glazen deur, de trap op met langzame, zelfbewuste stappen, eindelijk boven, dòòr de deur - waartegen een kelner leunde, die wezenloos voor zich staarde - op het balkon. Er was daar een lege koudheid van grijs ijzer en steen onder cru licht: drie trillende gasvlammen, blauwwit, langs den muur. Het was niet vol: er zaten twee paartjes in den hoek links, dichter bij nog een tafeltje met drie opgeschoten jongens, gymnasiasten of Hoogere Burgers, met groote stokken en lage hoedjes... Rechts waren alle tafeltjes leeg.

Hij ging zitten, met zijn rug naar de anderen, twee tafels van den hoek, bestelde aan den kelner, die een paar pas was nader gekomen, gemberbier en had onmiddellijk daarop spijt dat genomen te hebben. Maar de kelner was al weg, in de gang, en hij durfde hem niet terugroepen.

Hij schoof zijn ijzeren tuinstoel achteruit, ontevreden over 't niet-durven, ging leunen tegen den harden houtrand, puffend warm in zijn heete, schurende kleeren, benauwd met zijn lichaam en met zijn gevoel tegen het leven.

Daar zat hij nu... waarom eigenlijk?

Maar het zacht aanzwellend, koele stroken van den avondwind langs zijn gloeiend gezicht deed hem kalmer worden, toen hij ook van de wijde avondschoonheid vóór hem zich bewust werd.

Het was vrij stil voor zoo'n druk punt. Aan den brugkant alleen ging dof geroesem van geluiden om, soms ratelde hardóp een rijtuig.

Achter hem zacht geprevel, dat in de stilte scheen te hooren.

Daar brak hard gelach uit aan het jongenstafeltje, zijn wordende stemming storend. Het klaterde een oogenblik,.... toen weer stil. De kelner had intusschen, met gerinkel van glas op zink, het gevraagde gebracht. Een natte plof en het fleschje was open neergezet, met harden tik op de tafel.

‘Asjeblief meheer!’

‘Dankje!’

Zijn oogekijken ging nu weer naar buiten, dronk dat in met genot.

In den wordenden avond waren de dingen meer etherisch, verijlden tot schaduwbeelden: de bladerboomen langs den waterkant, de lange bruggebouw. Daarachter verinnigde de hemel tot donkerblauwen ernst. Dof staalde de waterstrook, met plotselinge schitteringen der rivier, zichtbaar boven den steenen rand.

En tusschen water en hemel was de huizenstad aan den overkant, diep fonkelend violetzwart, met de fijne dakenlijnen en schoorsteenen tegen het transparant van de lucht.

Rechts vóór hem was de groote brugingang, half verborgen achter een kiosk. De twee vlaggestokken op de entreepoort hieven zich wezenloos in de lucht en daarachter deinsde weg, in het verkort gezien, de ijzeren bewanding van het bruggevaarte, groezelend, vaag in 't donkere, telkens even opgegelicht door een lantaren, die te schijnen aanving, wit fel stralend, als heldere kijkers van vreemde natuur, geen deel hebbend in deze innige avondsamenvoeling van lucht en water en stad.

Maar als zwart kantwerk fijn, was de boging van de spoorbrug er naast. Met veerkrachtige sprongen gingen de bogen van den eenen pijler op den anderen. Door het zwart filigraan en hoog er bovenuit scheen het diepe, zalige blauw van den hemelkoepel.

De groote avond lag wijdopen voor hem.

Het was zóó stil bijwijlen, dat hij in de nachtboomen, vóór den waterkant, het aandachtig ritselen hooren kon, teer lispelen van den avondwind in de bladeren, die flauw bewogen tegen de lucht.

Een immens zwijgen daalde neer, dempend de geluiden.....

En het klare licht wolkte weg, langzaam en gestadig uit den vèrwelvenden dagkoepel. Van onder op gleden, donkerend en vervagend, de vluchtige schaduwen aan.

De Dag vervloeide luidloos in den grooten, alommen Nacht....

En zijn hart verruimde in 't éénvoelen, aanbiddend de pure schoonheid van dit groote drama, en in vol genieten staarde hij, met tranen in zijn oogen....

Tot hij een schrijnen van zielspijn zich bewust werd en peilde wat het was, dat hem zoo drukte.... Ja, dàt was het! het contrastgevoel tusschen dit vrije daarbuiten, waarmee hij zich verwant gevoelde en de benauwdheid van zijn eigen duf, klein dagelijksch leven.

Neen! hij had met dat Hooge niets gemeen, zijn doen niet en zijn denken niet.

Hoog-impassibel, volmaakt zelfgenoegzaam ging het hem voorbij, hem en duizenden, zooals een adelaar zich omhoog boort in de luchten met kalmen, zelfbewusten vleugelslag. En het liet hem en die duizenden terug om het na te staren met eindeloos, zelf onbegrepen verlangen.

Wat was die stad klein! Wat was zoo'n dag klein, zoo'n leefdag: morgen, middag, avond, morgen, middag, avond... regelmatig wentelde 't om en om en om, en hìj was op het rad gebonden, dacht gek te worden onder die monotonie en regelmaat.

Het dagleven benauwde hem, zoo week na week, waarin hij elken morgen bij het ontwaken den dag van gisteren zoo zwaar in zich terugvond. Een bezinksel der gedachten van den vorigen avond, éénzelfde gedachtenkleed, dat hij weer aantrok, zooals hij ook in zijn zelfde kleeren ging....

Was dit waarlijk weer een nieuwe dag?

En nog zoo kort geleden de tevredenheid, dat de vorige weer voorbij was... Weer een nieuwe, die toch dezelfde was...

En hij kleedde zich, moe gedacht aan die oude gedachten, en zoo zat van alle doen, terwijl toch even in hem gelicht had de vage mogelijkheid van een leven, waarin hij dezen tijdgang in zijn schijnbaarheid begrijpen zou en gemakkelijk dragen.

Dat moest toch kunnen.

Maar meest revolteerde hij zich, in een doffe rancune, omdat hìj zoo weinig paste tusschen al dat frissche levende. Verjongde zich niet het buiten elken dag: een nieuw geboren worden, groot onwetend van het vorige dagleven. Was er ooit moeheid in de hemelpracht van het zonopkomen, in het licht tsjilpen van de vroege vogels, in de dauwfrissche velden?

En de menschen hoorden ook zoo te zijn: in nieuw leven, in nieuwen dadendrang, elken dag vernieuwd. Waarom droeg

hij dan die zwaarte mee, waarom drukte hèm zoo de last van het voorbije leven, dat loom als een mist in zijn denken bleef hangen?.....

Het was nacht nu.

Stil berustend lagen alle dingen: de zware bruggebogen op de donkere pijlermassa's, waarlangs het vluchtige water haastte, telkens even lichttintelend.

Aan den overkant scheen de lange strekking der kaden teruggeweken... terwijl in de smalle strook donkerviolet daarboven, die de huizenstad was, de lichten alleen nu waakten, levendig sterrelend, oranje-goud, van afstand tot afstand.

Omhoog was het heldere versomberd tot diep-staalblauw, waarin, fijn als diamantschitteren, hier en daar een ster...

Maar niet tot zijn bewùste zien kwam dit meer. Hij zag het met vage oogen, den elleboog op het tafelhout, de kin steunend op de hand.

In hem schrijnde het van denkwonden. Hij dwong zich te herinneren het doorleefde van gister en eergister, oogenblik na oogenblik, om te zien of zulke dagen ook verschilden en 't was hem een wreed genot te merken hoe gelijk ze waren.

Eerst de Donderdag.

Een grijs-beloken dag was 't geweest. In de nuchtere morgenbleekheid was daar het bekende kamerzijn, met het wit van 't ontbijtgoed over de halve tafel. Het vaal gewone, suftreurige van dit daggelaat echode terug in de lusteloosheid van zijn matte ziel. Een weerzin had in hem geschreid weer dien dagloop te beginnen... tot met wegrukken uit die matheid hij zich dwong tot doen, tot aankleeden. Daarvoor was altijd een halve oplettendheid noodig, maar onderwijl, terwijl hij deed in de rillige morgenkilte, drukte hem de last van één gedachte.

Wat was dat ook weer geweest?

O ja! hij herinnerde zich! Het denken was in hem geschoten, dat hij 's middags naar een vergadering moest om verslag te geven en tegelijk daarmee had hij vage zieningen van zijn bureaukamer op dat druilige namiddaguur, van de regengrijze stadsstraten in het tranenlicht. Alles doodsch en vaal!

En toen had hij ook den ganschen daggang vóór dat uur

in één denklichten gezien: het morgenzijn in die kamer, 't koffiedrinken,.... al zijn handelingen, en zóó had hem de matheid gedrukt, dat dit alles ook waarlijk elkaar moest opvolgen in het reëele, hem dwingend, als met ijzeren greep in den nek, om de minuten alle te leven, onweerstaanbaar, de een na den ander.... dat hij met de spons in zijn hand het wasschen had gelaten, om op het bed neer te zinken, de armen steunend op de knieën, de handen gevouwen..,.

Maar het klokketikken was weer in zijn bewustheid gedrongen en verbitterd over dit nutteloos zelfkwellen, dat toch geen verbetering kon brengen, was hij opgesprongen, en had, het denken onderduwend, nu voortgehaast tot hij klaar was.

Even wat gegeten,.... brood gesmeerd om mee te nemen voor 12 uur - toen weg....

Zoo onwezenlijk, bedacht hij thans, was altijd 's morgens die ochtendkamer, zóó voortdringend naar wegen aan 't werk gaan, in zijn voelen. In zijn schooljaren had hij dit ook gehad. Het school was geducht, angstig drukkend in zijn gansche denken, van het wakker worden af. Al het andere vóór 't daar heen gaan - de slaapkamer met 't aankleeden, de woonkamer met 't ontbijt in den bleeken ochtend, onder 't schaarsch gepraat der huisgenooten - al het andere zag hij maar vaag, gejaagdheid voelend overal, een voortdrijvende onrust.

In latere jaren, na zijn schooltijd, was 't er niet meer geweest, maar nu hervond hij het, ofschoon zwakker, daar hem de bureaudag minder benauwde, dan vroeger het school. Toch ergerde het hem, dit gevoel nu weer in zich te weten. Dit was immers nu zijn leven voortaan. Zou hij dan nooit leeren rustig te zijn in het oogenblik, buitensluitend de zorg voor wat komen moest?....

Verder dacht hij. - Die Donderdag op het bureau! 't Was moeilijk er zich in terug te denken, in juist diè dagphysionomie. Ze leken zoo op elkaar!

Maar ja! hij had toen dat stukje geschreven over 't nieuwe restaurant.... - Hij zag zich dat weer doen, voor-over de bruine schrijftafel in de zwakke lichtgrijsheid.... de lage, donkere kamer naast hem stom.... Door het raam zag hij, dichtbij, de dofbruine steenrijzing van de overkanthuizen met de starende, gordijnlooze ramen.... kantoren meest....

Het schrijven had nog al gevlot, en een kleine tevredenheid was in hem gegloeid, toen 't goed af was.

Maar de tijd daarvóór, van het uithuisgaan tot dit oogenblik, was niet meer uit zijn herinnering op te roepen. Hij wist wel hoe het mòest geweest zijn.... als 't altijd was: de hooge, donkere trappen op.... de eerste treê van de tweede kraakte.... 't groezelige gangetje door, waar het schemerdonkerde.... dan binnen, met altijd halfbewuste het vies aanvoelen van de deurknop, die door zooveel vuile zettersjongetjes was aangepakt.... dan de morgengroet, onverschillig vriendelijk: ‘dag meneer Beukels’! en de teruggroet, waarvan hij den klank zoo wist: ‘Mòrgen meneer Van Wijck’! met soms er achter: ‘wel gerust’? of ‘goed geslapen’?

Dan 't jasuitdoen, jas ophangen.....

O! al die kleine, tergend bewuste handelingetjes, waarbij hij immer zich den vorigen dag herinneren moest, toen 't ook zoo 'tzelfde was, zoo verbijsterend hetzelfde....

Wat dàn kwam was het weggooien in de prullemand van knipsels en papieren, die nog van gister op zijn schrijftafel lagen....

Ja, zoo moest 't alles geweest zijn, maar het preciese Donderdaggevoel kon hij niet meer vinden....! 't Deed er ook niet toe.

Hoe was 't toen verder gegaan, na dat verslagje schrijven?....

Een kalme gewendheid had 't gegeven, hij was verzoend met het dagleven en had andere dingen gedaan, in een gloeiïng van energie veel willende afdoen, schrijvende op lekker, glad papier, met een makkelijk loopende pen, smedige zinnen, een gedroomd rijke taal van onverwachte wendingen en verrassend schitterende woorden, die hijzelf nu nog niet wist, maar die zoo straks zouden vóór hem staan, tot zijn eigen verwondering.

Maar toch voortdurend, ònderdrukkend dit rijk gevoel van tijd en werk, was hem het bewustzijn gebleven van dien onaangenamen gang, die hem 's middags wachtte, en waartoe hij telkens nader kwam....

Dit was wel de groote ellende van zijn leven, dat kleinigheden in staat waren zijn voelen zóó te bezwaren, dat de dagen er door verduisterd werden.

Om 3 uur - den ganschen ochtend door had dat ‘drie

uur' een vijandigen klank voor hem gehad - was hij gegaan.

Onder de wijde dreiging van een enorme, inktzwarte onweerswolk, had hij het plein, vóór het bureau, gezien in valen schemer.... de dofgroene boomen, de strenge huizen, roerloosangstig, wachtend in een groote stilte op den eersten donderslag. Dit visioen kwam nu weer duidelijk voor hem op, ook hoe hij zich voortgehaast had langs de Breestraat, terwijl de stuifregen killend was komen vallen.

Vóór hem spatten groote droppels heftig op van den grijzen trottoirband. Dat was als kleine ontploffingen.... Enkele parapluien, deinend op en neer, gingen voor hem uit de straat af, zilverig zwart glimmend, terwijl met korte tusschenpoozen in het schemerend-grijze omhoog weerlicht blikoogde met volle, zomersche donderslagen.

Van de vergadering kwam hem weinig te binnen. Een holle zaal, wist hij, tusschen grauwe pleisterwanden, grijswolkig van sigarenrook. Bleek licht omhoog, beneden, in de schaduwen, veel dofzwarte menschenlijven, waartusschen hier en daar 't lichtbruin van een stoel. Aan het verre einde donkergroen van wachtende bestuurstafel....

Maar hij spande zich niet in om veel te herinneren. Een slappende weeheid kwam van die herinneringen op. Dat was als een flauw-zoete, weeë reuk. Hij had toch die oogenblikken door geleefd en hij begreep nu niet hòe hij den moed had gehad.... Ze waren nu over - maar zouden terugkomen - en hij zou er weer dóórmoeten. Toch waren ze bij het doorleven zoo erg niet, als bij het herdenken. Eerst later, als hij een overzicht kreeg en neerzag op een stuk voorbij leven, steeg die weeheid in hem op. Staande voor elke daad was daar volstrekt niet altijd die hopelooze moeheid....

Na die vergadering - hij zag even de zaal in het gele gaslicht, nu alles scherp belijnd - had hij gegeten in een restaurant.... waar ook weer? 't Deed er niet toe; maar den avond wist hij duidelijk: die was erg geweest.

Ongemerkt was de dag langs hem heen geschoven bij de elkaar snelopvolgende occupaties en zoo stond hij ineens, onverwacht voor den langen avond, als voor een wijde kloof, verbijsterd.

Wat te doen, hoe te leven die uren door.

Hij had nagedacht onder het eten, maar 't had niet gebaat. Beneden al het oppervlakkig zich bezighouden, was de groote leegheid-zonder-verwachting geweest, tot hij ten slotte, den strijd opgevend, op een stoel had zitten dommelen op zijn kamer, waar hij alleen was. En telkens werd hij weer wakker in de starheid der wezenlooze dingen. In huis de lege stilte, buiten een enkele dronkemansgalm van een die nog laat uit de kroeg terugkeerde. In het stilte-ruischen, in het nadrukkelijk klokkerikketikken, voelde hij benauwend het leven vergaan: een koude luchtstroom voorbij hem, die niets achterliet in zijn grijpende handen.

Een duizeling over hem in de kamerlicht-ruimte, zoo wijd gevoeld opeens: zijn eigen kleine bewustheid, doodsangstig in al 't ziellooze, onaantastbare, waarover de tijdgang wentelde.

Hij was vroeg naar bed gegaan, het verder zoeken opgevend in zijn groote verslagenheid om het hopelooze van dezen vlakken, legen avond....

En zoo had hij ook den volgenden morgen zijn leven weer gevonden....

Maar de spanning van zijn denken verslapte nu in een lammende weeheid, die van zijn beenen opkroop. Hij tuurde soezend voor zich uit, waar aan 't naaste tafeltje een paartje stoelknersend zich tot zitten schikte .... Hij merkte de kleur van haar losomhangend zomermanteltje zonder mouwen, het was heel licht bruin .... daarop geschulpte pelerinekraagjes, drie boven elkaar. Hìj had een grijze demi-saison aan, en een hoogen hoed .... Vreemd in den zomer, zoo'n hooge hoed! .... Weer knerste een stoelpoot! dat was als een nagel over een lei, zoo wee ....

Waar was hij ook weer aan bezig? .... zoo slap en zoo mat voelde hij zich .... o ja! hij was bezig met te denken hoe zijn leefdagen waren, achterna overzien .... maar het was zoo lastig inspannend die herinnering. Hoe was de Vrijdag geweest .... dat was gisteren pas! ....

En terwijl hij nog zijn denken moeilijk richtte, sprong in eens voor zijn herinnering op het oogenblik van wakker worden.

Met het oogopslaan had hij in het bleeklichte vierkant van zijn alkoofkamertje het geheel van zijn bestaan weer voor

zich gezien zooals hij het gisterenavond had gelaten: den dag van nu, de komende dagen en wat geweest was ....

Zwaar drukte hem de dag van gisteren. Al zijn denken en tobben van den vorigen avond was weer in hem als een zwaar bezinksel van het leven, weeër nog dan gisteren, ouder geworden, vergeeld. Dat was als het moemakend schrijnen van rheumatiek door zijn leden .... en een wanhopig zoekend verlangen was open gebarsten, niet meer te zijn in dat oude gedenk en gevoel, niet meer te weten het duffe, versleten geleef, niet meer te wentelen met het traagdraaiend dagenrad ... omhoog .... omlaag .... morgen .... avond .... morgen .... avond ....

In zijn zitkamer was de bleeke treuring van het grijze dagbuiten .... als gisteren; het stilwachtend ontbijt .... als gisteren: ...

Alles als gisteren! Met zijn handen steunend op de tafel, zag hij voor zich den daggang geprojecteerd: uitgaan naar het bureau .... trap op .... ‘goeden morgen, meneer Beukels!’ .... werken .... koffiedrinken .... eten .... O! dat dat ook waarlijk geleefd moest worden!

Hij werd rillerig, als altijd 's morgens, richtte zich op en begon zich te kleeden, weer te kleeden.

Naarmate hij voortging, groeide de veerkracht in hem, zoodat hij begon te ontbijten, met een kleine tevredenheid over hetgeen achter den rug was en alleen nog wat zachte melancholie .... als den vorigen dag.

Hard lachen brak eensklaps uit aan het jongenstafeltje .... zijn denkgang storend. Toch even afmaken dit! .... hij was naar het bureau gegaan natuurlijk .... maar zocht daarvan tevergeefs momenten terug te zien.

Machinaal herhaalde hij, de lippen onhoorbaar bewegend: Vrijdag .... Vrijdag .... Toen wist hij van het opklimmen der kantoortrap .... het geluid van een deur verderop, die piepend openging .... hard klakkend weer dichtsloeg .... de gewone traptreê hoorde hij kraken .... Maar was dat Vrijdag geweest of Donderdag, of de vorige week of nam hij meerdere dagen herinneringen samen? .... Hoe kon hij het ook weten: ze leken alle zoo op elkaar, geen dag had een eigen kleur.

O! de nuttelоosheid van dat eeuwig herhalen waarvan zelfs niet herinnering bleef.

Waarom was het niet gisteren of voor een week of over een jaar ....?

Waarom ging hij straks slapen om morgen weer te beginnen .... waarom begon hij 's morgens om 's avonds weer te eindigen .... om den volgenden dag weer te beginnen?

Brandende tranen zwollen op naar zijn oogleden en voor zijn blik schoot het gaslicht lange stralen, die kwamen en gingen. Vervloekt! dat bestaan van kleine *moet*-handelingen ... Leven leeren!

Ja, dat was het wèl: zich trachten te wennen aan het onvermijdelijke .... met starren trots het onverschillig leven verduren en klachtloos doen met onverschillig schouderophalen, tot het zekere einde.

Wie dat kon! Niet te voelen, maar vooral niet te klagen, anderen niet en ook zichzelven niet.

De groote wijde rust vol trots kwam opnieuw over hem .... de geluiden waren weg .... hij voelde zich weer in de avondwijheid, met het zoetsmartelijk verlangen.

Impassibel als de natuur .... ernstig gaan in zwijgen, voorbij naar het ongeweten einde.

Maar nee! dat was niet in hem op dit oogenblik .... geen verwantschapsgevoel. Hier was hij nu, een klein mensch, zijn eigen wereld, die niets gemeen had met de groote daarbuiten.

En dìt was het wat hij voelde in bitterheid: dat het al leeg was van God, dat het verging in onbewogen majesteit en starre zelfonbewustheid.

Geen stem sprak troost uit dit onmetelijk zwijgen tot hem, die alleen was met zijn begrijpen. Met dit kon hij niet één zijn. Het ging voorbij aan hem zooals aan alle menschen, sedert lang vervreemd. En zij hijgen in benauwdheid, tastend uit de laagte naar omhoog, als rupsen tegen den wand van een doos, tot de dood hen tot rust brengt.....

Rechts op de spoorbrug metaaldaverde een trein aan, met statig, zwaar schokkend rythmus.

Dat ging zoo zeker, zoo aarzelloos....

Kom! hij moest gaan!

Een weeke melancholie bloeide innigend in hem op, terwijl zacht windwaaien koelend langs zijn wangen streek.

Zoo teer alles! zoo zacht stil droevig, om het uit te snikken.

Dus ging hij nu weer weg... het leven in....

In de verte verdween het roode treinoog. Een weemoedig fluiten haalde lang uit, na een laatste bruggedavering.

Toen was alles stil met blanke stadsgeluiden - alwijd. -

Zoo ging hij dan weer het leven in; omlaag tusschen de menschen, die kudden voort....

Resignatie! - stil-vrome resignatie!

Zelfopgelegde last van het leven, zonder klacht gedragen... zwijgend voortgaan, omdat droefheid te heilig is tot uiten.

Die dragen als een schat verborgen, diep innig aangebeden, 't eenige aanbiddenswaard....

Hij stond op, legde het geld neer op het tafeltje om niet noodig te hebben den kelner te roepen, - ging heen, de gang door, de trap af.

En tegen de vijandige indrukken van de banale zaal en de menschen trachtte hij zijn verkoelende emotie te dekken, zoo weinig mogelijk om zich ziende. Maar hij voelde zich weer gewoon worden: de ontroering bleef nadeinen in een zachte bevrediging; overgevend en stil brandde in hem het vaag verwachten van de toekomst.

Toch was daar reeds weer het verwonderd, niet meer wetend vragen, wat hij dan had gewonnen, dat hij zich een oogenblik zoo lichtblij had gevoeld.

Zoo ging hij, een leege lichtheid in 't hoofd, stil tusschen de babbelende menschen, den weg naar zijn kamer.

FRANS COENEN JR.

Reisindrukken uit de Vereenigde-Staten.

I.
Californië.

Bestaat onder de schooljongens de Amerikaansche worstmachine nog? Die groote oven, waarin aan de eene zijde, zonder ophouden, de kudden van varkens werden binnengedreven, terwijl door een trechter bovenaan, geheele wouden verdwenen? En waaruit dan, door ééne opening worsten, door eene andere borstels, door nog andere hammen, beenen knoopen te voorschijn kwamen, en verder alles, wat van varkens afkomstig kan zijn? En vertelt men er elkander nog de gruwelen van, hoe de worst zoo buitengewoon goed was, na dien dag, toen de fabriekant zelf in zijne machine verdwenen was?

Het werktuig moge, met zijne uitvinders, verouderd zijn en door andere verhalen vervangen. Het denkbeeld leeft nog. Het is tamelijk wel de voorstelling, die velen in Europa zich van Amerika en de Amerikanen maken. Eéne groote machine, waarin niets te loor gaat, maar waaruit ook niets te voorschijn komt, dan wat nuttig is, wat geldswaarde heeft, wat gegeten of gedragen kan worden. Het denkbeeld zou bij velen niet opkomen, dat men voor iets anders dan voor ‘zaken’ naar de Vereenigde-Staten zou kunnen trekken, voor iets anders dan geld verdienen.

Toch is die groote republiek een land, dat groote natuurschoonheden omvat, tafereelen vaak van een vreemd, een zonderling karakter, even opvallend, als veel ook in de maatschappij daarginds voor ons uit de oude wereld is. Ook zelfs voor hem, die weinig belang in de menschen en hun doen en

denken zou stellen, is een bezoek aan het land alleen de opoffering van eenige zomermaanden overwaard.

Zeker Niagara? Volstrekt niet. Het zou dwaasheid zijn, de grootsche schoonheid van dien val te willen loochenen, van die zeldzame hoeveelheid water, die daar maar altijd door over die rotsen naar omlaag vliegt. Maar de Niagara is te zeer ontdekt, gelijkt op een oerwoud, waarvan elke boom zorgvuldig door een tuinder zou geplant en gesnoeid zijn. Trein op trein stort dag aan dag aan beide oevers al de winkeljongens en vermaakzoekers van Canada en van New-York over in de reusachtige hotels, die den val omgeven, en deze gelijkt het allermeest op een nommer op het programma van een reusachtig circus. Arme Niagara, welken anderen indruk moet gij gemaakt hebben op het gemoed van de eersten, die u gezien hebben, die daarvoor nog iets anders te doen hadden, dan een spoorwegbiljet te nemen!

En dan ook: de Niagara heeft, gelijk de val van Schaffhausen, gelijk de Paulo-Affonso, gelijk alle watervallen, die niet in een bergland liggen, doch in eene spleet welke zij zelven in den loop van eeuwen op eeuwen in een vlak hoogland hebben ingekerfd, iets verbijsterends. Gij begrijpt niet goed, wat die groote val daar doet: hij kon er even goed niet wezen, het landschap er omheen wettigt zijn bestaan niet. Dit vermeerdert nog een zeker gevoel van onbevredigdheid, dat al die hôtels, al die menschen bij u opwekken, en die omnibussen die u over den val voeren, en dat stoombootje, dat u er onder langs brengt. Heel vermakelijk, zeker, maar er is toch iets van heiligschennis in .... de bruid is al door te velen gekust!

Gelukkig zijn beschaving en pleziertreinen nog niet overal zóó doorgedrongen, al dreigen ook de Cook's en Lissone's en organiseerders van bedevaarten de geheele aarde met hare schoonheden tot een laf kijkspelletje te maken. Zullen wij nog de aankondiging beleven van eene gezelschapsreis naar het meer Tschad?

Met de hooge eischen, die daarginds aan het materiëele leven gesteld worden, en die de machtige dollar ook in de woestijn maar moet weten te bevredigen, indien het den bezitters van dollars behaagt daarheen te gaan, zal Noord-Amerika mettertijd wel het meest platgetreden land der wereld worden, meer nog dan dat waartoe de Amerikanen nu reeds Italië en Zwitserland gemaakt hebben. Maar voorloopig is in het Westen nog genoeg

natuurgenot te vinden, dat nog geen ransigen bijsmaak heeft.

Californië. Goudzoekers die elkander doodslaan om een klomp van het gele metaal. In hun gevolg eene andere wettelooze bende, die hun het zuur gewonnen goud zal afhandig maken, gelijk de slaapbaas den matroos zijn zwaarverdiende spaarpenningen. Eene stad van boeven en gelukzoekers. En later de lange reeks van bekenden en onbekenden, die lange rijen van perzikeboomen gingen planten, waaraan voor menigeen vruchten van teleurstelling zijn gerijpt....

Maar Californië is meer dan dat. Het is ook een gezegend land, met een klimaat en een landschap, die het weldra naast Napels en Madera zullen doen noemen. Voor wie uit het Noorden komt, is het een paradijs. Na de verschrikkingen van den noordelijksten der spoorwegen die thans het land van Oost naar West doorsnijden, is reeds Portland, in den nieuwen staat Oregon, een liefelijk oord, al zou dit meer aan Scandinavië dan aan Italië doen denken.

Maar die verschrikkingen zijn ook niet gering. Zeker zijn die, naar evenredigheid veel kleiner, dan op de meeste Europeesche spoorwegen. De Amerikanen toonen ook hier, te weten wat comfort is. Zij hebben hunne treinen weten te maken tot beweegbare hôtels, waar alleen het bestek veel kleiner is, allesveel beknopter toegaat, maar overigens alles ongeveer is, gelijk het in een goed hotel behoort te zijn. Wie eens in een Amerikaanschen weelde-trein gereisd heeft, begrijpt niet meer, hoe wij in Europa steeds kunnen voortgaan, ons goedmoedig aan zooveel ongeriefelijkheid bloottestellen, als wij dagelijks doen. Uw leeskamer, uw schrijf bureau, uw telegraaf, uw bad, uwe drie maaltijden daags, uw ijswater ‘à discrétion’, uwe bediening, waarom zoudt gij dat alles in de woestijn niet evengoed hebben als in ‘the Clarendon’ of ‘the Oriental’?

En die groote kwelling in Europa, de bagage! Die gaat daarginds als door tooverij. Gij zijt in S. Francisco in een der reusachtige hotels. Gij verwittigt den ‘baggage-porter’, dat gij straks, per trein van 10.30 naar Washington vertrekt, en dat uw koffer klaar is. Op het oogenblik van vertrekken overhandigt hij u een loodje, waarvan de wedergade aan uw koffer zit. Gij bemoeit u met niets meer. Even voor gij, na zes, zeven dagen Washington bereikt, misschien na veertien dagen, als gij u onderweg hebt opgehouden, komt een agent van de

plaatselijke ‘van Gend en Loos’ door den trein loopen, en vraagt u of gij ook bagage hebt. - ‘Jawel.’ - Hij vraagt uw adres, wisselt uw loodje in tegen een ander eigendomsbewijsje, en eenige minuten nadat gij uw kamer betrokken hebt, komt uw koffer binnen. Die man in den trein heeft u dadelijk laten betalen volgens tarief, van een fooi is geen sprake. En mocht het u onderweg soms invallen uittestappen en uw koffer bij u te houden, dat gaat even eenvoudig in zijn werk.

Alles gaat hier zoo glad. Wat ik van de Amerikanen het meest bewonder, is, dat zij altijd in de weer zijn, dat zij het altijd druk hebben, maar nooit drukte maken. Dat verhoogt in onze eeuw der zenuwen niet weinig het levensgenot, en vooral op dit punt kunnen wij in Amerika iets leeren.

Maar, al dat gemak en al die weelde kunnen toch niet beletten, dat een spoortrein rammelt en host. Men kan zelfs niet beweren, dat de reusachtige Amerikaansche wagens over het algemeen gemakkelijk rijden, vooral niet op die nog nieuwe wegen. Men wordt er in geschud als in een kar zonder veeren op een hobbeligen straatweg. En de stof, en de hitte!

De Northern Pacific, waarlangs ik de reis naar Californië deed, om het beroemde Yellowstone Park te zien, munt uit door eentonigheid. Gedurende de zes dagen en nachten sporens ziet men hoogst zelden gedurende enkele uren een landschap, dat eenigermate in staat is de aandacht te boeien.

Het is echter belangwekkend, voor het eerst een van die banen te berijden, waarvan men weet, dat het laatste gedeelte nog maar zoo kort geleden voltooid is; banen, die de werkelijke bevolkers en beschavers geweest zijn van streken, waar zelden een blanke den voet gezet had; banen, die men vooruit geschoven heeft in de wildernis: de menschen zouden wel komen. Zij zijn gekomen, en komen dagelijks, maar niet in zulken getale, dat het landschap er vroolijk door wordt. Eerst mijlen en mijlen ver, dagreizen van vruchtbaar land, ja, maar de oogst is binnen, er is niets te zien. Boomen hebben er nooit gestaan. De dorpen zijn weinige en bestaan meest uit enkele verstrooide huizen. De meeste stations liggen alléén in het onmetelijke: wie er uitstapt, laat de wereld achter zich. Ik zag aan zulk een station eene vrouw den trein verlaten, met allerlei pakken en valiezen - niemand te zien, niets dan het

gele, dorre gras, zoover het oog reikt; de trein, die eenige band met de menschheid, weer voortsnorrend en in de verte verdwijnend. Wat moet daar den sterkste ook het gevoel van eenzaamheid soms aangrijpen!

En dan weer uren en uren lang door een land, - ja, men zegt, dat het ook vruchtbaar is, maar het is eene van die deugden, die nog door niemand op de proef zijn gesteld, die door hun geringe aantrekkelijkheid ook niet sterk aanlokken tot het nemen van stoute proeven. Nu en dan eenige honderden paarden, eenige koeien, soms een mensch, enkele malen een groepje Indianen, van die armzalige wezens, die de laatste sporen van hun volksbestaan voor wat koper te kijk bieden aan de stations ..... en altijd maar weer dat vuilgele, dorre gras, en die vale struiken die op absinth gelijken, hier en daar in de verte een paar boomen, waar eene rivier moet zijn... troosteloos.

En de twee zeer schoone gedeelten, die de weg heeft, laat de goedertieren spoorweg-maatschappij u grootendeels des nachts doorrijden. Zij zouden anders eene vergoeding zijn, die u wel toekwam voor het ergste: de groote woestijn. Den afgrijselijksten vorm daarvan kreeg ik pas later te zien, bij Salt-Lake: een eindelooze horizont van wit, wit zand, eene effene zee van zand, zonder eenig spoor van plantengroei: de woestijn, gelijk de kinderlijke verbeelding zich die voorstelt. Maar het noordelijke gedeelte was al vast erg genoeg. Uitgestrektheden van kalkachtig zand, spaarzaam begroeid met een grof, dor, dofgeel goedje, dat aan onzen duinhelm doet denken, evenals dit in dotjes, van afstand tot afstand geplant, en slechts nu en dan een struik van dat absinth-achtige onkruid, de ‘sage-broom’, van een dof, vuil, wit-groen. Had die eentonige streek nu nog maar de grootheid van het eindelooze, maar zelfs dit niet: het terrein is golvend, zoodat saaie, vormlooze heuvels u in elke richting alle denkbeeld van horizont ontnemen.

Wat heeft de natuur toch bewogen, om op ons bolletje zulke streken te maken? Er is waarlijk geen goed land te veel. Zelfs waar door deze woestijn eene rivier loopt, staat aan den oever slechts een enkel laag boompje; zelfs de steenen schamen zich hier over hun bestaan: hier en daar kijkt er even een door een heuvel heen, niet genoeg, om eenige grootschheid aan het landschap bijtezetten. En uit vrees voor het kwaad-

aardige stof, dat toch nog, trots de dubbele ramen van de Pullman-wagens, komt binnenstuiven, wordt alles zorgvuldig dichtgehouden, zoodat men zit te snakken naar een beetje lucht, en welhaast in den toestand komt van iemand die hevig zeeziek is: verandering, verandering, alles is beter dan dit! Het moet nogal voeten in de aard hebben, om hier de treinen voortdurend van ijs te voorzien, den geheelen langen zomer door. Toch was hieraan geen oogenblik gebrek: aan elk uiteinde van een waggon is gewoonlijk een fonteintje met ijswater.

Onze trein zag kans nog een paar malen op te houden. Welke verontschuldiging kunnen menschen toch aanvoeren voor het wonen in zulk een land? Spoorwegwerkers, ja, die moeten er wel zijn. En die zijn er dan ook, al gaat hier alles ook nog zoo eenvoudig. Met Europeesche denkbeelden b.v. verwacht men, dat langs zulk eene baan van vele dagreizen lengte, een leger van baanwachters en wisselwachters verspreid is. Ik geloof niet, dat er een enkele is. De weinige treinen wisselen aan de stations en als baanwachter doet aan elke straat of elken landweg dienst een bord, waarop ‘railway crossing’ geschilderd is. Dat is al heel wel. ‘Als gij u niet voor treinen weet te bewaren, ga dan niet aan een spoorweg wonen,’ zal een Amerikaan u zeggen, - wat men ook zou kunnen weergeven door: ‘als gij u zelven niet redden kunt, wat doet gij dan op de wereld?’

Gelukkig krijgt men van de schoonere gedeelten van den weg toch iets te zien. Twee malen trekt men over een echt gebergte heen en vooral het meest westelijke daarvan is schoon. Zijn die rotsen werkelijk grootendeels van bazalt? Ik kan het niet zien, maar het uiterlijk hadden zij er zeker van. Soms is een geheele top opgebouwd uit dicht aaneengesloten zuilen, die u aan een reusachtig kerkorgel doen denken. Verscheidene flinke rivieren, en prachtig dennebosch op de toppen, in de valleien, en geheele velden van epilobium, waarvan de rijke paarsche kleur zoo heerlijk kan schitteren, als de zon laag staat.

Over de ravijnen voeren die houten viadukten, die u doen sidderen voor uw leven, gewend als gij zijt zulke gevaarten slechts van ijzer of steen te zien. Vier, zes verdiepingen hoog zijn zij opgebouwd van reusachtige sparreboomen, met hoogstens de noodige trekstangen van ijzer. Eén van die gevaarten is 260 voet hoog, zoowat de hoogte van de hoogste torens in

Nederland. Zoo overspannen zij geheele valleien, typisch voor Amerika, een ontwerp even grootsch als practisch, maar plomp en primitief van uitvoering. De rit er over heen wordt al niet aangenamer gemaakt door de tonnen met water die van afstand tot afstand staan, om een eventueelen brand in den aanvang te kunnen smoren.

Als gij midden op een van die houten gewrochten aankomt, de stoomfluit schel klinkt, en de trein begint te stoppen, is het eene zonderlinge gewaarwording. Het gebeurde mij eens op dezen weg. Onmiddellijk nadat wij den, vasten boden weer hadden bereikt, stond de trein stil, en alle reizigers vlogen er uit; men zag iets bij hen schitteren van dat vuur, dat men in de oogen van den jager ziet, als hij den tijger gewaar wordt. Maar hier was het wild een mensch. Als een loopend vuurtje was het door de waggons gegaan, dat er een ‘tramp on board’ was. Daarom zooveel ijver: ieder wilde hem opsporen. En hij werd spoedig genoeg gevonden, onderaan een wagen geklemd, zich aan een der ijzeren stangen vasthoudend. Meedoogenloos werd hij aan de zijde van den weg gedeponeerd, iemand wierp hem nog een stuk brood toe, en voort snorde de trein.... In die oogen die ons nastaarden was heel wat ellende te lezen....

Och ja, misschien was het maar een arme drommel, die geen geld had voor een biljet, en geen lust om vier of vijf dagen door die onherbergzame oorden te wandelen. Dan waren wij barbaren. Maar de tramp is voor den spoorwegkondukteur in deze landen de Booze, de aartsvijand. Want, kan hij een ongelukkige zijn, die met wat koper al tevreden is, hij kan ook van degenen zijn, die spoortreinen aanhouden, uitplunderen, passagiers doodschieten, maar in de allereerste plaats kondukteurs.

Men geloove niet, dat de tijden daarvan voorbij zijn. Die zaken gebeuren nog steeds, en op groote schaal, op, meer dan vroeger, wetenschappelijke wijze. Terwijl ik in Californië was, hebben twee mannen een der stoutst denkbare stukken op dat gebied volvoerd op een der treinen die naar het Oosten onderweg waren. Eerst in den bagagewagen verborgen, toen op de lokomotief geklommen, hebben zij machinist en stoker op de gewone wijze, door het voorhouden van een revolver, kalm gehouden, terwijl een van beiden met een dynamietpatroon een klein gedeelte van de machine vernielde, juist genoeg om

den trein een uurtje optehouden. Daarop heeft men den begagemeester op dezelfde wijze rustig doen blijven, het slot van de geldkist die juist vervoerd werd met een tweeden dynamietpatroon geopend, en de beide heeren waren met het geld verdwenen, eer de passagiers nog iets van onraad bemerkt hadden.

Klinkt het niet ongeloofelijk?

Binnen een paar dagen wist iedereen, wie de boeven geweest waren, de heeren heetten Sontag en Evans Ieder kende hunne levensgeschiedenis en hun vroegere heldefeiten, de dagbladen wisten te vertellen, bij wie zij hulp vonden, wie hen verborgen, bijna dag voor dag, wat zij uitvoerden. Geheele legertjes gingen uit van politie en vrijwilligers, om hen te vangen, eens is een halve veldslag geleverd, waarbij een paar dooden vielen, aan de zijde van de handhavers der wet altijd. En toch had men hen nog niet gevat, toen ik Amerika verliet..... Is het ook vergefelijk, als kondukteurs niet al te nauwgezet onderzoeken, of een tramp ook soms een stumperd is zonder kwade bedoelingen?

Men heert moeite, zich voor te stellen dat de Amerikanen ooit episch zouden worden, of zich eene mythologie zouden opbouwen. Maar zijn boeven van die kracht niet van het hout, waaruit de legende hare helden snijdt? Dapperen, die vaak, als men de gedichten in proza vertaalt, al heel veel van alledaagsche roovers hebben.

Hoe het zij, twee malen heb ik het genoegen gehad, een ‘tramp’ te zien opjagen en aan den weg zetten, geen enkele maal dat, van mede uitgeplunderd te worden.

Een ander genoegen van dezen spoorweg in de bergstreken is, dat men op sommige der fraaiste punten soms plotseling een houten koker binnenvliegt, die den weg in den winter tegen de sneeuw moet beveiligen. Zonderling denkbeeld, om, bij tropische hitte, in dat verschroeide landschap, aan sneeuw te moeten gelooven. Een aardig gezicht levert echter een echte tunnel op, bijna drie kilometers lang, die van binnen elektrisch verlicht is. Die lange streep lichtende puntjes achter u is zeer verrassend.

Maar zoo genotvol is de lange reis dan toch niet, of men stapt met zeker genoegen te Portland uit. Men is nog wel niet aan den Oceaan, maar er ontbreekt dan toch weinig aan, en die vele dagen stof en warmte en schudden heeft men

achter zich. Op dien morgen dacht ik er niet eens met genoegen aan, dat ik op diezelfde wijze weer terug moest. Ik had zelfs na het ontbijt niet al te veel opgewektheid om plichtmatig op te wandelen om de stad te zien. Ik sprong op een stroomtram, en de goden waren mij genadig: ik had een goeden getroffen. Ik bereikte een hoogen heuvel aan de overzijde der rivier en lag daar in de schaduw van een hoogen, hoogen den, nu en dan met gesloten oogen, nu en dan naar de zonnige stad kijkend. Die stad ligt mooi. Aan beide oevers gelegen van de Willamette, nevenrivier van de Columbia, zeer ruim uiteengebouwd, omzoomd door buurten van villa's, die zich gaan verliezen tusschen de dennen die nog staande gebleven zijn op de heuvels welke aan alle zijden de stad omringen.

De stad aan de overzijde is zonderling genoeg. De oever is er zeer laag, de menschen wonen in paalwoningen. De straten zijn houten viadukten: plankieren op palen, zoo breed, dat er voor twee tramlijnen en voor twee trottoirs ruimschoots plaats is. In de kwadraten, die door die zwevende straten opengelaten worden, staan huizen, loodsen, pakhuizen, eveneens op palen. Of het er gezond wonen is? Hier en daar is onder die huizen zelfs in den nazomer een moeras, en die strook is haast een kilometer breed Daarna komt hoogere grond, en spoedig is men te midden van de heuvels met die heerlijke dennen.

Over de Willamette voeren groote bruggen, ook al weer grootendeels uit hout vervaardigd, wat niet belet, dat de stoomtrams er overheen snorren. Het is eene zeer aanzienlijke rivier: behalve andere groote schepen, zag ik er een viermaster liggen. De nog zoo jonge plaats heeft zelfs al eene stoomvaartlijn op Japan. Het is trouwens hier al zeer bemerkbaar, dat men de oude wereld van de andere zijde aankijkt als in New-York. Chineezen zijn er zeer veel, dezelfde goedig dierlijke, slimme gezichten als in Batavia, maar ernstiger: men kan zien, dat zij het hier nog zoo goed niet hebben. Verscheidene winkels hebben uitsluitend Chineesche, vooral Japansche zaken, pacotille natuurlijk, maar niet minder fraai dan bij ons - vooral niet naast goede oude voorwerpen te plaatsen!

Een zeer aangenaam uitstapje is het opvaren van de Columbia tot waar die onbevaarbaar wordt, wat juist een dag kost. Eerst ziet men nog hetzelfde landschap als bij Portland zelf: vlakke oevers met slanke dennen, daarachter heuvels met

slanke dennen. Prachtige omgeving voor eene stad, maar op den duur wordt het eentonig, vooral als, op de eigenlijke Columbia, de heuvels beginnen te ontbreken. Maar weldra bereikt men het gedeelte, waar de rivier dwars door de Cascade Range heenbreekt en dit is zeer schoon. Men moet op de toppen die het verst verwijderd zijn sneeuw kunnen zien, maar daarvoor was het te mistig. De bergen aan den oever zijn echter soms al vrij hoog, en vaak door de rivier loodrecht afgesneden. Eene bazaltmassa is bijzonder indrukwekkend. Twee verdiepingen van vertikale rotsen, waarvan de bovenste iets terugwijkt, zoodat een zoom van bosch de beide vaneen scheidt. Ook op den top bosch, maar uit het water rijzen slechts die volkomen zuiver gevormde bazaltzuilen op, zoodat het geheel op kolommen schijnt te rusten. Iets verder springt een alleenstaande punt in de rivier vooruit, ginds een eiland, ook al uit zuilen bestaande, alles vertikaal gekloofd en tot torens en wallen en bastions gevormd.

Nog verder wordt het tooneel weer wat liefelijker; ook weer hier en daar die trotsche bazaltvormen, maar er rusten schoongevormde en geheel begroeide bergen op, waarlangs een paar watervallen sierlijk naar omlaag dartelen. Nog wat verder staat Castle-Rock, een alleenstaand blok, dat werkelijk, van de eene zijde gezien, sprekend op eene oude burcht gelijkt, doch van titanische afmetingen.

Eene groote eigenaardigheid zijn de vischraderen. Een platte schuit, waaruit voor of achter een groot rad uitgestoken is, vijf of zes meter hoog en een meter, of meer, breed. Van raderplanken voorzien, wordt het rad langzaam door de rivier zelve rondgedraaid. Inwendig zijn van de as tot den omtrek drie vischnetten zóó gespannen, dat zij al de arme visschen opscheppen, die zich in de buurt wagen, om ze in een goot te werpen die naar de schuit voert. Eene laaghartige manier van visschen eigenlijk, zoo zonder eenige handigheid. Zoo wordt de zalm gevangen, die, in blik, zelfs Europa tegenwoordig overstroomt.

Het einde der vaart vormen de Cascade-locks. Eene vernauwing der bedding veroorzaakt daar eene stroomversnelling, eenen waterval bijna, dien men door een paar sluizen zal omgaan. Zal: wanneer de sluizen afgebouwd zullen zijn. Men bouwt er al vijftien jaar aan. Het is een staatswerk, en dus komt er nu en dan een nieuwe ingenieur, begunstigd door A.

of B., die natuurlijk begint met af te breken wat zijn voorganger gedaan heeft. Het slot van het lied is, dat men, toen ik er was, in het geheel niet meer werkte, en dat het publiek in de hoop leefde, dat de staat er eindelijk toe zou overgaan, het werk uittebesteden. Heeft het er niet meer van, of ik een verhaal uit Brazilië doe, dan uit het praktische Amerika?

Ondertusschen is het jammer genoeg, dat zulk eene machtige rivier een zoo leelijke hindernis voor de vaart aanbiedt. Ik vroeg mij af, of men de vraag wel genoeg overwogen heeft, of de sluizen noodig waren, of men de bedding niet had kunnen verruimen en de rotsen verwijderen.

Om van Portland naar S. Francisco te gaan, heeft men geen keus: er is slechts één doorloopende trein per dag. En daar die 's avonds vertrekt, ziet men van het eerste gedeelte van den weg niets. Jammer, want bij het ontwaken ziet men dadelijk, dat men veel schoons moet gemist hebben. De dag, die op dien nacht volgt, is er toch een van bijna voortdurend genot. In het eerst zeer vruchtbaar land, afwisselend weiland, bouwland, boomgaarden. In het eerste groote station, Ashland, werden wij dan ook met vruchten overstelpt. Op den perron stond eene lange reeks van lieden, meest kinderen, een beeldschoon meisje ook, met een geheel paradijs van perziken, peren, moerbeiën, pruimen, appelen en bloemen. Hoe anders, dan die woestijn nog zoo weinig dagen geleden!

In Ashland wordt achteraan den trein een geheel open wagen gehaakt, als uitkijk. Reeds gedurende eenigen tijd hadden wij in de verte iets wits gezien, eene schemerachtige, fantastische, half doorschijnende massa: Mount Shasta, den Mont-Blanc van de kust. Afgezien van dat gevaarte, dat vooralsnog het meest op eene luchtverheveling geleek, zijn de twee bergketenen waartusschen de trein voortdurend evenwijdig aan de zee loopt, reeds fraai genoeg, want de vrij hooge ruggen zijn grootendeels nog met bosch bezet. Altijd nog die hooge, slanke coniferen, die steeds ver genoeg van elkander verwijderd staan, om van den grond tot den top groen te zijn. Nooit ziet men die lange naakte beenen, die een dennebosch in Europa vaak zoo recht vervelend maken.

Hoe meer wij echter zuidwaarts gingen, zoo heerlijker werd dat ééne, Mount-Shasta. Tusschen die beide lange ketenen verheft hij zich eenzaam en trotsch, een uitgebrande vulkaan, met

gletschers en sneeuwvelden, vooral aan de noordzijde. Gedurende den geheelen dag ziet men hem uit den trein, eigenlijk niets dan dat, want die ééne berg beheerscht het landschap zóó, dat al het verdere slechts omlijsting wordt, slechts eene waardige omgeving voor den reus vormt. De eenvoudige, strenge kegelvorm van een vulkaan (het is een drieling) is zoo grootsch tusschen de afgeronde vormen van het overige, en die eene, volmaakt alleenstaande sneeuwberg tusschen al dat groen is zoo verrassend.

Wie Mount-Shasta goed wil zien, blijve in het groote hotel te Castle-Crag of in het bescheidene, laudelijke te Upper-Soda-Springs. Beide liggen niet ver van elkander en alleen de individueele keus en de grootheid van de porte-monnaie hebben tusschen de twee te beslissen. Castle-Crag is een van die groote, weelderige hotels, gelijk er hier meer zijn, op plaatsen waar .... ja, waar niets anders is, dan dat iemand op een oogenblik gedacht heeft: ‘hier is met een flink hotel wel geld te maken.’ Die iemand is meestal niet vreemd aan de spoorwegmaatschappij: de eene hand, die de andere wascht. Castle-Crag ligt ontegenzeggelijk in eene schoone omgeving, maar niet schooner dan zooveel andere punten, die door geen spoorwegneuzen zijn opgespoord, overal is het hier schoon. De naamgever is wel zonderling: een enkel punt, waar die ronde, eenigszins mat gevormde kustketen toch ook eens wil toonen, dat er wat in zit en plotseling rotsen en punten vertoont. Gelijk de Troltinderne in Noorwegen ook zoo eenig in hunne soort zijn. Maar dat ééne stukje berg, dat zijne beteren naäapt, is toch niet voldoende, om het welslagen van een hotel te verklaren? Men kan daarop toch niet dag aan dag zitten turen. Ik zou spoedig genoeg gelegenheid hebben, om dat soort van welslagen te leeren kennen: het bewijs van wat geld vermag, wanneer er maar genoeg van voorhanden is.

Om Mount-Shasta te zien moet men, zoowel hier als te Soda-Springs, eene kleine wandeling doen. Vooral in den vroegen morgen. Dan is er iets onbegrijpelijk schoons in die witte massa, die nog doorschijnend is als een zilveren sluier, en waarvan men toch beseft, dat zij zoo vast, zoo onwrikbaar is, met die scherpe, ofschoon nauw tegen de lucht afstekende kanten. En altijd die heerlijke omlijsting van donkere dennen. Het geheele tooneel heeft dan iets onwezenlijks, iets van het landschap uit een tooversprookje: gij zijt bang, dat die witte massa toch

ten slotte zal blijken maar een wolk te zijn, die straks voor de felle zonnestralen zal verdwijnen.

Ondertusschen heeft die groote bergmassa, die daar eenmaal in dat langgestrekte dal tusschen de twee evenwijdige bergrijen opgerezen is, de symmetrie van het kalme landschap niet weinig verstoord en vooral ook het leggen van den toekomstigen spoorweg ontzettend bemoeiëlijkt. Het dal is daar plotseling in een hoogen dwarsrug overgegaan, waar de trein overheen moet. Er zijn dan ook sterke hellingen, verscheidene viadukten, een paar tunnels, en als een echte bergspoorweg kruipt de lijn dan links, dan rechts van een ravijn de hoogte in, men ziet nu boven zich, dan weer beneden zich de deelen van den weg die men gegaan is, of nog gaan zal, en men legt per spoortrein in een half uur den weg af, dien een goed voetganger in tien minuten zou doorloopen. Maar met een flinken bergstroom in de diepte, met dat prachtige bosch, is het, ook afgezien van den onvergelijkelijken Mount-Shasta, een schoone weg.

Als men gedurende ruim drie weken bijna niets dan de natuur gezien heeft, - want Portland is toch nog maar eene groote stad in haar eerste stadium - dan is het eene zonderlinge gewaarwording, op een morgen in de drukke straten van S. Francisco te staan, van die groote stad, die nog niet zoo oud is, als gij zelf. Als men tenminste het bescheidene plaatsje wil vergeten, dat de Spanjaarden hier reeds hadden, en waarvan wel haast niets over is, dan een groot kruis op een der hoogste duinen. En eene andere zonderlinge gewaarwording, om per lift naar de negende verdieping van een hotel gezonden te worden. Maar negen is nog niets voor de moderne Amerikaansche huizen.

Of S. Francisco eene schoone stad is? Over de ligging later. Maar de stad zelve is ook niet de minste der steden in de republiek. Zij zijn alle leelijk. Want het ideaal van een Amerikaan is nu eenmaal eindeloos lange, volmaakt rechte straten, die elkander rechthoekig doorsnijden. Het effekt is natuurlijk allertreurigst. Ook komt geen enkel gebouw volmaakt tot zijn recht, omdat het altijd verscholen is achter andere: alleen recht voor het front staande kunt gij het zien, de perspektief kunt gij niet te hulp roepen.

De monomanie voor de rechte lijn is zoo sterk, dat de Amerikaan juist de kleine afwijkingen er van betreurt, die een

Europeaan nog toetejuichen vindt. Boston, Baltimore, met hunne kromme straten, vallen u onmiddelijk op als minder leelijk, eveneens enkele deelen van New-York en Philadelphia, waar een oude straat nu eenmaal zich niet meer recht liet maken. Maar dat vindt de Amerikaan dan juist een smet op de stad Zij is ‘irregular,’ en dat woord is een sterke afkeuring. Of ergens een heuvel is, het doet er niet toe, ook daar moet de weg recht tegen op, hoeveel moeite dit den armen paarden ook kosten zal: dat op eene helling de rechte lijn niet de kortste weg is, heeft de Amerikaan nog niet geleerd. Ik geloof, dat als zij den Eifeltoren in de as van eene hunner straten vonden staan, zij de paarden zouden dresseeren om er over heen te klimmen.

Nu heeft gelukkig S. Francisco ook eenige van die straten, die niet meer weg te cijferen waren, moeten behouden en het ligt bovendien op zeer golvend terrein. Dit laatste is natuurlijk in staat om tot op zekere hoogte het leelijke van die rechte lijnen te verbeteren. Bovendien heeft de stad, die op een landtong tusschen de zee en de groote baai ligt, aan de zijde der laatste reeds ongeveer de uitbreiding die zij hebben kan. Zij strekt dus hare voelhorens uit naar zee, in een breede duinstreek, die hier en daar recht schilderachtig is.

Een paar van die uitloopers der stad vertoonen zeer sierlijke villa's. Ook hier heeft men ruimschoots gelegenheid voor de opmerking, dat de bouwkunst in Amerika niet op ongelukkige wijze beoefend wordt.

In het algemeen genomen, is de vraag, of Amerika op het gebied van kunst eene toekomst heeft, eene die zeer moeielijk te beantwoorden schijnt. Voor het gros der Amerikanen, voor het volk als geheel, is kunst een woord, dat in woordeboeken voorkomt, en de zaak eene, waarmede vele dollars te verdienen zijn, als men het er ver in brengt.

Uit dit oogpunt moet men ook de musea beschouwen daar te lande. Er zijn er voortreffelijke. Te Washington, te Philadelphia, vooral te New-York vindt men schilderijen van den eersten rang. Maar ook alleen die. Stukken, die minder dan den hoogsten prijs kosten, hebben geene waarde; dat een meester van den tweeden rang wel eens een groot kunstwerk kan leveren, en een van den eersten rang ook soms prullen maakt, dat heeft de Amerikaan nog niet ontdekt. Die musea hebben

niets individueels. Men kan er niet aan zien, welken smaak de verzamelaar had, niet eens, of hij smaak had; men kan alleen zien, dat hij geld had, om het duurste te koopen, dat de kunstkoopers in voorraad hadden.

Natuurlijk komt, met dat stelsel, wel een en ander binnen, waarover een volgend geslacht veel minder gunstig zal oordeelen, misschien lachen zal. Maar ook heel wat waarvan de groote waarde wel onbetwist zal blijven. Het is merkwaardig hoeveel schilderijen, die eenige jaren geleden grooten opgang maakten, men in New-York of Washington terug vindt.

Werken van Amerikaansche schilders ziet men niet veel, en dat weinige is, enkele niet te na gesproken, om maar niet van te reppen. Een vroolijk oogenblik kunnen zij den beschouwer bezorgen. Onnoodig te zeggen, dat er veel zeer groote stukken, en veel onderwerpen met zeer hooge pretensiën onder zijn.

En toch zou het mij niet verwonderen, indien later eens Amerika op kunstgebied een hoogen rang innam. Er zijn elementen reeds nu zichtbaar, die dat doen vermoeden. Niet op het gebied der schilderkunst. Nog minder op dat der muziek, of der beeldhouwkunst. Deze laatste is tot nog toe eenvoudig lachwekkend. Toen ik den eersten avond, dien ik in New-York doorbracht, het uitschaterde om een reusachtigen Mercurius, of Faam, of Noordewind - niemand kan zeggen, wat bedoeld is - boven op een hoogen toren, werd mij gezegd, dat dat gewrocht toch van den eersten beeldhouwer des lands was. Ik moet er echter eerlijk bijvoegen, dat het beeld algemeen afgekeurd werd, en weggenomen zou worden; echter, om elders geplaatst te worden. Later begreep ik best, hoe de eerste beeldhouwer zoo iets had kunnen vervaardigen, want de andere.... Men ziet hier en daar nog al eens een standbeeld of een gedenkteeken, maar het beste er van is redelijk, het grootste gedeelte eene beleediging voor het materiaal, dat er voor verbruikt is. Nergens kan men zoo goed zien, als in Amerika, hoe moeielijk het is, een beeld te maken, dat op zijn beenen staat. Ik heb er verscheidene gezien, die omvallen. Als men een goed monument ziet, reken er dan op, dat het door een vreemdeling gemaakt is, zelfs in Europa bewerkt.

En de ijdelheid uit zich nogal eens in standbeelden. Zoo wordt de ingang van het schoone Central-Park te New-York ontsierd door twee groote zittende figuren in brons, Walter

Scott en Burns. Die arme dichters zijn zoo helsch romantisch voorgesteld, met hun kleine hoofdjes, dat vooral Burns het meest gelijkt op een hoogst melancholieken gom-elastieken bal. En men kan die ongelukkige produkten niet goed verwijderen, want de schenker leeft nog.

Somtijds gaat de ijdelheid zoo ver, dat een of andere millionnair zich zelven, in brons vereeuwigd, ten geschenke geeft. Ergens, ik meen in Boston, is dat toch eens slecht afgeloopen. Daar stond ook zulk een beroemdheid in het park, wiens leelijkheid door den beeldhouwer nog met belachelijkheid was bezwaard. Studenten wisten er raad op. Des nachts hebben zij naast het beeld een grooten kuil gegraven, mijnheer er in overgewipt, den kuil weer dicht gegooid, de zoden er weer overheen.... En toen heeft het schaamtegevoel, of de goede smaak, toch zijn rechten doen gelden, en het kunstwerk is stilletjes in zijn graf gebleven.

Natuurlijk worden de jongste kunstrichtingen het meest gevolgd. Ik heb zelfs in Chicago eene uiting van symbolische kunst gezien, gelijk er moeielijk edeler zal zijn aan te wijzen. Het was op een muur, met houtskool geteekend. Twee figuren slechts. De eene bestond uit een groot aangezicht met een hoog, rond voorhoofd, een paar armen en een paar beenen. De andere had een buitengewoon groot lichaam, een klein rond bolletje, dat bijna geheel uit een grooten mond en twee ooren bestond, armen en beenen hingen er achteloos aan. Kunst had de kunstenaar niet gezocht, het waren onbeholpen, ruwe schrappen. Maar hoe zegevierend is hier de gedachte uitgedrukt, hoe drastisch is de tegenstelling tusschen geest en stof uitgedrukt! Die eene aetherische sterveling, zonder lichaam, hoe geeft die u, of gij wilt of niet, den indruk van louter gemoed, louter ziel, met dat waterhoofd, dat alle handelingen bestuurt, want armen en beenen gaan er onmiddellijk van uit. En die andere, dat lage, aardsche wezen, dat bijna geheel uit mond en onderbuik bestaat, hoe dwingt die u de gedachte op aan de stof, aan alles wat de ziel aan banden legt, vernedert! Accessoires zijn volstrekt versmaad, niets dan die grootsche hoofdgedachte. Want ik geloof niet, dat eenige amandelschillen en een champagne kurk, die voor de voeten van den buikmensch op den grond lagen, door den kunstenaar bedoeld waren. Maar welk een bewijs waren zij, dat zulk een werk zelfs in Chicago be-

grepen moest worden, gevoeld tot in het diepst des gemoeds!

Doch het is niet alleen dit produkt, dat aantoonen kan, dat de teekenkunst in Amerika niet laag staat. De enkele goede schilders volgen nog grootendeels Europesche meesters na, en daar doen zij wijs aan. Maar de teekenaars toonen juist datgene, waarin men een vingerwijzing mag zien naar de toekomst: oorspronkelijkheid. Op een ander gebied, de letterkunde, is die sinds lang erkend. Het is onnoodig, de groote schaar te noemen van dichters en schrijvers, die de volgelingen van niemand anders zijn, die in de eerste plaats zich zelven, Amerikanen, zijn. En men behoeft slechts Amerikaansche illustraties, maandschriften vooral, ook karikaturen, ter hand te nemen, om hetzelfde van de teekenaars te kunnen zeggen. Daar is naast, vaak groot, talent een eigen karakter niet te ontkennen. De voornaamste trekken van dat karakter zou ik noemen, een gezond realisme, dat er zich volkomen onbewust van is, dat het een ‘isme’ is, en eene groote mate van humor. Geest hebben de Amerikanen voorzeker, maar ook op hunne eigene wijze. Niet al te verfijnd. Want het is zeker onnoodig te zeggen, dat zij in fijne beschaving nog tekortschieten. De scherts is zelfs soms wat ruw, soms meer grappig dan geestig, van eene soort, die u vóór het ontbijt gemelijk maakt, maar waarom gij na het eten, onder eene goede sigaar, hartelijk lachen zult. Die geest is van Engelsche afkomst, en stamt eer van een Dickens dan van een Thackeray af.

Maar wat vooral een eigen merk draagt, is de eerstgeborene der kunsten, de bouwkunst Daarvan zijn op vele plaatsen hoogst opmerkelijke voortbrengselen te zien. Voortbrengselen, waarbij men geslaagd is in de oplossing van zeer moeielijke opgaven. Ik spreek niet in de eerste plaats van de openbare gebouwen. Die zijn niet altijd de schoonste. Het voornaamste, het Kapitool te Washington, is zeer zeker een hoogst belangrijk en zeer schoon gebouw, maar het is reeds in de vorige eeuw, door een Franschman gebouwd. Het is een merkwaardig voorbeeld van wat een talentvol man met een leelijken stijl doen kan. Want de bijzonderheden van het gebouw zijn van een verdunde, verslapte Rococo, en bepaald onschoon. Maar die groote koepel doet zoo goed wat een koepel moet doen, doch vaak juist niet doet: zij beheerscht het gebouw geheel, zij is het gebouw. Een groot bewijs van talent heeft echter een

latere bouwmeester geleverd in de, kort geleden aangebouwde, vleugels. Deze zijn veel grooter dan het oorspronkelijke gebouw, en toch is men er in geslaagd, de machtige werking van den koepel niet in het minst te verkleinen. Te betreuren is, dat die schoone koepel inwendig door de schilderkunst te schande gemaakt is. Eene reeks historische stukken.... de muze der geschiedenis staat wel meer op gespannen voet met die der schilderkunst. Daarboven was men bij mijn bezoek bezig een fries in grisaille te schilderen, dat voor het paleis van een negerkoning zou kunnen passen. Eene plompe navolging van de bronzen deuren van Ghiberti is ook al geen versiering. Van de beelden in eene der zijzalen behooren sommige echter nog lot het beste dat te vinden is.

De Unie heeft overigens nog al vaak van hare gebouwen Dorische tempels gemaakt. Daarbij is men vaak zeer gelukkig geweest. De ‘treasury’ te Washington is een schoon gebouw. Maar het maakt toch een zonderlingen indruk, als men het tolkantoor te New-York in een Dorischen tempel verscholen vindt.

Het beginsel is overigens, dat de publieke gebouwen met weelde moeten worden gebouwd Die moeten den kunstzin bij het publiek aankweeken. Het beginsel is aanlokkend, en ik ken een land waar het wat meer mocht in acht genomen worden. Ik kan echter niet zeggen, dat de uitkomsten in de Vereenigde Staten zoo aanmoedigend zijn. De architecten worden te veel verlokt tot pogingen, die te hoog voor hun talent, of buiten hun kring liggen: er moet iets groots, iets bijzonders tot stand gebracht worden, en dat gelukt niet altijd.

Neen, hunne kracht ligt in de meer alledaagsche gegevens: woonhuizen, magazijnen, villa's. Daarbij is natuurlijk de opgave eenvoudiger gesteld, ruimte en hoogte en doel zijn aangewezen, en een talentvol man heeft alleen zichzelf te zijn, om iets goeds te maken. En daarin slagen zij dikwijls: de gebouwen drukken meestal uit, wat zij zijn. Men ziet daar veel minder dikwijls dan bij ons een villa die op een pakhuis gelijkt, en eene Hoogere-burgerschool die eene villa schijnt te zijn.

Men denke er niet licht over, een van die gebouwen te ontwerpen. Want die huizen van tien, twintig en meer verdiepingen bestaan. Het huis van acht-en-twintig étages te Chicago is geen mythe: het stond vijftig passen van mijn hotel

verwijderd. Toch ben ik anderhalven dag in de stad geweest, zonder het opteletten. Want tusschen de vele huizen die toch al zoo hoog zijn is zulk een gebouw er maar een, dat nog wat hooger is. En door de perspektief worden de ramen zoo klein, zoo hoog in de lucht, dat gij niet met een oogopslag de rijen tellen kunt.

Welnu, ik heb bepaald bewondering opgedaan voor de wijze waarop vele van die gebouwen, van die gevels buiten alle bekende verhoudingen, ontworpen en uitgevoerd zijn. Men heeft daarvoor gevonden, wat voor onze moderne gebouwen zoo vaak onvindbaar schijnt te zijn: de goede formule. Of men daartoe nieuwe elementen heeft ontdekt? Volstrekt niet; men ziet meestal een mengsel van Romaansche en van Renaissance motieven, aan de Gothiek wordt hoogstens bij eenig ornament gedacht. Maar die motieven zijn dikwijls zoo hoogst origineel toegepast en verwerkt, dat men haast van een eigen stijl zou willen gaan spreken. Ik herinner mij b.v. een massief, eenvoudig gebouw te Chicago, waarin het zoo echt Romaansche motief van twee en meer gekoppelde kleine zuiltjes zoo gelukkig doorgevoerd en uitgebreid is, dat het gebouw zonder eenig ander ornament al het zware verliest, dat het anders hebben zou. Een ander te S. Francisco heeft boven eenen hoogst zwaren onderbouw waarachter reeds verscheidene verdiepingen zitten, met eene groote, Romaansche poort, platte pilasters staan, die door een groot aantal verdiepingen loopen, en boven onder de breede lijst bogen dragen. Dit gebouw heeft, trots zijne afmetingen, eene groote slankheid, zonder aan de spitsheid van een toren te doen denken.

Ook in de villa's wordt groote oorspronkelijkheid getoond, al herkent men wel Engelsche modellen. Het sierlijke en lichte wordt veelal bereikt door uitbouwsels, kolonnaden, vooral is geliefd een zeer samengesteld in- en door elkander steken van vele daken, dakjes, spitsen, gevelkapjes en dakvensters. Dit is zeker een gelukkig motief, ook elders niet onbekend, maar het wordt dikwijls in Amerika overdreven. Men vraagt zich soms af, of de architekt ook eene weddenschap heeft aangegaan, dat hij op een huis viermaal meer dakvlakken zou aanbrengen, dan vereischt zou worden om het behoorlijk te dekken. Het oorspronkelijke ontaardt dan licht in gezochtheid, en het barokke wordt vaak bereikt in plaats van het schoone.

Toch herinner ik mij uit de omstreken van bijna elke grootere plaats die ik bezocht verscheidene keurige villa's. Ook wordt, meer dan bij ons, voor de buitenhuizen althans, de deugd betracht, van aan het materiaal recht te doen wedervaren. Men ziet ook wel prachtwerken van gehouwen steen die, bij nader inzien van hout blijken te zijn. Toch begrijpen de Amerikaansche bouwmeesters vrij goed, dat waarheid ook op hun gebied ten slotte de grootste schoonheid geeft.

Erg komt het mij voor, dat men hiertegen op de tentoonstellingsterreinen te Chicago gezondigd heeft. Vele van de reusachtige gebouwen die men daar gezet heeft, zijn ontegenzeggelijk, voor wat zij zijn, zeer schoon, en er zijn er al weer verscheidene, die geen nabootsingen van bestaande modellen zijn. Toch werd ik teleurgesteld. Reeds sedert eene eeuw bijna is de bouwkunst aan het zoeken, aan het rondtasten, om het ijzer te dwingen in architektonische vormen, die waar en schoon tevens zijn. Eerst in den laatsten tijd schijnt men op den goeden weg te zijn. De laatste tentoonstelling te Parijs met haar Eifeltoren en haar machinegalerij was zulk een groote stap voorwaarts. Vooral de eerste was eene openbaring. Die toonde zoo duidelijk, hoe een ijzeren bouwwerk schoon kan zijn, uitsluitend door zijne samenstelling eerlijk te laten zien. En nu heeft men, juist te Chicago, dien wenk niet begrepen, en den geheelen weg weer terug afgelegd. Al die gebouwen zijn natuurlijk van ijzer, en van alle, zonder onderscheid, zijn, althans aan de buitenzijde, door blik, pleister en bordpapier, schijnvertooningen van gehouwen steen gemaakt.

De thans zoo verspreide turromanie maakt natuurlijk ook daarginds talrijke slachtoffers. Elke stad moet den hoogsten toren hebben. Men plant dan ook torens daar, waar men die het minst verwachten zou. In New-York staat de hoogste toren op een café-chantant, in Pittsburgh op het overigens zeer schoone gerechtsgebouw, zonder dat men mij verklaren kon, wat een gerechtsgebouw met een toren te doen heeft. In Philadelphia bouwt (kwade tongen zeggen steelt) men sinds jaar en dag aan een gebouw voor de wetgeving van den staat. Het is een, zelfs voor Amerika, zeer groot, en lang niet onschoon, gebouw, dat sterk naar het Louvre geïnspireerd is. Welnu, daar heeft men een toren op geënt, die zoo hoog is, dat men aan het hoogste gedeelte aluminium gebruikt, omdat de boven-

bouw maar niet te zwaar zou worden. Een zotter gezicht is niet te denken, dan díe toren op dàt gebouw!

Maar, men ziet het reeds, de Amerikanen zijn nog in de periode van kunst, die het grootsche in het groote zoekt. Zij bouwen nog, in moderne vormen vertaald, pyramiden. Zij meten zelfs den rang eener stad naar de afmetingen der gebouwen af. In Portland zeide mij een inwoner, ‘en we beginnen al groote gebouwen te krijgen, over een paar jaar hebben wij ze al juist zoo goed als Chicago.’

Het valt nu eenmaal niet te ontkennen: elke Amerikaan, van welken stand, of van welken graad van beschaving ook, lijdt aan grootheidswaanzin. Eéne weddenschap kan men altijd zonder eenig gevaar aangaan, n.l., dat men een Amerikaan binnen het uur, met een klein weinig handigheid, de ontboezeming ontlokt heeft, dat dit of dat in de plaats zijner inwoning ‘het grootste van de wereld’ is. Wat ook, een station, een boomgaard, een kinderspeelplaats, een waterval, iets is altijd het grootste. Dat Niagara noch in hoogte, noch in watermassa meer zoo geheel onbetwist de allergrootste val van de aarde is, weten zijn bezitters eigenlijk wel. Maar als zij het moesten bekennen, ik vrees, dat zij hem zouden vernielen.

Ik had zelf de weddenschap ééns bijna verloren. Iemand uit een nog onontdekt dorp wist klaarblijkelijk niets op te diepen, dat er grooter was, dan overal elders. Hij zat al aan zijn snor te draaien, zijn sigaar ging telkens uit.... Juist eer het uur om was, vertelde hij mij nog, dat zijn eigen neus de grootste van de wereld was! Nu, ongelijk had hij misschien niet, en het luchtte kennelijk zijn gemoed op: de sigaar trok weer goed.

Te S. Francisco dan vind men ook verscheidene schilderachtige villa's, en langs de rijen daarvan kwam ik reeds den eersten dag van zelf aan het Golden-Gate-Park, aldus genoemd, omdat het bij de Golden-Gate, den ingang van uit zee tot de baai, in de duinen ligt. Het zou mij gedurende de eerste dagen al blijken, dat, waar het klimaat van Californië over het algemeen onverbeterlijk is, dat van de hoofdplaats niet zoo aangenaam is. Nevels, die uit zee opkomen, trekken vaak over de stad en 's avonds is het, na de warmste dagen, juist soms wel niet koud, maar nat, guur; er is een mist die nu en dan in een fijnen regen overgaat, en des avonds kan men er zelfs in Augustus een overjas noodig hebben.

Maar het park toont dan toch, dat de koude nooit bijster groot kan zijn. Naar de planten te oordeelen, moet de temperatuur op die van Napels, of Palermo gelijken, maar de uitersten schijnen minder groot te zijn. Palmen, yucca's, enkele boomvarens gedijen er heerlijk; daarnaast staan fuchsia's en pelargoniums en abutilons van reusachtige afmetingen, en allerlei andere zaken, die wij 's winters zorgvuldig binnenhalen. En dan altijd die pracht van Amerika: de passiebloemen. Hier is het vooral eene soort met bloemen van een teer, licht rood, die in groote slingers allerlei heesters omstrengelt. De grootste schoonheid ligt echter in den ontzettenden rijkdom waarmede alles bloeit.

Het park is zeer schoon aangelegd; er is een zeer goede serre in, een kinderspeeltuin, een terrein voor muziekuitvoeringen, enkele vreemde dieren, maar dat alles neemt van de 400 bunders maar een klein deel in beslag. Aan de zeezijde strekt zich een minder beschaafd gedeelte ver in de hooge duinen uit, waardoor slechts enkele groote wegen getrokken zijn.

Overigens een goed voorbeeld van een Amerikaansch park. Want, men denke niet, dat het in de stad ligt. Mettertijd zal het dat wel eens doen. Op de kaart staan geheel in het rond mooie vierkantjes, tot aan zee toe en de straten hebben namen. Voor een gedeelte zelfs echte namen, niet alleen die hatelijke 47ste, 48ste, 49ste straat, die u op de kaart, tusschen al die kwadraatjes in, meer aan eene cellulaire gevangenis, dan aan eene stad doen denken. Maar in al die vierkantjes staan geen huizen: het is niet dan ‘bouwgrond te koop.’ Ik zeide reeds, dat de stad enkele voelhorens uitstrekt, die in alleenstaande villa's eindigen, waarvan enkele, evenals een paar kroegjes en gelegenheden voor sport, tot het park naderen. Maar in werkelijkheid is het toch nog, alsof Rotterdam zijn park bewesten Schiedam had.

Die methode wordt in de Staten veel toegepast en is lang niet verwerpelijk. Reeds eer de gronden hooge waarde hebben gekregen, doordat de bouwwoede zich in die richting doet gelden, verzekert men zich van een groot terrein. De stad heeft, bij eenigszins verstandige keuze daarvan, natuurlijk de neiging, zich in die richting uittebreiden, en later heeft men alle reden zich te verheugen over het verstandig beleid der vaderen. Zoo ligt het groote Central-Park te New-York nu

reeds in de stad, en zoo heeft menige plaats een park, dat elke Europeesche hoofdstad haar benijden kan. De kroon spant Philadelphia met het Fairmount-Park, een ongeveer 1300 hectaren groot bosch, met eene breede rivier en verscheidene beekjes, en hooge heuvels.

Ook het Golden-Gate-Park wordt door de duinen tot een zeer golvend terrein gemaakt; op het hoogste punt is een groote belvedère gezet, van welker bovensten omgang men een prachtig gezicht op de stad heeft, en bijna aan alle zijden op het water. Ja, dan is S. Francisco werkelijk schoon. Als men het goed treft ten minste, want die voortdurende nevels laten u al heel zelden een goed oogenblik. Het is toch met eigenaardige gedachten, dat een Europeaan voor het eerst de Stille-Zuidzee ziet. Ik zag haar werkelijk stil, effen, met eene flauwe kabbeling het strand oploopend, glinsterend in fellen zonneschijn op den voorgrond, verderop in zilveren nevel wegdeinzend. Och ja, eene zee als eene andere, en eene die men per stoomtram bereikt, en met eene uitstekende restauratie aan het strand. Maar eenmaal hebben de oude conquistadores die zee ook voor het eerst gezien, en het is alsof iets van het geheimzinnige, van het dichterlijke er voor ons, uit de oude wereld, over is blijven hangen. Moeten wij dat genot dan ook niet veroveren met eene geheele week sporens, sporens dag en nacht, met al den viezigen en zweeterigen aankleve van dien? Wat is het toch nog kort geleden, dat die Oceaan, de grootste van alle zeeën, onbekend was! En nu worden er schelpen verkocht en fraai versierde doosjes met speldekussentjes of spiegeltjes er op, juist als te Scheveningen, en uit de veel te lange spijskaart zoekt men zich zijne heerlijkheden uit. Men eet er oesters van mosselvorm, wel eene handbreed lang, versch uit zee, maar ze gelijken op Zeeuwen als een braam op een moerbei. Trouwens, bramen zijn in Amerika zeer gezien.

De restauratie, waar die spijskaart en die oesters zijn, is Cliff-house, een zeer geliefd punt. Juist aan den ingang der baai maken de duinen en het prachtige strand, gelijk op meer punten het geval is, plaats voor een hoogen, rotsigen oever, dien de verweerde steen met zijn fraaie kleuren zeer schilderachtig maakt. En halverhoogte ligt Cliff-house, een houten gebouw dat op beide verdiepingen ruime galerijen heeft aan de zeezijde. Daar zit men uren op dien effen spiegel te turen

op de schepen en stoombooten die een grooten cirkel om u heen beschrijven, om, met vermijding van het vlakke strand, de baai in- of uitteloopen, en op de buitelingen der zeekoeien. Dit laatste is eigenlijk het hoofdvermaak. Juist tegenover Cliff-house liggen drie of vier hooge klippen, waar de blauwe zee tegen klotst, en die zwaar bevolkt, bedekt soms, zijn met die eigenaardige dieren. Hun geknor, dat zoowat het midden houdt tusschen het loeien eener koe en het balken van een ezel, hoort men tot diep in het land. Op en over elkander heen liggen zij op die rotsen te bakken in den zonneschijn, of zij buitelen en stoeien in het water als de amoretten in een plafond uit de vorige eeuw. Zoo vlug niet? Of zij zelfs op het land zich snel bewegen op die twee vinnen en een staart! Als men hen ziet, moet men wel tot de overtuiging komen, dat een paard eigenlijk een been te veel heeft.

Nog een aantrekkingspunt is eene groote buitenplaats boven Chiff-house, met prachtige uitzichtspunten, veel bloemen, en nog meer beelden. Ik geloof, dat het geheele Vatikaan er staat, alles netjes van ééne grootte, van hoofden, armen en verdere aanhangsels zorgvuldig voorzien, en krijtwit gekalkt. (Per dozijn zijn ze goedkooper.) Een eind achter dit buiten ligt een zeer hoog duin, van waar men de Golden-Gate zelve zien kan, en de baai met S. Francisco op den achtergrond, en den oceaan. Een heerlijk gezicht, maar ik heb het meer geraden dan gezien, de nevelen trokken er steeds als nijdige spoken overheen. De schoonheid moet iets te raden overlaten, daarmede moet men zich maar troosten.

Twee dagen later begon ik een uitstapje naar eenige punten ten Noorden van S. Francisco. Want bijna alle spoorwegen beginnen in Oakland, dat aan de overzijde der baai ligt. Oakland is zelf al een stadje van eenige beteekenis en de woonplaats van velen, die hunne zaken in de hoofdplaats hebben. (De zetel der regeering is te Sacramento, gelijk in vele staten, niet in de belangrijkste stad. Als ik dus S. Francisco de hoofdplaats blijf noemen, is dit in de Amerikaansche beteekenis van ‘metropolis’.)

Van Oakland uit spoorde ik een uurtje langs de baai, stak nogmaals een arm ervan over, en kwam toen op een lokaaltreintje naar Callistoga. Weer had ik gelegenheid, te beseffen, dat die baai prachtig moet zijn, als men haar maar eens te zien kon krijgen.

In het station te Oakland deed ik, niet voor de eerste maal, eene aangename ervaring op. Ik zocht naar den waggon in den trein, dien ik nemen moest. Een heer stapt op mij toe: - ‘ik zie, dat u vreemdeling is, laat mij u eens helpen’. En ik had niets meer te doen, hij zocht den kondukteur, bezorgde mij een goede plaats, zeide mij, waar ik uit moest stappen, hoe laat ik op die plaats komen zou. Hij had nog juist tijd, mij te vertellen, dat hij mij al opgelet had in den trein van Portland naar S. Francisco, en toen snorden wij beiden in twee verschillende richtingen uit elkander. Komt dat nu eigenlijk wel overeen met het beeld, dat men zich bij ons van een Amerikaan maakt? Komt het zelfs wel overeen met wat men maar al te dikwijls in Europa van hem ondervindt? En toch zal iets dergelijks u elk oogenblik in de Staten gebeuren. In de eerste plaats zijn de Amerikanen, gelijk andere volken ook, in hun eigen land vrij wat aangenamer, dan sommige hatelijke exemplaren, die tegenwoordig de Europeesche hotels soms tot onaangename verblijven maken. Toch geloof ik gaarne, dat, ook in Amerika, een Amerikaan u zonder mededoogen omverloopt, als gij hem in den weg staat. Zaken zijn zaken. Maar diezelfde man is verder de hulpvaardigheid en de voorkomendheid zelve. Ik moet bekennen, dat ik, vooral in den aanvang mijner reis, vaak vreemd opzag van de ongedwongen en natuurlijke wijze, waarop lieden, die mij nooit gezien hadden, een praatje maakten, soms zeer nuttig, altijd vriendelijk voor mij waren. En ik heb altijd later gevoeld, dat aan dat vreemde, eenigszins wantrouwende gevoel, alleen mijne stijfheid schuld was, en dat de anderen eenvoudig waren, zooals een Amerikaan van elken stand altijd is.

Callistoga is een van die plaatsjes die niet lang geleden ontstaan zijn, omdat er zich eens iemand heeft neergezet, en die groot zullen worden, of ook niet, al naar de bronnen van welvaart zullen blijken te zijn. Een hotel, niet van den eersten rang, maar niet slecht, en verbazend goedkoop. Alweer iets dat indruischt tegen wat men van Amerika meent te weten. Jawel, de hotels zijn er goedkoop, alles wel bijeengeteld, goedkooper dan die van gelijken rang over het algemeen in Europa zijn. In enkele voorname steden, New-York, Washington, Chicago, betaalt men in de eerste hotels natuurlijk meer dan in Callistoga. Zeg zelfs, als gij wilt, dat sommige daarvan

duur zijn. Sommige modebadplaatsen zijn natuurlijk ook niet goedkoop, ten minste als men de boutade hoort van een der groote politieke bollen te Saratoga-Springs. Bij zijn vertrek verzocht de eigenaar van zijn hôtel hem als eene groote gunst, eene enkelen regel in het vreemdelingeboek te willen schrijven. Ziehier, wat de man schreef:

> 'I came hither for a change and for a rest:
> Well, the waiters got the change, and the landlords got the rest.'

Maar, als sommige badplaatsen dan ook al duur zijn, vergelijk ze toch niet met Scheveningen of Baden-Baden! En dan hebt gij ook eene mate van comfort, van weelde, die nog in geen enkel hotel in Europa bereikt is. Waar krijgt gij b.v. bij ons een groote slaapkamer met elektrisch licht, een badkamer, eene garderobe, een waschlokaal, enz., alles voor uw uitsluitend eigen gebruik, voor een zeer gewonen prijs?

Ja. Het leven is in Amerika duur. In de groote steden moet een huishouden fabelachtige sommen te verteren hebben volgens onze begrippen, om met eenige weelde te leven. Vooral de kleinigheden zijn duur: wat men bij ons met enkele stuivers betaalt, kost ginds al spoedig halve en heele dollars. Een sigaar van minder dan een kwart dollar kunt gij niet rooken, laat staan iemand aanbieden; eene courant, een rit per tram kosten vijf cents, d.w.z. 12 ½ van onze centen - eigenlijk is dat de kleinste munt, die in de praktijk bestaat. Kleeding is buitensporig kostbaar, weelde-artikelen evenzeer. Maar niet alles is duur. Behalve de hotels zijn ook de spoorwegreizen zeer goedkoop. En dat is voor een reiziger nog al een belangrijk onderdeel.

Nu, het hotel in Callistoga was zeker niet duur, en liet eene aangename herinnering achter, daar ik er dadelijk na aankomst in handen van een paar jonge landgenooten viel. Ik werd naar de 'farm' medergenomen, een fraaie rit, die mij kon overtuigen, dat het voortbrengend vermogen van den grond zeker groot genoeg is. Welk een plantekleed op sommige plaatsen, welk een rijkdom aan bloemen, ofschoon het al September was! Het is aardig optemerken, hoe hier alweder de groote bergketen twee verschillende flora's van elkander scheidt. Had ik eerst eenige teleurstelling gevoeld door de

volkomen overeenstemming in karakter tusschen de plantewereld in Oost-Amerika en de Europeesche - ik spreek niet over het Zuiden, dat ik niet bezocht - zóó was ik niet bewesten de Rocky-Mountains, of ik zag nieuwe vormen, honderd zaken, die wij in onze tuinen of oranjeriën hebben, maar niet in het wild. Elk oogenblik zegt men: - ‘zoo, komt dat hier vandaan?’ Waarbij men zich dan nog wel eens vergissen kan ook. In Californië toch wordt heel veel werk van bloemen gemaakt, meer, dunkt mij, dan in de Oostelijke staten, waar ik in die mooie parken een opmerkelijk ontbreken van bloemen vond. Veel is dus ook hier ingevoerd, vooral uit Japan. Ik zag ergens eene overschoone aristolochia een half huis bedekken. Tuinder gezocht, naam gevraagd: - ‘wij weten den eigenlijken naam niet, maar wij noemen haar maar Bataviensis, omdat wij haar uit Batavia gekregen hebben.’ Zulk een klein tikje voor uwe ijdelheid doet wel eens goed.

Tegen den middag besteeg ik de ‘coach’ naar de Geijsers. Coach wilde ditmaal zeggen een licht tentwagentje, want ik was de eenige passagier. Een flinke, rolronde jongen was koetsier, en vertelde mij van alles. Hij was de kleinzoon van kolonel Zoo-en-zoo, ‘gij herinnert u wel, die de eerste pionnier hier geweest is.’ Ik herinnerde het mij natuurlijk niet, maar ik heb alle achting voor den overledene gekregen. Zich te gaan vestigen ver buiten de landpalen der menschheid, in de eenzaamheid met hare gevaren en schrikbeelden, en dan voor zijnen dood nog te zien, dat men van een woestijn een welvarend plaatsje gemaakt heeft, dat wel tot eene stad kan aangroeien, - daar behoort meer toe dan een gezond lichaam: er behoort ook eene goede dosis geestkracht en wilskracht toe. Trouwens, wie er aan twijfelen mocht, of die hoedanigheden hier ontbraken, spreke maar eens tien minuten met de vroolijke grootmama, de weduwe van den kolonel, die nog altijd de zaak bestuurt, en haren zes voet langen zoon ‘the boy’ noemt.

Het heeft mij zoo verheugd, daarginds zoovele Hollanders te vinden, waarvan enkele ook van het ware hout schijnen te zijn, waaruit die pionniers gesneden worden. Zeker zullen velen de hoedanigheden daartoe niet hebben, en geheel, of ten deele mislukken, of slechts hun bescheiden deel machtig worden en voortsukkelen. Maar een paar is in deze veel: er was maar één kolonel Zoo-en-zoo noodig, om Callistoga te scheppen. En het

is toch maar waar, dat de expansief kracht eener natie de maat is van hare levenskracht. Wat maakt den Engelschman overal zoo sterk? Dat hij overal waar hij aan wal stapt een kern van Engelschen vindt, die hem steunen zullen, hij gevoelt dat hij het recht heeft, daar ook te trachten zijn stuk van de taart te veroveren. Voor een enkele, die, alleen, ver van zijn volk verwijderd is, is het zooveel moeielijker, het mes in de taart te zetten. En waar in het vaderland nu eenmaal niet voor allen de tafel gedekt is, zijn de jongens mij zooveel waard, die haar elders voor anderen gaan dekken. Ieder, die ver van huis op de kantoorbank gaat zitten, de spade in den grond steekt of steenen metselt is een voelhoren van zijn vaderland, handelt in het belang van Nederland. Of hijzelf nu altijd zooveel gelukkiger zal zijn, dan wanneer hij thuis gebleven ware? Dat is eene geheel andere vraag, dat zal grootendeels van zijne eigene krachten afhangen. Maar al bemachtigt hij zelf geen groot stuk van de taart, voor wie na hem komt, is hij de wegbereider, de steun, de gids en dat moeten wij hebben! Laten er nog maar meer Hollandsche jongens naar Oost en West trekken, - maar flinke!

De rit dien ik dien namiddag deed, is zeer lang, maar schoon. Eerst voert de weg door streken, die kennelijk zeer vruchtbaar zijn. Vruchtboomen, wijnstok, alles is even welig. Dan beginnen de heuvels hooger te worden, het dal wordt enger, bosch neemt de plaats der kultuur in. Prachtige eiken en esdoorns; ik zou niet gaarne veroordeeld zijn, de soorten van beide te tellen. Vooral de eiken zijn legio: met groote, met kleine, met getande, met gladrandige, met ronde, met lange bladeren, heestertjes van een voet hoog, reusachtige boomen; ik zag stammen van anderhalven meter middellijn. Zeer lang duurt het klimmen, want de pas is 4000 voet hoog, en het landschap neemt meer en meer het karakter van hooggebergte aan, hier en daar is het rotsachtig. Van den pas is de terugblik heerlijk schoon.

Op eene wisselplaats kwamen er twee prachtige vossen voor het rijtuig. Terwijl wij met zinnelooze vaart langs rotsen en afgronden vlogen, altijd maar naar omlaag op een steile helling, de weg juist breed genoeg voor één rijtuig, vertelde de koetsier mij glimlachend, dat die dappere vosjes geene gelegenheid voorbij lieten gaan, om op hol te slaan. Het was geen

deugd, om kalm te blijven: die ronde jongen geeft hun de gelegenheid niet, de paarden krijgen het niet in hun hoofd, ondeugend te zijn, al leggen zij het hoofd nog zoo in den nek; zij gevoelen hun meester. Sedert Java heb ik zulk een koetsier niet gezien!

Eerst des avonds kwam ik aan de Geysers in het kleine hotel aan. Maar van vermoeidheid mocht geen sprake zijn: al de geleerden waren het er over eens dat de Geysers zeer vroeg in den morgen het mooist zijn. Dus was ik al weer vroeg op en de vallei in, die tegenover het hotel tegen de hooge bergen opkrabbelt. Want het hotel ligt zelf al in een dal, dat niet veel meer dan eene kloof is.

Nu, Geysers zijn er eigenlijk niet, maar toch genoeg, dat toonen kan, dat, moge Mount-Shasta uitgeput zijn, de vulkanische werking nog niet overal aan de kust heeft opgehouden. Die vallei is niet veel meer dan een vouw tusschen twee uitleggers van het gebergte, maar de natuur heeft goedgevonden, er een harer veiligheidskleppen van te maken. Aan beide zijden zijn de wanden afwisselend krijtwit en roodbruin, hier en daar geel van zwavel: een volmaakte heksekeuken. Overal rondom u gaten en gaatjes, waaruit kokend water opborrelt, stoomkolommen opstijgen en verstikkende zwaveldampen. De aardkorst schijnt maar een dun laagje te zijn waaronder alles kookt en bruist en waarvan men vreest, dat het straks zal doorbreken en u verzwelgen. Nu, heel veel onvoorzichtigheid is daar niet toe noodig.

Waar de vallei in het grootere dal mondt is een badhuis getimmerd, waar de badgast naar hartelust in die stinkende wateren kan ploeteren. Of hij kan ze drinken, als hij dat liever doet. Want men geloove niet dat in Amerika, evenals in Europa, een geneesheer de presideerende godheid van eene badplaats is. Gij hebt rheumatiek. Best. Zwavelwater is goed voor rheumatiek, dus gaat gij naar the Geysers. Gij hebt alkalisch water noodig, of meent dit althans. Best. Dan gaat gij naar Upper-Soda-Springs. En als iets goed voor u is, welnu, neem er dan zooveel mogelijk van: het heeft immers Tante Mientje ook zooveel goed gedaan voor haar rheumatiek. De kunst is dus, om, in den loop van den dag, van die heilzame wateren zooveel flesschen vol tot u te nemen als gij maar kunt. Te Soda-Springs trok zoo nu en dan een der heeren met een kan

naar de bron, en trakteerde dan in het rond, ik heb er zelf dapper medegedronken. De wateren zijn lang niet alle zoo onschuldig, zoodat het wel te denken is, dat nogal eens iemand half ziek naar eene badplaats gaat, om er heel ziek vandaan te komen.

In het hotel aan de Geysers gebeurde dit ook. En ik was er zelf bijna het slachtoffer van geweest. Er waren een paar niet meer piepjonge dames, waarvan de eene veel aan rheumatiek leed. Deze was natuurlijk juist dien nacht toen ik er was, erg pijnlijk, en ik schijn, in mijne hoedanigheid van ‘den Duitschen Dokter’ hard gevaar geloopen te hebben, voor haar uit mijn bed gehaald te worden. Zoo verhaalde mij althans de jongste. En toen ik haar plichtmatig verteld had, dat ik geen Duitscher was, doch Hollander, vertrouwde zij mij in der haast voor het vertrek nog toe, dat zij op alle Hollanders verliefd was. Het geheim was, dat zij een Hollander ontmoet had, die baron is. Op een baron zijn alle Amerikaansche dames van 14 tot 80 jaar verliefd; voor een graaf loopen zij groot gevaar van zelfontvlamming.

Eene andere dame had mij den vorigen avond verhaald, dat de twee posten daags de groote bron van levensvreugde voor het hotel waren. - ‘Oh yes, nothing interests us so much as mails, every kind of them, mails and males.’

Ergens anders was onder de gasten van het hotel waar ik logeerde eene vroolijke, knappe meid, die het op eens in haar achttienjarig bolletje kreeg, zich in de beek als najade te laten photografeeren. Photograaf is altijd aanwezig: van drie reizigers hebben in Amerika twee een toestel bij zich. Niets is hun heilig; ik heb, bij gebrek aan beter, een lantaarnpaal zien photografeeren, ik ben zelf gephotografeerd, van voren en van achteren, willens en onwillens. Nu, de najade was goed in haar rol: gedurende een oogenblik zagen wij een zeer groot stuk van een zeer fraai gevormd been.... boven de knie.

Ik begrijp, wat de Hollandsche lezer van die dames denkt. Maar hij heeft het volkomen mis. Het waren allen niet alleen fatsoenlijke vrouwen, maar dames. Maar, het is eene les, die men u elk oogenblik geeft: Amerikaansche dames zijn ‘independent’. Wie nu lust heeft dit woord door ‘ongemanierd’ te vertalen, moge dit doen. Zeker, wij hebben moeite, om het deftig, behoorlijk te vinden, dat een jong meisje in Amerika

nu en dan in den salon harer ouders aan hare vrienden en vriendinnen een partijtje geeft, zonder dat hare ouders er bij zijn, zonder dat dezen zelfs die bezoekers maar kennen. Gij kunt met een meisje dansen, wandelen, op hare partijen gaan, zonder aan de mama ook maar voorgesteld te zijn, jaren lang. In Washington was ik 's avonds bij eene familie, en toen wij van teekenen spraken, vroeg de dochter mij heel eenvoudig, mee naar haar kamer te gaan om de aquarellen van hare vriendin te zien. De moeder, die veel in Europa geweest was, ging op zeer ongedwongen wijze mede, maar de dochter had er kennelijk geen flauw begrip van, dat dit een tegemoetkomen aan mijne denkbeelden was.

Wij vinden dit alles - laat mij maar opvallend zeggen. Maar hoe denkt men wel dat de Oosterling het vindt, dat onze dames ongesluierd over straat gaan, en met mannen mogen spreken, mogen dansen? Toch veroorloven wij ons, te vinden dat onze dames gelijk hebben.

En de Amerikaansche vrouwen hebben ook gelijk. Ik bid u, wat zou de grootmoeder van mijn rolronden koetsier waard geweest zijn, als zij eene gepoederde marquise, of eene deftige Hollandsche matrone geweest ware? Zij heeft ook haar ‘hoortzoo’, ook haar begrippen van wat fatsoen al dan niet toelaat, maar die begrippen verschillen van de onze, dat is alles. De Amerikaansche vrouw is er eene om den hoed voor af te nemen: zij is wat zij daar zijn moet. Ergens in Californië reed mijn gastheer even met mij aan bij een buurman. Alleen de vrouw was thuis. Zij zag rood en vermoeid. - ‘Wat hebt gij toch gedaan?’ - ‘Och ik heb dat veld van morgen omgeploegd. Het moest al vier dagen geleden gedaan zijn, maar van morgen moest mijn man al weer naar de stad, en toen heb ik de paarden maar voor den ploeg gespannen.’ Eene plompe boerin? Volstrekt niet. Boerin ja, maar eene beschaafde vrouw: mijn gastheer ging er juist een boek halen, dat hij haar geleend had.

Telkens kan men een meisje op een ongezadeld paard zien springen om even een boodschap te doen, of kinderen te paard een paar uur rijden, om de school te bezoeken. De paarden worden vastgebonden onder een afdak, na afloop der school klimmen de kleinen er weer op, en rijden welgemoed naar huis. Kan men dan in ernst salondametjes verwachten, zooals wij die begrijpen?

Ik behoef zeker niet te zeggen, dat men in de groote steden van het Oosten wel een onderscheid vindt, maar ik spreek op dit oogenblik van Californië.

Eene onaangename eigenschap van de meeste Amerikaansche dames is hare harde, krijschende stem. Die is werkelijk verschrikkelijk om aantehooren. Als men eene schoone vrouw ziet daarginds, en dat is geen zeldzaam verschijnsel, dan is men altijd geneigd, oogenblikkelijk uitteroepen: ‘doe in 's hemels naam uw mond niet open’. Want spreekt zij, tien tegen een dat de betoovering geweken is. En toch zou het ook weer jammer zijn, als zij zweeg, want eene beschaafde vrouw is in Amerika uwe conversatie zeer waard: zij weet veel, en weet goed. Dus: wie naar Amerika gaat, stoppe watjes in zijne ooren.

Het gezelschap aan de Geysers was overigens al zooals het aan alle badplaatsjes is. De oude heer, die zich door alle jonge meisjes laat koesteren ontbrak er evenmin als de jonge, die zich inbeeldt, dat zij alle verliefd op hem zijn, of als de oude dame met de maniertjes van een jong poesje. Maar het merkwaardigste waren de hotelhouder en zijne vrouw. Welk een schoon paar menschen, ofschoon al bejaard! Mevrouw was werkelijk zoo schoon als weinige vrouwen zijn, en eene echte dame, zelfs voor Europesche oogen, evenzeer als haar man een heer was. Als ik mij hen voor den geest terugroep, denk ik aan vele bij den staart getrokken varkens, eer die twee menschen daar in die wildernis een hotel kwamen te houden. Ja, men ontmoet hier zonderlingen en zonderlinge levens. Aan den weg ligt nog een soort van verblijf, drie of vier opstallen, want woningen kan men die kisten en hokken nauw noemen. Daar woont sinds 22 jaar ‘Uncle Joe’ geheel alleen. Als hij honger heeft, kookt hij, al is het midden in den nacht, en elke voorbijganger moet minstens één glas wijn van hem aannemen, een vurigen wijn, niet kwaad van smaak. Hoe leeft die man, en wie is hij?

Te acht uur des morgens zat ik weer naast den dikken Johnnie en in razende vaart ging het weer over bergen en rotsen, door beken en langs afgronden, en weer kwamen wij er heelhuids af, en na den lunch reed Johnnie mij weer naar de ‘petrified forest,’ een uur rijdens van Callistoga. Een geheele heuvel die grootendeels uit omgevallen boomstammen schijnt te bestaan, die door eene langzame infiltratie van kiezeloplossingen geheel

tot steen geworden zijn, door steen vervangen. Die wouden, - er zijn er meer, leveren die prachtige chalcedonsoorten op, die wij soms op tentoonstellingen kunnen bewonderen. Verscheidene exemplaren zijn reeds blootgelegd. Groote stammen, een meter dik en meer, geheel herkenbaar, met schors en al - hier ligt een eik, ginds een spar. Als de gebroken zuilen van een reusachtigen tempel liggen zij daar, en de geleerden kibbelen er over, hoe zij in dien toestand gekomen zijn. Het mag onze ijdelheid aangenaam kittelen, dat de fraai geslepen exemplaren, die men nu en dan ziet, in Amsterdam geslepen zijn: de in Amerika geslepene zijn niet half zoo mooi.

Ook bij Callistoga zelf zijn nog warme bronnen, waarvan men eens getracht heeft een badplaats te maken. Van een zonderling model. Een vierkant pleintje met miniatuur huisjes er rond, een soort van hofje. Het schijnt volkomen mislukt te zijn: ook in Amerika gelukt niet alles.

Den avond na mijne terugkomst in S. Francisco heb ik eindelijk gedurende wel een half uur de Golden-Gate en de baai volkomen helder gezien. Ja, het is een zeldzaam schoone ingang voor eene baai. Breed, met zeer hooge oevers, die in allerlei voorgebergten uitloopen, de meeste zeer groen; hier en daar een gebouw; prachtig blauw water vol vaartuigen, en een goddelijke zonneschijn, die volstrekt niet te warm was. Ik had het dan toch ook gezien!

Dienzelfden avond vond ik al weer de kaartjes van de reporters van twee dagbladen op mijne kamer. Ik heb er in S. Francisco wel een half dozijn gehad, maar zeer toevallig had ik altijd hoofdpijn, of ging juist een bad nemen. Wat waarschijnlijk den armen luî niet belet heeft, de gesprekken in hun blad te zetten, die zij met mij gehad hebben. Zij moeten nieuws hebben, en een vreemdeling is zulk een buitenkansje! Want de Amerikanen zijn pijnlijk gevoelig voor wat anderen van hen denken. Dat wij Nederlanders dit nu nog zijn met ons kleine landje, maar de inwoners der groote republiek konden er onverschilliger onder blijven. De minder beschaafden zijn dit ook. Voor hen bestaat de mogelijkheid niet, dat ergens ter wereld eenige inrichting zou te vinden zijn, eenige zaak of toestand, beter, grooter, schooner, verstandiger, dan in de Staten. Maar de lieden van meer beschaving zijn juist anders. Een doorn in het vleesch is hun het gevoel, dat,

Amerika moge een krachtig en kranig volk bezitten, een verstandig, handig, knap volk, er toch nog een zeker ik-en-weetniet-wat is, dat hun ontbreekt. Het Engelsche gezegde is zoo volkomen waar, dat er drie geslachten noodig zijn, om een ‘heer’ te maken. Maar hoeveel zouden er wel noodig zijn, om aan eene geheele natie die soort van fijnere beschaving te geven, die juist in Amerika ontbreekt? Ook de Grieken zijn niet met de eeuw van Perikles hun volksbestaan begonnen. En toch zouden de Amerikanen verkeerd doen, altezeer naar Europa te zien. Die jaren in Parijs of Londen geweest zijn, zijn dikwijls juist maar nabootsingen geworden; zij overdrijven vaak de goede manieren; voel ze niet al te sterk op de tand, zoo heel licht komt de ploert dan even om een hoekje kijken! Neen. Er is daarginds eene beschaving in wording, maar eene van eene eigene soort, even als de beginselen van eene eigene kunst zichtbaar zijn. Maar de Amerikanen moeten hun eigen weg vinden, gelijk elke beschaving, zij moeten zich zelven vinden.

Ik weet dus volmaakt wat die reporters van mij wilden: ik moest zeggen, hoe ik Amerika vond, en hoe Californië in het bijzonder, en dan zou dat oordeel heel ernstig in de courant geprijkt hebben. Wat komt daar trouwens niet in. Wat zou men er b.v. van denken, als het Handelsblad de tijding bracht, dat den zooveelsten de lieve mejuffrouw Jansje van Dijk jarig geweest is, en dat hare ouders haar met een klein diner verrast hebben, waarbij de heer en mejuffrouw van Dam en de dames van der Sluis benevens de twee heeren van Rijn aanzaten? Elken dag vind men een dozijn berichten van die belangrijkheid in de Californische bladen. Als uw poes een jong meer werpt dan poezen gewoonlijk krijgen, dan komt gij al in de courant. Ik neem dus maar aan dat mijn oordeel over Californië er ook in gestaan heeft.

Het zou jammer wezen, want ik moest er veel schoons nog van zien. Ik begon met verder zuidwaarts te trekken, naar Los-Angelos. Juist 24 uur sporens, eene kleinigheid in Amerika. Dit is eene reeds lang niet onbelangrijke stad, het middelpunt van een groot landbouwdistrikt, en omgeven door zeer fraaie lanen met vele sierlijke villa's.

Het was juist ‘Labour day’. Een extra-rustdag, door de werklieden genomen en door de autoriteiten gewettigd, zooals

braven autoriteiten betaamt. Gelegenheid om vergaderingen te houden, waarin natuurlijk dat booze kapitaal het zwaar te verantwoorden heeft, en om optochten te houden met vaandelsen fakkels en insignia.

Want de mensch is overal dezelfde, ook in zijne zwakheden. Zou de beste definitie van den mensch niet nog wel zijn: een zoogdier met ijdelheid begaafd? Ik geloof niet, dat men ergens zoo verzot is op onderscheidinkjes, op fraai klinkende zaken, als in de groote, demokratische republiek. Het doen en laten der Europeesche vorsten wordt nergens zoo ijverig bestudeerd als daar. Een fatsoenlijk dagblad dient elken dag ten minste eene beschrijving te hebben van de huiskamer van koningin Victoria, van de dagverdeeling van keizer Frans Jozef of van de diamanten van prinses Clementine van Koburg. Voor insignia hebben de Amerikanen eene ware woede. Elk oogenblik ontmoet men op reis, vooral ook des Zondags in de steden, gansche benden met geëmailleerde knoopen vol ingewikkelde emblemen, of zijden linten met lange opschriften op de linkerborst, ja, met geheele uniformen. De vrijmetselarij levert natuurlijk een dankbaar veld, maar ook daarbuiten schiet de ijdelheid welig op. En dan geeft men zich hoogklinkende namen als Knight Templars, Knights of Pythias, en de onschuldige Europeaan is geneigd, daar heel wat achter te zoeken, althans meer dan pretmakers met een schitterend insigne.

Van Los-Angelos naar S. Diego, dat alweer zuidelijker ligt. De spoorweg ligt grootendeels aan zee, dikwijls zeer dicht bij de zee: op vlak strand een twintig meters slechts van het water af. Wat moet die ‘Stille’ zee haren naam verdienen! Onze Noordzee zou dat spoortje niet lang laten bestaan. Bij goede verlichting, in den namiddag, is vooral het laatste gedeelte van den weg zeer schoon. In eene groote bocht gaat de spoorweg met de glinsterende zee rechts en de scherp door de zon verlichte ‘cliffs’ links: een beeld van licht en gloed, gelijk men niet spoedig weder vindt.

Ook S. Diego bleek mij later geen onaardig stadje te zijn, maar ik hield er mij eerst niet op: Coronado-Beach was mij te hoog geprezen, om er niet dadelijk heen te trekken. En het is een heerlijk oord. S. Diego ligt aan eene lagune, van de zee gescheiden door een langen, smallen zanddam, nog door een paar eilandjes verlengd. Een daarvan is door kracht van

dollars in een paradijs omgeschapen. Een reusachtig en schilderachtig hotel, al is er ook hier iets kinderachtig gezochts in al die torentjes en uitbouwseltjes. Toch is er veel smaak aan het gebouw besteed: de eetzaal is buitengewoon fraai. De wanden, het hooge, gewelfde plafond, alles is in hoogst eenvoudig paneelwerk van pitch-pine behandeld, slechts aan de spiegels en de buffetten is een weinig beeldhouwwerk. De eenige versiering vormen eigenlijk een paar geschilderde ramen, die op de warme tinten van het houtwerk hun gekleurde lichtstralen laten vallen. Een model van eene eetzaal. De groote balzaal is in denzelfden geest ontworpen, maar daarentegen met een groot aantal ramen, die op de zee uitzien, en die van een bal haast een balchampêtre maken. Het gebouw, groot als een dorp, doch geheel van hout, is rondom een binnenplein opgetrokken waar nog wel een groot hotel op zou kunnen staan; de gangen zijn geheel open galerijen, beschaduwd door de bloemepracht van dat binnenplein. Want door kracht van water en bemesting heeft men hier een paradijs van bloemen geschapen. Rozen, jasmins groeien er tot aan de tweede verdieping, en bloeien om het hardst met heliotropen en fuchsia's van meer dan manshoogte. Deze herinneren u aan bekende klimaten, maar de herinnering is weelderiger dan de werkelijkheid. Maar daarnaast en daartusschen bloeien bougainvillea's in passiebloemen, en midden op het plein staat de bloedige hibiscus van Java te bloeien tusschen boomvarens en palmen: zelfs bananen staan in vollen grond.

Ja, Coronado-Beach is een lustoord, aan drie zijden door de zee omringd, een prachtig uitzicht over de lagune naar S. Diego, en vooral een klimaat, zoo gelijkmatig als misschien nergens elders te vinden is. Nooit te warm, ofschoon aan de Mexicaansche grens, nooit te koud, bijna altijd mooi weer, heldere hemel.... dat klimaat is voor onze aarde bijna te schoon.

Het groote hotel is slechts het middelpunt van een groot aantal gebouwen. Ik spreek hier niet van een klein dorp, dat al in de buurt verrezen is. Maar tot het hotel zelf behooren eerstens het groote machinegebouw voor het elektrisch licht en het opvoeren van het water; dit staat door een grooten tunnel met het hotel in verbinding. Voorts een wasscherij, twee badhuizen, een paar kermisvermakelijkheden. En dan, het museum! Hier doet zich de praktische Amerikaan weer kennen.

Gij wilt een museum? Best. Gij zet een gebouw, en dan roept gij Professor X., die de specialiteit uitoefent van museums te leveren. - Wat moet het zijn? - Natuurlijke historie, vooral van Amerika. - Goed. Hier is mijn prijslijst. Welke klasse? - Tweede klasse. - En gij bemoeit u met niets meer, Professor levert uw museum kant en klaar af. Eenige opgezette dieren, skeletten, vooral veel mooi geverfde gipsen voorwereldlijke dieren, een paar vitrines met preparaten, steensoorten, achter in de middenzaal eene mooie voorstelling van verschillende diergroepen en eenige menschen in hun nationaaldrachten en in fraai geschilderde omgeving, en uw museum is klaar. Kan het eenvoudiger? Professor's adreskaart bij den ingang: indien een der lezers zich een museum wenscht aanteschaffen, dan verzoek ik om de eer, hem aan Professor te mogen voorstellen.

Het heeft mij waarlijk eenige moeite gekost van het heerlijke oord te scheiden, met de wetenschap, dat ik onherroepelijk Noordwaarts ging. De zon heeft zulk eene machtige aantrekking: wie eens de wonderen van de landen der zon aanschouwd heeft, is veroordeeld er voor altijd het verlangen naar bij zich omtedragen. De reis was niet geschikt om de heerlijke rust te doen vergeten. Van Los-Angelos des middags vertrokken, moest ik te twee uur 's nachts uitstappen en een uurtje wachten. Tegen vier uur herhaalde zich dat genoegen, en toen wij te zes uur in den morgen te Raymond aankwamen, waar de tocht in de beroemde Yosemite-vallei begint, werden wij ontvangen met het bericht, dat we dadelijk moesten ontbijten, omdat de ‘coach’ dadelijk zou afrijden. Toen werd ik toch koppig, en maakte grève, en heb het gezelschap eens heel kalm laten wachten, tot ik mij voldoende verfrischt had. Niet onnoodig, want wij hebben tien uren op die ‘coach’ doorgebraeht.

‘Wij’ waren ten eerste ik. Ten tweede een Japanner. Dan een inboorling, dien wij weldra verloren. Ten slotte twee Duitsche echtparen, het eene uit Boston, dik en welgedaan gelijk eene zoo oude en deftige stad past, het andere dun en knoestig, uit S. Francisco. Ik heb sedert bemerkt, dat elke Duitscher altijd klaar staat met de opmerking, dat geamerikaniseerde Duitschers eene zoo bijzonder onaangename onderafdeeling van het genus Amerikaan vormen. Ik kan het, althans in dit geval, niet beamen. Ik heb alleraangenaamst

met hen gereisd. Was het, omdat de Europeesche bijsmaak mij aangenaam was? Maar het is grappig om te zien, hoe het Duitsch langzamerhand verdwijnt, het eerst in de kleine woorden. Eene der dames, die toch in Munchen geboren was, zei nooit ‘ja’ of ‘nein’, maar altijd ‘yes’ en ‘no’, wat in het Duitsche gesprek eene eigenaardige kleur bracht.

Wij waren nog geen half uur ver, of men verzocht ons even uittestijgen, om een kar voorbij te laten. Voor de dikke dame, die wat rheumatisch bleek te zijn, geene kleinigheid. Japan was in een wip op den grond, en wandelde vooruit. En zoo snel, dat hij uit het gezicht was, toen wij weer instapten. Ieder dacht natuurlijk, dat wij hem binnen vijf minuten zouden inhalen, maar hij was weg en bleef weg. Wat er van hem geworden is, vernamen wij pas op de terugreis: gelukkig was hij niet verhongerd. Zijn bagage werd aan een ander rijtuig mede teruggegeven, ik hoop, dat die hem bereikt heeft. Dit kan ons leeren, hoe gevaarlijk het is, van het pad der deugd af te wijken - in Amerika.

Die eerste lange dagreis biedt niet veel schoons, wel veel vermoeienis, want ik kan niet zeggen, dat onze char à-bancs in zachtheid van beweging uitmuntte, zoodat wij geradbraakt werden, en tevens een duim dik met roodgrijs stof bedekt. Want straatwegen heeft nu eenmaal Amerika niet. Men maakt een tracé, hakt er de boomen en struiken om, en dan kan er immers gereden worden, en dat is toch al wat noodig is? Het is in Europa alleen op een Zuid-Italiaanschen landweg in Augustus mogelijk, een zeer flauw besef te krijgen van wat in Amerika stof is. Het is eene kwelling, eene marteling. Eerst trokken wij door laag bosch, toen kwamen er schoone eiken, en de eene heuvelkling na de andere moesten wij overtrekken. De grootste afwisseling bieden nog de eekhoorns. Die zijn hier overal aardig, zoo klein en zoo vlug; vooral de grondeekhorentjes, niet grooter dan eene muis, die met hun pluimstaart omhoog over den grond vliegen, als zonder dien aanteraken. Een blauwe vogel is wonderschoon, maar laat zich zelden zien.

Den tweeden dag werd de weg langzamerhand schooner. Tusschen de eiken kwamen weder de slanke coniferen, reusachtige boomen: enkele stammen hebben een en twee meters middellijn en zijn daarbij dan een vijftig meter hoog. Niet

breed, altijd meer de cypresvorm, maar takken tot bijna op den grond. Dit gedeelte van het land is tot ‘National Park’ verklaard, dat wil zeggen, dat er niet gejaagd, niet gehakt mag worden, men mag er zelfs niet wonen zonder verlof, het is al wel, dat men er bloemen mag plukken. Daardoor wordt er gelukkig niet zoo huis gehouden als elders, en het bosch blijft in stand. Toch is er hier en daar nogal wat verbrand: bliksem en cigaretten kunnen veel kwaad aanrichten!

Ook werden de bergruggen hooger. Het hoogste punt van den weg is 6500 voet, dus aanzienlijk hooger dan de Rigi, maar nog steeds met bosch bezet.

En dan nog een korte draai en de vallei ligt voor u. Het is een zeldzaam stukje aardbodem. Men zou zeggen, dat deze kloof niet door water kan gevormd zijn, maar zeker nog veel minder door een gletscher, zooals ik hoor, dat sommige geleerden beweren. Het is, alsof een heuvelachtig rotsplateau op eenmaal door een geweldige kracht vaneengespleten is. Daarna zouden dan de riviertjes, die gebruik maakten van den weg die hun geboden werd, en die misschien eerst een groot meer vormden, den vlakken bodem hebben gevormd. Hoe het zij, er is een volmaakt vlakke dalbodem, dicht met naaldhout bezet, en aan alle zijden ingesloten door loodrechte wanden van lichtgrijs graniet, twee- en drieduizend voet hoog. Naalden en torens steken overal omhoog, de wand aan de eene zijde der vallei past in de tegenoverliggende: waar de eene uitspringt, vertoont de andere een inham; elders weer minder scherp geteekende vormen, maar in elke richting een muur van hard graniet. Geen enkel bewijs ziet gij, dat daarbuiten nog iets bestaat: voor wie hier is, is de wereld tot de Yosemite-vallei beperkt. Te vijf uur kwamen wij in het hotel aan waar wij zouden blijven; toen had de zon het dal reeds geheel verlaten, en het was nog pas in de eerste helft van September.

De volgende dagen werden gebruikt om nader in de hoekjes doortedringen. Met elken stap wordt de grootschheid van die natuur duidelijker. Op den bodem van het kleine dal zijn zij al indrukwekkend genoeg, die hooge grijze granietwanden in alle richtingen. Maar die door de zou verwarmde fijngrijze tint is nog zoo liefelijk tusschen het blauw van den onbewolkten hemel en het donkere groen der dennen, dat het geweldige pas in de tweede plaats tot u doordringt.

Eerst reden wij per as naar het Mirror-Lake, dat van een der vertakkingen der vallei het uiteinde vormt. Daarachter gaat het langzaam naar boven in de onherbergzame Sierra-Nevada. Eene zeer kleine watervlakte, maar juist tusschen een paar van de hoogste rotsen in, de eene al scherp door de morgenzon verlicht, de andere nog in diepe schaduw; van de hooge boomen beneden vat een enkele top nog slechts een klein blinklichtje, als door een toeval daarheen geworpen. Dat alles weerkaatst in den volmaakt gladden waterspiegel, geeft een zeer schoon geheel, dat ons lang boeide, al waren wij begonnen onze teleurstelling te luchten, dat het ding zóó klein was.

Teruggereden tot aan het punt waar de andere tak der vallei afbuigt, stegen wij met ons drieën te paard, want het dikke echtpaar verliet ons, en vertrok dienzelfden middag. Wij waren dus een klein troepje: een stevige kerel als gids en het dappere vrouwtje, dat nooit gereden had, te paard, en daarna R. en ik te muilezel. De mijne veroorloofde zich, de deugd, dat hij de sterkste, en dus voor mij bestemd was, te vergoeden door eene zekere mate van luiheid, die eene goede hoeveelheid noodig maakte van die soort van aanmoediging waarvoor ezels het meest vatbaar zijn.

Een groot genot was het mij, dat het seizoen al zoo ver gevorderd was. De bloemen zijn verwelkt en de watervallen zijn klein, maar men had eindelijk, wat ik in Amerika nog niet genoten had: ik mocht de natuur eens zoo ongeveer onder vier oogen zien, niet altijd omstuwd door een drom van O!-roepers. En geen rijweg met stootende char-à-bancs, wij zaten in den zadel, en waren een klein, vroolijk troepje.

Dapper berg op ging het, langs een goed voetpad, dat nog niet gemakkelijk te maken geweest is: op vele plaasten kon men duidelijk zien, dat men van het graniet nog heel wat heeft moeten laten springen, om dat smalle paadje te maken. Voor een groot gedeelte is de weg werkelijk in een van die, zoo goed als loodrechte, wanden uitgehouwen. Het eerst bezochten wij de Vernal-falls, een 350 voet hooge val van de Merced, die door het dal vloeit. Niet veel water meer, maar wij waren het er over eens, dat meer niet eens eene verbetering zou zijn. Die twee of drie nog vrij zware waterstralen, die tusschen het groen door over den rotswand heenschieten, zijn zoo buitengewoon liefelijk.

En weer hooger: wij moesten over een van die rotsen heen, die dreigend gelijk een bastion in de vallei vooruitspringen, een lange zig-zagweg. En het was, of die hooge muren met ons omhoog stegen, bij elke wending van den weg zagen wij die hooger en hooger worden en het dal in de diepte verdwijnen; het geweldige van het landschap maakte bij iederen stap dieperen indruk op ons, en toen wij op het hoogste punt van den weg waren, wist niemand een woord te zeggen. De indruk was werkelijk van die grootte, dat woorden onmachtig worden om ze weertegeven. Aan de andere zijde even gedaald, en daar stonden we opeens boven den val op eene borstwering van graniet, waarvan wij den voet niet konden ontdekken, hoe wij ons ook vooroverbogen. De zon was juist in den goeden stand om voor ons den regenboog te vormen: diep onder onze voeten zagen wij het schuim hoog opspatten in de schitterendste kleuren, de witte waterstralen verdwenen in een wiegelenden en stralenden regenboog En als wij ons omwendden, zagen wij den horizont gesloten door den wand waarover 700 voet hoog de Nevada-fall naar omlaag schiet: de tweede verdieping van den geheelen val.

Een klein dal scheidt den top van den eenen waterval van den voet des anderen, en bijna aan het eind daarvan stonden de nog niet geheel in puin gevallen overblijfselen van een klein hotel, dat geen goede onderneming schijnt te zijn geweest. Dicht daarbij, bij eene koele bron, gebruikten wij, landelijk op den grond, het medegebrachte lunch - een onnoemelijk aantal sandwiches en eieren. En toen hadden wij de steeds nieuwe ervaring op te doen, dat het afdalen langs zulke paden nog minder aangenaam is, dan het klimmen.

Den volgenden morgen was Mrs. R. dan ook zichtbaar stijf en vermoeid - ‘macht nix’ klonk in eens zoo karakteristiek Duitsch op mijne opmerking daaromtrent, dat wij alle drie al dadelijk aan het lachen waren. Wij stegen dan ook maar weer op, na nogmaals een klein ritje per rijtuig tot aan den voet van den zuidelijken wand om een van de eigenaardige ‘Domes’ te bestijgen. Een paar uur lang stegen wij, eerst tegen den steilen ‘schuttkegel’ op, daarna in eene kloof van dien rechten muur; rechts er in, links er uit, hoek om, links er in, rechts er uit, enz. ad infinitum. En wederom stijgen die loodrechte vlakken met hun diep grijzen toon, hier en daar

wit of zwart gestreept, met ons de hoogte in: bij elken draai van den weg wordt het uitzicht schooner en ruimer.

Eindelijk bereiken wij Glacier-Point. Men denke hierbij vooral niet aan een gletscher. Het is nu eenmaal eene liefhebberij daar te lande, om namen te geven zoo romantisch mogelijk, soms zelfs aan zeer alledaagsche zaken, en vaak geheel ongemotiveerd. Men schijnt niet te gevoelen, dat een romantisch tintje, eene legende, eene overlevering, zich niet laten scheppen, en dat, zonder dezen, romantische namen nogal holle kinderachtigheden zijn. Het is een van de bewijzen, van de vele, hoe men daar het gemis aan eene geschiedenis even pijnlijk gevoelt, als een parvenu het gemis aan een voorgeslacht. En, gelijk van de laatsten sommigen portretten koopen, waarop Ada en Wigbold zoo sprekend gelijken, zoo noemen de Amerikanen hunne rotsen Glacier-Point, Inspiration-Point, Poet's-Corner, Castle-Rock, al kan men hen overigens juist niet van een romantisch karakter beschuldigen.

Met dat al is Glacier-Point een heerlijk uitzichtspunt. Er is een hotel. Wie er ooit gaat logeeren, weet ik niet, maar men kan er wat te eten krijgen, en de veranda doet uitstekend dienst, om een gedeelte van het al te ruime uitzicht te beperken. De blik in de rotswereld is geweldig. Want men ziet daar eigenlijk eerst goed, hoe men reeds midden in de Sierra Nevada is, waarvan de hoogste toppen, kale, grimmige rotsen, van zeer verschillende vormen den horizont aan die zijde geheel innemen. Op een enkel punt meenden wij wat sneeuw te zien liggen, maar men moet toch niet in September reizen, om den naam van dien keten zeer passend te vinden. Juist in het midden van het gezichtsveld, zooals het door een paar schoone groepen van dennen omlijst wordt, staat de ‘Half-Dome’, dat zonderlinge ding, een bolronde rotsklomp, als met een zwaard recht door midden gekloofd. Maar, de andere helft staat aan de overzijde. Hoewel minder duidelijk dan daar, ziet men op meer punten datzelfde verschijnsel, dat er zoo op wijst, dat de geheele Yosemite-vallei maar een spleet is. Wat aan de eene zijde ontbreekt, vindt men aan de andere. Links van den Half-Dome ziet men den daltak met het meertje, dat van hier uit zoo nietig is, maar zoo fraai gebed in het hooge bosch, en rechts den tak met de beide watervallen van den vorigen dag, waarvan wij nu ook zagen, dat zij, trots hunne aanzienlijke

hoogte, maar een bitter klein gedeelte van de geheele hoogte innemen.

Er zijn meer uitzichtspunten in den omtrek. Een daarvan is een stuk graniet, dat horizontaal vrij in de ruimte uitsteekt, en waarop wij ons maar niet waagden. Hier is de blik dalafwaarts even schoon als die uit de veranda naar het gebergte toe is. Men ziet er de scherpste punten, obelisken, naalden, die kantig en kranig uit de vallei recht op rijzen, duizenden voeten hoog. Natuurlijk heeten er twee de ‘Cathedral Spires.’ Maar die naam is zoo gek niet: die tweelingspitsen hebben wel iets van een paar torens. De kathedraal kan men echter slechts met eene gewillige verbeelding ontdekken. Juist toen wij boven waren, kwamen de twee spitsen scherp verlicht uit tegen den hoogen muur er achter, die reeds in de schaduw lag.

Plichtmatig bestegen wij ook den Sentinel-Dome. Uitzicht minder fraai, maar belangwekkend, wijl men hier volkomen in het rond kan zien. Het groene dal daar beneden wordt nu geheel bijzaak, eene nietigheid. Wel kan men overal in het rond boomen onderscheiden, in elke spleet heeft er een postgevat, maar met hun allen zijn ze niet in staat, om den reusachtigen, en van hier uit wel wat treurigen indruk van die rotswereld te verzachten. Zonder het kontrast van dal en waterval, ja, dan is die granietwereld te ernstig, te grauw: het is, alsof dat fijne grijs in eens matter, doffer geworden is. Het drukt u ter neder, dat geweldige van die steenwoestijn, gij denkt aan den aardgeest van Faust..... Waaraan mijne metgezellen dachten, weet ik niet, maar spreken deden zij evenmin.

Trouwens, het is zonderling, maar het graniet was van een ander maaksel dan het overige: het is juist, alsof die ‘Domes’ boven op al het andere gezet zijn. Groote halve bollen, met straalsgewijs loopende naden, waar het graniet veel grofkorreliger is, en met groote kristallen. Ik zou er wat om gegeven hebben, een goed geoloog naast mij te hebben, doch niet een, die Yosemite voor een gletscherbedding verklaart!

Den volgenden morgen reden wij eerst weer terug naar de pleisterplaats, waar wij de vorige maal gegeten hadden en na weder een maaltijd werden wij met nog zes anderen onmiddellijk weer opgestapeld in een ander voertuig, dat helaas zeer nauw en stooterig was, zoodat enkele humeuren er eenigermate onder leden. Heeft de lezer ooit met een char-à-bancs

met vier paarden dwars door den stam van een levenden, staanden boom heengereden? Niet? Dan heeft hij toch gehoord van de sequoia gigantea. Welnu, daarvan staat nog een groep, ‘the Maripose grove,’ niet ver van den ingang der vallei, boomen, die daar al stonden toen het Parthenon gebouwd werd, die misschien jong waren, toen Salomo zijne spreuken schreef.. Uiterlijk gelijken zij het meest op een larix of een thuya, in zoover als een olifant op een kikvorsch kan gelijken. Of men nu op het eerste gezicht zoo getroffen wordt door die reuzen? Neen, men ziet zeer dikke stammen, doch men ziet overal zooveel coniferen van aanzienlijken omvang. En de groote hoogte valt u eerst recht niet op, want ten eerste rijdt men er vlak langs en ziet ze dus zoo in het verkort, dat men de hoogte er van evenmin als van een toren, wanneer men dien niet van een grooten afstand ziet, schatten kan. En dan zijn al de boomen hier zoo verbazend hoog. Neem een den, waarvan de stam bij lange na geen meter dik is, die is al zoo hoog, als in Europa, behalve populieren, nooit eenige boom wordt.

Gelijk bij alles, dat de gewone afmetingen zeer verre te boven gaat, kwamen wij allen eerst langzamerhand tot het besef van het ongeloofelijke dat wij hier zagen. Goed eerst, toen wij weer een stam zagen, die op den grond ligt, wie weet, misschien al sedert den tachtigjarigen oorlog. Dwars over den weg; er is dus een stuk uitgehakt moeten worden. Welk eene hooge poort heeeft dat gemaakt, en wat strekte die doode reus zich te weerszijden ver uit! Daarna stapten wij uit bij den allergrootsten. - Neen, die is toch zóó dik niet, als men zegt; 33 voet middellijn. - Ja maar, als men toch de uiterste punten meêrekent..... loop er eens rond, en tel de stappen eens. - Veel scheelde het niet en wij begonnen al meer achting voor die kolossen te krijgen! De meeste zijn natuurlijk niet meer volkomen gaaf, van weinige is misschien de top geheel voorhanden, maar zie er den top eens van! De takken zijn al dikker dan eenige boom in ons veenland. Hol zijn er ook vele, een van beneden tot boven, zoodat men dien den teleskoop noemt. Maar deze holte is zoo groot, dat wij met ons negenen maar een klein gedeelte vulden van de ruimte er binnen. Toch heeft ook die oude heer nog groene takken.

Eindelijk komen wij er aan een, die midden op den weg staat, zoodat men er een gaatje in heeft gemaakt. Maar het is

een gaatje waar wij doorheen rijden, en als het rijtuig stilstaat, dan zien wij, dat alles binnen den boom staat, rijtuig en paarden op de halzen en hoofden van het voorspan na. Hier moet de wederspannigste zich gewonnen geven: die boomen zijn reuzen! Ten slotte komen wij er weder bij eenen, die op den grond ligt, aan beide uiteinden staat er een ladder tegen aan, en als wij er op wandelen, komen wij tot het besef, dat wij veel hooger zijn dan de hoogte eener kamerverdieping. En dan is van dezen stam natuurlijk de bast verdwenen. Die is alleen meer dan een voet dik: de gleuven en barsten zien er uit als de groeven van een kolom, maar er zijn groeven bij, waar al een flink kind in kan staan. Het is werkelijk eene wandeling van het ondereind tot aan de litteekens der eerste takken.

Of ik overdrijf? Welnu. Er zullen wel in weinig partikuliere huizen in ons land zalen zijn die tien meters lang zijn en evenzoo breed. Men denke zich een boom, die niet of nauwelijks in zulk een zaal zou kunnen staan, en die juist zoo hoog is als de domtoren te Utrecht. Laat mij eerlijk zijn: de hoogste, dien ik zag, was een twintig voet lager, maar er zijn er in Californië van die hoogte.

En na al die heerlijkheid kwam de boetedoening: weer die afgrijselijke rit van tien uren door niet zeer fraai landschap en daarop de nachtreis naar S. Francisco.

Nog voor één uitstapje had ik den tijd, eer ik mij van het heerlijke land met zijn onvolprezen klimaat moest losrukken. Het was naar S. José, een paar uur sporens ten zuiden van S. Francisco. Hoe bemerkt men toch aan de namen dat men in Oud-Spanje is, S. Francisco, S. José, Los-Angelos, S. Diego, zij herinneren alle aan de Spaansche overheersching, die nog maar zoo kort geleden eindigde. Maar als men vergelijkt, wat in dien korten tijd de Amerikanen van die plaatsen gemaakt hebben, met wat de Spanjaarden in een drietal eeuwen deden, dan moet men wel erkennen, dat de eersten een krachtig ras zijn, dat onze achting afdwingt. Op al die plaatsen is van den vorigen toestand zoowat niets over, eene enkele kerk, een kruis, een missiehuis; breede straten met elektrisch licht vindt men thans, waar de Spanjaarden het nooit verder dan een ezelweg gebracht hebben.

Eigenlijk is de zorg roerend, waarmede de Amerikanen die laatste sporen van den ouden tijd in stand houden. Die missie-

huizen, die men in bijna elke stad nog vind, meer of minder vervallen, er is eigenlijk niets aan te zien. Maar de Amerikaan gaat ze zien, spreekt er met piëteit over, koopt er de photographiën van..... Hieraan ligt hetzelfde ten grondslag, als aan de voorliefde voor romantische namen, aan de zorg, om u vooral te doen weten, dat men van een der oude Hollandsche geslachten afstamt. Het zijn alles adelsbrieven, hetzij voor het individu, hetzij voor de geheele natie.

S. José heeft van de Spanjaarden ook nog eene prachtige laan overgehouden, de Alameda, waaraan nu de meeste villa's gebouwd zijn, zoodat het eene zeer schoone wandeling is. Het doel waarmede ik er heen ging was natuurlijk het observatorium op Mount Hamilton, dat den grootsten teleskoop der wereld bezit. Voor het oogenblik, want andere staten zullen dat voorrecht niet lang aan Californië laten. Het beste, het schoonste, dat zou men nog kunnen verkroppen, maar het grootste, dat is niet duldbaar. Chicago trouwens is al bezig een grooter te laten maken.

De rit, vijf uren lang, en vier terug, was ditmaal geene kwelling. De weg is goed. Eigenlijk kon ik volstaan met te zeggen: ‘er is een weg’, want het is de eerste ongeveer, dien ik buiten de steden zag. Weinig stof, flinke paarden, een landschap, dat wel geen buitengewoon treffende punten aanbiedt, maar dat met zijne afwisseling van bouwgrond, wijngaard, boomgaard, en later van bosch, recht aangenaam voor het oog is. Het observatorium gelijkt wel een geheel dorp, zoo uitgebreid zijn de werkplaatsen en inrichtingen; op een anderen bergtop ziet men duidelijk de reservoirs eener waterleiding, maar voornamelijk wordt uw blik toch getrokken door den reusachtigen koepel, gij begrijpt, dat daar dat wonderwerk in verborgen is. Professor Holden, de gelukkige sterveling die zulke middelen mag hebben om de geheimen van het heelal natespeuren leidde mij zelf rond, met onuitputtelijk geduld. De reusachtige kijker is werkelijk een treffend gezicht: ik kon een uitroep niet onderdrukken, toen ik binnentrad in dien koepel, die voor eene groote kerk zou volstaan, en die zoo gemakkelijk draait, of het slechts speelgoed ware. En die groote kijker is met een pink in beweging te brengen, de vloer van den geheelen toren kan op- en neer bewogen worden. Chicago zal heel wat nieuws moeten verzinnen, om nog meer het volmaakte te naderen.

Ik kan aan mijne nationale ijdelheid het genoegen niet ontzeggen van eene bijzonderheid te vermelden. ‘Now I want you to see this’, zeide Prof. Holden, toen wij zoowat alles reeds gezien hadden. En wat was dat? Twee astronomische pendules van de beroemde firma te Amsterdam, die daar stonden, omdat deze verreweg het beste werk levert. Eene Engelsche pendule, door eene der eerste firma's vervaardigd, om met de Hollandsche te concurreeren, verklaarde hij voor ‘very nearly as good.’

Den volgenden morgen vertrok ik naar Monterey, eigenlijk alleen, omdat de lieden in S. Francisco er u toe dwingen. Dàt is nu het paradijs van Californië, en als gij dat niet gezien hebt... ieder weet, wat hier volgt. Het hotel Del-Monte is eene tweede uitgaaf van dat op de Coronado-Beach: het bewijs van de kracht van het geld. Maar ik verkies Coronado-Beach: het klimaat komt er mij voor, nog gelijkmatiger te zijn, het hotel is vroolijker met zijne open galerij en rondom die binnenplaats en de zee is overal. Te Monterey is de zee uit het huis in het geheel niet te zien, en het is nog al eene wandeling om het strand te bereiken, dat dan blijkt niet aantrekkelijk te zijn, want de vloedstroom schijnt daar bij voorkeur allen afval heentedragen. Maar het hotel ligt in een eindeloos park, prachtig aangelegd, met zorgvuldig behoud van het bosch van oude eiken en sparren, dat de natuur er geplant had. Een zondvloed van bloemen, maar alles overbekende zaken, niet, zooals te Coronado-Beach, allerlei schoone uitheemsche planten. Uit eene zijde van het huis is de blik ongeëvenaard schoon. Een doorkijk door het bosch, het zacht glooiende terrein geheel tot terrassen gevormd, met grasvelden en bloemen bezet, aan het eind een vrij groot meer achter de duinen. Dit is in de rondte beplant met eene afwisseling van heesters en pampasgras waarvan de wuivende pluimen zoo schoon afsteken tegen het groen. Aan het eind van het meer een paar schilderachtige gebouwtjes, in de verte rechts de bergen, links de duinen, waarvan het witte zand hier en daar door den mantel van groen heengluurt.

Maar ook dit aangename oord moest ik spoedig verlaten, en weldra ook de terugreis aanvaarden en het prachtige Californië vaarwel zeggen. Het is een rijkgezegend land, en men mag aan dergelijke landen toewenschen, dat zij nooit in slechtere handen dan Amerikaansche vallen, want het moet erkend worden: het is een mannelijk volk.

Ik denk, dat er wel een enkele lezer is, die het geduld heeft gehad, tot hiertoe te lezen, altijd in de hoop, dat ik eindelijk eens aan de Hollandsche nederzettingeu zou komen. Die heb ik overgeslagen in deze bladzijden. Ik heb er enkele van bezocht, en over nog meer hooren spreken. Maar er is al genoeg ellende gesticht door de lichtvaardigheid, waarmede men ten onzent soms geloof heeft geslagen aan wat men van daar ginds komt verhalen. Men zou langer in een land moeten zijn dan een paar weken, om een oordeel te kunnen uitspreken, dat eenige waarde heeft. En Californië schijnt nu eenmaal zoo te verblinden, dat ik zou vreezen, dat, als ik zeide, dat te A. of B. goede grond te koop was, er dadelijk iemand van zou willen hebben.

Het is zonderling. Als iemand in Nederland bij een goeden ouden vriend komt, om hem een stuk land in eene andere provincie te verkoopen, wat doet dan de oude vriend? Hij zal er heengaan, of er een vertrouwd persoon heenzenden, alles goed bezien, de rendementen nagaan, en dan, na wikken en wegen, misschien een bod doen. Als daarentegen uit Amerika iemand komt, dien men niet kent, dan behoeft hij maar de eene of andere landstreek optehemelen, en de koopers strijken als vliegen op de stroop neer en koopen ongezien land, tegen den prijs, dien de man hun verzekert, dat billijk is. Is dat nu de Hollandsche voorzichtigheid, wil ik vragen? De gevolgen zijn ook somtijds treurig genoeg: het zou onkiesch zijn, als ik over den toestand sprak, waarin enkele onzer landgenooten ginds geraakt zijn, zonder andere schuld, dan dat zij tegen de Amerikanen niet opgewassen waren.

Er is in Californië hoogst vruchtbaar land, dit lijdt geen twijfel. Als men op de markten de produkten ziet, dan komt het beloofde land uit uw ouden prentebijbel u voor den geest; men ziet er vruchten, vooral perziken, van fabelachtige afmetingen. Maar zou men waarlijk denken, dat, als iemand van dat prachtige land heeft, hij opzettelijk naar Nederland zou zenden, om het voor ‘billijken’ prijs te verkoopen? Houdt men de Amerikanen voor zoo onnoozel, of voor zoo philantropisch?

Ik heb het al uitgesproken: laat onze jongens maar naar den vreemde trekken. En ik geloof, dat zij erger kunnen doen, dan naar Californië te gaan. Maar laten ze beginnen, met, daar zijnde, goed uit hun oogen te kijken, en betrouwbaren

raad in te winnen, en daarna pas een stukje land koopen. En, als ze dan hun armen willen gebruiken en het beetje hersens, waarop iemand aanspraak mag maken, dan zullen ze licht hun levensonderhoud vinden. Ik zal het niet zijn, die hun meer dan dat beloof.

Maar ook ginds moet gewerkt worden, hard gewerkt, in een klimaat dat naar tropisch zweemt. En, het is zulk een algemeen zwak, te gelooven, dat iemand werkelijk gaarne lichamelijken arbeid verrichten zal, alleen omdat hij voor geestelijken arbeid minder liefhebberij heeft. Wat in meer daagsch Nederlandsch wil zeggen, dat hij op school lui was. Er is wel eenige waarschijnlijkheid voor, dat zoo iemand dit ook in andere opzichten zijn zal, en geef hem dan maar de mooiste farm in de vruchtbaarste streek op aarde! Is het zoo heel verwonderlijk, dat er ook in Californië gewerkt moet worden? Aan sommiger doen zou men het zeggen!

(*Wordt vervolgd.*)

VAN RIJCKEVORSEL.

Dramatisch overzicht.

De voorstellingen van het gezelschap L'OEuvre: Pelléas et Mélisaude. Rosmersholm. L'ennemi du peuple.

Langen tijd heeft het als regel gegolden, dat een kunstenaar, een schilder, een zanger, een tooneelspeler eerst recht tooneelspeler, zanger, schilder mocht heeten, wanneer hij te Parijs wat men noemt de ‘consecratie’ van zijn talent had ontvangen. Men zou bijna zeggen, dat de Parijsche kunstenaars, in het bijzonder de tooneelkunstenaars, tegenwoordig in Holland die wijding komen zoeken, welke zij te Parijs niet spoedig genoeg schijnen te kunnen erlangen. Verleden jaar was het Antoine, die ons in een reeks voorstellingen het belangrijkste van zijn repertoire te genieten gaf en in twee of drie weken ons datgene liet zien, wat te Parijs slechts voor enkele weinigen en met lange tusschenpoozen vertoond placht te worden. Thans is het een ander, van de gewone baan afwijkend tooneelgezelschap, *L'OEuvre*, onder bestuur van den heer Lugné-Poé, die Holland's oordeel komt vragen over zijn kunst, en in stukken van Maeterlinck *(Pelléas et Mélisande)* en Ibsen (*Rosmersholm* en *L'ennemi du peuple*) ons de maat van zijn kunnen geeft.

Pelléas et Mélisande, het verhaal van de schoone Mélisande, van wie men niet weet van waar zij komt, noch wie zij is, die, door Golaud in het bosch bij de bron aangetroffen, door hem tot vrouw genomen wordt, maar in Golaud's halven broeder, Pelléas, den jongen man ontmoet, wien alleen zij haar liefde kan schenken, is zoo eenvoudig en in zijn verloop zoo natuurlijk mogelijk. Het is de oude geschiedenis van de verboden liefde, die ‘wem sie just passirte’ het hart breekt. Het langzaam groeien van deze liefde tusschen Mélisande en Pelléas, die tot het einde toe iets naief kinderlijks

en reins behoudt; de houding van Golaud, wiens argwaan zich uit in een stille melancolie, maar die, wanneer hij de gelieven des avonds in het slotpark te zamen vindt, zijn broeder vermoordt; en eindelijk het sterven van Mélisande, tot het laatste oogenblik zich van geen kwaad bewust, laten bij de lezing een diepe ontroering achter.

Bij het zien vertoonen van *Pelléas et Mélisande* zou die ontroering van het eerste tooneel tot het laatste nog veel levendiger en dieper behooren te zijn. Ik moet echter bekennen, dat ik die gewaarwording, welke een goed gespeeld, treffend drama te weeg brengt, niet van het begin tot het eind van deze voorstelling heb ondervonden, dat ik niet gedragen ben geworden, niet meegesleept door een dramatische strooming, waaraan men niet ontkomen kan.

Wat bij de voorstelling mij diep ontroerd heeft, het zijn voornamelijk diezelfde tooneelen wier dramatisch karakter mij reeds bij de lezing had getroffen: het tooneel, waar Golaud den kleinen Yniold uithoort, hoe Pelléas en Mélisande zich houden wanneer zij te zamen zijn en waar hij, hem optillende tot de hoogte van Mélisande's venster, den knaap laat vertellen, wat hij daarbinnen ziet, waar Pelléas en Mélisande samen zijn; het tooneel der wederzijdsche liefdebekentenis in het 4de bedrijf, waar Golaud de gelieven overvalt en Pelléas doodt; eindelijk, het slottooneel, het roerend sterf bed van Mélisande, die niet weet dat zij sterven gaat, en aan Golaud hare liefde voor Pelléas bekennend, waarin zij niets schuldigs kan zien, met een klacht van medelijden voor het arme wichtje dat zij het leven geschonken heeft, dit leven verlaat, dat haar niets dan jammer gaf. Voor den dramatischen toestand in al deze tooneelen vond Maeterlinck, bij een grooten eenvoud van uitdrukking, in het zangerig proza, waarvan hij het geheim bezit, een dichterlijken toon, die nog lang in de herinnering blijft naklinken.

Misschien zouden ook enkele andere tooneelen een dieperen indruk hebben achtergelaten, wanneer de tooneelschikker, het drama opvattend als een tooversprookje, door lichteffect, door een fraai decoratief, ons het slotpark, den geheimzinnigen ingang van de grot, de vertrekken van het slot voor oogen had weten te tooveren. Maar, buiten een fraai bosch en een rijk tapijt als achterdoek, was alles zoo schraal en armoedig mogelijk: het bosch moest tegelijk als ingang van de grot en als slotpark dienst doen; in het ongemeubeld vertrek in het slot, waar alleen voor den ouden koning Arkel een stoel

werd geplaatst, nam men dit eenig meubel weg en dan stelde het tooneel een onderaardsch gewelf van het kasteel, of iets dergelijks, voor. Nu kon het wel niet anders of de achttien tooneelen van het stuk, telkens door het vallende scherm van elkander gescheiden, moesten, vooral in de eerste bedrijven, den indruk maken van iets zeer onsamenhangends en iets zeer zonderlings, waarvan men moeite had den draad te vatten. Het valt niet te ontkennen, dat wanneer men er eens 'in' is, waartoe voorafgaande lezing een goed hulpmiddel is, er van het drama, zoo goed in de stemming gespeeld, of liever g e s p r o k e n - want eigenlijk spel komt er weinig in te pas, - een eigenaardige bekoring uitgaat. Maar, op gevaar af van voor al te gezond en te dikbloedig te worden aangezien, om *Pelléas et Mélisande* op zijn volle waarde te kunnen schatten, moet ik bekennen, dat ik het onberedeneerd enthousiasme, de bewondering *en bloc* van het stuk, als speelbaar drama, niet deelen kan.

Dat *Pelléas et Mélisande* vol is van symbolen, wellicht in zijn geheel één groot symbool van het menschelijk bestaan, hindert mij niet. Het bevat genoeg algemeen menschelijks, genoeg aangrijpends om, los van alle symbolische beteekenis, belangstelling te wekken. Hetgeen mij bij de vertooning, niet zoozeer bij de lezing, hinderde, is het popperige ervan. Er is iets automatisch in de wijze waarop de personen, om in den stijl van het stuk te blijven, gedwongen zijn het te spelen. Twee of drie gebaren, twee of drie houdingen, twee of drie intonatiën, daarbuiten mag men, met enkele uitzonderingen, niet gaan. De doorloopende klagende melodie der stemmen, het langzame in beweging en gebaren, het naïef verwonderde in de gelaatsuitdrukking brengt iets geheimzinnigs te weeg, waarop men zich een tijd lang met eenig genot kan laten wiegen. Maar dat die bloedelooze menschjes zonder duidelijk geteekend karakter, zonder wil, toch slechts een oppervlakkige, voorbijgaande *charme* wekken kunnen, bespeurt men zoodra zij zich - gelijk het geval is in de tooneelen, waarvan ik sprak - als werkelijke menschen gedragen, als menschen die weten wat zij willen, die door liefde heftig bewogen worden, als menschen, vatbaar voor toomelooze drift en voor diep berouw. Dan stroomt het bloed, dan klopt het hart, dan leeft het drama en leven wij mede met de gebeurtenissen, die daar op geringen afstand van ons plaats hebben.

Dat de artisten van *L'OEuvre* zeer goed de gewenschte stemming wisten te treffen en vast te houden, dat zij zich met ernst en zelf-

beheersching van hun taak kweten, dat hun duidelijk en melodieus spreken ten voorbeeld verdient gesteld te worden, is terecht algemeen erkend. Er is onder hen een veertienjarig meisje, Georgette Loyer, dat met een juistheid van intonatie, een intelligentie en een van-zelfheid spreekt en speelt, waarvan men misschien alleen in Frankrijk een tweede voorbeeld zou kunnen vinden. ‘Waar blijven de knappe kinderen?’ heeft Multatuli gevraagd, en hier is men geneigd te vragen: wat zal er van dit knappe kind worden? Zijn die intonaties voor het grootste deel zelf gevonden en niet machinaal aangeleerd? Men zou het haast denken, wanneer men bespeurt dat de kleine Loyer minder bloedeloos speelt en spreekt dan de anderen, natuurlijker, menschelijker dan hare omgeving. Maar als het dit alles voelt en begrijpt, dan vraag ik weer, en nu met ontzetting: wat zal er van dit knappe kind worden?

Voor de beoordeeling van het tooneelspelerstalent van de artisten van *L'OEuvre* leverde de voorstelling van *Pelléas et Mélisande* intusschen een onvolkomen maatstaf. Daartoe zouden Ibsen's drama's beter gelegenheid bieden.

Er is haast geen grooter contrast denkbaar dan tusschen de kunst van Maeterlinck en die van Ibsen, al heeten beiden symbolisten en al kiezen beiden voor hunne symbolische kunst den vorm van het drama. Bij Maeterlinck is alles zoo weinig samengesteld mogelijk: Maeterlinck's figuren bestaan haast uit enkel omtrekken, hun gewaarwordingen kunnen in twee woorden worden verteld. Bij Ibsen daarentegen is alles ingewikkeld; bij de meeste van zijn drama's moet men een halfduistere voorgeschiedenis kennen om den opzet te begrijpen. Vooral is die tegenstelling groot tusschen *Pelléas et Mélisande* en een stuk als *Rosmersholm*; en niet het minst merkwaardige van de voorstellingen, door het gezelschap van Lugné-Poé gegeven, was de gelegenheid die zij ons aanboden om dezelfde kunstenaars te zien optreden in stukken van zoo geheel verschillenden aard.

Over *Rosmersholm* als drama heb ik een vorig maal mijn indruk meegedeeld. Hoe zouden Fransche kunstenaars zich gevoelen tegenover dit stuk, dat èn door zijn vorm die, gelijk ik trachtte aan te toonen, uit een dramatisch oogpunt onvoldoende is, èn door het onderwerp, het ingewikkeld wijsgeerig probleem dat er in behandeld wordt, zoo ver van hen afstaat? Zouden zij, met hun zin voor klaarheid, het duistere geheimzinnige van den opzet, de *sous-entendu's*

ophelderen, de zielehandeling naar voren weten te doen treden, en zoodoende aan het drama een eenheid en een leven geven, welke wij bij de voorstelling door Nederlandsche kunstenaars erin hadden gemist?

Zeker is het dat wij in de Fransche voorstelling een anderen *Rosmersholm* te zien hebben gekregen, maar of deze *Rosmersholm* nader stond aan dien, welken Ibsen zich gedacht heeft, waag ik to betwijfelen.

In mijne beoordeeling van het drama deed ik uitkomen, dat het groote eischen stelt aan de scherpzinnigheid van de toehoorder, aan zijn talent om toespelingen, symbolisch gedachte uitspraken en teekenen te vatten. Eigenlijk moet men het stuk vooraf aandachtig hebben gelezen en als het ware geheel in zich hebben opgenomen om, bij de vertooning, het in al zijn ziurijke bijzonderheden te kunnen genieten en den vollen indruk ervan te ontvangen. Maar de tooneelspeler mag dan ook die bijzonderheden, die geheimzinnige toespelingen, die zinrijke opmerkingen, welke tot het eigenaardige van het stuk behooren en er zijn bijzondere kleur aan geven, niet alleen niet verwaarloozen, hij behoort ze te doen uitkomen, er relief aan te geven.

Men moet, van het eerste tooneel af, onder den indruk gebracht worden van het geheimzinnige, raadselachtige van de toestanden in het oude Rosmersholm, waar men lang aan de dooden blijft hangen, waar men de kinderen nooit heeft hooren schreien, maar ook nooit heeft hooren lachen; in angstige spanning moet men de onthulling bijwonen van het verleden, dat loodzwaar op dit huis drukt, en in Rebecca West de verpersoonlijking voorgevoelen van die geheimzinnige macht, welke al het onheil heeft gesticht.

En nu moet, dunkt mij, van een Ibsensch standpunt, de grief tegen de vertolking van *Rosmersholm* door het gezelschap van ‘le théâtre de l'OEuvre’ deze zijn, dat de Fransche kunstenaars, met opzet of uit onmacht, verzuimden den nadruk te leggen op datgene, waartegen men uit een dramatisch oogpunt bedenking kan hebben, maar wat niettemin aan het stuk zijn bijzonder karakter geeft.

‘Met opzet of uit onmacht.’ Ik geloof dat hier het een zoowel als het ander in het spel was. Opzet moet het geweest zijn dat reeds, bij het opgaan van het scherm voor het eerste bedrijf, het eerste het beste symbool verdonkeremaand werd, en de witte

wollen doek welke, gelijk men weet, Rebecca om het hoofd zal slaan wanneer zij aan het slot van het drama met Rosmer den dood gaat zoeken, - het ‘symbool van haar levensarbeid’ - door een breikous werd vervangen. Maar, met allen eerbied voor de goede eigenschappen van Mlle. Bady en met waardeering van de schoone momenten in haar spel o.a. in haren biecht en in het slottooneel, om Rebecca West te typeeren, het demonische van haar karakter te doen uitkomen, hare opwellingen van heerschzucht en zinnelijkheid te doen doorschemeren, en van deze figuur een creatie te maken, waarvan de herinnering bij blijft, daartoe bleek zij onmachtig. Bepaald storend was ‘le recteur Kroll’, waarvan de heer Ravet niets terecht wist te brengen; zelfs van een poging tot typeering van dezen fanaticus was geen spoor te vinden.

En wanneer dan, niettegenstaande al dit onvolledige of geheel onvoldoende, *Rosmersholm* een succes is geweest, dan komt de eer hiervan toe aan de zeer merkwaardige vertolking van de hoofdrol, Jean Rosmer, door den heer Lugné-Poé. Dat was een creatie, over wier al of niet Ibsensch karakter men van gevoelen kan verschillen, maar die, op zich zelf, superieur genoemd verdient te worden. Uit het teer blozend gelaat met het glanzend zwart haar, achter de ooren weggestreken, uit de zachte stem, de tengere gestalte, de eenigszins nonchalante, maar toch altijd ongedwongen bevallige houding en stand van het lichaam, uit de beweging van de handen sprak de sympathieke, nobele mensch, die allen zou willen verheffen in dien geestelijken adelstand, dien hij voor zichzelven veroverde, die bet ‘vrede op aarde, den menschen een welbehagen’ wil prediken door zijn leer en zijn leven. ‘Prediken’, want de Rosmer van Lugné-Poé heeft eenige van de karakteristieke uiterlijke gewoonten van zijn vroeger ambt behouden. Zoo zal hij, wanneer hij zijn eerlijke overtuiging met kracht wil uiteenzetten, zich achter een stoel plaatsen, met de handen om de leuning geklemd als om den rand van de preekstoel; zoo is er in de wijze waarop hij de armen uitstrekt en in de beweging van de handen, in het zangerige van de stem telkens het een en ander wat aan den predikant herinnert. Lugné-Poé heeft ons iets zeer schoons te zien gegeven, en al wie hem in deze rol bewonderen mocht zal moeite hebben zich den laatste der Rosmers voortaan onder een andere gedaante voor te stellen dan onder die waaronder de Fransche tooneelkunstenaar hem voor ons deed leven.

In *L'ennemi du peuple*, het derde der door L'OEuvre opgevoerde stukken, voert Ibsen - zoo pleegt men het voor te stellen - wederom zijn eeuwigen strijd tegen de leugen in de maatschappij; maar ditmaal zoo scherp, zoo persoonlijk mogelijk, als nam hij het woord voor een persoonlijk feit, en tegelijk zijn aanval richtend, niet tegen enkele personen of tegen een bepaalde klasse, maar tegen de gansche maatschappij die hij voorstelt als tot in den grond door leugen vergiftigd. Het stuk behoort zeker niet tot de beste drama's van Ibsen. Het heeft al den schijn alsof het gemaakt is hoofdzakelijk om het vierde bedrijf, het bedrijf van de groote volksvergadering, waarin Dr. Stockmann, geprikkeld door den tegenstand, die zijne plannen ten opzichte van de badinrichting ondervonden, dat onderwerp laat varen en, de zaak breeder, hooger opnemend, in een kookende en schuimende improvisatie, den overbluften toehoorders zijn ‘publiek, ik veracht u!’ naar het hoofd slingert. Inderdaad is het meeste van hetgeen aan dat bedrijf voorafgaat enkel voorspel, en het slot van het stuk alleen het noodzakelijk gevolg van Stockmann's uitval tegen de maatschappij.

Een bijzondere aantrekkelijkheid ontleende ditmaal dit boeiende vierde bedrijf van ‘Een vijand des volks’ aan de medewerking van een aantal Amsterdamsche studenten en jonge kunstenaars, die door hun intelligent ‘figureeren’ aan het tooneel een bijzondere, natuurlijke levendigheid bijzetten. Maar de hoofdattractie was wederom het spel van den heer Lugné-Poé. Dr. Stockmann is een idealist, een die door zijn kinderlijk blijmoedig geloof in de macht van de waarheid en door zijn al te naïeve opvatting van de wijze waarop aan die waarheid onder het publiek de overwinning behoort te worden verzekerd, voorbeschikt is om de bitterste teleurstellingen, de wreedste ontgoochelingen te ondervinden. Sympathiek is zijn idealisme, maar tegelijk door zijn naïeveteit een beetje belachelijk; de slotsom, waartoe de ontgoochelde komt: ‘de sterkste man van de wereld is hij, die geheel alleen staat’, is door hare eenzijdigheid alleen reeds veroordeeld. Dat heeft Lugné-Poé voortreffelijk doen uitkomen, en daardoor heeft hij van dat op zich zelf niet zeer belangrijk drama iets zeer aantrekkelijks weten te maken. In zijn voorstelling van Dr. Stockmann geeft hij met beminnelijken humor en groote soberheid tegelijkertijd de critiek van den man, die meent, de groote en kleine leugens in de maatschappij te kunnen omverwerpen enkel door er met geweld op in te stormen. Dat

stormen, die drukte, die verontwaardiging, Stockmann's kinderlijke illusiën, zijn naïef vertrouwen op het gezond verstand van zijn stadgenooten en op de zegepraal van zijn streven, gaf de Fransche tooneelspeler met een natuurlijkheid weer, op een toon en in een tempo, die misschien ook al weer de Noorsche schrijver zich niet zoo gedacht heeft, maar waardoor de vertolking als oorspronkelijke schepping - herschepping, als men wil - zeer hoog kwam te staan.

Van dit alles schijnt de heer Roland de Marrès, die toch zeker vroeger wel eens eene vertooning van *L'ennemi du peuple* door Lugné-Poé zal hebben bijgewoond, niets te hebben begrepen. Anders zou hij zich wel gewacht hebben aan de voorstelling een conférence vooraf te laten gaan, waarin hijzelf als caricatuur van een of anderen letterkundigen Dr. Stockmann optrad. In den tijd van een kwartier werd door dezen literairen anarchist de geheele Fransche letterkunde van de 19de eeuw, alleen met uitzondering van Victor Hugo, afgemaakt, en het tegenwoordig geslacht, met uitzondering natuurlijk van den spreker en zijn vrienden, voor lafhartig en bedorven gescholden. Edelmoediger dan het gehoor van Dr. Stockmann juichte een deel van het publiek den prediker in de lucht, wiens holle redevoering als een galmend gerucht over onze hoofden vloog, luidruchtig toe. Men was dien avond in een goede stemming. Als ik de heer Lugné-Poé was, zou ik echter voor zulk een hulp bedanken. Een artistieke onderneming als ‘le théâtre de l'OEuvre’ heeft geen reclame noodig, en een razende Roeland als Roland de Marrès is in staat zelfs de beste zaak te compromitteeren.

J.N. VAN HALL.

Buitenlandsch overzicht.

December.

- Ik dacht dat zoo iets alleen in den tijd van Focke Simonsz gebeurde, zeide ik.

Vraag wèl excuus, antwoordde de krakende stem van het oudachtig mannetje, het is een vaste gewoonte van ons. Ik vergis me, er kan van een vaste gewoonte natuurlijk geen sprake zijn daar ieder onzer maar zijn bepaalden tijd op aarde verblijft en die kleine tijdruimte een herhaling van ons bezoek uitsluit; - ik bedoelde, we hebben de stellige opdracht tegen het eind van onzen ambtskring onze diensten te gaan aanbieden aan de mannen van wie wij vermoeden kunnen dat zij onze hulp noodig hebben. - Ik kan wel zien, vergeef mij de opmerking, dat gij nog groen in het vak zijt. - Maar overal waar ik me heb aangemeld ben ik dadelijk de deur uitgezet, - dat schijnt de gewoonte te wezen. Men kan mij en mijnsgelijken missen. Ze hebben immers de couranten. *Vieux jeu* hebben ze mij nageroepen, en één vloekte: Allegorie! Eigenlijk heb ik ook niet veel te vertellen.... Zal ik maar plaats nemen? Mijn zeis zet ik liever in den hoek. - Ziezoo nu zitten wij eindelijk. - Er is sprake van geweest dat instrument af te schaffen omdat het symbolisch was, maar ik heb het toch meegekregen op mijn aardschen tocht juist omdat het symbolisch was, lachte het oude manneke.

Hij ging daar voor me zitten met zijn onuitstaanbaar ouwelijk kindergezicht of zijn kinderachtig oudemannengezicht, en wreef zijn magere handjes tegen elkander aan om ze te verwarmen.

Ik zag dat zijn duim verbonden was.

Hij volgde mijn oog.

Heeft niets te beduiden, zeide hij; een simpele schram die ik laatst in de Fransche kamer heb opgedaan bij gelegenheid van: *Messieurs, la séance continue*. Ha, ha, de bom is al half vergeten, maar de phrase blijft. Bravo Dupuy, uw korte speeches zijn beter dan uw redevoeringen van zwaarder kaliber. Komt onder de *mots historiques!* Mijn voorraad is klein.

Maar laat ik den draad van mijn redeneering vervolgen; - ik raak zoo gemakkelijk de kluts kwijt. - Wat won ik u ook weer uitleggen? O ja. Eigenlijk heb ik ook niet veel te vertellen en begrijp ik me best dat ze mij liever niet zien. Ik leuter maar zoo'n beetje. Natuurlijk; de rechte belangstelling voor de zaken kunnen we niet hebben. Wanneer we in de wereld komen is alles wat gebeurt verward voor ons, omdat we het voorafgaande niet weten, en tegen den tijd dat wij er begrip van krijgen moeten wij er uit. Uit de wereld! Wij zijn eénjaars vliegjes!

Bij dit laatste woord deed het dwergje zijn best om een sentimenteel gezicht te trekken. Het was hideus.

Dan heeft de een nog *chance*, vervolgde het grulletje, en de ander heeft geen *chance*. Ik heb onder een ongelukkig gesternte de planken betreden. (De wereld is een tooneel, niet waar?) Het heette Panama voor en na, en het was een duistere boel. Verderop ook geen enkel éclatant feit, iets waar men eens eer mee zou kunnen inleggen.

Maar ter zake! Laat ons methodisch te werk gaan.

Juist op het oogenblik echter dat de grijskop methodisch te werk wou gaan, overviel hem een hevige hoestbui. Het was een gerochel en een gekuch dat ik dacht: het gedrocht zal stikken; Goddank, er is weinig aan hem verloren. Maar de man kwam weer op adem.

Het is al over, zeide hij. Een souvenir van Barcelona! ik had niet naar het theater moeten gaan. De schok was te geweldig voor me, ik ben zeker inwendig gekneusd. Waar waren we gebleven? Ach, we waren nog niet eenmaal begonnen.

Hier haalde het monster een notitieboekje uit zijn borstzak. Hij toonde mij de vergulde cijfers op den voórkant: 1893, en klopte er tegen met zijn knokkels.

1893, dat ben ik, zeide hij.

Hij begon er in te bladeren.

Oorlogen en revoluties! dreunde hij op. Niets om me blij mee

te maken; alles exotisch goedje! In Servië, in Siam, in Afrika, in Zuid-Amerika! poeh! Als 't fondsen waren, zou men zeggen dat ze nauwlijks een paar percenten waard waren. Spreek me van een revolutie zooals van voor honderd jaar, waar ik op vergaderingen van heb gehoord. Dat is pas de ware, die staat boven pari genoteerd in de annalen. Dan loont het nog de moeite om in de wereld te komen; zoo'n historie poseert je voor goed in de achting. Maar dat restje dat ik voor mijn deel gekregen heb...! Kijk, ik mag niet ontkennen dat ik nerveus ben, een beetje hysterisch zelfs...

Deze opmerking ging gepaard met een loenschen blik uit het half dicht geknepen oog.

...en toch ben ik onder het bombardement van Rio de Janeiro door de rua Ouvidor gepromeneerd zoo secuur en zoo voornaam als een rastaquouère die een goed diner in 't vooruitzicht heeft en een partij baccara waarbij hij winnen m o e t . Ça nous coûte si peu et ça nous fait tant de plaisir, zeggen ze daar ginds in Zuid-Amerika, zullen we van avond een illuminatie of een revolutie hebben? In Europa betalen ze voor ons. - En oude juffrouwen in Groningen en Noord-Holland, die van haar renten leven, nemen 's avonds angstig de krant op en wrijven haar brillen af of ze wel goed gezien hebben dat haar Brazilianen al wederom gedaald zijn en kunnen zich maar niet begrijpen waarom de menschen toch zoo krijgzuchtig zijn in Amerika. Ha, ha! dat noem ik eerst de solidariteit der menschheid! Een stroom van sympathie die Ooster- en Wester-halfrond verbindt! *One touch at their pockets makes the whole world kin*. Maar die kogels in Rio de Janeiro, dat was maar wind!

Daarentegen kan ik met niet anders dan met respect van de Maxim-kanonnen in Zuid-Afrika spreken. Hun werking was zeer, zeer bevredigend. Ik stond aan den goeden kant. De Matabele's vielen als musschen. Het was een mooi gezicht. Ik stond aan den goeden kant, achter den wagenburg. De aandeelhouders in Londen betalen het kruit dat verschoten is.

Verder niets interessants..... Wat geharrewar in Marokko en op de grenzen van Siam. Wie zou daarmee voor den dag durven komen? Dan de groote manoeuvres! Maar wat zijn manoeuvres als een oorlog zonder den schrik en de wreedheid die een oorlog pas tot oorlog maken! Om u de waarheid te zeggen, ik had er ook niet op gerekend dat er een groote oorlog tijdens mijn verblijf op

de wereld zou zijn voorgevallen. De menschen zijn daarvoor te zenuwachtig; ik zou het zelf misschien niet uitgehouden hebben. Al die aanslagen hebben mij nerveus gemaakt, zooals ik zeide, en er is zeker binnen in me iets niet in orde.

Neen, dat is geen teleurstelling voor me geweest; ik heb andere tegenvallers gehad, groote, enorme tegenvallers. Daarover straks. Ik houd van methode.

De verouderde sukkel ging voort met zijn notitieboekje door te zien.

Home-ru.... begon hij.

Maar hij hield zich plotseling in, en sloeg een aantal blaadjes om zonder hun een oog te gunnen.

Er zijn grenzen, kraakte hij stil voor zich weg alsof het een overtuiging gold waar niet aan te raken viel, - er zijn grenzen voor wat een onzer aan verveling kan verdragen. En dat alles ter wille van die onfatsoenlijke Ieren. Ulster laat ik nog gelden....

Hier verloor zijn stem zich in een onverstaanbaar gebrom.

De legerwet in Duitschland, de opheffing der Sherman-wet in de Vereenigde-Staten, vervolgde hij, met eentonige stem uit het notitieboekje voorlezend. Verkwikkelijke onderwerpen, waarlijk. Ellenlange speeches, en het resultaat van te voren bekend. De toestand op Sicilië: *latifundia perdidere Siciliam*, ja, ik heb me mijn passage op aarde te nutte gemaakt en een paar klassieke citaten vermeesterd: het groote, onverdeelde, grondbezit heeft Sicilië op den rand van het verderf gebracht. Dit behoort tot het chapiter van de sociale nooden met de strikes, de arbeiderscongressen, het antisemitisme. Dan komen de schandalen, de causes célèbres, eindelijk, op het laatste blaadje, de beroemde dooden.

Hij keek die laatste pagina met een bedrukt gezicht aan, sloot zijn opschrijfboekje met een zucht, stak het bij zich en bleef toen met een uitdrukking van idiote melancolie voor zich staren.

Ik had gehoopt, ... klaagde hij, dat ten minste een van de twee mij niet zou ontgaan zijn en door zijn dood zijn naam zou verbonden hebben aan mijn jaarcijfer. Wat zou het goed geklonken hebben, goed voor mij en voor hem: Gladstone, overleden 1893 of Bismarck, gestorven 1893. Het heeft niet zoo mogen wezen. Wanneer ik met een gevoel van spijt de eeuwigheid inga, dan is het daarom, - omdat dat niet zoo heeft kunnen zijn.

Niet veel zaaks, mijn provisie van doode beroemdheden: Taine,

een professor, Charcot, een professor, Ernst van Saksen-Gerolstein, bijna een professor, en ten slotte Tyndall, alweer een professor: Allemaal professoren! Nu ja, Jules Ferry! die kan desnoods voor staatsman doorgaan. Maar ik had Gladstone willen hebben! griende het manneke.

Een oogenblik dacht ik dat Bismarck toch nog mijn deel zou worden, toen er in Kissingen praatjes over zijn gezondheid liepen. Ik heb mijn oor voor het sleutelgat van zijn slaapkamer gehouden, zoo verkeerde ik in spanning. Echter zag ik al spoedig dat mijn verwachting op niets uit zou draaien. Enfin! Maar op Gladstone had ik vast gerekend.

Ik voelde daarom in den beginne ook iets voor den man. Ik meende: wij tweeën zullen in de berinnering der historie altijd te zamen genoemd worden. Ik was heusch aangedaan toen hij zijn eerste redevoering zou houden. Ik zeide in me zelf: hij brengt het er niet af, of al lukt het hem voor dezen keer, de voortzetting van den parlementairen strijd zal zijn laatste krachten toch ongetwijfeld sloopen. Ik had medelijden met hem en moest mijzelf troosten met het idée dat niemand voor goed hier op aarde geplaatst is. En hij heeft mij bedrogen. Ik merkte het dadelijk, de eerste maal reeds dat hij sprak: die man wil nog niet - naar Patagonië, zooals Salisbury het snedig uitdrukte, toen hij over de mogelijkheid sprak dat Gladstone ... een verre reis zou aanvaarden. Ha, ha!

De kindsche stuipekop lachte kwaadaardig.

Dat is zoo recht een man naar mijn hart, Salisbury, zeide hij. Gladstone met zijn vooruitvliegenden snavel en zijn armengezwaai lijkt voor mijn gevoel precies op den Jan Klaassen van de poppenkast; Salisbury daarentegen heeft het ronde, soliede van iemand die met zijn twee beenen flink op de aarde geplant staat. Gladstone moet altoos iets verstandigs zeggen, maar Salisbury kan leuteren; dat neemt niets van zijn *poids* weg. Ik heb bepaald sympathie voor hem.

Het vale vervallen dwergengezicht klenrde even. Het was zeer komisch om aan te zien. Het manneke richtte zich op aan de soliditeit van zijn held en kreeg iets grotesk-voornaams in zijn houding.

Wat verbeeldt zoo'n Gladstone zich wel, dat hij de samenleving gaat beroeren en er allerlei nieuwe elementen inbrengt? zoo vervolgde de dwerg zijn alleenspraak. Wij hebben hem uitgejouwd,

ik en de andere *snobs*, bij het openingsfeest in Kensington. Het was zijn verdiende loon, hij behoort niet tot ons gezelschap. Wij verlangen geen ideën. Geef ons nonsens, ronde, rollende, voorname nonsens. O wij hebben uit overtuiging naar hartelust gesist en gesard, toen wij hem eenmaal in ons midden hadden, den vredeverstoorder, bij het plechtige openingsfeest waar de voorname wereld heen was gestroomd. De bedrieger!

Stierf hij nog maar - vandaag of morgen! jammerde het manneke dat weer ineengezakt was na zijn opwinding. Hoe graag zou ik hem dan eeren! Maar -

Hij liet zijn beide magere handjes op zijn knieën zakken en knikte met het hoofd heen en weer als iemand die nog geen besluit kan nemen.

Ik ga naar Cornelius Herz, zeide hij plotseling. Zijn naam was een van de eersten dien ik hoorde toen ik ter wereld kwam. Ik mag wel zeggen dat ik met hem mijn loopkring begonnen ben; met hem wil ik dien ook eindigen. Wilt ge wel gelooven, 't is me net of ik met hem verwant ben. Den ganschen tijd van zich te laten spreken zonder een voet te verzetten of een beweging te doen, zijn geheim te bewaren, terwijl niemand weet of er wel een geheim bestaat, doodziek te wezen met de mogelijkheid van een fopperij, en de heele wereld te foppen! Hoe voornaam!

Ik ga naar Cornelius Herz. Adieu.

Bij deze woorden was het onoogelijke dwergje opgestaan. Hij hield zijn lamme ledemaatjes zoo stram als hij kon in tenue en verdween met iets van een zwaai uit de kamer.

Maar voor de deur hoorde ik hem kuchen, hoesten, jammeren, steunen. Ik had medelijden met hem, ik wou hem vragen of ik hem helpen kon en vond hem ineengedoken, samengeschrompeld op de vloermat. ‘Mijn zeis!’ kreunde hij.

Ik reikte het onding zijn symbool aan dat hij in den hoek vergeten had, en daarop leunend, strompelde hij voort met de nieuwe kracht die zijn zinnebeeld hem gaf.

Ik keek hem een seconde na, maar hij draaide, met moeite, het hoofd naar mij toe, gaf me een uijdigen blik om me te zeggen dat ik zijn geheimen niet te bespieden had en beet me toe met zijn heesche kwade stem:

Morituru te salutat!

Moriturus te salutat! verfoeilijke snob, het mocht wat! dacht ik toen ik de deur gesloten had. Zeg liever: moribundus te salutat. Zoo ellendig ging nooit een gladiator den wanhoopsstrijd te gemoet, hij vocht tot het laatst en had het recht een trotsche afscheidsgroet het leven toe te roepen, omdat hij tot het eind zijn eischen aan het leven ophield.

Maar gij versleten en verdorde huls van het jaar 1893, ziellooze pop van den tijdring, gij verstuift in het niet als de opgedroogde droesem van het leven; een ademtocht neemt u op en gij zijt vervlogen, terwijl de levende schakel van het jaar zich afgerond aan de keten der schepping aansluit.

Twee machten zie ik hameren aan uw ring, o wakker jaar 1893, de eene samenpersend behoudend, de andere vooruitdringend, beide in evenwicht.....

Ja, het is een beteekenisvol jaar, 1893, al heeft het niets groots tot stand gebracht en geen handeling van éclat verricht. Het is een oprecht jaar geweest. Het heeft veel miserie aan het licht gebracht, maar het is tegelijkertijd aan het werk getogen om de kwalen te genezen.

Het is een jaar geweest, waarin de maatschappij haar krachten gemonsterd heeft voor den arbeid der volgende jaren. De samenleving heeft haar balans opgemaakt.

Wat is haar bevinding?

Zij heeft de noodzakelijkheid ingezien om hen die ze tot nu toe van het volle genot harer rechten had uitgesloten tot dat genot toe te laten, maar ze heeft ook begrepen dat ze haar krachten door de opneming van die nieuwe elementen zou versterken; en dat zij ze alleen in zoover kon opnemen als haar krachten er door werden versterkt. Geen revolutie; de vormen der samenleving zooals ze zich historisch ontwikkeld hebben zijn elastisch genoeg om den aandrang der omstuimige nieuwe krachten te weerstaan.

Niet alleen echter heeft iedere afzonderlijke staat zijn vraagstukken ten opzichte der verschillende klassen van zijn bevolking, hij moet ook zijn positie innemen tegenover het statengeheel der beschaafde wereld. Ook daarin heeft het jaar 1893 getoond dat er evenwicht bestaat.

Een machtige staat is geneigd zich af te scheiden uit het geheel, zijn krachten te zamen te vatten, en door zijn afscheiding te

domineeren. De Vereenigde Staten van Noord-Amerika hebben het op economisch terrein beproefd, en duur is het te staan gekomen, zooals het jaar 1893 het hun heeft doen ondervinden.

Overal komt die verhouding voor den dag, in de betrekkingen tusschen het drievoudig verbond tot Frankrijk en Rusland, in de betrekkingen tusschen Engeland en Duitschlaud: de samenhang met het geheel equilibreert met de individualiteit der staten.

Er is een nauw verband tusschen het binnenlandsche evenwicht der staten en het internationale evenwicht. De opwaarts strevende klassen sluiten zich bij elkander aan, en zoeken in internationale vereeniging een vermeerdering van macht. Maar ook hier heeft 1893 getoond dat er aan internationaliteit bepaalde grenzen gesteld zijn. Werkstakingen buiten de grenzen van het eene land naar het andere over te brengen is niet gelukt, eerder heeft zich feitelijk een jaloezie van volk tegenover volk getoond.

Overal vinden wij zoo het woord: *evenwicht* op den ring van het jaar 1893 geschreven.

Het jaar? - en wij bedoelen de mannen die in den tijdkring gewerkt hebben en de voorwaarden waaronder zij werkten. Vooraan de leiders, een Gladstone, die de oneindige levensmoed en scheppingslus vertegenwoordigt, een Wilhelm II die het beginsel van het gezag en van den vrede dien het gezag geeft, in Europa ophoudt, een Cleveland die toont hoeveel de vaste wil van één man geldt om het uiteenloopend streven van vergaderingen van menschen richting en bedoeling te geven.

Krachtige mannen voorzeker, en toch is er geen enkele groote handeling geschied. Op het oog een onvruchtbaar jaar, een onbeslist jaar, 1893! Men moet onder de oppervlakte der gebeurtenissen doordringen om in het kampen en woelen der verschillende machten het leven te zien dat dien tijdkring bezield heeft. En daarin bestaat zijn beteekenis en zijn vruchtbaarheid dat die strijd van machten welke elkander in evenwicht houden tot het bewustzijn is gekomen der staatkundige partijen, der maatschappelijke klassen. Een nieuw besef van verantwoordelijkheid heerscht, en tusschen al hetgeen zich voelt *leven* openbaart zich een poging tot aaneensluiting en samenwerking, ondanks verschil van partijen, tegenover de doodende phrase en de voorname of nijdige menschenverachting.

Zoo nadert het jaar als een flink gemaskerd strijder zijn einde:

Moriturus salutat. En wij zien uit naar het nieuwe komende of het eene vervulling zal brengen van wat zijn voorganger maar beloofde. Om iedere wieg is een lichtkrans, ook om de wieg van het jaar. Zij stemt de verwachtingen hoog, zij deelt nieuw leven mede. Want daarop komt het aan, niet op een nieuw jaar, maar op nieuwe, vernieuwde menschen.

B*.

Bibliographie.

Pol de Mont. Claribella. Utrecht, J.L. Beijers. 1893.

Pol de Mont is de ideale dichter, de dichter zooals ‘men’ zich dien voorstelt, maar zooals er in werkelijkheid niet veel zijn. Het schijnt wel of men enkel maar te schudden heeft aan den boom van zijn talent, om de liederen en zangen, van allerlei vorm en kleur, de balladen en idyllen, de ritornellen, rondeelkens en ghazelen, zich in den schoot te zien vallen. Wanneer men de bundels gedichten, achtereenvolgens door hem uitgegeven, wil opnoemen, loopt men gevaar er overteslaan. Het stroomt en gudst bij hem uit de bron, en die bron is zuiver en frisch. Alles klinkt dichterlijk en zangerig; zijn Nederlandsch is een lenige, klankrijke taal, een taal om gezongen te worden.

Anderen gaan dieper, zoeken met grooter zorg naar het dichterlijk beeld, zetten het vers krachtiger, steviger in zijn voegen. Hij zingt, zonder zoeken of hoofdbreken, de melodie, die hem door het hoofd neurt, en altijd is het een melodie, waarnaar het de moeite loont te luisteren.

Een dichter met zulke eigenschappen moet noodzakelijk gebreken hebben. Men zou Pol de Mont een dichterlijk gevoelend, maar streng raadgever ter zijde wenschen, een, die zonder mededoogen schrapte al wat te vluchtig op het papier werd geworpen, te lang werd uitgesponnen, alles waarvan de vorm wat banaal, de uitdrukking, het beeld wat conventioneel, het geheel of de bijzonderheden te weinig verzorgd lijken. Zulk een raadgever zou in den statigen, fraai uitgevoerden bundel *Claribella*, een verzameling van meer dan honderd lyrische gedichten, vooral in het eerste gedeelte, het een en ander hebben laten wegvallen, waar de dichter, rijmend van ‘duister’ en ‘luister’, van ‘harte’ en ‘smarte’, sprekend van ‘harpakkoorden’, van ‘zinsgeneucht’, en misbruik makend van ‘azuur’, beneden zijn groot talent bleef, of gelijk in ‘Als een frissche regen’ de versleten vergelijking tusschen tranen en regen tot thema nam van een gedicht van negen coupletten.

Maar al herleidde men zoo het aantal gedichten tot op de helft, dan bleef er nog een bundel frissche, gloedvolle, dichterlijke en muzikale verzen over, welke het een genot is te lezen. Stukken als: ‘Kent gij het sprookje van den leekebroeder’, ‘Deez' passie kwam’, ‘Is dit mijn leven’, ‘Nu is mijn ziel de weidsche kathedraal’, ‘t Is lang geleên’, ‘Nu treurt mijn liefde als een bleeke bloem’, ‘Ik weet een simpel liedje’, en vele anderen behooren tot de fraaiste proeven lyrische poëzie, die men zich denken kan, en wie den humorist in den minnezanger wil leeren kennen,

leze de 12 zevenregelige *seguidilla's*, die tot opschrift dragen: ‘'t Hí-ja van mijn ezelken’.

Pol de Mont inspireerde op zijn beurt den Belgischen symbolenschilder Fernand Khnopff tot een fraaie teekening tegenover den titel, Claribella voorstellend, hoorende slaan het snel voorbijvliegend, niet meer terugkeerend uur der gesmaakte liefdesmart en liefdevreugde.

Brieven van Multatuli. - Multatuli-Busken Huet. Tweede deel. 1867. Amsterdam, W. Versluys. 1893.

In 1867 schrijft Multatuli ‘Een en ander naar aanleiding van Bosscha's Pruisen en Nederland’, door Huet in datzelfde jaar in een merkwaardig artikel besproken; in 1867 houdt hij voordrachten in België en woont er een letterkundig congres te Gent bij; in datzelfde jaar, werkt hij aan *Vorstenschool*, waarvan hij de voltooide drie bedrijven op verschillende plaatsen voorleest; dan komt hij met Rochussen in aanraking en tracht hij door diens tusschenkomst aanknooping te krijgen met het ministerie Van Zuylen, waarvan hij herstel van het hem gedane onrecht, d.w.z. intrekking van zijn ontslag en herstel in dienst verlangt, tevens in de verwachting dat het ministerie van zijn staatkundig inzicht en van zijn talenten gebruik zal weten te maken in binnenlandsche aangelegenheden voor de, volgens hem, dringend noodige grondwetsherziening, in buitenlandsche aangelegenheden ten aanzien van de houding door Nederland aan te nemen tegenover Bismarck. Zij hebben hem noodig, meent hij. En hij heeft dan ook goede verwachting. Aandoenlijk is het in de brieven aan Tine te lezen, wat hij zich al niet voorstelt van de verbetering zijner positie, die hem in staat zal stellen zijn vrouw en kinderen uit Italië terug te laten komen. ‘Mijn beste Edu en mijn flinke Non zullen ieder een kamertje hebben, goed ingericht. En jij zult vertroeteld worden. Ik denk zoo aan warme kleeden voor je voeten en een prettige kachel die makkelijk aanblijft. En ik verheug me zoo de kinderen te zien eten. En ieder moet een dag zijn keus hebben, en Vrijdags visch. En je krijgt al mijn werken netjes ingebonden’ (Brief van 20 Dec. 1867). Met het oog op die plannen trok Multatuli in Maart '68 van Keulen naar den Haag, doch om in April onverrichter zake naar Duitschland terug te keeren.

Onder zeer veel interessants komen in deze brieven mededeelingen voor omtrent hetgeen Multatuli met de Vlamingen voor had, van wie hij op zijne beurt steun verwachtte. In een brief aan Huet van 14 November 1867 laat hij zich zeer scherp over de Vlaamsche zaak uit. - Zeer belangrijk is in dienzelfden brief zijn critiek op *Vorstenschool*: ‘Ik kan er geen spanning in brengen. De verzen maak ik makkelijk en goed, maar 't stuk kan ik niet maken. In de derde acte is m'n heele intrigue al uit.’ En eenige weken later: ‘Zoo'n drama is een praat-kollegie waar wijsheid in woorden verkocht wordt ... ikzelf roep mijn creaturen toe: gut mensch, schei uit, wij weten 't al!’

Ab-Hurck door Compassione. Firma H. ten Hoet. Nijmegen.

Ook maar den korten inhoud van deze novelle met den zonderlingen titel te vertellen, gaat niet aan. Al volgen de gebeurtenissen elkander geregeld op, het is minder door de handeling, waarvan men zelfs nog een enkel gedeelte (de noodlottige aanraking van Van Beusichem met de kleine Evy) zou willen schrappen, dan wel door wat

men ziele-handeling noemt, dat Ab-Hurck - de novelle zoowel als de dominee, die er zijn vreemden naam aan geeft - de aandacht trekt en verdient. Van liefde, in de gewone en novellistische beteekenis van het woord,

komt er juist genoeg in, om de belangstelling van gewone novellenlezers te wekken, te weinig echter om hen te voldoen. Maar, niettegenstaande dit, is het kleine boek boeiend in hooge mate. Een boek met ziel, warm, enthousiast, met geest, oorspronkelijk en fijn; ziel en geest uitkomend tegen een innig religieuzen achtergond - dat mag ten huidigen dage een niet alledaagsch boek heeten.

Sla welke bladzijde gij wilt op en tien tegen één, dat gij er een oorspronkelijke gedachte, een zinrijke levensbeschouwing, een geestigen paradox in vindt, iets, dat wekt tot denken, prikkelt tot tegenspraak of eenvoudig amuseert. Zelfs het teugellooze, het gezochte, het gewild paradoxale in voorstelling en uitdrukking, dat in Compassione's eerste novelle *Frans Burgstein* zich hinderlijk opdrong en aan den indruk schaadde, neemt men hier zonder te groote ergernis in den koop mee.

Jammer, dat Compassione het noodig heeft gevonden zijn held tot een dichter te maken, wel te verstaan tot een dichter, die verzen schrijft en uitgeeft; en dubbel jammer, dat hij er niet tegen op heeft gezien, die verzen in extenso in zijn novelle op te nemen. In die voor het meerendeel hortende, rammelende versregels vindt men ook wel weer oorspronkelijke en diepe gedachten, geestige paradoxen, maar de teugelloosheid, het gezochte in den vorm maken dat men er niet door getroffen wordt, zooals het, volgens 's schrijvers bedoeling, zou behooren. Dat Clara met die verzen in haar hoofd en op haar schoot aan het droomen gaat, is begrijpelijk, maar wanneer Compassione ook onze bewondering voor die gedichten vraagt, dan is ons antwoord: non possumus!

Reis-impressies.

I. San Pietro.

De zon schijnt in vol licht binnen, in de baziliek, waar de menschen nog weinig zijn: de groote baziliek, wijd en goud, met de gouden stukken vierkant aan hare binnenkoepels, die in de lucht horizontale cirkels ronden, waarop weêr andere cirkels recht staan, als gouden regenbogen. Zoo buigen de cirkels zich langs elkaâr, in perspectief van segmenten en snijdende cirkelbogen, van goud.

Het licht is er egaal, koud, op al dat goud, zonder wazigheid en zonder ziel, zonder mystiek tusschen al die cirkels van overal even fel schittergoud. En koud, boven den bronzen reuzenbaldakijn van gedraaide zuilen, cirkelt de Spreuk zich in blauwe reuzenletters van mozaïek op goud:

Gij, Petrus, zijt een rots en op dien rots zal Ik bouwen Mijne kerk en aan U zal Ik geven de sleutelen van het Rijk der Hemelen....

* * *

Er zijn weinig menschen nog, verloren onder de gouden reuzencirkels. Hunne kleine aantallen verliezen zich, waar ze wachten, waar ze eindelijk, op de ellebogen geleund, wachten aan het hek van planken, dat een gang maakt van de kapel van het H. Sacrament, met een hoek midden de baziliek door, met een hoek naar het zij-altaar, rechts.

En klein is de wachtende menigte, al telt ze duizenden, klein zwart verloren over het marmer, onder de hoog opbuigende koepelingen....

Op enkele afstanden staan de hellebaardiers, telkens twee, in de gang van planken; weinige. Flink staan ze, leunende op hunne hellebaarden, de uniform, rood, geel en zwart; de broek rood wijd, waarover losse gele banden hangen tot de knie, met de nauwere hozen, geel en zwart, tot den voet in lagen schoen. De koperen stormband van den helm, die diep op de oogen rust, sluit nauw aan de onderlip.

Een oude heer, omslachtig, buigt zich over de planken balustrade en vraagt iets, in log Italiaansch, aan een van hen. Hoe Zijne Heiligheid komen zal en van waar en hoe laat.... Kort antwoordt de hellebaardier, vriendelijk toch, tot het hem eindelijk te lang duurt, en hij, korter, zegt:

- Non so questa.... non so.

De oude heer, omslachtig, bedankt den hellebaardier, bedankt hem zéer, omdat het zoo interessant is, niet waar, zoo een interessante dag....

En verlegen, niet wetende hoe te doen, lacht de groote hellebaardier even, en zegt: Si, si, en wendt zich af, verlegen....

De menigte is wat zwarter en dichter geworden, maar dertigduizenden schijnen zij toch nog niet, die menschen aan het hek, in die reuzekerk, die zich reusachtiger uitbreidt, naarmate er meerdere komen....

Door de vrije ruimte tusschen de planken loopen af en aan kanunniken met bonte pelerines, bisschoppen, een enkele kardinaal.... Ze loopen haastig, met een slordige haast; slordig zijn hunne kleederen, vaal, goor, dof, onaanzienlijk. Dat is een bisschop en dat een kanunnik en dat is een kardinaal, wijst men elkaâr, want hen aanzien, dat ze het zijn, doet men niet. Dan heeren in rokken, met ceremoniekettingen om den hals en choorjongens, in het zwart met vuile, witte choorhemdjes; af en aan loopen ze: één brengt er, lachende, een hoop witte hemdjes in zijne armen ergens weg, en haast zich....

De groote hellebaardier heeft het warm onder zijn drukkenden helm en ligt dien even op, met een zucht.

En men wacht. Dames, in het zwart, kanten voiles over het hoofd, zitten op vouwstoeltjes, aan het hek, te wachten. Andere dames dringen op, bonter gekleed, binocles in de hand. Hier en daar, tegen het massief vierkant der zuilen aan, ligt em and te bidden, in vrome verliezing.

En geene emotie is in het wachten. Onder de reusachtige

gouden cirkels, aan het plompe, houten hek, dat een gang maakt, is alleen een zacht dringen, een zielloos zich opstellen, om te zien....

Eindelijk. Een optocht wil zich vormen: de vuile choorjongens, lachende, giechelende, peuterende in hun neus, slecht gedrild door een pater, die geen orde houden kan.... De heeren in rok, de bisschoppen, ordeloos, wachtende op elkaâr; misschien nog anderen: een paar kardinalen. Maar men ziet niet meer, want eéne stem begint er eene lange fraze van eentonig gejuich, waarin het: Evviva il Papa-Re, opklinkt en andere stemmen, zwak, juichen meê....

En alle oogen zien met gulzigheid naar den verguld-en-glazen draagstoel, de portantina, gedragen door dragers in livereiën van gebloemd rood Utrechtsch fluweel, die aan ouderwetsche kanapé's doen denken...

* * *

De hellebaardiers staan recht en salueeren met de wit katoenen hand. In den draagstoel schemert zichtbaar de gezetene gestalte van den Paus, oud-tenger, in het wit, de witte kalot op de grijs-witte haren, het hoofd buigende links en rechts en de handen naar de menigte rechts en links heffende met het gebaar der zegenende vingers. Het gelaat is oud-fijn, wasbleek, van eene effene wasblankheid, zonder vele zichtbare rimpels, zonder dien van de neus om den mond heen gegroefden grijnsglimlach der portretten en platen. Want de glimlach is maar even; over het gelaat wasemt eene benevolente glimlachende zachtheid, en het oog, met diep-in gloeiende intelligente vonk, wendt overal heen zijn innigen blik, met iets van liefhebben en weemoed, over de juichende getrouwen.... En navrant is dit: die Majesteit der Katholieke Kerk, toegejuicht, maar omgeven door Zijne onwaardige, onplechtige, slordige cortège: de vuile choorjongens, de gore kanunniken, de leelijke dragers, gaande tusschen de planken, die een hek vormen....

* * *

Gaande voorbij het Hoogaltaar onder den bronzen reuzenbaldakijn, met de tombe van St. Peter, waar om rouw over

het wereldlijk gezag, de mis nauw meer gelezen wordt; gaande, om rouwe, zonder wierook, de kardinalen zonder hunne slepende plechtgewaden, gaande zonder de wuivende schaduwen van veêren-waaiers, gaande zonder al den splendeur van vroeger, toen de Heilige Vader gedragen werd tusschen een dichte haie van hellebaardiers en niet tusschen een leelijk hek van onversierde planken.

* * *

In de kapel van het transept, rechts van het verweduwde Hoogaltaar, is de menigte der dertigduizenden opgedrongen, benauwd vol, aan weêrszijden van het hek; de menschenlucht hangt er, zoet en wee.... En in het choor zingen nu de zangers der Sixtijnsche kapel, matweg, zonder extaze....

Ontzettend wijd en hoog schijnt de kerk, achter leêg verlaten; de zijkapel eene kerk op zichzelve; de Paus niet te zien, vergeefs gezocht door binocles in weifelende handen voor reikhalzende gezichten.

Op het altaar daarginds, ver, verweg, tegen de vaag schemerende martyre van den H. Erasmus aan, niets dan een kruis en, aan weêrszijden, drie kaarsen. De priesters-ceremoniemeesters nemen er de misgewaden en gaan er meê de trappen af, om ze den Paus te bieden. En de Opperpriester verrijst eindelijk, zichtbaar nu boven de oogen der menigte, in de gouden kazuifel, de witte kalot op de witgrijze haren en voorzichtig, langzaam plechtig doen zijne handen de gebaren, die heiligen.... Kleintjes klinkt de bel en klinkt weêr en de menigte knielt, dicht in elkaâr gedrongen....

En niet, zooals vroeger, daveren er boven den koepel bazuinen den hemel toe, en vermelden het oogenblik, dat de Hostie omhoog is gebeurd, en niets is te zien door het zwart der knielende menigte, tot de bel weêr klinkt, en ze rijst....

* * *

Het kruis en de zes kaarsen zijn weggenomen en een vergulde armstoel wordt er op de zelfde plaats, op het altaar zichtbaar. En de Paus is er nu gezeten; in de verte gaat iets om van het aanbieden van een groot, wit vierkant plakkaat, een adres: aan beide zijden der kapel zijn de verschillende societeiten opgesteld, met hare vanen: op haar verzoek was

het, dat Zijne Heiligheid deze mis vierde.... En er gaat, vaag, in de verte iets om van het buigen van ruggen en men raadt den voetkus; dan rijst een heer, die het adres voorleest, op zij van den Paus; met luide galmingen klinkt telkens zijne stem....

Eene vermoeidheid schijnt den Heiligen Vader neêr te breken. Het hoofd hangt diep op de borst, en heft zich, nerveus, in eens op; nerveus steunt de rechter dan het hoofd en de linker daarna, alsof het hoofd moê is en niet weet waarheen.... Dan vallen de beide armen slap en de handen hangen af van de leuningen van den gouden stoel, alsof die zwakke handen het opgeven het moede hoofd te steunen....

En groot is hierna de verwondering, als - het voorlezen geëindigd - eene resurrectie den Paus bezielt; hij zich recht heft in den zetel en antwoordt, en van zijne stem is geen klank te hooren, maar krachtig, energisch, slaan de gebaren zijner gesterkte handen, slaan ze rechts, links; overtuigend knikt het grijze hoofd meê en met iedere beweging onderlijnt hij zeker wat hij zegt, in dankbare aandoening om hun aller liefde....

* * *

En daarna wacht men, lang, eindeloos lang. Te zien is niets meer en wat er eigenlijk gebeurt is iets geheimzinnigs, iets alleen voor ingewijden.... Want de halzen rekken zich en de binocles willen kijken, maar te vergeefs.... En men loopt in het rond door de kerk; de Pauselijke gardes ook loopen wat rond, zacht glimlachende pratende....[1)]

Op de balustrade van het Hoogaltaar zoekt men te zitten, stijf van het lange staan.... En het wachten heeft iets, dat van streek brengt, omdat men niet meer weet hoe en waarom....

Tot eindelijk een gejuich weêrklinkt, zakdoeken en hoeden wuiven.... Nu niet in den glazen draagstoel, maar op den gouden zetel wordt de Paus teruggedragen... En vol juichen de Evviva's op, met een enthouziasme vol overtuiging, en eene

1) Redevoeringen volgden. De prezidenten der verschillende Katholieke sociëteiten werden toegelaten tot den Handkus. Dames van de Romeinsche aristocratie boden een rijk verlucht perkamenten adres aan, in gouden doos.

diepe emotie siddert door allen heen, die daar juichen, als de Priester, in het wit, met den rooden mantel, die even over de knie drapeert, nadert, en de zegen over hunne hoofden neêrvalt van de twee vingers, die zich beurtelings heffen, links en rechts.... Aan een dier wassen vingers - een witte handschoen dekt de halve hand - schittert de groote ring met flonkerenden steen....

En de emotie is zoo innig waar, spontaan gevoeld, op dat oogenblik, als de dragers nog éenmaal stil houden, - voor de deur der kapel, vóór het heengaan - en de Paus zich nog éenmaal buigt, rechts en links, en voor de láátste maal de zegen neêrvalt, dat zij weenen en er een oude bedelaar, goor bruin en bevend vuil, uitbarst in snikken, die stotteren door zijn laatsten juichklank heen....

De jongelieden der societeiten, die vroegen om de Mis, storten, in extaze, zich nog éénmaal naar de deuren der kapel....

Maar de Paus is verdwenen. De groote middenpoort der baziliek opent zich. Het zonnelicht, het leven daar buiten, vloeit binnen....

En de menigte, zwart, zwermt uit en stroomt, als in cascades van menschen, over de trappen heen, in de piazza...

Rome, 17 Dec. '93.

II. Annonciatie.

In de Oostelijke galerij der Uffizië schittert ze als een straal van goud, de Heilige Boodschap van Simone Martini en Lippo Memmi, van Siena....

* * *

Neêrgedaald is juist de Engel, verrassende de Maagd, waar ze zat op haren ivoor-ingelegden zetel, - achter zich een doek van goud -, haar gebedenboek nog in de vingers....

Toen de Engel daalde, heeft zijn glans alles overstraald en goud gemaakt. Want eén gouden licht heeft de architectuur van de maagdelijke kamer overschitterd, en de atmosfeer is er geworden als een atmosfeer van goud, zichtbaar stofgoud, of de trillingen van de lucht zichtbaar zijn geworden en goud. Goud, maar etherisch goud, en niet goud van metaal, maar goud van engelglans, ronden zich nu de drie bogen der kamer. En in het midden der middenste boog daalt de geaureoolde duif van den Heiligen Geest al neer in een krans van hemelduifjes, tweevoudig gewiekte toovervogelen met cherubijnengezichten....

Op de knieën is de Engel neêrgezonken, de Engel uit zijn mystieken fabelhemel, in zijn goudblauw brokaat, dat goudt in zijn eigen licht maar diep donkerblauwt in de plooien van zijn kleed. Banden, met heilige spreuken bestikt, hangen om hem neêr.... Juist is hij neêrgezonken, geene seconde geleden, want hoog nog en pas even toegevouwen staan zijne ranke vedervleugels, en zijn roodbruingouden mantel, waarvan hij twee einden om zijn hals bond, fladdert nog met één slip in de lucht, in de allerlaatste windbeweging van zijn engelvlucht door sferen.

Lang, bleek en fijn is zijn gelaat, en zijne half toegesloten oogen onder even opgaande wenkbrauwbogen geven iets voornaam chineezigs aan zijne schoonheid, als was hij een jonge mandarijnenzoon, maar blond toch golven zijne haren waarom zich een krans van olijvenbladeren wijd-uit heen-rondt: een juweelen sieraad, als een kleine diadeem, houdt dien op zijn voorhoofd vast.

Zijne eene lange, fijne hand heft een olijventwijg; van zijne andere steekt hij den wijsvinger op, als vraagt hij aandacht....

En nu opent hij de lippen en spreekt hij zijne woorden, die als een mirakel, goud zichtbaar worden in het stofgoud der heilige kameratomsfeer, en goud gaan naar de jonkvrouw toe...

Goud, door de leliën heen, die hoogslank bloeien in een gouden vaas, tusschen hen beiden, engel en maagd:

Ave, gratia plena, Dominus tecum...

* * *

Heel even maar is Maria geschrikt alsof een heilig voorge-

voelen haar reeds doorsidderd heeft en de Heilige Boodschap niets is, dan wat zij verwachtte... Gezeten is ze gebleven op haren ivoor-ingelegden zetel, - achter zich een doek van goud -; maar zij is wat gedeinsd, schuchter even huiverend in elkaâr. De eene hand houdt nog het boek tusschen de bladeren, als om het nog niet uitgelezen blad niet te verliezen; de andere klemt den donker blauwen mantel die ook het hoofd omgeeft, wat dichter aan de open hals.

En die blauwe mantel, arabesk omboord, omgiet geheel haar heilig lichaam; omlijst haar gelaat, zustergelaat van den Engel, zacht chineezig als van een mandarijnendochter, met de oogen, toevallend onder zware leden en hoog opgaande brauwen; de lange neus, de neêrgetrokken mond; - die mantel, kuisch, houdt haar geheel omgoten en laat maar even zichtbaar het roode onderkleed...

Reeds straalt de heilige krans haar om het hoofd. Een medelijden kijkt onder op uit den blik van den Boodschapper, als weet hij reeds van hare smarten, die komen zullen.... Maar zij neemt aan in vrome resignatie en zonder hoogmoed, neemt alzoo aan, omdat zij voorgevoelde - niet hare smarten nog, maar wel de Annonciatie, gezegd in gouden woorden van mirakel, gaande door engelschittering, die alles overglansde:

Ave, gratia plena, Dominus tecum...

* * *

In de Oostelijke galerij der Uffizië schittert ze als eén straal van goud, de Heilige Boodschap van Simone Martini en Lippo Memmi, van Siena.

Florence, Oct. '93.

III. Pincio.

Op de balustrades, de treden van de groote Scala della Trinita de' Monti - de trap, die naar de Piazza di Spagna neêr-

treedt - slenteren de modellen, of liggen ze languit, lui.

Jongens - zwarte oogen, zwarte haren - in hunne Romeinsche-Campagna-dracht, blauw en roodbruin en gelapt, op den puntigen hoed een geknakte pauweveêr.

Lui liggen ze; ondeugend gaan hunne zwarte oogen naar de vreemdelingen, die boven wandelen, als zeggen ze: je kijkt naar ons, je vindt ons mooi en wij, wij eten onze china's-appelen: de zon schijnt warm, gemakkelijk is het leven....

In de zon geuren de gouden vruchten, de china's-appelen en mandarijnen; achter de stapels zitten de verkoopers op den grond.

Een enkele vrouw, met zuigend kindje aan ontbloote borst; een paar meisjes met vierkanten hoofddoek, reikende hare bloem; een oude, grijze man, in ruimen, bruinen plooimantel, net een patriarch of een profeet. Maar meer de jongens en de kinderen; de kleine dreumessen - nauwlijks kunnen ze loopen en bieden ze hun lucifers - de dreumessen in wat gelapt oud bruin fluweel en het hemdje slippende uit een scheur van het fluweelen broekje, expres zoo, om de schilderachtigheid.

En bijna Moorsch doet de Trinita de' Monti, roomgeel met twee torens tegen de blauwende late middaglucht; terwijl zoo sterk als een aroom van zonvitaal leven, de china's-appels geuren....

* * *

Naar de Pincio toe stevenen de wandelaars, de rijtuigen, bont in strooming van kleuren. De rijtuigen met de paarden, trappelend en glad van huid en met de gecambreerde koppen, met de wirlende gele en roode spaken der wielen; in de rijtuigen de kleurige dames, de bonte kindermeiden, frisch en blozende lachende, de breede bonte linten gestoken op het zwarte haar met groote, zilveren spelden, die staan in aureool; en lachende houden zij de teere kinderen op, de rijke-lui's-kinderen, als pakjes witte kant....

Onder aan de viale's en terrassen van den Pincio koepelt de groote stad. Eerst, ruim, en vlak beneden, de Piazza del Popolo, met de obelisk en de waterspuwende leeuwen, de groepen beeldhouwwerken, de granieten kolommen en de bronzen trofeeën; een ange, eenzame weg, grijzig, schiet recht weg naar St. Pieter,

de opwelvende reuzenkoepel, naar de gevangenisachtige vierkantmassa van het Vaticaan, aan het eind, in de verte. Links, aan de Piazza del Popolo, de koepels harer beide kerken - Santa Maria rechts - en achter die koepels, verder en verder weg, wijkende naar de verte, de koepels en de koepels altijd, de ronde en de ovale en de plattere koepels, de zee van koepelende kerken....

En achter die kerken en koepels en torens de violetvale Campagna, terwijl de heuvelenkling met de cypressen van den Monte Maria en de pijnen van den Janiculus - parapluie-achtige boomen, klein in de verte, - den horizont stremmen....

* * *

Eu rond, als een gouden bal, verblindend wie uitkijkt over de stad, hangt de zon in de wolkenlooze lucht, het transparente ether, limpidener naar het Oosten toe, wit brandende, nu ze daalt, en straks achter de daken verdwijnen zal....

* * *

Of... nevelen zweven over, drijvende doorzichtige vaalheden, die vullen de straten en afstompen de duizenden koepelingen, en zich in de verre perspectieven opstapelen tot meer melkachtige wezenlijkheden, als spoken, die belichamen....

* * *

Dan is het einde.... maar hangt nog de zon, dan schittert de Pincio bont, en onder, op zijn vialen, boven op zijn terrastuin, fonkelen de palmen en mimosa's zuide-achtig in de laatste schijnsels, flonkeren de cactussen en aloës, blauwgroen met weêrflikkeringen van brons en metalen; en de herfstplatenen, vol bladeren van effen goud, klateren hunne gouden tinten aan tegen den limpiden blauwen hemel....

* * *

Dan schittert de Pincio bont, onder zijn bonte boomen, goud en groen; en de wielen der rijtuigen, de linten en spelden der minnen, de pluimen en uniformen der muziekanten, de sou-

tanes der seminaristen - rood, blauw, paarsch, - de pijen der monniken, - de Capucijners bruin, en wit de Benedictijners, - wirlen kaleidoscopisch door elkaar; bont, maar klein bont, terwijl de stad zich beneden uitbreidt, koepelend en reusachtig....

Rome, Jan. '94.
LOUIS COUPERUS.

De wederopluiking van het Katholicisme in Noord-Nederland, omstreeks den aanvang der XVIIe eeuw.[1)]

II.

Buiten de grenzen van ons land, in Duitschland vooral, had het katholicisme den doodslaap, waarin het had schijnen te verzinken, van zich afgeschud en was blijkbaar tot een nieuw en krachtig leven ontwaakt. Het Concilie van Trente had dat nieuwe tijdvak geopend en ingewijd. Zijn decreten hadden tweeërlei strekking; zij schaften tal van misbruiken af, die den geloovigen zoowel als den ongeloovigen aanstoot hadden gegeven, en herstelden de tucht in de kerk onder het versterkte monarchaal gezag van den Paus. Maar zij stelden tevens de leer der kerk opnieuw vast, geheel in den geest der aloude overlevering, en onderscheidden haar op het scherpst van de nieuwe leeringen, door de protestanten op het uitsluitend gezag van den bijbel gegrond. Voor het onderwijs en de opleiding van aanstaande geestelijken, die de leeken van dien vernieuwden ouden geest doordringen zouden, werd gezorgd door de stichting te verordenen van seminarieën in alle diocesen. In de ordengeestelijken, met name de Jesuieten, bekwam de wereldlijke geestelijkheid bovendien voortreflijke medearbeiders, die als mededingers tevens haar ijver zouden aanvuren en het centraal gezag van Rome over de plaatselijke invloeden doen zegevieren. Duitschland, waar in den aanvang der eeuw de opstand in de kerk was uitgebroken en zijn snelste vorderingen had gemaakt, was thans aan haar einde het tooneel, waarop het verjongde ge-

1) Zie *De Gids* van Januari.

zag zijn beste krachten richtte, om het reeds in zichzelf verdeelde en verslapte protestantisme ter neer te werpen. Paus Gregorius XIII (13 Mei 1572-10 April 1585) wijdde zich vooral aan die taak. Uit het door hem hervormde C o l l e g i u m G e r m a n i c u m keerde voortaan jaarlijks een schaar van voortreflijk gevormde en bezielde jonge geestelijken naar het Duitsche vaderland weder, en in wedijver met hen stichtte de Jesuietenorde aan telkens nieuwe plaatsen een aantal collegiën. De gemeenschappelijke arbeid in den Duitschen wijngaard droeg aanvankelijk overvloedige vrucht.

Onder het jonge Nederland waren er omstreeks 1580 nog niet velen, maar toch enkelen reeds, in wier aderen het nieuwe leven bruiste, en die blaakten van verlangen om uit de puinhoopen, waarin zij ter neer lag, de vaderlandsche kerk met nieuwen luister te herbouwen. Als zoodanig een wordt ons Sasbout Vosmeer beschreven. Uit twee patricische geslachten, de Vosmeer's, waartoe zijn vader, en de Sasbout's, waartoe zijn moeder behoorde, in 1548 te Delft geboren, had hij zich, evenals zijn minder begaafde broeder Tilman, van zijn vroege jeugd af voor het priesterschap bestemd gevoeld en als aanstaand geestelijke geleefd en gedacht. Zestien jaren oud was hij te Leuven, een poos aan het Jesuieten-college aldaar, gaan studeeren en had er den graad van licentiaat in de godgeleerdheid verworven. In 1572, weinige weken voordat de geuzen Den Briel verrasten, werd hij tot priester in St. Maarten te Utrecht gewijd, maar keerde spoedig naar Leuven en naar de studie terug, om daar te blijven totdat in 1579 de burgeroorlog ook de Akademiestad in roer bracht. Toen week hij eerst naar Keulen en verder naar Rome, waar hij gelegenheid gevonden schijnt te hebben om zich en zijn verdiensten aan sommige hooge prelaten bekend te maken. Want het zal wel op aanbeveling uit de hoofdstad der Christenheid geweest zijn, dat in 1582 Johan van Bruhesen, dien wij als Vikaris generaal van het opengevallen aartsbisdom van Utrecht leerden kennen, zich genegen toonde om de waardigheid die hij bekleedde, en de taak waarmee hij belast doch waartegen hij niet opgewassen was, aan den jeugdigen Vosmeer over te dragen. Na eenig tegenstreven, wordt ons gezegd, nam deze het volgende jaar de opdracht aan, en op Palmzondag van 1583 kwam hij in zijn vaderstad, Delft, zijn grootsche taak aanvaarden. Een jaar later werd die taak

nog uitgebreid en verzwaard, daar de bisschop van Middelburg, Jan van Strijen, die voor de overwinnende ketters uit zijn diocese naar Leuven de wijk had genomen, insgelijks zijn bevoegdheid voor zooveel hij mocht op de schouders van Vosmeer overlaadde. Men erkende blijkbaar in hem den man dien de tijd vereischte.

In zijn openbaar leven komt hij ons niet voor als iemand van bijzondere geleerdheid, ook niet van bijzondere bekwaamheid. Hij schijnt ons veeleer bekrompen van opvatting en kwalijk in staat om zich naar de omstandigheden waaronder, en de personen met welke hij werken moest, te schikken. Maar wellicht maakten zijn eenzijdigheid, zijn gehechtheid aan eigen inzicht en eens genomen besluit, zijn onbuigzaamheid en regeerzucht hem te geschikter voor den arbeid, die in de aan alle tucht ontwende en als uiteengevallen kerk van Noord-Nederland vooreerst te verrichten viel. De eigenschappen, die bovenal vereischt werden, bezat hij ontegenzeggelijk in hooge mate. Hij leefde voor niets dan voor de kerk; voor haar was geen arbeid hem te zwaar, geen opoffering te groot; en hij bezat de gaaf om de geestdrift, waarvan hij blaakte, over te storten in het gemoed zijner ondergeschikten. Zijn zelfverloochening, zijn werkkracht waren voorbeeldig; zijn moed en zijn hoop op een betere toekomst bemoedigden de kleingeloovigen; zijn persoon boezemde vertrouwen in. In korten tijd had hij zich met de over de gansche diocese verspreide priesters in betrekking gesteld, de sedert lang verscheurde banden weer aangeknoopt; allen gevoelden onverwachts dat zij te zamen weer een hoofd boven zich hadden, dat hen vereenigde, een wil die hen bestuurde en desnoods tot plichtvervulling dwingen zou. Het voorbeeld van toewijding, dat de jeugdige Vikaris gaf, beschaamde de zelfzucht en kleingeestigheid, die onder de ouderen van jaren maar al te gewoon waren. Hij, een vermogend man, diende op zijn eigen kosten en leefde zoo eenvoudig, zoo sober, dat hij overhield om anderen mee te helpen. Een nieuwe geest, zijn geest, was spoedig in de geheele priesterschap gevaren, een nieuw leven voor de katholieke kerk gewekt.

Wij zouden wenschen dien plotselingen ommekeer, die ontegenzeggelijk plaats greep, beschreven te zien door onzijdigen. Maar niemand, behalve hem die er den stoot toe gaf, gewaagt er met eenige uitvoerigheid van. Bij gemis aan anderen moe-

ten wij dus Vosmeer zelven het woord geven. In zijn reeds meermalen door mij aangehaalde I n s i n u a t i o van 1602, te Rome geschreven en voor den Paus bestemd, verhaalt hij als volgt:

'Toen ik in de week voor Paschen van 1583 in het land kwam vond ik het volk zonder leidsman, de kudde zonder herder; zeer velen echter willig om het geloof en de tucht der kerk aan te nemen. Op vele plaatsen waren pastoors gebleven; zij durfden echter hun plichten niet waarnemen, en zagen aan dat de gemeente ronddoolde, en de meest ongeschikte lieden, door geen gezag geroepen, de sacramenten bedienden. Uit die oorzaak vloeiden velerlei verkeerdheden voort, daar de ingedrongen priesters, meestal ordengeestelijken of monniken, alles aan het volk veroorloofden, dispensatie verleenden in de verboden graden van bloedverwantschap en, zich met de boosheid van den tijd verontschuldigende, vrijheid gaven om voor kettersche predikanten huwelijken te sluiten en hun de zuigelingen (ten doop) te brengen; welke lieden zij dan naderhand met de kerk weer verzoenden.

Zoodra ik mij vertoonde hield plotseling die wanorde op. Allen namen tot mij, als hun hoofd, hun toevlucht; zeer velen vatten weder moed; velen verzaakten hun levenslange afdwaling. Het aanzien der kerk, de tucht, de gehoorzaamheid herleefden.

Uit deze eerste vruchten van mijn arbeid ontwarende dat de hand Gods met mij was, breidde ik mijn bemoeiingen meer en meer over alle kerkelijke aangelegenheden uit; in gelijke mate namen mijn gezag en de liefde voor mijn persoon bij de gemeente gestadig toe.'

Een eerste gevolg van het aangevangen herstel was de bekeering van vele ketters, de aanwas der katholieke gemeente, die weldra priesters te kort kwam. In plaats van dezen traden met goedkeuring van den Vikaris voorloopig leeken als lezers en zendelingen op, die de godsdienstige bijeenkomsten leidden, er in voorlazen en voorbaden en tot het houden van vasten en andere kerkplichten vermaanden. En van stonde aan was de Vikaris ijverig in de weer om jongelieden, die voor het priesterschap waarlijk roeping gevoelden, op te leiden in eenvoud en tucht in daartoe aangewezen huizen, onder opzicht van een priester en van een onderwijzer, en uit een gemeene beurs, die door de ouders der jongelingen en ook door belangstellenden gevuld

werd. Behoorlijk voorbereid werden zij vervolgens naar Leuven ter studie gezonden, helaas nog niet naar een eigen Noord-Nederlandsch seminarie, aan welks stichting echter reeds ernstig werd gedacht.

‘Een groote verandering voorwaar (zoo besluit de Vikaris) in den toestand, dien ik bij mijn aankomst vond. Niemand diende toen het altaar om niet; voor alles werd geld gevorderd; het volk werd uitgezogen en de priesters namen om gewin hun dienst waar. Dat wangedrag heb ik dadelijk gestuit, niet slechts door zelf het voorbeeld te geven van om niet te dienen, maar door ook uit mijn middelen in de behoeften van vele mededienaren te voorzien, waartoe ik een groot deel van mijn bezittingen te gelde maakte, verder door aan allen in te scherpen, dat meer te verlangen dan voedsel en kleeding het kenmerk van den huurling is, en eindelijk door den geloovigen te verbieden iemand als priester te erkennen, die niet van een getuigschrift van mij voorzien was.’

Met dit laatste doelt Vosmeer op een euvel, dat hem in 1602 reeds hevig hinderde en mettertijd nog veel meer verdrieten en ergeren zou. Hij, een man van stipte orde en gehoorzaamheid, die bij ervaring wist, hoeveel kwaad er uit wanorde en bandeloosheid voortsproot, zag met leede oogen en hartzeer, dat er vooral uit België naar het betrekkelijk welvarende Holland en Utrecht gedurig in grooter getale regulieren van allerlei orden overkwamen, om voor hun gestichten te bedelen of er als priester te leven. Daarover had reeds Schenck in zijn tijd te klagen gehad, doch met zijn vadsigen aard er lichter in berust. Vosmeer vorderde dat allen, die in zijn wijngaard kwamen arbeiden, begonnen met zich bij hem aan te melden, zich aan zijn gezag onderwierpen en zijn voorschriften naleefden. Dat scheen den ordengeestelijken echter te veel gevergd. Zij wilden alleen door hun eigen superieuren geregeerd worden, en arbeidden op eigen hand waar zij verkozen, liefst zelfs buiten weten van den Vikaris en zijn pastoors. Dit gaf aanleiding tot gedurig geschil en gekrakeel en zette niet weinig kwaad bloed. Meermalen betuigt de Vikaris in de briefwisseling met zijn vertrouwden (waarvan een goed deel door Broedersen en anderen in druk is gegeven), dat van de wanorde, door die indringers veroorzaakt, de kerk meer schade lijdt dan zelfs van de snoodheid der ketters.

Toen de Vikaris in 1602 de Insinuatio opstelde, waaraan ik het bovenstaande ontleen, bekleedde hij reeds sedert eenige jar en een veel aanzienlijker post dan waartoe wij hem aanvankelijk geroepen zagen. Er waren sedert hem Bruhesen tot zijn plaatsvervanger aanstelde, groote zaken gebeurd, die rechtstreeks voor Duitschland, maar zijdelings ook voor Noord-Nederland de gewichtigste gevolgen zouden hebben.

Juist op het oogenblik toen Vosmeer, tegen Paschen van 1583, op weg naar Holland Keulen verliet, stonden daar de hoogste belangen op het spel. De aartsbisschop Gebhard Truchsess had drie maanden te voren zichzelf protestant verklaard en godsdienstvrijheid voor zijn onderzaten afgekondigd. Hij was daarop in het huwelijk getreden, met de bedoeling om het aartsstift te seculariseeren en, in strijd met den Godsdienstvrede van Augsburg en van het Geestelijk Voorbehoud, voor zich en zijn erven te behouden. Als die toeleg gelukte, waren voor de verhouding tusschen roomsch en onroomsch in Duitschland de gevolgen niet te overzien. Want Keulen had een keurstem. Werd die stem van roomsch protestantsch, dan was het College om: vier protestantsche stemmen tegen drie katholieke. Wellicht dat dan bij de eerstvolgende keizerskeuze een protestant gekozen werd. Op den Rijksdag wogen beide partijden elkander nagenoeg op; van de gezindheid des keizers kon het afhangen naar welken kant de schaal zou doorslaan. Maar de omvang van het gevaar had den Paus, denzelfden Gregorius van wiens bijzondere belangstelling in de Duitsche zaken ik reeds sprak, met ongewone kloekheid doen doortasten. Hij had het zich protestant verklaren van den Aartsbisschop beantwoord met het decreet van zijn afzetting, en met het zenden van een legatie naar Keulen, die het kapittel tot het kiezen van zijn begunstigde, Ernst van Beieren, bisschop o.a. van Luik, in plaats van den afgezetten Truchsess, had bewogen. Tusschen de twee mededingers had toen de oorlog moeten beslissen, en ook beslist ten voordeele van den katholiek. De protestantsche vorsten, minder scherpziend en daarom ook minder vastberaden dan de Paus en de zijnen, hadden hun nieuwen geloofsgenoot aan zijn lot overgelaten; alleen de paltzgraaf Johan Casimir was hem te hulp gekomen, met een volstrekt ontoereikende macht. Ook Nederland was, zijns ondanks, in gebreke gebleven. De Hertog van Alençon had, kort voordat Truchsess zich verklaarde, den

dollen coup d'état, dien wij de Fransche furie noemen, gewaagd en gemist; de verwarring, daaruit ontstaan, had ook Oranje machteloos en werkeloos gemaakt. Weldra kwam Truchsess overwonnen en verjaagd herwaarts de wijk nemen.

Een groote overwinning, die zoo doende het katholicisme, en de Paus inzonderheid, behaald hadden. Diens energie, diens voortvarendheid was het, waardoor het gevaar afgewend en in een beslissend voordeel verkeerd was. De Tegenhervorming, zoo als de Duitschers haar noemen, die reeds in vollen gang was, werd er krachtig door bevorderd. Om haar in het Westen te zekerder in 's Pausen geest te leiden werd te Keulen, naast den nieuwen en ijverigen Aartsbisschop, een Nuntius Apostolicus gevestigd, en als zoodanig Johan Frans Bonhomo, de hoogst bekwame Bisschop van Vercelli, aangesteld, die reeds naam als diplomaat gemaakt had.

Ook voor Noord-Nederland was het stichten dier vaste Nuntiatuur een zaak van gewicht. Al een poos te voren had daarop een Hollandsch uitgewekene, te Keulen woonachtig, aangedrongen, de oud-burgemeester van Gouda Jan Gerritszoon Stempelse, wiens papieren onze Dusseldorp bij het schrijven zijner Annalen heeft mogen gebruiken. Deze balling, die bij de geestelijkheid hoog stond aangeschreven en door een pauselijk legaat ‘een even vroom als verstandig man’ wordt geheeten, had in een memorie over de middelen om Nederland te herwinnen o.a. aangeraden te Keulen een Nuntius Apostolicus te vestigen, die van daar uit de kerkelijke belangen van Nederland insgelijks zou kunnen behartigen. Aan dit verlangen, waarin zeker velen deelden, werd thans voldaan.

Wat deze eerste Nuntius over de kerk van Nederland mag hebben verordend en haar ten bate gedaan, is ons voor alsnog volstrekt onbekend. Maar wij mogen ons vleien er eerlang wel iets van te zullen vernemen. Het K. Pruisisch Instituut te Rome heeft zich namelijk het uitgeven der N u n c i a t u r b e r i c h t e uit Duitschland in de tijden der Hervorming en der Tegenhervorming ten taak gesteld, en van de derde Afdeeling, beginnende met het jaar 1572, is eenige maanden geleden het eerste deel, voortreflijk bewerkt door Dr. Joseph Hansen, den geleerden archivaris van Keulen, in het licht verschenen. Dat deel behandelt den strijd om Keulen en het oprichten der Nuntiatuur aldaar in 1584. Het vervolg zal zeker veel

behelzen, waarvan onze geschiedenis partij zal kunnen trekken.

Vooral naar de berichten van den tweeden Nuntius, die in 1587 den Bisschop van Vercelli opvolgde, Ottavio Mirto Frangipani, Bisschop eerst van Cajazzo, later van Tricarico, zien wij met verlangen uit. Want hij is het geweest, die aan het bestuur der katholieke kerk in Noord-Nederland den vorm heeft doen geven, waaronder het gedurende de Republiek heeft bestaan. Ook hetgeen wij hiervan tot nu toe weten is verre van omstandig. Wij kennen van de verborgen overwegingen en raadplegingen alleen de uitkomst: het instellen van een Apostolisch Vikariaat. De documenten of (zooals de geijkte term is, de instrumenten), waarbij dit werd verordend, zijn onder de nagelaten papieren van Sasbout Vosmeer bewaard gebleven, en door Broedersen gedrukt.

Wij leeren eruit, dat de Nuntius reeds onder de regeering van Sixtus V voor het stichten van zulk een Vikariaat werkzaam was geweest. Maar het sterven van dien Paus (27 Aug. 1590) en de korte regeering zijner naaste opvolgers, Urbanus VIII, Gregorius XIV, Innocentius IX, hadden het nemen van een besluit vertraagd, totdat Clemens VIII (den 20^{en} Januari 1592 gekozen) bij zijn optreden het plan genoegzaam voorbereid vond om het reeds in de tweede maand zijner regeering ten uitvoer te leggen. Bij Breve van 22 Februari 1592 droeg hij aan den Nuntius een zeer uitgebreide bevoegdheid over de kerkelijke zaken in de afvallige provinciën van Nederland op, met vergunning om die, zoo hem dat raadzaam scheen, aan een of meer andere waardige personen over te dragen. Krachtens deze vergunning bekleedde nu de Nuntius, bij brieven van 3 Juni, Sasbout Vosmeer, tot nog toe Vikaris generaal van het aartsbisdom van Utrecht, met de waardigheid van Vikaris Apostoliek ‘in Holland en Zeeland en in de overige streken van Nederduitschland, die op aanstoken van den Satan van het katholieke geloof en de gehoorzaamheid aan hun wettigen koning zijn afgevallen.’ Hij droeg aan dezen al de bevoegdheden over, hem met dat doel door den Paus toegekend, onder bepaling echter, dat hij ze als hem door den Nuntius slechts verleend zou beschouwen, en zich op dezen steeds als wezenlijken machthebber beroepen zou. Van de redenen, die den Heiligen Stoel tot het nemen van dezen hoogst gewichtigen maatregel hadden bewogen, wordt in de brieven slechts in het algemeen

de zorg voor het heil der zielen genoemd. Waarschijnlijk zullen de N u n t i a t u r b e r i c h t e , als Dr. Hansen's uitgaaf eens zoover gekomen zal zijn, ons meer in de bijzonderheden inwijden. Tot zoo lang moeten wij ons met bescheiden gissingen, aan de tijdsomstandigheden ontleend, blijven behelpen.

Een Vikaris Apostoliek placht te worden aangesteld òf over een onlangs voor de kerk gewonnen gebied, dat nog niet in bisdommen verdeeld was, òf over een of meer diocesen, die om zekere redenen een geruimen tijd zonder bisschop schenen te zullen blijven. In het laatste geval verkeerde blijkbaar het afvallige Nederland. Alle bisdommen aldaar waren thans onbezet, hetzij tengevolge van het overlijden, hetzij van het uitwijken der prelaten. De ketters hielden de residentiën van dezen alle in hun macht en hadden de goederen, waarmee zij gedoteerd waren geweest, geconfiskeerd. Dat er in dien toestand spoedig verandering zou komen was niet te voorzien; minder dan ooit na de schitterende voordeelen, door de ketters in den jongsten veldtocht van 1591 behaald. Zulke omstandigheden wettigden volkomen het aanstellen van een Apostolischen Vikaris.

En de aanstelling lag bovendien in den geest van den tijd en in de richting, die de politiek der Pausen, bepaaldelijk ten opzichte van Duitschland, sedert eenige jaren genomen had. De Paus had de opperste leiding over de strijdende katholieke machten daar te lande, meer dan ooit te voren, aan zich getrokken. Hij bediende zich daartoe voornamelijk van tweeërlei organen: de Apostolische Nuntiaturen, en de Jesuieten-collegiën. Het was slechts toepassing dezer strategie, wanneer nu onder de Nederlandsche rebellen, die evenals de Duitsche ketters herwonnen moesten worden, een Vikaris Apostoliek, onmiddelijk van den Nuntius te Keulen en middelijk van de Roomsche Curie afhankelijk, in de plaats van bisschoppen, ter keuze van de Spaansche regeering, aan het hoofd der katholieken optrad. Laat ik hier al dadelijk bijvoegen, - ik kom er later op terug - dat de eerste zending der Jesuieten in Noord-Nederland van enkele maanden later dagteekent.

Het getuigt van de bijzondere verdiensten, waardoor zich Vosmeer als eenvoudig Vikaris generaal van het aartsbisdom had onderscheiden, en van de goede verwachting, die de Nuntius ook voor het vervolg van hem koesterde, dat de keus zich op hem vestigde. Nog meer getuigt het van de gehechtheid aan

zijn persoon bij geestelijkheid en gemeente, dat hij tot aan zijn dood toe op dien post gelaten is. Want vooral aan zijn houding tegenover de Jesuieten, de huistroepen, om het zoo eens uit te drukken, van den Paus, is het weldra duidelijk gebleken dat hij zich geenszins onvoorwaardelijk bij de roomsche politiek aansloot. Doch daarover straks meer.

Een wijziging in den toestand, van ondergeschikte beteekenis, greep in 1596 plaats. In dat jaar deed zich een aanleiding voor, waarvan de Paus gebruik maakte om de Nunciatuur van Keulen in tweeën te splitsen en eene afzonderlijk voor Nederland te Brussel te vestigen. Zoolang daar de Spaansche landsheer slechts door landvoogden vertegenwoordigd was geweest, had de pauselijke waardigheid niet gedoogd er, naast een onderdaan, een kerkelijk gezant van den hoogsten rang af te vaardigen. Het werd een ander geval, nu de Kardinaal-Aartshertog Albertus van Oostenrijk te Brussel kwam resideeren; hij, de aanstaande gemaal der Infante Isabella en toekomstig mede-souverein over de Nederlandsche provinciën, was de eer waardig die hem de Paus bewees door bij hem voor het eerst een Apostolischen Nuntius te Brussel te accrediteeren. De Bisschop van Tricarico, Frangipani, die tot nog toe de zaken van Keulen uit bestuurd had, werd naar Brussel overgeplaatst, en kreeg op zijn vorigen zetel den Bisschop van Ossero, Cariolan Garzadoro, tot opvolger. Van 15 Sept. 1596, den dag waarop de Nuntius zijn intree deed aan het Brusselsche hof, had dus de Vikaris Apostoliek van Holland derwaarts, in plaats van naar Keulen, den blik te wenden, als hij voorlichting of steun behoefde. Het voornaamste gevolg van deze verandering is ongetwijfeld geweest, dat nu weer de regeering te Brussel door tusschenkomst van den Nuntius in nauwer betrekking trad tot de geestelijkheid van Noord-Nederland, en op den duur meer invloed op haar verwierf, dan het geval zou geweest zijn als de Vikaris Apostoliek voortdurend van uit Keulen geïnspireerd was geworden.

Maar om tot Vosmeer en zijn verheffing tot Apostolischen Vikaris terug te keeren; zijn aanzien en macht werden erdoor verhoogd, doch vooral uitgebreid over al de diocesen en alle gedeelten van diocesen, die in handen der rebellen waren gevallen. Nijmegen behoorde onder het bisdom Roermond, Geertruidenberg onder het bisdom 's Hertogenbosch, maar, nu de Staten Generaal deze steden hadden veroverd, kwamen de

katholieken, die er leefden, van zelf onder het beheer van den Vikaris Apostoliek. De katholieken van de diocesen, die tot het aartsbisdom van Utrecht behoorden, verkeerden in hetzelfde geval. Kortom, allen die wereldlijk den Staten Generaal te gehoorzamen hadden, behoorden zich kerkelijk onder het gezag van den Vikaris te schikken. Wij bemerken niet dat dit ook ergens met tegenstribbelen is geschied, dan alleen in het bisdom van Haarlem, na Utrecht ongetwijfeld de eerste onder de Noord-Nederlandsche diocesen. Het strekte zich Zuidwaarts van vlak boven Leiden en Noordwaarts over geheel het tegenwoordige Noord-Holland uit, Amsterdam er in begrepen. Het was dicht bevolkt, en een aanzienlijk deel der bevolking was er de oude kerk getrouw gebleven. Sedert de schandelijke beeldstormerij van het Staten-krijgsvolk in de hoofdstad op Sacramentsdag van 1578 had zich de Bisschop - de laatste in de rij, tot op het herstel der hierarchie in 1853 - verwijderd en had de Vikaris benevens het kapittel in zijn plaats de diocese bestuurd. Toen daarop in 1589 èn Bisschop èn Vikaris overleden waren, had het kapittel een van zijn leden, Willem Copal, tot opvolger in het Vikariaat gekozen: een uitstekend man; een der weinigen, die Vosmeer onder de geestelijken die hij in functie vond bij zijn aankomst hoogelijk prijst. Hij maakte zich vooral verdienstelijk door zijn bekeeringstochten in het Noorderkwartier, waarbij gansche scharen voor de kerk werden teruggewonnen: wel zesduizend in die streken, wordt ons gezegd, verlangden vurig naar het vormsel, dat zij helaas alleen uit de handen van een bisschop ontvangen konden, om zich weer feitelijk lid der kerk te gevoelen. Hij was ook groot als duivelbezweerder; meer, zegt Vosmeer (die anders ook niet afkeerig was van aan een bezetene zijn macht te toonen), dan velen wel konden goedkeuren. De leekenwereld, de protestant gewordene in de eerste plaats, begon aan dat soort van bijgeloof te ontwassen. Het Calvinisme wilde van het exorcisme bij het doopen zelfs niet hooren. Maar, zijn bijgeloof daargelaten, was Copal ontegenzeggelijk een man van diepe overtuiging, volijverig en van bijzondere overredingskracht. Daar geen bisschop in plaats van den overledene gekozen werd, bleef hij voortdurend aan het hoofd van het bisdom, totdat hij in October 1599 ongelukkig aan zijn eind kwam. Van Purmerend naar Avehorn met een licht vaartuig de Beemster (die weldra van een water-

plas in een landschap zou herschapen worden) overstekende, leed hij schipbreuk en verdronk. Het teekent den toestand van verwarring, die nog heerschte, dat het kapittel, hetwelk trouwens tot op den proost en vier kanunniken na was uitgestorven, verzuimde binnen acht dagen, zooals behoord zou hebben, een opvolger te kiezen, en zelfs langer dan een jaar in gebreke bleef. Toen dat jaar verstreken was, benoemde, den 4^{en} Januari 1601, de Vikaris Apostoliek, die er zeker op uit was om van deze gelegenheid partij te trekken, tot Vikaris generaal iemand, die zijn volle vertrouwen bezat, en wiens groote verdiensten ook algemeen erkend werden, Adalbertus Eggius, den jongsten der kanunniken. Tegen den benoemde viel niets in te brengen; tegen de benoeming echter kwam het kapittel in verzet. Het betwistte den Vikaris Apostoliek het recht hiertoe. Het beweerde Vosmeer zelfs niet eens officieel in die hoedanigheid te kennen; het raadpleegde met Haagsche advokaten, en maakte zooveel gerucht, dat zelfs de ketters er van hoorden en de ooren begonnen op te steken. De twist had hoog kunnen loopen en voor den vrede der kerk slechte gevolgen na zich slepen, indien de Nuntius zich niet gehaast had tusschen beide te komen. In een brief, al van den 11^{en} Februari, aan Eggius gericht, bevestigde hij diens aanstelling door Vosmeer, en vernieuwde haar, voor zoo ver dat noodig mocht zijn, uit eigen machtsvolkomenheid. Het Haarlemsche kapittel moest zich nu wel onderwerpen; maar het deed het onwillig en bleef, zoolang Vosmeer leefde, in een staat van lijdelijk verzet, naijverig op de zelfstandigheid van het bisdom.

Die gebeurtenis, op zich zelf voor de kerk niet zonder belang, was vooral gewichtig, omdat zij aanleiding gaf tot de eerste ernstige vervolging, die de katholieke geestelijkheid van de Staten-regeering te lijden heeft gehad. Tot nog toe had, naar het schijnt, die regeering volstrekt geen erg, dat er nog een roomsche hierarchie bestond. Van het aanstellen van een Apostolischen Vikaris was zelfs geen gerucht tot haar gekomen. Zij verkeerde in den waan, dat de lagere geestelijkheid, over het land verstrooid, onder geen hoofd, geen algemeene leiding stond. Door de schuld der Haarlemsche kanunniken, die in hun hartstocht de voorschriften der voorzichtigheid vergeten en hun brieven aan de rechtsgeleerden naar Den Haag en Delft met den gewonen schipper meegegeven hadden, zoodat sommige

in verkeerde handen waren geraakt, werd zij echter thans opmerkzaam gemaakt op het bestaan van kerkelijke overheden, waarvan zij nu natuurlijk meer verlangde te weten. Vosmeer ondervond weldra dat er op zijn gangen werd gelet. Hij vond het daarom noodig zijn correspondenten te waarschuwen, en aan te manen om alle brieven en bescheiden, die zij onder zich hadden, voor zoover die niet noodzakelijk bewaard moesten blijven, te vernietigen. Onder die correspondenten was een te Utrecht woonachtige dame, juffrouw Beatrix Duyst van Voorhout, aan wie de Vikaris voorzichtigheidshalve gewoon was zijn brieven, voor geestelijken daar ter stede bestemd, ter verdere bestelling te adresseeren. Zij stond, juist toen zij zijn waarschuwing ontving, op het punt om naar haar zuster te Gouda te vertrekken, en wist nu niet beter te doen dan haar ganschen voorraad brieven mee te nemen, om dien later te sorteeren. Doch op reis werd haar haar tasch ontstolen door iemand, die er zich uit toeëigende hetgeen van waarde was, en de brieven, dicht bij Oudewater, aan den weg wierp. Zoo kwamen die papieren van hand tot hand eindelijk aan de Staten van Holland. Gewichtig waren zij niet; maar zij bevestigden toch wat men juist was gaan vermoeden, dat er nog een kerkelijk bestuur bestond en dat Sasbout Vosmeer van Delft het hoofd daarvan was. Bij diens vader werd nu onder beleid van den raadsheer Leonard Casembroot huiszoeking gedaan, in den nacht van den 16^{en} Mei 1601. De bijzonderheden, die wij èn uit de Insinuatio van den Vikaris zelven èn uit het meer omstandige verhaal van Dusseldorp kennen, toonen ons hoe slecht de Hollandsche staatslieden de kunst van vervolgen nog verstonden. Toen Casembroot met zijn dienaars zich aanmeldde, bevond zich de Vikaris werkelijk in huis. Van een vermoeienden tocht in den omtrek was hij dien avond laat wedergekeerd en tijdig naar zijn slaapkamer gegaan. Een broeder van hem ontving den raadsheer en leidde hem in het huis rond. Aan de bewuste slaapkamer gekomen gaf hij voor, dat in het aangrenzende vertrek zijn oude, tachtigjarige vader sliep, die al eens een aanval van beroerte had gehad, en voor wiens leven het gevaarlijk zou zijn als men hem uit zijn slaap deed opschrikken. Dat scheen aan de vervolgers reden genoeg om de kamer onbezocht en bij gevolg den Vikaris ongemoeid te laten. Maar deze beschouwt uit zijn oogpunt de toedracht anders dan wij. Hij let niet op de

overdreven kieschheid van Casembroot, maar alleen op de beschermende goedheid van zijn God, tegen wiens wil geen menschelijk opzet iets vermag: ‘Non est consilium contra Dominum.’ Den volgenden dag bij een geestelijke in Den Haag bleef de huiszoeking natuurlijk even vruchteloos. Een derde onderzoek te Utrecht, op aanschrijving uit Holland ten huize van juffrouw Beatrix Duyst den 25^{en} Juni ingesteld, leverde evenmin iets op. Doch ten huize van een zeer geacht Utrechtsch pastoor, Adriaan van Oirschot, Vosmeer's rechterhand, betrapte men eindelijk behalve den huisheer een onbekende, die eerst voor den Vikaris aangezien, maar weldra voor Martinus Regius herkend werd. Beiden werden in hechtenis genomen en ondervraagd, maar na drie weken, zonder dat zij iets hadden verklapt, weer losgelaten, Oirschot de stadgenoot zonder eenige straf, Regius, een Vlaming die al uit Zeeland gebannen was, met last om dadelijk de stad te verlaten, - hetgeen niet verhindert, voegt de Vikaris er bij, dat hij voortgaat er te vertoeven en te prediken.

Iets later in dien zelfden zomer ontkwam Vosmeer nog eens aan hen die hem zochten op een wijs, die hem wonderdadig schijnt. Bij een huiszoeking, hij zegt niet in welke stad, was hij tusschen twee uitgangen verdwaald geraakt, elk door een burgemeester met gewapenden bezet. Op de vraag van een dier twee, wie hij was, antwoordde hij naar waarheid; de man sloeg de oogen neer en herhaalde zijn vraag; en toen hij weer hetzelfde antwoord kreeg, zag hij zijn ambtgenoot vragend aan, en voerde op een toestemmenden wenk van dezen den Vikaris naar de voordeur, waaruit hij hem liet ontsnappen. Welwillend van die twee heeren; zij zullen wel politieken zijn geweest; - zoo oordeelen wij. Maar Vosmeer trekt een ander besluit: ‘dus ondervond ik, schrijft hij, dat de dienaren des Duivels geen macht hebben over de dienaren Gods, dan in geval het hun van God wordt toegestaan.’

Zoo was hij, hoe dan ook, zijn belagers ontkomen. De aandacht bleef echter voortaan op hem gevestigd, en groote omzichtigheid van zijn kant en van dien der zijnen was noodig. Ongelukkig achtte hij zich juist omstreeks dezen tijd tot een stap verplicht, die kwalijk verborgen kon blijven.

Hoe uitgebreid zijn macht van Vikaris Apostoliek ook was, hij gevoelde maar al te zeer dat hem bevoegdheden nog ontbraken, die voor het wel vervullen van zijn taak onmisbaar

waren. Alleen een Bisschop mocht geestelijken wijden en aan de geloovigen het vormsel toedienen. Om daartoe bevoegd te wezen verlangde hij Bisschop, het liefst Aartsbisschop van Utrecht te worden. Wel ontkent hij dat hij dit voor zich zelf begeerde; maar wij zullen hem, geloof ik, geen onrecht doen als wij zijn ontkentenis zoo opvatten, dat hij de waardigheid en de meerdere eer niet zocht, integendeel haar liever ontgaan zou zijn, maar de uitgebreider bevoegdheid wenschte, ten einde haar ten dienste der kerk aan te wenden.

Eens reeds was hij, toen de gelegenheid om hem te benoemen zich voordeed, door de regeering van Brussel voorbijgegaan. Toen namelijk de graaf van Rennenberg, die, zooals wij ons herinneren, na den dood van Aartsbisschop Schenck tot diens opvolger genomineerd maar door den Paus niet geconfirmeerd werd, op zijn beurt gestorven was, had de Koning, vanwege Zijn Heiligheid aangezocht om een nieuwe nominatie te doen, den 3^{en} Januari 1592 den Vikaris generaal Bruhesen gekozen, kwalijk ingelicht en bij vergissing, als wij Vosmeer mogen gelooven. Doch eens benoemd had Bruhesen, hoewel er toe aangezocht, niet willen bedanken, en zoo was de Vikaris Apostoliek, bij wijze van vergoeding, tot Bisschop van Haarlem genomineerd. Beide nominatiën waren vanwege den Paus weer onbevestigd gelaten. Nu echter was Bruhesen den 10^{en} September 1600 gestorven en het Aartsbisdom opnieuw opengevallen. Het stond aan de Aartshertogen om de begane vergissing bij deze gelegenheid te herstellen.

Met overleggingen hierover onder de hand en onderhandelingen uit de verte verstreek een gansch jaar, het jaar waarin de ontdekkingen, die wij bespraken, de aandacht der Staten op een verborgen hierarchie gevestigd hadden. Aan het eind van dat jaar, in September, begaf zich op uitnoodiging der Aartshertogen de Vikaris in persoon naar Brussel, Adalbert Eggius, ons reeds bekend, als zijn plaatsvervanger achterlatende. Te Brussel hield hij drukke conferentiën met den Nuntius, met Richardot en andere hooggeplaatste heeren; en om Aartshertog Albertus zelven te spreken trok hij naar het leger, waarmee deze Ostende omsloot. Wat hij er besprak en uitrichtte weten wij niet juist. Zooveel blijkt echter, dat zijn verheffing tot de aartsbisschoppelijke waardigheid van verschillende zijden werd tegengewerkt. Dusseldorp, die naar zijn achterdochtigen aard aan baat-

zuchtige beweegredenen denkt, geeft te kennen, dat er waren die den post voor zich zelf begeerden, en dat de Jesuieten van hun kant aan den Vikaris, dien zij voor geen vriend hunner orde kenden, de vermeerdering van macht en aanzien niet gunden. Hoe dit zij, de zaak vlotte niet en raakte op de lange baan. Maar uit Rome, waar het belang der kerk op den voorgrond stond en voor Noord-Nederland een bisschoppelijk gezag wenschelijk werd geacht, kwamen brieven bij den Nuntius, die Vosmeer, toen hij er kennis van kreeg, besluiten deden om zonder langer verwijl derwaarts door te reizen. Hij koos zijn weg over Keulen en legde hem met klein gevolg grootendeels te voet af. Den 17^{en} April bereikte hij de Heilige stad.

Intusschen was zijn verblijf te Brussel en zijn bezoek aan het leger voor Ostende aan de opmerkzaamheid der spionnen in Staten-dienst niet ontgaan. Op de tijdingen, door hen overgebriefd, was hier onder het volk het gerucht in omloop gekomen, dat Sasbout Vosmeer, dien men thans als hoofd der katholieken kende, met een aanzienlijke som gelds, door zijn geloofsgenooten opgebracht als bijdrage tot de krijgskas des vijands, naar den Aartshertog was gereisd, om van dezen zijn verheffing tot Aartsbisschop van Utrecht te verzoeken. Een zoo groote stoutmoedigheid, zulk een openlijke aansluiting der roomschgezinde landgenooten aan den buitenlandschen vijand moest even groote bezorgdheid als verontwaardiging wekken. De regeering, de Staten en de Stadhouder, verlangden vurig den hoofdschuldige in handen te krijgen; en toen hun de spionnen berichtten, dat hij van Brussel naar Keulen was gereisd, en langs dien weg waarschijnlijk trachten zou het land weer binnen te sluipen, lieten zij, in de eerste maanden van 1602, ijverig naar hem zoeken. Het was de advokaat-fiscaal der Generaliteit, Anthonis Duyck (dezelfde, wiens Journaal tot ons gekomen en door de zorg van den heer Lodewijk Mulder gedrukt is) die, wegens de algemeenheid van zijn ambt, met de vervolging belast werd. Men bediende zich hierbij van een verrader, een naam-katholiek, zekeren Klaas Peterse Haan van Rotterdam, van wiens slinksch bedrijf ons Dusseldorp veel weet te verhalen. De hoofdzaak is, dat het dezen gelukte een hoogen geestelijke op het spoor te komen, dien hij voor Vosmeer hield, maar die Eggius was: de tijdelijke plaatsvervanger van Vosmeer, gelijk wij weten. Op zijn aanwijzing nam de fiscaal, bijgestaan

door den schout der stad, nu dezen te Amsterdam den 29^{en} Maart gevangen. Zoodra het bleek wie de gevangene waarlijk was, zond het gerecht naar Haarlem, waar hij bij zijn oom, Doctor Van Duyven, zijn gewoon verblijf hield, om daar huiszoeking te doen en zijn papieren in beslag te nemen. Maar ijverige katholieken waren het gerecht voor geweest en hadden Duyven gewaarschuwd, die nu, eer de dienders verschenen, al wat compromitteeren kon bijtijds had weggemaakt. Slechts de bescheiden, die Eggius bij zich droeg, zijn aanstellingsbrieven als Vikaris generaal van het Haarlemsche bisdom en als plaatsvervanger van den Vikaris Apostoliek, en eenige aanteekeningen, betreffende gecollecteerde penningen, vielen den fiscaal in handen. Genoeg in alle geval om een proces mee te beginnen. Eigenlijk had dit voor de schepenbank van Amsterdam, de plaats waar hij betrapt was, gevoerd moeten worden. Maar met bewilliging der stadsregeering evoceerden de Staten van Holland den gevangene naar hun residentie. Met boeien aan de voeten werd de eerwaarde man op een wagen derwaarts gevoerd, voorbij Leiden, waar hij, bij het verwisselen van paarden, van de uitgeweken Vlamingen, heftige calvinisten meestal, die er in grooten getale woonden, velerlei smaad te verduren had. In Den Haag had het proces een onregelmatig verloop. Het werd aangelegd voor het Hof, maar weldra daaraan onttrokken en aan Gecommitteerde Raden (zooveel als Gedeputeerde Staten) overgedragen, die er echter evenmin mee opschoten, zoodat het ter afdoening weer aan het Hof terug werd gezonden. Uit den gevangene was volstrekt geen bescheid te krijgen. Van het bestuur der kerk verkoos hij niet te spreken; alleen den Nuntius Apostolicus, die veilig te Brussel zat, wees hij aan als den hoofdbestuurder. In bijzonderheden weigerde hij te treden; zijn vrienden mocht hij niet in moeilijkheden brengen, zeide hij, om er zich zelf uit te helpen. Verder kwam men niet met hem. Het eenige toen gebruikelijke middel om zulk een halsstarrigen zwijger aan het spreken te krijgen, de pijnbank, wilde men in dit geval niet aanwenden; en zoo stond men machteloos tegenover den vastberaden moedigen man. Het gerucht verbreidde zich onder zijn geloofsgenooten dat men hem gepijnigd had, en Vosmeer, thans te Rome, vernam het ook, en gewaagde er van in zijn Insinuatio. Maar gepijnigd is Eggius stellig niet. Wel wil Dusseldorp weten, dat de Staten reeds bevel hadden ge-

geven om tot scherper examen over te gaan, doch dat een van de Ridderschap, de heer van Brederode, die bij het nemen van het besluit toevallig afwezig was geweest, den dag daarop uitwerkte dat het terug werd genomen. Hiervan is mij echter van elders niets gebleken, en ik meen reden te hebben om het in twijfel te trekken. Verder dan dreigen met pijniging zal men wel niet hebben willen gaan. En zelfs dat dit geschied zou zijn, meldt de B a t a v i a S a c r a niet, hoewel zij het toch zeker niet verzwegen zou hebben, indien er in de brieven van den gevangene, die haar schrijver ten dienst stonden, iets van te vinden was geweest. Hoe dit zij, scherper examen werd niet in het werk gesteld, en buiten pijn en banden wilde de gevangene niets zeggen. De zaak bleef slepen.

Onderwijl, zes weken ongeveer nadat het proces begonnen was, den 24^{en} Mei, hadden de Staten een besluit genomen, dat ik niet zonder schaamte vermelden kan en daarom maar in hun eigen woorden wil meedeelen. Zij gelastten Gecommitteerden Raden den gevangene aan te zeggen, ‘dat zij wilden weten, hetzij met goedheid of kwaadheid, met wil of dwang, alle zijn complicen in deze landen, geestelijke en wereldlijke, wie die zijn, en wie zijn contribuanten zijn geweest, en waar zijn registers, commissiën en papieren zijn, - of dat hij zal moeten opbrengen of door zijn onbekendelijken (d.i. door zijn vrienden die onbekend mogen blijven) doen fourneeren 200.000 ponden van 40 grooten; en zoo hij dat te weeg brengt, dat men hem dan aan zijn lijf niet misdoen en zal, maar alleenlijk uit den lande doen vertrekken, zonder daar weder in te mogen komen; of zoo hij hiertoe geen raad zoude weten, dat men op het hardste tegen hem zal procedeeren. Doch zullen Gecommitteerde Raden de voorschreven somme mogen modereeren, naar de apparentie die zij zien zullen de zake te verstaan.’ Die rampzalige geldzucht alweer! Het is waar dat juist in dezen tijd de nood van de schatkist allernijpendst was, dat de belastingen zoo hoog waren opgedreven als eenigszins kon, en dat men geloofde dat de katholieken aan den vijand nu en dan aanmerkelijke sommen verschaften. Maar al die verzachtende omstandigheden kunnen toch de schande niet uitwisschen, die in het afpersen van zulk een losgeld gelegen is. En, hetgeen men waarlijk wel had kunnen voorzien, de laagheid bleef vruchteloos. Eggius hoorde glimlachend het voorstel en de bedreiging aan, ver-

klaarde een zoo groote som nooit zelfs gezien te hebben en niet bij machte te zijn om van zijn geloofsgenooten ook maar een twintigste ervan bijeen te schrapen. Op zijn weigering volgde natuurlijk geen uitvoering der bedreiging. De gevangene werd in hechtenis gehouden, en daar bleef het bij[1].

Die hechtenis was zeer dragelijk: wij hooren het uit 's mans eigen brieven. In de eerste dagen had men hem buiten toegang gehouden, maar al spoedig door de vingers gezien dat de cipier voor een fooi bekenden bij hem toeliet. Zijn oom Van Duyven deed hem adviezen van bekwame advokaten, van Mr. Cops onder anderen, toekomen. Hij correspondeerde met wie hij wilde, en bracht verder den tijd door met het lezen der jongst verschenen deelen van Baronius' A n n a l e s E c c l e s i a s t i c i en het overzetten der C o n f e s s i o n e s van Augustinus. Hij oefende geduld en verontrustte zich niet. ‘Ik wil niets onbetamelijks doen om vrij te komen,’ schreef hij aan Cops, ‘of zij mij in ballingschap zenden en mijn wereldlijk goed confiskeeren is mij onverschillig.’ Dat dit het ergste was wat er voor hem opzat, daarvan hield hij zich met reden verzekerd. Ten slotte kwam hij er zelfs zonder verbeurdverklaring van goederen af. Nadat hij twee en een half jaar gevangen had gezeten, werd hij bij besluit der Staten van 30 Augustus 1604, ‘omdat hij zonder placet of voorweten van hen, zijn wettige overheid, den naam en titel van Vikaris van den Bisschop van Haarlem had gevoerd, en in die hoedanigheid daden gepleegd, die strekten tot verstoring van de orde en rust van het land’, verbaunen buiten Holland, Zeeland, West-Friesland en Utrecht (dat is buiten het gebied waaruit het Hof van Holland recht had te verbannen) met betaling der kosten en misen van het proces.

Zoo was het ten slotte maar een muis, die de berg gebaard

1) Dat er onder de Staten waren die wel harder hadden willen toetasten, dat de Fiscaal Duyck althans dit zou gewild hebben, blijkt uit hetgeen hij in zijn Journaal, III blz. 356, schrijft: ‘Op de saecke van Albert Eggis werde geresolveert, dat men sien soude een merckelicke somme van penninghen van hem te trecken, sonder recherche op degenen die tsullen geven ofte syne complicen te willen weten, twelcke den wech was om die saecke te doen tot niet uytvallen, ende alsoe beleyt werde by degenen die niet goet en vonden dat men sijn saecke terecht uythoesemen soude, om te weten wat steunsel die in dese landen soude mogen hebben: sijnde effecten van populaire regieringen, daer onder degenen die ordre stellen souden altoes geinteresseerden gevonden worden, die tstellen van ordre beletten.’ Misschien dat onder laatstgenoemden ook de heer van Brederode begrepen wordt, zelfs hij wel in de eerste plaats.

had. Eggius trok naar Keulen, waar hij op andere wijze haast even nuttig voor de Nederlandsche kerk werkzaam kon zijn als te Haarlem of te Amsterdam. Hij had zich in den laatsten tijd vooral beijverd voor de opleiding van jonge geestelijken en voor het inzamelen van liefdegaven der vromen voor dat doel. Niets verhinderde hem, niets heeft hem ook verhinderd om met dat goede werk ook in zijn ballingschap voort te varen. Daarop komen wij straks nog terug.

Intusschen was Sasbout Vosmeer te Rome aangekomen en door de hooge kerkvoogden, door Zijn Heiligheid zelve, met onderscheiding ontvangen. Uit de berichten van den Nuntius stond hij zeker al gunstig bekend. De Insinuatio, die hij hier opstelde en overlegde, toonde de heugelijke uitkomsten, die zijn arbeid had opgeleverd en nog verder liet verwachten. Dat hij de verheffing tot hooger waardigheid verdiende, werd erkend. Evenzoo dat voor de bevestiging en uitbreiding van het katholicisme in Noord-Nederland een bisschoppelijk gezag vereischt werd. Andere candidaten voor dien post, Regius of Oirschot, door Vosmeer bescheidenlijk aanbevolen, kwamen niet ernstig in aanmerking. Hem en niemand anders wilde de Paus. De vraag kon alleen zijn, of het oogenblik wel gunstig was om een aartsbisschop van Utrecht aan te stellen. Te Brussel was dit in twijfel getrokken; en hetgeen sedert in Holland met Eggius was gebeurd kwam den twijfel versterken. Waartoe, vroeg de roomsche voorzichtigheid, de ketters verbitterd en getergd met een titel, dien men kan verzwijgen zonder nadeel? Het waren bedenkingen van dezen aard, die, zoo wij Vosmeer zullen gelooven, er toe leidden om hem wel tot aartsbisschop, doch niet van Utrecht, maar van Philippi, in partibus, te benoemen, met dien verstande evenwel dat hij het bisschoppelijk gezag alleen binnen het gebied zou mogen gebruiken, waarover hij Apostolische Vikaris was. De Paus voegde er de vergunning aan toe, om den verleenden titel in dien van aartsbisschop van Utrecht te veranderen, wanneer de Aartshertogen dit vroeger of later zouden goedkeuren. Deze voorwaarde, door Vosmeer zelven vermeld, zou mij doen vermoeden, dat hij hoofdzakelijk daarom vooralsnog niet aartsbisschop van Utrecht werd, omdat de nominatie, de voordracht, van wege de Aartshertogen was uitgebleven. De Paus immers had zich zelven in de bul van 1559 niet meer dan het recht voorbehouden

om zulk een nominatie, al dan niet, te confirmeeren. Hoe dit zij, den 22^{en} September 1602 had de kerkelijke wijding met de gebruikelijke plechtigheden te Rome plaats. Het werd 1 April van het volgend jaar eer de nieuwe dignitaris zich op weg begaf naar de grenzen zijner diocese. Daar binnen te komen was voor hem voorloopig niet geraden. Hij was in zijn afwezen zoo goed als uit zijn vaderland verbannen.

In dezelfde resolutie namelijk van 24 Mei 1602, die inhield dat men van Eggius een groot losgeld zou vorderen, hadden de Staten van Holland aan het slot ook bevolen, ‘dat men bij indaginge, bannissement en confiscatie van goederen zou procedeeren tegen Sasbout van Delft, hem zeggende Bisschop van Utrecht te wezen’, en dien ten gevolge was den 30^{en} Mei door het Hof van Holland aan alle gerechtsdienaren last gegeven om gezegden Sasbout Vosmeer in hechtenis te nemen, zoo zij konden, en was hij zelf, indien hij zich buiten 's lands bevond, ingedaagd om zich voor het Hof van de beschuldigingen, tegen hem ingebracht, te komen zuiveren. Die beschuldigingen hier voluit te herhalen, schijnt mij overbodig; hoofdzakelijk hielden zij in dat, niettegenstaande alle verkeer en heulen met 's lands vijand door het volkenrecht en daarenboven uitdrukkelijk door de plakkaten der Staten verboden was, beklaagde zich toch door den Pauselijken Nuntius, die zich onder den vijand ophield, en door de Aartshertogen zelven gezag en macht had laten opdragen, die hij weer aan anderen, met name aan Eggius, overgedragen had; dat hij die Aartshertogen ook als de wettige landsheeren en de Staten daarentegen als overweldigers voorstelde, en er blijkbaar op uit was de laatsten ten onder te brengen en de eersten aan de heerschappij te helpen; dat hij de huwelijken, volgens 's lands wetten gesloten, voor nietig en de kinderen daaruit geboren voor onwettig en tot erven van hun ouders onbekwaam hield, enz. om alle welke bedrijven hij schuldig stond aan *crimen laesae majestatis*. Op deze indaging, meermalen herhaald naar behooren, was natuurlijk geen Vosmeer verschenen; en zoo had hem het Hof in Juli vervallen verklaard van het recht om zich nog te komen verdedigen, en den procureur generaal gelast zijn aanklacht tegen hem in te dienen. Daaraan schijnt deze echter niet voldaan te hebben. Tot een formeel proces en tot een eindvonnis is het althans niet gekomen. De indaging met het verstek en de inbeslagneming der goederen,

(waarvan denkelijk al een zeer gering gedeelte te achterhalen zal geweest zijn) deed dan ook voorloopig gelijken dienst als een formeele veroordeeling had kunnen doen. De nieuw benoemde Aartsbisschop van Philippi wachtte zich voorloopig wel de grenzen te overschrijden, en bleef zich te Keulen ophouden.

Niet dat hij aanstonds die plaats voor blijvenden zetel verkozen had. Hij heeft ook over Antwerpen en 's Hertogenbosch gedacht, waar hij zooveel dichter bij Utrecht en Holland zou geweest zijn. Maar te resideeren in een stad, die al van een anderen Nederlandschen bisschop de residentie was, had ook zijn bezwaar; en buitendien scheen het, dat bij de wantrouwende Staten een Aartsbisschop van Utrecht, die onder den vijand woonde, nog verdachter zou zijn dan een die zijn verblijf te Keulen hield. Om die redenen bleef hij daar voorloopig wonen; en toen na den dood van den Suffragaan-bisschop, in den aanvang van 1605, de metropolitaan-kerk hem verzocht de functiën van dezen op zich te willen nemen, en hij dit niet meende te mogen weigeren, mits hij er niet door belemmerd werd in het vervullen zijner plichten jegens de vaderlandsche kerk, was de band, die hem aan zijn eens gekozen verblijfplaats bond, te hechter geworden. Wel is er in 1609, na het sterven van den tweeden Bisschop van Roermond, Hendrik Cuyck, bij de Aartshertogen sprake geweest om Vosmeer dien te laten opvolgen, en zou hij zich die benoeming wel hebben laten welgevallen, hoe slecht gedoteerd het bisdom ook was, indien hij tevens Vikaris Apostoliek had mogen blijven; maar toen hij zag dat dit niet in de bedoeling lag van de Aartshertogen, en het juist te doen was om hem als Vikaris te laten aftreden, bedankte hij terstond. Zoo is zijn leven lang de stad Keulen zijn zetel gebleven.

Evenals Bruhesen vóór hem, had hij dus zijn uitgestrekte diocese uit de verte te besturen. Maar hoe geheel verschillend was zijn verhouding tot de ondergeschikte geestelijkheid en de gemeente, van die van zijn voorganger! Bruhesen had te Keulen gezeten als verlaten, en zonder eenigen invloed op den gang van zaken in het Aartsbisdom uit te oefenen. Vosmeer had bij tijds alles georganiseerd, om zich zelven als middenpunt, en hij hield zich nu voortdurend in de levendigste betrekking tot de meest invloedrijke personen en collegiën. Zoo noodig zond hij een vertrouwde bij hen rond, maar in gewone omstandigheden wist hij zich met een drukke briefwisseling te behelpen.

Brieven van en aan hem zijn bij honderden bewaard gebleven, de belangrijkste uit zooveel duizenden, die hij uitzond en ontving. Reeds veel daarvan is, vooral door Broedersen, meegedeeld. Niettemin zou het een nuttig werk zijn, indien men ze nog volledig uitgaf met toelichting uit andere bronnen. Voor het onderwerp, dat ik hier behandel, zouden zij zeker veel wetenswaardigs opleveren; en, hetgeen anders wellicht van de uitgaaf zou kunnen afschrikken, het ergerlijke uitvaren tegen de regulieren waarvan zij vol zijn, behoeft waarlijk geen verhindering meer te wezen, nadat Broedersen daarvan reeds zoo veel gedrukt heeft. In hun geheel zouden zij toonen, met hoe vaste hand de Vikaris-Aartsbisschop, van zijn ballingschap uit, de hem toevertrouwde kudde regeerde.

In 1605 veroverde Spinola het stadje Lingen en den achterhoek van Overijsel, waarvan Oldenzaal de belangrijkste plaats was; in het jaar daarop nam hij ook Grol weg. Bij het weldra aangegaan Bestand bleven de Aartshertogen in het bezit dier gansche streek. Daar nu het gezag van den Apostolischen Vikaris bepaald was tot het grondgebied waarover de rebellen heerschten, werd eigenlijk die streek door de bloote herovering aan zijn beheer onttrokken en teruggebracht tot de gehoorzaamheid aan haar bisschop, den Bisschop van Deventer. Maar op het oogenblik stond de zetel van Deventer ledig, en hem te vervullen alleen terwille van een zoo gering deel der diocese, hoewel Vosmeer het aanbeval, wilden de Aartshertogen niet. Integendeel overeenkomstig hun inzicht, schreef de Brusselsche Nuntius den Vikaris aan, om onverwijld in persoon daarheen te reizen, ten einde ook voor de kerk te herwinnen hetgeen voor den landsheer heroverd was. Vosmeer gehoorzaamde en begaf zich in den winter van 1605 op '6, door zijn waarden Regius en meer andere geestelijken vergezeld, naar dien nieuwen, zoolang verzuimden wijngaard, te midden eener onkundige en verwilderde bevolking - zoo wordt zij ons door Dusseldorp beschreven - die hij tot zegen werd en grootendeels bekeerde. Zijn invloed is er tot op den huidigen dag aan het katholicisme, dat er heerscht, zichtbaar gebleven. Maar onder den arbeid hadden hij en zijn metgezellen zich voortdurend over de ondankbaarheid der Brusselsche regeering te beklagen, die hun diensten niet vergold en hen zelfs aan gebrek ten prooi gaf, voor zoover hun eigen middelen en de

weldadigheid hunner vrienden ontoereikend waren om in hun behoeften te voorzien. Tusschen den Vikaris en het Brusselsche Hof liet de verstandhouding op den duur te wenschen over. In zijn aartsbisschoppelijken titel kwam ook geen wijziging, en hij kreeg geen aanleiding om zijn zetel binnen de Nederlandsche grenzen te vestigen.

Nog in een ander, hoogst gewichtig, opzicht toonde hij zijn voorkeur voor Duitschland boven België. Tijdens zijn bezoek aan Brabant in 1601 had hij zich zeer beijverd voor een belang, dat bij hem met reden bijzonder hoog stond aangeschreven: de opleiding van een brave en bekwame geestelijkheid. Wij weten dat de Kerk van stonde aan, zoodra zij weer moed voor de toekomst was gaan vatten, dat belang op den voorgrond had gesteld. Het Concilie van Trente had het stichten van een seminarie in elke diocese met den sterksten aandrang bevolen. Hier te lande, in het Utrechtsche aartsstift, was tot op het uitbreken der onlusten wel iets voorgenomen, maar niets of weinig gedaan om het gebod ten uitvoer te leggen. Aan Vosmeer en de geestelijken, die zich bij hem aansloten, bleef de taak voorbehouden om zich een schaar van priesters op te kweeken, en hen van liefde voor de kerk te doordringen, die hun eerst bijstaan en hen weldra vervangen zouden. In afwachting van de gelegenheid om een volledig Seminarie naar den eisch der Trentsche vaderen te stichten, beijverden zij zich alvast, gelijk wij den Vikaris in zijn Insuniatio hoorden beschrijven, om in bijzondere huizen jongelieden voor te bereiden voor latere studie en kerkelijke functiën. Het waren vooral de heeren van het Haarlemsche kapittel die zich hierop toelegden, Nicolaas Wiggers en Cornelis Arnoldi; en inzonderheid had Eggius, sinds hij Vikaris van het bisdom geworden was, in overleg met Vosmeer er voor geijverd. Door zijn toedoen bestond, op het oogenblik toen hij in gevangenschap geraakte, te Amsterdam een bloeiende kweekschool, met 60 leerlingen uit liefdegaven der geloovigen onderhouden. Doch op die school konden de jongelieden niet verder gebracht worden dan tot aan de eigenlijke studie, die zij vervolgens te Leuven of aan een andere katholieke universiteit moesten gaan voltooien. Daar nu verlangden Vosmeer en de zijnen een eigen seminarie te bezitten, waarin zij hun Nederlanders konden onderbrengen; en aan dat doel maakte hij zijn verblijf onder de Brabanders

dienstbaar. Ook gelukte het hem, voordat hij naar Rome heenging, de grondslagen van zulk een stichting te leggen. Een Doorniksche kanunnik, Utrechtenaar van afkomst, Nicolaas Soes, die zeer vermogend was, stond een huis, hetwelk hij te Bierbeek bezat, met al zijn toebehooren af, en dat bestemde de Vikaris nu voor een Nederlandsch Seminarie, onder de hoede der HH. Willebrord en Bonifacius. Doch, hoeveelbelovend de aanvang wezen mocht, op den duur bleek de inrichting niet aan het doel te beantwoorden. Zij wilde niet tieren, wordt ons gezegd, en de vruchten waren gering.

Daarop zal waarschijnlijk ook wel de tegenzin zijn invloed hebben geoefend, dien Vosmeer na zijn ervaringen te Brussel tegen al wat Brabantsch was had opgevat. Toen hij na zijn verheffing tot aartsbisschop zich te Keulen had gevestigd, gaf hij aan die plaats, die ook haar hoogeschool bezat, voor een seminarie boven Leuven de voorkeur. Hij en zijn vrienden beweerden, dat de Brabantsche zeden verre van stichtelijk waren, en dat het niet geraden zou zijn de aanstaande geestelijken van Noord-Nederland in zulk een omgeving op te voeden. Er kwam nog een omstandigheid bij. Sedert hij uitgebannen en naar Keulen geweken was, had Eggius ook zijn kweekschool uit Amsterdam derwaarts overgeplant. Die school met haar talrijke leerlingen vormde nu een uitmuntende kern, om tot een seminarie uit te breiden. Aanvankelijk moest men zich nog in een gehuurde woning behelpen. Maar bij zijn dood vermaakte Eggius een deel van zijn niet onaanzienlijk vermogen, 16.000 gl. ongeveer, aan de stichting die hij lief had gehad, en met dat geld, door bijdragen van anderen, van Dusseldorp om er een te noemen, vermeerderd, werd toen, in 1611, een gebouw het huis Z u r S t e s s e n gekocht en naar behooren ingericht. Daar heeft lange jaren het Nederlandsch Seminarie gebloeid. Het was bij de installatie meteen hervormd: het aantal kweekelingen was tot 40 beperkt, en goede zorg gedragen dat daaronder voortaan niemand opgenomen zou worden, die niet blijkbaar aanleg en roeping voor de kerkelijke loopbaan bezat.

De vestiging te Keulen vond geen algemeene goedkeuring. Onder de oudere geestelijken waren er velen, die zelf te Leuven hadden gestudeerd en aan die universiteit de voorkeur gaven. Vooral de Haarlemsche heeren waren onvergenoegd; zij beklaagden zich over de eigendunkelijkheid, waarmee ook in dit

geval Vosmeer en Eggius hadden gehandeld. Zoo is het gebeurd dat na Vosmeer's dood, op hun aandrang, de vraag aan de orde werd gesteld, of men het seminarie maar niet liever naar Leuven terug zou brengen. Door beide partijen werd de beslissing opgedragen aan Vosmeer's opvolger, Philippus Rovenius, en aan den vermaarden Leuvenschen professor Jacobus Jansonius, die, zoo als wel te voorzien was, zich voor Leuven verklaarden.

Aan die uitspraak, indien zij waarlijk zoo stellig was als ons o.a. door Dusseldorp wordt gezegd, hebben zich de vrienden van wijlen Vosmeer en van zijn Keulsche stichting niet onderworpen. De Utrechtsche geestelijkheid, waartoe de meesten hunner behoorden, heeft het Seminarie te Keulen voor eigen rekening aangehouden, naast het nieuwe dat voor rekening der Haarlemsche diocese te Leuven werd opgericht. Tusschen die beide ontstond nu een broederlijke wedijver, die voor onderwijs en opvoeding heilzaam werkte. Eerlang kwam jaar aan jaar uit elke school een goed getal waardige jonge geestelijken in het vaderland weder, om er de geloovigen te stichten en de ongeloovigen te bekeeren. De beide Seminariën waren in het klein voor Nederland, wat in het groot voor gansch Duitschland het C o l l e g i u m G e r m a n i c u m van Rome was.

Zoo had zich dus aan het eind van het tijdvak, waartoe zich onze beschouwing bepaalt, bij den dood van Sasbout Vosmeer in 1614, een nieuwe organisatie van de Noord-Nederlandsche Kerk, een nieuwe hierarchie gevestigd. Een diocese, die zich inkromp of uitbreidde, naarmate de afvallige Staten grondgebied wonnen of verloren, was onder een vertegenwoordiger van het Pauselijk oppergezag, een Vikaris Apostoliek, gesteld. De Vikaris was tevens aartsbisschop, - Aartsbisschop van Utrecht inderdaad, in naam echter van eenig bisdom in partibus infidelium, - en als zoodanig bevoegd om geestelijken te wijden en het vormsel toe te dienen. Hij was het die aan het kerkelijk bestuur de gewenschte eenheid van richting en beleid verzekerde. Onder hem ijverde een gestadig in aantal toenemende geestelijkheid, in eigen seminariën onder zijn oog en in zijn geest opgekweekt, en doordrongen van den nieuw-katholieken ijver, zoo geheel verschillend van de zucht naar gemak en genot, die in het thans bijna uitgestorven geslacht tot schade en schande der kerk maar al te veel geheerscht had. De naaste opvolger van Vosmeer kon in zijn verslagen van den toestand in 1616 en 1617

getuigen, dat zijn geestelijken, bijna zonder uitzondering, zuiver in de leer, onbesproken van gedrag, onbaatzuchtig en volijverig, voor het heil der kerk en voor de verkondiging van het zaligmakend geloof leefden en streefden.

Welk een verandering in den tijd van één menschengeslacht! Het was een zeggen onder de gemeente, dat als bij den aanvang der kerkelijke beroerten een geestelijkheid, als die zij thans aan haar hoofd had, tegenover de kettersche leeraars en scheurmakers had gestaan, de zoogenaamde Hervorming in Nederland wel geen ingang gevonden, de overwinning althans niet behaald zou hebben. Wij hebben, in tegenspraak met dat beweren, opgemerkt dat het Protestantisme onafhankelijk van de misbruiken der oude kerk ontstaan was, omdat de geestesrichting, die het vertegenwoordigt, bij den aanvang der XVIe eeuw in de Germaansche landen te algemeen was geworden om zich niet te openbaren en trots elken tegenstand te vestigen. Maar wij hebben aan den anderen kant ook erkend, dat, ware niet ter zelfder tijd de oude middeneeuwsche kerk zoo bitter in verval geweest en had haar geestelijkheid niet in die mate de algemeene achting verbeurd, de uitbreiding van het nieuwe geloof en van de nieuwe gezindheid zeker niet zoo verrassend snel zou zijn voortgegaan.

Het was dus te voorzien, dat de reorganisatie der moederkerk, die in de decreten van het Trentsche Concilie lag opgesloten, en vooral de wedergeboorte van haar geestelijkheid, wel niet bij machte zouden zijn om het protestantisme, dat in zich zelf zijn reden van bestaan vond, te vernietigen; maar dat het toch aan zijn verderen aanwas en uitbreiding paal en perk zou stellen, ja het in meerder of minder mate weer terug zou dringen. Zoo is het ook waarlijk gebeurd, over heel Europa en in het bijzonder in ons vaderland. Na het jaar van Vosmeer's overlijden is het evenwicht tusschen de beide gezindheden niet in het oog loopend gewijzigd. De steden en landschappen later, na het Bestand, door de Staten veroverd, in Overijsel, Noord-Brabant en tegenwoordig Limburg, zijn katholiek gebleven, niettegenstaande er de katholieken bij de protestanten in het staatkundig en maatschappelijk leven op grievende wijs werden achter gesteld; en daarentegen is boven de rivieren over het algemeen protestantsch gebleven al wat in den eersten aanloop, tijdens het verval der katholieke kerk, van haar afgetrok-

ken en tijdens Vosmeer's Vikariaat niet voor haar herwonnen was.

Want gedurende dat Vikariaat werd werkelijk door het katholicisme heel wat heroverd, dat voor goed verloren had geschenen. Niet op het eigenlijke, overtuigde protestantisme, maar op die talrijke middenpartij, waarvan wij spraken, die geen kerkgeloof bezat en door haar antipathie veel meer dan door sympathie gedreven werd; die zich achter de protestanten schaarde en hen steunde, toen dezen, door de bloedige vervolging gelouterd en om hun volharding onder den druk achtenswaardig, allergunstigst afstaken tegen hun vervolgers en in het algemeen tegen de priesters der kerk. Die politieken, om ze met den naam te noemen dien hun de katholieke tijdgenooten en bepaaldelijk Dusseldorp geven, die wereldlingen en humanisten, moesten echter allengs in hun voorkeur wel gaan weifelen en omslaan, toen de verhouding tusschen de twee kerkelijke partijen mettertijd een andere, bijna een tegenovergestelde werd, de gebreken, die de oude kerk en haar priesters in minachting hadden gebracht, verdwenen, en daarentegen soortgelijke in de nieuwe kerk en bij haar predikanten zichtbaar werden. Zoo als het altijd gaat, naar de overwinnende en zegevierende partij waren in menigte overgeloopen de valsche broeders, de huichelaars, de fortuinzoekers, de heffe des volks. Aan de vernederde moederkerk getrouw bleven de katholieken van overtuiging, de vrome en brave. Paschier de Fijne, de geestige remonstrant, die den aard der vervolging uit eigen droevige ervaring kende, heeft haar treffend vergeleken bij een krachtigen wind, die door het woud blazend de doode takken en de dorre bladen afschudt, maar het levende hout en het frissche gebladerte bijna ongedeerd laat. Zulk een vervolging, van aard en uitwerking, was die welke thans de roomsche kerk te verduren had; en, Vosmeer erkent het zelf, zij verlevendigde het geloof in plaats van het uit te blusschen. De Grieksche spreuk is waar en ook op dezen toestand toepasselijk, dat de helft meer kan zijn dan het geheel. Van haar nietswaardige, schandelijke en schadelijke aanhangers ontdaan, toonde zich de oude kerk krachtiger en machtiger dan zij te voren in haar schijnbare overmacht geweest was.

En de doode takken en dorre bladeren, de wind der vervolging dreef ze naar de nieuwe kerk, waar zij zich aan vastklemden. Ook deze ging met de haar aangewaaide onwaardige

lidmaten een tijd van wanorde en bandeloosheid, van schande te gemoet. Beroering en tweestrijd zouden onvermijdelijk wezen om uit te stooten hetgeen niet bij haar hoorde, en orde en tucht in haar midden in te voeren.

Wij bezitten uit dat tijdvak van overgang, toen hetgeen niet deugde zich van de verliezende naar de winnende hand verplaatste, en de protestantsche kerk aanwon hetgeen voor de roomsche geen verlies was, een eenig, hoogst merkwaardig gedenkstuk: de kerkvisitatie over het platteland van Utrecht in het jaar 1593. Om haar wel te verstaan moet men weten, dat de Staten der provincie in 1581 aan de pastoors, die op dat tijdstip in functie waren, hadden toegestaan te blijven preeken, mits niet bepaald voor het roomsche en tegen het protestantsche geloof, ook de kinderen te doopen, mits zonder roomsche ceremoniën, en dat wel voor zoolang als de gemeenten tevreden waren met hun bediening en geen echt protestantsche predikanten verzochten, die haar anders van wege de Staten beschikt zouden worden. Natuurlijk was deze maatregel, als van slechts tijdelijken aard, genomen met de bedoeling om gaandeweg het platte land meer en meer te reformeeren. Maar de Staten, politieken als de meesten waren, lieten zich aan de leer niet veel gelegen liggen; en het was de kerkeraad der hoofdstad, die in 1593 de kerkvisitatie instelde, die ik bedoel, en van haar uitslag schriftelijk aan de Staten verslag deed.

Een vreemde toestand voorwaar, dien zij bloot legt. Hij gelijkt volkomen op dien van Holland een twintig jaren vroeger, gelijk Coolhaes in zijn C o r t W a r a c h t i c h V e r h a e l dien schildert. Het ging er toe, schrijft hij, als in het boek der Richteren staat: een iegelijk deed wat hem recht te zijn dochte; er was niets dan een c o n f u s u m c h a o s, een verwarringe aller dingen. Getrouwe predikanten en leeraars waren er slechts enkele te vinden, en, zoo er waren, hun goede leer en getrouwen raad wilde niemand aannemen. De nieuwelingen, die zich voor predikanten gebruiken lieten, waren meestal onwaardige, gelijk zij in I Timotheus 3 tentoon worden gesteld. Velen waren mispriesters en kloosterlingen geweest, die het pausdom niet hadden verlaten, maar van het pausdom, dat hen aan den kost hielp, verlaten waren. - In Holland was dat mettertijd veel verbeterd. Maar in het Sticht was het thans nog juist zoo gesteld. De oude kerk was ingestort, en aan den opbouw

van een nieuwe nauwlijks de hand geslagen. Op enkele plaatsen staan predikanten, van wege de Staten aangesteld, die geen reden tot klagen geven; maar op de meeste bevinden zich nog de oude pastoors, die hun huik meer of min naar den wind hebben gehangen, of indringelingen, gewezen monniken of lieden zonder eenige beroeping, die bij gebrek aan beter door het landvolk voor het verrichten van kerkelijke handelingen, trouwen, doopen enz. worden gebruikt. Met de school is het niet beter gesteld; de oude meesters, voor zooveel zij gebleven zijn, deugen niet, en waar de oude ontbreken, zijn haast nergens nieuwe in de plaats gekomen. Wat er van die meesters en leeraars, nagenoeg zonder uitzondering, verhaald wordt, grenst aan het ongelooflijke. Zij zijn volstrekt onwetend, uit sleur aan het oude gehecht, maar niet onwillig om zich in het nieuwe te voegen, als zij maar weten wat dit is. Zoo b.v., de paapsche pastoor, die al zeventien jaren te Nederlangbroek heeft gestaan en de ceremoniën van trouwen en doopen draagt naar de oude wijze, maar toch ‘zich begeert te schikken tot verbetering als anderen, of ten minste, zoo men hem hier wil laten, de gemeente voor te gaan in het frequenteeren van de predikatiën.’ Anderen zijn nog inschikkelijker dan hij. De pastoor van Odijk ‘houdt zich in doopen en trouwen niet naar éene wijze, maar accommodeert zich als nog naar dat de lieden gezind zijn.’ Zoo gedraagt zich ook die van Overmeer, en die doet ook nog, als het verlangd wordt ‘het gebed voor de dooden’, om niemand te ergeren. De meesten leven met een vrouw, die zij al of niet gehuwd hebben. De pastoor van Maarsen heeft de zijne niet getrouwd en wil ze ook niet trouwen, ‘daarbij voegende dat hij ze wel begeerde te verlaten, alzoo hij zonder haar wel kan leven, ja presenteerde haar spottelijk aan iemand over te geven, indien die haar van doen had.’ De pastoor van Bunschooten volgt tegenwoordig trouw de onroomsche gebruiken, maar hij is ‘een man van een losbandig schaamteloos leven, niet alleen vanwege zijn dagelijksche en gewoonlijke dronkenschap, maar ook om de gemeene geruchte van zijn hoerdom, zijn dobbelen en tuischen, als ook van den grooten twist, dien hij met de accijnsen te pachten als anderszins aanrecht.’

Al voorbeelden genoeg, dunkt mij. Ik haal ze aan, omdat zulke bepaalde feiten sterker spreken dan algemeene beschuldigingen. Het rapport in zijn geheel is allerleerzaamst, en toont

ons zoowel de toestanden, gelijk die door het roomsche wanbeheer, zelfs onder den rook der bisschopsstad, waren geworden, als de machteloosheid der Hervorming om daarin zoo dadelijk verbetering te brengen.

En zoolang de verbetering uitbleef, kwam nu voortaan het misbruik voor rekening der Gereformeerde kerk, die de Roomsche verdrongen en vervangen had. Het heetten haar leeraars, die renegaten om den broode, die met hun onreinheden thans de kerk bezoedelden, eens, in het vuur der vervolging, zoo louter en blinkend. Datzelfde vuur, slechts minder fel aangeblazen, zuiverde thans de oude kerk van haar wanstaltigheden. In de plaats der ellendelingen, die van haar afgevallen en aan de protestantsche kerk toegevallen waren, traden overal jeugdige mannen op van onbesproken zeden, van warme overtuiging, van tamelijke kennis[1)], on baatzuchtig bovenal en met een armoedig bestaan tevreden. Wat het gevolg van dezen omkeer in de verhoudingen wezen moest, spreekt van zelf. Zonder verwondering hooren wij de kerkvisiteurs, die op krachtige maatregelen van herstel aandringen bij de Staten, verzekeren, dat wegens den jammerlijken staat van zaken ‘de schadelijke Jesuieten en andere paapschgezinden hoe langer hoe meer intrekken en kwaad stichten.’

Van welken aard dat ‘kwaad stichten’ was, leert ons een innemend verhaal, dat ik onzen Dusseldorp wil navertellen. Omstreeks 1614 bezat Leiden een uitmuntenden pastoor, deken tevens van Rijnland, Rumold Van Medemblik genaamd. Hij was geletterd en beschaafd, maar stelde al het overige achter bij de kerkelijke plichten, die hij met onbezweken ijver dag en nacht waarnam. Ook des nachts; want op het platteland om Leiden heen waren ettelijke dorpen zonder gevestigden priester, en die bezocht hij (in wereldlijke kleedij natuurlijk) veelal des nachts, nadat hij overdag in de stad bezig was ge-

1) Meer dan middelmatige wetenschap werd door de menschkundige overheid der Kerk in haar geestelijken niet gewenscht. Minutio Minucci, in zijn allerbelangrijkste Memorie van 1588 over de gebreken der Duitsche Kerk en de middelen tot haar herstel, vestigt hierop de aandacht: ‘Più utile alla chiesa e di piu servitio à Dio benedetto sarà un huomo di medioere letteratura, il quale, conscio di non arrivare all' esquisita dottrina d'altri, viverà frà limiti della modestia et humiltà, che un altro più dotto, il quale ò si risolverà di far celebre il nome suo scrivendo, ò oeenpandosi in altra maniera abhorrirà quella eura, alla quale penserà che meno dotti siano assai bastevoli, come si vedeogni dì per mille essempi.’ Bij Hansen, Nunciaturberichte, dritte Abtheilung, I. p. 765.

weest. Vooral toog hij dikwerf naar Alkemade en naar die kanten heen, 's avonds de Zijlpoort uit en 's ochtends de Zijlpoort weer in. Als hij dan soms druipnat en verkleumd van zijn nachtelijken tocht langs den slijkerigen weg de poort binnen kwam, liep hij even het portierskamertje in, om zich te warmen en zijn kleeren wat te droogen, en hield dan meteen een praatje met den portier. Deze was een oude vrijbuiter, vinnige anti-papist. In den beginne had hij geen erg op den reiziger; doch dat telkens voor dag en dauw van buiten komen trok eindelijk zijn aandacht, en op zekeren ochtend vroeg hij hem, wie hij toch was. Op het hooren dat het de pastoor was, die uit plichtgevoel, zonder eenig loon, zijn nachten besteedde aan den arbeid, waarvoor de dag hem te kort schoot, voelde hij zich getroffen, en begon bij zich zelf te overleggen hoe groot bij dien priester de christelijke liefde en de zelfverloochening wel moesten zijn - waarvan hij (voegt Dusseldorp er nijdig bij) geen zweem zelfs bij zijn eigen predikanten bespeurde. Hij, ketter die hij was en oud-vrijbuiter, kwam tot inkeer, koos het beste deel en werd weer roomsch. - De moraal, die Dusseldorp aan zijn vertelling toevoegt, stemt overeen met hetgeen ik daar zooeven aanmerkte: ‘Gij ziet, waarde lezer, hoe het voorbeeld van een goeden herder sticht en opbouwt; hoe dienstig het is om den godsdienst, die door de kwade zeden zijner geestelijkheid in zoo diepe minachting vervallen was, te herstellen in zijn aloude eer.’

Ik mag niet verzwijgen, maar ik vermeld het met leedwezen, dat een zoo waardig geestelijke als die Medemblik naderhand, om redenen waarover ik niet zal uitweiden, uit Leiden gebannen werd en te Delft ambteloos overleden is.

Hij was een voorbeeldig, een zeldzaam man buiten twijfel, maar niet eenig toch in zijn soort. Adrianus van Oirschot, Martinus Regius, Walterus Keyting, en meer anderen worden ons beschreven evenals hij, over dag in hun stad en 's nachts op de dorpen in den omtrek preekende, de mis lezende, de sacramenten toedeelende: toonbeelden van werkdadig geloof en menschlievende toewijding.

En verdwenen waren zij, die voorheen terecht zooveel ergernis en afkeer hadden gewekt: de rijke kanunniken, badende in liederlijke weelde, de vadsige en overdadige abten en monniken, de wereldschgezinde ontuchtige nonnen, zij allen waren

uit hun stand gestooten en als verloren in de leekenwereld. Door de praebenden in beslag te nemen en de kloosters op te heffen had de protestantsche overheid er voor gezorgd, dat de katholieke kerk vooreerst althans vrij bleef van de ondeugden, die uit rijkdom en weelde plegen voort te komen.

Wat ook aan de wederopheffing der onteerde en vernederde kerk ten goede kwam, was de veranderde strooming in het geestelijk leven bij alle gezindheden, roomsche en onroomsche. De tijd der politici, der humanisten, der onverschilligen, die meenden dat een braaf, eerlijk man, om het even wat hij geloofde of niet geloofde, zalig kon worden, en dat men daarom op het doen en niet op het gelooven van zijn evennaaste letten moest - de tijd van Oldenbarnevelt en de zijnen liep ten einde. In de gereformeerde, maar ook in de katholieke gemeente brak de kerkelijke geest zich nieuwe banen[1]; de belangstelling in de leerstukken, die de Christenheid verdeelden, nam met den dag toe, en met haar, helaas, de verwaten rechtzinnigheid, de verkettering, de onverdraagzaamheid. De katholieken, en onder hen Dusseldorp vooraan, verheugen en ergeren zich te gelijk, als zij zien hoe de Staten (huns ondanks) zelf gaan doen hetgeen zij in hun katholieke landsheeren eens zoo hoogelijk hadden afgekeurd, en in hun plakkaten voorschrijven, wat men al en wat men niet zal mogen prediken en leeren. Den strijd tusschen Gomaristen en Arminianen volgen zij met aandacht en bitteren spot.

Zulke leerstellige twisten, die tot scheuring leidden, beroerden de Roomsche kerk in dit tijdvak niet. Maar verdeeldheid heerschte er toch ook: verdeeldheid tusschen de wereldlijke geestelijken en de ordengeestelijken, inzonderheid de Jesuieten, en beider aanhangers in de gemeenten.

De Jesuieten waren eerst na het uitbreken der onlusten in Nederland opgetreden. Alva zoo min als zijn koning in zijn

1) In het thans weer geheel voor de kerk herwonnen België doen Onze lieve vrouw van Halle en Onze lieve vrouw van Scherpenheuvel dagelijks de treffendste wonderen, en een man zoo roemzuchtig als Lipsins leent gaarne zijn sierlijke latijnsche pen om ze te verhalen en te verheerlijken. Hier te lande, onder het toezicht eener kettersche regeering, vallen zulke teekenen niet voor. Doch hoe opgetogen ook onze katholieken zijn over hetgeen bij de Belgische broederen geschiedt, blijkt o.a. uit Dusseldorp's Annalen.

tijd gevoelden aan hun bijstand behoefte. Maar de opvolger van Alva, Requesens, begon al spoedig in te zien, dat de aanwezige priesters te zamen niet opgewassen waren tegen de reuzentaak om het afgedwaalde en verwilderde volk onder de gehoorzaamheid der kerk terug te voeren. Hij stelde in het voorjaar van 1574 den Koning voor, eenige collegiën der Societeit van Jesus te stichten en voor dat doel geschikte huizen en kasteelen, op ketters verbeurd verklaard, aan te wijzen. De Societeit, merkte hij op, was nog jeugdig en met een ijver bezield, waarvan eens ook de oudere orden geblaakt hadden: men moest zich van haar bedienen, eer ook zij verslapte. Hoe krachtig zij thans was en met hoeveel vrucht zij arbeidde, toonden haar collegiën aan de Universiteiten van Leuven en Douay, die de beste kweekelingen vormden. De Koning had naar dezen raad van zijn landvoogd niet zoo dadelijk geluisterd. Aan den Hertog van Parma was het voorbehouden Zijn Majesteit voor het plan te winnen. Gedurende diens bewind, en naarmate hij het Zuiden meer en meer voor zijn meester heroverde, werd voor de grootsche taak om de gemoederen ook voor de kerk te herwinnen de medewerking der Societeit begeerd en ingeroepen. Zij gaf aan de noodiging bereidwillig gehoor en stichtte in de voornaamste steden collegiën. Wij bezitten een belangrijk verslag, in 1592 aan den Koning voorgelegd, van den toenmaligen staat der Jesuieten-collegiën in Nederland. Op niet minder dan zestien plaatsen van het Zuiden, daaronder Maastricht, Antwerpen, Brussel, Gent, bestaan en bloeien er. Wat het Noorden betreft, men is er in besprek over het oprichten van een college te Groningen en een college te Deventer. Maar die plannen stonden weldra door de zegevierende wapenen der Staten gestoord te worden. Deventer werd reeds in 1591 veroverd, en de twee Jesuieten, die te Groningen aan den arbeid waren, trokken met de Spaansche bezetting na de reductie der stad in 1594 weg.

Dus waren bij den aanvang van het jaar, waarin Sasbout Vosmeer als Vikaris Apostoliek optrad, nog zoo goed als nergens in zijn gebied Jesuieten binnengedrongen. Maar eer het jaar ten einde liep had Paus Clemens VIII, bij wien de Orde hoog stond aangeschreven, haar Generaal Aquaviva uitgenoodigd om zijn werkzaamheid ook over Noord-Nederland uit te strekken, en had deze daartoe last gegeven aan den Provinciaal van

België. In October reeds was de eerst gezonden pater, Cornelis Duyst, uit een deftige Delftsche familie, in het land gekomen, weldra door Willem de Leeuw uit Dordrecht, door George Verburcht, iets later door Joannes Bergius, die het bestuur voorloopig voerde, gevolgd. Geruimen tijd is het bij dit viertal gebleven: allen Nederlanders, de drie eerste Hollanders zelfs, maar in ontwikkeling en manieren gansch en al verschillende van de wereldlijke geestelijken, die Vosmeer van zijn geest doordrongen had. Deze was er ongelukkig de man niet naar om zich hun eigenaardigheden te laten welgevallen. Hij verlangde, en eischte op grond der Trentsche decreten, dat ook zij zich aan zijn gezag zouden onderwerpen, zich door hem zouden laten leiden. Hij wilde dat zij en alle andere regulieren, als zij in het land kwamen, beginnen zouden met zich bij hem aan te melden, van hem de bevoegdheid te verzoeken om de pastoralia uit te oefenen, te prediken en de sacramenten te bedienen; dat zij zich dan door hem zouden laten zenden waar hij hun hulp het noodigst achtte; dat zij op de aangewezen plaats, indien daar al een ordinarius, een wereldlijk pastoor, gevestigd was, zich als diens medehelper zouden beschouwen en met hem handelen naar de geboden en gebruiken, door den Vikaris voorgeschreven. Maar van dat alles wilde al dadelijk de tweede aangekomene, Willem de Leeuw, niets weten - de eerste, Duyst, had zich gezeggelijker betoond - en zijn voorbeeld werd voor allen die volgden toongevend. De Jesuieten erkenden geen hoofden dan die van hun Orde, geen regels en voorschriften dan die hun door die hoofden werden gegeven. Zij waren trotsch op hun onafhankelijkheid, op de voorrechten hun door de Pausen verleend, op de gunst waarin zij thans bij Clemens VIII stonden. De decreten van het Trentsche Concilie, voor zoover zij de strekking hadden om de regulieren aan het gezag der bisschoppen te onderwerpen, redeneerden zij weg door een eigendunkelijke verklaring. Zij wilden voor den Vikaris niet buigen, voor zijn geestelijken niet onderdoen; zij achtten hen in bekwaamheid en verdiensten beneden zich. Zij dachten er niet aan zich te laten zenden naar afgelegen streken; zij vestigden zich in de steden van Holland en Utrecht, gedroegen er zich als pastoors en concurreerden er met de Sasboutianen, gelijk zij de wereldlijke geestelijken kortaf noemden. En daar zij hoofscher en gladder

waren dan dezen, - Machiavellistisch, zegt Vosmeer - en met meer takt wisten te geven en te nemen, drongen zij vooral bij de aanzienlijken en rijken door en kregen van dezen ruimer giften, waarvan zij rijkelijker leven en zich sierlijker kleeden konden dan de nederige arme wereldlijken. Om dat alles waren zij van stonde aan en in klimmenden mate den Vikaris een doorn in het oog. Hij, de man van het gezag, die het spreekwoord in den mond had, dat een beest zonder hoofd een leelijk beest is, hij wilde het hoofd zijn van allen, die op zijn gebied werkzaam waren: zelfstandige arbeiders nevens zich en de zijnen kon hij niet dulden. Zijn ondergeschikten waren het hierin volmaakt met hem eens en stijfden hem in zijn gramschap. Een hevige twist ontbrandde, toen weldra Bergius als tijdelijk superieur voor zijn medebroeders opkwam en zich duchtig deed gelden. Op zijn voorbeeld staken ook regulieren van andere orden, die insgelijks in kleinen getale in het land kwamen, het hoofd op. Een Dominikaan, kortaf Broeder Peter geheeten, maakte het vooral den Vikaris en zijn vrienden lastig en bitter. Zij haatten hem dan ook zoo van harte, dat toen hij in 1600 kwam te sterven, Vosmeer in een brief aan zijn broeder Tilman met instemming herhaalde hetgeen aan een zijner geestelijken ontvallen was: ‘ik verheug mij dat God zijn kerk van zulk een mensch verlost heeft.’ En toen weinige weken later ook Bergius overleed, kwamen weer de lieden den Vikaris, naar zijn eigen zeggen, gelukwenschen, ‘dat de kerk bijtijds van zulk een medearbeider was bevrijd.’ Jammer maar dat de opvolgers het volstrekt niet beter, eer nog erger maakten dan deze voorgangers.

Twee jaren voordat aldus, zonder veel baat, de dood tusschen beide kwam, in 1598, was de twist ter beslechting bij den Nuntius te Brussel aangebracht. Het was de Vikaris Apostoliek geweest, die, tot groote ergernis zijner tegenpartij, begonnen was met aan de wereldlijke overheid, den Aartshertog, te klagen. Maar Albertus maakte zich toen juist gereed om naar Madrid te reizen en er zijn huwelijk te sluiten. Zoo kwam de zaak aan den Nuntius. Bij dezen had de Vikaris nu niet iemand als Bergius tegenover zich, maar den Provinciaal van België, Oliverius Manaraeus, in eigen persoon, bijgestaan door den biechtvader van den Nuntius, die tot de Societeit behoorde. Wat daar tusschen hen voorviel, hooren wij slechts van éene

zijde, van die van den Vikaris: de Jesuieten hebben er het zwijgen aan toegedaan. Wij hooren dus alleen, hoe hevig de Vikaris werd aangevallen, hoe zachtmoedig hij zich verweerde. De Nuntius wordt ons beschreven als een vreesachtig man, die onder vier oogen wel toegaf dat de Societeit met geen enkelen bisschop, met niemand ter wereld over weg kon, maar die haar niet durfde staan en geen uitspraak doen in haar nadeel. Op mij maakt het den indruk, alsof bij deze zoowel als bij latere gelegenheden de hooge kerkvoogden de twisten wenschten bij te leggen of ten minste te temperen, liever dan in het voordeel van een der partijen te beslissen, overtuigd dat beide, elk op haar wijze, het belang der kerk behartigden, en geen van beide gemist kon worden. Ten slotte noopte de Nuntius den Vikaris genoegen te nemen met zekere Forma of Modus vivendi, (gedagteekend 16 November 1598) die hem volstrekt geen genoegen deed, als veel te veel in het voordeel der Jesuieten, ofschoon dezen van hun zijde zich ook geenszins voldaan betoonden. Het was slechts een vrede op het papier die gesloten werd; in de werkelijkheid duurde de tweedracht onafgebroken voort.

Wat bij de hevigheid van dien strijd vooral opmerking verdient, is het kleine slechts langzaam aangroeiende getal der Jesuieten. In 1598 waren er drie in gansch Noord-Nederland - Verburcht was weer vertrokken -; in 1610 waren er acht, in 1616 vijftien; en dat, let wel, tegenover tweehonderd of tweehonderd en vijftig wereldlijken. Moet ons dat geen groote gedachte geven van de gehalte dier weinigen? Hadden dezen niet uitgemunt, niet uitgeblonken, hadden zij geen buitengewoon succès gehad, aan hun getal volstrekt onevenredig, de klachten over hun stoornis van de orde, hun benadeeling der gewone pastoors, hun naloopen van de aanzienlijken, hun preeken voor zoo talrijke scharen dat de kettersche overheden er door getergd werden, hun pochen op hun tallooze bekeerlingen, hun onverdraaglijke zelfverheffing en aanmatiging - al die klachten zouden ongepast, onredelijk zijn geweest. Neen, wat ook Vosmeer en zijn vrienden, wat Dusseldorp daartegen mogen zeggen, die eerste Jesuieten hier te lande moeten mannen van beteekenis zijn geweest, en een invloed hebben uitgeoefend buiten alle verhouding tot hun gering getal. Van één van hen, van Willem de Leeuw, hooren wij dan ook van Dusseldorp

zelven en van anderen, dat hij na zijn dood door de geestelijke zusters en de leeken bijna als een heilige werd vereerd en aangeroepen.

Maar wat den buitengewonen opgang, dien zij maakten, te grievender deed zijn voor de Sasboutianen, die toch ook reden hadden om op hun ijver en op de vruchten van hun arbeid trotsch te wezen, was de kleinachting, die de Jesuieten hun bij alle gelegenheden betoonden. Onder alle verwijten, die van ouds en tot op heden toe tegen de Orde worden gericht, door de katholieken nog meer dan door de protestanten, staat bovenaan, dat zij alleen zich zelf hoogacht, en op de verdiensten van alle anderen uit de hoogte nederziet. Die beschuldiging is zoo algemeen, zoo van alle tijden, dat zij wel niet onverdiend zal wezen. En zeker, indien wij de instructie, de M o n i t a zooals zij heet, die de leden der Societeit naar Noord-Nederland medekregen, aandachtig doorlezen, merken wij met verbazing op, dat daarin met geen enkel woord van den Vikaris of van zijn geestelijkheid gesproken wordt. Zij worden vermaand om onderling eendrachtig en welwillend samen te werken en met hun superieuren dikwijls en geregeld te correspondeeren, maar van den voet, waarop zij zich met hun medebroeders buiten de Societeit te stellen hebben, wordt niet gerept. Het geeft ons den indruk, alsof er in het land, waar zij heen trekken, nog geen gevestigde geestelijkheid, geen hierarchie van wat aard ook bestond. En die instructie, in den vorm waarin zij tot ons is gekomen, dagteekent van 1612, dus van lang nadat ernstige oneenigheid een modus vivendi tusschen de Orde en den Vikaris Apostoliek noodzakelijk had gemaakt. Waarlijk, indien de Jesuieten zoo handelen, als hun door Vosmeer, door Dusseldorp, door veel anderen verweten wordt dat zij doen, indien zij van de wereldlijke pastoors volstrekt geen notitie nemen, naar den Vikaris en zijn vertegenwoordigers niet omzien, eenvoudig hun eigen weg gaan en slechts gehoorzaam zijn jegens hun eigen superieuren, dan gedragen zij zich volkomen overeenkomstig de hun gegeven Monita.

Wat in die Monita ook vooral onze aandacht trekt is het voorschrift om zich uitsluitend bezig te houden met hetgeen het heil der zielen raakt, en zich op geenerlei wijs met de staatszaken te bemoeien of zelfs maar in te laten. Ook dat kenmerkt de Orde, die, naar hetgeen haar nog ten huidigen

dage als een blaam wordt aangewreven, geen vaderland kent buiten de kerk, geen Koning dan den Paus. Hier te lande hebben zij met de rebellen tegen den Koning van Spanje geen strijd te voeren, alleen met de ketters die van den Paus zijn afgevallen. Toen in 1578 de Staten Generaal aan Don Jan, den landvoogd des Konings, den oorlog hadden verklaard, en een gebod hadden uitgevaardigd, dat ook de geestelijken hem zouden afzweren, weigerden dit de Jesuieten te Antwerpen, maar op welken grond? ‘Vermits zij den Paus eed gedaan hadden, die Don Jan voor vriend was houdende, waarom zij hem voor geen vijand en konden verklaren.’ Aan den vriend van den Paus, niet aan den landvoogd van den Koning, voelden zij zich verknocht. Ook in dit opzicht onderscheidden zij zich dus wezenlijk van de wereldlijke geestelijken. Die hadden een vaderland en een wettigen koning; hun plicht bracht mee zoowel voor den Koning als voor den Paus en de kerk te ijveren.

Met dit uitsluitend streven der Jesuieten om de afvalligen van den Paus tot onderwerping aan Zijn Heiligheid terug te brengen, staat hun rekbaarheid op punten van ondergeschikt belang in nauw verband. Men moest den ketters den terugkeer niet meer dan dringend noodig was bemoeilijken, den katholieken het getrouw blijven niet noodeloos verzwaren. Den Sasboutianen verweten zij, dat zij niet wisten te geven en te nemen, of gelijk zij het uitdrukken, ‘noch te lichten noch te swaeren’. Telkens gebeurde het, dat een Jesuiet toestond wat een Sasboutiaan had verboden; ja soms nog erger, dat een Jesuiet absolutie verleende van boeten, door een Sasboutiaan opgelegd. Het kon niet anders of dit moest veel leeken bij voorkeur een Jesuiet als biechtvader doen kiezen. En biechtvaders, wij weten het, vooral van invloedrijke personen, begeerden de Jesuieten bovenal te wezen. Van daar de gedurig aangeheven klacht, dat de paters de armen verwaarloozen om de rijken na te loopen; dat zij het dagelijksche herderswerk afschuiven op de wereldlijken, en zich alleen toeleggen op hetgeen hun eer en aanzien en invloed verwerven kan. Ongegrond zal die klacht wel niet geweest zijn. Het laat zich alles verklaren uit het doel, dat de Societeit op het oog had, en dat niet volkomen hetzelfde was als het doel der wereldlijke geestelijkheid.

Tot vijf hoofdpunten bracht de nauwlettende Vikaris de geschillen terug, die tusschen zijn geestelijken en de Jesuieten

haast dagelijks voorvielen. Zij verdienen de moeite van een vluchtige beschouwing. Twee hadden betrekking op het oorlogvoeren. Mocht een katholiek den Staten van ter zijde tegen den Koning bijstaan door levensmiddelen en kleedingstoffen voor hun leger te verkoopen, en door deel te nemen aan de vaart op Indië, die meteen kaapvaart was? Ik heb vroeger al gezegd, dat de Vikaris en zijn geestelijken op die vragen een ontkennend antwoord gaven, te recht van hun standpunt. Maar de Jesuiet, zonder sympathie voor een wereldsche mogendheid, nam het zoo nauw niet, en vond het onnoodig de huisgenooten des geloofs verstoken te houden van handelsvoordeelen, die dan de ketters alleen trekken zouden. Hij toonde zich in dit opzicht beter Hollander dan de Sasboutiaan. Immers de Hollandsche koopman van elke gezindheid was geneigd te handelen met wie maar van hem koopen wilde, en verkocht aan 's lands vijand de krijgsmiddelen zelfs, die tegen zijn land gebruikt zouden worden. Hij verkoos geen voordeel, dat hij zelf behalen kon, aan een mededinger over te laten. Met deze twee geschilpunten hing een derde samen. Mocht een katholiek aan de Universiteit te Leiden, in andere vakken dan de theologie, studeeren, zich daar laten inschrijven, promoveeren? Tijdens zijn verblijf te Rome had de Vikaris deze vraag aan paus Clemens VIII voorgelegd en er een ontkennend antwoord op bekomen, althans wat het inschrijven en promoveeren betreft. Een rechtzinnige mocht geen lidmaat wezen van een kettersch lichaam. Vosmeer en zijn vrienden, die voor zich van hetzelfde gevoelen waren, hielden zich getrouw aan die uitspraak. De Jesuieten weigerden natuurlijk niet er aan te gehoorzamen, maar waren overigens wel geneigd het inteekenen te veroorloven. Daaraan toch waren voorrechten verbonden, die het hard was den geloofsgenooten te onthouden. De Akademieburgers waren vrij van stadswacht en accijnzen. Dus lieten zich gaarne de Leidenaars van den deftigen stand inschrijven, ook al studeerden zij niet. Uit een briefwisseling tusschen een Leidschen neef van onzen Dusseldorp, Gerard Buitenwech, en den vermaarden Lipsius vernemen wij, hoe licht katholieke burgers van Leiden voor de verlokking dier voorrechten bezweken. Was het dan niet beter, vroegen de Jesuieten, hun de inschrijving maar te veroorloven dan aanleiding te geven dat zij het verbod overtraden? Het vierde punt was van nog minder beteekenis. Mocht een katho-

liek bij ketters ter bruiloft gaan? De Jesuiet zei kortaf: ja; de Sasboutiaan: eigenlijk neen, maar als ge er niet van tusschen kunt, dan in Gods naam. Het laatste punt was van zuiver kerkelijken aard. Behoorde men een bij de ketters gedoopt kind nog eens op katholieke wijs over te doopen? Neen, antwoordden de Jesuieten, en zij lieten op dien regel geen uitzondering toe. Maar de wereldlijken, hoewel toegevende dat men een kind zeker niet nog eens doopen moest omdat het een ketter was die het al gedoopt had, wilden toch, dat zoo er reden bestond om te twijfelen of het wel op behoorlijke wijs gedoopt was, de doop in dat geval op katholieke wijs werd overgedaan, of althans het ontbrekende aangevuld. En zij beriepen zich op een uitspraak in dien geest van een Mechelsche Synode. Theoretisch schijnt in deze quaestie, evenals in de overige, het gelijk aan hun zijde. Maar van den praktischen kant bezien, erkennen wij in het gevoelen en in de handelwijs der Jesuieten meer menschenkennis en ervaring. De Vikaris had de uitspraak van paus en concilie voor zich, maar voor de Jesuieten heeft zich de tijd verklaard. Mettertijd is hun toegeeflijkheid regel geworden. Voor de leeken was zij dan ook zeer aantrekkelijk; en als biechtvader een pater van de Orde, die de moeilijke tijdsomstandigheden in rekening nam, verre verkieselijk boven een onbuigzamen veeleischenden Sasboutiaan. Op het stuk van de biecht bleken de Jesuieten meer en meer gevaarlijke mededingers van de wereldlijke pastoors te wezen. Daarentegen lieten zij het eigenlijke herderswerk en de zorg voor de schamele gemeente gaarne aan dezen over.

Bijzonder grievend viel den Vikaris en zijn geestelijken een beschuldiging, die hun argwaan aan lasterlijke inblazingen van hun Jesuietische tegenpartij toeschreef, en die hun geweten hun zeide dat onverdiend was. In Januari 1609 werd Vosmeer te Keulen alleronaangenaamst verrast door een brief van den Nuntius uit Brussel, die hoofdzakelijk inhield, dat de Paus in den laatsten tijd kennis had gekregen van ergerlijke misbruiken, die in de Noord-Nederlandsche kerk plaats vonden ten opzichte van den omgang tusschen priesters, reguliere zoowel als seculiere, door den Vikaris aangesteld, met geestelijke zusters.

Dit verwijt raakt een toestand, die, zoo ik mij niet vergis, eigenaardig is aan de katholieke gemeente hier te lande, en daarom onze aandacht wel verdient.

De kloosters, ook de vrouwenkloosters, waren overal opgeheven; alleen te Utrecht bestonden er nog tot op het jaar 1613, doch ook daar niet langer; nieuwe zusters werden nergens meer aangenomen. Zoo wilde het de protestantsche regeering. Maar op eens is een gewoonte, een volkszede, en de neiging om zich daarnaar te gedragen, zoo maar niet te vernietigen. Jonge dochters van allerlei stand, volwassen geworden en zonder uitzicht op een huwelijk, waren gewoon haar toevlucht in een klooster te zoeken. Nu haar dit niet meer mogelijk was en toch de omstandigheden overigens dezelfde waren gebleven, wijdden zich velen van haar aan een geestelijk leven buiten het klooster en zonder bindende gelofte. Sommigen gingen, vier vijf te zamen, huizen en leven; anderen bleven voorloopig bij haar ouders inwonen; maar allen stelden zich voor kerkelijke diensten ter beschikking van haar geestelijkheid. Het volk noemde haar met een scheldnaam klopzusters of kloppen, en stak den draak met haar stemmigheid. Maar daardoor niet uit het veld geslagen bleven zij volharden en namen in aantal gestadig toe. Omstreeks 1650 werd door de gereformeerde synode haar aantal op twintig duizend geschat, en in 1653 vond de Utrechtsche regeering het geraden haar het dragen van uniforme kleeding te verbieden. Het omstandigst spreekt over haar een roomsch pater van dienzelfden tijd, de Carmelieter monnik Bertius (zoon van den in zijn tijd vermaarden regent van het c o l l e g i u m t h e o l o g i c u m te Leiden), in zijn C l a r a r e l a t i o. Naar zijn voorstelling zou, zelfs toen ter tijd, de roomsche geestelijkheid alleen nog niet talrijk genoeg zijn geweest om voor de kerkelijke behoeften naar behooren te zorgen. Vooral niet voor het onderwijs der jeugd. Groote scholen konden de pastoors, wegens het verbod der plakkaten, niet houden; in bijzondere woonhuizen konden zij slechts klassen van niet veel meer dan twintig te gelijk bijeen brengen; die allen achtereen te gaan onderwijzen, daartoe waren zij niet in staat. Die taak namen hun nu de geestelijke zusters uit de handen; zij leerden de kinderen, vooral op Zondag den catechismus. En niet in de steden slechts waar zij woonden; zij trokken ook naar de dorpen in den omtrek en trotseerden daarbij onweer en ongemak. Ook wilden de kinderen, Bertius had het opgemerkt, liever van haar dan van mannen onderwezen worden. De pastoors konden het gerust haar overlaten, en hadden niet meer te doen dan eenig opzicht te houden. En

tot het onderwijs bepaalden zich de geestelijke zusters niet; zij deden veel meer; zij deden huisbezoek en gingen de nalatigen tot het bijwonen van den kerkdienst opwekken; zij versierden bedehuizen en altaren, vervaardigden altaarkleeden en kerksieraden. In Bertius' tijd schijnt dit hoofdzakelijk de omvang van haar taak geweest te zijn. Maar vroeger, in het tijdvak dat wij beschouwen, toen het getal van mannelijke geestelijken nog geringer was, bewezen zij andere diensten bovendien: zij hielpen bij het offeren van de mis en zongen met de mannen mede; zij vergezelden zelfs den stadspastoor naar de omgelegen plaatsen, die geen eigen geestelijke hadden, om hem ook daar behulpzaam te zijn; zij vernachtten dan soms met hem onder een en hetzelfde dak. Die gedurige samenwerking leidde tot nog drukker omgang, tot inniger gemeenschap. De pastoor deed haar beloven bij niemand dan bij hem te biechten, en de biecht, gepaard aan de boetedoening en kastijding die er soms uit voortvloeiden, had haar eigenaardige gevaren. Dat die gevaren waarlijk bestonden, was niet te ontkennen. Bertius in zijn tijd acht ze zeer ernstig, vooral voor jeugdige geestelijken, en geeft uit dien hoofde aan de Orden den raad om geen dan reeds in jaren gevorderde zendelingen naar Holland te sturen. Hoeveel grooter zal dan vóór zijn tijd, toen de betrekking nog inniger was, dit gevaar wel geweest zijn. Vosmeer erkent dan ook, dat hij in beginsel tegen het dienen bij de mis van geestelijke zusters bezwaar heeft; ook had hij zich reeds herhaaldelijk genoodzaakt gezien de directeurs der geestelijke dochters te Haarlem te ontslaan en uit de stad te verwijderen.

Dat de beschuldiging, aan den Paus ter ooren gekomen en door zijn Nuntius aan den Vikaris overgebracht, dus niet uit de lucht gegrepen was, dat er maar al te veel aanleiding toe bestond, schijnt mij ontegenzeggelijk. Maar even zeker acht ik het, dat het kwaad veel te uitgebreid en sterk overdreven werd voorgesteld. De afloop der zaak schijnt dit ook te leeren. De Vikaris haastte zich den brief in afschriften toe te zenden aan de voornaamste geestelijken en leeken in alle deelen van zijn diocese, en de antwoorden, die hij ontving en die van verontwaardiging over het lasterlijke gerucht gloeiden en de beschuldiging verre weg wierpen, zond hij vervolgens aan den Nuntius toe, als bijlagen op zijn bezadigde maar stellige wederlegging.

Daarmee schijnt de Nuntius en schijnt ook de roomschen Curie zich voldaan te hebben betoond. Aan de zaak is geen verder gevolg gegeven.

Dat de laster van de Jesuieten uitgegaan, of door hen althans naar Rome overgebriefd was, is waarschijnlijk genoeg. Zij zelven werden in de hun meegegeven Monita tot bijzondere omzichtigheid op het punt van den omgang met vrouwen vermaand. Zooveel mogelijk moesten zij het bezoeken van huizen, alleen door vrouwen of jonge dochters bewoond, vermijden, en bovenal niet daar vernachten. De Orde begreep, dat, met het oog op de schandalen van een thans afgesloten tijdvak, niet het kwaad alleen maar zelfs de schijn van het kwaad op het zorgvuldigst vermeden behoorde te worden. Het zou dus niet vreemd zijn, als zij aanstoot hadden genomen aan hetgeen te dien opzichte door anderen minder voegzaams bedreven werd. Buitendien, in den brief van den Nuntius werd er op gewezen dat bepaaldelijk de Jesuieten, ‘die anders aan de gemeente zoo aangenaam plachten te zijn,’ als biechtvader van diergelijke geestelijke zusters waren afgewezen, - hetgeen ook werkelijk te Haarlem plaatsgevonden en opspraak verwekt had - en dat in het algemeen de paters der Societeit door de gewone geestelijken onliefderijk en als vreemde indringers bejegend werden.

Wat hier van waar mag wezen, het bloote vermoeden in alle geval dat de Jesuieten schuld hadden aan het onrecht, hun aangedaan, moest de wereldlijke heeren en vooral hun toch al sterk vooringenomen Hoofd nog te meer en bovenmate tegen hen verbitteren. Op het eind van het jaar liet de Vikaris zich door zijn gramschap, die op nieuw was gaande gemaakt door de eigendunkelijke hooghartigheid van een uit de Orde, zoo vervoeren, dat hij den 18^{en} December een edict uitvaardigde, waarbij hij aan de Jesuieten en aan alle ordengeestelijken, die zonder zijn uitdrukkelijke vergunning pastoorsfunctiën waarnamen, de bevoegdheid daartoe ontzegde en ontnam. Dit druischte lijnrecht in tegen den geest, waarin hem de Nuntius in Januari had geschreven, en haalde hem dan ook een duchtige vermaning op den hals, die hem zelfs voor een schorsing in zijn waardigheid deed vreezen, en tot intrekking van het aanstootelijke decreet verplichtte. Maar feitelijk was het decreet al buiten werking gesteld door een nieuwe overeenkomst, juist in die

dagen tusschen hem en den Provinciaal der Orde te Brussel getroffen.

Het waren de Jesuieten in Holland, die daartoe den weg hadden gebaand, door zich bereid te toonen tot concessies aan hun tegenpartij in het belang der zaak, waarvoor zij beiden leefden, en die zij zagen dat door het onderling twisten gevoelig benadeeld werd. Zij stelden zich in betrekking met een paar vertrouwden van den Vikaris te Utrecht, en ontwierpen in overleg met dezen in Juli van het loopende jaar een voorloopige schikking, die voor de Orde minder gunstig was dan de Forma van 1598, doch niettemin om vredeswille door den Provinciaal (niet meer Manaraeus, maar diens opvolger Franciscus Flerontinus) werd goedgekeurd, en in samenwerking met den Vikaris Apostoliek, die daarvoor naar Brussel overkwam, formeel vastgesteld. In dat verdrag, van 8 Maart 1610, werden tevens de vijf geschilpunten alle in den geest van den Vikaris beslist. Nu kwam de beurt van klagen weer aan de Jesuieten. Zij beweerden dat de overeenkomst voor hen onuitvoerbaar bleek, en dat hun vreedzame Provinciaal al te veel, bepaaldelijk ten opzichte van de pastoralia, had toegegeven. De Nuntius moest ten slotte met zijn gezag tusschenbeide komen; hij gelastte hun bij brieven van 23 October 1613, uit naam van Zijn Heiligheid, de artikelen der overeenkomst voortaan strikt na te leven. Dat hielp voor een poos; op den duur echter bleek het onmogelijk te zijn twee onvereenigbare aanspraken, op onafhankelijkheid aan de eene zijde en op heerschappij aan de andere, door voorschriften in evenwicht te houden. De schaal sloeg als van zelf nu eens naar deze, dan weer naar gene zijde over. Tweedracht en naijver bleven tusschen de seculieren en regulieren bestaan, en zooal niet op den bloei der kerk, dan toch op de vrede onder de gemeente nadeelig werken.

In hun achterdocht gingen zich de Sasboutianen waarlijk inbeelden, dat ook door de Staten des lands de Jesuieten boven hen werden voorgetrokken. Men behoeft de plakkaten maar in te zien om dadelijk van het tegendeel overtuigd te worden: altijd staan daarin de Jesuieten als gevaarlijk voor de rust en veiligheid van den staat vooraan genoemd. Ook wisten de Staten en gevoelden, evenals de gansche protestantsche gemeente, dat hetgeen hun in het Katholicisme het meest tegenstond, in het Jesuietisme op het consequentst en tot in zijn uiterste ge-

volgen werd doorgedreven. Maar de Sasboutianen onderstelden, dat men, uit ontzag voor Frankrijk, bij wiens regeering de Orde zoo veel vermocht, haar ook hier te lande boven de inheemsche geestelijkheid begunstigde. Dusseldorp weidt hierover in het breede uit, en geeft om zijn beweren te staven ons een anecdote ten beste, die ik hem gaarne navertel, omdat zij mij voorkomt voor de personen, die er in betrokken zijn, bijzonder karakteristiek te wezen.

Omstreeks 1614 bekleedde onder de Jesuieten in Holland pater Marcus van den Tempel een eerste plaats, zoodat hij iets later ook als Superior aan het hoofd der geheele missie werd gesteld. Hij was een Brabander van goeden huize, een broeders zoon van dien Olivier van den Tempel, die als kolonel in dienst van Holland zich bij verschillende gelegenheden onderscheiden en de gunst van Prins Willem verworven had. Alweer dus een dier jongeren, die thans ijverden voor de belangen, waartegen hun ouderen nog kort geleden de wapenen hadden gevoerd. Hij woonde en werkte te Leiden en trok daar spoedig de aandacht der streng Calvinistische Vlamingen, die er zich in menigte hadden neergezet. Onder dezen verbreidde zich het gerucht, dat hij, de zwarte Jesuiet, zooals zij hem noemden, in last had en naar een gelegenheid uitzag om Prins Maurits te vermoorden. De Jesuieten waren nu toch eens vorstenmoorders. Van den Tempel hoorde natuurlijk wat er van hem verteld werd, en was niet op zijn gemak. De schout had niet meer dan zulk een praatje noodig om hem op te pakken en te vervolgen. Hij dacht er over om maar te vertrekken. Maar toch, het ergste dat er op zat, ingeval hij vervolgd werd, zou zijn dat hij werd uitgebannen. Dat gevaar kon hij licht afwachten, meende hij; hij bleef. Doch liever nog wilde hij trachten zich buiten alle gevaar te stellen, en daartoe greep hij met bijzonderen takt het juiste middel aan. Hij ging zich bij Prins Maurits zelven verantwoorden. Een neef van dezen, Jan van Nassau, kleinzoon van den gewezen stadhouder van Gelderland, was kort te voren roomsch geworden, zonder daarom vooralsnog met de Oranjes te breken. Met hem, die zich in Den Haag ophield, stond Van den Tempel in betrekking, en door hem liet hij zich nu aan Frederik Hendrik voorstellen, die weer op zijn verzoek de goedheid had om audientie voor hem bij zijn broeder Maurits te vragen.

Zijn verwantschap met wijlen den kolonel zal hem bij de zoons van Prins Willem zeker te stade zijn gekomen; zijn beschaafde innemende manieren en zijn welbespraakte mond deden het overige daaraan toe. Maurits maakte geen bezwaar om den Jesuiet in een bijzonder gehoor te ontvangen.

Bij het binnenkomen en terwijl hij zijn hoofsche buiging maakte (Dusseldorp zegt ter loops, dat hem zoo iets best afging), zag hij aan de andere zijde van het ruime vertrek den Prins geheel alleen aan het venster staan. Deze trad terstond op hem toe, groette vriendelijk, gaf hem de hand en leidde hem naar het venster terug, hem zoodoende ten blijk van zijn vertrouwen den rug toewendende. De Jesuiet door deze ontvangst volkomen op zijn gemak, verhaalde nu de aanleiding tot zijn bezoek, de lasterlijke geruchten die over hem in omloop waren, en begon zich daartegen te verdedigen. Maar spoedig viel hem de Prins in de rede, zeggende dat hij wist wat zulke praatjes van het gemeen waard waren. Maar, hernam de ander, de schout van Leiden zou er toch aanleiding uit kunnen nemen om mij te vervolgen. Beroep u dan gerust op mij, antwoordde de Prins, ik neem u in mijn bescherming: zeg dat maar als men het u lastig maakt. Verhaal mij nu liever iets van de verrichtingen van uw Orde in Indië. De Jesuiet verhaalde wat hij hiervan wist. En nu verzocht hem de Prins ten slotte, om wanneer hij soms iets naders van dien aard mocht vernemen, toch niet te verzuimen het hem mede te deelen: ik kan u niet zeggen, voegde hij er bij, hoe gaarne ik ervan hoor. Op het vriendelijkst scheidden de twee van elkander. Nu wilde het toeval, dat er juist van Nicolaas Trigault een verhaal verschenen was over de verrichtingen der Jesuieten in China. Daaruit haastte zich Van den Tempel het voornaamste in het Fransch te vertalen en het in een tweede audientie aan den Prins te brengen, die er hem wel voor bedankte. Op deze wijze kreeg de slimme Jesuiet bij Prins Maurits een witten voet, en durfde zich voortaan te Leiden vrijelijk op straat vertoonen.

Een aardige vertelling, niet waar, en uit den mond van Van den Tempel zelven door Dusseldorp in alle oprechtheid opgeteekend. Wat haar nog smakelijker voor ons maakt, is het naieve wantrouwen van dezen, dat hem achter de eenvoudige waarheid nog iets onoprechts doet vermoeden. Hij houdt het er voor, dat Maurits niet naar de inspraak van zijn eigen gemoed, maar om

de eischen van zijn politiek den Jesuiet zoo welwillend bejegend had. Hij ging opzettelijk naar Van den Tempel toe, om hem onder het oog te brengen dat, als hij bij geval geen Jesuiet maar een wereldlijk geestelijke was geweest, de ontvangst heel anders zou zijn uitgevallen. De Prins wist wel, zeide hij, dat als een uwer iets kwaads wedervaart, de gansche Orde schreeuwt als magere varkens (de vergelijking is van Dusseldorp), en dat de Orde thans, met den grooten invloed dien zij op de Regentes van Frankrijk en haar regeering uitoefent, wel eens zou kunnen uitwerken dat de subsidiën van daar minder overvloedig naar Nederland vloeiden dan hier begeerd wordt. Aan die overweging, vriend, hebt gij al de vriendelijkheid van den Prins te danken. Ware ik in uw plaats gekomen, ik zou heel anders ontvangen zijn, dat verzeker ik u.

Dit laatste zal wel waar wezen. Tusschen den menschkundigen, behendigen, innemenden pater en den ergdenkenden, terugstootenden Dusseldorp was het verschil zoo groot, dat de wijs, waarop men beiden behandelde, ook wel ver uiteen moest loopen. Aan den anderen kant erkennen wij, dat het gebeurde met Van den Tempel gegronde aanleiding tot klagen kon geven; tot klagen namelijk over de willekeur, waarmede de regenten de plakkaten, al dan niet, ten uitvoer legden, naar aanzien van personen. Maurits wist zeer goed, dat de Jesuiet zich met geen ander doel te Leiden ophield, dan om te doen hetgeen de plakkaten verboden, godsdienstoefening te houden, mis te lezen, sacramenten toe te dienen. Toch neemt hij hem in zijn bescherming, zelfs tegen den schout der stad. Eenige jaren later komt hij, op voorbidden van denzelfden Van den Tempel, in Friesland tusschenbeide om een paar anderen van de Orde de straf te doen kwijtschelden, die zij naar de letter der plakkaten verdiend hadden. Die plakkaten namelijk werden door Maurits niet slechts, maar in het algemeen door de regenten van lager zoowel als van hooger stand aangemerkt als slechts een maximum stellende, beneden hetwelk zij naar omstandigheden, dat wil zeggen naar eigen goedvinden, zwaarder of lichter straffen konden of in het geheel niet straffen. Voor het rechtsgevoel der katholieken moet die toestand van onzekerheid, dat afhangen van de goedgunstigheid van niet altijd achtingswaardige overheden, hoogst aanstootelijk en grievend zijn geweest.

Die toestand was nu, na het sluiten van het Twaalfjarig

Bestand, weer vooreerst bestendigd. Men had zich dat anders voorgesteld, toen de onderhandeling met den vijand werd aangeknoopt en het uitzicht op een duurzamen vrede zich voordeed. Toen had Oldenbarnevelt aan Jeannin toegegeven, dat in vrede's tijd de roomsche eeredienst in eenige steden, waar de katholieken talrijk waren, Utrecht, Haarlem, Amsterdam en meer andere, hersteld zou behooren te worden, op zekere voorwaarden, waarmee de gezant meende dat zich ook zijn koning zou kunnen vereenigen. Met de hoop hierop mochten zich buitendien onze katholieken vleien; het was altijd gezegd dat het schorsen van hun godsdienstvrijheid een tijdelijke maatregel was, die tegelijk met den oorlog zou ophouden. Merkwaardig, in verband hiermee, is het volgende, dat Oldenbarnevelt zelf heeft opgeteekend. Toen in 1608 pater Neyen, de welbekende Provinciaal der Franciscanen, die zich bij uitstek beijverde om de Staten Generaal aan een aannemelijken vrede met den Koning en de Aartshertogen te helpen, op het punt stond van naar Madrid te reizen, ten einde eenige opgerezen moeilijkheden zoo mogelijk uit den weg te ruimen, gaf hij aan Oldenbarnevelt en zijn medeafgevaardigden te verstaan, ‘dat hij wenschte voor zijn moeite het Bisdom van Utrecht te mogen hebben’. Die wensch is, dunkt mij, bij een zoo slim persoon als den Pater slechts te verklaren, indien wij onderstellen, dat naar zijn inzicht de Staten na het sluiten van den vrede en het hierbij verkrijgen van een onbetwiste souvereiniteit, wel geneigd zouden wezen om een Aartsbisschop van Utrecht en een onder dezen georganiseerde katholieke kerk toe te laten, mits aan hen, als den souverein, de keus der personen vergund werd. Oldenbarnevelt nam echter het verlangen van den pater niet ernstig op en antwoordde, (glimlachend, stel ik mij voor) ‘dat hetzelve al te machtig voor hem zoude wezen’.

In alle geval, wat ook na een gesloten vrede had kunnen geschieden, nu slechts een wapenstilstand voor twaalf jaren getroffen was en de Spaansche regeering geen afstand deed van haar aanspraak op de heerschappij over de afvallige provinciën, bestond er geen reden om in de verhouding tusschen den Staat en zijn katholieke burgers verandering te brengen. Die burgers toch bleven zich, met hun geestelijkheid aan het hoofd, beschouwen als onderdanen van den Spaanschen koning, tot gehoorzaamheid aan dezen alleen verplicht. Wij hebben reeds gehoord, wat de Leuvensche professoren op de vraag van De

Groot ten antwoord hadden gegeven: dat zoolang de wapenstilstand tusschen den Koning en zijn rebellen duurde, de katholieken in Noord-Nederland zich ook van vijandelijkheid behoorden te onthouden, maar dat zij in oorlogstijd, zoodra de kans schoon stond, verplicht waren den wettigen vorst tegen de overweldigers van het gezag bij te springen. Als dat de plicht was, die de geestelijkheid hun had voor te houden, kon men dan zonder gevaar, voor de twaalf jaren die de wapenstilstand duren zou, hun de vrije godsdienstoefening onder de leiding van zulke predikers toestaan? De Groot, die dat onbevredigende antwoord op zijn vraag had ontvangen, heeft naderhand verklaard, 'dat het laatste plakkaat tegen de conventiculen van de papisten bij hem ingesteld is geweest.' Waarschijnlijk bedoelt hij het plakkaat der Staten Generaal van 27 Maart 1612, dat den inhoud van al de vroegere samenvatte, en waaronder Oldenbarnevelt als president zijn naam heeft gesteld. Hij, De Groot, was toen ter tijd fiscaal van Holland, en kan in die hoedanigheid met het ontwerpen van den tekst belast zijn geweest[1)]. Dat hij en de landsadvokaat, die beiden bij hun geloofsgenooten van al te groote welwillendheid jegens de Roomschgezinden verdacht werden gehouden, de hand tot het stellen en uitvaardigen van zulk een verordening hebben geleend, is wel geschikt om ook ons van haar noodzakelijkheid te overtuigen.

Waarmee men zich vroeger ook gevleid mocht hebben, de waan dat de katholieken in de zeven provinciën aan het uitsterven waren, moest thans bij den aanvang van het Bestand, wel opgegeven worden. Hij was te verdedigen geweest omstreeks 1600, zoolang van de nieuwe hierarchie, van het Apostolische Vikariaat, en van het leven dat het in de gemeente wekte, niets vernomen was. Maar sedert Eggius betrapt en Vosmeer ingedaagd werden, waren de klachten der gereformeerden over de toenemende stoutigheid der papisten allerwege maar al te zeer bewaarheid. Thans, in de eerste dagen van het Bestand, nu het verkeer met het Zuiden heropend was, trokken de katholieken in zulk een menigte - Dusseldorp spreekt van negen duizend - naar Antwerpen en Den Bosch om er het vormsel te halen, dat de ketters er van opzagen en er zich over verontrustten. Zij begrepen, juicht Dusseldorp, dat het herstel

1) Nadat het bovenstaande ter perse was gezonden, vond ik in de Resolutiën der Staten Generaal mijn vermoeden bewaarheid.

van den roomschen eerdienst hun ondergang zou zijn. Het getal dergenen toch, die bij de Calvinisten ten nachtmaal gingen, kwam in geen vergelijking zelfs met de menigte der vrome katholieken. Werden dezen eens tot de staatsbedieningen en posten toegelaten, dan was met zekerheid te voorzien, dat zij door hun aanzien en meerdere bekwaamheid de ketters spoedig overvleugelen zouden.

Dit grootspreken mag overdreven wezen; waar was het buiten twijfel dat de katholieken een macht in den staat bleken te zijn, waartegen de regeering op haar hoede diende te wezen, een macht die volstrekt niet aan het afnemen was, integendeel, die in omvang en in organisatie gestadig vooruitging. En wat verlangden zij; wat verlangden voor hen hun hoofden? Zouden zij voldaan zijn, wanneer zij met de protestanten gelijke rechten hadden gewonnen? Geenszins voorwaar; de protestanten waren voor hen nog altijd ketters gebleven, rebellen tegen den Paus, die opnieuw onderworpen moesten worden. Rechtsgelijkheid was een minimum, een eerste schrede op den weg naar de alleenheersching, die zij meenden dat hun rechtens toekwam. Het gansche boek van Dusseldorp is één bewijs voor deze waarheid; hetgeen terzelfder tijd in België en in Duitschland voorviel, een nog veel krachtiger. Overal waar het strijdlustige katholicisme de overhand nam, onderdrukte het met geweld wat het de ketterij noemde. Was het geraden, was het geoorloofd, aan zulk een tegenpartij de handen vrij te geven; haar in de gelegenheid te stellen om de overhand te nemen?

Er is een merkwaardige brief bewaard gebleven, door een Jesuiet omstreeks dezen tijd in het latijn opgesteld en waarschijnlijk aan Oldenbarnevelt gericht. Er wordt daarin gezegd, dat de geadresseerde, wiens wijsheid en deugden hooglijk worden geroemd, bekend staat als een vriend van eendracht en vrijheid, die aan katholieke kennissen wel heeft betuigd te meenen, dat, daar toch allen het eens zijn omtrent de hoofdwaarheden van het Christendom, bevrediging mogelijk zou zijn, indien maar de katholieken wat lieten vallen van hun ceremoniën en leeringen, of althans niet vorderden van anderen, die er afkeerig van zijn, dat zij er zich ook aan houden. Met het doel om dat beweren te weerleggen vat de schrijver de pen op. Hij betoogt gemakkelijk, dat de katholiek ter wille van ongeloovigen van de waarheid, die hij bezit, niets mag

laten afdoen. En wat de vrijheid van godsdienst betreft, het vorderen daarvan klinkt zonderling (zegt hij) uit den mond van hen die den katholieken hier te lande die vrijheid onthouden. Wel zullen dezen antwoorden, dat zij slechts het voorbeeld volgen, door de katholieken elders, waar zij de overmacht hebben, ten opzichte der protestanten gesteld. Maar is het dan christelijk kwaad met kwaad te vergelden? Is het redelijk de Nederlandsche katholieken te laten boeten voor hetgeen vreemdelingen misdrijven? Als gij meent dat die vreemde katholieken onrecht doen, toon dat dan door zelf anders te handelen. Als gij oordeelt dat niemand om zijn godsdienst vervolgd mag worden, begin dan met uw eigen katholieken niet te vervolgen.

Behendig gepleit: het moet erkend. Maar niet overtuigend. Het is als of de vijand die mij te lijf gaat, als ik hem afweer en ontwapen, mij toevoegt: zoo gij een afkeer hebt van geweld, pleeg het dan niet zelf; dat ik het doe, die er niet afkeerig van ben, mag voor u, die mijn doen afkeurt, geen reden zijn om mijn voorbeeld te volgen. De katholiek - ik spreek van de XVIIe eeuw - gelooft en belijdt, dat ketter te wezen een misdrijf is, dat de ketterij te vuur en te zwaard moet worden uitgeroeid; en naar dat geloof gedraagt hij zich, waar hij er de macht toe heeft. Dat kunnen de heroverde zuidelijke provinciën getuigen. Mag dan de katholiek in de noordelijke provinciën van de ketters, die daar nog de overhand hebben, meer vorderen dan met de veiligheid van dezen bestaanbaar is?

Wij kennen de legende, door Tollens bezongen, van den vromen ketter, die den soldaat, door wien hij wordt nagezeten, in het water ziet storten en gevaar loopen van te verdrinken, en nu uit deernis terugkeert en zijn vervolger redt, maar door dezen, zoodra hij weer op den wal staat, wordt gegrepen, gebonden en overgeleverd aan den rechter en den beul. Een toonbeeld van menschenliefde, die martelaar. Maar ging hij het goddelijk gebod niet te buiten, en betoonde hij den naaste niet meer liefde dan zich zelven. Hij moest toch weten, dat de soldaat, indien hij zijn soldatenplicht vervulde, handelen zou gelijk hij gehandeld heeft. Even goed wist de protestant wat de plicht der gehoorzaamheid den katholiek zou nopen te doen, indien deze de machtigste werd. Mocht hij dan van zijn kant den plicht der zelfverdediging verzuimen en toelaten dat de andere de overhand nam? Eens voor altijd

had Prins Willem bij den vredehandel te Geertruidenberg het woord gesproken, dat zoolang de oorlog duurde tot richtsnoer der politiek voor zijn volgelingen moest strekken. Wij zien dat gij ons wilt verdelgen, (sprak de Prins tot de afgevaardigden van Don Juan) ‘en verdelgd worden willen wij niet.’ Eerst nadat het gebleken was dat de vijand niet langer verdelgen wilde, misschien ook omdat hem de macht er toe ontbrak, had de Republiek haar katholieken onderzaten de volle vrijheid van godsdienst mogen, en naar mijn oordeel onverwijld moeten toestaan. Tot zoolang, zou ik meenen, was zij in haar recht, en deed zij haar plicht, met die vrijheid te beperken, zoo weinig mogelijk, maar zooveel toch als haar eigen veiligheid vereischte.

R. FRUIN.

Eene Nederlandsche expeditie naar Midden-Borneo.

In de maand Februari 1894, zullen te Pontianak, de niet ver van zee gelegene en door de Kapoeas-rivier bespoelde hoofdplaats van de groote Residentie, B o r n e o ' s W e s t e r a f d e e l i n g , een groep mannen bijeen zijn, die hun sporen reeds verdiend hebben op het gebied van het praktisch natuuronderzoek. Zij zullen daar in de ruime en statige residentswoning, in overleg met en onder leiding van den bewinsdman die over dit uitgestrekte gewest gezag voert, de laatste regelingen treffen en de laatste afspraken maken voor een gezamenlijken tocht naar het Borneo'sche binnenland, die reeds sedert tal van maanden in voorbereiding is. Omtrent dien tocht hebben in het afgeloopen jaar (en zelfs reeds vroeger) verschillende kleine berichtjes - somtijds in lijnrechte tegenspraak met elkander - in enkele dagbladen de ronde gedaan. Ook in buitenlandsche couranten en tijdschriften (Petermann's Mittheilungen enz.) vinden wij van dezen tocht melding gemaakt, niet altijd op grond van juiste gegevens.

En al zal de beteekenis dezer expeditie - volgens de dikwijls onbillijke maar toch zeer verklaarbare maatstaf waarvan de publieke opinie zich bedient - beoordeeld worden naar hare uitkomsten, zoo is het voorzeker niet onbescheiden reeds thans te vragen: hoe kwam deze expeditie in gang en wat stelt zij zich voor te bereiken?[1)]

1) Ter voorkoming van misverstand zij nog aangeteekend, dat de hier bedoelde expeditie en de voorbereidingen daartoe niets uitstaande hebben met eene expeditie naar Borneo waarvan in 1892 enkele dagbladen gesproken hebben. Deze laatste was ontworpen door den heer R.A. Eekhout, terwijl het Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap de wetenschappelijke leiding daarvan op zich had genomen. Zij is om verschillende redenen, reeds voordat zij een eerste begin van nitvoering erlangde, in damp opgegaan.

Om op het eerste gedeelte dier vraag het antwoord te geven is het noodig terug te gaan tot het jaar 1887. In dat jaar was de Directeur van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, Dr. M. Treub, met verlof in Nederland.

Tijdens zijn kort verblijf in het vaderland was hij er in geslaagd, met medewerking van belangstellende vrienden der wetenschap, het Buitenzorg-fonds te stichten. Dit fonds, dat ook van wege het Rijk gesteund wordt, stelt Nederlandsche plantkundigen om de twee jaren in staat afwisselend de reis naar dien tropischen plantentuin, waaraan een voortreffelijk laboratorium verbonden is, te aanvaarden en zich daar gedurende eenigen tijd aan botanische onderzoekingen te wijden. Aan de stichting van dit fonds was niet alleen een wetenschappelijk, maar ook een nationaal belang verbonden, omdat in de door Dr. Treub zoo goed ingerichte werkplaats, waar de tropische plantengroei een welhaast onbegrensd veld van onderzoek opent, Russische, Duitsche, Oostenrijksche, Engelsche en Zweedsche onderzoekers - veelal gesteund door financiëele tegemoetkoming van buitenlandsche Akademies of van hunne lands-regeering - zich in stijgend aantal aanmelden, terwijl de Nederlandsche kruidkundigen, afgeschrikt door de hooge kosten van een reis naar de tropen, in dien internationalen wedloop, die in de Nederlandsche koloniën en aan een Nederlandsch wetenschappelijk instituut tot stand kwam, bleven ontbreken.

Ingevolge de stichting van het Buitenzorg-fonds zijn thans reeds de Nederlandsche namen van Boerlage, Went en Costerus in het boek van de bezoekers van het Buitenzorgsche laboratorium opgeschreven, en mag men Dr. Treub er voor dank weten dat hij zorg droeg dat het wetenschappelijk centrum, hetwelk hij in 's Lands Plantentuin geschapen en tot grooten bloei gebracht heeft, niet uitsluitend aan buitenlandsche geleerden ten goede zal komen.

Maar behalve het Buitenzorg-fonds werd nog een tweede instelling door het initiatief van denzelfden voortvarenden verlofganger in het leven geroepen. Eene instelling met veel minder scherp omlijnden werkkring en waarvan moeilijk te voorspellen was hoe zij zich in den loop der jaren zou ontwikkelen, maar die in de eerste plaats haar reden van bestaan zou vinden in het feit, dat er in de Nederlandsche koloniën zoo dikwijls gelegenheden tot het verrichten van natuuronder-

zoek van zeer verschillenden aard verloren gaan, bij gebrek aan tijdige bekendheid met personen en toestanden eenerzijds, met de beschikbare hulpmiddelen, de methoden en de benoodige werktuigen en voorschriften andererzijds.

Om daarin te voorzien, om dus te dezen aanzien het natuuronderzoek in de Nederlandsche koloniën te bevorderen, moesten van zeer verschillende zijden de handen ineengeslagen worden. En zoo kwam op Dr. Treub's initiatief eene *Commissie tot bevordering van het natuurkundig onderzoek in de Nederlandsche koloniën* tot stand, die eene Nederlandsche en eene Indische afdeeling telt en waarin, naast vertegenwoordigers van verschillende genootschappen, die op dit gebied werkzaam waren en van instellingen aan welke de resultaten van zoodanig natuuronderzoek in de eerste plaats aan het hart ligt (zoölogische, botanische, geologische, ethnographische en nijverheidsmusea) nu ook nog verschillende vertegenwoordigers van de natuurwetenschappen in Nederland uitgenoodigd werden, zonder wier medewerking slechts eene onvolledige samenvoeging van beschikbare krachten zou zijn verkregen.

Deze commissie heeft in 1888 hare werkzaamheden aanvaard en daarbij op den voorgrond gesteld - wat ook bij de oprichting uitvoerig overwogen en besproken was - dat zij zelve geene gelden voor het door haar beoogde doel zou bijeenbrengen. Eventueele aanvragen om geldelijken steun bij de Regeering of bij particulieren, ten bate van een nader omschreven onderdeel van natuuronderzoek in de koloniën, zouden behooren te geschieden ten name van de Vereeniging of de persoon die zoodanig onderzoek op het getouw wilde zetten: de commissie als zoodanig zou daarbij alleen bemiddelend optreden, maar zou zichzelve nooit met het beheer van geldmiddelen belasten.

Aldus geschiedde dan ook toen op initiatief van de Indische afdeeling der commissie bijdragen van particulieren gelegenheid schonken aan Dr. J.F. van Bemmelen, - denzelfde die later als naturalist de tocht van den heer IJzerman dwars door Sumatra medemaakte - om een zoölogisch onderzoek in te stellen aan de zuidkust van de Preanger, en eveneens toen op datzelfde initiatief de Koninklijke Natuurkundige Vereeniging te Batavia zich door een rijks-subsidie in staat gesteld zag om schrijver dezes een embryologisch onderzoek op te dragen, dat op de groote Soenda-eilanden in gang gebracht en nog niet afgeloopen is.

De Nederlandsche afdeeling der commissie was harerzijds werkzaam in den geest die bij hare oprichting had voorgezeten. Niet alleen aan hetgeen in Oost-, maar ook aan wat in West-Indië op het gebied van natuuronderzoek te doen viel, schonk zij hare aandacht.

Een harer leden, Dr. L. Serrurier te Leiden, stelde een werkje samen dat onder den titel van *de Pionier* een korte handleiding biedt voor hen die zich tot natuuronderzoek in de tropen aangetrokken gevoelen; datzelfde lid gaf in het jaar 1889 aan de werkzaamheid der commissie eene onverwachte wending en in velerlei opzicht eene belangrijke uitbreiding door het initiatief te nemen tot de stichting eener maatschappij, die een gelijksoortig doel nastreeft als bedoelde commissie en die bij hare oprichting enge samewerking met die commissie in hare statuten schreef.

Droeg de commissie een voorlichtend, samenwerking bevorderend en initiatief uitlokkend karakter, de maatschappij nam harerzijds het bijeenbrengen van fondsen op zich. En het verdient hoogelijk gewaardeerd te worden, dat in Nederland, waar het aantal particuliere stichtingen, die tot ondersteuning der wetenschap bestemd zijn, zoo uiterst gering is, toch binnen zeer korten tijd een groep mannen gevonden werd, die zoodanige stichting grondvestten onder den naam van de *Maatschappij tot bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche koloniën*.

Voorzitter en ondervoorzitter dier maatschappij zijn de Heeren van Goltstein, oud-minister van koloniën en s' Jacob, oud-gouverneur-generaal; secretaris is hij die haar het eerst ontworpen en tot hare vestiging geen moeite ontzien heeft, Dr. Serrurier.

Het is aan geen twijfel onderhevig of deze maatschappij, die alweder volgens hare statuten de vorming van een blijvend en aangroeiend kapitaal beoogt en die uit de renten daarvan natuuronderzoek in den ruimsten zin - dus ook waar handel of industrie daaraan meer onmiddellijk behoefte hebben - wenscht te ondersteunen, zal in belangrijke mate tot uitbreiding van onze kennis omtrent onze overzeesche bezittingen kunnen medewerken en zal in de geschiedenis der Nederlandsche kolonië een schoone rol kunnen vervullen. Thans, nu zij haar vijfjarig bestaan nog niet eens gevierd heeft, beschikt zij over een actief van ± 20000 gulden,

terwijl door haar reeds aan verschillende wetenschappelijke reizigers en natuuronderzoekers geldelijke ondersteuning verleend is. Meer bepaaldelijk zal de maatschappij in 1894 op den voorgrond treden, daar zij het is aan wie de Regeering een belangrijk subsidie verleend heeft, tot het instellen van het omvangrijke en veelzijdige onderzoek, dat aan het hoofd van dit opstel de Nederlandsche expeditie naar Midden-Borneo genoemd werd. Voor het bestrijden van de kosten dier expeditie beschikt de maatschappij behalve over het subsidie van de Regeering nog over de door haarzelve daarvoor bestemde fondsen, alsmede over eene belangrijke som die door enkele belangstellenden op haar initiatief speciaal voor dit doel is bijeengebracht en waaronder de koninklijke gift van ƒ 1500 van HH. MM. de Koningin en de Koningin-Regentes wel afzonderlijk vermelding verdient.

Ziedaar dus in korte trekken het raderwerk geschetst waardoor het denkbeeld eener wetenschappelijke expeditie naar Midden-Borneo vasten vorm heeft kunnen aannemen en waardoor de gelden die voor dit onderzoek benoodigd zijn, werden saamgebracht. Zij die in opdracht van de maatschappij aan de expeditie zullen deelnemen zijn een vijftal Europeanen, waarvan er reeds drie in Indië vertoefden, terwijl de twee anderen in October en in December 1893 uit Europa naar Borneo vertrokken zijn. In Indië zijn het de heeren van Velthuijsen, controleur 1e klasse op de buitenbezittingen, die, reeds lang in het binnenland van Borneo geplaatst, daardoor voortreffelijk met land en volk bekend is, en reeds in Juni 1891 de Boengan-rivier bereisd heeft; Nieuwenhuis, officier van gezondheid, ook bereids sedert geruimen tijd op Borneo, en Hallier, assistent aan 's Lands Plantentuin te Buitenzorg, die in die kwaliteit en dus als botanicus aan het onderzoek deelneemt.

Uit Nederland vertrok in October de heer Büttikofer, conservator aan het Rijks-Museum te Leiden, die zich als verzamelaar en natuurhistorisch reiziger reeds grooten naam verworven heeft door zijne herhaalde reizen in de Afrikaansche wildernissen en die daarover in 1890 een onderhoudend werk in twee deelen *Reisebilder aus Liberia* (Leiden, E.J. Brill) in het licht gegeven heeft. Zijne Afrikaansche reizen hebben het Leidsch Museum met vele zeldzame en tot zoolang onbekende

diersoorten verrijkt en meer dan iemand zal hij er de man naar zijn om ook in het Borneo'sche binnenland tal van zoölogische preciosa bijeen te brengen. In December volgde hem de heer Molengraaff, buitengewoon hoogleeraar te Amsterdam, die zoowel in Nederlandsch West-Indië als in de Transvaal geologische nasporingen verricht heeft en aan wien het geologische onderzoek gedurende de gemeenschappelijke exploratie ten deel valt.

De beide laatstgenoemden zijn op uitdrukkelijk verlangen van de Indische commissie door de maatschappij tot deelneming uitgenoodigd. Inlandsche bediende, jagers, plantenzoekers, dragers en roeiers zullen de werkkrachten van lagere orde vormen, die echter evenzeer voor het welslagen van den tocht onmisbaar mogen geacht worden.

Wie zal de leider der expeditie zijn?

Voorloopig niemand anders dan hij in wiens brein de wenschelijkheid van dezen tocht voor het eerst gerijpt is en die niet alleen de bijzonderheden daarvan vooraf nauwkeurig heeft geregeld, maar die ook bij de uitvoering en voorbereiding het leeuwenaandeel gehad heeft, nl. de resident van Borneo's Westerafdeeling, de heer S.W. Tromp. Daar hij echter niet voornemens is persoonlijk de expeditie te vergezellen, zal gedurende den tijd die er tusschen het vertrek van de expeditie uit Pontianak en haar terugkeer verloopen moet een van bovengenoemde deelnemers belast worden met de werkelijke leiding. Uit den aard der zaak is het waarschijnlijk te achten dat de met land en volk zoo voortreffelijk bekende controleur van het binnenlandsch bestuur daarvoor in de eerste plaats in aanmerking zal komen.

Wij noemden zooeven den heer Tromp als den man in wiens brein de wenschelijkheid van dezen tocht voor het eerst gerijpt is. Te dezen opzichte bestaat er een principiëel verschil tusschen de Borneo-expeditie en vroegere soortgelijke die op Sumatra, op de Key-eilanden enz. enz. mede door hulp van Regeering en particulieren zijn tot stand gekomen en die in de Europeesche studeervertrekken of directiekamers uitgedacht en ontworpen werden.

De zoo straks genoemde commissie, door wier tusschenkomst de Borneo-tocht bij de maatschappij aanhangig gemaakt werd,

is echter de denkbeelden die bij hare oprichting voorgezeten hebben en die hierboven werden aangegeven getrouw gebleven en heeft er naar gestreefd, toen zij overwoog op welke wijze het schoone doel waarmede de maatschappij was opgericht, het sprekendst zou kunnen worden verwezenlijkt, om ook te dezen aanzien het ‘reeds aanwezige’ tot uitgangspunt van verdere zorgen en bemoeiingen te maken.

Een harer leden had zich tijdens een persoonlijk onderhoud met bedoelden Resident kunnen vergewissen dat eene wetenschappelijke doorvorsching van de diepste binnenlanden zijner Residentie een lievelingsdenkbeeld van den Resident was en dat die tocht ook om politieke redenen, edoch van geheel vreedzamen aard, door een zoo uitnemend deskundige van hoog gewicht geacht werd. Vergeten wij toch niet dat onze Britsche naburen, die Noord-Borneo thans definitief als een deel van ‘Greater Britain’ mogen beschouwen, door herhaalde expedities in de meer binnenwaarts gelegen berglanden van het hun toekomend gebied, gewichtige bijdragen tot vermeerdering van onze kennis van hun gedeelte van Borneo geleverd hebben en in de allerlaatste jaren belangrijke nieuwe feiten op natuurhistorisch gebied aan het licht brachten.

Deze tochten hebben in de wetenschappelijke wereld zeer de aandacht getrokken en het goed recht van Nederland op het zooveel grootere zuidelijke stuk van Borneo, voorloopig door niemand betwist, zou toch zeer zeker naderhand mede gegrondvest kunnen worden op gegevens en uitkomsten die omtrent Centraal Borneo thans door eene zuiver Nederlandsche expeditie zouden kunnen verkregen worden. Een en ander verzekerde commissie en maatschappij reeds van den aanvang van de krachtige en onmisbare medewerking van het hoofd van het gewest, door wiens gebied de ontworpen expeditie haar weg zal nemen, een hoogst beteekenisvolle factor voor het welslagen daarvan.

Zoo hebben wij dus van 1887 af den loop der gebeurtenissen op den voet gevolgd, die er op zoo uiterst natuurlijke wijze toe geleid hebben, dat in 1893/94 eene expeditie tot stand komt naar Midden-Borneo, onder de auspiciën van de maatschappij tot bevordering van het natuuronderzoek der Nederlandsche koloniën. Het wordt tijd dat wij thans een blik slaan op het te doorvorschen gebied.

Daarvoor is bij dit opstel een kaartje gevoegd, waarop met opzet alleen de eerst onlangs nader vastgestelde grens tusschen Britsch- en Nederlandsch-Borneo en de drie groote rivieren Kapoeas, Barito, Mahakkam met hare voornaamste zijtakken die in laatstgenoemd gebied worden aangetroffen, zijn aangegeven.

Het ligt namelijk niet in mijne bedoeling om een overzicht te geven van hetgeen omtrent de geographische en geologische gesteldheid van Borneo tot heden bekend is geworden. Daartoe zou ik mij allerminst bevoegd mogen rekenen. Zij die zich daaromtrent willen inlichten, vinden een zeer te waardeeren leiddraad en eene uitvoerige literatuur-opgave in het eerst voor weinige jaren verschenen werk van Dr. Th. Posewitz[1]. Maar wel wil ik trachten met behulp van dit kleine kaartje het gebied nader te omschrijven, waar de Nederlandsche expeditie zich voorstelt werkzaam te zijn.

Vooraf nog een enkel woord over eenige van de belangrijkste tochten die in vroegere jaren in het binnenland van Borneo ondernomen zijn. De bergruggen, die het gebied van deze drie groote rivieren van elkander scheiden, vormen een grootendeels onbewoonde en uiterst moeilijk begaanbare wildernis, waar dikwijls alleen de stroombeddingen als voetpad dienen kunnen en waar het transport van personen en in nog meerdere mate van goederen en levensmiddelen met groote bezwaren gepaard gaat.

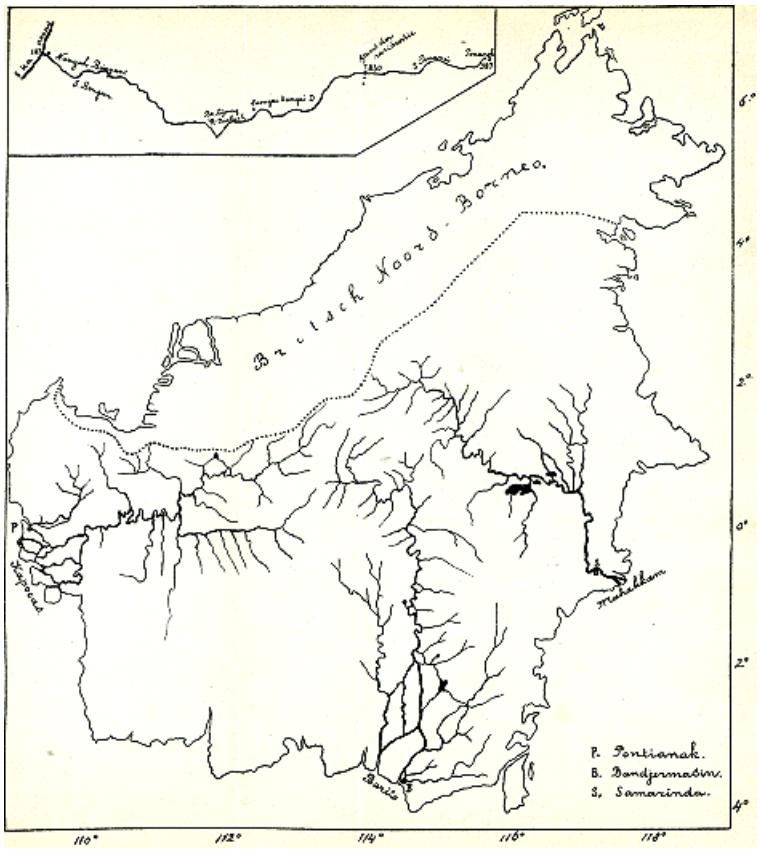
Vandaar dat de overtocht over deze zoogenaamde waterscheiding, waardoor men uit het gebied van de bovenste zijtakken van de eene rivier in dat van die van de andere rivier komt door Europeanen slechts betrekkelijk zelden volbracht is. Daarbij komt dat in den bovenloop dezer rivieren stroomversnellingen en versperringen in de bedding de bevaarbaarheid daarvan dikwijls uiterst moeilijk maken, ja soms geheel buitensluiten.

De benedenloop der groote rivieren geeft daarentegen gelegenheid om op betrekkelijk gemakkelijke wijze per vaartuig vrij diep het binnenland in te trekken: eerst wanneer men den bovenloop bereikt, beginnen de zooeven genoemde moeilijkheden.

Zoo hebben dan ook reeds in de eerste helft van deze eeuw

1) Dr. Th. Posewitz, B o r n e o . Entdeckungs-reisen und Untersuchungen. Gegenwärtiger Stand der geologischen Kenntnisse. Verbreitung der nützbaren Mineralien. Berlin, Friedländer, 1889.

t.o. 300

Brits. Noord. Borneo.
P. Pontianak.
B. Bandjermasin.
S. Samarinda.
110°
112°
114°
116°
118°
6°
4°
2°
0°
2°
4°

onderzoekingstochten plaats gevonden in het stroomgebied van de westwaarts vloeiende Kapoeas-, van de zuidwaarts stroomende Barito-, en van de ter oostkust uitmondende Mahakkam-rivier. Drie namen verdienen te dezer zake vooral vermelding, die van George Müller, Henrici en Schwaner.

Eerstgenoemde, een oud-soldaat van Napoleon I, die zijn loopbaan als Oostenrijksch genie-officier begonnen was, kwam in 1817 op 47jarigen leeftijd met den rang van kapitein bij het Nederlandsch-Indische leger te Batavia, maar verwisselde spoedig den militairen met den civielen dienst.

Zoo zien wij hem van 1818 tot 1822 eerst als assistentresident van Sambas, dan als inspecteur der specerij-plantages op Banda en vervolgens als inspecteur voor de binnenlanden van West-Borneo optreden. In laatstgenoemde betrekking was hem het onderzoek en het in kaart brengen van een zeer uitgebreid gebied opgedragen en werden met name meer uitvoerige gegevens omtrent den stam der Kajan Dajaks, die aan de boven-Kapoeas verblijf houden, van hem verlangd.

Werkelijk drong hij in 1824 tot tweemaal toe diep in het binnenland, langs de hoofdstroom van de Kapoeas, de eerste maal tot de monding van de nevenrivier de Sibau, de tweede maal tot de monding van de Atong, 113° 15' O.L.v.G. Hier werd hem het verder opvaren door de rotsachtige gesteldheid van het rivierbed onmogelijk gemaakt.

Op deze reis rijpte het denkbeeld bij hem om te trachten over de waterscheiding in het gebied van een der andere groote rivieren door te dringen. Weldra zou hem daarvoor gelegenheid geboden worden, daar hij reeds in het volgende jaar, na een kort verblijf te Batavia, de opdracht kreeg om onderzoekingen in Koetei aan de Oostkust - het gebied waardoor de Mahakkam langs Samarinda naar zee stroomt - te gaan verrichten.

Wat hem daar verder wedervoer beschrijft Posewitz op de volgende wijze: ‘Na een politiek contract met den Sultan van Koetei gesloten te hebben, maakte hij zich gereed tot de reis om Borneo van Oost naar West te doorkruisen. Begeleid door twaalf Javaansche soldaten voer hij de Mahakkam rivier op. Boven het vlek Long-Merah vervolgde hij den neventak de Long Haweng, een stroom die in weinige dagen tot aan het waterscheidende gebergte (tusschen Oost- en West-Borneo) voert. Van Poeran-lalan, het laatste punt waar nog eene inlandsche

bevolking gevestigd is, moest hij de reis over land voortzetten. Acht dagen duurde het voordat hij een bevaarbaar riviertje, dat tot het stroomgebied van de Kapoeas behoorde, bereikte. De moedige reiziger was nog slechts enkele uren verwijderd van de plek tot waar hij een jaar vroeger van de andere zijde de Kapoeas opvarende was doorgedrongen en dan was Sintang, waar hij zich in volkomen veiligheid bevinden zou, in korten tijd te bereiken. Doch dit mocht hem niet gelukken. Reeds waren de booten in gereedheid gebracht en Müller bereidde zich voor om scheep te gaan, toen hij door inboorlingen overvallen en met zijn geleide vermoord werd[1)]. Aan slechts één van zijn Javaansche soldaten gelukte het door een toeval te ontkomen. Na lange ontberingen kwam deze eindelijk te Pontianak, waar hij den dood van Müller - over wiens droevig uiteinde reeds geruchten hadden geloopen - slechts kon bevestigen. Zoo eindigde het leven van dezen moedigen baanbreker, der wetenschap, wiens dood helaas, nooit gewroken werd. *Zijne aanteekeningen gingen allen verloren*.'

Müller is dus de eerste Europeaan geweest, die - zij het ook ten koste van zijn leven - over de waterscheiding heen uit het gebied van een der drie groote rivieren in dat van een der anderen is doorgedrongen.

Gelukkiger dan hij was Schwaner, die zich niet van de Mahakkam naar de Kapoeas, maar van de Barito naar de Mahakkam een weg gebaand heeft en daarna op een meer noordwestelijk gelegen punt ten tweeden male de waterscheiding overtrok en van het Mahakkam- in het Barito-gebied terugkeerde. Dit geschiedde in het jaar 1845. Vijf en dertig jaar later heeft de Deensche ethnograaf Carl Bock (1880) evenzoo de reis van Samarinda over de waterscheiding naar Bandjermasin afgelegd.

Schwaner heeft zich bovendien door een met nog veel ernstiger moeilijkheden verbonden dwarstocht grooten naam gemaakt en wel toen hij het grensgebergte tusschen Z.O. Borneo en W. Borneo in 1847 overschreden heeft. In October 1847 van Bandjermasin vertrokken, kwam hij den 2^{den} Februari 1848 te Pontianak aan.

1) Dit was aan de Boengan-rivier, nabij eene stroomversnelling die nog in 1891 door den controleur van Velthuijsen bezocht is geworden.

Een kort uittreksel uit zijn reisverhaal moge ons eenig denkbeeld geven van het landschap, zooals zich dat aan den bezoeker van deze waterscheidende grensgebergten in Midden-Borneo voordoet.

‘Een steile weg leidde ons vervolgens weder naar het dal van de Senamang en naar den voet van den Boekit (berg) Senamang, aan eene kloof, uit welke zich de rivier, slechts weinige voeten breed, schuimende omlaag stort. Wij gingen de kloof binnen, en moesten nu over de rotsblokken, waarmede zij opgevuld is, heenklauteren en tegen de kracht van tallooze cascaden worstelen, welke de Senamang genoodzaakt is in haren loop te vormen. De geheele streek is eene akelige wildernis. Rondom verheffen zich hooge en steile bergwanden, bedekt met rotsmassa's, tusschen welke laag geboomte, behangen met lang, grijs mos, te voorschijn komt, waarvan de wortels verward door elkander kronkelen. Een gedeelte der af broksels van granietrotsen, met planten begroeid, is in de diepte gestort; lange, kale, roodachtige strepen aan de bergwanden toonen de wegen aan, langs welke zij naar beneden gevallen zijn. Thans liggen de dikwerf wonderlijk gevormde blokken, omvat door de wortels der gestorvene boomen, die zelfs dood nog den kouden steen omstrengelen van welken zij zulk een karig voedsel trokken, verspreid in den vochtigen afgrond, en stremmen den aftocht der wateren, die, in duizend cascaden en stralen gesplitst, zich bruisende uit de hoogte langs het steile dal naar de laagte storten. De aanwezigheid van levende wezens werd in deze huiveringwekkende omstreken door geen teeken verraden. Slechts het gedruisch der wateren brak de benauwde stilte af. Zwijgende klommen wij verder, elkander nu en dan een' veel beteekenenden blik toewerpende, wanneer wij de versche sporen van vuurplaatsen der omzwervende en moordzuchtige Poenans voorbijkwamen.

Door zoodanige streken vervolgden wij de Senamang tot aan hare bron. Alvorens echter tot deze te komen, zagen wij de rivier zich in verschillende brontakken oplossen, die zich zijdelings in kloven verliezen en gezamenlijk met den naam van Ot-Senamang worden bestempeld. Het uiteinde van de Senamang is bijna geheel droog en te vinden in den achtergrond van eene kloof, aan den voet van een steilen bergwand, die zich omstreeks 160' boven de bron zelve verheft, en welker bovenste

rand den hoogsten rug der Ot-Senamang vormt Met moeite klauterden wij, ons aan de wortels vasthoudende, naar boven, en zagen nu, - welk een genoegen! - in de diepte aan den overkant de Soengei Hambrau, die tot het stroomgebied van den Kapoeas Bohang behoort! een bewijs, dat wij de linie van de waterscheiding hadden bereikt. Hare geheele breedte bedraagt slechts weinige passen, zoodat het mogelijk is, van hier uit tegen het Zuiden de Senamang en tegen het Noorden de Hambrau te zien afvloeien.'

Vóór Schwaner was Henrici in 1833 zeer ver in het stroomgebied van den Barito doorgedrongen en is hij het die van deze zijde het centraal gebied van het groote eiland het dichtst genaderd is. Trouwens van de drie groote rivieren was het de Barito die het eerst door Europeanen als heirweg naar het binnenland gebruikt is geworden, aangezien Hartmann reeds in 1790 in dienst der Oost-Indische Compagnie de Barito zeer ver is opgevaren en hare zijtakken tot in het gebergte vervolgd heeft.

Een overtocht over de waterscheiding tusschen N.W. en West-Borneo, die de aandacht getrokken heeft, geschiedde in Januari 1852 door Ida Pfeiffer, eene moedige vrouw, wier naam aan meer dan ééne gevaarvolle reis verbonden is. Zij ging van Serawak uit en bereikte na een vermoeienden tocht over het gebergte een van de rechter zijriviertjes van de Kapoeas, waarna zij in Februari daaraanvolgende te Pontianak aankwam.

In de tweede helft van deze eeuw heeft het waarlijk aan reizende en natuuronderzoek verrichtende Europeanen in Borneo niet ontbroken.

Het waren òf ambtenaren van het binnenlandsch bestuur, òf mijningenieurs òf naar orchideën zoekende plantenverzamelaars òf eindelijk handelsagenten van Europeeschen of Oosterschen landaard, die langs de tallooze waterwegen, die het binnenland op zoo vele punten toegankelijk maken, doordrongen en onze kennis van bodem en van land en volk vermeerderden. Die kennis is in menig opzicht reeds van grooteren omvang dan velen geneigd zijn te meenen, en ten eenenmale valsch is de voorstelling die nog in 1886 gegeven wordt door v. Schweiger Lerchenfeld:[1)]

1) Oesterreichische Monatschrift für den Orient. 1886. N°. 4.

‘Nächst einigen Gebieten in Zentral Afrika giebt es gegenwärtig keine Länder die so unbekannt wären als die beiden grössten Inseln unseres Planeten - Borneo und Neu-Guinea. Unsere Kentnisse von beiden beschränken sich auf die Uferstriche und einige wenige Partien im Innern der Insel .... Hinsichtlich der Bodengestalt des Innern der Insel (Borneo) bestehen nur Vermuthungen. Es ist bisher nicht gelungen die grösseren Flüsse auf längere Strecken zu befahren ...’

Voor Nieuw-Guinea moge dit nog ten deele gelden, voor Borneo zeker niet.

Maar al zijn wij omtrent de gesteldheid van omvangrijke gedeelten zeer goed onderricht, er blijven vooral in het centrum en in de oostelijke helft nog groote uitgestrektheden waar tot dusver geen Europeaan zich vertoond heeft en waar de verspreide en soms diep in het binnenland wonende Dajaksche stammen een volkomen onafhankelijk bestaan onder hunne eigene hoofden voeren, veelal gepaard met onderlingen, dikwijls bloedigen strijd.

De moeilijke toegang tot den bovenstroomloop der rivieren, de stroomversnellingen en cataracten, waarvan hierboven reeds herhaaldelijk sprake was en die niet eens een standvastig bezwaar opleveren, maar een bezwaar waarvan de aard in den regentijd met verschil van waterstand telkens (en niet eens voor iedere rivier in gelijksoortigen zin) wisselt, gevoegd bij de afwezigheid van andere verkeerswegen, dit alles is het wat Centraal Borneo zoo ontoegankelijk maakt en wat oorzaak is dat onze kennis dáárvan nog zoo uiterst onvolledig moet genoemd worden.

In de allerlaatste jaren en voor er nog van eene natuurkundige expeditie naar Midden-Borneo sprake was, ja eigenlijk als wegbereider voor zoodanige expeditie, heeft zich echter een tak van den Indischen staatsdienst met het binnenland van Borneo nader ingelaten, die zich reeds van ouds voor de kennis van onze overzeesche bezittingen groote verdienste verworven heeft. Ik bedoel den militair-topographischen dienst. Deze is in Borneo's Westerafdeeling door eene opnemingsbrigade vertegenwoordigd geweest onder de bekwame leiding van den kapitein J.J.K. Enthoven.

Hij is al opnemende en in kaart brengende steeds verder doorgedrongen langs de Kapoeas en heeft langs de Boengan-

rivier zijne werkzaamheid ook reeds tot aan en over de waterscheiding uitgestrekt. Dat topographisch onderzoek geschiedt met buitengewone zorg, met passende instrumenten en met behulp van een personeel dat tegen ontberingen gehard, op moeilijkheden voorbereid en in het tebovenkomen daarvan niet licht afgeschrikt is. En het was juist de wetenschap dat door den topographischen dienst reeds een schetskaart ontworpen werd van die meer centrale streken en dat door dezen in samenwerking met den controleur dier verst gelegen afdeeling om zoo te zeggen de voelhorens uitgestrekt en de paden ten deele verkend zouden zijn, hetgeen den Resident aanleiding gaf er op aan te dringen, dat nu zonder verwijl door de aldus iets wijder geopende toegangswegen eene wetenschappelijke expeditie naar het hart van Borneo door zou dringen.

De vraag of men zich daarbij alleen tot een grondig onderzoek van dat nog zoo geheel onbekende en ondoorvorschte centrale terrein aan deze en aan gene zijde van de waterscheiding van Kapoeas en Mahakkam-rivieren zal bepalen, dan wel of men daarna trachten zal langs de aan gene zijde aanwezige bergstroomen tot den bevaarbaren bovenloop van de Mahakkam door te dringen, deze rivier af te zakken en te Samarinda het eindpunt van de expeditie te zoeken - waarbij dan Borneo in zijn volle breedte van West naar Oost doorkruist zal zijn - is niet voetstoots voor beantwoording vatbaar.

Het voorbeeld van Müller en van andere hier niet afzonderlijk vermelde reizigers is daar om te bewijzen dat de Dajakstammen Europeesche reizigers en naturalisten waarlijk niet altijd voorkomend ontvangen, noch ook steeds bereid zijn tot het welslagen van zoodanige expeditie hetzij als gidsen, als dragers of als roeiers mede te werken. En toch is zoodanige hulp onvermijdelijk noodig en moet des te grooter omvang krijgen naarmate de deelnemers aan de expeditie talrijker zijn.

Wel zijn sedert de dagen van Müller de toestanden in enkele opzichten veranderd en is door de vermeerderde aanrakingspunten, die zich tusschen het Nederlandsch gezag en verschillende het binnenland bewonende Dajakstammen ontwikkeld hebben, op de medewerking en de welgezindheid van enkele van deze te rekenen, maar zij vormen - ook door hunne onderlinge veeten - nog geenszins een samenhangende verbindingsbrug

tusschen een plek aan de Kapoeas-rivier als bijv. Nanga Boengan en een punt aan de Mahakkam als bijv. Longlat Lirong Tika, twee van de verst voorgeschoven posten tot waar ambtenaren van het binnenlandsch bestuur kunnen doordringen en dit ook reeds zonder al te groot bezwaar bij herhaling gedaan hebben.

Ja zelfs mag men aannemen dat het definitieve antwoord op die vraag eerst zal kunnen gegeven worden wanneer de deelnemers zóóver zijn doorgedrongen, dat zij zelve met meer volledige gegevens tusschen deze twee mogelijkheden kunnen kiezen: doen wij beter ons tot een grondig onderzoek van de door ons bereikte plek in Midden-Borneo te bepalen en al onderzoekende langs denzelfden weg naar Pontianak terug te keeren, dan wel verdient het aanbeveling door te trekken en langs de Penanei- en Kaso-bergstroomen de Mahakkam op te zoeken en naar Samarinda af te zakken?

Ik behoef niet te zeggen dat, om in laatstbedoelden zin bevestigend antwoord te kunnen geven, drie zaken van overwegend gewicht zijn: 1°. is er voldoende voedsel voor de deelnemers te verkrijgen van het oogenblik dat de landreis over de waterscheiding begint, totdat weder meer bewoonde en bekende plekken in het Mahakkamgebied zullen bereikt zijn; 2°. is het mogelijk vaartuigen en roeiers te verkrijgen, die voor het transport van personen en goederen in den bovenloop van de Mahakkam kunnen gebezigd worden; 3°. is de stemming der zwervende bevolking gunstig of ongunstig? Ten aanzien van die drie punten zij het volgende opgemerkt. Vooreerst dat het benoodigde voedsel zeer zeker niet ter plaatse wordt aangetroffen en dus òf van Pontianak òf van Samarinda zou moeten kunnen worden opgevoerd. Vervolgens dat roeiers en kleine vaartuigen, die bij het opvaren van de westzijde goede diensten hebben bewezen aan de oostzijde niet meer bruikbaar zijn (zelfs al ware het mogelijk om, zooals door de inboorlingen somtijds geschiedt, die van het gebied van de Melawie en Ambalan (linker zijstroomen van de Kapoeas) in dat van de Barito overgaan en omgekeerd de vaartuigjes overland over de waterscheiding te transporteeren) en wel omdat alleen zoodanige roeiers bruikbaar zijn die het vaarwater met zijn gevaarlijke versnellingen nauwkeurig kennen en daarop van jongs af vertrouwd zijn. En ook dan gaat een zeker percentage van de

vaartuigjes op die gevaarlijke plekken altijd verloren. Het vinden van roeiers en vaartuigen in het geheel ondoorvorschte boven-Mahakkam-gebied is dus twijfelachtig. Eindelijk moet ten aanzien van het derde punt worden aangeteekend dat in het jaar 1892 van de bevriende hoofden van de Boven-Kapoeas met name van de Boengan-rivier (Amoen Liroeng e.a.) berichten verkregen werden, dat in de boven-Mahakkam-streek vertegenwoordigers van zwervende stammen waren doorgedrongen, op wier genegenheid allerminst te rekenen viel, daar zij tot den aanhang van den in het binnenland van den boven-Barito verblijf houdenden pretendent sultan Goesti Mohammed Seman behooren, die reeds sedert een aantal jaren met zijne handlangers er op uit is om het Nederlandsch gezag bij de verschillende Dajakstammen te ondermijnen, en die zoo hij de kans schoon zag de expeditie te dwarsboomen of te verijdelen in de keuze zijner middelen allerminst schroomvallig zijn zou.

Het zijn hoofdzakelijk deze drie groepen van omstandigheden die bij de vaststelling van den weg waarlangs de midden Borneo-expeditie wederom naar de zeekust zal terugkeeren gewicht in de schaal zullen leggen en het is te begrijpen dat voor het oogenblik de beslissing nog niet gevallen is en berichten daaromtrent ons ook nauwelijks vóór de tweede helft van 1894 zullen kunnen bereiken.

Toch schijnt het dat de terugkeer over Sintang naar Pontianak voorloopig wel de meest raadzame en dus ook de meest waarschijnlijke mag genoemd worden. Gelegenheid tot het verzamelen van hoogst gewichtige wetenschappelijke gegevens bestaan er welhaast nog meer wanneer de tocht van den aanvang af berekend wordt als een reis van Pontianak naar de bronnen van de Kapoeas-, resp. de Boengan-rivier en terug. Het op den weg stroomopwaarts verzamelde moet in elk geval naar Pontianak teruggezonden worden en zou den reizigers op den tocht over de waterscheiding slechts hinderlijke ballast zijn.

En het is zeker niet onwaarschijnlijk dat de waarde van het verzamelde nog stijgen zal, zoo het bij den terugkeer langs denzelfden weg wordt aangevuld en uitgebreid, terwijl in de geheel onbekende boven-Mahakkam-streken verzamelingen slechts waarde hebben, wanneer men verzekerd is ze met goed gevolg naar Samarinda te kunnen vervoeren, waaromtrent zooals wij

hierboven zagen vooralsnog geen voldoende zekerheid te verkrijgen is. En als ‘Leistung’ die in beteekenis het vele dat door Engelsche natuuronderzoekers in Britsch Noord-Borneo verricht werd, overtreffen kan, die dus van een nationaal standpunt door ons met belangstelling gevolgd wordt, heeft een grondig onderzoek *in* Midden-Borneo waarlijk in geen enkel opzicht minder beteekenis dan een tocht dwars *door* Midden-Borneo. Evenwel is de mogelijkheid niet buitengesloten dat opneming van een deel van het stroomgebied van de Boven-Mahakkam door de zoo straks genoemde ambtenaren van den militair-topographischen dienst eerlang zal plaats vinden. Mocht dit het geval zijn dan opent zich de gelegenheid om eenige van de voornaamste onder de opgesomde bezwaren, die aan eene doortocht verbonden zijn, grootendeels op te heffen.

Voorloopig is echter alleen de heenreis naar het eigenlijke veld van onderzoek in bijzonderheden kunnen vastgesteld worden. Eenige nadere mededeelingen dienaangaande mogen hier nog ten slotte plaats vinden.

Van Pontianak uit begeven zich de deelnemers aan de expeditie, voor zoover zij niet reeds vooraf in het gebied van de beneden-Kapoeas en misschien ook in het zoogen. meerengebied en in het Kenepaigebergte in verschillende richting zelfstandig onderzoek verricht hebben[1)], te zamen per gouvernements-stoomer via Sintang tot Smitau. Sintang bevindt zich op het hierbij gevoegde kaartje ter plaatse waar de Kapoeas uit het Zuiden en Oosten haar belangrijkste zijrivier, de Melawie, opneemt. Smitau ligt verder stroomopwaarts, terwijl het verste punt tot waar de opvaart door middel van deze stoom bootjes geschieden kan, de uitmonding is van de Mandei-rivier in de Kapoeas. Van daar af moet gebruik gemaakt worden van vaartuigen, die door de inlandsche bemanning worden voortbewogen, waarvan de grootere bidars genoemd worden. Nog verder stroomopwaarts wachten de leden der expeditie de vooraf op order van den Resident door de Dajaks in het bosch vervaardigde kleinere roeivaartuigen, door de inlanders *boengs* geheeten, die ieder voor het transport van 5 à 6 pikol (± 350 kilo) goederen of van acht personen geschikt zijn en die door de inlandsche

1) De heer Buttiköfer kwam reeds in November te Pontianak aan; Prof. Molengraaff zal daar eerst eind Januari of begin Februari arriveeren.

roeiers over de van nu af zeer talrijke stroomversnellingen (riams of kihams) moeten worden heengeloodst, bij welke gelegenheid, zooals hierboven reeds werd opgemerkt, verlies van een of meer vaartuigen bijna nooit geheel vermeden kan worden.

Bij de tocht van Smitau stroomopwaarts zal waarschijnlijk niet altijd de Kapoeas-rivier, maar een eind weegs haar linker zijtak de Mandei gevolgd worden, terwijl men van deze overland bij Nanga Dau noordwaarts overstekende het op ongeveer 25 kilometer afstand en weder aan de Kapoeas gelegene Nanga Era denkt te bereiken. Hier liggen de zooeven bedoelde boengs en hunne roeiers in gereedheid en van hier gaat het onder steeds toenemende moeilijkheden tot aan Nanga Boengan, de plek waar de Boenganrivier zich met de Boven Kapoeas vereenigt. Die Boenganrivier werd in 1893 door den topographischen dienst in kaart gebracht nadat zij in 1891 zooals wij zagen door den controleur van Velthuijsen bereisd was. De weg die van Nanga Boengan tot aan de waterscheiding en daarover gevolgd is en die nu door de expeditie op nieuw zal betreden en aan een nauwkeurig geologisch, zoölogisch en botanisch onderzoek zal worden onderworpen is in de linker bovenhoek van het hierbij gevoegde kaartje nader aangeduid. Daar de expeditie zich hier vermoedelijk een langer verblijf zal kunnen veroorloven, zal de exploratie van deze zoo recht iu het centrum van Borneo gelegen plek rustig en grondig kunnen geschieden.

De controleur van Velthuijsen heeft in 1891 de reis van Nanga Boengan niet verder dan tot Lijang Boeboek uitgestrekt. Van dit verste door hem bereikte punt moet de overland-reis over de waterscheiding beginnen.

Over het door hem bezochte gedeelte van de Boengan-rivier schrijft de heer van Velthuijsen in zijn reisrapport o.a.:

‘Het karakter van de Boengan-rivier is geheel anders dan van de Kapoeas.

Is de Kapoeas door de sterke rijzing van de rivierbedding bij hoogen waterstand wegens den fellen stroom onbevaarbaar, de Boenganrivier acht ik bij hoogen waterstand beter bevaarbaar dan bij lagen. Blijft de Kapoeas-rivier bij voortduring haar woest karakter behouden, en wordt daar de stilte in het bosch slechts nu en dan door het eentonig geluid van den

Roewei[1] verbroken, in de Boengan-rivier heeft men naast woeste natuurtooneelen ook die welke door hun liefelijk schoon het gemoed bekoren en door het bedrijvige leven, hetwelk vooral in de ochtenduren daarin gebracht wordt door talrijke bijenzwermen, groepen tingangs[2], houtduiven, poeneis[3] en verscheiden zangvogels, mede opwekkend op het gemoed inwerken en het reizen in deze streken tot eene genotrijke uitspanning maken.'

Een linker zijtak van de Boengan-rivier, de Boelit, vertoonde eene eigenaardige bijzonderheid van de rotsen aan hare oevers, die door den heer v. Velthuijsen als volgt beschreven wordt: 'tegen 9 ure v.m. bereikten wij de Liang-Bara, een kalkrots vlak aan de linkeroever van de Boelit, een half uur daarna passeerden wij het achterste gedeelte van de Liang-Boeboe, vlak aan den rechteroever gelegen, mede een kalkrots, welks voorste gedeelte reeds te voren op zekeren afstand van den oever verwijderd zichtbaar was; beide zijn, zooals de naam reeds aanduidt, vol holen en spleten door verwering van het kalkgesteente ontstaan; de Liang-Bara verheft zich loodrecht op den oeverrand, de Liang Boeboe heeft eene naar den rivierkant overhellenden stand; beiden zijn naar schatting c.a. 100 meter hoog en vooral de vooroverhellende stand van de Liang Boeboe moet bij elken toeschouwer, die het voor het oog zoo wrakke gevaarte voor het eerst aanschouwt, een vrees aanjagenden indruk maken. Men kan niet nalaten den indruk te blijven behouden dat het gevaarte zoo aanstonds bij het minste gedruisch ineen zal storten. In beide rotsen vindt men verscheidene grotten, welke door den onregelmatigen stand van den bodem moeilijk begaanbaar zijn.'

Het voetpad dat van de Boengan-rivier over de waterscheiding voert moet zeer lastig zijn en leidt gedeeltelijk langs de bedding en de oevers van de zooeven genoemde Boelit over steenen en steile oeverranden.

Heeft men dien laatsten berg, die zich 830 M. boven den zeespiegel verheft en waarvan de overtocht verre van gemakkelijk wezen moet, achter zich en daarmede de grens der Residentie overschreden (zie het kaartje), dan leidt het pad weder bergafwaarts en bereikt men het stroomgebied van de Penanei,

1) Argus-fazant.
2) Neushoornvogels.
3) Groene en veelkleurige boschduiven.

die van dit gebergte oostwaarts vloeit om zich later met de Kaso te vereenigen, welke laatste op haar beurt in de Mahakkam overgaat. Het hierboven genoemde bevriende Dajakhoofd Amoen Liroeng heeft zijn woonplaats aan de oostelijke zijde van de waterscheiding. Tot zoover is men dus reeds nu van de medewerking van welwillend gezinde stammen verzekerd. Ook in andere gedeelten van Borneo is het meermalen geconstateerd dat het gebied der stammen niet door de ons zoo natuurlijk schijnende grens van de waterscheiding wordt bepaald, maar dat veeleer uitmondingen van bergstroomen in andere rivieren de grens van het hun toebehoorende gebied aangeven.

Penanei, het voorloopig vastgestelde eindpunt, dat ook door den topografischen dienst bereikt werd, ligt, zooals op het kleine bijkaartje vermeld is, weder belangrijk lager dan de waterscheiding, nl. op 387 meter.

Wij hebben getracht in bovenstaande regelen een schets te geven van hetgeen de ontworpen expeditie naar Midden-Borneo beoogt en van de wijze waarop het plan tot die expeditie langzamerhand ontstaan en gerijpt is.

Ieder die in onze koloniën belang stelt, die haar behoud voor Nederland van hoog gewicht acht en die inziet dat onze heerschappij aldaar niet alleen op de suprematie van het zwaard of van de beurs maar vooral, als tot heden, ook op die van den geest moet gegrondvest zijn, zal den deelnemers daaraan, die op het punt staan het binnenland in te trekken, een volledig welslagen van harte toewenschen.

A.A.W. HUBRECHT.

Het genieten van muziek.

Heine zegt ergens, dat hij, na lang over het wezen der muziek te hebben gedacht, eindelijk tot het besluit kwam, dat zij een wonder is.

‘Sie steht zwischen Gedanken und Erscheinung; als dämmernde Vermittlerin steht sie zwischen Geist und Materie; sie ist beiden verwandt und doch von beiden verschieden; sie ist Geist, aber Geist welcher eines Zeitmaszes bedarf; sie ist Materie, aber Materie die des Raumes entbehren kann. Wir wissen nicht, was Musik ist.’

Dat dit constateeren en beschrijven van een bekend feit ons treft, bewijst ten duidelijkste, hoe weinig diep wij gewoonlijk in de dingen doordringen. Vele interessante opmerkingen behoorden voor ons niet interessant te zijn. Inderdaad, wat is in de wereld geen wonder! Misschien alleen de conclusie niet, die uit gegeven praemissen wordt getrokken, en dat nog alleen, zoolang men niet vraagt naar den oorsprong dier praemissen en naar den geest, die ze denkt.

Maar het gaat niet aan ons onophoudelijk over alles te verbazen. Wij merken aan de dingen zooveel uiterlijke, steeds terugkeerende kenteekenen op, als wij in de practijk noodig hebben, en vinden wij, dat alles zoo loopt als wij verwachten, dan zijn wij tevreden. Betrekkelijk zelden worden wij er ons van bewust, welke onpeilbare afgronden er gapen vlak naast het welbekende pad onzer gewone gedachtetjes, en meestal weten wij dan nog niets beters te doen, dan weer zoo snel mogelijk naar het veilig terrein te vluchten en, den platgetreden weg volgende, te trachten door wat harder te loopen den doorgestanen schrik te vergeten. Toch gebeurt het nu en dan, dat

dingen, die wij honderdmaal zagen, door een bepaalden samenloop van gedachten, ons in zulk een licht verschijnen, dat wij ze bijna niet herkennen, en opeens uitroepen, meenende daarmede iets bijzonders te zeggen: ‘maar dat is een wonder!’ In de muziek komt men daartoe nog eer dan ergens anders. Terwijl men in de andere dingen nog een zeker houvast heeft voor zijn begrippen, kan men daarmede in de muziek in het geheel niets aanvangen. Hoogstens kan men eenige vage algemeenheden uitspreken, waarvan echter zelfs de verstoktste intellectualist terstond het nietsbeduidende inziet.

Toch doet ook hier de gewoonte haar vernielenden arbeid en maakt ook dit mysterie tot een alledaagschheid.

Zoo heeft het begrip ‘concert’ voor ons niets bijzonders: het behoort onder de rubriek ‘amusementen.’ Als er een muziekuitvoering aangekondigd wordt, eten wij misschien wat vroeger, en weten dan zeker, dat wij ons een paar uur later in ‘hoogere spheren’ zullen bevinden. Ook het menu, dat daar zal worden opgedragen, is ons bekend, en wij herinneren ons van vroeger, welke reeks aangename sensaties wij te wachten hebben. Als wij na afloop de zaal verlaten, komen wij zonder duizelig te worden weer in de lagere spheren, en ook deze verandering is weer niet onaardig. Wij gaan dan ergens gezellig bijeen zitten, slaken eenige verrukte uitroepen en halen ons nog eens voor den geest, wat in het muzikale menu ons minder behaagde, en wat minder goed klaargemaakt was. In dit alles is niets geheimzinnigs; het loopt af, juist zoo als wij het verwachtten.

Zoo is de muziek een zeer gewoon bestanddeel geworden van ons dagelijksch leven.

En welk een gewichtig bestanddeel! Nooit is een kunst zoo algemeen beoefend, is zoo met alle dingen samengeweven geweest als de muziek in onze negentiende eeuw. In de grootere plaatsen zijn avond aan avond concerten, opera's, café-chantants; in alle straten en stegen, overal op het platteland hoort men piano's, violen en orgels, waarmee jonge en oude menschen lange uren doorbrengen; overal zijn zangvereenigingen, en zelfs de kleinste dorpen hebben hun mannenkoor, welks leden in de bovenzaal eener herberg, aan een tafel met bierpotten, hun gebaarde gezichten vol bezieling op den directeur gericht, uit onbeklemde borst hunne vaderlandslievende, humoristische of

gemoedelijke liederen aanheffen. Er worden jaarlijks wedstrijden van muziekcorpsen gehouden en groote meerdaagsche muziekfeesten met extra-treinen, feestreden, feestmaaltijden georganiseerd; op de straten hoort men volksliederen en populaire deunen, gillende en schetterende draaiorgels. In de godsdienstoefeningen vormt het gemeenschappelijk gezang een belangrijk bestanddeel op galadiners brengt een orkest ‘eenige schoone nummers ten gehoore,’ en de soldaten trekken uit ‘onder de opwekkende tonen’ der militaire muziek. Er is een heirleger componisten, virtuosen en dirigenten; men heeft sterren van de eerste, tweede en derde grootte; ontelbare professoren en leeraars aan hoogere en lagere scholen. Tallooze bladen papier worden jaarlijks met nieuwe composities beschreven, die dan worden gedrukt, uitgevoerd of vergeten. Er zijn gilden van critici en recensenten, die, door een verblijf in een ‘Sommerfrische’ van de afmattende en ontzenuwende wintercampagne uitgerust, door plichtsbesef gedreven bij het lengen der avonden weer op hun post terugkeeren en geduldig de eindelooze reeks uitvoeringen over zich heen laten gaan, die zij in niet al te eentonige, liefst geestige en ten minste onderhoudende artikelen te bespreken hebben. Er bestaan muzikale tijdschriften, muzikale richtingen, sympathieën en partijen; er is een muziekphilosophie. En wie weet of de quantiteit van dit alles in volgende eeuwen niet evenzeer zal toenemen als wij hierin bij de achttiende eeuw zijn vooruitgegaan!

Het muziekleven onzer dagen heeft gewichtige punten van overeenkomst met de beoefening der litteratuur in den Romeinschen keizertijd. Ook toen scheen de kunst in grooter luister te stralen dan ooit te voren. Was vroeger het cultiveeren van muziek en poëzie tot enkele kringen beperkt, nu deed, om zoo te zeggen, de geheele wereld er aan. Naast het dilettantendom ontstond een virtuosendom. De nauwgezetste studies werden er gemaakt, ontzaglijke honoraria uitbetaald; de groote meesters werden met eerbewijzen overladen, gekroond, gezalfd en aangebeden. Iedereen dweepte met het schoone. Elk man van smaak en ontwikkeling maakte verzen, declameerde en zong. Tot in de warmste zomermaanden werden er recitationes gehouden, die soms den geheelen dag duurden en die men nooit moede werd te bezoeken. Op de spelen en wedstrijden werden de hoogst geprezen producten voorgedragen; men jubelde,

applaudisseerde, critiseerde. Litteraire problemen behandelde men overal met den grootsten ijver; allerwegen veredelde de kunst het dagelijksche leven, en met milde hand werd de poëzie gestrooid in alle gapingen van het proza.

En toch was het bloeitijdperk der Romeinsche letterkunde toen reeds voorbij; men teerde grootendeels op de schatten door anderen verzameld; veel oorspronkelijks werd er niet geleverd. Die tallooze, toen zoo hoog geprezen producten werden al spoedig vergeten en zijn nu meestal spoorloos verdwenen. Als wij, na zoovele eeuwen, kalm het rustelooze drijven van die zenuwzwakke, schijnbaar fijnreceptieve menschen gadeslaan, kunnen wij niet nalaten te denken, dat zij met al hun opwinding toch slechts een zwak afschijnsel van het schoone vermochten te aanschouwen, en dat het meerendeel dier zorgvuldig gecultiveerde geesten het nooit verder gebracht heeft dan tot de voorhoven van het heiligdom der kunst.

De dienst van het schoone is een zeer wonderlijke dienst. In onze menschelijke zielen, gevormd door de bijzondere toestanden van volk en tijd, door bijzondere individueele ervaringen, vervuld met egoistische verlangens, abstracte gedachten en overleggingen, met tallooze practische zorgen, meer of minder gewichtig van aard, welke onophoudelijk elkaar verdringen, op elkaar influenceeren, moeten wij het hoogste een plaats bereiden. Nergens voelen wij zoo smartelijk ‘unsre arme Staubnatur’ als in onze afhankelijkheid, onze beperktheid, onze machteloosheid waar wij in gemeenschap willen treden met het schoone.

Gelukkig wordt het verledene in onze herinnering zoo flets en vaag, en verliest het heden, waarin wij leven, door de gewoonte bijna alles van zijn frischheid en beteekenis; gelukkig hebben wij het ver gebracht in zelfmisleiding. Konden wij alles, wat in ons individueel bewustzijn tot op heden is voorbijgegaan, vasthouden en deze reeks psychische toestanden met dezelfde onbevangenheid waarnemen en in hare bestanddeelen onderscheiden als de voorwerpen der buitenwereld, - de meesten onder hen, die nu zoo kalm en zelfgenoegzaam met het schoone dwepen, zouden schrikken van zichzelve. Zij zouden in datgene, wat zij in zeldzaam bevoorrechte oogenblikken voelden als hooge schoonheid, een maatstaf hebben en dan met smart waarnemen, hoe machteloos zij telkens waren, om zich op te werken tot die reine hoogten; hoe verre datgene, wat er in

de meeste momenten ook van zoogenaamd kunstgenot in hen omging, bleef beneden hetgeen zij zouden hebben kunnen aanschouwen, als hun ziel niet op allerlei wijzen ware belemmerd en verlamd; zij zouden dan zien in welk een zee van trivialiteiten, laagheden, platheden en gemeenheden hun heerlijkste emoties opduiken, hoe moeilijk zij zijn vast te houden, hoe snel zij door matheid en ongeloof worden opgevolgd en verdrongen.

Niet minder dan in het passieve opnemen van het schoone, gevoelt men de afhankelijkheid van het psychisch mechanisme in het voortbrengen der kunst. Het schijnt een beleediging der schoonheid, haar afhankelijk te maken van een mechanisme. En toch, alle kunst, hoe verheven ook, berust op nuchteren reflectie, op koele, verstandige berekening.

Geen kunst zonder geordende maatschappij, die het reeds ontdekte en gevondene, de tot zoo groot mogelijke volkomenheid gebrachte practische middelen, de door langdurige ervaring beproefde methoden in zich bewaart en door opvoeding en overlevering telkens aan nieuw opkomende talenten mededeelt.

Men moet door ervaring vertrouwd zijn met de wetten van dat deel onzer ziel, dat bij de bewustmaking van het schoone in werking is. Wij kunnen er ons in de kunst niet mede tevredenstellen, de emoties te zien opduiken en weer te laten wegvloeien. Wij moeten het geinspireerde opzettelijk vasthouden, er over reflecteeren, het reproduceeren, verwerken en met andere dingen verbinden. En dan, wij nemen er geen genoegen mee, dat de kunstenaars het door hen geschapene voor zichzelve houden, wij willen het schoone gemeengoed maken; wij verlangen dat het een factor zij in het leven ook van de meer gewone menschenkinderen, dat het hun genot verschaffe, hen verfijne en veredele. Hier heeft men nu met allerlei practische moeilijkheden te worstelen, die dit groote gevaar meebrengen, dat zij maar al te dikwijls op het wezen der kunst zelve influenceeren, haar bederven en vernederen. Het hooge wordt omlaag getrokken, het wordt verknipt en versnipperd om pasklaar te zijn voor dagelijksch gebruik; het wordt vermengd met allerlei dingen, die er niet bij behooren; het moet voldoen aan bijoogmerken; onverstand en oppervlakkigheid maken er zich meester van, theoretiseeren er over, beschermen het; het krijgt een officieelen vorm, het komt onder de heerschappij

van den sleur en de routine; ijdelheid, zinnelijkheid, ja winstbejag dringen zich in en verontreinigen het.

Niet minder dan in den godsdienst vindt men in de kunst ergerlijke onoprechtheid en huichelarij, ergerlijke sleur. Niets is droeviger, dan te zien, hoe het hooge vulgair wordt, hoe Jan Rap het in zijn handen neemt en besnuffelt, hoe hij de vormen, die geschapen zijn om het hoogste uit te drukken, gebruikt om er het banale, dat er in hem omgaat, in te hullen.

Ver boven het begrip der menschen stralen de eeuwige ideëen. Maar o! welke fletse en verwrongen en verminkte beelden worden in onze wereld daarvan zichtbaar!

Met Hesiodus kunnen wij de menschen in drie soorten verdeelen: in hen, die zelf het goede vinden, die het zien als anderen het hun aanwijzen, en die het noch zelf kunnen vinden noch van anderen kunnen leeren. Evenals in de maatschappij bestaat hier ook een onophoudelijk gedrang naar de hoogere rijen. Vooral verbeelden zich diegenen, die tot de derde klasse behooren, dat zij, minst genomen, een voldoende receptiviteit bezitten. En toch staan zij veel verder van de werkelijk receptieve geesten af, dan deze van de scheppende. Want het is geen gering iets het ware en het schoone te kunnen opnemen. Zij, die in wetenschap en kunst werkelijk iets willen *begrijpen*, moeten dezelfde zielsprocessen doormaken als de geesten, wien het hoogste onmiddellijk is geopenbaard. Om een beeld van Plato te gebruiken: het is dezelfde kracht die den eersten ring aan den magneet doet hangen, als waardoor een tweede ring tot den eersten wordt getrokken. En als men nu ziet hoe dood op hun gemak de meeste menschen zich bewegen in het schoone en verhevene, hoe licht voor hen de overgang is tot de platste trivialiteiten, dan kan men daaruit voldoende opmaken, hoe weinig zij zich bewust zijn, te staan voor een aanbiddelijk mysterie, en men heeft daaraan een maatstaf voor hun begrijpen. Er zijn dingen die men slechts dan verstaat, als men er voor beeft.

Groote muziek te begrijpen is: met volle overtuiging zich van iets bovenzinnelijks bewust zijn.

En nu is het toch eeu vreemd verschijnsel dat juist de menschen van onzen sceptischen tijd zoo bijzonder dwepen met de muziek, de meest anti-sceptische aller kunsten.

Ons vermogen om ons muzikale aandoeningen te verschaffen schijnt door erfelijkheid al zeer ver ontwikkeld te zijn. Het is verbazend met welk een virtuositeit men zich heden ten dage kan vereenzelvigen met het hoogste, dat er in de kunst der tonen is voortgebracht. Eu toch, wat is er onbeduidender, lager, meer vulgair, dan de stemming, waarin wij ons gewoonlijk in het practische leven bewegen.

Al onze waarnemingen, gedachten, wilsdaden gaan gepaard met een, al is het nog zoo zwak, gevoel. Ontelbare kleine spanninkjes van aangenaam en onaangenaam, bevrediging bij het gelukken van kleine gedachtenreeksen, tallooze meer of minder beteekenende kwetsingen en streelingen onzer ijdelheid in het dagelijksch verkeer, herinneringen aan het verledene, die zich met voornemens voor het toekomende tusschen het tegenwoordige dringen, musculaire gewaarwordingen, het zien en hooren van allerlei kleuren, gestalten, tonen en bewegingen der buitenwereld met minder of meer bewustzijn, die van hun kant ook weer tot allerlei opkomende gedachten aanleiding geven, - dit alles vormt als resultante een zekere stemming, die, dof en kleurloos als zij is, uitnemend past bij de relativiteiten waarmede zich onze geest gewoonlijk bezig houdt.

Het zingen van een eenvoudige melodie beduidt reeds een groote verheffing des gemoeds. Met één slag wordt daardoor het spinnen der kleine verstandsdraden, alle neutrale kleurlooze antwoorden op de vraagjes, welke onze geest zich in den loop zijner ideënassociaties stelt, afgebroken; alle practische behoeften, alle verstandelijke wijsheid wordt aan kant gezet, en uit louter inwendigen drang gaat ous gemoed zich uitspreken. De gewoonte en de noodlottige gemakkelijkheid in de reproductie van melodieën beletten ons de klove te zien, die er bestaat tusschen onze abstracte gedachten en een muzikale uiting in haar ware beteekenis.

Maar ook in het geestelijke leggen wij heden ten dage in korten tijd groote afstanden af. De muzikale man van de wereld, die zooeven in zijn club een gezellige partij billard gespeeld en het laatste nummer van het Journal Amusant doorgekeken heeft, treedt een oogenblik later, nog in zichzelven lachend om die gekke teekening van Forain, de concertzaal binnen, haalt zijn partituur voor den dag en zit weldra het eerste koor uit Bach's Matthäus Passion te savoureeren. Welk

een ongeloofelijke gevoelsvirtuositeit! zou men zeggen. Maar inderdaad is de sprong zoo groot niet. Die muzikale emoties nemen wij niet zoo ernstig. Wij doen alles maar zoo'n beetje, zelve niet geloovende aan hetgeen wij voorgeven te doen. Het niet-lichamelijke heeft maar een schijnrealiteit en geniet alleen een schijnwaardeering. Och! al die wegvloeiende menschelijke stemmingen! Wat zijn zij, wat beteekenen zij, wie kan ze grijpen? Nu ja, men is voor 't oogenblik wel eenigszins onder den indruk, maar zoo dadelijk komt weer wat anders, en dan is het, of dat eerste nooit bestaan heeft. De huizen, de boomen, de steenen, de hoofden, armen en beenen, dat zijn de ware realiteiten!

Het is merkwaardig op te merken, hoe diep dat niet-voorvol-aanzien der geestelijke wereld er bij de menschen van onzen tijd in zit, en hoe het zich tot in kleinigheden openbaart. Zelfs onder hen, wier geheele gemoed tegen de materialistische beschouwingen in opstand komt, die met hun verstand het onlogische en onhoudbare daarvan volkomen beseffen, zijn er toch nog zoovelen, die wanhopig onzeker zijn, die uit dat onstoffelijke nog zoo bitter weinig troost en sterkte putten, er in hun leven zoo geheel geen rekening mee houden.

Hoevele idealisten zijn er niet, die zich hoogst onbehaaglijk voelen, als zij eens in een werk over psychologie bladeren en daar onze verhevenste zielsfuncties zoo nauwkeurig genummerd en beschreven vinden, die, om hun gemoedsrust te bewaren, het noodig hebben uit de buurt der natuurwetenschappen te blijven, en bepaald herademen als hun een of andere autoriteit ex officio de vergunning geeft, die wetenschappelijke analyses niet als het einde aller wijsheid te beschouwen! Het is potsierlijk om te zien, hoe velen, die altijd quasi-eerbiedig over het Absolute spreken, in den grond zichzelve heel goedig en bescheiden vinden, dat zij bij al hun scherpzinnige redeneeringen toch voor het ‘hoogere’ nog ruimte openlaten. Men kan in dit opzicht heden ten dage niemand meer vertrouwen. Zoo snel zijn zulke woorden als: ‘het heelal,’ ‘het zijnde,’ ‘het goede,’ ‘het schoone,’ ‘het eeuwige’ uitgesproken, en het kost al heel weinig moeite ze in een mooien zin op gepaste wijze aan te wenden, of er een diepzinnig betoog omheen te spinnen. En wat nog het ergerlijkst is: daar men er aan gewoon is geraakt, dat menschen, die er niets of bijna niets

van meenen of begrijpen, op pathetische, sentimenteele, of rhetorische manier zich van de gewichtigste en verhevenste woorden bedienen, komt men er langzamerhand toe, aan deze woorden, ook waar zij de uitdrukking zijn van de diepste gedachten en van de oprechtste aandoeningen, niet de minste waarde meer toe te kennen.

Hoe moet men zich toch tegenwoordig uiten, om den indruk te geven, dat men alles juist zoo meent, als men het zegt? De koers van alle termen is zoo enorm gedaald, zij zijn alle zoo afgesleten en nietszeggend geworden voor het gemoed als de teekens der algebra. De heiligste geestdrift uit zich door dezelfde middelen als de leegste opwinding; de diepste denker heeft geen andere uitdrukkingen te zijner beschikking dan de oppervlakkigste raisonneur. Vandaar dat men, zeer gemeenzaam met al die wijzen van expressie, zich met de grootste virtuositeit in alle gemoedstoestanden en gedachtentoestanden meent te kunnen verplaatsen.

Alles, wat niet te ingewikkeld of te ongewoon is uitgedrukt, begrijpt men terstond.

Welk ontwikkeld man van de wereld zal in zijn nuchterste stemming niet beweren, volkomen te verstaan, wat Kant bedoelt met zijne bekende woorden aan het slot van de Kritik der Praktischen Vernunft ‘dat de sterrenhemel boven zijn hoofd en het plichtsbesef in zijn hart hem met steeds toenemenden eerbied en bewondering vervullen’?

En toch, eerst wanneer ik mij vol en onverdeeld verdiep in het door ernstige studie verkregen, maar van alle relatieve tusschenredeneeringen losgemaakte inzicht in de bewonderenswaardige eenheid en orde van al die in de eindelooze ruimte zich bewegende, stralende zonnen, en mij doordring van het diepe besef, dat het *mijn* ik is, dat al die ruimten doorloopt, dat al die onder eeuwige wetten staande hemellichamen op *mij* betrekking hebben, voor *mijn* denken existeeren, daar zij immers door mij gekend worden; wanneer ik er aan denk, dat de hoogste zedelijke eischen mij niet konden gesteld zijn, als ik niet, ondanks al mijn zwakheid en zonde, van nature geroepen was ze te vervullen, en dat hierin ligt opgesloten, dat ik een persoonlijkheid ben en mijn ik bestemd is om te deelen in den goddelijken logos, in de het heelal doordringende liefde; eerst als ik mij dit alles tot bewustheid breng, wordt mij iets dui-

delijk van de beteekenis van Kant's gezegde, en ben ik in de stemming, om niet oppervlakkig heen te lezen over die sobere, eenvoudige woorden, die er uitzien als zooveel andere beweringen van dien aard, en waarin toch een der edelste geesten de uitkomst van lang ernstig denken heeft neergelegd. ‘Beide’ (den bestirnten Himmel über mir und das moralische Gesetz in mir) zegt Kant ‘brauche ich nicht als in Dunkelheiten verhüllt, oder im Ueberschwenglichen auszer meinem Gesichtskreise, zu suchen und blosz vermuthen; ich sehe sie vor mir und verknüpfe sie unmittelbar mit dem Bewusstsein meiner Existenz.’ Voor hem, die weet te hooren, hebben deze ingehouden woorden iets juichends. Men voelt daarin de innerlijke ontroering en ziet, welk een hooge, edele kracht zulk een bewustzijn moet schenken. Maar er ligt een afgrond tusschen het vage *begrijpen* dezer abstracte woorden en het *leven* in het besef hunner volle waarde en beteekenis.

Onze geest stelt naar aanleiding van de objecten, waarmee wij in aanraking komen, zekere vragen, practisch of wetenschappelijk van belang zijnde relativiteiten betreffende; en naarmate wij nu de voorwerpen in de wereld waarnemen, komen, alsof er een kraantje wordt opengezet, de geur- en kleurlooze abstracties aanvloeien, vullen in een oogwenk ons bewustzijn en maken de voorwerpen zelve onzichtbaar en nietszeggend.

Hetzelfde is het geval met de gedachten van anderen. Om de woorden die zij gebruiken, spinnen wij onmiddellijk onze eigen begripsdraden, en denken er dan meestal niets meer bij. Ook verbeelden wij ons al heel licht, dat zij ze met even groote kracht meenen, als waarmede wij ze begrijpen.

Dit voortdurend leven in de enge, slecht geventileerde ruimte hunner eigene denkbeelden, maakt het bestaan van vele menschen zoo dof en onbeteekenend. Zelfs hunne emoties zien er alle even verkleurd en krachteloos en verlept uit. Nooit echter schijnt het idee bij hen op te komen, dat hunne wijze van het leven te zien wel eens niet-normaal, ongezond, anti-artistiek, kleingeestig zou kunnen zijn; dat zij niet dingen in zich opnemen, maar schimmen van dingen, niet emoties kennen, maar schimmen van emoties. Ondanks alle conventioneele bewondering van het schoone, blijft in hun oogen een andere, gedesinteresseerde, naieve beschouwing van de dingen, zooals die b.v. in de poezie geeischt wordt, iets onnatuurlijks.

En toch, als er iets onnatuurlijk is, dan is dit de blik, dien de koele verstandige mensch op de wereld heeft.

Het is zeker niets ongewoons in een druk bezocht restaurant een groote menigte menschen te zien zitten, etende, drinkende, lachende, pratende, bediend wordende; en zonder eenige moeite brengt men alles, wat daar is en wat daar gebeurt, onder de juiste begripsrubriek, en heeft dan hierdoor, tenzij er iets bijzonders voorvalt, met al die dingen afgedaan. Deze zelfde dingen echter zouden misschien iemand als Prof. Teufelsdrökh uit den Sartor Resartus sprakeloos doen staan van verbazing. ‘Wat zijn dat toch alle voor wezens,’ zou hij bij zichzelf denken, ‘van binnen vol zittende met bloed en ingewanden, van buiten keurig er uitziende met hun mooie jassen en pantalons en boordjes, die daar nu al die vloeibare en vaste stoffen in hun mond stoppen? Hoe komen zij toch uit het onmetelijke heelal juist hier in deze kleine ruimte bijeen? Wat is toch de kracht, die al die hoofden, monden, armen en beenen in beweging brengt, die al die millioenen verschillende gedachten en identiteitsbewustheden samenhoudt? Terwijl zij over eenige jaren stil ergens onder den grond zullen liggen, gaan zij nu zoo vroolijk op in deze weinige momenten! Hoe kan alles, wat ik daar voor mij zie, reëel zijn, daar toch die realiteit over een paar uur onverbiddelijk zal zijn vernietigd?’

Het is natuurlijk, dat men in de praktijk met dergelijke bespiegelingen niets kan aanvangen en zich hoogstens belachelijk maakt door ze uit te spreken. Maar even zeker is het, dat men van hieruit lichter komt tot een artistiek opnemen der dingen, dan zoolang men er alles van af weet en ze nuchteren slechts beschouwt als gerealiseerde begrippen.

Zoo is het bv. Shelley, dien men thans zoo goed begrijpt en bewondert, volmaakt onverschillig de voorwerpen der natuur als een verstandig man ingedeeld en met een naam versierd te hebben, maar hij ziet alles verwonderd aan als een onervaren kind en omarmt ook het gewone met een hartstochtelijke liefde. En toch lachen de beschaafde menschen niet om dezen dichter. Zij declameeren zijn ‘to a Skylark,’ en genieten op hun gemak van den melodieusen klank dezer verzen en de fraaie beelden. Maar als velen van diegenen, die dit gedicht bewonderen, eens oprecht moesten zeggen, of zij het toch niet wat vreemd vinden dat er zulk een drukte gemaakt wordt van een leeu-

werik, waaraan men nu wel aangename voorstellingen van helder vogelgefluit, van blauwe lucht en vrijheid verbindt, maar die ten slotte een heel gewone vogel is; of het hun niet een beetje overdreven voorkomt, dat Shelley zich afvraagt, of hij ook soms met een geestelijk wezen te doen heeft, ja zelfs veronderstelt, dat dit diertje over de mysterieën der natuur diepere gedachten heeft, dan hij, de groote Engelsche dichter, dan zouden de meesten op die vraag niet ontkennend kunnen antwoorden. Zoo lang men echter in dit gedicht nog iets voelt van ‘gepermitteerde overdrijving,’ begrijpt men het niet. In hoogst zeldzame momenten zullen wij de schoonheid dezer verzen ten volle genieten, als wij, langen tijd eenzaam zijnde in de natuur, onze gewoonlijke lage stemming waarin wij bij elke verheffing onmiddellijk weer terugzinken en waarin ons niets duidelijk is dan de relatieve eigenschappen der objecten, geheel hebben overwonnen en dan dronken van al die ons omringende schoonheid, ons één voelen met het geheimzinnige natuurleven, dat met goddelijke kracht in ons, rusteloos tobbende, dwalende menschen werkt, maar ook in de kalme stille planten en boomen, die zoo verheven onschuldig hun tijd uitleven, en welks verrukking wordt uitgeschreeuwd door dien zingenden leeuwerik, welke zich, door geen abstracte gedachten gekweld, in zaligen drang omhoog heft in den blauwen hemel.

Was still die Blume spricht,
Und Lüfte leise flehen,
Laut Echo gibt Bericht,
Und Quellen klar gestehen -
Ein einzig klug Gesicht
Und alles ist geschehen.

Neen, het is zoo gemakkelijk niet voor menschen, die eens wat litterair of muzikaal amusement zoeken, zich zoo spoedig uit de trivialiteiten des gewonen levens op te heffen tot het hoogste, wat een dichter en denker van geheel anderen aanleg en rang heeft uitgedrukt! Zou een muzikale Jan Rap alleen door het te willen zich uit de onverschilligste stemming ineens kunnen verplaatsen in de reinste bezieling van een Schumann?

Dit wonder schijnt evenwel bij het dilettantendom dagelijks plaats te vinden. De groote componisten zijn de koks, die met ongeloofelijke

zorg en moeite de gerechten klaarmaken, waarvan wij in een verstrooide bui eens een hap nemen, zoolang wij het lekker vinden, en de rest onverschillig laten liggen. Muziek is maar muziek. Midden onder een gesprek over de politiek van Gladstone zien we op een avondpartij bij de piano opeens een dame zich in postuur zetten, en met diep gevoel en vol geluid juichend het ‘du, meine Seele, du mein Herz’ aanheffen; en nadat wij van dit voortreffelijk gezang genoten en aan onzen buurman de opmerking gemaakt hebben dat dit lied, hoe afgezaagd ook, toch altijd aangenaam blijft om te hooren, maar dat de zangeres dat ‘du bist die Ruh’ toch wel wat langzaam en over 't geheel een beetje op het effect zong, vervolgen wij ons gesprek over het gebeurde in het Engelsche Lagerhuis, tenzij wij onmiddellijk daarna onthaald worden op een liedje van Massenet of een aria van Meijerbeer.

Men dweept met de muziek en kent haar tegelijk eene uiterst geringe levende beteekenis toe. Men onderscheidt vroolijke muziek en treurige muziek, operamuziek en kerkmuziek en daarmee is het uit.

Er zijn draaiorgels, die door hun melodieën en rythmen, maar meer nog door de soort van hun geluiden en door hun dikke, vet-geharmoniseerde bastonen zulk een brutale zinnelijkheid en dierlijke gemeenheid door de straten verspreiden, dat de overheid ze terstond, als vallende onder de rubriek ‘openbare onzedelijkheid’ moest verbieden en de draaiers ten strengste straffen. Maar men rangschikt ze onder de ‘vroolijke muziek’ en dus zijn zij een onschadelijk niets.

Muziek is maar muziek, en daarom is alles, ook het hoogste in haar, goed genoeg, om tot amusement te dienen van een menigte, die door eenige emoties, welke men kan nemen voor wat zij zijn, wat afwisseling wil brengen in haar eentonig bestaan, en uitrusten van, of nieuwe krachten verzamelen voor de realiteiten der wetenschap of van het practische leven.

Onbeschroomd, met ongewasschen handen treedt men heden ten dage den tempel der kunst binnen.

Bijzonder stuitend openbaart zich dit ontbreken van alle piëteit in de muziekprostitutie op de badplaatsen. Het is weerzinwekkend te zien, hoe de heerlijkste voortbrengselen der toonkunst daar middag aan middag, avond aan avond met onberispelijke bezieling worden ten gehoore gebracht voor dat mon-

daine publiek met zijn elegante costumes en elegante gedachten, dat daar onbezorgd van het strand komt aandrentelen of zacht gonzend, thee of bierdrinkend, met lepeltjes rammelend de zaal vult, terwijl de kellners met bladen vol glaasjes en kopjes quasi-voorzichtig loopend zich daar tusschendoor bewegen.

'An den sogenannten Gebildeten,' zegt Nietzsche, 'den Gläubigen der modernen Ideeën, wirkt vielleicht Nichts so ekelerregend, als ihr Mangel an Scham, ihre bequeme Frechheit des Auges und der Hand, mit der von ihnen an Alles gerührt, geleckt, getastet wird; und es ist möglich, dasz sich heut im Volke, im niedern Volke, namentlich unter Bauern, immer noch mehr relative Vornehmheit des Geschmacks und Tact der Ehrfurcht vorfindet, als bei der Zeitunglesenden Halbwelt des Geistes, den Gebildeten.'

Alle naiveteit, behalve natuurlijk de nagemaakte, schijnt uit ons midden verdwenen.

Vanwaar bij kinderen, wien men sprookjes vertelt, die gelukkige, stralende oogen? Zij gelooven, dat er achter het leven iets zit, iets heerlijks, onuitsprekelijks. Maar wij, groote menschen, gelooven niet dat er achter het leven iets onuitsprekelijks is, of, als wij het gelooven, is dit met een kracht, die onder de 'quantités négligeables' kan gerekend worden. Voor ons splitst zich al het bestaande in twee deelen: een reeks onafhankelijk van ons existeerende, met bepaalde eigenschappen voorziene en aan vaste regels gebonden voorwerpen buiten ons, en een reeks beweringen in ons, die waar of onwaar zijn naarmate zij met die voorwerpen overeenstemmen of niet, terwijl de wezenlooze, vergankelijke aandoeningen van ons zenuwgestel tusschen die twee reeksen in zweven.

Deze beschouwing moge als plat, of zelfs als onphilosophisch door de meesten gedésavoueerd worden, telkens kan men opmerken, dat zij heimelijk van haar uitgaan en volgens haar handelen. Natuurlijk kan men, zoo denkend, slechts dan iets voor kunst voelen als men inconsequent is. Nu is het wel waar, wij menschen leven van inconsequenties en de ontwikkeling van ons zielsbestaan stoort zich dikwijls weinig aan onze zorgvuldig geconstrueerde denkformules; de muziek en hare emoties zijn geheel onafhankelijk van al ons abstracte denken. Toch is het in meer dan een opzicht onjuist, aan te nemen dat het voor den bloei en de ontwikkeling der muziek

van geen belang zou zijn, hoe het verder met den geestestoestand van een tijdvak, van een volk gesteld is. Vooreerst is een door materialisme en scepticisme verschroeide ziel niet de geschikte bodem, waarin de hoogste ideeën kunnen wortel schieten en groeien. Het heerlijkste, wat er in de muziek geschapen is, kwam voort uit een vroom christelijk of ten minste uit een vurig pantheïstisch geloof, dat in de epigonen meer of minder zwak natrilt en zoo ook daar nog composities van geringer of hooger gehalte te voorschijn roept. Maar ook is in de muziek met het vasthouden en artistieke verwerken hunner inspiraties door de scheppende geesten, de zaak niet afgedaan.

Terwijl een schilder tevreden is, zijn bedoelingen op het doek uitgedrukt te hebben en het verder vrij kalm opneemt, als zijn werk, voor een hoogen prijs opgekocht, ergens in de achterzaal van een dorpskasteel terecht komt, heeft de componist nog menschen noodig, die het door hem geschapene uitvoeren, realiseeren, aan het publiek doen hooren. En hier ligt nu het gevaar. De schilderkunst kan zich veel lichter onbesmet bewaren van de wereld. De muziek is met het maatschappelijke leven samengeweven, en haar genieten is aan allerlei practische voorwaarden gebonden. Hier doen zich de geestelijke eigenschappen van een volk, een tijdvak krachtig gelden. Zij bepalen *hoe* de muziek wordt uitgevoerd, *waar, bij welke gelegenheden, door wie, hoe dikwijls;* met welke andere dingen zij wordt vermengd. Van haar hangt het af, of men met genoegzame geestkracht en inzicht, alles wat storend is en afbreuk doet, zooveel mogelijk verwijdert en onschadelijk maakt.

In dat opzettelijke, nuchteren maatregelen nemen voor de openbaring van het hoogste, in het met voorbedachten rade reproduceeren der verhevenste aandoeningen, ligt iets onbe schrijfelijk pijnlijks en unfairs. Toch dwingt de practijk ons dikwijls gevoelens op te warmen, ons tot geestdrift op te winden.

Wat is het treurig om aan te zien, hoe een pas aangeworven lid van het Heilsleger, uitgenoodigd op een bepaald uur te midden eener onverschillige, spottende menigte getuigenis af te leggen van zijn geloof, zich staat op te winden en door het uitspreken van sterke, hartstochtelijke woorden zichzelf wil dwingen weer die zalige zekerheid te gevoelen, waarmede mis-

schien kort te voren na hevigen strijd en onder geweldige aandoeningen, een nieuw hooger inzicht zich aan zijn geest openbaarde! Onze ziel is zoo wanhopend eng, onze geestelijke kracht zoo jammerlijk zwak. De edelste man met de verstandigste economie van aandoeningen kan het niet vermijden zich onophoudelijk beschaamd, bezwaard, teleurgesteld te gevoelen.

Op elke verheffing des gemoeds volgt verslapping, vele uitbarstingen van geestdrift worden betaald met de bitterste moedeloosheid. De redenaar, die den vorigen avond gelukkig was in de hartelijk uitgesproken sympathie eener groote menigte, welke hij met zijn woord bezielde, terwijl hij zijn eigen overtuiging in intensiteit voelde toenemen door de versterkte overtuigingen zijner toehoorders, ziet den volgenden morgen diep mistroostig uit de ramen van zijn hôtel op de natberegende straatsteenen, de nuchteren opschriften der winkels en de drukke onverschillige volksmenigte, die nu geheel andere dingen in het hoofd heeft, bij wie nu elk geestelijk vuur is uitgedoofd.

Wat men in hooge zielsverrukking aanschouwde, schijnt weldra in een nuchtere stemming onbegrijpelijk, zoo niet belachelijk. Geestdrift krijgt zoo dikwijls ongelijk, niet alleen van den loop der wereldsche zaken, maar, wat erger is, van ons zelven, van onze eigen zwakheid.

> Doch gewachsene Gefieder
> in der Nächte Duft
> mir entträufeln seh' ich's wieder
> an des Morgens Luft.
> Sonnenbrand den Fittig schmelzet,
> Ikar stürzt in's Meer,
> und der Sinne Brausen wälzet
> über'm Geist sich her.

En dan is er nog alle gemeenheid, alle jammer en ellende van ons verganklijke aardsche leven, waarmede wij onophoudelijk in aanraking komen, en die ieder oogenblik eene verheffing des geestes nadrukkelijk schijnen te logenstraffen.

Is het zoo bij ons zelven reeds bezwaarlijk datgene, wat wij in een bepaald moment met geestelijke verheffing als het hoogere, algemeen bindende voelden, in andere nuchtere oogenblikken over te planten, nog moeilijker wordt alles, wanneer wij andere menschen in dit gevoel willen laten deelen.

Er bestaat alle kans dat zij ons òf nooit begrijpen, òf althans niet op dit oogenblik. Hoe zelden correspondeeren de gedachten, de aandoeningen en stemmingen der verschillende menschen! Niets maakt zoo licht belachelijk als het uiten van geestdrift of van diep gevoel. Het contrast met de alledaagsche dingen werkt zoo comisch! En vooral als die diepe aandoeningen niet op een aesthetische wijze, met de noodige zelfbeheersching worden geuit, en in eenigszins van het gewone afwijkende termen gekleed, lachen wij allicht om het leege pathos en de versleten phrasen en gevoelen onze volle geestelijke meerderheid. Het is bovendien plebejisch zich zoo aan te stellen. De mensch verschijnt daardoor als een zwak, afhankelijk wezen, van alle cultuur ontdaan. Vandaar dat de aristocratische naturen, die toch nog in zoover mensch willen blijven, dat zij de edelste aandoeningen willen smaken en niets menschelijks zich vreemd achten, zich voor zichzelve niet minder geneeren dan voor de anderen; alles, wat zij voelen, met een zekere dosis ironie en reflectie aanmengen en bij al hun aandoeningen een slag om den arm houden, zoodat zij nooit een gek figuur maken en altijd met een fijnen glimlach kunnen zeggen: ‘ja, maar zoo heb ik het ook niet bedoeld.’

Ondanks al deze gevaren van onnut werk te doen, verkeerd begrepen te worden en tot misbruiken aanleiding te geven, zelf in den sleur op te gaan en zich belachelijk te maken, is het in de practijk toch tallooze malen noodzakelijk, op de vrije aandoeningen van een ander, ja van een geheele menigte als op een verstandelijke overtuiging te bouwen, ze door berekening op te wekken, en voor zoover allerlei beperkende omstandigheden het veroorloven maatregelen te nemen voor een goede reproductie. Maar groot zijn hierbij de moeilijkheden, en hoogst zelden worden zij overwonnen.

Welk een wonderlijk ding is toch een concert! Van te voren wordt vastgesteld, dat men zich op een bepaald uur muzikale emoties wil verschaffen. Wordt daarvoor nu dat uur uitgekozen, waarin men kan aannemen, dat de menschen het meest vatbaar zullen zijn om het gehoorde op te nemen? In het minst niet. Als men de concerten op den morgen of den middag zette, zou er bijna niemand komen; iedereen heeft zijn betrekking, zijn dagelijksche bezigheden, die hij natuurlijk niet in den steek kan laten. Men moet dus wel een avonduur nemen, en dan is

er een geheele dag met zijn indrukken over de menschen heengegaan; zij zijn moe, of ten minste onfrisch, verkeeren nog onder de nawerking van het middageten, hun stemming is laag, wereldsch, verstrooid, en dit wordt natuurlijk niet beter als zij in een warme zaal komen, vol gaslicht en drukte. Is nu verder de inrichting der uitvoering, wat pauzes en duur en afwisseling der nummers betreft, gebaseerd op artistieke overwegingen? Ook dit niet. Men is nu eenmaal uit en wil natuurlijk niet na één ouverture en één symphonie weer naar huis, want de avond is nu 'gebroken' en men zou niets goeds meer kunnen uitrichten; bovendien zou het jammer zijn van het met moeite verkregen samenzijn van al die musici niet te profiteeren en niet eenige bepaalde composities ook nog te hooren, als men er toch voor in de gelegenheid is; en de pauzes kunnen een bepaalde lengte niet overschrijden, want dan zou de avond te gerekt worden, en het is ook veel te vervelend in een warme zaal, waar men door de plaatsing zeer gebrekkig praten kan, zoo lang stil te zitten zonder iets uit te voeren. Zoo trekken op een ongunstig uur, onder ongunstige condities van opnemen, een reeks kunstwerken van den meest verschillenden aard met onrustbarende snelheid door de hoofden van het concertbezoekend publiek heen.

Het is dan ook niet te verwonderen dat er over de meeste muziekuitvoeringen zulk een waas van saaiheid en onverschilligheid ligt.

En toch, als alles eens in waarheid bestond wat nu heet te bestaan, hoe heerlijk zou het dan moeten zijn! Hier heeft men nu een menigte menschen bij elkaar, die zich uit de triviale dingen des dagelijkschen levens eens door één groot impuls zullen opheffen in de reine hoogten van het schoone! Zij moesten allen voelen als kinderen, die op een vacantiedag uit de stad op een feest in de bosschen genoodigd zijn, wier hart opspringt van blijdschap nu alles in hun natuur wat zoo lang gedrukt en gedwongen werd, zich eens vrij kan ontplooien.

Hoe anders is het hier! De uitvoerende musici hebben door de routine en mechanische studiën bijna al hun frischheid en geestdrift verloren. Wij hebben hier te doen met een noodzakelijk kwaad. Emoties moet men teer behandelen, men mag er niet te gemeenzaam mee worden. Als men sommige dingen te veel aan zich opdringt, maken zij geen indruk meer; men

mag zich nog zoo opschroeven, het is alles vergeefsch; wat ons eens hevig ontroerde, laat ons weldra onverschillig. En nu is het voor de uitvoerende musici volmaakt onmogelijk, zich in hun muzikale aandoeningen te beperken. Aan de virtuosen in de eerste plaats worden heden ten dage ten gevolge van de geblaseerdheid van het publiek en de groote concurrentie de zwaarste eischen gesteld. Zij kunnen er niet mede volstaan, strenge technische voor-studiën te maken en met de hierdoor eens-voor-al verkregen vaardigheid de hun toevertrouwde composities voor te dragen, waarin zij dan alleen die passages zouden behoeven in te studeeren, die van de regels afwijken, zoodat zij tegenover het werk hun onbevangenheid en frischheid zouden kunnen bewaren. Door de ingewikkeldheid der composities worden zij genoodzaakt, ze alle tot in de kleinste bijzonderheden door te werken, aan elk figuur de noodige zorg te besteden, alle effecten vooruit te berekenen. Zij moeten te rade gaan met de onvolkomenheden van hun hand of stem, met de gebreken van hun instrumenten, met de leemten der composities, en de besten onder hen zullen, zelfs als zij alles gedaan hebben wat zij kunnen, nog niet tevreden zijn. Sommige dingen zijn door den componist wel mooi gedacht, maar die gedachte is met de beschikbare middelen niet of moeilijk uit te drukken (b.v. cantilene, vermengd met accompagnement, zooals zoo dikwijls bij Schumann). En toch, voor het publiek moet men zeker zijn van zijn kunnen, en zeker van zijn succes. Alles moet, zooals Schumann ergens zegt, veel beter gaan dan noodig is, opdat, als er bij een uitvoering door zenuwachtigheid en onvoorziene omstandigheden de helft van het kunnen afgaat, er nog meer dan genoeg overblijve. Zoo ziet men dan ook, dat sommige virtuosen met een groot concertstuk (waarvoor zij meestal niet uitkiezen, wat het mooist is, maar wat zij denken het mooist te zullen spelen) en met de traditioneele twee kleinere nummers na de pauze (plus een toegiftje) heel Europa, Amerika en Australië afreizen. Zij kunnen die dingen wel droomen. Den heelen zomer hebben zij niets gedaan dan altijd weer diezelfde passages herhalen en als er nog oneffenheden in waren, met de grootste hardnekkigheid deze trachten glad te maken; zij weten door veelvuldige repetities precies hoe alles klinkt, welke trucs zij hebben aan te wenden om het effect te verhoogen of gebreken te verbergen. Zoo gewapend, kunnen zij het

stroefste publiek trotseeren, en er zou al een wonder moeten gebeuren, als zij geen succes hadden. Vandaag spelen ze hun concert met hun twee nummers in Berlijn, morgen in Hannover, daags daarop in Amsterdam en dan in Rotterdam; dan steken zij, altijd met hun concert en hun twee nummers, het kanaal over, en treden op te Londen, te Manchester etc. etc.; steeds nieuwe hotels, nieuwe zalen, nieuwe complimenteerende orkestdirecteurs, geestdriftig gejuich en hoedengezwaai. Zij voelen zich steeds zekerder, en als zij te Melbourne zijn aangekomen, kan men in hen eene ‘geradezu klassische Vollendung’ bewonderen.

Het is opmerkelijk met welk een zekerheid van instinct het groote publiek de virtuosen van den eersten rang onderscheidt van die van den tweeden. het verschil tusschen fijne wijnen en gewone te vinden, kan ieder; maar om in die fijne wijnen zelf, het hoogste wat er in de wijnen bestaat, nog weer een reeks elkaar opvolgende nuances van voortreffelijkheid te ontdekken, daarvoor moet men een geoefende tong hebben. Maar in de muziek zijn die fijnproevers ontelbaar. Men zou anders zeggen: wie de ‘Leistungen’ van virtuosen wil beoordeelen zou niet alleen de stukken, die zij voordragen, door en door moeten kennen maar ook het instrument, waarop ze worden uitgevoerd, zelf moeten bespelen en er alle geheimen van weten. Welk pianist, die zich met ernst op de sonates van Beethoven geworpen heeft, weet niet door ervaring, hoe bij voortgezette studie de moeilijkheden steeds grooter worden; hoe zwaar hier een legato, daar een staccato valt, hoe onmogelijk het is, alles duidelijk te laten uitkomen, niet verward te spelen, zijn zelfbeheersching te bewaren. En niet de passages die het meest de aandacht trekken, zijn dikwijls het zwaarst, maar er zijn zooveel van die schijnbaar eenvoudige maten, die volstrekt geen effect maken, en die toch zoo verraderlijk moeilijk zijn. Slechts hij, die zelf hieraan zijn krachten beproefd heeft, kan genieten als een virtuoos dat alles schijnbaar spelend overwint, en hij alleen kan weten, hoeveel hardnekkigen arbeid het heeft gekost, om het zoover te brengen. Het groote publiek applaudisseert de brillante passages of een eenvoudige cantilene, maar dat andere, dat zoo vanzelf schijnt te gaan, wordt niet gewaardeerd. En toch, als het eens wist, hoeveel uren van geestdoodende mechanische studie die beroemde virtuoos heeft moeten doormaken om dat ééne accent n

het midden dier maat te vermijden, en om die andere passage een kleine nuance sneller of duidelijker voor te dragen! En dat terwijl de meesten door het hooren van dat accent of door die geringere snelheid of duidelijkheid volstrekt niet minder zouden genoten hebben.

Virtuositeit, waar ook aangetroffen, schenkt op zichzelf een soort van aesthetisch genot; het is de verheffende heerschappij van den geest over de stof. Als het mij groote moeite heeft gekost iets in te pakken, en dan alles ten slotte nog scheef is komen te zitten, zoodat het papier naar één kant gedrongen en het touw niet gelijk verdeeld is, dan zie ik met verrukking hoe de welgeoefende handen van een winkelbediende met een paar meesterzetten het papier in de juiste richting ombuigen, hoe hij het touw met scherpen blik afmeet, en alles vanzelf zich schijnt te plooien en te verbinden, tot er een keurig, egaal, symmetrisch pakje van is geworden.

Virtuositeit in de muziek neemt op zichzelf geen hoogeren rang in dan elke andere door oefening verkregen bedrevenheid, en de hoogste technische bekwaamheid zou in de kunst dan ook niet zoo vereerd worden, als zij geen onmisbaar vereischte was voor het weergeven van de *ziel* van vele kunstwerken. Alleen als men alle moeilijkheden zonder bijzondere inspanning kan overwinnen, staat men volkomen vrij tegenover een stuk, kan men de ideeën die er in uitgedrukt zijn, maar vaak minder duidelijk door een massa bijkomende dingen, onverdraaid in zijn ziel opnemen en aan anderen mededeelen. Dan alleen kan men als vriend omgaan met zijn instrument, daar men zijn aard kent en ziet wat daarmede bereikbaar is en wat niet, zoodat men met wijzen tact het mogelijke kan eischen, het onmogelijke laten rusten, en met het gezag van een vrij kunstenaar de noodzakelijke algemeene regels kan wijzigen naar alle bijzondere gevallen.

Maar een virtuositeit, die alleen voor de edelste composities berekend is, kan haar bezitter hoogstens op den tweeden rang brengen. De meeste virtuosen richten er zich dan ook gewoonlijk zoo op in, dat zij aan het publiek hun geweldig kunnen laten bewonderen, studeeren er voor, kiezen hun stukken er voor. Liefst willen zij iets doen, wat geen ander hun kan nadoen. En om dit doel te bereiken, zien zij er niet tegen op, tallooze kostbare uren te besteden aan de meest geestdoodende

mechanische oefeningen. Schilders en andere kunstenaars kunnen bij hun studies nog met hun geheele ziel zijn, maar de pianist of violist moet oefeningen doormaken, waarbij letterlijk niets hoogers betrokken is dan de spieren der hand. Soms worden moeilijkheden expres geschapen, alleen met het doel om ze te kunnen overwinnen, en vergt men van het instrument kunststukken, die de krachten van het arme ding ver te boven gaan. Wie Liszt's Don Juan Fantasie ‘naar den eisch’ heeft hooren spelen, zal zichzelf toch onmogelijk kunnen wijsmaken, dat dit nu mooi is. Afgezien nog van de waarde der compositie, is toch de klank, de duidelijkheid, de kracht in 't geheel niet, wat men zou willen. De piano kàn niet boven een zekere hardheid van toon gaan, of het geluid wordt leelijk; de piano kàn sommige legato's niet maken; één persoon kàn niet allerlei melodiën door elkaar heen werken zonder dat het eene door het andere lijdt. De meeste menschen zullen, als ze oprecht zijn, moeten bekennen dat ze verschillende stukken dier fantasie liever hooren door een zeer middelmatig orkest, dan door den schitterendsten pianovirtuoos. Maar het is in allen gevalle frappant, wat hij daar te voorschijn brengt; men begrijpt niet hoe hij er nog zooveel van maakt, en vooral niet, hoe hij al dat beuken en rameien en die duizelingwekkende loopjes zoo lang achtereen uithoudt, en, terwijl men zoo dat middelmatige orkest waarvan men meer genoot, niet zou toejuichen, is men na de laatste hamerslangen van den virtuoos buiten zichzelf van geestdrift, en zou men nog meer handen willen hebben om nog beter te kunnen applaudisseeren.

Ook in de keuze hunner voordrachten zijn de virtuosen niet vrij. Dikwijls schikken zij zich naar den smaak van het slechtere deel van het publiek. En men kan hun niet geheel ongelijk geven. Want te spelen voor een menigte menschen, waarvan het grootste deel van het gehoorde niets begrijpt, is een ondankbaar werk, en de hoorders zijn toch ook gekomen om te genieten. Het ‘opvoeden’ van het publiek in een bepaalde kunst klinkt heel mooi, maar is toch in de praktijk onuitvoerbaar, en kan hoogstens daar, en dan nog in geringe mate, plaats vinden, waar de executanten altijd hetzelfde publiek voor zich hebben, dat dan bovendien nog opgevoed moet willen zijn. Verder moeten de virtuosen er nog rekening mee houden, dat zij meestal in groote zalen zullen hebben

op te treden, waarin vele fijnere, intimere composities geheel niet tot hun recht zouden komen. Er is een zekere kring van sympathie, die speler, instrument en hoorder moet omvatten; een zekere afstand, waar buiten nog wel alles duidelijk gehoord, maar toch het eigenaardige betooverende en aangrijpende der klanken en der uitdrukking vernietigd wordt.

Zeer juist zegt Berlioz in zijn A travers Chants: ‘Il est prouvé, il est certain que le son, pour agir *musicalement* sur l'organisation humaine, ne doit pas partir d'un point tropéloigné de l'auditeur. Quelques savants pensent que le fluide électrique est impuissant à parcourir un espace plus grand qu'un certain nombre de milliers de lieues; j'ignore s'il en est ainsi, mais je suis sûr que le fluide musical est sans force, sans chaleur et sans vie à une certaine distance de son point de départ. - Le prestige du son se dissipe. - On *entend*, on ne *vibre* pas. Or, *il faut vibrer* soi-même avec les instruments et les voix, et par eux, pour percevoir de véritables sensations musicales.’ Hieruit is het zeker ook voor een deel te verklaren dat de heerlijkste kunstwerken, voortreffelijk uitgevoerd, op groote concerten den hoorder dikwijls zoo koud laten. Er zullen wel weinig personen zijn, die voor eenige jaren op een Niederrheinisches Musikfest in Dusseldorfs Tonhalle werkelijk genoten hebben, toen zij een gevierd pianist daar een zeer bekende, eenvoudige Prélude van Chopin hoorden voordragen. Toch zou het zeker buitengewoon mooi geweest zijn, als men het in een kamer had kunnen hooren, want deze Prélude was een zijner lijfstukken en is (telkens gevolgd door Liszt's Twaalfde Rhapsodie) later nog op vele andere concerten door hem gespeeld.

Hebben zoo de virtuosen met allerlei practische moeilijkheden te worstelen, die hun frischheid en geestdrift verminderen, hun vrije uitingen aan banden leggen, met de mindere goden, de gewone orkestleden is het niet beter gesteld.

Er zijn orkesten, die uit een finantieel oogpunt genoodzaakt worden in een groote stad avond aan avond op te treden, en zelfs in hun vakantiedagen nog rondreizen te doen. Als men daarbij bedenkt, dat er dan nog de matinées en de repetities bij komen, en dat de meeste leden, als zij een gezin hebben, gedwongen zijn nog zooveel mogelijk privaatlessen te geven, of op andere wijzen van hun talent voordeel te trekken, dan begrijpt men dat bij hen alles één sleur en ééne gelijk-

vloersche stemming wordt, en dat zij ongeveer met dezelfde geestesverheffing achter hun lessenaar gaan zitten om de 7e Symphonie van Beethoven mee te strijken, als waarmee een gewoon mensch aan de tafel plaats neemt om een broodje te eten. Evenals de virtuosen kunnen ook zij in de meest alledaagsche stemming het diepste zieleleven uitdrukken; het gevoel is mechanisch geworden. Zij kunnen door gewoonte en routine klanken voortbrengen, nuances van sterkte, van uitdrukking, die diep aangrijpen, en die den indruk maken van niet anders dan uit spontaan gevoel te kunnen ontstaan zijn. Een geoefend musicus kan door zijn roerend spel een hoorder de tranen in de oogen brengen, terwijl hij zelf denkt over een anecdote, waarmee hij gisteren in zijn club succes had.

Maar ook de dilettanten volgen meestal niet een zoodanig dieet, dat zij muzikaal gezond kunnen blijven. Zij eten van alles veel te veel; zij zijn al van iets geblaseerd, zonder dat zij recht weten, wat het is. De muziek is heden ten dage ergerlijk goedkoop, en de gelegenheid om met de grootste meesterwerken zich in gemeenschap te stellen is ergerlijk gemakkelijk. Waar is die goede oude tijd, toen het verschijnen van een nieuwe sonate van Beethoven een évènement was, toen men zich moeite moest geven er een machtig te worden, en zij, als men zoo gelukkig was, in de zielen viel als regen in een drogen akker? Met groote pieteit werd elk werk afzonderlijk uitgegeven, op mooi papier, met mooien omslag, evenals men wel een kostbare bloem alleen zet in een vaas. Zou die naiveteit, die een Bach op het titelblad van zijn Italienisches concert deed schrijven: ‘Liebhabern zur Gemüthsergötzung verfertiget von J.S. Bach’, nu nog mogelijk zijn? Wij koopen tegenwoordig de complete werken van Beethoven en Bach voor een paar guldens, zetten ons aan het klavier en spelen er maar op los. Wanneer ons het eene minder bevalt, wij hebben de bladzijde maar om te slaan en vinden daar een nieuw meesterwerk, waar we van kunnen genieten en hebben we in den laatsten tijd wat veel van één componist gespeeld, zoodat ons zijn manier begint tegen te staan, welnu, in onze kast vinden wij nog de complete werken van tien anderen. De liederen van Schumann kosten één cent het stuk, die van Schubert nog minder. Als we een verloren half uur hebben, gaan we er eens een stuk of twintig doorzingen, en vinden wij er een, dat ons

bijzonder aantrekt, dan zingen we het vandaag en morgen en overmorgen, tot het geheel flets en nietszeggend geworden is; maar geen nood, er zijn nog heele liederenbundels van Beethoven, Mozart, Brahms, Chopin, Franz, Jensen, Massenet, Bizet, Gounod, Grieg, Mendelssohn, en zoo kunnen er nog verschillende jaren voorbijgaan voor wij ook deze allen hebben klein gekregen en tot nul gereduceerd, voor wij behoeven neer te zitten om te weenen op de puinhoopen al dezer emoties.

De meeste orkest- en kamermuziek is tegenwoordig voor vier handen gezet, en we kunnen ze zonder veel moeite zoolang spelen, tot we ze geheel van buiten kennen, en hebben wij ze dan herhaalde malen hooren uitvoeren, dan weten wij ook hoe alles klinkt en hoe alles gaan moet. Zoo toegerust komen we dan op een concert, vast besloten ons niet alles te laten aanleunen. Als de eerste ontroering door den klank van al die instrumenten vervlogen is, gaan we onwillekeurig zitten critiseeren, en zijn weldra, vooral als we wat verder op het programma komen, niet meer in staat anders dan intellectueel te genieten. Wij begroeten de thema's als oude bekenden, constateeren de schoonheid der bewerking en doorvoering, de werking der verschillende klankcombinaties, en vergelijken de tempo's en crescendo's en ritardendo's van dezen dirigent en dezen virtuoos met die van anderen, die we vroeger hoorden.

Het is bepaald merkwaardig, in welk een koele om niet te zeggen vijandelijke stemming vele muziekkenners op een concert verschijnen. Als zij daar een vreemden virtuoos of zangeres op het podium zien staan, fraai uitgedost, gereed om hun muzikaal genot te schenken, zeggen zij tot zichzelf: ‘Zoo, zal die man of dat mensch het ons hier eens komen vertellen!’ en als deze dan niet terstond het allerhoogste geven, als het maar gewoon-mooi, niet extra-mooi is zijn zij boos!; een mislukte hooge noot, een minder geslaagde triller vatten zij op als een persoonlijke beleediging. De orkestdirecteur is meestal een bekend persoon. Velen zijn òf door zijn uiterlijk en manieren, òf door dingen uit zijn private leven, òf door zijn geschriften en handelingen tegen hem ingenomen, en kunnen niet laten, in de wijze van uitvoering hun antipathieën gerechtvaardigd te zien. Waren zij thuis opgetogen, als zij zelve een piano-arrangement van een ouverture speelden of een hunner familieleden een lied hoorden zingen, - wanneer zij op een concert door een middelmatig orkest

of een middelmatige zangeres diezelfde ouverture, datzelfde lied veel beter, veel geacheveerder hooren voordragen, dan zijn zij ontevreden en hebben allerlei aanmerkingen. Zijn zij, evenals diegenen, die iets komieks en grappigs, waar zij hartelijk om gelachen hebben, bij het oververtellen een ‘flauwiteit’ noemen, bang door een sympathie verradend oordeel den indruk te geven, ook tegenover zichzelve, dat zij niet weten hoe het eigenlijk behoort, en dat zij dus niet ontwikkeld genoeg zijn? Of is voor hen het muzikale genot een koopwaar, waarvoor men hun door een te hoog entrée ook te veel geld kan afnemen, zoodat zij zich als bedrogen klanten beschouwen? Of zijn zij, waar de ijdelheid buiten spel is en hun geen prikkeling kan bezorgen, door hun geblaseerdheid teleurgesteld in de aandoeningen die zij hoopten te ondergaan, en wreken zij nu deze teleurstelling op de personen, die hun dat genot, waarvoor zij zelf onvatbaar waren, niet konden verschaffen?

Er ligt in de houding en stemming van het publiek dikwijls grove ondankbaarheid en ongemanierde veeleischendheid. Goethe heeft dit in een aardig, ruw versje voortreffelijk uitgedrukt.

> ‘Da hatt' ich einen Kerl zu Gast,
> Er war mir eben nicht zur Last;
> Ich hatt' just mein gewöhnlich Essen,
> Hat sich der Kerl pumpsatt gefressen,
> Zum Nachtisch, was ich gespeichert hatt'.
> Und kaum ist mir der Kerl so satt,
> Thut ihn der Teufel zum Nach bar führen
> Ueber mein Essen zu räsonniren:
> “Die Supp' hätt' können gewürzter sein,
> Der Braten brauner, firner der Wein!”
> Der Tausendsakerment!
> Schlagt ihn todt den Hund! Es ist ein Recensent.’

Het overdreven gewicht leggen op technische volmaaktheid in de reproductie is een treurig bewijs van ontaarding van het kunstleven. Men vergeet geheel dat alle kunst in haar wezen een onvolmaakt voortbrengsel blijft. Zoo schoon kan geen menschelijke uitvoering zijn, of ik kan mij altijd nog iets veel schooners denken, want de hoogste menschelijke volkomenheid is de minst mogelijke graad van gebrekkigheid; het naderen tot het volkomene in de eene richting verhindert en belemmert een

beweging in de andere richting: altijd kan ik mij de klanken van het koper juichender en voller, der snaarinstrumenten smeltender, weeker, de forto's minder schril en tegelijk sprekender, de uitdrukking en phraseering treffender, de verhouding der onderdeelen duidelijker denken, dan het practisch mogelijk is dit alles te bereiken.

Het schijnt tegenwoordig wel, of alle emoties alleen door inwerking van buiten moeten ontstaan, of van binnen niets meer kan komen. Hoe anders was dat bij de Grieken! Als zij in het Dionysion een opvoering van Aeschylus' Agamemnon bijwoonden, zagen zij daar personen optreden, die niet over de helft onzer middelen beschikten; gebarenspel was gebrekkig, het gezicht had door het masker een vaste uitdrukking, van den klank der stem ging door de localiteit veel verloren, de decoraties en verdere scenische middelen waren zeer onvolmaakt, de muziek was nog primitief; maar met den dichter verbond hen een sterke band van geloof, hun gemoed was frisch en onbedorven en zoo waren er slechts weinige uiterlijke dingen noodig, om daarin de diepste en reinste emoties te wekken.

Nu valt het zeker niet moeilijk aan te toonen hoe bij ons alles zoo geheel anders *moet* zijn.

De geheele inrichting van onze maatschappij en van ons leven, maar vooral de hoogste principes, die ons leven leiden, wijken zoo af van die der Grieken. Bij hen vloeide de kunst voort uit het nationale en religieuse leven, uit de hoogste opvattingen welke het volk als zoodanig zich geroepen voelde te verwezenlijken; bij ons staat de kunst afgezonderd, zij is een aanhangsel, een amusement en verheffingsmiddel voor de gegoede en voorname klassen. Ondenkbaar is bij ons die feestelijke samensmelting van het geheele volk in alle schakeeringen van stand en ontwikkeling om op een gewijden dag samen het schoone te genieten en te vereeren. De eenige plaatsen, waar hoog en laag in ééne geestelijke gemeenschap verbonden waren, de kerken, worden al meer en meer aan de lagere klassen overgelaten. Terwijl de beschaafde Athener in al zijn opvattingen en denkbeelden niet zoo onbereikbaar ver van den armsten burger met wien hij samen Aeschylus' drama hoorde, afstond, is er bij ons een ontzaglijke kloof tusschen de hoogere, kunstgenietende en de lagere, zonder aesthetische verheffing voortlevende klassen.

Ongetwijfeld is er kunst, waartoe men zonder hoogere intellectueele ontwikkeling niet naderen kan en die dus voor de meesten (ook van diegenen onder de voornameren, die nu voorgeven haar te begrijpen) een gesloten boek blijft.

Maar daarnaast is nog zooveel, vooral in de muziek, dat ook op de eenvoudigen vat heeft.

Zou het genieten van Haydn's Symphonieën en Schubert's liederen een andere cultuur vereischen dan muziekcultuur? En zou het in dat geval onmogelijk zijn den arbeidersstand daarin deel te geven? Ik weet wel, er is in de muziek veel, dat ons, die er aan gewoon zijn, doodeenvoudig lijkt, waarvan wij ons niet kunnen voorstellen dat het bij een eerste kennismaking niet terstond door iedereen begrepen wordt, en dat toch op de ongevormden inderdaad niet den minsten indruk maakt. Maar het is meer dan waarschijnlijk dat men door geregelde volksconcerten - waarop dan niet, zooals nu gebeurt bij die zeldzame gevallen, dat zij gegeven worden, een onbeduidend programma door musici van minderen of van den minsten rang moest uitgevoerd worden - den arbeidersstand zou kunnen vormen en opvoeden, zoodat de muzikaal begaafden onder hen niet alleen niet minder, maar, daar zij frischer en niet zoo verintellectualiseerd zijn, veel inniger zouden kunnen genieten dan de hoogere klassen. Zoover zal het echter wel niet licht komen. Wij hebben geen staat, die zich met de muziek bemoeit en aan de arme burgers, zooals in Athene het theorikon, concertgelden laat uitreiken. Overal worden meer of minder hooge entrées geheven, en zoo wordt de kunst tot de beschaafdere standen beperkt, een broeikasplant, een amusement voor de rijkeren. Allerlei misbruiken, die zoowel voor de kunst als voor de kunstenaars schadelijk zijn, komen hieruit voort.

Ook de mode doet haar invloed gelden, en daar vele onmuzikalen of niet-ernstig-muzikalen de uitvoeringen finantieel mogelijk maken, moet men zich ook naar hen schikken. Had men alleen te doen met werkelijke kunstvrienden, die niets anders zochten en niets hooger stelden dan het schoone, dan zou men nog eenige, hoewel niet de voornaamste gebreken van ons concertwezen kunnen verhelpen. Men zou misschien een einde kunnen maken aan die ondraaglijke schelle gasverlichting, die zulk een warmte ontwikkelt, die elk ander dan intellec-

tueel muziekgenieten belemmert en telkens de aandacht vestigt op de elegante hoeden, japonnen en gezichten onzer buren; men zou ten minste gedurende de uitvoering van een nummer de deur kunnen sluiten en zich zoo vrijwaren tegen de ergernis, dat midden in een passage, die ons diep roert, iemand met een weltevreden gezicht komt aanstappen, voor ons heen schuift, een heele rij doet opstaan, om zich eindelijk op zijn gemak rondkijkend en zijn kennissen groetend ergens op een stoel neer te vlijen; natuurlijk zou men dan de kellners buiten de zaal houden en zich in zijn trek naar een glas bier of cognac bedwingen, tot men thuis was of in een café.

Maar nu moet men dit alles dragen en nog veel bovendien. Alles in het muziekleven, het goede en het slechte, ontwikkelt zich regelmatig en geleidelijk. Wil het publiek altijddoor de 3e Leonore hooren, waarom zouden de musici, die toch ook wat geld moeten verdienen, zich dan door piëteit tegenover Beethoven laten weerhouden haar zoolang uit te voeren tot iedereen er van walgt en iemand uitroept, dat men zijn beste vriendinnen ook te dikwijls kan zien! Door ijdelheid en winstbejag dringen zich vele onbevoegden en half bevoegden in de rijen der kunstenaars. Natuurlijk voelt men nu behoefte aan een muziekcritiek, die hen terechtzet of afwijst, die de composities inleidt, de kunstenaars onderricht, prijst, berispt, taxeert en classificeert; zij wordt een onmisbaar bestanddeel der journalistiek, en zoo prompt worden de klanten bediend, dat vaak reeds in den nacht na de uitvoering de recensie opgesteld wordt en het publiek den volgenden morgen onder het ontbijt kan zien ‘hoe het geweest is.’

Hoogst verstandig en diepzinnig wordt er over alles geschreven; het woord ‘kunst’ heeft zulk een geleerden klank; alles loopt zoo geregeld en grijpt zoo ineen, het wordt zoo officieel en grootemenschachtig, het wordt een ‘bezigheid’ naast alle andere, maar ‘hooger’, gedistingueerder. En toch is dat deftige concertbezoekende publiek, hoe voornaam het er ook moge uitzien, hoe verstandig het moge praten, en hoe practisch het moge handelen, als men de zaak wel beschouwt, niet anders dan een verzameling arme, zwakke stervelingen, met een zeer bekrompen blik op een zeer eng gebied, onzeker omtrent het gewichtigste, op allerlei manieren beperkt, pijnlijk afhankelijk. Voelde men zich meer als eenvoudige, onwetende kinderen,

dan zou men, hoe vreemd het klinken moge, meer genieten; men zou, alle neuswijze vragen en pretenties opgevende, reiner staan tegenover het hooge, dat ons geopenbaard wordt en dit ook in de praktijk van het leven een betere plaats kunnen bereiden. Men zou ook niet alle heil zoeken in uiterlijke middelen. Het eene kind kan zich met een paar stokjes beter vermaken dan een ander met het kostbaarste speelgoed. De diepste aandoeningen worden niet altijd door het gewichtigste en best geconstrueerde apparaat verkregen. Een andante uit een symphonie, dat wij in de stilte van den nacht ergens door een clarinet onder middelmatige piano-begeleiding hooren blazen, treft ons soms dieper en wij dringen dan vaak beter tot de ziel er van door dan wanneer wij het door een goed orkest hoorden uitvoeren. Als men op een herfstmiddag, eenzaam door de bosschen dwalend, een dier intime nog niet door de concertzaal ontwijde liederen van Brahms, als b.v. Herbstgefühl stil voor zich heen zingt of in zijn geestesoor die eenvoudige melodie met de sobere begeleidende tonen hoort klinken, kan men daardoor alleen een genot smaken, dat de meest artistieke voordracht van dit lied door een goed onderwezen zangeres op een muziekavond niet zou kunnen verschaffen. Hoe smartelijk voelt men bij het reproduceeren van het muzikaal-schoone zijn afhankelijkheid, en de raadselachtige versnippering en tegenstrijdigheid van het menschelijk bewustzijn! Telkens wanneer ons gemoed er behoefte aan had en onze stemming, van verstrooidheid vrij, intens genoeg was, moest zoowel bij een individu als bij het samenleven van een volk de juist daarbij passende muziek kunnen invallen! Wie, die op een zomeravond na zonsondergang eenzaam op een heuvel in de heide gezeten de tinten in het westen ziet wegsterven boven de zwartgroene dennenbosschen, terwijl de sterren in oneindige verte hoog in de lucht verschijnen boven de stille vlakte, zou geen bovenaardsche vreugde smaken als hij dan, zonder uitvoerende musici te zien, zonder te denken aan kruizen en mollen, thema's en bewerking, akkoorden en harmonieën, met vol onverdeeld bewustzijn kon indrinken de tonen van Brahm's Nänie of van Beethoven's 5e Symphonie, zooals men ze anders op een concert hoort? Er zijn oogenblikken, waarin wij alles zouden geven, om muzikaal te kunnen uitdrukken wat er in ons omgaat, maar dan staan wij machteloos; òf andere practische dingen

nemen ons bewustzijn in beslag, òf de ware muziek is ons onbekend, òf wij hebben de middelen niet om ze uit te voeren, òf onze phantasie is te zwak. Later, wanneer wij er niet om vragen en onze geest met geheel andere dingen bezig is, wordt ons dan overdadig toegeworpen, wat wij vroeger zoo vurig verlangd hadden.

Als men dit alles bedenkt, vindt men de piano een ware uitkomst. Met dit veelgesmaalde instrument is men het onafhankelijkst; de pianist behoeft niet te wachten tot anderen tijd hebben of gedisponeerd zijn; is hij zelf in de stemming dan heeft hij verder niets noodig. Na alle verbeteringen in constructie kan hij ook, binnen zekere niet te overschrijden grenzen, al zijne bedoelingen meer dan voldoende uitdrukken, en genoeg van zijn persoonlijkheid in zijn spel leggen, vooral daar hij alles, melodie in verbinding met harmonie, tempo's, opvatting, alleen in zijn eigen hand heeft. De rijkste litteratuur - Bach en Chopin alleen vormen reeds een wereld op zichzelf - staat te zijner beschikking, en bovendien zijn van bijna alle orkestwerken, oratoriums en opera's klavieruittreksels. Heeft men deze werken eenmaal goed hooren uitvoeren, dan kan men, mits met zelfbeheersching te werk gaande, aan de piano met behulp der fantasie het heerlijkste veel reiner genieten dan op de concerten. Men behoeft zich dan niet in het wereldsche gewoel te begeven, waar men door allerlei dingen afgeleid en gehinderd wordt: niet het minst door de lauwe, sceptische stemming van het publiek en door de materialistische opvattingen, die zich in allerlei kleinigheden uitspreken.

Een bekend muziekdirecteur eindigde den vorigen zomer een zijner concerten met deze drie nummers: Marche militaire française, Ave Verum Corpus van Mozart, en Freut euch des Lebens, Walzer van Strausz. Misschien heeft hij dezen laatsten dans wel in denzelfden toon laten transponeeren als het Ave Verum om voor het pikante contrast onmiddellijk na Mozart's werk met Strausz te kunnen beginnen, evenals een zangeres in een café-chantant, die met ten hemel geslagen blikken Gounod's Méditation op Bach's Preludium voorgedragen heeft, terstond haar gezicht weer in een schalkschen plooi zet en in de volgende seconden lachende, als of zij zeggen wilde: ‘trek u het vorige maar niet aan, ik meende er niets van; wat nu komt, is het ware’ de lichtzinnigste loop-

jes van een fransche chansonnette begint te zingen. Het zal niet lang meer duren of een ijverig dirigent gaat nog eens de 9e Symphonie van Beethoven voor harmoniemuziek zetten, en we zullen dan het genoegen hebben dit werk tusschen een potpourri uit ‘la Dame Blanche’ en een marsch ‘Immer Weiter’ op de programma's in een theetuin te zien prijken. Muziekliefhebbers zullen dan, behoedzaam over het krakende grint loopende, midden tusschen hunne bespiegelingen over het uiterlijk en de toiletten der dames en andere interessante gedachten, zich kunnen verkwikken aan Beethoven's melodieën, de verschillende klanken met die van een gewoon orkest vergelijkend, den ijverigen dirigent bewonderend, dat hij zoo met zijn tijd mee gaat en de instrumenten zoo goed blijkt te kennen, en nu en dan bij zich zelven constateerend, dat er toch maar één Beethoven is.

Uit de wijze, waarop de meesten zich heden ten dage tegenover de muziek gedragen, kan men opmaken dat zij geen andere rangorde erkennen dan die van beduidende en onbeduidende muziek. Met eenigen aanleg, studie en routine zien zij al spoedig of een componist wat te zeggen heeft, en zoo ja, of hij dit dan goed zegt en adequaat met zijn bedoelingen. Het eene is dan wel van anderen aard dan het andere, maar staat niet hooger. Hier openbaart zich weer dat blijven hangen aan het zinnelijk waarneembare, dat onzen tijd zoo karakteriseert. Met de begrippen van het verstand kan men ook niet aantoonen, dat er zooveel verschil van geestelijke beteekenis bestaat. Dezelfde instrumenten worden gebruikt, dezelfde soort van melodieën, dezelfde afwisseling van tempo's en geluidsterkte. Maar de grootste geesteshelden, in wie het eerst de ideëen opkwamen, die eeuwen de harten der menschen beheerschten, zagen er ook uit als alle anderen; geen stralenkrans omzweefde hen zichtbaar, zij zeiden dikwijls onbeteekenende dingen en gebruikten ook voor het hoogste, wat zij wilden zeggen, geen andere woorden dan de overige menschen. Wat hen onderscheidde waren slechts eenige vage gedachten en aandoeningen, welke in de oogen van de meesten niet veel verschilden van de gewone vage gedachten en aandoeningen, maar voor hen, die ze waarlijk begrepen, een onmetelijke beteekenis hadden en hen met de heiligste liefde en geestdrift vervulden.

Het is langzamerhand onmogelijk geworden, nog te spreken

over het ‘hoogere’ in den mensch. Het woord is zoo onbeschrijfelijk banaal en stuitend preekerig. De meesten denken er zich niets meer bij, en voor vele humanisten klinkt het onaangenaam en verwijtend tegenover het lagere, alsof dit eigenlijk ook hooger behoorde te wezen, alsof alles even hoog, antimenschelijk behoorde te zijn. En toch komt ons deze uitdrukking telkens weer op de lippen, als we onzen blik richten op het mysterie van ons menschelijk bestaan. Wij nemen zulk een onbegrijpelijke positie in. Te midden van het zinnelijke en vergankelijke openbaart zich het geestelijke, dat, met dit zinnelijke verbonden, zich langzaam daarvan verwijderend, in eindelooze verten zich verliest en wegzinkt en wegvloeit, maar dat, hoever onze vermoeide blik het ook vervolge, overal iets van zijn ruimtelijk-tijdelijk dus zinnelijk karakter bewaart. Wij bewegen ons in het menschelijk-natuurlijke, en hebben al die vormen en gestalten, die wij aanschouwen, lief. En toch, hoezeer wij ons daarmee één voelen, wij hebben het bewustzijn dat ‘al het vergankelijke slechts een gelijkenis’ is; altijd dringen onze blikken verder naar die gewesten, waar het teere, fijne, bevallige, harmonisch-schoone verbleekt, en iets anders, oneindig hooger, in goddelijke majesteit zich aan onze vereering openbaart.

‘Zwei Genien,’ zegt Schiller, ‘sind es, die uns die Natur zu Begleitern durchs Leben gab. Der eine, gesellig und hold, verkürzt uns durch sein munteres Spiel die mühvolle Reise, macht uns die Fesseln der Nothwendigheit leicht und führt uns unter Freude und Scherz bis an die gefährlichen Stellen, wo wir als reine Geister handeln und alles Körperliche ablegen müssen, bis zur Erkenntniss der Wahrheit und zur Ausübung der Pflicht. Hier verläszt er uns, denn nur die Sinnenwelt ist sein Gebiet: über diese hinaus kann ihn sein irdischer Flügel nicht tragen. Aber jetzt tritt der andere hinzu, ernst und schweigend und mit starkem Arm trägt er uns über die schwindlichte Tiefe. In dem ersten dieser Genien erkennt man das Gefühl des Schönen, in dem zweiten das Gefühl des Erhabenen. Das Gefühl des Erhabenen ist ein gemischtes Gefühl. Es ist eine Zusammensetzung von *Wehsein* das sich in seinem höchsten Grade als ein Schauer äuszert, und von *Frohsein*, das bis zum Entzücken steigen kann und, obgleich es nicht eigentlich Lust ist, von feineren Seelen

aller Lust doch weit vorgezogen wird. Diese Verbindung zweier widersprechender Empfindungen in einem einzigen Gefühl beweist unsere moralische Selbstständigheit auf unwiderlegliche Weise. Denn da es absolut unmöglich ist, dasz der nämliche Gegenstand in zwei entgegengesetzten Verhältnissen zu uns stehe, so folgt daraus, dasz *wir selbst* in zwei verschiedenen Verhältnissen zu dem Gegenstande stehen, das folglich zwei entgegengesetzte Naturen in uns vereinigt sein müssen, welche bei der Vorstellung desselben auf ganz entgegengesetzte Art interessirt sind. Wir erfahren also durch das Gefühl des Erhabenen dasz sich der Zustand unseres Geistes nicht nothwendig nach dem Zustande des Sinnes richtet, dasz die Gesetze der Natur nicht nothwendig auch die unsrigen sind, und dasz wir ein selbstständiges Principium in uns haben, welches von allen sinnlichen Rührungen unabhängig ist.'

Waar onze phantasie, die zinnelijke gestalten schept, en ons verstand, dat de eenheid van het zinnelijk gegevene kent, ons verlaten, blijft de muziek ons trouw. Zij begeleidt ons door alle stemmingen heen. De waarde van het zuiver menschelijke laat zij ons onvergelijkelijk diep gevoelen; zij doet het menigmaal blinken evenals zonnestralen, door den mist heenbrekend, alles, wat zij bereiken, met een gouden glans overtrekken; door haar rythmen brengt zij leven in wat schijnbaar dood was; op zeldzame wijze tot ons sprekend drukt zij de onbeschrijfelijke vreugde van het leven uit, en wat ons lief is, wordt ons door haar nog oneindig liever; en in menig oogenblik, dat wij, vreemd te moede, in ons eigen hart onzeker tasten en dwalen, moeten wij, haar tonen hoorende, uitroepen: 'ja, dat is het, wat mijn ziel wilde zeggen en ik wist niet, dat het zoo schoon was.' Maar ook wanneer onze geest zich van het zinnelijke en eindige losmakend, naar het eeuwige zich opheft, volgen ons haar klanken, en als een droefheid, te hoog voor tranen en woorden, over ons komt, of wij in stille zaligheid aanbiddend neerzinken, hooren wij bevende haar melodieën in ons ruischen, rein en rustig opstijgend uit de diepste geheimenissen van ons gemoed.

Er is in de muziek een ander onderscheid dan dat van mooi en leelijk, vroolijk en treurig. Maar dit door het verstand te demonstreeren is onmogelijk, men moet het *voelen*. Vooral

komt het verschil uit in het uitdrukken van droefheid en smartelijk verlangen. Neem b.v. de composities van Saint Saëns. Zij zijn fraai, ‘geistreich’; alles klinkt mooi, men vindt tallooze fijne trekjes, het is met kennis van zaken in elkaar gezet, niet banaal, niet oppervlakkig, veel vinding, ernstig werk - en toch, en toch! Wie zou niet de adagio's uit al zijn symphonieën en Poèmes Symphoniques geven voor dat tweede deel van Beethoven's laatste vioolsonate, met die geloovig berustende inleiding en daarop de klagend gerekte viooltonen met het treurig gemurmel der pianopartij, en dat diepaangrijpende figuur aan het slot, dat u als uit een andere wereld vertroostend toespreekt!

Zeer schoon zegt Berlioz, de adagio's van Beethoven beschrijvende, die hij: ‘méditations extra-humaines’ noemt: ‘Là, plus de passions, plus de tableaux terrestres, plus d'hymnes à la joie, à l'amour, à la gloire, plus de chants enfantins, de doux propos, de saillies mordantes ou comiques, plus de ces terribles éclats de fureur, de ces accents de haine que les élancements d'une souffrance secrète lui arrachent si souvent; il n'a même plus de mépris dans le coeur, il n'est plus de notre espèce, il l'a oubliée, il est sorti de notre atmosphère; calme et solitaire il nage dans l'éther; comme ces aigles des Andes planant à des hauteurs au-dessous desquelles les autres créatures ne trouvent déjà plus que l'asphyxie et la mort, ses regards plongent dans l'espace, il vole à tous les soleils, chantant la nature infinie.’

Waar het ons innerlijk leven betreft, zijn alle begrippen dood en dor, maar de voelhorens onzer ziel zijn fijn.

Wij voelen het onderscheid wel, of wij te doen hebben met een elegant Parijzenaar van schitterende begaafdheid, wiens bewustzijn vervuld is van allerlei artistiek-mondaine impressies, van parfums en ivresses en tendresses, bevallige gebaren, keurig gestileerde gedachten van beroemde dichters en schrijvers; die onder dit alles het mooie zoekt en de ijdelheid al dezer dingen ervarende in diep mistroostige stemming sombere melodieën vindt; of dat we deelen in het zieleleven van iemand, wien de wereld vreemd is, die, in kinderlijk geloof levende het door geen reflectie geteisterde leven van zijn eigen hart, dorstend naar het oneindige en in gemeenschap met het oneindige wandelend in de eenzaamheid van stille landwegen of op een heuvel

gezeten met den blik op de rustige eikenbosschen en den hooggewelfden hemel, in zich weemoedige klanken hoort van bovenaardsche schoonheid, die hij in verrukking opvangt als onbedriegelijke openbaringen van het hoogste.

De componist kan alleen uitdrukken, wat hij *is*. En de eene mensch *is* hooger, dan de andere. Wie durft zeggen: 'ik begrijp Beethovens 9e symphonie'? Zelfs wie elke noot dezer compositie van buiten kent, haar vele malen heeft hooren uitvoeren, de geheele factuur van het werk, de instrumentatie, de bewerking der thema's tot in de kleinste bijzonderheden heeft bestudeerd, staat in de meeste oogenblikken van zijn leven, hij moge verder zijn, wie hij wil, te laag, is te zwak om zich te kunnen verheffen tot die geesteshoogte, die dit toonstuk bereikt; en in zijn ziel zal slechts flauw natrillen, wat Beethoven voelde, toen hij dit werk concipieerde.

Aan den anderen kant is er muziek zoo onmiddellijk berekend voor onze laagste, door de machten der rede en zede aan banden gelegde sensualiteit, dat wij in de meeste oogenblikken, als die tonen klinken, geheel oor zijn en al het andere wordt verdrongen en overstemd. Wij moeten al veel zelf beheersching bezitten, om niet als Hercules aan de voeten van Omphale, altijd maar stil te zitten in onwaardige weekelijkheid.

Gevaarlijk vooral is de muziek als bondgenoot van het frivole, zooals bv. in de Fledermaus van Strausz. Niemand, die met het leven ernst maakt, kan deze operette hooren, zonder iets te verliezen van wat hij onder zware inspanning heeft gewonnen. Als deze muziek op ons werkt, geven wij onwillekeurig de geheele levensbeschouwing, die daarin uitgesproken wordt, toe; wij *moeten* ze toegeven. De hooge zedelijke eischen, zij verbleeken voor die bekoorlijke frivoliteit als de sterren voor het licht der morgenzon.

Heeft die Fledermaus-wereld, zoo zegt men tot zichzelf, niet gelijk, als zij het lijden en de zonde negeerend, het leven opvat als een vroolijk grapje, waarbij men zich en anderen zoo goed mogelijk moet amuseeren? Hoe kan dat innemende, dat beminnelijke en wegsleepende innerlijk onwaar zijn? De strenge beginselen, naar wier stem wij anders eerbiedig luisterden, doen zich voor als overtollig, als vervelend, neen, erger, als belachelijk, wanneer wij ons in dezen vroolijk snappenden, uitgelaten dansenden, coquetteerenden troep begeven, en wij kunnen het

niet laten te lachen, als Frau von Eisenstein allen ernst parodieerend na die droevige mineur-maten en het point d'orgue plotseling hare geroerdheid door een polkawijsje uitdrukt. Er is in die lichtzinnigheid iets, dat aangenaam aandoet te midden van al ons gestreef en gezwoeg, en de muziek geeft aan de overigens niet veel beduidende vrij fletse woorden een geweldige overtuigingskracht.

Tolstoï is in zijn bekende novelle ‘die Kreutzersonate’ voor de muziek zeer streng.

‘In China’ zegt hij, ‘staat de muziek onder staatstoezicht en zoo behoort het te zijn! Of mag men het maar toelaten, dat een ieder, die er lust in heeft, anderen hypnotiseert en dan met hen doet, wat hij verkiest, en vooral dat het eerste, beste zedeloos individu als zulk een hypnotiseur optreedt? Dat is een vreeselijke macht, waarvan zich ieder, die maar wil, kan meester maken..... Daar is bijv. deze Kreutzersonate, het eerste Presto! - en er zijn nog vele stukken van dien aard. Mag men deze nu in een salon, te midden van gedecolleteerde dames of op concerten spelen, en dan na het handgeklap een ander stuk laten volgen? Zulke stukken mag men alleen in sommige gewichtige omstandigheden spelen, wanneer het er op aankomt eene belangrijke, met deze muziek overeenstemmende daad te verrichten. Maar een storm van gevoelens op te roepen, welke noch bij de plaats, noch bij de tijdsomstandigheden passen en in niets hun bevestiging kunnen vinden, dit kan slechts verderfelijk werken.’

Ongetwijfeld heeft het zijn bedenkelijke zijde ons ernstig leven, waarin onze volle ongedeelde krachten noodig zijn, te veel te schokken en te doen trillen en onvast te maken door emoties. Niet te handelen, maar te droomen, stemmingen najagen, opvangen, uitrafelen, neer te zinken in alle aandoeningen, onverschillig welke, dit verlamt ons, verzwakt onze wilskracht; alles laat ons ten slotte onbevredigd en we voelen te veel onze eigen bekrompenheid. Aan den anderen kant, het zijn de emoties, die onder alle denken, handelen en willen, geur en heerlijkheid aan alles geven, een levende ziel blazen in ons bestaan. De juiste maat is ook hier weer het probleem. Wel te begrijpen is het, dat alle radicale idealisten, van Plato af, steeds de kunst met wantrouwende blikken hebben aangezien en haar aan allerlei wetten en door allerlei beperkingen trachten te binden.

Gelukkig zijn, die geen wetten behoeven te maken of een systeem bedenken, en ons onbegrijpelijke leven, waarin zooveel, wat volgens de theorie niet existeeren mag en kan, toch existeert, waarin veel wat verbonden is, niet verbonden mag worden en veel, wat gescheiden is, vereenigd behoorde te zijn, niet door een aaneensluitend geheel van begrippen behoeven in te palen; die er mee volstaan kunnen zoo goed mogelijk het evenwicht te bewaren in hun eigen gemoed tusschen al die inwerkende krachten, in dien eeuwig voortwentelenden stroom van gedachten, gevoelens en wilsuitingen. - Misschien meent Tolstoï slechts half, wat hij zegt. Hij kan toch niet voorbijzien, dat de meeste menschen veel te geblaseerd, te sceptisch en te verstandig zijn om de muziek in volle frischheid en onbevangenheid te genieten. Zij vatten haar veel te veel op als tijdverdrijf en amusement, om ernstig onder haar hypnotischen invloed te kunnen komen. Zij voelen wel een reeks oudiepe emoties, en als deze zijn voorbijgegaan, zijn zij misschien wat vermoeid, maar overigens precies dezelfden als te voren. Hoevelen zouden er zijn, op wie dat eerste Presto der Kreutzersonate denzelfden indruk maakt als op Tolstoï's hoofdpersoon? De meeste muziek gaat langs de menschen heen evenals een natuurverschijnsel, dat voor den geleerde als antwoord op een probleem, dat hij zich gesteld had, van de diepste beteekenis zou geweest zijn en de gewichtigste veranderingen in zijn denken zou gemaakt hebben, door den leek met verbazing wordt aangegaapt en daarna weer vergeten.

Maar zeer zelden zal opgaan, wat Tolstoï zegt: ‘de muziek verplaatst mij onmiddellijk in den zielstoestand, waarin zich diegene bevond, die haar componeerde; mijne ziel vereenigt zich met de zijne en samen met haar zweeft zij uit de eene stemming in de andere.’ De meeste hoorders op een concert zullen zich wel *verbeelden* dat het hun zoo gaat, maar in het geestelijk leven vindt men de grootste zelfmisleiding.

Het schoonste, wat vroegere geslachten gedacht en gevoeld hebben, is door hen neergelegd in teekens; het vormt een galerij, waarin, zoo schijnt het, wij slechts hebben rond te wandelen, om zoo alles, oplettend beschouwend, in ons op te nemen, die teekens te begrijpen, al dat vroegere denken en voelen in ons te reproduceeren. Door cultuur des geestes kunnen wij, ook wat het verst van ons afstaat, veroveren en ons eigen-

dom maken. En hoe licht schijnt hierbij onze moeite! De richting wordt ons aangewezen, zoodat we geen tijd met vruchteloos zoeken behoeven te verspillen, de middelen en werktuigen, tot in het oneindige vereenvoudigd en verbeterd, geeft men ons in handen; men waarschuwt ons voor zijpaden, men wekt ons op, als onze geestdrift dreigt te verslappen; in een oogwenk kunnen wij komen, waartoe vroegere geslachten stap voor stap in lange tijdsruimten genaderd zijn.

Zoo hebben wij een wonderlijke ontwikkelingsgeschiedenis. In onzen geest bevinden zich de meest uiteenloopende en tegenstrijdige elementen. Vele gedachten en gevoelens zijn reeds lang dood en kwijnend en toch hun overblijfselen en omhulsels blijven in onzen geest, belemmeren ons; daarnaast de nieuw uitbottende kiemen van ons eigen zieleleven en gedachteleven; vreemde producten, in eens van buiten ingebracht, vruchten van een geheel andere spheer, waarin wij nooit kunnen leven, verontrusten ons en dwingen ons tot een teleurstellenden arbeid; uitdrukkingen voor wat wij nog niet zochten, voorspellingen aangaande iets wat wij nog niet kenden, verklaringen van problemen, die wij nog niet stelden, zij worden bij hopen in den chaos van ons bewustzijn geworpen. - Dikwijls gebeurt het dat wij na lang worstelen tot klaarheid komen en juichend het verkregen inzicht formuleerende, zien, dat wij het vroeger herhaalde malen uitgesproken hebben en het reeds lang meenden te bezitten. In zulke oogenblikken bemerken wij eerst goed in welk een sleur wij leven, hoe weinig wij het talent hebben onzen geestelijken rijkdom aan te wenden en vruchtbaar te maken. Er wordt zoo veel geleerd en gepreekt en gestudeerd, er worden ons zooveel emoties ingepeperd, en het is, of alles spoorloos verdwijnt; het zinkt ergens weg in onzen geest, en later zien wij tot onze verbazing, dat het daar ergens verborgen gelegen heeft. O, welk een menigte gedachtenformules en gevoelsformules, die wij meenen te begrijpen, die wij zelfs onophoudelijk gebruiken, en wier alles omvattende beteekenis ons veel later eerst duidelijk wordt! ‘Who is there among us’ zegt Kingsley, ‘to whom an oft-heard truth has not become a tiresome and superfluous commonplace, till one day it has flashed before us utterly new, indubitable, not to be disobeyed, written in letters of fire across the whole vault of heaven?’ De aanduidingen van het verhevenste, wat de mensch kan denken en

voelen, hebben we in abstracte en dorre formules in ons, die ons vreugde noch geestdrift schenken; al het onbeteekenende en middelmatige dat er bij ons opkomt, rangschikken wij daaronder en verbeelden ons dan allicht het hoogste hierdoor adaequaat uit te drukken.

Wij leven niet meer in die ‘jeunesse du monde’ die Gautier beschrijft in zijn voorbericht voor Baudelaire's Fleurs du Mal: ‘l'aube de l'humanité, lorsque rien n'avait été exprimé encore et que toute forme, toute image, tout sentiment avait un charme de nouveauté virginale. Les grands lieux communs qui composent le fonds de la pensée humaine étaient alors dans toute leur fleur et ils suffisaient à des génies simples parlant à un peuple enfantin.’ Op ons drukken met looden gewicht alle voorbijgegane eeuwen en, hoe jong we ook mogen zijn in jaren, we zijn oud en afgeleefd in ideeën en emoties. Wij weten zoo van te voren, waar wij zullen aankomen, wat wij kunnen bereiken en wat wij zullen moeten missen.

Alleen de groote scheppende kunstenaars voelen zich frisch en brengen onbekommerd en onvermoeid hun onsterfelijke werken voort. Maar de geesten van lageren rang zullen dikwijls met de Maupassant gevoelen dat zij slechts kunnen ‘lutter contre l'invincible découragement par la continuité de l'effort.’ Niet door de zwakke menschelijkheid te verachten en de houding aan te nemen van titanen, die den hemel van het schoone willen bestormen, kunnen wij het hoogste bereiken. Wij zien glimlachend hoe de duitsche critici en litteraten der nieuwere school, die met genialen spoed al het vroegere opgenomen en, zooals zij meenen, verwerkt hebben, die zich vormen tot ‘Uebermenschen’ naar het patroon van Nietzsche, met echt naive aanmatiging - de jongere Franschen zijn veel stiller en fijner - hun program ontvouwen en luide uitschreeuwen: ‘nu zullen wij u een kunst leveren, die nog “nie dagewesen” is; let op, nu zal het komen.’ Onwillekeurig denken wij aan de woorden van den Prediker: ‘al deze dingen worden zoo moede, dat niemand het zou kunnen uitspreken, het oog wordt niet verzadigd met zien, en het oor wordt niet vervuld van hooren. Hetgeen er geweest is, hetzelve zal er zijn, en hetgeen er gedaan is, hetzelve zal er gedaan worden.’ Hoe technisch volmaakter alles wordt, hoe knapper de menschen, hoe rijker de schat van het geschapene, des te meer gevoelen wij de perken onzer eindigheid.

Een ‘ideaal kunstgenot’ is een contradictio in adjecto. Zeker zullen er altijd ontelbare menschen zijn, die het een ergerlijke ongerijmdheid vinden, dat het ideaal buiten onze menschelijke spheer ligt. Hiertoe werkt ook nog mede dat zij niet kunnen nalaten, de zinnelijke aanschouwingsvormen van ruimte en tijd daarheen over te brengen, waar men er niets mee kan aanvangen. Hoevelen zijn er niet - en daaronder van de knapsten - die, over ons *ik* sprekend, zich dit altijd weer onwillekeurig denken, niet als onruimtelijk, dus geheel iets anders dan ruimtelijk, maar als bijna niet ruimtelijk uitgebreid, dus als een ondeelbaar punt. Het wordt dan natuurlijk voor hen zeer moeilijk zich voor te stellen hoe alle boomen en huizen en bergen in dit kleine puntje binnenmarcheeren. Evenzoo gaat het met die arme, jammerlijk mishandelde uitdrukking, die wij niet zonder diep medelijden kunnen aanzien: het streven naar het ideaal. Streven is niet-rusten, dus een zich bewegen. Wij kennen echter geen andere beweging dan in de ruimte, en hier is het natuurlijk ongerijmd dat een voorwerp zou naderen tot een ruimtedeel, dat niet bestaat, dat geen deel uitmaakt van dat ééne groote geheel. Hier schuilt nu het gevaar, dat, terwijl wij ons het geestelijke alleen kunnen voorstellen door een zinnelijk beeld, wij maar al te dikwijls datgene, wat alleen voor het beeld past, overdragen op de zaak zelve.

Alle kennen is eene betrekkelijke bevrijding van onwetendheid. De wetenschap beweegt zich in de richting der *waarheid*, en toch *de* waarheid zelve zal zij nooit bereiken. Hoe veel ook opgelost, ontdekt, berekend moge worden, hoezeer alles worde samengevat en tot eenheid gebracht, nooit zal zij iets totaal anders produceeren dan zij nu is; het blijft altijd menschenwerk: het vinden van een menschelijke eenheid in het menschelijk-waargenomene. Maar elke stap in de goede richting is vergezeld van een gevoel van reine vreugd. De volgende denkers en zoekers, het vorige zich toegeëigend hebbende, gebruiken het zonder bijzondere aandoeningen als vanzelf sprekend en reizen verder, om op hun beurt met dezelfde juichtonen te getuigen, dat het ideaal geen hersenschim is, dat de natuur werkelijk *gekend* kan worden, en geen zinloos toeval is.

Ook, wat het produceeren en reproduceeren der kunst betreft, blijven wij in onze menschelijke spheer. Wij zien, zooals

Plato zegt, wel schoone dingen, maar het schoone zelf in zijn goddelijke majesteit is voor onze sterfelijke oogen niet bestemd. Ook die schoone dingen echter, zooals zij zich aan een volle reine menschelijkheid zouden kunnen openbaren, worden nog meestal door onze gebreken en onze zonde als door een mist verduisterd. Maar al dringt zich ook al dat slechte en leelijke storend op, al laat de magneet ons telkens weer los, zoodat wij terugvallen in het slijk, wij weten toch dat het onuitsprekelijke bestaat en gevoelen ons naderkomen door de verhoogde warmte onzer ziel.

Niets is gemakkelijker dan te zeggen: ‘dat lied, die schilderij is mooi’. Maar wat bedoelt men er mee? Wat *is* hier mooi? De tonen en kleuren als zoodanig toch zeker niet! Of zit de schoonheid er als een etiquet opgeplakt, is zij zinnelijk gegeven en door waarneming met de overige eigenschappen verbonden, evenals de groenheid met de overige eigenschappen van het gras? Als men er dan absoluut een zinnetje van wil maken, is het nog juister om te zeggen: ‘onze zielstoestand is schoon’, maar ook deze uitdrukking heeft haar bezwaren.

Deze opmerkingen lijken onbeduidend en overbodig. En toch uit het geheele kunstleven onzer dagen, met zijn zenuwachtige gejaagdheid, zijn moedeloosheid, aanmatiging, zijn overprikkelde kunstenaars- en kunstvergoding, blijkt duidelijk, hoe weinig men in staat is dat eenvoudige, vlak voor oogen liggende te zien. Dan eerst kan men zeggen dat een kunstwerk in waarheid *bestaat*, als alle bedoelingen van den schepper in een menschelijk bewustzijn ten volle zijn gerealiseerd. Maar h oe het de mogelijkheid, het vermogen in zich heeft, in een bepaald bewustzijn die liefde en die zaligheid op te wekken, gaat ver boven alle begrip. De kunstenaars zelve weten niet wat er met hen gebeurt. Hun zweeft iets voor de ziel, dat zij willen grijpen en vasthouden; telkens ontsnapt het hun weer, of het vertoont zich fletser, matter, minder zeggend, dan toen zij het 't eerst aanschouwden. En zonder te weten, wat zij eigenlijk met hun geest aanvangen, spannen zij zich in en rusten niet, voor zij dat schoone zoo krachtig hebben uitgedrukt als zij vermogen. Er ligt in hun geduldig, belangeloos zoeken iets onbeschrijfelijk treffends en verheffends. En wij, met onze kunstenaarsaanbidding moesten meer geloof hechten aan dat diepe bewustzijn van afhankelijkheid, van ontevredenheid met

zichzelve, van gebrekkigheid in het uitdrukken der hun voorzwevende ideën, dat alle groote kunstenaars kenmerkt.

In alle menschelijke dingen is een wonderbare tegenstrijdigheid; overal gevoelen wij die ‘Entzweiung alles Irdischen.’ Zoowel bij het verwerven van wetenschap als van kunst, zijn wij op allerlei wijzen gebonden: noch onze aanleg en onze vermogens, noch de omstandigheden, waaronder wij deze ontwikkelen, staan in onze macht; elke inspiratie, alle vruchtbare jdee komt van buiten. En toch hebben wij het bewustzijn, dat *wij* de waarheden ontdekt, de kunstwerken geschapen hebben; dat zij uit *onze* natuur voortvloeien en voor *ons* berekend zijn. De menschheid heeft wetenschap en kunst met bewustheid *gewild* en zij heeft ze verkregen. Al die ontwikkelingsstadiën, wij hebben ze worstelend met geweldige inspanning doorloopen; wij hebben daarbij groote volharding, zelfbeheersching, geestkracht, geduld aan den dag gelegd. Zoo ontstaat de schijn, dat wij alles alleen aan onzen eigen wil te danken hebben. En toch, zoodra wij, overmoedig geworden, de perken onzer eindigheid uit het oog verliezen, worden wij spoedig zeer gevoelig er aan herinnerd.

Wij menschen kunnen niet straffeloos onze positie vergeten, of al het lage en gemeene dat in ons is, doet zich met verdubbelde kracht gelden, het hoogste wordt voor ons oog verduisterd, de heiligste geestdrift verlaat ons. Eerbiedig moeten wij bij alles onze blikken gericht houden op het goddelijke.

Niet de kunstenaars zijn groot, niet de kunstwerken zijn schoon. Wat schoon en groot is, ligt elders.

Hoe menschelijk het moge zijn, dat wij in onze behoefte om onze verrukking en dankbaarheid te uiten, wierook brengen aan de mannen, door wier bemiddeling ons het schoone wordt geopenbaard en dithyramben zingen op de kunst, wij moeten, ons recht bezinnend, iets gevoelen van de waarheid van Heine's woorden: ‘nur soviel weisz ich, dasz all unser kluges Wissen, Streben und Hervorbringen irgend einem höheren Geiste ebenso klein und nichtig erscheinen musz, wie mir jene Spinne erschien, die ich in der Göttinger Bibliothek so oft betrachtete. Auf den Folianten der Weltgeschichte sasz sie emsig webend, und sie blickte so philosophisch sicher auf ihre Umgebung, und schien stolz zu sein auf ihre mathematischen Kenntnisse, auf ihre Kunstleistungen, auf ihr einsames Nachdenken - und doch

wuszte sie nichts von all den Wundern, die in dem Buche stehen, worauf sie ihr gauzes Leben verbracht hatte.' Deze gedachte is voor hen, die gelooven, meer dan een geestige tirade.

Zij zijn er van doordrongen, dat, evenals een geleerde, met geduld de zwakke pogingen van den leerling gadeslaande in één oogwenk geheele reeksen van oordeelen overziet, die de eerstbeginnende, maar half bewust van hetgeen hij doet, langzaam, wankelend en onzeker, onder onophoudelijk afdwalen van het rechte spoor in zich vormt, zoo onze schitterendste theorieën, onze heerlijkste kunstwerken voor God slechts een zwak stamelen, een gebrekkig tasten zijn. Deze gedachte ontmoedigt slechts hen, die geheel in het eindige bevangen, hun matte abstracte denkbegrippen op iets willen aanwenden, wat alle denken en phantaseeren verre te boven gaat, en dat daardoor niet alleen dor en onbeteekenend maar ook ergerlijk ongerijmd moet schijnen.

Vol afschuw zich afwendend van een kosmos ergens hoog in de lucht, waar alles hypergeestelijk en wanhopend volmaakt is, waar alle menschelijke aandoeningen zwijgen en alle streven is vernietigd, snakken zij terug naar hun eindigheid en hun dierbare materie met alle onzekerheden en alle verrassingen daaraan verbonden, en hun hoogste ideaal zou bereikt zijn, als er nog eens een tijd kwam, waarin alle menschen, goed onderricht en beschaafd, net gekleed en harmonisch ontwikkeld, juist redeneerend en apprecieerend, in de concertzalen konden zitten, schilderijen-museums bezoeken en gedichten declameeren.

Maar de edelste geesten hebben een andere opvatting. Zeer schoon zegt Lotze in zijn Mikrokosmos: 'Der ehrwürdigste Zug in der Geschichte unseres Geschlechts ist die unversiegbare Ausdauer, mit welcher die hervorragendsten Geister aller Zeiten sich der Vervollkommnung der äuszerlichen Lebensverhältnisse, der Ueberwindung der Natur, dem Fortschritte jeder nützlichen Kunst, der Veredlung der geselligen Formen widmeten, obwohl sie es wussten, dasz der wahre Genusz des Daseins doch nur in jenen stillen Augenblicken des Alleinseins mit Gott liegt, *in denen jedes menschliche Tagewerk, alle Cultur und Civilisation, der Ernst und die Last des lauten Lebens zu dem Bilde einer nur vorläufigen Uebung von Kräften ohne bleibendes Ergebnis zusammenschwinden*.'

Het menschelijke zou erger zijn dan de stuitendste onge-

rijmdheid, als niet het bovenmenschelijke bestond. En van dit bovenmenschelijke zegt ons ook de muziek in een geheel eigene taal geheel eigene dingen met geweldige overtuigingskracht.

Ook hier ligt het op onzen weg om, ons diep bewust blijvende van onze afhankelijkheid en aardsche beperktheid, toch al onze krachten in te spannen voor het bereiken van de hoogst mogelijke volkomenheid in de uitdrukking der ideeën, en verder alles te doen, wat in onze macht is, om aan de openbaringen dezer schoonheid in ons menschelijk bestaan een waardige plaats te geven.

Zorgeloos mogen wij aan den geur, waarmede haar bevallige melodieën en rythmen te midden der trivialiteiten en laagheden des levens onze ziel vervullen, ons verkwikken en moed en frischheid daaruit inademen, maar sober en eerbiedig zullen wij tot haar naderen, waar zij in haar verhevenste werken ons opheft tot het goddelijke.

Want zonder eerbied, zonder zelftucht en zelfkennis, kan geen mensch de hoogste schoonheid aanschouwen.

B.J.H. OVINK.

Groenewegen's Potgieter.

E.J. Potgieter, door J.H. Groenewegen. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink, 1894.

Het is niet juist wat wij gewenscht hadden, maar zooals het boek nu eenmaal daar voor ons ligt verdient het onze dankbaarheid en onze waardeering, dankbaarheid voor het getrouwe verslag van een werkzaam leven, waardeering van den ernst waarmede de verslaggever zijn taak heeft aangevat en voltooid.

Wat wij dan wèl wenschten? - Zie, de aankondiger van dit boek - en het is niet meer dan een aankondiging van het waarlijk belangrijke boek, die wij thans willen of kunnen geven - de aankondiger is in een moeilijk parket. Ik heb het boek met onafgebroken aandacht gelezen, herlezen en nogmaals herlezen, om mij al de feiten eigen te kunnen maken die er op duidelijke wijze zijn voorgesteld, ik heb bewondering en sympathie gevoeld niet alleen voor de wetenschappelijke eerlijkheid van den schrijver maar ook voor de vereering jegens zijn held die zich op iedere bladzijde vertoont, ik heb door de lectuur de overtuiging gekregen: zulk een heilige ijver als waarmede de schrijver van dit boek bezield is moet den man vervullen, die ons Potgieter in beeld zal brengen. Maar dan, als ik mij van dit alles bewust geworden ben en onder dien indruk het boek sluit, zeg ik tot mijzelf: waar blijft nu Everhardus Johannes Potgieter, die mij op den titel van het boek is beloofd?

Hij is er niet; en het was een teleurstelling.

Het was een teleurstelling omdat het begin der eerste bladzijde de verwachting spant.

‘Everhardus Johannes Potgieter werd den 27steu Juni 1808 te Zwolle geboren.’

Een kranige opening der levensbeschrijving van den man, die - om van de Bakhuizen-biographie te zwijgen - zevenen-veertig bladzijden noodig had, in zijn essay over Crabbe, om tot het onderwerp van zijn studie te geraken. Men hoopt op de volgende pagina's de gestalte zich dadelijk te zien ontwikkelen uit de nevelen der kinderlijke omgeving. Iemand, die zooals de heer Groenewegen zijn Potgieter door en door kent, die zijn eerste bladzijde niet heeft opgesteld voor en aleer hij den ganschen rijkdom van krachten vermeesterd had, in het beloop van Potgieter's leven opgesloten, kan ons in den jongeling den man der toekomst aanduiden, hetzij door het tezamen-brengen van kleine feiten en trekken[1]. hetzij door op schijnbare tegenstelling te wijzen ....

Maar neen, liever geeft de schrijver zich zelf een getuigenis van onvermogen.

De volgende bladzijde (waarvan ik het wezenlijke mededeel) over Potgieter's jeugd is karakteristiek voor het boek.

'Potgieter heeft veel verplichting gehad aan zijne tante,' zegt de heer Groenewegen. 'Deze schrandere vrouw nam hem onder hare leiding en heeft een grooten en gelukkigen invloed geoefend.

Er bestaat geen schets van hare persoonlijkheid in die eerste jaren hunner samenwoning. Potgieter zegt wel in een onuitgegeven gedicht:

> (Gij zijt) alles mij geweest,

doch dit is misschien een te partijdig oordeel. Prof. Beets heeft haar beeld geschetst, zooals hij zich dat sedert 1835 meende te herinneren, en Busken Huet, die haar leerde kennen toen zij bejaard was, heeft zijne indrukken van hare persoonlijkheid in een met veel toewijding geschreven bladzijde nedergelegd.

Onder de leiding van deze voortreffelijke vrouw ving Potgieter zijne werkzaamheden in den handel aan. Hij verrichtte bezigheden op het kantoor en leerde de geheimen van het pakhuis kennen. Zijne vrije uren werden besteed aan de beoefening der Duitsche en Engelsche talen ....

1) B.v. uit den belangrijken brief aan H.H. Klijn van 29 Nov. 1831, die ons op p. 70 wordt meegedeeld. 'Mijne opvoeding heeft het hare tot mijne zonderlinge stemming bijgedragen. Het knaapje had door te vroege lectuur eeds te veel vooruitgesmaakt'... enz.

Op zijn veertiende jaar begon hij zich te oefenen in de poëzij.' -

Geen enkel teekenend feit! Ik vraag: waar blijft nu de voortreffelijke vrouw? Ik hoor dat Prof. Beets zich herinnert haar in 1835 gezien te hebben, dat zij reeds bejaard was toen Busken Huet kennis met haar maakte en dat hij een bladzijde vol toewijding over haar geschreven heeft, dat zij een grooten en gelukkigen invloed heeft gehad en dat Potgieter onder haar leiding de geheimen van het pakhuis leerde. Maar in 's hemels naam, welke voorstelling geeft mij deze heterogene opsomming?

Even onbevredigend is de voorstelling van den schrijver waar hij aan het eind van zijn boek nogmaals over den invloed spreekt, welken Potgieters tante op zijn leven heeft gehad. De schrijver zegt daar, en ik citeer hier het geheel:

'Gedurende dien tijd (het is na P.'s terugkeer uit Zweden, eind 1832) verkeerde hij in de wereld; later, sinds 1865, trok hij zich min of meer terug. Het zijn die stille jaren[1)] welke vooral onze belangstelling wekken. Maar hier rijst juist voor iederen lateren schrijver over hem eene moeilijkheid. Ouderen hebben dat huiselijk leven gekend. Zij zouden het kunnen teekenen en kunnen verhalen van den eigenaardigen invloed, dien Mejuffer van Ulsen heeft geoefend op haren neef en op diens vriendenkring. Zij zouden wellicht haar tot een middenpunt hebben genomen, van waar het leven van Potgieter zich laat overzien; in ieder geval, hunne schets moet er aan belangrijkheid door winnen. Dit kan de jongere tijdgenoot niet, en hij mag het daarom niet anders dan met een enkelen toets in herinnering brengen, opdat vrienden van Potgieter zich dat tooneel nog eens voor den geest kunnen roepen.'

Men ziet verlangend uit naar dien 'enkelen toets'; maar hij komt niet, hij is er al geweest Hoe? Waar? Bedoelt de schrijver met zijn 'toets' de mogelijkheid voor ouderen dan hij is om Mejuffer van Ulsen tot het middenpunt te maken van Potgieter en zijn kring, meer nog om haar te maken tot het middenpunt van Potgieters leven? Maar dan gevoel ik mij eerst recht verward in plaats van gesticht. Ik heb in den loop

1) Met die stille jaren bedoelt de schrijver niet, zooals men uit de woorden zou opmaken, den tijd na 1865, maar gelijk uit de beschrijving der gebeurtenissen blijkt, den tijd ongeveer tusschen 1840 en 1863, want in dat laatste jaar overleed Mejuffer van Ulsen, de tante.

van het geheele boek, tusschen pag. 4 (waar zij haar neef in de geheimen van het pakhuis inwijdt) en pag. 389 (waar zij overlijdt) nauwelijks een paar maal zeer ter loops den naam van Mejuffer van Ulsen vermeld gevonden, en nu hoor ik op eenmaal van de mogelijkheid gewagen dat zij het middenpunt zou zijn ‘van waar het leven van Potgieter zich laat overzien’; ik bedank er voor mij te laten warmen aan een blauw vlammetje dat mij zoo uit de verte wordt getoond.

En het is wederom een getuigenis van onvermogen dat de schrijver aan zich zelf uitreikt, wanneer hij ‘die oudere tijdgenooten’, die zich iets zouden kunnen herinneren, plotseling in plaatst tusschen ons en het verhaal dat hij zou willen mee-deelen.

Ik stap van den invloed van anderen af om tot Potgieter zelf te komen. Een van de gebeurtenissen die het meest tot zijn ontwikkeling heeft bijgedragen is het verblijf in Zweden gedurende de jaren 1831 en 1832.

‘De bloedverwanten en vrienden van Potgieter’, zegt de heer Groenewegen, ‘vonden hem bij zijn terugkomst (uit Zweden) zeer veranderd. De ernstig gestemde jongeling (van vroeger) stond thans voor hen als een innemend jonkman, die, in sierlijke kleeding gedost, een vriendelijken indruk maakte. Zijne bedeesdheid had plaats gemaakt voor eene ongedwongen houding.’

Wat heeft Potgieter, gedurende dat anderhalve jaar in Zweden, voor ondervinding opgedaan?

Het is mij niet recht duidelijk willen worden. De heer Groenewegen meldt ons eerst de datums waarop Potgieter in verschillende plaatsen van Zweden vertoefd heeft, daarna vlecht hij tusschen enkele fragmenten van Potgieters correspondentie met Hollandsche vrienden een korte beschrijving van den toestand der letterkunde in Zweden en van de positie van zijn held in de maatschappelijke kringen van Gothenburg, de stad waar hij langer dan een jaar zijn woning opsloeg.

‘Scandinavië,’ zegt de schrijver, ‘mocht toen trotsch zijn op zijn letterkunde en zijn beschaving..... Potgieter vond Gothenburg een fraaie stad. De menschen bevielen hem.... Wederkeerig maakte Potgieter een goeden indruk op de Zweden.... Zijne dagboekaanteekeningen en brieven geven dan ook herinneringen te lezen aan talrijke feesten.’

Maar deze opvatting wordt door de medegedeelde brieven

tegengesproken. Potgieter is nog niet veel langer dan een maand in Gothenburg gevestigd of hij ‘stort zijn hart uit’ in een uitvoerigen brief aan zijn vriend H.H. Klijn, dien de heer Groenewegen aldus resumeert:

‘Hij vond Scandinavië ondichterlijk, d.w.z. het beschaafde leven bloeide er niet. Ook de gezellige kringen bevallen hem niet, want daar zijn slechts spel en dans de uitspanningen... Hij kan zijn vroeger huiselijk geluk niet vergeten... Hij gevoelt zich niet op zijn plaats.’

Het mag een opwelling van het oogenblik geweest zijn, die Potgieter zijn melancolieken brief deed schrijven. Doch neen dit is het geval niet. De stemming houdt in al de brieven van 't jaar 1832 aan. De heer Groenewegen is veel te nauwkeurig om het niet te vermelden en er niet den nadruk op te leggen.

‘Die moedeloosheid verliet hem niet spoedig,’ zegt hij naar aanleiding van een brief twee maanden later dan de vorige geschreven. En weder heet het:

‘Een paar maanden later was hij bepaald weemoedig.’ Weder ‘twee maanden later was de sombere stemming nog niet gegeweken.’ Zoo gaat het voort totdat hij eindelijk naar Holland kan melden dat zijn vertrek aanstaande is.

De tegenstelling tusschen de beschrijving van Potgieters toestand in Zweden en den toon van zijn brieven is volkomen. Ze is zoo in 't oog loopend dat de verslaggever van Potgieters werkzaamheid, aan 't eind van zijn hoofdstuk over het verblijf in Zweden gekomen, een oogenblik pauseert en zich afvraagt: ‘Bestond er reden voor die somberheid?’ Daarop volgt een verwarde bladzijde waarop naar de ons reeds bekende gewoonte van den schrijver een: ‘*Busken Huet heeft dienovereenkomstig eenige conjecturen gemaakt*,’ als een dichte mist tusschen onze voorstelling en de feiten wordt geplaatst.

Er is niets onbegrijpelijks in, dat een jongman met een open hart zich tegelijkertijd amuseert en verdrietig is, dat hij in een vreemden kring verwelkomd toch niet recht op zijn plaats is, dat hij nieuwe betrekkingen aanknoopt en onderwijl heimwee gevoelt. Dergelijke ervaringen zijn juist de leerzaamste. Maar er is ook geen schijn of schaduw van dat de heer Groenewegen, met al zijn bronnen van kennis naast zich, te vraag bij zich heeft voelen opkomen, toen hij zijn hoofdstuk

begon: hoe zal ik die ervaring van mijn held in een duidelijke schildering eerst mijzelf en dan mijn lezers voor oogen brengen? Hij gooit ons een brokjen hier, en een brokjen daar toe en zegt op 't eind terwijl hij de kruimeltjens uitschudt: nu heb ik niets meer. ‘Inderdaad, men heeft eenige reden... om niet geheel te verwerpen...’ kruimelt de schrijver ons toe. Wij bedanken er hartelijk voor, wij verlangen degelijker spijs.

Ik hoor den schrijver hier een beroep doen op zijn wetenschappelijke nauwgezetheid: hij zou zijn geweten verraden zoo hij ons iets meer of iets anders gaf dan hij uit de onmiddellijke bronnen voor zijn hoofdstuk over de reis naar Zweden heeft kunnen opmaken. Onze stellige kennis strekt niet verder, zegt hij of verbeeld ik mij dat hij zegt.

Ik kom met nadruk tegen zulk een bewering op, en met des te meer nadruk, omdat het geval van den heer Groenewegen niet op zich zelf staat. Bijna al onze levensbeschrijvers zijn hem op dien weg voorgegaan, zij geven hun helden in sneedjes en kruimeltjes, zij nemen de moeite niet om hen eerst op hun beenen in hun geheel flink voor zich te plaatsen, eer zij over hun ontwikkeling gaan spreken. Leert dan de brief op 't oogenblik geschreven, leert zelfs de intieme dagboekaanteekening, mij precies wat het gevoel was van den man die den brief schreef of de aanteekening maakte? Wij zoeken altijd eenigermate - dit *eenigermate* is hier niet op zijn plaats en mag ook weggelaten worden - wij zoeken altijd in onze uitingen op schrift het leven, eenigermate, te bedriegen. De strikte waarheid kunnen wij alleen vinden door nauwgezet de reflecties en de reflexies van later datum op te zoeken die haar licht werpen op 't verleden, zooals een enkele uitdrukking van Potgieter over zijn knapentijd, in den brief aan H.H. Klijn uit Zweden geschreven, ons een helderder blik op zijn kindsheid geeft dan het versje waarin hij Mejuffer van Ulser toezingt:

> Gij zijt alles mij geweest.

Vooral voor een dichter die in zijn poëzie zijn biecht aflegt mag de bovenstaande algemeene opmerking gelden, want, in zijn geval, heeft men niet alleen over zijn brieven en journalen, zoo zij bestaan, te beschikken, maar ook over het gansche veld van zijn poëzie. Men moet en men kan een dichter uit-

hooren totdat hij ons alles heeft gezegd wat wij willen weten.

Het komt er maar op aan de moeite te willen nemen.

En niet te rusten voordat men door combinatie en studie zijn terrein veroverd heeft. In dit onvermoeid doordringen tot in het hart van zijn onderwerp schiet de heer Groenewegen te kort. Zijn psychologie is onzeker, soms kinderlijkouderwetsch, zijn taal, waar het geldt te karakteriseeren, is zelden precies.

Een der latere hoofdstukken van zijn boek, die als een kapitale aanwinst te beschouwen zijn voor onze kennis van Potgieters werk, brengt de volgende definitie van het talent van zijn held:

‘Zijne grepen zijn uit het leven genomen, met een schildersoog bespied, met des denkers geest bepeinsd, met de vastheid van een geoefende kunstenaarshand los en met frissche kleuren op het papier geworpen. Zijne schetsen zijn etsen, vol leven, beweging en karakter. Hij toovert licht, ondanks de duisternis van uitdrukking. Er is altijd één persoon of één toestand, waarvoor al het overige, hoe belangrijk ook, als in een kunstig schemerduister wijkt. En het is juist de kunst om dat licht, hetwelk zich in het bonte, mozaiekmatige soms, zijner behandeling bijna verbergt, te ontdekken.’

Niemand zal beweren dat deze passage niet met overleg geschreven is; en welk een vaag begrip geeft zij ons toch van Potgieters kunst. Hoe dwalen wij van ‘de frissche kleuren’ naar de ets met duistere plekken, om uit ‘het kunstig schemerduister’ weder in een ‘bonte’ wereld te komen, en eindelijk bij het ‘mozaïekmatige’ te belanden. Wie, op het oogenblik dat hij nauwgezet wil beschrijven, zijn gedachten nog zoo weinig weet samen te binden, hoe zal hij ons een flink karakterbeeld in zijn eenheid en verscheidenheid weten te ontwerpen.[1)]

1) Ik geef nog een voorbeeld van laxe karakterisatie. ‘Hoe kon hij (Potgieter) vrede hebben met dien somberen (Bilderdijk)?’ zegt de schrijver in zijn *Besluit*. ‘Noureddin en Aladdin zijn elkanders tegenvoeters en Potgieter is in zeker opzicht een Aladdin geweest, die met zijn wonderlamp het letterkundig leven en streven heeft verlicht...’ Hier is een toespeling op Oehlenschläger's Aladdio. Ik vraag nu niet of het opgaat Bilderdijk met Nourreddin te vergelijken die in Oehlenschlägers tooverdrama, als persoonlijkheid, weinig consequent is voorgesteld en soms aan Wagner in Faust herinnert. Maar Potgieter die aanleg steeds met oefening verbond, die eerst na lange worsteling heerschappij over zijn talent verkreeg, behoort voorwaar niet tot het Aladdin-type, het genie dat door zijn naïveteit en zijn geluk, dadelijk en uit zichzelf meester is van de wereld. Ook het beeld van de Aladdinlamp, ‘die het leven en streven heeft verlicht’, dunkt mij slecht gekozen. Zoo ik mij niet vergis, gebruikte Aladdin zijn wonderlamp tot een ander doel dan tot verlichting.

Zoo is het den heer Groenewegen dus niet gelukt ons Potgieters persoonlijkheid klaar voor oogen te brengen, door dadelijk op den man af te gaan. Maar er bestaat nog een andere weg die ons tot de kennis von Potgieter kan leiden. Bakhuizen van den Brink heeft er eens bij een beoordeeling van het werk van zijn vriend op gewezen dat het ‘zijn merkbaar streven was om onze kunst te ontheffen van de enge boeien eener eenzijdig begrepen nationaliteit.’ Potgieters bedoeling was van alle kanten het geestelijk leven in onze letterkunde te doen toestroomen en toch haar oorspronkelijken Nederlandschen aard op te houden door haar aan te sluiten bij de literarische tradities van Hollands gouden eeuw, door in zelfstandige scheppingen het vernieuwde nationale geestesleven te belichamen.

Hier doet zich voor den levensbeschrijver een omvattende, maar zeer dankbare taak op. Hij kan immers ook, om zijn overzicht van Potgieters ontwikkeling en werkzaamheid te winnen, post vatten in de buitenwerken, wanneer het gebruiken van die uitdrukking veroorloofd is voor het geestelijk leven buiten zijn tijd en buiten zijn land dat de dichter zich gaat assimileeren. En uit die buitenwerken het hart der vesting naderende, kan hij Potgieters persoonlijkheid leeren kennen, in dat opzicht waarin zij voor ons het meeste belang heeft, door waar te nemen hoe en in welke mate zij die elementen van buiten af opneemt, en onder welken vorm zij daaruit een nieuw persoonlijk geestesleven opbouwt.

Wanneer ik mij uit het boek van den heer Groenewegen een voorstel tracht te maken van den aard zijner gaven, dan strookt zulk een opvatting der taak van levensbeschrijver - waarbij de nadruk meer op het werk dan op de eigenaardige individualiteit wordt gelegd - geheel met de richting van zijn geest. En voor zulk een beschrijving van Potgieters werkzaamheid, al heeft hij haar niet in haar geheelen omvang voltooid, ja op verre na niet kunnen voltooien, heeft de schrijver van ‘E.J. Potgieter’ ten minste eenige duidelijk getrokkene, vast bepaalde hoofdlijnen aangegeven.

De beteekenis van dien arbeid is niet gemakkelijk te overschatten...

Maar ik wil eerst met een enkel voorbeeld ophelderen waarin, naar mijn oordeel, de heer Groenewegen nog te kort schiet.

Hij meldt ons dat Potgieter, in de jaren 1836 en 1840, de vertaling gereed maakte der Essays van Charles Lamb en William Hazlitt, en hij voegt daarbij een paar uittreksels uit brieven van Heije en Geel die den vertaler hun opinie meedeelden over beide boeken. ‘Ik vergat somtijds eene vertaling te lezen’, schrijft Heije aangaande de Essays van Elia, ‘en meende somtijds U te zien denken, U te hooren spreken. In het hoofdstuk over Ooren alvast, staken de uwen uit de bladeren van het boek.’

Over de vertaling van Hazlitt's Table-talk schrijft Jacob Geel: ‘Ik heb nooit hoog geloopen met zulk een toepassing eener imaginatieve philosophie op de dingen van het dagelijksche leven. Maar Hazlitt zou er mij mede kunnen verzoenen: en ik reken, dat Gij eene dienst aan onze Letteren bewezen hebt met de vertaling van zijn vertogen. Zij is U bijzonder gelukt, geloof ik, het is een hoogst nuttige lectuur voor ons Hollanders, bij wie zulk eene denk- en schrijfwijze zoo ligt op gemoedelijke beuzelarij en philisterij uitloopt. Hazlitt is een uitnemend correctief.’

Krachtiger, dan door de woorden van Heije en Geel, kan niet worden aangetoond van hoeveel belang de intieme kennismaking met Lamb en Hazlitt voor Potgieter moet geweest zijn. De studie der Engelsche essayists van het eerste derde onzer eeuw is daarom een hoofdzaak voor wie het karakter van Potgieters werk wil vatten. Doch zoowel uit hetgeen de heer Groenewegen over hen zegt, als uit hetgeen hij niet over hen zegt, moeten wij opmaken dat hij beide Lamb en Hazlitt alleen hoogst oppervlakkig kent. En zonder een klaar begrip van den aard der Engelsche letterkunde uit de 18e en 19e eeuw komt men niet ver in de kennis van wat Potgieter voor onze letterkunde heeft verricht.

Genoeg hierover; ik ben blijde dat ik thans, na al deze excepties te hebben opgeworpen, de vrijheid krijg om de verdiensten van het boek van den heer Groenewegen te gaan bewonderen.

Het is een rijk boek, ondanks zijn tekortkomingen, en hoe

meer men er in vordert, hoe dieper men er in doordringt, hoe rijker en hoe degelijker het ons voorkomt.

Wat een aardige blikken geeft het ons op de honigzoete philisterij en braafheid der kringen waarin Potgieter, gedurende zijn jeugd, verkeerde, op de Klijns en de Jeronimo de Vriesen en de Yntema's die zich verbeeldden middelpunten der Nederlandsche letteren te wezen en, God heeft het gebeterd! (met hulp van Potgieter) ook eenigszins het recht hadden zich dat te verbeelden.

Hoe duidelijk is de oprichting van ‘de Gids’ geschetst en de vereeniging van kritisch en poëtisch talent bij Potgieter aangewezen, - kritiek en poëzie, de een uit de ander voortvloeiend, elkander vervangend, in 't eind samensmeltend tot een karaktervol en diep oorspronkelijk geheel!

En dat laatste hoofdstuk, ‘De laatste werkzaamheid’ - waarin de schrijver ons spreekt over de drie groote werken van Potgieters krachtigen ouderdom, zijn Florence, zijn Leven van Bakhuizen van den Brink, zijn Nalatenschap van den Landjonker, - dat laatste hoofdstuk, wat laat het, in zijn eenvoud, een diepen indruk na!

Het is nog geen volledig werk, het openbaart - en wel juist daar waar wij het nauwlijks vergeven kunnen, - de gebreken van den heer Groenewegen, zijn beschroomdheid om door te tasten en om door te denken[1)]; maar met dat al imponeert het door zijn eerlijkheid, door zijn overtuiging, en door zijn eerbied voor het onderwerp zijner studie!...

En thans, nu ik aan het prijzen genaderd ben, zie ik dat mijn opstelletje de grenzen, aan een aankondiging gesteld, gaat overschrijden. Toch heb ik met het boek van den heer Groenewegen nog lang niet afgedaan. De redactie van ‘de Gids’ wil

1) Hierbij heb ik o.a. het oog op zulke zinnen (die telkens voorkomen, p. 370, 384) waarin de heer Groenewegen zijn onbevoegdheid verklaart om duisterheden van Potgieters poëzie te verklaren en ons vertroost met toekomstige commentariën van meer bevoegden. Maar wie is er dan toch meer bevoegd toe zulk een commentaar voor zich zelf te maken dan de heer G.? Waarom zijn krachten niet ten volle beproefd voordat men aan den arbeid gaat? En dat het hier weer te doen is om een zeker met inspanning te overwinnen gebrek, getuigt bv. de slordige verklaring der regels, op p. 360 en 361 gecommentarieerd, waar, zoover ik zie, de heer G. niet begrepen heeft, wie met de *stille gasten* bedoeld zijn.

in piëteit jegens Potgieter voor zijn jongsten levensbeschrijver ook in 't vervolg niet onderdoen, evenals zij tot nu toe, met erkenning der rechten van de kritiek, getoond heeft welke gevoelens van eerbied jegens haar geestelijken vader haar altoos bezield hebben. ‘E.J. Potgieter door J.H. Groenewegen’ roept tot wedijver en roept om een weerklank van de zijde der redactie van ons tijdschrift. Hoe dankbaar zal ik zijn, als de hoofdstukken aan Potgieter gewijd, die nog in dezen jaargang van ‘de Gids’ zullen verschijnen, door den heer Groenewegen niet onwaardig zullen worden gekeurd als bouwstof voor zijn vollediger werk: ‘Potgieter en zijn tijd’, waarop het thans door hem uitgegeven boek als een begin van beloftenvervulling wijst, omdat het ons de uitgewerkte schets van eenige zijner hoofdstukken aanbiedt.

BYVANCK.

Jozef Israëls.
naar aanleiding van zijn zeventigjarig jubileum.

‘Tout passe. - L'art robuste
Seul a l'éternité.
  Le buste
Survit à la cité.

Et la médaille austère
Que trouve un laboureur
  Sous terre
Révèle un empereur.

Les dieux eux-mêmes meurent.
Mais les vers souverains
  Demeurent
Plus forts que les airains.’
  TH. GAUTIER.

Toen de vereerende opdracht van de Redactie van *De Gids* mij ter hand kwam, eenige aanteekeningen te geven over onzen grooten meester Jozef Israëls, ter gelegenheid van zijn zeventigjarig jubileum, was mijne eerste opwelling mij onbekwaam te bekennen voor deze taak.

Wie toch anders dan Israëls zelf kan zeggen wat hij gewild en getracht heeft?

Wat beteekent persoonlijke opinie tegenover een zoo volkomen uitgesproken kunstenaars-opinie?

Welke waarde heeft het ophemelen of afbreken van groote talenten? Heeft ooit één artikel een kunstwerk doen apprecieeren? Wat geeft het, wanneer een Whistler dilettant verklaard wordt, het geniale spel van een Sarah Bernhardt tot ‘charlatanisme’ herleid wordt? Wat doet 't er toe, dat een Maeterlinck ‘de

Belgische Shakespeare' genoemd wordt, of, zooals onlangs, een volslagen idioot?

Is dit kritiek? Wijzigen dergelijke uitvallen het talent der kunstenaars? Hebben zij eenige draagkracht? Influenceeren zij eenigen beschaafden, fijnen geest, eenig gezond en onpartijdig beoordeelaar? Zijn zij iets anders dan onberedeneerde, meestal hatelijke uitingen?

Zijn er regelen om de kunst te formuleeren, of is kunst niet juist dat goddelijk onstoffelijke, dat bezoedeld wordt door elke formule, dat hoog-reine, dat ondanks vuige, lage, domme aanrakingen, verheven en puur *blijft?*

Ik meende niet beter te kunnen doen dan Israëls te gaan spreken en hem te vragen wat *zijn* doel was geweest, *wat* hij deed, en *waarom* hij zoo deed en nog doet, ten einde daarvan een zoo juist en compleet mogelijk begrip te formuleeren, en zoodoende te trachten eenig overzicht te geven van zijn streven en van zijn machtig en verheven talent.

Het publiek, zelfs het 'kunstlievend' publiek, vormt zich zoo zelden een juist begrip wáárom de eene kunstenaar anders werkt dan de andere! Het verschil tusschen inhoud en vorm is zoo onmetelijk groot en zoo moeielijk te doorgronden!

Waarin bestaat het verschil tusschen een portret van Holbein en een portret van Rembrandt, tusschen een da Vinci en een Rafaël, tusschen een Israëls en b.v. een Neuhuijs, die oppervlakkig zooveel op hem gelijkt, dat de buitenlandsche kritiek (?) schilders, als deze, die zijn soort van onderwerpen schilderen, steeds zijn 'leerlingen' noemt.

Dit verschil volgt uit de individueele opvatting, uit de interpretatie der natuur, uit de visie door aandoening gewijzigd, van elk echt artiest. En daarom bevat het woord van Zola zooveel waars: 'l'Art est la nature vue au travers d'un tempérament.'

Ik begaf mij tot den meester.

Het deftige huis van de Koninginnegracht is hoogst eenvoudig, zoowel uit- als inwendig; niets onderscheidt de woning van dezen artiest van andere woningen.

Wij staan voor dien drempel, door zoovelen overschreden, die den grooten man een onbewuste hulde kwamen brengen, uit alle oorden der wereld, gedreven door hun sympathiek

verlangen om met hem kennis te maken, hem te zien in zijn atelier, hem te mogen spreken. Hoevele beroemdheden, vorsten, artiesten, letterkundigen, maecenen, bewonderaars, kwamen niet hier, doordrongen van eerbied als voor een heiligdom!

In de gang hangen enkele fraaie gravuren en etsen, meest geschenken van den maker, onder welke een prachtige proefdruk van Koepping's onverbeterlijke ets naar de Staalmeesters, en daar tegenover het bekende portret van Rembrandt met de baret door Waltner.

In de kleine spreekkamer valt onmiddellijk op bij het binnentreden het Eere-diploma dat in 1889 na de Wereldtentoonstelling van Parijs aan Jozef Israëls werd gegeven, naast eene gravure naar de Françoise de Rimini van Ary Scheffer en eene lithographie van Eugène le Roux, den knappen steenteekenaar die zooveel naar Decamps werkte, naar diens ‘Histoire de Samson.’

De vroolijke en gezellige voorkamer, die over het Kanaal heen op den Dierentuin ziet, huiselijk en hoogst eenvoudig ingericht, bevat ook eenige belangwekkende werken, waaronder de aquarel van Josselin de Jong, ‘ter herinnering aan hun zilveren bruiloft’ (7 Mei 1888), de aandacht trekt. Hierboven een portret van de dochter des huizes; daarnaast een teere potloodteekening van Ingres, een zeer fraaie van Millet; een penteekening, Thijs Maris, van den meester-zelf en het portret van zijn moeder, een zwartkrijtteekening op bruin papier; waterverfteekeningen van Bosboom, Weissenbruch, en eenige schilderijen.

Door de achterkamer komt men in een kleine serre, met etsen van Lecouteux naar Millet, waar de lange smalle gang begint die, langs den tuinmuur, naar het atelier leidt.

Deze gang, hoewel wat donker, bevat eene rijke verzameling studies en schetsen naar de natuur, allen door Israëls geschilderd, de bouwstoffen voor zijne meesterstukken. Ontelbaar bijna zijn deze vluchtige, of van kleur doorwerkte indrukken van dorpshoeken, visscherswoningen, binnenhuizen, paarden, honden, zeeën, al de elementen van Israëls' kunstenaarsleven, die de eentonigheid van deze gang op eene schitterende wijze breken.

Het eigenlijke atelier is hoog en ruim, eenvoudig, sober gedecoreerd, is meer een ruime kamer waar de meester in werkt, dan wat algemeen onder ‘atelier’ verstaan wordt, een meestal

zeer heteroelite verzameling van duizend eén en antiquiteiten. Een groot raam verlicht dit vertrek van eén kant, terwijl in een hoek, meestal verborgen voor de bezoekers een klein raampje met kleine ruiten en de traditioneele neteldoeksche gordijntjes een zacht blank licht laat glijden op een boerentafel, eenige houten stoelen en ander huisraad, een fragment dier ‘interieurs,’ die Israëls zoo vaak schildert, en dat hem soms van dienst is om een model te plaatsen, evenals een glazen uitbouw hem dient tot het plaatsen van een figuur in de open lucht.

Boven den schoorsteen hangt een portret van zijn zoon Isaac, door dezen geschilderd toen hij veertien jaar oud was; en iets verder een oud hollandsch portret, en een ‘pendant’ voor dit, ook door Isaac gemaakt ter gelegenheid van een verjaardag zijns vaders. Aan een anderen wand hangt onder een groote schets van Mesdag een zeer mooie roodkrijtteekening van Daubigny.

In dit atelier is vooral 's morgens Israëls aan het werk, na zijne dagelijksche wandeling te hebben gemaakt. Zijn levendige, geestige gestalte beweegt zich dan ijverig tusschen de groote doeken waarop hij zijne gemoedsstemmingen uitspreekt. In den namiddag werkt Israëls ook wel, maar dan is hij gemakkelijker te genaken, dan heeft hij het grootste gedeelte van zijn inspannende taak volbracht.

Op mijne vraag aan den meester, mededeelingen te willen doen omtrent zijn werk, en mij zoodoende te helpen zijn streven te doen begrijpen, zeide hij eenvoudig: ‘dat is onmogelijk, en iedereen moet er zelf maar van denken wat hij wil. Ik kan niets anders zeggen dan wat Rafaël aan zijn vrienden antwoordde, toen deze hem vroeg hoe hij toch madonna's en engelen kon schilderen, en Rafaël hem ten antwoord gaf: ik neem een model dat mij ongeveer het gedachte type geeft en dan schilder ik er naar, *met wat ik in mijn hoofd heb er bij*.’

Dit is dan ook de verklaring van alles wat kunst is, en zoo ook van die van Israëls. Wanneer hij iets *gezien* heeft dat hem treft, dan neemt hij later modellen voor zijne figuren, maakt studies, doorwerkt alles naar de natuur en voegt daar bij wat hij *voelt*, dát wat in zijn brein zit.

Wanneer hij een schilderij in hoofdverdeeling heeft geschetst zet hij het tijdelijk weg, neemt het later weder op, maakt het

over, schildert het geheel anders soms, telkens er op terugkomend, totdat hij het *geheel* heeft gevonden, zoo als hij dat wenscht. Dán begint voor hem de groote moeielijkheid, dan 'is het de grootste kunst het niet te bederven, het zóó af te maken dat de harmonie van het geheel blijft bestaan.'

Weinig menschen zijn zoo boeiend in hun gesprek als Jozef Israëls, wanneer hij op dreef is. Zijn blik op alles is ruim, juist, en zijne veelzijdige ontwikkeling veroorlooft hem snijdende meeningen te uiten, sarcastische axioma's, die, waren zij ooit opgeschreven geworden, een boek zouden vormen van meer belang dan dat van William Hunt[1] waarvoor Israëls eene voorrede schreef.

Ongemeen jong en frisch van karakter, is hij helderziend, gezond en origineel in zijne meeningen. In *alles* het goede van het slechte onderscheidend, zijn zijne minste uitingen lessen, omdat hij met absolute onpartijdigheid en zuiver critisch beoordeelt, en daarbij, wat hij zegt, in bizonder geestigen vorm weet voor te dragen.

Daarbij heeft hij eene zeer groote belezenheid, hij is t'huis in alle klassieke schrijvers en dichters van alle tijden. Wanneer Israels oogenblikken van vermoeienis heeft na zijn inspannenden arbeid, neemt hij een voor hem nooit uitgelezen boek ter hand, de werken van Goethe, dien hij beschouwt als een der grootste denkers van zijn tijd, wiens eerste deel van Faust hij een bijna ongeëvenaard meesterstuk vindt, waaruit hij gaarne de bekende verzen aanhaalt:

> 'Bilde mir nicht ein, ich könnte was lehren,
> Die Menschen zu bessern und zu bekehren.'

Van Heine echter houdt hij nog meer, o.a. van 'Jehuda ben Halevy.'

Op muzikaal gebied is Israëls een fijnproever, na zelf in zijn jeugd viool gespeeld te hebben; zoo is het hem een der pijnlijkste verzuimen een Diligentia-concert niet bij te wonen, waar hij zich zou hebben kunnen verdiepen in Beethoven, Mozart of Mendelssohn.

En spreekt dat gevoel voor muziek niet sterk in zijne schilderijen, die ook geheel muziek van kleuren zijn?

1) Talks about Art.

Terwijl Israëls praatte, stonden in 't atelier twee doeken, het eene in embryonairen toestand, het andere reeds in schets. Dit laatste, eene teêrgevoelige idylle, stelde voor een uitkijk door de deur van een stal.

Het warme blonde licht van het zonnige landschap glanst door de deur in de stal, warm blank goud van toon. Tegen de deurpost geleund staat een meisje te breien, terwijl kippen scharrelen en een logge koeienkop snuift, met de zware ketting rinkelend tusschen het ruw houten hek; het hooi hangt weelderig tusschen de zolderplanken. Een gezonde, jeugdige, warme atmospheer omhult dit geheel, een gloed van leven straalt er uit.

Het andere doek was de uitdrukking van een gansch andere stemming; terwijl het eerste al vreugd en licht was, vertolkt het tweede de impressie van ellende zonder eind.

Een te ruim, armoedig boeren-binnenhuis, hoog van zoldering, somber, weemoedig, vol van treurigheid; in deze koude ruimte een wiegje, door een kleinen jongen in beweging gehouden, met een hond naast hem, als plichtbeseffend, wezenloos maar waakzaam, als bewakend de kleinen; dit alles in een stille grauwe stemming.

Deze twee werken, zoo aangrijpend van gevoel, zoo compleet intiem en grootsch opgebouwd in lijnen en kleuren, waren de uitdrukking der twee polen van Israëls' talent; zij resumeerden heel zijn levenswerk.

Want, naar aanleiding van het woord van Duranty, die opmerkte dat zijn schilderijen ‘peints d'ombre et de douleur’ zijn, veroorloofde ik mij eens te zeggen dat daarnaast stonden zijne reeks ‘Kinderen der zee’, ‘peints de joie et de lumière.’

Immers zijne talrijke impressies van het vroolijke, gezonde, natuurlijke leven en spelen der visscherskinderen, zijn de uitdrukking van licht en lucht, van weelderige vreugde, van jong en frisch leven.

En daarnaast zijne zoo diep weemoedige, zoo eenzame menschen, als ‘Alléén op de wereld’, een van zijne heerlijkste werken, thans in het bezit van den schilder Mesdag. Vertegenwoordigen zulke werken niet de hoofdrichtingen van zijn doen, zijn het niet de uitingen der twee kanten van zijn aangedaan kunstenaarsgemoed?

Beurt om beurt is hij getroffen door de jeugd van het leven

en de jeugd van het licht, of, en vaker, door de droefgeestigheid der schemering, het kwijnen van het licht en van het leven.

Groot dichter is Israëls altijd geweest, al was hij groot schilder, meesterlijk werkman in de verf tevens. En hierin ligt het verschil tusschen hem en ‘onderwerpschilders’, die in de eerste plaats hun gedachte willen uiten in een compositie en vergeten dat de uitvoering van deze compositie, de schildering, de kleur, de toon, de teekening, de geheele factuur er volkomen mede homogeen moeten zijn.

O ironie! Leeken noemden dikwijls Israëls realist!

Maar welk waar artiest is realist? trouwens wat is zulk een woord meer dan een soort oorlogskreet?

Zeker is Israels het nooit geweest, hij wiens werken zoo ver van de realiteit zijn, wiens uiterst intiem-poetische opvatting zoo hoog en delicaat is. Realist, hij die een arme vrouw gekleed in lompen, een schamele boerin schildert; idealist, hij die een zoogenaamd mooi figuur tracht weer te geven!

Israëls was de eerste hollandsche schilder in onze eeuw die begreep dat een arme moeder, een miserabele afgetobde boer, een desolaat binnenhuis meer menschelijk lijden verraden dan welke romantische pseudo-dramatische figuren ook.

Uiterst gevoelig en grootsch en machtig moet de poëetschilder zijn die ons diep aangrijpt met het leven en lijden der armen, zijn geliefkoosde modellen. ‘Ik houd van arme, leelijke menschen’ zeide hij mij zoo dikwijls.

Maar nog eens, wat is het leelijke in de kunst?

Zijn de gothische monsters en de Japansche niet prachtig? En de bedelaars van Velasquez, de oorlogstooneelen van Goya, het afschuwelijke in het werk van een Victor Hugo, zijn deze onderwerpen niet aangrijpend schoon, door de geniale, de artiesten-opvatting, door het intieme begrip van angst of weemoed of afschuw, uitgesproken in machtige werken van lijn, kleur of taal?

Er is een groot deel der menschen dat spreekt van een ‘mooi onderwerp’ en van een leelijk. Maar is niet het onderwerp van een echt kunstproduct volkomen onbelangrijk naast de opvatting van den artiest en eindigt niet het banale begrip van onderwerp waar de opvatting begint te worden uitgesproken? En deze opvatting, als zij hoog en edel is, zooals bij

Israëls, adelt alles wat zij aanraakt. Dan zijn er geen leelijke of mooie onderwerpen, maar goede of slechte schilderijen. En daar komt het op aan.

De natuur is slechts het middel, de bron van emotie voor een artiest, en als de artiest niet van aandoening getrild heeft, en deze vibratie aan zijn werk heeft medegedeeld, is het werk niets. En juist Israëls heeft die macht zijn emotie te kunnen uitspreken in zijn werk, en daarin den ontvankelijken toeschouwer te doen deelen.

Nadat hij met vrouw en kinderen Italië doorgereisd had, vol bewondering zoowel voor de kunst als voor de architectuur (het Dogen paleis vond hij een der schoonste gebouwen hem bekend), kwam hij terug met de zekere overtuiging dat niets hem aantrekkelijker kon zijn dan datgene waarnaar hij altijd gestreefd had.

Indien wij zoo lang hebben uitgeweid over ‘het onderwerp’ in 't algemeen, is 't geweest omdat wij wel eens Israëls hebben hooren verwijten dat hij altijd ‘zulke leelijke dingen’ schildert, zelfs volgens de begrippen van het groote, zoogenaamde beschaafde publiek. En juist zijne onderwerpen, de uitvoering daargelaten, zijn zoo mooi door de keus, de visie, en de vinding.

Israëls zelf houdt van mooie onderwerpen, mooi van licht en bruin, van lijn, van verdeeling, en hij vindt zeker dat wanneer een werk volkomen uitgesproken is door een kunstenaar, het onderwerp de ziel moet aanspreken tegelijk met het oog, en moet aandoen door de compositie-zelve.

Zeker heeft hij een groot deel van zijn succes te danken aan het vinden daarvan.

Zouden zijne eerste werken, in dien tijd van 1860, zooveel succes gehad hebben, als zij niet, de schildering daargelaten, het gemoed van velen aangegrepen hadden?

Zou niet de tragische kant in zijn ‘Schipbreukeling’ en in zijn ‘Langs het Kerkhof’ of ‘van Licht tot duisternis’ meer hebben getroffen dan zijn groote schilders-qualiteiten die voor dien tijd hier uiterst ongemeen waren, en heeft hij niet zijne populariteit te danken aan licht begrijpelijke, aandoenlijke onderwerpen?

Zeer zeker, maar artiest is hij steeds volkomen geweest, ook toen reeds, en het succes dat hij toen genoot zou niet van langen duur geweest zijn als hij niet tevens onberispelijk

schilder ware geweest, een ongemeen groot talent had gehad, een merkwaardige gaaf, hem alleen geschonken.

Hoe schildert Israëls?

Dit is bij benadering niet te zeggen en hij zelf weet nooit hoe hij tot de uitkomst is gekomen. Van een stelselmatigen arbeid, waarvan het recept zou zijn op te schrijven, zooals bij zoo vele schilders het geval is, is natuurlijk geen sprake.

Soms, met hartstochtelijke onbevangenheid, vult hij het doek, na zijn schets met houtskool gemaakt te hebben, met breede, brutaal gesmeerde toetsen en vegen, een chaos waaruit weinig te ontwaren is, telkens overschilderend, op het gedane terugkomend, totdat eindelijk,langzaam, als een geheimzinnig licht in de duisternis, het beeld dat hij verbeelden wil, zich ontwikkelt, duidelijker wordt, eindelijk indrukwekkend opdaagt.

Andere malen werkt hij voorzichtiger, schijnbaar onhandig, met kleine toetsen, steeds bijvoegend en afnemend, evenals in zijn aquarellen, die wonderlijk doorwerkt kunnen zijn, herhaaldelijk uitgesponst, met hem eigene mengsels van doorschijnende, gewassen kleuren, soms dof door eenige bijgevoegde dekverf, die volkomen verbonden met de gewone waterverf aan de teekening geen schade doet.

Zoo doende weet Israëls op merkwaardige wijze de stoffen uit te drukken, de fijnste gamma van blank licht in zijn werken te doen glanzen, en door zijne verfijnde schilderwijze, door het ontzaglijk doorwerken van het hoofdonderwerp aan dit meer waarde te geven door de minder beteekenende partijen op te offeren.

Achter de soms schijnbare naïveteit van zijne factuur verbergt zich een ontzaglijke wetenschap. Geen schilder kent beter de proporties; niemand weet beter zich rekenschap te geven waarom een lijn of een vorm een zekere uidrukking moet hebben en op geen andere wijze kan voorgesteld worden.

Daarom glimlacht Israëls wanneer hem verweten wordt dat hij niet goed teekent, iets dat door onkundigen wel eens van hem gezegd wordt. Die menschen weten niet dat zijn teekenen analoog is aan het teekenen van een Rembrandt of een Michael Angelo, dat hij zich niet ten doel stelt de vormen in omtrek te geven, te styleeren als 't ware, maar leven,

beweging, karakter uit te drukken, en dat hij in zijne forsche, ruwe, of teêre lijnen, de stand, de houding, het ‘doen’ teruggeeft, eene wijze van teekenen die meer van den geestesindruk afhangt dan van de retina-observatie.

Jozef Israëls werd op den 27^{en} Januari 1824 van israëlitische ouders te Groningen geboren.

Zijn vader had besloten, dat hij rabbijn zou worden, en zoo werd hij in streng joodsche beginselen groot gebracht; reeds in zijn eerste jeugd bestudeerde hij het Hebreeuwsch, en nu nog is Israëls volkomen thuis in den Talmud. In zijn verloren oogenblikken teekende hij voor zijn genoegen, zooals het zoo dikwijls plaats heeft met artiesten, geheel in strijd met de loopbaan waarvoor men hem bestemde, en geheel buiten zijne eerste opvoeding.

Zoo bracht hij jaren in 't stadje door, kalme jaren van huiselijk leven en van schoolgaan; op de lagere school had hij ook teekenles van ‘meester Brugsma’, die hem de eerste beginselen onderwees op eene lei.

Zijn vader, die koopman in effecten was, had echter spoedig zijn hulp noodig, en reeds heel jong verwisselde Jozef de schoolbanken met een kantoorstoel. Soms moest hij geld gaan ontvangen; dan ging de jongen met de traditioneele grof-grauwlinnenzak voor de specie, o.a. dikwijls naar het kantoor van Mesdag en Zn. De oude heer Mesdag, de vader van H.W. en Taco Mesdag, was een ongewoon schrander man. Wie zou toen ooit hebben kunnen denken dat de joden-jongen, die wissels ging incasseeren, eenmaal de vriend en de collega van den bekenden zeeschilder zou worden!

Jozef Israëls had in dien tijd een kamertij boven het kantoor, waar hij op zijn gemak mocht gaan zitten teekenen, terwijl hij onder het bereik van zijn vader was, die, wanneer hij hem noodig had, hem even riep om een boodschap te doen; teruggekeerd zette hij zich dan weêr onmiddellijk aan zijn lievelingswerk. Natuurlijk deed hij in dien tijd nog niets anders dan teekenen; hij dacht nog niet eens aan schilderen.

Hij teekende alles na in zijn omgeving, en copieerde ook prenten, onder de leiding van twee teekenmeesters, Buijs en Van Wicheren; deze laatste heeft met trots zijn oud-leerling zien groot worden.

Deze meesters leerden hem later ook de eerste beginselen van het schilderen. Hij mocht dan in een groote kamer gaan werken, in gezelschap met eenige ververs die er hun verf klaar maakten. Daar studeerde hij veel naar de natuur, maar tegelijk oefende hij zich ook door copieën te maken naar lithographieën, in olieverf, terwijl hij de kleuren der landschappen er bij dacht.

Daar maakte hij ook een zijner eerste schilderijen, een koopman in pijpendoppen, en vele portretten van kennissen en familie-leden, met zwart, rood en wit krijt.

Na lang en veel aarzelen zag zijn vader in dat Jozef niet geschikt was voor handel en zaken, en hij stemde er in toe dat hij naar Amsterdam zou gaan, om ernstig te werken, hoewel het vak van schilder hem wel erg onbestemd voorkwam. Wat veel bijdroeg tot dit besluit was het aandringen van zekeren heer De Wit, die hem overreedde en hem het adres van Jan Kruseman gaf.

Jan Kruseman was toen, omstreeks 1840, in volle glorie en had een atelier waar vele leerlingen onder zijne leiding werkten.

Een der eerste dingen die Israëls op dat atelier maakte, was een copie naar een dier destijds geliefkoosde Italiaansche onderwerpen, een Calabreesche roover.

De smaak voor al wat Italiaansch was heerschte zoo sterk, dat vóór dat Israëls Groningen had verlaten, hij reeds een Italiaansch meisje schilderde, met zwart fluweelen japon, wit hemd, en witten doek op het hoofd, welk schilderij de oude heer Mesdag van hem kocht voor veertig gulden, hem philosophisch zeggende: ‘moge je maar altijd hetzelfde plezier in je werk vinden!’

En Israëls die, men zou haast kunnen zeggen, als motto aannam, ‘*la peinture console de tout*’, heeft steeds hetzelfde genot gevonden in zijn werk, ja hij, die er zoo geheel in opgaat, kent geen grooter genot dan werken. Hij weet wat het zegt, wat Baudelaire aldus uitdrukte: ‘Ne s'ennuyer jamais en s'appliquant parfaitement à tout ce que l'on fait.’

Eens zeide Mevrouw Israëls in onze tegenwoordigheid dat haar man slechts met zijn schilderkist gelukkig was.

Te Amsterdam bleef Israëls een paar jaar ijverig studeeren,

zoowel onder de leiding van Jan Kruseman, als op de teekenakademie, waar hij zich had laten inschrijven als leerling. Hij maakte niets dan studies, vooral vele studies naar het naakt model, het beste wat hij toen kon doen, en dacht niet aan schilderijen. Gedurende die periode aan de Akademie werden reeds zijn makkers getroffen door ongemeene eigenschappen, hoewel Israëls zich hoegenaamd geen rekenschap kon geven van hetgeen hij later eens zou doen.

Deze tijd was voor hem zeer gelukkig. Elken dag doorliep hij met groote belangstelling de Jodenbuurt, waar hij in de Jodenbreêstraat woonde bij zeer orthodoxe Israëlieten, aan wie hij door zijne ouders bizonder was aanbevolen. Maar ondanks alles wat hem trof in die schilderachtige buurt, meer gewaardeerd door vreemdelingen (de artiesten uitgezonderd) dan door landgenooten, dacht hij er nooit aan er schilderijen van te maken. Hij genoot enkel van het zien van het bonte, schilderachtige gescharrel in die talrijke drukke straatjes.

In 1845 kwamen in ons land schilderijen over uit Frankrijk. Ary Scheffer was beroemd en had het toppunt van zijn glans bereikt. Israëls zag de ‘Marguérite au rouet’ van dezen talentvollen artiest. Deze schilderij trof hem zeer en deed hem inzien dat er nog iets anders was dan de koude conventioneele kunst van Pieneman en Kruseman; zóó wilde hij ook schilderen! Daarin was gedachte en kleur en gevoel uitgesproken. Ook John Flaxman bewonderde hij zeer.

Zóó kiemde in zijn gemoed het verlangen naar Frankrijk te gaan, naar Parijs, dat toen, meer nog dan nu, het middenpunt van alle kunst was.

Israëls verdiende nog geen geld. Toch vormde hij het vaste voornemen er heen te gaan, en zonder meer na te denken vertrok hij. Zijn vader gaf hem vijfhonderd gulden per jaar mede, wat hem in staat stelde twee jaren in Parijs door te brengen, twee jaren die hij in het Parijsche artiesten-leven doorbracht, zeer hard werkende, van 's morgens vroeg tot 's avonds, onafgebroken door, slecht gehuisd, slecht gevoed.

Eens zeide hij mij dat het hem toen zoo verwonderde dat dát nu die stad was waar iedereen elk jaar heenging om zich te amuseeren: hij had ze een hel gevonden, waar de groote mannen de kleine talenten vertrapten.

In de wereldstad hield hij zich tamelijk afgezonderd, en hij ging met weinig artiesten om; eene uitzondering is geweest de graveur de Mare. Hij werkte het meest op het atelier van Picot, een oud-lid van het Institut, wiens invloed groot op hem bleef tot zijn dertigste jaar, en onder wiens leiding hij met een honderd-vijftig-tal leerlingen volgens de oude traditie van de school van David leerde schilderen.

Eenige malen trachtte hij aan de École des Beaux-arts te komen, waarvoor zich telkens vijfhonderd jongelieden aanmeldden, van welken niet meer dan honderd werden toegelaten. Eens behaalde hij nummer 85, een anderen keer nummer 18.

Horace Vernet, Pradier en Paul Delaroche zijn de leermeesters geweest van wie hij zich het meest herinnert. Delaroche was toen de schilder van het oogenblik. Sensier, in zijn prachtig boek over Millet, zegt van hem: ‘il était le maître à la mode. Son autorité était grande en matière d'art; son caractère morose et obstiné en avait fait un homme important, ses succès du Salon, un vainqueur jaloux de sa gloire. En outre son esprit toujours en méfiance de lui même, le mettait en crainte de voir bientôt disparaître cette fragile popularité qui était son ambition et sa vie.’

Nu, zoo een man was niet juist geschikt om den eenvoudigen jongen Israëls aan te trekken, vooral in dat Parijsche midden dat zoo verschillend was van hetgeen hij vroeger had gekend, en juist in een periode dat de kleinste bizonderheden indruk op hem maakten. Uitstekend herinnert hij zich nog een uitbrander dien Delaroche hem toediende, omdat hij de knie van Achilles slecht geteekend had.

Picot daarentegen was voor hem uiterst welwillend: wetende dat de jonge schilder een beperkt inkomen had, heeft hij nooit willen dulden dat Israëls zijn leergeld betaalde, omdat hij van zijn werk hield, hoe akademisch gezind hij ook was.

Maar zooals het altijd geschiedt, was het niet van zijn meesters dat hij het meest leerde: de omgang met zijn makkers, waaronder Pils en Lenepveu, hen te zien werken, de wederkeerige kritieken, droegen meer tot zijn ontwikkeling bij dan de schaarsche en korte verschijningen van zijn meesters. En niet het minst hebben tot zijne ontwikkeling medegewerkt de lange en veelvuldige studies in het Louvre en het zien van zoo vele andere schilderijen.

Na dit tweetal jaren, vol ontberingen en van nauwgezetten arbeid, keerde hij in '48 naar Amsterdam terug, op het oogenblik dat te Parijs de revolutie uitbrak, die hij tot zijn spijt niet bijwoonde.

Israëls vestigde zich in de hoofdstad, in een ruime kamer, tot atelier ingericht, in de Warmoesstraat.

Nu begint zijn eigen, ernstig, onafgebroken werken, hoewel zijne persoonlijke uiting zich eerst later openbaart. Toch schildert hij reeds groote doeken, uitgewerkte composities uit de joodsche geschiedenis, als ‘Aäron en zijn vier zonen bij het reukaltaar,’ een zijner eerste belangrijke werken. Deze schilderij exposeert hij te gelijk met het portret van eene fransche actrice, Madame Taigny, echter zonder eenig succès. Zijne wijze van schilderen wordt afschuwelijk gevonden, ‘fataal,’ zooals men toen zeide. Het pleit voor Pieneman dat deze hem bij zich laat roepen en hem zijne bewondering te kennen geeft voor zijn zoeken naar kleur, iets dat naast den oppervlakkigen schildertrant van dien tijd af moest steken, en zeker geen algemeene bewondering wekte.

Genoodzaakt zooveel mogelijk te produceeren om in zijn onderhoud te voorzien schilderde hij ook vele kleine paneeltjes, haastig gemaakt, voor den verkoop. Deze, kleine genre-stukken, ridders in den maneschijn, en dergelijke romantische onderwerpen stonden op zijn schoorsteen, en Israëls was toen blijde als hij er twintig of dertig gulden voor kon krijgen!

Tegelijk ontstaan historische en théatrale composities als, ‘Hamlet en zijn moeder’, ‘Willem de Zwijger en Margaretha van Parma’, ‘Prins Maurits van Nassau voor het lijk van zijn vader’, maar de smaak van den tijd was zoo laag gezonken, men wist zoo weinig wat schilderen was, dat, hoewel zijne groote qualiteiten van later bijna niet merkbaar zijn, toen hij eens een goed portret van een oude vrouw had ten-toon-gesteld, Jan Kruseman hem zeide, dat hij geen leelijke menschen moest schilderen, omdat dit den smaak bedierf! En zoo had hij niet meer succès met zijne portretten dan met zijne schilderijen. Het gebeurde hem zelfs eens dat een kunstkooper die hem vier van deze had besteld, tegen honderd gulden de vier, ze, toen zij gereed waren, zóó slecht vond dat zij hem ten slotte met slechts zestig gulden betaald werden. Zoo zijn dan zijne ernstige pogingen in den beginne niet juist gelukkig te noemen. Voor hem

is de *struggle for life*, evenals voor zoovele andere artiesten, zeer moeielijk, en het leven hard, ondanks zijn onvermoeiden arbeid en al zijne pogingen om ten-toon-te-stellen. Zijne werken worden niet begrepen, slecht gevonden, ongunstig geplaatst, maar door nooit den strijd op te geven, begint hij de aandacht van het publiek te trekken en, door zijn talent en zijne volharding, zich langzamerhand op te dringen.

Nu begint hij opgemerkt te worden, ja het gelukt hem zelfs sensatie te maken met zijne ‘Droomerij,’ een schilderij waarin hij heel zijn streven uitspreekt, waarin zijn fijne sentiment zich begint te openbaren. Deze ‘Droomerij’ stelde voor een meisje in 't wit, liggend aan den voet van een groep boomen, op een heuvel aan een waterkant.

Pieneman, die, zooals wij reeds gezegd hebben, belang stelde in hem om zijn kleurgevoel, verkreeg voor dit doek een der eere-plaatsen, zoodat, èn door het onderwerp, èn door de uitvoering, de aandacht er zeer op gevestigd werd, en voor de eerste maal had hij de voldoening gunstig beoordeeld te worden, in den ruimsten zin, ja zelfs zijne schilderij te verkoopen aan den heer Jeronimo de Vries, voor de voor hem zeer aanzienlijke som van vijfhonderd gulden.

Wij hebben deze prijzen met opzet genoemd om te doen inzien hoe moeielijk en vol bezwaren de aanvangperiode van een artiesten-leven is, zelfs wanneer zijn talent ongemeen groot is.

Later schildert hij onder meer een ‘Adagio con espressione’, een violoncel-speler, dat te 's Gravenhage werd tentoongesteld, waar het hoegenaamd geen succes verwierf, integendeel scherp gekritiseerd werd, maar waaraan de eer te beurt viel door August Allebé, den sympathieken Directeur van 's Rijks-Akademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam, op steen geteekend te worden.

In dezen tijd werd Israëls ziek en deze ziekte was indirekt zijn weg naar Damascus.

Dit geschiedde in hetzelfde jaar dat hij zijn ‘Adagio con espressione’ exposeerde, en ‘heel miserabel’ moest hij door een verblijf in Zandvoort zijne geschokte gezondheid trachten te herstellen. Zandvoort was toen een zeer weinig bezocht en primitief visschersdorpje, zoo schilderachtig gelegen aan den voet van het duin.

De fraaie binnenhuizen, het aardige costuum der inwoners

van dat dorp, een zoo geheel ander midden als dat waarin hij tot dien tijd geleefd had, deden Israëls echter bespeuren dat dramatische onderwerpen ook in het gewone leven te vinden zijn; dat de smart even pijnlijk is onder het volk als in andere klassen, dat een kalm visschersbinnenhuis, zacht verlicht door kleine ramen, even harmonieus en poëtisch kan zijn als elk ander historisch of litterair gegeven.

Een verblijf van enkele weken was voldoende geweest om hem zijn ‘genre’ te doen vinden, dáár, in dat kalm zeedorpje, waar hij zich alleen en rustig aan zijne indrukken en mijmeringen kon overgeven, ver van de soms zoo schadelijke zoogenaamd artistieke gesprekken.

Israëls woonde bij een scheepstimmerman, met wiens gezin hij alles deelde.

Hij vroeg zich af in dien tijd, of hij ooits iets goeds zou maken, en juist dat eenvoudige leven dat hij medeleefde, die binnenhuizen die hij voortdurend om zich heen zag, de eenvoudige, mooie kleeding der visschers bevolking, nog zoo vol stijl en karakter, troffen hem door de intimiteit die er uit spreekt.

Evenzoo werd Millet getroffen door den Franschen boer, zoo streng van lijn, in zijne ruwe, primitieve kleeding, die de steeds herhaalde beweging in zijn vormen en plooien verraadt.

Israëls heeft niet het volksleven ontdekt in de kunst. Reeds Rembrandt en Velasquez en Jan Steen en zoo vele anderen schilderden bedelaars en volkstypen; terwijl de romantische school de ongelukkigen slechts gebruikt als tegenstellingen om machtige en prachtige figuren meer te doen uitkomen, gelijk Molière in zijn ‘don Juan’, of Victor Hugo in zijn ‘Misérables’, waar deze typen voornamelijk aanleiding geven tot fraaiklinkende metaphoren, die echter van weinig observatie of liefde voor hun onderwerp getuigen.

Israëls durfde, juist in dien tijd dat nog niemand er aan dacht, in een hoogst eenvoudig midden, onder eene arme visschersbevolking, bronnen van aandoening en van aantrekking zoeken, en hij had het zeldzaam talent zijne émoties mede te kunnen deelen aan de toeschouwers van zijne werken.

Door de aangrijpende macht van zijn talent had hij succès met deze onderwerpen, die hij met zijn intiem sentiment van alles wist te vertolken.

Na zeven weken in Zandvoort te hebben doorgebracht, waar

hij had gevonden wat zoo lang in hem opgesloten was geweest, misschien de heerlijkste periode van zijn leven, keerde hij naar Amsterdam terug, met eene bewonderenswaardige verzameling studies, een rijken schat waaruit hij gedurende zijn geheele leven kon putten. Gevestigd op de Rozengracht, bij een zekeren Helweg, heeft hij daar zeven jaren doorgebracht, voor hem vol aangename herinneringen. In dat atelier werden al de schilderijen geboren die zijn naam bekend maakten en verspreidden, als zijn ‘Eerste liefde’, ‘de Dag voor het scheiden’, ‘Langs moeder's graf’, ‘de Schipbreukeling’, ‘Langs het kerkhof’, titels die, zooals men kan zien, zijn ernstige opvatting van het leven aantoonen.

Zijn ‘Eerste liefde’ stelt voor een meisje dat voor een raam zit, terwijl haar vrijer haar een verlovingsring geeft. Door Mouilleron gelithographeerd had dit werk een groot succes, hoewel Israëls zelf nog niet tevreden was, en zich afvroeg of hij beter nog zou kunnen werken. Ook het bekende ‘Breistertje’ is van dien tijd.

Een jaar na dit schildert hij ‘Langs moeder's graf’, een beroemd werk, populair geworden door de vele prenten die er naar gemaakt zijn.

In dit schilderij werkt alles samen om het tooneel treurig te maken; de figuren in een sombere angstwekkende atmospheer, en reeds is dat fijne, teere sentiment van den meester hier gedeeltelijk uitgesproken, dat sentiment dat zijne latere werken zoo aangrijpend maakt.

Met dit doek had hij alweder een ongewoon succès op eene tentoonstelling te Amsterdam. Het werd door de Akademie van Beeldende Kunsten aangekocht in herinnering aan haar oudleerling, op aandringen van den toenmaligen Directeur Royer, den beeldhouwer, en zulks niettegenstaande de noodige som slechts met moeite, gedeeltelijk door eene bijdrage van een Israëlitischen advocaat van de hoofdstad, werd bijeengebracht. Het is bijna overbodig te zeggen dat deze beroemde schilderij thans in het Rijks-museum geplaatst is.

Na dit succès ontstaan ‘Van duisternis tot licht’, ‘De dag voor het scheiden’, ‘De kinderen der zee’, die alle eigenschappen hebben, welke Israëls kenmerken en zoo hoog plaatsen.

Te Rotterdam verkreeg hij de laatste Rijksmedaille die gegeven werd, terwijl in de jury o.a. Bosboom was.

In 1862 werden te Londen ‘de Wieg’ en ‘de Schipbreu-

keling' tentoongesteld, die daar zeer de aandacht trokken. Het Athenaeum noemde die werken 'the most touching pictures of the Exhibition'. De tweede schilderij, dat eerst door Gambard aan Lewis werd verkocht, bracht eenigen tijd daarna dertig duizend gulden op, voor dien tijd eene groote som.

Nu was Israëls beroemd.

Veel heeft hiertoe bijgedragen zijne vriendschappelijke relaties met den heer Staats Forbes, die aan Israëls vroeg hem al zijn werken af te staan. Forbes, uiterst mild, een volkomen gentleman, in den echten zin van het woord, is misschien nog zijn grootste bewonderaar gebleven.

In 1863 huwde Jozef Israëls met Aleida Schaap, de dochter van een advocaat de Groningen, en het was op aanraden van haar, dat hij, na reeds meermalen in 's Gravenhage geweest te zijn, om in 't naburige Scheveningen studies te maken, besloot zich voor goed in de residentie te vestigen.

Daar kwam hij eerst terecht in het huis dat Schelfhout bewoond had, waarvan eigenaar was de Leidsche professor Evers en waar o.a. wijlen Koningin Sophie hem meermalen bezocht. Toen prof. Evers in den Haag kwam wonen moest Israëls verhuizen, en nu kocht hij het huis Koninginnegracht 2.

Eerst had hij zijn atelier in een boven-voorkamer, maar eenigen tijd later liet hij een geheel voor zijn werk ingericht atelier bouwen, achter in den tuin.

In dit huis ontstonden die meesterwerken van zijne latere periode, waarin hij veel meer nog dan in zijn eerste werken, volmaakt zijne persoonlijkheid uitgesproken heeft. Wij noemen slechts: 'Jantjes verjaardag'; 'Als men oud wordt'; 'De armen van het dorp'; 'De strijd om het bestaan'; 'De garnalenvisscher'; en vele van die serie der 'Kinderen der zee'; waaronder 'De eerste stap' een der meest bekenden is.

Ook werden hier de meeste dier portretten geschilderd, zoo meesterlijk van karakter en van schildering, nooit genoeg te waardeeren kunstwerken. Onder deze zijn het m e e s t bekend die van professor Goudsmit, van Blussé, het lid van de tweede kamer, Mejuffrouw Enthoven, den zeeschilder Mesdag, en in deen lateren tijd Prof. Tilanus, Veltman, Roelofs. Ook van verscheidene zijner vrienden maakte hij ongeëvenaarde aquarel-portretten, zoo als van zijn intiemen vriend Witsen, van Albert Neuhuijs, P. Stortenbeker en H.J. Weissenbruch.

Toen Israëls in 's-Gravenhage kwam wonen omstreeks 1860 was het, zooals wij zeiden, op aanraden van zijne vrouw.

De echtgenoote van Israëls was een veelzijdig ontwikkelde en ongewoon begaafde vrouw die zelf meer dan eens de pen heeft opgenomen om hare altijd zeer persoonlijke gedachten op letterkundig gebied te uiten.

Zij schonk haren man drie kinderen, waarvan een zeer jong overleed. De anderen zijn Mathilde (gehuwd met Dr. Cohen Tervaert) en Isaac, wiens debuten als ‘peintre militaire’ overbekend zijn, die daarna hartstochtelijk modernist is geworden, en steeds zoekende en grondstoffen opeenhoopend, gelijkt, zooals iemand ons zeide, ‘op een alchimist die de noodige ingrediënten bijeen heeft, en met deze zijn doel gaat bereiken.’

Mevrouw Israëls heeft altijd een groote plaats ingenomen in het leven van haren echtgenoot. Toen hij in Amsterdam met haar kennis maakte wist zij terstond zijn hart te winnen door hare groote innemendheid. In hun huwelijksleven was zij als een moeder voor hem; steeds is haar invloed op hem zeer groot geweest en ontegenzeglijk heeft hij voor een groot deel zijne tegenwoordige positie aan haar te danken.

Terwijl Israëls altijd, als zoovele artisten, van nature onverschillig is geweest voor 't materiëele, was zijn vrouw uiterst zorgvuldig; steeds vond zij dat niets mocht ontbreken aan de kleinste bizonderheden van het huishouden.

Zoo hebben zij samen een lange reeks van jaren doorgebracht, zonder veel rampen; totdat, nu voor weinige dagen, de dood Mevrouw Israëls, wier gezondheid lang te wenschen overliet, toch nog geheel onverwacht aan haar gezin ontnam.

Hoezeer is het afsterven van deze trouwe en belangstellende gade te betreuren, en nu juist te meer, nu zij met heel haar hart het zeldzame jubilé zou volgen, waaraan haar dood thans alle feestelijkheid ontneemt.

Ik kan slechts met den wensch eindigen, dat Josef Israëls, na dezen zwaren slag, nu hij zijn steun en levensgezellin niet meer naast zich heeft, toch nog vele jaren de kracht zal hebben om de wereld te verrijken met producten van zijn geniaal talent, dat hem tot een der onsterfelijken van deze eeuw heeft gemaakt.

PH. ZILCKEN.

Liederen.

I.

Mijn troost, mijn oogenlust,
Als gij mijn oogen kust,
Is 't of in rozen rust
  Mijn zalig droomen:
Een hemel-rozenbrand,
Een avond-tooverstrand,
Een bloeiend sprokenland,
  Vol rozenboomen.

Mijn troost, mijn hartelust,
Als ge in uw arm mij sust,
Is 't me of aan 't hart ik rust
  Van blauwe meren.
Daar zie ik zwanen gaan
En blank, in waas van maan,
Een toren statig staan,
  Dien meeuwen scheren.

Mijn troost, mijn bloem, mijn licht,
Als ge aan mijn boezem ligt,
Dan zie 'k een zoet gezicht
  Van groene landen:
In pracht van hemelgoud,
Heel de aarde een vredewoud,
Waar zich tot bede vouwt
  Mijn stil paar handen.

II.

Ziet ge de duiven, in blanke groepen,
Drijven door 't blauw, als een vrededroom?
Hoort ge ze klapwieken, hoort ge ze roepen,
Boven ons hoofd, in den Levensboom?

Zal ik ze lokken met zachte gebaren?
Schuw zijn de vooglen van 't Paradijs:
'k Zag er zoo menig ten hemel varen,
Wufte gezel van mijn aardereis.

Zal ik ze lokken met blonde zaden,
Over mijn schouders en lokken gestrooid?
Willen we ons kleeden in reinheids gewaden,
Blank en met liefderozen getooid?

Lief, als een vlek op de blanke veder,
Voelen die duiven een lach van spot.
Wilt ge ze ontvangen, heel stil en teeder,
Blanke gezanten van ónzen God?

III.

O hoort ge niet weenen en klagen,
In den mist, op de weemlende straat,
Als van kindren, die aalmoezen vragen,
Met ellende op het bleek gelaat?

't Zijn mijn oude, mijn trouwe Weeën,
Die 'k met u mij te ontvlieden vermeet.
Zij fluistren van jaren geleeën
En klemmen zich vast aan mijn kleed.

- 'En wilt ge dan óns nu verlaten,
Die u schonken zoo menig lied?
En wilt ge ons verjagen en haten,
Als ge in droomen ons wederziet?'

O dáarom gaan sneller mijn voeten!
O dáarom, bevangen van schrik,
Of mijn oogen hun oogen ontmoeten,
Werp ik achter me een angstigen blik.

O dáarom als, stil met ons tweeën,
Ge in uw armen zoo veilig mij houdt,
Moet ik weenen om de arreme Weeën...
Ze waren zoo bleek, zoo koud!

IV.

O zeg mij, hoe zijt gij gekomen
Op het eiland waar 't Lot mij deed stranden,
Als de ridder waar meisjes van droomen,
Die vaart van zijn slot naar hun landen?

Als Robinson leefde ik gelaten,
Alleen, op mijn Eiland van Weeën... -
O wilt gij uw zeeën verlaten?
Een Eden zal 't zijn met ons tweeën.

Of willen we, in 't lommer der zeilen,
Klapwiekend als reuzige zwanen,
Naar een land waar het zonnig is ijlen,
En er spreiden, als vleugels, uw vanen?

O lief, op de waatren van 't Leven,
Met den moed die ons samen zal stalen,
Ontdekken en maagdelijk geven
Een wereld van ware Idealen!

V.

O wat smachtte ik zoo lang,
In mijn nachten zoo bang,
Naar vervulling van 't woord der profeten!
O wat doolde ik zoo wijd,
Door een droomlicht misleid
En mijn reiskleed van doornen doorreten!

O wat luisterde ik lang
Of geen juichende zang
Van omhoog zou verblijden mijn ooren!
O wat leidde mij ver
Nu de heilige ster,
Naar het Kind, tot bevrijding geboren!

O wat kniel ik nu stil,
Met mijn liefde en mijn wil
En mijn hoop in mijn opene handen,
Als de trits die vertrouwt
Dat wat myrrhe en wat goud
En wat wierook zijn koningsoffranden!

O wat juich ik nu blij,
Met de ruischende rei:
- ‘Vrede op aarde! in de menschen behagen!’
O wat ween ik nu zoet,
In mijn deemoed zoo goed
Dat ik allen wil helpen, die klagen!

VI.

O Liefste met uw godenlach,
Dien 'k aan mijn hart gebogen zag,
Dien blauwe' en gouden zomerdag,
  Vol geur van blanke bloemen!
O Lief die leven schiep uit dood!
O Gever van mijn liefdebrood!
Genezer van mijn zielenood!
  Hoe zal mijn dank u noemen?

O gij die wilt mijn Alles zijn
En koestren 't moede harte mijn
In engelarmen warm en rein,
  Wat zal mijn dank u geven?
- De rozen van mijn vroolijkheid,
De leeljen van mijn droomentijd,
De palmen van mijn vrome vlijt,
  De lauwer van mijn leven.

HÉLÈNE SWARTH.

Muzikaal overzicht.

Dat er ook op muzikaal gebied vele pessimisten zijn, valt niet te loochenen. Men richte zich slechts tot dezen of genen deskundige met de vraag, hoe het er tegenwoordig in de muzikale wereld uitziet, en men zal in de meeste gevallen ten antwoord ontvangen: ‘slecht, zeer slecht.’

Dit pessimisme is natuurlijk bij den een sterker dan bij den ander ontwikkeld. Mag men Anton Rubinstein gelooven, dan staan wij aan den vooravond van het ‘finis musicae’, de ‘Götterdämmerung’ der muziek. Komt de voorspelling van Prof. Falb, die tegen 1899 het einde der wereld aankondigt, uit, dan heeft Rubinstein gelijk, en zal deze ‘fin de siècle’-gebeurtenis ook een einde aan de muziek maken.

Ik meen echter, dat Rubinstein iets anders bedoelt. Volgens hem is de muziek werkelijk reeds dood; de laatste componisten - zegt hij - zijn gestorven, en wij teren reeds geruimen tijd op hunne nalatenschap. Die laatste componisten heeten: Frédéric Chopin en Robert Schumann.

Volgens Rubinstein is de muziek begonnen met Palestrina, die deze week (26 Januari) juist driehonderd jaar dood was. Vóór hem had de muziek slechts wetenschappelijke waarde, en met den dood van Chopin en Schumann is de muzikale wereld weder in het niet verzonken.

Nu is er wel geen onmiddelijk gevaar, zoolang men nog behagen schept in de nocturnes en mazurka's van den genialen Pool en in de romantische zangen van den componist der *Manfred*-muziek; maar dat kan niet lang meer duren. En wat dan?

Stel u eene wereld zonder muziek voor! Wat zou er van al onze melomanen worden? Op welke andere sport zouden zij zich moeten

toeleggen? De pianisten zouden wel-is-waar kunnen houthakken, zooals Gladstone, hetgeen dit voordeel oplevert, dat het in de open lucht kan geschieden en men er dus zijne buren niet zoozeer mede hindert, als met de piano. Violisten en dergelijken zouden zich als prestidigitateurs kunnen laten bewonderen, orkestdirecteuren als dorschers dienst doen. Maar wat zou er van de zangers worden, bepaaldelijk van hen die met de keel in hun levensonderhoud voorzien? De posten van omroeper en nachtwacht bestaan nog slechts in enkele kleine plaatsen, dus bij eene vacature voor een van die betrekkingen zouden waarschijnlijk alleen zij in aanmerking kunnen komen, die den titel 'Königl. Kaiserl. Kammersänger' voor hunnen naam dragen.

Maar gelukkig is het zoo ver nog niet gekomen; want al beweert Rubinstein, dat de echte muziek ten grave is gedaald, er bestaat volgens hem een andere soort, die hij met den naam 'elektrische muziek' bestempelt. Hiermede bedoelt hij de produkten der moderne Italiaansche opera, de muziek der zoogenaamde 'veristen': Mascagni, Leoncavallo e.a.

Met allen eerbied voor den grooten Russischen piano-virtuoos kan ik mij toch met deze laatste uitspraak van hem niet vereenigen. Voor iemand die een muzikale opvoeding heeft genoten, zijn werken als *Cavalleria rusticana* en *Pagliacci* alles behalve elektrische muziek.

Het ephemeere succes van beide opera's in bijna alle beschaafde steden van Europa herinnert ons dat van de werken van Rossini, nu 60, 70 jaar geleden, - een succes dat destijds den roem van Mozart en Beethoven dreigde te verduisteren. Wat is er thans nog over van *Tancred, le Siège de Corinthe, La Gazza ladra?*...

En toch was Rossini een man van genie, zijn *Barbiere di Siviglia* en, tot zekere hoogte, ook zijn *Guillaume Tell*, zullen een eervolle plaats blijven bekleeden in de geschiedenis der toonkunst, zij duiden een bepaalde periode van ontwikkeling der muziek aan.

Maar de muziek van *Cavalleria rusticana* en die van *Pagliacci*, bevat voor iemand die aan goeden muzikalen kost gewoon is, niets belangrijks, laat staan elektriseerends. De kracht van beide werken ligt in den tekst; ook zonder muziek voorgedragen, zouden zij succes hebben. Maar de beide componisten, Mascagni en Leoncavallo, hebben met andere *libretti* geen geluk gehad, hun roem is tot nu toe niet, zooals die van Rossini, *sempre crescendo*, maar *sempre diminuendo* gegaan.

Neen, elektrisch is de moderne Italiaansche muziek zeker niet; maar zij is in vele gevallen liefelijk, gracieus, bekoorlijk. Om zich daarvan te overtuigen, behoeft men zich niet tot de opera te wenden men neme slechts eenige werkjes der nieuwste pianolitteratuur ter hand.

Zoo heb ik dezer dagen met groot genoegen eenige compositiën van J. Burgmein leeren kennen, toonstukken zoo eenvoudig van vorm en inhoud, dat men ze over het hoofd zoude zien, wanneer zij niet door de eigenaardige wijze van uitgave de aandacht trokken. J. Burgmein is de pseudoniem voor G. Ricordi, den beroemden Milaneeschen uitgever, wiens firma reeds meer dan een eeuw bestaat. Vermoedelijk heeft zijne in den muziekhandel opgedane ervaring, dat er in de muzikale kringen van Italië gebrek is aan degelijke piano-muziek, die de krachten van den 'Durchschnitts'-pianist niet te boven gaat, hem er toe geleid die werkjes te componeeren, die hij, van geestige woorden en keurige illustratiën voorzien, in het licht heeft gegeven. Er zijn er bij voor kinderen en voor volwassenen, ernstige en vroolijke, gemakkelijke en moeilijke; de meeste zijn voor piano à quatre-mains geschreven. Wil men b.v. bij kinderen den lust voor muziek aanwakkeren, dan kan men, mijns inziens, niet beter doen, dan hen de allerliefste werkjes *La noce de Pierrot et de Pierrette*, of *il Natale* (het Kerstfeest), te laten spelen. Dit heeft o.a. een onzer muzikale landgenooten, Mej. Marie Berdenis van Berlekom te Middelburg, ingezien. De opgang dien deze werkjes hadden gemaakt in de muzikale kinderwereld waarin zij zich beweegt, gaven haar aanleiding, Burgmein een nationaal onderwerp aan de hand te doen voor een dergelijke compositie. Zij vertaalde Bellamy's *Roosje* in het Fransch, en Burgmein schreef er een allerliefste muziek bij, die hij als blijk van waardeering aan Mej. van Berlekom opdroeg.

Onder de overige werkjes van Burgmein bevindt zich een bundel stukken voor piano à quatre-mains, ten doel hebbende den aankomenden pianist te oefenen in het *a prima vista*-spel; het zijn stukken van opklimmende moeilijkheid. Nog belangrijker echter dunkt mij *Le livre des Sérénades*, een wat vorm en inhoud betreft oorspronkelijke compositie. Serenades van alle nationaliteiten, van geestige voorberichtjes in dichtmaat en van karakteristieke teekeningen voorzien, komen er in voor. De componist is er voortreffelijk in geslaagd, de lokale kleur in muziek weertegeven. Hoe zeer verschilt die luchtige, vroolijk snappende, geestig onderhoudende *Sérénade française* van

de zachte, droomerige, langzaam voortkabbelende *Sérénade Vénétienne!* Welk een contrast tusschen de hornpipe-klanken der Engelsche serenade:

Les marins dansent la gigue
Sur le pont du grand trois-mâts,
Sans transport et sans fatigue,

en de zwaarmoedige, door orgelklanken afgebroken *Sérénade Havanaise* met zijn geestig vierregelig versje:

Dolorès, amoureuse et pieuse personne,
Va, son amant parti, se courber au saint lieu,
Et, sans songer à mal, nuit et jour, elle donne
La moitié de son âme an Diable et l'autre à Dien.

Hoe geheel anders is weder de aan Bolero- en castagnetten-klank herinnerende Spaansche serenade, ingeleid door de volgende woorden:

La señora de Grenade,
Toute seule en son grand lit,
Au bruit de la sérénade
Entend son coeur qui bondit.

Et le vieux señor manssade
Qui rêve chasse et taureaux,
Invoque à grands cris l'alcade
Et maudit les boléros.

En hoe uitmuntend zijn de Napolitaansche, Russische en Hongaarsche klanken in de aldus genoemde serenades weergegeven! Niet minder karakteristiek is de Duitsche met haar mannenkwarteten walsmelodie, als eene illustratie van de woorden:

- Gretchen, où cours-tu donc?
- Valser sous la charmille.
Et toi, Fritz?
- Moi, je vais à la Faucille d'or
Boire et chanter nos choeurs.
- Adieu done!
- Blonde fille,
Un instant près de moi, veux-tu rester encor?
- Pourquoi?
- ...Je t'aime!
- Ah! Doux Jésus! Quelle impudence!

- Ne le savais-tu pas?
- Si!...
- Laisse-moi ta main...

np
Ils gagnèrent le bois par le petit chemin.
On entendait au loin les chansons et la danse.

Geestig en onderhoudend is de muziek van *Le livre des Sérénades* ontegenzeggelijk.

Maar wij zouden van ‘elektrische’ muziek spreken...

Juist, en wij zijn er dichter bij, dan men wellicht denkt.

De woorden van de *Sérénade Allemande* doen mij denken aan *La Ronde des Paysans* in *La Damnation de Faust* van Berlioz, waarvan ik onlangs eene uitvoering bijwoonde.

De muziek van Berlioz, b.v. de *Symphonie fantastique*, door een machtig orkest uitgevoerd, - dat is inderdaad ‘elektrische’, of liever ‘elektriseerende’ muziek. Evenzeer behoort *la Damnation*, onder de juiste verhoudingen ten gehoore gebracht, daartoe.

De uitvoering van dit werk door de Leidsche afdeeling van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst acht ik de belangrijkste muzikale gebeurtenis van de maand Januari. Daarom wensch ik er een oogenblik bij stil te staan.

Uitgaande van den regel: ‘*il faut juger les écrits d'après leur date*,’ hebben wij eerst te vragen: hoe oud is het werk?

Berlioz zelf geeft in zijne *Mémoires* het antwoord op deze vraag. Hij zegt: ‘Het was op deze reis (door Oostenrijk, Hongarije, Boheme en Silezië, in het voorjaar van 1846), dat ik mijne compositie *Faust* ondernam, waarvan ik het plan reeds lang in mij omdroeg. Zoodra ik het besluit daartoe genomen had, moest ik beginnen met bijna het geheele libretto te schrijven; want de fragmenten der vertaling van Gérard de Nerval, die ik reeds twintig jaar geleden op muziek gezet had, en die ik, behoudens eenige wijzigingen, in mijne nieuwe partituur wilde inlasschen, alsmede twee of drie andere gedeelten, volgens mijne aanwijzing door Gandonnière, vóór mijn vertrek uit Parijs, geschreven, vormden te zamen nog niet een zesde gedeelte van het werk.

Ik beproefde daarom, in mijn oude Duitsche postkoets gezeten, de voor mijne muziek bestemde verzen zelf te vervaardigen. Ik

begon met Faust's aanroeping van de natuur, en trachtte die niet te vertalen, noch het meesterstuk na te bootsen, maar er mij alleen door te laten inspireeren en er de muzikale substantie uit te halen. Op die wijze vervaardigde ik den tekst:

> Nature immense, impénétrable et fier, etc.'

Eens op dreef, maakte hij de ontbrekende verzen, naarmate de muzikale ideeën bij hem opkwamen, en hij componeerde zijn werk met eene gemakkelijkheid, die hij verklaarde bij het scheppen van andere werken niet ondervonden te hebben. Zoo schreef hij in een herberg te Passau de inleiding: '*Le vieil hiver*', te Weenen de *Scène des bords de l'Elbe*. Te Pesth noteerde hij op een avond dat hij verdwaald was, bij het licht van een lantaarn het refrein en het koor van de *Ronde des Paysans*. Te Praag stond hij midden in den nacht op om een gezang te schrijven, dat hij vreesde te zullen vergeten: het engelenkoor van Marguerite's apotheose ('*Remonte an ciel, âme naïve*'). Te Breslau vervaardigde hij de woorden en de muziek van het studentenlied: '*Jam nox stellata*' en in Frankrijk teruggekeerd, componeerde hij het overige, maar altijd *à l'improviste*, thuis, in een café, in de Tuilerieën, ja zelfs in een hoekje van den Boulevard du Temple.

Wanneer Berlioz zegt, dat hij 'twintig jaar geleden' (dus in 1826) reeds fragmenten uit de vertaling van *Faust* door Gérard de Nerval gecomponeerd heeft, dan vergist hij zich twee jaar. Eerst in 1828 maakte hij met het gedicht kennis; het was, volgens zijn eigen woorden, 'un des incidents les plus remarquables de ma vie..... Le merveilleux livre me fascina de prime-abord; je ne le quittais plus; je le lisais sans cesse, à table, au théâtre, dans les rues, partout.' De vertaling was in proza, uitgezonderd enkele liederen en hymnes, die in gebonden rede waren overgezet. Van deze laatsten bracht Berlioz er eenige op mnziek, die in 1829 onder den titel: *Huit Scènes de Faust* in druk verschenen. De meesten daarvan zijn, hoewel in gewijzigden vorm, in *la Damnation* opgenomen. Het zijn:

No. 1. *Chant de la fëte de Paques: 'Christ vient de ressusciter'* (in den origineelen tekst: '*Christ ist erstanden*').

No. 2. *Paysans sous les tilleuls: Les bergers quittent leur troupeau* (bij Goethe: '*Der Schäfer putzte sich zum Tanz*').

No. 3. *Concert des Sylphes*.

No. 4. *Chanson du Rat: 'Certain rat dans une cuisine'* (in den origineelen tekst: '*Es war eine Ratt' im Kellernest*').
No. 5. *Chanson de la Puce* (in het Duitsch: *Es war einmal ein König, der hatt' einen grossen Floh*).
No. 6. *Le Roi de Thulé* (oorspronkelijk: '*Es was ein König in Thule*').
No. 7. *Romance de Marguerite: 'D'amour l'ardente flamme.'*

Hoewel er achttien jaar verliepen, eer Berlioz deze fragmenten in gewijzigden vorm, met nog eenige andere vermeerderd, tot één geheel vereenigde, waren toch de begrippen aangaande het wezen en de eischen der dramatische muziek zelfs in 1846 nog te zeer verschillend van hetgeen men heden daaronder verstaat, dan dat men *La Damnation de Faust* zoude mogen meten naar den maatstaf, dien men aanlegt bij het beoordeelen van eene toonschepping van Wagner. De theoretische werken *Das Kunstwerk der Zukunft* en *Oper und Drama* sluimerden nog in het brein van hun schrijver. Berlioz zelf had reeds eene opera gecomponeerd: *Benvenuto Cellini*, een werk dat eene schat van muzikale gedachten bevat en een beter lot verdiend had, dan bij de eerste voorstelling te Parijs het geval was. Vergelijkt men het echter bij den omstreeks denzelfden tijd geconcipiëerden *Tannhäuser* van Wagner, dan ziet men, hoe verschillend de richting van beide meesters is, die men zoo vaak in één adem heeft genoemd. Bij Wagner gaat de artistieke kracht uit van den tekst, van het drama; dit laatste is doel, de muziek middel daartoe. Bij Berlioz daarentegen is de tekst niets meer, dan hij bij de oude opera-componisten was: het *libretto*, de aanleiding om muziek te schrijven. In de briefwisseling tusschen Wagner en Liszt wijst eerstgenoemde, bij gelegenheid dat er sprake is van eene opvoering van *Benvenuto Cellini* te Weimar, er nadrukkelijk op, dat de groote fout van dat werk ligt '*in der Dichtung*, und in der unnatürlichen Stellung, in welche der Musiker dadurch gedrängt wurde, dass er durch rein musikalische Intentionen einen Mangel decken sollte, den eben *nur* der Dichter ausfüllen kann.... Berlioz soll doch nur um des Himmelswillen eine neue Oper schreiben; es ist sein grösstes Unglück, wenn er dies nicht thut, denn nur Eines kann ihn retten, das *Drama*, und nur Eines muss ihn immer tiefer verderben, sein eigensinniges umgehen dieses einzigen richtigen Ausweges.' Dat doorzicht had Berlioz niet. Na den val van *Cellini* te Parijs verliet hij voor geruimen tijd het gebied der opera

en legde zich op het hybridische genre: de dramatische symphonie (*Roméo et Juliette*) en de dramatiche cantate (*La Damnation de Faust*) toe. Zeker, het waren twee groote dichters, die hem de stof voor deze werken aan de hand deden; maar hij gebruikte daarvan slechts wat hij voor zijn muzikale doeleinden noodig had. Om de dramatische gedachte en om de strekking der drama's van Shakespeare en Goethe bekommerde hij zich niet, hoe hoog hij ook opgaf van zijne vereering voor beide groote dichters. Het schijnt, dat men hem reeds bij het verschijnen van *la Damnation* dat verwijt heeft gemaakt; althans de voorrede van het werk klinkt als eene verdediging:

'Reeds de titel van het werk toont aan, dat het niet berust op de hoofdgedachte van Goethe's *Faust*, daar in het beroemde gedicht de held *gered* wordt. De componist van *la Damnation de Faust* heeft alleen enkele tooneelen aan Goethe ontleend, die in zijn plan pasten en grooten indruk op hem hadden gemaakt. Maar al ware hij aan Goethe's intentiën trouw gebleven, dan zou men hem toch verweten hebben - hetgeen sommigen reeds gedaan hebben - dat hij zich aan een monumentaal werk vergrepen had.

Immers men weet dat het absoluut onmogelijk is, een gedicht van eenigen omvang, dat niet geschreven is om gezongen te worden, op muziek te zetten, zonder er eene menigte veranderingen in aan te brengen. En van alle dramatische gedichten is *Faust* het minst geschikt om in zijn geheel van het begin tot het einde gezongen te worden. Wanneer men dus, Goethe's *Faust* tot onderwerp eener muzikale compositie nemend, het gedicht op verschillende wijze moet veranderen, is de misdaad van majesteitschennis in dat geval evenzeer merkbaar als in het andere en verdient gelijke afkeuring.

Hieruit volgt, dat het den componisten verboden zoude zijn, beroemde gedichten tot onderwerp te kiezen. Op die wijze zouden wij de opera *Don Juan* missen, waarvan Da Ponte het libretto naar den *Don Juan* van Molière bewerkt heeft, evenmin zouden wij zijne *Figaro's Hochzeit* kennen, waarin de tekst van het blijspel van Beaumarchais zeker niet geeerbiedigd is; om dezelfde redenen ook niet den *Barbier de Séville* van Rossini; noch de *Alceste* van Gluck, een misvormde omschrijving van het treurspel van Euripides; noch zijne *Iphigenie en Aulide*, waardoor men de verzen van Racine, die nog wel in hun geheel in de recitatieven opgenomen hadden kunnen worden, bedorven heeft. Ook zou geen der vele

opera's aan drama's van Shakespeare ontleend, geschreven zijn, en Spohr zou gelaakt moeten worden, omdat hij een werk gecomponeerd heeft dat ook den titel *Faust* draagt, doch dat in het geheel niet met Goethe's drama overeenkomt.'

In deze woorden ligt ongetwijfeld veel waarheid. Minder gelukkig daarentegen is de schrijver, wanneer hij zich verdedigt tegen enkele op de détails van zijn werk gemaakte aanmerkingen. Zoo zegt hij naar aanleiding van den bekenden, door hem zoo prachtig bewerkten Rackoczy-marsch:

'Waarom - vraagt men - heeft de componist zijn hoofdpersoon naar Hongarije verplaatst?

Omdat hij een muziekstuk wenschte te laten hooren, dat een Hongaarsch thema heeft; hij bekent het gaarne. Hij zou hem overal elders heegevoerd hebben, indien er de minste aanleiding toe ware geweest. Brengt Goethe zelf zijn held niet naar Sparta in het paleis van Menelaus?'

Uit deze vraag blijkt duidelijk, dat Berlioz van de strekking van *Faust* (2e deel) en van de poetische beteekenis der 'klassische Walpurgisnacht' niet veel begrepen heeft. (Mephistopheles: '*Er is der erste nicht!*')

Maar bovendien bewijst hij door de laatste zinsnede van zijn voorbericht, dat het hem uitsluitend om muzikale indrukken te doen was. Hij stond nog geheel en al op het standpunt der absolute muziek, en daarop bevond zich in 1846 nagenoeg de geheele wereld. Heden zou de componist zich niet meer op die wijze kunnen verdedigen, als Berlioz hier doet; men zou van hem verlangen, dat hij bij het vervaardigen van een *dramatische compositie* in de eerste plaats recht liet wedervaren aan het drama, en men zou hem zijn Hongaarschen marsch, hoe schoon die ook moge wezen, gaarne schenken, wanneer die niet door de handeling bepaald geeischt wordt.

La Damnation de Faust is eene aaneenschakeling van fragmenten, ter wille van de muziek bijeengebracht; daarom behoort zij, hoe schitterend de instrumentatie er van ook moge wezen, tot de werken van de oude school. Dit belet ons natuurlijk niet, de vele muzikale schoonheden dezer toonschepping, hare frischheid en oorspronkelijkheid te bewonderen.

Het werk is in 'scène's' verdeeld. De eerste draagt het opschrift: *Faust, seul, dans les champs au lever du soleil*. De denker, wiens ziel gekweld wordt door de onbevredigde begeerte naar geluk,

beschouwt het ontwaken der natuur. De morgendauw ligt op de velden, de gulden zonneschijf verrijst aan den horizon, het woud weergalmt van duizenden stemmen, vogelenzang stijgt ten hemel. In geestdrift gebracht door de wonderen der natuur, roept Faust uit:

> Oh! qu 'il est doux de vivre au fond des solitudes,
> Loin de la lutte humaine, et loin des multitudes.

Deze geheele scène behoort tot het schoonste dat Berlioz geschreven heeft. Het thema, door de altviolen het eerst ingezet, is fugatisch bewerkt, op de wijze zooals Beethoven dat in zijn laatste sonates en kwartetten placht te doen, en zooals ook Berlioz het in eenige andere werken (men denke aan de inleiding der *Harold*-symphonie en aan die van *Roméo et Juliette)* zoo voortreffelijk heeft nagedaan. Bij de woorden: '*Je sens glisser dans l'air la brise matinale*' treedt een tweede thema op. Tegen het einde van dezen monoloog laten sommige instrumenten van het orkest reeds den rhythmus, zoowel van de *Ronde des Paysans*, als van den daarop volgenden Rackoczy-marsch hooren. Deze laatste klanken zijn oorzaak dat Faust uitroept:

> Mais d'un éclat guerrier les compagnes se parent.
> Ah! les fils du Danube aux combats se préparent.

Waarom het juist 'les fils du Danube' zijn, en waarom Berlioz de geheele scène in Hongarije laat spelen, is hierboven vermeld. Merkwaardig is de wijze waarop de nu volgende *Rackoczy-marsch* is ontstaan. Berlioz bevond zich te Budapesth, waar hij eenige concerten hoopte te geven. Een muziekliefhebber uit Weenen had hem bij zijn vertrek uit de keizerstad een boekje met oude Hongaarsche melodieën ter hand gesteld en hem den raad gegeven, zoo hij bij de Hongaren in gunst wilde komen, eene compositie op een dezer liederen te vervaardigen. Hij koos toen het thema van Rackoczy, dat in Hongarije groote populariteit geniet en later ook door andere componisten. o.a. Liszt, bewerkt is.

'Nauwlijks was dit nieuwe stuk te Pesth aangekondigd - zegt Berlioz in zijne *Mémoires* - of de nationale verbeelding begon te werken. Men vroeg zich af, hoe ik dat beroemde en in zekeren zin geheiligde thema behandeld zoude hebben, dat sinds onheuge-

lijke tijden de harten der Hongaren doet kloppen en hen in geestdrift doet ontbranden voor vrijheid en glorie. Er heerschte te dien opzichte zelfs eenige onrust, men vreesde eene profanatie.... Eindelijk kon zekere dagblad-redacteur, de heer Horwath, zijne nieuwsgierigheid niet la nger bedwingen. Hij begeeft zich naar den uitgever, dien ik de voorbereiding mijner concerten had opgedragen, vraagt hem naar de woning van den met het uitschrijven der partijen belasten copiïst, zoekt den man op, verlangt mijn manuscript te zien en gaat het nauwkeurig door. Den volgenden dag komt de heer Horwath, weinig gesticht over dat onderzoek, mij zijne bezwaren mededeelen.

-Ik heb uw partituur van den Rackoczy-marsch gezien.

- Welnu?

- Welnu, ik ben bang.

- Och!

- Gij hebt ons thema *piano* bewerkt, en wij zijn gewend het *fortissimo* te hooren spelen.

- Ja, door uw Zigeuners. Maar is het anders niets? Wees gerust, gij zult een *forte* hebben, zooals gij er nog nooit van uw leven een gehoord hebt. Gij hebt niet goed gelezen. Bij alle dingen moet men op het *einde* letten.

Op den dag van het concert evenwel begon mij het hart in de keel te kloppen, toen het oogenblik gekomen was om dit verduivelde stuk uit te voeren. Na eene fanfare der trompetten op den rhythmus der eerste maten van de melodie, treedt het thema, zooals men weet, *piano* op, begeleid door een *pizzicato* der strijkinstrumenten. Het publiek bleef kalm en stil bij deze ongewone voordracht; maar toen, onder een groot *crescendo*, gefugeerde fragmenten van het thema wederkeerden, onderbroken door doffe slagen der groote trom, als verwijderde kanonschoten, begon het publiek te woelen met een onbeschrijfelijk geluid; en op het oogenblik dat het orkest, welks krachten nu ontketend waren, zijn lang ingehouden *fortissimo* losliet, daverde de zaal van ongekende kreten; de geconcentreerde razernij van al die gloeiende harten barstte uit met eene kracht, die mij van ontzetting deed beven; het was mij, alsof mijne haren te berge rezen, en van die noodlottige maat af moest ik van het ten einde brengen van mijn stuk afzien, daar de storm van het orkest buiten staat was te wedijveren met de uitbarsting van dien vulkaan, wiens geweld door niets te stuiten was. Men moest nog eens

beginnen, dat laat zich begrijpen; en de tweede maal kon het publiek zich nauwelijks twee of drie seconden langer inhouden dan de eerste, om eenige maten van het slot te hooren. De heer Horwath in zijne loge stelde zich aan als een bezetene; ik moest onwillekeurig lachen en wierp hem een blik toe, die beteekende: Welnu! zijt ge nog bang? Zijt ge tevreden met uw *forte?*".....

Ziedaar wat men onder 'elektrische' muziek kan verstaan. Maar voor een zoo geweldige uitwerking was ook een zoo hartstochtelijk nationaal volk als de Hongaren noodig. Elders, bepaaldelijk in de noordelijke landen, heeft de Rackoczy-marsch nooit dat effekt gemaakt, al wordt hij overal als een prachtig muziekstuk beschouwd. De Leidenaars luisterden er met stil genoegen naar.

Maar er zijn gedeelten in *la Damnation* die den muziekminnaar in grooter geestdrift brengen dan de Hongaarsche marsch. Daartoe behoort o.a. de *Hymne de la fête de Pâques*. Na den tweeden monoloog van Faust:

> Sans regrets j'ai quitté les riantes campagnes,

die een sombere, weemoedige klacht van Faust bevat, heffen de vrouwenstemmen aan:

> Christ vient de ressusciter!

Hoe heerlijk klinkt dit koor, en hoe goed gezien was het van Berlioz, hier het Paaschgezang van den oorspronkelijken tekst aan te wenden en niet, zooals Gounod, het door een 'koor van landlieden' te vervangen. Ook andere vergelijkingen vallen niet ten voordeele van den componist van *Marguerite* uit. Men vergelijke slechts den sarkastischen Mephistopheles van Berlioz met den traditioneelen, aan een pijp rood lak herinnerenden tooneelduivel in de opera van Gounod! Men vergelijke ook de behandeling der Gretchen-partij in beide werken met elkaar! En de koren! Welk een onderscheid tusschen de heerlijke klanken door Berlioz in de vokale ensembles ontwikkeld en de banale koorstrofen in het werk van zijn landgenoot!

Laat ons aan één voorbeeld duidelijk maken, hoe meesterlijk Berlioz zijn koor wist te behandelen! Wij kiezen daartoe het *choeur de gnomes et de sylphes*, een der schoonste stukken, niet alleen van dit werk, maar van de geheele muzieklitteratuur.

Op het grastapijt uitgestrekt zinkt Faust in slaap. Mephisto-

pheles roept ‘les esprits de la terre et de l'air’ op, om hem aangename droomen te bezorgen en heerlijke visioenen voor te tooveren. Een eigenaardig geheimzinnige kleur verkrijgt hier de zang van den Demon door de *pianissimo*-begeleiding der koperen instrumenten. Een zacht *tremolo* der violen, een gekwinkeleer der fluiten en eenige akkoorden door de zangstemmen aangeheven op de woorden: ‘*Dors, heureux Faust*,’ openen het Sylphenkoor. Het hoofdthema van dit koor wordt het eerst door de alten gezongen.

..... Bientôt sous un voile
D'or et d'azur tes yeux vont se fermer
Au front des cieux va briller ton étoile,
Songes d'amour vont bientôt te charmer.

De sopranen nemen de melodie over, terwijl de overige stemmen in sextolen-figuren begeleiden op de woorden:

De sites ravissants
La campagne se couvre,
Et notre oeil y découvre
Des prés, des bois, des champs, etc.

De luchtige, zwevende begeleiding verleent het hoofdthema een onbeschrijfelijke bekoorlijkheid; nog belangrijker uit een rhythmisch oogpunt wordt de melodie, wanneer zij, bij de woorden:

Là de chants d'allégresse
La rive retentit,

door de violen alleen voorgedragen wordt en het geheele koor met de blaasinstrumenten in een zelfstandige melodie (*Allegro*, 6/8-maat) daar tegen contrapunteeren. Niet minder verrassend is het groote *unisono* bij de woorden:

Le lac étend ses flots
à l'entour des montagnes,

en het wonder-liefelijke slot van dit zesstemmige koor, waar de zangstemmen, van *pp* tot *ppp* overgaande, in een nauwelijks hoorbaar suizen wegsterven. En evenzeer verdient het instrumentale naspel van dit tooneel opmerking. Wanneer namelijk Méphistopheles gezegd heeft:

C'est bien, jennes esprits, je suis content de vous.
Bercez bercez son sommeil enchanté,

nemen de violen het thema van het koor over en voeren het door in een ⅜-walsmaat (*le Ballet des Sylphes*). Fijn als spinrag is dit stukje, hetwelk reeds lang tot de répertoire-nummers der meeste orkesten behoort, hetgeen ik te betreuren vind, daar het eerst het door den componist gewenschte effekt maakt, wanneer het als naspel van het voorafgaande wordt uitgevoerd; zóó licht geïnstrumenteerd is het, dat het met het in *pppp* eindigend koor nog een contrast vormt.

Van geheel anderen aard, maar uit een muzikaal oogpunt niet minder belangrijk, is het koor der soldaten:

Villes entourées
De murs, de remparts.
Fillettes parécs
Aux malins regards,

Victoire certaine
Près de vous m'attend;
Si grande est la peine
Le prix est plus grand!

Als hun eerste koeplet ten einde is, heffen de studenten, unisono en aanvankelijk zonder begeleiding, hun lied aan:

Jam nox stellata velamina pandit,
Nunc, nunc bibendum et amandum est!
Vita brevis, fugaxque voluptas,
Gaudeamus igitur!...

Daarna hervatten de soldaten hun gezang, en ook de studenten vallen weder met hunne melodie in, waardoor een schoon contrapunt ontstaat.

Om nu nog een paar hoogst belangrijke gedeelten van *la Damnation* te noemen - op *alles* de aandacht te vestigen, zou niet gaan, daartoe is het werk te uitgebreid - wil ik wijzen op de *Evocation* en op de *Course à l'abíme*. In eerstgenoemd stuk, roept Méphisto de Dwaallichten op:

Esprits des flammes inconstantes,
Accourez! j'ai besoin de vous.

Dit tooneel, alsmede het volgende *Menuet des Follets*, zijn meesterstukjes van vinding en van instrumentatie. De klankeffekten die wij hier hooren zijn de voorloopers van Wagner's *Feuerzauber* ge-

weest. Het geheele orkest vonkt en vlamt, de schitterendste kleuren nemen wij waar, en de plotselinge fortissimo's zijn van geweldige uitwerking. Op het einde van het stuk verandert de driekwartsin een vierkwarts-maat, en de houten blaasinstrumenten spelen, *piano* en *prestissimo* de melodie der serenade van Mephistopheles.

De serenade zelf (‘*Devant la maison de celui qui t' adore*’) is cene vertaling van het bij Goethe voorkomende

> Was machst du mir
> Vor Liebchens Thür?

Het karakteristieke van dit stuk is de begeleiding: een door het geheele strijkkwartet uitgevoerd *pizzicato*. Het is alsof Mephisto een monsterguitaar met honderden snaren bespeelt. ‘Jamais *la Damnalion* n' a été exècutée,’ zegt een Franschman, ‘sans qu' à la première mesure de l'accompagnement un frisson irrésistible traversât la salle tout entière’.

En nu de *Course à l'abîme*. Twee fantastische rossen (Vortex en Giaonr) voeren Faust en Mephistopheles door bosschen en velden, de violen geven den rhythmus van het galloppeeren aan, en de klagende hobo-melodie schijnt uitdrukking te geven aan de woorden van Faust:

> Dans mon coeur retentit sa voix désespérée...

Voor een kruis op den weg liggen vrouwen geknield, biddend:

> Sancta Maria, ora pro nobis!

‘Prends garde!’ roept Faust zijnen reisgenoot toe, maar de Geest der Duisternis antwoordt hem: ‘Eh, qu' importe! en avant!’ De vurige rossen gaan rakelings langs de vrouwen heen, en de vrome zang, plotseling afgebroken, eindigt met een kreet van ontzetting. En voort gaat de helsche galop! Nachtvogels omfladderen de beide ruiters en kleppen onheilspellend met de vlerken. De angst slaat Faust om het hart. ‘As tu peur?’ vraagt Mephisto hem, en houdt de teugels in. Maar Faust, die alles wil trotseeren om Marguerite te redden, antwoordt:

> Non, je l'entends. Courons!

En steeds wilder en woester gaat het voort, totdat eindelijk, als zij bij de poorten der hel aangekomen zijn, Mephistopheles met donderende stem uitroept:

.... Cohortes infernales,
Sonnez vos trompes triomphales,
Il est à nous!

Na een lang *crescendo* barst het orkest met groote kracht los, en de helsche geesten heffen den triomfzang aan. Dit zoogenaamde *Pandaemonium* zou ik gaarne missen, althans aanmerkelijk bekort zien; het herinnert ons de Fransche tooneelwereld van 1830, de dagen van *Robert le diable*, de spektakelstukken met duivels en heksen. Ook zijn de onverstaanbare, aan Swedenborg's demonentaal ontleende woorden niet geschikt om den indruk van het geheel te verhoogen.

Maar de helsche visioenen zijn verdwenen, de vurige krater heeft zich gesloten, en de menschheid murmelt: ‘O terreur!’

Een weldadigen indruk maakt het slottooneel: *le Ciel*. Aetherische tonen van harpen en violen laten zich hooren, het ‘Hosannah!’ der engelen weerklinkt, en twee stemmen spreken de bekende woorden van het Evangelie uit: ‘Elle a beaucoup aimé!’ De harpen trillen weder, de hemelsche genade daalt op de berouwvolle zondares neder, en een andere, een goddelijke stem roept dit eene woord:

Margarita!.....

Een schoon klinkend engelenkoor: ‘Remonte au ciel, âme naïve,’ besluit het werk, over welks inhoud ik gaarne nog meer zoude mededeelen. Waarschijnlijk zal de zangvereeniging ‘Excelsior’ te Amsterdam het binnen kort weder ten gehoore brengen; wie het nog niet mocht kennen, zal dan in de gelegenheid zijn er zelf de schoonheden in te bewonderen, waarop ik hier slechts ter loops heb kunnen wijzen, en nog vele andere, die ik stilzwijgend heb moeten voorbijgaan.

Wanneer men bedenkt, dat deze toonschepping van Berlioz meer dan veertig jaren heeft noodig gehad om de populariteit te verkrijgen, waarin zij zich heden mag verheugen; wanneer men daarbij nagaat, dat er ook na 1846 nog wel werken van beteekenis geschreven zijn, ja dat zelfs onze tijd niet geheel en al van meesterstukken op dat gebied verstoken is, die ook den noodigen tijd moeten hebben om hun weg door de wereld te vinden, dan behoeft men ten slotte nog niet zoo erg bevreesd te zijn voor het ‘finis musicae.’

HENRI VIOTTA.

Letterkundige Kroniek.

Phaläna. Die Leiden eines Buches. Von Carl Weitbrecht. Zürich. Th. Schröter 1892.
Les réputations littéraires. Essais de morale et d'histoire par Paul Stapfer. 1ère série. Paris. Hachette et Cie. 1893.

Paulus Wikram had geen geluk in de wereld, noch als echtgenoot en vader, noch als dichter. Den armen man, leeraar aan een gymnasium en, tot overmaat van ramp, dichter, waren na jaren van een kommervol bestaan achtereenvolgens een trouwe zorgzame vrouw en vier kinderen van het hart gerukt, en toen hij op zijn vijftigste jaar alleen op de wereld stond, zonder behoeften, zonder iemand dan zichzelf om voor te zorgen, had - bittere ironie van het lot! - de dood van een tante, van wier rijkdommen niemand wist, hem eindelijk van de zorgen voor het bestaan verlost. Thans zou hij zijn eentonig dagwerk op het gymnasium kunnen laten varen, om zich geheel aan zijn poëzie te wijden. Maar Paulus Wikram was inmiddels vijftig jaar geworden; het leven had hem gebroken; tot groote dichterlijke scheppingen, waarvan hij vroeger droomde, gevoelde hij zich niet meer in staat, en alleen in het lied kon hij nog van zijn lieven en zijn lijden zingen. En zoo was dan tien jaar nadat de dood voor het laatst zijn huis bezocht en hem alleen gelaten had, een bundel liederen ontstaan, dien hij *Phaläna*[1] doopte en waarvan een ondernemend uitgever tegen Kerstmis de uitgaaf had aangedurfd.

1) Een soort kleine nachtvlinder.

Het zijn de lotgevallen van dit boek, welke door den Zwitserschen dichter en novellist Carl Weitbrecht in *Phaläna, die Leiden eines Buches* worden geschetst met een talent van vertellen, dat aan de begaafde Zwitsersche novellisten C.F. Meyer en Gotfried Keller herinnert. Van den boekhandel, die den fraaien bundel aan verschillende klanten ter bezichtiging zendt, volgen wij *Phaläna* naar de villa van de schatrijke Russische barones von Nowikoff, wier bibliotheek uit enkel sierlijke banden zonder boeken bestaat; van daar naar het huis van den telegrafist Böhringer, die wel als kerstgeschenk voor zijn kinderen een ouderwetschen 'Struwelpeter' (Piet de smeerpoets) bestelde, maar voor wien de bundel gedichten te duur is, verder naar een schilder, naar twee 'Schreibweibchen', totdat het eindelijk, na verschillende wederwaardigheden, bepoeteld en bemorst terugkeert bij den armen Wikram zelven.

Het lijkt niet meer dan een eenvoudig verhaal, met aardige kijkjes in de wereld van den boekhandel, aantrekkelijk door frisschen, ongezochten humor. Maar men behoeft de bladzijden slechts te lezen, waarmede de schrijver de novelle opdraagt aan zijn broeder, om te weten te komen dat aan die humoristische vertelling een bittere levenservaring ten grondslag ligt. 'Ik heb nog niet geleerd' - zoo ongeveer schrijft Weitbrecht - 'te schrijven om te schrijven; ook ontbreekt mij de tijd om met een notitieboekje in de hand rond te loopen, "berufsmässig" alles opteekenend wat mij onder de oogen komt, en dat dan, zooals men dat wenscht "zonder behulp van de phantasie", met hoog geprezen objectiviteit te boek te stellen. Wij dichters slaan ons zoo goed en zoo kwaad als het kan door de zorgen van het leven heen, en wanneer het ons nu en dan al te benauwd wordt, dan moet het er uit, in verzen of proza, "was in der Seele wurmt und gräbt." En dat gaat niet anders dan met behulp van de ouderwetsche phantasie, die aan ons leed, aan ons verlangen, aan onzen toorn en aan ons beetje vreugde beelden en gestalten geeft. En zoo is alles wat ik schrijf een stuk van mij zelf....'

Brengt men deze ontboezeming in verband met de aankondiging op den omslag van het boek, waaruit blijkt dat de werkelijke auteur van *Phaläna* reeds twee bundels poëzie en niet minder dan zes bundels novellen geschreven heeft, waarvan, naar het schijnt, critiek en publiek niet veel notitie genomen hebben, dan ligt de veronderstelling voor de hand dat men hier weder met een van

die talrijke ‘onbekenden’ te doen heeft, die niet zoozeer tengevolge van eigen zwakte dan wel door een samenloop van omstandigheden gedoemd zijn in den strijd voor het letterkundig bestaan het onderspit te delven.

Een lotgenoot van Wikram-Weitbrecht is Paul Stapfer, de schrijver o.a. van boeken over Sterne, over Rabelais en van twee dikke deelen getiteld *Shakespeare et l'antiquité*, voor 13 jaren door de Fransche akademie bekroond. Stapfer heeft het gebracht tot ‘doyen de la faculté des lettres de Bordeaux’; maar al zijn kunde, al zijn arbeid heeft den vijftiger niet die bekendheid doen verwerven, waarop hij meende aanspraak te mogen maken. Wat mocht hiervan wel de reden zijn? Lag het aan het onvoldoende van zijn werk? Is het gemis aan talent, dat hem beletten zal ooit een naam te maken in de letterkunde? Of hangt het blijvend succes van een werk niet enkel van zijn innerlijke waarde af en moeten er verschillende omstandigheden, voor een deel buiten het werk staande, te zamen komen om den schrijver reputatie te bezorgen? Terwijl hij, van zijn bijzonder geval uitgaande, zichzelven die vragen stelde, werd Stapfer er toe gebracht wat dieper op de zaak in te gaan en - mocht het zijn tot eigen en anderer vertroosting en bevrediging! - een onderzoek in te stellen naar de voorwaarden waaronder letterkundige reputatie verkregen wordt en behouden blijft.

Er ligt in den mensch, diep verscholen of meer naar voren tredend, een groot verlangen om te blijven voortleven ook na zijn dood. De hoop op onsterfelijkheid uit zich in allerlei vormen. Een van die vormen is de wensch om, na een leven van arbeid, van opoffering, van toewijding, iets achter te laten: een stichting, een uitvinding, waaraan onze naam verbonden blijft, een boek, een gedicht, een vruchtbare gedachte, voor 't allerminst een liefelijke herinnering in grooter of kleiner kring.

> Non omnis moriar multaque pars mei
> Vitabit Libitinam,

profeteert Horatius: ‘niet geheel zal ik sterven, een groot deel van mijn geest zal aan den dood ontkomen.’ Welk aandeel de ijdelheid, het egoïsme heeft in dien wensch om op een of andere

wijs te blijven voortleven, wie zal het zeggen; maar wie ook zal om dat egoïsme, om die ijdelheid den mensch hard vallen? Wat zon er tot stand komen, welken arbeid van eenigen omvang zou de letterkundige, de kunstenaar, de man van wetenschap den moed hebben te ondernemen, wanneer zij enkel de kortheid en broosheid van het leven voor oogen hielden, zonder te gelooven aan een letterkundig, artistiek, wetenschappelijk ‘hier namaals’? Zij zijn als de grijsaard van Lafontaine, die nog op zijn tachtigste jaar den boom plantte, in wiens schaduw zijn achterkleinkinderen zich zouden verheugen, en die reeds in dat vooruitzicht zich voor zijn moeite ruimschoots beloond achtte.

Er mogen tijden geweest zijn, gelijk de middeneeuwen, toen een naïef en absolunt godsdienstig geloof, dat enkel van een hemelsch erfdeel wilde weten, een voortleven in anderen zin van geen waarde achtte. In zulk een tijd verschenen de geschriften anoniem, zonder naam van den schrijver. Van het oogenblik echter dat er, naast of in de plaats van de hoop op een hemelsche gelukzaligheid, een verlangen ontstond om in de ideale wereld der letterkunde te blijven voortleven, trad de persoon van den schrijver op den voorgrond, en nam hij door ze met zijn naam te teekenen de verantwoordelijkheid van zijn werk op zich.

‘Pour tout être qui n'est point malade’ - zegt Stapfer - ‘vivre est le souverain bien, et s'il est sincère, il l'avoue, et s'il est homme de foi, il le crie à toute la nature. Il n'y a ni absurdité logique ni danger moral à identifier l'élan qui fait conquérir la gloire et celui qui fait gagner l'éternité bienheureuse; comme le ciel, la postérité rejette ce qui étant impur, inutile et mauvais, est indigne de vivre.’

Er zijn er slechts weinigen in de wereld-letterkunde wier werken in de studiën, de uitspanningen, de overdenkingen en de gesprekken van de beschaafden uit alle landen en alle tijden zulk een plaats innemen, dat men ze kan beschouwen als te behooren tot die, welke zullen blijven leven, zonder dat het einde van de bewondering en vereering, die zij genieten, is te voorzien. En van die weinigen zijn het vaak niet meer dan enkele werken, welke gelezen en bewonderd worden. Groot toch is de invloed van de menschelijke traagheid. Het is zoo gemakkelijk en zoo verleidelijk door de lezing van slechts één enkel meesterstuk ‘quitte’ te kunnen zijn tegenover onze groote mannen! ‘Wijs ons gauw het werk aan,

waarin deze of gene de volle maat van zijn genie heeft gegeven, opdat wij in een zoo kort mogelijken tijd een zoo volledig mogelijk beeld van hen mogen ontvangen!' - vragen de tragen, en men wijst hun den *Faust* van Goethe, *Le Cid* en *Polyeucte* van Corneille, *Phèdre, Andromaque* of *Athalie* van Racine. Maar wee de werken van zeer grooten omvang, waaruit men niet de eenige bladzijde of het superieure hoofdstuk kan lichten, die ons ontslaan van de moeite om met het geheele werk kennis te maken! Aan de verplichting om zulke boeken van het begin tot het eind te lezen, onderwerpt de nakomelingschap zich eenvoudig niet, en het gevolg is, òf dat ze in het geheel niet gelezen worden, adres aan Buffon, òf dat men ze toch in fragmenten leest en er zich daardoor een verkeerd oordeel van vormt, gelijk o.a. het geval is ten opzichte van madame de Sévigné, wier rijke, schitterende geest eerst volledig tot zijn recht komt, wanneer men niet de enkele gemaakte en 'precieuze' brieven leest, die in elke bloemlezing voorkomen, maar zich laat gaan op den breeden stroom van haar gansche correspondentie.

Boileau heeft in de zevende van zijne *Reflexions critiques sur quelques pages de Longin* de orthodoxe leer verkondigd, dat de gerechtigheid van de nakomelingschap onfeilbaar is en dat de letterkundige beroemdheden van den tijd, en van dezen alleen, hunne definitieve wijding ontvangen. Dat Homerus, Plato, Cicero, Virgilius groote, bewonderenswaardige vernuften zijn, was reeds in Boileau's tijd zoo goed als in den onze, onbetwistbaar en onbetwist. Dat de geschriften van zijn tijdgenooten Racine en Corneille bij de nakomelingschap in hooge eere zouden staan, daarvan was Boileau overtuigd; niettemin kon er, naar zijn oordeel, van een vergelijking van die beiden met Euripides en Sophocles geen sprake zijn, omdat zij in hun tijd nog den stempel misten, die op de Grieksche classieken gedrukt staat: de goedkeuring der eeuwen. Het gros der menschen kan wel gedurende eenigen tijd in zijn bewondering mistasten, maar op den duur zegeviert ook hier de waarheid. In dien trant oordeelt Boileau.

Niet zonder voorbehoud neemt Stapfer deze uitspraak aan. Erkennende dat over een klein aantal schrijvers van zeer hoogen rang het oordeel eenstemmig gunstig luidt, hecht hij aan dat oordeel niet meer waarde dan het verdient. Hij is er toch van overtuigd, dat aan de eerbiedwaardigheid van die eenstemmigheid drie zaken

op bedenkelijke wijze afbreuk doen, t.w.: de neiging van den mensch tot schaapachtig navolgen, het gemis aan spontaneïteit in het aesthetisch oordeel, en de onoprechtheid ervan.

Een oorspronkelijk oordeel op letterkundig gebied is een groote zeldzaamheid. Op duizend menschen die over een werk of over een schrijver een oordeel uitspreken, is er ternauwernood één die denkt en weet wat hij zegt; de negenhonderd negen en negentig anderen praten eenvoudig na. De geheele letterkundige geschiedenis is niet anders dan de herhaling van dezelfde uitspraken, die weldra niet meer gecontroleerd worden en waarvan vele onuitroeibare vooroordeelen geworden zijn. 'Niets onnoozeler' - zegt Renan[1] - 'dan de bewondering, die men gewoonlijk voor de oudheid heeft. Men gaat van het beginsel uit, dat die werken der oudheid tot elken prijs mooi moeten zijn, omdat de kenners het zoo besloten hebben. Men verbeeldt zich dat men enthousiast is over het antieke schoon, en men bewondert inderdaad alleen zijn eigen domheid. Hoeveel menschen zijn er die, tegenover een schilderij van Rafaël geplaatst, gevoelen wat er schoon in is, en hoevelen zouden niet, indien zij oprecht waren, de voorkeur geven aan een of ander modern schilderij, helder van stijl en schitterend van kleur?'

Intusschen, men moge die valsche bewondering, die huichelarij van den smaak met nog zooveel recht hard vallen, men moge met nog zooveel geringschatting neerzien op het oordeel van de menigte, - er mee rekening houden moet men zeker. Als waarborg voor den duurzamen roem van den schrijver is dat, zij het dan conventionneel en kunstmatig, oordeel van niet minder belang dan de gezaghebbende stemmen van de meesters der critiek, die - Stapfer haalt er merkwaardige voorbeelden van aan - op hunne beurt dikwijls schromelijk hebben misgetast.

Wij vernamen hoe Renan gedacht heeft over onze bewondering van de oudheid. Maar, aangenomen eens dat die bewondering op eigen, zelfstandig oordeel berustte, heeft men wel eens nagedacht over het feit dat van de letterkunde der oudheid minstens drie vierde spoorloos verloren is gegaan en dat derhalve, als noodzakelijk gevolg daarvan, ons oordeel over die letterkunde niet anders dan onvolledig en onjuist kan zijn? Er ontbreken toch heel wat punten van vergelijking: de non-valeurs die bij toe-

1) *L'avenir de la science*.

val bewaard zijn gebleven krijgen den schijn van meer te wezen dan zij in werkelijkheid zijn; de meesterstukken die behouden werden, terwijl wie weet hoeveel andere meesterstukken te loor gingen, krijgen allicht een overdreven gewicht. Het heeft den schijn alsof de oudheid zelve een schifting heeft gemaakt, terwijl toch die schifting enkel het werk is geweest van de vlammen, van het zwaard, van de vochtigheid, van de muizen, en hoe al die blinde machten der vernieling heeten mogen.

Heeft wellicht de boekdrukkunst, die in zoo hooge mate de verspreiding van het boek bevorderde, in diezelfde mate de kansen van behoud voor het boek doen toenemen? Het lijkt er niet naar. Vroeg François Coppée in een zijner gedichten, wat er toch van de oude vogels wordt en waar zij zich toch wel mogen verschuilen om te sterven, iets dergelijks zou men van de boeken willen vragen. Het is toch een feit dat van sommige boeken, bijvoorbeeld van Fransche uitgaven uit de 16e, zelfs uit de 17de eeuw, niets is overgebleven. En nu moge het waar zijn, dat, bij de ontzettende toeneming van het aantal boeken, een vernietiging op groote schaal, hetzij door een langzame en aanhoudende werking, hetzij door een of andere ontzettende ramp, een noodzakelijkheid geworden is, wij zouden ons over een dergelijke vernietiging alleen dan kunnen verheugen, wanneer enkel de non-valeurs verdwenen en de goede boeken bleven leven. Maar dat is zoo niet. Het gewone lot van een aantal goede boeken is, verdrongen te worden door andere. De particulier, die ze in zijn bibliotheek heeft staan, krijgt op een zekeren dag behoefte aan ruimte voor andere boeken en verkoopt ze aan den antiquaar, wien ze, wanneer hij na eenigen tijd er geen kooper voor vindt, op zijn beurt in den weg staan. Zoo komen zij, na velerlei lotgevallen, terecht, niet bij den kruidenier die er zakjes van plakt, zooals de legende luidt, maar bij den opkooper van oud papier, die ze vernietigt.

Is het dan bij de onzekerheid, wat er, zelfs in materieelen zin, van zijn boek zal overblijven, den schrijver euvel te duiden, indien hij, zoolang hij zelf nog in leven is, voor zijn letterkundige reputatie tracht zorg te dragen, de noodzakelijke overwinning tracht te behalen op de natuurlijke onverschilligheid en onoplettendheid van het publiek? Het is toch niet anders: om voor de eeuwigheid te leven moet het kunstwerk in den tijd van zijn ontstaan zelf geleefd hebben.

> Denn wer den Besten seiner Zeit genug
> Gethan, der hat gelebt für alle Zeiten.

Om zoo de besten van zijn tijd te kunnen bevredigen, moet men het geluk hebben op den rechten tijd geboren te zijn. Eene ‘epistolière’ als Mad. de Sévigné is niet denkbaar in een eeuw van stoom, van electriciteit, van goed ingelichte, tweemaal daags verschijnende dagbladen als de onze. Het is zeer mogelijk dat er in onze dagen vrouwen leven met even oorspronkelijken geest, met even groot talent als briefschrijfster als de moeder van Mad. de Grignan; maar de omstandigheden, die een dergelijk vernuft tot zijn recht doen komen, ontbreken heden ten dage. En nu moge onwaar zijn wat Lamartine beweerde, dat de omstandigheden den mensch maken tot wat hij is, Lamennais was zeker niet ver van de waarheid toen hij zeide: ‘Les circonstances *ne font* pas les hommes, elles les *montrent*’.

Een hiermede samenhangende eisch voor den letterkundigen kunstenaar die ‘van zijn tijd’ wil zijn is, dat hij bezitte wat Stapfer bij Voltaire, Victor Hugo, Alfred de Musset als ‘le flair de l'occasion’ signaleert. Dien ‘flair’ had o.a. ook Malherbe, die nooit zulk een plaats in de Fransche letterkunde zou hebben ingenomen, wanneer hij niet voor zijne hervorming van taal- en verskunst het rechte oogenblik had weten te kiezen.

Tegenover die opportunisten staan de groote geesten, die verder en hooger zien dan hunne tijdgenooten, en die dat superieure vaak duur moeten betalen.

Het is mogelijk dat de toekomst hen wreken zal voor de miskenning, die zij bij hun leven ondervonden. Maar mogelijk is het evenzeer, dat zij ook in het oog der nakomelingschap het nooit verder zullen brengen dan tot voorloopers van een grootere dan zij. ‘Zijt gij degeen die komen moest, of hebben wij een ander te wachten?’ En wanneer die *ander* komt, de ware, dan is hij heer en koning, en de arme Johannes de Dooper blijft, ‘niet waardig zijn schoenriem te ontbinden.’

Wanneer men dit alles nagaat, en het voortdurend gisten waarneemt van nieuwe denkbeelden, die enkel op het rechte oogenblik wachten om te ontkiemen, dan is men geneigd te gelooven dat de oorspronkelijke gedachte, de vinding, het genie niet zoo schaarsch zijn op de letterkundige markt als velen beweren. Wat zeldzaam is, is het samentreffen van het genie met het talent, van de denk-

beelden met de gelegenheid om ze in het licht te stellen, van de kiem met de omstandigheden waaronder zij tot vrucht kan rijpen.

Ziedaar enkele grepen uit het breed opgezet onderzoek door Paul Stapfer ingesteld naar de oorzaken van de verschillende lotgevallen, welke een schrijver en zijn boek alzoo kunnen treffen. Het onderzoek is nog niet afgeloopen. Wat de schrijver ons gaf is, gelijk de titel aanwijst, slechts een eerste reeks. Een conclusie, zelfs een voorloopige, geeft Stapfer niet, en het is de vraag of hij aan het einde van zijn studie - indien men bij zulk een onderwerp ooit aan het einde komt! - iets zal kunnen geven wat in de verte op een conclusie gelijkt.

Stapfer toont aan in dit boek, waarvan (ter loops gezegd) meer de rijkdom van het materiaal, waarover de schrijver beschikt, dan het talent van compositie te bewonderen valt, hoe in den strijd om het bestaan, dien boek en schrijver door de eeuwen heen te strijden hebben, niet de sterksten blijven leven, maar hoe tal van oorzaken samenspannen om het boek te vernietigen en den naam van den litterairen kunstenaar, ook van den beste, voor goed uit de herinnering der menschen te wisschen. Wie er uit de schipbreuk gered worden zijn niet de volmaaksten, maar zij wien de omstandigheden het gunstigst waren.

Wie dat al te hard vindt, wie moeite heeft zich in dit onvermijdelijke te schikken, die leze tot zijn troost en tot zijn bekeering, dat heerlijke hoofdstuk uit Renan's *L'avenir de la science*, dat genoemd is: *Résignation à l'oubli*.

Een herinnering uit zijn eerste kindsheid komt Renan voor den geest: een gehucht in Bretagne, een kerk van graniet met mosch begroeid, en daaromheen het kerkhof. Daar liggen ze begraven in de schaduw van de oude boomen, die allen waarvan geen enkele ooit meer genoemd zal worden, geen enkele meetelt in de groote beweging der dingen. Destijds trof hem met ontzetting die oneindige vergetelheid, dat eeuwig zwijgen, waarin het leven der menschen verzwolgen wordt. Maar later zag hij dat anders in. Die eenvoudige dorpelingen uit dit onbekende gehucht in Bretagne zijn niet voor goed gestorven, want Bretagne leeft nog en zij hebben bijgedragen om het in het leven te houden; zij hebben in het groote drama geen rol vervuld, maar zij hebben deel uitgemaakt van dat breede koor, zonder het-

welk het drama koud en onbelangrijk zou wezen. En wanneer Bretagne er niet meer is, dan is Frankrijk er nog, en wanneer Frankrijk er niet meer is, dan is de menschheid er nog, de menschheid waarvoor Frankrijk heeft geleden en gestreden. En wanneer ook de menschheid er niet meer is, dan is God er nog, ‘et l'humanité aura contribué à le faire et dans son vaste sein se retrouvera toute vie, et alors il sera vrai à la lettre que pas un verre d'eau, pas une parole qui aura servi l'oeuvre divine du progrès ne sera perdue.’

Dat zij zoo!

Buitenlandsch overzicht.

21 Januari.

Reutertelegram van 16 Januari: ‘Op Sicilië blijft het voortdurend rustig.’
Dito van 17 Januari: ‘De rust op Sicilië blijft ongestoord.’
Dito van 18 Januari: ‘Op Sicilië is alles rustig.’

Maar het schijnt wel dat op Sicilië het geluk zijn zetel heeft opgeslagen! O menschen, mijne broeders, voelt ge geen heimwee naar het gouden eiland, waar de citroenen en de oranjes bloeien, en tegen den diepblauwen hemel blinkende zuilenreeksen rijzen, getuigen van een heerlijk verleden? Een rustig toevluchtsoord uit onze koortsachtige werkelijkheid en woelige werkeloosheid! En rust! aan ons verlangen gewaarborgd, niet door de subjectieve opvatting van een of anderen zondagsreiziger, die bij zonneschijn en zondagsstemming het gelukkige eiland heeft bezocht, maar officieel geconstateerd evenals een weêrbericht dat van den barometer wordt afgelezen! Een rust gebreveteerd a.g.d.g.!

Ay, there's the rub, zooals Hamlet zegt. Avec garantie du gouvernement! Die gouvernementsgarantie stoot al mijn schoone droomen omver.

Toen Voltaire bij zijn terugkeer uit Pruisen door de satellieten van Frederik den Groote in Frankfort met zijn nicht, Madame Denis, werd aangehouden, toen hij moest toezien hoe in zijn bagage brutaal werd gezocht naar ‘le livre de poéshies du roi mon maître,’ dat hij bij zijn vertrek vergeten had aan Frederik te restitueeren, toen kwam daar toch, te midden der opgewondenheid en verontwaardiging die de reizigers bezielden, een oogenblik

dat de natuur haar rechten eischte. Madame Denis verlangde zich te rust te leggen. Doch zij mocht niet uit het oog gelaten worden, ‘selon l'ordre du roi mon maître.’ Zoo zoekt zij dan den slaap, onder de hoede van vier Russische grenadiers die haar tot gordijn voor haar ledikant moesten dienen.

Waarom komt het ondeugende verhaal van Voltaire mij thans in den zin?

Wel, heeft het slaapjen van Madame Denis niet iets van de rust van Sicilië dat door 60.000 man troepen gewiegd moet worden om voortdurend stil te blijven, avec garantie du gouvernement!

Het rustige Sicilië!

Het ligt daar zoo vergeten aan den voet van het schiereiland, ja het heeft er wel iets van of Italië het met de punt van zijn laars in een hoek wil stooten. En ongelukkig is dit, in de werkelijkheid, ook het geval.

De regeering van het koninkrijk heeft zich wel in de laatste twintig jaren, van tijd tot tijd, het air gegeven alsof ze zich de zaken van het eiland ter harte nam, ze heeft enquêtes geordonneerd naar den toestand der landelijke bevolking en lijvige verslagen over de miserie der boeren het licht doen zien; maar daarmede heeft zij ook haar taak als afgeloopen beschouwd. Een verandering kwam niet tot stand.

Toen Crispi, die een Siciliaan is, in 1887 voor de eerste maal president-minister werd, verwachtten zijn landgenooten toch dat hun beurt gekomen zou zijn. Inderdaad stelde hij omvangrijke hervormingen voor en wist zijn voorstellen tot wetten en besluiten te doen verheffen. De opere pie, de liefdadige stichtingen, die op een gewetenlooze wijze werden geëxploiteerd, reorganiseerde de wet ten behoeve der zieken en noodlijdenden; de belangen van den arbeid en de arbeiders werden bevorderd door een wet op de coöperatieve genootschappen en de werkstakingen. De hervorming der policie werd ter hand genomen; en wat het belangrijkste was voor het eiland dat, behalve zijn 15.000 bunders moerasgrond, kweekplaatsen van malaria, ook in zijn steden en dorpen, door de verwaarloozing der eenvoudigste hygiënische voorschriften, broeinesten van cholera en typhus bezit, - het kreeg een spiksplinternieuw, aan alle eischen der wetenschap voldoend, nationaal gezondheidswetboek.

Dat alles stond zoo mooi op het papier, dat het ook enkel een letter gebleven is.

Crispi moest het ministerie in andere handen overgeven, en zijn opvolgers konden geen tijd vinden om aan Sicilië te denken. Zij hadden andere zorgen en een leêge schatkist. Hetgeen toch niet verhinderd heeft dat er gedurende de laatste dertig jaren 200 millioen francs aan de verbetering van den gezondheidstoestand in Italië besteed zijn.

Maar voor Sicilië is er van die tweehonderd millioenen ook geen enkele centime afgevallen, en de 15.000 bunders moerasgrond zijn moeras gebleven, terwijl de hospitalen en weeshuizen nog altijd dienen om benden van administrateurs te voeden en een miserabele schaar van geadministreerden te doen verhongeren.

Eindelijk begonnen dan toch, in de tweede helft van het vorige jaar, tijdens het ministerie van Giolitti, zich voorboden te vertoonen, dat het geduld van Sicilië uitgeput raakt. De minister nam een kloek besluit, - hij ordonneerde een enquête. Hij zond den prefect Sensales om hem verslag te geven van den toestand.

Toen hielden enkelen der volksleiders de maat voor vol. Zij rekenden dat de tijd gekomen was voor een beetje ‘onrust’ op het eiland, welks rust anders zelden gestoord werd dan door periodiek terugkeerenden hongersnood en aanhoudende rooverijen; - (maar die rooverijen en die hongersnood, dat waren buishoudelijke aangelegenheden die de Siciliaan beschouwde als behoorende tot den aard van het land zijner inwoning).

Er ontstonden bewegingen op verschillende plaatsen tegen de policie en de belastingkantoren; de aandacht van het buitenland werd getrokken, men hoorde voor 't eerst in Europa den mysterieusen naam der F a s c i waar zelfs de alwetende pers in den beginne geen mouw aan vast wist te knoopen. Met de rust van het rustig vergeten eiland scheen het gedaan....

Doch voordat ik de beweging kan schetsen is het noodig terug te komen op die rust van vroeger, alleen gestoord door wat honger en wat plundering en wat moord. De Siciliaan kon zulk een leven verdragen omdat hij een fatalist is. Heeft de eeuwenlange onderdrukking hem berusting geleerd, of is 't het bijmengsel van Saraceensch bloed in zijn aderen dat hem de zaken der wereld op oostersche wijs doet beschouwen? Men zou bijna het laatste gelooven, want

zijn fatalisme belet hem niet om wraak te nemen wanneer zijn eer is aangetast, en er ligt naast wreedheid een zin voor ridderlijkheid op den grond van zijn hart. Maar het is ijdel werk hier naar bijzondere kenmerken van bloedmenging te vragen, omdat er geen land ter wereld is dat aan zooveel verschillende invloeden was blootgesteld als Sicilië. Grieken, Karthagers, Romeinen hebben er om de heerschappij gestreden, slaven uit Klein-Azië en Syrië zijn er bij menigte ingevoerd om de plantages te bebouwen, Germanen, Arabieren, Normandiërs, Spanjaarden veroverden het beurtelings, en om aan de bonte kleur der bevolking nog een schakeering bij te zetten, vestigden zich Albaneesche kolonisten in het Oosten van het eiland.

Het lot lijkt het er wel expres op aangelegd te hebben om elk karakter aan zijn historie te ontnemen.

Sicilië was de speelbal en de verschoppeling der volken, tevreden wanneer men het maar met rust liet. Enkele malen slechts komt er een flikkering van eigenaardig leven voor, en het is of het volk uit zijn fatalisme ontwaakt om de eer van zijn bestaan op te houden, - evenals de toorn van den Siciliaan opvlamt onder een beleediging - maar weldra luwt de beweging en keert de rust weder. Soms echter vliegt een vonk van het eiland over naar het vasteland, en zonder precies zelf te weten hoe, doet het zijn invloed gelden op het lot van dat Italië dat van oudsher de gewoonte heeft gehad om Sicilië te exploiteeren en terug te stooten.

Zoo was de ontvangst die Garibaldi en zijn ‘duizend’, in 1860, op het eiland ten deel viel, het signaal voor Napels om zich onder den naam van het jonge koninkrijk Italië te begeven. Zoo was het, in de middeneeuwen, de Siciliaansche vesper die het verzet tegen de heerschappij der Anjou's in Zuid-Italië aanwakkerde. Zoo was in den tijd der Romeinen.....

In den tijd der Romeinen! Dat is al heel lang geleden!

Ja, voor ons, die ons de Romeinsche historie als de straf onzer schooljaren herinneren; maar voor den Italiaan begint de geschiedenis, zijn geschiedenis, met de stichting van Rome. Daarom ook kan hij het den Franschman niet vergeven wanneer deze, in zijn gevoel van superioriteit, op zijn zuidelijken buurman neerziet; de Franschman wiens nationale historie eerst aanvangt duizend jaren op zijn minst na de zijne!

En er ligt een betoovering voor den Italiaan in de daden en woorden der oude Romeinen.

Waarom zou hij Oostenrijk dat Triëst en Trente onder zijn macht wil houden geen goed hart toedragen? Omdat hij nog altijd zijn verbeelding en zijn trots voedt met het fiere woord van den blinden Appius Claudius die zich in den senaat liet dragen toen de afgezant van Pyrrhus daar verscheen om, onder den indruk der overwinningen van zijn meester, met de Romeinen vrede te sluiten, het woord van Appius Claudius: ‘Rome onderhandelt niet met een vijand, zoolang hij op Italiaansch grondgebied staat.’ Het is het motto geworden der groot-Italiaansche partij, der Italia irredenta.

Er is, hoe bont ook de avonturen mogen wezen, continuiteit in de geschiedenis van een land, en ze toont soms een wonderlijke neiging tot repetitie van het voorbijgegane, de historie. Het Sicilië van thans heeft inderdaad, als men de groote trekken van zijn toestand alleen in 't oog houdt, eenige overeenkomst met de Romeinsche provincie Sicilië ten tijde der republiek.

Aan de kust van het eiland, nu als vroeger, eenige groote steden met een overwicht van proletariërsbevolking, in het binnenland het groote landbezit, toen door slaven bebouwd, thans door wat niet veel beter dan slaven zijn. De slaven van voorheen werden slecht gevoed en 's nachts in hokken opgesloten; de tegenwoordige landbevolking is er, wat voedsel betreft, niet op vooruitgegaan, zij moet zich een groot deel van het jaar vergenoegen met het kauwen van paardenboonen, en voor woning heeft zij de ellendigste krotten in de stad of in een vlek, terwijl zij 's zomers onder een rieten afdak op het veld haar verblijf moet houden. Want de primitieve wijs waarop de landbouw, ook heden nog, in Sicilië gedreven wordt, maakt dat de boeren en arbeiders geen vaste woning op het land zelf kunnen hebben. Iedere twee of drie jaar moet de kleine boer die een stuk grond gepacht heeft zich een nieuwen akker laten aanwijzen, daar, bij gebrek aan bemesting, de bodem verscheiden jaren rust noodig heeft om vruchtbaar te blijven. Daarom moeten hij en de arbeiders hun huisvesting zoeken in de plaats die het naastbij gelegen is, dikwijls op 10 soms op 15 kilometer afstand van hun velden.

De miserie der boerenarbeiders, onder die omstandigheden, laat zich beseffen daar het onderhoud in de steden duur is en de stedelijke verbruiksbelastingen, in Sicilië en in 't algemeen door geheel Italië, juist op de armsten drukken. En de stand der boeren met een eigen klein bezit verdwijnt hoe langer hoe meer.

Binnen den tijd van een enkel jaar zijn er onlangs meer dan 13.000 grondstukken door deurwaarders verkocht omdat de eigenaars hun belasting niet meer konden voldoen. Die akkers zijn het groote grondbezit gaan vergrooten, terwijl de boeren tot de klasse der nomadische landarbeiders vervallen zijn, als ze namelijk geen struikroovers werden.

Wanneer men een korte beschrijving van den huidigen toestand leest: - de adel in de steden, eigenaars van het land; een onbeteekenende middenstand van ambtenaren, advocaten, landagenten, kooplui en industrieelen; daaronder, door een afstand gescheiden, op de onderste sport van de ladder de groote menigte der armen, die op het veld, in de zwavelmijnen en de steengroeven een hopeloozen *slavenarbeid* (dit woord is aan de beschrijving ontleend) verricht, en voor welke alle staatkundige rechten en instellingen niet anders dan leêge vormen kunnen zijn, - wanneer men zulk een beschrijving leest, heeft het er veel van alsof men tweeduizend jaren achteruit wordt verplaatst, in de tweede eeuw vóor Christus.

Toenmaals, in de tweede eeuw vóor Christus, - hiermede vat ik mijn afgebroken volzin over de Romeinen op, - was de miserie en de onzekerheid aller verhoudingen op Sicilië de oorzaak van den eersten der groote slavenopstanden, die den Romeinschen consuls jaren lang handen vol werk gaf. (De slavenopstanden, gelijk men weet, zijn de vorm waarin gedurende de oudheid de georganiseerde werkstakingen optreden.) En die oorlog op Sicilie die de nadeelen van het groote landbezit aan het licht bracht, werd voor de Gracchen de spoorslag tot hun agrarische wetgeving, het begin der revolutie van den Romeinschen staat.

Zoo hebben dan reeds van ouds de bewegingen op Sicilië een terugslag uitgeoefend op het staatkundig en maatschappelijk leven van Italië.

Het is niet als een curiositeit dat ik deze historiën uit de oude doos in herinnering breng. De overeenkomst tusschen de beweging der arbeiders van het eiland en den slavenopstand van het jaar 136 v. Ch. is treffender dan men allicht denken zou. Want in den opstand der Siciliaansche slaven tijdens het Romeinsche bestuur komt voor het eerst in West-Europa het religieus-mystiek element aan den dag, dat zoo dikwijls aan volksopstanden ten grondslag ligt of ten minste een der oorspronkelijke beweegkrachten is.

Syrische slaven hadden toenmaals onder hun lotgenooten het uit-

zicht verbreid op de komst van een duizendjarig rijk, ja een hunner was als de Messias, de aanstaande koning erkend.

Het zou wat wonder zijn wanneer in dat Italië waarvan tijdens de middeneeuwen de groote mystieke vloedgolf over Europa uitging, de verwachtingen omtrent een heilstaat en nieuwe profeten waren uitgestorven, ze leven heden nog, zooals wij uit onwraakbare getuigenissen weten; maar ook in Sicilië onder de ellendigste bevolking der zwavelmijnwerkers is de hoop op de plotselinge verschijning van een hemelsch rijk op aarde, wie weet sinds hoeveel eeuwen her, blijven bestaan.

De stichting der F a s c i (verbonden, de nieuwe democratische vereenigingen) is op verschillende plaatsen voorbereid geworden door het aanwezen van geheime godsdienstige secten. Want de armoede heeft, evenals bij de landbevolking van Rusland, de ketterij op Sicilië niet kunnen onderdrukken, en misschien haar eerder bevorderd.

Een der opmerkelijkste vereenigingen van dien aard is een secte in Grotte, die zich naar Savonarola noemt. Een ontslagen priester staat er van aan 't hoofd en predikt de gemeenschap der goederen als de leer van Christus.

Een verslaggever die van de ‘Tribuna’, ongeveer gelijktijdig met de zending van senator Sensales, de opdracht had gekregen om het leven op het eiland in oogenschouw te nemen, sprak in Canicatti met een ouden boer, die hem verklaarde: ‘In den F a s c i o is de waarheid van Christus.’ En de vrouwen die gewoon waren in de kerk te gaan verkozen het vereenigingslocaal van den F a s c i o, omdat ‘men daar iets kan leeren.’ Pasgeboren kinderen zijn er gedoopt geworden, zoodra de priester bezwaren maakte om het kroost van ongetrouwen door den doop in de kerk op te nemen.

Te diep terneergedrukt in het gewone leven om haar overtuiging uit te spreken, zouden de vrouwen niet zoo krachtig deelgenomen hebben aan de beweging, wanneer haar niet een geestdrift bezield had die met godsdienstige dweepzucht gelijk stond.

Het is noodig hierop de aandacht te vestigen omdat anders onverklaard zou blijven hoe de F a s c i in korten tijd op het eiland zulk een groote uitbreiding verkregen.

Pas voor weinige jaren werden de arbeidersvereenigingen, de F a s c i d e i l a v o r a t o r i, in de groote steden gevestigd en het is nog

maar sinds twee of drie jaren dat zij onder de landarbeiders werden ingevoerd. De naam, F a s c i o , is weder aan een voorbeeld uit de oudheid ontleend, van den man die de losse takken tot een bundel (fascio) bond om aan te toonen dat eendracht macht maakt. Garibaldi haalde dat voorbeeld altoos aan. ‘Maakt uw bundels,’ zeide bij dan, ‘en weest sterk door eensgezindheid. Denkt er aan, dat de f a s c i o te Rome door de lictoren den consuls werden vooruitgedragen, wanneer zij in 't openbaar verschenen, als een symbool van macht, - macht door eenheid verkregen.’

De eerste F a s c i werden in Catania gesticht door de Felice-Giuffrida, een heethoofdigen revolutionair en socialist, die echter, als afgevaardigde van zijn vaderstad in het Parlement, zich verstandiger gedragen heeft dan zijn vrienden of vijanden verwachtten. Maar de ziel van de beweging, die de fasci uit de steden naar de dorpen en vlekken heeft overgeplant is Garibali Bosco, president van den (thans ontbonden) fascio van Palermo. Een jonge man van 27 jaren heeft hij zijn sporen reeds verdiend als agitator. Hij was nauwlijks achttien toen hij zich tot taak stelde om de arbeiders in de socialistische leer in te wijden. Zijn overtuiging en zijn welsprekendheid verschaften hem aanhangers, doch hij wilde een blijvend werk verrichten en ondernam een reis naar Milaan en Parijs om de hoofden der socialistenpartij te leeren kennen en een begrip van haar organisatie te verkrijgen.

Toen hij naar Palermo terugkeerde bracht hij een vereeniging der arbeidersgroepen tot stand, met het doel om elkander onderling hulp te verleenen, naar het model van de B o u r s e d u t r a v a i l in Parijs; en tegelijkertijd organiseerde hij de samenwerking der fasci van het geheele eiland op den voet der thans ontbonden l i g u e d e s p a t r i o t e s van Déroulède. Daardoor werden de vereenigingen secties van een leger dat, van het eene tot het andere uiteinde van Sicilië. dadelijk moest kunnen worden gemobiliseerd. Iedere sectie kreeg haar reünielocaal, haar fanfare, haar signalen, haar hoofd met zijn plaatsvervangers die in moesten vallen, wanneer het hoofd het met de regeering of de policie te kwaad had gekregen. Een geheime correspondentie stelde alle secties met elkander in verbinding. Een comité van negen leden, waarvan drie gekozen door de fasci van Palermo, had de leiding van het geheel. De kosten werden gevonden uit de jaarlijksche bijdrage der leden van 1 ½ franc. Men moet de soberheid en de werkzaamheid der Italianen kennen om zich te

kunnen voorstellen dat uit die bijdragen behalve de uitgaven voor localen en bijeenkomsten, ook nog de oprichting van bijstandskassen, vakscholen enz. bestreden worden.

Bosco's organisatie der fasci was een machtig middel van propaganda. Zij gaf der beschroomde, bukkende landsbevolking een gevoel van kracht, en Bosco was de man om door zijn zelfvertrouwen en zijn energie het zelfvertrouwen der menigte aan te wakkeren. Hij kwam er, evenals de Giuffrida en de andere volksleiders, Barbato, Verro enz., openlijk voor uit dat het doel der vereeniging was de omkeering van alle verhoudingen op het eiland, maar hij verzette zich tegen het gebruik van gewelddadige middelen. De strijd moest gevoerd worden door uitbreiding der fasci, die in 1893 300,000 leden telden, door de verovering van zetels in de gemeenteraden, door de vestiging van coöperatieve genootschappen op het land, door de vaststelling van pacht- en arbeidscontracten, door geregelde werkstakingen.

Het gros van de leden der fasci begreep natuurlijk niets van de socialistische theoriën. Zij wilden, de werkman, verbetering van loon, de boer, vermindering van huur, de mijnwerker, invoering van een loonschaal die hem van de marktprijzen deed profiteeren, maar zij kantten zich niet tegen het bezit of het kapitaal. Toch begrepen zij dat er thans een macht achter hen stond en dat er een nieuwe invloed in hun leven was gekomen; zij gevoelden dat zij erkend en zelfs gevreesd werden door wie vroeger niets dan verachting voor hen hadden overgehad.

Gedurende het gansche jaar 1893 heerschte er een zekere agitatie op het eiland. Er grepen manifestaties plaats bij de verkiezingen voor de gemeenteraden, optochten werden gehouden, werkstakingen vielen voor; hier en daar kwam het tot conflicten; de policie arresteerde de werkstakers, ontbond vereenigingen, bracht hoofden der fasci voor het gerecht. Over 't geheel dreven de leiders der partij het niet tot een gewelddadig verzet tegen de overheid. Zij vergenoegden er zich mede den vervolgden rechtsbijstand te doen verleenen, getuigen voor hen bijeen te brengen, en hen uit de gevangenis door processies te doen afhalen, wanneer zij ontslagen werden. Hun leus bleef dat de fasci door de eenvoudige uitoefening van het stemrecht de gemeenteraden moesten veroveren, dan kwam alles vanzelf te recht.

Toen de prefect Sensales zijn onderzoek omtrent den toestand

van Sicilië geëindigd had, moest hij erkennen dat de grieven der bevolking in vele opzichten rechtmatig waren en dat zij door haar houding de zorg der regeering niet verbeurd had. De Felice-Giuffrida en Colajanni, de beide democratische afgevaardigden van het eiland, drongen daarop bij het ministerie aan dat er maatregelen tot verlichting der miserie zouden worden genomen. Maar de ministers, en ook de kamer, hadden andere zaken aan 't hoofd. De ontreddering der financiën kwam, met iederen dag schrikbarender, aan het licht, er dreigde een ministerieele crisis en er dreigde nog veel gevaarlijker dingen dan een enkele crisis in regeeringskringen.....

Het was in dien tijd van spanning dat zich de ‘onrust’ van het eiland openbaarde. In December en in het begin van Januari kwamen er op verscheiden plaatsen ongeregeldheden voor. Het karakter dier opstootjes verschilde van de beweging die er in het afgeloopen jaar had plaats gehad. Troepen van mannen en vrouwen verzamelden zich in de dorpen en kleine steden om van de gemeentebesturen de afschaffing van den hoofdelijken omslag en de verbruiksbelastingen te eischen, zij trokken op tegen de bureaux der gemeentelijke octrooien, staken ze in brand en mishandelden de policie. De carabinieri moesten verschijnen; er vielen dooden van beide zijden, natuurlijk verreweg de meeste dooden aan den kant van de volksmenigten.

Zonder het bestaan van de fasci zou de bevolking waarschijnlijk den moed niet hebben gehad om tot verzet te komen; maar de hoofdleiders der fasci zagen zeer wel in dat een oproerige beweging, voor het oogenblik, niet anders dan ten nadeele van hun zaak kon uitloopen. Zij trachtten hun invloed aan te wenden tot bemiddeling. Op sommige plaatsen bemerkt men dat de fascio zijn best doet de oproerigen te stuiten door hun er op te wijzen dat zij zelf hun lot in handen hebben, wanneer zij maar voor een betere samenstelling van den gemeenteraad willen zorgen. De leiders der fasci verlangen gehoorzaamheid aan de wet, onder vooropstelling, zooals van zelf spreekt, dat die wet in het vervolg door de inspanning van het volk zal veranderd worden. In dien geest luidt ook het manifest van de Felice-Giuffrida die, door zijn positie van kamerlid, als de vertegenwoordiger der fasci beschouwd mag worden.

Maar wie zijn dan de aanstokers van de oproeren geweest?

Uit het verzet, dat gelijktijdig in Zuid-Italië en in de buurt van Massa en Carrara zich vertoonde, blijkt, dunkt mij, dat de revolutionaire partij in Italië van de verlegenheid der regeering gebruik wilde maken om haar slag te slaan. Dat zich enkele leiders der fasci bij die revolutionaire partij hebben aangesloten, is niet geheel onmogelijk, en dat de revolutionaire leiders Sicilië hebben aangezien voor het land waar een revolutie de meeste kans van slagen had, is zeer waarschijnlijk. Maar dat de rebellie van het comité der fasci is uitgegaan, is in 't geheel niet aan te nemen, en, zoo ver ik weet, ook door niemand beweerd.

Crispi, die onderwijl, in December, het bestuur opnieuw in handen heeft gekregen, heeft zich dadelijk doen kennen als den man die, zoo hij den toestand ook al niet kan verbeteren, hem ten minste weet te beheerschen. Als Siciliaan is hij volmaakt op de hoogte hoever de karaktervastheid van zijn landgenooten gaat; hij gunt hun zoo graag, in plaats van de opwinding der reünies in met vlaggen getooide localen, de rust van het fatalisme. En hij heeft, door een groote troepenmassa op het eiland te concentreeren en door den staat van beleg af te kondigen, niet alleen einde aan alle verzet gemaakt, maar ook de kans te baat genomen om de hoofden der fasci, de Ginffrida, Bosco en anderen, gevangen te nemen, de fasci zelven te ontbinden, op de correspondentie beslag te leggen en de bevolking te terroriseeren, dat zij haar wapens overlevert.

Zoo heeft hij kort recht geoefend tegenover de regeering op eigen hand, die op weg scheen zich van de regeering van Sicilië meester te maken. Orde heerscht thans weer op het eiland, en rust - zoo verzekert ons Reuter.

Zal er toch niet een vonk van de Siciliaansche beweging naar Italië overslaan?

De regeerende klasse heeft wederom een groote verantwoordelijkheid op zich geladen door de taak uit de handen der volksleiders te nemen en zich zelf aansprakelijk te stellen.

Gelukkig is er een lichtpunt in de verwarring en duisternis waarin Italië over zichzelf verkeert. Het zedelijk en materieel verval heeft tot de ontdekking geleid waar de fouten schuilen. De b o r g h e s i a (de middenstand) die zich geroepen rekende om het jonge koninkrijk Italië een periode van bloei en macht binnen te leiden,

komt tot het besef dat aan haar de schuld ligt van den achteruitgang. Allerlei teekenen, allerlei stemmen die zich laten hooren, duiden het ons aan.

De ellende op Sicilië, de b o r g h e s i a ziet het thans in, is voor het grootste deel te wijten aan haar eigen tekortkomingen. Ze is veroorzaakt, in nog veel heviger mate dan door het groote landbezit, door een slechte en verdorven administratie. Waarlijk, het zijn niet de theoriën van het socialisme die het eiland weder uit zijn ongeluk kunnen verheffen, maar toevoer van water naar het binnenland, die zal leiden tot een verbetering der cultuur van de akkers, maar aanleg van wegen, die de onveiligheid zal doen ophouden, maar rechtmatig opgelegde belastingen, die niet langer den rijke bevoordeelen, maar eerlijkheid bij de ambtenaren, die hun het begrip zal geven van wat ieder toekomt, maar plichtbesef bij de policie, waardoor ze het niet langer voor haar eenige taak zal houden om bij de verkiezingen de regeeringscandidaten in het bestuur te brengen.

De b o r g h e s i a heeft ongemerkt haar roeping van regeeren doen overgaan in een streven tot exploiteeren. Waar is de tijd gebleven dat zij spotten kon over den toestand van Zuid-Italië onder de Bourbons, toen het voor den douane-beambte, zooals het heette, alleen noodig was om zijn o o g e n d i c h t e n z i j n h a n d o p e n t e h o u d e n?

De oogen dicht en de hand open - tot ontvangen en niet tot uitgeven, - maar dat is zoo'n slechte qualificatie nog niet van de tegenwoordige administratie in Italië.

In het Palazzo Madama te Rome, waar de Senaat vergadert, is een muurschildering van Maccari, welke het binnentreden van Appius Claudius voorstelt in den Romeinschen senaat, - den senaat van meer dan tweeduizend jaren geleden, die het vredesaanbod van Pyrrhus' afgezant aanhoorde. De schilder kon het woord van den blinden senator: ‘Geen onderhandeling met den vijand, zoolang hij op Italië's grondgebied staat!’ niet door de ruimte doen weerklinken. Maar de houding van den grijsaard, de indruk welken zijn komst op de aanwezigen maakt duidt het ten volle aan. Daar verschijnt voor ons oog de eerlijke onverzettelijke kracht van het oude Rome.

Het verleden vermaant.

De vijand van Italië's onafhankelijkheid is thans verslagen; Ita-

lië heeft zijn vijand in eigen boezem. Laat het niet met hem onderhandelen zoolang hij zijne stem daar nog doet vernemen; en laat het een trotscher woord vinden om hem bescheid mee te geven dan het bedriegelijke: ‘Er heerscht orde en rust.’

Reutertelegram van 20 Januari: ‘De rust op Sicilië is thans volkomen.’

B*.

Bibliographie.

Onze Plichten, door Dr. J.Th. de Visser. Amsterdam. D.B. Centen.

Uit de voorrede van dit boekje vernemen wij hoe het in de wereld is gekomen. De uitgever verzocht den schrijver om over ‘onze plichten’ te willen schrijven en na eenige aarzeling werd aan dit verzoek voldaan. Het is zeker een niet onmerkwaardig teeken des tijds dat een met de behoeften van het lezend publiek bekend uitgever juist over dit onderwerp een boek verlangde. Stelt men dan tegenwoordig zoo ontzaglijk veel belang in de kennis zijner plichten? De verschijnselen die men dagelijks waarneemt bewijzen het niet, men hoort meer van rechten dan van plichten gewagen tenzij dan van de plichten van anderen. De plichten van de maatschappij en van den Staat worden dagelijks met nadruk in herinnering gebracht; maar de plichten van den mensch en den burger treden meer op den achtergrond.

Er is een algemeene neiging om de individueele plichten over te brengen op de gemeenschap. Zij alleen kan inderdaad de plichten naar eisch vervullen; het individu, hoe welgezind ook, is daartoe niet voldoende bij machte. Zoo oordeelen althans velen en maar al te dikwijls gaan zij onder den invloed dezer beschouwing er nog al gemakkelijk toe over om de plichten van eigen schouders op den breeden rug van de maatschappij af te wentelen.

Nu is het juist dit laatste verschijnsel dat den schrijver van dit boekje blijkbaar getroffen heeft. Indien, zegt hij, het woord ‘recht’ tegenwoordig in ons vaderland zoowat het modewoord is geworden, dan overschreeuwe het in onze ooren het woord ‘plicht’ niet. Het is zijn oogmerk om de herinnering aan de verschillende plichten die het leven den mensch oplegt, tegenover zichzelven, zijn huisgezin, de maatschappij en den Staat, te verlevendigen door een beknopte uiteenzetting van den aard en omvang dier plichten.

De Geneefsche hoogleeraar Ernest Naville, hier te lande onder anderen bekend door zijn ijveren voor proportionneel kiesrecht, heeft voor jaren een soortgelijk boekje geschreven: *Le Devoir*. Tusschen zijn geschrift en dat van Dr. J.Th. de Visser bestaat echter een groot verschil. Naville begint met een wijsgeerige uiteenzetting van den oorsprong van het denkbeeld van plicht, die in het boekje van Dr. de Visser ten eenenmale ontbreekt. Wij maken hiervan den Nederlandschen schrijver echter allerminst een verwijt, Naville schreef voor een beschaafd en geletterd publiek en Dr. de Visser heeft het oog op den breeden zoom van de burgerij, zooals de geijkte term luidt. Voor de lezers die hij zich bij voorkeur denkt, zou

een wijsgeerige beschouwing omtrent het ontstaan en de ontwikkeling van het plichtgevoel weinig aantrekkelijkheid hebben gehad. Hij heeft daarom alleen de praktijk behandeld. Men moet dit boekje dan ook in dit licht beschouwen en er geen wetenschappelijke eischen aan stellen. Het is in den goeden zin des woords een volksboek, kan als zoodanig veel goeds stichten en vinde zijn weg in ruimen kring.

W.H.D.B.

Uit Nederland's Letterschat. Comische en humoristische fragmenten, verzameld en van eene inleiding voorzien door Dr. Jan ten Brink. 2 dln. Amsterdam, Jan Leendertz & Zoon. 1893.

Dat ons volk ten allen tijde een bijzonderen aanleg heeft gehad voor het komische, willen wij gaarne toegeven, mits men onder dat komische het kluchtige, boertige, de plompe, luidruchtige vroolijkheid versta, die in de letterkunde o.a. door -Bredero, Cats, Langendijk, in de beeldende kunst door Jan Steen, Ostade, Brouwer wordt vertegenwoordigd. De ‘fijnere humor’ echter, dien Prof. ten Brink bij de door hem genoemde schrijvers van de 19e eeuw waardeert, is, dunkt ons, van een andere soort en niet zoo nationaal van oorsprong: de invloed van de groote Engelsche humoristen, later ook van Fransche auteurs, is bij de besten dezer negentiende-eeuwsche prozaschrijvers onmiskenbaar. Hebben hunne geschriften derhalve niet dien ‘goût de terroir’, waardoor die van de schrijvers der vorige eeuwen zich kenmerken, dat neemt niet weg dat ze in de letterkunde van onzen tijd een goede plaats innemen.

Wie, op den titel afgaande, in deze bundels enkel komische en humoristische fragmenten meent te zullen aantreffen, zal zich bedrogen vinden. Over het komische in de verzen van Roemer Visscher en van de Barones Juliana Cornelia de Lannoy - om slechts dezen te noemen - kunnen de smaken verschillen, maar wat er komisch of humoristisch schuilt in Beets' bekende ‘Najaarsmijmering’ of in De Génestet's ‘Dagelijksch brood’ zal zelfs Prof. ten Brink moeite hebben ons duidelijk te maken.

Niet onvermeld mag blijven, dat de verzamelaar in zijn arbeid is bemoeilijkt door de Erven Bohn, uitgevers van de Camera Obscura, en door den heer H.D. Tjeenk Willink, uitgever van de werken van Potgieter en van Busken Huet, die beiden geweigerd hebben hunne toestemming te geven tot opneming in deze verzameling van fragmenten uit de genoemde werken.

Reis-impressies.[1)]

IV. Michelangelo's cupola.

Een langzaam opglooiende ronden steenen weg eerst, als eene kronkelende viale, die ingebouwd is door een reusachtige steenmassa. Dan een groote wenteltrap als een reuzenkurketrekker ...

En het dak van St. Pieter breidt zich uit, een dak als eene stad, want als kerken rijzen er overal koepels omhoog, waartusschen zich wegen verliezen, en, eene kathedraal zelve, verheft zich voor me de cupola....

Eene hangende stad, hangende over de wereld beneden haar: Rome. Maar de stad is desolaat, alleen het gehamer van werklieden weêrklinkt er....

Trappen weêr, eerst buiten, de cupola langs, dan binnen haar. Eene deur opent zich, op eene galerij....

En de immensiteit van den koepelafgrond gaapt aan mijne voeten. Boven mij welft het zich nog met de welvingen der reuzenmozaïeken. Maar aan mijne voeten, even onder de lijn van mijn oog, breidt zich de duizelingwekkende schijnellips uit van den koepel zelve, met de reuzenspreuk: Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam et tibi dabo claves regni coelorum.

En die schijn-ellips is subliem, omdat de rondte, die zij in waarheid is, gemaakt werd door menschen en ongelooflijk is, van eene onwaarschijnlijke realiteit.

Heel beneden zwemt de middenruimte van de baziliek als

1) Zie *De Gids* van Februari.

een heilige afgrond, en een geruisch als van golvende zee, als van duizenden echo's, fel bewogen lucht, zoemt suizende op, uit die diepte, die toch beneden eene doodstille kerk is, waar slechts ver, in ééne kapel, wat wordt gepreveld ....

* * *

Weêr trappen en trappen altijd, vluchten van nauwer wordende steenen trappen... Maar rissen van lachende seminaristen, die boven zijn geweest, rennen er af, en er af, uit alle hoeken zwermen zij neêr, als mieren.

Hunne stroom is voorbij. En nu weêr de trappen, die trappen tusschen den buitenkoepel en den binnenkoepel, al de trappen die naar de lanterna leiden... En eindelijk, uit de benauwdheid der nauwer en nauwer wordende blauwe houten trappen, in de lucht, in de ruimte, op de galerij om de lanterna...

* * *

Ik zoû mij kunnen begrijpen, dat een seminarist - een van die, welke mij daar juist voorbijzwermden - zoo er eerzucht in hem was en genialiteit, op die galerij eene zwellende emotie had gevoeld.

Want Rome, de wereld, lag beneden hem, en hij troonde boven Rome, hij stond op een rand van Rome's heilige tiara, en alles was lager dan hij, alleen de hemel niet, de zon.... En het moest in hem opkomen, dunkt mij, dat alles te willen veroveren en dan te heerschen....

* * *

Over de stad, die de Albaansche bergen en de Abruzzen insluiten, drijven de middagnevelen, en wemelt het middagwaas, dat de zon optrekt als met gordijn, na gordijn... En aan den anderen kant deint zich onmetelijk de desolate campagna uit en daarachter schemert de verre zee....

De tijd gaat voorbij, het is te jammer hier van daan te moeten. Een zwellende blijdschap, dat de wereld zoo mooi, een zwellende trots, dat de mensch zoo titanisch kan zijn, om tòch Babel op te trekken, omhoog tot het einde van den dampkring, kluisteren hier....

Twaalf uur. Ginds, van de ronde massa van Castel San Angelo, gaat een dikke witte wolk geluidloos plotseling over den Tiber heen. Dan davert het schot, dat den middag meldt, en kaatst als tegen de bergen aan en kaatst dan weêr terug...

En de klokken van Rome trilleren ver, klateren dichterbij, zingend hoogschel uit hun brons en metaal, en onder mij, zwellende op tot mij hun goudenen slag, daveren een voor een, in langzame majesteit, de twaalf donderslagen van St. Pieter zelve....

V. Via Appia.

Eindeloos gaat de antieke weg, komt van Rome, dat reeds ver ligt en gaat tot in het eindelooze door, naar de Albaansche bergen, die ginds in den zonmiddag waasblauwen en zelfs witgloeien, in den zachten winterzonglans.... En uit de transparante lucht boven de ver uitgespreide campagna valt drukkende neêr de melancholie van die antieke eenzaamheid...

Verder weg, links, loopen de oude, telkens verbroken aquaducten met bogen na bogen weg, en verliezen zich, tusschen de steeds smaller wordende perspectieflijnen van hunne boogsprongen, in het blauwige middagwaas der verschieten....

Aan den weg de ruïnes der antieke sepulturen met de stukken marmer en de bustes van wier asschen daar rustten.... En ze zijn allen verdwenen, al hebben ze eens geleefd in Romeinsche oudheid, al hebben ze eens hunne levens gehad, met al wat het leven geven kan....

Drukkender, den adem benemend, en zittende als een spook op de borst, zinkt de melancholie zwaar neêr....

Dichtbij, langzaam, zich nauwlijks bewegende, weidt een herder, - in schaapsvellen en langen mantel, langen stok in de hand, - zijne schapen en hij is van een warm bruin tegen het waas van den blauwen middag.... Bij eene oude kleine pachthoeve, - een hooge steenen trap gaat naar boven - praaten een paar vrouwen, de eene op de trap, de ander op den weg melodramatisch gebarende naar boven, en schel vlak-

ken de penseelvlakjes van hunne roode en gele rokken en witte doeken in het waas van het dommelende licht op....

Rechts de eindelooze wijdte, ernstig, desolaat in de zon. Troepen van bersaglieri, dragende den zwaren ransel, die zij verschikken telkens, op den rug, en, in de hand het geweer, komen aan, loopen los van elkaâr, om ergens te kampeeren. Romantisch wapperen hunne zwarte vederbossen, afhangende van den ronden hoed, die schuin staat....

En eeuwig schijnt de weg te gaan, eeuwig in vreemde zonmelancholie....

VI. Brief uit Rome.

Rome, Jan. '94.

Weet je, wat er in Rome van je gevergd wordt, als je eenigszins de pretentie wil maken Rome te kennen en Rome gezien te hebben? Ten eerste, dat je de geschiedenis - zoowel wereldals kunsthistorie - van Romulus tot Bernini op je duim kent. Dan dat je vast bent geverseerd in Rome's topografieën, van alle die eeuwen door, bij voorbeeld zóó, dat als je in St. Pieter komt, je oogenblikkelijk ook denkt aan het Circus van Nero en de Baziliek van Constantijn, waarop de kathedraal als op tronen omhoog rees; dat, in het bont-moderne gewoel van den Pincio, je oogenblikkelijk ook denkt aan Messalina, die er eens hare tuinen had en origieën vierde... Om dit eenigszins naar eisch te kunnen doen, wordt niet alleen de historisch-topografische kennis der metropool verlangd, maar daarenboven de psychologische kennis van jezelven; namelijk: de macht om je indruk -en-stemming van het oogenblik, oogenblikkelijk ook, een bliksemvlugge retrospectieve gradenboog te laten beschrijven, die nauwkeurig aanteekent alle indrukken-en-stemmingen, welke je ondervindt bij dien Schwung van Nero tot Leo XIII en van Messalina tot de nou-nou's met kleurige linten... Zoodra je dus voet buiten de poort van je hôtel zet, geef je je vooral niet over aan een indruk van het moment - aan de charme der uniek transparante lucht, waartegen de kerken aankoepelen, de citroenen goud stippelen, de verminkte zuilen hare weemoedige

majesteit strak zetten - maar oogenblikkelijk stel je je voor - van Romulus af - hoe die straat van je hôtel vroeger was, en welke ruïnes en statuen onder je voetstap begraven kunnen liggen... En terwijl je gaat, moet de retrospectieve gradenboog dat alles in je geest aanteekenen en juist, als je blief.

Dus vooral dit: geen charme van het oogenblik. Heb je hieraan behoefte, ga dan overal heen, maar niet naar Rome. Lees er Ouida's Ariadne nog eens op na; dan zal je zien hoe het behoort. Gioia en Crispin en Hilarion - uit dat boek, dat me, toen ik vijftien was, in extaze bracht! - en nu? Helaas... - ze zijn allen heel ver in die kunst van retrospectief genieten en als Crispin in een stalletje van het Ghetto een oud stuk brokaat ziet, denkt hij oogenblikkelijk aan Vittoria Colonna, die dat wel zoû kunnen gedragen hebben. Zoo behoort het, als men eenigszins Rome goed wil bestudeeren, ook al bestaat het Ghetto niet meer.

Heb je nu deze historische, aesthetische en psychologische kennis verkregen, ga dan dravende zien, 's ochtends, 's middags en 's avonds met maanlicht, want de tijd schiet je anders te kort. Hoû je niet op met eigen opinies te willen verzamelen, want die zijn overbodig en je kan veel vlugger en praktischer een aardige bloemlezing maken uit Baedekers Guide, Hare's Walks en uit romantischer lectuur als Ouida's Ariadne, Bulwers Rienzi, Hawthorne's Transformation, Frances Elliots Diary of an idle woman, Taine's Voyage en Bourgets Cosmopolis. Lees die werken aan je lunch en diner; dit is zeer Engelsch: op andere uren heb je er geen tijd voor. Trouwens het eenvoudigste is álles mooi te vinden: je kan dat doen in meerdere of mindere mate: raadpleeg je gradenboog. Blijf dan zien - sight-seeing, zooals de aesthetische term luidt der duizenden Engelsche dames, die in stroomen van korte rokken over Rome heen cascadeeren - blijf dan zien, herhaal ik, gedurende *tien* winters - 's zomers mag je weg, maar het is eene algemeen erkende waarheid, dat *tien* winters vereischt worden. En na den tienden winter mag je, met niet te veel zelfbewustheid, verklaren: gestudeerd te hebben aan de Hoogeschool der Wereld en iets van Rome te kennen....

* * *

Ik wil wel, nederig, bekennen, dat mijne aspiraties niet zoo ver gaan. Ik schaam me wel een beetje, maar ik woon ook niet, als Crispin, aan de Ponte Sisto, maar in een heel banaal hôtel in een leelijke buurt. Een heele leelijke buurt, want wie van Ouida's helden zoû zoo barbaarsch kunnen zijn om te wonen in het nieuwe Quartiere Ludovisi, tusschen de banale hooge-huizen-straten, die eerst de vroegere Ludovisi-tuinen geruïneerd hebben en daarna eenige speculeerende Romeinsche bankiers. Ik schaam mij ook, dat ik er woon, maar voel me eenigszins gedekt door twee Russische dames, die hier ook wonen en wier eenige levensdoel is: verborgen en overkalkte fresco's van Andrea del Sarto op te speuren. De eene is weemoedig mooi, en ziet er uit alsof dat levensdoel ook maar een pis-aller is. Dan ben ik blij, dat ik uitzie op een palmboom, een stuk balustrade - helaas, niet antiek - van het Casino della Aurora, en op dat Casino zelve. Toch is dit Casino een onwrikbaar verwijt, dat altijd voor mijne oogen staat, een verwijt aan mijne luiheid, want er is een plafond te bewonderen van Guercino - de Dageraad, die het Casino zijne naam gaf. Maar die bewondering wordt alleen geduld voór negen uur 's morgens, en te bewonderen voór negen uur is mij altijd onmogelijk geweest! En nu kan ik zelf niet verklaren, dat ik toch Guido Reni's veel meer beroemde Dageraad zag in het Palazzo Rospigliosi, want de prins is in Parijs en houdt die Dageraad achter slot en grendel! Iets, dat mij zeer teleurstelt en mijne begrippen van logica verwart, want zoo ik de prins was, zoû ik juist mijn Dageraad publiek maken àls ik in Parijs was, om er, in Rome, ieder moment van mijn gril zelve van te kunnen genieten. Logischer vind ik dan den eigenaar van het Casino, die alleen zijn plafond laat zien, als hijzelve nog in bed ligt....

Vlak bij mij, ook in deze leelijke buurt, is het brandnieuwe Palazzo Piombino. De prinsen van Piombino zijn, door successie, eigenaars geworden van Ludovisi - de vroegere mooie tuinen van Le Nôtre - en hebben die tuinen, die nu een ieder betreurt, verkocht als bouwgrond. Zij bouwden er zich ook hun nieuw paleis, waarvan een architect mij vertelde, dat de verhouding van glas en steen zoo goed was, maar dat ik toch heel leelijk vind, ten eerste: omdàt het geen kleur heeft, dan die zijner nieuwheid, en ten tweede: omdàt het nieuw is, want een paleis moet oud zijn, evenals adel, als het iets be-

duiden wil. Op de rez-de-chaussée van dit groote blok is in drie of vier kleine zalen met hideuze plafondschilderingen de beroemde collectie antieken Ludovisi-Buoncompagni samengeplakt. Arme collectie Ludovisi! Men behoeft u niet vroeger gezien te hebben, om u nu te beklagen, zooals ge op een zuinigje geherbergd zijt. Arme, arme Juno Ludovisi! Uwe majestueuze, olympische schoonheid, noch uwe wereldglorie heeft uw nieuwen meester ten minste zoó kunnen roeren, dat hij ten minste ú met verschuldigden eerbied behandelde en u uw eigen zaal gaf, en een achtergrond van donker fluweel, en een edel licht. Want ge leert wèl het communisme van onze dagen kennen, met zoovele marmers zamen, en koud, vaal valt een brutaal schijnsel op uwe godinnemajesteit, tusschen die stijllooze nieuwe muren en die leelijke plafonds....

* * *

Mij laat Rome denken aan eene harde, strenge, oude vrouw, met een strak gezicht vol rimpels, koude grijze oogen, energieke dunne lippen en groote, sterke handen; eene vrouw, die veel geleden heeft, maar wie men niet aanziet den weemoed van hare smart; eene vrouw, die steeds haar leed weêr heeft afgeschud met sterke zenuwen en onknakbare vitaliteit. Eene vrouw, die zoo is oud geworden, heel oud, en u leert: blijf niet neêrzitten en treuren, het verleden heeft afgedaan en het leven gaat altijd voort, tot in het oneindige; spiegel u aan mij en schep geen behagen in uwe melancholie: dat is ziekelijkheid. Ge behoeft niet te vergeten, maar heb geene emotie meer bij wat ge u herinnert; iedere volgende seconde brengt u de toekomst nader en ge behoort aan de toekomst, want al het andere, zie, is niets meer dan asch en stof en scherf en ruïne..

En in hare harde levenskracht schijnt ze te vergeten, dat scherf en ruïne schoonheid kunnen zijn, en dat de ziel van die schoonheid toch blijft: de weemoed van hun verleden.... Want die weemoed roert haar niet en tusschen hare ruïnes bouwde zij zich weêr op en wat er van hare ruïnes overbleef, gebruikte zij soms praktisch: hare tempels werden kerken, uit wat zij overhield aan antiek marmer trok zij nieuwe paleizen omhoog.... Tot op onzen meest modernen tijd toe is zij vitaal gebleven, en dit vitale heeft iets onsympathieks, iets hards, iets,

dat afweert en geene innigheid verlangt en geene weekheid dulden kan, en strak blijft zien, met droge oogen. Iedere stad heeft hare eigene fyzionomie en zooals Florence haar glimlach heeft van bekendheid voor mij, hare sympathieke weêr-enweêr-aantrekkelijkheid, alsof ze mij terugziet na eeuwen, alsof ik vroeger geademd in haar heb met een ander leven, zoo heeft Rome altijd en overal dat onhartelijk-krachtige, verwijtende mij mijne zwakheid....

Het liefst heb ik haar dan ook, daar waar ze niet vitaal was, niet weêr bouwde op hare vroegere fondamenten, afbrokkelde in ruïnes, het liefst in het Forum en het Colosseum, den Palatijn en de Baden van Caracalla. Ook al staat er veel moderns omheen, het Forum, het Colosseum en den Palatijn vormen een geheel van ruïnes, eene doodenstad op zichzelve en gemakkelijk is er het verleden op te trekken, in eene illuzie van zuilen en bogen, paleizen en tempels.... Maar ook zonder illuzie hebben die ruïnes charme. Al heeft het Tabularium zijne elegante façade van bogen met beeldengalerij daarboven verloren en is het omhoog getrokken als de achterzijde van het Kapitool, de drie zuilen van den tempel van Vespazianus, de achtzuilige façade van dien van Saturnus staan als hooge poëzie in hunne verminktheid, met vermorzelde kapiteelen en stukken kroonlijst, waarop de inscripties als afgescheurd schijnen, en de eereboog van Septimus Severus, over het antieke plaveisel van de Via Sacra heen, behield nog veel grandeur der Romeinsche keizer-eind'-eeuwschheid over. En waar kan men dien grandeur beter nog overleven dan in de titanische ruïne van het Colosseum, dien cirkelbouw van bogen op bogen op bogen; of in de verbrokkelde paleizen van Caligula en Tiberius en Augustus, of in de reuzentermen van Caracalla, waar zich het emplacement nog uitlijnt en opboogt van eene weelde, die al onze nieuwe luxe miniem en kinderachtig maakt?

Nergens meer dan in die ongelooflijke termen verrijst de fantasmagorie eener sublime decadence in duidelijker ommetrek: de hallen van marmer en porfier, van zilvergegreind wit en wijnkleurig rood, de vloeren in elaboraat mozaïek, dat het lichaam der gladiatoren in elke beweging van zijn spierleven toont[1]; de kolossale zwembassins onder de blauwte van de

1) Nu in het Muzeum van St. Jan Lateraan.

open lucht; beelden overal en reuzencoupe's en men ziet er de baders, de decadenten, die, eens in de termen, den heelen dag er hangen, zeven malen zich baden met hoogst gecompliceerd gebruik van zalf en van geuren, geënerveerd dan en gebroken door de massage hunner slaven wat epicuristiek gaan cauzeeren met de filosofen, die in de bibliotheek boven lezen, of, lui, uit de loges zien naar de worstelaars in de palestra, of in het stadium de courses een oogenblik bijwonen als de keizer gekomen is; Caracalla, met den breeden, zinnelijken type-kop: laag fronsvoorhoofd, diepe gluuroogen, kort kroeshaar, de neus snuivend, de mond dik sensueel, zooals men hem nu nog ziet in het Vaticaan en ziet in het Kapitool; of Heliogabalus, de zonnepriester van Emeze, die zóo vrouweschoon was, dat de soldaten, zoodra ze hem in den tempel zagen, verliefd riepen tot keizer, en vooruit zonden naar Rome zijne wonderbeeltenis....

* * *

Misschien treffen ons, latelingen van deze eeuw, de ruïne's dezer baden zoozeer, omdat wij er in loopen, met een glimlach, die begrijpt het luxe-leven van die baders, en wij, medelijdend met onszelve, zeggen, dat onze decadence toch grandeur mist; omdat in onze wereld zulke termen niet meer te vinden zijn, omdat ónze eind'-eeuwschheid, in die termen geanalyzeerd slap wordt en zeurig, voor een goedkoopje en vervelend en mesquin....

* * *

Het eenige antieke gebouw van Rome, geheel intact, is het sublime Pantheon - S. Maria Rotonda nu. De muren staan als onverdelgbaar, al zijn ook de kapiteelen en architraven als met hamers vernield, geheele stukken marmer er uit neêr gemokerd, tot het schijnt alsof gapende wonden aan dat bovenbeeldhouwwerk gevreten hebben en er nog reuzenlitteekens graven. Van binnen maakt de welving - de eenvoudige enkele welving en niets meer dan die welving, met het ronde oog, waardoor de hemel kijkt - op mij dien lichten schrik van schoonheid, die even adem beneemt en dien zelfs St. Pieters

binnenkoepel mij niet geven kan. En de essence der schoonheid van die eenvoudige rondte is verder vooral deze gedachte, dat men den antieken tempel zuiver overhoudt, als men de katholieke altaren in de nissen rondom er uit wegdenkt...

19 Januari is de sterfdag van Victor Emmanuel, wiens overschot daar rust in een sarcofaag, tusschen twee zuilen rechts van het hoogaltaar. Een lijkmis wordt dan in den morgen gehouden, maar een naïve vreemdeling, die meent, dat de koning en de koningin minstens bij deze gelegenheid ceremonieel in eene kerk verschijnen zouden, bedriegt zich en staat op nieuw voor het gecompliceerde raadsel, dat de verhouding vraagt tusschen Vaticaan en Quirinaal. Hunne Majesteiten, vertelde mij een officier, hadden slechts de generale repetitie bijgewoond, ik meen in het Palazzo Doria-Pamphili. Hierbij wil ik nog even voegen, dat de koningin zeer devoot is, gecanonizeerden en gebeatifieerden in hare familie telt, en, naar men zegt, iederen morgen incognito de vroegmis bijwoont in de kerk van hare paroisse bij het koninklijk paleis....

Aanwezig bij dien lijkdienst waren toch Militaire en Civiele Huizen van beide Majesteiten, het corps diplomatique, en alle militaire en civiele autoriteiten. Een betrekkelijk kleine ruimte bleef over voor andere invités, voor het meerendeel de kolonie der vreemdelingen met het onmisbaar rijkelijke Britsche contingent. Vreemd doet het ons, rigide Noordelingen, aan, hoe gul de Italianen met etiquette omspringen. Op de invitatiekaarten stond voorgeschreven: rouwkleeding van dames en heeren beiden. Onze Minister-resident had daarenboven, bij het toezenden der invitatiekaarten, ons hierop in zijn brief attent gemaakt, zoodat, zoowel mijne dames als ik, er eenvoudig niet anders over dachten dan te gaan in het zwart. Maar jawel; al waren de heeren over het algemeen in rok en witte das, rissen dames vloeiden binnen in de meest kaleidoscopische kleurenmengelingen .... Ik moet zoo eerlijk zijn om te bekennen, dat zij niet allen Engelschen waren, maar ook Italiaansche vele. Het scheen, dat het onderschrift op de kaarten alleen een beleefd verzoek inhield, dat naar keuze kon ingewilligd worden of niet....

Na de onplechtige, Pauselijke ceremonie, die wij in December in St. Pieter bijwoonden, trof mij zeer wat wij in het Pantheon zagen, vooral zágen. Want de muziek, door een

krachtig luid choor gezongen van jongens-sopranen en bassen, was mij te veel als het ensemble of de finale van een opera en het Kyrie Eleison, dat telkens en telkens over het doffe bommen der trommen en den zilverslag der bazuinen uitgedaverd werd, scheen niet gezongen in toon met de smeekbeê der woorden Maar misschien vereischte een lijkzang voor een vorst, zoo krachtig als Victor-Emmanuel, ook niet al te teêre klanken....

Vooral heel schoon in zijne funèbre harmonie was de decoratie der kerk, donker gehouden, omdat het oog van boven - het eenige licht - gesloten was en het maar schemerde van de tallooze kaarsen der groote kandelabres, om de eere-katafalk, die, in het midden der kerkruimte, zeer hoog oprees. Dan, op alle hoogten, hier en daar de vlammende urnen; soms bluschten ze half uit, en daarna, door een tocht, flikkerden ze wêer op met groote tongen. Over den ingang, achter de katafalk, het hoogaltaar, waar de hofkapelaan officieerde; kurassiers, stil-stijf en harnas-blinkend, op de treden; er achter, in de koorzetels, de litaniën murmelende kanunniken, in de hand lange kaarsen, die hen half verlichtten in het schaduwduister en hunne witte bonten pelerines deden opvlakken als stukken blanke sneeuw... Links dan, in een estrade, de zangers en het orchest en rechts het mauzoleum: de sarcofaaag tusschen de twee zuilen, met twee kandelabres er voor, van den antieken vorm, en waaruit hooge vlammen opkronkelden...

* * *

Ik herinner mij, den eersten keer, dat wij in het Pantheon kwamen - de eenvoudige, welvende ruimte toen - den veteraan met zijne medailles, die waakte bij het graf, en de twee soldaten, die er, in een boek, hunne namen schreven, met ernstige gezichten, vol van de aandoening dat graf te zien, en ernstig elkaâr vroegen, of ze ook den naam van hun dorp, hun paese, zouden zetten, en, langzaam, toen besloten van ja, en ik kan niet zeggen, waarom mij dit roerde: dat ze den naam van dat plaatsje met groote langzame letters schreven: misschien alleen om den simpelen eenvoud van dat feit en misschien wel om de onbeduidenheid ervan.

* * *

Ik voel mij beschaamd, dat ik dit herinneringetje vermeld. Want Rome is de stad niet voor zulke kleine dingen en Rome is de stad van het ruime, het geweldige en ontzaglijke.... Een oogenblik herinner ik mij wel vreemd, dat het Forum toch zoo klein was, voor het compacte leven, dat er in de oudheid geleefd werd, tusschen de bazilieken en tempels, die er op elkaâr drongen.. Maar die herinnering duurt niet lang, want dadelijk doemt op de Palatijn, een berg van nièt dan paleizen; het Colosseum waar zeeslagen gemimeerd werden; en ik zie de huizingen van den ouden adel: Doria en Colonna en Farnese; ik zie het oude Pauselijke paleis van het Lateraan in al de wijdte van wat nu muzeumzalen zijn, en eindelijk zie ik ook, als altijd, St. Pieter en het Vaticaan, de Pauselijke stad op zichzelve.... En al die lijnen strekken zich uit als met horizonten van architectuur en koepels als regenbogen, duizelingwekkend bij de gedachte van wat menschen konden doen...

Men zoû het Michelangelo niet aanzien, dat hij een der heroën was, die deze wereld van het kolossale schiepen. Zijne portretten en bustes in de Uffizie en de Casa Buonarotti te Florence geven hem niet als een titan, maar meer met het burgerlijke type van een misantropischen timmerman. Maar portretten en bustes bedriegen en voor Michelangelo is het woord der conventie altijd: titanisch geweest, en blijft dat woord ook de eerste spontane uiting, van wat ieder bij zijne scheppingen voelt....

En toch... na die eerste overweldiging, rijst een twijfel op en een vraag. Wat is het gevoel, dat ons déconcerteert in de Sixtijnsche kapel? Is het waarlijk de openbaring van een onmacht? Maar zoo dit onmacht is, is het de onmacht van het genie, de onmacht van het te vergeefs willen naar het empyreum van het állerhoogste, naar dat supreme en alomvattende, dat voor de menigte in wolk versluierd blijft en dat de hoogste ziel dan toch gezien heeft in een vizioen van bovenaardschheid: een onmacht, die tragisch is en dieper roert dan de gladde perfectie van welk klein talent ook. Want in die onmacht is de moed, en moed is meer dan kracht, omdat moed ziel is en kracht feit: moed de gedachte en kracht het middel slechts tot de daad....

Ik kan, wat de meeste der kunstbeschrijvers doen, in de Sixtijnsche kapel niet juist dàt zien: de eenheid, de volmaakt-

heid der eindconceptie van het geheel. In de Sixtijnsche kapel zie ik het eerst: het Laatste Oordeel, de reusachtige altaarfresco: een gewriemel van alle even zwaar gespierde ledematen in een somber, door den adem van eeuwen geëmbrouilleerd koloriet. Heel boven meen ik in een machtige figuur, die mij bliksemend treft, God te zien of minstens Jezus, maar ik vergis mij:[1] het is maar de profeet Jonas... En eerst nu ziet de blik, die zakt, den Oppersten Rechter, in een geagiteerde houding, die ik niet begrijp...

Nu zoek ik ook het plafond boven mij; spiegels worden gereikt en gelukkig, want eenigszins lang naar boven te zien met verwrongen nekspieren is ondoenlijk in het genieten van schoonheid...

Waarom toch al die meest supreme kunst voor plafonds, waar wat arabesken voldoende zouden zijn?

En ik zie geen geheel. Ik zie een mozaiëk van fresco's in de lucht, die elkaâr vierkant opvolgen: het zijn grootere en kleinere middenstukken, ingesloten door een elaborate architectuur en sculptuur van geschilderde zuilstukken en engeltjes. Hoe Michelangelo die geschilderde architectuur en sculptuur concepieeren kon, is mij iets raadselachtigs. In die middenstukken zijn de tafereelen van de Schepping en den Zondvloed, en op de vierkante piedestal der zuilstukken zitten, in houdingen, die elkaâr nieeren, telkens vier figuren, engelen of genieën.

Dit is reeds veel, reeds duizelingwekkend van idee en elaboraat van opstelling, maar het is niet alles... Want wat de kleinere middenstukken kleiner zijn dan de grootere, zijn ze opgevuld met medaille-achtige medaillons.

En vooral: waar het langwerpige plafond zich aan weêrszijden welft, zitten, onder de kleinere middenstukken, de machtige Profeten en Sibyllen; daartusschen, in ogivale bogen, figureeren de minder vooruitkomende Voorouders van den Heiland, met op zij nog, kleinere bruinige figuren...

Beken, dat het u duizelt. Beken, dat het te veel is, voor een plafond, te veel, omdat de reusachtige Sibyllen en Profeten de figuren der ontzettende wereldhistoriën op een tweeden grond dringen en zelve toch niet schijnen te kunnen ademen

1) Eene vergissing, die natuurlijk slechts een allereersten keer kan worden gemaakt.

evenmin als de genieën schijnen te kunnen zitten op hunne nauwe stukken piedestal....

Maar nu ook zie ik plotseling, duidelijker en duidelijker, dat alles op zichzelve, trots dit gemis aan atmosfeer, van een ongedroomde heroïsche schoonheid wordt, die bliksemend en weêr bliksemend treft....

En dat het geen onmacht was van den schepper, want dat hij kón, maar dat hij te veel schiep in eene te kleine ruimte, te veel leven riep op een te kleine oppervlakte: het plafond en den altaarmuur van een kapel...

En een verlangen rijst op om ieder dier figuren alleen te zien, telkens afgezonderd van al de anderen....

* * *

Ik herinner mij, in Florence, in de Academia delle Belle Arti, den Padre Eterno van Carlo Dolci. Toen ik dat stuk voor de eerste maal in het oog kreeg, naderde ik het met een glimlach, maar bleef er toch lang op staren. Een jong, week, weemoedig gelaat, met lange blonde haren, met oogen vol van een onuitsprekelijke melancholie, een gelaat als een bloem, smartdroomend ziende uit het licht van eigen goddelijkheid, de blauwe en roode draperie vastgehouden door een stralend juweel en de handen - de kleine, zwakke, mooie vrouwehanden, die nooit een wereld konden scheppen - met een vaag gebaar bewogen... Neen, dat was geen Padre Eterno, dat was nauwlijks zijn Zoon, dat was zelfs geen Heilige, die naar martyre smachtte; dat was een mensch, een kind, een zwak kind, op den goddelijken troon verheven, en er niet voor geschapen, en niet wetende hoe en wat, en vol melancholie, over het lot, dat hem God maakte, Vader van het Heelal, Padre Eterno....

En toch, dit juist was de innige charme van die schilderij, die absolute menschen boos maakt en die absolute menschen minachten. Het was de charme, de teeder melancholieke charme, van het zwakke, dat geroepen wordt tot den plicht van het allerhoogste, de charme, die ons, op aarde, roert in een kind, dat een kroon draagt... En zeg me nu niet: die Padre Eterno van Carlo Dolci is geen God: ik zie dat wel en ik weet dat wel. Maar ook zie ik, dat uit die bloem van blonde kleur en zachten glans, die Carlo zijn Padre Eterno noemde, geheel

het karakter van den schilder trilt, ten minste zooals ik dat karakter zie...

Want meer doen wij niet en wij bedriegen ons altijd...

En dit verhoogt oneindig de charme van de absolute schoonheid eener schilderij: er den schilder in te zien, zooals ik Fra Angelico in zijne fresco's zie van San Marco en Carlo Dolci in zijn Padre Eterno en Michelangelo in den Zijnen.....

* * *

In den Zijnen... De immense macht, de kolossaalste kracht, die zich ooit de menschen droomden: de God, die schept. De God, die uit den chaos in zeeën van glans opzweeft en is en duisternis scheidt van licht met één gebaar van openspreidende armen, en uit kolken van warrelend licht de zon rondt en ze slingert waar ze nu eeuwig staan zal, en de maan dan slingert en dichter dan zweeft en oproept en verdeelt, alles slechts met één gebaar: het water hier, het land daar, de planten en de dieren....

De God, met den machtigen frons van scheppingsgedachte, die troont op zijn voorhoofd, met de oogen, die vèr zien door het opdoemende heelal, en die, terwijl zijne engelen zich dringen tegen hem aan en zich verschuilen in zijn opblazenden mantel en zich dekken de oogen voor het licht, dat geboren wordt - de machtige armen uitzwaait en met den vinger de zon haar punt wijst hier en de maan hare baan, daarginds...

De God, dien daarna eene intimere, mysterieuze gedachte bezielt, een ondoorgrondelijke droom, en schept den mensch, Adam; zijn fronsvoorhoofd heeft zich vereffend; iets teederders verzacht zijn blik, en gedragen door zijne engelen, die hijzelve weêr in zijne armen draagt of ze schuilen laat in zijn welvenden mantel, strekt hij een arm uit en roept, met voorzichtigen wijsvinger, den mensch op, zijn speelding, dat hij liefheeft, en Adam *is*, half liggende nog, gemodeleerd in ledematen van mooiste, jonge kracht, de laatste wezenloosheid nog schemerende in zijne oogen en den arm, hij ook, strekkende naar den Schepper als om aan te roeren diens vinger met zijn vinger ook.....

De God, die daarna is neêrgedaald in het menschenparadijs, dat hij maakte en er niet meer zweeft, maar staat en, terwijl Adam slaapt, er Eva schept uit zijne zijde, Eva, die men

er ziet rijzen uit hare geboorte met dat volschoone gebaar van opstaan uit het niet, dat gebaar van wording, de knieën nog even gebogen, de schuchterheid nog in haren oprichtenden rug, de handen gevouwen, als in eerbied of in dankbaarheid....

* * *

Ik zie Michelangelo in die ontzettende creaties, ik zie hem ook in de Profeten en in de oude, subliem machtig denkende Sibyllen, met die sombere oogen, die vooruit zien in hare afwachting der langzaam ontsluierende toekomsten; maar ik zie Rafaël nooit als een omlijnd karakter uit zijne kunst oprijzen. Of liever, ik zie hem nu eens zoo, en dan weêr eens anders, met de wisselingen van eene lenige plooibaarheid, met de schitterreflets van eene ziel, die zich geeft zooals het op dat oogenblik het beste is, zich schikkende naar de pauselijke opdrachten en toch zich niet geheel en al schikkende en eindelijk met eene glimlachende insinuatie kronkelend tusschen alles door en gevende wat hem goed dunkt....

Uit zijne fresco's, maar vooral uit zijne titanensculptuur, komt het karakter van Michelangelo, die met Paus Julius II meer vocht - over de détails der Sixtijnsche kapel - dan dat hij de knie voor hem boog, als gespierd marmer zelve voor ons uit, maar Rafaël blijft altijd indécis en gecompliceerd beide....

Zie hem te Milaan in zijne Sposalizio, te Florence, in zijne madonna's en portretten; te Rome in zijne Stanza's of Loggia's, of arrazzi; in de Farnesina of in de Sibyllen van S. Maria della Pace of in de Transfiguratie van het Vaticaan; en het zijn karakterwisselingen en -schitteringen als van steeds andere facetten, in steeds andere lichten en niet alleen te verklaren door de drie periodes, waarin men zijn schilderleven onderscheidt. Hoog sympathiek zijn al die wisselingen mij niet, want ik zie altijd in Rafaël iets van een genialen faiseur: een artist, die heel veel en gemakkelijk kan, en alles glimlachend doet en beminnelijk. Ik heb hooger achting voor Michelangelo, met zijn streven naar het onmogelijke en zijn vechten met het marmer; ik zie in geen enkel kunstenaar zóoveel menschelijks en heroïsch samen. Maar de Sposalizio is mij minder waard dan welke schilderij ook van Perugino, dan welk stukje kunst,

die heilige kunst van Perugino - al was hij zelve ook niet zoo heel heilig - omdat imitatie van manier, hoe perfect ook, toch altijd secondair blijft. Hoog bekoren mij het magistrale portret van Julius II, in de Uffizie en de glanzig kuische en goudschoone Madonna del Gran-Duca in het Palazzo Pitti, maar in de Madonna del Cardinello vind ik het Jezuskind bepaald dik-leelijk en den voet, die op den voet der moeder staat, niet minder dan wanstaltig, en de Madonna della Sedia houdt telkens en telkens iets prenterigs voor mij, tegelijk met iets raterre-'s.....

* * *

De goddelijke glorie van Rome zijn al hare antieke marmers: de weêrgalooze muzeums in het Vaticaan: Pio-Clementino, Chiaramonti en de Braccio Nuovo, waar allen zoo heerlijk ruim staan, alsof de eigen atmosfeer dier nu verminkte en ontheiligde goden nog om hen heen waait, en bij deze unieke verzamelingen sluiten zich de collecties aan van het Kapitool, van het Lateraan, van Borghese, van Ludovisi en van de Termen van Diocletianus....

In Pio-Clementino het eerst de zaal van het Grieksche Kruis: de antieke mozaïeken op den vloer; de kolossale zacht gespikkeldeen purperende sarcofagen van de moeder en dochter van Constantijn den Groote, en vooral de aanbiddelijke Afrodite, naar die van Knidos van Praxiteles, met hare oogen van innigheid, en haar glimlach van innigheid, met hare zacht goddelijke lieftalligheid, die dichter tot ons menschen nadert dan de hoogere majesteit der Venus van Milo. Al heeft men ook hare benedenvormen verborgen achter eene barbaarsche draperie van geslagen ijzer, dat wit is gemaakt, zij is nog schoon, zoo innig lief mooi nog, dat men haar schijnt te mogen aanbidden van heel dichtbij, zonder profanatie van hare goddelijke essence, en bij die innige mooiheid schijnt de Mediceïsche Venus - in de Tribuna te Florence - geaffecteerd en pretentieus....

En nu verder te gaan wordt louter genot voor de ziel, die zich vol gebeeldhouwde impressie's opstapelt... In de Rotonda, in het midden, de porfieren reuzencoupe uit de Termen van Diocletianus; ginds de Juno Barberini, maar zij roert me niet zeer; ze lijkt te veel op de jonge prinsessen van Wales.... Maar dan, naast haar, Antinous, zijne buste alleen, zijn kop van schoonheid en vol raadsel.... De nek jong krachtig en

geserreerd; het gelaat beeldschoon Grieksch, de haren laag tot op het voorhoofd, in rechte krullen dan vallende achter.... En de oogen, de oogen vol weemoed, vol raadsel, vol vragen aan het leven: waarom die smart, omdat ik mooi ben; die oogen vol peinzens over het onoplosbare; die mijmerblik, waarin geheel de sfinx schijnt weg te schuilen; die straal van levend marmer!

Naast hem, tevens aan de voeten van den goudbronzen Herkules, de kop van Adrianus, maar niet zoo treffend en te veel als opgemaakt, te netjes, en uit zijne oogen de antwoordblik niet op dien van mijn Antinous....

Maar dan nog eens hij, wiens schoonheid zijne essence was, de essence van zijn leed en zijn geluk: Antinous, vergood, verheerlijkt door zijn keizer na zijn dood, als Bacchos, gekranst, den tursos in zijn hand....

En op die menschelijkheid, tragedie van twee zielen, blikt neêr de Zeus Otricoli, als in een al begrijpend, olympisch medelijden....

* * *

In de Galleria delle Statue treft mij het meest de verminkte Eros naar Praxiteles, zonder armen en zonder beenen, en daarom zoo pijnlijk, zoo armoedig, als een gemartyrizeerde godheid, maar zijn kop is intact, het haar wat opgebonden in een strik op het hoofd van voren.... Eene onuitsprekelijke peinzing in de neêrkijkende oogen, waarin bijna iets trilt van wroeging, omdat hij de liefde is en het leed geeft aan de arme menschen; en dan tevens dat aanbiddelijk noodlottige van geheel zijn armelijk verminkt wezen, alsof hij stil fluistert: ik kan niet anders en ik moet zoo: vergeef me.... En zijne ziel, de ziel van dat stuk marmer is zoo iets zoets, zoo iets diep-in levends, dat mijne oogen vochtig worden, als ik hare openbaring opmerk, en dat ik hem zoû willen troosten, en hem zeggen: het leed, dat je geeft: het is het geluk, en de arme menschen, ze willen het niet missen, nooit....

* * *

Het is heerlijk daar te dwalen, en hoe langer men dwaalt, hoe levender de marmers worden, in hunne atmosfeer, tegen

hunne purperende achtergronden, met hier en daar de prachtige baden van zwaar, rood-geaderd albast, en de zetels en coupes van rosso autico, en de marmeren bas-reliefs tegen de muur.

* * *

In de vier kabinetten van het Belvedere, de Laöcoon, de Apollo, de Mercurius en de Perseus en Vuistvechters van Canova... De Laöcoon heeft mij niet zoo machtig geroerd, misschien omdat ik in een beeld meer getroffen wil worden door een psychische stemming, dan door eene te dramatische activiteit, die de bekoring van het stille marmer voor mij te veel tourmenteert.... Van den Apollo verwachtte ik ook geene ontroering, omdat de blik er op zoo geënerveerd is geworden door duizenden slechte copies, en toch de Apollo zelve is van eene hoog geïnspireerde uitdrukking, waarvan de apotheoze straalt uit zijne oogen; zijne vormen echter hebben iets schraals en gewild elegants...

Canova is in zijne Vuistvechters van eene kracht, die verbaast als men hem zich herinnert in al zijne teederheid. De vormen der twee kolossale gladiatoren zijn van de grofste gespierdheid en blijven toch schoon, maar het is de schoonheid van twee prachtige beesten, zonder ziel... Het is de massieve schoonheid van enkel forsche mannenkracht in het geweldigste van hunne viriliteit; de gezichten fronsend als woedende beestenkoppen, met woedend vlammende oogen en spalkende neusgaten, die snuiven... Onwrikbaar staan ze beiden geplant op hunne zware voeten, waarvan de groote teenen zich sterk uitdrukken tegen den grond aan; de een getast op zichzelven in de concentratie van alle zijne spiermassa's, waarvan zijn rug, zijne armen en beenen tot springens-uit-elkaâr schijnen op te zwellen. Hij staat in de massieve houding van die een sprong wil doen, de armen aan het lijf, de omzwachtelde handen met vingers aan elkaar, reeds uitgestoken, als om beet te pakken zijn vijand, onder de armen...

En de ander, geheel naar boven opgerekt, ook straf op de beenen, de sterke voeten gegroeid aan den grond van louter kracht, zwaait den eenen arm omhoog tot zijn mokerslag, die af zal weren, en de vierkante vingers van zijn anderen vuist drukken zich in elkaâr van stierenwoede...

En vreemd tusschen hen beiden, contrast, op den achtergrond, heft, etherischer strijder, de slanke Perseus een Meduzakop omhoog...

* * *

Maar van het Belvedere is de Hermes de hoogste schoonheid. Vroeger werd hij een Antinous genoemd, maar al de Antinouskoppen vertoonen de zelfde gelijkenis als fotografisch, en deze Hermes heeft het echte Hermessengelaat, zooals de ideale Hermes van Praxiteles het ook heeft: het smalle proëminente voorhoofd van fijn verstand, de eigenaardige oogen van intelligentie en intelligentie vooral de essence zijner schoonheid. En die schoonheid is zoo wonder, zoo louter, dat zij onuitsprekelijk wordt en de woorden gaan bezwijmen bij zijn aanblik en men slechts in stilte bewondert, omdat alle woorden vaal zouden klinken bij de zijne, als hij de schoone lippen openen ging en zeggen zoû zijne eigene woorden, van goddelijk vernuft..

* * *

Langs den kolossalen Herkulestors door het Chiaramonti-muzeum, maar hoe schitterende marmers de lange galerij ook verzamelt, men is er een weinig moê na al het hoogschoone van zoo even.... Ik herinner mij er toch vele:

Een Eros, die zijn boog spant, in eene losse houding van mikken; eene Niobide, alleen romp, geen hoofd en geene voeten en toch vol vlucht in de loopende beenen, die gedrapeerd zijn, en zoovele interessante archaïsche stukken.... Toch is het een rust er wat vlugger door te loopen, naar den Braccio Nuovo, en daar, tergend ver en toch treffend dadelijk, schittert de Apoxuomenos van Lusippos me toe. En ik moet altijd eerst naar hem, zonder links of rechts te zien.... En toch, daar staan de keizerlijke Augustus, een typische Domitianus met een laagwreeden kop; de Dorufoor de Canon van Polukleitos, copie natuurlijk, evenals zijne Amazone; en dan links een reeks athleten en rechts een troep van verschillende saters, die gieren van leven en vroolijkheid. Maar de Apoxuomenos lokt nader en nader....

Het is een beeld, waaruit eene complexe moderniteit van idee schiet. Een athleet, maar fijn van leden, de beenen zelfs

slank en de voeten heel lang en tenger; de rechterhand is uitgestoken en twee vingers er van houden een dobbelsteen, die zij juist willen laten vallen.... Maar machinaal gaat de andere hand door te schrappen met den schrapper de olie van zijn onderarm, den balsem, waarmeê hij zijne leden had gewreven, voor lenigheid. En in zijn beeldschoon gelaat van eene dweependende, modernere schoonheid - en het zelfde gelaat van Lusippos' rustenden Ares in Ludovisi - staren zijne mijmeringen uit, als denkt hij niet aan zijn schrappen, dat gaat van zelf in de machinale beweging van het steeds-zelve-doen; als denkt hij alleen aan wat hem zeggen zal de val van den dobbelsteen: zijne overwinning.... of zijn nederlaag....

En hoog boeiend in de gewone realiteit van zijn eenvoudig doen, van zijn reinigenden uitgestoken onderarm met den sikkelvormigen schrapper, is hij omdat zijne prachtige oogen blikken van eene geheel andere gedachte en uit zien naar zijne dadelijk nabijzijnde athletentoekomst, waaraan hij wil gelooven, zoodra de teerling valt....[1)].

* * *

Die marmers van Rome zijn talloos en wonderschoon. De pen, die hier schrijft, is een vlugge pen, de pen van een brief uit den vreemde, die even trekt eene impressie van herinnering; ze schrijft geene apodiktische, aestethische studie van sculptuur. En ze tikt aan en tikt aan, vlug, en hare woorden vallen neêr en willen niets geven dan de reflets dier indrukken zelve. Ze weet niet, hoe ze ze allen zal melden, mijn marmers, die ik lief heb...

Een der machtigste gebeeldhouwde impressie's, als gedrukt met een zegel op de ziel, geeft mij de stervende Gladiator van het Kapitool, de barbaar met het ruw-mooie gezicht en het steile haar, en met de smartelijke stervens-emotie in de oogen.... De galerij aldaar van de keizerbustes is vol verrassingen: Caracalla prachtig typisch; Caligula een heerlijk mooien, intelligenten bazalten kop, die alles verwart in het brein wat men

1) Men zegt mij, dat deze opvatting niet juist is, en dat de athleet met den dobbelsteen slechts zijn volgnummer wierp: dit is mogelijk, maar ik behoû liever mijne eerste, misschien dan foutieve opvatting, omdat ik het beeld zóo zag en zóo mooi vond.

van Caligula las; Heliogabalus, leelijk en geheel niet gevende de charme van den vrouweschoonen zonnepriester; en Nero, ook niet dàt, evenmin als in het Vaticaan, waar hij gelauwerd staat.... Ik herinner me de charmante kinderkopjes van Nero in de Uffizie, vol van de alleraanvalligste jeugd!

En ik wil nog eindigen hiermeê: zoo ge in Rome komt, ga naar de Termen van Diocletianus. Er zijn prachtige beelden, een rustende vuistvechter van brons, een koploos lichaam met gebogen knie van toch nog hoog harmonische schoonheid, maar er is een kopje...!

Een slapend kopje van bijna goudgeel marmer, afgeslagen aan den hals, en liggende op een fluweelen kussen, voor een venster, waardoor het licht er dommelschaduwend op valt. De neus is wreed verminkt, als weggevreten door een kanker... Maar de oogen, als onder een floers van doorschijnende oogleden, leven in de sluimering. De mond haalt adem. En niets is tot ademloosheid toe treffender - om niet wakker te maken - dan die indruk van innige sluimerschoonheid van dat aanbiddelijke amberkleurige vrouwekopje, met haar geschonden neus!

(*Wordt vervolgd.*)

LOUIS COUPERUS.

Het muntvraagstuk in Britsch-Indië.

> ‘This is no narrow question of the interests of a state, nor even of the advantage of a single nation; it is a question affecting the prosperity, the progress in civilisation of the whole human race.’

Twintig jaren ongeveer geleden, toen het eene uitgemaakte zaak kon heeten, dat de Nederlandsche regeering geen middel onbeproefd zou laten om het door haar voor onze Indische bezittingen verordende muntwezen te beschermen tegen de gevolgen, die voor het wereldverkeer te duchten stonden van de verstoorde waardeverhouding tusschen het goud en het zilver, waartoe de in Duitschland ondernomen munthervorming den stoot had gegeven, - sprak ik de verwachting uit, dat Engeland, waar men veelal uit de hoogte pleegt neder te zien op de gedragslijn, die Nederland tegenover zijne koloniën volgt, door het voorbeeld van Nederland zou worden aangespoord om, met terzijdestelling van de engere belangen der Engelsche geldmarkt, ten behoeve van zijn rijk in Indië te doen wat eene eerlijke en de algemeene belangen van zijne onderdanen behartigende regeering betaamt[1)] Tegenover de in Britsch-Indië van den aanvang af betrachte politiek van nietsdoen, van ‘doorzieken’, in de hoop dat, zooals Walter Bagehot, de toenmalige redacteur van den Londenschen *Economist*, het in zijn blad telkens weder opnieuw betoogde, ‘the fall in the price of silver would work its own cure’, had o.a. de redacteur van den te Calcutta verschijnenden *Friend of India*, nu wijlen Robert Knight, meermalen de aandacht gevestigd op den gewenschten staat van zaken, waarin het muntwezen van Nederlandsch-

1) *De praktische zijde der muntquaestie*, in het *Algemeen Dagblad van Nederlandsch-Indie* van 11 Juli 1876.

Indië verkeerde, ‘dank zij de verstandige maatregelen door de Nederlandsche regeering bij tijds genomen’. Zijns inziens behoorde de Engelsche regeering in dit opzicht bij Nederland ter schole te gaan, want, aldus omschreef hij de roeping van den staat met betrekking tot het muutwezen, ‘if a system has been adopted in every other civilised country in the world, which has secured uniformity to a great extent, and Government by refusing to conform to that system, suffers its currency to be depreciated, than it stands convicted of a plain neglect of duty. Government is bound to neglect no reasonable means of keeping its currency at the standard value’.

Maar van pogingen in dien zin was nimmer sprake. Engeland bleef onwrikbaar vasthouden aan de opvatting, dat van staatswege niet mocht geraakt worden aan de grondslagen, waarop het muntwezen in moederland en kolonie nu eenmaal rustte, op het goud in het eene, en op het zilver in het andere deel van het Britsche rijk, eene opvatting, die haar grond vond in het vaste geloof aan de volmaaktheid van zijn eigen gouden standaard, en aan eene zekere voorbeschikking krachtens welke het zilver alleen voor muntstandaard en waardemeter bij de volken van het Oosten kon in aanmerking komen. Gaandeweg echter bleek de macht der feiten sterker dan de leer, door hoeveel mannen van gezag op financieel en economisch gebied ook voorgedragen en verdedigd. Twintig jaren lang heette het, dat het buiten de macht van den staat ligt om op de waarde van het bij de wet verordende ruilmiddel eenigen invloed uit te oefenen, - als of die waarde niet in de eerste plaats afhankelijk is van het door de wet toegekende karakter van ruilmiddel en waardemeter aan het metaal of de metalen, waarvan het verkeer zich krachtens de wettelijke verordeningen *moet* bedienen; - maar eindelijk toch begreep men, dat ter wegruiming van de bezwaren, waarmede Indië, en ook Engeland bij terugslag, in steeds toenemende mate te kampen kregen, de onderlinge waardeverhouding tusschen het ruilmiddel van Engeland en het ruilmiddel van Indië, of, met andere woorden, de waardeverhouding tusschen het goud hier en het zilver ginder bij de wet kon en moest worden vastgesteld en geregeld. Wel verre echter van den weg in te slaan door de autoriteiten in Indië jaren lang met onverzwakte overtuiging voorgestaan en aangeprezen, - het bevorderen namelijk van

eene internationale muntunie, die aan het zilver weder zijn vroegere plaats, niet alleen in het verkeer met het Oosten, maar in het wereldverkeer zou verzekeren, - heeft het opperbestuur in het moederland gemeend op eigen kompas alleen te moeten zeilen, en den knoop te kunnen doorhakken door de staking te verordenen van de vrije aanmunting van zilver, als voorbereiding en overgangsmaatregel tot de invoering van hetgeen nog kort geleden naar veler oordeel eene onmogelijkheid en eene ongerijmdheid heette, - een gouden muntstandaard voor Indië.

Of deze maatregel, dien men niet ten onrechte een financieelen *coup d'état* genoemd heeft, en die andermaal het zegel is komen drukken op hetgeen ik altijd beweerd heb, dat de door Duitschland aaugevangen uitstooting van het zilver gaandeweg *alle* overige landen op het ter kwader uur betreden hellend vlak zou medesleepen, aan het doel dat men er zich van voorstelt zal beantwoorden, is op het oogenblik zeer twijfelachtig. Van eene werkelijk tot stand gebrachte munthervorming in Indië kan dan ook nog in het minst geen sprake zijn. Hoogstens geldt het eene in veler oog gewaagde, volgens anderen bereids geheel mislukte proefneming; doch eene proefneming, die voor het geheele wereldverkeer van overwegend belang is, want zij kan het begin worden van eene nieuwe orde van zaken, wier invloed zich in alle landen, die aan het wereldverkeer deel nemen, moet doen gevoelen. Om zich evenwel van de beteekenis dier proefneming in haar verband met den stand van het muntvraagstuk in het algemeen voldoende rekenschap te geven, is het noodig vooraf kennis te nemen van hetgeen op muntgebied in Indië is voorgevallen sedert de muntverordening, tot wier wijziging men thans, na een twintigjarig beraad, eindelijk is overgegaan, haar beslag heeft gekregen.[1)]

1) Wat hier volgt over de geschiedenis van het Indische muntwezen vóór 1870 is eene zeer verkorte herhaling van hetgeen ik over dit onderwerp op het papier bracht in het derde gedeelte van mijne in 1874 te Batavia uitgegevene *Muntquaestie met betrekking tot Indië*. Het toen reeds door mij betreurde gemis van eene vertrouwbare en volledige geschiedenis van het muntwezen van Britsch-Indië, zooals wij die voor Nederlandsch-Indië bezitten in de bekende geschriften van de heeren Mr. J.P.P. van Zuylen van Nijevelt, Mr. W.C. Mees, E. Netscher en Mr. J.A. Van der Chijs, werd sedert niet aangevuld, De ten vorigen jare verschenen *History of currency in the British Colonies* van Robert Chalmers (London, Eyre and Spottiswoode) geeft in dit opzicht geen nieuw licht: aan Britsch-Indië toch zijn niet meer dan een twaalftal bladzijden gewijd. In een van de jaarlijksche verslagen over den toestand van Indië (*Statement* etc., for 1872/73, p. 11) wordt verwezen naar eene monographie van Mr. Seccombe over het muntstelsel van Britsch-Indië, die echter, zooals mij bij onderzoek bleek, niet in druk is verschenen. Zij berust in manuscript bij het India Office; doch door de welwillende bemoeiingen van den heer W. Roosegaarde Bisschop te Londen mocht ik van het historisch gedeelte dier monographie een afschrift ontvangen, waarvan ik ter aanvulling van mijne vroegere aanteekeningen gebruik heb gemaakt.

I.

Grooter verwarring op het gebied van den geldsomloop dan in Indië werd aangetroffen toen de Engelschen er gaandeweg meer vasten voet verkregen hadden, en hun gezag als gevestigd kon beschouwd worden, laat zich schier niet denken. De ineenstorting en ontbinding van het eens zoo machtige rijk der Mogols had in dit opzicht treurige gevolgen na zich gesleept Naarmate de vroegere leenvorsten en stedehouders zich meer en meer van het te Delhi zetelend centrale gezag hadden weten los te maken, waren zij er op bedacht geweest om zich ook het recht van muntslag toe te eigenen, niet slechts als middel om naar buiten van het gezag, dat zij zich hadden aangematigd, te doen blijken, maar meer nog misschien als middel om hunne inkomsten door onverholen muntvervalsching te vermeerderen.[1)]

Zoodoende kwamen omstreeks het midden der vorige eeuw, naast de zeer primitieve ruilmiddelen, als schelpen (cowries), stukken koper zonder eigenlijken naam, en ijzeren staven met koper vermengd, in den omloop voor meer dan dertig verschillende soorten van zilveren ropijen, van de volwaardige sicca ropij tot ropijen wien innerlijke waarde soms een derde of de helft minder bedroeg, gouden pagodas van uiteenloopend gewicht en gehalte, dollars van verschillenden oorsprong, gouden mohurs, en een groote verscheidenheid van nog andere Aziatische en Europeesche munten, wier namen thans schier geheel vergeten zijn. Meest alle muntstukken waren bovendien

1) ‘The princes of Hindostan have in all ages considered the coining of money as an appendage of sovereignty, as well as a branch of revenue.’. James Steuart, *The principles of money applied to the present state of the coins of Bengal* (1772).

in meerdere of mindere mate gesnoeid, doorboord, afgevijld, uitgehold, of op andere wijze verminkt. Het kleinste geldstuk kon niet verhandeld worden zonder nauwkeurige berekening hoeveel van de nominale waarde moest worden afgetrokken, terwijl men afgescheiden hiervan nog met een geheel eigenaardig bezwaar had rekening te houden, de aanvankelijk ook door het Engelsche bestuur bekrachtigde wettelijke kortingen (de zoogenaamde *batta's*), die volgens oud gebruik op elk muntstuk, al was het ook volkomen gaaf en ongeschonden, werden toegepast, naarmate het langer in omloop was. Zoo bleven de ropijen alleen *sicca*[1] gedurende het eerste jaar na dat, waarin zij geslagen waren. Reeds in het tweede jaar waren zij onderworpen aan eene korting van 3 percent, en na ommekomst van dat tweede jaar werden zij, met eene korting van 5 percent, als *sanat* ropijen (te Batavia, waarheen vele munten van Hindostan ook haar weg hadden gevonden, noemde men ze *sonnewat*) verhandeld, om dan verder op dien voet in omloop te blijven.

Aan dit zonderlinge gebruik trachtte Warren Hastings een eind te maken door te bepalen, dat van volwichtige stukken, onverschillig hoe lang zij in omloop waren, geen rabat meer zou mogen worden genomen, en ten einde de getrouwe nakoming van zijne bevelen te verzekeren gelastte hij, dat alle nieuw geslagen muntstukken voortaan één zelfde jaartal zouden dragen, en wel dat van 1773, of, zooals het randschrift der ropijen luidde: 'het 19e jaar van de heilaanbrengende regeering van Shah Alam', den laatsten der Mogols, die nog eenig zelfstandig gezag heeft uitgeoefend[2]. Maar de goede bedoelingen van Hastings stuitten af op de tegenwerking van al degenen, die met den ellendigen toestand van het ruilmiddel hun voordeel wisten te doen, wat o.a. met het meerendeel van de schatkistambtenaren het geval was. Forscher en ingrijpender maatregelen waren noodig, en de eer van zich hieraan met ernst te hebben laten gelegen liggen komt toe aan Lord Corn-

1) From the Arabic *sikka*, a coining-die, whence also *Zecchino* or *Sequin*, and the old Anglo-Indian *chick* (4 rapees). R. Chalmers, o.c. p. 337.

2) In het boven aangehaald geschrift van James Steuart komt op bl. 46 eene ontwerp muntregeling voor, houdende dat 'the Honourable the East India Company, *by the express command, and under the authority of Shah Alam Geer*, have made the following regulation respecting the currency,' etc.

wallis, die in 1786 als Opperlandvoogd optrad. Aan hem dankt Indië de muntregeling van 1793, waarbij, met intrekking van alle andere muntsoorten, die tegen hunne innerlijke waarde moesten ingeleverd en overgenomen worden, de door Hastings verordende sicca-ropij tot wettig betaalmiddel werd verklaard, tegelijk met den gouden mohur (of gouden *moor*, zooals hij intertijd te Batavia genoemd werd), als aequivalent van 16 zilveren sicca ropijen[1]. Aan alle rechtscollegiën werd tevens verboden om kennis te nemen van vorderingen gegrond op overeenkomsten aangegaan na afkondiging der nieuwe muntwet, en waarbij betaling mocht bedongen zijn in andere muntspecien dan de bij die wet bedoelde heele, halve en kwart ropijen en mohurs

De heilzame werking van de tot stand gebrachte hervorming deed zich weldra gevoelen; maar slechts binnen de grenzen van een betrekkelijk klein gedeelte van het uitgestrekte Hindostan. De muntregeling van 1793 toch, en al hetgeen daaraan voorafging, heeft alleen betrekking op het toenmalige Bengalen, Behar en Orissa. De talrijke onafhankelijk gebleven inlandsche staten behielden hunne bijzondere muntregelingen, even als de Engelsche vestigingen te Bombay en Madras, waar nog lang eene muntregeling, afwijkende van die, welke in 1793 ten behoeve van Bengalen in het leven was geroepen, gehandhaafd bleef. Eerst omstreeks het jaar 1818 begon het denkbeeld om tot eene meerdere gelijkheid van muntwezen in geheel Indië te geraken eenigermate op den voorgrond te treden. In dat jaar werd het noodig geacht om de regeling van 1793 te wijzigen, in zoover de toen aangenomen verhouding van goud en zilver gebleken was minder juist te zijn, en daar dit ook het geval was met de te Bombay en Madras geldende waardeverhouding tusschen de aldaar omloopende gouden en zilveren munten, kwam men tot het besluit om in dit opzicht eene voor de drie gewesten gelijkelijk werkende regeling te verordenen, krachtens welke het gehalte van de gouden mohurs, die in het vervolg alleen te Calcutta zouden geslagen worden,

1) Op een gewicht van 190.894 greinen bevatte de mohur 189.40 greinen fijn goud, en de sicca ropij 175.923 greinen fijn zilver op een gewicht van 179⅔ greinen, hetgeen dus bij gelijkstelling van 1 mohur met 16 ropijen eene waardeverhouding geeft van 1 gond tot 14.861 zilver.

ietwat werd verminderd. Op dien voet bleef de gouden mohur naast het zilver wettig betaalmiddel in geheel Indië; maar zonderling genoeg was de regeering zelf de eerste om zich eene afwijking van de nieuwe regeling te veroorloven door de 5 millioen ropijen aan goud, die zij in 1826 als oorlogsschatting van den Koning van Ava ontving, te bezigen tot het doen slaan van mohurs naar den ouden standaard, die in den omloop tegen 16 à 18 ropijen verhandeld werden, terwijl de nieuwe mohur een in verhouding veel geringer opgeld deed. Zelfs in Bengalen was de toestand van het muntwezen dus nog verre van goed geordend, en veel verwarring en onzekerheid bleven heerschen tot dat hieraan onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal Lord Bentinck voor goed een eind werd gemaakt door de muntregeling van den 17 Augustus 1835, die tot op den huidigen dag de grondslag van het Britsch-Indische muntwezen gebleven is. Hare voornaamste bepalingen luidden als volgt:

Ten eerste. Wordt bepaald, dat van 1 September 1835 alleen de na te melden zilveren munten zullen worden aangemunt in de muntinrichtingen binnen het geheele grondgebied der Oost-Indische Compagnie, - t.w. eene ropij, welke zal genoemd worden de Compagnie's ropij, een halve ropij, een kwart ropij en een dubbele ropij; en dat het gewicht van gezegde ropij zal zijn 180 greinen trooisch, terwijl het gehalte zal zijn 11/12 of 165 greinen fijn zilver met 1/12 of 15 greinen allooi, en dat de overige munten zullen zijn van geevenredigd gewicht en gehalte.

Ten derde. Dat de Compagnies ropij, halve ropij en dubbele ropij wettig betaalmiddel zullen zijn ter voldoening van alle transactien, mits zij niet meer in gewicht zullen hebben verloren dan 2 percent, en zij niet zullen zijn gesnoeid, of gevijld, of anders dan door gebruik zullen zijn afgesleten.

Ten vijfde. Dat de kwart ropij slechts wettig betaalmiddel zal wezen voor onderdeelen van de ropij.

Ten zevende. Dat voor den vervolge slechts de navolgende gouden muntstukken zullen worden geslagen:

1°. een gouden mohur of stuk van 15 ropijen op een gewicht van 180 greinen trooisch met een gehalte van 165 greinen fijn goud en 15 greinen allooi;

2°. een stuk van 5 ropijen, gelijk aan één derde van den gouden mohur;

3°. een stuk van 10 ropijen, gelijk aan twee derden van den gouden mohur;

4°. een stuk van 30 ropijen of een dubbele gouden mohur; allen met hetzelfde gehalte als de gouden mohur en een geevenredigd gewicht.

Ten negende, Dat geen gouden munt voortaan wettig betaalmiddel zal zijn in eenig gedeelte van het gebied der Oost-Indische Compagnie.

Deze laatste bepaling is niet een van de minst belangrijke van de muntregeling van 1835. Zij bracht een geheele ommekeer in den bestaanden toestand van het muntwezen te weeg, want zij maakte de in art. 7 omschreven gouden mohurs tot zuivere negotiepenningen, en ontnam dus aan het goud het karakter van wettig betaalmiddel als hoedanig het van overoude tijden af door geheel Hindostan had dienst gedaan. Dit nu vond geenszins onverdeelden bijval. Het werd door velen betreurd, dat tengevolge van de maatregelen der regeering het goudgeld meer en meer door het zilver verdrongen werd, en nog in 1864 moest Sir Charles Trevelyan - op wiens bemoeiingen met het muntwezen wij straks terugkomen, - getuigen, ‘dat de inboorlingen van Indië nimmer vrede gehad hebben met de verbanning van het goud uit den geldsomloop.’ Ook de regeering zelf trouwens achtte het niet geraden om het goud in eens geheel los te laten, en zij gaf dan ook aan de gemeente te verstaan, dat het goud in den vervolge wel is waar geen wettig betaalmiddel meer zijn zou, maar dat 's lands kassen toch zouden blijven voortgaan met goud in betaling aan te nemen en weder uit te geven, tot zoodanigen koers als van tijd tot tijd zou bepaald worden. Voorloopig werd die koers gelijk gesteld met den naam dien de gouden muntstukken droegen, en bij gevolg zou de gouden mohur gelijk zijn aan 15 zilveren ropijen enz., - eene regeling die in Januari 1841 bestendigd werd onder bijvoeging van het voorbehoud, dat de gouden mohurs tot den vastgestelden koers alleen zouden worden aangenomen zoolang zij niet meer in gewicht zouden blijken verloren te hebben, dan in een bij die verordening gevoegd tarief bepaald werd. Dat het goud op dien voet nog een eenigszins belangrijke rol in het verkeer is blijven spelen, is niet waarschijnlijk, want sedert de in werking treding van de muntregeling van 1835

nam de aanmunting van gouden mohurs belangrijk af. Terwijl in de jaren 1825 tot en met 1836 voor een waarde van 23.550.000 ropijen of gemiddeld per jaar voor circa 2 millioen ropijen aan gouden mohurs geslagen was, toont het volgende twaafjarige tijdvak (1837/1848) slechts een totaal aan van 4.540.000 of gemiddeld 387.000 ropijen 's jaars.

Maar het liet zich aanzien, dat de zaken een geheel tegenovergestelden loop zouden nemen, toen eerlang de goudontginningen in Australië een aanmerkelijke uitbreiding namen, en men begon te gewagen van eene geregelde rechtstreeksche stoomgemeenschap tusschen Australië en Indië bepaaldelijk den aanvoer van goud ten doel hebbende, ten einde partij te trekken van de bestaande gelegenheid om dat goud aan 's lands kas over te doen tot den koers van 15 tot 1, vergeleken met zilver van gelijk gewicht en gehalte. Toen begon de regeering zich bevreesd te maken, dat hare kassen zouden overstroomd worden met goud, waarvan zij zich niet zonder verlies weder zou kunnen ontdoen, en het gevolg hiervan was, dat zij besloot voortaan geen goud meer in betaling aan te nemen. Bij notificatie van 22 December 1852 werd van dit besluit aan het publiek kennis gegeven. Sedert is men niet op dit besluit teruggekomen, en de gouden mohur is dus gebleven wat hij na de afkondiging van de muntregeling van 1835 steeds geweest is, een zuivere negotiepenning, die in de meeste plaatsen à pari, dat wil zeggen tegen 15 zilveren ropijen, en hier en daar boven pari (in Arracan geldt hij soms van 17 tot 18 ½ ropijen) verhandeld werd.[1)]

Voor het overige heeft de muntregeling van 1835 gedurende de eerste vijf-en-twintig jaren na hare invoering nooit tot ernstige bezwaren aanleiding gegeven. Zonder hinderlijke schokken of stooten te weeg te brengen, breidde de circulatie van de nieuwe Compagnie's ropij zich van lieverlede meer en meer uit, en het muntwezen zou in alle opzichten goed ge-

1) Aan gouden mohurs werd aangemunt voor een waardebedrag
van Rn. 1.228.460 in 1840/41-1844/45; Rn. 808.820 in 1870/71-1874/75
van Rn. 2.337.840 in 1845/46-1849/50; Rn. 476.010 in 1875/76-1879/80
van Rn. 3.346.250 in 1850/51-1854/55; Rn. 777.840 in 1880/81-1884/85
van Rn. 5.364.780 in 1855/56-1859/60; Rn. 682.460 in 1885/86-1889/90
van Rn. 4.043.960 in 1860/61-1864/65; Rn. nihil in 1890/91
van Rn. 1.705.790 in 1865/66-1869/70; Rn. 248.010 in 1891/92

regeld hebben kunnen heeten, indien men van den beginne af gezorgd had aan de onderdeelen van de ropij meer het karakter van pasmunt te doen behouden. Overeenkomstig de bepaling van art. 1 der muntregeling werden de halve en de kwart ropijen op hetzelfde gehalte van de geheele ropij aangemaakt, en dit had ten gevolge, dat zij bijna even spoedig uit den omloop verdwenen als zij werden uitgegeven. De gemakkelijkheid toch, waarmede klein zilvergeld versmolten wordt, maakt het bij uitstek geschikt voor den zilversmid, terwijl bovendien ook de geldwisselaars er zich op toelegden om het kleine geld door versmelting uit den omloop te doen verdwijnen, ten einde schaarschte te weeg te brengen, en zoodoende bij het verwisselen een hooger agio te kunnen eischen. Heele ropijen en kopergeld[1)] werden bijgevolg de hoofdbestanddeelen van het circuleerend medium van Indië.

II.

Aldus was het met het muntwezen gesteld, toen in 1858 het bestuur over Indië aan de Oost-Indische Compagnie ontnomen, en aan de Kroon van Engeland opgedragen werd, - eene gebeurtenis die samenviel met eene werkelijk reusachtige ontwikkeling en uitbreiding van het handelsverkeer, waarin zelfs de beroeringen van den grooten en noodlottigen opstand van 1857 niet dan een zeer tijdelijke stremming te weeg brachten. Reeds had de in 1854 uitgebroken oorlog van Rusland met Engeland en Frankrijk er het zijne toe bijgebracht om voor Indische vezelstoffen en Indisch lijnzaad een vraag in het leven te roepen, die de handelsbalans tusschen Indië en Europa aanmerkelijk ten voordeele van Indië deed doorslaan; maar het verbroken evenwicht werd nog veel aanzienlijker, toen de burgeroorlog in Amerika de katoenuitvoer van daar naar Europa nagenoeg had doen ophouden. Om thans in de voor Europa zoo onmisbare vezelstof te voorzien wendde men op nieuw den blik naar Indië, en andermaal bleek Indië een schier onuitputtelijke voorraadschuur te zijn van dit nu zoo dringend benoodigde artikel. De uitvoeren van ruwe katoen uit Indië

1) Volgens de muntregeling van 1835: de halve anna, de kwart anna, en de pie of één twaalfde anna. Al het kopergeld wordt bij de landskassen tegen zilver aangenomen en verwisseld in bedragen van niet minder dan 2 ropijen.

namen met verbazende snelheid toe, en de vermeerderde vraag veroorzaakte eene mededinging, die in sommige streken van het binnenland de prijzen tot een drie en vierdubbele hoogte deed stijgen. Zoo vertegenwoordigden de in het dienstjaar 1862/63 uitgevoerde 4.229.271 cwts. katoen een waardebedrag van Rn. 187.790.000, terwijl de in 1864/65 uitgevoerde hoeveelheid van 4.687.972 cwts. op de uitvoerstaten is uitgetrokken voor eene waarde van niet minder dan Rn. 375.736.000. Bij een nagenoeg gelijke hoeveelheid dus een verschil in waarde van circa Rn. 190 millioen, dat Europa, en wel hoofdzakelijk Engeland, te betalen had ten einde de balans aan te zuiveren. Maar de behoefte van de bevolking van Indië aan voorwerpen van gemak en weelde, welke de Engelsche nijverheid voortbrengt, was nog gering, en de afzet van Engelsche lijnwaden kon in de verte zelfs geen gelijken tred houden met de vermeerdering der uitvoeren van ruwe katoen. Het eenige door de inlandsche bevolking van Indië algemeen gewilde artikel was goud en zilver, en het gezamenlijke waardebedrag van den invoer van beide metalen ziet men dan ook in de volgende verhouding stijgen:

1860/61	Rn. 106.770.000
1861/62	Rn. 149.519.000
1862/63	Rn. 205.089.000
1863/64	Rn. 229.625.000
1864/65	Rn. 213.633.000
1865/66	Rn. 265.573.000

terwijl de waarde van de ingevoerde koopmanschappen in diezelfde jaren betrekkelijk weinig gevarieerd heeft.

Maar nu kan het in Britsch-Indië uit het moederland aangevoerde zilver niet, zooals in Nederlandsch-Indië, dadelijk in den omloop worden gebracht. De munt te Londen slaat geen ropijen, en de zilverinvoeren in Britsch-Indië bestaan uitsluitend uit baarzilver en vreemde munten, al hetwelk eerst in wettig betaalmiddel moet omgezet worden alvorens het voor het verkeer eenige dienst kan doen. Verdeelde de vraag naar wettig gangbare ruilmiddelen zich nu gelijkmatig over het geheele jaar, wellicht zou de zaak geen aanleiding tot stoornis en verwarring hebben gegeven; maar die vraag bepaalt zich in den regel tot het najaar, het eigenlijke producten seizoen voor den Indischen handel. In het laatst van 1862 was die vraag reeds veel

aanzienlijker geweest dan gewoonlijk; doch in November 1863 openbaarde zich een aandrang tot het doen munten van zilver, ‘which was unprecedented for intensity and duration’. Voor gereed geld werden in de bazaars fabelachtige koersen besteed, en menig huis was op het punt van zijne betalingen te moeten staken, niet uit gebrek aan middelen, maar uit gebrek aan gelegenheid om de middelen, die het ten dienste stonden, in gangbare munt te verwisselen.

De toestand werd zoo nijpend, dat kort na elkander de Kamers van Koophandel te Calcutta, te Bombay en te Madras zich tot de regeering wendeen met het verzoek om aan de algemeen ondervonden bezwaren, uit de bestaande regeling van het muntwezen voortvloeiende, te gemoet te komen door het goud zijne vroegere plaats in den geldsomloop te doen hernemen, en het zilver alleen als hulpruilmiddel in omloop te laten blijven, te meer wijl de vrees bestond, dat weldra niet genoeg zilver meer op de wereld zou beschikbaar zijn om in de toenemende behoefte van Indië te voorzien[1)]. Ook de inlandsche gemeente sloot zich bij de vertoogen van de in Indië gevestigde Engelsche kooplieden aan. In eene memorie van de Bombay Association, ‘which represents the native mercantile community’,

1) Merkwaardig, met het oog vooral op den loop dien de zaken op muntgebied sedert genomen hebben, zijn de opmerkingen, die in de bedoelde bezwaarschriften over den voor Iudië beschikbaren zilvervoorraad worden aangetroffen. In die van de Bombay Association van 8 Februari 1864 leest men: ‘That India annually imports and absorbs more silver, than the whole world annually produces, and that this excessive drain must inevitably lead to serious embarrassment both to India and to the rest of the world; - that India annually loses a large sum by being virtually forced to purchase silver brought from distant countries and weighted with heavy charges; that gold might be imported much more conveniently and cheaply from Australia, and not only save the expense to the country, but promote the general interest of India.’ In haar Memorial van den 19 Februari 1864 zeide de Kamer van Koophandel te Bombay: ‘That while there is not enough of silver for India, and for other countries, there is an abundance of gold for all; - that while silver must be transported from a great distance, gold may be cheaply procured from neighbouring countries;’ en onder dagteekening van 30 April 1864 betoogde de Kamer van Koophandel te Madras, ‘that the imports of silver into India have of late years been constantly increasing, while grave doubts have been entertained whether the production of that metal corresponds to the increasing demand. On the other hand, there is reason to believe that the production of gold will continue to be sufficient for the wants of the world, and it is therefore desirable India should not be excluded from the use of it as a currency.’

werd o.a. aangevoerd, dat Indië van onheugelijke tijden her eene goudcirculatie bezeten had; dat tengevolge van regeeringsmaatregelen het goudgeld wel uit den omloop was verbannen, maar het daarom niet minder gelief koosd was dan vroeger; en het dus èn op grond van de herinnering aan vroeger dagen, èn met het oog op de thans ondervonden bezwaren met de aanmunting van zilver, meer dan tijd moest geacht worden om over te gaan tot eene door alle ingezetenen vurig begeerde hervorming, en aan het goud als wettig betaalmiddel weder eene plaats te gunnen in den omloop.

Zelf doordrongen van het gewicht der zaak bleef de regeering niet in gebreke om de tot haar gerichte verzoeken dadelijk in ernstige overweging te nemen. Zij stelde al de ingekomen verzoeken in handen van Sir Charles Trevelyan, het toenmalige raadslid voor financieele aangelegenheden, en na verloop van slechts eenige weken, onder dagteekening van 30 Juni 1864, werd door hem aan den Gouverneur-Generaal Sir John Lawrence eene *Minute on a gold currency for India* ingediend, waarin het vraagstuk met groote uitvoerigheid behandeld en door tal van daarbij overgelegde bescheiden en statistieken nader werd toegelicht.

'Het opmerkelijkst van de ten gunste van eene goudcirculatie ontstane beweging is hare algemeenheid,' zegt Sir Charles in den aanvang van zijn rapport. 'Er is verschil van meening over de middelen waardoor het gewenschte doel het best zal bereikt worden, maar op één punt zijn allen het eens, namelijk dat goud althans een deel van het circuleerend medium behoort te gaan uitmaken.' Dit is ook zijn eigen meening, en na eene nauwgezette ontvouwing van de bezwaren uit den bestaanden toestand voortvloeiende, komt hij tot de slotsom, dat aan het goud weder even als vroeger eene plaats in den geldsomloop behoort te worden ingeruimd, en wel naast het zilver, tot een koers die zoo nauwkeurig mogelijk overeenstemt met de betrekkelijke waarde van de twee metalen. Lange jaren achtereen, zoo betoogde hij verder, is de wisselkoers tusschen Indië en Engeland steeds zoo nabij 2 shillings per ropij geweest, dat deze noteering van jaar tot jaar gebezigd is voor de vereffening van de loopende rekeningen tusschen het Indisch bestuur en het opperbestuur in Engeland. Dezelfde koersverhouding wordt bij alle financieele verantwoordingen aangenomen, en bij

particuliere transacties wordt er eveneens getrouw van gebruik gemaakt. Het publiek is derhalve gewend geraakt aan die koersverhouding, die op zich zelf zoo gerieflijk mogelijk is (‘which is in itself the most convenient possible’), en op grond van een en ander stelde Trevelyan voor.

dat voortaan als wettig betaalmiddel in Indië tegen den koers van 10 ropijen per sovereign zouden worden aangenomen heele en halve sovereigns, geslagen in een van de koninklijke muntinrichtingen in Engeland, Australië of Indië, en overeenkomende met den Britschen en Australischen standaard van 11/13 fijn en £ 3-17-10 ½ per oz., en dat de muntinrichtingen in Indië zouden gemachtigd worden om op bovenstaanden voet goud in ontvangst te nemen, om weder te worden afgeleverd als gemunt goud, zonder meer in rekening te mogen brengen dan de kosten van aanmaak, die echter in geen geval meer dan 1 percent zouden mogen bedragen. Het muntloon van zilver zou op 2 percent moeten bepaald blijven, en het Gouvernements fiduciair papier verwisselbaar zijn tegen ropijen of tegen sovereigns tot den koers van 10 ropijen.

Dit voorstel van Sir Charles Trevelyan vond bij het Indisch bestuur gereeden ingang. Bij eene te Simla genomen resolutie van 12 Juli 1864 werd bepaald, dat zijne Memorie ter kennis van het publiek zou gebracht worden door opneming in het officieele dagblad[1)], en dat aan het opperbestuur de machtiging zou worden gevraagd tot het maken van wettelijke verordeningen op den voorgestelden voet.

Maar al dadelijk lieten zich in Indië zelf stemmen hooren ter wederlegging van Trevelyan's denkbeelden. De Luitenant-Generaal Sir William Mansfield, die in Maart 1864 eene memorie over de wenschelijkheid der invoering van een gouden munt aan de regeering had ingediend[2)], schreef onder dagteekening van 4 Augustus eene nieuwe memorie, waarin hij met nadruk betoogde, dat eene verwezenlijking van het voorgestelde plan de zoo algemeen gewenschte hervorming van het muntwezen zou moeten doen schipbreuk lijden. Immers door

1) *The Gazette of India extraordinary*, van 15 Juli 1864. Men kan Trevelyan's Memorie ook vinden in een *Parliamentary paper, ordered by the House of Commons to be printed*, 28 February 1865, N. 79.

2) In druk uitgegeven bij John Murray te Londen in 1864, onder den titel: *On a gold currency for India*.

den sovereign in waarde gelijk te stellen met 10 ropijen, zou men hem in werkelijkheid 6 pence te laag waardeeren, en het lag dus voor de hand, dat als de Munt goud mocht kunnen machtig worden het publiek niet in gebreke zou blijven om zijn zilvergeld in te wisselen tegen een koers, die een voordeel gaf van 6 pence of 4 annas op elk rolletje van 10 ropijen. Zoo lang het goud niet in waarde daalde, zou iedereen zijne betalingen in zilvergeld blijven bewerkstellingen, en daar het gouvernement zeker niet op den duur zou te bewegen zijn om in goud te betalen, terwijl het slechts zilver zou ontvangen, kon het niet anders of het zou insgelijks spoedig alleen van zilver gebruik moeten maken, en zou het zelf zoodoende krachtig medewerken tot het doen mislukken van een maatregel, dien het wenschte ingevoerd te zien.

Gelijksoortige bezwaren golden ook bij het opperbestuur. Wel erkende het in zijn antwoord aan de Indische regeering van 26 September 1864, dat het een groot voordeel voor Indië, Engeland en Australie zijn zoude, indien de gouden sovereign tot grondslag van hun gemeenschappelijk muntwezen kon worden aangenomen; maar het was tevens van oordeel, ‘that there are great practical objections in the way of adopting the measure actually proposed’, omdat bij den bestaanden prijs van zilver een sovereign intrinsiek meer waard was dan tien ropijen, en eene ordonnantie, die den sovereign wettig betaalmiddel zou verklaren beneden zijne werkelijke waarde, slechts vermeerdering van moeielijkheden en bezwaren ten gevolge zou hebben. Toch kon het wenschelijk zijn om de vraag, of de door Trevelyan beweerde voorliefde van het publiek voor den sovereign zoo groot was dat hij voor 10 ropijen zou kunnen in omloop blijven, door de ondervinding te doen uitmaken, en ten einde het nemen van een proef in dit opzicht te vergemakkelijken werd het Indisch bestuur gemachtigd tot nader order wichtige sovereigns en halve sovereigns in alle landskassen aan te nemen voor tien en vijf ropijen, en ze op dien voet weder in betaling te geven, wanneer het publiek er genoegen mede zou willen nemen[1)].

1) ‘This measure’, dus leest men in de missive van het Opperbestuur, ‘appears to be entirely unobjectionable. It will, as far as it goes, facilitate the use of the sovereign in all parts of India; it will pave the way for the use of a gold coinage in whatever shape it may ultimately be found advisable to introduce it.’

Bij notificatie van 23 November 1864, luidende in den aanhef, ‘that it is considered expedient that the circulation of British and Australian sovereigns in all parts of British India and its dependencies should be encouraged and facilitated’, werd aan de opdracht van het opperbestuur gevolg gegeven; doch zooals te verwachten was bleek die halve maatregel een ‘failure’. De handel van zijn kant bleef dan ook op meer afdoende hervormingen aandringen, en de regeering vond hierin aanleiding over de steeds aan de orde gebleven quaestie van den geldsomloop eene opzettelijke enquête te verordenen. Met dit doel benoemde zij bij hare resolutie van 3 Februari 1866 eene commissie, gedeeltelijk uit ambtenaren en gedeeltelijk uit kooplieden en bankiers bestaande, aan welke commissie werd opgedragen een onderzoek in te stellen naar de werking van de eenige jaren te voren ingevoerde gouvernements papier-circulatie en naar de verbeteringen die met het oog op den toenemenden handel en welvaart des lands in het muntwezen in het algemeen zouden kunnen worden aangebracht.

Reeds den 6^{den} October 1866 bracht de commissie haar rapport uit, na van allen die geacht konden worden der zake kundig te zijn, of die op eenigerlei wijze met geldzaken te maken hadden, dus zoowel van ambtenaren met het beheer en toezicht van 's lands kassen belast, als van bestuurders van particuliere banken, kooplieden, wisselmakelaars en inlandsche bankiers, en eindelijk van de muntmeesters der verschillende gouvernements muntinrichtingen een reeks van inlichtingen te hebben ingewonnen, die als bijlaag bij het verslag werden overgelegd en te zamen niet minder dan 557 folio bladzijden druks beslaan. Het rapport zelf is meer beknopt en handelt in de eerste plaats over den fiduciairen geldsomloop, een onderwerp waarvan de behandeling buiten ons tegenwoordig bestek ligt. Wat de muntcirculatie betreft had het ingestelde onderzoek aan de commissie de overtuiging geschonken, dat de wensch naar de invoering van goudgeld als wettig betaalmiddel het geheele land door algemeen was, en men zoo goed als eenstemmig was in de meening, dat goud en zilver beiden als ruilmiddel moesten kunnen gebezigd worden.

Van deze stellingen nu uitgaande kwam de commissie tot de slotsom, dat om de invoering van het goud mogelijk te maken de regeering niets anders te doen had dan de bepalingen van

1835, waarbij de gouden mohur tot negotiepenning verklaard werd, in te trekken en ten behoeve van de circulatie van Indië op den in die muntregeling voorgeschreven voet een gouden munt te doen slaan van 120 greinen, welke munt als gelijkwaardig aan 10 zilveren ropijen in de wandeling zou worden gebracht. Zij betoogde, dat de in 1835 aangenomen waardeverhouding van 1 goud tot 15 zilver, waardoor toen het goud veel te laag geschat werd, thans ten gevolge van de hoogere zilverprijzen van de laatste jaren, vrij nauwkeurig overeenstemde met de werkelijke waarde van beide metalen op de Indische markt. Zij was op grond hiervan de meening toegedaan, dat op dien voet goud en zilvergeld zeer goed *pari passu* in de wandeling zou kunnen blijven, en zij meende dat op die wijze aan het algemeen verlangen om naast het zilver ook het goud weder in gebruik te zien komen zou kunnen worden voldaan, zonder hierdoor de belangen van wien ook te schaden

Maar met de voorstellen der muntcommissie van 1866 behoeven wij ons niet langer bezig te houden, want er werd nimmer eenig gevolg aan gegeven. De toestand van het muntwezen bleef onveranderd, behoudens de intrekking van het besluit van 23 November 1864, volgens hetwelk de sovereign zoogenaamd a pari, dat is tegen 10 ropijen, door 's lands kassen in betaling zou worden aangenomen. In de plaats hiervan verscheen onder dagteekening van 28 October 1868 eene notificatie krachtens welke de koers van sovereigns en halve sovereigns respectievelijk op 10 ropijen 4 annas en 5 ropijen 2 annas werd vastgesteld, maar deze wijziging heeft op den loop van zaken zoo goed als geen invloed uitgeoefend, want even als vroeger is de marktwaarde van den sovereign doorloopend hooger geweest. ‘The notification has been a dead letter from the beginning,’ heet het dan ook in een van de officieele publicaties van het Indisch bestuur[1)].

De wensch van het publiek om het goud weder als wettig betaalmiddel ingevoerd te zien bleef dus onvervuld, en in verband met de gaandeweg weder afgenomen behoefte aan

1) *Miscellaneous statistics relating to the finances of British-India*; 15*th*. issue; Calcutta, 1893, p. 154.

ruimiddelen[1)] geraakte de quaestie, die tot zooveel beweging aanleiding had gegeven, meer en meer op den achtergrond, om eerlang echter met nog grooter aandrang dan vroeger weder op den voorgrond te treden toen het ruilmiddel van Indië den invloed begon te ondervinden van de verstoorde waardeverhouding tusschen het goud en het zilver, waarmede men in Europa schier allerwege te kampen kreeg, als een gevolg van hetgeen daar op muntgebied plaats greep nadat Duitschland tot het besluit was gekomen om het goud aan te nemen tot grondslag van het muntwezen, in plaats van het zilver, waarvan het zich tot dusver steeds bediend had.

III.

Bij de overleggingen, die, gelijk wij zagen, reeds lang vóór het jaar 1870 in Indië gevoerd werden over den toestand van het muntwezen, werd herhaaldelijk een argument in het debat gebracht, dat wij tot nu toe onaangeroerd lieten, maar dat wij in verband met het onlangs door de Indische regeering genomen besluit om de vrije aanmunting van zilveren standpenningen te staken, niet onopgemerkt mogen voorbij gaan, want het raakt de vraag of de staat het recht heeft door eene verandering van muntstandaard in te grijpen in de bestaande maatschappelijke verhoudingen voor zoover die door de van staatswege verordende muntregeling beheerscht worden?

Een stellig ontkennend antwoord op deze vraag werd indertijd gegeven door James Wilson, een van Engelands beste staathuishoudkundigen en financiers, aan wien in 1859 het gewichtig ambt van financiëel lid van den Wetgevenden Raad te Calcutta werd toevertrouwd, met opdracht om het door den kort te voren gedempten opstand verstoorde financiewezen op geregelden voet te brengen en tevens zijne aandacht te wijden aan den toestand van het muntwezen en den geldsomloop. Aan hem heeft Indië de invoering te danken (of te wijten, wat mij

1) Tegen een waardebedrag van Rn. 265,573,000 in 1865/66, zooals wij boven zagen, bedroeg de invoer van goud en zilver in
1866/67 Rn. 132,369,000 1870/71 Rn. 54,448,000
1867/68 Rn. 117,753,000 1871/72 Rn. 115,738,000
1868/69 Rn. 151,559,000 1872/73 Rn. 45,565,000
1869/70 Rn. 139,548,000 1873/74 Rn. 57,925,000

juister schijnt[1]) van de Gouvernements-papiercirculatie, ter vervanging strekkende van de biljetten, die vroeger door de Bank van Bengalen, de Bank van Bombay en de Bank van Madras krachtens de haar verleende charters mochten worden uitgegeven, en hiertoe beperkten zich Wilson's bemoeiingen met het ruilmiddel, want tegen het toen reeds aan de orde zijnde denkbeeld van de invoering van een gouden standaard in Indië kwam hij met nadruk in verzet in zijne *Minute on a gold currency*, die hij onder dagteekening van 25 December 1859 aan de Regeering indiende. Hij gaf toe dat, indien men nog een begin had te maken met de invoering van een nieuw op goede grondslagen rustend muntstelsel, het ook voor Indië een onbetwistbaar voordeel zou zijn om het goud tot standaard aan te nemen en het zilver, evenals in Engeland, alleen als pasmunt te laten dienst doen. Maar vermits zilver van lieverlede de grondslag geworden was van alle in Indië tusschen schuldenaar en schuldeischer aangegane contracten, was hij van meening, dat de staat het recht niet had door de invoering van een anderen standaard de aangegane overeenkomsten werkelijk van wezen te doen veranderen. Een contract om een zekere som gelds te betalen, betoogde hij, is niets meer of minder dan een contract om een zeker gewicht van dat metaal, wat op het oogenblik dat het contract gesloten wordt, standaard is, te zullen afleveren, en om dien standaard te wijzigen, en een ander metaal te gaan bezigen wijl het goedkooper is, opent aan den schuldenaar de gelegenheid om zich ter kwader trouw ten koste van zijn schuldeischer te bevoordeelen. Zoo zou, volgens Wilson, o.a. de staat zich zelven bevoordeelen ten koste van de houders van Indische schuldbrieven, en deze beschouwing der zaak (‘the breach of faith argument’) was de hoofdreden, waarom hij zich tegen den door velen aangeprezen gouden standaard verzette.

Ter verduidelijking van zijn betoog had Wilson o.a. het volgende voorbeeld aangevoerd: ‘Indien twee personen zich bij contract verbinden om op een bepaalden dag eene zekere hoe-

1) Over de invoering van het Staats-papierengeld in Indië wordt meer uitvoerig gehandeld in mijn *Bankwezen en banken in Britsch-Indië*; Batavia, 1866; blz. 155 vlgg., terwijl ik omtrent de in mijn oog gebrekkige werking dier papiercirculatie meen te mogen verwijzen naar mijne te Batavia in 1884 uitgegeven brochure *The money market and papercurrency of British India*.

veelheid tarwe door den een aan den ander te doen leveren, en de prijs van tarwe in dien tusschentijd in prijs daalt, dan heeft de ontvanger even weinig recht om zich te beklagen als de leveraar hebben zou ingeval de prijs gestegen ware. Maar indien degeen, die zich tot het leveren van tarwe verbonden heeft, op grond van de omstandigheid dat sedert het sluiten van het contract de prijs van tarwe was vooruitgegaan, in plaats van tarwe gerst of eenig ander graan dat middelerwijl goedkooper was geworden, trachtte te leveren, dan zou de onrechtmatigheid van zulk eene poging dadelijk in het oog springen. Maar even onrechtmatig zou het zijn om, nadat een contract was aangegaan op den grondslag van een zilveren standaard, dien standaard in een gouden te veranderen, omdat het goud overvloediger, en dus waarschijnlijk in verhouding tot zilver goedkooper stond te worden.'

Wie te veel bewijst bewijst niets, want, daargelaten dat de redeneering van Wilson berust op een volslagen miskenning van den wezenlijken aard van geld als ruidmiddel, moet zij bij consequente toepassing leiden tot eene onvoorwaardelijke afkeuring van al de hervormingen en verbeteringen, die in den loop van eeuwen op het gebied van het muntwezen zijn tot stand gebracht.

> Aera dabant olim; melius nunc omen in auro est;
> Victaque concedit prisca moneta novae,[1)]

zong indertijd reeds Ovidius; maar volgens Wilson zou men in dit opzicht eigenlijk geen stap vooruit hebben mogen doen sedert de dagen toen koeien, schapen of leder het algemeen gebruikelijk ruilmiddel vormden, en heeft b.v. Nederland een niet te rechtvaardigen handeling gepleegd, toen het zijne Indische bezittingen verloste van de daar willens en wetens ingevoerde kopercirculatie, die in het verkeer het burgerrecht had erlangd.

Ontegenzeggelijk rust het ook elders tegen voorgestelde munthervormingen meermalen aangevoerde 'breach of faith' argument op een hoog zedelijk beginsel, op de overweging dat eene regeering het recht niet heeft om de aanspraken en verplichtingen uit geldelijke overeenkomsten voortvloeiende te wijzigen. Maar wordt aan dit beginsel werkelijk te kort gedaan, indien de omstandigheden het raadzaam maken een anderen

1) Vroeger had men koper, nu is men meer op het goud gesteld, en het oude geld moest voor het nieuwe plaats maken.

muntstandaard aan te nemen? Is eene verandering van standaard niet volkomen gelijk te stellen met eene herijking van de waardemaat? Gesteld dat onder den invloed van de eene of andere bovennatuurlijke werking alle grondstoffen, die thans voor het vervaardigen van ellematen gebruikt worden, gaandeweg meer bleken uit te zetten dan alle overige artikelen, die bij de el gemeten worden, zoodat b.v. een stuk doek van 10 decimeter tegenover de in lengte uitgezette houten of metalen metermaat slechts 9 decimeters lang zou zijn, dan ligt het in de rede, dat men het gebruik van houten of ijzeren of koperen metermaten zou laten varen, door er een andere grondstof voor in de plaats te stellen, die van de als hypothese aangenomen abnormale uitzetting harer moleculen niet zal te lijden hebben. Aller belangen brengen mede om de als basis van elke meting dienende eenheid ongeschonden te bewaren, en zoo is het ook de plicht van elke regeering om de waardemaat te wijzigen, wanneer de grondstof, waarvan tot dusver gebruik werd gemaakt, door vroeger niet voorziene omstandigheden de betrekkelijke vastheid van waarde dreigt te verliezen op grond waarvan haar gebruik als zoodanig in zwang is gekomen.

Zoolang zilver het bij de wet verordend betaalmiddel is, wordt betaling in zilver bedongen, niet om in het bezit te komen van dit metaal, met het doel om er lepels en vorken of andere voorwerpen van te doen vervaardigen, maar omdat het, op het oogenblik dat de overeenkomst gesloten wordt, *geld* is, en als zoodanig de wettelijk vastgestelde, maatschappelijke eigenschap heeft van onmiddellijk tegen alle andere zaken, die nuttig, noodig of aangenaam zijn te kunnen worden verruild. Het is den schuldeischer alleen te doen om in het bezit te komen van eene zekere hoeveelheid van een voorwerp dat deze eigenschap bezit en als zoodanig kan alleen zilver in aanmerking komen, zoolang zilver muntstandaard blijft. Bij ontmunting van het zilver houdt het op geld te zijn, en niemand heeft inderdaad iets te zeggen, mits slechts gezorgd worde, dat men voor het als geld te bezigen nieuwe metaal, dezelfde hoeveelheid zaken koopen of ruilen kan, die men zou hebben kunnen koopen of ruilen voor het zilver waarvan indertijd de betaling bedongen werd, indien de waarde dezelfde van vroeger gebleven ware.

Het zoogenaamde rechtspunt heeft dan ook nooit eene enkele

regeering teruggehouden van de invoering eener munthervorming, wanneer de omstandigheden die hervorming wenschelijk schenen te maken. Engeland ging in 1816 over van het zilver tot het goud, Nederland sloeg in 1847 juist den tegenovergestelden weg in om een dertigtal jaren later weder het voorbeeld van Engeland te volgen, en Duitschland heeft zich evenmin laten terughouden van het voornemen om het goud tot grondslag van het muntwezen aan te nemen, al bestond er bij velen van den aanvang af ernstige bedenking tegen eene hervorming tengevolge waarvan alle vroeger in zilver bedongen betalingen eerlang zouden moeten gekweten worden in goud in verhouding van 15½ tot 1.

IV.

Van groote ingenomenheid met zijn zilveren muntstandaard heeft Indië, zooals wij gezien hebben, nooit blijk gegeven[1)], en volkomen onwaar is in elk geval de bewering van Stanley Jevons, dat ‘the English Government has repeatedly tried to introduce a gold currency into our Indian possessions, but has always failed’[2)]. Van zijn kant toch heeft het opperbestuur alles gedaan om de zaak te doen mislukken. Maar wat hiervan zijn moge, bevreemden kan het niet, dat ook in Indië reeds spoedig stemmen vernomen werden om zich los te maken van het zilver, toen men schier allerwege in Europa den rug aan het blanke metaal toekeerde door de vrije aanmunting er van te verbieden. Aanvankelijk bleef de hiermede verband houdende daling in den goudprijs van het zilver binnen enge grenzen beperkt. Terwijl jaren achtereen de noteering van baarzilver ter Londensche markt steeds boven de 60 pence per once geweest was, liep

1) Ook in onze Indische bezittingen was de ingenomenheid met de muntregeling van 1854, en den daaraan ten grondslag liggenden zilveren standaard niet onverdeeld. In het *Bataviaasch Handelsblad* o.a. werd omstreeks het jaar 1862, dus tien jaren vóór de tegenwoordige munt-quaestie aan de orde kwam, door den toenmaligen hoofdredacteur H.J. Lion aangedrongen op de intrekking van de kort te voren ingevoerde zilvercirculatie en hare vervanging door den gouden standaard, een denkbeeld, dat mijnerzijds bestreden werd in eene in 1863 te Batavia uitgegeven brochure *De kwestie over den geldsomloop in Nederlandsch-Indië*; bl. 67 vlgg. Een van de weinige landen waar vóór 1870 de enkele zilveren standaard onverdeelden en onvoorwaardelijken bijval vond was Nederland. Ons toenmalig muntstelsel is meermalen genoemd een der beste, dat ergens bestond (zie o.a. *Economist* van 1871, deel II, bl. 1074).
2) *Money and the mechanism of exchange*; London, 1875, p. 142.

zij in December 1872 voor het eerst beneden 60 terug, om gedurende de drie daarop volgende jaren tusschen 59 15/16 als hoogste en 55½ als laagste noteering te blijven dobberen, totdat in Juli 1876 eensklaps eene plotselinge daling tot beneden 50, en wel tot 46¾ intrad, een staat van zaken, waarmede het wereldverkeer nog nimmer had te maken gehad. De waarde van het Indische ruilmiddel nu, zooals zij zich in den stand van den wisselkoers op het buitenland afspiegelde, moest, zoolang de vrije aanmunting van ropijen onbelemmerd bleef, zich geheel naar de marktwaarde van het zilver regelen, en in volkomen overeenstemming hiermede daalde de koers van zes maanden zicht wissels op Londen van de weleer als nominaal aangenomen pariteit van 2 sh. per ropij, geleidelijk tot 1 sh. 11, 1 sh. 10, 1 sh. 9, om in Juli 1876 zelfs tot 1 sh. 6½ te vallen, eene noteering, die voor belanghebbenden in Britsch-Indië hetzelfde te beteekenen heeft als een koers van ƒ 15.60 per pond sterling voor handelaren en bankiers te Amsterdam. Een dergelijke, nog nimmer voorgekomen staat van zaken bracht de gemoederen van het publiek natuurlijk in onrust en beroering, en leidde o.a. van den kant van de Kamer van Koophandel te Calcutta tot het beleggen op 15 Juli 1876 van eene vergadering, waarin na ernstig debat aan het bestuur der Kamer[1)] werd opgedragen zich tot de regeering te wenden met het verzoek om te worden ingelicht omtrent de gedragslijn, die zij zou meenen te moeten volgen tegenover de aanhoudende waardedaling van het zilver, die op de staatkundige en geldelijke belangen van het land een zoo bedenkelijken invloed begon uit te oefenen.

Aan die opdracht werd op staanden voet, bij brief van 17 Juli, gevolg gegeven; maar reeds vijf dagen later, bij brief van 22

1) De Kamers van Koophandel in Britsch-Indië zijn geene eigenlijke regeerings-collegiën, uit een beperkt, door het Gouvernement benoemd, aantal leden bestaande, zooals in Nederlandsch-Indië het geval is, maar vereenigingen van het meerendeel der op de hoofdplaatsen gevestigde kooplieden, die als leden toetreden, en zich onderling een bestuur kiezen. ‘The Chambers of commerce are the principal organs of European non-official opinion in the country, and are repertories of commercial intelligence. They express native as well as European sentiments; they are the chief, though not the sole interpreters of independent opinion to Government; they raise their voice on many matters fiscal, economical and financial.’ Sir Charles Temple, *India in* 1880; London, 1880; p. 56.

Juni, kwam het bestuur der Kamer op de zaak terug, om als resultaat van nader overleg ter kennis van de regeering te brengen, dat naar het oordeel der Kamer de bevoegdheid tot vrije aanmunting van zilver aan particulieren ontzegd, en alleen aan het gouvernement in handen gelaten behoorde te worden. Een algemeene, ook voor de regeering bindende staking der aanmunting achtte de Kamer onraadzaam met het oog op den stand der geldmarkt ('as likely to bring about a collapse of credit'), maar eene zelfmoordende ('suicidal') politiek ware het haars inziens om nog langer de mededinging te blijven gedoogen tusschen de zilverzendingen voor rekening van particulieren en de wissels op de Indische kassen (de zoogenaamde council-bills), die het opperbestuur in Engeland aan de markt heeft te brengen. De ter vergadering der Kamer ook besproken vraag, of in de gegeven omstandigheden de overgang van Indië tot den gouden standaard niet het meest afdoende redmiddel ware, werd onaangeroerd gelaten, uit deferentie, zooals het bestuur in zijn missive verklaarde, voor de leden die niet met het denkbeeld waren ingenomen.

Van eene van de Kamer van Koophandel geheel onafhankelijke vereeniging van winkeliers en detailhandelaren, de Calcutta Trades Association, kwam onder dagteekening van 1 Augustus 1876 een bezwaarschrift in van gelijke strekking, waarin o.a. met nadruk gewezen werd op de schromelijke verliezen, die de daling van den koers aan de handeldrijvende gemeente berokkend had, en er bestond dus aanleiding te over voor de regeering om de zaak in ernstig beraad te nemen, want in verband met de moeilijkheden, waarmede zij wegens de verstoorde koersverhoudingen te kampen kreeg, was zij misschien de meest lijdende partij van allen.

Reeds bij de indiening der begrooting voor het dienstjaar 1876/77 was door het toenmalige financieele lid van den Raad, Sir William Muir, gewezen op de onverwachte verrassingen en teleurstellingen waarvoor men wegens de aanhoudende daling van den wisselkoers kon te staan komen[1)]. 'Oorlog, hongersnood, en droogte hebben meermalen nog grooter eischen aan

1) 'In approaching the budget of 1876/77 we are met at the threshold by the depreciation of silver in relation to gold and the fall in the rate of exchange'; *The Gazette of India extraordinary*, March 31, 1876; p. 5.

de schatkist gesteld dan waarop thans wegens koersverlies moet gerekend worden. Maar dergelijke rampen hebben geen blijvend karakter; de verliezen die zij ons berokkenen zijn te berekenen, en is er eenmaal in voorzien, dan staat men met betrekking tot het financiewezen weder op vasten en zekeren grond. Geheel anders echter is het gesteld met hetgeen ons thans zooveel zorg baren moet. Reeds zijn de onmiddellijke gevolgen ernstig genoeg; maar wat de toestand zoo hoogste bedenkelijk maakt is, dat niemand het eind van de gerezen moeilijkheden voorzien kan, en de toekomst in volslagen duister gehuld is.'

Waar onder dergelijken indruk de quaestie der muntverhoudingen aan de orde kwam, ligt het voor de hand dat er meer dan gewone aandacht aan zou geschonken worden, en hiervan getuigt dan ook de in het officieel nieuwsblad der regeering openbaar gemaakte resolutie van 22 September 1876, waarin zij rekenschap gaf van de beraadslagingen, waartoe de overweging van het tot haar gerichte verzoek van de Kamer van Koophandel en de Trades Associations te Calcutta geleid had. Maar tot afdoende voorzieningen leidde het gehouden beraad allerminst, want de slotsom er van was, dat voorshands geen voldoende redenen bestonden om met betrekking tot den waardestandaard van regeeringswege tusschen beiden te komen ('that up to the present moment there is no sufficient ground for interfering with the standard of value'). Ware het eene uitgemaakte zaak, zoo luidde in hoofdzaak het betoog der regeering, dat het zilver werkelijk in waarde is gedaald, en de verstoring der koersverhoudingen alleen aan die daling is toe te schrijven, dan zou met het nemen van afdoende maatregelen ter voorkoming van eene depreciatie van het ruilmiddel zeker niet mogen gedraald worden; maar niets was minder zeker dan de waardedaling van het zilver; - de niet meer te miskennen verstoring in de waardeverhouding van beide edele metalen kon evenzeer het gevolg zijn van het duurder worden van het goud tengevolge van de vermeerderde vraag van den kant van Duitschland, Nederland en de Skandinavische rijken; en zoolang nu hieromtrent geen volstrekte zekerheid was verkregen behoorde de regeering zich van ingrijpende maatregelen te onthouden, omdat de kwaal, die te genezen valt, geheel andere middelen van herstel eischt naar gelang men met depreciatie van zilver of appreciatie van goud te maken heeft.

Dat naar het oordeel van de Indische regeering de oorzaak van de bestaande verwarring in de eerste plaats in het duurder worden van het goud moest gezocht worden, blijkt afdoende uit hare zooven besproken resolutie, en nog duidelijker misschien uit hare die resolutie geleidende dépèche aan het opperbestuur van 13 October 1876, die eerst zeer onlangs ter kennis van het publiek is gebracht naar aanleiding van een daartoe aan de regeering gericht verzoek van het Parlementslid Sir William Houldsworth[1]. In dit door den Gouverneur-Generaal Lord Lytton en al de leden van zijn Wetgevenden Raad onderteekend staatsstuk wordt de quaestie met groote helderheid en objectiviteit uiteengezet, en vooral nadruk gelegd op het gevaar dat voor de geheele wereld te duchten staat indien Indië, door een misschien gedwongen overgang tot den gouden standaard, de bereids zoo sterk toegenomen vraag naar goud nog intensiever maken mocht. De waarde van het goud is van overwegenden invloed op de geldelijke verplichtingen, die Indië met het buitenland i.e. met Engeland heeft te vereffenen[2], en onverholen geven de Indische regeeringsmannen dan ook hunne teleurstelling te kennen over het onaangeroerd blijven van deze zijde van het vraagstuk in het kort te voren in Indië ontvangen rapport van de commissie, die in Maart 1876 door het parlement was ingesteld ‘to consider and report upon the cause of the depreciation of the price of silver, and the effects of such depreciation upon the exchange between England and India.’ Als compendium van hetgeen, zoo in Europa als daarbuiten, op muntgebied had plaats gevonden sedert Duitschland met het uitstooten van het zilver een begin had gemaakt, is het onder dagteekening van 5 Juli 1876 uitgebrachte rapport dier commissie zeker niet onverdienstelijk; maar voor het overige heeft het niet veel te beteekenen. Van den mogelijken invloed van de in Europa bereids tot stand gekomen munthervormingen op de waarde van het goud wordt met geen woord gerept, en de vraag of en welke maatregelen zouden kunnen genomen worden om de koersfluctuatiën tusschen Engeland en Indië tegen te

1) *Parliamentary papers*, 1893. *House of Commons*. N. 449.
2) ‘Owing to her heavy foreign indebtedness, a fall in the value of silver could hardly be so injurious to India as a corresponding increase in the value of gold.’ § 28 van de in den tekst aangehaalde dépêche van 13 Oct, 1876.

gaan of binnen enger grenzen te bepalen wordt zelfs niet aangeroerd. Met betrekking tot den te verwachten loop der zilverprijzen in de naaste toekomst bepaalt het rapport van de door den heer Goschen voorgezeten commissie zich tot eenige algemeenheden, die onwillekeurig doen denken aan la Palisse zaliger ‘qui s'il n'était pas mort, serait encore en vie’. Het kan vriezen, maar het kan ook dooien: toenemende productie van zilver, en vermeerdering der wisseltrekkingen van het opperbestuur in Engeland op de Indische kassen kunnen den prijs van het zilver verder doen terugloopen; maar het kan ook zijn dat de werking van deze factoren geneutraliseerd wordt door een gunstigen keer in de Indische handelsverhoudingen. En wat Europa betreft, aldus besloot de commissie haar rapport, zal veel afhangen van de maatregelen, die de regeeringen der landen, waar de quaestie van den muntstandaard nog hangende is, zullen nemen. Wordt gevolg gegeven aan het denkbeeld om het goud in de plaats te stellen van het zilver overal waar zulks doenlijk is, en wordt aan het goud ook de voorkeur geschonken zelfs door die volken wier gebruiken en gewoonten hen tot dusver het zilver deden verkiezen, dan ligt het voor de hand, dat de grenzen voor de verdere daling van den zilverprijs met geen mogelijkheid te bepalen zijn; maar een eigen meening over de meerdere of mindere wenschelijkheid van maatregelen als de zooeven aangevoerde wenschte de commissie niet uit te spreken.

Was het voor de Indische regeering eene teleurstelling, dat de in Engeland ingestelde commissie voor de muntaangelegenheden niet meer aandacht had geschonken aan de Indische zijde van het aan haar ter behandeling voorgelegde vraagstuk, niet minder groot was de teleurstelling, die het besluit der regeering om zich voorshands tot een politiek van nietsdoen, tot een politiek van doorzieken te bepalen, bij het publiek in Indië te weeg bracht. De mannen van de Engelsche geldmarkt mochten over die houding van de bestuurderen van Indië juichen, - ‘India’, zoo schreef o.a. Walter Bagehot[1)], ‘is singularly fortunate in having rulers so well able to understand and to cope with a difficulty so peculiar and so little expected’; - de hoofdorganen van de pers in Britsch-

1) *The Economist*, 28 October 1876.

Indië dachten er anders over, en schroomden niet aan het bestuur de bitterste en heftigste verwijten voor de voeten te werpen, wegens zijn ‘sheer, downright incapacity to deal with the question’, zooals o.a. de te Calcutta verschijnende *Friend of India* het noemde[1]. Maar de opgewondenheid, die een oogenblik werkelijk bedenkelijke verhoudingen dreigde aan te nemen, was niet van langen duur. De in Juli 1876 ingetreden onrustwekkende daling van den zilverprijs, toen hij van 54 a 55 pence plotseling tot 46½ terugliep, bleek slechts van zeer tijdelijken aard te zijn. Gaandeweg liep de prijs weder op, om in December van hetzelfde jaar zelfs tot boven 58 te stijgen, eene noteering aanmerkelijk hooger dan waaraan men in de twee laatste jaren was gewend geraakt. Ook in den loop van 1877 bleef de prijs zich vrij standvastig op omstreeks 55 handhaven, en daar nu middelerwijl door een deel van de handeldrijvende gemeente de ervaring was opgedaan, dat de gewijzigde koersverhouding aan vele bijzondere belangen zeer ten goede kwam, deden zich weldra onder het publiek tweeërlei uiteenloopende stroomingen gelden, die aan de eensgezindheid, waarvan nog kort te voren was gebleken, voor goed een eind maakte.

Dit kwam duidelijk aan het licht toen de regeering zich in Januari 1877 tot de Kamers van Koophandel te Calcutta en Bombay gewend had met het verzoek om haar gevoelen te willen mededeelen over den invloed, dien de daling van den zilverprijs had uitgeoefend op den handel en op den loop der prijzen in Indië. In haar antwoord van 10 Maart 1877 wees de Calcuttasche Kamer er op, dat de daling van den koers

1) Elders liet de *Friend of India* zich volgenderwijze uit: ‘There never was a case before in which such vast interests, public and private, were so ruthlessly and cruelly sacrified by administrative incapacity. It may be sport to the Finance Department to amuse itself with the proof, that it is gold that has risen, and not silver that has fallen in value, - but it is dead to the “frogs” who, like ourselves, are victimised by its folly. Where on the earth but in India is there a Government wringing its hands in presence of this silver difficulty, and so fascinated thereby as to be unable to move hand or foot, in terror of it.’ In denzelfden gedachtenkring beweegt zich W. Douglas in zijne brochure *The currency of India* (waarvan in 1886 de voor mij liggende vierde druk te Manchester verscheen), waar hij op bl. 17 het volgende opmerkt: ‘It is humiliating to know that *if India had been under the Dutch* such a great and crual wrong to her people, such hampering and hindering and derangement of her trade, such a clog on the development of her industry would have been prevented by the wisdom and care and forethought of the Government.’

groote verliezen berokkend had aan de importeurs, en zeer ten nadeele werkte van de verbruikers van uit Engeland of elders aangevoerde goederen; doch daarentegen niet geringe voordeelen verschafte aan de planters en exporteurs, aangezien zij in het volle genot bleven van den hoogeren prijs, die hunne goederen wegens het te behalen koersavans bedingen konden. Nog veel stelliger echter drukte de Kamer van Bombay zich uit in haar rapport van 15 Mei 1877[1)], want volgens haar 'had de ervaring geleerd, dat de daling van den koers, wel verre van een ongelenigd euvel te zijn, gelijk slechts al te dikwerf beweerd wordt door hen die de zaak slechts oppervlakkig beschouwen, in werkelijkheid aan het land groote voordeelen verschaft, daar zij de ontwikkeling van den landbouw en van andere takken van nijverheid in hooge mate bevordert'[2)].

Zoo verviel men dus van het eene uiterste in het andere. Eerst wanhopende jammerklachten, die bij gelegenheid van de behandeling der begrooting voor het dienstjaar 1877/78 in den Wetgevenden Raad te Calcutta aan den Onderkoningdichter Lord Lytton de opmerking ontlokten 'that not even the siege of Jerusalem itself was more prolific in warnings, wailings, predictions of disaster, and desperate proposals for reckless remedies, than the financial period covered by the first six months of my administration;' - en thans betuigingen van ingenomenheid met een staat van zaken, die nog kort te voren geacht werd op het bederf, zoo niet den ondergang van het land te zullen uitloopen.

V.

Mocht aan den ernst der aanvankelijk op touw gezette beweging tegen de werkeloosheid der regeering ten opzichte van het muntvraagstuk dus met goed recht kunnen worden getwijfeld, - in geenen deele werd hierdoor te kort gedaan aan den ernst van de bezwaren, waarmede zij zelve tengevolge van de verstoorde koersverhoudingen in steeds toenemende mate te

1) Beide rapporten zijn opgenomen in *Parliamentary papers: House of Commons*, 1877, No. 416.
2) 'The facts show, that a heavy fall in exchange, so far from being an unmitigated evil, as is too often considered by those who do not look below the surface, really confers great benefits on the country, as tending to develop enormously its agricultural resources, and to stimulate its industries.'

kampen kreeg. Bij de opmaking der jaarlijksche begrootingen traden zij telkens met hernieuwden klem op den voorgrond, want de onzekerheid omtrent den koers, die zou kunnen worden bedongen voor de in den loop van het dienstjaar aan de markt te brengen council-bills, maakte eenigszins vertrouwbare ramingen volstrekt onmogelijk. Terwijl vóór 1870 het verlies op den wisselkoers in den regel niet meer dan R^{n} 1.500.000 in het jaar bedroeg, was het in het dienstjaar 1876/77 reeds tot meer dan R^{n} 21.600.000 opgeloopen, om eerlang, bij de steeds aanhoudende daling van den zilverprijs nog geheel andere verhoudingen aan te nemen, en in de latere jaren het cijfer van R^{n} 70.000.000 in het jaar zeer nabij te komen.[1)] Zelfs is voor het loopende dienstjaar 1893/94, tegen een geraamden middenkoers van 1 sh. 2¾ p., of nog iets meer dan de bij de opmaking van het budget laatst bekende noteering, een koersverlies van niet minder dan R^{n} 98.146.000 moeten worden in rekening gebracht.

Een vluchtige blik in het Indische budget is voldoende om de beteekenis van dit cijfer voor de financieële huishouding van den staat te leeren kennen. Immers na de landrente, die in de begrooting voor het loopende dienstjaar 1893/94 met een geraamd bedrag van R^{n} 251.572.000 is uitgetrokken, komen als hoofdbronnen van inkomst er op voor het opium-monopolie met R^{n} 73.162.000; het zout-monopolie met R^{n} 85.878.000; de zegelbelasting met R^{n} 44.341.000 en de accijnsen met R^{n} 51.459.000. Geen van de overige belastingen, wier aantal trouwens zeer gering is, brengt meer dan 20 millioen ropijen op, en de tegenwoordige koersverhoudingen vertegenwoordigen dus voor de schatkist een nog zwaardere last dan zij zoude te dragen hebben bijaldien de opbrengst van de zout- of opiumbelastingen, die twee steunpilaren van het Indische budget, haar ontvallen mochten.

Eerst in den allerlaatsten tijd is de regeering voor den hier geschetsten toestand te staan gekomen; maar van den aanvang af was zij, gelijk wij reeds gelegenheid hadden op te merken, juist degeen, die het meest van de verstoorde koersverhoudingen te lijden had en zij zag dan ook weldra in, dat op den duur

1) In 1889/90 was het koersverlies Rn. 69.441.680; in 1890/91 Rn. 52.178.960; in 1891/92 Rn. 69.889.570 en in 1892/93 Rn. 98.114.000 tegen eene aanvankelijke raming van Rn. 77.541.000.

niet volhard kon worden in de afwachtende en lijdelijke houding, die zij blijkens hare boven ter sprake gebrachte resolutie van 22 September 1876 gemeend had te moeten aannemen. Van hare veranderde inzichten gaf zij uitvoerig rekenschap in eene aan den Secretaris van staat voor Indië gerichte missive, die onder dagteekening van 9 November 1878 door den Gouverneur Generaal Lord Lytton en de leden van zijn Raad werd afgezonden, - ten deele weder dezelfde mannen, die tot het nemen van de resolutie van 1876 hadden medegewerkt. Maar onomwonden kwam men ei thans voor uit geen vrede meer te hebben met de toen aanbevolen gedragslijn. Nu de aanvankelijk gekoesterde hoop, dat de daling van den zilverprijs slechts een verschijnsel van voorbijgaanden aard zijn zou, zich niet had verwezenlijkt, moest van den kant der regeering handelend worden opgetreden, want het gevaar voor de schatkist werd schier van dag tot dag dreigender. Ten volle was men doordrongen van de groote en zware verantwoordelijkheid, die de regeering op zich zou nemen door in te grijpen in den staat van zaken op het gebied van het muntwezen; maar niet minder groot achtte men de verantwoordelijkheid voor het volgen van een politiek van niets doen (‘it is plain that the responsability for doing nothing is no less great’). Hetzij men de bestaande regeling onveranderd liet of haar wijzigde, in beide gevallen kwamen de gevolgen voor rekening der regeering, en, al mocht zij het ook anders verlangen, met geen mogelijkheid kon zij zich onttrekken aan hare roeping om het netelige vraagstuk in zijn vollen omvang onder de oogen te zien.

Als slotsom van het opnieuw gehouden beraad was men van oordeel, dat de eenige aannemelijke oplossing van de bestaande moeilijkheden gelegen was in de verwezenlijking van het in 1876 verworpen denkbeeld om de vrije aanmunting van zilver binnen enger grenzen te beperken. Een algeheel verbod van aanmunting voor rekening van particulieren ware verwerpelijk omdat het bij toenemende behoefte aan ruilmiddelen de oorzaak zou kunnen worden van ongewenschte stoornissen in het verkeer; maar waar het inderdaad op aankwam was om ook in het verkeer met het buitenland de ropij weder op te voeren tot de vroegere pariteit van 2 shillings of één tiende van het pond sterling, en dit doel nu ware, naar het oordeel van de Indische regeering, te bereiken door het muntloon of de seig-

neuriage zoodanig te regelen en vast te stellen, dat het kostende van aan te munten ropijen voor belanghebbenden gelijk zou staan met de kosten van uit Engeland of Australie aan te voeren sovereigns, die dan tevens in 's lands kassen tegen 10 ropijen in betaling zouden moeten worden aangenomen, bij wijze van inleiding of overgangsmaatregel tot een later als wettig betaalmiddel in te voeren Indische gouden munt van gelijk gewicht en gehalte. Voor het welzijn van Indië was het, naar het oordeel der regeering, van niet minder overwegend belang om het muntwezen op een vasten grondslag te doen rusten dan voor de landen, die uit dien hoofde het goud tot muntstandaard hadden aangenomen, en met het volste vertrouwen onderwierp zij dan ook den door haar aangeprezen maatregel aan het oordeel van het opperbestuur, er aan het slot van haar schrijven nog eens met nadruk op wijzende, dat in de gegeven omstandigheden met geen mogelijkheid van het *laissez-faire* beginsel sprake kon zijn, want, dus merkt zij op, ‘elke muntregeling op zich zelf is eene afwijking van dat beginsel, en van onze verantwoordelijkheid met betrekking tot het muntwezen kunnen wij ons in geen geval los maken, hetzij wij ons gelaten nederleggen bij de kwalen, die uit den bestaanden toestand voortvloeien, hetzij wij trachten om ze door passende maatregelen uit den weg te ruimen.’

De brief van de Indische regeering werd door het opperbestuur in handen gesteld van de Lords Commissioners of the Treasury, die onder dagteekening van 24 November rapport er over uitbrachten. Op den voorgrond stelden zij de verklaring, dat bij hunne overwegingen enkel en alleen het belang van Indië had gegolden, geheel afgescheiden van de voor- of nadeelen, die uit de voorgestelde maatregelen voor Engeland met het oog op den daar bestaanden enkelen gouden standaard zouden kunnen voortvloeien, - eene *captatio benevolentiae*, waarmede zij hunne van die der Indische regeering geheel afwijkende opvatting van het vraagstuk trachtten goed te spreken. Ten stelligste toch ontkenden zij de juistheid van het beweren, dat de regeering dezelfde verantwoordelijkheid op zich zou laden door handelend op te treden, als door lijdelijk den loop van zaken te blijven gadeslaan. De moeilijkheden, die zich voordeden, waren immers niet te wijten aan maatregelen van den kant der regeering. Zij kon in dit opzicht hare handen

in onschuld wasschen, wat zeer zeker niet langer het geval zijn zou, bijaldien het voorgestelde plan tot beperking van de zilveraanmuntingen eens niet aan het doel mocht beantwoorden. ‘Of one thing my Lords are sure,’ luidde het woordelijk in hun betoog, ‘that it is better tot sit still than to have recourse to crude legislation, the result of which cannot be foretold, and the effect of which cannot be measured.’

Had men ten onzent indertijd dezelfde opvatting gehuldigd, wij zouden niet alleen in Nederlandsch-Indie, maar ook hier te lande den eenmaal wettelijk vastgestelden zilveren standaard met vrije aanmunting van zilveren standpenningen ongewijzigd hebben behouden, en met onze wisselkoersen op het buitenland al de schommelingen en schromelijke afwijkingen hebben medegemaakt, waaraan Britsch-Indië uu weldra twintig jaren achtereen heeft blootgestaan. Het gezond verstand van onze bestuurders heeft ons en ook onze overzeesche bezittingen behouden voor het verward raken in een toestand, waarvan de loop van zaken in Britsch-Indië ons eenig denkbeeld geven kan; maar in Engeland klampte men zich vast aan de leer, dat de wetgever aan den eenmaal door hem verordenden standaard niet meer raken mocht. ‘A pound,’ zoo luidde de orakeltaal van de heeren van de schatkist, ‘is a given quantity of gold, a rupee is a given quantity of silver; and any attempt to give these terms a different meaning is condemned by experience and authority,’ - behalve, zoo ware er aan toe te voegen, in Nederland, waar men er nog geen berouw over behoeft te gevoelen, dat de gulden niet meer, gelijk voor 1875 het geval was, een zeker quantum zilver, maar een zeker quantum goud vertegenwoordigt.

Eene, laat ons welstaanshalve zeggen eervolle begrafenis werd dus het lot van de voorstellen door het Indisch bestuur aan het opperbestuur ingediend; maar toen het vaststond dat in den loop van 1881 op uitnoodiging van Frankrijk en van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika andermaal eene internationale conferentie zou gehouden worden om over het muntvraagstuk in nader overleg te treden, toen wist de Indische regeering ten minste te bewerken, dat hare belangen daar niet meer, zooals bij vroegere gelegenheden het geval was geweest, door de vertegenwoordigers van Engeland, maar door eigen gekozen gedelegeerden zouden behartigd worden. Als zoodanig

werd aan de beraadslagingen deelgenomen door Sir Louis Mallet, den toenmaligen onder-secretaris van staat, en door Lord Reay, onzen vroegeren landgenoot, die als pair van Schotland zitting had in het Hoogerhuis. Beiden waren overtuigde voorstanders van het denkbeeld, dat blijkens de door Frankrijk en Amerika tot de overige staten gerichte uitnoodiging aan de bijeenkomst ten grondslag lag, om namelijk maatregelen te beramen ter verzekering van eene vaste waardeverhouding tusschen goud en zilver als gemeenschappelijk ruilmiddel voor het wereldverkeer. In hen vond de gaandeweg meer op den voorgrond getreden leer van het bimetallisme, waarvan de toepassing voor Indië in de allereerste plaats eene uitkomst in den nood zou geweest zijn, krachtige en welsprekende verdedigers, - en in het licht beschouwd, dat eene sedert verkregen dertienjarige ervaring er op heeft doen vallen, hebben hunne betoogen inderdaad eene meer dan gewone waarde erlangd.

Zij deden vooral uitkomen, dat, hoe over de betrekkelijke voor- of nadeelen van een apprecieerend of deprecieerend ruilmiddel ook mocht gedacht worden, het eigenlijke wezen van een muntstandaard, - betrekkelijke vastheid van waarde, - er in beiderlei opzicht evenzeer door werd aangetast, en daar het nu, huns inziens, bezwaarlijk meer te loochenen viel, dat de verstoorde waardeverhouning tusschen goud en zilver, waaruit voor het verkeer reeds zooveel ongerief was voortgevloeid, in de eerste plaats aan appreciatie van het goud was toe te schrijven, en slechts in mindere mate aan depreciatie van het zilver[1)], was het gelijktijdig gebruik van beide metalen op denzelfden voet als dit eeuwen achtereen schier de geheele wereld door het geval was geweest, de eenige uitweg om het wereldverkeer te vrijwaren voor het gevaar, dat uit den aard der zaak gelegen was in het gebruik van tweeërlei waardemaat, hier in de aanwending zich uitzettende, en ginder inkrimpende.

Ook de conferentie van 1881 intusschen ging evenals die van 1878 uiteen zonder eenig practisch resultaat te hebben

1) ‘The inference appears to be irresistible, that the disturbance in the relative value of gold and silver must be sought rather in the appreciation of gold than in the depreciation of silver as a standard of value.’ p. 9 van het Rapport van Sir Louis Mallet en Lord Reay. (*Parliamentary Papers*, 1882, *C*. 3229).

opgeleverd; maar voor de Indische regeering leidde zij er toe om de door haar te volgen gedragslijn duidelijker en scherper af te bakenen, Zij zag in, dat van geene palliatieven als de vroeger door haar aanbevolene afdoende redding te wachten was; dat het de genezing gold van een kwaal waartegen geen op zich zelf staande maatregelen van afzonderlijke staten iets vermochten; - en dat alleen door gemeenschappelijk overleg van al de landen, die op muntgebied eenig gewicht in de schaal leggen, zou kunnen geraakt worden tot eene oplossing van het netelige vraagstuk, waarbij het onderlinge ruilverkeer der volken in niet mindere mate betrokken was dan de maatschappelijke verhoudingen binnen eigen grenzen. Aan deze hare overtuiging is de Indische regeering tot het laatste oogenblik blijven vasthouden; doch het is haar niet mogen gelukken hare zienswijze ingang te doen vinden bij het opperbestuur.

Eene eerste poging hiertoe werd aangewend door Lord Dufferin, die in 1884 ter vervanging van Lord Rippon als Gouverneur-Generaal van Indie was opgetreden. In zijne aan den Secretaris van staat voor Indië gerichte missive van 2 Februari 1886 gaf hij omstandig rekenschap van de ernstige bezorgdheid, die hem en zijn Raad had bevangen, nu de steeds voortgaande daling van den zilverprijs de financieele lasten van den staat weder aanzienlijk had doen toenemen. Bij het opmaken der begrooting voor het dienstjaar 1885/86 had men gerekend op een koers van 1 sh. 7 voor de aan de markt te brengen council-bills, maar gaandeweg was die koers gedaald tot beneden 1 sh. 6, hetgeen voor de schatkist met een meerdere uitgaaf van ruim Rn. 10 millioen ropijen gelijk stond. Verhoogde uitgaven ten behoeve van de verdediging van het land, waar het zich door een machtigen nabuur bedreigd achtte, waren onvermijdelijk. Het lag niet in de macht der regeering om zich te onttrekken aan de offers, die ter wille der veiligheid van land en volk moesten gebracht worden; maar wel had zij het in hare handen, door toe te treden tot eene internationale muntregeling, om een eind te maken aan de storende schommelingen in de onderlinge waardeverhouding van de beide edele metalen, en ze terug te brengen binnen de grenzen, die zij voor 1873 nimmer hadden overschreden. Door de gelegenheid om hiertoe te geraken ongebruikt te laten zou zoowel de regeering van Indië als de regeering van Hare Majesteit eene

geduchte verantwoordelijkheid op zich laden. Geen dag langer dan noodzakelijk is mocht gedraald worden met het nemen van die maatregelen, waardoor de moeilijkheden aan het beheer der financiën van den staat eigen zouden kunnen worden uit den weg geruimd. Aan de wisselvalligheden van goede of slechte jaargetijden kon de regeering niets veranderen, en geen scherpzinnig overleg of schrandere voorzorg kon haar waarborgen tegen de eventualiteit van een oorlog. Maar het vaststellen van een vaste waardeverhouding tusschen goud en zilver is eene zaak, die niet ligt ‘beyond the possibility of human control,’ en niets mocht dus verzuimd worden om door in die richting werkzaam te zijn elke vermijdbare oorzaak van toekomstige financieele verwikkelingen uit den weg te ruimen.

Dit betoog der Indische regeering, dat in meer dan één opzicht als een noodkreet gelden kon, werd andermaal in handen gesteld van de Lords Commissioners of the Treasury; doch niettegenstaande de toenmalige Secretaris van staat voor Indië, Lord Randolph Churchill, er ook van zijn kant reeds eenigen tijd te voren op had aangedrongen dat niets onbeproefd zou worden gelaten om door eene internationale overeenkomst eene grootere waardevastheid aan het zilver te verzekeren (India Office to Treasury, 26 Januari 1886), wilden de heeren van de schatkist in dit opzicht van geen toenadering weten. Zij maakten zich in hun rapport van 31 Mei 1886 van de zaak af, door de verklaring, dat Engeland onder geen voorwaarden eenige inbreuk gedoogen kon op hare sedert 1816 proefhoudend bevonden muntregeling, onder opmerking tevens, dat elke poging om de waardeverhouding tusschen goud en zilver bij de wet te willen regelen machteloos zou blijken, als indruischende tegen eene natuurwet, waarbij men zich had neder te leggen. Voor het overige meende men niet te veel waarde te moeten hechten aan het door de Indische regeering beweerd verband tusschen den toestand van het muntwezen en de financieele moeilijkheden, waaraan zij het hoofd had te bieden. Aan die bezwaren kon immers door de besnoeiing der uitgaven in het algemeen worden te gemoet gekomen, en, - aldus besloten de Heeren van de schatkist hunne opmerkingen, - ‘it may be safely concluded that the control of its expenditure is far more within the reach of a Government than is the regulation of the market value of the precious metals.’ Met dit schamper bescheid

achtte men de zaak afgedaan, en werd de Indische regeering naar huis gezonden, terwijl haar bovendien als een ernstige feil werd aangewreven, dat zij niet de minste aandacht had geschonken aan de vraag, of de waardedaling van het zilver ten slotte niet meer in het voordeel dan in het nadeel van het land in het algemeen gewerkt had. In elk geval moest hieromtrent meer zekerheid erlangd worden voor men zich gerechtigd kon achten om aan te nemen ‘that upon a balance the alteration in the gold price of silver has been a disadvantage to the Indian community.’

(*Slot volgt*.)

N.P. VAN DEN BERG.

Het eerste jaar der vriendschap van Isaac da Costa en Willem de Clercq.[1)]

De Vriend. (1821.)

Een vriend die toeft in de spleten van mijn hart!
Geen oogenblik dat ik zijner niet gedenk.
Mijn hart zou bevroren zijn tot een steen,
Ware hij er niet geweest die mijn rots kliefde.
De eedle, hij mengde zijn vriendschap in mijn hart,
Evenals mijn tranen in mijn drinkbeker gemengd zijn.

Rabbi Juda Halevi.

Da Costa's bekeering tot Christus, die in October 1820 plaats had, was gedurende het jaar 1821 nog een strikt geheim, in de eerste plaats voor zijn familie. De dichter had, in den beginne, alleen Bilderdijk in zijn vertrouwen genomen, en deze had hem aangespoord verder te gaan en, meer dan een aan-

1) Een hoofdstuk uit *De Jeugd van Isaäc da Costa* 1798-1825. (De inleidende hoofdstukken van dit boekje, dat in Mei a.s. het licht zal zien, verschenen in den vorigen jaargang van *de Gids*.) De voorstelling der feiten berust hier bijna uitsluitend op de *Particuliere Aanteekeningen* van W. de Clercq, de correspondentie tusschen de beide vrienden en de gelijktijdige briefwisseling met anderen (Familie-archieven de Clercq, da Costa, van Hogendorp). Ook de brieven van W. de Clercq aan S. Muller, in de Bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden bewaard, contribueerden eenige niet onwezenlijke trekken. Om een overzicht te kunnen geven van het uitgebreide materiaal dat mij ten dienste stond, heb ik mij eenige vrijheid in den vorm moeten veroorloven; de inhoud is authentiek. Het verhaal sluit zich aan bij de hoofdstukken X en XI van *Willem de Clercq naar zijn dagboek door A. Pierson en de Clercq's jongste kleindochter*, het boek waaraan ik de grootste verplichting had bij het samenstellen van mijn verslag der gebeurtenissen.

hanger van Christus, een Christen te wezen. Daarop was het dat da Costa de verandering die er met hem voorgevallen was aan Capadose meedeelde. De gesprekken met dezen vriend zijner jeugd gaven een grooter werkelijkheid aan zijn voornemen. Eerst na zijn huwelijk (midden Juli 1821) waagde het da Costa zijn geheim aan zijn vrouw toe te vertrouwen. Van zijn overige vrienden wist niemand het.

Hij gaf in het begin van dit jaar zijn eersten bundel poëzie uit, hij promoveerde (in Juni) tot doctor in de letteren, en hij ondervond bij deze gelegenheden zoowel de gunst van het letterkundig publiek als de hartelijkheid van zijn academievrienden. Aan opwekking ontbrak het hem dus waarlijk niet. Maar met zijn onrustigen, kwijnenden geest, met het geheim zijner bekeering op het hart, gevoelde hij zich niet op zijn plaats te midden zijner oude omgeving in Amsterdam, en tevens durfde hij, kon hij, zich niet aansluiten bij een nieuwe omgeving. Het nieuwe, in hem, riep om het nieuwe; het verborgene, in hem, verlangde een *andere* wereld om in te voorschijn te treden; maar uit zichzelf viel het hem, och zoo zwaar, om een stap te doen.

Wie zou da Costa, uit den vreemde, te gemoet komen? Wien kon hij zelf te gemoet gaan?

Hij had er wel degelijk behoefte aan, de dichter, om buiten zijn fantastischen Oosterschen en Teisterbantschen kring in een andere atmosfeer te komen, al wilde hij het aan zich zelf nog niet bekennen. Want een echt mensch begeert, is het ook instinctmatig, zijn krachten te meten aan een grooter wereld dan waarin hij is opgegroeid: hij is eerzuchtig, hij verlangt te heerschen. Een toch, die nuchtere burgermaatschappij van Amsterdam die er maar op voortleefde, alsof geen duizendjarig rijk ieder oogenblik aan haar bestaan een einde kon maken, hoe stond ze da Costa tegen!

Wie was er in dat Amsterdam die hem uit zijn eenzaamheid van de Joden-Heerengracht kon bevrijden? Wie was er tegelijk een vreemdeling voor da Costa en toch hem eigen, die een bemiddelaar zou wezen? Aan wien zou hij zich kunnen toonen zooals hij geworden was door zijn bekeering tot Christus, door zijn toenadering tot de Christenwereld? Aan wien zou hij zijn hart kunnen uitstorten omdat hij een vreemde voor hem was?

Op Sabbatdag 14 Juli 1821 was er groote plechtigheid ten

huize der da Costa's. De huwlijksdagen van den dichter waren ingegaan,[1] en de receptie had plaats. Twee bruidsjonkers hadden van te voren bij alle bloedverwanten der familie een uitnoodiging rondgebracht. Portugeesche invitatiekaarten in ouden stijl waren aan de leden van de Portugeesche natie in Amsterdam gezonden. De deur stond open. In prachtigen tooi gingen de gelukwenschenden het huis binnen.

Daar was het een andere dan de alledaagsche wereld. De pronk der sieraden, de doffe gloed van de tapijten, de grillige vorm van ouderwetsche meubelen gaven een exotisch aanzien aan het Amsterdamsche binnenhuis. In de zaal zat de bruid op een verhevenheid onder een baldakijn tusschen haar beide moeders. Haar kleeding schitterde. Het was als een Oostersche vorstin die hulde ontving. Niet ver van haar stond de dichter in deftig zwart gedost met breeden kanten kraag, jabot en kanten manchetten.

De lucht hangt zwaar in de kamers; men zou bijna denken dat er Oostersch reukwerk gebrand wordt. In het kunstmatig halfdonker fonkelen de zwarte oogen der bleeke gezichten; hier en daar hecht zich een lichtstraal aan een diamanten oorknop of een juweelen speld. Gedrang, gefluister. Een kleine opschudding plotseling, en vermeerderd gefluister. Door de menigte der bezoekers banen een jonge man en vrouw zich den weg naar het echtpaar: zij zenuwachtig, omdat zij zich in deze omgeving niet thuis gevoelt, hij vroolijk lachend uit zijn goedige oogen, enkele bekenden toeknikkend. Het zijn Willem de Clercq (van de firma S. en P. de Clercq in granen) en zijn vrouw.

Na der bruid zijn compliment gemaakt te hebben gaat Willem de Clercq op den dichter af:

‘Bruîgom, beste jongen, van harte geluk gewenscht!’

‘Heb liever een beetje medelijden met me,’ zegt da Costa half lachend, half klagend. ‘Acht dagen lang moet ik nu in huis blijven om bezoeken te ontvangen, en iederen avond, al dien tijd, komen vrienden om mij gezelschap te houden en met mij een partijtje te maken voor mijn amusement!!’

1) De huwlijksplechtigheid viel voor 11 Juli. Volgens den Portugeesch-Joodschen ritus moesten de jonggehuwden acht dagen het huis houden; het waren de feestdagen, met diners en soupers, - voor de anderen. Da Costa aan W.v. Hogendorp 19 Juli 1821.

‘Kom, kom’ spot de ander, ‘alsof je niet blij bent dat je er zoo mooi uitziet! Met kanten omzoomd!’

‘Ja, ik heb iets van een ceremoniemeester; en als ik naga hoeveel ik dezer dagen over etiquette heb moeten hooren, geloof ik waarlijk dat ze een ceremoniemeester van me willen maken,’ antwoordt de dichter.

‘Nu, ik verheug me dat ik je in volle staatsie aanschouwd heb,’ met deze woorden neemt Willem de Clercq afscheid; ‘maar vergeet nu ook niet, te midden van al je heerlijkheid, om mijn huwelijksdag - de verjaring namelijk - mee te komen vieren. Ik moet het heele boeltje van wat ik het liefst heb bij elkander zien. Vivant amicitia et hymen! Denk om den 29en!’

En uit die Oostersche wereld treedt Willem de Clercq, door het gedrang der bezoekers heen, met zijn vrouw aan den arm, weder in het bereik van het nuchtere zonlicht spelend op de nuchtere gracht.

Niet veel meer dan een half jaar geleden was de kennismaking tusschen de beide vrienden pas aangevangen.

Op een avond in October 1820, de maand van benauwdheid waarin de crisis van zijn leven voorviel, herinnerde da Costa zich eensklaps zijn belofte aan een jong koopman dien hij in gezelschappen ontmoet had, om hem een bezoek te komen brengen.

Het was een soort van ingeving. Hij had geen rust op zijn kamer, in huis, hij moest zich gaan warmen aan den gloed van zijn eigen woorden in een levendig gesprek, en hij ging, gedrongen door zijn gevoel en door zijn voorgevoel, naar de woning van zijn nieuwen bekende.

Er is soms een samentreffen van omstandigheden in het leven dat ons bijna dwingt er een plan en een bestemming in te zien. Terwijl da Costa, in die Octobermaand, op het punt staat de banden te breken die hem in zijn Portugeesch-Joodsche wereld terughouden, is hij op weg naar den man in wien hij de samenleving van zijn tijd zal leeren liefhebben. Het eene feit krijgt zijn volle klank en waarde eerst door het andere feit, en beide feiten ontspringen tegelijkertijd als twee vonken uit den donkeren chaos der gebeurlijkheden.

Da Costa kwam aan het vreemde huis, voornaam nonchalant,

naar de mode die hij van de academie had meegebracht. Op koele wijs verontschuldigde hij zijn weinig ceremonieele komst, doch hij ontdooide spoedig. Er straalden zooveel bewondering, zooveel hartelijkheid, zooveel meegaandheid uit de donkere goede oogen van den heer des huizes dat da Costa zijn onrust en zijn menschen verachting vergat, zoodra hij enkele minuten had doorgebracht in de studeerkamer, met haar groote boekenkast, waar hij werd ontvangen.

Ieder onderwerp dat hij aanroerde werd met belangstelling door zijn toehoorder gevolgd. Daar lag geen tegenspraak of onverschilligheid in de lucht van het vertrek. Nauwelijks had de dichter een van zijn lievelingsschrijvers, Tasso of Cervantes of Camoëns, genoemd, of zijn gastheer die maar half op zijn stoel zat om geen woord te verliezen, had het boek al uit de kast gegrepen en legde het zijn bezoeker voor. Die begon te lezen en te verklaren en te vergelijken. Niet met den toon van een meester, maar als een dichter die kinderlijk gelukkig is wanneer hij uit zijn volle overtuiging over poëzie mag spreken, en geloof mag vinden voor de werkelijkheid van het ideale.

Onderwijl deed de ander niets dan luisteren, zijn beide handen op zijn knieen, het lijf half voorovergebogen, het gelaat blinkend van naïeve vreugde over het genot om in de hooge sfeer der muzen opgenomen te worden.

‘Zoudt gij niet eens voor mij willen improviseeren?’ vroeg da Costa, toen hij zich bedacht dat hij niet de eenige dichter in de kamer was.

De levendige gastheer liet zich zulk een vraag nooit tweemaal doen; hij ook had behoefte om te getuigen dat hij geen vreemdeling was in het rijk der poëzie. Hij stond op, plaatste zijn stoel op eenigen afstand, greep hem vast terwijl hij er achter ging staan, schoof en rukte met den stoel alsof hij met een macht in zijn binnenste kampte, en toen plotseling het logge ding van zich afstootend, zich aan zijn inspiratie overgevend, verheerlijkte hij in stroomende verzen de dichtkunst die de harten en de geesten te zamen bracht uit lang vervlogen tijden en uit veraf gelegen landen.

Da Costa knikte goedkeurend.

‘Ik kan u benijden,’ zeide hij met een tintje van zijn vroegere voornaamheid. ‘Ieder dichter moest improvisator wezen.

En toch gaat het verzen schrijven en het verzen improviseeren thans niet meer samen. Geloof me, schrijf in proza en improviseer in verzen, dat is uw bestemming en ze is waarlijk grootsch.'

De toon was sententieus, maar de gastheer merkte het in zijn geestdrift nauwlijks op. Hij had den dichter nog zooveel te vragen: over zijn plannen, over zijn opleiding, over Bilderdijk, en het gesprek kwam opnieuw in vollen gang.

Een hartelijk 'tot weerziens' van beide kanten besloot het.

De jonge koopman genoot nog lang na van hetgeen hij gehoord had. Toen hij zijn dagboek opmaakte noteerde hij het bezoek: '*Dingsdag* 17 *October*. Een heerlijke avond!....'

Het was de eerste visite van Isaäc da Costa aan Willem de Clercq.

Had da Costa de geheele opteekening over den avond van den 17^{en} October in de Clercq's journaal gelezen, hij zou denkelijk bij den slotzin gestuit zijn. 'Wij spraken over zooveel schoons en groots,' staat daar aan 't eind te lezen, en dan wordt met de opmerking besloten: 'Mijn zucht tot de letteren de aangenaamste en meest economische uitspanning die mij tegenwoordig overblijft.'

Een kruideniersoverpeinzing! zou da Costa misschien gezegd hebben. Omdat hij den man niet kende! Had hij geweten wat er omging in het hart van den enthousiasten koopman, - neen sterker, kon men ooit beseffen dat in eens anders gemoed, evenals in ons eigen, verschillende menschen wonen die elkander tegenspreken en elkander bestrijden, waarvan de een juicht terwijl de ander klaagt, en waarvan de een verslagen wordt terwijl de ander overwint, en waarvan de een gelukkig is terwijl de ander lijdt; - had hij geweten wat in de Clercq's hart omging, hij zou dien laatsten regel van de dagboeknotitie wellicht den meest levenden en, in allen geval, zou hij het een pijnlijk aandoenlijken regel gevonden hebben.

Want Willem de Clercq doorleefde in dien tijd een crisis van niet minder beteekenis dan het smartelijk doorgangsstadium van da Costa uit het Portugeesche Jodendom tot den Christus.

De Clercq behoorde tot een dier Mennistenfamilies die een reserve van kracht vormden voor de oude republiek. Van de

regeering der steden uitgesloten, wenschten de Mennisten zich met die uitsluiting geluk omdat zij er des te onafhankelijker door werden. Ze behoefden voor niemand op te staan, zooals hun geliefde uitdrukking was. Zedelijk en het begrip van zedelijkheid met zekeren graad van welstand verbindende, op voordeel bedacht maar opofferend voor elkander en nauw aaneengesloten, liberaal meer door hun positie als afgescheidenen dan door hun gezindheid, wachtten zij hun tijd af.

Die tijd kwam met het jaar 1795 dat de Bataafsche Republiek bracht en aan de regeering der patricische families een einde maakte. De loopbaan van Rutger Jan Schimmelpenninck die van Mennisten afkomst was en die de betrekkingen tot de Mennisten steeds had onderhouden, - hij bleef tot zijn dood de intieme vriend van de Clercq's grootvader de Vos, - is het meest in 't oog loopende voorbeeld van de wijze waarop de dissenterfamilies van de gelegenheid gebruik maakten om tot aanzien in den staat te komen. Maar ook degenen die niet tot een bijzonder opvallende carrière geroepen waren lieten zich gelden zoodra hun uitsluiting van staatsambten was opgeheven, en onder de eersten die leden waren der bestuurscomités van het in Januari 1795 gerevolutioneerde Amsterdam treft men de namen van de Clercq en van Eeghen aan.

Willem de Clercq was in 1795 geboren (hij is juist drie jaar ouder dan da Costa); toen hij dus den mannelijken leeftijd bereikte was de revolutie met haar nasleep van Napoleontische heerschappij en contra-revolutie alreeds afgeloopen, maar de stoot en het schot welke de Hollandsche geest onder haar invloed ontvangen had trilden in de Clercq na.

Hij had een romantische ambitie. Als aankomend jonkman droomde hij van een geheim genootschap dat de tyrannie zou bestrijden, de onderdrukten zou helpen en edelen, mysterieusen mannen gelegenheid zou geven om zegenrijk werkzaam te zijn. Hij zelf wilde een van die edele mannen worden. Vrijheidsidealen, Napoleontische heerschersgevoelens en weemoedssentimenten mengden zich dooreen in zijn plannen voor de toekomst. De wereld lag voor zijn voeten, gereed om hem te huldigen.

‘God, geef mij een uitgebreide werkzaamheid!’ bad de Clercq op zijn twintigsten verjaardag. Dichtkunst, vriendschap en een groote werkkring, daarin vatten zich zijn wenschen samen. Hij zag zich in het leven op een hoogte geplaatst waarvan zijn

vaderstad en zijn omgeving van bekenden, verwanten en vrienden de basis waren. Van die hoogte af zou hij domineeren door zijn poëtische en praktische gaven, - maar niet in eenzaamheid, want hij was te edelmoedig om zijn wolkentroon niet met de vriendschap en de liefde te willen deelen. Een meisje ‘dat alleen op mij steunt’ en een boezemvriend! zoo was de eisch dien hij aan 't leven stelde. En dan: ‘Ein *Mann* zu sein, gross durch eigene Kraft!’ Het was het woord van een zijner lievelingsauteurs; hij maakte het vol overtuiging tot het zijne.

De omstandigheden schenen hem alles te bieden wat hij maar verlangen kon. Hij had een gelukkig tehuis en geen zorgen voor zijn toekomstige loopbaan. Zijn vrienden hielden van hem om zijn hartelijkheid en bewonderden hem om zijne ongewone vlugheid van bevatting. Dan bezat hij in zijn verrassend talent van improviseeren een trek die hem een afzonderlijke plaats onder de menschen deed innemen. Zonder studie, zonder dat hijzelf in 't eerst van zijn vermogen bewust was, had hij zijn gaaf der improvisatie verkregen als een loutere beschikking van het lot. Geen wonder dat hij zich beschouwde als een gunsteling der fortuin, voorbestemd tot groote dingen.

Op zijn drie en twintigste jaar kwam de Clercq door den dood van zijn vader aan 't hoofd der oude handelsfirma; het volgend jaar zag hem gehuwd. Het praktische leven begon, vroeger dan hij verwachtte of wenschte. Maar hij had toch niet te klagen. Want in zijn leerjaren had hij veel gezien, - hij was tot in Rusland toe geweest - en hij had ze gebruikt om zich een voorraad van veelzijdige kennis te verwerven. En hij klaagde ook niet, hij nam de verantwoordelijkheid zijner positie met de vroolijke geestdrift der jeugd op zich. ‘Ik zal den ouden luister - die onder den druk der tijden had geleden - aan ons huis teruggeven, uiterlijk en innerlijk,’ zoo beloofde hij zich zelf.

Maar hij moest spoedig bemerken dat er een verandering was gekomen in zijn betrekking tot de wereld. Zoolang hij de talentvolle zoon was geweest van een welgesteld koopman, leek het alsof alles en ieder hem tegemoet ging; nu hij in den koopmansstand was opgenomen kwam hij in aanraking met de onverschilligheid en het wantrouwen van de maatschappij. Den student vraagt men om virtuositeit, maar zoodra zijn studietijd

is afgeloopen verlangt men van hem dat hij zijn virtuositeit vergeet of dat hij ze, ten hoogste, alleen als een gezellig talent beschouwt. Een dergelijken eisch stelde de wereld aan den vier of vijf en twintigjarigen Willem de Clercq, en hij voelde een veel te grooten innerlijken rijkdom in zich om dat oordeel aan te kunnen nemen.

Was het nog maar alleen geweest wat men, in 't abstracte, de wereld noemt die als een blok voor hem stond, hij zou er zich over heen hebben gezet; doch de zinsverandering der menschen trof hem van dichterbij. Zijn vriendenkring was niet meer voor hem wat hij vroeger geweest was. De vrienden hadden, ieder, hun eigen belangen gekregen en gingen hun eigen weg. In de blijde bijeenkomsten van weleer had men tot hem opgezien, thans was hij een gewoon mensch geworden; zijn woord gold als dat van elk ander mensch, dat wil zeggen: minder. Op de familiereünies - het was toen de tijd der familiereünies en geen hartstochtelijker reünisten dan in de Clercqs familie - werd hem soms een vernietigende blik toegeworpen en een hatelijk gezegde niet gespaard, door zijn besten vriend overigens, als hij een dithyrambe over den katoenhandel met een spottend gezicht aanhoorde; en wanneer hij zijn ziel had uitgestort in een improvisatie op het familiesouper - bij het rondgaan van de taart - dan betuigde de een of andere oom zijn bewondering voor het poëtische talent waarvan men zoo even een proef had gehad door te zeggen: ‘Willem, nu moest gij nog zoo iets instellen waarop wij weg konden komen’ - naar huis konden gaan!

Hij was gelukkig in zijn huis en in zijn werk, - maar hij kon niet meer van zijn hoogte af op de wereld zien: daar bestond een scheiding; en Willem de Clercq heeft het nooit kunnen verdragen dat iets hem van menschen scheidde. Hoe groot zijn eerzucht was, zijn gevoeligheid, zelfs in dit tijdvak zijner ongebroken jeugd, was ten minste even groot. Hij wilde den slagboom overspringen; des noods zou hij de wereld tot bewondering noodzaken.

En voor korten tijd slechts gaf hij zich aan zijn neerslachtigheid over; toen vermande hij zich. Hij besloot te toonen wat er in hem stak. Had hij niet den hef boom voor zijn geluk in handen?

Op den overgang van 1819 tot 1820 toog hij aan 't werk, in dien overmoed die hem als een echt Amsterdammerkind op

den grond van 't hart zat. Hij breidde de zaken der firma uit, knoopte nieuwe relaties aan met de Zuidelijke gewesten, waagde zich in verschillende ondernemingen die redelijke winst beloofden. En de fortuin, in dat jaar dat anders voor velen teleurstelling bracht, bleef hem gunstig.

Meegesleept door zijn verwachtingen meende Willem de Clercq reeds het toppunt zijner wenschen in 't zicht te hebben. Hij rekende er op de stichter van een groot Amsterdamsch handelshuis te worden en de gelijke te wezen van de eersten der stad, geëerd door zijn vrienden en een Mecenas der kunst. Niet lang meer, en het doel dat zijn jongelingsjaren voor oogen hadden gehad was bereikt: de vereeniging van zijn praktisch en ideaal streven zou een feit worden.

Maar spoedig verduisterde zijn uitzicht. De gehoopte nieuwe winsten verkeerden in verliezen die de behaalde winst delgden, het bleek dat de pas verworven handelsvrienden niet te vertrouwen waren, en de korenprijzen (de firma handelde in granen) daalden zoo sterk dat er ook onder de oude handelscorrespondenten bankroeten te vreezen waren. In den herfst van 1820 was Willem de Clercq van zijn hoogte neergebonsd, en hij ging angstige jaren te gemoet waarin hij telkens voor de vraag stond of hij de zaken zou kunnen voortzetten.

Zijn eigenliefde was zwaar gewond. Maar hij bezat groote ressources in zichzelf. Hij was een Amsterdammerkind, en hij had den leuken humor en den goeden zin voor de werkelijkheid die ieder rechtgeaard Amsterdammer bij zijn geboorte medekrijgt. Zelfs het jongensachtige mankeerde bij hem niet, ook niet te midden van den ernst en de vroomheid zijner latere jaren. Evenals hij zijn boezemvriend, toen zij beide deftige heeren geworden waren, door een: ‘Maar da Coschta, da Coschta!’ op mauschelnden toon uitgesproken, eenmaal uit een Prometheusstemming tot den beganen grond van het gewone leven terugtrok, zoo kon hij ook zichzelf ten allen tijde bij den kraag pakken en met een: Maar Willem! zijn geest schudden totdat hij de dingen wakker onder de oogen zag. En dan, als Amsterdammer gold bij hem het *noblesse oblige*.

Hij had het eens voor altijd ingewortelde bewustzijn dat een Amsterdammer iets eenigs was op de wereld: een man die zich overal doorheen kon slaan en doorheen moest slaan. ‘God zal mij voor die Rotterdammers niet willen beschamen!’ dacht hij

bij zichzelf toen hij, eens in Rotterdam tot een spreek- en improviseerbeurt genoodigd, er een oogenblik tegen opzag voor een vreemd publiek te staan. En die overtuiging maakte dat hij het er goed afbracht.

Hij moest het thans, na den tegenvaller in zijn handelsfortuin, over een anderen boeg probeeren, want het denkbeeld dat hij in de historie van zijn land geen plaats zou vervullen, wilde er bij hem niet in....

Toen da Costa zijn eerste bezoek aan huis bij Willem de Clercq bracht doorleefde de jonge koopman juist de dagen dat het gebouw zijner verwachtingen aan alle hoeken instortte. ‘Schandelijk bedrogen’ door de een, het mes op de keel gezet door de ander zijner handelsrelaties, liep hem, in de eenzaamheid van den avond wanneer hij zijn positie overzag, het angstzweet over het gezicht. Van alle kanten kwam het noodlot op hem aan, en hij zou gewanhoopt hebben als hij niet had kunnen denken aan het geluk dat hem zijn lieve vrouw bracht, als hij zich niet had voorgenomen ‘bedaard’ te blijven, als hij niet het fonds van voorvaderlijken, verstandigen godsdienstzin bezeten had dat hem berusting leerde en ook het inzicht gaf welke schuld hij door zijn eigen onvoorzichtigheid op zich geladen had. ‘Vader, dit alles is Uw wil!’ riep hij uit, ‘maar de toekomst ligt zoo duister op ons!’

Zijn gedachten kregen een afleiding door het lezen der gedichten van Lamartine. Het was een nieuwe stem....

Maar hoe wondervol is toch het leven! De Fransche dichter had in dezen zelfden tijd, - want er ligt niet meer dan een verschil van weinig dagen tusschen den tijd waarop da Costa en de Clercq de lectuur van Lamartine begonnen, - het hart van da Costa getroffen, hem aan zichzelf doen kennen, hem uit het labyrinth zijner mokkende gevoelens opgeroepen; en hier troost hij de Clercq en strooit licht op zijn pad, dat hij zijn weg voor zich begint te herkennen. Men zou denken - op dezen afstand van tijd - dat het da Costa was geweest die Lamartine bij de Clercq had ingeleid; maar neen, veel eerder was het Lamartine die voor de Clercq een introductie was tot da Costa, dat wil zeggen, tot dat geheel van nieuwe denkbeelden dat de naam van da Costa voortaan voor de Clercq gaat vertegenwoordigen.

Zoo weet het leven als een ervaren tacticus zijn werk voor te bereiden wanneer het van verschillende kanten menschen bijeenbrengt tot een gezamenlijken arbeid.

En Lamartine is hier niet een toevallige grootheid. Lamartine is een woordvoerder van zijn tijdperk. Hij spreekt in zijn *Méditations* over zijn persoonlijk verdriet, hij zoekt de afzondering, hij vertelt van de wenschen zijner ziel; maar, in die afscheiding van de wereld, neemt hij het woord voor allen die zich in de wereld bedrogen hebben.

Het onstuimige, landen en volken bedwingende leven van het begin der eeuw had toen uitgeraasd; schoone verwachtingen hadden bankroet gemaakt; er was, op een bodem die zich uitputte in een onvruchtbaren strijd tusschen machtelooze beginsels, geen plaats meer over voor edelmoedige aspiraties. Daarom trok het hart zich terug in den eigen kring van zijn gevoelens, en het overzag daar den rijkdom van zijn smart en van zijn geluk. Het duwde de booze wereld van zich af die het in zijn tweespraak met zijn geheim wilde storen. En in zijn afgescheidenheid verzamelde het de krachten om eenmaal weder uit zichzelf te komen en het leven aan te pakken met een nieuw vermogen.

De leus der besten van hun tijd was: afscheiding. Doch niet om zich in de beschouwing hunner particuliere gedachten te vertroetelen, neen! om hun standpunt te kunnen innemen van waar zij den strijd zouden beginnen tegen de loomheid en de onverschilligheid. Bewust of onbewust waren die mannen kinderen der groote revolutie; de beweging stuwde zich, een tijdlang, in den ring van hun hart; maar zij was er, de beweging.

Lamartine's poëzie herinnerde de Clercq, in die dagen van spanning, aan zijn eigen gaven. Was hij zelf ook niet dichter? Of zoo hij al gevoelde dat er iets aan zijn talent ontbrak en dat hij misschien nooit een groot dichter voor zijn volk zou kunnen worden, was hij niet door poëtische geestdrift bezield? was hij niet ontvankelijk voor het verheffend genot dat uit dichtwerken toestroomt? Letterkundige te wezen in dien zin dat men het geestelijk leven van zijn tijd meegevoelt en tegelijk aan dat leven een gestalte weet te verleenen, - was dat ook geen menschwaardige bestemming?

De medaille had een keerzij. Zoo men zich, door een domineerend talent of door een domineerende persoonlijkheid, niet

boven zijn omgeving kon plaatsen liep men gevaar, in het letterlievend Amsterdam dier dagen, zijn beetje oorspronkelijkheid te zien verstikken te midden van ‘den pijpenwalm van Felix Meritis’ en den coteriegeest der literarische gezelschappen. Spreekbeurten op goed geluk af te vervullen over gemengde onderwerpen voor een gemengd publiek, te improviseeren in dezen of genen kring, waartoe leidde het anders dan dat men uit de hoogte gecritiseerd werd door den een en deftig gewaarschuwd of gepatroniseerd door den ander? - wanneer men namelijk geen domineerend talent of geen domineerende persoonlijkheid bezat.

Bezat hij ze, de Clercq? Het kwade lot van het laatste jaar had hem wantrouwend tegenover zichzelf gemaakt. En dan, met al het optimisme op den grond van zijn hart, leed hij aan menschenvrees. Zijn gevoeligheid maakte dat hij niet goed tegen de wereld op kon, en het was hem niet mogelijk zich, met al zijn veelzijdigheid van eigenschappen, te geven zooals hij werkelijk was. Hij vreesde - tot zelfs zijn unieke gaaf van improviseeren toe, dat ze zou ontaarden tot een kunstgreep. Neen, het uitzicht om zich in de letteren naam te maken was niet juist bemoedigend.

Maar, - troostte zich de Clercq, de letteren hebben in allen geval het voordeel dat zij de *meest economische uitspanning* zijn die mij nog overblijft.

Het woord is huisbakken; doch het heeft ook iets vroolijksjongensachtigs: mijn geweten kan mij ten minste bij dit amusement niets verwijten. En het woord heeft tegelijk een geheel verschillende beteekenis; want in die luchthartige opvatting die de Clercq er aan wilde geven was het voor hem geen waarheid, kon het voor hem geen waarheid wezen. Er bestond niets *goedkoops* voor de Clercq. Hij kon een bezigheid aanvatten in de blijde stemming van een kind dat iets nieuws in handen krijgt; maar hij kon zelfs niet beginnen zich die bezigheid eigen te maken of hij moest er zijn ziel aan geven: hij *kocht* haar met zijn gevoeligheid, met zijn spanning en zijn inspanning, met zichzelf.

Een economische uitspanning, de dichtkunst! Op het oogenblik dat hij dien zin in zijn dagboek opteekende, heeft de Clercq wel degelijk gevoeld dat poëzie, in het menschenhart, niet anders was dan de scheppingsdrang van het edele en groote, of, zooals hij

zelf het noemde, in den brief waarbij hij aan da Costa zijn vriendschap aanbood, dat ‘het de overtuiging was van menschelijke waarde en hoop, die zich uitstorten wil en moet, in proza of dicht, in het verhevenste gesprek of in de eenvoudigste uitdrukking.’

Maar aan die nuchtere notitie in zijn journaal herkent men den man toch geheel: met zijn eenvoud, en het tikje van goedmoedige onbeholpenheid tegenover den innerlijken rijkdom van zijn hart.

Het gebeurde hem wel, wanneer hij in de opwinding der improvisatie zijn gehoor beheerscht had, dat men naar hem toekwam, zoodra de betoovering geweken was, om hem te zeggen hoe men zoo iets niet achter zijn uiterlijk gezocht had. En Tollens klopte hem eens bij zulk een gelegenheid op den schouder en zeî: ‘Je bent toch een rare vent!’

Zoo was de Clercq. Hoe levendig ook zijn oogopslag was, er lag eenige zwakheid in zijn houding. Hij wist niet door zijn persoonlijkheid te imponeeren; en zijn karakter vertoonde wel diezelfde onbeslistheid: voor een oprecht en echt man als de Clercq een bijna tragische toegift tot zijn eigenschappen....

Wat ligt er voor ons al niet in dien éénen zin van de Clercqs dagboek over zijn zucht tot de letteren als de *meest economische* uitspanning die hem overbleef. Een deel van zijn levensgeschiedenis waarop hij met verdriet en heimwee terugziet en tevens zijn verwachting voor de toekomst; maar ook een kenmerk van zijn weifeling tegelijk en van zijn berusting, van zijn zekerheid en van zijn onzekerheid tegenover de omstandigheden. Een uitspreken van een banaliteit en een verzwijgen van het diepste gevoel.

Da Costa hield zich in den beginne op een afstand. ‘Wie mij met mijne gevoelens nemen wil,’ antwoordde hij op een ontboezeming van de Clercq, - ‘en deze gevoelens zijn misschien naar den tegenwoordigen geest wat vreemd uit hoofde van de opvoeding en andere omstandigheden die mij gevormd hebben, doch onze dierbare poëzy, zoo ik hopen durve, niet onwaardig - wie mij met die gevoelens nemen wil en dulden kan dat ik ze waar het past en vereischt wordt, ongeplooid openleg, die kan op een echt vriendschappelijk hart van mijnen kant in alle tijden en in alle omstandigheden rekenen.’

Het is als een tractaat met clausules, in zijn ridderzaal opgemaakt, dat hij den burgervriend overreikt. Toch klinkt er een warme toon door de afgemeten en zelfbewuste regels: Wie mijn vriendschap heeft, die heeft ze voor altoos, ‘in alle tijden en onder alle omstandigheden.’ Wanneer men niet van plan is zijn vriendschap te geven spreekt men er niet in zulke termen van.

Da Costa kon zich niet gemakkelijk op een afstand blijven houden. Willem de Clercq begroette daartoe zijn komst te enthousiastisch en te stormachtig. Hij zag in zijn jongeren vriend ‘een reus’ te midden van onderkruipsels, een uniek mensch die hem in een hoogere wereld zou inwijden, die kracht aan zijn streven zou schenken, die hem zou leeren hoe zijn persoonlijkheid in haar vollen rijkdom te ontplooien.

> Mon génie étonné tremble devant le sien,

riep hij eens uit, nadat da Costa hem zoo even verlaten had, toen zijn hart nog natrilde van het geluk der opvaart in den poëtischen hemel. Voorzeker, er was veel vreemds voor hem in de gevoelens van zijn nieuwen vriend; daar waren opinies over staatkunde, oordeelen over menschen, uitspraken over geloof en wijsbegeerte die aanstuitten tegen al wat de Clercq als waar, als verstandig, als mogelijk was overgeleverd, - en dat alles door da Costa in één adem voorgedragen alsof het zoozeer van zelf sprak dat men niet anders mocht doen dan het aannemen. Maar in dat vreemde juist lag een prikkel.

Het ‘bijzondere’ stoot af, of noopt tot liefhebben. Voor een man als de Clercq, met zijn open aard en zijn verlangen naar het grootsche, bestond er eigenlijk geen keus. Hij had lief. Wanneer de edelmoedige inziet dat iemand iets op hem voorheeft, kan hij zich van zijn gevoel van minderheid op geen andere wijze afmaken dan door hem lief te hebben.

Het was meer dan een gewone vriendschap voor de Clercq; hij gaf aan zijn vriend, ondanks en om da Costa's hooge eigenschappen, zijn liefde.

Daardoor won hij da Costa. De jonge man had, sinds zijn bekeering tot Christus, behoefte aan een steun. Er moest iemand wezen aan wien hij zijn overvol hart kon uitstorten. Hij moest zijn eigen gevoelens kunnen beproeven, hij moest zichzelf

kunnen herkennen, in een hart dat als een spiegel voor hem openlag.

De vriendschap van Capadose kon hem deze dienst niet bewijzen. Capadose, dat was in zekeren zin hijzelf, en hij had een ander noodig. Daarenboven, Capadose liet geen beslag op zich leggen. En da Costa moest heerschen; zelfs, neen vooral, waar hij lief had; daartoe deed het gevoel van nederigheid en gebrokenheid tegenover zijn Heer niets af: hij hield zich van vorstelijk geslacht. Maar die vorstelijke overtuiging schonk hem ook den grooten blik op de menschen. Hij rekende de Clercq, met al wat hen scheidde, zijn vriendschap waardig.

Het was in tegenstelling tot Capadose. Deze, de scherpe waarnemer van menschelijke gebreken, noemde Willem de Clercq burgerlijk, en hij gunde hem niet de intimiteit met zijn vriend. Doch da Costa wees hem in gedachte een plaats aan onder de eersten van het vernieuwde Nederland zijner droomwenschen. Hij stelde zich zijn de Clercq voor onder hetzelfde beeld als deze, vóor zijn nederlaag zich zijn toekomst had geschilderd: een koopman-patriciër, zooals de gulden tijd der Medicis en de eerste eeuw onzer republiek ze gekend hadden, mannen van kennis en smaak, zelf ‘de luit hanteerende’; hun woning, een middelpunt van beschaving; hun kantoor, een middelpunt van den wereldhandel.

En ook da Costa deed van zijn kant zijn best om Willem de Clercq te veroveren.

Het begin van een vriendschap brengt altoos zijn betoovering mee omdat het een ontdekkingstocht is; maar de ontkiemende vriendschap van een geniaal man die zich moeite geeft om in zijn voordeel uittekomen heeft een buitengewone bekoring.

Geen wonder dus dat da Costa in de oogen van Willem de Clercq ‘een reus’ leek. Ja, hij was voor hem iets meer nog dan een held: het model van een genie, zooals men er alleen in boeken melding van vindt gemaakt, een belichaming van geestelijke kracht, een beschikker over onuitputtelijken geestelijken rijkdom.

‘Willen is alles’, zeide da Costa op een dier eerste samenkomsten die de Clercqs hart in lichtelaaien gloed zetten. Als hij maar durfde, zou de mensch veel meer kunnen wezen. Waarom is ieder dichter geen improvisator? Omdat hem de

moed ontbreekt zich tot een hoogte te verheffen waarop hij de aarde met den voet stoot.

‘Poëzie is heerschen. Wat de held is in het actieve leven, dat is de dichter in de beschouwing van het onzienlijke. Hij is de ziener, de veroveraar van de geestelijke wereld, de profeet voor wien de verre toekomst het heden is. De held drukt het stempel van zijn naam en van zijn streven op de werkelijkheid, de dichter maakt zich het contemplatieve leven tot zijn eigendom. Doch de tijd der dichter-profeten is voorbij; waar de profeet zag, daar verbeeldt zich tegenwoordig de dichter maar te zien.’

De toon van da Costa's woorden weersprak de verzuchting waarmede hij besloot. In hem, Willem de Clercq was er van overtuigd, zou de profetische gave van zijn stam herleven.

Hoe wist de dichter den luister van Juda's stam te verheerlijken! De uitverkorene onder de uitverkorenen Gods! Met welk een aandoening en verrukking haalde hij het juweel van Israëls geloof te voorschijn uit den mysterieusen nacht der eeuwen en liet het zijn kleuren schieten in het romantische licht van Spanje's ridderlijk verleden!

Spanje was een tooverwoord in da Costa's mond. Met het uitspreken van dien naam kwam er bezieling in zijn trekken. Hij groeide. Hij heerschte. De poëzie, de wijsheid, de adel van het tijdperk der ‘Spaansch-Hebreeuwsche troubadours’ herleefden voor een oogenblik in hem; en wanneer hij voor zijn enthousiasten toehoorder het plan ontwikkelde zijner Joodsche historiën op het Spaansche schiereiland, stond hij voor hem in de gedaante van een hooger wezen dat met een magischen sleutel de geheimenissen der wereldgeschiedenis opensloot.

Willem de Clercq gevoelde zich overweldigd. Hij had er wel eens aan gedacht, toen hij de kennismaking aanknoopte, of het hem niet gelukken zou da Costa uit zijn ouderwetsche vooroordeelen over te halen tot de hoogten der moderne samenleving, van waar de blik vrij was om de dingen in hun nieuwe gestalte te overzien. Maar o hoe spoedig kwam hij van zulke denkbeelden terug. Als de een of ander van zijn bekenden er op aandrong dat hij zijn nieuwen vriend over zijn bekrompenheid onderhouden moest, ja, wie weet? hem moest zien te bekeeren, omdat het Joodsche geloof toch geen toekomst had, dan keek hij den spreker half verschrikt aan. ‘Dat nooit!’ zeide hij.

Hij wist dat hij in scherpte van oordeel niet opgewassen was, en hij vreesde, wanneer hij da Costa tot een verklaring zijner intiemste gedachten zou nopen, dat deze hem zou antwoorden met een weemoedig-vernietigende kritiek van al datgene waaraan hij als heilige overtuiging wilde vasthouden.

Het was toen de tijd dat men met Jean Paul dweepte. In een zijner fantasiën, die men niet zonder siddering gelezen had, schilderde de Duitsche sentimentalist den terugkeer van Christus tot het doodenrijk en de angstige verwachting der afgestorven geesten die op het verlossingswoord van zijn lippen hopen. Daar klinkt hun het oordeel te gemoet: Ik heb gezocht op aarde en in de wijde hemelen, en *Ik heb den Vader niet gevonden*!

Vergeefsch het leed en het geloof en de opoffering! Alle lichtstralen worden onder den adem van dat woord gedoofd.

Dat woord meende hij van da Costa te zullen vernemen, en de Clercq wilde het niet van hem hooren omdat zijn geloof er niet tegen bestand zou wezen.

Ook de Clercq moest da Costa nog leeren kennen.

Op een avond in het begin van Mei zocht hij den vriend op. Hij vond hem onrustig en afgetrokken. Het gesprek wilde niet vlotten. Willem de Clercq bracht de ‘Spaansche historiën’ op het tapijt, en voor een oogenblik bruiste da Costa op; daarna verzonk hij weer in gedachten. Er hinderde hem iets.

De Clercq begon over den eersten bundel van da Costa's poëzie te spreken, die de vorige maand het licht had gezien. ‘Wanneer wordt de tweede bundel gedrukt?’ vroeg hij. ‘Zoover ik over den inhoud kan oordeelen, zal het enthousiasme bij het verschijnen van het tweede deel nog meer stijgen, evenals uw dichtgloed daar nog hooger moet rijzen.’

Maar da Costa antwoordde mismoedig:

‘Och, of ge eens wist hoe onwezenlijk dat alles voor me is! Ik vraag me af, droom ik of leef ik? Als kind had ik dikwijls het benauwende gevoel dat mijn omgeving, mijn gedachten, mijn ondervindingen tot de wereld der droomen behoorden. Het was een doodangst: ik kon den muur niet doorbreken die tusschen de werkelijkheid en mij instond. En telkens overvalt het mij weer. Ik zit hier machteloos, gebonden, verslagen.’

‘Moed, beste vriend, iedereen heeft van die oogenblikken!’

‘Moed! waarvoor? waartoe?’ zuchtte da Costa. ‘Ieder ander

heeft een levensdoel; maar ik mis elken prikkel. Wat heeft het leven mij gebracht? Ik kan geen stap doen; in deze averechtsche wereld ben ik ten spot en ter beleediging geplaatst. Alles om mij heen zie ik handelen, draven, jagen, en voor mij is er niets dan de onwezenlijkheid van een droom!'

'Maar kijk dan toch uit uw oogen, gebruik uw gaven, geniet het geluk dat u gegeven is!'

Eensklaps barstte da Costa los, en het hartstochtelijk snikken van zijn stem deed Willem de Clercq terugdeinzen:

'Ge hebt me daar het bitterste woord gezegd dat ge kondt uitspreken. Nooit, nooit, - en het is de eerste en laatste maal dat deze uitstorting mijn mond ontvalt - nooit heeft dit hart hier op aarde van geluk of genoegen geklopt. Verdriet en teleurstelling waren mijn deel!' ....

'Heb ik mij in hem bedrogen?' dacht de Clercq onder het huiswaaarts keeren. 'Is hij een held, alleen bij buien? Waarom moet de drift van het Zuiden ook bij hem ondervangen worden door lange tusschenpoozen van loomheid?'

De eerste illusie der vriendschap was verdwenen.

Wij verlangen altoos dat een ander sterk voor ons zal wezen, en het maakt ons neerslachtig wanneer wij den gehoopten steun missen.

Maar Willem de Clercq begreep dra dat zijn ontmoediging haar oorsprong had in zijn eigen gebrek aan zelfvertrouwen.

Het werd hem ingescherpt door een preek die hij op Pinksterzondag hoorde.

Er was een keus van Mennistenleeraars in het Amsterdam dier dagen. De Clercq had onder hen een zijner meest geachte vrienden, ds. Muller, den braven Muller, zooals hij gewoon was hem te noemen; doch het liefst ging hij bij ds. Terborg te kerk omdat deze hem altijd iets te zeggen had. Andere preeken waren verstandig, schoon, verheven, de preeken van Terborg gingen dadelijk tot het hart.

Ds. Terborg was een eenvoudig man. Toen hij naar de hoofdstad beroepen werd had hij opgezien tegen zijn aanstaand gehoor, en hij wist zichzelf alleen gerust te stellen door het besef dat hij het Evangelie ging verkondigen. De Bijbel was voor hem een boek van overweldigenden rijkdom; hij naderde

het met een kinderlijken geest, niet als iemand die geroepen was om den schat der waarheid geheel te veroveren, maar als een toeschouwer van kostbare dingen waarvan hij maar een deel bevatten kon en langzamerhand moest leeren te bevatten. Daarom had hij in den Bijbel zijn eigen geest teruggevonden; het was hem het boek bij uitnemendheid voor de eenvoudigen van harte. Dat was de inhoud van zijn preeken: de nietigheid, in Gods oog van staat en rang, de waarde van het geringe. Wanneer hij over Jezus' lijden sprak, dan gold hem de bespotting der krijgsknechten, als zij Jezus met mantel en kroon en scepter uitdosten, voor het bewijs hoe weinig aan teekenen van wereldsche waardigheid te hechten valt. En toen de Clercq op den Pinksterdag van het jaar 1821 bij hem in de kerk kwam, hoorde hij zijn geliefden leeraar er den nadruk op leggen dat het kleine, vreesachtige, onbeschaafde lieden waren geweest die de Heer door zijn Geest had opgewekt om ten overstaan van de wereld voor zijn Waarheid te getuigen.

De woorden hadden voor Willem de Clercq een bijzonderen zijn. Hij nam ze aan als een boodschap tot hemzelf gericht, hij beschouwde ze in verband tot het onlangs met da Costa gevoerde gesprek, en hij rekende zich geroepen om zijn vriend van zijn wanhoop te bevrijden door de kennis van het Licht der wereld. Terwijl hij in de kerkbank van het stille gebouw naar de preek zat te luisteren kwam er een nieuw leven tot zijn geest; de Pinksteradem blies hem aan, en hij deed een stille gelofte. Als hij zijn vriend weerom zag en hem in de stemming vond dat zijn toespraak indruk kon maken, dan zou hij zich vermannen, hem bij de hand grijpen en tot zijn geweten het liefelijke heilwoord zeggen: Wees Christen!

Hij raadde niet, op dat oogenblik, dat een machtiger stem dan de zijne, de stem van de Costa's grooten leermeester, voor korten tijd dat zelfde woord tot den ridderlijken jongeling gesproken had, toen zijn bekentenis hem over de lippen kwam dat hij in den dienst van Christus stond.

Te huis vertrouwde Willem de Clercq wat er in zijn hart omging aan zijn vrouw. Hij had haar in zijn enthousiasme voor da Costa doen deelen, en - waarom zijn kleine zwakheden te verbergen die hem in onze oogen eerst recht menschelijk beminnelijk maken? - hij was wel eens jaloersch geweest van de geestdrift die hijzelf had opgewekt. ‘Wil ik

u ook van mijn kant iets profeteeren, profeet?' zeide hij eens, half uit de grap, half uit conscientie, tot zijn vriend. 'Uw invloed op ons volk *se fera par les femmes*. Onthou wat ik u zeg!'

Maar, vervuld van zijn voornemen, zette de Clercq alle kleine bedenkingen op zijde; en op een dier gezellige oogenblikken waaraan het in zijn huwelijksleven nooit ontbroken heeft, schoof hij zijn stoel dicht naast dien zijner vrouw. Hij vertelde haar eerst van zijn teleurstelling toen hij da Costa's gebrek aan energie had bemerkt, en sprak daarna met vuur over zijn hoop om den vriend van zijn zwarte gedachten te bevrijden en hem de maatschappij binnen te voeren waaruit zijn verdriet hem terughield.

'Ik zal in oprechtheid tot hem gaan,' zeide de Clercq, 'en hem voorzichtig het Christendom binnenleiden.'

'Waarom, voorzichtig?' vroeg hem zijn vrouw.

De Clercq, door zijn gedachten meegesleept, antwoordde niet dadelijk. Hij nam een boek op, het vierde deel van den godsdienstigen roman *Helon*, dien zij te zamen lazen. 'Voorzichtig! omdat het doel mij zoo groot toeschijnt. Zie, ik heb het voorgevoel dat da Costa de Helon van onze dagen zal wezen, niet beter dan anderen misschien, maar in Gods raad bestemd voor den man van Israël die de waarheid van het nieuwe geloof aan Juda verkondigen zal. Er is een kracht in hem - wanneer ze maar standvastig kan blijven! - die iets grootsch op de wereld verrichten zal.'...

Zoo dweepte Willem de Clercq romantisch opgewonden in het bijzijn van zijn vrouw; en terwijl de eerste roes van zijn bewondering voor den heroïschen vriend was voorbijgegaan, won zijn vriendschap aan diepte omdat voor hemzelf een plicht scheen weggelegd, de plicht om da Costa tot een nieuwe loopbaan in te wijden.

Maar het lot dat ons wel al onze wenschen geeft, doch nooit zooals wij ze gewenscht hadden, zou ook het vurige verlangen van Willem de Clercq vervullen op een gansch andere wijze dan hij zich had voorgesteld.

Nog geen vier-en-twintig uren was het geleden dat hij zijn wensch had gezegd of da Costa stond voor hem.

Gevoelde de dichter schaamte over het oogenblik van zwak-

heid waarin de Clercq hem aangetroffen had? Wilde hij zijn macht terugwinnen? - Er lag misschien geen dadelijke bedoeling in zijn handelwijs, en toch kon hij den vriend niet onder den indruk van zijn mistroostigheid laten.

Hij had behoefte gekregen aan den omgang met de Clercq. In den beginne was zijn vriendschap niet veel verder gegaan dan zijn lust om invloed en heerschappij te oefenen, doch nu hij gevaar liep zijn overwicht te verliezen besefte hij dat hij meer zielskracht moest inspannen. De geheime rijkdom dien zijn hart door de overgave aan Christus verworven had noopte en drong hem. Een bekentenis trilde hem op de lippen. Hij hield haar nog in; en dat teruggedrongen verlangen brandde in zijn gemoed en verteederde zijn stemming tegenover den vriend....

Het was maar een vluchtig bezoek dat hij hem kwam brengen, verzekerde da Costa aan de Clercq. Hij kon niet langer dan een oogenblik blijven; want hij had het ongehoord druk, daar hij nog de laatste hand aan zijn dissertatie wou leggen, maatregelen voor zijn promotie moest nemen en misschien verscheiden malen tusschen Amsterdam en Leiden heen en weer te reizen had. Zij zouden elkander dus in den eersten tijd wel niet terugzien Daarom kwam hij zijn vriend even de hand drukken.

De Clercq informeerde of hij tevreden was over zijn proefschrift.

'Hier en daar komen er dingen in voor die niet kwaad gezegd zijn,' antwoordde da Costa. 'Mijn eerste kapittel, hoe kort en beknopt behandeld, is, *sans vanité*, een goed stukje metaphysiek. Maar, zoudt ge het wel gelooven? mijn gedachten wllen niet bij mijn dissertatie of stellingen verwijlen; ik voel me zoo lui: geen half uur achtereen kan ik in een boek zitten lezen. Daar krijg ik van daag een brief van Willem van Hogendorp uit Parijs waarin hij mij zijn genot beschrijft om Mlle Mars te hooren; en zijn opmerking over haar zilveren stem brengt mij in een recht poëtischen luim. Had ik nu den tijd, ik stortte mijn denkbeelden in een stouten lierzang uit.'

'En ik màg niet, het kàn niet', zeide da Costa op zijn driftig klagenden toon. Dan, als bracht het onderwerp hem van zelf in een andere sfeer van gedachten, ging hij voort:

‘Dat *zilveren* van de vrouwelijke stem gaat in de moeilijke bravouraria's, waar men thans mee opheeft, zoo licht te loor. Het doet zich veel meer in een eenvoudige romance hooren, en misschien treft het nog het meest in den toon van het reciet op het theater, en in de conversatie waar het in zijn natuurlijke schoonheid te voorschijn komt. Het zilveren geluid der stem is zeker een der betooverendste verlokkingen van een vrouw. Doch waar vindt men dit in onzen ijslijk diep vervallen staat? Die het nog heeft, gaat voor een wonder door, en licht nadert de tijd dat men het niet eens meer zal weten te gevoelen, waar het bestaat!’

Hier was da Costa op het chapitre der menschelijke ellende gekomen dat hij altoos zoo gaarne in zijn volle lengte en breedte besprak. Maar hoe droevig zijn ‘consideratiën’ thans ook waren, de toon dien hij aansloeg had niets van dat wanhopige dat zijn stemming bij het vorige gesprek kenmerkte. Zijn taal was cordaat; sòms bitter en dan weer weemoedig, maar weemoedig alsof er een troost en een weelde in dat verdriet lag; en telkens brak er een straal van humor, ja zelfs van opgeruimdheid door zijn woorden, wanneer ze te somber dreigden te worden.

Hij gaf zich, voor de eerste maal, aan zijn vriend met al zijn rijkdom van melancolie en vroolijken strijdlust en ongeveinsde hartelijkheid. Het was da Costa dien de Clercq voor zich zag, da Costa in zijn jeugdige kracht, uit zijn schulp gekropen, en met den lichtglans van iets grooters, heiligers, teederders dan hij zelf op 't oogenblik nog was, schemerende om zijn gansche persoonlijkheid.

En uur op uur ging voorbij onder het spreken; de dichter, die maar voor een enkel oogenblik was gekomen en die geen minuut te verliezen had, vergat allen tijd.

‘O had ik mij maar vrij kunnen bewegen, was ik niet beperkt geweest in den omvang dien ik mij nu eenmaal voor mijn dissertatie gesteld had,’ zeide da Costa na een opmerking van Willem de Clercq, ‘ik zou mijn geheele opinie omtrent het ideaal eens ontwikkeld hebben, en de Duitschers, Schiller vooraan, bij hun harde koppen hebben gegrepen.’

‘Nu, nu, beste vriend,’ viel de Clercq hem in de rede, ik kan me van Bilderdijk en van een volgeling als gij zijt, alles begrijpen. Een reuzengenie vergeef ik het Schiller

te mishandelen, maar ook Bilderdijk - en U - alleen. Die andere dwergen - neen lach niet, ik houd u waarlijk voor geen dwerg; ik bedoel de anderen, de napraters die op al wat Duitsch is in hun nationale botheid neerzien, - die andere dwergen moesten ten minste iets 't geen zij niet begrijpen niet verwerpen. Men mag nationaal wezen zooveel men wil - en gij moogt me voor ketter uitschelden zoo hard het u lust, mits het tusschen ons blijft - doch zeg mij nu eens hebben onze voorouders in hunne werken (neem zelfs de zoo geroemde treurspelen van Vondel) ooit dien wijsgeerigen blik der Duitschers in 't menschelijk leven geworpen. Men spreekt van vooroordeelen in het godsdienstige en burgerlijke, maar hoevele duizenden zijn er nog te vernietigen in 't letterkundige alleen. Had ik de lier niet geheel aan den wand gehangen dan zou dit mijn groote doel wezen: den menschen eens te doen voelen wat men van de schoonheid der vreemden bij ons kan overbrengen; niet door vertalen, maar door scheppen en door het vernietigen van de ellendige barricades in het rijk der kunsten. Haar tempel is één, haar akker één, of men hem met een Griekschen, Duitschen of Spaanschen ploeg bezaait....

'O Hemel', lachte de Clercq na zijn tirade, 'mijn beeldspraak loopt niet goed af!'

Maar da Costa had nauwelijks naar de slotzinnen geluisterd en nam den draad zijner eigen gedachten weer op.

'Ja, wanneer men de Duitschers op hun woord wou gelooven en hen voor groote wijsgeeren ging houden!' spotte hij. Maar dat is het juist wat de antipathie van Bilderdijk tegen de Duitschers onzer dagen verklaart. Zij hebben een *trek* naar het hoogere; maar dat streven, zooals ze het in hun schoone taal noemen, - dat dwepen, als wij op zijn Hollandsch zeggen, komt noch uit hun hart, noch uit hun rede. Hun gevoel is niet sterk genoeg, en hun verstand is niet koel, niet bedaard. Zij hebben een dwepende *verbeelding*, diè is hun afgod; en zij willen ons dien afgod opdringen in hun trotschen eigenwaan. Neem de *pride* van den Engelschman, de ijdelheid van den Franschman en de hardnekkigheid van den Jood, addeer ze te zamen, multipliceer ze zelfs, en nog komen ze dien verbeeldingswaan van den Duitscher niet nabij. Doch heeft men eenmaal hun oorspronkelijke fout leeren onderscheiden, ik verzeker u dan loopt men niet met hen weg. En wanneer

onze groote man Schiller aanvalt, dan is het omdat bij hem de nationale fout het klaarst voor den dag komt. Hoe betitelt Schiller het gedicht waarin hij het rijk van de poëzie en van het ideaal gaat verheerlijken? *Das Reich der Schatten* of *der Form*![1)] Wat moeten wij dan gelooven? Dat het ideaal een luchtverheveling is en poëzie een hersenschim! Stel u eens voor dat iemand, in dat denkbeeld, zich ging neerzetten om *poëtisch* of liever om gezwollen te zijn. Welk een belachelijke overspanning! Poëzie is waarheid, een levende waarheid, waarbij het zinsbedrog van deze wereld als een luchtblaasje vervliegt, en het ideaal is het wezenlijk afdruksel eener hoogere wereld die eenmaal de plaats dezer werkelijkheid zal innemen en die wij met onze oogen zullen zien. O mijn vriend, laat ons aan dit geloof vasthouden, een geloof van het hart en niet van louter inbeelding; laat het ons steunen waar wij hier telkens gevaar loopen te struikelen; laat het de band zijn die ons verbindt....

'En nu moet ik mij haasten afscheid te nemen,' zeide da Costa die eensklaps uit zijn vlucht tot het besef van het dagelijksch leven terugkeerde. 'Ik durf niet vragen hoelang ik u hier met mijn gepraat heb verveeld. Houd me dat ten goede, en denk nog eens aan mij in de komende maand. Al ga ik ook naar het liberale Leiden om daar, in uw oog, verfoeilijke anti-constitutioneele stellingen te verdedigen, stuur uw gedachten toch maar mee met mij op reis, want in het rijk van de poëzie en van het ideaal zijn wij één van geest, en ik heb uw goede vriendschap noodig.'....

'Waar hebt gij het met u beide zoo lang over gehad?' vroeg Mevrouw de Clercq, toen haar man in de huiskamer terugkwam.

'De tijd is omgevlogen,' antwoordde de Clercq; 'het is mij onmogelijk alles te vertellen waarover ons onderhoud geloopen heeft; maar dit wil ik wel zeggen: wanneer da Costa daar zoo voor me staat, en op zijn flinke, dichterlijke wijs het verstaf liggende weet te verbinden en je de overtui-

1) *Das Reich der Schatten* was de oorspronkelijke naam dien *das Ideal und das Leben* bij zijn eerste publicatie in de *Horen* van 1795 droeg. Da Costa heeft het gedicht, in dit gesprek, denkelijk *Das Reich der Form* genoemd. Maar kende hij het dan alleen van hooren zeggen, door Bilderdijk? Het zou niet onmogelijk zijn, omdat hij weinig Duitsch las en het moeilijk begreep.

ging geeft van het bestaan van het ideale, dan zie ik in die oogenblikken verschrikkelijk tegen hem op, en dan....'

Hier hield de Clercq even stil, en vervolgde na een poos: 'Het is inderdaad een hartelijke, beste jongen.'

Twee maanden, zoo niet meer, waren sinds het bezoek van da Costa aan Willem de Clercq verloopen, en de betrekking tusschen de vrienden was in dien tijd een recht innige geworden. Ze had haar consecratie gekregen toen da Costa aan het familiediner ter eere van de Clercq's huwelijksdag had deelgenomen (29 Juli).

Kon hij zijn bekeering thans nog langer voor zijn vriend geheim houden?

Zijn edelmoedigheid verzette zich daartegen.

Want altoos raakten hun gesprekken, hoewel ze gewoonlijk over literarische onderwerpen aanvingen, den godsdienst aan, en zoodra dat thema bereikt was gaf da Costa zich aan de hem eigen virtuositeit over waarmede hij dogmatische en godsdienstige vraagstukken behandelde. Maar toch....

- Men stoote zich niet aan dit woord: da Costa was een virtuoos van godsdienst. Het was hem niet alleen een zaak van gevoel en verstand, maar ook van talent. Religie was zijn gaaf, het was hem, tegelijkertijd, het instrument waarmede hij het zuiverst zijn persoonlijkheid kon vertolken.

Godsdienst ging voor hem op en neer, met zijn stemmingen. Hij kon dat instrument toornend aangrijpen dat het dissonanten gaf, en het bleef toch altijd godsdienst wat men hoorde; hij kon zich ook in volkomen harmonie met zijn gaaf en zijn werktuig gevoelen, en dan stroomde er uit zijn ziel een eindelooze rij van religieuse voorstellingen en scheppingen, gracieus, humoristisch, roerend, verheven, grootsch tot het sombere en verschrikkende toe, terugkeerend tot het krachtige, teedere, heilige. - Een rijkdom waarvoor hijzelf wel eens bang werd, ook in dit tijdperk van zijn jeugd toen hij nog pas begon te leeren hoeveel geluiden hij kon laten zingen en spreken.

Daarom viel het da Costa zwaar te blijven zwijgen tegenover zijn vriend. Maar zijn geheim wilde hem niet over de lippen, en hij verweet zich zijn onmacht. In deze zelfde Julidagen had hij er eindelijk toe kunnen komen om met zijn vrouw, bijna

nog zijn bruid, over zijn geloof te spreken, en reeds bij de eerste woorden had hij, tot zijn beschaming, instemming gevonden. Met den vriend voor wien hij niets verborgen *kon* houden, met Capadose, was het immers op hetzelfde uitgeloopen: terwijl hij voor verwijdering vreesde was het nieuwe geloof de grondslag geworden voor een nieuwe, betere vriendschap.

En hier, tegenover de Clercq, aarzelde hij volkomen oprecht te zijn! Was het niet een soort van verraad aan de vriendschap? ja, maar ook een verraad aan zijn geloof. Door den godsdienst tot onderwerp zijner bespiegelingen te maken en door zijn godsdienst toch incognito te houden, handelde hij als iemand voor wien het geloof louter het talent was waarmede hij ‘de hoogere wereld’ door een schittering van stralen zich in het gewone leven deed weerspiegelen! En het was - het moest zijn - de waarheid van zijn leven.

Maar achtte hij zijn vriend zoo hoog dat hij hem zijn waarheid, zichzelf, reeds kon geven?

Dat was wel de reden van zijn onmacht om hem geheel te vertrouwen: zijn trots! Hij kon niet, nog niet....

Daarom zou hij zijn gesprekken voortaan tot de letterkunde beperken.

In zulken tweestrijd verkeerde da Costa nadat hij het intieme verbond met Willem de Clercq gesloten had.

Op een Augustus-avond, het was Donderdag 2 Augustus, zat hij op zijn studeerkamer in het ouderlijk huis te peinzen. De warmte maakte hem loom en lui. Hij kon tot geen geregelde bezigheid komen en was weemoedig; het zou al weder een verloren avond wezen. Daar werd bezoek aangekondigd. Willem de Clercq trad binnen.

‘Ik stoor je immers niet!’ vroeg hij. ‘Ik wou je even komen bedanken voor het bijwonen van mijn feest, verleden Zondag, en informeeren hoe het met de gezondheid gaat. Of,’ zeide de Clercq die een wolk op het gezicht van zijn vriend bemerkte en haar door wat goedhartige spotternij verdrijven wou. ‘Of - want men moet met jullie Bilderdijkianen altijd zoo geweldig oppassen - is het soms noodig om te zeggen: hoe het met de gezondheid *zij*?’

‘Wat doet het er toe,’ zuchtte da Costa, in deze verdorven wereld die niet eenmaal meer tusschen indicativus en subjunctivus onderscheid kan maken! Het heet pedanterie, en het is

toch niet anders dan een opkomen tegen het taalontzenuwend bedrijf van den alles gelijkmakenden geest der eeuw.

Waar is de correctheid in uitdrukkingswijs der Romeinen gebleven? Wanneer zij een brief schreven namen zij ten minste de moeite zich in den geest te verplaatsen van dengene die den brief ontving en richtten daarnaar den tijd hunner werkwoorden in. Wie zal zich thans aan zulke fijuheden van taal gelegen laten liggen ! En onderwijl vonden zij toch nog gelegenheid om de wereld te veroveren.

Men noemt het affectatie om op zulke dingen te letten. En Bilderdijk dan! Onze groote man had, als kind door zijn ziekelijkheid, weinig omgang met vreemden, hij verkeerde bijna uitsluitend met de ouden. Wat wonder dat hij het onderscheid tusschen indicatief en subjunctief nauwkeurig in 't oog hield, en in den eersten tijd toen hij op straat kwam b.v. zijn weg vroeg op deze manier: ‘Kunt gij mij melden waar de Leidsche straat zij?’

‘Maar dit verbasterde geslacht heeft geen ooren en geen gevoel! Ja, het verbeeldt zich dat subtiliteit en gevoel elkander uitsluiten. Dat komt er van dat zij niet verder zien dan het karakterloos kringetje dat hen omgeeft. Zij denken dat de wereld daarin besloten is, en noemen verdraagzaamheid hun onvermogen om de kenmerkende trekken der dingen gewaar te worden. Kenden zij maar eens de groote eeuw der Spaansche en Portugeesche letterkunde, zij zouden weten met hoeveel gloed van hartstocht subtiliteit van uitdrukking gepaard kan gaan. Om nog niet eens te spreken van de hymnen die Juda's stam in Spanje gezongen heeft, en die het karakter der latere Spaansche letterkunde verklaren! Want de gedichten dier middeneeuwsche Joodsche troubadours zullen wel eeuwig een gesloten boek blijven voor onze liberale maatschappij.’

Daarmede was da Costa op literarisch terrein aangeland en, zijn voornemen getrouw, hield hij het gesprek binnen die grens. Hij las gedeelten van Camoëns en Ariosto voor, en vergeleek hun poëzie met het heldendicht van Homerus, om aan te toonen dat men meer van de latere dichters kon leeren dan van de oorspronkelijken.

‘Genieën als Homerus en Bilderdijk,’ zeide hij, ‘kunnen niet tot model strekken; wij moeten dichters van den tweeden rang als Virgilius tot ons voorbeeld nemen, omdat zij de bemidde-

laars zijn tusschen het hooge leven dat het werk der grootste dichters bezielt en onze eigen wereld. Het genie staat op zich zelf, het kan geen school vormen. Wie zou Homerus, wie zou Aeschylus nabootsen? Genieën blijven vreemden voor ons. Let eens op hoe onverklaard de verschijning is van Aeschylus te midden der Grieksche literatuur. Hij is Oostersch, zijn beelden, zijn voorstellingen zijn Oostersch.'

De Clercq was opgestaan omdat hij niet langer op den tijd van zijn vriend beslag wilde leggen. Hij had een alleraangenaamst uurtje doorgebracht 'in het letterkundige', en kon ook bemerken dat de afleiding van zijn bezoek aan da Costa goed had gedaan. Nu wilde hij afscheid nemen. Zijn vriend geleidde hem, al sprekende, naar de kamerdeur.

'En zijn de fabels van Aeschylus' tragedies ook niet van Oosterschen oorsprong?' vervolgde de dichter. 'Is de mythe van Prometheus die aan het menschengeslacht het vuur, - de kennis - brengt en die in opstand komt tegen den hoogsten God, niet een duistere herinnering aan een traditie van den val des menschdoms; maar hier, bij Aeschylus, geheel omgekeerd zoodat de poëtische zijde van het verhaal als een karakteristiek van het gebeurde werd aangenomen?'

Da Costa greep den arm van zijn vriend vast, en zonder er bij te denken gingen beide eenige passen terug om in het midden der kamer tegenover elkander te komen staan.

'Hoe wondervol is het pad der menschheid, is de weg der Voorzienigheid', zeide da Costa. Overal wordt het leven opgestuwd, doordrongen, omringd door een ongekende macht. De tragedies van Aeschylus, de philosophie van Plato getuigen van een verloren hooge bron waaruit eenmaal de mythen en gedachten van Griekenland ontsprongen, en heel de stroom van zijn geestelijk leven is gevoed. De fabelen over een gouden wondertuin en een verzonken werelddeel, die ook bij latere dichters voorkomen, wat zijn ze anders dan een schemering van indrukken, in het geheugen bewaard, aangaande het Paradijs onzer eerste ouders en een door den zondvloed gesloopte voorwereld? Ja, misschien vertoonen de sprookjes van onze kinderkamer nog de sporen van vergeten overleveringen uit de hoogste oudheid. Het zijn de laatste, bijna uitgedoofde, vonken.

'En overal ook vindt men de bewijzen van een nieuw leven dat zich aansluit aan de doffe herinneringen uit het verleden,

en ze wederom tot een werkelijkheid wil maken. Het is alsof de stralen van het licht die al matter worden en eindelijk in nevelen ondergaan plotseling opvlammen om terug te keeren tot hun bron; en het wordt een uitvloeien en terugvloeien van licht.'

Onder het spreken was da Costa's gezicht veranderd. De hooge, nonchalante toon van zijn woorden sloeg over tot dringende, zoekende, hijgende klanken die naar de hoogte streefden in plaats van uit de hoogte neer te dalen.

Uitte hij het gevoel van zijn eigen borst toen hij het opvlammen beschreef van de laatste vonken verstervend licht, in haar terugweg naar de bronvan het licht?

Daar was een omkeer in zijn manieren. Maar zij gaven nog iets meer te kennen dan enkel een strijd in zijn binnenste, zij wilden ook haar uitwerking op den toehoorder oefenen die voor hem stond in de kamer, verlicht door het laatste loome schijnsel van den zomeravond. 'Poëzie is heerschen', had da Costa eens gezegd: om de beschikking over zijn geheele kracht te krijgen moest hij over iemand kunnen heerschen.

Da Costa ging voort met spreken. Hij vertelde van de duisternis die het Jodendom bedekte toen het zijn onafhankelijkeid en zijn hoofdstad verloren had; hij vertelde van den Talmud en zijn leer waarin het volk, uit zijn haardstede gebannen, vertroosting had gezocht; hij vertelde van de wijzen die in de bespiegelingen der boeken van den Talmud ronddoolden, - een werk zoo ontzettend groot dat, naar het eigen getuigenis der Rabbijnen, ieder slechts een gedeelte er van kon uitleggen zonder het verband met de andere gedeelten te begrijpen. Dan toonde hij aan hoe het licht der oudste, der eerste, der eenige waarheid, verspreid als vonken, in de onafzienbaarheid van den Talmud blonk, hij wees op de uitspraken der Rabbijnen omtrent den Messias als een Man des lijdens, hij vermeldde hun opvatting van het Woord Gods, van de erfzonde en van de verlossing. Hij schilderde, hij dramatiseerde, de ontwikkeling der leer alsof ze, worstelend tegen het donker dat haar verstikken wou, een vervulling zocht van haar verlangens en een hereeniging met het licht van waar zij oorspronkelijk was uitgegaan. En de woorden die alleen op den Talmud schenen te doelen hadden toch nog een grooteren inhoud, want zij omvatten ook het heele menschdom, kampend om de verloren eenheid terug te vinden.

De eenheid, - waarin?

Da Costa liet het onuitgesproken.

Het oog van den dichter gloeide, het zag voor zich uit, strak, als riep het een gestalte op in de schemering van den avond.

Maar de lippen bewogen zich niet.

Willem de Clercq reikte zijn vriend de hand om afscheid te nemen. Toen hij zijn hand gegrepen voelde kwam er kracht over hem.

Hij verbrak het stilzwijgen.

‘Gij weet niet, beste vriend,’ zeide de Clercq, ‘hoe uw woorden mij aandoen. Ik heb een wensch op het hart, en ik durf hem niet uitspreken. Het is een wensch dien ik gekoesterd heb sinds ik u heb leeren kennen, maar dien het nooit in mijn gedachte zou zijn gekomen in uw bijzijn ook maar te vermelden, wanneer ik niet had begrepen dat, ook met al uw gaven, U de vervulling, de eenheid, ontbreekt die uw werk vastheid zal verleenen. Herinner u dien avond toen ik u zoo mistroostig vond. Ik heb voor u gebeden. Een stem in mijn binnenste heeft gezegd: spreek tot hem. Ik heb het niet gewaagd en ik durf nog niet. Maar uw eigen woorden spreken voor mij. Zie, wanneer uw wijzen zelf, te midden van het leed der ballingschap, op den Man des lijdens, op het Woord Gods, hun hoop hebben gesteld, wanneer zij zochten naar die vervulling die het menschdom zijn eenheid onder het licht der Waarheid zou teruggeven, waarom werpt gij dan niet alle valsche schaamte van u af, en... Maar zoo gij mij vraagt wie ik ben om u te vermanen en te leeren - o, ik erken het: ik gevoel mij niet tegen u opgewassen - denk dan dat het de wensch is van den vriend die in alles met u éens van zin zou willen wezen. En toch ik zeg het, niet om mijnentwil, maar om uwentwil: Kom tot Christus!’

‘Uw Heiland *is* mijn Heiland,’ fluisterde da Costa. ‘De Heiland uit mijn stam, uit mijn bloed, mijn Heiland, mijn God!’

Hij wenkte zijn vriend om weder plaats te nemen, terwijl hij zich naar zijn secretaire begaf en uit een der laden een papier te voorschijn bracht.

‘Slechts één man heeft mijn gedicht I s r a ë l begrepen,’ zeide hij, de man die uitriep: ‘Da Costa is rijp voor het Christendom,’ toen hij de regels las:

Ziedaar der eeuwen heilverwachting!
Ziedaar de hoop van Israël!
De prijs van lijden en verachting!
De borstweer voor den wrok der hel!
Die hoop te leven, die te sterven,
Is plicht, is vreugde, is heilgenot!
Eer dat die onze ziel zou derven,
Vernietig' haar de hand van God!

Mijn groote Leermeester! mijn Vader, die mij toezong:

Wees braaf, en.... Christen! en mijn zoon,[1)]
Zoo was 't niet vruchtloos dat ik leefde!

‘Lees Bilderdijks woorden’, en da Costa reikte het papier aan de Clercq over, ‘of liever, lees alleen het slot van dat gedicht waar zijn overvloeiende liefde uit spreekt. En bewaar mijn geheim, totdat de tijd gekomen zal zijn om het te openbaren.’

‘Bilderdijk heeft mij begrepen,’ sprak da Costa peinzende verder, terwijl de Clercq bezig was met lezen, omdat hij mijn volk lief heeft. En ik zal mijn stam voor de oogen der wereld in zijn eer herstellen. Ik zal bewijzen dat de Heer in zijn genade den stam van Juda gespaard heeft van deelneming aan den dood van den Zaligmaker, daar Hij mijne vaderen uit de ballingschap van Babylon dadelijk naar Spanje heeft geleid. Ik zal toonen dat Christus ook in den Talmud leeft, verborgen en als incognito. Ik zal verkondigen dat wij het volk der uitverkiezing gebleven zijn, geroepen om in de naderende tijden van ondergang de leer in haar zuiverheid en algemeenheid te bewaren.

‘O mijn vriend, een groot verschiet ligt er voor mij, voor ons!

1) Men stoote zich niet aan het feit, volgens mijn voorstelling, dat da Costa, die een geheele strophe uit zijn ‘Israël’ aanhaalt, zich vergenoegt met slechts een paar regels van Bilderdijks Ode te citeeren. Over deze Ode werd in een vorig hoofdstuk uitvoerig gehandeld, zoodat de lezer van deze passage verondersteld wordt haar te kennen. De inlassching der strophe uit ‘Israël’ is alleen geschied om het geheugen te hulp te komen. Willem de Clercq had niet noodig er aan herinnerd te worden. Elders in de Clercq's *Part. Aant.* wordt nog een woord van Bilderdijk over da Costa's ‘Israël’ meegedeeld: ‘Bilderdijk zeide tegen Molenaar die hem opmerkzaam maakte op de hooge denkbeelden die in de Israël schitterden: Ja, maar de heer d'Acosta is ook een Christen (lees: een Jood) gelijk Saulus er een was.’

De Heer die met Abraham, Isaäc, Jakob en Juda verkeerde heeft ons niet verlaten. Wij zijn nog van Jakobs huis, wij zijn Jakob. Jakob is volmaakt het beeld van het Joodsche volk. Ezau's kracht is daarvan geweken; en in onzen volksaard is dezelfde vreesachtigheid, dezelfde bedriegelijkheid als in Jakob, maar ook dezelfde eerwaardigheid in de grijsheid. Gods worstelstrijd met Jakob is het beeld der verwerping van den Messias door zijn eigen volk, welks lendenen in dien strijd ontwricht werden. En zie toch met welk een teederheid Gods liefde over Jakob en over Jakobs volk hangt! *Kan ook eene vrouw haren zuigeling vergeten? en of schoon deze vergaten zoo zal Ik toch u niet vergeten. En alle vleesch zal gewaar worden, dat Ik, de* HEERE *uw Heiland ben, en uw Verlosser, de Magtige Jakobs* (Jes. XLIX vs. 15, 26). Andere volken hebben krijgsmoed en kunstkracht, Israël heeft godsdienstigheid en heiligheid. Het gevoelt zijn afhankelijkheid van den Heer en door zijn afhankelijkheid heeft het zekere zwakheid; maar Hij, de Godmensch, kwam uit de lendenen van Israël voort, afhankelijk van den Vader door een goddelijke godsdienstigheid, en tevens als God vervuld van een stoutmoedigheid die men bij geen mensch in een godsdienstige betrekking gewoon is te vinden. Zoo is Israëls zwakheid in den Heiland gesterkt geworden.

Zouden wij dan, naar onze kleine begrippen, Jakob durven beoordeelen! Of dulden dat men minachting toont voor menschen die God lief heeft gehad boven anderen! Is die voorkeur dan onbillijk geweest?

Laat ons, in onze dwaasheid, niet wijzer willen zijn dan God! God heeft zich in Zijn Zoon aan de wereld gegeven, gelijk Hij zich in de dagen van ouds aan Israël gaf, en de wereld is het geestelijk Israël geworden. Wij staan in de tegenwoordigheid van God.'

Da Costa verhief zich uit zijn gepeins.

Zijn stem, zijn houding, hadden haar zwakheid overwonnen. Zijn taal klonk profetisch. De dichter zag en heerschte. Als uit een bron die haar boeien verbroken had stroomden zijn woorden. Hij toonde de aaneenschakeling der tijden en der geloofswaarheden. Hij nam één voor één de hooge leerstukken in zijn beschouwing op, het wezen Gods in zijn Drieëenheid, de voorbeschikking en de uitverkiezing, en verbond ze tot een keten waaraan hij de godsdienstige, zedelijke en staatkundige

plichten der menschheid vasthaakte. Hij hield een overzicht over staten en volken, en schilderde het verzet van den geest van den tijd, dat zich uitte: hier in een pochen op de macht der rede, daar in een vertrouwen op menschelijke instellingen, zoodat de wereld zich niet schaamde, door contracten en constituties, zoowel de goddelijkheid van den Heer als het gezag der Vorsten voet voor voet te beknibbelen en terug te wijzen. En da Costa's woorden hadden een macht die elken tegenstand wegvaagde.

Willem de Clercq was van zijn stoel opgestaan. Hij was dronken van geluk.

'Welk een werkkring opent zich voor u, mijn beste vriend!' zeide hij. 'O konden de menschen u hooren, zooals ik u hoor! Spreek tot hen, leer hen. God gaf u geloof en poëzie: vereenig die beiden. Talm niet uw werk aan te vatten. Realiseer uw denkbeeld om stammen en volken als een persoon te beschouwen. Uw beeld zij de stam Juda. Geleid dien op wieken der verbeelding van de oevers van den Eufraat naar den Taag en den Rijn. Mengel daar de verwen van het Christendom onder, en stijg eindelijk op vleugels van Dante en Klopstock tot de eeuwige bron waarvan alles zijn oorsprong nam. Geef u die gij zijt, en breng Jood en Christen tot de erkenning der waarheid.'

'Toonen wij ons de dienaren Gods!' antwoordde hem de diepe stem van da Costa. 'Laten wij ons lot in zijn hand over. Wij zijn Gods schepselen. Ik heb geen reden om mijn eigen bestaan te gelooven, wanneer ik aan Gods almacht kon twijfelen. Alle dingen zijn in God en tot God. Dit is alles - deze wereld is niets. Kunst, wetenschap, vriendschap en liefde worden slechts door dit hetgeen zij zijn moeten.' -

Lang nog, nadat hij afscheid genomen had, klonken deze woorden in de Clercq's brein na. Hij was niet meer dezelfde. Er had een feit in zijn leven plaats gegrepen dat voortaan zijn gevoelens en zijn handelingen met macht in een andere richting duwde. Hij hoorde een muziek, uit hoogere sferen neergedaald, die hem den weg wees naar vreemde grootsche streken.

Een nieuwe geest had hem aangeblazen, en die geest tintelde in alle hoeken, door alle gangen van zijn ziel. Waar was zijn eerzucht gebleven? Waar was zijn verdriet over het te

niet gaan van zijn plannen? Hij had een persoonlijkheid gekregen en de aarde lag voor hem uitgespreid in een ongekend licht. Alleen heel hoog, heel ver weg zong een fijne stem, door de hemelsche muziek heen, een lied van smart en vernedering, een echo van dien zang dien da Costa boven zijn hoofd had hooren ruischen toen Bilderdijk zijn leven in bezit nam, even als hij zelf thans de hand gelegd had op de Clercq's leven. Een echo van dat:

> tot geen glans vooreerst van machtbetooning
> geroepen, maar tot kamp en menig zuren gang
> en lange ballingschap en doodsnood jaren lang.

En da Costa! Zijn tweestrijd hield nog aan. Had hij goed gehandeld toen hij zijn vriend meesterschap gaf over zijn geheim? Zijn gevoelens, na het afscheid, golfden op en neer. Zoo had hij zich, in het gesprek met de Clercq, toen de bekentenis van zijn geloof aan Christus hem over de lippen was gekomen, niet kunnen weerhouden om dadelijk met verdubbelden nadruk zijn aanhankelijkheid aan den ouden stam te betuigen. Hij kon zich nog niet geheel aan die vreemde Christenwereld toevertrouwen. Had hij goed gehandeld? Verwondering over zijn daad kampte in zijn hart met gerustheid en berusting, en zijn behoefte aan overgave worstelde met zijn behoefte aan afzondering.....

Een dag na het bezoek van Willem de Clercq ontving da Costa dezen brief van zijn vriend:

> Gij hebt waar, eeuwig waar gesproken..... Laat ons zooveel nut tot de groote zaak toebrengen als wij gevoelen dat wij kunnen. Mijne werkzaamheid moge hier en daar uw poging aanvuren, uwe kracht is mij daarentegen onontbeerlijk.
> Mijne lieve Caroline heeft mijne stemming bemerkt en - zij kent mij geheel - begrepen; doch ik mocht en kon haar niets zeggen. Mag ik haar deelgenoot maken van datgene wat ik gevoeld en gehoord heb. Ik zoude U dit niet vragen zoo ik niet ten zeerste wist, dat gij weet hoezeer wij in alles één zijn.

Da Costa antwoordde:

> Amicissime! *En zij zullen tot één vleesch zijn! Gen.* 2. Ik sta dus Uw verzoek toe! Bedingen maak ik er niet bij. Ik

weet te vertrouwen op menschendeugd, zoordra zijn van hooger hand versterkt wordt.

Vale
I. DA COSTA.

Het was, met al haar vriendelijkheid, een boodschap uit da Costa's ridderburcht.
In 't moment der algeheele toenadering markeerde hij, even, de lijn der scheiding.

Arosa.
BYVANCK.

Canton.

Boven: de reusachtige hemelkoepel flets vlekkeloos blauw. Beneden in 't midden de breede Chu-kiang als blank gepolijst metaal den luchtglans weerkaatsend en aan beide zijden een verwarrende opeenhooping van grauwe booten, met phantastische dieren versierde daken, roode wimpeltjes, vlaggen met blauwe draken op een geel veld, hooge grijze vensterlooze muren, bont gekleurde torens, gekanteelde wallen: een wemeling van tinten en een wiebeling van lijnen, die zich links uitbreiden over de kale vlakte en rechts opkruipen tegen het lage, aschgrijze, groen gevlekte gebergte.

't Is onmogelijk de randen der oevers te volgen. Ze verdwijnen onder de duizenden geel bruine schuiten, die, in hun bosch van masten en hooge palen, op een gansche stad van mierenhoopen gelijken te midden van een afgevreten wond. En 't is, of er heele brokken van dat woud zijn losgeraakt en met de half kale stammen, waaraan de matten zeilen verdord loover schijnen, wegdrijven met den stroom.

Langzaam stoomt de breede Fatchan er op aan en boven het ruischen der raderen begint het rumoer door te gonzen, dat opstijgt uit de stad en aangolft over het stilvlietende water.

Nu wijst ons de kapitein eerst tegen den bergrug aan, vlak achter den vestingwal, de zoogenaamde roodbruine pagoda van vijf verdiepingen, elk met uitgeholden dakrand, eigenlijk een oud buitenverblijf van vorige goeverneurs; dan de echte veelkleurige bloemenpagoda, een achtkantige toren van zeven verdiepingen; voorts beneden, naast de luchtige staketsels van de rondkijkende brandweer-mannen, de vierkante steenen pandjeshuizen, die somber uitsteken boven het onafzienbare, hobbelige veld van lage daken en eindelijk de Christelijke kathedraal,

die nog hooger haar spits ten hemel heft en met de ramen van haar middelschip verwaten en uitdagend heenblikt over de grauwe nederige woningen der menschen.

De sto omfluit van de Fatchan loeit; andere stoombooten gillen en brullen; Chineesch vuurwerk knettert als pelotonsvuur van zwaarbeladen schepen en het rumoer splitst zich in een verward gejoel van wiewauwende menschen aan land en een duidelijker schreeuwen en praten van enkele stemmen op de booten in de rondte.

Een oogenblik ligt de Fatchan onbeweeglijk om ruimte te vragen voor haar reusachtig lichaam, dat draaien moet midden tusschen broze sampans, die over roeien, stoombooten, die binnen vallen en zwaar bestapelde jonken, die zich losmaken van de oevers. Van het hooge dek is 't thans gemakkelijk te zien hoe, overwapperd door gele, roode en rood-wit-en-blauwe vlaggen, een heele wijk van schuiten, waaronder er velen twee verdiepingen hebben met groote deuren en vensters, en wijk met straten, stegen en kaden, bijeengehouden door een heirleger spichtige bamboes palen, vastkleeft aan den kant. En nu eens laat een stuk er van los, glijdt zoo'n drijvende woning voort met den impassibelen bleeken huisheer rookend neergezeten in de gapende deur, terwijl achterop een zestal half naakte gele kerels lange spanen rusteloos heen en weer zwaaien, dan weder stuurt een zware jonk er tegen aan, met het ouderwetsche kanon voorop en vijftien naakte jongens achteronder, trappend op de pedalen der raderen. Onder het langzame wenden wordt de Fatchan omringd door de bootjes van leprozen, die hun afzichtelijk verminkte en bloederige ledematen bedelend omhoogsteken. Bijna verbrijzelt het groote schip een kleine sampan, geroeid door twee meisjes en een vrouw, die een slapend kind in een zak op den rug draagt. Gillend laten de meisjes zich plat neervallen, terwijl de moeder, met het knikkebollende kinderhoofd tegen de schouders, wanhopige pogingen doet om het broze vaartuigje nog te wenden. De stoot, die volgt, werpt ook haar neer, zonder dat het slapende wurm ontwaakt; maar de krakende planken houden hem uit en het scheepje slingert weg naar het midden van de rivier.

Op de kade krioelt het van menschen: een breede stippeling van allerlei blauwen met ivoor gele dotjes van hoofden en handen en ruggen en daarvóór staan ordeloos eenige soldaten

in zwarte wijdmouwige, grillig rood omrande tunieken met zwarte letters in witte medaljons op borst en rug, spitsoploopende mandjes omgekeerd op het hoofd. het stemmengegons zwelt aan tot een schetterend tieren en joelen en thans onderscheiden wij midden in de woelende menigte de groene draagstoelen en de sneeuwwit uitgedoste koelies van den Hollandschen consul uit Hong-kong.

Wij gaan er op af, worden, zoodra wij zitten, op de schouders geheven en nu gaat het, stoel achter stoel, in een vlugge veerkrachtige wieging onder een luid neuzig geschreeuw van waarschuwende klanken en geklikklak van in de maat stappende voeten recht op de massa in.

Canton is overweldigend.

Reeds op de kade verbijsteren al de gele, roode, blauwe aanplakbiljetten met grillige Chineesche letters, de van goud schitterende oranje papiertjes boven de deuren, de paarse lappen, blauwe draken, phantastische schilderingen en reusachtige ballons in geheimzinnige voorportalen en de kleurige cement reliefs boven lage poorten. Van daar dringen wij een netwerk van gangen binnen en al die gangen zijn nauw, bedompt, geplaveid met graniet, omzoomd door schel gekleurde, hoekig omlijnde uitstallingen van diepe winkels, gedekt door uitpuilende luifels van doorschijnend geslepen oesterschelpen, gevuld met een wriemeling van blauwe gedaanten. 't Is, of wij de muren schuren, of de huizen zich boven ons sluiten, of de dubbele menschenstroom ons draagt. Wij voelen ons benauwd door een dikke lucht vol geuren en stanken, verwilderd door het gebruis van wauwelend praten, neuzig schreeuwen en schetterend lachen, verblind door een wemeling van schichtige omtrekken en felle tinten. Half naakte waterdragers met breede, bruine gezichten en nauwe, scheeve oogen schuiven scheldend voorbij; grappige kinderen in bonte costumen met staartjes op de ruggen, die eindigen in rose linten, roepen chin-chin*) of steken de tongen uit; afzichtelijke bedelaressen in vettige, zwarte lompen gehuld met grauwe doeken om de hoofden slaan ons met mandjes, aristocratisch bleeke heeren in 't hel blauw met donker paarse mutsjes op het geschoren voorhoofd gaan met minachtende blikken op zij. Wij zwenken en draaien en

*) Goeden dag.

keeren en wenden en overal is 't beneden onder de doorschijnende luifels een warreling van lange roode, zwarte, witte uithangplanken vol groote dansende gouden, roode, blauwe letters en boven tegen brokken bleekblauwe lucht een geflikker van overhangende glazen balkons gevat in omlijstingen van bont geverfd, blinkend verguld snijwerk.

Nu en dan stokt de stroom, als hij bij het kruisen van een dwarsstraat op den stoet van een mandarijn in zijn palankijn stoot, of op een reeks gebogen lastdragers met zwiepende bamboesstokken op de bloote schouders, die, gillend om ruimte voor hunne bengelende pakken, op een sukkeldrafje hun weg banen door het rustelooze gedrang. Dan is 't mogelijk een winkel in te kijken en achter het donder van den doorbroken gevelmuur, in groote nissen van sierlijk uitgesneden lofwerk, die het neerstralend bovenlicht in schaduw hult, teekeningen van heiligen of spreuken te zien hangen met olielampen, wierookstokjes en hardkleurige boeketten er voor. Tegen de wanden aan, naast een tafeltje met theekopjes en pijpjes sandelhout bezet, staan logge vierkante, zwart houten, roodbekleede stoelen en hier en daar zit stil soezend een lang gestaarte, donker blauwe gestalte met één been hoog opgetrokken, het andere neerhangend naar den losgelaten schoen, de wijde mouwen wit omgeslagen op de polsen en een dunne pijp in de fijne, langbenagelde vingers.

Soms ook dooft plotseling het rumoer en zwenken de stoelen een zijstraat binnen: een leege gang tusschen grijze vensterlooze muren. Dan weergalmt het geklikklak der stappende voeten akelig hol en door de zware, houten tralies der bruine schuifdeuren heen zien de duistere magazijnen er uit als middeleeuwsche gevangenissen.

Maar dan wenden de stoelen nog eens behoedzaam in een nauwen, korten draai; een poort schuift over ons henen, ijzeren deuren glippen voorbij en wij wiegen een nieuwe wijk binnen. En in die nieuwe buurt, de straat der eeuwige liefde of der verkwikkende briesjes, is 't weer dezelfde volte, hetzelfde rumoer, hetzelfde kleurengewemel en dezelfde stank. Dan glijden de winkels weer langs ons henen vol bloederige uitstallingen van glanzige visschen en rose worsten, of reeksen opengespalkte en glimmend verniste zwijntjes en kippen en vleermuizen en ratten, de kasten vol bleekgroene jaspisringen, de opeenstapelingen van sinaasappelen en schril bonte boeketten en rood omwikkelde

pakken, de grillige omlijstingen van verguld en geverfd houtsnijwerk en de kleurige papieren met spreuken en goudstof, beneden in de nissen der muren, hoog boven de deuren, diep in het fonds. En op de planken, op de wanden, op de pakken, op de kisten: overal brallen en dansen zwierige Chineesche letters in het goud, in het rood, in het zwart, in het blauw: een maskerade van reusachtige insecten.

Hier en daar verbreeden zich de gangen tot pleintjes en kaden; maar het beetje meer ruimte wordt dan aangevuld met kleine eettafels naast hoopen vuilnis op het land en heirlegers schuiten in het smerig groene met schillen en kroos en bladeren bedekte water. En de wasem van de kommetjes soep, thee en rijst en samschoe, de rook van de sandelhoutjes en het vuur, de rotstank, die opborrelt uit de stille gracht, de urine- en dreklucht, die opwolkt uit het vuil, blijven daar hangen als een zware atmosfeer vol gift en pestilentie.

Zelfs de tempels - Canton bezit er ongeveer achthonderd - zijn omringd door vuiligheid en gevuld met een verwilderend rumoer van menschen en beelden en kleuren en lijnen. Aan weerszijden van den ingang zitten de kolossale koninklijke deurwachters met hun woedend vertrokken, roode, groene, blauwe of witte gezichten, wild dreigende gebaren, fladderende gordels en mantels en bont geëmailleerde harnassen; dan volgt achter een pleintje het eigenlijke tempelgebouw onder zijn zwaar overhangend, uitgehold dak, opgesierd met wonderlijke beesten op ribben en lijsten. Het inwendige is een uitstalling van vazen en kandelaars en bloemen en wiebelende letters en neerfladderende lappen, terwijl rechts en links daarvan negen groote koperkleurige incarnatie's van Buddha zitten, die grijnzen en lachen en zich wringen in de zonderlingste houdingen.

De rood omwoelde altaren zijn meestal vier in getal: drie kleine op een rij met de Buddha's van het verleden, het heden en de toekomst in peinzende houding neergezeten op open lotussen, en een grooter daarachter met den Buddha van het lange leven uitkomend tegen een gouden glorie in den vorm van een blad. En voor elken Buddha staan twee groote, blanke metalen kandelaars, een blank metalen reukdoos, twee vazen met hard gekleurde kunstbloemen en voorts hoopen koekjes, sinaasappelen, mandarijnen, rozen enz.

Een rood hek scheidt de leeken van de priesters en terwijl

aan de eene zijde van dit hek de geloovigen aanbiddend de handen vouwen, de hoofden neerbuigen of bladen vol koekjes en vruchten en bloemen op en neer zwaaien, ze wijdend aan de godheid, terwijl aan den anderen kant de kaal geschoren priesters in rood overstreepte, grijze gewaden voor de altaartjes staan te neuriën en te prevelen, nu en dan op gongen slaande of lachend omkijkend, zitten in een hoek eenige muzikanten, die jankende geluiden maken op een clarinet, een guitaar en een viool, wordt er rechts op een bel geslagen, links op een trom gebeukt en schuifelen en dringen joelende kinderen door alle openingen in en uit.

De zonderlingste tempel van Canton is wel die van Sakijamoeni's vijhonderd discipelen, waar, onder het toezicht van den lang gesnorden keizer Kienlung en der drie Buddha's, in een groote schuur vijfhonderd gebronsde, reusachtige figuren in rijen op een houten stelling zijn gerangschikt. Daar zijn niet alleen Marco Polo met zijn grooten hoed en twee half naakte dikzakjes met kinderen op hun buik onder Buddha's jongeren opgenomen; maar daar bevinden zich bovendien zulke potsierlijke, lollige, ernstige, gluiperige, schaterende, denkende, grijnzende, schreeuwende, dreigende, gesticuleerende gestalten, dat een Europeaan zich eer in een verzameling afgietsels van dolhuispatiënten zou wanen dan onder de konterfeitsels der leerarende volgers van den grooten, zachten peinzer.

En als ware 't er om te doen geweest de verbastering van Buddha's ernstig agnosticisme zoo duidelijk mogelijk aan de kaak te stellen, vindt men iets verder op een pleintje, waar den ganschen dag dichte volksdrommen de tafeltjes omringen van handige geluksvoorspellers, een reeks afbeeldingen van al de verschrikkingen van Buddha's hel.

Hier is 't gevaarlijk lang te toeven. De horoscooptrekkers morren, het volk begint scheldend op te dringen, de bedelaressen slaan weer met haar mandjes en de Chineesche gids laat ons fluks instappen en omhoog geheven weer voortgewiegd worden door den doolhof van gangen met zijn gewarrel van menschen, geroezemoes van geluiden, geflikker van kleuren en bedwelming van stanken.

Maar langzamerhand worden de straten stiller, verlatener en nu vervangen werkplaatsen de winkels, nu zien wij in armoedige

krotten de weefgetouwen heen en weeer klotsen, in zwarte diepten naakte jongens trappelend de rijststampers op en neer bewegen, in kleine hokjes miniatuur-schilders peuteren en metaalwerkers op zilveren speldjes de veertjes plakken van helblauwe vogels.

Het wordt nog stiller. Ook de werkplaatsen houden op; de vensterlooze muren dalen. Wij zijn in de Manchoe-stad, waar de woningen der hooge beambten achter stevige wallen verscholen liggen en ook nog de ruïne is te zien van een Tartaarsch paleis, omgeven door een grasveld vol onkruid en wild opgeschoten geboomte.

't Is, of een geest van angst hier rondwaart door de eenzame, met mos begroeide stegen. Slechts weinig mannen komen door; alleen kinderen vertoeven, zeldzaam handig spelend met een vederbal, die in het rusteloos springen van een hand op een schouder, van een schouder op een kuit, van een kuit weer op een hand nooit den grond raakt, en om de schermen heen, die het inkijken beletten der open huizen, gluurt hier en daar een jong vrouwegezicht als een houten poppekop glimmend van verf. En nu gaat het langs een ruim plein met een zaal in den achtergrond, waarvoor breede paarsroode lappen, versierd met vergulde knoppen op rood netwerk, hangen uitgespannen, naar de beruchte gevangenis.

Een permissie schijnt onnoodig te zijn. Door een getraliede deur gaan wij binnen en een zoodje kinderen sluipt mee, klaarblijkelijk vertrouwd met de inrichting van het gebouw. In een donker voorkamertje liggen een paar kerels, met het lampje tusschen beiden, verzonken in de heerlijkheid van een opiumroes. Een derde zit er bij en toont ons dadelijk, smakelijk lachend, de kleine voorbereidende folterwerktuigen, waarvan hij naar hartelust gebruik mag maken, als een dubbelen bamboes stok en een eveneens dubbelen leeren lap om de wangen mee te slaan. Een geleider krijgen wij niet mee; onze gids weet den weg en de jongens loopen vooruit.

Er zijn op 't oogenblik weinig gevangenen; maar toch zitten zij in enkele muffe, duistere hokken opeengedrongen als koeien voor een slachthuis. De meesten hebben ijzers om de voeten; sommigen bovendien nog breede houten kragen om de halzen; anderen zijn samengeklonken in onmogelijke houdingen en wanneer iemand de getraliede deur of een getralied lucht-

gat nadert, dringen zij jankend als uitgehongerde beesten naar voren en wringen zij de magere, vuile armen bedelend door de bouten heen. Er zijn ook jammerende leprozen en giegelende vrouwen[1] en onder de laatsten, welke vrij rondloopen, is de vroolijkste een ter dood veroordeelde, die haar man heeft vermoord en nu op de doorreis van een hoogen mandarijn wacht om tot vermaak van dien gast te worden gevierendeeld.

Van de gevangenis af moeten wij nog eenmaal de volle straten doorschrijden, het lawaai, het gebedel, het gescheld, de stanken trotseeren; dan klikklakken de stappen der koelies over een houten brug en langs een wachtpost van luierende soldaten heen, wier kleurige vaandels en zeisvormige lansen tegen de leuning aan gereed staan, wiegen wij over in de rustige lanen van het eiland Shamien, de woonplaats der Europeesche kolonie.

't Is nacht, als wij Shamien weer verlaten. Thans dalen wij in een boot een eind de rivier af, over het duistere water voorzichtig heensturend tusschen de dwaallichtjes der sampans en de hoog oprijzende zwartheden der stoombooten door.

Het schuitje wendt, glijdt een engte binnen te midden van een onherkenbare opeenhooping van palen, wanden, masten, die spookachtig opdoemen uit den nacht en bonst eindelijk ergens tegen aan. Wij klimmen er uit en gaan behoedzaam in het duister voort over een vloer van losse planken, altijd omringd door dezelfde opbonking van zwarte en bruine plekken, met doorschemerende glansstrepen en omhoog schietende donkere lijnen. De weg is vol hoeken en bochten en gaten; geheimzinnige geluiden deinen aan, stille gestalten sluipen voorbij. Maar plotseling overspreidt ons van links een helder schijnsel, opent zich naast ons een diepe inkijk vol lichten en kleuren en klanken en zien wij ook rechts en verderop goudglanzen uitstralen in den nacht over dichte drommen kijkgrage kinderen en bedelaressen met knikkebollende wurmen op den rug.

Hier zijn de Flowerboats: de drijvende woningen der bloemetjes van rijke Chineezen, die zich zelven bestempelen met den naam van vlinders. De lange zalen met matten tapijten

1) De verminkte voeten, die het aanleggen van boeien moeilijk maken, beletten evens het ontvluchten.

en een profusie van petroleumlampen, wier vlammen weerkaatsen in groote, zwart omlijste spiegels langs de wanden, doen terstond aan kermislokalen denken, waarheen men niet gaat voor 't geen er vertoond heet te worden.

De logge zwarte stoelen met roode zittingen langs de wanden zijn dezelfde, die ook in de winkels worden aangetroffen; maar de opschik met echte en nagebootste bloemen, de overlading met houtsnijwerk en gekleurd glas, de geverfde tronies der vrouwen, dit alles verraadt ook den niet-Chinees het eigenaardig karakter van de plaats. En overal is 't hetzelfde gezelschap van mannen in kleurige zijden gewaden, die, sigaretten of zilveren pijpjes rookend, op stoelen en canapé's hurken en hangen of in de diepte rondom een marmeren tafel zitten te eten en jonge vrouwen in zwarte of rose gebloemde jakken met bloemen in het glimmend achterover getrokken haar, die stil bij hen staan of op hun schoot zitten of de etenden bedienen. Noch bij de eene noch bij de andere sekse zelfs maar een schijn van dartelheid. 't Is, of het voorgevoel van den wellust den Chinees luguber maakt en of die luguberheid afstraalt op zijn stompzinnige, grof gebouwde vrouwtjes.

De gastheer in een der rijkst versierde booten, een wit uitgedoste, gezette heer met langen, witten knevel, een reusachtigen schildpadden knijpbril op den neus, een grooten jaspisring aan zijn duim en een dikke parel op zijn muts noodigt ons buigend en glimlachend uit tot binnen treden. Natuurlijk slaan wij de invitatie niet af en nu omringen ons de schuw brutale dametjes, gluiperig opdringend en met de kleine handen onze kleeren, vooral onze handschoenen, betastend.

De Chinees neemt er eene bij den arm en stelt haar met een minachtend pedant lachje voor als ‘my concubine.’ De voorgestelde lacht niet, praat niet, doch gluurt ons maar stil aan met haar sluwe, schuin gespleten oogen.

Terwijl de thee gereed wordt gemaakt, verzoekt de gastheer ons van de versnaperingen te proeven, die in dertien miniatuur schoteltjes op de groote middeltafel zijn gerangschikt; maar noch de gele of bruine koekjes, noch de nootjes, noch de stukjes sinaasappel of mandarijn, noch de zwarte eieren[1)] zien er eenigszins verlokkend uit.

1) Die in den grond worden gestopt om half te rotten.

En ondertusschen dringen de levenlooze poppentronies der vrouwtjes al dichter en dichter op, zoodat wij de ware lippen en de weggeschoren wenkbrauwen door het opgeschilderde roode mondje en de zwart gepenseelde boogjes heen gemakkelijk kunnen onderscheiden. Wij vragen om muziek en nu dagen twee mannen op, die met drie meisjes plaats nemen bij den ingang. De mannen halen instrumenten voor den dag, welke er uitzien als violen met twee en drie snaren, waarop de een strijkt, de ander tokkelt; twee vrouwen zetten houten trommeltjes met zwijnshuid overtrokken en een soort omgekeerde kommetjes op drievoeten van bamboes en nu heft de derde een melodieloos, pijnlijk neuzig gejank aan, waarbij de violen snerpend gillen en de trommelstokjes ratelend op en neer springen. Voor Europeesche ooren is 't een afschuwelijke charivari; wat Chineezen er bij denken of voelen blijkt nergens uit.

Het concert duurt lang; midden in gaan wij heen. Thans galmt ons ook uit andere booten het zelfde oorverscheurende krassen en krijschen tegen. Wij gaan nog verschillende festijnen voorbij en geraken dan weer in zoo'n donkere buurt vol zwarte hoeken en gaten, met een vloer vol spleten, waaronder het water kabbelt, met geheimzinnige geluiden, stil voortsluipende gedaanten en doorschemerende glanzen. De gids licht een gordijn op en plotseling staan wij in een bedompt lokaaltje midden onder een dichten drom volk, meest koelies met de staarten om het hoofd gebonden, die reikhalzend elkander verdringen rondom een slecht verlichte vierkante tafel.

Midden op die tafel is een vierkant plat stuk metaal bevestigd en daar achter zitten twee strak toekijkende mannen met hoopjes geld en jaspisschijfjes vóór zich en stokjes in de handen.

Hier is een verboden dobbelhuis en wordt Fantan gespeeld. De spelers zetten op de vier zijden van het stuk metaal, die 1, 2, 3, 4 zijn genummerd; van een hoop schijfjes neemt een der mannen met zijn stokje er telkens vier af en het getal, dat overblijft, wijst aan wie wint. De meeste spelers zetten weinig op; gestempelde uitgeholde[1] dollars liggen zelden op de

1) De Chineezen nemen alleen de Mexicaansche dollars aan, die van een Chineesch stempel voorzien zijn. Het herhaalde stempelen dier geldstukken holt ze uit en boort er ten slotte gaten in.

tafel. Het meerendeel speelt met doorboorde geldstukjes, waarvan er 1030 in een dollar gaan. Toch is de hartstochtelijkheid groot en duidelijk zichtbaar op de vale, anders zoo uitdrukkingslooze gezichten. Minder dan ergens verbergt de Chinees hier zijn minachtenden haat voor den Europeaan en hoewel het doordringen tot de speeltafel en het opzetten onwillig wordt geduld, is 't geen zaak hier te winnen en met winst heen te gaan.

En naast die speelhuizen zijn de opiumkitten, waar in 't halfduister de kleine lampen stil branden tusschen de nêerliggende gestalten en waar blinde muzikanten met snijdend vioolgekras en krijtwitte vrouwen met walgelijke liefkoozingen de extase's verhoogen van lijkkleurige schuivers met wezenlooze gezichten.

Teruggekeerd in een Europeesch ingericht huis van het rustige Shamien luisteren wij nog even naar de vreemde geluiden, die aansuizen uit de verbijsterende stad en denken dan aan Pidgeon's[1)] woorden: ‘it was like entering heaven after leaving pandemonium.’

MARCELLUS EMANTS.

1) An engineers holiday or notes of a round trip from long o° to o° bij Daniel Pidgeon.

Een nieuwe ontdekkingstocht naar den oorsprong van het Christendom.

Wij willen in deze bladzijden ons bezighouden met een onlangs verschenen werk dat de belangstelling verdient van allen, wien de kennis van den oorsprong des Christendoms ter harte gaat. Het boek door mij bedoeld draagt tot titel: *Die Evangelische Geschichte und der Ursprung des Christentums, auf Grund einer Kritik über das Leiden und die Auferstehung Jesu*. De schrijver, Dr. W. Brandt, sedert eenige maanden te Amsterdam als Hoogleeraar werkzaam, voltooide dit werk tijdens zijn verblijf te Berlijn, waar hij een tijd lang onverdeeld aan de wetenschap zich had gewijd. Door het gebruik der Hoogduitsche taal maakte hij deze geestesvrucht genietbaar voor een kring van lezers, veel ruimer dan die, tot welken de Nederlandsche theologen in den regel zich wenden. Doch niet alleen om deze reden, veel meer nog wegens het onderwerp en de wijze, waarop hij het behandelde, mag men van dezen arbeid verwachten, dat hij al spoedig de aandacht van een grooter publiek zal trekken.

Het opschrift van dit mijn opstel duidt het gezichtspunt aan, waaruit ik dit boek wensch te beschouwen. Wie zich in onzen tijd gewijd heeft aan het onderzoek van den oorsprong des Christendoms, mag wel is waar zich verzekerd houden in goed gezelschap te zijn. Maar, indien hij ook maar eenigermate bekend is met de geschiedenis dezer studie, weet hij insgelijks dat die brave voorgangers met tallooze bezwaren te worstelen hadden, en dat tot dusverre niemand hunner het volle loon zijner inspanning mocht verwerven. De teleurstellingen op dit gebied zijn zoó talrijk, dat de verzoeking om het werk te

staken den meesten, overigens tot die taak geroepenen, te sterk is geworden. Wie zich niet laat afschrikken, hij weet van te voren, dat zijn werk door velen met achterdocht zal worden ontvangen, ja, door de meesten wien het in handen komt, terstond als een doodgeboren vrucht zal worden verwijderd. Betreedt hij de oude banen, het zal heeten: waartoe ons deze opgestoofde kool, die ons reeds bij het eerste opdisschen zoo weinig smaken wilde, thans opnieuw voorgezet? Heeft hij nieuwe paden gezocht, men zal zeggen: zijn niet reeds alle mogelijke hypothesen beproefd, alle denkbare middelen aangewend, zonder dat wij eéne schrede zijn genaderd tot het eigenlijke doel, de kennis van den historischen Jezus?

Het is mij eene behoefte, alvorens het boek, dat voór mij ligt, voor mijne lezers open te slaan, mij zelven de vraag voor te leggen: wie zijn uwe lezers? Nauwelijks is deze vraag geformuleerd, of ik bemerk, dat zij uitgaat van de onbewezen onderstelling, als zou ik voor mijn betoog lezers vinden. Zou het niet kunnen zijn, dat ik zoo goed als alleen stond met mijne waardeering van het in dit artikel te behandelen probleem? Om mij henen ziende, ontmoet ik aan de eéne zijde de schare dergenen, die, hoezeer overigens ook onderling verdeeld, toch hierin overeenstemmen, dat zij zich geroepen en bevoegd achten als vertegenwoordigers op te treden van het geloof, dat in de christelijke kerk belichaamd is. Onverschillig of zij tot de Katholieke, dan wel tot de Protestantsche afdeeling dier kerk behooren, als axioma geldt hun de stelling, dat elke wetenschappelijke arbeid veroordeeld is, zoodra blijkt, dat de verkregen uitkomsten in strijd zijn met hetgeen voor hen, als kerkelijk geloovigen, levensvoorwaarde is. Voor hen heeft de moderne bijbelkritiek geen andere waarde dan die van eene waarschuwing tegen de gevaren der hoogmoedige kritiek. In deze kringen belangstelling te verwachten voor een onderzoek, dat uitgaat van de erkenning van het goede recht der moderne bijbelkritiek, zou enkel dwaasheid zijn.

Keer ik mij tot de overzijde, dan ontwaar ik aldaar, naast veel tolerantie en behoedzaamheid in het beoordeelen van andersdenkenden, tevens eene kwalijk verholen onverschilligheid ten opzichte van de verschijnselen van het actuëele religieuse leven en eene even onmiskenbare minachting van het streven dergenen, die heden ten dage het christelijk geloof met de moderne

wetenschap willen verzoenen; naast groote bewondering voor den arbeid der hedendaagsche geschiedvorschers, eene niet minder groote skepsis, waar sprake is van de toepassing der historisch-kritische beginselen op de oorkonden des Christendoms; naast de warmste belangstelling voor alles, wat ons volk rijker aan kennis en reiner van zin kan maken, eene ijskoude onaandoenlijkheid voor het streven dier volksvrienden, welke nog altijd vasthouden aan de overtuiging, dat geen beschaving zonder zedelijke veredeling, geen volkseenheid, geen ware, gezonde gemeenschap zonder eenheid van rechts- en plichtsinstinct, geen gerechtigheid zonder religieuse drijfkracht denkbaar is.

Terwijl ik dit alles op het papier breng, teneinde mij met mijne lezers te verstaan en mijzelven diep te doordringen van hetgeen zij van mij mogen eischen, opdat onze ontmoeting iets goeds, iets van blijvende waarde ten gevolge hebbe, bekruipt mij de vrees dat - om met den prediker van het Oude Testament te spreken - ook deze inspanning enkel ijdelheid en kwelling des geestes zal blijken. Als wierd mij een steen geworpen tegen het voorhoofd, voel ik mij getroffen door een oordeel, zooals ik het reeds meermalen hoorde uitbrengen: ‘O, die dwaasheid!’ zoo luidt het, ‘van te meenen, dat gij met deze groote woorden, met deze klinkende frasen eenig licht zoudt ontsteken in de heerschende duisternis, eenige nuttige aanwijzing zoudt hebben verstrekt aan de arme verdoolden, die ach! hoe lang reeds naar een uitweg hebben gezocht uit het labyrinth van twijfel en onzekerheid, waarin zelfs de edelaardigste menschen vrienden zich tot werkeloosheid gedoemd zien!’

Helaas, ja, onverbeterlijke utopist, die ik was! In mijne onnoozelheid zag ik voorbij, dat het woord ‘religie’ voor zeer velen zijne tooverkracht heeft verloren, sinds het hun tot volkomen zekerheid werd, dat er geen eenstemmigheid te verkrijgen is over het wezen van het verschijnsel, dat door die uitdrukking wordt aangeduid. Is er, vragen zij, grooter illusie denkbaar dan deze, die ons de religie voorspiegelt als het cement van staat en maatschappij, als de geheimzinnige kracht, die de verschillende bestanddeelen van een volk tot eene organische eenheid verbonden houdt? Heeft de wereldgeschiedenis ons dan nog altoos niet verlost van dien waan? Leerde zij ons niet in overvloed van sprekende voorbeelden, dat er geen grooter macht bestaat tot ontbinding der natiën, tot ontketening van den

demon der tweedracht, dan juist diezelfde godsdienst? En is het dan niet de natuurlijkste zaak der wereld, dat heden ten dage een wijs man bij de behandeling van openbare aangelegenheden dat dubbelzinnige woord vermijdt en daarmede tevens elke rhetoriek, welke in de school der vroomheid is aangeleerd?

In weerwil van al deze waarlijk niet uit de lucht gegrepen bedenkingen, blijf ik vasthouden aan mijn geloof, dat de tijd van desespereeren voor de bedevaartgangers naar het heilige land nog niet is gekomen. Het feit, dat zoo velen om mij henen op den langen en moeitevollen weg uitgeput zijn neergezonken, of wel, vóór dat het zoover kwam, op hunne schreden zijn teruggekeerd, loochen ik niet. Maar te gelijker tijd kan ik met vreugde constateeren, dat de hoop om nog eenmaal het beloofde land te vinden tot op den huidigen dag bij de besten van ons geslacht niet is uitgebluscht. Ik durf verder gaan en beweren, dat juist in onze dagen zich verschijnselen voordoen, die op de nadering van betere tijden heen wijzen. Die verschijnselen zijn van tweeërlei aard. In de eerste plaats vertoont zich in de z.g. positieve kringen met toenemende duidelijkheid de behoefte aan eene grondige herziening der apologetische praktijk tegenover de moderne historische wetenschap. Steeds vermenigvuldigen zich voor de orthodoxe partijen de bezwaren om ook maar behoorlijk kennis te nemen van den arbeid der bijbelkritiek, laat staan om de aangevoerde argumenten langs den weg van geregelde bewijsvoering te weerleggen. Meer en meer komt het aan den dag, dat aan die zijde, als bij stilzwijgende overeenkomst, tot het verlaten der buitenste linie van defensie is besloten, om met te meer kracht aan de versterking der binnenwerken te kunnen arbeiden. Of, om een ander beeld te gebruiken, men voelt zich steeds veiliger binnen de dikke tempelmuren en vreest steeds minder van de profane menigte, die in den voorhof der heidenen vrijelijk zich beweegt, soms misschien aldaar rumoer genoeg maakt en het niet laat ontbreken aan woorden en daden, die juist niet getuigen van eerbied voor hetgeen achter die muren geschiedt. Wat zouden zij die daar binnen het hun van God zelf verzekerd erfdeel genieten en in hun geloof den waarborg bezitten voor de onfeilbaarheid van hun blik op de waarheid zelve, op het eeuwig bestand der dingen, gelijk de Eeuwige het zijnen uitverkorenen heeft geopenbaard, wat zouden zij vreezen

van eene wereld, die niet luisteren wil naar het woord Gods, maar dan ook zich aan eeuwigen twijfel ziet blootgesteld!

Dit zelfvertrouwen der toongevers van de kerkelijk conservatieve partijen verdient als teeken des tijds onze aandacht wegens een bij uitstek actueel verschijnsel aan de overzijde zich openbarende. Wie met eenige aandacht den ontwikkelingsgang van het historisch onderzoek naar den oorsprong des Christendoms in den jongsten tijd heeft gadegeslagen, moet hebben opgemerkt, dat de resultaten dezer studie meer hebben gestrekt om de beoefenaars te doordringen van de behoefte aan ruimer en breeder opvatting hunner taak, dan om hen met een gevoel van bevrediging op het reeds verkregene te doen terugzien; meer om de leemten der bestaande theoriën hun tot bewustzijn te brengen, dan om voedsel te geven aan de meening, als hadde de moderne kritiek de hoofdproblemen, haar ter behandeling opgedragen, reeds op schitterende wijze opgelost.

Sedert de theologie in ons vaderland, - want ik wil mij voor het oogenblik ter wille van de duidelijkheid beperken tot hetgeen binnen onze grenzen geschiedt, - sedert die theologie, als officiëele akademische wetenschap, van elken kerkelijken band, van elken belijdenisdwang is bevrijd, en zij met de lusten ook de lasten, aan dezen haren nieuwen staat verbonden, moet aanvaarden, vertoont zich aan hare vertegenwoordigers de eisch tot herziening harer methode en beginselen in een nieuw licht. Ernstiger dan ooit moet zij bedacht zijn op zelfkennis, ten einde in staat te zijn, behoorlijk zich rekenschap te geven van de rechten en plichten aan hare tegenwoordige positie verbonden. Schijnbaar is haar toestand vereenvoudigd, nu aan haar tweeslachtig bestaan een eind is gemaakt en zij geenerlei kerkgenootschappelijke tucht meer te vreezen heeft. Inderdaad zijn de haar thans voorgelegde vragen van meer gecompliceerden aard en vereischt hare beantwoording eene denkkracht van hooger orde. Het gaat haar als ieder onzer bij het intreden in het openbare leven. Van het ouderlijk opzicht ontslagen, mogen wij aanvankelijk ons verlustigen in het genot van meerdere vrijheid; naarmate wij het ernstiger met het leven meenen, ontwaren wij al spoedig, hoeveel zwaarder verantwoordelijkheid in dit tijdperk van mondigheid op ons rust.

Wat is nu geschied? Sedert voor de wetenschappelijke onderzoekers de kerkelijke apologetiek haren verstrikkenden en verstorenden invloed zoo goed als geheel verloren heeft, komt het steeds duidelijker voor den dag, in hoe gansch ander licht de Christelijke oudheid zich gaat vertoonen. Naarmate onze gezichteinder zich verruimt, verliest de z.g. wetenschappelijke polemiek tusschen de kerkelijke theologen hare beteekenis. Waar de vijand voor de poort staat, is het noch de tijd van zingen, noch die van kleingeestig gekibbel. Als het anarchisme, hetzij door de talentvolle verdediging zijner paradoxale theorie, hetzij door petroleum en dynamiet, de aandacht van geheel de beschaafde wereld in beslag neemt, dan is voor de vrienden van bezadigd overleg de tijd gekomen, om de gelederen te sluiten en met meer inspanning de waarde te onderzoeken der grondstellingen, waarop de partij van orde hare wereld- en levensbeschouwing heeft gevestigd. Als de openbare meening in toenemende mate zich aandoenlijk toont voor de bewijskracht der argumenten van het radicalisme tot bestrijding van de waarde aan godsdienst en zedelijkheid, aan kerk en Christendom gehecht, dan komt tot hen, die tot wetenschappelijke studie zijn geroepen, de onafwijsbare eisch, om grondiger dan tot dus verre geschiedde, het wezen te onderzoeken der beginselen, waarvan de verdedigers der genoemde levensmachten uitgaan. Vragen als daar zijn: Is de waarheid bij Luther of bij Calvijn te zoeken? zijn thans allerminst aan de orde. Daarentegen mag het heden ten dage in die kringen, waar men vroeger bij de genoemde hervormers niets anders dan doemwaardige vijandschap tegen Christus en zijne kerk onderstelde, althans een begin van waardeering dier beteekenisvolle mannen niet miskend worden. Bij het licht der brandstapels, eertijds ontstoken ter handhaving, zooals het heette, van de eer des Christendoms, leest men tegenwoordig beter dan ooit te voren, met welk een schromelijke onwetendheid ten aanzien van het wezen des Christendoms de ijver voor hetgeen men Chistendom waande, gepaard ging.

Het is waar, onze negentiende eeuw spoedt ten einde, zonder dat de historische wetenschap de beschaafde wereld aan zich verplicht heeft door zulk eene voorstelling van het ontstaan en den voortgang des Christendoms, als waarmede in hoofdzaak de ernstiggezinden onder Joden zoowel als Christenen, onder Katholieken, zoowel als niet-Katholieken zich kunnen vereenigen.

Doch, dat juist in onzen tijd levendiger dan ooit de behoefte aan zulk eene voorstelling gevoeld wordt en dat het geloof aan de vervulling van dien eisch als levende kracht bij onze beste geschiedvorschers aanwezig is, daaraan valt m.i. niet te twijfelen.

I.

Om deze reden waag ik het, van het beschaafde publiek belangstelling te vragen voor een werk als het in den aanvang van dit opstel aangekondigde. Voor zoover Dr. Brandt zijn boek voor niet-geleerden minder aantrekkelijk en minder genietbaar maakte door het gebruik van vreemde woorden en technische termen, kan het zeker aan alle gewone lezers van de Gids niet onvoorwaardelijk als leesboek worden aanbevolen. Ook zou een blik op de uitgebreidheid van het werk - het telt niet minder dan 591 bladzijden - de meesten hunner allicht van de lectuur afschrikken. Toch is dit boek in zekeren zin een populair boek te noemen.

In mijn verslag wil ik niet meer dan hoofdzaken ter sprake brengen, niet meer dan grondlijnen trekken. Van geleerde discussie met den schrijver moet ik mij onthouden. Slechts, waar het mij volstrekt noodig dunkt voor de karakteristiek en de waardeering van het boek in zijn geheel, treed ik als criticus op. Het alles beheerschende doel van mijn streven kan en mag wel geen ander zijn dan aan te wijzen, in welken zin en in welke mate dit boek een representatief boek mag heeten en in hoe verre het als welkome bijdrage tot ontwikkeling van ons geestelijk leven dankbaar mag worden aanvaard.

Dr. Brandt heeft er voor gezorgd, aan zijn boek een bepaalde physiognomie te geven. Hij deed het vooreerst door het concentreeren zijner aandacht op een bepaald punt in de Evangelische traditie, waarvan als van een onloochenbaar historisch feit kan worden uitgegaan, en waarop dan ook, als op eenen onwankelbaren grondslag, het gansche gebouw onzer kennis van het primitieve Christendom kan worden opgetrokken. Bovendien maakte hij zijne speciale studie van het Joodsche volk, zijn zeden en gewoonten, zijn taal en religie ten tijde van de ver-

schijning der christelijke beweging dienstbaar aan onze kennis van Jezus' leven en werken.

Laat ik in de eerste plaats deze laatste opmerking een weinig mogen toelichten. Vat men het Christendom naar zijne wereldhistorische beteekenis in het oog, dan kan men het omschrijven als eene nieuwe schepping, ontstaan uit de verbinding van twee tot dusverre gescheiden cultuurmachten, t.w. de Joodsche religie en de Grieksch-Romeinsche beschaving. Al staat het ook vast, dat voor eene behoorlijke kennis der wordingsgeschiedenis van het Christendom noch de eene noch de andere factor buiten beschouwing mag blijven, is het toch alleszins natuurlijk, dat de geleerde onderzoekers, al naar mate hunne speciale studie hen in deze of in gene richting heeft gedreven, allicht aan een van beide factoren hunne bijzondere aandacht schonken en in dezelfde mate den anderen min of meer verwaarloosden. En evenals met de enkele onderzoekers, gaat het ook met de enkele perioden in de ontwikkeling van dezen tak der theologische wetenschap. Nu eens treedt de eene, dan weder de andere zijde van het probleem naar voren.

Onmiskenbaar is in deze dagen de vraag aan de orde, welken positieven invloed de Romeinsch-Grieksche wereld en de daarin levende elementen van hoogere beschaving op de ontwikkeling van het primitieve Christendom hebben geoefend. Het is als of de geest van Gibbon weder is ontwaakt, om het onrecht door de Christelijke geleerden aan de klassieke oudheid gepleegd, aan het licht te brengen en onze geestelijke voorvaderen onder de heidenen in hunne eer te herstellen. Toch vertoonen zich reeds nu de kenteekenen eener sterke reactie tegen eene richting, die tot bedenkelijke eenzijdigheid dreigt te voeren. Bedrieg ik mij niet, dan heeft zich Dr. Brandt aan de zijde van hen geplaatst die, levendig doordrongen van de noodzakelijkheid dezer reactie, hunne beste krachten meenden te moeten aanwenden om beter, dan tot heden geschiedde, het aandeel van den Joodschen factor bij de stichting des Christendoms te doen uitkomen. Dit streven openbaart zich op elke bladzijde van zijn boek. Al is zijn eerbied voor de eischen der wetenschappelijke critiek van onverdacht gehalte, al schroomt hij niet, met onverbiddelijke gestrengheid de zuiver historische methode op de gewijde verhalen toe te passen, al mocht deze consequentie hem leiden tot resultaten, wier mededeeling hem in het oog

der mannen van het behoud tot een aanrander van Gods eer en der menschen dierbaarste heiligdommen moet stempelen, toch is het hem kennelijk niet om afbreken, maar om opbouwen te doen. De sterk legendarische en mythologische vorm der oud-christelijke oorkonde schrikt hem niet af van zijn poging, om in dezen schijnbaar niets belovenden bodem gegevens van wezenlijk historisch gehalte op te sporen. Tot dat einde komt hem zijne vertrouwdheid met de Joodsche oudheid te stade. Al kan en wil hij de sporen van niet-semitische en anti-semitische invloeden op vorm en inhoud van ons Nieuw Testament niet ontkennen, zijn verlangen, om de rudimentaire bestanddeelen van dieper liggende Joodsche tradities, in datzelfde Nieuwe Testament aanwezig, voor den dag te brengen en in hunne waarde voor de historie te doen kennen, is blijkbaar het hoofdmotief van zijn arbeid. Niets ontgaat aan zijn door dien wensch gescherpten blik. Geen naam, geen woord, geen redewending, waardoor de Evangelist zijne af hankelijkheid van Joodsche bronnen verraadt, geen vluchtige trek, geen nietige bijomstandigheid, waaruit kan worden afgeleid, dat wij hier niet te doen hebben met verre van de feiten verwijderde symbolische verdichting, maar met naieve overlevering uit de naaste omgeving der verhaalde gebeurtenissen, laat hij onopgemerkt.

Wil men hier spreken van een conservatieven trek in dit boek, het zij zoo, mits men bij deze qualificatie alles ver houde, wat zweemt naar dogmatisch vooroordeel of concessiën aan onwetenschappelijke mystiek. Neen, deze behoudzucht is van goeden huize en staat onder de tucht van een historisch streven. Wat bij elke bijzondere kwestie den doorslag geeft, is juist het tegenovergestelde van oppervlakkige sympathie of antipathie. Eigen oordeel, op zelfstandige bronnenstudie rustende, bijzondere vertrouwdheid met het Oude Testament en den Talmud liggen aan de hier gegeven beslissingen ten grondslag.

Tot nadere omschrijving van den anderen genoemden karaktertrek van Dr. Brandts werk, diene het navolgende. Raadplegen wij den titel van het voor ons liggende boek, teneinde ons bekend te maken met hetgeen de schrijver ons in zijn werk komt aanbieden, dan moeten wij ons een oogenblik bedenken over de beteekenis van het opschrift. Immers van tweeërlei wordt daar gewag gemaakt: vooreerst van de Evangelische geschiedenis en den oorsprong des Christendoms; ten andere

van eene kritiek der berichten aangaande Jezus' lijden en opstanding. Wel zegt de titel ons aanstonds, dat de hier ons aangeboden kritiek den grondslag vormt van de Evangelische geschiedenis en van den oorsprong des Christendoms; doch het blijkt niet dadelijk, wat wij nu eigenlijk te wachten hebben, of liever, hoe de schrijver zich de ondernomen taak als geheel heeft gedacht. Onwillekeurig denkt men hier aan eene beknoptheid van uitdrukking, die schadelijk was aan juistheid en helderheid. Hebben wij hier als hoofdzaak te wachten een kritisch onderzoek van de lijdens- en opstandingsverhalen, waarvan de uitkomsten dienstbaar zullen gemaakt worden aan onze kennis van de Evangelische geschiedenis en van den oorsprong des Christendoms? Of moeten wij den nadruk leggen op de eerste woorden, met dien verstande, dat wij in de samenvoeging der twee objecten, n.l. de Evangelische geschiedenis en den oorsprong des Christendoms, de aanduiding hebben te zoeken van het hoofdobject, dat in dit boek behandeld wordt? In het laatste geval dient de naakte nevens elkaar plaatsing dier twee objecten, om ons als hoofdinhoud van dit boek het probleem rakende het verband tusschen de Evangelische historiografie en den oorsprong des Christendoms voor oogen te stellen.

Een blik in de dispositie van het boek leert ons, in welken zin en op welke wijze de drie hoofdbestanddeelen, op den titel vermeld, in de ziel van onzen auteur eene eenheid uitmaken.[1)]

In plaats eener dorre opsomming van den inhoud der verschillende paragrafen, geef ik liever een kort overzicht van den tocht, dien wij aan de hand van dezen gids hebben te ondernemen, om, gelijk wij hopen, eenige veroveringen te maken op den geheimzinnigen geboortegrond van den besten en heiligsten aller godsdiensten.

II.

Van de vier deelen, waaruit het geheel bestaat, zijn de drie eerste gewijd aan de kritiek der Evangelische lijdens- en opstandingsgeschiedenis. Dr. Brandt houdt zich hier bezig met den i n h o u d dier geschiedenis. Wat ons in die verhalen omtrent

1) Zelf heeft Dr. Brandt in zijne voorrede rekenschap gegeven van de inrichting en de hoofdgedachte zijns werks.

Jezus' gevangenneming en veroordeeling, omtrent zijne kruisiging en zijn sterven, omtrent zijne begrafenis en zijne opstanding wordt gemeld, vinden wij hier achtereenvolgens uiteengezet en aan den toets der historische kritiek onderworpen. Te zamen genomen vormen deze drie boeken, wat wij zouden kunnen noemen: het analytisch deel van het werk. Hier wordt het materiaal gezift, het zekere van het ongewisse, het waarschijnlijke van het onwaarschijnlijke, het historisch werkelijke van het verdichte, door nauwkeurig onderzoek der details gescheiden. Daarop volgt in het vierde deel de synthese onder den titel van: ‘Jesus und die Evangelische Geschichte Jesu.’.

Blijkt uit deze inhoudsopgave, dat daarin geen afzonderlijk gewag is gemaakt van den *oorsprong des Christendoms*, zooals het op den algemeenen titel luidde, wij maken daaruit op, dat voor onzen auteur met de geschiedenis van Jezus die van den oorsprong des Christendoms samenvalt, of althans, dat in de kennis van den historischen Jezus ons de sleutel is gegeven voor de kennis van den oorsprong des Christendoms. Reeds nu echter mogen wij niet onvermeld laten, dat in het vierde of synthetische deel wel degelijk en opzettelijk gewezen wordt op het ontstaan en de ontwikkeling der katholieke kerk, waaromtrent in stellige bewoordingen wordt verklaard, dat zij niet zonder radicale alteratie uit het oorspronkelijke Christendom te begrijpen is.

Ik breng deze bijzonderheden niet ter sprake om den auteur er eene grieve van te maken, dat hij niet van meet aan in den titel reeds ons een volkomen beeld van den essentiëelen inhoud zijns werks te aanschouwen gaf. Het is eenvoudig mijne bedoeling, door deze meer het uiterlijke in den vorm rakende opmerkingen mijne lezers dit boek zelf naar zijne substantie en zijne eigenaardige beteekenis te beter te doen kennen. Schijnbaar treedt de schrijver buiten de grenzen, die hij zich zelven stelde, waar hij zijne denkbeelden over de oud-katholieke kerk als eene soort van nieuwe schepping tegenover de stichting van Jezus ten beste gaf. In waarheid toonde hij, door deze uitwijding doordrongen te zijn van de behoefte aan breedere opvatting zijner taak, als onderzoeker van Jezus' geschiedenis. Om den oorsprong des Christendoms te leeren kennen, is het evenzeer noodig na te gaan, wat uit die kiem is voortgekomen, als te onderzoeken, welke plant het was, die

het zaad voortbracht, waarin die kiem lag opgesloten. Naarmate de bijbelwetenschap zich meer en meer aan de kluisters der polemiek ontwringt, worden haar de feilen, onder het oude regime begaan, te duidelijker geopenbaard. Ik zal niet zeggen, dat aan het martelaarschap des bijbels voor goed een eind is gemaakt; verre van daar. Nog altijd gaat de uitlegkunde der Heilige Schrift gebukt onder de tyrannie van dogmatisme en hierarchie. Doch de voorboden eener betere toekomst hebben zich reeds vertoond, sinds ons een nieuw licht is opgegaan over het eigenlijke wezen, den ouderdom en de strekking van ons Nieuw Testament en het aan den dag is gekomen, dat de daarin zich uitsprekende geest nader verwant is aan dien der oud-katholieke kerk dan aan het oorspronkelijke Christendom. Van die waarheid is ook Dr. Brandt ten volle overtuigd, al schaart hij zich ook nog niet aan de zijde van hen, die ter wille der consequentie van het nieuwe beginsel, het oude axioma van de echtheid der z.g. hoofdbrieven van Paulus meenen te moeten opgeven. Zoolang men in het Nieuwe Testament en meer bepaaldelijk in de drie eerste Evangeliën een tamelijk juiste weerkaatsing van het aloude Christendom meende te bezitten, bestond voor de Protestantsche theologen de hoofdzaak hunner taak tegenover de katholieken in het betoog, dat de hervorming der zestiende eeuw niet anders was geweest, dan een terugkeer tot het apostolisch geloof, gelijk het in het Nieuwe Testament zijne volkomene zuivere uitdrukking had gevonden. De geheel eenige waarde des Nieuwen Testaments als goddelijke oorkonde kon niet naar behooren in het licht worden gesteld, zonder het aannemen van een radicaal verschil tusschen deze bij uitnemendheid normatieve documenten en alle andere christelijke geschriften, die als menschelijke voortbrengselen absoluut gezag misten. Op den duur echter bleek deze volstrekte tegenstelling niet houdbaar. Hoe meer men het Nieuwe Testament bestudeerde, des te minder vond men, wat men daarin had ondersteld, ul. eene volkomene eenheid van begrippen en voorstellingen aangaande Christus en zijne leer. Hoe dieper het onderzoek ging, des te stelliger werd de overtuiging, dat de oud-katholieke kerk in de tweede eeuw veel minder het kind dan de moeder mocht heeten van het Nieuwe Testament. Onafscheidelijk van deze ontdekking was eene andere, deze namelijk, dat het Nieuwe Testament zelf

in zijne wording niet te verklaren is, zonder aan te nemen, dat er vooraf in den boezem des Christendoms eene ontwikkeling had plaats gegrepen, welke, zoo niet met eene radicale omwenteling, dan toch met eene wezenlijke hervorming gelijk te stellen is.

Het zou mij niet moeilijk vallen, door menig citaat uit het voor mij liggende boek het bewijs te leveren, dat door Dr. Brandt de juistheid van dit oordeel der moderne kritiek volmondig wordt erkend. Hij denkt er niet aan, van de Evangeliën gebruik te maken als van historische bescheiden in den gewonen zin des woords, waarin om zoo te zeggen de biographie van Jezus voor het grijpen ligt. Zelfs in het naar zijne meening oudste Evangelie, dat van Marcus[1)], kan hij slechts voor een zeer klein gedeelte betrouwbare overlevering aangaande Jezus erkennen. In alle Evangeliën, ofschoon in allen niet in dezelfde mate, is de dichterlijke verbeelding in het belang der katholieke beweging werkzaam geweest. Niet dan door middel van een zeer subtiel, nauwgezet, langdurig en hoogst gecompliceerd onderzoek mocht de wetenschap er in slagen, het probleem van den oorsprong en de samenstelling onzer Evangeliën, althans in beginsel, op te lossen. Wat wij, volgens Dr. Brandt, thans bezitten, bestaat in een helder inzicht in den algemeenen gang en de hoofdmotieven van de Evangelievorming. Wat wij weten is, dat voor hen, die onze Evangeliën redigeerden, slechts een zeer gering aantal werkelijk historische feiten uit de christelijke oudheid ter beschikking stond, en dat dit materiaal slechts voor een zeer klein gedeelte op schrift werd gebracht door desbevoegde getuigen. Wat door onze Evangelisten en hunne onmiddellijke voorgangers werd toegevoegd, ontleenden zij òf aan het in hunne omgeving heerschende geloof, òf aan eigen dogmatische reflexie en combinatie.

1) Slechts in het voorbijgaan mag ik deze en soortgelijke details hier vermelden. Ik kan er niet aan denken, de bewijzen te gaan toetsen, die voor de enkele stellingen worden aangevoerd. Trouwens na eene eeuw van onverdroten onderzoek, is de kritiek meer dan ooit hiervan zeker, dat wij van geen onzer synoptische Evangeliën in zijn geheel kunnen zeggen: ‘het is het oudste,’ of: ‘het is het jongste.’ Gelijktijdig hebben zij omwerking ondergaan. Omtrent het ontstaan onzer Evangeliën bezitten wij geen oude overleveringen van eenig belang, voor zoover zij niet door den inhoud der boeken zelven worden bevestigd. Misschien zonden wij nog eenigen dienst hebben van de traditie, omtrent de Petrinische herkomst van ons Marcus-Evangelie, - waaraan Dr. Brandt nog vasthoudt, - indien wij precies wisten, wat de eigenlijke en oorspronkelijke zin is van deze traditie.

III.

Uit het gezegde kan de lezer reeds eenigermate opmaken, in welken zin wij hier te doen hebben met een nieuwen ontdekkingstocht. Naar mijne overtuiging ligt in hoofdzaak het nieuwe van deze studie in de eigenaardige combinatie van twee stellingen, waardoor de methode van onderzoek, door hem gevolgd, wordt beheerscht.

Stelling *A*. Van alle feiten in de biographie van Jezus die kunnen gezegd worden historisch vast te staan, is dat van zijn kruisdood een der voornaamste en meest geschikte, om als grondsteen voor zijne levensbeschrijving te worden gekozen.

Stelling *B*. Bij het voortbouwen op dezen grondslag mogen wij van de Evangelische verhalen niet anders dan met de uiterste behoedzaamheid gebruik maken, daar de schrijvers dier verhalen slechts voor een zeer klein gedeelte hun stof aan bronnen van zuiver historisch gehalte ontleenden en onder den invloed stonden van den geest, die in hun tijd en in hun kring het Christendom beheerschte en voor dat Christendom een geheel nieuwe baan had geopend.

Het behoeft nauwlijks gezegd, dat aan stelling *B* de meening ten grond ligt, dat de reformatorische denkbeelden, door Paulus verkondigd, na eerst met kracht te zijn bestreden, langzamerhand, natuurlijk in de eerste plaats in heidensche kringen, waren doorgedrongen. Voorloopig laten wij thans de vraag rusten, of wij den historischen Paulus moeten vereenzelvigen met den auteur der nieuwe Christologie, welke, ofschoon reeds in onze oudste Evangeliën duidelijk genoeg vertegenwoordigd, met het primitieve Christengeloof in zeer wezenlijke trekken onvereenigbaar is. Voor het oogenblik vragen wij slechts, op welke wijze en met welk gevolg door onzen schrijver die beide stellingen met elkander zijn gecombineerd bij de samenstelling van zijn wetenschappelijken arbeid en welk een licht die combinatie op geheel zijn boek werpt.

Het zou mij niet verwonderen, indien de samenvatting en onderlinge vergelijking der beide stellingen menigen nadenkenden lezer al dadelijk een uitroep van verbazing op de lippen bracht, wegens het zonderlinge en wanhopige der taak, aan welke Dr. Brandt zich waagde, toen hij op een zoo ongeschikten

bodem een gebouw van eenige consistentie wilde gaan oprichten. Wat kan, zal men denken, van zulk eene onderneming terecht komen? Aangenomen, dat inderdaad de kruisdood van Jezus van Nazareth een historisch feit is, wat baat ons die zekerheid bij het verdere onderzoek der Evangelische geschiedenis, welke niet dan door onzuivere kanalen tot de kennis van het nageslacht is gekomen? Wat een halve eeuw geleden, toen Ullmann ter bestrijding van David Friedrich Strausz zijn ‘Historisch oder Mythisch’ schreef, aan de orde was, mag heden als ten eenenmale verouderd gelden. Het gaat niet meer aan, den stroom der negatieve kritiek te stuiten door redeneeringen als deze: hadden de Evangelisten ons mythologie in plaats van historie gegeven, zij zouden den held van hun epos niet den smadelijken dood aan het slavenhout hebben doen sterven! Alsof de symboliek van het Oude en de typologie van het Nieuwe Testament niet middelen in overvloed aan de hand deden om het ontstaan te verklaren van het beeld des lijdenden en stervenden Verlossers als object van den vromen eerbied der Joodsche Messiasgemeente in de dagen van wreede ontgoocheling en ontnuchtering, welke op die van den heiligen oorlog met zijnen fanatieken heldenmoed en zijn kinderlijk geloof aan de overwinning waren gevolgd!

Voor Dr. Brandt heeft deze tegenwerping niet veel te beduiden. Hij heeft haar vooruit gezien en van meet aan tegenover haar eene, naar zijne overtuiging, zeer sterke positie ingenomen. Volgens hem hebben wij het recht niet, de werkelijkheid van Jezus' kruisdood te ontkennen op grond van de dogmatische bespiegelingen, die zich reeds in de oudste gemeente aan dit feit hebben vastgezet. Kan men ook zonder bedenken toegeven, dat menig trek in de Evangelische lijdensgeschiedenis aan uitspraken van het Oude Testament is ontleend, daarmede is aan de voorstanders der symbolische verklaring nog in geene deele het verlof gegeven, om met de illustratiën en decoratiën ook het naakte feit van Jezus' lijden en sterven als voortbrengsel van vrome verdichting op te vatten. Immers alles in deze Evangelische geschiedenis wijst ons op eene den verhalers opgelegde noodzakelijkheid, om in het Oude Testament om te zien naar de middelen tot verdediging van hun geloof in de Messiaswaardigheid van eenen gekruisigde. Alles is gemakkelijker te verklaren, dan dit, wat het radicale symbolisme aanneemt t.w.

de verdichting van dezen smadelijken uitgang, die immers in lijnrechten strijd was met de Messias-verwachtingen bij de Joden door hunne profeten opgewekt. Dat de Evangelisten, of wel hunne voorgangers in de Christelijke oudheid, er in geslaagd zijn, het geloof der gemeente in een lijdenden en stervenden Heiland door profetische godspraken te steunen, bewijst wel voor hunne belezenheid in het Oude Testament, geeft wel een goeden dunk van hunne vindingrijkheid, maar zou toch ten eenenmale onbegrijpelijk zijn, indien de werkelijkheid van Jezus' lijden en sterven voor hen geen ontwijfelbare gewisheid ware geweest.

Wie onzer zal de juistheid dezer opmerking en hare bewijskracht tegenover de oppervlakkigheid van zeker dilettantisch symbolisme willen loochenen? Wie onzer zal niet ten volle instemmen met hetgeen Dr. Brandt op meer dan ééne plaats in zijn boek in het midden brengt tot leering en waarschuwing van hen, die zich van deze schijnbaar diepzinnige, maar inderdaad onwetenschappelijke verklaringsmethode bedienen, om aan hunne willekeurige constructie der geschiedenis een glimp van degelijkheid te geven. Wie zich herinnert wat ik voor tien jaren onder het opschrift ‘Symbool en Werkelijkheid in de Evangelische geschiedenis’ aan de lezers van dit Tijdschrift[1)] heb meegedeeld, weet, hoe ik toen reeds heb getracht, over gebruik en misbruik van het Symbolisme het juiste licht te doen opgaan. Daarmede vergelijkende, wat Dr. Brandt op bl. 160 vlg. in het midden brengt over de verkeerde toepassing dezer theorie, waar het aankomt op het onderzoek van de christelijke oudheid, zal men spoedig inzien, dat ik met hem in het wezen der zaak overeenstem, al verschillen wij ook hierin van elkander, dat hij meer op de schaduw-, ik meer op de lichtzijde der hypothese den nadruk legde. Het is vooral op dit verschil tusschen Dr. Brandt en mij, dat ik moet wijzen, om mijnen lezers duidelijk te maken, waarin, naar mijn oordeel, het eigenaardig conservatieve karakter van Brandt's beschouwing gelegen is. Liet mijn bestek het toe, ik zou gaarne een breed citaat uit het voor mij liggend boek te dezer plaatse inlasschen en daartoe liefst mijne keuze vestigen op den hoogst belangrijken excursus, waarmede het eerste deel, dat over Jezus' gevangen-

1) Zie de Gids van Februari 1884.

neming en zijne veroordeeling handelt, besloten wordt. Thans bepaal ik mij tot een zakelijk uittreksel dezer bijlage, die tot opschrift draagt: ‘Ueber die Frage, ob Jesus wirklich auf Anstiften der jüdischen Regenten getödtet worden.’ Dat wij hier met een in vollen nadruk actueele kwestie te doen hebben, wordt uit de literatuur en de debatten over dit onderwerp in het breede aangetoond. Joodsche en Christelijke geleerden hebben tal van argumenten verzameld, om de vraag in ontkennenden zin te doen beantwoorden. Ik kan mijne lezers verwijzen naar mijn reeds genoemd Gidsartikel van 1884, waarin het gewicht dezer bewijsgronden wordt beproefd. Ook Dr. Brandt heeft, op grond van zijn gedetailleerde kritiek van dit deel der lijdensgeschiedenis, op menig punt van het Evangelisch verhaal gewezen, waaruit ten duidelijkste het streven dezer verhalers spreekt, om de schuld der Joden te verzwaren en het aandeel van Pilatus aan Jezus' dood tot een minimum te herleiden. Hij verzuimt niet de motieven op te sporen, welke de Christelijke schrijvers tot deze vervalsching der geschiedenis, gelijk hij zelf het noemt, zullen bewogen hebben. Toch vond hij bij zijn zorgvuldige kritiek der Evangelische berichten het een en ander feit, dat hem toescheen weerstand te bieden aan de poging der geleerden, die den ganschen inhoud der lijdensgeschiedenis als voortbrengsel van symbolische verdichting meenen te moeten opvatten. Tot het rijk dezer fictie behoort volgens hem niet alleen het bericht van Jezus' plechtigen intocht in Jerusalem, maar ook al wat verhaald wordt van Jezus' terechtstelling voor den hoogen raad en de daarop gevolgde officiëele veroordeeling door dat lichaam. Daarentegen zal zoowel de tempelreiniging als de verloochening van Petrus, het verraad van Judas, de gevangenneming door Joodsche handlangers, de rechterlijke ondervraging in een geïmproviseerd verhoor van enkele Joodsche autoriteiten en de opzending van den gevangene naar den procurator, voor de ware biographie van Jezus behouden moeten blijven.

De debatten over Judas den verrader vereischen te dezer plaatse voor eenige oogenblikken onze bijzondere aandacht. Op dit stuk is voor den kritischen beschouwer de verzoeking zeer sterk, om alles als voortbrengsel van symbolische verdichting te verklaren. De naam des verraders, Judas, verschilt eigenlijk niet van Juda, waarnaar de kinderen Israëls zich

Joden hebben laten noemen. Ligt de gedachte niet voor de hand, dat in het christelijke verhaal van Judas den verrader de bitterste haat tegen de Joden of Judaeërs zich belichaamd heeft? Inderdaad, deze hypothese is opgeworpen en verdedigd. Ware zij houdbaar, iets wat door Dr. Brandt ontkend wordt, dan zouden wij moeten aannemen, dat wij hier te doen hebben met eene plastische voorstelling van de meening, dat Juda, de uitverkoren natie, zich op de snoodste wijze aan haren grootsten weldoener, in wien God zelf welbehagen toonde, had vergrepen, door hem aan den Procurator Pontius Pilatus, den vertegenwoordiger van het Romeinsche schrikbewind, uit te leveren. Om het belang der zaak veroorloove men mij hier eene kleine aanhaling. Wij lezen op bl. 160: So lässt sich ja auch wohl mit Volkmar der Verräther Judas als das personificirte Judenthum auffassen, als ein symbolischer Vertreter der Nation, welcher das Christenthum sich zu entledigen begehrte.... Am Ende giebt es keine Figur in der Geschichte, die nicht zum Symbol, wie kein Vorkommniss im Leben, das nicht zum Gleichniss gemacht werden könnte; Bedingung ist nur, dass man die dem Zweck entsprechenden Züge auswählt, sie hervorhebt, und von allen widerstrebenden absieht. Wem es nur auf eine geistreiche Betrachtung ankommt, der mag diese Bedingung erfüllen, der Historiker darf es nicht. Ihm ist es zunächst nicht um eine Betrachtung der Dinge, sondern um die Dinge selbst zu thun. Daher er eine behauptete Thatsache auf Symbolik zurückführt, nur wenn erstlich im Zusammenhang nichts dagegen ist, zweitens kein unerklärter Rest übrig bleibt, drittens aber entweder die Sache dem erfahrungsmässig Wahrscheinlichen widerspricht oder ein bestimmter Grund, Erdichtung zu vermuthen, vorliegt. Met behulp der symbolische verklaring, - zoo heet het iets verder, - kan men, behalve den persoon van Judas, zelfs dien van Jezus tot eene in historische gestalte ten tooneele gevoerde idee herleiden. Evenals voor het Grieksche oor de naam Christos, d.i. de gezalfde, de Koning, als Chrestos klonk en in de beteekenis van g o e d e of v o o r t r e f f e l i j k e kon worden opgevat, zoo lag het ook voor de hand in Jozua, den opvolger van Mozes, den grooten held, die het volk in het beloofde land over zijne vijanden deed triomfeeren en in het vreedzaam bezit van de veroverde landstreken bracht, den prototypus te erkennen van den grooten

koning, die in de volheid der tijden het hoogste heil zou aanbrengen en dan ook dienzelfden naam van Jozua of, wat hetzelfde is, Jezus zou dragen. Op dezen weg, - zegt onze schrijver voortgaande, - kan men in de geheele Evangelische geschiedenis alle bijzonderheden sublimeeren en symboliseeren. Edoch daarmede heeft men de ware historische methode verlaten en in plaats van de wetenschap de willekeur tot gids gekozen. Er zijn namelijk in die Evangelische verhalen enkele elementen, die weerstand bieden aan deze behandeling en zoo lang die wederstand niet door wettige wapenen is geneutraliseerd, kan de symbolische opvatting zich niet op werkelijke zegepraal beroemen. Nicht nach Massgabe universalhistorischer Gesichtspunkte und nicht zu Gunsten einer uebersichtlichen Gesammtauffassung, sondern in strenger Anwendung der Gesetze historischer Forschung haben wir den Inhalt der evangelischen Tradition von den Stunden, in welchen das Schicksal Jesu sich entschieden hat, beurtheilt. Die geschichtliche Forschung führt, wir wissen es, niemals zu absoluter Gewissheit. Aber sie führt, wo eine faszliche Ueberlieferung, ein specielles Datum sich ihr darbietet, mitunter zu dem für die geschichtliche Vorstellung massgeblichen Grad der Wahrscheinlichkeit. Dies ist hier der Fall. Wir sind daher genöthigt, unsere Anschauung nach dem Ergebniss einzurichten, also anzuerkennen, dass die jüdischen Volksobern Jesus festgenommen und dem Römer überliefert, das heisst: ihn in den Tod getrieben haben.

‘Es ist ein Resultat von grosser Wichtigkeit, da manches, was die Evangelisten von seiner den Regenten und Schriftgelehrten missliebigen Lehrthätigkeit berichten, eng damit zusammenhängt.’

In deze uitspraak hebben wij tweeërlei wel te onderscheiden t.w. *a*. de opmerking over de methode, die bij historisch onderzoek gevolgd moet worden; *b*. de bewering van Dr. Brandt dat hij door behoorlijke toepassing dezer methode er in geslaagd is, eenige bijzonderheden van Jezus' lijdensgeschiedenis tot meerdere zekerheid te brengen en dientengevolge een behoorlijken bodem voor verder onderzoek den geschiedvorscher te hebben veroverd. Ofschoon het nu zonder twijfel goed was aan sommige opgewonden symbolisten, in den vorm eener les over de historisch-kritische methode, een ‘tot hiertoe en niet verder!’ toe te roepen, meer dank nog zullen wij

den schrijver hebben toe te brengen, indien het blijken mocht, dat het door hem sub. *b.* beweerde meer was dan eene illusie. Immers niet over de juistheid der methodische theorie in het algemeen, maar over de juistheid der toepassing in dit concrete geval, de biographie van Jezus, gaat de strijd, die heden ten dage aan de orde is. In plaats van mij hier te begeven in een nader onderzoek van Dr. Brandt's arbeid tot staving van de feitelijkheid der door hem gesignaleerde details, - een onderzoek, dat bij eene gelegenheid als deze minder gewenscht schijnt, - stel ik thans liever mij tot taak, deze vraag te bespreken: waarin bestaat de eigenlijke waarde van het verkregen resultaat, gelijk het in dezen excursus aan het eind van het eerste deel werd medegedeeld?

Al dadelijk breng ik hulde aan de groote eigenschappen, waardoor deze geleerde zijne bevoegdheid, om in deze even teedere als belangrijke kwestie een woord mede te spreken, bewezen heeft. In den meest bescheiden vorm, zonder een schijn van vertoonmaking, steeds zich tot het meest noodige en onmisbare bepalende, met fijnen takt en op kieschen toon de gevoelens van anderen behandelende, vertoont zich onze auteur door het geheele werk heen als een schrander en bezadigd, geestrijk en gevoelvol geleerde. Toont zich nu iemand als hij ook door zijne omvangrijke kennis van het te bearbeiden materiaal, als een bevoegden gids op dit gebied, dan hebben wij alle redenen, met vertrouwen naar hem te luisteren en onze schreden naar zijne aanwijzing te richten. Toch ontheft dit wel gemotiveerd vertrouwen, dit gunstig vooroordeel ons niet van de verplichting, zijne wenken, voorzoover dit in ons vermogen staat, te toetsen door een nauwkeurig onderzoek naar de motieven, die hem zelven hebben beheerscht, en de bewijsmiddelen, die hij zelf heeft aangewend.

Bij het voldoen aan deze verplichting schromen wij geen oogenblik, de bedenkingen, die bij ons mochten opkomen, vrijmoedig en rondborstig uit te spreken. Gelijk wij hem, zoo zal hij ons dankbaar zijn voor elke opwekking tot nieuwe krachtsinspanning, bij het controleeren en, zoo noodig, het corrigeeren der tot nu toe omhelsde meeningen. Te zamen staan wij op denzelfden bodem van beginselen en overtuigingen, welke den doorslag moeten geven bij elk onderzoek naar historische werkelijkheid.

IV.

Niet hierin ligt het eigenaardige en nieuwe van Dr. Brandt's boek, dat hij de werkelijkheid van Jezus' kruisdood op wetenschappelijke gronden meent te kunnen staande houden, maar wel, dat hij bij zijne bewijsvoering zijn eigen weg bewandelt en op zelfstandige wijze te werk gaat bij de beschrijving der bijzonderheden, waardoor zich deze wereldhistorische gebeurtenis moet gekenmerkt hebben. Anderen vóór hem hebben ingezien, dat de Evangelische voorstelling, volgens welke Jezus door eene officieele uitspraak van het Sanhedrin ter dood is veroordeeld, onmogelijk aan de historische werkelijkheid kan ontleend zijn. Ook zijn reeds andere geleerden op de gedachte gekomen om niet de Farizeën, maar de Sadduceën voor de eigenlijke bewerkers van Jezus' dood en zijne overlevering aan Pilatus te houden. Zijn eigen weg echter volgt hij bij de combinatie van Jezus' optreden in Jerusalem met zekere Messiaansche plannen en Messiaansche attentaten aan den eenen, en zekere vijandelijke gezindheid bij de Joodsche overheid tegen den haar voor het oogenblik ongelegen komende volksbeweging in Jerusalem, met dezen haar anti-pathieken agitator of reformator aan het hoofd, aan den anderen kant. Den volksvriend rechtstreeks naar het leven te staan, daaraan hebben zij niet gedacht. Door een heimelijken en verraderlijken overval hebben zij zich van den demagoog meester gemaakt, om hem eene bekentenis af te dwingen, op grond waarvan zij hem aan Pilatus als een staatsgevaarlijk persoon konden signaleeren en zoodoende verdere beroeringen te voorkomen. Alles wat in de Evangeliën wordt verhaald van de Romeinsche patrouille - er wordt zelfs van een cohorte gesproken! - is natuurlijk verdichting, evenals de latere aarzeling van Pilatus, om den aangeklaagde aan der Joden haat prijs te geven. Volgens Dr. Brandt kunnen wij ons niet anders voorstellen, dan dat de landvoogd kort proces zal hebben gemaakt met den suspecten persoon, hem door diens eigen geloofsgenooten in handen gesteld. Het lag voor de hand om op den Galileeschen agitator de gewone straf van landverraad en poging tot oproer toe te passen. Immers, Jezus' eigen volgelingen hadden zich bij toenemen met de hoop gevleid, dat hun Meester met grootsche ontwerpen omging en zich aan het hoofd zou stellen der eerst-

daags te verwachten Messiasbeweging. In hunne nachtelijke schuilplaats aan den Olijfberg verrast en overrompeld, nauwelijks in staat tot eenigen tegenweer, verlaten van hun aanvoerder, straks, voor eigen lijfsbehoud bevreesd, ieder zijns weegs in allerijl naar Galilea ontvlucht, lagen zij daar, als uit den hoogsten en heerlijksten hemel hunner illusie neergeploft ter neer; hun geloof in dezen Meester had den doodsteek ontvangen. De gezalfde Gods en een door de heidenen gekruisigde.... was er grooter tegenstelling denkbaar? Hoe dit alles en vooral hoe dit laatste door Dr. Brandt in verband wordt gebracht met het Evangelisch verhaal der opstandingstooneelen in Galilea, onderzoek ik hier niet. De in dit boek voorgedragen visioenshypothese bevat wel is waar eenige nieuwe trekken, maar geen enkele die eenig nieuw beginsel in het debat brengt, waardoor aan deze, naar het mij voorkomt, reeds veroordeelde theorie een langer leven kan worden voorspeld.

Men ziet, wat de lijdensgeschiedenis betreft, vinden wij wel is waar bij Dr. Brandt geen volkomen breuk met het nieuwste symbolisme, maar wel eene ernstige poging, om enkele grondlijnen van het Evangelisch verhaal voor de ware geschiedenis van Jezus van Nazareth tegen de zoogenaamde negatieve kritiek in veiligheid te stellen. Zonder nu reeds te willen uitmaken, of op dezen nieuwen ontdekkingstocht werkelijk groote en belangrijke ontdekkingen zijn gedaan, meen ik toch de verschijning van dit werk als een verblijdend bewijs te mogen begroeten van de nog niet uitgestorven belangstelling in onderwerpen als deze, en van den ijver waarmede deskundigen de symbolische verklaring aan een gezet onderzoek blijven onderwerpen.

Overigens ontveinst Dr. Brandt zelf in geenen deele, dat ook door hem het laatste woord in deze nog niet is uitgesproken. Dit blijkt niet alleen uit zijne uitdrukkelijke verklaring dienaangaande, maar ook uit de alles behalve beslissende wijze, waarop hij zich over de persoonlijke bedoelingen van Jezus en diens bewustzijn zijner Messiaansche roeping bij herhaalde gelegenheden uitspreekt. Mij dunkt dit boek moet het meerendeel zijner lezers in het onzekere laten omtrent des schrijvers opvatting van Jezus' Messiasbewustzijn niet alleen, maar ook wat betreft het ontstaan van het opstandingsgeloof der eerste Christenen. Waarlijk men is nog niet ver gevorderd in de kennis van Jezus' leven, als men nog zoekende is naar het

antwoord op de vraag: heeft hij, wien de eeuwen als Christus hebben geëerd, zelf het bewustzijn dier roeping en waardigheid in zich gevoeld? Men is nog niet diep doorgedrongen in den oorsprong des Christendoms, wanneer men, na aanwending van alle wettige middelen, zich voor eenige data en feiten gesteld ziet, die altemaal juist en onloochenbaar zijn bevonden, maar te zamen elkander bestrijdende en vernielende.

Met de onbevangenheid den wetenschappelijken man betamende, heeft Dr. Brandt de resultaten van zijn onderzoek blootgelegd en zijne lezers in staat gesteld om het volle gewicht der nog steeds aan de orde zijnde bezwaren te gevoelen. Daar is uit den diepen achtergrond van het verledene, uit de troebele bronnen eener traditie die, laten wij het kind bij den naam noemen, met bestanddeelen van dichting en verdichting rijk voorzien is, de gestalte van den hoofdpersoon naar voren gekomen. Wie is hij? Is het juist, hier van een gestalte, van een persoon te spreken? Zou hij bestemd zijn om aan de wereld een nieuwe gedaante te geven? Maar hoe zal iemand als hij zulks vermogen? Iemand die, naar de aanduidingen van Dr. Brandt te oordeelen, zelf niet weet in welk karakter hij te Jerusalem zal optreden; iemand die twijfelt tusschen ja en neen, tusschen rabbi, profeet en Messias; iemand die over dag door zijn reformatorisch optreden in of bij den tempel, aller oogen tot zich trekt en 's nachts zich verbergt in eene alleen aan de ingewijden bekende schuilplaats? Kent hij die ingewijden, van wien de een hem verloochenen zal en de andere hem verraden, van wien niet een hem trouw zal blijven? Kennen die ingewijden hem? Aan wien de schuld van het treurig bankroet huns geloofs? Het schijnt ook voor Dr. Brandt niet uitgemaakt, of de leerlingen den Meester in deze gevaarlijke onderneming hebben medegesleept, door hem zijne Messiasroeping voor te spiegelen, dan wel of hij het was, die zichzelven bedroog en de zijnen teleurstelde. Hoe toch te verklaren, dat deze verheven geest, deze vrome en zachtzinnige mensch, deze verlichte en onschadelijke rabbi vreemd en onbekend blijft aan zijn meest vertrouwde jongeren, de invloedrijkste zijner geloofsgenooten tot doodelijken haat prikkelt en den vijanden zijner natie aanleiding geeft hem als een gewoon misdadiger aan het kruis te slaan? Wilden wij aannemen, wat overigens het meest voor de hand ligt, dat deze Galileër zich te kwader ure in den po-

litieken maalstroom had geworpen, zij het ook met de edelste bedoelingen, maar zonder behoorlijke berekening der kansen, wij moeten dan in dezen ongelukkigen een fanaticus zien, die het aantal der toenmalige zeloten met één komt vergrooten, maar die kwalijk is te vereenzelvigen met den stichter van den liefelijken vredebond tusschen menschen en menschen, als kinderen Gods op aarde, geen kwaad met kwaad vergeldende, liever duizend dooden stervende, dan tegen anderen het zwaard te trekken. Toch zullen wij, Dr. Brandt volgende, moeten gelooven, dat Jezus' leerlingen van hem hebben verwacht dat hij als Messias het nieuwe rijk van Israël zou oprichten. Evenwel, nadat door den kruisdood de hoop der jongeren geheel vernietigd werd, moeten wij toch aannemen dat in hunne geheel ontmoedigde ziel op spontane wijs het geloof aan zijne opstanding door visioenen zal zijn ontstaan.

V.

Staan wij hier een oogenblik stil. Alles wel overwegende moeten wij ons niet te zeer verbazen over de groote moeilijkheden, waarop wij, Dr. Brandt volgende, zijn gestuit. Was het niet een schier hopelooze taak, die hij aanvaardde, toen hij het ondernam uit de meest onbetrouwbare gegevens, uit geheel gealtereerde overleveringen en gefingeerde verhalen, een getrouw beeld te ontwerpen van de Evangelische geschiedenis? Waarlijk ik zou zeer ondankbaar zijn, wilde ik de aandacht mijner lezers geruimen tijd gaan bezig houden met de minder gelukkig geslaagde partijen van Dr. Brandt's merkwaardig boek. Evenwel, het belang der zaak die wij beiden lief hebben, eischt van mij boven alles eenvoud en waarheid. Onwaar nu zou het zijn, indien ik in deze, waar het op kapitale punten aankomt, mijne zeer besliste overtuiging achterwege liet. In bijzonderheden, - ik betuig het gaarne en van ganscher harte, - heeft Dr. Brandt menig licht doen opgaan. Voor de archaeologie der lijdensge schiedenis bevat zijn boek menige kostelijke bijdrage. Na hem behoeven wij niet meer ons het hoofd te breken over de gronden, waarop het Sanhedrin Jezus ter dood veroordeelde, daar het thans wel uitgemaakt mag heeten, dat die veroordeeling in het geheel geen plaats heeft gehad. Aan de andere

zijde ontbreekt het ons, naar de aanwijzingen van Dr. Brandt, niet aan de middelen, om ons den oorsprong te verklaren van de constante traditie, dat Jezus door zijne eigene landgenooten den procurator is uitgeleverd. Zoo zouden nog meerdere details kunnen worden opgesomd. Die allen te zamen echter kunnen mij niet bewegen, mij neer te leggen bij de ons hier gegeven voorstelling van den loop der zaken, als vormden zij een goed geheel.

Te vergeefs zoek ik in deze beschouwing den band tusschen de hier ontworpen lijdensgeschiedenis van Jezus en het ontstaan van het geloof der Christenen in dezen Jezus, als drager der Messiaswaardigheid. Dit gemis wordt mij bepaaldelijk ondragelijk, waar ik met Dr. Brandt zou moeten aannemen, dat dezelfde jongeren, in wie de kruisdood huns Meesters het geloof in zijne goddelijke roeping had doen sterven, al spoedig daarna in staat zouden geweest zijn, dit geloof uit zich zelven weer te doen geboren worden. Heeft de op zich zelf loffelijke zorg, om toch niets van de Evangelische traditie te laten verloren gaan, onzen schrijver hier niet te ver gevoerd? Mij dunkt, nadat de omzichtige kritiek in het lijdensevangelie zoo veel onhistorische, zoo vele de ware geschiedenis schier onkenbaar makende bestanddeelen had ontdekt, moest met nog grooter gestrengheid zijn te werk gegaan ten opzichte van het overblijvende materiaal. Eene fictie b.v. als die, betreffende het solemneele doodvonnis over Jezus, door den hoogepriester in eene officiëele vergadering van het hoogste rechterlijke collegie der Joden uitgesproken, onderstelt bij den verdichter niet alleen eene verregaande onkunde aangaande het Joodsche volk en zijne instellingen, maar ook een hartstochtelijk anti-Judaïsme, dat haast onvermijdelijk tot opzettelijke alteratie der overlevering moest lijden.

Dat de Romeinsche schildwachten hun spotlust aan den gewaanden Joden-koning hebben botgevierd, door hem met rieten scepter en rooden soldatenmantel toe te takelen, behoeft niet verdicht te zijn, maar is geheel naar analogie van hetgeen ten allen tijde de balddadige soldatesca heeft gekenmerkt. Maar een Joodsch publiek dat den gehaten heidenschen procurator met de bede bestormt, om kort proces te maken met hun eigen geloofsgenoot in wien diens aanhangers den Messias, d.i. den verlosser uit der Romeinen macht, hadden erkend, - waarlijk zulk eene voorstelling heeft geen zin, dan als symbolische in-

kleeding van eene algemeene historisch-philosophische gedachte, opgewekt in de ziel van een aan het Joodsche particularisme ontwassen Christen, die getuige was geweest van Jerusalems val en daarin de rechtvaardige straf aanschouwde van der Joden goddeloosheid. Was Jezus, gelijk Dr. Brandt aanneemt,[1)] wegens zijn Joodsche velleïteit met de Romeinsche overheid in conflict, het Jerusalemsche straatvolk zou allicht getracht hebben hem uit de handen der onbesnedenen los te scheuren en zulks onder toejuiching der Fariseeuwsche zeloten. De tierende menigte die de wraak des hemels over zich en hare kinderen inroept, wegens dezen profetenmoord, is een anachronisme, eene onmogelijkheid.

Maar even onmogelijk dunkt mij de geheele voorstelling, volgens welke de brenger der blijde boodschap aan geheel de wereld, de prediker van het menschheids-Evangelie, de zachtmoedige en van harte ootmoedige idealist, de stichter van het ons dierbare Christendom, de glibberige paden der politieke agitatie zou hebben gekozen. Immers, wie in de woelige dagen van Pilatus' landvoogdij niet alleen van de nadering des hemelrijks predikte, maar ook de aandacht op zichzelven als den beloofden Messias vestigde, hij scheen reeds te grijpen naar de kroon die het fanatieke patriotisme voor hem gereed hield. Deze combinatie nu is even ongerijmd als beleedigend voor onze Christelijke piëteit.

Doch ik onthoud mij van verdere uitwijding over dit onderwerp, dat door mij, naar ik meen, voldoende is behandeld voor de lezers van dit Tijdschrift in het hierboven vermelde opstel van 1884, getiteld: Symbool en Werkelijkheid. En wat het andere hoofdpunt, de visioenshypothese betreft, kan ik verwijzen naar mijne Gidsartikelen over den oorsprong van het Geloof in Jezus' opstanding, geplaatst in den Jaargang van 1888.

1) Over Dr. Brandt's zeer gecompliceerde voorstelling van Jezus' Messiasbewustzijn zie men blz. 473 vlg. van zijn boek en vergelijke daarmede wat hieronder daarover gezegd wordt.

VI.

Heeft dan, zal men vragen, Dr. Brandt niets gedaan, om de nieuwe bewijsvoering tot verdediging der symbolische verklaring te weerleggen? Zeer zeker. Doch ik kan er niet aan denken te dezer plaatse zijne tegenbewijzen, die trouwens geen afgerond geheel vormen, opzettelijk te gaan outzenuwen. Zoolang de prealabele kwestie over de echtheid der Paulinische Brieven niet is uitgemaakt, zie ik mij van mijnen geachten bestrijder gescheiden door een wijdgapende kloof, welke mij vooralsnog verhindert met hem bij eene gelegenheid als deze in een principiëel debat te treden over de eigenlijke beteekenis van de hoofdtrekken der Evangelische verhalen.

Blijkbaar hield Dr. Brandt mijn aanval tegen de heerschende meening voor niet ernstig en deugdelijk genoeg, om zich te begeven in eene opzettelijke weerlegging der door mij tegen de authentie der z.g. hoofdbrieven ingebrachte bedenkingen. Vooralsnog, - en ook hierin komt het gematigde en gereserveerde karakter van Dr. Brandt's methode aan het licht - achtte hij het aangewezen te handelen, alsof er niets wezenlijks was geschied, om ons geloof aan de echtheid dier brieven te schokken. Slechts hier en daar maakt hij als in het voorbijgaan melding van de nieuwste kritiek en zulks alleen tot staving van zijn recht om van de Paulinische Brieven als echte bescheiden gebruik te maken. Op mij heeft de wijze waarop bij Dr. Brandt Paulus' getuigenis in verband wordt gebracht met de Evangelische lijdensgeschiedenis, den indruk gemaakt, als of deze echte Paulus hem meer lastig dan aangenaam moet geweest zijn bij zijne constructie der historie. Ten duidelijkste bleek mij dit ter plaatse waar over de inzetting des avondmaals wordt gesproken. Meer en meer hebben zich de bedenkingen der onderzoekers tegen het historisch gehalte ook van dit onderdeel der lijdensgeschiedenis vermenigvuldigd. Dr. Brandt heeft zich in deze kwestie aan de linkerzijde geschaard. Als vrucht van eene nauwgezette studie der uiteenloopende verhalen, deelt hij ons met besliste overtuiging mede, dat het avondmaal bij de oudste Christenen met het lijden en sterven van Jezus evenmin als met het Joodsche paaschfeest iets te maken had. Niets minder dan de geniale greep van een man als Paulus, meent hij, kan het ontstaan dezer combinatie van geheel hete-

rogene bestanddeelen in den avondmaalscultus verklaren. Noch Jezus zelf, noch zijne eigene jongeren hebben deze plechtige handeling als eene gedachtenisviering van den dood des Verlossers zich gedacht, veel minder haar in verband gebracht met eene karakteristiek-Christelijke theorie over het bloed des Nieuwen Testaments. In de Evangelische berichten heeft Dr. Brandt twee kwalijk verbonden elementen ontdekt, namelijk vooreerst den oorspronkelijk apostolischen tot Jezus zelven terug te brengen broederlijken maaltijd, bestemd om hoogere wijding te geven aan de gemeenschappelijk genoten spijzen en dranken, ten andere de belijdenis van het geloof in de verzoenende macht van 's Heeren lijden en sterven. Dit tweede element nu hebben de Evangelisten aan Paulus ontleend en zoodoende de ware voorstelling van Jezus in het stichten der Christelijke plechtigheid ten eenenmale verduisterd. Tot deze opvatting ziet onze auteur zich genoodzaakt door hetgeen wij 1 Cor. 11, 23 vlg. omtrent de instelling des avondmaals lezen. Is deze brief, gelijk Dr. Brandt aanneemt, werkelijk door Paulus geschreven, dan heeft hij, de tijdgenoot der oud-apostelen, zijn eigen avondmaals-theorie, die in het wezen der zaak geheel van de apostolische afweek, den Corinthiërs aanbevolen en zulks door een beroep op de overlevering, welke hem dienaangaande zou zijn te beurt gevallen. Zoolang men in het synoptisch verhaal een in hoofdzaak getrouw beeld zag van de werkelijkheid, kon het natuurlijk niemand bevreemden, eene zoo groote overeenkomst waar te nemen, tusschen de Evangelische voorstelling en die welke in I Cor. 11, voorkomt. Maar is het niet de onwaarschijnlijkheid zelve, wat Dr. Brandt ons wil doen gelooven? Zal Paulus, ter wille van een uit eigen fondsen te voorschijn geroepen dogma de bestaande traditie willekeurig hebben vervormd, om dan vervolgens zijn eigen verdichtsel als tot hem gekomen overlevering voor te stellen? Men leze slechts de bedoelde plaats en denke daarbij aan Paulus als den schrijver. Men verplaatse zich in den tijd onmiddellijk na het stichten der eerste gemeenten, toen deze onder de leiding stonden der oud-apostelen, die persoonlijk door Paulus konden worden en ook werkelijk zijn bezocht. [Cor. 11 vlg. heet het:

‘Ik toch heb van wege den Heere ontvangen, wat Ik U heb overgeleverd, dat de Heer Jezus in den nacht, waarin hij overgeleverd werd, brood nam en, nadat hij gedankt had, het brak en zeide, dit is mijn lichaam, dat voor u verbroken wordt;

doet dit tot mijne gedachtenis. Evenzoo nam hij ook den drinkbeker na den maaltijd en zeide: Deze drinkbeker is het nieuwe verbond in mijn bloed; doet dit, zoo dikwijls gij dien drinkt tot mijne gedachtenis.'

Welnu, wat zal men van zulk een uitspraak zeggen, als men weet, dat de man, die ze neerschreef, zeker wist, dat hij hier met de in de gemeente levende traditie in flagrante tegenspraak verkeerde? Zullen wij vrede hebben met hetgeen wij bij Dr. Brandt op bl. 296 lezen: 'Wat ons in Paulus willekeur schijnt, was het voor hem zelf niet. Overtuigd, dat Christus in hem leefde, geeft hij zich aan zijn genius over: Waar de geest des Heeren is, daar is vrijheid..... Daarom moest hij gelooven, dat de opvatting der inzettingswoorden en van geheel de feestviering, welke overeenkwam met zijn inzicht in het heilsmysterie, geen andere dan die van Jezus zelf kon zijn. Overlevering en ingeving waren hier saamgevloeid.'

Inderdaad, eene zonderlinge voorstelling van de Christelijke vrijheid! Alsof deze den apostel zou hebben veroorloofd, bepaalde feiten in strijd met de overlevering te verzinnen, om ze dan als aan de overlevering ontleend voor te stellen! Let wel: wij hebben hier niet te doen met eene dogmatische verklaring van hetgeen in de gemeente algemeen als feit werd aangenomen. Deze Paulus zegt niet maar: Jezus heeft met zijne jongeren het heilige maal gehouden, opdat zij daarbij aan zijn dood zouden gedenken; neen, hij beroept zich op bepaalde omstandigheden, waaronder de instelling was geschied. Op die omstandigheden kon de ware Paulus zich niet beroepen, tenzij wij aannemen, dat hij willens en wetens de waarheid in het aangezicht sloeg.

Geheel anders doet zich de zaak voor, als wij in dezen paulinischen Brief het werk van een later levenden schrijver erkennen. Dan toch heeft die in Paulus' naam schrijvende auteur werkelijk op de bestaande overlevering zich kunnen beroepen, waar het hem te doen was, om tegen de bestaande onbetamelijkheden een gemotiveerd protest te doen hooren.

Ten eenenmale onmogelijk komt het mij voor eene genetische verklaring te geven van de Paulinische verzoeningstheorie in haar verband met Jezus' kruisdood, zoolang men aan de echtheid van eenigen Paulusbrief blijft vasthouden[1)].

1) Wanneer ik beweer, dat geen der brieven op Paulus' naam staande op mij den indruk maakt van echt te zijn, wil ik daarmede niet volstrekt de mogelijkheid uitsluiten, dat hier of daar nog een enkel gedeelte, een woord, eene gedachte, een raad of waarschuwing in een der verdichte documenten ons is bewaard gebleven. Doch tot nu toe kwamen zulke zekere fragmenten mij niet onder de oogen.

Nog altoos acht ik het noodzakelijk een tamelijk groote tijdsruimte aan te nemen tusschen het martelaarschap van Johannes den Dooper en zijne geestverwanten in Pontius Pilatus' dagen en het opkomend geloof aan de kracht van het martelaarsbloed tot verzoening van Joden en Heidenen beiden. Wat ik dienaangaande aan het slot mijner meergemelde verhandeling over Symbool en Werkelijkheid heb opgemerkt, schijnt mij nog niet weerlegd. Liever dan mij zelven aan te halen, verwijs ik den belangstellenden lezer naar het daar gezegde,[1)] om de mij nog beschikbare bladzijden te wijden aan eenige wetenswaardigheden, die in een verslag van het voor mij liggende boek niet onvermeld mogen blijven.

VII.

Volkomen terecht heeft Dr. Brandt m.i. aangenomen, dat de oudste gemeente op voorgang der oud-apostelen en hare leiders, zelven trouw gebleven is aan de Joodsche wetten en instellingen.

Doch juist daarom moeten wij breken met het denkbeeld dat wij een welgelijkend beeld van het oorspronkelijke Christendom ons geschetst zien door de Evangelisten, waar zij ons den grooten leeraar schilderen als radicalen bestrijder der Farizeën.

Die geweldige invectieven tegen Israëls kundigste en gemoedelijkste vromen; dat onverbiddelijke ‘Wee U, Wee U!’ over de geestelijke leidslieden des volks; dat niemand hunner sparende verdoemingsoordeel, als of deze allen te zamen eene schare vormden van huichelaars voor wie schimpnamen als ‘gewitte graven’ en ‘adderengebroed’ niet te beleedigend waren; hoe slecht past dit alles in den mond van eenen Joodschen Godsdienstleeraar, die, blijkens zijn Joodsch enthousiasme en zijn Messiasgeloof, in de Farizeesche Schriftgeleerden eer zijne geestverwanten dan het tegenovergestelde moest erkennen!

1) De bedoelde uiteenzetting begint op blz. 45 vlg. van de afzonderlijke uitgave in 1884 bij J.C. Loman Jr. in het licht gekomen.

Gaarne en van ganscher harte breng ik hulde aan de kennis en scherpzinnigheid waarmede Dr. Brandt (zie vooral blz. 451 vlg.) het onderscheid heeft gekarakteriseerd tusschen het Farizeïsme van Jezus' tijd en het Oud-Christelijke streven, gelijk het in de Evangeliën wordt geteekend. Toch heeft hij, naar het mij voorkomt, aan onze billijke eischen niet voldaan. Met hem kunnen wij medegaan, waar hij op het voetspoor van Wellhausen bij Flavius Josephus (Ant. XVII 2, 4,) het bewijs vindt, dat reeds bij het leven van Herodes den Groote zeker Messiaansch geloof met revolutionaire velleïteiten verbonden in Farizeesche kringen werd aangetroffen. In het verhaal van den Bethlehemschen kindermoord, door Mattheüs beschreven, zal eene reminiscentie te vinden zijn van de slachting door den bloeddorstigen Herodes onder de Farizeën aangericht, tot onderdrukking der samenzwering door deze Messiaansche zeloten tegen den gehaten Edomiet gesmeed.

Hiermede hebben wij niet meer dan de grofste omtrekken der situatie aangegeven. Vragen wij naar de alles beheerschende partijverhoudingen, naar de hoofdfactoren, waarop in de eerste plaats moet gelet worden bij het onderzoek naar den religieusen en politieken toestand van het Joodsche volk omstreeks het begin onzer jaartelling, dan zullen wij geen oogenblik behoeven te aarzelen bij onze bepaling van het milieu, waaruit de ware aanhangers, de trouwste volgelingen van Johannes den Dooper en Jezus van Nazareth zouden te voorschijn treden. Het is de kring dergenen, die in het conflict tusschen Herodes en de Farizeën op zeer besliste wijze de zijde kozen der laatstgenoemden, in wie zij hunne natuurlijke bondgenooten zagen tegenover hunne heidensche en half-heidensche onderdrukkers, tegenover het Rome der Caesaren en de haast nog dieper verachte Edomietische creaturen van het Keizerrijk. Nader toeziende ontdekken wij in deze groote menigte van Joodsche patriotten eene bonte verscheidenheid van groepen, onderling verdeeld zoo wel door theoretische beginselen als door praktisch optreden. Daar zijn strenge en liberale schriftgeleerden; volgelingen van den stug aan de letter hangende Schammai en geestverwanten van den ruimhartigen Hillel, wiens lievelingsspreuken als woorden van Jezus in de bergrede zijn opgenomen. Daar waren ongeduldige heethoofden, onstuimige zeloten, die steeds met het zwaard in de vuist en den dolk in den gordel zich gereed

hielden de ongeloovige tyrannen op het lijf te vallen; maar daar waren ook van geweld afkeerige, vreedzame naturen, die door den geest der gewijde schriften aangetrokken, òf in vrome bespiegeling, òf in casuïstische berekeningen zich verdiepten. Op grond van al de ter onzer beschikking staande gegevens moeten wij aannemen, dat al deze schakeeringen in het Messianisme van Jezus' tijd vertegenwoordigd werden. Dit alles wordt ook door Dr. Brandt erkend. Slechts op één punt, meent hij, onderscheidde zich Jezus van al deze overigens verwante tijden volksgenooten. Terwijl voor die allen, de meest liberale schriftgeleerden niet uitgezonderd, de letter der Thora een nooit te overschrijden grens was, heeft Jezus met geniale vrijmoedigheid, ter wille van zijn humanistisch ideaal, ook dezen band afgeworpen en daardoor eene nieuwe aera geopend voor het religieuse leven der menschheid. Volgens velen ligt nu in deze heroïsche Emancipatie uit den boei der letter de eigenlijke verklaring voor het ontstaan van Jezus' Messiasbewustzijn. Die verklaring komt dan hierop neer. De klaarheid en energie, waarmede Jezus zich bewust werd van het absoluut karakter zijner ethisch-religieuse ingevingen verleenden aan die ingevingen den stempel van onmiddellijk goddelijke openbaring en wekten in hem zelven het besef zijner roeping tot regeneratie van den godsdienst, eene roeping die voor hem gelijk stond met de geesteszalving door de profeten aan den Messias toegekend.

De reden, die mij verhindert, bij deze interpretatie mij neer te leggen, bestaat hierin, dat destijds het Messiasbegrip onafscheidelijk was van tweeërlei, t.w. in de eerste plaats, het geloof aan het volstrekt goddelijke karakter der geschreven Thora, ten andere, de overtuiging, dat deze Godsgezant de natie van hare goddelooze vijanden zou verlossen. Dientengevolge zie ik mij voor dit dilemna geplaatst: òf Jezus hield zich voor den Messias, maar dan was zijn geloof aan de volstrekte goddelijkheid der wet even vast en beslist als dat aan zijne nationaal-Joodsche roeping; òf hij voelde zich ontwassen aan het Joodsche particularisme, maar dan ook kon hij zich niet met den Messias vereenzelvigen.

Is deze redeneering misschien van te grof gehalte om te worden toegepast op het probleem dat ons bezig houdt? Ik geef toe, wij bevinden ons hier tegenover een vraagstuk van uiterst gecompliceerden aard, een vraagstuk, welks oplossing

niet anders dan langs den weg der subtielste analyse verkregen kan worden. Zonder twijfel heeft ook Dr. Brandt dit wel ingezien. Nadat velen in verschillenden zin hadden geantwoord op de vraag: Heeft Jezus zich voor den Messias gehouden en verklaard? begreep hij, niet dan onder veel voorbehoud deze vraag toestemmend te mogen beantwoorden en ten slotte te moeten erkennen, dat Jezus zelf in deze niet tot zekerheid is gekomen.

VIII.

A l'impossible nul n'est tenu. In eene zoo duistere zaak als deze, ook maar een zwakken lichtgloor van waarschijnlijkheid te hebben ontdekt, zou reeds genoeg zijn om eenen naar het hooge strevenden geest een gevoel van voldoening te schenken. Intusschen, zoó talrijk zijn de teleurstellingen, ons op den tocht naar het beloofde land bereid door hen, die ons hunne hulp kwamen aanbieden tot het vinden van het rechte spoor, dat wij niet genoeg op onze hoede kunnen zijn tegen nieuwe ervaringen van zoo smartelijken aard.

Zeker: de gids met wien wij hier te doen hebben, is de bescheidenheid zelf; zijn toon is niet apodictisch. Zijne aanwijzingen zijn gekleed in den vorm van vragen. In het dichte en donkere woud, waaruit wij den uitgang zoeken, voegt hij zich aan onze zijde met de uitnoodiging: ‘Mijne vrienden, ziet eens naar dezen kant uit, of daar in het verre verschiet zich niet het schijnsel eener open vlakte vertoont.’ Ik voor mij heb dien wenk opgevolgd, maar met den besten wil ontdek ik niets van hetgeen mij wordt voorgespiegeld. Ik vrees veeleer, dat wij hier met het schijnsel van een dwaallicht te doen hebben, dat ons naar een moeras lokt. Ik trek den voet terug, maar voel te gelijk mij verplicht om rekenschap te geven van deze mijne aarzeling.

Het punt van uitgang voor ons onderzoek vind ik in het ontwijfelbare feit, dat de synoptische Jezus beurtelings in tweeërlei gestalte zich aan ons vertoont, nu eens als den profeet, die de aanstaande komst van den Messias, van wien hij in den derden persoon spreekt, voorspelt, dan weder als den beloofden Messias zelven, door wiens verschijnen onder de

menschen de voorspellingen der profeten vervuld zijn; nu eens als het kind van zijn tijd en zijn volk, deelende in de beproevingen der geplaagde natie, en met haar smachtend uitziende naar het uur der uitredding; dan weder als den boven al die aandoeningen verheven, door geen banden van maagschap of nationaliteit gebondenen goddelijken rechter, voor wiens oog de toekomstige eeuw zoowel als het hart der menschen open ligt; - nu eens als den volksredenaar van Gods genade, die, door het gelukkig gebruik van beelden en gelijkenissen de heerlijkste en verhevenste waarheden verstaanbaar weet te maken voor de kinderen naar het verstand, voor de armen van geest; dan weder als den schoolschen theosoof, die van dienzelfden parabolischen spreektrant zich bedient om zijne diepzinnige gnosis, het heiligdom zijner geheimleer, verborgen te houden voor de groote schare, die, te stompzinnig om tot den geest der nieuwe leer door te dringen, zich slechts kan vergapen aan de bontgekleurde prenten, die haar worden voorgelegd; nu eens, als den door nationalen trots bevangen Jood, die zijnen volgelingen het evangeliseeren van Heidenen en Samaritanen verbiedt en niet schroomt hen, die tot het rijk niet geroepen zijn, met onreine dieren als honden en zwijnen gelijk te stellen; dan weder als den boven zulke vooroordeelen hoog verheven idealist, die zich hartelijk verheugt over de reine godsvrucht der heidenen, zich verrukt toont over de superioriteit dezer gesmade ongeloovigen, die zijnen apostelen de geheele wereld als hun arbeidsveld aanwijst, doch tevens voorspelt, dat hun werk bij hun eigen volk zonder vrucht zou blijven, maar door de heidenen gewaardeerd zou worden; nu eens..... maar genoeg! Waar zou ik het eind vinden, wilde ik dit onder telkens wisselende vormen, schier geheel het synoptische Evangelie beheerschende dualisme naar alle zijden doen kennen.

Deze tweeslachtigheid is lang genoeg opgemerkt, doch, naar ik meen, tot dusverre niet genetisch verklaard. Zooveel staat heden ten dage wel vast, dat wij op den verkeerden weg waren, toen wij de oplossing van het probleem zochten in de verandering en ontwikkeling die Jezus' eigen denkwijze onderging. Neen; niet naar de zelfontwikkeling van den Meester wijst dit dualisme, maar naar den invloed dien de tijden en omstandigheden hebben geoefend op het geloof en de levensbeschouwing der Christenen en dientengevolge op hunne voorstellingen aan-

gaande Jezus, of liever aangaande Jezus Christus, die voor hen de Schepper was van hun godsdienstig leven. In welke richting het geloof der oud-Christelijke gemeente zich heeft ontwikkeld, is waarlijk niet twijfelachtig. Naarmate het Messiaansche geloof zich zuiverde van zijn Joodsch patriottisch karakter en zich meer aannemelijk maakte voor de Romeinsch-Grieksche wereld, werd de behoefte te dringender gevoeld aan zoodanige beschouwing van het Christendom, als waardoor zijn Joodsche verleden zou ophouden een struikelblok te zijn op den weg voor de proselieten uit het Heidendom. Dat Messiaansche verleden moest verloochend worden, in zoover het in het oog der Romeinen samenviel met het anti-Romeinsche zelotisme in den tijd der eerste Caesaren. Het standpunt der Joodsche intransigenten moest worden verlaten. Hun beroep op de heilige Schriften, door de Grieksche vertaling voor de heidensche beschaving toegankelijk gemaakt, moest van zijn kracht worden beroofd door eene bijbeluitlegging met die der Farizeesche Schriftgeleerden in principiëelen strijd. In de oogen der laatstgenoemden droeg de jongste worsteling tegen Rome het karakter van een heiligen oorlog. In Bar Kochba, het hoofd van den opstand onder Hadrianus, erkenden invloedrijke Rabijnen als Akiba den Messias zelven. Destijds echter hadden de Christiani zich reeds op besliste wijze tegen de partij van geweld verklaard. De weigering dezer Christiani om aan de oproeping van den dweepzieken volksmenner gehoor te geven, maakte de breuk tusschen de twee groote partijen van het Messianisme volkomen. Van nu aan vertoont zich gelijktijdig in de Christelijke en Joodsche letterkunde de strijd tusschen de geleerden van beide richtingen in vollen gang. Van beide zijden beroept men zich niet alleen op de heilige Schrift, maar ook op hetgeen bekend was, of althans werd verhaald van de jongste geweldige krisis die den Joden hun stad en tempel, zoowel als hun zelfstandig volksbestaan had doen verliezen. Wij zullen het volkomen vruchtelooze der toenmalige debatten over den zin des bijbels terstond begrijpen, als wij in het oog houden dat de Heilige Schrift in een sinds lang gestorven taal was geschreven, dat zij in onderling zeer verschillende overzettingen was verspreid en dat de afschrijvers der exemplaren voor een goed deel onder de verdenking lagen van opzettelijke vervalsching. En wat betreft de traditie uit den tijd der eerste groote Messiaansche beweging, hoe weinig stond

daarvan vast, juist waar het aankwam op de bijzonderheden, welke eerst nu van overwegend belang waren tot bepaling van de rol, die de enkele personen en groepen des volks in den vrijheidsoorlog hadden vervuld. Bij de vergelijking van hetgeen dienaangaande in de oudste documenten van Joodschen, Christelijken en Heidenschen oorsprong ons bekend is, treft niets ons zoo zeer, als de afwezigheid van bepaalde gegevens. Eén ding staat vast, dat ten tijde, toen onze oudste kanonische Evangeliën hun tegenwoordigen vorm aannamen, d.i. omstreeks het jaar 150, noch de katholiek gezinde Christenen, noch hunne bestrijders ter rechter en linker zijde te beschikken hadden over zoodanige oorkonden, als welke een behoorlijken grondslag zouden hebben kunnen vormen, waarop de strijdende partijen over den persoon en het werk van Jezus van Nazareth met vrucht in geregelde discussie konden treden. Den Jezus onzer Evangeliën zien wij een strijd voeren tegen Farizeën, die meer op karikaturen dan op werkelijke personen gelijken. Van den anderen kant geven de talmudische schrijvers ons eene geheel onmogelijke voorstelling van Jezus, samengesteld uit allerlei bestanddeelen uit verschillende kringen en tijden herkomstig. Alles te zamen genomen wijst de inhoud dezer bronnen ons naar een tijd, waarin de elkander bestrijdende partijen, door geen vaste gegevens, door geen positieve en gezaghebbende traditiën aangaande Jezus gebonden, aan hun polemischen ijver den vrijen teugel konden laten.

Of moet men misschien aannemen, dat Jezus, toen hij de Farizeën bestreed, niet allen tot die richting behoorenden, maar alleen diegenen onder hen bedoelde, die het formalisme en de letterknechterij tot een uiterste van gestrengheid dreven, en daarmede in hunnen tijd den toon aangaven? Het is er verre vandaan.

In waarheid werd het toenmalige Rabbinisme niet door den geest van Schammai, maar veeleer door dien van Hillel beheerscht. Hoe anders het feit te verklaren, dat de overigens zoo hoog vereerde Rabbi Eliëser in den ban werd gedaan om zijn onverzettelijk Schammaïsme? Mag en moet men dus niet uit de heftige polemiek der Evangeliën tegen de Farizeën als zoodanig, d.w.z. tegen de geheele richting en allen die haar vertegenwoordigden, opmaken, dat er zeer bijzondere motieven voor die overdrijving moeten hebben bestaan? Die motieven

liggen voor de hand als wij ons verplaatsen in de tijdsomstandigheden, welke Joden en Christenen uit eén deden gaan. Men bedenke wel, dat het den Evangelisten in het geheel niet te doen was om de bekeering der orthodoxe Joden, maar veeleer om het Christendom aantrekkelijk te maken voor alle vrienden van eene kosmopolitische, op algemeen humanistischen grondslag gebouwde vroomheid, onverschillig of zij van Joodsche of Heidensche afkomst waren. Zoo begrijpt men, dat de Evangelisten volkomen te goeder trouw geheel onjuiste voorstellingen aangaande Jezus en zijne tegenstanders konden verspreiden. Zij wisten, dat de Christenen in hunne omgeving voor goed gebroken hadden met den geest der toenmalige Joodsche orthodoxie. De hun ten dienste staande traditie gewaagde wel is waar van Jezus' Joodsche levenswijze, doch te gelijk van zekere paradoxen door hem tegenover de letterknechten van zijn tijd gebezigd. Na de breuk met de synagoge waren deze paradoxen een twistappel tusschen de broeders uit hetzelfde huis geworden. Wel is waar was alle gemeenschap tusschen hen niet terstond afgebroken. Nog was de erfenis der vaderen niet verdeeld. De Thora en de profeten golden voor beide partijen als goddelijke schriften. Wel vertoonde zich reeds omstreeks het jaar 125 onder de Christenen eene sterke strooming in de tegenovergestelde richting, doch deze, het was die van Marcion en de zijnen, was niet sterk genoeg om de hoofdmacht der Christenheid van het geloof aan de voorvaderlijke gewijde schriften te vervreemden. Zoo geschiedde het, dat de woordvoerders der centrale kerkelijke partij zich gedwongen zagen, front te maken tegelijk tegen de besliste bestrijders en de consequente handhavers van het schriftgezag. Zoo moesten zoowel de vrijzinnig als de conservatief klinkende paradoxen Jezus in den mond gelegd en gelijktijdig gecanoniseerd worden als woorden des Heeren, al werd zoodoende, zij het ook onbewust, aan de volgende eeuwen de zware last opgelegd om te verklaren, hoe deze contradictorische uitspraken uit de bewustheid van een en denzelfden persoon waren voortgekomen. Deze verklaring zal, naar ik meen, alleen dan ons gelukken, wanneer wij bij onze interpretatie der Evangeliën steeds den invloed op den voorgrond stellen, dien de Christelijke apologetiek en polemiek in de eerste helft der tweede eeuw op inhoud en samenstelling van het N.T. hebben geoefend.

Het zal altoos uiterst moeilijk blijven met eenige precisie te bepalen, in welken vorm de afkeer van het formalisme en het particularisme bij de allereerste Christenen zich heeft vertoond. Ook Dr. Brandt's boek geeft nog niet wat wij verlangen, al is het ook rijk aan goede wenken. De meening, dat Jezus met het schriftgezag zou hebben gebroken en toch, zij het dan ook niet van meet aan, zij het dan ook eerst bij zijnen gang naar Jerusalem, zich voor den Messias zal hebben gehouden, die meening acht ik volstrekt onhoudbaar. Daarentegen houden wij steeds vóór oogen, hoeveel onzekers, weifelends en wisselends in de begrippen en stemmingen van Jezus en zijne aanhangers zal zijn geweest en hoe uitmuntend dat vage en nevelachtige in de wereld hunner gedachten zich laat vereenigen met hun overwegend vroom gemoedsbestaan.

Toch is dit een en ander niet voldoende, om ons het antwoord te doen vinden op deze alles beheerschende vraag: Wat was de hoofdtrek en de grondtoon van Jezus' eigen vroomheid? Hebben wij het ware getroffen, als wij die vroomheid vereenzelvigen met de algeheele overgave aan den wil Gods, die in alles zal voorzien, al weten wij nog niet hoe, door welke middelen en door wien? Of heeft Jezus de zijnen opgeroepen tot zijne navolging, waar hij als uitverkorene Gods hen door actief ingrijpen ter overwinning zou leiden?

Tot meerdere klaarheid zullen wij komen door de overweging van het feit, dat de gemeente, die als centrale macht het Nieuwe Testament canoniseerde, niet alleen Jezus Christus als Godheid vereerde, maar ook het Joodsche particularisme had overwonnen en reeds ver gevorderd was op den weg der Heidenen en hunne bekeering, met prijsgeving van vele vroegere Joodsche eigenaardigheden. Ook dit zie men niet voorbij, dat het alleen in deze Heidensche kringen mogelijk was, den goddelijken Jezus tegenover den goddelijken Imperator te plaatsen en daarbij, zonder kwade trouw te plegen, maar alleen uit misverstand van het Oude Testament, op de goddelijke orakelen van wet en profeten zich te beroepen.

IX.

Edouard Schuré schreef onlangs bij het bespreken van de groote beteekenis, die aan den Islam moet worden toegekend[1)]: ‘On a beau faire la part des causes secondaires, si l'on veut remonter à la cause première de ces événements considérables dans l'histoire de l'humanité; on la trouve dans la force foudroyante de ces premières impressions mystiques, qui échappent aux lois connues de l'enchainement historique.’ Passen wij dezen wenk toe op het Christendom, dan zullen wij ons wachten voor de meening, als konden wij den oorsprong des Christendoms verklaren zonder den machtigen invloed van den religieusen factor in rekening te brengen. Doch wij zullen daarbij tevens op onze hoede moeten zijn tegen het gevaar dat van de andere zijde dreigt. Immers de afbreking der historische continuïteit mag nooit zoo worden opgevat, als zou aan den religieusen factor bij de individuën werkzaam eene soort van willekeurig alvermogen mogen worden toegekend. Terecht laat dan ook dezelfde schrijver onmiddellijk na de aangehaalde woorden volgen: ‘Par leur essence les religions ne sont que les branches diverses d'un même tronc. Car elles sortent toutes du même besoin fondamental de l'individu et de la société. Historiquement chacune d'elles est un organe de l'humanité, un mode par lequel son âme collective communique avec la vérité éternelle.’ Zoo dikwijls het ons als geschiedvorschers te doen is deze of gene godsdienstige beweging, eén van die ‘diverses branches du même tronc’ te leeren kennen, moeten wij steeds onze aandacht gevestigd houden op de wijze, waarop de algemeene wetten van het religieuse leven in het concrete geval zich openbaren. En juist hierin schuilt voor ons de groote moeilijkheid, dat de aard der bronnen ons verhindert, de religieuse eigenaardigheid der stichters met nauwkeurigheid te constateeren.

Onder den zeer sterken indruk onzer onzekerheid omtrent het eigenlijke streven van Jezus en zijne eerste aanhangers, heb ik sedert geruimen tijd mij tot taak gesteld te onderzoeken, of een dieper indringen in de geschiedenis van Johannes den

1) Zie zijne verhandeling over de heiligdommen in het Oosten. Revue des deux Mondes 15 Nov. 1893, bl. 304.

Dooper ons niet verder zou kunnen brengen. Mijn zoeken was niet vruchteloos en voerde mij ten slotte tot eene uitkomst, die ik als eene belangrijke ontdekking meende te mogen begroeten. Hoe was ik verrast, toen ik hetzelfde resultaat in Dr. Brandt's boek aantrof, als vrucht van een zelfstandig, langs geheel andere wegen ondernomen onderzoek. Beiden kwamen wij tot de overtuiging, dat de terechtstelling van Johannes en de kruisiging van Jezus zoo goed als gelijktijdig moeten plaats gehad hebben.

Op mijne desbetreffende verhandeling[1)] is nauwlijks acht geslagen. Ik wil hopen dat het vóór mij liggende werk de aandacht der deskundigen opnieuw op dit chronologische vraagstuk zal vestigen, en zou dan tevens wenschen, dat men den arbeid van ons beiden onderling vergeleek. Uit die vergelijking moge dan tevens blijken, of wellicht de verkregen resultaten niet tot nieuwe ontdekkingen kunnen voeren. In de eerste plaats echter zij het mij geoorloofd, mijn vriend Dr. Brandt in overweging te geven, die vergelijking en combinatie zelf ter hand te nemen. Misschien komt hij zoodoende tot de overtuiging, dat zijne ontdekking tot veel verder gevolgtrekkingen moet leiden, dan waarvan hij zelf zich tot dus verre rekenschap gaf. Indien niet alles mij bedriegt zal hij op dit stuk gaandeweg tot grootere concessies aan het symbolisme moeten komen. Ik vestig zijne aandacht vooral op hetgeen wij in Mattheus XI vinden. Welk een aangrijpend beeld vinden wij daar geteekend van den Christus, in al zijn heerlijkheid uitkomende door de tegenstelling met den boetprediker niet alleen, maar ook met geheel het geslacht, waaronder hij leefde! Hoe hoog staat hier des menschen zoon tegenover geheel zijn volk met den grootsten van alle profeten incluis! Zeker hier is meer dan een menschenzoon in den gewonen zin des woords! Dr. Brandt ontkent geen oogenblik, dat de schoone lofzang op de goddelijke wijsheid, waarmede dit hoofdstuk besloten wordt, hier ter plaatse door den Evangelist is opgenomen, ten einde den menschenzoon te vereenzelvigen met de als persoonlijkheid van hooger orde gedachte en reeds als zoodanig in het Oude Testament voorge-

1) Zie Theol. Tijdschr. 1891 bl. 293 vlg.: Het bericht van Flavius Josephus aangaande de oorzaak en het datum der executie van Johannes den Dooper, vergeleken met de verhalen der synoptici.

stelde chokma[1] = wijsheid. Zou hij willen ontkennen dat de hoofdpersoon in geheel *dit* hoofdstuk eene goddelijke macht vertegenwoordigt, dat hij niet is op te vatten als een mensch van vleesch en bloed maar als de openbaring of verschijning der Godheid in den vorm van een menschenzoon? Wat nu is die menschenzoon anders dan de belichaming van de grondgedachte des christendoms, als het rijk waarin het hemelsche humanisme regeert, in tegenstelling met de wereldsche rijken waarin de heerschappij van het dierlijk geweld afgodisch gehuldigd wordt, alles naar aanleiding en analogie van Daniel VII[2]. Wat zullen wij zeggen van de tegenstelling Matth. XI, 11: 'Voorwaar zeg ik u, onder hen die van vrouwen geboren zijn, is er geen meerdere dan Johannes de Dooper opgestaan; doch de minste in het koninkrijk der hemelen is meerder dan hij!' Niet waar? deze wonderspreuk is de ondubbelzinnige uitdrukking van de principiëele verheffing van den Christelijken geest, ik zeg niet: boven het Joodsche nomisme, maar boven geheel het Judaïsme met het profetisme incluis. Tot zulk een idealisme kon gewis de gemeente niet opklimmen dan nadat zij opgehouden had den eigenlijken grond van haar geloof te zoeken in de wet en de profeten, m.a.w. nadat zij radikaal had gebroken met den geest van het oorspronkelijk Messianisme in Johannes' dagen. Eerst dan bevat Matth. XI voor ons eene afspiegeling van historische feiten en toestanden, als wij den hier het woord voerenden menschenzoon onderscheiden van en tegenoverstellen aan de tijdgenooten en geestverwanten, de leerlingen en aanhangers des Doopers. De reden waarom de latere denkbeelden Jezus, den leerling van Johannes, zijn in den mond gelegd, ligt ten deele vóór de hand, voor een ander deel in het duister. Klaar en duidelijk is die vereenzelviging van Jezus van Nazareth met den zoon Gods, in zoover daarmede in het tijdperk, waarin het Christendom zijn zelfstandig bestaan tegenover het Jodendom zich bewust was geworden, dat specifiek Christelijk geloof aan de volstrekte

1) Zie b.v. Spreuken VIII, 1 vlg. en XXII vlg.
2) Met Dr. Brandt acht ik verre van onwaarschijnlijk dat deze apocalypse van Daniël eerst omstreeks het jaar 70 na Christus aan het Daniëlboek is toegevoegd. Wat hieruit zou volgen voor het ontstaan van de voorstelling der Evangelisten omtrent Jezus als *des menschen zoon*, kan ik hier niet verder ontwikkelen.

superioriteit van het nieuwe beginsel werd uitgesproken. Onbekend daarentegen is ons, door wien of door wie in Johannes' dagen en in zijne omgeving, woorden zijn uitgesproken en daden zijn verricht, waarvan de electriseerende kracht sterk genoeg was, om de geboorte van het zelfstandig Christelijke geloof en leven te verklaren.

Dr. Brandt heeft het zijne gedaan, om ons het verbazend verschil te doen kennen tusschen de signatuur van Jezus' dagen en die van den tijd waarin ons N.T. ontstond. Hij is overtuigd, dat gedurende drie menschengeslachten de meest heterogene bestanddeelen van heinde en verre zijn samengevloeid tot de ééne christelijke gemeenschap, die dan ook omstreeks 150 als de katholieke kerk in haar eerste stadium zich vertoont (bl. 530). Maar heeft hij ons nu ook doen inzien, langs welke wegen de christelijke geest zich bewogen heeft om van Jerusalem naar Rome te komen? Treffend en welsprekend is wat wij op bl. 551 lezen over de wijze waarop het Christelijk geloof in de primitieve gemeente onder den bezielenden adem van haren stichter ontwikkelde. Liefelijk klinkt ons die idylle van den Galileeschen vromen menschenvriend in de ooren. Doch op eenmaal breekt de draad, als het van dezen Jezus heet: ‘ein Mensch, der etwas gewollt, es gewagt, und das Spiel verloren hatte, den man trotzdem über alles hoch hielt weil man überzeugt war, dass er in den Himmel aufgenommen und von dorther als Messias zu erwarten sei.’

Ik wil hier niet terug komen op mijne bedenkingen tegen de visioenshypothese, welke door onzen schrijver opnieuw werd gemonteerd. Ware het Dr. Brandt gelukt het ontstaan van het geloof in 's Heeren opstanding te verklaren, ik zou hem met velen daarvoor gewis dankbaar zijn. Voorloopig echter gaan wij veiliger op den weg der symbolisch-collectieve geschiedenis dan op dien der concreet-individueele biographie, om het gewenschte licht te vinden. Mij althans valt het zwaar te gelooven dat iemand, wien wij goed hebben gekend, met wien wij omgegaan hebben, nadat hij gestorven is, tot ons uit den hemel zal terugkomen, om zijn werk te voltooien. Geheel iets anders is het, dat zij die rouw dragen over het sterven van een groot man te midden van zijn pas aanvaarden strijd, elkander troosten met een woord als dit: het was Gods zaak; Hij zal de overwinning geven! Is Jezus de leus, de naam

geweest, waaronder in Pilatus tijd voor de heilige rechten der vromen is gestreden en geleden, dan vertegenwoordigde die naam de gemeente dier vromen zelve en gelijk men weet in de taal der profeten, is het godvruchtige deel der natie Gods eigen zoon, die wel een tijd lang kan geplaagd worden, maar ten slotte toch met hemelsche eer wordt gekroond. Om deze reden begroeten wij in Dr. Brandt's werk een verblijdend teeken van vooruitgang op den weg des onderzoeks. In de lijdensgeschiedenis vinden wij het rechte uitgangspunt voor onze beschouwing. In het lijden van den Christus, door de Evangeliën beschreven, hebben wij zonder twijfel eene Christelijk gekleurde overzetting of, wil men liever, eene in Christelijken zin omgewerkte episode uit de Joodsche martelaarsgeschiedenis dier dagen. Oorspronkelijk zullen die bloedgetuigen verheerlijkt zijn als de vrome helden, die hun leven gaven in den strijd voor het geloof der vaderen. Hebben deze helden een verbond gevormd van Messiasgeloovigen dan kan voor hen die Messias onmogelijk een vergoddelijkt mensch geweest zijn, dan in zoover in dien Messias de belichaming van het ideale volk Gods, d.w.z. de door zijn lijden tot piaculum der natie verheerlijkte knecht Gods van Jesaia 52 en 53, erkend werd. Dat dit ideaal in de gestalte van een menschenzoon door Pseudo-Daniel cap. VII tegenover de bestiale heidensche rijken wordt gesteld, bewijst de juistheid van Dr. Brandt's opmerking op bl. 475: ‘Die Meinung, nach welcher Jesus ein *unpolitischer Messias* habe sein wollen, ist an sich höchst unwahrscheinlich.’ Toch zal volgens denzelfden geschiedvorscher de *Messiasgedanke* aan Jezus niet geheel vreemd zijn geweest, gelijk t.d.p. tegenover Havet en mij wordt aangenomen. Welke is dan deze Messiasgedanke van Jezus geweest? Jezus gaat volgens onzen schrijver naar Jeruzalem om de krisis te bespoedigen, daar hij met den Dooper overtuigd was, dat het rijk Gods voor de deur stond en eene oogenblikkelijke bekeering van het volk noodzakelijk was. Toch zal het verhaal van Jezus' intocht in Jerusalem onhistorisch zijn en zijne demonstratieve houding te Jerusalem bestaan hebben in eene reiniging van den tempelcultus. Met deze critiek kan ik mij onmogelijk vereenigen. De bewijzen voór en tegen de waarschijnlijkheid van het bericht van Jezus' glorierijke inhuldiging in Jerusalem zijn van hetzelfde gehalte als die pro et contra het

verhaal der tempelreformatie. Doch ten eenemale onhoudbaar dunkt mij Dr. Brandt's combinatie van deze twee door hem als concrete feiten opgevatte voorstellingen: 1° Jezus trok met den Dooper ééne politieke lijn bij zijn optreden in Jerusalem; 2° de tegenstelling tusschen Jezus en den Dooper, gelijk zij vooral in Matth. 11 uitkomt, moet worden afgeleid uit een werkelijk bestaand contrast tusschen deze beide aan dezelfde zaak, in hetzelfde verbond werkzame personen. Boven dit gevoelen verdient m.i. de symbolische verklaring de voorkeur. Daarbij moge tweeërlei wel in het oog worden gehouden. Vooreerst dat in het beeld van den lijdenden menschenzoon, door de Evangelisten geteekend, de alles beheerschende trek te zoeken is in zijne weerlooze houding tegenover de vijanden, welke zoowel onder de heidenen als onder de goddelooze Joden te zoeken zijn. Ten andere, dat in deze Evangelische lijdensgeschiedenis de Marcionitische richting reeds haren invloed heeft doen gelden.

Hoe het zij: ik verblijd mij over mijn samentreffen met Dr. Brandt aangaande de gelijktijdigheid van Jezus' en Johannes' executie, een samentreffen, dat, naar mijne overtuiging, tot verdere ontdekkingen zal leiden.

Met dit hoopvol verschiet voor oogen, neem ik afscheid van onzen vriend en zijnen interessanten arbeid, dankbaar voor het vele, dat ik van hem mocht leeren en voor het groote genot, dat mij zijn boek ook door den schoonen vorm verschafte.

A.D. LOMAN.

Sonnetten.

I.

Als blanke meisjes, diep in 't bosch aan 't baden,
Wen list'ge knapen haar bespieden komen,
Vluchten verschrikt in 't heiligdom van boomen,
Omslaande in haast de vrool'ke roosgewaden; -

Zoo vlieden huivrend uit mijn ziel mijn Droomen,
Die rein in maagdelijke waatren waden,
Hullend in mantels, die geen vorm verraden,
De zwaneleden, die ontwijding schromen.

O laat mijn Droomen vrij en veilig drijven
Op 't blauwe meer, in 't bosch waar zij behoorden!
O dwingt haar niet, met eerbiedloos verdrijven,

Tot angstig kleeden in gewaad van woorden
Haar teêr etherisch schoon, dat toch zal blijven
Geheim voor de onbescheid'nen, die haar stoorden!

II.

De zomeravond strooide, uit Gods waranden,
Een rozenregen over 't zeefluweel.
En 't strand van heil, waar blij mijn droomen landden,
Was blozen blond, vol sneeuw van meeuwgespeel.

Als reuzige engelvleuglen overspanden
Blinkende wolken 't heerlijk strand geheel.
En zeegnend, op 't vereen'gen onzer handen,
Viel gouden glorie ons van God ten deel.

Wij traden licht, als tredend niet op de aarde,
De lichte zee langs, in een zee van licht.
En 't is me, o liefste! of ál het licht bewaarde

Dier avondklaarte uw stralend aangezicht,
Of rond uw liefde een heir van geesten waarde,
Waarvoor mijn donkre weemoed dankbaar zwicht.

III.

Het laatste licht, weerkaatst door de ijzren lijnen,
Kleurt d' avondmist met teedren rozegloor.
O 't groene en roode flonkerlicht der seinen
Komt schooner mij dan pracht van sterren voor!

O 't weedomklagend fluitgeluid der treinen
Klinkt juichend me als een feestfanfare in 't oor!
Karbonkelrood, als reuzige robijnen
Vonkelen, komend, de oogen van den spoor.

Lief, als de pluim van 't ros, dat u mocht dragen,
Krult trotsch de rook en wappert als een vaan,
En uit een raam zie 'k al uw aanschijn dagen

En wenken de arm, dien ge om mij heen zult slaan,
Als blij me uw oogen en uw lippen vragen
Of 'k wil met u naar 't Land van liefde gaan.

HÉLÈNE SWARTH.

Muzikaal overzicht.

‘Nur Trauertöne sing ich nun,’

evenals Manoah in Händel's *Samson*; want de voornaamste gebeurtenis der afgeloopen maand is van droevigen aard. Hij toch, wiens ‘heldenarm eens mijn lied’ was, is niet meer.

H a n s v o n B ü l o w is dood. Uit Kaïro, waarheen hij zich als laatste asyl voor zijn zeer geschokte gezondheid had begeven, is het bericht van zijn overlijden tot ons gekomen. Met hem is een der merkwaardigste figuren van het muziekleven onzer dagen ten grave gedaald. Hij was de laatst overgeblevene uit een aan lotgevallen zoo rijke periode der toonkunst, een der dapperste voorvechters in den strijd om de ‘toekomstmuziek’, dien dertigjarigen oorlog, begonnen in 1852, geëindigd in 1882, dank zij de overwinning van *Parsifal*, met den vrede van Bayreuth.

Het waren moedige mannen, de strijders in dien oorlog: mannen van het woord en van de daad, talentvol, energiek, opgewekt en onvermoeid. Zoo was ook hij, die nu, ver van zijn vaderland, de oogen heeft gesloten en over wiens beteekenis in de muzikale wereld ik in de volgende regelen een en ander wensch te zeggen.

Vooreerst een weinig levensbeschrijving.

Dat von Bülow uit een militaire familie stamde, kon men bij den eersten oogopslag zien.

Zijn grootvader was de beroemde generaal Friedrich Wilhelm von Bülow, graaf van Dennewitz, een der helden van den bevrijdingsoorlog van 1813. Diens zoon, Karl Eduard, had zich op de werken des vredes toegelegd: hij was letterkundige, en is voornamelijk bekend geworden door zijne Novellen, waarin hij zich een volgeling der Romantieken toont, alsmede door eene vertaling van Manzoni's *I Promessi Sposi*.

Ook de oude generaal had in zijn vrije uren op het altaar der kunst geofferd: hij had o.a. vele motetten, eene mis en twee psalmen gecomponeerd. De muziek was dus in de familie niet vreemd, en het is niet te verwonderen, dat zij ook deel uitmaakte van de opvoeding van Eduard's zoon, die bij zijne geboorte de namen Hans Guido had ontvangen.

Aanvankelijk echter toonde de knaap weinig aanleg voor de muziek, en eerst nadat hij op zijn negende jaar een zware ziekte had doorstaan, gevoelde hij zich als door eene tooverkracht tot de toonkunst aangetrokken. Zijne ouders stonden hem toe, bij Friedrich Wieck, den vader van mevrouw Schumann, pianoles en bij Eberwein onderricht in de harmonie te nemen; een en ander echter slechts tot uitspanning, want dat een von Bülow ‘muzikant’ zou kunnen worden, dat hadden de leden van dat adellijke geslacht niet kunnen denken. Nog in 1876 - dus toen Hans reeds op het toppunt van zijn roem stond - gaf zijne moeder, een klein, scherp, zenuwachtig vrouwtje, waarvan hij placht te zeggen: *Elle marche avec le siècle*, haar verontwaardiging te kennen, dat haar zoon als *‘saltimbanque’*, zooals zij het noemde, de wereld doorreisde. Onnoodig derhalve te zeggen, dat, bijaldien hij in zijn jonge jaren het voornemen had te kennen gegeven, zich aan de kunst te wijden, men hem een dwangbuis zou hebben aangetrokken. Neen, wetenschappelijke studiën, oude talen, rechten, letteren, dat waren dingen, waarmede een von Bülow zich kon bezíghouden; in dien geest werd hij opgevoed. Toen hij zestien jaar oud was, besloot zijn vader, hem naar het gymnasium te Stuttgart te zenden. Voordat hij echter Dresden verliet, had hij het geluk, de uitvoering van Beethoven's negende symphonie onder leiding van Richard Wagner bij te wonen. In verrukking over het werk en niet minder over den genialen dirigent, die toen reeds als schepper van de opera *Tannhäuser* beroemd was, bracht hij Wagner een bezoek, sprak hem geestdriftig over zijne liefde voor de kunst en verzocht hem, eenige woorden in zijn album te schrijven. En de meester schreef: ‘Glimmt für die Kunst in Ihnen eine reine Gluth, so wird die schöne Flamme Ihnen sicher einst entbrennen. Das Wissen aber ist es, was diese Gluth zur reinen Flamme nährt und läutert.’

Na het gymnasium te Stuttgart kwam de Hoogeschool te Leipzig, waar von Bülow zijn juridische studiën begon, die hij in de jaren 1849 en 1850 te Berlijn voortzette. Maar de muziek werd daarbij

niet vergeten: bij Hauptmann te Leipzig bestudeerde hij het contrapunt, en in Pruisens hoofdstad offerde hij meer dan ooit aan de kunst.

In Augustus 1850 werd te Weimar, dank zij het krachtig initiatief van Franz Liszt, een nieuw werk van Wagner, *Lohengrin*, opgevoerd. Bülow kwam van Berlijn over en was zóó opgetogen van de muziek, dat het hem onmogelijk was tot zijn juridische studiën terug te keeren. De nauwlijks twintigjarige jongeling nam de vlucht en ging regelrecht naar Zürich, waar hij Wagner opzocht, wien hij als zijn vurig verlangen te kennen gaf, muziekdirecteur te worden. Wagner nam den vluchteling welwillend op en beloofde hem te helpen. Van den Züricher schouwburg-directeur Kramer wist hij te verkrijgen, dat zijne leerlingen Hans von Bülow en Karl Ritter onder toezicht van hemzelven de opera zouden dirigeeren, en zoo was onze jonge kunstenaar terstond in de gelegenheid, praktische oefening te verkrijgen in het vak, waarin hij zich wenschte te bekwamen.

Toen in het voorjaar van 1851 het opera-seizoen ten einde was, besloot von Bülow, op raad van Wagner, naar Duitschland terug te keeren. Hij begreep, dat hij daar te lande, bij de steeds grooter wordende Wagner-beweging, van meer nut zou kunnen zijn dan in Zwitserland, en begaf zich in de maand Juni van genoemd jaar naar Weimar, het centrum der nieuwe kunst, waar hij bij Franz Liszt in de leer kwam.

Het waren dagen van strijd, waarin men toen in de muzikale wereld leefde. Het initiatief van Liszt, die *Tannhäuser* en *Lohengrin* te Weimar ten tooneele had gebracht, vond aanvankelijk in Duitschland geen navolging; integendeel: juist de krachtige pogingen van den grooten virtuoos om den werken zijns vriends den weg te banen, hadden een zeer groot gedeelte der muzikale wereld tegen Wagner in het harnas gejaagd. Er vormden zich twee partijen: aan de eene zijde stond Liszt met zijne vrienden en leerlingen; hun orgaan was de *Neue Zeitschrift für Musik*, waarin mannen als Brendel, von Bülow, Pohl, Uhlig, Köhler en Raff met nadruk op de groote verdiensten van Wagner wezen en hem een der geniaalste opvolgers van de groote meesters in het rijk der toonkunst noemden. Aan de andere zijde stond bijna de geheele overige muzikale wereld, wier orgaan nagenoeg de geheele binnen- en buitenlandsche dagbladpers was, en die met bitterheid tegen de nieuwe school te velde trok. Een

vriend van Ferdinand Hiller, de zoogenaamde ‘professor’ Bischoff, te Keulen, richtte de *Niederrheinische Musikzeitung* op en stelde zich aan het hoofd der opposanten. Hij was het, die naar aanleiding van Wagner's boek *Das Kunstwerk der Zukunft*, diens muziek met den naam ‘Zukunftsmusik’ bestempelde. Op zijn voorbeeld begon men, natuurlijk spottender wijze, alle aanhangers van Wagner ‘Zukunftsmusiker’ te noemen. Doch Liszt en de zijnen vatten den naam als eerenaam op, evenals in de dagen der Hervorming de Nederlandsche edelen ten opzichte van het woord ‘geuzen’ gedaan hadden, en schaarden zich om de door Wagner opgestoken banier.

Dit woord ‘Zukunftsmusiker’ heeft tot veel misverstand aanleiding gegeven. Componisten van zeer verschillende richtingen werden er mede bestempeld. Men sprak in één adem van Wagner, Liszt en Berlioz; en zelfs Schumann, wiens werken destijds nog alles behalve populair waren, werd tot het gilde gerekend; ja, alle groote of kleine componisten, wier toonscheppingen zich onderscheidden door iets nieuws in den vorm en door veel dissonanten, beschouwde men als vertegenwoordigers der vrij algemeen bespotte nieuwe kunst. Eigenlijk was er maar één ‘Zukunftsmusiker’, nl. Wagner.

In de eerste gelederen der *ecclesia militans* streed Hans von Bülow mede. Zijne studiën bij Liszt had hij in korten tijd volbracht, en bij nam den wandelstaf op om de landen van Germanië te doortrekken en den volken het licht der nieuwe kunst te openbaren.

Die nieuwe kunst nu bestond niet alleen in moderne muzikale compositiën, maar ook, en dit was bij von Bülow de hoofdzaak, in een nieuwe wijze van voordracht der werken van de klassieke meesters, bepaaldelijk van Beethoven. Als vertolker van de sonates en andere werken des grooten meesters was von Bülow een waardig leerling van Liszt, die langen tijd de eenige virtuoos was geweest, in staat deze werken alle op waardige wijze te vertolken.

Bij von Bülow's eerste optreden als solist, in Juni 1852, bespeurde de kritiek nog zekere ‘bedeesdheid’. Die fout verbeterde hij echter spoedig, en op de eerste kunstreis, die hij een jaar later naar Weenen maakte, toonde hij reeds een zelfstandig, moedig optredend kunstenaar te zijn. Liszt hield van hem als van een zoon, en toen Hans zich in 1855 te Berlijn vestigde, waar hij leeraar aan het conservatorium van Marx en Stern werd, was het aan dezen geliefden leerling, dat hij de muzikale opvoeding zijner beide dochters, Blandine en Cosima, opdroeg. ‘Mes filles,’ schreef hij in een zijner

brieven van dat jaar, ‘sont maintenant établies à Berlin chez Mme de Bülow. Hans leur fera travailler du piano, et selon toute apparence elles arriveront promptement à un très joli degré de talent, car elles sont déja assez avancées, et ont beaucoup entendu de bonne musique.’ In een schrijven van 23 April 1856 lezen wij: ‘Hans vient de m'écrire une lettre pleine de coeur pour me demander définitivement Cosima en mariage,’ en in den herfst van 1857: ‘Cosima a été mariée à l'Eglise de Ste Hedwig de Berlin le 18 Aout, et m'a accompagné le même soir jusqu'ici avec Hans. Le jeune couple ne s'est pas arrêté à Weymar et a continué droit son chemin pour Baden et de là à Berne et Zurich.’ ‘Pour le moment,’ heet het in een later sehrijven, ‘le jeune ménage s'est établi chez Wagner qui leur a fait la plus amicale hospitalité dans sa villa qui est charmante, dit-on.’

De Bülow's vestigden zich te Berlijn. Te hunnen huize stierf in 1859 Liszt's eenige zoon Daniël. ‘En mémoire de l'affection que Cosima lui portait, elle a nommé sa fille Daniela[1)] y ajoutant encore le nom de *Senta* qui correspond pour elle à un type idéal de la femme.’

A.B. Marx verhaalt in zijne Beethoven-biographie, welke groote verdiensten Hans von Bülow met betrekking tot de vertolking van Beethovens werken bezat, en hoe vooral de laatste sonates en de variatiën op. 120 door hem bekend zijn geworden. Ook als directeur trad dat gedurende zijn verblijf te Berlijn herhaaldelijk op, en het was ook daar ter stede dat hij zijn eerste concert-*speech* hield. Dit geschiedde in 1859, bij gelegenheid van het Schillerfeest. Het programma bevatte o.a. het symphonisch gedicht *Die Ideale* van Liszt, dat door de tegenstanders der nieuwe muziek met gesis werd ontvangen. Bülow legde den dirigeerstok neder, keerde zich om en sprak: ‘Ich bitte die Herren Zischer den Saal zu verlassen; es ist in diesen Räumen nicht üblich zu zischen.’ Men weet, dat hij in later jaren als ‘concertredenaar’ zekere vermaardheid verkreeg, en dat sensatie-lustige personen de door hem gedirigeerde concerten niet alleen ter wille van de kunst bezochten, maar ook in de verwachting, dat Bülow spreken zou, m.a.w. dat er een of ander schandaaltje zou plaats hebben. Dit was vooral het geval na het incident in de Philharmonie te Berlijn (1884). Op een

1) Deze dochter van Bülow is thans gehuwd met Dr. Thode te Frankfort a/M,

aldaar door hem gedirigeerd concert werd een stuk *da capo* verlangd. In plaats van aan dien wensch te voldoen, liet von Bülow het orkest een ander stuk spelen en wel den Kroningsmarsch uit *Le Prophète* van Meijerbeer. Nadat ook dit stuk luide was toegejuicht, verklaarde de directeur het publiek de keuze van zijn *bis*-nummer aldus: ‘Es war mir ein Bedürfniss, Ihnen diese Composition, welche ich gestern im Circus Hülsen in so unwürdiger Weise herunterspielen hörte, mal anständig vorzuführen.’ Deze korte kritiek van de Koninklijke Opera, waarvan graaf von Hülsen destijds intendant was, en die om haar Meijerbeer-vereering bekend stond, verwekte te Berlijn algemeene sensatie, vooral nadat Bülow in een open brief aan den circusdirecteur Renz te Berlijn geschreven had, dat het volstrekt niet zijne bedoeling was geweest, hem te krenken; integendeel, hij was te zeer overtuigd van de voortreffelijkheid zijner inrichting, dan dat hij die op één lijn wilde plaatsen met de Berlijnsche Koninklijke Opera. De intendant beklaagde zich bij het hof, de minister van het koninklijk huis zond eene nota aan den hertog van Meiningen, bij wien von Bülow destijds in dienst was, en ten slotte werd hem wegens zijn *crimen laesae majestatis* den titel van ‘Koninklijk hofpianist’ ontnomen. Na dien tijd noemde hij zich bij voorkeur ‘Hofpianist seiner Majestät des deutschen Volkes’.

Maar in 1860 was hij nog ‘koninklijk’ pianist, welken titel hij eenigen tijd te voren had verkregen. In dat jaar bezocht hij voor het eerst ons land, en wel uitsluitend de stad Utrecht. Dit ging zóó in zijn werk. De toenmalige secretaris van het Utrechtsche studentenconcert ‘*Mutua Fides*’, J.N. van Hall, had er zijne zinnen op gezet, von Bülow op een der uitvoeringen van dien winter te laten optreden, en hem te dien einde brief op brief geschreven - doch zonder succes. Hij hield echter vol, en eindelijk ontving hij uit Parijs, waar Wagner toen zijne concerten gaf en ook von Bülow als solist was opgetreden, het antwoord, dat de beroemde pianist, getroffen door des briefschrijvers ‘ténacité’, zooals hij 't noemde, bereid was te komen, doch *alleen voor het studentenconcert*. Honorarium vroeg hij niet, alleen een paar honderd franken als vergoeding van reiskosten voor hem en voor zijn vleugel. Tegelijkertijd zond hij zijn programma: een lange lijst van al de pianomuziek van eenige beteekenis, van Bach tot op dien tijd, en onderaan stond met kleine letters geschreven: ‘*De Beethoven tout ce que vous voudrez*’. Den 14^{en} Maart 1860 werd het concert, waarop ook

Rosa de Vries als zangeres optrad, gegeven. Von Bülow speelde het *Es dur*-concert van Beethoven, eenige kleine stukken van Bach en van Mozart, den *Einzug der Gäste in die Wartburg* van Wagner-Liszt en de Rhapsodie No. 14 van laatstgenoemde. Het publiek was in verrukking, en de geestdrift der studenten steeg ten top. Souper, eerelidmaatschap, serenade, vierspan waren de stoffelijke blijken van hulde den kunstenaar aangeboden. Den volgenden dag ging hij naar de hoofdstad, waar hij op het concert der Maatschappij *Caecilia* onder leiding van Bunte eene uitvoering van de symphonische Dichtung *Tasso* van Liszt bijwoonde, en verliet daarop ons land.

In 1862 kwam hij terug, gaf concerten in de voornaamste steden van Nederland en maakte vooral te Amsterdam grooten opgang. En in de volgende jaren keerde hij geregeld weder, hetzij als solist op een concert van *Felix Meritis*, hetzij als medewerker bij kamermuziek-uitvoeringen, hetzij als orkest-directeur. In 1866 kwam hij in gezelschap van zijne vrouw en van zijn schoonvader hierheen. Op het toen in de oude Parkzaal gegeven concert waren o.a. tegenwoordig: Liszt, Bülow en echtgenoote, Wilhelmy, dr. Gunz, Karl Ritter, Léonard, alsmede vele voorname Nederlandsche kunstenaars. Bülow speelde toen o.a. de zoogenaamde ‘Wanderer’-fantasie van Schubert en de Koorfantasie van Beethoven, tot genot van velen, tot teleurstelling van anderen, die gehoopt hadden Liszt zelf te zullen hooren.

In dien tijd ontwikkelde Bülow een verbazende werkkracht. Op verzoek van Wagner had koning Lodewijk II van Beieren hem tot hofkapelmeester aangesteld, en het was onder zijne leiding, dat de eerste voorstellingen van *Tristan und Isolde* gegeven werden. Toen Wagner, tengevolge van de bekende kabalen naar aanleiding van den voorgenomen bouw van een nieuwen schouwburg, genoodzaakt was München te verlaten, volgde ook Bülow hem voor korten tijd naar Lucern. Maar op verzoek van den koning keerde hij tot zijn post terug. ‘.... La rentrée de Bülow à Munich,’ schrijft Liszt in een zijner brieven, ‘avec titre et fonctions définitives de Maître de Chapelle de la Cour est chose excellente.... Prochainement Bülow organisera le nouveau Conservatoire, qu'il dirigera de façon à raviver et éduquer d'autres conservatoires.’ Van dit laatste is evenwel niet veel gekomen. De laatste groote daad, door Bülow te München verricht, was het instudeeren en dirigeeren

van *Die Meistersinger von Nürnberg*, welke opera in Juni 1868 voor het eerst gegeven werd en het publiek in geestdrift bracht. Verschillende omstandigheden waren oorzaak, dat zijn verblijf in Beierens hoofdstad niet van langen duur kon zijn; de voornaamste was zijne scheiding van Cosima, te dikwijls besproken, dan dat het noodig zoude zijn er hier nog iets over te zeggen. Voor Bülow begon toen het zwervende leven. Hij vestigde zich aanvankelijk in Italië, waar hij zijn te München begonnen voortreffelijke ‘kritische und instructive’ uitgave der laatste sonates van Beethoven voltooide en geheel voor de studie leefde. Vervolgens vatte hij den wandelstaf weder op en maakte reizen door Duitschland, Nederland, Engeland en Noord-Amerika. In 1872 was hij weder in Amsterdam, waar hij Beethoven-soirées gaf en, op verzoek van eenige vrienden der moderne instrumentaal-muziek, in het Park met het orkest van Stumpff werken van Wagner, Liszt en Berlioz ten gehoore bracht. Dat was in die dagen iets zeldzaams voor de Amsterdammers. Verhulst stond in het zenith van zijn roem en duldde niet, dat er iets van de nieuwe ‘richting’ in de concertzaal werd uitgevoerd, zoodat bedoeld concert een protest tegen den toen heerschenden kunstsmaak genoemd kon worden.

Toen Bülow de volgende maal bij ons terugkwam, was hij in geen al te beste stemming. Juist had het hierboven vermeld incident te Berlijn plaats gehad, en de hertog van Meiningen had zich, hoe ongaarne ook, genoodzaakt gezien, aan den wensch van het Pruisische hof gevolg te geven en zijn ‘generaal-muziek-directeur’ eene berisping toe te dienen. Toen schrijver dezes, die Bülow sedert 1872 kende, hem in Brack's Doelen hotel bezocht, vond hij hem met een brief in de hand in opgewonden stemming de kamer op-en-neer-loopend. ‘Lesen Sie!’ riep hij den binnenkomende toe, en hield hem den brief voor; het was het ‘Verweis’ van het Meininger hof. ‘Aber lesen Sie auch das!’ en hij hield hem eene zoo even door hem opgestelde depèche voor van den volgenden inhoud: ‘Ich betrachte mich als entlassen. Gehorsamster Diener, Bülow.’ Ik betuigde mijn leedwezen met het gebeurde en meende, dat het den Groothertog - ik vergiste mij in den titel van den vorst - zeker spijten zou. ‘Was, Grossherzog? Kleinherzog, Kleinherzog ist er! Es giebt keine Fürsten mehr! Lohnlakaien von Preussen sind es!’ Nauwlijks had hij dit gezegd, of op straat, vlak onder zijn venster, begon de te Amsterdam welbe-

kende blinde clarinettist de melodie ‘Grâce, grâce!’ te spelen. Bülow springt plotseling op, opent het raam, luistert een poos aandachtig en roept eindelijk uit: ‘Der Rhythmus ist neu!’ In diezelfde dagen gebeurde het, dat hij op eene morgenwandeling twee dienstmeisjes voorbijging, die een kleed uitklopten. De kracht en zekerheid waarmede dit geschiedde, trokken zijne aandacht. Hij nadert de hem verbaasd aanstarende meisjes, neemt den hoed af en roept uit: ‘Bravo! Allen Respekt! Es ist Rhythmus drin!’ Voor niets namelijk was hij zoo gevoelig, als voor rhythmus; niets deed hem onaangenamer aan dan eene onnauwkeurigheid in dit zoo gewichtige onderdeel der muzikale voordracht.

Ware hij langer in Amsterdam gebleven, dan zou hij zeker een populair persoon zijn geworden, want hij trok op allerlei wijze de aandacht van het publiek. Toen hij het Doelen-hotel verliet en in de omnibus wilde stappen, zag hij een groote menigte voor de deur staan en vroeg den portier, wat daar de oorzaak van was. De man beduidde hem, dat het volk de afgevaardigden uit de Transvaal, die in het hotel gelogeerd waren, opwachtte. ‘Ach so!’ antwoordde Bülow, maakte eene buiging voor het publiek, riep uit: ‘Ich bin *nicht* aus Transvaal’, stapte in de omnibus en reed weg.

Gelukkigerwijze werd het verschil dat tusschen hem en het Meininger hof gerezen was, bijgelegd, en hij bleef aan het hoofd van het orkest, dat hij op een zoo meesterlijke wijze dirigeerde en bij hetwelk hij al hetgeen Wagner en Liszt hem geleerd hadden, in praktijk bracht.

Bij gelegenheid eener uitvoering der Meininger hofkapel te Amsterdam (1885) heb ik er op gewezen, wat de voordracht van dat orkest zoo voortreffelijk maakte, en dat was in de eerste plaats de wijze waarop Bülow zijne taak van orkestdirecteur opvatte. Juist die eigenaardigheid van opvatting is oorzaak geweest, dat velen hem beschuldigden, bij de uitvoering der werken van de klassieke meesters van de traditie af te wijken. En daar men ook nog heden, b.v. bij de uitvoering eener symphonie van Beethoven, zich niet zelden op de traditie beroept, zonder te bedenken dat zij vaak een leugenachtige getuige is, wil ik hier nog eens herhalen, wat ik destijds dienaangaande gezegd heb.

Wat men bij de muzikale voordracht onder traditie verstaat, is duidelijk. Het is de overlevering van de wijze, waarop de meesters zelven hunne werken lieten uitvoeren. Zoo bestaat er te

Parijs eene traditie van de werken der oude Fransche componisten, omdat er eene *Académie de Musique*, een *Opéra Comique* en een *Conservatoire* bestaan, welke instellingen er voor zorgen, dat de juiste wijze van voordracht dier werken bewaard blijft. Zoo bestaat er ook eene traditie van Richard Wagner, omdat de meester de wijze van voordracht zijner toonscheppingen in zijne geschriften heeft opgeteekend, omdat er een schouwburg is waarin hij zijne modeluitvoeringen heeft gegeven, en omdat zijne erfgenamen alle krachten inspannen om de traditie te laten voortleven. Wijkt iemand in de voordracht eener Wagner-partij van de traditie af, dan is dit voor den zaakkundige terstond merkbaar, want Bayreuth is zijn toetssteen.

Maar waar is de traditie der werken van de oude Duitsche meesters onder hunne persoonlijke leiding of in hunne tegenwoordigheid uitgevoerd? Wat ons dienaangaande van de werken van Haydn, Mozart en Beethoven bekend is geworden, is zoo goed als niets. Van Mozart weten wij, dat hij zijne symphonieën uit het manuscript, waarin de toonschepping zoo eenvoudig mogelijk was opgeteekend, dirigeerde, en den uitvoerenden op de repetitie de melodieën met veel innigheid voorzong. Een of tweemaal werd het werk uitgevoerd, en spoorloos verdwenen was de traditie. Wat Beethoven betreft, zijne doofheid belette hem, vooral in de tweede helft van zijn leven, zich veel met de voordracht zijner orkestwerken te bemoeien, en zoo hij er zich somtijds mede inliet, strekte het der uitvoering niet tot voordeel. Bij zijn dood waren zijne werken, vooral die uit zijn laatste levensjaren, nog lang niet algemeen bekend. Te Berlijn o.a. behoorde de uitvoering eener symphonie van den grooten toondichter nog in 1830 tot de zeldzaamheden. Te Leipzig waren zij in het repertoire der Gewandhaus-concerten opgenomen en werden jaarlijks onder leiding van den concertmeester Matthäi afgespeeld, ongeveer op dezelfde wijze als ouvertures en entre-actes in den schouwburg.

Hoe men dus kan spreken van eene traditie der uitvoering van Beethoven's symphonieën, is mij een raadsel. 's Meesters overige werken leverden zoo vele en zoo groote technische moeilijkheden op, dat zij langen tijd voor het grootste gedeelte der muzikale wereld een met zeven zegels gesloten boek bleven. Liszt was lange jaren de eenige virtuoos, in staat *alle* klaviercompositien van Beethoven waardig te vertolken. En van wien had hij de voordracht dier werken geleerd? Van Czerny, die zelf leerling van Beethoven

was. Wanneer er dus sprake is van traditie, geloof ik, dat er meer reden bestaat om aan te nemen, dat Liszt en zijn beste leerling Hans von Bülow die gekend hebben, dan dat ze uit Leipzig of Berlijn zou moeten komen.

Men zou hiertegen kunnen aanvoeren, dat de wijze van voordracht der werken van Beethoven duidelijk genoeg is aangegeven in zijne partituren, en dat men zich stipt aan de opteekening te houden hebbe. Maar dit bewijst te veel, want dan zou men ook elke afdeeling eener symphonie van het begin tot het einde met dezelfde metronomische indeeling van den tijd moeten spelen. Een dergelijke wijze van uitvoering echter, men weet het, is zelfs bij het eenvoudigste muziekstuk onmogelijk, hoeveel te meer dan niet bij eene symphonie van Beethoven. Men trachte b.v., om de proef te nemen, de eerste afdeeling der ‘Eroica’- symphonie van het begin tot het einde strikt in de eens aangegeven tijdmaat te spelen, en men zal hooren welk een onding dit heerlijke muziekstuk wordt. En vraagt men nu, waarom Beethoven die wijzigingen van het tempo dan niet zelf heeft aangegeven, dan is het antwoord: omdat hij dit niet *kon* doen. Wel kon hij hier en daar door een *ritardando* of een *accelerando* aanduiden welk bijzonder karakter dit of dat gedeelte van zijn werk moest dragen, maar het was hem niet mogelijk dit in *alle* gevallen te doen; want de beweging, het leven eener muzikale compositie *is* niet geheel door teekens en letters weer te geven. Evenals het bloed in onze aderen nu eens sneller, dan eens trager vloeit, naar gelang van de aandoeningen die ons bewegen, evenzoo is het mouvement eener levenskrachtige toonschepping aan gedurige afwisseling onderhevig, zonder dat het mogelijk is, die afwisseling in schrift en druk weer te geven. Alles hangt af van den vertolker van het stuk. Is hij een man van muzikaal gevoel, van groote kennis en van fijnen kunstsmaak, dan zal hij het ware tempo vinden - de aanduiding ‘Allegro’ of ‘Andante’ ja zelfs het cijfer van den metronoomstand helpt niet veel - en het werk in den geest des meesters uitvoeren. Is hij een man van *geen* muzikaal gevoel, groote kennis of fijnen kunstsmaak, dan zal hij den waren toon niet treffen, al beroept hij zich ook op de traditie, en men zal, met een kleine variant op Goethe, de volgende regels van Faust op hem kunnen toepassen:

> Was man den Geist des Meisters heisst,
> Das ist im Grund der Herren eigner Geist.

Het gevaar ligt dus hierin, dat middelmatige directeuren en directeurtjes, waarvan het tegenwoordig in Duitschland wemelt, pogen na te doen wat Bülow, steunende op zijn talent, zijne kennis en zijne scherpzinnigheid, vaak met zoo goed gevolg heeft gedaan. Het '*Quod licet Jovi, etc.*' is ook hier toepasselijk. Ook mag niet verzwegen worden, dat in de laatste jaren Bülow's talent door tal van excentriciteiten een goed deel van zijn glans verloren had. In een bericht uit Berlijn, waarin met den hoogsten lof gewaagd wordt van zijn fenomenaal directie-talent en waarin men o.a. leest van 'de fabelachtige duidelijkheid, waardoor het ingewikkeldst polyphoon-contrapuntisch weefsel zoo doorzichtig als een spinneweb schijnt; het tot plastisch leven bezielen van alle in de partituur verborgen fijnheden, de volmaaktste nauwkeurigheid, de grootste rhythmische scherpte, den adel, den hoogen en diepen, grootschen geest van opvatting, de weergalooze techniek van maatslaan', in datzelfde bericht laakt men 'het vaak gemaniëreerd, kleingeestig vijlen van dynamische schakeeringen, niet ongelijk aan het zoogenaamde *peuteren* in de schilderkunst.' 'Zoo blijft men,' besluit de berichtgever, 'steeds tusschen twee polen heen en weer geslingerd, de speelbal van Bülow's luimen, daar zijne directie ons nu eens met wrevel, in de volgende minuut met gloeiende bewondering vervult.'

Een andere eigenaardigheid van Bülow's laatste levensjaren was de zonderlinge wijze waarop hij zijne programma's samenstelde; zoo plaatste hij er eens de ouverture van *La Juive* van Halévy (met de bekende melodie '*Dieu m'éclaire, fille chère*') op, voorafgegaan door eene symphonie van Dräseke en gevolgd door een piano-concert van Mendelssohn. En dit was niet de eenige zonderlinge volgorde van compositiën, die men op zijne programma's kon waarnemen.

Het houden van redevoeringen op de door hem gedirigeerde concerten werd van lieverlede eene manie. Men weet, welke onaangenaamheden het hem berokkend heeft. Ook aan andere zonderlinge handelingen liet hij het niet ontbreken. Op een door Johannes Brahms te Berlijn gedirigeerd concert, had von Bülow diens piano-concert voorgedragen, hetwelk uitmuntend werd uitgevoerd. Daarna kwam de *Akademische Festouverture* aan de beurt. Dit was het eenige nummer van het programma, waarin Bülow, die te voren de 4e symphonie van Beethoven en de ouverture *Benvenuto Cellini* had gedirigeerd, niets te doen had. Hij trok zich bescheiden terug in een hoekje van het orkest en plaatste zich naast

den ‘collega’ die den triangel bespeelt. De ouverture begon Plotseling ging er een gemompel door de zaal. ‘Bülow slaat de groote trom!’ fluisterde men elkander toe. Aller binocles richtten zich naar den achtergrond van het orkest, en op hetzelfde oogenblik sloeg de beroemde kunstenaar weder met kracht op het kalfsvel los. Hij deed dit uit hoogachting voor en ter eere van Brahms.

In waarheid heeft Bülow wel meermalen in zijn leven voor Brahms de groote trom geslagen; het is zelfs de vraag, of de symphonieën van dezen componist zonder die hulp zoo bekend zouden geworden zijn, als nu het geval is. Bülow gebruikte Brahms als antithese van Wagner, en hoe meer hij zich van zijn ouden vriend en meester afwendde, des te meer vereering bewees hij den vertegenwoordiger der absolute muziek. Van die verandering waren de levensomstandigheden schuld. Ware Cosima Liszt mevrouw von Bülow gebleven, in plaats van mevrouw Wagner te worden, dan zou een der voortreffelijkste uitvoerende musici van deze eeuw al zijne krachten aan het werk van Bayreuth hebben kunnen wijden. Nu kon dit, helaas, niet zijn.

> Denn jede Schuld rächt sich auf Erden.

Hoe het zij, wanneer ik den naam Hans von Bülow hoor, dan denk ik het eerst aan den ouden Bülow, den leerling van Liszt en Wagner, den apostel der moderne muziek, en niet aan den ‘*ami de Brahms*’, zooals hij zich in den laatsten tijd op zijn visitekaartjes noemde. Von Bülow als vertolker van Beethoven's meesterwerken, von Bülow als eerste directeur van *Tristan und Isolde* en van *Die Meistersinger von Nürnberg*, von Bülow eindelijk als onvermoeid strijder voor de hoogheid en heiligheid der kunst, hij zal in de gedachten van allen die zin voor het schoone hebben in dankbare herinnering blijven voortleven.

HENRI VIOTTA.

Letterkundige kroniek.

Brunetière over de dagbladpers.

De letterkundige gebeurtenis van de maand is de redevoering, uitgesproken door Ferdinand Brunetière bij zijne installatie als lid van de Fransche Akademie.

De nieuwe hoofdbestuurder van de *Revue des deux mondes* doet mij dikwijls denken aan Busken Huet, met wien hij niet enkel de groote eruditie, de degelijke uitgebreide kennis gemeen heeft. Gelijk Huet placht te doen, die er zich in 1881 openlijk op beroemde, dat hij sedert meer dan twintig jaren met niemand in Nederland gedineerd had, houdt ook Brunetière zich ter zijde van den grooten weg, mijdt hij eerder de aanraking met zijn letterkundige tijdgenooten dan dat hij ze opzoekt, en evenals Huet mag hij dan ook met volle recht spreken van zijne onafhankelijkheid ten aanzien van elke letterkundige coterie.

Wat den schrijver der ‘Litterarische Fantasien’ de sympathie van tal van letterkundigen en niet-letterkundigen deed verbeuren, het stekelige, agressieve van zijn wijze van critiek voeren, wordt ook Brunetière verweten. Als een *animal disputax*, een strijdlustige, een ‘qui ne mâche pas ce qu'il a sur le coeur’ en die daarbij heel wat op zijn hart heeft, staat Brunetière in de Fransche letterkundige wereld bekend. En zoo werd ook de verwachting, dat de intreerede van het nieuwe lid der Fransche Akademie iets anders zou zijn dan een verklaring van eigen nietswaardigheid, als inleiding tot een lofrede op zijn voorganger, en dat er den 15^{en} Februari onder den koepel van het Institut de France splinters en scherven zouden vallen, niet beschaamd.

De gelegenheid was gunstig. Brunetière, die meer dan eens was

opgekomen zoowel tegen wat hij noemt ‘littérature personelle’, als tegen de ‘reportage’ in de literatuur, had in den laatsten tijd nog al eens blootgestaan aan de aanvallen van dagbladen, die organen van persoonlijke literatuur en ‘reportage’, en nu wilde het toeval, dat hij de plaats kwam innemen van John Lemoinne, een man, die juist aan zijn arbeid als journalist zijn plaats onder de ‘Onsterfelijken’ had te danken. Brunetière kon zich de kans niet laten ontgaan om zijn hart te luchten over de journalistiek, en de gebreken van dezen vorm van literatuur in het licht te stellen. Veel nieuws viel er zelfs voor hem over dit onderwerp niet te zeggen, maar een man van zijn vernuft zou ook aan het oude wel een nieuwen vorm weten te geven. En zoo geschiedde het ook.

Allereerst valt op te merken, dat de man die, gelijk hij zelf er aan herinnert, steeds er op uit is om met woord en pen de traditie hoog te houden en te versterken, reeds in den aanvang van zijn rede met de traditie brak door onomwonden te verklaren: ik ben niet verwonderd mij in uw midden te zien, want ik heb er zelf om gevraagd; ik verontschuldig mij niet over mijn geringe verdienste, want dat zou den schijn hebben alsof ik uwe keus wilde deprecieeren; en vooral verberg ik niet mijne groote voldoening over de eer van in uw gezelschap opgenomen te zijn.

Zijnen voorganger heeft Brunetière weinig gekend. Lemoinne's naam dient hem dan ook meer als aanleiding en aanloop tot hetgeen hij over de journalistiek, en ook over zichzelven, te zeggen heeft. Brunetière heeft hooren spreken van Lemoinne's terughoudendheid, zijn geslotenheid, zijn koelheid. Maar daar acht hij hem niets minder om. Integendeel. Wie met vrijmoedigheid zijn meening wenscht te zeggen over de dingen en de menschen van zijn tijd, moet tegenover de familiariteit van den een en de banaliteit van den ander zich weten te verdedigen. Maar om dat te kunnen doen - en hier vinden wij haast woordelijk wat Huet in 1881 verklaarde - la critique *ne saurait fréquenter la ville*, of, indien zij al uit dineeren en in de wereld gaat, dan is zij verplicht dat te doen met ‘un air de résistance’, hetgeen de wereld allicht voor ‘slechtgehumeurdheid’ aanziet.

Hoeveel groote worden, hoeveel ijdele uitstalling van mooie gevoelens, hoeveel vooroordeelen en conventies, hoeveel verkeerd geplaatste bewondering heeft de critiek voortdurend, zonder toegevendheid en zonder aanzien des persoons, te bestrijden! En zou

zij dit kunnen doen, zoo zij niet, zich op een afstand houdend van hen die zij beoordeelen moet, in haar isolement en in hare zoogenoemde ‘slechtgehumeurdheid’ een waarborg had voor hare onpartijdigheid? Zoo dacht ook John Lemoinne. Zijne onafhankelijkheid was hem lief boven alles, en dat toonde hij door, op een leeftijd ‘où nos habitudes obtiennent de nous tant de concessions,’ van het hem dierbare *Journal des Débats* te scheiden, toen de politiek van dat blad niet meer de zijne bleek te wezen.

Maar Lemoinne was ook een man uit den goeden tijd van het journalisme. Uit den tijd - zoo hooren wij van Brunetière - toen men om journalist te worden eenige studie en een vrij lange voorbereiding noodig had. Kennis van de geschiedenis, van een of meer vreemde talen, van de algemeene belangen der Europeesche politiek, een zekere menschenkennis, een breede letterkundige ontwikkeling - dat waren wel de minste eigenschappen, welke destijds dagbladen als *Le National* (het blad van Armand Carrel) en de *Débats* van hunne medewerkers verlangden. Littré deed aan het redactiebureau van *Le National* drie jaren lang niets anders dan uittreksels maken uit buitenlandsche dagbladen. Toen was men nog niet van meening dat het talent van den dagbladschrijver een talent is hoofdzakelijk van improviseeren, de kunst om over alles te praten zonder iets geleerd te hebben, zoowel over de politiek als over de keuken, zoowel over de literatuur als over de openbare werken, zoowel over de zedekunde als over de modes. Eén voorrecht heeft, volgens Brunetière, de hedendaagsche journalist boven vele moderne schrijvers en dichters: hij is verplicht zóó te schrijven dat men hem begrijpt, en het eerste wat men van hem verlangt is helderheid.

Maar hoe slaagt hij er in, helder te zijn en tot welken prijs? De dagbladpers is de slavin geworden van de *actualiteit*. Zij geeft ons, en wij vragen van haar, in de eerste plaats berichten, inlichtingen over alles en nog wat. Al was de vaudeville van gisteren avond nog zoo plat en onbeduidend, wij willen dat onze courant er over spreke; van den misdaad of van het proces van den dag schenken wij den journalist geen enkele bijzonderheid. Feiten en nog eens feiten, cijfers, nieuwtjes verwachten wij van hem. Hij moet ons ‘le plat du jour’ voorzetten, en liefst warm opgediend. Terwijl de letterkundige schrijver in hetgeen hij ziet, het blijvende, het vaste, het absolute zoekt, heeft de dagbladschrijver

enkel oog voor het voorbijgaande, het wisselende, het betrekkelijke der dingen; dat in de vlucht te vatten, zonder dat hij er naar vraagt wat de tijd er van bewaren zal, is zijn eerst en eenig streven.

Zullen wij hem daarvan een verwijt maken? Dat zou zijn de eischen van het vak miskennen. Actualiteit is de reden van bestaan van de dagbladpers, en de beste courant is niet de best geschrevene, maar de best 'geinformeerde.' Vraag niet naar stijl; Emile de Girardin heeft het eens duidelijk gezegd tot Théophile Gautier: *le style gênerait l'abonné*.

Vroeger was dat anders. En hier is Brunetière weer zoo gelukkig een bewijs te vinden voor zijn geliefkoosde stelling omtrent 'l'évolution des genres': de dagbladliteratuur heeft evenals andere letterkundige kunstsoorten een evolutie ondergaan. Vroeger hield men ervan in de dagbladen vraagstukken te behandelen; men bestudeerde de zaken, dacht volgens beginselen en handelde naar grondregelen; men had vooral smaak in wat men noemt 'les idées générales', door ervaring, studie en overdenking verkregen; en dat alles was inderdaad literatuur.

En tot die literatuur behoorde ook dat men zich meer bemoeide met de handelingen en de werken dan met de personen, m.a.w. het reporterswerk, *le reportage*, bestond nog niet. Men mocht nog een beoordeeling geven van *La Camaraderie* zonder in een beschrijving te treden van het meubilair van Scribe; men durfde een bericht schrijven over de *Burggraves* zonder er bijzonderheden in te lasschen omtrent hetgeen Victor Hugo placht te eten en te drinken. Een nieuw geslacht is opgegroeid 'dont l'ardeur d'indiscrétion ne le cède qu'à son indifférence entière pour les idées.' Gelijk de bewuste redenaar, die zeide: ik denk niet als ik niet spreek, zoo denken de jongeren niet als zij niet ondervragen (interviewen). Hunne slachtoffers leveren hun 'kopy', en zij zorgen voor de onjuistheden. Dat noemt men 'être bien informé.'

'Vous vous êtes, monsieur, exprimé en termes piquants sur les journalistes contemporains, et vous avez, à leur égard, quelque peu manqué de tendresse'; - hoffelijker had de graaf d'Haussonville, die het nieuwe akademielid 'ontving', Brunetière's aanval niet kunnen beantwoorden. Misschien zou hij er hebben kunnen bijvoegen, dat zijn geachte collega zich niet zoo warm had behoeven

te maken over toestanden, die niet van de laatste jaren dagteekenen. Hij zou hem hebben kunnen verwijzen naar de *Caractères* van La Bruyère, die meer dan driehonderd jaar oud zijn en waarin, in het hoofdstuk ‘Des ouvrages de l'esprit’, omtrent den dagbladschrijver (le nouvelliste) het volgende te lezen staat:

‘Le devoir du nouvelliste est de dire: il y a un tel livre qui court, et qui est imprimé chez Cramoisy, en tel caractère; il est bien relié, et en beau papier; il se vend tant. Il doit savoir jusqu'à l'enseigne du libraire qui le débite; sa folie est d'en vouloir faire la critique.

Le sublime du nouvelliste est le raisonnement creux sur la politique’.

D'Haussonville zou Brunetière hebben kunnen tegenwerpen, da het, in spijt van zijne evolutietheorie, vroeger niet zooveel beter geweest is dan thans; dat de Prévost-Paradol's[1] en Lemoinne's als vertegenwoordigers van de goede journalistiek steeds lieden van het slag der Fréron's en Giboyer's tegenover zich hebben gehad, die het gilde tot oneer strekten. Hij zou hem hebben kunnen verzoeken om wat meer waardeering voor qualiteiten, op wier gebreken door Brunetière zooveel nadruk werd gelegd.

Zeker, het oppervlakkige, onnauwkeurige, domme, dat sommige dagbladschrijvers ons te lezen geven, wekt dikwijls ergernis, vooral door den toon van gezag, als ware het voor geen tegenspraak vatbaar, waarmede het verkondigd wordt. Belachelijk is het dat, in ons land en daarbuiten, al wat, bekookt of onbekookt, uit het brein van één enkel man te voorschijn komt en dag aan dag met meer of minder vaardigheid in ongeteekende hoofdartikelen wordt neergeschreven, bij honderden en duizenden in den lande geldt als de uitspraak van de openbare meening of voor het minst als de uitspraak van deze of gene partij, waarnaar al wie zich tot die partij rekent zich behoort te richten.

En dan de taal van de dagbladen. Als taalverknoeiers hebben de dagbladschrijvers hunne reputatie niet gestolen. Bij sommigen is onkunde, bij velen gebrek aan tijd om het geschrevene over te lezen, de oorzaak van het taaltje waarop zij gewoon zijn ons te onthalen.[2] In Frankrijk, het land van den helderen stijl en de zuivere

1) Over Prévost-Paradol verscheen juist dezer dagen een ‘étude suivie d'un choix de lettres’, door Octave Gréard (Parijs, Hachette).

2) Een van onze groote dagbladen ving een dezer dagen zijn ‘Algemeen Overzicht’ aldus aau: ‘Volgens de mededeelingen der Engelsche bladen schijnt het zeker dat de Londensche politie *daar* den hoofdzetel heeft ontdekt van een algemeen anarchistisch complot.’ Twee dagen later vermeldde datzelfde groote dugblad, dat H.M. de Koningin-Regentes *een door haar zelf onderteekend telegram* aan Bn. Gericke zond.

taal, is herhaaldelijk tegen de verbastering van de taal door de dagbladpers een hartig woordje van protest gesproken. In een der bundels *Etudes* van Edmond Schérer vindt men een opstel, ‘La déformation de la langue française, lettre à un journaliste’, waarin de schrijver aan een instinctieve begeerte om ‘le néant de l'idée’ te verbergen ‘sous la nouveauté du vocabulaire’ de neologismen toeschrijft, waarvan de Fransche dagbladen wemelen. Men zegt niet meer *lieu* maar *localité*, niet meer *une personne*, maar *une personalité*, niet meer *profiter*, maar *bénéficier*, niet meer *nombreux*, maar *multiples*; of wel men ontleent woorden aan een vreemde taal, liefst aan het Engelsch, maar gebruikt ze in een geheel andere beteekenis dan zij in het oorspronkelijke hebben; men spreekt bijv. van *humoristique*, waar men *spirituel* bedoelt, van een *snob*, waar het Fransche *sot* op zijn plaats zou zijn.

Nicolaas Beets, die in zijn bekend ‘Gesprek met Querulus over de behartiging der moedertaal’ den taalverknoeiers zoo duchtig de ooren wascht, maakt in ‘Over de beteekenis der ongeletterden voor de letterkunde’, de opmerking dat de invloed van de schrijvers op de taal er niet op verbeterd is sedert het dagbladschrijven een *steeple-chase* is geworden; de schadelijke terugwerking van het gedrukte op het gesproken woord moest daardoor, volgens Beets, wel verzevendubbeld worden. Uitdrukkingen als *min kostbare uitvoering, algeheel, bereids, benuttigen, in 't leven roepen*, zijn door de couranten in de spreektaal gebracht.

Het schijnt wel dat niemand in Frankrijk bij het lezen van Brunetière's uitval tegen de *reportage* zich een artikel van Caro herinnerd heeft uit de *Revue des deux mondes* van 1882[1)], waarin dit Akademielid de onvruchtbaarheid van de hedendaagsche critiek voor een goed deel op rekening schrijft van de nieuwe organisatie van de dagbladpers en van de improvisatie *à outrance* welke daarvan het gevolg is. De criticus is, volgens Caro, reporter geworden: wat hij niet te weten kan komen, verzint hij; hij ziet er geen been in om, bij gebrek aan beter, uit een photographisch portret

1) Te vinden in den bundel *Variétés littéraires* (Paris 1889) onder den titel: ‘La critique contemporaine et les causes de son affaiblissement.’

van den schrijver zijn karakter, zijn geest en de eigenaardigheden van zijn talent af te leiden; en zoo schrijft men, à propos van een boek dat men niet gelezen heeft, letterkundige portretten, die, al naar gelang van het talent van den criticus, òf schitterende òf kinderachtige ‘fantaisies d'esprit’ zijn.

Maar al wordt dat alles toegegeven en niet vergoelijkt, laat toch niet vergeten worden, wat men aan die veel gescholden *reporters* en *chroniqueurs* van de groote en kleine bladen te danken heeft. Wat de photographische instantané's zijn voor de wetenschap, waaraan zij onschatbare diensten hebben bewezen, zijn vaak de ‘interviews’, de indiscreties als men wil, het in de vlucht opgevangen woord of de op het oogenblik zelf ontvangen indruk voor de geschiedenis en de letterkunde. Met allen eerbied voor hetgeen na nauwgezette studie en ernstige overdenking omtrent het werk en het leven van een overleden staatsman, dichter, geleerde wordt te boek gesteld, de indruk rechtstreeks van het levend individu ontvangen, is ook wel iets waard en heeft daarenboven dit voor, dat onmiddellijke controleering en rectificatie mogelijk is. Heeft men wel eens nagedacht, wat de geschiedenis zijn zoude zonder de tallooze annecdoten, instantanés, de ‘binnenhuisjes’, de indrukken uit het leven van groote en kleine mannen, welke men vroeger uit kronieken, gedenkschriften en brieven placht op te delven, en die thans, nu de gedenkschriften uit den tijd raken en zelfs brieven van eenigen omvang weinig meer geschreven worden, door reporters en dagbladchroniqueurs op hunne wijze worden verzameld en op schrift gesteld?

Het is gemakkelijk den dagbladschrijver te verwijten, dat hij zijn talent versnippert, zijn geestelijk kapitaal verspilt en nooit dat ééne werk tot stand brengt, hetwelk zijn naam voor vergetelheid zou bewaren. Maar al zorgt de dagbladschrijver in dit opzicht slecht voor zich zelf, hoeveel doet hij niet voor anderen! Van het opkomend talent het eerst den naam in het openbaar te noemen en den jongen letterkundige, den jongen kunstenaar die ‘premiers regards de la gloire’ te doen genieten, die, naar Vauvenargue's uitdrukking, niet minder weldadig aandoen dan ‘les feux de l'aurore’; op het oogenblik zelf een onrecht te herstellen, een leugen te ontmaskeren, grootsche ondernemingen te steunen, tot een goede daad op te wekken, het behoort alles tot de taak van den journalist, en voor een goed deel tot het gebied van den reporter.

Men verhaalt van Chateaubriand, die pair van Frankrijk en lid van de Fransche Akademie was, dat hij, voor een rechtbank als getuige optredende, op de vraag van den voorzitter naar zijne betrekking zonder aarzelen antwoordde: *Journalist*. In ons land zouden mannen als Vissering, Buys, Busken Huet - om alleen de dooden te noemen - op een dergelijke vraag een gelijkluidend antwoord hebben kunnen geven. Ook onze dagbladschrijvers hebben zich voor hun stamboom niet te schamen. Zij zijn van goeden huize.

Buitenlandsch overzicht.

20 Februari.

Anarchisme, *que me veux-tu*?

Men zet zich neer om zijn maandelijksch kroniekje van het buitenlandsch nieuws te schrijven, en om een onderwerp te nemen dat zich met bedaardheid behandelen laat heeft men voor zijn beschouwing het handelstractaat tusschen Duitschland en Rusland uitgekozen, - daar grijnst me plotseling het anarchisme aan, en dreigt mijn zachtaardige plannen uiteen te doen spatten.

Het is ongehoord; want er zit toch meer in het onderwerp dan men op 't eerste gezicht zou denken.

Op het eerste oog heeft zoo'n handelsovereenkomst al bijzonder weinig aantrekkelijks: of het Duitsche ijzer een roebel meer of minder bij den invoer naar Rusland betaalt, en of het Russische graan voor een paar mark minder of meer over de Duitsche grenzen komt, dat laat ons denkelijk koel. ‘Wat moet ik hun vertellen?’ vroeg Lord Melbourne eens aan een van zijn collega's toen hij een bepaling over de graanrechten in het Hoogerhuis verdedigen zou. ‘Moet ik hun zeggen dat de kadetjes er duurder door zullen worden, of dat ze, integendeel, goedkooper zullen zijn? Ge begrijpt dat het mij bitter weinig kan schelen.’ Zoo'n sceptische Lordsstemming, zoo'n opinie à la Lord Salisbury, past natuurlijk een gewoon mensch niet waar 't het brood of de industrie van zijn eigen land geldt; den Duitschers echter kunnen wij gerust de zorg voor Duitschland overlaten.

Maar in zulk een tractaat, als dat onlangs tusschen Duitschland en Rusland ontworpen is, komen allerlei schilderachtige hoekjes en nokjes voor die het hart van den politieken dilettant verheugen. (Ik herinner me een wandeling met Bosboom, die telkens op straat bleef stilstaan om op een geveltje of een speling van het licht te wijzen. ‘Waarom zou men anders wandelen,’ zei hij, ‘wanneer men niet zooveel mogelijk van het schilderachtige genoot?’)

Daar is een artikel in het tractaat over de rechten die beenen knoopjes bij hun invoer in Rusland te betalen hebben, met een

ditioneele bepaling dat het fantaisie-carton, waarop ze zijn vastgehecht, bij het gewicht moet meegerekend worden. Daar is een ander nog veel uitvoeriger en veel deftiger artikel over papieren boordjes, overhempjes en manchetten, met een lang corollarium betreffende het linnen dat over het papier der boorden enz. geplakt is, maar dat alleen kunstmatig ingedrukte en geen gestikte naden mag hebben. Ziet men de diplomaten en hooge ambtenaren hun kale hoofden bij elkander steken om beenen knoopjes en papieren manchetten te bediscussieeren aan een groene tafel, in een ministerieelen salon, waar *du haut de leur grandeur* reeds lang begraven onsterfelijke souvereinen van den wand op hun werk toekijken. Wie weet of de voorzitter, om de gemoederen verhit door den strijd over ijzer- en graanrechten tot rust te brengen, soms niet met een innemend gezicht het diplomaten comité heeft aangemaand: Zouden wij niet liever heden de afgebroken beraadslagingen over de beenen knoopjes voortzetten! - Waarop een Russische prins misschien in 't midden gebracht heeft: Mag ik de opmerking maken dat wij 't ook nog niet geheel éens hebben kunnen worden over de ingewikkelde détails van den handel in papieren manchetten! -

Ja, daar moeten curieuse geschiedenissen achter zoo'n handelstractaat steken.

Maar nu komt het anarchisme tusschen beide, en wil met zijn bommen en zijn complotten al die curiositeiten in de lucht blazen. De eene anarchist verschrikt de Parijsche burgers die in een café naar de muziek zitten te luisteren; een ander schokt de Londensche politie in haar zelfbewustzijn, en John Bull, ontsteld, roept: Where's the police?

Hoe zou men te midden van het lawaai zijn aandacht kunnen houden bij onderwerpen die geen opzien maken!

Ik waag het tòch; al verplaats ik ook mijn batterijen, en al kom ik met wat zwaarder geschut voor den dag dan oorspronkelijk in mijn bedoeling lag. Het anarchisme mag wachten tot het wat minder geraas maakt.

Er is een verhaal van een Siciliaanschen markies die erg stipt op zijn gewoonten was. De man bezat vele landgoederen, en reisde telkens heen en weer; hij was er op gesteld overal dadelijk bediend te worden. Eens kwam hij op een van zijn kasteelen, en de marjordomo reikte hem bij zijn aankomst met een bedrukt gezicht een telegram over. De markies las daarin tot zijn ontzetting

dat er een brand was uitgebroken in zijn stadswoning waarbij zijn vrouw was omgekomen en zijn huis vernield. ‘Zal ik Uw Excellentie de chocolâ brengen?’ vroeg de majordomo naar de klok kijkend. ‘Loop naar - met uw chocolâ!’ riep ds markies in zijn wanhoop. Maar toen de bediende, majestueus als een majordomo, zich naar de deur wendde, zeide hij, zich bedenkend, door zijn tranen heen: ‘*E pur datemi la cioccolata*!’ Geef me toch maar mijn chocolâ! De akeligheid was nu eenmaal gebeurd. Er viel niets meer aan te veranderen. De wereld ging haar gang. ‘*E pur datemi la cioccolata*!’

Zullen we over het Russisch-Duitsche handelsverdrag en over de laatste gebeurtenissen in Duitschland spreken!

Keizer Wilhelm II, met zijn neiging voor theatrale effecten, heeft den tijd der publicatie van het tractaat tot een tegenhanger willen maken voor Cronstadt-Toulon....

De woorden geven mijn bedoeling niet juist weer. De verzoening tusschen den keizer en Bismarck was niet enkel een coup de théatre; en Duitschland in de armen van den czar te werpen lag waarlijk niet in 's keizers plan. Maar hij heeft een vredefeest gevierd, en hij heeft de wereld een vereend Duitschland willen toonen dat, om zijn vorst gegroepeerd, aan de naties van Europa de mannenhand kon toereiken, evenals de Fransche republiek, verheugd over haar rehabilitatie, het herstel van het Europeesche evenwicht proclameerde.

‘Wat zou de czar wel van ons moeten denken,’ zeide Wilhelm tot de hoofden der conservatieve partij, die tegen het handelsverdrag gestemd zijn omdat het inheemsche koren er zijn bescherming door verliest, - ‘wat zou de czar wel van ons moeten denken, wanneer hij zag dat mannen die in Mijn uniform aan Mijn hof komen, in den Rijksdag tegen een maatregel stemmen, die Mijn bijzondere wensch is!’

En de Keizer had er bij kunnen voegen: Heb ik u niet door mijn voorbeeld getoond dat ik, ter wille van het gemeenschappelijk belang, de grieven mijner Majesteit over het hoofd weet te zien? Heb ik niet den eersten stap van toenadering tot mijn ontslagen rijkskanselier gedaan?

26 Januari, de dag van Bismarck's bezoek aan Wilhelm II, - die datum is het symbool van een aaneensluiting van krachten en van een bevrediging der volksfantasie.

De Germaan ziet de heldengestalten van zijn nationaal leven liefst in groepen. Hij kan niet aan Luther denken zonder dat Melanchthon hem voor den geest komt; naast Blücher moet hij Scharnhorst plaatsen, en hij heeft den naam van Schiller nauwlijks uitgesproken of hij voegt er in denzelfden adem dien van Goethe bij. Hij heeft, in één woord, een gemoedelijke verbeelding.

Bismarck c o n t r a Wilhelm, de man dien hij als den grootsten Duitscher vereert tegenover dengeen dien hij als den eersten Duitscher vereeren moet, - dat maakt voor zijn gevoel een onverdragelijken dissonant: het is, voor een volk dat, als geheel, het stadium der politieke naïviteit nog niet te boven is, bijna een schennis van het heiligste.

De keizer heeft aan die volksstemming moeten toegeven.

De regeering van het Duitsche rijk steunt op geen enkele der staatkundige partijen van het land. Zij is machtig door het leger, en in dien zin zou men Duitschland een militairen staat kunnen noemen. De keizer is de o b e r s t e K r i e g s h e r r. Maar dat leger is voor alle dingen de uitdrukking van de rijkseenheid, het is een moreele macht, en de keizer als legerhoofd is de vertegenwoordiger dier eenheid. Dat is zijn majesteit. Hij is meer nog dan de bewaarder der eenheid, hij is het beginsel der eenheid zelf. Zoo gevoelt Wilhelm zich.

Daarom mag hij dulden dat er partijen bestaan, want zijn troon is daarboven geplaatst als het blijvende te midden der voorbijgaande opiniën van den dag; maar daarom juist kan hij niet toelaten dat de partijen van het denkbeeld der nationale eenheid tegen zijn keizerlijke macht zouden gebruik maken. In dat opzicht is hij afhankelijk van de volksstemming.

De oppositie van den laatstovergeblevene en den grootste onder de stichters van het rijk is hem gevaarlijk.

Hoe gevaarlijk, dat heeft hij aan allerlei teekenen, in het afgeloopen jaar kunnen bemerken: een stil verzet van de Zuid-Duitsche staten tegen de straffe Pruisische regeeringsvormen, een verzet van den Pruisischen adel zelf tegen den ‘nieuwen koers’ die den landbezitters zijn bescherming onttrekt, een verachtende kritiek van alle handelingen van het gouvernement.

Bismarck is sterfelijk zal de jonge keizer zeker dikwijls gedacht hebben, maar het is niet uitgemaakt of Bismark's naam, na zijn

dood, niet nog machtiger zal blijken dan hij het in zijn laatste levensjaren geweest is. En buitendien er zijn overal aan den horizon der buitenlandsche staatkunde wat men in den tijd van Napoléon III des points noirs noemde. De toestand van Servië is zoodanig dat een interventie, hetzij van Rusland, hetzij van Oostenrijk ieder oogenblik noodig kan worden, ook Egypte zou wel eens plotseling een verrassing kunnen opleveren en Frankrijk met Rusland samen doen gaan tegenover Engeland, om nog niet eenmaal van de entente Franco-Russe zelf of van de verwarring in Italië te spreken. Een eenstemming Duitschland, met hart en ziel zijn Keizer volgend, is te midden dier omstandigheden vooreerst een waarborg voor den wereldvrede, en zoo de nood aan den man komt, een waarborg voor succes in den krijg.

Verbeeldt u eens dat Bismarck, in een moeilijk tijdstip, aan 't kritiseeren ging: het vertrouwen zou weg zijn. En Bismarck heeft eens gezegd, en herhaald nadat hij het gezegd had: ‘Wanneer ik mijn hand terugtrek, dan valt het gansche gebouw onder den hoon der wereld tegen den grond.’

Het is wel lang geleden dat het woord over de omheining van zijn tanden kwam, maar er is nog menig Duitscher die vreest dat er oogenblikken zullen aanbreken waarop het toepasselijk kan blijken.

Zelfs den keizer zal het in zijn Gottähnlichkeit wel eens bang om 't hart worden.

En Wilhelm II heeft van zijn besten wijn naar Friedrichsruh gezonden en een invitatie daarbij gestuurd. Een luitenant-kolonel heeft ze overgebracht. (Het leger is the maid of all work in Duitschland; behalve dat het de eenheid ophoudt, staat het zijn generaals af wanneer er een rijkskanselier of een buitengewone gezant naar den Paus noodig is, en een overste draagt de pakjes en boodschappen tusschen Berlijn en Friedrichsruh heen en weer.)

Bismarck bracht zijn bezoek aan het hof. Welke beteekenis heeft het? heusch en echt, niet in den symbolischen zin dien de Keizer bedoeld heeft.

Een straatjongen, met den wijsgeerigen geest dien de straatjeugd kenmerkt, en met den blik op politieke verhoudingen dien de diplomaat hem benijdt, heeft haar uitgesproken, toen hij den stoet die Bismarck naar het paleis geleidde voorbij zag trekken: ‘Hij brengt de flesch terug.’

De eene beleefdheid is de andere waard. Stuurt ge me van uw wijn, zoo past het mij ten minste te zorgen dat de flesch terugkomt. Dus behoort het in de groote wereld.

Hij heeft ook iets aan zijn keizer te retourneeren, de ontslagen rijkskanselier, al is het maar een flesch; hij is niet meer de eerste van hen beide, maar hij is toch nog een macht, een macht tegenover een andere macht.

Ik zie hen daar bijeen in het paleis, gunnen wij ons de beschouwing van het contrast.

Bismarck heeft den jongen keizer eens een ‘r e i c h e n E r b e n’ genoemd. Van wien is hij de rijke erfgenaam die sehatten gekregen heeft zonder dat hij er moeite voor had te doen, en die kan verkwisten waar de anderen hadden te sparen? Wel, voor een groot deel van zijn vermogen, is hij de erfgenaam van den man die tegenover hem staat, in dienzelfden zin trouwens als ieder Duitscher zijn deel van Bismarck geërfd heeft. Maar is dat niet het karakteristieke van Wilhelm II, dat hij bij uitnemendheid de Duitscher van onze dagen is, het product van de oorlogen van 1866 en 1870.

Evenals ieder Duitscher in al zijn gesprekken zal laten doorvloeien dat hij tot het eerste volk der wereld behoort, zoo kan Wilhelm niet nalaten te doen uitkomen dat hij, als de eerste van het eerste volk, de eerste der geheele aarde is. Dat de Duitschers die overtuiging hebben is hun niet kwalijk te nemen, - welk volk stelt zichzelf niet boven aan, ja welk mensch houdt zich niet, in den grond van zijn hart, voor den belangrijksten persoon van het heelal; - maar de ijver waarmee zij en hun keizer die goede opinie over zichzelf aan de wereld opdringen heeft al iets heel jeugdigs.

Hij mist èn tact èn humor, - evenals de anderen.

Wat al goede gelegenheden heeft hij voorbij laten gaan waar hij had kunnen zwijgen! Wanneer hij een condoleantie zendt aan de bemanning van een zijner schepen die door het springen van den stoomketel een groot verlies geleden heeft kan hij zich niet weerhouden om aan het slot zijner dépèche zijn geliefkoosde phrase te schrijven: ‘Overigens met vollen stoom op, voorwaarts!’ En hij denkt er niet aan, dat juist die volle stoom daar op 't oogenblik zijn slachtoffers heeft gemaakt!

Een ouderwetsche diplomaat schudt het hoofd als hij 's keizers

voortvarendheid ziet. T r o p d e z è l e, zou hij zeggen. Maar ook een staatsman van de oude groote school moet het beleid van den vorst afkeuren. Het woord van Commines over Karel den Stoute geldt even goed over Wilhelm II: ‘Hij nam nooit raad aan’; en daar is in vele trekken een wonderlijke overeenkomst tusschen den rijken erfgenaam van de 15e en van de 19e eeuw. Wij hebben den keizer nog niet in tegenspoed leeren kennen. Zijn vermogen is bij lang nog niet uitgeput.

Ook heeft zijn karakter een grootsche zijde. Hij heeft gevoel van verantwoordelijkheid, en met al zijn liefde voor theatrale uniformen en purperen draperiën is hij au fond een eenvoudig man. Hij is een Duitscher van onzen tijd.

Bismarck daarentegen is de held van het verleden en van de toekomst. Wanneer de keizer de vertegenwoordiger is van het Duitsche rijk, is de ontslagen kanselier de vertegenwoordiger van het Duitsche volk in zijn heroïsche eigenschappen. Hij heeft het rijk opgebouwd, - en daarna heeft hij niet gerust; want hij had er geen pleizier in om op de hazenjacht te gaan, nadat hem zijn meesterschot gelukt was. ‘Ja, wanneer het er om te doen was om nog eenmaal op de groote jacht te gaan en een everzwijn op te sporen, dan zou ik mijn krachten vergaderen en vooraan zijn onder de jagers!’ zeide Bismarck in een bui van neerslachtigheid, toen zijn tweede taak hem alleen nog in vagen vorm voor den geest stond.

Hij vond die taak, dat everzwijn. Hij wilde het Duitsche rijk eigenaardig inrichten tot een staat waar alle standen samenwerkten en samengehouden werden in een krachtige eenheid, zoodat hij domineerend als een unieke schepping en als een ongeëvenaard model tegenover de andere rijken der wereld uit zou komen. En hij begon zijn werk, richtte een pijler op hier en een pijler op daar en arbeidde voort onvermoeid, ondanks den tegenstand, kampend met hamerslagen tegen het lot, totdat zijn taak hem uit de hand genomen werd.....

Hoe wil Bismarck van harte samengaan met den man die nooit anders dan zijn eigen zin volgt en die met groot geraas op de hazenjacht gaat! Hij kan hem de flesch terugbrengen, - want waarom de goed bedoelde beleefdheid niet met een tegen beleefdheid te beantwoorden, - maar daarbij blijft het.

Op de hazenjacht! Een man als Bismarck kan niet anders vinden dan dat het rijk waaraan hij zijn heerschersgeest had willen inblazen op den beganen, platgetreden weg terecht is gekomen. Het is een gewoon land geworden, het volgt het spoor van andere volken; en het Duitsch-Russische handelsverdrag is alweer een stap op het pad waar anderen al lang zijn voorgegaan.

Duitschland dat voor twintig jaar nog een landbouw-staat was, die met de opbrengst van zijn graan zijn eigen bevolking kon voeden, dat Duitschland is op weg een industrie-staat te worden. De handelsovereenkomsten die, sinds 1891, met Oostenrijk, Rumenië en andere Europeesche landen gesloten zijn duiden dien overgang tot den industrie-staat aan, omdat zij de bovenmatige bevoorrechting van het inheemsche graan opheffen terwille van de inheemsche nijverheid die haar markten in het buitenland zoekt.

Het handelstractaat met Rusland is de sluitsteen van die economische politiek.

De agrarische partij wenscht den ouden toestand te handhaven en hem te bevestigen door maatregelen die het landbezit en de landbouwers binden. Zij komt op voor het echte, onvervalschte Duitschland met zijn krachtigen boerenstand; maar evenmin als de industrie-staat der toekomst is het het Duitschland dat Bismarck als zijn groot en machtig everzwijn voor zich zag.

Tegen het lot is op den duur niet te kampen en het lot wil blijkbaar niet dat Duitschland een uitzondering wordt. Het mag toch dankbaar wezen dat het zijn armee heeft en zijn keizer; die zullen het beschermen gedurende de overgangsperiode waarin het verkeert. Want eerst langzamerhand zal Duitschland zich innerlijk de grootheid verwerven, die het uiterlijk door het genie van zijn Bismarck verkregen heeft. Het moet ze stap voor stap veroveren te midden van moeilijkheden en nederlagen.

Een woord als: ‘vollen stoom op, voorwaarts!’ klinkt onder die omstandigheden als een belachelijke phrase. Waarlijk nog liever mag ik het bevel van den Siciliaanschen markies aan zijn majordomo, dat een bewijs was van stiptheid en van berusting: Wat me ook overkomen mag, e p u r d a t e m i l a c i o c c o l a t a! Wel ligt er ook veel egoïsme in, maar volken zijn nu eenmaal toch egoïst!

B*.

Bibliographie.

Niobe. Gedicht van Edward B. Koster. Doetinchem, C. Misset. 1893.

Men late zich niet afschrikken door de ‘femme à barbe’, waarmede de uitgever heeft goedgevonden den omslag van dit gedicht te ontsieren. Het beeld, dat de dichter ons van Niobe geeft, is heel wat genietbaarder. Men heeft zich daarvan trouwens reeds kunnen overtuigen door de lezing van de eerste vier zangen, in *De Gids* van December 1892 opgenomen.

Nu het gedicht als geheel voor ons ligt, dunkt ons de compositie ervan niet zonder bedenking. Terwijl van de zestien zangen dertien ons niet verder brengen dan tot de komst van Niobe te Thebe, waar Amphion haar als zijn bruid begroet en het huwelijksfeest gevierd wordt, wordt het hoofdmoment in de Niobesage: de beleediging door Niobe Leto aangedaan en de daarop gevolgde veertienvoudige moord van Niobe's zonen en dochteren, onvoldoende voorbereid, in enkele bladzijden afgedaan. Het Niobe-verhaal maakt daardoor niet den diepen indruk, dien het zou behooren te maken.

Afgescheiden hiervan, mag den heer Koster de lof gegeven worden, dat hij, al rept hij-zich zelden tot hoogdichterlijke vlucht, in de verschillende zangen van zijn gedicht don toon goed heeft getroffen en, vooral waar hij enkel te beschrijven en te schilderen had, menig bekoorlijk tafereel heeft weten te geven. Behalve de zangen, die men reeds in de *De Gids* heeft kunnen genieten, noemen wij den aanhef van den 9den en den geheelen 13den zang: de beschrijving van het huwelijksfeest.

F.A. Buis. Marie Hudde. 2 dln. Amsterdam. P.N. van Kampen & Zn.

De ‘theetafel’, die al heel wat op hare rekening heeft, en de ‘leesgezelschappen’, die een groot verteringsvermogen bezitten - twee kringen waarvoor deze roman bijzonder is aanbevolen - hebben zich vaak met lectuur van vrij wat minder gehalte moeten tevreden stellen.

Talent van opmerken en vertellen is den heer Buis niet te ontzeggen; typen als Nicht Phie kunnen de vergelijking doorstaan met de beste karakteristieke figuren uit onze Nederlandsche novellistiek. Vooral de kleine burgerkringen worden door den schrijver ‘naar het leven geteekend’, en menig onderhoudend en geestig geschetst tafereeltje zou men uit deze twee deelen kunnen uitknippen. Maar eens aan het knippen zijnde, zou men de schaar ook nog voor een ander doel willen gebruiken. Het is alweer de groote fout van de meesten onzer Nederlandsche romanschrijvers en novellisten, dat zij zooveel woorden gebruiken om zoo weinig te zeggen. Het leven van Marie Hudde, het-

geen haar wedervaart en in haar omgaat, zou in een novelle van matigen omvang verteld hebben kunnen worden; de heer Buis heeft er twee deelen voor noodig. En ondanks al die uitvoerigheid hebben wij, aan het eind van die twee deelen, wel de herinnering aan een reeks handig en levendig geschreven tooneeltjes uit het leven van een mooie jonge vrouw - tooneeltjes waarin ook de conversatietoon vaak zeer goed getroffen is -, maar verder dan tot de oppervlakte van het gemoed zijner heldin heeft de schrijver ons niet gebracht. Dat het met zulk een karakter, met zulk een temperament, onder die omstandigheden zoo en niet anders moest loopen; dat en waarom de vrouw, wier ‘intuïtie’ zooals de heer Buis het noemt, haar steeds den rechten weg wees, zich door een individu als Stang het hoofd op hol laat brengen en met hem haren braven man bedriegt, heeft de schrijver ons niet duidelijk weten te maken.

Een levensdroom.

I.

Vader was een groot deel van den zomer ziek geweest....

Wel had hij niet lang te bed moeten liggen, maar hij hoestte, hij hoestte halsstarrig, een van die droge, snirsende, onoverwinnelijke hoesten, die niets gemeens hebben met een gewone, vluchtige verkoudheid. Hij zag er bleek en zwak uit; hij was aanzienlijk vermagerd; zijn aangezicht was pijnlijk saâmgetrokken; zijn oogen stonden somtijds grijs en dof, andermalen hadden zij een vurigen glans, angstwekkend en onheilspellend. Maar met den herfst, Goddank, was hij zeer veel gebeterd.

Des zomers lijdt de arme minder door zijne ellende. Zijn nederig lot gelijkt aan dat der dieren: hij profiteert als zij van den rijkdom en den overvloed der Natuur.

Maar 's winters is het een rustelooze kommer, een strijd van alle uren: de strijd tegen den honger, de strijd tegen de koude. En om dien strijd te voeren bezit hij slecht één wapen: den arbeid.

Rampzalig, somber wapen! Wat is het soms zwaar te hanteeren; wat is het loon soms wrang! Maar zoolang men het hanteeren kan zal men toch leven; en het is zoet te leven, zelfs in het lijden. Wat moet er worden van den proletariër, die niet meer werken kan?

II.

Ja, het was een groot geluk, dat vader schier geheel genezen was, juist met den aanvang van den winter. Het somber phantoom van den honger was nog eenmaal verdreven: vader

zou opnieuw, als ieder jaar, zijn lastig werkseizoen van vier maanden hervatten in de groote beetendrogerij van mijnheer Stevens.

Hij zou er zijn twee frank daags verdienen, en daarvan zou hij met zijn vrouw en zijn zes kinderen leven. Miel en Frans, zijn twee oudste zonen, waren reeds van de hoeve, waar zij des zomers arbeidden, teruggekeerd en zouden wellicht, als naar gewoonte, tot aan de lente, niets of weinig te verrichten vinden; maar Lisatje en Emerance, de twee oudste meisjes, zouden enkele stuivers daags winnen met haar speldewerken, en met het weinige dat men van den zomer over had; en door overmaat van zuinigheid, zou men toch trachten nog eens voort te geraken tot de maand Maart of April. Indien bij ongeluk de winter buitengewoon ruw was of, door zijn langen duur, den aanvang van het buitenwerk aanzienlijk verschoof, men zou er, helaas! toe besluiten te doen als zooveel anderen: men zou een weinig gaan bedelen, dit was ook vroeger reeds gebeurd....

Och! vader zou toch nooit zijn ideaal zien verwezenlijken, dat steeds onbereikbaar ideaal hetwelk hij, met een soort van bange vroomheid, den droom zijns levens noemde!...

Hij sprak er zoo vaak van, des avonds, toen hij, na het zwoegen van den dag, omringd van zijn gezin naast zijne kachel zat, waar stil een vuur van slak en asch in brandde. Hij sprak er van met een glans van teruggehouden geestdrift in de oogen, met een weemoedig-ontroerden glimlach op de lippen, zooals men spreekt, zooals men droomt van een te schoon, te groot verlangen. Hij had het bewustzijn dat het eene buitensporige begeerte was, een verwaande droom, eene bespottelijke hersenschim voor een man van zijnen stand. Indien zoo iets zich kon verwezenlijken, maar dan zou hij geen arme werkman meer zijn; hij zou behooren tot de kaste der gegoeden en hoe is zulks mogelijk wanneer men het toch zoo vreeselijk hard heeft om met zijn schrale inkomsten rond te komen, wanneer men eene vrouw heeft en zes kinderen! Die droom, die overdreven gekke droom was: een zwijntje te houden.

Een zwijntje houden!.... Er ten prijze van onzeggelijke zuinigheid en ontberingen in slagen de vijf-en-twintig of dertig frank te sparen, waarmede men het zwijntje zou koopen! Hem

in een hoek van 't stalletje, bij middel van wat stroo en planken, een hokje van twee meters vierkant maken; daarin een voerbak plaatsen en het wonder, het mirakel verrichten van driemaal daags dien bak te vullen met het voeder dat het zwijntje zou noodig hebben om te groeien en te mesten!.... En dan, tegen den winter, het vetgeworden zwijntje laten slachten. Dáár, in zijn arm werkmanshuisje, al dat schoon en lekker vleesch hebben, waarvan een deel verkocht zou worden om met de opbrengst ervan een ander zwijntje in te koopen; en waarvan het overige zou in stukken verdeeld, gezouten en gerookt worden, een rijkdom, een overvloed in 't huisje brengend voor den ganschen winter. O! elken morgen, op zijn droog stuk zwart brood, die lekkere sneê spek krijgen, die men nu, hoogstens tweemaal per week, bij den slachter ging halen, en die soms toch zoo klein was, en nochtans zoo duur kostte!....

Neen, neen, de droom was al te schoon. Vaders gelaat werd soms gansch zonderling, wanneer hij ervan sprak en moeder scheen het boos te maken, terwijl den kinderen water in den mond en tranen in de oogen kwamen. Dit jaar vooral, met vaders ziekte, die veel geld gekost had, was het bespottelijk daaraan te denken. Waarlijk, vader had wel ongelijk er zoo voortdurend van te spreken, nu meer dan ooit, met die kwellende halsstarrigheid.

III.

Welnu toch neen, vader had geen ongelijk. Het was als had hij de intuitie gevoeld, dat, ondanks de hinderende omstandigheden, de verwezenlijking van zijn levensdroom dichter bij was dan ooit: op een Zondagmorgen, juist des daags vóór den aanvang van het werkseizoen in de fabriek van mijnheer Stevens, verscheen de meesterknecht van den rijken nijveraar in Missiaen's huisje met het bericht, dat mijnheer Stevens nog een arbeider te kort had en, als proefneming, Miel, hun oudsten zoon, verlangde te aanvaarden.

Bij het hooren dezer onverwachte woorden was de vreugd der Missiaens zóó scherp, zóó hevig, dat het in het eerst op verslagenheid geleek. Vader werd bleek van geluk en kon geen woord meer spreken; moeder, rood als een pioen, gaf haar toestemming op een schorren, bijna barschen toon, als werd zij

door hare ontsteltenis verworgd. Miel had juist den ouderdom van achttien jaar bereikt; hij was reeds groot en kloek; vader zou hem in enkele dagen tijds het werk aanleeren, er zou een inkomst zijn van vier frank daags in plaats van twee; moeder zou zuiniger wezen dan ooit; de meisjes zouden speldewerken tot tien uur 's avonds in plaats van tot negen en, met Kerstdag, als het God beliefde, zou men geld genoeg bezitten om het zwijntje te koopen. O ja, men zou genoeg hebben; men wilde, men moest genoeg hebben! En men zou allen samen het zwijntje gaan koopen, den derden Kerstdag, op het feest van Lauwegem.

Dien avond, al te zamen rond het vuur gezeten, spraken zij met geestdrift over hun geluk. Een streelende zoetheid blonk in vaders oogen, hij scheen verjongd, zijn schier verwezenlijkte droom had aan de uitdrukking van zijn gelaat den melancholieken zweem ontnomen, dien de onwaarschijnlijkheid van dit geluk er tot nog toe zoo vaak op nederlegde. En de oogen van Miel schoten vlammen, terwijl het aangezicht der twee mooie, blonde meisjes zich als met een stralenkrans omhulde. Moeder, steeds vuurrood en barsch van uiterlijk, en als het ware meer en meer wantrouwig, naarmate het zoo dikwijls schier bezetene en steeds ontsnappende geluk nader in haar bereik kwam, zat sprakeloos staroogend met haar voeten op den aschbak van de kachel, en Jan en Irma, de beide kleinen, bleven op tot na tien ure, stoeiend en spelend met Frans, die hen soms stil deed houden, aandachtig luisterend naar het gesprek der grooteren, een zweem van spijt op het gelaat, omdat hij nog te jong was om mede te gaan arbeiden in de groote fabriek van mijnheer Stevens.

IV.

Daar was de ruwe arbeid nu begonnen. Elken morgen, om half zes, na een kop zwarte koffie genuttigd te hebben, door moeder gereed gemaakt, verlieten vader en zoon hun hutteken, de blikken kalbas en het grauw linnen zakje, waarin hun ontbijt stak, aan de hand.

Zij doorkruisten het duister, nog ingesluimerd dorp, hun klompstap galmend, hol en luid, in de eenzame straat. Zij ontmoetten, onder haar zwarte kapmantels verborgen, enkele

kwezels, die reeds van de kerk terugkwamen; zij hoorden, vóór en achter zich, het geluid van andere hol klinkende klompstappen die, in den grauwen, huiverigen morgen, in de zelfde richting, naar hetzelfde doel gingen.

De fabriek, - een lage tas gebouwen met spitse daken, - stond een weinig zijdelings der straat, gansch aan het uiteinde van 't dorp. Zij traden binnen langs een reusachtige koetspoort, gelijk aan den ingang eener kathedraal; zij verdwenen onder een somberen, hoogen en breeden hangar, vol wagens en kisten. Zij stapten er dwars door; zij volgden, links, een lange reeks ouderwetsche, ongelijke gebouwen; zij openden een deur. En terstond woei hun een walm dampige hitte in het aangezicht.

Zij bevonden zich daar in een ruime, sombere, door een enkele hanglamp slecht verlichte plaats, die, van den vloer tot de zwartgerookte balken van het spitse dak één enkel ruim uitmakend, aan het binnenste van een ledig schip geleek. Midden dier plaats stond een soort van breede, vierkante tafel, met twee vierkante, zwarte holen er in: het was de hakmolen. Aan de grauwe wanden hingen assen, consolen, raderen en riemen die, in de loensche klaarte van de hanglamp, de akelige plaats deden gelijken op een moordkuil vol met foltertuigen: die foltertuigen waren de mechanieken, welke den hakmolen in beweging brachten. In een hoek lag een groote, grauwachtige tas, die aan een brandstapel geleek: het was een voorraad te hakken beeten.

De walm dampige hitte, die de binnentredende werklieden bij de keel greep, kwam uit een soort van langen, diepen kuil, dien men ontwaarde, rechts, onder den grond De mannen daalden er één voor één in neder langs een steilen, steenen trap, zich met de hand aan een touw vasthoudend. In dien kuil brandden, op twee rijen, twaalf opene ovens opgepropt met cokes. Boven het vuur ontvouwden de steenen ovens zich in den vorm van reusachtige, vierkante trechters, wier bogen omhoog met elkander vereenigd, in den kuil eene lange middenallée en tusschen iederen oven eene soort van zijbeuk vormden.

Deze dag en nacht brandende fornuizen, met hunne steeds laaiende, gapende muilen, verhitten den kuil op een verschrikkelijke wijze. De arbeiders liepen haastig door de midden-

allée, de handen en 't gelaat in hun voorbijtocht der vuren door de vlam gezengd, en drongen in de zijbeuken, tegen de stapels cokes. Zij hingen er, aan een ijzeren roede, hun blikken kalbas en hun zakje met brood en vonden er de dunne arbeidskleêren, - de zwemkleêren, zooals zij die noemden - welke zij er den vorigen avond hadden te drogen gehangen. Na enkele stonden waren zij geheel ontkleed en hadden zij, op hun bloot lichaam, de grauw-linnen broek en het kort blauw kieltje aangetrokken. Dan vatten zij hun breede ijzeren schop met langen steel ter hand en weêr klommen zij naar boven.

In den rechterwand van het ‘snijkot’, zooals zij de akelige plaats noemden waarin de hakmolen stond, ontwaarde men, omtrent een meter boven den grond, een dubbele gesloten deur en twee toegeblinde zoldervensters, waaruit, langs de randen en door de spleetjes, met een fijn gesis van stoom, dunne, doorschijnend-grijze streepjes rook barstten. De voorman klom op het trapje van vijf schreden dat naar die deur leidde en, met een brusken ruk, trok hij de beide vleugels open. Een dichte dampwolk brak er uit, geheel het ‘snijkot’ in een lauwen nevel hullend; en één voor één, de schop op den schouder, verdwenen de halfnaakte arbeiders, langs het trapje, in het gapend, dampend hol.

Het was de drooghaard. Een uitgestrekte, langwerpig-vierkante plaats boven de ovens en waar, op doorzichtige tegels, de des vorigen daags gehakte beeten lagen te drogen.

De voorman droeg een brandende lantaarn aan de hand. Haastig liep hij die hangen aan een nagel in een balk, terwijl de andere arbeiders, in alle vier de wanden, alle deuren en luchtgaten openden, zoo wijd zij konden. En onmiddellijk begon de arbeid.

De werklieden, met hun achten, stonden gerangschikt op korten afstand achter elkaar, op ééne rij, in de richting van de lengte der droogplaats. Door een krachtigen duw van hun beide handen drukten zij hun breede schop in de dikke laag gehakte beeten en, met een wrong der lenden, begeleid door een stoot der rechterknie, hieven zij uit den tas een overstroomend schopvol op, en keerden het om. En, regelmatig, met een vlugge, gelijke, gekadanseerde beweging, gingen zij zoo voort, tot aan het uiteinde der droogplaats.

Dit was zooveel zij konden. Naarmate zij hijgend, stik

kend, druipend van het zweet aan den achterwand kwamen, ijlden zij naar het open venster in den gevel, staken woest het hoofd buiten, slorpten gulzig, onstuimig een walm koude, verkwikkende lucht in. Zij toefden daar een oogenblik, de oogen uitgezet, 't gelaat vuurrood, hun mond, hun haar, hun kleederen, geheel hun lichaam rookend in de killige buitenlucht. Dan duikelden zij in hun dampbad terug, keerden, de breedte van hun schop, waarvan zij, om hem kloeker vast te houden, den steel met hun zakdoek omwonden, een tweede laag gehakte beeten om; geraakten uitgeput, zieltogend aan het venster in den anderen gevel; smakten er opnieuw, met verergerende benauwdheid, hun walm versche, frissche lucht in.

Zoo gingen zij voort totdat al de beeten van de droogplaats waren omgekeerd. En naarmate zij zwoegden, zweetten, stikten zij steeds vervaarlijker in den heeten, steeds dikkenden damp der omgewoelde beeten. Weldra ontwaarden zij elkanders gestalte niet meer; de lantaarn aan den balk had den verdofden glans van eene verre nevelster; zij zagen enkel, bij elke heffing, onder hun stalen schop, dwars door de ontbloote, doorzichtige tegels, de vreeselijke ovens laaien, beneden in den kuil.

Zoo geraakten zij toch aan het einde van dien schrikkelijken Golgotha. De voorman haakte de lantaarn af, de anderen sloten deuren en vensters dicht en één voor één stegen zij 't trapje af, doornat, dampend als kwamen zij uit kokend water, het aangezicht stuiptrekkend, de oogen uitpuilend, met open monden smakkend naar hun adem, als visschen die men uit het water heeft gehaald. Zij daalden terug in den kuil, hunne schop na zich sleepend; zij pookten, met lange ijzeren roeden, de vreeselijke vuren op en staken die weder proppensvol met cokes. Dan deden zij hun drijvend linnen uit en trokken hunne andere kleeren aan. En afgemat, uitgeput, vernield, zakten zij tusschen de zijbeuken op stapels oude balen ter ruste.

Na elken arbeid op de droogplaats hadden zij recht op twintig minuten rust. En, het moet gezegd, indien de arbeid onmenschelijk was, mijnheer Stevens deed het mogelijke om hem hun te verzachten. Nooit, al bleven zij ook langer dan den bepaalden tijd uitrusten, liet hij hen vermanen. Maar ook zij maakten geen misbruik van zijn welwillendheid en, om half zeven, zoodra zij de stoommachien - ‘de horzel’ heetten

zij haar - hoorden gonzen, klommen zij terug naar boven en begonnen zij den voorraad beeten van den dag te hakken. Zij arbeidden er aan zonder onderbreking tot acht ure. Dan viel de ‘horzel’ voor een half uur stil en zij gebruikten hun ontbijt. Na den eten, voor de tweede maal arbeid - ‘zwemmen’ zegden zij - op de droogplaats. Dan weder beeten hakken tot tien uur, en zoo voort, alle twee uren, hakken en keeren, heel den dag.

De arbeid nochtans verzachtte, naarmate de beeten droogden. De damp verdween, de vuren werden verminderd, het droge goed woog lichter op de breede schoppen. Weldra konden zij den steel vasthouden zonder er hun zakdoek rond te slingeren en achtereenvolgens, twee, drie lagen omkeeren, zonder smakkend naar de vensters te moeten loopen. Om zes uur 's avonds werden de droge beeten afgeschept en men goot de overdag gehakte groene in de plaats, in dikke lagen.

V.

En vader, o met wat moed, met wat hart werkte nu vader! Niet enkel volbracht hij zijn taak met een gloed zonder weerga, maar ook nog wel gedeeltelijk die van zijn zoon, wien hij moest op de hoogte stellen. Als proefneming wilde men Miel aanvaarden, had de meesterknecht gezegd; en 't was voor vader een dubbele zaak van eer en van belang, dat mijnheer Stevens zoo tevreden werd over den arbeid van zijn zoon als hij het was over zijn eigen. En waarlijk men begreep het niet waar vandaan vader de krachten haalde, die hij nu zoo ruim te pand stelde. Hij hoestte steeds een weinig en, sinds den aanvang van het werkseizoen, was hij nog verbleekt en vermagerd - gelijk alle arbeiders trouwens in den beginne van dit lastig werk - maar hij bleef opgeruimd van geest en wakker van bewegingen; het was of hem iets immaterieels bezielde, dat hem een kracht van weerstand gaf, boven zijn lichamelijk vermogen.

Ja. vader deed meer dan hij kon. Die gedachte, dat vaststaande denkbeeld dat het gedroomde ideaal eindelijk bereikt zou wezen; dat de welstand, bijna de rijkdom waarlijk in zijn hutteken van eerlijken zwoeger die zijn gansche leven tegen de ellende geworsteld heeft, zou komen; o, die gedachte

gaf hem uiterste en schier bovenmenschelijke krachten, waarover hij zichzelf verbaasde.

Gedurende de drie eerste weken had hij, om zoo te zeggen, geen vermoeienis gevoeld. En nochtans hij at zeer weinig, hij sliep haast niet; er woekerde in hem iets onbekends, iets wonderbaars, een zenuwachtige opgewektheid, die hem onvermoeibaar maakte, gevoelloos voor alle zwoegen en ontberingen, onoverwinnelijk, onkwetsbaar. Zelfs hij, die, uit hoofde van zijn hoest, zooveel voorzorgen hadde moeten nemen, was juist degene die het minst leed door de plotse veranderingen van temperatuur, waaraan hij, door zijn soort van arbeid, onderhevig was. Hij alleen bleef ongedeerd, terwijl meest al de andere arbeiders reeds verkoudheden opgedaan hadden.

Zou de goede God hem toch waarlijk het zoo vurig begeerde geluk willen schenken; de verwezenlijking, de handtastelijke materialisatie van zijn zoeten levensdroom?

VI.

Een avond, na het laatste omkeeren der beeten op de droogplaats en toen de arbeiders, uitgerust, zich reeds gereed maakten om er de beeten af te scheppen, poogde Miel te vergeefs, tot tweemaal verre, zijn vader, die, in een der zijbeuken, op een stapel oude balen uitgestrekt lag, te doen opstaan.

De jongeling, verwonderd en verontrust, naderde dichtbij zijn vader.

‘Vader,’ sprak hij, een weinig nederbuigend, ‘slaapt ge dan? 't is tijd van afscheppen.’

Missiaen, tot dus toe bewegingloos, keerde zich, met een schorren zucht, op zijn armzalige legerstede half om.

‘Ik kan niet opstaan; ik kan niet, ik ben ziek,’ klaagde hij dof, met gebrokene stem.

De andere arbeiders waren ook tot hem genaderd, allen staarden hem met meedoogende verslagenheid aan, nu hij, op den rug uitgestrekt, met zijn saâmgekrompen, doodsbleek, schielijk verouderd aangezicht, in den gloed van een der vuren lag. En alvorens men hem vragen kon waaraan hij leed, barstte de rampzalige in heete tranen los, luid snikkend:

‘O 't is gedaan met mij, 't is gedaan; ik voel dat het gedaan is, dat ik nooit meer zal opstaan!’

Miel, het aangezicht ook eensklaps badend in tranen, was naast zijn vader op de knieën neêrgezonken en hield bevend zijn linkerhand in de zijne gedrukt. Die hand was ijskoud en ook de paarse lippen van den arbeider sidderden onheilspellend in zijn onkennelijk geworden gelaat.

‘O vader wat hebt ge! wat hebt ge?’ schreide de jongeling wanhopig.

De rampzalige, zijn oogen steeds gesloten, hield nu ook de lippen dicht, die ophielden te beven. Zijn keel maakte een wrong, als zwolg hij met geweld iets door, maar toen hij, na een oogenblik, den mond weer opende, begonnen zijn lippen nog heviger te sidderen, door tandengeklapper begeleid, en 't was met een krijschende, nauw verneembare stem, dat hij antwoordde:

‘O pijn,.... schrikkelijke pijn en vermoeienis in gansch mijn lichaam;.... ik kan niet meêgaan op de droogplaats... Och Heere! och Heere!.... ik zal nooit meer meêgaan op de droogplaats!’

Eene nieuwe krimping trok zijn wezenstrekken samen, hij barstte weêr in tranen los, krijtend met een stem, zoo scherp en klagend als een kinderstem:

‘Och God, het is gedaan met mij, gedaan, gedaan!’

Zijn hartbrekende klachten verergerden de wanhoop van zijn zoon, terwijl de overige arbeiders, het gelaat somber, stomverslagen op den steel hunner schop geleund, hun ellendigen makker aanstaarden. Een van hen sprak eindelijk:

‘Willen wij u helpen opstaan, Bruno! Misschien wordt het wel beter als ge recht staat.’

De arme lijder, de oogen steeds gesloten, gaf geen antwoord. Maar Miel, door een gezel geholpen, tilde hem onder de schouders op en poogde hem te doen rechthouden. De vlam van een der ovens roostte hun de handen en de kleêren; zij drongen terzijde, met een getrappel van voeten, onder een der beuken. Doch alle veerkracht was bij vader verbroken; zoodra zij hem een weinig loslieten, voelden zij hem ineenzakken, lam als een flarde, doffe klachten stamelend.

‘Miel, voert hem naar huis op een kruiwagen,’ stelde een der arbeiders voor.

In allerhaast liep men er een halen, terwijl de anderen, vader van den grond opheffend, hem uit den kuil droegen.

Men zette hem boven een tas leege zakken op den kruiwagen neer, den rug geleund tegen de voorplank. Een wambuis werd over zijn schouders gelegd; met wat andere ledige zakken dekte men zijn weerloos uitgestrekte beenen. Hij had de oogen geopend, zijn hoofd was zijdelings gezegen, naar den linkerschouder, zijn mond hing pijnlijk hijgend open, zijn doffe blik bleef treurig starend op de ontroerde groep zijner makkers gevestigd. De meesterknecht verscheen, nam inlichtingen over het gebeurde, ondervoeg de mannen. Hij deed de leege zakken van des zieken voeten wegnemen en vervangen door een dikke wollen deken, die men in het slaapvertrekje van den paardenknecht ging halen. Hij beval insgelijks aan een der arbeiders den kruiwagen te vergezellen om Missiaen vast te houden, terwijl Miel hem zou voeren.

De arme knaap, de oogen verblind door zijn tranen, had het handzeel over zijn schouders geslagen en de draagboomen van den kruiwagen opgelicht. Het lijf voorovergebogen, de schouders door een zenuwachtig snikken geschokt, voerde hij langzaam, met eindelooze voorzichtigheid, zijn rampzaligen vader naar zijn proletariërshut. Bert, een groote, kloeke kerel, stapte gebogen naast het wiel, met de hand den rechterarm des lijders vasthoudend.

Stom, met den angst op 't gelaat, zagen zijn makkers den treurigen stoet, begeleid door het dof gegons van de ‘horzel,’ buiten in den nacht verdwijnen.

VII.

Wanneer een lastdier ziek wordt, blijft het voort loopen en zwoegen tot de uiterste uitputting zijner krachten. Als het zich legt, 't is om te sterven.

Vader had zich gelegd.....

Bewegingloos uitgestrekt op den rug, het aangezicht grauwkleurig, de borst hijgend lag hij verzonken in zijn laag en breede bed, de doffe oogen strak starend op de zwarte blaken van de lage zoldering. Zijn vrouw en zijne meisjes, de oogen roodgeweend, omringden, verzorgden hem. Frans was den geneesheer loopen halen.

Hij kwam, 't was nog een jonge man, struisch en forsch van gestalte, barsch en brusk van manieren, 't aangezicht

baardeloos, een gouden knijpbril op den neus. Hij examineerde den zieke, ondervroeg hem op een ruwen en misnoegden toon, bijna gelijk een onderzoeksrechter die een booswicht ondervraagt. En toen de betraande moeder hem vroeg wat vader toch had, gaf hij een vaag en ontwijkend antwoord, en haalde hij de schouders op als bij een afgedane zaak, zeggende dat het een kwaal was, waarvan hij reeds sinds lang de kiem in zich droeg. Hij beval dat men den zieke vleeschsap, wijn en eieren zou geven, alsook, om de twee uren, een lepel van een fleschje medicijn, dat men naar zijn huis moest komen halen. Alvorens te vertrekken, vroeg hij aan de vrouw of zij als behoeftigen op het weldadigheidsbureel aangeteekend stonden; en, op haar bevestigend antwoord verliet hij de kamer, binnensmonds enkele onverstaanbare woorden stotterend. Op den drempel van het woonhuis keerde hij zich echter om, om te berichten, dat hij 's anderendaags terug zou komen. En hij verdween, hoekig en zwaar, zijn reuzengestalte onder den lagen boog der ingangdeur neêrbuigend.

Eenige dagen verliepen; vader beterde een weinig. Hij kreeg bij tusschenpoozen weêr zijn droge, holle hoestbuien; hij nuttigde soms een kopje vleeschsap of een ei; hij dronk een glaasje wijn. En zijne geesteskrachten waren bijgekomen: elken avond, als Miel thuis kwam van de fabriek, ondervroeg hij hem nopens zijn werk, wilde hij weten of de meester steeds tevreden was van hem. Toen zonk hij weg in een soort van prostratie, de bleeke, treurige oogen op een der oude, zwarte balken van de lage zoldering gevestigd.

Uren lang, hijgend en sprakeloos, bleef hij er soms op staren. Hij scheen er de schim te volgen van een droom, waarvan de weerschijn op zijn grauwgeel, uitgemergeld aangezicht van martelaar des arbeids zweefde. Het was als las hij daar zonderlinge, dieptreurige dingen; als woonde hij er tooneelen bij vol lijden en melancholie, die zijn angstig saâmgekrompen wezenstrekken soms met een uitdrukking van eindelooze zelfmeewarigheid bedekten. Toen kwam er als een zweem van zelfopoffering en onderwerping aan het Noodlot over zijn gelaat; het was als of het overweldigende van 's levens ellende schielijk in hem, met de laatste illuzie, den laatsten wrok, het laatste gevoel van verbittering had gedood.

Elken avond kwam de dokter weêr. Hij was ruw maar niet

onmenschelijk; hij scheen eenvoudig onverschillig; en hij uitte zich steeds niet beslissend over den aard der ziekte; zijn verklaringen op de angstige vragen van moeder en dochters bleven voortdurend vaag en ontwijkend.

Een Zaterdagmorgen nochtans voelde vader zich bepaald veel beter. Zijn blik, minder angstwekkend strak, had een levendiger glans; hij hoestte zoo veel niet meer; zijn ademhaling was minder gejaagd; zijn bleeke wezenstrekken waren als ontspannen.

't Was voor zijn huisgezin gelijk een zonnestraal na eindelooze onweersdagen. Zijn vrouw, die de afschuw van het noodlottig einde gedemoraliseerd had, kreeg weder haar gespannen, angstignorsche houding van beproefde, beurtelings van hoop en bangheid sidderende slaaf; de meisjes zetteden zich weder koortsig aan den arbeid; en hij zelf waande zich schier genezen: hij sprak van reeds den volgenden maandag morgen op zijn werk terug te keeren; hij dorst zelfs, in een plotselinge opwelling van geestdrift, van zijn ideaal, zijn levensdroom gewagen, dien zoeten, lieven droom, voor hem de bijeenvatting van alle geluk, het zwijntje, de kwellende, onverjaagbaar verleidende illuzie, welks vernieling hij helaas! had meenen bij te wonen, gisteren nog, in de prostratie van zijn strakken, wanhopig-machteloos op den zwarten balk der lage zoldering gevestigden blik. Ja, hij dorst zeggen, verzekeren dat het gemiste loon eener week en de onkosten, door zijne ziekte veroorzaakt, een herstelbaar verlies waren; dat alle hoop nog niet verdwenen was, met Kerstdag aanstaande, op het feest van Lauwegem, het zwijntje te gaan koopen.

Zijn toestand beterde zoo voort, den ganschen dag. Zijn eten smaakte hem, hij dronk tot drie glazen wijn en twee kopjes bouillon. Zijn oogen kregen een steeds levendiger glans en zijn wangen kleurden zich met lichte rozentinten, die aan zijn vrouw en kinderen kreetjes van verwondering en vreugd ontrukten. Hij praatte veel, hij was gansch opgewekt, zijn vrouw moest hem herhaaldelijk tot kalmte en geduld vermanen. Men eindigde met hem alleen te laten, om hem niet te zeer te vermoeien.

VIII.

Hij was alleen sinds ongeveer een uur en in de kleine keuken naast het slaapvertrek had moeder het licht aangestoken, terwijl de meisjes die, op den dorpel, in de schemering een luchtje geschept hadden, zich weder aan het kantwerkkussen zetten, toen het geluid van een neêrstortend voorwerp in de kamer hen allen angstig het hoofd deed omwenden.

Moeder nam de lamp ter hand, stiet de deur open en trad binnen, door haar dochtertjes gevolgd. Zij bleven alle drie onthutst in 't midden van het plekje stilstaan, ontsteld, verschrikt door 't schouwspel, dat er hare oogen trof.

Vader, half op de linkerzijde omgekeerd, staarde haar met strakken, verwilderden blik aan. Zijn wangen, boven de kaaksbeenderen, waren vlammend rood; een woeste gloed blonk in zijn stijve oogen; zijn lippen, die beefden, stotterden onduidelijke woorden. Hij maakte plots een bruske beweging, als om uit 't bed te springen, maar viel terstond weêr neder. Naast het ledekant lag, de pooten omhoog, een stoel, dien hij, in zijn hevige gebaren, omvergeworpen had. Angstig schreiend ijlden de vrouwen naar hem toe, hem vragend wat hem scheelde.

Blijkbaar was 't dat hij haar niet begreep, dat hij haar niet herkende. Luid snikkend vatte zijn vrouw hem bij de hand. Die hand was brandend. Wanhopig smeekend poogde zij hem te doen stilhouden. Lisatje zette den omgevallen stoel weêr recht.

Maar vader, door een brusken ruk, trok zijne hand uit die van moeder, wierp zich op zijn rechterzij, den rug tot haar gekeerd, 't ontvleesde lichaam half ontbloot door die onstuimige beweging. En hij sprak nu met luider stem; hij uitte, vlug, op een gebiedenden toon, zonderlinge, onsamenhangende zinnen:

‘Asa, komaan, de molen draait; waar zijn de beeten? waar blijft ge met de beeten?’

Hij woelde in zijn bed, hij opende, zoo wijd hij kon, de armen, ze met een vlugge, herhaalde beweging tot zich terugtrekkend, als scharrelde hij om zich heen verspreide voorwerpen samen. Zijn adem hijgde; zweetstralen liepen langs zijn blakende wangen, hij herhaalde met een booze, schorre stem:

‘Maar breng ze dan, verduiveld! breng ze, luiaards! hoort ge den molen dan niet ronken!’

Zijn oogen puilden uit; zijn wangen waren opgeblazen; hij bootste het geluid van den hakmolen na, begeleid door het dof gegons der stoommachien, der ‘horzel.’

En plots bleven zijn uitgestrekte armen krampachtig gespannen, hij hijgde nog vervaarlijker, hij scheen uit al zijn macht een reusachtigen tas naar zich te trekken.

‘Ah! eindelijk, eindelijk, eindelijk!’ zuchtte hij, met een geknor van genoegen, het aangezicht van krachtsinspanning saamgetrokken.

De rampzalige vrouwen, begrijpend dat hij raaskalde, wendden steeds vuriger pogingen aan om hem te doen bedaren. Moeder bedekte hem onvermoeid met de sargen[1)] die hij onophoudend van zich afwierp; Lisatje droogde hem 't gelaat af met haar zakdoek; Emerance hield zijn beenen vast om hem te doen stilhouden. En alle drie hielden niet op te zuchten, te weenen, hem met een hartscheurende stem te smeeken haar toch te aanhooren, haar toch te gehoorzamen.

Maar vader, die zich opnieuw tot haar had omgekeerd, was nu aan andere hallucinatie ter prooi. Hij was op de droogplaats, hij keerde de beeten om. De beide handen krampachtig rond den steel eener ingebeelde schop vastgeklemd, de schouders door de krachtsinspanning opgetrokken, de oogen uit hun holten, den wijd geopenden mond als een orkaan zijn benauwden adem uitblazend, was hij aan den arbeid. Het zweet stroomde steeds overvloediger langs zijn wangen; zijn keel maakte een rochelend, schier ratelend geluid; hij greep gestadig naar de deken om er den steel van zijne schop mee te omwinden; en nu en dan liet hij plots alles los: hij rekte woest den hals uit, opende den mond nog wijder, slurpte, met een geklok van verlossing, een langen walm versche lucht in. En seffens weer hernam hij zijn verschrikkelijk zwoegen.

De drie schreiende vrouwen waren niet langer in staat hem te beheerschen. Nu wilde hij volstrekt uit zijn bed; hij moest beneden, in den kuil, de vuren oppoken. En hij spartelde geweldig, hij beleedigde ingebeelde vijanden, die hem beletten zijn arbeid te verrichten, die samenspanden om hem uit de fabriek te doen wegzenden. Hij zag ze overal, die vijanden;

1) Wollen dekens.

zij hielden hem vast bij de armen, bij de beenen; zij drukten uit al hun macht op zijn lichaam; zij overweldigden, vernielden hem onder hun getal en hunne woede.

En eensklaps, uitgeput en overwonnen, voelde hij zich sidderen. Zijn vijanden hadden hem losgelaten en hij bevond zich in den kuil, waar al de vuren uitgedoofd waren. Er was geen mensch meer om hem heen; alles was somber en ijskoud. Die koude viel hem gelijk een looden mantel op de schouders en als een massa stortte hij op een stapel klamme lompen neder.

Hij had de kracht niet meer om op te staan, om zich nog te bewegen. Hij barstte in heete tranen los. Hij begreep nu waarom zijn vijanden hem aangerand en verpletterd hadden: het waren misgunners, benijders, die het niet konden uitstaan dat hij geld won, omdat zij wisten dat hij met dit geld een zwijntje zou koopen, en dat een zwijntje zijn geluk, zijn rijkdom, de droom zijns levens was.

Van lieverlede was de arme lijder stil gevallen. Hij lag nu weder op den rug en sprak niet meer, de oogen dicht, het gelaat ras verbleekend, heel het lichaam koortsig schuddend onder de grauwe deken. Zijn ademhaling was zeer kort en zwak geworden en de onbewegelijkheid, die hem de factice kracht der gejaagdheid had ontnomen, smolt tot niet dat uitgemergeld lichaam van afgebeulden, in zijn laag en breede ledekant verzonken zwoeger.

De vrouwen, rond de sponde geschaard, schreiden steeds bitter, den wanhopigen blik op hem gevestigd. En daar Frans juist binnenkwam, zond moeder, bewust dat alle hoop verloren was, hem nog eens den geneesheer halen.

Miel, die van zijn werk terugkeerde, en de twee kleintjes, die in een burenhuis gespeeld hadden, kwamen nu ook binnen. En allen, beseffend dat het laatste uur geklonken was, bleven in het klein en laag gebalkte slaapvertrekje staan, het in tranen badend aangezicht tot vader gericht.

Hij had de oogen weêr geopend. Hij zag hen allen rond zijn sponde staan, hij staarde ze beurtelings lang en diep aan, als om hun wezenstrekken onuitwischbaar in zijn geest te prenten, terwijl een uitdrukking van eindelooze treurnis trapswijs zijn gelaat bedekte. Toen sloot hij weer de oogen en twee groote, stille tranen rolden over zijne holle, grijsgrauw geworden wangen.

De vrouw en de kinderen, krampachtig aan de sponde vastgeklemd, barstten in een luider snikken los.

Hun wanhoop scheen hem uit zijnen staat van bedwelming te trekken. Hij opende nogmaals de oogen, bleeke, als het ware benevelde oogen, die reeds de dingen van de wereld niet meer schenen te herkennen, en vestigde ze langzaam omhoog, op den zwarten balk der lage zoldering, waar zij zoo dikwijls, door een sluier van navrante treurigheid verduisterd, de vernieling van zijn zoeten levensdroom hadden schijnen bij te wonen. Hij stak de linkerhand uit, als om een steun te zoeken, en, traag het hoofd schuddend, met een gebaar van uiterste gelatenheid en weemoed, murmelde hij in een langen, doffen zucht:

'O wat leven!..... wat leven!..... wat leven!'

Gansch zijn verleden van arm, uitgehongerd, afgebeuld en uitgebuit lastdier; het bewustzijn van geheel zijn monstrueus bestaan van martelaar des arbeids, van sociale dupe scheen hem, in het afgrijzen van den doodstrijd, als een vernielende ontsluiering, uit het hart op de lippen te wellen. Hij staarde steeds halsstarrig naar den zwarten balk der zoldering; hij woonde daar, met den geest, afschuwelijke tafereelen bij; zijn oogen stonden weder uitgezet van afkeer en van schrik; het gruwelijke van zijn uiterste gevoelens, van die odieuse maatschappelijke euveldaad, waarvan hij het slachtoffer was, scheen in hem, voor een oogenblik, de reeds uitgedoofde levenskrachten te vernieuwen.

Hij maakte een tweede, dringender gebaar met de hand; hij wendde plotselings den starenden blik van den balk af; hij vestigde hem op zijn vrouw en een uitdrukking van onbeschrijfclijke teederheid en medelijden bezielde eensklaps zijn gelaat.

Zij snelde toe, als aangetrokken; zij greep onstuimig zijne hand vast, hield er haar lippen op gedrukt, onbekwaam een woord te spreken.

'O vrouw ... arme ... brave ... eerlijke vrouw,' zuchtte hij.

Toen kwamen al zijn kinderen om hem heen gedrongen, om eene laatste maal zijn hand te drukken en te kussen. En naarmate zij tot hem naderden, staarde hij hen met een blik van streelende, eindelooze liefde aan, en sprak hij tot hen. Hij staarde hen aan en zijn geest, die de profetische helderheid der

stervenden bezat, ontdekte in hen de krachten of de bekoorlijkheden die hun een waarde gaven; een waarde, waarop het onverzadelijk monster, de Maatschappij, met ruw geweld beslag zou leggen; die het hun zou ontrooven, hun uit het lichaam zuigen, gelijk de bloeddorstige tijger het leven uit de aderen zijner slachtoffers zuigt.

‘O jongens.... arme.... gezonde.... kloeke jongens,’ klaagde hij met een brekende stem, een laatste maal de hand van zijne zonen drukkend.

En toen zijn meisjes naderden, bukte hij 't hoofd, als dekte 't rood der schaamte schielijk hem de wangen.

‘Arme, mooie.... onbevlekte meisjes,’ zuchtte hij bevend... en plots sprongen er weder tranen uit zijn oogen.

Dit waren zijne laatste woorden. Hij was terug neêrgezegen, roerloos, uitgeput, den meer en meer vagen en wegbleekenden blik halsstarig weder op den balk gevestigd. En zijn gelaat scheen zich allengs te versomberen, gansch grauw te worden, met een uitdrukking van hooge verontwaardiging en minachting voor de gruwelen, die zijn geest daar bijwoonde. Hij hijgde nog ternauwernood en zijn uitgemergeld lichaam scheen nog dieper in het lage, grauwe bed verzonken.

Zijn vrouw, een oogenblik verdwenen, was terug in de kamer gekomen, met een brandende waskaars in de hand. Zij naderde tot het bed, knielde neêr, stak den stervende de waskaars in de hand.

Maar reeds had hij de kracht niet meer die vast te houden; hij sloot zelfs zijne vingeren niet en zij bleef naast de sponde neêrgeknield, zelve hem de kaars in de hand houdend, het aangezicht snikkend in haar voorschoot verborgen.

Alsdan, in de plechtige stilte van die laatste stonden, hoorde men niets meer dan het steeds akeliger geween en gesnik van de vrouw en de kinderen. Hun wanhoop kende geene palen; zij schreiden al luider en luider; zij kronkelden zich op het bed; zij kropen op hun knieën, het hoofd krampachtig achterovergeslagen, de saamgevouwen handen naar hun vader uitgestrekt, hem in hartbrekende tonen smeekend, toch niet heen te gaan, hen toch niet te verlaten. Er waren er wier noodgeschrei aan 't gehuil van een verworgd beest herinnerde; er waren er wier wanhoop soms geleek op schaterlachen, op 't paroxysme van de vreugd. En 't was iets vree-

selijks, die schijn van uitgelaten, schetterende vreugd, dáár, bij het sterfbed van dien vader.

Hij, roerloos, stom, gevoelloos, zag noch hoorde iets meer. Zijn doode blik bleef halsstarrig op den zwarten balk der zoldering gespijkerd; zijn aangezicht, meer en meer uitgewischt en grauw, was als 't versteende, wraakroepende zinnebeeld van al de gruwelen en onrechtvaardigheden des Noodlots. Hij ademde steeds flauwer en telkenmale als zijn adem in zijn keel kwam, had hij meer en meer moeite om er door te dringen. Eindelijk kwam er een opschorsing. Iets scheen van uit de borst tot in de keel te stijgen en daar te blijven haperen. Terzelfdertijd kreeg zijn hand, die de waskaars vasthield, als een lichten schok en zijne steeds op den balk gevestigde oogen werden als van glas.

Alles was volbracht, er was een martelaar minder op de wereld.

Nevele.

CYRIEL BUYSSE.

De Kalewala.
Het volksepos der Finnen.

Der Kalewala oder die traditionnelle Poesie der Finnen. Historisch-kritische Studie über den Ursprung der grossen nationalen Epopeën von Domenico Comparetti. Deutsche vom Verfasser autorisirte und durchgesehene Ausgabe. Halle, Max Niemeyer, 1892.

Een der gewichtigste feiten in de geschiedenis der letterkunde onzer eeuw is de belangstelling in de volkspoëzie, de erkenning van haar recht op eene plaats nevens de kunstpoëzie, en de zorg waarmede hare voortbrengselen werden opgespoord, uitgegeven, toegelicht in hunnen oorsprong en in hun onderling verband. Verrassende ontdekkingen werden bij elken stap op dien onbekenden of verwaarloosden grond gedaan; een zeer eigenaardige tak der dichterlijke scheppingskracht werd in eere hersteld; tijden, die men onvruchtbaar waande, landen, die men doodarm achtte in lied en zang, bleken schatten van poëzie voortgebracht te hebben; de wereldliteratuur werd slag op slag met heele schrijnen parelen van het zuiverste water verrijkt.

Het was voor een deel het optreden van de kritiek in de studie der letterkunde; het was voor een ander deel het ontwaken van den nationalen geest in tal van gewesten, die den eerbied voor het volkslied en voor het volksepos deden geboren worden.

Waar voorheen alleen de taalkunde en de kunstkritiek hun woord zegden over de poëzie, trad nu ook de geschiedkundige kritiek op om het werk niet enkel in zijn voltooiden vorm te beoordeelen, maar ook om tot den oorsprong van het gedicht op te klimmen en zijne verwantschap met oudere of uitheemsche scheppingen te doen uitkomen. Terwijl men vroeger alleen

zekere algemeen gekende en bewonderde meesterstukken uit de gulden eeuwen der bevoorrechte volkeren aandacht en studie waardig achtte, begon nu ieder op eigen grond te zoeken naar de uitingen van den eigen geest in langvervlogen tijden, dikwijls alleen bewaard in den mond der ongeletterden, soms neergelegd in oude en tot dan toe verwaarloosde handschriften.

Een der merkwaardigste feiten van dien aard - wellicht het merkwaardigste van alle - was de ontdekking van de Kalewala, het volksepos der Finnen, of liever de verzameling van een deel der Finsche volkszangen, waarop wij naar aanleiding der vertaling in het Duitsch van Domenico Comparetti's studie over dien liederenschat hier de aandacht willen inroepen.

I.

Zooals men weet zijn de Finnen een der volkeren van Oural-Altaïschen oorsprong, die te huis behooren in noordelijk Azië en Europa. In lang vervlogen eeuwen kwam die volkstam van den Altaï naar het Zuid-Westen afgezakt en deed op zijnen langen weg de boorden der Kaspische zee, den Iaxartes en den Oxus aan. Verwant zijn de Finnen, met de oude Scythen, met de Magyaren, met de Samojeden, en met tal van volkstammen, tegenwoordig nog levende in Aziatisch en Europeesch Rusland.

Rond Christus' geboorte werden zij meer noordwaarts verdrongen naar het land, waar de groote en de kleine Volga samenvloeien; tijdens de volksverhuizingen der vierde eeuw werden zij weder meer noord-westwaarts voortgestuwd tot in de streek, waar zij tegenwoordig gevestigd zijn. Zij kwamen in den loop dezer verhuizingen herhaaldelijk met beschaafde volkeren in aanraking en uit hunne oudste liederen blijkt, dat zij toen zij deze zongen reeds den akkerbouw en de smeedkunst kenden. Tegenwoordig wonen zij voor het grootste deel (1,640,000 zielen) in het grootvorstendom Finland (Suomi) en voor een kleiner deel (172,000) in de aangrenzende provinciën van het eigenlijke Russische keizerrijk. Zij worden onderscheiden in twee stammen, de Tawasten (Hämelaiset in hunne taal), die in het groot vorstendom, en de Karelen (Karjalaiset), die in het westen van Finland en in de naburige Russische gouvernemen-

ten gevestigd zijn. De bewoners van het grootvorstendom behooren tot den Luthersch-hervormden, de andere tot den Grieksch-orthodoxen godsdienst.

De Finnen worden voor het eerst in de geschiedenis vermeld, waar deze verhaalt, dat zij door de Zweden werden onderworpen in 1157. Achtervolgens veroverde Rusland op het Scandinaafsche koningrijk, deel voor deel, het land door hen bewoond, totdat in 1808 het laatste grondgebied, dat nog aan Zweden behoorde, in de handen der Czars viel. Finland behoudt bij uitzondering in het Russische rijk een soort van onafhankelijkheid, die helaas! in onze dagen erg bedreigd wordt.

De Finnen spreken en schrijven de taal, die zij uit het verre Oosten medebrachten. Die taal behoorende tot de klas der agglutineerende, dat is diergene, welke door achtervoegsels velerlei wijzigingen der beteekenis van den stam aanduiden, is ongemeen vormenrijk en zangerig. Na de bekeering van het land tot den Lutherschen godsdienst verscheen het eerste boek in het Finsch, eene vertaling van het Evangelie, in 1548 gedrukt, en aldus ontstond de kiem eener letterkunde, die echter tot voor een vijftigtal jaren zonder noemenswaardig belang bleef. Eenige weinige werken van godsdienstigen of stichtenden aard, met enkele schoolboeken, was al wat zij voortbracht vóor het tijdperk der ontwaking van het nationaal gevoel.

Hendrik-Gabriël Porthan droeg het meeste tot die ontwaking bij. In het laatste der achttiende eeuw gaf hij in het Latijn en in het Zweedsch talrijke werken uit, handelende over de geschiedenis, de taal en de aardrijkskunde van zijn land. Wat Jan-Frans Willems deed voor Vlaamsch-België deed Porthan voor Finland; alles wat het bewustzijn van eigenbestaan kon wekken, wat eerbied voor eigen stam kon bevorderen, vond in hem een voorstander. Het dankbare nageslacht richtte hem een standbeeld op te Åbo op het uiterste westelijk hoekje van zijn geboortegrond, het eenige gedenkteeken, dat ik in Finland aantrof.

De verovering van het land door de Russen kwam de werking van Porthan en van de jongeren, die hij rond zich geschaard had, stremmen. Maar toen de vrede was teruggekeerd en Finland voor het eerst sedert onheugelijke tijden eene groote maat van onafhankelijkheid genoot, ontwaakte de liefde voor de moedertaal met vernieuwde kracht. Tot dan toe was het

Zweedsch de taal van het onderwijs en van de beschaafde kringen geweest; tegen de overheersching der vreemde spraak ving nu de strijd aan. Er bestaan van 1820 tot op dezen dag Fennomanen en Suecomanen, zooals wij in België Flaminganten en Fransquillons bezitten. Toen in 1827 het lokaal der Hoogeschool van Åbo afbrandde en tengevolge daarvan de Universiteit naar Helsingfors was overgebracht, werd de nieuwe Academie het brandpunt van den taalstrijd. In 1831 werd de Maatschappij van Finsche letterkunde gesticht, die de leiding der beweging op zich nam. Leergangen van Finsche taal- en letterkunde werden ingericht aan de Hoogeschool; hoogere burgerscholen en lagere scholen, waar het Finsch als voertaal dient, werden gesticht; een tijdschrift en verscheiden dagbladen in de volkspraak zagen het licht; een Finsche schouwburg opende zijne deuren; men verkreeg, dat het Finsch de taal der gerechtshoven zou worden en dat het nevens het Zweedsch gebezigd werde in den Rijksdag. Die beweging ging niet zonder wrijving en strijd. Het Zweedsch was en blijft nog voor een goed deel de taal der geletterde wereld en der wetenschap. In den schoot der Maatschappij van Finsche letterkunde zelve werd tot in 1850 de vreemde taal gesproken, evenals ten onzent Jan-Frans Willems, de vader der Vlaamsche Beweging, in 1841 nog dacht verschooning te moeten vragen, Nederlandsch te spreken op het Vlaamsche feest, gevierd ter gelegenheid van het taalcongres toen te Gent gehouden.

Dezelfde geestdrift, die den schijnbaar hopeloozen strijd voor de taalrechten deed aanvangen, dreef de Fennomanen ook aan om het verleden van hun ras te bestudeeren en de liederen, door hun volk gezongen, aan te teekenen en uit te geven. Hij, die zich het verdienstelijkst maakte bij het verzamelen der ongeschreven letterkunde van zijnen stam, was Elias Lönnrot, geboren in 1802 te Sammati in Nijland. In zijne eerste jeugd, toen hij nog als kleermakersgast bij zijn vader werkte, trokken hem reeds die eigenaardige zangen en spreuken aan; toen hij later, op dertigjarigen ouderdom, met groote wilskracht er in geslaagd was aan de hoogeschool van Helsingfors den titel van doctor in de geneeskunde te veroveren, benuttigde hij zijnen beschikbaren tijd om methodisch al de gewesten van het eigenlijke en het Russische Finland te doorloopen, van Estland tot Lapland, van den golf van Bothnië tot de Witte zee. De vruchten zijner

lange en herhaalde reizen waren de *Kalewala*, het volksepos der Finnen, voor de eerste maal uitgegeven in 1835, in 1849 en in 1866 in nieuwe zeer vermeerderde uitgaven herdrukt; *Kanteletar*, de lyrische volkszangen der Finnen (1840 en 1864), een bundel spreekwoorden (1842) en een bundel raadsels (1844).

De *Kalewala* is door Lönnrot gevormd uit de verhalende liederen of runen zijner spraakgenooten, alsmede uit eenige bezwerings- en bruiloftsrunen. Zij worden tot heden nog gezongen door de Finnen, die tot den stam der Karelen behooren en voornamelijk door hen, die in Russisch Finland wonen. De Tawasten zingen die liederen niet, hoogstens verhalen zij de stof ervan in proza. Hetzelfde verschijnsel, dat zich in het overige van Europa voordoet, wordt ook in Finland opgemerkt: met den dag sterven de zangers der oude volksliederen uit en met hen verdwijnt ook de poëzie van het voorgeslacht. Hoog tijd was het dus dat in de laatste halve eeuw het werk van opsporing en aanteekening der liederen, waar men zich zoo wat overal mee bezig heeft gehouden, ook in Finland plaats hadde. Enkele zangers vindt men, wel is waar, nog; voor eenigen tijd berichtten zelfs de dagbladen het uitgeven van een bundel van 1352 nieuwe liederen, verzameld door den predikant Neovius; maar het volk in het algemeen genomen vergeet de oude runen. In vroeger dagen hield men in de streek tusschen den golf van Bothnië en de Witte zee meer van zingen dan in eenig ander deel der ons bekende wereld. De Kalewala bestaat uit 50 runen, gemiddeld elk van ongeveer 500 verzen: het heele gedicht telt er 22,800. De beste zangers (Laulajat) kenden verscheiden duizenden dier verzen en verscheiden honderden liederen. Zij zongen dagen lang vooraleer hun voorraad uitgeput was. Zij droegen al of nagenoeg al de runen voor, waaruit de Kalewala bestaat; maar in korteren vorm dan dien, in welken Lönnrot ze uitgaf en welken hij bekwam door het samenvoegen van verschillende varianten.

Op eigenaardige wijze worden de liederen voorgedragen. Men zingt met tweeën. De eene is de hoofd- of voorzanger, de andere is de helper of begeleider. Zij zitten op eene bank nevens een of schrijlings tegenover een, zoodat zij malkander met de knieën raken; zij houden elkander bij de handen en met zachte wieging bewegen zij zich voor- en achterover. Een derde, die bij hen zit, begeleidt hen met een soort

van cither, kantele genaamd, die op zijn schoot of op een tafel ligt. Rondom hen staan de toehoorders, zwijgend en aandachtig luisterend, geschaard. De eerste zanger zingt het eerste vers eener rune; wanneer hij ten halve of tot de twee derden van zijn vers gekomen is, valt de tweede in en zingt met zijnen makker het eerste vers ten einde; dan herhaalt hij het in zijn geheel en zingt er het tweede bij, dat niet door den eerste wordt meegezongen. Het tweede vers is eene gewijzigde herhaling van het eerste of voleindigt de aangegeven gedachte; zoo bijvoorbeeld:

Laat ons, Broeder, de handen reiken,
Leg uw handen in de mijne;
Laat ons lieflijke wijzen zingen,
Hef de schoonste liederen aan.

Of wel:

Vroeger zong vader de liederen,
Als hij den hecht der handbijl sneed;
Andere leerde mij moeder eens,
Als zij de klos al spinnend draaide,
Toen ik vroolijk onder het spelen
Aan haar voeten op den bodem zat,
Nog een kind van jonge jaren,
Nog een melkbaard nietig en klein.[1)]

Een zelfde zang wordt niet immer of liever bijna nimmer op dezelfde wijze gezongen; ieder kent zich het recht toe er iets bij of af te doen, en de woorden te wijzigen naar den inval van het oogenblik. De kern blijft, wel is waar, maar men kleedt hem op afwisselende wijze in. Het zijn gedichten in gedurige wording en omschepping, die nergens een blijvenden, voor goed vastgestelden vorm bekomen hebben. En wat voor elke rune geldt, geldt ook voor de geheele Kalewala. Ieder zanger schikt de verschillende runen zooals het hem goeddunkt, zingt ze afzonderlijk, laat nu eens deze dan weer gene op elkander volgen, maakt vandaag zulke, morgen een andere keus om eenen min of meer uitgebreiden cyclus te vormen.

De Finsche verzen rijmen of rijmen niet naar believen van den zanger; gewoonlijk zijn zij allitereerend en beginnen in

1) De aanhalingen uit de Kalewala zijn vertaald uit: *Kalewala, das Volksepos der Finnen*, übersetzt von Hermann Paul. Helsingfors G.W. Edlund. 1885.

elk vers twee of drie der sylben, waarop de klemtoon valt, met dezelfde letter. Het runnenvers bestaat uit acht syllaben, waarvan vier geklemtoond zijn. Daar in het Finsch de klemtoon altijd op de eerste sylbe valt, vormen de verzen viervoetige trocheën.

Wanneer Lönnrot de Kalewala samenbracht, rangschikte hij de zangen, zooals het hem best passend scheen, maar volgde daarbij niet een aangenomen volgorde, noch eene lezing, die hij in den mond eens zangers had aangetroffen en die hem verkieslijk scheen boven de andere. Uit de ontelbare varianten, die hij had opgeteekend, koos hij die, welke hem de beste voorkwamen en ontzag zich niet deze eenigszins te hertoetsen om ze in beter verband met elkander te brengen. Hij was geen slaafsch afschrijver, nog minder een scheppend of herscheppend genie; hij maakte gebruik van de vrijheid, die elke runenzanger bezit naar eigen zin de nationale liederen voor te dragen en te wijzigen; hij was de eerste, die zich daarbij niet liet leiden door fantazie zooals zijne ongeletterde voorgangers, maar kritisch te werk ging als een geleerde. Door zijn schrift gaf hij vasten vorm aan een poëzie, die sedert eeuwen in vloeienden en veranderlijken vorm verkeerde. Mijne liederen, zegde een zijner voorgangers, heb ik

> ‘Langs de wegen samengelezen,
> Op het groene veld gezameld,
> Van de boomen in 't woud geplukt,
> Van de stengels en struiken geraapt.
> Op de bloemige weiden trof ik ze aan,
> Op de zoden in 't weeke mos,
> Vroeger toen ik als kind de kudde
> Grazen leidde in 't groene veld,
> Op de honingrijke beemden,
> Over het met goud bespikkelde gras,
> Als ik achter de bonte scharen,
> Aan de zijde der kudde schreed.’

Hij, een kunstenaar, ving ze uit den mond der natuurkinderen op, niet ten gelieve van den eenen of anderen engen kring in een hut samengekomen, maar om de heerlijke zangen, waaraan zijn ras zich zooveel eeuwen had vergast, ter kennis te brengen van heel de wereld en van alle latere tijden.

II.

De poëzie der Finnen staat in innig verband met hun geloof van vroeger eeuwen, het Sjamanism, dat nog in de landen hunner afkomst voortleeft. Deze weinig ontwikkelde en onduidelijk omschreven godsdienst erkent talloze bovennatuurlijke levende of levenlooze wezens, goede en booze geesten, natuurkrachten, die een soort van persoonlijk bestaan hebben. Alle deze staan onder de macht en in den dienst der priesters, die ze door bezweringen en tooverspreuken tot gehoorzaamheid kunnen dwingen. Die priesters (Sjamanen) zijn terzelfder tijd toovenaars en zangers. Het zijn ook wijzen, zij weten den oorsprong van het heelal en van elke stof in het bijzonder en uit die kennis putten zij de gave om tooverspreuken samen te stellen, aan welke niets weerstaat. De bezweringen en tooverwoorden zijn vervat in liederen, die groote dichterlijke waarde bezitten. Zoo zingt in de veertigste rune van de Kalewala Ahti of Lemminkäinen een tooverlied om de woede van een waterval, die het schip van Wäinämöinen, den eeuwigen zanger, bedreigt, schadeloos te maken:

Laat uw bruischen, machtige draaikolk,
Stuit toch uwen geweldigen val.
Daal gij neder, o Watermaagd,
Op den in schuim gewikkelden steen,
Op de met golven omstoven klip;
Stil met uw handen den vloed,
Breidel de opgejaagde golven,
Breng het kokende schuim tot bedaren,
Dat het des schippers borst niet bevochtige,
Noch ons aangezicht besprekele!

O gij, Godin, daaronder in 't water,
Die beneden de schuimvlokken woont,
Leg de handen op de baren neer,
Stijg uit de zee tot aan de borst,
Om de wilde golven te garen;
Geef vrede aan den stroomenden vloed,
Dat hij den goeden niet schade,
Noch de braven ten verderve brenge!

Mogen de verborgen klippen
En de riffen boven den vloed

Dieper hunne hoofden buigen,
Dieper laten zinken de kruin,
Op de baan van 't heerlijke vaartuig,
Op den weg der snellende boot!

Zou dit niet genoeg u schijnen,
Kom gij, beheerscher der rotsen, dan zelf,
Boor een geweldige opening,
Neem uw scherpgepunte boor,
Drijf ze door de steenen heen,
Opdat de boot niet strande in den vloed,
Dat het schip geen schade lijde!

Zou ook dat niet voldoende schijnen,
Hoor gij dan, beheerscher der wateren,
Schep tot mos de steenen om,
Maak tot een lichte blaas de boot,
Als zij door den draaikolk schiet,
Door den rukkenden maalstroom vaart!

Gij, o Godin van den wilden val,
Wachtster in den bruisenden stroom,
Spin uit nevel een fijnen draad,
Spin een lint uit lichten mist,
Span dit draadjen over het water,
Langs de baren het blauwe lint,
Dat in haar loop de boot het volge
Dat zij rustig verder vare,
Dat ook zwakkeren varen mogen,
Ook geheel hier vreemde mannen!

Melatar, gij goedige Godin,
Neem uw geliefden riem ter hand,
Neem het roer om de boot te sturen,
Voer ze door den nukkigen stroom,
Voorbij het huis van den nijdigen vijand,
Voorbij het venster ook der toovenaars!

Mocht ook dit te weinig schijnen
Help gij dan, Ukko, hemelsche God!
Richt de boot met uw zwaard,
Stuur ze met het bliksemend staal,
Dat zij licht door de golven glijde,
Zonder schade de baren klieve!

De Kalewala is nooit moe verhaald, waar het geldt de macht

van den tooverzang te verheffen: dooden worden in het leven geroepen, de baren der zee worden gestild, monsters worden overwonnen, wonderwerken van allen aard gepleegd. De beste zanger wordt de grootste held; waar twee helden elkander ontmoeten strijden zij met de liederen, niet met het zwaard: in hun woord ligt hunne macht. Joukahainen zegt:

Als ik een wedstrijd onderneem,
Als ik heb tegen mannen te kampen,
Wil ik iederen zanger verwinnen,
Overmeesteren in wedgezang;
'k Zing den besten aller zangers
Tot den laatsten en tot den slechtsten;
'k Zing hem steenen schoenen aan de voeten,
Om het lijf een houten kleed;
'k Zing hem bergen op de schouders,
Rotsen om de oksels en rond de borst,
Om de handen steenen handschoenen,
Eenen steenen helm op 't hoofd.

Van Lemminkäinen's of Ahti's zang wordt verhaald in de 29^{e} rune:

Toen begon de wakkere Ahti,
Ving terstond met zingen aan.
Spreeboomen laat hij in den tuin,
Eiken achter het huis ontstaan;
Gladde twijgen zingt hij aan de eiken,
Eenen eikel aan elken twijg;
Op die eikels een gouden wieltje,
Boven op dit wieltje een koekoek.
Als des koekoeks tonen schallen,
Vliet uit zijn bek gedegen goud;
Koper druipt ter zijde neder,
Blinkend zilver stroomt omlaag,
Vloeit op eenen gouden heuvel,
Loopt op eenen zilveren berg.
Verder tooverde Lemminkäinen,
Zong met zijn bezweringslied
Dorre zand tot blinkende parels,
Gaf den steenen vonklenden glans,
Kleurde de boomen met purperverf,
En de bloemen met gulden schijn.

De macht ligt dus in het woord en zoo begrijpt men hoe

de eeredienst van vers en lied bij de Finnen ontstond. Men weet, dat niet enkel bij hen maar ook bij andere volkeren aan zang en snarenspel wondermacht wordt toegekend. Orpheus, die de dieren temt met zijn gezang; de trompetten van Israël, die de muren van Jericho doen vallen; Gunnar, die de harp met de voeten speelt en de dieren schadeloos maakt; Circe, Lorelei, Scylla en Charybdis zijn zoovele toovenaars met het lied. Formulen van bezwering zijn nog in zwang op onze dagen bij alle volkeren. In ons land zijn ze zoo wel bekend als elders. In *De Gids* van November ll. (blz. 298) deelde de heer van Boekenoogen er nog verscheiden mede. Een dezer luidt aldus:

> Moeder Maria ging over den berg.
> Ze nam een tak van den heiligen boom,
> Ze wierp hem over haar hoofd in den stroom:
> Kwik door dit, kwik door dat,
> Vlieg door aderen, zenuwen, pezen.
> Ik hoop dat met Gods hulp dit beest zal genezen.

Merkwaardig genoeg, evenals hier aan een tak van den heiligen boom geboden wordt door aderen, zenuwen en pezen te vliegen, om een stuk vee te genezen, zoo bezweert in een der formulen, welke wij verder aanhalen, Lemminkäinen's moeder de jongvrouw der lucht met haar schuitje te varen door de aderen, de ledematen en beenderen van haren dooden zoon om hem terug in het leven te roepen.

Onze kinderen hechten nog kracht aan het woord en staven hun recht door sommige geijkte spreuken: ‘Heel mijn, niets voor u; drie tonnekens bloed spuwen, drie maal over Onze Lieve Vrouwen toren springen,’ is de aanhef der formule, waarmede de Antwerpsche schooljongens zich het onverdeeld bezit van een gevonden voorwerp toeeigenen, wanneer zij het eerder ontdekken dan hun makker. ‘Half mijn’ is de tooverspreuk, waarmede deze zich de helft in de vondst verzekert. Nooit is het in den geest van een knaap opgekomen zijn aandeel te eischen, wanneer de eerste hem voor is in het uitspreken der geheiligde formuul; nooit dacht een vinder er aan dit aandeel te weigeren, wanneer zijn gezel, die hem iets zag oprapen, hem voor was in het uitspreken van zijn rechtgevend woord. In alle tijden, bij alle volkeren vindt men dergelijke machtspreuken,

gebezigd in de ernstigste omstandigheden des levens. Bij de oude Finnen beheerschten tooverspreuk en bezweringsformule heel den godsdienst, heel de poëzie, heel de wereld. Hunne priesters hadden macht en gezag, omdat zij konden tooveren met het woord; het lied was een wapen: wie 't het best hanteerde stond aan het hoofd zijns volks.

Zoo was Wäinämöinen, de voornaamsste held van de Kalewala, ook de eerste onder de Laulajat en de eerste onder de tokkelaars der kantele; hij was ‘de eeuwige Zanger’ de onweerstaanbare, de aangeroepene in allen nood, de ondernemer aller heldendaden, de Hercules terzelfdertijd als de Orfeus van zijn volk. Niet enkel waar hij bezweert, maar ook waar hij zingt van eigen lief en leed, zelfs daar waar hij enkel de snaren der kantele roert, oefent hij wonderkracht.

Als hij speelde binnenshuis,
In de zaal van dennenhout,
Schalde van de wanden de echo,
En de planken weergalmden luid,
Zong de zoldering, klonken de deuren;
Ieder venster jubelde blij,
Zelfs de steenen oven danste,
En de ahornen pijlers meê.
Als hij wandelend onder de dennen,
Door de pijnboombosschen schreed,
Bogen zich de baardige dennen
En de pijnboomen blikten hem na;
Op den grond vielen de toppen,
Rondom vielen de spelden neer.
Als hij door het loover schreed,
Door de velden henenging,
Juichten vroolijk al de boomen
En de velden jubelden luid;
Spelend groetten hem de bloemen,
Ieder scheutje neigde diep.

III.

Kalewala beteekent Land van Kalewa, het opperhoofd van een reuzenstam. Het was de verblijfplaats der twee grootste helden van het gedicht: Wäinämöinen, den eeuwigen zanger, en Ilmarinen,

den kunstigen smid. Kalewala is ook de naam door Lönnrot aan het epos der Finnen gegeven. Zooals zij gezongen wordt door het volk en zooals zij samengebracht is door Lönnrot bezit de Kalewala niet de eenheid van onderwerp, die een eigenschap is van het episch gedicht. Zij is niet het verhaal eener enkele gebeurtenis noch eener reeks gebeurtenissen, die met elkander samenhangen; evenmin neemt zij eenen enkelen persoon tot den held, rond welken de overige figuren zich scharen of wiens lotgevallen met die der andere personages samenhangen. Zij bezingt velerlei feiten en velerlei helden, die op zich zelven of in zeer los verband met elkander staan, zoodat klaarblijkelijk het geheel niet aan een enkelen dichter zijn ontstaan te danken had, noch door eenen der latere zangers tot een geheel versmolten werd. De runen zijn afzonderlijk blijven voortbestaan en zoo vinden wij ze ook in Lönnrot's redactie weer; hoogstens kwam tusschen enkele een soort van groepeering tot stand, die niet als een poging tot samenvatting van allen, maar als een aaneenrijging van sommige zangen, die een zelfde feit verhalen, kan aanschouwd worden.

Een der hoofdmotieven, waarvan men de bewerking in verscheiden deelen van het gedicht weervindt, is de geschiedenis van den *Sampo*. Wat de *Sampo* eigenlijk is blijkt nergens duidelijk. Het is een geheiligd voorwerp in den aard van den Graal der ridderromans; hij heeft een deksel en brengt geluk en overvloed aan; om hem machtig te worden en om hem weer te winnen worden groote reizen ondernomen en wonderwerken verricht. Wäinämöinen speelt hierbij een aanzienlijke rol, zooals van hem overigens meer dan van eenigen andere in de epische runen spraak is.

Het gedicht vangt aan met de schepping der wereld. Ilmatar, de maagd der lucht, daalt in de zee; een vogel bouwt zijn nest op hare knie, zijn eieren rollen in de golven en breken. Uit den bodem hunner schaal wordt de aarde gevormd, uit het bovendeel het hemelruim, uit den bovenrand van den dooier stijgt de zon, uit het bovendeel van het wit de maan. Wäinämöinen zelf wordt jaren lang in den schoot van Ilmatar gedragen en worstelt eindelijk zich zelven aan het licht. Hij zwemt lang in de zee rond, tot hij eindelijk een eenzaam strand bereikt. Hij plant en bezaait den vroeger onvruchtbaren grond en wordt beroemd om zijne zangkunst. Een jonge Laplander

Joukahainen daagt hem ten wedstrijd uit, wordt overwonnen en belooft hem zijn zuster Aino tot vrouw. Deze wijst den bruidegom af, dien haar broeder haar toedacht en komt om in de zee. Joukahainen wil zich wreken op Wäinämöinen, schiet op hem, doch treft enkel zijn paard. Wäinämöinen valt in de zee. Hij zwemt tot hij in Pohjola bij de waardin Louhi aanlandt. Deze belooft hem hare dochter, Pohjola's maagd; maar eerst moet hij den Sampo smeden. Wäinämöinen belooft haar den smid Ilmarinen te zenden, die in zijne plaats den Sampo vervaardigen zal. Hij zelf keert naar huis terug, ontmoet onderweg de dochter van Louhi en vraagt haar ten huwelijk. Zij belooft toe te stemmen, op voorwaarde, dat hij haar een boot zou bouwen. Bij dit werk kwetst hij zich en wordt genezen door een ouden man, die den zang der genezing kent en aan wien de gewonde den oorsprong des ijzers heeft geopenbaard. Wäinämöinen komt te huis en zendt Ilmarinen naar Pohjola om den Sampo te smeden. Deze verricht het werk en vraagt de hand van Pohjola's maagd, maar wordt afgewezen. Wäinämöinen bouwt verder aan de boot, maar onder den arbeid ontbreken hem drie woorden. Hij gaat op reis om ze te zoeken en komt bij Wipunen aan. Deze, verstoord omdat Wäinämöinen hem wekt, slokt hem op, maar voelt ten gevolge van dit geweldige maal hevige pijnen. Wäinämöinen verklaart, dat hij hem van zijn lastigen gast zal bevrijden, indien hij hem de drie woorden, noodig tot het bouwen der boot, bekend maakt. Dit doet Wipunen en Wäinämöinen kan zijn vaartuig bouwen. Nu zeilt hij naar Pohjola om Louhi's dochter ten huwelijk te vragen. Nogmaals wordt hij afgewezen en Ilmarinen wordt in zijn plaats de bruidegom. Vooraleer naar huis te keeren zingt Wäinämöinen op de bruiloft van Ilmarinen. Later, wanneer de vrouw van Ilmarinen gestorven is, verhaalt deze zijn lotgevallen aan Wäinämöinen, die hem overreedt om samen naar Pohjola te trekken en daar den Sampo te veroveren. Zij varen er heen, ontmoeten onderwege Lemminkäinen en nemen dezen mede. Op hunnen verderen tocht strandt hun boot op den rug van een snoek, zij dooden dezen en Wäinämöinen vervaardigt uit zijne kaaksbeenderen de kantele, waarop hij alleen weet te spelen. Zij komen in Pohjola aan, Wäinämöinen speelt de bevolking in slaap en rooft met hulp zijner gezellen den Sampo. Louhi ontwaakt, bemerkt den roof

en doet allerlei hindernissen op den weg harer vijanden ontstaan. Zij haalt ze in. Een zeeslag wordt geleverd. Wäinämöinen overwint, maar Louhi gelukt er in den Sampo in de zee te storten, waar hij aan stukken breekt. Wäinämöinen verzamelt de splinters van den gebroken Sampo en brengt ze op den oever, opdat zij groeien en geluk aanbrengen zouden. Hij zoekt te vergeefs zijne gezonken kantele en maakt er een nieuwe uit berkenhout. Louhi zendt allerlei plagen over Kalewala. Wäinämöinen bevrijdt zijn land er van door zijne tooverspreuken. Louhi zendt eenen beer naar Kalewala, dien Wäinämöinen verslaat; zij stopt zon en maan in eenen berg en rooft het vuur. God Ukko merkt de algemeene duisternis, slaat een vonk om een nieuwe zon en een nieuwe maan te maken en laat de vonk op de aarde vallen. Wäinämöinen en Ilmarinen gaan ze zoeken. Zij is door een visch verslonden; zij vangen den visch, doch de vonk ontsnapt hun en steekt de wouden in brand. Zij wordt gevangen en naar Kalewala gebracht. Ilmarinen smeedt een nieuwe zon en een nieuwe maan, maar deze geven geen licht. Wäinamöinen gaat uit om de zon te bevrijden en gelukt er eindelijk in. Hij veroordeelt een knaap, Mayatta's zoon (Jesus), ter dood. Deze verwijt hem dit en wordt koning van Karelen gekroond. Wäinämöinen, hierover vertoornd, verlaat het land, maar schenkt aan Finlands volk zijn kantele en zijne liederen tot eeuwigen troost.

Zooals blijkt uit de korte samenvatting van Wäinämöinen's rol in de Kalewala is deze ver van streng samenhangend te zijn. De held verschijnt, waar hij noodig geacht wordt, verdwijnt waar men hem voor het oogenblik missen kan; niet omdat de zangers het aldus passend achtten, maar omdat niemand behoefte heeft gevoeld aan eenheid in den held of aan eenheid in het gedicht. Wäinämöinen is reeds onmiddellijk na het tooneel zijner geboorte in de tweede rune, waar hij dingt naar Aino's hand, een grijs-aard, die door de jonge vrouw om zijnen ouderdom afgewezen wordt. Wanneer hij afgewezen is door de maagd van Lapland, gaat hij vrijen om de hand van Pohjola's maagd, bij wie hij al niet beter slaagt. In zijn willen en werven, in zijn strijden en lijden is geen eenheid van doel, geen samenhang van oorzaak en gevolg. Hij is geen mensch; hij is alleen een zanger, de zanger bij uitmuntendheid, die overal wordt bijgehaald, waar de macht van het lied moet bewezen worden en tooverspreuken

te zoeken of te vinden zijn. En zelfs zooals wij Wäinämöinen's rol samenvatten laat hij sterker eenheid veronderstellen dan er wezenlijk bestaat. Er zijn van die episodes, die wij met een enkel woord vermeldden, zooals het maken der kantele uit berkenhout, het bespelen der kantele, door Wäinämöinen uit de kaaksbeenderen van den snoek vervaardigd, de genezing zijner wonde en andere meer, die heele runen innemen.

Daarbij komt dat Wäinämöinen niet de eenige held is en de lotgevallen, die wij hierboven aangaven, niet de eenige stof van het gedicht zijn. Daarneven komen anderer daden, die met de zijne in geen verband hoegenaamd staan en die verscheidene op elkander volgende zangen vullen. Zoo de geschiedenis van Lemminkäinen, die zich Kylliki tot vrouw wint, haar verlaat omdat zij ongehoorzaam is en dan naar Pohjola trekt om daar een bruid te zoeken. Om deze te bekomen moet hij allerlei wonderwerken verrichten. Bij het volvoeren van een dezer komt hij om. Zijn moeder verneemt zijn dood, zoekt hem op en wekt hem weer tot het leven. Zoo nog het werven van Ilmarinen om Louhi's dochter en hun bruiloft, waarvan het verhaal alleen zes runen beslaat. Zoo verder de strijd van Lemminkäinen tegen de waardin van Pohjola, die vijf runen inneemt, en de geschiedenis van Kullerwo, een tweeden jongen Siegfried in zijn rol als smidsgezel, een tweeden Oedipus als verleider zijner zuster, wiens lotgevallen zes runen innemen. Zoo andere nog. Ieder dezer episodes maakt een kleinen liederencyclus op zich zelven uit en wordt nu eens met dezen dan met genen, nu eens in zulke orde dan in eene verschillende gezongen.

Buitendien vermeit de runenpoëzie zich in het stilstaan bij een onderdeel van het verhaal en houdt van inlasschen en uitweiden. Zij hecht heel weinig prijs aan schoonheid in het geheel, zeer veel aan schoonheid in de bijzonderheden. Men moet bij haar geen regelmatigen gang, geen voortspoeding naar de ontknooping zoeken; zij vindt er behagen in eenzelfde denkbeeld langs alle zijden te keeren en te draaien; zij zingt om het genoegen van te zingen, zich licht wippende over de dingen, die haar niet aantrekken, maar stilhoudende waar het haar lust, op haar stappen weerkeerende waar het haar bevalt.

In de Finsche poëzie is niets te vinden wat gelijkt aan de logiek der Arische dichters. Haar helden zijn dan ook geen

groote mannen, geen koene kampers, het zijn toovenaars. Wat zij verrichten is wonderwerk, zoo weinig waarschijnlijk en aan de menschelijke krachten geëvenredigd, mogelijk. De zangers zijn in dit opzicht kinderen en hunne verhalen zijn sprookjes. Het bovennatuurlijke speelt er een gewichtigere rol in dan in eenige letterkunde der beschaafde wereld.

Bij het eerste zicht moet de gedurige tusschenkomst van tooverij in groote mate de letterkundige waarde der Finsche gedichten verminderen; bij nader overwegen begrijpt men dat de hoorders der Kalewala er minder aanstoot dan wij aan nemen. Onze kinderen, en wij misschien met hen, vinden niet minder genoegen in de sprookjes van moeder de Gans, al komen er zoovele sprekende dieren en alvermogende tooverheksen in voor. Zij vinden de lotgevallen van Asschepoester niet minder belangwekkend dan die van Blauwbaard, al speelt de fantazie een grootere rol in het eene dan in het andere vertelsel. Als zij maar rillen van ontzetting of juichen van voldoening, komt het er bij hen weinig op aan of zij geroerd worden door natuurlijke of bovennatuurlijke tusschenkomst. De literatuur van groote menschen en beschaafde volkeren stelt, ja, strengere eischen: menschelijke drijfveeren en menschelijke krachten moeten alleen over des menschen lot beschikken. En toch hoe wordt in alle epossen die regel overtreden! Achilleus en Sigurd de onkwetsbaren, Aeneas en Paris, de gunstelingen der Goden, Brunehilde en de Cyclopen zijn toch ook geen gewone stervelingen. Maar wat verschil ligt er in dat men zijne bovenmenschelijke kracht uit aangeboren gave of door goddelijke tusschenkomst bezitte? Is Reinout van Montalbaan met zijn reuzenkracht zooveel meer menschelijk dan de zonen van Jupiter of van Venus? Voor de Sjamaansche Finnen loopt de menschelijke macht en de tooverkracht gemakkelijk ineen. Men is bij hen groote toovenaar, wanneer men ongewone kennis van liederen en bezweringen heeft, zooals men elders groote held is wanneer men ongemeenen moed en kracht bezit. Onze tegenwoordige helden, de volkenleiders, zijn ook niet meer de mannen van het zwaard, maar de mannen van het medesleepende woord, van de uitgebreide kennis. En buitengewoon verschijnsel: zoo ook werden bij een volk, kinderlijk van beschaving, de groote zangers, de groote dichters gevierd en ontzien als de uitgelezensten onder de menschen; de eeredienst der poëzie was

bij hen wat de vereering van moed en beleid elders waren.

De Kalewala en het Grieksche of Germaansche epos verschillen van elkander hierin, dat deze laatste een veel aanzienlijker invloed toekennen aan de menschelijke hartstochten, goede en booze, dan de Kalewala en vooral dat de gevolgen der handelingen, voortspruitende uit die hartstochten, een meer logischen loop heel het epos door behouden. In andere woorden de Arische epossen bezitten eene zedelijke eenheid en onderwerpen ook het bovennatuurlijke aan een natuurlijken gang. De gunst der Goden wordt gewonnen of verloren, naarmate de held zich harer waardig of onwaardig toont. In het Nevelingenlied wendt Siegfried zijne bovennatuurlijke kracht aan met gelijk doel en gelijk gevolg als een gewoon kamper het doen zou; Brunehilde wordt door hem overwonnen, zooals een mindere in een gewonen kamp het onderspit delft en ondergaat als een gewoon sterveling de wet van den overwinnaar. Ulysses wordt vervolgd door de Goden, zooals andere zeevaarders te kampen hebben tegen het ongunstige lot. In al deze gedichten gehoorzamen de bovennatuurlijke wezens Goden, Godenzonen en Walkyren aan dezelfde wetten als die, waaraan der menschen gemoed en leven onderworpen zijn. Zij haten en beminnen, strijden en lijden als stond hunne wieg op aarde.

Dit overwegend gewicht op den loop der gebeurtenissen kent de Kalewala niet toe aan het karakter harer helden noch aan hunne hartstochten. Er is geen strijd tusschen hen, geen tegenstelling van belangen of inborst, die den gang van het gedicht leidt. Wäinämöinen verwint of is overwonnen, wordt afgewezen of toegejuicht, zonder dat het een meer of een ander gevolg hebbe dan het tegenovergestelde. Ilmarinen is hem een bondgenoot of werkt hem tegen, zonder dat de verschillende verhoudingen tusschen de hoofdpersonages ingrijpen op de handeling of de ontknooping van het lied.

Niet omdat de Finnen minder gevoelig zijn voor haat of liefde, niet even goed vriendschap en vijandschap kennen als andere rassen, is de stoffelijke en zedelijke eenheid van hun epos achterwege gebleven; niet omdat het bovennatuurlijke moeilijk in overeenstemming te brengen is met het natuurlijke, wij zagen reeds dat dit elders geen bezwaar opleverde; maar omdat de opvatting der Kalewala niet uit den heele gebeurde, omdat in elke hut gezongen werd wat men er gaarne hoorde

en de tijden niet gekomen zijn, waarop geleidelijk of door inwerking van een stouteren geest, verband tusschen de verschillende zangen, tusschen gevoel en daden van eenzelfden persoon, tusschen tooverij en menschenwerk gebracht is. Dit verband bestaat wel in elke rune afzonderlijk genomen, niet in de tot een geheel verzamelde reeks der runen.

Men mag als een minder toevallige oorzaak doen gelden, dat de Finnen geen strijdlustig volk geweest zijn, geene krijgersgeschiedenis gekend hebben. Zij zijn, zoover wij hen kennen, een onderworpen stam geweest. De lange veeten en wrokken, geboren uit den strijd of aanleiding gevende tot het gevecht, de onderlinge ijverzucht, die de volkeren hunne hoogste vertegenwoordigers en leiders doet vieren en verheerlijken; de wapenfeiten en waaghalzerijen, die de verbeelding treffen en waarvan het eene geslacht aan het andere verhaalt, zijn hun onbekend. Hebben zij, zooals het waarschijnlijk is, in lang vervlogen eeuwen, te kampen gehad tegen de Laplanders, die zij naar het hooge Noorden verdreven, hunne volkszangen dragen geen spoor meer van oorlog of verovering. In de Kalewala treden de personages afzonderlijk of in zeer kleine groepen op, nergens vormen zij een leger, nergens hebben zij eenen aanvoerder. Zij handelen op zich zelven, zoeken naar eigen voordeel, kennen noch het hartverheffende van den strijd voor aller belang, noch de opoffering voor eigen land of voor gemeenschappelijk recht. Er is geene eenheid geweest in het nationaal leven en streven, er is geen eenheid van held en van handeling in de volksliederen.

IV.

Dus geen heldenpoëzie, zooals wij ze gewoonlijk verstaan; evenmin dramatische poëzie, geboren uit den kamp van den mensch tegen het noodlot, uit het volhouden van eigen wil tegen den wil van anderen, uit het najagen met moed en volharding van een hooger doel tegen alle hinderpalen en door alle gevaren heen; maar eene naïeve fantazie in het uitdenken van verrassende avonturen, van wonderbare krachten en daden. Geene vlammende liefde voor de beminde vrouw, die den gewonen mensch tot een held maakt en den moed van den held

vertiendubbeld; maar een teedere verkleefdheid aan de nabestaanden, aan den kleinen kring, in welken men geboren is en leeft; een poëzie der eigen hut, zonder ver reikend verlangen, zonder hartverheffend streven.

Deze poëzie heeft niet de helle straling, die uitgaat van de Ilias, geboren in het glanzende zonnelicht en onder Hellas' blauwen hemel, noch de onstuimige hartstochtelijkheid van het Nibelungen-lied, verheerlijkende de daden van koene kampers; geboren onder een grijzen hemel, in een schaarsch licht, houdt zij meer van geheimzinnigheid, is zij weeker van harte, en weemoediger van stemming dan eenige andere.

En zij is zich dezer stemming bewust. Een lied der verzameling lyrische zangen, Kantelatar, getuigt er van,

De Kantele.

Waarheid spreken zij voorzeker niet,
Maar zij liegen met ijdele woorden,
Die van 't snarentuig beweren,
Van de Kantele berichten,
Dat zij Wäinämöinens werk is,
Dat des helden hand haar vormde,
Dat hij uit de ruggraat van den visch,
Uit het kaaksbeen haar heeft geschapen.

Zorgen voegden haar te zamen,
Smarten hebben haar vervaardigd,
Droefheid heeft haar deksel gekorven,
Lijden heeft haar bodem gesneden,
Ongeluk haar snaren gespannen,
Rampspoed hare schroeven gedraaid.

Vroolijk zal ze nimmer klinken,
Nimmer in blijde tonen schallen,
Nimmer tot de vreugde wekken,
Nimmer levenslustig stemmen,
Daar de zorg liaar het leven schonk,
Kommer haar den vorm verleende.

Dezelfde weemoedige en weekhartige stemming spreekt in de 41^{e} rune, waarin verhaald wordt, hoe Wäinämöinen de kantele bespeelde, die hij zooeven gemaakt had uit de kaaksbeenderen en uit de tanden van een snoek en waaraan hij snaren vlocht uit de haren van den staart van Hiisis paard.

Wäinämöinen, knap en kloek,
De beroemde zangrenheld,
Maakte zich tot spelen gereed,
Proeft de vingren zijner hand;
Zet zich neer op eene rots,
Op den glanzenden zangersteen;
Zet zich op den zilveren heuvel,
Op den berg stralend als goud.

Hij herneemt dan de wonderharp,
Legt ze zorgvuldig op de knie,
Houdt de kantele in gereedheid,
Laat ze eindelijk hooren en zegt:
‘Mogen allen komen en luisteren,
Allen die voorheen nog nimmer
Vreugdewekkende tonen hoorden,
Kantele's zoeten klank vernamen.’

Dan begon de eeuwige zanger;
Kunstvol was zijn heerlijk spel;
Wijd weerklonk de nieuwe harp,
Machtig galmde de kantele;
Over de snaren gleden de vingers
Snel en licht verhief zich de hand.

Toen ontwaakte ware vreugde
En de lust werd werkelijk lust;
Dan werd eerst het spel een spel,
En werd zang eerst ware zang.
Liefelijk klonk 't gebeent van den visch
En de tanden in zoeten toon;
Luid weerschalde het paardenhaar,
Machtig weergalmde der snaren klank.

Kunstvol speelde de wijze zanger;
Ieder en elk dier van 't woud,
Dat den voet verzetten kon,
Op de harige klauwen liep,
Kwam om de wonderharp te hooren,
Wäinö's heerlijk snarenspel.

Vroolijk sprong in den boom het eekhoorntje,
Slingerde zich van tak tot tak;
Spoedig naderde 't hermelijntje,
Zette zich neder op de haag;

De elanden draafden ook in 't woud
En de linxen hielden hun spel.

Achtervolgens komen nu al de dieren van woud en moeras, de vogelen in de lucht, de visschen uit het water, de kinderen der lucht, de koning en de koningin der zee luisteren naar Wäinämöinen's snarenspel.

Zoo den eersten en den tweeden dag,
Speelt de eeuwige zangrenheld,
En geen enkel onder de mannen,
Geen der allersterkste zelfs
Noch der mannen, noch der vrouwen,
Ook niet onder alle meisjes,
Die geen tranen vloeien liet,
Die de zanger niet diep had ontroerd.

Jongen weenden en ouden weenden,
En ook de jonggezellen met hen,
De oudere mannen en de vaders,
En de schaar der halfvolwassenen;
Alle knapen en maagden weenden,
Onvolwassen meisjes zelfs,
Wijl de tonen zoo liefelijk waren,
En de klanken zoo wonderschoon.

Ook uit de oogen des eeuwigen zangers,
Vloeiden overvloedig de tranen;
Droppels glansten in zijn oogen,
Stroomden over zijn aangezicht,
Grooter dan de beziën in 't woud
Ja, als erwten zelfs zoo groot,
Ronder dan de eieren der vinken,
Als der zwaluwen kop zoo groot.

Tranen rolden uit zijne oogen
Vloten ongehinderd neer,
Natten des zangers aangezicht,
Dropten van zijn wangen neer,
Liepen tot op zijn beenderige kin,
Vielen neer van zijn beenderige kin
Op zijn hoog gewelfde borst,
Vloten verder van daar omlaag,
Rolden over des zangers knie,
Vloten van de knie des zangers

Tot beneden aan zijn voet,
En zoo verder van zijn voeten
Tot op de aarde in 't weeke gras.
Door vijf kleederen drongen de tranen
Door zes gouden gordels heen,
Zeven blauwe rokken bevochtigend,
Ja, acht wollen mantels daarbij.

Doch de tranen liepen nog verder
Vloten wijd van Wäinö weg,
Tot aan den oever van 't blauwe meer
En van het strand tot in de zee
In het diepste van 't klare water
Over den zwarten modder heen.

En toen sprak de gevierde zanger,
Zelf nam hij aldus het woord:
‘Is er iemand onder de jeugd,
Onder deze liefelijke schaar,
Dezen wijdverspreiden stam,
Dit geslacht zoo rijk in tal,
Iemand die mijn tranen haalt,
Uit de diepte aan 't licht ze brengt?’

Hem antwoordend spraken de jongen,
De ouden zegden op zijn vraag:
‘Hier is niemand onder de jeugd,
Onder deze liefelijke schaar,
Geen uit den wijdverspreiden stam,
Die uw tranen wederbrengt,
Uit de diepte aan 't licht ze haalt.’
Wäinö liet op nieuw zich hooren,
Zelve nam de zanger het woord:
‘Wie mij mijn tranen wederbrengt
Uit de blauwe diepte ze haalt,
Dien beloof ik rijke belooning,
Uit den zachtsten dons een kleed.’

Eene raaf kwam aangevlogen
Seffens sprak haar de zanger aan:
‘Ga, o raaf, en haal de tranen,
Breng ze uit de diepte terug;
'k Wil het schoonste kleed u schenken.’
Doch de raaf en vond ze niet.

Door een eend was zijn woord gehoord,
IJlings vloog zij naderbij;
Wäinämöinen sprak tot haar:
‘Dikwijls, eendje, duikt gij onder
En bevochtigt ge uwen bek,
Rept ge u over den glanzenden vloed;
Duik nu onder, zamel mijn tranen,
Breng ze mee uit de diepte aan 't licht;
Rijke belooning staat u te wachten
Uit den zachtsten dons een kleed.’

En de eend begon te zoeken,
Zamelde Wäinös tranen bijeen.
Uit de diepte van 't klare water,
Op den bodem van zwarten modder,
Zocht ze in de zee de klare droppels,
Legde ze Wäinö in de hand.

Een kenmerk der zangers van die weekgestemde poëzie met haren beperkten gezichteinder is de gehechtheid aan den geboortegrond, aan het ouderlijk huis. Wanneer zij er van spreken, schiet hun het gemoed vol en in roerende woorden drukken zij hunne aandoening uit. In de barre streken, welke zij bewonen, is de aantrekkelijkheid van het beschuttende dak, van den verwarmenden haard des te grooter hoe nijpender de guurheden zijn, waartegen zij bevrijden. Hoe schraal de gaven van den akker en de schoonheden der natuur zijn in het land der duizend meren, half verdronken nog onder water en begraven onder steen, dankbaar toch zijn de weinig verwènde bewoners aan den geboortegrond voor wat hij hun te genieten geeft. Wij hebben ons zelven maar te herinneren hoe een rilling van genoegen ons door de leden vaart, wanneer wij bij winterdag uit de scherpe koude der straat in de wel verwarmde huiskamer binnentreden en hoe onze ingenomenheid met den eigen haard stijgt in dezelfde mate als de kwik in den thermometer daalt, om te begrijpen hoe minder mild bedeelden gelukkig zijn met kariger genietingen.

Wanneer de Finsche zanger in den vreemde de aantrekkelijkheden van het eigen huis herdenkt, ziet hij het gebouw en de velden en tuinen daarrond niet in hun geheel, noch in onbestemden vorm weer, hij ziet de berken in den dorren grond en de palen, die de heg steunen, hij ziet al die dingen, ook de levenlooze, leven en bewegen; hij hoort ze spreken en roepen; hij herinnert zich hoe

de horen in de weide klonk; hoe de deuren op hunne hengsels draaiden, en hoe zij piepten bij het opengaan; hoe vader verlangde dat het vuur ontstoken en het water gekookt werd, en wee wordt het hem te moede, wanneer hij bedenkt hoe al die voorwerpen, al die geluiden, al die gebruiken anders zijn dan in de vreemde streek, waar hij zich nu bevindt.

In de zevende rune komt Wäinämöinen aangezwommen in het land van Pohja en de huisvrouw vraagt hem het verhaal zijner lotgevallen.

‘Kom verhaal uw lijden, Wäinö,
Waarom weende Kalewa's zoon
Aan den woesten treurigen oever,
Aan het verlaten strand der zee?’
Seffens gaf hij haar ten antwoord,
Liet zich hooren en sprak aldus:
Zeker heb ik reden tot weenen,
Grond genoeg heb ik tot klagen;
Lang toch zwom ik rond in de zee,
Scheidde met de handen den vloed,
Dreef op de wijde wateren rond,
Op de grenzenlooze zee.

‘Gansch mijn leven zal ik weenen,
Nimmer houd ik op met klagen,
Dat ik scheidde van mijn grond,
Dat ik mijn eigen land verliet,
Om in afgelegen streken
Vreemdeling onder vreemden te zijn.
Hier verwonden boomen en struiken;
Alle dennennaalden steken;
Met hun twijgen slaan de berken;
Ieder els doorsnijdt het vleesch;
Slechts de stormwind herken ik nog
En de gulden zon alleen,
Hier in 't vreemde verre land
In het hooge treurige noorden.’

Pohja's flinke huisvrouw sprak dan,
Troostend nam zij weder het woord:
‘Laat uw klagen, Wäinämöinen,
Laat uw schreien, Kalewa's zoon;
Heerlijk is hier in Pohja 't leven,

Vroolijk vlieten de dagen heen;
Visschen eet men hier in menigte
Hammen eet men elken dag.'

Seffens antwoordde haar de zanger,
Vatte weer op nieuw het woord:
'Ver van huis bekomt niet het eten,
Zelfs bij 't rijkste feestmaal niet:
Beter is 't den man te huis;
Hooger staat hij in 't eigen land.
Gunde slechts de machtige schepper,
Gave maar de goede God,
Dat ik 't oude vaderland,
Wäinölä's velden mocht herzien!
Beter toch in het eigen land
Smaakt het water van onder den voetzool
Dan in afgelegen streken
Honingdrank uit gouden bekers.'

Pohja's flinke vrouw sprak weer,
Nam opnieuw aldus het woord:
'Wel dan, laat het loon mij kennen,
Als ik naar uw geboortegrond
In uw eigen land u breng,
Dicht bij uwen eigen woon.'

Seffens sprak toen Wäinö weer:
'Duid gij zelf het loon mij aan,
Als gij mij terug naar huis,
In mijn eigen land weer brengt,
Waar ik den eigen koekoek hoor,
't Vroolijk gezang mijns lievelings;
Eenen helm vol goud beloof ik,
'k Vul met zilver u eenen hoed.'

Diep gevoeld en in verrassende trekken uitgesproken is niet alleen die gehechtheid aan den eigen grond, maar ook de liefde voor eigen huis en voor hen, met wie men het bewoonde.

Zoo spreekt in de 22^{e} rune Louhi, Pohja's huisvrouw, tot hare dochter, wanneer deze op het punt staat het ouderlijk huis met Ilmarinen, haren bruidegom, te verlaten:

Weinig, onervaren meisje,
Hebt gij de oogen open gedaan;
Onverstandig hebt gij gehandeld.

Eens zult ge u den echt berouwen,
Eens zult gij het moeten beweenen,
Eens in uw leven er over klagen,
Dat ge uw geboortegrond verliet,
Uit het huis uws vaders zijt gegaan,
Van uw goede moeder gescheiden,
Van uw ouders weidsche hoeve.

O! hoe gelukkig waart gij te huis,
In des vaders vriendelijke hoede,
Groeiend lijk de bloem aan den weg,
Als de bezie in 't open veld.
Loopend van uw bed naar brood en boter.
Half in slaap verlangdet gij melk,
Pas ontwaakt vroegt gij naar koeken,
Ja, in droom naar tarwenbrood;
Waart er nog niet mee te vreden,
Naamt er ham en vleesch nog bij.

Kommer hebt gij nooit gekend,
Nimmer lijden of nood geproefd;
Voor u liet ge de dennen zorgen
En de palen der heg van den tuin;
Liet de pijnboomen zich bekommeren
En de berken in 't dorre zand.

Als een blaadje in den wind zwierft ge,
Als een vlinder fladderdet gij,
Schooner dan de bloem in den tuin,
Dan de bezie in het groene woud.

Zie, nu zult gij dit huis verlaten,
Naar een ander zult gij gaan,
Een nieuwe moeder volgen;
Onder vreemden zult ge nu zijn!
Anders is 't daar dan hier in huis,
Anders is 't op het nieuwe hof,
Anders schallen de vreemde horens,
Anders klinkt der deuren geknars,
Anders wordt daar de poort geopend,
Anders draaien daar de hengsels.

In den gang kunt ge u niet wenden
Noch de deuren opendoen,
Als de eigene dochter des huizes

Noch het vuur in den haard ontsteken,
Zelfs niet eens den oven warmen
Lijk de heer des huizes het wenscht.

Heel de vijftiende rune is gewijd aan de liefde van Lemminkäinens moeder voor haren zoon, die zij doet uitkomen in een echt dramatisch verhaal. Lemminkäinen, verstoord, omdat zijne vrouw Kylliki tegen zijn verbod en hare belofte naar het dorp is gegaan, verlaat haar en zijne moeder om naar de hand van Louhi's dochter in Pohjola te dingen. Thuis laat hij een borstel, met de waarschuwing, dat indien uit dezen bloeddroppels vloeien, hij gesneuveld is. Vrouw en moeder bemerken op zekeren dag bloed op den borstel. De moeder kent de beteekenis van dit verschijnsel

Haastig raapt zij haar kleederen samen,
Schorst ze met beide handen op,
Zonder toeven in snellen loop
Vliegt zij in de verte heen;
Rotsen beven onder haar schreden,
Heuvels zinken, dalen stijgen,
Bergen smelten tot vlakten weg,
Vlakten zwellen tot bergen op.

Eindelijk komt zij aan Louhi's deur, en vraagt naar haren lieveling; de booze vrouw verklaart niet te weten, waar hij gebleven is. ‘Wellicht, zegt zij, is hij door de wilde dieren verscheurd.’ - ‘Geen dier vermag iets tegen Ahti,’ antwoordt de moeder. Zij dreigt den Sampo weg te voeren of dood en verderf over Louhi te brengen, indien deze de waarheid niet spreekt. Eindelijk bekent Pohjola's vrouw, dat zij Lemminkäinen op Lempo's rendier deed jagen, dan Hiisi's ros deed temmen en eindelijk hem beval de zwaan uit Tuonela te halen. Van dien laatsten tocht is hij niet teruggekeerd.

Weer herneemt de moeder haar loop,
Zoekt haar kinds verloren spoor,
Jaagt als wolvinne dwars door 't moeras,
Over de heiden als een berin;
Zwemt als een otter over de stroomen,
Zwerft als een das door akker en wei,
Als een marter in de wouden;
Loopt als een haas langsheen het strand.

Steenen stampt zij loopend weg,
Elke zode keert zij om
Werpt de droge takken ter zijde,
Rolt de stammen tot hoopen samen.

Naar den verlorene zoekt zij lang,
Vruchtloos echter spoort zij hem op;
Aan de boomen vraagt ze naar haar kind,
Naar den verdwenen zoon verneemt ze.
Zuchtend geeft haar de den ten antwoord
En de machtige eik herbaalt bet:
‘Mij buigt zelf drukkende kommer,
Maar geen zorg om uwen zoon;
Want voor 't onheil ben ik geschapen,
Voor een treurig lot bestemd;
Om me in stukken te laten splijten,
Om me in spaanders te zien hakken,
Om het vuur in den oven te voeden
En de vlammen in Schwinderland.’

Zij zoekt verder naar den verlorene, vraagt naar hem aan den weg onder haren voet; ook deze is slechts bekommerd om eigen leed. Zij ondervraagt de maan.

Klagend liet zich de maan vernemen,
Gaf tot antwoord haar en sprak:
‘Mij buigt zelve drukkende kommer,
Maar geen zorg om uwen zoon,
Want voor 't onheil ben ik geschapen,
Voor een treurig lot bestemd:
Om alleen te wandlen des nachts,
Helder te schijnen in den harden vorst,
Immer te waken in winternachten,
In het zomergetij te vergaan.’

Zij ondervraagt de zon en deze maakt haar bekend, dat Lemminkäinen diep in Tuonela's stroom verdronken ligt. Nu gaat de moeder naar Ilmarinen, den beroemden smid, en vraagt hem haar een koperen dregge te maken met ijzeren tanden, honderd vademen groot. Ilmarinen voldoet aan haar verzoek. En nu volgt de moeder dreggend den loop van den stroom, vischt eerst de kleederen van haren zoon, dan zijne ledematen op, en wanneer zij alle gevonden zijn brengt zij ze te zamen, ieder op de rechte plaats.

De aderen knoopt zij weder samen,
De eene met de andere bindend
En in tooverzangen murmelend,
Laat ze aldus zich hooren en spreekt:
‘O, Gij godin der aderen, hoor mij,
Hooge beschermster Suonetar,
Gij die wijs en kunstig de aderen
Op den gouden spinrok spint,
Op den klos van koper glanzend,
Op het wiel met zilver gesierd;
Sta mij bij, verhevene Godin,
Hoor der moeder klagenden roep,
Neem het aderweefsel ter hand,
Neem daarbij uw fijnste draadjes
Om het doorsneden saam te binden,
In de diepe, gapende wond,
In het erg verscheurde lijf.

Als dit ter genezing niet volstaat,
Kom gij dan, hooge dochter der lucht,
In uw van koper glanzende boot,
Daal uit den hemel zacht naar beneden,
In uw purperkleurig schuitje.
Stijg uit de wolken op aarde neer,
Voer uw schuitje door de aderen,
Stuur uw boot door de ledematen,
Laat haar zacht door de beenderen glijden,
Langs de wonden voer haar heen.’

En dan verder heel de lange bezwering der wonden. Zoo herschiep de arme moeder haren zoon, maar nog ontbrak hem de spraak. Nu wendt zij zich tot de lichtgevleugelde bij om uit de bloemen des velds de zalf te putten, die haren zoon de spraak weergave. De bij vliegt, keert weer, maar haar honing geneest den sprakelooze niet. Een tweede maal zendt de moeder haar naar ver afgelegen eilanden; weer blijkt de honing machteloos. De derde maal zendt ze het bijtje boven de wolken naar den negenden hemel om daar de zalf te halen door den Eeuwige gewijd. Hoe daar te geraken? vraagt de bij.

Licht, mijn bijtje, zal het gelukken,
Schoone wegen voeren er heen;
Langs de maan tot aan de zon,
Tusschen des hemels sterrenheer;

Vlieg gerust den eersten dag,
Door de lucht tot aan de maan,
Stijg den tweeden dag nog hooger,
Tot aan den rand der zevenster;
Zwier den derden dag u eindlijk
Op het hoofd der zevenster;
Dan geleidt een kleine strook,
Slechts een onbeduidende weg,
U omhoog tot Jamala's woon,
Tot den zetel des eeuwigen scheppers.

De bij klimt op tot in den negenden hemel en vindt in het voorraadshuis des Almachtigen de wonderdadige zalf, zij brengt ze bij de moeder, die er haren zoon mede bestrijkt en hem wekt met machtige stem:

Toen verhief de zieke zich weder,
Wakker werd hij uit zijn droom,
Opende als vroeger de lippen,
Sprak als toen uit eigen mond.
‘Lang heb ik, och arme, geslapen,
Al te lang heb ik gerust;
'k Lag in diepen sluimer bevangen,
Ik heb zware droomen gedroomd.’
En de moeder zei daarop,
Zelve nam zij aldus het woord:
‘Nu nog, kind, hadt gij geslapen,
Langer nog hadt gij voortgedroomd,
Ware uw moeder niet daar geweest,
Hadde ik, zwakke, u niet bijgestaan.’

Men zou verre zoeken door alle gedichten der wereld om een zang te vinden, die op zoo treffende en toch naïeve wijze de moederliefde verheerlijkt. De mengeling van hartstocht en van teederheid, die zoo aangrijpend de grenzenlooze smart vertolkt der vrouw, die haar kind verliest, en de roerende zorg, waarmede zij haren verongelukten jongen heelt, klinken zoo waar en zoo klaar in deze brok volkspoëzie dat geen kunstpoëzie ze overtreft.

De liefde tusschen man en vrouw speelt een aanzienlijke rol in de Kalewala, maar geeft nergens aanleiding tot even dramatische of boeiende tooneelen. Men zou zeggen, dat zij niet diep doordringt, dat zij nooit vurig of overweldigend genoeg is om de personages geheel te beheerschen.

Het bijzonderste liefdesavontuur is dat van den ouden Wäinämöinen en Aino. Als Joukahainen zijn zuster Aino aan Wäinämöinen tot huisvrouw beloofd heeft, ontmoet de groote zanger haar in het woud en werft om hare liefde. Zij vlucht naar huis, klaagt aan hare moeder, dat een grijsaard haar tot vrouw wil nemen. De moeder raadt haar aan toe te stemmen; zij weigert en zegt:

‘Haddet gij mij liever bevolen
In 't diepe meer mij te werpen,
Met de visschen daar te wonen,
Zuster der vroolijke schaar te zijn!
Beter is het in 't water te leven,
In den blauwen koelen vloed,
Dan den grijzenden man te volgen,
Den gebrekkigen bij te staan.’

Zij gaat naar het zeestrand, ontdoet zich van hare kleeren, zwemt naar eenen rotsblok, die uitsteekt boven het water en zet er zich op neer. De steen zinkt naar onder, zij vindt den dood in de baren. Al stervend zingt zij een lied en spreekt den wensch uit, dat vader niet kome visschen, moeder geen water kome scheppen, broeder zijn veulen niet kome drenken, zuster zich niet kome wasschen op die plaats, want:

Ach! de baren, zoo wijd zij reiken,
Zijn met mijn hartebloed vermengd;
Zooveel visschen er in 't water zwemmen
Hebben met mijn vleesch zich gevoed;
Ieder dorre twijg aan den oever
Is een mijner ledematen;
Ieder halmpje aan 't groene strand
Is een der haren van mijn hoofd.

Wäinämöinen gaat naar de zee; hij vangt een visch en wil hem in stukken snijden, maar de visch spreekt en zegt, dat hij niet geboren was om gegeten te worden. Waartoe waart gij dan bestemd? vraagt hij; de visch antwoordt:

‘Daartoe, Wäinö, was ik verkozen,
U als duifje in den arm te rusten,
Aan uw zijde zou ik zitten,
Uwe trouwe huisvrouw zijn;

Ik zou u het bed bereiden,
Zorgvuldig peul en kussen u schikken,
Vlijtig werken in de kamer,
Zindelijk houden spinde en woning;
'k Zou des avonds als het donkert
Vuur ontsteken in den baard,
'k Zou als huisvrouw brood u bakken,
Honingkoeken en tarwenbrood;
'k Zou verfrisschenden drank u reiken,
Dienares zijn bij 't vroolijke maal.'

De visch is Aino, die nog altijd van den ouden man niet wil hooren; Wäinämöinen werpt hem terug in 't water en

Langzaam ging hij zijnen weg;
Zuchtend luid en kommervol,
Keert hij weer terug naar huis:
'Vroeger zongen in 't bosch de vogels,
Koekoeks riepen in 't naaste bosch,
Zongen des morgens en des avonds,
Zelfs des middags weergalmde hun stem.
Waarom zwijgen de vogels nu,
Waarom verstierf hun vroolijk lied?
Zorgen braken de lieflijke stemmen,
Wrevel verstikte hun gezang.
Daarom zingen zij niet meer,
Noch in den avondzonnenschijn
Noch in de schemering, tot mijn vreugd,
Noch des morgens, om mij te verblijden.'

'Ach, leefde moeder nog,' zuchtte hij verder. En zie zijne moeder ontwaakt uit haar graf en raadt hem in het Noorden Pohjola's maagd te gaan vrijen.

De liefde overheerscht den gang der Kalewala niet, maar zooals men uit de laatst aangehaalde verzen merken kan, drukken de zangers dien hartstocht op kunstvolle wijze uit. Zij zijn dan ook wezenlijk dichters. Hetzij er spraak weze van de wonderlijkste dingen en daden, hetzij er gezongen worde van de meest alledaagsche bezigheden, immer loopt een dichterlijk gevoel als een gulden draad door hunne zangen. Hoe zij dien draad weven door alles, waarvan zij verhalen, blijkt uit honderd voorbeelden. Ik wijs slechts op één. De legende van Christus' geboorte in de vijftigste rune.

Marjotta (Maria) was even liefelijk in hare rijke kleedij als rein in haar gemoed. Zij dreef de kuischheid tot het uiterste, wilde geen eieren eten van hoenders door den haan geraakt, den uier niet aanroeren der koe, die den stier niet ontweken had, geen merrie mennen, die met den hengst gepaard was geweest. Zij hoedde de kudde haars vaders in het woud:

Op den heuvel gingen de lammeren,
Op den met bloemen bezaaiden berg;
Door de velden wandelde de maagd,
Speelde in 't groenend esschenwoud,
Onder 't roepen van den koekoek,
Onder des zilveren vogels zang.

Daar ontdekte zij een bezie op eenen heuvel, die haar toeriep:

‘Spoed u, jonkvrouw, mij te plukken
Neem mij, rozenwang, hier weg;
Breek, gij lieve, den groenen stengel,
Neem mij mede, lieflijk kind,
Eer mij walglijke wormen eten,
Eer mij zwart gediert verslindt.’

Marjotta ging om de bezie te plukken;
Dra zag ze op den heuvel haar staan,
Op de heide de roode vrucht.
Aan een bezie scheen zij van uitzicht
Gansch gelijk in kleur en vorm;
Maar te hoog om met de handen te vatten,
Maar te diep om den boom te beklimmen.

IJlings greep zij naar een stok,
Sloeg ten grond de schoone vrucht;
Maar de bezie richtte zich op,
Steeg van den grond op haren schoen;
Klom dan van den fraaien schoen
Tot de knie der jonkvrouw op;
Hief zich verder van haar knie
Tot haar bonte schortje omhoog;
Steeg van het schortje tot den gordel,
Steeg van den gordel tot de borst;
Hief zich hooger tot de kin,
Klom dan van de kin tot den mond;
Viel in haar geopende lippen,

Gleed zoo over de tonge neer;
Van de tong dan weder lager,
Tot in het binnenst van haar schoot.

Zoo wordt de kuische maagd bezwangerd en zoo werd de Heiland geboren. Waarschijnlijk is die omwerking van het Evangelisch verhaal ontleend aan een oude legende, maar de opvatting is er niet minder aanvallig om.

Men kan geen bladzij der Kalewala lezen zonder getroffen te worden door het verrassend feit, dat een volk zonder noemenswaardige beschaving, zonder geletterdheid, afgezonderd van het overige der wereld, een zoo fijn dichterlijk gevoel bezat.

De runenpoëzie heft nergens den heldenzang aan, zelfs daar niet waar zij de ontzettendste avonturen verhaalt; geen zwelling van het gemoed, geen verheffing van den toon, geen zesvoetige verzen, die den mond vullen, en statig daar heen stappen recht naar het doel. Evenmin zingt zij van mannen, die zich doen gelden door de macht van hunnen arm en het gewicht van hun zwaard. Het is over het algemeen eene heel liefelijke kunst, licht en bescheiden voorttrippelende op hare viervoetige trocheën, op hare volzinnen, die doorgaans niet meer dan één vers lang zijn, en ronddrentelende waar en zoolang het haar behaagt, plukkende al de bloempjes, die zij langs de wegen vindt, hare aandacht wijdende aan de bezigheden en aan de dingen van elken dag; eene gemoedelijke, huiselijke poëzie.

Zij vertoont ook eene andere zijde. Zij is ontloken op den boom van het Sjamanismus en draagt van haren oorsprong nog duidelijke sporen. De bezweringsformulen zijn haar oudste voortbrengsels. Die bezweringen, de tusschenkomst van bovenmenschelijke krachten inroepende, werden gebezigd in de voorvallen van het gewone leven, het brouwen van het bier, het melken der koe, het vangen van den visch, het jagen van den beer, het zaaien der tarwe, het verbranden of het kwetsen van een lichaamsdeel. De bezweerder vertelt wat hij weet, zoowel van het ijzer, dat hij smeedt, als van den beer, dien hij wil overtuigen zich goedschiks te laten vangen, en zoo mengt hij in zijnen zang de eenvoudigste met de meest wonderlijke dingen.

De eerste zangers waren toovenaars en de latere zijn blijven gelooven aan de wonderkracht hunner voorgangers. Bij het verhalen van wat de groote Laulajat deden, zingen zij van de onmogelijkste wonderwerken met dezelfde overtuiging als van

de meest gewone daden. Zij stappen gedurig van uit de wereld, welke zij bewonen, in die, waarvan zij droomen; met den eenen voet staan zij nog in den tuin rond hunne hoeve, als zij reeds den anderen in het tooverland zetten. Zij verloopen zonder de minste aarzeling of verwondering van het mogelijke in de stoutste verzinsels, van de werkelijkheid in de wildste fantazie.

Grimm's kindersprookjes, met hunne naïeve wereldbeschouwing, met hun onwankelbaar geloof in de waarheid van het bovennatuurlijke, geven ons trouw genoeg een denkbeeld van de scheppingen der runenzangers. Boven onze kindervertelsels hebben de zangen van de Kalewala echter dit voor, dat zij wezenlijk zangen zijn ook in hunnen vorm en hunne inkleeding. Het geheel moge schamel van opvatting zijn, los saamverbonden, ongenietbaar voor ons als drama en epos; het verleidt ons evengoed als de boeren aan het Ladoga-meer. Zij luisteren misschien meer naar de wonderlijke avonturen der toovenaars met het woord; wij worden meer geboeid door wat er dichterlijks ligt in de zangen der Finnen, door hunne roerende tonen, door de onuitputbare weelderigheid hunner vinding.

Weelderig is de Finsche poëzie in den hoogsten graad, wij zouden haast zeggen in al te hoogen graad; zij is van natuur aandringend, aandikkend, tot overdrijving genegen Hiertoe geeft heel natuurlijk aanleiding het parallelisme der verzen. Wanneer de tweede zanger het denkbeeld van den eersten moet hernemen en in gewijzigden vorm herhalen, versterkt hij gewoonlijk de uitdrukking. Daarna komt de eerste zanger meestal op zijn eerste gezegde terug, herneemt het in andere woorden, met andere beeldspraak en zoo wordt met klimmende kracht een zelfde gedachte herhaaldelijk uitgesproken, evenals een toon bij de schilders wordt verhoogd door empateering. Hierin ligt een groot onderscheid tusschen de klassieke poëzie en de Finsche. De eerste houdt van soberheid, schuwt overlading, zoekt voor elk denkbeeld de meest gepaste en fraaiste uitdrukking en geeft geen plaats aan de minder gelukkige. De tweede daarentegen spreekt niet in eens het meest treffende woord uit, trapsgewijze klimt zij op van den minder tot den meer krachtigen of schilderachtigen vorm; zij snoeit niet en laat weelderig alle botten bladeren, alle twijgen bloemen dragen; zoodat de gulden middelmaat van lieverlede wordt overschreden. Voor een poëzie, die even onbeschroomd in de bovennatuurlijke als in de werke-

lijke wereld vertoeft, biedt dit treden buiten de grenzen van het ware en waarschijnlijke minder bezwaar aan; ons hindert het wel. Wij belijden nu eenmaal den eeredienst der gematigdheid, der zelfbeheersching, der redelijkheid, zelfs in de scheppingen der fantazie; waar die ontbreken is ons genot niet onvermengd. Wij houden van een regelmatigen, logischen zang, en in de Kalewala volgt uit het gedurig spelemeien der verbeelding, uit het onophoudelijk zoeken naar nieuwe toetsen en tinten, een vertraging in de handeling van het gedicht, die aandruischt tegen deze eischen.

Maar, laat het ons er al dadelijk bijvoegen, wij moeten aannemen en begrijpen, dat onze regels geen ijzeren wetten zijn, waar alle volkeren zich kunnen en moeten aan onderwerpen. Ons begrip van schoonheid is al te onbepaald dan dat wij alles zouden veroordeelen wat daar niet in zij geheel mee strookt. De geschiedenis van kabouters en van Fortunatus' beurs is wel genietbaar voor onze kinderen, waarom zouden de avonturen van Wäinämöinen het niet zijn voor die andere kinderen, die daar wonen in het land der duizend meren? En zelfs met onze begrippen en eischen vinden wij in die natuurpoëzie schoonheden van eersten rang. Tusschen die uitspatting van overdadig loof, tusschen die weelderigheid van waterscheuten zijn de rijkgekleurde en de welgeurende bloemen met armvollen te plukken. Met aan te dringen op alle bijzonderheden vindt de zanger der runen aan zijn onderwerp hoeken en kanten van verrassende nieuwheid, met zich te verdiepen in zijne aandoeningen bereikt hij eene ongemeene innigheid van gevoel, en schept hij beelden van aangrijpende kracht en juistheid, tonen opwellend uit het diepste des harten, frisch en onvervalscht uitgebracht.

In de aangehaalde brokken van runenpoëzie zal de neiging tot aandikken, waarvan wij hooger spraken, reeds getroffen hebben: een paar staaltjes van overdrijving halen wij nog als toelichting aan. Ilmarinen gaat zijn bruiloft vieren en men gaat een os slachten voor den maaltijd. Hier volgt het portret van het dier:

> Wijd in Karjala wies een stier,
> Welgevoed, een statig rund.
> Niet de grootste en niet de kleinste,
> Slechts een opgeschoten kalf.
> Tot n Häme reikt zijn staart,

Tot den Kemivloed zijn kop;
Honderd vademen meten de horens,
Honderd vijftig meet er de muil;
Eene week behoeft de wezel
Om te loopen over den hals;
Eenen dag gebruikt de zwaluw
Om te vliegen tusschen de horens;
Nauwlijks kon zij ten einde geraken
Zonder te rusten onderwege;
Eene maand lang wipte de eekhoorn
Van de schouders tot aan den staart;
Maar hij kon niet ten einde geraken,
Zelfs op 't einde niet der maand.

In den aanvang der 25e rune wachten de genoodigden naar den bruiloftstoet:

Lang reeds hadden zij gewacht,
Hadden spiedend uitgekeken,
Of de heerlijke bruiloftstoet
Ilmari's woning nader kwam;
Troebel werd reeds de blik der ouden,
Die aan 't venster zaten en zagen,
En de kuieën der jongeren knikten
Van het lange wachten buiten;
Ook de kleine kindren bevroren,
Die stonden naast het huis,
En de schoenen der grooten borsten
Van het lange wandelen langs het strand.

Nog een laatste voorbeeld van empateering en bekoorlijkheid in de runenpoëzie. De bruiloftstoet, waar daar zoo even spraak van was, is aangekomen en Lokka, Ilmarinens moeder, zingt tot haren zoon:

Op de nieuwe maan wachten allen,
Op de zon het jonge volk;
Op de roode beziën de kinderen,
Op de schuit de blauwe zee.
Ik verbeidde niet de nieuwmaan,
Vraagde naar de zon niet veel;
Naar mijn zoon alleen zag ik uit,
Naar de jonge vrouw aan zijne zijde.
's Morgens loerde ik naar buiten en 's avonds,
'k Wist niet waar hij toch verbleef,

Of hij zijn liefje groeien liet,
Of zij niet schoon genoeg en was,
Daar hij naar huis terug niet kwam,
Alhoewel hij vast beloofde
Spoedig uit Pohja weer te keeren,
Eer nog de wind zijn spoor deed verstuiven.

'Luisterend stond ik iederen morgen,
Ieder ure dacht ik er aan,
Of de slede mijns zoons niet naderde,
Het gebel zich niet hooren liet,
Hier in deze needrige hut,
In dien onbeduidenden tuin.
Ware zijn paard van erwtenstengels,
Ware zijn slede ook oud en slecht,
Mij toch schenen zij overheerlijk,
Voor de schoonste zag ik ze aan,
Daar zij mijn zoon naar huis weer voerden
Mij den lang verbeiden weerbrachten.'

En wanneer de bruid komt, zingt Lokka haar de bruiloftsrune toe:

Stijg nu uit, gij lang verwachte,
Stap, geliefde dochter, uit
Zonder dat iemand er uit u helpe
Of met zijnen arm u steune.

Als gij, lieve, zijt neergedaald,
Als gij uw zitplaats verlaten hebt,
Volg dan den donkerkleurigen weg,
Dien de bonte koeien baanden
En der kalvren dartele schaar,
Dien de schapen zoo dikwijls bewandelden
En de manen der paarden veegden.

Wandel met den tred der hoenderen,
Met des duifjes sierlijken stap,
Door den netten tuin des huizes,
Over de effen velden heen,
Die de vader uws mans geschapen,
Die de moeder uws mans heeft verpleegd.
Ga door uw broeders werkplaats heen,
Over uw zusters bloemenbed;
Ga dan verder op de trappen,
Door de deur het voorhuis in,

Over den reinen vloer der woning;
Treed dan eindelijk in de kamer,
In de wijdgeprezen woonplaats,
In het schoone prachtige huis.

Reeds in den loop van verleden winter,
In den loop van den laatsten zomer,
Riep de rein gewasschen vloerplank
U, o lieve, om op haar te staan,
En de zoldring der kamer hoopte,
Dat gij onder haar zoudt gaan;
En het venster wachtte vroolijk,
Dat gij er door naar buiten zoudt zien.

Reeds in den loop des laatsten winters,
In den verleden zomer reeds,
Riepen de klinken aan de deuren
Naar de hand der lieve sluitster,
Boog zich groetend reeds de dorpel
Voor den zoom van 't kleed der bruid,
Opende zich de deur van zelve
Voor de lieflijke poortieres.

Reeds in den loop des laatsten winters,
In den verleden zomer reeds,
Draaide de hut in kring zich rond.
Naar de zorgende hand der huisvrouw,
Keerden de planken in den vloer
Naar de flinke waschter zich om;
In den hof riepen de schutsels
Naar de kloeke vegerin.

‘Reeds in den loop van den huidigen dag,
Ja reeds op den dag van gisteren,
Brulde de groote koe des morgens
Naar de zorgenvolle verpleegster;
Hinnikkend riep het veulen en hoopte,
Dat gij hem haver bracht en hoei,
En het lam in zijn stalletje blaatte,
Dat gij het rijkelijk voedren zoudt.’

En zoo nog lang, verder en overal, runenverzen met honderden, zangen zonder einde, vol kleur en gevoel, maar met onweerstaanbare neiging tot aandikken, tot overdrijven. In hare heldere blikken op de ware wereld en haar jacht op het wonder-

dadige lijkt die poëzie wel een weerschijn van het land, waar maanden achter elkaar alles leeft en juicht in de natuur en waar in andere maanden weer alles in nevel en donker is gehuld. Een deel ervan schijnt gezongen terwijl men in den korten zomer de bloemen met het uur zag botten en opengaan in het veld; een ander deel in de lange winteravonden aan den haard, wanneer daar buiten duisternis en vorst heerschten en de wereld een spelonk vol geheimzinnigheid en bovenmenschelijke krachten was geworden.

V.

Met het bestaan, het voortleven en het uitgeven der Kalewala is de geschiedenis des wordens van het epos ten nauwste verbonden, en het kon wel niet anders of de geleerde wereld, wanneer zij kennis nam van het heldendicht uit het hooge noorden, moest er bewijsgronden in zoeken voor of tegen de verschillende meeningen over de wijze, waarop de volksepossen werden geboren.

Zooals men weet zijn die meeningen ver uiteenloopend en ontstond de strijd rond Homerus' werken. Zijn de Ilias en de Odysseia inderdaad werken van den Ionischen Zanger, zooals de Aeneis het werk van Virgilius is; of wel voegde een dichter, hij drage dan den naam van Homerus of een anderen, volksliederen samen om daarvan met aanzienlijke of geringe wijzigingen de twee heldendichten op te bouwen; of wel nog waren het de naamlooze rhapsoden, die eeuw aan eeuw de Grieksche volksliederen uitbreidden, samensmolten en omwerkten tot de grootsche scheppingen, die wij kennen?

Dezelfde vraag deed zich voor, wanneer het Nevelingenlied in druk verscheen. Is het samengesteld door een dichter, die er de oude Germaansche sagen in samenbracht en ze naar eigen goeddunken herschreef, of wel gebeurde die aaneenhechting geleidelijk en hervatten eene reeks van ongekende dichters elkanders werk om het langzamerhand tot een goed einde te brengen? In het onderzoek naar de wording van het Nevelingenlied hadden wij ten minste de zekerheid, dat er oude liederen bestonden, die handelen over Siegfried's en Chrimhilde's avonturen, zoodat in geen geval de laatste bewerker te scheppen, maar

enkel te rangschikken, te hertoetsen of om te werken had.

Voor den Reinaert de Vos rees de vraag nogmaals. Is de Vlaamsche of de Fransche Reinaert gedicht door eenen rijk begaafden schrijver, die terzelfder tijd een vinder was, of werd ook dit werk trapsgewijze vermeerderd, herkneed, hertoetst totdat het werd wat wij het kennen. Voor den strijd rond den Reinaert waren wij weer rijker aan bewijsstukken. De Fransche *branches*, die in overvloed bewaard zijn, bewijzen dat de dierenlegende langen tijd onder het volk voortleefde en herhaaldelijk te boek was gesteld door geleerden. De eene deed het beter dan de andere, totdat eindelijk de best begaafde hunner, die allemans-stof tot een geniaal gedicht omschiep en door zijn volmaakten arbeid de andere deed vergeten.

Zijn er zoo ook minder gelukte Nevelingenliederen geschreven vóór dat het laatste en beste Nevelingenlied ontstond? Zijn er Iliassen en Odysseia's gezongen, die minder volledig, minder afgerond, minder geniaal tot eenheid gebracht waren dan de eenige bewerking, die wij kennen? Het is wel mogelijk, het is zelfs waarschijnlijk, maar bewijsbaar is het nog altijd niet.

Toen de Kalewala verscheen, mocht men er zich aan verwachten, dat uit hetgeen door de Finnen gedaan was een helder licht zou opgaan over hetgeen de Grieken deden. De mare toch ging, dat de Kalewala was opgeschreven uit den mond des volks, dat zij als episch gedicht nog voortleefde, voortgroeide, niet als het eigendom en de vinding van een zanger, maar als de eeuwenoude en voortdurende schepping van een heel volk, dat nooit gehoord had van Homerus of eenigen anderen dichter, en dat onbewust van het wonderwerk, dat het verrichtte, een epos had samengesteld. Wat onder onze oogen tusschen den golf van Bothnïe en de Witte Zee gedaan is en nog dagelijks gedaan wordt, kan waarschijnlijker nog gebeurd zijn in en rond de Grieksche Archipelagus: zoo was de natuurlijke gedachtengang en zoo moest hij zijn.

Wanneer men echter kennis genomen had van de wijze, waarop Lönnrot te werk ging en de varianten, door hem bijeen gebracht, werden uitgegeven en toegelicht door Julius Krohn, te vroeg, helaas! aan zijn vaderland en aan de wereldletterkunde ontvallen, werd de eerste indruk gewijzigd. Het bleek vooreerst, dat de runen der Kalewala op min of meer willekeurige wijze waren samengevoegd door Lönnrot. Al de zangen bestonden

wel onder het volk, maar zij hingen niet met malkander samen in de orde, waarin Lönnrot ze uitgaf; meer nog, hij veroorloofde zich enkele - wel is waar geringe - inlasschingen om de eenheid der Kalewala te bevorderen. Dat hij er zelfs op die wijze niet in slaagde de eenheid bevredigend te maken, zagen wij reeds hooger.

Wat hij dus Kalewala geheeten heeft, zijn verspreide min of meer in groepen samenhangende Finsche volksliederen, die sedert vele eeuwen voortleven, zich vervormen, maar nooit tot een geheel samengroeiden als dat welk de homerische gedichten uitmaken; die zelfs niet de eenheid en regelmatigheid van gang bereikt hebben, welke het Nevelingenlied bezit. De Kalewala is een samenvoeging van epische brokken en uit die samenvoeging kan geen afdoende bewijsgrond afgeleid worden vóór of tegen het persoonlijk bestaan van Homerus, vóór of tegen de mogelijkheid, dat een epos door een volk langzamerhand kan gemaakt en volmaakt worden.

Comparetti wijdt het laatste hoofdstuk van zijn boek aan de vraag, of de Kalewala mag gelden als voorbeeld van de wijze, waarop een heldendicht ontstaat uit volksliederen, zooals door Wolf en Lachmann voor de Ilias beweerd is. Hij komt tot de slotsom dat het ontstaan der Kalewala, wel verre van getuigenis af te leggen ten gunste der loochenaars van het individueel bestaan van den dichter der Ilias, integendeel klaar doet uitschijnen, dat een episch gedicht als het Grieksche alleen de schepping van een persoon, niet die van een volk kan zijn. De Kalewala, zegt hij, is een reeks kunstmatig samengebrachte liederen, die elk afzonderlijk gezongen worden en nu in het geheel, dat er door Lönnrot is uit samengebracht, nog afzonderlijk bestaan. Zulke opeenvolging van volksliederen heeft niets gemeen met een epos als de Ilias, dat als toonbeeld van eenheid geldt. Daar nu in het verloop van lange eeuwen en niettegenstaande de herhaalde onbewuste pogingen van volkszangers, die sommige dezer liederen samen verbonden, in Finland niets ontstaan is dat aan een epos gelijkt, zoo moet men ook aannemen, dat in Griekenland soortgelijke pogingen niet tot een geheel anderen uitslag konden leiden en er dus een dichter moet geleefd hebben, die de rhapsodiën van toen tot een kunstwerk omschiep en op den sagenschat van zijn volk zijn eigenaardigen stempel drukte.

Ons dunkt, dat die gevolgtrekking overdreven is, en dat, indien de Kalewala afdoende vóór noch tegen den persoonlijken Homerus bewijst, haar bestaan toch eerder gunstig dan tegenstrijdig is aan Wolff's theorie. Er is, ja, in den loop der eeuwen geen Laulaja geweest, die een waar epos uit de runen smeedde; dit bewijst echter geenszins, dat onder gunstige omstandigheden, dit is bij het ontwaken van een breeder scheppenden of omscheppenden geest bij de zangers uit het Noorden, er uit hun schaar geen kon ontstaan, die den draad zou vinden om uit de verschillende liederen één, twee of meer epossen samen te stellen. Waarom zou niet een bijzonder begaafde aan de lotgevallen van Wäinämöinen een redelijken samenhang hebben gegeven, een andere die eerste poging hebben voortgezet en met de vrijheid van bijen samenvoegen, die de Laulajat zich zelven toekenden, een derde of een latere gekomen zijn tot eene voldoende eenheid? Waarom zou de geschiedenis van Kullerwo elders niet uitgewerkt zijn, evenals die van Siegfried het werd in het Nevelingenlied? In den Reinaert de Vos zag men toch zulke omwerking langzamerhand gebeuren.

Maar, zal men zeggen, de dichters der branches van den Reinaert schreven hun verzen, een latere kon hertoetsen en omwerken wat een eerste had onvoltooid gelaten, en zulke voortzetting begrijpt men gemakkelijker dan die van ongeletterde volkszangers. Late het zoo wezen; maar de zanger der Ilias schreef toch niets en had geen schriften voor zich liggen, toen hij zijn nationaal epos voltooide. Hij, de eerste of de laatste der samensmelters of omwerkers van de nationale zangen, kon enkel als bouwstoffen bezigen wat het geheugen hem verschafte. Dat er epische volkszangen waren vóór Homerus wordt niet geloochend, dat de runen epische volkszangen zijn evenmin; indien de eerste tot een geheel werden samengevoegd in een tijd toen het schrift niet gekend was in Griekenland, waarom zou niet hetzelfde kunnen gebeurd zijn in Finland?

Maar, zegt Comparetti, dan werd de volkspoëzie kunstpoëzie en de Kalewala het voortbrengsel van een persoonlijken dichter. Dit is een strijd om het woord. Vermits de runen volkszangen zijn, en de Laulajat volkszangers blijven, hetzij zij bij duizenden of bij honderden verzen kennen, komt het er weinig op aan welken naam men zou gegeven hebben aan den Finschen Homerus. Dat hij niet opdaagde in het noorden bewijst niet

dat hij niet kon opstaan in het zuiden; dat er in Finland een schat van volksliederen aanwezig was, rijk genoeg om aan de begaafden stof te leveren voor een of meer epopeën, is veeleer een bewijs, dat dergelijke stof in Griekenland aanwezig was toen de eene of andere Homerus ze bewerkte. De zangers van Ilias of Odysseia mogen dan volkszangers of kunstdichters heeten, zij zijn opgegroeid uit het volk, hebben geteerd op het merg der nationale dichterlijke overleveringen, zijn geene eigenlijke scheppers maar omscheppers geweest.

De Kalewala is geen nationaal epos, zegt men, daar niet de helden des volks, de aanvoerders in den strijd bezongen worden, en de geheele natie dus geen belang kan stellen in hunne avonturen. Maar ieder volk vormt zich een opvatting van heldendom zooals het hem goeddunkt: een Chineesche held zal wel wat anders zijn dan de hoofdpersonages van Mahabharata of Ramayana, en zoo was de eeuwige zanger, de wijze Wäinämöinen, voor de Finnen, wat de onversaagde kamper, de onstuimige Achilleus, voor de Grieken was. In beider lotgevallen stelde hun volk belang, van beider groote daden zingt het. De Grieksche held had het geluk, dat Alexander hem benijdde; den Finschen was het lot ongunstiger.

De vraag blijft onbeslist, maar de runenzangers getuigen eerder vóór dan tegen de rol der rhapsoden in het tot stand brengen van het Grieksche epos. In elk geval toonen zij hoever een ongeletterd volk het brengen kan in het scheppen eener literatuur van hooge dichterlijke waarde.

En indien men het mogelijke in Griekenland met het mogelijke in Finland vergelijkt, dan komt men tot de gevolgtrekking, dat wat in het laatste land zich niet verwezenlijkte in het eerste wel gebeuren kon. De Grieken hielden van middelmaat, van logiek en natuurlijkheid, en heel hun letterkunde is daar om het te bewijzen. Met die gaven is het beter te verstaan, dat de opeenvolgende zangers orde brachten in de volksliederen, een handeling zochten, die door haren redelijken, waarschijnlijken afloop voldeed aan hunne behoefte van beredeneerd verband tusschen oorzaak en gevolg. Men kan beter aannemen, dat zij aan elken held zijne plaats in het geheel aanwezen, en voor die plaats eene verdiende, eene passende kozen. De Finnen hadden zulke behoefte aan logiek, aan symmetrie niet, het onnatuurlijke lokt hen aan, het ordenen

der onderdeelen heeft voor hen geene aantrekkelijkheid; zij verhandelen iedere brok afzonderlijk en blijven bij elken inval stilstaan. Dat zij er niet toe kwamen eenheid te brengen in hun ontelbare volkszangen bewijst hoegenaamd niet, dat de anders begaafde Grieken het niet konden en deden.

MAX ROOSES.

De weesinrichting te Neerbosch en haar stichter.

Verslag van de Commissie van onderzoek, in zake de Weesinrichting te Neerbosch. Rotterdam, M. Wijt en Zonen. 1894.
Na vijf-en-twintig jaren. Levensherinneringen door J. van 't Lindenhout. 5de druk. Nijmegen, P.J. Milborn. (1889).

Neerbosch - *und kein Ende*!

Eerst, het was in het voorjaar van 1893, kwamen de ‘onthullingen’, de vreeselijke: wat men tot dusver gehouden had voor een orthodox-christelijke stichting tot opvoeding van weezen ‘op den grondslag van Gods heilig en onfeilbaar Woord’ (Art. 2 der statuten), eene stichting, waaraan zij, die in een opvoeding in die richting en in een weeshuis van zoo grooten omvang, als waartoe Neerbosch langzamerhand is uitgedijd, geen bezwaar zien, met gerustheid hun steun konden verleenen, zou een poel van ongerechtigheden wezen, een plaats, waar mishandeling tot de orde van den dag behoort, de verpleging zoowat alles te wenschen overlaat, de hygiënische toestanden allergebrekkigst zijn, waar de gelden, die door vermogende landgenooten jaar aan jaar met groote mildheid worden verstrekt, voor een deel aan hunne bestemming onttrokken worden en in den zak van de Directie terecht komen, en zoo voort, en zoo voort....

De aanklagers, aangemoedigd door het aanvankelijk succes hunner beschuldigingen en door het gerucht dat van hen uitging, kwamen telkens met nieuwe ‘onthullingen’, en het ging *de plus fort en plus fort*. Op schandaal belust, of enkel maar nieuwsgierig, greep het publiek gretig naar de dagbladen, waarin al dat vreeselijke in kleuren en geuren te genieten viel. En al

mochten nu ook zij, die de stichting en haar stichter, hetzij uit geschriften, hetzij door een korter of langer bezoek, meenden te kennen, aan de aantijgingen geen geloof hechten, daarin waren allen het eens: een onderzoek, waardoor het volle licht op Neerbosch zou vallen en omtrent de wijze waarop daar de weezen behandeld worden geen twijfel meer mogelijk zou zijn, was niet alleen gewenscht maar werd dringend gevorderd.

Terwijl de dagbladberichten hun gang gingen, stelde zich, op uitnoodiging van den stichter van Neerbosch, den ‘Directeur-Penningmeester’ zooals zijn titel luidt, eene commissie te zamen, met het doel een dergelijk onderzoek in te stellen.

Het feit, dat de beschudigde zelf zijn rechters gekozen had, wekte opspraak: velen hadden liever gezien dat de Regeering de zaak ter hand genomen en een commissie benoemd had, die, reeds door die wijze van benoeming zelve, meer waarborg voor onpartijdigheid zou hebben opgeleverd. Maar toen de namen der commissieleden bekend werden en men daaronder die aantrof van een aantal mannen van zeer uiteenloopende richting, maar voor het meerendeel bekend als ernstige, kundige en onafhankelijke staatsburgers, legde men zich er bij neer, en wachtte men met ongeduld naar het resultaat der onderzoekingen. Dat ongeduld moest uit den aard der zaak op een vrij zware proef worden gesteld. Den 12^{en} Juli 1893 kwam de commissie voor het eerst bijeen; den 2^{en} Februari 1894 kon zij hare werkzaamheden eerst als geëindigd beschouwen en de eindredactie van haar rapport vaststellen.

Al werd dat rapport reeds in de verschillende dagbladen druk besproken, zoodat de hoofdinhoud als bekend verondersteld mag worden ook aan hen die het niet lazen, toch wensch ik het hier nog even met de pen in de hand te doorloopen; niet om na te gaan of de commissie zich wel met den noodigen ernst en de gewenschte onpartijdigheid van haar taak heeft gekweten, maar voornamelijk om de uitkomsten van haar onderzoek te beschouwen, in verband met hetgeen ons uit een andere bron omtrent den stichter van Neerbosch, den heer Van 't Lindenhout, en de geschiedenis zijner stichting bekend is.

Het zou mij niet verwonderen, wanneer ik, Neerbosch in dat licht beschouwende, over deze zeer eigenaardige stichting en over de eischen die men haar en haren stichter stellen mag, eenigszins anders kwam te oordeelen dan de groote meerderheid van hen

die zich tot nu toe over deze quaestie van den dag uitlieten, de commissie van onderzoek incluis.

I.

Zooals bekend is, splitste zich de algemeene commissie in drie subcommissies, eene tot onderzoek van den financieelen toestand, eene paedagogische en eene hygiënische commissie. De financieele commissie, aan wie tevens het onderzoek van de statuten en reglementen werd opgedragen, is in het verslag het eerst aan het woord.

Uit hare beoordeeling van de statuten der Vereeniging ‘de Weesinrichting te Neerbosch’ stip ik alleen aan, dat die statuten wel spreken van een bestuur van vijf leden, maar met geen woord reppen van den directeur. Naar het oordeel van de financieele commissie behoorde bepaald te worden, dat een der bestuursleden onder den naam van directeur met de dagelijksche leiding van zaken belast en aan het bestuur verantwoordelijk is. Het bestuur moet hem kunnen schorsen; de Algemeene Vergadering moet hem kunnen ontslaan. Taak van de Algemeene Vergadering moet voorts zijn de jaarlijksche rekening en verantwoording goed of af te keuren; iets wat bij de tegenwoordige statuten eenvoudig niet geregeld is.

Bij haar onderzoek naar den financieelen toestand en de administratie van de inrichting, zou de financieele commissie zonderlinge zaken te zien krijgen, waarvan de openbaarmaking groote sensatie in den lande heeft verwekt.

‘Directeur-penningmeester’ teekent de heer Van 't Lindenhout zich, maar dit verhindert hem niet aan de commissie te verklaren, dat hij zich weinig bemoeit met de geldelijke administratie, die sedert 26 jaren geheel alleen gevoerd wordt door den heer Bloemendaal en waarvan de contrôle is opgedragen aan den heer Griffijn te Arnhem. En hoe wordt nu die administratie gevoerd? Rekeningen, als zij door wissels of quitanties zijn voldaan, worden niet bewaard. Van ‘hoofden van rekening’ voor de verschillende onderdeelen, waaruit de uitgebreide inrichting bestaat, is in het zoogenaamde Grootboek geen spoor te vinden; voor alles: voor de eigenlijke weezenverpleging, zoowel als voor de boerderij, de verwerij, den timmermanswinkel, de smederij, de drukkerij en binderij, de meubelmakerij, en zelfs voor den

aanbouw van een nieuwe wasscherij en van een nieuw ziekenhuis gaan de uitgaven door elkaar in één boek. In het kasboek vindt men eveneens de uitgaven voor al de verschillende onderdeelen der inrichting onder en door elkaar, waardoor men een reeks van posten krijgt in dezen trant:

Aan wissels	ƒ 1000.-
Aan brandhout, juffr. v.d. Goes, mevr. Van 't Lindenhout	ƒ 230.-
Aan den slager	ƒ 5112.-
Aan machineriën	ƒ 3000.-
Aan witkalk, zaaizaad	ƒ 66.-

Onder ‘Giften’ worden zoowel renten van kapitalen als opbrengst van verkochte goederen verantwoord. Van sommige jaren zijn de boeken niet opgeteld. En eindelijk - wat de verwarring ten top voert - de Directeur en zijn gezin hebben steeds uit de algemeene kas geleefd en van de daarvoor noodige uitgaven is geen afzonderlijk boek gehouden, zoodat niet kan worden opgegeven wat het gezin Van 't Lindenhout aan de inrichting kost.

Over dit alles nog meer bijzonderheden uit het verslag te putten is voor mijn doel van weinig belang. Genoeg, dat de financieele commissie, die, evenals de andere commissiën, blijkbaar haar best heeft gedaan, ook voor de ergste zaken de zachtst mogelijke uitdrukkingen te bezigen, ronduit verklaart dat zij er niet uit wijs kan worden, en dat een manier van boekhouden als te Neerbosch wordt toegepast ‘geen den minsten waarborg voor juistheid aanbiedt’ en ‘ruime aanleiding’ geeft ‘tot beschuldigingen en verdachtmakingen, waarvan de ongegrondheid niet kan worden bewezen.’

De onderzoekingen van de paedagogische en die van de hygiënische commissie liepen gedeeltelijk over dezelfde onderwerpen.

De paedagogische commissie is tevreden over de voeding, de kleeding en het onderwijs. In de slaapzalen acht zij verbetering noodig en mogelijk. Van de wekelijksche reiniging der kinderen schrijft zij: ‘Van verschillende zijden kwamen klachten, dat de wekelijksche verschooning niet bevredigend was. Een tiental kinderen wordt achtereenvolgens in de kuipen gewasschen, zonder dat men intusschen tot verversching van het water

overgaat, en het afdrogen is uiterst gebrekkig.’ Kinderen met besmettelijke huidziekten worden niet van de andere kinderen afgezonderd gehouden, en aan de zeer veelvuldig te Neerbosch voorkomende tuberculose wordt weinig aandacht gewijd, zoodat de sterfte daaraan buitengemeen groot is, - aldus constateeren de hygiënische commissie en de geneeskundige adjunct-inspecteur. Verdere bijzonderheden ga ik ook hier weer voorbij.

Van bijzonder belang dunkt mij wat de beide commissiën mededeelen omtrent de wijze waarop er te Neerbosch gestraft wordt. Onder de gewone straffen, die er worden ondergaan, komt voor: het ontvangen van eenige slagen met een stuk touw of met een stok. ‘De jongens krijgen in tegenwoordigheid van de bevolking soms een flink pak slaag’, schrijft de paedagogische commissie, en elders: ‘Volgens zeggen van den directeur zijn de strafoefeningen van ernstigen aard aan jongens slechts vier- of vijfmaal sinds de stichting der vereeniging wegens diefstal voltrokken; wij hebben den indruk dat dit cijfer in werkelijkheid hooger is.’ Bij de ontdekking van een diefstal van appelen, pekelvleesch enz. ‘werd aan ieder der delinquenten met een rotting een pak slaag toegediend, terwijl vier andere jongens hen aan armen en beenen vasthielden.’ Uit de mededeeling van den voorzitter der hygiënische commissie, Prof. van Overbeek de Meijer, blijkt dat een der opzichters liefst met een ouden zweepstok zonder koord op den rug slaat; terwijl een der onderwijzers, die door andere leden dier commissie als een ‘beslist’ man wordt geroemd, er niet tegen op zag een jongen met zijn stok te slaan, omdat hij 's avonds te bed liggende praatte. Deze onderwijzer verklaarde, volgens een commissielid, dat hij zijn dienst zou opzeggen, zoo hij van tijd tot tijd de roede niet mocht gebruiken. ‘De straffen die aan de meisjes worden opgelegd’, schrijft de paedagogische commissie, ‘zijn over 't algemeen van zachteren aard. Intusschen kan niet geloochend worden, dat de echtgenoote van den directeur meermalen gestraft heeft op eene wijze die onze goedkeuring niet wegdraagt. In sommige gevallen hebben op haar bevel meisjes van allerlei leeftijd voor het een of ander vergrijp door het verlies van haar of vlechten moeten boeten... Afkeurenswaardig dunkt ons evenzeer, dat de echtgenoote van den directeur soms meisjes - en dat niet alleen bij zeer ernstige overtredingen - met een stok ettelijke slagen op den rug geeft.’

De kerker of het cachot, waarvan in de ‘onthullingen’ gesproken werd, is aan de paedagogische commissie gebleken een kast te zijn met voldoende licht en lucht. Eerst verzekerde de directie dat in deze kast een jongen nooit langer dan een half etmaal was opgesloten. ‘Later,’ schrijft de commissie, ‘heeft de directeur tegenover ons moeten erkennen, dat een opsluiting gedurende twee dagen wel was voorgekomen.’

Ondanks deze strenge en, naar het oordeel van den voorzitter der hygiënische commissie, ‘gruwzame’ straffen, schijnt de verhouding tusschen den directeur en de weezen weinig te wenschen over te laten. Uit de mededeelingen der paedagogische commissie mag men zelfs opmaken, dat de directeur over het algemeen bemind is. Anders is het met de vrouw van den directeur. Mevrouw Van 't Lindenhout is, volgens de heeren Prof. de Savornin Lohman en Graaf van Limburg Stirum, die voor een bijzonder onderzoek Neerbosch bezochten, ‘niet zeer gemakkelijk, maar *beslist*’, - hetzelfde epitheton, dat aan den onderwijzer met de roede werd toegekend. Voor zieken moeder acht men haar minder geschikt. En de paedagogische commissie, die van verschillende getuigen vernomen heeft, dat haar verschijnen bij de meisjes ‘meer vrees dan sympathie’ opwekt, spreekt het zonder omwegen uit, dat, al is haar het toezicht op de huishouding uitnemend toevertrouwd, ‘het gemis van eigenschappen, die sommige vrouwen als aangeboren zijn, haar voor den dagelijkschen omgang met meisjes minder geschikt maakt.’ M.a.w. de vrouw, die, wanneer men met den heer Van 't Lindenhout Neerbosch als ‘één groot gezin’ beschouwt, de moeder van dat gezin zou moeten zijn, is wat men een lastige tante noemt, wier lastigheid - gelijk uit 's heeren Hovy's hoffelijke hulde haar in *De Standaard* gebracht mag worden opgemaakt - er den schrik onder houdt, maar aan wie al wat moederlijk is ten eenenmale ontbreekt.

Merkwaardig is het, aan de hand van het verslag de houding na te gaan, welke de heer Van 't Lindenhout aannam tegenover de verschillende op- en aanmerkingen, waartoe haar onderzoek de door hem gekozen commissie aanleiding gaf.

Allereerst toen de verwarde administratie op het tapijt kwam. Hier verklaarde de Directeur-Penningmeester, dat ‘bij het steeds uitbreiden zijner stichting (door hem) nooit angst-

vallig rekening was gehouden met hetgeen van die uitbreiding de financieele gevolgen zouden zijn. Hij had geleefd, voortgewerkt, voortgebouwd en steeds zijne zorgen over meer weezen uitgebreid in het vaste geloofsvertrouwen, dat zijn Heer en God hem voor de weezen zou doen geworden wat hij noodig had, en dat had ook nog nooit gefaald.' En toen hem gevraagd werd: 'Maakt u jaarlijks eene begrooting, en doet u jaarlijks eene op die begrooting sluitende rekening?' luidde zijn antwoord: 'Neen; dat zou in strijd zijn met mijn stelsel en mijn vast geloofsvertrouwen; wat ik noodig heb zal de Heer te Zijner tijd geven.'

Aan de paedagogische commissie gaf de heer Van 't Lindenhout te kennen - wat zeker ook beschouwd moet worden als aan het adres van de hygiënische commissie gericht - dat hij van Neerbosch geen model-inrichting wenschte te maken, die aan hooge eischen zou voldoen. 'Hij wenschte zijne verpleegden te brengen in eene omgeving, die zoo min mogelijk afweek van de omgeving der arme gezinnen, waar de kinderen waren grootgebracht, en die nog iets minder aantrekkelijk moest zijn dan wat hen in hun later leven wachtte.'

Er is voor een dergelijke opvatting iets te zeggen. Van des stichters standpunt volkomen consequent is de 'meer dan primitieve' administratie. Een meer ingewikkelde boekhouding, gebaseerd op eene met angstvallige zorg opgemaakte begrooting en gevolgd door een even nauwkeurig opgemaakte rekening, is inderdaad moeielijk te rijmen met een geloofsovertuiging als die van den heer Van 't Lindenhout. En waar hij zijn verpleegden niet wenscht te brengen in een betere omgeving dan die waarin zij tot dusver verkeerden of later zullen verkeeren, is het begrijpelijk dat hij Neerbosch laat in een toestand als daar thans wordt aangetroffen. De wijze waarop de wekelijksche reiniging plaats heeft moge terecht gebrekkig heeten, te loven is die reiniging, wanneer men haar vergelijkt bij die, waarmee de groote meerderheid der kinderen uit den geringen stand zich moet vergenoegen. In de slaapzalen ontbreekt elke waschgelegenheid, de groote jongens wasschen zich onder de pomp, de kleine meisjes behelpen zich met emmers, - maar gaat het bij de meeste boeren anders toe? De van het standpunt der Commissie zeer redelijke eisch, dat de kinderen behept met huiziekten en andere kwalen van dat soort van de gezonde kinderen

afgezonderd zullen blijven; de ernstige wenken, door den geneeskundigen adjunct-inspecteur van Gelderland en Utrecht reeds onder dagteekening van 31 Augustus 1893 ten beste gegeven en als Bijlage I bij het verslag gevoegd, kunnen met dezelfde exceptie beantwoord worden. Een soortgelijke verklaring eindelijk is er te vinden voor het sla-d'er-op-stelsel. De secretaris van de hygienische commissie, een dorpsdokter, verdedigt dan ook het slaan met deze redeneering: de weezeninrichting dient zooveel mogelijk een afspiegeling te zijn van een normaal huisgezin, en in een normaal huisgezin ten platten lande - hij heeft het nauwkeurig onderzocht en nagerekend - is de percentage van lichamelijke straffen nog vrij wat hooger dan te Neerbosch.

De positie van den heer Van 't Lindenhout zou, dunkt mij, oneindig sterker hebben kunnen zijn, wanneer hij op zijn eens gekozen standpunt ware blijven staan. Maar zie, de man, die op de vraag of hij geen begrooting maakt, zoo fier antwoordt: ‘dat zou in strijd zijn met mijn vast vertrouwen, dat de Heer te Zijner tijd zal geven wat ik noodig heb’, diezelfde man erkent eenige oogenblikken later, wanneer men hem wijst op de wenschelijkheid dat Neerbosch blijve voortbestaan wanneer hij er niet meer is, dat ‘ingrijpende wijzigingen in de administratie’ wenschelijk zijn en verklaart zich bereid om in dien geest werkzaam te wezen! Waar was zijn geloofsvertrouwen gebleven? Of vreesde hij dat de Heer, die hèm hielp, aan anderen Zijne hulp zou onthouden?

Zwak is ook Van 't Lindenhout's houding op andere punten. Ik vermeldde reeds zijne tegenstrijdige verklaringen betreffende den duur van opsluiting in het cachot. ‘Onjuist’ bleek verder de verzekering van den directeur dat er zich te Neerbosch nooit gevallen van onzedelijkheid hebben voorgedaan. Elf jaar geleden heeft er een zeer ergerlijk feit plaats gehad, waarvan de directeur niet onkundig bleef, - verzekert de paedagogische commissie. En op het punt van de lichamelijke straffen schijnt zijn geheugen den heer Van 't Lindenhout alweder in den steek te hebben gelaten: volgens zijn zeggen kwamen strafoefeningen van ernstigen aard slechts vier- of vijfmaal voor, terwijl dit cijfer volgens de commissie, de voorzichtige en gematigde commissie, in werkelijkheid hooger moet zijn geweest. ‘Mishandelingen hebben niet plaats gehad’, verklaart de directeur aan den

voorzitter der commissie. Men weet intusschen dat de rechtbank te Arnhem hierover anders heeft geoordeeld.

II.

Ik zou op dat alles niet zooveel nadruk leggen, wanneer ik niet uit zijn ‘Levensherinneringen’ den heer Van 't Lindenhout had leeren kennen als een man van veel eigenaardiger stempel dan uit het verslag der commissie van onderzoek valt op te maken.

Bij gelegenheid van het vijfentwintig-jarig bestaan der stichting, dat den 13^{den} Juni 1888 gevierd werd, heeft de heer Van 't Lindenhout een lang verhaal opgesteld van zijn leven en van de inrichting waaraan hij zijn naam heeft verbonden.

Ik doe daaruit eenige grepen.

Zoon van een welgesteld landbouwer uit Beuningen in de Betuwe en afstammeling van een zeer oud geslacht[1)], heeft Jacob van 't Lindenhout een gelukkige jeugd gehad, waarvan de herinneringen: herinneringen aan de beesten in den hof der boerderij, aan de natuur om hem heen, herinneringen aan de spookgeschiedenissen, waarvan men in zijn dorp steeds hoofd en mond vol had, in alle bijzonderheden door hem worden te boek gesteld.

Was een zwakke gezondheid oorzaak dat hij niet naar hartelust met makkers van zijn leeftijd kon spelen, de knaap werd daarom geen kniesoor: zijn levendige aard voelde zich aangetrokken zoowel tot alles wat inspanning vorderde van den geest om het te doorgronden (het geheimzinnige) of zèlf tot stand te brengen (machines), als tot datgene wat inspanning eischte van het lichaam (het vellen van boomen, bijv.). Van zijn mislukte poging om een machine te vervaardigen, schrijft hij: ‘Ik ben altijd zeer dankbaar geweest dat mijne machine in duigen is gevallen door mijns vaders bestraffing en ik heb geleerd, dat het niet alleen dwaas is, maar ook ondeugend om eeuwigdurende werken te willen maken. Dit moeten wij

1) In de ‘Familie-kroniek’, welke achter de ‘Levensherinneringen’ voorkomt, lezen wij: ‘De familie Van 't Lindenhout stamt af van een zeer oud geslacht. De eerste van dezen naam, ons bekend, was Heinrich van 't Lindenhout; hij behoorde tot een van de overgeblevenen van het leger van Graaf Lodewijk van Nassau na den veldslag op de Mookerheide.’

maar aan den Heere God overlaten. Natuurlijk deden mijne kameraden aan dat alles niet mee; zij verstonden er niets van. Toch dank ik er mijn God voor, dat ik als kind den moed heb gehad om alleen te staan.' En van zijn lust om boomen te hakken, lezen wij: 'Toen ik zoo sterk was, dat ik een bijl kon hanteeren, was het mijn grootste genot zelf boomen te vellen. Gij vraagt wellicht, wat hiervan de oorzaak was? Geen ander dan dat deze reuzen in mijn oog het ten laatste moesten opgeven en nederploften; ik wilde er over heerschen.' Beide aanhalingen lijken mij kenschetsend voor den aanstaanden bestuurder van Neerbosch.

Aardig opgemerkt en verteld zijn wat hij noemt de godsdienstige indrukken uit zijn jeugd. Zijne ouders waren kerksche menschen, die hem, op boersche en barsche wijze, door bedreiging met de hel, naar de kerk dreven. Men had hem gezegd, dat wanneer hij niet stil zat, de dominee een groot boek, dat voor hem lag, naar zijn hoofd zou werpen: 'en daarom was ik zeer bevreesd, zoowel voor het boek als voor den dominee'. Die kerk leek hem daardoor een gevangenis, waarin hij anderhalf uur opgesloten zat, en waarvan hij de verveling zoo goed mogelijk moest trachten te verdrijven. 'Ik begon al de kleine ruitjes in de zes ramen van de kerk te tellen en wanneer dit gedaan was, begon ik met de balletjes, welke aan de lijsten van het plafond waren aangebracht. Dat was een heel werk en menigmaal gebeurde het, dat ik er nog niet mee klaar was, als de kerk uitging....' Natuurlijk dat onder die omstandigheden ook het gebed iets machinaals voor hem moest zijn: 'een goed werk, dat ik verrichten moest om niet in de hel te komen.'

Over zijne vorderingen op de dorpschool viel niet te roemen: op zijn twaalfde jaar las en schreef hij nog zeer gebrekkig en had hij van de rekenkunde weinig of geen begrip. 'Ik deed ook geen moeite om hier iets van te leeren', - schrijft hij - 'met dat sommetjes maken had ik niets op. Liever dacht ik zelf het een en ander uit. Ik had echter een hart vol medelijden met ellendigen; dit had de Heere God mij reeds vroeg in het harte gelegd.' Eerst na zijn vijftiende jaar komt de lust om te weten en te leeren bij Jakob van 't Lindenhout boven. En nu moet de schade ingehaald. Alles wordt tegelijk onder handen genomen, met dit gevolg echter dat alles slechts

broksgewijze geleerd wordt, en dat, wanneer zijn vader hem voor zijn verdere ontwikkeling naar een kostschool zendt, daar aan den grooten opgeschoten vijftienjarigen knaap een plaats moet worden aangewezen tusschen kinderen van acht tot twaalf. Zijn vaste wil en zijn goed verstand helpen er hem echter weer bovenop, zoo zelfs dat hij tot eerste van zijn school opklimt en door zijne onderwijzers tot voorbeeld voor anderen gesteld kan worden. Een bepaalden werkkring had hij echter nog niet gekozen.

Die schooltijd is voor hem tevens een tijd van ongeloof. Het ‘vrije onderzoek’, zooals hij het noemt, het leeren van alles te gelijk, zonder methode, het bestudeeren van veel wat boven zijne ontwikkeling ging, dat hij met zijn vijftiende jaar was begonnen, was van grooten invloed op zijn ‘inwendig, geestelijk leven’. ‘Ik bad in dezen tijd niet meer,’ lezen wij; ‘ik sprak tot ieder met de grootste vrijmoedigheid over mijne ongeloofstheoriën. Ik las in dien tijd vele werken van Prof. Hoekstra en Ds. Meijboom. Deze boeken werden door mij verslonden. In hun gevoelsgodsdienst meende ik het ware gevonden te hebben.... Het ging mij ondertusschen, zooals ik naderhand ook menigmaal bij vele ongeloovigen heb opgemerkt: ik las veel over den Bijbel, maar bijna nooit er in.... Mijn toestand in die dagen was gelijk aan dien van allen, die met het geloof aan de Heilige Schrift hebben gebroken. Ik zocht naar rust en dit noemde ik, zooals velen nog in den tegenwoordigen tijd, een zoeken naar de waarheid.... Nu en dan kwam ik nog in aanraking met geloovige menschen, dat wil zeggen, met menschen, die nog aan het gezag der Heilige Schrift vasthielden, doch ik kreeg hoe langer hoe meer lust om met hun geloof den spot te drijven. Ik moet echter, om der waarheid getrouw te blijven, hier bijvoegen, dat hunne verdediging van het Christelijk geloof en de H. Schrift dikwijls zeer onhandig was, zoodat ik, in plaats van overtuigd te worden van mijne dwalingen, er nog meer in bevestigd werd.’

Maar dan komt er eene omkeering in zijn leven en in zijn levensbeschouwing. De dood van zijn eenigen broeder, twee jaren jonger dan hij, maakt een diepen indruk op hem. Zijn ongeloofstheorieën blijken niet in staat de gedachten aan dood en eeuwigheid uit zijn geest te verdrijven; als een loodzware last beginnen zij zijn ziel te drukken. Als hij zijn Bijbel

weder opneemt, dan vindt hij op bijna elke bladzijde van dat Boek zijne veroordeeling geschreven. Hij voelt zich in zijn vreeselijken gemoedsstrijd ‘als een eenzame musch op het dak.’ Met niemand durft hij spreken over wat er in hem omgaat, wel wetend dat niemand hem verstaan zou, en daarbij overtuigd dat alle andere menschen veel beter waren dan hij, ‘die naar genade bij den Heere God zocht, maar wanhoopte die ooit te zullen vinden.’ Aan studie wordt weinig meer gedaan: de wetenschap die hem eerst alles was, heeft hare aantrekkelijkheid voor hem verloren, en wanneer zijn vader hem van de kostschool naar huis haalt, ten einde, in de plaats van den overleden zoon, op de boerderij behulpzaam te zijn, dan is het den zeventienjarige geen opoffering, van zijn boeken te scheiden, maar zet hij zich met lust aan den handenarbeid, die hem thuis wacht.

Intusschen neemt zijn gemoedsstrijd van dag tot dag toe. Eerst wanneer hij door een colporteur in het bezit is geraakt van boekjes als de ‘Pelgrimsreis’ van Bunyan, of van grootere werken, als Hoffmann's ‘Geschiedenis der zending onder de heidenen’, en zich in de lezing van die Christelijke geschriften verdiept heeft, begint hij tot rust te komen. Allengs wordt het hem duidelijk in welke richting de weg ligt, dien hij heeft in te slaan om niet alleen vergeving te erlangen voor zijn vroegere dwalingen, maar om zelf met vrucht werkzaam te zijn tot verbreiding van wat voor hem thans waarheid is geworden.

Met toestemming van zijn onders neemt hij zelf het werk van colporteur ter hand. Met de zware tasch op den schouder, doorkruist hij het geheele land, overal bijbels en Christelijke geschriften verspreidende, zonder zich te laten afschrikken, noch door het afmattende van de lange dagmarschen door weêr en wind, noch door de onvriendelijke bejegeningen, die hij van andersdenkenden ondervindt. Van het colporteurschap tot het werk van den Evangelist, van het verspreiden van den Bijbel tot het houden van bijbellezingen, en van daar tot huis- en ziekenbezoek was de weg niet lang. Breedvoerig wordt in de ‘Levensherinneringen’ uitgeweid over hetgeen den heer Van 't Lindenhout als colporteur en als Evangelist weervoer en over de ‘zielkundige ervaringen’ door hem daarbij opgedaan.

Intusschen was hij op zijn zwerftochten met vele arme weezen in aanraking gekomen en had hij den treurigen toestand leeren kennen van die ongelukkige schepsels, welke destijds op

vele plaatsen van ons land in gemeentehuizen en consistoriekamers in het openbaar aan de minsteischenden werden uitbesteed, aldus opgroeiende in de schromelijkste lichamelijke en geestelijke verwaarloozing.

Rapporten en verslagen over hetgeen elders, met name te Bristol, gedaan werd ten behoeve van weezen deden hem over deze zaak verder nadenken en brachten hem, in het voorjaar van 1863, er toe te trachten ook in zijn omgeving, te Nijmegen, iets voor onvermogende ouderlooze kinderen te doen, in de eerste plaats door hun beter onderwijs te geven. Een groot, oud, sinds jaren onbewoond huis, door een vriend aangekocht en aanvankelijk uitsluitend voor Van 't Lindenhout's evangelisatiewerk - voor bijbellezingen en zondagsschool - ingericht, werd nu bestemd om de ouderlooze kinderen te huisvesten, die men hem ter opvoeding mocht willen toevertrouwen.

‘Alles wat wij voor hun onderhoud en hunne opvoeding noodig hadden’ - schrijft de heer van 't Lindenhout - ‘zou, geloofden wij, de Heere ons op het gebed schenken.’ In dien geest werd dan ook in Juni 1863 en circulaire gesteld, die in 300 exemplaren verspreid werd en waarvan de eerste paragraaf aldus luidde:

> Wij wenschen alle weezen gratis op te nemen, om met hen uit de hand des Heeren te leven, vertrouwende op de belofte van Hem, die gezegd heeft, dat Hij een Vader is der weezen. Wij gelooven daarom, dat de Heere ons datgene zal schenken, wat wij noodig hebben tot hun onderhoud, voeding en kleeding als anderszins, zonder een vast kapitaal te hebben voor de toekomst, of vaste jaarlijksche contributiën te ontvangen.

In de ‘Levensherinneringen’, waarin de circulaire in haar geheel staat afgedrukt, laat de schrijver deze woorden volgen: ‘Hoewel deze circulaire naderhand gewijzigd is, staan wij door Gods genade toch na vijf en twintig jaren nog op denzelfden grondslag.’

Aanvankelijk ging de zaak niet vlot. De omstandigheid, dat de man, die zich bereid verklaarde de ouderlooze kinderen gratis te verzorgen, over geen fondsen had te beschikken, waaruit de gelden voor hun onderhoud zouden kunnen worden bestreden, deed de armbesturen huiveren hem hunne weezen toe te vertrouwen. Eerst in het laatst van October 1862 kwamen de

eerste twee weezen. Nu en dan werden er giften ontvangen, meestal echter van een gering bedrag. De kas was dientengevolge schraal voorzien; maar Van 't Lindenhout had geen vrees; hij wist dat de Heer het gebed tot voorziening in den nood steeds zou verhooren. En, gelijk ons in tal van bijzonderheden in de 'Levensherinneringen' verhaald wordt, dat vertrouwen werd niet beschaamd. Als op zekeren avond in December 1863 het laatste geld is uitgegeven en er geen brood meer in huis is om den zeven weezen voor te zetten, wordt er aan de woning in de Brouwerstraat gescheld door een man die een mand met krentenbrooden aan den arm draagt en de boodschap brengt, dat zijn baas (niet de gewone bakker van Van 't Lindenhout) dien dag veel brood onverkocht heeft overgehouden en nu dacht dat het beter was aan de weezen dat brood te geven dan dat het bij hem in den winkel bleef liggen en bedierf.

Een andermaal heet het: 'De Heere God hield ons zoo kort in geld, dat wij maar het noodigste voedsel konden koopen .... Het gebeurde wel eens dat wij met een huisgezin van vijftig tot zestig personen des morgens niet wisten wat wij des middags op tafel zouden zetten; maar nooit is er een dag aangebroken, dat onze weezen geen goed middagmaal hebben gehad ....' Zoo was o.a. ook weder den 1^{en} Juli 1869, toen de stichting, thans niet meer te Nijmegen maar te Neerbosch gevestigd, ongeveer driehonderd weezen telde, de kas geheel leeg: om het noodzakelijkste te betalen was er ten minste ƒ 500 noodig. 'Wij hadden de zaak gedurig den Heere opgedragen,' luidt het in de 'Levensherinneringen' - 'maar er kwam geen uitkomst. Den avond voor den dag der betaling, toen het reeds laat was geworden en wij op het punt stonden ons ter ruste te begeven, wordt er nog aangebeld; ik doe zelf open en eene dame, in het zwart gekleed, staat voor de deur, geeft mij eene enveloppe over en verdwijnt daarop. Toen ik het papier opende, vond ik tot mijne groote verbazing daarin een banknoot van duizend gulden. Ik kon mij niet herinneren de dame ooit gezien te hebben.' Later blijkt het dat de dame 'ofschoon (de) weesinrichting ternauwernood bij naam kennende', dien avond zulk 'een aandrang in haar hart' had gevoeld om dit geld aan Van 't Lindenhout te brengen 'dat zij niet durfde ter ruste gaan, voor zij dit gedaan had'.

Zoo volgen de gebedsverhooringen elkander op. Nu eens

wordt op die wijze goed drinkwater verkregen, dan weder geld voor den bouw van eene boerderij; eens 50 meter kleedingstof van de beste kwaliteit voor hoog noodige nieuwe bovenkleeding voor de weesmeisjes, en een andermaal 400 beddelakens; in October 1869 zelfs een nieuwe koe in de plaats van eene die aan melkroos was gestorven; - altijd kwam er redding uit den nood. Waagde iemand den directeur te vragen, hoe het met de inkomsten ging, dan luidde het antwoord - een antwoord, waarmede hij ook de financieele commissie naar huis zou hebben kunnen sturen -: ‘Hoe het met onze kas staat, zeg ik aan niemand. De Heere weet wat wij noodig hebben, Hij zorgt voor ons.’

Intusschen had het aantal weezen zich steeds uitgebreid. De woning te Nijmegen was te klein geworden en door goede vrienden was den heer Van 't Lindenhout op eenigen afstand van de stad een stuk gronds (Neerbosch) aangeboden, waarop in 1866 het eerste weeshuis kon worden gebouwd.

Ook hier weder gaat de heer Van 't Lindenhout op zijn eigen wijs te werk. Teekening of bestek van het te bouwen huis worden niet gemaakt. ‘Wij mochten den Heere God ernstig bidden, dat Hij ons, aleer wij de grondslagen van dit gebouw legden, duidelijk mocht doen worden, welken vorm wij aan de gebouwen moesten geven, die den weezen tot woning zouden dienen.’ En met voldoening mag de schrijver er op laten volgen: de ervaring heeft ons geleerd dat vorm en inrichting zeer doelmatig zijn, zoodat wij bij den verderen bouw van onze huizen hetzelfde model behouden hebben.

Op dienzelfden grondslag berust de verpleging der zieke kinderen, die men thans, met medewerking van den heer Van 't Lindenhout, zou wenschen te reorganiseeren. In de ‘Levensherinneringen’ spreekt de schrijver met groote ingenomenheid van een bijzondere kracht, die zich te Neerbosch openbaarde, de kracht nl. *tot genezing van lichamelijke krankheden op het gebed*. De merkwaardigste voorbeelden hiervan worden vermeld. Eerst de genezing van een meisje dat aan den St. Vitusdans leed, ‘wat ik’ - voegt de heer Van 't Lindenhout er bij - ‘voor een bezeten zijn van den duivel houd, of liever, waarvan ik denk, dat booze geesten op zekere oogenblikken in zulk een lichaam komen.’ Toen zij weer eens een aanval had, werd er met haar gebeden. Op eens rees zij op, riep uit: ‘Nu heeft

de Heere Jezus mij verlost!' - en van dat oogenblik af was zij genezen. Een tweede genezing op het gebed betrof een meisje dat in de laatste periode van tering verkeerde en door den dokter voor ongeneeslijk was verklaard. Op haar dringend verzoek werd zij gebracht in de kamer, waar de bidstonden plaats hadden - en nu genas zij zoo snel, dat zij reeds den vierden dag in staat was buiten op de plaats van het weeshuis met de andere kinderen te spelen. Een derde geval.... maar ik ga niet verder. De heer Van 't Lindenhout zelf waarschuwt: 'Over geloofsgenezingen moet niet veel gesproken en nog minder geschreven worden.' Genoeg, dat hij ons verklaart: 'Dagelijks werden door ons genezingen van lichtere ongesteldheden op het gebed waargenomen.'

Zoo liep het den stichter van Neerbosch in alle opzichten meê. Het aantal verpleegden nam jaarlijks toe. In den aanvang van 1870 bedroeg het ruim 300; in 1882 was dit aantal tot 616 gestegen; in 1885 tot 748; in 1889 tot 835; in 1891 tot 983; thans bedraagt het omstreeks 1100. En ook het geld, waarom nooit rechtstreeks gevraagd werd[1)], bleef toestroomen. Geklaagd werd er wel eens, aanmerkingen werden er wel gemaakt, maar niemand verhinderde den heer Van 't Lindenhout om in den geest, waarin hij zijn werk begonnen was, en waarvan hij, blijkens hetgeen ik uit de 'Levensherinneringen' mededeelde, de consequente toepassing niet schroomde, dat werk voort te zetten.

III.

Wie nu de overtuiging heeft, dat een gesticht waar 1100 kinderen van een halfjaar tot aan den volwassen leeftijd gehuisvest, verzorgd en opgevoed moeten worden zelfs door het grootst administratief en paedagogisch talent eenvoudig niet te beheeren is; dat bij eene opvatting als die van den heer Van 't Lindenhout niet enkel aan de streng wetenschappelijke eischen der hygiëne, maar zelfs aan de eenvoudigste voorschriften der

1) Zoo althans wordt het in de 'Levensherinneringen' voorgesteld. Onlangs echter zag ik een bericht uit de courant van Neerbosch, *Het Oosten*, in de dagbladen overgenomen, waarin zeer duidelijk op het verstrekken van geldelijken steun wordt aangedrongen.

volksgezondheid niet kan worden voldaan; dat bij een zoo groot aantal individuen van eigenlijke opvoeding, van karaktervorming, waarover trouwens in het dikke boek ‘Levensherinneringen’ maar weinig gerept wordt, geen sprake kan zijn, voor dien zullen de groote gebreken, welke Neerbosch aankleven, wel niets bevreemdends hebben.

Bevreemdend is het veeleer, dat eene commissie van ernstige mannen, na het onderzoek, waarvan de bijzonderheden in haar verslag zijn uiteengezet, tot de slotsom is kunnen komen dat, met een wijziging van de statuten en eenige andere door haar aangegeven verbeteringen in de inrichting, het ergste verholpen zal zijn en de zaak verder op den ouden voet kan worden voortgezet.

Meent men werkelijk dat door dergelijke palliatieven de stichting, waarvan in het verslag zelf herhaaldelijk verklaard wordt dat zij den stichter boven het hoofd is gegroeid, zal worden wat zij behoorde te zijn? En, gesteld al eens dat door zulke wijzigingen een grondige verbetering te verkrijgen ware, is men inderdaad van oordeel dat de heer Van 't Lindenhout, zooals men dien uit zijn eigen levensbeschrijving heeft kunnen leeren kennen, de man is om die hervorming uit te voeren, met krachtige hand ingrijpend in hetgeen door hem zelf, onder veel gebed en zelfbeproeving, gedurende dertig jaren is tot stand gebracht? Zal hij de arme weesjes, die hem door een Hoogere macht gezonden worden eu waarvoor het geld hem op zijn gebed als in den schoot geworpen wordt, voortaan afwijzen, omdat eene commissie, voor een groot deel uit half-geloovigen en ongeloovigen samengesteld, hem dat zoo bevolen heeft?

Geloove 't wie het wil. Ik doe den heer Van 't Lindenhout de beleediging niet aan, hem van zooveel karakterloosheid, of wil men liever: zwakgeloovigheid te verdenken. Wat de voorzitter der hygienische commissie als ‘zelfgenoegzaamheid’, als een te sterk ‘steunen op eigen krachten’ in hem afkeurde, is toch veeleer, van Christelijk standpunt beschouwd, een uiting van zijn vertrouwen op die Hoogere kracht, die hem tot nu toe niet in den steek liet.

Van 't Lindenhout's vroomheid - zoo werd mij opgemerkt door iemand, die meer dan eens met hem in aanraking kwam - heeeft niets van de zure, witgedaste, welke men in ons land zoo talrijk vertegenwoordigd vindt, zij is veeleer van de Ame-

rikaansche soort: vroolijk en bedrijvig. En daaraan paart zich zekere leukheid, waaraan men den Betuwschen landbouwerszoon herkent.

Een voorbeeld van die leukheid, tevens wel geschikt om veler hooggestemde verwachtingen te temperen, is de volgende uitspraak welke voorkomt in de ‘Levensherinneringen’: ‘Een ander oud-Hollandsch spreekwoord: “die aan den weg timmert, heeft veel bekijks” wordt niet minder in den arbeid der Christelijke liefde bevestigd. Ook wij hebben hiervan leerrijke ervaringen opgedaan en er na vijf en twintig jaren de leering uitgetrokken dat die vrienden, welke de meeste aanmerkingen maken, in den regel het minst doen, en het 't beste is, zoo min mogelijk naar hen te luisteren en in geen geval hen tegen te spreken.’

Men behoeft dan ook noch aan het goede hart, noch aan de goede trouw, noch aan welke andere goede hoedanigheid van de heer Van 't Lindenhout te twijfelen, om de weesinrichting te Neerbosch een inrichting te durven noemen, waarvan de gebreken noch door wijziging der statuten, noch door het optreden van een raad van toezicht, noch door reorganisatie der ziekenverpleging, noch door de andere kleinere en grootere wijzigingen in de bestaande regeling, in het verslag aangegeven, kunnen worden verholpen.

Hier is noodig bekeering, dat is: algeheele omkeering, verandering en vernieuwing, wil men een weesinrichting tot stand brengen, waaraan met volle gerustheid, wat verzorging en opvoeding betreft, de weezen kunnen worden toevertrouwd, die elders niet onder dak gebracht kunnen worden.

De commissie, samengesteld uit mannen van uiteenloopende richting, heeft, ten deele wellicht om de openbare meening, die door de voor een groot deel lasterlijk gebleken beschuldigingen vijandig gestemd bleek, tot bedaren te brengen, ten deele wellicht om een eind-conclusie te kunnen formuleeren, waarmede ten slotte ook de met Van 't Lindenhout bevriende commissieleden zich zouden kunnen vereenigen, zich in den loop van het verslag van elke eenigszins sterke uitdrukking zorgvuldig onthouden. Uit geen enkele conclusie van een der subcommissies spreekt eenige verontwaardiging of zelfs maar ergernis over de toch vaak zeer ergerlijke toestanden. Alleen de voorzitter der hygiënische commissie drukt zich wat sterker uit en stelt, daarin gesteund door een der leden van de paedagogische commissie, eenigszins strenger eischen.

Dat neemt echter niet weg, dat voor wie het Verslag aandachtig leest en zich verstout uit het meegedeelde zijn eigen conclusien te trekken, Neerbosch als weesinrichting in paedagogisch en hygiënisch opzicht veroordeeld is.

Doch nu verge men van den heer Van 't Lindenhout niet het onmogelijke. Men dwinge hem niet, nieuwe lappen te zetten op het oude hem dierbaar geworden kleed, en zich door de ongeloovige wetenschap met hare moderne paedagogie en moderne hygiëne de wet te laten stellen. Zoolang geen wettelijke regeling, geene algemeen als dringend noodzakelijk erkende en daardoor welhaast onvermijdelijke strenge staats-controle op deze en dergelijke inrichtingen hem dit belet, moge de stichter van Neerbosch, in zijn geloof roemend en op zijn geloofsgrond voortbouwend, voortgaan met de weezen te behandelen gelijk hij tot dusver deed. Voor zijne verantwoording, indien, zooals thans geschiedt, onder deze zieke en verwaarloosde kinderen, bij gebreke van eene ernstige wetenschappelijke behandeling, gemiddeld ruim 60 pCt. van hen die overlijden, aan tuberculose en uittering sterven. Voor zijne verantwoording de gebrekkige reiuiging, de gebrekkige opvoeding. Wie daarin geen bezwaar vinden mogen voortgaan hem jaarlijks hunne duizenden en tienduizenden te doen toekomen.

Maar laten zij die het onduldbaar achten dat telkens zoo groote sommen worden geofferd aan een stichting waaraan zulke ernstige gebreken kleven, de handen ineenslaan om, op veel kleiner schaal en in anderen vorm, onder voorlichting van de meest ervaren paedagogen en hygiënisten, een inrichting voor weezen en verlaten kinderen te stichten, waarbij, zoo mogelijk, de fouten vermeden worden, welke Neerbosch als inrichting voor onzen tijd veroordeelen.

Wie dat werk onderneemt, wie zich aan het hoofd durft stellen van zulk eene instelling, dien wensch ik iets van het doorzettingsvermogen, de werkkracht, de toewijding en het geloof in eigen beginselen toe, waarmede Jakob van 't Lindenhout, zij het ook in een richting die velen met mij een verkeerde achten, ruim dertig jaren lang is werkzaam geweest.

J.N. VAN HALL.

Het muntvraagstuk in Britsch-Indie[1)]

VI.

De openbaarmaking van het voor de Indische regeering zoo onheusche advies van de Lords Commissioners of the Treasury wekte, gelijk te verwachten was, weder veler ergernis op[2)]; maar aan den anderen kant gaf het nieuwen steun aan de meer en meer veldwinnende meening, dat de in veel opzichten gunstige economische toestand, waarop Indië in tegenstelling met

1) Zie *De Gids* van Maart 1. 1.
2) 'It is disappointing to find a great department, such as the English Treasury, so little competent to discuss a great question as it deserves to be discussed, and so pertinaciously resolved against proposals, which have for their only object the promotion of its adequate discussion', zoo schreef het officiense dagblad *The Pioneer* in zijn nummer van 11 Juli 1886; en hoe zelfs hooggeplaatste staatsdieuaren onverholen lucht gaven aan hunne ergernis over den onwil van het opperbestuur om het oor te leenen aan de klachten en bezwaren van den kant der regeering in Indië, blijkt o.a. uit het in 1882 te Londen uitgegeven werk van Sir John Strachey (het gewezen Raadslid belast met het beheer van het Departement van Financiën) en zijn broeder den Luitenant Generaal Richard Strachey (den vertegenwoordiger der Britsch-Indische regeering ter Brusselsche muntconferentie van 1892), *The finances and public works of India*, waar op bl. 398 het volgende voorkomt:
'Speaking generally the present financial difficulties, or, as they may almost be called, dangers, are wholly due to the want of uniformity in the standards of value in England and India, - a position, in truth, hardly less irrational than it would be to maintain a silver standard of value in Scotland or Ireland, with a gold standard in England. That there is a diffienlty to be overcome in supplying the remedy is not to be disputed, but this is no sort of justification for refusing to supply it. The responsability for the present state of things rests with the British Government. India, which is the real sufferer, not being allowed to help herself. *It is beyond belief that any independent government would tolerate the continuance of such a state of affairs, and that India has so long been compelled to bear it is wholly the result of her dependence on England.*'

Engeland en andere landen bogen kon, bovenal aan de voor vele belangen zoo gunstige koersverhoudingen te danken was. Wel werd deze opvatting met klem van redenen bestreden in eene van regeeringswege openbaar gemaakte nota van den heer J.E. O'Conor, den bekenden statisticus aan wien sedert jaren de bewerking van de handelsstatistiek van Britsch-Indië is opgedragen[1)]; maar zijn betoog bleef niet onaangevochten. Zoo trad o.a. de toenmalige Nederlandsche consul te Calcutta, de heer E. van Cutsem, tegen O'Conor in het strijdperk in eene brochure, die van een zeer ernstige studie van het onderwerp getuigde[2)], en eerlang verscheen van de hand van den president der Bengaalsche Kamer van Koophandel Mr. George Yule eene nota, die ten doel had om aan te toonen, dat alle beschikbare gegevens op vermeerderde en steeds toenemende volkswelvaart wezen en de verdere ontwikkeling van Indië slechts zou kunnen geschaad worden door maatregelen om de daling van het zilver tegen te houden[3)].

Het feit, dat het Indië in de laatst verloopen twintig jaren wèl ging, valt inderdaad niet te loochenen. Zooals Sir Charles Dilke in zijne in 1890 uitgegeven *Problems of Greater Britain* opmerkte, heeft geen land ter wereld minder geleden onder de depressie, die zich na 1874 allerwege in het handelsverkeer deed gevoelen, dan dit juist met Britsch-Indië het geval is. Schier op elk gebied blijkt van wezenlijken vooruitgang. De inkomsten van den staat stegen van Rn. 501.102.000 in 1871/72 tot Rn. 891.432.000 in 1891/92; tegen een spoorwegnet ter lengte van 5200 Engelsche mijlen in 1872, waren bij het eind van 1892 ongeveer 18000 mijlen voor het verkeer

1) *Note on the effect of a low exchange on the Indian export trade*; opgenomen in de *Gazette of India* van 24 Juli 1886.
2) *Remarks on a note by Mr. J.E. O'Conor on the effect etc.*; Calcutta, 1886. Zie verder mijn in 1888 te Batavia uitgegeven geschrift *De graanhandel in Britsch Indie*; bl. 55.
3) De nota van den heer Yule maakte in de vergadering der Bengaalsche Kamer van Koophandel van 29 October 1886 het onderwerp van eene uitvoerige gedachtenwisseling uit, die eindigde met de aanneming bij groote meerderheid van stemmen van de volgende resolutie:
‘That this Chamber believes that any attempt to raise the value of silver, would, if succesful, seriously impede the progress of India, and it deprecates all action on the part of Government to subordinate the interests of this dependency to those of foreign powers, or to those of any other part of Her Majesty's dominions.’

geopend, waarover 126.660.000 personen (tegen 34.156.000 in 1872) en 26.210.000 ton goederen (tegen 3.406.000 in 1872) vervoerd werden, terwijl de netto opbrengst Rn. 122.752.000 bedroeg, tegen Rn. 28.692.000 in 1872. Het brievenvervoer (dagbladen en postpaketten inbegrepen) liep in 1872 over 89.561.000 en in 1892 over 347.133.000 adressen, en de cijfers van de in Britsch-Indië steeds met groote zorg bewerkte handelsstatistiek zijn als maatstaf van den materieelen vooruitgang van het land niet minder welsprekend, want van ruim Rn. 915 millioen in het dienstjaar 1872/73 steeg het waardebedrag van Indië's handelsverkeer met het buitenland (ongerekend de in- en uitvoer voor rekening van het Gouvernement, doch met inbegrip van de ingevoerde en uitgevoerde specie en edele metalen voor particuliere rekening) tot ruim Rn. 1930 millioen in het jongstverloopen dienstjaar 1892/93, of meer dan het dubbele van twintig jaren geleden[1)], - een vooruitgang te opmerkelijker omdat juist gedurende dat tijdperk het handelsverkeer meer dan ooit te voren te kampen had met omstandigheden, die in den regel een verlammenden invloed daarop uitoefenen. Niet alleen dat de wisselkoers alle stabiliteit miste, en aan onophoudelijke schokken en schommelingen bloot stond, die, wanneer dezelfde invloeden zich ook hier te lande hadden doen gelden, den koers op Londen b.v. met vooruit onmogelijk te bepalen horten en stooten tusschen de ƒ 12 en de ƒ 20 per pond sterling zouden hebben doen op- en neergaan; - maar met de rentekoersen was het niet beter gesteld, want tengevolge van de gebrekkige en ondoelmatige regeling van den fiduciairen geldsomloop in Britsch-Indië heeft de handel ook op dit gebied herhaaldelijk rekening moeten houden met een element van onzekerheid, zooals dit,

1) Gedurende hetzelfde tijdsverloop bleef de handelsomzet van Engeland zelf volkomen stationnair, want het gezumenlijk waardebedrag van de in- en uitgevoerde koopmanschappen bedroeg in 1873 £ 682,282,137 en in 1893 £ 682,499,531, niettegenstaande de bevolking van 32,124.000 in 1873 tot 38,429,000 in 1893 gestegen en dus met ca. 20% vermeerderd is. Per hoofd der bevolking is Engeland's handelsverkeer dus van £ 21.4.9 in 1873 tot £ 17.15.1 in 1893 verminderd, - een achteruitgang, waarvan reeds in 1871 Ernest Seyd zich zeker waande, toen hij de gevaren uiteenzette, die voor Engeland in de eerste plaats te duchten stonden van de uitstooting van het zilver door de voornaamste handeldrijvende landen van Europa. (*Suggestions in reference to the metallic currency of the United States of America*, by E. Seyd; London, Trübner & Co., 1871).

geloof ik, in geen ander land ooit is voorgekomen. Een disconto-rente met 2 % in het jaar als minimum, oploopende tot 10, 12, ja eenmaal zelfs (in 1877) tot 14½ percent als maximum, is in Britsch-Indië volstrekt geen zeldzaamheid; maar noch het in den regel zeer dure geld, noch de onstandvastigheid van den wisselkoers hebben de ontwikkeling van het handelsverkeer, waarvan de boven medegedeelde cijfers ons den omvang deden kennen, kunnen tegenhouden. Van 1873 af, toen voor het eerst eenige naamwaardige afwijking van den vroeger als normaal aangenomen wisselkoers viel waar te nemen, toont schier elk volgend jaar nieuwen vooruitgang aan wat het waardebrag van den handelsomzet betreft; maar men mag er niet bij uit het oog verliezen, dat juist tengevolge van die koersafwijkingen de vooruitgang grooter schijnt dan hij inderdaad is, en de eindcijfers van de handelsstatistiek dus een ietwat geflatteerd beeld geven van den werkelijken toestand.

Onverschillig toch welken invloed de stand van den wisselkoers op de waarde van het ruilmiddel in het binnenlandsch verkeer uitoefent, houden de prijzen van alles wat uit het buitenland wordt ingevoerd, of derwaarts wordt uitgevoerd er ten nauwste verband mede. Steeg hier te lande de wisselkoers op Londen tot ƒ 15 per pond sterling b.v. (bij vrije aanmunting van zilver zouden wij tegenwoordig met koersen van omstreeks ƒ 20 en daarboven hebben rekening te houden), dan zal een factuur Engelsche goederen van £ 100 bij aanvoer alhier een waarde in Nederlandsch courant van ƒ 1500 vertegenwoordigen, terwijl dezelfde hoeveelheid voor slechts ƒ 1200 in de handelsstatistiek zal voorkomen bij een wisselstand van ƒ 12 per pond sterling. Zoo ook omgekeerd zal een partij kaas aan den afzender ƒ 1200 of ƒ 1500 in handen doen komen, naar gelang hij zijnen tegen de kaas te trekken wissel voor ƒ 12 of ƒ 15 per pond sterling zal kunnen plaatsen.

Alleen de in- en uitgevoerde hoeveelheden van eenig artikel kunnen dus een juist denkbeeld geven van den voor- of achteruitgang in den omzet, en gaan wij nu te rade met de gegevens die de handelsstatistiek van Britsch-Indië dienaangaande aan de hand doet, dan vindt men dat o.m.a. de uitvoer heeft bedragen van:

			1872/73.	1892/93.
Jute,	ruwe	cwts.	7,081.000	10,537.000
id.	zakken	stuks	6,105.000	123,975.000
id.	doek	yards	4,826.000	40,060.000
Katoen,	ruw	cwts.	4,413.000	4,789.000
id.	garens	℔	1,813.000	189,175.000
id.	stukgoederen	yards	10,920.000	79,791.000
Tarwe,		cwts.	394.000	14,973.000
Thee,		℔	17,920.000	114,722.000
Zaden,		cwts.	2,779.000	16,509.000

Dat onder den invloed van wisselkoersen, als waarnaar de handel van Indië zich te regelen had, de uitvoeren belangrijk zijn toegenomen is niet meer dan natuurlijk. In die koersen lag voor exporteurs een wezenlijke uitvoer-premie verscholen, die ten slotte aan de producenten moest ten goede komen, en waardoor de productie van uitvoerartikelen uit den aard der zaak sterk geprikkeld werd. Maar wat op die wijze voor exporteurs gelijk stond met eene van regeeringswege in geld uit te keeren premie van uitvoer, moest voor importeurs natuurlijk de beteekenis erlangen van een aan den lande te betalen verhoogd invoerrecht over al hetgeen uit het buitenland stond te worden aangebracht. Als een voor de hand liggend gevolg nu van den aldus gewijzigden staat van zaken zou men, tegenover toenemende uitvoercijfers, eene belangrijke vermindering van de invoeren, en een hiermede verband houdenden algeheelen ommekeer in den stand van Indië's betalingsbalans met het buitenland hebben kunnen verwachten; maar juist het tegenovergestelde vond plaats. Het geldswaardig bedrag van den goedereninvoer steeg betrekkelijk nog meer dan dat van den goederenuitvoer[1)], want terwijl in het vijfjarig tijdvak,

1) Omtrent de ingevoerde hoeveelheden van sommige artikelen leert de handelsstatistiek o.a. het volgende:

	1872/73.	1892/93.
Katoenen mannfacturen, yards	928,064.000	1808,054.000
Wollen id. yards	6,872.000	11,465.000
Zijden id. yards	4,965.000	15,402.000
IJzer en ijzerwerk cwts	740.000	3,596.000
Koper en koperwerk cwts	144.000	421.000
Steenkolen tons	325.000	648.000
Petroleum gallons p.m.	400.000	64,409.000

dat de dienstjaren 1872/73 tot en met 1876/77 omvat, de percentsgewijze verhouding tusschen de waarde van den uitvoer en de waarde van den invoer zich verhield als 61.6 tot 38.4, vindt men voor de laatst verloopen vijf jaren (1888/89 tot en met 1892/93) eene verhouding van slechts 55,5% voor den uitvoer en 44,5% voor den invoer.

De verstoorde koersverhoudingen, - het feit, dat de ropij in het ruilverkeer met het buitenland, voor zoover het namelijk landen geldt waar het goud als muntstandaard dienst doet, tot nagenoeg de helft van zijne vroegere waarde gedaald is, - hebben dus geen invloed hoegenaamd uitgeoefend op het bedrag, dat Indië per saldo met het buitenland heeft te vereffenen, en voor dit op zich zelf zeker alleropmerkelijkst verschijnsel is bezwaarlijk eene andere verklaring te vinden dan de omstandigheid, dat de ropij in het binnenlandsch verkeer zijne vroegere koopkracht onveranderd heeft behouden, en de waarde van het Indische ruilmiddel niet geleden heeft onder de stoornis, die de onderlinge waardeverhouding tusschen het goud en het zilver in de laatste twintig jaren ondergaan heeft. Hierover bestaat zoo goed als geen verschil van meening; voorstanders en tegenstanders van den munttoestand, zooals die zich onder den invloed van de daling van den goudprijs van het zilver heeft ontwikkeld, zijn in dit opzicht veelal één van zin; en de feiten, waarmede men ter beoordeeling van den werkelijken stand van zaken heeft te rade te gaan, zijn zóó overtuigend, dat zij schier geen ruimte voor eenigen twijfel laten kunnen. Eene depreciatie van het ruilmiddel verband houdende met de beweerde depreciatie van het zilver, had noodwendig tot eene algemeene stijging van prijzen en loonen in het binnenlandsch verkeer moeten leiden; en wat leeren nu de ter zake beschikbare gegevens? Dat van een zoodanige stijging schier geen spoor valt waar te nemen. Wat de uitvoerproducten betreft vindt men in de bijlagen van het ten vorigen jare verschenen rapport van de straks nader te bespreken Commissie voor het Indische muntwezen eene veertien artikelen omvattende berekening[1)], die aantoont, dat wanneer het waar-

1) Namelijk tarwe, rijst, suiker, tabak, thee, zijde, salpeter, zaden, huiden, indigo, jute, schellak, lakverf en oliën: p. 272.

debedrag van al die artikelen te zamen in Maart 1873 gesteld wordt op 100, de sedert genoteerde prijzen dooréén bijna doorloopend beneden de 100 gebleven zijn, om eerst in 1892 tot 106 op te loopen. De prijzen van zes hoofdartikelen van invoer toonen volgens dezelfde berekening een schier gestadige daling aan, en wat de loonen aangaat blijkt uit de onlangs van regeeringswege uitgegeven statistische gegevens[1)], dat van eene met de waardedaling van het zilver verband houdende stijging van dagloonen enz. hoegenaamd geen sprake is[2)]. Wel zijn in sommige speciale takken van nijverheid, zooals de gaandeweg tot grooten bloei gekomen katoennijverheid te Bombay en elders, de loonen, die thans aan de arbeiders betaald worden, hooger dan vóór twintig jaren; maar over het algemeen bleven zij stationnair, zooals dit ook in den regel het geval is geweest met de koelieloonen op de particuliere landbouwondernemingen in Assam en andere deelen van Indië[3)]

Het spreekt van zelf, dat onder dergelijke omstandigheden voor de producenten van uitvoerartikelen in het ten hunnen bate komende koersavans een voordeel was gelegen, dat meer dan opwoog tegen de dalende prijzen, waartegen hun product op de markt van aanvoer moest worden van de hand gezet. Nemen wij als voorbeeld een theeplanter, die een partij van

1) *Prices and wages in India*; 10th issue. Calcutta, 1893.

2) De te Bombay verschijnende *Times of India* resumeert in zijn nummer van 1 September 1893 als volgt de in de aangehaalde officieele publicatie voorkomende loonstatistieken: ‘Taking the returns of two typical workers, the ablebodied agricultural labourer, and the common mason, carpenter, or blacksmith, we find that out of twenty-three representative districts, purposely chosen because, within a very little, each expresses the economic condition of a wide radius, the pay of the unskilled labourer has declined in eight districts and remained stationary in four, while the pay of the mason, carpenter or blacksmith has declined (in some cases enormously) in seven districts and remained stationary in four. The calculation shows, therefore, that combining for a moment the two classes of labour in each districts, only five out of twenty three show any improvement in twenty years.’

3) Op bl. 308 van het jongste nummer van *Prices and wages in India* vindt men een opgaaf van het loon uitbetaald aan de arbeiders van de Salonah tea gardens in Assam, volgens welke dat loon bedroeg:
in 1870: Rn. 6 per month for 24 nulls (= 1/12 of an acre) of light hoeing per day; bonus of Rn. 12 per annum or Rn. 1 per month in addition;
in 1880: Rn. 6 per month for 20 nulls (= 1/15 of an acre daily.) No bonus:
in 1890: Rn. 6 per month for 20 nulls (= 1/15 of an acre daily.) No bonus.
Dus iets minder werk; maar ook minder betaling.

10.000 ponden Pekoe voor eigen rekening ten verkoop naar Londen zendt, en daarvoor vroeger een doorsneêprijs van 1½ sh. per pond netto bedingen kon. Hij werd dan te Londen gecrediteerd voor £ 750, welk bedrag bij overmaking tot den vroegeren parikoers van 2 sh. hem te Calcutta R^n. 7500 in handen deed krijgen. Tegenwoordig zal voor dezelfde qualiteit zeker niet veel meer dan 1 sh. per pond of één derde minder te maken zijn, en zoodoende zal hij te Londen over een netto provenu van slechts £ 500 hebben te beschikken, maar wanneer hem deze £ 500 worden overgemaakt tegen een koers van 1 sh. 2, zooals thans ongeveer de noteering is, dan brengt zijne thee per slot van rekening R^n. 8570 op, of ruim 1000 ropijen *meer* dan toen de prijs van de thee op de Londensche markt zooveel hooger stond. Het hierin voor de producenten in Britsch-Indië en op Ceylon gelegen voordeel, dat den landbouwondernemer in Nederlandsch-Indië natuurlijk geheel ontgaat, wijl in onze kolonie van het bedingen van koersavans nooit sprake was, valt niet meer weg te redeneeren, nu de ondervinding geleerd heeft dat zij met geene, het koersavans neutraliseerende stijging van loonen en van de prijzen der materialen, etc. die zij voor hun bedrijf behoeven, te maken hadden[1)], en volkomen

1) Zelfs de regeering, die aanvankelijk, blijkens de door haar aan het bovenaangehaalde betoog van O'Conor geschonken adhaesie, de stelling volkomen onhoudbaar achtte, dat in Britsch-Indië de landbouwondernemers voordeel trekken van de daling in het zilver, is gaandeweg tot andere inzichten gekomen, zooals het door haar onder dagteekening van 17 October 1892 gegeven antwoord op eene memorie van theeplanters in Darjeeling bewijst. Zij erkent de juistheid van de in die memorie uiteengezette opvatting, dat in de depreciatie van het ruilmiddel een voordeel is gelegen voor de producenten, maar, zoo laat zij er op volgen, ‘if the tea industry gains by the fall in the gold value of silver, such gain must be made at the expense of other members of the community; in other words, for every additional rupee which the producer of tea receives, owing to the fall in exchange, on account of tea exported, some other person in India has to pay a rupee more on the price of articles imported.’ Op volkomen dezelfde gronden heb ik mij altijd verzet tegen den aandrang van verschillende plantersvereenigingen in Nederlandsch Indie om het zilver weder tot grondslag van het muntwezen aan te nemen. Mijne overtuiging, dat hierin voor onze Indische landbouwondernemers een zeer aanzienlijk voordeel zou gelegen zijn, is nog even onverzwakt als twintig jaren geleden, toen ik *n.f.* de eerste was om het vraagstuk ter sprake te brengen (zelfs zij, die mijn meening in dit opzicht niet deelden, zullen bezwaarlijk kunnen ontkennen, dat de daling van den dollar koers op de winst- en verliesrekening van de tabaksondernemingen in Deli niet zonder invloed is gebleven); - maar, zooals Stuart Mill in zijn *Principles of Political Economy* (Book III, chapter XIII, § 5) opmerkt, ‘there is no way in which depreciation of money can benefit any body, except at the expense of somebody else’, in casu den loontrekkenden Javaan, en andere inlanders, die natuurlijk het gelag zouden hebben te betalen. Even als eene daling der scheepsvrachten is elke daling van den wisselkoers een rechtstreeksch voordeel voor producenten en exporteurs, zoolang de koopkracht van het ruilmiddel met betrekking tot de zaken en diensten, die producent en exporteur behoeven, niet in gelijke mate verminderen; maar wat de regeering van Britsch-Indie in haar bescheid aan de theeplanters van Darjeeling opmerkt geldt ook voor Nederlandsch-Indie, t.w. ‘that temporary gains made by one section of the community at the expense of another can only prove injurious in the long run.’

verklaarbaar is het dan ook, dat van dien kant niet de minste behoefte gevoeld werd op eene verandering in den bestaanden staat van zaken aan te dringen.

Ook onder het denkend deel van de inlandsche bevolking waren er velen, die allerminst waren ingenomen met het streven van de regeering om tusschen beiden te komen in eene aangelegenheid, die, naar het heette, aan den natuurlijken loop van zaken behoorde te worden overgelaten. Als hun woordvoerder in Engeland trad herhaaldelijk op de aldaar sedert eenige jaren verblijf houdende, en bij de jongste algemeene verkiezing tot lid van het Parlement benoemde Parsee Dadabhai Naoroji, die onlangs voor korten tijd naar Indië terugkeerde om het voorzitterschap op zich te nemen van het den 28 December 1.1. te Lahore geopende negende Nationale Congres, waar o.a. ook het muntvraagstuk, zooals wij straks gelegenheid zullen hebben te vernemen, een punt van ernstige bespreking uitmaakte. In woord en geschrift[1)] kwam Naoroji bij herhaling met nadruk op tegen elke poging ‘to tamper with the currency of India’, gelijk hij zich uitdrukte, en zijn beschouwingen vonden in den regel weerklank bij de talrijke organen van de inlandsche dagbladpers, die over het algemeen vrij eenstemmig waren in hun oordeel over den gunstigen invloed van de bestaande munttoestanden op de volkswelvaart van het land.

Het geldt hier een van de meest betwiste onderdeelen van het vraagstuk, waarover men nu reeds twintig jaren achtereen aan het redekavelen is, zonder dat de zeer uiteenloopende meeningen in eenig opzicht nader bij elkaar zijn gebracht. Terwijl aan den eenen kant beweerd wordt, dat Indië zijn

1) O.a. in eene in 1886 uitgegeven brochure *Indian exchanges and bimetallism*.

niet te loochenen materieelen vooruitgang verschuldigd is aan het ongewijzigd behoud van zijn zilveren muntstandaard en de hiermede in rechtstreeksch verband staande koersverhoudingen, die op het voortbrengend vermogen van het land gunstig hebben teruggewerkt, wordt van den anderen kant de meening voorgestaan, dat het *post hoc* hier allerminst het *propter hoc* wettigt; dat Indië zijn voorspoed te danken heeft aan hetgeen van regeeringswege gedaan is tot verbetering en uitbreiding van de middelen van gemeenschap door den aanleg van spoorwegen, van kanalen als anderszins, en aan de met gunstig gevolg bekroonde pogingen om door verbeteringen op landbouwgebied de productiviteit van den bodem te vermeerderen; en dat de economische ontwikkeling van Indië nog aanmerkelijk gunstiger verhoudingen zou te aanschouwen geven, indien de onzekere toestanden op muntgebied niet belemmerend op de toevloeiïng van het Europeesche kapitaal hadden teruggewerkt, en indien tengevolge van de bestaande muntverhoudingen de hieruit voor de regeering voortvloeiende financieele moeilijkheden haar niet hadden gedwongen om de belastingen tot een hooger peil op te voeren dan anders het geval zou hebben behoeven te zijn.

Maar hoe verdeeld de meeningen van het publiek ook waren waar het gold de vraag of de dalende zilverprijs een weldaad of een ramp voor het land moest geacht worden, de heftige schommelingen in den wisselkoers, die veelal haar punt van uitgang vonden in de muntpolitiek van de Vereenigde Staten van Amerika, maakten den toestand ook voor de mannen van den handel meer en meer ondragelijk en onhoudbaar. Bittere klachten van dien kant vonden haar weg naar de regeering; maar over hetgeen men van haar verlangde bestond allerminst eenstemmigheid onder de klagers; wat de een voorstelde en aanbeval werd door een ander bestreden en verworpen, en van een gezamenlijk optreden kon eerst sprake zijn, toen het aan the Hon. James Lyle Mackay, lid van de firma Mackinnon Mackenzie en Co., president van de Kamer van Koophandel van Bengalen, sherif van Calcutta, en buitengewoon lid van den Wetgevenden Raad van den Gouverneur-Generaal gelukt was eenheid in de beweging te brengen door de oprichting in Mei 1892 van de Indian Currency Association, die eerlang in verschillende deelen van Indië hare vertakkingen vestigde.

VII.

De Indian Currency Association stelde zich ten doel om de taak weder op te vatten van de Indian Silver Association, die in 1885 was tot stand gekomen, doch die gemeend had hare werkzaamheden te moeten staken, toen de regeering in het moederland aan eene Koninklijke Commissie van enquête een onderzoek had opgedragen naar de oorzaken van de verstoorde waardeverhouding tusschen de beide edele metalen, zooals die zich openbaarde door de daling in den goudprijs van het zilver, en naar de gevolgen, die zoo voor Indië als voor het Vereenigd Koninkrijk uit den gewijzigden staat van zaken op muntgebied waren voortgevloeid, en nog verder te wachten stonden.

Ingesteld bij Koninklijk bevelschrift (warrant) van 20 September 1886 verliepen er ruim twee jaren vóór de goud- en zilver-commissie, zooals zij in de wandeling gemakshalve genoemd werd, gereed kwam met haar eindrapport, in den aanhef waarvan, ter goedspreking van den langen duur van haar beraad, de verklaring op den voorgrond werd gesteld, dat ‘from the commencement of our inquiry we have been profoundly impressed with the extreme complexity of the questions submitted for our consideration’. Op praktisch gebied intusschen brachten de overwegingen der Commissie het aan haar oordeel onderworpen vraagstuk geen stap nader tot zijne oplossing; maar uit een wetenschappelijk oogpunt beschouwd heeft haar rapport een zeer groote waarde, want het stelt in het helderste licht de juistheid der theorie, die hier te lande voor het eerst door wijlen Mr. W.C. Mees in onze Academie van Wetenschappen (toen van de in 1873 door Duitschland ondernomen munthervorming nog in de verte zelfs geen sprake was) werd voorgedragen, dat het stelsel van den dubbelen standaard bij aanneming door alle beschaafde volken, of ook slechts door een groot gedeelte der beschaafde wereld, niet alleen onschadelijk, maar zelfs verre verkieslijk moet wezen boven den enkelen, hetzij gouden of zilveren standaard. Volmondig toch wordt erkend in dat gedeelte van het rapport, dat alleen de onderteekening draagt van de leden der Commissie, die zich *tegen* de inpraktijkbrenging van de leer van het bimetallisme zijn blijven verzetten (part II, § 107), ‘dat onder alle in de toe-

komst denkbare omstandigheden, voorzoover de in het verleden opgedane ervaring ons in staat kan stellen een blik in de toekomst te werpen, een vaste waardeverhouding tusschen goud en zilver gehandhaafd zou kunnen worden, indien de voornaamste handeldrijvende landen besluiten konden tot het bimetallisme over te gaan, en daaraan onverzwakt vast te houden.' En om allen twijfel aangaande hunne meening te voorkomen voegden zij de opmerking er aan toe: 'Wij zijn van oordeel dat, wanneer in al de bedoelde landen het goud en het zilver vrij kunnen worden aangemunt en dus verruilbaar worden tegen goederen in de vastgestelde verhouding, de marktwaarde van het zilver tegenover die van het goud zich naar deze verhouding regelen en daarvan niet noemenswaard afwijken zou.' Toch deinsden zij, die deze aan duidelijkheid niets te wenschen overlatende verklaring met hunne onderteekening bekrachtigden, er voor terug om zich aan te sluiten bij hunne medeleden van de Commissie, die de meening voorstonden, dat alleen door *toepassing* van de door allen als juist erkende leer een eind te maken ware aan de moeilijkheden en gevaren, waardoor het wereldverkeer tengevolge van de verbroken waardeverhouding tusschen de beide edele metalen bedreigd werd. Daar intusschen de meeningen onder de twaalf leden der Commissie gelijkelijk verdeeld waren kon van geene meerderheid ten gunste van de eene of andere oplossing sprake zijn en het resultaat van haren arbeid moest dan ook ten slotte worden samengevat in twee afzonderlijke rapporten, 'the one propounding bimetallism by international concert to be the only true and effective remedy, the other hesitating to adopt that doctrine', zooals het in het door geheel Indië verspreide prospectus van de Indian Currency Association staat omschreven.

Hoe de ontwerpers van de nieuwe vereeniging over de zaak dachten werd in dat prospectus uitvoerig uiteengezet. 'Wij beschouwen het bimetallisme als het eenige redmiddel; maar tevens zien wij ons gedwongen te erkennen, dat zonder internationaal overleg van de toepassing van dat middel geen sprake kan zijn. Twintig jaren lang hebben wij ons met dergelijk overleg gevleid; maar verder dan ooit schijnt men er van verwijderd. Een talrijke en invloedrijke groep in Engeland die, als omvattende de voornaamste schuldeischers van de overige wereld, belang heeft bij de waardestijging van het goud, en aan

wier bijzondere belangen die van Indië volslagen ondergeschikt zijn, houdt elk overleg tegen, en het eene volk voor en het andere na, dat zonder aarzelen tot de aanneming van het bimetallisme zou zijn overgegaan indien Engeland er zich bij had willen aansluiten, is geeindigd met in te zien, dat van dien kant geen medewerking was te wachten, en er dus niets anders overbleef dan om ieder voor zich den enkel gouden standaard als grondslag van het muntwezen aan te nemen.' Onder deze omstandigheden nu wordt het voor Indië eene volstrekte onmogelijkheid zich nog langer als muntstandaard te blijven bedienen van een metaal, even veranderlijk in waarde als koper of tin, 'to the level of which it is swiftly descending.' Overal elders had men, op zelfbehoud bedacht, zich van het zilver losgemaakt, 'and as every nation is abandoning its use it is essential that India should also abandon it.'

Overeenkomstig deze in haar prospectus meer breedvoerig uiteengezette denkbeelden wist de Currency Association eene beweging op touw te zetten, die door geheel Indië weerklank vond, en eerlang leidde tot de indiening van eene aan de volksvertegenwoordiging in Engeland gerichte petitie, 'comprising', zooals in het hoofd te lezen staat, 'all classes of the inhabitants of the Indian Empire,' waarin o.a. met nadruk gewezen werd op de omstandigheid, dat enkel en alleen tengevolge van de machteloosheid van het Indische bestuur om de zaken van het muntwezen te regelen naar de behoeften en belangen van het land, aan de bevolking telken jare in den vorm van verhoogde belastingen een bedrag van tachtig à honderd millioen ropijen moest worden afgeperst. Afdoende redding uit den onhoudbaren toestand, waarin men zich geplaatst vond, ware alleen te wachten van het tot stand komen van een internationale overeenkomst op de muntconferentie, die eerlang op uitnoodiging van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika stond bijeen te komen, en requestranten vleiden zich dan ook, dat van den kant van de regeering in Engeland niets onbeproefd zou worden gelaten om het welslagen dier conferentie te bevorderen. Mocht echter de voorgenomen conferentie, evenals de vroeger gehoudene, onverrichter zake uiteengaan, dan verzoeken requestranten 'that the Government of India may be fully empowered to take such measures as may to it seem fit for the adoption of the only remaining effectual remedy, namely, a gold standard.'

Voorzien van nagenoeg 12000 handteekeningen, voor meer dan de helft door niet Europeanen gesteld, werd het adres van de Currency Association aan het Parlement ingediend; maar nog grooter voldoening dan het in dit opzicht behaalde succes was het voor haar, dat èn de Kamer van Koophandel te Calcutta èn die te Bombay zich bij de beweging aansloten, want niet veel jaren te voren hadden beide corporatiën zich in geheel anderen zin over de zaak uitgelaten. In het najaar van 1886 namelijk, toen het boven ter sprake gekomen advies van de Lords Commissioners of the Treasury in Indië was bekend geworden, verklaarde de Bengaalsche Kamer van Koophandel, zooals wij boven zagen, zich met groote meerderheid voor eene motie, houdende dat naar haar oordeel elke poging om de waarde van het zilver op te voeren, indien zij slagen mocht, een ernstige belemmering worden zou voor den vooruitgang van Indië; en de Kamer van Bombay verzette zich ongeveer tegelijkertijd tegen ingrijpende maatregelen op het gebied van het muntwezen, overtuigd, gelijk zij te verstaan gaf, dat hoeveel ongerief de onzekere stand van den wisselkoers voor den handel ook te weeg bracht, de dalende koers ten goede kwam aan land en volk en dat de regeering dus niet beter doen kon dan de zaak aan haar natuurlijken loop over te laten.

Gaandeweg echter was men tot andere inzichten gekomen, en reeds in Februari 1892 had de Bengaalsche Kamer een schrijven tot de regeering gericht om te doen uitkomen hoe onmogelijk het voor iederen man van zaken geworden was om eenig vertrouwen te stellen in de toekomstige waarde van de ropij, en hoe dientengevolge het tot stand komen van nieuwe ondernemingen belemmerd en belet werd. Later in het jaar, in September 1892, wendde ook de Kamer van Bombay zich tot de regeering, niet om zich onvoorwaardelijk aan te sluiten bij de beschouwingen van de Indian Currency Association in haar aan het Parlement ingediend adres, want over de meerdere of mindere wenschelijkheid van de door haar aangeprezen maatregelen bleek in den boezem der Kamer nog groot verschil van meening te bestaan, maar om op grond van de bezwaren, die de bestaande toestand voor zoo velen na zich sleepte, de wenschelijkheid te betoogen van de instelling van een commissie van deskundigen, aan wie zou moeten worden opgedragen

‘to express an opinion as to what, if any, remedy they can propose in the interests of India.’

Middelerwijl was de Indische regeering van haar kant niet in gebreke gebleven om het opperbestuur te wijzen op den benarden toestand, waarin de na het jaar 1890 ingetreden nieuwe daling van den zilverprijs haar gebracht had. In haar brief van 23 Maart 1892 smeekte zij als het ware den Secretaris van staat voor Indië, dat bijaldien door de Vereenigde Staten of andere landen voorstellen mochten gedaan worden tot het houden van een nieuwe conferentie ter regeling van de zilverquaestie door internationaal overleg, van zijn kant niets onbeproefd zou worden gelaten om dat doel te helpen bevorderen. En toen zij van het opperbestuur het bericht had ontvangen, dat Engeland Amerika's uitnoodiging voor een conferentie had aangenomen, onder uitdrukkelijk beding echter, dat zij alleen ten doel zou hebben het beraadslagen over middelen om aan het zilver een ruimere plaats in den geldsomloop van de beschaafde staten te doen innemen, en elk overleg omtrent de vrije aanmunting van zilver in eene vaste waardeverhouding tot het goud buiten gesloten zou blijven, toen draalde de Gouverneur Generaal Lord Lansdowne en zijne raadslieden niet om bij brief van 21 Juni 1892 hun ernstig leedwezen te kennen te geven over de houding, die Engeland gemeend had te moeten aannemen. ‘Wij vreezen,’ dus schreven zij, ‘dat eene weigering van den kant van Groot Brittanje om zich bij het stelsel van den dubbelen standaard aan te sluiten een onoverkomelijke hinderpaal worden zal voor het tot stand komen van eene internationale overeenkomst voor de vrije aanmunting van goud en zilver; en wij zijn van oordeel, dat een binnen enger grenzen beperkte aanwending van zilver als ruilmiddel zonder eenigen invloed blijven zal op den goudprijs van het zilver, en allerminst er toe zal medewerken om, waar het vóór alles op aankomt, de schommelingen in de onderlinge waardeverhouding tusschen de beide metalen te beletten’. ‘We greatly regret this state of affairs,’ zoo luidde de onomwonden verklaring van Indië's bewindslieden, ‘both because we believe that no other country is so deeply interested in, or would benefit so greatly by a uniform standard of value throughout the civilised world as Great Britain, with her vast system of trade and the great extent of her finance, and because the

final rejection of an international agreement for free coinage of both gold and silver will leave India face to face with a problem of the greatest difficulty.' Geene andere oplossing van het probleem zou in dat geval mogelijk zijn dan Indië's overgang tot den enkel gouden standaard, en toen nu, in antwoord op een per telegraaf tot haar gerichte vraag van het opperbestuur, welke gevolgen voor Indië zouden te wachten staan van deinvoering van het goud als standaard, de Indische regeering gelegenheid vond om bij brief van 2 Augustus 1892 hare inzichten over de eventueele onvermijdelijkheid van dien maatregel andermaal uiteen te zetten, veroorloofde zij zich de opmerking, dat het meer dan onredelijk zou zijn van Harer Majesteits Gouvernement om zich te verzetten tegen een gouden muntstandaard voor Indië uit vrees voor toenemende goudappreciatie, en tegelijker tijd hare medewerking aan het tot stand komen van een bimetallieke muntunie te onthouden, op grond van de overweging, dat van goudappreciatie in het verledene niet gebleken was, en zij ook in de toekomst niet te duchten stond. Eenheid van muntstandaard met Engeland, hetzij op bimetallieken grondslag, zooals men het tien jaren achtereen had aanbevolen, hetzij op grondslag van het goud alleen, als eenig overblijvend redmiddel, was voor de belangen van de beide deelen van het rijk eene wezenlijke levensquaestie, en in geen geval mocht men dan ook langer vrede hebben met de bestaande orde van zaken, - 'a position so fraught with danger that inaction involves at least as great risk and as much responsability as would the undertaking of an enterprize even more hazardous than the introduction of a gold standard into India.'

Onder den indruk van dit ernstige betoog van de Indische autoriteiten, en van de in Indië in het leven geroepen beweging door de Currency Association, die in de hoofdcentra van verkeer meeting op meeting belegde waar menig hard woord over den onwil van Engeland om aan Indië's nooden tegemoet te komen gesproken werd, begreep het opperbestuur dat het niet langer in zijn tot dusver in acht genomen afwachtende houding kon blijven volharden; maar vooralsnog ongezind om zelf handelend op te treden, sloeg het den weg in door de Kamer van Koophandel te Bombay aangegeven, door de instelling te verordenen van eene commissie, die onder voorzitterschap van the Lord High Chancellor Herschell van advies zou hebben te

dienen over hetgeen in de gegeven omstandigheden met betrekking tot het muntvraagstuk in Indië te doen stond. Bij telegram van 30 September 1892 werd van het voornemen hiertoe aan de Indische regeering kennis gegeven; doch eerst in het laatst van October kon de Commissie, die met haren voorzitter zeven leden telde, hare werkzaamheden aanvangen, nadat haar onder dagteekening van den 21sten dier maand alle uit Indië ontvangen bescheiden door den Secretaris van staat voor Indië Lord Kimberley waren toegezonden onder opmerking, dat de voorgenomen internationale muntconferentie hare zittingen den 22^{en} November te Brussel zou aanvangen, en hij er grooten prijs op stellen moest om nog vóór dien tijd het rapport der Commissie in handen te krijgen, - een verlangen waaraan echter, zooals redelijkerwijs te wachten was, niet voldaan kon worden.

VIII.

Schier gelijktijdig dus stonden de belangen van het Indische muntwezen in twee instantiën te worden behandeld, want ter Brusselsche conferentie zou Britsch-Indie door zijne eigene gedelegeerden den Luitenant-Generaal Richard Strachey, wiens naam wij reeds boven leerden kennen, en Sir Guilford L. Molesworth, gepensionneerd Indisch hoofdambtenaar, en schrijver van eene in 1891 door de Bimetallic League bekroonde prijsverhandeling *Silver and Gold: the money of the world*, worden vertegenwoordigd. Voor hen golden niet de instructies, waarvan de gedelegeerden van Engeland voorzien waren; maar afhankelijk als de regeering van Britsch-Indië met betrekking tot de regeling van het muntwezen was van de inzichten van Harer Majesteits regeering, ligt het voor de hand, dat de Indische gedelegeerden de bevoegdheid niet erlangd hadden zich tot iets te verbinden, wat, hetzij dan ten rechte of ten onrechte, geacht zou kunnen worden aan de vermeende belangen van Engeland te schaden. Waar zij krachtig opkwamen voor de leer van het bimetallisme, en van hare toepassing alleen heil en redding voor Indie verwachten konden, verzuimden zij niet op den voorgrond te stellen, dat zij alleen uiting gaven aan hunne eigen persoonlijke meeningen. Namens de regeering, die hen ter conferentie gezonden had, legden zij

alleen de verklaring af, dat Indië tot dusver aan het zilver was getrouw gebleven in de hoop, dat het blanke metaal ten slotte in het ruilverkeer der volken weder zijne vroegere plaats zou kunnen innemen; maar dat het Indisch bestuur wel gedwongen zou worden tot andere maatregelen zijn toevlucht te nemen, indien de lang gekoesterde verwachting van eene oplossing der quaestie te zullen vinden in eene internationale muntunie, niet voor verwezenlijking vatbaar mocht blijken te zijn. Voor dat geval moest de Indische regeering zich de meest onbeperkte vrijheid van handelen blijven voorbehouden.

Verliep de Brusselsche conferentie alzoo zonder eenig praktisch gevolg voor Indië, dit was niet het geval met de werkzaamheden van de in Engeland ingestelde enquête-commissie, die den 27^{en} October 1892 een aanvang maakte met het hooren der getuigen, wier inzichten over de quaestie en over den economischen toestand van Indië zij ter harer eigen voorlichting gemeend had te moeten inwinnen. Al dadelijk trad daarbij op den voorgrond de staat van zaken in Nederlandsch-Indië, waarop de Gouverneur Generaal Lord Lansdowne in zijne aan het opperbestuur gerichte depêche van 2 Augustus te voren zich had beroepen onder opmerking, dat eenige jaren geleden wel eens bezwaren waren geopperd tegen hetgeen aldaar van regeeringswege gedaan was om de waarde van het ruilmiddel zich te doen richten naar het goud, doch dat de overgang van den zilveren tot den gouden muntstandaard ten slotte gebleken was niet slecht te hebben gewerkt, noch de ontwikkeling van handel en nijverheid te hebben tegengehouden. Dienaangaande nu wenschte de Herschell-commissie, zooals zij in de wandeling kortheidshalve genoemd werd, meer licht te verkrijgen, en met dat doel werden twee oud-Bataviasche kooplieden, de heeren Neil Mac Neill, lid van de firma Maclaine Watson & Co., en Archibald Mac Coll, lid van de vroegere firma Martin Dyce & Co., uitgenoodigd voor haar te verschijnen. In den breede werden zij ondervraagd over den invloed, dien de landbouwnijverheid op Java ondervonden had van het op de goudwaarde gehandhaafde ruilmiddel, en in verband hiermede betoogde o.a. de Heer Mac Neill, dat die invloed zich slechts deed gelden voor ondernemers die, zooals de theeplanters op Java, te concurreeren hadden met landen, waar het zilver standaard was gebleven, en de planters dus in den vorm van

koersavans een zeer aanzienlijke uitvoerpremie genoten waarvan de Javaplanters verstoken waren. Maar het zwaartepunt van Java's economische ontwikkeling en Java's uitvoerhandel lag in de suikerindustrie, waarbij van mededinging van zilverlanden (het op dat gebied minder beteekenende Mauritius daargelaten) zoo goed als geen sprake was, en dit beschouwde de Heer Mac Neill als de voornaamste reden, dat de zich een tijd lang geopenbaard hebbende opposite tegen de voor Nederlandsch-Indië verordende muntregeling gaandeweg was te niet geloopen, en zij in zijn oog ook nimmer een ernstig praktisch karakter gehad had. Ongeveer in gelijken zin werd de zaak ook besproken door den Heer Mac Coll, die zich o.a. beriep op zijne kort te voren gehouden besprekingen te Amsterdam en Rotterdam met verschillende belanghebbenden bij landelijke ondernemingen op Java, volgens wier eenparig oordeel aan eene verandering der bestaande muntregeling en terugkeer tot vrije zilveraanmunting niet meer kon of mocht gedacht worden. ‘The people there would not put their money into estates and land enterprises generally, if there was the same uncertainty of exchange as we have in British India’.

Afgaande op deze verklaringen, en op hetgeen van elders ter kennis van de Commissie kwam omtrent de munttoestanden zoo in Nederlandsch-Indië als in Nederland zelf, kon bij haar bezwaarlijk nog eenige twijfel bestaan aan de goede werking van den in de beide deelen van het rijk ingevoerden hinkenden standaard. ‘The case of Holland and Java’, dus leest men in het rapport der Commissie (§ 93), dat onder dagteekening van 31 Mei 1893 aan den Secretaris van staat voor Indië werd ingediend, ‘is very remarkable, since in that case the gold standard has been maintained without difficulty in both countries although there is no mint in the Dutch East Indies, no stock of gold there, and only a moderate stock of gold in Holland; whilst the currency consists of silver and paper legally and practically inconvertible in gold, except for purposes of export.’ Aan de vraag echter of een toestand op den duur houdbaar kon wezen, als waarin Nederland en zijne kolonieën met betrekking tot het muntwezen huns ondanks onder den drang der omstandigheden geraakt waren, schijnt door de Commissie zelfs niet gedacht te zijn, en evenmin werd harerzijds eenige aandacht geschonken aan de overweging, dat meer in het bijzonder op muntgebied

eene geheel andere verhouding bestaat tusschen Nederland en Nederlandsch-Indië dan tusschen Engeland en Engelsch-Indië, en het dus allerminst eene uitgemaakte zaak geacht kon worden, dat hetgeen voorshands proef houdend was bevonden voor den een, ook in de praktijk proef houdend zou blijken voor den ander. Maar het feit, dat het Nederland gelukt was om met behoud van het zilver als ruilmiddel voor het binnenlandsch verkeer, zoo in het moederland als in de kolonie, aan de koersverhoudingen tusschen beide deelen van het rijk onderling, en tegenover het buitenland tevens, eene stabiliteit te verzekeren, die in Britsch-Indië in steeds toenemende mate gemist werd, deed de leden der Commissie luchthartig over alle bezwaren, zoo theoretische als praktische, heenstappen. Eene dergelijke voor het verkeer zoo gewenschte en heilzame uitkomst had Nederland weten te verkrijgen door het sluiten van de munt voor den verderen aanmaak van zilveren standpenningen, en door dit voorbeeld na te volgen zou, meende men, aan de bezwaren, die Britsch-Indië ondervond, en waaronder het nu twintig jaren achtereen geleden had, voor goed een eind komen.

Al wat door de Indische regeering zelve op theoretische gronden was aangevoerd ten betooge van de noodzakelijkheid om, bij mislukking van de pogingen tot vorming van eene internationale muntunie op bimetallieken grondslag, de verdere aanmunting van zilver in Indië te staken, vond in de oogen van de Herschell-Commissie blijkbaar zijne bevestiging in de elders, en met name in Nederland opgedane ervaring. Zij was eerlijk genoeg om te erkennen, dat met betrekking tot muntaangelegenheden Engeland de wijsheid niet alleen in pacht had, en men in dat opzicht met vrucht elders ter schoole kon gaan, ‘however admirable may be the precautions of our own currency system.’ In elk geval, - en dit is in korte woorden de eigenlijke kern van het uitvoerig rapport - wist de Commissie geene andere oplossing aan de hand te doen dan die door de Indische regeering in het volle besef van hare verantwoordelijkheid was aanbevolen, en zij was dus van oordeel dat dier regeering de bevoegdheid behoorde te worden verleend op den door haar voorgestelden voet over te gaan tot het sluiten van de munt, als voorbereiding tot den later in te voeren gouden muntstandaard, met dien verstande evenwel, dat

de goudwaarde der ropij voorshands althans, niet, gelijk het Indisch bestuur wenschte, op 1 sh. 6 p. maar slechts op 1 sh. 4 p. zou worden vastgesteld.

Niet hierin echter was het gewicht van de te nemen beslissing gelegen. Of de goudwaarde van de ropij zich naar de verhouding van 16, 18 of 20 pence zou hebben te regelen kon op zichzelf een weinig beteekenende zaak heeten, tegenover het beginsel, dat bij de voorgenomen regeling in het spel was, en waaraan men zich in Engeland vooral steeds onwrikbaar had vastgeklampt, het beginsel, dat de wet onmachtig was om eene, van de waarde van het muntmetaal onafhankelijke, en dus willekeurige waarde toe te kennen aan het geld, waarvan het verkeer zich bedient. Nu moge het geven van eene schaarschheidswaarde aan het ruilmiddel door middel van staking der vrije aanmunting, nog iets anders wezen dan het vaststellen van de eene of andere waardeverhouding tusschen goud en zilver bij onbelemmerde aanmunting van beide metalen tegelijk, de leer, waarmede tot dusver het bimetallisme steeds werd bestreden, dat vraag en aanbod alleen de waarde van het geld bepalen zonder dat wettelijke regelingen daarop iets vermogen, kan in geen geval langer gelden, nu het Herschell-Comité haar, onder bewonderend opzien tot hetgeen de hinkende standaard elders wrochte, heeft losgelaten, en in verband waarmede haar rapport eene, voor de toekomstige oplossing der muntquaestie zeker niet te miskennen waarde erlangd heeft.

Van eene meerderheid of minderheid in den boezem der Commissie was ditmaal geen sprake[1)]. Eenparig verklaarden de leden zich voor het verleenen aan de Indische regeering van de bevoegdheid om over te gaan tot het nemen van de door haar aangeprezen maatregelen, en bij een telegram van den 20^{en} Juni 1892 werd de machtiging hiertoe door den

1) In eene aan het verslag toegevoegde afzonderlijke nota verklaarde het lid der Commissie Leonard Courtney, dat hij, voor zich zelven overtuigd van de bestaande goudappreciatie, het niet zonder bezwaar kon aanzien, dat ook Indië van zijn kant den strijd om het goud zou komen verscherpen, en dat hij daarom aan eene andere oplossing de voorkeur zou hebben gegeven, die echter door de houding der Engelsche regeering onmogelijk was geworden. ‘I am myself drawn to the conclusion that the Home Government is the greatest obstacle, perhaps the only substantial obstacle, to the use of silver as money, which would relieve India from the anxiety of a further depreciation of its revenne in relation to its liabilities.’

Secretaris van staat aan den Onderkoning verstrekt, nadat hij zich insgelijks langs telegrafischen weg er van vergewist had, dat in Indië geene bezwaren bestonden tegen de wijzigingen, die de Commissie gemeend had in het oorspronkelijke plan te moeten aanbrengen.

Van de ontvangen machtiging van het opperbestuur werd nu zonder dralen gebruik gemaakt. De Hooge Indische regeering zetelt, zooals men weet, gedurende de zomermaanden te Simla, en daar werd in den voormiddag van Maandag 26 Juni 1893 een door den Onderkoning en Gouverneur Generaal van Indië voorgezeten vergadering van den Wetgevenden Raad gehouden, waarin Sir David Barbour het wetsontwerp ter tafel bracht, dat bestemd was om uitvoering te geven aan de reeds sedert zoo langen tijd hangende plannen tot herziening van de voor Indië verordende muntregeling. In eene uitvoerige rede zede zette Sir David doel en strekking van het ontwerp nader uiteen, en bracht hij o.a. in herinnering de woorden door hem gesproken bij de aanbieding der begrooting voor 1889/90, toen hij er op had gewezen, hoe de drang der omstandigheden onvermijdelijk leiden moest òf tot eene zich steeds uitbreidende algemeene demonetisatie van het zilver en zijne vervanging in den geldsomloop door het goud, òf tot herstel van het gelijktijdig gebruik van goud en zilver op den voet als dit vóór 1870 steeds had plaats gevonden. Indië had niets onbeproefd gelaten om tot eene oplossing in laatstbedoelden zin te geraken; maar het was niet mogen gelukken, en door het noodlot gedwongen moest men ten slotte wel den anderen weg opgaan, wilde men Indië's dierbaarste belangen niet langer roekeloos in de waagschaal stellen. Beter ware het voor Indië geweest indien men reeds vijftien jaren vroeger dien weg had ingeslagen; dan zou Indië voor veel leed en veel nadeel zijn bewaard gebleven; maar - ‘it is useless to look back with regret on what might have been,’ zooals het raadslid Mackay, de president van de Indian Currency Association, opmerkte. ‘Wij zijn tevreden met hetgeen, beter laat dan nooit, thans nog kan gedaan worden, en met vernieuwden hoop en vertrouwen gaan wij de toekomst tegemoet.’

In denzelfden geest sprak ook de Onderkoning Lord Lansdowne zelf, die echter niet verzuimde te doen uitkomen, dat hij in beginsel ernstige bedenkingen had tegen het geven van eene artificieele wettelijke waarde aan goud of goederen; maar

nood breekt wet, ‘and we should be culpable if we did not attempt to place the finances of India on a more stable basis.’ Of echter de thans voorgestelde maatregel aan het doel, dat men beoogde, zou beantwoorden, kon alleen de toekomst leeren. ‘Time only,’ dus besloot Lord Lansdowne zijne welsprekende rede, ‘time only can show whether all our hopes will be fulfilled or be disappointed. In the meanwhile, I earnestly trust that even those who regard this measure with most suspicion or reluctance will give us credit for having had the courage of our opinions, and for having taken the only course which seemed to us likely to relieve this country of a burden which has, we believe, seriously affected its welfare in the past and which would, unless we had intervened, have still more seriously paralysed her energies and retarded her advance in the future.’

Het debat werd hierop gesloten, en het ontwerp van Sir David Barbour tot wet verheven, met bepaling dat zij op staanden voet in werking zou treden. Eenige de uitvoering der wet rakende notificaties waren bij voorbaat gereed gemaakt, en zoo geschiedde het, dat houders van baarzilver reeds in den morgen van den 26^{en} Juni de deuren van de munt te Bombay gesloten vonden, toen zij hunnen per laatste mail uit Europa ontvangen voorraad daar ter vermunting kwamen aanbieden.

IX.

Ruim acht maanden zijn thans verloopen sedert tot de sluiting van de munt in Britsch-Indië werd overgegaan, en van al de blijde verwachtingen, waarmede men zich bij het nemen van dien maatregel vleide, is tot dusver nog geen enkele tot vervulling gekomen. Integendeel: nieuwe moeilijkheden en verwikkelingen zijn er uit voortgevloeid, en hebben de regeering geplaatst voor een toestand, die aan het bij ons uit de geschiedenis van het noodlottige jaar 1672 bekende ‘radeloos, redeloos en reddeloos’ herinnert - een toestand die, zooals niet ten onrechte werd opgemerkt, ‘has made confusion worse confounded.’

Men dacht door de muntsluiting nieuwe aanvoeren van zilver te belemmeren en tegen te houden; maar zelden hebben die aanvoeren zulk een omvang gehad als dit juist na het verbod tot vrije aanmunting het geval is geweest.

Men dacht zeker te zijn van een levendiger vraag naar de wekelijks aan de markt te brengen council-bills tot eene voor den lande minder nadeeligen koers dan vroeger; maar weldra bleef die vraag geheel uit, zoodat elke poging om een eenigszins naamwaardig bedrag van die wissels van de hand te zetten mislukte.

Men dacht zonder eenig bezwaar den wisselkoers te kunnen handhaven op den voor de goudwaarde der ropij aangenomen voet van 1 sh. 4 p.; maar slechts korten tijd slaagde men er in, want gaandeweg liep de noteering weder tot 1 sh. 2 p. of 12 pCt. lager terug.

Waar men gemeend had stabiliteit te verkrijgen, èn voor de financiën van den staat, èn voor de operaties van den handel, bleef onzekerheid in de wisselmarkt den toon aangeven en niemand weet op het oogenblik wat in dit opzicht in de naaste toekomst kan te wachten staan.

Zal de regeering gevolg geven aan het deukbeeld om een hoog invoerrecht te heffen van al het in Indië aan te voeren zilver, en zoodoende meerdere vastheid verzekeren aan den koers, die zich tot dusver niet naar hare inzichten heeft willen regelen? Er is ernstig over gedacht, en reeds menig verwijt heeft het der regeering op den hals gehaald dat zij te dien opzichte niet eerder tot een bepaald besluit is gekomen. Eerst zeer onlangs, in het laatst van Januari 11. heeft zij ter kennis van belanghebbenden gebracht, dat van het, ook in het Engelsche parlement door mannen van gezag ondersteunde denkbeeld was afgezien; maar thans vraagt men zich af, of het wellicht niet in de bedoeling der regeering liggen kan om de munt weer open te stellen en door het heffen van een verhoogd muntloon haar doel te bereiken.

Onzekerheid allerwege dus, waar zekerheid een onmisbare levensvoorwaarde is voor de gezonde economische ontwikkeling van land en volk, en geen wonder dan ook dat de regeering van Indië aan de heftigste aanvallen bloot staat wegens de muntpolitiek, die zij nu laatstelijk gemeend heeft te moeten volgen: ‘The Government of India has been guilty of almost as much folly as any body of men can commit’, zoo leest men o.a. in *The Statist* van den 27en Januari 11.

Niet gaarne echter zou ik deze uitspraak voor mijne rekening nemen, want m.i. is de tijd nog niet gekomen om een juist oor-

deel te vellen over de oorzaken, die aan den loop van zaken in Indië, sedert de sluiting van de munt haar beslag kreeg, ten grondslag liggen, en de regeering voor dien loop van zaken reeds thans verantwoordelijk te stellen gaat in geen geval aan. Geen gemakkelijker kritiek dan eene die van het 'doctus post eventum' uitgaat, vooral waar men te doen heeft met verschijnselen, omtrent de eigenlijke beteekenis waarvan men zich nog geen voldoende rekenschap weet te geven. Wij staan voor het niet te loochenen en inderdaad opmerkelijke feit, dat in de laatste helft van het afgeloopen jaar, dus in de zes maanden volgende op de staking der zilveraanmuntingen de invoer van zilver in Britsch-Indië heeft bedragen ruim 28.296.000 oncen tegen 21.280.000 oncen in 1892 en slechts 12.357.000 oncen in 1891 gedurende hetzelfde tijdsverloop[1)]; maar waaraan moet deze zoo aanzienlijke vermeerdering van den zilveraanvoer nu worden toegeschreven? Tal van factoren kunnen er bij in het spel zijn. In de eerste plaats de meerdere of mindere behoefte van de inlandsche bevolking aan zilver voor het vervaardigen van sieraden of ander industrieel gebruik; vervolgens de voor houders van opgespaarde ropijen bestaande verlokking om ze om te zetten in het tegenover de ropij goedkooper geworden baarzilver; voorts de toegenomen werkzaamheid in de muntinrichtingen van de inlandsche staten, die het recht van muntslag hebben behouden, zooals Hyderabad, Baroda, Indore, Gwalior, Nepal, Cashmere, enz.; en eindelijk de op groote schaal gedreven speculatie in zilver verband houdende met de geruchten, dat de heffing van een belangrijk invoerrecht in de bedoeling der regeering lag. Zekere gegevens omtrent een en ander zijn, met uitzondering van het laatst aangeroerde punt, intusschen niet beschikbaar. Terwijl de een hoog opgeeft van het zilver, en ook van het goud, waarin hoog en laag in Indië hunne opgespaarde penningen belegd hebben, beweren anderen, dat hieraan niet te veel gewicht mag gehecht worden met het oog op de bekende armoede van de overgroote massa der bevolking. Van den omvang der werkzaamheden in de inlandsche muntinrichtingen weet, vreemd genoeg, zelfs de regee-

1) Het geldswaardig bedrag van de aangevoerde hoeveelheden staat in de handelsstatistiek uitgetrokken met Rn 72.096.867 voor het 2e semester van 1893, Rn. 59.909.711 voor idem 1892 en Rn. 34 390.788 voor idem 1891.

ring zoo goed als niets af; en het eenige wat eigenlijk vast staat is, dat het artikel zilver voor speculanten en dobbelaars eene aantrekkelijkheid heeft gekregen, die tot een levendigen termijnhandel in baarzilver geleid heeft. Afdoeningen van zilver voor dadelijke levering of op tijd waren in de laatste maanden zoo te Calcutta als te Bombay aan de orde van den dag, en er was geld mede te verdienen, want de prijs, die misschien 50 en meer jaren achtereen schier nimmer van de normale noteering van 106½ ropij per 100 tolas fijn afweek, heeft men zelfs tot 85 ropijen zien terugloopen, om dan eens weder plotseling tot 90 ropijen en daarboven te stijgen. En het zijn niet de inlandsche handelaren en geldmannen alleen, die dit spel medespelen: ‘even among European brokers it has become the fashion to include silver in their repertoire,’ merkt de handels-correspondent van *The Pioneer* in het nummer van 6 Januari l.l. op, er aan toevoegende ‘that silver bids fair to take its place alongside of copper tiles, zinc sheeting, the varieties of iron, or any other of the baser metals that the merchant proper is known to import wholesale.’ En toch durven mannen van gezag op economisch gebied in Engeland, en invloedrijke bladen als *Economist* en *Statist*, volhouden, dat datzelfde zilver bij uitnemendheid geschikt is als muntstandaard en *waardemeter* voor de bevolking van Indië!

Is de opgewekte speculatiezucht de voorname oorzaak van den vermeerderden zilveraanvoer, dan kan dit verschijnsel slechts van tijdelijken aard zijn. Aan mogelijke aanmunting van zilver in de onder eigen bestuur gebleven inlandsche staten kan de regeering wellicht een eind maken door ter zake tusschen beiden te komen, ofschoon de onder-Secretaris van staat voor Indië nog ter Parlementszitting van 11 Januari l.l., in antwoord op een vraag van Sir John Gorst, volgens wien in de munt van Partabghar dagelijks 800,000 ropijen geslagen werden, en nog 500.000 stuks in eene andere muntinrichting, verklaren moest geene inlichtingen dienaangaande te kunnen verstrekken. Naar de eigenlijke oorzaken van dien in de laatste maanden waargenomen zilveraanvoer kan voorshands dan ook slechts gegist worden[1)]; maar intusschen doen de bezwaren,

1) In een onder dagteekening van 1 Februari ll. aan de regeering ingediende memorie van de Indian Currency Association wordt de meening ‘that the recent imports of silver were in a great measure due to speculation’, bepaaldelijk tegengesproken, en betoogd dat, ‘whatever speculation exists, it has a more substantial basis in the demand that springs in all directions from the industrial population of the country for cheap silver, - a demand the duration of which it is impossible to measure.’ In verband hiermede wordt door de Association de heffing aanbevolen van een invoerrecht ‘equivalent to the difference between the invoice value of silver and the standard value in sterling of the rupee, at present 1 sh. 4 d’; doch in de *Times of India* van 10 Februari l.l. vindt dit denkbeeld ernstige bestrijding, onder opmerking ‘that the “speculative” theory derives strength from the fact that as soon as the Government announced their determination not to impose a duty the trade in silver ceased for the time being.’ Hieruit blijkt dus hoe hemelsbreed de meeningen van bevoegde beoordeelaars ter plaatse nog uiteenloopen over de oorzaken van de vermeerderde zilverinvoeren nà de sluiting van de munt.

waarmede het verschijnsel èn voor de regeering èn voor den handel gepaard gaat zich niet minder levendig gevoelen. De regeering heeft na de muntsluiting schier geen plaatsing meer kunnen vinden voor de wissels, die door het opperbestuur op de Indische kassen moeten getrokken worden ter vereffening van de bedragen die Indië wegens uitgaven ten zijnen behoeve aan Engeland schuldig is, en tegelijkertijd heeft de nieuwe muntregeling toestanden in het leven geroepen, waardoor geheele takken van nijverheid en handel met volslagen ondergang bedreigd worden.

De niet-plaatsing harer wissels heeft de regeering natuurlijk bedacht doen zijn op andere middelen om de rekening tusschen de beide deelen van het rijk te kunnen vereffenen, en het in leen opnemen van geld was hiertoe de als van zelf aangewezen weg. Van het Parlement vroeg en verkreeg zij de bevoegdheid om voor rekening van Indië eene leening van £ 10 millioen te sluiten, met behulp waarvan vooreerst in de eischen van den dienst kon worden voorzien; maar reeds tien jaren geleden werd met betrekking tot dit hulpmiddel in een officieel stuk opgemerkt: ‘Borrowing in England would afford a temporary alleviation; but would ultimately increase the difficulty by augmenting the charge for interest’[1]. Dit werd in het debat over den voorgestelden maatregel ook niet door de regeering ontkend; zij gaf bij monde van Lord Kimberley in de zitting van de Lords van 20 December l.l. toe, ‘that the position we have taken up is one which cannot be maintained for any

1) *Statement exhibiting the moral and material progress and condition of India, during the year* 1882/83; p. 95.

great length of time;' maar er was in de gegeven omstandigheden alles aan gelegen om een bekwamen proeftijd te gunnen aan de in Indië op muntgebied genomen maatregelen, en de eenige weg om dit mogelijk te maken was het tijdelijk leenen van geld, in de hoop dat 'something would turn up,' - dat weldra weder gunstiger omstandigheden zouden aanbreken voor de plaatsing van een naamwaardig bedrag aan council-bills.

Zoodoende is de regeering voor het oogenblik uit den nood gered; maar in andere opzichten heeft zij het nog harder te verantwoorden dan tegenover het Parlement met betrekking tot haar leeningsontwerp. Toen namelijk op den 26^{en} Juni de handel, schier geheel onvoorbereid, verrast werd met het bericht, dat de regeering de sluiting der munten had verordend, was nog een aanzienlijke hoeveelheid ongemunt zilver ter plaatse aanwezig, en een niet minder aanzienlijke hoeveelheid voor rekening van verschillende belanghebbenden tusschen Engeland en de Indische havens onderweg. De gelegenheid om dat zilver, bij elkander een waarde van £ 1.120.000 vertegenwoordigende, op den van ouds gebruikelijken voet in ropijen te doen omzetten, werd hun dus ontnomen; maar de hierover ingediende klachten en protesten bleven niet zonder uitwerking, en na veelvuldige onderhandelingen en overleggingen verklaarde de regeering zich ten slotte bereid al het in handen van de importeurs overgebleven zilver, dat vóór den 26^{en} Juni uit Engeland was afgescheept, van hen over te nemen tegen een prijs, die het door hen te lijden verlies tot iets meer dan 1 percent terugbracht, en hen bijgevolg vrijwaarde voor een verlies van meer dan 6 percent, dat voor hunne rekening zou zijn gekomen, bijaldien het aangevoerde zilver tot den marktprijs van den dag had moeten worden van de hand gezet. De getroffen regeling kwam dus voor de regeering op een niet onaanzienlijk geldelijk offer te staan, want zij kreeg een partij zilver in handen, die zij, bij gebleken behoefte, op de open markt voor lager prijs zou hebben kunnen machtig worden, en dit nu wekte in hooge mate de ergernis op van verschillende organen van de inlandsche pers, die in soms heftige bewoordingen uiting gaven aan hunne verontwaardiging over hetgeen zij een ongerechtvaardigd gunstbetoon aan enkele zilverspeculanten geliefden te noemen.

Nieuw voedsel vond die verontwaardiging bij het bekend

worden van het besluit der regeering om van haar kant ook eene vergoeding toe te kennen aan de in haren dienst werkzame ambtenaren voor het nadeel dat ten hunnen laste uit de verstoorde koersverhoudingen voortvloeide. Luide waren de klachten, die van dien kant jaren achtereen onder de aandacht der regeering gebracht waren. Het leven in Indië mocht, wat huishuren, loonen, voedingsmiddelen enz. betreft, niet zoo veel duurder zijn geworden dan vroeger, een andere factor legde voor verreweg het meerendeel der ambtenaren een nog grooter gewicht in de schaal, de gelden namelijk die zij tot onderhoud van hun veelal in Engeland verblijfhoudend gezin derwaarts hadden over te maken. Waar vroeger slechts 1000 ropijen behoefden te worden uitgelegd ter vereffening van eene in Engeland te bewerkstelligen uitgaaf van £ 100, had men gaandeweg 1200, 1400, eindelijk 1600 ropijen voor hetzelfde doel moeten afzonderen, en bij het onveranderd blijven der in ropijen uitgekeerde bezoldigingen waren ernstige financieële moeilijkheden voor tal van ambtenaren niet kunnen uitblijven. Van den aanvang af had de regeering voor hunne klachten en bezwaren een geopend oor gehad; maar steeds werden zij naar huis gezonden met de mededeeling, dat zoolang geen afdoende voorzieningen met betrekking tot den toestand van het muntwezen genomen waren, aan de oplossing van de voorgebrachte grieven van den ambtenaarsstand niets te doen viel. Intusschen werd de rechtmatigheid dier grieven ook door de leden van de Herschell-commissie volmondig erkend. ‘The Government of India’, dus leest men in § 18 van haar rapport, ‘cannot turn a deaf ear to the appeals of their servants, without the danger of engendering serious discontent, apart from the question whether such appeals are just and reasonable.’

Toen nu door de verordening tot sluiting van de munt de eerste stap gedaan was tot oplossing van het reeds zoo lang hangende muntvraagstuk, begreep de regeering, dat niet langer gedraald mocht worden met een tweeden stap, de regeling der belangen van de bij de zaak zoo van nabij betrokken staatsdienaren, en de uitkomst van het hieromtrent gehouden overleg was de afkondiging in het begin van Augustus 1892 van eene notificatie, krachtens welke aan alle Europeesche en Indo-Europeesche ambtenaren, zoo civiele als militaire, zou worden toegestaan de helft van hunne bezoldiging tot een

maximum bedrag evenwel van £ 1000 in het jaar, door tusschenkomst van 's lands kassen tot den vasten koers van 1 sh. 6 p. per ropij dus op den voet van 13⅓ ropij voor het pondsterling over te maken. In de gegeven omstandigheden lag hierin voor belanghebbenden eene tegemoetkoming van omstreeks 3 ropijen per elk over te maken pond sterling, - eene voor de regeering geenszins onverschillige zaak, want men wist haar spoedig voor te rekenen, dat de gemaakte regeling haar op een jaarlijksch offer van één crore of tien millioen ropijen zou te staan komen. Dit werkte dadelijk algemeene ontevredenheid op onder de inlandsche gemeente, waaraan o.a. het hoofdbestuur van de te Poona gevestigde vereeniging Sarvajanick Sabha uiting gaf in een aan de regeering gericht adres, dat voornamelijk bestemd was om de onbillijkheid van den genomen maatregel tegenover Indië's belastingschuldigen te doen uitkomen. Mocht de regeering van het moederland kunnen goedvinden de aan de Europeesche ambtenaren toe te kennen vergoeding voor hare rekening te nemen, dan kon men er vrede mede hebben; maar ze ten laste te doen komen van het reeds zoo ontredderde Indische budget ware eene onverantwoordelijke handeling, die slechts voedsel geven kon aan de algemeen verspreide opvatting, dat de belangen van land en volk stelselmatig achtergesteld werden bij de particuliere belangen van de ambtenaren van den staat. Maar dit op zichzelf vrij scherpe betoog is de gematigdheid zelve, wanneer men het legt naast de woorden, die op het onlangs te Lahore gehouden Nationale Congres over de ‘exchange compensation’-quaestie gesproken zijn. ‘Waaraan heeft het arme volk van Indië het verdiend,’ zoo sprak ter zitting van den 30^{en} December Babu Surendra Nath Banerja, lid van den Provincialen Raad van Bengalen, ‘om nog zwaarder te moeten belast worden met geen ander doel dan aan eenige weinige ambtenaren het genot van hun brandy, hun beef en hun champagne te verzekeren? Was dit het werk van eene natie, in wier heilige boeken geschreven stond, dat rechtvaardigheid een volk verheft? Bestond het land voor de ambtenaren, of voor het volk? Woorden ontbraken hem om de handelwijze der regeering, een gevolg en uitvloeisel van de *misdaad* van den 26^{en} Juni, naar eisch te brandmerken, en hij riep daarom allen op, de mannen van de Punjab, de mannen van Bengalen, de mannen van Bombay en de mannen van Madras om zich aan

een te sluiten, en niet te rusten vóór zij die officieele goden onttroond en van hun verheven standpunt afgerukt zouden hebben, vóór zij het hun duidelijk zouden hebben gemaakt, dat het niet hun welzijn, maar alleen het welzijn van het land gold.' Met luid gejuich, zoo melden de dagbladen, werd het gesprokene begroet, en met algemeene stemmen werd de door spreker voorgestelde motie aangenomen, waarbij het Congres verklaarde 'met verontwaardiging te protesteeren tegen de koersvergoeding aan de ambtenaren verleend, waarmede een jaarlijksche uitgaaf van 10 millioen ropijen gemoeid was, en tegen de op een uitgaaf van £ 138.000 te staan komende vrijgevigheid tegenover de banken ter zake van het door haar ingevoerde zilver, een en ander op een tijdstip dat het met den toestand der staatsfinanciën verre van gunstig gesteld was, en het land met nieuwe belastingen bedreigd werd.'

Indien er nog twijfel bestaan kon aangaande de beteekenis, die de politieke zijde van het muntvraagstuk steeds meer en meer voor Indië erlangd heeft, dan zijn de handelingen van het jongste Nationale Congres wel geschikt om dien twijfel voor goed weg te nemen. Het is juist deze zijde der quaestie, welke de gemoederen tegenwoordig meer dan ooit in beroering. brengt, want reeds vraagt men zich in de inlandsche pers af, of de billijkheid niet zou medebrengen het op de Indische financiën als een nachtmerrie drukkende koersverlies geheel en ten volle door het moederland te doen dragen. Netelige vraag, die op goede en afdoende gronden voorzeker ontkennend kan worden beantwoord, maar die onvermijdelijk met toenemenden aandrang zal gesteld worden, indien de regeering te eeniger tijd in verband met hare muntpolitiek tot de invoering van nieuwe of de opvoering van bestaande belastingen hare toevlucht zou moeten nemen. De vrees, dat die weg zal moeten worden ingeslagen, is een van de voorname overwegingen geweest, die het voorstel der Indische regeering tot sluiting van de munt in de oogen van de Herschell-Commissie en van het opperbestuur genade heeft doen vinden; maar hoe het gaan moet, indien de omstandigheden er toe mochten dwingen dien maatregel ongedaan te maken, weet niemand te zeggen. Een donkere toekomst kan dan te wachten staan, al moge de voorspelling, reeds jaren geleden gedaan, onvervuld blijven, dat de val in de waarde van de ropij de voorbode worden zal van den val van Engeland's gezag over Indië. Een

groot politiek gevaar voor Engeland ligt in elk geval in de muntquaestie verscholen, want zooals het thans met de zaken gesteld is, valt geen ontsnappen aan de zekerheid van financieelen ondergang indien Indië aan het zilver als muntstandaard vasthoudt, of aan het gevaar van ernstige onlusten indien men dien financieelen ondergang door vermeerdering van den belastingdruk zou willen tegenhouden.

X.

Is de stelling der regeering tegenover het muntvraagstuk dus in hooge mate hachelijk, met verschillende belangen, die bij handel en nijverheid betrokken zijn, is dit in niet mindere mate het geval. Ook op dit gebied is de sluiting der munt gepaard gegaan met een ommekeer in toestanden en verhoudingen, die voor velen noodlottig dreigt te worden. In den loop dezer eeuw is het, voor zoover ik heb kunnen nagaan, slechts éénmaal voorgekomen, dat Indië op een zoogenaamde ongunstige handelsbalans, op een excedent van invoer boven uitvoer, te wijzen had. Het was in de jaren 1832 en 1833, dus lang vóór Indië's handelsbeweging eigenlijk eenige beteekenis voor het wereldverkeer verkregen had. Sedert was de stand van de balans onveranderlijk ten gunste van Indië. Ter vereffening van het saldo, dat Indië van het buitenland te vorderen had voor hetgeen het meer aan producten van eigen bodem uitvoerde, dan het aan voortbrengselen van Europeeschen oorsprong invoerde, vloeiden jaarlijks aanzienlijke bedragen edel metaal derwaarts, waarbij in latere jaren als remise van Engeland naar Indië nog kwamen de reeds meermalen ter sprake gebrachte councilbills, of aanwijzingen ten laste van de Indische kassen op zicht betaalbaar in ropijen. In de drie laatste dienstjaren had het excedent van den goederenuitvoer gemiddeld per jaar Rn. 357½ millioen of ca. Rn. 30 millioen per maand bedragen. In de drie eerste maanden van het loopende dienstjaar 1893/94, dus in April, Mei en Juni ll., was datzelfde excedent gemiddeld ongeveer Rn 48 millioen per maand; doch nauwelijks heeft in de laatste dagen van Juni de sluiting der munt haar beslag gekregen, of plotseling wijzigt zich de verhouding tusschen invoer en uitvoer, en vermindert het voordeelig saldo der balans tot:

Rn. 15.200.000	in Juli,
Rn. 6.885.000	in Augustus,
Rn. 8.465.000	in September,

om in October geheel te verdwijnen en plaats te maken voor een nadeelig saldo van Rn. 3.946.000, waarvoor het buitenland dus eene vordering op Indië behield.

Het is vermoedelijk het eerste geval van dien aard, dat in de laatste zestig jaren is voorgekomen; maar hoe gewichtig het ter kenschetsing van den toestand op zichzelf ook wezen moge, toch is het niet geraden te veel waarde te hechten aan de uitkomst van de enkele maand October, want volgens de statistiek van November en December 1.1. hebben deze maanden weder een excedent van respectievelijk Rn. 8.665.000 en Rn. 19.737.000 aan te wijzen.

Omstandigheden van zeer bijzonderen aard, waarvan wij ons thans nog niet in haar vollen omvang misschien rekenschap weten te geven, kunnen op den loop van zaken in de laatste maanden van grooten invloed geweest zijn; maar metdatal duiden de medegedeelde cijfers genoegzaam aan dat het handelsverkeer van Indië geheel uit zijne voegen is gerukt, tot groote schade natuurlijk van vele gevestigde belangen.

De verbroken verhouding is een voor de hand liggend gevolg van gelijktijdige vermeerdering van den invoer bij vermindering van uitvoer; maar terwijl, wat den uitvoer betreft, het verkeer met Engeland en andere goudlanden weinig geleden heeft, en voor enkele uitvoerartikelen als rijst, suiker, thee, zaden, geweven jute, zijde enz. zelfs op vermeerdering kan gewezen worden, kwam in het verkeer met China en Japan, waarmede Indië tot dusver een met den prijs van het zilver verband houdenden koers gemeen had gehad, eene wending, waarvan een belangrijke tak van nijverheid, die juist in de laatste twintig jaren tot groote ontwikkeling was gekomen, het slachtoffer dreigt te worden.

Het is hier de plaats niet om na te gaan hoe de katoennijverheid in Indië de beteekenis erlangd heeft, die haar tegenwoordig een voorname plaats onder de in Indië geopende bronnen van volkswelvaart doet innemen; - het feit zij in het voorbijgaan alleen geconstateerd, dat in 1854 de eerste met stoom gedreven katoenspinnerij in Indië werd opgericht, en er thans 130 worden aangetroffen, voorzien van 26.317 weefgetouwen en 3.378.303 spindels, en werk verschaffende

aan gemiddeld 120.000 arbeiders daags. Haar fabrikaat voorziet ten deele in de behoeften van het binnenlandsch verbruik; maar is tevens een van de hoofdartikelen van uitvoer geworden, waarmede in het afgeloopen dienstjaar een geldswaardige omzet van Rn. 81 millioen is gemoeid geweest, welk bedrag in belangrijkheid slechts onderdoet voor de uitvoerwaarde van granen, ruwe katoen, zaden en opium. Van de uitgevoerde hoeveelheid ging ruim 80 percent naar China en Japan, en dit verkeer nu heeft tengevolge van de stoornis in de wisselkoersen tusschen die landen en Indië, waarmede de sluiting van de Indische munten is gepaard gegaan, een slag gekregen, waarvan het zeer onzeker mag heeten of het zich ooit herstellen zal. Tot en met ulto. Juni 1.1. bleef de uitvoer ongeveer op dezelfde hoogte als voorleden jaar, om in den loop van de volgende vijf maanden van Rn. 39.708.000 in 1892 te dalen tot Rn. 26.646.000 in 1893, en dus met ruim 30 percent terug te loopen.

De betrekkelijk nog jeugdige katoenindustrie ziet zich dientengevolge in haar bestaan ernstig bedreigd, want haar ontvalt het voordeel van de uitvoerpremie die in den dalenden wisselkoers gelegen was, zoolang die koers zich in verband met de vrije aanmunting naar den prijs van het zilver regelen kon, terwijl dat voordeel thans in zijn vollen omvang ten goede komt aan Japan, waar in de laatste jaren reeds meer dan 40 voortreffelijk ingerichte katoenspinnerijen werden opgericht, wier fabrikaat op de Chineesche markten een scherpe concurrentie aandoet aan dat van de Indische fabrieken, die er nog kort geleden schier het monopolie bezaten. Japan, waar in het jaar 1878 het zilver weder als muntstandaard werd aangenomen, bleef de vrije aanmunting ervan tot dusver handhaven en zoo kan de daar inheemsch geworden katoennijverheid met even goed gevolg tegen de Indische fabrikanten optreden als deze laatsten, tengevolge van de voor hen voordeelige koersen, er in waren geslaagd om op de markten van China het hoofd te bieden aan hunne mededingers in Lancashire en elders in het moederland.

Hoe donker men in Indië de zaken inziet bleek reeds op eene in het begin van Juli gehoudene meeting van fabrikanten te Bombay, het eigenlijke middenpunt van de thans bedreigde katoenindustrie. Er werd op gewezen hoe de sluiting der munt onmiddellijk gevolgd was door eene ingrijpende wijziging van

de koersverhoudingen tusschen China en Indië. Terwijl vroeger beider koersnoteeringen zich regelden naar den prijs van het zilver, en de onderlinge verhouding weinig of niet van 220 ropijen per 100 dollars afweek, was onmiddellijk na de muntsluiting de koers gedaald tot 190, hetgeen voor belanghebbenden in Indië te beteekenen had, dat zij voor elke honderd dollars, die zij van China hadden te vorderen, 30 ropijen minder in handen kregen, een verschil uitmakende van p.m. 22 ropijen op een baal garen. De toestand is sedert eer verergerd dan verbeterd en boezemt gaandeweg groote bezorgdheid in ook aan de regeering, want het verloopen der katoenindustrie kan te Bombay vooral hoogst ernstige gevolgen na zich sleepen. Het is een door de regeering zelf erkend feit, dat de arbeiders van de katoenspinnerijen een zeer werkzaam aandeel hebben genomen in de bloedige botsing, die in Augustus 1.1. tusschen de Hindoes en de Mahomedanen van Bombay losbrak, en waaraan eerst door wapengeweld ten koste van een zeventigtal slachtoffers een einde is gemaakt. Voor de rust van de stad en van het land is het van het grootste belang dat dit over het algemeen zeer turbulente deel van de bevolking geregeld aan het werk kan gehouden worden, want het ergste staat te vreezen, indien het voor hen tot volslagen werkeloosheid, of zelfs maar tot eene inkrimping van loonen zou moeten komen.

Ook in dit opzicht dus kan de loop van zaken op muntgebied tot zeer ongewenschte politieke gevolgen leiden; maar bovendien hangt der regeering nog een ander gevaar boven het hoofd, dat de door haar van de muntsluiting verwachte verbetering van het financiewezen geheel kan te niet doen. Dezelfde oorzaak toch, die den uitvoer van manufacturen naar China belemmerde en achteruit deed gaan, oefende ook haren invloed uit op de opiummarkt, en dientengevolge bleef de afzet van de door het Gouvernement ten verkoop aangeboden hoeveelheden opium verre beneden het cijfer, waarop bij de vaststelling van de begrooting voor het loopende dienstjaar was gerekend, een tegenslag van zeer ernstigen aard, want het geldt een van de voorname bronnen van inkomst van de schatkist, aan wier onverminderde opbrengst tegenwoordig meer dan ooit gelegen is.[1)]

1) Blijkens het op 22 Maart 11. ingediende budget voor het dienstjaar 1894/95 bleef in 1893/94 de opbrengst van het opinmmonopolie Rn. 11.850.000 heneden de oorspronkelijke raming.

Aan alle kanten dus nieuwe moeilijkheden en nieuwe verwikkelingen, waarvan het eind niet te voorzien is, want het voortgaan op den weg, die den 26^{en} Juni 1.1. werd ingeslagen, is niet minder bedenkelijk en gevaarlijk, kan tot niet minder noodlottige gevolgen leiden dan van het ongedaan maken van den toen genomen maatregel te duchten zijn. Maar, *per aspera ad astra*! Aan een betere toekomst behoeft nog niet gewanhoopt te worden. Duidelijker toch dan ooit te voren toch hebben de feiten het zoo bij uitnemendheid internationale karakter van het muntvraagstuk doen uitkomen. Had het in de macht der Engelsche regeering gestaan om de voor Indië verordende maatregel tot staking der vrije zilveraanmunting ook bindend te maken voor China en Japan, - had zij Japan kunnen overhalen het door haar gegeven voorbeeld te volgen, - en had zij, door eene met Mexico te treffen overeenkomst, er in kunnen slagen om, evenals aan de ropij, ook aan den Mexicaanschen dollar, die in China en in de Straits Settlements, evenals bij ons in Deli algemeen voor ruilmiddel dienst doet, eene zekere schaarschheidswaarde te verzekeren, - dan had van eene ontwrichting van het handelsverkeer tusschen Indië en de overige zilverlanden van Azië evenmin sprake kunnen zijn, als dit het geval is geweest in 1890, toen de aanneming van de Sherman-wet in de Vereenigde Staten den prijs van het zilver op de Londensche markt van gemiddeld 44 pence in Februari tot 53¼ in September daaraanvolgende deed oploopen, en in volkomen overeenstemming hiermede de Indische wisselkoersen zich kenmerkten door fluctuatiën van nog veel ingrijpender aard, dan waartoe nu laatstelijk de sluiting der munt aanleiding heeft gegeven. Immers van 1 sh. 5 in Januari 1890 steeg de koers tegen het eind van September van dat jaar tot 1 sh. 8⅞, een verschil van 22½ percent, terwijl in de laatste helft van 1893 de grootste afwijking niet meer dan 12 percent heeft bedragen. Maar op het handelsverkeer met China en Japan bleven de koersfluctuatiën van 1890 zonder eenigen den minsten invloed, omdat de koersverhoudingen aldaar zich even als in Britsch-Indië zelf naar den Londenschen marktprijs van het zilver regelden, en het verband tusschen de waarde van het ruilmiddel in Britsch-Indië aan den eenen en China en Japan aan den anderen kant dus ongestoord bleef.

Het blijkt niet dat het handelsverkeer van Britsch-Indië

met het buitenland in het algemeen geleden heeft onder de geweldige koersfluctuatiën van 1890. Integendeel: de totale omzet gedurende het dienstjaar 1890/91 bedroeg R^{n}. 1931.620.000 tegen R^{n}. 1892.582.000 in 1889/90, en hierin deelden China en Japan voor een waardebedrag van R^{n}. 174.692.000 in 1889/90 en R^{n}. 179,264.000 in 1890/91. Van stoornissen, als waarvan thans sprake is, was toen geen spoor te ontdekken, omdat dezelfde invloed, de stijging namelijk van den zilverprijs, zich allerwege gelijkelijk deed gevoelen, en zoo zouden de zaken zich ook ditmaal zonder veel ongerief voor Britsch-Indië geschikt hebben, indien men er slechts toe had kunnen komen om de voor Indië verordende maatregelen op muntgebied ook bindend te maken voor die landen, waar het zilver nog steeds als waardemeter en ruilmiddel dienst moet doen.[1)]

Het is dan ook op grond van de thans op nieuw opgedane ervaring niet meer te loochenen, dat met betrekking tot de aangelegenheden van het muntwezen de belangen van alle landen onverbreekbaar samenhangen; - dat, om de woorden te herhalen, die ik bereids in 1876 op het papier bracht in een aan wijlen Victor Bonnet gerichten brief, die in het *Journal des Economistes* van dat jaar staat afgedrukt, 'la question monétaire est une question d'un caractère essentiellement cosmopolite, et que toute solution qui ne prend en considération que les besoins et les intérêts des peuples de l'occident restera forcément défectueuse.'

Maar in Engeland heeft men dit niet willen inzien. Daar is men steeds blijven vasthouden aan de leer, die aanvankelijk ook ten onzent werd gehuldigd, en die ten grondslag ligt aan de voorstellen van de hier te lande in 1872 ingestelde Staatscommissie voor de zaken van het muntwezen, de leer namelijk, dat het zilver bij de volkeren van het Oosten als muntstandaard van kracht moest blijven, op welken voet de

1) Zeer *ad rem* is dan ook de opmerking van de *Times of India* in zijn nummer van 6 Januari l.l.: India under the new arrangement gets only in partial degree the advantages of fixity of standard of exchange with Europe; while she suffers in a degree that was hardly anticipated the disadvantages of now having a standard of large and ever varying divergence from that which prevails in the Farther East. It seems to us that despite Sir William Harcourt's attempt to closure the bimetallist discussion this is peculiarly the time for insisting upon *the superiority of the bimetallist principle to that which has been adopted by the Govermement of India*.

muntstelsels van de Westersche volken ook mochten geregeld worden. Het geluk heeft gewild, dat men bij ons tijdig, tot inkeer is gekomen, en dank zij de wijsheid van den Nederlandschen wetgever zijn moederland en koloniën beiden bewaard gebleven voor de ellende, waaronder Britsch-Indië op muntgebied nu reeds zoo vele jaren achtereen gebukt gaat, omdat men begrepen heeft, dat vastheid van waarde eene eigenschap is, welke de muntstandaard in Indië evenmin ontberen kan als de muntstandaard in Nederland zelf, en het een van de duurste plichten eener regeering is om te waken, dat de door haar verordende rekeningseenheid zooveel mogelijk steeds dezelfde waarde behoudt.

Deze eenvoudige waarheid te hebben miskend blijft in mijn oog een niet meer uit te wisschen schande voor Engeland. Zelfs zijne meest gezaghebbende staath uishoudkundigen, een Walter Bagehot, een Stanley Jevons, een Robert Giffen, hebben er zich toe geleend om met allerlei sophismen de politiek van onthouding en nietsdoen goed te spreken, die Engeland gedurende meer dan twintig jaren achtereen ten opzichte van de muntaangelegenheden van zijn Indisch rijk is blijven toepassen, alsof de daar verblijf houdende onderdanen van Koningin Victoria niet volkomen hetzelfde recht hadden om gevrijwaard te worden voor de gevolgen van een deprecieerenden muntstandaard als de ingezetenen van het Vereenigd Koninkrijk zelf[1)].

Of bestaat er reden om aan te nemen, dat het zilver eigenlijk niet gedeprecieerd is; dat, zooals door een der voornaamste monometallistische organen van Engeland met nadruk betoogd, en telkens weder herhaald wordt, ‘that the value of silver in regard to commodities during the past twenty years has been far more

1) Volkomen terecht kon de Heer Mackay, in eene door hem voorgezetene meeting van de Indian Currency Association, op 25 Augustus 1892 te Calcutta gehouden, zich de opmerking veroorloven: ‘As the London “Economist” and other papers are among the strongest supporters of the gold standard for England and other Western nations, one would naturlally expect that they would give their support in advocating a gold standard for India, but it is not so. They deny to a great extent the existence of the alleged evils, they pour cold water on the idea of a gold standard for India, they expatiate on the merits and compensations of a depreciating standard, and as I read through their articles I expected every moment to find them advocating a silver standard for England and urging the English people to secure without delay the unmixed blessing of a pound sterling which is worth only ten shillings! But they do not take his plunge. Silver would ruin England, but as for India that is a different thing!’

stable than the value of gold'[1)]? Maar is dit inderdaad het geval dan is ook meteen het vonnis geveld over de in Engeland zelf gehandhaafde muntregeling, want onafwijsbaar is dan de gevolgtrekking, dat het verkeer zich onder die omstandigheden bedienen moet van een waardemaat, waaraan het hoofdvereischte van een zoodanige maat, betrekkelijke vastheid van waarde, ontbreekt, en dat dus Engelands muntwezen niet meer beantwoorden kan aan de eischen, waaraan met het oog op de onderlinge verplichtingen van schuldeischers en schuldenaren, een goed en deugdelijk muntwezen behoort te voldoen.

Voor mij is het eene uitgemaakte zaak, dat appreciatie van het goud aan den eenen, en depreciatie van het zilver aan den anderen kant hebben samengewerkt om in de onderlinge waardeverhouding tusschen beide metalen eene verstoring te weeg te brengen, als nog nimmer werd waargenomen zoolang de menschelijke samenleving zich voor de vereffening harer ruilingen van geld bediend heeft, en is deze zienswijze juist, dan behoeft het geen nader betoog meer, dat Engeland de belangen van moederland en koloniën beiden, en middellijk ook die van het geheele wereldverkeer, geschaad heeft door de zaken op muntgebied eenvoudig aan haren loop over te laten, en zich halsstarrig te blijven verzetten tegen elke poging om beide metalen aan elkaar vast te koppelen, en zoodoende aan het wereldverkeer het gebruik te verzekeren van eene universeele waardemaat, die de schromelijke onbillijkheden en onge-

1) *The Statist*, 5 November 1892, p. 522. Het daar ter plaatse voorkomende hetoog is zoo opmerkelijk, dat het in zijn geheel behoort te worden aangehaald. Van de bij het Herschell-comittée in behandeling genomen plannen tot invoering van het goud als waardemeter voor Indië gewagende, zegt het blad o.a. het volgende: 'Now it is seriously proposed to deprive India by the act of her own Government of the immense advantage conferred upon her by her silver standard and her silver currency. We presume that the plan is based upon the mistaken notion that the value of gold is more stable than that of silver. We have seen that between 1873 and 1890 all gold prices fell ruinously. We have also seen that daring the same period silver prices did not fall; in other words, while a smaller quantity of gold year after year exchanged for a larger quantity of all other commolities, silver included, the same quantity of silver, or nearly the same, exchanged for the same quantity of all other commodities, gold excluded. Does is not necessarily follow that it was the conditions which determine the valne of gold which altered, not the conditions which determine the value of silver; or, to put the matter into, perhaps, plainer language, does is not necessarily follow that the value of silver during the past twenty years has been far more stable than the value of gold?'

lijkheden van een apprecieerenden muntstandaard aan de eene, en een deprecieerenden muntstandaard aan de andere zijde grootendeels zou hebben voorkomen en vereffend.

Mocht Engeland in dat verzet blijven volharden, dan staat voor het geheele maatschappelijke verkeer nog veel leed en ellende te wachten. Dan toch maakt de logica der feiten het onvermijdelijk, dat ten slotte het goud alleen de geheele wereld door tot grondslag van het muntwezen, zoo in het Oosten als in het Westen, moet worden aangenomen, en dat niet alleen de landen, waar de hinkende standaard tot dusver, met verloochening van al hetgeen op het stuk van de leer van het geld wetenschappelijk vast stond, is kunnen behouden blijven, maar ook geheel het Oosten zich van het als waardemaat onbruikbaar geworden zilver, zullen moeten ontdoen[1)]. Een dergelijke oplossing der quaestie, - en geene andere is denkbaar wanneer men van geen internationaal herstel van het zilver weten wil, - moet noodwendig gepaard gaan met een ommekeer in alle maatschappelijke toestanden en verhoudingen, aan de gevolgen waarvan men niet zonder huivering denken kan. Maar Engeland kan, dunkt mij, niet langer met een onverschillig oog gadeslaan wat de gebeurtenissen in Britsch-Indië, waarvan ik getracht heb een overzicht te geven, zoo luide verkondigen, dat het muntvraagstuk de belangen van alle volken, die in meerdere of mindere mate aan het wereldverkeer deelnemen, raakt; en dat geen land, hoe rijk en machtig ook, het in zijn hand heeft om, zonder overleg met anderen, tot eene bevredigende oplossing van het vraagstuk te geraken.

Hoe onbevredigend in veel opzichten de proef met de staking der vrije zilveraanmunting in Indië ook zij uitgevallen, door in die proef te bewilligen is van den kant van Engeland, hetzij dan bewust of onbewust, een eerste stap gezet op den weg, die tot het internationale bimetallisme leiden moet, want gebroken is thans voor goed met de opvatting, dat van staatswege niets te doen valt aan de regeling van de waarde van het ruilmiddel, en wellicht is de tijd dan ook niet verre meer, dat Engeland zich met even veel ijver voor de tot dusver

1) Volgens de laatste berichten schijnt niet alleen de regeering van Japan, maar ook die van Perzie, er aan te denken om in navolging van Britsch-Indie de verdere aanmunting van zilvergeld te staken.

veroordeelde leer van het bimetallisme zal partij stellen, als het thans partij trekt van het Suez-kanaal, waarvan het de totstandkoming indertijd met niet minder hardnekkigheid heeft bestreden en trachten tegen te houden, dan waarmede thans nog wordt te velde getrokken tegen het denkbeeld om door gemeenschappelijk overleg de beide edele metalen op gelijken voet te handhaven in de rol, die zij eeuwen achtereen met uitstekend gevolg in de menschelijke samenleving vervuld hebben.

Moge de stand van het muntvraagstuk in Britsch-Indië voor Engeland eene aansporing worden om de hand te helpen leenen aan eene oplossing, die alleen bij machte zijn kan om een eind te maken aan den toestand van malaise en depressie op landbouw-, nijverheid- en handelsgebied, die nu reeds zoo vele jaren achtereen een noodlottigen en verlammenden invloed op het geheele maatschappelijke raderwerk uitoefent!

N.P. VAN DEN BERG.

Naschrift.

Onder het nazien der drukproeven bracht de telegraaf mij het bericht van de indiening op 22 Maart ll. bij den Wetgevenden Raad te Calcutta van de begrooting voor het met 1 April aanvangende dienstjaar 1894/95, sluitende met een geraamd tekort van R_n 29.230.000, terwijl de stand der rekening een *surplus* van misschien R_n 80 à 90 millioen zou aantoonen, indien de in den loop van het jaar aan de markt te brengen £ 17 millioen council-bills tot den vroegeren pari-koers van 2 shillings per ropij plaatsing konden vinden. Onder de maatregelen, waarop de regeering ter dekking van het tekort het oog heeft, behoort de wederinvoering van het in 1882 afgeschafte invoerrecht van 5 pCt. van de waarde van alle uit het buitenland ingevoerde goederen, ook van het vroeger niet daaronder ressorteerende zilver; doch met vrijstelling van goud en van katoenen manufacturen. Door het zilver op te nemen onder de aan invoerrecht onderworpen goederen, rangschikt de regeering het als van zelf onder de eigenlijke koopmanschappen,

waarbij het ook inderdaad tehuis behoort, nu het niet meer als muntmetaal kan gebezigd worden, en dat de rol van het zilver als zoodanig in Britsch-Indië voor goed is uitgespeeld kan thans derhalve aan geen twijfel meer onderhevig zijn. Van het oogenblik af, dat Duitschland begonnen is aan het zilver den rug toe te draaien, was het steeds mijne meening, dat ten slotte ook Britsch-Indië het blanke metaal als waardemeter zou moeten loslaten; maar ik had niet gedacht dat men twintig jaren zou hebben noodig gehad om het te leeren inzien.

Het blijkt tot dusver niet, dat tegen het plan om voor den vervolge het zilver bij invoer in Indië met een recht van 5 pCt. te belasten van den kant van den handel ernstige bezwaren bestaan; maar wel is dit het geval met het bereids in den aanvang van Maart ll. ter kennis van het publiek gebrachte voornemen van de regeering om het recht van 5 pCt. niet te heffen van de in te voeren katoenen manufacturen.

In de laatste drie jaren vertegenwoordigde die invoer een waardebedrag van gemiddeld R_n 284 millioen ropijen in het jaar, of 43 percent van den totalen invoer, en door eene heffing van 5 pCt. van dit bedrag was dus eene opbrengst van ruim R_n 14 millioen *meer* te verkrijgen, dan waarop thans wegens het in te voeren partiëele invoerrecht gerekend wordt, namelijk R_n 11.400.000, of nog niet de helft van het geraamde tekort.

Het is van algemeene bekendheid, dat de Indische regeering, zwichtende voor den aandrang van het opperbestuur, dat op zijn beurt den invloed van de katoenfabrikanten in Engeland niet langer kon weerstaan, het invoerrecht op katoenen goederen als bron van inkomst voor de schatkist heeft prijs gegeven, onder voorwendsel, dat dat recht een beschermend karakter had ten behoeve van de zich in Indië zelf ontwikkeld hebbende katoennijverheid. Zelden is in Indië een maatregel meer impopulair geweest dan deze. Van den aanvang af heeft men er in gezien een laakbaar toegeven aan de eischen van Lancashire ten koste van Indië, dat de opbrengst van het prijsgegeven, en niemand drukkende recht niet missen kon, en dus andere, meer bezwarende middelen van inkomst er voor in de plaats moest stellen. Het vraagstuk der katoenrechten behoort dan ook in Britsch-Indië tot de zeer netelige vraagstukken, en de bekendwording van het voornemen der regeering om den invoer van katoenen manufacturen vrij te laten, nu versterking der

geldmiddelen een onafwijsbare eisch is, heeft dadelijk een storm van verontwaardiging opgewekt, voor de gevolgen waarvan men zich van meer dan een kant bezorgd maakt. ‘The feeling of irritation may assume dangerous proportions’, dus telegrafeert men onder dagteekening van 21 Maart ll. van Calcutta aan *The Times*, en ditmaal vinden de grieven van Indië onverholen weerklank bij de hoofdorganen van de pers in het moederland, zooals o.a. blijken kan uit een artikel in *The Economist* van 17 Maart ll. De te Londen verschijnende *Financial News* aarzelt zelfs niet een *A fraud on India* betiteld opstel te besluiten met de woorden: ‘The hitherto brilliant record of our administration of India is now stained by an act of despicable meanness and political profligacy.’ Alles - het kan niet genoeg herhaald worden - een gevolg van de onverschilligheid, die Engeland jaren achtereen heeft aan den dag gelegd ten opzichte van het muntvraagstuk in zijn Britsch-Indisch rijk!

Reis-impressies.[1)]

VII. Brief uit Napels.

Napels, Febr. '94.

Milaan, een groote stad als in het Noorden, toen ik ze zag voor het eerst, des avonds, in grijze mist, waardoor de lantarens schenen als Londensche lantarens, en met een cosmopolitische grandeur, die men ook in Stockholm vindt... Genua, de haven, en aan den rand van de zee, langs de arcaden der oude paleizen, het bonte leven van allen, die aan de zee werken; maar vooral de paleizen, de nauwe straten van paleizen, en de nauwere kleine straten, donker hoog in den avond, met een lichtje, als rooverholen... Dan langs de zee, door een lange reeks tunnels, die telkens het licht onderscheppen; maar in het licht, iets van wat we het Zuiden denken: blauwe lucht en daartegen groote aloës met bladeren als blauwachtig metalen zwaarden, en gouden gespikkel van mandarijnen.... Spezia, de kleine haven; Pisa, de doode stad: tusschen de wijde straten en verlaten paleizen zweeft de schim van vroegere macht en rijk Italiaansch renaissance-leven, zweven de schimmen der Torelli's, en, als op eene grassige vlakte houden zich de wonderschoone Toskaansche dom en de scheeve Campanile en het Battisterio en het antieke Campo-Santo dicht bij elkaâr.

En zoo naar Florence, zoo was mijn eerste route, nu juist, op den dag af een jaar geleden; en mijne tweede, nu, van

1) Zie *De Gids* van Februari en Maart.

Milaan naar Parma, het bekoorlijke kleine Parma, en als ik aan Parma denk, zie ik altijd den vroolijken cour van een Italiaansch hôtel; alle verdiepingen komen er met galerijen op uit en op eene galerij speelt een trio: de cour is vol Italiaansche officieren, die luidruchtig dineeren - manoeuvres zijn in den omtrek - en ze vullen den cour met hun los-flinke elegance van losse soldateske beweging, als van luchtige kracht.... Als ik aan Parma denk, zie ik dien cour, die eene scène was als uit Carmen en ik zie ook Correggio's ideaal eetzaaltje der abdis van het Convent van St. Paul: de gekoepelde treille met open medaillons, waardoor de lucht schijnt te blauwen, en putti, die er uit neêrkijken en bevallige schilderingen van sluiers waarin borden en ramskoppen, en op het mantelstuk van den schoorsteen de mooie, mondaine abdis Giovanna van Piacenza, zelve, in het gewaad van Diana....

Modena, altijd met mijn levendig klein Parma genoemd in één adem, maar dood, een stad van doode arcaden. En Bologna, de wijze stad van geleerden ernst, la docta, met hare twee scheeve torens, haren ouden San Petronio en haar modern straatgewoel, en dan Florence....

Maar over Florence kan ik niet ter loops schrijven; er hangt te veel van mijn hart aan die stad; alleen, ze is nog altijd niet geheel het Zuiden der fantazie: de Arno kan gloeien in de zon, maar koud, hoog en somber duisteren de kleinere straten en strak en streng zijn de paleizen, Pitti, Strozzi, Ricardi, als uit rotssteen gehouwen.

Om Siena heen, het op en neêr kronkelende Siena, de fijne Italiaansche landschappen, met de dofzilverende olijven, die flauw-fijntjes schemeren tegen de niet al te blauwe, doorschijnende luchten, als opalen koepels; het landschap, zooals Perugino het heeft in zijne onuitsprekelijk schoone kruisiging van S. Maria Maddelena, in Florence ....

Maar het eerst trof mij het Zuiden in Rome; nergens nog was de lucht geweest zoo transparant, maar ook zoo blauw, en moorsch bijna sneden er de witte en roomgele lijnen van gebouwen op af, en de Pincio wàs het Zuiden! En toch, Rome was maar nu en dan het Zuiden, maar Napels, dat is het! Het ideale Zuiden van de fantazie: de zee blauw als zee maar blauw kan zijn; de punt van Sorrento en Capri schemerig omlijnd - van louter licht - in de verte; de Vezuvius, de berg vol

inwendig vuurgeheim, en steeds met zijn op- en op kronkelenden witten wolkpluim, die zich in eene langzame, grijze zweving verijlt naar Capri heen; Castellamare schitterend vierkant geplekt in het waas-blauw der verre bocht en het Castel dell' Ovo, vestingsterk en massief in het water, als eene realititeit zich scherp kantende in den droom der lichtwaastinten.... En, verder af, ziende van af de Chiaia, de palmen der Villa Nazionale, schelgroen tegen de blauwe zeekleur bladeren aanzettend; de marmeren beelden.... En verder weêr, de Villa del Popolo en de Strada Santa Lucia en de Strada Nuova, met de intense zuidkleur van het volk der Napolitaansche kaden, alsof hun leven er is als een weefsel van oud versleten brokaat van het Zuiden, waarin de schelle kleurvlakken van het rood en het blauw en het geel en het goud door stof en vuil verrot zijn tot schitterrafels met metaalreflets, die in het diffuze zonlicht telkens opflikkeren en gloeien in abjecte schoonheid....

* * *

Dat leven van kleur als oud brokaat gaat door naar San Giovanni a Teduccio, Portici, Resina, Torre del Greco, alles aan elkaâr gebouwd en aangekleefd, alsof de lava, die er eens gevloeid heeft, en er versteend is aan de huizen, er het leven bij elkaâr plakt. De Vezuvius altijd links, met steeds duidelijker wordende kraterlijn en, kookende, als stoom, steeds de dikke, witte wolken krullende uit zijn geheimenis.... Links de zee, met de punt van Sorrento, een landschap uit een droom in opalen waastint, waarin oneigenlijk enkele bootjes de zeilen doopen; en die zee, nu en dan maar zichtbaar, over een muur, of door de open poort van een villa en haar tuinperspectief heen.... Dan de weg naar Torre Annunziata, keiachtig en stoffig; bossen van op elkaâr bladerende cactussen tieren aan de muren.... Het rijtuigje hotst vliegende door en langs dat alles heen, eerst als door een weefsel van reëele, tastbare kleurschoonheid, en dan als door eene fantasmagorie van onbestaanbare tinten. Want er is in geheel de atmosfeer om Napels iets dat aan onbestaan baarheid doet denken, of er een aroom uit rijst der Duizend-en-Een-Nachten.....

* * *

En door dien morgendroom bereikt men Pompeï. Tusschen twee kleine hôtels gaat de weg naar de ruïnes; overal gidsen, gegalonneerde jongens van Cook, muzikanten, die op cithers dwepen, bedelaars als oude gentlemen in onmogelijk gelapte jassen, kinderen, de billen uit den broek, of alleen in een hemd, die een stukje steen oprapen en je naloopen met: antiche, antiche....: een aplomb, waar je altijd weêr om lachen moet....

Na den ingresso gaat de weg als door een desolate villa heen. Dan het eerst de Porta Marina en de doode stad ligt zichtbaar.....

Ze is als een graf van het verleden, als een reusachtige, leêge sarcofaag, waarvan de steen is weggenomen. Een reusachtige zeis schijnt er al wat boven was te hebben weggemaaid... Rondom haar heen wazen de bergen in den zonneschijn, en alles is stil, zonder adem en zonder geluid, en geen vogel vliegt er; alleen de hagedissen, de kleine zonaanbidders, schieten als groene flikkeringen over de muren heen.

Langs de nauwe straten over het antieke, ongelijke plaveisel, waarin eens de wielen van karren diepe groeven hebben ingesleten.... Om over te steken, groote ronde steenen, twee of drie in de breedte der straat. Een enkele fontein met nog een marmeren kop, waaruit het water spoot, en in den rand van het bassin de holte, die de handen sleten, als ze het water schepten, om het te brengen naar den mond....

Langs de straten de kleine winkels, of de grootere huizen, in hunne elegance van vierkante lijnen, alsof het leven dier menschen, trots al hunne geraffineerdheid en débauche, eene nog al strenge harmonie behouden had, eene hellensche herinnering, klassieke regelmaat. Nergens molligheid van ronde lijnen, zooals ons leven nu wil, waar alles arabesk wordt; maar integendeel alles vierkant en regelmatig en eenvoudig plan van rechte lijnen als primitieve meetkunde. Maar toch alles fijn, alles elegant, de huizen niet alleen en niet alleen de tempels, maar ook de baziliek met den tribunaal met den troon, waar de rechter zit; onder hem in het gewelf, de gevangenen; ook de beurs; en ook de slachtplaats, en deze laatste, zoo elegant en met zulke artistieke muurschilderingen, dat men ze eerst een Pantheon noemde; in de winkeltjes de

cellen van priesters zag; in de toonbank, met de goot, waar het bloed liep, hun triclynium, waar zij op steenen banken zouden aan hebben gelegen, met, onder die goot, hun vomitorium....

* * *

Ik had nog meer willen schrijven van Pompeï, maar mijn brief is twee dagen blijven liggen en de dagen gaan voort en gaan voort en zoo snel, met hunne lachende snelheid, zoo snel en zoo lachend alsof ze niet de zware, lange dagen zijn van het Noorden, maar niet meer tellen dan uren en zoo lachend alsof ze de Horen zijn, met kapellenvleugels, en lachende wegsterven in den zonneschijn van de goddelijke stad van het Zuiden....

Want Napels is vuil - zooals onze Amerikaansche kennissen zeggen, - maar het is een vuilheid van een verblindende pracht en eene vuilheid, die niet schijnt te bezoedelen, alsof de zon en de zee alles ontsmeetten met zuurstof en met licht..... En Napels is de bruyantste stad van de wereld, zooals mijn Baedeker vertelt, maar vreemd hoe al dat leven niets enerveert, en hoe er eene lachende kalmte en sereniteit schijnt boven te hangen in de zonlucht. Het schijnt er in te zingen en te zwijmelen in die lucht, als van een dronken faunenvroolijkheid; mijne ramen zijn open, een rameel-symfonie van trammen en rijtuigen, schreeuwende kooplui, klakkende zweepen, pijpende soldatenmuziek, wat meer nog? galmt naar binnen in een vloed van zonlicht; de Villa Nazionale, waardoor de zee blauwschemert, schijnt onder hare boomen te ruischen van rijk leven; en toch, een serene bekoring drijft uit dat alles op, en schijnt te schenken het elixer zelve van het geluk.

Wat maakt de drukte van Parijs, van Londen, van Amsterdam zoo enerveerend, en waarom is Napels' drukte niets dan harmonie? Ik geloof omdat de drukte in Parijs, Londen en Amsterdam machinaal is; met strakke gezichten gebaart de doende menigte zich, als bewogen door methodes, die misschien in groepen zouden te verdeelen zijn.... Wanneer men zich in een dier groepen voegen kan, doet men meê, en voelt zich bewogen door de juiste veeren, die noodig zijn. Maar kan men zich niet in een dier groepen voegen, dan druist men tegen

allen in en voelt zich verloren, en verlangt, ontzenuwd, naar eenzaamheid.... Hier schijnen die groepen niet te zijn. Ieder blijft individu, ieder doet wat hij doen moet, hij alleen, en zonder methode. Eene spontaneïteit bezielt de drukte. Alles krioelt door elkaâr: een bonte mierenhoop, in glanzend lachende naiveteit....

En dan die lucht, de vreemde sereniteit van die lucht daarboven, die stillende atmosfeer, die van af de zee schijnt aan te drijven. Ook in Rome is dat zoo anders. De lucht is er droog, ijl; men voelt zich steeds voortgejaagd, voortgezweept; men heeft veel te doen, veel te zien, touristenplichten zonder eind. Men ziet zijne kennissen niet meer, al woont men in het zelfde huis. Ieder vliegt een andere kant uit, met dolle oogen, en ziet men elkaâr terug, dan dweept men, dat Rome zoo mooi is, en dat men het water van de Trevi wil drinken, om te moèten terugkomen, in Rome.... Hier, niet die opgeschroefdheid. Alles is natuurlijk, vroolijk. Heeft men ooit in eene stad, behalve in Napels, fiacres gezien, die met elkaâr om het hardst reden? Vincenzo, onze koetsier, vliegt en hotst er van door met zijn kleine paardje, dat lava in zijn aderen schijnt te hebben, en zoo vliegen ze allemaal, de paardjes, klein maar sterk en vlug en hinnikend. Hinnikende fiacre-paarden! En ze cambreeren zich in hun flikkerende tuigen vol glimmende spijkers en metaalbeslag en ze willen elkaâr niets toegeven. Baedeker beweert, dat de Napolitaansche koetsiers bekend zijn om hunne insolentie. Het is mogelijk, maar Vincenzo is een ideaal. Hij vindt het alleen prettig je nu en dan een lira meer te vragen dan het tarief, want het zit hem in het bloed je liever wat af te zetten, dan op een fooi van je te rekenen. Maar dat is ook zijn eenige ondeugd. En hij is geboren voor koetsier van goeden huize, al is zijn jas ook gescheurd aan alle kanten. Als we ons hôtel uitgaan en niet willen rijden en willen wandelen en al de anderen ons wenken en met den zweep klappen en vole? vole? roepen, alsof ze de grootste verleiding voor ons in petto hebben, blijft Vincenzo, die zich tot onzen lijfkoetsier heeft gepromoveerd, statig zitten, en groet ons met een glimlach van kalme zelfbewustheid. Maar zit hij niet op zijn bok en loopt hij zijn karretje met een plumeau af te stoffen, dan komt hij, met dien zelfden glimlach naar ons toe en vraagt: Morgen weêr eens naar Pompeï? Of naar Baïa? Of naar de

Camaldulen? Van daar zie je de héele wereld, de heele wereld in zonneschijn!

* * *

Alleen als we naar het Muzeum rijden is Vincenzo een beetje ongelukkig. Maar het kan niet anders: we moeten nu dan wel eens naar het Muzeum, Vincenzo!

Ik weet niet, waarom beeldhouwwerken en bronzen mij altijd een sneller schrik van schoonheid geven dan schilderijen. Er straalt altijd uit hen een flits, die mij in eens doordringt, zoodat ik in eens het geheele beeld zie en schilderijen moet ik langzamerhand veroveren...

Wij gaan door de portiek der keizers naar de bronzen. De keizers kennen wij van Rome, van het Kapitool en van het Vaticaan, en wij willen nu naar de bronzen. Toch zie ik, dat hier een Nero is, met een lauwerkrans, die weêr anders is dan in Rome en een Heliogabalus, die allervreemdst is. Een plat achterhoofd; het haar sluik en wat vallende over het gezicht met een vlok hier en daar... Koele, uitpuilende oogen, een slechte ommelijn van wangen, en de bovenlip hangende over den onder-.... In het geheel iets van een jongen, perversen misdadiger...

De bronzen vullen vier zalen In de eerste het prachtige bronzen paard van Herculanum, uit een vierspan over. Nog een prachtige paardenkop, van een paard, dat vroeger bij den tempel van Neptunus stond, - nu San Gennaro - en dat de aartsbisschop, op den kop na, versmelten deed tot een klok, om het heidensche te christianizeeren. Eene Dianabuste, uit Pompeï, met een holte van achteren, waardoor de priesters aan het beeld een orakel inbliezen...

In de tweede zaal vooral vier kleine beeldjes, naast elkaâr, de dansende Faun in Pompeï gevonden, vol rythme in de beweging zijner levendige armen en beenen; een Silenus, die iets gedragen heeft, op een support, dat een slang rondt, en, zwaar dik, omkranst, zwoegt hij nog onder zijn last, die men niet meer ziet; een sater met een wijnzak en een Narcissus of liever Bacchus, in een luisterende houding, met vooruitgestoken wijsvinger.... Het zijn vier kleine meesterstukken, die daar naast elkaâr staan, en als men, geheel gecharmeerd, de een na den ander beschouwt, is men verwonderd over dat tinte-

lende antieke leven in klein brons, over die vier kleine bronzen oden, van een zoo zuivere en gecizeleerde kunst, als verzen van Horatius. Die kleine volmaaktheden van de oudheid, die men onder zijn arm stilletjes zoû willen wegnemen, ze geven ons, modernen, een wanhoop, omdat ze zoo iets zuivers en levends zijn: eene kleine, vroolijke gedachte, stralende door een vorm van louter zuiverheid....

Maar de derde zaal bevat het schoonste brons: in het midden de dronken Faun, met zijn dolvroolijk, zalig genietend gezicht, zich wentelend op zijn leêgen wijnzak; aan zijne zijden, links en rechts, twee andere beelden, worstelaars, in houdingen van elkaâr-willen-aanvallen; slank zijn ze, jongens nog, met heele fijne voeten en fijne handen: ze zullen zeker bliksemvlug zijn en niet zoo heel sterk. Dan een sater, die juist wakker wordt en zich opricht, en zijn geheele lichaam rekt zich als in eene vroolijke lijnenmelodie van natuurlijkheid; en dan een rustende Hermes. Even is hij gaan zitten; hij schijnt dadelijk weêr te willen opstaan. Zijne vleugels zijn hem met riemen gebonden aan de enkels. Fijn luchtig is zijne jonge gestalte; de zon, die helder binnenvalt veegt lange schamplichten aan de rondingen zijner efebe-ledematen, en laat hem verder in een donkere tint van moorenzwart. Zijn gelaat heeft iets ineengedrongen hindoesch; zijne ooren staan een beetje ver van het gezicht af.

Hij is misschien niet zóo intelligent als de marmeren Hermessen met hun Praxiteles-type, maar hij moet vlug zijn, als de wind, als hij niet meer rust en zich zal verheffen op den vogelslag van zijne lichte enkelvleugeltjes....

VIII. Pesto.

Cava dei Tirreni, Febr. '94.

De Appenijnen als rotsgebergten, die in den wazenden zonneschijn licht transparant worden: hier en daar een tintelwitte sneeuwkop; beneden groen grassige vlakten en her en der de tintelwitte vlakken ook van geiten en de zwarte kroeskoppen van wilde buffels...

Over het landschap drijft een niet zichtbare schim, schijnbaar opgelost in den luchtglans, de booze geest, de malaria, maar aan den spoorweg links en rechts balsemen lange reeksen eucalyptussen met volheid van geur de lucht en sterk, suikerzoet, trillert naar boven de geur van duizenden narcissen....

* * *

Door de Sirenenpoort gaat een weg naar Poseidonia, het oude Paestum, de stad van den zeegod, en, in eens, bij het einde van dien weg, verrijzen de tempels, of ze in Hellas zelve zijn...

In de majesteit van zijn Dorischen eenvoud zuilt de tempel van den zeegod op, met zijne zuilen, die zijn als gouden lijnen. Sterk, breed gaan zij op van den grond en, hooger, versmelten ze zich, als zijn ze volle tonen, die, eerst gezwollen, teerder worden van klank naar de lucht toe.

Om hen heen drijft de stilte, en tusschen hen door, telkens afgesneden en als een smalle streep azuur teekent zich ver de zee.....

En ze is zoo smal en zoo azuur, als Alma Tadema haar geeft boven of tusschen zijn marmer....

In de zon warmt zich de gouden tempel. Want de zon veegt over den sponssteen der schachten lange vegen licht, die hel vergulden en brons zijn dan de andere schaduwende rondingen.

Sterk stoven in de zon, die al schijnt te zomeren, de volle witte madelieven, de gespikkelde distels, en vooral sterk de glanzend groene akanthen, die als met fijne scharen zijn uitgeknipt. En, levend smaragd, schieten de hagedissen met schichtige juweelen oogjes over de zuilen en verdwijnen in haar sponsigheid...

Alles is stil. Alleen een kind kijkt naar ons, een meisje; ze is stil blijven staan: donkerbruin met groote ronde zwarte kralen van oogen. Recht hangen de plooien van haar rokje, warm vuilblauw, en met beide handen steunt zij recht op haar hoofd, een lange kruik met twee ooren.

* * *

Opener, ijler, meer ruïne heft links de Baziliek grijzere

zuilen omhoog. En verderop, rechts, grijzer ook, de tempel van Vesta. Binnen-in bloeit eene geheele blankheid van madelieven, als het laatste, iets wits, dat de verdwenen godin achterliet....

* * *

En in deze stilte van zuilende tempels in blauwe lucht, met de smal-blauwe streep van zee tusschen de gouden en grauwe lijnen door, heb ik mijne vrome gedachte gewijd aan Vosmaer en ‘Amazone’...

IX. Brief uit Corfu.

Febr. '94.

Van Napels door de dorre, woestijnachtige Basilicata, die is als een landschap van het H. Land of als een streek uit Syrië, golvend, verbrand door de zon, als verdord onder een vloek van uit den hemel..... Brindisi, een havenstad van verveling, op den Zondag; een paar groote mails alleen komen aan van Alexandrië en van Calcutta, maar geene woelige drukte is bij hunne aankomst; alleen, saaiweg worden tonnen ingeladen met een hefboom, als een ijzeren arm, die aanneemt, opligt en neêrlaat, en aanneemt, opligt en neêrlaat, den heelen dag door....

En alleen voor het Hôtel International, waar de op den nacht - om te gaan aan boord - wachtende gasten zich vervelen over altijd de zelfde illustraties - als hunne brieven geschreven zijn, en gapen en zien op hunne klokken en dan weêr gapen - alleen voor het hôtel - als iets van Egypte, daar ver weg, goochelt een Egyptenaar en zwaait met een half doode slang en lokt eene menigte, die grinnikend naar hem kijkt.

En over den weg heen slingeren schillen van vruchten, die ik niet ken, purperen schillen met stekels, maar ze laten me denken aan onze ramboetans uit Indië....

* * *

Des nachts aan boord van den Principe Oddone en de nacht

aan de leêge boot, door de stilte van de nachtzee en de nachtlucht, waardoor de machine haar langen, langen draad van beweging stikt. En des morgens de bekoring van Albanië, de, even boven, besneeuwde rotsbergen in het droomlicht van den morgen, dan de kleinere Othonische eilanden, Samothrake en het eiland van Calypso, en eindelijk de Grieksche stad Corfu, fabelachtig gelegen en, links, de Oude Forteres, oprijzende als een begroeid, rond oorlogskasteel....

En de woorden, om nu te zeggen de bekoring van het liggen van die stad en hare ligging al zoo afzonderlijk te teekenen van andere stedeliggingen aan zeeën, zijn zoo moeilijk te vinden, omdat het maar is de bocht van bosschige of van heuvelige lijn en het vierkante rijzen van witte huizen, en de uitstekende spits van een kerkje, juist zoo en niet anders en dat alles met de nuances van liggingsarabesken die misschien nauwlijks zijn te geven met waterverf en geheel niet in de abstracte teederheden der woorden, die meer geven de zielen der dingen, dan hunne lijnen en hunne tinten.

* * *

De stad, levendig - mannen in Albaneesch kostuum, zwarte pope's met iets Assyrisch in hunne los fladderende soutane's, in hunne zwarte baarden, in hunne hooge vierkante kalotten - is Grieksch, en niet alleen om de letters der opschriften, die de ongewone oogen spellen, maar Grieksch om alles: zooals de mannen loopen en gebaren en kijken met hunne schuine oogen naar de vreemdelingen en zooals de huizen staan, misschien. Geheel anders dan alles van Italië en het heeft zeker de bekoring niet alleen van het nieuwe, maar vooral van het Griesche, alleen omdat het Grieksch is, en toch in dit alles is een gemis, dat bijna een heimwee geeft naar Italië, het eenige en aanbiddelijke....

* * *

En een eerste indruk, om te aanbidden het Nieuw-Grieksche in zijn dadelijke dagelijkschheid, krijgt een vreemdeling niet, zelfs niet een vreemdeling, die zich geschikt heeft naar de kleinere Italiaansche hôtels. Want groote hôtels zijn altijd slecht, zonder comfort, zonder bediening en met oneetbaar

banale tafels. Maar wat te zeggen van een begindag, dat men zijn door Baedeker gesternde hôtel verlaat omdat de met goud te betalen prijzen omgekeerd evenredig zijn aan zelfs een matig geëischt comfort, in een kleiner pension aanlandt, waaruit men een half uur later, zich borstelende en naziende al zijne bagage, vlucht, om eindelijk te moeten stranden in hèt groote hotel - de eenige woning, die nog te kiezen was. En als dan nog hèt groote hôtel - met prijzen van dubbel goud - en als men iets terug krijgt, krijgt men van zijn goud niet aan te raken, vuile papieren drachmen terug, - die van 10 eenvoudig in tweeën gescheurd voor twee van 5 - als dat hôtel, St. Georges, niet is warm te stoken op een kouden regenachtigen na-dag, zou het heimwee naar Italië grooter en grooter worden, zoo, een vizioen gelijk, door de lezing van Hamerling's Aspasia heen, de Akropolis, ginds bij Athene, niet schemerde, als eene heilige belofte. -

* * *

Ik zit hier voor een week gevangen. Gelukkig gaan de dagen voorbij; maar hoe? Het is jammer van je jonge jaren, die nooit terugkeeren, zoo een week. Corfu ademt, tegelijk met nog nergens geroken walgelijke rotte-visch en rioolluchten, aan hare mooie haven, eene suprème verveling uit. Het is de season, zelfs carnaval; de twee hôtels - beiden infect - zijn stampvol. De menschen gapen, wandelen 's ochtends, 's middags en 's avonds insipide-weg over de Spianata op en neêr, de esplanada, een dorre vierkante uitgestrektheid tusschen de stad en de Oude Forteres. Ook wandelen er kudden kalkoenen, geherderd door een kortgerokten Albanees. De herders zien er gluiperig uit als roovers. De priesters met hun Assyrisch type - de ouderen hebben meer iets van Chineesche bonzes - lamlendig, in hunne slap golvende soutane's. De soldaten onhandig; ze schijnen niet op huune voeten te kunnen staan, en hunne geweren schijnen hun te glippen tusschen hunne vingers. De officieren, slordig in hunne slecht zittende uniformen. Mannen uit het volk, soldaten ook, houden een snoer van kralen in de hand, alleen om wat te hebben om aan te friemelen. De vreemdelingen gapen en pavaneeren druk weg. Het geheel is iets grenzenloos vervelends.

De gemeenschap, zoowel met Italië als met verder Grieken-

land is langzaam en luttel. Met brieven, via Brindisi, wordt men begunstigd tweemaal in de week. Ik kijk smachtende uit naar Maandagmiddag; dan gaat mijn boot naar Patras. Maar ik vrees ook voor groote desilluzie in Athene. Ik voel me hier te slap van verveling om reeds Olympia te bestudeeren. Ik voel me ridicuul, dat ik hier Aspasia nog eens overlees. In Florence en in de kleinere Italiaansche steden ademt men nog een aroma van de renaissance; in Rome een aroma van antieken tijd, maar hier in Corfu is niets Helleensch. Toch ligt er dichtbij de stad, bij de Canone - vroeger eene batterij, nu een uitzicht - een eilandje met een wit kerkje tusschen cypressen: Ponti Konisi, Muizeneiland, en de legende wijst het aan als het schip van Ulyssus, versteend door den toorn van den zeegod. En de legende wijst ook de plek, aan het meer van Kalikiopoulo, waar Nausicaa den Homerischen zwerveling vond..... Arme legende!

De verveling is hier niet door te komen. Te wandelen is er niet; men kan alleen een paar toeren maken. De natuur, meer het eiland in, is vooral treffend om de olijven. De olijven zijn prachtig en geheel anders dan de Italiaansche. De Italiaansche olijven zijn teeder, tenger, vrouwelijk en zilver etherisch. Hier zijn ze forsch en mannelijk, eeuwenoude boomen, met dikke, twee en drievoudige, sponsachtig gespleten stammen: het loover is zwaar en groen grijs, vol donkere metaalglanzingen in de zon. Valleien van olijven glooiend op en af; de forsche olijven zijn de heerschers van het eiland. Door olijven-valleien klimt de weg naar Gastonzi, waar de villa Achilleion van Keizerin Elizabeth van Oostenrijk op een hoog standpunt rijst en uitkijkt over het eiland heen.....

* * *

Ik raad hierbij iedereen, die mij leest en gelooven wil, een bezoek aan Corfu af. Ik betaal hier in goud, een pensionprijs, die in Zwitserland en Italië alleen prinsen en Amerikanen betalen en ik voel me, op het oogenblik, dat ik dit schrijf, flauw van den honger. Dit hôtel, St. Georges, is het eerste en vereerd geworden door het bezoek van den Oostenrijkschen Keizer; de groote yachtsmen uit Engeland logeeren hier. Het wemelt er van prinsen en markiezen. Ik ben ijdel genoeg om

te denken, dat hunne magen eenigszins gelijk zijn aan de mijne en trek dus de conclusie, dat ook zij op dit oogenblik flauw van den honger moeten zijn.

Nog eens dus: wie naar mij hooren wil, komt niet hierheen. Het is hier een dure armoede en een onoverkomelijke verveling. Ik slaap half, en links en rechts hoor ik mijne beide buren snurken. Men reist toch niet om zijne correspondentie bij te houden. En de unieke olijven bewonderen, kan men toch niet doen met een sufheid en een geeuwhonger, waaronder ik op dit oogenblik lijd.

* * *

Zeer lief ligt de villa Mon Repos, een zomerverblijf der koninklijke familie. De tuin is niet zeer onderhouden, maar dit schaadt niet aan de schoonheid ervan, aan de mooie, fijne encalyptussen met hunne zilveren stammen en bossen loover als smalle linten; aan de welige mispelboomen, de oleanders en magnolia's, vooral aan de wilde anemonen, die er als violet onkruid bloeien. De villa is een klein, gezellig huis, dat nu juist in orde wordt gebracht voor het koninklijk bezoek, in April. Van af de balkons heeft men een verrukkelijk gezicht op Corfu, de Oude Forteres en de kust van Epirus. Het zal daar zijn, in dat kleine huis, in die gezellige tuin, een vrij familieleven zonder etiquette. In de zee, vlak bij, baadt men. Op een spiegelkast in de kleedkamer van den koning trof mij een geheele reeks namen, met een diamant geschreven, van zijne kinderen en familie. Als de Koning met zijne familie hierheen komt, blijft echter de Hertog van Sparta in Athene.

* * *

Maar Mon Repos ligt niet dichtbij genoeg om ieder oogenblik, dat men zich verveelt, te bereiken en dan is de Oude Forteres het eenige asyl. Zij is de poëzie van Corfu. Een kanaal scheidt haar van de Spianata, een brug verbindt haar ermeê. Men wandelt haar vrij binnen en dwaalt over hare opgaande wegen en trappen naar boven. Door de sombere cypressen heen blauwt de zee als een droom. Overal groeien bloemen, welige bloemen van onkruid, witte en blauwe violen, madelieven en

goudkleurige bloemen, die op madelieven gelijken, en die hel schitteren in de zon, tegen den verren saffieren spiegel der zee aan. Hooge cactusmassa's zijn als bronzen plantvormingen tegen de etherische goudatmosfeer en telkens door opene kanteelen heen, als door lijsten, schittert een ander landschap in de verte.... Een verlaten burcht uit een zuidelijke ridderspoke en de eenige plaats in Corfu, waar men zich ieder oogenblik verliezen kan in de zwijmeling van den vroegen Zuidzomer.

LOUIS COUPERUS.

Dante's Beatrice.

Dr. G.A. Scartazzini, Daute-Handbuch. Einführung in das Studium des Lebens und der Schriften Dante Alighieri's. - Leipzig, Brockhaus, 1892.

Dante Alighieri. La Divina Commedia. Riveduta nel testo e commentata da G.A. Scartazzini; 4 vol. - Leipzig, Brockhaus.
Sonderausgabe, band IV: Prolegomeni della Divina Commedia. - Leipzig, Brockhaus.

In de laatste jaren hebben Engeland en het jongere Amerika bijzonder de aandacht getrokken door de belangrijke uitbreiding, die er de Dante-literatuur verkreeg. In nauwgezette en ernstige Dante-studiën schenen beide landen Duitschland nabij te komen. Daar had men langen tijd op den waardigen Karl Witte kunnen wijzen, den scherpzinnigen geleerde, die bij alle beoefenaren der *Divina Commedia*, in welk land ook, een onbegrensden eerbied had opgewekt en een onbeperkt vertrouwen had ingeboezemd, waar ook zijn naam genoemd werd. Toen hij kort na de uitgave zijner *Dante-forschungen* stierf, voelde Duitschland, wat het in hem verloren had, en het was in weemoedigen twijfel dat men elkander afvroeg, wie er waardig zou worden zijn opvolger te heeten? Men gevoelde zeer goed, dat men bij de uitbreiding der Dante-beoefening in andere landen een naam had op te houden, die in één adem genoemd werd met dien van Dante's eigen vaderland. Gelukkig dat nog steeds de mantel van den een of anderen Elia op een bevoorrechte nederdaalt; Karl Witte heeft zijn opvolger gevonden in Dr. G.A. Scartazzini, naar in de Dante-wereld algemeen erkend wordt.

Het laatste werk van Scartazzini, zijn *Dante-Handbuch*, is een van die zeldzame boeken, die men geneigd zou zijn geschenken te noemen, ware verrassingen, die ons tot erkentelijkheid

stemmen; een van die boeken, die op het gebied van eenige kunst of wetenschap een nieuwe periode openen. Het boek is in een opwekkelijken stijl geschreven; die er het woord in voert, gaat voorzichtig en toch vastberaden zijn weg; uit iedere bladzijde spreekt de stem van een man, die zich ten volle bewust is van hetgeen hij wil. Het boek toont karakter, en dat geeft het in de eerste plaats zijn bijzondere aantrekkelijkheid. Meermalen keert de auteur zich in onverbiddelijken spot tegen hen, die met hardnekkige taaiheid eeuwenoude fabelen en vooroordeelen op het Dante-gebied blijven verdedigen. Maar ook een innige geestdrift spreekt er uit zijn bladzijden, als hij een lastige vraag tot oplossing heeft gebracht, of een antwoord heeft gevonden, waar tot heden niet aan gedacht is; als hij op zijn Dichter en diens hoofdwerk het volle licht der waarheid laat stralen. Want ieder lezer gevoelt: om waarheid is het dezen auteur met wetenschappelijken zin, dat is, met nauwgezet geweten, te doen.

Zoo is dit boek van beteekenis voor alle belangstellenden in Dante, zijn tijd en zijn werken, en tevens van machtige uitwerking bij allen die, bij meer dan oppervlakkige Dante-studie, ook des te dringender de vraag naar meer licht telkens herhalen. De voorrede van het *Dante-Handbuch* is gedagteekend uit Zwitserland. Het is of het boek geschreven is op de grenzen waar twee elementen samenkomen en zich inniglijk schijnen te verbinden: het grondige van het Germaansche komt aldus in gelukkige vereeniging met het tintelende en opgewekte van het Romaansche element. Het is den auteur even gemakkelijk zijn *Prolegomeni* en zijn kleinen ‘Dante’ in keurig Italiaansch, als zijn *Handbuch* in voortreffelijk Hoogduitsch te schrijven: benijdbare gave!

Scartazzini wil zijn ‘Handbuch’ slechts hebben aangemerkt als een voorbereidende school voor een meer in-détail-gaande Dante-studie. Hij wil trachten te gemoet te komen aan den steeds toenemenden wensch om den verheven dichter der 13e eeuw meer van nabij te leeren kennen, den dichter die in het laatste gedeelte onzer eeuw voortdurend meer harten voor zich wist te winnen. Die verbazende uitbreiding der Dante-studie in onzen tijd is verklaarbaar. Het eerst kan men daarbij wijzen op den diepen indruk dien een zoo grootsche vereeniging van Karakter en Genie moet maken, in een tijd die zoo bij uitstek

retrospectief is. Doch niet minder is de oorzaak daarin te zoeken, dat wij in Dante den dichterlijken profeet hooren van een maatschappelijke en staatkundige wedergeboorte, een weder geboorte die echter volgens den dichter eerst dan het 'Vrede op aarde' zal brengen, als de zedelijke hervorming en verheffing in eigen gemoed is voorafgegaan. Voortdurend gingen er stemmen op om daarvan te getuigen. Manzoni zag in de *Divina Commedia* den waarborg voor de herleving van zijn Vaderland. D'Azeglio en Mazzini beiden wezen op Dante en zijn *Divina Commedia*, als zij den patriot bezwoeren niet op te gaan in den onstuimigen revolutieheld. Tommaséo, de bekende dichter en philoloog, zei eenmaal, dat zijn heerschende gemoedsstemming en inborst zeker wel het meest aan zijn moeder te danken hadden; overigens hadden van al wat studie en lectuur hem hadden aangeboden, toch eigenlijk maar twee boeken eenmerkbaar aandeel aan de vorming van zijn karakter gehad, namelijk, de Bijbel en de *Divina Commedia*. Het goddelijk dichtstuk in het bijzonder had zijn hart geopend voor de nooden van zijn vaderland, en het geloof aan een betere toekomst voor de maatschappij versterkt. Bij zulk een hernieuwde en steeds inniger belangstelling moet een boek, dat gelegenheid geeft het uitgebreide veld der Dante-beoefening te overzien, overal welkom zijn. De indeeling van Scartazzini's werk is er op berekend om dat overzicht zoo gemakkelijk mogelijk te maken. Allereerst wordt ons de Dichter voorgesteld in zijn vaderstad en gedurende de jaren zijner ballingschap; daarop volgt de schildering van het innerlijk leven van Dante; vervolgens worden wij ingeleid in de zoogenaamde 'kleinere werken' van den Dichter, daar de kennis er van zoo hoog-noodig is voor de studie van het grootere dichtstuk; en ten slotte komt de opzettelijke beschouwing van de *Divina Commedia*. Deze afdeelingen worden afgewisseld met kritische beschouwingen van bibliografischen aard.

Geen afdeeling zal zoozeer aantrekken als die over het innerlijk leven des Dichters, en daarvan zullen weer boven alles de aandacht vragen de hoofdstukken over *Dante's Beatrice*.

Reeds vòor de stad Florence een leerstoel had opgericht voor de verklaring van de *Divina Commedia*, was de vraag aan de orde gesteld: ‘Wie was Beatrice?’ En toen nu Boccaccio tot dien leerstoel geroepen was, meende hij in zijn levensbericht van Dante, dat wij als de oudste biografie van den dichter kunnen beschouwen, de vraag zòò te hebben beantwoord, dat niet alleen geduldige toehoorders aan zijne voeten gezeten, maar ook alle belangstellenden in het goddelijk dichtstuk voor het vervolg zich meer dan voldaan moesten achten. Toch bleef de vraag tot op onzen tijd voortdurend aan de orde. Want al zou de gewone nieuwsgierigheid zich, volgens Boccaccio, tevreden hebben kunnen stellen met de ouders van Beatrice bij name te kennen en zelfs de straat en het huis te kunnen aanwijzen, waar zij geboren was, toch was voor volgende geslachten de vraag nog niet beantwoord: ‘Wie was, of liever, wie *is* Beatrice in het dichtstuk?’ In onzen tijd verlangt men bovendien nog, dat bij de beantwoording der vraag aan de traditie en de opgesierde voorstelling, hoe dichterlijk ook, hare grenzen worden aangewezen en de verklaring der allegorische beteekenis van Beatrice niet te lichtvaardig hare besluiten zal afkondigen. Bij den terugblik op al wat ons overgeleverd is, verlangt men niet zonder reden eenmaal uit den rijken overvloed van beschouwingen en theorieën tot een vaste en aannemelijke voorstelling te geraken.

Om de beteekenis van de vraag eenigszins te gevoelen, is het reeds genoeg op te merken, dat Dante zelf de geschiedenis van zijn geestesleven met de eerste ontmoeting van Beatrice aanvangt. Door haar gaat hem een *Nieuw Leven der Liefde* op, zooals reeds de titel van zijn eerste werk, *La Vita Nuova*, aanduidt. Dat die titel ‘het Leven der Jeugd’ zou moeten beteekenen, zooals eenmaal door enkelen beweerd is, wordt thans door niemand meer verdedigd. Van zijn ontmoeting met Beatrice, wil hij zeggen, dagteekent zijne geestelijke wedergeboorte. Boccaccio verhaalt die ontmoeting op de volgende wijze.

‘In den tijd van het jaar dat de liefelijke lente in het land komt, was het in onze stad bij mannen en vrouwen de gewoonte elkander bij verschillende groepen tot een feest uit te noodigen. Bij zulk een gelegenheid had onder anderen ook Folco Portinari, een der geachtste burgers van onze stad, toe-

vallig op den eersten Mei zijn geburen in zijn eigen huis tot een feest bijeengeroepen, waar onder ook bovengenoemde familie Alighieri. Zooals kinderen veelal plachten te doen, voornamelijk bij een gemeenschappelijk feest, was ook onze Dante zijn vader gevolgd. Hij had toen zijn negende jaar nog niet voleindigd. Spoedig had hij zich met het andere jonge volkje daar bijeen na den maaltijd tot kinderlijke spelen begeven. Onder de kinderen bevond zich ook het dochtertje van genoemden Folco, in den omgang Bice geheeten, naar haar doopnaam Beatrice, en omstreeks acht jaar oud. Zij was buitengewoon aanvallig, in al haar doen en wezen vriendelijk en bekoorlijk, schoon van gelaat en in haar spreken ernstiger en verstandiger dan men van haar jeugdigen leeftijd zou verwacht hebben. Zoozeer paarden zich bij dit kind schoonheid en bevalligheid, dat zij door velen een ware engel genoemd werd. Dit meisje blikte nu en dan met zooveel kinderlijke lieftalligheid op Dante, dat hij behagen in haar kreeg; zoo diepen indruk maakte zij op zijn gemoed, dat van nu aan geen ander genot het schoone beeld van haar kon uitwisschen of verjagen. Met iederen dag nam nu de liefde van Dante toe; maar het was eene liefde die, hoe innig ook in het hart van Dante, toch hoogst eerbaar kon heeten, en geen blik, geen woord, geen teeken of gebaar werd ooit opgemerkt, waarover hij te berispen zou geweest zijn.'

Op die wijze gaat Boccaccio nog eenigen tijd voort. Dit is het aanlokkelijke tafreeltje dat Uhland aanleiding gaf zijn fraaie romance '*Sangerliebe*' te schrijven, waarin hij spreekt van Dante,

> 'Der in lieblichsten der Mädchen
> Einen Engel gleich erkannte;'

en waaraan hij de schoone strofe toevoegt:

> Rauschten nicht des Lorbeers Zweige,
> Von der Frühlingsluft erschüttert?
> Klang nicht Dante's junge Seele,
> Von der Liebe Hauch durchzittert?

En het is hetzelfde tafereeltje dat onzen Potgieter bezielde, toen hij in zijn '*Florence*' die innig-gevoelde tercinen schreef, waaraan hij den titel gaf van 'Kinderlijke liefde,' en die eindigen met de woorden:

‘Gij, eerste Mei! die de aarde maakt ten Eden,
Gij, 't Paradijs bezielende eerste Min!
Hoe zal weldra de zang van Dante u loven,
Tot Beatrice er aller hart door winn'!’

De liefelijke idylle mag zich intusschen niet aanmatigen de Muze der historie zelve te zijn. En Boccaccio beweert nog meer van Beatrice te kunnen mededeelen. In zijn commentaar op de *Divina Commedia* herhaalt hij niet alleen bout weg, dat zij de dochter van Folco Portinari en dus Dante's buurmeisje was, maar hij kan ons ook vertellen, dat Beatrice later de echtgenoote werd van een ridder, Simone dei Bardi geheeten. Een en ander is dan ook door tal van schrijvers, zelfs door den nauwgezetten Balbo, gedachteloos overgenomen, alsof men hier met werkelijk historische feiten te doen had. Toch draagt het verhaal van de kennismaking tusschen Dante en Beatrice in zich zelf al de kenteekenen van het voortbrengsel eener vindingrijke fantasie te zijn, zoodat men de voorstelling voor niets anders dan een soort van een idylle te houden heeft, die te verklaren is uit de neiging van den auteur om, waar hij gelegenheid heeft, een of ander voorval om te zetten in ‘een lief verhaal’ of ‘aardige vertelling,’ gelijk Scartazzini zegt. Wat is de oorsprong van de gegeven voorstelling? In vergelijking met de woorden van Dante-zelf, kan men geen ander antwoord geven dan, eenvoudig de traditie, het hooren zeggen. Eerst vijftig jaren na Dante's dood komt Boccaccio met zijn verhaal voor den dag, derhalve zeventig jaar na den dood van Beatrice. Wel beroept Boccaccio zich op een geloofwaardig persoon, een ‘*fede degna persona*’, die hem het nieuws omtrent Beatrice's huwelijk heeft medegedeeld, maar jammer voor den berichtgever, het nageslacht is niet zoo onmiddellijk bereid om maar ieder zegsman ‘geloofwaardig’ te noemen. En dat is vrij natuurlijk in een geval als het medegedeelde. Niemand die ooit met de Sonnetten en Canzonen van *La Vita Nuova* en *Il Convito* heeft kennisgemaakt, zou op het vermoeden komen, dat Beatrice gestorven is als *Mevrouw dei Bardi*, zoo niet die ongelukkige bewering van ‘een geloofwaardig persoon’ een traditie in de wereld had gebracht, die voortdurend door anderen is opgedischt als simpele waarheid.

Reeds in de eerste helft der 15e eeuw trad de bekende

humanist Filelfo met een besliste ontkenning op van Boccaccio's verhaal. Hij bleef echter bijna 400 jaar alleen staan; en geen wonder, hij schoot zijn doel voorbij. Hij ontkende niet alleen de vertelling van den Novellist, hij ontkende zelfs het geheele bestaan van Beatrice en maakte van haar een bloot denkbeeldig, een mythisch persoon, een symbool en niets meer; een bewering die in onze eeuw inderdaad ernstige verdedigers heeft gevonden. Ten onrechte zou men meenen, dat zulke verdedigers van Filelfo's stelling gesteund worden door allen die de allegorische beteekenis ten volle erkennen en tevens de fabel van Boccaccio onvoorwaardelijk verwerpen. Dit laatste behoeft niet samen te gaan met de ontkenning van een wezenlijke Beatrice, een meisje van vleesch en bloed; men kan aan het bestaan van zulk een Beatrice vasthouden, al beweert men, dat zij niets heeft uit te staan met een dochter van Folco Portinari en een echtgenoote van Simone dei Bardi. Wij wijzen daar opzettelijk op om alle verdere misverstand bij het onderzoek van de Beatrice-vraag te voorkomen; men meene niet steun te zien in de verdediging van Filelfo's bewering, waar in werkelijkheid van verzet sprake moet zijn. Het standpunt waar wij op doelden, werd reeds voor tien jaren door Scartazzini verdedigd en wordt tegenwoordig door de uitnemendste Dante-kenners als het eenig houdbare erkend. Zijn onderzoek heeft derhalve tot drieërlei uitkomst geleid:

Vooreerst, de geliefde door Dante onder den naam van Beatrice vereerd, was een wezenlijke geliefde van vleesch en bloed, een lief, schoon meisje uit Florence;

ten tweede, de menschelijke liefde haar toegedragen verheft haar spoedig tevens tot symbool, en als zoodanig treedt zij in de *Divina Commedia* met duidelijk aangewezen bestemming op;

ten derde, dat er een Bice (Beatrice) Portinari, later gehuwd met Simone dei Bardi werkelijk bestaan heeft, moge door historische documenten al of niet te bewijzen zijn, zij is in geen geval de Beatrice van Dante.

Voor alles moet hier een kleine aanhaling van Dante-zelf volgen, die tevens de idylle van Boccaccio voor goed naar het gebied der fantasie verwijst. Dante verhaalt de eerste ontmoeting met Beatrice in het begin van de *Vita Nuova* op zeer eenvoudige wijze en met slechts enkele woorden. ‘Bijna negen maal was de zon sedert mijne geboorte tot hetzelfde punt van

den hemel genaderd, toen voor het eerst aan mijn oog verscheen de bevallige Jonkvrouw mijner ziel, die door velen Beatrice genaamd werd, daar zij haar rechten naam niet wisten. Zij kwam mij te gemoet in een kleed van heerlijke kleur, een zacht en zedig rood, een lint om het midden gestrikt, op de wijze als het aan haar teedere jeugd voegde. Ik mag in waarheid zeggen, dat op hetzelfde oogenblik de geest des levens, die in de binnenste kamer des harten woont, mij zoozeer doortrilde, dat de flauwste polsen er van beefden. - Van toen af, mag ik getuigen, beheerschte Amor mijne ziel. Dikwerf gebood hij mij uit te gaan, of het mij gelukken mocht deze jeugdige engelengedaante te ontmoeten, en wanneer ik haar dan bij wijle aantrof, dan was haar houding zoo edel en zoo lofwaardig dat men van haar met Homerus zeggen mocht: Zij scheen geen dochter eens stervelings, zij scheen die van een God!' -

De doopnaam van Folco Portinari's dochter is dus de aanleiding geweest haar tot dezelfde persoon als Dante's geliefde te maken. En met het oog op 's Dichters eigen woorden heeft men daartoe geen recht. Heette het meisje met welks ontmoeting de *Vita Nuova* aanvangt ook Beatrice? Volstrekt niet. Als alle dichters in dien tijd geeft Dante zijn geliefde een naam, waaronder hij ze vereert en viert, om ze later onder dien naam te verheerlijken. Uit de aangehaalde woorden der *Vita Nuova* blijkt het duidelijk; Dante zegt: '*la quale* (d.i. zijn geliefde) *fu chiamata da molti Beatrice, i quali non sapeano che si chiamare*;' een meisje dus, dat door velen, die haar rechten naam niet kenden, Beatrice genaamd werd, en dat wel, zooals hij later zegt, om haar schuldelooze aanvalligheid. Beatrice was bijgevolg, naar de eigen woorden van den dichter *niet* haar doopnaam. De beteekenis van den naam Beatrice, de gelukkig-, de zaligmakende, duidt reeds genoeg aan, dat wij hier met een symbolischen naam te doen hebben om de uitverkoren geliefde aan te duiden. Doch daar is meer om de traditie door Boccaccio in omloop gebracht en verbreid buiten de perken der zuivere historie te sluiten. Vertelt Boccaccio ons ook, dat Folco Portinari een buurman van Dante's ouders was, de dichter zelf zegt uitdrukkelijk dat hij zijn Beatrice op den leeftijd van negen jaar voor het eerst ontmoet heeft; zij was tot heden voor hem een onbekende onder velen. Evenzeer deelt

de dichter duidelijk mede, dat hij het allereerst haar stem vernomen heeft, toen zij als 18-jarige jonkvrouw hem voor het eerst had toegesproken.

Eindelijk nog komt er in de geheele geschiedenis van Dante's liefde geen enkele toespeling op haar huwelijk voor, terwijl daarentegen de stellige aanduiding in de *Vita Nuova* is, dát ze ongehuwd stierf; zelfs wordt het huis haars vaders aangewezen, als dat waarin zij geboren en gestorven is. Ook moet men wel in het oog houden, dat de belangstelling in de vraag, wie de door Dante verheerlijkte Beatrice eigenlijk geweest is, eerst ontstaan kan zijn nadat de *Divina Commedia* reeds meer algemeen onder zijn tijdgenooten door afschriften verbreid was geworden. Er was reeds een geslacht opgestaan, dat zich van de negenjarige niets meer herinnerde, of er niet aan gedacht zal hebben, zoo maar dadelijk een onderzoek naar het meisje in haar betrekking tot Dante in te stellen. Men zal zich eerst wel uitsluitend hebben bezig gehouden met de Sonnetten en Canzonen en de daarop gevolgde verheerlijking in de *Divina Commedia*. Dante-zelf hield den eigenlijken naam zijner geliefde geheim. Na haar dood trad hij in het huwelijk en werd vader van een gezin; daarop nam hij ijverig deel aan het openbare leven; vervolgens komen de jaren der ballingschap en al de jammeren daaraan verbonden, waarop eindelijk het groote dichtstuk verscheen, waar langzamerhand de vraag bij oprees, wie toch wel het meisje kan geweest zijn, dat onder den naam van Beatrice tot zulk een grootsch symbool werd verheven. Toen zocht men eindelijk den sleutel in een naamregister! De ontraadseling van het geheim meende men gevonden te hebben in de ontdekking van een dochter van Portinari, die immers ook *Beatrice* heette. Zoo kwam ten laatste de overlevering in de wereld, waar Boccaccio gebruik van maakte en die hij met zijn gewone handigheid tot een vertelling aanvulde.

In welk opzicht dan staan wij op historischen grond? Voor ieder ernstigen lezer kan het niet anders, of wij hebben in Dante's liefde een werkelijke, zuiver menschelijke liefde te zien en in Beatrice bijgevolg een wezen van vleesch en bloed. Reeds dadelijk treedt Beatrice in de *Vita Nuova* met menschelijke trekken en persoonlijke eigenschappen op. De dichter noemt haar leeftijd, beschrijft haar kleeding en noemt zelfs zeer

nauwkeurig het uur, waarop hij haar ontmoette. Onder het lezen der *Vita Nuova* zou men veeleer geneigd zijn te denken, dat Dante opzettelijk heeft willen voorkomen zijn geliefde ooit voor een bloote abstractie te houden. Hij zoekt de gelegenheid om haar te ontmoeten; hij beschrijft de aandoeningen, telkens als hij haar blik deelachtig wordt; hij laat gevoelen wat het hem kost zijn hartstocht - onschuldig en rein met dat al - te beheerschen, ten einde haar niet in opspraak te brengen. Verder, zij wordt opgemerkt, als zij met andere jonkvrouwen naar buiten gaat; als zij, in devotie verloren, de kerk bezoekt en haar gebeden stort; als zij bedroefd is om een vriendin, die in den bloei harer jeugd sterft; zij verliest haar vader door den dood en is ontroostbaar bij het verlies; zij heeft een broeder die Dante smeekt om eenige dichtregelen bij haar eigen dood; - zijn dat niet alle bijzonderheden, die op een werkelijk en menschelijk bestaan wijzen? Hoe ter wereld kan dat alles worden toegepast op een ideale schepping van de dichterlijke fantasie, op een abstractie, een enkel symbool?

De voorbeelden tot overtuiging liggen in de *Vita Nuova* voor de hand; zij zijn zoo positief mogelijk. Een enkel slechts moge voldoen. In 1289 stierf Beatrice's vader en liet zijn dochter in de bitterste smart achter. Volgens de gewoonte dier dagen gingen vele vrouwen en jongedochters naar het huis van den overledene om de achtergebleven dochter te vertroosten. In het terugkomen ontmoet Dante ze en verneemt uit haar mond, hoezeer Beatrice over haar verlies treurt. Daarop slaat het twaalfde sonnet, waarin de dichter de vrouwen toeroept:

‘Voi, che portate la sembianza umile,’

enz. Om allen twijfel weg te nemen, wagen wij het een vertaling te laten volgen.

Gij die daar gaat, het hoofd ter aard gebogen,
Met blikken, die van bitter leed gewagen,
Vanwaar toch komt ge, dat ge dus verslagen
Vanwaar toch komt ge, dat ge dus verslagen
En van het innigst meêlij schijnt bewogen?

Zaagt gij wellicht, hoe de ed'le Donna de oogen
In tranen baadt der liefde bij heur klagen?
O, zeg't mij, vrouwen, schoon op 't angstig vragen
Mijn hart mij zegt: ik heb mij niet bedrogen.

En zoo gij ze in haar droefheid hebt verlaten,
Toeft dan een wijle en wilt zoo ras niet scheiden,
Verheelt mij niets, want wat zou 't zwijgen baten?

Verraden niet uw oogen, dat zij schreiden?
Wel moet ik bij uw deernis boven maten!
Met bevend harte 't treurigst antwoord beiden.

Nog een laatste bedenking wordt gezocht in den jeugdigen leeftijd van Dante, als hij zijn eerste ontmoeting met Beatrice schildert. Maar waarom zou men de liefde van den negenjarigen Dante zoo geheel en al tot de onmogelijkheden moeten rekenen? Er is een menschelijke liefde die tevens hoogst spiritueel, zonder zinnelijken hartstocht kan zijn, en als er meer verheven zielen waren geweest, die hun *Vita Nuova* hadden geschreven, zou men ten opzichte van Dante niet zoo oppervlakkigen twijfel hooren uitspreken, als sommigen op het voorbeeld van den cynicus, den alles behalven reinen Filelfo aan het hof van Filippo Visconti gedaan hebben. Is alles wat van den jeugdigen Mozart, Beethoven of Mendelssohn wordt medegedeeld zoo geheel en al mythe? Waarom dan zou men de hooge vlucht van een dichterlijke kinderziel, gelijk wij bij Dante waarnemen, als een sprookje moeten beschouwen en Beatrice voor een lichaamlooze schepping eener fantasie van rijper leeftijd moeten aannemen? Ook de oudste berichten omtrent Dante spreken van zijne jeugdige vereering en liefde. Wij bezitten een document van hoogen ouderdom in den *Ottimo Commento* (van 1334), en ook daarin wordt 's Dichters liefde als de groote gebeurtenis van zijn kinderleeftijd voorgesteld, van de gewichtigste gevolgen voor zijn geestesleven. Ongelukkig noemt deze bron echter noch den naam van de geliefde noch eenige bijzonderheid omtrent haar afkomst, wat natuurlijk weder zeer ten nadeele van Boccaccio's voorstelling pleit.

Dat die liefde van Dante's jeugd, als reeds gezegd is, een hoogst reine en ideale liefde geweest is, blijkt met stellige zekerheid uit hare gevolgen. Zij was voor hem in waarheid de aanvang van een ‘Nieuw Leven.’ Zij was een dichterdroom van een onschuldige kinderziel, een droom die na het ontwaken met volle bewustzijn wordt voortgezet tot den laatsten ademtocht; een droom die geheel zijn geestelijk leven en bestaan beheerscht en hem staande houdt onder de beproevingen

van het lot. En, wonderbaar verschijnsel, het is een droom, die hem niet afkeerig maakt van de werkelijkheid, maar integendeel een wijding geeft aan zijn bedrijvig leven, dat zich bij voorkeur beweegt te midden van stormen en staatkundige beroeringen, al zij ook de vrede van zijn vaderland, de vrede met zijn eigen bestaan zijn hoogste wensch en zijn zoeken. De louterende invloed stijgt bij iedere ontmoeting van Beatrice. ‘Wanneer zij mij ergens verscheen,’ zoo zegt hij, ‘en ik hoop had op haar wonderbaren groet, was er niets vijandigs meer in mij; veeleer doortrilde een edele gloed der liefde mijn gemoed, zoodat ik ieder die mij beleedigd had, vergiffenis zou geschonken hebben. Indien iemand mij op dat oogenblik met een bede ware genaderd, ik zou hem alleenlijk hebben geantwoord: Amore! en dat met een blik die den innigsten deemoed uitdrukte.’ Zoo was hem dus de geliefde de goede geest, die alle boosheid om zich heen verdrijft en hem in een reinen atmosfeer laat ademhalen, ‘zoodat men haar Koningin van alle deugden kan noemen.’ (*Vita Nuova* 10 en 11). Elders weder heet het, dat de invloed harer schoonheid op zijn gemoed van dien aard is, ‘dat hij geen andere begeerte kent dan vervuld te worden van goedigheid, liefde en vertrouwen, ook van geloof aan de menschelijke natuur.’ Wanneer hij zich aan zwakheden onderworpen gevoelt, dan is het de gedachte aan haar, die hem opricht, en heeft hij den voet op den dwaalweg gezet, dan roept haar beeld hem met liefdevollen blik terug (*V.N.* 40). Haar oog verleent hem nieuwe kracht in oogenblikken van twijfel, beurt hem op, wanneer hij zich moede gevoelt in den strijd des levens of wanneer hij terugschrikt voor de toekomst. Om harentwil keert hij den onwaardigen in zijn omgeving den rug toe en ontvliedt hij de gemeene weide der blatende schapen (*Il Convito* I). En kan hij ze niet altijd ontgaan, dan is een enkele gedachte aan dat liefelijk beeld genoeg om met al de fierheid van een verheven geest uit te roepen: ‘Wel ònder, maar niet vàn hen!’ Zij ook - en daarop moet tegenwoordig, wil men Dante recht doen, dubbele nadruk gelegd worden - zij ook verheft haar dichter verre boven de Troubadours van Provence, verre boven alle dienaren van hetgeen men gewoon is den middeleeuwschen vrouwendienst te noemen. Zelfs Cherbuliez verliest dat eenigszins uit het oog, als hij spreekt van ‘*les hérésies d'un grand coeur*’ in Dante's vereering van

Beatrice. Hij schat er den dichter niet te minder om; maar wanneer hij die woorden wil opgevat hebben in den zin van, '*personne n'a en plus que lui ce culte de la forme et de la souveraine beauté qui est le paganisme latent de tous les vrais artistes*,' dan vervat zijn lofspraak toch ook eenigszins een verwijt, dat een protest in naam der waarheid rechtvaardigt. Het eigenlijk wezen zijner vereering verbiedt ons die opvatting aan te nemen. De dichter blijft tot zijn laatste levensure zijn verheven *adoration* en het reine ideaal getrouw. Als hij in later jaren, lang na haar dood, in de dagen der ballingschap, aan de liefde zijner jeugd terugdenkt, dan is alles hem voor een wijle een verloren Paradijs. Maar ook slechts voor oogenblikken. Weldra blijkt haar beeld hem in de ziel gedrukt, sterker dan de macht van den tijd en van het lot. Zij voert hem op naar de hoogste sfeeren der gezaligden. Die jeugdige schoone oogen en dat van liefde stralend gelaat hebben in waarheid nooit opgehouden voor hem te bestaan. Hij volgt ze om zich te verliezen in de aanschouwing van het goddelijke. Nu wordt ze inderdaad het in poëzie verwezenlijkte ideaal, het wezen zoo als Byron het uitdrukt, als hij van Beatrice spreekt:

> 'Omhuld door licht, dat niet van de aarde was,
> De wijding van eens Dichters schoonsten droom.'

Meer dan het kind vermocht zal ten slotte de verheerlijkte uitwerken. Zij schenkt hem den vrede, waar hij zoo lang naar gesmacht heeft. Zij verzoent hem met de menschheid. Zij weerhoudt den vloek op zijn lippen, als hij aan het wreede vaderland denkt, dubbel wreed voor hem,

> 'Die voor dat vaderland had willen sterven,
> Maar niet verdient te sterven dóor haar hand!'

Want in haar reinen blik vol liefde is al het lijden dezer wereld voorbijgegaan. Als Florence ten tweedemale de poorten voor hem sluit, wordt hem door Beatrice de toegang ontsloten tot het Paradijs.

Als men de eene of andere voorstelling van Dantes geliefde meer opzettelijke hoort bespreken, mag dit tot geen averechtsche gevolgtrekking leiden, merkt Scartazzini terecht op. Wanneer enkele commentaren zich meer uitsluitend met de allegorische of de symbolische beteekenis van de Beatrice der *Divina Com-*

media bezig houden, dan beteekent dit niet altijd, dat zij daarom het werkelijk bestaan van haar, als geliefde van vleesch en bloed, ten eenenmale loochenen. Met het oog daarop omschrijft Scartazzini in zijn Dante-handboek, zijn inleiding tot de studie der Commedia, drie verschillende typen, die zich in de beschouwing der Dante-poëzie gaandeweg ontwikkeld hebben. Zoo zal het ieder lezer duidelijk worden tot welke groep een of andere voorstelling te brengen zij.

Tot de zoogenaamde Realisten rekent Scartazzini vooreerst hen, die nog steeds vasthouden aan de vroeger algemeene voorstelling, dat de Beatrice der *Vita Nuova* en der *Divina Commedia* de dochter is van Folco Portinari, later gehuwd met Simone dei Bardi, en dus ook de Beatrice van de idylle in Boccaccio's biografie, wat zij ook later voor Dante moge geworden zijn. Onder die groep zijn er echter heel wat separatisten. Zij verdedigen evenzeer wel degelijk het bestaan van een historische Beatrice; dit te loochenen achten zij een ongerijmdheid, ook al komen zij er voor uit, dat wij zelfs niet eens den waren naam van Dante's geliefde kennen en al is er volgens hen niet aan te denken van haar een Beatrice Portinari te maken, een schepseltje waarvan wij letterlijk niets weten. Voor hen is de opheffing van haar persoonlijk bestaan een vergrijp gepleegd aan Dante, zijn poëzie en den geest van den tijd waarin de dichter optrad. De bezwaren aan die loochening van een werkelijke Beatrice, het meisje dat Dante op negenjarigen leeftijd zulk een verheven en toch echt-menschelijke liefde inboezemde, verbonden, zijn letterlijk onoverkomelijk, vooral bij het lezen van de *Vita Nuova* en *Il Convito*.

Tegenover deze groep staan degenen die van een werkelijke, een historische Beatrice, een meisje dat eenmaal in de straten van Florence Dante's blik op zich vestigde, niets willen weten. Tot hen behooren zij die men Idealisten zou kunnen noemen, aan wier hoofd men den verdienstelijken Dante-kenner Adolfo Bartoli en Prof. Rudolf Renier te Turijn plaatsen kan. Volgens hen hebben wij niet aan een werkelijk vrouwelijk wezen, maar enkel aan de abstractie *Vrouw* te denken, waar en van Beatrice sprake is. De dichter, zoo zeggen zij, heeft zich al heel vroeg een ideaal voorgesteld, en is dat ideaal in duidelijke vormen tot zijn bewustzijn gekomen, dan geeft hij er den naam van *Beatrice* aan, dat is, de gelukkig-, de zalig-

makende. Die beteekenis reeds, meenen zij, is een afdoend bewijs, dat de naam niets te maken heeft met dien van een aardsch wezen, een meisje dat persoonlijk bestaan heeft. Het is het vrouwelijk ideaal, het *ewig Weibliche*, dat den dichter bezielde, de *donna idealizzata*, bij uitbreiding, het ideaal der menschelijke natuur, voorgesteld in de vormen eener volmaakte schoonheid, die in den geest des dichters een vaste gestalte aanneemt, ook al kan ze op aarde niet worden gevonden. Deze beschouwing heeft zeker wel een aantrekkelijke zijde. Zij schijnt overeenstemming en dus eenheid te brengen in andere verschijnselen van denzelfden aard in de geschiedenis der Italiaansche letteren; zij is analoog met de richting, die haar laatsten schitterenden vertegenwoordiger gevonden heeft in niemand anders dan in Michel Angelo. De beschouwing is echter zeer eenzijdig en bovendien zeer willekeurig in hare verklaringen, waar gewezen wordt op uitspraken bij den dichter, in besliste tegenspraak er mede. De opvatting lijdt ook, meer dan eenig andere, aan in het oog vallende onvolkomenheid; zij bevat slechts een gedeeltelijke waarheid. Wat er ook met het oog op enkele regels in de Sonnetten en Canzonen voor te zeggen mag zijn, zij laat de hooge beteekenis van de Beatrice der Commedia grootendeels buiten haar kring liggen. Bij de geheele opheffing van haar persoonlijk bestaan komt de beschouwing toch eigenlijk daarop neer, dat een negenjarige knaap zich een voorstelling van het vrouwelijk ideaal schept en dat tot voorwerp zijner vereering maakt. En dan, wat heeft dat *ewig Weibliche* te maken met de Beatrice aan het einde van het Purgatorio en op den geheelen tocht door het Paradijs.

De derde groep zou men met Scartazzini die der Symbolisten kunnen noemen. Zij nemen aan en beweren, dat de naam Beatrice louter en alleen een symbool aanduidt en dus uitsluitend een geestelijke toepassing heeft. Dat symbool heeft geen punt van aanraking met een vleeschelijke verschijning, met een wezenlijk meisje, dat bij Boccaccio de dochter van Portinari, later mevrouw dei Bardi wordt, omdat haar naam toevallig ook Beatrice was. De eerste die de symbolische opvatting consequent volhield, was de geleerde kanunnik Antonio Maria Biscioni, die in 1723 met de stoute bewering optrad, dat de Beatrice der *Vita Nuova* zoowel als die der *Divina*

Commedia niets anders was dan het symbool der Goddelijke Wijsheid, derhalve, in tegenstelling met de philosophie, de theologie. In denzelfden geest, maar met geheel andere verklaring van het symbool trad Gabriele Rosetti, de vader van den welbekenden dichter en schilder, in 1826 op, en nog uitvoeriger met zijn '*La Beatrice di Dante*' in het jaar 1842. Volgens hem was Beatrice niet anders dan het symbool van de staatkundige theorie des dichters; de strijd van den Staat tegen de overheersching der Kerk en geestelijkheid, van den vrij-denkenden wijsgeer tegen de kerkelijke intolerantie was naar zijne meening achter de eigenlijke Beatricevereering verborgen. Dante zou zelfs de woordvoerder geweest zijn van een politieke richting, die in zijn dagen hare vertakkingen in geheel Zuid-Europa, voornamelijk in Provence, had en wier volgelingen als ingewijden dan ook zeer vertrouwd waren met de beteekenis van dit staatkundig symbool in de *Divina Commedia*. Ziedaar Dante de dichterlijke profeet van een politiek systeem, dat honderden der uitnemendste geesten in zijn dagen in het geheim zouden beleden hebben. In een staatkundigen balling als Gabriele Rosetti was zulk een symbolische opvatting te begrijpen; nadat hij de vervolging in zijn vaderland ontvlucht was, had hij zich in het vrije Engeland meer dan ooit aan de studie van Dante gewijd. Ook zijn zoon Dante Gabriel deelde eenigzins die opvatting, doch was te veel dichter om ze in al haar consequentie toe te passen. Er was vooral sedert Alfieri en Manzoni van de zijde der Italiaansche patriotten een sterke sympathie waar te nemen voor den dichter van het verdeelde Italië der middeleeuwen. En geen wonder!

Eindelijk trad in onze dagen de geleerde Dante-kenner G. Gietmann S.J. met een merkwaardige studie op, waarin met zeldzame scherpzinnigheid betoogd wordt, dat Dante's Beatrice het *Symbool* der *Kerk* is. Hij onderscheidt zich van vele idealisten en voorstanders van de symbolische opvatting, door aan te nemen, dat het persoonlijk bestaan van Beatrice juist geen fictie behoeft te zijn. Van een menschelijke liefde behoeft men echter niet te spreken. In al zijn werken, in de geheele trilogie, *Vita Nuova, Convito* en *Commedio*, wordt door Dante niet het aardsche wezen, wordt niet de vrouw die lief heeft en liefde ontvangt verheerlijkt, maar van begin tot einde en uitsluitend

de ideale Kerk. In dat ‘ideale’ ligt niet alleen een concessie verborgen, maar wordt ook de sleutel gevonden tot verklaring van veel, wat in lijnrechte tegenspraak met bedoelde symbolische opvatting schijnt te komen. Wat Dante en anderen ook van den werkelijken toestand of de voorgewende afdwalingen van de Kerk zijner dagen mogen gedacht of gezegd hebben, hun sterkste uitvallen kunnen volstrekt niet als protest tegen de opvatting van de symbolische strekking worden aangevoerd. De Kerk die Dante in zijn symbool voor den geest zweeft, en gelijk hij ze zich dacht, is de Kerk zooals zij behoorde te zijn en zou kunnen zijn, zoo ook zij niet, nu eens meer dan eens minder, onder menschelijke zwakheden en hartstochten moest lijden. Er zou dus feitelijk geen belijder van eenig kerkgenootschap tegen deze symbolische opvatting iets kunnen inbrengen, zeggen de verdedigers dezer verklaring. Het behoeft geen uitvoerig betoog, dat er bij zulk een voorstelling van de werkelijke Beatrice en van Dante's menschelijke liefde toch eigenlijk weinig of niets overblijft. Bij deze opvatting wordt het persoonlijk bestaan noch ontkend, noch verdedigd; juister evenwel, het ligt buiten haar beschouwing en theorie en wordt dus feitelijk opgeheven, wat men ook mag beweren. Terecht vraagt Scartazzini: dus heeft de negenjarige Dante zich in de ideale Kerk verliefd; dus heeft de Kerk hem op achttienjarigen leeftijd een vriendelijken blik toegestaan, wat den dichter aanleiding gaf om met zijn vrienden sonnetten over het wezen der liefde te wisselen! En Dante heeft het noodig geacht zijn liefde tot de ideale Kerk te verbergen, gelijk hij uitdrukkelijk van zijn liefde tot Beatrice zegt! Door op dergelijke bezwaren te wijzen, blijkt van zelf, dat een verklaring van de *Vita Nuova* en *Il Convito* in dien geest moeilijk houdbaar is. Had de geleerde schrijver zich alleen tot de Beatrice der *Divina Commedia* bepaald, dan zou zijn studie, zoo niet meer overtuigend, zeker aan minder onoverkomelijke bedenkingen onderhevig geweest zijn.

Blijkt er veel in sommiger opvatting van Beatrice's beteekenis en karakter onhoudbaar, niets wekt zoo zeer het verzet, zelfs de ergernis van alle redelijke Dante-kenners op als de philistijnsche verklaring van dat schoone tooneel der boete in *Purgatorio XXX*. Wanneer Dante zich daar in schuldbesef voor Beatrice nederbuigt, nadat zij hem verweten heeft haar

vergeten en een andere liefde gediend te hebben, dan wordt dit door sommigen in letterlijken zin opgevat; zelfs zijn er geweest, die meenden dat dit verklaard moest worden, alsof Dante een tijdlang na Beatrice's dood den Don Juan gespeeld had. Wat een onwaardig woordenspel! Welk begrip moeten dezulken hebben van de Beatrice der Commedia en het karakter waarin zij aan den ingang van het Paradijs verschijnt? Het Oude Testament is vol van uitdrukkingen die op zulk een zinnebeeldige voorstelling betrekking hebben, en steeds is ook bij de Christenen van alle tijden dezelfde beeldspraak zeer gewoon geweest. Het huldigen eener schuldige liefde tegenover haar die onze ziel geheel moest bezitten, is het welbekende beeld, dat steeds in de mystieke en ascetische geschriften terugkeert, waar op afdwalingen gedoeld wordt, die de liefde voor de hoogste waarheid, voor den God, wien men zich gewijd heeft korter of langer doen zwijgen. Het zou niet noodig moeten zijn tegen dergelijke opvatting van een zinnelijke afdwaling bij Dante op te komen, als niet nog heden deze enormiteit, dit vergrijp tegen den geest van het Goddelijk Dichtstuk met een zeker onheilig welgevallen geuit en gepleegd werd. De jacht op schandaal-tooneelen tracht de sfeeren van het Paradijs binnen te sluipen! Met nadruk verheft ook Scartazzini zijn stem tegen zulk een bekrompen en in den grond onzedelijke Dante-beschouwing. Zoo er iets op het gebied der Dante-studie vaststaat, zegt hij, dan is het de uitspraak, dat de dichter zijn opgewonden geestdrift voor zijn wijsgeerige studiën en denkbeelden, zooals zij in het *Convito* hier en daar uitdrukking gevonden heeft, als een vervreemding van Beatrice, zijn tot God en hooger gemoedsstemming voerend ideaal, veroordeeld en met berouw herdacht heeft, in den tijd dat hij zijn *Commedia* dichtte. Die tweede liefde, die geestdrift voor zijn wijsgeerige studiën in het tijdperk, toen hij zich bij voorkeur op de klassieken der oudheid schijnt geworpen te hebben, beschouwde hij later als een dreigend gevaar voor zijn eerste liefde. Dit lag in den aard en de richting van zijn gemoedsleven, en het zou oppervlakkigheid of erger nog verraden, daarop uit de hoogte van onze wijsheid neer te zien. Merkwaardig zijn de parallellen die Scartazzini bijbrengt, om den samenhang van *Il Convito* en *Purgatorio* XXX aan te toonen en aldus den zin van de symbolische voorstelling dier boete aan den ingang van het

Paradijs boven allen twijfel of misverstand te verheffen. Met het oog op die ongerijmde misvatting heeft Karl Witte, de onovertroffen Dante-kenner, een uitstekende bladzijde geschreven, waarmede deze Beatrice-beschouwing kan eindigen.

Voor dat jeugdig hart, zegt hij ongeveer, voor die kinderlijke dichterziel, nog onbekend met de teleurstellingen van het leven, nog vervuld van de onschuldigste vreugde, gaat in den glans van het gelaat zijner Beatrice een hemel van geluk open. Haar schoonheid, haar bekoorlijkheden spreken hem van harmonie en welbehagen en liefde. Zij is hem de wonderbaarste bloem in Gods heerlijke gaarde, zooals aan zijn onervaren blik de wereld zich voordoet. Geen zinnelijke begeerte wordt in hem wakker; alleen het gevoel van welgevallen dat wij ervaren bij de aanschouwing van een roos in wier geur wij ons verlustigen, zonder de gedachte bij ons te voelen oprijzen haar van den stengel te rukken. Haar stem is die van den nachtegaal, waar wij met genot naar luisteren zonder hem te willen vangen en opsluiten. En als Beatrice de wereld verlaat, is Dante man geworden. Hier komt zijn gemoed voor het eerst in opstand en in bitteren weemoed vraagt hij zich af: wat is toch het menschelijk bestaan? Hij werpt zich in het onstuimige leven om zich heen, en opnieuw wordt zijn vertrouwen geschokt en een kreet van vertwijfeling ontsnapt nu en dan aan zijn overstelpt gemoed. Zijn werkzame geest wil echter van een somber en troosteloos klagen niets weten. Hij heeft een nieuw veld ontdekt, waarop hij al de kracht van zijn ziel kan ontwikkelen: in de wetenschap, in het denken, in de vertroostingen der wijsbegeerte vindt hij voldoening, naar hij meent, vindt hij de opgewektheid van gemoed terug, die hem weleer vrede schonk met alles en allen. En toch, misleiding, teleurstelling ook daar! Bevrediging althans heeft zijn dichterlijk gemoed thans evenmin gevonden, hoezeer hij zulks ook droomde. Dan schildert hij het woeste woud van den eersten zang in den Inferno En teruglevende in de herinnering aan de eerste gelukkige ontmoeting zijner kindsheid, ziet hij opnieuw zijn Beatrice tot zich komen om hem te redden. Dan wordt hem zijn goddelijk Dichtstuk ernst en tegenover het geluk dat Beatrice hem brengt, dunkt hem de vorige periode slechts afdwaling, ontrouw aan zijn eerste geliefde. Dat is het tooneel der boete in het Purgatorio, waar geen lichtzinnig oog den onreinen blik op moest slaan, waar

geen bezoedelde hand aan moest raken. Aldus is die trilogie, afgebeeld in *Vita Nuova, Convito* en *Commedia*, het algemeene en eeuwige epos van het geestesleven: kinderlijke eenvoud en illusie, geestdrift bij het doorvorschen van de geheimen der wetenschap en in het deelnemen aan de werkelijkheid van het volle menschenleven, om ten slotte na de ontgoocheling rust te vinden in dat woord van een later wijsgeer: ‘doe wel en wees blijde van hart.’

Dat was de gemoedsstemming, waardoor het hem mogelijk was zijn Commedia te voleindigen met een tocht door de sfeeren van het Paradijs.

Zijn geloof in eigen roeping, zijn geloof in de toekomst van zijn vaderland, zijn geloof in den adel van de menschelijke ziel, - een geloof waarin steeds de blik op zijn verheerlijkte Beatrice hem sterkte, heeft hem de kracht geschonken tot de voltooiing dier machtige schepping, die het nageslacht van alle talen en tongen altijd zal bewonderen, de *Divina Commedia*.

A.S. Kok.

Professor Buijs in zijne kracht.

Studiën over Staatkunde en Staatsrecht van Mr. J.T. Buijs, in leven Hoogleeraar te Leiden. Eerste deel, eerste stuk. Arnhem, Gouda Quint. 1894.

Het is een gelukkig denkbeeld, hetzij van den uitgever, hetzij van de bezorgers en inleiders dezer uitgave, de heeren Mr. W.H. de Beaufort en Mr. A.R. Arntzenius, in éénen bundel te verzamelen de beschouwingen over politiek en staatsrecht, sedert het einde van 1864 uit de pen van Mr. J.T. Buijs gevloeid, meest in zijne hoedanigheid als medewerker van *de Gids*, bovendien in enkele losse vlugschriften en artikelen.

Hoe ernstig en nauwgezet de betreurde Hoogleeraar zijne levenstaak opvatte, die bestond in het doceeren, d.i. het stelselmatig en op historischen grondslag uitleggen en inprenten van het algemeen en het Nederlandsche staatsrecht, zoo traden toch zijne groote gaven, zijne kracht van spreken en schrijven, zijn speelsch en toch mannelijk vernuft, het meest aan het licht, wanneer hij de katheder verliet en als *reviewer* tot het publiek sprak. Hij had voor die taak, toegepast op geschriften, op parlementaire en andere gebeurtenissen van den dag, juist genoeg objectiviteit om niet in het banale na- of medepraten te vervallen, en ook bij getrouwheid aan eene staatkundige partij, zijn eigen oordeel over hetgeen eerlijk en voegzaam was, zich voor te behouden en uit te spreken, en tevens was hij subjectief genoeg om niet koel en onpartijdig te blijven, maar den lezer mede te voeren en te sleepen, waar hij hem wilde hebben.

Vele van de strijdvragen en incidenten, die, ruim eene kwart eeuw geleden, van de hoogste actualiteit waren, hebben thans slechts een historisch belang, d.w.z. zij kunnen nu uitsluitend

aan het koele verstand en aan latere ervaring worden getoetst; maar toch heeft het veel nut en levert het een letterkundig genot op, over die gebeurtenissen nog eens het gelijktijdig oordeel van een zoo scherpzinnig opmerker, als Buijs was, te vernemen; de tijdgenoot van toen, die in 1864 en later, hetzij medespeler op, of toeschouwer van het staatstooneel was, kan er van zeggen: *meminisse juvabit*; de jongere kan van Buijs veel leeren omtrent de toen gebeurde zaken. Hij leert die kennen, zoo als zij zich toen voordeden aan den uitstekendsten penvoerder der groote liberale partij, die destijds nog haar heldentijdperk beleefde. Juist die omstandigheid zet het grootste belang aan de thans herlezene opstellen bij. Wil men de lezing daarvan genieten, dan moet men de tegenwoordige vraagstukken van den dag, de nieuwste verwikkelingen op staatkundig en staatsrechtelijk gebied uit het hoofd zetten.

In de vier eerste opstellen van dezen Bundel leven wij belangrijke parlementaire momenten mede van de twee laatste jaren van het tweede door Thorbecke gevormde Ministerie, aanvangende van het laatst van 1864 tot Juni 1866. Niet dat de groote wetgevende maatregelen van dat tijdvak, die diepe sporen in het volksleven hebben achtergelaten, opzettelijk worden in het licht gesteld; de beteekenisvolle wetten, op koloniaal gebied: de Indische comptabiliteitswet, de West-Indische regeeringsreglementen, de Indische tariefwet; op dat van binnenlandsch bestuur, de geneeskundige wetten: de herziening der gemeentewet met haren nasleep van afschaffing van bijna alle plaatselijke accijnsen en verbetering van eenige rijksaccijnsen; op internationaal gebied: het handelstractaat met Frankrijk; alle deze onbetwistbare zegepralen van het toenmalige liberale ministerie worden als bekend vooröndersteld. De bekwame *reviewer* bepaalt de aandacht zijner lezers op de voorvallen in de parlementaire *arena*, waarbij wonden werden toegebracht of afgeslagen, dus in hoofdzaak bij de begrootingsdiscussiën. Want, wij mogen het niet vergeten, èn vroeger èn vooral tusschen 1860 en 1870 bestond in de Staten-Generaal, vooral in de Tweede Kamer, de laakbare gewoonte bij vele leden der oppositie, om in iederen grief tegen het regeeringsbeleid in het algemeen of tegen een der Ministers in het bijzonder, eene reden te vinden tot afstemming van een

of meer hoofdstukken der Staatsbegrooting, waarvan, door de natuurlijke wet der contrasten, het gevolg was, dat de ministerieele leden menigen begrootingspost aannamen, dien zij om den inhoud in gemoede hadden willen afkeuren. Het strekt aan Buijs tot eer, dat hij, tegen den stroom, ook van zijne partijgenooten, in, het onbillijke en tevens het ondoelmatige van die methode van behandeling der begrootingswetten, duidelijk heeft aangetoond.

De zinsneden door Buijs daarover, als resumtie van het artikel: *De donkere dagen vóór Kerstmis* ten papiere gebracht, zijn, om hare treffende juistheid, als gevleugelde woorden in herinnering gebleven: ‘Gij klaagt dat de regeeringspartij moeilijk te brengen is tot het erkennen van deze of gene fout, door hare leden begaan; maar hoe kan het anders, wanneer die erkentenis zich altijd moet oplossen in verwerping van de begrooting? Uwe fout is deze, dat gij op elke overtreding de doodstraf wilt hebben gesteld. Men kan met U niet instemmen, dat de Minister verkeerd handelde, toen hij aan de stembureaux hunne koffij en broodjes onthield, of die erkentenis wordt aangemerkt als eene gevoelige nederlaag den Minister toegebracht.’

Deze en andere fijne en schrandere opmerkingen van Buijs wekten den lust bij ons op, om dat groote parlementaire tournooi van November en December 1864, uit het stof, dat de *Bijbladen* van zoo lang geleden bedekt, nog eens op te delven. Wij moeten zeggen, het viel ons nog al mede. Wel was de grens tusschen welsprekendheid en breedsprakigheid niet altijd in 't oog gehouden, en was de hoeveelheid personaliteiten bij de algemeene beraadslagingen veel te groot; voor dit laatste was evenwel eene verschoonende omstandigheid te vinden in de sensatie, die, bij de algemeene verkiezingen van 1864, de keuze van den baron van Zuijlen van Nijevelt, antagonist van zijn vroegeren collega Thorbecke, door de Haagsche kiezers, had gemaakt. Maar overigens vindt men er zakelijke en zaakrijke debatten, en geen zeer ernstige poging om bres te schieten in het toen zeer sterke ministerie. De minderheid, die, bij wijze van protest in conservatieven zin, tegen de hoofdstukken stemde, was van 13 tegen Hoofdstuk III, 18 tegen Hoofdstuk IV A, 19 tegen Hoofdstuk V, 18 tegen Hoofdstuk VI en VII B; alleen tegen Hoofdstuk IX (*kolonien*) klom zij

tot het cijfer van 24. Maar dat er bij de oppositie eigenlijk geen verlangen was om eene crisis uit te lokken, bleek uit de stemming over Hoofdstuk VIII (*oorlog*), dat met 41 tegen 24 stemmen werd aangenomen. Die 24 waren *allen* leden van de linkerzijde; tien conservatieve stemmen *tegen* zouden dus de verwerping hebben veroorzaakt. Maar de oppositie gebruikte dat wapen niet en gaf eenparig aan den Minister Blanken blijk van vertrouwen. Nog een bewijs, dat het gevecht slechts een spiegelgevecht was, is het volgende: Er bestond bij de begrootingswetten voor 1865 een motief, *binnen* de begrooting gelegen, om met eene vrije conscientie tegen het hoofdstuk *financien* te stemmen, nl. het brengen van twee geheele jaarsaldo's der Indische rekening (over 1864 en 1865) onder de middelen voor 1865, in strijd met vele en goede antecedenten. Maar hoewel dit punt discussie uitlokte, werd het alleen door 2 leden als motief gebruikt om protestgewijze tegen de Middelenwet te stemmen.

Wel is het waar, dat eenige sprekers zich in recriminatien over zaken van weinig belang tegen Thorbecke begaven, onder anderen ook over de toen reeds oude circulaire, verbiedende het toedienen van ververschingen aan de stemopnemers voor rekening der gemeenten; zij was van 3 Juli 1863, en eene doode letter gebleven.

Wij hebben evenwel niet kunnen vinden, dat iemand dat vreemde stukje als argument heeft gebezigd tegen het Ve Hoofdstuk der Begrooting. Die ververschingen werden, met andere decisiën van meer belang, ter sprake gebracht door Graaf Schimmelpenninck, nadat de Minister (den 26 Nov.) dezen had gesommeerd, voorbeelden te noemen van te groote centralisatie. Den 2 December werd dat schoteltje ververschingen aan de Kamer voorgezet, en den 5 December gaf Thorbecke het, ook nu nog bevreemdende, antwoord, dat een ambtenaar die circulaire aan Gedeputeerde Staten had opgesteld, en hij die *zonder te lezen* had onderteekend; men lette wel, op de minuut en in elf uitgaande stukken!

Juist dientengevolge had de oppositie meer genoegen van die ververschingen, dan zij zelve had gedacht. Evenwel kon de scherts van Buijs met dit middel van oppositie er mede door. Het historische document is te vinden in de *Verzameling* van Luttenberg, 1863, blz. 139.

Het tweede stuk van den bundel is door Buijs geplaatst in *de Gids* van Juli 1865 en heeft tot opschrift *Misverstand*; het is eene geestige kritische studie over de vraag, waarom Groen van Prinsterer in zijne talrijke brochures te recht klaagde, nooit te zijn begrepen geworden, en geen school van staatslieden te hebben gesticht. In het licht van den tegenwoordigen tijd komt de beschouwing en oplossing van Buijs niet meer juist voor; maar zoo als de zaken in 1865 stonden, was het opstel een meesterstuk.

In de derde en vierde plaats worden den lezer aangeboden: *Winter- en Zomer-stormen* van Januari 1866 en *Zomer- en Winter-stormen* van Juli 1866, handelende over de ontbinding van het tweede ministerie Thorbecke en de parlementaire nederlaag van het daarop gevolgde ministerie, waarvan de heer Fransen van de Putte de formateur was.

Het jaar 1865 was in wetgevenden arbeid vruchtbaar en oeconomisch vrij voorspoedig geweest; ook in de najaarsdagen zag het ministerie, zoowel de hoofdstukken der begrooting voor 1866 als andere wetsontwerpen met groote meerderheid aannemen; maar aan een scherpzinnig opmerker, zoo als Buijs was, kon het niet ontgaan, welke groote politieke verandering vóór kerstmis 1865 had plaats gegrepen in de binnenlandsche politiek: Thorbecke had namelijk opgehouden, onkwetsbaar te zijn. Blijkbaar wilde de opsteller van: *Winter- en Zomer-stormen*, (dat het licht zag terwijl het groote liberale ministerie nog overeind stond) niet te zeer doen uitkomen, welke moreele verliezen het bewind had geleden; maar hij begreep dit zeer goed, en doelde daarop in deze woorden: (bl. 65) ‘De korte maar hevige winterstorm dreef alzoo voorbij, hoewel dan ook niet zonder schade en zelfs groote schade te hebben aangericht’. Hij voorspelde eenen zomerstorm, die volgen zoû en waarbij coalitie te voorzien was tusschen de conservatieve en de antirevolutionaire richtingen; deze bestreed hij bij voorbaat.

Zeer opmerkelijk is, dat Buijs wel zeer subjectief oordeelt over de strijdvragen van het najaar van 1865, maar toch betuigt, dat hij de aanneming van het voorstel van enquête van Graaf van Zuijlen van Nijenvelt (dat verworpen werd op 12 Dec. met 53 tegen 18 stemmen) wenschelijk had gekeurd. Dit bewees voor zijn hoog gevoel voor moraliteit in de politiek. Want ook naar zijne meening waren er in geen geval termen te ontdekken voor toepassing

der wet op de verantwoordelijkheid der ministers; en voor zooveel de politieke fout betreft, bestaande in het voorspiegelen, tijdens de algemeene verkiezingen van 1864, aan de Limburgers, dat het wetsontwerp tot verhooging der grondbelasting in Limburg zou worden losgelaten, (terwijl het in 1865 toch weder werd ingediend), deze politieke fout was geboet door de aftreding van den Minister van financiën Betz op 27 November. Daarenboven was de de nevel, die over de verkiezing van 1864 was blijven zweven, opgeklaard, door de demissie als lid der Kamer van den Heer van der Maesen de Sombreff, op den zelfden 27 November, gevolgd door zijne herkiezing met groote meerderheid in het kiesdistrict Maastricht; en die nevel klaarde nog meer op, door de behandeling en aanneming van het wetsontwerp over de grondbelasting den 16 December met 54 tegen 18 stemmen. Wel had de Regeering de behandeling van dat wetsontwerp willen zien uitgesteld, tot dat een nieuwe minister van financiën het kon verdedigen. Maar eenmaal door de Kamer genoodzaakt om die taak te aanvaarden, vervulde de Minister van justitie Olivier, ad interim het depart. van financiën waarnemende, die taak volkomen goed en afdoende. De enquête, ware zij aangenomen, zou alleen gediend hebben om uit te maken, of Thorbecke in een vertrouwelijken, niet voor de kiezers bestemden brief, aan den Heer van den Maesen iets had geschreven. Daarvoor eene enquête te houden, was toch bedenkelijk. Trouwens het was niet aan de grondbelasting in Limburg, dat de val van het groote Ministerie te wijten was; daarvoor bestonden twee andere oorzaken; 1o. de indruk bij zeer velen, dat de zaak der veepest te licht was geteld en niet krachtig genoeg aangevat; 2o. het gebrek van homogeneïteit tusschen Thorbecke en zijnen ambtgenoot van Koloniën.

Zonder dit laatste zoude de vervanging van den Minister Betz door een ander Minister van financiën gemakkelijk zijn tot stand gekomen. Nu werd de crisis zeer moeilijk op te lotsen. De oplossing was ten slotte eene reconstructie, die op volkomen regelmatige en constitutioneele wijze plaats had in Februari 1866. Zoo als bekend werd, bestond er een ernstig verschil in den boezem van het ministerie over de vraag, of een wetboek van strafrecht voor Europeanen in Indië bij Kon. Besluit kon worden vastgesteld. Art. 75 in verband met art. 31 van het Regeerings-Reglement, hoewel niet volstrekt *in*

terminis, beslissende scheen de bevestigende beantwoording der vraag te wettigen. In dezen zin wenschte de Minister van Kolonien te handelen; de meerderheid in den Raad van Ministers vereenigde zich herhaaldelijk met zijn voorstel; de minderheid, bestaande uit de Ministers Thorbecke en Olivier, achtte eene wet noodig. Buijs schijnt, even als destijds met velen het geval was, dit verschil als eene minder beduidende, misschien wel gemaakte aanleiding om uiteen te gaan, te hebben beschouwd. (Zie blz. 90 der *Studiën*).

Dien indruk maakt evenwel niet de besliste wijze, waarop de Heer Fransen van de Putte in de Tweede Kamer den 1 Dec. 1865 over de zaak namens de Regeering in haar geheel sprak. Buitendien werd terstond na de crisis in Februari, de gedachtenwisseling, voor zoover zij schriftelijk was, in de *Staatscourant* publiek gemaakt, en laten de uitvoerige en duidelijke mededeelingen van den genoemden Minister in de 2e Kamer, op 27 Februari en 9 Maart 1866, geen redelijken twijfel over, of de breuk in het kabinet is door dat verschil over eene quaestie van Staatsrecht veroorzaakt. Op hoop van Thorbecke als minister te behouden, werd, ook nadat de Ministerraad had gevoteerd en aan den Koning gerapporteerd, de uitvoering van het beslotene eenige malen aangehouden; maar toen eindelijk de minderheid van het Ministerie een onbepaald uitstel van den geheelen maatregel als voorwaarde van haar aanblijven stelde, kon de Minister van Koloniën bij geen mogelijkheid anders handelen, dan het ontwerpbesluit aan den Koning ter bekrachtiging aanbieden en daardoor tevens de beslissing in 's Konings handen leggen. Zeer begrijpelijk, besliste Z.M. in den zin der meerderheid; en Thorbecke en Olivier hadden de zaak te ernstig aangevat om op hun voornemen terug te komen.

Een ander verwijt werd in die dagen aan den heer Fransen van de Putte door zijne politieke tegenstanders gedaan; dat van gemis aan ernst bij de samenstelling van het nieuwe ministerie. Ten onrechte: de gewichtigste vacature, die van Binnenlandsche Zaken, werd door den heer Geertsema vervuld, destijds een algemeen geëerd en bekwaam lid der Tweede, thans, na in staatsdienst te zijn vergrijsd, een waardig lid der Eerste Kamer. De heer Olivier verliet twee portefeuilles; die van financiën viel aan den zeer bekwamen financier van Bosse in handen, aan wien zij even zoo wel dadelijk na de demissie van Betz had

kunnen zijn opgedragen, en die van justitie aan den heer Pické, destijds nog vrij onbekend, later gebleken de rechte man op de rechte plaats te zijn in de magistratuur en in de volksvertegenwoordiging. Slechts over ééne zaak werd eenigzins te los heen geloopen; het was de vacature van Minister van Marine, ontstaan door het overlijden (Januari 1866) van den heer Huijssen van Kattendijke.

Het optreden der overige Ministers zonder Minister van Marine gaf eenen schijn van ongereedheid en overhaasting, die het vertrouwen in het Regeeringsbeleid verzwakte. - Zooveel is zeker, dat het Ministerie van 10 Februari 1866, hoewel talentvolle mannen in zijn midden tellende en op volkomen constitutionneele wijze, in de richting der parlementaire meerderheid samengesteld, gedurende ruim 3½ maand een zuur leven had en meer geplaagd dan gewaardeerd werd. Het had voortdurend van de zijde zijner eigene politieke vrienden met een mistrouwen te kampen, dat noch door de aftreding van Thorbecke, noch door den inhoud der cultuurwet werd gerechtvaardigd. Immers dat wetsontwerp, reeds lang vóór de ministerieele crisis door de Regeering aangeboden, mocht bezorgdheid wekken bij de conservatieve oppositie, het verwezenlijkte al vrijwel het streven der liberale koloniale partij (sedert 1849): namelijk om de winsten uit den kolonialen land- en boschbouw, in de kassen van particuliere ondernemers te doen vloeien; het was gepaard met een veiligheids-maatregel, teneinde niet van geheele slooping der Indische baten te worden beschuldigd, namelijk het voorbehoud omtrent de gouvernements-koffiecultuur.

Buijs gevoelde ook medelijden met den Minister van Koloniën, die met warme overtuiging zijn voorstel verdedigde tegen een deel zijner voormalige vrienden, en door hen hoorde af keuren, datgene waarom hij vroeger geprezen was. Buijs ging zelfs zoover (bl. 83) van de houding van Thorbecke in dat vermaarde debat te laken; hij zal daarbij hebben gedoeld op de redevoeringen van dien staatsman op 14 en op 17 Mei, toen hij eerst een ingrijpend amendement van Nierop op art. 1 tot 12, daarna een ander ingrijpend amendement Poortman op art. 1 aan de Kamer aanbeval, en betuigde ‘het niet noodig te vinden, aan de inlandsche bevolking een Westersch privaat-eigendom’ toe te kennen. Dit was de doodsteek voor het ministerie, dat zich de cultuurwet tot voorname taak had gesteld. Den 18^{den}

Mei werd het amendement-Poortman aangenomen met 43 tegen 23 stemmen, zijnde alle conservatieve leden in de meerderheid begrepen; dadelijk daarna werd de cultuurwet ingetrokken en den 19den Mei vroeg het ministerie zijn ontslag,

Na den tol van het medelijden aan dezen politieken tegenspoed te hebben betaald, wendt Buijs zich tot de toen opgaande zon, het conservatieve bewind, door graaf van Zuijlen van Nijevelt samengesteld, dat op 1 Juni in functie trad. Hij wendt zich daarheen, niet hoopvol, maar toch met de erkenning dat, na de scheuring in de liberale meerderheid, eene opdracht aan de conservatieve minderheid noodzakelijk was en dus goedkeuring verdiende. Intusschen beheerschte sedert die optreding slechts één vraagstuk, volgens Buijs' opvatting, den toestand. En wel: of de Regeering plan heeft de wetten op het lager en middelbaar onderwijs te herzien? Eigenlijk was dat vraagstuk alleen maar aan de orde gesteld in de talrijke vlugschriften, die Groen van Prinsterer (destijds geen lid der Kamer) wekelijks in het licht gaf. Voor de verkiezingen van de helft der Tweede Kamer werd het als kunstmiddel gebruikt om mistrouwen tegen het nieuwe bestuur te zaaien. Werkelijk had het nieuwe ministerie, naar heugenis van schrijver dezes, andere dringende zaken van heel veel meer actueel belang vóór zich gevonden, en was het woord des Konings, dat Hij den graaf van Zuijlen van Nijevelt, niet als antirevolutionair lid der Kamer maar als ervaren diplomaat bij Zich had ontboden, geene bloote phrase, maar eene volkomen juiste karakteriseering van den toestand. Van onze gedragslijn bij het ontstaan van den bloedigen burgeroorlog van den Duitschen Bond, kon het behoud van onze onafhankelijkheid afhangen.

Buijs had intusschen in Juni 1866, toen zijn opstel geschreven werd, slechts oog en oor voor de vraag, welke de houding der nieuwe Regeering zou zijn tegenover de openbare en de bijzondere scholen; wel erkende hij het recht van bestaan van het ministerie der rechterzijde tot het vinden van een *modus vivendi* in de Indische quaestie, en wenschte niet dat het bewind daarin wierd bemoeilijkt of zijn levensdraad te vroeg afgesneden, mits de schoolwetpolitiek slechts rechtzinnig liberaal blijve.

Toen de heer Keuchenius, in het district Arnhem gekozen, in de Kamer optrad, was bijna zijne eerste werkzaamheid, de Regeering te interpelleeren, ten einde gebrek aan homogeneïteit

over de schoolquaestie aan den dag te brengen. Op den dag der interpellatie, den 23 Augustus, maakte hij een volkomen *échec*, ondanks den toen nog verschen indruk zijner welbespraaktheid.

Hoe het zij, in den warmen, zorgvollen zomer van 1866, het tijdperk van oorlog nabij onze grenzen, heerschende cholera en zich uitbreidende veepest in onze landpalen, nam Buijs geen deel in den politieken strijd. Maar weldra waren de hekken verhangen en in den aanvang van October was het zijne scherpe pen, die het sein gaf tot eene groote beweging tegen het Ministerie. Het door hem gestelde *Advies van* (10) *hoogleeraren in de rechtsgeleerdheid* en zijne brochure: *Het regt van de Tweede Kamer, een woord aan de kiezers*, zijn het 5e en het 6e stuk van dezen bundel.

Was de motie-Keuchenius van 27 September gerechtvaardigd? Moest op de aanneming van die motie, het ministerie aftreden en een ander gouverneur-generaal dan de heer P. Mijer, worden benoemd? dan wel mocht en moest aan den Koning worden geadviseerd, de Kamer te ontbinden? Deze waren de vragen, die destijds het land in beweging brachten.

De verhoudingen van die dagen liggen nu al verre achter ons; tevens echter was schrijver dezes er te nauw mede gemoeid, om ook nu nog de ware beoordeelaar van dit meest geruchtmakende bedrijf in het leven van Buijs te zijn. Daarenboven verheugt hij zich, in een later belangrijk tijdstip, Buijs niet als tegenstander, maar als medewerker te hebben gekend en hem met wederzijdsche waardeering de hand te hebben gedrukt.

Eene palinodie is echter van geen van beide zijden gezongen; de ex-minister bleef steeds van meening, dat de ontbinding der Tweede Kamer in 1866 een absolute plicht der toenmalige Regeering was; de hoogleeraar, dat de Kamer in haar recht was, en de kiezers van Regeeringswege werden misleid; hetgeen hij in dien tijd plastisch uitdrukte met het gevleugelde woord: ‘o kiesgeregtigden van Nederland! past op uwe neuzen.’ (bl. 139). Den strijd nu te hervatten, ware dezerzijds ongepast.

Eéne opmerking mogen wij echter niet achterhouden. In den ijver van den pennestrijd liet Buijs zich te ver heenvoeren, toen hij schreef: ‘Wanneer Mr. Mijer werkelijk naar Indië vertrekt, zal zijn toestand aldaar waarlijk niet benijdenswaardig wezen. Onder den indruk van de politieke en zedelijke nederlagen hier geleden, komt de nieuwe landvoogd in Indië te

midden van eene maatschappij, sinds lang ongunstig te zijnen aanzien gestemd. Aan zijne uitrusting, hoe kostbaar ook, ontbreekt wat elke Gouv.-Generaal boven alles noodig heeft, maar wat hij voor geen geld koopen kan: groot en onbetwist zedelijk gezag. Wie weet, op de algemeene secretarie te Batavia is misschien meer dan één commies te vinden, die onder de gegeven omstandigheden niet met den heer Mijer zou willen ruilen.' (bl. 121.)

Deze zeer donkere voorspelling is gelukkig niet verwezenlijkt; de Gouv.-Gen. Mijer heeft zijne hooge waardigheid met eere en tot voldoening van het Opperbestuur gedurende volle vijf jaren bekleed; zelfs was zijn bestuur gezegend door vrede en goede orde, zoodat bijna geen gelden voor 'expeditiën te velde' op de Indische rekeningen van die jaren voorkomen. Zijne nagedachtenis is in onze overzeesche bezittingen en in het moederland in eere gebleven.

Hierbij leggen wij de pen neder. Het 7e stuk van den bundel, getiteld: *De ontknooping* en ontleend aan *de Gids* van December 1866, is incompleet; het slot zal tot het tweede stuk van dit deel behooren.

Met belangstelling zien wij de volgende afleveringen van dit werk te gemoet.

J. HEEMSKERK AZ.

Buitenlandsch overzicht.

Gladstone uit het ministerie.

18 Maart.

De wapenrusting wordt aan den wand gehangen; de speer die zoo menig tegenstander in veldslag of tornooi heeft doen buitelen is in den hoek gezet; de geplette, door stormen geteisterde, helm bekroont de bultige cuiras; en het zwaard, het laatste vertrouwen van den man in den strijd, losgegespt, leunt tegen den stoel die daar staat alsof hij den vermoeiden en verweerden ridder rust aanbiedt.

Hij kan van zijn zwaard nog niet scheiden; het omneveld oog ziet fantomen van gevechten in de verte; de gewende hand grijpt naar het gevest.... Is het dan toch voor het laatst geweest dat hij de krijgsleus heeft aangeheven en den aanval heeft geleid en in het gewoel heeft gestreden, voet tegen voet, borst tegen borst, en toorn, den stouten krijgsmanstoorn, tegenover toorn!

Een oogenblik verdringen zich de wisselende gebeurtenissen der loopbaan van zestigjarigen strijd voor zijn geest. Welk een visioen van menschen en dingen! Zij komen op met een hartstochtelijke kracht van ongebroken werklijkheid, zij spreken met een luide, karaktervolle stem, zij grijpen hem aan met den druk van levende handen, en hun adem blaast scherp in zijn gezicht. Zij gaan, en nieuwe golven van menschen en dingen wentelen aan, overstelpen en vullen tot de uiterste kreken van de herinnering. Zij gaan, en breeder, machtiger rijst de nieuwe vloedgolf van menschen en dingen, schuivend, stootend, over elkanders hoofden buitelend, zegevierend....

Een oogenblik maar.

Het oog van den ouden man herwint zijn gloed, het staat als een hoornen spiegel tegenover den aandrang. Hij wenkt: de gansche vertooning van avonturen rolt zich op als een doek, vergaat, verdwijnt.

Wat beduiden al die gezichten en al die voorvallen? Zijn ze wel iets anders dan het buitenste kleed van zijn persoonlijkheid? En hij gevoelt zich op dien uitersten rand der wereld geplaatst waar het weefsel der historie niets meer is dan een omhulsel dat wegvalt voor de stralen van het eeuwige.

Evenals Prospero, hertog van Milaan en toovenaar, in Shakespeare's drama, geeft hij een teeken met zijn tooverstaf, en al die toovenarij van praal en rumoer waaraan de harten der menschen hangen vervliegt als een wolkjen aan den blauwen hemel:

> The cloud-capp'd towers, the gorgeous palaces,
> The solemn temples, the great globe itself,
> Yea, all which it inherit, shall dissolve,
> And like an insubstantial pageant faded,
> Leave not a rack behind.

Zoo ziet de veelbeproefde ridder, in zijn terugblik op het leven, de wijde spanning zijner geschiedenis en der geschiedenis van zijn volk verschrompelen als een dor blad en inkrimpen tot een spikkel die verstuift in de ruimte. Hem blijft alleen het bewustzijn van zijn vermogen; hij kan, indien het hem lust, de leêge spatie weer bevolken met drommen van gestalten; maar hij is trotscher en zekerder, in zijn eenzaamheid tegenover het onvergankelijke. Naakt rust de hand van God op zijn hoofd.

Er komen in het nationale leven oogenblikken voor waarin het volk samenleeft met het leven van den enkelen man, zijn vertegenwoordiger. Het schijnt dan wel alsof het bestaan van het land aan den adem van dien eene hangt; - voor niet langer dan een moment, wel is waar, maar het oogenblik is er toch geweest dat de verwarde stemming der menigte zichzelf herkent in een groot en klaar gevoel.

Zulk een oogenblik kwam toen Gladstone's besluit om zijn ministerschap op te geven bekend was geworden. Partijgenooten en tegenpartij hebben gevoeld dat, met dat heengaan uit de regeering van het land, een tijdkring afgesloten werd en een nieuwe

kring begon; en op het tijdstip tusschen beide jaarkringen, - gedurende de enkele minuut op de grens van twee tijden, - hebben zij met den grooten leider van hun volk in de tegenwoordigheid gestaan van het blijvende, te midden van het vergankelijke gevoel der tegenstrijdige belangen, - als een enkel man.

De cynicus heeft beseft dat er toch nog iets hoogers bestond dan zijn verachting voor al wat in de menschheid opwaarts streeft; de hartstochtelijke vijand heeft zijn bitterheid vergeten, om voor eenmaal in het gemeenschapsgevoel te deelen; de fat heeft zijn koele fatterigheid afgelegd; de partijman heeft zijn minderheid erkend. En het volk heeft zich bezonnen. Het begrip dat in den dagelijkschen strijd verduisterd wordt, - het bewustzijn dat het heden louter een schakel is die van het machtige, bekende verleden naar de vage, onbekende toekomst voert, - dat begrip is plotseling, in een flikkering van licht, op den voorgrond getreden. De geschiedenis van één mensch is historie geworden,

De lange worsteling van Engeland om het overwicht in Europa te behouden toen revolutie en Napoleontisch geweld op de beschaafde wereld beslag dreigden te leggen, herleefde in het volksgeheugen bij het denken aan den man wiens herinnering teruggaat tot het blijde beleven van den dag, waarop de tijding van Waterloo naar den vaderlandschen grond werd overgebracht.

En al wat uit die krachtsontwikkeling van het begin der eeuw is voortgevloeid, - de energie waarmede het land zijn hervorming aanvatte, waarmede het zijn invloed uitbreidde, waarmede het, ondanks zijn stoere zelfzucht, de beginselen der rechtvaardigheid deed triomfeeren, - dat alles leefde weder op in het bewustzijn bij het noemen van den man, die getuige is geweest van het werk, die zelf een groot deel van het werk heeft verricht, en die, zijn hoogste roem, het werk in vollen gang aan zijn opvolgers heeft overgeleverd.

Ja, Gladstone is, in zijn eigen ontwikkeling, de vertegenwoordiger der energie van het Engelsche volk die, losbrekend uit de boeien van overlevering en bevoorrechting, de elementen van de volksziel tezamenneemt en samensmeedt tot een oorspronkelijke kracht met breed vermogen.

Zoo verheft zich Gladstone's gestalte voor de verbeelding als de belichaming van het idée dat Engelands geschiedenis door alle

tijden heen uitspreekt, hij wordt een type, en midden in de luidruchtige verwarring van het gewone bestaan valt een straal der eeuwigheid.

Voor een oogenblik stokt het rumoer; het geraas zwijgt....

Evenzoo trekt 's morgens met roffelende trommen en schaterende trompetten de troep uit de kazerne tot een militaire wandeling. De deun klinkt luid alsof er niets dan opgewekte strijdlust voor het daglicht mocht bestaan. Daar, eensklaps, worden de tonen afgebroken: in de stilte hoort men de doffe passen der soldaten over den grond. Een lijkstoet komt aan, en brengt een pauze in de muziek. Straks vervolgt zij haar opgehouden noten weder. Voor een moment slechts werd zij onderdrukt. Een doode is gepasseerd.

Ieder afscheid is een zinnebeeld van sterven en dood. Gladstone's afscheid van het werkzame staatkundige leven is een voorbode van den naderenden nacht.

Maar hier, bij dit nog voor de verzwakking genomen besluit, vertoont zich de gedachte aan den dood onder haar goede gedaante. Het sterven wordt de vrijwillige overgave der persoonlijkheid aan het onvergankelijke. En de dood wordt de beeldhouwer die de levende trekken der persoonlijkheid in het duurzaam marmer van het kolossale standbeeld houwt: hij is de stem welke de dichter zich in het ruischen der zee hoorde toefluisteren ‘het zachte, heerlijke woord: dood,’ de stem der eeuwigheid te midden van het aardsche leven.

Welke is de trek waaraan men het wezen van Gladstone herkent? Ofschoon hij een der grootste partijleiders uit Engelands geschiedenis was, is hij in den grond van zijn hart toch geen partijman.

‘Ik ben geen Gladstoniaan,’ zeide hij in zijn rede te Birmingham. Hij heeft zich wel dikwijls zoo voorgedaan, en in den strijd heeft hij wel nu en dan zich door zijn hartstochtelijkheid laten vervoeren en maatregelen doorgezet die alleen uit het standpunt der partij te rechtvaardigen waren, maar, de man in zijn geheel genomen, is hij eerder een verbreker en een reorganisator van partijen geweest dan een partijman.

Wat was hij dan?

Een democraat.

Het woord heeft in onzen democratischen tijd zijn ware beteekenis verloren. Want nu iedereen democraat is, is niemand het meer, en de man die, om zijn sociaal hervorminkje in eigen oogen of die van anderen te rechtvaardigen, zich zelf wijsmaakt dat hij den d e m o s achter zich heeft, is het wellicht het minst van allen.

Het komt waarlijk niet alleen op den goeden wil aan, *n'est pas démocrate qui veut*.

Ik spreek hier over staatslieden. Om democraat te zijn moet men den volkswil kennen en zich er aan onderwerpen. Men dient de veranderingen die door het verloop van tijd in het staatslichaam plaats grijpen mede te gevoelen, en terwijl men ze erkent, terwijl men zijn eigen meening aan die natuurlijke wet van groei onderwerpt, moet men den volkswil een vorm weten te geven die hem geschikt maakt voor het kader van den staat. Want in democratie zijn twee termen verbonden, d e m o s , het volk, en k r a t o s , het gezag. Het z e g g e n als machthebber uit naam van het volk is ook in het woord opgesloten.

Het is een samengaan van tweeërlei wil.

Geheel verschillend is het werk van den man die een staat te scheppen heeft, in den zin zooals Bismarck de eenheid van Duitschland heeft tot stand gebracht. Zijn taak is dankbaarder, en de m a n Bismarck zal het ongetwijfeld altijd, bij een vergelijking, tegenover Gladstone winnen, omdat zijn arbeid kunstenaarsarbeid was, precies en afgerond, terwijl de werkzaamheid van den ander een uiteenloopende, en niet dan in een beperkte beteekenis een scheppende mag genoemd worden.

Gladstone moest een staat leiden die reeds sedert eeuwen zijn gang had. Zulk een staatsman heeft met gegeven machten te doen, en hij heeft alleen te zorgen, dat het oneindig ingewikkelde organisme niet spaak loopt. Hij kan slechts heerschen door te dienen; en het is de vereeniging van voorzichtig, ja van angstvallig overwegen en beslist voorgaan, die Gladstone maakt tot den unieken man, den democraat.

Men is geen democraat voor zijn pleizier.

Gladstone heeft nooit gerust; hij is gegroeid met zijn eeuw; en

hij heeft geliefkoosde opinies moeten opgeven; het was bij hem een voortdurende vernieuwing. Zij is met strijd gepaard gegaan en vergezeld geworden door de verwijten van aanhangers die hun gids vreemde banen zagen betreden. Hij werd een huichelaar genoemd, natuurlijk. Men heeft hem niet kunnen vergeven dat hij, die streng kerkelijk opgevoed was en gebleven is, de Staatskerk in Ierland heeft afgeschaft en haar opheffing in de overige deelen van het Britsche rijk heeft voorbereid. Er zijn handelingen waarvoor het publiek geen andere verklaring weet te geven dan zich in een grof scheldwoord laat uitspreken. Hij was een huichelaar, omgekocht door het geld der katholieken, een Jezuiet!

Natuurlijk.

Hoe moeilijk valt het zich te verplaatsen in eens anders persoonlijkheid, daar men nooit zijn eigen persoonlijkheid wil opofferen! En dit is toch juist het kenmerk van een groot man dat hij zich een grooter persoonlijkheid eigen maakt dan hem oorspronkelijk gegeven is, omdat hij meegevoel heeft met de feiten, en zich met een soort van blijde ontvankelijkheid, ondanks zijn zelfstrijd, onder hun invloed stelt.

Maar dit willen de menschen niet begrijpen; zij kunnen zich niet verbeelden dat iemand begint met tot de orthodoxe steunpilaren van staat en kerk te behooren, en daarna tot een ruimer opvatting van staatkundig en geestelijk leven komt zonder daarom nog den s q u i r e en den kerkman geheel te verloochenen. Het is het besef van een grooter leven om zich heen, waaraan de particuliere eigenaardigheden ondergeschikt zijn, dat den menschen ontgaat. Zij vatten niet dat, dikwijls, hoe enger de oorspronkelijke gezichtskring was, des te krachtiger de greep van den man wordt op het leven.

Gladstone is altoos ruiterlijk voor zijn overgang tot nieuwe zienswijzen uitgekomen.

Toen hij, in 1869, het werk der hervorming van Iersche toestanden aanvatte, heeft hij een ‘kapittel zijner autobiographie’ in 't licht gegeven om zijn standpunt te verklaren. Men leert daaruit dat het niet maar deze of die maatregel was waarvoor zijn overtuiging gewonnen was geworden; en men ziet en men proeft dat de verandering zijner gedachten voortgevloeid is uit een wijder blik op de gebeurtenissen van het leven, dien hem de voortgang der gebeurtenissen zelf gegeven had.

Toen hij, in 1885, tot Home-rule voor Ierland bekeerd werd, was het omdat hij gevoeld had dat, met het jaar 1885, een nieuwe tijd voor Engeland aangebroken was. Over geheel Europa was een vernieuwing gekomen, maar in Engeland (ik bedoel Groot Brittanje en Ierland) toonde zich die vernieuwing het duidelijkst. Ze sprak in cijfers. Voor de eerste maal gaf het uitgebreide kiesrecht, dat het geheele lichaam der gezeten inwoners tot stemmen riep, zijn resultaat. In Ierland werden de parlementszetels in alle provincies door de nationalistenpartij gewonnen, met uitzondering van de provincie Ulster, het bolwerk der Tories, die 16 Tories afvaardigde tegen 17 nationalisten en waar dus de partijen tegen elkander opwogen.

Oorspronkelijk dacht Gladstone er niet aan de Iersche nationalisten aan het kamp der liberalen te verbinden. Hij wilde dat wat buiten de twee groote staatkundige partijen stond, een zuiver Iersch belang, niet in het partijleven opnemen en daarom bood hij der Toryregeering zijn medewerking aan tot regeling van het bestuur in Ierland.

'Mijn meening blijft,' schreef hij aan Balfour na een langdurig onderhoud, 'dat het een onheil voor het land zou wezen wanneer deze groote zaak een voorwerp van partijstrijd zou worden. Mijn wensch zou wezen om haar in den zelfden geest te behandelen als die vraagstukken van buitenlandsche politiek, waarbij geheel Engeland geïnteresseerd was en tot wier bevredigende oplossing beide partijen te zamen hebben gewerkt.'

Er spreekt een groot vertrouwen in menschen uit deze woorden die Lord Salisbury het niet de moeite waard vond te overdenken. En dit is wel degelijk ook karakteristiek voor den democraat: zijn overtuiging dat menschen en dingen, wanneer men de moeite heeft genomen naar hun taal te luisteren, niet kunnen liegen.

Gladstone is optimist. Hij gelooft dat er in het leven een neiging is tot rechtvaardigheid. Zijn optimisme is de ziel van zijn democratie. Wat zou het ook anders beteekenen dat men het volk raadpleegde, wanneer men aan het vermoeden toegaf dat het antwoord toch hopeloos valsch was?

Het geloof aan het goede ligt der democratie ten grondslag.

Maar ook, hier wederom: niet iedereen is optimist die het maar

wezen wil. In Gladstone is het een uitvloeisel van zijn moreele gezondheid. Zijn levensmoed is moed, *tout simplement*. Het is gehardheid tegen alle *worry*. Het is de faculteit om, in een oogenblik, de dingen die hem hinderen op zij te zetten, en alle kracht aan te wenden voor het noodige. Het is de heerlijke organisatie van zijn geest die alle dingen in orde voor zich ziet. Daar bestaat geen verwarring, daar is zekerheid. En zekerheid geeft moed.

Optimisme en vertrouwen zijn aanstekelijk; daarom zijn zij de beste steun voor den staatsman, want zij zijn het medium waardoor de overtuiging van den een zich aan den ander meêdeelt. Een staatsman moet geloof kunnen scheppen dat de menigte aanneemt, dat is het wat hij aan het volk teruggeeft nadat hij zijn eigen overtuiging van het volk ontvangen heeft. Gladstone gaf hun zijn moed, zijn optimisme, zijn onbegrensd vertrouwen in de rechtvaardigheid.

Hij nam het beste deel. Voor zijn tegenstanders bleef alleen over te beproeven wat zij met het ‘fatsoen’ als sociale kracht konden uitrichten; zij namen te baat wat de Franschen l a c a p i l l a r i t é s o c i a l e noemen, het streven van de lagere klassen om in de wereld van het fatsoen te worden opgenomen.

‘Welk middel’, vraagt Goethe in een epigram, ‘gebruikt de natuur om het hoogste met het laagste te verbinden? zij plaatst ijdelheid in tusschen de twee -’. Het beroep op de ijdelheid was het lokaas waardoor de mindere klasse zoude gevangen worden om zich bij de hoogere aan te sluiten.

Dat is het beginsel van de ‘Primrose-league’, het primula-veris verbond, op welks organisatie de invloed der Tories en van hun hoofd, Lord Salisbury, rust. In de clubs door de ‘league’ gesticht, en waartoe alleen de leden van de ‘league’ den toegang hebben, spelen de dochters van den kruidenier l a w n t e n n i s met de dochters van de hertogin, en de hertogin zelf beschouwt het als een aangename taak om den kruidenier-vader in de hoogere Torypolitiek in te wijden.

Als de burcht van de primulaverissen, als het toppunt van het fatsoen, rijst het huis der pairs omhoog met zijn gladgeschoren bisschoppen, ‘die nu reeds toonen wat zij hiernamaals zullen zijn’

nl. aartsengelen, en met zijn ietwat verboemelde lords die hermelijnen mantels en kroontjes mogen dragen evenals de dochters van den reus in K l e i n - d u i m p j e , en die men, hoogste onderscheiding, mag aanspreken met: Uwe Genade!....

Gladstone heeft den strijd tegen dat kasteel der ijdelheid aangebonden. Hij heeft de leus uitgeroepen van de wetgevende kamer, die verantwoordelijk is aan het volk, tegenover de onverantwoordelijke vergadering; en hij heeft de vraag die beslist moest worden zoo eenvoudig gesteld dat ieder haar begrijpen moest. De vraag: als het hoogerhuis zich zelf de bevoegdheid toekent om het huis der gemeenten tot een ontbinding te nopen, en een beroep op het volk uitlokt, wat zal dan geschieden wanneer het volk ten voordeele van het huis der gemeenten beslist, - zal dan het hoogerhuis aftreden? - Met andere woorden: nu de souvereiniteit zich verplaatst heeft, en het hoogerhuis de souvereiniteit van het volk in theorie erkend heeft door zijn wensch om een referendum uit te schrijven, - zal het dien volkswil ook praktisch gehoor geven wanneer hij een opheffing der privilegieën van geboorte eischt? -

Gladstone heeft die vraag gesteld, hij is niet verder gegaan. Daarmee was zijn werk afgeloopen. Hij heeft een losse werpspiets geslingerd in het land der toekomst, dat land zelf heeft hij niet betreden. Zijn taak is gedaan, het nieuwe heeft hij aan de nieuwen overgelaten.

Een nieuwe tijd! De in den kamp vergrijsde ridder heeft zijn zware wapenrusting aan den muur opgehangen.

De condities van den ouden strijd tusschen de partijen zijn veranderd bij den nieuwen strijd.

Het Engelsche huis der Lords zelf is er het bewijs van. Het is niet langer het perk gebleven waar de twee groote staatkundige partijen van het land vertegenwoordigd zijn, maar het is een club geworden waar de fine fleur der hoogste klasse zijn smaadopinie over de democratie uitspreekt, - de burcht der primulaverissen met dat als ijzer geschilderde blok hout, L o r d S a l i s b l u n d e r i n g , als burchtvoogd!

En door het gansche land hebben de partijen haar oude beteekenis verloren. Het is de tijd geworden van praktische vragen en van utopieën die buiten het partijverband staan.

Om het onderscheid te voelen heeft men slechts de redevoeringen van Gladstone's opvolger, Lord Roseberry, met die van Gladstone te vergelijken. Zij beginnen, Lord Roseberry's speeches, met een onsamenhangende opsomming van allerlei beoogde hervormingen; eerst op het eind komt er gloed in. Het sloteffect is bestudeerd; een uitbarsting van enthousiasme wil het gehoor meesleepen en sleept het mede. Ze laten een verheffenden indruk na; maar ze missen den metaalklank dier onvergelijkelijke redevoeringen van den ouden man, die van den aanhef af tot den slotzin toe, door één hartstochtelijke gedachte gedragen, den toohoorder dwingen zich in de rijen te scharen achter den leider, die hem den zegepraal tegemoet zal voeren.

De tijden zijn veranderd en de strijdwijs is veranderd. Nieuwe vraagstukken, groote en kleine, opgeworpen door de massa, die het maatschappelijke leven voor zich wil veroveren, vorderen voorziening en dadelijke oplossing, en laten zich nog niet in het kader van het historische staatsleven rangschikken. Het is geen geregelde strijd meer, het is een omhelzen en - een dooddrukken geworden. Een tijd van anarchie en van rookeloos kruit.

Maar juist te midden dezer noodzakelijke verwarring rijst de gestalte van Gladstone, het type van den democratischen staatsman als een baken, die naar de toekomst den weg toont. Hij heeft boven alle belangen van den dag het ongeschreven, eeuwige, beginsel in de menschenborst omhoog gehouden, - het beginsel der rechtvaardigheid. Als de onvergankelijke stem van de volksziel, zoo dikwijls hij zich met haar in gemeenschap gevoelde, heeft hij gehoord: het ware, het goede, het recht. En hij heeft die behoefte van de volksziel op de klare baan van het staatsleven geleid.

Zulk een voorbeeld gaat niet verloren. Het bewustzijn van het eeuwige en regelmatige blijft leven.

Toen het kleine troepje van Engelsche soldaten, onder majoor Wilson, in de Afrikaansche wildernissen was doorgedrongen om koning Lobengula, het hoofd van den Matabele-stam, gevangen te nemen, kwam daar het oogenblik waarop zij zagen dat hun poging vergeefsch en dat hun toestand hopeloos was. Zij waren omsingeld door duizenden van Zoeloekrijgers.

Zij doodden hunne paarden om een borstwering te hebben, en verschoten tot hun laatsten patroon op den aandringenden vijand. Toen richtten de overgebleven soldaten zich op, bloedend uit hun wonden, elkander steunend, den vijand in 't gezicht nemend. En plechtig, blootshoofd, stemden zij het G o d s a v e t h e q u e e n aan. Zoo ontvingen zij den dood van duizenden assegaaien.

In het oogenblik van het sterven stond voor de oogen van het verloren troepje het beeld van het groote vaderland, het blijvende, wat ook te loor ging.

Ieder afscheid doet aan sterven denken, en het plaatst even als de dood den mensch, van gezicht tot gezicht, tegenover het onvergankelijke, dat boven de enkele persoonlijkheid gaat. Zoo werd ook het afscheid van den grooten staatsman tot een moment van inkeer voor zijn volk. Maar geen oogenblik van zwakheid, neen van bemoediging en van verheffing.

De zware kampspeer heeft de oude ridder in den hoek geplaatst; zijn zwaard heeft hij nog niet vaarwel kunnen zeggen. Wanneer het noodig mocht zijn .... in het gewoel .... als eenvoudig soldaat .... zou zijn arm nog de kracht hebben het voor de goedezaak te gebruiken .... G o d s a v e t h e Q u e e n !

Voor de zaak van het recht!

B*.

Bibliographie.

Het leven van onze Voorouders door Mr. N. de Roever, voortgezet door Dr. G.J. Dozy. 1e deel. Amsterdam, Van Holkema & Warendorf.

De eruditie, in dit eerste deel van *Het leven van onze Voorouders* ten toon gespreid, staat boven onzen lof. Reeds het doorbladeren van dit boek, het bekijken van de talrijke chromo's en houtsneden, niet het minst van die waaraan de phantasie van den teekenaar geen of weinig deel had, maar waarin ons de oude voorwerpen worden afgebeeld zooals zij in ons land zijn opgegraven, zal voor velen een groot genot zijn en, beter dan menige beschrijving, een denkbeeld geven van de ontwikkeling van het volk, zijn zeden en gewoonten. Ware de geleerde schrijver, Mr. N. de Roever, die het werk op touw zette, in het leven gebleven, dan zou het onze wensch geweest zijn dat hij, wiens kracht niet lag in levendige, kleurige wijze van voorstellen, zelf aan de deugdelijkheid van het oudheidkundig en historisch samenstel zijn beste zorgen wijdend, zich iemand had toegevoegd, die de kunst verstond van prettig, opgewekt vertellen. Want om voor dergelijke bijzonderheden blijvende belangstelling te wekken bij een jonger geslacht of bij den eenvoudigen lezer, moeten zij verteld worden, pittig, vroolijk, geestig, zooals bijv. de schrijver van *Onze Voorouders*, Jacob van Lennep, dit wist te doen. Wat De Roever ontbrak, schijnt ook zijn opvolger Dr. Dozy niet in voldoende mate te bezitten. Men moet nu zorg dragen, niet door de zwaar gebouwde, droge zinnen en de conventioneele taal zich te laten afschrikken van de lezing van een boek, waarin het leven, werken en denken van onze voorouders ons veel nader wordt gebracht, zóó nabij als de stand der wetenschap van heden het mogelijk maakt.

Familie en kennissen door F. Haverschmidt, 3e vermeerderde druk met illustratiën, naar teekeningen van J. Hoynck van Papendrecht. Schiedam, H.A.M. Roelants. (1e afl.)

Is Piet Paaltjens nog de dichter van de Nederlandsche studenten, gelijk hij het voor twintig, dertig jaar was? De vraag is in zóóverre overbodig als de roem van den dichter van *Snikken en Glimlachjes* niet van zijn al of niet gewaardeerd worden door onze studenten afhangt. Er is weinig overdrevens in Huet's uitspraak (in zijn opstel over Von Scheffel), dat men van Haverschmidt's onvergankelijke gedichten zeggen kan, dat zij misschien meer *cachet* hebben dan eenig ander voortbrengsel der Nederlandsche dichtkunst in de 19e eeuw.

Was Haverschmidt nu een even oorspronkelijk prozaschrijver als dichter? Zeker niet. De kleine hu-

moristische verhalen, meest herinneringen uit zijn kindsheid, die onder den titel *Familie en kennissen* thans in 3en druk, met goed gevonden en goed uitgevoerde teekeningen van Hoynck van Papendrecht het licht zien, zijn van de familie van de Camera Obscura, Hasebroek's Waarheid en Droomen, De Veer's Trouringh, en dus uit een goed geslacht; ongetwijfeld zullen zij, door den schrijver voorgedragen, waarop zij blijkens zekere zinwendingen en zekere gewilde naïeveteit aangelegd waren, een aangenamen indruk gemaakt hebben zoowel door den teêren toon als door het schalke en leuke van menig tafereeltje; - maar met deze stukjes alleen zou Haverschmidt zijn naam in onze letterkunde niet hebben kunnen maken.

Nu hij gestorven is, moge zijn vereerde nagedachtenis aan *Familie en kennissen* een nieuwe vleug van succes bezorgen, die wij het boek van harte gunnen; voor velen met ons blijft François Haverschmidt in de eerste en eenige plaats Piet Paaltjens, de onsterfelijke dichter van ‘Des zangers min’ en van ‘Drie Studentjes’.

Matropaï.

Regelmatig vielen de lichamen der tien roeiers voorover, één oogenblik slechts zweefde het plat der riemen over de effen watermassa, waarin ze met een schok snijdend werden neergelaten. Steunend met de voeten tegen de spoorstokken verhieven zich de inlanders als één massa van de doften, om krachtig, langzaam trekkend aan de opgeheven riemen, terug te komen op hunne zitplaatsen. Achterover vielen de lichamen en voort gleed de marine-sloep over de stille reede.

Een droge, drukkende hitte, overal. Als de ziektebrengende adem van een geweldig monster viel zij voortdurend zwaar van den hemel, en legde zich log en vadzig op den olieachtigen plas. Als een onzichtbare brand verschroeide zij de ruggen der roeiers, met onzichtbare vurige tongen likte zij hunne handen, lijmerig zwaar bleef ze hangen tegen boord, als gloeiend deeg pakte zij zich samen om de dikgezwollen hoofden der roeiers. En steeds met dezelfde regelmaat krommen zich de ruggen, strekken zich de beenen, steken de bovenlijven schuin omhoog, verheffen zich de armen. Een enkele maal springt een school visschen plotseling uit het water omhoog als spattende vonken, neervallend in de heete olie met sissende geluiden. Maar dan weêr is de zee één massa licht - verblindend licht - onafgebroken tot den horizon.

'Tarik![1)] Matropaï'. Zoo krijscht de schrille stem van den djoeroemoedi[2)], die aan het roer zit. Te laat. Matropaï is achterovergevallen in het vaartuig; toen hij vruchteloos den riem trachtte te grijpen, die zijn hand ontglipte en nu ge-

1) trek.
2) stuurman.

kanteld zich tegen de sloep heeft aangelegd. De djoeroemoedi schuift op zijn zitplaats heen en weer, zijn ontevredenheid over het geval uitend in een reeks geluiden, binnensmonds. De djoeroemoedi is jonger dan Matropaï, doch dat is het niet wat Matropaï hindert. Ook niet, dat hij een fout maakt, die alleen bij ongeoefende roeiers voorkomt. Ernstiger zaken houden hem bezig. Jaren lang matroos eerste klasse, heeft hij trouw gediend bij de 'Kompenie'. Hij heeft den Archipel doorkruist in alle richtingen, deelgenomen aan verschillende gevechten. Hij zou niet terug willen naar zijn kampong om op het veld te werken, niet in een groote stad koetsier willen worden of oppasser bij een resident, ja, zelfs het dienderpak met de mooie breede gele strepen zou hij niet willen ruilen voor zijn baadje en zijn matrozenmuts. Toch voelt hij dat hij onbruikbaar wordt - hij roeit slecht... hij is ziek.

'Tarik! Matropaï.'

En weér maakt hij een buiteling, weêr ontglipt daar de riem aan zijn handen, - hij is kwaad op zich zelf. Toch - hij kan niet beter, hij is ziek. En angstig ziet hij om naar het oorlogschip, dat daar ginds ligt, achter hem.. vèr - eindeloos vèr. Een zucht van verlichting ontsnapt zijn lippen en vol moed valt hij in met het koor: voorover - omhoog - achterover... het oorlogschip te gemoet. Dàt is zijn schrikbeeld. En in zijn rug voelt hij het dreigen, drukkend naderen met kracht, doch geruischloos hem omvattend; in zijn hoofd bonst en klopt het, in zijn keel snoert het alles samen, in zijn borst trekt het naar binnen en duwt het buitenwaarts, in zijn beenen gloeit het, - alles trilt van dien angst.

Immers, dáár - op dezelfde plaats, waar het schip nu ligt - was het dat men, juist een jaar geleden, Sariman over boord zette - Sariman, die gestorven was aan Beri Beri, de ziekte, waaraan híj nu leed. Heeft hij-zelf niet, als oud matroos, het lijk mee rond het schip gedragen. Hoor! die stem van den bootsman... 'een, twee, drie - in Godsnaam'! zie, daar stuift het water, klokkend, spattend omhoog, ruimte makend voor de vormlooze onhandelbare massa, die daar in de diepte verdwijnt, en groote kringen blijven geruimen tijd voortwiegen op het water.

Neen! hij wil er niet meer aan denken; maar terwijl hij den riem opheft, vallen snelglijdende druppels neder - kleine kringen vormend. Ook van den riem van zijn voorman vallen

haastig voortrollende druppels, kringen vormend naast hem, achter hem, overal kringen op het water - evenals boven het graf van Sariman.

'Tarik! Matropaï.'

Hij wil niets meer zien - hij sluit de oogen. Doch ook dat baat hem niet; daar zijn ze weêr: kringen, steeds grooter wordend, lichtend op een roodachtigen achtergrond, en daaruit rijst omhoog: het lijk van Sariman, gewikkeld in zeildoek met den ballast aan de dik gezwollen voeten. Weer ziet hij om vol angst en gelukkig gevoelt hij zich, omdat hij de patrijspoortjes nog niet onderscheiden kan. Het angstig gevoel verwekt door die ligplaats heeft hem geen oogenblik verlaten. Aan allerlei kleinigheden heeft hij die plek herkend en hij heeft het gezegd aan den stuurman, zonder evenwel den naam te noemen van Sariman; en de stuurman heeft het verteld aan den bootsman, en de bootsman heeft erover gesproken met den officier der wacht.... Maar toen is zijn geheim ontdekt. Want langzamerhand is van 'achteruit' het woord Sariman over het schip gekomen, als een zachte koelte: fluisterend heeft hij het hooren aankomen, daarna sterker, altijd sterker, loeiend door het tuig is het ten slotte geworden een orkaan, die altijd door brult en dondert in zijn ooren, en die hem geen rust gunt - ook nu niet.

In die angstige oogenblikken heeft hij gesproken met den toean Dokter. Lachend heeft hij dezen verteld, dat juist een jaar geleden, hier, op dezelfde plaats .... ja, hij had gelachen, om zijn angst niet te verraden, en intusschen had hij het gelaat van den Europeaan bespied. De toean Dokter had hem begrepen en ook hij had lachend gemoedelijk, maar niet geruststellend gezegd dat Matropaï niet 'takoet'[1] behoefde te zijn.

Bang! hij, Matropaï bang! En weêr had hij gelachen, met een akeligen lach, waarin vrees en hoop een strijd streden op leven en dood. Werktuigelijk roeit hij, somber voor zich uit starend. Waar denkt hij aan? Aan zijn geboortegrond, aan zijn ouders, zijn vrouw, zijn beminde? Hij weet, dat hij geboren is, ergens op Java, dat hij een vader heeft gehad en een moeder, maar geen vrouw of kinderen kan hij de

1) bang.

zijne noemen: de liefde, in hoogeren zin, bestaat voor hem niet. Er is niets wat hem bindt aan het leven - het allerminst de vrees om te sterven. Geen sentimenteele gedachten maken hem week; de werkelijkheid, de angst voor haar verschijning, borend en knagend, houdt in hem levendig de herinnering aan veel, wat hij zoo gaarne uit zijn gedachte verbannen had. Hij zou vrede hebben en rust wanneer hij werd begraven op een baleh van bamboe, gewikkeld in de vlag der ‘Kompenie’, wanneer een salvo weêrklonk op zijn graf en zijn lijk werd neergelegd in de aarde. Zóó was Sidin begraven te Soerabaia. Maar hier ligt het schip te ver uit den wal en hem wacht dus het lot van Sariman: ‘een, twee, drie - in Godsnaam!’ Dat denkbeeld heeft hem gedreven naar den wal; tegen het verbod in van den toean Dokter heeft hij plaats genomen bij de roeiers; maar nu zit hij hijgend snakkend naar adem, hij kan niet meer.

Nog een paar slagen en de sloep wordt aan bakboord neêrgelegd. Gelukkig aan bakboord; want stuurboord is voor den commandant - voor officieren en voor ... Sariman. Sjokkend loopt hij mee bij het hijschen van de sloep, en als het signaal van den mandoer, het schelle fluitje, weerklinkt, het einde der werkzaamheden, zit Matropaï gehurkt, zijn hoofd vol van het ernstige vraagstuk. De hitte is ook hier dik en zwaar, de schaduw onder de tenten valsch-teleurstellend. In die schaduw staat de waterstander, waaruit de roeiers drinken met groote teugen. Als een lauwe strooperige vloeistof beweegt het zich in den metalen aker met elken slok heen en weêr; langs de wangen druipt het en valt het neêr, weggevaagd door de gloeihitte. Ook aan Matropaï komt de beurt. Maar terwijl hij neerziet in den waterstander valt zijn oog op de kringetjes, gevormd door de neervallende druppels - en te midden dier kringen ziet hij.... niet meer het lijk van Sariman, maar zijn eigen beeltenis.... De aker valt uit zijn hand in het vat, holklinkend, en het geluid jaagt hem op nieuw vrees aan, omdat het hem doet denken aan dat andere geluid, dat grooter, breeder was. Hij zou het na kunnen doen, wanneer hij iets had, dat zwaar was en plomp, hij zou het over boord werpen, - en straks als allen ‘rusten’, als allen neêrliggen, verpletterd door de hitte van den tropischen middag, dwalen Matropaï's oogen over het dek. En eensklaps schitteren ze, want ze hebben het

voorwerp ontmoet, dat zijn lust zal bevredigen; hij wordt aangegrepen door een koortsachtigen zucht, hij kan geen weêrstand bieden aan de verzoeking, en met een kracht waarvan hij zich niet bewust was beurt hij het dieplood boven de verschansing. Daar zweeft het boven de gladde, overal gesloten zee, - plons! een korte, doffe toon, die natrilt door het touw, dat snorrend door zijn hand glijdt, en snel daalt het lood, sneller dan Matropaï gedacht had. Weêr een schok! Wat vreemde gewaarwording. Nu ligt het daar stil op den bodem der zee. Hij kan het niet zien, alleen het touw een eind met zijn oogen volgen; want kristal helder is het water, - dat zijn eigen mager gelaat weerkaatst met de diepliggende oogen. Hij schudt het touw heen en weêr, dan wordt het beeld onduidelijk en het zal verdwijnen door de kringen. Maar die kringen vreest hij evenzeer als zijn eigen gelaat. Angstig trekt hij dus aan de lijn en haalt het lood omhoog. En het is of Sariman het vasthoudt of zijn dikke vingers het omklemmen, het tegenhouden, het terugtrekken. Los, Sariman! Laat los! - Matropaï zal niet loslaten; want dan wordt hij meegesleurd naar de diepte. Het angstzweet tappelt van zijn gelaat, zwaar is het lood, steeds wordt het zwaarder. - Als Sariman eens.... als Sariman's vingers, die dikke waterachtige vingers, eens werkelijk - om het lood geklemd - naar boven kwamen. Los! Sariman, los! En achterover valt hij, maar met een zegevierend gelaat - want het lood is binnenboord.

Zóó wordt hij gevonden, en men legt hem in het benedenschip buiten het bereik van de directe zonnewarmte. Maar de gloeihitte in zijn lichaam houdt aan. Hij ontwaakt. Gezwollen zijn zijn voeten en met den vinger duwt hij putten daarin, die slechts langzaam geeffend worden.

Overal in het schip een ongewone drukte. Zonder dat Matropaï zich kan voorstellen, wat het is, gevoelt hij dat er iets gebeuren moet; maar zijn geest is te zeer vervuld van al de schrikbeelden van dien dag, dan dat hij aan iets anders vermag te denken.

Ook nu weêr klokt het buiten-boord alsof Sariman tot hem spreekt met dikke tong. Hij spant zich in om hem te verstaan, maar de vermoeienis werpt hem op zijn tikar[1)], en het bonzen

1) Mat.

en kloppen in zijn hoofd overstemt het onduidelijke geluid van Sariman's stem. Dan richt hij zich eensklaps op, steunend met uitgestrekte arm het hijgend bovenlijf. Het hoofd met ééne oorzijde naar boven gericht luistert hij, met moeite onderdrukt hij het dringend gevoel naar adem, en zijn oogen staren onbepaald in ééne richting uit vrees dat hunne beweging hem zou kunnen hinderen bij het luisteren. Het plat breed neerzetten van bloote voeten, het regelmatig wederkeerend kettingrammelen, maar bovenal het zingen der matrozen doet hem voor een oogenblik zijn ziekte vergeten. Het anker wordt gelicht! Straks glijdt het schip over Sariman's graf, het kerkhof van duizenden.

En het is of Matropaï moediger wordt nu hij zich niet meer zoo dicht bij de gevreesde plek ophoudt. Ook het schip schijnt met snelheid die plaats te ontvluchten; met gezwollen zeilen, overliggend naar ééne zijde, zoó dat Matropaï zich schrap moet zetten tegen boord en zelfs van de bakskist dreigt te vallen.

Wat 'n leven na zooveel stilte! Koele luchtstroomen dringen van alle kanten het schip binnen, maar toch vermogen zij niet de droge gloeihitte te ontnemen aan Matropaï's lichaam. Al is de vrees geweken voor de onheilspellende plaats, al zijn ook alle voorteekenen anders uitgekomen, dan hij verwachtte - al ziet hij ook door de patrijspoortjes de wal meer en meer duidelijk worden - zijn ademhaling blijft moeielijk, hoe hij zich wendt, hoe hij zich keert.

Sariman was ook benauwd geweest, kort voor zijn dood; zijn gezicht was opgezet, zijn voeten gezwollen, en ook zijn handen en vingers - de vingers, die hij weêr zag aan het dieplood. Daar hing het weêr, het afzichtelijke lichaam, aan het trillende touw, dat Matropaï optrok met zooveel moeite, en neêr viel het met een smak op zijn borst, en hij zag geen kans meer het te wentelen van zijn lichaam. Akelig snakt hij naar adem, den mond wijd geopend en wijd uitstaande de neusvleugels. Open scheurde hij zijn baadje om bij zijn bemoeielijkte ademhaling ook het geringste beletsel te verwijderen, en toch bleef het lichaam zwaar arbeiden. Nu en dan vielen de oogleden toe van vermoeienis en scheen hij te sluimeren, maar dan weêr langzaam stijgend, werkte alles wat aan hem was angstig en gejaagd afsof het zocht te ontkomen aan de mogelijkheid om in te sluimeren voor altijd. Nog eenmaal had de dokter Matropaï opgezocht, hem gadegeslagen

en beluisterd, nog eenmaal hem moed ingesproken en lachend had de inlander gesproken over angst voor iets wat niet had bestaan.

Maar nu is de nacht aangebroken, en stil is het door het geheele schip. Matropaï hoort alleen het geluid van zijn ademhaling; piepend, blazend, rochelend schijnt het zich te beperken tot zijn onmiddellijke omgeving. Niemand geeft er acht op. Zelfs de ziekenoppasser niet, die nu en dan met schrik bemerkt, dat de slaap hem te machtig is. Verspreid door het schip liggen de inlanders: hier op hun buik, het gelaat verborgen in de op elkander steunende armen; ginds op den rug, wijd uitgespreid armen en beenen, zooveel mogelijk ontbloot. Alles slaapt en schijnt betooverd als in een sprookje: overal rusten voeten, zwartachtige, eelterige voeten, met de hielen hangend aan de treden der trappen, plat-aangezet tegen kisten of zwevend in bochten van touwwerk, overal grijpen handen, donkere handen om lichamen en voorwerpen. Uit de hangmatten bengelen dood-achtige ledematen moeielijk te erkennen in het halfdonker. Alleen Matropaï op zijn tikar wordt verlicht door de lantaren boven hem; hij ligt vrij, maar het cordon van die vast-slapende massa sluit hem in als in een gevangenis. Zijn oog zoekt naar eenig teeken van leven; maar overal ontmoet het gesloten oogen, zwijgende gezichten, doode armen en beenen, uit de hangmatten loom nêerhangend. Geen enkel geluid, niets dan zijn eigen moeielijke ademhaling. En hij werpt den waaier van zich af; waarmee hij zich koelte toewuift; het vermoeit hem. Zitten zal hij: zóó-rechtop, het hoofd omhoog, den mond wijd geopend; liggen zal hij met de beenen wijd uit elkander op zijn rug... Maar daar ziet hij ginds uit een kooi vingers dreigend naar hem wijzen, en dan werpt hij zich verdrietig op zijn buik, zijn hoofd bedekt met het baadje, dat hij heeft uitgetrokken om de warmte; maar ook zoo vindt hij geen rust, want hij hoort nu sterker dan anders het blazen en piepen binnen in zijn borst. Hij zal den ziekenvader wekken en hem zeggen, dat hij het ‘benauwd’ heeft en met den dokter zal hij spreken over een pap, - een groote pap van warme rijst op zijn bloote borst. Een pap is goed, dat weet hij van vroeger, toen hij een buikaandoening had; en tevens zal hij vragen of iemand die hier sterft aan den wal begraven wordt, Toen Sariman stierf lag het schip vèr uit den wal; maar hier... hij kan de hooge klapperboomen zien bij het maanlicht; hij

zou misschien de branding kunnen hooren, als niet die geluiden in zijn borst alles overschreeuwden.

Zóó peinst hij en strijdt hij. Daar doemt in de duisternis een verschijning op; hij herkent den toean Dokter, en, hoezeer ook een oogenblik verblijd nu hij zijn wensch vervuld ziet, de verschijning van den geneesheer, zoo ongevraagd midden in den nacht, jaagt hem vrees aan. 'Nafas![1)] toean - nafas!' roept hij smeekend en hij leest de vertwijfeling op het gelaat van den man, die onmachtig is hem te helpen. En sneller beweegt Matropaï den waaier op en neer, zijn lichaam neemt allerlei houdingen aan, - en in zijn angst grijpt hij de hand van den Dokter, alsof hij, met hem vereenigd, den strijd wil aanbinden tegen het monster, dat hem tracht te wurgen. 'Een pap!' - zeker, een pap zal hij hebben; maar adem..... 'Nafas! toean, nafas!' klinkt het heesch en bedelend; doch niemand, die hem daarop kan antwoorden. En weêr richt hij zich op, nog eenmaal ziet hij tegen de heldere lucht uit de hooge klapperboomen; alle geluiden in hem verstommen; hij kan de branding hooren - en hij glimlacht. Dan voelt hij dat hij wankelt, - een schelle kreet - een diep geloosde zucht, en het lichaam van Matropaï valt met een doffen slag op het dek....

Mâti?[2)] vraagt de mandoer, die vreesachtig genaderd is.

Mâti, herhaalt de dokter.

Mâti, klinkt het fluisterend door het geheele schip en de lichamen, de voeten, de beenen, de armen komen hier en daar even in beweging om zich te leggen in andere houdingen, en met het 'mati' op de lippen sluimeren ze verder, de door den slaap betooverden.

De mandoer kantelt met zijn voet de lichamen om van een paar inlanders die in de nabijheid liggen, en schopt ze wakker.

Angstig zien zij naar het vreedzame, rustige gelaat van Matropaï. Mâti? vragen ze weêr. Mâti, antwoordt de mandoer, en met de langzaamheid inlanders eigen dragen zij den doode naar het achterdek en leggen hem in de 'achteruit' hangende vlet. Naast het lijk zet een inlander zich gehurkt

1) adem.
2) dood.

neder en zijn geprevelde gebeden worden voortgedragen door den zachten koelen nachtwind.

Er woei een briesje, ook den volgenden morgen. Het water was in gestadige beweging. Vroolijk dartelden en speelden de golfjes, kaatsend met het heldere zonlicht.

Onder een plechtige stilte wordt de doode, liggend op een baleh van bamboe en gewikkeld in de vlag der ‘Kompenie’, in de sloep neêrgelaten en naar den wal geroeid. Dáár wordt het in ontvangst genomen door de inmiddels uit de kampongs toegestroomde inlanders die het grafwaarts dragen en de lucht door weêrgalmen van hun ‘lah ilahah ilalah!’ Maar plotseling verstomt alle geluid. Een salvo weêrklinkt - Matropaï's lijk is toevertrouwd aan de aarde.

A.W. PULLE.

Taal-individualisme.

> You perhappes that are of an obstinate minde and grosse eares, mocke and contemne those things which are reported for truth, know you not that ít is accounted untrue by the depraved opinion of men, which either is rarely seene, seldome heard, or that passeth the capacitie of mans reason, which if it be more narrowly scanned, you shall not onely finde it evident and plaine, but also very easie to be brought to passe.
> The Golden Ass of Apuleius, transl. by W. Adlington, 1566.

Pleidooi voor de moedertaal, de jeugd en de onderwijzers, door J.H. van den Bosch. Groningen, P. Noordhoff. 1893.

In het Aprilnummer van *De Gids* van het vorige jaar heb ik aan mijne lezers uiteen mogen zetten wat er naar mijn bescheiden meening voor goeds was in een nieuwe, - ik zal niet zeggen: Taalrichting, maar ten minste: Taalbeweging, die ik toen met den naam van Taalradicalisme bestempelde. Men zal zich herinneren dat ik die beweging, in 't bijzonder juist daarom met zooveel vreugde begroette omdat 't een uiting is van een practische vormen aannemende, tot in de kern juiste Taal-Opvatting. De vergelijkende taal-studie, nog betrekkelijk jong, begint hare eerste practische vruchten af te werpen en we beginnen te zien dat wij hard op weg zijn onze taal dood te maken, zoo dood als de klassieke talen - heeten te zijn. Nog zijn we er niet onder uit, op verre ná niet, maar er doen zich gunstige verschijnselen voor en een groep van krachtige strijders treedt in 't strijdperk en werpt de tijdgenooten de handschoen voor, en wee hem die ze opraapt, want de kampioenen voor vrijheid en gelijkheid in taal zijn stevig beschut door het ondoordringbaar pantser van hunne w e t e n s c h a p -

p e l i j k z u i v e r e positie en goed gewapend met het scherpe zwaard van het gezond verstand.

Als een welkome uiting van die gezonde taal-opvatting begroette ik dan ook het spelling-probleem dat Dr. Kollewijn, weldra door anderen gevolgd, ons voorzette. En het verwondert mij niet dat die zaak tot nog al wat geschrijf aanleiding heeft gegeven. Tegenstanders mochten niet ontbreken. Gelukkig, - want dood zwijgen is wel al 't ergste wat den strijder voor wat hij iets goeds en nieuws meent te zijn, kan overkomen. Nu, dood gezwegen zijn die heeren dan ook op lange na niet! En wanneer ik nu mijn lezers vertel dat die beweging zich uitbreidt dan bedoel ik niet zoozeer dat Dr. Kollewijn meer namen verzameld heeft dan vroeger, of dat hij meer adhesies heeft ontvangen dan de heer Den Hertog, zijn tegenstander *par excellence*[1]. Beter had ik mij misschien uitgedrukt door te zeggen dat die beweging zich meer accentuéért. Men begrijpe mij goed. Ik heb 't nu niet meer over die spelling-kwesties, maar over die richting, die nu weer eens op een andere wijze zich heeft geopenbaard - en van hoeveel meer belang! - waarvan de spelling-vraag slechts een enkele uiting is.

Het is ditmaal een stem uit Zeeland die ons toeroept dat er iets niet in orde is, en die niet alleen afbreekt, maar ook kostbare wenken geeft voor de opbouw. Ik heb het oog op het onlangs verschenen *Pleidooi voor de Moedertaal* door den heer Van den Bosch, leeraar te Zierikzee. Het is een hoogst merkwaardig geschrift. En zoo veelzijdig, dat ik op dit oogenblik aarzel hoe ik 't aanleggen zal om mijn lezers een juist denkbeeld te geven van de plaats die het inneemt. Zeggen dat het een manifest is van niets meer of minder dan van een nationale renaissance, is niet genoeg, 't moet ook aangetoond worden. *Ex cathedra* hier te doceeren dat het nog meer is, n.l: 't manifest van een ander beschavingsideaal, zou in deze dagen van eigen onderzoek al zeer weinig eerbied voor mijn lezers bij mij doen veronderstellen. Men neemt niet meer aan op 't zeggen van een ander, men wil zelf zien.

Door een bladzijde in Delbrücks pas verschenen werk over

1) Zie over de door deze beide heeren uitgegeven brochures ‘Waarom onaannemelijk’ en ‘Onaannemelijk?’ o.a. het Januari nummer van de ‘Vragen van den Dag’ 1894.

de Syntaxis werd ik aan een Middeleeuwsche toestand herinnerd, die wij ons hier wel eens te binnen mogen brengen. ‘In der Zeit, zegt hij, vom 12 Jahrhundert an, herrschte in dem grössten Theile von Europa eine Gleichheit der Bildung, von der wir uns heutzutage schwer eine Vorstellung machen können. Den Inhalt der Gedanken bestimmte die Kirche, das Rüstzeug zur Bearbeitung entnahm man dem Aristotelischen Organon...die Sprache war die lateinische, die überall auf gleiche Weise gelehrt wurde.’ Men ziet hoe dit alles in elkaar past. De overalheerschende kerk zet overal haar zonen dezelfde intellectueele kost voor. En men bedenke dat dit altijd gebeurde in een algemeene kunsttaal, 't Latijn; - hoezeer dit dan ook verschilde naar 't land waar 't beoefend werd - ook dat in den tijd waarvan we nu spreken, niet de klassieke wereld met hare vrijere gedachten algemeen bekend was gemaakt. Is het wonder dat alle individualisme gedood werd, - of liever nog: is het wonder dat 't individualisme in de kiem gestikt, niet tot zijn recht kwam, en dat intellectueel leven, mocht 't hier en daar bestaan, gedood werd? En denken we aan talen, dan begrijpen we nu ook dat, onder die omstandigheden en ook door de belangrijker en belangrijker wordende politieke centralisatie - uit allerlei kleine staatjes, zien wij, b.v. in de Middeleeuwen, Spanje, Frankrijk en Duitschland ontstaan - dat dialecten verdwijnen en dat zich langzamerhand, overal, hier vroeger en daar later, algemeene talen - binnen zekere grenzen - naast of onder die algemeene taal 't Latijn, vormen. Daar ziet in de 14e eeuw Italie zijn ouder ik weer herboren worden. Terwijl slechts in Italie - men vergete dit niet - die wedergeboorte een Nationaal karakter droeg, werd weldra geheel Europa door de klassieke schrijvers, hun werken en ook hun ideëen overstroomd. Dus hier geen nationale renaissance, maar wél een merkwaardige versterking van het Latijnsche element. Geen wonder dat nog tot op dit huidige oogenblik toe 't Klassieke Latijn in de reuk van heiligheid staat, waar aan te raken voor velen een *crimen laesae majestatis* zou zijn. Nog tot in de 18e eeuw schreef ‘men’ zijn geleerde werken in het Latijn, nog tot in deze eeuw toe doceerden niet alleen philologen, maar ook mathematici in het Latijn, nog tot de in werking treding van de wet op het Hooger onderwijs van 1876 kwam de Universiteitspedel, den onder de aanvallen zijner examinatoren

zuchtende student vertellen, niet zooals nu, dat het ‘uur verstreken’ is maar ‘Hora est,’ nog in 1860 kon men niet aan de Utrechtsche Hoogeschool promoveeren met een Nederlandsche stof in de Nederlandsche taal (v.d. Bosch p. 33, noot 4) en in den jare 1893 werden a.s. mathematici, juristen en literatoren enz., koekkoek eenzang[1)], volgestopt met Latijn en Grieksch, dat hun in negen van de tien gevallen niet te pas zal komen. En dit alles hebben we eenvoudig te beschouwen als een nawerking van die Middeleeuwsche toestanden.

In de 16e eeuw komt de Hervorming de eerste stoot brengen aan dat begrip van een algemeene taal, door haren aanval op De Kerk. Van dien tijd dateert het zich langzamerhand meer en meer openbarende Individualisme. Wat de taal betreft merken wij dit gedurende drie eeuwen slechts, door het op den voorgrond treden van de nationale talen. Maar op den voorgrond treden, - hoe? Ze waren tot op dien tijd toe gesproken geworden, méer dan geschreven. En schreef men ze, dan was dit meer een individueel iets, of hoogstens locaal. 't Varieerde naar 't individu, - spelling, schrijftrant d.i. stijl, en alles. Maar de mantel van het Latijn viel op die talen en hoe meer 't Latijn *qua* algemeene (schrijft)taal verdween, des te meer kregen de volkstalen dat karakter. Blijven we hier bij 't Nederlandsch. In de middeleeuwen vindt men van taalstudie d.i. van taal r e g e l s geen spoor, als men b.v. uitzondert dat Jan van Boendale ons vertelt wat een ‘grammaryn’ moet zijn, maar in de 16e eeuw heeft dat begrip van taalregels zich al zoo zeer ingeworteld dat in 1584 de Tweespraeck der Nederd. taal verschijnt, een merkwaardig verschijnsel q u a N e d e r l a n d s c h e grammatica, waarvan 't eigenaardig Latijnsch karakter niet beter kan worden aangegeven, dan door te zeggen dat als eens alle sporen van onze hedendaagsche taalkennis zouden zijn verdwenen - men vergeve mij de absurde veronderstelling, - behalve die ‘tweespraeck,’ dat dan een taal-Cuvier in die eerste N e d e r l a n d s c h e Grammatica gegevens zou vinden om een geraamte van het L a t i j n te re-construeeren. Deze karakteristiek is een punt van belang want men ziet hieruit, hoe de Nederlandsche taalstudie in hare kindsheid onder den invloed van het Latijn stond.

1) Ja, ik weet het, in de twee laatste jaren niet allen een even groote dosis.

‘Een nieuwe tijd is nu in ons,’ - zegt de heer Van den Bosch in een der beste bladzijden van zijn geschrift. - Het is als de Oudejaarsavond der Renaissance. Haar ideeën hebben uitgewerkt. Haar instellingen en systemen, ook hare scholen, gingen of gaan onder, daarmee gaat haar *Taal* voorbij, waarin de *nieuwe* menschen zich niet uiten kunnen. Het is niemands schuld; ideeën sterven slechts hun natuurlijken dood. Als elke tijd boet de Renaissance *eigen* schuld, de eenzijdigheid van haar ideeën. Zij heeft de natien, ons Germanen inzonderheid, uit het bewustzijn van hun *oorspronkelijkheid* en *zelfstandigheid* gebracht. Zij heeft het *Volk*, en met het Volk *zijn taal*, ter wille van vreemde beschaving veracht en verstooten. Zij heeft den *Vorm* boven het *wezen* bemind. Zij boet haar *Onwaarheid*.

‘Er is nu een jong geslacht, dat breekt met de onnatuur van tweeërlei taal; dat, niet meer gediend van de aardige Jan-Allemans-phraseologie, waarmee men *van alles* zeggen kan, zonder *iets* zelf te *zien*, te *gevoelen* en te *meenen*, opkomt voor de rechten van zijn oorspronkelijk Germaansch.’

Mij dunkt 't kan niet duidelijker worden uitgedrukt.

In hoeverre heeft dan n.l. de Renaissance hier schuld? Ik zal het antwoord ook zooveel mogelijk in de woorden van den schrijver geven. Hiervoor zou ik eigenlijk 't geheele derde Hoofdstuk uit moeten schrijven, maar daar dat niet gaat moet ik het laten bij dezen wenk - die een uitnoodiging aan mijn lezers bevat om 't zelf na te slaan - en bij de volgende uittreksels.

Na ons herinnerd te hebben dat 't Hollandsch dialect in den loop der 17de eeuw de hegemonie in 't *spreken* kreeg, en dat daarentegen wat 't schrijven betreft den menschen als in ideale eenheid en voltooidheid .... de Latijnsche kunsttaal voor oogen stond - ‘En de oudheid had een *Goddelijk* gezag voor de menschen’ - spreekt de heer Van den Bosch over de ‘verbazingwekkende opvoedende kracht’, die van 't Latijn uitgegaan is en vergelijkt Cats, den volksman en Bredero in wiens werken een ware schat van onvervalschte volkstaal te vinden is, met mannen als Hooft, Huygens en Vondel die daar lijnrecht en vierkant tegenover staan.

Maar er was nog iets.

‘In de Renaissance waren de menschen zich gaan onderscheiden in geletterden (“ontwikkelden”) en ongeletterden

(“onontwikkelden”) en dit werd een zaak van fatsoen. Dit verschil bracht een verschil van *taal* meê. Een fatsoenlijk geringschatten van de volkstaal (die was 't idioom der òngeletterden en geen literatuurtaal meer!) was er 't natuurlijk gevolg van. In de hooge kringen verachtte men ze. De meeste wetenschapsmannen trokken er den neus voor op; die wisten alleen van Latijn en zoo. Besmet met die voornamigheid waren zelfs de dichters, de echte, Huygens en Hooft. Er moest van zelf, zoo wel hier als elders waar men de Renaissance had een zoogenaamde “Litteratuurtaal” komen: een Hollandsch bòven het volk, een Hollandsch van hoogere rang, een Hollandsch zelfs niet uit het Volk. Het kwam.’ En zoo kwam als mengsel van 't Zuid-Nederlandsch, Hollandsch, artistentaal en.... Latijn een Algemeene Schrijftaal tot stand. ‘En wel was er geen volstrekt Uniformisme, maar patrones van die Schrijftaal was die, volgens sommigen, Hollandsche familie-eigenschap, de plechtstatige deftigheid. Anders te schrijven dan men sprak in minachtig van 't natuurlijk spreken, werd in de oogen van elk zich beschaafd rekenend man al meer en meer als deftige gekleedheid.’

En er gebeurde wat men verwachten kon dat gebeuren zoù.

De taal - d.w.z. die kunst-taal - werd een voorwerp van studie.

Wat wil dat zeggen?

Er werden Grammatica's en weldra ook woordenboeken voor onze taal opgesteld. Nu zijn er twee totaal verschillende begrippen die beide onder den naam van grammatica worden samengevat, en ook 't wezen van een woordenboek kan men op twee wijzen, geheel verschillend, opvatten.

Als Dr. Abbott ons een grammatica van Shakespeare voorlegt, of Prof. Van Helten een van Vondel, dan leeren we daaruit, zien we daarin, h o e Shakespeare en Vondel s c h r e v e n . Maar als schoolmeester X, Y of Z ons op dit oogenblik een ‘grammatica’ van het moderne Nederlandsch vereert, bestemd voor de leerlingen uit de zooveelste klasse van de eene of de andere inrichting van onderwijs, dan wil dat zeggen dat die leerlingen volgens die daarin bevatte regels s c h r i j v e n e n s p r e k e n m o e t e n .[1)] Zoo ook met de woordenboeken. Terwijl een

1) Ter voorkoming van misvatting voeg ik er bij dat ik hier niet appreciëer maar constateer.

woordenboek niets moest zijn, dan 't aangeven van de woordenschat die in een zekere periode gebruikt is, wordt 't in werkelijkheid een opgave van woorden die men gebruiken mag en moet, en waar buiten men niet gaan mag. Hors de cela, point de salut.

'De codificatie van wat mocht en niet mocht kreeg haar volle beslag. *Ook den taal-artist*, ook Vondel en Hooft werd de wet gesteld; het was gedaan met hun autonomie. Het gezag berustte van toen af bij den Schrijftaal-auteur die op Grammatica en Woordenboek gezworen had. Het Renaissance ideaal van een taal voor alle menschen was werkelijkheid geworden.'

En als de schrijver ons dan heeft laten zien dat dit codificatie-begrip, 'waaruit ons Schrijftaal-idée direct afstamt' zijn toppunt bereikte in 't taalkundig genootschap 'Nil Volentibus Arduum,' en ons de namen der reactionairen heeft genoemd, de Van Harens, Wolff, Deken, Bellamy, Geel, Beets, Thijm, Huet, Multatuli, Van Eeden, Van Deyssel enz., die reeds sedert de vorige eeuw dus zich tegen dit academisme verzetten, dan formuleert hij ons de volgende vraag en opmerking:

Die duizende(n) menschen die boeken en kranten schrijven, die duizende(n) onderwijzers en andere pen-voerende lieden, die duizende(n) jongens op de scholen, de groote Beschaafde massa, hoe behooren die *hun gedachten* uit te drukken? en hoe doen ze 't? hoe wordt 't hun voorgedaan?

'Die groote Beschaafde (en de onbeschaafde) massa is met haar voorgangers en leidslieden nog altijd in de Woestijn. Met onze *taalbegrippen* en met ons *moedertaal-idee* zijn we nog altijd op de lijn van *Nil Volentibus Arduum*.'

Tegenover dit academisme, tegenover deze reglementatie, tegenover deze opvatting die feitelijk de taal als iets beschouwt dat een a f g e s l o t e n ontwikkeling achter zich heeft, tegenover dit door 't klassieke doode-taal idée gekarakteriseerde wan-begrip, zet nu de nieuwe school waarvan Van den Bosch hier de tolk is, 't frissche Taal-ontwikkelingsideaal, 't beginsel van vrijheid en gelijkheid ook hier, de notie dat er aan het eeuwige voorschrijven van wat niet mag een einde moet komen, in één woord het Taal-individualisme.

Ik ben niet bang misverstaan te worden als ik mèt

den heer Van den Bosch verklaar dat de onderwijzerswereld niet goed genoeg onderlegd is. Dáar zit een groot deel van het kwaad. 't Is hier niet de plaats om naar de oorzaken van dat kwaad te zoeken. Maar 't bestaat. Er bestaat een schijngeleerdheid bij vele[1] onderwijzers die hun door de examens wordt ingepompt. Er is geen moeilijker taak dan onontwikkelden - 't volk, de kinderen - begrippen bij te brengen, en voor die taak kiest men jongelui die soms - laat ons 't kwaad nu eens bij den naam noemen - zelf al bitter weinig beschaving en ontwikkeling hebben, en wier onderwijs dus noodzakelijk uit m o e t loopen op 't van buiten láten leeren van 't van buiten geleerde! - En dan komt er bij dat er in Nederland - als elders, helaas! - een soort van idée schijnt te bestaan dat men zich slechts tot een fatsoenlijk onderwijzer kan stempelen door zelf een schoolboekje te schrijven. Bestond dit nu nog eenvoudig uit naschrijven van wat zich in goede werken bevindt, dan zou men er d e s n o o d s vrede mee kunnen hebben, maar - ik erken dat wat hier volgt in theorie goed is; alleen komt 't in de praktijk meest zoo averechts uit - daar moet noodzakelijk eigen werk bij zijn. En waar dat ‘eigen werk’ soms op uitloopt daar moeten de belangstellenden de brochure van den heer Van den Bosch, en de pagina's van Taal en Letteren maar eens op naslaan.

Toch is dit het deel van zijn geschrift dat mij persoonlijk 't minst bevalt. De i n d i g n a t i o heeft hier te dikwijls 's schrijvers hand bestuurd; met krachtigen arm vallen de mokerslagen op de hoofden der Armen, die er wel niet anders dan verpletterd onder vandaan zullen komen[2]. Aan den anderen kant moet ik erkennen dat er wel reden was voor verontwaardiging. Ik citeer slechts twee staaltjes; 't is echter niet alleen op het gebied der etymologie dat er hier wat te lezen valt. Zoo weet iemand - ik verwijs voor namen en verdere bijzonderheden naar de beide genoemde geschriften -

1) Men ziet het, niet waar, - bij *velen*. Vraagt men, of wat hier over de onderwijzers gezegd is, niet ook in sommige opzichten op andere doceerenden slaat, dan blijf ik daarop 't toestemmend antwoord alléen schuldig, omdat 't hier de plaats nu niet is dit antwoord te ontwikkelen.

2) Dit schijnt ook hun impressie te zijn; althans, een hunner weet met niets anders bij wijze van argument voor den dag te komen dan eenige fraaie phrasen als b.v. ‘Wie zou voor zijn 60 ct. een handvol humbug willen koopen?’ Zie, de Schoolwereld, 7 Dec. 1893. Nu, *humbug* bevat 't geschrift van V.d.B. niet!

ons mee te deelen dat aan 't woord *rund* g e m a k k e l i j k te zien is dat 't van *rennen* komt. De goeie man heeft geen Ahnung dat één enkele blik op oudere vormen hem 't absurde van deze bewering zou getoond hebben. Zoo iemand mankeert methode. Hij zal misschien tot excuus aanvoeren dat niemand hem ooit methode geleerd heeft. Que diable allait-il faire dans cette galère? Een ander schrijft en drukt: '*Luipaard* moest eigenlijk *geschreven* worden *leeuwpardel*... daar het komt van *leopardus*.' Ik zal mijn lezers niet beleedigen door hier een woord van commentaar bij te voegen. Daar is heel wat in de onderwijzerswereld te veranderen. Ik geloof niet dat het noodig is om uiteen te zetten dat de kwestie van goed lager onderwijs een hoofdzaak is van het grootste belang voor de welvaart van een volk. Welnu, onderwijs kán niet goed gegeven worden door hen die zelf niet goed onderlegd zijn. En wat moet men van het o o r d e e l denken van hen die zóo kunnen redeneeren. De bladzijden die de heer Van den Bosch aan deze zaak wijdt zijn zeer suggestief en ik kan ze met warmte aanbevelen aan allen die in de zaak van het Onderwijs belang stellen. Niet ten onrechte is de brochure opgedragen: 'Aan alle moedertaal-onderwijzers, examinatoren en *toezieners* van Lager, Middelbaar en Hooger.' Vooral bij de mij onbekende - vandaar dat ik hier niet verder over uitwijd - zaak der 'papieren studie-cursussen' voor hoofdacten, dient te worden 'toegezien.'

Zeer terecht geeft de heer Van den Bosch den raad dat er door de onderwijzers wat meer moet worden *gewerkt* en wat minder *geschreven, gedrukt*. Men begrijpe hem goed: dat de onderwijzer meer zal weten, béter zal weten, meer wetenschap zal moeten b e z i t t e n , dat wil nog niet zeggen dat hij die wetenschap ook op de schóol zal moeten brengen. 't Is misschien niet overbodig dat ik hierop wijs, een verschil dat dikwijls uit het oog verloren wordt. Wetenschap doceeren als zoodanig hoort op de Hoogeschool thuis. Geen wetenschap op de Middelbare School, laat ik 't duidelijk maken en zeggen: geen geleerdheid op de middelbare school en nog veel minder op de lagere school, maar wetenschap bij den leeraar en bij den onderwijzer, maar bij hen geen schijn-geleerdheid. Ik zou bijna zeggen: voorál bij den onderwijzer, want zijn taak is des te moeilijker naarmate zijn leerlingen minder weten. Daarentegen

wordt 't werk van den leeraar weer zwaarder wanneer hij eerst verkeerde begrippen uitroeien moet vóor hij beginnen kan 't goede zaad te strooien.

Dat's dus een hoofdzaak. 't Onderwijs moet toevertrouwd zijn aan hen die een ware educatie kunnen geven. ‘Alle educatie, die op *onnatuur: onwaar zijn* en *schijnleven* uitloopt, is slecht.’

En nu herinnere men zich de woorden van die vraag die ik hierboven afdrukte: hoe behooren die (duizenden) *hun gedachten* uit te drukken? Op die gecursiveerde woorden valt de nadruk. Hoe moet ik mijn gedachten uitdrukken? Hoe moet gij úw gedachten uitdrukken? Dat wil dus zeggen: druk je eigen gedachte uit en *niet* die van een ander die zijn eigen gedachten in enkele formules voor je vastmaakte en je die nu voorgekauwd voorzet. Dit is 't essentieele. Dus, hoe moet men dan spreken? ‘Zooals U *schrijft!*’ zegt de oude school. ‘Zooals je denkt’ zegt de nieuwe. Dit dient hier nader ontwikkeld te worden.

Terwijl het nu bij de spelling-vraag er alleen op aankwam of men al of niet zou schrijven zooals men spreekt, hebben we hier een veel dieper gaand probleem en een probleem dat eigenlijk niet alleen wat de belangrijkheid aangaat maar ook wegens de onderlinge betrekking waarin de twee ‘vragen’ tot elkaar staan, vóór het eerste voor behandeling op had moeten komen. Het is toch zeker van belang te weten hóe men spreken moet als het er op aankomt te beslissen - zooals de nieuwe school gedaan heeft - dat men schrijven zal zooals men spreekt. Maar we zullen het den heer Van den Bosch c.s.[1)] niet zwaar aanrekenen dat zij éérst de spelling-vraag te

1) Ik word er opmerkzaam op gemaakt dat men dit verkeerd zou kunnen begrijpen en ik moet hier dus nu - Januari '94 - een noot bijvoegen. De heer Van den Bosch zijn naam is o der de spelling-hervormers niet te vinden, hoe kon ik er dus toe komen hem hier in dit verband te noemen? De zaak is heel eenvoudig maar toch de moeite van het bespreken waard. Zijn ideeën die ik 't me tot taak heb gezet hier te bespreken, zijn ook en voornamelijk die van Dr. Hettema. Het is bloot toeval dat in mijn opstel diens naam niet voorkomt. De heer Van den Bosch in zijn particuliere correspondentie spreekt over de nieuwe taalrichting liefst als ‘de Hettemasche ideeën enz.’ Zoo heb ik hier die twee heeren verward. Want verwarring is het op dit punt werkelijk. Mag men bij het moedertaal-begrip hen over een kam scheren, bij de spelling-vraag is dit niet het geval. Dr. Hettema heeft zijn naam aan die vraag voor een nieuw spelling-*stelsel* verbonden. De heer Van den Bosch gaat verder en wil van geen s t e l s e l hooren. Hij wil met Land en Cosijn (zie Brochure pag. 58, noot en Museum, 1894, no. 1, over Kollewijn's antikritiek) volkomen vrijheid nl. ‘ieders spelling gelijken tred laten houden met de ontwikkeling van zijn gehoor.’ (Land.) Dit lijkt mij de zuivere positie te zijn. Of Dr. Hettema 't in zijn hart hier ook niet eens mee is? Me dunkt, 't moet. Toch vraagt hijaan de aanhangers van de bekende voorstellen ze ‘en bloc’ aan te nemen, (zie Gids 1893 April, pag. 159 over dit ‘en bloc.’) ‘Als de school van spreken en schrijven,’ - zegt V.d.B., p. 58 - ‘de school der Levende moedertaal-zelve wordt, dan zal de spelling niet anders dan de beteekenende klank zelve kunnen zijn. Het spellen kan 't gemakkelijkste ding zijn ter wereld, en dan zal het met-eèn school van *waarneming* worden, dan zal er een paedagogisch element in onze spellingoefening zijn.’ Nu zal 't wel geen verder betoog behoeven hoe ik die twee hier ten onrechte vereenzelvigde. Hier, - elders te recht. In de kwestie van Taalindividualisme zijn ze één.

berde hebben gebracht die met al haar belang toch zoozeer in gewicht achterstaat bij 't probleem dat ons nu bezig houdt. Want de spelling-kwestie is gemakkelijker uit den weg te ruimen.

In Nederland wordt Nederlandsch gesproken. Maar in geen landstreek is dit Nederlandsch geheel, volkomen 't zelfde als in een andere. 't Is overal zelfs met de ‘beste’ opleiding dialectisch gekleurd, hier meer daar minder. De algemeene spreektaal bestaat als een Ideaal, dat wil dus zeggen als een fictie. Nergens, strikt genomen, heeft men zich geheel en al daaraan geconformeerd. In elke stad zijn er kleinere nuancen van uitspraak die men in een andere niet kent, elke persoon gebruikt woorden waarvan hij op een zeker oogenblik tot zijn verbazing merkt dat ze een ander niet ‘geläufig’ zijn. En een woord dat mij niet geläufig is, dat ik dus niet natuurlijk sprekende gebruik, dat behoort niet tot mijn taal. Wel kan ik het aanleeren als ik het bv. eens of meerdere malen om mij heen gehoord heb, maar zoolang als het niet door mij eens spontaan is uitgebracht, zoolang behoort het niet tot mijn taal. En zoo gaat het met woorden niet alleen, maar ook met zinnen, met uitspraak-nuancen in een woord met de geheele taal. Ik ga verder en zeg dat zelfs een individu nog zich zelf, qua spreker, onderverdeelen kan. Hij spreekt nl. anders wanneer hij zich tot zijn intimus richt, dan wanneer hij tot zijn meerdere spreekt; anders wanneer hij op een spreekgestoelte staat dan wanneer hij aan de ontbijttafel zit. Maar dit zijn zaken waar we hier niets mee te maken hebben want bij die gevallen die ik daar schetste wijkt de mensch veelal van zijn natuur af. Wij be-

hoeven dus met die onderverdeelingen geen rekening te houden maar kunnen als resultaat van wat aan de voorgaande zin voorafging, gerust de thesis neerschrijven dat de taal individueel is.

Wij hebben gezien hoe men in de middeleeuwen - onbewust - dit principe eenigszins huldigde, en hoe daar een eind aan werd gemaakt door het begrip van een algemeene taal, in een volkseenheid, onder den invloed van 't streven naar politieke eenheid gepaard met den invloed van de algemeene taal: 't Latijn. Dat begrip van één algemeene taal als 't Latijn hield de ziektekiemen, die tot eigen afsterven leidde, in zich. 't Begrip 'algemeene taal' als wereldtaal werd op dat van volkstalen overgebracht. Ik behoef niet meer te doen dan er aan te herinneren dat in de laatste eeuwen op elk gebied het individu overal op den voorgrond is getreden. En als ik die twee beschouwingen in 't geheugen terugroep dan is het om te doen zien hoe volkomen het in 'the fitness of things' ligt, hoe volkomen normale ontwikkelingsgang die beschouwingen doormaken of doorgemaakt hebben wanneer nu de jonge school ook in de taal het individu op den voorgrond plaatst en van 't begrip wereldtaal, via volkstaal en gouwspraak, tot individueele taal komt.

Met die beginselen is het dus in orde. En het is gemakkelijk te zien dat er zeér veel voor te zeggen valt. Wat is taal? Dat is de kunst - enfin, noem het kunst of niet, - dat is het uitdrukken door een spreker van zijn eigen gedachten, en dus niet van iemand anders gedachten. Daar zijn we het over eens? Dan kan er ook geen verschil daaromtrent bestaan dat als een leerling een gedachte heeft, dat hij dan ook 't op zijn manier moet uitdrukken en dat men hem niet b.v. moet leeren zeggen dat 'het huis een prooi der vlammen werd' tenzij hij werkelijk op dat oogenblik de vuurtongen de balken van het huis ziet lekken, en het geheele beeld van een beest dat aan het verslinden is hem voor den geest staat (v.d.B. p. 52). Ik kom hier op terug.

Toen voor eenige jaren *De Nieuwe Gids* voor het verbaasde publiek zijn opwachting maakte, hebben we allen braaf gelachen om een ondeugend maar geestig criticus die, zooveel toen onbekende namen in de Redactie vermeld vindende, de opmerking maakte dat 't toch vreemd was om in dit geval

pseudonymen te gebruiken. En nu zijn de meesten van die schrijvers ook buiten hun tijdschrift-lezers bekend. Maar er werd niet alleen gelachen om dien criticus maar ook om den inhoud van 't tijdschrift. En om de taal.

Goeie Goden! wat een taal. En er zijn er die nog lachen. Ik voor mij ben blij dat ik eindelijk eens aanleiding heb om te schrijven wat ik van den beginne af gezegd heb, nl. dat ik bij veel overdrijving in den vorm, aan eén hunner principes een toekomst voorspelde omdat het nl. mij scheen levensvatbaarheid te hebben, en dat is juist dat breken met de traditie, die frissche verjongingskuur die ze de taal laten ondergaan, die neologismen, dat individualisme.

O, ik weet het dat ik gevaarlijk spel speel met dit neer te schrijven. Waarschijnlijk slaat de een of ander mijner lezers die me tot nu toe gevolgd is, de rest van dit stukje over. Vooroordeel is groot en *De Nieuwe Gids* is nu eenmaal de wolf die in een kwaad gerucht staat. Met den apologeet van dat tijdschrift wil menigeen niets te maken hebben. Maar ik moet trachten niet verkeerd begrepen te worden. Ik wijs er dus op dat ook naar mijn idée de praktijk daar bij de theorie ten achter staat. Wanneer men het met mij eens is dat de taal ous gegeven is om onze gedachten te uiten en niet, zooals eens geestig geparodieerd werd, om ze te verbergen, dan kan ik geen vrede hebben met een andere uiting van die richting die 't den lezer tot taak stelt om gedichten en zelfs proza te bestudeeren voor de somtijds niet altijd belangrijke zin begrepen kán worden. En ik erken dat ik dikwijls de impressie krijg dat die gewilde duisterheid ook den schrijver niet helder is. Ik heb hier eenige regels aan gewijd omdat ik wilde doen uitkomen in hoeverre de nieuwe school met *De Nieuwe Gids* overeenkomt en waar ze van elkaar afwijken. 't Punt van overeenkomst laat zich samenvatten in het woord dat ik boven dit opstel heb geplaatst.

En zijn we dus nu over dit bezwaar heengestapt, dan wachten ons weer anderen. Van alle kanten hoor ik stemmen van tegenstanders die om 't zeerst wenschen gehoord te worden en beantwoord. Laten we zien waar die bezwaren op neerkomen.

De oude school gaf ons een norm. 't Was een ideaal, 't stond wel niet vast; 't verschilde wel individueel, die ‘alge-

meene schrijftaal,' nog veel meer die 'algemeene spreektaal' maar, enfin, er was toch iets waarnaar wij ons richtten. Nu komt de nieuwe school en neemt ons die norm weg, en komt op voor 't recht van het dialectisch woord - ik kom er op terug - en vergt dat een ieder zijn eigen gedachten op zijn eigen manier uit. 't Klinkt ons als 'Elk voghelkin singe sine stevene' tegen. De oude school wist ons te vertellen wat er 'fout' was en wat 'goed' was. En 't goede mochten we navolgen en buiten dat goede mochten we niet gaan, want dan werd het een fout. Nu is ongelukkig sedert jaren ons vertrouwen in het absolute van dit fout-begrip hevig geschokt. Wij weten nu dat alle taal-verandering individueele 'fouten' vooronderstelt, dat wat vandaag fout is morgen goed zal zijn, als maar een genoegzaam aantal personen die 'fout' ook begaan hebben, en we hebben dus niet meer 't recht een afwijking van het gewone taalgebruik *mir nichts dir nichts* maar voor een fout te verklaren, voor we onderzocht hebben of 't ook misschien al gewoon geworden is. 't Is dus de usus die uitmaakt de norma loquendi. Nu zien we dus in eens wat dat verloop van algemeen taalbegrip via volkstaal en dialect tot individualisme, waar ik over sprak, eigenlijk zeggen wil. Dat wil zeggen dat de usus, de norma, eerst bij 'de' algemeene taal was, toen bij 'het' volk, en nu bij 'het' individu. En daar hebben we nu een tegenspraak waarvan het er op aankomt aan te toonen hoe de nieuwe school die oplost. Wat is dat: de usus bij het individu?

Hier schudt men bedenkelijk het hoofd. Mijn lieve hemel, waar zou dat heen, als wij dat eens in al z'n consequenties gingen doorvoeren. Ik denk in menig opzicht bij deze kwestie aan wat Grimm wilde, die zijn liefde voor alles wat Germaansch was er hem toe liet brengen, ook tot de uiterste consequentie van zijn systeem te gaan, en alle onderwijs in 't Duitsch voor een pedanterie verklaarde, die er alleen op uit was de vrije ontwikkeling van het taalbegrip en van de taal in het kind te storen.

'Ich behaupte nichts anderes, als dass dadurch gerade die freie Entfaltung des Sprachvermögens in den Kinderen gestört und eine herrliche Anstalt der Natur, welche uns die Rede mit der Muttermilch eingiebt und sie in dem Befang des elterlichen Hauses zu Macht kommen lassen wil, verkannt werde...

Wer könnte nun glauben, dass ein so tief angelegter, nach dem naturlichen Gesetze weiser Sparsamkeit aufstrebender Wachsthum durch die abgezogenen matten und missgegriffenen Regeln der Sprachmeister gelenkt oder gefördert würde?.... Frage man einen wahren Dichter, der über Stoff, Geist und Regel der Sprache gewiss ganz anders zu gebieten weiss, als Grammatiker und Wörterbuchmacher zusammengenommen, was er aus Adelung gelernt, und ob er ihn nachgeschlagen ... Wichtig und unbestreitbar ist hier auch die von vielen gemachte Beobachtung dass Mädchen und Frauen die in der Schule weniger geplagt werden, ihre Worte reinlicher zu reden, zierlicher zu setzen und natürlicher zu wählen verstehen, weil sie sich mehr nach dem kommenden inneren Bedürfnis bilden, die Bildsamkeit und Verfeinerung der Sprache aber mit dem Geistesfortschritt überhaupt sich van selbst einfindet und gewiss nicht ausbleibt. Jeder Deutsche, der sein Deutsch schlecht und recht weiss d.h. ungelehrt darf .... kühnlich alle Sprachmeisterregeln fahren lassen.'[1)] Dat lijkt de taal van een ... krankzinnige, als men het systeem in al zijn consequenties toepast. Dus geen onderwijs in de taal! Ergo géen correctie van fouten. Er zijn immers geen fouten meer? Maak maar fouten en laat die nabootsen door anderen. Zoo verander je de taal. Aan wien zullen we dit privilegie van fouten maken i.e. taalveranderen kunnen ontzeggen? Aan alle minderjarigen? Ergens moet de grens toch zijn? Maar er is geen de minste reden om die bij de meerderjarigheid te trekken. Ook dáar dus niet? Dus alle kinderfouten toelaten? 'Itte nie peeken' ook al Nederlandsch? Met Pope zeggen: 'What ever is, is right.' Mijn lieve hemel, waar moet dat naar toe?!

Ja, werkelijk, waar hollen we zoo heen?

Men heeft opgemerkt dat zelfs Grimm hier zei dat iedereen 't zonder Sprach m e i s t e r regeln doen kon d e r (seine Sprache) w e i s s.

Dus ook zelfs Grimm zag dat er wel van een norm sprake moet zijn. Wij waren hier dan ook vermakelijk aan 't doorslaan. Ook Grimm zag in dat men dit systeem niet tot in de uiterste consequenties moet toepassen, en hij is daarvan dan ook naderhand eenigszins terug gekomen.

1) Grimm, in de eerste uitgaaf van zijn 'Deutsche Grammatik' geciteerd bij Delbrück II. p. 51 f.

De kwestie is nl. deze - en daarmede ga ik 't antwoord z o e k e n op de gestelde vraag, hoe de nieuwe school die contradictie van een norm bij één individu oplost - dat alle consequentie uit den booze is. Elk systeem, elk plan, elk nieuw idée kan door een reductio ad absurdum gepersifleerd worden. Maar omdat de o v e r d r i j v i n g van een idée verkeerd is, hoeft het idée z e l f nog niet verkeerd te zijn. Neen er moet wel degelijk reglementatie van de taal bij de nieuwe school, mogelijk en ook in hun idée noodzakelijk zijn. De heer Van den Bosch komt op tegen wat een Duitscher noemde ‘de papieren stijl.’ Geen mensch tenzij hij een acteur is d e n k t, wanneer hij den wensch in zich op voelt komen om een meisje met roode lippen te zoenen, aan zaligheid en genieten, en koraal, etc., en dus moet hij dan ook niet z e g g e n : ‘Och, mocht ik de zaligheid genieten, op de koralen lippen van die maagd een kus te drukken!’ - en dus moet hij dat ook niet schrijven. Maar de acteur die het wel mocht denken, mag het, moet het ook zeggen, en moet het ook schrijven. Dat is taal-individualisme. Nu is het zeker waar dat er individuen zijn die ‘deftig’ spreken en wie dat zoozeer tot gewoonte geworden is dat hun individualisme die fraaie zinnen vereischt. Welnu, die blijven zoo schrijven. Men ga op de eenvoudige uitdrukking geen jacht maken, ook dat is oureëel. Als iemand door veel lezen, of door den invloed van een vreemde taal b.v. gewoon is ‘mooie’ zinnetjes te gebruiken, dan teekent dat zoozeer de persoon, dan is dat bij hem zoozeer zijn eigendom geworden, dat 't valsch zou zijn, indien die man eenvoudige zinnetjes ging fabriceeren. Dat zou bij hem onnatuur zijn, en de nieuwe school eischt geen onnatuur, geen kunst, maar bidt: Verlos ons van den preek-trant, Heer, geef ons natuur en waarheid weer!

Het moge aan mij liggen of aan den schrijver maar een volkomen duidelijke voorstelling omtrent de vraag: wat dan nu als norm aangegeven, gedoceerd zal moeten worden heb ik uit de brochure - en ook uit partikuliere brieven - niet kunnen ontvangen. Om althans mijn lezers in staat te stellen zooveel mogelijk te oordeelen, geef ik hier een paar vrij lange citaten uit een schrijven[1)] van den heer Van den Bosch. 't Geeft

1) Sedert is een gedeelte van deze citaten in ‘de Vacature’ verschenen.

ten deele antwoord op de vraag, en stelt ook eenige andere punten van zijn betoog in een helderder licht.

‘Beschaafd is wat een beschaafd man, in het milieu van een stad (of zelfs van een dorp, als hij genoeg daarbuiten komt), wat een beschaafd man als *niet-zijn-dialect* spreekt: *in* een milieu gekomen waar hij dat dialect niet spreken mag.... Implicite ligt hier natuurlijk in: *dat er een algemeene* Beschaafde Taal is. Maar dit is er tevens mee gezegd dat die Algemeene Beschaafde Taal slechts genuanceerd (overal onder invloed van 't dialect) bestaat. En ten gronde ligt aan deze... opvatting: dat norm en maatstaf van beschaving *niet* is “de sjiek” zooals de burgerman 't noemt, - maar de g e z e t e n n i j v e r e burgerklasse, zooals die minder deftig en deftig bestaat: niet de kleine burgerman maar in de klasse waarin ik zelf thuis hoor, hoezeer ik géén dialect spreek. Natuurlijk hoort men bij den een meer “Hollandsch” dan bij den ander.’

En uit een andere meedeeling citeer ik:

‘Gaat onder de beschaafde burgerklasse en onder de deftigen die niet bij voorkeur Fransch spreken. Vergelijk hun taalvormen (woord en zinvorm) en hun woorden met de taal van onze boeken en U zal zien, dat het een en ander van de boekentaal afwijkt. Bij elk van die menschen nu is die spreektaal de taal van hun milieu. Mèt het worden van hun heele binnenwereld, hun zielewereld is zij *hùn taal* geworden. En de dingen van die wereld en die taal zijn niet te scheiden. Zij bezitten hun heele wereld *in* die taal.

Zij bezitten ze in die taal. Dat kan men waarnemen onder weinig geletterden .... en bij fijne denkers, die fijn waarnemen en fijn zeggen. Bij het volk zijn gedachte en woord één. Ik heb met een vrouw uit de kleine burgerklasse eens een merkwaardigen twist gehad. De questie was of ik een “kopje” of een “kommetje” ergens toe gebruiken zou. Ze merkte dat ik daar een “kopje” noemde wat zij een “kommetje” heette, en ook dat ik dat zoo nauw niet nam en ik ook meende dat ik 't zoo nauw niet hoefde te nemen. Daar werd ik even terechtgewezen. Een “kopje” was een “kopje” en een “kommetje” een “kommetje.” Ik polste haar eens en 't bleek, dat de voorstellingen van beide dingen zoo nauw met die namen verbonden waren, dat ze gèèn definitie geven kon en niet begreep ook wat ik bedoelde met die bepaling die ik wenschte. Woord en

ding waren bij haar *samengegroeid*.... Dit is nu ook bij auteurs van beteekenis 't geval, dat gedachte en woord één zijn. Tusschen volk en fijne geesten in nu, staat het publiek van de Hoogere Burgerscholen en Gymnasia en bij die zijn gedachte en woord niet één meer. 't Meest nog bij de vrouwen. Maar over 't algemeen is daar, niet in allerdagelijkschte gesprekken maar als 't daar boven gaat, een wirwar van woorden en expressies, zònder-ieder-zijn-eigen beteekenis. Dàt is hun slecht spreken en slecht schrijven, dat bij de vaagheid van hun voorstellingen en begrippen (wat zijn begrippen zonder voorstellingen?) het resultaat van hun encyclopaedisch onderwijs, ook hun taal *vaag* en meer klank dan beteekenis, meer klank dan ziel is.'

Hier deel ik mee wat men een paar praktische proeven met de nieuwe methode zou kunnen noemen. Het is natuurlijk nog steeds de heer Van den Bosch die spreekt.

'Daar is een jongen van laat ik maar zeggen de vierde klas der H.B.S. Zijn vader vaart, is zeeman of schipper. Je hebt opgegeven voor 'n opstel: *Storm*. Die jongen weet niet beter of een opstel schrijven, doe je in die taal die in de boeken gevonden wordt. Daartoe zet hij zich. Zou dat nu kunnen dat zoo'n jongen vijftien, zestien jaar oud is geworden en z'n vader zoo vaak bij storm op 't water geweest is en zij thuis dan met bange harten naar 't bulderen van den wind zaten te luisteren, - dat *hij* zoo oud is geworden zonder over storm *zijn gedachten* te krijgen? 't Is hem niet elk oogenblik bewust, maar in hem sluimert wat er ooit in storm door hart en hoofd bij hem ging, wat er ooit door zijn verbeelding trok.

Dit nu is mijn ervaring: Het is er wel. Maar het *blijft* sluimeren; het komt niet bij hem op ("hij denkt er niet aan" noemt men dat wel); hij zit, als iemand die een opstel in 't Fransch tracht over te schrijven, woorden bij elkaar te zoeken, en daartoe diept hij de reminiscenties op die er uit zijn *lectuur* in zijn geheugen zijn blijven hangen.

Wat is de oorzaak? Wat die jongen wéét van den storm, dat ligt latent in hem in spreektaal, de taal van zijn milieu, *zijn* taal, waar alles in hem in bewaard ligt wat van kindsbeen af zijn waarachtig eigendom werd.

Hoe weet ik dit? Ieder weet het, die weet wat de taal in den mensch is, en voor den mensch is; ieder die weet dat

er eigenlijk *geen algemeene taal* is, maar alle taal individueel.' Maar *ik* weet het ook uit mijn ervaring, mijn kersversche dagelijksche ervaring.

'Die .... jongen .... was tot de vierde klas uit, de slechtste opstellenmaker van de klas geweest. *Om zijn opstel* moest hij een herexamen doen. Hij was in-natuurlijk. Met hem nam ik toen een *radicale* proef .... En *hij* toen hij 't begrepen had en nadat *hij mij tot consequentie had gedrongen en gedwongen*, hij sprong bij 't eerste opstel dadelijk voor den dag.

Bij die jongens is elke volzin *vol*. Daar is geen phrase meer in. Zij zijn *waar* in hun opstel en dat is hun *mooi*. Iemands leven is iemands taal. Alle taal die niet uit eigen leven voorkomt is geen waarachtige taal, is *vorm*. En *dit* is vorm: een idee, een wereld- of levensbeschouwing of wat ook aankleven, zonder dat het intrinsiek iemands *eigendom* is. En *dit*: kennis hebben zonder voorstellingen. Zit er van al dit formeele niet een ontzettende massa in ons onderwijs, in al zijn takken?

Voor 't opstel maken vloeit hier dit uit voort: een jongen mag géén opstel maken over een onderwerp waar hij niets van weet, wat bij hem *geen leven* is. En dit heeft weer groote gevolgen voor onze praktijk.

Den waarheidszin, die in den mensch is, Goddank! dien tot een altijd werkzame kracht te maken, dat moet het eerste in alle onderwijs zijn.'

Een dergelijke methode veronderstelt bij den leeraar en den onderwijzer heel wat kennis, heel wat ontwikkeling, heel wat beschaving. Als iemand eens een wijze van examen afleggen kon uitvinden die een werkelijk kriterium van b e s c h a v i n g uitmaakte, niet zooals dat nu ál te veel 't geval is alleen van i n g e s t a m p t e k e n n i s ! Want 't is niet zoozeer kennis die velen ontbreekt, maar 't gevoel dat die kennis niet genoeg is, d.w.z. ontwikkeling. De ware ontwikkeling is n.l. ontwikkelings d r a n g . Maar hier mag ik niet verder over uitwijden, en alleen zeggen dat de heer Van den Bosch ook in zijn brochure den noodigen nadruk legt op die kwestie van de examina en de onderwijzerswereld.

Ik hoor nog meer bezwaren. Ik zal trachten enkele ervan nog te behandelen, maar zeer kort, want ik zie dat ik de perken die ik mij gesteld had al te buiten ben gegaan. Het is niet zonder beteekenis in de loop der Beschaving-Geschiedenis dat

de Almachtige die bij onze oosterburen den scepter zwaait de uren in de Realschulen aan de Klassieke talen gewijd ten voordeele van het Duitsch ingekort heeft.[1)] Daar is het een kwestie van Vaderlandsliefde die 't Duitsch op den voorgrond deed stellen. Maar ook elders staat klassiek tegenover modern. Wil men gelooven dat zelfs in Engeland zich stemmen tégen 't Grieksch durven verheffen. Terwijl nog geen maand geleden te Oxford, de oudste Engelsche Universiteit, geen graad in de Engelsche Philologie was te verkrijgen![2)] En iedereen die de brochure of 't voorafgaande gelezen heeft moet gezien hebben dat 't hier om het bestaan der klassieken als hèt taalonderwijs κατ 'εξοχην gaat. 't Is hier niet de plaats, 't voor en tegen van deze hoogst belangrijke zijde der zaak te bespreken. En waarlijk daar zouden enkele regels niet genoeg voor zijn! Maar.... ‘er dient op gewezen.’

En een ander komt met een tegenwerping van geheel anderen aard. 't Gaat met woorden als met muntstukken. Ze worden met een zekeren stempel - de beteekenis - in omloop gebracht en hoe meer ze gebruikt worden, hoe meer ze van hand tot hand - of mond tot mond! - overgaan, des te meer slijten ze af. Dus hoe gewoner een woord is, des te meer is de beteekenis verbleekt. Vandaar b.v. 't beteekenisverschil dat wij bij zoogenaamde synonymen zoo dikwijls vinden, n.l. dat 't eene woord ‘sterker’ van beteekenis is dan 't tweede. Dat is dan eenvoudig dat het eerste minder, 't tweede méer gebruikt werd. Welnu, als dan - om hetzelfde voorbeeld wegens de duidelijkheid maar weer te nemen - als dan ‘het huis werd een prooi der vlammen,’ zoo van beteekenis veranderd is dat het niets anders wil zeggen dan ‘het huis verbrandde’ dan geldt toch zeker die restrictie niet meer die ik er hier te voren bij formuleerde?

Juist! A l s een vroeger pittige s c h i l d e r a c h t i g e uitdrukking tot een f o r m u l e geworden is en niets meer, dan mag - ook in de sfeer der nieuwe ideeën - die uitdrukking in dien afgesleten zin gebruikt worden. Maar zoolang dit niet

1) Ik ga hierbij af op mijn herinnering aan een kort artikel dat ik onlangs hierover las, ik meen van Dr. Kan.
2) Juist dezer dagen heeft ‘Convocation’ 't besluit genomen een ‘English Language Honourschool’ in te richten. Cambridge was reeds lang met haar ‘Modern Language Tripos’ voorgegaan.

't geval is late men ze liever alleen dán gebruiken wanneer het oorspronkelijke beeld eerst werkelijk gedacht of gevoeld is vóor 't gesproken werd.

Ik heb getracht zoo objectief mogelijk de gedachten die in dit hoogst belangrijke geschrift opgehoopt liggen te doen kennen en toe te lichten. Zooals ik reeds gezegd heb stond bij de spellingvraag voor mij het belang van die zaak - hoe groot ook - nog achter bij dat van de verspreiding der goede taalopvatting waarvan het een uiting was Hier is de verbreiding van die gezonde opvattingen ook in 't spel, maar de kwestie zelf waar de heer Van den Bosch over handelt is minstens van evenveel belang.

Er blijft nog veel onduidelijks, voor mij ten minste. Maar niettegenstaande dat, ben ik zoo zeer overtuigd van het wáre dat er steekt in de beginselen die de schrijver voorstaat dat ik met genoegen de gelegenheid aangreep die in een ruimeren kring bekend te maken en tot kennismaking aan te sporen. Bij een dergelijk belangrijke zaak heb ik 't na rijp overleg mijn plicht geacht zoo weinig mogelijk met kritiek i.e. met eigen opinie aan te komen. Toch kon 't niet anders of mijn lezers móeten gemerkt hebben dat ik persoonlijk de t h e o r i e tot de mijne meen te mogen maken. Men zie b.v. mijn motto.

Een enkel woord over dit motto, en ik heb gedaan 't Representeert behalve de negen laatste woorden mijn indruk over de t h e o r i e der beginselen van den heer Van den Bosch. De woorden ‘but also very easie to be brought to passe’ slaan op de praktijk. Daar wordt ons in de brochure al zeer weinig van verteld. En ook 't lange uittreksel dat ik meedeelde lost slechts weinig op. Moge de schrijver ook die kant van de kwestie spoedig behandelen! Of wie zal ons nu over die praktijk inlichten?

En nu ik toch aan 't wenschen ben, nog dit: ik hoop dat mijn lezers 't *obstinate mind* en vooral de *grosse eares* niet letterlijk op zich zelf zullen toepassen. Zij, die 't werk van Apuleius kennen, zullen de toespeling begrijpen en dus: vergeven.

H. LOGEMAN.

Hygiënische opmerkingen.

Jaren geleden, op een Engelsche kostschool, werd mij den eersten dag, door twaalf- en dertienjarige meisjes, gevraagd: of ik ‘Whig or a Tory’ was.

Met dergelijke politieke gewetensquesties ben ik in Duitschland niet lastig gevallen.

Maar wel woonde ik nog geen maand in Berlijn, of er was al door een half dozijn personen gevraagd: of ik voor de ‘Allopathie,’ de ‘Homoeopathie’ of de ‘Naturheilkunde’ was?

De eerste maal lachte ik om dat dilemma. Doch gaandeweg stak ik de ooren op naar de bijbehoorende mededeelingen.

Dezelfde gezondheidsgeestdrift, die mij weleer tot het pleegzusterschap dreef - het besef dat gezondheid de spil is, waarom persoonlijk en huiselijk en maatschappelijk geluk draait, de eenige bodem waarop alle andere menschelijke gaven tot volle ontwikkeling kunnen komen - datzelfde bewustzijn deed mij thans luisteren naar de uitingen van het sterk bewogen leven, dat hier op hygiënisch gebied bleek te heerschen, en waaraan min of meer wordt deel genomen door ieder, die niet heelemaal in conventie en traditie opgaat. Met lust verdiepte ik mij daarin en begon het interessante van de opeenvolging ‘Allopathie, Homoeopathie, Naturheilkunde’ te vatten.

Het is opmerkelijk dat in Nederland het woord ‘Allopathie’ nooit populair geworden is, - waarschijnlijk omdat er geene Homoeopathie van eenige beteekenis tegenover stond.

Het is met de Allopathie als met het Proza, waarvan, vóór en na Molières tijd, duizenden zich bediend hebben zonder het

te weten. Zoo ook bedient zich in den regel een Nederlander, die den eersten den besten dokter laat halen, van de Allopathie, zonder dat woord te kennen. Evenals er zonder bergen geen dalen en zonder licht geen schaduwen zijn zouden, zoo is ook alleen in landen waar de Homoeopathie wortel vatte - die de ziekten met ‘in gelijke richting werkende’ middelen tracht te genezen, - in tegenstelling daarmee de uitdrukking Allopathie gangbaar geworden, voor alle geneeskunde die ‘in anders werkende richting’ cureert.

Bij al onze buurnatiën is dit min of meer het geval geworden.

In Duitschland, het vaderland van Dr. Hahnemann, het vroegst. Als men bedenkt dat in de eerste helft dezer eeuw, verscheiden kleine Duitsche hoven er homoeopathische hofartsen op na hielden, dan is het niet verwonderlijk dat hunne zienswijze van lieverlede in de burgerij is doorgedrongen en dat in bijna alle Duitsche steden van eenig belang een paar homoeopathische artsen en apotheken bestaan kunnen.

Hier te Berlijn verkeer ik in verschillende familiën, waar men zich aan de Homoeopathie houdt. Zoo hoorde ik er dikwijls over spreken en bemerkte dat de zaak zich, in den loop van haar nu omstreeks tachtigjarig bestaan, sterk naar de vrijzinnige zijde ontwikkeld heeft.

Terwijl zij trouw vasthield aan Dr. Hahnemann's grondstelling: ‘Aehnliches mit Aehnlichem zu heilen’, schafte zij allerlei daaraan oorspronkelijk verbonden omslag af en legde hoe langer hoe meer nadruk op algemeene gezondheidsmaatregelen. Een niet te vergeten bijzonderheid is ook, dat zij, veel meer dan de gewone geneeskunde, het publiek begon aan te sporen, zelf voor zijne gezondheid te zorgen. Terwijl zij den menschen hare eindeloos verkleinde en verdunde (‘potenzirte’) gifstoffen met een gebruiksaanwijzing in handen gaf, drong zij tegelijk aan op het belang van frissche lucht en licht, afwisseling van beweging en rust, zorg voor de zuiverheid van voedingsmiddelen, enz. Hier, zoowel als in Engeland, kan men zeker zijn in elk gezin, waar men een kistje met de bekende homoeopathische tincturen aantreft, ook eenigen hygiënischen ernst te vinden.

Ofschoon ik dit een en ander met genoegen opmerkte, voelde ik weinig drang mij in deze richting nader te verdiepen, om-

dat zij een overwonnen standpunt vertegenwoordigt. Zij is in zoover uit den tijd, als zij geen nieuwe aanhangers meer maakt.

Wie bij haar grootgebracht is en daarbij redelijk wèl vaart, houdt zich aan haar bij wijze van familieoverlevering. Doch wie thans, ontevreden over zijn gezondheid, over zijn huisarts, en daarmee over de geheele Allopathie, naar iets anders uitkijkt, grijpt niet meer naar de Homoeopathie, maar naar een of anderen vorm van 'Naturheilkunde.'

Deze was intusschen, met volle zeilen, op een zee van waterenthousiasme komen aanzetten.

Dat ten onzent 'Naturheilverfahren' nog meestal door 'koudwatergeneeswijze' vertaald wordt, is wel een misverstand en in vele opzichten een verouderd begrip, maar wortelt geheel in de geschiedenis van het geval. Vincenz Priessnitz is er mee begonnen; hij werkte in het begin dezer eeuw op eene dergelijke wijze als thans Pastoor Kneipp en hield zich nog meer dan deze hoofdzakelijk aan koud water. Doch langzamerhand werd door zijne volgelingen niet alleen de warmtegraad van het water voor de meeste toepassingen een beetje verhoogd, maar ook ingezien dat waterplasserij, indien al een gewichtige factor onder de natuurgeneesmiddelen, nochtans niet het eenige is. Voor de meeste tegenwoordige representanten der natuurgeneeswijze is het een dagelijksche ergernis, dat dit ijskoude water van weleer hun nog altijd wordt nagehouden en dat zij dientengevolge een goed deel van hun werkkracht noodig hebben om zich te verdedigen tegen lastige traditiën.

Voor hen toch zijn lauw en warm water, stoom, luchten zonnebaden, kleeding, gewone en elektrische massage, gymnastiek en vooral diëet, dingen van minstens evenveel belang als het koude water, dat het uitgangspunt geweest is van de beweging.

Om zich van de 'Naturheilkunde' een volledig denkbeeld te vormen, dient men zich in hare litteratuur te verdiepen.

Maar deze is, om verschillende redenen, tamelijk vervelend. Liever dan citaten te leveren uit hare verschillende tijdschriften en leerboeken[1)], wik ik trachten haar te teekenen door ver-

1) Een bruikbaar overzicht van den tegenwoordigen stand van zaken vindt men in een beknopt werkje: *Die Naturheilkunde in ihren Anwendungsformen und Wirkungen*. Auf Veranlassung des Berliner Vereins für volksverständliche Gesundheitspflege und Naturheilkunde bearbeitet von *W. Siegert*. (Berlin. W. Isslieb 1890). Preis 2 Mk.

melding van de meest karakteristieke bijzonderheden, opgemerkt gedurende de drie jaar dat ik er mijne aandacht aan wijdde.

Zeker, het water is nog altijd een belangrijk punt, vooral in den vorm van den Priessnitischen omslag: een natte lap linnen of katoen, met een grootere droge wollen lap er over heen, samen stijf toegespeld. Dit thema wordt met vele variatien, in alle mogelijke afmetingen en op alle lichaamsdeelen toegepast: en gezonde aanhangers zijn daarmee bij de geringste dreigende ongesteldheid aanstonds in de weer om zich gezond te houden en aan het gevaar van ziekte te ontsnappen.

Ook baden en begietingen spelen eene groote rol, eveneens in alle afmetingen, en in alle warmtegraden.

De speciaal door Pastoor Kneipp ingevoerde ‘Güsse’ zijn in bijna alle badhuizen in het programma opgenomen. Overigens ziet men hier in diens optreden niets bijzonder nieuws, maar constateert dat hij voor Zuidduitschland is wat Priessnitz voor Noordduitschland geweest is en eert in hem een krachtigen, zij het wat ongedisciplineerden bondgenoot, die dáárom zoo bijzonder opgaat, omdat voor hem de Roomsche kerk propaganda maakt. Voor de Duitschers, die de ontwikkeling der waterbehandeling sinds lang hebben bijgewoond, is hij niet, zooals voor de meeste Nederlanders, als een meteoorsteen uit de lucht komen vallen, maar vertegenwoordigt hij eenvoudig een der takken van den grooten boom ‘Naturheilkunde.’

Zeer in aanzien zijn dampbaden met daarop volgende afkoeling. Men neemt deze òf op de wijze der Romeinsche, Iersche of Russische baden, in met waterdamp of warme lucht gevulde kamers, òf in een houten kast, die het hoofd vrij laat, òf liggend op een rieten bank waar de stoom doorheen speelt. Dit laatste is een uitvinding van Kuhne te Leipzig, van wien men overigens zeggen kan dat hij de brutaalste en onbehagelijkste aller waterkuren appliceert en daarmee wel vele menschen geneest, maar niet meer dan anderen, die de zaak wat kalmer en wetenschappelijker opvatten.[1)]

1) Het veelverspreide Kuhne-boek ‘*Die neue Heilwissenschaft*’ is in Kuhne's naam geschreven door een zijner voormalige patienten, den advokaat Lothar Volkmaar, die thans te Berlijn zijne geneeswijze representeert.

Meer en meer echter neigt men tot de overtuiging: dat lucht en licht niet minder kostelijke en nog eenvoudiger en goedkooper natuur-geneesmiddelen zijn dan water.

Op het stuk van luchtverversching is de natuurgeneeswijze altijd en overal zoo ijverig als de omstandigheden het toelaten. Indien zij opkomt tegen vergiften in den vorm van medicijnen, zij doet dat niet minder tegen vergiftige lucht. Krachtiger dan ooit wordt het luchtschuwe publiek door haar gewezen op de bloedvergiftiging, door het inademen van verbruikte lucht te weeg gebracht. Zij dringt er op aan dat men, niet slechts bij dag maar ook bij nacht, in alle bewoonde ruimten communicatie met de buitenlucht houde. ‘Men zou lachen om een hond’ - zei eens een harer sprekers in een voordracht - ‘die acht uur achter elkaar aan een been bleef kluiven, waar zoo goed als niets meer aanzat. En hoevelen uwer ademen heele nachten dezelfde lucht al maar uit en weer in, tot er nauwelijks een minimum van zuurstof meer in is!’ ... ‘'s Morgens opent men de vensters, als men de slaapkamers verlaat: is dat niet mosterd na den maaltijd?’ .... Dat men door onzuivere lucht dikwijls onmiddellijk hoofdpijn, enz. krijgt, acht zij nog minder erg dan dat men er zich op den duur, onbewust en middellijk, het bloed mee bederft.

Als een krachtig gezondheidsmiddel - correctief van al de slechte lucht die de fijnste lucht-lekkerbek ondanks zichzelf wel gedwongen wordt op te nemen - beveelt zij het dagelijksch diep-ademhalen aan in de beste atmosfeer die men tot zijne beschikking heeft. Lang en langzaam, een paar dozijn maal, den neus in en den mond weer uit, en met de handen op den rug, - daarmede kan men heel wat kwaad, o.a. heel wat verkoudheid voorkomen. De ‘Naturheilkunde’ laat geene gelegenheid voorbij gaan om hare leerlingen te herinneren: dat bij het veelgewraakte ‘kouvatten’ de temperatuurwisseling, die er doorgaans de schuld van krijgt, niets is dan een aanleiding, maar slecht bloed, o.a. ten gevolge van slechte lucht, de grondoorzaak.

Ook voor de waardeering van licht en zonneschijn komt zij op. Zware gordijnen, die het daglicht versperren, zijn haar een gruwel, niet slechts omdat die aanleiding geven tot oogenbederving - voor al wat men doet vange men het best verkrijgbare licht op! - maar omdat het licht een zegen is

voor het heele gestel. Wie meent niet tegen licht te kunnen, toont daardoor reeds niet recht gezond te wezen, en trachte zich bij tijds te versterken. En wat haar zonnecultus aangaat, die bereikt zijn toppunt in de meer en meer in zwang komende zonnebaden.

Lucht- en zonnebaden, ter afwisseling of in plaats van wateren dampbaden: Rikli te Veldes gaf daarvan het voorbeeld, en gaandeweg begint men dat te volgen.

Den prikkel, door de afwisseling van warm en koud water op den bloedsomloop te weeg gebracht, begrijpt men meer en meer evengoed zonder water, door warme en koude lucht te kunnen opwekken. Het door Kneipp aangeprezen barvoetsof op sandalen loopen vindt, vooral des zomers, hoe langer hoe meer voorstanders onder de ‘Naturärzte’, omdat op die manier, behalve de huid van hoofd en handen, ook die der beenen geregeld door de lucht bestreken wordt. In de meest geavanceerde inrichtingen breidt men dit beginsel tot korte volledige luchtbaden uit.

Als het krachtigst gelden de zonnebaden, waarbij het heele lichaam, op het hoofd na, onmiddellijk aan de inwerking van de zon wordt blootgesteld en na voldoende transpiratie met frisch water afgewasschen. Het laat zich aanzien dat weldra al de verschillende soorten van dampbaden niet anders meer dan 's winters en in groote steden toegepast en als een armzalig surrogaat voor zonnebaden beschouwd zullen worden.

Beide, zon- en dampbaden - altijd met daarop volgende koele afspoeling - worden aangewend ter bewaring van gezonheid, als voorzorgsmaatregel voor wie in besmetting moeten verkeeren, als geneesmiddel bij ongesteldheden (liefst zoo spoedig mogelijk) en eindelijk ter onderkenning van ziekten.

‘Die Sonne ist der beste Diagnostiker’, heet het aan de ‘Naturheilanstalten’. Indien een patient jaren lang geleden heeft aan kwalen die niemand recht weet thuis te brengen, dan legt men hem maar in de zon - of, als die niet krachtig genoeg schijnen wil, in haar plaatsvervanger, den stoom, - en, soms binnen dagen, soms binnen weken, komt er de eene of andere uitbarsting, waarin zich de oorzaak van het kwaad openbaart en meteen de genezing begint. Hieraan zijn voornamelijk die groote kuren te danken, die de omstanders breed uitmeten, omdat zij verbaasd zijn over het feit, dat A. of B.,

na van het eene consult in het andere gesukkeld te zijn, ten slotte door eenvoudige, natuurlijke middelen genezen wordt.

‘Altijd met de natuur mee, nooit er tegen in,’ - is de leuze der ‘Naturheilkunde’. Daarom duldt zij, als in- en uitwendige medicijnen, alleen enkele onschuldige kruiden. Zij houdt vast aan het beginsel, dat wat in het gewone leven als vergif aangeschreven staat, zijne vergiftige eigenschappen niet verliest door de omstandigheid dat het in een apotheek verkocht wordt, na door een dokter te zijn voorgeschreven.

Zij hecht aan de opvatting dat wat door den gezonden, onbedorven smaak als walgelijk wordt afgekeurd, niet goed zijn kan, en acht het onverantwoordelijk iemands waarschuwend instinct in dit opzicht te bederven.

Wegens dien regel van ‘met de natuur mee’ te werken, tracht zij o.a. nooit een koorts te onderdrukken, maar beschouwt haar als een genezingspoging der natuur, die door baden en omslagen moet geholpen en afgeleid worden.

Zeker, dat gebeurt tegenwoordig in alle hospitalen, althans gedeeltelijk en met een slag om den arm. Maar bij de ‘Naturheilkunde’ gebeurt het consequent. En al wie deze geneesmethoden op zichzelven of anderen aanwendt, dient eerlijkheidshalve bereid te zijn om te erkennen, dat - zij mogen oorspronkelijk zoo oud zijn als de wereld - de ontwikkeling harer moderne toepassing aan de Duitsche ‘Naturheilkunde’ te danken is.

Wederkeerig nemen hare beste vertegenwoordigers gaarne van elders over wat binnen de grenzen van haar natuurbeginsel valt. Van den beginne af hebben zij zich met gymnastische oefeningen bezig gehouden; maar als zij over de weldaden van den passieven vorm der gymnastiek, de massage spreken, brengen zij trouw hulde aan Dr. Metzger. Met masseeren bereiken zij veel goede resultaten. Vooral beroemen zij er zich op, door lijfmassage in den regel krachten te herstellen, die door vergiftige medicijnen verlamd of door eene verkeerde leefwijze verslapt waren.

Ook de electrische massage hebben zij in de laatste jaren onder hare ‘Heilfactoren’ opgenomen.

Voor chirurgie hebben zij allen eerbied, waar die, hetzij door accidenten of door verzuim, noodig is geworden. Maar zij meenen in een zeer groot aantal gevallen, waarin thans bloedige ope-

raties onvermijdelijk geacht worden, die te kunnen vermijden: het werk van het lancet, veilig, mits bijtijds, aan hare eigene middelen te kunnen toevertrouwen.

Doch dat is alles niet de hoofdzaak.

Wat de 'Naturheilkunde' het meest karakteriseert en tot zulk een hoogst belangrijk maatschappelijk verschijnsel maakt, is niet de soort der middelen die zij aanwendt, maar hare radicale opvatting van het begrip gezondheid, en de gezondheidszin dien zij vertegenwoordigt en weet op te wekken.

Heeft zij geen gelijk met de bewering, dat duizenden voor gezond doorgaande menschen zich eigenlijk behelpen met een halve gezondheid plus kunstmiddelen?

Zoodra iemand niet tast- en voelbaar aan een acute ziekte lijdt, die hem bedlegerig en voor zijn werk ongeschikt maakt, rekent hij zich tot de gezonden. Dat zou nu heel plezierig zijn, als hij niet onderwijl bezig was zich eene chronische ziekte aan te kweeken, die met eenige verandering van leefwijze te vermijden ware. Tot die verandering van leefwijze komt het niet, omdat hij het gevaar niet ziet. A. kan, B. wil het niet inzien. A. vindt het laf en kleinzeerig, B. onaangenaam en prozaisch, de noodige opmerkzaamheid aan zijn lichaam te wijden en daarvoor te breken met eenige tradities en conventies.

In die struisvogelpolitiek worden zij gesteund door de toenemende verfijning van allerlei kunstmiddelen. Wat deert het de beschaafde menschheid of zij hoe langer hoe erger bijziende wordt en hoe langer hoe vroeger haar tanden verliest en hoe langer hoe meer onder zenuwzwakte en zenuwoverspanning lijdt? Levert de industrie geen brillen en lorgnetten met hoe langer hoe beter glazen, voor elk der twee oogen verschillend, naar nauwkeurige oogartselijke aanwijzing en met hoe langer hoe lichter, eleganter montuur? Gaat niet de tandheelkunde in alle opzichten van jaar tot jaar vooruit? En bedenkt niet de medische faculteit telkens nieuwe steunsels voor zenuwlijders? Kan men niet zeggen dat de moderne wereld, met al hare kunstmatigheid en al hare gemakken, en haar eindeloos aantal hospitalen en artsen, pleegzusters en -broeders, hoe langer hoe meer op de behoeften van heel- en half-zieken wordt ingericht?

Dit een en ander: èn het feit dat aldus het gezondheidspeil

der beschaafde natiën daalt, èn de schande dat men niet alle krachten inspant om dat onheil te keeren, zijn een gruwel voor de aanhangers der ‘Naturheilkunde.’

Hun groote grief tegen de massa der allopatische artsen is dat zij in deze richting met hunne patienten mee redeneeren, hen in dergelijke drogredeneeringen stijven en, in de dagelijksche praktijk, veel meer tegen ziekte-symptomen dan tegen de diepere oorzaken daarvan ageeren.

In hunne filippica's over dit onderwerp zijn de ‘Naturheilkundigen’ doorgaans ta melijk drastisch, dikwijls langdradig en eentonig, enkele malen nijdig. Soms worden zij welsprekend in hun frissche verontwaardiging; soms ontwikkelen zij een humor die - de gelijkheid van onderwerp meehelpend - aan Molière doet denken. Zij koesteren een innigen, oprechten eerbied voor de majesteit der menschelijke gezondheid, en haten ziekelijkheid met wat onze krasse oudhollandsche bijbelvertalers ‘een volkomen haat’ genoemd hebben. Zij zien met lede oogen in de hedendaagsche maatschappij datgene wat Max Nordau, op zulk een snerpenden toon van leedvermaak, als ‘Entartung’ gebrandmerkt heeft. Is het dan wonder als af en toe hun haat zich omzet in toorn jegens degenen, die op medisch gebied het commandement hebben? Dat zij hooge eischen stellen aan mannen die, op hooge posten geplaatst, van staatswege ruim betaald worden en zoo weinig slagen in de bestrijding van het algemeene kwaad?

‘Wat baat alle geleerdheid’ - roepen zij baloorig - als de lui onderwijl hoe langer hoe zenuwachtiger worden? Wat geeft het of de ziekenhuizen uit den grond oprijzen als architectonische paddestoelen, als de menschen er wel door operatiën verminkt en tijdelijk wat opgeknapt worden, maar overigens net even wijs of dom weer uitgaan als zij er ingekomen zijn? Wat helpt eene geneeswijze, waarmee de overige leefwijze niet samenhangt, niet één is?

Van een der beroemdste Berlijnsche chirurgen hoorde ik eens zeggen: ‘Nu ja, een handig snijer mag hij zijn, maar als arts is hij een lor. Ik was eens in zijn wachtkamer en daar was zeker den heelen dag nog niet gelucht!’

En van een ander professor van naam: ‘Ik kan niet begrijpen hoe iemand dien man nog consulteert, - zijn kinderen zijn allemaal even klierachtig!’

Iemand, die verklaarde dat hij zich in alles op zijn huisarts verliet, die hem en zijn gezin al twintig jaar behandelde, kreeg eenvoudig ten antwoord: ‘Twintig jaar onder zijn handen en dan nog niet gezonder..... Entschuldigen Sie, aber dann ist Ihr Herr Geheimrath wohl ein geheimer Esel oder ein zu schlauer Fuchs!’

Doch indien zij de ‘allopatische’ artsen scherp op de vingers kijken en hun vele verwijten doen, zij weten zeer goed dat de schuld der lagere en hoogere kwakzalverij voor een groot deel aan het publiek zelf ligt. Daarom bewerken zij met ijver het publiek in massa.

Indien het gewoonlijk heet dat het ‘Naturheilverfahren’ met Priessnitz begonnen is, dan willen de woordvoerders daarmee niet ontkennen dat vóór hem reeds dikwijls waterkuren enz. geappliceerd zijn, maar alleen zeggen dat van hem eene hygiënische volksbeweging uitgegaan is.

Hij zelf was een Silezische boer. Zijn eerste volgelingen waren Silezische schoolmeesters. De ruim 40000 leden van den ‘*Deutschen Bund der Vereine für Gesundheidspflege und für arzneilose Heilweise*’ behooren meestal tot de kleine burgerij. Eerst langzaam klom de belangstelling voor de zaak langs den maatschappelijken ladder op. De ‘Vereine’ bloeien, vermeerderen zich, werken met volle kracht. Aan hun hoofd staan, naast de oorspronkelijke bestuursleden uit den ambachtsstand, thans personen van meer maatschappelijken rang, o.a. tal van gepensioneerde officiers, wier praktische ervaringen uit hunnen diensttijd hen voor deze zaak sympathie hebben doen opvatten. Gaandeweg treden ook gepromoveerde artsen toe. Reeds omstreeks 120 deden dat, hetzij uit eigen overtuiging, hetzij om aan hunne omgeving te gemoet te komen. Want meer en meer komt het voor, dat beschaafde familiën, als zij zich in een nieuwe woonplaats vestigen, omzien naar een ‘Naturarzt’, liefst ‘einen appobirten’, doch anders desnoods maar een gewonen ‘praktischen Vertreter der Naturheilkunde’, liever dan een ‘Allopath’.

Is het bestaan van die ‘Vereine’ niet op zich zelf iets zeer merkwaardigs?

Is het niet een feit van sociale beteekenis, dat men zich vereenigt met het doel om elkaar hygiënisch op te voeden, om het

besef te wekken dat geneeskunde zonder bijbehoorende leefwijze niets is?

Ik behoef niet te zeggen dat men, bij een geregeld bezoek van de vergaderingen dier ‘Vereine’, veel hoort, wat de moeite van het oververtellen niet waard is. Er wordt heel wat heen en weer geredekaveld, heel wat gedeclameerd, dat, op zichzelf genomen, best gezwegen had kunnen worden. Er wordt heel wat getwist. Elk ‘Naturarzt’ van eenigen naam heeft zijne spreeklustige aanhangers; en als het tusschen deze tot discussies komt, gaat het natuurlijk nog krasser toe dan wanneer de meesters persoonlijk aan den slag raken: ook in deze zijn doorgaans de volgelingen plus royalistes que le roi. Er worden heel wat bloemrijke frasen uitgekraamd uit dweperij of ijdelheid: slechts enkele sprekende leden van zulke vereenigingen weten den eenvoud te behouden, die aan hen en hun onderwerp past en alleen bij machte is hun optreden waardig te maken. Van de genezingen, die bij zulke gelegenheden met meer of minder goed succes vermeld en aanbevolen worden, zal ik maar niets meêdeelen; en wat het publiek er omtrent de persoonlijke toepassing der ‘naturheilkundige Heilfactoren’ opvangt, heeft dikwijls meer grappige dan nuttige gevolgen. Doch altijd, na het bijwonen van zulk een stukje poolschen rijksdag, heb ik mij verheugd over hetgeen de beste zijde er van is: het beginsel van hygiënisch zelfbestuur dat er wordt ontwikkeld. Het gezondheidsinstinkt wordt er opgevoed.

Hier ten minste wordt gebroken met het door de heele maatschappij nog zoo welig woekerende gevoelen: dat men ziekten ‘krijgt’; dat men ‘het niet helpen kan’ als men ziek is of ziekelijk; dat Onze Lieve Heer de kwalen en gebreken zendt als een beproeving, die men als iets onvermijdelijks heeft aan te nemen; en dat het dan de taak der dokters is ze zoo goed mogelijk te cureeren.

Neen, hier wordt het gezegd, telkens en telkens weer, plomp en rond genoeg - hard allicht voor wie ongeneeselijk, maar ten beste van wie nog te redden zijn -: dat iedere ziekte een domheid representeert, hetzij van den lijder zelf, of van zijne ouders, of van zijne opvoeders, of van de dokters onder wier handen hij geweest is, of van de heele samenleving waartoe hij behoort. Hier wordt geleerd, zieke lichamen te beschouwen met het oog waarmee men vuile of gescheurde kleeren beschouwt; en

terwijl het tot de edelste plichten der menschelijkheid gerekend wordt, elkaar bij de herstelling daarvan de behulpzame hand te bieden, zoo wordt er toch altijd aan herinnerd: dat de hoofdpersoon zelf daarbij de hoofdrol te vervullen heeft. Voor zekere geestesrichting, die in ziekelijkheid iets interessants, iets aantrekkelijks ziet, is hier doodeenvoudig geen plaats.

De wil om gezond te zijn: om ten bate van gezondheid te breken met begeerte of traagheid, met sleur en gewoonte, met conventie en ijdelheid, - dat is het wat hier geleerd wordt.

En er blijft daarvan altijd wat hangen. Ruwe drinkers matigen hunnen dorst, zoodra zij eenmaal hebben ingezien hoe zij op weg zijn zich ziek te drinken. Een bewijs voor den invloed dien de ‘Vereine’ uitoefenen, levert het groot aantal harer leden, dat in de laatste jaren tot nauwgezette vegetariërs geworden is; en hoe men daar overigens over denken moge, de zelfbeheersching, door dien stap vertegenwoordigd, is opmerkelijk. Omgekeerd wordt menig onbaatzuchtig individu, die het egoistisch achtte behoorlijk voor eigen gezondheid te zorgen, hier tot het heilzaam besef gebracht: dat die zorg zijn eerste plicht is, niet slechts jegens zich zelf, maar ook jegens de omgeving; en dat, wie den moed en de handigheid heeft, ter wille van hygiënische waarheden, met belemmerende overleveringen en gewoonten te breken, een dienst bewijst aan honderden, die daartoe allicht zelf niet in staat zijn, maar steun vinden in een goed voorbeeld.

Een paar woorden over Vegetarisme.

Ten onzent nog bijna algemeen als eene dwaasheid of minstens als een excentriciteit beschouwd, wint de zienswijs, die den mensch voornamelijk tot plantenvoedsel wil beperken, bij onze buurnatiën hoe langer hoe meer veld.

Maar de zaak heeft verschillende punten van uitgang.

Had ik haar in Engeland voornamelijk uit een ethisch oogpunt hooren bespreken, hier, in Noordduitschland, hebben de hygiënische argumenten de overhand en de ethische komen na.

Eéne soort van vegetariers, die in Engeland heel wat in te brengen heeft, gaat uit van haar afschuw tegen het dooden van dieren. Eene andere soort, die hier 't meest aan

't woord is, onthoudt zich van vleesch omdat zij dat ongezond acht. Het ethisch element komt er voor haar in dien zin bij, dat zij opmerkt hoe menschen, die geen vleesch eten, doorgaans minder drinken, en dat dus op die wijze dronkeuschap tegengegaan wordt, - gelijk, in het geheel, de gemoederen door vleeschonthouding rustiger, minder heftig worden.

Het is merkwaardig deze beide richtingen naast elkaar te zien loopen, soms samenstroomend, soms uiteenvloeiend.

Vermakelijk komt het verschil uit als het thema ‘Jacht’ wordt aangeroerd. Het kan gebeuren, dat gij in een vegetarisch tijdschrift - er zijn er bij dozijnen - op de ééne bladzij leest:

‘Welke verder de voor- en nadeelen van het Vegetarisme wezen mogen, hierom verdient het in elk geval de algemeene toejuiching, dat het een eind zou maken aan alle den mensch onteerende, zoogenaamde genoegens van den helaas nog altijd als een “nobele Passion” verheerlijkte, jacht op weerlooze dieren.’

En op de volgende bladzij:

‘Hoe ook de toekomst van het Vegetarisme uitvallen moge, de jachtliefhebbers behoeven niet te vreezen, dat zij daarom genoodzaakt zullen worden hun frisch en vroolijk jachtvermaak vaarwel te moeten zeggen. Want in het belang van den landbouw, zou het wild toch altijd gedood moeten worden, al was er niemand meer die het wou eten.’

Wat de hygiënische aanbeveling van het Vegetarisme betreft, moet ik hier even tusschenvoegen dat zijne ijverigste apostelen beweren dit woord niet af te leiden van de vegetabiliën die zij bij voorkeur eten, maar van het latijnsche ‘vegetus’, omdat zij naar een krachtiger, frisscher gezondheid streven dan het gewone, vleeschetende menschdom in den regel bezit. Zij wijzen er op, dat zij niet uitsluitend van producten uit het plantenrijk leven: dat de meesten hunner (‘lacto-vegetariërs’), melk, zuivelbereidsels en eieren toestaan en daarentegen vele gebruikelijke plantaardige voortbrengselen, b. v : spirituosen, scherpe specerijen, thee, koffie en tabak afschaffen. Maar de voornaamste spil, waar de redeneeringen om draaien, is en blijft toch altijd: het vleesch van doode dieren.

De vegetariers stellen dat de mensch oorspronkelijk tot de planteneters, sommigen meenen speciaal tot de vruchteters, behoort. Op de van oudsher daartegen ingebrachte gronden -

betreffende gebit en darmlengte - hebben zij tegenwoordig vlot genoeg hun antwoord gereed. En ten slotte beroepen zij zich op de evolutieleer, waardoor het heel wel mogelijk is dat de diersoort mensch, na oorspronkelijk zoo goed als de orang-oetang plantenetend geweest te zijn, in den loop harer eeuwenlange ontwikkeling allesetend is geworden en dat sommige lichaamsdeelen zich gaandeweg in den strijd om het bestaan naar deze wijziging gevoegd hebben. De meest gedecideerde bladeters kunnen onder omstandigheden zoover komen, dat zij vleesch accepteeren.

Er wordt daarbij doorgaans het voorbeeld aangehaald van een hert, dat men geleerd had bouillon te drinken. Maar de vraag blijft, of dat goed was voor het hert. En zoo blijft het ook de vraag of die accommodatie goed geweest is voor het menschdom. De vegetariers verzekeren van neen, en schrijven aan het vleescheten, direct of indirect, het grootste deel der rampen toe, waarvan heden en verleden gewagen.

Velerlei historische gegevens worden ter tafel gebracht om te getuigen dat verschillende beroemde mannen uit vroeger en later tijd vegetariërs geweest zijn. Ja, zekere Dr. Richard Nagel heeft een boekje geschreven om te bewijzen dat de kern van het Christendom op vegetarisme berust;[1)] er komt daarin een hoofdstuk voor, getiteld: ‘Das Himmelreich gehört den Pflanzenessern, nicht den Fleischessern.’

Hetzij van nature, hetzij door redeneering en suggestie, hebben de meeste vegetariers een weerzin tegen vleeschspijzen. Zij wijzen er voortdurend op - en dat is allicht hun beste wapen - dat gezonde kinderen dien weerzin plegen te deelen, en dat de massa der eenigzins fijngevoelende menschen het vleesch wel spoedig zoude laten staan, als zij het zonder toebereiding moest eten en vooral wanneer zij eerst zelf de dieren moest slachten.

Voorts bewijzen zij chemisch, dat zelfs het gezondste vleesch zekere vergiftige bestanddeelen inhoudt, die ons organisme wel gedeeltelijk bij machte is onschadelijk te maken, maar waarvan toch altijd eenige schadelijke invloed achter blijft. En daar komt dan bij, dat zij haast geen vleesch gezond achten. Het

1) DAS EVANGELIUM KRISTI oder *Der Kampf der pflanzenessenden Essäer gegen das fleischessende Judenthum*. Aus den vier Evangeliën zu einem geordneten Ganzen zusammengestellt und nach den besten Urtexten übersetzt von Dr. Richard Nagel. (Barmen, 1882. Im Selbstverlage des Verfassers.)

meerendeel der runderen is, naar hunne opvatting, ziek door het feit der stalvoedering en mesting en alle wild door de overspanning van het jagen. Als hunne woordvoerders, in 't vuur van voordracht of discussie, de tegenstanders ‘Leichenfresser’ noemen, dan gaat er in den regel een daverend applaus op, want in dat woord ligt voor de meeste aanhangers de quintessenz hunner gevoelens opgesloten. Gewoonlijk zijn er dan eenige carnivoren aanwezig, die dadelijk hun repartie gereed hebben in de kreet: ‘Graskauer!’

Als de vegetariers beweren dat zij door hunne leefwijze, die zij gaarne de ‘naturgemässe’ bij uitnemendheid noemen, hun bloed zuiverder houden dan de vleescheters en zich daardoor voor vele ongesteldheden bewaren, dan mogen zij daaraan gelijk hebben. Zij zijn feitelijk zelden verkouden.

Maar wie op dit gebied zijn onbevooroordeelden oogen den kost geeft, maakt onwillekeurig de opmerking, dat bijna alle vegetariers er bleek en zwak uitzien. Men behoeft slechts de habitués van een vegetarisch restaurant - er zijn hier te Berlijn achttien zulke inrichtingen - de revue te laten passeeren, om iets te leeren kennen wat men den vegetarierblik zou kunnen noemen: een uitdrukking van matheid, die bijna alle vegetariers gemeen hebben, al neemt hij natuurlijk naar gestel en karakter vele wijzigingen aan[1)].

En menigeen die, uit onderzoekingsijver of liefhebberij, besloot eens een week of wat mee te doen, kwam tot de ervaring dat men, overigens vrij gezond zijnde, er heel wel gezond bij kan blijven en lichamelijk zelfs krachtig en in staat om te werken of groote voetreizen te doen, maar dat de geestelijke werkkracht er onder leed, of het humeur er slap door werd: saai, stil-berustend.

Omtrent zulke ondervindingen krijgt men van vegetariers de explicatie, dat dit komt door den plotselingen overgang, door eene soort van crisis, die men eerst heeft te ondergaan, eer men aan de betere leefwijze gewoon is; of wel dat men zich in den eersten tijd meer rust had moeten gunnen. En wat

1) Moet men het als oorzaak of als gevolg hiervan beschouwen, dat in een der beste vegetarische kookboeken (*Reform-Küche* von H. Kronberg; Berlin, G. Schuhr, 1894) de raad voorkomt, onder het eten niet te spreken en zich aldus eene weelde te ontzeggen, die voor groot en klein de gezellige en geestelijke zijde van het tafelgenot uitmaakt?

betreft de observaties in de restaurants, brengen zij in het midden: dat men niet moet vergeten hoe verreweg de meeste vegetariers door ziekte tot vegetarisme gekomen zijn, en dat dus aan hun voorafgaanden ziektetoestand, niet aan het vegetarisme de schuld van hunnen matten blik moet toegeschreven worden.

Zeker dient dit in aanmerking te worden genomen.

Maar daarnaast is het heel mogelijk dat men het vegetarisme tot nog toe verkeerd aangepakt heeft; dat de vegetariers bij de afschaffing van alle vleeschkost en de samenstelling van hun nieuw diëet een beetje onbeholpen zijn te werk gegaan; dat er meer fysiologische studie dan de hunne noodig is om uit te maken wat nu eigenlijk, uit den rijkdom der bestaande gegevens, het meest geschikt is om het vleesch te remplaceeren.

Werkelijk worden in den laatsten tijd pogingen in die richting gedaan. Een der personen van wie men kan zeggen dat zij het handigst bezig zijn deze koe bij de horens te grijpen, is Dr. med. H. Lahmann.

Sedert het begin mijner ontdekkingstochten op ‘naturheilkundig’ gebied, had ik dikwijls Dr. Lahmanns naam hooren noemen, en altijd met achting en waardeering.

Men waardeert zijne kennis, zijn studie, zijn positie als gepromoveerd arts; men waardeert zijn succes, of den tact waarvan dit een gevolg is; men roemt zijne inrichting te Weisser Hirsch bij Dresden. ‘Duur is het er’ - heet het doorgaans, ‘aber wirklich vornehm in Allem.’

En men acht het in zijn karakter, dat hij, met die positie en met dat succes, trouw blijft aan de vaan der ‘Naturheilkunde’, waaraan hij in zijn jeugd zijne gezondwording te danken heeft gehad. Liefst noemt hij haar ‘Physiatrie’ en zijne inrichting ‘Physiatrisches Sanatorium.’

En men roemt de welwillendheid, waarmee hij degelijke ongepromoveerde collega's met raad en daad bijstaat, o.a. als expert in hun gerechtelijke standjes met de officieele machten.

Sinds een jaar of zes is hij te Weisser Hirsch gevestigd. Aangespoord door al wat ik er over hoorde vertellen, ben ik verleden jaar dat Sanatorium gaan bekijken. En van het dozijn dergelijke inrichtingen, dat ik meer of minder grondig

had leeren kennen, kwam deze mij verreweg de verkieselijkste voor.

Het is misschien de vraag of niet elders sommige bijzaken nog ruimer en doelmatiger zijn ingericht; maar in twee opzichten munt deze uit. Ten eerste bleek mij de veelgeroemde 'Vornehmheit' van de zaak te beteekenen, dat hier alles meer op de gewoonten van beschaafde menschen berekend is, - iets waartoe men erkennen moet dat de vrij hooge prijzen en het voordeel van Dresdens nabijheid meewerken. Doch ten andere ligt de aantrekkelijkheid voor een groot deel in het wetenschappelijke leven, dat hier heerscht, in het besef van zich aan een bron of een brandpunt van veelbelovende hygiëne te bevinden.

Dr. Lahmann wordt, ook buiten de 'Naturheilkunde', als een hygiënist van zelfstandige beteekenis beschouwd[1)].

Het eerste, waardoor zijn naam in breeder kring bekend werd, was zijn kritiek van Dr. Jägers kleedingsysteem. In het kort kwam die hierop neer: dat hij het Dr. Jäger als een verdienste toekent, de hedendaagsche kleeding wetenschappelijk onderhanden genomen en op tricotweefsel aangedrongen te hebben, maar met hem verschilt omtrent de keus van het wenschelijkste materiaal. Voor hem, Lahmann, is de meerdere doorluchtigheid van tricotstoffen boven gewone weefsels hoofdzaak, maar kan men die evengoed van katoen als van wol dragen, ja doet daaraan nog beter. Het gevolg is geweest, dat er door eene zuidduitsche fabriek eene soort van katoenen tricotkleeding, onder den titel van 'Dr. Lahmanns Reformbaumwollkleidung' in den handel gebracht is. Dr. Lahmann kent daaraan al de voordeelen, bij vrijdom van alle nadeelen, der Jägersche stoffen toe. Ik wil er echter dadelijk bijvoegen, dat hij er bij zijne patienten volstrekt niet op aandringt, dat zij speciaal deze, maar alleen dat zij de eene of andere luchtdoorlatende soort van kleeren dragen.

In het algemeen sluit hij zich krachtig aan bij alles wat in de moderne gezondheidsleer naar lucht, licht en zonneschijn heendrijft, ja gaat daarin verder dan de meesten.

Doch de spil zijner hygiënische bemoeiingen is de diëetvraag in nauweren zin: de voeding.

1) Zie o.a. DR. MED. JULIUS LANG. *Umsturz- und Reformbewegungen auf dem Gebiete der Hygiene und Medizin*. (Berlin, Richard Leffer. 1893).

Op dit stuk heeft hij eene sterk geprononceerde meening. Deze maakt den hoofdinhoud uit van het merkwaardig boekje, dat men voor het oogenblik als zijn hoofdwerk beschouwen kan[1)].

Hij klaagt, dat er in het algemeen veel te weinig op gelet wordt, of wat de pot schaft werkelijk voedzaam is. Hij licht dat toe met het sterksprekend voorbeeld: ‘omdat men slangenvergift kan inslikken zonder eraan te sterven, is het daarom nog geen geschikt voedsel.’

Gedeeltelijk - zoo constateert hij - zorgt het instinkt voor al te grove overtredingen in deze; gedeeltelijk belast zich de fysiologische wetenschap met de taak het menschelijk instinkt te controleeren. En nu waarschuwt hij de wetenschap, dat, als zij zich dat recht toekent, zij zelve geen fouten moet maken.

Hij meent dat zij in de laatste vijftig jaar, zegge sinds den tijd, dat de beschaafde maatschappij zich over het geheel theoretisch met voedingswaarde bemoeit, een zeer groote fout begaan heeft, door te hooge waardeering van enkele voedende bestanddeelen der spijzen en verwaarloozing van anderen

Sedert Liebig, beweert hij, heerscht er in de algemeene appreciatie van voedingswaarde, een noodlottige vergoding van eiwit, terwijl daarentegen veel te weinig opmerkzaamheid geschouken wordt aan die anorganische stoffen, die Bunge onder de benaming ‘Nährsalze’ heeft samengevat[2)].

Het thans levend geslacht heeft de uitdrukking, van jongs af aan, onder ‘versterkend voedsel’ bij voorkeur die dingen verstaan die rijk zijn aan eiwitstoffen. Daarnaast erkent de studie der voedingsmiddelen de waarde van koolhydraten en vetten. Maar in den regel verzuimt zij de noodige aandacht te wijden aan dingen die nog slechter te ontberen zijn dan vet: aan kalium, natrium, kalk, bitteraarde, ijzer-oxyd, fosforzuur, zwavelzuur, kiezelzuur, chloor. Daar dit verzuim niet straffeloos geschiedt, is de beschaafde wereld gaandeweg in een toestand gekomen, die een herziening van de diëet-grondwet hoogst noodzakelijk maakt; te meer daar het niet aangaat, de bedoelde minerale stoffen regelrecht uit een chemisch laboratorium te ontbieden. Soms beproeft men dit; maar het is nooit het ware; het menschelijk

1) Dr. H. LAHMANN, *Die diätetische Blutentmischung als Grundursache aller Krankheiten*. 3e Auflage (Leipzig, Otto Spamer, 1894).
2) G. BUNGE, *Lehrbuch der physiologischen und pathologischen Chemie* (Leipzig 1889).

organisme verlangt ze als bestanddeelen van zijne voeding. Tot op zekere hoogte hebben dus de vegetariers gelijk als zij vruchten en groenten (die aan deze stoffen rijk zijn) boven bloedeloos vleesch aanbevelen. Maar het blijkt, wèl bezien, dat zij met de ‘Nährsalze’ al even weinig rekening houden als het groote publiek, anders zouden zij niet zoozeer aandringen op het gebruik van brood, dat er ook betrekkelijk arm aan is en zij zouden de groenten zóó koken dat de beste voedingswaarde er in blijft, in plaats van verloren te gaan.

Naast verwaarloozing van de bedoelde minerale stoffen, constateert Lahmann in de heerschende voeding een surplus aan ééne anorganische verbinding: keukenzout. ‘Wij loopen allemaal met veel te veel levend pekelvleesch rond’, zei hij onlangs in een voordracht; en toen men daarom lachte, ging hij voort: ‘misschien vindt jelui dit een flauwe aardigheid, maar het is een treurige waarheid, te meer daar al dat zout aanleiding geeft tot het verzwelgen van veel te groote quantiteiten vocht.’ Met het oog op de duizenden Germanen, die zich elken avond aan zoute worst en ham ‘'nen schönen Durst anessen’, om daarna des te ‘gemüthlicher’ bier te kunnen drinken, kan men zich niet verbazen, dit door een Duitsch hygienist te hooren verzekeren. Doch indien het waar is dat er in doorslag in de heele beschaafde wereld per hoofd tien maal te veel zout gebruikt wordt dan kan veilig ieder èn zijn zout- èn zijne drinkgewoonten wat matigen; en dan geldt dit niet alleen den grooten bierdrinkers, of aan ‘den drank’ verslaafden, maar evenzeer alle liefhebbers van thee en koffie, alle fanatieke watervrienden, allen ook die hun ‘versterkend voedsel’ liefst in zeeën melk zoeken.

Aan deze complicatie van diëet-fouten: - eiwitvergoding, ‘Nährsalz’-verwaarloozing, keukenzoutvergiftiging en bloedverwatering - wijt Lahmann de thans meer dan gewoonlijk voorkomende ziektetoestanden als: bleekzucht, zenuwlijden, zwakheid van oogen en tanden.

Ja, in zo over verkeerde bloedmenging ten allen tijde de meest gereede bondgenoote is geweest voor alle ziekten, de bodem waarop h are kiemen zich het gemakkelijkst konden ontwikkelen en dus het meest geschikte aanknoopingspunt voor besmetting van allerlei aard, zoo ziet hij in zulke ‘Blutentmischung’ (Dysaemie) ‘die Grundursache aller Krankheiten’, gevaarlijker dan de

bacillen en bacteriën zelf, waarvoor men zich en anderen zooveel angst pleegt aan te jagen. Tegen ‘Bacillenangstmeierei’ waarschuwt hij rustig, laat de bacteriologie aan de bacteriologen over, maar verdiept zich persoonlijk liever in de middelen om de menschen tegen de inwerking van dat kleine gebroed te vrijwaren[1)].

Over kleine wezens, als vermoedelijke moderne ziekteoorzaken, hebben wij in den laatsten tijd genoeg gehoord, bijna nog meer dan over temperatuursovergangen als vermoedelijke ziekteoorzaken van vroeger dagen. Over de voorwaarden, waaronder deze aanleidende oorzaken met de grondoorzaak dienen samen te vallen om ziekten ten gevolge te hebben, vernamen wij ook wel eens iets. Maar de grondoorzaak zelve, de voorbeschiktheid, de ‘dispositie’, bleef een zoo goed als onbekend gebied.

Hoe ijverig heeft de geneeskunde zich tot nog toe met het zoeken naar ziekteaanleidingen, hoe ontzettend weinig vergelijkenderwijze met die zoogenaamde dispositie en hetgeen daarmede samenhangt, het begrip ‘gestel’ (constitutie), de zoogenaamde constitutioneele verschillen, constitutioneele storingen en hunne verklaring beziggehouden!

‘Wat heeft men aan de woorden bloedarmoede, klierachtigheid, aanleg tot beroerte, of hunne klassieke vertalingen? Eigenlijk niets. Want men kan zich daarbij persoonlijk heel veel denken, maar er geene verklaring van geven, die de werkelijke oorzaken leert bestrijden.’

Die aanleg hangt echter zonder twijfel samen met een goede of verkeerde bloedmenging.

Hoe noodig Lahmann het acht hierop te letten, blijkt uit den aanhef van zijn hoofdstuk: ‘Dysaemie und Kurzsichtigkeit.’ Hij plaatst daarboven als motto de woorden uit ‘*Rembrandt als Erzieher*’:

‘Goethe, die door de hedendaagsche Duitschers meer theoretisch dan praktisch vereerd wordt, kon menschen met brillen niet uitstaan.’

Daarna schrijft hij:

‘Hoe gewichtig de vermijding van ziekmakende oorzaken is, komt het meest uit bij die ziekten, die wel te voorkomen, maar niet te genezen zijn.

1) Over dit punt heeft hij zich het duidelijkst uitgesproken in eene brochure, getiteld *Koch und die Kochianer*. (Stuttgart, Timmer's Verlag, 1890).

Terwijl vele kwalen, zelfs als zij reeds diep wortel gevat hebben, nog uit te roeien zijn, met bijziendheid is dat niet het geval. En de bril is een slechte troost. Ten eerste verhindert deze niet de noodlottige verergering der kortzichtigheid, die onder bijkomende omstandigheden licht tot ziekelijke aandoeningen van het netvlies en aldus tot blindheid leiden kan. En ten andere neemt hij het treurige feit niet weg dat bijziendheid een teeken van lichaamszwakheid is, dat men, uit een sociaal oogpunt, niet ongestraft over het hoofd mag zien, vooral omdat de nakomelingen van bijzienden veel gevaar loopen dit gebrek in nog hoogeren graad dan hunne ouders te krijgen.

Bij een gebrek als dit, dat voornamelijk onder beschaafde natiën voorkomt, is men maar al te zeer geneigd zich bij het zoeken naar de oorzaken in algemeenheden te verliezen, nl. den algemeenen beschavings-toestand er voor verantwoordelijk te stellen. Men verzuimt veel te zeer, zich de vraag voor te leggen, of zulke gebreken noodzakelijk met onze beschaving verbonden zijn: of men niet hier, gelijk zoo dikwijls, de bedriegelijke glinstering van een historisch feit voor de werking van een onveranderlijke natuurwet heeft aangezien.

Als wij de zaak bedaard bekijken, komen wij tot het besluit: dat wij de beschaving op zich zelve de schuld niet mogen geven, zooals zoovele pessimistisch aangelegde naturen doen. Men moet alleen maar niet het geheele gebouw der menschelijke samenleving als onveranderlijk, en hare afzonderlijke deelen als volkomen juist in elkaar sluitend, beschouwen. De uitwassen van het beschaafde leven zijn geen noodzakelijk gevolg van zijne zegeningen!

Dikwijls worden instellingen in ons maatschappelijk leven beschuldigd van ziekteoorzaken te zijn, die het of in het geheel niet zijn of alleen in samenwerking met andere omstandigheden. Zoo gaat het met de oorzaken der bijziendheid.

Dat de bijziendheid van jaar tot jaar toeneemt, wordt bestreden; als de aangegeven oorzaken de ware zijn, moet zij zonder twijfel toenemen. Want, hoe meer er in den strijd om het bestaan van den eenling gevorderd wordt, des te hooger eischen worden in het algemeen aan de inspanning der oogen gesteld. Hoeveel dingen zijn echter in den loop der tijden reeds als oorzaken van bijziendheid aangegeven, en

waren niets meer dan aanleidingen, die de dispositie tot ontwikkeling brachten!

Om deze dispositie te leeren kennen, moeten wij ons even het wezen der bijziendheid herinneren, dat maar al te dikwijls met hare oorzaken of aanleidingen verwisseld wordt'....

Hoe het, volgens Dr. L., komt dat zoovele, met normale oogen geboren kinderen, op lateren, ja op tamelijk vroegen leeftijd bijziende worden, dat mogen belangstellenden in het oorspronkelijke lezen.

Ook hier speelt verkeerde bloedmenging eene verraderlijke rol.

Volgens hem is voorloopig de meest practisch aangewezen weg om ziekte en ziekelijkheid te verminderen, naast eene overigens natuurlijke leefwijze, een doelmatige en ingrijpende... keukenhervorming. Aan de sociale zijde van de zaak wijdt hij ten slotte een zijner ernstigste hoofdstukken.

Uit de aangehaalde bladzijden blijkt dunkt mij genoeg, dat hij geen pessimist is, maar evenmin over den hedendaagschen stand der maatschappij luchthartig denkt.

Met de beste 'Naturärzte' heeft hij het streven gemeen, betere, zegge gezondere toestanden te scheppen. Maar terwijl sommigen hunner, in overgermaanschen krachtijver, zich opwinden voor eene maatschappelijke vereenvoudiging, waarin niemand gezond zou kunnen wezen dan een schaapherder of hoogstens een geheel in zijn vak opgaande gymnastiekmeester, weet Lahmann maat te houden en met alle bruikbare beschavingsfactoren te rekenen. Hij is een rustig man, en met zekeren humor. Sentimenteele patienten noemen hem nuchter, en schreeuwerige collega's ergeren zich wel eens over zijn bedaardheid. Maar intusschen is hij, èn als arts èn als schrijver, een dergenen die de 'Naturheilkunde' het best dienen, door haar tegelijk eene wetenschappelijke kroon te bezorgen en haar tot hare eenvoudigste gegevens terug te brengen.

Doe ik mijnen landgenooten een dienst, door hen op dit een en ander opmerkzaam te maken?

't Is zoo'n vervelend thema, al die hygiënische bedenkingen. Het is zoo onbehagelijk, prozaisch, zich als een chemisch preparaat te moeten aanzien!

Zeker, dat is het ook. Men moest zoo maar gewoon kunnen voortleven. Doch dan moesten eerst de gewoonten er naar zijn.

Praatjes over dysaemie, en dyspepsie, en al wat daarmee samenhangt, moesten niet zoo op den voorgrond dringen als zij tegenwoordig doen.

Ja, maar dan moesten eerst klachten over verkoudheid, en zenuwachtigheid en influenza, enz. enz., afgeschaft kunnen worden. Zoolang die zulk een gewichtige plaats innemen in onze dagelijksche conversatie en briefwisseling, weet ik er niet beter op te antwoorden dan door mededeeling van het bovenstaande: het beste - zegge het natuurlijkste - wat ik ter bestrijding van die en vele andere akeligheden in den vreemde leerde kennen.

GEERTRUIDA CARELSEN.

Xenophon en de herinneringen aan Socrates.[1)]

Grote, Plato and the other Companions of Socrates. III. 1865. Dr. J.J. Hartman, Analeeta Xenophonthea, 1887. Xenophon's Memorabilien erklärt von L. Breitenbach, 6e Auflage, 1889. Karl Joël. Der echte und der Xenophontische Socrates. Erster Band., 1893. Xenophon, Anabazis. Uit het Grieksch door Dr. H.C. Muller, 1893.

Wie een indruk wil geven van een antieken schrijver, ontmoet een bezwaar, dat gewoonlijk niet bestaat voor hem, die over een figuur uit de moderne literatuur spreekt. Er is haast geen persoon uit de oude letterkunde, of men is in het onzekere op vele punten, die men moet aanraken; in het onzekere over omstandigheden en trekken, welke men gebruiken wil om zijn beeld te ontwerpen. Haast geen figuur uit de oude letterkunde, of de berichten over zijn leven en de opvattingen over zijn werk zijn even zoovele vraagstukken, waaraan de geleerden jaren lang arbeiden, waarover zij lang strijden. Over Milton kan men schrijven, en beschikken over niet betwiste gegevens; over Goethe kan men schrijven en zijn werk in verband brengen met zijn levensloop; over Vondel kan men schrijven en zijn gedichten toelichten door zijn omstandigheden.

Doch, - over Homerus weet men niet eenmaal, of er één of veel geweest zijn; van Herodotus gist men, zonder het te weten, dat hij zijn boek niet heeft kunnen voltooien; over de ontwikkeling van Plato's wijsbegeerte zijn tien hypothesen, doch geen enkel zeker bericht.

En met Socrates is het niet anders. Geen tweede uit de Helleensche wereld is méér genoemd door tijdgenooten en nako-

1) Dit artikel is de inleiding voor de vertaling Van Xenophon's Memorabilia, die binnen kort verschijnt bij de H.H. Van Looy en Gerlings.

menden, en toch blijven zijn ware geschiedenis en zijn ware persoon een vraagstuk. De drie groote documenten: het werk van Plato, de *Herinneringen* van Xenophon, de *Wolken* van Aristophanes, zelfs toegelicht door de mededeelingen van Aristoteles, zijn enkel met de toepassing van een uitvoerige kritiek te gebruiken; ook over hem leven wij niet in zekere gegevens, doch in vraagstukken.

Niet beter is het met Xenophon; en allerminst zijn de *Herinneringen* vrij van vraagstukken, en het grootste probleem is hier een dubbel probleem, want de *Herinneringen* zijn zoowel een document voor den schrijver als voor Socrates: wij moeten dus zoowel Xenophon er in zoeken als zijn meester.

Over deze en diergelijke vraagstukken werken de geleerden hard, met gebruik van groote belezenheid en groote scherpzinnigheid. Doch van hun werk komt het beschaafde publiek weinig te weten, en ik verwonder mij niet, zoo dat publiek weinig belangstelling heeft voor de zaken der geleerden, en een zekere minachting voor het onderlinge geharrewar van graeci en filosofen, die elke tien jaren een nieuwe theorie als de ware beschouwen, en dikke boeken tot elkander richten, die voor de groote wereld ongeschreven hadden kunnen blijven.

Ik voor mij mag de geleerden geen ander verwijt maken, dan dat zij te veel onder elkander en te weinig tot hun volk spreken; geen ander verwijt, want hun arbeid heb ik met dankbaarheid gebruikt, en hij stelt mij in staat deze inleiding te schrijven, waarin ik beproeven zal een beeld van Xenophon te ontwerpen en de beteekenis van de *Herinneringen* aan te geven, zonder in discussie te treden met meeningen, welke onbekend zijn aan het publiek, waarvoor de vertaling bestemd is. En wanneer ik van erkentelijkheid spreek, behoort ook Allard Pierson genoemd te worden, die reeds eenige jaren lang toont, hoe het mogelijk is de uitkomsten van geleerd onderzoek binnen het bereik van alle beschaafden te brengen.

I

Voorzeker heeft geen man uit de Helleensche wereld méér invloed gehad op zijn tijdgenooten en de nakomenden, dan Socrates. Vele mannen van beteekenis hebben hun vorming aan hem te danken gehad; vele belangrijke wijsgeerige scholen,

na zijn dood ontstaan, mogen hem hun vader noemen, hetzij door zijn onmiddellijke werking op zijn tijdgenooten, hetzij door nawerking van het bijzondere door hem in de wereld gebracht.

Twee zaken zijn het geweest, die Socrates' invloed uitmaakten: zijn theoretisch onderzoek, en zijn praktisch leven. Den aard van zijn theoretisch onderzoek kunnen wij opmaken uit de dialogen van Plato en de berichten van Aristoteles, en de *Herinneringen* van Xenophon geven een contrôle aan de hand. Het zoeken naar begripsbepaling, en de zoogenaamde inductieve methode om tot die bepaling te geraken; bovendien het zoeken naar de algemeene regels, waarvan het denken gebruik maakt; dit onderzoek door hem zelf *dialektiek* genoemd, en eenige tientallen van jaren later uitgeloopen op de formeele logika; dat is het eerste deel van Socrates' theoretische werkzaamheid.[1)]

Niemand twijfelt er aan, dat hij een groot man is, die nieuwe methoden invoert en een nieuw veld van onderzoek ontgint. Doch het gevoel van bewondering bij Socrates' tijdgenooten heeft niet in de eerste plaats gegolden zijn grootheid als ontdekker, doch het treffende schouwspel, dat Socrates met zijn wijze van redeneeren uitnemend in staat was de argumenten van tegenstanders te weerleggen, en hun te bewijzen, dat zij slecht redeneerden of althans hun eigen denkingen bij het redeneeren niet konden nagaan. De kunst van het discussiëeren en argumenteeren was het merkwaardige, dat Socrates' tijdgenooten trof, een kunst die zij gaarne van hem wilden overnemen tot verdediging van hun eigen inzichten.

Maar het wetenschaplijke werk van Socrates heeft nog een uiterst belangrijk tweede deel. Overtuigd als hij was, dat de menschen zeer weinig wisten van hun eigen denkingen en motieven, richtte hij zijn methode van onderzoek en discussiëeren bij voorkeur op geestelijke en moreele verschijnsels. Het ‘ken u zelven’ was voor hem het wachtwoord voor het wijsgeerig onderzoek, wijl hij dat onderzoek met menschlijk denken en gevoelen wilde aanvangen, in plaats van met de studie van de zaken der stoflijke natuur. En zooals het onderzoek van het denken tot de formeele logica leidde, bracht het onderzoek van het gevoel tot de wetenschap, die de zedelijke gevoelens nauwkeurig bestudeert, en welke de ethica heet.

1) Verg. het artikel van prof. Spruyt in de *Gids* van 1882. I. 485.

En ook hierdoor is de werking van Socrates zéér groot geweest, want hierdoor zijn de scholen ontstaan, die de vraag stelden, onderzochten en ieder op hun wijze beantwoordden, de vraag: hoe moet men leven om een goed en een gelukkig mensch tevens te zijn?

Het aandringen op het onderzoeken van vraagstukken van geestelijken en zedelijken aard, - een aandrang uitgeloopen op de logica en vele ethica's -, de methode van onderzoek, en de kunst van discussiëeren; - deze uiterst gewichtige deelen vormen de theoretische werkzaamheid van Socrates.

In het geestelijke is Socrates' werkzaamheid in hem zelven niet tot een uitkomst geraakt. Methoden heeft hij gevonden, doch geen stellingen. Machtig was zijn aandrang tot onderzoek, machtiger dan van iemand anders wellicht, doch zijn eigen werk is een zoeken gebleven.

In het ethische, - ook daarin kan men niet zeggen, dat Socrates algemeene stellingen heeft gevonden. Hij heeft niet geleerd, welke wijze van leven voor iederen aanleg in het bijzonder het meest geschikt was; hij heeft het niet geleerd, en wilde het niet leeren, omdat niets verder van hem was, dan aan een ander iets te willen opdringen. Doch zoo hij niet tot het uitspreken van ethische stellingen is gekomen, voor zichzelf had hij de vraag: hoe moet ik leven om gelukkig en goed tevens te zijn, volkomen opgelost, en hoewel men het antwoord op die vraag ‘zelfbeheersching’ zou kunnen noemen, een veel beter antwoord is geweest zijn geheele werkelijke leven.

Het praktische leven van Socrates is minstens van even groot gewicht geweest als zijn wetenschaplijk onderzoek. Dit onderzoek gaf een aandrang, een methode en een kunst; zijn leven gaf een geloof, een overtuiging: de overtuiging, dat een mensch er in slagen kan zich zelf zóó op te voeden, dat hij gelukkig is en tevens goed. En deze overtuiging heeft niet minder aandeel gehad in de stichting der scholen, dan zijn middelen tot onderzoek. Wij van dezen tijd zijn sceptisch over ethica; wij willen de aandoeningen wel onderzoeken, doch gelooven niet sterk in een andere ethische opvoeding dan die, welke de omstandigheden aan onzen aanleg geven. Sceptisch zijn wij, wijl wij niet voor onze oogen iemand gezien hebben, die diep onderzoeken wilde en tevens zichzelven aan een zelfopgelegden theoretischen tucht onderwerpen. Sceptisch waren ook veel van

Socrates' tijdgenooten, en méér dan sceptisch, brutaal ongeloovig; doch verscheidenen, die veel met hem waren, wonnen de overtuiging, dat het mogelijk is wijsgeerig te denken en wijsgeerig te leven, en die overtuiging heeft hen gevoed.

Zoo hebben de genooten van Socrates geput uit zijn voorbeeld als man van onderzoek en man van praktijk; velen hebben het hunne uit Socrates genomen, en dat zelfstandig verwerkt tot een eigen leer: Plato het Platonisme; Antisthenes het Cynisme, Aristippus het Hedonisme, anderen iets anders; en hun scholen en de scholen uit hen voortgekomen, allen danken zij hun ontstaan aan den dubbelen invloed van Socrates als groot man van theoretisch onderzoek, en onovertroffen man van praktisch leven.

II.

Onder de vele leerlingen van Socrates zijn er verscheidenen geweest van zeer groot intellect. Ik noem hier alleen Plato, doch verscheidene anderen waren er, die met buitengewone scherpzinnigheid Socrates' methode van onderzoek toepasten, uitbreidden, op nieuwe en belangrijke vraagstukken aanwendden, en tot de merkwaardige denkers der wereld behooren. Verscheidenen ook waren bijzonder als mannen van leven, en nog heden vermaard om hun soort van levenswijsheid. Antisthenes en later Diogenes; Aristippus en later Epicurus; - wie hen noemt, die spreekt tegelijk levensopvattingen uit.

Doch ook zijn er geweest, die noch als theoretici, noch als stichters van een bijzondere levenswijsheid merkwaardig waren, en toch van Socrates leerden; mannen van goeden aanleg en goeden wil, die zich noch tot het onderzoeken van diepzinnige vraagstukken geroepen voelden, noch een bestanddeel in hun temperament hadden, dat zich tot een origineele levensopvatting kon ontwikkelen; mannen, die voor hun werk een zekere opvoeding in het denken uitnemend gebruiken konden, en tevens in hun neiging om flink te arbeiden door Socrates' krachtige persoon werden aangemoedigd; zulke mannen vonden niet minder opwekking in Socrates, en een van hen is Xenophon geweest.

Xenophon maakt een zonderlinge figuur naast de andere leerlingen van Socrates, en men komt allicht in de verzoeking

zijn waarde te miskennen, wijl de roem gemeenlijk hun gegeven wordt, die groot waren in het denken. Doch voor zulk een miskenning behoort ons de overweging te behoeden, dat Xenophon met al zijn tekortkomingen menige aanspraak heeft op de onsterflijkheid, en dat het niet zoo gemaklijk is de onsterflijkheid te verwerven. En indien men zich verbaast, dat Xenophon zoo iets anders in Socrates gezien heeft dan andere leerlingen, dan bedenke men dit: volgens een zeer bescheiden berekening hield Socrates minstens driehonderd gesprekken per jaar, en natuurlijk is het, dat onder die menigte woorden veel van de gading was ook van hem, die niet voornemens was een secte te stichten. En zoo men zich niet behoeft te verwonderen, reden tot klagen is er evenmin: niet het stichten van secten alleen was aan de orde; er was ook veel werk van iederen dag te doen, en werk van die soort was aan Xenophon zeer goed toevertrouwd.

Xenophon was een man van de daad in de eerste en voornaamste plaats, een man van de reflektie in de tweede. Handelen was zijn eerste behoefte, en het nadenken had bij hem alleen waarde, voor zoover het een onophoudelijk handelen regelen kon en vruchtbaar maken. Zulk een man bewondert het nadenken slechts, voor zoover hij er in onmiddellijke daden een nuttige toepassing van ziet, en gering is zijn sympathie voor die soort van nadenken, die, zoekende naar den laatsten grond voor de daden, daarover lang in het onzekere is, en dus niet het tastbare, nuttige resultaat van zijn nadenken telkens in zijn werk terugvindt. Gering is zijn sympathie voor zulk een nadenken, en niet veel zal hij begrijpen van een voordeel, dat eerst na lang worstelen, na veel vruchtelooze pogingen, na langdurig schijnbaar stilzitten, er uit ontspruiten kan.

Zulk een man is geen twijfelaar: hij doet en denkt, en ziet in zijn doen het dadelijk nut van zijn denken. Zulk een man is allicht eenigszins bekrompen: hij is nooit blijven turen om duidelijker te zien in de diepten, die aan een ieder bijwijlen getoond worden, en hij komt er toe het bestaan van zulke diepten te vergeten, of zelfs te ontkennen. Zulk een man is geen fanatiek, en toch al zeer licht geneigd zijn leer als de eenige ware te beschouwen: zijn tastbare resultaten zijn een argument, dat volgens hem ook voor anderen dwingend moest wezen. Zulk een man zal allicht met zijn leer poseeren en ze aan

zou anderen willen opdringen; hij is overtuigd van haar nut voor allen, en ziet niet in waarom niet iedereen ervan gediend wezen.

Xenophon heeft van Socrates geleerd regelmaat in zijn denken te brengen en te gelooven aan de praktische verwezenlijking van een leer, en deze beide zaken hebben van zijn aanleg gemaakt, wat Xenophon geworden is: een groot man van de daad, een beperkt man van geordende denking, en een der zeer enkelen uit de antieke wereld, die op een schoolmeester gelijken.

Had men Xenophon zelf gevraagd, wat hij was, hij had geantwoord: een *kalokagathos*, een gentleman, een fatsoenlijk man, een net mensch. Onder een glas wijn los geworden, was hij allicht gaan uitpakken, en had, op zijn dreef gekomen, te kennen gegeven, dat hij eigenlijk een veel beter denker was dan alle andere leerlingen van Socrates; want hij kon goede vruchten van zijn leer laten zien, en zij niet. Ja, misschien had hij zich wel den besten leerling van den grooten meester genoemd, want hij deed als Socrates: hij leefde naar zijn woord, zonder te willen overdrijven als Antisthenes; zonder een Luilekkerlandsleer te fabriceeren zooals Aristippus; zonder in zulke malle droomen te leven als de zoon van Ariston; zonder te willen schitteren met ijdele spitsvondigheden als Euclides van Megara en haast alle andere leerlingen van den Meester. Waarom waren alle menschen niet tevreden met een betamelijk en actief leven? Was er niet genoeg te doen in de wereld, dat met wat flinkheid en gezond verstand kan worden uitgevoerd? Ik vraag u, mijnheer, ik vraag u, waarom zou men van het goede door de goden geschonken niet zijn deel nemen? Men kan toch zijn deel nemen van het goede, zonder enkel voor het genot te leven. En wat heeft iemand ter wereld er aan om te denken over één en véél, over willens en onwillens misdoen; over het schoone en de dingen die schoon zijn? Waarom, ik vraag het u, waarom lezen de menschen niet liever de *Hiëro* en de *Cyropaedie*, dan de *Politeia* van dien Plato, die zich heel wat verbeeldt te wezen, maar zelf geen hand wil uitsteken, en doet alsof hij een groote meneer is, omdat hij zich uit het openbaar leven terugtrekt? Zijn zij zóó getrouw aan het voorbeeld van Socrates?

Zoo zou Xenophon wellicht hebben uitgepakt, als hij op zijn dreef kwam en zich wat warm maakte; doch wij, die de werking

van Socrates door een ruimte van twintig eeuwen en meer kunnen aanschouwen, wij weten, dat Antisthenes niet enkel een poseur, Aristippus niet enkel een pater-goed-leven, en de zoon van Ariston geen dwaze droomer was; dat de ijdele spitsvondigheden belangrijke vraagstukken waren; dat men geen slechter leerling van Socrates kon wezen dan door schoolmeester te willen zijn; en dat, zoo er gekozen moet worden, de keuze enkel kan zijn tusschen Socrates en dien gezalfden leerling, die de ziel van den Meester met zijn eigen aanbidding voor haar schoon vergoddelijkte, en tot een heerlijk bezit voor alle tijden maakte.

Ik durf mij eenige scherts met Xenophon veroorloven, omdat hij veel te bescheiden was, als hij zich enkel een net mensch van gezond verstand noemde; hij had kunnen wijzen op belangrijke verrichtingen, en dan zou men niet meer gevraagd hebben, of hij beter was of minder dan zijn medeleerlingen; men zou met aandacht geluisterd hebben en geëindigd zijn met een groote bewondering. Want wat men ook op Xenophon moge aanmerken, dit groote feit licht boven alles uit: door inspanning, door toewijding, door bedachtzaamheid, door zelfbeheersching van maanden lang is hij de redder van de Tienduizend geweest.

Xenophon heeft uit Socrates gehaald, wat hem zelf verwant was, en hem in staat stelde een zuivere openbaring van zijn eigen type te worden; Socrates heeft aan Xenophon, als aan zooveel anderen, datgene geschonken, waardoor, wat vaag in hem was, gepreciseerd werd, en wat buiten zijn aard wilde gaan, op den hoofdweg van zijn karakter geleid. Zoo is ook Xenophon een creatie van Socrates geworden, en in hem zien wij het duidelijkst den wonderdadigen invloed van Socrates, die nooit opdrong, doch aandrong en opwekte, en daardoor zelfs werkte op een geest en een gemoed, zoo weinig aan de zijne verwant, als die van Xenophon.

III.

Xenophon is de schrijver van vele boeken, en daar ik niet te zeer in bijzonderheden kan gaan, wil ik mij tot enkele hoofdzaken beperken en zeggen, dat er onder zijn werken drie zijn,

waardoor hij aanspraak heeft op de onsterflijkheid: de *Anabasis*, de *Herinneringen* en de *Oeconomicus*.[1)]

De *Anabasis* is ongetwijfeld Xenophon's hoofdwerk. *One of the most fascinating books in the world*, noemt Jebb het, tot verbazing van talrijke gymnasiasten voorzeker, en ik zeg het hem gaarne na. Boeiend, eenvoudig en levendig; geschreven zonder omhaal van woorden, in een stijl, die zeker niet rijk mag heeten, doch bekoorlijkheid heeft, en vele malen effecten bereikt, schoon, en alleen bij Xenophon te vinden. Beroemd is het oogenblik, waarop de tienduizend voor het eerst na vele maanden de zee weder zien, en als men nagaat, hoe sober Xenophon dit moment beschrijft en hoe sterk toch de indruk is, dan ziet men in, dat het 'thalatta, thalatta' niet enkel om het geval beroemd is, doch wel degelijk om datgene, wat Xenophon er van gemaakt heeft. Ook de slag bij Cunaxa is een schoon brok; de redevoeringen zijn levend; de persoonsbeschrijvingen treffend, en voortdurend is er een belangrijk verhaal. Ook den schoolmeester ontwaart men in de *Anabasis*, doch het is slechts bij uitzondering, dat hij hindert. In de meeste gevallen vindt men, dat die dappere tienduizend het best kunnen velen een beetje geschoolmeesterd te worden, en bewondert men de bedachtzaamheid en zelfbeheersching van Xenophon, die zijn geduld niet verloor, maar veel van de soldaten verdroeg, en altijd waakzaam bleef om den tocht tot een goed einde te brengen. Het is voornamelijk tegen het einde van de expeditie, dat de schoolmeester ons ergert, als Xenophon met een overvloedshoorn van banale wijsheid den roover-koning Seuthes begiet, en zelfs beweert hem daardoor overreed te hebben.

De *Herinneringen aan Socrates* ontleenen hun waarde voor een deel aan het materiaal, dat zij tot de beoordeeling van Socrates aanbrengen, doch ook aan menig brok van literaire beteekenis. Xenophon is, prof. Pierson heeft het reeds gezegd, de beschrijver van het individu. Zooals Herodotus de volken beschouwt, Thucydides de staten, zoo beschouwt Xenophon de enkele menschen. In de *Anabasis* heeft men beroemde staaltjes

1) Het bijzondere van den *Oeconomicus* als literair werk vindt men ook elders hier en daar bij Xenophon; nergens echter zoo sterk als in den *Oeconomicus*. - In een meer uitvoerige beschouwing zou men ook enkele bludzijden van het *Symposion* moeten bespreken, in de *Cyropaedie* haar eigenaardige bekoorlijkheid opletten, en den eenvoud van de *Hiëro* roemen.

van zijn neiging tot portretteeren, en die neiging is hem in de *Herinneringen* van dienst geweest. Doch nog op een andere wijze kan men Xenophon's verhouding tot de voorafgaande schrijvers aangeven, en ook dan blijkt hij een uitvinder te wezen. Het zijn niet alleen de individuën op zich zelf, die zijn aandacht in 't bijzonder trekken, het zijn ook de kleine tafereelen uit het dagelijksch leven, waarvoor hij een bijzonder gevoel heeft. Hij is de realist onder de historici, en de stichter van de *genre*-beeldjes in het proza. Als treffende voorbeelden uit de *Herinneringen*, noem ik het gesprek met Aristarchus,[1)] en het bezoek bij Theodota.[2)] Ook het bekoorlijke slot van het *Symposion* behoort tot de voorbeelden van goede Xenophontische *genre*-kunst, en hoewel de echtelijke liefdes-geschiedenis van Abradatas en Panthea in de *Cyropaedie* te veel naar tooneeleffekt streeft, ook in die geschiedenis vindt men de poging om een tafereel te maken van een huiselijk sentiment.

Indien Xenophon geen letterkundige van den eersten rang is geweest, men moet het toeschrijven, behalve aan zijn eigen aanleg, aan een omstandigheid, die ook een grooter kunstenaar moeite genoeg zou hebben gegeven. Tijdgenoot van de groote Atheensche proza-school, van Plato en van de rhetoren Lysias en Isocrates en zooveel andere, die binnen een halve eeuw den prozastijl van een moeilijk te hanteeren werktuig tot de grootste volmaaktheid brachten, heeft hij het ongeluk gehad niet in Athene te leven, toen de literaire revolutie daar in vollen gang was. Hij is uit zijn vaderstad vertrokken, toen deze omwenteling was aangevangen, hij heeft in zijn verdere leven slechts weinig tijd in Athene kunnen doorbrengen. Plato, Lysias en Isocrates hebben elkander door dagelijksche aanraking, - misschien in persoon, doch anders in geschriften, - opgevoed; Xenophon echter heeft de werking van het literaire leven enkel uit de verte kunnen gevoelen. Hij heeft niet als Isocrates den akademischen stijl tot de grootste volkomenheid kunnen ontwikkelen, noch als Plato alle stijlen aan zich kunnen onderwerpen en boven allen den zijnen plaatsen, noch als Lysias zich kunnen volmaken in het bekoorlijke, eenvoudige proza van het dagelijksche leven, dat zeker aan het zuiverste in zijn ziel

1) Herinneringen, II. 7.
2) Herinneringen, III, 11.

het meest verwant was. Plato heeft kunnen lachen over de pogingen zijner tijdgenooten om mooi te willen schrijven,[1] Xenophon moest uit de verte toezien, dat daar in Athene een letterkundige beweging in werking was, waarvan ook hij had kunnen leeren, zoo hij in Athene had mogen leven; en men begrijpt den bitteren uitval in een zijner werken tegen de menschen, die zoo netjes schrijven kunnen en meer op hun woorden dan op hun gedachten letten[2]; men begrijpt, dat hij in zijn poging om op de hoogte te zijn en te toonen, hoe ook hij wilde mededoen, het niet verder gebracht heeft, dan enkele uiterlijkheden van Isocrates' regelmatigen stijl aan te leeren, en dat hem zoowel de eenvoudige virtuositeit van Lysias, als het alomvattende meesterschap van Plato zijn vreemd gebleven.

Zelfs in een zuiver technisch gedeelte van het schrijven heeft Xenophon het nadeel moeten ondervinden van niet in Athene te wonen. Kort voor zijn vertrek was, om zoo te zeggen, een nieuwe spelling voor de openbare stukken ingevoerd, en hoewel er reden is om te vermoeden, dat de Atheensche schrijvers, reeds vóór die invoering, van het nieuwe alphabet gebruik maakten, klaarblijkelijk hebben Xenophon's letterkundige stadgenooten een voordeel op hem gehad, daar zij de nieuwe schrijfwijze iederen dag voor oogen kregen, terwijl hij zonder dat hulpmiddel trachten moest zijn stijl op een andere spelling te accommodeeren, dan hij in zijn jeugd in de openbare stukken gezien had. Zulk een accomodatie moet vooral voor een Griek zeer zwaar geweest zijn, omdat de Grieksche stijl zijn effekt voor een groot deel zoekt in de inversie, en de inversie alleen met duidelijkheid kan samengaan, wanneer het grammaticaal verband der woorden met zekerheid door hun uitgangen kan worden aangegeven, en ieder die gymnasiast is geweest, weet wat voetangels en klemmen in die uitgangen verborgen liggen. Het wonen buiten Athene heeft Xenophon dus in twee opzichten als schrijver moeten benadeelen.

Indien ik in Xenophon onvolkomenheden oplet, ik wil dat niet doen zonder tevens op te merken, dat zijn deugden belangrijk zijn. Het is zijn ongeluk, dat hij altijd vergeleken

1) Hier wordt vooral bedoeld de satire op Lysias' erotische rede in den Phaedrus.
2) *Cynegeticus*, XIII. 4.

wordt met letterkundigen, die nog grooter waren, doch het is al zéér veel, indien men van een schrijver na een vuurproef van tweeduizend jaar zooveel goeds kan zeggen, als men van Xenophon zeggen moet. Ik, die thans mij het recht toeken aanmerkingen te maken op Xenophon; ik, die het evenmin als ieder ander kan laten Xenophon te vergelijken met zijn tijdgenooten en vooral met Plato, - ik ben er mij van bewust: indien deze bladzijden, die met de gewone schrijftaal van den dag geschreven zijn, en waarin Xenophon menig literair gebrek ten laste wordt gelegd, - indien deze bladzijden over tweeduizend jaar moesten beschouwd worden met even kritischen blik als waarmede men thans Xenophon's proza nagaat, er zou veel meer in aan te merken, veel minder in te prijzen zijn, dan in welk werk van Xenophon men ook neemt.

En om goed te maken, wat ik tegen Xenophon mocht misdreven hebben en misschien nog misdrijven zal, wil ik nog een zeer bijzondere deugd in hem vermelden: zijn teederheid. Deze dappere generaal, die de tienduizend redde; deze flinke man van de nuchtere praktijk, die de wereld wilde in orde brengen met een alledaagsche wijsheid; deze bewonderaar van de Spartaansche ruwheid, - het is niet enkel door een geschiedkundige ontwikkeling van het intellect, dat hij na Herodotus en Thucydides de beschrijver van de individuen is geworden; het is niet door grofheid van gemoed, dat hij de naaste dingen zijner omgeving liefhad; het is wijl hij in zijn ziel een fijn poëtisch instinct had voor bescheidene en schuchtere schoonheid; een kostbaar gevoel, zacht en teeder, haast niet aan te raken, welks bestaan den bezitter zelf niet goed bekend was, dat slechts bij uitzondering onvermengd naar voren kwam, doch dikwijls naast andere zaken in een bijzondere bekoorlijkheid zich openbaart. Xenophon wist in de voorwerpen van het gewone leven een zachte aanminnigheid op te letten, en gevoelde daarvoor, echt en fijn. Door dat gevoel is veel in zijn werk schoon geworden, wat zonder dat enkel droog en schoolmeesterachtig zou wezen; dáárdoor steekt in zijn uiting over de moederliefde[1] méér dan een gewone preêk; daardoor is de toespraak van den zelfvoldanen Ischomachus tot zijn jonge vrouw[2] geen school-

1) *Herinneringen*. Tweede Boek, tweede hoofdstuk.
2) In den *Oeconomicus*.

meesterwerk, doch een bekoorlijke idylle; dáárdoor ook heeft hij in de *Cyropaedie* het kunststuk verricht van een Braven Hendrik een leesbaar boek te maken.

Voor de moderne kritiek heeft het Xenophon ook hier aan zelfkennis ontbroken, doch een gevoel voor het bekoorlijke in het kleine bezat hij, zuiver en in een schakeering, die hem alleen eigen is en van niemand afgezien. Schoon is dat gevoel zooals het is; aandoenlijk van teederheid, wanneer men er over denkt, wat heerlijke zuivere kunst Xenophon had kunnen geven, zoo hij eukel kunstenaar was geweest, en buiten zulk een overweging een kostbare vondst, die men bij hem en bij hem alleen kan vinden.

IV.

De *Herinneringen* zijn met de *Anabasis* het meest vermaarde werk van Xenophon en wel omdat zij langen tijd gegolden hebben als een verzameling van nuchtere en onopgesmukte berichten over Socrates, die ons leerden hoe hij zich in zijn dagelijkschen omgang voordeed, terwijl men in de dialogen van Plato een geïdealiseerde voorstelling van hem moest zien. Zelfs Grote, die zich niet gauw laat beetnemen, en dan ook de belangrijke opmerkingen over de geringe verwantschap tusschen Xenophon en Socrates gemaakt heeft, waarvan ook de latere kritiek is uitgegaan, neemt de *Herinneringen* in hoofdzaak als betrouwbare berichten aan.[1)]

De historische en psychologische kritiek van den laatsten tijd beoordeelt Xenophon strenger, en wanneer zij er liever niet toe overgaat veel uit de *Herinneringen* voor ondergeschoven werk uit lateren tijd te verklaren, schift zij in dit boek met groote nauwkeurigheid een Xenophontisch van een Socratisch bestanddeel.[2)]

De lezer van mijne vertaling moet inderdaad gewaarschuwd worden om niet alles uit de *Herinneringen* zoo maar als document aan te nemen, althans als document van Socrates, want er zijn vele redenen die dat verbieden.

De antieke historieschrijvers veroorloofden zich veel vrijheid,

1) Plato and the other Companions of Socrates. III. 562.
2) Deze schifting is vooral het werk van Joël.

die wij alleen aan de dichters van fictiewerken toekennen. Met name is er geen bij hen, die er tegen opziet, een redevoering op schrift te brengen, die hijzelf noch gehoord, noch gelezen heeft, doch hem nuttig voorkomt om òf het karakter van den sprekenden persoon, òf het treffende van bepaalde verhoudingen te doen uitkomen. Herodotus verhaalt met den meesten goeden trouw gesprekken, waarvoor hij geen ander document heeft dan een vage overlevering; Thucydides, die er zulk een aanspraak op maakt positief te wezen, is evenmin afkeerig van verdichte redevoeringen; en zeer zeker handelden èn hij èn Herodotus niet in ons nadeel, want bij beiden behoort het gesproken woord tot hun schoonste werk; niet in ons nadeel handelden zij dus, doch wij moeten oppassen niet alles bij hen eenvoudig als document te beschouwen.

De antieke berichtgevers verstonden dus hun taak op een wijze, die ons allicht op een dwaalspoor kan brengen. Bovendien kan men de meesten onder hen van een zekere partijdigheid niet vrijpleiten, en vooral Xenophon zou om zijn *Hellenica* heel wat onaangenaams kunnen hooren, als hij het bijwoonde, hoe de moderne critici over hem spreken.

Om deze beide redenen reeds moet men voorzichtig met de *Herinneringen* omgaan, doch de voorzichtigheid moet nog toenemen, als men nagaat, dat Xenophon in dit geschrift zeer bepaald de bedoeling had Socrates van allen blaam te zuiveren; dat zijn werk een plaats innam in een vrij uitgebreide literatuur van Socratische gesprekken, - allen literaire ficties, - dat hij van aanleg niet zeer verwant was aan Socrates, en dat hij een onoverwinlijke neiging bezat zijn eigen wijsheid aan den man te brengen.

Inderdaad is Xenophon bij het schrijven van zijn *Herinneringen* door vele bedoelingen gedreven geworden. Hij wilde niet achterblijven bij zijn vele tijdgenooten, die Socratische gesprekken schreven; ook hij wilde een oude schuld goed maken en zijn grooten meester vrij van belastering aan de wereld geven; ook hij wilde het beste wat hij had kunnen te weten komen aan Socrates toekennen; ook hij wilde de aanklacht van Anytus en Meletus weerleggen, en de zwartmakerij van den rhetor Polycrates te niet doen. En door deze bedoelingen gedreven heeft hij, geruimen tijd na den dood van zijn geliefden meester, diens beeld ontworpen, zoo goed als hij het meende te kunnen doen.

Men ziet, dat er reden tot voorzichtigheid is, en er is nog een reden, een zeer diepgaande reden.

Een tijdgenoot van Xenophon heeft de bittere opmerking gemaakt, dat de rondborstigen gevaarlijk zijn, wijl men hen niet kan vertrouwen. Zij zeggen zonder bedrog, wat hun meening is en wat hun voornemen; doch meening noch voornemen zijn op nadenken en zelfonderzoek gegrond, en morgen meenen zij gansch anders dan heden, en handelen volgens hun nieuwe meening, zonder te denken aan hun vroegere, noch aan de beloften van deze uitgegaan. Achilles, de hooghartige en rondborstige zoon van Thetis, voor hèm moet men oppassen, veel meer dan voor den sluwen Odysseus; tegen dezen laatsten is men gewapend met argwaan, doch Achilles, wie zou hem niet gelooven? En toch is hij de gevaarlijke, hij is de onbetrouwbare, want telkens spreekt hij een inval als overtuiging uit en handelt daarnaar, doch den volgenden dag heeft hij een nieuwen inval en is den vorigen vergeten.

Men zou haast gaan denken, dat Plato op Xenophon het oog heeft gehad, toen hij Achilles durfde aangrijpen, want in Xenophon openbaart zich zeer duidelijk, het gevaarlijke van een man, die veel beweert en niet veel zich zelf onderzoekt. Hij weet zijn eigen motieven niet, en handelt volgens zijn neigingen van het oogenblik, zonder na te gaan of hij in overeenstemming is met zijn beweringen of niet. In een zeer belangrijk oogenblik van zijn leven, - wij weten het van hem zelf, - heeft Xenophon met de meeste kalmte gedaan, wat men tegenwoordig, onbeleefd genoeg, een smousenstreek pleegt te noemen[1)]. En hoewel hij zelf misschien achteraf gevreesd heeft, dat zijn daad niet heelemaal in den haak was, men verneemt niet, dat hij tegenover Socrates, wiens woorden hij verdraaid had, geblikt heeft of gebloosd.

Xenophon was in bezit van een eigen overtuiging over wat goed was, hij had een oprechte en diepe bewondering voor Socrates, en bij hem, die zichzelf niet zeer kritiseerde, heeft men te vreezen, dat hij zijn eigen overtuiging met de leer van Socrates zou dooreenmengen, en het mengsel als document aanbieden; en het gevaar is des te grooter, wijl er onder de talrijke gesprekken van Socrates zeker wel waren, die hij kon overnemen

1) Anabasis, III. 1, 4-6.

zonder belangrijke wijziging, en zoo zich kon verbeelden een getrouw berichtgever te zijn.

Men heeft in de *Herinneringen*, om de genoemde redenen, met een mengsel te doen, en het geluk is, dat dezelfde oorzaak, die Xenophon er toe bracht Socrates en zich zelf door een te halen, ook in staat stelt het mengsel te scheiden. Xenophon namelijk, in de overtuiging, dat hij eerlijk en openhartig te werk ging, lette er niet altijd op, dat het Socratische bestanddeel en zijn eigen toevoegsels geen harmonisch geheel vormden, doch bracht ze samen en liet ze naast elkander liggen, zooals zij waren, en men kan ze door nauwkeurig toezien, ongeschonden naast elkander waarnemen.

Ik geef twee belangrijke voorbeelden om mijn bewering toe te lichten, en die doen uitkomen, hoe men de *Herinneringen* lezen en opvatten moet.

In het vierde boek vindt men een uitvoerig gesprek van Socrates met Euthydemus, den jongen man, die wel goed is van wil, doch vol jeugdige inbeelding[1)]. Dit gesprek is niet alleen het fraaiste en meest belangrijke uit het gansche werk, het onderscheidt zich ook daarin van de andere gesprekken, dat het Socrates toont, zooals wij hem kennen uit Plato, zooals ook andere gegevens hem voorstellen; als den zoeker, die ook voor anderen het onophoudelijke zoeken als plicht stelt; die er ver van is een ander een leer te willen opdringen of zelfs maar aanbrengen; die uiterst bedreven is in het opwerpen van logische vraagstukken, en de tegenpartij daardoor brengt tot het besef van zijn niet-weten, van zijn onkunde zelfs over zijn eigen denken.

Dat is de Socrates, dien men bij Plato zoo vaak vindt; dat zijn de gesprekken, waarmede hij sofisten vast zette, waardoor hij velen in bewondering bracht, waardoor hij velen tot vijanden, enkelen tot vurige vrienden maakte en niemand geheel ongeroerd liet. Doch hoe is het mogelijk, dat Xenophon, die zich in dit geval Socrates zoo goed herinneren kon, en hem zóó goed begrijpen, en onvervalscht in beeld brengen; hoe is het mogelijk, dat Xenophon nergens anders Socrates op die wijze laat optreden?

1) IV. 2.

Antwoord: dit echt Socratische gesprek is *geen* herinnering van Xenophon; bewijst *niet*, dat Xenophon Socrates geheel begreep; bewijst dus ook *niet*, dat ook de andere gesprekken naar een goed begrip van Socrates zijn neêrgeschreven, om de eenvoudige reden, dat Xenophon het gesprek *niet* heeft bijgewoond; want hij zelf zegt, dat Socrates met opzet alleen tot Euthydemus ging en dat Euthydemus alleen met Socrates samen was.

Hoe Xenophon aan een bericht over dit gesprek gekomen s, weet ik zoo min als iemand anders, doch zeker is, dat hij het minstens uit de tweede hand heeft; hij heeft het dus overgenomen en het is hem zelf verborgen gebleven, dat de Socrates van dit gesprek een gansch andere figuur is, dan de Socrates van de andere *Herinneringen*.

Een tweede voorbeeld heeft men in de wijze, waarop Xenophon Socrates' vroomheid bespreekt.

In Athene werd zeer veel waarde gehecht aan vroomheidsbetoon, en niemand was sterker voorstander van zulk een betoon dan Xenophon zelf. Men rolt, om zoo te zeggen, men rolt in zijn werken over offers, waarzeggingen, vogelteekens en droomen. Xenophon verzuimt dan ook niet, als hij Socrates tegen de beschuldiging van onvroomheid beschuldigt, hem voor te stellen als iemand die met den meesten ijver offerde, en in alle erkende godsdienstgebruiken een vlijtig beoefenaar van de eeredienst was. Evenwel vermeldt Xenophon later nog twee dingen, die zijn voorgaande mededeelingen òf te niet doen, òf in een ander licht stellen.[1)] Vooreerst, dat iedereen naar zijn vermogen moet offeren. Deze opmerking wijst niet op de meening van een man, die zijn lust vindt in een ijverige eeredienst, doch veel meer op een inzicht tegen de openbare opvatting ingaande. En vervolgens, en dit gaat nog heel wat verder, dat de goden niet voornamelijk zien naar de grootte der offers, doch of zij van een braaf man komen. Deze bewering gaat nog heel wat verder, want zij is vrij wel de genadeslag voor uitwendig vroomheidsbetoon, en het is zeker niet de gezindheid van dit gezegde, die men in de andere werken van Xenophon vindt.

Men ziet uit dit laatste voorbeeld wederom, dat de gegevens

1) Herinneringen I. 3.

in de *Herinneringen* niet allen aan Socrates ontleend zijn, doch voor een belangrijk deel aan niemand anders dan aan Xenophon zelven. Men ziet echter ook, dat de bestanddeelen van elkander te scheiden zijn: Xenophon zelf was zeer gehecht aan ritueele gebruiken, Socrates stelde de gezindheid hooger dan het ritueel betoon; doch zoo min in dit geval als elders, verzette hij zich in de praktijk tegen de bestaande gebruiken, en zijn kritiek ging niet verder dan een theoretische overweging, die bij hem zelven overtuiging was geworden, en die hij ook aan anderen aanbood.

Indien men dus met prof. Pierson de *Herinneringen* een uiterst trouwhartig boek wil noemen, men vergete niet, dat ook de mededeelingen der trouwhartigen met kritiek moeten worden aangenomen, en dat men wel moet nagaan of zij zich zelf niet tegenspreken. En van die kritiek moet de hoofdgedachte deze zijn: de positieve beweringen zijn van Xenophon, de opwekkingen tot nadenken van Socrates.

In zijn ijver om Socrates te verdedigen, heeft Xenophon in één belangrijk opzicht de goede verdediging gevonden, die bestond in een juiste omschrijving van het feit. Deze verdediging betreft het veel besproken *daemonium* van Socrates. Het feit was nu eenmaal, dat Socrates bijzondere gewaarwordingen had, die hij als waarschuwingen opvatte. Hij zelf had geen theorie over het ontstaan dezer gewaarwordingen. Hij gevoelde ze, zag er waarschuwingen in, en wist dat zij bij hem voorkwamen, en bij anderen niet. Dit was het feit, en om aan anderen eenigszins een indruk te geven van wat hij gevoelde, vergeleek hij zijn waarschuwingen met de teekens, die zij in ontmoetingen en diergelijken meenden te vinden. Voor hen waren deze teekens mededeelingen van de godheid zelve of door tusschenkomst van een dier tusschenwezens tusschen den mensch en de godheid, de *daemonen*, en daarom noemde Socrates de teekens, die hij in zichzelf waarnam ook het werk van de godheid met of zonder tusschenkomst der daemonen. Het verschil tusschen hem en anderen was enkel, dat hij de teekens in zich zelven waarnam, en de anderen in voorwerpen en gebeurtenissen buiten zich.

Xenophon legt er niet, zooals Plato, nadruk op, dat het *daemonium* slechts afried, zonder ooit aan te raden, doch deze bijzonderheid was voor de zaak van de *Herinneringen* van geen

belang: Xenophon wilde uitleggen, dat Socrates met zijn spreken over het *daemonium* niet onvroom was, geen nieuwe goden invoerde, en dat heeft hij goed uitgelegd.

Ik beweer niet, dat hiermede het merkwaardige van het *daemonium* verklaard is, doch ik zeg, dat Xenophon zijn plicht goed heeft gedaan. Wat men verder van het *daemonium* denken moet, ik weet het niet, en zie er geen voordeel in om er lang over te spreken, doch dat Socrates zich niet van een geweten zou zijn bewust geweest en dat aan anderen niet had kunnen duidelijk maken, dat vind ik uiterst onwaarschijnlijk.

De *Herinneringen* moeten dus met behoedzaamheid gelezen worden, en zóó gelezen, leveren zij documenten zoowel voor Xenophon als voor Socrates. Zij leveren ook bijdragen ter beantwoording van de vraag, waarom de brave Socrates door zijn volk is kunnen worden aangeklaagd. Want zeker is Xenophon niet geneigd om de Atheners te verdedigen, maar toch vindt men in zijn eigen mededeelingen genoeg, waaruit blijkt, hoe onverstandigen, die Socrates oppervlakkig kenden, vat op hem konden krijgen, en het is zeer duidelijk, dat velen Socrates haten moesten. Het is treurig om te zeggen, doch waar: van geen der mannen, die Socrates in de *Herinneringen* zou hebben opgewekt tot groote en vaderlandslievende daden, zijn zulke daden bekend; uitnemend bekend daarentegen is het gedrag van Critias, den woesten tyran, en Alcibiades, den gewetenloozen veldheer en staatsman. En al zegt Xenophon misschien zeer terecht, dat Critias en Alcibiades nu eenmaal niet te redden waren, hun handelingen konden zeker niet ten gunste van Socrates worden uitgelegd, zij maakten den schijn tegen Socrates, en zijn proces is geheel en al een proces tegen den schijn-Socrates geweest. En Xenophon zelf, de modelleerling van Socrates, de nette Athener, Xenophon zelf was ongetwijfeld een man van veel deugden, maar - hij heeft er geen been in gezien tegen zijn eigen vaderland te strijden. De voornaamste werking van Socrates was nu eenmaal om aan het denken te brengen, en denken brengt velen tot twijfelen, en tot theoriën, die hun neiging steunen. Zoo is het vrij wel zeker, dat Socrates geen jongen man geleerd of aangespoord zal hebben zijn ouders te minachten, doch dat een jonge man door den omgang met Socrates op dat denkbeeld kwam en een theorie uitdacht om zijn minachting te verdedigen, dat hij

zijn minachting verder rechtvaardigde door zijn ouders met Socratische vragen vast te zetten, - zooals Alcibiades zijn voogd, den grooten Pericles, vastzette[1)], - dat zal zeker menigmaal gebeurd zijn. Niet allen leerden van Socrates scherpzinnig in het redeneeren te wezen, en tevens zelfbeheerschend in gedrag, en die het eerste leerde en het tweede niet, deze zullen aan hun omgeving heel wat last bezorgd hebben. Dat alles erkent Xenophon natuurlijk liever niet, en niemand zal het hem kwalijk nemen, doch wij kunnen het uit zijn eigen geschrift gemaklijk opmaken.

De *Herinneringen* zijn dus belangrijk, wijl zij, met voorzichtigheid gelezen, documenten over Socrates en over zijn proces verstrekken. Het documenteele is altijd de grootste aanbeveling voor de *Herinneringen* geweest, en die aanbeveling wordt door de nieuwere kritiek wel gewijzigd, doch niet weggenomen.

Ook de wijsheid in de *Herinneringen* bevat, heeft lang bijgedragen tot hun vermaardheid, doch de minder aangename plicht om daarover te spreken, wil ik liever tot het laatst verschuiven, en thans eerst iets zeggen over de letterkundige beteekenis van het werk.

Beschouwt men de *Herinneringen* als letterkundig voortbrengsel, dan wordt men in de eerste plaats getroffen door het feit, dat het zeer ongelijk geschreven is. Er zijn uitstekende brokken in, er zijn ook zwakkere gedeelten, en het werk als geheel beschouwd, is wat wonderlijk ineen gezet.

Ik heb reeds gezegd, dat Xenophon geen letterkundige van den eersten rang was, en welke moeilijkheden hem in den weg stonden, die anderen van zijn tijd met rust lieten. Het ontbreekt hem vooral aan lenigheid van periode. Zijn zinnen zijn wel van een regelmatige structuur, doch die structuur is stijf, en het behoort tot de uitzonderingen, dat zijn gevoel den aanvang der periode een golving inblaast, die tot het einde volhoudt; en waar dit wel zoo is, is de golving dikwijls zoo eentonig, dat de periode er niet veel door wint.

Doch dit oordeel mag men niet over zijn gansche werk uitbrengen. Er zijn belangrijke gedeelten met schoone eigen-

1) *Herinneringen*. Eerste Boek, tweede hoofdstuk.

schappen. Een gesprek met Euthydemus heb ik reeds genoemd als een voortreflijk hoofdstuk; de aanhef van het boek is van goeden eenvoud, van bekwame soberheid. Het gesprek met Theodota, het onderhoud met Aristarchus, zijn terecht vermaard als aardige tafereelen. Aardige trekken van kalme levendigheid komen herhaaldelijk voor. Schoon proza vindt men bovendien in de fabel van Heracles; in de beschouwing over de moederliefde; in het gesprek met Critobulus over de vriendschap. Er is daar zelfs een erotisch zinnetje van uitnemende fraaiheid. En als ik dit alles noem, en waarschijnlijk nog overgeslagen heb, dan is dat veel voor een werk dat zijn vermaardheid dankt aan zijn berichten over Socrates, - en aan wijze lessen om braaf en gelukkig te wezen.

Inderdaad de plicht rust op mij ook over de wijsheid van de *Herinneringen* te spreken, en die plicht is niet van de aangenaamste soort. Moraliseeren wordt niet geduld. Een preek in actie brengen als roman of drama, het gaat; doch een moraal voorpreeken, het gaat niet; en wij verwijten juist Xenophon dikwijls dat hij te veel gepreekt, en te weinig drama heeft gegeven.

Evenwel, het is nu eenmaal mijn plicht den lezer der vertaling voor te bereiden op het geschrift van Xenophon, en dan raad ik hem aan niet bang te wezen voor de lessen van Xenophon, doch ook daarin het goede te zoeken. En mocht hij geen lust hebben zich door Xenophon goeden raad te laten geven, hij kan zichzelf buiten dat advies houden en langs een anderen weg om van het goede profiteeren: hij ga na of er iets is in Xenophon's bewering, dat Socrates gelukkig was door te leven volgens de voorschriften, welke Xenophon een braaf man oplegt.

Ik beperk mij tot twee punten uit de Xenophontische moraal, de zelfkennis en de zelfbeheersching. Xenophontisch is deze moraal en niet Socratisch, omdat het de eigen opvatting van Xenophon is, die van Socratische stellingen een leer heeft gemaakt, welke niet meer die van Socrates mag heeten; stellingen, die men bij Plato behandeld vindt met groote poëzie, doch waarin ook Xenophon een stevigen kern heeft weten te brengen. Wat men zoo dikwijls bij de antieken waardeeren moet, een goed besef over eenvoudige hoofdzaken, men vindt dat ook in de moraal van Xenophon.

Wij lachen tegenwoordig iemand uit, die spreekt over moraal en zelfkennis en zelfbeheersching; wij houden hem misschien voor een huichelaar en zeker voor een onuitstaanbaar mensch, wijl wij niet gelooven, dat iemand leeft naar een leer, en omdat de woorden zoo dikwijls gezegd zijn, dat wij ons verstompt gevoelen, en onvatbaar zijn iets er van in ons op te nemen. De woorden zijn dood en hebben geen klank meer.

Doch een leerling van Socrates was niet ongeloovig, en niet verstompt, en hij nam het woord tot zich en gaf het terug op zijn wijze, en met een eigen geluid. Bij Plato dreunt de klank in hoogen trots door vele bladzijden heen, en ook als wij Xenophon aandachtig lezen verrijst het woord uit zijn graf, en spreekt tot ons met een stem, die gehoord wordt.

Menigeen, die vaak gehoord heeft, dat zelf kennis een schoone zaak is, zou verlegen staan, zoo men hem vroeg om te zeggen, wat het nut is dier schoone zaak. Plato's antwoord op die vraag kan men zoo dadelijk niet verlangen, doch het antwoord van Xenophon ligt binnen een ieders bereik, en is het al niet bijzonder poëtisch, het is zeer praktisch. Zelfkennis is nuttig, zegt Xenophon, wijl zij ons leert, wat wij noodig hebben voor ons leven en wat niet. En weten wij dat, dan kunnen wij ons moeite geven om datgene te verkrijgen, wat ons bevredigt, en verspillen geen tijd aan andere zaken.

Dit antwoord is nuchtere utilistiek, doch het is een praktisch antwoord, en menigeen, die gevraagd wordt te zeggen, waarvoor die veel geprezen zelfkennis toch dienen moet, zal het er minder goed afbrengen dan Xenophon. En voor dezen was de juistheid van zijn antwoord belichaamd in het leven van Socrates, die beter dan iemand anders zichzelf had onderzocht en wist, wat hij verlangde, en hoe levende, hij bevrediging vinden kon.

Ook de zelfbeheersching is een van die zaken, die zooveel genoemd en geprezen worden, dat men verstompt is voor het woord en groote moeite heeft om te vertellen, wat er toch eigenlijk voor bijzonders aan de zaak is. Voor Xenophon was echter het woord nog niet versleten; op hem werkte het nog, en hij kan dan ook nog tastbare voordeelen aangeven, waar wij niet weten wat te zeggen. Socrates werd door zijn zelfbeheersching gelukkig, omdat hij dwaze begeerten wist te overwinnen en daardoor meer dan een ander genoot

in de bevrediging van de onvermijdelijke begeerten. Praktisch toegepast: Socrates at met smaak eenvoudige spijs, omdat hij eerst at, wanneer de eetlust was gekomen.

De Xenophontische moraal vliegt zeker niet hoog, doch zij is gezond, en daar zij in zijn tijd een nieuwtje was, vindt men ze bij hem ook voorgedragen met een zekere originaliteit en treffendheid, die wij er te vergeefs in zouden willen leggen. En voorzeker, zoo Socrates al grooter genietingen gekend heeft, dan die Xenophon hem toeschrijft, zeker waren ook de voorschriften van Xenophon in zijn leefwijze opgenomen, en dankte hij aan haar een groot deel van zijn geluk, een groot deel van zijn invloed.

Ik vat mijn bespreking van de *Herinneringen* in de volgende woorden samen:

De *Herinneringen* zijn een document, zoowel voor Xenophon als voor Socrates. De scheiding der bestanddeelen is door nauwkeurige lezing met behulp van eenige toelichting uit te voeren, zoodat ook bij een kritische opvatting het werk als gegeven over Socrates van waarde blijft.

De wijsheid van de *Herinneringen* heeft deze verdienste, dat zij voorgedragen is op een manier, die versleten waarheden nieuw en belangrijk maakt.

De letterkundige verdienste bestaat in verscheiden goede gesprekken en tafereelen, en buiten deze is er menige goede bladzijde en menige schoone zin in het boek te vinden.

En met deze conclusie stel ik de vertaling aan het publiek voor.

CH. M. VAN DEVENTER.

Reis-impressies.[1)]

X. Brief uit Athene.

Het is een genot weg te gaan van Corfu en het is een genot dat te doen over de even gekabbelde wateren der Ionische zee, in het roze licht van het zonnedalen, dat eindigt in gloeiend oranje boven het metaalblauw van het water. De kust van Corfu blijft lang volgen en ook die van Epirus tot Paxos toe; dan komt de nacht, en in den morgen vroeg landt men te Patras, klein en woelig van havenbeweging. De spoorweg naar Athene, langs den golf van Korinthe, gaat eerst langs onverschillige landschappen; dan wordt het typischer: de breede, geheel uitgedroogde rivieren, de eindelooze krentenaanplanten, die zich nu nog voordoen als dorre, kleine, bladerlooze, stronkige boompjes; en het volk in de velden treft vreemd door al het wit van zijne kleeding, of het boeren en boerinnen zijn uit een opera. Vóor Korinthe de Acro-Korinth, de trotsche, kasteelachtige rotsmassa, als een zware diadeem op het landschap; Nieuw-Korinthe als een doodsch, wijd, stoffig stadje, en dan het nieuwe kanaal: de trots van Nieuw-Griekenland. Het verbindt de Korinthische en Saronische golven, en als de spoor er langzaam overheen glijdt, ziet men ze beiden liggen en het kleine kanaal als een glad gepolijsten doortocht, keurig afgewerkt met twee rechte wanden, de wateren vereenen. Het is iets als eene fijne buis, iets onberispelijks en nets van uitvoering, een klein gulden kanaal.

En nu spoort men langs de Saronische golf tot Megara toe.

1) Zie *De Gids* van Februari, Maart en April.

In harmonische lijnen, alsof zij besef hebben van hare harmonie, wisselen en verschuiven de lijnen der Peoponezische bergen en de groote golf is steeds als een meer, geheel ingesloten door die blauwe harmonieën en zelve als een spiegel, waarin maar enkele wateringen spelen van licht. En in zijnen hoogen eenvoud is dit landschap klassiek schoon, van eene niet zegbare, alleen voelbare, klassiek eenvoudige schoonheid: de kalme wateren, de blauwe bergen, zacht schuivende in gelijk golvende lijnen, rythmisch en breed als hexameters, van een rythme, dat rust geeft, groot droomend de oogen doet openen, weg doet staren over die stilte, en de ziel heen trekt naar het verleden toe.... Men voelt zich - zelfs in zijn spoorcoupé - in Hellas; men is blij, daar gekomen te zijn; het antieke leven is in eens eene openbaring. Men begrijpt de oude Grieken, hunne ideeën van streng schoon, bij het droomend volgen dier rythmische berglijnen. Men begrijpt hunne zuilentempels; in de roze atmosfeer, tegen die harmonie van bergen, ziet men ze, in gedachte, rijzen als eene harmonie van zuilen. En het is vooral misschien, om dat stille en rustige, als van een meer, dat zenuwstillende en grootsche, dat die wateren overdrijft als een nimbus, en waardoor de bergen heenschemeren, zooals zij schemeren door het roze zonnedalen, totdat men niet meer onderscheidt en de gedachte zich weg laat sleepen in de bekoring van eene niet meer met woorden te duiden droom....

* * *

In Athene bekoren mij, zoozeer als levenlooze dingen van uiterlijkheid mij misschien nooit bekoord hebben, de Acropolis, het Theseion en de tempel van den Olympischen Zeus. Het is misschien goed, voor men die ruïnes ziet, den tempel van Poseidoon gezien te hebben in Paestum. Ieder weet wat zuilen zijn, en ieder wat een tempel en toch: ik zoû het wagen te zeggen: die niet geweest is te Paestum en in Griekenland weet het niet. Ik herinner mij nog zoo goed: in Paestum kreeg ik de sensatie van schoonheid, met deze vraag: waarom, en hoe die schoonheid door bijna rechte lijnen, die weêr andere rechte lijnen schragen? En het is misschien goed die vraag zich éens gesteld te hebben, ook al is er geen antwoord op. Want hier in Athene vraag ik nu niet meer, en ik laat mij

meêsleepen, geheel, alsof Paestum mij, onbewust, geleerd heeft, wat zuilen zijn en wat een tempel.

Om die tempelruïnes als die van den Olympischen Zeus en het Theseion, zweeft eene atmosfeer van heiligen weemoed, een gouden atmosfeer, een stralenkrans. In Rome is veel moderns om de ruïnes heengebouwd, hier is ruimte gelaten, en al het moderne schreeuwt er niet tegen in. En in die ruimte kan die atmosfeer drijven, die weemoed blijven hangen, die stralenkrans zacht glanzen. In zulke ruimten heffen de zestien goudene marmeren zuilen, - Penthelisch goudgewaasd marmer, - van den Olympischen tempel hunne Korinthische kapiteelen op. Ze heffen ze op in de blauwe lucht en de heilige weemoed geeft hun den nimbus. Hoe men ze ook omloopt, ze wisselen hunne lijnen, ze zingen er hunne lijnen, in goudene harmonie. En het zijn niets dan opgaande lijnen, doelloos nu opgaande, daar ze niets meer schragen dan een doellooze architraaf en uitbloesemen in een kapiteel, zonder doel.....

Het Theseion ook staat zoo ruim, in volle lucht, en het staat gehéel vrij, in geheel zijn tempelrust van Dorischen eenvoud. Onsterfelijk schijnt het te zijn, ook al hebben aardbevingen de gelijkmatige onderdeelen der schachten bij sommige zuilen verschoven, zoodat ze schijnen te zullen bezwijken, geen dag meer te zullen houden.... En toch, ze blijven staan, als met eene onbegrijpelijke, bovenmenschelijke energie....

Maar eenig in zijne onsterfelijkheid, in heilige majesteit, goudene marmeren goddelijkheid, rijst boven de stad, op den Akropolis, eeuwig schoon, het allerschoonste wat ooit menschen bouwden. Daar rijst de maagdentempel, het Parthenon, dat Pheidias reeds lang in gedachte er had zien rijzen, tot Pericles, de Olympiër, met zijne Olympische welsprekendheid op den Pnyx de Atheners bewoog toe te stemmen uit den Schat van Delos te putten voor den goddelijken marmerbouw. Toen was er op den Akropolis nog maar het Erechtheion, het heiligdom van Athene Polias, waar het uit den hemel gevallen olijfhouten beeld der godin vereerd werd naar de aartsvaderlijke traditie, maar ook stond er reeds de Athene Promachos, de bronzen Voorvechterin van Pheidias, de reuzenstatue, die over den Piraëus heenzag en de eerste groet der stad bracht aan de schepen, die thuis kwamen. Maar Pericles sprak op den Pnyx

en het eenige gebaar van zijn oratie was: het uitstrekken van zijn arm naar de leêge plek, waar het Parthenon mocht rijzen, en aller oogen volgden waar zijn vinger wees, en het sein was gegeven. Pheidias zoû zijn droom vereeuwigd zien, en de Athene van den Vrede geven in goud en ivoor, voor den tempel, die Iktinos en Kallikrates zouden bouwen in Penthelisch marmer, die de leerlingen van den hoogen beeldhouwer, - Alkamenes, Agorakritos met hunne legerschaar van jongeren, - versieren zouden met metopen en met de wonderfries der cella: de Panatheneïsche feesttocht....

En wat er nog staat van den heiligen bouw na al zijne profanatie's - na een kruithuis geweest te zijn en een moskee en een Byzantijnsche kerk -, wat er nog staat, is, tot de hooge vreugde der eeuwen, nog eene volmaaktheid, nog eene harmonie van zingende lijnen, een eeuwig choor van zuilen, dat vibreert in den reinen, doorglanzenden ether, of in de oranje zonnedalingen, die aangloeien van Salamis af over den onmetelijken boog van den hemel. Nooit nog trof mij zooveel emotie voor marmer: zooveel vreugde om marmer, dat oprijst en zooveel weemoed om marmer, dat neêrligt. Want is het niet om te weenen als men ze lang uit, in de onderdeelen hunner schachten, als marmeren reuzenkolommen, neêrgespreid ziet liggen door de zorg der menschen, als doode zuilen, als zuilen zonder ziel? Dan streelt de hand over hunne gefluteerde gleuven of over hun Dorisch kapiteel, dat eens zoo hoog was en neêrgedonderd ligt, dood. Dan wil verbindende gedachte en verbeelding ze weêr heffen, waar ze stonden, ze weêr zingen doen hunne lijnen, met de andere meê. Dan treft de menschelijkheid van die harmonische reuzen, die steunen, of reeds bezweken, het meest, en dan is vooral de weemoed overstelpend als men er al de gouden onkruidbloemen haar welig getier ziet tusschendringen, als men er de witte en gele en gloeiend gekleurde kapellen over heen ziet fladderen met het broze getril der weiflende wiekjes, omdat die bloemen en die kapellen - die liefde van één dag - zoo vreemd in onderscheid is met dat marmer, dat, zelfs in den dood, eeuwig is: een zoo wijde afstand tusschen die beiden, kapellen en zuilen, of het geheele leven er tusschen ligt.

* * *

In Hamerlings Aspasia is het Erechtheion en zijne priester alles wat ouderwetsch is en aartsvaderlijk in tegenstelling van den nieuwen, glanzenden, vroolijken geest, die de schoonheid vereert als met godsdienst. Door de Perzen vernietigd is het inderhaast en tel-quel weêr opgebouwd, is het in den roman een sombere, geheimzinnige tempel, waarvan de priester noode, vlak voor zijne oogen, het Parthenon ziet omhoog trekken....

Zooals wij nu het Erechtheion nog zien, dagteekent het van later, van den tijd van Praxiteles. Wie dit niet weet en zich den somberen tempel uit Aspasia herinnert en daarvan de ruïne meent te zullen zien, staat verbaasd. Want het Erechtheion nu is, naast de hooge, verhevene grandeur van het Parthenon, het bevalligste marmerwerk, dat zich denken laat. De zuilen, de poorten zijn geornamenteerd als met de fijnste beitels, gecizeleerd tot marmeren juweelwerk; de schachten zijn fijn, diep-in gefluteerd; de Ionische kapiteelen gelijken om de mollige lijn van hunne ronde volute's, waarop de drie-deelige epistyl rust, zachte kussens, die met snoeren van marmeren parelen zijn omzet; verder zijn de randen onder en boven den architraaf, en boven de fries gewerkt in de fijnste Lesbische arabesken, en het geheel is als een overwinning op het marmer, niet om het groot te houwen in trotschen adel van lijnen, maar om het als met eene vrouwelijke insinuatie teeder te krijgen en bevallig en bijna zacht en bijna week. En dan de Portiek der Karyatiden aan de zuidzijde, waar de architraaf door zes vrouwen getorst wordt, en die het geheele gebouw van een lichtheid en eene luchtigheid doen schijnen, alsof zij daar maar even zijn gaan staan en een oogenblik torsen het dak van dien portiek en niet torsen voor eeuwen....

* * *

Dat zijn de tempels, waarvoor men naar Athene gaat, omdat ze volmaakt van schoonheid zijn als nergens, misschien alleen te Paestum. En om die tempels te zien en weêr en weêr te zien blijft men in deze stad, en blijft men in dit land. Want groot moet de verbeelding zijn en nuchter archeologisch het verstand om in modern Athene nog verder terug te vinden de stad van Pericles. Blik van af de Place de la Constitution naar den Akropolis op, van het paleis des konings naar het Parthenon, en in dien blik liggen de doode eeuwen,

eene leêgte die door niets gevuld wordt. In Florence ademt men de Renaissance; in Rome, hoe modern de stad ook zij, de oudheid, maar in Athene ademt men niet de Gouden Eeuw. Dit is niet verder te bewijzen, het is alleen te voelen, en misschien wat te omschrijven. De Italianen zijn nog altijd de Italianen, maar de Grieken, die Albaneezen zijn, zijn geen Grieken meer. Al roepen zij, dat zij hunne oudheid lief hebben, men voelt dat dit alleen een fraze van conventie is in de couranten; men voelt, dat zij het niet kunnen. Zij kunnen misschien, trots alle Grieksche toestanden, een nieuw volk worden, modern; ze hebben misschien nog een toekomst voor zich. Maar van het verleden voelen zij niets. Zij zullen dat nooit toegeven, want: zij zijn ontwikkeld, zij richtten ontelbare scholen op, laten zich voorstaan, dat zij veel weten; hunne nieuwe openbare gebouwen bouwen zij in klassieken stijl, en naast hunne Akademie van Wetenschappen richtten zij twee hooge zuilen op met vergulden en marmeren statues van Phoibos en van Athene. Maar die neo-antieke gebouwen en zuilen detoneeren in de brandnieuwe, stoffige stad en schijnen niet noodig, omdat de Grieken er niet meer zijn. Dit volk vertoont duidelijk de ruw gehouwen trekken van zijn afkomst. Hun kostuum van goud en kleurig geborduurde jakje en zwaar geplooide witte balletrokje en schoenen met opgewipte punten, de fez op het hoofd, kleedt hun goed, maar is niet Grieksch en hoeft dat ook niet te zijn. Hun koning is een Deensch vorst, dien zij niet beminnen en nauwlijks eer bewijzen, als hij zich vertoont. Somber kijken zij, met hunne schuine oogen, en hunne passie's schijnen te zijn: kleine kopjes koffie te nippen, vele glazen water te drinken en aanhoudend schoenen te doen poetsen. In geene stad zag ik nog zooveel koffie en water drinken en zoovele schoenen gepoetst worden. Zij zijn niet onvriendelijk en niet onwillig en zelfs beleefd, maar ook zeer onhandig en brengen u zelden waar ge zijn moet. Ik geloof niet, dat ze ooit lachen, en ik geloof, dat als Aspasia hier terug kwam, ze op nieuw tot het volk van Athene zeggen moest: Je moet vroolijk zijn, het leven en de liefde zijn vroolijk in hun wezen; het leven moet genot zijn en al het andere is maar ziekelijk! Maar ik geloof niet, dat ze er dezen keer veel succes meê hebben zoû, en ik geloof, dat ze eindigen zoû, zooals ze eindigde tegen Pericles: Neen, jullie zijn geen Grieken meer!

XI. Brief uit Florence.

De lente nadert aan; van Brindisi tot Foggia zilverden de stoere olijven - en deze even stoer als die van Corfu - met tintelende looverglansen in de zon en de weg was verder als door toovergaarden van sneeuwig bloesemende vruchtboomen, wit en zacht roze en heel zacht violet, fabelachtig lieflijk als tuinen van het Paradijs. Goede Vrijdag in Rome was één bloem al bloem; op de Piazza di Spagna liepen de jongens en meisjes met korven vol op het hoofd, tulpen en narcissen, irissen en ooftbloesemtakken, lelietjes-van-dalen en violen en vooral de donkere, zoetgeurige violetten, en de geheele piazza geurde en was er bont om. Goeden Vrijdag gaat natuurlijk iedereen naar St.-Pieter, en de Engelsche dames stroomden er heen met hunne onafscheidelijke vouwstoeltjes, bengelende aan een arm. Want de kerkmuziek is er een rage; van halfacht's morgens tot 's middags laat vliegt men van de eene kerk naar de andere om toch alle muziek te hooren. Wat Romeinsche kerkmuziek betreft, geef ik den voorkeur boven alles aan het divine gezang der nonnen van de Trinita de' Monti, met die eene nonnenstem als vol heilig klinkend kristal, dat zwellend luidt de extaze der woorden. Maar Goeden Vrijdag ging ik, als het behoort, naar St.-Pieter, want het Miserere van Mozart *moet* men hooren, Maureschi *moet* men hooren zingen .... Dan gaat men omdat het *moet*, en dan hoort men het Miserere, en geniet het, als men kan, in die gouden reuzen-architectuur, tusschen al die dwarrelende menschen en dan vindt men Maureschi mooi, als men kan, met zijn hooge falset-stem, die toch altijd het kristallijne der vrouwlijke sopranen mist, en mij altijd toeklinkt als van een chanteuse légère op haar retour.

En heeft men dan het Miserere gehoord, dan mag men Rome verlaten, zelfs al is het Eerste Paaschdag en zelfs al kijken al uwe kennissen u verwijtend aan, omdat ge niet méer kerkmuziek gaat hooren. En toch, al hangt mijn hart nu niet zoo sterk aan Rome, ik verliet de stad toch, na drie dagen, met eene aandoening. Want als men rechtstreeks van Athene komt, is het dan geen genot en geen geluk in Italië terug te

zijn en zich te laten bederven door al de charme der Italiaansche gentilezza? Te gaan naar Italië is een délice, er te zijn ook, maar er terug te keeren is misschien het hoogste genot. Na al het sombere, schuin-starende, wantrouwende der Albaneezen, is het een dubbel pleizier weêr overal op uw weg te ontmoeten den Italiaanschen glimlach met de Italiaansche hartelijkheid. Hoe ze het zijn kunnen, zoo hartelijk, tegen al die vervelende vreemdelingen, die over hun mooi land zwerven, ik weet het niet. Maar ze zijn het en geheel uit hun hart komt dat voor, en den glimlach, waarmeê zij u ontvangen, schijnen zij genomen te hebben uit hunne zonneschijn. Ik geloof niet, dat ik anders veel generalizeer, maar de Italiaansche hartelijkheid generalizeer ik gaarne, en gaarne zeg ik: d e Italianen zijn hartelijk en over hun land waait een adem van sympathie en in hun hart woont de liefde voor hun naasten ...

* * *

En mij waait die adem van sympathie vooral in Florence toe. Ik weet niet, wat dat bijna is, om het in woorden te zeggen, ik weet bijna niet sympathie te verwezenlijken in taal. Maar het is dit: zoodra ik weêr ben aan het station van S. Maria Novella, ben ik thuis. Zoodra ik weêr hier ben, in dit stille paleis, ben ik thuis. Beneden woont de markies Niccolini; in zijne kelders verkoopt hij zijne wijnen en olieën; op de eerste verdieping is een spoorwegmaatschappij, waarvan men niets merkt; op de tweede dit pension, waar ik mijne kamer heb, kijkende op den hangenden tuin van den markies; onder den tuin zijn zijne stallen. Links de kleine Via del Moro met al de kleine ramen, in welker omlijstingen een veelvuldig, stil arm leven schemert; rechts de Via de' Fossi, met iets van hare antiquiteitenwinkels, vroolijk nu van de vlaggen om de koningin van Engeland. En wat ik zie uit mijne ramen heeft een intime bekoring voor mij; de kleine, hangende tuin met zijne bloeiende oleanders en den vijver met goudvisschen en het paviljoen, over welks dak ik de huisjes van de Via del Moro zie; de tuin, afgesloten door den muur van weêr het eerste huis der Via de' Fossi, waar iets van fresco's schemert, geen kunststukken, maar toch kleur van bekoring voor mij, en dan de daken, wier lijnen zich verliezen, en de windwijzer in de lucht ... En dat geheele

stille stadsgezicht heeft zoo iets innigs, terwijl de zon er over een breede gouden klaarte neêrgooit, dat ik me betrap op de gedachte, dat ik hier gaarne zoû willen wonen, zoû willen blijven .... Het is dan een stille sentimentaliteit, die in mij opkomt, een week gevoel, een vreemde rust, en ik herinner mij zoo een dergelijk gevoel gevoeld te hebben, toen ik las Töpffers Bibliothèque de Mon Oncle, alsof ik ook in die bibliotheek had willen wonen, vanwaar men op een stil stuk van oud-Genève zag, een plek, die ik, in September, expres daarom ben gaan zien .... En dat alles is zoo vreemd, en klinkt in woorden, zoo nuchter flauw, omdat ik het eigenlijke toch niet zeggen kan. En dan ook de oude Zwitsersche dame, die het pension houdt, en altijd in den kleinen hall bij de deur der étage aan hare schrijftafel en in hare boeken zit; de kleine, dappere, vrome dame van 72 jaar, die veel te goed is voor hare locataires, en daarom zeker nooit rijk is geworden, en die mij ook al bederft, en, wie weet, dat misschien niet zoo zoû doen, als ze wist, dat ik *Noodlot* geschreven had.... Maar nu weet ze alleen maar, dat ik schrijf, en niet dat ik gaarne ter analyze iets nerveus' en morbide's zoek, en ik wacht mij wel het haar te vertellen ....

En dit alles is, niet waar, erg sentimenteel, maar ik laat het dit zijn, want het is van een groote bekoring, en zoo gaarne zoû ik die bekoring laten duren, maar dat kan niet, omdat een leven niet is éene bekoring alleen ... En nu reeds kan ik treurig zijn als ik bedenk, dat ik hier over tien dagen vandaan moet, en dan hier misschien terugkeer, wie weet, nooit meer ...

* * *

Ik heb hier zeker voorbestaan. De groene Arno, waaruit de grillig bevensterde achterhuizen oprijzen, en de Ponte Vecchio, en de Piazza de' Signoria met het Palazzo Vecchio en den Duomo met Giotto's marmerjuweelen campanile, dat alles ken ik van heel vroeger, van eeuwen her. Onlangs heeft mijn meester, Prof. ten Brink, gezegd, dat ik, als kind, wel de sleep had kunnen dragen van een Venetiaansche dogarezza, maar als ik ooit, in een voorbestaan, page ben geweest, dan ben ik het niet in Venetië geweest, maar in Florence, en misschien wel aan het Hof van Lorenzo il Magnifico, in het Palazzo Riccardi.

Want in het Palazzo Riccardi voel ik nog altijd een zeer bizondere emotie; ik meen in de kapel der Medici's, die Benozzo Gozzoli beschilderd heeft. Die fresco's behooren voor mij tot het schoonste, dat men in Florence zien kan, niet het schoonste van religieuze stemming, maar het schoonste van mondain vertoon.

Op de drie muren der kapel ontrolt zich met al de luxe van Lorenzo's hofstoet zelven, de optocht der Drie Koningen naar Bethlehem. Het landschap schijnt eene aaneenschakeling van tuinen en wijde jachtterreinen; de drie koningen, op hunne monumentale paarden, witte met goud gecaparaçonneerde schimmels, zijn portretten: Lorenzo zelve; de keizer van Byzantium, Giovanni Paliolologa Michele, en de Grieksche Patriarch; de beide laatsten toen te Florence om de belangen der Kerk.[1)] De vorsten zijn omstuwd door schitterende cortèges; in het cortège van Lorenzo reien zich al de portretten der toenmalige Medici's met ook dat van den schilder zelven.

Vooral wonderschoon zijn de figuren van den toen twaalf jarigen Lorenzo en zijne pages en schildknapen; ook de Byzantijnsche keizer, in zijnen langen goudgebloemden, brokaten wapenrok, op zijn goud-getuigd paard, is van eene hooge Renaissance-bevalligheid. Het geheel heeft niets orientalisch', maar is een schitterende afspiegeling van het Mediceïsche leven in en bij het Palazzo Riccardi zelve, afspiegeling van een Mediceïschen jachttocht met luipaarden aan kettingen, en het geheel zich ontrollende door het wijde landschap op de drie muren, terwijl ginds, in de hoogte, den heuvel opklimmende, zwaar beladen kameelen alleen schijnen te herinneren aan wat de prachtflonkerende compozitie voorstelt: de optocht der Drie Koningen, die schatten brengen van myrrhe en goud aan het Heilige Kind van Bethlehem.

Vroeger schijnt de kapel geen venster gehad te hebben, met kunstlicht beschilderd te zijn geworden, met kunstlicht altijd beschenen. Want waar nu het venster is, was vroeger Maria's Aanbidding van het Kind door Filippo Lippi - nu in de Academia, - op de vierde muur dus, waarheen de optocht zich scheen te begeven.

Maar wel zijn op de inspringende zijmuren van het venster, links en rechts, nog de tuinen van het Paradijs, met de zingende

1) Ik heb dit en den naam des keizers slechts uit den mond van den custode en kan het op het oogenblik niet verifieeren.

en aanbiddende engelen, van Gozzoli. En even als de optocht zeer wereldsch is, is dat Paradijs wereldsch. Die tuinen met pauwen - één engel voedert er een pauw - zijn weêr de tuinen van een Mediceïsche villa. De engelen zijn fabelwezens, met bont-schitterende vedervleugels, met rijke draperieën, met het Adoramus van hunnen zang, geschreven in hunne diadeemachtige aureolen. En toch, neemt men dit mondaine Paradijs voor een oogenblik in vrede aan, dan vindt men het van een verblindende schoonheid. Die aanbiddende en zingende engelen bewegen zich vol harmonie en leven, en schijnen te stralen van een onverbleekbaar, eeuwig koloriet. En noode mist men het Voorwerp van hunne glorificatie, het Kind, waarheen de koningen zich begeven, en dat vroeger, daar, aangebeden werd door zijne Moeder, waar nu het daglicht binnenvalt, dat de custode vangt op reflectors, om het te doen schijnen op tafereel na tafereel, op groep na groep, op gelaat na gelaat, tot alles begint te leven met zijn fabelleven, subliem tableau-vivant; alsof de Medici's er mimeeren het aanbiddelijke verhaal van de koningen, die kwamen knielen en geschenken bieden aan het Kind.

* * *

Over Florence, over de Arno heen, verbindend hare beide boorden, bloesemt een paradijs van kunst: ik meen de twee paleizen der Uffizië en Pitti, die de portrettengalerijen boven de Ponte Vecchio verbinden tot een ontzaglijk geheel, iets unieks van uitgebreidheid en van artistieke waarde. Uit de Uffizië domineert men geheel Florence; uit de zaal der antieke meesters ziet men op San Miniato en Santa Croce; uit den zuidelijken corridor op den Dom en het Palazzo Vecchio en ook op de Arno en de Ponte Vecchio. Met die uitzichten verwezenlijkt men zich geheel Florence....

Door de vestibule, waar de beroemde marmeren ever is, gaat het eerst naar de oostelijke galerij, waar een mijner heiligste doeken hangt: de Annonciatie van Simone Martini en Lippo Memmi, van Sienna. Als men bedenkt dat dit stuk dateert van 1333, evenals de fijn-religieuze heiligen St. Ansan en St. Julia, die er aan beide zijden hangen, dan realizeert men gaarne de verblindende perfectie der Sieneesche school, ook vóór de eigenlijke Renaissance.

Door deze galerij treedt men de Tribuna binnen, eene kleine, achtkantige zaal met een plafond van op blauw ingelegde parelmoêrschelpen: eene zaal als een byouteriekist, opgestapeld en, misschien te veel, met schilderkunst en sculptuur, alsof het er vol is van juweelen, en de edele steenen er door elkaâr rammelen en de parelsnoeren er uit neêr hangen. Er zijn daar de Mediceïsche Venus, gevonden in de villa van Adrianus bij Tivoli; een sater, die dol de pedalen trapt; een compacte groep van twee worstelaars; een Scyth, die zijn mes slijpt om Marsyas te villen.... Van Rafaël het portret van Julius II, de Madonna del Cardinello, een jeugdige Johannes; van Titiaan twee liggende Venussen, geheel Venetiaansch van koloriet; van Dijk, Correggio, Veroneze; een prachtige Perugino; een meer gesculpteerde dan geschilderde H. Familie van Michelangelo, een zeer schoone Epifanie van Albert Dürer, het kind treffend door een heerlijk naïf gebaar, waarmeê het grabbelt in het juweelenkistje, dat een der oude koningen reikt; dan Guercino, Dominichino, Rubens en Fra Bartolomeo.... Dat alles is te veel en te veel schitterend op elkaâr; het glanst er tegen elkaâr in; het is er geen muzeumzaal, maar een byouteriekist. Het is er meestal ook vol kijkers, vol kopiïsten, en het is er heel moeilijk zuivere impressie's te krijgen, ook al keert men er nog zoo dikwijls terug.

Om de Tribuna heen schitteren de zalen der Toscaansche, Venetiaansche en Lombardische scholen; die der Hollandsche, Vlaamsche en Duitsche scholen; de zaal van Botticelli....

* * *

In deze laatste Botticelli's hemelschoone Madonna met het Kind. Een ronde schilderij: als in een sfeer zit de heilige groep, en iets van een Toskaansch landschap schemert in de verte. Twee engelen houden een fijne kroon, waarvan de fijne sluiers luchtig opfladderen, boven het hoofd der zittende Maagd, die het Magnificat juist onderschrijft, dat een groep van drie engelen ophoudt; een ervan reikt den inktkoker. En niemand let op het kind, dat zit op den schoot der Maagd en het eene handje rusten laat op een geopenden granaatappel. De Maagd doopt juist hare pen; de drie engelen zijn vol verwachting; de twee anderen beuren voorzichtig de kroon. Niemand let op

het Kind, dat juist in eene extaze naar boven ziet.... Maar zijn andere handje legt zich op den arm der moeder en op het heilige boek; hij vraagt om aandacht.... Dadelijk zal de Maagd letten en de engelen ook....

En dit roerende oogenblik waast daar in een warm kleurenspel op, want de kleuren wazen door elkaâr: een zachte regenboog van rood, blauw, geel en wit, waarin de zuivere ommelijnen der figuren zich uit-graveeren met de altijd herkenbare, ietwat spitse teederheid - fijne neuzen, ernstig gesloten mondjes, lange kinnen - van Botticelli.

* * *

Maar de Uffizië heeft nog een tweede byouteriekist, behalve de Tribuna: ik meen het kabinet der gemmen: allerlei kostbaarheden van fijnste smaak en hooge waarde, die aan de Medici's hebben toebehoord: kleine kolommen van agaath en rotskristal, waarvan de kapiteelen met edele steenen bezet zijn, als stukken architectuur uit een klein feeënpaleis; bekers van onyx en vazen van lapis-lazuli; een beker van goud-geëmailleerd rotskristal, die Benvenuto Cellini voor Diane de Poitiers maakte en waarin hare halve maan straalt; een portret van Cosimo II, in Florentijnsch mozaïk van louter edelsteen; jaspis beelden met chalcedonen koppen; een vaasje, gesneden uit een enkele smaragd; een hond, gesneden uit een parel; een kolossale topaas; de Piazza dei Signoria in bas-relief van goud met êelgesteenten; een beker van onyx van Giovanni da Bologna met rijk bewerkten deksel, waarop een gouden Herkules de veelkoppige Hydra bekampt.... De adem van den tijd heeft een waas van dofheid over al die exquize pracht geblazen, maar toch is ieder voorwerp nog een reflet van het leven der Renaissance, van het leven der Medici's. En in het midden van dit kleine wonderkabinet schittert misschien het allerschoonste: eene cassette van allerfijnst gecizeleerd rotskristal, die Valerio Belli maakte voor Clemens VII; iets onwaarschijnlijks van fijnheid, want in het kristal zijn vier-en-twintig groepen en tafereelen uit Jezus' leven geëtst als met een feeënnaald, zoo klein, zoo fijn, zoo diamant-duidelijk uitkomend tegen het zilveren fond der wandjes, dat het geen menschenwerk schijnt, maar edele kunst van een klein artistje onder de elven....

* * *

Er is misschien geene andere stad in Italië - en ik zonder Rome zelfs niet uit - waarin de Italiaansche schilderkunst zich zoo bewonderenswaardig heeft gekristalizeerd als hier, zich zoo tot een uniek kort-begrip van Italiaansche kunst heeft geconcentreerd als hier. Misschien zoû men uit Florence alleen heel die Italiaansche kunst leeren kennen. De drie groote verzamelingen der Uffizië, van Pitti en van de Academia zijn onvergelijkbaar, en daarbij sluiten zich kerken en kloosters tot een wonderbaar volkomen geheel aan. Wil men met Cimabue beginnen, men vindt zijne Heilige Maagd in de Rucellai-kapel van Santa Maria Novella, schilderij, dat om zijn toen zoo begrepen goddelijke schoonheid in processie deze kerk werd binnengevoerd. Giotto is prachtig in Santa Croce, in de fresco-verhalen van Johannes den Dooper en St. Franciscus van Assisi, en zijne school is verspreid door alle kerken van Florence heen. De oude meesters, Masolino en Massaccio bestudeert men in S. Maria del Carmine. De gelukzalige Angelico openbaart zich in geheel zijne mystische genialiteit in San Marco, en ook in het Laatste Oordeel der Academia en in de Kroning der Maagd der Uffizië....

* * *

Het Laatste Oordeel: de Rechter, gezeten in den eivormigen aureool, achter welks stralen de teederste engelenkopjes uitkijken, en omstuwd door legioenen van strijd- en van vrede-engelen. Aan zijne zijden Maria en Johannes de Dooper en de scharen der heiligen; onder, naar de aarde toe, de bazuinende engelen; op de aarde de naïve allee van open graven in perspectief.... Links de hel en de duivels, die koningen en monniken meêsleepen, en rechts het paradijs....

En men moet Il Beato niet te veel vragen naar zijne hel en zijne duivels, maar men moet met hem meêgaan, dat paradijs in. De voortuinen bloesemen; de zaligen dansen er glimlachend eene melodieuzen rondedans, en wie gescheiden waren op aarde ontmoetten er elkaâr, en omhelzen er zich zacht met hemelsche omhelzingen, en die jaren lang gewacht hebben, voeren er de weêrgevonden zusterzielen den rondedans in, over het tapijt van bloemen.... En ginds zijn de goudene poorten open, en de stralen van het vlekkelooste licht vloeien de poort uit, en

twee zielen, naast elkaâr, de zachte extaze in de golving harer gewaden, in het verrukt opheffen der armen, zweven er op de stralen heen, de poort in, het paradijs binnen....

In onuitsprekelijke teederheid, in heilig verwachten van zulk een binnenzweven, is dat alles geschilderd, zóo heilig teeder dat men er gaarne aan zoû willen gelóoven....

In de Uffizië de Kroning: dat heiligste en feestelijkste oogenblik in den hemel. In de zon van het empyreum zitten Maria en Jezus, en juist heeft de Zoon zijne Moeder gekroond tot Koningin der Hemelen, en zijne vingers raken nog, met het wegtrekken der hand, hare groote aureool aan, waartegen de kroon straalt. Om de zon dansen de engelen, schetteren de engelen op lange bazuinen en blazen ze op trompetten en spelen ze op cithers, op violen en harpen, en lager zwaaien ze wierookvaten. Dan, lager ook, de dichte scharen der heiligen, der bisschoppen met hunne beparelde myters.... En dat alles in de primitieve voltinten van blauw, roze, rood, en groen voor het laagste, als een choraal van volle tonen, dat opgaat in al het goud der zonnesferen, het goud van de zon der zonnen, in welker kern het hooge feest gevierd wordt, met goddelijke eenvoudigheid....

* * *

Een allerliefst contrast met dit hooge feest, van goud en blauw en zang en licht, is de Kroning in een der cellen van St. Marco, luchtig dun gewasschen fresco: niets dan de twee zittende goddelijke figuren, in stille witte tinten, als eene witte vrede, als eene witte rust....

* * *

En verder kristalizeert zich het schoonste der Italiaansche kunst hier samen tot één juweel met duizenden facetten; elk facet een meesterstuk: want ziet men hier niet de meeste schilders in eene zelf-overtreffing hunner karakteristiciteit: Filippino Lippo in zijne wat morbide fragiliteit van madonna's en expressieve waarheid van kinderen - de Apparitie aan St. Bernard in de Badia -; Andrea del Sarto, in zijne gezonde, reëele lijnen, zijne ietwat ra-terre werkelijkheidzin, maar ge-

gesublimizeerd door een tegenstralend koloriet: in alle de drie groote verzamelingen en dan nog in de Annunziata en het Scalzo-klooster; Ghirlandajo in zijne Florentijnsche bevalligheid van geheel Florentijnsche types, de choorfresco's van St. Maria Novella - en in zijne luxe-zucht - de Adoratie der koningen van St. Maria degli Innocenti. En waar ziet men Lorenzo di Credo inniger, waar Perugino heiliger, waar Botticelli schitterender en magistraler dan te Florence? Waar zag ik in Sienna - en de Flagellatie niet uitgezonderd - zulk een prachtigen Sodoma als hier zijn St. Sebastiaan met die mengeling van menschelijke pijn en martelaar-extaze?

Van Leonardo da Vinci is in Florence weinig, maar Rafaël heb ik hier liever dan in Rome, en Michelangelo misschien zelfs ook - als schilder - om zijne H. Familie van de Tribuna....

* * *

De groote lijn, die ik hier zwaai, ommelijnt het juweel-metduizend-facetten natuurlijk zeer onvolkomen, en stippelt alleen de punten dier facetten in epistolaire vlugheid aan. Ik wil ook niet meer. Maar ik wed, dat weinigen, die in Italië zijn geweest, mij geen gelijk zullen geven. In alle andere steden van Italië ontvangt men onbetaalbare alleen-indrukken van Italiaansche schilderkunst; in Florence alleen concipieert men het geheel dier kunst in geheel zijne flonkering, alsof dat veelfacettige juweel één geconcentreerden straal van schoonheid schiet, die in de ziel valt en hare onwetendheid in éens verlicht....

* * *

Nog eens, in Florence, behalve in Riccardi en in het gemmenkabinet der Uffizië, ziet men de onwaarschijnlijke luxe der Medici's in hunne grafkapel van San Lorenzo.

Deze kapel is in het begin der 17de eeuw opgericht, heeft twee en-twintig millioen franken gekost, en is nooit voltooid; alleen de sepultuur van Ferdinandus III is geheel af. Een achtkantige kapel, als eene kerk, de koepelfresco's onbeduidend en recent, maar weinig in het oog vallend. Want de kapel zelve is geheel opgetrokken van verschillende marmers en edele steenen, van steensoorten,

die alleen een geoloog kent. In de kolossale nissen staan de zes sarcofagen van spikkelig serpentina of roze graniet, gedekt door kronen, en twee beheerscht door de - eene slechts vergulde - statuen der doode vorsten. De edelsteenen der kronen waren eens echt, maar zijn door de Franschen weggenomen en nu door glas vervangen. Maar wat geeft dit, als de geheele kapel is een spiegel van juweel? Kornalijn van Spanje en jaspis van Sicilië en Corsica wisselen de veelkleurige marmers af. Onder de sarcofagen zijn de namen der prinsen vermeld, met letters van chalcedoon, in mozaïek op porfier. Een breede rand, menschenhoog, omringt de kapel beneden en vertoont in mozaiek eene afwisseling van urnen met de wapens der zestien Toskaansche steden. Rosso antico, verdo antico, het oude zwart, dat men paraone noemt, het oude geel van Numidië, koraal, parelmoer en lapis-lazuli, onyx, bloed-jaspis en albast, dat alles bloesemt daar in eene fabelachtige heraldiek op den spiegelmuur, en misschien nergens ziet men zooveel kostbaarheid en zooveel smaak te zamen als op het wonderpiedestal dier Mediceïsche grafkapel.

* * *

Er zijn van die wereldschoonheden in Florence, die gratie's zijn voor het oog of voor de ziel. Onder die wonderen heb ik genoemd de kapel van Riccardi, de Sienneesche Annonciatie[1)], het kabinet der gemmen, de Mediceïsche kapel.... Onder die wonderen zoû ik gaarne nog eens noemen: Giotto's marmerjuweelen campanile, en ik zoû die willen na-noemen met een heel mooi beeld van Mrs. Oliphant - uit hare: Makers of Florence - de lelie, die bloesemt naast Maria op het oogenblik van de H. Boodschap: de lelie, de slanke blanke toren, en Maria, S. Maria dei Fiore zelve, de prachtige kathedraal.... Onder die wonderen zoû ik willen noemen de bronzen poorten van het Battisterio, van Lorenzo Ghiberti: poorten, die Michelangelo waardig noemde om het Paradijs te sluiten. En nog zulk een weêrgâloos wonder is het marmeren orgelstuk van Luca della Robbia in de Opera del Duomo. Er is er ook een van Donatello: een lange ris dansende kinderen: vroeger waren beide marmeren orgelstukken

1) Zie *De Gids* van Februari.

in den Dom; daarna zijn ze bewaard geweest in het Bargello. Dat van Donatello is heel mooi, maar dat van Luca della Robbia is een wonder. Een wonder van zingen en dansen en spelen van kinderen, van jongens en meisjes: dolle, lachende rondedans; op het rythme van den zang en, hand in hand, met dolle beweging van hoog in de lucht gegooide beentjes; of bij het slaan op de trommen of bij het pijpen van lange bazuinen, die eenige blazen en andere beuren, omdat ze zoo zwaar zijn, bij den zwaren bazuinenmond: een dans van twee of drie, een dans van naakte jongetjes met antieke beweging van armen en van beenen. Dan groepen, die spelen, op harpen en luiten en cithers; een groep, die slaat met cymbalen, en om de verschillende en wonderfijn genuanceerde vingerzettingen aan de verschillende instrumenten, is het als hoort men de verschillende klanken ruischen uit het levendvroolijke marmer. Ernstiger de twee groepen op zij, zingende van een langen rol en zingende uit een boek, en vol aandacht bij hun zingen, de monden geopend in vollen zang, en sommige slaande de maat met een hand of een vinger... Heeft Luca della Robbia in Griekenland gereisd? Ik herinner mij een antieke sarcofaag in het muzeum van Athene en daarop een groep van dansende genieën, en wat geleken de groepen van Luca niet wondergelijkelijk op die antieke groep!

* * *

Van morgen ben ik nog eens voor het laatst in het Bargello geweest. Het is het oude paleis der Podestaten, in het einde der 16de eeuw gevangenis en rezidentie van den bargello of chef der politie. In den mooien cour werden de gevangenen ter dood gebracht; die cour, die nu een geliefkoosd motief is voor schilders: bont en als heraldisch bezaaid met de wapens der oude podestaten, en met de typische trap, die naar eene loggia voert, gedekt met arcaden, waarop Florences lelie zich goud op blauw spikkelt: loggia, waar antieke klokken worden bewaard. Het Bargello is nu Nationaal Muzeum. Er is eene zeer schoone verzameling bronzen: een klein langwerpig basrelief, waar Silenus, dronken en spelende met een fauntje, dat hij in zijne armen opgooit, op een kar wordt getrokken en voorgegaan door een dollen stoet van, met druiventrossen spe-

lende wijngodjes. Dan het Offer van Abraham, twee haut-reliefs, van Brunelleschi en van Ghiberti, gemaakt in concours voor de bronzen deuren van het Battisterio. In het midden dier zaal de David van Andrea da Verrocchio, het lichaam slank en spierig mager, maar het gezicht met die ouwelijke trekken, die da Verrocchio dikwijls heeft. In de andere zaal vooral de zwevende Mercuur van Giovanni da Bologna, vlucht en luchtigheid, opgeblazen door den bronzen adem van een windgod, met zijn luchtige teen slechts staande op dien adem; en dan de staf in de hand, met windsnelheid zijn doel tegemoet ...

Maar wat een genot is het Donatello te bestudeeren in zijn groote zaal van het Bargello. Ik kan hier niet alles van hem uit die zaal ommelijnen, maar een paar woordenkrabbels wil ik maken van zijne twee Davids. De eene, de marmeren, heeft iets vreemds in de houding, iets gemaakts in het gezicht, iets laatdunkends in den blik, iets gewilds in de draperie om beenen en pols Maar de bronzen! Dat is de volmaaktheid in brons! Wat een ideale schoonheid kan toch een mensch, een artist, kon Donatello ons geven! Die bronzen David is eenvoudig subliem, is het hoogste. Op het oogenblik is het het ideaalste brons, dat ik ken. Ga alleen naar Florence om dien David ...

Een jonge held, een kind nog, rijst zijne efebelijf, den voet op den Goliathkop, uit den cirkel van een grooten lauwerkrans, - die zijner overwinning - naar boven. Die lauwerkrans is zijne sfeer. Nooit was eene conceptie zoo bevallig, zoo krachtig tegelijk, zoo louter volmaakt. De jeugd zijner bronzen ledematen is gemodelleerd in de nog halve teederheid van het kind, dat zich reeds begint te spieren tot jonge man. Nooit was overgang zoo buigzaam uitgedrukt. Dat is de juiste leeftijd voor den jongen herdersheld. Zijne slankheid is heerlijk, zijn buik verrast door een ietwat vrouwelijke lijn. De ronde herdershoed, losgestrikt, dempt een beetje zijn hoofd, beschaduwt zijn blik, die neêrkijkt naar het groote afgehouwen reuzenhoofd, nog in zwaren, rijk gecizeleerden, en wijd gewiekten helm omprangd. Op dat hoofd drukt hij in bescheiden overwinningspraal den voet. Zijne onderbeenen zijn gepantserd in gecizeleerde beenstukken, maar anders is hij naakt. Zijn rechterhand steunt op zijn zwaard; zijn linker- rust op de linkerheup en houdt nog een bal vast voor zijn slinger.... En hij is een eposvan schoonheid, en moed, van jeugd en zege.

Dan de H. George van Or San Michele - in deze zaal kopie - een jonge held ook, maar zoo geheel anders; streng, geserreerd achter zijn lang schild, den fronsblik spiedende in de verte: het moment, dat de draak aanblazende komt... Dan de buste van het Florentijnsche meisje; de gipsen kopieën der kindjonge, zuiver kind-bevallige H. Johannes en Jezus; het steenen relief van den jongen Johannes, met dat ascetisch magere halsje en dien ascetischen blik type, dat men weêr terug vindt in den loopenden, lezenden Dooper; dan de kleine Eros, brons, dansende met zijn afzakkend broekje aan riemen, de handjes in de lucht, en trappelende op een slang. En dan geheel iets anders weêr: de in kleur gemodelleerde terracotta kop van Niccolo da Uzzano: Romeinsche kop met spitse faunooren, een gezicht met niet te vertrouwen, opgetrokken oogen, slechte pupillen, een slecht gegroefd gezicht, waarachter een slechte geest schuilt, een leven van slecht geheim: zoo prachtig in het schemeren van dat ondeugdmysterie. Wat is dat alles mooi, wat doet het goed, dat alles op te nemen in zichzelven als een schat; wat doet het goed daarmeê te dwepen! Wat dankbaarheid voelt men, dat dit bestaat, dat dit een mensch kon maken, kon geven uit zijne ziel in marmer of in brons; wat dankbaarheid vooral om dat zoo aller-allerschoonste van Florence, dien lieveling van mijn oogen, dien David!

LOUIS COUPERUS.

Na den strijd.

Les enthousiasmes passent plus vite que les haines.
G.M. DE VALTOUR.

I.

Een jammerlijke strijd ligt achter ons.

In alle partijen diepe scheuring; wonden geslagen door bondgenooten van gisteren zonder het verheffend bewustzijn dat groote beginselen de smart hebben gewijd. Wanneer de woede van het gevecht geheel is bekoeld zal nog lang na blijven het zeer van gemoederen door vriendendaad gekrenkt.

Het is van belang, thans, nu de gebeurtenissen ons nog levendig voor den geest staan na te gaan welke oorzaken tot zoo rampzalige gevolgen hebben geleid. Voor onze toekomst is het noodig dat wij niet trachten te bedekken maar te genezen.

Iedere partij heeft allereerst voor zich zelve de balans op te maken en hare nieuwe bestekken te stellen. Zal zij nieuwe stellingen innemen of trachten voort te gaan in de richting van weleer? Zal zij opnieuw de handen in een slaan tot een hecht verbond, of zullen de mannen voor goed uiteengaan: de een links de ander rechts?

Ons liberalen echter vooral past het onvervaard de hand te steken in eigen boezem; want onder onze leiding is deze twist ontbrand. Het was onze partij die bij de stembus van 1891 overwon en die de verantwoordelijkheid te dragen had van de regeering.

En in onze handen ligt nog de toekomst, indien wij den plicht kunnen beseffen om gezamenlijk den weg af te bakenen, dien wij gezamenlijk kunnen gaan.

II.

Zoo snel is het verloop der gebeurtenissen, dat thans reeds de ziektegeschiedenis der ingetrokken ontwerpen alle actualiteit schijnt te missen. Toch is het noodig op enkele punten de aandacht te bepalen.

De liberale partij, bij de verkiezingen van 1891 meerderheid geworden, trad op met een programma, waarin zeer ruime uitbreiding van het kiesrecht een der hoofdpunten uitmaakt.

Bekend was het echter, èn aan de regeering zelve èn aan het land, dat de liberale meerderheid verre van eensgezind was, ten aanzien van de grens die aan de uitbreiding moest en kon worden gesteld. Op dit zoo bij uitstek belangrijke punt vormden zich twee groepen, ieder min of meer gesteund door fractiën van de eveneens verdeelde minderheid. De vooruitstrevenden wenschten een kiesrecht dat den geheelen werkmansstand insloot; de andere groep, eene te snelle vermeerdering van het kiezerspersoneel duchtend, verlangde blijkbaar alleen de besten der werklieden onder de kiezers te zien opgenomen.

Alzoo stond vast dat beide groepen eenstemmig waren in den wensch om een zeer ruime kiesrechtuitbreiding toe te staan; doch dat deze eensgezindheid ophield zoodra zekere grenzen werden overschreden.

De minister van Binnenlandsche Zaken, de heer Tak van Poortvliet stelde zich van den aanvang af aan de uiterste spits der meer radicale groep.

Ik moet betwijfelen, of dit standpunt van den minister juist gekozen was. Ook indien men overtuigd is, gelijk ik zelf overtuigd ben dat de ontwikkeling van ons publiek leven de opneming van den *geheelen werkmansstand* onder de actieve staatsburgers rechtvaardigt, ook indien men beseft hoe iedere grenus tusschen gezeten en niet gezeten, fatsoenlijke of niet fatsoenlijke arbeiders, willekeurig en op den duur onhoudbaar is, heeft men grond dunkt mij om 's ministers leiding niet te billijken.

Iets anders is het om chef te zijn eener fractie; iets anders om als leider eene groote partij ter overwinning te brengen. De plaats van den veldheer is, in onze moderne oorlogen, niet vooraan bij de voorhoede. Uiterst zelden wordt thans eenig

blijvend succes behaald door een verrassenden stormloop. Waar het op aankomt is dat met kalm overleg alle beschikbare manschappen, linkervleugel en rechtervleugel, tot één bereikbaar doel worden aangevoerd.

Vergeten wij niet dat de tijd voorbij is dat twee groote homogene partijen elkaar de overwinning betwistten. De partijen van vroeger lossen zich op in meerdere fractiën, bijeengehouden door een band van meer algemeene grondbeginselen of gelijkheid van algemeene levensbeschouwing. Wil men waarheid in staatsbeleid, dat men dan kleur bekenne, dat men niet in rekbare en dubbelzinnige uitdrukkingen de kiemen legge van desorganisatie en verwarring; dat ieder zich schare onder een vaandel van onmiskenbare beteekenis. Maar dat dan ook in gemeen overleg worde gestreefd naar het bereikbare. Aan den tijd, aan de macht van rede en overtuiging worde overgelaten de beslissing waar ten slotte de meeste waarheid en het hoogste rechtsideaal gevonden wordt.

Mij schijnt het dat deze eisch van gemeen overleg een eisch is van het gezond verstand. Waar geen enkele fractie alleen de meerderheid heeft, en dit zal bij de toenemende splitsing der partijen in toenemende mate het geval zijn, is een geregeld bestuur onmogelijk als ieder op zijn eigen stuk blijft staan.

Maar mij dunkt dat deze eisch van gemeen overleg vooral een gebiedende eisch is voor hen die in den staat zien het orgaan eener waarachtige volksgemeenschap. De moreele kracht van de bevelen die de staat den burgers geeft wordt uitsluitend hieraan ontleend dat het bevel gegeven wordt in naam der gemeenschap. En deze gemeenschap kan geen ware gemeenschap zijn indien zij zich niet richt naar de idealen van vrijheid en recht, niet van u of mij, van uwe fractie of mijne fractie, maar van ons alleen. Den waarachtigen wil der eenheid te vinden; te vinden dat gemeenschappelijk vlak waar onze verschillende kringen elkaar dekken, is de moeielijke taak, voor den parlementairen wetgever weggelegd. Te meer zal hij zich van die taak moeten bewust worden, naarmate meer het gansche volk in zijne tallooze schakeeringen geroepen wordt om zich zelf te besturen.

Reeds uitermate moeilijk is het, waar ten slotte de meerderheid moet beslissen, om steeds ook de rechten te eerbiedigen der minderheid. Doch waar gaan wij heen, indien een enkele

fractie haren wil tracht door te drijven, en van de partij met wie zij gezamenlijk was opgetreden zich losscheurt, om desnoods door een verkiezingscampagne eene meerderheid ad hoc bij een te garen?

In den constitutioneelen staat dienen de politieke groepen zich duurzaam te verbinden en trouw te blijven aan het gemeenschappelijk programma. Fractiën zijn onmisbaar en de verbintenissen die men aanvaardt zijn in onzen tijd zeker niet zoo hecht, noch op zoo lange termijnen berekend als weleer de gemeenschap der groote staatspartijen. Doch, indien men zich niet weet te onderwerpen aan een ruimer verband dan vallen bij het groote verschil van individueele meeningen weldra ook de fractiën uiteen en landt men aan, niet bij eene volksregeering, maar bij de heerschappij eener wufte menigte, zonder consequentie of wijding.

Naar mijne bescheiden meening was het alzoo een stellige fout van den minister het uiterste program van een deel der partij, die onder gemeenschappelijke leuze bij de stembus zegevierde, tot grondslag te maken van zijn kiesrechtontwerp. Maar aan den anderen kant mag niet worden voorbijgezien dat ook de liberale oppositie geen blijk gaf van doordrongen te zijn van haar plicht tot gemeen overleg.

Waren de vooruitstrevenden misschien te weinig bereid om hun eischen te matigen, de conservatieve groep scheen niet ernstig genegen zooveel toe te geven als maar eenigszins met hun opvattingen over grondwet en staatsbelang was overeen te brengen. Eerst bij de stemming over art. 3 en in verschillende verkiezingmanifesten bleek het hoever men desnoods wilde gaan.

Doch wat had de minister gedurende de langgerekte voorbereiding tegenover zich. Waar was, ik zal niet zeggen het punt waarop de minister zijn aanval kon richten, maar waar was die formuleering van beginselen die grondslag kon zijn van vruchtbaar overleg? Had de liberale oppositie haar taak begrepen zij had zich behooren te vereenigen omtrent enkele groote hoofdpunten en haar stelsel moeten stellen tegenover het stelsel van de groep der geavanceerden. Voor beiden was dan de weg gebaand geweest tot toenadering en overeenstemming. Maar wat kon gedaan worden met deze talrijke elkaar kruisende amendementen? Zelfs van de zoogenaamde groote amen-

dementen wist men niet hoe velen of hoe weinigen, noch wie en van welke zijde der Kamer zij zouden vereenigen. Noch was er een aaneengesloten groep, een autoriteit de facto en de jure, met wie kon worden onderhandeld. Hoe kon een minister met deze ongeregelde troepen onderhandelen of verdragen sluiten?

De minister heeft inderdaad concessies beproefd, zonder eenig ander resultaat dan dat zijn ontwerp hoe langer hoe meer onaannemelijk werd. Zeker hij is niet gekomen tot eene afdoende transactie; allereerst omdat hij van den aanvang af de leiding van de rechterzijde zijner partij had verwaarloosd maar tenandere toch ook omdat aan de vele stemmen die aan de overzijde weerklonken, het accoord ontbrak. Met welk recht kon men den minister verwijten gemis aan gemeen overleg waar men het onderling zoo weinig betrachtte? Hoe kon eerbied worden afgedwongen door eene oppositie, zoo weinig voorbereid of zoo weinig overtuigd? De Kamer was ten slotte volkomen gedemoraliseerd, zij was gekomen in dien toestand, eens zoo juist door Buys geschetst, - ‘waarin niemand ook maar bij benadering bij machte is de meening van de vergadering te raden en geen wonder, want die meening is nergens te vinden.’

Doch er was nog iets anders dan de kleine taktiek der oppositie, waardoor de stille corona der natie meer en meer werd ontstemd. Het verdroot het publiek dat men hoe langer hoe meer zich verschanste achter de Grondwet. Men versta mij wel. Voor niemand wensch ik onder te doen nòch in eerbied voor onze grondwettige voorschriften nòch in eerbied voor de constitutioneele bezwaren van wien ook. Maar het moest toch wel den eenvoudigen toeschouwer verbazen en een spottenden glimlach op de lippen brengen, als hij zag hoe juist bij hen die met den minister een zeer uitgebreid kiesrecht verlangden de grondwet geen bezwaren bood, terwijl juist alle conservatieven, alle, laat mij liever zeggen, die een meer beperkt kiesrecht achtten in het belang des lands, ook in de Grondwet een steun vonden voor hunne wenschen. Was dit toevallig? Voorwaar een vreemd toeval dat zoo de eischen der logica in dienst scheen te brengen van ieders politieke overtuiging.

De verklaring van het feit is niet ver te zoeken. Met de logica heeft het zeer rekbare art. 80 inderdaad zeer weinig uit te staan. Naar de bedoeling moet men *raden*. De grenzen die

de Grondwet scheen te eischen waren, naar men meende, niet te vinden. Men moest of men wilde of niet of eene min of meer willekeurige interpretatie geven van de bedoeling van den wetgever òf tevreden zijn als men niet in strijd kwam met de woorden van het artikel. Het is dunkt mij niet zoo onbegrijpelijk, noch zoo afkeurenswaard dat men zich bij de vaststelling van de door de Grondwet gevorderde kenmerken, bij afwezigheid van allen zekeren maatstaf, hoofdzakelijk liet leiden door de inzichten die men had ten aanzien van wat het belang der zaak zelve medebrengt. Maar waartoe dan deze constitutioneele bezwaren op den voorgrond gebracht?

Zeker, er waren onder de oppositie leden, die zich ridderlijk waagden in het open veld, en verklaarden: met of zonder Grondwet wenschen wij voorshands deze uitbreiding, die gij, minister, ons voorlegt niet. Maar de algemeene indruk der discussie was toch ongetwijfeld deze, dat de Grondwet wordt gebruikt als gordijn waarachter het conservatisme zich verborgen hield.

De fout lag ongetwijfeld reeds in de oude thans laat ons hopen voor goed verlaten taktiek der Liberale Unie om onder een hoed te vangen hoofden waarvoor dat deksel of te breed of te lang was. Om der wille eener fictieve eenheid had men deze leuze uitgevonden van kiesrechtuitbreiding zoover de Grondwet toelaat, in de verwachting dat iedereen zich zou aansluiten bij deze verklaring met de reservatio mentalis, dat hij de Grondwet kon interpreteeren zooals hij zelf verkoos. Toch ware het beter geweest, meen ik, indien men zich in de Kamer had losgemaakt van deze tot niets bindende phrase en de constitutioneele quaestie niet had gemaakt tot de hoofdspil van het debat.

Het amendement-de Meyier voerde de verwarring ten top. In een afgematte vergadering gebracht aan het einde van eene vermoeiende discussie zonder voldoen voorbereiding, zonder dat ook in de verte de gevolgen te overzien waren, werd het op allerbelangrijkste punten staande de vergadering gewijzigd en weder gewijzigd en ten slotte aaugenomen met eene groote uit heterogene bestanddeelen samengestelde meerderheid. Aan de uitnemende bedoelingen van den voorsteller heeft niemand getwijfeld. Toch is het zeker niet vreemd, dat eene diepe verontwaardiging veler gemoederen

vervulde. Hoe nu? Moeten na zooveel getob, na zooveel verwijt, na zoo angstvallig nacijferen van ieder voorstel, de hoogste belangen van het land worden prijsgegeven aan het toeval? Moet een sprong in de duisternis het eind zijn van al dat wikken en wegen, van al deze tot in het kleingeestige uitgesponnen berekeningen? Is dit ernstige arbeid, dat men den minister die, hoe ook weifelend, zonder aarzeling steeds iederen belastingcensus van de hand had gewezen, thans nog met een censusvoorstel aan kwam dragen, om oogenblikkelijk als gold het eene eenvoudige redactiewijziging den censuseisch weder te laten vallen? Mag men zoo een spel drijven met de hoogste rechten van den Staatsburger; tienduizenden van het kiesrecht uitsluitend, die men een halven dag te voren wenschte toe te laten? Waarlijk wij mochten wenschen, dat wij deze bladzijde uit onze parlementaire jaarboeken konden uitwisschen! Welk een tooneel van verbijstering gaven deze gedenkwaardige dagen van Maart te aanschouwen! Nadat men zoolang te paard had gezeten tegenover de wet schijnt men plotseling slechts één doel zich te stellen, een onmogelijk doel: deze wet en dezen minister te redden. En toegevende aan dezen opwellenden hartstocht neemt men een amendement aan, zonder te hooren naar de waarschuwende stemmen, die in de vergadering opgaan, veel conservatiever in strekking dan een der amendementen, die waren ingetrokken omdat zij naar den minister te conservatief zouden zijn. Om den minister te redden steekt men een plank uit veel korter dan al de vroegere planken, die men te kort had bevonden. Als eene uiterste concessie geeft men eene regeling die veel minder ver gaat dan waartoe althans velen der voorstemmers zich bereid hadden betoond. Men had zich blind getuurd en verblind stortte men in den afgrond.

Neen, dit amendement had nimmer moeten zijn voorgesteld, had niet mogen worden ondersteund door liberalen en had nimmer moeten zijn aangenomen. Onbegrijpelijk - althans voor ieder, die niet weet bij ondervinding waartoe politieke en andere vergaderingen al komen kunnen - onbegrijpelijk moet het schijnen, dat men niet heeft vermoed, dat men hier stond voor eene katastrophe. Hoe, deze minister zou zich nu ter elfder ure losmaken van zijne politieke vrienden, die hem gedurende al deze moeitevolle maanden hadden gesteund? Deze minister zou nadat hij veel vrijzinniger transacties had van de hand geslagen

ten slotte aan het einde van den strijd zich met handen en voeten gebonden overgeven, met de kans om ten slotte toch nog te worden afgemaakt? Maar de vergadering, hoe voortreffelijk ook geleid, had geen politieken stuur: het schip dreef zonder loods in het gevaarlijkste vaarwater, dat op de parlementaire kaart bekend is.

Thans wreekte zich de fout des ministers, die van den aanvang af, zich zijn taak te klein had afgebakend: aanvoerder van een fractie niet leider eener partij.

Welke was toch in deze moeielijke oogenblikken de houding van den man naar wien de vergadering om raad, om bestuur uitzag? Want welke ook de fouten der oppositie waren, haar kan zeker niet verweten worden, dat zij in deze laatste oogenblikken niet voor alles bezield was met den wensch om met den minister samen te werken. Zeker men kan van meening zijn - ik ben het ook - dat het aangegrepen middel èn ondeugdelijk was in zich zelf èn te laat kwam. Maar zonder twijfel werd een groot deel der voorstanders van het amendement beheerscht door den wensch naar verzoening. Men verlangde naar redding van wat nog te redden was: men was bereid tot het uiterste te gaan. Gij wilt dan niets weten van eenigen belastingcensus, welnu wij offeren dat lievelingsdenkbeeld op, ter wille van het gemeen overleg. Nog eens, zulke opoffering na zoo groote vasthoudenheid was lichtvaardig; zeker men berekende niet, dat waar men concessies wilde, men inderdaad minder ver ging dan ooit te voren: maar ik meen, dat zonder twijfel vaststaat, dat het amendement werd voorgesteld en gesteund als een uiterste poging om te komen tot overeenstemming.

Wat inderdaad onmogelijk moest schijnen gebeurde. De minister aanvaardde het amendement. - Was er omtrent dit punt ook maar eenige twijfel geweest de voorsteller had het geen oogenblik gehandhaafd; hij heeft het voor en na verklaard en niemand heeft aan zijn woord geen geloof gehecht. Men heeft over de beteekenis getwist van de woorden des ministers toen hij ten slotte verklaarde, de aanneming van de voorgestelde wijziging niet aan te raden. Maar daaraan was voorafgegaan een beraadslaging gedurende welke om den minister tegemoet te komen het voorstel herhaaldelijk was veranderd; gedurende welke de minister zelf had medegewerkt om den juisten zin der woorden vast te stellen. Doch hoe men ook over 's ministers meening

moge denken kunnen als men alleen geleid wordt door de lezing der handelingen; zeker is het dat bij de groote meerderheid der Kamer, ministerieel gezind of niet, geen twijfel over was of de minister nam het amendement aan.

Desniettegenstaande werd de wet na de stemming ingetrokken.

Welke is de verklaring van deze houding? Is de minister in dit laatste debat zich zelf gebleven? Heeft hij beter dan de oppositie de gevolgen van het amendement voorzien? Heeft hij zich klaar voorgesteld dat aanneming van dat amendement niet vrede beteekende, maar burgeroorlog? Heeft hij getrouw aan de eenmaal ingenomen stelling zich voorgenomen de voorhoede die hij aanvoerde te brengen tot de overwinning, zonder zijne onvolgzame en weerbarstige achterhoede? Heeft hij met stouten greep een deel van zijne eigene partij overrompeld en in den val gelokt? Men heeft het openlijk beweerd, als veldheerstalent geprezen, dat hij den vijand, die telkens schuil ging en iederen beslissenden slag vermeed, eindelijk heeft gedwongen te staan. Den vijand? Is dit veldheerstalent, dat men zijn eigen troepen vermoordt, zijn eigen meerderheid onder wier vlag men bij de stembus overwon in onherroepelijke tweespalt uiteendrijft? En welk woord, ik bid u, zou passen voor zulk een politiek van listen en lagen, zulk opzettelijk spel met eerlijkheid en goede trouw?

Wij hebben geen recht, ook maar een oogenblik aan zulke vermoedens onze aandacht te schenken. Slecht geïnspireerd zijn ongetwijfeld zij, die in die dagen den minister beter doorzicht trachten toe te kennen dan de meerderheid der Kamer. De minister, hoorde men zeggen, wist zeer goed de strekking van het amendement, maar hij kon het woord onaannemelijk niet uitspreken omdat hij het slachtoffer dreigde te worden van ik weet niet welke machinatien, die achter de schermen werden voorbereid om hem ten val te brengen. Bedenkt men wel wat men zegt; welken onuitwischbaren klad men zoodoende het karakter des ministers aanwrijft? Geen machinatien zouden dergelijke politieke immoraliteit kunnen goed maken. Geen krijgslist kan de daad rechtvaardigen van den bevelhebber, die de witte vlag misbruikt, om den vijand die de wapenen heeft afgelegd te verslaan.

Neen, er is slechts één mogelijke verklaring. De minster heeft te goeder trouw de hem aangeboden hand aangenomen. Hij

heeft gehoopt ten slotte toch nog de geheele liberale partij onder zijn vaandel te scharen.

De minister heeft inderdaad hooger aspiratien gehad dan zijne volgelingen vermoedden.

Te laat. Hij beheerschte den toestand niet meer. Evenmin als de heer de Meyier de gevolgen van diens voorstel overziende, liet hij feitelijk zijn getrouwen in den steek. Wat als transactie werd voorgesteld en als transactie werd aangenomen bleek bij eenig nadenken eene onderwerping, na al wat was voorgevallen grenzende aan verraad. Bijeen brengen kon de minister niet meer. Hij moest overgaan naar de rechter zijde maar dan tegen den linker vleugel, òf wel hij moest zijnen aanhang getrouw blijven maar dan ook de rechterzijde verloochenen. De minister deed feitelijk beiden, eerst het een, daarna het ander.

De minister trekt na aanneming van het amendement de wet in. Zeker niet volkomen correct. De Kamer stemde in den waan dat de minister aan de zijde was van de voorstemmers op een oogenblik dat het besluit bij den minister reeds vaststond dat hij niet verder ging. Doch deze handeling kon geboden zijn om te geraken uit een impasse. Aangenomen of ingetrokken, na hetgeen was voorgevallen was een verdere beraadslaging onmogelijk. Had de minister, zichzelven opofferende, niet anders op het oog dan der Kamer al de ellende van een verdere voortzetting van dit vastgeloopen debat te besparen, de meesten zouden hem gaarne voor dezen dienst een minder juiste houding hebben vergeven. Mij dunkt zelfs de meerderheid in de Kamer die, ofschoon stemmende in valschen waan, toch zelve niet vrij was van schuld en dankbaar moest wezen dat door een kloeke daad een einde werd gemaakt aan een hopeloos verwarden toestand. De minister had dan ongetwijfeld geen groote rol gespeeld, maar hij had den dank verdiend van ieder weldenkende en hij had zijn eigen partij voor ondergang behoed. Onder eene voorwaarde: de minister zelf had de leiding uit handen moeten geven. Zijn rol was na de intrekking voorloopig uitgespeeld. Tout perdu fors l'honneur.

III.

Tot deze daad van zelfopoffering heeft de minister echter geen roeping gevoeld. Onder zijne leiding wordt de Kamer

ontbonden. Van nu af aan ontrolt zich een keten van gebeurtenissen, die met onverbiddelijke logica zich aan elkaar schakelen. Een doos van Pandora heeft de minister geopend. De strijd in de Kamer wordt overgebracht in het land, een strijd heilloos vooral voor de groepen die te zamen de liberale partij hebben uitgemaakt. Tegenover elkaar komen te staan zij die tot dusver vereend waren met al de bitterheid, al de onherstelbare veeten die een burgeroorlog pleegt mede te brengen.

Waarover zal de strijd bij de stembus loopen? De regeering laat de kiezers in het duister rondtasten. Niet alleen dat niet de gronden werden ter kennis van het publiek gebracht waarop het advies tot ontbinding steunde; maar de Minister van Binnenlandsche Zaken aanvaardde de candidatuur voor de Tweede Kamer zonder een woord van nadere inlichting. Hij was verhinderd wegens ambtsbezigheden.

De regeering kon niet anders. Uit geen votum was gebleken van verschil tusschen haar en de meerderheid der Kamer.

Met overgroote meerderheid was het beginsel der wet in art. 3 nedergelegd, door den minister zelf met nadruk als beginsel gekenmerkt, aangenomen. Art. 4 was niet in stemming gekomen en vermoedens leveren toch geen grond op voor ontbinding. Het amendement de Meyier was aangenomen, maar na volgens de bijna eenstemmige meening der Kamer door den minister te zijn aanvaard. Nergens eenig duidelijk geformuleerd meeningsverschil tusschen regeering en vertegenwoordiging. Wat de regeering het land voorlegde was eenvoudig een raadsel. Helpt er u zelven uit als gij er kans toe ziet, maar geef mij mannen waarmede ik regeeren kan.

Het parool moest komen van de linkerzijde; van de vooruitstrevende liberalen in de eerste plaats. Voor hen had deze minister gestreden, hun man was hij geweest en hun man zou hij zijn in dezen ernstigen strijd dien hij had aangebonden.

Reeds dadelijk weerklinkt de leuze: vóór Tak. Doch men beproeft een andere meer aannemelijke groepeering. Het was voor ieder duidelijk dat in de Kamer eene conservatieve rechterzijde had gestaan tegenover eene radicale linkerzijde. De vraag zal alzoo zijn: wilt gij het kiesrecht opbouwen op denzelfden breeden grondslag als de Regeering? Denzelfden breeden grondslag - waarom niet, als gij bedoelt het beginsel van

art. 3 door de regeering zelf als beginsel gesteld en door de Kamer aanvaard?

De grondslag wordt bedoeld, geformuleerd in art. 4! Alzoo een bepaald mandaat, een bepaald mandaat door de Grondwet die gij zult beëedigen, uitdrukkelijk verboden! Zeker de ontbinding der Kamer is uit haren aard een appèl op de kiezers. Maar waarvan wordt hier gekomen in hooger beroep? Hoe kan men appelleeren zonder voorafgaand vonnis? Dit art. 4 dat gij den kiezers als criterium stelt is niet in stemming geweest.

Maar al ware dit wel het geval, toch zou meen ik een dergelijke eng begrensde opdracht allerminst strooken met onze constitutioneele instellingen. De Koning maakt wetten in overleg met de Staten-Generaal en nog niet in overleg met de kiezers. De kiezers oordeelen over beginselen en over de geschiktheid der candidaten om die beginselen te verdedigen en te handhaven. Aan den vertegenwoordiger om als vrij en zelfstandig man ieder voorstel te beoordeelen naar zijn innerlijke waarde en naar zijn opportuniteit. Bij eene ontbinding treedt wel is waar meer dan anders een concreet besluit op den voorgrond, doch het beroep van de Kroon op de kiezers moet toch altijd deze beteekenis hebben of de meerderheid in de Kamer nog dezelfde beginselen huldigt als de meerderheid van het volk. Juist omdat de ontbinding zoo licht ontaardt in een bedenkelijk referendum is zij een bij uitnemendheid gevaarlijk middel. Wil men ons geheele constitutioneele recht, toch nog meer op conventioneele opvattingen dan op de letter der wet gebouwd, niet in gevaar brengen, dan dient men zich van ontbinding te onthouden, indien uit die ontbinding niet anders kan voortvloeien dan een volksstemming over een bepaalde formule van wetgeving. Kan men zich echter een meer bepaalden last denken dan die welke thans aan de vertegenwoordigers zou worden opgelegd, indien de strijd inderdaad moest zijn: neemt gij art. 4 aan of niet? Een bepaald mandaat in een Kamer ad hoc. Is dit een lastgeving een zelfstandig man waardig?

Maar bovendien schijnt juist nu de toepassing van het referendum, al ware het in andere omstandigheden te billijken, in hooge mate lichtvaardig. De ruime uitbreiding van het kiesrecht die wij te gemoet gaan, mag vooral in ons land, waar zoo

weinig tegenwicht is tegen eene oppermachtig kiezersvolk, niet worden ingeleid met een verzwakking van die constitutioneele waarborgen die onze Grondwet voor een behoedzamen gang van zaken in het leven riep.

Men scheen de kracht van deze bedenkingen te gevoelen. Althans het bindend mandaat werd door velen die de regeering wilden steunen verworpen. Wat kon dan deze ontbinding beteekenen?

Het lag voor de hand dat men dacht aan het verschil over art. 80 der Grondwet.

De strijd in de Kamer had hoofdzakelijk geloopen over eene interpretatie van dat artikel. Deze strijd werd nu overgebracht bij de bevolking. Het was onmogelijk bij het volkomen stilzwijgen der regeering dat het anders zou gaan. Eene algemeene verklaring van beginselen was uitgesloten, er was te dien aanzien geenerlei conflict tusschen Kamer en minister. Een algemeen verwijzen naar de grenzen der Grondwet, vroeger beproefd, had geen resultaten opgeleverd juist omdat men over het beloop dier grenzen verschilde. Men moest dus, in welken vorm ook, bedektelijk of onbedektelijk den candidaten de vraag stellen: zijn de voorstellen der regeering met de Grondwet te rijmen?

De kiezers doen alzoo uitspraak over de grondwettigheid van een wetsformule. Het is niet de eerste maal dat aan de kiezers een beslissing is gevraagd ten aanzien van een punt van stellig constitutioneel recht. Doch dit antecedent kan wel niet tot navolging uitlokken, en toen de Kamer ontbonden werd omdat naar het heette eene der praerogatieven der kroon was geschonden stond de liberale partij als één man om deze ontbinding af te keuren, vond zij geen woorden scherp genoeg om deze lichtvaardigheid te veroordeelen. Thans echter is het veel erger; thans wordt niet een beginsel beoordeeld rakende de verhouding tusschen de constitutioneele machten, zooals zij zijn ingesteld en blijven; thans geld het den grondslag zelf der vertegenwoordiging, thans zullen de kiezers oordeelen niet over den invloed van de Staten-Generaal, maar over de bevoegdheid van het volk. Volgens ons constitutioneel recht is de hoede der Grondwet toevertrouwd aan de wetgevende macht. Elders heeft men gemeend een opperste uitspraak over de vraag of de wetgevende macht de constitutioneele grenzen in acht neemt, te moeten brengen bij een zelfstandig rechterlijk college.

Hier te lande bestaat die waarborg niet. Men heeft vertrouwen gehad in de wijsheid en rechtschapenheid der vertegenwoordiging, stemmende zonder last of ruggespraak.

Wat blijft er van deze waarborgen indien de kiezers, weldra het geheele volk, zullen beslissen over de grondwettigheid van voorstellen van wet? De meeste van onze grondwettelijke bepalingen zijn rekbaar; het constitutioneel recht heeft andere eischen dan het burgerlijk of strafrecht. De aard der constitutie, de conventie, de samenhang van de verschillende deelen van het recht moeten bij de interpretatie van de vastgestelde normen, meer nog dan de woorden der wet beslissen.

Mag men een bezadigd oordeel vragen van de groote menigte, niet in onderling beraad saamgekomen, maar bewogen en geslingerd door de politieke hartstochten in een verkiezingscampagne? Het volk heeft reëele idealen: wat het vraagt is verandering van den zeer reëelen toestand dien het ziet en tast; het vraagt werkmanskiesrecht of algemeen kiesrecht; maar het vraagt niet naar min of meer grondwettige grenzen. Ons volk heeft genoeg eerbied voor de wet om zich neer te leggen bij wat de wetgever beslist. Maar stel dan ook de grenzen van des wetgevers bevoegdheid veilig tegen de wisselvalligheden van een oordeel, niet op gronden maar op wenschen geveld. Wanneer de bevolking een wensch koestert, vindt zij ook candidaten die de grondwet niet in strijd achten met wat zij verlangt. Zij vindt - zoolang verschil van inzicht te goeder trouw mogelijk is - candidaten die te goeder trouw haar kunnen dienen; en zij vindt er ook die er geen bezwaar in zien haar te dienen hoe dan ook. De volksgunst buigt sommige karakters als riet en ontbladert en ontkroont langzamerhand ook dezulken, die, in kalme tijden, hun eigen gemis aan standvastigheid verachten.

Wat kan ooit zulk een stemming bewijzen, ten aanzien van het punt in geschil? Feitelijk wordt uitspraak gedaan over een wensch der kiezers, die niet in geschil was en aan het oordeel der nieuwe gekozenen wordt een vraag voorgelegd waarover de kiezers in waarheid geen oordeel hebben uitgesproken. Het votum, dat eene aldus verkozen vertegenwoordiging over de grondwet zal uitbrengen berust op een leugen. Niet naar logica of door kalm beraad gewonnen inzicht valt de beslissing, maar een stemgroepeering wordt gevormd, beheerscht door den

wensch der kiezers ten aanzien van een maatschappelijk vraagstuk. Niet wat de wetgever mag doen heeft het volk uitgemaakt maar wat hij verlangt dat de wetgever zou doen.

Het volk, dat gij op deze wijze opvoedt, zal weldra hebben geleerd, dat deze papieren staketsels geen hinderpalen zijn voor zijne begeerten. Ook op andere punten zal het zijn 'Stat pro ratione voluntas' doen hooren en te laat zal men bespeuren, dat door handigheden en sophismen de werking van onze constitutie is vervalscht.

Voor de uiterste democraten kan dit alles geen bezwaar hebben. Voor hen die een regeering begeeren en voorbereiden in overeenstemming met de oogenblikkelijke wenschen van de volksmassa, is deze hervorming van onze grondwettige instellingen, niet anders dan eene consequentie van hunne beginselen. Maar hoe het mogelijk is, dat vooruitstrevende liberalen zonder gewetenswroeging deze evolutie van onze constitutionele monarchie hebben kunnen in bescherming nemen, zou volkomen onbegrijpelijk zijn indien men niet met smart had bespeurd hoe zij van het oogenblik der ontbinding af in een valsche positie gekomen, onherroepelijk gebonden aan den minister, die zich aan hun hoofd had gesteld, meer door de logica der feiten dan door eigen inzichten werden bestuurd.

Inderdaad er was geen uitweg meer. Breede grondslag, finale uitbreiding, wat waren deze woorden anders dan woorden.

Toch heeft men tot nog gevaarlijker middelen gegrepen dan bepaalden last of uitdrukkelijke grondwets-interpretatie. Men vroeg niet instemming met een wetsontwerp maar ondersteuning van een minister. Was het, omdat men terug deinsde voor het imperatief mandaat en bij het volkomen stilzwijgen der regeering met woorden de vaagheid der begrippen overpleisterde? Was het omdat men, ingewijd in des ministers plannen eene nieuwe regeling voorzag of althans plaats wilde openlaten voor een wijziging van politiek in de nieuwe kamer? Het bleven raadselen. Maar zeker is het een betreurenswaardig feit, dat ook door vooruitstrevende liberalen de leuze is aangegeven: vóór den minister. Wanneer men ziet door wie deze eisch werd gesteld, dan mag er geen oogenblik worden volgehouden, dat men werkelijk de onderworpenheid heeft verlangt, die in de woorden ligt opgesloten. Doch het valt zwaar een gezonde gedachte achter deze woorden te vinden.

Eischte men instemming met plannen, die men nog niet kende? Maar dan verlaagde men de ontbinding der kamer tot spel. Dan erkende men dat, welke verschillen ook waren ontstaan tusschen regeering en meerderheid, geen enkele aan het oordeel der kiezers onderworpen werd. Dan erkende men, dat de Kamer ontbonden werd omdat zij niet kon medegaan met eene regeling, die de minister zelf niet handhaafde en zijne eigene partijgenooten niet verdedigden.

Of bedoelde men met de leuze: vóór Tak, niet instemming met onbekende plannen, maar wantrouwen in bepaalde personen? De kamer werd dan naar huis gezonden omdat de meerderheid onhandelbaar is. Wat men wilde te kennen geven en wat ook gezegd is, was dan feitelijk dit: de Kamer wordt ontbonden omdat de meerderheid zich voor de beginselen der regeering verklarende, de uitwerking *niet* wilde.

Er werd alzoo ontbonden op vermoedens. De candidaten worden op zijde geschoven, niet op grond van antecedenten of verklaringen maar omdat zij *suspect* zijn. Noch beproefde trouw aan beginselen is voldoende, noch het woord van een eerlijk man: men moet vóór Tak zijn of men is *suspect*.

Zeker het is meer voorgekomen, dat de naam van een Staatsman dienst deed als verkiezingsprogram. Er is een tijd geweest dat de liberalen werden gekenschetst als Thorbeckianen. Zelfs dit was een zwakheid en eene zwakheid die der liberale partij heeft geschaad. Doch deze kenteekening had zin. ‘Men heeft’ schreef Buys in 1866 ‘in de laatste jaren met toenemende verbittering aan de groote meerderheid van de liberale partij hare bijzondere ingenomenheid met Thorbecke verweten. Arme radicalen.... Gij hebt Thorbeckianisme en liberalisme verward, omdat gij in lange jaren van zware beproeving altijd dezelfde trouwe hand om hetzelfde vaandel zaagt vastgeklemd; omdat gij de vaste overtuiging met u omdraagt, dat zonder die hand en zonder die leiding de grondwet van 1848 met hare gezegende gevolgen nimmer uw erfdeel zou zijn geworden.’

Die voor Thorbecke was, was voor een groot beginsel, belichaamd in onze constitutie. Maar waarvoor is hij die thans zich verklaarde voor Tak? Welke beteekenis kan deze instemming hebben met onzekere plannen ten aanzien van een enkel punt van politiek beleid? Kenmerkend is dan ook het verschil in de interpretatie der leuzen. Voor Thorbecke was voor zijne begin-

selen. Voor Tak noemde men voor den *geest* van Tak. Een bedenkelijk bewijs van onklaarheid indien men zich beroept op den geest van iemand of iets. En waaruit is deze geest op te maken? Uit de leiding die de minister wist te geven aan de partij die hem op het kussen bracht? Thorbecke had de liberale partij gevormd en bezield; Tak heeft haar gebroken.

IV.

Het moest komen, vroeger of later, tot eene uiteenzetting tusschen de beide fractiën der liberale partij. Het bedekken van groote verschilpunten door scherpzinnige formules was een bron van zwakheid voor beiden. Deze voortdurende praktijk van instemming met woorden onder allerlei stil voorbehoud was demoraliseerend.

Doch allereerst mag gevraagd worden of dan nu de scheuring werkelijk een feit is geworden; of het inderdaad in de bedoeling ligt van beide groepen om voortaan ieder zijns weegs te gaan.

Er is reden tot twijfel.

Het bestuur der Liberale Unie bleef optreden als orgaan der geheele partij. Het gebruikt de organisatie der partij voor gemeenschappelijke doeleinden in het leven geroepen. Hoe ware dit te verdedigen, tenzij men zich op het standpunt plaatst dat hier geen beginsel in het spel was, maar alleen een vraag van techniek of opportuniteit, die ook bij verschil van meening de leiding der partij onaangetast kon laten?

Nog meer reden tot twijfel geeft de houding van den zeer invloedrijken voorzitter van Amsterdam's Burgerplicht. Indien ik de strekking van het optreden van dezen staatsman niet misduid, dan was zijn streven om *door de liberalen* een bewijs van vertrouwen te doen geven aan het volk. Niet gij, radicalen, wilde hij te kennen geven, hebt het monopolie van vriendelijke gezindheid jegens de misdeelden in de maatschappij. Wij, liberalen, begrijpen ten volle de eischen, die onze tijd stelt en wij mogen ook met onze vlag komen voor de vierschaar der natie. Het was altijd onze roeping; het was van oudsher onze eer te vertrouwen op het gezond verstand der burgerij, gelijk wij van oudsher op de bres zijn geweest voor de vrijheden des volks tegen voorrecht en overheersching. Welnu, wij gaan voort op dezen weg, door onze vaderen betreden. Thans wenschen

ook wij te steunen op die diepere lagen der bevolking, die mondig geworden en door ons opgeleid, thans eischen mede stem te hebben in het staatsbestel. En wanneer wij geven, plegen wij ruim te geven en waar wij vertrouwen, vertrouwen wij zonder reserve.

Een nobele gedachte en groote politiek.

Doch indien men zoo spreekt uit naam van de geheele liberale partij, kon men niet tevens de gedachte koesteren dat thans een strijd was uitgebroken over beginselen, die de partij zelve in twee fractiën moest doen uiteenvallen.

Liberale candidaten werden weliswaar afgewezen, doch men bleef hetzelfde programma getrouw, dat ook zij onderschreven.

Of waren er persoonlijke redenen die de uitsluiting motiveerden? Immers neen.

Men wilde niet te kennen geven dat deze mannen, die men tegenover zich vond, onwaardig waren den naam van liberalen die zij zoo lang met eere hadden gedragen; men wilde evenmin zeggen dat deze candidaten, die uitdrukkelijk verklaarden de grenzen der Grondwet te aanvaarden als grenzen van het toegekende kiesrecht, opzettelijk misleidden of een spel dreven met plicht en geweten. En allerminst dacht men er aan - zeker niet de man die Burgerplicht voor de regeeringspolitiek won - om hen als beginselloos te brandmerken, die men een tot weerziens toeriep, onder een eeresaluut voor hun trouw aan de liberale zaak.

Doch wat volgde dan noodwendig uit de stelling, die men zich gekozen had? Immers dit, dat de strijd, die men had aangebonden, niet was een strijd van beginselen, maar een strijd over meer of min; over nu of straks. En toch moest men deze ontbinding verdedigen; toch moest men het goedkeuren dat het land in beroering werd gebracht, toch moest men deze quaestie van opportuniteit opblazen tot een groote beginselquaestie. Men was gevangen in een noodlottigen kring. Of het gold geen beginsel maar dan was de ontbinding veroordeeld, of het gold wel een beginsel waar dan had men geen recht te spreken uit naam der liberale partij.

Ik moet betwijfelen of men zich voldoende rekenschap heeft gegeven van wat men in de gegeven omstandigheden kon bereiken en tegen welk offer. De toestand was door de ontbinding geforceerd. Men beijverde zich een wet te doen door-

drijven die een groot deel der bevolking in strijd rekende met de Grondwet; en terwijl men alles op het spel zette om het uiterste te verkrijgen van wat men begeerde, ondermijnde men de grondslagen van het constitutioneele leven, die gelegen zijn in den oprechten eerbied van alle staatsburgers voor de wet. De klove met zijne partijgenooten maakte men hoe langer hoe grooter en verflauwde anderzijds de grenzen, die de progressieve staatkunde scheidt van calvinisme en sociaaldemocratie.

Maar gelijk de ijzeren tanden der kamraderen in elkaar grijpen, onverbiddellijk en noodlottig, dreef de logica der positie de voorstanders der ministerieele staatkunde vooruit.

Men raakte als een corps lichte ruiterij in stouten rit vooruitgedrongen, van zijn operatiebasis verwijderd, om weldra zich geplaatst te zien voor de keuze: retireeren of capituleeren.

Het zou kunnen zijn intusschen dat deze scheiding der liberale partij in ministerieel en anti-ministerieel, hoe zeer dan niet bedoeld, toch in het wezen der zaak de inleiding werd van de vorming van duurzame fractiën. Deze grootere waarheid in ons staatsbeleid ware een groot gewin. En toch zal het oogenblik om tot een principieele scheiding te geraken, slecht zijn gekozen. En toch zal deze dubbelzinnigheid, die de geboorte der nieuwe partijgroep omsluiert, haar lang blijven schaden en hare ontwikkeling storen.

Wil men zelfstandig optreden in de politieke arena, laat men dan van den aanvang af zijn vaandel hoog houden en onbesmet. Wij gaan een dier groote organische perioden te gemoet, waarin de volken hun recht passen aan de nieuwe omstandigheden, geboren uit grootere kennis. De tijd is in aantocht waarin de *gemeenschap* hare rechten zal hernemen. Zij zal *allen* roepen tot rechtmatigen invloed, omdat de gemeenschap allen omvat. Zij zal dien invloed regelen en ordenen in de tallooze kringen, waarin zij zelve zich openbaart. Zelve neemt zij het rechtsideaal tot haar richtsnoer en als machtige en tevens rechtvaardige waarborgt zij ook het recht en de vrijheid der individuen en erkent ze als onvervreemdbaar goed. Zij zal die vrijheid eerbiedigen in ieder persoon en in iederen kring, maar boven allen zal tronen de orde, die ieder richt naar zijne verdienste, overeenkomstig het rechtsbewustzijn des volks. Zij zal vestigen niet eene platte gelijkheid, maar eene

nieuwe hiërarchie van maatschappelijken rang, geteekend naar een nieuw beeld van bekwaamheid en deugd.

Die nieuwe organisatie voor te bereiden, in instellingen en wetten dat ideaal te naderen, is de moeilijke taak, naar het mij toeschijnt, van de jong liberale partij.

Doch wij mogen geen oogenblik vergeten, dat wij niet met geweld, maar met veel geduld en veel beleid de toekomst kunnen veroveren. Ons licht moeten wij zoeken, niet in het helle stroovuur van de volksgunst, maar in den stagen gloed van beginselen, diep ingezonken in hoofd en hart.

Met groote woorden kan de menigte worden geleid, maar met groote woorden kan niet worden geregeerd. Wilt gij inderdaad waarheid, verschuilt u dan niet achter dubbelzinnige phrasen. En zou het niet op nieuw een phrase zijn indien men verzekert: thans gaat het om de vorming eener groote democratische partij? Democratie is een term, die zeer heterogene doeleinden bedekt. En indien gij zegt, het liberalisme te verlaten ter wille van de democratie, verandert gij van mantel, maar blijft omhuld.

Waarheen wilt gij dat deze democratie zal voeren? De democratie is niet meer dan vorm, dan een orgaan, waarin de gemeenschap haren wil kan openbaren.

Maar zij waarborgt op zich zelf geen hooger recht, geen meerder gelijkheid, geen grooter vrijheid.

Hooger recht! Alsof het klavier der volksconscientie niet wordt bespeeld ook door onwaardigen.

Meer gelijkheid! Alsof de invloed van geld en intelligentie beide niet zou toenemen naarmate grootere massa's moeten worden in beweging gebracht en bewerkt; alsof de goudgepantserde Pharaö ook zijne losgelaten leeuwen niet weet te drillen tot zijn dienst!

Grooter vrijheid! Alsof de menigte niet dikwijls die leiders volgt die hare meesters weten te zijn!

De democratie is een middel. Zij wordt ontwijd of geheiligd naar de doeleinden die men haar stelt. Zij strekt ten goede of ten kwade naar den zin en het beleid van hen die haar weten te beheerschen.

Het volk is als eene groote alomtegenwoordige natuurkracht.

Als de magneetnaald naar het Noorden zal het zich ten slotte richten naar de hoogste idealen. Maar met hoeveel be-

leid, en volharding en geduld moet dan alles worden verwijderd wat aantrekt en misleidt.

Wilt gij, niet slechts de democratie, maar met de democratie overwinnen geef dan een hoog en klaar ideaal voor de toekomst en geef een practisch program voor het heden. En wanneer men zich dan afvraagt met wie men ten slotte nog het meest verbonden is, met wie men in de naaste toekomst en wellicht ook nog lang hierna het veiligst gaat, zou men dan niet tot de erkentenis komen dat een verbond met de oudliberalen het best is en het natuurlijkst?

Het individualisme heeft zijn tijd gehad en ook de oudliberalen, die nog vasthouden aan de wetenschappelijke grondslagen waarop de oude politiek heeft gerust, gevoelen den ademtocht der nieuwe denkbeelden. En in de praktijk der sociale politiek zullen velen medegaan.

Alleen is men onmachtig. Men *moet* samenwerking zoeken met anderen; men *moet* eene meerderheid vormen, waarmede geregeerd kan worden. Men moet steun zoeken en wederzijds concessies doen; niet concessies van beginselen zeker, maar toch concessies over voorrang van hervormingen, over uitgebreidheid van regelen, over snelheid van gang. Men moet om zelf kracht te winnen anderen versterken. Zal men dan het calvinisme aanvaarden en het liberalisme verwerpen? Ik voor mij zie geen gewin noch in deze breuke noch in dat verbond.

V.

Gemis aan *waarheid* bij de vorming van politieke partijen, gemis aan *openbaarheid* bij de behandeling der publieke zaak, gemis aan *gemeenschapszin*, ook in het politieke leven.

Deze drie zijn, meen ik, de fouten die ons gebracht hebben, waar wij zijn. Het gezond verstand, het instinct van ons volk heeft ons behoed voor veel wat elders onder gelijke omstandigheden onvermijdelijk zou zijn geweest. Onze landaard strookt niet met eene politiek van verrassende effecten en het besef van persoonlijke waardigheid, ons erfdeel van geslacht tot geslacht is te diep dan dat dictatoriale allures ons niet zouden krenken. Maar met dat al hebben wij een gevaarlijk eindweegs afgelegd. En alleen indien wij zonder schroom den blik durven richten op de tekortkomingen uit het verleden, zullen wij met vertrouwen de toekomst kunnen tegengaan.

Vooral in de democratie is noodig: waarheid; het platform waarop men staat moet zichtbaar zijn van verre, een baken voor het zoekende volk. Vooral in de democratie is het ook noodig dat de regeering wone in een glazen huis. De groote menigte moet oordeelen; hoe zal zij oordeelen, waar zij zelve niet ziet? Maar bovenal onmisbaar schijnt het mij voor het welslagen der democratie dat zij in alle dingen worde geleid door het diepe besef der gemeenschap. Zonder dat moet de democratie ontaarden in een ondragelijke tirannie. Welnu dien talrijken kiezers die men zal roepen om mede, uit naam van het gansche volk, te spreken en te bevelen, moge het van den aanvang af gezegd zijn dat niet zij de soevereinen zijn, noch zij het volk. Zij aanvaarden een ambt en hun taak zal zijn te dienen, niet te heerschen. Eigen begeerten, eigen idealen zelfs, zullen zij moeten terugdringen waar zij dragers worden van het gezag. Want niet dit is de vraag, hoe moest deze gemeenschap zijn, maar hoe is zij thans, niet dit: wat is *ons* recht, maar welke is die rechtsorde die *allen* de plaats aanwijst die hun toekomt. Het beloofde land van hooger recht en vreugdevoller bestaan zal de democratie zeker niet bereiken tenzij zij zich weet te schikken om op den moeielijken weg die voor haar ligt, van stap tot stap, van steen tot steen, als eenigen leidsman te volgen het publiek belang.

Voorwaar, deze les zal niet dan na vele teleurstellingen worden verstaan. Leert men de bevolking niet reeds nu dat de kiezers der toekomst de koningen zijn, en prent men hun niet reeds nu als zegekreet in het bittere vae victis! Maar des te meer rust op onze politieke mannen de heilige plicht een voorbeeld te stellen van gemeen overleg.

Zonder buitengewone toewijding zal dit niet meer te bereiken zijn. Want te midden der algemeene beroering zijn persoonlijke verbittering en wrok welig ontkiemd. Het zwaard in toorn ontbloot kan zonder schade weder terugglijden in de schede. Maar de echo's van het krenkende woord blijven de tonen van verzoening overstemmen nog lang nadat de boosheid is geweken. En de nieuwe trouw treedt oude liefde in den weg en blijft vervreemden ook als het verlangen van vroeger weder is ontwaakt.

Toch moet het streven van ieder die het wel meent met ons land zijn: verzoening. Een klein volk als wij zijn, kan slechts leven indien het eendrachtig is. Wij kunnen ons niet

de weelde veroorloven om onze mannen van beteekenis te verkwisten. En het vertrouwen dat wij op het punt staan te schenken, mogen wij niet ontwijden door onderling wantrouwen en twist.

Vooral nu het land gericht gehouden heeft en de minister zijn pleit heeft verloren zal het zaak zijn voor zijne tegenstanders, om zooveel mogelijk te vergeten dat er overwinnaars zijn en overwonnenen.

Hoe de verzoenende politiek, indien zij inderdaad bij de betrokken karakters mogelijk is, zal moeten worden ingeleid waag ik niet te beslissen. Veel doorzicht is noodig in persoonlijke verhoudingen nevens veel zaakkennis.

Doch er zijn twee feiten die grond geven voor de verwachting dat de voorgenomen hervorming zal kunnen voltooid worden onder samenwerking van velen, uit alle partijen, die thans als vijanden tegenover elkander hebben gestaan.

Onmiskenbaar schijnt mij vooreerst de daadzaak dat gedurende den gevoerden strijd en mede tengevolge van den drang der omstandigheden een merkbare verschuiving plaats greep naar links. Een groote meerderheid is waarschijnlijk thans te vinden voor iedere redelijke regeling die, met uitsluiting van het proletariaat, aan den *geheelen werkmansstand* het kiesrecht verzekeren zal.

En ten andere is in het aangenomen art. 3 een hechte grondslag gevonden, waarop verder kan worden voortgebouwd. Het komt er slechts op aan de *bewijzen* te regelen voor het *feit* dat men als maatstaf van kiesbevoegdheid heeft aangenomen. Welnu de taak om die bewijzen te vinden is toch niet zoo zwaar dat de bekwame mannen die onze politiek leiden, mits van goeden wille, haar niet bevredigend zouden kunnen vervullen.

Zeker verschillende pogingen zijn mislukt, omdat de kritiek aan het licht bracht dat de ontworpen voorschriften in de praktijk het gestelde doel òf zouden voorbijstreven òf niet zouden bereiken. Maar bewijst dat, dat alle mogelijke regelingen zijn beproefd, en het gestelde vraagstuk onoplosbaar is?

Ik waag het nog eens te herinneren aan het denkbeeld dat ik zelf in een vorig gidsartikel heb aan de hand gedaan, en dat mij nog altijd een kern schijnt te bevatten, die behoorlijk ontwikkeld, zou blijken volkomen gezond te zijn.

Naast de betaling van belasting zeide ik, late men toe het

directe bewijs dat men werkzaam is geweest om zich en zijn gezin te onderhouden. Bezwaren zijn geopperd tegen eene regeling die voor verschillende maatschappelijke groepen verschillende soorten van bewijs scheen voor te schrijven. Ik geloof niet zonder grond. Doch de strekking van mijn denkbeeld was ruimer. Het oeconomisch leven splitst zich in natuurlijke groepen en het komt er dus op aan om, indien men als aanvulling van een rechtsvermoeden, directe bewijzen gaat toelaten ze zoo te kiezen dat inderdaad ieder zonder onderscheid, welke ook zijne levensstelling is, er een vindt dat hem past.

Nog een ander stelsel zou overweging verdienen en nauwkeurige toetsing aan de eischen der praktijk. Het gebruik van eene woning van zekere huurwaarde is zeker niet ongeschikt om als vermoeden van welstand dienst te doen. De moeielijkheid ligt hoofdzakelijk in de plaatselijke omstandigheden. Zou deze moeielijkheid niet zijn te ondervangen indien aan de gemeentebesturen werd opgedragen jaarlijks vast te stellen de huurwaarde der woningen van een zeker aantal werklieden, terwijl allen kiesbevoegdheid werd verleend, die minstens eene woning van die huurwaarde in gebruik hadden? Voor inwonenden en samenwonenden zoude, zonder overwegend bezwaar, een direct bewijs, zelfs een bewijs door getuigen, kunnen worden toegelaten.

Er zijn nog andere regelingen mogelijk, allicht even voldoende, of beter. Doch genoeg om aan te toonen dat niet alle beschikbare middelen zijn uitgeput. Het komt er slechts op aan te willen. Onmisbaar is alleen dat men bereid zij veel te vergeten; dat men bezield zij met den oprechten wensch naar samenwerking; dat men zich bereid toone om het offer te brengen van iedere geliefkoosde formule die voor een scherp onderzoek niet bestaat, en anderzijds niet vergete dat iedere grensregeling min of meer willekeurig is en een volmaakt kiesrecht evenver is te zoeken als eene volmaakte belasting.

Wat noodig is bij allen is een blijmoedig offer van persoonlijke genoegdoening. Kon dit zoo wezen dan ware het *nog niet te laat* om eendrachtig onze rekening met het verleden af te sluiten. Het offer ware het vaderland ten zegen en onzen twisten ten zoen.

P.W.A. CORT VAN DER LINDEN.

Een gekleurd glasraam in het nieuwe Utrechtsche Universiteitsgebouw, geschilderd door A.J. Derkinderen.[1)]

Van de groote beweging der kunst van heden is het voelbaar, dat het aldoordringend zoeken naar de uitdrukking van het bizondere, dat het sensitivisme van het direkt waarneembare, dat de voortdurende verfijning van uitwendige nuance, allengs aan levenskracht te kort schiet, en, al is het morgenrood nog bleek, men nu reeds van een herleving van breeder stijlgezindheid spreken kan.

Het is met name ook in de evolutie der tegenwoordige schilderkunst opmerkelijk, nadat een koen en levenwekkend impressionisme ons bijna bevrijdde van het gezag dier verarmde atelierproduktie, die vooral profaneerde wat eerzamer voorgangers hadden gedaan, hoe toch deze frissche kunst van onbevangen aanschouwen, nu haar pleit gewonnen schijnt, niet langer degenen gansch voldoet, die ook voor dit geslacht heel het vlottend geestelijke in stelliger werken willen veraanschouwelijkt zien, - opmerkelijk hoe men allerwegen delvers aan het werk ziet gaan naar wijder stijl in absoluter kunst.

Niet dat er reden bestaat al dezulken die zich aanmelden om mede die jongere behoefte haastig te vervullen, in ernst te nemen, - er zijn er onder de tegenwoordige bedienaren van symbolen en neo-mystiek zoovelen van verdacht allooi, dat men op zijn hoede dient te zijn tegenover de geestelooze kwakzalvers, ook van het spiritualisme. Nog altijd heeft een in alle oprechtheid des gemoeds geschilderd stilleven grooter waarde dan menig ledig stijlsublimaat, en met niets anders dan de

1) In opdracht van het Utrechtsch Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen.

allergemeenzaamste zijner thema's, kon zeker een Millet geruster voor den Radamanthus van het idealisme verschijnen, dan ver het meerendeel van de moderne schilderende Rozekruisers dit mogen onderstaan.

Feitelijk ook voert in de afzonderlijke schilderij, de afwezigheid van een heerschend kunstgeloof, de ongeduldige zoekers naar eenigen stijl, nog tot vele buitensporigheden, en dit bewijst wellicht hoe van uit die schilderijkunst, die de laatste loot in den groei der pikturale kunsten is, eene duurzame hervorming niet zal hebben uit te gaan. In elk geval mag de ontwikkeling der schilderkunst van verband door de verwildering der van fundament thans onzekere isolementskunst, niet langer worden beinvloed en nog minder beheerscht.

Het individualisme, hoezeer het in de schilderijkunst ons door de laatste vier eeuwen heen ook heerlijke werken heeft geschonken, bracht al vroeg aan de andere familiën van schilderen groote schade toe. De ontbinding der geesteseenheid, en in het gevolg daarvan het ontstaan der volkomen buiten verband gedachte, der inzichzelf van konstruktieve eischer geheel vrije opgaaf, de gelegenheid tot in het losse kader uitdrukken van beweging en diepte, de verfijningen van kleurschakeering, van ronding, van effekt, die den artiest daar toegewezen lagen, verlokten, niet alleen van lieverlede de rijkste talenten tot de schilderijkunst maar gaven haar bij het toenemend verzwakken in het ideëel verband der kunsten, ook over die andere, laat ons zeggen dekoratieve schilderkunsten, een overwicht, dat eindigde met deze in haren aard zelve ongeveer te vernietigen.

En zonderling - nu die dekoratieve kunsten globaal genomen tot het laagste daalden, nu het werken van allen naar één groot geloof met den stut van het monumentaal verband zoo volkomen verdwenen is, nu in het algemeen nog slechts de schilderijkunst in hare beste uitingen, de achtbaarheid eener fier gevoelde kunst behouden mocht, nu schijnt het of toch ook deze zelf, van ruggemerg verzwakt, naar steun van wijder grondslag zoekt, maar een steun die zij uit de vermolmde wortels der monumentale kunsten niet langer trekken kan. En vóór een breed-harmonische groeikracht kan herboren worden, zal weder als weleer een krachtige architekturaal dekoratieve kunst de algemeene idee, ook van alle schilderen moeten dragen.

Van die architekturaal-dekoratieve kunsten is de glasschilderkunst er zeker een van de heerlijkste geweest, maar geen andere misschien die zoozeer als deze, in grondeloos verval geraakte.

Het glasschilderen, dat eeuwen vóór de opkomst van het ezelschilderij, zulken overdaad van machtige werken voortbracht, moest in die latere tijden, toen men met miskenning van alle monumentaal begrip, door alles heen doorgevoerde aspekten van werkelijkheid en effekten van beweging wilde geven, ook waar dit het allerminste pas gaf, wel in den grond verbasteren en van verburgerlijking wegsterven. Meer dan bij eenige andere schilderkunst, wordt in hàren aard de stijl geleid door de monumentale idee en de eischen van konstruktie en grondstof. En daarom is het, dat wie met vrucht een renaissance wil inluiden van deze kunst, die voor de behoefte aan synthese van vormen zoo rijke vervulling kan brengen, zich door die idee zal laten beheerschen en door die eischen zal laten steunen. En zoo meenen wij in deze korte studie aan een recht begrip van den eigen stijl van het monumentale glasschilderen niet te kunnen toekomen, dan door ietwat nader den aard van de bestemming en het karakter van de grondstoffen voor het glasschilderen te beschouwen.

Hoezeer ook de bestemming van het venster zij, het licht te doen doorstralen, men wil dat licht toch alleen kleurig onderbroken zien door een voelbaar recht opstaand glas op de bepaalde plaats in het wandverband. De rijkdom van harmoniesch besloten kleur, wordt door bijvoeging van in den samenhang oneigenlijke optische werkingen niet versterkt maar verward. De dekoratieve evenmaat van het doorzichtige schilderij stelt hare onwrikbare eischen, en niets blijft verder van den grondaard der vensterschildering, dan de werking van het uitzichzelf vrije, geisoleerd omlijste en ondoorzichtige tafereel. Het venster is geen gat in den muur, dat de illusie kan voorstellen van diepte daarachter, het blijft een stuk doorschijnende afsluiting van architekturaal verband.

Het maken van een venster in gekleurd glas is dus in zijn ideëel beginsel het samenstellen van een doorschijnend mozaiëk. En in zijn technischen oorsprong en zijn zuivere aanwending, wil het materiaal niet anders. De zoogenaamde ontwikkeling in de techniek der glasschilderkunst was vooral een forceeren van het materiaal, dat, zooals bij de meeste architekturale kunsten,

tot een forceeren van de idee moest leiden Alleen het straf tot hun recht doen komen van de vakken doorstralende naturelkleur van het glas geeft dien fonkelenden rijkdom, dat flonkeren als van karbonkels en robijnen of amethyst, dat klare schijnen van turkois en safier, azuur en esmeraud, en mede die machtige massale werking van den totaalbouw bij die zuivere orkestratie der onderdeelen, die als van geen andere kunst het domein der glasschilderkunst blijven. Met het smeltende, de weekheid, het clair-obscur zelfs, zooals die onder de overheersching van het barokke kabinetglasschilderen werden en worden nagestreeft, is de voornaamheid der monumentale illumineerkunst volslagen miskend.

Elementair is elk stuk glas van één doorschijnende kleur. Het werken met glas van twee over elkaar gebrachte vliezen van verschillende kleur, een van welke in figuren werd weggeëtst, en het aanbrengen van het zoogenaamde zilvergeel, zijn vindingen uit den tijd na de klassieke periode van het glasschilderen, en ofschoon van deze procédé's zeker partij kon worden getrokken, schijnt het thans, nu na een volkomen verloren traditie het organisme zelf der glasschilderkunst weder moet worden gevoeld, vooralsnog raadzaam ook deze bijprocédés ongebruikt te laten. Het eenvoudige materiaal van de met lood strikt af te zetten parten naturelglas, dat met een enkele tint beschilderd werd, is, in de plechtige en rijke muziek die de oude meesters er uit lieten luiden, gebleken, zoo kostelijke klokspijs te zijn, dat men naar ingewikkelder amalgama waarlijk nog niet heeft om te zien. Elementair dus is elk stuk glas een partij van één kleur. Op de grens waar twee stukken glas elkaar raken is de vatting in lood noodwendig. Het is duidelijk dat, in recht gevoeld werk, evenals de kompositie van de glasschildering in haar allereerst beginsel, door de groote indeeling der vakken wordt bepaald, deze sprekende loodkontoeren de verdere indeeling der plans en de omlijning en hoofdzakelijke teekening der figuren blijven beheerschen. Het samenstel der loodomtrekken is als de bouw van het schilderij, - in de hechte lijnen van het loodpatroon zal door den glasschilder een harmoniesch stelsel worden gezocht, dat de glasschilderij draagt als het skelet het lichaam.

Bovendien, de doorschijnende glasdekoratie kan aan de figuren wel buitengemeenen gloed en luister, maar zij zal uit haar aard, zelfs bij gedeeltelijke overschildering van het naturelglas,

geen lichaam en relief verleenen, en ook omdat de tonen zelf hier geen vastheid en gehalte kunnen geven is dus het stevig bindsel der loodomtrekken aan het samenstel van een krachtige uitdrukking te meer dienstbaar.

Maar behalve dat dit loodskelet in het venster, haar grondreden vindt in een stoffelijk konstruktieve funktie, en het den stijl van de geheele teekening draagt, vervult het ook nog direkt in de kleurwerking een belangrijke rol. Twee vlak tegen elkaar gezette vakken transparante kleur, zouden namelijk door het elkander overstralen zoo klaar niet werken, als zij het met afscheiding van een breeden zwarten kontoer vermogen.

En zelfs is, om het sterke overstralen, voornamelijk van het blauw te neutralizeeren, de loodkontoer nog lang niet voldoende, en brengt de glasschilder, die op een zuivere kleurwerking bedacht is, tegen de grenzen vooral van elk vak blauw een donkere randdessin aan in bisterkleur, dezelfde neutrale tint waarmee ook de inwendige teekening, zooals van gelaatstrekken, handen en plooilijnen der figuren wordt op het glas gebracht om er naderhand in gebrand te worden.

Nog meer wellicht dan bij eenige andere kleurenschikking krijgt in de glasmozaïek elke nuance eerst hare waarde door de tegenstelling. Er is hier dus een wijze smaak van samenbrenging noodig, gebazeerd mede op de kennis van de uitstralende kracht der verschillende schakeeringen, en van haar invloed op elkaars gehalte, en deze dingen bepalen tevens voor een goed deel het karakter van teekening en ornamentatie Zelfs in de proporties wordt met het uitstralen van het licht rekening gehouden. Handen en voeten b.v. worden zeer spichtig geteekend, het overstralen zelf maakt hen op een afstand zwaarder. De glasschilder heeft overal rekening te houden met de omstandigheid, dat niet de door zijn penceel gezette lijn definitief teekent, doch dat het natuurlijk licht zelf de omtrekken verzwakt en zelfs verplaatst voor het oog, naar bepaalde optische wetten.

Principieel wil het doorschijnend glas in zijn beschildering stellige systematische trekken, want het overstralende licht verteert de kracht, zoodat een weeke teekening op eenigen afstand geheel hare werking zou verbeuren. De oude glasschilders hebben dan, ook hierom, elke figuur zooveel mogelijk door een strakken fonds doen omgeven, en meestal naast de

sterke donkere penceeltrekken weer dunne strepen licht gemaakt, om het karakter van de lijn verder te doen dragen. Zoo dient ook, willen de schaduwen meedeelen in de kleur der geheele partij, opdat het gansche vak meestemme in de kleurorkestratie, het met neutrale verf aangezette modelé, zeer open van behandeling en in hoofdzaak als gearceerd te worden gehouden. Voor figuren die vooral zeer duidelijk op een afstand moeten blijven spreken, zooals voor letters, dekt de glasschilder een partij geheel met bister, om daarna het licht er in uit te radeeren. Het lichtdoorstralende van de uitgekrabde trek geeft aan deze meer houding dan de donkere lijn, die aan beide zijden zelf door licht overstraald wordt, kan erlangen, - en deze omstandigheid telt nog voor een niet gering aandeel mede in het karakter der geornamenteerde groote lijnen van het glas.

Ziedaar dus eenige punten die de bazis zullen helpen verstaan van een aan den aard van het glasschilderen inherente stijl. Er is hier een organiesch stelsel van meer of min bepaald te formuleeren elementaire wetten, waarmee de kunstenaar te werken heeft, als de muzikus met zijn afgeronde muziekleer, - een stelsel intusschen dat met geen berekening en geduld en intellekt, doch alleen door een recht gevoel voor harmonie en een ingeboren stijlbegrip tot schoonheid brengen kan. Het blijft van een kortzichtig rationalisme den stijl van een kunstkonceptie strikt uit den aard van het materiaal verklaard te willen zien, maar ik deed het hiervóór reeds uitkomen dat het materiaal als de *geleider* van dien stijl moet worden beschouwd. De stijl zelve, het door den geest beheerschte, woont in den mensch alleen, en het beste zou deze kwestie misschien voorloopig geformuleerd zijn met te zeggen, dat de stijl in een architekturaal kunstwerk geschapen wordt door de idee, geleid door den aard der techniek.

En omdat die techniek zelve, bij het belichamen der idee de geleider is, moet men het zoo verkeerd achten wanneer ontwerper en uitvoerder worden gescheiden of elkaar vreemd blijven. En dit is een der redenen waarom het Utrechtsche glasraam van Derkinderen zoo sterk van doorgevoerd karakter is, dat, terwijl op de gebruikelijke wijze den kunstenaar het maken van een karton was opgedragen, hij zich de uitvoering

niet uit de handen liet nemen, en zich moedig konfronteerde met het handwerk zelf.

Laat ons thans dit glasraam nader beschouwen.

Onderaan in de rechterhelft van het raam staat met de veste gekroond, het wapen van Utrecht, en in de vier hoeken er om heen de kenteekenen der perioden van de stadshistorie: de Romeinsche brug over den Rijn - Bisschopsmijter en staf - het teeken van Karel V, de Zuilen van Hercules met de spreuk Plus Ultra - en de door Concordia verbonden pijlen der zeven Provinciën.

In gelijk samenstel staat in de linkerhelft het Landswapen, de grafelijke leeuw onder de Rijkskroon, gevat in de vier attributen van den rechtsstaat: de zuil der deugd, het zwaard der kracht, de bandomsloten bol der eenheid, de vogel in vlucht van de vrijheid.

In een strook boven die wapenvakken staat met rijke letters, geel schijnend door zwart heen, het inschrift: Donum Societatis Artium et Disciplinarum Rhenotrajectinae.

Naar omhoog volgt nu rechts, boven het Stadswapen de Stedemaagd, verrezen op een bazement van precieuze ornamentiek.

Tegen een violetblauwen grond, de doorgaande fonds van heel het raam, staat zij in de witte tunica, die onder den gelen gordelband symetriesch opgenomen over het scharlaken onderkleed hangt. Van onder de stedekroon op haar hoofd hangt aan weerszijde de achtbare lichte wijle, en uit den statigen groenzwarten mantel steken de armen op zij, het plan houdend van het Universiteitsgebouw, waaronder als een zware zuil de domtoren naast de Stadsvrouw gezet is. En aan haar andere zijde naast den voet, de bijenkorf tot teeken van het bedrijf der stad, en als opgaande lijn een ornamentale boom, zich ontplooiend in een rozet rechts bovenaan in het vak, waar tegenover links bovenaan, de in een zwarte rand gezette inscriptie, aan een Utrechtsche lustrumpenning ontleend: Quis separabit.

De figuur boven het Rijkswapen is de Universiteit. Zij draagt, door een groene ceintuur omsloten, een tot de voeten hangende lichte tuniek, welker plooien de straffe beenlijnen doorteekenen, en van over hare uitgespreidde armen - de

rechtsche van welke den spiegel der waarheid ophoudt, terwijl de linker, steunend op een klassieke zuil, den fakkel der kennis draagt, die in een rozet van vijf vlammen het licht der fakulteiten uitstraalt, - van die streng opgehouden armen, valt breed de paarsche waardigheidsmantel omlaag. De zelfde ornamentale boom, uitloopend in gelijke bladerkroon, staat hier als tegenwicht tot die der Stadsvrouw, en waar bij gene de bijenkorf is gesteld, welt hier aan haar voet de bron der kennis op.

Boven deze beide monumentale vrouwefiguren zijn de vijf fakulteiten in zinrijke vormen gefigureerd.

Eerst onder de andere over twee velden doorloopend, de philosophia naturalis, met beneden gewelfde ornamentbanden, rechts het ondergrondsche: de edelsteen, de salamander als embleem van het vuur, de ring als kenvorm van het goud, - en links het onderzeesche: de slang, de zeester, de visch. Terwijl weder op die zes platte bogen en onder spitsche plantoverhuivingen gevat, de passer en de gevleugelde zandlooper als de emblemen van ruimte en tijd, omsluitend de drijvende waterbloem en het pentagram, teekenen van meditatie en wettelijkheid en den leeuw met den adelaar, als de koning der viervoetigen, en die van het luchtrijk, in saamgetrokken regelmaat van figuren aangebracht zijn.

Gelijkwaardig komen in de twee naast elkaar staande vakken hierboven de Letteren en de Medicijnen.

De Medicijnen, met in het midden de slang kronkelend om den staf van Esculaap, en, nobel gekozen, er bezijden de kraaiende haan der waakzaamheid, geflankeerd door een schaal met brandend offer als teeken van der Medicijnen hulpvaardigheid, - deze beide onder ornament-overhuivingen verwant aan die boven de emblemen der natuurwetenschap. En, evenals de slang op een gloeiend karmozijn fonds, staat midden in het vak der Letteren een ranke antieke lier, met naast zich de schitterende star der bezieling en de zaaiende hand der werkzaamheid.

Nu komen nog, naar boven een openheid gevend aan de kompozitie van het venster, een openheid die intusschen door de reeds vooruit door den architeckt vastgestelde en hier uit de venstertraceering wel voortkomende ligging der ijzeren bruggen niet genoegzaam was gefundeerd, twee cirkelvormig uit de halve topcirkels van den dubbelen boogvensterbouw doorgetrokken vakken, die in gor-

dels van rijke ornamentatie besloten, de theologie door het kruis en de Heilige Schrift, en de rechtspraak door een in hoofdvorm verwanten bouw van de weegschaal, steunend op het zwaard der gerechtigheid reprezenteeren.

Het wapen der Universiteit vult de rozet die in den top van het venster komt, terwijl daarnaast nog de segmenten de inscriptie dragen: Sol Justitiae illustra nos.

Zoo prijkt in de lichte randafsluiting, uit eenzelfde orde van kleuren, gebazeerd op een eenvoudig schema van blauw, geel, rood, en uit één groot karakter van verbeelding en ornamentatie doorgevoerd, het geheel fijn en harmonieus in zijn hechten samenhang, en draagt het een waardigheid, als alleen kon voortkomen uit dien zuiveren geest, die zich ook reeds in de Bossche wandschildering en de Gijsbrechtillustraties van denzelfden kunstenaar kennen deed. Zuiverheid van artistieken wil, het is het groote dat men in Derkinderen's arbeid te huldigen heeft.

Maar laat het bovendien gezegd zijn: het wijde dat in deze schepping is aangegeven, moest gedrukt blijven door veel dat onvermijdelijk voortkomt uit het gebrek aan deugdelijke karaktereenheid van heel deze architekturaal zoo zwakke tijden, - het moest gedrukt blijven door een gebrek aan wijding in plaats en omgeving, door de nuchtere traceering van het raam dat hij te vercieren, en zelfs door iets in het thema van verluchting zooals hij dat voorgeschreven kreeg. Wij zeggen niemand iets onverdiends met aan te merken, hoe van die broederlijke bezieling, die de groote, de eenige kracht was in den bouw van Indische of Egyptische, van Grieksche of Gothieke monumenten, bij het optrekken en uitdossen van ook dit moderne gebouw al luttel sprake kan zijn geweest. Want het is ten slotte metterdaad slechts de nobele wil van een enkelen, die hier in zijn aandeel gedoeld heeft op een verlangden geest van eenheid, een geest waarbij alle arbeiders - de idee allen doordringend en allen te zamen dragend de idee - door die eene groote bezieling gedreven, eendrachtelijk zouden samenwerken tot een machtige architekturale schepping van harmonieuze gemeenschapskunst.

Wie het algemeene kunstleven van thans met dat van vroeger eeuwen durft vergelijken, hij gevoelt hoe na zulk een parallel,

iedere schatting van het moderne het karakter moet houden van een opwekking tot grooter dingen. Voldaanheid over de rijpe beschaving van onze eeuw is vaak meer gemakkelijk dan rechtmatig gekoesterd, en over de voortreffelijkheid onzer samenleving is men wel tot gansch andere dan tevredenheidgevoelens mogen komen. Waar het op grootheid van artistieke volksmanifestaties aankomt, moeten in ieder vergelijk met zelfs zoo vaak barbaarsch genoemde eeuwen, wij modernen ons op de geheele linie onherroepelijk gewonnen geven. Zoo laat dan, waar wij enkelen met sterk besef beproeven zien om weder naar vroeger gekende grootheid te reiken, dit ons geslacht tot maning en opwekkend voorbeeld zijn.

Van het groote kwaad in het kunstbedrijf als van heel de ontbonden kultuur van heden, wordt de schuld door reeds heel een onherstelbaar verleden mee gedragen, en luttel nut het de fout hiervan nog op enkele klassen of personen te willen dragen, al heeft elk die thans met slappe handen blijft staan, zich voor het voortduren van dit alles mede aansprakelijk te gevoelen. Alleen uit het in vervulling treden der door deze sombere dagen heenschemerende verlangens naar een edeler volksbestaan, kan die deugd van arbeiden in volle zuiverheid, kan dat geloof in een hooggezinde samenwerking weder ontstaan, buiten welke geen monumentale kunst denkbaar is. En zelfs de mannen van een aristokratiesch kunst-esseulisme zullen wel doen te overwegen, dat ten slotte voor het bijzondere wat zij blijven begeeren, de totale ondergang van dat algemeenere, dat uit gansche geslachten voortkomt om weder gansche geslachten in volle schoonheid te dragen, zou blijken eveneens een eindelijken dood te brengen.

Eind April '94.
JAN VETH.

Akëdysséril.

Akëdysséril, in het Nederlandsch bewerkt door K.J.L. Alberdingk Thijm Geïllustreerd met 8 etsen door M. Bauer. Amsterdam, Scheltema & Holkema.

Het prachtwerk dat voor mij ligt is een der merkwaardigste voortbrengselen dat op dit gebied ten onzent tot stand kwam, misschien wel het eenige zóó volmaakt in de meeste opzichten.

Zoodanig zeldzaam product van de samenwerking van drie fijngevoelige geesten heeft weinig antecedenten. Zelden, zooals in dit geval, bouwde elke medewerker, bezield door zijn onderwerp, van dit alleen uitgaande, een eigen kunstwerk op, elk in zijn genre, in taal- of lijncompositie.

Akëdysséril, deze zuiverste diamant van Villiers de l'Isle-Adam, een der puurste juweelen van het melodieuse lyrisch-proza der Fransche litteratuur onzer eeuw, is een kort verhaal, van een 50-tal kleine bladzijden, zóó schoon dat het slechts met weinig werken van dien aard vergeleken kan worden.

Dit prachtige gedicht in proza werd omstreeks 1885 geschreven.

De comte Philippe Auguste Matthias de Villiers de l'Isle-Adam is de laatste afstammeling geweest van de in Frankrijk beroemde familie der markiezen de Villiers de l'Isle-Adam, wier leden telkens voorkomen in den loop der Fransche geschiedenis als ‘maréchal de France’ en grootmeesters der Maltezer-orde.

In 1838 geboren, toen zijne ouders ongeveer geruïneerd waren, bracht hij zijne eerste jeugd vrij gelukkig door in Saint-Brieuc en omstreken. Later was zijn ongelukkig bestaan een samenloop van tegenspoed en ‘vie de bohême’ te Parijs, totdat hij in 1889 stierf, zóó arm dat er geen geld was om hem te begraven, maar reeds gevierd door de jongere kunstenaars, die in hem een meester bewonderden.

Toen hij in Parijs aankwam maakte Villiers spoedig kennis met de ‘Parnassiens,’ waaronder Coppée, Catulle Mendès, Théodore de Banville en Baudelaire hem het meest aantrokken. Deze jaren waren de gelukkigste van zijn leven, hoewel zijn karakter maakte dat hij zich steeds eenzaam gevoelde in de wereld. De wereld vergaf hem dit niet. Zoo werd, in den bloeitijd van het tweede Keizerrijk, door verschillende groote Parijsche dagbladen verteld dat Ph.A. de Villiers de l'Isle-Adam door zijne afkomst de eenige candidaat was voor den destijds vakanten Griekschen troon. Een zijner kennissen had zich op hem willen wreken. Villiers geloofde alles, ging zoo ver dat hij eene audientie verkreeg van Napoleon III, die hem echter persoonlijk niet ontving, maar hem door den Opperkamerheer te woord deed staan. Toen korten tijd daarna dezelfde couranten vermeldden dat Georges I Koning van Griekenland was geworden, bleek het een grap geweest te zijn; maar Villiers werd nooit overtuigd dat hij geheel om den tuin was geleid.

De schrijver van *Isis*, van *Axël*, van de *Contes cruels*, van *l'Eve future* bereikte zelden de hoogte van *Akëdysséril*, dat bestemd was voor een boek over ‘*l'Amour chez tous les peuples*,’ dat echter nimmer verscheen.

Ik weet niet hoe *Akëdysséril* oorspronkelijk werd uitgegeven, maar tegenwoordig is het o.a. ingelascht in een klein bundeltje dat den titel draagt van ‘*Le secret de l'échafaud*,’ een verzameling novellen waarboven dit hoog uitschittert. Voor een afzonderlijke uitgave, meen ik, maakte de groote Parijsche etser Félicien Rops een titelblad, een wonder van elegante têerheid, waar al zijn talent in uitgesproken is, maar dat in het minst niet aan *Akëdysséril* doet denken: op een aardbol, omfladderd door tallooze ‘amours’, staat een mooie, gevleugelde jonge vrouw, éven steunend tegen een vlammende candelaber met liefde-symbolen. Hoe uitmuntend delicaat ook geteekend, met ongeëvenaarden fijnen smaak gecomposeerd en uitgevoerd, aan hetHindoesch verhaal zou niemand die deze prent ziel, denken.

En dit is daarentegen een der groote verdiensten van Bauer, in zijn etsen opgegaan te zijn in een droom van Hindostan, van een Hindostan, niet van een bepaalde periode, maar even fantaisistiesch als dat door Villiers beschreven.

Over de vertaling veroorloof ik mij niet een oordeel te vellen; toch mag ik mijne meening uiten, mijn smaak zeggen: zij is uiterst bewonderenswaardig; de moeielijk te definieeren en zoo

groote bekoring van het proza van Villiers de l'Isle-Adam is op eene geniale wijze weêrgegeven.

Karel Alberdingk Thijm, getroffen door de heerlijke verbeelding, door de melodieuse muziek, door de hoog artistieke opvatting van dit rhytmisch proza, gaf een vertaling die ver af staat van een vertaling in den gewonen zin; met zijn machtig en gevoelig talent *schreef* hij *zijne* Akëdysséril in 't Hollandsch, geheel gevend de ziel, de essence van 't schoone verhaal van Villiers.

Alberdingk Thijm heeft in zijn persoonlijken vorm de sentimenten, de émoties van den Franschen schrijver gegoten, tóch zoo getrouw mogelijk den oorspronkelijken tekst volgend. Eén staal van het proza van Villiers de l'Isle-Adam en van de vertaling zullen voldoende zijn om de bewerking van het geheel te doen gevoelen. Ik kies hiervoor een gedeelte der heerlijke beschrijving van Benares:

'... violette, au fond des brumes d'or; c'était un soir des vieux âges; la mort de l'astre Souryâ, phénix du monde, arrachait des myriades de pierreries aux dômes de Benarès.

Sur les hauteurs, à l'est occidental, de longues forêts de palmiers-palmyres mouvaient les bleuissements dorés des leurs ombrages sur les vallées du Habad: - à leurs versants opposés s'alternaient, dans les flammes du crépuscule, de mystiques palais séparés par des étendues de roses, aux corolles par milliers ondulantes sous l'étouffante brise. Là, dans ces jardins, s'élançaient des fontaines dont les jets retombaient en gouttes d'une neige couleur de fen.'

Alberdingk Thijm vertaalt:

'...violet, diep in de gouden nevelen: het was een avond der oude tijden; de dood van de ster Soerjâ, fenix der wereld, ontrukte myriaden juweelen aan de koepeldaken van Benares.

Op de hoogten, in het Oosten, bewogen lange wouden palmierpalmen de gulden blauwingen hunner schaduwen over de valleijen van Habad: - op de hellingen van d'overkant stonden in de vlammen der schemering geheimzinnige paleizen, gescheiden door rozenplantingen, wier duizenden bloemkronen golfden onder den smoor-heeten wind. Dààr in die tuinen, stortten fonteinen op, wier stralen terugvielen in druppels vuurkleurige sneeuw.'

En zóó ook maakte Bauer zijne etsen, geïnspireerd door *Akëdysséril*, niet als gewone *illustraties*, maar als op zich zelf staande kunstwerken, geheel *zijn* talent gevend, meer eigenlijk *begeleidend*

dan illustreerend; en zoodoende gaf hij prenten die werkelijk oorspronkelijk zijn, en toch uit *Akëdysséril* gekomen zijn.

Het tot stand komen van deze Hollandsche uitgave is bizonder, en te danken aan een geheel toevalligen samenloop van omstandigheden.

Marius Bauer, die nog vrij wel een onbekende is voor het groote publiek, maar wiens werk door kenners en fijnproevers uiterst gewaardeerd wordt, is nog jong, en bij de geletterden voornamelijk bekend door zijne seriën steenteekeningen voor Flaubert's '*La Légende de Saint Julien l'hospitalier*' en voor '*Karel ende Elegaste*.'

Weinigen kennen Bauer's werk beter dan de schrijver dezer regels.

Enkele jaren geleden begon Bauer eens te etsen, en toen maakte hij, in betrekkelijk korten tijd, een klein honderdtal etsen uit Constantinopel, heerlijke impressies, zeldzaam expressieve stadsgezichten en landschappen van dat weelderige Oosten dat hij zoo lief heeft, waar hij thans voor de derde maal vertoeft, en van waar hij mij juist uit Caïro schrijft over 'dat Oostersch gewemel dat je zinnen in de war brengt en je Allah doet danken daartusschen te mogen leven....' Uit dezen brief haal ik nog even aan zijne hem kenschetsende beschrijving van de hoofdstad van Saladin: '..daarna, in galop de Mochattam beklommen, die ongeveer 400 meter hoog is. 't Uitzicht dat je daar hebt over de stad en de woestijn is overweldigend. Hier houdt de schilderkunst op, en is ieder procédé onmachtig dat terug te geven. Een halve wereld ligt aan mijn voeten! In de diepte de honderden koepels en minaretten van de Mamelukken en de Khalifen, in 't midden de citadel met de enorme moskee; daarachter de stad, verder de Nijl en nog verder de Pyramiden en de woestijn. Een uitgestrektheid die je duizelen doet. Mooier gezicht op de wereld kan er haast niet bestaan. 't Is of een tooverstaf dat fata-morgana te voorschijn riep!'...

Van die etsen die Bauer maakte uit Turkije en Klein-Azië durfde ik reeds in Februari '91 schrijven, in '*l'Art dans les deux mondes*', dat zij geven van Constantinopel, Smyrna, Salonika, 'le caractère et celui de leurs populaces, rendus admirablement, par un artiste sensitif, voyant, imprégné de ses sujets, sentant le geste, le mouvement, l'action, et sachant rendre tout cela. Rien de surface, de convention, de déjà vu, mais la vie même, exprimée par un peintre. Un étranger, frappé, enthousiaste, artiste avant tout, qui sait traduire ses impressions, si vives parceque si nouvelles.

Tout cela d'abord difficile à saisir, ensuite plein d'un charme extrême, toujours grandissant, grâce à quelque chose de pas dit, de sous-entendu, dans ces compositions originales et personnelles, exprimeés si complètement malgré leur aspect lâché. Si Bauer ne produisait jamais plus, son nom serait déja destiné à vivre par les siècles.'

En mijne toen uitgesproken meening is onveranderd gebleven. Het talent in die kleinere etsen blijft hetzelfde als in zijne laatste, grootere prenten. De platen zijn omvangrijker, omslachtiger in de behandeling, eischen meer technische kennis en meer zorg, de dosis talent echter is dezelfde. Een luchtig gekrabbel als *De muren van Bosna-Seraï* staat als kunst-uiting even hoog als *Een optocht, De koningin van Saba*, of zijne *Akëdysséril*.

Dat ik zijn werk zoo goed ken komt door het volgende. Daar er, een tijd geleden, in zijne omgeving geen bekwaam etsdrukker was, droeg Bauer mij de teêre taak op, zijne platen te drukken. Zóó heb ik bijna geheel zijn '*oeuvre*', op de laatste platen na, voor hem gedrukt; en alle die weten wat de kwaliteit van een staat en een proef is, waarom een afdruk van Rembrandt honderd, of vijftienduizend gulden waard is, zullen begrijpen hoe iemand zóó doende eens etsers werk doordringt en leert begrijpen.

Toen hij eenige jaren geleden de wondere legende van Flaubert leerde kennen wist zijn fijngevoelige geest dadelijk al het mooie er van te gevoelen, en dadelijk aan het werk gegaan, gelijk altijd wanneer iets hem bezielt, volbracht hij, aanhoudend dóórwerkend, die zeldzaam geworden serie lithografiën *d'après La Légende de Saint Julien l'Hospitalier*, die zoo uitmuntend dit werk van Flaubert begeleiden. 'Begeleiden', want ook deze serie is geen gewone illustratie. Toen dan ook de titel in 't Fransch gedrukt moest worden was het kiezen van het juiste woord zoo moeielijk dat J.K. Huysmans geraadpleegd werd en schreef: 'Etant donné que les lithographies de M. Bauer sont en quelque sorte une *paraphrase* au crayon du texte de Flaubert, il faut mettre: 10 lithographies *d'après* la Légende de St. Julien l'Hospitalier. Ce mot donnerait le sens exact. Le *d'après* que je vous signale signifie que c'est une interprétation, un ouvrage original à côté d'un autre,' - en zoo ontstond het eenigszins vreemd klinkend *d'après*. Zeer juist was dit woord gekozen, een genuanceerde definitie gevend van het werk van Bauer in verhouding tot dat van Flaubert, - evenals nu tot *Akëdysséril*.

Alle deze zoo schilderachtig opgevatte en origineel begrepen etsen zijn niet bestemd om door te dringen in die klasse van liefhebbers die de populariteit geven, en zijn hoog en voornaam talent zal Bauer wel steeds eene eigenaardige plaats doen innemen.

Een jaar geleden ongeveer, werd zijne aandacht getrokken door *Akëdysséril*, dat hij nog niet gelezen had. Diep getroffen door de welluidende zinnen en door de weelderige visioenen van Villiers de l'Isle-Adam, zette hij zich onmiddellijk aan het werk en in de volgehouden koortsige émotie van zijn artistieke zwangerschap maakte hij deze acht platen, onafgebroken aan zijn werk blijvend; en zoo hebben deze dan ook een homogenen stempel, den zijne.

De platen waren er; hoe nu ze uit te geven?

Bauer kwam ter oore dat Karel Alberdingk Thijm, óók getroffen door *Akëdysséril*, van zijn kant aan eene vertaling bezig was. De beide artiesten die elkander niet kenden werden in betrekking gesteld, Thijm waardeerde het werk van Bauer, deze de opvatting van den vertaler, een uitgever werd gevonden, - en zoo kwam dit werk tot stand, als een blijvend bewijs van wat belanglooze samenwerking van groote kunstenaars op verschillend gebied vermag.

Bauer, in deze voortreffelijke ‘paraphrasen’, heeft de oogenschijnlijk minst illustratieve zinnen gekozen tot onderwerpen zijner composities.

Zoo is zijne eerste plaat bij ‘in stralende rust was het water aan de gewijde kaden’ (l'eau radieuse dormait sous les quais sacrés). Uit deze enkele woorden wist zijn verbeelding de statige kaden van een Hindoesche stad met indrukwekkende gebouwen en trappengewemel te evoceeren, die zich in een Ganges spiegelt waar tallooze schuiten op drijven, terwijl olifanten gaan waden. De architectuur, hoog fantastisch gecombineerd, na grondige studiën, geeft wel een wonderlijk oosterschen indruk.

Dan komt: ‘de menigte vervulde met een ernstige vreugde de straten (la multitude emplissait d'une allégresse grave les rues), een fouilli’ van dooreen warrelende oosterlingen, dat iemand die 't Oosten niet goed kent, nooit zoo juist zou hebben opgevat.

‘De buit van Elephanta zou onder het volk worden verdeeld’ (on distribuerait au peuple le butin d'Eléphanta): superbe is de weelderige compositie van de poort van den machtigen tempel, overschaduwd door een rijken *velum*, waaronder de vizieren staan, boven aan de trap, met kostbare tapijten belegd, terwijl de buit op den grond ligt verspreid of aangedragen wordt door stoeten kameelen.

Elke ets van Bauer heeft haar eigen verdiensten en karakter. Zoo ook die voor: ‘En de gronden weêrklonken dof onder die naderingen’ (Et le terrain résonnait sourdement sous ces approches), waar de legioenen olifanten komen aanrukken, afstekend tegen de ondergaande zon.

Zeer bizonder is ook: ‘.... kwam de vorstin van Habad Benares binnen’ (la souveraine du Habad entra dans Bénarès), - gezeten in een palankijn op haren witten olifant, omstuwd door eene tierende, woelige menigte.

De fraaiste van allen is ontegenzeggelijk in veel opzichten die waar de Vorstin ‘schreed over die bewegende schaduwen, ze lichtlijk aan-rakend met haar gouden kleed’ (Elle marchait sur ces ombres flottantes, les effleurant de sa robe d'or), in den indrukwekkenden somberen tempel van Sjiwa. In deze ets is al het angstwekkende der beschrijving van Villiers uitgesproken, en de geheimzinnige schaduwen, de ‘ombres flottantes’, zijn meesterlijk geschilderd, zou men haast kunnen zeggen.

En zóó gaat het door met de geheele reeks, waarvan elke plaat op zich zelf min of meer compleet is, maar waarvan alle, grootsch opgevat, geheel naar den geest van den tekst, een boven-realistischen indruk maken, die het slechts enkelen gegeven is te vertolken.

Deze uitgave van de firma Scheltema & Holkema is in de meeste opzichten zoo goed mogelijk verzorgd. De etsen werden met veel zorg gedrukt bij de firma Mouton te 's Gravenhage, evenals de tekst, die aan boekdruk-qualiteit niets te wenschen overlaat. De elegante portefeuille, groen en goud, zeer gedistingeerd, werd ontworpen, en de stempel ervoor geteekend door den artiest. Zij draagt dan ook zijn persoonlijk, half-oostersch karakter.

Als *boek*, of hoe men dit *ensemble*, dat geen geheel is, wil noemen, is 't niet geslaagd. Elk gedeelte op zich zelf is volmaakt van uitvoering, maar zooals het voor ons ligt mist het verband, samenhang, homogeniteit, die voor een drukwerk van dit soort hoofd-vereischten zijn. Dit moet men wellicht wijten aan het afzonderlijk ontstaan der gedeelten bij ver van elkander wonende menschen. Deze kritiek doet echter niets af tot de innerlijke waarde, die bijzonder groot is, waarover ik genoeg uitweidde, en die dit werk tot een monument maakt onder de nederlandsche uitgaven van dezen tijd.

PH. ZILCKEN.

Sonnetten.

I.

Nu troont op roze-omtooiden zegewagen,
Mijn trotsche Liefde, tot vorstin verheven,
Op purpren weeldepeluw, boven 't leven,
In 't rood en hermelijn der heerschersdagen.

In 't hemelblauw, waar lelieduiven zweven,
Wappert haar vaan, gered uit 's levens lagen.
Door 't melkwit vierspan laat zij traag zich dragen
Boven de menschen, langs Gods vrededreven.

Haar blanke handen laten rozen regenen,
Haar diadeem ombloeit een twijg van rozen,
Haar oogen lachen en haar lippen zegenen.

Stroomt allen toe, gij zon- en vreugdeloozen,
Het zwarte graf van liefdloosheid ontstegenen,
En buigt voor haar, die goeden maakt van boozen!

II.

Wij wandlen door de wereld als twee goden,
Ons hullend in een wolk van heerlijkheid.
Het menschenleven zien we als 't rijk der dooden,
Wij zijn alleen in 't land van zaligheid.

Als schimmen in den nevel zijn gevloden
De zwarte smarten, eens mij opgeleid.
Ik drink het licht, mij door uw blik geboden,
Mijn hart is krachtig, door uw hand geleid.

Maar lief, vergeet niet: kindren van deze aarde,
Geen goden zijn we en weet wat ik al wist:
Dat overmoed steeds wraak der goden baarde.

Twee kindren zijn wij, dwalende in den mist,
Vol blij vertrouwen - 't mensch-zijn ook heeft waarde!
U zie 'k alleen: al 't andre is uitgewischt.

III.

De zilvren wolken zijn als cherubijnen,
Die spelemeien in de blauwe lucht.
In teeder amethyst van mistgordijnen,
Wijkt ver in zee de laatste meeuwenvlucht.

Ik lig in 't duin en zie de zon verdwijnen
En luister naar het ruischen van den zucht
Der blanke zee, waar paereltinten kwijnen,
Die nooit kan slapen en die eeuwig ducht.

En 'k voel de loomheid van mijn leden zinken
In 't weeke zand, waar 'k ze achtloos nederlei,
En stijgen hoog en licht en schoonheid drinken,

Bevrijd van de aard door englen-medelij,
Mijn blijde ziel, waar liederen in klinken
Zooals geen tong met woorden wederzei.

IV.

Herdenk wat ik u zei, dien heil'gen stond:
- Uw zomer bloeit, mijn lente is lang voorbij.
Een blauwen morgen voegt geen storm - en gij
Past niet bij mij, wie 't lot veel stormen zond.

‘Mij weefde leed, terwijl gij, levensblij,
U weelderozen om de lokken wond,
Al zilverdraden door mijn harenblond....
Verzoek mij niet! deez' vreugde is niet voor mij!’

Toen kuste uw mond, met streelend stemgeluid
En teedere' eed mijn droeven twijfel dood
En eer ik 't wist, lag 'k in uw arm als bruid.

Licht van mijn leven, troostrijk avondrood,
O 'k smeek: vergeet niet wat dit vers beduidt
En laat me uw liefde, ook als mijn blij-zijn vlood!

V.

Ik heb u lief, mijn lief, in 't ver verleden,
Bleek eenzaam droomkind zonder moeder, - 't leven
Lag vóor u vreemd en deed van vreeze u beven.
'k Heb al uw kindersmarten meegeleden.

Ook haar heb 'k lief, die u haar zijn moest geven,
Kernzware bloem ontbloeid in liefde's Eden,
Den Boom des Levens zóo vroeg afgegleden
Dat zij niet kende 't leven van haar leven.

Een goede vader strekte uw jeugd ten hoeder.
Gij draagt zijn rouw, wij stonden bij zijn groeve,
Als ware ook ik zijn kind en gij mijn broeder.

Lief, kom tot mij, welk leed uw ziel bedroeve.
Voor mij verlaat gij vader thans noch moeder.
'k Wil zijn uw ál: sta toe dat ik 't beproeve.

VI.

Ik droom in de armen van uw mededoogen,
Klein kindje aan moeders boezem weltevrêe.
Uw mond zoog weg 't venijn van 's levens logen,
Fel slangengif dat mij door de aadren gleê.

Mijn vrome trouw ligt aan uw schoot gebogen,
Mijn liefde volgt u, als een lam gedwee.
Mijn wil smelt weg in 't zonlicht van uw oogen,
Uw lippenkelk bedwelmt mijn levenswee.

Dáarom wil 'k slingren lelieënguirlanden
Om 't zilvren altaar van mijn hartskapel
En blanken wierook van devotie branden

En sprenklen 't water van mijn liedrenwel
En, 't vlammend hart in de opgeheven handen,
U Heiland noemen en Emmanuël.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Dramatisch overzicht.

Albert Lambert. Sur les planches. Paris, Flammarion (1894).
Salon des Variétés. Directie Chrispijn: Plicht, oorspronkelijk drama in 4 bedrijven van D.H. Joosten.
Grand Théatre. Directie van Lier: Roze Kate, het treurspel der smeden, in 5 bedrijven of 6 tafereelen, door Nestor de Tière.

Een ongeluk is allicht ergens goed voor. Het mislukt debuut van een Amsterdamsch jonkman van goeden huize, die, na gedurende enkele maanden in Duitschland en Frankrijk wat van de regie te hebben afgekeken, op de hoogte meende te zijn om als regisseur-acteur zijne proeven van bekwaamheid af te leggen, heeft eens te meer veler aandacht bepaald bij de eischen welke men aan een regisseur en ‘metteur en scène’ behoort te stellen. En toevallig komt ter zelfder tijd uit het land der tooneelspeelkunst een boek van een bekwaam tooneelspeler van het Odéon, Albert Lambert, uit een leven rijk aan ervaring ons een schat van opmerkingen en beschouwingen brengen betreffende de kunst van régie en mise en scène, waarmede koks en gasten, in Frankrijk en daarbuiten, hun voordeel kunnen doen.

Men versta hier onder mise en scène niet enkel wat het groote publiek eronder verstaat: de uiterlijke tooneelschikking, het decoratief, accessoires, het lichteffect; maar de in elkander zetting van het geheel, de regeling, niet alleen van de doode, maar in de eerste plaats van de levende strijdkrachten, waarmede de strijd van elken avond moet worden gestreden.

Want het is een strijd van elken avond en een waarvan de uitslag te onzekerder is, naarmate elk der spelenden het meer op zijn eigen talent, op zijn routine, op de ingeving van het oogenblik

laat aankomen, zonder dat eene hoogere macht hem en al zijn medespelers in bedwang houdt en regeert.

De toeschouwer, die, in zijn stalle gedoken, het stuk met gespannen aandacht volgt, zich door het spel van den grooten acteur of van de beroemde actrice laat medeslepen en, thuis gekomen, geen woorden genoeg heeft voor het aangrijpende van het stuk en het mooie spel van de groote actrice, geeft zich in den regel geen rekenschap van hetgeen er noodig is geweest om dat spel en dat stuk tot hun volle recht te laten komen en dat alles zoo te laten marcheeren.

De beeldende kunstenaar: de schilder, de beeldhouwer kan zich op een gegeven oogenblik tegenover zijn kunstwerk plaatsen, zich rekenschap geven van datgene waardoor zijn schepping uitmunt en van hetgeen eraan ontbreekt. De tooneelspeler kan dat niet. Hij ziet zichzelven niet spelen: als de Gobelinwever werkt hij aan de achterzijde van het doek en ziet de teekening, die hij al wevende maakt, enkel van de achterzijde.

Onder de ingeving van het oogenblik maakt hij vaak een gebaar, neemt hij een stand aan, die hij zelf voor natuurlijk en smaakvol houdt, maar die, uit de zaal gezien, overdreven of belachelijk kunnen schijnen. En dan speelt hij niet alléén: tooneel spelen is in de eerste plaats samenspelen. Waar moet zijn plaats zijn op het tooneel? Van welke zijde moet hij opkomen en langs welke lijn moet hij zich bewegen om niet met zijne medespelers in botsing te komen? Hoe zal het tempo zijn, waarin het stuk gespeeld moet worden?

Zoolang dat alles niet geregeld is, zoolang daarover niet het oog is gegaan van een, niet tot de medespelenden behoorende, die het beeld dat verkregen moet worden op een afstand kan beoordeelen, loopen de beste bedoelingen, de ernstigste oefeningen gevaar, zonder resultaat te blijven. De toeschouwer voelt dan wel dat er iets hapert, hij bespeurt wel, dat, ofschoon de acteurs hun rol kennen, met opgewektheid spelen en velen zelfs mooie momenten hebben, het stuk, dat grooten indruk zou moeten maken, onbevredigd laat, - maar wat daarvan de reden is, is hem niet duidelijk.

Wanneer de Thespiskar zoo schokt en slingert, tien tegen één, dat de sluitbout ontbreekt of niet stevig zit. De sluitbout, de ‘cheville ouvrière’ van elke tooneelonderneming is de regisseur,

de tooneelschikker, de man die regelt en bestuurt met al de autoriteit die degelijke kennis en ervaring hem verleenen.

Hoeveel eigenschappen er in zulk een man vereenigd moeten zijn, herinnert Albert Lambert ons in een reeks van hoofdstukken, waaraan ik hier het een en ander ontleen.

Niet genoeg dat een regisseur het tooneel in al zijn onderdeelen, in zijn mechanisme door en door kent, dat hij op de hoogte is van de wereldletterkunde, van de wereldgeschiedenis, van de kostuumkunde, maar hij moet bovendien een man zijn van hooge beschaving, van fijnen en geoefenden smaak, die de lijnen en de kleuren van het tafreel, dat de vertooning te genieten moet geven, zorvuldig weet te kiezen en met talent te schikken; hij moet, al treedt hij zelf niet als tooneelspeler op - en het is veel beter dat hij het niet doet - de techniek van de tooneelspeelkunst, zoowel wat de dictie als de actie betreft, in den grond kennen. En boven alles moet hij begaafd zijn met de opperste van alle deugden in een omgeving, waarin de zenuwen de hoofdrol spelen: met g e d u l d . Met een geduld, dat niets kan verwrikken of uit zijn voegen brengen, noch de onbevattelijkheid van den een, noch de gekwetste eigenliefde van den ander, noch de zenuwen van de eerste actrice, noch de onwil van den père noble. Hij moet zijn ziel in lijdzaamheid weten te bezitten tegenover het humeur van de ‘eerste rol’ die, omdat hij het effect niet vinden kan dat hij wil bereiken, tegen alles en iedereen uitvaart; hij moet zich kunnen beheerschen tegenover den tranenstroom van de grande coquette die ontevreden is over hare rol, tegenover de onbeholpenheid en de bevangenheid van debutanten die verkeerd begrijpen en alles in de war dreigen te brengen.

Deze allen niet te brusqueeren, zoodat zij voor goed omtstemd raken en er niets meer met hen valt uit te richten; niet als autocraat zijn wil en zijn opvatting aan hen op te dringen, zoodat geen enkele intonatie, geen enkel gebaar aan de eigen vinding van den kunstenaar wordt overgelaten en de acteur in een automaat of een marionet verandert, - maar toch de man te blijven, die bestuurt en die allen als hun leider erkennen, daartoe behooren zeer bijzondere gaven.

Nog in een ander opzicht is de taak van den man, aan wien door het dagelijksch bestuur van het tooneel, de opperste leiding der vertooningen is opgedragen, van groot gewicht. En het is aardig

uit Lambert's boek te zien hoe het tooneelvolkje in alle landen in den grond dezelfde karaktertrekken vertoont.

‘Les tireurs de couverture’ is de titel van een hoofdstuk en ‘Omnipotents’ dat van een ander. ‘Tireurs de couverture’ noemt Lambert de handige en eerzuchtige acteurs, die door allerlei kunstjes hun rol op den voorgrond weten te dringen ten koste van die hunner medespelers. Vermakelijke staaltjes deelt hij ons daarvan mede.

Daar hebt ge de acteurs, die het altijd zoo weten aan te leggen, dat zij midden op het tooneel komen te staan, zoodat het publiek het eerst en het meest hèn in het oog heeft. Tracht niet hun aan het verstand te brengen, dat de situatie niet toelaat dat zij daar staan, zij zullen u verzekeren dat zij op de plaats, hun door de regie aangewezen, geen ruimte hebben om zich te bewegen, dat zij daar in hun hoek niets ‘doen’; en geeft ge niet toe, dan zullen zij toch langzamerhand ongemerkt naar het midden weten te schuiven, zoodat zij op een gegeven oogenblik midden op het tooneel, voor het soufleurshok belanden. ‘Tireur de couverture’ is ook de acteur, die, wanneer hij een scène van toorn heeft te spelen, zijn medespelers dwingt om zacht te spreken, opdat zijn eigen stem krachtiger uitkome en meer effect make.

Van hetzelfde gehalte zijn de ‘Omnipotents’, waarvan ook bij onze tooneelgezelschappen de vertegenwoordigers niet ontbreken. Het zijn de veteranen, de heeren en dames van de oude garde, die meenen dat hùn alles veroorloofd ís; die zonder reden van de repeties - al is het ook een generale - wegblijven, zich aan geen boeten storen, en alles naar hun hand zetten. Zij kunnen niet velen, dat er een jonger geslacht naast hen opgroeit, dat wellicht eens op hun plaats zal gaan staan. Niet zoodra wordt dan ook een jonge man of een jong meisje van talent aan het tooneelgezelschap, waartoe zij behooren, verbonden, of de ouderen, hoe ook door onderlingen naijver verdeeld, vergeten hun twisten en rancunes om zich tegen den gemeenschappelijken vijand te keeren en tegenover hem vereend dien ondoordringbaren muur te vormen, waarop - wanneer hun toeleg gelukt! - al zijn pogingen om vooruit te komen en zich bij het publiek bekend en geliefd te maken zullen afstuiten. Is het hun bij de verdeeling der rollen niet gelukt te voorkomen dat aan den nieuweling een rol van eenige beteekenis wordt opgedragen, dan staan hun, op de repetitiën en bij de uitvoering, honderd middelen ten dienste om hem den voet dwars te

zetten en te verhinderen, dat de jonge kunstenaar op een of andere wijze tot zijn reeht komt. Soms voelt de debutant al aanstonds, als bij instinct, dat de atmosfeer, die hem omringt vol is van onuitgesproken antipathie, dat hij omgeven is door een netwerk van kwaadwilligheid en afgunst. Dikwijls ook merkt hij dit niet terstond: men treedt hem zoo welwillend tegemoet, men geeft hem zoo vriendelijk raad, men leert hem de kleine *trucs* en *jeux de scène*, die tot het stuk behooren - wat zou hij meer kunnen verlangen? Eerst later merkt de jonge acteur, dat zijn medespelers hem in een aantal *trucs* en *jeux de scène* hebben ingewijd.... behalve in die van zijn eigen rol, ten gevolge waarvan hij, in den volsten zin, in het spel van zijn tegenpartij speelt, en zijn eigen spel moet verliezen. Eerst later zal het hem opvallen, dat zijn partners, die op de repetitiën hem met ongewone levendigheid de repliek geven en op die wijze zijn spel in de gewenschte omlijsting goed doen uitkomen, bij de voorstelling eerst koud en ernstig hem aanhooren en daarna zóó mat en flauw van repliek dienen, dat alles wat hij te zeggen heeft zonder weerklank blijft en zonder effect. Het publiek, dat niet beter weet, wijt het aan de onbeholpenheid en onbekwaamheid van den jongen kunstenaar, - en de debutant is veroordeeld.

Tegenover deze en dergelijke praktijken is het de taak van den regisseur met kracht op te treden, de zwakken beschermend tegen de sterkeren.

Er zijn er onder de ‘metteurs en scène’, die al hun aandacht wijden, al hun talent besteden aan de uiterlijke tooneelschikking, aan het fraai décor, het merkwaardig accessoire, het verrassend lichteffect. Albert Lambert noemt den vorigen directeur van het Théatre français Emile Perrin, wien het costuum, het zeldzaam en historisch juist accessoire, de rijke meubels meer interesseerden dan de eigenlijke ‘étude scénique’, en die dan ook het hoofdkarakter van het stuk, dat vertolkt moest worden, niet zelden opofferde aan een mooie groepeering, een decoratieve zeldzaamheid, zoodat de lijst meer de aandacht trok dan de schilderij. Hetzelfde hebben wij kunnen opmerken bij de beroemde ‘Meiningers’, bij wie men het schilderachtig decoratief, de minutieus verzorgde mise en scène, het goed geregeld spel der figuranten mocht bewonderen, maar die spel en voordracht in de verste verte niet tot hun recht deden komen.

‘Tout ce côté est banal et fastidieux pour un vrai metteur en

scène', zegt de schrijver van *Sur les planches*. 'L'art intéressant, captivant, se sont les mots qu'il faut encadrer dans un geste, un regard, une expression, un sourire.... Il est des syllabes qui doivent tinter dans les mots d'une façon toute spéciale. Il y a enfin une observation persistante de la vie dans ses plus petits détails, qu'il faut faire scintiller constamment à travers les mailles du dialogue scénique.'

Maar daaruit volgt dan ook, dat niemand de taak van regisseur op zich mag nemen, tenzij hij, naar aanleg en ontwikkeling man van smaak en van beschaving, zich voor zijn vak hebbe voorbereid door ernstige studie, en bij die studie voege eene ervaring, die niet de vrucht kan zijn van het werk van enkele maanden.

Reeds lang hebben wij het opgegeven, het verlangen naar een fijn geobserveerde Nederlandsche karakterkomedie, naar het oorspronkelijk stuk, waarin de schrijver een van de groote vragen van den dag zou weten te dramatiseeren, naar het geestige blijspel, dat Nederlandsche dwaasheden en kleingeestigheden zou weten aan de kaak te stellen en daardoor onschadelijk te maken, en, onze verwachtingen voortdurend lager stellende, waren wij er reeds toe gekomen ons tevreden te verklaren met een ouderwetsch melodrama, zoo er slechts dramatisch leven in tintelde, zoo het slechts wist te treffen en te roeren.

> Vive le mélodrame où Margot a pleuré!

waren we geneigd met Alfred de Musset uit te roepen. Maar als men ons nu melodrama's te genieten geeft, waarbij zelfs Margot niet tot huilen komen kan, dan schijnt het met onze tooneelletterkunde wel geheel en al en voor goed gedaan te zijn.

De heer Joosten zal het nu zelf ook wel weten, dat zijn drama in vier bedrijven, dat mèt de tusschenpoozen in anderhalf uur afspeelt, niet meer is dan het geraamte van een melodrama en zoo poover van vinding, dat het de moeite van het schrijven ter nauwernood waard was.

Om te roeren en, bij gebreke van een fijner voelend publiek, Margot, door de Musset nader gedefiniëerd als 'une cornette au bout d'un cotillon', aan het schreien te brengen, zou de schrijver in de geschiedenis van den kantoorlooper, die door twee in 't nauw zittende firmanten ter wille van het lieve geld vermoord wordt, -

een geschiedenis, die hij, zonderling genoeg, *Plicht* gedoopt heeft - die spanning hebben moeten brengen, welke er nu nagenoeg geheel aan ontbreekt.

Een melodrama, dat zijn 'plicht' kent, is geheimzinniger, verrassender, ingewikkelder; kiest niet, om van een moord tot de ontdekking van den moordenaar te komen, den kortsten, rechten weg, maar laat, alvorens de deugd te beloonen en de misdaad te straffen, den braven man uit het stuk twintig maal gevaar loopen van voor een misdadiger gehouden te worden en geeft den booswicht even zooveel maal kans van met het eikenloof der burgerdeugd te gaan strijken.

Het melodramaatje *Plicht* is banaler dan menig nummer van het 'Geïllustreerd Politienieuws', en dit is waarschijnlijk een van de redenen, dat de toeschouwer, die kwam om geroerd te worden en niet geroerd werd, zich nu ook de moeite niet verder gaf om op te merken, of zich te herinneren, dat de schrijver in die vier bedrijven minstens twee genietbare en speelbare tooneeltjes schreef: het eene, waarin de gedrukte stemming, de atmosfeer op het kantoor van Vos en Van Stralen, die op het springen staan, het andere, waarin de angst van vrouw en schoonmoeder van den vermisten kantoorlooper bijzonder goed geteekend en gedramatiseerd is. Er zit in den schrijver van *Plicht* - een vroeger drama, *Klatergoud*, dat zich ook door te weinig consistentie niet staande heeft kunnen houden, had het reeds getoond - talent om een drama op te zetten en een dramatischen dialoog te schrijven, en bij het schier totaal gebrek aan Nederlandsche schrijvers, die iets van de kunst verstaan om een tooneel te laten 'loopen' en menschen op het tooneel te laten spreken, had dit door de toongevende critici, waarvan er nu enkelen hun heil zochten in een grappige analyse van den inhoud, moeten worden gesignaleerd en dankbaar erkend.

Waarom zou in ons land geen genietbaar melodrama geschreven kunnen worden? Misschien zijn wij er te bedeesd, te nuchter, te koudbloedig voor. Bij onze Belgische naburen gedijt dit genre beter. Van het land der Bocarmé's, der Peltzer's, - het land, waar thans weer een nieuw drama van dit soort de aandacht gespannen houdt - zou men haast kunnen zeggen: *le mélodrame y court les rues*. Uit dat land komt ons dan ook *Roze Kate, het treurspel der smeden*, in 5 bedrijven of 6 tafereelen door Nestor de Tière, en uit dat land de melodramaspeelster Julia Cuypers.

Een echt melodrama, echt gespeeld, kan kunstgenot geven, zoo goed als elk ander drama. Ik herinner mij uit het najaar van '77 een vertooning van het model van het genre, *La tour de Nesle*, in den Ambigu te Parijs, met Marie Laurent als Marguerite de Bourgogne, Dumaine als Buridan en Taillade als Gaultier d'Aulnay. Als men dat drama van Gaillardet en den ouden Dumas leest is men geneigd te lachen om die opeenstapeling van misdaden en die opgeschroefde taal. Maar zie dat zóó vertoond, en de lust tot lachen vergaat u spoedig: men komt terstond in de stemming door die opeenvolging van verrassende voorvallen, geheimzinnig, huiveringwekkend. Welk een kerel die Buridan, altijd op de bres, voor niets terugdeinzend, een ophakker als men wil, maar een die er op inhakken zal, al staat hij ook één tegen vijf! ‘Dix manants contre un gentilhomme c'est cinq de trop!’ En zoomin als voor die ‘manants’, staat hij voor wie ook, het mogen dan groote heeren, eerste ministers, prinsessen van den bloede zijn. En de perverse Marguerite, de gekroonde courtisane, trillende van hartstocht! ‘La belle nuit, Marguerite, pour une orgie à la tour!’ ‘Avez-vous remarqué ces voix si douces et ces regards si faux? Oh! ce sont de grandes dames, de très grandes dames!’ Zulke phrases zijn klassiek geworden; maar men moest ze hooren zeggen op den toon, met de gebaren, den blik, de houding, die er stijl aan geven. En bij de vertooners, welk een overtuiging! Zij zijn ‘er in’; zij gelooven, dat het gebeurd is. En het publiek niet minder. Zie ze daar in de loges op elkaar gedrongen, op de galerijen aan trossen over de leuning hangend, hijgend van spanning, meêlevend met dat drama, juichend als er een ontmaskerd wordt, den verrader uitjouwend.

Nestor de Tière, al weet hij soms den goeden toon te treffen, had van de modellen van het genre nog meer moeten afzien, om in zijn drama meer gang te brengen, meer geheimzinnigs, onverwachts. Hij houdt u niet in spanning, laat u tijd om tot bezinning te komen, en dat is de dood voor een melodrama. Goed is in het vierde bedrijf de strijd der smeden: de tweelingbroers, moordenaars van hun moeder, op elkander aangehitst door Roze-Kate, die hun het geheim van den moord wil ontrukken, om daardoor den derden van den moord betichten broeder, die onschuldig is, te redden....

Maar ik kwam minder om het stuk dan om Julia Cuypers, over wie de heer Heyermans in ‘De Telegraaf’ had geschreven:

‘Julia Cuypers, spelend *Roze-Kate*, zich gevend in volle hartstochtelijkheid, domineerend het tooneel door haar mooi voorkomen, haar driftig temperament, haar Gods-gratielijke kunst, is een verschijning zoo groot, zoo echt, dat men zich verwondert over de afwezigheid van zoovelen om deze kunstenares toe te juichen. Deze vrouw te zien in de losbarstingen van passie, die uit haar komen als geweldige, hevige natuuruitingen is een zeer zeldzaam genot op de Hollandsche planken die zooveel leelijks dragen.’

Welnu, Julia Cuypers was een teleurstelling voor mij. Het uiterlijke van hare kunst kent zij, maar het is uiterlijke kunst. Ik krijg van haar spel, hoe druk, hoe los en levendig ook, niet de impressie, dat daar een jonge vrouw trillend van dramatisch temperament voor mij staat. Mij hinderden operetten-poses en gebaren, zooals bij het zingen van de coupletten in het eerste bedrijf - zingt zoo een eenvoudig boerenkind? - een spelen naar buiten, voor de zaal, niet een opgaan in haar rol, zoodat er geen zaal en geen publiek voor haar bestaat. De stem heeft volle, diepe klanken, maar niet veel schakeering van timbre, en schijnt reeds vermoeid.

Zeker, Julia Cuypers heeft als Roze-Kate mooie momenten. Zoo aan het slot van het 3e bedrijf, wanneer zij den onschuldig betichten Everard op de pijnbank hoort gillen en zij zich los wil rukken van hen, die haar tegenhouden, om naar hem toe te snellen; zoo in het groote tooneel, waar zij beurt om beurt elk der beide moordenaars voor zich zoekt te winnen, liefde veinzend en walgend van de liefkoozingen die zij geeft en ontvangt, tot zij, wanneer zij den moordenaar de bekentenis ontwrongen heeft, juicht over hare overwinning.

Dat werd mooi gespeeld, - maar g e s p e e l d . Ik vrees bovendien, dat het voor een deel Julia Cuypers' ‘mooi voorkomen’ is, dat haar in den weg staat. In de grootste ontroering, de heftigste woede blijft het kopje even lief: de gelaatspieren heeft de tooneelspeelster niet in hare macht, in haar blik weet zij geen gloed te leggen, of zoo al, dan maar voor een oogenblik.

Dat zulke drama's, ook zóó gespeeld, met hoofdzakelijk uiterlijke kunst, groot effect kunnen maken, vooral bij het publiek van galerij en parterre, bewezen de uitbundige toejuichingen; maar geef de rol van Roze-Kate eens in handen van een tooneelspeelster van waarlijk temperament, van een Frenkel bijvoorbeeld, en gij zult nog eens wat anders zien.

J.N. VAN HALL.

Buitenlandsch overzicht.

18 April.

Het Anarchisme.

In het mooie boek van J.H. Rosny, L'impérieuse Bonté,[1] komt de volgende ontmoeting met een anarchist voor:

(Den titel van het boek, L'impérieuse Bonté, zou ik willen omschrijven: Goedheid, niet de dienares der menschheid, maar het ideaal van macht, waarnaar de menschheid streeft.)

Jacques (de armenbezoeker) kwam het verwaarloosde hol binnen, maar hij lette nauwelijks op de kamer met haar dak- en schoorsteenzicht. De man trok dadelijk geweldig zijn aandacht. Hij was klein, gedrongen, met een scheven schouder. Zijn kleur was vaalbleek, zijn oogen loensch, bewegelijk, stekend. Zijn baard, zeer zwaar naar rechts, was dun naar den linkerkant, met uitgebeten vlekken als van een melaatsche. De mond zwak, hangend, borg overal afgebrokkelde tanden, maar die nog flink bijten konden. De heele gestalte was vlug en onhandig en koortsig, vol vertoon van moedigheid, vol schokken en nukken, vol wanklanken. Oudemanachtig, had hij tegelijk de zenuwachtige onrust van een kind. Jacques voelde dat hij met een paria te doen had, die er roem in stelt een paria te wezen, die zich stug buiten het gewone leven plaatst waar hij zijn haat te veel zou moeten bedekken, en *die oprecht wil zijn*.

- Goeden dag, burger, zeide de man... Komt ge op mijn

1) J.H. Rosny, L'impérieuse Bonté, roman contemporain, Paris 1894, Librairie Plon.

brief? Zijn stem klonk scherp als een windvlaag in een bergpas. Zij was veel te luid voor het kleine lichaam, zij kwam uit de hoogte, dreigend, en (op dat oogenblik) boosaardig.

- Burger, mijn brief heeft u alles verteld: ik ben een drukkersgezel, men heeft mij de deur uitgezet om mijn overtuiging... Ik bezit niets meer... en voordat ik *het brood ga nemen waarop ik recht heb*, heb ik me tot eenige welgezinden willen wenden... Ik ga liever niet in de gevangenis, omdat ik daarbuiten nuttiger werkzaam kan wezen voor mijn geloof. Maar, alsjeblieft, geen misverstand tusschen ons beide: ik bedel niet! Gij geeft me iets; ik ben u geen dankbaarheid schuldig: het is mijn recht om te leven. De rijken leggen tegen plicht en geweten beslag op het goed dat anderen toekomt... De waarheid, niet?

De woorden kwamen er uit, preêkend, gillend, en waarlijk beangstigend. Beangstigend door wat ze lieten raden omtrent hart en geest, omtrent wanhoop en gebrek, omtrent de altijddoor stekende afgunst jegens de menschen die niet scheef en niet ziekelijk zijn, jegens de menschen die er goed uitzien, - woorden die het uitschreeuwden tegen de natuur, veeleer nog dan tegen de samenleving.

Jacques stelde zich voor hoe de man op zijn twintigste jaar geweest was, opgesloten in zichzelf, gekrenkt door den minsten spot, verdiept altoos in brochures, volgepropt met leerstellingen schijnbaar zoo logisch, en evenwel volmaakt tegen de natuur aandruischend wanneer men ze vergelijkt met den langzamen groei der maatschappij. Hij zag hoe de arme man zich gedroeg te midden zijner meer begunstigde gezellen, de gelukkige pretmakers, hoe hij zijn ziekelijke welbespraaktheid, zijn aanstekelijken toorn liet weerklinken, hoe hij triomfeerde in de kroegen en in de werkplaats, hoe verliefd hij werd op zijn eigen leerstellingen die hem op 't oogenblik de overwinning verschaften en hem grootsche verwachtingen gaven voor de toekomst.

‘De waarheid, niet?’ Verdoemde redenarij! Daardoor verheft hij zich tot den gelijke van wien ook; daardoor *verbaast* en *verschrikt* hij den burgerman die hem komt opzoeken. Daardoor loopt hij wel gevaar om zijn stuk brood te missen, maar wat doet het er toe? Hij heeft zich schrap gezet, hij heeft er het pleizier van gehad om zijn macht te toonen, en van gelijke tot gelijke gesproken te hebben...

- Zijn wij dan anders geboren dan gij, hebben wij een ander

hoofd, andere ledematen? Hebben wij niet gelijke behoeften, gelijke verlangens?... Daar is niet het minste verschil tusschen de armen en hun uitzuigers... tusschen de hongerigen en de voldanen... Wij zijn allemaal in de wereld gekomen met hetzelfde leven en dezelfde rechten... Zegt me dan, waarom de zonneschijn en de verzadiging voor de eenen is en dood en ellende voor de anderen?... Zegt het... als ge kunt!

Hij dreunde die phrases uit brochures op, dingen die hij honderdmaal gelezen en herlezen had, en die het voedsel, meer dan het voedsel, de hartstocht van zijn geest geworden waren. Zij waren zijn leven, zij bevolkten zijn droomen, zij waren de grommende stem van zijn hart. Zijn uitgestrekte armen sloegen de maat bij de zinnen, zijn gerimpeld en gefronst voorhoofd knikte er bij... Hij schreeuwde:

- Lang genoeg!... 't is al lang genoeg! Wij willen het niet langer dragen... Wij verlangen de rust en de poëzie van het leven... Wij willen leven om te leven en niet om te sterven... Wij willen vrijheid... dat ieder naar zijn behoeften heeft en de anderen bijstaat om gelukkig te worden. En omdat het onmogelijk is met welke regeering ook, of een parlement aan het hoofd staat of een dictator, - daarom verwerpen wij elke regeering, elk gezag, elke macht die het toezicht heeft over de vrije daden der burgers... Wij willen voortdurend in opstand zijn tot zoolang dat het schandaal van heden de plaats zal hebben geruimd voor de communistische Anarchie!

En zijn verwenschingen uitbrakend, schreeuwde hij nog harder:

- De heele maatschappij moet springen, of wij zullen de vrijheid hebben!

Zijn hand, die heftig op- en neerging, kwam tegen zijn gezicht aan. Een straaltje bloed spoot uit zijn neus. Woedend wreef hij er tegen, eerst met zijn hand, toen met een stuk doek. Het bloed kwam over zijn wang, zijn baard. Hij zag er akelig uit - en zoo medelijdenswaardig! Die arme kleine man in zijn verwoedheid, die schitterende oogen, die uitgeteerde handen met har knokige, kromme, loodblauwe vingers, en die bloedvlekken, - het deed denken aan een plundering van de wereld door ongezonde, misvormde, wanhopige werklui, met roet en rook bedekt, en tegelijkertijd aan een ongelukkig, pruilend en kwaadaardig kind dat zich gestooten heeft, en dat boos is tegen de pijn die het zich gedaan heeft, en dat maar niet weer goed kan worden:

- Wij zullen vrij worden... wij zullen allemaal ons deel hebben van de vreugden dezer wereld... of wij zullen te niet gaan onder de puinhoopen van de oude verrotte maatschappij...

Jacques had wel lust gehad om het oude stuk doek in het water te doopen en het bloed af te wasschen. Hij had een diep medelijden en wist toch dat medelijden alleen hier niet te pas kwam. Dan vond hij het vervelend dat de arme man zich belachelijk maakte door zijn schreeuwerigheid en zijn onnodig vertoon. Heel veel liever zou hij den anarchist heusch schrikwekkend gezien hebben en niet deze caricatuur van het schrikwekkende; en, geërgerd door de tegenstelling van oprechtheid en bluf, van onhandigheid, overdrijving en kinderachtigheid, was er toch iets in hem dat die vreemde mengeling van gevoelens verontschuldigde, dat er meegevoel voor had, dat er aan deelnam, bijna...

- Wat ik verlang! zeide de anarchist op een vraag van Jacques...

Een straal van boosheid flikkerde in zijne oogen; maar daarop kwam er een uitdrukking op zijn gezicht als van radeloosheid. Dat ging over in iets goedigs, iets broederlijks, iets smeekends. Maar dan kwam het brutale verlangen weer op om over zijn geloof te spreken, en de overtuiging dat hij door een andere inkleeding den burgerman tegenover zich beter zou treffen. En wederom die radeloosheid, en wederom die woede. Ieder woord, dat in hem opkwam, hield het woord terug dat op zijn lippen was en liet den man machteloos en geslingerd als een schip in een geweldigen storm die uit verschillende boeken blaast. En toen hij zijn woorden weer kon vinden, wist hij in 't eerst niet wat hij zeide:

- Wat ik verlang?.... Rechtvaardigheid.... mijn recht om te leven.... het voedsel dat de onbedorven aarde aan haar beesten geeft....

Toen Jacques de kamer van den anarchist verlaten had, dacht hij, op den terugweg, aan het mogelijke nut van dergelijke menschen. Het gevaar, natuurlijk, is dat zij kiemen van ontbinding zijn; maar zelfs dan is hun schrille stem noodzakelijk, hun toorn is noodig als een tegenhanger tegen de algemeene vadsigheid: het is een loom en lomp ontwaken van het volksgemoed dat de machthebbers dwingt om niet in te slapen. En dan, terwijl de hen bestrijdt, staat de maatschappij toch kleine hervormingen toe, die zich langzamerhand verzamelen en opstapelen, zoodat de anarchisten-

leerstellingen haar verborgen logica hebben, al kunnen ze ook, wanneer ze algemeen worden aangenomen, tot niets anders leiden dan tot den chaos. Want bij iederen vooruitgang in menschelijke dingen, op welk gebied ook, maatschappelijk, filosofisch of artistiek, geschiedt niets door krachten die zich nauwkeurig in één lijn rangschikken, maar door een strijd tusschen krachten, waarbij elke kracht die zichzelf iets absoluuts rekent haar waarde eerst krijgt door de tegenoverstelling van andere absolute vermogens welke met haar op leven en dood kampen.

Het lange citaat moge niet alleen dienen tot inleiding eener beschouwing over het anarchisme, maar ook voor een proef hoe een man, als Rosny[1)], die zijn hart en zijn ziel er op gezet heeft om onze samenleving te kennen, het probleem van het anarchisme behandeld wil zien.

De taal van den anarchist was beangstigend, zegt de schrijver, - maar beangstigend, niet omdat zij de zelfvoldaanheid der burgermaatschappij schokte, niet omdat zij op mogelijke catastrophen wees die het leven en den eigendom der burgers in gevaar konden brengen, doch omdat zij in een lang verleden van gekrenkte eigenliefde, van gevoel van terugzetting liet kijken, omdat zij een altoosdoor bloedende wond in het menschenhart openbaarde.

Daar is een geoefende blik en een geoefende hand toe noodig om die wond te verbinden; en meer nog dan vastheid van hand is medelijden noodig; en meer nog dan medelijden, eerbied voor de menschheid in ons en in anderen, - en geloof in de zegepraal van het goede, als een macht, die het ongeneeselijke gebrek waaraan wijzelf evengoed als de anderen lijden zal lenigen en zal stempelen tot een vermogen van ontwikkeling op de baan der menschheid.

Optimisme! zal men zeggen.

Maar waarom mag het optimisme niet weer goed maken wat het pessimisme bedorven heeft?

1) Lezers van den vorigen jaargang van ‘De Gids’ zullen zich misschien herinneren dat J.H. Rosny het pseudonym is van twee broeders, in Fransch-Vlaanderen geboren en hun afkomst van de Nederlandsche grens gedachtig, aan wier samenwerking men een reeks romans verschuldigd is die den overgang van het naturalisme tot het idealisme kenteekenen.

De groote moralisten die uitgingen van de nietigheid van het menschelijk geslacht hebben de atmosfeer helpen scheppen waarin het anarchisme tiert en bloeit. Zij hebben er pleizier in gehad de arme menschen uit te kleeden, en hebben onder de kleêren, - onder de toga van den rechter en den hermelijnen mantel van den koning, - den naakten bibberenden mensch vertoond.

Hoe heeft Carlyle den armen kerel die op 't punt staat veroordeeld te worden niet gewroken tegenover de hoogwijze en hoogzedelijke rechtbank die het vonnis over den vagebond gaat uitspreken, door met één scherpen haal van zijn pen zoowel de lompen van den boosdoener als pruik en mantel en hemd van den rechter weg te krassen, en ze daar tegenover elkander te laten staan: de mismaakte blootheid van de eene 'gekloofde knolradijs' tegenover de wanstaltige blootheden der andere 'gekloofde knolradijzen', bijeengekomen om over elkander te oordeelen!

Een tooneel voor goden, om er in onsterfelijk, oneindig gelach over uit te barsten!

En met welk een sarcasme, - vernietigend omdat het tegelijk zoo hoog en zoo eenvoudig klinkt, - heeft niet Pascal menschelijke rechtvaardigheid en menschelijke macht van alle praal ontdaan door ze te herleiden tot een kwestie van geographie en tot een kwestie van een pluim op den hoed en een paar knechten meer of minder! J u s t i c e a u d e l à d e s P y r e n é e s , i n j u s t i c e e n d e ç a !

Ik weet wel dat èn Carlyle èn Pascal de wereld alleen zoo aandurfden, omdat ze voor een beginsel streden waarbij de wereld hun nietig leek. Maar wie verhoedt de anderen hun gevolgtrekkingen aan te nemenen zichzelven ook een principe toe te kennen? Wie bepaalt de waarde van de beginselen![1)]

De Stoïcijnsche filosofen van de oudheid hebben 'de deugd' op den wereldtroon verheven. Het waren allerminst bloeddorstige menschen; en toch zijn het hun theorieën geweest die den tyrannenmoordenaars den dolk in handen hebben gegeven als zij in naam

1) Ik had wel lust hier de opmerking bij te voegen dat evenals Carlyle zijn voorstelling van een naakte rechtszitting aan een tooneel van K i n g L e a r ontleende, waar de koning, krankzinnig van miserie, de wijsheid der wereld leert doorzien, - zoo de miserie van heden met de beschouwingen van Carlyle niet anders doet dan r e p r e n d r e s o n b i e n . En alles wat daaruit volgt. Maar hier passen geen noten.

der ‘deugd’ zich opmaakten, om de beleedigde menschheid tegenover haar onderdrukkers te wreken. Het kwam er maar op aan in welken grond die deugdzame leerstellingen vielen; vonden zij een groepje van die magere, door hun gal geplaagde, mannen, waar Caesar instinctmatig zoo bang voor was, dan werd de wereld tengevolge der ‘deugd’ voor jaren aan de anarchie en haar jammeren overgeleverd.

In den tijd van de Renaissance - en de Renaissance blijft toch een flinke poging om de beschaving op zuiver menschelijken grondslag op te bouwen - werd vorstenmoord voor een edele daad gehouden.... Maar ik ga hier geen geschiedkundige verhandeling geven over de verwarring, door ideeën in de wereld aangericht.

Men zegt wel dat ziekten altoos een dubbele oorzaak hebben, een die van buiten komt, en een die in het lichaam zelf aanwezig is, en dat zij ook een dubbel verloop hebben, van de oppervlakte naar de inwendige deelen en omgekeerd van de inwendige deelen naar buiten.

Gaat het met het lichaam der samenleving niet evenzoo? Er liggen in haar boezem allerlei kiemen die den gemeenschapsband willen verstoren: hatelijke hartstochten, en miserie, lichamelijk zoowel als verstandelijk; ook overmaat van zelfgevoel en kracht. Die werken van binnen, en ontmoeten op hun weg fragmenten van groote ideeën en aangenomen gevoelens die in de atmosfeer der maatschappij circuleeren, en die het middel zoeken om naar buiten door te dringen. De samenkomst van beide veroorzaakt dan de blijvende kwaal.

Arme menschheid, hoeveel moeite kost het haar om haar persoonlijkheid te handhaven tegenover ziekten en beroeringen! Hoe zal zij het evenwicht kunnen bewaren!

En toch kan het redmiddel niet liggen in een voorgewend pogen om de zelfzucht te onderdrukken of den toegang der ideeën af te sluiten. De menschheid heeft al haar krachten en haar hartstochten noodig; en zij kan evenmin de prikkelende werking der groote leerstellingen missen, - wil zij haar taak vervullen. Ideeën en hartstochten en noodzakelijke ellende moeten elkander leeren verdragen, langzaam aan.

Om rechtvaardig te blijven moeten wij ons de maatschappij voorstellen als in gestadige inwendige beweging, verdeeld tusschen krachten die elkander geen rust laten.

Sinds door de vorming der eenheid van alle groote Europeesche landen (1860-1870) en door de uitbreiding van het verkeer de centralisatie in de hand is gewerkt, staat daartegenover, als een macht die het tegenwicht wil houden, een versterkt zelfbewustzijn van het individu, een poging van den enkele om zich uit de ingewikkelde machinerie los te wikkelen, een streven tot vereenvoudiging van het leven.

Enkele bevoorrechte mannen hebben in hun studeerkamer of in hun laboratorium ontdekkingen gemaakt die een gewichtiger verandering hebben veroorzaakt dan een staat met zijn beambtenleger in jaren tijds te weeg zou kunnen brengen. Een groot dichter die een wereld van gestalten schept, gevoelt zichzelf als een wereld, waarop hij geen inbreuk van buitenaf duldt. De waarde van het individu is, door de aanwezigheid dier vertegenwoordigers van wetenschap en kunst, verhoogd. En diezelfde centralisatie die de beweging van al grooter massa's menschen en voorwerpen bestuurt, maakt ook het voorbeeld der eminente mannen in al wijder en wijder kringen aanstekelijk. Nieuwe ontdekkingen op wetenschappelijk gebied zijn mogelijk; hoeveel houden zich niet voor ontdekkers die eenvoudig een toepassing van gevonden waarheden maken! en naar het model van den grooten kunstenaar koesteren kleine kunstenaars en kunstenmakers hun wereld van het eigen ik waarvoor zij des te jaloerscher waken naarmate zij minder oorspronkelijker is.

Die navolging heeft haar belachelijke zijde, - en ik heb maar een paar gevallen opgenoemd; want de weelde en het jagen naar genot, al wat men zich onder verfijnde beschaving denkt, die de rijke alleen zich veroorloven kan, vinden in nog veel uitgebreider mate hun navolgers, - die navolging heeft haar belachelijke, haar hatelijke, haar misdadige zijde.

‘Denkt ge dat het alleen werk is wat wij verlangen,’ schreef de dynamiteur van het café Terminus aan een lid van den Parijschen gemeenteraad die een phrase had begaan omtrent den werkman ‘die geen brood vroeg, maar werk.’ ‘Wij komen niet alleen op voor onze maag,’ zeide hem Henry. ‘Of veronderstelt ge dat wij geen recht hebben op artistiek en intellectueel genot? Meent ge dat een man die vier franken daags verdient, daarvan boeken kan koopen en naar het theater kan gaan et tout le reste?’

Het is het woord van den armen, mismaakten anarchist uit Rosny's roman: ‘Wij verlangen de poëzie van het leven.’

Wij mogen om zulke gevoelens lachen, maar niet al te lang, uit vrees dat wij ook om ons zelven zouden moeten gaan lachen.

Hoe dan? zullen wij den man die zich niet onder discipline kan stellen om zijn stuk brood te verdienen, het recht toekennen om te gaan genieten ten koste van anderen?

Een moeilijk vraagstuk voor de maatschappij leveren zeker de menschen op die zich aan geen geregeld werk kunnen onderwerpen.

Zijn de ongedisciplineerden, die het gros vormen van de anarchisten, daarom uit zich zelf non-valeurs?

Als een antwoord op die vraag zal ik een ervaring aanhalen uit de Duitsche legeroefeningen.

Bij de voorschriften over de exercities is men van het denkbeeld uitgegaan om de troepen er aan te gewennen dat zij in den slag hun officieren kunnen verliezen. De luitenant moet gedurende het gevecht dadelijk het commando kunnen overnemen, wanneer de kapitein of de majoor gesneuveld is, maar ook de sergeant, maar ook de gewone soldaat moet het bataillon kunnen leiden, wanneer officieren en onderofficieren ontbreken. Daarom geeft de commandeerende officier, gedurende de exercities, dikwijls geheel onverwacht het bevel aan een mindere over, die zich in een oogwenk op de hoogte moet stellen en geen moment besluiteloosheid mag toonen. En nu gedragen gewoonlijk in zulke omstandigheden die soldaten zich het kranigst die het slechtst zijn aangeschreven op het punt van discipline, mannen die wel hun verstand hebben, maar die niet ordelijk hun plicht willen doen.

Een bewijs dat niet iedereen voor alle werk deugt, maar dat die ongedisciplineerden daarom nog niet ondeugend zijn.

Hier kunnen wij het stelsel van de anarchisten in oogenschouw nemen. Hun grief tegen de maatschappij is dat zij den mensehen geen vrijheid laat om zoo te leven als met hun aard overeenkomt, en om te werken, ieder naar zijn wijze. Zij zien de bestaande samenleving als een machine aan die de beste krachten onbruikbaar maakt door ze zonder onderscheiding een onnoodige regelmaat op te leggen. En ze willen niet gedwongen worden, omdat ze aan de maatschappij het recht niet geven over menschen te beschikken.

De mensch gaat voor. Er is geen macht boven hem. Daarom kan er geen vrede en geluk in de wereld zijn zoolang niet alle handelingen vrijwillig zijn geworden. De maatschappij met haar gansche apparaat van bevelende en dienstdoende organen moet van de aarde verdwijnen, hoe eer hoe beter.

Er zijn altoos dwepers geweest die aan een gouden eeuw in een min of meer verwijderde toekomst, geloofden, en die gereed stonden ter wille van die gouden toekomst de bestaande orde der samenleving in stukken te slaan. Maar dit is het kenteeken van den anarchist, in den vorm waarin wij hem heden ten dage waarnemen, dat hij eenvoudig in den zaligen toestand meent te kunnen overstappen, zoodra de staat met al zijn aanhangsels is opgeheven. Hij verwacht niet de komst van een Messias, die hem de poorten van een hemelsch koninkrijk zal opensluiten, hij heeft al dien omhaal niet noodig. Laat enkel het kwade, d.i. de staat met de annexe maatschappelijke inrichtingen, verdwijnen, en het goede is van zelf daar.

Mij dunkt, deze lust naar vernietiging van den staat betuigt meer eerbied voor het statswezen dan past in een stelsel dat uitsluitend op de waarde van het individu is opgebouwd. Met proeft er de afkomst uit van het tegenwoordige anarchisme. Het socialisme neemt op zich de menschen te verbeteren door hun een beteren staat te verschaffen; het anarchisme van heden gaat nog een stap verder: het wil den besten toestand verwezenlijken door den staat geheel af te schaffen. Oogenschijnlijk is dit een tegenstelling tusschen anarchisme en socialisme, maar historisch bestaat die tegenstelling niet, en ook logisch is ze niet aanwezig, in zoover beide de alles overtreffende macht van den staat erkennen.

Het revolutionaire socialisme, dat den nadruk legt op de revolutie tegen het bestaande, is daarom ten nauwste aan het anarchisme in zijn hedendaagschen vorm, verwant.

De geschiedenis van het militante anarchisme is alleen in hoofdtrekken bekend.

Het ontstond door een scheuring in de internationale arbeiderspartij tengevolge van een twist tusschen Marx en Bakounine (1868), en de eerste uiting van het anarchisme was dat de arbeiders die Bakounine volgden zich niet langer aan den Algemeenen Raad van de Internationale onderwierpen.

Michiel Bakounine, een Rus en een prins (men zou bijna gaan denken dat ieder Rus in het buitenland een prins is, zooveel Russische prinsen zijn er, ook onder de anarchisten) die met Alexander Herzen en zijn vrienden Hegel bestudeerd had, en uit de philosophie van Hegel zijn hervormingsijver geput had, - was een man met vage beginselen; maar hij had de behoefte om een rol te spelen, ofschoon hij niet altoos den moed gehad heeft de rol ook vol te houden. Hij bezat de verve van den samenzweerder van professie, en zijn haat tegen Marx gaf hem de standvastigheid om zijn programma uit te werken en door den kring van zijn aanhangers te doen aannemen.

In den opstand der Parijsche Commune kwam het anarchistische element voor 't eerst aan den dag - te midden van andere elementen. Het denkbeeld van een federatie der communes kwam uit het arsenaal van Bakounine wiens programma, tegenover den gecentraliseerden arbeidersstaat van Marx, het beginsel uitsprak eener vrije verbinding van vrije groepen die zich op landbouw en nijverheid zouden toeleggen.

De commune is tevens het eerste en ongeevenaarde voorbeeld van de propaganda, niet door woorden, maar door de revolutionaire daad, en in dien zin mag zij de moeder van het strijdende anarchisme heeten.

Het scheen eerst dat het kind de moeder niet lang zou overleven, want de eerste jaren na de onderdrukking der commune gingen voorbij in gekibbel, en van revolutionaire daden merkte men weinig meer dan de actie der nihilisten in Rusland. Maar toen door een gedeeltelijke amnestie de communards den terugweg weder naar Frankrijk vonden, toen de nihilistische aanslagen in Rusland, na den moord op Alexander II gepleegd, krachtig geweerd werden, - toen werd het anarchisme wakker in Frankrijk en schrikte de burgerij wakker (1882). De ontploffingen in Lyon hadden plaats; het dynamiet was ingeburgerd; met dat wetenschappelijk ontpfloffingsmiddel hield de enkele de maatschappij in bedwang, naar hij meende, en hij bevorderde de nadering van de culbute générale.

Is het noodig in bijzonderheden den gang van het anarchisme sedert dien tijd na te gaan? Eenige algemeene aanduidingen mogen volstaan.

Het anarchisme breidde zich uit in dezelfde mate als het socialisme het deed. Het verzamelde de enfants perdus van het grootere

socialistische leger onder zijn vanen, en hoe meer het socialisme er toe ging overhellen om een staatkundige partij te worden, hoe meer het anarchisme de revolutionaire elementen in zich opnam. Daardoor werd de leer al heftiger en gewelddadiger, en de kleine groepen waaruit de partij bestaat werden tot secten die hun steun, buiten de werklieden om, bij de misdadige klassen gingen zoeken. Mannen als Elisée Reclus, als prins Kropotkine, die op de grondslagen van de wetenschap der toekomst hun droombeeld van een vernieuwde samenleving verwezenlijkt hopen te zien, verliezen onder die omstandigheden hun invloed op hun partijgenooten en de reden van bestaan der partij wordt louter de strijd tegen de policie.

Maar zal op die wijs het idee van het anarchisme te gronde gaan?

Het zal er, waarschijnlijk, integendeel door gezuiverd worden.

Wat is het idee van het anarchisme?

Het houdt in zich een verzet van het individu tegen al wat zijn vrijmacht wil beperken. Maar verzet is een negatief beginsel. De positieve inhoud schijnt mij toe de overtuiging van de rijper en ouder wordende wereld te zijn dat niemand den mensch kan helpen in zijn werk en in zijn leven dan hijzelf alleen. Men heeft hulp en steun en bemiddeling door anderen gezocht, maar de onverbiddelijke ervaring leert: er is geen ander middelaar tusschen het leven en ons dan wij zelf, ieder voor zich.

Er is een tegenovergesteld gevoel in ons, even machtig.

De Indische legende over de vinding der poëzie spreekt van den dichter die aan zijn voeten een ter dood gewonden vogel zag vallen; het hart van den dichter, door medelijden bewogen, ging op en neer met het kloppen der borst van het zieltogende dier; die gemoduleerde klacht, die rhythmus der smart, zoo zegt de legende, was de oorsprong der poëzie.

De schepping, al wat om ons is, heeft een rhythmus waarmede wij samen moeten gaan, willens of onwillens, wat ons verstand, wat onze ervaring ons ook leert. De schepping spreekt tot ons gevoel met een onmiddellijke stem van aansluiting en orde.

En te midden van dien strijd tusschen overtuiging en gevoel gaat de menschheid op haar baan voort.

B*.

Bibliographie.

Multatuli door G. Jonckbloet. R.C. priester en pastoor te Batavia. Amsterdam, C.L. van Langenhuysen. 1894.

Pastoor Jonckbloet heeft voor eenigen tijd het klimaat van Indië ‘geestdrift en poezie moordend’ genoemd. Als wilde hij de proef op de som geven, schenkt hij ons dit boekje over Multatuli.

Volgens de inleiding, wil de heer Jonckbloet ‘den even talentvollen als veelbesproken schrijver van Christelijk standpunt uit een weinig in het breede behandelen.’ Wat er echter Christelijks en breed is in de manier waarop hij zonder veel samenhang hier in 12 hoofdstukken over Multatuli praat is ons niet duidelijk. Of is het misschien specifiek Christelijk, gelijk in het 7de hoofstuk geschiedt, voor de beoordeeling van Dekker's handelingen op Sumatra's Westkust in 1842 en 1843 zich te beroepen op hetgeen iemand, die hem niet persoonlijk gekend en slechts eenmaal gezien heeft, vijftig jaar geleden over Dekker heeft hooren verhalen? Is het soms specifiek Christelijk, Douwes Dekker een ‘walgingwekkende’ persoonlijkheid te noemen; een die ‘een huichelaar en bedrieger geweest is al de dagen zijns ergerlijken levens?’

In het eerste hoofdstuk van zijn boekje doet de schrijver het voorkomen alsof hij geestdrift gevoelt voor ‘het waarlijk schoone, het waarlijk verhevene in Multatuli, bij name in zijn *Max Havelaar*;’ - ‘de *Havelaar* zit mij nu eenmaal in de ziel,’ heet het op pagina 6 - maar 26 bladzijden verder is de geestdrift al bedaard. Daar lezen wij: ‘Behoudens enkele stukken, wier onvergelijkelijke schoonheid hun een eereplaats verzekert in alle *Bloemlezingen* der toekomst, zullen na vijftig, zestig jaren, het is onze volle overtuiging, de werken van Douwes Dekker, evenals die van honderden pennevoerders, welke, toegerust met veel dieper en uitgebreider wetenschap dan hij, hem voorgingen op het pad, dommelen op de planken der boekenzalen. De *Max Havelaar* alleen heeft kans door dezen of genen snuffelaar van de schap te worden gelicht. *Millioenenstudiën, Vrije Arbeid, Minnebrieven* en wat dies meer zij, zullen, om begrepen te kunnen worden en bijgevolg genietbaar te wezen, behoefte hebben aan commentaren, welke geen sterveling het der moeite waardig zal achten te schrijven. De zeven bundels *Ideën* (let wel, dat daarin *Vorstenschool* en *De Geschiedenis van Woutertje Pieterse* voorkomen!) zullen verteerd zijn door het vuur van hun eigen hartstocht en gestorven bij gebrek aan wetenschappelijken ernst.’ Van de ontroering, die ons en anderen heeft aangegrepen bij de lezing van de brieven door den vierentwintigjarigen Dekker tot zijn aanstaande vrouw gericht, is bij Jonckbloet geen spoor te vinden; voor *Vorstenschool* heeft hij geen

enkel woord van waardeering; *De Geschiedenis van Woutertje Pieterse* vindt hij vooral grof, en op het punt van Pater Jansen is hij niet te spreken.

Het is ontegenzeggelijk: Multatuli's leven, dat ons uit de Brieven in al zijn bijzonderheden bekend wordt, zoowel als Multatuli's werken, waarin zich dat leven afspiegelt, geven heel wat stof tot critiek. Het boek dat aan beiden volledig recht doet zal eerst geschreven kunnen worden, wanneer al de Brieven het licht zullen hebben gezien. Maar een dergelijk boek zullen wij alleen mogen aannemen uit de handen van hem, die toont fijn genoeg te voelen, om in den schrijver van *Max Havelaar* en van *Ideën* den dichter, den kunstenaar te waardeeren, en den mensch, ook in zijn afdwalingen, te begrijpen. Een man als Jonckbloet, die Multatuli verwijt dat hij ‘zoo zenuwachtig, woelig, *nooit eens een oogenblikje bedaard*’ is, moge tot verontschuldiging van een dergelijke opvatting ‘het geestdrift en poëzie moordend, klimaat’ kunnen aanvoeren, waarin hij veroordeeld is te leven, maar heeft, door zulke uitspraken alleen reeds, het recht van spreken en oordeelen over een persoonlijkheid als Eduard Douwes Dekker voor goed verbeurd.

De Oorlog van 1794-95 op het grondgebied van de Republiek der Vereenigde Nederlanden. 2de gedeelte. Bewerkt onder toezicht van den Chef van den generalen staf F.H.A. Sabron. Breda 1893.

Het eerste gedeelte van dit werk werd in *De Gids* van Mei 1893 aangekondigd door den luit. kol. De Bas. Dit tweede gedeelte behandelt het verdere verloop van het staaten krijgskundig drama, dat in Januari 1795 met den val onzer oude Republiek is geëindigd. Ook nu heeft de schrijver voor een groot deel uit oorspronkelijke bronnen geput, waaronder het Archief van wijlen Prins Frederik, thans het eigendom van de Prinses von Wied, een voorname plaats bekleedt.

Uit dit op betrouwbare gegevens berustend verhaal van een der treurigste tijdvakken onzer geschiedenis mag worden afgeleid, dat de krijgsmachten in 1794 en 1795 hunnen plicht trouw hebben vervuld, al bleken hunne krachten niet voldoende om, bij tweedracht in het binnenland, vreemd geweld te keeren. Duidelijk uitgevoerde kaarten verhoogen de waarde van dit voor onze krijsgeschiedenis belangrijk werk.

Robert Fruin[1].

Robert Fruin is nooit geweest wat men gewoon is een populair man te noemen. Hij heeft zich altijd teruggetrokken uit de openbaarheid. Zijn leven was dat van een geleerde: de wetenschap heeft al zijn tijd vervuld en zij is zijne eenige liefde geweest. Zoo zijne geschriften populair geworden zijn, dan is dit zijns ondanks geschied. Ronduit heeft hij eenmaal verklaard, dat het populariseeren der wetenschap zijn doel niet was, niet moest wezen: hij *wilde* niet anders zijn dan een geleerde. En al heeft het succes, dat hij niet zocht, alles bekroond wat hij ondernam, zijn leven is kalm voorbijgegaan zonder treffende gebeurtenissen of schokkende overgangen.

Robert Fruin is geboren te Rotterdam in 1823; hij promoveerde te Leiden in 1848, en werd na een kort verblijf te Utrecht (waar hij den omgang van Opzoomer en Donders genoot) reeds in 1849 benoemd als leeraar in de geschiedenis aan het Leidsche gymnasium. In 1860 tot hoogleeraar in de vaderlandsche geschiedenis aan de Leidsche hoogeschool verkozen, is hij daar werkzaam gebleven totdat de onverbiddelijke wet hem thans, nog in zijne volle kracht, tot aftreden noopt. Hij is ongehuwd gebleven. Alle onderscheidingen, die hij kon verlangen, zijn hem op den behoorlijken tijd ten deel gevallen; ik wensch ze u niet op te noemen: hij zelf schijnt er niet meer belang in te stellen dan de lezers van dit artikel waarschijnlijk zullen doen.

1) Den 1en Juni treedt Robert Fruin wegens volbrachten zeventigjarigen leeftijd als hoogleeraar af. *De Gids*, van welks Redactie Fruin van 1865 tot 1875 deel uitmaakte, heeft gemeend deze gebeurtenis niet onopgemerkt te mogen laten voorbijgaan. De Redactie vond den heer mr. S. Muller Fz. bereid om aan de werkzaamheid van den Nederlandschen geleerde eenige bladzijden te wijden.
De Redactie.

Ziedaar de feiten van Fruin's maatschappelijke loopbaan. Al de vele jaren van dit stille, lange leven heeft hij voor verreweg het grootste gedeelte op zijne kamer gesleten. Eenvoudiger kan het niet! En zijn persoon is met dien eenvoud in volkomene overeenstemming. Volkomen contrast met zijne vrienden Donders en Opzoomer, die door hun uiterlijk imponeerden en op zekeren afstand hielden, zal niemand op den eersten aanblik in dezen kleinen, in het zwart gekleeden man met de zachte stem en de zachte handen een van Neerlands groote mannen vermoeden.

Toch is hij dit inderdaad. Nederland was tot voor korten tijd arm aan historici van beroep, en toch behoefde het met Fruin alleen de vergelijking met andere landen niet te schromen. Zijne kennis is verbazend. In de zeldzame gelegenheid gesteld, om zijn *geheele* leven onafgebroken aan de studie te wijden, heeft hij daarvan dankbaar gebruik gemaakt. Hij is opgetreden met eene dissertatie over den Egyptischen historicus Manetho, en hoewel hij sedert dien tijd zich nooit meer in het openbaar over dergelijke onderwerpen heeft uitgelaten, verbaasde hij nog onlangs een zijner ambtgenooten door in het gesprek het bewijs te leveren, dat hij in de oude geschiedenis even goed te huis is als in de vaderlandsche, die als zijn eigenlijk gebied geldt. Inderdaad ben ik overtuigd, dat de geheele loop der wereldgeschiedenis van Manetho tot Gijsbert Karel van Hogendorp (den jongsten historischen persoon, over wien hij, zoover ik weet, geschreven heeft) hem niet slechts in groote trekken, maar in bijzonderheden duidelijk voor den geest staat.

En het is niet alleen de politieke geschiedenis, die hem boeit: het onderzoeken en beschrijven van de wording der hedendaagsche toestanden en begrippen op staatkundig en maatschappelijk gebied, dat is volgens hem het doel der historie. De verklaring van het ontstaan en de ontwikkeling van *alles*, wat het tegenwoordige geslacht belang inboezemt, aanvaardt hij zonder voorbehoud als het domein der geschiedenis. Over de zoogenaamde ‘grande historie’ spreekt hij niet zonder geringschatting: hij erkent het goede recht van de democratische strooming in het plan der hedendaagsche geschiedschrijving. Deze geloofsbelijdenis laat aan duidelijkheid niets te wenschen over, en het is eene belijdenis, die metterdaad is nageleefd. Ofschoon het nieuwste product der Duitsche historiographie, de zoogenaamde Wirth-

schaftgeschichte (de neerslag der sociale quaestie op het gebied der historiographie) hem niet aantrekt, toch heeft de geschiedenis der maatschappij hem nooit koel gelaten. Reeds de *Tien jaren* bevatten vier geheele hoofdstukken, aan de uiteenzetting van de staatsregeling en het beheer der financiën, de geschiedenis van den handel, de kerk en de letterkunde gewijd, en in de breede rij zijner kleinere artikels trekken vele de aandacht, die het maatschappelijke leven van allerlei zijden bezien en doen zien. Men heeft Fruin wel eens den Nederlandschen Ranke genoemd; doch hij zelf heeft tegen dezen eernaam nog andere bezwaren dan een bescheiden protest. Ranke's werken, hij heeft het eens geschreven, schijnen hem onvolledig en onbevredigend, omdat de groote Duitsche geleerde alleen hart toont te hebben voor de belangen van den staat.

Fruin's programma is dus ruim genoeg; het is niet te ruim gebleken voor zijne krachten. Doch wil men beweren, dat alleen het verkrijgen van uitgebreide kennis in een lang leven, uitsluitend aan de studie gewijd, geene *uitbundige* bewondering rechtvaardigt, ik zal het niet tegenspreken. Karakteristieker acht ik Fruin's methode. De rede, waarmede hij zijn professoraat aanvaardde, handelt over '*De onpartijdigheid van den geschiedschrijver*.' En sedert is de onpartijdigheid van Fruin spreekwoordelijk geworden. Toch schijnt mij dit woord min gelukkig gekozen: de onpartijdigheid van den geschiedschrijver, zooals Fruin die opvat, kiest altijd partij, zij heeft eene zeer geprononceerde meening over personen en zaken. Doch zij *waardeert* ook in den tegenstander volkomen het betrekkelijk goed recht zijner meening; zij wil volkomen recht doen aan hetgene goeds of kwaads is geschied en is zich bewust, dat dit alleen mogelijk is door het 'hoor en wederhoor' in praktijk te brengen. En de studie van hetgeen de 'altera pars' heeft in het midden te brengen, oefent steeds een zoo machtigen invloed, dat het Fruin blijkbaar geene moeite kost, op geschiedkundig gebied volkomen billijk te zijn. De lezer bemerkt dit onwillekeurig: hij weet het niet alleen bij ervaring, hij gevoelt onder het lezen zelf, dat thans het eindvonnis over den besproken persoon of de behandelde zaak geveld is. Fruin's studiën overtuigen dan ook niet alleen, zij bevredigen geheel.

De eisch om volkomen billijk te zijn tegenover allen en alles brengt ook mede, dat men zich niet in het openbaar uitlaat

over iets, waarmede men niet *volkomen* bekend is. Inderdaad stelt Fruin zich zelven dan ook hooge eischen. Hoe overtuigd ik ook ben van zijne vertrouwdheid met de geschiedenis der eeuwen, die voorafgaan aan de verschijning van den zoogenaamden graaf Dirk I, dien de ouderwetsche handboeken aan het begin onzer vaderlandsche geschiedenis geplant hebben, het verwondert mij niet, dat hij zich over die eeuwen nooit in geschrifte heeft uitgelaten, en bedrieg ik mij niet, dan zal hij het nooit doen. Ik vermoed, dat hij zich zelven onbevoegd acht, over onderwerpen buiten zijn eigenlijk gebied openlijk een oordeel uit te spreken. Want indien hem ook slechts ééne enkele bijzonderheid van een onderwerp niet bekend is, en als hij meent, dat die bijzonderheid te vinden is, dan zal hij dit onderwerp niet behandelen en het liever voorloopig laten rusten, des noods voor goed. Hij heeft nooit haast; liever geeft hij niets dan iets onvolkomens, en deze strenge zelfbeperking, gepaard aan studiën op zoo breede schaal, stelt hem in staat steeds iets volledigs te leveren.

Iets volledigs niet alleen, maar ook iets dat geheel rijp is. Is Fruin met het onderwerp, dat hij behandelt, altijd door en door vertrouwd, de stof is ook in zijn hoofd volkomen verwerkt, voordat hij zich tot schrijven zet. Dit is zoo waar, dat hij mij eenmaal (helaas, reeds zeer lang geleden!) verhaalde, dat zijn boek over Jan de Witt, dat uit twee deelen zou bestaan, in zijn hoofd geheel gereed was en dat hij slechts eene lange vacantie behoefde om het neer te schrijven. Op die wijze is het mogelijk, dat de expositie altijd helder, het verhaal altijd geleidelijk, het geheele stuk absoluut vrij is van het stof der archieven. Inderdaad maken Fruin's opstellen steeds den weldadigen indruk, volmaakt ‘af’ te zijn.

Ook de vorm werkt daartoe mede. Voor mij is Fruin's stijl altijd *de* stijl, waarin een historisch werk behoort geschreven te worden. Hij is *volkomen* kalm: reeds de toon van het geschrevene kenschetst den man, die de ‘onpartijdigheid’ tot zijne leuze heeft aangenomen. Maar daarom is het verhaal niet eentonig: zijn verstand blijft bij het schrijven koel, zijn hart niet, althans niet altijd. Men gevoelt onder het lezen, dat de schrijver de anecdote of het puntige gezegde, die hij mededeelt, volkomen waardeert en geniet, dat hij warm wordt bij het vermelden eener aandoenlijke episode; men gevoelt het en het maakt de

belangstelling wakker. Doch dit is alles, de schrijver denkt er niet aan daarop eenigen nadruk te leggen: zijn stijl is even vrij van geestige wendingen, die op den duur vermoeien, als van pathetische ontboezemingen, die spoedig vervelen. De zinbouw is volmaakt correct, en menige bladzijde kan als model van stijl gelden. Maar het blijft altijd de stijl van een wetenschappelijk werk, het wordt nooit kunst; geen oogenblik kan men vermoeden, dat deze auteur, hoe zorgvuldig ook voor den vorm, in dien vorm het doel van zijn schrijven zoekt en eenig effect beoogt. Dit geheel ongezochte, eenvoudige, volkomen natuurlijke van Fruin's optreden boeit niet voor een oogenblik, maar op den duur; ik ken geen beschaafden schrijver, wiens taal zoo volkomen met de spreektaal overeenkomt als de zijne: wanneer ik zijne opstellen lees, hoor ik veelal zijne stem en het is mij, alsof hij mij persoonlijk verhaalt wat ik lees.

Met zooveel geleerdheid, met zulk een gemak van schrijven had Fruin, naar het gevoelen van velen, ons gemakkelijk kunnen verrijken met eene vaderlandsche geschiedenis, op nieuwe grondslagen gevestigd. Zeker had hij dit kunnen doen en ik betreur het niet minder dan anderen, dat hij niet goedgevonden heeft die geschiedenis te schrijven. Maar het was verkeerd, dit van hem te verwachten. Hij zelf heeft reeds lang geleden verklaard, dat hij van oordeel is, dat onze geschiedenis, waarin nog zoo weinig serieus gewerkt is, op haar tegenwoordig standpunt het meest gebaat wordt door degelijke détailonderzoekingen, omdat de tijd voor het schrijven van eene Nederlandsche geschiedenis nog niet daar is. Men mocht dus inderdaad niet hopen, dat Fruin ooit doen zou, wat hij eenmaal openlijk heeft gekenschetst als eene afwijking van den goeden weg. Maar daarbij komt iets anders: de eigenlijke scheppingsdrang ontbreekt hem. Met onuitputtelijk geduld, met eene scherpzinnigheid, alleen geëvenaard door zijn combinatievermogen, spoort hij de juiste toedracht eener gebeurtenis, den samenhang van het schijnbaar vèr uiteenliggende na; hij is er dagen en weken onafgebroken mede bezig. Dit geduld en die volharding zijn trouwens volstrekt niet verdienstelijk; hij geniet bij het werk, als hij allengs leert weten en begrijpen: het is zijn geluk. Maar, vreemde compensatie! hij ontbeert ook de belooning, die anderen wacht. Velen zouden verlangen naar het oogenblik, dat het hun vergund zou zijn, om de resultaten van hetgeen met zooveel inspanning verkregen

werd, welgeordend en in keurigen vorm tot gemeen goed te maken, - velen ook, wien toch zulk een arbeid vrij wat meer zorg en moeite kosten zou en die daarbij niet de minste kans hebben om lof en toejuiching te oogsten. Voor Fruin daarentegen is dit *geen* genot; hij is, als men hem vraagt, meestal van oordeel, dat hetgeen hij gevonden heeft den lezers geen belang zal inboezemen. De weelde van het scheppen is hem vreemd, de lof van het algemeen geeft hem geen prikkel. Zoo hij ons desniettegenstaande zooveel geschonken heeft, moeten wij daarvoor zijn plichtbesef danken; verwonderen kan het ons niet, dat hij tot het ontwerpen van een arbeid van grooten omvang slechts zelden, tot de uitvoering daarvan slechts eenmaal gekomen is.

Trouwens, hoe gering hij zelf van de belangstelling van het publiek moge denken, juist door zijne geschriften heeft hij het meeste nut gesticht. Want het is grootendeels daardoor, bijna uitsluitend daardoor, dat hij invloed geoefend heeft. Hij zelf heeft nooit de gelegenheid gezocht, om als redenaar bij groote nationale feesten te schitteren; hij heeft zich steeds liefst op den achtergrond gehouden: luidruchtige betoogingen waren nooit naar zijnen smaak. Volkomen tegenbeeld van zijnen ambtgenoot en vriend De Vries, schijnt Fruin door zijne mondelinge voordracht dan ook niet de bezieling te wekken, die van De Vries placht uit te gaan. En toch is bezieling, warme bezieling hoog noodig, om een Nederlandsch student op te wekken, de geschiedenis tot zijn lievelingsvak te kiezen, nu de regeering het historisch onderwijs aan de hoogeschool als met voordacht op den achtergrond schijnt te willen plaatsen en zelfs de gelegenheid tot het verkrijgen van den doctorstitel in dit vak niet heeft geopend. Inderdaad zijn er in de laatste jaren dan ook slechts enkele studenten in de letteren geweest, die neiging hebben betoond, om de deugd der zelfverloochening hun leven lang te betrachten door eene poging te wagen, om van de muze der geschiedenis een voldoend levensonderhoud te verkrijgen. Want al is het waar, dat de mensch bij brood alleen niet leven zal, zonder brood leeft toch zelfs geen historicus! En zoo is het getal van Fruin's eigenlijke leerlingen klein, beschamend klein gebleven, tot zijn eigen verdriet en tot onberekenbare schade van onze historiographie.

Ziehier nu het beeld van den man, wiens openbare loopbaan ten einde spoedt, zooals zich dit aan mij voordoet en zooals ik het lange jaren heb vereerd en liefgehad. Is het mij gelukt, mijne lezers met dezelfde gevoelens te bezielen? Ik betwijfel het eenigszins. ‘Wat gaat ons deze geleerde aan?’ zullen velen oordeelen, wier dorst naar kennis en beschaving in de lectuur van *De Gids* zijn culminatiepunt bereikt, ‘deze kluizenaar, die op zijne kamer met zijne boeken geleefd heeft, leeft en leven zal? Wat heeft hij voor ons en voor zijn land gedaan, dat hem recht geeft op bijzondere belangstelling boven zoovelen van de tweehonderd andere hoogleeraren, die onze hoogescholen bevolken?’ Ik heb deze tegenwerping al den tijd, dat ik schreef, gehoord en ik heb gevoeld, hoe zij sterker werd naarmate ik vorderde. Doch ik heb geen oogenblik geaarzeld om voort te gaan. Want ik wist, dat hij, over wien ik schrijf, het zou misprijzen, als ik onwaarheid sprak. En ik wist ook, dat het eenvoudige beeld van den man, die geen populair held is geweest en het niet heeft willen zijn, er niets door zou verliezen. Want ik heb het antwoord op de vragen, die ik onderstelde, dadelijk gereed.

Wat hij voor Nederland gedaan heeft, deze stille geleerde? Hij heeft het zijne geschiedenis doen kennen, zooals die tegenwoordig gekend kan worden. Hij heeft de studie daarvan het eerst op vaste grondslagen gevestigd. Hij is de vader der moderne Nederlandsche historiographie: niemand betwist hem dien eernaam. De taak, die Bakhuizen van den Brink (de reus, tegen wien Fruin altijd hoog opziet) had kunnen volbrengen, ware hij een ander mensch geweest, heeft Fruin opgenomen en, zoo hij haar al niet heeft afgewerkt, hij heeft meer dan genoeg gedaan om te zorgen, dat het oude spoor voor goed verlaten is en dat de duffe, eenzijdige en langwijlige geschiedschrijving der 18e eeuw op hare beurt tot de geschiedenis behoort.

De beide schitterende brochures tegen Groen van Prinsterer kondigden in 1853 en 1854 de verschijning op het terrein der Nederlandsche historiographie aan van een nieuwen kampvechter, van zeldzame kracht en tot de tanden gewapend. Toen volgden in 1858 de *Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog*, die Fruin's naam voor goed vestigden. Het boek was geene revelatie: Bakhuizen van den Brink had reeds zijne

studiën over onzen vrijheidsoorlog geleverd. Maar toch was het ‘de eerste dag eens nieuwen levens.’ Met dit meesterstuk heeft Fruin de serie zijner studiën over onze geschiedenis geopend, die sedert met kleinere of grootere tusschenpoozen onafgebroken is voortgezet. Hij toonde daarin reeds dadelijk zijn volle meesterschap: naar mijn oordeel zijn de *Tien jaren* nooit door hem zelven overtroffen. Fruin heeft meer geleerde, meer diepzinnige artikelen geschreven, maar geen, dat frisscher en helderder is bij zoo grondige kennis van het onderwerp in al zijne bijzonderheden.

Wanneer ik de lange rij dier studiën in gedachten de revue laat passeeren, dan treft mij diep de onbillijkheid der klacht, dat Fruin weinig geschreven heeft. Niet alleen zouden zijne verzamelde artikelen zeker een tiental deelen vullen; doch het betaamt ook ze niet alleen te tellen, maar ze ook te wegen. En dan herinner ik aan zijne omvangrijke studiën over *Het voorspel van den tachtigjarigen oorlog* en over *Motley's geschiedenis der Vereenigde Nederlanden*, over *den slag van St. Denis* en over *Willem III in zijne verhouding tot Engeland*[1)], over het ontstaan van Hugo De Groot's beroemd *Mare liberum* en over *Gijsbert Karel van Hogendorp*, niet het minst aan zijne studie over *De wederopluiking van het katholicisme*, waardoor hij nog voor enkele maanden toonde, dat zijne kracht in niets verzwakt is en zelfs toereikend, om geheel nieuwe wegen in te slaan. Op het gebied van het maatschappelijk leven noem ik allereerst de aardige beschrijving eener *Hollandsche stad in de middeleeuwen*, die in dien tijd voor ons publiek eene openbaring was, zijne *Oprichting van het hoogheemraadschap Rijnland* en zijne geschiedenis van *Delfshaven*, last not least ook den commentaar bij Droste's *Overblijfsels van geheugenis* en de merkwaardige inleiding voor de *Informacie* van 1514, die ons een zoo duidelijk inzicht gunt in het leven van ons volk in die dagen. Zwaarder te verteren, maar even verrassend zijn de studiën op rechtshistorisch gebied over het *jaargeding*, over den

1) Mij is verhaald, dat de beroemde Engelsche professor Seeley (dezer dagen wegens zijne verdiensten voor de historiographie geadeld) bezig was met een boek over ditzelfde onderwerp, doch dat hij na de lectuur van Fruin's artikelen zijn werk gestaakt heeft, daar hij thans niets nieuws over het onderwerp meer meende te kunnen zeggen. Een schitterend bewijs, dat inderdaad een artikel van Fruin dikwijls gelijk staat met een boek!

bannus pacis en over *waarheid en zeventuig*, de vruchten van zijn samenleven met zijn broeder, den Utrechtschen hoogleeraar, die korten tijd voor het verschijnen dezer studiën den stoot had gegeven tot de oprichting der *Vereeniging tot uitgave van oude vaderlandsche rechtsbronnen*. Verrassend waren deze artikelen, niet alleen om hunnen inhoud, maar vooral omdat zij den litterator Fruin plotseling als baanbreker zagen optreden op de moeielijkste paden van een hem vreemd arbeidsveld, met een succes, dat eerlang door het eeredoctoraat in de rechten bekroond werd.

Het kan niet gezegd worden, dat Fruin, al is het getal zijner eigenlijke leerlingen gering, geene school gevormd heeft. Zijn invloed op onze historiographie is groot, onmiskenbaar groot. Geen Nederlandsch historicus van beteekenis, die in hem niet zijn meester, zijn voorbeeld vereert. Met voordacht of onwillekeurig hebben de besten zich naar hem gevormd: zijn oordeel is nog steeds voor hen een vonnis in hoogste instantie. Doch ook buiten den kring der eigenlijke geleerden wordt zijne werkzaamheid hoog gewaardeerd. Ontelbaren hebben zijne *Tien jaren* gelezen en het Gidsnommer, dat een artikel van zijne hand bevat, is altijd een welkome gast niet alleen in het studeervertrek, maar ook in elke beschaafde huiskamer. En, haast ongemerkt, strekt zijn invloed zich steeds verder uit. Toen wij voor eenige jaren bijdragen verzamelden voor de aanbieding van een huldeblijk ter gelegenheid van zijn 25jarig professoraat, waren wij verrast van vele personen, aan wie wij niet gedacht hadden, aanbiedingen te ontvangen, vooral uit de kringen der onderwijzers. Zoo bleken zijne werken doorgedrongen te zijn veel verder dan wij verwacht hadden, doorgedrongen ook tot hen, die den kern daarvan weder konden overbrengen op het jongere geslacht.

Niemand zal het leven van den geleerde onvruchtbaar noemen, die zoo van uit zijn studeervertrek aan de nationale geschiedenis een geheel ander aanzien wist te geven. En wanneer ik mijne lezers tot de erkenning van dit feit gebracht heb, ben ik voldaan. Het past niet in het openbaar van den mensch te spreken, waar het eenen levende geldt. Alleen ééne opmerking wil ik ten slotte maken. Ik sprak boven van Fruin's spreekwoordelijk geworden ‘onpartijdigheid’. Doch nauwelijks zou men zich meer kunnen vergissen dan wanneer men meende, dat deze onpartijdigheid van den geleerde wortelde in zekere

koele onaandoenlijkheid van den mensch. Fruin heeft zich steeds bewogen in een kleinen kring; doch hij heeft met de besten verkeerd en in den intiemen omgang, dien Pluygers en Cobet en Buys gaarne zochten, is het telkens gebleken, dat de geleerde, die in onze kronieken en gedenkschriften den weg wist als niemand, ruimte liet voor den mensch, die geniet van alle producten der oude en nieuwe letterkunde, - voor den mensch ook, die belang, zelfs hartstochtelijk belang stelt in alles, wat op elk gebied om hem heen gebeurt, en in de velen, die hem aanhangen, - voor den mensch niet het minst, wiens verhouding tot zijne moeder en tot zijnen broeder den diepsten indruk heeft gemaakt op hen, die daarvan getuige hebben mogen zijn.

S. MULLER FZ.

Het Chineesche tooneel.

In geen land is op het oogenblik het tooneel zóó populair als in China. Ik zal alleen met zekerheid kunnen schrijven van de spelen, die ik in de stad Amoy - in de Fohkien provincie - gezien heb, maar waarschijnlijk kan men deze gerust als voorbeeld nemen van het geheele tooneel in het gansche Hemelsche Rijk.

De inrichting van het tooneel is zoo primitief en gemakkelijk mogelijk. Er is geen tooneelverbond, en geen schouwburg noodig, alles geschiedt voor en door het volk. Is er een ‘gelukkige dag’ - de verjaardag van een of anderen ‘poet’ (Boeddha) - dan wordt eene inschrijving gehouden onder de bewoners van een zekere buurt. Ieder Chinees offert gaarne zijn weinige ‘cash’ en de vereischte som wordt altijd volteekend. Op een geschikte plek, liefst tegenover een tempel, wordt een houten stelling - taî - opgeslagen, die in een uur tijds gereed is, en het tooneel voorstelt. Het is een allerprimitiefst getimmerte, niet veel meer dan een estrade, waarop kwakzalvers op onze groote markten hunne vertooningen houden. Juist genoeg planken om een dertigtal menschen te dragen. Geen coulissen, en in 't geheel geen décors. Er is evenmin een aparte plaats voor toeschouwers. De kunstliefhebbers kijken staande, in de open lucht, of wel zittende op eenvoudige rieten stoeltjes, die zij zelve medebrengen. Entrée is er niet, elke Chinees kan vrij komen zien naar wat de samenwerking van een of andere buurt hun voor moois aanbiedt.

Het is mij een genoegen dit alles te kunnen schrijven zonder vrees, dat het een slechten indruk van het Chineesch tooneel zal geven, want juist het primitieve van de samenstelling geeft

aan de voorstellingen iets aantrekkelijks en weldadig-poëtisch, dat ik nog nooit bij eenige uitvoering in Holland heb genoten. Vooral bij avond doet een Chineesche tooneelvoorstelling op zijn mooist. In de zoele lucht zitten de in lichtblauw of groen gekleede Chineezen zoo mooi van kleur onder de majestueuse takken van den grooten banyan-tree, - anderen staan gracieus geleund tegen de pilaren van den tempel, met die gemakkelijke losheid, die elk gewoon oosterling iets schilderachtigs geeft. Prachtig doen de zachte kleuren van hunne gewaden in het avondlicht, en somtijds vlamt er de weerschijn over van de helle fakkels op het tooneel. Er is een eerbied en een stilte onder de honderden toeschouwers, bijna ongeloofelijk voor een westerling, die nergens politie of soldaten ziet. Er wordt niet eens geapplaudisseeerd, en als men beweegt, of van zijn plaats gaat is dat bedaard, met zachten stap. Er is een eerbied en een liefde voor het tooneel in China, die bewijst, dat zelfs in dezen laatsten, verdorven tijd der Tai Ts'ing dynastie het kunstgevoel van het volk nog even levendig is als in den gouden eeuw, toen de groote tooneelspelen werden geschreven.

De voornaamste klassieken, waaruit de spelen zijn getrokken, zijn de Tong Tsiu Liet Kok, de Sam Kok Tsi - of Annalen der drie Rijken -, de Tông Su, of Dingen der Thang-dynastie -, de Se Iû, of Reizen in het Westen, ,de Tsing Tong, of de Strijd in het Oosten, de Tsing Se, Strijd in het Westen, en anderen, te veel om op te noemen.

Deze - klassieken en legenden - zou men de romantiek der allereerste Chineesche middeleeuwen kunnen noemen. Dit was de tijd der groote oorlogen, toen de Chineezen de veroveraars van bijna geheel Oost-Azië waren. Men vindt er dezelfde wonderen in terug als die uit de Nibelungen - en andere liederen. Er zijn helden, die onoverwinlijk zijn, die beroemde zwaarden hebben, waarmede zij zelfs duivels en geesten weêrstaan, er zijn wonderkappen, die onzichtbaar maken, wonderspreuken, die legers demonen te hulp kunnen doen roepen, en bokalen, waaruit een groot vuur wordt getooverd, dat de vijanden bij duizenden verbrandt. Er zijn vrouwen, die onverwinlijke krijgshelden zijn, en hun geliefde met geweld van zwaard, en met duivelskunsten veroveren. Doodsvijanden vervolgen elkaar onder de zee, in de lucht, en tot in het binnenste der aarde. Er komen wereld-branden, die de legers

verdelgen, maar goede Geesten laten hemelwolken neêrvallen, om ze weer te blusschen, en den lievelings-held te redden uit het vuur. Wonderpaarden vliegen sneller dan met tooverkracht geworpen speren, en er zijn pijlen, die tot in de wolken gaan.

Er is al het kinderlijke, onware, onbeholpene in van alle romantiek, maar ook al het geweldige, reusachtig schoone, dat Heine de Nibelungen-liederen deed vergelijken bij een strijd, in eene eindelooze vlakte, tusschen immense domtorens, om de ontzaglijke Nôtre-Dame.

En deze kinderachtige, maar imposante romantiek wordt in het tooneel voorgesteld op een even kinderachtige, imposante wijze, die een indruk op mij maakte, zooals ik die van ons zoo beschaafd en geavanceerd Tooneel nooit heb gekregen. De Chineesche tooneelspelen missen het begoochelende, gemakkelijk makende van onze monteering en décors, maar er is dat machtig-sterke in, dat grootsch-eenvoudige, dat een stuk tot groote kunst maakt. En dat de gewone Chinees uit den lageren stand zóóveel moois voelt van een zoo primitief voorstellen, dat hij er uren lang in stille aandacht voor in de nachtlucht staat, na zijn beestachtig zwoegen van dag aan dag, is een bewijs, dat in het Chineesche volk onder deze treurige regeering nog een intuïtief gevoel voor kunst sluimert, een gelukkig teeken voor een te herwinnen beteren tijd, èn voor het volk zelf, èn voor zijn kunst.

Er is toch stellig wel niets primitievers denkbaar dan een tooneel, waarop de acteur, nadat hij ‘àf’ is, kalm terzijde gaat staan, en een kopje thee drinkt, of zijn pijp aansteekt, en met een der figuranten, die ‘gevolg’ voorstelt, een praatje begint. Ook wordt van gewaad verwisseld op het tooneel, zelfs vlak achter een held, die nog in de rol is. Men kan, zonder dat dit eenigszins wordt bedekt gehouden, een acteur zijn gelaat zien beschilderen, of zijn baard vastplakken, voor een spiegeltje. Als twee lange stokken worden opgericht, en daartusschen een stuk zeildoek, stelt dit een stadsmuur voor. Als er met de handen roeigebaar wordt gemaakt, stelt het tooneel een zee voor, en zijn de spelers op schepen. Een klein kruitvlammetje is een wereldbrand, en wat neêrgegooid water is een wolkbreuk. Een bijna onmerkbare houding van de handen bewijst, dat de speler te paard zit, en als men de voeten op-en-neer stampt, heen en terug, trekt men een wagen

voort. Een plank, waarlangs men voorzichtig vooruitgaat is een gevaarlijke brug over een zee, en een kleine sprong òp is hoog wègvluchten in de wolken.

Maar het mooie hiervan is, dat het niet belachelijk wordt gevonden, en dat de ernst van den toeschouwer niet breekt bij zulke vreemde voorstellingen. De aandachtige Chinees is zóó in beslag genomen door de schoonheid in het spel, dat hij het leelijke er vlak bij niet ziet, zijn fantasie is vlug en gewillig en volgt met wonderlijke snelheid de bedoeling van een gewichtig feit door het slechts éven aanstippen er van. Hij is nooit vermoeid, en laat zich door niets van zijn stuk brengen. De Chinees beschouwt al de primitieve voorstellingen als heldere symbolen, en hij verlangt volstrekt niet meer dan de schoonheid van het stuk zelf als geschiedenis. Hij wil alleen de bewegingen en het stemgeluid der levende menschen vóór hem, begeleid door den maatgang der muziek.

I.

Om een goed denkbeeld te geven van een chineesche tooneelvoorstelling zal ik er een uit velen beschrijven. Een der populairste is wel het stuk, waarin een vrouwelijk krijger, Han Lee Hoa, de heldin is.

Dit stuk is getrokken uit het zoo populaire boek Tsing Se, - en speelt ten tijde van keizer T'ai Tsung van de Thang dynastie, dus ongeveer in de eerste helft der zevende eeuw na Christus' geboorte. In deze periode was de beroemde veldheer Si Dzîn Kuì over de Westersche grenzen van het rijk aan het oorlogen met de Se Liông en andere barbaren. Hij had onder zijne bevelen den grijzen generaal T'ia Kao Kim, die ‘de pilaar des rijks’ werd genoemd, en den titel van koning voerde, benevens de hooge militaire mandarijnen Lô Tsiong en Tọ̄ It Hó̤. De held van het stuk is Si Ting San, de zoon van den opperbevelhebber Si Dzîn Kuì. Na een reeks van schitterende overwinningen behaald te hebben trekken deze veldheeren met een groote vloot op naar de vijandelijke provincie Hân Kong Koan. Op dezen tijd - in het vierde deel van den Tsing Se - begint het tooneelstuk, dat gewoonlijk Han Lee Hoa wordt genoemd.

Ik zal eerst den loop der gebeurtenissen beschrijven, en vervolgens het spel der acteurs verklaren.

In de te veroveren stad Hân Kong is bevelhebber de oude Han Hông, die den titel van koning had, een beroemd wijze en tacticus. Hij zendt zijne twee zonen met een groote vloot uit, den chineeschen vijand tegemoet. Deze twee, Hân Liông en Han Hó̱, vallen de Chineesche vloot aan. De slagen in die oude tijden werden niet geleverd, zooals nu de gewoonte is. Het ging in de oude Chineesche oorlogen als in de oude grieksche. Meesttijds daagden de opperhoofden elkander uit, terwijl de legers lijdelijk toezagen. De twee zonen van den ouden Han raakten slaags met de Chineesche generaals To̱ It Hó̱ en Lô Tsiong, elk op hun schuit. De Chineezen bleven overwinnaars, en Han's zonen, beide gewond, vluchtten in allerijl, gevolgd door hun vloot, waarvan het grootste gedeelte veroverd werd door de Chineezen. Nu was de zeeslag gewonnen, maar de stad Hân Kong nog niet ingenomen. Deze stad lag bijna onneembaar, op hooge rotsen. De bewoners vluchtten binnen de muren, en wierpen van daar groote rotsblokken en brandende palen naar beneden. Toen Si Dzîn Kuì dus zag, dat de stad moeilijk door bestorming te veroveren was, besloot hij haar te omringen, en sloeg een kamp van tenten op in de vlakte. Inmiddels was in de stad de oude koning Han in grooten rouw, toen zijne twee zonen, de beste krijgers die hij bezat, gewond en verslagen waren teruggevlucht. Hij zat in diepe droefenis verzonken, toen zijne vrouw hem kwam vertellen, dat hun dochter Han Lee Hoa juist denzelfden dag was teruggekomen. Dit meisje is de heldin van het stuk. Zij was op achtjarigen leeftijd door een oude toovenares, genaamd de oude moeder Lee San, gestolen, en opgevoed op een verren berg. Deze toovenares was ingewijd in alle mysteriën van leven en dood, kon van gedaante veranderen, en beschikte over alle krachten in de natuur. Zij had Han Lee Hoa van jongs af aan van hare tooverkunsten en wonderkruiden geleerd. De oude koning Han voelde de hoop herleven, toen juist in dezen uitersten nood zijn dochter was teruggekomen, liet haar dadelijk roepen, en vroeg haar, of zij niet door wondere geneesmiddelen haar zwaar gewonde broeders kon genezen. Dit was voor Han Lee Hoa een kleinigheid. Zij bestreek de wonden met een tooverkruid, en de beide krijgshelden waren weer even gezond als te voren.

Han Lee Hoa had nog wel erger tooverkunsten tot haar beschikking. Zij had onder anderen de macht om geheele bergen te verzetten wáár zij maar wilde, van de zee boven het land uit te storten; zij bezat wonderboonen, die, als zij ze om zich heen strooide, in onoverwinlijke helden veranderden. Zij had een knots, waarmede zij geesten kon verslaan, een tooverspreuk, op een amulet, waardoor zij een tweede lichaam kon aannemen, een wonderring om vijanden in te vangen, en een discus, die na den worp weer bij haar terugkeerde.

Koning Han vertelde haar, hoe de chineesche veldheer Si Dzîn Kuì en zijn zoon Si Ting San de stad belegerden, na zijn vloot verslagen te hebben, en smeekte haar, hem met hare geestenmacht te helpen, en hare broeders te wreken. Toen Han Lee Hoa dit hoorde, was er heimelijk groote vreugde in haar hart. Zij wist meer dan gewone menschen konden weten. Hare Meesteres, de oude Moeder Lee San, had haar namelijk van tevoren gezegd, dat zij met den held Si Ting San ‘verwantschap-uit-een-vorig-leven-had’, dat is, dat hun vorige levens zóó waren geweest, dat zij in dit leven onvermijdelijk man-en-vrouw moesten worden. Zij was dus niets verwonderd, dat Si Ting San de stad van haar vader belegerde. Het heel natuurlijke Noodlot had hem zoo vlak bij haar gebracht, opdat hij haar op den vooraf vastgestelden tijd zou ontmoeten. Han Lee Hoa zeide hiervan voorloopig niets aan haren vader, en verklaarde zich bereid, om met het leger een uitval te doen op de Chineesche belegeraars.

Het was in dien tijd volstrekt niet bijzonder merkwaardig, dat vrouwen krijgshelden waren. Vóór Si Ting San tegen Han Kong optrok had hij juist de koningin So̱ overwonnen, van het Se Liông volk, een heldin, die door middel van tooverkunsten door vuur al hare vijanden kon verbranden. Si Ting San was in den strijd tegen haar verslagen, en vluchtte te paard door de bergen. Toen hij op het punt was door de koningin achterhaald te worden, zag hij een gewoon boerenmeisje, dat zich bezig hield tijgers dood te slaan met een knots. Dit zonderlinge meisje wees hem een schuilplaats aan in een boschje, en toen de koningin hem wilde vervolgen, gooide het sterke kind haar met een dooden tijger van het paard. Si Ting San snelde toe, en hieuw zijne vijandin het hoofd af. Uit dankbaarheid moest hij het vreemde meisje wel tot zijn vrouw

maken. Dit was Tân Kim Tíng. Zij was, evenals haar heer en meester, een beroemd krijgsheld.

Den volgenden dag trok Han Lee Hoa met haar leger uit de poorten van Hân Kong Koan om slag te leveren met den vijand. Volgens oorlogsgebruik werden donderbussen afgestoken, en op zware trommels geslagen. De legers kondigden meestal hun komst ridderlijk aan, om den vijand tot het gevecht op te roepen. Han Lee Hoa, die in smachtend verlangen was om te zien wie Si Ting San was, reed te paard buiten de gelederen, en riep uitdagend, dat Si Ting San uit het vijandelijk leger moest treden, om met haar den eersten kamp te strijden. De oude veldheer Si Dzîn Kuì, die een trotsch en hooghartig man was, voelde zich echter beleedigd, dat een barbaren-vrouw zóó zijn eigen zoon durfde bevel te geven, en verbood hem, gehoor te geven aan de uitdaging. Hij gelastte zijn' mandarijn Tọ̄ It Họ́ om het meisje te grijpen. Tọ̄ It Họ́ zag, hoe verleidelijk schoon Han Lee Hoa was, zooals zij, in volle wapenrusting, te paard gezeten in fiere houding tusschen de beide legers alleen stond, en antwoordde met graagte aan het bevel, zeggende, dat hij haar als vrouw zou houden, als hij haar kon gevangennemen. De mandarijn Lô Tsiong was even getroffen van hare schoonheid als Tọ̄ It Họ́, en vroeg Si Dzîn Kuì verlof, om ook uit de gelederen ten strijde te mogen treden, wat toegestaan werd. Beide mandarijnen reden het meisje tegemoet. Hoe dichter zij haar naderden, des te schooner zagen zij de begeerde vrouw. Han Lee Hoa ontving hen met scheldwoorden, en riep ‘Jelui twee mannen met die verschoten gezichtskleur, barbaren, hoe durf je hier te komen. Je hadt beter gedaan met mijn zwaard te vermijden, dat je tot een vleeschbrij zal maken. Ik heb Si Ting San geroepen’. Lô Tsiong greep zijn lans, en Tọ̄ It Họ́ zijn geelgouden strijdhamer, en zij riepen spottend ‘Zijn wij dan soms óók geen mannen? Als gij ons eerst overwint, kunt gij Si Ting San roepen’. Han Lee Hoa riep in woede ‘Wil jelui wel eens ophouden zoo onbeleefd te zijn?’ greep haar twee zwaarden, en viel aan. De lans en de hamer van hare vijanden werden naar haar hoofd gezwaaid, maar zonder zich verschrikt te toonen gaf zij een teeken met haar zwaard. Toen kwamen op dit tooverteeken van alle zijden reusachtige strijders opdagen met groene gezichten en lange slagtanden, in gouden harnas, en gewapend met zwaarden en

bijlen. De twee mandarijnen schrikten ‘tot hun ziel niet meer paste bij hun lichaam’ en vluchtten. Het geheele chineesche leger in paniek hun achterna. Zóó kwam het verslagen leger weer in het versterkte kamp, waar Si Dzîn Kuì op den uitslag van den strijd wachtte. Deze was woedend over dezen vreemden soort veldslag en zeide. ‘Dit verachtelijke meisje heeft in 't geheel geen beleefdheid[1)]. Zij heeft heksenkunsten’. Toen wees hij Tǫ̲ Sien Tong aan, om uit de gelederen te treden, want het paste niet aan Si Ting San om met zulk een vrouw te gaan strijden.

Het ging Tǫ̲ Sien Tong niet beter dan de twee mandarijnen, want zij werd gewond door de knots van Han Lee Hoa, die met dit wonderwapen zelfs Geesten kon verslaan. Aan den schouder gewond vluchtte zij terug in het kamp. Nu zond Si Dzîn Kuì Si Ting San's vrouw Kim Ting uit, dezelfde, die als meisje Si Ting San gered had, door koningin Sǫ̲ met een dooden tijger van het paard te gooien. Tan Kim Ting was een gevaarlijke vijand voor Han Lee Hoa, want zij was ook bedreven in tooverkunsten, en zou stellig de middelen van hare vijanden onschadelijk kunnen maken. Toen Han Lee Hoa haar tooverspreuk zeide, en de bovennatuurlijke krijgslieden met de slagtanden om Tan Kim Ting verschenen, uitte deze haar eigen tooverspreuk, waarvoor de monsters in angst weêr wegvluchtten. Han Lee Hoa was echter sterker, want met een wonderzwaard, van hare leermeesteres gekregen, wist zij Tan Kim Ting aan den schouder te wonden, en op de vlucht te jagen. De oude Si Dzîn Kuì bleef hardnekkig weigeren om Si Ting San uit te zenden, en beval zijn eigen dochter Kim Liên een laatste poging te wagen. Toen de beide heldinnen elkander zagen, werden zij echter beide zoo getroffen door elkanders schoonheid, dat zij geen vijandschap, maar sympathie voor elkaar voelden. Han Lee Hoa vertelde nu openlijk, dat hare Meesteres haar bevolen had, Si Ting San's vrouw te worden, omdat zij in een vorig leven daar onvermijdelijk voor bestemd was. Zonder te strijden beloofde Kim Liên, aan haren vader deze gewichtige

1) ‘Beleefdheid’ is niet de preeiese vertaling van het Chineesche Lé dat onvertaalbaar is en exclusief-chineesch van beteekenis. Er is een aparte ‘King’ die Lé Kì, die van de Lé verhaalt en Lé voor Europeanen duidelijk kan maken. Beleefdheid in den uitgebreidsten zin komt er het dichtste bij. De Lé Kì is vertaald door Prof. Legge in de ‘Sacred Books of the East’.

mededeeling over te brengen. Er werd een wapenstilstand gehouden tot den volgenden dag.

In den vroegen morgen reed nu Si Ting San zelf het kamp uit. Hij was diep beleedigd door het voorstel van Han Lee Hoa, en had plechtig verklaard haar te zullen dooden. Han Lee Hoa zag dadelijk zijne wondere schoonheid en voelde zich dankbaar jegens haar Meesteres, dat zij hare onvermijdelijke verwantschap met den held vooruit had mogen weten. Maar terwijl zij hem in aanbidding aanstaarde riep hij schimpend: ‘barbaren-kind! kijk naar mijn zwaard!’ en sloeg naar haar. Zij greep in elke hand haar korte sabel en weerde den houw af, roepende: ‘Mijne meesteres heeft mij gezegd, dat ik uit vorige levens de verwantschap van vrouw-en-man met u hadt, en ik moet met u trouwen. Als gij er in toestemt zullen mijne ouders u helpen, en zal ons rijk zich aan uw rijk onderwerpen.’ Si Ting San was in 't geheel niet ontroerd door deze naïeve bekentenis en schold terug als antwoord: ‘Schaamteloos, verachtelijk mensch, dat zelf over zoo iets durft te beginnen! Ik ben een groot generaal der Thang-dynastie, hoe zou ik ooit met een barbaren-meisje willen trouwen! Ge hoeft niet zoo verkeerd te denken hoor’. Dit gezegd hebbende stak hij weer naar haar met zijn zwaard. Zij weerde den steek af, en vocht met hem tot over de dertig parades. Toen uitte zij ‘de rechte woorden’ van haar tooverspreuk, en ziet: hemel en aarde werden duister. Han Lee Hoa riep hare krijgslieden, die in het donker den held zonder moeite grepen en vastbonden. Zij ging vóor hem staan en zeide, half-lachend: ‘Ziezoo Si Ting San, nu zit je daar vastgebonden, als je nu mijn man wilt worden zal ik je vergeven en je loslaten.’ Hij zag in, dat hem niets anders overbleef dan toe te geven, en dacht: ‘laat ik haar nu maar eens een keertje beet nemen’ en beloofde, als hij haar losliet, naar huis te gaan, en haar dadelijk de koppelaars te sturen.[1)] Maar zij glimlachte, en zeide ‘Generaal Si, meent ge die woorden wel? Leg een eed voor mij af, dan zal ik u

1) In China gebeuren de huwelijksonderhandelingen door middel van koppelaars. De bruidegom gaat niet zelf de bruid vragen - die hij trouwens nooit gezien heef - maar de ouders van den jongen man sturen vertrouwde koppelaars - hēm-lâng - naar de ouders van het meisje, om haar eerst te zien, en verder over alle vorwaarden en angelegenheden te spreke. Alles breedvoerig vermeld in den Tāi Ts'ing Lut Lē, - het Wetboek der Tāi Ts'ing-dynastie.

gelooven.' Si Ting San dacht bij zich zelven 'laat ik voor dat meisje maar zoo'n beetje een hol eedje afleggen, waaróm niet?' en zwoer: 'Als gij mij loslaat om in mijn kamp terug te keeren, en ik ondankbaar tegen u mocht zijn, moge ik halverweg tusschen Hemel en Aarde opgehangen worden, dat mijn lichaam moeilijk een veilig plaatsje kan vinden.' Toen Han Lee Hoa dezen eed hoorde bond zij hem zelf los, en liet hem zijn paard terug geven. Maar vóór hij een pijlschot ver weg was keerde Si Ting San zich om in den zadel en riep schimpend: 'Schaamteloos, verachtelijk wezen, ik ben daar zooeven in je duivelsche listen gevangen, en door je vastgebonden, hoe zou ik dus ooit je man willen worden. Denk er maar niet verkeerd over. Laat je paard loopen en kom er met mij om vechten!' Toen volgde weer een strijd van tallooze parades. Eindelijk sprak Han Lee Hoa weer de tooverwoorden, en vóór hen verrees een hoog gebergte. Het meisje veinsde te vluchten, en de held vervolgde haar tot in het midden van de bergen. Plotseling hoorde hij een' geweldigen donderslag. Achter en vóór hem was nergens meer een weg. Er was ook niets meer van Han Lee Hoa te zien, en Si Ting San zag dat hij beneden in een diepe kloof was, met hooge bergen overal om hem, zoo steil, dat hij ze onmogelijk kon beklimmen. Hij was in radeloozen angst. Gelukkig zag hij héél boven op een berg een sprokkelaar aan het werk. Hij riep zoo luid hij kon om hulp, en toen hij gezegd had wie hij was, wist hij den man te overreden, om een lang touw neer te laten. Het touw werd om een boom op den berg geslagen, en Si Ting San werd door zijn redder opgeheschen, nadat hij het neêrgelaten eind om zijn middel stevig had vastgebonden. Maar juist was hij over den halven afstand van beneden tot boven opgetrokken, toen de sprokkelaar kalm heenging. In groote angst riep de held 'oude man, hoe laat ge mij nu zoo in het ledige hangen?' maar de sprokkelaar antwoordde: 'Jonge veldheer! ge hebt zóó maar achteloos uw leven verpand door een valschen eed. Gij bedriegt anderen, laat ik u nu ook maar eens een keertje bedriegen! Dít is nu inderdaad halverweg tusschen Hemel en Aarde opgehangen zijn, en moeilijk een veilig plaatsje te vinden om uw lichaam te bewaren. Ik ga eens wat eten. Wacht dus maar een beetje!' En de sprokkelaar ging zijn weg. Tot overmaat van ramp zag Si Ting San van boven

uit den pijnboom, waar het touw aan vastgehecht was, twee ratten komen, die aan de knoopen begonnen te knagen. Twee van de knoopen waren al gauw doorgebeten, en er bleef nog maar één over, die weldra ook door zou zijn. De held vreesde 'tot zijn ziel niet meer bij zijn lichaam paste,'[1)] toen hij opeens boven op den berg een meisje zag, gevolgd door acht slavinnen. Hij riep luid om hulp. Een der slavinnen antwoordde hem, dat hij zijn naam moest noemen, en na overen-weer gesprek bleek het dat het meisje een prinses was, en dat zij hem wel wilde redden, mits hij beloofde, elken wensch dien zij hem zou zeggen, welken ook, dadelijk te vervullen. Si Ting San beloofde gehoorzaamheid, en werd door de slavinnen opgetrokken. Boven op den berg was een bloemenprieel, waar de prinses hem opwachtte. Hij bedankte haar, en vroeg, welken dienst hij haar terug zou mogen doen. En de prinses antwoordde: 'Han Lee Hoa, de discipel van de oude Moeder Lee San, heeft met u de verwantschap uit vorige levens. Hoe zoudt gij er over denken, om mij in deze zaak tot koppelaarster te nemen, of ben ik daar te min voor?' Maar hij antwoordde: 'Ik ben al driemaal getrouwd. Deze zaak zal heel moeilijk gaan.' Toen de prinses dit hoorde riep zij: 'Ondankbaar wezen, nu ik u gered heb, wilt gij mij niet gehoorzamen! Ik zal u door mijne slavinnen laten binden!' Vóór dat de slavinnen hem konden grijpen hoorde hij echter opeens een donderslag. Het prieel veranderde in een gevangeniswagen, waarin hij zat opgesloten. Naast den wagen reed Han Lee Hoa, die haar zwaard ophief en hem toeriep: 'Als gij mij nu weêr niet gehoorzaamt sla ik u het hoofd af.' Toen antwoordde Si Ting San in grooten angst, dat hij berouw had, en nu stellig haar tot vrouw wilde nemen, als zij hem nog eens wilde loslaten. Hij moest eerst een nieuwen eed zweren, maar weêr bedacht hij zich, en zeide opzettelijk een valschen eed: 'Als ik ondankbaar mocht zijn moge ik in den oceaan terecht komen - en toch niet sterven!' Toen werd hij losgelaten, en reed te paard weg. Nog was hij niet op een pijlschot afstands, of hij keerde zich weer om, en riep scheldend, dat hij het barbaren-meisje nooit tot vrouw zou

1) Deze - en ook vorige en eventueel volgende - woorden tusschen aanhalingsteekens zijn directe vertalingen uit het Chineesch, daar ik het eigenaardig vond, die letterlijk over te nemen.

nemen, en daagde haar weêr uit te komen strijden. Zij hadden niet meer dan tien parades gevochten, of Han Lee Hoa sprak weer de tooverwoorden. Hemel en Aarde werden duister, en er verschenen vier reusachtige helden uit de lucht. Vóór Si Ting San van den schrik bekomen was en met de reuzen kon gaan strijden, lag hij plotseling midden in een grooten oceaan. Gelukkig ging er juist een schip voorbij, waarin een vreemde prins met zijn gevolg voorbijzeilde. De drenkeling werd behoorlijk aan boord geheschen en voor den prins gebracht. Deze hoorde eerst het verhaal van Si aan, hoe hij daar zoo in de zee kwam te liggen, en zeide toen, dat het onvermijdelijk en noodzakelijk was, dat de Chineesche generaal met Han Lee Hoa trouwde. Si Ting San had echter een beetje moed gekregen doordat hij er telkens zoo goed van afkwam, en antwoordde trotsch, dat hij in 't geheel niet van plan was te gehoorzamen, en dat hij een beschermgeest had, die hem in alle gevaren beschermde. De prins riep dadelijk zijne soldaten, en liet Si Ting San zonder vorm van proces, op een stuk steen gebonden, weer in zee gooien. Gelukkig voor den jongen held had hij echter van te voren in zijnen eed gezegd, dat hij in den oceaan zou mogen terecht komen, maar toch niet sterven. Hij verdronk dus niet. Door een wondere tooverij was het prinselijk schip plotseling verdwenen, en zag hij vlak vóór zich de kust, waar zijn eigen kostbaar strijdpaard op hem stond te wachten. Hij bleef echter gebonden aan den steen, en wist, dat hij nooit zijn paard zou kunnen bestijgen als er geen redding kwam. Toen zag hij in de verte een ruiter aan galoppeeren, en weldra was Han Lee Hoa zelf vóór hem op de kust. In groot berouw smeekte hij om vergeving, en beloofde plechtig, haar tot zijn vrouw te maken. Hij zwoer nu een ernstigen, en zeer zwaren eed dat, als hij weêr ondankbaar was, zijne geheele familie en hijzelf door duizend messen en zwaarden zouden moeten sterven. Han Lee Hoa bond hem zelf van den steen los. Dezen keer brak de held zijn woord niet, maar galoppeerde terug naar zijn kamp. Met groote vreugde werd hij door zijnen vader Si Dzîn Kuì ontvangen. Iedereen in het Chineesche leger was in groote vrees voor Han Lee Hoa en hare tooverkunsten, zoodat Si Dzîn Kuì dadelijk er in toestemde, dat zijn zoon het barbaren-meisje tot vrouw nam, en zóó haar geheele rijk aan de Thang dynastie onderwierp.

Ook Han Lee Hoa keerde naar hare familie terug. De oude Han Hông bewees haar groote eer, en noemde haar bij hooge eerenamen, maar toen zij hem zeide, dat zij den volgenden dag met Si Ting San zou trouwen ontstak hij in hevige woede, en sloeg met zijn zwaard naar haar om haar te dooden. Han Lee Hoa weerde behendig den slag af met hare twee korte sabels. Ongelukkig gleed de oude koning uit over een stukje glad leer van zijn schoen, en viel recht in de zwaarden van zijn dochter. Hevig kermend viel het meisje neer bij het lijk van haren vader, toen hare twee broeders, dezelfde, dien zij het leven gered had, kwamen aanstormen, met hunne zwaarden zwaaiende. Han Lee Hoa smeekte hun, toch niet met hun zuster te gaan strijden, en legde hun uit, hoe haar vader bij toeval in haar zwaard was gevallen. Maar de twee broeders luisterden niet en sloegen scheldend naar haar. Toen greep zij hare gevaarlijke twee tooverzwaarden en sloeg hare beide broeders dood. In grooten rouw kwam hare moeder aanloopen, en knielde weenend bij de lijken neder. Han Lee Hoa troostte haar met de naïeve verzekering ‘dat doode menschen nu eenmaal niet meer terugkomen’ en raadde haar aan, liever in stilte de lijken te laten begraven, vóór deze daad bekend werd, die misschien haar huwelijk zou kunnen onmogelijk maken. De koppelaars waren ook aangekomen. Den volgenden dag ging zij met hare moeder naar het kamp van Si Dzîn Kuì, waar zij met groote praal ontvangen werd. Toen haar gevraagd werd, waarom haar vader en hare broers niet mede waren gekomen, antwoordde zij ‘dat deze stellig al hunne beleefdheid verloren hadden,’ maar dat zij ziek waren geworden, en te bed lagen. Daarop werd het huwelijk gesloten en Si Ting San met Han Lee Hoa alleen gelaten in de bruidskamer.

Tot zoover het tooneelstuk, zooals het vertoond werd. De geschiedenis zelf is nog lang niet uit. De twee jonggetrouwden zitten nog geen half uur bijeen, of zij slaan elkaar in fellen strijd met hunne zwaarden, zoodat alle vrienden en verwanten te hulp moeten komen. Er komt geen eind aan de ellende. Later wordt Si Ting San herhaaldelijk door Han Lee Hoa uit groote gevaren gered, heeft weer berouw, verzoent zich weer, en eindigt weêr met zijn zwaard tegen haar te trekken.

Eigenaardig is de verklaring, in het boek Tsing Se gegeven,

waarom dit echtpaar zoo voortdurend in twist en ellende is. Dit is alweer het Noodlot, het onvermijdelijke, dat ook in de grieksche spelen zoo almachtig is. De oude Moeder Le San verklaart het zelve aan Han Lee Hoa, als deze haar komt vragen, wat toch de oorzaak van al den strijd is. Eens, op een heiligen dag, was Giók Tè, de Koning des Hemels, op zijnen troon gezeten, om de Geesten, uit alle sterren saamgekomen, van den perzik te doen eten, die onsterfelijk maakt. Naast Giók Tè stonden zijne geestendienaren Kim Tong en Giók Lú, die een bokaal moest dragen, voor den perzik. Zij stoeiden samen een beetje. Giók Lú liet den kristallen bokaal uit hare handen glippen, dat hij tot gruis verbrijzeld werd.

In groote woede wilde Giók Tè zijne dienaren straffen, toen de oude geest Lâm Kik uit het gelid der geesten trad, en eerbiedig een voorstel deed. De twee dienaren, zeide hij, hielden te veel van spelemeien, en hadden wereldsche gedachten, zoodat de schaal aan hen was ontglipt. Zij moesten beide wèl vergeven worden, maar tot hun straf - en volgens de Oorzaak[1)], door hen zelven gecreëerd - op de aarde als mensch geïncarneerd worden, en weêr bij elkaar zooals in de hemelen, maar nu als man en vrouw. Dit voorstel werd aangenomen, en Giók Tè deed de beide dienaren nederdalen. Maar juist toen zij door de hemelruimte nederdaalden kwamen zij een boozen demon tegen, die er afschuwelijk uitzag. Giók Lú moest uitbundig om het leelijke gezicht van den duivel lachen. Dit had tot gevolg, dat de duivel, die als alle duivelen, heel dom en verwaand was, ging denken dat Giók Lú hem een lonkje gegeven had, en toen hij zag, dat zij op weg naar het Stof, de Aarde, was, volgde hij haar, en werd geïncarneerd als een mandarijn van koning Han Hông, genaamd Iông Hoân. Het andere gevolg van haar ondoordacht lachen was, dat Kim Tong woedend van twijfel en jaloerschheid was, zoodat hij reed s met ongeloof en wrevel jegens Giók Lú in 't hart op de aarde verscheen. Giók Lú nu was niemand anders dan Han Lee Hoa, en Kim Tong was Si Ting San. De domme duivel was Iông Hoân geworden, de vriend van koning Han Hông, die

1) Zooals bekend is, zegt de boeddhistiesche leer van Karma, dat elke oorzaak onvermijdelijk in latere levens zijn gevolg produceert. De Chineezen gelooven hier sterk aan, en deze In Kó - oorzaak en gevolg - vindt men in het grootste gedeelte van hunne legenden en geschiedenis terug.

oorspronkelijk door hem als Han Lee Hoa's echtgenoot was aangewezen. Daarom weigerde haar vader ook vooral later, om haar aan Si Ting San te geven. Al de ellende was veroorzaakt door dat ééne onbezonnen lachje op hunne daling van de hemelen naar de aarde.[1)]

II.

Dit - vooral wegens de plastiesche voorstelling - zeer moeielijk te spelen stuk wordt met de allerprimitiefste hulpmiddelen weêrgegeven op eene wijze, die stellig groote bewon-

1) Voor den belangstellenden lezer, die gaarne het eind der lotgevallen van Si Ting San zou willen weten, zij het volgende in 't kort verteld:
Si Ting San had later van Han Lee Hoa een zoon, genaamd Si Kong. Deze Si Long was onder ongunstige omstandigheden geboren. Han Lee Hoa geraakte namelijk gedurende hare zwangerschap in gevecht met lông Hoân (den op aarde geïncarneerden duivel, dien zij had bespot), en sloeg hem dood met haar zwaard. Zijn bloed spatte overal op haar huid, waardoor zij van den schrik het kind baarde, dat nu daarom een bloedigen aard had, en het karakter van een duivel. Deze Si Kong - die reeds op 7-jarigen leeftijd onoverwinlijk was - was een losbandige drinkebroer. Si Ting San zelf eindigde, met zijnen vader Si Dzîn Kuì te dooden, en wel op de volgende curieuze manier. Hij was zijn vader komen verlossen uit een klooster, waar deze werd omsingeld door de vijanden. Si Dzîn Kuì was daar drie dagen uitgehongerd, zoodat hij bewusteloos was geworden. Oorspronkelijk was deze Si Dzîn Kuì een tijger geweest, die als mensch gereïncarneerd was. Door zijne bewusteloosheid was nu zijn geest weêr in den tijger overgegaan. Si Ting San, die juist ter redding kwam, zag bij den tempel een tijger, dien hij met een pijl doodelijk wondde. De tijger sleepte zich nog tot in den tempel, en daar lag zijn eigen vader dood, door hem vermoord. De tijger was opeens verdwenen. Op zijn beurt wordt Si Ting San later door zijnen zoon Si Kong's schuld gedood. Si Kong had namelijk in dronkenschap 's keizers twee zonen gedood. Si Kong zelf wist te ontsnappen, maar, volgens chineesch recht, moest Si Ting San, de vader, er voor boeten, die met 360 zijner familieleden werd gedood. Si Ting San had echter goede vrienden, die hunne eigene kinderen tegen de zijne ruilden en lieten dooden, opdat zijn geslacht zou behouden blijven. Si Ting San werd met al zijne vrouwen en dienaren gedood, en hunne lijken in één kuil geworpen, waarop gesmolten ijzer werd gegooid. Alleen Han Lee Hoa ontsnapte, door een tweede lichaam aan te nemen, en het eerste, ziellooze, te doen dooden. Onder eene volgende regeering keerde Si Kong in het rijk terug, en kwam tot hooge eer. De lijken van zijn vader Si Ting San en zijne familie werden uit het ijzeren graf gehaald, en met rijke ceremoniën elk afzonderlijk plechtig begraven. Si Ting San's oude vriend, (ook die zijn's vaders) T'ią Kao Kim was hierover zoo dol verheugd - dat hij zich letterlijk doodlachte. En - zoo luidt de curieuze legende - T'ią Kao Kim's zoon was zoo verslagen over den dood van zijn vader - dat hij zich op de tegenovergestelde wijze doodhuilde.

dering en hooge achting verdient. Ik heb reeds gezegd, dat het tooneel niets meer dan een houten stelling is, van alle zijden open, van achteren alleen beschut.

Op den achtergrond zitten de bij elk tooneelspel onmisbare muzikanten. Er is geen kapelmeester, en zij spelen allen uit het hoofd, zonder muziekboeken. Het orkest is samengesteld uit drie bestanddeelen, slaginstrumenten, strijkinstrumenten, en blaasinstrumenten. De eerste soort telt gewoonlijk twee groote gongen van koper, geslagen met een hamerstok; deze heeten ‘lô’; verder twee ‘poáh’, koperen bekkens, die, als de europeesche, tegen elkaar geslagen worden, een ‘piah kǫ̲’, een soort tambourijn, van paardehuid, en een grootere trommel, die van boven en van onderen is bespannen met ossehuid, ‘t'ong kǫ̲’.

De violensoort heeft één viool van hout, ‘kóng-á hiên’, met twee snaren, en één kleinere - hǫ̲ hiên -; twee tweede violen - dsi hiên - een ‘gi hoê’ - tokkelinstrument, gelijkende op een cither, een ‘sam ñiên, viool met drie snaren, en een pak pê’, een zeer groot, rond, viersnarig bord, waarop met trommelstokjes wordt getokkeld. Elke vioolsnaar geeft vier tonen. De snaren zijn gemaakt van de slijmerige draden, die slakken achterlaten.

De blaasinstrumenten zijn twee dwarsfluitjes, ‘p'in-á’, en twee lange fluiten, ‘tông siao’, twee klarinetten, groote, ‘tōa ts'ę̲’ en twee kleinere, ‘sìo ts'ę̲’; een groot, erg gecompliceerd instrument, ‘sing’, van meer dan twintig fluitjes, uitkomend in ééne opening; dit is het moeielijkst te bespelen van allen, en weinige longen kunnen er lang tegen. Dit en de eerste vier instrumenten zijn geheel van bamboe. De klarinetten zijn half koper, half hout. Verder is er een paar lange horens, die worden uit- en ingeschoven als schuiftrompetten, en zeer lange, donkersombere geluiden geven, hō t'aô.

Daar er slechts acht muzikanten zijn, kunnen al deze instrumenten nooit tegelijk bespeeld worden. Verbazend snel verwisselt een muzikant dan ook midden onder het spel van instrument. Wonderlijk is het keurige in-de-maat blijven bij de begeleiding van een solozang. Dan wordt met vier kleine houtjes tegen elkaar de maat getikt.

Niet elk Chineesch tooneelspel heeft, als onze opera's, zijn eigen muziek. Maar er is muziek apart voor elke soort ge-

beurtenis in een spel, en deze wordt in elk spel op de behoorlijke plaats gespeeld. Een vreemdeling, die voor het eerst in China is, denkt licht, dat er zoo maar in 't wild weg lawaai wordt gemaakt door het orkest, en voelt zich alsof er iets in hem verscheurd wordt, zoo valsch klinkt de muziek in zijne ooren. Maar als men geregeld veel spelen bijwoont leert men al spoedig onderscheiden, en begint de vreemde muziek wel degelijk emoties te geven. Ik weet nog den geweldigen slag, als boven op mijn hoofd, dien ik kreeg, toen ik bij den dood van een held bij zijn fellen smak op den grond één ontzettend somberen gong-bom hoorde, en daarna alles stil totdat een clarinet en een zeer droeve fluit in zacht-klagend geween uitschreiden.

Er is voor elk geval in het spel een afzonderlijk motief. Als een civiel mandarijn opkomt is dat anders, dan wanneer er een militair mandarijn komt. Er is een vaste krijgsmuziek, een muziek van aanval, van aftocht, en een jubileerend-feestelijk keizersmotief. Een Chinees weet door de muziek al in de verte, wat er gebeurt, al kan hij het tooneel nog niet zien. Hij kan hooren, waar een leger optrekt, waar het strijdrumoer is, en waar in de verte de trommen den aftocht slaan. Hij weet, waar de muziek van liefde zingt, en de muziek van haat schettert. Mooi is het aanvallen van legers gedaan door de muziek. Dan slaan eerst even de gongen met zacht gebom, waarop de kleine trommels even roffelen, en langzaam sneller, sneller, als het aanstormen van veel soldaten, met wild paardengetrappel, en eindelijk, bij den strijd zelf, gaat het in razende vaart, zonder ophouden, met zulk een snelheid van bekkengeklang en tromgeratel, dat het op verren afstand werkelijk als het lawaai is van duizenden krijgers, in een mêlée van stormgeluid. Dán somtijds een, twee doffe gongslagen, en het is even stil. Er is een leven neêrgedonderd door het Noodlot. En als de blaasinstrumenten dan huilend klagen is dat het smartgeluid der kleine menschen, dat schreiend opkomt na het donderstormen van het Fatum.

Het is hoofdzakelijk het angstig-makende, het overspannende van de muziek, dat het tooneel zoo aantrekkelijk maakt. De Chinees is dol op lawaai van koper, en er is gloed en schittetering van oogen te zien in de gezichten, die in het zachte avondlicht opzien naar het tooneel, beschenen door het fakkel-

licht. Vooral de strijdmuziek is overwldigend, door de stijging van het langzaam aankomen en dan razend voortratelen van trommen, dat de emotie geeft van op een wagen een eindeloozen afgrond te rollen. Er is dan een dol verlangen, om toch eindelijk de sombere, eenzame, gongslagen te hooren, die den dood zullen zijn.

Mét de muziek is de voornaamste aantrekkelijkheid het gewaad van den tooneelspeler. Wordt alles van omgeving en oogengenot volkomen verwaarloosd, aan de gewaden van de acteurs wordt de grootste zorg besteed. De gewaden zijn geen gewone kleeren meer, zij zijn een kunst apart. Si Dzìn Kuì had een lang staatsiekleed van groene zijde, wijd om hem heen, met statige plooien neerhangend. De mouwen tot over de knieën reikend, in superben val. Hij kan zich in dit gewaad alleen langzaam bewegen, met den deftigen stap, die een oud man past. Op zijn kleed een creatie van goud[1]. Om zijne voeten de zee, van dikgouden golven, die in hoogen zwaai opbruisen, met spatting van vonken. Daaruit rijzen in wilde kronkeling twee gouden draken naar gouden wolken, van prachtigen vorm, met luchtige zweving als voortgaande, zoo fijn gedaan. Op zijn borst een dikke, gouden zon, waarom weder twee gouden draken, met oogen van een groenen steen, en lange, lekkende tongen. Draken op zijne mouwen, zijn rug, om zijn hals. Het goud is als eene levende glorie, die hem met een eigen licht omstraalt. Als hij maar even beweegt, en zich wendt, zwaait het kleed met breed gebaar om hem mee, en is het of de draken zich kronkelen, licht uitstralend naar alle zijden. Ook is er zacht geruisch van goud, dat het tot iets levends maakt. De plooien van het gewaad zeggen zijn ouderdom en zijn deftigen ernst. Zijne gebaren zijn alle langzaam en kuisch, alsof ze weten, dat ze rondom zwaaiïngen maken, die het karakter van den speler moeten weêrgeven.

Si Ting San is in harnas van zilveren schubben, weêrgegeven door zilverachtige zijde, met goud. Hij heeft niet een uit één stuk gemaakt wijd gewaad, maar borst-, arm- en beenstukken. Bij de schouders en de knieën twee leeuwenkoppen. Zijn

1) Een dergelijk gewaad, geheel van zijde, met de kostbare goudfiguren, kost op zijn hoogst slechts 70 dollars mexicaansch.

zilverzijden harnas glanst maar éven heel fijnzacht door de dik-gouden draken en zonnen die een fel licht om hem schijnen. Hij is van hoogschitterend goud, als een immense trots, met zachtschemerend zilverlicht daaronder, als liefde. Op zijn rug een koker met vijf puntige vlaggen, die als een krans van pracht om zijn hoofd opkomen. Op zijn metalen helm twee enorme faizanten-veeren, die hoog boven alle andere spelers uitsteken, en over het geheele tooneel zweven. Als hij het hoofd maar even beweegt zwaaien de twee veeren met breed gebaar hoog achter hem.

De generaal Tō It Hŏ is in gewaad van donkerpaarsche, bijna zwarte zijde, met groote gouden bloemen. Hij mag niet de draken dragen van de hoogste mandarijnen. Maar er bloeien schitterende gouden bloemen om zijn zwarte verschikkelijkheid. Zijn gezicht is ook geheel zwart, uit de mondhoeken komen vier witte strepen, die naar ooren en oogen gaan. Zijn zwart gezicht en zijn gewaad geven hem zooals hij in het hoogste moment van zijn rol het hevigste is. Dit karakter houdt hij het geheele stuk door, ook in vredelievend gesprek. Zijn vriend Lô Tsiong is in helrood, waarover dezelfde gouden bloemenbloei, en het gezicht eveneens helrood, met zwarte beschildering. Hij is de roode, en Tō It Hŏ de zwarte, zoo zijn ze in den dichtsten strijd dadelijk te herkennen aan hunne kleur.

De andere mandarijnen zijn in blauw, in groen, in paarsch, wit[1)] en weêr rood, maar allen in een glorie van goud, en met een fellen glans om zich heen, die in den avond gezien als een droom van licht is. Het goud is voor het eerst gezien in de zachte donkerheid van den avond als een immens orkest,. dat luid uittrompettert uit een stilte.

Han Lee Hoa is gekleed als een jonge vrouw, die niet allereerst vrouw wil wezen, maar een leerling van een in mysteriën ingewijde toovenares, als een mensch, die weldra een Geest zal kunnen worden. Daarom is zij zonder waaiend gewaad, zonder eenig sieraad, en zonder harnas, want zij is onkwetsbaar. Zij heeft een nauw vest van eenvoudige zwarte stof, vast om het lichaam gekneld, dat daarin slank en tenger te

1) Er wordt in Europa algemeen geloofd, dat wit in China altijd rouw beteekent, maar dat is onjuist. Wit wordt wel degelijk gedragen zonder dat het rouw beduidt, door het volk 's zomers, en door tooneelspelers aldoor. De echte rouwkleeren zijn bruingeelig.

zien is, een blinkende gordel, en een nauwe broek. Al hare bewegingen zijn uiterst gevoelig en sierlijk. Er is als een slangachtige kronkeling in haar lijf, en ze kan zóó lucht omhoog springen in het nauwe kleed, met haar zeer fijn, elastiesch lichaam, dat het is, alsof ze vanzelf, door een zachten ademtocht gedragen, omhoog zal gaan. De haren zijn heel eenvoudig op het hoofd vastgebonden in een wrong.

Het eenige uitsluitend vrouwelijk mooie is haar gezicht. Dit is teêr beschilderd en bepoederd met rood en wit, tot een superbe kleur, ‘als perziken’ zooals een chineesch dichter zegt. Oogen, die somtijds zoo sereen-zacht kunnen zijn ‘als een stil water in den herfst bij avond’, en wenkbrauwen, met statig gebaar opgaande, ‘als de omtrekken van heel verre bergen’ zoo teer. De lippen wijnrood, als voor veel vurige kussen.

De meer ondergeschikte spelers, gevolg, dienaren en soldaten zijn eveneens in kleurige dracht, zonder goud, maar meestal hel rood, dat onder het fakkellicht vlamt met den glans van moord en oorlogsgeweld, die bij dit spel van strijd en doodslag behoort.

Met alléén de superbe-kleuren der gewaden, en de actie der spelers als middelen, wordt het moeilijke stuk gespeeld, met een zekerheid en een aplomb, alsof de beste monteering medewerkte, om den geweldigen indruk te geven.

Als Si Dzîn Kuì met zijn leger naar Han Kong Koan optrekt, wordt eerst voorgesteld, hoe hij zijne bevelen geeft. Er is een tafel, waarvan een rood kleed afhangt met gouden draken. Hierachter zit Si Dzîn Kuì, zeer statig in de nu stille zwaaiingen van zijn wijd gewaad, waarvan de omlijning zijn hooge waardigheid uitdrukt. Aan weerszijden staan de hooge mandarijnen, en daarachter geschaard de soldaten. Het orkest speelt de eeremuziek, die past bij den generaalsrang. Si Dzin Kuì doet niets dan zijne bevelen geven. Hij roept zijne generaals Tō̄ It Hō̄ en Lô Tsiong. Deze naderen met ernstigen stap, buigen, en blijven gewichtig staan. Schittering gaat er over hun bij elke kleine beweging, zachte glans van zijde en fonkeling van goud. Si Dzîn Kuì geeft een keurig teeken met zijne hand, waarop zij neigend teruggaan. Hijzelf weer roerloos, machtig van ernst. Somtijds neemt hij zijn lange baard in de hand, en laat hem zachtjes op zij weer neerglijden, als het bewijs van

zijn waardigen ouderdom, dat hij even heeft willen voelen. Hij geeft weer een teeken. Een andere mandarijn nadert. Weer hetzelfde tooneel. Dit is voor een westerling vervelend, en hij begrijpt er de bedoeling niet van. Een Chinees ziet er met groote verrukking naar. Hij is dol op mandarijnen. Een mandarijn is iemand, die in vorige levens bizonder goed is geweest, en daarom nu belooning heeft gekregen in dit leven. Mandarijn worden is het beste wat iemand van zijn leven overkomen kan. Een mandarijn, weet hij, heeft ander gewaad dan hij, draagt de kristallen knoop op zijn hoed, en is onzeggelijk ‘t'é bièn’, ongeveer ons ‘fatsoenlijk.’ En dan de keizer! De Zoon des Hemels wien de geheele Aarde toebehoort! En zoo'n Si Dzîn Kuì, een opperbevelhebber, die met den keizer omgaat, en met eerbewijzen en gunsten wordt overladen. Een hoog mandarijn alléén, zonder tooneelspel, is al iets enorm gewichtigs om naar te zien.

En wat de Chinees nu zoo verrukkelijk vindt in deze vertooning is het deftige zitten van Si Dzîn Kuì, met die verbazende wijze mouwen, die zoo diep neervallen, en waardoor hij zijne handen alleen met heel statige, voorname gebaren kan oplichten, en het zijn de keizerlijke draken, die hij mag dragen, omdat hij zoo'n allerhoogst mandarijn is, en het zijn de almachtige bevelen, met hooge keelstem uitgestooten in het aristocratische mandarijndialect. En hoe die andere mandarijnen - zelf ook hooge - voor hem neerbuigen, hoe ze hun handen dan houden, en hoe ze hun voeten zetten; hoe verschrikkelijk voornaam zulke dingen zijn, dat prachtige stappen en dat plechtige buigen, en dan weer heel stil staan met dat goud, ja vooral dat goud zoo overal om hun lijf - al deze dingen is een Chinees nooit moe om te zien, hij groeit er in, hij vindt het enorm gewichtig, hij voelt er zich van watertanden. Want een Chinees is een kind als het op zaken van mandarijnen aankomt. Hij mag geen halve cash overhebben voor een liberaal werk, maar hij betaalt gaarne duizenden om mandarijn te zijn. En dit is onschuldiger dan het lijkt. Een Chinees is verbazend gevoelig voor voornaamheid, maar voornaamheid van gewaad, van gebaar, van kleur en lijn. Een prachtig gewaad maakt zijne zorgen blij als een prachtige dag. Een mooi gebaar vindt hij mooi, omdat een mensch er zoo mooi mee uitziet, omdat er iets van zijn ziel in is, waaraan

hij hem kennen kan. Een mooie vrouw vindt hij niet mooi om het zinnelijke alleen, maar wel degelijk om de gevoelige teêrheid van haar wenkbrauwen, en de avondrood-kleur van haar wangen, en de gracie van hare bewegingen. In het land, waar op dit oogenblik literatuur en teekenkunst, en bijna alle kunsten kwijnen, zijn de tooneelspelen het eenige, wat er nog voor een gewoon Chinees te genieten valt. En hij is daarin gaan onderscheiden, en fijn gaan leeren zien, met al de bevattelijkheid, en de studie, die hij niet meer kan gebruiken voor andere soort kunst. Ik zou kunnen zeggen, de tooneelkunst is d e Kunst van het hedendaagsche China.

Zijn de bevelen gegeven, dat gaat het leger op weg naar de schepen. Een statige òmmegang op het armzalige tooneeltje, de mandarijnen voorop, gevolgd door dienaren die hunne wapenen dragen.

Het tooneel is in vier groote stappen overgestoken, maar onverstoorbaar gaat de optocht eenige rondten door, de roode, groene, blauwe, zwarte, witte gewaden verward door elkaar, met overal goudschittering, niets dan kleur en goud, die bewegen op maat van een oorlogsmuziek. Een groot feest voor de oogen van het Chineesche publiek, die zoo van licht en pracht houden. Het voelt zich gelukkig door het gewaai van de kleuren, en vooral door dat goud, dat vlammen van draken en bloemen.

Eindelijk weêr stilstand. Er wordt een breede plank gelegd op het tooneel. Dit is de loopplank over de zee, naar het admiraalschip. Nu gaat Si Ting San vooruit, voorzichtigjes, en reikt zijn vader Si Dzîn Kuì de hand. Een eerbiedig gebaar, waarbij hij het voorname lijf heel teeder voorover buigt, om te zien, hoe de voeten van den ouden vader stappen, en met een voorzichtige zorg in zijne oogen, die deze simpele beweging tot iets subliems maakt. Want in China is de Haò[1)] de eerste deugd van den mensch, waaruit alle andere deugden voortkomen. Zachtjes, stapje voor stapje, o! zoo voorzichtigjes en teêr gaat Si Ting San over het plankje, en leidt den ouden man voort, die zoo heel bezorgd achter hem aanstapt, dat zijn wijde gewaad bijna niet waait, en de gouden draken maar éven fonkelen, en dan weer stil lichten.

1) Haò is de Liefde en Eerbied van kinderen tot ouders.

En dit kleine tooneeltje, dat enkele oversteken van het plankje, op het armzalige houten stellinkje dat nu heusch een zee moet verbeelden, is van een heel superieure kunst, die het symbool van de Haò van het volk geeft. Niet licht zal een ernstig toeschouwer het vergeten, hoe in deze miserabele omgeving zoo iets groots werd gedaan, door twee heel gewone tooneelspelers, met die prachtige simpelheid van bewegingen en gebaren, die juist de eenige ware kunst zijn.

Ook de andere generaals steken het plankje over, somtijds naar beneden ziende, waar de zee ergens moet bruisen en zelfs een slip van het gewaad optillend, bang voor zeewater op de zijde. En dit alles zóó gedurfd, met zoo'n dappere verachting voor het feit dat er in 't geheel niets is dan een planken vloer, en zelfs geen flauwe nabootsing van water, dat niemand onder het publiek het maar een oogenblikje gek vindt, en durft te lachen. Want het spel zelf van de acteurs moet den Chinees de omgeving doen zien.

Als allen over het plankje zijn worden er gewone rieten stoeltjes gezet, en is het tooneel opeens een admiraalschip geworden. De generaals gaan allen om Si Dzîn Kuì zitten, die weer heel deftig in het midden is, omlijnd door de breede gebaren van zijn gewaad. Op de vier hoeken van het tooneel gaan twee mannen staan met lange riemen, en beginnen zeer ernstig te roeien. Keurig is hun roeibeweging, waarbij zij het lijf achteruit buigen, en weer vooruit, met telkens een stap achter of voor van het been. De muziek speelt nu weer een ander motief, met lang uitgestooten, monotone horentonen, die prachtig het windgezang geven over het water.

Nu is dus het publiek door roeigebaren aangetoond, dat de spelers op de zee zijn. Als nu straks deze menschen van hunne stoelen gaan, en opeens de vijandelijke strijders komen, gebeurt dat nog alles op de zee, alleen op een andere plaats.

Nu komen de zonen van Han Hông op het tooneel, met hunne troepen. Zij zijn in blauw en groen, op dezelfde wijze beschilderd als Tō It Hŏ en Lô Tsiong. Plotseling komen de vorige spelers weêr op, met zwaaien van lansen, en oorlogskreten. Alles is nog op zee. En het gevecht, dat volgen zal gebeurt op oorlogschepen. Han Liông en Lô Tsiong raken handgemeen, en steken met hun lansen naar elkaar. Zij houden hun wapen met twee handen boven het hoofd, en vechten

met prachtige bewegingen, in een bepaalden stijl, want het strijden in de oudheid was een kunst, met vaste wetten van schoonheid en gratie. Om nu de zee wat meer aan te geven, en te zeggen, dat elk strijder op zijn eigen schip is, gaat naast elk een roeier, met gebukt hoofd om slagen te vermijden, die onder de snelle uitvallen en parades altijd door zijn keurige roeigebaar maakt. Mooi zijn de rechte lijnen der lansen, die elkaar steeds kruisen, en andere figuren maken.

De muziek is nu een bommen van trommels, ál sneller en sneller, om het stijgen der woede te geven. Als eindelijk Han Liông overwonnen is, valt hij niet, maar gaat eenvoudig uit de gelederen. Ik zag hem achter bij de muzikanten kalm een kopje thee drinken, en zich in een spiegeltje bekijken, of zijn helm wel goed zat. De Chinees is door zoo iets niet geschokt en uit zijn emotie gebracht, want hij kijkt er niet naar. Hij ziet alleen naar wat voor het tooneel gebeurt, waar de strijd nog voortduurt, en waar nu Han Hŏ door T It Hŏ wordt verslagen. De behaalde overwinning wordt nu vertoond door een ómgang van de krijgers, met lansen triomfantelijk omhoog gehouden, en onder luid victoriegeschreeuw.

Dan worden plotseling twee lange stokken in de hoogte gestoken, waarover een groot zeildoek is gespannen. Wij zijn nu in een volgend bedrijf. Onnoodig te zeggen dat, daar er in 't geheel geen scherm is, de bedrijven allen met open tooneel achter elkaar worden gespeeld. De stokken met het doek stellen de stad Han Kong Koan voor. Er worden banken en stoelen achtergezet, waarop de bewoners in dreigende houding zóó gaan staan, dat ze met hunne hoofden juist boven het doek uitkomen, en lansen er over heen kunnen zwaaien. De troepen van Si Dzîn Kuì staan er tegenover. Het is heen en weêr een gedreig van woorden en gebaren. Lansen en zwaarden worden gestoken naar het stuk zeildoek. En alles steeds door met den bewonderenswaardigen ernst, die bij sommige heel romantische jongens is te zien, als zij roovertje spelen. Er wordt een verbazende kracht voorgewend om tegen het stuk doek te loopen, en met de handen worden denkbeeldige pijlen afgeschoten, terwijl de oogen eerst heel lang en ingespannen mikken. Eindelijk valt het zeildoek weg, en er is dan een uitval gedaan.

Han Lee Hoa verslaat hare verschillende vrouwelijke tegenstanders, tot ten laatste Si Ting San opkomt. Dit wordt door

de acteurs eenigszins anders gespeeld dan precies in den tekst staat.

Han Lee Hoa geraakt met den held in verwoed gevecht. Maar op eens, na het felle strijden, na het stormgebom en slagroffelen van het orkest, is het heel stil, en staan zij schouder aan schouder, elk nog met de hand opgeheven, terwijl hunne oogen in eene wondere schittering elkander bestralen. Het is of zij in hun moordende driften opeens betooverd zijn geworden, roerloos geslagen door den immensen slag op hunne zielen van een als bliksem gekomen sensatie. Hunne borsten hijgen, als op den rhytmus van de woelende beweging in hunne harten. Zilver glanst op Si Ting San's borst heel zacht, en als wondere geheimen bloeien daarover de roode bloemen, wijl gouden draken bewegingloos schitteren. De lange veeren op zijn helm lijnen ver over het tooneel, en trillen zachtjes. Hij ziet met zwarte oogen naar haar, met de wildheid van een bloedlustig beest, getemd door een betoovering, waar het niet tegen in durft gaan. Maar zij ziet hem aan met den langen blik van herkenning, als een ziel een andere ziel vermoedt, uit een vorig leven. Zij tracht hem te temmen door haar oogenlicht, en staat onbewegelijk, alleen somtijds heel even spiertrillend als onder de inspanning, om al haar magnetisme en haar blik te concentreeren. Het zijn donkere oogen van noodlot, als met licht blinkend, dat niet van deze wereld is.

De muziek is stil.

Dit tooneel duurt lang. Zij staan heel lang zóó roerloos, zóó in een hoog moment van noodlot.

Totdat er een zacht zingen opklinkt van violen, wat weemoedig-blij.

En haar stem gaat tot hem uit. Hij antwoordt zingend, op rhytmus van zangmuziek. Het is of hunne zielen wiegend samenkomen, zacht samenhuwen in naar elkaar toeneigende klanken.

Maar: ‘Bom!’ een doffe gongslag, en een woedend uitgehuil van sombere horens. Hij schreeuwt zijn oorlogskreet, en zwaait zijn lans. Wijd waaien de lange helmveeren sidderend in de hoogte. Tromgeroffel gaat versneld op, en het oorlogsmotief klinkt bommend.

De strijd is weêr begonnen. Si Ting San stormt vooruit, met woedende stappen, en fel gebaar. Han Lee Hoa draait

rustig om hem heen, haar slank lijf lucht bewegend in licht wijken, en met twee zwaarden kalm de zware lansstooten opvangend. Zij strijdt als een, die zeker is onkwetsbaar te zijn, en achteloos, vreezeloos in haar weten van het noodlot. Zij is in zacht en stemmig grijs als kleurloos, als in rust, wijl voor haar het schitterende goud vlamt van Si Ting San, die zoo wild stormt, dat het is of zijn gouden draken woest om Han Lee Hoa kronkelen. De strijd duurt tamelijk lang. Het publiek houdt hiervan. De muziek is onrustig stormend als de bewegingen van den held, en de kronkelingen van de gouden draken. Eindelijk geeft Han Lee Hoa een teeken met haar hand. Zij heeft een klein schaaltje daarin, waarin buskruit ontvlamt. De bovenaardsche krijgers, hiermede door haar opgeroepen, kunnen niet naar waarheid voorgesteld worden, volgens de handeling in het boek. Daar hebben de Chineezen geen middelen voor. In plaats hiervan worden dus booze demonen, ‘kuí’, op het tooneel gebracht. Een Chinees is heel bang voor kuí. Kuí zijn booze geesten van afgestorvenen, die altijd op de aarde rondwaren, en de menschen kwaad doen op allerlei lage manieren.[1)]

Heel curieus is de manier, waarop de Chinees zich zoo'n geest voorstelt. Het is als een mensch, met gewoon, klein lijf, waarop een enorm groote kop. Door het zwaarte van het hoofd beweegt het lichaam lomp en potsierlijk, zoo los alsof er geen beenderen in zitten. De kop is niet bizonder verschrikkelijk, of duivelachtig, maar heel erg dol, een glimmend, rood gezicht, als van iemand, die veel gegeten en gedronken heeft. Het heeft dikke, uitpuilende lodder-oogen.

Si Ting San wordt door vier zulke personnages omringd. De geesten dreigen of slaan hem niet, maar zij dansen spottend om hem heen, met hun kleine handjes waaierend hun kolossaal waterhoofd. Zij loopen lustig te spelen, als dronken menschen, en maken gracieuse beweginkjes met hun waaiers, die ridicuul zijn bij hun waggelende koppen. Er is niettegenstaande het koddige iets moeilijk te beschrijven, ‘funèbre's’ aan hen.

En Si Ting San, die niet vreest voor zwaarden en lansen, duikt in elkaar van angst. Later richt hij zich weer op en

1) Wie meer wil weten van deze booze ‘kuí's’ leze toch vooral het merkwaardige werk van Prof. J.J.M. De Groot: ‘The Religious System of China.’ Vol. I

slaat met zijn strijdbijl naar de geesten, maar zij voelen het niet, bewaaieren hem spottend, en duwen hem weg met hunne hoofden. Eindelijk valt hij met een acrobatische vlugheid door één beweging languit, bonsend op de houten planken. De vier geesten dansen nu om hem heen, met hunne groote hoofden zóó waggelend, alsof die van de zwaarte straks zullen afvallen, en altijd door met hun waaiertjes wuivend. Als zij uitgedanst hebben binden zij Si Ting San vast, en trippelen weg, hoofdwiegelend, en waaierend.

En nu komt Han Lee Hoa weêr aan, langzaam stappend, en met die haar eigen beweging van haar slank lijf, waardoor het ieder oogenblik lucht omhoog zou kunnen zweven. Zij buigt zich over den liggenden, gebonden man, en lacht zacht. Haar oogen lichten als in herkenning, en hoop, en liefde, en ook wel wat zachte verachting over zijn wildheid. Zij is een echt chineesch-mooie vrouw. Prachtig zijn hare wangen gekleurd met wit en rood poeder, zóó fijn saamgewreven, dat het als een teêre droom van gloed is geworden, iets mystiek zachts op haar gezicht. De lichtvolle oogen schijnen onder wenkbrauwen zóó mooi gepenseeld, met zóó'n superbe lijning, dat alleen een kunstenaar ze zoo getrokken kan hebben.

Aan hare voeten ligt Si Ting San verslagen. De draken liggen stil, als getemd, hun goud fonkelt nu niet in zijn kleed. En zijne twee lange helmveeren liggen treurig in het stof, roerloos, en zonder pracht. Zij zingt een lied boven hem, op een monotone wijs, van onregelmatigen rhytmus. Deze chineesche muziek is heel moeilijk te begrijpen, en stellig mooier dan een westerling zonder jarenlange studie kan voelen. Ik hoorde er alleen iets weemoedig-liefs in, iets van herinnering.

Maar Si Ting San begint onder haar zacht lied te bewegen. De veeren schuifelen opeens met een langen zwaai over het tooneel. De draken kronkelen weêr, en lichten. En hij uit geluiden met een hooge keelstem, en wringt zich wild onder de touwen.

Zij lachend boven hem, haar oogenlicht naar hem toe. En zij weet hem te overreden, zonder spreken, alles door gebaren en blikken, om den eed van trouw te zweren. Als hij gezworen heeft bindt zij hem los. Maar hij heft zijn lans weêr op, en de strijd begint weer. Hij weêr de wilde, met draken draaiende, zij rustige, vlugge, de zekere. Op het laatst vlucht

zij achter op het tooneel. Er komen twee koelies op, die een allerprimitiefst toestel brengen. Een lange paal, waaraan van boven een lat, met een touw. Dit stelt den afgrond voor, waarin Si Ting San terecht komt, door het schenden van zijnen eed. Si Ting San gaat daaronder liggen en bindt het touw om zijn middel. En het tooneel is klaar. Hij begint wanhoopsgebaren te maken en om hulp te roepen onder de paal, die de hooge rots met den afgrond is. En om meer waarschijnlijkheid aan de vertooning te geven; worden er boven op de lat twee houten muisjes gezet, die heen en weer kunnen bewegen, terwijl een muzikant een piepend muizengeluid maakt met twee houtjes.

Een Europeesch toeschouwer zal met veel moeite zijn lachen bedwingen bij dit tooneel. Een Chinees vindt het diep tragisch en heel ernstig. Want het houten paaltje, en het latje, en de muisjes hinderen zijne fantazie niet. En zijne spanning breekt niet bij het feit, dat Han Lee Hoa achter op hetzelfde stellinkje iets met twee eetstokjes uit een bakje zit te eten, en Si Dzîn Kuì, die nog lang niet behoeft op te komen, ergens zit te slapen, met zijn prachtige gewaad nog even mooi om zich heen. De Chinees heeft alleen te maken met wat er vóór op het tooneel gebeurt, en met de muziek. Wat er verder voorvalt, daar omheen, gaat hem niet aan, en hij kijkt er niet naar.

Het in het boek bescheven tooneel met de vreemde prinses wordt niet voorgesteld, maar na een korte poos door gebaren en geluiden zijn wanhoop te hebben weêrgegeven, wordt Si Ting San weêr losgebonden, zweert hij weêr zijn eed aan Han Lee Hoa, en begint weêr onvermoeid tegen haar te strijden.

III.

Het is niet mijne bedoeling, het geheele tooneelspel nu verder te beschrijven.

Het bovenstaande dunkt mij voldoende om een idee te geven van het wezen der tooneelspelers, hunne gewaden, hunne actie en hunne omgeving. Laat ik er toch vooral voor uitkomen, dat ik deze acteurs zeer hoog stel, dat ik ze bijna alle echte

artiesten vind Ze zijn niet ontwikkeld. Het bleek mij, in gesprek met hen, later, dat zij niet veel meer wisten dan precies wat hun tooneel aanging, dat zij noch de oude literatuur noch de philosophie van hun land kenden, voor zoover die niet direct met hun beroep in verband stond. Ze wisten ook niet te zeggen, hoeveel jaren geleden de geschiedenis van Han Lee Hoa heette voorgevallen te zijn. En ze waren over het algemeen een ruw volkje. Maar zij hebben in hun spel een statigheid van beweging, een gevoeligheid van gebaar, een artistieke manier om met hunne schitterende gewaden om te gaan, zóó dat die altijd op zijn mooist blijven, een koninklijke voornaamheid, zeg ik, hebben zij, die hun des te grooter kunstenaars maakt naarmate zij geheel instinctief en onbewust is. Vooral voor den kunstenaar, die Han Lee Hoa voorstelde, heb ik eene zeer groote bewondering. Han Lee Hoa was in 't geheel geen vrouw. Het was een man, die de vrouwenrol vervulde. Toen een Chineesche vriend, met wien ik de voorstelling bijwoonde, mij vertelde, dat er in Amoy nooit vrouwen in zulke tooneelspelen opkwamen, en Han Lee Hoa wel degelijk een man was, wilde ik hem niet gelooven. - Ik heb opzettelijk in mijne beschrijving doen uitkomen, hoe lucht en fijn vrouwelijk het lichaam van Han Lee Hoa was, en hoe al hare bewegingen dat innig teere, zachte, en rustige hadden, dat alleen sommige vrouwen, en nooit mannen hebben. Ook was haar lijf zeer tenger, slank, bijna als een bloemstengel, zoo gevoelig opgaand van den grond. - En hare oogen waren een wonder van licht.

Mijn Chineesche vriend nam mij echter na de voorstelling mede, en wees mij Han Lee Hoa, die juist haar kleed had uit gedaan, en bezig was de kleurstof van wangen en wenkbrauwen te wasschen. *Zij* was *hij*, een jonge Chinees, van gewoon uiterlijk, volstrekt niet bizonder mooi van gezicht, en zonder een wijding of een gloed op zijn gelaat, waaraan men groote kunstenaars wel eens herkennen wil. Hij geleek ook nog maar weinig op Han Lee Hoa.

Hoe hij ooit zoo absoluut superieur die vrouwenrol heeft kunnen spelen, zal mij altijd een raadsel blijven, alleen op te lossen door de stelling dat die eenvoudige Chinees, stellig onbewust van zijne grootheid, in de ure dat hij op het tooneel is, een begenadigd kunstenaar is, een van die artiesten, die altijd

verborgen blijven, en ook geen naam achterlaten, maar waar degeen, die zoo gelukkig is, hem eenmaal vermoed te hebben, zijn leven lang met dankbare bewondering aan denkt.

Deze acteur is dan ook het eerste sujet van den troep. Hij is expres opgeleid voor het spelen van eerste vrouwenrollen, maar kan ook mannen-, heldenrollen vervullen.

De eenvoudige acteurs, die zoo voor het volk voorstellingen geven in Amoy - andere voorstellingen, b.v. in aparte gebouwen, zooals in Shanghai en Canton, tegen entrée bestaan hier niet - krijgen in 't geheel het loon niet, dat hun werk verdient. Het tooneel is in handen van particuliere ondernemers, die hunne acteurs zóó afbeulen, dat zij nog juist niet sterven.

Hij engageert ze bepaalde tijden, meest voor een jaar, gedurende hetwelk zij hem in alles te gehoorzamen hebben. Het eerste sujet van dezen troep krijgt vijftig mexicaansche dollars per maand wat waarlijk geen rijkdom is. De andere spelers minder, elk volgens zijn emplooi. De gewone figuranten krijgen vier en een half tot vijf dollars. De muzikanten elk vijf dollars.

De spelen worden verdeeld in regelmatige tijden, genaamd ‘pi̯.’ - Eén pi̯ duurt circa vier à vier en een half uur. Men kan één pi̯ laten spelen voor slechts twaalf dollars, aan den ondernemer te betalen. Hier komen gewoonlijk nog drie dollars kosten bij voor het tooneel - dat de uitnoodiger zelf moet betalen -, voor thee en wat rijst voor de acteurs, voor olie, als het avond is, en wat fakkels. Gewoonlijk zijn de avond-spelen verdeeld in twee pi̯. Een van 2 tot 6 uur, en een van negen tot half twee 's nachts. Er worden in één pi̯ meer dan één stuk gespeeld, zonder tusschenpauze, het eene dadelijk na het andere. Men kan begrijpen, hoe moê de spelers moeten zijn, vooral als er 's ochtends óók nog gespeeld is.

Maar de drukste tijd voor de tooneelspelers is in de zevende maand van het Chineesche jaar, ongeveer van half Augustus tot half September, in onze tijdrekening: de tijd der offers en ceremoniën.

Er worden in die maand niet twee pi̯, maar meestal vijf pi̯ gespeeld, dat wil zeggen, dat er onafgebroken eene maand lang twee en twintig uren per etmaal gespeeld wordt. Met het lichten van den morgen begint het, om half twee 's nachts is

het eerst gedaan, en dit gebeurt met tusschenpoozen van nog geen uur. De arme acteurs. Zij hebben in die dagen geen oogenblik rust. Als zij uit hun rol zijn, slapen zij even in, om dadelijk, als zij weer moeten opkomen, hard wakker geschud te worden, en direct weer met spelen te beginnen. In dezen tijd is het nooit stil in de lucht, behalve gedurende enkele nachturen. Altijd door bommen de gongen en roffelen de trommen. Hoe de muzikanten op de been blijven, die nooit aftreden of stilzitten onder een spel, is onbegrijpelijk.

Groot is zeker de verdienste van de Chineesche tooneelspelers, dat zij in zulke slechte omstandigheden met zoo'n natuurlijke voornaamheid en keurige gratie zich weten te bewegen als om te doen uitkomen hoe groot en goddelijk mooi het menschenlichaam is geschapen. Het allermerkwaardigste bewijs, van de groote waarde, die de Chinees aan het menschelijk lichaam hecht, is wel het feit, dat hij in zijnen wonder-beschaafden briefstijl nooit aan een vriend zal vragen om bij hem te kom en, zooals wij dat zouden doen, maar hem allereerbiedigst verzoekt om zijn ‘edelsteen te bewegen’ naar hem toe.

En werkelijk bewegen de Chineesche tooneelspelers hunne met pracht omhangen lichamen zóó voorzichtig alsof het kostbare edelsteenen waren, die elke ruwheid beschadigen zou.

Amoy.

HENRI BOREL.

Motieven.

I. Het doodkistje.

Op de tafel brandden in de wit metalen kandelaars de twee stereotiepe hotel-kaarsen; daar naast lag in de geopende kast eene viool; en daar voor zat een jonge man, met de handen onder het hoofd, te staren in een album van photografieën. Hij droeg nog den frak, in welken hij dien avond was opgetreden. Ineengedoken, met omhooggetrokken schouders, zat hij daar te staroogen op een klein portret, even roerloos als de Napoleon op St. Helena, die van den wand op hem nederzag, of als de drie stoelen, de lederen sofa, de kleerkast met spiegeldeur, het marmeren waschstel naast het ijzeren ledikant, en de hooge, zwarte, koude kachel, aan wie met hun negenen het bewoonbaar maken van kamer No. 88 in het hotel *Zu den drei Hasen* te Wiesbaden was toevertrouwd.

Het was reeds tamelijk laat in den zomerschen nacht; slechts af en toe nog klonk langs het asphalt onder het openstaande venster de stap van eenen voetganger. Was die voorbij, dan hoorde de jonge man van No. 88 slechts zijne eigene zware ademhaling en het bonzen zijner slapen onder den druk zijner handpalmen. Maar.... *pang*! zeide opeens het instrument, dat daar al dien tijd gelegen had als een kinderlijkje in een open doodkistje - *pang*! - een scherpe knal, met een terstond daarop zacht nahuilend *pieng*! - - en de twee uitgerafelde einden der gesprongen quintsnaar krulden zich hulpeloos in de lucht - kattengedarmte weder, na een paar uren lang te heb-

ben meegetrild in hemelzang. En nog was dat harde, valsche, zenuwschokkende *pang* en *pieng* niet weggestorven, of de jonge man, verschrikt opgestoven, had het speeltuig bij den hals gegrepen en - ‘Duivelin!’ gilde hij - ‘wilt gij mij nog bespotten? - Vaar ter helle!’ - Toen, sidderend, doodsbleek, met rollende oogen en opeengeklemde tanden, had hij het vàn zich geslingerd en tegen den wand gesmakt, van welken het krakend en kreunend terugsprong en neerviel op de vloerplanken. En gelijk eene moeder, die in eene vlaag van razernij de vrucht harer lendenen zou hebben geworgd, nog weder het zieltogende wurm aan haren boezem drukken en met versteende ontzetting naar zijn laatste gerochel luisteren zou - zóó raapte die gast van No. 88 zijne vermoorde viool nog eens van den grond, en drukte zijn oor tegen het gespleten hout, en luisterde lang en aandachtig, nu schier tot schreiens toe bedroefd, naar iets wat hij hoorde daar binnen, legde daarna eerbiedig, alsof het een doode ware, het vernielde speeltuig in zijne doos, en snelde vervolgens naar buiten, de straat op.

Hij had niet ver te loopen. Om den eerstvolgenden hoek reeds trad hij eene huispoort binnen, klom drie trappen op, klopte aan eene deur, die vlug voor hem open en even vlug weer achter hem dicht ging, - en twee ronde armen sloten zich om zijnen nek, twee malsche lippen drukten zich op de zijne.

‘Mina’, riep hij tragisch, zoodra men hem tot adem had laten komen - ‘Mina, ik ben een bedelaar!’

De ronde armen ontsloten zich en de malsche lippen klemden zich opeen.

‘Ik ben een bedelaar!’ herhaalde de jonge man: ‘Ik heb haar doodgeslagen!’

‘Wie?’ vroeg de jonge vrouw, die hem voor krankzinnig begon te houden.

‘Mijne viool - mijne viool van Cremona!.... Het is uit, Mina; het is gedaan met Ladislaus Lubalowski! - Van avond, na mijn eerste optreden reeds, heeft de director mij opgezegd. Het ging niet langer, zeide hij - en tegen morgen is met grooten ophef het debuut aangekondigd van een zevenjarig piano-wonder, dat een concertstuk met fuga in A-mol heeft gecomponeerd!... Mina, ze willen mij niet meer; ze beginnen de schouders voor mij op te halen; ik heb mijnen roem overleefd! Als virtuoos haal ik den kost niet meer op - en in

het orkest te gaan zitten - Mina, dat nooit! Nooit zal Ladislaus Lubalowski een krasser worden in een orkest! Liever wil hij sterven!'

'Sterf niet,' antwoordde Mina - 'maar word Kurhaus-kellner.'

'Kurhaus-kellner? - ik? - ik? - IK? - Ladislaus Lubalowski?'

'Onzin! Het Ladislaus wordt Louis, en het Lubalowski wordt Lübken. Een fijne Kurhaus-kellner verdient meer dan een afgespeelde virtuoos. Trouw mij - en over drie jaar leggen wij onze spaarpenningen bij elkaar en nemen eene nette *Wirthschaft* over. Word Kurhaus-kellner, zeg ik je! Er komt binnen acht dagen eene plaats vacant - van den blonden Charley, die zich in zijnen dommen schedel heeft gezet dat in Chicago het goudgeld op de straat voor het oprapen ligt. Solliciteer - laat je lange artistenhaar afknippen - en - klaar ben je! Niemand kent je hier nog. Den frak en de witte das heb je al aan. Je behoeft je er niet eens voor te verkleeden!' - zeide Mina de buffetjuffer, Walkure van bouw, voor alle mannen gepantserd, maar voor Ladislaus als weeke was.

Ondertusschen lag daar nog steeds, onder het kaarslicht op de tafel in No. 88 van het hotel *Zu den drei Hasen*, dat opengeslagene album van photografieën; en Babet het kamermeisje, daar binnen nog iets te verrichten hebbende, zag er geene doodzonde in om, alvorens de kaarsen uit te blazen, het boek met den groenen marokkijnen band eens even te doorbladeren. Zij vond daarin eene menigte portretten: - vele van zeer knappe heeren, met martiale snorren en ondernemende gezichten, die haar eenen smachtenden blik en een gesmoord zuchtje ontlokten; vele ook van sterk gefriseerde en hoogst vrijmoedig uit de oogen kijkende dames, voor wier bekoorlijkheden Babet met een schamper en veelzeggend 'hm hm' haar neusje optrok. Doch wat het meest de aandacht der beschouwster boeien kon, dat waren drie portretten heel aan het begin: - het eerste, voorstellende een ongeveer achtjarig jongsken; het tweede, eenen half opgeschoten knaap van omstreeks veertien; het derde, eenen jongen man van om of bij de vier-en-twintig. Alle drie hielden zij, met meer of minder gratie, eene viool in de linker-, eenen strijkstok in de rechterhand.

‘O!’ riep het kamermeisje, bij het turen op de beeltenis van het kind: ‘Wat een engel! Wat een snoepig aapje! Is het niet om op te eten?’

‘Ei ei! Hm hm! Niet onaardig!’ bromde zij over het portret van den knaap, dat zij overigens slechts eene zeer korte opmerkzaamheid waardig keurde.

Veel langer stond zij weder heengebogen over het konterfeitsel van den jongen man, in wien zij terstond den eigenaar van het album zelven herkende. - ‘Och!’ prevelde zij: ‘Wat heeft hij mooie oogen! Zoo melankoliek! - Maar wel wat dom! - En waarom laat hij de lip zoo hangen? - Zou hij eene ongelukkige liefde hebben gehad?’

Er werd gescheld - - Babet moest fluks hare vergelijkende studie staken. Zij wist het niet, het goede deerntje, dat zij in haar korte commentaar over die drie portretten het oordeel der wereld over de drie levenstijdperken van Ladislaus Lubalowski met merkwaardige juistheid had samengevat.

Ja, dit hier was de kleine Ladi: dit kereltje met het bleeke, zoete, onschuldige cherub-gezichtje, de groote, donkere oogen, het zware, glad over het voorhoofd gestreken haar, het fluweelen buis, het viooltje uit den speelgoedwinkel. Hij was een waarachtig wonderkind geweest - Europa's verbazing - de lieveling van een zot en onverstandig publiek. Voor vorstinnen en gravinnen en voor de *haute finance* had hij gespeeld in alle hoofdsteden; schoone dames hadden hem gestreeld en gekust; heeren met ridderkruizen hadden zich de handen rood voor hem geklapt. Want hij maakte alles - alles, meneer! Octavengangen, dubbelgrepen, staccati, flageoletspel - er was niets waartegen hij met zijne kleine vingertjes niet optornde. En zijne ouders, arme stakkers - *Polen aus der Polakei* - zijne ouders zegenden dezen jongsten van twaalf spruiten, dien de Hemel in zijne barmhartigheid hun nog tegen den avond huns levens geschonken had om hun wat spek te verschaffen bij hunne zuurkool. Zij bewaarden hem als hunnen oogappel, reisden met hem de halve wereld af, en staken op zijne kosten al zijne elf broêrs en zusters mitsgaders het gansche geslacht der Lubalowskis in nieuwe pelzen en nieuwe kaplaarzen.

En dit, nummer twee, was Ladi de veertienjarige, Ladi de

slungel.... Nu ware voor hem de tijd geweest om zich met ernst en zelfverloochening op zijne kunst te gaan toeleggen, om tucht te winnen onder eenen rechtschapen meester, veel aan te leeren en nog meer misschien af te leeren in eene strenge school. Maar, helaas, het euvel had zich reeds te diep ingevreten!... Leeren? - Wat kon Ladi nog te leeren hebben, hij die aan dertig Hoven geschitterd had? - En dan, men had al deze jaren op Ladi ruim geteerd. Hoe kon men zich het spek weder uit de zuurkool laten nemen? Hoe met de kaplaarzen van Ladi's broeders en met de *kazabaikas* van Ladi's zusters?... ‘Ei ei! Hm hm! Niet onaardig!’ zeide de wereld nog van hem. Doch geene enkele schoone dame trok Ladi meer op de knie om hem te kussen; het applaus koelde merkbaar af; onder de kreten van opgetogenheid in de couranten mengden zich tonen van bedenkelijkheid. Ook werd de réclame lastiger; want om hem nog als wonderkind te presenteeren, daarvoor was Ladi reeds te veel uit de kluiten geschoten; en om hem reeds uit te bazuinen als eenen vollen virtuoos, daarvoor was hij nog te nuchter. Daarbij de schrikbarend toenemende concurrentie! Onlangs was er te Petersburg een jongejuffertje van vier jaar opgedoken, dat feitelijk een van verbazing verstijfd publiek met eene Rhapsodie van Liszt om de ooren geslagen had. Op deze wijze zouden toch binnenkort nog de meest gevierde artisten niet meer zonder hunne zuigflesch in de concertzaal kunnen verschijnen!

Wat er lag tusschen de veertien en de vier-en-twintig, tusschen het tweede en het derde portret, - och, niet veel aanwinst voor de heilige Kunst, en niet veel geluk voor Ladislaus. Het was eene lange, gestadige ebbe van glorie, van illusiën en van geld. Hoe meer Ladislaus voortging een man te worden, des te meer hield hij op een wonder te zijn. Want het gansche wonder van Ladi's spel was in Ladi's kleinheid gelegen geweest; en nu de groei van Ladi's spel met den groei van Ladi's armen en beenen geen gelijken tred bleek te houden, nu kon niemand meer in Ladi iets wonderlijks ontdekken. Een wonder - k i n d was hij geweest, een wonder-k n a a p nog maar half, een wonder- m a n in het geheel niet. Ach, hadde men slechts dien fatalen wasdom zijner ledematen kunnen stuiten! Ware er slechts in de apotheek een middel te koop, dat kinderen in hunnen groei deed stilstaan en hen tot dwergen maakte! -

Bovendien, zoo de kleine Ladi zich steeds willig en vlijtig al zijne stukken had ingepompt, de groote Ladi vond allengs in andere dingen heel wat méér behagen, dan in oefeningen met den strijkstok. Dit viel te verklaren. Hij had immers zulke mooie oogen - en de vrouwen zeiden hem dat - en Ladi had daar ook niets tegen. En hoe zwaarmoediger en romantischer die oogen onder de bitterheid van zijnen ondergang werden, des te mooier vonden ze de vrouwen. En dus - zou Ladi zich niet hebben laten troosten onder zijn leed?..... Maar zelfs in dien troost school weder nieuwe bitterheid. Want terwijl men hem aanbad om zijne oogen, verguisde men hem als virtuoos en gaf hem te verstaan dat men zijn vioolspel nog voor lief nam om zijne persoonlijkheid, niet zijne persoonlijkheid om zijn vioolspel. Velen in zijne plaats zouden zich hierdoor gestreeld hebben gevoeld. Doch niet aldus Ladislaus Lubalowski. In hem toch was ontijdig de duivel der artistieke ijdelheid ontwaakt. Als kind, toen eene doos blikken soldaatjes of een zakje bonbons hem oneindig liever ware geweest, regenden hem de lauweren voor de voeten; en thans, nu hij het zoet der faam begon te proeven, thans ontvlood zij hem; en de wierookwalm, die het kind slechts beneveld en verbijsterd had, wilde voor den man, hunkerend naar den geur er van, niet meer opstijgen. Hij sloeg zich voor het hoofd; hij spande zich wanhopig in; hij bedronk zich zelfs, om in vlagen van woeste opwinding zichzelven en anderen in den waan te brengen dat er toch wel een genie in hem stak. Vergeefs! Te laat! Hij kon het publiek niet bedotten, en de concert-ondernemers nog minder. Een wonderkind was hij nu eenmaal niet meer - en een kunstenaar kon hij niet meer worden.

Zoo was hij gekomen tot die krankzinnigste en tevens verstandigste daad van zijn leven, de daad die hem verloste, - toen hij dit speeltuig dat hem geen roem meer verschaffen kon, dit speeltuig dat hem beschaamde en sarde, dat straks zelfs dreigde hem niet meer te zullen voeden, of hem omlaag te trekken in den *potpourri* van eene Kurhaus-kapel, onder eene stuiptrekking van razernij tegen den wand verbrijzeld had.

Verlost, o ja, had hem die daad. Maar bij den dof dreunenden klank, waarmede het gebarsten hout op de planken viel, was er in Ladi's ziel mede iets gebarsten.

En daar stond hij nu, kwijnend tegen eene pilaar geleund, of met slanke gratie zichzelven en een volgeladen presenteerblad tusschen stoelen en tafels heenwringend. Denzelfden frak, dezelfde witte das droeg hij nog, als bij zijn laatste concerteeren. De schoone Mina wist het wel: - hij had zich niet eens er voor behoeven te verkleeden. Tusschen de uniform van Kurhauskellners en die van volwassen wonderkinderen is geen merkbaar verschil. Maar de Kurhaus-kellner heeft het beter in de wereld. Louis Lübken had het beter dan Ladislaus Lubalowski.

En - kijk! - wie dat toch wel wezen mocht - die interessante kellner, met die achteloos voorname houding, die smachtend bleeke trekken, dien aristocratischen neus, die groote, melankolieke, ondoorgrondelijke oogen? - Al de Kurgasten, inzonderheid die van het zwakkere geslacht, verloren zich in gissingen. Een adellijke nihilist misschien? Een ontsnapte prins uit Siberië? Of minstens een graaf met eene ongelukkige liefde!

Het bleef een onopgelost raadsel. Alleen sprak het van zelf, dat men zulk eenen romantischen kellner niet met het gewone drinkgeld van één groschen afschepen kon. Men zou zich geschaamd hebben, indien men er minder dan twee of drie voor hem hadde laten liggen, die hij dan opstreek met een gebaar alsof hij den gast eene onderscheiding bewees met ze op te strijken. Louis Lübken voer er wèl bij. Louis Lübken maakt snel eenen spaarpot.

Af en toe echter, als Mina het niet ziet, neemt Ladislaus Lubalowski zijne gebrokene viool uit de doos, en drukt haar tegen zijn oor. Dan hoort hij - wat al niet? - Een mystisch ruischen hoort hij, als wanneer men het oor legt tegen eene schelp, en waarvan kinderen zeggen dat het de stem is van de zee. En tusschen dit ruischen door en boven dit ruischen uit hoort hij, als van heel, heel uit de verte, een snikken en zuchten en zingen - den verwarden en toch zoo zoeten nagalm van al de muziek, welke zijne kleine vingers eertijds uit dit nu ontzielde hout te voorschijn deden trillen. Dan, als hij geluisterd heeft, lang en droef, legt hij vol eerbied het gebarsten speeltuig weder in zijn kistje, - en eindelijk, als om de gelijkenis met eene doode te volmaken, breidt hij over het deksel een paar kransen uit, een paar oude, verfletste kransen - de éénige die hem nog zijn overgebleven uit de dagen, toen hij een wonderkind was.

II. De huls.

Irma Carini! *Gottbegnadete!*..... Ik had haar wel te voet willen vallen!

Die stem, die houding, die voordracht! Hoe mild, hoe gloedvol en hoe groot! Welk eene innigheid, welk eene verrukking, welk eene - -

Woorden, woorden, woorden..... Was er ooit een machteloozer pogen, dan hetgeen toch dagelijks door duizend pennen onder zuchten en hoofdschudden wordt in het werk gesteld: - eener groote zangeres na te zeggen wat zij zong, den geest van muziek weer te geven door moeizaam verzonnen en pijnlijk ineengedraaide phrasen, de vlucht eener door tonen bevleugelde phantasie te registreeren met behulp van rondjes en hanepootjes op een stuk papier? - De wil is goed. Men zou zoo gaarne zijne opgetogenheid overstorten in zijnen medemensch. Doch de spreektaal schiet zelfs in dithyramben tekort voor het gevoel. Dus tracht men met de pen in de hand de lijnen zijner aandoening te schetsen. Doch de staalpunt krast en de inkt riekt naar galnoten.... Waarlijk, een voetval zou nog zoo verkeerd niet zijn geweest. Een voetval ware het éénige welsprekende, het éénige genoegdoende - en juist daarom het éénige onmogelijke.

Ik wist niet meer wat zij al gezongen had, dien avond. Op mijn concert-programma hadde ik het kunnen nalezen; doch in de herinnering was het mij alles dooreen als een goddelijke roes, een heerlijke wervelwind, die mij opgenomen en als met den wiekslag van eenen sterken vogel omhooggevoerd en mij Gods aarde getoond had van uit de wolken, onoverzienbaar in haar schoon en ontdaan van al de kleinheid harer ellende. Het volgende had telkenmale in waarheid, glans en macht van uiting het vorige verdrongen, - en zoo bleef er ten slotte in mijn van zalige overspanning duizelend brein nog slechts de nagalm van dat ééne, laatste lied, dat een in zijne opgetogenheid geene maat meer kennend auditorium haar had afgedwongen als toegave. Met vorstelijke mildheid, zelve gansch ontstoken door de geestdrift die er van haar uitging en tot haar

wederkeerde, had zij juist in dat laatste lied nog eens haar a l l e s ten beste gegeven, zonder een spoor van die terughouding, welke eene wijze economie zijner krachten den kunstenaar gebiedt. Eerst die verwachtingsvolle stilte van den Mei-nacht, dan die losbrekende lente-jubel - *o Lenz, wie bist du so wunderschön!* - en daarbij die opvlammende verrukking van den eersten kus - en die waan, die dwaze, heilige, heerlijke waan, *dass es ewig, ewig so bliebe!* - Het geheel een gloeiende ademtocht van verlangen en gelooven - en toch over alles heen het waas van den weemoed der vergankelijkheid.

Waar, in een lied als dit, zúlk eene zangeres haar a l l e s geeft, daar geeft zij te veel - te veel voor hare toehoorders, te veel ook voor haarzelve. Zichtbaar uitgeput, gebroken, neeg zich de schoone vrouw onder den storm van toejuichingen, dankte met eenen moeden glimlach, en vatte den arm van den heer die haar weggeleidde. Daar achter, in den weelderigen foyer, stond de disch berecht. Een fijn soupeetje zou, als naar gewoonte, voor de leden van het concertbestuur, de solisten en enkele bevoorrechte genoodigden den genotvollen kunstavond besluiten.

Nu, dit liet zich hooren. Waarom mocht niet, na de lafenis van geest en phantasie, ook het vleesch zijne rechten doen gelden? Gemoedsaandoeningen - dit heeft de wetenschap uitgemaakt - verslijten de weefselstof des lichaams evenzeer als louter spierbewegingen. Waarom zou men de heden zoo nobel gespilde kracht niet weder in zich laten opbouwen tot het werk van morgen? Waarom niet, edele zangeres?

Zij liet het zich niet tweemaal vragen, maar had reeds - met eenen kwinkslag die alles vergoelijkte en allen aan het schateren zette - den eersten oester naar binnen geslurpt vóór nog de andere gasten goed en wel gezeten waren. Mij viel de eer ten deel van naast haar plaats te nemen, haar een paar dozijn der vetste en blankste Zeeuwen te mogen toereiken en haar glas te mogen vullen met eenen bijzonder goed gerijpten Sauternes, twee-, driemaal binnen tien minuten. Nooit werden tafeldiensten met eene tot dienen bereidvaardiger hand bewezen. Met eene ware bevrediging sloeg ik gade hoe zij at en dronk en zich sterkte. Ha! dacht ik: ziedaar nu de ideale vereeniging van een schoon en gezond lichaam met eene god-

delijke ziel! Wèl haar, dat zij aan haar talent de brandstof niet onthoudt, zonder welke zelfs de hoogst ten hemel rijzende vlammen des geestes nu eenmaal moeten nederzinken in de asch! Aanstonds, wanneer zij zich verkwikt heeft, zullen ongetwijfeld haar gevoel en vernuft weder te rijker sprankelen! Wie weet - - het is te veel verwacht, niemand zou het van haar durven verlangen - - maar, wie weet, misschien zet zij zich straks uit eigen aandrift aan het klavier en onthaalt ons in dezen adepten-kring nog op een paar vocale intimiteiten!

Het gesprek bewoog zich ondertusschen om de kenmerkende eigenschappen van Engelsche, Hamburgsche en Zeeuwsche oesters, en zoo verder om eenige fijne vischsoorten. Opmerkelijk toch, dat eene zoo poëtisch begaafde vrouw met zooveel kennis van zaken en blijkbaar ook met zoo echte belangstelling daar kon zitten uitweiden en anecdoten opdisschen over aangelegenheden van zoo reddeloos materieelen aard! - Het was misschien recht tactloos van mij - doch ik kon niet nalaten, zoo tusschen eenen teug en eene bete, haar iets te zeggen over dat laatste lied van haar.

'Ah ja!' antwoordde zij, hare witte tanden drukkende in een vet geboterd schijfje *toast* - 'die *erste Kuss*, die doet er nog altoos de vonken uitspringen! - Ik voor mij, ik ben den eersten kus al lang vergeten - maar nog niet den eersten oester! U moet begrijpen - -'

En hierop volgde een verhaal van een oudejaarsavond-partijtje, dat, in teekening gebracht, het naammerk zou hebben kunnen dragen van Jan Steen, en gekruid was met een paar zetten, die voor eene luitenants-tafel peperig genoeg zouden zijn geweest. En terwijl alles in het rond lachte - zich verbazend, maar machteloos om te weerstaan - lachten die frissche lippen en die witte tanden mee; en die hemelsche altstem schaterde; en die godinnen-boezem schudde zich; en die wondervolle oogen, die oogen vol zonneglans en maneschijn, zij vestigden zich ondertusschen met gretig welbehagen op den nieuwen hoofdschotel, die zoo juist op de tafel werd neergezet.

Het was een ossehaas met toebehooren. De wijn er bij was Lynch la Barde van 1872. Daarna kwam nog een patrijsje met een glas Clos de Vougeot; en bij het dessert hadden wij Louis Röderer..... Of was het Veuve Clicquot? ..... Kan ik mij daarin vergissen? - -

Neen; vergissen kan ik mij niet. Integendeel: ik herinner mij al de bijzonderheden van dien avond - in aanmerking genomen dat hij reeds in een tamelijk grauw verleden ligt - met eene wonderlijke nauwkeurigheid.

Ik herinner mij hoe ik mijne buurdame, na die laatste anecdote van haar, eerst als verstijfd zat aan te staren, totdat ik door een spottend woord uit haren mond eensklaps weder tot het besef van de werkehjkheid gebracht werd. Ja; en hoe er toen in mijn brein iets zich verschoof of omsloeg, zoodat ik zelf mijne vroegere stemming bespottelijk begon te vinden en van dezen oogenblik af met mijne schoone en beroemde tafelgeburin zoo goed mogelijk slag hield in lossen kout en wuften lach onder het rinkelen der glazen.

Ik herinner mij hoe in het vroolijke gezelschap nog herhaaldelijk muziek en muzikale dingen ter sprake werden gebracht; hoe dan onze schoone dischgenoote, op wier oordeel en persoonlijke ervaring men zich beriep, zich over hare vermaardste broeders en zusters in het kunstenaarsvak uitliet als over bedorven kinderen, hansworsten half, die in den grond slechts in eene onverzadigbare ijdelheid en geldzucht de drijfveeren vinden tot hunne schoondoenerij; en hoe zij de Kunst zelve, de heilige, ons voorstelde als - een mooi ding, nu ja, zoo ver als het ging, en voor het publiek, den *süssen Pöbel*, die nu eenmaal van opschroeverij en gevoelsverdraaiing hield, een tijdverdrijf, een *sport*, zoo goed als iets anders, - maar ten slotte - onder o n s gezegd - voor de vele geroepenen en de weinige uitverkorenen toch slechts het middel om zich eene warme pels te kunnen verschaffen tegen Kerstmis en eene koele flesch champagner in de hondsdagen.

Ik herinner mij hoe ik van oogenblik tot oogenblik deze vrouw aan mijne zijde onderhoudender, sarcastischer, cynischer, wereldscher vond; hoe, bij haar smakelijk gastreeren en haar knetterend gesprek, hare schoonheid nog scheen op te luisteren onder den walm van gaslicht, wijn en sigaretten - gedachten in mij wekkend, gedachten en begeerten, welke het spel van hare schitterende oogen en de muziek van haren dartelen lach weinig geschikt waren te beteugelen.

Magnifiek schepsel! Welk een prachtig *animal!*..... Doch waar was de zangeres gebleven - de *Gottbegnadete?* - -

Wáár? - -

Eensklaps scheen ik met een dol gezegde de schoone vrouw te hebben opgezweept tot overmoed. Zij greep haren grooten bloemruiker, die vóór haar stond in eene vaas, en wilde mij eene roos schenken, eene gele roos, de éénige die er in was, en..... Ach, ziedaar nu! - zij had ze verloren, zeker in de zaal, op de plek waar zij had staan zingen. Dus - indien ik er prijs op stelde, dan moest ik ze zelf maar gaan halen. Middelerwijl wilde zij een *nielliebchen* uitzoeken voor ons beiden.

Een corridor en eene trap scheidden den foyer van de concertzaal. Ik daalde de trap af en liep door de gang, recht toe op eene achterdeur, die ineens op het orkest geleidde. Reeds had ik den knop in mijne hand, toen ik van daar binnen eene vrouwestem hoorde, aanheffende datzelfde lied van Rubinstein, waarmede Irma Carini mij zoozeer had verrukt. Niet begrijpende wie daar wel in het holle van den nacht zoo eenzaam mocht musiceeren, luisterde ik: en daarbij kwam mij die stem al bekender voor. Dit was - - ja ja, dit was de stem van Irma Carini - volmaakt dezelfde, even mild en rijk en groot! Alleen klonk zij, ook wanneer ik rekening hield met die deur tusschenbeide, zeer van verre, als uit eenen grooten afstand.

Ik trilde van verwondering. Zoodra het lied uit was, opende ik heel behoedzaam en trad binnen. Ik meende dat er in de zaal nog licht zou hebben gebrand; maar alles was er duister; alleen daalde er door de glazen kap van boven een zeer getemperde maneschijn. Het gezang had opgehouden; ik hoorde niets meer, en ik kon ook in het halfdonker nergens iemand ontwaren. Op mijne teenen voortsluipend, zoo geruischloos mogelijk, daalde ik tusschen de lessenaars de treden van het podium af, tot waar de vleugel stond - en - waarlijk! - daar zag ik, ondanks het schemerdonker duidelijk genoeg, aan het klavier mijne tafeldame zitten, gereed om opnieuw in de toetsen te grijpen. Zij was het! Profiel, buste, houding - alles. Bij mijn naderen en aan den grond geworteld blijven wendde zij het hoofd langzaam naar mij toe en liet de opgeheven handen zinken.

Eerst dacht ik dat de champagner mij eene part speelde; vervolgens, dat ik hier de dupe was van eene grap, die dan evenwel op eene verbazend handige manier moest zijn uitgevoerd - ja, op eene voor mij volslagen onbegrijpelijke wijze: want hoe kon de zangeres van uit den foyer, langs dezen

kortsten en éénigen weg, sneller hierheen gekomen zijn dan ik? - hoe mij gevolgd, achterhaald, voorbijgeloopen en nog vóór mij de deur geopend hebben, zonder dat ik er iets van bemerkte? En hoe kon zij zich bovendien in deze enkele minuut nog hebben verkleed? - Want verkleed had zij zich. Zij was nu gansch in het wit. En zij was zoo bleek. Zulk een ernst lag er in hare trekken. Een zoo geheel andere glans, dan die van weelde en gaslicht en kristal, blonk er in hare groot mij aanstarende oogen.....

'Wat zoekt gij?' vroeg zij mij.

'Ik.... niets..... Maar gij - hoe komt gij hier? Wat beteekent deze maskerade?' stamelde ik.

'Gij zoekt eene roos. Daar ligt ze. Neem haar, en laat mij met vrede', hernam zij, terwijl zij met de punt van den voet mij de bloem aanwees.

'Neen! Zóó ga ik niet. Ik wil weten hoe gij hier komt - waarom gij dit spel met mij drijft!'

'Wie meent gij voor te hebben?'

'Zotte vraag! - Wie? - Mevrouw Carini, natuurlijk!'

'Welke?'

'Welke? - Ik ken er maar ééne! De zangeres!'

Een trek van onuitsprekelijke deernis en minachting vertoonde zich om haren mond.

'De zangeres', sprak zij, 'ben ik..... D i e a n d e r e , daar ginds - mijne h u l s , in welke ik wonen moet - die hebt gij hier niet te zoeken. Zij tafelt nog steeds; en als haar vleesch vol is, wil zij slapen..... Neem uwe roos, zeg ik u, en keer tot haar terug..... Ga! Ga tot haar!..... Ik wil hier zingen.'

III. De domper.

Wij zaten eens op eenen avond met ons zes-en-dertigen bijeen - drie dozijn wakkere muzikanten, genoodigd om in eene groote, verre, vreemde stad een concert te geven.

Al heel wat noten hadden wij zoo zamen klein gemaakt.

Wij kenden elkaar ook al sinds jaren en mochten elkander tamelijk goed lijden - zóó goed namelijk, als tusschen menschen, en dan nog wel tusschen muzikanten, het elkander lijden mogen hier op aarde nu eenmaal gaat. Natuurlijk waren er tusschen ons wel haken en oogen - kleine afgunstigheden, en speldeprijkjes van nijd, en grijnslachjes van leedvermaak, en achter elkanders rug wel eens eene niet juist liefderijke beoordeeling. Bij voorbeeld: de achterbuurman van den concertmeester kon wel eens niet begrijpen, wat er aan vingergreep en stokvoering van dien heer nu eigenlijk zooveel beters was dan aan de zijne; en een paar tweede violen konden levenslang er niet toe gebracht worden de reden in te zien, waarom hun niet onder de eerste violen eene plaats was toegewezen; en de paukenist maakte zijne collega's wel eens boos door zekere overmoedige luidruchtigheid, alsof zijne partij een obligaat ware, bij hetwelk de anderen slechts de begeleiding hadden; en de fagot leed den volgenden dag steeds aan galligheid, wanneer aan de dwarsfluit of aan de klarinet een kleine solo ten deel gevallen was. Maar niettemin, en zoo over het geheel genomen, liet de goede verstandhouding onder ons al bijzonder weinig te wenschen over. Wij gunden elkander ons niet al te ruime honorarium, en het beetje applaus, en een complimentje van eenen criticus nu en dan. Wat nog meer zegt, en wat onder artisten zeker wel eene groote zeldzaamheid mag heeten: wij huldigden - daargelaten nu die kleine naijverigheden en kibbelarijen bovenbedoeld - oprecht en eerlijk elkanders persoonlijke muzikale verdiensten, hoezeer ook in aard verschillend en in mate ongelijk. Knappe musici waren wij allen - dat stond bij ons als een paal boven water. Ja! En wat het allermeeste zegt: er slingerde zich om ons allen een drievoudige broederband in het besef, vooreerst, dat wij allemaal arme drommels waren - ten tweede, dat wij een edel beroep uitoefenden, door onze medemenschen in hunne vrije uren te laven met een weinig welluidendheid en harmonie - en ten derde, dat onze kapelmeester een genie, en dat het voor elk onzer en voor ons allen tezamen eene eer was, onder hem te mogen musiceeren.

Ons concerteeren dien avond was in eene vreemde stad niet alleen, gelijk ik reeds zeide, maar tevens in eene zeer bijzondere concertzaal, geheel ongewoon aan andere lokalen van dien aard.

Zij had namelijk den vorm van eenen geweldig hoogen en wijden koepel, in wiens midden wij op een vrijstaand podium onze plaats innamen. In het rond zat het publiek, dat ingang en uitgang vond door talrijke deuren, terwijl voor ons musici tot ingaan en uitgaan slechts ééne deur was aangewezen, en deze leidde naar de stemkamer. Kring achter kring, rij achter rij, schier onafzienbaar wijd en ver rondom, zaten overal toehoorders - eene zee van hoofden, eene bonte menigte - nu eens woelig, dan weer aandachtig stil - somwijlen den adem inhoudend van eerbiedig genot, en dan opeens weer zoo verstrooid en onrustig alsof zij zelve niet wist waarom zij hier vergaderd was en alsof er voor haar zoo iets als muziek en muzikanten in de wereld niet bestond. Het was een wonderlijke, grootsche, voor ons eenvoudige speellieden schier angstverwekkende aanblik

Doch het allermeest wonderlijke en grootsche was in deze zaal de verlichting, die uitging van eenen éénigen reusachtigen bol, heel boven in de nok van het koepelgewelf - eene stolp van dof beslagen glas, gelijkend op eene zon, door eenen fijnen herfstnevel gesluierd. Het daalde van zóó hoog, dit schijnsel, dat men den aard en de bron er van niet kon bevroeden; en toch verspreidde het door deze gansche ontzaglijke ruimte eenen weergaloos zachten en milden glans, helder genoeg om al het groote te doen overzien, maar tevens genoeg getemperd om veel van het kleine in eene bekoorlijke onzekerheid te laten. Daar evenwel een muzikant ten opzichte van zijne noten in geenerlei onzekerheid ooit zweven mag, zoo stak er nog voor ieder onzer, op zijnen muzieklessenaar, eene brandende waskaars.

Zes-en-dertig man dus, elk achter zijn notenblad en zijn kaarsje. En toen onze kapelmeester opstond en klopte, hieven wij allen eendrachtiglijk aan en streken en bliezen er dapper op los.

Nooit, geloof ik, hebben wij beter gespeeld, en schoonere muziek, dan op dezen avond. Eene ouverture, eene symphonie, een thema met variaties, een paar solostukken met begeleiding - het liep alles voortreffelijk van stapel. Maar dit alles was voor ons slechts aanloop of inleiding tot het hoofdwerk van het program - ons proefstuk. Dit bestond namelijk uit eene orkest-phantasie, door eenen beroemden toonzetter in deze vreemde stad gecomponeerd, van welke - ik bedoel de phantasie - wij allen, ook onze kapelmeester, nog nooit eene maat onder de

oogen hadden gehad, en die wij nu spelen moesten *a vista*. Hiermede eerst zouden wij moeten toonen wat voor kerels wij als muzikanten waren, en of wij inderdaad den roep verdienden, die er van ons opging in den lande.

Nu, goed! Wij waren vol vertrouwen in onze eigene geoefendheid, en meer nog in den scherpen blik en de kloeke hand van onzen leider. Dus - daar ging het dan. En als ik zeg, dat het niet slecht ging, dan steek ik daarmede mijzelven geene pluim op den hoed: want, och, ik ben maar een simpele tweede viool, heel achteraan gezeten, zonder kans en ook zonder pretentie op iets hoogers, en met geene andere verdienste, dan dat ik - ja, zóóveel durf ik wel beweren - niet veel noten onder mijnen lessenaar laat vallen en tamelijk stevig in mijne schoenen sta op het stuk van maat. Neen, waarlijk, het ging lang niet slecht. Er school dan ook in deze partituur geen toeleg om het den lieden noodeloos moeielijk te maken. De beste muziek is voorwaar niet de lastigste. Alle stemmen vloeiden hier voort en dooreen als van zelf, alsof het niet anders wezen kon; en daardoor juist klonk het alles zoo mild en rijp en vol. Ook sprak er uit het muziekstuk eene zoo echt poëtische stemming - zoo iets weemoedigs en toch nobels, dat niet alleen den toehoorder, maar ook den speler in het gemoed grijpt, zelfs al krast hij maar eene tweede viool.

Ik herhaal - het ging werkelijk zoo goed als men onder de gegevene omstandigheden maar wenschen kon; en dit merkte ik ook wel aan het gezicht van onzen braven dirigent, wien een glimlach om de lippen speelde en wiens oogen schitterden. Maar toen, opeens, gebeurde er iets zonderlings. Midden in een klein obligaat, dat hij bezig was te blazen, bleef onze eerste klarinettist, die dicht bij mij zat, eensklaps steken, doofde zijne kaars uit, nam zijn instrument onder zijnen arm, stond op, en schreed langs het tusschen de toehoorders opengelaten gangpad naar de deur van de stemkamer, die zich als van zelf voor hem opende en achter hem sloot..... Zóó althans meende ik het voorval te hebben waargenomen, terwijl ik daar volijverig mijne tweede-viool-figuren in zes achtsten zat te strijken:

tám-titi tóm-tata
tóm-tata tám-titi
tám-titititi tóm-tata
tóm-tata tám-titi - - -

De man was-blijkbaar plotseling onwel geworden. Het kon niets anders wezen..... Maar waarom had hij dan zijne kaars uitgeblazen en zijn instrument meegenomen?..... Zonderling ook, dat hij zich verwijderd had zoo midden in zijn obligaat, en zoo zonder rechts of links een enkel woord ter verontschuldiging te fluisteren, en zoo stil, zoo zonder het geringste gedruisch, zoo zonder nog eens even om te kijken.... Ook kwam het mij zoo voor - maar dit ontgaf ik mij weer - alsof met het uitgaan van die ééne kaars ook het groote licht daarboven opeens een weinig flauwer was geworden.... Stoornis veroorzaakte liet incident overigens niet. Het publiek scheen er nauwelijks iets van te hebben bespeurd. De tweede klarinet nam terstond de afgebrokene stem over, en de andere muzikanten speelden voort alsof er niets gebeurd ware, hoewel zij het heengaan van hunnen collega wel moesten hebben opgemerkt.

Wij waren echter nog geen tien maten verder, of daar volgde de tweede hoorn het voorbeeld van den klarinettist. Hij doofde - met zijne vingers, naar het mij scheen - zijne waskaars uit, nam zijnen hoorn onder den arm, stond zwijgend op, niet naar rechts en niet naar links blikkend, en begaf zich geruischloos, zonder om te zien, langs het gangpad naar diezelfde deur, die ook voor hem als van zelf zich opende en weder sloot..... En wederom scheen het mij toe, dat het groote licht daarboven iets matter geworden was bij het uitdooven van die tweede kaars. En wederom voeren wij muzikanten met spelen voort, en de toehoorders met luisteren, alsof die tweede hoornist er nooit geweest ware.

Ik voor mij, ik zal niet zeggen dat op m i j n persoon nu juist het ongewone gedrag mijner kameraden eenen zooveel dieperen indruk maakte. Ik zag het eveneens min of meer lijdelijk aan, als iets wat men wel ongepast vindt, maar voor het oogenblik niet verklaren en nog minder verhinderen kan. Doch de afstand doet bij zulke dingen veel. Iets wat ineens zeer nabij ons komt, schokt ons tienmaal heftiger, dan hetzelfde meer verwijderd. Laat maar eens uw buurman aan cholera sterven! Dat is nog heel wat anders, dan wanneer het geval drie straten van u weg zou zijn geweest.

Toen, in het volgende oogenblik, mijn naaste makker onder de tweede violen volmaakt zoo deed als die van de klarinet en van den hoorn gedaan hadden - toen bekroop mij toch

eene huivering. En toen wist ik ook - ja, toen wist ik wát ik had gezien..... Niet de man zelf had zijne kaars uitgedoofd, maar eene witte hand - niets dan eene hand - was van achteren langs hem heen gekomen en had op de vlam den domper gezet. Hierop was eensklaps zijn gelaat veranderd. Zijn blik was strak geworden, strak gevestigd op die deur. Hij had mij niet meer aangekeken, had niets meer gezegd. Geruchtloos was hij opgestaan en heengegaan. De plaats aan mijne zijde stond ledig.

Ik wendde mijne oogen naar onzen dirigent. Hij zwaaide nog ingespannen den staf; doch verbazing en ontsteltenis stonden op zijne trekken te lezen.

Een contrabassist was de vierde man. Duidelijk zag ik ook over zijnen schouder heen de witte hand met den domper. Hij laadde zich moeizaam zijne kast op den rug en wankelde heen.

En zoo verder. Met ongelijke tusschenpoozen, soms twee of drie zeer kort na elkander, verdwenen zij allen door die deur. En bij elk opstaan en heengaan, bij elke kaars die er uitgedoofd werd, verbleekte al merkbaarder het groote licht uit den hooge. Het schemerde alreeds grauw in de zaal.

En eindelijk kwam er een oogenblik, waarop in het orkest nog slechts twee kaarsen brandden: die van den concertmeester, en de mijne..... Een duo, mijn God! - een duo speelden wij samen! - En wat voor een! - Hij, geheel alleen, met zijne tonen als van gesponnen glas, de klagend dartele melodie van eenen doodendans - en ik daarbij, plichtmatig, onverdroten,

tám-titi tóm-tata
tóm-tata tám-titi
tám-titititi - - -

- - Waarom staakten wij niet deze zinnelooze muziek, en bliezen onze kaarsen uit, en gingen vrijwillig den weg der anderen?

Omdat wij niet mochten, niet konden. Ook onze kapelmeester stond nog op zijnen post. Hij bewoog zelfs nog slap zijnen dirigeerstok. Doch hij leek in het donker weg te deinzen als eene schim, en hij staarde - hij staarde met oogen vol ont-

zetting op iets wits, dat daar naderde en van achter heenreikte over den schouder van den eersten violist.

Ik zit alleen. Mijn kaarsje brandt nog steeds - het éénige lichtje in deze ontzaglijke halle, waarin nu duisternis is, zwarte nacht..... Zit het publiek daar nog in het rond? - Ik weet het niet. Ik geloof het niet. Het is zoo stil, zoo stil in dit donker.... Komt voor mij de hand met den domper nog niet?.... Ik zou wel willen omkijken, of er nog niets achter mij is. Maar ik kan niet..... Ik zou wel willen ophouden, mijne viool onder den arm nemen en mede heengaan door die deur, naar de anderen. Maar ik mag niet. Ik moet nog voortfiedelen - voortfiedelen, al worden mijne vingers stram en al huiver ik van mijn eigen krassen - -

tám-titi tóm-tata
tám-tata tám-titi - -

Klonk daar van uit het donker niet een lach?..... Ik hoor niets meer..... Dan maar weer verder! - -

tám-titititi tóm-tata
tóm-tata tám - - -

C. VAN NIEVELT.

Reisindrukken uit de Vereenigde Staten.[1)]

II. In het midden des lands.

Om de heerlijkheid van Californië recht te schatten, is zeker niets beter dan de reis over de Sierra-Nevada met de Central-Pacific. Dat gebergte moge schatten verbergen aan delfstoffen, en hier en daar juweelen omsluiten als Yosemite, het is een treurig land. Dorre rotsen, zonder bijna ergens de grootschheid, die aan rotsen toekomt. Lam getrokken lijnen, en over alles heen die vuilgele tint van het dorre gras. Ten slotte de echte woestijn - maar ik beloof gaarne daarover niet nogmaals te spreken, het onderwerp lokt er waarlijk niet toe uit. Maar wel moet het nog eens gezegd worden: wat zijn het mannen geweest, die het eerst zulk eene natuur hebben aangedurfd! Want de Central-Pacific is de eerste van die stoute lijnen geweest. Eene, waarvan men niet zeggen kon, dat zij aan eene behoefte voldeed, maar die eerst de behoeften moest scheppen, waaraan zij voldoen zou. Eerst als gij die eindelooze rotsstreek ziet, waar niets leeft, en daarna die woestijn, waar niets leven kan; als het u duidelijk wordt, hoe gij uren en uren sneltrein noodig hebt, om die uitgestrektheid doortesporen; als gij er maar even aan denkt, wat het reeds geweest moet zijn, om daar werklieden te laten leven, om daar iets heen te brengen, wat ook, eerst dan gevoelt gij zoo recht de grootheid van de geldmannen, die dat tot stand hebben gebracht.

Waar men maar niet aan denken moet, het is aan de ellende, die hier geleden is, eer de spoorweg er was. Toen de goudzoekers in lange karavanen op uitgeteerde paarden, met

1) Zie *de Gids* van Januari 1894.

gewonde voeten, dat beloofde land opzochten. Toen de Sierra-Nevada wist te verhalen van gruwelen, gelijk men zich die nu en dan toefluistert van schipbreukelingen. Hoe menigeen heeft, op die jacht naar het geluk, zelfs niet, gelijk Mozes, het beloofde land aanschouwd!

Het was eene verademing, toen men eindelijk het zoute meer te zien kreeg, hoewel die doode watervlakte met de grijnzende oevers waarlijk ook geen lachend tafereel is. Maar het was ten minste water. Ook was ik niet ondankbaar, na weer twee dagen en een nacht gespoord te hebben, te Saltlake-City uittestappen.

Dit is, gelijk men weet, de hoofdstad der Mormonen, die men natuurlijk bezoeken moet. Wel kwam ik juist eenige jaren te laat, om nog zoo recht van de snaakschheden van dien godsdienst te genieten. Want het aardige is er af. Vroeger waren de Mormonen hier volkomen veilig, en konden ieder buiten hunne landpalen houden, die hunne meeningen niet deelde. De Vereenigde Staten mochten al in hunne wetten schrijven, dat de veelwijverij verboden was, het ging heel wat moeielijker, om eene wet midden in de woestijn toetepassen. Breng er maar eens gewapende macht heen! Maar toen de spoorweg in de buurt kwam, liep het met de heerlijkheid ten einde, en thans is de wet sterker dan de Mormonen en hun openbaringen. Daarom ontbreekt het in Saltlake-City wel niet aan ‘ondeugende’ heeren. Beweerd wordt zelfs, dat in het geheim nog wel eens een extra-huwelijk in latere jaren kerkelijk is ingezegend. Maar uiterlijk en officiëel is alles gelijk elders; het Mormonisme is afgedaald tot eene kerkelijke sekte, nog maar wat excentrieker dan menige andere. Toch kan men aan de oude Mormonen eenige achting niet ontzeggen, als men ziet, wat hier uit eene woestijn gemaakt is. Rondom de stad is alles in kultuur, soms tot op grooten afstand, vele stukken zijn zelfs frisch groen; in de stad overal boomen; welk een genot voor de oogen! Toch zeide mij iemand, dat de tegenwoordige Mormonen lui zijn. Hoe dat te rijmen? Zouden de zonen van vele vrouwen misschien zoo flink niet zijn als de echtgenooten van vele vrouwen?

Met eene familie uit Philadelphia, die ik op den trein had ontmoet, reed ik voor het lunch de merkwaardige stad rond. Eerst de tabernakel, kerk, voor wie met dat woord genoegen neemt. Een zeer eenvoudig, hoogst leelijk, maar zeer doelmatig

gebouw, dat bijna geheel uit een reusachtig, gewelfd dak bestaat, rustende op, naar verhouding, lage buitenmuren, zoodat het geheel op niets zoo zeer gelijkt, als op een grooten, grooten schildpad. Doch het vraagstuk is er opgelost, hoe verscheidene duizenden menschen, gemakkelijk zittend, eenen spreker goed kunnen verstaan. Dit bewees ons het orgel, dat wij hoorden bespelen. Een mooi geluid in de meeste registers, maar het is allervermakelijkst, dat de zeer leelijke 'vox humana' u dadelijk, bij den eersten aanslag, onwederstaanbaar aan de stemmen der Amerikaansche dames herinnert.

De tempel, die meer voor administratie schijnt bestemd te zijn geweest, is nog niet klaar. Het plan daarvan is door God ingegeven aan den profeet Joe Smith, waarvan men u wel op het hart drukt, dat hij volstrekt geen architekt was. Onnoodig: dát is wel te zien. Al is het reusachtige gebouw geheel van gepolijst graniet, met zijn drie massieve torens aan voor- en achterzijde, waarvan telkens de middelste iets hooger dan de andere, is het ding een juweel van kostbare leelijkheid.

Daarna reden we nog wat rond en zagen, dat de stad, voor eene Amerikaansche altijd, niet leelijk is, door de buitengewoon breede, en met boomen beplante straten. Nu en dan wees de koetsier ons iets karakteristieks. Zoo het huis van den grooten Brigham Young, met de 'bijekorf' er naast, waar zijne negentien vrouwen woonden. Of de zoogenaamde 'ten door cottage', een lang, laag huis met tien deurtjes, welke met tien raampjes afwisselen. De liefhebber, die daar zijne tien vrouwen huisvestte, kwam mij wel zoo schrander voor als Brigham Young. En dan het partikuliere kerkhof van dezen, waar hij begraven is te midden van 'eenige' zijner vrouwen - er leven er nog.

Maar het toppunt werd bereikt, toen de koetsier ons een groot gebouw aanwees als het 'home of the unclaimed widows.' Volgens de wet namelijk hebben de heeren Mormonen al hunne echtgenooten, op de eerste na, moeten verwijderen. Of het verstandig gezien was, hun juist de oudste te laten? Maar de overige vrouwen mochten zij, met haar kroost, blijven onderhouden. Het is licht te begrijpen, wat daarvan terecht gekomen is. Dat die vriend b.v. uit de 'ten-door cottage' negen platonische echtgenooten zou onderhouden, zie, dat is toch ook wel wat al te veel van de menschelijke natuur gevergd!

Zoo heeft men voor de overtollige dames eene werkinrichting gesticht, en dezen zijn nu de ‘unclaimed widows.’

Op den terugrit heeft mijn reisgenoot mij nog de geschiedenis van een der heeren Mormonen opgedischt, die naar Chicago geweest was, eene ontzettende reis in dien goeden ouden tijd, toen de profane regeering te Washington de ruwe hand nog niet geslagen had aan de heilige inzettingen van Mormon. Als goed huisvader had hij voor elk zijner zeventien spruiten een stuk speelgoed medegebracht: eene geheele kist vol. Maar ziet, thuiskomende werd hij door eene zesde echtgenoot en drie lievelingen meer begroet. Er was in zijne afwezigheid een geloofsgenoot gestorven, en de profeet had hem eene der weduwen toebeschikt. Dat scheen toen te gebeuren. De man was een braaf en nauwgezet Mormoon, en zoo wist hij niet beter te doen, dan weer naar Chicago te reizen, om meer speelgoed. Maar in dien tijd stierf er weer iemand, en de profeet overlegde in zijn harte, dat een broeder die zulke reizen en zooveel speelgoed kon bekostigen, rijker zijn moest, dan de gemeente wist, en wederom werd hem dus eene weduwe toebedeeld, met vier spruiten. Ik dacht reeds, dat het verhaal aldus door zou gaan. Maar, dat dacht de beklagenswaardige hoofdpersoon juist ook, en, eer hij ten derden male naar Chicago vertrok, liep hij toch even bij Brigham Young aan, om te vragen, hoe lang deze de anekdote dacht voorttezetten.

In den namiddag spoorde ik in een half uurtje naar Saltlake. Eindpunt der baan: een groot badhuis. Alles vliegt te water, en alles lacht. Een bad kan men het niet noemen, eer een grap. Want het water is zóó zout, dat van zinken geen sprake is: men kan niet zinken, men drijft nauwelijks in, meer bovenop het water. Het is zelfs zeer moeielijk, als men drijft, de beenen weer op den grond te krijgen. Bespottelijk, het spartelen van de lieden te zien. Één ligt op den buik, en meent te zwemmen, maar zijn beentjes trappen lucht in plaats van water. Een ander steekt dapper van wal, maar staat in een oogwenk met zijn hoofd in den modder, en met twee voeten boven het water uit. Een troost is, dat men zelf volmaakt even vermakelijk is, als al de anderen. Hoe men zich ook later afspoelt, men zit vol zout: nog den volgenden dag gelijken uwe ooren, uw neus het meest op ‘fruits glacés,’ maar het is met zout in plaats van met suiker.

Dat meer en de omliggende woestijn zijn kennelijk de overblijfselen van eene vroegere zee, die, door rijzing van den grond, tot eene binnenzee werd, en langzamerhand moest uitdrogen, omdat, door die rijzing de rivieren alle in andere richtingen gingen vloeien. Het thans nog bestaande meer wordt dan ook voortdurend kleiner. Er zal eens een tijd komen, waarin dat dwaze bad niet meer genomen kan worden. Al weer zooveel onttrokken aan het kapitaal van vroolijkheid van het menschdom!

Een groote deugd heeft dat vermoeiende bad, dat het u een reuzehonger bezorgt. Gelukkig is de keuken in het hotel buitengewoon goed. Dat is veel gezegd. Want, als iemand eens juist op de hoogte wil komen, hoe onsmakelijk voor Europeesche tongen het eten in Amerika is, dan leze hij Mark Twain er maar eens op na, hoe naar deze het eten in Europa vond, - ik geloof in ‘A tramp abroad’, dat geestige, echt Amerikaansche produkt. In S. Francisco eet men uitstekend: bijna alle restauraties behooren aan Franschen. Eveneens vindt men in New-York en enkele andere groote plaatsen uitnemende eethuizen. Maar overigens - die drie tamelijk gelijkvormige maaltijden met overvloed van vleeschspijzen, zelfs al in den vroegen morgen, zonder zout toebereid, maken dat men er spoedig toe komt, het eten iets te vinden, om tegen op te zien. Alles smaakt on geveer gelijk, door die zoutelooze toebereiding. Een verstandig reiziger vermijdt alle wetenschap omtrent de toebereiding zijner spijzen. Maar de voorstelling, die ik er ginds van kreeg, is als volgt: In de hoofdplaats van elk distrikt is een reuzekeuken, of liever een groot ketelhuis met een onmetelijken ketel. Daarin worden ossen gegooid, en kalkoenen en aardappelen, en tomaten, veel tomaten, en eenden en vruchten en visch, en water, doch geen zout. Terwijl dat alles kookt, komen van alle richtingen de telegrammen in, op hoeveel porties voor elk hotel gerekend moet worden, en die worden zorgvuldig geregistreerd. En als dan alles gaar is, wordt met groote haken het noodige uit den ketel gehaald en gesorteerd. Uit groote kranen vloeit het nat, mannen staan met flesschen vol extracten gereed en verwerken daarmede het nat tot schildpadsoep, tot tomatesaus, tot appelmoes, tot mayonnaise. En gedurende den nacht wordt alles verzonden, en 's morgens bij uw ontbijt hebt gij gelegenheid de goede keuken van uw hotel te

waardeeren. Na de eerste week in Amerika weet gij bij voorbaat, wat op de spijskaart zal staan, waar ook. Zelfs in zeer ver van elkander afliggende staten zijn de verschillen klein, ofschoon natuurlijk hier en daar heerlijkheden voorkomen, die elders minder bekend zijn. Bv. bestaan in Californië de groenten gewoonlijk uit aardappelen, en aardappelen, en aardappelen. Daar wordt eigenlijk de plaats der groente door vruchten ingenomen, vruchten op allerlei wijzen toebereid.

Niet alleen wat de tafel betreft is de eenvormigheid in de Vereenigde Staten groot. Het nivelleerende der demokratie is er duidelijk bemerkbaar. Tusschen een Amerikaan uit S. Francisco en een uit New-York, tusschen een uit Portland en een uit Washington is het onderscheid in uiterlijke verschijning, in doen en laten, in denkwijze, in gevoelens, niet zoo groot, als tusschen een Parijzenaar en een Marseillaan, of zelfs tusschen een Fries en een Limburger. Dit vermindert het belangwekkende wel eenigszins. Men vormt zich een algemeen beeld, wijzigt dit gaandeweg een weinig, voegt er een trek aan toe, doet er wat overdrijving weer af, maar het blijft een type: de fijnere onderscheidingen zijn er minder opmerkelijk dan elders. Gelijk in alles, zoo ook hierin: de maatschappij is nog in wording, en in wording op geheel andere wijze, dan de onze ontstaan is; voor het fijne is er nog geene plaats. Maar getuigt het niet voor de kracht van die maatschappij, dat alle elementen zoo spoedig worden verwerkt en opgeslorpt? In welk gezelschap ook, is het waarschijnlijk, dat men vinden zal, dat van A. de vader een Duitscher is, van B. de grootvader een Italiaan, dat C. zelf een Ier is, of een Engelschman, of een Noor, en dat slechts van een klein gedeelte de grootvaders reeds in het land geboren waren. En toch zijn al die lieden in de eerste plaats Amerikanen, niets dan dat. Mogen zij zich al in den aanvang voorgesteld hebben, later naar het land hunner vaderen terugtekeeren, er komt meestal niet meer van. Gaan zij er al eens heen, de verhoudingen zijn er hun te eng geworden, zij vinden er geen ruimte meer voor de beweging die zij zich aangewend hebben. En ook: zij vinden er het comfort niet meer, waaraan zij behoefte hebben gekregen. Opmerkelijk is het, dat het ook hier de Chineezen zijn, die zich niet laten absorbeeren. Daardoor is die groote menigte van Hemelschen werkelijk een gevaar, dat niet geloochend kan worden. Als

bedelaars sluipen zij binnen, en, zonder dat iemand het bemerkt, zijn zij de baas geworden. Zonder het te billijken, kan men het begrijpen, dat Amerika wel wat Russisch te werk gaat, om niet al te veel van dat vruchtbare ras binnen zijne grenzen te ontvangen. Of het helpen zal?

Des avonds vertrokken uit Saltlake-City. Des morgens te Grand-Junction den trein verlaten, om de oude smal-spoorbaan te nemen. Thans namelijk gaat een nieuwe lijn langs een grooten omweg, maar de oude trekt nog steeds over den hoogen Marshall-pas, dien jaar op jaar de voetstappen gedrukt hebben van de velen, die in Californië hun geluk gingen zoeken.

Hoewel meer dan tienduizend voet hoog, is de pas zelf niet het schoonste van den weg. Al weder die zoutelooze vormen, waarvan men in Amerika zoo ruimschoots zijn deel krijgt. Indien ooit een naam goed uitgedrukt heeft wat men zeggen wilde, dan is het die van Rocky-Mountains. Want dat zijn het juist: rotsige bergen. Eigenlijke rotsen ziet men betrekkelijk weinig, men ziet bergen, die uit hooge stapels van losse rotsblokken bestaan. En die blokken zelven hebben geen zeer kantige vormen. Men denkt aan grindhoopen, bij duizendmalige vergrooting gezien. Het is niet alleen in het Rotsgebergte, dat men die laffe vormen ziet, en daarom juist zijn werkelijke rotsen, echte rotsen uit één stuk, gelijk in Yosemite, zoo treffend.

Het schoone van den weg is de Black-Cañon. Cañon, een uit het Spaansch overgenomen woord, beteekent eene nauwe vallei, ‘Schlucht,’ bergkloof. De Black-Cañon is zeker een der schoonste. Een pracht van een bergweg, tusschen steile rotswanden, ditmaal van zeer schoone vormen met een beek naast den weg, die, met vrij veel water, van rots tot rots springt. Hier en daar staat een rotspunt alleen; één in het bijzonder is een scherpe naald van vele honderden voeten hoogte, die gedurende langen tijd het middelpunt van het landschap uitmaakt.

De weg aan de andere zijde van den pas is veel minder schoon en ten slotte moet men het genot boeten, door, in een hoogst onaanzienlijk plaatsje, eenige uren te wachten op den hoofdtrein, die den grooten omweg gemaakt heeft. Te vier uur 's nachts brengt die u te Colorado-Springs zoodat men den volgenden morgen maar half opgewekt aan de groote dag-

taak begint Doch weldra zou de frissche berglucht mij in de goede stemming brengen. De eerste tocht was naar den top van Pike's-Peak. De Rigi van het binnenland, maar een Rigi van 14.000 voet hoogte, dus een, die meer op een Montblanc begint te gelijken. Eerst een eind tramway, dan een klein gedeelte per rijtuig, en ten slotte eene tandradbaan tot aan den top. Het uitzicht daar is bijzonder ruim, maar minder bepaald schoon, over eene groote uitgestrektheid van kabbelende bergen en verder volmaakt vlak land, natuurlijk grauwgeel. Maar de rit naar boven is buitengewoon schoon, door eene wildernis van fraai gekleurd roze graniet, waarop micaplaatjes in alle richtingen het zonlicht weerkaatsen. Eerst nog dennebosch, waartegen het goudgeel van kleine berken in najaarstooi heerlijk afsteekt. Want het is volkomen waar, dat de gloeiende najaarstinten in Noord-Amerika onvergelijkelijk schoon zijn, veel schooner en rijker nog dan in Europa. Daarna het naakte, kale graniet in groote blokken. Want ook hier weer blokken, zelden massieve rots.

Onderweg kwamen wij voorbij een ‘camp’, zeer schilderachtig aan den zoom van het woud gelegerd. ‘Camping’ is eene eigenaardige Amerikaansche wijze, eene zomerreis te doen. Een niet al te groot gezelschap, soms alleen van heeren, veelal van heeren en dames, schaffen zich een of meer groote wagens aan, tenten, bedden, kookgerij, visch- en jachttuig en eenige paarden. Zoo trekt men de wildernis in, dan hier, dan daar voor eenige dagen het kamp opslaande, en langzaam van het eene naar het andere oord trekkend. Ontegenzeggelijk moet deze zoo vrije wijze van reizen hare bekoorlijkheden hebben, en er zijn daar ginds nog zooveel streken, die aan onbeschaafde landen doen denken, dat zij er geheel op hare plaats schijnt te zijn. Want, al is de kaart gemaakt, het tijdperk van de ontdekkingsreizen in het binnenland is nog geenszins afgesloten. Er is menige bergstreek, waar geen blanke nog den voet gezet heeft. Terwijl ik in Californië was, is er nog een groep van die groote boomen ontdekt, een zeventigtal, waarvan het bestaan volslagen onbekend was. In de Yosemite-vallei brachten wij een recht genoegelijken avond door met twee jongelieden uit S. Francisco, die den geheelen zomer met een uitrusting, die geladen was op een karretje, dat één muildier trok, in de meest onherbergzame streken van de Sierra Nevada hadden

doorgebracht, waar zij natuurlijk niet eens hun karretje altijd hadden kunnen medenemen, en waar het vaak moeite genoeg kostte, om hun levensonderhoud te vinden. Hoe zij er uit zagen? Wel, als bandieten. Men denke niet, dat de heeren en dames, die aan een ‘camping tour’ deelnemen, er als heeren en dames uitzien. Met de grootste minachting voor mode en fatsoen zijn zij gewoonlijk in volmaakte overeenstemming met de wildernissen, waarin zij leven. Maar, na een winter op de kantoorkruk of achter de toonbank, moet het een heel wat frisscher moreel bad zijn, aldus te reizen, dan van het eene weelderige hotel naar het andere te trekken.

Eene hoogst onaangename gewaarwording bezorgt u de zoo gemakkelijke bestijging van Pike's-Peak. Juist omdat de overgang tusschen de vlakte en die hooge berglucht zoo snel gaat - binnen het uur is men boven. Ik was zoo duizelig, toen ik uitstapte, dat ik in het eerst niets zag, en mij een tijd lang moest vasthouden, eer ik een stap durfde te doen. Het ergste was spoedig doorstaan, maar ik heb dien ganschen dag niet kunnen eten, en des nachts, hoe vermoeid ook, niet geslapen. Misschien droeg dit er toe bij, dat ik den rondblik op den top niet meer genoot. Maar het is een aan ieder bekend feit, dat het uitzicht van een hoogen bergtop lang niet altijd schoon is, daar de voorgrond gewoonlijk ontbreekt. En op dien kalen top van opgestapelde blokken ontbreekt die ten eenenmale.

Aan den voet wachtte ons een rijtuig, om een rotswereld te bezoeken, die sterk herinnert aan het ‘Felsenmeer’ bij Iserlohn, of aan de ‘Felsenstadt’ in Bohemen. Alleen grooter, gelijk alles in Amerika nu eenmaal zijn moet. Alles is kalkof zandsteen, en kennelijk is er uitspoeling op groote schaal aan het werk geweest. Maar door het groote verschil in hardheid der onderscheidene lagen, op de meest avontuurlijke wijze gekromd, gebroken en dooreengeschud, zijn de grilligste vormen ontstaan. Torens, obelisken, poorten van twee- en driehonderd voet hoogte; overeindstaande en overhellende muren; tafels, paddestoelen; allerlei vormen van menschen en dieren, - de geheele schepping is hier in karikatuur vertegenwoordigd. De zucht naar romantische namen heeft hier een ruim veld gevonden. Het geheel heet hoogst oneigenlijk: ‘Garden-of-the-Gods.’ Want, al is het schouwspel zoo zonderling en eigenaardig als men zich maar iets denken kan, men kan zich

moeileijk goden voorstellen, die zich dat als ideaal van een ‘tuin’ zouden kiezen. Men kan zich zonder veel verbeelding, den Olympus liefelijker voorstellen. Men berust echter gaarne in dien zotten naam, als men weet, dat hij door eene oude juffrouw is uitgedacht. Die heeft het recht, wat romantisch te zijn, en haar papegaai Zenobia te noemen. Het verwonderde mij echter, dat men er niet aan gedacht heeft, eenige van die buitensporige werkstukken der natuur nu ook wat mythologisch aantekleeden. Want men begrijpt, dat er rotsstukken genoeg zijn, waarin men, met goeden wil, evengoed Jupiter of Astarte zien kan als een kameel of een kikvorsch.

In den avond bezocht ik nog het begin van den South-Cañon. Eerst een ontzettend eind per tram, door volmaakt vlak land, ook weer een van die lijnen, die maar vast gemaakt zijn, in afwachting van de menschen, die er aan zullen komen wonen. Plotseling staat men dan voor de bergen, en gaat te voet een van die gleuven binnnen, die zoo menigvuldig zijn. In karakter toont deze veel overeenkomst met den Black-Cañon, maar hij wordt verlevendigd door een hoogst sierlijken waterval in zeven verdiepingen.

Opvallend is toch overal in Amerika de schrille tegenstelling tusschen landschappen die onbelangwekkend zijn - of wil ik maar ronduit leelijk zeggen? - en daar vlak naast zulke wonderen als Yosemite, Yellowstone, Garden-of-the-Gods. Dat is juist het karakteristieke van Noord-Amerika. De natuur heeft iets chaotisch, iets onafgewerkts, evenals het leven en de maatschappij. Groot, reusachtig, maar de fijne overgangen ontbreken; het is alsof het land, evenals de maatschappij, in der haast gemaakt is; de grootsche aanleg moet nog eens met zorg herzien worden. Verlaat men de Garden-of-the-Gods, dan is men in eens, zonder overgang, in die nietszeggende vlakte, een paar uur verder rijzen daaruit, volkomen ongemotiveerd, zou men zeggen, de bergen op, die den South-Cañon omsluiten. Natuurlijk hangen die wel met het overige te zamen; maar waarom eindigen zij zoo dom, plotseling in dat dorre gras? Het komt u voor als een coulisse, niet als een bergketen. Hetzelfde komt ook elders voor, maar niet zoo voortdurend en overal, niet in die mate. Zonderling land!

Ik heb reeds die wonderbare landstreek genoemd, die, pas

voor weinige jaren ontdekt, misschien wel het beroemdste is, dat Amerika thans bezit: Yellowstone-National-Park. Waarom ik daar nu pas mede kom? Wel, omdat het zoo gemakkelijk niet te bereiken is. Van Chicago heb ik vijftig uur moeten sporen, om nog maar tot den ingang te geraken. Dat wil zeggen, vijftig uur volgens het spoorboek. Maar in de werkelijkheid zijn het er een-en-vijftig. Want dat beruchte uur komt er bij, dat men telkens na vijftien lengtegraden moet bijtellen of aftrekken. Dat uur, dat ten onzent zulk eene heerlijke gelegenheid tot geschrijf gegeven heeft, en waaronder alvast de letterzetters gezucht hebben. Ik heb herhaaldelijk in Amerika gevraagd, hoe men het toch gesteld had, toen dat ingevoerd werd. - ‘Wat we gedaan hebben? We hebben ons horloge verzet.’ Het trof mij, dat mij, terwijl ik die ervaring opdeed, door vrienden, die in Duitschland reisden, van daar woordelijk hetzelfde geschreven werd. Zou er bij ons ook misschien wat veel leven over gemaakt zijn?

Hoe het zij, ik spoorde van Chicago uit twee dagen en twee nachten, en nog langer, altijd het Westen in. Het oude Europa verdween hoe langer zoo meer uit de gedachten. Bewesten Chicago schijnt zelfs van Houten's cacao niet meer de beste te zijn: ik zag de dierbare aankondigingen daar voor het laatst.

Leelijk is de weg, ten minste wat men er over dag van doortrekt. Eerst als men dicht bij Yellowstone-park is, ziet men iets dat op bergen gelijkt, hoewel reeds veel vroeger aan beide zijden heuvels zijn die het riviergebied van de Yellowstone-rivier begrenzen. Of eigenlijk niet eens heuvels. Kennelijk gaat de lijn door uitgespoeld land, zoodat de heuvels, alle even hoog, de brokken zijn, die van een vorigen toestand zijn blijven staan. En verder dat vuilgele gras... wordt dat eentonig genoeg? Dan is de indruk volkomen bereikt, dien de werkelijkheid maakt. Het paradijs wordt ook hier niet dan door het vagevuur bereikt. En men kan niet eens de verveling temperen door een glas wijn aan tafel. Ten minste niet altijd. Een der Staten die men doortrekt is zoo braaf, zoo braaf! Toen ik argeloos om wijn vroeg, zette de donkergekleurde ‘waiter’ een hoogst bedenkelijk gezicht, en zeide met het stemgeluid van een boetgezant - ‘I believe, sir, we are in North-Dakotah.’ Ik keek boetvaardig en dronk ijswater. Er is nog wel erger braafheid: er zijn Staten waar des Zondags geen sigaren mo-

gen verkocht worden; er is er één waar men des Zondags niet voor zijn genoegen uit rijden mag gaan. Het is ernst ook. Een goed jaar geleden was een der inwoners op dien dag uit rijden geweest en was hem van de stelling van een huis in aanbouw iets op het hoofd gevallen, dat hem gekwetst had. Hij eischte schadeloosstelling van den bouwer, die door onachtzaamheid zijn schedel beschadigd had. Het vonnis luidde afwijzend, uit overweging, dat de man niet gekwetst zou zijn, als hij de wet van den Staat niet overtreden had, door op Zondag uit rijden te gaan.

Bijna was ook een slachtoffer van deze braafheid een man geworden, die gedurende een paar weken de beroemdste van de Staten was. Het was de vuistvechter, die den tot nu toe grootsten held van die soort in New-Orleans verslagen had. Er stond dagelijks meer over hem in de couranten dan over Cleveland of Harrison, en toch was het in den verkiezingsstrijd. Hij moest ook in dien bewusten super-braven Staat zijne heldefeiten gaan uitvoeren. En daar krijgt hij het den eersten dag den besten met de wetgeving te kwaad, door den Zondag in een landauer te ontheiligen! Zijne aanbidders haalden hem van den trein, en hadden in hun vurigen ijver het zondige van de zaak vergeten. Wat zou het geweest zijn, als die groote held eens in de doos gegaan ware, en het verheven schouwspel niet had kunnen doorgaan? Er waren zulke sommen verwed op die dierbare vuisten, die zijn mededinger tot deeg zouden kneden, voor de oogen van het bewonderende publiek. Of alles goed is afgeloopen herinner ik mij niet. Ik denk het wel, want gerecht en politie hadden zeker ook wel wat in weddenschappen belegd. Maar wel herinner ik mij, dat de held eenigen tijd gewoond heeft in een slaapwagen, die op het minste gevaar had kunnen vertrekken. Een grootsch middel, om aan de snoode lagen der politie te ontkomen!

Het missen van wijn is trouwens voor den Amerikaan geen groote ramp. Dezelfde man, die in den loop van den dag heel wat ‘drinks’ kan verwerken, gebruikt bij zijne maaltijden ijswater, thee of koffie. Het is ook maar beter, want als ze nog wijn ook drinken.... Te A., zal ik maar zeggen: hij mocht het eens lezen, had ik kennis gemaakt met eene spoorweggrootheid van den tweeden rang, een oudachtig persoon, die nogal op een ‘heer’ geleek. Een groot wandelaar, zoodat weldra af-

gesproken was, dat wij in den namiddag te zamen naar het volgende station zouden wandelen. Maar B. was zoo dicht bij, dat wij alras besloten om maar naar C. te gaan, en dat bleek niet zoo dichtbij te zijn. Eene bepaald onaangename wandeling, want, dat er een weg zou zijn, kan niet verlangd worden: er was immers de spoorweg? Eene enkele maal was daar een smal voetpaadje naast, doch meestal ging het zoo maar over de dwarsliggers. Die dingen liggen zoo bedroevend dicht bij elkander, dat men veel te korte stappen moet nemen en soms vreest in een Cochinchinakip te veranderen, of op zijn neus te vallen. Maar het was een prachtig dal waarin wij waren; op een paar punten weder van die reusachtige bazaltzuilen, volmaakt gevormd, van een meter middellijn en meer.

Na bijna drie uren van dat trippelende genot, waren wij niet ondankbaar het eindpunt te bereiken, een van die weelderige hôtels gelijk ik er meer vermeld heb. Wij hadden natuurlijk ‘a drink’ verdiend. Maar mijn spoorweg-onderkoning vond een tweede noodig, en toen werden des onderkonings oogjes rood. En hij rekende uit, dat wij thuis geen eten meer zouden krijgen, en dus maar beter deden te C. te blijven en in den koelen avond naar huis te gaan. Best. Maar eerst nog één borrel, en aan tafel een glaasje wijn, en toen was mijn vriend zoo prettig dronken.... Ik dacht, dat de wandeling hem wel zou ontnuchteren. Maar ziet, we waren nog geen kwartier van huis, of hij begon te vinden, dat het zoo erg donker was..., men kon niet weten..., en we zouden niet voor middernacht thuis zijn; of ik hem al voorrekende, dat wij er al voor tienen konden zijn, het hielp niets, de man was niet meer vooruit te krijgen. Het was vermakelijk, dien angst bijtewonen, vooral, omdat de brave zich nog tien stappen geleden zoo dapper had aangesteld. Maar die twee mannen, die ons hadden aangesproken.... In tien minuten diskussie, waarbij ik zoowat niets gezegd had, had de onderkoning zich tot zulk een graad van angst opgewerkt, dat ik de tranen begon te hooren rinkelen. Natuurlijk keerden wij terug, en weldra zaten wij in een druk gesprek over theologie en whist in de voorgalerij van het hotel. Op het punt van whist was mijn vriend veel rechtzinniger dan op dat van theologie. Natuurlijk kwam de ware natuur boven: een heer was hij toch ook al niet. Op den terugweg had hij mij hoog opgegeven van al de millionnairs met wie hij op

intiemen voet stond: Aston, Gould, van der Bilt, hij kende hen allen. Later, toen whist en godgeleerdheid waren afgehandeld, kwamen de millioenen weer boven: - 'Well, we may sit up on the verandah, and kick up our heels like any nabob.'

Den volgenden morgen zouden wij zoo vroeg mogelijk vertrekken. Maar, o wee, wat duurde het lang, eer de onderkoning op was, en dat! Het was lang over negenen eer wij vertrokken. En spraakzaam was hij nu ook niet meer, en vlug ter been ook niet. Doch lastig ook niet: hij liep als een hondje achter mij aan, met de zware steenen bijl in de hand, die ik voor hem gevonden had. Maar dat was zijn zwaarste straf nog niet: bij het lunch gaf ik hem over aan drie jonge dames, die met halve woordjes op het spoor zijner wandaden gebracht werden... ik denk, dat hij in geene week lust heeft gevoeld, weer buitensporig te zijn. Hij zal wel weer tot thee en ijswater teruggekeerd zijn.

IJs wordt in ongeloofelijke hoeveelheden verbruikt: het is eene der eerste levensbehoeften geworden. Boter, vruchten, alles dat rauw genuttigd wordt, dranken, kan men zich zonder ijs nauwelijks voorstellen. In deftige hotels worden verscheidene zaken u niet anders voorgediend dan in ijs. Des avonds op uwe kamer laat gij u ijs brengen om het water aftekoelen; in elken grooten winkel, in elk spoorwegrijtuig, in elk station is ijswater steeds voor ieder voorhanden.

Men denke eens, wat het in heeft, eene stad als New-York gedurende eenen geheelen, langen, vaak zoo overwarmen zomer van ijs te voorzien. En men beschouwt het in zulke mate als levensbehoefte, dat er bij buitengewoon langdurige warmte zelfs groote hoeveelheden ijs voor minvermogenden beschikbaar gesteld worden. De rivieren zijn dan ook in den omtrek tot op verren afstand bezet met ijspakhuizen. Hooge, houten gebouwen, met ééne of twee rijen van hellende goten, waarover de blokken ijs, uit de luiken geworpen, in de schepen glijden, die aan den voet gemeerd liggen. Die schepen, groote vierkante bakken, die gesleept worden, varen dan ook voortdurend heen en weder. Zij zijn nogal grappig met hun windmolentje bovenop, om het smeltwater op te pompen.

Gezelschap had ik gelukkig op die lange reis. Eerst tegenover mij een handelsreiziger, die mij slechts matig beviel, maar

die gelukkig na een uur of tien al verdween bij een van die potlood-schets-steden, waar de trein stilhoudt, indien gij het verlangt. Want, op die lange lijnen door de wildernis loopen slechts groote sneltreinen, één of twee per etmaal. Aan de kleinere stations wordt opgehouden indien er aanleiding toe is. Ik moest telkens aan het oude ‘stoppen Rijswijk!’ denken, dat ik niet gedacht had, in Amerikaansche sneltreinen te zullen terugvinden.

Aan de andere zijde van het gangpad zat eene oude vrouw, zeker vroeger keukenmeid, een flinkert, zooals men ze daar moet hebben. Eerst trok zij mijne 'aandacht alleen door de wijze waarop zij op de etensuren haar groote hengelmand begon uit te pakken, eene tafel liet brengen, en zich zelve dan een smakelijk maaltje klaarzette. Maar de achterburen hadden een allerliefst jongentje, en het duurde geen halven dag, of dat was bij de oude vrouw aan het spelen. - ‘Hindert hij u niet?’ - ‘Neen, zeker niet, ik houd van zulk een flinken jongen... ik heb er ook eens zoo eenen gehad.’ En toen kwam er even een traan over de verweerde wang. Toch was zij vroolijk, de oude, en reisde er hare vierdaagsche reis dapper op los.

Gedurende een paar dagen ook had ik zeer aangenaam gegezelschap aan een mijn-ingenieur, die mij eene aanbeveling voor eene kopermijn gaf, waarvan ik later ook gebruik maakte.

En dan een groepje derde-klasse reizigers. Want men geloove het niet, dat in Amerika slechts ééne klasse op de spoorwegen zoude bestaan. In theorie, o ja. Maar in de praktijk heeft ook daar de dollar de demokratische gelijkheid overwonnen. Er zijn evengoed drie klassen als bij ons. Onze tweede klasse wordt voorgesteld door de ‘general cars’. Daarvoor krijgt gij uw biljet, wanneer gij niets bijzonders verlangt. Lange wagens, waarin men vrij gemakkelijk zit, op banken te weerszijden van een gangpad, gelijk op vele lijnen in Europa. De bezwaren zijn bekend van het stelsel: dat men vrij nauw zit, als werkelijk alles bezet is; dat men zeer weinig plaats voor handbagage heeft, en dat het lange gangpad in het midden een voortdurend heen- en weerloopen veroorzaakt, dat heel lastig kan worden. De eerste klasse wordt, voor wie het betalen wil, voorgesteld door de ‘saloon cars’, de ‘sleeping cars’, en al de weelderige uitvindingen, die een trein ten slotte maken

tot een groot rollend hotel, waar gij 's morgens uw bad neemt en uwe drie maaltijden daags met ijs en vruchten krijgt, uwe rook- en schrijf- en leeskamers hebt, gelijk in het beste hotel. En de derde klasse wordt vertegenwoordigd door de ‘emigrant cars’, die op alle lange lijnen bestaan, zeer goedkoop zijn en lang niet slecht, hoewel eenvoudig. Ook die hebben goede slaapgelegenheden, er wordt echter geen beddegoed in verstrekt. Niet alle treinen hebben al die klassen, maar dat hebben zij in Europa evenmin.

Nu, in een ‘emigrant car’ zat een huisgezin met vijf kinderen, waarvan het oudste wel niet meer dan tien jaar oud was. Op een zijlijntje hadden die een paar uur naast mij in een ‘general car’ gezeten, en de kinderen hadden mijn hart gestolen door hunne netheid, gehoorzaamheid en goedigheid. Toch moet zulk eene reis van verscheidene dagen voor kinderhumeuren eene heele beproeving zijn. Eens kon ik de lust niet weerstaan, wat lekkers voor hen te koopen. Het was toevallig in een station, waar de arme lui, die het zeker nog warmer hadden dan wij in onze ruime waggons, groote stukken watermeloen hadden kunnen koopen. En onmiddellijk staat de vader van de kinderen op, snijdt zijn stuk midden door: - ‘Here, you shall have this!’ Zeker, er zat in: ‘Een Amerikaan neemt geen aalmoes aan’, maar hoe aardig uitgedrukt in die spontane beweging van den vader, wiens oogen straalden, omdat men zijne kinderen lief vond. En ik heb het stuk opgegeten ook, en het smaakte mij: er kleefde iets aan van die brave lui, die zoo trotsch en zoo gelukkig waren in hunne armoede.

En ten slotte zaten er gedurende de twee laatste dagen twee echtparen in denzelfden waggon als ik, het eene tamelijk oud, het andere tamelijk jong, beide tamelijk daagsch. De oude dame was zelfs buitengewoon daagsch, en doof, en kinderachtig, en zij had zulk een krasstem, en was er zoo spraakzaam mede, dat ik in den aanvang alle aanleiding tot kennismaking met zorg ontweek. En toch werd ik al weer beschaamd, en verheugde er mij later over, dat ik de aanvechting om iemand den hals omtedraaiën in mijn boezem bewaard had. Want bij de eerste gelegenheid de beste waren de vier weer zoo voorkomend tegenover den eenzamen vreemdeling, en de oude dame bleek zoo goedhartig, en haar man wist zoo aardig met haar omte-

springen met zijne zachtzinnige ironie, dat ik spoedig genoeg overwonnen was, en ten slotte niet ondankbaar, dat het lot mij de reis door het Yellowstone-Park met dit viertal liet doen. Althans in den aanvang.

Wij hadden allen biljetten van Cook, voor den geheelen tocht door het park. Dit is werkelijk gemakkelijk. Gelijk Yosemite-Valley toch is ook dit wonderbare stuk land, zoo groot als eene onzer provinciën, tot nationaal park verklaard. D.w.z. dat het geheel onder gezag van den minister van binnenlandsche zaken der Unie staat, dat er niet gebouwd mag worden, dan voor zoover deze toestaat; dat er niet gejaagd, zelfs niet geschoten mag worden, of met netten gevischt; dat er geen hout gekapt mag worden en dat men er geen mineralen mag verzamelen. Kortom, er is wijselijk voor gezorgd, dat de, reeds bij voorbaat zoo geliefde, naneef, als de Vereenigde-Staten eenmaal ééne enkele groote fabrieksstad geworden zullen zijn, nog een stukje moge terugvinden van wat men ten tijde zijner voorouders natuur noemde. Die naneef zal zich dan verheugen gelijk wij thans doen, als er een nieuwe koningsmummie ontdekt wordt of een schedel van een megasaurus. Er zijn dan ook in het Yellowstone-Park maar een bepaald aantal hotels, zoodat eene bepaalde route voorgeschreven is, en het vervoer is, evenals de hotels, in handen van éénen kontraktant, die toevallig de ‘Northern-Pacific’ spoorwegmaatschappij is. Men is dus toch overgeleverd, en dan is het ook maar gemakkelijk de biljetten van Cook te nemen, en zich zelven tot den rang van colli n^{o}. zooveel te verheffen.

Als inleiding tot de reis verschaft de firma Cook u een alleronaangenaamsten nacht. Men verlaat de hoofdlijn te Livingstone, waar een zeer behoorlijk hotel is. Maar de eigenaar hiervan wilde zeker de Maatschappij niet genoeg in de winst laten deelen, en zoo dwingt deze u, om in een slaapwagen te overnachten - die stilstaat. - Maar welke slaapwagen? - Ja, dat wist men niet, die was er nog niet. Een paar uur gehangen in een ellendig station, waar men gaandeweg de lichten uitdoofde, en ons kennelijk overal elders wenschte. Eindelijk, ja, daar kwam ons nachtverblijf met den trein van de andere zijde mede. Maar het ding was bijna vol: eene gansche bende, van de soort, die niet reist, maar gereisd wordt; een talrijk gezelschap waaraan iemand binnen een zeker aantal

weken aangenomen had Alaska te laten zien, en Yellowstone, en Pike's-Peak, tegen zooveel daags. Kondukteur afwezig, niemand met gezag bekleed, dan de zeer bedachtzame, zwarte porter. De twee echtparen kregen een hokje. Ik bleef over met een ouden Duitschen knorrepot met eene goede sloof van eene dochter ..... Boven slaapplaatsen ..... eigenlijk maar twee meer: de oude wilde niet, hij zou wel op den perron gaan zitten ..... Met veel diplomatie, waarbij tastbare argumenten alweer den doorslag gaven, kregen wij den ‘saloon’, een afzonderlijk hokje voor vier personen. Met ons drieën waren wij dus wel af, maar het was al bij middernacht. Het slot was, dat de jongejuffrouw onderin kroop, ik bovenin, en papa tegenover ons. Glimlacht er een lezer? Ja, dan is dat, omdat hij een arme, achterlijke Europeaan is; het jufje was ‘independent’ - en zeer leelijk. In elk geval, zij vond er niets in, en bracht mij den volgenden morgen zelfs heel vriendelijk mijne schoenen. Twaalf uur daarna had zij mij al toevertrouwd, dat zij aan slechte spijsverteering leed. De nachtrust was beneden het middelmatige, zelfs van waggon-nachten. En het was mijn derde reeds. Ten eerste kwamen er nog een paar treinen voorbij en exerceerden er nog een paar locomotieven. Maar bovendien was de oude heer zulk een lijder aan spoorwegkoorts, dat hij al te half vijf begon op te staan. En toen het zeven uur werd, waren wij al zoo hol als uitgedroogde pompoenen, en het slot was, dat wij, tot ergernis der spoorwegbeambten, toch in het hotel gingen ontbijten.

Tegen half negen stelde zich ons treintje in beweging, en bracht ons tot Cinnabar, de noordelijke grens van het park. Het oord is genaamd naar een berg, die werkelijk eene hoogst verdacht roode kleur heeft, en grootendeels bevolkt door spekulanten, die niet in de vallei zich kunnen vestigen, en een deel van de huid der reizigers voor zich verlangen. Misschien krijgen zij dat ook van wie niet, gelijk wij, zich aan Cook hebben overgeleverd. Maar wij werden dadelijk in groote wagens overgepakt, en omstreeks een uur kwamen wij te Mammoth-Hot-Springs, een groot hotel, waar de eigenlijke toer begint. Die eerste rit is niet belangrijker dan elke andere tusschen de uitloopers van een bergketen, al toont men u ook ergens op eene spits een arendsnest, dat gij natuurlijk, na eenig turen, maar verklaart, uitstekend te zien. Het dal is kaal, kennelijk

een oud gletschersdal, waarin de moraines nog liggen, die de laatste gletscher er achtergelaten heeft.

Uit het hotel heeft men het gezicht op een gletscher. Maar wacht even, - op dien gletscher staan boomen, en hier en daar is die gletscher van een gloeiend okerbruin .....

Dat is juist het eigenaardige van de vormingen in dat zonderlinge land. Poddingen, halve bergen, opgebouwd door de kalk, den zwavel, de aluin, die de ontelbare heete bronnen mede naar boven brengen en daar afzetten, zoodat zij zelven de bassins opbouwen, steeds hooger, waarin zij hun water opvoeren. Heete bronnen, die, nu hier, dan daar, uitbreken, gedurende langeren of korteren tijd vloeien en weer verdwijnen, om op een ander punt van de streek weer te ontspringen.

De uitkomst is allerzonderlingst. Men stelle zich een gletscher voor, doch een die als in koeken op elkander gestapeld is; of wel een reusachtigen waterval die van terras tot terras kabbelt, als over trappen: eene opeenhooping van cirkelvormige bekkens, alsof men een hoogen stapel van groote tafelborden maakte. Alles van eene brokkelige massa, die hier in fijne draden, ginds in schubachtige vormen, elders als in rollen en zuiltjes zich voordoet. Meestal is de kleur een verblindend wit, maar op sommige plekken spelen er de prachtigste gele, bruine, roode tinten door; warme, diepe tinten. En bovenin elk van die bekkens borrelt het groene water helder op, helder, al riekt het nog zoo naar des duivels zwavelkeuken, en het spreidt zich over al die bassins uit in steeds dunner en dunner lagen, om ten slotte als een fijn gordijn over den laatsten rand naar omlaag te glijden.

En zoo bouwt zich die hoogte maar steeds zelve op en, waar het water ophoudt te koken en te borrelen, daar verweert de oppervlakte, en weldra staan er weer donkere dennen op, om al dat wit te helpen breken. Uren lang wandelt men rond, en telkens ziet men nieuwe varianten van den grondvorm. Geheel op den top van den heuvel, waar die tegen den bergrug aanleunt, is eene lange spleet belangwekkend. Van afstand tot afstand bruist het water uit die spleet van een paar duim breedte zacht op; nog niets bijzonders, maar men ziet duidelijk, dat daar eerlang nieuwe bekkens zullen ontstaan. Op enkele plaatsen zijn zij reeds begonnen zich te vormen.

Aan romantische namen is hier allerminst gebrek. ‘Cap-of-

Liberty', 'Minerva-Terrace', 'Devil's-Kitchen', 'Devil's-Grandmother's-Drawingroom', 'Lady's-Spring', 'Cupid's-Basin'.... zal ik nog voortgaan met de bloemlezing? Wij hebben er zelven nog wat namen bij gegeven: het zou jammer zijn, indien de schoone reeks niet werd voortgezet.

Natuurlijk is het water zoo vriendelijk alles voor u te versteenen, en men biedt u dan ook de meest zouderling gekozen voorwerpen aan, overtrokken met een korrelige, witte steenkorst: lepels en vorken, biddende kindertjes, bloemen, pijpen, kruizen en photografielijsten, alles kan men vinden, als met zout overtrokken. En wilt gij zelf 'coated' zijn, ga er maar inliggen, in drie dagen zijt gij klaar. Hoogst sierlijke zaken vindt men soms door de natuur zelve toebereid. Wij vonden een vlinder en een fijn plantje, die werkelijk wonderschoon waren met hun witten overtrek. Ongelukkig is dat alles zoo bros, dat men er niets aan heeft. Maar voor het oogenblik geeft het groot vermaak, de wedstrijd, wie aan de dames het fijnste preparaat zal kunnen aanbieden.

Den volgenden morgen te acht uur begonnen de groote wagens met vier paarden bespannen voor te komen, die aan de geheele bende, volgens onveranderlijk programma, de natuur zouden vertoonen. Eerste ergernis: men stopte ons met ons elven in een kar, terwijl in de andere hoogstens acht passagiers zaten. Nauw zaten wij niet, maar de arme paarden konden ons nauwelijks trekken. Niettegenstaande wij herhaaldelijk op de grootste hellingen te voet gingen, zelfs de dames - behalve het jufje met de slechte spijsvertering -, kwamen wij overal het laatst aan. Dit is voor het humeur van een gewoon mensch al zeer nadeelig, maar voor een Amerikaan is het, om razend te worden. Denk eens, nooit de grootste snelheid.... Maar het duurde niet lang. De goede oude ziel met de krassende stem had wel een wil van stavast: al was zij nog zoo rheumatisch. Zij stapte trouw mede uit, en hijgde de steilste hellingen op. Maar zij was dan ook vast besloten om alles even prachtig en even wonderlijk te vinden, een bloem, een boomstronk, een kittelsteen of een eekhorentje. En als mevrouw geen gewillig gehoor bij de hand had, praatte zij maar tot een ezel die aan den weg stond, of tot de paarden. Daarvoor was het schuddebollen goed, als wij bergaf gingen. Dan was zij angstig, hield zich krampachtig vast, en zweeg, wat zij

anders alleen deed, wanneer haar echtvriend haar weer eens met een zijner grappen den mond gesnoerd had. Hare goedigheid bracht ons echter spoedig in goeden luim, al verwenschte men soms haar spraakzaamheid.

De rit was dien eersten dag zeer lang, meer dan acht uren, en volstrekt niet van het begin tot het einde belangwekkend of schoon. Grootendeels hoogten van den gelen steen waaraan het park zijnen naam ontleent, en die hier en daar steile rotsen vormt; vooral de hoogste gedeelten zijn steil. Veel boomgroei, altijd naaldhout, maar geen enkele groote boom. Want kennelijk heeft het bosch hier een leelijken vijand, zeker wel een of ander insekt, dat onderaan stam en wortels de bast wegvreet. Talloos zijn de doode boomen, over groote uitgestrektheden is het geheele bosch dood, nog grootendeels overeind staande, wat een ontzettend treurigen indruk maakt. Onophoudelijk schieten er jonge boompjes op, maar als teringlijders brengen zij de kiemen des doods mede ter wereld, en eer zij tien of vijftien voet hoog zijn, is het met dat jonge leven reeds gedaan. Voor de flora was het seizoen reeds te ver gevorderd: eene zeer schoone blauwe gentiaan en een paar roode bloemsoorten was alles dat aan den bodem kleur bijbracht, behalve de ‘golden rod’, een plantje met groote gele bloempluimen, daarginds hoog in eere, maar dat ik niet erg kon bewonderen.

Een gedeelte van den weg is zeer fraai, waar een hooge, bijna loodrechte klip van dien gelen steen het pad schijnt te versperren, terwijl ook aan de overzijde van het riviertje, een nevenrivier van de Yellowstone, de wand vrij rechtstandig is. En juist daar wordt de gouden tint nog verhoogd door een hooggeel mos, waarmede alles kwistig begroeid is. ‘The-Golden-Gate’ natuurlijk.

Een hooge rots van gitzwart obsidiaan maakt niet den indruk, dien men er te midden van al dat geel van verwachten zou. Een paar kleine watervallen, waarvan één buitengewoon sierlijk als een breed gordijn over de rotsen glijdt. En hier en daar allerlei kleine geisers: of een hoogst ongemotiveerde spleet in den grond, waarin het kookt en bruist; of een dampkolom hoog boven de boomen uit - hier en daar een zwavelgeurtje: telkens wordt men er aan herinnerd, dat men eene vulkanische wereld is binnengetreden.

Een lunch onder een linnen tent, omdat het hotel juist den

voorgaanden winter afgebrand was, ver van smakelijk, onder gloeihitte opgedischt door een hoogst brutaal personeel, verhoogde het genoegen niet.

Maar het eind van de reis vergoedde alles. Wij moesten overnachten in het zeer goede hotel bij het 'Fountain-Geyser-Basin.' In de onmiddellijke nabijheid van het huis weder eene groote uitgestrektheid van dien krijtwitten grond, nu eens hard, elders weer sponzig, met bruine en roode strepen en vlekken. En daaruit springen beurtelings, behalve vele kleine, drie groote geisers. Een, de grootste, moest, volgens het boekje, te tien uur werken, maar, terwijl wij naar de anderen stonden te kijken, was hij in eens zoo vriendelijk, de voorstelling een uur vroeger te doen aanvangen. Eene massa water, die in alle richtingen als eene groote fontein opvliegt, nu hooger, dan lager, de middenstraal tot eene hoogte van veertig voet, en hoog, hoog daarboven uit de stoomkolom. In den avond, slechts met de laatste, zwakke schemering en bij sterrelicht, had die grijze, kokende, brullende massa eene verbijsterende grootheid, met een tintje van schrik er bij.... de oude dame zweeg. Na een kwartier was alles weer doodstil.

Den volgenden morgen voor ons vertrek zagen wij denzelfden 'Fountain' nog eens bij zonlicht werken. Ook dan is het een heerlijk schouwspel; de tegenstelling van dat schitterende, fonkelende, schuimende wit, dat naar alle zijden opbruist, met den achtergrond van fijn grijs gekleurden stoom is prachtig.

Maar warm is het ook, bij zonneschijn, op al die witte 'formation.' Dat woord is de talisman. Er is namelijk voor de lieden in Yellowstone-Park slechts één 'formation' in het heelal en dat is die witte massa die door de geisers en zwavelpoelen gevormd wordt. Zoodra wij in de verte iets wits zagen, of een dampzuil, dan zeide dadelijk de een of ander: 'there is a formation'. Den derden dag lachten we er al niet meer om.

Omstreeks tien uur vertrokken wij dien tweeden morgen voor een rit van niet meer dan een paar uur. Onderweg nog een 'formation', de 'Middle-Geyser-Basin.' Daar is een reusachtige geiser, de grootste verreweg van alle, maar die de groote fout heeft, slechts eens in de vier jaar te werken. Wij kwamen overeen, daar niet op te wachten. Het moet echter een grootsch schouwspel zijn, wanneer die zeer aanzienlijke hoeveelheid water een paar honderd voet omhoog vliegt!

In de onmiddellijke nabijheid is de schoone ‘Prismatic-Spring.’ Een vrij groot rond meer, van kokend water, zoo blauw, zoo blauw! In de diepste gedeelten is het een intensief, donker blauw, maar de bodem van het meer, waar die zichtbaar is, heeft onder het water zulke gloeiende roode en geelbruine kleuren, dat het water alle denkbare tinten van blauw tot bruinrood schijnt te doorloopen van het middelpunt naar den rand.

Niet lang daarna zagen wij in de verte alweder tallooze rookkolommen. Dat is het grootste, het ‘Upper-Geyser-Basin.’ Over eene uitgestrekte oppervlakte verspreid, honderden en nogmaals honderden kleine en groote geisers, kokende meeren, warme bronnen, zwavelpoelen, nu eens in groepen vereenigd op groote plekken ‘formation’, andere weer alleenstaande. Achter de boomen, overal in het bosch, in de rivier, naast de rivier, waar men maar heenziet, ziet men zwakkere of sterkere dampkolommen opstijgen, en de bezoekers rennen den ganschen namiddag her en der, om dan voor dezen, dan voor dien geiser in tijds te komen - of juist te laat.

Er zijn er van allerlei soorten. Een grappemaker zendt telken vijf minuten, regelmatig als de klok, een enkelen hoogen straal omhoog, en na een paar sekonden, flop, flop, flopperdeflop, wordt alles weer naar binnen gezogen: die verspilt zijn water niet. Tusschen dezen en dien anderen, die eens in de vier jaar springt, liggen er me talle mogelijke perioden, sommige schijnen onregelmatig te zijn, maar de meeste vrij regelmatig. Ook de vormen zijn verschillend. De ‘Bee-Hive’ zendt uit een grooten bijekorf een dikken straal omhoog; de ‘Fan-Geyser’ spreidt zich werkelijk als een rusachtige waaier uit; de ‘Castle-Geyser’ geeft verschillende stralen uit de openingen van wat op de puinhoopen van eene burcht gelijkt; weer andere doen niet veel meer dan overloopen. En de schoonste misschien van alle, ‘Old-Faithful’, speelt geregeld alle 65 minuten, en dan gedurende vijf minuten. Een enkele zware straal, 150 voet hoog, geene kleinigheid: dat is bijna de hoogte van Niagara! Al weer dat verblindende zilverwit, met een zwaar gordijn van fijn grijs gekleurden stoom er achter. Die ontzettende fontein ligt slechts een paar minuten van het hotel verwijderd, en het zal wel moeielijk vallen ergens ter wereld een grootscher schouwspel gade te slaan van een leuningstoel in eene veranda.

Toch hadden wij dat genot niet zoo gemakkelijk veroverd. Ons kleine troepje bleef steeds recht gezellig. Maar er waren zooveel bijliggers! Wij reden toch, helaas, steeds tegelijk met de bende, en die had overal alles voor, en wij kwamen op het nagras. Want de ondernemers van die benden moeten te vriend gehouden worden. Daarom ook werden wij elf in een rijtuig gestopt, reisden langzamer dan de bende, en vonden overal de hotels vol. Zoo wilde men ons nu eenvoudig naar het hotel terugzenden, dat wij pas verlaten hadden. Wij echter protesteerden, en vochten voor onze rechten, en bombardeerden den ‘superintendent’ te ‘Mammoth-Springs’ met telegrammen, en eindelijk - wij hadden gelukkig een man van gewicht in ons rijtuig, een rechter uit Washington - kwam alles terecht. Maar hoe? Aan de drie dames stond iemand anders eene kamer af, waar het jufje boven wie ik te Livingstone in dien waggon geslapen had, ditmaal op eene linnenkist den nacht doorbracht. En de acht heeren, vermeerderd met den edele, die zijne kamer aan de dames gegeven had, kregen te zamen de ‘parlor,’ een vertrek van misschien vijf op vijf meters. Drie bedden, twee man per bed. Een der bedden brak, toen de dikke echtgenoot der oude schreeuwster instapte, zoodat de beide bewoners ervan den nacht op een hellend vlak doorbrachten. Uit beleefdheid voor den vreemdeling kreeg ik de vrije beschikking over een canapé en een hoofdkussen, voor het overschietende gedeelte mijner beenen nam ik een hoekje van het naastbijgelegen bed in beslag, en als kleerestandaard de kachel. Een tweede canapé kwam rechtens toe aan den man die zijne kamer afgestaan had, en de negende kreeg eenige tot een bed behoorende stukken op den grond. Ruimte voor een schoothondje zou er niet meer geweest zijn, en de nacht begon niet vroeg, want er moest natuurlijk nog heel wat gelachen worden, terwijl wij bij rotten naar bed gingen, evenals wij den volgenden morgen twee aan twee opstonden. Gelukkig was ieder het er over eens geweest, dat er ramen open moesten, anders waren wij gestikt. Toch moet het gesnurk verscheidene kamers ver gehoord zijn. Dit verwondere echter niemand: het huis was van papier. Ten minste alle binnenwanden: karton op latten. De buitenwanden waren van hout.

Toen vooral was het, dat wij Jim begonnen op te merken. Jim was een flink uitgegroeide jongen van ongeveer veertien

jaar, die met den rechter reisde. Zijn vader, een vriend van dezen, zou later met beiden en nog meer gezelschap ergens in de wildernis gaan jagen, en had in den tusschentijd den jongen maar even medegegeven voor het reisje in Yellowstone. Het spreekt van zelf, dat zulk een nacht als wij doorbrengen moesten voor een jongen van dien leeftijd een dolle pret was: hij kraaide van plezier en buitelde drie maal rond in zijn bed, over zijn mentor heen, eer hij er in toestemde, rustig te gaan liggen. Maar het was zulk een aardige jongen. Niet alleen, dat hij ons altijd deed lachen om zijn antwoorden en zetten, maar hij bediende ons allen; haast zonder dat men het bemerkte, zorgde hij, dat wij van den eerste tot den laatste altijd water hadden en handdoeken, hij scharrelde onder de bedden en canapé's om onze schoenen opteduikelen, - een kind om het hart te stelen van den krorrigsten ouden vrijer.

Niet, dat Jim zijn wil niet had. Verwacht dat van Amerikaansche kinderen niet. Zij worden tamelijk in vrijheid gedresseerd, en een jong kind weet daar ginds meestal reeds heel goed, dat het een individu is als papa, en recht heeft op zijne plaats onder de zon, zoo groot, als hij er maar eene weet te veroveren. Onze ouderwetsche denkbeelden omtrent gezag, onderdanigheid, gehoorzaamheid krijgen ginds wel eens een gevoeligen deuk. En toch gaat het ook al weer goed. Als een kind van nog lang geen twintig jaar zijn eigen weg wil zoeken naar het ideaal, den rijkdom, dan zal papa zeggen: ‘goede reis, ik hoop, dat het u goed moge gaan,’ maar hij zal niet boos zijn: het is dood natuurlijk. Zelf heeft hij indertijd evenzoo gedaan, en hij is er gekomen: hij heeft dollars. In het groote hotel Del-Monte te Monterey had ik een paar malen een jongentje tegenover mij van negen of tien jaar, geheel alleen. De ouders hadden naar huis moeten gaan, en hem voor zijne gezondheid achter gelaten. Het was merkwaardig, met welke zekerheid het kind de spijskaart opnam en zijn maal bestelde. Een zeer uitgewerkt maal ook, maar het bestond natuurlijk bijna geheel uit zoetigheid. Het is te hopen, dat de jongen goede tanden had.

Ja, zoo ontstaan die menschen, die aan fijne beschaving, aan goede manieren zeker te wenschen overlaten; die vrouwen met stemmen als een papegaai wanneer er donder aan de lucht is; die mannen, die, om voor zich zelven baan te maken, met

de elbogen weten te werken, des noods met de hielen. Maar, indien dat alles u eenigszins onaangenaam aandoet, erken dan toch ook, dat zij de edelmoedigheid hebben van den sterke, de gulheid van den rijke, den open, ruimen, gezonden blik van hem die vroeg geleerd heeft zijne oogen open te doen, de vastberadenheid, kloekheid en het flinke oordeel, van wie vroeg geleerd heeft op zich zelven te vertrouwen. Die jongens, die op hun tiende jaar al den weg op de ingewikkelde spijskaart van een groot hotel weten te vinden, zijn het, die later voor hunne spoorwegen den weg door de woestijn en over het Rotsgebergte vinden; die vrouwen met ruwe stemmen zijn het, die Callistoga helpen stichten, en wel een veld durven beploegen. Misschien zouden fijn beschaafde lieden, die in hunne jeugd nooit ongehoorzaam waren, daarvoor minder geschikt gebleken zijn.

Ofschoon wij reeds vroeg vertrokken, werden de geisers nog eens eerst goed bekeken. Welk eene menigte stoomzuilen! Welk een grootsch en zonderling landschap, al dat wit, dat overal tusschen het donkere sparregroen te voorschijn komt, en die witte fonteinen en grijze dampen, nu hier, dan daar..... De décorateurs, die fantastische tooneelen te verzinnen hebben, blijven werkelijk ten achter bij de werkelijkheid. ‘Old-Faithful’ was ook zoo vriendelijk, ons nog vóór ons vertrek eene voorstelling te geven. Die ééne, dikke, loodrechte straal van 150 voet hoogte is toch eigenlijk nog het meest indrukwekkende van alles.

En wij werden weer ingepakt, met gezichten, geblakerd door de felle weerkaatsing der zonnestralen op dien krijtwitten bodem, en zwaar gebeten door muggen, die hier hun helsch handwerk dapper uitoefenen. En nog door andere lieve diertjes, vrees ik: die canapé.... De rit was nu naar ‘Yellowstone-Lake’ en voerde tweemaal over den ‘Continental divide’, dat is: de waterscheiding tusschen het Zuidzee-bekken en het Atlantische. Grootsch? Volstrekt niet: een eenvoudige bergrug, met naaldhout geheel begroeid. De natuur heeft gevonden, dat zij hier al genoeg merkwaardigheden bijeengebracht had, en niet verplicht was, van die waterscheiding nog zooveel werk te maken. De ingenieurs hebben dat ook niet gedaan: de weg was juist daar minder fraai. En stoffig, stoffig: dat eeuwige stof is in Amerika eene ramp, eene voortdurende kwelling. Als wij in Europa des zomers, na langdurige droogte, buiten de steden rijden, meenen wij te onder-

vinden, wat stof is. In geenen deele: wie weten wil, hoe stof u het leven zuur kan maken, ga naar Amerika!

Het was dus wel eenigszins verreisd, dat wij, aan den oever van het meer bij de linnen tent aankwamen, waarin een verschrikkelijk rumoerige Ier de reizigers op grappen en lunch onthaalt. Het eten gelukkig van veel beter hoedanigheid dan de grappen, maar het publiek lachte toch. En al weder ‘formations’ tot nagerecht. Geen geisers ditmaal, maar wel warme bronnen. Een, in een bijekorfachtigen schoorsteen, die grootendeels in het meer staat, deed toch sterk aan een geiser denken. Daar is het, dat de liefhebbers van hengelen de forellen gaan vangen, waarvan het meer wemelt, en deze, zonder ze van den haak af te doen, zonder een voet te verzetten met eene zwenking halfrechts, dadelijk koken. Of zij die daarna ook eten, is eene tweede vraag. Maar Jim was in zijn element: hij bood aan al de dames een forel aan, die nog aan den haak zat, waaraan hij hem binnen vijf minuten gevangen en gekookt had.

Ook zagen wij daar prachtexemplaren van ‘paint pots.’ Die naam van verfpotten is waarlijk niet oneigenaardig. Al weder van die heel- en halfcirkelvormige bekkens, op elkander gestapeld, waarin ditmaal echter dikke modder, witte, grijze, vuilbruine modder kookt en opborrelt. Stel u een brei voor, stopverf bv., die telkens zich even opent, om een dikken prop van diezelfde stof de lucht in te werpen, die dan weer neerploft, als een vettig, taai verhevenheidje, dat langzaam weer vervloeit. Vies, vreemd.....

Een klein stoombootje lag op ons te wachten, dat daar stuksgewijze heengebracht is. Heerlijke afwisseling na al dat hossen. De rijtuigen gaan ledig langs den oever. Gelukkige paardjes! Het is een zeer lief meer, en eene welkome afwisseling na al die krachtsuitingen van moeder natuur. Maar men zou toch zeggen, dat zulk een meer ook met minder moeite, op kleinere hoogte, wel te vinden zou zijn. Overal bergen, maar noch zeer hoog, noch zeer verrassend van vorm; begroeide oevers, en op een paar punten ‘formation.’ Op enkele toppen ligt een handvol sneeuw; eeuwige sneeuw zeker niet, maar de Amerikanen juichen toch al, alsof zij den Montblanc voor zich hebben. Het is dan ook verschrikkelijk, dat de hoogste berg van de wereld elders staat! Dat is een onrecht dat de natuur hun, overigens zoo gezegend, land heeft aangedaan.

Het hotel waar wij moesten overnachten ligt nabij het punt

waar de Yellowstone weder uit het meer vloeit. Heerlijk voor hengelaars. Jim was binnen vijf minuten na onze aankomst er al op uit met een hengel dien hij zich dadelijk had weten te verschaffen en kwam voor het eten nog terug met een half dozijn prachtige forellen. Het zien daarvan is echter een Tantalus-straf, want men beweert dat al de visschen van het meer wormstekig zijn als de boomen van het bosch, en ze worden dus niet gegeten, ook al zijn ze niet in een geiser of een ‘paint-pot’ gekookt.

Het genotrijkste van het hotel was, dat wij de bende kwijt geraakt waren, die den Zondag tot een rustdag maakte. Wij hadden dit gaarne ook gedaan, maar het mocht niet: wij waren als ijlgoed ingeschreven. Maar het had de goede zijde, dat wij niet behoefden te vechten. Ik kreeg weder eens eene kamer voor mij alleen.

Natuurtafereelen geene, behalve het werkelijk schoone uitzicht op het water, door een sluier van sparregroen heen. De ‘great attraction’ waren des avonds de beren. Het maakt een zonderlingen indruk: eene zoo uitgestrekte oppervlakte, waar de natuur geheel aan zich zelve wordt overgelaten, waar geen boom geveld wordt of geplant, waar geen geweer geduld wordt, waar het heet te wemelen van wild, herten, elanden, beren,.... en waar men nooit iets levends ziet, op de kleine eekhorentjes en enkele vogels na. Op den watertocht hadden sommigen beweerd, herten op een eiland te zien, en pelikanen zagen wij allen, o.a. eene geheele familie met vijf jongen op het strand. Maar dat was ook ongeveer alles. Voor het hotel nu lagen twee jonge beren aan de ketting. Een daarvan was zoo mak dat de dames niet rustten, eer ik hem op mijn rug had laten klouteren. Jim was natuurlijk goede vrienden zelfs met den tweeden, waarvoor ieder bang was.

Maar reeds op de beide vorige pleisterplaatsen hadden de menschen die altijd alles zien, wilde beren gezien, die elken avond den afval uit het hotel kwamen halen. Den graad van wildheid moge ieder met deze gegevens zelf bepalen. Daar wij toch geen geisers of ‘formations’ te zien hadden, trokken wij er na het eten ditmaal ook op uit. En waarlijk, achter het hotel, niet ver er van daan, zat een zwarte beer hoog in een boom, en weldra werd in een anderen een groote bruine ontdekt met twee jongen. Verschrikt door de vele menschen,

hadden zij zich daarboven teruggetrokken, en wachtten kalm af tot de tijd zou aanbreken om rustig hun souper te gaan halen. Men kan zich denken welk een misbaar er gemaakt werd, en hoe ieder zich voornam den terugtocht aantenemen zoodra er neiging tot eene afwaartsche beweging scheen te komen. Maar de beren waren kennelijk nog veel banger van ons, dan wij van hen.

Den volgenden morgen vertrokken wij niet zeer vroeg, zoodat wij juist op den middag in het ‘Grand-Cañon’ hotel aankwamen. De weg was in de eerste plaats stoffig, verder aangenaam, voor zoover die door bosch liep, ditmaal door groen bosch, zeker nog niet door de epidemie aangetast. Voor een groot gedeelte liep de weg echter door eene weinig aantrekkelijke woestijn. Nog een paar maal zagen wij ‘formations,’ maar die begonnen ons vrij koel te laten: zelfs de oude dame krast geen uitroepen meer uit, waarom haar man haar vraagt, of zij onwel is. Zoo gaat het: men heeft van niets zoo spoedig genoeg, als juist van het zeer grootsche, het ongewone. Op het laatst kregen wij echter even een kijkje in den ‘cañon,’ een voorproefje van den genotrijken namiddag.

De zeer nauwe kloof is zeer duidelijk door de rivier zelve gevormd, en wordt dan ook aan het bovenste uiteinde afgesloten door twee schoone watervallen, waarvan de tweede 360 voet hoog is, dus veel meer dan twee maal zoo hoog als Niagara. Laag beneden u hebt gij overal de diepe vallei, nog geheel ontoegankelijk: alleen arenden huizen er ongestoord; wij zagen verschillende huishoudens op de meest ongenaakbare rotspunten. De wanden bestaan in hoofdzaak uit den gewonen goudgelen steen, en zijn bijna loodrecht, de voet is echter verborgen achter hooge en steile ‘Schuttkegel’. Maar in dien zachten steen hebben uitspoeling en verweering hun werk van eeuwen verricht: de wanden zijn geheel in bastions, torens en pyramiden opgelost. En, alweer naast het overheerschende geel die heerlijke kleuren: hier is de rots krijtwit, ginds donkerroodbruin, of licht rood; sommige plekken zijn met groen of met licht violet zand bedekt. Boven scheidt eene zware lijn van donkere sparren die kleurepracht van het blauw des hemels, onderin fonkelt de donkergroene rivier, overal met schuim getoetst. Toen de zon laag stond, en de eene wand in een diepe, grijze schaduw lag, en de andere scherp verlicht was, kregen

die gele kleuren een gloed, een rijkdom, eene diepte, waarvan men zich geen denkbeeld kan maken. Wat zou de knapste schilder daarvan eene karikatuur maken!

Ik zal den katalogus niet geven van al de uitzichtspunten, welke men plichtmatig bezoekt. Er is natuurlijk een ‘Inspiration-Point’, een Poet's-Corner, wie er meer namen bij wil voegen, moge zijne fantasie vrij laten werken: hoe fraaier de naam, hoe liever men dien voor eenig punt zal aannemen. Bijna al die punten zijn duizelingwekkende spitsen, tongen, die uit den wand uitsteken, zonder eenige bescherming. Hekken of leuningen worden versmaad. Eigenlijk hoogst gevaarlijk, maar duizeligheid schijnt in Amerika onbekend. Ten minste onze dames stonden even kalm rond te kijken als wij. De juffrouw met de slechte spijsvertering bleef echter aan den vasten wal.

Onze laatste wandeling was naar den grooten waterval, die werkelijk in die nauwe gleuf tusschen de loodrechte, gele rotswanden zeer schoon is. En het uitzichtspunt heeft dit voordeel, dat men ook den cañon zelven er zeer goed ziet, en bijna in zijne volle lengte, - ten minste voor zoover men weet. Want het schijnt dat het benedengedeelte nog niet best onderzocht is. Op deze wandeling hadden wij eindelijk ook het genoegen een hert te ontdekken. Maar ongelukkig was het dood, in het voorjaar door een sneeuwval medegesleept. Maar wij werden dan toch overtuigd, dat er herten zijn. Trouwens, dat kan men reeds te Livingstone zien. Een winkeltje van curiositeiten heeft daar als reklame een gewei van manshoogte, met 16 takken, een stuk, om een jager te doen watertanden.

Op die wandeling misten wij Jim. De rechter schaterde van het lachen, toen er naar den jongen gevraagd werd. Zeker kleedingstuk had een groote winkelhaak, en er had niet anders opgezeten, dan den jongen in bed te stoppen, terwijl de herstelling plaats had. Wat is hij den volgenden morgen geplaagd. De oude dame vroeg hem of hij hoofdpijn had gehad, dat hij te zes uur naar bed was gegaan. ‘Jawel, maar ik ben er om acht weer uitgekropen.’

Den volgenden morgen was iedereen doodmoede van al de wandelingen en al de romantiek, maar wij moesten weer op weg, er hielp niets aan. Eerst een langen rit tot aan het punt waar wij ook den eersten dag in de linnen tenten lunch ge-

bruikten. Vervelende weg: zelfs de oude dame vond niets meer te bewonderen. Volgens het programma hadden wij in de linnen tenten moeten overnachten, maar iemand kreeg het in zijn hoofd om door te rijden, om denzelfden avond nog een trein te halen. Een goede fooi, en onze arme paarden werden nog wat aangezet, en om twee uur waren wij weer in Mammoth-Springs. En daar kreeg allereerst onze koetsier een standje. Hij had tegen het programma gezondigd door door te rijden. Wij moesten nog een nacht onderweg geslapen hebben, dat stond geschreven. Zou het niet tijd worden, dat men in Amerika de ‘blanke slaven’ ging beschermen?

Daarna loste zich ons elftal op. De oude Duitsche knorrepot met zijne dochter en de rechter met Jim vertrokken dadelijk na aankomst. De oude dame en haar man vertrokken des morgens vroeg. Hoewel ik van de goedige lieden reeds des avonds afscheid genomen had, had ik mij wel voorgenomen nog op te staan om hun de hand te drukken. Maar des morgens overwon de luiheid. Toch hoorde ik hen vertrekken: hoor die stem eens niet, binnen een kilometer!

Ik geloof, dat iedereen dankbaar was, dat die geforceerde rit van vijf dagen voorbij was. Want de heerlijkheden van het land zijn groot, en zijn vele. Het zal moeielijk zijn een ander stuk aardbodem te vinden, waar de vulkanische verschijnselen zoo verrassend en zoo merkwaardig zijn, al ziet men nergens een krater. Die schijnt er ook niet te zijn. Ook het Yellowstone meer is geen kratermeer. Doch de toer is barbaarsch vermoeiend. Wat de wegen in Amerika zijn, is reeds gezegd; men wordt geschud en gestooten, dat de ribben kraken. En wat het stof er is, zal wel niemand ooit voldoende kunnen zeggen. Er zijn oogenblikken, dat men als een engel in een wolk zit, zonder dat daarom de toestand ook maar eenigszins hemelsch is. Men komt dan ook te Mammoth-Springs terug in een toestand van vuilheid, die niet te beschrijven is: de bovenkleederen zijn voorgoed bedorven.

Ik gunde mij een geheelen dag rust met het overgebleven echtpaar - zeer kleurlooze lieden, maar die de deugd der gezelligheid hadden. Wij konden natuurlijk niet nalaten nog een naproefje van de ‘formations’ te nemen, want in hunne soort zijn die de beste verreweg. Die fijngevormde ronde bekkens, aan de buitenzijde als druipsteen, en met een fijn net-

werk overtogen, gevuld met blauw, helder water, en hoog, terrasvormig opgestapeld, zijn werkelijk wonderschoon. Jammer maar, dat dat alles zoo broos en vergankelijk is; de consistentie van een bitterkoek. Zoodra de bronnen ophouden te vloeien, verbrokkelt en verstuift al dat schoon, en weldra is er niets over dan een vormelooze witte klomp, waaraan men slechts door vergelijking met later ontstane ‘formations’ zien kan, hoe het geweest moet zijn.

Er zal dus eens een tijd komen, dat hier niet veel meer te zien zal zijn, dan een uitgebrande Eifel. De natuur werkt ook al niet voor de eeuwigheid, hare tijdperken zijn maar langer dan de onze. Ondertusschen wordt er ijverig gewaakt, dat alles voor het tegenwoordige beschermd zij. Op alle drukbezochte punten zijn soldaten, wier hoofdbezigheid schijnt te zijn, om den reizigers vrijwillig als gidsen te dienen. Dure gidsen, want de groote republiek krijgt hare verdedigers niet voor niets; heeren die tegen een hoog daggeld en eene goede behandeling er in toestemmen, den staat eenigen tijd te dienen. Flinke, stevige jongens meestal, gelijk zij trouwens in de Staten niet zeldzaaam zijn. Het is opvallend voor een Europeaan, hoe uiterst zelden men er gebrekkigen ziet. Niet geheel onverklaarbaar: van negen tienden der bevolking waren de vaders of grootvaders landverhuizers, indien zij het niet zelven geweest zijn. En lammen en kreupelen gaan zoo niet naar Amerika. Maar of men in alle mogelijke gevallen veel aan die soldaten hebben zou, is de vraag. Als b.v. bij eene van de werkstakingen, in Amerika zoo talrijk, en waarbij geweld en misdaad hoe langer zoo minder zeldzaam worden, de heeren soldaten eens sympathie voor de stakers geliefden te hebben, dan zouden het waarlijk de militaire geest en de discipline niet zijn, die hen er toe zouden nopen, wet en gezag te helpen eerbiedigen. Er zijn daarvan al veelbeteekenende staaltjes geleverd. Gedurende mijne reis is het voorgekomen, dat de soldaten door de werkstakers ontwapend en teruggezonden werden. En een ander maal liep de gewapende macht eenvoudig over naar de lieden die zij in toom moesten houden. Toch zijn er wel Amerikanen, die beginnen in te zien, dat een talrijker leger noodzakelijk zal worden, al durven zij het ook niet hardop zeggen: het staat zoo weinig demokratisch.

Den laatsten morgen te Mammoth-Springs had ik het genoegen

het detachement te zien exerceeren, want daar is het hoofdkwartier. Ik geloof, dat er zelden twee tegelijk hetzelfde deden: men zag paarden en menschen door elkander dwarrelen in een stofwolk, maar er kwam toch wel weer eens een oogenblik, waarop men zekere orde van opstelling kon herkennen.

Dien dag kwam ik niet verder dan tot Livingstone, waar ik voor het laatst een avond sleet met den rechter en Jim. Ten minste ik zag hen nu en dan, want zij waren in voortdurende besprekingen met gidsen en handelaars in paarden, in wapenen, zadeltuig en wat niet al. Jim vertoonde mij dadelijk, dat hij een nieuw kleedingstuk aanhad, en er dus geene noodzakelijkheid voor hoofdpijn meer was. De jongen zag er aardig uit in zijn jachtpakje, dat hem beter stond, dan den reeds eenigszins zwaarlijvigen rechter. Den volgenden morgen zouden zij te paard stijgen, om eenige dagreizen noordwaarts het jachtveld op te zoeken, waar Jim's vader hen reeds met tent en wagen opwachtte. Het speet mij, dat ik van het prettige paar wel nooit meer hooren zou. Of Jim ooit zooveel wetenschap zal opdoen als onze hoogere burgers, weet ik niet. Maar wel denk ik, dat hij later in den strijd des levens niet het onderspit zal delven. Voor zulk eene opvoeding is toch al onze ‘sport’, met zijn aanhang van wedstrijden, diners en champagne, maar een treurig surrogaat! Jammer, dat wij het er mede doen moeten.

Den volgenden morgen vertrok ik naar Butte, een plaatsje eveneens in den jongsten staat der Unie, Montana, voor weinige jaren nog onontdekt land, waar misschien een enkele Jim met zijn vader ging jagen. Er zijn ook nu nog verscheidene ‘Reserves’, waar de Roodhuiden, die nog niet door de beschaving zijn te gronde gegaan, hun bestaan mogen voortslepen. Een paar jaren geleden waren zelfs in Europa de dagbladen vol van de beschrijving hoe een van die vrijplaatsen werd opengesteld, en hoe de gelukzoekers er binnenvielen, die reeds dagen lang aan de grens hadden gekampeerd, om toch maar de eersten te zijn. De staat is zóo nieuw, dat zij zelfs tijdens mijn bezoek nog geene hoofdplaats had. Helena, Butte, Anaconda, Bozeman maken allen aanspraak op dien rang; het is vermakelijk, in de bladen het geharrewar daarover te lezen, want van de keus hangen natuurlijk heel wat geldelijke belangen af.

Al die plaatsen zijn jonger dan de Duitsche eenheid. Butte is ongeveer 15 jaar oud, en eerst belangrijk geworden, sinds 8

of 9 jaar geleden de eerste mijnen ontdekt werden. Thans is de geheele plaats daarin opgegaan. Als men de kaart ziet, waarop de mijnen aangeduid zijn, zou men zeggen: Butte leeft onder den grond.

De reis er heen was niet de vervelendste van mijne spoorwegtochten. In den aanvang altijd weer... het overige is al lang bekend. Maar bij Bozeman gaat de zijlijn naar Butte af en die komt weldra in een steeds wilder wordende natuur. Alles wordt graniet, maar ook weer woest, ruw, zonder het grootsche, het kalme van granietrotsen. Al weder die groote stapels van reusachtige keien. Een mager beetje groen: eene woeste, doch niet aantrekkelijke natuur. En toch trekt zij u aan, gij moet uit het raampje kijken: men loopt wel te hoop om iemand te zien ophangen.

De spoorweg is een verbazend ingenieurskunststuk. Steeds in sterke helling, pakt hij eene geheele reeks van uitloopers van één bergketen overdwars, zoodat telkens een viadukt noodig is. En die houten gevaarten zijn zoo smal, en soms zoo hoog, dat de trein in de lucht schijnt te zweven. Waarom er stations zijn aan de lijn begrijpt men daar minder dan ergens.

Eindelijk bereikt men eene hoogvlakte, waar de bergen uit elkander wijken: een grooten, grooten cirkel van dorre bergen, die eene dorre vlakte omsluiten. Op den achtergrond ziet men, tegen de helling aan, eene rookmassa, die uit honderden schoorsteenen opstijgt: dat is Butte. Als gij er in zijt, ja, dan zijn enkele straten redelijk steedsch, al zijn zij nog ongeplaveid, maar een breede gordel daaromheen bestaat uit mijnschachten, houten krotten, bergen afgewerkt mineraal, schoorsteenen, fabrieksgebouwen, en daartusschen krielt eene bevolking van ruwe reuzen, aan wie gij telkens geneigd zijt te vragen: ‘Je wilt mij toch geen kwaad doen?’

Het is aardig, de verschillende stadiën te zien, die dergelijke snel groeiende steden doorloopen. Onderaan staan negen tienden van de plaatsjes die ik zag: zes, twaalf, twintig huizen, op groote afstanden van elkander. Livingstone heeft al een paar aaneengebouwde straten, heeft winkels voor dit en winkels voor dat, niet meer voor al de weinige artikelen tegelijk die een ‘cowboy’ en een ‘settler’ maar kunnen noodig hebben. Butte is al een heel stadje, en bovenaan de lijst staat Chicago, met zijn anderhalf millioen inwoners. En toch hebben al die steden

van gisteren of eergisteren één familietrek gemeen: het hotel-achtige, het haastige, het niet-permanente, al staan er nog zulke hooge gebouwen van graniet. Die plaatsen hebben niet fatsoenlijk lange kleeren en daarna een kort broekje gedragen, daarom doet hun volwassen leeftijd u min of meer denken aan een waterhoofd, aan kromme beenen. Dorpen zijn het nooit geweest: van den bouw van het eerste krot was het ding eene stad.

Ergens wordt een kruispunt van spoorwegen ontworpen, of eene mijn ontdekt, of eene maatschappij koopt gronden, om die tot een paradijs op te blazen, zeker als zij is, dat de goedgeloovigheid van het publiek onbegrensd is. Ergo: daar moet eene stad komen. Straten worden getrokken, mijlen lang, dertig en veertig meters breed. Die straten bestaan allereerst daaruit, dat over eene zekere breedte het gras wordt opgeruimd. In het centrum der toekomstige stad worden voorts aan ééne of aan twee zijden dier straten houten trottoirs gelegd. Want hout is er voorloopig nog wel, al zijn de Amerikanen op dat punt ook nog zoo onpraktisch. zij doen hun uiterste best, om hun land in den kortst mogelijken tijd te ontwouden. Wetten daartegen zouden al te on-demokratisch zijn: zulke verkorting der vrijheid! Maar voor het oogenblik is er nog hout, en van groote afmetingen ook. In eene mijn te Butte zag ik twee trappen, gehouwen uit twee balken, een halven meter hoog en dik, en 25 meter lang.

Spoedig genoeg verrijst ergens aan een der trottoirs een hotel, flink, groot, weelderig en waarin voorloopig alles leeft, dat zich die weelde veroorloven kan. Nog lang nadat er reeds een stadje ontstaan is, blijft het hotel een middelpunt van verkeer. In de gewoonlijk zeer ruime ingangshal wordt zoowat beurs en societeit gehouden: in alle hoeken staan en op alle stoelen hangen zoowel de bewoners van het hotel als de bezoekers uit de stad. Een voortdurend af-en-aan van honderden lieden die er even een praatje moeten of willen maken.

Dan komt er spoedig elektrisch licht, een tram; de plaatsen worden alvast bepaald waar het stadhuis komen zal, en de bank; de groote trom wordt geroerd, en zoo langzamerhand vullen zich dan die vierkante vakken zand wel met huizen. Het mislukt ook wel eens; men ziet soms ergens in de oneindige vlakte een gebouw ledig staan met gebroken ruiten, waarop het woord ‘bank’ nog te lezen is, en een eind verder een

gewezen hotel. Welnu, dan gaat er eene maatschappij van de beursnoteering af, dat gebeurt immers alle dagen!

Maar het is aardig, al die leeftijden eener stad zoo in eenige dagen voor zich te zien defileeren, als ik dit tusschen Chicago en Butte zag.

Butte zelf is een allervermakelijkst type, al zou iemand soms de angst eens om het hart slaan, want het maakt den indruk van een hol vol woestelingen. De mijnwerkers verdienen er gemiddeld ongeveer ƒ 9.- daags, tamelijk wel het gewone peil van het dagloon in de Staten. Men verzekert mij dat zij van ƒ 5.- goed kunnen rondkomen. Waar het overige blijft, daarover kan men 's avonds geen oogenblik in twijfel verkeeren. Een paar straten vertoonen winkels, kantoren, huizen, gelijk andere steden. Maar al het overige bestaat zonder eenige overdrijving, huis aan huis, uit inrichtingen naar den smaak van ruwe klanten. Drankwinkels, koffiehuizen, speelhuizen, muzieklokalen, sigarewinkels, pandhuizen, woekergelegenheden volgen in onafgebroken reeksen op elkander, en eene lange straat bestaat uit hokjes van telkens eene deur en één raam, achter het jaloezie waarvan eene halfnaakte juffrouw zit, meestal nog al vleezig. Treffende gelijkenis met zeker huis in Saltlake City!

Door het buitensporig hooge tarief denkt men de loonen hoog te kunnen houden. Of het op den duur waarheid zal blijken? In de landbouwende distrikten was de bewondering voor de Mc. Kinley-wet niet meer volmaakt algemeen, en er begonnen al genoeg Amerikanen aan de weldaden er van te twijfelen, al zijn er ook zeer weinige, die wij vrijhandelaars zouden noemen. Het verschil loopt voorshands over wat meer of wat minder bescherming. Maar in Butte moet dunkt mij menigeen wel aan het weldadige van het tegenwoordige stelsel een weinig gaan twijfelen. En juist in den tijd toen ik er was, was de werkstaking te Homestead in vollen gang met al de gruwelen, die er later pas recht van aan het licht zouden komen. En die van den Buffalo-spoorweg begon juist ernstig te worden. Zulke werkstakingen hebben een gewicht en gaan gepaard met eene vertrapping van de meest gewone maatschappelijke beginselen, waaraan zelfs de dokwerkers van Londen en Hull ons in Europa nog niet gewend hebben. Die zijn ten minste nog niet zoover gegaan, de mannen die wel wilden werken, in het groot te vergiftigen. Als men dat alles ziet,

moet men zich wel afvragen, of het zulk een geluk zou zijn, indien men er in slaagde, door kunstmiddelen de loonen steeds maar op te drijven. Brooddronkenheid is eene plant, die zoo gemakkelijk aan te kweeken is.

Toch is een feit in Amerika niet te loochenen. Hoe groot armoede en ellende in eene stad als New-York mogen zijn - hoe zou het anders - er is welvaart en deze is veel algemeener dan bij ons. De mijnwerkers kunnen zich dan toch die genietingen gunnen, al zijn het geene verfijnde, en de enkele, die liever wat opspaart, kan een welgesteld man worden.

En het zou onbillijk zijn en kortzichtig, den werkmansstand te willen beoordeelen naar de bevolking van eene zoo jonge stad van mijnwerkers. Laten er midden op de Veluwe eens rijke mijnen ontdekt worden, en zie eens, of niet van alle zijden eene vlottende menigte toestroomt, vreemdelingen en landgenooten, uitschot van geheel Europa, meest ongehuwde, krachtige kerels. Wat zal het gevolg zijn? Butte.

Maar de werkman heeft het ginds wel degelijk goed, en daardoor ook staat hij vrij hoog in beschaving. Zeker, de dommekracht, het ruwe wezen, bestaat ook ginds. De kerel, die, naar omstandigheden ‘cowboy’ is, of struikroover, of straatwerker. Die zal wel altijd en overal veroordeeld zijn, om in ellende rond te ploeteren, al verdient hij tijdelijk ook viermaal zooveel als een werkman die in ontwikkeling ver boven hem staat.

In hare hoogere lagen staat de Amerikaansche maatschappij in mijne oogen iets lager dan de Europeesche. Al mogen zij nog zoo hoog staan in weten en in kunnen, lieden voor wie - in het algemeen, en sommigen niet te na gesproken - kunst, schoonheid, al wat het menschelijke leven boven dat van de oester verheft, niet bestaan; die een gebouw, een kunstwerk beoordeelen naar de afmetingen, en naar een cijfer van dollars, die tabak kauwen en overal heen spuwen, die zoo ploertig en blufferig zijn - die zijn nog slechts schooljongens in beschaving. Het is onnoodig te herhalen, dat niet iedere Amerikaan op het leelijke beeld gelijkt, dat ik daar schets. Het is zelfs ongaarne, dat ik zooveel leelijks neerschrijf van een volk, waarvan ik zooveel goede en beminnelijke eigenschappen heb leeren waardeeren. Maar men mag, om het goede, het min volmaakte niet over het hoofd zien.

Dit is echter bovendien een zeer eenzijdig beeld van den Amerikaan. Als men die maatschappij van de onderzijde beschouwt, is de indruk een gansch andere. Als de hoogere standen in beschaving te kort schieten, de lagere vergoeden dit in ruime mate. De demokratie heeft hier naar beide zijde nivelleerend gewerkt. Als de zoon van den werkman met de dochter van den hoogen staatsambtenaar op dezelfde schoolbank zit, is de uitkomst waarschijnlijk voor den eerste gunstiger, dan voor de andere. En zoo is het ook. De spoorwegkondukteur, de soldaat, de smid of timmerman is in Amerika een heer, die naast u komt zitten, die de kansen van Harrison en Cleveland met u bepraat, of het al dan niet gerechtvaardigd zijn van de werkstaking te Buffalo, de voor- en nadeelen van het Mc. Kinley-tarief, en wiens oordeel daarover het de moeite waard is aan te hooren. In den aanvang vindt gij dien man aanmatigend, die een praatje met u komt zitten maken. Maar hij is het niet. Hij gevoelt eenvoudig, dat hij ook wat waard is; dat hij misschien meer verstand heeft dan gij; dat morgen mogelijk gij dankbaar zoudt zijn, als gij zijn baantje had, terwijl voor hem de weg naar het Kapitool volstrekt niet afgesloten is. En, mocht hij daar komen, zijne manieren zullen niet minder goed zijn, dan die van zoovelen, zijne beschaving voor de hunne niet onderdoen.

Zulk een man weet zijne acht of negen gulden daags wel te gebruiken. Hij woont netjes, neemt alle dagen zijn bad, leest dagelijks zijne courant, eet stevig vleesch, zendt zijne kinderen keurig gekleed naar school..... Daarin ligt toch wel iets, dat wij benijden mogen, al zou men, de tafereelen in Butte ziende, ook soms mogen meenen, dat de werklieden er misschien beter aan toe zouden zijn, als zij wat minder verdienden.

En de mijn, waarvoor ik naar Butte was gegaan? Die heb ik gezien, een juweel van een kopermijn, zoo luchtig, al is die 300 voet diep, zoo droog, zoo weinig vuil, dat men er in wandelt als in de marmeren gang van een Hollandsch huis. Maar ten slotte heeft die mijn mij toch veel minder belang ingeboezemd, dan wat ik in de stad zag en hoorde. Want van de Vereenigde Staten is, trots Yellowstone, Yosemite en Coronado-Beach toch het volk nog wel het allermerkwaardigste. Dat volk, dat, ja, pruimt en spuwt, maar toch zoo krachtig

is en zoo goed, en dat aan het oude Europa den schepter eenmaal ontwringen zal, al mogen wij thans om sommige zijner eigenaardigheden nog eens meesmuilen.

Men ga gerust zijne zomervacantie eens aan de andere zijde van den oceaan doorbrengen, het zal niemand berouwen.

VAN RIJCKEVORSEL.

Ezelssproken.

Geen logischer wezen dan het kind. Eenmaal kennis gemaakt hebbend met het verband tusschen oorzaak en gevolg, wil het dat verband overal en altijd zien en tasten; onbekend met het onvolkomene der menschelijke kennis, wil het alles weten en verklaren, duldt geene gaping, geen ontschakelde schalm in den verbandsketen der dingen, geene afwijking van de formule, waarin het zijne wetenschap ontvangen heeft. Dat zelfde kind, verplaatst naar het wonderrijk van fabelen en sprookjes, vraagt niet meer naar waarschijnlijkheid of samenhang; getroost zich de opheffing van de wet der zwaartekracht; ‘gelooft alleen,’ maar met een ander soort van geloof, dan dat, waarmee het hecht aan de wereld zijner omgeving; het is er zich duister van bewust, dat het met eene ideale werkelijkheid te doen heeft, van gansch anderen aard dan die, welke voor meten en wegen vatbaar is. Voor de jonge menschheid daarentegen, zooveel onwetender dan het kind der negentiende eeuw, vloeiden werkelijkheid en verbeelding ineen. Zij trok geen scherpe grenslijn tusschen leven en dood, tusschen mensch en dier: gemakkelijk was in haar oog de overgang van toestand in toestand, van bestaan in bestaan. Dichter wellicht bij de waarheid dan de wetenschap, die, om te leeren, moet scheiden; die het organisch geheel bestudeert op het praeparaat of het cadaver, hoogstens op het abnormale leven; voelde zij de wereld als een geheel. Tot den rijken schat door haren alles vermenschelijkenden dichtertooverstaf bijeengebracht moeten wij nog altijd onze toevlucht nemen, wanneer wij voor eenige oogenblikken aan het ‘tweemaal twee is vier’ willen ontsnappen. Immers onze eigene verdichting bevredigt ons dan

eerst, als zij een streng samenhangend geheel vormt: de ontwikkeling van een karakter, de gang eener zielkundige verwikkeling, omlijst door eene nauwkeurige, liefst kleurrijke schildering der omgeving: ziedaar onze roman, de hoogste vorm onzer beeldende letterkunst. Belangwekkend, ongetwijfeld, die kunstvorm, maar bij het genieten weinig minder voorbereiding onderstellend, weinig minder inspanning vereischend dan de ontwikkeling van een wetenschappelijk of wijsgeerig denkbeeld.

Een kind beschouwt het dier met geheel andere oogen dan de volwassene; het ziet in het dier een makker, een gelijke. Het kind, dat tijdelijk op eene vreemde plaats vertoevend, aan een zijner kameraadjes schreef ‘wij hebben hier met verscheidene honden kennis gemaakt,’ volgde geheel de lijn dier beschouwing. De mensch in het kinderlijke tijdperk van zijn bestaan, zag vaak in het dier meer dan een gelijke, een meerdere. De sterke en snelle dieren van weide en woud, de vogels der lucht, ‘de luchtgangers’, zag men met krachten en eigenschappen toegerust, die den mensch niet geschonken waren. Vele dieren schenen in het donkere woud, onder den grond, in het water en de lucht, een geheimzinnig leven te leiden; hunne plotselinge verschijning en hun snel verdwijnen op oogenblikken soms beslissend in het leven van den mensch, deed hun een prophetisch karakter, eene voorzeggende kracht toeschrijven. Schroom en bewondering voor de dieren doordrong het gemoed van den mensch; zijne verbeelding vergeleek het groote geheim der natuurverschijnselen met de mysteriën van het dierenleven en zette die verschijnselen, vooral in zooverre als ze in het luchtruim plaats grepen, om in beelden uit de dierenwereld, als in zoovele mythologische hieroglyphen. Nog wemelt het uitspansel van allerlei stargedierte; de wolken, die zich nog vaak aan koelere fantaisie in dierengestalte vertoonen, werden tot runderen, paarden, herten, zwanen. Men aanbad de sterke, later ook de slimme en schoone dieren als goden; die dierengoden, in beschaafder tijden onder menschelijke vormen voorgesteld, behielden soms nog een deel hunner dierlijke vermomming, zooals Anubis zijn jakhalzen- of hondenkop, totdat Jupiter Ammon, naast het majestueuze zijner overige verschijning, nog slechts in zijne ramshorens zijne nederige afkomst verried. Geen wonder dus, dat er, bij de innigheid der samenleving, zoowel in strijd als vrede,

tusschen mensch en dier, niets onmogelijks gevonden werd in den overgang van het eene bestaan in het andere.

De positie van den ezel is in de dierenfabel en het sprookje al even weinig benijdenswaardig als in het werkelijke leven. Er zijn dieren, zooals de aap en de kikvorsch, die iets koddigs in hun voorkomen hebben. Bij den aap ligt de oorzaak daarvan in de overeenkomst van zijn uiterlijk en bewegingen met die van den mensch, waarvan hij eene parodie op kleinere schaal schijnt te wezen en de komische uitwerking maakt onmiddellijk voor schrik of afschuw plaats, zoodra, zooals bij den orang-oetan, de afmetingen grooter worden, De kikvorsch doet ons lachen om den zonderlingen vorm van zijnen romp, zijne onevenredig groote, uitpuilende oogen, zijne onverwachte bewegingen; niet bij toeval belasten hem vaak karicatuurteekenaars met de vertegenwoordiging van den mensch. Het uiterlijk van den ezel vertoont een humoristisch karakter: het tragische is daarin met het komische vermengd: hij werkt tegelijk op ons medelijden en op onzen lachlust. Zijne groote ooren, zijne ruige haren, zijne zonderbare en geweldige geluiden, onevenredig aan zijnen omvang, geven hem iets[1)] ongerijmds en tegelijk wekt hij den indruk, dat hij zich die ongerijmdheid zelf bewust is en liever iets anders wezen zou; dat hij zou wenschen, om met Potgieter te spreken ‘dat hem in het zijn eene andere plaats mocht bedeeld wezen.’ Hij is bij uitnemendheid de ‘veeldragende’ en ‘veelduldende’ onder de dieren[2)]; zijne soberheid schijnt armoede. Moge hij in een leeuwenhuid vermomd al voor een oogenblik de goê gemeente imponeeren, zoodra zich slechts de punt van een zijner ooren vertoont, wijkt alle gedachte aan eerbied. ‘Broeder ezel,’ zegt de wolf in de fabel, ik heb

1) Oudduitsch gedicht van Michel Beheim, aangehaald bij Mom. Anz. VIII. p. 560.

Es dünket mich
gar spöttiglich
des esels wesen.

2) *Ut breviter concludam, omnis labor et omne onus super me est*, zegt de ezel zelf, nadat hij zich beklaagd heeft, dat hij den wijn uit de wijnpers, het graan van den dorschvloer, het hout uit het bosch, de steenen uit den berg moest halen en het koorn naar den molen vervoeren om het als meel weer terug te brengen. Vgl. de Latijnsche fabels achter de uitgave van *Reinhart Fuchs* door Grimm.

honger en daarom zal ik u opeten. ‘U kunt handelen zooals het u behaagt,’ antwoordt de ezel, ‘want u staat het vrij te bevelen en mijn plicht is het u te gehoorzamen.’[1] Wanneer wolf, vos en ezel elkaar hunne zonden zullen biechten, vergeven de beide eersten elkaar de meest hemeltergende misdaden of rekenen ze elkander zelfs als verdienste toe, maar de ezel wordt verscheurd, ofschoon hij niets ergers te bekennen heeft, dan dat hij eens zwaar beladen en hongerig de punt van een stroowisch heeft afgeknabbeld, die uit de klomp van een voorbijganger hing. Hij is het kind van de rekening, zooals de kameel uit de Indische fabel[2], die toen koning leeuw, volgens geheime afspraak, het aanbod der overige dieren, om in een tijd van schaarschte den koning tot voedsel te strekken, had geweigerd, zijn aanbod zag aangenomen.

De verandering in een dier als het zooeven gekenschetste kan niets benijdenswaardigs gehad hebben, te minder wanneer men onder zulk een onaanzienlijk omhulsel een menschelijk bewustzijn met zich bleef ronddragen. Zulk eene gedaanteverwisseling moest het kenmerk eener straf of eener wraak dragen en als zoodanig komt zij dan ook in alle vormen van het ‘ezelssprookje’ voor. Er bestaan van dat sprookje eene Indische, eene Grieksche en verscheidene Germaansche verscheidenheden. De tweede is de meest uitvoerige en ons het best bekend uit den ‘gouden ezel’ van Apuleius. Immers, dat die roman in het Latijn geschreven is, verandert aan zijn Grieksch karakter niets, evenmin als eenige toespelingen op Romeinsche toestanden en localiteiten van dezen tegenhanger der Grieksche sophisten-romans, welks gebeurtenissen daar, waar het tooneel bepaald wordt aangegeven, in Griekenland, bepaaldelijk in Thessalië spelen, een Latijnsch kunstwerk maken. Trouwens de schrijver zelf noemt het eene ‘fabula Graecanica’[3], en alleen eene oppervlakkige beschouwing kan er ‘eene rondreis door de in bijgeloof en onzedelijkheid verzonkene Romeinsche wereld’ in

1) Vgl. het Latijnsche gedicht *Brunellus* bij Voigt. *Kleinere Lateinische Denkmäler der Thiersage* p. 99. *Brunellus* = *equus brevior*, d.i. een klein soort van paard; hier op den ezel toegepast. Het is onze *bruin*, ‘die het niet trekken kan.’
2) Hitopadeça. Boek IV. fab. 10.
3) Bernhardy. Gesch. der Röm. Litter. 5 p. 881.

zien of er de ‘nachtzijde van het Romeinsche leven’ in geschilderd achten. Zoomin als eenige andere verzameling van novellen of anecdoten, mag men den ‘gouden ezel’ beschouwen als een zedenbeeld van bepaalde tijden of plaatsen. Al wat den lezer boeien kan, waarvandaan dan ook ontleend, werd hier met lossen draad bijeengeregen, zonder dat waarheid of onwaarheid, stichtelijk of onstichtelijk, eenig verschil maakten bij de keus. Waarom Apuleius zijn ezel een ‘gouden’ mag genoemd hebben? want volgens zijn landgenoot Augustinus zou die naam van den schrijver zelven afkomstig zijn. Er is niets in het verhaal, dat dit epitheton rechtvaardigt, geen enkele toespeling die daarmee in eenig verband staat. Heeft de schrijver zijn werk als een ‘gulden’ boek willen aanduiden of zijnen held willen kenmerken als niet van gelijke bewegingen met andere ezels, zoodat hij met den ezelprins uit den ‘Asinarius’[1] had kunnen verklaren

non sum vulgaris asinus, nec sum stabularis?

Of eindelijk, bestaat er eenig verband tusschen den Lucius-ezel en den alles door zijne aanraking in goud veranderenden Midas, die volgens sommige voorstellingen niet slechts ezelsooren had gekregen, maar geheel in eenen ezel veranderd was?

Een schrijver[2] van gezag op het gebied van folklore verzekert ons, dat nog thans in Duitschland en Engeland aan de mogelijkheid wordt geloofd, dat de zielen van afgestorvenen in dieren overgaan. Dit nu is nog iets anders dan te gelooven aan den onmiddellijken overgang van een levend mensch in een levend dier. De kerkvader Augustinus[3] behoort tot degenen, die ernstig over deze mogelijkheid hebben nagedacht, naar aanleiding van verhalen, die hij, zich in Italië bevindend, omtrent eene zekere streek aldaar had vernomen. Daar zouden namelijk vrouwen wonen, die, het bedrijf van herbergierster[4] uitoefenend,

1) Zie beneden p. 467.
2) *Weinhold* in de Sitzungsberichte der Kön. Preuss. Akad, d. Wissens. 1893. 15 Juni.
3) Augustinus. De Civitate Dei XVIII. c. 18.
4) Het verhaal heeft veel van eene verhaspeling van wat Apul. Met. l.I. omtrent de *caupona Meroe* verhaald wordt. Hetzelfde geldt van de geschiedenis der twee *vetulae*, in vollen ernst door Vincentius Bellovacensis meegedeeld, die eene herberg houden en eenen in een ezel veranderden jongeling allerlei kunsten laten doen. Vincentius beroept zich op Helinandus en voegt er bij dat deze zich weer op William van Malmesbury beroept. c.f. Rohde. Rhein. Mus 1885. p. 92.

den bij haar inkeerenden reizigers kaas plachten voor te zetten, die met een zeker toovermiddel was aangemaakt, waardoor zij na het gebruik in lastdieren veranderden. Nadat zij in dien vorm, doch met behoud van hun menschelijk bewustzijn, zekere diensten hadden verricht, keerden zij tot hunne vroegere gedaante terug. Hoewel nu Augustinus de waarachtigheid van deze verhalen niet aanvaardt, acht hij toch de mogelijkheid van iets dergelijks niet uitgesloten. Groot toch is de macht der daemonen[1)], eene macht, die zij van God met bepaalde bedoelingen hebben ontvangen. Nu kunnen zij wel het eene schepsel niet in het andere doen overgaan, maar zij kunnen, terwijl het werkelijke lichaam bewusteloos neerligt, een schaduwbeeld daarvan in veranderde gedaante aan de menschen vertoonen. Wanneer zij op deze wijze een mensch in een lastdier schijnen veranderd te hebben en men ziet zulk een dier lasten vervoeren, dan berust dat op gezichtsbedrog: het dier is een schijnbeeld; de last bestaat werkelijk, maar de verplaatsing geschiedt door de daemonen zelf. Merkwaardigerwijs wordt wat hier voor eene physiologische verklaring van het raadsel wordt uitgegeven, in vele sproken en verhalen als werkelijkheid voorgesteld: dat namelijk menschen hun lichaam tijdelijk verlatend in dierengestalte of als dwaallichten rondzwerven, om later hunnen oorspronkelijken vorm weer te hernemen. De weerwolf is hiervan het bekende type.

Apuleius heeft zijnen roman eene inleiding meegegeven, die al even zonderbaar is, als het slot, terwijl zoowel de eene als het andere in zeer lossen samenhang staan met het eigenlijke lichaam van het boek. In die inleiding stelt de schrijver zich den lezer voor als een Griek, die, naar Italië gekomen, Latijn leert en daarna eene Grieksche stof in die taal bewerkt. Dan volgt het verhaal van de lotgevallen van den held, die zijne ervaringen in den eersten persoon mededeelt. Nu wordt de zaak gewoonlijk zoo opgevat, dat de schrijver der voorrede en Lucius,

1) Eene dergelijke beschouwing vindt men bij Joh. Praetorius (zie beneden p. 463) die eene met den *asinus aureus* overeenkomende geschiedenis, die hij van ‘unterschiedlichen glaubwürdigen Leuten’ gehoord heeft, mededeelend er bij voegt: *ist nicht so gar ungläublich, denn der Satann ist mächtig, bevorab in den Kindern des Unglaubens. Confer Christian Ottoni in der Predigt von der Zauberey*, p. 48. Zijne geschiedenis zou nl. in den 30jarigen oorlog zijn voorgevallen.

die als ezel zooveel merkwaardigs beleeft, dezelfde personen zijn en zeker wordt er door den verhaler geen uitdrukkelijke scheiding tusschen beiden gemaakt. Van den anderen kant verraadt de inleider met geen enkel woord, dat het zijne eigene geschiedenis is, die hij gaat vertellen, maar gewaagt van eene verscheidenheid van verhalen, die hij tot een roman aaneen zal rijgen, van een ‘Grieksch vertelsel’ en van de lotgevallen van menschen, die gedaanteverwisselingen hebben ondergaan en later weer tot hunnen oorspronkelijken vorm zijn teruggekeerd. Het verdient opmerking, dat deze meervoudsvorm nergens in het verhaal gerechtvaardigd wordt: er is slechts sprake van de verandering van één mensch en van zijne onttoovering op het slot. In eene Grieksche redactie van dezelfde stof, die door het een of ander toeval onder de werken van Lucianus is verdwaald geraakt en die blijkbaar een uittreksel vormt uit een uitvoeriger werk, valt de verhaler, zonder zijn naam te noemen en zonder voorrede terstond met de deur in huis en ontbreekt het mystieke slot geheel, maar keert de verhaler, wiens naam in den loop der gebeurtenissen gebleken is Lucius te zijn, na zijne ontezeling naar zijne vaderstad, Patrae in Achaia, terug. Waarschijnlijk is Apuleius al schrijvende op den inval gekomen om met den terugkeer van zijnen Lucius tot diens bestaan als mensch een deel zijner eigene werkelijke lotgevallen te verbinden, zonder er op te letten of er zich om te bekommeren, dat de vereenzelviging van den Lucius-ezel en diens vaak zeer scabreuse lotgevallen met zijnen eigenen persoon en leven eene zeer bedenkelijke zijde had. Dit is te meer het geval omdat hij aan het slot, zijne inwijding in de mysteriën van Isis en Osiris en zijne opneming onder de grootwaardigheidsbekleeders der orde verhalend, een zalvend vromen, mystieken toon aanslaat. Door deze ineensmelting van den verdichten Griekschen verhaler en vertaler met het slachtoffer der metamorphose en den historischen Apuleius, uit Madaura in Afrika afkomstig, rhetor en sophist, die, na zijne studiën in zijn vaderland begonnen te Athene voltooid te hebben, zich te Rome als advocaat vestigt, ontstaat eene zoo groote onzekerheid, dat de lezer ten slotte niet meer weet, met wien hij eigenlijk te doen heeft.

Het verhaal der verezeling op zich zelf genomen en van

allerlei vreemde toevoegselen ontdaan, luidt als volgt: Een jeugdig Griek uit een aanzienlijk geslacht, die te Athene gestudeerd had, doet voor zaken eene reis naar Thessalië, het toover- en heksenland bij uitnemendheid. Zeer begeerig om met eigen oogen iets te zien van al de wonderen, waarvan hij zooveel gehoord heeft, bevindt hij met groote voldoening, dat de vrouw van den gastvriend, bij wien hij zijn intrek heeft genomen, eene toovenaarster van den eersten rang is. Hij knoopt liefdesbetrekkingen aan met hare slavin, die hem door hare schoonheid en coquetterie reeds betooverd heeft vóór hij nog het slachtoffer van eigenlijke toovermiddelen is geworden. Door Photis - zoo luidt haar naam - hoopt hij achter de geheimen harer meesteres te komen en inderdaad stelt zij hem in de gelegenheid om te zien, hoe deze, na zich met zekere zalf bestreken te hebben, in een vogel veranderd het venster uitvliegt. Hij verlangt nu door hetzelfde middel insgelijks een vogel te worden, met het plan om na korten tijd weer tot de menschheid terug te keeren. Photis - het blijkt niet of het bij ongeluk of met opzet geschiedt - vergist zich in de keuze der tooverzalf en de rampzalige Lucius ziet zich in plaats van in een vogel in een ezel herschapen. Zijne geliefde troost hem: met één nacht in den stal is het kwaad geleden, morgen zal zij hem rozen brengen, want door deze te eten kan hij zijnen vorm als mensch terug erlangen. Ongelukkig wordt het huis dien eigen nacht door roovers overvallen, die met den overigen roof ook den Lucius-ezel meevoeren. Onder die roovers en later, in handen van andere eigenaars geraakt, beleeft hij nu eene reeks van avonturen: herhaaldelijk is hij op het punt zijn leed door een rozenmaaltijd te eindigen, maar steeds wordt hem op het beslissend oogenblik de gelegenheid daartoe benomen of ziet hij zich met het oog op eigen veiligheid verplicht vrijwillig bij zijn ezelschap te volharden. Ten slotte richt hij, aan dreigend levensgevaar ontkomen en uitgeput op het zeestrand neergevallen, een vurig gebed tot Isis, die hem in persoon verschijnt en verlossing belooft. Bij een optocht ter eer der godin zal een priester, door een droom voorbereid, een rozenkrans dragen en dien den Lucius-ezel voorhouden. En zoo geschiedt het.

De Grieksche redactie heeft op eene reeks van onwelvoegelijkheden na geene enkele bizonderheid van eenig belang, die

bij Apuleius ontbreekt, maar laat de reddende rozen verschijnen op het oogenblik, dat Lucius, die om zijne menschelijke eigenschappen algemeen bekend is geworden, in het openbaar, onder voor hem zeer gevaarlijke omstandigheden, proeven van zijne kunst zal afleggen.

Terwijl Isis en haar dienst blijkbaar toevoegselen van de hand van Apuleius en aan het oorspronkelijke raam van het sprookje geheel vreemd zijn, keert de omstandigheid, dat zijne verlossing plaats grijpt bij gelegenheid van een godsdienstig feest en door gewijde bloemen, te vaak in Germaansche overleveringen terug, dan dat men daarin een trek zou kunnen zien, die alleen aan de verbeelding des schrijvers te danken is. Veeleer bewijst zij, dat de schrijver nog andere bewerkingen der legende heeft gekend, dan die, waarvan het onder Lucianus' werken bewaarde uittreksel de vertegenwoordiger is.

In Tirol behoort het volgende verhaal te huis. In Meran diende bij eenen herbergier een huisknecht, die de gave bezat om heksen te herkennen. Toen hij eens des morgens met een in de herberg vertoevend reiziger voor de deur stond, toonde hij dezen onder de voorbijgaande vrouwen eenige heksen. Een paar dagen later, terwijl hij achter den stadsmuur langs reed, behekste hem uit wraak eene dier vrouwen en veranderde hem in een ezel. In dien toestand keerde hij naar de herberg terug, doch daar joeg men het vreemde dier weg. Zoo liep hij lang zonder meester rond, totdat hem een andere herbergier uit medelijden opnam en hem ezelswerk, ezelsvoeder en ezelsslagen gaf. Dit leven moest hij geruimen tijd leiden. Maar eens, toen hij met meelzakken langs de straat draafde, hoorde hij de heks, die hem betooverd had, tot eene andere vrouw zeggen: ‘Kijk, die daar gaat, dien heb ik een leelijken poets gebakken. Omdat hij zulk een hoog woord had, is hij een ezel geworden.’ ‘En moet hij dat altijd blijven?’ vroeg de andere. ‘Als hij het maar wist, zou hij zich zelf kunnen verlossen. Kon hij op Sacramentsdag een gewijden krans meester worden en at hij dien op, dan zou al mijn kunst vergeefs zijn.’ Dit knoopte de ezel zich in het oor en op den volgenden Sacramentsdag drong hij zich in de processie, ontrukte een fakkeldrager zijne kaars en vrat het daarom geslingerde kransje op. Onmiddellijk was de tooverban verbroken en voor aller oog

stond daar, in plaats van den ezel, de verdwenen huisknecht.

In een dorp van het Oberinnthal komt dezelfde overlevering in anderen vorm voor. Op een Donderdag (den heksendag) ging een boerenzoon zijn meisje bezoeken. Hij bemerkte wel, dat hij langer bleef dan haar lief was en om de reden daarvan te leeren kennen, legde hij zich op de kachelbank en deed alsof hij sliep. Daarop zei de moeder van het meisje tot hare dochter, dat zij uit de waschkuip, die voor het huis stond, eenige droppels in de lucht moest sprenkelen, dan zou het gaan regenen en de jongen zou naar huis gaan. Toen deze dat hoorde, sprong hij op en stiet de geheele kuip om. Daarna ontstond er een hevig onweder en riep het meisje in toorn: 'ik wou, dat je oogenblikkelijk in een ezel veranderde.' Dadelijk verkeerde de borst in een ezel en bleef dat vele jaren. Eindelijk raadde hem eene oude vrouw om zich op Sacramentsdag[1)] achter het allerheiligste in de processie te dringen en de op den grond gestrooide bloemen op te vreten. Dien raad volgde hij en of men hem ook sloeg en met steenen wierp, de ezel liet zich niet verjagen en toen het laatste Evangelie gelezen was, had hij zijne gestalte terug.

Het derde verhaal is afkomstig uit Falkenstein in den Boven-Pfalz. Een knecht had zijne boerin beluisterd, toen zij haren heksentocht ondernam. Hij doet haar alles na, bestrijkt zich met heksenolie en rijdt naar Bohemen ter heksenmaaltijd, Daar hij echter de walgelijke spijzen niet voor lekkernijen aanziet, gelijk de heksen, en dientengevolge niet mee kan eten, begint men hem te verdenken en veranderen hem de heksen in eenen ezel, die aan een molenaar wordt verkocht. Zeven jaar had hij reeds als ezel doorgebracht, toen hij op het veld, waar hij weidde, heksen met elkaar hoorde spreken. 'Is de ezel er nog altijd?' vroeg eene oude vrouw. 'Wanneer hij maar wist hoe, dan zou hij zich kunnen bevrijden.' 'Hoe dan?' vroeg een jongere. 'Wanneer hij op Sacramentsdag een meisje van nog geen zeven jaar haar kransje van het hoofd haalde.' De ezel keerde nu niet meer naar zijn molen terug, maar drong zich, toen de bepaalde dag gekomen was, in de processie en hoe men hem sloeg en stiet, hij trok een

1) vgl. Metam. XI. c. 26. exin permixtus agmini religioso procedens *comitabar sacrarium*.

klein meisje den krans van het hoofd en vrat dien op. Daarop werd hij weder een flinke knaap en nam zelf deel aan de processie.[1)]

Het begin en het einde van dit verhaal stemmen op verwonderlijke wijze met Apuleius overeen. Ook de Lucius ezel dringt zich, zij het ook op meer geleidelijke wijze, in den optocht en neemt, na zijne vermenschelijking zijne plaats in de processie in. De aanvang van beide verhalen komt overeen in de mislukte navolging der hekserij en de bestrijking met zalf of olie. Eene sage in den *Anzeiger* van Mone,[2)] de schatkamer, waarin zooveel merkwaardigs is neergelegd, meegedeeld vertoont denzelfden trek. Een knecht, heet het daar, was er ongemerkt getuige van geweest, hoe zijne meesteres 's avonds in den stal kwam, wat smeersel nam uit eene holligheid in den muur, de hooivork daarmee bestreek, zich schrijlings daarop zette en de woorden sprak:

Over struik en stok,[3)]

waarop zij met groote snelheid het luchtruim invloog. De knecht kon den lust niet bedwingen, om de zaak ook eens te beproeven: hij deed dus precies wat de vrouw had gedaan, maar vergiste zich ongelukkig in de spreuk en zei:

door struik en stok,

tengevolge waarvan hij door het struikgewas moest rijden en jammerlijk geschaafd en gekrabd werd. Gelukkig vielen hem de juiste woorden weer in en toen hij deze had nagesproken, ging het pijlsnel de lucht in en was hij binnen het kwartier in het Hol, bij den heksendans. Zoodra de boerin den knecht zag, vroeg zij hem, hoe hij daar gekomen was en vernam van hem het geheele geval. ‘Goed, nu kunt ge ook hier blijven,’ antwoordde zij, ‘want ge weet niet hoe ge weer thuis moet komen,’ en reed daarop met de andere heksen op hooivorken weg, hem, niettegenstaande zijn smeeken, alleen in het Hol

1) Metam. XI. 12. nec tamen inclementi me cursu proripio, verens scilicet ne repentino quadrupedis impetu religionis quietus turbaretur ordo sed placido ac prorsus humano gradn cunctabundus paulatim obliquato corpore sane divinitus decedente populo sensim irrepo. c. 26. exin permixtus agmini religioso procedens comitabar sacrarium.
2) VIII p. 313.
3) Ueber Stauden und Strecken.

achterlatend. Daar vonden hem des anderen daags lieden, wier taal hij niet verstond, zoomin als zij de zijne, en toen hij hun door tusschenkomst van een tolk zijne geschiedenis verteld had, vernam hij, dat hij zich in een vreemd land, ver van zijn vaderland bevond. Die menschen gaven hem geld, om naar huis te reizen, maar eerst na vijf jaren kwam hij te Heselbach, zijne woonplaats, terug, waar de boerin inmiddels gestorven was, terwijl ook de knecht na dien tijd niet lang meer leefde.

Een bekend verzamelaar van wonderbare geschiedenissen en bijgeloovigheden Johann Praetorius heeft in zijnen *Anthropodemus Plutonicus*[1] de volgende variant van het sprookje van den ezelmensch opgeteekend:

De zoon van een gezeten burger uit Brück in Saksen, lag gedurende den 30-jarigen oorlog als Zweedsch ruiter geruimen tijd in garnizoen in eene stad van Silezië en verloofde zich daar met de schoone dochter eener arme weduwe. Toen hij nu de stad verliet en met het oog op de voltrekking van het huwelijk slechts onbepaalde beloften deed, sprak de moeder tot de dochter: ‘uw verloofde wil u laten zitten, daarom zal ik hem in een ezel veranderen.’ De dochter zei: ‘wanneer hij zoo trouweloos wezen wil, verdient hij niet beter.’ Toen nu de ruiter achter zijne kameraden aanreed en even was afgestegen, veranderde hij in een ezel en bleef in die gedaante naast zijn paard staan; daarop kwamen andere soldaten, namen het paard mee en verkochten den ezel aan een molenaar. Daar was hij echter zeer weerbarstig, wou niet werken, wierp de zakken van den rug en toen de molenaar eens gekheid wou maken met de meid, begon hij zoo te balken, dat de molenaar hem verkocht. Zoo kwam hij van de eene hand in de andere en eindelijk weer terug in de stad, waar hij in garnizoen gelegen had. Toen hij eens met zakken op den rug voorbij het huis zijner vroegere verloofde draafde, herkende het meisje hem en zei tot hare moeder: ‘kijk, daar hebt ge ons ezeltje, zou hij niet weer een mensch kunnen worden?’ ‘Jawel’ zei de moeder, ‘als de leliën bloeien en hij eet er van.’ Dat hoorde de ezel en toen nu de leliën bloeiden en hij voor de apotheek

1) Maagdenburg 1666. Het boek schijnt ook bekend te zijn als *Neue Weltbeschreibung von allerley wunderbaren Menschen*.

eene vaas met die bloemen zag staan, wierp hij zijn zak af, sprong op de vaas toe en at ze leeg. Onmiddellijk werd hij weer een mensch en stond naakt voor aller oogen.

Een kenmerkende trek van dit verhaal, die ook bij Apuleius wordt gevonden, is de jaloerschheid van den ezel. Hoewel zelf ver van afkeerig van het schoone geslacht, duldt hij dergelijke neigingen bij anderen niet en verzuimt geene gelegenheid om overtredingen op dit gebied aan het licht te brengen en te doen straffen. Ook de naaktheid na de verandering keert bij Apuleius terug; waarschijnlijk is zij een bewijs voor den hoogen ouderdom, niettegenstaande moderne stoffage, van dezen vorm van het verhaal: tot den toestand, waarin de mensch zich vóór zijne betoovering bevond, keert hij na zijne onttoovering terug. Ook de heksen, al wordt dit welvoegelijkshalve meestal weggelaten, ontkleeden zich vóór zij zich met de tooverzalf insmeeren en zóó hadden ook Pamphile, de meesteres van Photis en Lucius zelf voor hunne vertoovering gedaan.

Nauw met den laatst voorafgaanden vorm der overlevering verwant is die, welke zij in den Elzas heeft aangenomen. Een molenaarsknecht uit de buurt van Zabern beluisterde de vrouw van zijnen meester en hare dochter bij gelegenheid, dat zij zich des nachts met zelf bestreken en daarna verdwenen. Hij deed haar na en kwam zoo op den top van den Bastberg in eene heksenvergadering. Bijna had men hem verscheurd, had niet de molenaardsdochter hem door hare smeekbeden gered. Tot straf veranderden hem nu de woedende heksen in eenen ezel. Het medelijdende meisje fluisterde hem nog toe, dat hij zijne oorspronkelijke gestalte terug zou krijgen, wanneer hij wijwater dronk. Een jaar lang had hij als ezel moeten rondloopen, toen het hem, na allerlei mislukte pogingen, eindelijk gelukte eene kerk binnen te dringen en uit den wijwatersbak te drinken, waarop hij onmiddellijk onttooverd weder mensch werd.

In den Beneden-Harz luidt de geschiedenis als volgt. Een jonkman zag zijne verloofde en hare moeder uit een glas drinken en daarna verdwijnen. Hij dronk uit hetzelfde glas en zag zich onmiddellijk naar den Brocken verplaatst, waar alle heksen en daaronder ook de beide vrouwen om den duivel dansten. Toen alles was afgeloopen beval de duivel, dat allen haar glas zouden nemen en er uit drinken. Toen dit gebeurd was stoven

allen naar alle windstreken uiteen. De jonkman stond nu alleen op den Brocken en kwam eerst na eene lange reis weder te huis, waar de beide vrouwen, vertoornd, omdat hij uit het glas had gedronken, hem in een ezel verwenschten. Lang moest hij nu een ezelsbestaan leiden, totdat het meisje zich over haren vroegeren verloofde ontfermde en hem den raad gaf, voor de kerkdeur te gaan staan, wanneer er een kind gedoopt werd, en zich het doopwater over den rug te laten gieten. Toen nu den volgenden Zondag de koster het doopbekken ledig wou gieten, stond de ezel hem in den weg en wilde niet heengaan, totdat de koster, knorrig wordende hem het doopwater over het lichaam smeet, waarvan zijne onttoovering het gevolg was.

De verschillende sprookjes vormen typen, die zich vaak onderling vermengen en verbinden. Zoo vertoont eene Neder-Saksische overlevering de vermenging der ezelsmetamorphose met de legende der witte vrouw: op de Rischweide bij Wellersen stond eens een slot, in hetwelk eene princes van verwonderlijke schoonheid woonde. Een toovenaar werd op haar verliefd, doch zij wees hem af en uit wraak veranderde hij haar in een ezel. Het slot zonk weg en op de plek, waar het gestaan had, liep de ezel elken nacht rond. Wie de princes wil verlossen, moet drie nachten achtereen den ezel berijden, zonder daarbij een enkel woord te spreken, ook al is hij getuige van de vreemdste en vreeselijkste spokerij. Dit kan slechts eenmaal 's jaars, in den herfst, geschieden. Eenmaal heeft iemand het tot aan den derden nacht gebracht, maar zich toen een paar woorden laten ontvallen, waardoor de onttoovering verijdeld werd, zoodat de princes nog steeds onder hare dierlijke gedaante blijft voortleven.

Hier vinden wij analogiën in verschillende richtingen. Wij worden herinnerd aan het, waarschijnlijk preutsche, meisje, dat door een ‘cavalier’ in eene ezelin wordt veranderd en door haren eigenen vader, die hoefsmid is, beslagen[1)]; aan de onkuische

1) De laatste bizonderheid herinnert weer aan het verhaal van de heks, die den leerjongen van haar man, terwijl hij sliep in een paard placht te veranderen en daarop naar den heksendans te rijden. Een knecht, dien bij een scherprechter gediend had en zelf in hekserij ervaren was, legde zich eens in het bed van den leerjongen en onderging dezelfde gedaanteverwisseling. Hij brengt zijne meesteres naar hare bestemming, maar keert op den terugweg de rollen om, herneemt zelf zijne gedaante en verandert de vrouw in een lastdier, dat hij bij een hoefsmid laat beslaan. Den volgenden dag komt de vrouw bij haren man terug, wel weer mensch, maar met de hoefijzers nog aan handen en voeten.

vrouw, door den duivel in een paard vertooverd; aan de booze tooveres Amine, die na haren man in hondengedaante te hebben doen overgaan, zelve tot straf eene merrie werd.

Ook in den Indischen vorm is het ezelssprookje met eenen anderen verhalenvorm saamgeweven, namelijk met dien van den dierechtgenoot (the beauty and the beast). Een koningspaar - de vorst heette Premasena - had ééne dochter en twee zonen. De oudste ging dagelijks naar de rivier en hoorde daar eens eene stem roepen: 'als koning Premasena mij zijne dochter niet geeft, zal het hem en zijne stad slecht vergaan.' Hij vertelde dit te huis, maar vond geen geloof. Den volgenden dag hoorde de jongste zoon en den daarop volgenden de koning zelf op dezelfde plek dezelfde stem. Na met zijne ministers geraadpleegd te hebben ging de koning weer naar de rivier en zeide: 'Zijt gij een god, een gandharva, een kinnara of een mensch?'[1] Het antwoord luidde: 'Ik was de deurwachter van Indra, maar omdat ik mijn verlangen naar de vrouwen van anderen niet bedwingen kon, ben ik vervloekt en hier in de stad als ezel in het huis van een pottebakker geboren. Nu weid ik hier in de nabijheid der rivier. Geef mij uwe dochter of het zal u en uwe stad slecht vergaan.' De koning sprak 'wanneer gij een god zijt, zult gij het meisje hebben, maar wanneer ge dat niet zijt, hoe kan ik haar u dan geven, zoolang ge nog de gestalte van een ezel hebt?' 'Geef haar slechts,' klonk het antwoord. De koning voor zijn stad bezorgd, beloofde het, maar zeide: 'Wanneer gij goddelijke kracht bezit, omgeef dan de stad met koperen muren en bouw mij een paleis.' Den volgenden morgen aanschouwden de verbaasde stedelingen de koperen muren. Ongelukkig kon niemand de poort openen. Nadat de koning zich in den geest tot zijn aanstaanden schoonzoon had gewend,

1) De *kinnara's* worden tot de *gandharven* gerekend en voorgesteld als menschen met paardenkoppen; evenals de gandharven zijn zij bekwame zangers. De *gandharven* zijn halfgoden uitmuntend in muziek en zang en met sterke erotische neigingen. Zij wonen onder een eigen koning in het hooge Noorden nabij het meer Mânasa of ook in den hemel van Indra. Men pleegt ze met de Kentauren te vereenzelvigen, met wie zij de muziekale bekwaamheden (men denke aan den Kentaur Chiron, den leermeester van Achilles op de lier), de erotische neigingen en het verband met het paard gemeen hebben, want de gandharven zijn ook in het bezit van hemelsche paarden en strijden in de veldslagen van Indra.

zond deze hem een ingeving, dat men den pottebakker moest opsporen, bij wien hij zelf woonde; als deze met zijne hand de deur aanraakte, zou zij van zelf opengaan. Alle pottebakkers werden opgespoord: zij vluchtten of verborgen zich, uit vrees van te zullen worden gedood. Eindelijk werd de rechte man gevonden en opende zich de poort. Het meisje werd nu onder groot feestbetoon aan den ezel uitgehuwelijkt, die na het huwelijk zijne goddelijke gestalte hernam en zijne echtgenoote in allerlei hemelsche genoegens liet deelen. Eens bezocht hem zijne schoonmoeder, die hoogelijk met het geluk harer dochter was ingenomen, maar toevallig het ezelsvel vindend, de gelegenheid waarnam en het in het vuur wierp. Toen de Gandharva dit bemerkte, was hij zeer verheugd en zeide tot zijne vrouw: ‘lieve, nu ga ik naar den hemel terug, mijn vloek is ten einde.’ Hij verdween en de zoon, die zijne vrouw na zijn vertrek ter wereld bracht, was de latere koning Vikramãditya. Het verhaal komt namelijk voor in de verzameling bekend als ‘de geschiedenis van Vikramãditya’ of ‘de troontweeëndertig’, d.i. de tweeëndertig verhalen van den troon. Om te verduidelijken, hoe een troon verhalen doen kan, strekke het volgende: Koning Vikramãditya van Ujjayinî was gestorven en zijn troon op goddelijk bevel in den grond begraven, omdat na hem niemand waardig was dien te bekleeden. Door een gelukkig toeval vindt koning Bhoja den troon terug en laat hem in zijn paleis opstellen, maar op het oogenblik, dat hij dien wil bestijgen, verzet zich een der 32 steenen vrouwenfiguren, waarmee de troon versierd is, daartegen en verklaart, dat alleen *hij* dien zetel mag innemen, die koning Vikramãditya in zielegrootheid evenaart. Daarop verhaalt het beeld eenige voorbeelden van de onzelfzuchtigheid van dien vorst en van zijne bereidwilligheid om zich voor anderen op te offeren. Hetzelfde doen de 31 andere figuren, totdat zij gezamenlijk, verlost van den vloek, die hen in een steen had verkeerd, naar den hemel terugkeeren.

De verbranding der ezelshuid, waardoor de betoovering een einde neemt, keert terug in een middeneeuwsch gedicht, in vloeiende Latijnsche disticha met half quantiteerend, half accentueerend metrum geschreven, den zoogenaamden *Asinarius*[1]. Een koning en eene koningin blijven tot hun groot

1) De *Asinarius* is door Mone (Anr. VIII.) naar het Heidelberger handschrift uitgegeven. Eene vernieuwde collatie van dit ms. en eene vergelijking met het Straatburger ms. zou echter wenschelijk zijn. Ook zonder ms. zijn er verscheidene verbeteringen in den tekst aan te brengen.

leedwezen kinderloos. Na lang bidden krijgen zij eenen zoon, maar, helaas! hij heeft den vorm van een ezelsveulen. De koningin wil het wicht laten dooden, maar de koning verbiedt dat, laat het opvoeden en verordent, dat niemand anders, dan zijn zoon, de ezel, hem in het rijk zal opvolgen. Overal wordt het ezeltje dan ook als kroonprins, als *domicellus*,[1] vereerd. De ezelprins wil onderwezen worden in muziek en zang: de meester, van wien hij onderwijs verlangt, meent dat een ezel nooit iets leeren kan, dan *balken*. Smartelijk getroffen door dit antwoord, dwingt de prins den meester door bedreigingen om aan zijn verlangen te voldoen: en ziet, binnenkort overtreft hij zijnen onderwijzer. Met die kunst gewapend, verlaat nu de prins zijn land: met merkwaardig helder inzicht begrijpt hij zeer goed, dat wanneer eens zijn vader dood is ook zijn rijk uit zal zijn; dat een ezel nimmer den troon zal beklimmen. Voor het paleis van een naburig vorst gekomen, verlangt hij toegang. Nadat hij zijnen zang en spel heeft laten hooren en daardoor aller vroolijke verbazing heeft opgewekt, erlangt hij eene plaats aan 's konings tafel. Hij wil echter niet bij de dienaars zitten, zelfs niet bij de ridders; schertsend wijst hem de koning eene plaats aan naast de princes, zijne dochter. Daar toont hij zich zoo galant, dat de jonge dame met haren ezelcavalier niet geheel ontevreden is. Langzamerhand wint hij de vriendschap des konings in die mate, dat deze er niet van hooren wil, dat hij het rijk weer verlaten zal en hem ten slotte zijne dochter tot vrouw geeft. In den eersten huwelijksnacht verandert de ezel in een schoon jongman. De koning is onbemerkt van die verandering getuige en laat het afgelegde ezelsvel in den oven werpen, waarna de prins zijne menschelijke gedaante behoudt en niet alleen zijn vader maar ook zijn schoonvader in het rijk opvolgt.

Het is niet onwaarschijnlijk dat veel van hetgeen bij Apuleius in de aanvulling van het kader door de ezelssage aange

1) Verkort uit *dominicellus*. Uit *domicellus* en *domicella* zijn Ital. *donzello*, edelknaap voordat hij den ridderslag ontvangen heeft, en *donzella*, het Fr. *donzelle*, ontstaan.

geven, eigen vinding schijnt, oorspronkelijk evenzeer van elders ontleend is, als het verhaal van ‘Amor en Psyche’, dat in zeer los verband tusschen de handeling geschoven, bijna twee van de elf boeken, waaruit het werk bestaat, inneemt. Het lag voor de hand om een dier, dat vroeger mensch geweest was, menschelijke eigenschappen te laten behouden en het daarmee buitengewone dingen te laten doen. Daarom is het moeielijk uit te maken of wij in de tooneelen, die daarop betrekking hebben, met oorspronkelijke vinding of met navolging te doen hebben, ook al vinden wij elders iets dergelijks, zooals in het verhaal van Sidi Noeman uit de 1001 Nacht, die door zijn vrouw Amine in eenen hond veranderd en in dien vorm het eigendom van een bakker geworden de geheele stad in verbazing brengt door de bekwaamheid, waarmee hij valsche goudstukken van echte weet te onderscheiden, aan welke bekwaamheid hij ten slotte zijne bevrijding dankt.

Wordt Sidi Noeman door eene welmeenende toovenares uit zijne betoovering verlost door eene besprenkeling met water, in velen der boven medegedeelde verhalen zijn *bloemen* het reddende element. Treffend is in dit opzicht de overeenkomst tusschen Apuleius en de Tiroler legende, in welke beiden gewijde bloemen, in eene processie rondgedragen, het middel tot verlossing vormen. De bloemen in het dal der Inn op den weg der processie gestrooid en het kransje van het kleine meisje in het Pfalzer verhaal zijn slechts variaties op hetzelfde thema. Toch behoeven de bloemen niet noodzakelijk gewijd te zijn, maar bezitten bloemen en kruiden op zich zelf niet slechts genees-, maar ook tooverkracht. Hier zijn het leliën, elders rozen, die in den Elzas door *wijwater* vervangen worden, waarvoor men in den Protestantschen Harz *doopwater* in de plaats stelde.

Bloemen als onttooveringsmiddel brengen ook de oplossing van het verhaal, dat als kader dienst doet voor de zoogenaamde[1] *Çukasaptati*, de papegaaien-zeventig, de zeventig verhalen, waarmee een papegaai eene vrouw wier echtgenoot op reis is, op het goede pad houdt. Die vogel met nog een lotgenoot zijn eigenlijk een betooverd Gandharvenpaar, door een vloek van

1) Eerst onlangs en nog maar in excerptvorm volledig uitgegeven door Rich. Schmidt. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes. X. 1. vgl. Ned. Spectator. 31 Mei 1890.

Indra getroffen. Wanneer zij hunne taak vervuld hebben en de deugd der vrouw voor verleiding bewaard is, daalt er een hemelsche krans naar beneden, welks aanblik de vogels onttoovert en aan den hemel terugschenkt.

Ook in de aanleiding tot de gedaanteverwisseling gaan de meeste verhalen van hetzelfde denkbeeld uit. Nieuwsgierigheid, verlangen naar kennis van het geheimzinnige, verbonden met een zwak voor vrouwen[1)], storten den held in het ongeluk. In de Duitsche verhalen, waarin alles behoorlijk toegaat, en de eerste aanleiding alleen de metamorphose bewerkt, is toch altijd eene verloofde of een jong meisje in het spel. Eene enkele maal is de verandering eene straf voor ontrouw in de liefde of voor buitensporigen hartstocht. Tooverij of hekserij speelt overal eene rol, behalve in het Indische verhaal, waarin godenmacht daarvoor in de plaats treedt.

Onze letterkunde heeft het motief in den ‘gulden ezel’ gegeven niet geheel verwaarloosd. Staring gebruikte het met groote vrijheid in zijnen ‘Marco,’ maar deed, min eigenaardig, de ezelsmetamorphose ondergaan door eenen soort van Narcissus, die in die gedaante de nietigheid leert kennen van zijn eigen bestaan en de degelijkheid en de deugden van een meisje, dat hij als mensch, niettegenstaande zijne ingenomenheid met zich zelven, reeds bijna bemind had. Als ezel redt hij haar tweemaal uit dreigend gevaar en nadat eene roos tusschen haar keurs gestoken, hem onttoovert heeft, bekomt hij hare hand.

De geestige Van Limburg Brouwer heeft het ezelssprookje op zijne wijze verteld, in groote trekken het verhaal van Apuleius volgend en het gebruikend om de oude waarheid te illustreeren, dat wij menschen altijd naar lotsverandering haken en wanneer zij gekomen is het oude weer terugwenschen. Daarenboven bracht hij een nieuw element in de vertelling en schilderde de rampzaligheid der *halfheid* in den toestand van Lucius, toen hij door een halverwege gestoord rozenmaal een tusschenwezen tusschen mensch en ezel was geworden. Hem echter was het voornamelijk om het moraliseeren te doen, hetgeen Apuleius,

1) vgl. Metam. XI. 15, het zachte verwijt van den Isis-priester: *lubrico virentis aetatulae ad serviles delapsus voluptates curiositatis improsperae sinistrum praemium reportasti*.

die zijne lezers slechts wilde vermaken, met juisten tact heeft vermeden.

De vergelijkende studie van sproken en vertellingen laat zich vergelijken met de historische plantkunde, die de verspreiding der plantsoorten over den aardbodem naspoort en nagaat waarom op vaak ver uiteengelegen punten hetzelfde gewas ontkiemt. Het belangrijke dier studie ligt niet enkel daarin, dat deze naïve verhalen niet alleen onze kinderen maar ook ons zelf vermaken, niet enkel in de omstandigheid, dat hunne onderlinge afwijkingen en hunne gedaanteverwisselingen de zeden en denkwijze van velerlei landen en volken weerspiegelen, of dat de loop hunner verspreiding bijdraagt tot de kennis van de geographie der denkbeelden; maar bovenal daarin, dat zij in hunnen kern geschiedkundige gedenkstukken bevatten ouder dan papyrus of spijkerschrift, die getuigen van den tijd, toen de grenslijnen in de hierarchie der wezens nog niet scherp getrokken waren, van dien ‘overouden tijd, toen nog de dieren konden spreken’ en de menschen nog de taal der dieren verstonden.

J. VAN DER VLIET.

Oud-Fransche vertelsels.

I.

Lang voordat zij het geheim der dramatische kunst hadden gevonden en op weg waren om de eerste tooneelschrijvers van Europa te worden, zijn de Franschen meesters geweest in de kunst van vertellen.

Hun vertelkunst heeft zich gewijzigd naar den smaak van den dag, naar den eisch der omgeving, naar den aard der stof die de wisselende gebeurtenissen en de wisselende zeden hun boden. Zij heeft zich vervormd en verfijnd, naarmate een schare van goedgeloovige kerkgangers, een tafel vol gezonde burgers, een salon vol geparfumeerde hovelingen of een herberg vol goedlachsche boeren den kring vormde waarin de verteller optrad. Zij heeft het gezocht in de hoogte en in de breedte, in het verhevene en in het gemeene. Zij heeft de belangstelling weten gaande te houden duizenden versregels en honderden bladzijden lang, en haar binnen vijf minuten tot de hoogste spanning weten te prikkelen. Zij heeft boekdeelen gevuld met de lotgevallen van één enkelen held, en de beschaving van een geheel tijdperk weten saam te persen tot de maat van een ‘fait divers.’

Een wonderlenige taal stond haar daarbij ten dienste; luchtig glijdend waar het gevoel of de eerbaarheid moest ontzien, guitig streelend waar de lach moest gewekt, kleurig schitterend waar de aandacht moest geboeid en de verbeelding moest meegevoerd worden.

En bijna altijd, de geheele geschiedenis der letterkunde door, in ieder genre, heeft zij modellen geleverd die de vertellers van

andere talen en andere landen slechts hadden na te volgen. Van het oude heldendicht en den ridderroman tot de naïeve ‘sproke’ en den ‘conte grivois’; van den breeden intrigeroman eener Scudéry tot den zielkundigen analyseroman eener Lafayette, in vroeger dagen, en van een Paul Bourget, in onzen tijd; van den romantischen passieroman van een Rousseau en eener George Sand, tot aan den breeden beschrijvingsroman van het naturalisme, - heeft de Fransche vertelkunst geschitterd door oorspronkelijkheid van vinding en fijnheid van teekening, door zin voor het plastische en smaak voor het harmonische, door eenvoud in den opzet, gang in het verhaal, vlugheid in de wending, verrassing in het slot. Op welk gebied zij den toehoorder meevoerde, - door 't vreemde tooverland of langs bekende wegen en straten, door de bonte wereld der zichtbare dingen of door de gedachte- en emotiewereld der menschen, - bijna altijd is zij er in geslaagd dien tocht tot een wandeling te maken, belangwekkend en toch niet vermoeiend, vlug genoeg om niet vervelend en langzaam genoeg om niet onbeduidend te worden. Het kind heeft ze in slaap gewiegd, den knaap doen droomen van zwerftochten en het jonge meisje van liefde, mannen en vrouwen van elken leeftijd en van iedere ontwikkeling binnengeleid in een wereld ruimer, rijker, dieper dan die van het dagelijksch bestaan.... een wereld van louter fictie, maar waarin het den innerlijken mensch gegeven werd een vluchtig oogenblik van hooger levensgenot te vinden.

In de oude, verre tijden van het Frankrijk der Middeleeuwen, toen er geen courantenberichten waren om de zenuwen voortdurend in spanning te houden, om de nieuwsgierigheid ieder oogenblik te bevredigen en haar tegelijk tot nieuw verlangen te wekken; toen het boek zijn groote, alles omvattende zending nog niet vervullen kon en alleen het levende woord de leegte van het eentonig bestaan vermocht aan te vullen, - toen was de verteller een der meest welkome gasten in de eetzaal van het kasteel der edelen en in de taveerne der burgers.

Al moest hij zijn titel - want men gaf hem gemeenlijk den naam van ‘jongleur’ - met den gewonen potsenmaker deelen, hij wist zijn kunst in eere te brengen; het nieuwe stel kleederen, de kostbare versierselen, het fraaie rijpaard waarmede

hij, na het houden zijner voordracht, het huis van den gastheer verliet, bewezen genoeg welk een dankbaar onthaal zijne vertelling gevonden had.

Aan het eind der elfde en gedurende de geheele twaalfde eeuw behoorde zijne clientèle hoofdzakelijk tot de hoogste kringen der maatschappij en bestond zijn repertoire bijna alleen uit de heldenliederen waartoe de poëtische geschiedenis van Karel den Groote en zijne ridders, van Roland en Guillaume d'Orange de stof hadden geleverd, en uit de ridderromans die, naar Bretonsche sagen of Oostersche verhalen, door talentvolle hoofsche dichters waren vervaardigd.

Wel waren de eerstgenoemde, de ‘chansons de geste’, al spoedig even populair geworden op de marktpleinen, bij de groote, feestelijke samenkomsten der burgers. Wel werd ook hier het heldendicht warm toegejuicht, vooral wanneer de dichter een of ander grappig intermezzo in zijn ernstig lied had ingelascht.[1)] Doch al spoedig was de eentonige declamatie dier lange tirades de goede burgers gaan vervelen en wilden ze de grappige fragmenten liefst alléén hooren, ja, ze begonnen zelfs te vragen om parodiën van het oude epos[2)]. En naarmate men nu, in de wereld der edelen, den fijner gestyleerden ridderroman, - die een kleiner kring van toehoorders eischte en, bij dezen, meer geest en meer beschaving, - begon te verkiezen boven de telkens op nieuw berijmde heldenliederen, ontwaakte bij de burgerij de behoefte aan een eigene, minder idealistische letterkunde, aan vertellingen waarin burgers en studenten, handelaars en landlieden de plaats der ridders en edelknapen innamen, waarin de bekende zeden der allernaaste omgeving met eenvoudig, gemoedelijk realisme werden geschetst, en die, kort en losjes gedicht, niet veel meer bedoelden dan den lachlust der hoorders in ruime mate te bevredigen.

Aan die behoefte beantwoordden, in de dertiende eeuw, de zoogenaamde ‘fabliaux’, berijmde vertelseltjes, die door vroolijke rijmelaars, nu en dan zelfs door dichters van naam en beteekenis, luchtig werden opgezet, vroolijk werden uitgevoerd en, zonder pretensie, in een opgewekt gezelschap,

1) Zooals, in *Aliscans*, de keuken-episodes van ‘Renouard au tinel’, of, in den *Voyage de Charlemagne*, het aardige tooneel der ‘gabs’ (zie ‘Een vermakelijk heldendicht’ in *de Gids* van Januari 1883).

2) Een dier parodieën, een zeer platte, is bewaard gebleven in *Audigier*.

meestal van heeren alleen, werden voorgedragen. De schrijvers zelve hechtten dikwijls zoo weinig waarde aan deze ‘contes pour rire’ dat zij het de moeite niet waard achtten ze op een deftig stuk perkament neer te schrijven. Zoo de ‘jongleur’ die het verhaaltje moest voordragen, al geen tijd had om het snel van buiten te leeren, dan nam hij het wassen tafeltje mede waarop de dichter het haastig had gegriffeld en liet de verdere zorg voor dit letterkundig product aan de belangstelling van een meer of min geletterden toehoorder over.

Nog niet eens volle honderd-en-vijftig dezer ‘fabliaux’ zijn, in handschriften van verschillenden aard verspreid, slechts een enkele maal in eene opzettelijk daartoe aangelegde collectie bijeen verzameld, in onze bibliotheken bewaard gebleven. En van ruim negentig is de naam der dichters die ze berijmd hebben onbekend. De vijf-en-vijftig die overblijven behooren aan dertig verschillende makers, zoodat men, de anonyme naar dezelfde verhouding verdeelend, de onderstelling mag wagen dat in Frankrijk, gedurende de dertiende eeuw en de eerste helft der veertiende eeuw, zich een vijf-en-zeventig letterkundigen met deze ‘poésie bourgeoise’ hebben bezig gehouden. Neemt men nu aan dat elk dezer schrijvers er wel een twaalftal voor zijne rekening heeft gehad, dan komt men tot een totaal van ongeveer negenhonderd ‘fabliaux’[1] van grooter of kleiner omvang, van meer of minder waarde, die in de Fransche burgermaatschappij der Middeleeuwen als staaltjes van populaire poëzie en vroolijke vertelkunst gecirculeerd hebben.

Al waren ze nagenoeg uitsluitend bestemd om een eenvoudig, vroolijk, tevreden, optimistisch gestemd publiek een oogenblik te amuseeren, zoo was toch voor enkele dier ‘fabliaux’, althans voor den inhoud der vertelling, soms een grooter eer weggelegd. Ernstige zededichters gaven ze dikwijls een plaats in hun didaktische vertoogen over de verschillende ‘états du siècle’, in hun scherpe satires tegen de geestelijken, de vrouwen en het huwelijk. Zelfs de predikers van den christelijken kansel versmaadden het niet sommige dier vertellingen als heilzame ‘exempels’ in hun deftige predicaties in te lasschen. Waren ze in den aanvang alleen voor een publiek van burgers vervaar-

1) Deze berekening is van Joseph Bédier, in zijn geleerde monographie over dit onderwerp *Les fabliaux*, Paris, Emile Bouillard 1893.

digd, ze wisten allengs door te dringen in de kasteelen der edelen, in de boudoirs der ‘dames du monde’, en prikkelden ten slotte zelfs het talent van voorname dichters, die de alledaagsche stof op hun manier bewerkten en er zich alleen toe bepaalden den vulgair geachten titel ‘fabliaux’ door den meer voornamen en minder zeggenden naam ‘dits’ te vervangen.

In het midden der veertiende eeuw had deze soort van letterkunde uitgediend. Toen begon de kunst den dichter hooger eischen te stellen; de gedachte van zijn werk moest edeler, de vorm gekuischter en fijner wezen. De oude ‘jongleur’ ruimde zijn plaats aan den ‘facteur’, den ‘homme de lettres’ dier dagen. Men zag die evolutie der Fransche letterkunde een aanvang nemen die eerst door den invloed der Renaissance haar volle beslag zou krijgen, doch waarvan de eerste sporen zich toen reeds vertoonden. De tijd der losse, half geïmproviseerde poësie, der poësie zonder hooge pretensie was voorbij; het nadenken begon den inhoud, de kunst den vorm der letterkunde geheel te beheerschen.

En toch was er van de oude ‘fabliaux’ nog genoeg in de herinnering en in de overlevering blijven hangen om althans de stof van enkele dier oude vertellingen te doen voortleven. Bovenal was er smaak genoeg overgebleven voor de ‘contes pour rire’ om ze later, in nieuwe meer artistieke, vormen, aangepast aan de eischen eener nieuwe omgeving, bij Chaucer, bij Boccacio, bij Lafontaine, in den *Decamerone* en den *Heptaméron*, nog later bij Voltaire, ja, tot in onze dagen in de teekeningen van een *Journal amusant* en onder de ‘plume grivoise’ van een Armand Silvestre te doen herleven.

II.

‘Moge God die de wereld regeert mij nabij zijn!’ roept een ‘jongleur’ ernstig zijn vroolijk gezelschap toe, als wilde hij een verheven heldendicht of een ‘conte dévot’ gaan voordragen. Maar reeds heeft de tweede versregel, waarvan het rijmwoord zoo ongepast mogelijk klinkt na dien plechtigen aanhef, de toehoorders voorbereid op iets geheel anders:

> M'aïde Dien qui tout gouverne!
> Il advint en une taverne....

Een kleine kroeganecdote wil hij verhalen. Ze is werkelijk gebeurd, ver weg, in Syrië, 't vorige jaar, toen Saint-Jean-d'Acre werd ingenomen.[1] Een jonge Normandiër, die maar heel weinig geld op zak had, en verder niets dan een oud broodje, wilde dit karig middagmaal met een goede teug wijn besproeien. Hij treedt een herberg binnen en vraagt voor een penning wijn. De waard kijkt den armen drommel minachtend aan, draait de kraan van het wijnvat open, vult een nap en reikt dien haastig, met een ‘pak aan! gauw wat!’, den armen ‘bacheler’ toe. Maar hij doet het zoo ruw dat de helft van den inhoud op den grond valt. De Normandiër wordt boos en maakt den waard een standje. Maar deze lacht spottend: ‘Wat een drukte om zoo'n onnoozel slokje! Je moogt God wel danken. Weet je niet dat gemorste wijn geluk aanbrengt?’ De gast houdt zich goed, haalt nog een halven penning uit zijn zak en vraagt om een stukje kaas. Maar, terwijl de waard naar boven gaat om het gevraagde te halen, trekt de jonge man de heele kraan uit het vat, zoodat de wijn door de kamer stroomt. Vreeselijke woede van den waard, vooral wanneer hem het leuke bescheid gegeven wordt: ‘Wel, dat is om je geluk te bezorgen! Je wint zeker honderdmaal meer dan ik, want van mijn wijn is maar een klein plasje gemorst; in de jouwe kunt ge wel zwemmen!’ - 't Voorval eindigt met een hevige vechtpartij, waarbij de Normandiër den waard tegen een vat aansmakt, zoo hard dat het uit elkaar valt, en de toegesnelde buren rondplassen in den wijn. De vermetele ‘bacheler’ wordt vóór koning Henri van Champagne gebracht. De koning laat zich alles omstandig verhalen en, wanneer zijn hovelingen luid lachend in de handen klappen om dien kostelijken grap, ‘zooals er nooit een aan het hof is verteld geworden,’ dan kijkt hijzelf vroolijk naar den beklaagde en zendt den waard met een simpel ‘Qui a perdu, il ait perdu!’ naar huis.[2]

Nog een enkele maal meer kwam het voor dat de ‘fabliau’ niet veel anders was dan zulk een berijmde anecdote, zooals, bij voorbeeld dat simpele verhaaltje van den priester die op zijn ezeltje voortreed en bezig was in zijn gebedenboek te lezen,

1) Van al de ‘fabliaux’ der twaalfde eeuw is dit het eenige dat een historische toespeling ons vergunt juist te dateeren.
2) *La Plantez* (de overvloed), zie Montaiglon et Raynaud, *Recueil de fabliaux* III, p. 170.

toen hij, boven een diepe sloot vol distels en netels, prachtige rijpe moerbeien aan een boom zag hangen. De lust bekroop hem om er van te eten; daar de tak nog al hoog was, dreef hij zijn ezeltje naar den rand van de sloot, ging boven op het zadel staan en begon de sappige bessen te plukken. Terwijl hij zoo aan het smullen was, schoot hem op eens een dwaze gedachte door het brein: 'als iemand nu eens *hu!* zei.' Hij dacht dit zoo sterk dat het ongelukkige woord onwillekeurig over zijn lippen kwam, zoodat het ezeltje er van doorging en de arme priester in de diepe sloot viel, waaruit zijn huisgenooten hem pas den volgenden ochtend kwamen redden.[1)]

Niet veel meer ook dan een berijmde studentengrap, maar heel aardig verteld, is het verhaal der drie blinden van Compiegne, aan wie een jonge 'clerck', die te paard van Parijs kwam en wien ze om een aalmoes vroegen, voorgaf een gouden muntstuk, een 'besant' in de hand te stoppen. Daar ze echter alle drie blind waren, en geen van drieën het geldstuk zien kon, zoo meende elk van hen dat de ander het ontvangen had, terwijl de grappenmaker het aan geen van drieën gegeven, maar het stil in zijn zak had gehouden. Hij vermaakte zich kostelijk met hun verlegenheid, toen de arme kerels in een wijnhuis zich het beste hadden laten voorzetten, terwijl de waard, toen het op betalen aankwam, van den een naar den ander verwezen werd en het ten slotte bleek dat geen van drieën in staat was het gelag te voldoen.[2)]

Ernstiger soms was het onderwerp, en het pleit voor den smaak der Fransche burgers dat ook zij de bekende geschiedenis van den ondankbaren zoon[3)] gaarne hoorden vertellen. Een der dichters die het verhaal van *La housse partie* in het Fransch berijmd hebben, zekere Bernier,[4)] heeft er dan ook een mooi gedicht van weten te maken, en door een lange voorbereiding van de ontknooping, de personen van dit aangrijpend familiedrama belangwekkend weten te maken voor zijne lezers.

1) *Do preste qui manja mores*, Montaiglon et Raynaud, *Fabliaux* V, p. 37.
2) *Des trois aveugles de Compiengne*, ibid I, p. 70.
3) Volgens Bédier l.c. p. 167, bestaan er meer dan zestig verschillende lezingen van dit verhaal. Omtrent de bibliographie, zie aldaar p. 420 en *Romania* X, 2 vvg.
4) Montaiglon et Raynaud, *Fabliaux* I, p. 82 svv.; deanonyme berijming, ibid, II, 1 svv. is veel minder.

Een vader die rijk is geworden en zijn zoon hartelijk liefheeft, geeft dezen, nog bij zijn leven, zijn geheele fortuin, om een huwelijk mogelijk te maken waarin de bloedverwanten van het meisje alleen op die voorwaarde willen toestemmen. Twaalf jaren woont de arme vader in bij den rijken zoon, totdat de schoondochter den ouden man lastig begint te vinden en er op aandringt dat hij het huis zal uitgezet worden. Haar man durft zich niet tegen haar wil verzetten en gelast zijn vader op staanden voet te vertrekken: hij zal wel goede vrienden vinden die hem willen opnemen. De grijsaard maakt zich gereed heen te gaan en vraagt alleen om een deken of een mantel, waarmede hij zich tegen de koude zal kunnen beschutten. Het kleinzoontje wordt naar den stal gezonden om er een paardedek te halen, het beste dat hij zal kunnen vinden; daarvan zal de oude man zich wel een mantel of deken weten te maken. De jongen, die zijn kleine levensfilosofie al heeft ingericht naar het model van die van zijn vader, neemt het nieuwste, mooiste dek, snijdt het midden door en brengt den ouden man slechts de helft. Als deze zich hierover beklaagt en de meester van het huis zijn zoontje wil bestraffen, antwoordt de knaap, eenvoudig en koel: ‘Hoe zal ik dan later u wegsturen? Ik moet immers de andere helft voor u bewaren.’ Natuurlijk brengt dit kinderwoord den hardvochtigen zoon tot inkeer.

> Aus paroles que l'enfes dist
> Li peres grant exemple prist;

hij zweert bij Sint Maarten dat hij geen teug goeden wijn drinken en geen ‘bon morsel’ eten zal of zijn oude vader zal er het beste deel van krijgen.

Slechts zelden echter mengde zich zoo ‘la note du sentiment’ in de berijmde vertelsels die onder den naam van ‘fabliaux’ aan de burgers werden voorgezet. De vroolijkheid moest den boventoon houden, en zelfs voor het griezelige deinsde de lachlust der toehoorders en de rijmlust der verzenmakers niet terug.

Zoo, bij voorbeeld, in die ‘macabre’ vertelling van de drie bultenaars,[1)] die, met een groote verscheidenheid van détails, en zelfs in de hoofdzaak niet altijd dezelfde, in verzamelingen

1) *Des trois boçus menestrels*. Montaiglon et Raynaud *Fabliaux* I, p. 13 vlg.

van allerlei soort en afkomst wordt teruggevonden.[1)] Een rijke bultenaar had een bijzonder mooie vrouw getrouwd. Jaloersch, zooals natuurlijk is, hield hij streng de wacht over haar deugd en hield hij zijn woning voor alle mogelijke bezoekers gesloten. Eens, op een Kerstdag, kwamen drie liedjeszangers zijn huis voorbij, die alle drie even mismaakt waren als hij zelf. Zij zagen hem vóór de deur zijner woning zitten en meenden dat zij door niemand beter dan door een lotgenoot konden onthaald worden. Daar de rijke bultenaar goedaardig en gul was, liet hij ze aanzitten aan zijn disch, waarbij zij den gastheer op eenige vroolijke liederen onthaalden. Daarop schonk hij elk van hen een som gelds en zond ze heen met de bedreiging dat ze nooit weer een voet in zijn woning mochten zetten.

De jonge vrouw, die de drie ‘menestrels’ had hooren zingen, wilde op haar beurt wat genot hebben van hun kunst; en toen haar man was uitgegaan, liet ze de bultenaars terugroepen en sloot ze de deur van haar woning. Maar nog was het concert niet afgeloopen, toen ze haar man hoorde thuis komen. Bevreesd voor het lot der ongelukkigen en voor haar eigen rust, sloot ze haastig elk der zangers op in een der drie groote koffers die bij den haard stonden. De echtgenoot kwam binnen, maar bleef gelukkig niet lang zijn vrouw gezelschap houden. Pas was hij weer vertrokken, of de kisten werden geopend. Maar, helaas! de arme bultenaars waren alle drie gestikt. Nu moesten de lijken natuurlijk spoedig verwijderd worden. Een stevige pakjesdrager, die voorbijging, werd haastig binnengeroepen en een aanzienlijke belooning werd hem toegezegd, wanneer hij - daarbij werd één der kisten geopend - dien doode in de rivier wilde gooien zonder dat iemand het bemerkte. De dienstvaardige pakjesdrager nam een zak, stopte het lijk er in, nam de last op zijn rug, ging op de brug staan en ledigde de zak in de rivier. Maar toen hij nu zijn loon kwam vragen, werd hij met zonderlinge verwijtingen ontvangen. Hij had zijn werk al heel slecht verricht! De doode bultenaar was teruggekomen! Daar lag hij nog! Verbaasd keek de man in den koffer; hij meende met den duivel te doen te hebben:

1) Zie Bédier l.c. p. 201 svv. De geleerde schrijver heeft, meen ik, volkomen duidelijk gemaakt, dat de lezing die in het Fransch ‘fabliau’ gevolgd wordt, de oorspronkelijke is.

Il estoit mors, ce m'est ayis;
C'est un deables antecris!

Maar, bij Saint-Remi! hij zou dien duivel wel de baas worden. Spoedig was de tweede bultenaar den weg opgegaan van zijn lotgenoot. Doch toen de arme drager ditmaal zijn loon dacht te krijgen, en de dame ook deed alsof ze het hem geven wilde, toen lag daar waarlijk, naast den haard, nog eens weer het lijk van den weerbarstigen menestreel. Met tal van verwenschingen nam de pakjesdrager voor de derde maal den zonderlingen last op zijn schouder en wierp ook den laatsten bultenaar in de diepte.

Doch, terwijl hij nu eindelijk voor goed zijn loon hoopte te ontvangen, zag hij den ongelukkigen heer des huizes, die, achter hem aan, naar zijn woning ging. Daar was de reeds driemaal verdronken bultenaar, zoo waarlijk, nog eens weer, en liep, hem op de hielen volgend, naar het huis terug! De arme man maakte driemaal het teeken des kruises en haalde al zijn latijn bij elkaar om ‘Nomini Dame Dieus’ den Booze te bezweren. Bij de deur zag hij een zwaren hamer aan de muur hangen; hij nam hem op en verbrijzelde met één slag den hersenpan van den allerlaatsten, den levenden bultenaar. Weer ging het lijk in den zak, maar ditmaal werd de zak zorgvuldig dichtgebonden en tegelijk met zijn inhoud in de rivier gegooid.

Nu kon het loon, de beloofde dertig ‘livres’, uitbetaald worden, en de dame deed het met genoegen, zegt de dichter,

Despuisque (Puisque) il l'a delivrée
De son mari, qui tant ert lais (était si laid).

Hij meent echter de zeer problematische moraal dezer laatste regels door een betere te moeten vervangen en wijst er op dat wie door zijn rijkdom er in slaagt een mooie vrouw te trouwen, ook al is hij zelf leelijk, niets beters verdiend heeft. 't Is waar, alle meisjes die God gemaakt heeft, kan men voor geld krijgen;

.... oncques Dieus ne fist meschine
C'on ne puist por deniers avoir.

Maar daarom te meer, vervloekt zij ieder mensch die al te veel waarde hecht aan het booze geld!

III.

De conclusie van deze laatste vertelling brengt ons reeds van zelf tot die breede groep van ‘fabliaux’ waarvan de vrouw de heldin, of, beter gezegd, het arme slachtoffer is. Een groot aantal dier oud-fransche vertelsels schijnen inderdaad door niet veel anders ingegeven dan door minachting voor de vrouw. Ze zijn een hulde aan de geslepenheid van haar geest, aan de fijnheid van haar list, maar tegelijk eene cynische veroordeeling van haar zedelijk karakter. Werd de vrouw in de ‘poésie courtoise’ der ridderromans verheerlijkt als de ideale heerscheres van den man, aan wier liefde hij alles, zelfs zijn eer, moest ten offer brengen, - in de letterkunde der burgers wist de man zich te wreken over de slavernij waartoe die vrouwencultus hem scheen te vernederen. En het beste bewijs voor de onderstelling dat de meeste ‘fabliaux’ slechts in heerengezelschappen werden voorgedragen, ligt niet zoozeer in den onfatsoenlijken inhoud van een groot deel dier verhalen (ook vrouwenooren konden destijds heel wat verdragen) als wel in de ongegeneerde manier waarop het beeld der vrouw er vaak in wordt geteekend, in de ruwe wijze waarop haar karakter er in wordt gehekeld. De Middeleeuwsche geestelijken die, door religieuse vooroordeelen of door persoonlijken wrok gedreven, satiren schreven op de vrouw en op het huwelijk, konden in het repertoire der ‘jongleurs’ voorbeelden genoeg vinden om er hun monnikentheoriën over de onwaardigheid van Eva en haar geslacht meê te illustreeren.[1)]

Waar het enkel gold de onbeschaamde slimheid te doen uitkomen waarmee de vrouw, als ze den jongen minnaar bij zich ontving, den man wist te bedriegen, daar week de wrevel die de satire moest wekken allicht voor den schaterlach waarmee de rol van den goedgeloovigen echtgenoot begroet werd. Maar er waren ook verhalen waarin de harteloosheid der vrouw met zulke schrille kleuren werd geschilderd dat er bij de toehoorders voor geen ander gevoel plaats kon zijn dan voor afkeer

1) Zoo deed o.a. Maistre Mahien van Boulogne, de schrijver eener Latijnsche metrische satire uit het eind der dertiende eeuw, wiens werk, vijftig jaren later, in Fransche verzen vertaald werd. Zie *Les Lamentations de Matheolus*, I, Paris E. Bouillon 1892.

van het wezen dat de Schepper, ter onzaliger ure, uit een rib van den man gevormd had.

De ‘fabliaux’ der eerste soort zijn overtalrijk. Zoo verhaalde men van een man wien, toen hij een minnaar bij zijne vrouw gezonden had, door deze eenvoudig werd wijs gemaakt dat hij een gebrek had aan zijn oogen en niet goed zien kon. Het arme schepsel wist er bij te verhalen dat haar vader aan dit zelfde gebrek had geleden, dat ook deze, door zijn slecht gezicht misleid, hare moeder van ontrouw had verdacht en dat de ongelukkige vrouw van verdriet was gestorven. Om den goeden sukkel van een boer te overtuigen dat hij werkelijk het slachtoffer was geweest van een optisch bêdrog, ‘qu'il estoit enfantosmé’, werd nu een handige vriendin in den arm genomen. Deze zocht den boer op, terwijl hij aan het ploegen was, en liep, babbelend en wol spinnend, een eind met hem mee. De wol was wit; maar de handige helpster had roode wol in haar jak verborgen. Toen ze nu aan het eind van de vore gekomen waren en de man zich omkeerde, schoof ze behendig de roode wol voor de witte in de plaats. Nadat deze kleurverwisseling een paar malen had plaats gegrepen, vroeg de man, verbaasd, of ze daar straks geen witte wol gesponnen had, en hoe ze nu op eens aan die roode kwam? ‘Al mijn wol is wit,’ klonk het antwoord, ‘ik heb geen roode; zoo ge die meent te zien, dan ligt dit aan uw oogen.’ De arme boer herinnerde zich het woord van zijn vrouw en begon nu waarlijk te gelooven dat hij de dingen niet zien kon zooals ze waren. Met hangende pootjes kwam hij bij zijn vrouw terug en vroeg haar, in tegenwoordigheid van kennissen en buren, vergiffenis voor zijn schandelijke verdenking.[1)]

Een der meest populaire verhalen van deze soort is zeker de geschiedenis der burgeres van Orleans,[2)] door den schrijver zelven zeer gracieus bij het publiek ingeleid met de woorden:

> Or vous dirai d'une borjoise
> Une aventure assés cortoise,

en waarvan Lafontaine den inhoud geestig aldus samenvatte: ‘le mari trompé, battu et content.’

1) Zie *Lamentations de Matheolus* I, p. 28.
2) *La Borgoise d'Orliens*, Montaiglon et Raynaud, *Fabliaux* I, p. 117.

Er waren vier nieuwe studenten te Orleans komen studeeren, en de vrouw van een gezeten burger der stad had met een van hen een kleine intrige opgezet. Zoodra haar man voor zaken uit de stad zou gaan, zou ze hem dit laten weten; hij moest dan aan de kleine tuindeur kloppen; zelf zou ze hem opendoen en in haar kamer ontvangen. Deze afspraak werd echter spoedig aan den echtgenoot oververteld door een nichtje dat daar in huis woonde en dat, tegen de belofte dat ze een nieuw rokje present zou krijgen, de rol van spion op zich had genomen. De goede burger vertelde den volgenden dag aan zijn vrouw dat hij uit de stad moest, drie mijlen ver. Nauw was hij vertrokken, of de student werd gewaarschuwd. Maar, tegen den avond, nog voordat de minnaar zich had kunnen aanmelden, kwam de man zelf weer thuis en klopte aan de kleine deur van den boomgaard. De jonge vrouw deed hem open en bespeurde spoedig de vergissing. Ze hield zich echter goed, deed alsof ze in den bezoeker den student herkende en verzocht hem mee te gaan naar een kleine vliering, waar hij wachten moest totdat haar dienstpersoneel het avondeten gedaan had en naar bed was gegaan. Hier sloot ze hem op en ging terug naar de tuindeur, die ditmaal voor den echten minnaar geopend werd.

Toen de jonge man weer vertrokken was, liep de slimme ‘bourgeoise’ met veel misbaar de keuken in, waar de bedienden nog bijeen waren, vertelde hun dat een student de brutaliteit had gehad bij haar in huis te komen, dat ze hem op de kleine donkere vliering had opgesloten, en dat ieder van hen een stok moest nemen om dien indringer duchtig af te ranselen. Daar niemand den heer des huizes herkende en deze zich niet wilde verraden, vielen de stokslagen als hagel op hem neer, totdat hij eindelijk, aan alle kanten gebeukt en gehavend, buiten de deur werd gezet. De arme man beklaagde zich maar half; want hij wist niet beter of de slagen waren voor een ander bestemd geweest, en hij prees zich gelukkig een vrouw te hebben die de minnaars zóó wist te ontvangen.

De tweede soort is minder sterk vertegenwoordigd, maar door enkele zeer merkwaardige staaltjes.

Een akelige geschiedenis, niets dan weerzin wekkend, is het bekende verhaal der weduwe die eerst, uit louter wanhoop, bij het graf van haar overleden man ging zitten, ontroostbaar,

bereid om hem in den dood te volgen, doch die weldra op datzelfde graf zich door een galanten ridder troosten liet.

Niet ver van het kerkhof - zoo wordt door een der Fransche ‘conteurs’ een Latijnsch ‘exempel’ naverteld[1] - stond een ridder, die belast was met het bewaken van het lijk van een dief en, op straffe van zijn leengoed te zien prijs verklaren, zorgen moest dat de familie het lichaam van den gehangene niet kwam weghalen. Terwijl hij daar rustig op zijn post stond, werd zijn oor door de jammerkreten der arme weduwe getroffen. Hij ging naar haar toe, liet zich haar leed vertellen en beproefde haar een weinig te troosten. Het weeuwtje zag er aardig uit, en weldra scheen de ridder in zijn rol van trooster meer dan in die van lijkenwachter belang te stellen. Toen hij eindelijk weer terugkwam bij de galg die hij bewaken moest, was de doode dief verdwenen. Wanhopig begaf hij zich weer naar de weduwe, vertelde zijn geval en klaagde haar zijn groote verlegenheid.

Daar blonk een ondeugende glimlach door de tranen heen. ‘Ik geloof dat ik u helpen kan’, zei het weeuwtje; ‘maar, nu ge reeds zooveel liefs tot mij gezegd hebt, moet gij, van uw kant, beloven mij te zullen trouwen, als mijn hulp door u wordt aangenomen. We zullen het lijk van mijn man opgraven en het aan de galg hangen in plaats van den dief.’ Het aanbod werd aangenomen, en met eigen handen begon de ontroostbare weduwe den grond waarin haar doode man rustte los te graven. Weldra was het werk volbracht en hing de diep betreurde doode aan de galg te bengelen. ‘Ik ben toch bang’, zeî de ridder, ‘dat men het bedrog bemerken zal; want mijn dief had twee diepe wonden aan het hoofd.’ - ‘Dat is geen bezwaar’, klonk het antwoord, en met een houweel, die op het kerkhof lag, sloeg de weduwe eigenhandig twee gaten in den schedel van haar man.

Maar toen ze nu eischte dat ook de ridder zijn belofte gestand zou doen en haar als vrouw zou meenemen naar ziju

1) Ik volg de lezing voorkomend in *Les Lamentations de Matheolus*, I p. 595 vv.; het *Recueil des Fabliaux* (III. p. 118) geeft het in zeer groven vorm. Men weet, trouwens, dat dit verhaal, bekend onder den naam van de Matrone van Ephesus, in bijna iedere letterkunde, ook in die der oudheid, wordt teruggevonden. Zie dr. J. Hertz, *Die Wanderung der Novelle der untreuen Wittwe durch die Weltlitteratur*.

kasteel, toen werd ze met een ruw ‘Pak je weg!’ en met een paar flinke scheldwoorden teruggestuurd. ‘Ik zou liever al mijn geld verliezen en gevild worden’, antwoordde de voor goed bekoelde ridder; ‘met vrouwen van uw slag trouwt men niet, en als ik mijn zin kon doen, zou ik je levend laten verbranden’.

Geen wonder dat, waar dergelijke verhalen op het repertoire stonden en door de toehoorders gaarne gehoord werden, het huwelijksgeluk slechts zelden door de vertellers geprezen werd. Een van hen wist zelfs te verhalen dat de duivel, die, tot zijn ongeluk, ook getrouwd was, gul weg bekend had dat het in het heetste hoekje der hel beter was uit te houden dan bij zijn vrouw[1]; en een ander dat, toen Koning Salomo eens een jongen man gelast had om vóór hem te verschijnen en zijn knecht, zijn heer, zijn vriend en zijn vijand mee te brengen, hij, als zijn knecht, zijn ezel, als zijn heer, zijn zoon, als zijn vriend, zijn hondje, als zijn vijand, zijn vrouw aan den Wijzen Koning had voorgesteld[2].

De huishoudens waarin de oude ‘conteurs’ hun publiek binnenleiden, zijn dan ook meestal geen toonbeelden van huwelijkstrouw en vrede. En een even zeldzame als gelukkige uitzondering op den regel vormt Ysabiau,

> Qui mout estoit cortoise dame
> Et preus et sage et avenant,

de vrouw van een eerlijken boer.[3] De arme Constant had het, ter wille van zijn mooie vrouw, hard te verantwoorden. Drie groote heeren, de voornaamste van het dorp, de priester, de ‘provost’ en de houtvester, maakten het Ysabiau erg lastig met hun verliefde aanzoeken. En toen Ysabiau weigerde naar hen te luisteren, ontzagen ze zich niet om den boer op allerlei manieren arm en ellendig te maken. Ze zouden het trouwe echtpaar ten slotte wel klein krijgen! Wat al beleedigingen, onrechtvaardigheden en plagerijen moest de ongelukkige Constant zich niet laten welgevallen. Maar zijn wakkere Ysabiau zou hem ten slotte heerlijk wreken. Zij deed het voorkomen

1) In het wonderlijke verhaal van den dokter en den duivel, die samen geld gingen verdienen door de menschen eerst bezeten te maken en dan, tegen grof geld, ze te genezen. Zie *Les Lamentations de Matheolus* I. p. 153.
2) Ibid. p. 65.
3) *De Constant du Hamel*, Montaiglon et Raynaud IV, p. 116.

alsof ze voor de verleiding bezweek en gaf aan de drie heeren een rendez-vous in haar woning. Heel geheimzinnig ging het er toe; elk van hen werd, uit vrees voor ontdekking, zorgvuldig verstopt. En toen ze alle drie, in een vrij primitief toilet, behoorlijk verborgen waren, liet Ysabiau haar man, die aan het ploegen was, van den akker halen. Nu kon de wraakoefening beginnen. Wel poogden de groote heeren zich uit de voeten te maken. Maar reeds zaten de honden van Constant hen op de hielen. Het was een pret in het heele dorp, toen ze daar, deerlijk gehavend en allerzonderlingst toegetakeld, over heggen en sloten renden en de honden eindelijk door Constant zelf van hun prooi moesten worden losgescheurd.

Ach! hoe zwoeren ze, bij alle heiligen van de dorpskerk, dat ze dien flinken boer geen kwaad meer zouden doen en zijn vrouw met rust zouden laten! De verteller had wel gelijk, toen hij, op de gewone onhandige manier zijne vertelling af brekend met de naïeve mededeeling, dat hij er niet meer zou bijvoegen,[1)]

> En cest fablel n'aura plus mis,
> Car atant en fine (finit) le conte,

een rijmwoord op dien laatste regel zoekend, met den gemoedelijken wensch besloot:

> Que Dieus uous gart trestous de honte!

IV.

Deze laatste vertelling is ook nog in dit opzicht merkwaardig dat de mooie rol aan een boer wordt gegeven. Meestal komt de ‘vilain’ er in de ‘fabliaux’ al heel slecht af. Hij wordt door de poëeten der burgers hooghartig behandeld en uitgelachen. Als hij de gekheid heeft van ook te willen trouwen, en hij zich, van den eersten dag van het huwelijk af, in schulden steekt, dan zal de verteller een breede schilderij ophangen van zijn ellende, maar geen enkel woord van medelijden aan zijn realistische beschrijving toevoegen.[1)] De ‘vilain’ is een ver-

1) Wij gaven slechts een zeer kort overzicht van deze, bijna duizend versregels lange vertelling, die, in de beschrijving der détails, tot de allerbeste der fabliauverzameling mag gerekend worden.

1) *Du vallet qui d'aise a malaise se met*, Montaiglon et Raynaud V, p. 157.

achtelijk wezen, waarmee de duivel zelf niet veel weet te beginnen.

Des te aardiger is het dat, een enkele maal, ook aan den veel gesmaden ‘vilain’ zijn ‘quart d'heure de célébrité’ gegund wordt. Een handige rijmer heeft ergens een verhaaltje gelezen waarvan hij zelf zoo verrukt is dat hij de verleiding niet heeft kunnen weerstaan er een ‘fabliau’ van te maken. Deftig deelt hij het aan het publiek het belangrijke van zijn vondst mede:

> Nos trovomes (trouvons) en escriture
> Une merveilleuse aventure
> Qui jadis avint (à) un vilain.

De arme drommel was op een Vrijdagmorgen gestorven, en - wonderlijk genoeg! - geen duivel kwam zijn ziel halen. Geheel en al aan zich zelf overgelaten, kijkt hij eens naar boven, in de richting van den hemel, en ziet den aartsengel Michaël, die een ziel naar het paradijs draagt. De ziel van den ‘vilain’ vliegt, bescheiden volgend, met dit edele gezelschap naar boven en belandt zoo vóór de poort van het Paradijs. Sint Pieter, verbaasd daar een ziel te vinden zonder geleide, vraagt eenige inlichtingen en bemerkt weldra wie hij vóór zich heeft. ‘Geen vilain wordt hier toegelaten!’ klinkt het barsch uit zijn mond, ‘ga heen naar de hel!’

Maar de boer laat zich zoo gemakkelijk niet wegsturen; hij meent dat, als Petrus, die zijn Heer driemalen verloochend heeft, in het Paradijs een eereplaats heeft gevonden, hij er ook wel wezen mag. Petrus gevoelt zich door dit antwoord wel wat in het nauw gebracht en haalt er Thomas bij. Deze tracht op zijn beurt den ‘vilain’ te beduiden dat het hier geen ‘ostel’ is voor hem:

> ‘Vilains’, ce li dist li apostres,
> ‘Cist manoirs est toz quites nostres,
> Et as martirs et as confès....’

Waar heeft hij toch wel de goede werken verricht die hem aanspraak zouden kunnen geven op dit ‘ostel as loiaus?’ Maar met een ‘Thomas! Thomas! je pleit wel wat heel vlug en denkt niet aan je ongeloof op dien beroemden Paaschmor-

gen', dwingt de 'vilain' ook dezen heilige de oogen neer te slaan. Te vergeefs wordt Paulus er nu bijgeroepen. Met een herinnering aan den dood van Stephanus krijgt ook hij zijn volle bescheid. Het heilig driemanschap besluit nu den Heer des hemels zelven te raadplegen, en reeds fluistert de een den ander in het oor: 'Wat een advocaat! Wat mij betreft, mag hij worden toegelaten'. - Zoo luidt ook het vonnis van den hoogsten Rechter. Nadat de 'vilain' nog eens breedvoerig zijn zaak heeft toegelicht en verklaard dat hij nooit zijn Heer heeft verloochend, nooit aan diens opstanding heeft getwijfeld, nooit tegen een armen christen de hand heeft opgeheven, maar, integendeel, veel goede werken op aarde heeft verricht, wordt de poort van het Paradijs zonder bezwaar voor hem ontsloten; hij heeft door zijn mooie pleitrede die gunst verdiend:

> Car par plaider l'as tu gagné.

En de verteller, om nog beter te doen uitkomen dat niet zijn deugd, maar zijn advocatentalent hem in den hemel heeft gebracht, herinnert ten slotte aan het spreekwoord dat onder de 'vilains' met recht in omloop was: 'Wie niet sterk is, moet slim zijn':

> Mieux vaut engin que ne fait force.[1)]

Speelden de 'vilains' slechts zelden een mooie rol in deze 'poésie bourgeoise', met de arme 'jongleurs' was het niet beter gesteld. Ze mochten het publiek amuseeren, ze mochten in trek zijn om de aardige gedichtjes die zij voordroegen, hun persoon vond, over het geheel, weinig sympathie; ze behoorden tot een stand die slecht stond aangeschreven bij de fatsoenlijke lui. Zag men ze niet elk oogenblik in de herbergen zitten met de wijnkroes en de dobbelsteenen in de hand? 't Was waarlijk niet te verwonderen dat, wanneer ze stierven, de duivel gereed stond om hun ziel op te vangen en meê te nemen!

Maar het kon toch wel eens gebeuren dat de duivel er mee

1) *Du vilain qui conquist paradis par plait*, Montaiglon et Raynaud, III, p. 209. De naïeve verhaaltrant maakt dit 'fabliau' inderdaad tot een van de best geslaagde.

inliep en dat de ‘jongleur’ gevaarlijk werd voor Satan's affaire. Zoo gebeurde het eens, zegt een aardig ‘fabliau’,[1)] dat een der duivelen een armen ‘jongleur’ had meegenomen, met wien hij niets wist aan te vangen. Om hem toch iets te doen te geven, belastte hij hem, terwijl al zijn confrères naar de aarde waren gegaan om nieuwe zielen te vangen, met het stoken van het vuur waarboven, in een grooten ketel, de zielen hingen te braden. Wee hem, zoo er een van verloren ging! Dan zou hij levend worden opgegeten. Bleek echter, bij de terugkomst der duivelen, de hellekeuken goed in orde te zijn, dan zou hem een lekkere schotel worden voorgezet.

D'un gras moine, sur un rostier,
A la sausse d'un usurier.

Ongelukkig was de arme ‘jongleur’ een verhard dobbelaar; en toen nu, terwijl hij daar zoo geheel alleen in het vuur zat te poken, de heilige Petrus, als een oud man vermomd, in de hel verscheen, met drie dobbelsteenen in de hand, en hem voorstelde een partijtje te dobbelen, toen werd hem de verzoeking te sterk. Petrus had goudstukken bij zich en hij, de arme drommel, ... welnu, hij zou, zoo hij verliezen mocht, met een paar zielen uit den ketel den heilige betalen.

Heel uitvoerig, realistisch, met ruwe, soms geestige trekken, wordt het dobbeltooneel door den rijmenden ‘conteur’ beschreven. De eene partij volgt op de andere; maar het einde is natuurlijk dat de ‘jongleur’ telkens minder oogen gooit dan Petrus, zoodat met de eene ziel voor, de andere na, het verlies moet betaald worden. Eindelijk is de ketel leeg, en Petrus draagt een rijke buit het Paradijs binnen.

Wanneer de duivelen terugkomen, is het een geweldig spektakel. De confrater die het ongeluk heeft gehad dien ‘jongleur’ binnen te halen wordt met scheldwoorden overladen en vreeselijk afgeranseld. Hij moet beloven dat hij nooit meer één van dat gilde zal meebrengen. Intusschen wordt de ‘menestrel’ door Satan de deur uitgezet en nooit mag hij of één van zijn vakgenoten de hel weer binnenkomen:

1) *De Saint Pierre et du jougleor*, Montaiglon et Raynaud, V, p. 65.

Je n'en veux nul, voisent (qu'ils aillent) leur voie.
Mais Dieu les ait, qui aime joie.

De arme dobbelaar, die nog altijd niet weet met welk een voornaam heer hij gespeeld heeft, gaat, op goed geluk, den weg op naar het Paradijs; en nauw heeft de wachter des hemels hem in het oog gekregen, of de deur wordt wijd open gezet en met gejuich wordt hij binnengehaald.

'Nu mogen alle jongleurs vroolijk zijn', roept de dichter, aan het slot van zijn verhaal, in vervoering uit. 'Ze behoeven voor den duivel niet bang meer te zijn; ze zijn voor goed de hel uitgegooid.'

Cil (Celui-là) les en a trestous jetés
Qui les âmes perdit aux dés.

Zoo er in die oude letterkunde iets is dat de duidelijke sporen draagt van een tijd en een kring waarin de godsdienstige voorstellingen, door het Christendom gepredikt, algemeen, zonder tegenspraak en zonder twijfel werden aangenomen, dan zijn het juist die voor onzen smaak nog al profane verhaaltjes. Zulk een vrijpostig sollen met den hemel en de heiligen kan alleen geduld worden waar het godsdienstig geloof de meest gewone zaak der wereld is. Zoodra dat geloof wrak begint te staan, kan het die dartele stootjes niet meer velen. Maar, evenals een vader die van zijn eigen gezag zeker is en op den eerbied zijner kinderen rekenen kan, niet boos wordt als ze een enkele keer om hem lachen, - zoo behoefde ook het Christendom der Middeleeuwen zich over den lossen toon van deze en dergelijke verhaaltjes niet al te zeer te ergeren.

Toch was er, op dit gebied, nog wel iets fijners te bedenken dan dit verhaal van den 'jongleur' en den Heiligen Petrus. En aandoenlijk door zijn eenvoud en zijn poësie is het verhaal van een anderen 'jongleur', die nog wel tot de laagste soort, tot die der kunstenmakers, der 'tombeors' behoorde, en aan wien de Heilige Maagd eens een heel bijzondere gunst bewees.[1)]

1) *Du Tombeor Nostre Dame*. Eigenlijk behoort deze vertelling half en half tot de categorie der 'contes dévots', ofschoon ze in geen der bekende verzamelingen van die soort is opgenomen. Prof. Foerster heeft haar uitgegeven naar een Parijsch handschrift, in de *Romania*, 1873, p. 317 vlg.

Een arme acrobaat, moe van het zwerven op al de jaarmarkten van Frankrijk, besloot, arm als hij was, in een klooster te gaan en daar zijn laatste levensjaren door te brengen. Maar daar hij nooit iets geleerd had, *Ave* noch *Paternoster* van buiten kende en zijn gebedenboek niet lezen kon, hinderde het hem geweldig dat hij de eenige monnik van het convent was die niets had waarmee hij de Heilige Maagd eeren kon. Ten einde raad besloot hij te geven wat hij had. Heel in stilte begaf hij zich naar de crypt waarin een beeld stond der Lieve Vrouw, trok zijn monnikspij uit en begon, na devotelijk geknield te hebben en zich in de gunst der Moeder Gods te hebben aanbevolen, al de kunsten te vertoonen die hij kende: hij duikelt en springt, danst en gaat op zijn hoofd staan, voert ‘le tour françois’ uit, en de Spaansche, die van Champagne en die van Bretagne, tot de allerzwaarste duikeling toe, waarbij het zweet hem langs het lichaam gudst. ‘Ge moet niet denken dat ik dat draaien prettig vind’, zegt hij naïef, terwijl hij het beeld vriendelijk aanziet, ‘maar ik doe het alleen voor uw genoegen, en die laatste toer, een heele mooie, heb ik dan ook nooit voor een ander dan voor u en voor uw zoon uitgevoerd.’

Niet lang blijft die zonderlinge vertooning een geheim. Een der monniken komt er achter en gaat het vreeslijk schandaal aan den abt van het klooster vertellen. De abt, een bezadigd man, wil eerst zelf zien wat er van aan is. Hij gaat met de andere broeders naar de crypt en is, inderdaad, getuige van het wonderlijk tooneel. Maar weldra wordt zijn oog door een ander, nog veel vreemder schouwspel getroffen. Op eens straalt de donkere crypt in een hemelsch licht, engelen en aartsengelen omringen het beeld der Heilige Maagd. Daar treedt Onze Lieve Vrouw zelve naar voren, met een witten zakdoek in de hand; ze nadert den armen ‘tombeor’, die uitgeput en hijgend vóór haar staat en waait met haar zakdoek om hem af te koelen.

> Et la douce reine franche
> Tenoit une tonaille blanche,
> Et evente son menestrel
> Mout doucement devant l'autel.
> La franche dame debonnaire
> Le cou, le corps et le viaire (visage)
> Lui évente pour refroidier.

En, terwijl de abt en de monniken in stomme aanbidding nederzinken, weet de goede ‘tombeor’ zelf niet eens welk een groote eer hem te beurt valt:

> Car il ne voit ne ne sait mie
> Qu'il ait si belle compagnie.

Was het wonder dat, toen, bij zijn dood, de duivelen loerend wachtten op de ziel van dien kunstemaker, ze met leege handen moesten aftrekken? Door haar engelen omgeven, stond de Heilige Maagd zelve gereed om met eigen handen die brave ziel in ontvangst te nemen en haar zacht heen te dragen naar het Paradijs.

V.

De litteratuur dier oud-fransche vertelsels zou tegenwoordig misschien minder in eere zijn, zoo ze niet de stof opleverde voor een wetenschappelijk vraagstuk, het vraagstuk van haar oorsprong. De dichters zelven dier ‘fabliaux’ en de ‘jongleurs’ die ze voordroegen bekommerden zich om dien oorsprong al heel weinig. Ze vingen hier of daar eene anecdote of een ander verhaaltje op dat hun waard scheen tot een vertelling uitgewerkt en berijmd te worden, en ze vroegen verder niet aan hun zegsman hoe hij er zelf aan gekomen was. Een enkele maal schijnen ze de stof in een boek te hebben gevonden. Maar wie bij hen een algemeene theorie mocht willen zoeken omtrent den oorsprong der ‘fabliaux’, die vindt geen andere uitspraak dan deze: ‘gelijk men van deuntjes muziek maakt en kousen en broeken van laken en wol, zoo maakt men berijmde vertellingen van verhaaltjes.’[1)]

Aangezien nu echter de stof van vele dier vertellingen ook elders, met name in oostersche verhalen, wordt teruggevonden en in allerlei bewerkingen wordt aangetroffen die wel in de hoofdzaak met elkaar overstemmen, maar meestal in bijzonderheden sterk van elkaar afwijken, - zoo zijn ze een belangrijk voorwerp van

1) De fables fait on les fabliaus
Et des notes les sons noviaus
Et des materes les chançons
Et des dras cauces et cauchons.

onderzoek geworden voor de vergelijkende litteratuurgeschiedenis en heeft de quaestie van hun oorsprong aanleiding gegeven tot verschillende theoriën. De ernstigste en meest geaccrediteerde dier theoriën is deze: die verhalen vinden hun oorsprong in Indië, met name in Bouddhistische kringen; in de Middeleeuwen, gedurende het tijdperk der kruistochten, zijn ze, door bemiddeling van Byzantijnen, Arabieren en Joden, gedeeltelijk in den vorm van geschreven letterkunde, gedeeltelijk langs den weg van mondelinge overlevering, in Europa gekomen en hebben aldaar tot populaire verhalen en berijmde vertellingen de stof geleverd.

In den laatsten tijd echter zijn tal van bezwaren tegen die theorie ingebracht en heeft het woord van Charles Nodier: 'het verhaal van den oosterschen oorsprong dier vertellingen is zelf een *conte*, alleen minder amusant dan de andere', wetenschappelijke verdedigers gevonden.

Een jong Fransch geleerde, wiens naam we hierboven reeds genoemd hebben, Joseph Bédier[1] heeft naar de waarde dier theorie een zeer uitvoerig onderzoek ingesteld en is tot de conclusie gekomen dat wij omtrent den alleroudsten oorsprong van de stof dier vertellingen eigenlijk niets van beteekenis kunnen te weten komen.

'W a a r zijn die vertellingen geboren? Elk op een bepaalde plaats. Maar op welke? We zullen er nooit achter komen. - W a n n e e r zijn ze geboren? Elk op een bepaalden dag. Welken dag? Nous ne le saurons j a m a i s . - Hoe hebben ze zich verbreid? Elk op haar eigen manier. Hoe dan? We kunnen er wel naar raden, maar weten zullen we het nooit.'

Het is hier de plaats niet om onderzoek te doen naar de waarde van dit negatieve resultaat eener zeer degelijke studie van het onderwerp. Slechts twee opmerkingen van den geleerden schrijver mogen hier een plaats vinden; ze zijn teekenend voor het karakter zijner methode; want ze betreffen eene ervaring die hij, in het eene geval, onwillekeurig heeft opgedaan, in het andere geval, willekeurig, door een experiment, in het leven heeft geroepen.

'In October 1887,' schrijft de heer Bédier[2], bevond ik mij

1) *Les fabliaux, études de littérature populaire et d'histoire littéraire du Moyen-Age.* Paris, E. Bouillon 1893.
2) T.a.p. bl. 239.

op een paketboot die van Australië kwam. Op het dek waren we bijeen en luisterden naar een onzer die verhaaltjes deed. De verteller was een oud inwoner van Mauritius, die voor de eerste maal zijn eiland verlaten had. Een van zijn verhaaltjes geleek precies op een onzer meest gekruide ‘fabliaux.’ Ik vroeg mijn medepassagier hoe hij er aan gekomen was. Hij wist het mij niet te zeggen. Zeker te Port-Louis gehoord. Maar wanneer? en van wien? Onbekend. Het verhaaltje vond veel bijval. Een Engelsche koopman die uit Sydney kwam, een stuurman uit Amerika afkomstig, hadden er veel schik in. De stuurman vertelde het den volgenden dag aan een troepje matrozen. Die matrozen waren grootendeels Corsikanen en Basken; en de toehoorder die er zich het allermeest meê amuseerde, was een der stokers, een Arabier; ook waren er nog Chineezen aan boord. Het verhaaltje is dus in alle werelddeelen bekend geworden, en er is alle kans dat eenige ‘folkloristen’ het reeds hebben opgevangen in Ajaccio, in Aden, in Marseille en in Peking. Ze zullen misschien heele geleerde onderzoekingen instellen naar de Corsicaansche lezing, de Provençaalsche lezing, de Arabische lezing, de Chineesche lezing van het verhaal en zich afvragen, hoe het in die verschillende landen gekomen is? Waren ze bij mij op de paketboot geweest, dan zouden ze het weten. Nu zullen ze er, met al hun geleerdheid, nooit achterkomen.

Het andere geval dat ik op het oog had betreft een vernuftig ingerichte proefneming. Men weet dat de beoefenaars der vergelijkende litteratuurgeschiedenis veel waarde hechten aan sommîge kleine, sprekende trekken die in de verschillende bewerkingen van een zelfde verhaal kunnen voorkomen. Zijn die trekken in sommige bewerkingen geheel en al gelijk, dan zijn de onderzoekers geneigd om aan te nemen, dat deze ‘versions,’ al mogen ze in andere opzichten van elkaar verschillen, en al liggen ze geographisch heel ver uit elkaar, toch tot een zelfde groep behooren, zoodat men het recht heeft voor die geheele reeks een zelfden oorsprong aan te nemen.

‘Maar het is ook heel wel mogelijk,’ dacht de heer Bédier, ‘dat die overeenstemming bloot toevallig is. Kunnen niet twee vertellers die een zelfde thema gaan uitwerken, onafhankelijk van elkaar, op denzelfden inval komen en de zelfde bijzonderheden uitdenken? En is die overeenstemming toevallig, dan

mist ze natuurlijk al de waarde van een wetenschappelijk argument.'

Om hier van een proef te nemen legde hij aan een twintigtal kennissen en studenten de stof eener vertelling voor en verzocht hun dit thema, onafhankelijk van elkaar, uit te werken tot een verhaal. Hij koos als stof een 'fabliau' dat aan geen dier gelegenheidsvertellers bekend was, en dat onder allerlei vormen in verschillende landen wordt aangetroffen. Daarop liet hij zich die verschillende bewerkingen ter hand stellen en constateerde, met veel genoegen, twee dingen: vooreerst, dat onderscheiden dezer liefhebbers-novellisten de stof nagenoeg geheel op dezelfde wijze hadden uitgewerkt; en, ten tweede, dat al de oude, oostersche en westersche bewerkingen van het verhaal in deze kunstmatig voortgebrachte vertellingen werden teruggevonden.[1)]

Natuurlijk is met deze proefnemingen van den heer Bédier de quaestie niet uitgemaakt; maar de wetenschappelijke waarde zijner negatieve conclusie heeft hij er toch zeer duidelijk door gemaakt.

Doch, al blijkt de quaestie naar den oorsprong van de stof der oude 'fabliaux' een vraag te wezen waarop het antwoord nooit zal kunnen gevonden worden, dan verliezen ze daarom toch niet hun waarde als voorwerpen van studie voor de beoefenaars der Fransche en der vergelijkende letterkunde. Vooreerst toch zijn ze kostbare documenten voor onze kennis der zeden van de Middeleeuwsche maatschappij. Zij leeren ons het innerlijk bestaan kennen van die wereld der 'bourgeois' waaromtrent zoo weinig bronnen ons rechtstreeks kunnen inlichten. Ze toonen ons het leven in de kleine steden en in de dorpen van dien tijd, waar de geestelijke, ook al lieten zijn zeden nog al te wenschen over, en

1) De heer Bédier had het thema gekozen van *Le Lai de l'Epervier*, waarin de slimheid wordt beschreven van een vrouw die twee minnaars had en bovendien nog een man, en die nu, op een gegeven oogenblik, nummer één voor nummer twee en deze beiden voor nummer drie verbergen moet. Bij het historsich onderzoek naar de onderlinge verhouding der verschillende lezingen van dit 'fabliau' hebben de wetenschappelijke onderzoekers altijd veel waarde gehecht aan de relatie die, volgens de verhalers, bestond tusschen de beide minnaars: heer en knecht, twee vrienden, twee vijanden, een groot heer en een arme drommel, zelfs bij sommigen, vader en zoon. Welnu, al die verschillende relaties, de laatste niet uitgezonderd, heeft de heer Bédier in de verhalen van één of meer zijner proefpersonen aangetroffen.

al installeerde hij publiek eene ‘prestresse’ in zijne woning, zooveel invloed had op het leven der burgers en voor de rust van zijn huiselijk leven dikwijls zoo gevaarlijk was. Ze verhalen ons van den overmoed en de willekeur der staatsbeambten, van de rol door kooplieden en wisselaars gespeeld, ze beschrijven ons de inrichting der burgerhuishoudens en teekenen, scherp en aandoenlijk, den treurigen toestand waarin de arme ‘vilains’ zich bevonden. De ‘fabliaux’ zijn de authentieke illustraties van de burgerlijke zeden der Middeleeuwen, genre-stukjes die, met talent en oordeel naast elkaar geplaatst, een volledige schilderij leveren van dien ouden tijd.

Natuurlijk moeten ze met omzichtigheid gebruikt worden. Er is, bij voorbeeld, heel veel conventie in de rol die hier aan de vrouwen wordt opgedragen, in de teekening van haar karakter en haar leven. Het gaat niet aan, op grond van verhalen als *La Bourgeoise d'Orléans*, aan te nemen dat nagenoeg alle gehuwde vrouwen echtbreeksters waren, evenmin als men tegenwoordig al de Parijsche dames beoordeelen mag naar de talrijke echtbreukromans van onze dagen of naar de vaudevilles van een vijf-en-twintig jaar geleden. Maar evenals een collectie platen, al loopen er veel caricaturen onder, en een verzameling café-chantant-liedjes, al zijn er vrij wat ‘chansons obscènes’ bij, goede diensten zullen kunnen bewijzen aan hen die het Parijs van onzen tijd later zullen willen teekenen, - zoo kan de geschiedschrijver der Middeleeuwen, die eene geschiedenis der beschaving wil schrijven, in de zeldzame en ‘oprechte’ documenten welke de ‘fabliaux’ ons bewaard hebben, voortreffelijke elementen voor zijn arbeid vinden. Wie zich in de oude ‘fabliaux’ weet te verdiepen, die leeft mede met de Fransche burgers der dertiende eeuw, die wordt een oogenblik ‘de tijdgenoot der onderdanen van Phillippe-Auguste, van Lodewijk den Heilige en Philip den Schoone.’[1)]

En niet minder waarde hebben die gedichtjes als staaltjes van oud-Fransche vertelkunst. Wie den lossen toon, de vermakelijke wendingen, de dramatische schikking der détails, het oprechte realisme dezer ‘poésie bourgeoise’ weet te waardee-

1) Een zeer belangrijke en lezenswaardige proeve van dien arbeid gaf de heer M.Ch. Langlois, in de *Revue Bleue* van 22 Augustus en 5 September 1891, in zijn opst el *La société du Moyen-ûge d'après les fabliaux*.

ren, wie deze vertellingen vergelijkt, eensdeels met den stij der ridderromans, anderdeels met de meer verfijnde gedaante die deze zelfde oude verhaaltjes bij latere ‘conteurs’ hebben aangenomen, - die kan zich een helder beeld vormen van den weg welken de Fransche smaak en het talent der Fransche vertellers heeft afgelegd, om van Rutebeuf en zijne tijdgenooten te komen tot een Musset, een Mérimée en een Guy de Maupassant.

Voor dien wordt het bovendien duidelijk hoe de Fransche kunst, toen eenmaal de d r a m a t i s c h e letterkunde als concurrente der verhalende poësie was opgetreden - dit gebeurde niet vóór het laatst der veertiende eeuw - ook op het gebied der klucht, der zedencomedie en van het vaudeville meesterstukjes van waarneming, van dispositie en stijl heeft geleverd.[1)]

En ten slotte geven de ‘fabliaux’ een aardig kijkje in de algemeene gemoedsstemming van het publiek waardoor ze werden toegejuicht. Ze zijn goedlachs en vroolijk, de brave burgers voor wie de ‘jongleur’ zijn ‘fabliaux’ kwam voordragen. Ze zijn goede christenen, al kunnen ze den priesters niet best uitstaan; ze houden van hun vrouwen en laten zich gaarne de wet stellen door die gevaarlijke wezens, al gevoelen ze voor het vrouwelijk geslacht maar zeer weinig achting. Haten doen ze niet sterk, maar spotten, heel graag. En ze gelooven, met al hun tijdgenooten, dat de wereld nog zoo slecht niet is ingericht, dat er aan de wereld nooit veel zal veranderen, en dat verandering ook niet noodig is. Zoo brengen ze, optimistisch en met een flinke dosis goed humeur, het leven door, wachtend op den tijd dat een vriendelijke heilige, misschien wel Onze Lieve Vrouw zelf, en anders een handig pleiter hun een plaatsje zal weten te bezorgen in het Paradijs.

Het gemoedsleven van een tijd, een volk, een stand kan voor een goed deel met juistheid bepaald worden door de verhalen die het publiek gaarne leest of hoort, door de vertellingen die het meest in den smaak vallen. En dat de levensbe-

1) Men vergelijkt dikwijls het ‘fabliau’ der dertiende eeuw met de ‘farce’ der vijftiende en heeft wel beweerd dat deze laatste niets anders is geweest dan een ‘fabliau dramatisé.’ Er is eenige waarheid in die meening, maar geheel en al juist is ze niet. Van de oude stof der ‘fabliaux’ is maar heel weinig in de ‘farces’ terug te vinden.

schouwing van onzen tijd een geheele andere is, niet alleen dan die der Middeleeuwen, maar dan die van een vijftig jaren geleden, blijkt duidelijk uit de groote verandering die in de stof der romantische letterkunde, in de onderwerpen der tegenwoordige drama's en blijspelen valt waar te nemen. Zelfs de ‘bourgeois’, zoo hij ernstig en oprecht tegenover zich zelf wil zijn, vindt het oude optimisme evenmin ongedeerd in zijn ziel terug als het oude geloof. Zelfs de Franschman ondergaat in dit opzicht een zeer merkbare transformatie; hij wordt somberder, philosophischer, meer ‘Ibseniaansch’ dan hij ooit vroeger geweest is.

En toch, in weerwil van den donderslag der dynamietbommen en van het pessimisme zijner jonge letterkundigen, zijn in Frankrijk altijd nog wel eenige hoekjes te vinden waarin, naast een vernieuwde en verfijnde vertelkunst, de oude, heel oude ‘esprit gaulois’ zich behagelijk en vroolijk weet te nestelen.

In die hoekjes bewaart Frankrijk, voor eigen gebruik, en zeker ook nog wel voor andere volken, het geheim van zijn optimisme.

A.G. VAN HAMEL.

De zûpers van Blîënbèèk.

- ‘Ge kunt niet denke, kerel, wat da' Blîënbèèk hier veur 'n zûpnest is,’ zei mijn vriend Richard, op de bank onder de linden vóór ‘de Zwaan.’ ‘Daor mot ik ou 's 'n historie van vertèlle.’

Ik had Richard in bijna dertig jaren niet weergezien en vond hem erg verboerd. Wij waren academievrienden geweest, doch sinds hij sjeesde en door zijn vader naar Blijenbeek werd gezonden, had ik hem zoowat uit het oog verloren. Een enkele maal slechts was mij iets over hem ter oore gekomen, eerst dat hij getrouwd was, een flinke pachthoeve bezat en heereboer was, later nog eens dat het hem goed ging, en eindelijk dat zijn vrouw gestorven en hij dus op betrekkelijk jeugdigen leeftijd weduwnaar was. Mijn neef Robert, dien ik 't laatst naar hem vroeg, zeide: ‘Je zoudt hem haast niet meer kennen.... Dat volkje te Blijenbeek is altemaal aan den drank en je weet, op zoo'n dorp....’ Ik moet bekennen, dat op den eersten blik zijn opgezette wangen en zijn roodbruine, ronder geworden neus mij onmiddellijk aan die woorden herinnerden en voor het vraagstuk plaatsten, of zijn aankomend buikje wel uitsluitend en alleen aan de gezonde lucht van Noord-Limburg mocht worden toegeschreven.

- ‘'n Raar historie,’ vervolgde hij; ‘mer we zullen eurst 's lèèg drinke’ en hij klopte reeds met zijn ledig glas op de tafel. ‘Of smaakt ou da' bierke nie?... Wil-de ook liever 'n cognäcske of e grögske?’

- ‘Nee, nee... 't is uitstekend!’ zei ik, terwijl ik uitdronk en den kastelein, die reeds wachtte, het ledige glas overreikte.

- ‘Ge mot dan wéte,’ zoo begon hij in zijn Noord-Limburgsch dialect, ‘we hebben hier 'nen ouwen dokter gehad, die kerel zoop toch zoo verschrikkelik, dat 'et nie om te zèggen is. 't Was-t-er nog zoo eene van 't ouwe systeem, wèt-de-wel, 'n groote, zwaore kerel mit 'n vest aan, tot onder de kin dichtgeknoopt en 'nen ouwe jas, dao kos-te wel soep van kaoke. Z'n ooge pûlden 'em ût de kop, z'n onderlip hing 'em tot op 't derde knoopsgat, z'n beentjes waren zoo dik en zoo kort geworde, - in één woord, hè was bommel gezope. Hij ging dan ook nie meer ût en de patiënte moste mer nao hem komme. Daor ginds hèèt-i gewoond, in diën ouwerwètsen tabernakel, die ge daor ziet ligge’ en hij wees naar een groot, half bouwvallig steenen gebouw aan den overkant. ‘En dan zat-i daor in de groote, donkere keuken en zoop mer den heelen dag, dat i nie meer op kost van z'ne stoel....’

Richard dronk met een flinken teug zijn glas half leeg en ging toen voort:

- ‘Nou hadde we hier te gelîker tîd 'ne rîken boer, die woonde op de Milsbèèk, die groote boere hofstèè, waor ge straks langs zît gekomme. En die kerel kost toch ook zoo benkelijk zûpe, d'r was 't end van weg.’

Hier weidde mijn vriend een oogenblik uit over de uitgestrektheid, de voortreffelijkheid en de opbrengsten van de Milsbeek, waarna hij zijn glas eenige malen in de rondte zwenkte, om het bier tot schuimen te brengen en 't vervolgens te ledigen tot op den bodem.

- ‘Toe, drink es lèèg, kerel, we zîn nie elken dag bî-een!’ noodigde hij. ‘'t Is zuveren drank, dè kan ik ou verzekere!’

Ik verzocht hem zich niet te laten storen en zijn gang maar te gaan, ik zou wel aanstonds volgen. Doch reeds naderde de kastelein met twee nieuwe volle glazen en Richard vertelde weer:

- ‘Op 'n goeie keer vûlt den boer, Mattesen, zoo hietten-î, zich nie wel en gaot nao den dokter. Toen den dokter 'm heurde binnekomme, drèide-n-î zich èven om op z'ne stoel um en zei: “Zoo, zît-de gij daor?... Ik dacht 'et wel... 'k heb ou al lang verwacht... Ge zûpt te veul, kerel, ge zûpt te veul!... Laot mîn ouwe pols mer 's vûle... Wel zeker, pront, det is 't!... Ge zûpt te veul klaore jenever, kerel, da's de pest!... Dè mot-de nie doen, kerel, dao krîgt-de ook die rooi

rendjes van om de ooge... 'k Heb 'm ook gedronke, mer 'k zî d'r heelemaol van truggekomme... Daor, kîk mer... doe zoo as ik en zûp beiersch bier, da's 'ne goeien drank en ge kunt 'et ummers betale!” En meteen hief-î z'n groot glas beiersch omhoog, da veur 'm stond...’

Of Richard mij toen pantomimisch wilde toonen, wat daarna de dokter deed, weet ik niet, maar ook hij hief zijn glas op en dronk het weer met een enkelen teug half leeg. Ik begon te begrijpen, dat hij nooit meer dan twee malen over één glas dronk.

- ‘Nou zou 'k ou motte vertèlle,’ zoo vervolgde hij weer, ‘wat da veur den boer veur 'nen toer gewèèst is, om van de jenever aan 't beiersch bier te komme... Ziet-de wel, de plas was 'em te groot... Da was-î nie gewend. En wat hèèt-î toen gedaon? Toen is-î mer aan 't rooke gegaon van de morge tot den avoend. De zwaorsten tabak en de zwaorste sigare ware nie zwaor genog. En binne drie maond had-i 't al tot vértien, vîftien pötjes per dag gebrocht.... Mer dao bleef 'et lang nie bî!’

En toen met eene andere stembuiging:

- ‘Ik kan ou niet zegge, hoe mîn van daag dè bierke smaakt!... Hé, kastelein!...’ En weer klopte hij met het ledige glas op de tafel. ‘Ik zal ou mer aan ouw eige lot euverlaote... als ge 't lèèg hèt, mot-de mer e nieuw bestèlle!’

Hij dronk even 't schuim van 't volle glas, dat de kastelein hem aanbood en begon toen weer te vertellen:

- ‘'Et duurde zoo wat 'n jaor en den boer vûlt zich weer nie wel en gaot weer nao den dokter. “Zoo?... Zît-de gij daor?...” zei den dokter, toen i 'em heurde komme, “ik dacht 'et wel... Ik heb ou al lang verwacht!... Ge zûpt te veul, kerel, ge zûpt te veul! Loat mîn de pols mer 's vûle.... Welzeker.... krek, zoo is 't! Ge zûpt te veul beiersch bier!... Da mot-de nie doen!... Beiersch bier - da's de pest!... Dao wordt-de ook zoo bèverig van!... Ze knoeie d'r van alles in, 't is of ze de minse wille vergève mit hullie knoei!... 'k Heb 't ook gedronke, mer 'k zî d'r van bekeerd, heur!... Wèt-de wat-de doet?... Doe zoo as ik, kerel, en zûp rooie wîn - da 's ne goeien drank! Ge kunt 'et ummers betale!... Daor, kîk mer...” En i nam 't wînglas, dè veur 'm stond tusse de vingers en dronk 'et in ééne keer lèèg...’ - - - ‘Wilt de nie 's

ûtdrinke?’ vroeg hij mij weer en nam zelve een flinke teug. ‘Ajasses, wa zît-de kînderechtig... vruger kondt-de toch ook goed buize!...’

Ik poogde mij te veron tschuldigen en dronk even aan mijn glas.

- ‘Ik ben 't niet meer gewoon...’ zei ik.

- ‘Da's de waorheid!’ riep Richard, ‘'t is alles mer gewoonheid!... Mer dè kan 'k ou verzekere, van da bierke kun-de net zooveel drinken as-de mer zelf wil.... Bèteren drank wordt 'r in geen tien uur in den omtrek gebrouwe... Hé, kastelein!... Mer nou wou 'k ou verder vertèlle. Van 't beiersch bier tot de rooien baai - dè ging gemekkeliker. En den boer vûlde-n ook det 'et 'em goed dee. Van de snaps was i kribbig en kwaodârig geworde, van 't beiersch bier loom en slaoperig en sikkeneurig. Mer van de rooien baai vûlde hè zich opgefleurd, en hè kost soms mit half dichtgeknepen eugskes zoo innig vergenuugd achter de fles gaon zitte grimlache.... En zûpe!... zûpe!... Ge zoudt zègge, waor ééne mins alleen 'et allemaol laote kan!... Dat duurde soms zoo lang, dat-i van z'ne stoel glee en as 'ne zak in mekare viel. Hè raakte-n 'em zoo godsliederlik-onbermhertig van de morge tot den aovend det i mer toesoer-aan in éénen doezel of smoorzat was.... 't Was 'n zûpe, kerel, of euvermorge de werreld most vergaon en geen nuchter ziel in den hemel kost komme! - - - Zèg, wilt-de nou nie liever e cognäcske?... Of hoe wilt-de?... Ik neem nog e pötje bier...’

- ‘Straks,’ antwoordde ik, ‘wil ik wel....’

- ‘Percies, kerel, straks e cognäcske of twee, drie, as afzakkertje... Niks zoo goed, as-de veul bier gedronken hèt... Mer drink noe eurst nog e pötje bier, werèchtig, 't zal oe geen kwaod doen... Kastelein!...’

- ‘En hoe ging het toen verder?’ vroeg ik.

- Ja, nou mot ik ou nog 't einde van de geschiedenis vertèlle... 'Ne goeie keer, dao vûlt den boer zich weer nie heel wel en gaot nao den dokter. - ‘Ik dacht 'et wel!’ zei den dokter. ‘Zoo!... zît-de gij daor?... Ik heb ou al lang verwacht... Ge zûpt te veul, kerel, ge zûpt te veul rooie wîn!... Dè mot-de nie doen!... Rooie wîn, da's de pest; ze zwèvelen en snijën en vervalse det ding of ze de minse wile kapot make mit hullie knoei!... Dao wordt-de zoo naar en akelig van, da' ge sprinkhanen en ratten en olifanten en van

allerlei gedierte begint te zien en armen en beene nie meer kunt stil houwe... Ik heb 'em ook gedronke, maer ik lust 'em nie meer... Wèt-de wat-de doet? Ge kunt 'et ummers betale, doe zoo as ik, kerel, en zûp grog, da's 'ne goeien drank!'

Met het ernstigste gelaat van de wereld, terwijl hij zijne hand op mijn arm legde, om goed te bevestigen, wat hij zegde, besloot Richard:

- 'En toen, kerel, zîn ze allebei aan 't grog-zûpe gegaon en ze hebbe zich dood gedronke. Ze zîn allebei op éénen dag begrave. - - - Nou zul-de toch zeker wel e cognäcske luste?... Hé, kastelein!...'

EMILE SEIPGENS.

De Leidsche Rijksmusea.

Toen bij de vorige Begrooting door de Regeering een post werd uitgetrokken voor den bouw van een nieuw Museum van Natuurlijke Historie (beter gezegd museum voor Zoölogie), kwamen aanstonds een aantal pennen in beweging om dat voorstel te bestrijden. Sommigen trokken het nut van dit museum voor de hedendaagsche wetenschap in twijfel. Anderen noemden de ingediende plannen veel te uitgebreid. Weer anderen meenden dat het niet aanging millioenen aan den bouw van één museum te besteden en niets voor de andere te doen. Daarbij gingen er een aantal stemmen op, zoo in de Tweede Kamer als daarbuiten, voor en tegen de verplaatsing van wetenschappelijke musea naar de groote centra van verkeer, waarbij men vooral 's Rijks Ethnographisch Museum op het oog had, welks droevige, precaire toestand ter zelfder tijd door mij in een brochure[1)] ter sprake werd gebracht.

Het einde is geweest, dat het voorstel door de Regeering werd teruggenomen, en de indiening van meer bescheiden plannen toegezegd. Zal het nieuwe Ministerie die toezegging vervullen? Zal het een andere oplossing der Museumkwestie weten voor te stellen? Wij verkeeren daaromtrent nog in volslagen duisternis. Dat er iets, hetzij nog in dit jaar, hetzij binnen een zeer kort tijdsverloop geschieden zal, is aan geen redelijken twijfel onderhevig. Jaar in, jaar uit heeft men nagelaten in de bewaring onzer wetenschappelijke verzamelingen te voorzien, zoodat men voor het feit staat, dat ze alle ingrijpende verbetering behoeven.

Waarschijnlijk staat ons dus weer een levendige polemiek te wachten. En opdat men daarbij thans beter moge letten op de diep-

1) Museum of Pakhuis? Leiden, S.C. van Doesbnrgh, 1893.

gaande verschillen tusschen die musea onderling, opdat men niet weder van een *museum* spreke, als men een *kabinet* bedoelt, wil ik hier een poging doen, om zoo objectief mogelijk die verschillen aan te toonen.

Uit drieërlei oogpunt kan men de wetenschappelijke verzamelingen beschouwen:

1°. als bewaarplaats van wetenschappelijk materiaal.

2°. als hulpmiddel bij het akademisch onderwijs, ter toelichting van het college.

3°. als vraagbaak voor het publiek, en als middel ter volksopvoeding in den ruimsten zin.

Ik zal trachten achtereenvolgens van ieder der Leidsche musea in het licht te stellen, in welke der drie rubrieken zijn zwaartepunt gelegen is, of behoort te zijn gelegen.

Het Museum beschouwd als bewaarplaats van wetenschappelijk materiaal.

Bij de zeer uitgebreide systematiek in de natuurlijke historie is het van groot belang, dat het exemplaar eener nieuwe plant- of diersoort, waarnaar die soort genoemd is, op een veilige plaats bewaard blijve, als ware het een authentieke akte. Dat exemplaar is het doopceel van de soort; het museum is als het ware een register van wetenschappelijke geboorten. Dit geldt van 's Rijks Zoölogisch Museum, van 's Rijks Herbarium en van 's Rijks geologisch-mineralogisch Museum, inzonderheid ten aanzien van zijn palaeontologische verzameling. In dit karakter van bewaarplaats van authentieke stukken nu ligt het hoofdmoment dier inrichtingen.

Doch niet slechts nieuwe soorten worden op die wijze bijeenverzameld; maar ook exemplaren van reeds bekende soorten daaraan toegevoegd met de afwijkingen die zij aanbieden, eensdeels ten behoeve van de geographische verspreiding van natuurobjecten, ook met het oog op het hand over hand toenemende uitsterven van diervormen; anderdeels ten einde daardoor te geraken tot de kennis der overgangen van den eenen vorm in den anderen. En nu moge men toegeven, dat dit laatste van meer gewicht is bij de palaeontologische collectie, waar de geheele inwendige structuur van het dier bewaard blijft, dan bij de zoölogische, waar men zich

meestal met het bewaren van de huid tevreden stelt, zoo ligt er ongetwijfeld eenige overdrijving in om met sommige nieuwere zoölogen alle waarde aan deze laatste voor de theorie der evolutie te ontzeggen. Op leekenmanier redeneerende, zou men daartegen kunnen aanvoeren, dat ware de dierenverzameling in Noach's arke indertijd geconserveerd en gestadig met nieuwe vormen aangevuld, alle redeneering over evolutie overbodig zoude zijn; men zou ze op tastbare gegevens kunnen bevestigen of ontkennen. En wat voor het verleden geldt, dat geldt ook voor de toekomst.

Ofschoon aan de ethnologie eene systematiek niet geheel en al ontbreekt, zoo treedt zij echter op den achtergrond. Immers een soort van gradatie, eenheid in het bouwplan, gelijk dat in plantenen dierenrijk wordt aangetroffen, kan men bezwaarlijk in de ethnographische voorwerpen verwachten. Een hond en een worm, hoever ook van elkander staande, hebben organen met elkaar gemeen; doch welk is het verband tusschen een lans en een hoed?

Wat evenwel betreft de geographische verspreiding van de voorwerpen, de bestudeering van de overgangen van den eenen vorm in den anderen, dit is evenzeer van toepassing op de ethnologische verzameling. Beweert de natuuronderzoeker de ontwikkeling van den eene vorm uit den anderen te kunnen constateeren, met niet minder recht toont de ethnoloog aan hoe de mensch, toegevende aan een onbewusten drang, gaandeweg, zonder sprongen een nieuwen vorm uit een vroegeren doet ontstaan, door vereenvoudiging of samenstelling, of door stijleering. En met meer recht voorwaar, omdat dit proces betrekkelijk zoo spoedig afloopt, dat het niet zelden mogelijk is het begin en het einde (sit venia verbo) benevens vele stadiën daartusschen saam te brengen. Ook hier dus dient het geographisch en het evolutiebeeld door vlijtige verzameling zooveel mogelijk aangevuld en voor ondergang bewaard te worden.

Een geheel ander karakter vertoont 's Rijks Museum van Oudheden. Van systematiek is daarbij geen sprake. Van geographische verspreiding evenmin; daartoe is uit den aard der zaak de verzameling te lacuneus. Ontwikkelingsvormen zijn daarin om dezelfde reden, zooal niet geheel afwezig, dan toch niet in overvloed voorhanden. Dit museum kan gevoegelijk beschouwd worden als een dépôt. Zoomin als palaeontologische specimina kunnen oudheden

verzameld worden; zij mogen worden opgespoord, maar zij worden in ieder geval *gevonden*. En wat van dien aard bijeenkomt, moet voor het nageslacht op eene veilige plaats bewaard, omdat ze ongeschreven, doch soms *be*schreven, documenten zijn voor de geschiedenis der menschheid.

Het Museum beschouwd als hulpmiddel bij het akademisch onderwijs, ter toelichting van het college.

Ofschoon de Leidsche Musea in overvloedigen rijkdom hulpmiddelen voor het akademisch onderwijs bevatten, zoo is het niet minder waar, dat dit onderwijs oneindig meer gebaat is met een kabinet, d.i. een kleinere verzameling, die alleen de hoofdzaken bevat en door de studenten zelfstandig wordt geraadpleegd, zonder die verbijsterende menigte van vormen en nevenvormen, die een museum te aanschouwen geeft.

Niet alleen dat de hoogleeraren der andere nederlandsche Universiteiten zich met een kabinet tevreden moeten stellen; maar de ondervinding heeft geleerd, dat voor het akademisch onderwijs te Leiden van de musea geen of nagenoeg geen gebruik ooit is of wordt gemaakt. In het Geologisch-mineralogisch kabinet, - dit jaar voor het eerst, en terecht, Museum geheeten - dient voor het onderwijs van den hoogleeraar, tevens directeur, alleen een kleine handcollectie. Zoo is het ook in 's Rijks Herbarium. De hoogleeraar in de zoölogie heeft zijn eigen onderwijscollectie in het Zoötomisch Laboratorium en houdt geen voeling met 's Rijks Museum van Natuurlijke Historie.

Dat 's Rijks Ethnographisch Museum nimmer voor het onderwijs gediend heeft, dat heb ik reeds herhaaldelijk in het licht gesteld Voor den hoogleeraar, wiens taak het is dat onderdeel der algemeene volkenkunde, de ethnographie van Nederlandsch Indië, te onderwijzen, is eene kleine verzameling, die ik uit mijne dubbelen zou kunnen samenstellen geheel voldoende, zoo ongeveer als de verzameling der Indische Instelling te Delft, maar veel beknopter nog. En wat 's Rijks Museum van Oudheden betreft, hebben ooit de hoogleeraren in de geschiedenis, of vroeger hunne ambtgenooten, die de grieksche en romeinsche antiquiteiten onderwezen, college in die verzameling gegeven, of ten behoeve van die colleges voorwerpen ter leen gevraagd? Men hoopt nog steeds te Leiden op de

benoeming van een hoogleeraar in de archeologie; maar zelfs die kwestieuse hoogleeraar met nog kwestieuser studenten ware naar mijn bescheiden meening meer gebaat met een kabinet van goede reproductiën der voornaamste beeldhouwwerken en vazen, zonder dien overstelpenden voorraad van egyptologisch materiaal, zonder de vele duizenden scherven en anderen wetenschappelijken buit, door mijnen ambtgenoot voor de studie der vaderlandsche oudheid met zooveel loffelijken ijver bij elkaar gebracht.

Wij kunnen dus in het algemeen de stelling voor bewezen houden, dat de wetenschappelijke musea voor het akademisch *onderwijs* te Leiden overbodig zijn. En hier komt het op aan; want de tijden zijn voorbij, dat de *beoefening* der wetenschappen tot de akademiesteden bleef beperkt.

Het Museum beschouwd als vraagbaak voor het publiek en als middel ter volksopvoeding in den ruimsten zin.

Wij moeten hierbij wel onderscheiden tusschen de verzamelingen van Natuurlijke Historie - 's Rijks Herbarium en het Geologisch-Mineralogisch Museum daaronder begrepen - en de beide andere.

De aard van een herbarium verbiedt reeds aanstonds bezichtiging door het publiek; gedroogde planten in portefeuilles opgesloten of plantendeelen op spiritus bewaard zijn weinig geschikt om bij het publiek den zin voor natuurschoon levendig te maken, of om anders dan door deskundigen te worden geraadpleegd. Het publiek leert de plantenwereld veel beter kennen in een plantentuin. Wat de plantentuin ten aanzien van de flora is, dat is de diergaarde voor de kennis van de fauna. Deze is een middel bij uitnemendheid ter populariseering. De dierkundige moge zich tevreden stellen zelfs met een onopgezette huid, de leek daarentegen heeft behoefte aan den ganschen uiterlijken vorm, moet het dier zien leven, zijn geluid vernemen; eerst dan is zijn voorstelling volkomen. In de drie voornaamste steden van ons vaderland zijn zoodanige inrichtingen aanwezig; aan haar de taak, om door de levende bewoners van den tuin, aangevuld met kleine galerijen van geconserveerde exemplaren ter toelichting van verschillende verschijnselen in het dierenrijk, den hedendaagschen stedeling een blik te gunnen in het boek der natuur, dat door den voortgang der beschaving meer en meer voor hem gesloten blijft. Voor de zoölogen, botanici en geologen daarentegen zijn de bewaarplaatsen van wetenschappelijk materiaal bestemd.

Geheel anders is de zaak gelegen ten aanzien van de oudheidkundige en ethnographische musea. Op deze rust tegelijkertijd de plicht om mee te werken tot verbreiding van algemeene kennis; eene taak die uit den aard der zaak door geene andere instelling aanvaard kan worden. Een dankbare taak voorwaar! Wij hebben slechts te letten op de hedendaagsche pogingen om iets exotisch in de kunst te leggen, om te bevroeden, hoezeer onze jongere artisten gebaat zouden zijn met eene steeds toegankelijke, gemakkelijk bereikbare, flink uitgestalde verzameling van archeologische en ethnographische kunstvoortbrengselen. We behoeven ons slechts te herinneren de algemeene belangstelling, die een paar jaren geleden te Amsterdam gewekt werd door Graf's collectie van graecoegyptische portretten, de voortdurende vraag naar exposities van japansche kunst. Inderdaad, zoo iets in staat is den gezichtskring te verruimen, dan is het wel de aanschouwelijke voorstelling van het leven en het werken van den mensch in de oudheid en van den hedendaagschen mensch in andere streken van den aardbol. Duizenden bezoekers hebben onlangs het bewijs geleverd, dat ook een uitstalling van kleederdrachten in onzen archipel de aandacht van het ontwikkelde publiek in hooge mate boeien kan. Misschien meer nog dan de oudheidkundige verzameling heeft de ethnographische een populair karakter. Ik heb het al meermalen aangetoond, hoe bijna iedere industrie haren eenvoudigeren vorm, als levend beeld van haren oorsprong bij min beschaafde volkeren terug vindt; hoe de aanvang en ontwikkeling van de versieringskunst slechts buiten Europa en dus in de verzamelingen kan worden nagegaan; hoe men aan natuurvolkeren praktische wenken kan ontleenen op allerlei gebied van nijverheid. Waarom anders houdt men speciale tentoonstellingen van ceramiek, van jacht en vischvangst, van wapens, muziekinstrumenten, enz.? Wanneer ik derhalve spreek van het publiek, dan heb ik niet enkel op het oog de groote massa van beschaafde landgenooten, die alleen hun algemeene kennis verlangen te verrijken; maar ook hen, die op het groote gebied van menschelijk weten van zoodanige verschijnselen hun studie maken, als niet aan de Universiteiten worden onderwezen.

Geheel andere eischen zijn er voor een museum als bewaarplaats van wetenschappelijk materiaal, en voor een museum dat ten doel heeft om door het publiek, met meer of min speciale oogmerken, te worden geraadpleegd. In het eerste geval dient het ingericht

te wezen op de wijze van een archief of van een boekverzameling: brand- en vochtvrije berging, eenvoudige, praktische indeeling, zoodat al hetgeen daaruit verlangd wordt met gemak te voorschijn wordt gebracht, goede werklokalen, ruime fondsen voor aankoop; dat alles is hier hoofdzaak. Daarentegen is etaleering hier ten eenenmale overbodig. Dit geldt voor de Musea van Natuurlijke Historie, dit geldt ook voor de oudheid- en volkenkundige verzamelingen, als men ze in hun karakter van ‘bewaarplaats’ opvat. Het is daarbij tot zekere hoogte onverschillig, waar zoodanige bewaarplaats is gevestigd.

Een museum daarentegen, hetwelk tevens door zijn aard voor het publiek, in de hiervoor aangegeven opvatting bestemd is, moet gevestigd zijn ter plaatse waar de meeste kans is, dat er door dat publiek gebruik van wordt gemaakt. Die opmerking is zóó eenvoudig, dat men zich eigenlijk verbazen moet, dat zoo iets in Nederland nog moet herhaald worden. Hierboven heb ik wel gezegd: de tijden zijn voorbij, dat de beoefening der wetenschappen tot de akademiesteden bleef beperkt; doch aangenomen dat die steden inderdaad het monopolie daarvan hadden, dan nog zou men moeten zeggen: breng die musea, die een meer publiek karakter hebben, over naar de groote steden, de enkele mannen van het vak kunnen ze daar komen raadplegen; het zal hun geest verfrisschen, zoo nu en dan zich te begeven naar de centra van verkeer. Maar het publiek behoort de leerstof bij de hand te hebben, behoort met alle middelen daarheen gevoerd; studielust wordt op die wijze aangekweekt, waar ze anders door den dagelijkschen sleur niet tot ontwikkeling komt.

Voor een museum als ‘bewaarplaats’ opgevat, is stabiliteit de hoofdzaak. Hoe minder verandering de rangschikking ondergaat, hoe gemakkelijker de voorwerpen zijn te vinden. Een museum ten dienste van het publiek moet daarentegen in *groepeering* zijne kracht zoeken; niet de feiten spreken nog zoozeer, maar de wijze waarop de feiten zijn gerangschikt. Het is echter natuurlijk, dat een consequente toepassing van dit beginsel een grenzenlooze verwarring zou tengevolge hebben. Aan dit bezwaar wordt tegemoet gekomen door eene zaal van het museum te bestemmen voor periodiek afwisselende groepententoonstellingen, ongeveer zooals die, welke onlangs te 's Hage in de gothische zaal ter bezichtiging geweest is, en waarvoor men de gegevens in den museuminhoud zelven

vindt, of ook gedeeltelijk in bruikleen collecties, tot dat einde door particulieren of door buitenlandsche instellingen (South Kensington b.v.) afgestaan. Voorts moet daaraan een zaal voor lezingen verbonden zijn. Nog een punt van verschil bieden de beide soorten van musea aan: de inrichting van den catalogus. Waar het museum alleen bewaarplaats is van wetenschappelijk materiaal, dat slechts door specialiteiten wordt geraadpleegd, kan de catalogus zeer kort zijn, en zich bepalen tot de vermelding van wat er in de verzameling aanwezig is. Waar het daarentegen ten dienste staat van het publiek, zijn geheel andere eischen te stellen. ‘Een populair museum’ zegt Brown Goode, ‘is meer dan een gebouw vol voorwerpen; een gebouw vol gedachten moet het zijn; een verzameling van catalogusbladen, toegelicht door voorwerpen.’ Waarlijk, met onzen benijdenswaardigen voorraad konden wij een museum stichten, eenig in zijn soort.

Ik heb in dit opstel getracht aan te toonen:

dat de Leidsche musea in zoover met elkander overeenkomen, dat ze voor het akademisch onderwijs onnoodig zijn;

dat ze in andere opzichten van elkaar verschillen, en het dus niet aangaat bij de bespreking hunner belangen, ze allen over ééne kam te scheren;

dat de natuurhistorische musea uitsluitend te beschouwen zijn als bewaarplaatsen van wetenschappelijk materiaal;

dat het oudheidkundige, maar vooral het ethnographische museum daarentegen een gemengd karakter hebben, en tevens geroepen zijn om door het publiek te worden geraadpleegd;

dat dit laatste slechts in de groote steden behoorlijk kan geschieden;

en dat dus door blijvende vestiging in een kleine akademiestad aan de nederlandsche natie wordt onthouden het beste middel tot opvoeding des volks, tot aankweeking van lust tot onderzoek, door de aanschouwelijke voorstelling van 's menschen geestelijke en stoffelijke werkzaamheid.

SERRURIER.

Muzikaal overzicht.

Onlangs richtte een ‘inzender’ tot de redactie van een onzer groote bladen het verzoek, om in hare kolommen te beslissen over de vraag, wie grooter componist was: Beethoven of Wagner. De redactie bracht het verzoek over aan haar muzikalen medewerker, en deze maakte er zich zoo gemakkelijk mogelijk af, door te verklaren, dat op die vraag bezwaarlijk een antwoord gegeven kon worden, daar de een symphonist, de ander opera-componist was, en het dus hier eene vergelijking van ongelijksoortige grootheden gold; dat voorts een dagblad niet de plaats was om dergelijke kwesties te behandelen, enz. enz.

De vraag op zichzelf is echter zoo eigenaardig, zoo nieuw, en werpt een zoo merkwaardig licht op den toestand der hedendaagsche muzikale wereld, dat het wel de moeite waard is, er zich in een tijdschrift als *de Gids* een oogenblik mede bezig te houden.

Vooreerst, wat mag den bedoelden inzender bewogen hebben, die vraag te stellen.

Een vijftien, twintig jaar geleden zou niemand er aan gedacht hebben, dit te doen; want de superioriteit van Beethoven, den ‘reus der symphonie’, zooals hij door beeldrijke verslaggevers wel eens genoemd werd, was zoo algemeen erkend, dat men over een dergelijke vraag glimlachend de schouders opgehaald zoude hebben. Wagner was immers maar een opera-componist, en de opera een kunstgenre dat men stilzwijgend duldde, doch waaraan men lang niet een zoo verheven plaats in het rijk der toonkunst toekende, als aan de concertmuziek en bepaaldelijk aan de symphonie.

De jeugd was opgevoed in de leer, dat de muzikale wereld begonnen was met Bach en Händel; dat er drie groote instrumentaal-componisten waren: Haydn, Mozart en Beethoven; dat Mendelssohn, Schubert en Schumann - om van de mindere goden niet

te spreken - min of meer op den roem van het eerstgenoemde drietal geteerd hadden, en dat het daarmede uit was. Symphonie, kwartet en sonate waren de vormen waarin de instrumentaalmuziek zich bewoog; wat vokale muziek betrof, erkende men oratoria en liederen, maar de opera was een onding. Wel is waar hadden ook groote meesters, o.a. Weber, in dat genre iets gepraesteerd, maar dat belette niet, dat de vorm gebrekkig was, en wat Franschen en Italianen componeerden was uit den Booze. In dien geest werd op de hoogescholen der muziek onderwezen. Men bewoog zich altijd in hetzelfde kringetje en beschouwde de werken der klassieke meesters als een schat, die door alle eeuwen heen zijne waarde behouden en door niets in glans en luister overtroffen zou worden.

Men is evenwel tot een andere meening gekomen. Men heeft ingezien, dat de muziek geen monumentale kunst is, maar dat zij gedurende de laatste drie eeuwen een gestadige ontwikkeling heeft ondergaan. Hierin verschilt zij van hare zusteren. Neem welke kunst gij wilt, en vergelijk hare tegenwoordige uitingen met die van vroegere tijden! Welk modern epos komt de Ilias of de Odyssee nabij? Welk marmerbeeld kan bij een der scheppingen van Praxiteles vergeleken worden? Welk penseelkunstenaar toovert ons een doek voor oogen als de Sixtijnsche Madonna? Wie kan het koloriet van een Rembrandt evenaren? Maar vergelijk de toonscheppingen der groote meesters van de 19e eeuw met die van vroeger! De Grieksche muziek komt in het geheel niet meer in aanmerking: hoewel er niet veel van haar bekend is, weten wij er toch zooveel van, dat zij de harmonie niet bezat. En welke beteekenis heeft de muziek uit het tijdperk van Raphaël en uit dat van Rembrandt nog voor ons? Geen andere dan een historische; de doeken van genoemde meesters echter wekken nog dezelfde bewondering als ten tijde van hun ontstaan.

De muziek is de allermodernste der kunsten. Tot heden hebben hare drie factoren: melodie, harmonie, en instrumentatie, gestadig hunne grenzen uitgebreid en daardoor haar uitdrukkingsvermogen vermeerderd. De melodie heeft zich aan de enge vormen van den dans, waaraan zij eeuwen gebonden was, ontrukt; de harmonie heeft stap voor stap terrein gewonnen en nieuwe combinatiën gevonden, de instrumentatie haar palet met steeds schitterender kleuren verrijkt. Op het oogenblik is het uitdrukkingsvermogen der muziek wellicht honderdmaal grooter dan in de tijden van Bach en Händel.

Dat standpunt werd niet zonder slag of stoot bereikt. De muzikale wereld is uit den aard van de zaak conservatief. Bij het lezen van de geschiedenis der muziek denkt men telkens onwillekeurig aan de spreuk van Goethe: ‘Musik bedarf weniger der Neuheit, ja vielmehr je älter sie ist, desto besser wirkt sie.’ Dit is de overtuiging van den leek in zake muziek. Elke hem bekende klank doet hem aangenaam aan, hij wiegt zich gaarne op bekende melodieën; het nieuwe daarentegen treft hem of in het geheel niet, of stemt hem onaangenaam. De eerste die het gewaagd heeft een onvoorbereid septime-accoord te laten hooren, werd stellig voor een ‘overspannen kop’ gehouden; in de moderne muziek kunnen heel wat scherper dissonanten binnenkomen zonder aan te kloppen. Toen Monteverde voor het eerst een *tremolo* had aangewend, barstte het geheele orkest in lachen uit en verklaarde, dat het onmogelijk zoo iets bespottelijks kon spelen; thans behoort het tot de meest gezochte effekten der instrumentaal-muziek. Grétry oordeelde van Mozart's *Don Juan*, dat de componist het standbeeld in het orkest, het voetstuk op het tooneel had geplaatst; wat zou de Luiker meester wel gezegd hebben van het orkest in *Der Ring des Nibelungen?*

De oorspronkelijke beteekenis der instrumentaal-muziek, afgescheiden van haar taak als begeleidster van den opera-zang, was een opspelen ten dans. Gavottes, Bourrés, Passacailles en andere dansen moest zij begeleiden, en het was natuurlijk, dat zij den voor de danspassen vereischten vorm aannam. Maar ook buiten de danszaal hoorde men die wijzen gaarne, zij werden tot eene reeks, tot eene *Suite* samengevoegd en op gezellige of feestelijke bijeenkomsten als absolute muziek ten gehoore gebracht. Later beperkte men het aantal afdeelingen dezer Suite, werkte ze met behulp der kunst van het contrapunt uit, liet ze onderling door verandering van toonaard, rhythmus en beweging contrasteeren en voegde ze samen tot één geheel.

Dat is de vorm der symphonie, zooals Haydn en Mozart hem gekend hebben en zooals Beethoven hem van deze heeft overgenomen.

Wat Beethoven als instrumentaal-componist van zijne voorgangers onderscheidt, is een althans in sommige zijner toonscheppingen merkbaar streven om zich aan de vormen der absolute muziek te ontrukken en bepaalde poëtische gedachten uit te spreken. Werpt men een blik op zijne reeks symphonieën, dan komt men er van zelf toe, die te rangschikken in twee klassen; tot de eene moe-

ten die gerekend worden, welke op het standpunt der symphonie van Haydn en Mozart, d.w.z. van de absolute muziek staan: de 1e, 2e, 4e, 7e en 8e; tot de andere behooren die, waarin nog iets anders dan een zuiver muzikale strekking merkbaar is: de 3e (*Eroica)* 5e, 6e (*Pastorale*) en de 9e.

De geschiedenis der *Eroica*-symphonie is ons bekend. Wij weten, dat Beethoven haar oorspronkelijk ter eere van Buonaparte heeft gecomponeerd, en dat hij het titelblad verscheurde, op het vernemen van de tijding, dat de Corsicaansche held zich tot keizer had laten kronen. Het was het beeld van een idealen mensch, van een heros, dat hem bij het scheppen van dit werk inspireerde, en hij heeft dat met duidelijke woorden boven de tweede afdeeling ervan geschreven: '*per festeggiare il sovvenire d'un grand uomo*.'

Wij kunnen ons hier veilig onthouden van eene beschouwing over al hetgeen in den loop der tijden over de *Eroica*-symphonie gezegd is. In onze dagen heeft Hans von Bülow getracht, haar aan Bismarck op te dragen en bij het hoofdthema van het finale zelfs een gedicht gemaakt, waarin eene woordspeling op den naam van den grooten kanselier:

Bis in des Reiches *Mark*,

voorkomt, en dat hij, zoo men hem had laten begaan, zeker gaarne op den avond van zijne befaamde 'Bismarck-Rede' in de Philharmonie te Berlijn door het publiek had laten medezingen.

Buonaparte of Bismarck, dit is ons voor het oogenblik onverschillig. Het is er ons alleen om te doen, in herinnering te brengen, dat Beethoven in zijne *Eroica*-symphonie een werk van poëtische tendentie heeft geleverd, dat belangrijk afwijkt van de symphonische scheppingen van Haydn en Mozart en in het algemeen van alle tot dien tijd toe bekende symphonieën.

En de vijfde? Is zij niet een strijd tegen het Noodlot, zoo wij althans geloof mogen hechten aan de waarheid van de woorden, waarmede de meester het thema kenschetste: 'Zoo klopt het Noodlot aan de deur'? Strijd, berusting, vertrouwen, een zoeken, streven, dwalen, maar ten slotte een zegevieren hoort men er in, zóó duidelijk, dat commentaren overbodig zijn.

En de zesde? Hoewel 'mehr Einpfindung als Malerei', is de *Pastorale* toch een toongedicht, toch eene uitdrukking van poëtische gewaarwordingen in bepaalde volgorde en op een voor het verstand begrijpelijke wijze.

Hoe is het mogelijk, zou men kunnen vragen, dat Beethoven,

na de ontwikkeling die de instrumentale muziek door hem verkregen had, en waarvan zij blijk geeft in de 3e, 5e en 6e symphonieën, in de 7e en 8e weder tot de absolute muziek, tot de dansvormen - zij het ook in de meest ideale beteekenis van het woord - is teruggekeerd.

Het antwoord daarop heeft de meester, wellicht onbewust, in zijne laatste symphonie gegeven. De instrumentaalmuziek was niet bij machte, datgene wat hij wenschte volmaakt duidelijk uit te drukken. Nadat hij haar in de Negende Symphonie tot de uiterst bereikbare grenzen had gebracht, riep hij het Woord te hulp, het woord, dat alleen in staat was zijne gedachte uit te spreken.

Wanneer Wagner zegt, dat met de negende de *laatste* symphonie geschreven is, dan bedoelt hij daarmede niet, dat de symphonisten die na Beethoven gekomen zijn, geheel van talent ontbloot waren. Hij heeft daarmede alleen willen te kennen geven, dat eene ontwikkeling van den symphonischen vorm na Beethoven niet mogelijk is, en dat de geheele geschiedenis der zuiver instrumentale muziek begrepen is in de negen werken van dezen Hercules. Beethoven's opvolgers hebben goede, schoone, sommigen zelfs prachtige symphonieën geschreven, maar bepaald noodig zijn zij niet geweest.

Toch bestaat er één componist, die, althans wat het technische gedeelte betreft, iets aan de symphonie heeft aangebracht, dat Beethoven niet bekend was. Het was een Franschman en hij heette Hector Berlioz.

De groote kracht van Berlioz ligt in zijn meesterschap in de instrumentatie. Hij had het door Beethoven gebruikte orkest nauwkeurig bestudeerd, hij kende er ook de gebreken van, en naarmate de kunst van instrumentenbouw - bepaaldelijk wat de blaastuigen betreft - volmaakter werd, verhoogde hij het effekt van die instrumenten in het orkest, vulde aan wat onvolledig, verbeterde wat gebrekkig was en verleende het orkest een rijkdom van kleur, dien het te voren nooit gekend had, een spraakvermogen dat onbeperkt is. Eene uitbreiding van den symphonie-vorm heeft Berlioz, zelfs in zijn beste werken, niet kunnen geven. Hij sluit zich bij voorkeur aan die symphonieën van Beethoven, waarin het streven naar poëtische gedachten merkbaar is; hij tracht zelfs geheele gedichten (*Harold*), geheele romans (*Symphonie fantastique, Lélio*) in symphonischen vorm weer te geven, en wat Beethoven een enkele maal heeft aangewend: het wederoptreden van het motief eener afdeeling in een volgende (zie de finales van de 5e en van de 9e symphonie) maakt hij tot regel,

en laat een motief, dat hij *idée mère* noemt, als verbindende draad door de verschillende afdeelingen zijner symphonie loopen, ten einde haar onderling verband duidelijk te maken.

Berlioz mist de genialiteit van Beethoven, hij heeft niet de vindingsgave, niet het gemoed van den grooten meester, zijne werken maken niet den indruk van spontaneïteit. Maar hij overtreft hem in de behandeling van het orkest; zijne instrumentatie, die door de lateren van hem is overgenomen, is volmaakter. Om iets te noemen: hoorns en trompetten blazen niet meer uitsluitend de natuurtonen, die ons in de symphonieën van Beethoven vaak hinderen, maar zijn chromatische instrumenten geworden; de houten en koperen blaasinstrumenten vormen afzonderlijke, zelfstandige toonlichamen, die het evenwicht houden met het sterk bezette en op tallooze wijzen verdeelde strijkquintet; het geheel is een wonder van toonvorming, klankschakeering en welluidendheid.

Geef dat orkest in handen van een man die gelijke scheppingsgave als Beethoven bezit en tevens de moderne harmonisatie kent, en gij zult toestemmen, dat de resultaten die hij er mede bereikt, niet twijfelachtig kunnen zijn.

Die man is Richard Wagner.

De symphonische melodie, uitgevoerd door het kleurenrijke orkest van Berlioz, heeft hij tot grondslag zijner toondrama's gemaakt. In zijne scheppingen kan het uitdrukkingsvermogen van het orkest zich tot zijn hoogste macht verheffen, omdat het woord en de handeling die deze muziek verklaren, altijd tegenwoordig zijn.

Het muziekdrama van Richard Wagner is de alpha en omega der moderne muziek. Daarin is de geheele rijkdom van het toonmateriaal aangewend, om aan het woord de hoogste uitdrukking te verleenen. En wat verkondigt ons dat woord? ‘In al zijne Drama's’, zegt de schrijver van een onlangs uitgekomen boek,[1] ‘behandelt Wagner met wonderbaarlijke diepzinnigheid en in steeds verschillende ethische perspektieven het groote, echt moderne problema der *Verlossing*; deze eeuwig-menschelijke, eeuwig-moderne gedachte is het verheven, plechtige grondthema, waarop zijne drama's, van den *Holländer* af tot *Parsifal* toe, in grootsche variaties zijn opgebouwd. Het toppunt van zijne scheppingskracht en de hoogste uitdrukking van het moderne gevoelsleven heeft de meester van Bayreuth in zijn kolossale Trilogie *Der Ring des Nibelungen* en in

1) Ferdinand Pfohl, *Die moderne Oper* (Leipzig, 1894).

Tristan und Isolde bereikt. De accoorden, die hij in deze reusachtige werken laat weerklinken, zijn een terugslag van het geheele moderne denken en gevoelen, zooals geen andere dan de muzikale kunst in staat is weer te geven.'

Dat er menschen zijn die dit niet toestemmen, wij weten het allen. 'Wagner en de kritiek' is een onderwerp dat een zeer omvangrijke bibliotheek vormt. Niet alleen gedurende zijn leven, ook na zijn dood valt de kritiek hem hard. Dit is niets nieuws. Wanneer wij zien, hoe er heden ten dage nog menschen bestaan, die aan den roem van Shakespeare en van Rembrandt knagen, dan verwondert het ons niet, dat men ook den glans en luister van den eerst in onzen tijd gestorven Wagner tracht te verduisteren. En het allerminst kan ons dit verbazen van den Weener criticus Eduard Hanslick, die het noodig acht, in de *Neue freie Presse* de kritiek van vroeger dagen nog eens op te rakelen, en te dien einde eenige brieven afdrukt, die Billroth aan hem geschreven heeft. De beroemde medicus oordeelt daarin o.a. over het tekstboek van *Parsifal* aldus:

Juli 1882.

'Auf deinen Wunsch habe ich mir den Text des *Parsifalles* gekauft und nach dreimaligem krampfhaften Ansatz soeben fertig gelesen. Es thut mir leid um die Zeit. Gibt es etwas Dümmeres? Widerlicheres? Die ganze Gralsage war mir stets zuwider; diese faulen Mönche mit ihren Tätzen und dem römischen Lanzknechtspeer; die götzenartige Anbetung dieser alten Scharteken; das ewige Lamento des dummen Amfortas! Der Trottel Parsifal! Ist das nicht Alles widerlich?'....

Van den held van het stuk wordt voorts nog gezegd: 'Ich vermuthe, er ist ein Castrat; jedenfalls ist seine Phantasie und sein Verstand castrirt.' Gurnemanz wordt 'ein Hausknecht' genoemd, enz., enz.

Natuurlijk zijn in deze brieven de citaten *ad majorem Eduardi gloriam* niet vergeten. Naar aanleiding van Hanslick's kritiek van *Parsifal* schrijft de Weener dokter hem:

'Ich finde, dass dein Standpunkt immer der gleiche, kunstschöne ist.... Gerade das Massvolle deiner Kritiken hat die Fanatiker früher so erbos't.' En tijdens de uitvoeringen van het 'Bühnenweihfestspiel' te Bayreuth meldt hij hem: 'Es thut mir leid, dass du als Musikreferent und anständiger Mensch in Bayreuth bist,

sonst würde ich sagen, die Menschen, welche sich diesen Blödsinn gefallen lassen, sind nicht werth, Viecher in des Meisters Stall zu sein.'

Of de brieven van Billroth echt zijn, weet ik niet. Het zou niet de eerste maal wezen, dat men brieven van Wagner vervalscht of gefingeerd heeft. Men denke aan den door Chamberlain ontmaskerden Ferdinand Praeger!

Of Billroth later eene voorstelling van *Parsifal* heeft bijgewoond en van zijn oordeel is teruggekomen, is mij evenmin bekend. Hij gaf in bovengenoemde brieven slechts den indruk weer, dien hij bij het lezen van het tekstboek had ontvangen, en uit de wijze waarop hij dat doet, blijkt duidelijk, dat men een uitstekend medicus kan zijn, zonder gevoel voor poëzie te bezitten. Ook met betrekking tot de muziek is zijn oordeel dat van een leek, en wel, zooals hij zelf zegt, van iemand die na een vermoeienden dag, te midden van de kwalen en smarten der menschen doorgebracht, zich 's avonds met behulp van muziek wil ontspannen. Dat wist Hanslick ook wel, maar hij achtte het nuttig, weder eens te pas te brengen, wat er destijds tegen Wagner geschreven werd, en daar het in dit geval de meening van een beroemd man gold, was diens uitspraak zeer gewichtig!

Men weet, dat velen in den stadssecretaris Sixtus Beckmesser uit *Die Meistersinger von Nürnberg* het portret van den recensent der *Neue freie Presse* meenen te herkennen. Minder bekend is het wellicht, dat in het eerste ontwerp van het Meistersinger-tekstboek de lijst der personen aldus luidde:

Hans Sachs, Schuster.
Veit Pogner, Goldschmied.
Kunz Vogelgesang, Kürschner.
Conrad Nachtigal, Spengler.
Hans Lick, Schreiber.

enz.

Bij het uitwerken van het tekstboek herdoopte Wagner den secretaris in Sixtus Beckmesser, en het is goed dat hij dit gedaan heeft: het portret zelf is gelijkend genoeg. De 'Merker' heeft gelukkig zijn voornemen:

wie er das frohe Singen
zu Schaden konnte bringen,

niet kunnen volvoeren ten tijde dat 's meesters kunst nog nieuw en door velen onbegrepen was; veel minder zal hij dit vermogen,

nu zij in vollen luister straalt. Wagner heeft op de tweede helft der 19e eeuw den stempel van zijn genie gedrukt, hij beheerscht die periode der muziekgeschiedenis, en niemand kan zich aan zijn machtigen invloed onttrekken.

Wij moeten nu tot ons punt van uitgang terugkeeren en ons nogmaals bezighouden met de vraag van den ‘inzender’: wie grooter componist is, Beethoven of Wagner.

Zooals zij daar ligt, is die vraag niet te beantwoorden. Alleen wanneer zij in dier voege gesteld was: wie was grooter in zijn tijd, Beethoven of Wagner, zou men er een antwoord op geven, dat aldus zou luiden: beiden waren even groot. Beethoven is heer en meester over de eerste helft der 19e eeuw, het tijdperk der symphonie, Wagner over de tweede helft, het tijdperk der dramatische muziek.

Vermoedelijk heeft de meergenoemde ‘inzender’ kort na elkaar een werk van beide meesters hooren uitvoeren; vermoedelijk ook is de indruk, dien hij van Wagner's muziek ontving, het grootst geweest en heeft hij, verwonderd dat dit zoo was, zich genoopt gevoeld, bovenbedoelde vraag te stellen.

Een der redenen, dat de symphonieën van Beethoven sommigen niet meer zoo treffen als vroeger, is hierin gelegen, dat zij te dikwijls ten gehoore worden gebracht. Wilde men die werken in al hunne grootheid en heiligheid bewaren, dan moest men ze slechts zelden laten hooren. Evenals de Kerk zoude ook de muzikale wereld hare heilige dagen moeten hebben, slechts weinige dagen in het jaar, waarop de scheppingen der groote genieën uitgevoerd, hunne daden in herinnering werden gebracht. Maar neen, het is alsof men het er op toelegt, het verhevene en geniale gewoon en alledaagsch te maken. Wat wordt er geen misbruik gemaakt van de werken van Beethoven! Door eerstbeginnende leerlingen, die ze *à quatre-mains* op de piano trachten te spelen, worden zij tot *études* verlaagd; op alle mogelijke matinées en Kurhaus-concerten worden zij afgespeeld; ondernemers van publieke vermakelijkheden disschen ze in massa op, en daarbij schijnt diegene het meest op den naam van Beethoven-vereerder te willen aanspraak maken, die het grootst mogelijk aantal werken in den kortst mogelijken tijd ten geboore brengt. In 's meesters geboortestad werden onlangs al zijne negen symphonieën op drie achtereenvolgende dagen uitgevoerd! Het publiek wordt op die wijze meer dan verzadigd van Beethoven.

Dat komt van het zoogenaamde ‘populariseeren’ van de muziek. Het schoone, grootsche, verhevene verliest zijne aantrekkelijkheid, wanneer men het dagelijks op straat aantreft; evenzoo gaat de magische kracht van de toonwerken der groote meesters verloren, wanneer men ze altijd en overal kan hooren.

Men zou kunnen vragen, of datzelfde gevaar niet bestaat ten opzichte van Wagner. Worden ook zijne werken niet overal gespeeld, afgespeeld, vaak zonder geest en tot vervelens toe?

Het gevaar is in deze minder groot, omdat de middelen van uitvoering moeilijker te verkrijgen zijn. Wel is waar worden de instrumentale gedeelten zijner werken, voor zoo verre zij voor de concertzaal geschikt, of althans ‘zum Concertgebrauch eingerichtet’ zijn, overal gespeeld en dikwijls vrij slecht; maar zij vormen slechts een zeer klein gedeelte van die werken. Voor een volledige uitvoering van *Tristan und Isolde, Der Ring des Nibelungen, Die Meistersinger von Nürnberg* en *Parsifal* zijn nog steeds buitengewone voorbereidingen noodig, en het is daarom nog niet te voorzien, dat de glans van die werken, tengevolge van te veel verbruik, zal verbleeken. En wat bepaaldelijk *Parsifal* betreft, zoolang dat werk het uitsluitend eigendom van Bayreuth blijft, zal het zijn oorspronkelijke frischheid en reinheid niet verliezen.

Maar niet alleen het meer of minder ten gehoore brengen der werken van beide groote meesters beslist over den grooteren of kleineren indruk, dien zij op den toehoorder maken; ook andere oorzaken werken tot die beslissing mede, voornamelijk behoort hiertoe het standpunt dat hij in de muzikale kunst inneemt. Wie de absolute instrumentaalmuziek als de hoogste uiting der toonkunst beschouwt, zal de symphonie, en vooral die van Beethoven, boven alles stellen en geen zin hebben voor eene vereeniging der kunsten, zooals in het drama van Wagner in praktijk is gebracht. Wie daarentegen in de leer van het ‘Kunstwerk der Zukumft’ is grootgebracht, zal sterker getroffen worden door de muziek van Wagner, omdat deze, bij gelijk scheppingsvermogen als Beethoven, van later tijd is.

De muziek - wij hebben het hierboven trachten aan te toonen - is de modernste van alle kunsten, zij is gestadig vooruitgegaan, en daartoe hebben de Duitsche toondichters het allermeest bijgedragen.

BACH-BEETHOVEN-WAGNER,

ziedaar de roemvolle loopbaan der Duitsche muziek.

Beethoven - dat beteekent: Bach en Händel + Haydn en Mozart.

Wagner - dat beteekent: Beethoven + de geheele dramatische muziek.

Wie van deze waarheid doordrongen is, vraagt er niet naar, waarom Wagner niet, evenals zijn groote voorganger, ook sonates, kwartetten en symphonieën heeft gecomponeerd.

De beteekenis der instrumentaalmuziek is een historische.

De thans levende muzikale kunst heet: het Muziekdrama.

Daarmede zij niet gezegd, dat ieder componist nu maar naar hartelust opera's à la Wagner moet schrijven, om zeker te zijn dat zijn naam door het nageslacht met eere genoemd zal worden.

Verre van dien.

Een blik op de moderne opera is voldoende om in te zien, hoe weinigen nog begrip hebben van hetgeen Wagner gewild heeft.

Het zoo even genoemde boek van Ferdinand Pfohl moge ons tot gids strekken op ons uitstapje naar het gebied der moderne opera. ‘Is er’, vraagt de schrijver, ‘nu in Duitschland buiten de kunst van Wagner een moderne opera? Het antwoord moet zijn: *neen*. Wel wordt in Duitschland veel gemusiceerd. Welke onaantastbare wet echter voor de hedendaagsche toonzetters moet gelden, daarover zijn de geleerden het niet eens. Zooveel hoofden, zooveel zinnen. De Duitsche opera-componisten - het zijn degelijke, achtingswaardige kunstenaars, eenigen hebben zelfs muzikaal talent! - verstikken in overwegingen en bezwaren, zij beroepen zich steeds op de geschiedenis, zij zweren gaarne bij beproefde formules, zij hechten zich vast aan oude regels. Zij componeeren volgens recepten van succes. Zij trachten den grooten meesters de kunstgrepen, het geheim vaü machtige effekten af te luisteren en gaan daaraan te gronde. Zij componeeren geen opera maar een succes. Hoe heeft die en die het gemaakt? vragen zij. En onder het naloopen van schitterende voorbeelden worden zij slaven van den vreemden genius. Zij weten al wat was, is en zijn zal en hebben dit eene vergeten, dat het genie onnavolgbaar is.’

Deze woorden kunnen als commentaar dienen voor nagenoeg alle moderne Duitsche opera's. De componisten geven zich geen rekenschap van het feit, dat Wagner in de eerste plaats een dichter was, een dichter die iets te zeggen had, en die aan datgene wat hij wenschte uit te spreken door middel van de muziek de

hoogste uitdrukking wilde verleenen; zij bootsen slechts het uiterlijk van zijn werk na. Wagner heeft zijne stoffen in het romantische, het wonderbaarlijke gezocht, ook zij zouden geen opera-tekst willen componeeren, die niet romantisch of wonderbaarlijk is; Wagner wendt voor bepaalde, sterk geteekende toestanden, bepaalde motieven aan, ook zij zouden zonder ‘leidmotieven’ niet kunnen leven. Toch zoeken zij, waarschijnlijk uit zucht om ‘veelzijdig’ te zijn, hun heil niet alleen bij den meester van Bayreuth, maar ook bij anderen; dientengevolge is de muziek hunner drama's een mengelmoes van verschillende opera-stijlen.

Met den schrijver van *die moderne Oper* kan men vijf modellen aannemen, die in bijna elke moderne opera te herkennen zijn:

Eerste model: *Tristan und Isolde*. Karakter: zoele zomernacht, liefdessmachten, doodsverlangen, de tragedie der liefde en als symbool daarvan het septime-accoord op den tweeden trap in de kleine terts-toonaard:

Rijke polyphonie en chromatiek. In de instrumentatie speelt de Engelsche hoorn een groote rol.

Tweede model: *Die Meistersinger*. Karakter: De zin voor het populaire; Duitsch volksleven; gevoel voor lente en natuur. Humor in alle schakeeringen. Dwepende lyriek. Het symbool is het none-accoord:

Diatonische harmoniek, rijke polyphonie.

Derde model: *Carmen*. Karakter: bevalligheid en geestigheid; de bewegelijke melodiek der Fransche chansons; veel temperament; doorschijnende instrumentatie, prikkelende rhythmus; gesloten vorm.

Vierde model: *Faust*. Karakter: sentimenteele melodiek; een weekelijk-erotisch element domineert. Lyriek in *Des-dur*. Dit model kan ontaarden in Nesslerianisme.

Vijfde model: *Cavalleria rusticana*. Karakter: verisme. Speelt in de laagste volksklassen. Brutale kracht; hartstochtelijke uitvallen. Razernij. Schrille contrasten en gebrek aan fijne overgangen. Homophone stijl. Eenheid van tijd en plaats.

Deze vijf modellen, wij herhalen het, vindt men in bijna alle Duitsche opera's van onzen tijd weêr. Tengevolge van deze vermenging van verschillende genre's is er eene soort van opera-muziek van den zonderlingsten aard ontstaan; aan de zoogenaamde ‘groote’

opera ontleende men den tooneelpracht, den gezwollen stijl en het onware pathos, alsmede eenige vormen, zooals marschen en dansen, die met het drama niets te maken hadden; aan de ‘romantische’ het eigenaardig koloriet en een sentimenteele lyriek. Voorbeelden zijn de opera's van Goldmark, Heuberger, Abert, Kretschmer, d'Albert, Weingärtner, en hoe de hedendaagsche Duitsche operacomponisten nog meer mogen heeten.

En niet alleen Duitschers, ook Franschen - Chabrier - Italianen - Franchetti, Russen - Tschaikowsky, hebben dramatische muziek gecomponeerd, waarin men de vijf modellen wedervindt. Uiterlijk vaak schitterend, zijn hunne werken innerlijk hol en leeg.

De tegenstanders van Wagner hebben getracht, het onvruchtbare zijner kunstvormen te bewijzen, door aan te toonen, dat het tot heden geen componist gelukt is, volgens zijne theorieën een werk *aere perennius* te scheppen. Met hetzelfde recht zou men den diamant een slechten en waardeloozen steen kunnen noemen, omdat een hoefsmid niet in staat is hem te vatten; evenzoo zoude men een geweer kunnen stukslaan, omdat een blinde daarmede niets getroffen heeft. Wagner's theorieën zijn door en door gezond, maar om ze met goed gevolg in praktijk te brengen, moet men een genie zijn.

Wagner's muziekdrama is de kunst van onze dagen, evenals Beethoven's symphonie die van de eerste helft onzer eeuw is. Andere tijden, andere liederen. Wellicht komt er een tijd, dat Wagner's kunst even onmodern is, als zij heden modern is; maar onbegrijpelijk of ongenietbaar zal zij den komenden geslachten niet zijn; want in zijne werk leeft de Menscb, de van tijd en plaats onafhankelijke, onsterfelijke mensch, voort.

Wij zijn het met Pfohl eens: ‘Elsa's lijden, het doodsverlangen van den Vliegenden Hollander, de extase van Tannhäuser en de tragedie der Liefde, als wier moment het groote Tristan-drama door de eeuwen schittert, dat zijn onmiddellijk pakkende uitingen van het menschdom, uitingen van menschengedachten, die in elk tijdperk der beschaving verstaanbaar zijn.’

HENRI VIOTTA.

Dramatisch overzicht.

Grand Théatre. Tooneelgezelschap De Vos en Van Korlaar: Artiest, tooneelspel in 3 bedrijven door Marcellus Emants.

In Van Lier's Grand Théatre, waar avond aan avond een enthousiast publiek zich had verdrongen om de grovere kunst van een Julia Cuypers in het melodrama *Roze-Kate* toe te juichen, was slechts met moeite een klein troepje toeschouwers bijeen te krijgen om kennis te maken met een nieuw tooneelspel van Marcellus Emants, waarin een kunstenaar als Royaards de hoofdrol zou vervullen.

Het schijnt wel, dat zij die Emants als dichter van *Godenschemering*, als auteur van menige fijn-psychologische novelle terecht zeer hoog schatten, in zijne dramaturgische eigenschappen minder vertrouwen stellen. Tusschen ons schouwburgpubliek en Emants heerscht tot dusver geen zeer hartelijke verstandhouding.

Dit kan de schuld zijn van het publiek, dat wellicht te grof bewerktuigd is om de fijne kunst van dezen dramatischen auteur te genieten, maar dat kan ook liggen aan zekere eigenschappen van onzen tooneelschrijver. Misschien is er wel wederzijdsche *incompatibilité d'humeur*.

De heer Emants heeft, te oordeelen naar de meeste zijner letterkundige producten - de epische gedichten zijn hier van zelf buitengesloten - geen hoogen dunk van zijn natuurgenooten. Hij is blijkbaar van meening dat de wereld in doorsnee bestaat uit een verzameling zwakkelingen, lichtzinnigen, hebzuchtigen, en dat het egoïsme in zijn meest verschillende vormen de maatschappij regeert. Indien dat zijn ervaring is, dan is het zijn recht als schrijver daaraan in zijn scheppingen uiting te geven, maar de wijze

waarop hij dat doet zal noodzakelijk bepaald worden door de kunsttak, welke hij voor zijne artistieke productie koos.

Wie een blik op het leven heeft, als hier Marcellus Emants wordt toegedicht, kan, voor het tooneel schrijvende, zijn onderwerp òf van de tragische òf van de komische zijde opvatten. Hij zal, waar hij een kunstenaar tot held van zijn drama kiest, den diep tragischen toestand kunnen schilderen van een genialen jongen man, die bij elken stap in het leven stuit op de platheid, de bekrompenheid, het totaal gemis aan artistiek gevoel van wie hem omringen; die zelfs bij zijn jonge vrouw, op wier steun hij meende te kunnen rekenen, telkens door kleine, conventioneele opvattingen wordt geërgerd, en ten slotte door de prozaïsche wereld vleugellam geslagen, geestelijk en lichamelijk ten ondergaat. Of wel hij zal, indien hij levendiger getroffen pleegt te worden door het komische in den waargenomen toestand, onder den indruk van al het egoïsme, van al den *humbug*, van al het ziekelijke, van de valschheid en de voosheid waaraan artisten en niet-artisten lijden, op het voorbeeld van de groote comici aan zijn verontwaardiging lucht kunnen geven door die allen in hun volle dwaasheid ten toon te stellen en met de zweepslagen van zijn spot ten bloede toe te geeselen.

Marcellus Emants heeft in dit tooneelspel noch het een noch het ander gedaan. Gérard Adrikus, de ‘artist’ van het stuk, is zonder liefde getrouwd in een gezin dat hem om zijn geld heeft aangehaald, maar voor zijn persoon weinig, en voor zijn artistieke aspiraties niets gevoelt. In den grond is de man geen artist, maar een phrasenmaker, zonder ruggemerg, willoos, zwak als een kind, onmachtig, huilerig, een misselijk product van een ontzenuwd geslacht. En al is men geneigd zich te ergeren over de kleine opvattingen, het grof voelen en het bekrompen denken van zijn omgeving, over dien schoonvader, vastgeroest in de conventie, over die schoonmoeder, vervuld met de zorg voor haar eigen gezondheid en van de schoonmaak, over de plat-burgerlijkheid van juffrouw Dina, bij wie het jonge paar na de huwelijksreis genoodzaakt is een tijdlang te logeeren, nu de schrijver deze allen plaatste tegenover een man als Gérard Adrikus zou men er toe kunnen komen, voor hetgeen in hen ergert verzachtende omstandigheden te pleiten. Hunne gedragingen en hunne uitingen verliezen iets van hun bespottelijkheid, nu wij, toeschouwers, hunne ergernis over den quasi artist, zij 't ook gedeeltelijk op andere gronden, moeten deelen.

Wat heeft de schrijver met zijn held, Gérard Andrikus, voor? Daar het tooneelspel haast zonder intrige is, althans zonder slot; daar wij enkel een episode van drie achtereenvolgende dagen uit het leven van den ‘artist’ te zien krijgen, aan het eind van welken tijd de zwakkeling een zwakkeling, de declamator een declamator blijft, die er alleen in geslaagd is zijn vrouw hem te laten nazeggen!: *Wat is geluk?... een woord!*, kunnen wij in het stuk zelf geen bepaald antwoord vinden op die vraag. ‘Le spectacle d'une volonté qui se déploie’, zooals Brunetière het onderwerp van het drama definieerde, zoekt men hier te vergeefs. Uit niets blijkt of de schrijver ons den ‘artist’ *au sérieux* wil doen nemen, dan wel den spot heeft willen drijven met dezen phrasenmaker en zijn machteloos zoeken naar sensaties en emoties.

Zeer mogelijk, dat Marcellus Emants het de taak acht van den dramatischen auteur, alzoo te handelen. Er is echter niets wat zoo verlammend werkt op de geestdrift, zelfs op de gewone belangstellende aandacht van den toeschouwer als niet te weten, niet te kunnen gissen welken kant de schrijver uit wil. En indien een welwillend gestemd publiek zich voor Emants' tooneelspel, dat in de hoofdrol en in enkele bijrollen bijzonder goed vertolkt werd, niet heeft kunnen warm maken, dan moet de reden van deze koele houding, naar mij voorkomt, daarin gezocht worden.

Er is toch voor het overgie in deze drie bedrijven meer talent van waarneming, meer geest, meer stijl dan in menig warm toegejuicht drama van vreemden of eigen bodem, meer ook dan in eenig vroeger tooneelspel van Marcellus Emants zelven werd aangetroffen. Een figuur als die van Gérard Adrikus, den ‘artist’, moge ondramatisch zijn in de hoogste mate, in de typeering van dezen zwakkeling ontwikkelt de schrijver hooge kunst. Een kunst van lager rang, maar in zijn soort uitnemend, is die welke van juffrouw Dina, de huishoudster, in hare plat burgerlijkheid en prozaïsche nuchterheid een levend wezen maakte. Een gesprek over moderne kunst, zoo tintelend, met zooveel slagvaardigheid gevoerd als dat tusschen Adrikus, den journalist Salser en den schilder Gartmans wordt in Hollandsche tooneelstukken niet vaak gehoord. In geen vorigen tooneelarbeid schreef Emants, die wel eens in beredeneerde, kunstig aan de schrijftafel samengestelde zinnen zijn heil zocht, een zoo spontanen, natuurlijken dialoog,

wist hij zóo een stemming vol te houden en in den woordenkamp aan de hartstochten hunnen loop te laten.

Altemaal voortreffelijke eigenschappen dus, waarvan één enkele soms genoeg is om een tooneelstuk te doen gelukken. En toch slechts een half succes. Ik trachtte er een verklaring van te geven.

Het is niet anders: er zijn en blijven in de dramatische kunst eenige noodzakelijke conventies, eenige regels, waaraan ook het minst betwist talent wel doet zich te onderwerpen. De middelen, waarvan de kunstenaar zich heeft te bedienen, houden onmiddellijk verband met het doel van zijn kunst; en daar de dramatische kunst bestemd is om op een gegeven oogenblik door honderden toeschouwers tegelijk, terstond, zonder voorbereiding of tijd tot rustig nadenken, te worden genoten, is helderheid in de voorstelling, een duidelijk voortschrijden van een punt tot een ander in een bepaalde richting, een der voorwaarden voor het welslagen van een tooneelstuk, waaraan geen schrijver zich ongestraft onttrekt.

J.N. VAN HALL.

Letterkundige kroniek.

Vier tijdgenooten. Indrukken en Beschouwingen door S.A. Naber. Haarlem H.D. Tjeenk Willink.

Onze letterkunde is arm aan Gedenkschriften, Dagboeken, Bekentenissen. Komt dat misschien doordat er bij de meesten van ons, Nederlanders, gemis is aan openhartigheid, of zijn wij te nederig, te bescheiden, misschien wel te stug of te verlegen om ons wedervaren, ons lief en leed, onze gedachten en gevoelens, het intiemere van ons wezen, voor anderen uit te spreken?

Er zijn er velen die de *Mémoires, Confessions*, en hoe ze meer heeten mogen, waaraan de Fransche letterkunde rijker is dan eenige andere, niet goed kunnen zetten.

Het schijnt wel - zoo hoort men hen klagen[1)] - dat onze schrijvers van Rousseau, of liever van Montaigne af, tot Amiel, de Goncourt's en Marie Bashkirtseff toe, omdat zij zelven op de wereld niets en niemand interessanter vonden dan zich zelven, de stellige overtuiging hebben dat de wereld op hare beurt nu ook in niets zooveel belang zal stellen als in hùnne lotgevallen en hùnne gedachten. Een gemakkelijk werk bovendien dat schrijven van Mémoires; studie of kennis is er niet voor noodig: zóo zijn zij en zóo vertoonen zij zich; wijkt hun wijze van handelen, hun denken af van het denken en handelen van het meerendeel hunner tijdgenooten - des te beter: dat onderscheidt hen, dat maakt hunne oorspronkelijkheid uit. Welk een pretensie, welk een ijdelheid, en, met dat al welk een onoprechtheid! Alsof er geen belangrijker

1) Vgl. Brunctière. La littérature personelle. (Questions de critique. Paris, 1889.)

zaken te observeeren zijn, geen groote vraagstukken op te lossen, geen waarheden te verdedigen, geen dwalingen te bestrijden. En alsof in al die bekentenissen ten slotte niet ‘het critiekste’ verzwegen blijft. Men bekent in den regel alleen die gebreken, waarvoor men zonder schaamte kan uitkomen, waarop men zelfs, tot op zekere hoogte, zich kan laten voorstaan, - maar wie heeft in zijn Gedenkschriften ooit zich durven beschuldigen van ondeugden als laaghartigheid, huichelarij, vuige hebzucht? Bekentenissen in dezen vorm zijn in den regel verontschuldigingen. Zij moeten dienst doen als voorzorgsmaatregelen. zóo moet verklaard worden wat men geneigd zou zijn den grooten man als ondeugd aan te rekenen; zóo zou hij hebben willen zijn, althans zóo wenscht hij beoordeeld te worden door tijdgenooten en nakomelingschap.

Het kan zijn nut hebben op die wijze gewezen te worden op de schaduwzijde van die persoonlijke litteratuur, waarvan Mémoires en Dagboeken een belangrijk onderdeel vormen. Het moge leiden tot omzichtigheid in het gebruik ervan. Maar nu vergete men, aan de andere zijde, toch niet hoeveel men aan dergelijke geschriften te danken heeft voor de kennis van geheele tijdvakken der geschiedenis en der letterkunde. Er zijn dan toch onder de schrijvers van Gedenkschriften niet weinigen die in alle oprechtheid, als ware het in de biecht, hun hart plegen uit te storten, en aan de waarheid van wier mededeelingen, in hoofdzaak, men niet gerechtigd is te twijfelen. En wat Brieven aangaat - voor zoover zij niet expresselijk met het oog op de nakomelingschap vervaardigd zijn - wie zal ontkennen dat zij voor de kennis van het leven en van het karakter van den schrijver, voor die van de omstandigheden, waaraan zijn geschriften hun ontstaan te danken hebben, van onwaardeerbaar belang zijn?

Een letterkunde, die in het bezit is van een groot aantal *Mémoires*, Dagboeken, Correspondenties van mannen van naam, is er niet minder om. Er tintelt een leven in, waarvan men in die van andere volken veel minder bespeurt.

Wij, Nederlanders, zijn gesloten naturen. Wel houden wij er van, door het spionnetje te gluren, om te zien wie er op de stoep van onzen buurman staat, maar die vrijheid gunnen wij een ander tegenover ons noode. Tot onze huiskamer dringt men zoo spoedig niet door. Onze dames plegen zes dagen van de week ‘niet thuis te geven’ en alleen één middag, op haar ‘jour’, visites af te wachten. Geen

nood dan ook, dat wij ons te spoedig bloot geven of aan oningewijden een kijkje gunnen in de huiskamer van ons gemoed. Wie dat waagt te doen, wordt al spoedig belachelijk gevonden. Hélène Swarth, die, als echte lyrische dichteres die zij is, in hare gedichten de wisselende stemmingen van haar gemoed weergeeft, door de voorvallen in haar leven gewekt, heeft zich alleen dank zij de overmacht van haar geniale kunst doen accepteeren door velen die aanvankelijk geneigd waren, voor die ontboezemingen van de dichteres als voor te groote intimiteiten het oor gesloten te houden. Meer dan eens heb ik bij een bekend tijdgenoot aangeklopt met het verzoek, dat hij uit zijn rijk leven, uit zijn omgang met vermaarde tijdgenooten het een en ander mocht te boek stellen, dat voor den ‘general reader’ en waarschijnlijk ook voor de intiemere geschiedenis onzer hedendaagsche letterkunde van belang zou kunnen zijn; maar dikwijls kreeg ik ten antwoord dat men zeker uit het leven van dezen of genen schrijver van naam menige wetenswaardige bijzonderheid, aan weinigen bekend, menige anecdote zou kunnen mededeelen, maar dat dergelijke mededeelingen, hoe belangrijk wellicht, vooralsnog achterwege behoorden te blijven, uit kieschheid tegenover den nog levenden tijdgenoot, tegenover nog in leven zijnde verwanten van den overleden schrijver, of tegenover nog levende getuigen van een of ander merkwaardig voorval, waarbij de vermaarde X. of Z. betrokken was geweest.

Derhalve: de mannen van beteekenis zelven zwijgen in den regel, en hunne vrienden durven zich meestal niet uitlaten, of, indien zij het al doen, dan is het aarzelend, met halve stem.

De ‘vier tijdgenooten’, welke de Amsterdamsche hoogleeraar Naber in zijn boek bespreekt, zijn: B u s k e n H u e t, K i e h l, B u y s en C o b e t. Met elk hunner heeft de geleerde schrijver ‘langdurigen en vertrouwelijken omgang’ gehad; met Huet en ook met Buys eerst nadat alle drie reeds het maatschappelijk leven waren ingetreden, met Kiehl in beider studententijd. De omgang met Cobet, den oudere in jaren, is uit den aard van beider studievak, het Grieksch, van langer duur geweest; Cobet was voor Naber op wetenschappelijk gebied ‘de trouwe leidsman’, wiens heengaan op 28 October 1889, hem de klacht ontlokt: ‘Thans zou ik mijn weg op wetenschappelijk terrein eens voor al zelf moeten vinden. Ik had een gevoel van groote verlatenheid.’

Aan drie van de mannen, met welke Prof. Naber zich hier bezig houdt, aan Huet, Buys en Cobet, is sedert hun verscheiden reeds menige ernstige studie gewijd. De schrijver had slechts aan te vullen en toe te lichten, en het is hem gelukt, vele belangrijke bijzonderheden te voegen bij hetgeen ons reeds van elders bekend was.

Nieuw is al aanstonds in het stuk over Huet de beschrijving van de Fransche school van Meester Roggen op de Paviljoensgracht te 's-Gravenhage, een school, die een zekere vermaardheid had, omdat er, als een nieuwigheid voor dien tijd (1834), ook onderwijs in gymnastiek werd gegeven, en waar, terwijl een groot gedeelte van den leertijd aan het Fransch werd besteed, de Hollandsche spraakkunst ‘uiterst stiefmoederlijk’ behandeld werd. De inrichting was er hoogst eenvoudig, thans zouden wij ze hoogst gebrekkig noemen. In de twee bovenachterkamers, waaruit de school bestond, was in de eene de kleine school onder leiding van den ondermeester, in de andere, de groote, onder leiding van meester Roggen zelve. ‘In die kleine school’ - schrijft de heer Naber - ‘zaten wij warm, soms te warm bij een gloeiend kanonkacheltje. De andere school moet zich vergenoegen met de uitstralende warmte van de kachelpijp, die langs den zolder de gansche lengte van het vertrek doorloopt. Daar zijn drie ramen, die soms gruwelijk tochten. Daar zijn barsten in de voor dien tijd groote vensterruiten, die met papier zijn toegeplakt. Als de vorst eenigszins streng is, zooals in Januari 1838, duurt het stellig een uur, voordat de inkt in de koker ontdooid is.’

Busken Huet was voor den heer Naber slechts een aanleiding tot het beschrijven van deze Fransche school van voor zestig jaar, waarop ook Lodewijk Mulder, Bakker Korf, Van Maanen, de latere Advocaat-Generaal bij den Hoogen Raad, en vele andere bekende tijdgenooten hunne eerste opleiding genoten. Al zaten Huet en hij er een paar jaar naast elkander, tot eenige intimiteit leidde dit niet; buiten de school zagen zij elkander niet of nauwelijks, en ook later toen zij hetzelfde Gymnasium bezochten en aan dezelfde Academie, de Leidsche, studeerden, kwamen zij nagenoeg niet met elkander in aanraking.

Uit eigen ervaring weet de heer Naber van Coenraad Busken Huet vóór 1851 ons niets anders te berichten dan dat hij op school bij den heer Roggen een vroolijke jongen met spotzieke oogen en innemende gelaatstrekken, en ver in het Fransch was.

Na '51 zou Naber negen jaar lang zoo goed als dagelijks met Huet in aanraking komen, en aan dien tijd knoopt hij de herinneringen en den indruk vast, welke hij van hem behouden heeft. Maar nu dunkt het mij kenschetsend voor den Nederlandschen schroom om te persoonlijk te worden en in bijzonderheden te treden omtrent hetgeen wij hebben bijgewoond, dat al wat de schrijver van *Vier tijdgenooten* over Huet te zeggen heeft in hoofdzaak zoo niet uitsluitend zich grondt op hetgeen te lezen staat hetzij in zijne openbaar gemaakte Brieven - eene verzameling waarin, bevreemdend genoeg, de brieven van Huet aan zijn vriend Naber ontbreken! - hetzij in zijne andere geschriften; terwijl uit het dagelijksch verkeer van de beide mannen van 1851 tot 1860 schier geen enkele bijzonderheid, geen anecdote, geen gezegde de ‘indrukken en beschouwingen’ komt toelichten.

Dat wil niet zeggen, dat wij aan Prof. Naber's oordeel over Huet minder waarde hebben te hechten. Wat aan dat oordeel waarde geeft, is zijn ernst en zijn oprechtheid. Van de *Nationale Vertoogen* bijv. schrijft Naber: ‘Voor zoover ik zien kan, zijn het altemaal bespiegelingen van twijfelachtige juistheid, volmaakt geschikt om ten grondslag te worden genomen voor een academisch dispuut, maar zonder de minste beteekenis voor de practische oplossing van aanhangige vraagstukken.’ Zeer vrijmoedig, maar, gelijk hij eerlijk bekent, daarbij alleen steunend op indrukken niet op herinneringen, schrijft de heer Naber over den invloed van Potgieter op Huet: ‘Mij komt het voor, dat Potgieter in Huet alles heeft gekweekt wat besnoeid en alles besnoeid wat gekweekt moest worden. Hij heeft den eenzelvige in zijne afzondering van de wereld voortgeholpen. In hem zie ik - bijna schroom ik het te zeggen - den man die Huet door navolging verleid heeft om zijn altijd puntigen stijl tot het gemaakte te doen naderen. Ik kan het niet helpen, moeielijk kan ik het Potgieter vergeven, dat hij, die zooveel invloed op zijn vriend had, hem niet weerhouden heeft van zich te kwader ure te werpen op de politiek: een terrein, dat voor Huet met distelen bewassen was.’ Jammer alweer dat, uit ik weet niet welke schroomvalligheid, kieschheid, piëteit, of hoe men het noemen wil, de ongetwijfeld uiterst belangrijke correspondentie tusschen Huet en Potgieter, waarvan ons bij de uitgaaf van het eerste deel van Huet's Brieven in 1890 werd meegedeeld, dat zij ‘voor een latere publicatie bewaard’ bleef, nog steeds wordt ach-

tergehouden en men dus den schrijver van *Vier tijdgenooten* op dit punt niet controleeren kan.

De herinnering, die de heer Naber van Busken Huet heeft gehouden, is die van nagenoeg allen, die het zeldzame voorrecht hadden met hem in vroeger of later tijd in aanraking te komen. Ook den heer Naber hooren wij verzekeren, dat de gewezen Waalsche predikant, afstammeling van een Fransch geslacht, die ‘van zijn jeugd af Fransch gehoord, Fransch gedacht, Fransch gesproken’ had, zich in den grond Hollander voelde, dat hij zich in zijn vaak scherpe critiek op Nederlandsche toestanden en Nederlandsche geschriften leiden liet ‘door zijn overgroote liefde voor zijn vaderland en de nationale letteren’, en dat men uit zijn standaardwerk *Het land van Rembrand* ‘de stem hoort van den oprechten vaderlander, die na kennisneming van zooveel vreemde landen en zooveel vreemde boeken zich toch eigenlijk alleen tehuis gevoelt op eigen bodem.’ ‘Het schrijven van dit boek’ - zegt Prof. Naber - ‘was in de eerste plaats een vaderlandslievende daad.’

Vormden Naber's herinneringen aan de Fransche school van meester Roggen, de inleiding tot het opstel over Huet, de bladzijden, welke de Amsterdamsche hoogleeraar aan zijn vriend Kiehl wijdt, worden voorafgegaan door uitvoerige mededeelingen over het Haagsche Gymnasium gedurende de jaren 1839 tot 1845.

Wanneer de schrijver zich verdiept in zijn herinneringen aan de school in de Raamstraat, waar hij onder mannen als Beijnen en Bax den grond legde voor zijn klassieke vorming, dan wordt hij een warm *laudator temporis acti*. Bij de gymnasiasten van z i j n tijd verwachtte men alles van de ambitie; er werden rangnummers gegeven; wie *primus* was in het Latijn was *primus* van zijn klasse; en men spande zich in, streed er om, was er trotsch op tot de eersten te hooren. ‘De tegenwoordige schooljeugd vindt dat alles kinderachtig’, zegt de heer Naber. Zou dat enkel aan de tegenwoordige schooljeugd liggen? Of is niet de geheel gewijzigde inrichting van het Gymnasium met zijn uitgebreid leerplan schuld, dat de leerlingen, die van alles wat moeten leeren, geen tijd hebben en geen aanleiding vinden om zich op een of ander hoofdvak, gelijk het Latijn was op de oude Latijnsche school, met bijzonderen ijver toe te leggen en daarin uit te munten? Prof. Naber houdt zich met die vraag niet op; hij is met zijne herinneringen geheel in den goeden ouden tijd verdiept. Met levendige trekken,

als had de plechtigheid eerst gisteren plaats gehad, schetst hij de promotie zooals die op den eersten September in de Remonstrantsche kerk gehouden werd, en roept dan uit: ‘Dat alles is nu voorgoed dood en begraven: thans zijn zulke plechtigheden eene onmogelijkheid.’

Nu komt de schrijver tot zijn akademietijd, en daarmede tot zijn vriend Kiehl, met wien hij reeds in de hoogere klassen van het Gymnasium een dispuutgezelschap: *Studiis et Amicitiae* had opgericht, die later aan de Leidsche Akademie als stichter, leider en werkzaam lid van menig gezelschap aan zijn zijde stond en aan het opgewekt leven, dat in Juni 1846 onder de studenten der litterarische faculteit heerschte, een ijverig deel nam. De tot classiek litterator opgeleide bleek echter meer historicus en politicus dan philoloog te zijn. Zijn tienjarig hoogleeraarschap in de classieke talen aan het Athenaeum te Deventer, van 1854 tot 1864, schonk hem weinig voldoening, en al vond de inmiddels in de rechten gepromoveerde later als leeraar in de geschiedenis en staatswetenschappen eerst te Groningen en toen te Middelburg een geschikten werkkring, het gevoel zijn carrière gemist te hebben heeft den begaafden en werkzamen man nooit verlaten. Het eenige uitgebreide werk, dat hij in het licht heeft gegeven: *Le gouvernement représentatif en Neêrlande*, 500 compres gedrukte groot 8vo bladzijden over de parlementaire geschiedenis van Nederland van de Grondwetsherziening in 1848 tot op de wet op de kerkgenootschappen in 1853, is door de opeenstapeling van bijzonderheden een boek geworden, waarin men, naar Buys' niet weersproken critiek, te vergeefs naar een draad zoekt, die kan leiden en brengen tot een juist begrip van onze parlementaire geschiedenis.

Zooals in dit boek was Kiehl in alles.

‘Gelijk hij oordeelde, dat men geen zaak volkomen kon kennen, als men niet *alle* bijzonderheden wist, zoo was hij ook niet licht te brengen tot een besluit voor dat hij *alle* gronden voor en tegen deugdelijk had overwogen. Dan volgden eindelooze beraadslagingen met belangstellenden en onverschilligen, met vertrouwbare en weinig vertrouwbare personen. Eindelijk naderde het oogenblik waarop een besluit *moest* genomen worden. Het rechte tijdstip was dikwijls reeds voorbij. Doch het stond vast wat er gedaan moest worden. De verloren tijd *moest* ten snelste worden ingehaald. Wat was het slot? Bij menigeen wekte hij den schijn

van doldriftig zijn eigen weg te gaan'... 'Maar wat schoons stond daar niet tegenover!' vervolgt de heer Naber. 'Met name herdenk ik zijn onbegrensde hulpvaardigheid. Beter dan iemand weet ik, wat ik zelf als jong student te danken heb gehad aan zijne leiding. Hoevelen heeft hij later op soortgelijke wijze aan zich verplicht!' En verder: 'Een nobel karakter, dat het gemeene ten allen tijde en tegenover iedereen gemeen durfde noemen.'

Wil men een sprekend bewijs van Naber's piëteit voor zijn vriend Kiebl? Van *Het leven van Thorbecke* door Kiehl op het getouw gezet, maar niet voltooid, werd door Kiehl's vader het manuscript aan den heer Naber ter hand gesteld. En wat deed deze? Om een overzicht van het werk te krijgen begon hij met het geheel: vier honderd folio bladzijden, over te schrijven! Van dit werk zegt hij: 'Deze arbeid moet beschouwd worden als *Bouwstoffen tot een leven van Thorbecke* en verdient als zoodanig bewaard te worden. Maar een uitgave is niet raadzaam: daarin stemden Buys en Mr. J. Heemskerk Bz. overeen. Het schijnt dat de tijd tot het schrijven van eene biographie van Thorbecke nog niet gekomen is en in ieder geval niemand die taak behoorlijk zal kunnen volvoeren, zonder inzage te hebben gehad van Thorbecke's eigenhandige aanteekeningen. En daarop is voor het oogenblik niet veel uitzicht.'

Alweer dus Hollandsche geslotenheid, vrees om bijzonderheden te openbaren, die voor dezen of genen misschien minder aangenaam kunnen zijn? En dat waar het geldt de publieke zaak en een zoo belangrijk tijdperk uit onze politieke geschiedenis. Is er dan in die dagen zooveel gedacht, gesproken, gedaan dat het daglicht niet zien mag?

Na Kiehl bespreekt Naber zijn vriend Buys. Het beeld dat hier van den beminnelijken man wordt gegeven, zou men levendiger wenschen. Het persoonlijke, de karakteristieke bijzonderheid, de anecdote, geschikt om een of anderen karaktertrek in een helder licht te stellen, ontbreken geheel. Zelfs tref ik een enkele bewering aan, waartegen ik meen een bescheiden protest te mogen aanteekenen. Wanneer de heer Naber gewaagt van den Haarlemschen tijd, toen hij, zelf conrector aan het Gymnasium, dagelijks aan tafel te zamen kwam met Busken Huet en den adjunctcommies 1e klasse ter provinciale griffie Mr. J.T. Buys, en spreekt over den vroolijken toon die daar heerschte, over de 'reeks van

geestigheden en woordspelingen' die er niet ontbraken, vooral niet wanneer Coenraad Huet met zijn neef Pierre tegenwoordig was, laat hij er op volgen: 'Buys nam in dergelijk steekspel een werkzamer aandeel dan zij zullen vermoeden, die hem slechts in later jaren gekend hebben.' Tegen dit laatste nu kom ik op. Het was juist Buys' groote aantrekkelijkheid, dat hij ook 'in later jaren', in een dergelijken intiemen kring als aan den Haarlemschen middagtafel, bij al den ernst, die den grond van zijn levensbeschouwing uitmaakte, zoo geestig, zoo vroolijk, zoo plaagziek soms wezen kon, vol 'leuke' opmerkingen en gevatte reparties, en het behoort tot de aangenaamste herinneringen ook van de jongere en later aangekomen leden van onze Gidsredacte, ook *dien* Buys te hebben mogen leeren kennen.

Ontbreekt in het opstel, dat ik bier bespreek, naar mijn zin, dat wat Buys zou doen leven, ook voor wie het voorrecht gemist hebben hem herhaaldelijk te ontmoeten, daarentegen heeft de heer Naber niet opgezien tegen de moeite om van al wat Buys geschreven heeft een nauwkeurig overzicht te geven.

Niet het minst belangrijke is daarin - omdat het in de meeste andere levensschetsen ontbreekt - hetgeen Naber mededeelt uit Buys' eerste geschriften: uit zijn dissertatie *De jure cogitata communicandi ex juris communis principiis regendo*, 'een apologie voor de vrijheid van drukpers, wier uitspattingen vooral te vreezen zijn, als zij aan banden is gelegd'; uit zijn economische geschriften, van de jaren 1854 tot 1859, voorkomende in den Volksalmanak van Kruseman en in den Nutsalmanak, - populaire stukjes, die den heer Naber, als trouw *laudator temporis acti*, aanleiding geven om spottend te zeggen: 'Het is mogelijk dat men tegenwoordig beter voor het volk schrijft dan in die jaren geschiedde; ik wil het wel gelooven: het zal mij dan niet onder de oogen gekomen zijn.'

Weer treft mij, als ik verder lees, een zonderlinge uiting van die beschroomdheid, waarop ik reeds herhaaldelijk doelde. De heer Naber vertelt van de Debatingclub, die Buys in 1853 met Huet en hem te Haarlem oprichtte, en die al aanstonds groot succes had. Men zou daarvan gaarne iets meer vernemen, al ware het maar, welke stellingen daar door Buys, gedurende zijn verblijf te Haarlem, verdedigd zijn. Maar neen, dat ware onbescheiden, onkiesch! De heer Naber toch schrijft: 'Ik heb de stellingen, ter-

wijl ik dit schrijf, naast mij liggen, maar acht de mededeeling ongeraden, want zij dragen herhaaldelijk de sporen van een al te scherpe formuleering ter wille van een geanimeerd debat.'

Welke verschrikkelijke dingen moeten dat wel geweest zijn, dat men ze thans, na veertig jaar, nog niet durft drukken! Zou wellicht de nagedachtenis van Buys door de openbaarmaking schade kunnen lijden? Niemand, die ook maar in de verte, zoo iets zou durven vreezen. Over Buys en zijn karakter is toch maar één oordeel. 'Het geheim van de invloedrijke positie die Buys innam lag in zijn nobele persoonlijkheid', zegt Naber te recht. En later, wanneer hij herinnert dat velen onder Buys' leerlingen een richting zijn uitgegaan, afwijkende van de zijne: 'Ik kan mij niet voorstellen, dat gedurende dertig jaar de opvolgende studentengeslachten den omgang met Buys zullen genoten hebben, zonder te hebben medegeleefd en medegevoeld met dat rijke hart, dat zoo warm klopte voor alle nooden van het Nederlandsche volk. Dat is de ware beteekenis van dat welgevulde leven.'

Het opstel, dat Prof. Naber aan zijn vriend en leermeester Cobet wijdt, beslaat meer ruimte dan de drie andere opstellen te zamen. Daar is reden voor, dezelfde reden die m i j dringt over dit doorwrochte stuk het oordeel aan deskundigen over te laten. Alleen trof het mij, nadat de schrijver in ruim honderd dertig bladzijden een resumé heeft gegeven van al wat door Cobet geschreven werd, te lezen: 'Intusschen welke eereplaats ook Cobet zich als schrijver over philologische critiek heeft veroverd, toch komt het mij voor dat hij grooter was als docent.' Dr. Polak schreef in *De Gids* van December 1889: 'Aan geen ontwikkelde is het onbekend dat hij (Cobet) de grootste hellenist was dien Nederland tot nog toe heeft voortgebracht, en een der grootste dezer aan voortreffelijke hellenisten rijke eeuw over de gansche beschaafde wereld.' En dan 'nog grooter als docent'? Ik stel voor, dat de hellenisten, Cobet's leerlingen, dit onder elkander uitmaken en ons te gelegener tijd het resultaat mededeelen.

Vier Tijdgenooten is een ernstig boek, dat door de beproefde vriendschap welke de schrijver aan de mannen verbond, wier leven hij bespreekt, een bijzondere wijding ontving.

Jammer dat de geleerde, die reeds in de afzonderlijke opstellen herhaaldelijk deed uitschijnen, dat hij den tijd, toen hij en zijne

tijdgenooten het leven intraden, oneindig hooger stelt dan dien, welken wij thans beleven, het noodig geacht heeft in de Inleiding tot zijn werk nog eens scherp te doen uitkomen, hoever hij afstaat van het geslacht dat straks zijn plaats zal innemen.

Ik vind het bedroevend, de beste en degelijkste mannen van rijper leeftijd met zekeren klem het te hooren uitspreken, dat zij met wie na hen komen geen punten van aanraking meer hebben en zich ‘als vreemden’ onder hen bewegen; bedroevend, te zien hoe zij, liever dan naar een verklaring te zoeken van hetgeen hun in de werken der jongeren niet voldoet, liever dan eene poging aan te wenden om de jeugd van hun tijd te begrijpen, zich van de jongeren afwenden en aldus moedwillig den afstand vergrooten, die de verschillende generaties scheidt. Zoo deed Naber's vriend Buys niet. Zeker, ook Buys kon zich in veel niet vinden wat de jongste generatie van zijn tijd in geestdrift brengt; maar hij zocht toch, en met ernst, liever naar hetgeen hem met de jeugd van zijn tijd zou kunnen vereenigen dan naar hetgeen hem van de jongeren scheidde; hij wist in de geschriften van velen der latere auteurs, in de werken van een Couperus, in de poëzie van Hélène Swarth, het schoone te waardeeren; hij leefde het leven van zijn tijd meê. En ook in dat opzicht blijft de man, wiens beminnelijk beeld ons nog telkens voor de oogen treedt, een voorbeeld voor velen.

Buitenlandsch overzicht.

23 Mei.

Mei-beweging.

Mei, de maand van verhuizen, is in het land.

De menschen kunnen niet blijven stilzitten.

Bilderdijk, wanneer de Meimaand naderde, hield het niet langer in zijn oude woning uit, en moest een nieuwe gaan betrekken; de economie waarschuwde hem tegen zijn dolheid, maar het gevoel was hem te machtig, en hij verruilde zijn oude gevangenis tegen een nieuwe gevangenis.

Anderen nemen het Pinksterfeest te baat. Zij gaan op reis, ieder voor zich of in troepjes. Kinderen en groote menschen gaan naar buiten.

Zij gaan en corps. Arbeiders houden betoogingen.

Zij zoeken 't allen buiten, zij zoeken het nieuwe, zij zoeken de toekomst.

It 't een herinnering aan vroegere Meifeesten, die den menschen in de beenen schiet? Op keert het geheugen van 't lichaam verder terug, tot de tijden toen, met het voorjaar, de jeugdige kracht van den volksstam bekende woonplaatsen verliet om nieuwe neerzettingen te veroveren? Of keert het nog dieper in 't verleden tot een tijd toen de horde zwierf?

De menschheid teert op een oud fonds. Er ligt iets mysterieus tot in haar minste beweging.

Aan alle kanten hoort men van trekken en gaan om honderd redenen. De landloopers van de Vereenigde Staten zijn van verschillende zijden op Washington aangerukt om bij het congres hun

grieven in te brengen. De Roemeensche boeren van Zevenburgen hebben zich bij duizenden in de omgeving van Klausenburg gelegerd om er voor te waken dat goed recht geschiedt aan hun stamgenooten, die voor een Magyaarsche rechtbank van majesteitsbeleediging zijn beschuldigd. De Tataren verlaten de Krim uit vrees voor geloofsvervolging. En ginds, in een district van Voor-Indië, zijn de mangoboomen besmeerd met geheimzinnige teekens, die de bevolking oproepen, - waarheen? waartoe?

Het is niet alles couleur de rose bij dat gaan, heen en weer. Maar het heeft toch een element van pret.

In een trein die volgestopt werd met bedevaartgangers zat eens iemand over het doel van den pelgrimstocht te vertellen; op het eind van zijn verhaal keek hij zijn stemmige vrouw guitig aan en zeide: Ma femme y va par dévotion et moi pour mon plaisir. Zoo is het in de wereld: de pleiziermaker komt overal bij.

De nood, de wraak, de armoede drijven de menschen tot trekken, maar ook de lust in beweging en de heugenis van onzen nomadischen oorsprong.

Welke combinatie van beweegredenen vindt men niet in den optocht der Amerikaansche werklieden onder ‘generaal’ Coxey!

Uit een decoratief oogpunt was het een grootsch idee. Van alle oorden der Vereenigde Staten, die een werelddeel zijn, van het verre Westen en het Noorden en het Zuiden, van Montana en Californië en Texas zouden de landloopers samenstroomen naar de bondshoofdstad als een levende demonstratie der ellende van het volk, waaraan het congres, zoo 't het hart op de rechte plaats had, door een decoratief grootschen maatregel plotseling een eind kon maken.

En zij kwamen, bij hoopjes en hoopen.

Er is niets wat ons meer zelfgevoel geeft dan het beginnen van een tocht welks eindpaal ons pas van een afstand van duizenden mijlen toeschemert. Daarom sturen de sprookjes hun helden op verre reizen wier doel een problematische prinses is. Wie op reis gaat is de held van het verhaal, dat kan men als zeker aannemen.

In San Francisco traden 600 man aan; op de grenzen van Texas verzamelde ‘generaal’ Frye een schaar; uit het Noordwesten zetten de werkloozen op onder ‘generaal’ Hogan; in Iowa com-

mandeerde ‘generaal’ Hill, terwijl de hoofdmacht onder ‘generaal’ Coxey te Massillon in Ohio bijeenkwam.

Zij werden helden.

Het was voor 't eerst van hun leven, en 't was denkelijk hun eenige kans.

De mannen die gewoon waren, in 't voorjaar, alleen of met hun tweeën het land te gaan afloopen, aangeblaft door de honden der hoeven, afgesnauwd door de boeren, - zij vormden thans een leger. Zij kregen in de plaatsen waar zij doortrokken geld om verder te trekken, zij kregen afzonderlijke treinen om hun tocht te bespoedigen, zij kregen eer. De couranten spraken over hen, en zij gevoelden dat zij niet langer nutteloos over de aarde zwierven, maar dat ze een roeping vervulden.

Waren zijzelf er al niet van overtuigd, de oud-president der Vereenigde Staten, Harrison, zou het hun en der wereld verkondigen. ‘Wij beleven tegenwoordig een schouwspel,’ zeide hij, ‘waarvan ons land nog nooit getuige was. Een zoogenaamde industrieele armee ijlt uit alle hoeken van het land naar Washington om den leden van het congres een politiek inzicht te geven in den toestand. Het zijn mannen die onze vertegenwoordigers gaan inlichten dat de werklieden in nood verkeeren en hulp behoeven. Waren de goede principes niet door het bestuur verlaten geworden, wij zouden deze droeve en in haar grootschheid schrikwekkende betooging niet hebben aanschouwd.’

De dragers van ‘een politiek idee’ werden door zulke taal in hun ijver aangevuurd. Soms kregen zij een aanbod om op de boerderijen waar gebrek aan handen was te komen werken; aan een gansche afdeeling van eenige honderden mannen werd het voorstel gedaan om tegen vier gulden, per hoofd en per dag, een waterleiding te helpen aanleggen, - natuurlijk dat zij dergelijke vernederende voorslagen afwezen. Wat ware er van hun ‘politiek idee’ geworden! Zij ondernamen een heldengang; en toen de eerste hinderpalen opdaagden, hoe jolig-overmoedig wisten zij zich te redden! Zij joegen den boeren den schrik op 't lijf, zij ranselden de politie, zij bestormden de treinen wanneer men ze hun niet langer ter beschikking gaf. Het waren studenten.

Ze waren helden.

Men moest de verbeelding van Mark Twain in haar uitgelatenste pretvermogen bezitten om, naar den eisch, de heldendaden der

armee te beschrijven. Veroveringen van treinen; - stations, door de bondstroepen bezet, langs welke de treinen der werkloozen in duizelende vaart voorbij komen schieten; - treinen door treinen achternagejaagd; - opbrekingen van rails; - herstellingen van wegen; - omkantelingen van wagens; - slachtoffers bij tientallen.

Op den duur werd het meer het roezige pleizier om te gaan dan het gaan naar een doel. Het was kunst om der wille van de kunst. De problematische prinses aan het einde van den weg raakte in 't vergeetboek, de monsters die het pad belaagden waren de hoofdzaak geworden, en, na hun eersten heldhaftigen aanloop, kwamen de troepjes niet verder.

Onderwijl was ‘generaal’ Coxey met zijn vier- of vijf honderd getrouwen uit Ohio gerukt.

Coxey is een burgermannetje van middelbaren leeftijd, houtkooper en farmer van beroep. Achter zijn groote brillenglazen kijken een paar sluwe oogen die heel wat zaakjes hebben zien doen en goede zaakjes ook. Maar Coxey is meer dan een burgerman, hij is een lief hebber van sport, hij werkt bij de races in Pittsburg en andere voorname steden, hij heeft zijn eigen paarden aan wedrennen doen deelnemen. En hij is nog iets meer dan een sportliefhebber, hij is paardenkoopman.

Midden onder zijn tocht naar Washington is hij nog ijlings per spoor naar Chicago gereisd om te assisteeren bij den verkoop van zijn paarden.

Hij kwam een dag te laat. De veiling had reeds plaats gehad, en daar hij de prijzen niet had gelimiteerd, bevond hij dat zijn beste paard dat op duizend dollars geschat was voor 145 was verkocht. Welk een toestand in de Vereenigde Staten, wanneer uitstekende paarden nauwlijks iets meer dan het tiende hunner waarde halen! Welk een gouvernement waaronder zulke dingen mogelijk zijn!

Het was duidelijk dat er te weinig geld in het land circuleerde. Hij voelde het aan zijn eigen beurs. Zoolang was het toch nog niet geleden dat hij 'n paar maal honderdduizend dollars de zijnen kon noemen; en tegenwoordig was hij waarlijk om geld verlegen, en de paarden waarvan hij zich moest ontdoen gingen voor spotprijzen.

Hoe werd hij bevestigd in zijn ‘politiek idee’! De staatschuld moest worden afgeschaft. Geen woeker meer in de Vereenigde

Staten. Het gouvernement moest 500.000.000 dollars slaan, te verdeelen onder de Staten naar gelang van het aantal inwoners. Een groote weg moest worden aangelegd die het geheele Bondsgebied van het Oosten naar het Westen doorkruiste om aan iedereen werk te verschaffen en de nationale nijverheid te doen bloeien. Er moest iets *gedaan* worden. Dat was de wet die hij aan 't hoofd van 150.000 behoeftigen, van heinde en verre saamgestroomd, bij het congres zou gaan indienen.

Honderd vijftig duizend man! Ze kwamen bij stukjes en brokjes, ze vochten om voort te kunnen gaan en bleven onderweg steken.

Ieder Amerikaan die business verstaat kan een betooging organiseeren. Hij zal een paar honderd meisjes, in 't wit gekleed, doen paradeeren om het hart van verdroogde congresleden te doen kloppen voor een onrecht der zwakke, blanke sekse aangedaan. Hij zal knoestige, roetige werklui in een optocht voorbij doen marcheeren om het hoogste wetgevende lichaam te bewijzen dat een voorname tak van nationale industrie te gronde zal gaan, wanneer de invoerrechten uit den vreemde niet met eenige percenten verhoogd worden. Dat alles is een quaestie van aanneming; de groote nationale industrie betaalt een vaste som, en de zaakwaarnemer in Washington zorgt voor den optocht.

Maar 150.000 man bijeen te brengen en het heele land van Oost tot West in rep en roer te houden, dat doet geen eenvoudige lobbyist, die zich met eenige zuur verdiende percenten (er is zooveel concurrentie) tevreden stelt. Daarvoor moet men zelfs nog iets meer zijn dan paardenkoopman en generaal in spe.

Ook zegt men dat Coxey niet alleen zijn grootsch denkbeeld heeft uitgebroed. In het kamp der Coxeyiten ging naast het onaanzienlijk burgermannetje de reuzengestalte van den ‘veldmaarschalk’ Charles Browne. De sombrero, het leêren wambuis, de hooge rijlaarzen met sporen toonden den man aan die in de ranchos van Californië of Nieuw-Mexico thuis behoorde. Zijn uitbundige taal, zijn levendige gebaren, zijn onweerstaanbare oogen bewezen dat men te doen had met een genialen leider van menschen of ten minste met een bluffer die goed verstond zijn rol te spelen. En onder de *so'jers* (soldiers) der armee werd er 's avonds in het kamp gefluisterd dat Charles Browne toch eigenlijk de ziel van de expeditie was, en Coxey niet meer dan de

arm die zijn wil uitvoerde. De ‘veldmaarschalk’ heeft zulk een zacht gezicht, zeide men, hij moet een man van energie wezen die Coxey heeft betooverd.

Of was het misschien, van het burgerlijk mannetje, een list, dat toegeven aan de autoriteit van *miles gloriosus* Browne? - uit berekening dat men gewoonlijk van menschen meer gedaan krijgt langs een indirecten weg dan langs den directen. Een paardenkoopman is zoo licht niet te doorgronden; en een man met groote brilleglazen voor zijn oogen is de wereld te slim af.

Daar moet in menschelijke zaken altoos iets aan de verbeelding worden overgelaten. De intieme gedachte van ‘generaal’ Coxey over zijn eigen persoon en zijn bedoeling zal wel voor goed een mysterie blijven. Het is waarlijk niet het eenige mysterieuse aan den tocht.

Wanneer in den ouden tijd een deel van den volksstam naar nieuwe woonplaatsen opbrak, werd de wichelaar over de voorteekens van den tocht geraadpleegd, en soms gebeurde het dat een god onder de gedaante van een heilig dier of van een vreemdeling wiens afkomst niemand raden kon zich bij den optrekkenden stoet aansloot. Een wonder! Of is de verklaring dat iedere beweging eener massa ook personen uit andere sferen aantrekt? Beweging brengt beweging voort en roept de onrustigen uit hun schuilhoeken op.

De armee van Coxey bezat in Dr. Kirkland haar wichelaar en haar profeet. Vroeger dokter in Pittsburg, had hij zijn praktijk moeten opgeven omdat hij aan hallucinaties leed. Zijn hallucinaties kwamen hem thans te pas. Hij voorzag uit de sterren het lot van het leger.

Eens riep hij het kamp midden in den nacht op, en bracht de ‘soldaten’ in een open ruimte waar hij hun aan den hemel een vurig wiel toonde, welks naaf, op aarde, door de armee werd voorgesteld. Het teeken bewees, naar zijn uitlegging, dat de armee van Coxey de spil was, waarom de hemelsche en aardsche dingen zouden draaien. Het was het gouden wiel der toekomst, het symbool der beweging.

De ‘soldaten’ staarden in de lucht; zij konden door al de sterren het gunstige teeken niet gewaar worden, maar misschien moest men astroloog wezen om de verschijningen aan den hemel

in haar ware gedaante te aanschouwen. Zij keken geloovig en zagen niets. Zooveel wonderbaarlijke dingen gebeurden in den laatsten tijd!

Een paar dagen voordat het leger Ohio verliet, voegde zich onverwacht bij de troepen een kranige ruiter, vergezeld door een koppel bloedhonden. Hij hield een redevoering en kondigde een tijd van verschrikking aan; het oordeel was over de wereld uitgesproken, de armee zou het volvoeren, dan zou de Redder opdagen en de nieuwe gulden tijd zou aanbreken.

Wie was de Redder? Was het ‘de onbekende’, die dadelijk met Coxey en Browne de leiding van den tocht op zich nam, ofschoon niemand wist van waar hij gekomen was en wat zijn doel mocht wezen? Een ‘gesluierde dame’ volgde den weg der armee per spoor, en door de algemeene opinie in verband gebracht met ‘den onbekende’, maakte zij de geheimzinnigheid nog geheimzinniger.

Kermistroep of toekomstarmee? - Ze marcheerden zoo vroolijk, de soldaten van Coxey, den niet al te langen marsch, waardoor men van Massillon naar het bondsdistrict Columbia en naar de bondshoofdstad Washington komt. ‘De onbekende’ zorgde voor geldmiddelen en hartverheffende, van bloed druipende anarchistenpreeken, de astroloog zorgde voor teekenen en wonderen, ‘veldmaarschalk’ Charles Browne voor moed en ‘generaal’ Coxey voor het ‘politieke idée’, terwijl de romaneske gemoederen met een vaag gevoel van ridderlijkheid vervuld werden bij het denken aan ‘de gesluierde dame’ die, als een genius, uit de verte hun tocht omzweefde.

Vooraan ging Jasper Johnson, een neger, de vaandeldrager; dan volgden bont door elkander de soldaten; alleen Coxey's zoon, Jesse, droeg een uniform, half grijs, half blauw, om symbolisch de vereeniging van het Noorden en het Zuiden te kennen te geven. Laat mij den armeehond niet vergeten, een dog, die zich als volontair in de eerste dagen van de samenkomst der troepen aanmeldde. Onder de vagabonden mocht de trouwe begeleider van den mensch niet ontbreken.

150.000 man had Coxey tegen den eersten Mei in Washington geannonceerd; er was op dien datum nog niet eenmaal het honderdvijftigste deel bij elkander. Een Moltke is Coxey niet; zelfs met ‘generaal-veldmaarschalk’ Browne als raadsman, kon hij het

beginsel van den grooten strateeg: in gescheiden afdeelingen oprukken en geconcentreerd op het slagterrein aankomen, niet in praktijk brengen.

De slag was verloren eer hij geslagen werd, en het politieke idée ging te gronde.

De hoofdinspecteur van policie te Washington paste op zijn tellen en arresteerde eenigen der belhamels toen zij de geheiligde ruimte voor het Capitool in optocht binnen wilden gaan. De beweging die de Vereenigde Staten zou revolutioneeren, evenals vóor honderd jaren de tocht der vrijheidshelden uit het zuiden den val der monarchie in Frankrijk ten gevolge had, eindigde in een gevecht met de policie, waarbij de policie de baas bleef.

Het lakonieke telegram dat op 21 Mei uit Washington werd geseind is de epiloog der revolutionaire tragedie.

‘Coxey en zijn luitenants Browne en Jones werden van daag tot twintig dagen gevangenisstraf veroordeeld omdat zij met een vaandel op het terrein van het Capitool een demonstratie hadden gehouden. Daarenboven werden Coxey en Browne, ieder, in een boete geslagen van 5 dollars, of subsidiair met 10 dagen gevangenis gestraft, omdat zij het grasperk beschadigd hebben.’

In die veroordeeling om het vertrappen van het gras komt de Yankeehumor voor den dag. O would-be Moltke's, o tot luitenant gedegradeerde generaal veldmaarschalk Browne, *what a fall was there!* een buiteling in het gras!

Van den astroloog en den ‘onbekende’ en de ‘gesluierde dame’ wordt niets verder vermeld. Zij blijven mysterieus als de mysterieuse teekens op de mangoboomen in Indië. Maar geduld, zij zullen nog wel eens verschijnen in een toekomstige April- of Meimaand, de geheimzinnige teekens en de ‘onbekenden’. Dit wonderlustige menschengeslacht verlangt naar teekenen en zeeslangen en geheimzinnigheden.

Maar waar is de ‘armeehond’ gebleven? Hij is trouw meegedraafd met de ‘soldaten’. Van zelf, uit plichtbesef. Omdat, waar menschen gaan, een hond moet meegaan. Hij is zeker doodgeslagen door de policie. Van de heele armee van Coxey is hij, waarschijnlijk, tot zoenoffer gekozen. De anderen zijn op het gras gestruikeld, hij is onder beulshanden gevallen.

Arm slachtoffer! Arme hond!

Daar is een moraal bij de historie van Coxey's armee, zelfs wanneer men het lot van den armeehond buiten rekening laat. Dat er bij de heele beweging zooveel onzinnings en zooveel réclame was, veroordeelt haar nog niet. Het onzinnige is dikwijls een element van succes evengoed als réclame het is. Joe Smith, de stichter van den Mormonengodsdienst, was denkelijk niet veel respectabeler persoon dan Coxey, en zijn verhaal van het vinden der ‘heilige boeken’ is een fabuleuse vinding waarbij het ‘politieke idee der industrieele armee’ met al wat er aan annex is, afdaalt (of opklimt, zoo men wil) tot den rang van een huisbakken waarheid; maar al was het greintje waarheid in Joe Smith's idee ook uiterst gering, er was daarentegen *gang* in de mannen die er zich door lieten bezielen. Zij trokken aan, en zij trokken op, maar niet naar Washington, neen, naar de wildernis van het verre Westen. Den onvruchtbaarsten grond herschiepen zij tot een land van melk en honig, en zij bouwden de stad der Mormonen met haar trotschen tabernakel als een teeken van overwinning. Echte vertegenwoordigers van den alouden kolonistengeest.

Maar de lanterfanterarmee van Coxey ging naar den zetel der regeering om van haar een zilveren regen over het land aftesmeeken.

Het was wel beweging, doch precies den verkeerden kant op.

Helaas, deze goede Meimaand brengt ons veel dergelijke beweging.

Het is Coxey niet alleen die schuld heeft, - Coxey is maar een symptoom, - de heele wereld heeft schuld.

Waar vindt men die lanterfanters tegenwoordig niet die iedere beweging dood doen loopen in de parlementaire machinerie of in regeeringsintrigues?

Hoelang is de Senaat der Vereenigde Staten nu al met de tariefhervorming bezig waar de handel..... Maar stil, ik was heusch op 't punt om te gaan politiseeren, want ook ik lees de krant en gevoel soms aanvechting. Ik zou Milan van Servië, die zich zoo brutaal weer in 't bestuur van zijn land heeft ingedrongen, met mijn sarcasmes aan boord willen komen. Ik zou lust hebben om mijn hoofd te schudden over het cabinet Périer, dat nu eens aan Frankrijk zou gaan toonen wat regeeren was en voor een parlementaire overrompeling de wijk nam. Ik zou, als ik durfde, Crispi op zijn schouder tikken en hem waarschuwen dat hij wel zorgen mocht eerst ten minste een begin te maken met zijn hervormingswerk voordat hij die arme Sici-

liaansche Socialistenhoofden zoo hard door de justitie liet aanpakken.

Doch waarvoor me warm te maken op een schoonen Meidag, waartoe mijzelf en anderen te bedroeven door de overdenking, hoeveel beweging op niets is uitgekomen. Eén Coxey is genoeg voor heden. Het zijn toch allen maar Coxeys, die politici, welke namen ze ook dragen mogen, en in wat voor vorm ze ook hun grootsche ‘politieke ideeën’ mogen presenteeren.

En deze Amerikaansche Coxey heeft ten minste iets op de anderen voor. Hij staat, met al zijn onbeteekenendheid, dichter bij het oude fonds der menschheid. Hij is natuurlijk; hij loopt, als de Meimaand nadert, achter een vaandel aan. Men kan zich vroolijk met hem maken, en achter zijn mysteries ziet men klaar den humbug en een tipjen van dat overoude mysterie: het leven.

B*.

Sursum corda!

I.

Gilbert's eerste gewaarwording, toen hij dien morgen ontwaakte, was als een schok van onttoovering en verwonderde droefheid. Een zware zucht steeg uit zijn boezem, een zweem van treurnis, van diepe, moedelooze treurnis kwam op zijn mooi, bleek, serieus gelaat van peinzer; en hij trok werktuigelijk, als om iets akeligs van zich af te weren, zijn rechter arm van onder de deken, terwijl, in de zacht-schemerige klaarte van de kamer met haar neergelaten grauwe rolgordijnen, zijne nog slaperige oogen vreemd - verwilderd vóór zich staarden.

Maar plots verhelderde zijn aangezicht. Een straal schoot uit zijn oog, een glimlach van geluk kwam op zijn lippen. O! hij vergreep zich; hij was de speelbal van een hersenschim: hij onderging eensklaps de scherpe, verrukkende sensatie dat de realiteit, het ontwaken geenszins een onttoovering, maar wel de verwezenlijking, de voortzetting was van den zoeten, bekoorlijken droom, dien hij gedurende zijn slaap had meegeleefd.

Hij zette zich overeind, schielijk geheel ontwaakt, den glimlach van geluk geaccentueerd op zijn verlevendigde wezenstrekken, de helderbruine oogen als met een schittering van triomf bezield; en de hand uitstrekkend naar het beddetafeltje, dat in zijn bereik stond, nam hij er een boek, of liever, een brochure met bleekgroenen omslag ter hand, legde zich, met een zucht van welzijn, weder achterover en begon die te doorbladeren.

Doch de neergelaten rolgordijnen hinderden hem 't gezicht: hij richtte zich opnieuw half op, kroop op zijn knieën tot aan 't voeteneinde en, zoo ver hij kon over de sponde uitgerekt,

greep hij, achter het steenroode hanggordijn van 't eerste venster, het touw der store vast en trok die op. Een vloed zonnige klaarte stroomde de slaapkamer binnen, terwijl de jongeling, een weinig huiverend, haastig onder de deken terug kroop, zijn boekje in de hand.

Zoo had zich dus het lang geliefkoosd ideaal toch eindelijk begonnen te verwezenlijken! Sinds drie maanden had hij met vier zijner Loovergemsche vrienden, evenals hij ontschikten in het buitenleven, een genootschap, den ‘Letterkundigen en Artistieken Vriendenkring van Looverghem’ gesticht, en gisteren hadden ook al de andere, trapswijs aangeworven leden, ten getalle van negentien, zich in zijn huis rond een gezellig avondmaal vergaderd, om er, nog ongeloovig schier, de verschijning van het eerste nummer der door deze societeit uitgegeven revue, te vieren.

Jawel, eene revue, Een tijdschrift van het aanlokkelijkst en lachendst uiterlijk, beslaande twee en dertig paginas druks, onder een lichtgroenen omslag en den titel ‘Orgaan van den letterkundigen en artistieken Vriendenkring van Looverghem’; op mooi papier gedrukt bij eenen Gentschen uitgever en, als eerstelingsnummer, samengesteld uit vijf bijdragen, eene van ieder der vijf stichtende leden.

En welke verbazing, ja, in het eerst spottende verbazing, aldra gevolgd door vreugdekreten en uitbundige geestdrift, toen Eugène Durand, de jongste van 't gezelschap, na een oogenblik verdwijnens, in de eetzaal was terug gekomen, met een heel pak exemplaren van die sierlijke revue onder den arm en, rond de tafel gaande, die aan de leden was begonnen uit te deelen! Zij twijfelden nog, de stijfhoofdigen; zij dachten dat het eene fopperij was; het was hun niet voldoende het tijdschrift in de hand te krijgen, het te betasten; zij hadden het moeten openen, doorbladeren en er, met blinkende oogen, met glimlachende lippen en van verrassing blozende wangen, fragmenten uit lezen, alvorens te kunnen gelooven dat het een werkelijke waarheid gold.

Toen was het, gedurende ettelijke stonden, een opgewektheid en een brouhaha zonder palen geweest. In de eetzaal, alle andere geluiden beheerschend, had men niets meer gehoord dan een aanhoudend geruisch van omgevouwen en opengesneden papier; men zag niets meer, vóór de gretige, van vreugde stra-

lende gezichten, dan een wemeling van witte of lichtgroene bladzijden, fladderend als wieken van gevangen vlinders in de handen.

En dan had men champagne gedronken, veel champagne. En men had heildronken uitgebracht, redevoeringen gehouden. Men was als onder de betoovering van een herleving, van iets verfijnds, iets ideaals, hoog, hoog verheven boven het alledaagsche van 't gewone dorpsleven. Het was als of de edele kenspreuk van de nieuwgeboren maatschappij, het door Gilbert voorgestelde en door hen allen met geestdrift aangenomen ‘Sursum Corda!’ hun waarlijk reeds het hart verhief, hun den geest en het gevoel verfijnden, hun een waardigheid en een naijver mededeelde, waarvan de weerschijn straalde, edel en deftig, op hun bezielde gezichten. Ja, allen hadden zich als in een andere sfeer vervoerd gevoeld, drijvend als op vleugelen naar iets schooners en iets beters, naar een nog onbekend zielsverheffend leven. Zelfs de sceptiekste spotters waren eensklaps ernstig geworden, den peinzenden blik strak starend vóór zich heen gericht; eene der dames, mevrouw Lauwereijnssens, was eensklaps begonnen te weenen, overweldigd door een behoefte tot weenen, zonder te weten waarom. Bij het afscheidnemen hadden al de dames, ontroerd, verteederd, elkaar omhelsd, terwijl de heeren een warmen, krachtigen, langen handdruk wisselden, als wapenbroeders, als trouwe eedgenooten. En, daar het reglement der maatschappij toeliet, de vergaderingen, naar goedvinden in de verschillende huizen der medeleden te verplaatsen, had men, om te sluiten, en op dringend verzoek van het lief mevrouwtje De Cock, de eerstkomende maandelijksche zitting, te Amertinghe, in haar huis belegd.

Te Amertinghe! Bij de inroeping van dit enkel woord vloog Gilberts gedachte pijlsnel door de ruimte en, in verbeelding, zag hij zich eensklaps weder in een ouderwetsch huis, streng en imposant van uiterlijk. Hij zat in een Vlaamsche eetzaal, gemeubileerd met oude eiken kasten, de somberbruine wanden vol oud porselein, eene zaal die als het ware tot contrast gemeenschap had met een aangrenzend serretje, vol groen en zonneschijn en door welks openstaande buitendeur men het golvend grasplein en de allées en loovers en de bloemen van den tuin ontwaarde. En, terwijl hij, onder het gebruiken van een glas wijn, met dokter De Cock en zijn vrouw, die hij voor

het bezoek welk zij hem na het overlijden zijner moeder gebracht hadden, kwam bedanken, aan het praten was, was er eensklaps, naar het huis toe komend, in den tuin een allerbekoorlijkste verschijning opgedaagd: een slank, blond, rozig meisje, in lichtblauw zomergewaad, gansch badend, gansch levend in blond-wemelenden zonneglans, dat met den glimlach van het geluk op de lippen, als een levende uitstraling van jeugd en van gezondheid, in de serre was gekomen, en van de serre in de eetzaal, schielijk onthutst en vreemd, daar een onvermoeden bezoeker te vinden. Het wat Irène, de oudste dochter van den dokter, sinds Paschen uit de kostschool teruggekeerd en die Gilbert sedert menigvuldige jaren niet meer gezien had.

Was het haar frissche, jeugdige schoonheid, de verrassende bekoorlijkheid die uit haar straalde, of waren het vooral de poetische omstandigheden waarin die lieflijke verschijning vóór hem oprees, welke plotseling op hem een indruk maakten! Dit zou hij bezwaarlijk hebben kunnen zeggen doch sterk, zeer sterk voelde hij zich schielijk aangegrepen.

Zij had zich, de eerste groeten met hem gewisseld, in het gezelschap neergezet en naar 't gesprek geluisterd, zonder er deel aan te nemen. En hij, gansch bleek in zijne zwarte rouwkleeren, en wiens gemoed ook als het ware voor eeuwig door een sluier van stille, onderworpen melancholie beneveld scheen, hij had zich in eens, als uit een smartvolle lethargie ontwaakt, gansch opgewekt gevoeld. Hij was opgewekt begonnen te praten; zijn benauwde longen hadden zich wijder geopend, een lucht van herleving inademend; zijn droeve oogen hadden geglinsterd, gevestigd ergens ginds verre, heel, heel verre, op een schielijk verrijzenden dageraad van een nog onbekend geluk en leven. En, hoe zonderling: terwijl hij daar zat, terwijl hij met dokter De Cock en zijn vrouw over onverschillige dingen sprak, had, met een ongeloofelijke helderheid en snelheid, de bekoorlijke illuzie zich gepreciseerd, gematerialiseerd; hij zag en voelde zich in verbeelding hartstochtelijk verlievend op Irène, haar huwend in een paroxysme van volzaligheid, genietend bij haar een geluk, zóó volmaakt, zóó goddelijk dat hij er als vernield door werd.

't Was maar een weerlicht. Het troeblante vizioen verzwond, hij stond opnieuw, ietwat verbluft, vóór de realiteit, de realiteit

die hem haar toonde als een kind nog, en hij een man, twaalf jaren ouder dan zij, door eenzaamheid, en smartelijke levensondervindingen maar al te vroeg gerijpt.

Hij vertrok en dacht niet meer aan haar. Gedurende weken en maanden dacht hij er niet meer aan als had zij nooit bestaan. Maar een dag, zonder dat eenig vatbaar ontwikkelend verschijnsel zijn geest daartoe voorbereid had, kwam haar verleidend beeld met de aanlokkende illuzie van levensgeluk, die haar poetische verschijning in hem verwekt had, weder in hem opgedoemd De betoovering duurde een oogenblik en zij verzwond opnieuw. Maar zij liet in zijn geest een spoor na. Het was iets vaags en zoets, meer een symbool dan een realiteit, een symbool van geloof in een nog mogelijk geluk, een vizioen dat nu van tijd tot tijd terug kwam, aldra meer en meer, eindelijk obsedant en kwellend, steeds duidelijker verpersoonlijkt in haar, en zij steeds omgeven van diezelfde betooverende, bijna immaterieële atmosfeer van verschijning, van blonde en blauwe godin, badend in blond wemelenden zonneglans, zooals zij de eerste maal vóór hem was opgedaagd.

In wezenlijke gedaante had hij haar sinds dien dag niet meer teruggezien. Buiten zijn de betrekkingen tusschen personen, die verschillende dorpen bewonen, ook zoo moeielijk en zeldzaam, tenzij onder verwanten of intieme vrienden, en dit was het geval nog niet met de familiën De Cock en Van den Steen. Men ontmoette elkander hoogstens twee of driemaal 's jaars, op diners of bijeenkomsten, ten huize van gemeenschappelijke vrienden, en menige maanden hadden kunnen verloopen alvorens zij weer met elkander in betrekking kwamen, hadde Gilbert de gelukkige gedachte niet gekregen van de stichting van dien Vriendenkring, waarin de dokter en zijn vrouw onmiddellijk als leden bijgetreden waren en die ook bestemd was om nog zooveel andere, hier en daar op den buiten verspreide vrienden rond een verheven vermaak te scharen.

Gilbert, roerloos uitgestrekt op den rug, had zijn exemplaar van 't tijdschrift terug toegevouwen. Zijn peinzende blik staarde nu door het venster naar de naakte kruinen der hooge boomen van zijn tuin, badend in winterzonneglans.....

Hij had ook Irène op zijn avondmaal uitgenoodigd, en zij was niet gekomen. 't Is waar: hij had nog andere jonge meisjes, dochters zijner vrienden, gevraagd en ook geen enkele

dezer had haar ouders vergezeld. Hij had er een soort van spijt van ondervonden, en die eerste algemeene vergadering, hoe goed gelukt ook, liet hem uit dien hoofde een vagen indruk van onbevredigdheid na. Hij besefte dat de deelneming der meisjes onontbeerlijk was om de jonge maatschappij met een gloed van jeugd en opgewektheid te verlevendigen; hij onderging het mishagend gevoel dat zonder haar aan zijn onderneming iets ontbrak, iets compleets, decisiefs, de vaste, kloeke basis, die het succes verzekert.

Zou hij, die den Vriendenkring gesticht had als een protestatie tegen de domheid, de bekrompenheid en de vooroordeelen van het dorpsleven, wellicht met zijne onderneming schipbreuk lijden, omdat zij zelven, die hem bewuste hinderpalen moesten helpen bevechten, er hem soortgelijke vóór de voeten plaatsten! Zou de domste aller pruderiën zelfs in den Vriendenkring de jonge meisjes en de jongelieden van elkaar verwijderd houden, net zoozeer als zij gescheiden waren door de ongerijmde en verfoeielijke conventies van hun stand in 't buitenleven?

Trapswijs hadden die onbehaaglijke gedachten Gilbert's bezield gelaat opnieuw als met een sluier van ontgoocheling bedekt. Hij bleef strak peinzend voor zich heen, door 't venster staren, in de verre blauwe ruimte van dien helderen wintermorgen, en, van lieverlede, de helling van treurige herinneringen afdalend, herleefde hij, in verbeelding, een deel van zijn verleden.

Plotseling, als door een tooverroede geraakt, zag hij zich zelf twaalf jaren achteruit, in een plechtige omstandigheid zijns levens.

't Was op een stikkenden Augustusdag, in een immense, ronde, hooge zaal, versierd met wapentropeëen en vlaggen; vervuld met een saamgeperste, woelende en krioelende menigte. In dichte rijen langs de trapswijze oploopende banken van het amphitheater zaten, een breeden halven cirkel vormend, de leerlingen van 't Atheneum. Daarachter en daarboven in de twee, boven elkander loopende galerijen, verdrongen zich de ouders, de vrienden en kennissen, de nieuwsgierigen. In het midden der zaal stond een hooge tribune, omringd van talrijke, groene fluweelen zetels, waarin bejaarde, kaalhoofdige, of witharige schitterend gedecoreerde en gechamarreerde heeren zaten. Achteraan, op een met vlaggen en schilden versierde balkon, hield zich een fanfarenmaatschappij: een prijsuitdeeling.

Een professor, op de tribune, kondigde met luider stem de namen der leerlingen af, alsook de prijzen en onderscheidingen, die zij behaald hadden, en de leerlingen, bij het aanhooren van hun naam hun plaats verlatend, kwamen, begeleid door de toejuichingen van het volk en somstijds door de schetterende tonen der muziek, uit de hand van een der oude, kale en gedecoreerde heeren, hunne belooning ontvangen. Een talrijke menigte waren zij; eerst de jongsten en kleinsten, dan trapswijs de grooteren, de ouderen, flinke jonge mannen reeds. Sommigen waren bedeesd, beschaamd, met aarzelenden gang en neêrgebogen, blozend hoofd; anderen liepen stout, vrijpostig schier, de trappen van 't amphitheater af en die der tribune op, glimlachend, op hun gemak, de oogen blinkend, met een soort van ruk hun prijzen uit de handen der oude, deftige heeren nemend.

En zoo, op een gegeven oogenblik, riep de professor ook *zijn* naam af: Gilbert van den Steen.....

Hij zag, hij voelde zich nog opstaan en de trappen afstijgen, eerst vlug, de wangen blozend, het hart met groote slagen kloppend, als het ware van den grond opgelicht; dan trager, aarzelend, dralend, de wemelende aangezichten om hem heen als versmolten in een nevel, toch nog te vroeg op de tribune, zoo lang was de opsomming der prijzen, die hij dat jaar - zijn laatste in het Atheneum - had behaald. En, in het gedonder van handgeklap en gejuich dat, begeleid van de medesleepende tonen der ‘Brabançonne’, op de afkondiging van den professor volgde, zag hij den oudsten, kaalsten en meest gechamarreerden der heeren uit zijn groenen zetel oprijzen en tot hem naderen, met een breed, rood zijden lint, waaraan een gouden eeremetaal rinkelde, wijd opengehouden in zijn beide handen. Minzaam glimlachend, met een tevens streelend en beschermend gebaar, legde hem de oude heer het lint over den hals. Toen deed hij hem een korte aanspraak, door gansch de zaal in een eerbiedvolle stilte aangehoord, een speech waarin hij Gilbert gelukwenschte met het schitterend succes, dat hij behaald had en waarin hij zijn vertrouwen uitdrukte, dat de eer die hem thans te beurt viel, slechts het preludium was van talrijke, toekomstige victoriën. Daarop had de oude, schitterend gechamarreerde heer hem herhaaldelijk en warm de beide handen gedrukt en, als een jonge held, was Gilbert terug naar

zijne plaats getogen, overladen met prijzen, vergezeld door de nog geestdriftiger toejuichingen van het volk en de nog schetterender tonen der opwekkende ‘Brabançonne.’

Papa en mama woonden de plechtigheid bij. Met tranen van ouderlijken trots en teederheid omhelsden zij hun zoon, en hij, zijn succes en hun geestdrift te baat nemend, waagde het hun te spreken over een dierbaar ontwerp, een vurig verlangen, dat hij sinds jaren koesterde, doch waarvan hij nooit een woord had durven reppen, wetend dat zijn ouders er op voorhand anders over beslist hadden: hij had hen gevraagd, gesmeekt zijn studiën te mogen voortzetten, een ‘carriere libérale’ te mogen verkiezen, in plaats van de betrekking die zij, gansch gemaakt, voor hem in bewaring hielden.

Mijnheer van den Steen bezat op Looverghem een bloeiend nijverheidsgesticht: een bloemfabriek. Hij kwam reeds op jaren; hij wachtte maar naar de terugkomst van zijn zoon uit het Atheneum om hem met den handel bekend te maken en hem weldra aan het hoofd zijner fabriek te plaatsen. Ook spreekt het van zelf, dat de zoo dringende begeerte van Gilbert hem en zijn vrouw, die in alles zijn zin volgde, bovenmate ontstelde. In hun beperkten geest van practische lieden, voor wie het geldelijk vermogen en een honorabele, op kloeke grondslagen gevestigde betrekking in den handel het ideaal en het natuurlijke doel des levens waren, scheen het onbegrijpelijk, ongehoord, dat hun zoon een enkel oogenblik het voornemen kon hebben een zoo zekeren, zoo degelijken welstand onder de voeten te trappen, om zich blindelings te werpen in den strijd om 't bestaan; om te streven naar zij wisten niet welk duister, hersenschimmig, aan de gezonde rede ontsnappend doel. Een dergelijk plan kwam hun als waanzinnig voor, zij zouden 't zich verweten hebben als een tekortblijving aan al hun ouderlijke plichten en bijna als eene misdaad, hadden zij zich niet uit al hun krachten daartegen verzet.

Gilbert voorzag terstond wat ruwe hinderpalen hij zou te overwinnen hebben en dit bewustzijn maakte hem geheel troosteloos. De strijd tusschen wat hij voelde zijn roeping te wezen en zijne kinderlijke onderdanigheid was lang, hardnekkig, smartelijk. Gedurende dit zoo beslissend tijdperk van zijn leven had hij meermaals het helder, bijna profetisch voorgevoel, dat de toekomst hem een schitterend lot bewaarde, indien hij, on-

danks alles, de zoo machtige impulsie van zijn hart involgde; dat diepe ontgoochelingen, eindelooze wanhoop, het te niet-gaan van zich zelf hem stonden te wachten, indien hij gehoorzaamheidshalve den wensch zijner ouders inwilligde.

Hij was voor den levensstrijd geboren. Hij voelde het aan den schat van jeudige, rusteloos in hem opwellende geesteskrachten; het was hem een noodzakelijke voorwaarde van geluk, hij voelde dat hij zijn levensdoel, zelfs zijn plicht miskende, indien hij er zich aan onttrok. Maar ongelukkiglijk, hij bezat de onverbiddelijkheid der kracht niet. Zijn genie trok onstuimig te velde, ter verovering van groote gedachten en waarheden, maar zijn hart bleef te week, te teeder, te gewoon-menschelijk: het ontbrak hem aan den moed om zich tegen den wil zijner ouders te verzetten. Toen hij tot de overtuiging gekomen was, dat geen smeeken, hoe vurig ook, hen zijn verlangen en illusiën zou doen goedkeuren, hield hij op er van te spreken. Hij verborg zijn verbrijzelden droom in de diepten van zijn hart, als een geheim en aanblijvend ideaal, met de vage hoop, dat het later misschien nog zou verwezenlijkt worden.

Van toen af begonnen voor hem de treurige jaren van een mislukt leven, allen even middelmatig en eentonig. Men ontving weinig bezoeken thuis; de familie was beperkt en wijd verspreid; men had nagenoeg geen betrekkingen met de lieden van het dorp of van den omtrek. Na enkele maanden was Gilbert volkomen op de hoogte van de handelszaken. Deze geschiedden op een groote schaal, zonder de kibbelarijen eener kleine clientelle; het was, om zoo te zeggen, slechts een machinale bezigheid, die hem in den beginne interesseerde, passionneerde zelfs, maar waarin hij weldra een tegenzin kreeg en die hij nog enkel uit plichtbesef volbracht, toen hij er niets nieuws meer in te ontdekken vond.

Aldus ontstond van lieverlede in hem de kwelling, waaraan hij zijne talrijke vrije uren zou besteden. Onttrokken aan zijne geliefde studiën, wendde zijn werkvermogen zich vooreerst tot lichaamsoefeningen. Het werd hem een betrekkelijk genoegen zijn krachten en zijn handigheid op materiëel gebied te beproeven, terwijl zijn rusteloos genie hem deed droomen van nieuwe uitvindingen, die ophef in de wereld zouden maken. Hij leerde beurtelings het ambacht van timmerman, van smid,

van werktuigmaker; maar de zwakheid der verkregen uitkomsten en het gering verheffende van het daarmee beoogde doel boezemden hem ook beurtelings een afkeer in voor al die bezigheden en vervulden hem het hart met bitterheid en spijt, er steeds opnieuw het smartvolle bewustzijn zijner mislukte roeping verlevendigend.

Het duurde niet lang of hij begon al deze afwisselende tijdverdrijven, die hem een oogenblik aangelokt en in geestdrift gebracht hadden, te verfoeien en te haten; en, door een natuurlijke reactie, verdiepte hij zich weder, met een gevoel van wrange gretigheid, in de studie. Hij kocht een aantal boeken; hij passionneerde zich beurtelings voor de vreemde talen, voor de fraaie kunsten, voor de wetenschappen. Hij verslond heele boekdeelen Geschiedenis, Reisverhalen, Romantische en Sociologische werken. Zijn geest werd een levende en verwarde encyclopedie; onophoudend gingen nieuwe horizons voor hem open; hij brandde van verlangen om alles, of, ten minste van alles iets te kennen. En in den grond van al zijn zoeken lag steeds een heimlijk streven, de bestendige aandrift naar iets hoogers, naar iets beters, naar dat vage ideaal, dat kwellend-aanlokkende, voor hem als het ware ergens gematerialiseerde ‘Sursum Corda!’ op welks vleugelen hij ter verovering der groote waarheden en geheimen zou gezweefd hebben, hadden de omstandigheden zijns levens hem daartoe niet gehinderd en hetwelk hij toch nog hoopte eens te zullen bereiken.

Doch alles was hem steeds onttoovering en ontmoediging; er was in hem iets gebroken; een leed, dat steeds terug kwam doorknaagde hem het hart; een besef van onoverwinbare machteloosheid maakte al zijn pogingen onvruchtbaar. 't Gevoel zijner verlatenheid, zijner ontschiktheid in zijn levenskring drukte hem meer en meer 't gemoed ter neêr.

Somtijds alsdan, wanneer die smart hem al te hevig kwelde, liep hij heen, ging hij, in de stad, een dag met zijne vroegere makkers doorbrengen. Maar ook daar vond hij niet lang zijn troost. Het leven, dat voor hem scheen opgeschorst te zijn, was met de anderen steeds vooruitgegaan. Zij hadden zich ontwikkeld in de carrière, die zij gekozen hadden, terwijl hij, noodzakelijker wijze, stationair bleef in de zijne; en wat hem bovenal bedroefde was te bemerken dat zijn afwezigheid hoegenaamd geen leemte in hun midden had gelaten, terwijl hij

toch zoo vaak dacht aan hen met een gevoel van spijt en afgunst. Zij spraken over dingen waarmede hij niet meer bekend was; zij hadden nieuwe betrekkingen aangeknoopt met menschen die hij niet kende; zij gingen naar bijeenkomsten, naar feesten, waaruit zijne verwijdering hem onvermijdelijk gebannen hield. Sommigen zelfs veinsden hem niet meer te kennen, of schenen hem te minachten, als ware hij tot een lageren stand afgedaald; en toen zij hem naar zijn eigen werkkring ondervroegen, was het op een toon en met een air van spottend medelijden, met de zelfzuchtige overwegingen en vergelijkingen van gelukkige lieden, die een rampzalig geworden makker terugvinden. Weldra, door het steeds aangroeiend kontrast van hun lot met het zijne, leed hij meer in hunne tegenwoordigheid dan te midden van zijne afzondering buiten. Hij eindigde met ze te haten, met ze te beschuldigen van een walgelijke onverschilligheid en een bekrompen egoïsme, en langzamerhand hield hij volkomen op hen te bezoeken, den een na den ander.

Dit oefende op zijn karakter een beklagenswaardigen invloed. Hij werd een menschenhater, verbitterd op het leven, dat hij van onrechtvaardigheid te zijnen opzichte beschuldigde; en, van lieverlede overweldigde hem een gevoel van toenemende folterende verveling, dat weldra eindigde met hem geheel te demoraliseeren. Zijn bezigheden, zijn studiën, alles boezemde hem een onoverwinnelijken afkeer in; hij begon te leven zonder veerkracht, zonder hartstocht, zonder doel, onder de hem omringende mediocriteit versmacht. En wat zijn walg ten toppunt bracht, waren de menschen die, bij toeval, in zijn ouders huis kwamen, of die hij met hen ging bezoeken: handelaars, nijveraars, buiten- of klein-steedsche renteniers, allen gegoede, deftige, gezette lieden, maar zóó bekrompen en burgerlijk van geest, zóó ‘ungebildet’ en doorspekt van kleinsteedsche vooroordeelen, dat hij in hunne tegenwoordigheid een echte marteling doorstond.

Zijn ouders nochtans, zonder te begrijpen wat Gilbert deed lijden, begonnen zich over zijn toenemend treurige gemoedsgesteldheid te verontrusten. Het verwonderde hen dat hij niet gansch gelukkig was, terwijl zij toch oprecht meenden hem alle mogelijke elementen van geluk in het bereik gesteld te hebben. Zij eindigden nochtans met te veronderstellen, dat het

hem wellicht, op het eenzame Looverghem, aan voldoende uitspanning en afwisseling ontbrak en zij gaven hem de vergunning, zij raadden hem zelfs aan, zich te vermaken met een tijd te reizen.

Deze gedachte bracht Gilbert plotseling in geestdrift. Och ja, andere streken, andere volken zien, dàt was het wat hem ontbrak, dàt wat hem misschien van zijn ongeneesbare verveling zou verlossen! Hij maakte zijn plannen, hij vertrok. Doch hij was nauwelijks veertien dagen weg, of hij verlangde reeds terug naar huis, treuriger, dieper ontmoedigd, meer gedegouteerd van het leven dan ooit. Verre van hem te genezen had zijn verblijf in den vreemde, alleen te midden van al die onbekende lieden, hem nog vlijmender zijn eenzaamheid en verlatenheid doen gevoelen. Het was alsof de voorraad van mistroostigheid, in hem verzameld door jaren eenzaam en eentonig leven, en die er als een tweede natuur ontstond, hem meer deed lijden naarmate er nu storing en afwisseling in voorkwam, bijna gelijk die jarenlang gevangen zittende vogels welke, uit hun kooi gebroken, halsstarrig weêr erheen willen.

Alsdan, met een gevoel van machteloozen opstand, besefte hij, dat de kracht der gewoonte hem ondanks alles aan zijn alledaagsche leven gekluisterd had. Hij streed niet langer tegen het onvermijdelijke; hij gewendde zich aan zijn toestand; hij geraakte er weldra toe, in zijn omgeving belang te stellen en te pogen er de elementen voor zijn geluk te vinden. Het was de onoverkomelijke aantrekkingskracht, de fatale, tirannieke obsessie van het omringend leven, die ook hem eindelijk overweldigden.

Zijn vader, als een gegoed, degelijk buitenheer die hij was, geregeld en stipt in zijn gewoonten, ging driemaal per week, des avonds, ‘op café.’ Reeds meermalen had hij Gilbert gevraagd met hem mee te gaan, maar de jongeling, in zijn afkeer voor de buitenherbergen had, tot dusverre, steeds het voorstel van de hand gewezen. Thans zou hij het eindelijk eens beproeven: op een avond vergezelde hij zijn vader naar de herberg. Hij maakte er kennis met den dokter, met den notaris, met enkele andere notabelen. Hij ontmoette er zelfs een paar jongelieden van nagenoeg zijn ouderdom en maatschappelijken stand; en, indien hij er zich niet vermaakte, hij slaagde er toch in, zonder verveling en, als het ware bewusteloos, eenige uren te slijten. Hij

keerde er terug. Hij werd er een ‘habitué’; hij speelde er kaart met den notaris en den dokter; hij luisterde er de maren en praatjes van den dag af. Hij had er zijn eigen glas, waaruit hij dronk; hij had er zijne lange, zwartgerookte kalken pijp, die in het rekje hing, aan den wand, naast de lange, zwartgerookte pijpen der andere habitués.

Zoo bracht hij een geheelen winter door. Maar langzamerhand, met de eerste schoone dagen der lente, kwam de afkeer voor de buitenherberg in hem weêr op. Hij geraakte in opstand tegen zijn zedelijke daling en, verbitterd door deze nieuwe ontgoocheling, brak hij plotseling met deze verderfelijke gewoonte.

Toen verdiepte hij zich halsstarig in 't geen zijn laatste hoop, zijn uiterste toevlucht was: zijn gemeenschap met de natuur. Hij maakte lange, eenzame tochten door het veld; hij smaakte er de poëzy van, met een sensatie van scherpen, maar onvolmaakten, wrangen wellust. De natuur, de aarde steeds in werking en in baring kwelde hem door het contrast met zijn eigen eenzame nutteloosheid. Hij zag de oogsten wassen, bloeien, rijpen en verdwijnen als geslachten, die hun levenslot volbracht hebben; de planten, de dieren, de menschen werden geboren, groeiden en vermenigvuldigden zich om hem heen; hij alleen bleef afgezonderd, onontwikkeld, zonder doel en zonder waarde in de algemeene harmonie der Schepping. Toen was het wêer in hem een bruske opwelling van opstand. Hij ook wilde leven, beminnen, zich zelf vermenigvuldigen. Doch waar? doch hoe? Elk wezen, elk voorwerp dat leefde, ontmoette 't wezen, 't voorwerp dat hem zou beminnen, dat met hem zou leven en scheppen: hij alleen bleef steeds ontschikt, onvolmaakt, niet geassorteerd, vergeten. Wat was het toch dat hem de kracht ontnam te doen gelijk zij allen deden? Waarom beminde hij, bezat hij, schiep hij niet gelijk alles in de natuur? Hij wist het niet; hij wilde, doch hij vond niet, hij kon niet. Het was zijn leven, gekrenkt en mislukt in zijn oorsprong, dat hem steeds van het natuurlijk doel der toekomst deed afdwalen.

In dergelijke gemoedsstemming bereikte hij den ouderdom van vijf en twintig jaren. Zijn ouders oordeelden dat de tijd voor hem gekomen was aan 't huwelijk te denken. En, evenals zij hem, gansch geschapen, het bestaan geschonken hadden,

waarvan hij zou leven, zoo droomden zij ook hem de gezellin te geven, met wie hij lief en leed zou deelen. Hun ideaal van huisvrouw was een juffer uit de rijke burgerij, opgevoed in de stad, maar van buiten-afkomst en die er zich genoeglijk in schikken zou, buiten te leven. Zij hadden er weldra eene in 't oog; de dochter van een rijken nijveraar van Daelen, een klein, naburig stadje, met wien zij vroeger nog in vriendschappelijke betrekkingen geweest waren.

Gilbert herinnerde zich nog hoe ontroerd hij was, de eerste maal dat zijne ouders hem daarover spraken en met wat zonderling gevoel van instinctmatigen weerzin hij er in toestemde hen te vergezellen op een diner, waar hij de bewuste juffer, die hij hoegenaamd niet kende, zou ontmoeten. En wat ontgoocheling, wat vreeselijke ontgoocheling toen hij zich bevond in tegenwoordigheid van haar, die men hem tot vrouw bestemde!

Zij was lang, bleek en mager, met niets-zeggende, bleekblauwe oogen en 't haar gevlochten in een lange, bleekblonde vlecht, die zij, met een preutschheid, die moest doorgaan voor de kinderlijke naïefheid van een nog zeer jong meisje, los op den rug liet hangen. Zij droeg een wit kleed, versierd met kanten en bleekblauwe zijden strikken; en hare groote ijdelheid was hare taille, die dunner was dan de dunste, die Gilbert ooit gezien had. Hij zat naast haar aan den disch; zij at van de opgediende spijzen niet; zij leefde schier uitsluitend van melk, zegde zij hem. Hij, niet op zijn gemak, knikte werktuigelijk met het hoofd, als vage toestemming op haar gezegden, verbaasd, verstrooid, de wenkbrauwen gefronst, tot kwellens toe gepreoccupeerd met die dunne taille, die hij, om zoo te zeggen, vreesde te zien breken. Hij keek er ter sluiks naar, zijn geest was er bestendig mee bezig, hij had haar willen vragen hoe het wel mogelijk was met zulk een taille te blijven leven, en of zij heusch niet bang was, dat ze breken zou. Om zijn obsessie een afleiding te geven poogde hij met haar een gesprek aan te knoopen. Zij vertelde hem dat zij hare opvoeding ontvangen had bij X, de rijkste kostschool van het land. En zij sprak hem van het verrassend leven in de hoofdstad, van de concerten, van de bals, de feesten, die zij er had bijgewoond. Hij vroeg haar of zij hield van het buitenleven, van de natuur. O neen, zij had er een afschuw, een gruwel van, tenzij, voegde zij er meesmuilend bij, als men er elken

dag een feest zou hebben, in het gezelschap van beschaafde lieden uit de stad. Het was als een verlossing voor Gilbert toen hij weer met zijne ouders in het rijtuig zat, dat hen huiswaarts voerde.

Het bedroefde eenigszins zijne ouders, dat hunne keus hem zoo weinig beviel; doch zij poogden niet hem tot dit huwelijk te dwingen: zij zouden elders zoeken, zegden zij.

Helaas! een ander elders stond de brave lieden zelven te wachten. Een tijdperk van smart en rouw was nakend in dat huis, waar tot dus toe niets dan vrede en kalm geluk hadden geheerscht. Op een avond wachtte men te vergeefs naar de terugkomst van vader, die 's namiddags met zijn tilbury naar Gent gereden was. Het werd reeds duister en Gilbert stond met zijn moeder vaaglijk verontrust op de stoep, toen een man te paard, in volle vlucht, door het dorp gereden kwam. Vóór de deur hield hij stil; het zweet droop van zijn vuurrood aangezicht, zijn ros was wit van schuim en, hijgend, met haastige, gekapte woorden, liet hij deze vreeselijke tijding hooren:

‘Meneer, uw vader is een ongeluk overgekomen. Zijn paard is gevallen, langs den steenweg tusschen Axpoele en Braekel en, in het achteruitslaan met zijn pooten om weder recht te geraken, heeft het zijn rijtuig verbrijzeld en uw vader doodelijk gewond. Men heeft hem op ons hof gedragen; de dokter is er bij!’

Verwilderd was Gilbert tot den bode - een boerenzoon - genaderd en staarde hem stom aan, als of hij zijne woorden niet begrepen had.

‘Wat is er? wat is er gebeurd?’ riep hij eindelijk, als wist hij niet wat hij zei. Maar zijn moeder was met een luiden schreeuw ineengezakt; en, terwijl de hijgende knaap nog eens zijne woorden herhaalde, rees het besef der akelige gebeurtenis in Gilbert's geest op.

Hij sidderde van afschuw, hij wipte op, als had hij eenen slag ontvangen en, terwijl hij de meiden schelde, die bitterlijk schreiend zijne moeder kwamen optillen, liep hij, als een zinnelooze, naar den paardenstal.

Een der knechten was daar gelukkig nog. In een oogwenk stond het rijpaard gezadeld, had hij zijn sporen aan. En als een schicht was hij weg, door den hijgenden, schuimenden boerenjongen gevolgd.

Wat vreeselijke rit! Hij was terstond de knaap ver vooruit, hij duwde, met een vertienvoudigde kracht, zijn ros tusschen de knieën; hij boorde, in een aanhoudende, wreede drukking, zijn sporen in de ribben van het beest. Hij zweepte het vooruit, den teugel op den nek, sidderend, hinnekend van de pijn, met een woestheid, als om hen beiden te dooden.

Hij stormde door een dorp. De bewoners stonden buiten, over het ongeluk koutend; maar hij zag, hij hoorde, hij vroeg niets.

De oogappels uitgezet, den blik starend vóór zich uit, den rug gekromd, de sporen in de jagende, bloedende flanken van zijn afgereden beest gedrukt, had hij slechts eén enkele, blinde, vlijmende behoefte: vader te zien, vader te helpen, vader toch niet alleen te laten sterven! Twintigmaal prijkelde hij zijn leven; twintigmaal dreigde hij met zijn afgebeuld paard neêr te storten en zich het hoofd op den steenweg te verbrijzelen: het was hem om het even: hij kende noch vrees, noch gevaar meer; hij vloog steeds roekeloozer, halsstarriger naar zijn doel, naar de sombere, akelige plaats, waar zijn ongelukkige vader gevallen was.

Een samengeschoolde volkshoop duidde hem die van verre aan. Bleek als de dood, schielijk waggelend op zijn zadel, zag hij het verbrijzelde rijtuig naast den steenweg liggen. Een snik wrong hem de keel toe, hij zakte van zijn ros, hij stapte in de duisternis, omringd van volk, als in een naren droom, naar 't boerenhuis dat dáár stond, en trok er binnen. Hij liep dwars door de keuken, hij trad in de slaapkamer....

De oogen door heete tranen verduisterd, de keel verkropt van zuchten en gesnik, de handen smeekend vóór zich uitgestrekt, de gestalte gekromd en ineengedrongen van foltering, naderde hij tot het bed van den pachter, waarop men zijn gekwetsten vader uitgestrekt had. En toen hij, door zijn tranen heen, dat marmerwitte, met bebloede doeken bedekte hoofd zag, die geslotene oogen, die onbeweegbaarheid van lijk, toen viel hij op zijn knieën, vatte de lam-neerhangende rechterhand zijns vaders in de zijne, en overdekte die met wanhopige kussen, onduidelijke woorden stamelend.

Wat er naderhand gebeurde bleef steeds als een onduidelijke herinnering van onuitsprekelijk lijden in zijn geheugen hangen. Met krachtsinspanning had hij zich weder opgericht, zijn tranen weggeveegd en staarde hij zijn vader aan. Met een trillende

stem vroeg hij aan den dokter, die naast de sponde stond:

‘Is er nog hoop hem te redden?’

De geneesheer, groot en kloek, met een peinzend, bleek gelaat, antwoordde, den blik op den stervende gevestigd:

‘Neen.’

En langzaam hief hij een hoek van het bebloede linnen op, dat vaders hoofd bedekte.

Gilbert deinsde met een kreet van afschuw achteruit: de hoofdschedel, door de hoefijzers van het paard verbrijzeld, was niets meer dan èen moes, een afgrijselijk mengsel van verbrijzelde beenderen, uitgespatte hersenen en bloed.

‘O vader! vader! vader!’ snikte de jongeling, met ineengekrompen handen.

Bij het geluid van de stem van zijn zoon had de zieltogende flauw de oogen geopend.

‘O mijn vader! mijn arme vader!’ schreide opnieuw Gilbert voor het ledikant neergeknield.

De oude man kon niet meer spreken. Doch hij scheen zijnen zoon te herkennen; hij maakte een uiterste beweging met de lippen, als om hem een laatste vaarwel te zeggen, en blies den adem uit in zijne armen.....

Alles zou ook rouw en droefheid wezen voor Gilbert, gedurende menigvuldige jaren. Na den ruwen slag, die haar weduwe maakte, was zijn moeder ziek geworden. En 't was alsof de kiem der vreeselijke kwaal, die zij sinds jaren in zich droeg - de kanker aan de maag - slechts op die tragedie gewacht had om zich eerst met hevigheid te openbaren: gedurende twee jaren zag Gilbert haar trapswijs zwakker worden, lijdend als eene martelares, om eindelijk, op den dag zelf, dat hij zijn acht en twintigste jaar bereikte, door den dood verlost te worden. Hij was wees en alleen op de wereld.

Eerst dan besefte hij voor goed de uitgestrektheid zijner eenzaamheid en verlatenheid. Op stoffelijk gebied was hij meer dan ooit gekluisterd aan het levenslot waartoe zijn ouders hem bestemd hadden; en ook, al ware hij het minder geweest, thans was het toch te laat om zich tot een andere roeping voor te bereiden. Gedurende een jaar leefde hij in volkomen afzondering en strengen rouw. Dan kwam van lieverlede met de behoefte te herleven, de aandrang naar een ideaal in hem terug. En aangezien het noodlot hem dáár toch gevestigd had, in zijn

omgeving zelve zou hij pogen het geestesvoedsel te vinden, waar zijn grootmoedig hart en zijn hooger verstand zoo vurig naar smachtten. Hij koesterde een nieuwen droom; hij wilde hem verwezenlijkt zien. Hij, die zoo zeer geleden had door zijn ontschiktheid in het buitenleven, hij zag uit naar andere ontschikten om zich heen: hij vatte 't plan op ze bijeen te roepen, te groepeeren rond een edel doel, dat hun gezamenlijk het hart verheffen en het leven verfraaien zou. En, uit die eerst zelfzuchtige behoefte tot geluk, was een breeder, grootmoediger plan gesproten; de hoop van onder het zoo diep vervallen Vlaamsche volk ten plattelande eenig licht te verspreiden; van er eenig intellectueel leven op te wekken en te ontwikkelen; eene gedachte die hun onderneming met waardigheid zou bekleeden, ervan de opvatting en uitwerking verbreeden, vergrooten, veredelen tot de verhoudingen eener maatschappelijke weldaad.

En Gilbert was ten slotte gelukkig over de eerste uitkomsten; over dien algemeenen, geestdriftigen naijver der leden; over den dageraad van hoop en beter leven, die nu scheen te schitteren voor hen allen, in de toekomst.

II.

Gilbert, den droomerigen blik steeds door het venster op den blauwen hemel en de zwarte geraamten der hooge boomen gevestigd, was tot dus verre in zijne bespiegelingen van 't verledene gevorderd, toen brusk de deur zijner slaapkamer werd geopend, den eene na den andere vier bezoekers binnenlatend.

Hij slaakte een kreet van verbazing bij het herkennen van zijne vier Looverghemsche vrienden, de medestichters van den Vriendenkring; terwijl zij, lachend, schertsend, spottend, met allerhande uitroepingen en gebaren, in de koude lucht welke verkwikkend met hen binnenkwam, zijn bed omringden:

‘Ha! die slaper! ha, die luiaard! ha, die nietsdoende koning, die om twaalf uur nog te bed ligt! Zeg, willen wij hem met het slaaplaken optillen en hem buiten dragen?’

Twaalf uur! Gilbert wipte overeind, keek verwilderd naar zijn uurwerk op het beddetafeltje, zakte, bepaald beschaamd, op de peluw terug. Het was kwart vóór twaalf: in zijn slaap, in zijn droomen, in zijn evocatie der herinneringen van 't verledene had hij volkomen de notie van den tijd verloren.

Schielijk tot het besef der werkelijkheid teruggeroepen, werd hij zeer rood; hij bad om verschooning, terwijl hij zich herinnerde dat hij den vorigen avond, bij het afscheidnemen zijne vier vrienden uitgenoodigd had om dien dag bij hem het noenmaal te gebruiken. En woedend op zich zelven voor zijn kolossaal vergrijp, verzocht hij hen weer naar beneden te gaan, terwijl hij zich met haast zou aankleeden.

Maar de vier gezellen, bijzonder opgewekt en lustig, lieten hem niet meer los, overlaadden hem met kwinkslagen, vroegen hem gekscheerend of hij wat uitgerust was en zich lekker gevoelde. Notaris Lauwereijnssens, een lange magere, gekleed met een wansmakelijke elegantie, deed hem spartelen in zijn bed door hem geweldig de heupen te kittelen; Pinnoy, de dorpshoofdonderwijzer, hield zijn dik buikje vast, vuurrood van 't schaterlachen; Mortelmans, de bouwkundige, als naar gewoonte slordig van uiterlijk en nog al grof in zijne potsen, besproeide hem het aangezicht met druppeltjes koud water; terwijl Eugène, de jonge, niet praktizeerende advocaat, zeer sierlijk opgeschikt, in donkerblauwen ‘paletot-propriètaire’ en eendepoot-roode handschoenen naar de bel liep, met het gebaar de meid te schellen, opdat zij mijnheer zijn chocolade zou brengen.

Zij eindigden echter met hem gerust te laten, doch weigerden uit de kamer te gaan terwijl hij zich zou aankleeden, uit vrees, schertsten zij, dat hij weer in slaap mocht vallen. Zij namen plaats in zetels en op stoelen, terwijl Gilbert, zijn excuses vermenigvuldigend, uit zijn bed sprong en spoedig aan zijn toilet begon.

Allen, overigens, werden weldra ernstig. Zij bekenden aan Gilbert, dat zij het verbod der meid, die hen wilde beletten naar boven te gaan, overtreden hadden, al was het goede mensch ook niet weinig verbaasd en zelfs verontrust, omdat mijnheer zoo lang sliep; en, schielijk van onderhoud veranderend, brachten zij het gesprek op de groote gebeurtenis van den dag: de verschijning van het eerste nummer van hun tijdschrift, dat ook, per post, aan enkele notabelen van het dorp en van het kanton, alsmede in de twee voornaamste herbergen van Looverghem, den ‘Appel’ en de ‘Roos’ was gezonden geweest. En, terwijl Gilbert eindigde met zich te kleeden, deelden zij hem de eerste tijdingen dienaangaande mede.

Zij praatten allen ondereen, gansch opgewekt; zij hadden be-

kommerd-ernstige aangezichten van toekomende beroemde mannen, die hun eersten stap op den weg der Onsterfelijkheid gewaagd hebben. Lauwereijnssens, die boud sprak, beweerde met emphase, doch zonder zijn verklaring nader te staven, dat het nummer een kolossaal succes had bij het volk. Gesommeerd zich duidelijker uit te drukken, bleek hij niet in staat eenig bepaald feit aan te halen, maar hij herhaalde niettemin zijne bevestiging met een hardnekkige, bijna uitdagende hartstocht: een succes, een kolossaal succes, door alleman verkondigd en bekrachtigd.

Men drong niet verder aan, men luisterde met opgewekte aandacht naar de mededeeling van Pinnoy, wiens vrouw den koster, die, men wist niet hoe, een exemplaar bemachtigd had, er ijlings mede naar de pastorij had zien loopen, waarop de pastoor zelf schier dadelijk zijn huis verlaten had, met het nummer onder den arm, er mede snellend naar 't huis van den burgemeester, ongetwijfeld om over de gebeurtenis te spreken.

Deze inlichting kwam hun allen hoogst belangrijk voor. Zij wreven zich de handen; hun oogen schitterden; zij voelden zich het centrum van een gansche beweging, een gansche attractie, een gansche samenzwering misschien. En met een klimmende belangstelling hoorden zij het nieuws aan, door Mortelmans medegebracht: de vrederechter namelijk, aan wien men als notabele en als vermoed onafhankelijk man, een exemplaar had opgestuurd en die het door zijn meid in 't vuur had doen werpen.

Een honend geschreeuw ging op, allen waren verbaasd en verontwaardigd over de handelwijze van den vrederechter, een bepaalden valschaard, der faam van verklikker en verrader welke destijds zijn aankomst op het dorp voorafging volkomen waardig; een kerel die onder een aanminnig en zoetsappig uiterlijk de meest onverdraagzame en wraakgierige dweepzucht verborg. Ah! het was hoog tijd dat men een orgaan ter beschikking had om het karakter en de handelwijs van soortgelijke ploerten eens helder in 't daglicht te brengen. Hij mocht er gerust op zijn, men zou 't hem niet vergeven, zijne beurt zou komen!

Gilbert was nu aangekleed, en allen gingen naar beneden in de eetzaal. Doch daar de disch er reeds voor het diner gedekt stond, betrokken zij de plaats daarnevens: een ruime,

gesloten, glazen verandah, die uitzicht op den tuin had. Marie, de keukenmeid, een vrouw van een vijftig jaar, met een geelbleek, opgezwollen en verslenst gelaat, kwam aarzelend-groetend binnen en vroeg haar meester of hij wou ontbijten. Gilbert, glimlachend om de verbaasde uitdrukking van het gelaat der oude meid, antwoordde dat hij zich met een kop zwarte koffie zou tevreden houden, doch beval haar, voor zijn vrienden, eene flesch Porto en glazen te brengen. Hij zelf ging in de eetzaal een kistje sigaren halen, dat hij op de tafel plaatste; en het gesprek werd voortgezet.

Dat eerste nummer, dat pas geboren kind hetwelk hen, in hun ietwat nuchteren trots van jonge auteurs, die hun eerste vruchten der verbeelding in de wereld zenden, zoozeer van hartstocht en naïef geluk vervoerde, was uitsluitend, als eerstellingsnummer, door de vijf stichtende leden opgesteld; en ieder der medewerkers had, in zijn oprechten ijver om zijn best te doen, het onderwerp gekozen en behandeld, dat hem het meest aan 't harte lag, of waarmede hij, door studie of door dagelijkschen omgang, het best vertrouwd was.

In '*Sursum Corda*!' legde Gilbert het wijsgeerig en sociaal programma en het doel van den Vriendenkring uiteen: verheffing van het maatschappelijk en zedelijk peil des volks ten plattenlande door verlichting en ontwikkeling van den geest. Hij vermeed zorgvuldig in persoonlijkheden te vervallen; hij legde enkel den vinger op de wonden, het heelmiddel aanduidend. En bovenal had hij zich wel gewacht van de geestelijkheid te gewagen, om niet, van het begin af, al te diep ingewortelde godsdienstige meeningen en vooroordeelen te kwetsen. Het was een breedvoerig opgevat, oprecht, degelijk geschreven artikel, vol wijze overwegingen betreffende de toestanden op den Vlaamschen buiten, vol geestdriftige en toch ietwat teruggehouden hoop op de toekomst. En om te eindigen riep hij nogmaals het door de maatschappij aangenomen wachtwoord uit:

'Sursum Corda! verheffing van het hart! verheffing van den geest! verheffing van het gansche menschelijk wezen! Ziedaar wat gij, nederigen en miskenden, voor wie ik bij voorkeur deze regelen schreef, eerst en vooral noodig hebt! De boer, die lezen, denken kan; de arbeider, die, in plaats van een lastdier te zijn, tot den rang van een meer beschaafd, ontwik-

keld man is geklommen; en gij allen, die, met uwe waardigheid als menschen, de rechten van een mensch zult hebben leeren kennen en waardeeren, zult niet, kunt niet langer, gelijk nu, miskend en als slaven behandeld worden.

Leest dus, verlicht u, verheft u, het is het middel uwer redding!

Dit middel biedt onze nieuw gestichte maatschappij u aan.'

De andere artikels van het nummer, minder gespierd, minder merkwaardig, waren althans niet van belang ontbloot. Vooral de jonge Eugène legde in zijn *Idylle* een echt beschrijvingstalent aan den dag. Zijn tafereeltje van den jongen boer, die, in de glansrijke avondschemering, met zijn geliefde en haar zuster van de kermis kwam en die enkel, juist uit hoofde van de ietwat norsche zuster, door vurige handdrukken en sprekende blikken zijne teederheid mocht uiten, terwijl vóór en achter hen, tusschen de rijpe korenvelden, nauw-omstrengelde paren liepen, was roerend van realistische poëzie. Een innig gevoel van het natuurschoon straalde, met een soort van melancholieke begeestering voor 't buitenleven, uit dit schetsje. Allen, overigens, hadden, met de onbewimpelde oprechtheid, die de keus van hun onderwerp bestuurd had, er om zoo te zeggen den toestand van hun eigen gemoed en hun persoonlijke levensondervinding in uitgedrukt. Onmogelijk b.v. na de lezing van Emiel Lauwereijnssens' eerste deel der *Souvenirs d'un candidat-notaire* (het tijdschrift was in beide talen opgesteld, alhoewel het gebruik der Nederlandsche bij voorkeur en nadrukkelijk werd aanbevolen), onmogelijk niet overtuigd te wezen dat een dorps-notaris een der allerverrassendste en gewichtigste ambten in de samenleving bekleedde; evenals het uit de zeer ernstig opgevatte, doch ietwat triviaal geschrevene *Studie* van A.J. Pinnoy bleek, dat geen mensch tegelijk interessanter, nuttiger en beklagenswaardiger is, dan de jonge, slecht betaalde landelijke hulponderwijzer, die, van 's morgens tot 's avonds, voor wat domme of onwelwillende scholieren, 'zijn substantief staat af te spuwen.' Te vergeefs had Gilbert er bij Pinnoy op aangedrongen om hem dezen weinig verheven klinkenden volzin te doen weglaten. Pinnoy hield er aan als aan zijn leven; vond, dat juist die zin de mooiste en geestigste passage van zijn gansche werk uitmaakte, zoodat men eindelijk getransigeerd had door deze woorden cursief te doen drukken,

als gold het een plaatselijke uitdrukking. En, wat de wonderen en de reuzenwerken dezer eeuw betrof, geen vak, voorwaar, waarin zooveel vooruitgang was geschied als in dit der Bruggen en Wegen; en als meesterstuk daarvan, geen dat het door Theodoor Mortelmans beschrevene *Nieuwe Kaaien van Antwerpen* overtrof.

En voort, met toenemende geestdrift, bleven zij er over spreken, over hun geliefkoosde onderneming, en over het feest van den vorigen avond, nu zij, in de mooie eetzaal, het lekker maal gebruikten, waarop Gilbert hen uitgenoodigd had. Zij twijfelden geen oogenblik aan 't welgelukken; hun leven, tot dus toe zoo kleurloos, zoo mislukt, zou eensklaps zoo verukkend en betooverend worden; zij zouden het platteland veranderen, herscheppen, omkeeren als een zak; zij zouden er, in plaats van een hel, een klein aardsch Paradijs van maken. En, de oogen schitterend, de lippen beurtelings minachtend saâmgetrokken of hoopvol glimlachend, somden zij op wat hen in 't buitenleven zoo menigvuldige jaren lang geërgerd en mishaagd had; wat er hen weldra zou bekoren en gelukkig maken.

Gilbert, steeds mild, had nogmaals champagne laten opdienen, en ook hij leefde in volle illuzie, zag in 't verschiet een meer en meer verleidelijke toekomst, een tevens onverklaarbaar en ideaal geluk. Zijn wangen, doorgaans bleek, kleurden zich met lichte rozentinten; hij luisterde naar het gesprek zijner makkers niet meer; zijn oogen, die strak peinzend door de ruiten staarden, waren onafgewend gevestigd ergens ginds verre, op een troeblant, bekoorlijk beeld, dat hij alleen ontwaren kon. Waarom toch zag hij ze steeds weêr, zoodra een straal van hoop en van geluk in zijn hart daalde, die tooverachtige verschijning welke eenmaal vóór hem was opgedaagd, zoo schielijk en zoo overweldigend, in haar goddelijke atmosfeer van blonden zonneglans en jeugdige frischheid? Door welke onbegrepen gedaanteverwisseling of macht vereenzelfdigde zij zich steeds oogenblikkelijk met al zijn illusiën? Waarom zweefde haar naam, haar tevens zoete en goddelijke naam, Irène, nu weder instinctmatig op zijn lippen? Beminde hij haar dan toch bepaald of was zij slechts de type der vrouw die hij beminnen zou? Hij wist het niet, hij dacht er niet dieper over na; de gewaarwording bleef teeder en vaag en hij had er als het ware een weerzin aan dit gevoel inniger te

doorgronden. Maar het verwekte meer en meer in hem een zoete hoop, de sensatie van iets zeer verrukkends en gelukkigs, dat aanmoedigend schitterde, ginds verre, in den dageraad zijner toekomst. En dat aanlokkend iets was nogmaals haar beeld, haar glimlach, als ware zij het levensdoel geweest, hem ter bereiking voorgesteld. En in dat vaag en gelukkig verschiet versmolt dit doel zich met een ander, met zijn hoop in 't welgelukken zijner veredelende literaire en maatschappelijke onderneming: Irène werd als het ware het verpersoonlijkt ideaal van gansch zijn streven, het einddoel, de belooning, de zegepraal.

Maar die gedachten werden eindelijk kwellend. Hij streek zich de hand over het voorhoofd als wilde hij die al te tiranniek-verleidende obsessie uit zijn geest verjagen, en plotseling, tot werkelijkheid terruggeroepen, stelde hij zijn gezellen voor, eens gezamentlijk den ‘Appel’ en de ‘Roos’, de twee herbergen, waar zij hun tijdschrift hadden laten zenden, te bezoeken.

Terstond hielden de gesprekken op en allen werden zeer ernstig. Het voorstel liet hen eenigszins onthutst. Zij schenen volkomen vergeten te hebben, dat het groot publiek, voor welks verheffing zij volgens hun programma in het hoofdartikel van Gilbert, grootendeels den Vriendenkring gesticht hadden, ook en vooral geroepen was om er over te oordeelen. Hun geestdrift had hen zoo gemakkelijk op de vleugelen der illusie naar de zekerheid van het succes gevoerd, dat het hun nu een tegenzin inboezemde een onderneming waarvan zij de verdienste en de degelijkheid bevestigd hadden, nog aan de goedkeuring der publieke meening te moeten onderwerpen. Lauwereijnssens, met een inconsequentie, die een der kenschetsende trekken van zijn karakter was, opperde, schielijk verschrikt, de meening, of het wellicht niet beter, niet voorzichtiger was, zich dien avond niet te toonen. Hij zelf was de onvoorzichtigheid verpersoonlijkt, terstond in geestdrift ontvlamd, zich vaak, op lichtzinnige wijze, in allerlei vermetele, roekelooze avonturen wagend, zeer vlug ontnuchterd althans, zoodra hij zich met de bezadigdheid der koele rede begon af te vragen, of zijn waagstuk hem niet tot stoffelijke schade zon strekken. Wellicht was hij aan zijn vrouw en zijn vijf kinderen gaan denken en, in 't bewustzijn dat de stichting van den Vriendenkring waarschijnlijk met geen welwillend oog door de meerderheid der invloedhebbende

notabelen van het dorp beschouwd zou worden, had hij zich voor het oogenblik maar liefst niet verder met de zaak ingelaten. Hij was opnieuw, gelijk het hem schier dagelijks gebeurde, ter prooi aan een inwendigen strijd tusschen zijn politieke meeningen, die zeer vrijzinnig waren en den kommer voor zijn stoffelijke belangen. Een gezellige vereeniging van vrienden, dit was in den grond alles wat Lauwereijnssens van den nieuw gestichten kring verlangde, maar Gilbert hield hardnekkig aan de uitvoering van heel zijn plan, en daar de andere leden, door zijne superioriteit beheerscht, nu ook begonnen toe te juichen, liet Lauwereijnssens zich insgelijks overhalen, zijn vermoedelijk gekrenkte belangen van notaris over 't hoofd ziende, eensklaps weer ontvlamd in geestdrift, roepend, dat ja, de instemming van het volk iets onontbeerlijks was, waarvan men zich terstond moest rekenschap gaan geven.

De glaasjes met likeur werden geledigd, allen namen op aandringen van Gilbert enkele sigaren mede en, na overjassen en hoeden bemachtigd te hebben, verlieten zij in een brouhaha van uitroepingen het huis.

III.

De avond was gevallen. In de eenzame, killige straat met hare lage huizen, symbolen der bekrompenheid en der kleingeestigheid van 't dorpsleven, blikkerden reeds, op ruime afstanden van elkaar, de treurige lichten der aangestoken lantarens. En de vijf vrienden, schielijk bedaard, stapten zwijgend naast elkaar, met als het ware iets van het onbehaaglijk gevoel eener onverwachte ontnuchtering. Het was alsof het kleurloos en eentonig leven, waaraan zij, in het vuur der gesprekken en der wederzijdsche begeestering, voor eenige uren ontsnapt waren, hen eensklaps weêr in zijn bezit greep, van den eersten voet af, dien zij in hunne werkelijke omgeving plaatsten.

Zij stapten vlug door, als om door een opzettelijke wilskracht tegen deze verzwakkende gewaarwording te reageeren en, aan den hoek der vaart gekomen, dáár, waar de ‘Appel’ stond, hielden zij stil en traden zonder aarzeling, in groep, de herberg binnen.

Het was de gewone buitenherberg, een tamelijk ruime, vierkante plaats, door een enkele hanglamp slecht verlicht, de schenktafel dicht bij den achterwand, met een gangetje er tus-

schen; de ouderwetsche Vlaamsche kachel met lange pijp bijna in 't midden van de zaal, de muren bedekt met handels-chromolitographiën en veelkleurige plakkaten van gewezen of ophanden zijnde openbare veilingen. Een rek met spiegel, vol flesschen en glazen, waarvan enkelen door papieren bloemen versierd, hing aan den wand, achter de schenktafel; naast de straat, tegen de vensters stond een klein Engelsch biljart.

Een tiental personen, waaronder enkele voorname ingezetenen van Looverghem: de dokter, een brouwer, de gemeente-ontvanger, een kolenkoopman, een kruidenier en een slachter waren er aanwezig, rookend en zonder bezigheid hier en daar op stoelen rondom de kachel geschaard. Allen hadden, opeen der tafeltjes, een glas bier of jenever in hun bereik staan; een luie verveling was op aller aangezichten leesbaar. De baas, een groote, blonde kerel met dikke schouders en een vuurrood, opgeblazen aangezicht, stond recht achter zijn schenktafel, de bazin, houtmager, zat met haar kind in eenen hoek.

De gesprekken, die reeds zeer kwijnend hunnen gang schenen te gaan, vielen geheel en al, toen de vijf jongelieden binnentraden. Alle oogen vestigden zich op hen, enkele der aanwezigen hieven lichtkens hoed of pet op, om den groet der inkomenden te beantwoorden; anderen vergenoegden zich met een onverstaanbaar ‘goên avond’ te mompelen, zonder den steel hunner lange, zwartgerookte pijp, die zij tusschen de vingeren vasthielden, uit den mond te nemen. De jongelieden, zich neêrzettend, bestelden ieder een glas bier.

Langzaam alsdan, terwijl de baas hun het gevraagde bracht, werd het gesprek onder de anderen voortgezet.

‘Er zijn veel aardappels vervrozen, verleden nacht,’ sprak mijnheer Biebuijck, de brouwer, een dikke, rosharige tot mijnheer Bické, den dokter, terwijl hij, op zijnen stoel achteroverhellend, de beenen dwars over elkander kruiste.

‘Ja’, antwoordde zonder verdere overwegingen de dokter, een oude grijze, met een barsch, rood aangezicht en die, in eenen hoek gezeten, een glas jenever vóór zich staan had. En, een walm rook uit zijne lange pijp trekkend, staarde hij den brouwer aan met verwaand opgezetten snorbaard, als om te zeggen: ‘uw onderhoud interesseert mij zeer, maar spreek gij zelf alleen voort, mij valt het te lastig om anders dan door ja of neen mijn denkwijze te uiten.’

De brouwer scheen dit te begrijpen, want, na een nieuwe, lange stilte, gedurende welke al de overige aanhoorders in hunnen staat van luisterende bewusteloosheid gedompeld bleven, hernam hij, zijn kort, zwart pijpje uit zijn breeden mond nemend:

'Ja ja, ge moogt er van verzekerd zijn, ze zullen opslaan, de petaters.'[1)]

Allen deelden zijne meening, Wel drukten zij dit niet uit met woorden, maar men begreep het aan de manier waarop zij, nauwelijks verneembaar, met het hoofd knikten, terwijl zij dikkere rookwolken uit hun pijpen trokken, of, met gewichtiger, ernstiger gelaat, naar den grauwgerookten plafond staarden. De brouwer, tevreden over deze algemeene goedkeuring, wrong zich schuins op zijn stoel, die kraakte, kruiste nu het linker been over het rechter; en het gesprek viel ditmaal niet geheel: de kruidenier reikte met een zucht naar zijn glas bier, zette het aan zijn mond, dronk het gansch ledig en, de hardnekkig terugvallende stilte brekend, weêrklonk op slaperigen, doffen toon zijn verzoek in de zaal:

'Fitor,[2)] breng mij nog een pintje bier.'

Toen was het als een langzaam, nog sluimerig-bedwelmd ontwaken. Trage handen reikten naar de tafels, glazen werden aan de monden gezet, het bier liep gorgelend in de kelen en, als een wachtwoord, ging de luie, met toonlooze stem gëuite bestelling van mond tot mond:

'Fitor, breng mij ook een pintje.'

'Mij ook een, Fitor.'

'Fitor, mij ook eentje.'

En de dokter, in zijn hoek:

'Fitor, mij 'nen druppel!'

En nogmaals, hardnekkiger, bedwelmender dan ooit, viel de slaperige, onoverwinbare stilte.

De vijf gezellen, ietwat onthutst, zagen elkander aan. Was hun tijdschrift daar wellicht niet gekomen, dat niemand ervan sprak? Het moest nochtans sinds den morgen door de post uitgedeeld zijn; en zij keken in het rond op de tafeltjes, of zij het niet ontwaarden. Neen, het was nergens te zien. Zij staken fluisterend het hoofd samen, maar hunne aandacht

1) Naar het Fransch: patate. Aardappel.
2) Victor.

werd schielijk weêr in beslag genomen door de stem van den brouwer, die zei:

‘Hebt ge dat gelezen, dezen morgen, (Gilbert en zijne makkers trilden) in het dagblad, van Verwilghen's duiven, die onlangs gestolen werden? Het schijnt dat de dieven eindelijk ontdekt zijn.’

Gilbert en zijn gezellen wisselden een te leur gestelden glimlach, terwijl al de andere aanwezigen plotseling in opschudding geraakten.

Ja! had men die waarlijk ontdekt? En waar? en wie? Werden de dieven ten minste in hechtenis gehouden?

Schier allen hielden duiven, waarmede zij in de prijskampen speelden, en de bewuste diefstal, vóór ettelijke weken bij een bekenden duivenmelker der gemeente gepleegd, had hen uitermate gepassioneerd. Op eens werd de aardappelquaestie vergeten en, luidruchtig uitten zij nu allen te gelijk hunne meening.

‘Men moest ze wel tien jaar gevang geven!’ zei de kruidenier.

‘Men moest ze ophangen!’ weêrgalmde de ontvanger.

‘Ik zou ze kunnen kelen als een zwijn!’ verzekerde de slachter.

En alleen de dokter, vuurrood, sprak tegenstrijdig, uit geest van contradictie, bewerend, dat de duivenmelkerij een verderfelijk spel was, dat door de wet moest verboden worden.

Gilbert, zenuwachtig geprikkeld, riep den waard bij zich.

‘Victor, hebt ge dezen morgen met de post niets ontvangen?’

De man werd nog rooder van gelaatskleur dan gewoonlijk, aarzelde eene wijl, sprak eindelijk met een soort van weêrzin:

‘Ja, mijnheer, onze gazet en zoo een soort van boeksken.’

‘Waar is dit?’

De waard keek beteuterd in 't rond, over de tafeltjes.

Het heeft hier heel den dag gelegen, mijnheer, verzekerde hij. ‘Philomene zal het nu wellicht weggenomen hebben, ik zal het haar eens vragen.’

Gilbert stond op en volgde zelf den baas bij zijn vrouw.

‘Dat boekje dáár,’ sprak deze, haar kind van den rechterarm op den linker nemend; ‘het ligt in de keuken, Fitor, Emilietje heeft er nog zooeven meê gespeeld.’

Gilbert beet op zijn lippen, terwijl de baas het stuk ging halen. En toen hij dit bezoedeld, gekreukt en gescheurd in handen kreeg, had hij een beweging als om het den lomperd in het aangezicht te gooien. Doch hij bedwong zich; hij vroeg

enkel of niemand het gelezen had, of er niet van gesproken was geweest.

‘Die heeren hebben het ter hand genomen,’ fluisterde de man, als schuw, met den blik den dokter, den brouwer en hunne gezellen aanwijzend, ‘maar ik heb er hun niets van hooren zeggen.’

Gilbert, beschaamd, drong niet verder aan. Hij keerde zich om en kwam het akelig voorwerp aan zijn medewerkers toonen:

‘Ons eerste nummer!’ schertste hij bitter, met moeieiijk teruggehouden toorn het tijdschrift vóór hen op de tafel werpend. En het ontsnapte hem:

‘Ach God! ach God! wat voor een vernederde, verachtelijke natie is toch ons Belgisch volk!’

Hij had die woorden luidop uitgesproken, door de ook klimmende gramschap zijner makkers aangehitst. En eene schielijke, verbaasde stilte ontstond nu weêr onder de andere aanwezigen, die zijn krachtigen uitval gehoord hadden, toen de portaaldeur openging en een nieuwe bezoeker de herbergzaal binnentrad.

Het was een jongeling van ongeveer de vijf en twintig jaren, geheel in 't zwart gekleed, met een witte das en een in punt gekapten zwarten baard, die zich zeer fiks en bijna achterovergeheld hield en, bij het inkomen, alvorens te groeten, een verwaanden, kringvormigen blik over het vergaderd gezelschap wierp. Evenwel, toen hij Gilbert en Eugène ontwaarde, kwam er een begin van glimlach op zijn lippen en hij reikte hun, met een banalen groet en, als het ware beschermend, de rechterhand, of, liever, de twee eerste vingeren dezer hand toe. Dan hief hij ook, voor de drie andere makkers lichtkens en, voor de verder zittenden dokter en brouwer, zeer diep zijn hoed af; bestelde, op gebiedenden toon, een glas bier en zette zich eindelijk in het midden der herbergzaal, omtrent op gelijken afstand, tusschen de twee gezelschappen neêr.

Gilbert had met een zweem van moeielijk verborgene misnoegdheid op 't gelaat deze intrede bejegend. Jozef De Moor, de nieuw aangekomene, boezemde hem steeds een onberedeneerde en onoverwinbare antipathie in. Tot vóór weinige maanden was hij nog student op de Gentsche hoogeschool; maar onlangs had hij eindelijk, na een drietal achtereenvolgende mislukte examens, zijn diploma van kandidaat notaris verkregen

en nu, in afwachting dat hij ergens benoemd werd, woonde hij te Looverghem, in het huis zijner ouders, welgestelde renteniers, die er een mooi buitengoedje bezaten. Middelerwijl poogde hij uit al zijn macht de aandacht op zich te trekken, door zich met politiek te bemoeien. Hij behoorde openlijk tot de meest ultramontaansche partij, maar, door zijn jezuitische handelwijze was hij er in geslaagd, ook bij vele liberalen binnen te dringen. Dokter De Cock, van Amertinghe, aan wiens familie de De Moor's verwant waren, stond hem, onbewust, hierin terzijde. Hij bracht hem, als familielid, met vele zijner liberale vrienden in betrekking; en De Moor maakte er gebruik van om in het vijandig politiek kamp te sluipen, er kennissen aan te knoopen en, hetgeen daar gebeurde, bij zijn partijgenooten te verklikken. Gilbert had reeds meermaals dokter De Cock daartegen gewaarschuwd, doch deze, zelf te rechtschapen en te vertrouwend om zoo iets te kunnen veronderstellen, had er nooit geloof aan willen hechten. En het was juist deze steeds goed uitvallende huichelarij, sinds eenigen tijd gepaard met iets anders, hetwelk nog onbewust, maar toch reeds kwellend, in de diepte zijns harten sluimerde, die Gilbert's instinctmatige antipathie tegen De Moor wel eens tot een gevoel van bepaalden afkeer en vijandschap deed overgaan.

‘Eiwel, wat nieuws?’ vroeg nu De Moor, gewichtig de beenen uitstrekkend.

‘O, dat de rijken de besten zijn,’ schertste Lauwereijnssens, in zijn jaloerschheid van notaris de gelegenheid te baat nemend om bedektelijk met een vermoedelijk toekomenden konkurrent een weinig den spot te drijven.

De Moor glimlachte, zich verder uitrekkend, met een air van toegevende superioriteit, als om te zeggen: ‘ik wil het u voor eenmaal wel vergeven.’ Maar eensklaps, zijn beenen intrekkend, en op zijn stoel tot Gilbert vooroverbuigend:

‘A propos,’ sprak hij, met gemaakte vriendelijkheid, ‘ik was dezen morgen te Amertinghe, bij dokter De Cock, en ik heb daar dat schriftje, dat ge hebt uitgegeven, eens door geloopen. 't Is goed, weet ge? 't is nog al goed.’

Gilbert, op 't onverwachtst verrast, was een weinig rood geworden.

‘Ja’, antwoordde hij eenvoudig, met die onoverwinbare bedeesdheid der jonge auteurs, van wier eerste werken men in

hunne tegenwoordigheid spreekt. En het vleide hem toch, alsook de anderen, ondanks de ietwat dedaigneuse manier, waarop De Moor zijne waardeering geuit had. De dokter, de brouwer en hun slaperig gezelschap hadden ook schielijk herlevend opgekeken en de baas, fiks achter zijn schenktafel, staarde strak naar Gilbert, terwijl zijn vrouw, het wiegen op de knieën stakend, schielijk gansch onbewegelijk bleef, in een luisterende houding den blik naar den grond geslagen.

‘Ja, het is nog al wel’, herhaalde, op een beschermenden toon, De Moor, zijn eigen woorden door een goedkeurend hoofdgeknik beamend; ‘ik vind er eigenlijk maar één gebrek aan: namelijk, dat de politieke kleur er niet genoegzaam in afgeteekend is.’

Gilbert, ditmaal, brak de stilte.

‘Ons tijdschrift heeft geen politieke kleur’, sprak hij. ‘Gij zegt, dat gij het eerste nummer doorgeloopen hebt; dan moet gij ook wel, door het hoofdartikel, de strekking van ons werk begrepen hebben’.

‘Natuurlijk heb ik het begrepen’, antwoordde De Moor. ‘Maar juist daarin ligt uw vergrijp. In deze eeuw van politieken strijd moet alle geestesvoedsel voor het volk een politieken smaak en eene politieke strekking hebben of het kan hem niet welkom wezen. Ziet eens in de groote steden, die zeker brandpunten van verderf, maar tevens centrums van verlichting zijn, hoe alle dagbladen, zelfs de geringste, met kolommen op kolommen politiek gevuld staan; hoe een ieder in de koffiehuizen, langs de straten, over politiek handelt en spreekt; hoe in de huisgezinnen, aan de familietafel zelve, de politiek in de gesprekken den voorrang krijgt!.....’

Hij had zich van lieverlede opgewonden, door een gewoonte van prediken, die hem eigen was, overweldigd; en, de gebaren verbreed, de oogen wijd open, stalde hij nu, in meer en meer emphatische woorden, in honderdmaal gehoorde en herhaalde, alledaagsche en geijkte zinsneden, zijn mediocriteit uit van heerschzuchtigen, valschen dweper, die zich met geweld in den politieken warboel wil mengen, om er, ten prijze van allerhande laagheden, zijn opgeblazen nietswaardigheid eenen troon op te richten. Zoo had hij reeds, in het dorp, een zekere faam als redenaar verworven; en nu, door de verbaasde en bewonderende, op hem gevestigde oogen van den brouwer en

zijne kliek vervoerd, liet hij zich meer en meer door zijne woorden, door het pedant geluid zijner stem medesleepen, toen Gilbert, die het niet langer kon uitstaan, hem eensklaps wrevelig in de rede viel:

‘Maar staakt om Godswil toch die predikatie, welke wij niet gevraagd hebben; gij spreekt over dingen, die ge niet kent!’

De uitwerking was oogenblikkelijk. De Moor zweeg, in 't midden van eene tirade en staarde, gebelgd, Gilbert aan. Een korte stilte heerschte.

‘Ik spreek over dingen die ik niet ken, zegt ge’, herhaalde hij, schielijk met veel stillere, veranderde stem. ‘Wat bewijs hebt ge daarvan?’

Een klimmend ongeduld had zich van Gilbert meester gemaakt. De domme gesprekken, die hij eerst had moeten aanhooren; het onverschillig of minachtend onthaal, waarmede men hunne onderneming bejegende; de geest van bekrompen mediocriteit, welken in die dwaze buitenherberg over het verstompt gezelschap hing, alles had hem trapsgewijs de zenuwen geprikkeld en vergramd, en een aangroeiende behoefte tot reactie en tot opstand in hem doen opwellen. En, bij die vraag van zijn antipathieken tegenspreker, zag hij alle gematigdheid over het hoofd en barstte hij, zelf strijdlustig, los:

‘Neen, ge weet niet wat ge zegt als ge spreekt van hier te lande politieke propaganda te maken. Politiek op den buiten! Maar hebt ge dan nooit, in eene herberg, in eene vergadering van landbouwers en andere buitenlieden, de gesprekken afgeluisterd? Hunne gedachten gaan niet verder dan tot hun land, tot hunne beesten, of tot kleingeestige kwaadsprekerij over geburen. Allons donc, politiek! Leert hen eerst menschen worden; leert hen eerst lezen en denken; en, in afwachting dat de verlichting kome, laat hen helaas! voortdurend, blindelings en slaafs, zonder uitleggingen, als honden, of liever, als ongelukkigen, aan hunne kasteelheeren en andere dwingelanden gehoorzamen. Ziedaar de eenige politiek welke zij kennen!’

Zijn oud pessimismus, op een gegronde kennis van het dorpsleven gesteund, had hem opnieuw volkomen overmachtigd. Hij maakte een breed, afwijzend gebaar met de hand, als om een aanstootelijk tafereel te verjagen; doch het was hem niet mogelijk zijn rede te voleinden: De Moor, half opgestaan, had hem reeds driftig het woord ontnomen.

‘Wat ge daar zegt is valsch, heelemaal valsch!’ riep hij. ‘Ik beweer niet, dat er geen enkele buitenkiezer gedwongen naar de stembus gaat, maar ik houd vol dat, in de katholieke partij, ten minste, - en hij klopte met de vuist op zijne borst - ruim de negen tienden van de kiezers uit hun vrijen wil voor de kandidaten stemmen, die zij begeeren aan het hoofd der staatszaken te zien; en niet alleen, dat zij vrijwillig, ongedwongen stemmen, maar ook wel, dat zij weten waarom zij voor die en die kandidaten, en niet voor anderen, stemmen!’

Een luide spotlach was aan de vijf vrienden ontsnapt, terwijl De Moor, met nadruk, nog eens zijne bevestiging herhaalde. De waard en zijne vrouw keken verlegen op en de overige gasten staakten een sinds enkele stonden weder aangevangen gesprek over de aardappelen, om aandachtig naar den van lieverlede hooger klinkenden redetwist te luisteren. De brouwer, die met den rug naar Gilbert en zijn gezellen zat, keerde zijn stoel een weinig om; de dokter, vuurrood in zijnen hoek, met zijn half geledigden druppel vóór zich, staarde strak naar Gilbert, met zijn barsche, liederlijke oogen.

Emiel Lauwereijnssens had nu het woord genomen.

‘Zoo, ge peinst’, vroeg hij, met gemaakte bedaardheid, den blik schimpend op De Moor gevestigd, dat boerke Daenens, bij voorbeeld - en hij noemde een landbouwer, vermaard om zijne onpeilbare domheid, en wien men eens, in een verkiezing, een briefje, met de er opgedrukte woorden ‘ik stem voor een varken’ in de stembus had doen steken - ‘ge peinst, dat boerke Daenens wel weet voor wien hij stemt, als hij ter kiezing gaat!’

Een gedempt gelach was in de herbergzaal opgegaan; De Moor antwoordde niettemin:

‘Zoowel als een ander’.

‘En boerke Mol?’

‘En boerke Geurs?’

‘En boerke Peeters?’

Alle vijf spraken nu ondereen en haalden, met spottende opmerkingen, de namen aan van alom bekende dwaze, bijna aan dieren gelijkende boeren. De namen rolden als van zelven van hun lippen; zij moesten noch aarzelen, noch zoeken; en de reeks hield niet op, 't getal was onbeperkt: het was de

domheid en de bekrompenheid van 't buitenleven zelf, die, met iederen naam, vóór hen ter tafel werd gebracht. Een minachtende rictus speelde nu op hun lippen; zij kenden geene omzichtigheid meer; zij dachten zelfs niet, dat hunne overdreven uitvallen hunne onderneming impopulair zouden maken; zij hadden nog enkel de kwellende, wraakzuchtige behoefte hun lijden, hunne vernedering, 't gevoel hunner gedwongen ontschiktheid op den buiten in bittere woorden te uiten, in bijtende en onbarmhartige zinspelingen, waarmede zij den overrompelden De Moor als met venijnige pijlen bestookten.

Deze was vuurrood van toorn geworden. Een oogenblik poogde hij nog te redeneeren, de handen gewichtig naar den dokter, den brouwer en hun gezelschap uitgestrekt, als om hunne getuigenis ter hulp te roepen; maar plots buiten zich zelven wendde hij zich opnieuw tot Gilbert en zijne makkers, schreeuwend:

'Weet ge wat ge zijt, gij allen? ... Geuzen! ... geuzen, die hier, onder den dekmantel van volksbeschaving en literatuur, liberale propaganda zouden willen maken! Maar, ik mag het u verzekeren, gij zult er niet in slagen, nu ik den strik ontdekt en u het masker afgetrokken heb!'

Alle vijf waren half opgestaan, om tegen deze op een uitdagenden, beleedigenden toon uitgesproken woorden te protesteeren, maar Gilbert, de beide handen uitgestrekt, haastte zich naar voren.

'Laat zijn! laat zijn!' riep hij, 'het geldt hier *mijne* zaak, *ik* wil dien heer antwoorden.'

Hij was nader tot de tafel geschoven, zijne houding was vastberaden, zijne oogen glinsterden. Een poos staarde hij, bewegingloos, in de stomme stilte der toeschouwers, zijn tegenstrever in het wit der oogen aan, en dan, op een kouden, kalmen toon, met al zijn instinctmatige, in haat veranderde antipathie, die eindelijk uitbarstte, op de lippen, vroeg hij op zijne beurt:

'En gij, weet ge wat gij zelf zijt?'

'Och ja', klonk het gemaakt luchtig antwoord, 'ik ben Jozef De Moor, kandidaat-notaris te Looverghem.'

'Neen .... gij zijt een slaaf!'

Het woord trof hem als een slag in 't aangezicht. Hij sprong op, stak dreigend de vuist uit, om voldoening over die beleediging te eischen, maar Gilbert, de stem verheffend, liet er hem den tijd niet toe:

‘Een slaaf! zeg ik, een slaaf!’ herhaalde hij met nadruk. ‘Een slaaf, zoowel als zij, die wij daar genoemd hebben, en veel meer nog, want, tot betrekkelijke rechtvaardiging uwer slaafschheid hebt ge zelfs niet, zooals die lieden, uwe materieele afhankelijkheid of uwe onwetendheid tot verschooning in te roepen! Een man zonder eigene meening, geloof of karakter; een werktuig in de handen der partij, die u gebruikt! dàt zijt ge! Mannen als gij zijn het verderf van den maatschappelijken stand, waarop zij eenigen invloed kunnen uitoefenen! mannen als gij zijn de hardnekkigste dompers van alle licht, de ergste vijanden en vervolgers der ongelukkige volks- en werkersklassen.’

De Moor sloeg hevig met de vuist op tafel, onderbrak zijn tegenspreker, schreeuwde hem in 't aangezicht.

‘Uwe beleedigingen kunnen mij niet raken, ik veracht die, ik houd het voor een eer, door een geus beleedigd te worden. Maar deze waarheid zult gij hooren: mannen van mijne meening en partij zijn de verdedigers der bedreigde rechten en belangen van de burgerij; zij zijn het, door wier tusschenkomst en opofferingen, de verwoestende driften der opstandige werkersmassas zullen beteugeld en desnoods verbrijzeld worden! Wij zijn de behouders, de waarborgers onzer levens en goederen, en gij, liberalen, geuzen, zijt de verdelgers daarvan, de vernielers uwer eigene fortuinen, de medewerkers en de medeplichtigen der heerschzuchtige, crimineele, niets eerbiedigende socialisten!’

Van lieverlede was de gansche herbergzaal in opschudding geraakt. De brouwer en zijn kliek, op hunne stoelen omgekeerd, hoorden gapend het gekijf aan; de baas en zijne vrouw wisselden wanhopige blikken en gebaren; twee boeren, wellicht door het gedruisch aangelokt, kwamen binnen en bleven naast het portaal als aan den grond genageld, nieuwsgierig de twisters aanstaren, vergetend hunnen drank te bestellen, verbaasd te bemerken, dat het twee heeren waren, die zulk een vreeselijk spektakel maakten.

Maar Gilbert bekreunde zich niet meer om 't geen rond hem gebeurde: een spotlach scheurde zijne lippen; hij dronk, de keel verdroogd, met haast van zijn glas bier; hij schreeuwde tegen:

‘Gij! mannen als gij het sociaal gevaar bezweren! den vooruitgang der gedachten tegenhouden! Allons ... donc! An-

dere krachten dan de uwe worden er vereischt om zulke volksbewegingen te doen mislukken, om aan zulk een overweldigenden vloed een kalme afleiding te geven. Wat beduiden nu nog de verouderde benamingen van katholiek en liberaal? Bevat de gedachte, uit die woorden ontstaan, wel iets meer dan het twijfelachtig embryo van de sociale en politieke synthesis der toekomst? Neen, neen; al wat er nog bestaat is twee slag van lieden: de crimineel-domme egoïsten die, vrijwillig blind en doof, niets zien noch hooren wat er om hen heen gebeurt; en de verstandigen, de geleerden en verlichten, zij, die de evolutie dezer eeuw zien komen en begrijpen. En, indien het geducht en onbekend gevaar der toekomst, beheerd en, desnoods, beheerscht kan worden, aan zulke lieden zal deze zware plicht en deze groote eer te beurt vallen. Zij zullen een socialen staat stichten, gesteund, - laat het ons hopen - op zooveel mogelijk rechtvaardigheid, wetenschap en individueele waarde; een staat, die een nieuwe schakel zal wezen in de ideale keten van den bestendigen vooruitgang; een staat die tegen u, schimmen van een dood verledene, zal te velde trekken, u stormenderhand verslaan en u voor eeuwig in den afgrond der vergetelheid werpen!'

Hij sprak meer en meer opgewonden; hij vergat de tegenwoordigheid zijner toehoorders, zijn gelaat was veranderd, zijn oogen schoten vlammen, in het onbepaalde gevestigd, ginds verre, op zijn hersenschim, op die nieuwe, gelukkiger Maatschappij, die hij aan den verbreeden horizon, in een dageraad van wreedheid en glorie zag opdoemen. En allen, zelfs De Moor staarden hem nu met een soort van onthutsten eerbied aan, door het onverwacht aangrijpende en verhevene zijner woorden en houding onweerstaanbaar overweldigd. Hij dronk zijn glas gansch ledig, bestelde er een nieuw, haalde eene sigaar te voorschijn, waarvan hij koortsig, met een wrong van de hand, den tip afbeet. En, in de plechtige stilte ging nu een stem op, de ruwe, heesche, bruske stem van dokter Bické, die, zich uit zijn hoek in het gesprek mengend, vroeg:

'En de anarchisten! wat zult ge met de anarchisten doen?'

Gilbert keek met verbazing op, als uit een droom ontwaakt, schielijk tot de werkelijkheid teruggeroepen.

'De anarchisten! de anarchisten! ....' antwoorde hij op een aarzelenden toon, 'ik zou eerst moeten weten wat soort

van anarchisten gij bedoelt: de theoretici of de propagandisten “par le fait.” Als het enkel deze laatsten zijn, dan geldt het slechts, meen ik, een tijdelijk gevaar. Iedere omwenteling baart onlusten; er zijn ten allen tijde misdadigers en gedetraqueerde fanatieken op de wereld geweest .... Overigens, ik behoor tot geen politieke partij, ik ken maar den vooruitgang, het streven naar iets beters, naar iets hoogers, hoe men het ook noeme. En in de anarchie, - ik bedoel nu de theorieke - die misschien wel, tot een zekeren graad, een stap vooruit kan zijn, vind ik toch geenszins mijn bepaald ideaal.’

Hij zweeg opnieuw, terwijl de dokter, als versmaadde hij alle verdere discussie, hevig, met een schorren spotlach, de schouders optrok. De Moor, bitsig en boos, nam nu weder het woord:

‘Uwe gedachten zijn utopieën. Eene enkele partij zal de oproermakers van het tegenwoordige of het toekomende, hoe gij die ook heeten wilt, temmen, en desnoods vernietigen: de katholieke, conservatieve, grondwettelijke partij.’

Gilbert, steeds zwijgend en roerloos, bleef een lange poos zijn antipathieken tegenstrever strak aanstaren. Hij staarde hem aan met zijn peilenden, peinzenden blik, schijnbaar kalm, zich afvragend of het nog wel der moeite waard was, diens verwaande bevestiging te weerleggen. Maar schielijk, zijn besluit nemend, hervatte hij langzaam, kalm, in duidelijk uitgesproken, helder gescandeerde woorden, als wilde hij ze diep en onvergeetbaar in De Moor's geheugen prenten:

‘Gij durft beweren dat ik, en allen die mijn gedachten deelen, de verdelgers onzer eigene fortuinen, de omverwerpers en vernielers van de burgerij zijn! .... welnu, ik, ik zeg u, dat niet wij, maar wel gij, gij en al uwe gelijken, tot welke partij zij ook behooren, de vernietigers uwer fortuinen en der hedendaagsche maatschappij zijt! Ja, gij, ingewortelde egoïsten; gij, door uw schandelijke onrechtvaardigheid, door uwe ergerlijke tirannie, door uw stelselmatige, hatelijke, wraakroepende uitsluiting des volks!’

Door een hevig gebaar der hand wees hij een protesteerende onderbreking van De Moor af, hij vervolgde, schielijk hartstochtelijk:

‘Ja! gij! gij!.... Gij en met u al de dompers van het Licht!.... Gij en met u al de vijanden der volksbeschaving!...

Gij en met u al de dwingelanden, al de uithongeraars van 't onderdrukte volk!’

Door een nog heftiger gebaar wees hij een nieuwe onderbreking af. En, met eensklaps dreunende stem, met vlammen in de oogen voer hij voort:

‘O! ik bedoel hier geen politieke, geen sociale regeerings-organisatie; ik spreek enkel maar uit een gevoel van gekwetste rechtvaardigheid, van gekrenkte menschlievendheid. Er bestaan in de huidige samenleving monstruositeiten, door alle rechtschapen en eerlijke harten veroordeeld en vervloekt en die gij, gij alleen, zelfzuchtige, bekrompene bezitters van de goederen der aarde, nog durft handhaven en verdedigen. Er zijn van die onrechtvaardigheden, van die lafheden, van die wanschapenheden, die het geweten treffen gelijk een oorveeg de wang treft en die men niet genoeg kan aan de kaak stellen en geeselen, altijd weêr! Ah! men moet in de bijzonderheden van dien toestand treden om er al het afschuwelijke van te beseffen, om te schreeuwen van verontwaardiging en opstand. Men moet denken dat er in de paleizen, in de kasteelen, in de rijke burgershuizen lieden zijn, verzadigd van schatten, van spijzen, van wellust; lieden die, brakend van overdaad en slemperij, niet meer weten waaraan hun geld te verkwisten, het met volle grepen weg te gooien, terwijl, vóór hun deuren, andere menschen, geschapen als zij, van koude en ellende liggen te bezwijken! Men moet denken, dat duizenden en duizenden menschen, bleek, mager, uitgehongerd, ziek, hun leven lang zwoegen om met hun arbeid de weelde, den wellust, de ontucht van één enkele te betalen! Men moet denken, dat een landbouwer een gansch jaar, bij het zweet zijns aanschijns, zijn ondankbaren grond zal beploegen; dat hij dien in 't koude, gure voorjaar, door wind en regen zal bemesten en bezaaien; dat hij in zonnebrand, zijn oogst zal afmaaien en bergen; dat hij, ten prijze van ontzaglijke onrust en zorgen, zijn vee zal kweeken in de stallen; dat hij zich zelven zal berooven van het onontbeerlijke, om ten slotte de som op te brengen, die zijn eigenaar, in zijn paleis der hoofdstad, aan één enkel feest, aan één enkel bal zal besteden! Men moet denken, dat een volksmeisje een gansch jaar over haar kantwerkkussen zal gebogen zitten, dat ze zal arbeiden van zes uur 's morgens tot tien uur 's avonds, dat ze zal bleek worden; dat ze zal

vermageren; dat ze zal hoesten; dat ze misschien de tering zal krijgen; dat ze alle eigen vreugd, alle geluk en zelfs haar leven zal opofferen om het kantwerk te vervaardigen, dat eene barones, dat eene gravin, of eene lichtekooi uit de hooge wereld op dat feest, op dat bal aan haar kleed zal hangen, om daarmede de aandacht te trekken en het mansvolk te lokken!

En 't is dát, 't is zulk een toestand dien gij durft goedkeuren en verdedigen! En het verwondert en verontwaardigt u, dat het volk in opstand komt, dat het rechtvaardigheid, een beter lot eischt! En gij begrijpt niet, gij ziet niet dat het volk, hetwelk de macht en het getal is, één vóór één, 't zij door overtuiging, 't zij door geweld, de billijke rechten, die gij het zoo hardnekkig weigert, bemachtigt! En gij beseft, gij voelt evenmin, dat uw verstokking, uwe hardvochtigheid het volk verbittert, dat de heilige opstand bromt, dat de wrekende bijl boven de hoofden glinstert!....

Ja, gij zijt de vernielers van den vrede; gij die de catastrophe roept en verhaast; gij, die de weerwraak van het volk over de hedendaagsche samenleving trekt! Gij, die duizenden schuldelooze hoofden zult doen vallen! gij ook, aan wie het Menschdom, aan wie de Toekomst er rekenschap van zal vragen!'...

Hij was opgestaan, hij zweeg, de vlammende oogen op De Moor gevestigd, het lichaam voorovergekromd, met opgetrokken schouders en de beide vuisten achteruit, als om een vijand op het lijf te springen. Een plechtige, benauwde stilte heerschte in de herbergzaal, een uitdrukking van angst en schrik bedekte de tot hem gekeerde aangezichten. De Moor had instinctmatig zijnen stoel achteruit geschoven als vreesde hij een aanranding, terwijl hij, gansch bleek, te vergeefs zijne licht bibberende lippen nog tot een spotlach poogde te plooien.

Maar Gilbert's opgewondenheid was eensklaps als van zelf gevallen. Zijn zenuwen ontspanden zich, hij zette zich terug op zijnen stoel, insgelijks zeer bleek, de witte handen bevend, de wenkbrauwen gefronst, de wezenstrekken nog verwrongen.

Hij keerde zich om tot Lauwereijnssens en Eugène, misnoegd en wrevelig de schouders ophalend:

'O! 't is dom, 't is te dom! waarom ook belet ge me niet zoo nutteloos uit te varen!' sprak hij hun verwijtend toe. 'Gij laat mij gaan! gij laat mij gaan!... als of gij er vermaak in vondt'...

Zij verontschuldigden zich vaaglijk, verbaasd door zijn verwijt; en, in de terugvallende stilte, ging nu een andere stem op, die van den brouwer, die nogmaals, in een gekraak van zijnen stoel zijn beenen anders kruisend, op ernstigen toon deze kernspreuk liet hooren:

‘Och *wij* zullen dat altemaal niet beleven, en ook, ik geloof niet, dat er ooit revolutie komen zal, zoolang het werkvolk voedsel heeft, zoolang de petaters zoo goedkoop blijven.’

Zijn gezegde werd door het goedkeurend hoofdgeknik van enkele zijner gezellen beaamd; en, na een nieuwe poos stilzwijgen, greep een trage beweging op de stoelen plaats, reikten de handen naar de glazen op de tafeltjes, gorgelde het bier in de kelen en klonk het weêr, slaperig en lui:

‘Fitor, geef mij nog een pintje.’

‘Mij ook een, Fitor.’

‘Fitor, mij ook een.’

En dokter Bické, woedend in zijn hoek:

‘Fitor, breng mij nog 'nen druppel.’

Gilbert keerde zich tot zijn vrienden om.

‘Willen wij gaan?’ stelde hij voor.

Zij stonden op, betaalden, wenschten ‘goên avend’ en vertrokken.

Buiten hield Gilbert hen staan.

‘Na dezen twist, die morgen alom in 't dorp bekend zal wezen, staan wij, om te beginnen, als openlijk-gekende vijanden der Katholieken aangeschreven’, sprak hij. ‘Belooft gij allen mij voortdurend moedig terzijde te staan?’

‘Allen!’ klonk hun geestdriftig antwoord.

Gilbert bedankte hen, tevreden. En na enkele oogenblikken gaans, voegde hij er bij:

‘Toen dokter De Cock gisteren avond, op het souper, er zijne spijt over uitdrukte, dat wij, in het programma van den Vriendenkring, niet eens vermeld hadden, dat het gedeeltelijk doel onzer maatschappij ook was, de vrijzinnige - laat staan, de liberale - gedachten en leerstelsels in deze zoo diep verkwezelde gewesten te verspreiden, en ik hem antwoordde, dat wij ook zonder die belijdenis, misschien maar al te vroeg tegen dien geduchten vijand - de klerikale onverdraagzaamheid - zouden te kampen hebben, dacht ik waarlijk niet zoo gauw profeet te worden.’

Een stil gelach klonk hem als antwoord tegen, en, vóór de deur zijner woning gekomen zijnde, namen de vrienden afscheid van elkander.

Twee dagen later stond in het katholiek ‘Fondsenblad,’ onder den titel ‘Eene letterkundige gebeurtenis’, het volgende te lezen:

Ons Vlaanderen telt een centrum van Kunst en Verlichting te meer. Vijf zware verstanden van Looverghem: de heeren Gilbert Van den Steen, Emiel Lauwereijnssens, Eugène Durand, Theodoor Mortelmans en Aimé Jozef Pinnoy hebben aldaar een letterkundigen en artistieken (?) kring gesticht en het eerste nummer van een tijdschrift is verschenen, dat zich betitelt: Orgaan van den letterkundigen en artistieken Vriendenkring van Looverghem, onder de kenspreuk: ‘Sursum Corda!’

‘Over den inhoud van dit nummer zullen wij maar zwijgen, daar er werkelijk van zulk onbeholpen knoeiwerk niets te zeggen valt. Maar wie zijn die mannen, zal men vragen, en welk doel beoogen zij? Het zijn vijf gekende geuzen van het dorp, die, onder het dekkleed van literatuur, voornemens zijn eene werkdadige politieke propaganda te maken. Herders die uw schaapjes wilt bewaken, opgepast voor de wolven, niet waar?’

Ongetwijfeld kwam de aanranding van De Moor, die zich aldus op zijn gewone, bekrompen-jezuitische wijze gewroken had.

‘Ziedaar ons diploma als volksvijanden,’ sprak Gilbert, toen hij het artikel gelezen had.

IV.

Dien Zaterdag namiddag, om twee uur, kwam Gilbert's aangespannen kales, stapvoets door Jan, den paardenknecht, gevoerd, vóór de deur van zijn woonhuis stilhouden. De vijf Loovergemsche vrienden, te zijnent vergaderd, stapten er in, en, opgetogen, stoven zij in den vollen draf der beide paarden vooruit, naar de algemeene vergadering van Amertinghe.

Allen, zelfs de gewoonlijk slordig gekleede Mortelmans, waren keurig uitgedost. De kleederdracht van Lauwereijnssens was een bonte schakeering van vijf of zes verschillende kleuren; Pinnoy droeg, onder zijn bleekgrijze overjas, een groen en bruin gestreept ‘complet’, dat aan de pluimage der vlasvink herinnerde; en Eugène, in 't zwart, met een witte das en een wit

vest, had eene bloem in 't knoopgat, gelijk in den zomer. Zij zaten een weinig gespannen in 't rijtuig maar lachten er om; de gesprekken klonken luid en opgeruimd, en allen rookten sigaren, wier damp de ruiten met een vochtig waas bedekte, hunne aangezichten in een blauwachtigen nevel hulde. Mevrouw Lauwereijnssens, voor het oogenblik overladen met huishoudelijke zaken, had haar man den last gegeven, zich bij de overige leden over haar gedwongen afwezigheid te verontschuldigen.

Te Baevel wachtte hun eene verrassing: hun rijtuig werd er eene wijl, aan den ingang van het dorp, in zijne vaart belemmerd; en toen de vrienden, buigend door het geopende venstertje keken om zich van de oorzaak der hindernis rekenschap te geven, herkenden zij, in een omnibusje, dat hunne kales vooruit rende, vier andere leden van den Vriendenkring: mijnheer en mevrouw van Duijn, van Braekel, die, vergezeld van den jongen notaris Roelandts, van Meule en van den hulponderwijzer De Cort, van Wilde, ook naar de vergadering reden. Geestdriftige groeten werden gewisseld en de beide gespannen, elkaar opvolgende, reden nog geen vijf minuten langs den steenweg van Amertinghe, toen zij door een derde rijtuig, het dogcart van mijnheer Matton, den brouwer van Baaigem, achterhaald werden, waarop mevrouw Matton, en mijnheer Terront, den ontvanger van Lauwegem, met zijn mooie jonge vrouw ook plaats genomen hadden.

Nieuwe hoezees weergalmden; handen werden zegevierend gezwaaid; de drie spannen reden in versnelden draf over den ratelenden steenweg. 't Was als een apotheose van beschaving en verlichting, die zich eensklaps aan de vervallen en ter neer gedrukte bevolking der velden openbaarde.

Gilbert's gelaat straalde van vreugd. Het was in hem een trillend bewustzijn, dat hij op een gedenkwaardig, beslissend punt van zijn leven stond, dat met den dag van heden een nieuw tijdperk zou aanvangen. En inderdaad voor hem werd het belang der gebeurtenis nog door een gansch geheime aantrekkelijkheid verdubbeld: hij zou, ter plaats zelve, waar zij een eerste maal vóór hem was opgedaagd, de betooverende blonde verschijning, welke op hem een zoo schielijken en diepen indruk had gemaakt, Irène, het mooie dochtertje van dokter De Cock, terug zien. Hij zou haar zien van dichter bij, in een vertrouwelijker, reëeler omgeving, gedurende een langer

tijd. Hij zou van haar eene bepaaldere gedachte krijgen; hij zou gevoelen of hij haar wezenlijk beminde; of zij wel degene was die hij zocht, de personificatie van zijn zoo schoon, zoo zoet ideaal, dat complexe en groot, maar nog onduidelijk en kwellend ideaal, tot welks bereiking al zijn krachten en verlangens samenspanden.

Ook was het met een gemengd gevoel van hoop en vrees, dat hij tot haar naderde. Zou er wel eenig verband, eenige verwantschap van geest en van gemoed tusschen zijn ideaal en haar kunnen bestaan? Zou ze zijn gevoelens begrijpen? er deel in nemen? Of zou zij er volkomen vreemd, volkomen onverschillig aan blijven? Zou de illuzie een werkelijkheid worden, of als ijdele rook te-niet-gaan? Wie kon het zeggen? Hij hoopte en vreesde, het hart door een zonderlinge ontroering aangegrepen.

De intrede van Amertinghe geleek op een triomftocht. De straat dreunde onder den draf der paarden en het geratel der wielen; en, terwijl de rijtuigen beurtelings vóór het groot ouderwetsch huis van dokter De Cock stilhielden en de leden er af stapten, kwamen de verbaasde buren gapend op hun dorpels staan, niet begrijpend waarom al die bezoekers daar kwamen, en wat er gebeurde.

Zij werden in het ruim, somber, streng gestoffeerd salon geleid. Twee leden van Amertinghe: notaris Van der Stegen en hoofdonderwijzer Speleers, alsmede De Rijziger, van Boekhove, waren er reeds aanwezig, pas aangekomen, zegden zij. Handdrukken en welkomgroeten werden gewisseld; en allen bewonderden den ijver van De Rijziger, die van zooverre kwam - de afstand tusschen Boekhove en Amertinghe was nagenoeg zes uren - en ook denzelfden dag niet meer kon huiswaarts keeren. Hij had bij Van der Stegen het middagmaal gebruikt en zou bij Speleers blijven logeeren. Op de snaaksche aanmerking van van Duijn, dat de Vriendenkring hem, uit hoofde van zijn ongewonen ijver, een standbeeld zou moeten oprichten, liet De Rijziger, met goedkeurend hoofdgeknik, een schril gelach hooren. Het bleek echter niet, dat hij, in zake van scherts, zeer spitsvondig of welsprekend was; althans, hij vond geen verder antwoord op Van Duijn's plagende grap. Hij was tamelijk lang van gestalte en mager, met een lang en bleek gelaat en kleine, grijze, onnoozel-verbaasde oogjes, waaronder

waterige zakken hingen. Hij was zeer rijk en leefde, ongehuwd, van zijn inkomen op een mooi landgoed. En hij had een vage faam van letterkundige, steunend men wist niet juist waarop, misschien op de manuscripten zijner belangrijke onuitgegeven werken, die hij uit nederigheid, beweerde men, in zijn schuiflade liet liggen. Hij stond insgelijks bekend als liberaal, als een van die verouderde doctrinaire liberalen, omzichtig en bedaard in het uiten hunner meening, van een zoo flauwe, valsche politieke tint, dat de scheidingslijn tusschen hen en de met meer oprechtheid voor hun opinie uitkomende conservatieven niet langer merkbaar is. Het was dokter De Cock, die, sinds jaren met hem in betrekking, hem als een goede aanwinst voor den Vriendenkring verworven had.

Maar eensklaps ging een zijdeur open en het poezelig mevrouwtje De Cock kwam vlug en vriendelijk-glimlachend te voorschijn. Zij omhelsde de dames, deze bij haar voornaam noemend, en drukte de hand der heeren. En dadelijk berichtte zij, dat de dokter afwezig was, voor een dringend geval te Onderdaele geroepen en men op zijne terugkomst niet hoefde te wachten om de zitting aan te vangen; hij zou eerst later, op het avondmaal, verschijnen. Allen drukten hierover hunne teleurstelling en spijt uit, maar mevrouwtje De Cock bad om verschooning en, op haar aandringen, nadat hoeden, overjassen, sjaals en mantels door de meid waren weggedragen, zette een ieder zich neder.

Het vuur brandde verkwikkend in de kachel; de leden, huiverig van hun langen rit door de killige lucht, wreven genoegelijk de handen. Mevrouwtje De Cock, bemerkend dat men het koud had, pookte de vlam nog wat op en de onvermijdelijke bespiegelingen nopens het weder werden gewisseld. Daarna viel het gesprek op het eerste nummer van het tijdschrift, dat zij allen, een maand te voren, op de zitting bij Gilbert ontvangen hadden. Wat vreugd! wat verrassing! En wat was het mooi, keurig verzorgd, wel gelukt! Mevrouwtje De Cock vertelde, volgens de inlichtingen haar door den dokter gegeven, den uitmuntend goeden indruk te weeg gebracht op sommige boeren van Amertinghe, aan wie mijnheer De Cock het nummer ter lezing had gegeven. Zelfs de Fransche bijdragen hadden zij zich doen vertalen; en, met een glimlach, zegde het lief, opgewonden dametje, hoe die onbeschaafde en onwetende

lieden reeds den titel van het maandschrift verbasterd hadden in ‘het *Orgel* van den Vriendenkring.’ Allen schoten hierop in een gulhartigen lach en Roelandts, die aan het eene uiteinde der tafel zat, verklaarde, met luider stem en groote, gekke gebaren, dat hij nog een beter middel van propaganda had aangewend: hij was ‘op café’ gegaan, met zijn exemplaar en nadat hij, om zich heen, een nog al talrijk auditorium van boeren vergaderd had, was hij op een tafel geklommen en had daar, luidkeels, de in het Nederlandsch geschrevene bijdragen aan het publiek voorgelezen. Hij had daarmeê een kolossaal succes behaald, beweerde hij. Hij behaalde er ook een op dit oogenblik; al de leden staarden hem met verbaasdheid aan, een gedempten spotlach op de lippen, bij de gedachte aan dien buitensporigen Roelandts, dáár prekend op die herbergtafel met overdreven gebaren en gekke, verwilderde blikken, te midden van eene menigte gapende lomperds en boerenkinkels. Gilbert was op het punt ook zijn avontuur met De Moor te vertellen, doch hij hield zich in, uit kieschheid tegenover mevrouw De Cock; en wellicht ondergingen de overige leden, die de scène bijgewoond hadden, hetzelfde gevoel, want geen van hen repte er een woord over. En alleen De Cort, de kolos-hulponderwijzer van Wilde, deelde nog, met zijn doffe, zware stem van reus, een anecdote mede: namelijk dat de burgemeester van zijn dorp, ridder de Villermont de Wilde, een soort van rondreis had gemaakt bij zijne pachters, ten einde hun de lezing te verbieden van ‘dat vod,’ had hij gezegd, van die uitgave der socialisten, de hardnekkigste vijanden en vervolgers van God, van religie en van eerlijke lieden.

Van lieverlede week het onderhoud van het doel der vergadering af; afzonderlijke gesprekken werden aangevangen, een soort van aarzeling scheen, ondanks het aandringen van mevrouwtje De Cock, de opening der zitting te verschuiven. Zij koutten weldra over plaatselijke gebeurtenissen: een voerman van Axpoele, die, dronken zijnde, door zijn wagen overreden was; de nieuw ingehuldigde stoomtram van Amertinghe naar Vannelaer, die geene goede zaken scheen te maken; een beruchte dievenbende van Braekel, die, op één nacht, te Baevel, in meer dan twintig verschillende hoeven, al de hoenders en konijnen gestolen had. Het was de obsessie der omgeving, die ondanks alles zich opdrong; en Matton, van Duijn en Speleers, die

naast elkander zaten, waren halfluid en gezamenlijk een sterkgekruide grap begonnen te vertellen aan Pinnoy, waarbij deze laatste, vuurrood van bedwongen lachlust in zijn bruingroen gestreept ‘complet’, eensklaps zoo hevig aan 't proesten ging, dat hij ervan verstikte, terwijl mevrouw van Duijn, die ook hier en daar enkele woorden vatte, haren man met een trage, verwijtende hoofdschudding bekeek.

De meid, nochtans, had een schenkblad vol glazen en een groote kruik met bier op de tafel geplaatst en mevrouw De Cock was uit de eetzaal een kistje sigaren gaan halen. Eene betrekkelijke stilte heerschte en, toen een ieder zich bediend had, en de rook van enkele sigaren reeds in blauwe wolkjes omhoog begon te stijgen, uitte mevrouwtje De Cock zelve, op gedempten toon, nogmaals haren wensch:

‘Mijnheer Gilbert, zouden wij maar niet beginnen?’

‘Ja, mevrouw’, antwoordde de jongeling beslissend. En ernstig, terwijl hij om zich heen over de tafel keek, vielen hem, in zijn hoedanigheid van voorzitter, de sacramenteele woorden van de lippen:

‘De zitting is geopend.’

Een schielijke ernst had het gezelschap bevangen. Enkele leden hadden hunne kopij, opgerold of toegevouwen te voorschijn gehaald; andere trokken zich als het ware achteruit, met een veelbeduidende hoofdschudding of een schalksch geknipoog naar elkander. Pinnoy, als secretaris, had een vel wit papier vóór zich open gelegd en hield het potlood in de hand, den blik wachtend ondervragend op Gilbert gevestigd.

‘Wilt ge eerst de namen der aanwezige leden opnemen, mijnheer Pinnoy?’ verzocht Gilbert.

Pinnoy, gebogen, en nu en dan, in het ronde naar de aanwezigen opkijkend, teekende de namen op. De anderen bleven zeer stil en deftig, de oogen op Pinnoy's papier gericht; alleen Van Duijn en Matton wisselden nog, gedempt glimlachend, eenige gefluisterden woorden.

‘Ik heb gedaan, mijnheer de voorzitter’, sprak eindelijk Pinnoy, in de steeds ernstige stilte. En op verzoek van Gilbert las hij, met luider stem, de namen der aanwezigen op. Niemand had eene opmerking te maken en Pinnoy kreeg nogmaals het woord om het proces-verbaal der voorgaande zitting voor te lezen.

Dit had hij zelf en alleen opgesteld, zonder het aan Gilbert ter inzage te geven, en, met zijn gewone pedanterie van schoolmeester, had hij er, om zoo te zeggen een literarisch pronkstuk van gemaakt. Men zou gezegd hebben een protocol van mogendheden; en de volzinnen, waarin de stichting van den letterkundigen en artistieken Vriendenkring van Looverghem vermeld werd, klonken zóó opgeblazen en bombastisch, dat Gilbert, toen hij geëindigd had, glimlachend, doch niet zonder een verholen gevoel van spijt, hem op zachten toon tot soberheid en gematigdheid van uitdrukkingen meende te moeten aanwakkeren. Een gedempt, goedkeurend gemurmel der leden bewees hem, dat allen zijne meening deelden, terwijl Pinnoy deze vermaning met een zekere verwondering, doch niet zonder welwillendheid, aanvaardde; en, daar deze opmerking de eenige was, die de vergadering op zijn verslag te maken had, werd er tot de lezing der verschillende bijdragen over gegaan.

Gilbert vroeg eerst, in 't algemeen, hoe talrijk deze waren. Niemand rechtstreeks ondervraagd zijnde, kwam er geen antwoord, maar verscheidene leden, waaronder Van Duijn, Speleers, Terront, De Rijziger en Van der Stegen trokken zich weêr, ontkennend het hoofd schuddend en naar elkander knipoogend op hunne stoelen achteruit, terwijl de anderen, integendeel, bewegingloos bleven zitten en Gilbert helder in 't gelaat aankeken, als lieden, die zich van geen plichtverzuim te beschuldigen hebben. En eindelijk bleek het dat de dames De Cock en Van Duijn, en de heeren Durand, Pinnoy, Lauwereijnssens, Mortelmans, De Cort, Roelandts en Van den Steen elk eene pennevrucht voortgebracht hadden. Het aantal papieren en opgerolde cahiers was in een verbazende evenredigheid op de tafel aangegroeid en de aangezichten der auteurs glansden van opgewektheid, terwijl die, welke niets geleverd hadden, zich meer en meer gedwongen glimlachend en, als het ware beschaamd, achter de andere verborgen. Gilbert's oogen straalden van tevredenheid en vreugd. Een oogenblik was hij bevreesd geweest voor lauwheid van wege zijner medewerkers, maar thans bestond er bij hem bijna geen twijfel meer aan het welgelukken hunner onderneming. Wellicht zou alles niet van degelijken aard genoeg zijn om in het tijdschrift te kunnen opgenomen worden, doch, er zou ten minste middel zijn, dacht hij, een goede keus te maken, en, in een zacht gevoel van welzijn en

geluk, bracht hij weder deze zegepraal in overeenstemming met een ander, nog onduidelijk ideaal, met een frisch en levendig vizioen, waarvan hij, achter die hooge, geslotene deuren, onder datzelfde, ouderwetsche dak, de tegenwoordigheid besefte, een vizioen, dat gewis binnen korte uren, nogmaals in wezenlijke, levende vormen aan zijne begeesterde oogen zou verschijnen.

Hij had zich tot mevrouwtje De Cock gewend, hij vroeg haar, beleefd buigend, of zij de lezing van haar stukje wilde aanvangen. Maar het vriendelijk dametje verontschuldigde zich. Zij bekende hem, ontroerd glimlachend, hare schuchterheid om het eerst op te treden en verzocht, dat iemand de welwillendheid zou hebben, haar vooraf te gaan. Matton bood zich dienstwillig aan. Gilbert verleende hem het woord en Matton, klein en mager, met snaaksche deugnietachtige oogen en een langen, blonden knevel, waarin een guitige spotlach zich verborg, nam het ontvouwen, vóór zich liggend blad papier in de de handen, en begon:

‘De kwade hond.

In het lief dorpje Edelaer,
Waar zooveel aard'ge poesjes loopen’

Hij onderbrak zich plots, om aan Pinnoy, die nevens hem zat, en reeds, voor zijn verslag, den titel begon neer te schrijven, het bericht te geven:

‘'t Zijn verzen, zilde.’[1)]

‘Ja, ja, ik zie het wel’, antwoordde deze. Een stil gedempt gelach steeg op en Matton, gerustgesteld, zette zijn lezing voort.

Het was een ongerijmd, een dom vertelsel: een vrijer, bezig met het hof te maken aan een herbergmeid, en die op 't punt was door de moeder van het meisje betrapt te worden, toen zijn hond, die vóór de deur de wacht hield, hem door zijn woedend geblaf van de komst des vijands verwittigde. Dit alles verhaald in rijmelarijen van een verpletterende onbeholpenheid en doorspekt met dubbelzinnige uitdrukkingen en triviale wenken, die voor iets bijzonder geestigs en schranders moesten doorgaan.

Een glimlach was op de lippen van enkele leden verschenen; van Duijn en Speleers stieten elkander in de zijde, terwijl Pinnoy, achter den schouder van Matton, naar hen knipoogde.

1) Weet u.

Ah! die snaaksche, guitige Matton, hij kon ze toch nooit met rust laten, de vrouwen! Vroeger was hij immers nog medewerker geweest in een zoogezegd satirisch weekblaadje ‘Tijbalt de Blater’ waarin hij zich een naam verworven had als ‘vrouwen-hekeldichter.’ Hij had opgehouden er aan mede te werken na een zeer leelijk proces van eerrooving, onder welks gevolgen het blaadje overigens kort daarop bezweken was; maar hij had een onuitputtelijken voorraad soortgelijke gedichtjes in portefeuille liggen en hij rekende er wel stellig op, ze in den Vriendenkring van pas te brengen. Van Duyn, Speleers, Pinnoy, reikhalzend en de oogen glinsterend, hoorden hem nu, glimlachend in zijn langen snorbaard, de tweede strofe voorlezen.

Het was de schrik der moeder die, scherpe kreten slakende, bevend was achteruitgedeinsd. Verwilderd en rood kwamen de vrijers uit hun schuilplaats geloopen en, terwijl de minnaar, door een dringend bevel, zijn hond tot zich riep, verhaalde het meisje aan haar moeder, dat ook zij had moeten vluchten voor de woede van den hond, die haar op het lijf gesprongen was. En zij toonde in haar hals een roode vlek - het spoor van een kus - waar de hond haar gebeten had, verklaarde zij.

De schalks-guitige uitdrukking der aangezichten had zich gëaccentueerd. De Cort, Mortelmans, Van der Stegen, Lauwereijnssens, De Rijziger en Roelandts glimlachten nu ook, terwijl het doodkleurig gelaat van mijnheer Terront zich met een gespannen, bijna gebelgde uitdrukking bedekte, en Pinnoy en Speleers, verkroppend, zich niet langer inhouden konden. Mevrouw Matton, lang, bleek, bewegingloos en beenderig, wendde den blik van haren man niet af, zonder dat het mogelijk was o p hare wezenstrekken haar gevoelens waar te nemen; mevrouw Terront, de peilende, zwarte oogen schitterend, den mooien, rooden mond door een zonderlingen glimlach half geopend, scheen het gedempt genoegen eener diep verborgen, eindelijk voldane nieuwsgierigheid te smaken, en alleen de dames De Cock en van Duijn keken als onthutst, terzijde, terwijl een schier gepijnigde uitdrukking het jeugdig aangezicht van Eugène bedekte, en bij Gilbert, die teleurgesteld en misnoegd, met gefronste wenkbrauwen strak voor zich staarde, het vast voornemen ontstond tot geen prijs deze wansmakelijke, onbeholpen rijmelarij in het tijdschrift te aanvaarden.

Matton, steeds guitiger in zijn lange snor glimlachend, was middelerwijl aan de laatste strofe van zijn gedicht gekomen. Deze behelsde de zedenles van zijn stukje, een mooie zedenles inderdaad en ook een dubbelzinnige, gelijk de toespelingen van 't verhaaltje. 't Was onontbeerlijk vergezeld te zijn door eenen kwaden hond, als men op liefdesavontuurtjes uitging. Zijn woede diende u tevens tot waarborg tegen een mogelijke verrassing van wege ouders of indringelingen, en tot zoudenbok van al 't gebeurde, indien het c o r p u s d e l i c t i niet meer te loochenen was. Ook, boezemde de kwade hond der moeder een ontzaglijken schrik in, bij de dochters was hij integendeel zeer welkom, ja, ja, zeer, zéér welkom .....

Een bijna algemeen gelach begroette dit einde, en Speleers, van Duijn en Pinnoy, die zich niet langer inhouden moesten, barstten in luid gejuich en uitgelaten blijdschap los:

'Ah! 't was wel! 't was wel! 't was onverbeterlijk!' Driftige uitroepingen weêrklonken, zij klopten Matton op de schouders, om hem geluk te wenschen. En Gilbert, al gauw een mogelijk te maken voorstel voorkomend, en overigens overtuigd dat hij te doen had met een van die rijmelaars tegen wie geen kruid gewassen is, voegde zijne gelukwenschen bij deze der anderen, verklarend dat zulke stukjes, om niets van hunne waarde te verliezen, niet elders dan in eene verzameling van volksliedjes, in een studenten-almanak of in andere uitgaven van soortgelijken aard mochten verschijnen.

Deze verklaring bracht eenige verwondering te weeg, maar Gilbert liet den leden den tijd niet om er verder over uit te weiden: hij wendde zich tot mevrouwtje De Cock en zei, dat hare beurt gekomen was.

Terstond werd alles weêrom stil en het lief, poezelig vrouwtje, na herhaaldelijk gekucht te hebben, begon, met een bedeesde, ietwat doffe stem, in 't Fransch:

'Une visite á la Colonie Pénitentiaire de Vannelaer'.

Het was de beschrijving van het Verbeteringsgesticht van Vannelaer, alwaar haar man geneesheer was: een vrij omstandig verhaal, zonder eigenlijke handeling noch personages, waarin allerlei kleine bijzonderheden zeer nauwkeurig, met dien ingeboren opmerkingsgeest, welken zoovele vrouwen kenschetst, aangestipt waren. En terwijl het vriendelijk dametje, in de algemeene, beleefde aandacht der aanhoorders over haar papier ge-

bogen, voortlas, vroeg Gilbert zich schielijk, met smartvollen twijfel af, of hij, met zijn onderneming, geen kolossale utopie gekoesterd had. Een soort van schaamteblos kleurde zijn wangen; hij onderging het scherp, vlijmend gevoel, dat het doel, het ideaal boven het bereik hunner krachten stond. Hij besefte duidelijk, dat hij geen kunstenaars, maar amateurs voorhanden had; en hij begreep maar niet hoe hij zoo naïef geweest was te hopen, dat het anders kon; te denken dat hij, in ieder lid, een degelijken medewerker zou gevonden hebben.

Zoolang zij maar met hun vijven waren, de vijf stichtende leden van 't genootschap, was de illuzie, onderhouden door de geestdrift en door hier en daar verschijnselen van wezenlijken artistieken aanleg, zooals bij Eugène, bij voorbeeld, voor hem nog mogelijk geweest; maar nu hij den aanleg en de kracht der gansche groep had op de proef te stellen, vertoonden zich handtastelijk allerlei zwakheden en gebreken, die een spijt, gemengd met verslagenheid, in zijn geest verwekten. Daarenboven vond hij niet meer weêr in hen die spontane, ernstige begeestering en naijver van de eerste zitting; dat geloof, die religie zonder welke eene onderneming van dien aard niet leven kon; hij vond integendeel, naast hun blijkbare onbeholpenheid, een air en een toon van losheid en van boerterij in hen, die hem geheel uit het veld sloegen, hem een gevoel van diep mishagen en verontrustenden twijfel inboezemend.

Doch hij verjoeg met wilskracht die ontmoedigende gedachten. Hij had den strijd aangevangen, hij zou hem voortzetten, al bleven zij maar met hun tweeën, Eugène, in wiens talent hij zooveel vertrouwen stelde, en hij, ja, al bleef hij zelfs gansch alleen op de bres. Dit hardnekkig voornemen gaf hem verschen moed. Hij luisterde voort naar de lezing van mevrouwtje De Cock, besloten er iets goeds in te vinden. En hare bijdrage was ten slotte ook zoo slecht niet; met enkele wijzigingen kon zij toch wel in het tijdschrift opgenomen worden. Hij wenschte haar, evenals de anderen, geluk; preêkte haar de volharding aan en gaf het woord aan De Cort, wiens beurt het was, zijne vrucht der verbeelding voor te lezen.

De avond begon te vallen. De Cort, die met den rug naar de vensters zat, keerde zich half om, met het papier op zijne kniëen.

‘Willen wij de vensterluiken sluiten en het licht aansteken?’

vroeg mevrouwtje De Cock, nog gansch ontroerd en blozend van haar eerste lezing in 't publiek.

Maar De Cort vond, dat het nog niet noodig was en, gebogen, met zijn reusachtige, ineengekrompen gestalte en zijn breede schouders, las hij:

E e n w e l d o e n e r .

‘Kent ge dat dorp, geachte lezer, dat eertijds zoo diep gezonken dorp Looverbeke, waar thans vrijheid, welstand en verlichting heerschen?.....’

Het duurde eenigen tijd vooraleer de aanhoorders de zinspeling begrepen; en slechts toen de tweede bladzijde voorgelezen was, staarden zij allen nieuwsgierig-glimlachend naar Gilbert. De Cort, de brave jongen, had niets beters tot onderwerp gevonden dan eene ophemeling van Robert Steinmann (Gilbert Van den Steen) wiens edele onderneming - het stichten van een letterkundigen en artistieken vriendenkring - het diep vervallen Looverbeke (Looverghem) uit zijnen afgrond getrokken en aan het toppunt der beschaving geplaatst had.

Gilbert, met een gedempten zucht, had zijn aangezicht tot een uitdrukking van onderworpene gelatenheid geplooid. Hij hoorde zonder verpinken zijn eigen lofrede aan; hij begroette het einde ervan met een hoofdbuiging, terwijl al de overige leden met luidruchtig handgeklap toejuichten. Hij dankte zelfs De Cort voor zijn al te vriendelijke intentie, doch maakte geene verdere opmerkingen en haastte zich, aan Eugène het woord te verleenen.

Men had de blinden gesloten, de groote hanglamp aangestoken. En thans, in het als het ware gezelliger, huiselijker geworden kringetje, hadden zich aller oogen op het frisch en jeugdig, bezield gelaat van Eugène gevestigd. Hij las het tweede deel zijner ‘Idylle’ voor en van de eerste regels af was aller aandacht in beslag genomen. Gilbert hoorde en staarde hem aan met een streelend genoegen. Díe, ten minste, had talent, wist, op een eigenaardige, persoonlijke manier, zijn waarnemingen en gevoelens uit te drukken. Hij was beschaafd, hij bezat geestdrift en moed en inniger nog koesterde Gilbert de geheime gedachte met hem alleen de onderneming voort te zetten. En toch moest hij hem ook eene opmerking maken:

zijn verhaal, zoo krachtig en treffend-realistisch aangevangen, verzwakte en ontaardde, nu hij het karakter en de gevoelens zijner heldin - eene boerendochter - poogde te schetsen. Gilbert, te zeer met het talent van zijn jongen vriend ingenomen om hem, zonder waarschuwing, een verkeerden weg te laten inslaan, viel hem in de rede, toonde hem de gebreken en gevaren zijner schielijk valsche opvatting.

‘Geloof me, Eugène, gij schildert ze te poëtisch, te romantisch af, uwe jonge heldin. Zij is geen wezenlijke schepping, een vrouw van vleesch en bloed, geene boerin enfin, zij is een ziekelijk kind uwer verbeelding, een hersenschim, die gij, ik weet niet waar, maar toch buiten de werkelijkheid gedroomd hebt. Denkt er eens wel op na: is een boerin zoo verfijnd en beschaafd van manieren, zoo kiesch van gevoelens, zoo gezocht in hare uitdrukkingen, zoo blank van huid en fijn van handen, zoo droomerig en vaporeus in haar gansche voorkomen?’

De anderen beaamden, door hun stilzwijgen, Gilbert's juiste opmerkingen, terwijl Eugène, zeer rood geworden, sprakeloos, met een uitdrukking van spijt op het gelaat, het oog starend op zijn papier gevestigd hield. Een oogenblik volkomen, bijna kwellende stilte heerschte; een zonderlinge indruk over heel 't gezelschap, bijna iets als het vage voorgevoel van een te komen onheil; men hoorde het geknetter van het vuur in de kachel en het getiktak der pendule op de marmeren schoorsteenplaat.

‘Bah! ge zegt dat!’ sprak hij eindelijk en schielijk nog al hevig; ‘die type bestaat misschien wel meer, dan gij vermoedt..... maar enfin, indien ge toch meent dat het beter anders ware, mij is 't om 't even’.....

En, zijn schouders optrekkend, bleef hij opnieuw een poos stilzwijgend, het aangezicht door een steeds pijnlijker, onverbergbare uitdrukking van teleurstelling bedekt. O! die schijnbaar zoo onbeduidende gebeurtenis; die roode wangen, die treurnis op 't gelaat, die korte, driftige, opgegevene verdediging van zijne opvatting, wat moest dit alles later met vlijmende, hartscheurende openbaringskracht in Gilbert's geheugen terugkomen!.....

Doch nu was het de beurt van Roelandts, den jongen notaris van Meule. Hij had een lijvig, dubbel blad papier ontvouwen, en, fiks op zijnen stoel, prat op de aandacht, die zich op hem vestigde en zijn clownstronie, voor zooveel dit mogelijk was,

tot een uitdrukking van deftigheid en ernst geplooid, begon hij:

Le crime au père Bonnetard.

‘Ce jour-là le facteur Bonnetard, en sortant de la maison de poste, constata que sa tournée serait moins longue que de coutume, et il en ressentit une joie vive. Il était chargé de la campagne autour du bourg de Serreville, et, quand il revenait, le soir, de son long pas fatigué, il avait parfois plus de quarante kilomètres dans les jambes’.

Gilbert, die zich vooruit op iets ongerijmds verwachtte, had met verwondering opgekeken. Die stijl was zóó correct, die taal tevens zóó eenvoudig en sierlijk, - waar te drommel mocht Roelandts aldus hebben leeren schrijven? En het kwam hem insgelijks voor als kende hij dien schrijftrant wel, als waren hem die klanken, die woordenkeus, die manier van voorstelling geenszins vreemd. Ook nagenoeg al de andere leden luisterden aandachtig, met een soort van onbewust-wantrouwige verwondering, terwijl Eugène, de wenkbrauwen gefronst en sterk over de tafel gebogen, met klimmende aandacht Roelandts aanstaarde, als ware hij bereid geweest op een gegeven oogenblik hem plotseling in de rede te vallen.

Ongestoord nochtans, met een glimlach van triomf voor de belangstelling, die hij verwekte, op 't gelaat, vervolgde Roelandts zijn verhaal:

‘Il entrait dans les fermes par la barrière de bois plantée dans les talus qu'ombrageaient deux rangées de hêtres, et saluant par son nom le paysan: Bonjour maît' De Roo, il lui tendait son journal, le Petit Flamand.’ Le fermier essuyait sa main à son fond de culotte, recevait la feuille de.....

‘Louis!’ onderbrak hem eensklaps Gilbert.

Roelandts keek op, staakte zijn lezing, verbaasd, gebelgd bijna, met het groot blad papier, dat hij steeds in zijne beide handen vasthield, plat vóór zich op de tafel.

‘Hebt *gij* dat geschreven, Louis?’

‘Ja, wie twijfelt er aan?’

‘Ja maar, ik meen zelf opgesteld?’

‘Ja, parole d'honneur!’

‘'t Is niet waar!’ kreet eensklaps Eugène, halvelings van zijn stoel opstaande. ‘Ik wist wel dat ik dit schetsje kende

en nu herinner ik het mij in eens, 't is: “Le crime au père Boniface,” een novelletje van Maupassant! Hij heeft het letterlijk gecopieerd! hij heeft te nauwernood de eigennamen veranderd!’

Groot was de opschudding. Verwarde uitroepingen weerklonken, met scherp gelach vermengd; Roelandts, steeds fiks op zijn stoel, keerde zich tot Eugène en vroeg hem, grootsch van roekelooze onbeschaamdheid:

‘Hoe weet ge dat?’

‘Hoe ik het weet?’ herhaalde Eugéne verontwaardigd ‘omdat ik het gelezen heb, parbleu!’

‘Eiwel 't is waar!’ verklaarde Roelandts plechtig, zonder de minste schaamte. En hij voegde er, als gold het een verschooning, deze voor den veronderstelden graad van ontwikkeling en belezenheid der leden, weinig vleiende opmerking bij:

‘Ik dacht niet, dat iemand van u het zou ontdekt hebben!’

Zijn vermetel, kolossaal aplomb verergerde de opschudding der leden en klimmend stegen de geluiden in de zaal. Gilbert, werkelijk boos, vroeg hem of hij voornemens was met het gezelschap den spot te drijven. Maar mevrouwtje De Cock, ondanks al hare pogingen om ernstig te blijven, barstte eensklaps, door het gekke van den toestand overweldigd, in een onbedwingbaren lachlust uit. De grappenmakerstronie van Roelandts deed haar stikken van 't lachen, en hare hilariteit werd aanstekend: mevrouw Terront, mevrouw van Duijn en zelfs de droge mevrouw Matton konden het ook niet langer weerhouden; en weldra lachte de gansche tafel, terwijl Roelandts, volkomen verbaasd, met gekke argeloosheid steeds herhaalde:

‘Neen, parole d'honneur, ik dacht niet, dat iemand het zou ontdekt hebben!’

Doch Gilbert, wrevelig, verklaarde het incident gesloten en dreef nu, met een soort van haast, de zitting vooruit. Op zijn bericht, dat hem het woord was toegestaan, opende Pinnoy statig zijn groen-en-bruin gestreept ‘veston’, haalde er een blauw zakboekje uit te voorschijn, opende dit en las:

‘Die mannen zijn niet pluis.’

Een gretig gemurmel steeg op, een glimlach kwam op enkele gezichten, Pinnoy richtte eens even het hoofd op, om

met Speleers en Matton een schalksch geknipoog te wisselen; en hij begon zijn voorlezing.

Het was een buitensporig hevige en bespottelijke aanval op de geestelijken. Hij beschuldigde hen van alle mogelijke gebreken, ondeugden en wanbedrijven, en vooral van die welke het meest met den geestelijken stand in tegenstrijdigheid waren. Zij waren de oorzaak van het verderf en van den ondergang van heel het menschdom; er zou eerst rust en vrede op de wereld komen, wanneer de laatste ‘paap’ er uit verdwenen was. De vergadering, door gevoelens van verschillenden aard bevangen, luisterde zijn lezing af en opnieuw had de looze glimlach gedeeltelijk den toer van den tafel gemaakt, terwijl de dames instinctmatig den blik ten gronde sloegen en de wenkbrauwen van Gilbert zich weder samenfronsten. Ah! die Pinnoy, wat een deugniet ook! Hij kon ze toch nooit met rust laten, de papen, juist gelijk Matton de vrouwen! Pinnoy was inderdaad een letterkundige van hetzelfde slag als Matton, met dit verschil althans, dat de laatste, zonder pretensie, zich vergenoegde met voor een lustigen grappenmakker door te gaan, terwijl integendeel de eerste de zaak ernstig opnam en degelijk werk meende te leveren. In zake van letterkunde had Pinnoy principepen. Hij behoorde, in zijn meening ten minste, tot de naturalistische school. En zijne definitie van deze leer was zeer duidelijk: voor hem was een naturalistisch auteur eenvoudig een schrijver, die in zijn schriften het middel vond om op een min of meer bedekte wijze oneerbare zinspelingen te maken.

Gilbert was rood geworden; hij vroeg zich af of hij zich tegen zulke lezing niet moest verzetten. Het scheen hem onteerend voor de dames en voor het genootschap zelf, dat zulke gemeene uitkramingen als die van Matton en van Pinnoy er toegelaten werden; en nu begreep en billijkte hij het maar al te wel, dat de moeders geaarzeld hadden hare meisjes in den Vriendenkring te leiden. Hij maakte eensklaps een gebaar en een beweging op zijn stoel om Pinnoy in de rede te vallen en hem bepaald tot betamelijkheid te vermanen, doch te vergeefs: Pinnoy, pedant achterovergeheld, met zijn als het ware van hoogmoed sidderend boekje in de hand, bemerkte het niet of bekreunde er zich niet om; het scheen als wilde hij met Matton om het gemeenst en triviaalst wedijveren; hij vernam het aangroeiend ondeugend ge-

murmel, dat rond de tafel opsteeg; hij voelde, op zich gevestigd, de stralende, gretige oogen van Speleers, Matton, van Duijn en vele anderen; en 't kon hem weinig schelen dat de dames van Duijn, Matton en De Cock meer en meer onthutst en beschaamd terzijde staarden, als of zij niet begrepen, en dat Terront, de trekken meer en meer gespannen, zijn strengen blik niet afwendde van zijn jonge vrouw, die, blozend en mooier dan ooit, met een gedempt-spottenden, diep gëinteresseerden glimlach, al de woorden van den lezer opving: Pinnoy, triomfant, las steeds voort, reciteerde strofe op strofe, goot uitweidingen op uitweidingen, die allen hetzelfde en al te zamen niets beteekenden, tot hij, voor het slot, met plechtig uitgestrekten arm uitriep:

't Volk alhier is diep gezonken;
't Ligt geketend aan den band,
Door onwetendheid geklonken
En gesmeed door priestershand.
't Paapsch gebroed speelt met de menschen
Lijk de kat speelt met de muis;
Laat ons die mannen verwenschen:
O! de papen zijn niet pluis!

Bravo's, gelach, verwarde geluiden weerklonken. Gilbert, ontmoedigd en overwonnen, liet met een zucht het hoofd zinken en maakte geen enkele opmerking, maar nogmaals rees in hem het vast besluit op, dergelijke voortbrengselen onverbiddelijk van de hand te wijzen. Zijn beurt van lezen was gekomen, doch hij drong er op aan om, in zijne hoedanigheid van voorzitter, het laatst te mogen optreden. Een aangroeiend ongeduld had hem van lieverlede, bij het aanhooren van al die middelmatige of rechtuit slechte bijdragen overweldigd en hij hield er aan om, met zijn eigen werk, dat hij - alle ijdelheid van kant gelaten - vooraf voelde het beste te zullen zijn, de vergadering ten minste een algemeen gunstigen indruk achter te laten. Zijn wensch kreeg voldoening, en, met een soort van overijling, als beseften de auteurs zelven hunne onbeholpenheid of het gering belangrijke hunner geestesvruchten, werden de laatste bijdragen voorgelezen.

Mortelmans voerde nu het woord. Hij las het vervolg van zijn werk: ‘de Nieuwe Kaaien van Antwerpen’ voor. De

studie, misschien niet van eenig belang ontbloot voor deskunkigen, kwam den gewonen, oningewijden aanhoorder verward en duister, droog en gerekt voor. De moeielijke, eenigszins stotterende uitspraak van Mortelmans deed er wellicht ook iets toe; althans er was een verrassing: op een gegeven oogenblik van zijn verhaal, toen dit wezenlijk niet meer te begrijpen was, onderbrak hij zich, ontvouwde een naast hem liggend pak papieren en al de leden, verbaasd en bijna ongeloovig, kregen een voor ieder van hen afzonderlijk opgemaakt plan van de kaaien ter hand, waarop zij, bij middel van kleuren, lijnen, aanduidingen en cijfers, de beschrijvingen en de uitleggingen van den tekst konden volgen. Het had een waren bijval en al de leden, staroogend, keken naar Mortelmans, die met zijn lange, verwarde haren, zijn weer al slordige en gekreukte, ofschoon nog maar nieuwe kleeren en zijn gansch ietwat vervallen voorkomen, zijne lezing voortzette, terwijl de gedachte aan zijn naïeven ijver en aan de verbazende hoeveelheid nutteloozen arbeid, dien hij daaraan besteed moest hebben, een moeielijk gedempten glimlach op de lippen te weeg bracht. Enkele leden staken het hoofd samen; anderen stieten elkander heimlijk met den elleboog in de zijde en eenige schertsende opmerkingen werden fluisterend gewisseld, toen mevrouwtje De Cock, die, sinds het incident met Roelandts, bij tusschenpoozen aan een zenuwachtige, naarmate zij die bedwong meer en meer tiranniek wordende lachlust ter prooi scheen, eensklaps weêr losbarstte, het aangezicht vuurrood, de dichtgeknepen oogen weenend, het zakdoek, waarin zij beet, door hare beide kleine handjes op den mond gedrukt. Zij stikte, zij helde achterover op haar stoel, zij maakte gekke, kronkelende bewegingen met hoofd, en al de overige leden, stom-verbaasd, staarden haar sprakeloos aan, met een zonderlingen, ondervragenden glimlach, niet begrijpend wat er omging, terwijl Mortelmans, onthutst, schielijk zijn lezing staakte.

Hij dacht, dat ze met hem den spot dreef, hij vroeg haar, ook gedwongen glimlachend, wat haar in zijn lezing, tot zoo een uitbundige vroolijkheid stemde.

Maar het lief dametje, wanhopig over het gebeurde, doch machteloos om zich te bedwingen, maakte een ontkennend gebaar om Mortelmans te doen begrijpen, dat hij de oorzaak van haren overweldigenden lachlust niet was, en duidde met

den vinger Roelandts aan, in afgebroken woorden stamelend:

‘'t Is om hem!.... 't is nog altijd om hem!.... ik.... kan het niet helpen!’

Zij bedaarde eindelijk, zij snikte van verlossing, zij smeekte Mortelmans en heel 't gezelschap om verschooning.

Toen moesten zij allen opnieuw ook hartelijk lachen en, niet het minst, Roelandts, die, triomfant als hadde hij een heldendaad begaan, nog eens, met gekke blikken en gebaren herhaalde:

‘Hè! 't was aardig, hé? Jammer dat men het zoo gauw ontdekt heeft!’

Op Mortelmans volgde mevrouw van Duijn. Hare stem klonk flauw, eene inwendige ontroering brak de volzinnen kort af, en hare oogen bleven halsstarrig, zelfs in het omkeeren der bladzijden op haar cahier gevestigd, terwijl zij, benauwd, met kleine tusschenpoosjes, door hare enge neusgaten ademhaalde. Hare bijdrage werd bijna niet gehoord en niet begrepen. Het scheen iets vaags te zijn, iets droomerigs en zachts, in 't Fransch, met verkleinings- en teederheidswoorden, zooals ‘petite pauvrette’,.... ‘mignonnette chérie’.... en dat, tot een ieders verwondering, schielijk geëindigd was, zonder voorbereidende klimming, noch schijnbare ontknooping, op denzelfden eentonig-weemoedigen toon, waarmede het begonnen was. Het was alsof mevrouw van Duijn aan eigen leed uiting had gegeven; en dezen zwaarmoedigen indruk maakte het inderdaad op al de aanwezigen, die wisten dat de van Duijns, door herhaalde verliezen, gevolg van het te vertrouwend, te lichtzinnig karakter van mijnheer, maar in een slechten geldelijken toestand verkeerden. Kalme en ernstige, bijna teruggehouden en meewarige goedkeuringen begroetten het einde dezer lezing en het ontsnapte aan niemand, dat mevrouw van Duijn, het hoofd omwendend, een schuchteren traan wegveegde. Ook vond de gemaakt-luchtige opmerking van haren man: ‘on dirait que tu as avalé un mort, Louise’, geen weerklank en Gilbert haastte zich dezen pijnlijken indruk te doen verdwijnen, door aan Lauwereijnssens het woord te geven.

‘Souvenirs d'un candidat-notaire.’

't Was ook het vervolg zijner eerste bijdrage.

Het vervolg! dat beweerde ten minste de notaris; maar, toen hij een drietal bladzijden gelezen had, viel hem Gilbert in de rede om te vragen of hij zich soms niet vergreep. En inderdaad, de personages, de toestanden, de gebeurtenissen, alles was nieuw, alles was anders. Geene de minste aaneenschakeling, niets, hoegenaamd niets, dat met het eerste deel in verband stond. Lauwereijnssens, nader ondervraagd, kon overigens zelf den samenhang van zijn verhaal niet aanduiden, noch verklaren waar hij het heen leiden wilde. Hij bevestigde echter, dat dit verband bestond, dat men het later zou ontdekken, maar dat zijn werk beloofde omvangrijk te zijn, veel omvangrijker dan hij zelf eerst gedacht had. Hij voegde er bij, dat hij steeds zonder plan begon te schrijven, op zijn verbeeldingskracht en ingevingen vertrouwende; en nu bleek het, dat deze hem insgelijks onderweg in den steek moesten hebben gelaten; want eensklaps, in het midden van een uitvoerig beschreven tafereel, staakte hij zijn lezing, fronste de wenkbrauwen, keerde vlug eenige bladzijden om, zocht op nieuw naar de reeds gelezene, begon een volzin, viel er weer uit, begon opnieuw een anderen, staakte het nog eens, en eindigde met teleurgesteld hoofdschuddend, de vellen neer te leggen, op een bekommerden, misnoegden toon zeggende:

‘Ik weet niet waar het einde van dit hoofdstuk mag gebleven zijn; wellicht verloor ik het onderweg of heb het thuis gelaten; ik zal er moeten naar uitzien, hier vind ik het toch niet.’

Een zwijgende, steeds wachtende teleurstelling bedekte de aangezichten, terwijl de lippen van Van der Stegen, den notaris van Amertinghe, die niets geleverd had, zich tot een fijnen spotlach plooiden. Maar Gilbert wachtte zich wel nog aan te dringen. Ook omtrent de letterkundige waarde van Lauwereijnssens koesterde hij geen illuziën meer; en, hoe langer hoe inniger overtuigd, dat Eugène de eenige was die talent bezat en een degelijk medewerker kon worden, nam hij zijn eigen gewrocht ter hand en begon dit voor te lezen.

Het was nogmaals een ernstig, verstandig opgesteld artikel, dat inzonderheid handelde over het lot en de toekomst van den landbouwer. Het onderwerp was stellig zoo versleten mogelijk; maar, met een grondige kennis der tegenwoordige toestanden door hem behandeld en, van een standpunt van hoogere wijsheid en philosophie beschouwd, had het al de aantrekke-

lijkheid van een nieuw vraagstuk. Het was de treurige geschiedenis van den hedendaagschen Vlaamschen boer, met den samenloop der omstandigheden, die er een uitgebuit lastdier, veeleer dan een mensch van gemaakt hebben. Hij plaatste den landbouwer tegenover de overige standen der samenleving, hij poogde de menigvuldige oorzaken zijner ondergeschiktheid op te klaren en te bewijzen. En, als in weerwil van zich zelven, met de kwellende, beangstigde bekommering van iemand, wiens vernuft en geestesontwikkeling hem voor de groote vraagstukken van zijn tijd vatbaar maakt, geraakte hij op het terrein der moderne, algemeene sociale quaestie. De landman, verdrukt, uitgeperst en miskend, versmolt zich in de werkersklasse, in de groote caste der onterfden. Zijne theorieën waren de omverwerpende niet, maar hij wees nogmaals op het ideaal: den geringe verlicht, beschaafd, door het besef zijner eigenwaarde tot het eischen zijner rechten gerechtvaardigd.

Zijne lezing maakte een grooten indruk. Wellicht werd zij niet door allen naar waarde geschat en begrepen, maar allen ondergingen toch den invloed zijner superioriteit, terwijl die ernstige blik op den tegenwoordigen toestand der Maatschappij hun het gewichtige der toekomst deed beseffen.

Gilbert, wat hem betrof, had zich zelf weer opgewonden. Het aangezicht ernstig, de gebaren verbreed, las hij niet meer maar redeneerde, predikte, voorspelde. Het tegenwoordige verzwond, de horizon ging open, ginds verre, terwijl de mensch nochtans voortdurend en gedempt in hem bleef leven, de mensch met zijn eigene belangen, zijn eigene hartstochten en zijn egoïsten aandrang naar geluk; een geluk dat zich voor hem, tevens onduidelijk en vlijmend, achter die hooge, geslotene deuren in een frisch en verrassend, weldra naderend vizioen vereenzelvigde en versmolt.

Maar eensklaps ging de salondeur open en dokter De Cock, gevolgd van een anderen persoon trad binnen.

Allen keken op en Gilbert staakte zijne lezing. En alles wat gramschap, teleurstelling, verbittering en haat aan een bezield aangezicht kunnen bijzetten verscheen op het zijne, toen hij, schier ongeloovig, in mijnheer De Cock's gezel, diens neef, Jozef De Moor, van Looverghem, herkende.

De dokter, een man van een vijftigtal jaren, lang en mager van gestalte, met grijzen, kortgekapten baard en korte grijze

haren, met een frisch, rooskleurig aangezicht en een uitdrukking van goede schalkschheid in zijn bleeke, blauwe oogen, naderde groetend en glimlachend tot de tafel en gaf aan zijne vrouw de uitlegging van het gebeurde.

‘Mathilde, ik heb daar zooeven Jozef in Amertinghe ontmoet en 'k heb hem meêgevraagd om met ons het avondmaal te gebruiken. Ik dacht, dat de zitting reeds zou afgeloopen zijn.’

De Moor, ook groetend en zich verontschuldigend, was nu op den voorgrond getreden. Hij zag er een weinig verbluft uit, maar de leden van den Kring waren het niet minder, vooral mevrouwtje De Cock, die moeite had om haar misnoegdheid te verbergen.

‘Ga nog een weinig buiten, wij hebben niet gedaan,’ zeide zij eindelijk tot haar man, terwijl zij verstrooid de hand van haren neef drukte. Maar Gilbert verklaarde dat het niet noodig was, daar hij nog slechts een paar onbeduidende bladzijden voor te lezen had.

Mevrouwtje De Cock drong verder aan, doch te vergeefs. Gilbert, die zijn gevoelens niet verbergen kon, had reeds zijne papieren toegevouwen. De zitting werd opgeschorst. Al de voorgelezene bijdragen werden aan Pinnoy overhandigd om in de eerstvolgende zitting der redactie besproken te worden; en, op verzoek van mevrouw van Duijn, werd de volgende algemeene bijeenkomst te Braekel, in haar huis, belegd.

Mevrouw De Cock was opgestaan en had de zaal verlaten. De dokter en zijn neef hadden zich neergezet en namen deel aan het gesprek, dat nu weer over onverschillige dingen liep. De eerste was zeer opgeruimd en scheen geenszins te vermoeden, dat hij het gezelschap op een onaangename wijze had verrast; de tweede, tusschen Roelandts en De Cort gezeten, was van een uitnemende voorkomenheid, met nu en dan een schuinschen blik dwars over de tafel naar den een of den ander der vijf Loovergemsche vrienden. Gelukkig kwam mevrouwtje De Cock aan dezen gedwongen toestand een einde maken. Zij verscheen terug in de zaal met het bericht dat het avondmaal klaar was en verzocht de leden haar in de eetzaal te willen volgen.

Deze bevond zich aan de overzijde van de gang en had, door een glazen deur, gemeenschap met de keuken. De glazen deur stond open en het eerste dat, bij het binnentreden, Gil-

bert's oogen trof, was Irène zelve, die daar, naast de meid over de kachel gebogen, iets nazag of aan het toebereiden was.

Zijn hart klopte, een zonderling gevoel, menging van vreugd en van ontgoocheling, overweldigde hem. Hij had gehoopt haar aan te treffen in de eetzaal, rechtstaande naast de tafel, met den glimlach op de lippen de komst van het gezelschap begroetend. En 't feit, dat ze daar in die keuken stond, over het vuur gebogen, zonder zelfs op het geluid hunner intrede het hoofd om te wenden, kwetste hem als een gebrek aan opvoeding en wellevendheid. En hij zag er ook een blijk van onverschilligheid in te zijnen opzichte, des te treffender, daar hij, bij haar aanschouwen, ondanks alles denzelfden indruk van verleidende bekoring onderging, dien hij de eerste maal in hare tegenwoordigheid gevoeld had. Een ieder had reeds aan de tafel plaats genomen en hij vroeg zich met een klimmende teleurstelling af, of zij wellicht hoegenaamd in het gezelschap niet verschijnen zou, toen de meid, blakend, een reusachtig stuk gebraden vleesch kwam opdisschen, onmiddellijk gevolgd door Irène, die, in iedere hand een schoteltje aardappelen dragend, deze, met een lichten, onbepaalden en algemeenen groet tot het vergaderd gezelschap op de twee uiteinden der tafel ging plaatsen, waarna ze zich zelve, een weinig blozend, op eenen naast De Moor ledig gebleven stoel neêrzette.

Gilbert en Eugène, alle twee, hadden, bij haar intrede, eene beweging gemaakt om haar als wel opgebrachte jongelieden te groeten, maar hadden zich terstond, terwijl zij stilzwijgend bogen, met verbazing weer neêrgezet. Ook enkele andere leden staarden een oogenblik zwijgend elkander met onthutstheid aan, maar bij Gilbert vooral was het een onttoovering zonder grens. 't Was hem, als had hij een kaakslag ontvangen; en een heele poos bleef hij, als bedwelmd, roerloos vóór zich staren. Was dat zijn mooi, aanlokkend vizioen; zijn lieflijke, frissche verschijning, badend in blond-wemelenden zonneglans; zijn ideale herschenschim, thans onder haar wezenlijke vormen en kleuren gezien?

En vragen drongen zich vlijmend aan hem op. Zij had vijf achtereenvolgende jaren eene zeer degelijke kostschool bewoond; hare ouders, hare moeder vooral waren verfijnde, welopgevoede lieden; van waar kwamen haar dan die onbeschaafde houding die boersche handelwijze en manieren? Waarom die zonderlinge, weinig verhevene intrede, achter die meid, waarmede zij

schier op een voet van gelijkheid scheen te staan? Was een verblijf van vijf maanden te midden van het buitenleven waarlijk voldoende geweest om haar het vernis van beschaving te ontnemen, aan welks verwerving men vijf jaren van haar leven had besteed?

Hij zag in eens met die verbeeldingskracht, welke hem eigen was, zijn ideaal ontaard, gebroken en verbrijzeld voor zijn voeten liggen.

Het avondmaal begon. Gilbert, tusschen de dames De Cock en Van Duyn gezeten, sprak niet, at weinig. Moor's blikken gingen onweerstaanbaar naar Irène, die, onbedeesd, nu, en als waren de overige personen van het gezelschap haar onverschillig geweest, met haar neef De Moor praatte en schertste. O, die De Moor, die valsche dweper, die verklikker, die zich blijkbaar op 's dokters weg geplaatst had, om bij hem geinviteerd te worden, wat was hij Gilbert, op dit oogenblik, tiendubbel antipathiek en hatelijk! Hoe was het mogelijk dat zij, Irène, eenig genoegen in zijn gezelschap kon vinden? En 't maakte hem wanhopig, dat zij er mooier, frisscher, begeerlijker uitzag dan ooit. Hij zou haar leelijk, onbehaaglijk hebben willen vinden, hij zou onverschillig hebben willen zijn te haren opzichte. Maar hij kon niet; haar liefelijkheid was hem een foltering en hij voelde in zich een strijdlust opwellen, de vinnige behoefte haar volmaakt te zien, zoo verfijnd en verheven van geest en van gevoelens, als bekoorlijk en aanbiddelijk van lichaam.

Het was hem een verlossing toen het maal ten einde liep en het uur van vertrekken had geklonken. De rijtuigen wachtten aangespannen vóór de deur, handdrukken en afscheidsgroeten werden gewisseld. Gilbert drukte ook die van Irène en vroeg haar, à brûle-pourpoint, of zij ook niet welhaast aan den Vriendenkring zou deelnemen. Zij antwoordde, met een hartelijken lach, dat zij het niet wist, dat dit van haar mama afhing. De bevallige, ongemaakte vriendelijkheid van haar antwoord verrukte hem; het kwam hem voor dat zij veel minder opgeschroefd en verwijderend werd als men maar de moeite nam zich met haar bezig te houden.

De dames omhelsden elkander nogmaals op de wangen en noemden elkaar bij haar voornaam als bij het aankomen; men gaf elkaar rendez-vous op een maand later in het huis van

mijnheer en mevrouw van Duijn. Toen betrokken zij allen hun respectieve rijtuigen, die, enkele minuten later, met de dansende, gele oogen hunner brandende lantarens, in vollen draf, langs den steenweg, door de naakte, sombere velden huiswaarts reden.

(*Vervolg in het volgend nummer*.)

CYRIEL BUYSSE.

Over het begrip der gemeenschap.

Afscheidsrede bij het neêrleggen van het Hoogleeraars-ambt te Amsterdam, 25 Juni 1894.

Nu ik, om allerlei persoonlijke redenen, mij genoopt gevoel het buitengewoon hoogleeraarschap, vóór negen jaren aanvaard, neêr te leggen, zij het mij veroorloofd nog op mijn laatste les te spreken over het begrip, dat ik altijd-door op mijn economische colleges poogde te ontwikkelen, het begrip der Gemeenschap.

Laat mij U nog ééns en nu voor het laatst uitéénzetten, dat dit begrip der gemeenschap uitgangspunt van het economisch onderzoek is, dat het tevens object en doel dier wetenschap blijft, en in de praktijk leidt en aandringt tot wat wij noemen sociale politiek.

I.

Er was een tijd - het einde der vorige en het begin dezer eeuw - toen men als uitgangspunt der economische wetenschap uitsluitend het individu aannam. Men isoleerde den mensch, zoover dat mogelijk was, uit den toestand van maatschappij en staat. Men bestudeerde enkel het individu, het individu en zijn arbeid, het individu en zijn door hem-zelven getrokken kring. Men zette op den voorgrond de leus: ieder voor zich. Men nam als vaststaand feit aan, en prees het, dat de verschillende menschen in het werkzaam leven elk hun eigen weg gingen, onafhankelijk van elkander, zonder zich te bekommeren om wat anderen besloten of deden. De individueele energie was de veer, die het gansche maatschappelijk raderwerk in beweging heette te zetten. Direct moest ieder zijn eigen belang najagen, indirect zou dit wel ten goede komen aan de maat-

schappij. Economie werd voor een ieder de kunst om zelf tot welvaart te komen, of daarin te blijven. Uit 't oogpunt van het individueel voordeel werd alles beoordeeld. De mensch is in zijn leven en arbeid - zoo sprak men - op zich zelven aangewezen. ‘Help u zelf’ is zijn programma. Ieder vroeg dan ook slechts voor zich zelven ruime baan. Met den elleboog duwde men desnoods den buurman op zijde, men wrong zich naar voren, om de beste plaats te bekomen. Het leven was voor ieder een worsteling, waar men zich door heên moest slaan. ‘The struggle for life’. Men erkende dat het leven een harde school was. Maar men staalde zich. Men hamerde er op los. Van de zelfzucht maakte men een deugd: slechts noemde men het dan wèlbegrepen eigenbelang. Als levensvoorwaarde maakte men aanspraak op dit ééne: ‘laat mij begaan, hinder mij niet’: ik zal al mijn energie aanwenden, al mijn kracht tot het uiterste inspannen: ik zal er wèl komen. In de praktijk noemde men dit alles ‘vrijheid van handelen’, die men voor 't individu vorderde. In 't bijzonder eischte men vrijheid van contract. De staat had er zich niet mede te moeien, of de partijen, die zulk een overeenkomst sloten, waarlijk zelfstandig genoeg waren om zulk een contract aan te gaan. Neen, men eischte slechts van den staat handhaving van dit contract, onder welke omstandigheden ook gesloten. Voorts werd geheel het leven dan opgevat als een onderlinge wedstrijd der individuen, als een mededinging, en de welvaart in het leven was de prijs van dien tot het uiterste volgehouden wedloop.

Zóó leefde en werkte men. En de oppervlakte der maatschappij begon nu - toen die theorie in onze negentiende eeuw werkelijkheid werd - op een onderlingen krijg der individuën te gelijken. Een eerste blik gaf dan ook den indruk van een gedrang, van iets verwarrends, iets tegenstrijdigs. Het volle menschen-leven en bedrijf scheen het beeld eener krioelende wanorde. Men zag een gewoel van menschen, die elk voor zich bezig waren allereerst naar zich toe te halen, naar zich toe te rekenen. Zij wierpen afgunstige blikken op elkander, verstoord zagen zij elkander aan. Al liepen zij schouder aan schouder, zij waren in den geest mijlen ver van elkander verwijderd. Het was een naast elkaâr leven van geïsoleerde personen. Veel rust was er overigens niet in die maatschappij. Allen waren bezig. Elk deed wat - iets anders, iets groots

of iets kleins, iets goeds of iets kwaads - maar met 't oog op zich zelven. Ongelijkheid en verdeeldheid schenen karaktertrekken der samenleving. De onderwerping aan één wil was schaars: men zag slechts een mozaïek van allerlei individueele overeenkomsten. Het onsamenhangende van elementen en richtingen scheen een onafwijsbare levenswet. Het toeval speelde bij dit alles een groote rol. Er ontstond een oneindige bijna grillige verscheidenheid van levens-uitingen en daden, een weelderige groei van verkeers-aanrakingen, vooral van verkeersafscheidingen. De maatschappelijke arbeid der velen heette ook in de theorie arbeidsverdeeling.

Wat dus vooral trof, wanneer men den blik liet gaan over die maatschappij onzer eeuw, was in de eerste plaats verbrokkeling en antagonisme: gevolgen van een streng doorgevoerd individualisme.

Toch viel het in het oog, dat er in die waarneming veel onvolledigs was. Het werd van lieverlede meer en meer duidelijk, dat men, dien eersten oog-opslag vertrouwende, gevaar liep zich te veel te hechten aan de oppervlakte der maatschappij. Wie dieper met zijn blikken doordrong en scherper opmerkte, zag wel degelijk, in die woelende dwarreling van tegen elkander dringende en strijdende figuren en elementen, koorden (zij het nog bleek van kleur) van samenhang; in dien kamp en mengeling der fragmenten hier en daar strepen van orde; in dat rijk der eigenliefde regelen van vereeniging; in dien chaos van egoïstische lijnen een doorschemerende trek der gemeenschap.

Laat ons op enkele in het bonte, schreeuwende weefsel onzer maatschappij voorkomende zilveren draden dier gemeenschap het oog vestigen.

Plaats u daarvoor niet bij voorkeur op een der kalme grachonzer stad, waar men elkander hoffelijk groet, bij wijlen samen dineert, en eigenlijk elkander niet veel kent: maar begeeft u in een der volksbuurten, een nauwe straat vol rumoer en geraas. Er wordt in een dier huizen met nauwe trappen en smalle vensters een werkman thuisgebracht, wien een ongeluk is overkomen. De gansche straat of steeg neemt deel aan het geval. Straks als 't gezin van dien arbeider kwijnt, wijl de verdienste van den kostwinner heeft opgehouden, helpt elk wat naar zijn geringe krachten. De buren zorgen voor elkaâr. De buurvrouw is in de weer voor de anderen. Hier in die onaanzienlijke wijk

klinkt alles luid hard-op: de kleuren zijn forsch getint: maar men ziet dan ook die onderling verstrekte hulp. Zij vertoont zich voor 't bloote oog. Elders, naar mate de kringen deftiger worden, zijn de kleuren meer geëffaceerd. Maar het bestaan van het verband, het samenleven van de groep, is er wel degelijk.

Trouwens hoe kan 't anders? Het huisgezin is de grondslag onzer maatschappij, en in dat huisgezin werkt de zorg voor elkander, toonen zich drijfveeren die aan zelf-opoffering en zelfverloochening verwant zijn. De atmosfeer van den familiekring heeft in elks hart kiemen gekweekt van ontzag en van broederschap. Van onze kindsheid af worden wij in het huisgezin gewend en vertrouwd met gemeenschapsvormen, die wij later onwillekeurig elders toepassen en uitzetten. De warmte van het ouderlijk huis blijft ons bij op onzen tocht door de wereld. Straks bouwen wij zelf een eigen huis, warmen ons aan eigen haard, en vormen op onze beurt een levenskring, waarin wij niet in de eerste plaats onafhankelijke zelfstandigheid maar innigheid van samenleven waardeeren en toepassen. Zonder dat wij ons volkomen bewust zijn van die strekking, verbreeden wij slechts in het leven de vormen van dat huiselijk leven, volgen wij verder en verder het beginsel dat wij menschen niet afgesloten zelfstandige wezens zijn maar deelen van een grootere eenheid. Hoe streng wij ons leven zouden willen isoleeren, wij vinden ons des ondanks geplaatst in allerlei groepen en groepeeringen: verbanden van allerlei aard, die ons herinneren dat het leven een samenleven is. De theorie van het individualisme heeft den menschen willen beduiden dat die verbindingen uitzonderingen zijn, een middel om datgene te doen, wat men alléén en op zichzelf niet zou kunnen tot stand brengen. Doch wij ondervinden dat dit niet de waarheid is. Wij worden ons bewust van den samenhang door onze afhankelijkheid.

Het sterkst voelen wij dit in den arbeid. Door de in 't groot over de geheele maatschappij toegepaste arbeidsverdeeling wordt er immers door één individu of zelfs door één bepaalde categorie van werklieden zelden een product volledig afgewerkt. Integendeel, allen zijn bezig aan een fragment van een zeker werk: allen werken aan stadiën, aan trappen van een werk. Nog sterker. Het groote werk splitst zich niet in productie-afdeelingen, die na elkander, het ééne deel na het andere,

worden afgewerkt: neen - aan alle fragmenten van het werk wordt gelijktijdig gearbeid. Het aan elkander passen en voegen van die afgewerkte fragmenten is weder de zorg van anderen. Zoo bestaat er - zonder dat hiertoe bepaald overleg wordt gepleegd - een groote gemeenschap van arbeid. Allen zijn bezig als aan een zekere functie, een soort van ambtsplicht, schakel van het geheel. Wei is waar oefenen alle personen die functie uit in hun eigen voordeel: blijft het privaat-belang overheerschend: is het ‘ieder voor zich’ regel: werkt de één zonder te weten hoe de ander besluit en beslist: verbergen zij voor elkander liefst het eigenlijk doen en verrichten als ware het een geheim: - doch niettemin is de feitelijke toestand deze, dat er aan één groote taak gearbeid wordt door allen. Ieders werk wacht op het werk van anderen: elk product vraagt completeering door den arbeid van anderen. - En datzelfde begrip van gemeenschap treedt nu, zonder dat men met bewustzijn dit bedoelt, van-zelf op bij de verdeeling van het afgewerkte. Het individualistisch element doet zich hier wel is waar 't eerst gelden, daar iedere persoon, of iedere categorie van personen individueel loon naar werk vraagt: maar van den éénen kant valt slechts het kleinste deel der productie telkens in de eigenlijke verdeeling, terwijl het grootste deel als voorafgedane arbeid de verdere productie der gemeenschap blijft stijven en voeden: en ten andere komt van dat fragment, dat verdeeld wordt, een belangrijk stuk toe aan staat of gemeente, die natuurlijk belasting vragen, en een tweede groot deel aan verder staande kringen, aan geleerden en kunstenaars, die als 't ware slechts indirect aan de productie hebben deelgenomen. De zilveren draad der gemeenschap glanst hier vrij sterk.

Let echter wel op, dat die draden door onze tot in de nieren toe individualistische maatschappij niet als zoodanig worden erkend: of liever dat al die koorden en lijnen, die wij als gemeenschapsdraden aanmerken, hun uitgangspunt en aanknoopingspunt hebben in het individueel motief. Men wil het wel met den naam van gemeenschap noemen, maar voor zich zelven beschouwt men al dat gene, dat aan de anderen toevalt van het eigen werk, als een soort van verzekeringspremie, om zelf het resultaat der eigen productie rustiger te kunnen genieten. Men spreekt van het gemeenschappelijke als van iets wat men afneemt van het individueele. Met zulk een etiket zijn in het

leven getreden de ‘tantièmes’, die de ondernemer van zijn overwinst aan de loon-arbeiders soms deed toekomen: onder den indruk van zulke beschouwingen zijn voor de loon-arbeiders ondersteuningskassen bij ziekte en ongeluk, pensioenkassen voor den ouden dag, opgericht. Doch stoort u niet aan het schoorvoetend optreden van dergelijke maatregelen en verschijnselen: ergert er u niet aan, dat, wanneer één stap vooruit werd gezet, dadelijk een halve stap werd teruggenomen: verblijdt u dat de verplichting (hoe dan ook) wordt gevoeld: en dat geen naamlooze vennootschap - die uitstekende gemeenschaps-organisatie van het kapitaal - wordt opgericht, zonder het tribuut dat onze tijd vordert voor de arbeiders.

Inderdaad, overal in het mozaiek onzer maatschappij, flikkeren reeds even de gemeenschapslijnen, zij het met niet al te scherp licht. Hoe egoistisch de verschillende personen ook handelen, er zijn meer algemeene aandoeningen en drijfkrachten in de maatschappij, die de personen dwingen en leiden. Men meent te draaien om eigen as, en men wentelt reeds rondom de spil van het algemeen belang. Doch dit alles geschiedt bij de meesten nog als het ware onbewust. Zij denken nog aan kleine middelen en ondertusschen heeft de vaart onzer eeuw hen al opgenomen. Zij meenen de sociale vraag nog te kunnen oplossen door soep-uitdeelingen, en voelen nog niet de electrieke schok die dwingt tot het vestigen van een nieuwe broederschap onder de menschen. Op 't oogenblik aarzelen overal de meer bezittende klassen. Zij willen blijven zitten, zij versmaden de toenadering. Doch zij moeten oppassen. Zij konden de leiding wel eens verliezen. Zij moeten denken aan het lot van den monnik Augustinus, uit Rome op het einde der zesde eeuw naar Engeland gezonden, om het zuivere catholieke systeem dáár te verbreiden. De oude Britsche geestelijken sloegen niet toe. Daar stelde Augustinus voor den uitslag van de aanneming of verwerping van Rome's voorstellen te doen afhangen van een wonderwerk. Het wonder werd door hem gedaan, een blinde trad op en herkreeg het gezicht. Doch het wonder maakte niet den minsten indruk op de ‘verharde’ Britten. Zij vroegen een andere bijeenkomst, en besloten het Christendom der vreemden aan een eigenaardige, aan een zedelijke proef te onderwerpen. ‘Het ware Christendom - zeiden zij - is zacht en nederig van harte: aldus moet deze man (Augus-

tinus) zijn, als hij een man Gods is. Wanneer hij hoogmoedig en afstootend is, dan is hij niet uit God, en mogen wij zijn woorden wantrouwen. Laat dus de Roomsche Christenen het eerst op de plaats der bijeenkomst komen. Zoo hij bij onze nadering van zijn zetel oprijst, om ons met zachtheid en nederigheid te ontvangen, dan is hij de dienaar van Christus en wij zullen hem gehoorzamen. Zoo hij ons veracht en zitten blijft, dan zullen wij hem minachten.' Augustinus bleef zitten, toen zij aankwamen, in onbuigzaam waarde-gevoel, en de Britten weigerden dadelijk zijn bevelen te gehoorzamen.

Het zij te wenschen dat de bezittende klassen - zoo sprak ik op mijn college - niet blijven zitten!

II.

Onderstelt echter eens, dat er een omkeer in de zienswijze der menschen kwam op het einde onzer wegvliedende eeuw: een wending of wenteling, waarbij men niet fragmentarisch het beginsel der gemeenschap als het ware te midden van allerlei haar bedekkende en bedelvende blokken even zag doorbreken, maar waardoor men bewust die gedachte der gemeenschap zelf ging verwezenlijken: welk een andere aanblik zou dan onze economische maatschappij aanbieden!

Ik heb op mijn colleges u steeds er op gewezen dat die volle gemeenschap het object onzer wetenschap was. Tegenover het gedisciplineerde egoïsme onzer reëel bestaande maatschappij stelde ik als ideaal steeds over de innige samenleving eener groote bedrijvige gemeente. Een grootsche en toch zoo eenvoudige samenwerking! Want het spreekt van zelf, dat dan de maatschappij opgevat zou worden als een werkinrichting in het groot, die dus regelen zou volgen, welke in 't algemeen voor werk-inrichtingen gelden. In zulk een verband moest een ieder dan iets praesteeren. Ieder moest werken. Ieder moest door arbeid, al was die arbeid op de verschillende trappen verschillend, zijn plaats in die maatschappij verdienen. Niemand mocht werkeloos zijn. Want was men werkeloos, dan leefde men toch eigenlijk van den arbeid van anderen. Ieder moest in zulk een maatschappij de volle gelegenheid hebben tot ontwikkeling van al zijn krachten en gaven. De levensvoorwaarden der maatschappij behoefden daarin wel niet geplooid te worden

in de richting der gelijkheid, maar moesten aan een ieder een goede kans in het leven geven. De samenwerking, die wij op 't oog hebben, zou een type kunnen vinden in de hooggezinde samenwerking van arbeiders, gezellen, meesters en kunstenaars in de middeleeuwen, die te-zamen een dom te Straatsburg gingen oprichten. Ieder werkte op zijn plaats, aan een klein onderdeel, maar met het beeld van het geheel in het brein. Een harmonieuse gemeenschapskunst doordrong zulke scharen. In broederlijke bezieling werkten zij zonder gejaagdheid, in rustige kalme bedrijvigheid. Middelpunt en omtrek waren steeds in samenhang.

Gij glimlacht, Mijne Heeren. Gij wijst mij op droombeelden die reeds te lang edele en minder edele geesten hebben bekoord: gij spelt 't woord utopie, en herinnert mij aan de fraaie verzen van Rückert:

> Eine (neue) Stadt möcht' ich erbauen
> Unter Himmel, einem ewig blauen,
> Rings von einem Frühlingshain umschlossen,
> Und von einem stillen Strom beflossen;
> Mittelpunkt von einem weiten Reiche,
> Nabe eines Rads von mancher Speiche,
> Sonnenbrennpunkt, welcher seine Strahle
> Lebensregung strömt' in alle Thale.
> Alles Leben seinen Kreislauf haltend,
> Planetarisch ruhig sich entfaltend,
> Aus der Mitte nach dem Umkreis fliessend,
> Aus dem Umkreis sich zur Mitt' ergiessend.
> Rings im Lande müszte Friede wohnen,
> In der Hauptstadt Fürst, der höchste, thronen,
> In sich dar des Volkes Spitze stellend,
> Sich die besten seines Volks gesellend,
> Wachend, dasz vom groszen, bis zum kleinen,
> Jedes leb' im g r o s z e n A l l g e m e i n e n ,
> Jedes Glied sich freudig schliesz' ans Ganze,
> Jedes stolz sich fühl' ein Blatt im Kranze....

en wat er verder volgt, totdat de dichter aan het slot de verzuchting slaakt:

> Jetzo.
> Wo das Reich liegt und die Stadt, nicht wissend,
> Hab' ich einsam, was ich schrieb', geschrieben,
> Für mich selbst und wen'ge, die mich lieben.

Toch, Mijne Heeren, niettegenstaande de fijne ironie, die uit de laatste regelen spreekt, is het de taak der wetenschap op de mogelijkheid en bereikbaarheid dezer idëeele stad te wijzen. Die stad of staat m o e t er komen. Het is de moderne 'Civitas Dei' die wij willen vestigen. Het is het rijk der zelfbewuste gemeenschap.

Meermalen heb ik u over den man gesproken, die in onzen tijd dit alles zoo luid mogelijk heeft verkondigd en wiens geschriften het begrip dier gemeenschap, als grondbeginsel der maatschappij, het scherpst omlijnen. Laat mij heden, nu ik voor het laatst tot u spreek, het beeld van dien man nog eens voor u oproepen. Ik bedoel R o d b e r t u s , den land-edelman uit Pommeren, die in het jaar 1875, zeventig jaar oud, op zijn landgoed Jagetzow is overleden.

Hij was in de verste verte geen volksbeweger: geen vriend van rumoerige propaganda: integendeel, een eenigzins éénzelvig karakter, hoog ontwikkeld door aanleg en studie, voornaam in vormen en omgang: een man die zich bezig hield zijn mooi goed, bij Jarmen in Vóór-Pommeren, met de statige beukenlanen, schoone rozenperken, vruchtbare akkers en grazige weiden, flink en zorgvol te administreeren, en die, na het dagelijksche toezicht op zijn gronden, zijn bibliotheek opzocht, en zich de historische ontwikkeling der maatschappij poogde duidelijk te maken. Wel werd hij een korte poos in de jaren 1848 tot 1850 door de vaart der politiek opgenomen, was hij lid der volksvertegenwoordiging, en zelfs een oogenblik minister van eeredienst te Berlijn, doch dit duurde niet lang: het was een voorbijgaand oogenblik, en weldra was hij weder te Jagetzow, reed hij te paard zijn goederen rond, en zat hij 's middags te peinzen en te schrijven in zijn studeervertrek. Van tijd tot tijd verschenen van zijn hand brochures, artikelen en boeken, die wel niet dadelijk een publiek vonden, niet onmiddellijk pakten, doch die ideeën strooiden, door de beste hoofden in Duitschland opgevangen, aanvaard en getoetst. De vorm waarin hij zijn denkbeelden inkleedde was daarbij zeer opmerkelijk. Hij schreef een eigenaardigen oorspronkelijken stijl: sappig Duitsch, dat aan groene eikentakken en eikenloof deed denken. De inhoud was altijd zwaar doordacht, doch de vorm kenmerkte zich dikwijls door puntigheid van uitdrukking; en daar dezelfde gedachte, anders voorgesteld, telkens in de verschillende werken voorkwam, werd de eerst afschrikkende oogen-

schijnlijke duisterheid der kort in één gedrongen zinnen langzamerhand voor gezette lezers helder en klaar.

Het is hier de plaats niet de reeks van zijn geschriften te ontleden, of zelfs de titels daarvan op te noemen. Voor mijn doel is het thans voldoende, wanneer ik herinner aan zijn allereerste opstel, welks inhoud in zijn latere hoofdwerken, vooral de ‘Sociale Brieven’, slechts uitvoeriger werd ontwikkeld. Van uit zijn landgoed Jagetzow zond hij namelijk, reeds in 1837, een eenigzins lang artikel aan de Augsburger Allgemeine Zeitung, onder den titel van ‘*Die Forderungen der arbeitenden Klassen*’ welk artikel echter door de redactie niet geplaatst werd. In dat opstel liet hij dadelijk zien welk een geest hem, den ‘contemplativen Robinson’, zoo als hij zich ergens noemt, den buiten het verkeer staanden waarnemer en beschouwer, bezielt. Hij was - let wel, 't is meer dan een halve eeuw geleden - aangegrepen door het lot der arbeidende klassen in Europa. Op zijn landgoed in Noord-Duitschland vertoevende, hoorde hij de gesmoorde en gedempte kreten der arbeiders in Europa: en hij stelde zich naar aanleiding dier klachten deze drie vragen: wat willen zij toch? kunnen de andere klassen der maatschappij haar onthouden wat zij vragen? zal datgene wat zij willen het graf der moderne beschaving zijn? - Uit de gedachte nu der gemeenschap worden die drie vragen en vooral de beide laatsten door hem beantwoord. Laat mij enkele punten uit die opmerkelijke beantwoording en uiteénzetting mogen aanhalen. Oogenschijnlijk - zoo zegt hij - vragen die arbeiders (bij voorbeeld de Chartisten) politieke erkenning en beteekenis, doch men blijve niet aan het uiterlijke woord hangen. Het verkrijgen van politieke rechten, kiesrecht enz., is voor de arbeiders geen doel, maar middel tot een doel: en dat doel is ‘meer bezit’, dat is meer deelneming in de ontwikkelingsbeweging van onzen tijd, meer aandeel in de weldaden van onze tegenwoordige beschaving. Dit nu kan de gemeenschap hun niet onthouden, wanneer de arbeiders dat wat zij willen ernstig willen. Tot nu toe heeft de tegenwoordige maatschappij hun slechts persoonlijke vrijheid en gelijke formeele rechtsbedeeling, zoo als aan al haar leden, gegeven: maar persoonlijke vrijheid is slechts een negatief goed: het is een begin: doch op zich zelf een ledige sfeer, die naar een inhoud verlangt. Een vrij man zonder behoorlijk

stoffelijk onderhoud is een schuldvordering zonder schuldenaar. Persoonlijke vrijheid is slechts een aanwijzing op alle deugden der zedeleer en op alle schatten van natuur en geest. Doch zij verleent ook aanspraak daarop, zij geldt voor de arbeiders als een belofte. Kan men het hun euvel duiden dat zij dit alles gevoelen en straks vragen? Tot nu toe hebben zij slechts de zorgen der persoonlijke vrijheid ondervonden: zij willen ook aan de vreugde kunnen deelnemen. Het geldt hun waardigheid. Let er op, dat de geschiedenis 't nooit versmaad heeft ook de hartstochten in haar dienst te nemen. En die hartstochten worden wakker onder de arbeiders. De arbeiders toch zijn velen in getal. Een der gebroeders de Lameth, bekend uit de Fransche revolutie, deed aan zijn vrienden van den adel reeds de vraag: ‘wat er van den adel zou worden, als het volk zijn geduld verloor?’: en een Romein riep eens uit: ‘Quantum periculum immineret, si servi nostri numerare nos coepissent!’ Welnu, het volk verloor zijn geduld en de proletariërs beginnen te tellen. - Tegenover dien aandrang hebben de andere bezittende klassen der maatschappij niets weten te stellen dan politie en kanonnen, en, als men wil, de economische verhalen van mejuffrouw Martineau. Dit alles baat echter niet veel. Het bezigen van staatsgeweld kan slechts een uitzondering zijn: en staathuishoudkundige vertelsels kunnen den honger niet wegpraten of paaien. Iets anders is dus noodig. Hetgeen toch de maatschappij te-samen-houdt is van zedelijken aard, en wordt slechts door zedelijke instellingen gehandhaafd en versterkt. Van oudsher nu waren er slechts twee stelsels daarvoor in praktijk te brengen. Het ééne was het stelsel der tucht, het andere dat der beschaving. Het eerste was gevestigd op gehoorzaamheid, het andere op opvoeding en onderwijs. Beide stelsels poogden de gemoederen der individuën te plooien en te voegen aan de beweging der maatschappij. De middeleeuwen volgden het eerste systeem, alhoewel niet in zijn volle gestrengheid: de oudheid volgde het eerste (en wel zeer gestreng) voor de slaven, het tweede voor de vrije personen, die op deze wijze onderworpen werden aan een idee. Wat heeft nu de tegenwoordige tijd over van deze systemen? Slechts de laatste ruïnes van het eerste, en slechts de ruwe elementaire aanvangen van het tweede. De achttiende eeuw en de Fransche Revolutie hebben de arbeiders quasi bevrijd, hun gelijkheid ge-

bracht. Doch is er nu voor hen waarachtige opvoeding en ontwikkeling? Men begrijpt, dat men voor hen niet terug kan treden op den weg der tucht en der dienstbaarheid: maar de weg der ontwikkeling schijnt vol hindernissen. Elke poging om op deze baan voort te gaan stuit tegen de onomstootelijke waarheid der tegenwoordige volkshuishoudkunde, dat het vrije verkeer aan de arbeiders in doorsnede niet meer toewerpt dan het noodzakelijk onderhoud. Op die klip strandt de hedendaagsche beschaving. De onreinheid en het gebrek in huis zullen steeds te-niet doen, wat het onderwijs op school wil opbouwen. Misleiden wij ons zelven niet. Midden in onze tegenwoordige maatschappij is er een talrijk volk van b a r b a r e n wat geest en zeden betreft: met de armoede, den trots, de wildheid der barbaren: belust en begeerig naar de schatten, de genietingen en de beschaving der anderen: overtuigd van hun recht op een aandeel daarvan, en bekend met de wijze en tactiek van het krijgswezen dier anderen: - een nieuwe dreigende volks-drom ditmaal uit den schoot der beschaving zelve opkomend. In plaats van de oude macht over hen, hebben de anderen nu slechts wapens tegen hen. Het is waar, tegen de burgerijen der middelklasse zijn politie en kanonnen dikwijls met goeden uitslag gebruikt, maar dan waren het deze barbaren, die tegen de naar boven strevende plebejers het geschut bedienden. In den tegenwoordigen kamp zullen barbaren tegenover barbaren gesteld worden. Maar men vergete het niet, de barbaren, die in Rome's legerscharen gediend hadden, veroverden later Rome. - Wat te doen? Wij kunnen die barbaren niet meer in dienstbaarheid klinken. De tegenwoordige toestand is ook niet houdbaar. Dus ‘verder’ is de leus: want de maatschappij heeft haar schepen verbrand. Zal de bevrediging en overwinning gelukken en daardoor de beschaving voor allen worden gered? Het antwoord op die vraag hangt volgens Rodbertus enkel van de beslissing dezer questie af: is er een organisatie mogelijk, in welke de productie op zulk een hoogte kan worden gehouden, dat de grootere voortbrenging ook aan de arbeiders in verhoogde mate ten goede komt: m.a.w. dat de arbeiders steeds hun evenredig deel krijgen van de grootere productiviteit der maatschappij? Alleen de staathuishoudkunde kan nu zulk een organisatie invoeren. Let wel op het woord *Staat*huishoudkunde. Want het moet een leiding der gemeenschap wezen, door het orgaan der gemeenschap, den

staat. Tot nu toe liet men alles over aan het vrije verkeer. Daar gold het recht van den sterkste: het despotisme van het rentegevend eigendom, namelijk van dat eigendom, dat vruchten oplevert, zonder dat men er voor werkt. Het geheele systeem van dat vrije verkeer is slechts een ongehoord kostbare inrichting om goedkoope prijzen te verkrijgen. Hoeksteen en sluitsteen van dat systeem is smart. Men spreekt van overproductie, terwijl een groot deel der maatschappij in lompen loopt. Dat stelsel, het stelsel der absolute verwerfsvrijheid van Adam Smith, moet dus tot zijn vaderen worden vergaderd. Een nieuw systeem, dat der staatsleiding, moet de macht overnemen. De gemeenschap zelve moet positieve regelen stellen: regelen waardoor de bron der productie rijkelijker vloeit, waardoor de arbeider, zonder dat dit nog geschiedt op kosten van het grondeigendom of het kapitaalbezit, zelf een grooter deel der productie bekomt: regelen waardoor dus de toenemende productiviteit den arbeiders ten goede komt, en de arbeidende standen ontrukt worden aan de nadeelen der conjunctuur.

Dit alles is voor 57 jaren gedacht en geschreven. Rodbertus stelde zich dadelijk tegenover de gangbare wetenschap van zijn tijd. Hij wilde dat de staat zich tot middelpunt maakte voor de bevrediging der behoeften die het volk gevoelt: hij stelde op den voorgrond, dat het huishouden der maatschappij van uit één hand, die van den staat, zijn impulsie zou krijgen: en hij vorderde die taak voor den staat, omdat de staat het orgaan der gemeenschap is.

Want om het eerbiedigen en het doen erkennen van die gemeenschap was het hem te doen. Dit is de grondtoon der beroemde of befaamde Sociale Brieven die na 1850 door hem zijn bewerkt: vooral van den vierden brief, die onder den titel van ‘das Kapital’ in 1884 uit zijn nalatenschap is uitgegeven. Had Rodbertus in zijn tweeden brief zich vooral gericht tegen de zoogenaamde theorie der natuurlijke wetten van het verkeer, en opgemerkt, dat men zoodoende slechts consolideerde bestaande feiten, waarbij, onder den invloed en werking van het privaat-eigendom aan grond en kapitaal, de machtigste fractie haar positie steeds kon handhaven en de arbeidsklasse belet werd haar deel te krijgen van de stijging der productiviteit der maatschappij: - in den vierden brief ging hij het begrip der gemeenschap volledig behandelen. Het is (als gij

wilt) een idëeel stuk, te vergelijken bij Plato's Republiek of Fichte's ‘Geschlossener Handelstaat’: met goddelijke stoutheid ontworpen: een zeer gewaagde schilderij: doch gij moogt het ook slechts als een postulaat der toekomst beschouwen, en gij weet dat de postulaten der wijsgeeren de krachtigste hefboomen der intelligentie van de menschheid zijn geweest.

Wij verlaten hier Rodbertus waar hij zijn vlucht naar de wolken neemt. Wij willen op vasten grond, in onze maatschappij, blijven staan. Slechts willen wij ééne groote evolutie helpen verwerkelijken. De opvatting namelijk, dat men niet beter voor 't algemeen kan zorgen dan door het eigenbelang op den voorgrond te zetten, moet plaats maken voor de overtuiging, dat slechts datgene ten slotte aan de individuën ten goede komt, hetgeen met het oog op de gemeenschap geschiedt. Wij willen niets meer, maar ook niets minder.

Zeker zal er dan armoede blijven in onze maatschappij. Maar armoede op zich zelf heeft niets onteerends. De edelsten van ons geslacht hebben die armoede vrijwillig aanvaard: een heilige Franciscus van Assisi huwde haar, volgens de schoone uitdrukking van Dante, en een ruw maar onbedorven socialist als Proudhon heeft, na al zijn leven met haar verkeerd te hebben, in onze eeuw de schoonste lofrede op haar geschreven. Doch wèl moet dan verdwijnen de bezoedelende en verontreinigende miserie, het vernederend zwoegen, de ellende der menschen die in onze maatschappij geen werk kunnen vinden.

Niets is er dat hart-aangrijpender is dan de werkloosheid onzer dagen.

Tegenwoordig, onder de werking onzer geprezen natuurlijke wetten van het verkeer, volstaat het toch niet, of de arbeid al bereid is te werken: als het kapitaal zich onttrekt dan is het arbeidsvermogen buiten staat iets uit te richten. Let wel op het onzinnige van dit in onze maatschappij dood-gewone feit: de arbeider moet het verlof vragen om te mogen werken: hij is gereed, hij wil niets liever dan werken voor vrouw en kinderen: maar de conjunctuur der tijden wacht op verbetering van winst: het kapitaal der individuen trekt zich terug: voor den arbeid is alles nu gedoemd tot stilstand. De arbeid moet afwachten de toestemming der bezitters. En die bezitters denken onder de heerschappij van het vrije verkeer allereerst om het bezit. De hoogste economische waarde, de arbeid,

wordt aldus periodiek tot waardeloosheid veroordeeld. Toevallige omstandigheden beslissen soms of er weder gewerkt kan worden.

De gemeenschap moet hier (dunkt mij) orde op stellen. Onder een of anderen vorm moet de kern van wat men nu eenmaal noemt het ‘recht op arbeid’ worden erkend. Recht op arbeid als noodzakelijke consequentie van plicht tot arbeid. De leden van dit dilemma moeten niet gescheiden kunnen worden. Ten tijde der Fransche Revolutie, toen alle ideeën aan het gisten waren, doordrong dit denkbeeld de edelste hoofden. Bladerend in de ‘cahiers’ dier revolutie, dat testament van het Frankrijk van 't ancien régime, viel mijn oog ook op de cahiers van het bailliage de Riom, een stuk dat opgesteld is door den monarchalen afgevaardigde Malouet, een steunpilaar der conservatieven in de Nationale Vergadering van 1789. Onder de wenschen die hij opnoemt, als instructie voor de afgevaardigden van dan derden stand van Riom, komt ook het volgende voor dat ik onvertaald meedeel: ‘Que la mendicité soit abolie et qu'il soit établi une loi de secours pour prévenir la misère, en *assurant du travail* à tous les pauvres valides, des moyens de soulagement aux infirmes et des emprunts faciles aux laboureurs et aux artisans qui manquent d'ustensiles pour travailler. Qu'il soit représenté aux Etats-Généraux, que les pauvres appartiennent à la société comme les riches: il est temps qu'ils recueillent quelques avantages de la force commune. L'instruction publique étant plus avancée qu'elle ne l'a jamais été, la législation ne peut plus livrer uniquement à la charité des riches la subsistance des pauvres.’ Misschien klinkt dat alles nog aan enkelen onzer vaag en vreemd in de ooren. Toch heeft bijna honderd jaren later - den 9^{den} Mei 1884 - Bismarck, de stoere man der realiteit, hetzelfde eens betoogd in antwoord op minachtende uitingen over het ‘recht op arbeid’ door den fraseheld van het ‘laisser-faire,’ den type-vertegenwoordiger van het vulgaire bourgeois-liberalisme in Duitschland, Eugen Richter: ‘Ik wil - zoo sprak Bismarck - allereerst de gewichtigste vraag beantwoorden, die Richter heeft aangeroerd, namelijk het recht op arbeid. Ja, ik neem zonder eenig voorbehoud het recht op arbeid aan, en sta daarvoor in, zoolang ik op deze plaats zijn zal. Ik bevind mij zoodoende niet op het terrein van het socialisme, maar sta op den grond van het Pruisische landrecht. Mag ik u de daarop betrekkelijke §§ voorlezen.’ -

Bismarck doet dit - ‘Welaan, Mijne Heeren, waar blijven uw ongearticuleerde hoon-kreeten, waarmede gij mij zoo even liet begroeten? Is niet het “recht op arbeid” ten tijde der uitvaardiging van Pruissen's Landrecht openlijk geproclameerd? Stemt het niet volkomen overeen met al onze zedelijke verhoudingen, dat de man, die voor zijn medeburgers treedt en zegt: ik ben gezond, bereid om te werken, vind echter geen arbeid: dat hij gerechtigd is te zeggen: geef mij arbeid! en dat de staat verplicht is hem arbeid te geven. De heer Richter heeft gezegd, de staat wordt dus gedwongen groote ondernemingen te volvoeren. Ja, dat heeft hij reeds gedaan in jaren van nood en ellende, zooals in 1848, waarin ten gevolge van de overstrooming der “Fortschritts”-beweging de werkloosheid en het geldgebrek groot waren. Toen heeft de staat het voor zijn plicht gehouden deze lieden - zij waren grootendeels leegloopers en dagdieven (Bummler) maar er waren ook eerlijke lieden onder, die inderdaad niet wisten, waarvan zij konden leven - arbeid te verschaffen. Wanneer soortgelijke misstanden voorkomen, dan geloof ik, dat de staat nog heden daartoe verplicht is; en de staat heeft zulke een vèrreikende taak, dat hij deze zijne verplichting om werklooze burgers, die geen arbeid kunnen vinden, werk te doen toekomen, wel vervullen kan. Hij moet dan werken laten volvoeren, die anders uit financieele bezwaren niet aangepakt worden: bij voorbeeld het graven van groote kanalen of dergelijke werken.’ Tot dusverre Bismarck in het jaar 1884.

Wat in hem sprak was het verlangen naar een edeler volksbestaan, dan waarvan de liberale mannen van het individualisme droomden. De geschiedenis trouwens is een vereenigingsproces. De samenleving moet vooruitgaan in volheid en eenheid. Het begrip der solidariteit - allen voor één, en één voor allen - moet sterker worden doorgevoerd. Levendiger moet gevoeld worden dat er één maatschappelijke wil is, die aan alles de richting kan geven. Er mag zeer zeker aan een toekomst gedacht worden, waarin vanwege de gemeenschap zekere leiding aan de productie gegeven wordt: gelijk nu het kapitaal uit zuiver baatzuchtige oogpunten - ik noem slechts de onderhandelingen over het groote petroleum-monopolie dezer dagen - zich overal vereenigt om zoogenaamde trusts en cartels te vormen. Niet ondenkbaar is 't, dat de bezitters of beschikkers van groot

kapitaalvermogen zich na verloop van zekeren tijd - stel een eeuw - gaan beschouwen of moeten gaan beschouwen als erfelijke rentmeesters van hun vermogen, erfelijke beambten der maatschappij. Het hebben van eigendom zou dan gelijk staan met het volvoeren van een functie. Thans volvoeren kapitalisten die functie geheel en al voor hun eigen voordeel: elk privaat persoon werkt in zijn eigen voordeel, en het werk van allen gelijkt op een soort van samenzwering tegen elkander. Later zal een geest van broederschap moeten heerschen: rust en tevredenheid zullen weder komen. Men zal op elkander kunnen rekenen.

In het oude Testament, in het boek der Koningen, is dit eens zoo schoon geteekend, een profetie der toekomst wellicht. Ik doel op het verhaal van Elisa den profeet met d e S u n a m i t i e s c h e v r o u w. De profeet, uit Israel komende en doorreizende, was gewoon van haar vriendelijke gastvrijheid gebruik te maken: telkens trok hij in haar huis en vond hij zachte verpleging. Toen zeide hij tot haar: ‘Zie, gij zijt voor mij zorgvuldig met stipte oplettendheid. Wat kan ik nu voor u doen? Is er iets om voor u te spreken tot den Koning, of tot de Oversten?’ Doch de vrouw antwoordde eenvoudig: ‘Ik woon in 't midden mijns volks.’

Wanneer dit antwoord stil onwillekeurig uit ieders borst kon opwellen: - wanneer het hoog en luid 't wachtwoord van allen kon zijn: het argument dat men bij alle twijfelingen in eigen boezem kon gebruiken: het parool dat men aan spotters of ongeloovige vreemdelingen zou voorhouden: wegvaging van alle onrust en zorg voor den dag van morgen: - wanneer het gevoel van lid van het geheel te zijn zóó groote kalmte en veerkracht gaf, dat men ten allen tijde zich als gedragen voelde door een steunende en schragende macht: gedragen door het bewustzijn, mij kan niets onwaardigs bejegenen, want ik woon in 't midden mijns volks!....

Ja, dan was het rijk der Gemeenschap dáár.

Dan zou men waarachtig bestand zijn tegen de a n a r c h i e. Tegen de anarchie onder al haar vormen. Want let wel, dat de anarchie, waarvoor thans de maatschappij beeft omdat zij bommen werpt, voor een deel de afgrijselijke en grijnzende caricatuur is der denkbeelden van het individualisme: caricatuur opgevat volgens het voorschrift van Gavarni: overdrijf tot

de uiterste grens de hoofdtrek en vul de rest in zoo als gij wilt. De anarchisten gebruiken op hunne ergerlijke wijze, ter vernietiging der maatschappij, het middel dat de mannen der absolute economische vrijheid, als fatsoenlijke mannen van zaken, ter ontwikkeling van het volk willen aanwenden. Het individu is de maat aller dingen, zoo leeren beide richtingen. 'Ieder voor zich' is de leus bij beiden. Geen meester dan het eigen ik: geen band dan het door ons zelven aangegane contract: zoo spreekt de school van beiden. Max Stirner reikt de hand aan den Manchester-man, 'go-ahead'-type en 'struggler for life.' Hij en zijn leerlingen Bakounin en Kropotkin volgen misschien het consequentst de lijn dezer gedachten. Om een idylle der toekomst te verwerkelijken, passen zij in onze orde van zaken 'den krijg van allen tegen allen' toe, laten zij alles ontploffen. Onze gevestigde orde echter verdedigt zich te-recht tegen de Anarchisten, en .... hakt hun het hoofd af. Zoo is in de vorige maand onder de bijl der guillotine te Parijs gevallen een jonkman Emile Henry. Toen dat hoofd op dien vroegen Meimorgen van 1894 van den romp werd afgesneden, en in de mand viel, was er intusschen in veel gemoederen een duister, huiveringwekkend gevoel alsof er iets niet in orde was. Zeker, de persoon van Emile Henry, die geen medelijden had gehad met anderen, vroeg voor zich geen medelijden. Maar de denkbeelden - die hij vertegenwoordigde - zijn (dit begreep men) met zijn dood niet gedood. Hij had den 28^{en} April voor de Jury een manifest voorgelezen, waarin hij de ontwikkeling zijner denkbeelden had geschetst. Laat mij u enkele zinsneden uit dat stuk voorlezen, om u te doen begrijpen wat ik meen: en wilt daarbij vooral acht geven op zijn beoordeeling van het socialisme:

Je suis - zoo zeide Emile Henry - anarchiste depuis peu de temps. Ce n'est guère que vers le milieu de l'année 1891 que je me suis lancé dans le mouvement révolutionnaire. Auparavant j'avais vécu dans des milieux entièrement imbus de la morale actuelle. J'avais été habitué à respecter et même à aimer les principes de patrie, de famille, d'autorité et de propriété. Mais les éducateurs de la génération actuelle oublient trop fréquemment une chose, c'est que la vie avec ses luttes et ses déboires, avec ses injustices et ses iniquités, se charge bien, l'indiscrète, de dessiller les yeux des ignorants et de les ouvrir à la réalité. C'est ce qui

m' arriva, comme il arrive à tous. On m' avait dit que cette vie était facile et largement ouverte aux intelligents et aux énergiques, et l'expérience me montra que seuls les cyniques et les rampants peuvent se faire bonne place au banquet.....

Je devins l'ennemi d'une société que je jugeais criminelle.....

Un moment attiré par le socialisme, je ne tardai pas à m'éloigner de ce parti. J'avais trop d'amour de la liberté, trop de respect de l'initiative individuelle, trop de répugnance a l'incorporation, pour prendre un numéro dans l'armée matriculée du quatrième état. D'ailleurs, je vis qu' au fond le socialisme ne change rien à l'ordre actuel. Il maintient le principe autoritaire, et ce principe, malgré ce qu' en peuvent dire de prétendus libre-penseurs, n'est qu'un vieux reste de la foi en une puissance supérieure.....

Aujourdhui le champ est à l'action sans faiblesse et sans reculade. Alexandre Herzen, la révolutionnaire russe, l'a dit: ‘de deux choses l'une, ou justicier et marcher en avant, ou gracier et trébucher à moitié route.’ Nous ne voulons ni gracier, ni trébucher....

Dans cette guerre sans pitié que nous avons déclarée à la bourgeoisie, nous ne demandons aucune pitié. Nous donnons la mort; nous saurons la subir.....

Mais ce que vous ne pourrez jamais détruire c'est l'anarchie. Les racines sont trop profondes. Elle est née au sein d'une société pourrie qui se disloque, elle est une réaction violente contre l'ordre établi. Elle représente les aspirations égalitaires et libertaires qui viennent battre en brêche l'autorité actuelle. Elle est partout, ce qui la rend insaisissable. Elle finira par vous tuer.

Arme verdwaasde gevaarlijke duivels! De maatschappij moet zich wel tegenover u, opstandelingen, die met bommen haar bestookt, te weer stellen. Er moet orde en recht heerschen: de maatschappij moet vergelding eischen voor het gestorte bloed: het bloed nu weder van den smetteloos reinen eersten dienaar der Fransche Republiek, Carnot. Doch dit is zaak van 't oogenblik. Op den duur kan en mag een maatschappij niet aan wraak, maar moet zij aan redding denken. Tegenover de anarchie in elken vorm kan nu slechts als redmiddel dienen het begrip der gemeenschap: wanneer het volgens een hooggestemd plan wordt verwerkelijkt. Want die gemeenschap gebruikt en organiseert dan alle krachten der maatschappij. Zij handelt als de Catholieke kerk. Geheel het stelsel dier kerk - het is meermalen opgemerkt - is gebouwd op een zeer juiste en nauwkeurige kennis van het menschelijk hart. Geen enkel gevoel, in dat hart opkomend, wordt door die kerk verloochend of

afgestooten, maar elke aandoening wordt geregeld, gevormd, geleid en tot hooger doel aangewend. Voor den krijgsman schiep zij het beeld van den ridder, voor het teeder-vrouwelijke in het hardste hart dichtte zij haar Maria-dienst. Welnu, ook de gemeenschap verwaarloost niets in de maatschappij. Zij komt er openlijk voor uit, dat de samenleving niet te veel heeft zelfs aan de hartstochten der maatschappij. De maatschappij kan eigenlijk niets missen: ook niet het hoofd van Emile Henry.

Gaarne geef ik toe, dat dit denkbeeld der gemeenschap vrijwel een ideëel begrip is. Toen ik het op mijn colleges zoo dikwijls verkondigde, heb ik misschien de aanduiding van idealist te zijn niet ontgaan. Maar voor mij zelven heb ik dat woord zonder schroom aanvaard. Ik blijf gelooven, dat alles gedragen wordt op vleugelen van het ongeziene: ik doe mijn best naar boven te zien: ik ben vast overtuigd, dat het leven gesteund wordt niet door achterwaarts den blik te werpen, niet door spijt over het verledene, maar door hoop op de toekomst. Tegenover de harde en verhardende leer van het egoïsme om ons heên, tegenover den onmanlijken dienst van het gouden kalf, heb ik steeds voor u opgeroepen en laten lichten het ideaal van een onzelfzuchtig zedelijk leven der gemeenschap. Wij zijn wezens van één dag. Wat blijft er van al ons streven over, als wij niet aan een idee ons vast hechten? En de gemeenschap is zulk een idee. Is het dwaas te denken, dat onze vrijheid bestaat in het zelfstandig zich voegen naar een algemeene wil? Het is waar, de menschen onzer eeuw schijnen huiverig en beschroomd om bewust dat denkbeeld te verwerkelijken. De menschheid is bang: kinderen als men ze in het donker laat gaan, volwassen lieden wanneer men ze tot het licht brengt. U echter, Mijne heeren studenten, ontbreekt het nooit aan moed! Gij laat u van-zelf aantrekken tot den gloed van den gedachten-strijd! Gij snuift den wind op, die forsch en frisch gaat blazen over het woud der samenleving; het groene hout verkwikt, de dorre takken krakend doet afvallen. En juist daarom valt er in onzen tijd zooveel dood ter neder, omdat er zooveel leven is.

III.

Het begrip der gemeenschap leidt nu in de praktijk al dadelijk tot wat wij noemen sociale politiek.

De gemeenschap, die gelegenheid geeft dat elke persoonlijkheid tot haar volle waarde kan komen, die den compleeten mensch, van wien Goethe spreekt, - hij ontdoet zich van alle halfheid, leeft resoluut ‘im Ganzen, Guten, Schönen’ - mogelijk maakt: die gemeenschap moet van den anderen kant zorgen voor de zwakken en onterfden in haar midden.

Het orgaan der gemeenschap in dit laatste opzicht kan niet anders wezen dan de staat. De staat knoopt vast aan het bestaande en bepaalt de regelen, welke de vrijheid der enkelen bestaanbaar doen zijn met het belang van allen. De rechtsinhoud in het menschelijk huishouden, vroeger hoofdzakelijk door het contract bepaald, wordt nu voor een zeer groot deel door de wet vastgesteld. En de staat doet dit als machthebbende. Hij laat niet toe dat het individu zegt: ik, individu, ben de maat aller dingen. Hij verzet zich dat de samenleving wordt een rijk van werkende of contracteerende egoïsten. Hij dwingt de enkelen het belang der velen te eerbiedigen. Hij stuurt en leidt in een richting, die verband houdt met de zedelijkheidsbegrippen der gemeenschap.

Let wel daarop, dat de staat aldus vastgehecht blijft aan de maatschappij, en dat de fout der doctrinaire liberale partij wordt vermeden, die den staat - door hem geheel negatief op te vatten - feitelijk losmaakte van de maatschappij. Neen, de staat is wel degelijk een positieve constructieve macht. Hij regelt alle levende krachten: hij zet het geheel van het samenstel der maatschappij als rechts-organisatie in elkander. Hij geeft den vasten rechtsvorm, waardoor al de verschillende elementen, belangen, krachten, vermogens van een volk een bepaalde richting verkrijgen.

Hij neemt allereerst maatregelen tegen het ontstaan en voortwoekeren van kiemen, die den gemeenschapsband willen verstoren. Hij kant zich in dat opzicht tegen de overmaat van kracht, die het individu in zijn egoïsme ten zijne eigen voordeele tegenover minder bevoorrechten zou willen ontvouwen.

Een deel der menschelijke ellende van onze negentiende eeuw hangt met dit euvel samen. Toen de moderne economie doordrong, onderwees zij den ondernemer de onrijpe arbeidskrachten van kinderen en vrouwen aan het rad der machine te klinken; leerde zij de wet van vraag en aanbod in volle kracht op den arbeid toe te passen; en vestigde zij de routine om den werk-

man niet als mede-arbeider maar louter als werkkracht te beschouwen en te gebruiken. Vrijheid, de vrijheid van het contract, werd alzoo in de praktijk omgezet in dienstbaarheid van velen. De sterke ondernemer behoefde weinig te ontzien en kon alles gebruiken, allereerst zijn armere medemenschen. Tegen deze vormen van exploitatie van medemenschen, uitloopende op afbeuling en uitmergeling, is het geweten van ‘het geheel’ gaan protesteeren. De staat treedt op en verbiedt dit uit naam der gemeenschap.

Wij hebben bij dit alles niet stil te staan. De staten van Europa zijn allen bezig aan dit werk. Elk dagblad brengt iederen morgen of avond tijdingen van voorstellen, ontwerpen of maatregelen in dien geest. Zelfs zij, die bittere noodkreten vroeger deden hooren, omdat zij meenden dat de staten bezig waren op die wijze het terrein der vrijheid van het individu in te krimpen, beginnen te begrijpen, dat door dergelijke wettelijke regelingen - wet die zich in de plaats stelt van het contract - juist de vrijheid in de maatschappelijke verhoudingen kan worden verzekerd. Men heeft allengs de leêgheid van het begrip der formeele vrijheid leeren doorzien. De keerzijde van die formeele vrijheid was veelal materieele onvrijheid. Staatsbemoeiing, men erkent het, kan inkrimping der vrijheid van enkelen zijn, doch inderdaad de vrijheid der velen verzekeren.

Op die wijze effent dan de staat het terrein, en veegt hij met den bezem alle belemmeringen weg, die het tot stand komen van den gemeenschapsband belemmeren.

De staat, het orgaan der gemeenschap, gaat nu een stap verder dan deze nog negatieve maatregelen.

In de eerste plaats begint de staat overal uit te breiden het eigen arbeidsveld van staat en gemeente. Naast de sinds jaren bestaande staats-exploitatie van de post, de telegrafie, het loodswezen enz., ziet men aan de orde stellen staats- of gemeente-exploitatie van spoorwegen en tramwegen, van waterleidingen, van gas- of electrisch licht gevende fabrieken, van telefonen enz. enz. Het vóór en tegen van dergelijke staats- of gemeente organisaties wordt overal besproken. Wat den doorslag geeft, is niet meer een zoogenaamde doctrine of beginsel, maar de overweging hoe het algemeen belang, dat is de gemeenschap, het best praktisch wordt gediend.

In de tweede plaats streeft dan de staat naar betere, posi-

tieve regeling der privaat-rechtelijke verhouding onder de menschen. De groote wensch is eene hervorming van ons privaat-recht. Onze wetgevingen hebben in dit opzicht tot nog toe zich neergelegd en berust bij een sanctioneeren van regels uit een individualistisch verleden. Eerst langzamerhand wordt nu het begrip wakker, dat de staat hier uit eigen oogen moet gaan zien, voor nieuwe behoeften nieuwe bevrediging moet aanbieden, m.a.w. dat het uitgangspunt ook van het privaat-recht niet het individu maar de gemeenschap moet zijn.

Is dat alles opgemerkt en verwerkt, dan rijzen nieuwe vragen.

Kan de staat treden op het groote gebied der maatregelen die de productie aan de consumtie aanpassen? Kan de staat invloed gaan oefenen op de verdeeling van den rijkdom?

Wij kunnen hier natuurlijk slechts aanstippen, slechts even het motief aangeven. Duidelijk is het echter, dat zeer veel questiën, die wij tijdvragen noemen, met de beantwoording der eerste vraag samenhangen. In de oude tijden hadden de gilden op hun manier, met de gebrekkige gegevens die zij bezaten, haar vrij volledig opgelost. De moderne economie heeft zich nooit met het vraagstuk het hoofd gebroken, heeft op den producent als zoodanig niet gelet, en het afgewerkte product als op avontuur zijn tocht door de wereld, *à la recherche* van een consument, doen ondernemen. Men werkt niet voor het verbruik maar voor den ruil, zoo heette het in de leerboeken. Het is waar, het product werd op die wijze goedkoop. Maar het kwam der maatschappij, der gemeenschap, zoo ontzettend duur te staan, dat de arbeid zoo goedkoop was. Sinds dien tijd is het onderzoek dieper opgevat, en zijn voorstellen omtrent een normaal-arbeidsdag, omtrent arbeidsbeurzen, omtrent bepaling van minimum van loon in arbeidsbestekken, aan de orde.

En wat het tweede punt betreft, de invloed dien de staat kan doen gelden bij de verdeeling van den rijkdom, wien ontgaat het, dat deze vraag machtiger steeds zich doet gelden bij het vestigen der belastingen, waarbij progressie haast regel wordt; bij het organiseeren der armenzorg; en eindelijk bij 't uitvaardigen van bepalingen omtrent onteigening ten algemeene nutte?

Dit alles te zamen genomen vormt het breede terrein waarop de sociale politiek onzer dagen experimenteert.

Alles gaat hier uit van samenhang en bedoelt het bewustzijn te versterken van grooter eenheid.

Het begrip der gemeenschap is hier de groote drijver. Met zijn prikkelende opwekking houdt die drijver niet op. Heden wijst hij op invoering van schoolplicht en leerplicht. Morgen betoogt hij de wenschelijkheid der invoering van wetten toe te passen bij ziekte, bij ongeluksgevallen of bij den ouden dag der werklieden. Een volgenden dag zien wij hem spreken over schoolbaden, of voeding van schoolkinderen. Van hem gaat de geest uit die leidt tot vervorming der maatschappij. Hij zoekt van den chaos een ‘kosmos’ te maken. Bekrompen zij, die angstig in al deze ter sprake gebrachte maatregelen slechts uitingen zien van een bedwelmend socialisme. Neen: veel is juist het gevolg van het fiasco der orthodoxe economie, voorzoover zij in de eenzijdigheid der zoogenaamde Manchester-leer zich een tijd lang opsloot. Twee feiten moeten daarbij ook de conservatieve aanhangers der orthodoxe staathuishoudkunde tot nadenken dwingen: te weten dat het met de maatschappij niet goed gesteld is, wanneer zoo talloos veel leden mier-arm van de hand in den tand leven: en ten andere dat het redmiddel van politie en soldaten slechts van betrekkelijk korten duur kan zijn. Men kan alles met de bajonetten doen, behalve er op gaan zitten.

Shakspere heeft eens gewaagd, in zijn Troïlus en Cressida, van het mysterie in de ziel van den staat:

> Een wondere kracht, wier wezen geen bericht
> Ooit heeft ontvouwd, woont in de ziel der staten;
> Zij heeft een werking, god d'lijker van aard,
> Dan woord of veder kenbaar maken kan.

Ik geloof vast aan die mystieke kracht der gemeenschap, die in de volgende eeuw tot nieuwe broederschap de menschen zal oproepen. Heft, Mijne Heeren studenten, het blanke schild dier ridderschap op. Waar gij, na een wijl in de diepten des levens met den blik te hebben gepeild, droefgeestig en bekommerd ter neder mocht zitten, daar zal dat schild, in de hoogte gehouden, het licht weder opvangen en de blijde zonnestralen terugkaatsen.

H.P.G. QUACK.

Blok's geschiedenis van het Nederlandsche volk.

Geschiedenis van het Nederlandsche Volk door P.J. Blok. Deel I en II. Groningen J.B. Wolters 1892 en 1893.

In tegenstelling van hetgeen gewoonlijk tot aanprijzing eener onderneming wordt aangevoerd, zou ik dit werk willen aanbevelen, omdat het aan een te weinig gevoelde behoefte voldoet.

Wel heeft nog onlangs Fruin in zijne afscheidsrede kunnen getuigen, dat er op het gebied van archiefwezen, in het uitgeven van historische bescheiden, ja zelfs in het bewerken van historische monografieën in de laatste vier-en-dertig jaren ook in ons land een verblijdende activiteit heerscht: maar of daarom het publiek van ontwikkelde lezers, die in geschiedenis belangstellen, er talrijker op geworden is? Stellig niet in verhouding tot de vermeerderde werkzaamheid bij de mannen van het vak, tot de toenemende belangstelling bij de besturen van land, provincie en gemeenten.

De lezing van een historisch werk onderstelt, wanneer zij niet uitsluitend geschiedt om den tijd te dooden, belangstelling in de kennis der geschiedenis als een onderdeel van de kennis der maatschappij.

Nu bestaan er, onder de meer ontwikkelde tijdgenooten, twee richtingen, die de waarde der geschiedenis in dat opzicht ontkennen, die het zonder geschiedenis meenen te kunnen stellen, waar vragen van maatschappelijken aard oplossing eischen: ik bedoel de eenzijdige beoefenaars der natuurwetenschappen, en naast of tegenover hen de navolgers of voortzetters der fransche philosofen van de 18^{e} eeuw.

Wat de eerstgenoemden betreft: de schitterende ontdekkingen van onzen tijd op natuurkundig gebied en de gelukkige aanwending daarvan in de praktijk hebben bij een aantal tijdgenooten

den indruk doen ontstaan, dat de problemen van staat en maatschappij uitsluitend in de studie der natuur hunne oplossing hebben te zoeken. Niet lang geleden gaf mij een zeer uitnemende onder de jongeren te kennen, dat hij de ontdekking volstrekt niet onmogelijk achtte b.v. van een middel om de voor volksvoeding vereischte grondstoffen, overal waar het noodig was, kosteloos of nagenoeg kosteloos voort te brengen. Zou daarmee niet, zoo vroeg mijn fanaticus, een der moeilijkste sociale problemen zijn opgelost? Ik moest het antwoord schuldig blijven: *qui vivra verra*, of ook *ne verra pas!* Maar dit wist ik hem stellig en zeker te zeggen, dat er dan weer een of meer sociale problemen, oude of nieuwe, even dringend om oplossing zouden roepen; en die zekerheid grondde ik op iets in den mensch, dat hem evenzeer eigen is als de behoefte om zijn honger te stillen: de uitzetbaarheid zijner wenschen namelijk, die maakt dat hij altoos naar iets meer of iets anders haken zal, dan hij op een gegeven oogenblik kan machtig worden. Dit althans zou de jonge geleerde, met wien ik mij onderhield, en die voor geschiedenis even weinig belangstelling zal hebben gevoeld, als voor de door hem zeer geminachte politiek, uit de geschiedenis hebben kunnen leeren. - Gelukkig zijn er ook natuurkundigen, en van de allerbesten, die van hunne wetenschap niet meer eischen dan zij kan geven; die overtuigd zijn, dat waar het maatschappelijke verschijnselen geldt, het nauwkeurigst onderzoek der natuur hen niet veel nader zal brengen tot de kennis van het onbeperkte, het onberekenbare, in de menschelijke bestanddeelen der maatschappij; - die ook in de geschiedenis een welkom hulpmiddel vinden om hun tijd wat beter te begrijpen, en, kan het zijn, wat vooruit te brengen.

Maar ik doelde nog op anderen, die de kennis der geschiedenis vrij wel overbodig achten. Om nu niet eens te spreken van de droomen van zachtzinnige of gewelddadige utopisten, - wanneer ik in de polemiek van den dag als eisch van het oogenblik hoor verkondigen, dat de partijen zich behooren los te maken van haar verleden, dat niet wat achter ons ligt ons behoort te vereenigen of te scheiden, maar alleen het doel waarnaar wij streven, - dan klinkt mij in die en dergelijke uitspraken de onvervalschte natrilling in de ooren van de leuzen, die honderd jaar geleden de wereld in rep en roer hebben gebracht.

Ook toen moest met de geschiedenis gebroken worden. Te goeder trouw waren velen der hervormers overtuigd dat zij den staat, de maatschappij op nieuwe, voor rationeel gehouden grondslagen konden opbouwen, zonder rekening te houden met een verleden waarin wij alleen misbruik ontdekten. Zij togen aan 't werk, de gelegenheid werd hun ruimschoots gegeven om te beproeven wat er van de fransche maatschappij te maken was, en aan hunne energie kunnen de hervormers van onze dagen (de *rabiosi* niet te na gesproken) een voorbeeld nemen. - Van het oude staatsgebouw blijft na eenige jaren niets over; om het af te breken, te vernielen, wordt geen tegenstand ontzien, geen verkregen recht geëerbiedigd, geen middel te slecht, te wreed, te onedel geacht. Wanneer de tijd is gekomen om met den nieuwen bouw te beginnen, zijn de oorspronkelijke hervormers vrijwel uitgeput of bedolven geraakt onder de puinhoopen van het omvergehaalde. Maar hunne taak wordt overgenomen door een bouwmeester, wiens wilskracht, organiseerend talent en onafhankelijkheid van gemoedsbezwaren in den loop der eeuwen waarschijnlijk niet zijn geëvenaard. Hem gelukt het, een nieuw, hecht ineengezet gebouw op te richten, dat nog lange jaren na zijn heengaan, dat nog op den huidigen dag in hoofdzaak de fransche samenleving herbergt. Napoleon en de revolutie, wier taak hij overneemt, krijgen de eer van die nieuwe schepping, hun naam prijkt boven in den gevel. - Maar in de jaren die op Napoleon's val volgen, ontwaakt op elk gebied die drang naar onderzoek, die hartstocht der werkelijkheid, die den hoogsten roem onzer eeuw heeft uitgemaakt. Ook de instellingen, de gewoonten, de zeden, de denkwijzen der fransche samenleving vóór de omwenteling ontsnappen niet aan dat onderzoek. En nu komen merkwaardige feiten aan den dag, als daar zijn: de als weldaad van Napoleon zoo hoog geprezen administratieve centralisatie is in den loop der eeuwen in Frankrijk opgegroeid, en is reeds vóór 1789 in de gewoonten van het fransche volk opgenomen; het concordaat van 1801, in den vorm eener concessie aan de roomsch-katholieke kerk, is in het wezen der zaak eene capitulatie, zonder welke de Eerste Consul zijn gezag over het katholieke Frankrijk nimmer had kunnen vestigen. De napoleontische burgerlijke en strafwetgeving is op verreweg de meeste punten de codificatie van 't geen het *Ancien Régime* als recht gekend en erkend had.

Met andere woorden, het blijkt van achteren dat het meest duurzame, het levensvatbare in Napoleon's werk voor het grootste deel reeds vóór de omwenteling bestond en daarna eenvoudig weer te voorschijn is getreden. Is sprekender voorbeeld denkbaar van de waarheid, dat een volk, in hoe avontuurlijke banen ook meegesleept, aan hoe zoogenaamd ‘rationeele’ proefnemingen ook onderworpen, zijn wezen niet verandert, en vroeg of laat terugkeert tot den ontwikkelingsgang, die met dat wezen overeenkomt? En waar zal die ontwikkelingsgang elders gekend kunnen worden, dan in de geschiedenis, in de wetenschap van hetgeen dat volk in den loop der eeuwen geweest en geworden is?

Het is geschiedenis in dezen zin, die ik bedoel als ik zeg, dat de behoefte er aan nog te weinig gevoeld wordt, - en het is zulk eene geschiedenis, die prof. Blok ons van het nederlandsche volk wil geven. Dat zij aan geheel andere eischen moet voldoen dan wat men gewoon is geschiedenis te noemen, spreekt van zelf. Hoe de Graven van Vlaanderen, Henegouwen, Holland, de Hertogen van Gelre en Brabant, enz., elkaar opgevolgd zijn, welke oorlogen zij gevoerd, welke huwelijken zij aangegaan hebben, dat alles behoort tot de geschiedenis van ons volk, - maar het is de geschiedenis van ons volk niet. Waar het op aankomt, is eene voorstelling te geven van dat volk in zijn verschillende bestanddeelen, - te doen zien hoe het heeft geleefd, geleden en genoten, gedacht en gewild, - hoe en waardoor in een en ander allengs verandering is gekomen. Om zulk eene geschiedenis te schrijven, zijn vrij wat meer gegevens noodig dan voor de zoogenaamde ‘histoire bataille.’

Aan het opsporen van die gegevens is, ook wat ons land betreft, vooral in de laatste zeventig jaar veel vruchtbaar werk besteed, zoowel door Nederlanders als door vreemdelingen; en veel van het gevondene heeft reeds het licht gezien. Onschatbare bronnen voor de kennis der vroegere middeleeuwen zijn vooral de *Monumenta Germaniae*, met hun zorgvuldige uitgaven van wetten uit den frankischen tijd, van heiligenlevens, van annalen en kronieken van zoo menig een clerk uit de lage landen bij de zee, die, in losse aanteekeningen of aaneengesloten verhalen, in rijm of onrijm, de herinnering bewaard heeft van 't geen hij heeft beleefd of hem ter oore is gekomen. Dan hebben wij de verzamelingen

van oorkonden, in verschillende gewesten min of meer oordeelkundig bijeengebracht en uitgegeven; de door de geleerde of andere genootschappen in Zuid- en Noord-Nederland uitgegeven landsheerlijke of stedelijke rekeningen, cartularia en keuren. Eindelijk opent de toegankelijkheid onzer beter georganiseerde lands- of gemeente-archieven het uitzicht op onbeperkte uitbreiding van onze kennis.

Van die bronnen heeft de heer Blok een ruim gebruik gemaakt. Daarvan getuigt onder meer het aanhangsel, dat aan het einde van elk der twee tot dusver verschenen deelen de bronnen vermeldt en bespreekt: voorwaar niet enkel eene lijst van geraadpleegde auteurs, zooals, met goedkoope ijdelheid, sommige schrijvers, zelfs zeer geleerde schrijvers wel eens vóór of achter hunne werken geplaatst hebben. Bij den heer Blok zijn het beredeneerde, critisch wikkende en wegende overzichten, in den trant der *Analecta*, die Ranke aan zoo menig zijner werken heeft toegevoegd, maar in korter bestek: leesbaar ook voor den gewonen lezer, en tevens de overlading van den eigenlijken tekst met critische aanteekeningen voorkomende.

Er is dan ook geen twijfel aan, of wij ontvangen in dit werk van bevoegde hand de resultaten van het moderne onderzoek op het gebied der geschiedenis van ons land, tot aan den aanvang van den strijd met Spanje.

Dat de staatkundige geschiedenis in dit werk - om die het eerst te bespreken - in vele opzichten verschilt van hetgeen wij, vijftigers, ons uit onze schooljaren herinneren, zal niemand verwonderen, die zich rekenschap heeft trachten te geven, hoe de onderwijzers onzer jeugd aan hunne kennis zijn gekomen. Dirk III is voor onzen schrijver de eerste historische persoon in de reeks der hollandsche graven. Graafschappen, hertogdommen, heerlijkheden, die in onze herinnering als vast omlijnde grootheden bestonden, blijken nu gedurende eeuwen in staat van wording te hebben verkeerd, te zijn ontstaan uit elementen, in telkens afwisselende verhouding aan elkaar toegevoegd of uit elkaar gerukt. Doordien voorts de schrijver, veel meer dan een zijner voorgangers, in Nederland althans, de geschiedenis der zeventien gewesten, die onder Karel V vereenigd zijn, als een geheel beschouwt en behandelt, krijgt de lezer een geheel ander en veel juister begrip van den onderlingen samenhang, dan hem Wagenaar, Bilderdijk, Arends

zelfs - indien hij zich ooit gewaagd heeft aan die *moles indigesta* - hebben kunnen geven.

Vooral komen de groote lijnen van dien samenhang goed aan den dag in de beschrijving der verbrokkeling van het Nederlotharingsche hertogdom, ‘de eenheid, waaruit zich de veelheid der tallooze kleine staten heeft ontwikkeld,’ die later de Nederlanden zullen heeten. Op het einde der 10^{e} eeuw heeft dit proces van ontbinding zijn hoogtepunt bereikt. Dan hebben zich echter weer, hier en daar, centra van macht gevormd, kleine leenstaten als Vlaanderen, Henegouwen, Brabant, Gelre, Holland, Sticht, die een zekere vastheid hebben verkregen, en de zwakkere elementen in hunne omgeving in zich opnemen. In voortdurenden onderlingen strijd handhaven die staatjes hunne zelfstandigheid tegenover elkaar; ook tegenover den Koning van Frankrijk en den Duitschen Keizer. Inwendig zijn zij ten prooi aan onophoudelijke veeten tusschen landsheer, adel en burgerij, wederkeerig en onderling, die telkens en telkens weer de opluikende welvaart vernietigen. Eerst door de vorsten uit het bourgondische Huis wordt een minder chaotische toestand voorbereid, de grondslag gelegd van een modern staatswezen, - aanvankelijk in elk gewest afzonderlijk, daarna ook in de alsdan onder hunne heerschappij vereenigde staten. Tot het beste in het werk dat ons bezig houdt behoort de beschrijving van deze politieke ontwikkeling onder de bourgondische en de oostenrijksche vorsten.

De uitvoering, in een als leesboek gedacht werk, van de taak die de schrijver zich gesteld had, leverde ook wat de indeeling betrof moeilijkheden op die buitengewoon groot waren.

Onder zeer veel afwijkends, doen zich in de meeste nederlandsche gewesten, op maatschappelijk gebied, veelal soortgelijke verschijnselen voor, waarvan de beschrijving dus niet naar de verschillende staten behoeft gesplitst te worden. De staatkundige geschiedenis daarentegen verschilt naarmate van de personen, die er eene rol in spelen, in 't oneindige, terwijl toch weder de geschiedenis van elken staat telkens weer ingrijpt in die van de andere staten. Herhalingen zijn dus onvermijdelijk, wanneer strikt wordt vastgehouden aan een samenhangend verhaal van hetgeen achtereenvolgens in elk der gewesten is voorgevallen. Het komt mij daarom voor, dat de schrijver in het eerste deel van zijn werk oordeelkundig gehandeld heeft,

door de politieke geschiedenis te verdeelen naar groepen van staten, als Vlaanderen tegenover Holland en Henegouwen, Holland tegenover Brabant, Holland en Gelre tegenover het Sticht, Gelre tegenover Brabant en Limburg, enz. - wier onderlinge verhouding tot aan de opkomst van het bourgondische Huis hij in afzonderlijke hoofdstukken beschrijft; terwijl hij ons daarna van de maatschappelijke toestanden in diezelfde eeuwen een breed geteekend tafereel geeft, waarin achtereenvolgens de landsheer, de geestelijkheid, de adel, de bevolking van het platte land en de opkomst der steden worden geschetst.

In het tweede deel heeft de heer Blok gemeend een ander werkplan te moeten volgen: ‘De groote moeilijkheid,’ zoo schrijft hij in de voorrede van dit deel, ‘was hier vooral gelegen in de vele punten van overeenkomst zoowel als van verschil van ontwikkeling op staatkundig en maatschappelijk gebied in de nederlandsche gewesten der 14^{e} en 15^{e} eeuw. Het best scheen den schrijver deze moeilijkheid opgelost te kunnen worden door voor de 14^{e} en 15^{e} eeuw de politieke geschiedenis der verschillende staten zooveel mogelijk afzonderlijk te geven, bij de gemeenschappelijke oorlogen en veeten, onder verwijzing naar het reeds besprokene, de juiste onderlinge verhouding in het oog te houden en de maatschappelijke toestanden in de verschillende gewesten telkens daar te bespreken, waar zij het meest op den voorgrond treden. Zoo werd b.v. het gildewezen voornamelijk onder Vlaanderen, het veemgericht onder Utrecht, de positie van den feodalen adel onder Henegouwen uitvoerig behandeld.’

Met de tweede helft van deze indeeling, die welke de sociale geschiedenis betreft, stem ik onvoorwaardelijk in. Maar ik waag twijfel uit te spreken, of niet de schrijver beter gedaan had, ook nu, evenals in het eerste deel van zijn werk, de politieke geschiedenis in statengroepen te verdeelen, en vooral te bekorten. Ik behoor namelijk tot hen op wie de heer Blok het oog heeft, waar hij zegt: ‘Aan de politieke geschiedenis dezer rumoerige tijden moest natuurlijk weder een belangrijke plaats worden toegekend, belangrijker dan menigeen in eene geschiedenis van het Nederlandsche *volk* haar wellicht zou wenschen toegewezen te zien.’ Dat ook ik dien wensch koester, ligt stellig niet daaraan, dat ik den invloed zou willen ontkennen, dien de *bellum omnium contra omnes*, de algemeene en voort-

durende oorlogstoestand in de hier bedoelde, evenals in de daaraan voorafgaande eeuwen, op de maatschappelijke ontwikkeling gehad heeft. Maar wat ik niet met den schrijver ‘natuurlijk’ vind, is, dat daarom elke oorlog, elke veete, elk successievraagstuk in een leesboek als dit met zekere uitvoerigheid behoort te worden behandeld. De heer Blok zelf moet dat gevoeld hebben, waar hij, in het eerste deel overgaande van de politieke tot de sociale geschiedenis, uitroept: ‘Het verhaal van al deze veeten gelijkt in eentonigheid op Multatuli's verhaal van de aan inlanders op Java ontnomen buffels.’

Een liefst zoo kort mogelijk in chronologische orde gerangschikt overzicht van de meest belangrijke dier gebeurtenissen, met aanwijzing van de voornaamste personen die er aan deel hebben genomen, ziedaar wat m.i. voldoende zou zijn geweest om ons een denkbeeld te geven van de politieke invloeden, waaronder de samenleving van die tijden haar bestaan had te zoeken.[1)] Wat er meer van wordt verhaald, kan den lezer, ook den meest ontwikkelde, slechts vermoeien, zonder hem een helderder denkbeeld te geven van den socialen toestand van het nederlandsche volk in de elkaar opvolgende eeuwen.

Dit neemt natuurlijk niet weg, dat er reeksen van politieke gebeurtenissen zijn, die een bepaald aanwijsbaren invloed hebben gehad op de maatschappelijke toestanden, en dus ook naar mijn oordeel zeer terecht door onzen schrijver vrij uitvoerig zijn behandeld. Ik heb er reeds op gewezen, hoezeer ik ingenomen ben met de hoofdstukken, aan de opkomst der Bourgondiërs en aan de regeeringen van Filips den Schoone en Karel V gewijd.

Na het voorgaande, zal het niemand verwonderen als ik met bijzondere belangstelling de hoofdstukken gelezen heb, waarin de heer Blok de maatschappelijke geschiedenis van ons volk behandelt. Deze zijn het die voor mij aan het werk zijn hooge waarde geven. Hier krijgt de lezer een betrouwbare voorstelling van een groot aantal onderwerpen, die in vroegere historische werken òf niet, òf zeer ter loops en dan nog volgens geheel onvoldoende gegevens werden behandeld. Ik noem slechts

1) In rudimentairen vorm heb ik, lang geleden, deze methode toegepast in een overzicht van de Informatiën op 't stuk der Verponding in *De Gids* van 1877, Dl. I blz. 528 vlg.

de geleidelijke, met betrekkelijk geringe schokken gepaard gaande emancipatie der lijfeigenen; de tot in de 13e eeuw toenemende, daarna afdalende macht van het groot grondbezit en den adel; de opkomst der steden en de ontwikkeling harer bestuursinstellingen, naar twee verschillende typen, fransch en duitsch; den kamp binnen hare muren tusschen patriciaat en gilden, waarin de laatstgenoemden ten slotte het hoofd moeten buigen; de verhouding tusschen landsheer en steden, saamverbonden tegenover den adel, verdeeld waar het evenwicht wordt gezocht tusschen den geldnood der vorsten en de zucht der steden naar autonomie; den invloed der geestelijkheid, zegenrijk in de eerste middeleeuwen, daarna verderfelijk door ontaarding bij voortdurende macht en toenemenden rijkdom; de pogingen tot hervorming der kloosterorden, telkens beproefd, telkens onvoldoende gebleken...

De meeste dezer onderwerpen zijn ook aangeroerd of behandeld in Busken Huët's *Land van Rembrandt*, soms in meesterlijk gecomponeerde tafereelen, altoos in een stijl, die, in vastheid en lenigheid beide, zijne wedergade zoekt. Toch is daarom het werk van Blok geen *réchauffé*.

Huët schreef geen geschiedenis; hij wilde ‘het Nederlandsche, dat wij allen kennen, uit het oogpunt der algemeene geschiedenis voorstellen’;[1)] hij ging dus uit van de onderstelling dat wij het Nederlandsche reeds kennen, en beoordeelde dat meer als letterkundige, als artist, dan als wetenschappelijk man: ook is het hem wel eens gebeurd, door averechtsche voorstelling of kunstmatige groepeering de feiten te doen passen in de strekking van zijn betoog. De heer Blok daarentegen heeft verdiensten, die een zekere mate van stroefheid in zijn stijl ruimschoots vergoeden. Hem is het te doen om een objectieve voorstelling van 't geen eenmaal bestaan heeft, en van de wijze waarop dat met het verleden samenhangt. Het ‘aan den dag brengen van nieuwe feiten’, 'twelk Huët verklaart niet op zijn weg te liggen, is uit den aard der zaak het streven van elken geschiedkundige; en dit streven is onzen schrijver uitnemend gelukt, vooral in vroegere studiën op dit gebied, die aan dit werk ten grondslag liggen. Ik noem slechts zijne *Hollandsche Stad in de Middeleeuwen* en *onder de Bourgondisch-*

1) Land van Rembrandt. Voorrede.

Oostenrijksche Heerschappij, zijne studiën over friesche toestanden, en over de financiën van het Graafschap Holland in de Bijdragen van Fruin.

Doch ook uit het oogpunt van den vorm vind ik in deze *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk* menige bladzijde die aan hooge eischen voldoet, vooral wanneer, gelijk behoort, aan den stijl van een wetenschappelijk werk andere worden gesteld dan aan dien van een enkel litterair voortbrengsel.[1)] Indien de ruimte het toeliet, zou ik daarvan voorbeelden kunnen aanhalen: ik verwijs hier naar de aangrijpende beschrijving van den strijd tusschen water en land in het Friesland der 14^{e} eeuw; naar de heldere, vlugge schets van de verhouding tusschen stad en bisschop van Utrecht in de 13^{e} en 14^{e} eeuw; naar de schildering van het nameloos lijden in de 9^{e} en 10^{e} eeuw door de invallen der Noren veroorzaakt; niet het minst naar het fraaie hoofdstuk getiteld: Handel en Nijverheid in den bourgondischen tijd.

Wij aanvaarden dus met oprechten dank wat ons de schrijver aangaande de maatschappelijke geschiedenis van ons land mededeelt, - wel overtuigd, dat hij ons alles geeft, wat op dit oogenblik te geven valt.

Om een voorbeeld te noemen uit eene periode, waarover de bronnen verre van mild vloeien. Met eenige fantasie kunnen wij uit dit boek toch wel eenig denkbeeld verkrijgen van het leven van den dorper op het einde der 13^{e} eeuw.

In den loop der tijden uit den toestand van lijfeigenschap tot dien van hoorigheid of zelfs van afhankelijke vrijheid opgeklommen, in de plaats van de vroegere diensten en opbrengsten in natura aan zijn heer een cijns of tijns in geld opbrengende, en voorts meestal aan tiendheffing onderworpen, beploegt hij zijn akker, zonder veel zekerheid, dat de oogst hem ten goede zal komen; want talloos zijn alsnog de veeten die tusschen de afzonderlijke landsheeren en tusschen de edelen onderling moeten uitgevochten en uit ‘gerooftocht’ worden; - de grafelijke of heerlijke beambten zijn machtig en staan niet onder

1) Aan de eischen van kunst behooren beide stijlen te beantwoorden; daarom kan ik mij moeilijk vereenigen met de onderscheiding door Mr. S. Muller Fz, in een vorig nummer van *De Gids* gemaakt, waar hij van den stijl van Robert Fruin zegt: ‘Het blijft altijd de stijl van een wetenschappelijk werk, het wordt nooit kunst.’ Bedoeld werd denkelijk ‘gekunsteldheid’.

scherpe contrôle, - de rechter doet uitspraak naar gedeeltelijk nog ongeschreven en dikwijls zeer willekeurig uitgelegd recht. Ook mislukken de oogsten dikwijls, en die mislukking brengt, bij gebrek aan invoer uit het buitenland, hongersnood en pestilentie in haar gevolg. Er komen talrijke watervloeden voor, die geheele gouwen onder rivier- of zeewater bedelven, de zeeboezems doen uitdijen, meren vormen of vergrooten.

‘Onze plattelandsbevolking in de eerste plaats heeft in dit opzicht een moeilijken kamp te voeren gehad, een kamp om 't, bestaan, die velen ten slotte begon te verdrieten en tot emigratie bracht; die duizenden en duizenden menschenlevens heeft gekost, verloren in de watervloeden die altijd weer het werk der menschen vernielden met onweerstaanbaar geweld; een kamp, die toch ook andere duizenden - krachtiger, volhardender of gelukkiger, - in staat stelde om uit den kostbaren kleigrond de vruchten van hun noesten arbeid te winnen.’ Zoo leefden de boeren op de landen van de klei. Zij leefden er ‘in hunne weinig gemak aanbiedende, meestal van hout of leem opgetrokken en met riet of zoden gedekte hutten.’

> Si draghen eenen langen baert,
> Haer cleedren die zijn al ontnait,
> Een hoedekin up haer hooft ghecapt,
> Tcaproen staet al verdrayt,
> Haer cousen ende haer scoen ghelapt,
> Wronglen, wey, broot ende caes
> Dat heit hi al den dach.
> Daeromme es de kerel so daes,
> Hi etes meer dan hijs mach.

‘Zoo zingt het spotlied op de “Kerels” van iets lateren tijd...’

Terecht, meen ik, kan de heer Blok zich op die beschrijving uit lateren tijd beroepen. Want de twee eeuwen die op de 13^{e} volgden, hebben stellig niet veel veranderd in den toestand of het uiterlijk van den dorper. In onafhankelijkheid van zijnen heer is hij eenigszins vooruitgegaan; de laatste sporen van keurmedigheid zijn in enkele gewesten, Holland en Zeeland b.v., verdwenen; door de schriftelijke opteekening van wetten en gebruiken is de rechtspraak wellicht minder willekeurig geworden. Maar op het einde der 15^{e} eeuw heft de bekende Informatie op 't stuk der Verponding een klaaglied aan, waaruit maar al te zeer blijkt, hoe noodlottig de jaren van veete

en vuistrecht, van wilden opstand en bloedige onderdrukking sedert den dood van Karel van Bourgondië voor de welvaart van den plattelandsbewoner waren geweest. En men kan veilig zeggen, dat, met uitzondering van de ruim veertig jaar tusschen het optreden van Filips van Bourgondië als Graaf van Holland en den dood van zijn zoon, een woeste oorlogstoestand de normale geweest was in streken, die door Hoeken en Kabeljauwen, Bronkhorsten en Heeckerens, Schieringers en Vetkoopers, of hoe die erfelijke partijschappen meer mogen heeten, - werden afgeloopen en ten gronde gericht. Alleen de grootere steden waren in Noord-Nederland vooruitgegaan. Door hare muren en poorten tegen onverhoedsche aanvallen van stroopende benden beschermd, allengs door den landsheer in ruil voor financieelen steun met talrijke privilegiën begiftigd, die voornamelijk de strekking hadden, om de stedelijke autonomie ten bate van handel en nijverheid te ontwikkelen en te bevestigen, bereikten Dordrecht, Leiden, Amsterdam, Utrecht, Groningen, Deventer in de 15^{e} eeuw, evenals de vlaamsche steden reeds een of twee eeuwen vroeger, een hoogen trap van bloei. Maar voor het platteland was ook die bloei soms een nadeel, wanneer, gelijk menigmaal geschiedde, de stad zich door den landsheer voor een ruimen kring in haar omtrek het monopolie liet toekennen van de een of andere industrie. Zoo gingen bloeiende lakenweverijen en brouwerijen ten platten lande te gronde ten bate van Leiden en Dordt.

Wij achten het dus mogelijk, gelijk men ziet, om uit het boek van den heer Blok eene voorstelling te krijgen van den maatschappelijken toestand, - *in casu* ten platten lande, - op het einde der 13^{e} en op het einde der 15^{e} eeuw. Maar de schrijver zal de laatste zijn om te ontkennen, dat die voorstelling nog uiterst vaag is, en dat er nog heel wat dient gevonden en nageplozen te worden, eer wij een helder denkbeeld erlangen van de manier van leven, de levensvoorwaarden, den welstand of de armoede der Nederlanders in de eeuwen die deze twee eerste deelen van het werk behandelen. Om maar een paar dingen te noemen. Welke waren de verdiensten van een handwerksman, van een boerenknecht, in de hier beschreven periode, en in welke verhouding stonden doorgaans die verdiensten tot den prijs der meest gewone levensmiddelen? Nagenoeg het eenige, wat wij van den graad

van materieeelen welstand der bevolking vernemen, bevatten de vier laatste regelen van het straks aangehaalde spotdicht op de ‘kerels’; en daaruit zou schijnen te blijken, dat de dorper, in dien tijd althans, volop te eten had, meer zelfs dan voor hem deugde: maar een spotdicht is niet de zuiverste bron voor de kennis der levensvoorwaarden van dengeen die er in wordt bespot. In zijn werk: *Eene Hollandsche stad in de middeleeuwen* leidt een onderzoek van de rekeningen der gasthuizen, armhuizen en thesausiersrekeningen te Leiden den heer Blok tot de conclusie[1)], dat tegenover het gemiddeld loon van den werkman de vleeschprijzen in 1427 veel lager, en die van het plantaardig voedsel iets lager waren dan thans; ook in het daarop volgende boekdeel; *Eene Hollandsche stad onder de Bourgondisch-Oostenrijksche Heerschappij* komt de schrijver tot het besluit, ‘dat in dagen van volkomen rust en vrede de toestand van den toenmaligen werkman (hier is sprake van de 15^{e} en 16^{e} eeuw) beter geacht kan worden dan die van den tegenwoordigen;.... maar die betere toestand had volkomen rust en vrede ten grondslag, en deze grondslag was zeer onvast.... Elk oogenblik kon oorlog uitbreken, en dan stond de werkman bloot aan duurte en gebrek. Nooit kon hij rekenen op eene vaste verhouding tusschen zijn loon en de prijzen der levensmiddelen;’ verder gaat de heer Blok de maatregelen na, door de stedelijke of de landsregeeringen tegen die plotselinge wisselingen van prijs genomen, welke maatregelen echter niet veel uitwerkten. ‘In.... dagen van duurte van het graan voedde het volk zich wel met erwten en boonen, maar ook deze artikelen ondervonden eene groote stijging ten gevolge van de plotselinge aanvraag, en bovendien kwam de onstandvastige muntwaarde de verwarring en ellende vergrooten.... Maar wij weten, hoe spoedig zulk een toestand veranderen kon: de aankomst eener Oostersche vloot met koren deed o.a. in 1532 den prijs der rogge van 46 goudg. terstond op 22 goudg. het last dalen. Men moest dus ook de gevolgen van zulk eene duurte niet te hoog aanslaan: de ellende was spoedig geleden: zij verdween, zooals zij kwam.’[2)]

1) Blz. 328.
2) Blz. 343 vlg.

Van deze uiteenzetting, die in het oorspronkelijke veel uitvoeriger is, neemt de heer Blok in zijne *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* (Dl. II blz. 518) alleen de aankomst eener oostersche korenvloot over, maar vermeldt die in een ander verband: ‘In het algemeen mag men zeggen,’ zoo luidt het daar, ‘dat de graanprijzen in het begin der 16e eeuw aanmerkelijk stegen, zoodat eene vergelijking in dit opzicht tusschen 1500 en 1560 een verschil van bijna het dubbele oplevert. Toch moet men daarbij voor lokale en tijdelijke zeer plotselinge wisselingen een groote ruimte open laten: de komst eener oostersche vloot na lange stremming in het verkeer, of een goede oogst kon dikwijls plotseling een scherpe daling in den prijs veroorzaken.’

Moeten wij nu uit het stilzwijgen van den schrijver in zijn laatste werk opmaken, dat zijn denkbeeld van den toestand van den werkman gewijzigd, of minder vast omschreven geworden is? In elk geval acht ik een onderzoek als dat waarvan de heer Blok de uitkomsten in zijn twee vroegere werken meedeelt, ook in andere archieven dan het Leidsche, zeer noodig, eer wij de balans opmaken der vergelijking tusschen den materieelen welstand van een werkman in de 15^{e} en dien van zijnsgelijke in de 19^{e} eeuw.

Ook zou ik meenen, dat de reeds bekende en in druk verschenen bronnen, als daar zijn de hollandsche en zeeuwsche grafelijke rekeningen, die van het Bisdom Utrecht, die van Dordt, van Gent in het tijdperk der Artevelde's enz. enz., mits zorgvuldig nageplozen, nog een ruime oogst kunnen opleveren van bizonderheden tot toelichting niet slechts van de hierboven aangeroerde vraag, maar ook voor de kennis van de levenswijze, de huishouding en het bedrijf van burger en boer, in één woord voor de *Wirthschaftsgeschichte* der middeleeuwen. Voor Engeland heeft Thorold Rogers het model van zulk eene studie geleverd, in zijn bekend werk: *Six Centuries of Work and Wages, The History of English Labour*. De rijkdom van gegevens, waarover die schrijver in de eeuwenoude nagenoeg ongeschonden engelsche archieven, o.a. die der Colleges te Oxford en te Cambridge, had te beschikken, zal voor ons land wel ongeëvenaard blijven; daarentegen zal de nederlandsche beoefenaar der middeleeuwsche *Wirthschaftsgeschichte* verstandig handelen, als hij bij de bewerking zijner gegevens de propaganda voor sociale overtui-

gingen laat rusten; iets wat Rogers lang niet altijd doet. Maar tusschen de (zij 't ook critische) uitgave van archiefstukken als de hierboven genoemde, en de bewerking van een leesboek over de Geschiedenis van het Nederlandsche Volk ligt eene klove, die een arbeid als die van Thorold Rogers zou hebben overbrugd.[1)]

Waarschijnlijk is het ontbreken van zulk eene bewerking der archiefstukken eene der redenen, die Robert Fruin geleid hebben tot de uitspraak, dat de tijd nog niet gekomen is om eene nederlandsche geschiedenis te schrijven; welke uitspraak, tusschen twee haakjes, hem brengt in de categorie dergenen, die geen behoefte gevoelen aan een boek als dat van den heer Blok. *Mais il s'agit de s'entendre*. Wat Fruin onder eene geschiedenis van Nederland of van het nederlandsche volk verstaat, is denkelijk iets anders dan waarmede wij, op dit oogenblik, ons tevreden mogen stellen. De man, die door eigen nasporingen of door den stoot te geven aan nasporingen van anderen, met Bakhuizen van den Brink de grondlegger verdient te heeten van de moderne geschiedvorsching in Nederland; hij, wiens hoofd in staat is, de resultaten van dat onderzoek niet alleen te bevatten, maar ook tot eene voor hemzelf duidelijke voorstelling te rangschikken, hij gevoelt de behoefte niet aan een werk, waarin noodzakelijk nog groote leemten overblijven, maar dat toch de belangstellenden in den lande op de hoogte brengt van het reeds gevondene. Ik laat mij dus door Fruin's oordeel mijne erkentelijkheid tegenover den heer Blok niet ontnemen.

Ten slotte moet mij, ten aanzien van eene opvatting in dit werk, nog eene opmerking van het hart.

Sprekende van Jacob van Artevelde en de Gentenaars, dus van ongeveer het midden der 14^{e} eeuw, noemt de schrijver het begrip van trouw aan den leenheer diepgeworteld. ‘In hun eigen oog,’ zoo lezen wij Dl. II, blz. 11, ‘zouden zij zich aan een onvergefelijke daad hebben schuldig gemaakt, door zich zonder meer aan het wettige oppergezag van koning Filips te onttrekken: ook deze burgers hadden eerbied voor de feodale instellingen, waaronder zij waren opgegroeid.’

1) Mogen wij hopen dat Mr. S. Muller Fzn. te eenigertijd het werk zal voortzetten, waarvan hij in de inleiding van de door hem uitgegeven Registers en Rekeningen van het Bisdom Utrecht (1325-1336) Dl. II. blz. 33 vlg. zulk een welgelukte proeve heeft gegeven?

Hetgeen niet verhindert, dat op de volgende bladzijde het feodale begrip van trouw niet geschonden heet, wanneer Eduard van Engeland, op aanraden van Artevelde, plechtig te Gent titel en wapen aanneemt van Koning van Frankrijk: ‘Zoo eerst achtten de Vlamingen zich gerechtigd hem als opperheer te erkennen en zich volledig bij hem aan te sluiten: het diepgeworteld feodale begrip van trouw aan den leenbeer was niet geschonden; Eduard was sedert niet meer pretendent naar de fransche kroon maar de ware Koning, en Filips de indringer, die den Koning, Eduard, van zijne rechten wilde berooven.’

Welke voorstelling moet ik mij nu maken van een feodale trouw, die zich door zulk een eenzijdig *fait accompli* laat verzetten?

Elders weer lezen wij (Dl. II, blz. 48): ‘Het recht op deze belangrijke stad (Mechelen) werd in 1333 door Bisschop en Kapittel aan Vlaanderen verkocht, altijd nog als leen van Luik, een leenverband dat evenwel spoedig niet meer werd erkend.’ Van misdadige verbreking van het leenverband, van felonie, die ook in den bloeitijd van het feodale stelsel voorkomt, maar dan ook als misdaad wordt verfoeid, is hier geen sprake. Het leenverband houdt op erkend te worden; ziedaar alles. Wederom geen bevestiging van de meening dat het feodale begrip de maatschappij van dien tijd nog beheerschte.

Wanneer later de schrijver het *verschoonbaar* noemt van de hollandsche handelssteden, dat zij om zoo te zeggen geen hand uitstaken om Jacoba, toch de rechtmatige vorstin, tegen Filips van Bourgondië te helpen, dan rijst de vraag bij mij, of die steden, toen zij de feodale trouw aldus verzaakten, wel behoefte gevoeld hebben aan verschooning?

Met andere woorden, kent niet onze schrijver aan de feodale trouw als bezielende kracht, als daadwekkend beginsel, een veel langer bestaan toe, dan met de geschiedenis der 14^{e} en 15^{e} eeuw valt te rijmen? Naar mij althans wil voorkomen, strekken de hier aangehaalde voorbeelden, en talrijke andere die ik zou kunnen bijbrengen, o.a. nagenoeg de geheele politiek van de bourgondische vorsten en het door hen behaalde succes, ten bewijze dat het leenstelsel en het daaraan ten grondslag liggende beginsel lagen te zieltogen, hadden uitgediend, om plaats te maken voor eene gesteldheid des geestes, - een beginsel kan men 't moeilijk noemen - welke in onze kwart-eeuw opportunisme pleegt te heeten.

Dit is echter een verschil van opvatting waarover zich lang laat twisten. In geenen deele vermindert het mijn hooge waardeering van het werk van den nieuwbenoemden leidschen hoogleeraar. Mogen hem in den nieuwen werkkring, dien hij weldra gaat aanvaarden, de kracht en de lust bijblijven om dien arbeid te voltooien; moge het voorbeeld van zijn ambtsvoorganger hem bezielen om dat te doen op de wijze zooals Fruin het zou gedaan hebben, zoo hij gewild had.

J.A. SILLEM.

Jan van Riebeek, de stichter der Kaap-kolonie.

In den vorigen zomer is het laatste deel verschenen van het *Dagverhaal*, geschreven door Jan van Riebeek, den eersten Nederlandschen Commandeur aan de Kaap der goede hoop. Dit *Dagverhaal*, - met welks voltooide uitgaaf het bestuur van het Utrechtsch Historisch Genootschap, en vooral de oudhoogleeraar dr. W.G. Brill, wiens naam onder de Inleidingen staat, mag gelukgewenscht worden[1)], - bevat in druk circa 2000 bladzijden, hoewel er hier en daar van de natuurlijk nog-al eentonige weêrberichten iets is weggelaten. Uit dit lijvig boekwerk kunnen wij thans een duidelijker voorstelling verkrijgen van de wording der Nederlandsche K a a p - k o l o n i e , en tevens een beter karakterbeeld van J a n v a n R i e b e e k , den grondlegger en bestuurder dier kolonie van 1652-1662.

I.

Ruim anderhalve eeuw was het geleden, dat de Portugees Bartholomeo Dias (1486) de zuidwestspits van Africa ontdekte, en dat Vasco da Gama (1498) den eersten zeetocht om Zuid-Africa naar Aziatisch Indië volbracht. Laatstgenoemde maakte in 't voorbijgaan reeds eenigszins kennis met de Hottentotten; bij de door hem ontdekte St.-Helena-baai kreeg hij in een door misverstand ontstane schermutseling een assegaai-steek, maar zuidwaarts ging het vriendschappelijker toe en kreeg hij door ruilhandel eenige schapen.

In 1503 zeilde de Portugees Saldanha de baai binnen, die

1) Deze uitgaaf is begonnen in 1848, maar toen niet voortgezet. Eerst in 1884, 92, en 93 zijn de drie boekdeelen verschenen, waaruit het *Dagverhaal* thans bestaat, en waarin het vroeger gepubliceerde gedeelte ook is opgenomen.

éerst naar hem de waterhaalplaats van Saldanha[1)], maar later de Tafelbaai is genoemd. Hij was de eerste Europeaan, die den Tafelberg beklom, welks naam door hem is bedacht, en behield even als da Gama een litteeken tot herinnering aan Zuid-Africa.

Nadat de Portugeesche gouverneur d'Almeida (1510) op zijn terugtocht uit Azië naar Europa bij de Tafelbaai met 65 van de zijnen in een gevecht tegen de inboorlingen gesneuveld was, gingen de Portugeesche schepen in den regel Zuid-Africa stil voorbij; het (in 1502 ontdekte) eiland St.-Helena en Mozambique waren hunne aanlegplaatsen.

Dan verschijnen 1591 de Engelschen in de Tafelbaai; en 1595 de Nederlanders, op hunnen eersten zelfstandigen zeetocht naar Oost-Indië, in de Mosselbaai (aan de zuidkust), waarbij hun verkeer met de inboorlingen vriendschappelijk van aard schijnt geweest te zijn.

Nadat een voorstel van de Engelsche Oost-Indische Compagnie aan de Nederlandsche, om samen een fort en ververschingsplaats in Zuid-Africa te vestigen, was afgewezen[2)], gingen beide Compagniën, elk voor zich afzonderlijk, haren gang. Twee Engelsche schippers namen in 1620 de Tafelbaai in bezit voor koning Jakob I; maar daar zij er geen bezetting achterlieten en de Engelsche schepen St.-Helena als ververschingsplaats bleven verkiezen, had die stap geen verdere gevolgen.

Van Nederlandsche zijde kwam het óok niet aanstonds tot eene inbezitneming. De schepen der Ned. O.I. Compagnie haalden gewoonlijk versch water in de Tafelbaai, vingen er visch, en gebruikten de plaats als postkantoor door er brieven voor elkaar aan 't strand te begraven onder in 't oog vallende steenen. Ook vertoefden er somtijds robbenjagers en walvischvaarders.

Het stranden van het schip ‘de Haarlem’ in 1647 bij de Tafelbaai deed het scheepsvolk, gedurende een verblijf van zes maanden aldaar, ondervinden, dat het eene bebouwbare streek

1) Niet te verwarren met de baai van Saldanha, die noordelijker ligt en haren naam ontving van Joris van Spilbergen in 1601, toen hij aan bovengenoemde waterhaalplaats den naam van Tafelbaai gaf.

2) G.M. Theal, in zijne *Chronicles of Cape Commanders* (1882), pag. 10, vermeldt hierbij resoluties van de Kamer van zeventienen, en wel van 17 en 19 Aug. 1619.

was, en dat er van de inboorlingen ook wel genoeg vee zou zijn te krijgen. Teruggekeerd in 't vaderland, deden twee zee-officieren, Nicolaas Proot en Leendert Janssen, verslag van hunne bevinding aan de Compagnie[1]; en deze besloot nu (1650), een vast ververschings-station in de Tafelbaai op te richten. Drie schepen werden met dit doel uitgerust: de D r o m e d a r i s , de Reiger, en de Goede hoop; en het commando over de nieuwe stichting werd opgedragen (1651) aan J a n v a n R i e b e e k[2].

Hij was 33 jaar oud. Zijn vader, vermoedelijk een scheepsgezagvoerder[3], was in Brazilië gestorven en begraven; zijne moeder te Schiedam. Hij was onlangs gehuwd met de dochter van een Rotterdamsch predikant (Querellerius) en werd door haar naar de Kaap vergezeld. Vroeger had hij reeds verscheidene zeereizen gedaan; niet alleen naar West-Indië en Formosa, zooals hij zelf vermeldt[4], maar ook naar Sjina, Japan, Groenland[5]. Hij was op de retourvloot geweest, die de schipbreukelingen van ‘de Haarlem’ t'huis bracht, en had hij bij deze gelegenheid reeds een kijkje aan de Kaap genomen. Als ‘koopman’ (d.i. als Compagnie's beambte voor de handelszaken) had hij die reis meêgemaakt. Dat hij ook chirurg is geweest, wat onzeker was, is door het *Dagverhaal* zélf bevestigd.

Zijne aanstelling tot de nieuwe waardigheid luidt aldus[6]:

1) In de *Kroniek* van het Hist. Genootschap, 1856, p. 230, wordt alleen een verslag van Jan van Riebeek genoemd; wat overeenstemt met hetgeen François Valentijn er van zegt (in zijne *Beschrijving van oud- en nieuw Oost-Indiën*, deel V, 10de boek, p. 124). Maar Theal (*Chronicles*, p. 25) vermeldt bepaald, dat Riebeek op verzoek der Directeuren over een verslag van Proot en Janssen zijn oordeel heeft uitgebracht, en dat dit gunstig luidde, behalve wat de inboorlingen betrof; waarom Riebeek het bouwen van een fort aanraadde.
2) In de *Kroniek* van het Hist. Genootschap, 1856, p. 230, wordt de bewering weersproken, dat het Commandeurschap éerst aan Nic. Proot aangeboden, maar door dezen afgewezen zou zijn; alleen zou er over Proot wel gedacht zijn. Theal echter, in zijn *Chronicles*, p. 24, vermeldt de aanbieding aan Proot opnieuw. - Volgens eene door mr. J.E. Heeres aangehaalde resolutie (*Nederl. Spect.*, 24 Maart 1894) heeft Riebeek zich zélf aangeboden.
3) *Dagverhaal*, I, Inleiding, p. V.
4) *Dagverhaal*, I, p. 23 en 168; II, p. 616.
5) *Kroniek* v.h. Hist. Gen., 1853, p. 400.
6) *Dagverhaal*, I, Inleiding, p. VII. De oorspronkelijke spelling schijnt in 't begin van deze uitgaaf minder getrouw gevolgd te zijn dan verderop. Ik moet mij houden aan den gedrukten tekst.

‘Is Jan van Riebeek bij de vergadering aangenomen in qualité als koopman en opperhoofd van het volk, gaande met het schip de Dromedaris naar de Cabo de bona Esperance voor den tijd van vijf jaren onder een tractement van 75 guld. 's maands; en dat hij daar zoo lang zal blijven tot dat het werk in goede orde gebracht zal zijn’. In zijne instructie werd hem o.a. opgedragen[1]: ‘correcte notitie ende dachregisters te houden omtrent al hetgeen voor zou vallen’.

In 't eind van December 1651 stak Riebeek op de Dromedaris, met de Reiger en de Goede hoop, van Tessel in zee; en den 5den April 1652 bereikten zij het doel. Met dien dag begint de uitgave van het door hem gehouden *Dagverhaal*: ‘Omtrent vijf glazen in de nademiddagwacht zagen wij, Gode lof, het land van de Cabo de bona Esperança, namelijk den Tafelberg, O. en O. ten Zuiden, omtrent 15 à 16 mijlen van ons, zijnde van den Opperstuurman eerst gezien, die wij derhalven vier Spaansche realen[2] in specie, op het eerste gezigt van het land gezet zijnde, vereerden, en de vlaggen lieten waayen, met een kanonschot, tot een teeken dat de Reiger en de Hoop, verre te loefwaart op wezende, zulks bekennen zouden.’

Vooraf moest onderzocht worden, of er soms Engelsche schepen in de Tafelbaai lagen, daar de Engelschen, hoewel de krijg (1ste zee-oorlog van Nederland met Engeland) nog moest bebinnen, reeds aan 't kapen waren van Nederlandsche vaartuigen. De afgezonden sloep kwam terug met het bericht, dat er in 't geheel geen schepen lagen; en dus geschiedde het, dat Riebeek en de zijnen den 6den April ‘even na zonsondergang in de Tafelbaai voor de Versche Rivier op 5 vademen zandgrond wel en salvo ten anker kwamen’.

Den volgenden morgen ging de sloep wederom naar land, om te zien, of er soms brieven waren achtergelaten, en om wat groente en visch op te doen. De sloep kwam terug met een kistje brieven, afkomstig van de laatste retour-vloot uit Oost-Indië, waaruit o.a. bleek, dat er voor Riebeek en de zijnen eenige paarden zouden aan wal worden gezet en overgegeven ‘in handen van den Ottentoo, die Engelsch spreekt’, om ze af te leveren tegen eene goede belooning; welke paar-

1) *Kroniek* v.h. Hist. Gen., 1856, p. 229-237.
2) De o u d e Spaansche reaal was c. 35 cent waard.

den echter niet gearriveerd zijn, daar het schip, waarop zij waren, de Kaap niet heeft aangedaan.

Die ‘Ottentoo’ (zooals dit woord in den aanvang meestal gespeld wordt) kwam den zelfden dag met een ander aan boord en gaf de eerste inlichtingen, nadat zij hem ‘den buik met eten en drinken dapper vulden.’

Daarna brengt Riebeek een bezoek aan land, om het terrein bij de baai in oogenschouw te nemen. Een plaats voor de vestiging van een fort wordt dicht bij den mond van een rivier afgestoken; en weldra maken de spaden een aanvang met het uitgraven van grachten en het opwerpen van wallen. De hardheid van den grond wegens de droogte bemoeilijkte dit werk aanvankelijk zeer. Wegens die droogte waren er ook nog weinig moeskruiden te vinden. Visch daarentegen in overvloed.

Met de inboorlingen werd nader kennis gemaakt door middel van ‘teekenen en vele gebroken Duitsche en Engelsche woorden (apparent van het verongelukte Haarlem's volk geleerd en onthouden).’ ‘Zij waren zeer fraaie en zeer fluksche mannen, van bijzondere goede statuur, echter met een redelijk bereide beestenhuid bekleed, die zij zoo fraai op den eenen arm droegen, met zulk eene moedigheid in hunnen gang, als eenige snoeshaan in het vaderland zijn mantel op den schouder of arm dragen kan.’ Deze beschrijving, die met het oog op latere berichten wel wat geflatteerd lijkt[1)], betreft de Saldaniërs (genoemd naar de baai van Saldanha), ook wel ‘Kaapmans’ geheeten, die door de Nederlanders terstond onderscheiden werden van de ‘Strandloopers’ of ‘Watermans’, een vijftigtal koppen slechts, die meer bepaald op het Kaapsche schiereiland hun verblijf hadden. Deze twee groepen waren onderling vijandig. Dit bleek, toen het eerste troepje Saldaniërs bij de landings-

1) Zie bij Valentijn, t.a.p., p. 102 enz., eene geheel andere voorstelling (c. 1700); maar ook Riebeek is weldra minder vriendelijk in zijn oordeel. - Valentijns's mededeelingen aangaande de Kaap worden in 't algemeen als zeer degelijk geprezen door Theal (‘*Chronicles*’, p. 395) en ook door professor Veth in zijn artikel *De Nederlanders in Africa* (in het ‘*Tijdschr. v.h. Aardr. Gen.*’, 1893, p. 260). Sommige opvattingen van Valentijn aangaande de Hottentotten zijn echter onvoldoende gebleken; zie bijv. von Hellwald's *Natuurlijke gesch. v.d. mensch*, II p. 14 enz.; vgl. Peschel's *Volkenkunde*, p. 423 enz. - Ter eerste kennismaking met den te weinig meer bekenden Valentijn kan dienen Busken Huet's studie over hem in *Litt. Fant.*, 4e reeks, 2e deel.

plaats kwam: ‘tegen dewelke zich de Strandloopers, die dagelijks met vrouw en kinderen bij ons aan de tenten zitten, in defensie stelden, met zulken couragie en furie daarna loopende met hassegaayen, pijl en bogen, dat wij genoeg te doen hadden hen te stuiten.’ Door bemiddeling der Nederlanders wordt dan een verdrag tusschen hen gesloten, dat niet langer dan dien dag van kracht is geweest.

Weldra onderscheidden de Nederlanders nog een derde soort van inboorlingen in die buurt, de ‘Tabaksdieven’, - en een vierde, de ‘Vischmans’ (thans Bosjesmans genoemd), gehaat door Strandloopers en Saldaniërs en Tabaksdieven. Alle deze soorten (wier Hottentotsche namen ik maar laat rusten) deden hun best, om zooveel mogelijk tabak en koper (‘bras’, zooals zij 't met het aan de Engelschen ontleende woord noemden) - draad zoowel als plaatjes - van de Nederlanders machtig te worden; waarvoor zij schapen, maar zoo weinig mogelijk koeien in ruil gaven, daar zij minder op vleesch dan op melk gesteld waren Later leerde Riebeek nog andere stammen kennen, o.a. de Nama[1)].

Aangaande al deze stammen volgde Riebeek de regels, door hem en zijnen raad in de eerste dagen aan boord van de Dromedaris in de Tafelbaai vastgesteld[2)], ook overeenkomende met hetgeen hem door de bewindvoerders der Compagnie hieromtrent was gelast[3)]:

‘Ende vermits in.... onze te beginnen zaak, inzonderheid omtrent de wilde natie van dat land, zeer brutaal wezende,

1) Riebeek's onderscheidingen der inboorlingen zijn te vinden: *Dagverhaal*, I 86 en 87, II 256-258, 279 en 280. Nader over de Nama (volgens Hahn, beter dan Namaqua): III 16, 509, 556, 662, 712. Theal brengt wat orde in den chaos van namen; zie ‘*Chronicles*’, p. 30, 31, 76. Strandloopers, Kaapmans, en Tabaksdieven waren niet anders dan verschillende stammen van Hottentotten; te onderscheiden van de Bosjesmans.
2) Het geheele besluit is overgedrukt in de noot op p. 15-19 van het *Dagverhaal*, deel I.
3) In de reeds boven vermelde instructie, overgedrukt in de *Kroniek* v.h. Hist. Gen., 1856, p. 233: ‘Sult mede omtrent het fort inspectie nemen van de beste landen bequaem sijnde omme vee te wayen ende aen te teelen, waertoe dan wel van noode wesen soude goede correspondentie ende intelligentie met de inwoonders, omme deselve metter tijt u omganck gewoon te maecken ende aen te locken, dat met discretie geschieden moet, vooral u wachtende van haere persoonen off vee dat sij wayen ende off brengen te beschaedigen, waerdoor sij van d' onse affkeerich gemaeckt werden’, enz.

met groote voorzigtigheid dient geprocedeerd en inzonderheid nauw toegezien, dat wij in alles wel op hoede en in postuur van defensie mogen wezen, mitsgaders bij ons ofte de onze aan die natie geen oorzaak van misnoegen gegeven, maar integendeel alle vriendschap en minnelijkheid betoond, en alzoo door onzen lieftalligen omgang dezelve tot onze correspondentie genegen gemaakt worden, ten einde door dit middel te meerder toevoer van allerhande vee bekomen, en te minder moeiten van hen komen te lijden in onze plantagie, aldaar te cultiveren en aan te kweeken tot verversching van Comp. heen en weder navigerende schepen, 't geen....

Zoo is het....

Wie iemand van de inwoonders kwalijk bejegent, slaat of stoot, het zij hij gelijk of ongelijk heeft, zal in het aanzien van denzelven met 50 slagen gelaarsd worden[1)], opdat zijlieden daaraan mogen bespeuren, zulks tegen onzen wil zij, en wij genegen zijn om met hen in alle minnelijkheid en vriendelijkheid te corresponderen, volgens den last en de oogmerken van onze Heeren Principalen....

Mits nogthans dat elk make wel op zijne hoede te zijn, zonder zich onder hen zoo verre te begeven of te vertrouwen, dat zij iemand van de onzen mogten meester worden en massacreren of wegvoeren....

Wordt mede bij dezen wel expresselijk verboden aan ieder een, dat niemand, wie en wat van qualiteit hij ook zij, zich vervordere, buiten weten en consent van het Opperhoofd en Raad voorschreven, eenige de minste ruiling of handeling met de inwoonderen ofte iets anders te doen, het zij beesten, verversching of van welke natuur zulks ook mogte wezen, opdat dezelve ook door het gemeen volk, ofte onder hare graagte en onbedachtzaam heid, niet duur en trotsch met hun vee en goed gemaakt, en Comps. waren alzoo in disreputatie gebracht worden,' enz.

In overeenstemming met deze regels was dan ook de eerste behandeling der inboorlingen vriendelijk; als zij met hun vee naderbij komen, wordt hun te kennen gegeven: 'dat wij geen luyden waren die ymant ytwes met gewelt sochten aff te nemen, maar integendeel genegen hun alles te beschicken dat

1) 'Laarzen', zeemansterm, = slaan met een stuk touw op de natte broek (Van Dale).

van ons begeerden voor 't gene dat wij hebben ende ons dienstig wesen mochte, doende denzelven met éenen goet ende vrundelijck tractement met eeten, drincken ende een tabackjen, nevens een lachent praetjen etc., soodat savonts doncker wordende, heel gecontenteert vertrocken, met belofften om morgen weder met beesten te comen.' En wat later: 'ende de luyden minnelijck getracteert met somtijts een buyck vol rijs, gort of erten, ende wijn of aracq; een weynichien royaelheydt in desen sal, soo bemercken, groote aanlockinge causeren.' Enkel kooplieden-tactiek: de inboorlingen immers 'willen minnelijck, vrundelijck, resolut ende blijgelatigh bejegent sijn, dat licht ende sonder oncosten te doen valt.'

Op verraderlijke voorstellen van den éenen stam tegen den anderen ging Riebeek liever niet in. Zoo, toen de chef der Strandloopers hem aanzette om de hun en den Saldaniërs vijandige Vischmans 'door practijcq van schoon semblant tot ons te lokken, om quansuys (gelijck jaerlijckx gewoon zijn) voor coper hun beesten aff te handelen ende dan met vrou ende kinderen alsoo in ons macht crijgende om te brengen ende haer vee tot ons te nemen ... Op welcke onse genegenheyt voor als noch niet lieten blijcken, maer antwoorden, als dat volck quam, dat alsdan souden sien wat ze waren, ondertusschen hem met schoone semblanten soo veel dienstigh is de cap vullende ende na de mont pratende, om metter tijt meer ende meer ervaringe ende openheyt van 't een ende 't ander te mogen crijgen.'

Ook als hij last heeft van de Saldaniërs, aarzelt hij aanvankelijk, tot geweld over te gaan. Vee willen zij hem bijna niet verkoopen, en intusschen kapen zij weg wat zij kunnen. 'Off nu reede al overcropt sijn van coper, vermits misschien geen consumptie onder haer is, dan off uyt wangunst off quade opstookinge nalaten, cunnen niet wel raden; 't ware te wenschen dat men 't coste weten, want jammer soude sijn, dese troppen te moeten sien vertrecken, sonder meer te cunnen handelen. Edoch, als 't geoorlofft was geweest, hadden cans genoegh gehadt, desen dagh haar 10000 stux offhandigh te maecken, 't welck na desen (ordre daertoe crijgende) altijt ende noch beter te passe comen can, omdat ons meer ende meer vertrouwen sullen; ende als mender dan soo eens in was, soude men door aanteelinge genoegh in blijven, ende dan oock niet te vresen hebben dat d'Engelssen, hier aencomende, dien vee-

handel met d'inwoonders bederven souden. Haer volck geefter ons dagelix oorsaeck genoegh toe, met stelen ende weghdragen van d'onsen haer goet, veel onderworpen zijnde, ende derhalven tot revengie reden genoegh hebbende, om ons op haer ofte derselver beesten te guaranderen, ende als men met geen vrundelijcke handelinge het vee van haer coste crijgen, wat behoeffde men dan haer stelen ende weghdragen te lijden, sonder revengie te nemen, dat maer éens van noden was, ende met 150 man thien à twaalf duysent beesten te becomen soude wesen, sonder pryckel (perikel) van éen persoon te verliezen, maer wel veele wilden sonder slagh off stoot gevangen te crijgen, om voor slaven naer India te senden, alzoo doch altijt sonder geweer bij ons comen. Edoch hierop wat meerder beraedt ende wijser consideratiën als d'onsen alleen; nu per occasie dus maer ter loops te passe comende, ende na desen door beter ervaringe nader te overdencken ende te delibereren, mitgaders hoger last te verwachten vallende.'

Men ziet, de sterke verleiding was er, en aan stof tot vergoelijking ontbrak het óok niet; maar de uitvoering heeft niet plaats gehad, niettegenstaande 'wij oock dagelijcx van ons volcq aengemaent ende versocht worden. Item oock bevinden niet éen raetspersoon die 't tegenstemmen soude, waeromme het oock niet derven eens in raetpleeginge ofte de minste deliberatie brengen, alsoo wij daertoe haest overstempt souden worden, hoewel der onses gevoelens oock weynich aen gelegen was, alsoo dan éens soodanigh in 't vee souden sijn, dat noyt meer, ofte altoos seer weynich, van nooden hadden.' Evenwel, Riebeek is toch zoo wijs geweest, overeenkomstig de orders, die hij uit Nederland ontving, niet voor deze verzoeking te bezwijken.

Wat natuurlijk niet belet heeft, dat, als sommige inboorlingen voortgaan met vee-stelen, hiertegen het noodige gedaan wordt: 'Op dato isser wederom een os uyt de wey wegh geraeckt, die apparent door de Hottentoos achteraff geknepen is, alsoo sedert een dagh 3 à 4 verscheyden wilden hun bedecktelijck omtrent onse beesten gehouden hebben, ende van dage al een schaep wegh hadden, datter van d'onse noch ontjaeght wiert, derhalven wel eenige sackpistolen offte poffertjes nodigh waren om bij de veewachters in de sack te dragen, tot haer verweringe tegen de geene, welcke de beesten soecken te steelen, om vrees onder deselve te maecken, alsoo voor schietgeweer

dapper vervaert sijn: pro memorie.' Desgelijks later, als een Hottentot komt berichten, dat er een troep met kwade bedoelingen in aantocht is, krijgt hij ten antwoord: 'dat se maer aencomen mochten, souden op cruyt ende loot verwacht worden, alsoo d'onse last hadden, indien eenige Hottentoos sonder vlaggetjen van ons maer omtrent de beesten quamen, deselve datelijcq onder de voet te schieten, ende die in 't fort te brengen om te sien van wat volcq sij waren, alsoo der nu niet meer mede gejockt soude worden, gelijcq wel voor desen met al te groote verdraegsaemheyt gedaen is, vermits niet verstaen wordt eenige de minste overlast meer van de Hottentoos te dulden; .... indien se lust hadden, costen aenkomen: wij warent getroost, ende sij luyden mochten eens probeeren, hoe 't haer becomen soude.'

Vergoeding voor 't land, dat de Nederlanders in bezit namen, kregen de (door hen als nomaden beschouwde) inboorlingen niet[1]; ofschoon dezen in 't begin, toen de kolonie duurzaam bleek te zullen worden, er wel aanspraak op maakten. 'Gisteren avond is 't noch gebeurt, dat omtrent 50 personen van dese inwoonders, dicht op de cant van de gracht onser forteresse eenige huysjes willende maecken, ende door d'onse minnelijck vermaent wordende wat verder aff te gaen, wel stoutelijck te kennen gaven, dattet niet ons, maer haer eygen landt was, ende hunne huysjes wilden stellen ter plaetse daer se begeerden, ende soo wij 't haer niet genegen waren toe te laten, dat se ons dan met menighte volck uit 't land soude overvallen ende doodslaen, wijsende dat de wallen van aerde ende schuym opgetrokken waren ende daer wel overloopen conden, item oock raed wisten om de stormpalen aen stucken te breecken etc. Sulckx dat wij soo langhs soo meer bemercken, dese schelmen door wel doen stouter worden .... ende dierhalven voor ons al te letten, dat wij toesien moeten om, als voorseyt, niet schielijck overvallen te worden'. - Genoeg toch ook,

1) P Kolbe, in zijne *Nauwkeurige en uitvoerige beschrijving van de Kaap de goede hoop*, ed. van 1727 (I, p. 60), beweert van wél en noemt zelfs 50000 gulden, in waren te betalen ('gelijk dan dit koop-contract nog in de Secretary aan de gemelde Kaap zoude te vinden zijn'; hij had het dus niet zelf gezien); maar over 't algemeen zijn zijne historische berichten niet bijzonder nauwkeurig (zijn eigen vakken waren mathesis en natuurlijke historie), en Theal, die in de Kaapsche archieven bijzonder t'huis is, ontkent het beslist; terwijl Riebeek in zijn Dagverhaal er ook hoegenaamd geen melding van maakt.

om te doen zien, dat de positie onzer kolonisten, - nu eenmaal staande op zeventiende-eeuwsch koloniaal standpunt, - lang niet zonder gevaar was van de zijde der Hottentotten (volgens Riebeek's berekeningen een 50000 man sterk[1]. Wel werden er afspraken met hen gemaakt, in 1658 zelfs een formeel verdrag met de Kaapmans gesloten, maar telkens rezen er weer moeielijkheden, die alleen konden worden afgewend, doordat Riebeek, - hoewel eveneens op zeventiende-eeuwsch (gewelddadig en hardvochtig) koloniaal standpunt staande, - met beleid voorwaarts ging, bijna áltijd gematigdheid parende aan (waar 't hem noodig scheen) krachtig handelen.

Echte vrienden werden de Nederlanders met de inboorlingen wel niet. Het goede getuigenis, bij eene onderhandeling van 1659, ‘dat alle inwoonders, gansch diep in 't landt, der Duytsen goetheyt soo ruchtbaar geworden is, dat elck maer verlangt deselve te sien off bij te comen’, moet ons dienaangaande niet verblinden; want kort daarna is de strijd met de wapenen in vollen gang, en krijgen wij 't verhaal van eene expeditie naar de Valschbaai (Z.-O. van het Kaapsche schiereiland) tegen de veedieven (waarbij ook een gevangen Hottentot ‘wat’ gepijnigd wordt, om hem op te doen biechten hetgeen hij weet[2]. Op hunne beurt zullen de ‘veedieven’ de Nederlanders wel zijn blijven beschouwen - en immers niet geheel zonder reden! - als vervloekte landdieven; hoewel sommigen hunner er zich na dien strijd bij neerlegden, dat de Nederlanders thans het land volgens oorlogsrecht verklaarden te hebben verworven[3].

Een enkel woord over de houding der Nederlanders jegens de inboorlingen wat den godsdienst betreft.

In een gebed, uitgesproken aan 't begin der bovenvermelde vergadering aan boord van de Dromedaris in de Tafelbaai, was o.a. gezegd: ‘Mogt Uwe ware hervormde godsdienst onder de brutale bewoonders van dit land bekend worden’[4]. Hoeveel

1) Volgens lateren wel viermaal zooveel (zie bij Hellwald, t.a.p.).
2) Een nog-al aanschouwelijk en karakteristiek verhaal van een gevecht met den achterhaalden troep inboorlingen is te vinden in deel III, 166-169.
3) Vgl. *Dagverhaal*, III, 300-302.
4) Medegedeeld: *Dagverhaal*, I, 9, noot; en ontleend aan het tijdschrift *De Zuid-Africaan*, dat reeds vroeger enkele stukken aangaande Riebeek en zijn journaal had gepubliceerd.

hiervan gekomen is, blijkt bij voorbeeld uit eene opteekening van Dec. 1658 (dus zes jaar na de vestiging), dat de Christin geworden Hottentotsche ‘tolckinne’ Eva, die nú eens in Riebeek's huis, dán weer een poos bij hare stamgenooten vertoefd had, vooreerst niet meer naar de laatstgenoemden terug wilde, ‘maer een wijle hier blijven, om ondertusschen wat meer van onsen godsdienst te leeren, volghens oocq de recommandatie ende 't versoecq voorsz. haer swager ende suster nae haer seggen also veele hadden begreepen, datse in haer hart costen gevoelen, dat het waer was 't gene sij haer van Godt ende sijnen dienst vertelde. Hebben daeromme door haer veele jonge kinderen laten onderwijsen ende voor ende na den eten, oocq allsse slapen gingen ende opstonden, leeren bidden ende Godt dancken’ enz. Met Eva waren negen Hottentotten meêgekomen, met verzoek, in het avondgebed te worden toegelaten.

Veel is 't, als men wil, niet; maar het dient toch wel ter aanvulling te worden gebruikt van hetgeen in de Inleiding op deel I is geschreven: dat de Nederlandsche kolonisten ‘op bekeering der inboorlingen niet bedacht’ waren. 't Is waar, zij zijn niet begonnen met zendelingen naar de Hottentotten af te vaardigen (waarvan toen denkelijk nog niet veel terecht zou gekomen zijn); maar b i n n e n de grenzen der jonge kolonie stelden zij wel degelijk de gelegenheid open. Met name heeft Riebeek's zwager, de ziekentrooster Pieter van der Stael, in dit opzicht zijn best gedaan; waarvoor hem in 1661 als belooning van de Compagnie tractementsverhooging is toegekend tot ƒ 45 's maands[1].

Dat de vruchten van dien arbeid weinig duurzaam bleken te zijn, - zelfs bij genoemde mooipraatster Eva, zooals wij zien zullen, - schijnt toch wel voor een groot deel te wijten aan den aard van de bekeerlingen zelven, die sterk geneigd waren om tot hun vroegeren levenstoestand terug te keeren.

Hier en daar vinden wij in Riebeek's *Dagverhaal* bijzonderheden vermeld aangaande eigenaardigheden der inboorlingen.

‘Gisteren is een Hottentoos vrouw dichte bij 't fort op de candt van de revier onder wat op den ander gesmeten tackjens van de kinde verlost, sonder eenige hulp van mans off vrou-

1) Zie Theal, *Chronicles*, p. 110.

wen, even off een onvernuftich beest was geweest, dit kindt datelijck selffs reynigende ende overal wel dapper met koedreck smerende ende swart maeckende, was anders alsoo blancq (gelijck mede de moeder) als een bruyn jeudinneken, twelck datelijck sonder ergens mede te bewinden (op een velleken hebbende) aen de borst lagh.' En weldra wandelt de kraamvrouw met haar kindje weg.

Op een tocht van Nederlanders met Hottentotten: 'Een halff mijl gemarseert sijnde, sagen wij een wonder dingh van de Hottentoos vrouwen, benevens den pas daer wij gingen, alwaer eenen grooten steen lagh; dese vrouwen gesamentlijck een groen tackjen in de hand genomen ende op haere buycken op denselven steen gaen leggen, spreekende eenige woorden, die wij niet en verstonden. Haer gevraeght hebbende wat hetselve beduyden, waerop sij seyden "Hette Hie," ende wesen omhoogh alsoff sij seggen wilden, het is een offerhant tot Godt.'

Bij eene vriendschapsbetuiging had een Hottentotsch afgezant 'de hant in sijn borst (als grijpende nae sijn hert) geslagen ende gesecht: siedaer, 't is onmogelijcq 't vleeschelijck hert uyt mijn boesem te rucken, anders, ware het doenlijck, ick soude het den Commandeur toesenden, maer laet hem de siel daeruyt na sigh nemen om met het sijne te vereenigen, dat het noyt can van den anderen gescheyden worden.'

Op een keer, toen een paar Hottentotten in Riebeek's kamer werden gebracht voor een grooten spiegel, 'schenen (sij) heel als gealtereert te sijn, dan meenende volcq in een ander camer en dan weder siende haer eygen ende andere persoonen, imaginerende spoock te sien .... ende soo heeft men met die vremde luyden hier veeltijts wondere cluchten ende vermaeckelijcke vremdichheden.'

Elders wordt beweerd, dat er 'onder 't Hottentoos geslacht oock een tael (is) daer de groote malcander mede cunnen verstaen, ende den gemeenen man niet, hoewel men nergens noch eenige gevonden heeft die van lesen off schrijven weten'

Hoe de Nama rooken leerden, wordt in een ingelascht reisjournaal beschreven: 'Den coninck, in plaets van nae hem te trecken, blies van hem aff, [lees: ik] nam sijn pijp tot 4 a 5 reysen en wees: hij soude nae hem trecken, hij begost te leeren, sij leerden alle te samen deweyl wij hier waren, soowel mans als vrouwen, dat sij geck nae den tabacq begosten te worden.'

Ook de smerigheid van de Hottentotten wordt een paar malen in 't algemeen door Riebeek vermeld; - wie daar méer van wil weten, leze liever wat ds. Valentijn er een halve eeuw later van heeft opgeteekend[1]. Ons is 't hier niet te doen om eene volledige beschrijving der inboorlingen van 't Kaapland, maar om den inhoud van Riebeek's *Dagverhaal*.

Maar het wordt hoog tijd, eenen man ter sprake te brengen, die ná Jan van Riebeek zelven méer dan iemand anders in zijn boek op het tooneel komt. 't Is de reeds bovengenoemde ‘Ottentoo die Engelsch spreekt’. Zijn naam was Autohumaö, in de wandeling ‘Herry’ (of ‘king Herry’), zooals vroegere bezoekers van de Kaap hem betiteld hadden. Hij had op een Engelsch schip Java (Banten) bezocht[2] en was, door zijn beetje taalkennis, en als hoofdman der Strandloopers, de aangewezen persoon voor de pas gearriveerde Nederlandsche kolonisten als tolk en wegwijzer. ‘Of hij ons dienen zal cunnen, leert de tijt’, schreef Riebeek in den aanvang.

De tijd nu leerde Riebeek weldra, dat Herry n i e t te vertrouwen was: ‘Quamen wederom eenige Saldaniërs met een out ende jongh schaep, dat hun afhandelden voor een eynt coperdraet, soo langh als 't schaep was, ende wat taback voor 't lammeken, ende soo wij in de handelinge waren, sagen ende spraecken sij Herry aen, die soo wij bemerckten, haer onderwees meer coper te vorderen, maeckende dat wij qualijck met de Saldaniërs costen te recht comen, onaengesien al vrij veel voor d^{o} schaep presenteerden, die men voor desen, sonder hem, plachte voor tabacq alleen, soo langh als 't schaep was, te ruylen, 't coper eenlijck maer voor koebeesten te geven. Volgens getuygenisse van den stuyrman van 't jacht en den corporael

1) Een smakelijk proefje? ‘Het is met geen penne te beschrijven, hoe vuil zij (nml. de Hottentotsche vrouwen) overal aan haar lijf, hoe afschuwelijk zij besmeerd zijn, en hoe afgrijselijk, onverdragelijk, en hoe vérre zij hierdoor in de wind opstinken, vooral als het aangewind is. Zij geven daar ongemeene preuven van, als zij aan de schepen komen, daar zij de koks-ketel, met alle het smeer, zwartzel, en de vuiligheid er af te halen, geheel schoon weten te maken.’ ‘Bij de verloving geeft de bruid den bruigom een vetten koedarm om den hals, dien hij dragen moet totdat hij geheel verrot en versleten is, hoezeer hij ook stinkt.’ - Dit laatste bericht wordt weersproken door Kolbe (t.a. p., II, p. 17-20), die evenwel een ander voorbeeld breed uitmeet.

2) Theal, *Chronicles*, p. 30.

van de soldaten, voor dato hier meer geweest, ende met de Saldaniërs gehandelt, daer desen Herry noyt bij gesien, ende sonder hem seer facil ende minnelijck met deselve te recht gecomen waren, soodat uyt alle de actien van Herry bemercken, denselven ons grooten hinder in plaetse van dienst doet, voor de tractementen hem den tijt onses aenwesens tot nu gedaen. Waeromme sijn schelmerije ende valsheyt soo naeckt merckende, hem ons misnoegen te verstaen gaven'.

Een poos daarna ging Herry met zijn volk er van door, en wel onder zeer ongunstige omstandigheden: een jonge veehoeder der kolonisten werd vermoord en een deel van hun vee weggedreven, zonder dat het gelukte, de daders te achterhalen. Toch verbood de raad 'imant van deze inwoonders eenigh 't minste quaet ter werelt daeromme aen te doen, 'tzij waer se deselve soude mogen ontmoeten, al waer 't oock schoon dat se de dieven, ja Herry den principalen oorsaeck zelfs rencontreerden, omme emmers te doen blijcken, dat wij niet alleen genegen sijn, hun niet als alle vruntschap te bewijsen, maer oock 't quaet aen ons gedaen te vergeten ende vergeven, nochte noyt meer aen te dencken, ten eynde de Saldaniërs te min vrese, maer te meer genegentheyt mochten behouden voortaen met ons om te gaen ende met haer vee weder bij ons te comen'. Maar tevens werd dubbele waakzaamheid noodig geacht, 'alsoo aen dit gemelte schelmstuck bemercken dese natie gansch niet vertrouwen, maer wel op hoede mogen wesen.'

Intusschen gebruikten de Nederlanders als bemiddelaars het Hottentotsche meisje, dat zij Eva genoemd hadden, benevens een paar Hottentotten, door hen Doman en Klaas Das geheeten[1)]. Maar Doman bleek net zoo min betrouwbaar als Herry; en van Klaas Das en Eva was dit toch eveneens twijfelachtig.

Weldra kwam Herry terug en werd, ter wille van de goede verstandhouding, weer in genade aangenomen, hoewel zijne verontschuldigingen voor de helft als leugens werden beschouwd.

Bij een volgenden diefstal, van een ijzeren ketting, liet Riebeek drie koeien van Herry's volk in beslag nemen, 'over 't welcke Herry datelijck aen de Commandeur kwam clagen, die tot antwoord gaff sulcx gelast te hebben omdat sijn Hotten-

1) De laatste, omdat hij op het Dassen-eiland (bij de Saldanha-baai) geweest was; de eerste, omdat Riebeek van hem gezegd had, dat hij er zoo braaf uitzag als een dominee (volgens Theal).

toos 't gemelte ijser gestolen hadden. Herry repliceerde, als wij den dieff costen aanwijsen, hij wilde hem doen straffen ende 't ijser wederom brengen; waerop hem geantwoort wierdt, dat hij den dieff onder zijn volck beter cost vinden als wij, ende dierhalven niet voornemens waren de beesten te restitueren voor 't ijser wederom gebracht ende de dieff ons vertoont werd, om denselven aen een pael door sijn volck wat met roeden te laten strijcken, gelijck men alle dieven gewoon is te doen'. Binnen 't half uur daarna was de ketting terugbezorgd; de koeien werden weergegeven, en de dief kreeg voor ditmaal gratie.

Dat Herry nu voorgoed het vertrouwen kwijt was, is toch wel natuurlijk. Trouwens de inboorlingen (Kaapmans en Saldaniërs) vertrouwden hem óok niet; eerstgenoemden drongen er zelfs bij Riebeek op aan, Herry om 't leven te laten brengen. Maar evenmin hierop ging Riebeek in, als op Herry's voorstel, met zijne Strandloopers en de Kaapmans de Saldaniërs te overvallen en van hun 'bestiael' te berooven: 'doch wierd hem g'antwoordt, dat de Hollanders geen volcq waren, die yemandt 't hare ontnamen, maer met alle natien van de werelt sochten in vruntschap te leven en te handelen etc.: dat hem niet scheen nae sijn sin gepraet te wesen.'

Ten laatste echter, wegens al de oneerlijkheden en valsche streken van Herry, ging Riebeek er toe over, hem, evenals een paar andere chefs, te doen vatten; wat geschiedde 'met een soet praetjen' jegens Herry zelven, en met eenig geweld jegens de hierom opspelende Strandloopers. Theal vindt deze handelwijze van Riebeek zeer afkeurenswaard; mij komt het voor, dat er 'verzachtende omstandigheden' voor den Commandeur mag worden gepleit. Hoezeer zijn pad met voetangels en klemmen bezaaid was, kan blijken uit het onmiddelijk na die arrestatie gehouden twistgesprek van den tolk Doman met Eva 'de tolckinne', die een nichtje van Herry was: wederzijdsche beschuldigingen van knoeiers onderling.

Niettegenstaande Eva haren oom, 'king' Herry, bleef vóorspreken, werd hij tóch 'per 't Schapenjachtje uyt sijn rijck deses uyttersten hoecks van Africa na 't Robbeneylandt vervoert', met nog twee van zijne kornuiten. Op dat eiland, gelegen vóor de Tafelbaai, was een Nederlander, Rijck Overhagen, met eenige manschappen voor de schapenteelt gestation-

neerd; en hem werd opgedragen, Herry daarbij te gebruiken en behoorlijk te behandelen.

Op herhaald verzoek van inboorlingen zullen later Herry's twee makkers worden losgelaten, maar Herry zelf moet blijven, wiens voorspraak niemand is dan zijne nicht Eva, die ‘als Hester over Mardaghay haren oom dapper aanhoudt’. Eéns werd hij naar de Kaap gehaald, om bij de toenemende vijandigheid der Hottentotten als verklikker te kunnen dienen; maar daar zich intusschen een betere oplossing scheen voor te doen, moest hij weer per ommegaande naar het Robbeneiland terug[1)].

Telkens Herry! - De man begint den lezer van het *Dagverhaal* gruwelijk te vervelen. Gelukkig! daar komt een bericht, dat Herry vermoedelijk verdronken is. Hij heeft zich meester gemaakt van het schuitje der Nederlanders op het Robbeneiland en is er meê weggevaren, natuurlijk in de richting van 't vasteland. Het schuitje was lek, en waarschijnlijk is 't in de branding vergaan.

Maar onmiddellijk na zijn heugelijk doodsbericht herleeft Herry (evenals wijlen de heer candidaat Jobs). 't Schuitje wordt met de riemen in welstand op den vasten wal weergevonden, waardoor 't nagenoeg zeker is, dat Herry heelshuids is ontsnapt. Verbeeld u Riebeek's teleurstelling! gewis nog heel wat grooter dan de onze. De verdere onderhandelingen met Herry sla ik over; het einde is, dat hij ‘met sijn huys ende vrouwen wel magh bij het fort wonen, als hij maer maecken wil, dat ons veel beesten toegebracht worden’.

De laatste maal, als wij Herry in het *Dagverhaal*, anno 1662, ontmoeten, is hij bij eene samenkomst van Nederlanders en Hottentotten ‘als orator.... bijnae nog wel een uyr langh redevoerende, dan tegen d' eene dan tegen de andere’. Maar van elders weten wij, dat hij, na Riebeek's vertrek, in 1663

1) Vgl. ook het verhaal bij Theal, *Chronicles*, p. 95. Bij deze gelegenheid, zegt hij, teekende Riebeek op, dat de beloften, die aan Herry gedaan zouden worden, niet zouden worden vervuld (*Dagverhaal*, III, 103: ‘Soo is na langwijlige deliberatien eyntlijcq goetgevonden, Herry van 't eylandt te halen... onder belofte van gouden bergen, sonder eenige van effecten’). Theal wijst hierop, als op één van de laakbaarste onoprechtheden van R. en zijne mederaadsleden. Gewis terecht; althans indien zijne opvatting van de laatst-aangehaalde woorden juist is. Zie intusschen ook, wat aangaande die onoprechtheid en Theal's oordeel over R. nader zal worden opgemerkt.

‘wel en salvo’ voor den tweeden keer, en ditmaal secuurder dan de eerste maal, het aardsche schouwtooneel heeft verlaten[1].

Ook ten opzichte van hém dunkt mij, dat Riebeek's handelingen over 't algemeen getuigen van veel tact en gematigdheid. En gemakkelijk was 't niet, als men bedenkt, dat zelfs de hooggewaardeerde ‘tolckinne’ Eva, die, behalve met Herry, nog met andere Hottentotsche hoofdlieden verwant was, en door wie Riebeek vrij wat vernam, dat hij anders niet zou zijn te weten gekomen, ‘somtijts óock wel op een leugentjen bevonden is.’

Hoe 't met háar is afgeloopen? Zij is gehuwd met Pieter van Meerhof, een Deen in Nederlandschen dienst, weldra onderchirurg en één der ijverigste landontdekkers in Africa's binnenland in die dagen. Maar na zijn dood is zij tot een leven van dronkenschap vervallen, niettegenstaande gedurig toezicht meer en meer terugkeerende tot haar vroeger Hottentotsch bestaan, totdat zij in 1674 is overleden[2].

(*Slot volgt.*)

N.D. DOEDES.

1) Theal, *Chronicles*, p. 143 en 194.
2) Theal, *Chronicles*, p. 143 en 194.

Onbekenden.
II. Paul Claudel.

I. Tête d'or.

Introductie.

> Tête d'or, 1890.
> La Ville, 1893.
>
> Ici, moi le premier, je te salue!
> *Tête d'or, Partie I.*

Paul Claudel komt uit een dorp in Champagne bij de Lotharingsche grens. Op het dorpskerkhof liggen de voorgaande geslachten der Claudels begraven, dicht tegen de muur van de kerk aan. Een eeuwenoude klimopplant, met taaien wortel uit den doodengrond opschietend, rankt zich langs het verweerde kerkgesteente omhoog. Zij is uit het hart van Claudels voorvaderen, één met de onaanzienlijke kerk, opgegroeid, en de kleinzoon heeft in de harde bladeren van dat klimop dikwijls het symbool van zijn leven herkend. Onnut, vergeten, nederig, uit de aarde voortgekomen, zich vastklampend met onbuigzame kracht aan het eeuwige....

Ik wil u nu het tooneel der wijding tot held uit Paul Claudels drama, *Tête d'or*, vertellen.

De avond zinkt over het landschap en geeft het woord aan de machtige lijnen van den bruinen grond. Tegen den horizon dampt een nevel van de versch geploegde winterakkers en streeft omhoog naar de wolken van de grijze koude lucht.

Een mistig boertje, met zijn doezelige kar naast zich, is nog laat bezig geweest op het land. Hij maakt zich klaar om naar huis te gaan, en een verwonderde stilte komt over de natuur. Het is het éene oogenblik van droef-vochtige ontspanning vóor de doffe rust der aarde. De wind streelt de boomgeraamten langs den weg, en aan den hemel trekken fluisterend de wolken.

Daar is een indringer in de stilte.

Een vreemdeling.

Forsch op zijn krachtige beenen geposteerd, de gele lokken zwierend over de schouders, met norsch verweerd gezicht, legt hij beslag op de ruimte en pakt hij het licht samen om zijn gestalte. Maar o welk een bijna vrouwelijke zenuwachtigheid trilt er om de hoeken van zijn mond en verzacht er het harde verdriet zijner oogen als de gedachten aan het verleden de plooien van het voorhoofd ontstrengelen.

Een greppel in de donkere aarde ligt aan zijn voeten.

Het is een graf, het graf zijner jeugd. Hij is gekomen, de zwerver, naar zijn geboorteland om zijn jeugd te begraven. Jaren geleden, - niet zooveel jaren, maar er hebben zich zoo'n tal van gebeurtenissen in toegedragen dat het een heel tijdsverloop schijnt - heeft hij den grond van zijn vaderen in arrenmoede verlaten omdat de onrust hem dreef in de verte. En altoos was hem toch een heimwee bijgebleven naar het land van zijn kindsheid en zijn jongelingsjaren. Waarom? Is hij dan toen gelukkig geweest? Als een bruid, die achtergebleven is en die van den geliefde niet langer gescheiden wil zijn, maar heenreist in den vreemde hem te gemoet, is de zucht naar de oude landstreek tot hem gekomen, en zij heeft hem vergezeld op zijn zwerftochten.

Nu is hij teruggekeerd met dat onzinnige, lieve verlangen in het hart. Het is gestorven bij het weerzien van den geboortegrond. Nog eenmaal heeft het hem in de oogen gekeken met de trouwe, oneindig weemoedige uitdrukking van de vrouw die, door den dood geroepen, den laatsten blik aan haar man geeft. Dan is het koud geworden. Het is dood. Hij begraaft de lieve dwaasheid.

Maar daar, in den melancolieken avond, rijst de schim van zijn jeugd uit het graf. Hij hoort het kloppen van zijn hart van weleer, en zijn eigen jongelingsstem klinkt hem tegen,

uitroepend de klacht van de jeugd die wil en wil en niet weet wat zij wil, die den triomf van het leven begeert en radeloos staat voor het eerste handelen.

Is hijzelf thans wijzer geworden? Of zijn het niet dezelfde vage verlangens van vroeger die hem nog beheerschen willen, terwijl zijn verontschuldiging, zijn jeugd, verloren is. Het zijn alles schimmen die om hem, die in hem waren. En hij heeft toch kracht en bloed. Hoezeer is hij vernederd! Een groote droefheid overvalt hem als van volledige verlatenheid.

Zie, de laatste streep licht verdwijnt aan den hemel. Door de boomtakken vaart een rilling heen, zij wiegelen even zonder geruisch; de dorre struiken langs het pad huiveren; onder den grond gorgelt dof het water. Het zwarte mysterie van den nacht drukt op het land.

De zwerver verlaat zijn post.

Hij krijgt een schok door de beweging over den harden grond. Zijn zwakheid stolt. Hij gevoelt: daar is iets in hem dat door geen verdriet bereikt, dat door geen herinnering beheerscht, dat door geen liefde gebonden wordt, zijn eigenste levensbewustzijn. Met geweld werpt hij zijn droefheid van zich af. Eigenmachtig troont zijn Ik in zijn donkere eenzaamheid, het beveelt blind. Zoo trekt hij zich terug in zijn binnensten burcht van stug verzet, koud, vijandig, opgesloten. En het is hem toch een verdriet scherper dan al wat hij geleden heeft.

De nacht is gevallen, de vernieuwer die de kiemen van het toekomende in zich draagt, de levenbereider die de versche sappen in de aders perst, de nacht. Door de duisternis hobbelt de boerenwagen over het land; een zwarte plek, al grooter naderend, in de zwarte lucht.

Daar wordt een strijd op leven en dood gestreden in het hart van den eenzame. Midden in zijn kille vertwijfeling overvalt hem een vlaag van vernieuwing. Een stem grijpt hem in het binnenste. Zij spreekt van de toekomst, zij zegt hem dat hij in zijn verlatenheid de machtige, de begunstigde is, zij gebiedt hem het offer te brengen van al zijn begeerten opdat hij zijn wil zal harden tot het volbrengen der heldendaad.

Hoe kampt hij tegen dat bevel! Hoe wantrouwt hij zijn krachten! Zijn voet stokt. Hij slingert als een dronken man....

‘Wat hebben we hier?’ zegt de boer die naast den zwarten wagen gaat en een sombere schim ziet wandelen aan den weg.

‘We zullen het licht eens opsteken;’ en terwijl hij de lantaarn voor den dag haalt, roept hij: ‘Goeden avond, daar!’

‘Die is niet wèl,’ mompelt de boer, ‘hij rilt, hij zwaait met de armen, zijn mond is vertrokken.... Wat zegt hij?.... Kerel, we zullen je moeten helpen. Pas op, je valt nog.’

‘Laat me los,’ schreeuwt de vreemdeling, ‘donders, laat me los!’ Met een ruk doet hij den ander bijna omver tuimelen.

‘Sapristi, die heeft kracht in zijn arm!’ merkt de boer op.

‘Laat me los,’ hoort hij weer schreeuwen.

‘Maar niemand raakt je aan. Tegen wien spreek je toch?’ knort de boer die blijft dralen voordat hij het over zich kan verkrijgen om heen te gaan.

‘Laat me los,’ schreeuwt de vreemdeling in zijn angst. Hij hijgt: ‘Ja, ja, ik zie het, ik vat het, mijn lieveling! maar ik kan het niet doen, dat weet je wel! Ik niet, een ander!’

De woorden komen geprest uit zijn keel.

‘Ik - kan - het.

Niet. Ik kan.

Niet!’

‘Hij spreekt in zijn droom,’ zegt de boer.

‘Laat me toch los!’ De vreemdeling wringt zich alsof hij aan een greep wil ontkomen. ‘Pak me toch niet als een kwaden bengel. Ja, ik zal het doen!’

‘Hij ijlt nog altoos door. Wie mag het zijn?’ De boer houdt zijn lantaarn wat hooger.

‘Ja, ik zal het doen!’

‘Ik zie het al,’ zegt de boer. ‘Ik ken hem wel. Het is de gek die gisteren hier gekomen is. Hij loopt alleen en zwaait met zijn armen zonder te letten waar hij gaat. Hij springt en rent, dan blijft hij in eens staan en schopt tegen de aardkluiten als een mollenzoeker. Hé, 't is al laat. Mijn paarden worden nog kreupel op den donkeren weg, Ik kan niet wachten.’

‘Wat is er toch?’ vraagt de vreemdeling verwonderd. ‘Waarom kijk je me zoo aan?’

‘'t Is al wel,’ zegt de boer. ‘Je bent wakker geworden. Hu, beestjes! - goeden nacht! Hu!’

De vreemdeling bekommert zich niet om dat heengaan. Hij ziet in het duister nog altoos de gestalte van zijn jeugd met haar ijdelen droom om zich aan de wereld over te geven en

zich door de wereld te laten dragen. Maar er is een verandering over hemzelf gekomen. Thans ligt die droomjeugd geknield aan zijn voeten. Hij staat hoog boven haar. Het leven dat hij eenmaal buiten zich aanschouwd heeft om er naar te verlangen, - hij voelt het thans bruisen binnen in zijn hart. Het leven zal van hem uitgaan over de schepping. De natuur is zijn eigendom geworden. Dat is de openbaring die hem in zijn Jacobsworsteling ten deel is gevallen. Hij is de meester. Maar de voorwaarde, de harde in 't bloed snijdende voorwaarde die hem is gesteld! De hand die hem bij 't oor gegrepen heeft, die hem geschud heeft tot doodsbenauwdheid, heeft hem een weg gewezen welken hij niet op kan gaan, maar welken hij zal opgaan. Hij is meester van het leven, doch alleen wanneer hij het zijn bloed wil geven, wanneer hij zichzelf wil verliezen, wanneer hij voor het niets niet terugdeinst.

De belofte is gegeven. Hij zal het doen.

Het gezicht der dingen is veranderd. De zwerver heeft zijn doel. In zich. Hij is heen en weer gegaan als een dwaallicht; thans zal hij standhouden, en opstijgen als een bakenvuur.

Den droom van zijn jeugd, - thans kan hij hem leven geven, zoo hij wil. Gudst het niet als een stroom uit zijn borst, het warme bloed over de aarde, een teeken van zijn overbruisende kracht, en een teeken van het offer dat geeischt is geworden?

En medelijden bekruipt hem met zichzelf. Een zwakheid, nu hij ontwaakt is uit de eerste verrukking na zijn angst:

‘Ik ben aan de wereld gegeven, maar wat, maar wien heb ik?’ zucht hij.

Weder het gevoel van verlatenheid. Waar is de kracht? Waar is het licht?

De enkele ster aan den hemel schijnt bloedig door den nevel.

De wolken scheuren en ik zie door de opening.
Is het mijn schitterende ster die op haar brandstapel vergaat,
Tusschen Jupiter en Pluto?
Mijn droom,
Als een rauw bloedend dier met opgespalkte zijden, als de muur van den geslachten os die aan den haak hangt,
Zoo staat ge voor mij! Zal ik u bereiken? wie zal mij verleenen de kracht?
Ach!
(Hij gaat languit op den grond liggen.)

- O Nacht, moeder!
Verpletter me of stop mijn oogen dicht met aarde!
Moeder, waarom hebt ge de klei mijner oogleden gespleten om mij het licht te doen zien! Moeder ik ben alleen! Moeder, waarom dwingt ge me te leven?
Ik had liever dat morgen in 't oosten de vochte aarde zich niet rood zou kleuren! O lieve, druk mij door uw duisternis, door meer en meer duisternis!
Ik kan niet! zie me aan, zie uw kind!
En gij, o Aarde, ik lig op u met mijn heele lijf!
Moeder! Nacht! Aarde!
(Hij valt in zwijm.)

De man die dit tooneel der heldwijding schreef -

Ik vergis me, de dichter heeft dit tooneel zoo niet geschreven; wat hier staat is grootendeels een transpositie van zijn werk. Het geeft mijn indruk weer, bijna in den trant als ik hem van een dramatische symphonie zou weergeven.

Want die dichter, zoo onnut, zoo vergeten, zoo nederig, heeft een grootsche eerzucht gehad, zijn werk moest met het muziekdrama wedijveren, en eenvoudig door zijn bouw en door de kracht van het woord een gevoelswereld ontsluiten die, buiten de voorstelling op het tooneel om, het hart der toehoorders meesleepte in een strooming van gemeenschap.

Hij had het visioen van een theater in de open lucht, de handeling pakkend door breede scenische effecten, de personen in hoog relief uitkomend door hun contrasten en geteekend door hun costumes, de taal klaar door haar populariteit, betooverend door haar vreemdheid. Ieder zou van de voorstelling iets meenemen. Het kinderlijk gemoed zou zich laten boeien door de pracht van het heldenverhaal, de kunstenaar zou gestreeld worden door de verdeeling van licht en duister, die, als met vlagen van muzikale accoorden, het drama in rhythmisch-trillende beweging brengt; de dichter en denker zouden gevoelen dat zij direct in aanraking kwamen met het mysterie van het leven. Allen moesten den indruk hebben alsof zij stonden in de zuilengaanderij van een tempel, waar een dienst werd gevierd. De dienst der kunst die het leven heiligt in zijn grootsten omvang, in zijn diepste verlangen.

En dit alles bereikt door het loutere en eenvoudige woord!

Mogen we het wel een ambitie noemen van den dichter? Het was de aandrift van een onstuimigen ernstigen geest om het nieuwe te verwezenlijken.

Het nieuwe, dat is het onmogelijke.

De dichter wist dat hij over een macht beschikte om het onmogelijke te kunnen.

Beschikte?

Neen. Zij riep hem, zijn taak. Het was een macht, grooter dan hijzelf, die hem drong tot ondernemen.

Hij volgde aarzelend, met schokken en rukken van nederigheid en trots.

Daar staat hij bij den ingang van de dorpskerk, in vergetelheid bij de groote rumoerige wereld, Paul Claudel. De dorpspriester, van een omgang teruggekeerd, gaat in zijn ornaat de kerk binnen, gevolgd door een paar wierookzwaaiende koorknapen. Met devotie buigt de dichter het hoofd.

De kerk was zijn eerste ervaring van een grooter leven. Voor het gevoelige kind dat in de eenzaamheid van de landelijke omgeving opgroeide waren de heilige ceremonies het voedsel eener verbeelding die naar wonderen haakte. De priester die, in zijn stola voor het altaar officieerend, de gemeente zegent en vermaant was hem een stem uit den hooge. Paul Claudel kreeg van de kerk zijn eerste les van ontzag.

Toen hij niet langer een kind was, heeft de dichter dan zijn trots gemeten aan den rusteloozen, onpersoonlijken arbeid der kerk; hij heeft zijn kunstenaarswerk vergeleken met de scheppingen van de kerk, die door de eeuwen heen haar roeping vervult om het onvergankelijke te prediken; en het was een tweede les in ontzag.

Onnut, onbekend, staat de dichter, de groote dichter, daar een oogenblik vóór ons in zijn dorpsomlijsting, - nederig, maar met het bewustzijn van het eeuwige, - zich vastklampend aan het eeuwige in de kerk van zijn hart.

Een stemmige jonge man -

Beschrijving.

J'ai connu les pensées des hommes et les choses qui existent.
Tête d'or.

Een stemmige jonge man, - zoo heb ik Paul Claudel te Parijs in het jaar 1892 gekend. Hij woonde, eenigszins afgescheiden van de wereld, in het hart van de groote stad, op het eiland Saint-Louis dat als een sloep achteraan het trotsche schip van de Notre-Dame en het Palais de Justice voortdommelt tusschen de oevers van de Seine. Hoe karakteristiek voor Claudel: hij vermeed de drukte van het vreemdelingen-Parijs en evenzeer de opgewondenheid van het studentenkwartier!

Bedaard en zeker van zichzelf, met een teruggetrokkenheid die op een afstand hield, ging hij zijn weg. Wie onder zijn kameraden aan het ministerie van buitenlandsche zaken, die hem hard zagen studeeren voor zijn consulair examen en die hem bewonderden om de knapheid van zijn rapporten over diplomatieke en commercieele vraagstukken, vermoedde dat er een dichter in den deftigen Claudel stak? - een heusche dichter van tragedies in druk en op 't papier, en met een dozijn concepten van tragedies in het hoofd.

Vrienden had hij maar weinigen, en was hij ook zeer gevoelig voor hun aanhankelijkheid, een intiem-vertrouwde had hij toch wel niet. Hij leefde in zijn wereld voor zich, een eindelooze ruimte vol gestalten.

Dag aan dag werd plichtmatig de tocht naar het bureau aanvaard ..... (In 1893, na het afleggen van zijn laatste examen als leerling-consul, kreeg hij, op vier- of vijf en twintigjarigen leeftijd, zijn eerste aanstelling en vertrok naar New-York).

Dat is het onderscheid tusschen Paul Claudel en Arthur Rimbaud.[1)] Hij behoort tot de familie van zulke geniën als Rimbaud er een was; hij heeft au fond achter zijn façade van stemmigheid diezelfde onrust, diezelfde bewegelijkheid van verbeelding, diezelfde furie als de vriend van Verlaine bezat, wiens ongelooflijk talent nog altoos de bewondering van den ouderen

1) Ik mag rekenen dat de naam van Arthur Rimbaud, aan wien Dr. G. Kalff in zijn boeiende studie over hedendaagsche Fransche dichters (*Gids* van *Juni* 1892) een waardeerende bladzijde gewijd heeft, voor de lezers van dit tijdschrift geen onbekende is.

dichter opwekt. Ook heeft hij aan Rimbaud's poëzie en vooral aan zijn gedichten in proza zijn inwijding in de dichtkunst te danken. Er bestaat dus een directe filiatie. Maar Rimbaud was een gedéséquilibreerde. Hij liet zich meesleepen als een schip zonder roer door zijn toorn en ongebondenheid. De wijde wereld was hem niet ruim genoeg; de dolste uitgelatenheid smaakte hem flauw. Hij heeft zijn genie verspild. Een vergeten doode.

Claudel heeft een gelijken zwerversaard. Altijd droomde hij van verre tochten, en hield een rechte veroveringslust hem bezig. Het was de behoefte om met ongekende omstandigheden te kampen en zichzelf in den strijd te beproeven. Doch hij kende discipline. Een weg stond voor hem open, de consulaire loopbaan, en hij koos die, niet in 't idée om op een of andere stille havenplaats als consul een loom leven te gaan leiden, maar om een post te krijgen in een nieuwe wereld, vol licht en wildheid.

Men moest hem daarover hooren spreken onder vrienden. Zijn oogen gloeiden wanneer hij zijn verlangen zei naar de zon van Zuid-Amerika. Het was de conquistadorengeest die hem bezielde.

En hij zal zijn plan doorzetten. Met zooveel berekening is hij tot nu toe op zijn doel afgegaan! rustig en eenvoudig zijn taak afwerkend als de klimopplant die met ontembaar geduld tegen het gesteente opkruipt.

Ondertusschen zwierf zijn geest en zocht het vreemde.

Paul Claudel zocht het in 't Oosten. Hij voelde zich aangetrokken door de wijsheid en de poëzie der Hindoes. Het was een voorliefde voor het kolossale, voor het beeldrijke, voor het abstracte. Hij ging dwalen in de Indische heldendichten en philosophische stelsels.

Wat bracht hij er van terug?

Niet alleen een schat van vreemdigheden voor zijn fantasie, maar ook kostelijke spijs voor zijn ziel.

Wat is die 19^{e} eeuw toch een wonderbare eeuw!

Men noemt haar wel eens een arme en bloedelooze eeuw; ik geloof dat de menschen die na ons komen zoo'n oordeel niet zullen uitspreken. Het is veeleer de eeuw der ontdekkingen op alle mogelijk gebied, van landontdekkingen, van weten-

schappelijke ontdekkingen, van geestelijke ontdekkingen. En het verschil met vorige eeuwen is: dat vroeger een ontdekking meestal een curiositeit bleef, terwijl zij nu bijna dadelijk een factor wordt der algemeene beschaving.

Toen de Hollanders naar Indië gingen stichtten zij er Batavia, een Hollandsche stad met grachten en huizen; Jan Pietersz. Coen nam zijn geboortestad, Hoorn, mee naar de Oost; hij wilde dat er Nieuw-Hoorn zou verrijzen, en hij dacht aan Indië alleen als aan een producent van kruidnagelen en muskaatnoten, en van muskaatnoten en kruidnagelen. ‘Het is wonderlijk hoeveel specerijen Europa toen aan kon,’ zegt de historieschrijver onzer koloniën. ‘Waar of ze toch bleven?’ Ja, waar zijn al die muskaatnoten en kruidnagelen gebleven? Lekkernijen denkelijk om den wijn te kruiden op burgemeestersmaaltijden!

Maar zie eens hoe in onze 19de eeuw de maatschappelijke arbeid is vergroot, de gezichtskring is verruimd door de ontdekkingen. Het uiterste Oosten leent zijn materiaal aan het uiterste Westen en omgekeerd. Japan waaraan Europa zijn beschaving heeft meegedeeld, oefent van zijn kant invloed uit op het Europeesch kunstgevoel. Zelfs Tahiti is vertegenwoordigd in de moderne schilderkunst.

De munten en steenen die de reizigers in vorige eeuwen van hun tochten in verre landen mee naar huis brachten, werden als rariteiten in kabinetten bewaard; thans steekt geen onderzoeker de spade in den grond of hij heeft de ambitie dat zijn opgravingen de geschiedenis van een nieuw volk of van een onbekende eeuw aan de wereldhistorie zullen toevoegen. En in werkelijkheid zijn twintig, dertig nieuwe eeuwen, door het onderzoek van onze eeuw, uit het verleden opgedolven. De wereld die nog lang na Columbus ‘klein’ was gebleven, is thans vergroot.

De beschaving is door den toevoer dier nieuwe elementen een zeer samengestelde geworden. Wat is het bezwaar? Is de oorspronkelijke kracht van onze Europeesche wereld er door te loor gegaan? Ik geloof het niet.

Laat ik een bewijs bijbrengen. Een bewijs dat me van deze algemeene beschouwingen, altoos vaag en maar gedeeltelijk waar, weder tot het onderwerp van deze studie moge voeren.

Juist toen op het eind der vorige eeuw het klassicisme zijn laatsten triomf vierde in het werk van Goethe en Schiller, werden de heilige boeken der Hindoes door vertalingen in Europa bekend. Het was een cadeau dat de grijze 18de eeuw in de wieg van haar zuster de 19de deponeerde. Maar wie leidde 'de Indische wijsheid' in de algemeene letterkunde binnen? Friedrich Schlegel, een van de baanbrekers dier romantische school welke een nadere aansluiting zocht tusschen de literatuur en de stemming van het volksgemoed, schijnbaar zoo ver van Indië.

Men zou langs allerlei lijnen den invloed van die vreemde beschaving op de ontwikkeling der kennis van het nationale leven kunnen volgen. Hebben niet romantiek en Sanskrit te zamen eerst een recht begrip van de volkstaal gegeven? - maar een enkele aanwijzing kan hier volstaan.

Schopenhauer vereenigde dan de Indische gedachtenwereld met het grondbegrip van Kant's philosophie. Die geniale dilettant, een dilettant zooals Darwin er een was, heeft daardoor het bewustzijn van de 19de eeuw voor haarzelf ontraadseld. Tegenover de burgerlijke goedsmoedsheid en tegenover de materialistische redelijkheid, vervuld van het idee aan een verstandigen, ordelijken vooruitgang langs den platsten weg, is door Schopenhauer een tegengewicht gehangen. Hij toonde den mensch: een wezen voor zich, blijvend, onveranderlijk in zichzelf, een souverein vernederd door den tweestrijd tusschen zijn willen en zijn denken, d.i. tusschen zijn aard en de voorstelling die hij zich van zijn begeerten maakt; hij leerde het pad waarlangs de ware souvereiniteit te veroveren was; en al kunnen wij de eind-conclusies van zijn leer voor niet meer dan een persoonlijke oplossing van zijn eigen zelfstrijd laten gelden, Schopenhauer wees toch naar een oplossing; hij gaf een richting aan, hij stelde de mogelijkheid van een doel, voor een menschheid die haar doel buiten zichzelf zocht, dat wil zeggen, die haar doel gansch en al verloren had. Hij behoort tot die mannen, tot die dilettanten, als kleine menschen ze in hun voornaamheid noemen, die der menschheid hun E c c e h o m o ! komen toeroepen: Híer ligt het wezen van den mensch, niet daar waar gij zoekt en struikelt.

En de 19de eeuw heeft aan Schopenhauer geantwoord door haar eigenaardigste, haar oorspronkelijkste schepping, haar muziek.

De muziek z e g t dat wezen van den mensch; en zij alleen kan het direct zeggen, omdat zij in het muzikaal *motief* over het middel beschikt om de eenheid en het blijvende der persoonlijkheid dadelijk uittedrukken. Want het is een eenheid in verscheidenheid, slechts na te bootsen in een groep van tonen die door hun noodzakelijke opeenvolging de oorspronkelijke beweging van het individueele gevoel aangeven, - zijn motief. Dat motief, de muziek zal het wiegen in een zee van verlokkingen, zij zal het doen strijden in den storm, zij zal het doen juichen in een fanfare, zij zal het verteederen in klachten, zij zal het opvoeren in een verrukking van accoorden; maar het blijft onvergankelijk totdat het zich oplost in den eeuwigen stroom der klanken. En weet de dramatische kunstenaar, bij zijn muziek, het woord en de voorstelling te voegen, dan is hij in staat het zuiverste beeld van het menschenleven te toonen, omdat hij het gevoelsleven van den ganschen mensch, door de intieme vereeniging met het schouwspel, huwt aan de illusie der zinnelijke wereld en de betooverende verschijning doet uitkomen op den grond van het eeuwig-blijvende.

Dan kan de kunstenaar ook spreken, spreken door de macht van het woord, en spreken, door de macht zijner muziek, direct van zijn innerlijk leven tot het innerlijk leven van zijn toehoorders, en evenals de wijsgeer zal hij den weg wijzen tot verlossing uit de tweespalt van het menschelijk leven.

Zoo wekt het vreemde en verre langs allerlei omwegen en door allerlei kanalen de oorspronkelijke kracht van de wereld waartoe wij behooren.

Ik keer tot Paul Claudel terug. Eigenlijk heb ik hem bij deze uitweiding toch niet uit het oog gelaten.

Onze kennis komt tegenwoordig op zooveel paden tot ons dat het moeilijk gaat uitsluitend een enkele bron te noemen waar iemand zijn gedachten heeft geput, - ook zweven er zooveel ideeën in de lucht, - daarom is het zeker niet uit Indië alleen dat Claudel zijn Indische wijsheid gehaald heeft; maar het is toch waarlijk geheel iets anders of men een mager denkbeeld uit het eerste het beste handboek vermeesterd heeft, of dat men een tijd met hart en ziel in een vreemde omgeving, is 't ook in gedachte, geleefd heeft en aan de werkelijkheid dier omgeving heeft geloofd. En dat heeft Claudel

met zijn vurig onderzoekenden geest, ten opzichte der Indische wijzen en heldendichters, zeker gedaan.

Wat bracht hij er uit mede?

Ten eerste het begrip van het blijvende: van een stationaire wereld in tegenstelling tot een maatschappij, gegrondvest op de illusie van een vooruitgang die zoo van zelf moet spreken als de annonce van een geboorte, op den gezetten tijd, na een huwelijksaankondiging.

Een stationaire wereld! Een samenleving zonder het vooruitzicht van morgen een beetje gelukkiger, een beetje beter, een beetje knapper te zijn, en overmorgen nog weer meer. Een leven dat besloten is in een onbreekbaren ring, de zon zich niet meer haastend van daag dan gisteren, het luchtruim zich welvend als een vaste grens.

Het was het denkbeeld van het eeuwige zijn, onveranderlijk, in zich zelf volledig, dat uit de Indische wijsheid, voor Paul Claudel, zijn reflex liet vallen op het menschenbestaan. Wat gebeuren zal, is heden reeds, en was er al in het verleden. Het eeuwige, dat is het onveranderlijke.

Terwijl de gewone mensch, in zinsbegoocheling bevangen, meent dat de wereld met hem vooruitgaat en anders wordt, weet de wijze dat die beweging niets is dan de rhythmus van het heelal, op en neer, uitvloeiende uit de bron van het zijn en daar weder toenaderende. En hij weet, de wijze, dat de gansche zichtbare schepping maar het maaksel is van zijn zinnelijkheid, een bonte sluier door de begeerte der zinnen en der gedachten over het eeuwige zijn geworpen, een illusie waarvan hij zich door het bewustzijn van zijn ware wezen kan bevrijden. Want dat ware wezen van den mensch heeft deel aan het eeuwige zijn, is eigenlijk niet anders dan het eeuwige zijn, zich loswikkelend uit de omarming der begeerlijkheid; in staat de schepping te beheerschen, zoodra het er zich onafhankelijk van gevoelt.

(Zoo kwam de kunstenaarsopvatting van het leven, in een vreemd kleed, Paul Claudel uit het Oosten te gemoet. Men zou het ook de godsdienstige levensopvatting kunnen noemen, - godsdienst en kunst staan immers dicht bij elkander.

Want het is een artistiek-religieuse beschouwing. De kunstenaar kan het leven niet als iets toevalligs, dat door de om-

standigheden vooruitgeschoven wordt, aanzien. De kracht van het leven komt voor hem uit het binnenste, zij is er altoos in volle spanning. En het is het blijvende dat door de omstandigheden slechts bewaarheid, maar er niet door geregeerd wordt.)

Een glimp van het werkelijke oostersche leven had Paul Claudel op de Parijsche wereldtentoonstelling van 1889 door de voorstellingen van het Annamitische theater.

Arme acteurs in pronkkleêren, die voor een onverschillig publiek op het Champ de Mars hun legenden vertoonden - van daar ginds, waar de minste man met de gestes en woorden meeleefde, en door de schittering der costumes in verrukking werd gebracht. Maar ten minste een van de Parijsche toehoorders kreeg een diepen indruk; hij begreep....

Paul Claudel voelde het theatrale relief van die voorstellingen, de wildheid der gebaren, het geschreeuw der passie, overgaand plotseling in een moment van rust; de bewegingen van het lichaam begeleid door het fonkelen der gouden draken op de zijden wuivende gewaden; de menschen krachtig uitkomend door de bijna-afwezigheid van decoratie. Hij herstelde, in zijn verbeelding, de echte omgeving van zulk een theater, hij zag de godsdienstige aandacht van de toeschouwers, hij hoorde de stilte van de ernstig weelderige Oostersche natuur.... en er kwam een denkbeeld in hem op van een tooneel voor zijn eigen volk, dat door zijn eenvoudige wonderlijkheid dadelijk de fantasie zou veroveren.

Zoo'n heldenverhaal, vol gedreun van woestheid en vol medelijden! Het woord moest de handeling omvatten als een staatsiekleed met geborduurde figuren, en onder de beweging van het spel wisselende beelden doen gloeien en voorbijgaan die de gedachten leidden naar het groote leven en zijn universeelen zin....

Het was niet de eerste maal dat Paul Claudel het plan voor een drama gemaakt had, maar toen, onder den indruk dier opvoering in het Champ de Mars, stond zijn theater hem voor den geest.

Hij was 21 jaar, hij behoorde tot het opkomende geslacht dat den tijd voor Frankrijk gekomen rekende om weder de eerste plaats in te nemen onder de volken van Europa, hij

zag, met zooveel anderen, naar den Redder uit die de loomheid weg zou vagen van het land; en hij dichtte zijn heldentragedie van den Bevrijder, zijn T ê t e d 'o r , met de overstortende furie van zijn hart en met wijze kunst. Vol berekening heen en weergaande door zijn drama, toen het eenmaal ontworpen was, dat niet een deel er van het oog te zeer naar zich zou toetrekken tot schade der harmonie van het geheel. Want hij wilde een tafereel van het gansche leven toonen, hoe het door de daad van den zelfopofferenden held zich losmaakt uit den nacht der verlammende begeerten en eindeloos opwaarts streeft om zijn ware wezen voor zich te ontdekken.

Door de daad van den held.

Gevoelde de dichter zelf zich zulk een held die het bevrijdende woord had uitgesproken?

Hij liet zijn trots niet zien.

Daar lag zijn tragedie, zijn werk, gereed. Het was iets zeer persoonlijks voor Claudel geweest, maar hij had het toch reeds onder het neerschrijven, als een openbaring aan zijn ziel ontvangen. Nu het werk voltooid was stond het voor hem als een schepping waaraan hij wel zijn deel had gehad, maar ook niet meer dan een deel. Hij had de schaamte van den echten man tegenover zijn werk, - omdat hij wist dat het goed was, omdat hij zich bewust was dat het grooter was dan hijzelf. Zijn tragedie mocht haar weg vinden, hij had niet meer voor haar te zorgen.

Het drama verscheen daarom zonder schrijversnaam (eind van 1890), in een vorm die zeggen wou: neem me aan als ge u aan mij geven wilt zooals ik ben, laat me anders op zijde.

Een jaar lang bleef het boek geheel onbekend. Toen kwam het enkelen in handen. Een vriend schreef een aankondiging in een van de talrijke tijdschriften der jongeren: critici van naam prezen het in de conversatie of in een tusschenzin van een artikel dat aan een grootheid van den dag gewijd was, maar het drama drong niet door buiten den allerkleinsten kring. En toch had ieder die met *Tête d'or* in aanraking was gekomen, de tegenwoordigheid van dat onnoembare, het genie, gevoeld.

Intusschen ging Paul Claudel rustig zijn gang. Hij droeg een nieuwe tragedie in het hoofd.

Zijn *Tête d'or* had van den Held gesproken, hij wilde aan

dat drama een tegenwicht geven. Want hoe kon een mensch uit eigen kracht zijn gelijken bevrijden? Wat kan de eene mensch aan den andere geven dan maar een illusie van bevrijding? Er was een fout in het stuk: hij had zich laten meesleepen door de oude heldenmythologie. Maar thans zou hij het onmogelijke beproeven, hij wilde op het theater een beeld van het leven geven en de Bevrijding zeggen, zonder een held op het tooneel te brengen, zonder gebeurtenissen te verhalen, en toch zijn toehoorders in 't hart grijpen dat ieder zou meenen het leven, in zijn wondere vertooning, direct voor zich te zien, direct te gevoelen.

Het onmogelijke!....

En dag aan dag ging Paul Claudel stemmig naar zijn bureau, en volbracht zijn taak, en studeerde voor zijn examen. Onbekend - met die éene passie in zich: het eeuwige.

Neen, het karakter, het genie van dien man laat zich niet uit een paar omstandigheden verklaren die alleen invloed hebben gehad op den vorm van zijn talent. Om hem te begrijpen moeten wij dieper gaan.

Ik zou den primitieven Claudel willen kennen.

Ik zou mij zijn kindsheid willen voorstellen....

Innerlijk.

> Le remords,
> Me.... Je l'ai connu avant que de savoir lire.
> *La Ville*.

De onrustige, ernstige, mystieke kinderjaren van Paul Claudel ..

In de begeerten en voorgevoelens van het kind zegt de natuur den verborgen aanleg van de menschensoort.

De jonge man met zijn hartstochten, die in hun vorm meestal een imitatie zijn; de volwassene met zijn verstand, dat een accommodatie en een benadering is; - zij kunnen ons wel het een en ander vertellen over den tijd en over ons vermogen om ons naar de omstandigheden te schikken. Maar het innerlijke leven van het kind, waarvan wij zoo weinig weten, staat veel dichter bij den grond en bij de bron van het leven.

En het kind dragen wij altoos met ons om, ons heele leven lang.

Het menschenslag in het Oosten van Frankrijk....

Het is alsof de menschen daar, moreel, op de grenzen van tweeërlei territoor wonen. Twee stroomingen komen er samen en vloeien niet ineen: een zelfbewust verstand en een zwellen van het hart tot de hoogten der verrukking bij de aanschouwing van ongekende dingen. Het geeft hun een zelfgevoel, egoïst, flink, afgemeten, en tegelijk een verbeelding die alles doordringen en scheppen wil. Berlioz is een zuidelijk representant van dien volksaard. Barrès, bedaarder en bloedeloozer, kan als een vertegenwoordiger van het noordelijk deel gelden. In Jeanne d'Arc vertoont zich het karakter naïef en rijp: een mengeling van kordaatheid en mystisch enthousiasme, van ernst en verstand, en kinderlijke, fantasievolle vreugde aan ridderlijk vertoon. Daar is ook stugheid in haar, van de goede soort.

Want zoo kan men de eigenheid der menschen van die streek wel noemen: een fantasievolle stugheid. Men zou zeggen dat verschillende volken daar het spoor van hun afzonderlijk karakter hadden achtergelaten.

Paul Claudel komt uit de buurt van Jeanne d'Arc. Toen het kind de twee stemmen van zijn landaard, de stem van de dwaasheid en de stem van de rede, in zich hoorde ontwaken stond het daar radeloos tegenover. Er was iets onzinnigs bij hem dat zijn verstandige kameraden van hem afhield, en meteen een ernstig overleg, dat de dwazen zijn gezelschap deed vermijden. Het wist niet hoe 't het met zichzelf had. Het kon zich niet uiten. En wanneer het eindelijk eens tot spreken overging, in zich zelf of met anderen, dan kwamen de woorden naar hem toe uit de verte, als van een vreemde.

Die onwetendheid van zich zelf drukte het kind als een schuld. Het had gewetensangst, het droeg een last.

Wroeging, dat is een scheiding in het bewustzijn. Het is een lijn, diep in onze gedachten getrokken, die ons verlangen terugdringt door iets onoverkomelijks. Maar ook was er een kracht in hem die het drong dien last van zich en van zijn wereld af te schudden, die het aandreef tot verzet en beweging, die aan zijn vermogens de macht en het perspectief der verbeelding leende, en die daardoor de fantasie prikkelde tot kolossale droomen van heerschappij.

Op die wijs werkt de natuur wanneer zij het nieuwe voorbereidt door het bijeenbrengen van tegenstrijdige elementen.

Daar kampen in zoo'n kinderziel dezelfde machten die het

menschelijk gemoed verdeeld hielden, in 't begin der middeleeuwen toen de Romeinsche beschaving samenkwam met den geest der barbaarsche nieuwelingen, en weder aan het begin der nieuwe geschiedenis, toen de intellectueele beschaving van het Zuiden plotseling in aanraking werd gebracht met de ongerepte lagen der samenleving van het Noorden. Het is diezelfde gewetensangst, het is diezelfde drang naar beweging, het is diezelfde grootsche droom van macht, het is hetzelfde gevoel van onmacht, hier in de ziel van het mokkende kind dat zijn weg niet kan vinden, als ginds op het groote tooneel der geschiedenis.

Voor de natuur bestaat geen groot of klein, ook geen historie in den zin dien wij menschen er aan hechten; overal is voor haar historie, en dezelfde historie.

Zoo ging het kind zijn dagelijksch bestaan rond te midden van de dorpsomgeving, een vreugd voor zijn ouders omdat het plichtmatig leerde en verweg de eerste was op school, maar geschuwd door zijn kameraden en schuw voor zichzelf.

Wat had het landschap aan Paul Claudel te zeggen? aan het eenzame kind, en aan den jonkman die de vacanties van het Parijsche schoolleven op het land kwam doorbrengen.

De natuur kwam eerst nader tot hem in haar dubieuse uren van avond- en morgenschemering.

Hij had wel oog voor haar glorie van licht, op den vollen dag, en hij zag ik weet niet welken triomf van het leven over de glinsterende wegen van het zonnige land paradeeren; maar die pracht lag buiten hem, zij was een soort van betoovering. De natuur sprak pas tot hem wanneer zij haar goud had afgelegd. Dan kon hij ook tot haar spreken, en tot haar klagen de eeuwige klacht van het menschenhart; dan kwam nijpender de behoefte in hem op om zich van zijn gewetensschuld, van zijn onmacht, te bevrijden tegenover de ernstige en ontdane natuur.

Hij zegt van de morgenschemering:

> De vale dag schemert op het slijk der wegen,
> En onder de hagen gooien koolblâren en bloemen
> Op den gelen grond hun last van regendroppels.
> Die gestorven zijn gaan heen, en die in 't leven blijven
> Moeten zich opstellen en voor de wereld belijden den last van hun ziel.

Dat was de impressie van Paul Claudel. Het scherpe beeld van het eerste morgenuur herinnerde hem, bij het denken aan de stervenden wier schimmen dan de aarde verlaten, dat ook de levende voor het begin van den dag zich van de schim zijner schuld ontdoen moet, evenals het blad, beladen met nachtelijke regendroppels, zijn vracht over den weg uitstort.

De rauwe morgenlucht beet hem in zijn ziel.

De dingen grepen hem aan; en zij moesten hem aangrijpen, eerder kon hij ze niet tot zijn bewustzijn toelaten. Het sprakelooze geroep om hulp der aarde, in haar wintergraf gebonden, kwam tot zijn gevoel. Hoe leed zijn zwakheid mede bij die zwakheid! De rilling die door boomen en struiken heentrekt als het licht aan den hemel weggaat, huiverde ook door zijn binnenste. En met welk een pijnlijke exaltatie zag hij uit wanneer hoog van de lucht de morgenregen eindeloos neerkletterde op het vernielde akkerland en de drijvende wegen, of de wind de boomen boog, ‘de werelden der wolken voortdreef, en het zand deed stuiven over het zwarte loof der aardappelvelden.’

De natuur moest hem geweld aan doen, zij moest van schuld en straf en onmacht spreken, anders kon hij haar uit het binnenste van zijn gemoed niet antwoorden.

Want dat vreemde wezen zijner ziel, dat furieuse, dat teedere, dat klaar verstandige, dat opgewonden wezen, hoe zou het zich uiten wanneer het niet van alle kanten werd geperst!

Paul Claudel nu zocht ‘het getuigenis van zichzelf.’

Maar waar zou hij dat getuigenis vinden?

O, hij had zulk een behoefte aan liefde en aanhankelijkheid Toen hij als jongen, voor de studie, naar een der groote lycées gestuurd werd bekroop hem in de eenzaamheid van het stadsschoolleven een heimwee naar zijn geboortestreek. Hij zat in de avondschemering te turen, en hij herinnerde zich de stilte van de avondschemering daarginds:

> De gewijde stilte bezwangerd
> Met den reuk van het koren dat bezig is het brood te maken.
> De roggearen, en het klavergras, en de Spaansche klaver, en de wilde rozenhagen;
> Zingend in de verte, de groepjes op weg uit de dorpen; de rust van alle wezens!
> De boom doet er het zwijgen toe, het insect haast zich over het pad naar zijn hol.

Zie! de heldere sterren schitteren; en de nachtegaal, de droeve vogel die zijn klacht slaat wanneer de Wagen opkomt, ...

Het gouden, gelukkige land verscheen voor zijn verbeelding:

O de gouden, spiegelende Marnestroom
Waar de schipper meent dat hij vaart over de heuvelige oevers, en de wingerds, en de huizen heen.

De rust! Het onstuimig neerslachtige hart verlangde naar de rust:

van een dier schippers uit België die ons kolen komen brengen, die men zomers
In hun geteerde kajuit, wachtend op de sluis
Hun bier ziet drinken midden in het gewoel van hun havelooze bengels.

Kwam hij dan naar huis in zijn vacanties, zoo was de begoocheling van het landschap af. Hij ging stug rond, nijdig tegen zichzelf, met verdriet aan alles. De boeken zijn dol, klaagde hij, men heeft mij met een roffel wijsheid voorgetrommeld. Ik weet niets, ik kan niets. Daar lag de toekomst voor hem als een stoffige weg in den zomer, doelloos voortgaand in de leegte van de lucht.

En hij wou toch de toekomst veroveren, en dwingen; midden in zijn leed voelde hij de vaart van zijn krachtige natuur opkomen.

De leeuwerik, al voor de dageraad den hemel kleurt, stijgt,
En de eindelooze velden van de stralende lucht
Zijn vol van den kreet van dat harstochtelijke kluwen vêeren!
Zoo rijs ook ik, niet als het vogeltje,
Maar als de sphinx met zijn doordringend gekrijsch, het gevleugelde paard met de arendsklauwen.

Dan zonk de furie in een stemming van weemoed:

O adem van den wind, ik drink u! o boomentempel! droeve avond!
Ik geef mij aan u over!
Ziet naar mij, ik verlang
En ik weet niet wat.
Neen, laat mijn vraag op dezen dag niet onbeantwoord, geef mij hoop!

Hij vroeg naar een teeken; hij gunde zich geen rust voordat hij het getuigenis van zichzelf, het bewijs van zijn waarde gevonden had.

En ernstig keerde hij dan naar de ouderlijke woning terug, en zette zich aan het werk voor zijn boeken, de stemmige Claudel.

Totdat de tijd aanbrak der bevrijding, bij het wakker worden van zijn kunstenaarsbesef.

Er gebeurde met Paul Claudel, wat er met de held van zijn heldenverhaal, Tête d'or, geschiedde in 't uur der wijding tot held, natuurlijk ‘in een beetje andere woorden,’ met behulp van Indische wijsheid, met behulp van ik weet niet al wat, dat het leven uitzoekt om er zijn *eigen* kracht aan te ontwikkelen. Het kan niet gaan als op het theater want het theater is maar een benadering. Toch zou het mij niet verwonderen als aan Paul Claudel, evenals aan zijn Tête d'or, de openbaring onder een zwaren kamp door een lichtstraal gekomen is.

De schijn van het leven viel voor hem weg; ‘het gezicht der dingen veranderde.’

Het was zijn wedergeboorte.

Hij zag het leven. In zich. Dat heftige verlangen, op en neergaande in zijn borst, nu overvloeiende, dan plotseling teruggehouden en opgestuwd, of ondergaande in verteedering, om daarna met nieuwen aandrang zich weder uittestorten, - dat was zíjn wereld; en ze zou haar bevrediging vinden in zichzelf, niet in de wereld daarbuiten of in de begeerten die zich aan haar hechtten.

Paul Claudel kreeg het geloof. Het geloof is het uitsluitend vertrouwen van den geest op den geest. Het is de innerlijke wereld en staat tegenover de wereld.

Het geloof is de verborgen kracht der menschheid, waardoor ze zich uit haar tweestrijd redt. Volken zoowel als individuën. Door het geloof heeft Luther zich van zijn wroeging bevrijd, en de Hervorming is het antwoord der Germaansche volken op de Italiaansche Renaissance. Het geloof maakt de eenheid uit van Jeanne d'Arc's leven. Het behoort even goed bij de kunst en de daad als bij den godsdienst. Zij komen voort uit de innerlijke wereld, uit het ware wezen van den mensch.

Zoo zag Paul Claudel het leven onder het teeken van het geloof. Hij zag dat het leven van hemzelf moest uitgaan, dat het van hemzelf uitging.

Was er de kracht in hem om den schijn der wereld te verbreken en de ware wereld uit zijn eigen leven op te bouwen, niet alleen voor zichzelf, ook voor anderen?

Hij gevoelde een soort triumf wanneer hij zijn macht schatte; maar die vreugd werd ondervangen door het verdriet der eenzaamheid. ‘Ik ben aan de anderen gegeven, maar wien heb ik?’ In alles de bonte schaduw der begeerten te ontberen viel hem zwaar. Zichzelf, en was dat genoeg?

Dus hield zijn verzekerdheid een grein van twijfel omsloten, ze ging op en neer als het verlangen dat zijn hart bewoog...

Het thema nu van Claudel's tragedie, *Tête d'or*, is de bevrijding door den machtige. Zijn eigen hart klopt daarin.

Tête d'or.

> J'espère! j'espère! j'aspire!
> *Tête d'or*.

Ik trek den degen tegen een wereld van tranen en moedeloosheid!
Schitter, blank staal, totdat het doel bereikt is!
En wanneer er iemand genoeg heeft van dit kleeremakersleven,
laat hij mij volgen! Wanneer er iemand is
Die een walg heeft van dezen loomen achtermiddagslaap,
laat hem komen!
Wanneer gij u menschen voelt en u ver-
Strikt ziet in uw slavenrokken, o! Schr-
Eeuwt van woede en wilt het niet langer dragen!

Dat is het krijgsgeroep van Tête d'or.

Maar laat mij u eerst de heldensprook van het drama vertellen.

Twee mannen zijn op weg naar den keizerburcht. Den een met de goudblonde lokken kennen wij, het is Simon Agnel, die van zijn soldaten den bijnaam van Tête d'or zal krijgen, wanneer hij als generaal voor den keizer strijdt. De ander is zijn jonge vriend, Cebes; hij gaat met moeite, de zwakke, om gelijken tred te houden.

Zij hebben elkander gevonden dien droeven nacht toen Tête d'or, uit den vreemde teruggekeerd, in zijn verlatenheid

de wijding tot held ontving. De jongeling met zijn vage begeerten heeft den sterke 't eerste als zijn meester erkend, hij hoopt zich op te richten aan zijn kracht, en Tête d'or is aan hem 't eerst zijn kracht gewaar geworden; hij heeft hem aangenomen als kameraad.

Maar als zij voor den keizer, in het paleis, verschijnen en Tête d'or van dezen de vergunning krijgt om een leger te werven, dan moet Cebes worden achtergelaten, want hij kan zijn vriend van geen dienst zijn: hij heeft hulp noodig, hij kan geen hulp geven.

Het moest ver met het rijk van den ouden keizer gekomen zijn dat een avonturier als Simon Agnel de opdracht kreeg om met de benden welke hij te zamen kon brengen den vijand te gaan bestrijden.

Er hing schrik over het land. De barbaren van het Oosten waren ingevallen, zij verstrooiden de legers en verwoestten de steden. Nergens waagde men het tegenstand te bieden. Redding scheen onmogelijk, zoo was alle nerf uit het volk weggegaan. Eindelijk was het nog maar een quaestie van dagen dat de horden den keizerburcht bereikt zouden hebben. Dáár was een doffe vertwijfeling. Wat kon de avonturier, die zijn troepje verzameld had, nog uitrichten? Men wachtte gedwee het noodlot af, als een kudde bibberende schapen het onweer.

's Nachts dwaalde de oude keizer door de zalen van zijn paleis, hij vond de wachters ingeslapen; alleen Cebes waakte, het hart vol verlangen naar den vriend, en vol leed; want hij voelde dat hij sterven ging en niets geweest zou zijn voor de wereld, en niets voor zijn kameraad. Arme Cebes in het sombere paleis! Hij had maar één troost, de toespraak der prinses, de dochter van den keizer en de erfgenaam van den troon. Misschien dacht hij dat zij, wanneer zijn vriend den zegepraal behaald had, aan Tête d'or haar hand zou geven en de macht in het rijk, en hij was gelukkig en weemoedig in dat denkbeeld, want hijzelf was veroordeeld daar te liggen sterven....

Weder kwam een doodsche nacht. De vijand naderde. In zijn angst had de keizer zijn hovelingen lang voor het aanbreken van den dag gewekt. Ook de prinses had hij op laten roepen: kon zij geen straal van bemoediging brengen in de somberheid van allen? Maar zelfs het besef van hoop was in de harten verdwenen. Er was een neerslachtigheid, dat men

niet eemaal de overwinning wenschte, omdat de inspanning tot een nieuw leven te groot zou wezen voor de krachteloosheid.

Op eens een bode van victorie! De vijanden zijn uiteengestoven.

De bode moet spreken over Tête d'or en zijn armee. Hij kan den wijn dien de keizer hem aanbiedt nog niet over de lippen krijgen:

Ik kan niet
Mijn tanden zetten aan het glas eer mijn blijdschap
Hebbe gesproken!
Ik zeg dat dit rijk behouden is door een paar handen vol centen en diamanten.
Hij schaamde zich niet op de bruggen en de pleinen
Te bedelen met uitgestoken handen, zijn prinsenhanden,
Totdat hij onder den last in de modder zonk tot aan de knieën.....

Een Hoveling.
Wij hebben het gezien!

De Bode.
.... Met de schitterende oogen voor zich uitkijkend, fierder dan de god van den storm, -
Totdat hij onder de aalmoezen zonk tot aan het kruis!
Want iedereen zag hem met verwondering aan, en schaamachtig gaf hem zwijgend wat hij bezat.
Hij was gekomen, onze vorst, uitstekend door schoonheid, getooid met wondere daden!
En vol weemoed moest ieder blijven denken aan het trotsche, betooverende gelaat!

Een Hoveling.
Op die wijze werd....

De Bode.
Wanneer iemand het waagde hem 't eerst aan te spreken, en vroeg: Wie zijt ge!
Keek hij hem ook aan en antwoordde: Dien gij denkt, ge vergist u niet.
- Welk een gevaar, zeide de ander dan dadelijk, bedreigt ons! Als we nog maar kunnen
Ontkomen, bij God!
- Ge zoudt dus wel in veiligheid willen zijn?
- Natuurlijk, ja, zeide de ander! - Ge kunt het toch niet, maar, wanneer gij alle ellende geleden hebt, zult ge in schande omkomen.

De man dacht na, ging op zijn andere been steunen en zeide na een poosje:
Wat kan ik er aan doen, meent ge? Nu,
Ik zal den tegenspoed braveeren!
Kan ik er niet tegen op? - Kunt ge niet? En hij zeide nog:
Verguisde kerel, het is nog tijd, van daag, om u te wreken over uw vernedering! -
Men vertelde die woorden elkander over, en wie ze gehoord had, soms,
Vergat ze niet, maar zijn vrouw alleen latend in zijn bed,
Liep hij den heelen nacht door zijn kamer, al bedenkend gedachten als deze:
Wil ik of wil ik niet?
En zoo ik wil, kan ik dan niet?
Totdat, als een stipjen, een woord van goede beteekenis,
Opkwam voor zijn begrip: Ik kan!

***Een Hoveling*.**
.... het reddingsleger bijeengebracht?

***De Bode*.**
Ja.
Zoo vestigde zich
In de bedrukte ziel een woede als van een gevangene!
Zij geven niet meer om het leven, en roepend: Voorwaarts! gaan zij waar 't appèl geslagen wordt.
Allen, waren ze blij hun huis en hun bedrijf te verlaten.
En daar er aan de helling een hooge bremstruik met gele bloemen, waarvan de bijen houden, groeide,
Liet hij dien omhakken, en hem kussend, beval hij dien naast hem te dragen, toen steeg hij te paard.
En de soldaten, wachtend op het sein om te marcheeren,
Hoorden achter zich het wapperen van het vaandel, den oorlogshaan, den wuivenden zang van het doek.
Maar, toen zij op het slagveld kwamen waar zij moesten sterven of overwinnen,
Zagen zij een andere vlag.

***Een Hoveling*.**
Wat voor een vlag?

***De Bode*.**
Wat voor vlag? Green lodderig lap zijde of spinrag, aan een boonenstaak opgehangen,
Maar als een ouderwetsche galg met zijn bungelende boeven of als een mast met raa's,
Het monsterachtige vaandel onzer ellende, beladen met ketenen.

Zij zagen het,
En eerst stonden zij aaneengesloten en het gevecht hield zich een tijd lang zoo.
Maar op eens, vervuld van een hartstocht alsof het om geld te doen was,
Trokken zij er allen gezamenlijk op los en schreeuwden om het hardst.
En toen zag ik dat achter hun rug de krijgsschrik
Oprees, alsof plotseling, daar het toch dag was, de nacht
Haar reuzenhoofd met den sterrendiadeem omhoog stak
En blies in haar trompet van duizelende verschrikking?
Zij, verwonderd, sidderden, maar de massa der vijanden,
Als paarden, schichtig geworden door een gerinkel van kettingen,
Maakte rechtsomkeert op de vlucht!
Zoo hebben wij dat leger opgejaagd
En omgerold naar den anderen kant als een ton
Waaruit een eindelooze rommel van mannen stortte
Over den grond en de schuimende velden der zee.
Kijkt nu dat aan! ziet! die onmetelijke horde, ze draait ons den rug toe, ze vluchten voor ons!
O, wie heeft er ooit zoo'n bloedbad bijgewoond, en de hoopen van stervenden
Die trokken en wrongen als garnalen!
Luide kreten klonken door het roode ruim: o! o! voort stoven de ruiters, en onze donder weergalmde!
Verdoemd!
We hebben hen weggeschopt als keffende honden.
Grijsaards met hun houten beenen en krukken
Hebben honderden op de vlucht gejaagd, en baardelooze jongens hebben de strijdpaarden tegen hun kruis aan geblazen!
Ik heb het gezien!
Ik heb de vaandels bij bossen zien aandragen....
Hoerah! dat ik zoo'n dag heb mogen beleven!
O blijdschap! de Overwinning hinnikend, en spartelend met haar schitterende hoeven is, als een paard
Uit dartelheid zich gaan uitrollen op dat oorlogsveld.

Tête d'or volgde den bode op de voet. De eerste om wien hij dacht bij het binnengaan van de keizerzaal was zijn arme vriend Cebes. Helaas, de hereeniging is maar kort van duur. Cebes sterft in de armen van zijn kameraad; het verlangen van het zwakke kind is gestild, hij heeft den overwinnaar mogen terugzien en zijn deel gehad aan den triomf.

Een hard oogenblik voor Tête d'or! Het staalt zijn kracht en zijn verontwaardiging over de menschelijke lafheid. Hij heeft hun een boodschap te brengen, aan de hovelingen, en aan den Keizer vooreerst. Denken zij dat hij zich door hen als een werktuig zal laten gebruiken? Hij zal hun wel anders toonen. Het werk verwacht zijn meester. Hij eischt de regeering voor zich omdat hij verstand heeft van commandeeren. De keizer wil met zijn bevende hand zijn troon verdedigen, maar zonder een grein van respect doorsteekt Tête d'or den ouden man en gooit het lijk den ontstelden hovelingen toe.

Hij slingert hun zijn degen tegemoet. Laten zij hem aandurven. En zij onderwerpen zich. ‘Breng mij mijn degen!’ beveelt hij:

> Degen!
> Borg van mijn waarachtig vertrouwen, gij die
> Al eenmaal overwonnen hebt,
> Ik richt u omhoog als een flambouw, teeken der overwinning
> die ik vasthoud!
> Ik trek den degen tegen een wereld van tranen en moedeloosheid!....

Zij zullen gaan waar hij hen geleiden wil. De dagen van voorheen zijn vergeten. Één slechts kan niet vergeten. De prinses, zij die het rijk als bruidschat mede zou brengen aan haar gemaal, ontvlucht het hof en den moordenaar. De schoone schijn der regeering gaat onder. Tête d'or heeft haar wezen. Maar hij draagt zorg voor de dooden, voor den ouden Keizer en zijn lieven kameraad. De lijkdraagsters komen op.

> ***Eerste Draagster*.**
> Laat ons, vriend, uw zijden lokken in orde schikken.
> Sluit, - sluit die zachte en angstige oogen.
> Niet langer meer, flink op de been, zult gij de lucht opsnuiven,
> En u verheugen in den luister der velden, gij pachter van
> de eenzame hoeve.
>
> ***Tweede Draagster*.**
> Geen lijkwâ voor u! geen doodskleed voor u, broeder!
> Wij willen uw jaloersche schim niet bedroeven,
> En daarom zullen wij u dragen,
> Wij meisjes van uw leeftijd, ongehuwd en zonder minnaars.
> O gij die terzelfder tijd met ons geboren zijt!

Wellicht had begeerte naar liefde voor uw ooren reeds den toon aangenomen van de heesche klacht der tortel;
En gij zijt gestorven eer dat eene van ons,
Haar bloote armen om u sluitend, u de Muzen geleerd heeft, en de zoetste van allen Erato!
En de God der Liefde, met zijn lier, zal voor ons uitgaan, en bijwijlen zijn schoone, weemoedige oogen draaiend naar ons,
Zal hij ons geleiden, met glinsterende voetstappen over het stoffige pad, tusschen het sombere geboomte.

***Derde Draagster*.**
... Bij een stille bron!
Daar zullen de Nymphen, dochters van den nacht, uw stilzwijgen vertroosten!
En u dragend op haar armen en haar schouders
Zullen zij, op uw spiegelblanke borst, onder de vochte takken van den zilverpopel,
Den weerschijn bewonderen van de schitterende sterren.

De tweede groep der draagsters bezorgt het lijk van den ouden Keizer.

***Eerste Draagster*.**
Welk lied zullen wij zingen, wij, de Moeders,
Op den man, die gebruik gemaakt heeft van zijn ziel en zijn ledematen, die andere menschen geschapen heeft, en die,
Beproefd door veel smarten en begeerten, van uiterlijk is veranderd, als in zijn loop het jaar?

***Tweede Draagster*.**
Laat er in uw hart dat opgehouden heeft met kloppen, geen verbittering meer wonen, noch wrange herinnering, Heer!
Denk alleen aan den vrede! Aan de zijde uwer vrouw die u wacht, zult gij rusten!
Laat de eenen de lijkwâ ontplooien, en laat de anderen den doode opnemen,
En het versleten lichaam wikkelen in het schaamachtige en eerwaarde kleed.
Kom! berg die oogen weg die niet meer zien, voor de oogen die u nog zien kunnen!
Daar waar de berg zijn helling keert naar de opgaande zon,
Zullen wij u in de grafspelonk brengen, en niet wil dat de opening bedekt zal worden.
Daar zal uw lichaam blijven.

***Derde Draagster*.**
Wij weten niets verder.

Twee jaren zijn voorbijgegaan. Tête d'or, de koning, heeft zijn leger van overwinning tot overwinning, van land tot land gevoerd. Hij staat op de grenzen van Azië, gereed om de barbaren in de steppen te vervolgen of ze door een laatsten slag te vernietigen. Zal er wel een laatste strijd wezen, zal zijn verlangen hem niet altoos en altoos voortdrijven?

De teekenen zijn gunstig voor den nieuwen veldtocht in het onbekende werelddeel. Een opgewekt leven doorstroomt de troepen. Zij hangen aan den blik en aan het woord van hun veldheerkoning.

Een geruisch gaat door de gelederen, als de adem van een profetische stem, die hun de nadering van een grooten dag voorspelt. En zij ijlen de victorie tegemoet, die hun toewenkt. De koning vooraan.

Er is een schaduw in het schitterende tafereel. De arme prinses, de rechtmatige erfgename van het rijk, dwaalt hulpeloos om, op diezelfde plek die het leger van Tête d'or zooeven heeft verlaten. Zij had na den dood van den keizer de wijk genomen in het vijandelijk leger, en iedere overwinning van den triomfeerenden vorst was voor haar een vernedering geworden. Men hield haar gevangen. Nu is zij ontsnapt; maar de eenzaamheid in de wildernis is haar een harder gevangenis geworden. Koude en honger kwellen haar, en ellende boven ellende, een onverlaat die uit het kamp is gedeserteerd, pakt haar en nagelt haar met uitgespreide armen, als een vogel, tegen een boom om haar waardigheid van prinses te bespotten.

Daar blijft zij onbewust door pijn en angst van wat om haar voorvalt. Zij hoort niet dat de legerstandaard in haar nabijheid wordt geplant, zij verneemt niet het rumoer der soldaten en de wisseling van den strijd, zij bemerkt niet dat er een groote verandering heeft plaats gegrepen.

Want daar komt een afdeeling der troepen aan, hun dooden koning dragend. De held is gevallen in den slag. Zij zullen Tête d'or zijn legerstede bereiden midden in het woud.

De bode zal zeggen wat geschied is:

> De schijn der overwinning heeft ons bedrogen!
> Want toen wij onze vijanden vervolgden in de engte, werden wij overweldigd door hun onverwachte zwenking.
> En lang stonden de legers borst tegen borst, als twee insecten die elkander het hoofd bieden.

Maar eindelijk maakte de verveling de koorden slap van den moed dergenen die tot nu toe gewoon waren te overwinnen, en die alleen bang waren thans niet te zullen overwinnen.
En zij keerden den vijand den rug toe.
Zij sloegen op de vlucht, bij beekjes eerst, dan als een stortvloed!
Maar
De keizer....

De Standaarddrager.
Hij moest dat aanzien! Wat deed hij toen?

De Bode.
O!
Hoe balde hij zijne vuist van woede!
Tevergeefs zette hij zich in tegen den overstelpenden vloed der lafheid.
Hij zag hoe het verbond dat hun zielen hem bezworen hadden uitgewischt was als een spiegelbeeld, dien dag.
En hij alleen bleef over als een rots die vast blijft staan onder den dooi.
En toen, -
Gaf hij de toekomt op,
Of voelde hij zich sterk genoeg,
Hij alleen, tegenover een geheel volk? - sprong hij van zijn paard,
Vreeselijk om aan te zien,
Alsof de donder in zijn borst huisde.
En met de tanden knarsend,
Trok hij zijn degen, hij doodde zijn paard,
En ging alleen tegen het gewoel in.
En weldra zagen wij hem de vijandige horde doorklieven
Als de vertoornde doffer die op zijn wijfje toespringt met hangende vleugels.
Hij sloeg er velen met zijn degen neer,
Als zij die hem zagen hem dan herkenden,
Weken zij terug als voor
De ontembare woede van een onheil!
Hij stortte zich op hen uit alle macht, als een vernieling,
En zijn vuist badend in een poel van bloed, steeg hij
Te midden der verschrikten
Op een heuvelkling.
Toen, ziende dat, hij toch maar alleen was,
Vielen zij allen gezamenlijk op hem aan en grepen hem bij de beenen en de armen.

En wij, ellendelingen, wij zagen hoe bij van den gordel af
uitstak boven het gewapende vee,
En hij spartelde als een paard dat men ophijscht in de takels
van een schip,
En hij schreeuwde met een schrikkelijke stem en hij schudde
zijn levende gevangenis heen en weer met zijn lendenen!
En op 't eind, daar hij zich niet verroeren kon, zie een ellendige
Hondsvot!
- Moge een steen hem vermorzelen als de padde Satan!
moge Judas hem met kussen overladen in de diepste diepten
der hel! -
Kwam sidderend op hem toe en met de punt van zijn degen
brak hij hem zijn wapenrusting.
O!
Welk een luiden, scherpen kreet hoorden wij hem geven,
toen hij het staal voelde bijten,
Zoo, dat bij het aandenken
Ons gebeente nog trilt als een speeltuig!
Allen
Hoorden het en rilden, men wist den Koning gestorven,
Gestorven! en geen koksmaat toen, geen gedienstige castraat
die niet zijne ziel
Voelde schuimen van toorn, een furieziel! Wie gaf er nog om iets!
De vertwijfeling der schande werd onze legeraanvoerder, en
ons gevecht kreeg weer vleesch en been.
Zij die zich overwinnaars rekenden zagen opnieuw den heuschen
krijg zijn schouders tegen hen keeren.
Bedrogen door het leven, en wederom vervuld van doodsbegeerte,
Joegen wij voorwaarts om zijn onherstelbare handen te kussen.
En zoo overwonnen wij, zonder dat wij er iets om gaven.
De vijanden vluchtten -
- En op het terrein dat zij ons overlieten, vonden wij den
Keizer, levenloos, op den grond geworpen, vol kwetsuren....

Terwijl de soldaten een boomstam omhouwen, die hun koning tot laatste bed zal strekken, komt Tête d'or voor een oogenblik uit zijn verdooving bij.

Het leven was te krachtig in zijn aderen om hem op eens te kunnen verlaten. Maar hij voelt dat de dood nabij is, en hij verzoekt, hij gebiedt, dat niemand bij hem blijve. De eenzaamheid zal de wacht voor hem houden. Hij verlangt geen getuigen in zijn zwakheid.

De soldaten omwikkelen zijn lichaam met linnen. Hij geeft hun zijn laatste bemoediging en raad: ‘Ruil uzelf tegen niets! Want wat bestaat er buiten u? Kent ge soms iets? En gij, gij zijt iets.’

Dan gaan de troepen zwijgend heen, hun stervenden, bezwijmden vorst achterlatend.

Maar de eenzaamheid is niet volledig. Verborgen achter de neerhangende takken ondergaat de prinses haar marteling. Zij komt op uit haar flauwte, en bemerkt Tête d'or op zijn rustbed van den omgehouwen boomstam uitgestrekt, onbewegelijk. Waarom kan zij zijn voorbeeld niet volgen en in stilte sterven? De pijn doet haar schreeuwen. Tête d'or ontwaakt.

Zoo vinden zich de twee, de erfgename van het rijk en de vorst die zijn rijk moet opgeven voor de eeuwigheid.

Hij verzamelt zijn krachten en waggelt uit zijn luie doodsbed naar den boom, waaraan de prinses is vastgespijkerd. Grijpend en steunend door middel van zijn machtelooze vingers, rukt hij met de tanden de nagels los die de handen der prinses doorboren. Op die wijs bevrijdt hij haar. Dan valt hij geheel uitgeput aan haar voeten. Nu is het de beurt der prinses om te helpen. Zij steekt de doorboorde handen uit en als een mier die een last voortdraagt, veel grooter dan haar eigen lichaam, sleept zij het heldenlijf naar zijn boomstambed, gelukkig in haar opoffering, gelukkig dat de held zijn laatste kracht aan haar zwakheid heeft willen leenen, gelukkig in zijn nabijheid te sterven, de keizersdochter in tegenwoordigheid van den keizer.

Maar uit de borst van den held breekt eindelijk, bij den aanblik van die ellende, een klacht over zijn onvermogen. Hij zegt tot de prinses:

> De dood is niets; maar hièr, hièr is mijn laatste gewetensstrijd!
> Op welken boezem legt gij uw hoofd ter ruste, genadevolle!
> De wijndruif is geperst tot het laatste sap, en uit mijn wonden komt niets meer dan water.
> Ik heb niet willen huilen, en willen opstaan om te loopen, maar ik zie dat ik gek was,
> En dat de mensch niets anders moest doen dan huilen, en dat altoos nieuwe tranen
> Onophoudelijk uit zijn oogen moesten opborrelen om langs zijn dorre, zouten wangen te stroomen!

Ik ben immers niets geweest!
Want evenmin als de sneeuw het beeld van het vuur kan bewaren,
Zoo behoudt de mensch geen enkele bezitting.
O ik zou nog wenschen te blijven leven om de rest te besteden van het leven
Met aan ieder zijn dwaasheid te verkondigen.
Ga heen, roep het leger terug, dat het zie wat voor een marionet
Ik geweest ben! En gij,
Gij ook zijt niets meer dan het minste vrouwtje, want iedere ziel is een zeer laaghartige komedie.
O dat onze armen smelten als ijs
En dat onze handen niet antwoorden kunnen aan ons verlangen!
- Modder en asch!

***De Prinses*.**
Hoor mij toch, broeder! wanneer gij uw armzalig lichaam kondt zien
Zwart van geronnen bloed, vol houwen, als een bedelaar, die door de honden gelekt wordt....

***De Koning*.**
Modder, drek!

***De Prinses*.**
Stil toch, stil!
.... Gij hebt
Dien bouwval kunnen oprichten, dat lompenlichaam,
En door uw tegenspraak hebt ge de vernietiging vernield,
Zijt op mij toegekomen, levende bedroefenis, als een gevilde spier!
O aanschouwen vol smart,
Dat wij toen elkander toch ontmoet hebben, wij beide Koningen!
Gij, een bloedig brok doodstrijd, en ik
Ontwricht, gestrekt hangend tegen de schandpaal!
En gij, dronken waggelend, blind als de arme rups,
Gij hebt mij bevrijd.
Nu zal ik,
Ik zal niet toelaten dat gij in vertwijfeling sterft. Neen, denk niet dat het mogelijk zij!
Zij zal u niet verlaten, wier bloedige handen gij kuste, toen gij haar bevrijdde!
Nu hebt gij verlost die sterker is dan gij!

De Koning.
Neen, vrouw! Gij kunt niet
Dit leven in uw haren omstrikken.
Blijf gij! Wees gij koningin! Ik vermaak u alles.
De mensch menschelijk
Zoekt, evenals een eenzaam reiziger die, bij een groote kou, gaat schuilen in den open buik van zijn paard,
Zijn warmte rillend in de armen van zijn wijfje.
Maar hun handengetast, hun omhelzingen, hun kleine geluidjes in de donkere kamer,
Ik noem dat alles kinderdwaasheid, een nutteloos middeltje.
Waart gij het huwlijk zelf, ik heb niet met u te maken.
Laat mij eenzaam sterven!
Op nieuw
Als een vlam wentelt
In mijn borst het groote verlangen!
Ach!
Het kind van mijn moeder
Heeft hierheen, tot op deze plek, een laffe woede meegebracht, evenals zijn gezicht vergezeld wordt door het weeke en aardsche vlammen zijner haren;
Maar thans, ik, een betere moeder voor mijzelf, ik zal een ziel baren, als een krachtigen zoon, een behaarde ziel!
Ik zucht, ik wacht, ik streef!
Gij kunt die harde ziel niet loswikkelen met uw vrouwennagels;
Zij vult op nieuw haar ijzeren wapenrusting!
Op nieuw zie ik! Ah! Ah!
De zon op 't ondergaan vult het geheele landschap met een rooden gloed.
O zon! Gij, mijn
Eenige liefde! O afgrond van vuur! o bloed, bloed! o
Poort! Goud, goud! Heilige toorn!

De Prinses.
Hoe hijgt hij van dorst!

De Koning.
Nog eenmaal zie ik u dan! O rozeroode bosschen, licht dat trilt onder het harde azuur!
Struiken, varens!
En gij, kolossaal opvlammende woudkerk,
Uw zuilen groeien opwaarts in een eeuwenoude aanbidding!
O dit leven!
Giet een krachtigen wijn in de wond van het leed! Verzaad met uw melk de borst der sterken!

- Een reuk van woudviooltjes wekt mijn ziel op om zich
los te maken!...
O Vader,
Kom! o Glimlach leger u op mij!
Evenals de wijnpersers wanneer de bakken worden aangedragen
Uit het huis hun tegemoet gaan door alle deuren,
Zoo treedt mijn bloed u tegen door al zijn wonden in triomf!
Ik sterf. Wie zal verhalen
Hoe ik stervende, met open armen, de zon vastklampte op
mijn borst als een rad?
O Bacchus, wijngaardloof omkranste,
Hart tegen hart, mengt gij uw bloed met mijn aardsche
bloed! Drink uw slaaf!
O leeuw, gij rust op me, gij legt uw neusgaten tegen
mijn kin!
O.... lieve.... hond!

Zoo bevrijdt zich de held van zijn laatste begeerte en stort met zijn groote verlangen in het eeuwige verlangen!

Ik zou willen dat zulk een schets een denkbeeld gaf van het drama *Tête d'or*. Maar het kan niet. Al wat theatraal effect is, al het schrille contrast van kleuren moet in het eenvoudige verhaal vervallen. En hoe dan den indruk weer te geven van de muziek van het drama, die in den bouw en de woorden van het drama zelf ligt opgesloten! waarbij die harde teedere heldensprook vergaat als een sprookje om ons, in ons gevoel, alleen te laten tegenover het verlangen van het menschenhart, kloppend met geweldige kracht als een veroveraar, dan zwak met gebroken vleugels zich verteederend in het leed, om eensklaps te stollen in een wilden ruk van verzet en op nieuw voort te gaan in nieuw verlangen en verlangen. Het verlangen, de schepper van de menschenlevensprook! zoekend naar bevrijding in het eeuwige verlangen der schepping!

Die stemmige Claudel!.... Ik begin nu te begrijpen waarom niemand over hem spreekt.

Ik zal het toch beproeven, te zeggen wat zijn kunst is.

Zijn kamp met het onmogelijke. Zijn overwinning. Zijn grootheid, te groot om niet nederig te wezen.

BYVANCK.

Liedjes.[1)]

I. Water-ranonkels.

o Bloemen-eiland, wat moet ik beginnen?
Je drijft voorbij.... voorbij aan mijn zij.
o Bloemen-eiland wat moet ik verzinnen,
Opdat je niet dobbert al verder voorbij?

Ik spreid mijn vingren,
Ik strek mijn handen,
Ik wandel mede, ik krop mijn verdriet. -
De zon lacht in 't water. Met rosse vangarmen
Pakt zij je van ondren - voor niet, voor niet!

o Bloemen-eiland, waar henen getogen?
Ik strek mijn armen, ik wandel mee.
Ik wandel mede met tranen in de oogen....
Drijf jij naar d'afgrond, naar de eeuwige zee?

1) Uit *Natuur-symboliek*.

II. Leedvermaak.

Op 't elzentakje wiegt zich
De roodeborst heen en weer.
De bloeiende katjes stuiven
Geel op de veertjes ter neer.

De geelvink, even rustend
Bij 't slagnet, ziet op de veêr
De gele verandering komen,
Fluit: roodborst ben-je niet meer!

De roodborst ziet over 't vinkje....
Flap!.... 't slagnet vallen omneer,
Schudt 't stof van de wiekjes, óptwettrend:
Nu ben-je geen geelvinkje meer!

III. Sympathie.

De morgenglansen
Der zon doorlichten
De golf beneden
De wolk omhoog.

Zoo doet de liefde
De wondre perel
Van meêlij stralen
In menschlijk oog,

Doorlicht de randen
Der zorgenswolken
Op 't somber voorhoofd,
Van lijden zwart,

Sproeit malsche regen
Die groeikracht losmaakt
In dorre vlakten
Van 't menschlijk hart.

J. WINKLER PRINS.

Gedichten.

I. Saffo's zang aan Afrodite.

Zacht als golfzang hoord' ik uw stem, Godinne,
Als muziek van ver door den wind gefluisterd,
Toen ik eenzaam ging langs het zonnig zeestrand,
Zoekend wat vrede.

Maar geen vrede zal ooit de ziel omvlechten,
Waar uw rozenwoorden het hart bedwelmen, -
Dus vol vreeze zag ik uw lichtschijn komen
Over de golven.

En omhoog uit het wellende water dookt gij,
't Zeeblank lijf omgloeid door het licht der luchten,
't Glanzend goud der haren het sneeuwen voorhoofd
Vorstlijk omkronend.

Langzaam, langzaam voerd' u de waterdeining
Waar ik angstvol stond op den vlakken zeezoom,
En, wijl warm uw hand op mijn hart zich legde,
Lachten uw lippen:

‘Kom, wees *Mijn*, laat *Mij* in dit harte tronen,
Liefde zal u wezen een wet voor 't leven!’ -
Toen, o listig-lokkende, vlood ver van mij
't Licht van de Rede.

Machtloos boog ik 't hoofd - en ik hoord' uw lachen
Sterven in 't gestoei van de golvennymfen, -
Maar fel vlamden in mij uw toovervonken,
Smarteverwekkend.

Over 't donkre land, waar geen graf mij rust geeft,
Drijft gij, wreede, rustloos mijn moede voet nu....
Hoor mijn smeeken, Machtige! - kent uw hart dan
Nimmer erbarmen?

II. Gele blaren.

Stil weefde 't woud zijn laatste zomerdroomen
In droeven tooi van bleekgeel bladergoud;
In najaarsweemoed doolde ik door dat woud,
Mijn vreugde had de zomer meegenomen.

Een boô van 't Leven is tot mij gekomen:
Een handvol blaren ritste hij van 't hout
En sprak tot mij: ‘berg aan uw hart dit goud:
Nieuw licht van liefde zal u tegenstroomen.’

Maar ik, die wist hoe liefde is één met leed,
Verstrooide 't loover als een tranenregen,
Trotsch zeggend: ‘'k wil geen goud waarvan ik weet
Dat het tot slijk zal worden op de wegen.’

Maar door mijn woorden welde een jammerkreet,
En voor mijn God ben 'k snikkend neergezegen.

BETSY JUTA.

Muzikaal overzicht.

Bedrieg ik mij niet, dan was het onlangs de eerste maal, dat op een muziekfeest van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst een groot werk van een Franschen componist ten gehoore werd gebracht. Het kan zijn, dat men daartoe is overgegaan, om, zij het dan ook wat laat, terug te komen van de meening, als zoude alleen Duitschland goede muziek opleveren; maar zonder twijfel zal tot die keuze ook de omstandigheid bijgedragen hebben, dat in genoemd land het aantal goede compositiën voor koor en orkest met den dag schaarscher wordt, en dat men zich toch verplicht acht het publiek, dat langzamerhand genoeg begint te krijgen van *Josua, Israel in Egypten* en andere werken uit den muzikalen oertijd, iets nieuws voor te zetten. Hoe het zij, de gedachte van het bestuur der afdeeling Utrecht, om ditmaal als voornaamste werk van het feest de composite van een Franschman, en wel *les Béatitudes* van César Franck, op het programma te plaatsen, kan niet anders dan zeer gelukkig worden genoemd.

Strikt genomen was Franck, die de voornamen César Auguste Jean Guillaume Hubert droeg, geen Franschman. Hij was een Luikenaar van geboorte. Maar evenals zijn stadgenoot Grétry verliet hij op jeugdigen leeftijd zijn vaderland en kwam in 1837, vijftien jaar oud, te Parijs, waar hij op het Conservatoire, als leerling van den pianist Zimmermann, zijne thuis begonnen muzikale studiën voortzette. In het verslag van 1838 van de examens dier instelling lezen wij, dat hij in dat jaar den eersten prijs behaalde, niet alleen om zijne piano-techniek, maar ook omdat hij ‘voor het eerste gezicht een muziekstuk in een anderen toon transponeerde.’ Twee jaar later trad hij in den Salon Pape als concertgever op en liet zich vervolgens herhaalde malen in het publiek hooren.

In het onlangs verschenen werkje *la Salle Pleyel*, waarin ook César Franck vermeld wordt en zijn portret voorkomt, schrijft L. de Fourcaud, dat hij niet weet, hoe men over den jongen kunstenaar als pianist oordeelde. Gelukkiger dan de schrijver, kan ik uit de *Revue et Gazette musicale de Paris* van die dagen eenige staaltjes van kritiek aanhalen, waaruit blijken zal, dat Franck niet zonder slag of stoot de gunst der Parijzenaars won. Reeds zijne voornamen César Auguste gaven de kritiek aanstoot. ‘Evenals de Romeinsche keizers, wier namen hij draagt,’ schrijft Henri Blanchard in een verslag van een zijner concerten, ‘en die het geheele gewicht der wereldheerschappij droegen, heeft de heer Caesar Augustus Franck nagenoeg de geheele verantwoordelijkheid van zijn concert gedragen. Twee trio's van zijne compositie, een solo, een kwartet en een slotnummer, de onoverwinnelijke Caesar Augustus heeft alles uitgehouden; hij kwam, zag en overwon. Zeker, het jongmensch heeft talent, maar het is een mechaniek talent. Hij doorloopt de piano, hij speelt, hij speelt, hij speelt altijd. Het is netjes, zuiver, maar droog. De inspiratie als componist of executant is voor hem een gesloten boek. Nooit wijkt de stereotiepe glimlach van zijn gelaat.’[1)]

Aanleiding tot deze en andere min of meer ironische beoordeelingen van het talent des jongen kunstenaars was de oude heer Franck, die met zijne zoons César en Joseph in de Rue la Bruyère woonde. Hij schijnt een echte ‘virtuozenvader’ geweest te zijn, want hij verzuimde geen gelegenheid om het talent zijner kinderen aan te prijzen; zelfs tot het bijwonen der muziekavonden te zijnen huize noodigde hij de pers uit. Zoo lezen wij in het zoo even genoemde blad van 9 Maart 1845: ‘De heer Franck senior, die er zeer, misschien wel wat te veel, op gesteld is, dat men melding maakt van de muziek-uitvoeringen, die hij ten zijnent geeft, schrijft ons somtijds, ja zelfs dikwijls, om ons te verzoeken, te smeeken, dit aan Frankrijk, aan Europa bekend te maken. Men wete het dus: den eersten Woensdag van deze maand Maart, waarvan de Ides, naar wij hopen, voor Caesar Augustus Franck niet noodlottig zullen zijn, gelijk zij het voor Julius Caesar waren, heeft gezegde Caesar Augustus in vereeniging met zijn broeder en met Chevillard zeer goed uitgevoerd’ enz. enz.

1) *Revue et Gazette musicale de Paris* (VIII, 238).

Bij een andere gelegenheid schrijft Blanchard: ‘Laat ons spreken over Franck den vader, den zoon en den Heiligen.... neen, over den jongsten zoon! Zij hebben het gevoel, het instinkt van de publiciteit en bij gevolg van de beroemdheid.... van zekere soort. Zij gelijken op die boekenschrijvers, welke meenen, dat het ergste voor hun werk is, wanneer men er niet over spreekt; liever willen zij aangevallen, geoordeeld, bespot worden, dan dat zij onopgemerkt voorbijgaan, onbekend sterven. Wij zullen daarom zeggen, dat de naïeve wijze waarop de jonge Joseph Franck viool speelt, en de niet minder naïeve bewondering van papa Franck voor zijne kinderen, iets primitiefs en patriarchaals heeft, dat de kritiek belet verder te gaan en te zwaar op den Luikenaar Franck te drukken.’

Gelukkig liet de ‘Luikenaar’ zich door de kritiek van den Parijzenaar niet ontmoedigen. Behalve de piano en de compositie beoefende César ook het orgel, onder leiding van François Benoist, en verkreeg in 1841 den tweeden prijs als organist. Voor harmonie en contrapunt, in welke vakken hij ook onderricht gaf, had hij reeds in 1840 den eersten prijs behaald.

Het eerste werk waardoor hij ook als componist in ruimer kringen bekend werd, was de ‘églogue biblique’, getiteld *Ruth*, die den 4en Januari 1846 in het Conservatoire haar eerste openbare uitvoering beleefde.

In een door A.J. (Adolphe Jullien) geschreven levensbericht van Franck, voorkomende in Grove's *Dictionary of Music and Musicians*, wordt o.a. gezegd, dat die uitvoering van *Ruth* onopgemerkt voorbij ging. Dit is echter niet zoo; daar zorgde in de eerste plaats papa Franck voor.

In November 1845 was het werk voor het eerst met piano-begeleiding in kleinen kring ten gehoore gebracht. De uitvoering had plaats in de *Salle Erard*, en onder de aanwezigen bevonden zich: Spontini, Halévy, Meyerbeer, Liszt, Pixis, Moscheles, Stephen Heller en Alkan.

Over de uitvoering met orkest in het conservatoire laat Blanchard zich met veel lof uit, al kan hij ook nu niet nalaten den draak te steken met de pompeuse klassieke voornamen van den componist, en op het einde van het artikel zegt hij: ‘De heer Nicolaas-Jacques Franck, de vader, haast zich, volgens zijn schrijven, ons mede te deelen, dat de hertog van Montpensier den componist in zijne loge heeft laten komen, hem zijn compliment gemaakt en hem gezegd

heeft, dat zijn werk eerstdaags ten hove uitgevoerd zal worden. Daar de heer Franck senior er bijvoegt, dat het hem zeer veel genoegen zal doen, deze *officiëele tijding*, zooals hij het noemt, vermeld te zien, voldoen wij gaarne aan dit zijn verzoek, hetwelk niet tegen de moraal, noch tegen de goede zeden is.'

In een later bericht van de *Revue et Gazette musicale* lezen wij, dat *Ruth* in het *Théâtre Italien* uitgevoerd zal worden. Maar noch van het eene, noch van het andere plan kwam iets, en de naam Franck verdween voor eenigen tijd uit de muzikale bladen. Was de componist gegriefd door den ironischen toon der kritiek? Hinderde het hem, dat zijn vader zich en de zijnen door overgrooten ijver belachelijk maakte? Men weet het niet, maar een feit is het, dat het groote publiek jaren lang niets van hem hoorde. Hij keerde in zichzelven, bepaalde zich tot zijn werkkring van organist en onderwijzer en verdiepte zich geheel in de studie zijner geliefde kunst. De werken, die hij gedurende deze periode van zijn leven schreef, bestaan grootendeels uit compositiën voor orgel.

Eerst omstreeks het voor Frankrijk zoo noodlottige jaar 1870 begon hij met het scheppen der werken die hem beroemd hebben gemaakt. Het waren de oratoria *la Rédemption, Rebecca* en *les Béatitudes*, om niet te spreken van zijne orkest- en kamermuziek, onder welke laatste zijne quintet voor piano en strijkinstrumenten en zijne sonate voor viool en piano eene eereplaats innemen.

Er zijn er, die César Franck 'den Franschen Bach' genoemd hebben, eene benaming die waarschijnlijk haar ontstaan te danken heeft aan de grondige kennis van het contrapunt, door hem in zijne werken ten toon gespreid; overigens vind ik de gelijkenis van Franck met den ouden Leipziger cantor niet groot. Er zijn er ook, die hem 'den Franschen Wagner' hebben genoemd; voor die benaming kan ik in het geheel geen oorzaak vinden, daar Franck bovenal instrumentaal-componist is, en uit de lyrische drama's *Hulda* en *Ghisèle* niet blijkt, dat zijn talent voor het muziekdrama bijzonder groot was. De concert- en kerkmuziek is het gebied der kunst waarop hij zich thuis gevoelde, en waarop hij veel voortreffelijks heeft gewrocht.

De Fransche kunstjongeren, Vincent d'Indy en de zijnen, beschouwen hun meester César Franck als het hoofd van een nieuwe school, als een *novateur* op het gebied der muziek. Die opvatting is, mijns inziens, niet juist; alleen zou men zijne wijze van behan-

deling der harmonie hier en daar nieuw kunnen noemen; maar overigens sluit hij zich als componist bij de oude meesters aan; zijn werk *les Béatitudes* behoort tot den voor ons reeds verouderden vorm van de ‘concert-cantate’: op zich zelf staande toonstukken met tekstherhaling uit den treure. Men neme het klavieruittreksel ter hand en ga b.v. de tekstverdeeling van N°. 1 eens na!

Poursuivons la richesse
Avec ardeur;
Jouir sans cesse,
C'est la sagesse
Et le bonheur.

Zoo luiden de woorden in het tekstboek. In de muzikale compositie is hiervan gemaakt: ‘Poursuivons la richesse avec ardeur, poursuivons la richesse avec ardeur, poursuivons la richesse avec ardeur, poursuivons la richesse avec ardeur, avec ardeur, avec ardeur, avec ardeur!’ Dan volgt het tweede gedeelte van het couplet: ‘Jouir sans cesse, c'est la sagesse et le bonheur!’ dat niet minder dan vijf maal in zijn geheel herhaald wordt; daarna komt: ‘C'est le bonheur, c'est le bonheur, c'est le bonheur’, welk zinnetje ten slotte nog eens eenige malen in tweeën wordt gehakt: ‘c'est le - bonheur - c'est le - bonheur - c'est la sagesse et le bonheur, c'est la sagesse et le bonheur!’

Zulk een onzinnige tekstherhaling - in alle nummers van *les Béatitudes* is naar hetzelfde model gewerkt - moest in een muzikale compositie van onzen tijd niet meer voorkomen; zij is ouderwetsch en hoogst afkeurenswaardig. In onze dagen moet men aan het *woord* recht doen wedervaren; aan dat woord door middel van de muziek de hoogste uitdrukking te verleenen, moet de taak van den componist zijn. Terecht hebben in een vroeger tijdperk der kunst dichters en letterkundigen er op gewezen, hoe de schoonste gedichten vaak door den zang zijn bedorven, en men den grootsten onzin hoort voordragen. ‘Eh! mon Dieu,’ laat Beaumarchais zijn Figaro zeggen, ‘nos faiseurs d'opéras-comiques n'y regardent pas de si près. Aujourd'hui ce qui ne vaut pas la peine d'être dit, on le chante.’ Maar heden geldt, of moest althans de regel gelden: ‘Wat te dwaas is om gezegd te worden, is ook het zingen niet waard,’ en het zondigen tegen dezen regel heeft reeds menigen componist schade berokkent. Wanneer Franck een werk had willen componeeren, dat geheel en al aan de eischen van onzen tijd voldoet, dan had

hij moeten beginnen met mevrouw Colomb te verzoeken, den tekst op andere wijze in te richten en wel zóó, dat hij hem zonder woord of zinherhaling op muziek had kunnen zetten.

De dichteres heeft den tekst van het evangelie van Matthaeus (hoofdstuk V) gedramatiseerd en boven elke afdeeling als motto een der acht Zaligsprekingen geplaatst. De tegenstelling van goed en kwaad, van licht en duisternis, hetzij in het *Choeur céleste* en het *Choeur terrestre*, hetzij in *la voix du Christ* en *Satan*, hetzij in *l'Ange du Pardon* en *l'Ange de la Mort* uitgedrukt, vindt men in alle acht afdeelingen weder. Uit één voorbeeld moge blijken, op welke wijze de dichteres zich van haar taak heeft gekweten. In het zevende gedeelte treedt Satan op met de woorden:

C'est moi, l'Esprit du mal,
Qui suis roi de la terre;
Mon souffle fatal
Partout répand la guerre.
Vous tous qui vivez sous mes lois,
Répondez à ma voix.

Aan die roepstem geven achtereenvolgens de ‘tirannen’, de ‘Heidensche priesters’ en de ‘menigte’ gehoor en vereenigen zich tot een algemeen koor:

Ennemis furieux
Disputons nous la terre!
Haine, vengeance et guerre!
Gloire au victorieux!
Que le bruit de l'orgie
Couvre les cris de mort.
Le seul droit dans la vie
C'est le droit du plus fort!

Daarna verneemt men de woorden van Christus: ‘Bienheureux les pacifiques, ils seront du Seigneur appelés les enfants!’ Die stem vervult Satan met schrik; de gevallen engel herkent den Meester, die hem uit den hemel verbannen heeft.

Ten slotte prijzen de vreedzamen (‘les Pacifiques’) het werk des Heeren.

Deze behandeling van het onderwerp stelt den componist zeer zeker in de gelegenheid, schoone contrasten aan te wenden en zijn meesterschap over den vorm te toonen; maar toch kan men niet

ontkennen, dat het terugkeeren van die zelfde wijze van behandeling in alle afdeelingen van het werk ten slotte eenigszins eentonig wordt. En die fout van het gedicht is natuurlijk ook van invloed geweest op de muziek; in bijna alle nummers heeft men dezelfde volgorde: eerst sombere klanken, klagende gezangen, dan liefelijke, hemelsche melodieën.

Van een zuiver muzikaal standpunt beschouwd, bevat het werk van César Franck groote schoonheden. Zijne melodiek is bijzonder zoetvloeiend, zijne harmoniek belangrijk en vaak nieuw, en zijne bewerking van koor en orkest getuigt van meesterschap; in alle gedeelten herkent men den begaafden contrapuntist en gevoelvollen componist.

Tot de best geslaagde gedeelten van *les Béatitudes* reken ik de volgende: het koor No. 3 (‘Reine implacable, o douleur!’) met zijne unisono-klanken, die van lieverlede in kracht aangroeien en ten slotte in driedubbele octaven weergalmen; dan de daarop volgende tenor-solo, waarvan vooral de instrumentale inleiding hoogst belangrijk en welluidend is; vervolgens het koor: ‘Lève toi, puissant Roi!’ met zijn kernachtige rhythmische begeleiding; maar bovenal de laatste twee nummers van het werk. Een ‘leidmotief’ verbindt de verschillende afdeelingen der compositie: het zijn de vijf tonen (*b, c, d, e, a*), waarmede de inleiding begint, en die men later, harmonisch of rhythmisch gewijzigd, telkens verneemt, wanneer de stem van Christus zich laat hooren.

De compositie van Franck stelt aan de uitvoerenden, bepaaldelijk aan het koor, hooge eischen. Intonatie en rhythmus zijn dikwijls verre van gemakkelijk, en de omstandigheid dat bij een muziekfeest als dit het koor niet uitsluitend bestaat uit zangers en zangeressen, die gewend zijn altijd samen te werken, maar ook uit zangkrachten van elders, die alleen de laatste repetitiën medemaken, is niet bevorderlijk aan een geheel onberispelijke uitvoering. Dit bleek wederom bij het Utrechtsche muziekfeest. Hoewel er met geestdrift gezongen werd en het ensemble dikwijls verrassend was, lieten zekerheid van intonatie en schoonheid van klank hier en daar te wenschen over.

Naar aanleiding van de hier gemaakte opmerkingen zou men kunnen vragen, wat eigenlijk het nut is van de algemeene muziekfeesten, zooals zij in den loop der jaren door de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst zijn gegeven.

Toen in 1829 de Maatschappij werd opgericht, behoorde het tot de denkbeelden van haren stichter A.G. Vermeulen, ‘dat zij jaarlijks een muzikaal feest zou vieren, waarop de oratoria, cantates, symphonieën en ouvertures van klassieke componisten zouden uitgevoerd worden, en dat daartoe *al de werkende leden* van gevestigde zangvereenigingen zouden te zamen komen.’

Dit ideaal is nooit verwezenlijkt geworden, maar wel heeft de Maatschappij om de zóóveel jaren muziekfeesten georganiseerd, waartoe de leden, zoo al niet van alle, dan toch van verschillende afdeelingen medewerkten. Die feesten zijn van veel meer beteekenis voor de kleine, dan voor de groote steden. De programma's zijn nagenoeg op dezelfde wijze samengesteld als die van de gewone uitvoeringon der grootere afdeelingen, het verschil bestaat nagenoeg alleen in het grooter aantal medewerkenden bij een muziekfeest en in het grooter aantal uren waarin gemusiceerd wordt. Het ensemble is uit den aard der zaak volmaakter bij een klein corps, dat men voortdurend onder zijne leiding heeft, dan bij een groot, waarvan een belangrijk gedeelte op het laatste oogenblik komt aanzetten. Wat bepaaldelijk de moderne muziek betreft, zij eischt veel meer een klein, maar uitstekend geheel, dan een groot; alleen voor oratoria van Händel zijn groote koren verkieslijk, maar bij hoe weinige muzikaal beschaafden vindt men nog geestdrift voor de verouderde vormen en instrumentatie dier werken!

Deze beschouwingen vestigen van zelf onze aandacht op de Almeene Vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst, die op den eersten dag van het muziekfeest in een der zalen van Utrecht troonde.

Toevallig kwam mij dezer dagen een verslag van de Algemeene Vergadering van 1892 onder de oogen, en daarin troffen mij de volgende woorden van den Voorzitter, waarin de gewone gang van zaken in de Maatschappij t.b.d.T. wordt geschetst:

‘... het Hoofdbestuur doet zoo trouw, zoo nauwgezet mogelijk wat de wet het heeft opgedragen. Het voert de besluiten der Algemeene Vergadering uit, het houdt geregeld zijne bijeenkomsten; de Penningmeester doet met niet genoeg te waardeeren zorg wat des Penningmeesters, de Secretaris met warmen ijver wat des Secretaris is; op het voorgeschreven tijdstip treden de daarvoor aangewezen Hoofdbestuurders, indien zij niet herkiesbaar zijn, zonder morren af, of laten zich, indien de wet het toelaat, eveneens zonder morren,

eene herbenoeming welgevallen. De afdeelingsbesturen doen mede hun plicht. Zij organiseeren muziekuitvoeringen, beheeren zangscholen; en zelfs de kleinere afdeelingen - getuige een vorig jaar *Zutphen* en thans *Alkmaar* - zien niet op tegen de moeiten en beslommeringen, welke aan het houden van een huishoudelijk muziekfeest verbonden zijn.

Niemand heeft zich dus iets te verwijten. Allen volgen wij - de een met wat sneller, de ander met wat bedaarder stap - den wettigen weg. Er wordt goede muziek gemaakt; het zangonderwijs wordt door onze Maatschappij gesteund, voor zoover de middelen het toelaten; aan ouden van dagen of aan de nagelaten betrekkingen van overleden toonkunstenaars worden grootere of kleinere toelagen uit het daarvoor bestemd fonds verstrekt; en alles gaat zooals het jaren achtereen gegaan is.

Hebben wij dan niet alle reden om voldaan te zijn, en is het niet het teeken van een ontevreden gemoed, of - erger nog! - van een geest van oppositie, wanneer iemand, des ondanks, zich niet bevredigd toont?

Ik laat de qualificatie gaarne over, zoowel aan uwe scherpzinnigheid, als aan uwe zachtmoedigheid - maar een waarheid is het, dat uw algemeene voorzitter (die, ik herhaal het, hier geheel voor zichzelven spreekt) niet geheel voldaan is en niet volkomen gerust omtrent de toekomst onzer Maatschappij.'

Deze woorden van den algemeenen voorzitter van 1892 komen ons onwillekeurig in de gedachten, wanneer wij het jaarverslag van 1893-'94, zooals het door de bladen is medegedeeld, lezen.

'Geen bijzondere gebeurtenissen kwamen voor,' lezen wij in dat verslag. Hoe nu? Geen bijzondere gebeurtenissen? Is het dan niets bijzonders, dat, terwijl bijna alle muzikale instellingen in den lande met finantiëele moeilijkheden te kampen hebben, de bezittingen van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst dit jaar weder met ƒ 4644 vermeerderd zijn?

Zie hier den tegenwoordigen stand der finantiën: de ontvangsten bedroegen ƒ 25,052, de uitgaven der algemeene rekening ƒ 18,982 het reservefonds bleef ƒ 73,000 groot; sedert 1854 vermeerderden de kapitalen met ƒ 140,000.

Ik geloof, dat men in dezen tijd van algemeene *malaise* op kunstgebied die welvaart iets zeer bijzonders mag noemen.

Maar nog merkwaardiger dunkt het mij, dat ondanks dien gun-

stigen stand der finantiën, ondanks die gestadige vermeerdering harer kapitalen, het woord van den voorzitter der algemeene vergadering van 1892 waar blijft: ‘dat een groot deel van het muzikaal leven in ons vaderland buiten deze Maatschappij omgaat; dat zij vreemd blijft aan veel van hetgeen er op muzikaal gebied in Europa nieuws en belangrijks voorvalt.’

Waar het de voorzitter zelf is die zoo spreekt, mogen wij wel met hem vragen: ‘Is het, waar de belangstelling in de toonkunst allerwegen toeneemt, niet misschien onze plicht geworden om, lettende op de teekenen der tijden, den werkkring der Maatschappij uit te breiden, in hare wijze van werken verandering te brengen, opdat zij, grooter invloed kunnende oefenen dan tot dusver, niet allengs door machtiger vereenigingen worde overvleugeld en op zijde gedrongen?’

Inderdaad, er bestaat alle reden die vraag te stellen; want de rijke Maatschappij tot bevordering der Toonkunst weet met hare schatten niets uit te richten, dat werkelijk der kunst tot heil zou strekken; geen der vele knappe mannen, die in den loop der jaren zitting in haar bestuur hebben gehad, is in staat geweest dat logge lichaam vooruit te brengen, en het ergst van alles is, dat er een kreet van verontwaardiging onder de vrienden en aanbidders der Maatschappij opgaat, wanneer iemand het waagt aan hare voortreffelijkheid te twijfelen en op hare fouten te wijzen.

Lange, lange jaren geleden heeft *de Gids* dit gedaan. In het nummer van Januari 1861 komt een artikel over de Maatschappij t.b.d.T. voor, waaraan ik de volgende volzinnen ontleen:

In alle verslagen vindt men dezelfde opsomming van de deugdelijkheid en voortreffelijkheid der Maatschappij in haar bestaan en hare handelingen; dezelfde klachten over miskenning en onwil van buiten. Geene enkele onzuiverheid of onregelmatigheid in afrondingen en vormen wordt er in het vlekkeloos beeld der Maatschappij, dat het verslag ons schildert, aangetroffen; kleven er enkele smetten aan, dan zijn het zulke, die onwetendheid of kwaadwilligheid er op hebben geworpen; een aangeboren feil bezit het niet; zij wordt ons voorgesteld als een toonbeeld van miskende deugd en vermoorde onnoozelheid.

Wat hare roeping is, vinden wij buiten den banalen, niets beteekenenden volzin: *tot bevordering der toonkunst*, met geen enkel woord vermeld. En toch heerscht daaromtrent alles behalve eene gewenschte overeenstemming.

Aan den eenen kant wordt hoog opgegeven van de overwinning door een of ander muziekfeest op de onverschilligheid van het publiek behaald, aan den anderen kant sterk geklaagd over gebrek aan belangstelling voor de algemeene oogmerken der Maatschappij; zoodat wij ten slotte de gevolgtrekkking moeten maken, dat de hooggeroemde belangstelling van het publiek eenvoudig moet worden gezocht in den lust om feest te vieren, eene belangstelling die vanzelf ophoudt, zoodra het feest is afgeloopen. Wordt ons voorts in het geluk, dat de Maatschappij mag smaken, wanneer zij de prijsvragen, die zij uitschrijft, beantwoord mag zien; in de vergrooting harer boekerij; in de uitdeelingen aan behoeftige toonkunstenaars haar krachtig bestaan geschilderd, dan blijkt daarentegen uit de kwijning, waarin vele harer afdeelingen verkeeren, wederom haar ziekelijke toestand, terwijl de dringende vermaningen om zich toch onder hare vanen te scharen en de herhaalde beden om schenkingen en erfmakingen, voor eene instelling die op eenigen bloei boogt, wel wat vreemd klinken.

‘De Maatschappij deelt in het lot van menige andere instelling, die stilletjes voortleeft, het dagelijksch werk, dat hare hand te doen heeft, op bescheiden wijs verricht, en op een fatsoenlijke manier jaar in jaar uit zoo wat voor zich heen leeft. 't Geen voor menige andere instelling waar zou zijn, kan op de Maatschappij niet worden toegepast. Hare werking is een geheel andere. Stilstand is bij haar achteruitgang.’

Zoo schreef men in 1861. ‘*Eppur si muove*’, roept wellicht deze of gene bewonderaar van de Maatschappij uit, ‘wij schrijven thans 1894, en zij bestaat nog.’ Ja, zij bestaat; maar zij leeft niet, zij vegeteert; zij is sedert 1861 geen stap vooruitgekomen, en wat toen van haar werd gezegd, geldt nog voor heden. ‘Men heeft wel eens beweerd,’ lezen wij in het bedoelde *Gids*-artikel, ‘dat de Maatschappij zich zelve overleefd had. De maatschappij kan zichzelve niet overleven, om de eenvoudige reden, dat zij eigenlijk nog niet geleefd heeft, zij heeft slechts een kunstmatig ontstaan gehad.’

Dat zij sedert 1861 menige goede muziekuitvoering heeft gegeven, dat zij scholen heeft gesticht, doet hier niets ter zake; ook in dit opzicht gelden de woorden van den *Gids*-schrijver: ‘Wij ontmoeten de goede zijde der muziekbeoefening ook dáár, waar de Maatschappij nimmer vasten voet had, zoowel hier te lande als elders. Men zou moeten bewijzen, dat de middelpunten van den

arbeid der Maatschappij, waarin zich dat verhoogd kunstleven openbaart, alléén door toedoen der Maatschappij zijn in het leven geroepen en alleen door haar zijn blijven voortbestaan, en dit kan men niet. De meesten bestonden in de kern reeds als zelfstandige vereenigingen, en hebben zich uit min of meer baatzuchtige oogmerken aan de Maatschappij aangesloten. Sommigen kwijnden weg en stierven, 't geen wij niet aan de Maatschappij willen wijten. Wij kunnen haar aan den anderen kant evenmin uitsluitend voor den bloei van sommige anderen danken. Het hoogere kunstbewustzijn, dat uit den aard der zaak in grootere middelpunten van beschaving, als Amsterdam, Den Haag of Rotterdam, heerscht, waarborgt ons reeds van zelf een verhoogd muzikaal leven.'

Tot toelichting van hetgeen de schrijver hier zegt, diene het volgende.

Sedert de oprichting van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst zijn 33 afdeelingen ontstaan. In het eerste jaar (1829) telde zij er 11, op het oogenblik zijn er 20.

Zes daarvan: Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage, Utrecht, Haarlem en Dordrecht, hebben de geheele geschiedenis der Maatschappij medegemaakt. De overige thans bestaande afdeelingen: Alkmaar, Amersfoort, Bussum, Bergen op Zoom, Delft, Hilversum, Leiden, Schiedam, Winterswijk, Zeist en Zutfen, zijn allen van veel jonger datum: de meeste bestaan nauwelijks tien jaar. Het is dus de vraag, of zij levenskrachtig zijn, dan wel of zij, na eenige jaren een kwijnend bestaan te hebben geleid, denzelfden weg op zullen gaan als: Middelburg, Nijmegen, Friesland, Geertruidenberg, Heusden, Kampen, Deventer, Zwolle, Arnhem, Groningen, Maarsen en Gouda.

Van de thans nog bestaande afdeelingen is Leiden (opgericht 1875) de eenige groote die na 1829 is ontstaan. Geen enkele provinciale hoofdstad is er bij gekomen, wel eenige kleine; maar wat beteekent b.v. Enkhuizen met 31 en Winterswijk met 26 leden?

Dat in den loop der jaren zoovele afdeelingen te niet zijn gegaan, moet evenwel niet alleen aan gebrek aan levenskracht geweten worden. Ook andere oorzaken hebben daartoe bijgedragen. De oude republikeinsche geest, zich dikwijls uitende in bekrompen provincialisme, die zich in zoovele vaderlandsche instellingen heeft geopenbaard, kon zich in de Maatschappij t.b.d.T. ook niet verloochenen. In 1840 was het getal afdeelingen 14, het getal leden

2134. Het volgend jaar werd het voorstel gedaan om het Hoofdbestuur, dat tot nu toe afwisselend te Amsterdam, Rotterdam, den Haag en Utrecht gezeteld had, permanent te Amsterdam te vestigen. Het gevolg van dien maatregel was eene vermindering van het getal afdeelingen en leden. Van 1841 tot 1850 daalde het aantal afdeelingen tot 10, het ledencijfer tot 1198. In laatstgenoemd jaar klom het, tengevolge van een groote vermeerdering in de afdeelingen Amsterdam en Haarlem, waarschijnlijk veroorzaakt door het muziekfeest in de laatste stad, tot 1560. In 1854 (25jarig bestaan) was het ledencijfer 1746, doch daalde in 1858 weder tot 1505. Nu volgde een gestadige vermeerdering, van 1864 tot 1888 nam het ledental steeds toe en bereikte eindelijk het cijfer van 4275 contribueerende leden. Maar daarna is eene vermindering te constateeren, in 1892 was het eindcijfer 4234, verleden jaar 4060, en het ergst is, dat men de oorzaak dier vermindering moet zoeken in het afnemen van het ledental in de *groote* afdeelingen.

In 1862 telde de afdeeling Amsterdam 582 leden + 19 leden kunstenaars. Dit cijfer nam gestadig toe tot 1875, toen het aantal leden 975 + 35 bedroeg. Daarna begon de daling, langzaam maar zeker. In 1892 had Amsterdam 651 leden, op het oogenblik nauwlijks 600.

In de afdeeling Rotterdam is hetzelfde verschijnsel waar te nemen. Van 1862 tot 1875 stijgt het ledental van 300 tot 779 (+ 13 leden kunstenaars), op dit oogenblik staat het beneden de 500.

De grootste afdeelingen zijn dus kwijnende, en hoe kleiner het aantal leden wordt, hoe minder van gehalte de uitvoeringen zullen worden; ja, eene vermindering van het kunstgehalte zal noodzakelijker wijze weder een nieuwe vermindering van het ledencijfer ten gevolge hebben; want het publiek vraagt niet naar de andere oogmerken der Maatschappij: het wil goede muziek hooren.

Wie zou hier hulp kunnen brengen? Wie anders dan de rijke Maatschappij zelve, die over zulke groote geldmiddelen beschikt en meer zou kunnen doen dan kleine vereenigingen en particuliere personen. Dat zij dit *niet* doet, is de schuld van hare inrichting. Wat heeft zij aan hare schatten, als zij er geen gebruik van mag maken? Wat heeft zij o.a. aan een reserve-fonds van ƒ 73,000, dat de instandhouding van eene instelling ten doel heeft, juist dan wanneer die instelling is gebleken, geen reden van bestaan meer te hebben?

De Wet der Maatschappij is hare grootste vijandin. De ijzeren dwang, waarmede zij tot het kleinste toe reglementeert, de dwingelandij waarmede zij de maatschappij voorschrijft, hetgeen zij op gezette tijden behoort te doen, en waarbij op hetgeen door de tijdsomstandigheden als noodzakelijk en nuttig kan worden aangewezen, niet wordt gelet, dit alles belet thans niet alleen de Maatschappij in haar vrije werking en legt de Algemeene Vergadering, het Hoofdbestuur en de afdeelingen aan knellende banden, maar dwingt ze ook tot bet uitgeven van gelden, die op een andere wijze beter konden worden besteed, en tot het scheppen van fondsen, waarvan een onnoodige verspilling der krachten van de Maatschappij en mitsdien achteruitgang en wegkwijning, de natuurlijke gevolgen zijn.

Slechts één ding kan hier helpen: onmiddellijke wetsherziening, geheele reorganisatie van de Maatschappij.

Maar wat zou de Algemeene Vergadering daar wel van zeggen?

HENRI VIOTTA.

Letterkundige kroniek.

Alladine et Palomides, Intérieur et La Mort de Tintagiles: trois petits drames pour marionnettes par Maurice Maeterlinck. Bruxelles, Edmond Deman. 1894.

Reeds enkele malen zijn de kleine mystische en symbolistische drama's van Maurice Maeterlinck op een werkelijk tooneel door tooneelspelers van beroep vertoond. De opvoering van *Pelléas et Melisande* door het gezelschap L'OEuvre onder Lugné-Poe, eerst te Amsterdam, daarna in den Haag, staat velen nog levendig voor den geest. Bij die vertooning trof het mij, zoo popperig als alles in zijn werk ging. ‘Er is iets automatisch in de wijze waarop de personen, om in den stijl van het stuk te blijven, gedwongen zijn het te spelen,’ schreef ik toen. ‘Twee of drie gebaren, twee of drie houdingen, twee of drie intonatiën, daarbuiten mag men, met enkele uitzonderingen, niet gaan.’

Is het nu den schrijver gebleken, dat zijne drama's inderdaad niet voor tooneelspelers of dat de tooneelspelers niet voor zijne drama's geschikt zijn, en heeft hij daarom dit drietal *trois petits drames pour marionnettes* genoemd? Zeer waarschijnlijk, dat hij ook bij het schrijven van zijn vroegere werken aan geen opvoering door levende tooneelspelers gedacht heeft. In een opstel, dat voor eenige jaren in een Belgisch tijdschrift verscheen, heeft Maeterlinck reeds als zijn meening uitgesproken, dat de voorstelling van een kunstwerk door levende tooneelspelers een tegenstrijdigheid is. Een kunstwerk toch is een symbool en het symbool duldt niet de actieve tegenwoordigheid van den mensch. Door zulk een vertooning verdwijnt ‘la densité mystique’ van het kunstwerk: de dingen worden weêr wat zij waren vóór dat de dichter er zich

meê inliet. De Grieken kenden die tegenstrijdigheid: hunne maskers dienden om de tegenwoordigheid van den levenden tooneelspeler te verzachten ‘et à soulager le symbole’.... Of nu de acteur vervangen zal moeten worden door een schim, een weerschijn, een projectie van symbolistische vormen of door een wezen, dat de allures heeft van het leven zonder het leven zelf, - Maeterlinck weet het niet. Maar dat de levende mensch van het tooneel verdwijne, schijnt hem onvermijdelijk.

Zoo verklaart het zich dat hij thans zijn kleine drama's voor marionnetten bestemde. Marionnetten, zooals o.a. Bouchor ze voor zijn mystère *Sainte Cecile* bij de opvoering in den kleinen schouwburg van de Galerie Vivienne gebruikte, zijn houten poppen, hoog ongeveer 75 centimeter, die, van boven aan een draad vastgehouden, door een geëxperimenteerd machinist in beweging worden gebracht. Door kunstenaarshand bewerkt, hebben ze allen een zeer bepaalde en sprekende gelaatsuitdrukking en kunnen ongeveer twintig bewegingen maken. De tekst wordt bij deze vertooningen door verschillende sprekers voorgedragen.

Er zijn er die met dezen vorm van dramatische kunst dwepen. Anatole France schreef eens: ‘De marionnetten beantwoorden volkomen aan de voorstelling die ik mij van het tooneel maak. Ik zou willen dat een tooneelvertooning, om inderdaad spel te blijven, ons deed denken aan Neurenberger-speelgoeddoozen en Arken-Noach's. Maar ik zou tevens willen dat die naïeve voorstellingen symbolen waren, dat een toovermacht die eenvoudige vormen bezielde, dat het, in één woord, tooverspeelgoed was.’

Het is zeker dat de etherische, mystische wezens van Maeterlinck's schepping kwalijk bestand zijn tegen hunne representatie door tooneelspelers van vleesch en bloed. Het geheimzinnige, onwezenlijke van Maeterlinck's menschjes, hun goddelijke onschuld, om niet te zeggen: onnoozelheid, kan slechts door zeer enkele buitengewone kunstenaars, en dan nog alleen bij benadering, worden weergegeven. Aan de kleine figuren van het marionnettenspel, kan die naieve bekoorlijkheid of wel die zekere ‘gaucherie divine,’ zooals France het noemt, gegeven worden, welke voor ieder bijzonder geval wordt noodig geacht. Misschien zouden geperfectionneerde Chineesche schimmen het vage en geheimzinnige nog beter tot zijn recht doen komen. Maar het allermeest geniet men toch van Maeterlinck's mystieke kunst, wanneer men, al lezende,

de droevige, flauw omlijnde personen zijner verbeelding, en het eenvoudige drama, waarin zij hunne subtiele gevoelens en teêre passies ontwikkelen, aan zich voorbij laat glijden.

Het drama van Alladine-en-Palomides' jonge liefde kan niet verhaald worden zonder er alles aan te ontnemen wat er de roerende bekoorlijkheid van uitmaakt.

Hun eerste ontmoeten, wanneer het lam, 'l'agneau familier,' dat Alladine vergezelt, schrikt voor het ros, dat Palomides aan den toom leidt; de stille zelfverloochening van Astolaine, Palomides' verloofde, die vrijwillig terugtreedt om het geluk van hen beiden niet in den weg te staan; hun verblijf in de onderaardsche grot, waar de oude koning, Astolaine's vader, hen geblinddoekt en gebonden heeft doen opsluiten; en dan hun sterven, wanneer zij, slechts door een muur gescheiden, elkander nog toeroepen, met een stem, die de dood reeds heeft aangeraakt en waarin zij nog slechts de bittere teleurstelling van hun geluk, hun doffe wanhoop hooren klinken, straks wegstervend tot een laatste 'Palomides!' 'Alladine!' - men moet die tooneelen vol van de stille droefheid van het bestaan, en van den stillen angst voor het dreigend ongeluk, rustig voor zich genieten. Wanneer men daarbij gevoel heeft voor het zacht gerythmeerd proza van Maeterlinck, wordt men telkens getroffen door ongezochte versregels, die als muziek klinken. Zoo in het tooneel van het sterven der twee gelieven:

A. Est ce toi que j'entends te plaindre loin de moi?
P. Est ce toi que j'entends m'appeler sans te voir?
A. On dirait que ta voix a perdu tout espoir....
P. On dirait que la tienne a traversé la mort ...
A. Nous ne nous verrons plus, les portes sont fermées....
P. On dirait à ta voix que tu ne m'aimes plus....
A. Si, si je t'aime encor(e), mais c'est triste à présent....
P. On dirait que tu parles en pleurant malgré toi....
A. Non; j'ai pleuré longtemps; ce ne sont plus des larmes....

In het tweede dezer kleine drama's, *Intérieur*, is het minder een drama met handeling dan een 'Stimmungsbild', dat Maeterlinck te zien geeft. De personen, die het 'intérieur' vormen: een vader, een moeder, twee dochters en een klein kind, sluimerend op moeders

schoot, zijn zwijgende personnages. Men ziet ze uit den ouden met wilgen beplanten tuin, binnenskamers, gelijkvloers achter de verlichte vensters zich bewegen. De vader zit met de handen op de knieën voor den haard. De moeder, leunende met den elleboog op de tafel, staart voor zich uit. De jonge meisjes, in het wit gekleed, zitten te borduren, ‘rêvent et sourient à la tranquillité de la chambre.’ Het is negen uur in den avond. Zij wachten op de terugkomst van een der dochters, die 's ochtends is uitgegaan om haar grootmoeder te bezoeken aan de overzijde van de rivier, en nog niet is teruggekeerd.

In den tuin zijn een drie en tachtigjarig grijsaard en een vreemdeling te zamen. Zij weten wat er met het meisje gebeurd is. De vreemdeling heeft haar lijk drijvende gevonden in de rivier, en de grijsaard moet het droevig bericht brengen aan hen, die daar binnen op de afwezige zitten te wachten. Maar hoe zal hij het aanleggen? De vader en de moeder zijn oud en ziekelijk; de dochters zijn nog te jong, en allen hadden de gestorvene zoo lief. Zal hij er binnen gaan, en hun de droeve tijding zoo eenvoudig mogelijk meedeelen, als gold het een gewone gebeurtenis? Of zal hij het hun met lange omwegen en in bijzonderheden vertellen? Het laatste is misschien het best, en ook dat de vreemdeling hem vergezelle: zoo wordt de aandacht verdeeld; zij zien het schrikkelijke niet terstond in het aangezicht. ‘Il faut qu'on parle un peu autour des malheureux et qu'ils soient entourés. Les plus indifférents portent, sans le savoir, une part de la douleur.... Elle se divise ainsi sans bruit et sans efforts, comme l'air et la lumière....’ De grijsaard en de vreemdeling spreken over de doode: boeren hebben den vreemdeling verteld dat zij haar tot 's avonds langs den oever hebben zien dwalen; wie zal zeggen hoe zij den dood gevonden heeft; er gaat vaak zooveel om in die jonge meisjes, die als anderen het banale leven schijnen te leiden, banale dingen zeggen, die dag en nacht aan uw zij de zich bewegen en die gij eerst opmerkt op het oogenblik dat zij voor goed verdwijnen. ‘Il faut ajouter quelque chose à la vie ordinaire avant de pouvoir la comprendre ...’

En intusschen blijft het gezin daarbinnen rustig bijeen, niets vermoedend van de vreeselijke tijding die hun boven het hoofd hangt. Het schijnt dat zij zich nauwelijks durven bewegen, om het kleine kind niet wakker te maken. Eindelijk staat een der dochters op, gaat naar het venster en tuurt lang in de duisternis, en de andere dochter

staat ook op, gaat naar een ander raam en tuurt eveneens in de duisternis: de eene glimlachend, de ander de oogen vol angst.

De stoet met het lijk van de drenkelinge, dien de twee kleindochters van den grijsaard vergezellen, is in aantocht. Het oogenblik, waarop de slag hen daarbinnen zal treffen, nadert bij elken stap, dien de dragers doen. Niemand kan dat ongeluk meer afwenden: het heeft zijn doel en volgt zijn weg, het is onvermoeid en heeft slechts één gedachte; en die anderen moeten het ongeluk helpen dat doel te bereiken. Zij zijn bedroefd, maar zij naderen ... zij hebben deernis, maar zij moeten vooruit ....

Daarbinnen kijkt de vader naar den grooten slinger van het uurwerk; de meisjes in het wit hebben de vensters verlaten, zij staan thans weer naast haar moeder en de oudste strijkt met de hand over de krullen van het kleine kind, dat niet ontwaakt ... ‘On dirait qu'elles écoutent leurs âmes,’ zegt de vreemdeling.

‘Grootvader, zeg 't hun nog niet van avond!’ vraagt Marie. En de grootvader moet erkennen, dat hem bijna de moed ontzinkt om nu de schrikkelijke tijding te brengen. Die daarbinnen wachten den nacht af, eenvoudig, bij het lamplicht; en toch is het hem, grijsaard, als of hij ze uit de hoogte van een andere wereld beziet, omdat hij een kleine waarheid kent, die zij nog niet kennen. Al was er niets gebeurd, dan zou hij nog bang zijn, hen daar zoo rustig te weten. ‘Zij hebben te veel vertrouwen op de wereld’, zegt hij. ‘Zij gelooven dat hun niets gebeuren zal omdat zij de deur gesloten hebben, en zij weten niet dat er altijd iets in de zielen voorvalt en dat de wereld niet eindigt bij de deuren van de huizen ... Zij zijn zoo zeker van hun leventje, en zij vermoeden niet dat zooveel anderen er meer van weten, en dat ik, arme oude man, hier, op twee schreden van hun deur, heel hun klein geluk, als een ziek vogeltje, vasthoud in mijn oude handen, die ik niet durf openen ...’

‘Zeg het liever morgen,’ herhaalt Marie; ‘morgen als het dag is, ... dan zullen zij niet zóó bedroefd zijn. De grijsaard geeft het toe: “la lumière est douce à la douleur”; maar wat zouden zij morgen zeggen? Het ongeluk maakt jaloersch en zij, die het getroffen heeft, willen het kennen vóórdat vreemden het weten ... Het zou den schijn hebben of wij hun iets ontstolen hadden ...’

Er is trouwens geen tijd meer. Zij komen. Men hoort reeds het geschreeuw van kinderen, die meeloopen, het gemurmel van

gebeden; doffe stappen en zachte stemmen. En terwijl de menigte den tuin binnenstroomt, zal de grijsaard naar binnen gaan, als boodschapper van het ongeluk. De anderen blijven buiten staan, ziende naar hetgeen daarbinnen voorvallen zal....

Zie, hij moet hebben aangeklopt, want allen richten tegelijk het hoofd op en zien elkander aan; dan treedt de vader langzaam naar de deur, doet er den grendel af en maakt voorzichtig open. De moeder treedt den ouden man tegemoet, steekt de hand naar hem uit, maar trekt die terstond weer terug. Een van de jonge meisjes wil hem zijn mantel afnemen, maar de oude man maakt een gebaar als om te zeggen dat dit niet noodig is. Eindelijk neemt hij plaats en wrijft herhaaldelijk met de hand langs het voorhoofd. De anderen gaan eveneens zitten, en men ziet den vader rad spreken. Nu opent de oude man den mond en allen luisteren, onbewegelijk. En dan plotseling ziet men de moeder opschrikken. ‘Oh! la mère va comprendre!’ roept Martha uit. Nog heeft de oude man het niet gezegd ... Men ziet, dat de moeder hem in doodsangst ondervraagt; nog enkele woorden en nu staan plotseling ook de anderen op, en vragen hem wat. Dan knikt hij langzaam bevestigend met het hoofd. ‘Il l'a dit ... Il l'a dit tout-à-coup!’ roept de vreemdeling. En stemmen uit de menigte in den tuin roepen: ‘Il l'a dit! ... Il l'a dit!’

Zij die daar binnen zijn willen thans allen den tuin in, de moeder het eerst. En terwijl zij naar buiten gaan, waar het grasperk schitttert in de gesternde lucht, blijft het kind rustig doorslapen in de verlaten kamer....

La mort de Tintagiles spreekt minder rechtstreeks tot ons. Dat eiland, waar het zoo stil is dat het afvallen van een rijpe vrucht alle gezichten voor de vensters roept; dat vervallen kasteel, in plaats van op de hoogte diep in de vallei gebouwd, en waarop de hooge onverwoestbare toren, waarin de geduchte koningin zetelt, steeds zijn onheilspellende schaduw werpt; die geduchte koningin zelve, onzichtbaar blijvend ook voor den toeschouwer van het drama, die, wien zij in haren toren lokt niet meer levend terug laat keeren en die thans den kleinen blondlokkigen Tintagiles tot zich heeft ontboden - het is alles symbool, naar de beteekenis waarvan men raden kan, maar dat toch eerst den rechten indruk zal maken wanneer men het woord van het raadsel volkomen kent. Intusschen

weet Maeterlinck ook hier weer die huivering en dien angst te wekken waarvan hij het geheim kent. In de machtelooze pogingen van Tintagiles' zusters om hem te beschermen tegen het gevaar dat hem dreigt, vooral in dat slottooneel als in de sombere gewelven van den toren de zware ijzeren deur achter het blonde knaapje is dichtgevallen, en zijn zuster Ygraine vruchteloos hare krachten inspant om die deur te openen, waarachter het kind, welks klagend stemmetje hoe langer hoe zwakker klinkt, verworgd zal worden, heeft de schrijver met artistieke verfijning alles bijeen gebracht wat de ontzetting, den angst tot den hoogsten graad, tot den echten doodsangst, kan opvoeren.

In alles wat Maeterlinck schrijft is hij als geobsedeerd door de gedachte aan den Dood en de groote vreesaanjager geeft hem motief op motief voor zijn mystieke en symbolieke drama's. Ik herinner aan *L'intruse, Les aveugles, Les sept princesses*. In *Intérieur* is het de beredeneerde dramatiseering (als de bijeenvoeging geoorloofd is) van het naderend onheil, zooals het in het leven van elk onzer elken dag kan voorkomen, - en daarom te treffender; in *La mort de Tintagiles* meer als een benauwde droom, met al het onverklaarbare, geheimzinnige, onafwijsbare van een cauchemar, zooals een E.Th.A. Hoffmann en Edgar Allan Poe die met hun fantastische vertellingen te weeg wisten te brengen.

Door de meestal zeer sobere beschrijving van het milieu, door den toon, het timbre van den dialoog, door korte geheimzinnige vragen, herhaling van dezelfde woorden, door een enkelen beteekenisvollen zin soms, geeft Maeterlinck terstond de stemming aan, brengt hij u van de eerste bladzijde af in spanning om u niet meer los te laten.

In het groote huis der poezie zijn vele woningen: naast de kunst die alleen met de zichtbare en tastbare natuur te rade gaat, staat die welke haar grond vindt in het mysterieuse, het onzienlijke, die van het leven een verlenging, een verklaring wellicht, zoekt in den droom.

Het was te voorzien dat Maeterlinck's kunst, al moge zij niet geheel oorspronkelijk, maar veeleer de artistieke vernieuwing zijn van iets ‘schon dagewesenes’ op een van het naturalisme oververzadigd publiek indruk zou maken.

Of die kunst een toekomst heeft? Of Maeterlinck zelf, die zich tot dusver in zijn kleine drama's bepaald heeft tot een klein aantal motieven, tot personages die veel op elkander gelijken en toestanden, die met kleine varianten telkens zich herhalen, in scheppingen van grootscher opzet en breeder vlucht haar een toekomst zal verzekeren?

Voor het oogenblik kan men volstaan met dankbaar van het aangebodene te genieten, in de overtuiging dat er, voor een ernstig kunstenaar, naast een eerlijk en zuiver waarnemen van de tastbare werkelijkheid niets belangrijkers is dan - naar Van Eedens uitdrukking - 'nu en dan eens uit te kijken in dien grooten schemernacht, die den kleinen lichtkring onzer begrippen omgeeft.'

Bibliographie.

La revue de Paris. 1re Année. Nos. 1-10.

De periodieke litteratuur is sedert 1 Februari van dit jaar in de *Revue de Paris* een tweemaal 's maands verschijnend tijdschrift rijker geworden, dat, blijkbaar lang en ernstig voorbereid, *sans tambour ni trompette* zijn apparitie gemaakt heeft en zich als met één sprong geplaatst heeft in de voorste rij der Fransche tijdschriften, als geducht mededinger van de *Revue des deux mondes*, langen tijd in veler schatting de 'Revue' bij uitnemendheid.

Van haar talent om uit de talrijke onuitgegeven Brieven van bekende persoonlijkheden het belangrijkste te kiezen gaf de Redactie blijk door al aanstonds in de eerste afleveringen die buitengewoon mooie brieven van de Balzac af te drukken, die in hun roerende welsprekendheid het Werk van den grooten romancier op het treffendst completeeren; spoedig gevolgd door de 'Lettres de Compiègne et de Fontainebleau', waarin Octave Feuillet in bladzijden tintelend van geest ons het hof van Napoleon III 'en villégiature' beschrijft. Van haar tact gaf zij een afdoend bewijs door in het allereerste nummer een zeer waardeerend essai van Emile Faguet te plaatsen over Ferdinand Brunetière, den directeur van de *Revue des deux mondes*. Waardig sloten zich daar bij aan de stukken van Jules Simon over Renan, van Monod over Taine, van Dufeuille over Prévost-Paradol. Gyp, Edouard Rod, Anatole France, Ferdinand Fabre schreven in de tot dusver verschenen nummers boeiende romans en novellen. Hierin afwjjkend van de meeste overige Fransche Revues geeft de *Revue de Paris* geen geregelde dramatische of muzikale overzichten, hetgeen niet verhindert dat de belangrijkste opvoeringen van tooneelstukken of dramatische muziekwerken in ernstige hoofdartikelen besproken worden. En zoo gaf tot nog toe elke aflevering veel nieuws en veel moois, meestal in dien helderen, artistieken vorm, waartoe de Fransche taal zich zóó bjjzonder leent, dat iemand die zijn onderwerp meester is zelfs een verhandeling over een museum van antieke vazen (Edm. Pettier: *A quoi sert un Musée de vases antiques*) tot een boeiende lectuur weet te maken, ook voor wie tot dusver aan dergelijke zaken nooit eenige bijzondere aandacht had gewijd.

Zonder gerucht of reclame een tijdschrift op de been gebracht te hebben, dat reeds van den aanvang af zoo voortreffelijk marcheert, is de niet geringe verdienste van de redactie der *Revue de Paris*.

Goethe und der Graf St. Leu, von Bernhard Suphan (Goethe-Jahrbuch. 1894).

Bekend is de groote belangstelling van Napoleon voor Goethe en hunne onmoeting bij gelegenheid van het Congres te Erfurt in 1808. Van mindere bekendheid zijn Goethe's

betrekkingen met Napoleon's broeder Lodewijk, den koning van Holland. In het jaarboek voor 1894 van de te Weimar gevestigde Goethe-Gesellschaft wordt een merkwaardig document afgedrukt, toegelicht door een korte verhandeling van den directeur van het Goethe-archief, Dr. Suphan.

Het document is eerst kort geleden voor den dag gekomen: het is een lijst onder het opschrift: *Ouvrages poétiques de Goethe* door Goethe opgesteld en eigenhandig geschreven ten behoeve van den Comte de St. Leu (Louis Bonaparte, vroeger koning van Holland). Goethe was met den ‘grundedeln’ vorst, den ‘herrlichen Mann’, hoogelijk ingenomen. In Augustus 1810, dus kort nadat koning Lodewijk afstand gedaan had van den troon, hadden de beide mannen elkander in de Boheemsche badplaats Teplitz ontmoet, waar zij in hetzelfde huis hun intrek genomen hadden. Goethe schreef toen reeds aan zijn vriend Knebel: ‘Sein Charakter ist ein höchst respectable Herzensgüte .... Wenn man ihn genauer kennen lernt, so sieht man wohl, dass die Gründe seiner Abdication mit ihm geboren sind’. Dertien jaar later ontmoeten zij elkander weder, ditmaal in Marienbad, en in zijn Dagboek teekent Goethe den 24en Juli 1823 aan, dat koning Louis, zooals hij hem nog het liefst blijft noemen, hem een bezoek gebracht heeft en dat het daarbij was alsof zij elkander nog pas gister gezien hadden. Bij deze tweede ontmoeting hebben, blijkens Goethe's aanteekeningen, de gesprekken herhaaldelijk over letterkunde en tooneel geloopen. Louis Bonaparte was romanschrijver en dichter en had zich bijzonder bezig gehouden met de quaestie van rijm en rythmus, en van de mogelijke invoering van het Grieksche en Latijnsche metrum in de Fransche poëzie. Van hem bestaan o.a. een ‘Essai sur la versification’ in 2 deelen, waarin een transscriptie voorkomt van ‘L'avare’ van Molière in rijmlooze verzen, en twee bundels gedichten: ‘Odes’ en ‘Nouveau recueil de poesies’, waarover Goethe zich met veel waardeering heeft uitgelaten.

Naar aanleiding van deze te Marienbad gevoerde gesprekken, heeft Goethe bij zijn vertrek uit de badplaats, op het eind van Augustus 1823, de in het Fransch gestelde lijst van zijn werken aan zijn vorstelijken vriend doen toekomen. Indertijd had Napoleon Goethe reeds de opmerking gemaakt, dat zijn drama's, in tegenstelling met de Fransche, niet streng volgens de klassieke eenheidsregelen gemaakt waren. Waarschijnlijk is dit punt ook tusschen den Graaf de St. Leu en Goethe besproken, althans op de lijst vindt men o.a. het volgende: ‘*Götz de Berlichingen*, tragedie hors des regles’; ‘*Iphigenie en Tauride*, Tragedie en cinq actes tout afait selon les regles’; ‘*Egmont*, Tragedie hors des Regles’; *Le Tasse*, Tragedie selon les Regles. Van *Faust* luidt de zeer merkwaardige omschrijving: *Faust* Tableau hasardé du monde et des moeurs, en forme dramatique.

Onder deze oorkonde van de betrekking tusschen Goethe en Louis Bonaparte vindt men eerst de bekentenis van den welhaast 74jarigen dichter dat de tijd van poezie en eigenlijke litteratuur voor hem voorbij is: ‘Ces dernieres annees, je me suis occupè plus de la theorie de l'art et de la methode des sciences que de la poesie et de la litterature comme il paroit convenir a mon age’; terwijl het stuk eindigt met deze dankbetuiging: ‘Rendant graces tres humbles pour tant de bontès, me recommandant au souvenir gracieux, en esperance que l'annee prochaine puisse m'être favorable comme celle ci. G o e t h e .’

Dr. B.A.P. van Dam. ‘Als een spreeuw oft Papegaay’. (Verdietscht Engelsch Dicht uit vijf werelddeelen.) 's-Gravenhage, Loman & Funke. 1894.

Men moet zelf zich met dergelijk werk hebben beziggehouden, om te kunnen beseffen van hoeveel ern-

stigen arbeid deze bundel uit het Engelsch vertaalde verzen de vrucht is. Inspannend, maar tegelijkertijd opwekkend is zulk een werk, dat worstelen met moeielijkheden van rijm en van rythmus, met uitdrukkingen en vergelijkingen die onvertaalbaar zijn en waarvoor een equivalent gezocht moet worden. Het wordt een soort van passie, niet ongelijk aan het zoeken naar het geheim van een of anderen ‘puzzle’, waarmee men vaak de ernstigste mannen uren lang heeft bezig gevonden. Een gevaar is het, dat men soms een gedicht ter vertaling kiest, minder omdat het zoo mooi is dan wel omdat een te overwinnen moeielijkheid u in de vertaling aantrekt. Misschien is het daaraan toe te schrijven dat in den bundel van dr. van Dam aan zooveel onbeduidends een plaats is gegeven en dat er van een leidend beginsel bij de keus der verschillende gedichten geen spoor te vinden is. Van Ben Jonson bijv. vinden we 15 grootere en kleiner stukken, van Wordsworth slechts één gedichtje: de drie coupletten van *To a Skylark*, van Keats geen enkel. Het verstandigst zou de vertaler gedaan hebben, wanneer hij zich bepaald had tot de humoristische gedichten van Russell Lowell, den dichter van ‘The Biglow papers’, van Bret Harte en Rudyard Kipling. In zulke stukken is hij in zijn element en toont hij veel talent voor versificatie, veel taalgevoel en veel humor. Er komen in den bundel inderdaad kleine kunststukjes van versificatie voor; met dubbelrijmen is de vertaler zoo kwistig alsof hij ze maar voor het grijpen heeft, en als het noodig is rijmt hij een geheel gedicht van 40 regels op één enkelen rijmklank (*ijd, eid*), gelijk in de vertaling van Bret Harte's ‘A moral vindicator’. En wanneer men dan weet dat de ‘verdietscher’ dezen moeielijken arbeid te Fauresmith in den Oranje-Vrijstaat verrichtte, dan is men geneigd tot een woord van dubbele waardeering voor den Nederlander, die, zoo ver van het moederland, zijn taal zoo meester is gebleven.

Sursum corda!

V.

Gedurende de eerste dagen, welke op die zitting van Amertinghe volgden, onderging Gilbert een aanhoudend gevoel van bittere ontgoocheling en treurnis. Hoe ton hij toch zoo dom, zoo kortzichtig geweest zijn een enkel oogenblik zulk een ongerijmde hersenschim als de zijne te koesteren! Welk een teleurstelling, die letterkundige bijdragen der leden van den Vriendenkring! En welk een onttoovering, welk een vreeselijke onttoovering, die nadere kennismaking met de mooie, blonde Irène, die hij zich, in zijn verbijsterde verbeelding, als het ideale zinnebeeld van heel zijn edele onderneming, van gansch zijn hartstochtelijk streven had voorgesteld!

Hij was, als uit de hoogte van een schoonen droom, in het platte, triviale der alledaagsche werkelijkheid gevallen. En wat hem bovenal kwelde was het bewustzijn van de onmacht zijner eigene superioriteit te midden dier hem omringende middelmatigheid en onbeduidendheid. Welk een utopie, die herschepping van de buiten-samenleving! Van zijn eerste poging af voelde hij zich verloren, overwonnen. Hij zag den geheimen en gehaten vijand van alle kanten om zich heen oprijzen, zich vermenigvuldigen, hem als in een onophoudelijk toegeregen net versmoren. Het was de aloude, erfelijke kwaal, die bij de eerste aanraking, hare wonden ontblootte: de kwaal der mediocriteit, der verstomping in alles, tot al de klassen der buitensamenleving uitgebreid, en zóó diep in het merg des volks geworteld, dat niets meer haar nog kan uitroeien of genezen.

Een oogenblik voelde hij zich zóó troosteloos, dat hij besloot van zijne onderneming af te zien en alles in den steek te laten. Maar de afkeer van het ledig, dat zulk een besluit

in zijn leven zou te weeg brengen, revolteerde hem. Wat moest er van hem worden, gansch alleen en verlaten, zonder hooger doel in het leven? Neen, neen, hij zou, hij kon de vlag niet strijken. Hij voelde duidelijk zijn onmacht om tot het zich voorgestelde doel te geraken, maar hij zou toch voortstrijden in de mate zijner krachten, liever dan zich in het algemeen verval te laten medezinken.

Van lieverlede alsdan begon zijn groote en verhevene conceptie van volksverheffing en herschepping zich tot een meer persoonlijk en zelfzuchtig trachten te bepalen. Aldra deden het bewustzijn zijner superioriteit en zijner meer verfijnde en verhevene bedoelingen, hem een vermaak van opmerker en van kunstenaar vinden in het waarnemen van wat om hem heen gebeurde. Hij geraakte er toe, zich niet meer te ergeren over de onbeholpen en triviale knoeierijen zijner medewerkers: hij ging die na als eigenaardige verschijnselen, als logisch ontstane en ontwikkelde gevolgen van opvoeding en levenskring. En hij verzamelde, prentte, classeerde deze indrukken in zijnen geest, met de geheime hoop ze misschien later voor een uitgebreide studie op het buitenleven te kunnen gebruiken.

Onder den invloed dezer gemoedsstemming leverden de zittingen van den Vriendenkring weldra voor hem een speciaal en onverwacht belang op. Zij werden hem als eene nieuwe school van menschenkennis, als een nog onbekende komedie des levens, vol eigenaardige leeringen en documenten. Van baanbreker werd hij meer en meer objectief navorscher; en, om zich de onaangename en bespottelijk taak te sparen zulke onbeholpen geestesvruchten als de hunne in 't licht te helpen geven en die te hooren bespreken, had hij, onder voorwendsel van stoffelijke moeielijkheden, den leden van den Vriendenkring het besluit opgedrongen en doen goedkeuren, voortaan het tijdschrift eerst op onbepaalde datums te laten verschijnen, wel besloten, ten andere, deze datums zoo ver mogelijk te verschuiven.

Trouwens, die vergaderingen waren toch niet van alle aangenaamheid ontbloot. Zonder te zijn wat Gilbert er van verwacht had, gaven zij hem ten minste de illuzie van een meer verfijnden levenskring en zelfs van het familieleven, dat hem zoo zeer ontbrak. Het deed hem goed, die talrijke bijeenkom-

sten van boven of buiten hunne omgeving geplaatste lieden, die ontschikten van heel het kanton, die zich, eenmaal per maand, rond eene gulhartige vriendentafel schaarden, voor een lekker, doch eenvoudig avondmaal. Het was reeds veel elkander te zien, te ontmoeten, zich goed vereenigd te voelen, ten minste de illuzie te genieten van iets beters, iets hoogers dan het alledaagsche treurig dorpsleven. Stellig, zelfs alle kwestie van kunst en kunstgenot op zij gelaten, ontbrak er nog veel aan; bij voorbeeld de jonge meisjes, wier tegenwoordigheid er zooveel aan hadde kunnen bijbrengen om de bijeenkomsten te veraangenamen, te verfraaien, ze met een zweem van poëzie en gemoedelijken, kieschen hartstocht naar het schoone en verhevene te bezielen, bleven er, dank zij die ongehoorde, valsche buiten-pudibonderie die, als gold het iets onbetamelijks, de jongelieden van verschillende geslachten van elkaar verwijderd houdt, stelselmatig uit verbannen; maar toch ontstond er meer en meer, onder de leden, een kracht van unie en cohaesie, die wellicht eenmaal goede vruchten zou afwerpen.

En zoo leerde Gilbert van lieverlede het intiem leven van al die familiën kennen. Enkele dezer huisgezinnen, zooals dat van De Cock, van Matton en van Van der Stegen b.v., geleken volkomen op elkaar; maar andere hadden wel hun gansch afzonderlijk voorkomen en karakter, met hun allerhande kenschetsende gebruiken, die er de innige gebreken en geheimen van ontsluierden. Zoo kon men wel, bij de van Duijns, onder het vernis van een schijnbaren welstand, de aangroeiende en moeielijk verborgen gêne waarnemen. Zij verried zich in het verslenste en versletene der eenmaal kostelijke, doch nooit meer vernieuwde meubelen en huissierraden; in de grove glazen en de gemeene schotels, die vloekten tegen de pracht van het zware tafelzilver, dien laatsten trots van geruïneerde familiën; in het treurig en gepijnigd voorkomen van mevrouw, die, zonder het geringste juweel, hare meer dan eenvoudige toiletten droeg. Gilbert twijfelde of er een vaste dienstmeid in huis was en hij dorst er haast niet meer eten, sinds hij er eens, onder het glazen afdak naast de keuken, vierkante stukken gerookt spek had zien hangen, gelijk bij de boeren.

Bij Roelandts, integendeel, heerschte een geest van onbezonnen verspilling en verwaarloozing. Hij was een rijke losbol, en zijn vrouw, een dikke onverschillige, die van den Vrienden-

kring geen deel had willen maken, onder het voorwendsel, dat zij niets van de literatuur begreep, hield zich ook met niets van haar huishouding bezig. Het huis lag overhoop, de kostbare vloertapijten gevlekt of gescheurd; de stoelen en zetels, ongelijksoortig of verminkt, de vaten en glazen gespleten of gebroken. De meiden kookten en dienden op ‘à la diable,’ en daar was steeds een vreemdeling in huis, een zekere mijnheer Alfred, een vage neef van mevrouw, naar het scheen, wiens onopgeklaarde en onvermijdelijke tegenwoordigheid een onaangenaam gevoel van knelling op de vergadering te weeg bracht. Die mijnheer Alfred poogde ook niet met de bezoekers nadere kennis te maken; hij sprak schier nooit een woord en zag er als een volkomen nulliteit uit; en hij was het nochtans dien men voor het hoofd van 't huis zou gehouden hebben; hij die, aan tafel, tegenover mevrouw, de eereplaats bekleedde; hij die het vleesch voorsneed; hij die in de keuken de bevelen van mevrouw uitdeelde, hij die in den kelder wijn ging halen of er de bierton opstak. Roelandts zelf scheen in den hoek te staan in zijne woning, zijn plaats was aan het uiteinde der tafel; met zijn verzoeken en bevelen werd nauwelijks rekenschap gehouden; en hij zelf, onophoudend bezig met zwetsen en gekheid maken, scheen volstrekt niet bewust van de oneerbiedige manier, waarop hij in zijn eigen huis bejegend werd, iets, dat de verbazing opwekte van al wie er van ooggetuige was, en waarmede in geheel 't kanton den spot gedreven werd.

Bij Lauwereijnssens waren het karakteristieke van het huis de kinderen. Hij had er vijf en zij waren verschrikkelijk. Verbannen uit eetkamer of salon, waar de vergadering plaats greep, werden zij in de keuken opgesloten en verwekten er zulk een hevig leven, dat de zitting er onophoudend door onderbroken werd. Dan stond mijnheer haastig op, de wenkbrauwen gefronst, de oogen woedend. Hij verliet met geweld de zaal en na een oogenblik hoorde men het geraas in de keuken veranderen in gehuil en geschrei, gewoonlijk begeleid door het kort geklets van eenige knappe oorvegen. Terstond zag men het gelaat van mevrouw zich angstig samenkrimpen. Zij was steeds bang voor de gewelddadigheid van haren man; zij verliet op hare beurt de kamer, om verschooning vragend, en het lid, dat zijne bijdrage aan 't voorlezen was, hield schielijk op. Men luisterde, verveeld, op zijn ongemak, in stilte opmerkin-

gen en glimlachen wisselend. Eindelijk hield het geschrei op en mijnheer kwam terug in het salon, het aangezicht nog bleek en boos, aldra gevolgd van mevrouw, die er ongelukkig uit zag, met blinkend roode wangen en vochtige oogen. Soms zette de notaris de gebeurtenis uiteen, met bittere verwijten en bedreigingen ten opzichte van 't een of 't ander zijner kinderen; andermalen zei hij niets en de zitting werd voortgezet, als of er niets gebeurd was. Gedurende ettelijke stonden alsdan bleef alles rustig en kalm; maar van lieverlede hoorde men opnieuw een vaag rumoer opstijgen, waar de ouders met spanning naar luisterden. Het geluid verergerde, men hoorde de ontploffing van een speelgeweerken, den doffen bons van een neerstortend voorwerp, het rollen van een bal, die tegen de deur van het salon kwam aanbotsen. Eindelijk barstte de onvermijdbare strijd der kinderen tegen elkander nogmaals met woede uit, en opnieuw stond de notaris op om de tuchtiging toe te passen, wat eens te meer de zitting opschorste.

Doch het vreeselijkste van al greep nog plaats wanneer men voor het avondmaal aan tafel zat. Men moest, tengevolge van een erbarmelijke indeeling van het huis, om van het salon in de eetzaal te geraken, dwars door de keuken gaan, en de gansche bende stond dáár, de haren verward, de kleeren gevlekt en gescheurd, de aangezichten bezoedeld, met vuile randen rond de bleeke, stoute oogen. Stom, bewegingloos, met vrijpostigen blik, zagen zij het gezelschap de eetkamer binnentreden. En de een of de ander, tusschen de beenen heen sluipend, slaagde er toch in, in de verbodene plaats te dringen en er zich te verbergen. De maaltijd begon, de gesprekken gingen hunnen gang, de guiten in de keuken waren eensklaps bijzonder kalm geworden. Maar schielijk wipte een der dames met een gil van hare zitplaats op, verschrikt onder de tafel starend. Iemand had haar bij het been gegrepen, zei zij bevend; en terwijl de notaris, buiten zich zelven van toorn, den schuldige van onder de tafel trok, steeg in de keuken een verward gedruisch op, het geestdriftig gejuich der andere kleine schelmen, die begrepen, dat de poets geslaagd was. Die zittingen bij Lauwereijnssens waren echte saturnaliën, die de leden verbijsterd en verbluft verlieten, niet wetend of ze zich moesten boos maken of lachen.

Een ander huis, waar de Vriendenkring soms vergaderde

en dat ook gansch bijzonder Gilberts belangstelling opwekte en hem intrigeerde, was dat van Terront, den ontvanger van Lauwegem. Er heerschte daar een koude, gestrenge, bijna verwijderende atmosfeer, toe te schrijven aan den invloed van 't karakter van mijnheer, en die al de bekoorlijkheid, al de lieftalligheid en levenslust van mevrouw niet machtig waren te verdrijven. Terront ontving zeer goed nochtans, zelfs beter en rijkelijker dan meestal de anderen; maar tevens met een soort van gedwongenheid, als gold het een te vervullen plicht en geenszins een wederzijdsch en hartelijk genoegen. Ook klonk de vroolijkheid gedempt in dit huis; gescherts en gelach versteven er op de lippen. Een geheime oneenigheid, een onuitgesproken misverstand scheen tusschen de echtgenooten te heerschen en nooit zou Gilbert eene gebeurtenis vergeten, waarvan hij eens, bij hen, op een avond, de onvrijwillige ooggetuige was, Hij had een oogenblik het salon, waar de zitting plaats greep, verlaten, om iets uit zijn overjas te gaan halen. De kapstok stond op het verste uiteinde van de gang, in een somberen hoek, dicht bij een gesloten glazen-achterdeur; en hij was juist bezig met in zijn zakken te zoeken, toen mijnheer Terront op zijne beurt het salon verliet en fiks, met zijn gestreng, geelbleek, opgezwollen gelaat, midden in de gang, en als kwam hij daar iemand afwachten, onder de hanglamp naast de trap bleef stilstaan. Stellig vermoedde hij de tegenwoordigheid van Gilbert niet en deze was op het punt zich te vertoonen of te laten hooren, toen hij, - hij zou zelf niet hebben kunnen zeggen door welk instinctmatig gevoel bewogen, - integendeel eensklaps het zoeken staakte en zich stil hield, het hoofd gebogen, de hand bewegingloos in een der zakken van zijn overjas met het zonderling-kwellend bewustzijn, als had hij reeds, door het enkel onwillekeurig waarnemen van mijnheer Terront's handeling, een kwetsende en niet meer te herstellen onbescheidenheid begaan.

Na enkele seconden verliet mevrouw ook het salon, zich met haar lichten tred naar de keuken begevend. Eene verbaasdgecontrarieerde uitdrukking kwam op haar aangezicht toen zij haar man ontwaarde; doch zij gehoorzaamde niet aan het dofdringend bevel, waardoor hij haar schielijk bij zich riep. Zij staarde hem vlak in de oogen aan, ging met een honend ‘zut!’ voorbij en verdween in de keuken.

Mijnheer, bewegingloos en stom in zijn gespannen houding, liet haar, zonder een woord, zonder een gebaar verdwijnen. Gilbert, aan den grond genageld, het rood der schaamte op de wangen, vroeg zich angstig af, hoe hij, onopgemerkt, zijn schuilplaats zou verlaten.

Mevrouw kwam gelukkig schier onmiddellijk terug. Zij ging opnieuw voorbij haar stom-roerloozen echtgenoot, en, nog meer uitdagend, half omgekeerd om hem te beter, te stouter te aanschouwen, herhaalde zij, op een vernieuwd bevel van hem, het woord, het schimpend ‘zut!’ en voegde er ditmaal 't gebaar bij: de vlugge beweging van haar wijsvinger onder den neus te trekken. Dan, de deur openend van het salon, dat haar zijn vloed klaarte in het aangezicht zond, verdween zij, slank en lenig van gestalte, het mooi gelaat een weinig bleek, de zwarte oogen schitterend, de roode lippen door een gelukkigen glimlach half ontsloten.

Langzaam, steeds zonder een woord, zonder een gebaar, volgde mijnheer haar. Hij deed insgelijks de deur open, ontving op zijn waskleurige, gezwollen trekken den lichtstraal van daarbinnen, verdween op zijne beurt. Toen verliet de beschaamde Gilbert ook zijn hoekje en keerde bij het gezelschap terug. Hij vermeed de echtgenooten aan te zien, maar, terwijl hij zich neerzette, kwamen de zonderlinge, hem eens door van Duijn betrekkelijk mevrouw Terront toevertrouwde woorden; ‘cette femme cherche un amant’, opnieuw, met nadruk, voor den geest.

VI.

Een andere vergadering, die ook niet weinig karakteristiek was, en die overigens bij Gilbert een diepen, onvergeetbaren indruk naliet, was die welke eens gehouden werd bij De Rijziger, te Boekhove, in 't midden van den zomer.

Het dorp Boekhove was gelegen heel in 't noorden der provincie, dicht bij een kreek der Schelde, waarvan het water met het getij op- en afliep; en de leden hadden, om er te komen, den trein moeten nemen. De Rijziger stond hen bij de aankomst op de kaai voor het klein stationsgebouw af te wachten; en, terwijl hij hen in zijn coquet en lachend woonhuis leidde, deelde hij hun een eigenaardig door hem uitge-

dacht plan mede: de zitting van Boekhove, om eens een afwisseling te maken op de eentonigheid der gewone vergaderingen, zou, indien zulks in den smaak der leden viel, gehouden worden in een visscherssloep, die De Rijziger reeds tot dit doel had gehuurd en behoorlijk doen inrichten, en waarmede men, gedurende het hoog getij, dwars door de kreek, tot in de Schelde zou gaan varen.

Een verbaasd-geestdriftig gejuich begroette dit voorstel; men vond die ingeving van de Rijziger ‘une idée lumineuse’. Het moet ook gezegd, dat men die zitting van Boekhove op voorhand beschouwd had als een gezellig uitstapje, wel meer dan als een ernstige vergadering. Pinnoy had aan De Rijziger de toelating gevraagd, zijn vrouw, die van den Vriendenkring geen deel maakte, en die daar ook niet zeer op hare plaats zou zijn, te mogen medebrengen; en ook ditmaal hadden de jonge meisjes: Irène de Cock, Alice van Duijn en Elvire Matton haar ouders vergezeld.

De Rijziger, het bleek gelaat stralend van vreugde, deelde den verrukten leden de schikkingen van den dag mede. Men zou om drie uur, met het hoog getij vertrekken; onmiddellijk daarop tot de voorlezing der bijdragen overgaan; om vijf uur, als men in het midden der Schelde zijn zou, lunchen, en dan terugkeeren, zoodat men nog bijtijds aan 't station zou wezen, om met den trein van zeven te vertrekken.

God! wat escapade! .... In den beginne ging alles heerlijk, opperbest. Het was er wel niet zeer zindelijk, noch comfortabel, in die oude visscherssloep, waar zij, in het ruim, door een gespannen zeil tegen den westewind beschut, op blokjes hout of opgerolde touwen in het ronde neergehurkt zaten; maar het weder was prachtig, het kleine vaartuig gleed zachtkens wiegelend over de glimmende, licht-deinende, grijsgroene golfjes; en de nieuwheid van het avontuur, de verkwikkende frischheid van het streelend briesje, tot zelfs de heimelijk-huiverige bangheid voor zeeziekte en een vaag bewustzijn van gevaar brachten allen in geestdrift.

De zitting begon. Drie leden: De Cort, Speleers en Pinnoy lazen beurtelings hun gewone, onbeholpen pennevruchten voor, die met verstrooide aandacht aangehoord, tenauwernood begrepen en met werktuigelijk handgeklap begroet werden. Een ieder voelde dat het daar de plaats niet was voor letterkundige

oefeningen. De blanke meeuwkens, die, glinsterend in de zon, omheen het sloepje fladderden, of, als waren zij tam, tot boven het dek kwamen hangen, drijvend op hun stille, uitgestrekte wieken, zóó dicht bij de aanschouwers, dat deze duidelijk hun mooie, ronde zwarte oogjes zagen, en hun fijn, smeekend getjilp konden hooren; de meer en meer verwijderde, weldra in het vage verdwijnende oevers der rivier; de grootere zeil- en stoomschepen, die den stroom afvoeren, den boegspriet naar hun verre, onbekende bestemming gericht, alles diende tot afleiding aan de gedachten van de leden, die, voor het meerendeel, nooit op zee geweest waren. Ook duurde de zitting nauwelijks een uurtje en werd zij, schier met een gevoel van verlossing, door Gilbert opgeheven.

Alsdan, om den tijd te slijten tot het uur van den maaltijd, verzon men allerlei gezelschapsspelen en vermakelijkheden. Men wierp brood aan de meeuwkens en vermaakte er zich mede ze voor de brokjes in het water te zien vechten; men speelde om panden, die dan, onder het maken van allerlei gekheid, verbeurd werden. Zeer grappige incidenten grepen daarbij plaats: Roelandts, die, om zijn pand terug te krijgen, het zoogenoemde spel van het ‘standbeeld’ moest uitvoeren, werd, terwijl hij, het hoofd achterovergeheld, den eenen arm omhoog en den anderen recht vóor zich uitgestoken, met één been op een houten blokje stond, door een lichte schommeling van 't sloepje omvergeworpen; De Cort, in den ‘Ridder van de Droevige Figuur’, kreeg, in plaats van Elvire Matton, die vóor hem stond, op het bevel: een ieder keere zich om en omhelze zijn gebuur! den mast te kussen, die zijn eenige gebuur was; Eugène moest een polka dansen met de kleine van Duijn; en Gilbert, in het spel van het ‘horloge’, had zeven achtereenvolgende keeren Irène te zoenen, hetgeen hij deed met kloppend hart en moeilijk bedwongen ontroering; terwijl van Duijn als ‘blindeman’, geestdriftig, met uitgestrekte handen en den doek vóor de oogen, naar de mooie mevrouw Terront kwam struikelen, en viermaal, hartstochtelijk, bij het oorverdoovend gejuich van al de leden .... de grove, zwaarlijvige mevrouw Pinnoy omhelsde, die, ter sluiks, terwijl men van Duijn den blinddoek aandeed, met de jonge dame van plaats verwisseld had. Schier al die grappen, overigens, liepen op kuspartijen uit - een echt Belgisch gebruik, dat de vreemdeling, die

er getuige van is, zoo zeer scandaliseert; - en men vermaakte zich ferm, toen, omtrent vijf uur, terwijl men op het punt was om met den lunch te beginnen, een schielijke verandering in de luchtgesteldheid waargenomen werd. De hemel overtrok met grauwe, laagdrijvende wolken; de zachte bries veranderde in een fellen wind; de sloep begon bewegingen te maken op en neer, vergezeld van zonderlinge wringingen rechts en links, terwijl zij, sneller door de hoogere golven ploegend, een soort van stofregen opjoeg, die soms, als een vochtige rook, de leden in 't aangezicht vloog. Maar dit ook was nog niet onaangenaam, dit gaf zoo aan het uitstapje een ietwat meer bepaald avontureus karakter, dat wel zeer behaagde. De kwartiermeester van het barkje en zijn twee matrozen hadden door middel van staken en touwen, het gespannen dekzeil sterker tegen den wind verzekerd, en daarachter bleef men voortdurend zeer gezellig en genoeglijk zitten; men vond het er wel aardig; men zou zoo wel graag dagen en dagen achtereen gevaren hebben, en vooral met de zeeziekte dreef men den spot; men affecteerde buitenmate veel te eten, schertsend dat de visschen er geen ziertje van zouden hebben en dat die zóo gevreesde kwaal niet anders was dan een kolossale ‘blague’, iets dat niet bestond.

Enkele leden nochtans werden van lieverlede stilzwijgend. Zij verbleekten zichtbaar, zij staakten het eten, en hun oogen, die strak verwilderd vóor zich staarden, schenen zich uit te zetten, te vergrooten. terwijl zij zelven op hunne plaats lamme, trage bewegingen aanwendden met het lichaam, als konden zij geen gemakkelijke houding noch zitting meer vinden. En eensklaps stond De Cort op, liep gebogen, met de hand vóor den mond, naar de regeling, helde het hoofd boven het water, met stuiptrekkende bewegingen van nek en schouders. Hij bleef er een poos op de armen geleund en toen keerde hij zich weder om, het aangezicht groenbleek, de oogen vol water, een flauwen, gepijnigden glimlach op de ontkleurde lippen, waarover hij langzaam zijn bevende hand wreef, terwijl hij machteloos, met waggelende beenen, op zijn in spiraal gerolden ring touwen neerzakte.

Het duurde niet lang of de geduchte kwaal werd voor sommigen aanstekend. Pinnoy, Roelandts, Speleers, Terront, de dames de Cock, van Duijn, Lauwereijnssens, alsmede Irène,

Alice van Duijn en Elvire Matton stonden beurtelings op en liepen ijlings naar de regeling, waarna zij zich krachteloos, als uitgeput en zonder nog verdere bezorgdheid voor kieschheid of decorum, dwars en ondereen op touwen en rietmatten uitstrekten. Niemand, zelfs zij niet, die zich nog goed hadden kunnen houden, die nog den minsten lust had in eten of drinken, of in schertsen; allen, staroogend en stilzwijgend, worstelden tot den uitersten graad tegen de tirannieke kwaal; maar wat zelfs voor de sterksten, de maat deed overloopen, was de schielijke onpasselijkheid der grove, zwaarlijvige mevrouw Pinnoy, die waggelend, den ronden rug gekromd, de lendenen gespannen, juist een stap te laat aan stuurboordzij kwam ...

Toen werd het echt erbarmelijk. Alle welvoegelijkheid was verdwenen; men zuchtte, klaagde, kermde, allen onder malkander uitgestrekt, terwijl de sloep meer en meer overdreven wringingen en sprongen op de baren maakte. Het was de algemeene overweldigende desolatie; geheel de Vriendenkring was zeeziek! Tot overmaat van ramp barstte een hevige regenbui los, die de weerlooze leden doorweekte. Alleen De Rijziger bleef ongedeerd, van jongsbeen af aan het water gewend. Maar hij was wanhopig over het avontuur, men zag zijn bleek, verwilderd gezicht boven het klapperend dekzeil uitkomen, de oogen op het beperkt, grauwmistig verschiet gevestigd, beurtelings op en neer geslingerd in de onstuimige bewegingen van 't scheepje, angstige opmerkingen wisselend met de matrozen, die een gedempten spotlach op hun breede, bruingebrande tronies hadden. En hij kreeg ook zijn deel in het algemeen onheil: een rukwind sloeg zijn hoed in 't water en, wanhopig, de beide handen aan de slapen, met zijn bleeke, dungezaaide wegwaaiende haren en het bewustzijn zijner bespottelijkheid, zag hij zijn hoofddeksel uit het gezicht verdwijnen, medegegesleept door de baren, die het rolden, geeselden en deden buitelen, als hadden zij er zelf vermaak in.

Toen gaf De Rijziger het sein tot den terugtocht. De matrozen lieten het scheepje over stag gaan; maar, tot toppunt van ellende, brak er bij die manoeuvre, iets aan het roer: men verloor ruim een uur met het herstellen der averij. De matrozen vloekten en tempeestten; De Rijziger verloor wat hem nog overbleef aan tegenwoordigheid van geest; enkele leden, die een weinig bijgekomen waren, jammerden, dat men nooit

terug zou zijn voor den laatsten trein. Eindelijk geraakte men weder aan den gang, maar toen was het een andere tegenspoed; zooals het des zomers veel gebeurt, was de wind, eens het onweder voorbij, schier plotseling gevallen, de zeilen hingen slap, het sloepje dreef nog te nauwernood vooruit. Beurtelings alsdan, naarmate men in kalmer water kwam, begonnen de zoo hard beproefde leden te herleven en, weldra, allen op de been, staarden zij met klimmenden angst en tegenstrijdige voorspellingen naar den nog verwijderden oever, elk oogenblik hun horloge raadplegend. De Rijziger, meer en meer ontzet en verwilderd, poogde te vergeefs hen gerust te stellen, hun te verzekeren, dat men op den behoorlijken tijd zou aankomen.

Toen men eindelijk aanlandde, was het als een ‘sauve-quipeut.’ Allen verdrongen en stieten elkaar met de gejaagdheid van eene kudde over de smalle plank, de eersten aan wal zetten het op een loopen, zonder naar de achterblijvenden om te zien.

De afstand van de kleine haven naar het spoorwegstation was ongeveer twintig minuten en men had er slechts tien meer vóór het vertrek van den trein. De Rijziger, steeds blootshoofds, ijlde vooruit, gevolgd door Pinnoy, Matton en Lauwereijnssens, die reeds buiten adem raakten, rood as kalkoenen. Als dezen er maar bijtijds kwamen, waren zij allen gered. De stationoverste was een vriend van De Rijziger; hij zou, op zijn dringend verzoek, den trein wel wat doen wachten.

De dames, door haar kleederen verhinderd, konden aldra niet meer volgen. Mevrouw Lauwereijnssens, die aan haar jonge schelmen dacht, stelde het schielijk op een bitter schreien; mevrouw Matton, doodsbleek, met zwarte, ronde oogen, liep hijgend, haar zwart zijden japon door hare beide handen opgehouden; de dikke mevrouw Pinnoy bleef plotseling stilstaan, machteloos, rochelend, buiten adem, schreeuwend naar haren man, die zich omkeerde, een oogenblik stilhield, en eindelijk, met een comisch-wanhopig gebaar van hoofd en armen, als was zij de schuld dat alles om zeep ging, tot haar terugkwam. En alleen de jongeren hadden pret, lachten, vermaakten zich om 't avontuur, onverschillig of men, ja dan neen, den trein zou halen; Irène aan den arm van Gilbert; Eugène met de kleine van Duijn; van Duijn met mevrouw Terront; De Cort, Roelandts, mijnheer en mevrouw de Cock

met de anderen, in groep daarachter, terwijl mijnheer Terront, de laatste van allen kwam, hijgend, het aangezicht geler, ernstiger, gezwollener dan ooit; uit zijn humeur, door dit buitensporig loopen, dat hem krenkte in zijn waardigheid, van bedaarden ‘bourgeois’; met vlammende oogen, waaruit zijn toorn en zijn minachting straalden, zijn mooie, jonge vrouw bewakend, aan wie de geprikkelde van Duijn dienstwillig zijn arm had geboden.

En plots, juist toen men in de verte reeds het zinken dak van 't grilligvormig stationsgebouw ontwaarde, was het een algemeene radeloosheid: een man sloot langzaam ginds, dwars over den steenweg, de witgeverfde draaiboomen der spoorbaan; hij blies op zijnen hoorn, het scherp en lang gefluit eener naderende locomotief weergalmde als een antwoord. En tusschen twee boschjes eiken slaghout kwam de trein te voorschijn, klein, zwart, de vaart reeds vertraagd, de schouwpijp zonder rook, ieder wagentje, met zijn gelijke venstertjes en zijn gelijke wieltjes, duidelijk afgeteekend en afgezonderd, als de wagentjes en de venstertjes van een kinderspeeltreintje. In de knarsing der remklink op de raderen bleef hij vóór het kleine stationsgebouw stilstaan. Men was slechts op een paar honderd meters afstands meer, De Rijziger en Matton, met groote gebaren der armen, schreeuwden uit al de kracht hunner longen:

‘Halt!..... halt!’

Maar het moest zijn, dat ze noch gezien, noch gehoord werden; de stoomfluit wierp, in een wolkje witten damp, een nieuwen schreeuw uit; de trein stoomde langzaam, in een rookwolk gehuld, over de riggels voort en toen de leden, buiten adem, als een verloren kudde aan de reeds opnieuw geopende draaiboomen kwamen, was hij reeds in eene bocht der baan verdwenen, niets achter zich latende dan een lichten, langen, trapswijs verdunnenden dampsluier, die nog hier en daar, rechts en links, als een fijn, doorschijnende spinrag, over de stille loovers van het slaghout bleef hangen.

Groot was de consternatie. Mevrouw Lauwereijnssens zonk op de eiken bank vóór het stationsgebouw neder en barstte in een hevig snikken los, schreiend, dat haar kleinen zich in hare afwezigheid wonden zouden vechten; mevrouw Matton stond als vernietigd, zonder een woord, den mond half open, de bevende handen op haar bonzend hart gedrukt; mevrouw

Pinnoy was machteloos in de armen van haar echtgenoot gezegen, die, blinkend rood en hijgend, haar met een witten zakdoek het onophoudend uitparelend zweet van het aangezicht wreef, en zelfs de anderen, de jonge meisjes en de jonge heeren, de onverschilligen, hadden geen zin in lachen meer, terwijl De Rijziger, als het ware idioot van spijt en ontzetting, zijn excuses vermenigvuldigde en voor heel het gezelschap zijn huis ter beschikking stelde, om er den nacht door te brengen.

Maar dit was een onmogelijk, onaannemelijk voorstel, dat terstond van de hand gewezen werd; enkele leden, zooals dokter de Cock, Terront, Lauwereijnssens, moesten volstrekt nog vóór den volgenden morgen thuis zijn. Gilbert en de dokter, die, in de algemeene verwarring, nog hun tegenwoordigheid van geest behouden hadden, raadpleegden, midden een oorverdoovend brouhaha van tegenstrijdige voorstellen en opiniën, den reisgids. Er werd eindelijk besloten, dat men zich per rijtuig naar Brugge zou laten brengen, om aldaar den exprestrein naar Gent te nemen. Dit was een erbarmelijke toevlucht: men zou ‘à toute vapeur’ Amertinghe, Baevel, Wilde, al de dorpen, waar de leden woonden, voorbijtrekken en zich dan, van Gent, nogmaals per rijtuig huiswaarts moeten doen voeren; doch er was nu geen ander middel, het plan werd unaniem goedgekeurd en De Rijziger onmiddellijk met het bemachtigen van behoorlijke rijtuigen belast.

Een knaap was naar zijn huis een anderen hoed voor hem gaan halen; hij en Gilbert keerden dadelijk terug naar 't dorp, terwijl de overige leden in de wachtzaal bleven zitten. Hij begon met zijn eigen rijtuig te laten aanspannen, eene kales, waar vier personen van binnen en een op den bok naast den koetsier zouden plaats vinden. Van daar begaven zij zich bij den eenigen huurhouder van Boekhove en, na de verschillende vehikels, die de man bezat, te hebben geïnspecteerd, vestigden zij ten slotte hunne keus op eene soort van vrachtwagen met dekzeil, waarin de negen overige leden samen zouden kunnen zitten. Dit rijtuig had geen banken, en stoelen zouden er te veel plaats beslaan; Gilbert liet eenvoudig den bodem met een dikke laag hooi en stroo bedekken. Twee paarden werden er onmiddellijk voorgespannen, de voerman klom op zijn bok en het gespan draafde naar 't station. Een ieder stond er reisvaardig, men vertrok om half acht juist, na een laatste maal

de hand gedrukt te hebben van den rampzaligen De Rijziger, dien allen, van ganscher harte, nog eens lachend verwenschten.

Mijnheer en mevrouw de Cock hadden plaatsgenomen in de kales, met de dames Matton en Lauwereijnssens. De Cort had men op den bok gezet, naast den koetsier, en al de anderen zaten vroolijk onder het wit dekzeil in den wagen getast, als in een reusachtige alkoof, den rug geleund tegen de zijplanken, de beenen uitgestrekt in 't hooi, welks aromatische geur zich ietwat bedwelmend onder het reeds halfduister ruim verspreidde.

Gilbert zat tusschen Irène en mevrouw Terront, beurtelings, in de hotsing van het gespan, met de ellebogen, beider armen aanrakend, de tippen zijner schoenen soms aanwrijvend tegen de voeten van mevrouw Pinnoy, die tegenover hem zat, tusschen Speleers en Van der Stegen. Aan de rechterhand, van mevrouw Terront bevond zich van Duijn, meer en meer aangeprikkeld en dienstwillig; en daarnaast en daarrond was het een luidruchtige, verwarde groep: Roelants, Mortelmans, Pinnoy en Lauwereijnssens, met mevrouw van Duijn en mijnheer Terront als verloren in hun midden; terwijl, heel in den achtergrond, Eugène zat, tegenover de kleine, poezelige van Duijn, die hem zoet glimlachend met streelende oogjes aanstaarde, van tijd tot tijd, ter sluiks, de hand heurer vriendin, de onbeduidende Elvire Matton in de hare drukkend.

't Was een verrukkelijke rit. Allen, zelfs mevrouw Pinnoy, waren gëeindigd met zich over hun ongeval heen te zetten; niemand voelde nog het minste ongemak, en, daar men integendeel grooten honger had, stelde men eerst voor, de overschotten van de lunch, die men gelukkiglijk met zich had meegenomen, te gebruiken. Onmiddellijk, onder luidruchtige toejuichingen, werd de maaltijd ingericht. De dames Terront en Pinnoy sneden de broodjes door en boterden die; mevrouw van Duijn, aan wie ze dan overhandigd werden, legde er de dunne schilletjes koetong, ham en galantine tusschen, terwijl haar man een koude, gebraden kip voorsneed. Maar een algemeen protest liet zich hooren: mijnheer van Duijn maakte een beenderhuis, een puinhoop van het kuiken; de schotel werd hem afgenomen, de vork en het mes hem onder groot gelach ontfutseld, en overhandigd aan Speleers, die talent had van kippen voor te snijden. Als drank had men nog twee

flesschen rooden wijn, maar slechts drie glazen, zoodat men met verscheidenen uit eén glas moest drinken.

Toen men gegeten had, werden de opgewektheid en geestdrift hoe langer hoe grooter. Men vertelde historietjes, men zong liedjes, men speelde zelfs charades, te midden van eene oorverdoovende, uitgelaten blijdschap. De lucht bleef wat betrokken; de zon ging onder in een lage streep van bloed, door grauwe, langs den onderrand uitgetande wolkenmassas als het ware neêrgedrukt; maar de lucht was lauw, een zachte, gezellige schemering verduisterde van lieverlede de omtrekken der gestalten en der aangezichten in den wagen, geen tochtje blies nog door het stille loover, en de klinkende draf der twee kloeke paarden viel in regelmatige kadans, begeleid door het eentonig geratel der wielen, over den pijlrechten steenweg, langs beide kanten bezoomd door een rij forsch opgewassen eiken, aan den boord der regelrechte slooten, waarachter, wegnevelend in een langzaam grauwend verschiet, zich de rijpende korenvelden uitstrekten.

Gilbert vooral voelde zich gansch opgewekt. Zijn oogen schitterden, zijn wangen bloosden; al de ontroeringen van dien dag, de zuivere, verkwikkende lucht, die hij had ingeademd; de wijn, dien hij gedronken had; het poetische, het romaneske van dien onverwachten rit, de nabijheid van die twee mooie vrouwen, wier geur, gemengd met den bedwelmenden geur van het hooi om hem heen walmde, wier armen, wier lichaam hij soms tegen zijn lichaam aanvoelde, alles werkte samen om hem te prikkelen, om hem uit zijn gewonen staat van bedaardheid en zelfbeheersching te trekken. Het gevoel van ontgoocheling ten opzichte van Irène, het bewustzijn van de onbereikbaarheid van zijn ideaal, alles verzwond, er bleef niets meer in hem over dan de zelfzuchtig-geprikkelde begeerte, de zelfzuchtigverliefde man, wiens glorieuse hersenschim gedaald was tot het banale, tot het triviale zijner vroegere illuzie, voortaan tevreden met hetgeen het voorwerp zijner liefde hem nog aan eenvoudiger genot zou kunnen schenken. Hij onderging eene sensatie van volkomen welzijn; het kwam hem voor als zou hij zoo zijn gansche leven kunnen doorbrengen, uitgestrekt in dien wagen, met Irène aan zijn zijde. O! wat had hij haar toch vurig lief! wat brandde hij van hartstocht haar zijn liefde te verklaren en haar nimmer meer te verlaten! En hij voelde

insgelijks, dat het oogenblik daartoe gunstig, ja, beslissend was, dat een niets, een kleine stoutmoedigheid, een eenvoudige blijk van wilskracht thans over dit zoo vurig verlangde heil en over zijn gansche toekomst zou beslissen. Zijn zinnen, gescherpt door de buitengewone spanning van zijn geest, lieten hem toe, met een ongeloofelijke helderheid en juistheid den zielstoestand te beseffen, waarin zij beiden, Irène en hij, op dat oogenblik verkeerden. Bruske opklaringen schoten als weerlichten door zijn brein, er gedachten, gewaarwordingen, zekerheden achterlatend. Hij voelde duidelijk, dat zij de ware, diepe liefde, welke hij haar toedroeg, geenszins deelde; hij had de intuitie, dat zij in gewone, alledaagsche omstandigheden een liefdesverklaring, een huwelijksaanvraag van hem met een verwonderde, verwijderende koelheid zou bejegenen; maar hij voelde tevens, dat zij op *dit* oogenblik in een abnormalen, specialen staat verkeerde; dat zij, om zoo te zeggen, weerloos tegenover zich zelve was, dat zij te nemen was; dat zij ook besefte wat er in hem omging, dat zij, zonder het zelve te weten, wachtte op een woord, op een gebaar, dat haar zijn hartstocht zou verklaren; dat zij nu dit gevoel zou deelen, dat ze 'ja' zou zeggen, onwillekeurig, misschien in weerwil van zich zelve; en dat dit eens gegeven jawoord, die eenmaal uitgesproken bekentenis haar voor altijd aan hem zou verbinden, haar gansch veranderen; herscheppend in een vaste, duurzame liefde voor hem, die soort van vluchtige, verweekelijkende teederheid zonder bepaald objectief, waarvan zij nu ook den overweldigenden invloed onderging.

Dit alles voelde hij vlijmend, maar, hoe zonderling: naarmate zijn toenemende hartstocht hem meer en meer de ziel beheerschte, werd hij tevens lichamelijk door een aangroeiende, onoverwinnelijke schroomvalligheid verlamd. Hij dorst het waagstuk niet begaan, dat hij zou hebben willen wagen, hoe innig zijn voorgevoel ook was, dat het, op dit oogenblik, aanmoedigend, gunstig zou worden ontvangen. In de steeds dichtende duisternis van den rollenden wagen wierp hij, ter sluiks, meer en meer verliefde, verlangende blikken op haar, als zocht hij, op haar mooi, thans vaaglijk mijmerend gezichtje, de vluchtige verschijning, den zweem van een gevoel, van een aanmoediging, die, zijne bedeesheid overwinnend, hem een plotselijk besluit zou hebben doen nemen. De warmte van haar

lichaam, zoo heel dicht bij het zijne, was als een vuur, dat tevens zacht en folterend in hem brandde; zijn hand, naast de hare in het hooi, sidderde van gloed om deze te drukken; zijn bevende lippen prevelden werktuigelijk de ontroerde, troeblante woorden der liefdesverklaring; hij besefte dat het oogenblik plechtig was; dat de verloopende stonden een onwaardeerbare waarde hadden; dat zulk een heerlijke gelegenheid zich nimmer meer zou aanbieden; dat hij nu *moest* spreken, nu of nooit. - Doch alles te vergeefs: iets onverklaarbaars, iets onzeggelijks weerhield hem; hij durfde niet, hij durfde niet. Een oogenblik nochtans wendde hij een onvrijwillige poging aan. Zijn hand, in het hooi, ontmoette de hare. Het duurde maar een seconde, den tijd van een weerlicht: hij zou die in de zijne drukken, hij zou spreken, geheel zijn hart kwam op zijn lippen, toen, wellicht ook onvrijwillig, zij een lichte beweging maakte, die even haar vingeren een weinig van de zijne verwijderden.

Sidderend, het onstuimig bloed plotseling in de aderen gestold, trok hij zich achteruit. Hij was uit zijnen schoonen droom ontwaakt; hij meende, met die verbeeldingskracht, welke hem kenschetste, in haar een onoverwinnelijken afkeer voor hem te bespeuren. Hij werd er als zinneloos van. Hij trok zich nog meer van haar terug; hij schoof instinctmatig dicht tegen mevrouw Terront aan, eensklaps gefolterd door de zelfs maar geringste aanraking met Irène.

Verwonderd, doch zonder zich terug te trekken, staarde de mooie mevrouw Terront hem aan. Het kwam hem voor, als voelde hij een plotse rilling door haar lichaam loopen. En die zwarte, strakke aanblik, in de duisternis van den vrachtwagen, op hem gevestigd, overweldigde hem met een zonderlinge ontroering, terwijl die drukking tegen haar aan hem gansch koel, gansch koud, als eensklaps ongevoelig deed worden.

Doch men naderde. Zang en gejoel werden langzamerhand gestaakt terwijl reeds de wagen, door de kales van De Rijziger voorafgegaan, de doode voorstad van Brugge, met haar gelijke rijen lage woningen en haar schaarsche, treurig-verlichte kleine winkeltjes doorkruiste. Men reed aldra door smallere, kronkelende straten met hoogere, ouderwetsche huizen, men zag een ruime, vierkante plaats vol eeuwenoude boomen, met een zwart standbeeld in het midden en een sombere kerk in den achter-

grond; men sloeg een rechte, breede, niet minder doode treurige verlaten straat in; men hield eindelijk vóór het groot, monumentaal stationsgebouw stil. En terwijl men, zeer deftig en bedaard nu, uit de wagen steeg en de wachtzaal binnentrad, voelde Gilbert zich zóó ongelukkig, dat hij zou hebben kunnen weenen.

Geheel dat einde van de reis was overigens eentonig, onopgeruimd, bijna onaangenaam. Mevrouw Pinnoy, onder anderen, verwekte aan het loket een spektakel, dat het gansche gezelschap scandaliseerde. Zij wilde volstrekt dat de beambte haar man's terugreiskaartje over Boekhove voor den sneltrein van Gent geldig maakte, Een twistgesprek greep plaats; mevrouw Pinnoy, de grove oogen uitgepuild, zette, met overtollige uitleggingen en gebaren, aan den stuggen beambte de heele zaak uiteen: het varen op de Schelde; de averij aan 't roer van 't sloepje, tengevolge waarvan de trein gemist werd, en daar de klerk, ontstemd en wrevelig, bepaald weigerde haar verzoek in te willigen en zelfs haar verder aan te hooren, begon zij hem eensklaps zóó hevig en in een zóó walgelijke vischwijventaal te apostropheeren, dat de man, woedend, haar bedreigde den politiekommissaris van het station te zullen ontbieden, indien ze niet oogenblikkelijk zweeg. Zij eindigde met voor haar en haar man plaatsen van derde klas te bestellen, terwijl al de anderen, beschaamd, zich binnen het station spoedden, om, in het oog der vreemdelingen, niet langer met een zoo weinig fatsoenlijke dame gecompromitteerd te zijn.

De reis in den trein was ook erg ongezellig en vervelend. Men zat in twee coupés verdeeld; enkele leden, doodmoe, vielen aldra in slaap; anderen discuteerden, op een ernstigen, onbehaaglijken toon, over politiek. Al de blijgeestige ongedwongenheid van het reisje in de sloep en in den wagen was verdwenen en 't was met zuchten van verlossing dat men eindelijk te Gent afstapte.

Daar nam men haastig afscheid, nadat men elkander omhelsd of de handen gedrukt had. Men vertrok in drie afzonderlijke rijtuigen naar de verschillende bestemmingen. 't Was over middernacht toen de meest verwijderde leden hun woning bereikten.

VII.

's Anderendaags voelde Gilbert zich nog meer ontgoocheld en ontstemd. Het kwam hem voor als was hij even aan een naren droom, een nachtmerrie, een tijdelijke waanzinnigheid ontsnapt. Hoe was het mogelijk, op zijn leeftijd, zich zoo bespottelijk te gedragen; zoo smoorlijk te verlieven op een kind, op die Irène, die nagenoeg twaalf jaren jonger was dan hij! Hij was diep misnoegd over zichzelf; hij voelde zich gedaald in zijn eigen achting, als na een daad van onbescheidenheid, van oneerlijkheid.

Verliefd op Irène, hoe was het wel mogelijk! Indien er één meisje op de wereld was, dat hem in geen opzicht tot vrouw paste, dan was zij het toch wel! Haar ouderdom haar opvoeding, hare neigingen, alles was het tegenovergestelde van wat hij zocht, van wat hij verlangde! Er moest wel, in zijn hersenschimmigen geest, een diepe neiging tot kontrast en tegenstrijdigheid, ja, een echte behoefte tot lijden bestaan, om hem in haar zijn ideaal te doen vinden. Alleen hare physieke bekoorlijkheid behaagde en verleidde hem, en dit was waarlijk niet voldoende om hem met haar het levensgeluk te verzekeren.

Gelukkig had hij zich nog bijtijds ingehouden! Gelukkig had hij zich niet volkomen en onherroepelijk bespottelijk gemaakt, door haar een liefdesverklaring te doen!

Zoo redeneerde hij gedurende verscheidene dagen, te midden van eene aangroeiende irritatie en misnoegdheid op zich zelven. Het denkbeeld van Irène obsedeerde, kwelde hem gestadig; hij kon haar uit zijn geest niet meer verbannen. En van lieverlede, ondanks al deze redeneeringen, voelde hij zich weder door de tooverkracht der verrukkende, bij haar doorgebrachte uren in bezit genomen, terwijl meer en meer in hem de vurige, ziekelijke, bijna ondeugende behoefte ontstond, haar nogmaals weêr te zien, nog dikwijls bij haar hetzelfde betooverend genot te smaken.

Eenige weken verliepen. Een andere vergadering had plaats gegrepen, te Baaigem, ten huize van mijnheer Matton. Maar de meisjes waren op de bijeenkomst niet verschenen en Gilbert begreep dat zij er zouden uitgesloten blijven, net als vroeger: zij zouden eerst komen wanneer er iets voor haar bijzonder

aantrekkelijks op touw gezet werd; iets dat, om zoo te zeggen, hare tegenwoordigheid en deelneming kon billijken.

Gilbert nochtans verlangde meer en meer om Irène nog eens te zien, om nog eens in haar gezelschap, te midden van een roes van opgewektheid en vreugd, enkele uren te slijten. In al het overige stelde hij geen belang meer; het was in hem eene steeds kwellender behoefte, een prikkel, die hem soms exaspereerde tegen dat zoo vurig begeerde, nooit meer verwezenlijkte genot. Dagen en nachten stond zij nu voor zijn geest; hij had maar de oogen te sluiten, hij zag haar terug, ginds, in het sloepje, neêrgevleid op de touwen, zoo frisch, zoo mooi in haar bleek zomerkleed, waaruit onder den rand, hare verlakte, zwarte schoentjes met haar fijne, onder zwarte zijden kousen verborgene enkels staken. Hij zag haar weer in 't hooi, onder het dekzeil op den wagen, zachtkens glimlachend, het aangezicht, in de vallende duisternis, door een zweem van vagen hartstocht bedekt; hij ademde den bedwelmenden geur in, dien zich om haar verspreidde, gemengd met den geur van het hooi; hij voelde de troeblante warmte van haar lichaam tegen 't zijne; hij raakte hare vingeren en schrikte, thans met luider stem, de woorden van teederheid en liefde uitsprekend, die hem ginds op het plechtig oogenblik niet van de lippen wilden.

Gedurende twee weken brak hij zich 't hoofd om iets uit te denken, waarmede hij nogmaals de jonge meisjes in het gezelschap zou aanlokken. Hij beraamde beurtelings een uitstapje naar het kasteel van Lauwegem; een vaarpartij op eene stoomboot langs de Leie, een pic-nic in de bosschen van Axpoele en Wilde; doch niets van dit alles voldeed hem geheel, tot hij eindelijk op de gedachte kwam, in zijn eigen woning een fête-champêtre met verlichting van den tuin en bal te geven. Het was omtrent de helft van Augustus; de eerstkomende vergadering was vastgesteld op Zaterdag den zeven en twintigsten der maand; hij had nog juist den tijd om al de noodige schikkingen te nemen.

Hij raadpleegde zijn vrienden. Met geestdrift juichten zij het plan toe. Gezamenlijk besloten zij de zitting één dag te verschuiven, zoodat het feest op een Zondag kon plaats grijpen, en onmiddellijk begonnen zij zich met de inrichting te bemoeien.

De uitnoodigingsbrieven werden geschreven en verzonden; de

acceptatie, zooals Gilbert het berekend had, was unaniem. Niemand was uitgesloten geweest; de dames Pinnoy, Roelandts en Speleers, die nochtans van den Vriendenkring geen deel maakten, werden ook gevraagd; zelfs de kinderen van zekeren ouderdom: de jonge De Cock's, de kleine Matton, de twee Pinnoy's, voor wie men een tombola zou inrichten, mochten mede komen, en, wat hen allen verrukte, was de onverhoopte aanvaarding van mevrouw Durand, Eugène's moeder, die nooit aan feesten deelnam en die beloofd had deze bij te wonen, uit vriendschap voor Gilbert, voor wien ze de grootste achting had.

Op den gestelden dag, om vier ure, waren de Loovergemsche vrienden, met uitzondering van Lauwereijnssens, die met zijn vrouw en zijne kinderen zou komen, in het woonhuis van Gilbert vergaderd. Sinds den vorigen avond waren de laatste toebereidselen voltooid. Men had de dubbele deuren tusschen salon, eetkamer en veranda wijd geopend, en in de aldus zeer ruime, uit deze drie vereenigde vertrekken samengestelde zaal, op regelmatige rijen, nagenoeg al de beschikbare stoelen des huizes geplaatst. In den achtergrond, tusschen de drie salonvensters, die uitzicht hadden op de straat, verhief zich de tribune, of, beter gezegd, de hooge, zwarte lessenaar, tot dit einde voor één dag uit het schoollokaal gehaald. Ornamentplanten en bloemen prijkten in overvloed; in een hoek der veranda stond een welvoorzien buffet. Maar het was vooral in de versiering van den tuin, dat de meester des huizes een echte praal had verspreid. Het uitgestrekt grasplein, dat, van geschakeerde loovers omringd, in zachte helling naar den vijver daalde, was grootendeels met een sneeuwwit, waterpas liggend plankenvlak bedekt; en daar rond liep, van uit de veranda, waarvan het eerst de grillige boogvormige opening afteekende, een golvend, hier en daar aan in den grond geplante staken vastgemaakt snoer van gekleurde glaasjes. Dit was de dansplaats. Boven de veranda prijkte een groote en boven iederen staak een kleinere star, ook van rijkkleurig geverfde glaasjes; gansch in de diepte, op den achtergevel van een der gebouwen der fabriek, schitterde er ook eene, en overal in den tuin, langs de lommerige wegen, in de takken der hooge boomen, op den top van het kunstmatig heuveltje en zelfs op het eilandje midden in het water, heerschte dezelfde overvloed van

gekleurde glaasjes en venetiaansche lantaarntjes, welke des avonds verlicht, aan het gansche feest eene tooverachtig uitzicht zouden geven. Met den trein van vijf uur zouden zes Gentsche muzikanten aankomen.

De vier gezellen, de al te drukkende hitte van dien prachtigen namiddag ontvluchtend, wachtten, in de schaduw der open veranda, de komst der genoodigden af. De zitting, ingevolge Gilbert's uitgedrukt verlangen, zou hoogstens anderhalf uur tijds beslaan en de voor te dragen stukken - het spreekt van zelf - waren aan een gestrenge keus onderworpen geweest. Enkel drie lezers zouden optreden: Gilbert, met een studie tot titel dragende: ‘De Stem,’ Eugène met een reisverhaaltje: ‘Een uitstapje in Normandië en Bretanje;’ en Pinnoy, in name van mevrouw van Duijn, die te bedeesd was om voor een zoo talrijk publiek op te treden, met een novelletje: ‘La petite Médard.’ Men had eenige moeite gehad om Speleers en Matton te beletten eene zoogezegde boertige tweespraak voor te dragen, die zij samen hadden opgesteld.

Gilbert nochtans, in tegenoverstelling met zijn opgeruimde vrienden, scheen wrevelig, bekommerd, ontevreden. Op het herhaald aandringen van dokter De Cock was hij, tegen wil en dank, om zoo te zeggen zedelijk verplicht geweest ook Jozef de Moor te inviteeren. En dit ergerde hem, het maakte hem boos op zichzelven, terwijl ook een gevoel van gramschap tegen dokter De Cock in hem oprees, bij de gedachte, dat een man van zijne degelijkheid en waarde zich op zoo een bespottelijke wijze liet bedriegen en misleiden door een valschen dweper als De Moor. Hij kwam gestadig op die zaak terug; zij verbitterde vooraf 't genoegen dat hij van dien dag verwachtte; zij vervolgde hem tot een graad, dat hij er zijn vrienden mee verveelde.

‘Maar hoe is 't mogelijk, Gilbert, u daarom te bekreunen!’ herhaalde, op een nieuwe, wrevelige opmerking van zijnen vriend, reeds voor de tiende maal, Eugène. ‘Laat hem komen, aangezien de dokter er zoo zeer op gesteld is. Niemand zal het woord tot hem richten, hij zal zich doodelijk vervelen op ons feest, en er al gauw van onder heen trekken.’

‘Hij zal ons feest bederven, onze vreugd verbitteren,’ mompelde Gilbert met saâmgefronste wenkbrauwen. En hij staarde strak en bekommerd den tuin in, als zocht hij steeds naar een

middel om aan de hatelijke komst van De Moor te ontsnappen.

Maar een geratel van rijtuigen in de straat, die schielijk voor de deur stilhielden, gevolgd door het geklank der huisbel, schorsten, als bij tooverslag, dit mishagend gesprek op. De vijf gezellen stonden op, liepen naar het salon, ontwaarden, door de vensters, verscheidene gespannen, vol schitterende toiletten. Opgewekte aangezichten keken reikhalzend en glimlachend uit; lichte gestalten wipten af en na enkele oogenblikken, verscheen een talrijke, vroolijke groep in de veranda. Het waren de familiën De Cock, Van Duijn, Matton, vergezeld van De Cort, de Rijziger, Speleers, Roelandts en Van der Stegen. Vreugdekreten weêrgalmden; Irène, Alice en Elvire, van de twee kleine De Cock's en van den kleinen Matton gevolgd, liepen dadelijk, als uitgelaten, den tuin in, terwijl de overige dames en heeren, met een geharrewar van opgeruimde groeten, complimenten en gelach, zich in de handen der meiden van mantels, hoeden en zomer-overjassen ontdeden. ‘Wat een weer, niet waar? wat een heerlijke dag!’ klonk het verward, terwijl de heeren, verstramd van gespannen in de rijtuigen te zitten, krachtig de handen samenwreven en met de voeten stampten, verraste blikken op de versiering van den in schitterenden zonneglans gehulden tuin werpend. Matton, steeds kluchtig, vroeg of men wellicht den Shah van Perzië verwachtte; en Speleers en Roelandts kwamen zeer gewichtig, met ceremonieuse buigingen en groote uitingen van spijt, zich bij Gilbert verontschuldigen over de gedwongen afwezigheid hunner vrouwen: mevrouw Speleers had het niet durven wagen haar huis en hare vier kinderen met eene dienstmeid alleen te laten; en mevrouw Roelandts was naar Brugge: eene sinds lang aanvaarde uitnoodiging op een diner, bij een tante van mijnheer Alfred.

Mevrouwtje De Cock riep, zoodra zij haar hoed had afgezet, Gilbert alleen.

‘Mijnheer Gilbert,’ sprak zij ernstig, met een zweem van treurnis in de stem, ‘ik druk u mijn spijt uit en bid u om verschooning voor de handelwijze van mijn man, die u, om zoo te zeggen, onzen neef Jozef De Moor opgedrongen heeft.’

Gilbert trok de schouders op, als achtte hij de zaak niet van groot aanbelang.

‘O, madame, een min of meer, op zulke dagen, dat komt er niet op aan,’ sprak hij verzoenend.

Zij staakten hun gesprek om mijnheer en mevrouw Lauwereijnssens te groeten, die insgelijks aangekomen waren. Mevrouw, een middelmatig, nog frisch en poezelig dametje van twee en dertig, droeg een effen crême-kleurig kleed en had een wit zonnescherm in de hand, als een jong meisje; mijnheer zag er uit als een sportsman: de snor opgekruld ‘à la russe;’ een hoogen grijzen hoed, met zwarten band op 't hoofd; een zwarte jas, een bleeke broek en puntige, verlakte schoenen aan. Raoul en Adhémar, hunne twee oudste kleinen, beiden in een gelijk, bleekgrijs pak gekleed, volgden hem op de hielen.

‘Dat is toch een mooi weer, niet waar? Ça est tout de même un beau temps, n'est-ce-pas?’ kwam mevrouw vriendelijk glimlachend, met naar mevrouwtje De Cock en Gilbert uitgestrekte handen te voorschijn, als naar gewoonte haar Vlaamsche gezegden in gebrekkig Fransch herhalend. En met bewondering in den tuin kijkend, alwaar de jonge meisjes in haar bleeke zomerkleeren gelijk vlinders rondfladderden:

‘Mais monsieur, c'est féerique! 't Is juist als op 't theater, n'est-ce-pas, madame De Cock!’

Zij trok Adhémar en Raoul bij de mouw vooruit en, de hand uitgestrekt:

‘Hebt ge dat reeds bemerkt, die glaasjes, dáar, op 't eilandje? Là, sur l'eau, ces petits verres?’

De twee jonge guiten, fiks in hun beste kleeren, staarden, ietwat geintimideerd, het schouwspel bewegingloos, met glinsterende oogen aan, zonder door een woord of een gebaar hunnen indruk te uiten.

Nieuwe uitgenoodigden: mijnheer en mevrouw Terront van Lauwegem, kwamen binnen. Mevrouw, in 't mauve gekleed, met witte kant en lange, satijnen mauve linten, die haar slanke gestalte nog zwieriger maakten, keek met verrukte blikken naar de versiering van den tuin en drukte juichend de hand van Gilbert; mijnheer gaf blijken van kalme, ernstige bewondering. En terwijl zij zich van hun hoeden ontdeden klonk de huisbel opnieuw en werden mevrouw Durand en mevrouw Pinnoy binnengeleid.

Moeielijk hadde men zich een treffender kontrast kunnen voorstellen. Mevrouw Durand, Eugène's moeder, was een prachtige oude dame, met een bleek, regelmatig gezicht, sneeuwwit haar en groote, schoone violetkleurige oogen. Zij

droeg een met kanten versierd zwart zijden kleed en de voornaamheid van haar uiterlijk deed onvrijwillig denken aan de portretten der adellijke vrouwen van vroegere eeuwen. Zij was de weduwe van den gewezen dorpsnotaris en bewoonde met haar zoon een allerliefst landgoedje - de Warande - een weinig afgezonderd, terzijde van het dorp gelegen.

Mevrouw Pinnoy, kort en dik, met haar ronden, hoogen rug en haar gemeen voorkomen, volgde, als een wroetende mol, door de schaar der genoodigden dringend, de voorname dame op de hielen. Zij droeg een zwart-zijden japon, een schitterend-groen-blauw lijf, een grijzen hoed met overdrevenbreede, belachelijk gekreukte boorden en getooid met vulgaire, bloedkleurige veders. Zij hield haar beide kinderen, Josuë en Héloïse, twaalf en tien jaar oud, bij de hand.

''t Es scheune, zilde![1] 't es wel, meneer Gilbert!' sprak zij bewonderend en traag, met boerschen tongval, haar grove, uitpuilende blauwe oogen op de versieringen van den tuin gevestigd houdend. 'O! en al die planten en bloemen; en al die gekleurde glaasjes en lantaarntjes! wel, wel! ik begrijp niet, waar gij het al gevonden hebt!'

Zij vouwde van verbazing hare handen samen, zich rechts en links omwendend; zij naderde tot haar man, zeer luid, met een comische plechtigheid herhalend:

'Hebt ge daar nu een begrip van, Aimé! Is het toch mogelijk van iets zóó scheune te maken! De verlichting van den Kouter, op de Gentsche kermis, heeft daar toch niets aan! Wel, wel! dat moet een hoopje geld gekost hebben!'

De invités nochtans, in de veranda opeengeperst en verdrongen, betrokken van lieverlede eetkamer en salon, alwaar Eugène en Mortelmans, in hunne hoedanigheid van kommissarissen van het feest, zich met de verdeeling der plaatsen belastten. Gilbert, van zijnen kant, was buiten geloopen, om de verspreide wandelaars te verzoeken binnen te komen, daar de zitting zou beginnen.

'Allons, Matton, allons, De Cort, allons Speleers,' vermaande hij hen, hen zachtkens in den rug voortduwend. En tot den dokter en Terront, die halsstarrig over politiek bleven praten:

'Allons, mijnheeren, laat ons nu die vervelende politiek laten rusten en de dames binnenleiden!'

1) 't Is mooi, hoor.

‘Is Jozef reeds gekomen?’ vroeg de dokter, zich omkeerend.

‘Jozef.....’ herhaalde Gilbert, eerst niet vattend, wien de dokter bedoelde. Maar toen hij begrepen had:

‘Mijnheer De Moor.... neen,.... nog niet, geloof ik, antwoordde hij koel, met onwillekeurig gefronste wenkbrauwen.

Mijnheer De Cock scheen zijne misnoegdheid niet te bemerken; en, terwijl hij langzaam, en steeds gewichtig redekavelend, met mijnheer Terront onder de veranda verdween, ging Gilbert verder heen, aan den boord van den vijver, waar de meisjes en de jonge knapen, die eene lijn gevonden hadden, onder het bevel van Roelandts aan het visschen waren.

Ho! ho! geen goudvischjes vangen, hoor!’ riep hij half schertsend, half ernstig.

Hij wendde zich tot de meisjes, zijn vriendelijksten glimlach op 't gelaat:

‘Juffrouwen, zoudt ge zoo goed willen zijn van binnen te komen?’ vroeg hij.

En schielijk zich verstoutend, terwijl zijn hart bonsde:

‘Mag ik u opleiden, mejuffrouw?’ sprak hij, Irène den arm biedend.

Lichtblozend legde zij er hare hand op en zij keerden terug naar het huis, door al de anderen gevolgd, dwars over het plankenvlak, dat onder de voetstappen dreunde.

Hij voelde, dat hij er bleek uit moest zien; zijn hart, - hoe was het mogelijk - bonsde nu zoo sterk, dat hij slechts hijgend kon ademhalen. Een gemengd gevoel van misnoegdheid en vervoering maakte zich van hem meester. Wat was ze mooi en verleidelijk, gelijk ze daar nu aan zijn zijde stapte! Een zotte begeerte greep hem aan, dat fijn, bleek-rozenkleurig handje, waarvan hij de zacht-warme drukking op zijn rechterarm gevoelde, in de zijne te vatten en met kussen te bedekken, terwijl hij zich, van een anderen kant, zijn hartstocht als iets belachelijks verweet en boos was op zich zelf, omdat hem weder die bedaarde zelfbeheersching ontbrak, waartoe hij zich, met het verschil van jaren, dat tusschen hen bestond, gehouden achtte. Toen hij gansch ontroerd en bedwelmd met haar in de veranda verscheen, stond, als om hem ruw tot het besef der werkelijkheid terug te roepen, de antipathieke Josef de Moor, die juist gekomen was, vóor hen.

Een ieder had reeds plaats genomen; Pinnoy besteeg, met

een gewichtig gezicht, den lessenaar. Irène verliet den arm van Gilbert en ging met haar vriendinnen en de kleinen op eene rij opengebleven stoelen zitten. De Moor, den arm op de marmeren schoorsteenlijst geleund, bleef aan haar zijde staan. Gilbert verdween. Middelerwijl had Pinnoy zich statig een glas water volgeschonken en langzaam na een ernstigen, plechtigen blik op het gezelschap geworpen en herhaaldelijk gekucht te hebben, begon hij, in de aandachtige stilte der aanhoorders:

'La petite Médard.'

'Midi avait sonné. Les époux Vanderhaeghen, de bons et paisibles petits rentiers, venaient de se mettre à table; et monsieur avait justement passé une assiette de potage à madame, lorsque la servante rentra dans la salle-à-manger, pour annoncer à ses maîtres, que la petite Médard était là, qui demandait à les voir....'

Het was, zooals immer, een gemoedelijk vertelseltje, een arm, jong meisje, wier moeder gestorven was, en hetwelk door de twee oude renteniers eerst verstooten, dan aangetrokken, verpleegd, en eindelijk als hun eigen kind aangenomen werd. Pinnoy, die tamelijk goed voorlas, verwierf grooten bijval. Van den beginne af was het auditorium in beslag genomen en toen de oude heer, misnoegd omdat hij in zijn middagmaal gestoord werd, aan het kleintje vroeg:

'Pourquoi ta mère t' envoie-t-elle à midi? Elle sait pourtant bien que je ne veux pas être dérangé à ce moment-là: - en dat het meisje antwoordde:

Monsieur, je l'ignorais; je venais vous dire que ma mère est morte, cette nuit,' liep er een soort van rilling over het gezelschap. Mevrouw van Duijn, de schrijfster, boog, als verslagen, met blozende wangen, het hoofd neer; een paar andere dames haalden haar zakdoeken te voorschijn. Zelfs scheen het nog al zonderling, dat mevrouw Pinnoy zich luidruchtig den neus snoot, en met weeke oogen naar haar man's lezing luisterde, daar het algemeen bekend was, dat zij hoegenaamd geen Fransch verstond. Ook Pinnoy hield op om als het ware gulzig van zijn glas water te drinken en, toen hij zijn lezing hernam, bemerkte men zeer wel, dat de bladzijden in

zijn hand een weinig beefden. In de plechtigste aandacht en stilte werd het verhaaltje uitgelezen; het einde werd met een gedempt, doch driftig handgeklap begroet. Een goedkeurend gemurmel steeg op: heeren knikten gewichtig naar elkander met het hoofd; dames wisselden ontroerde en verraste glimlachen, terwijl de zwaarlijvige mevrouw Pinnoy, half opgestaan in de richting van mevrouw van Duijn, vooroverboog, om met haar luide, platte uitspraak te roepen:

‘Medam, 't es wel, zilde! 't es wel!’

Maar eenige verdofde ‘chuts’ lieten zich hooren, en alles werd opnieuw zeer stil, terwijl Eugène thans glimlachend den lessenaar beklom. Op verzoek en met de medehulp van Gilbert had hij zijne oorspronkelijk in 't Fransch geschreven reisherinneringen in net Nederlandsch overgezet. Hij wisselde een fijnen glimlach met zijn moeder, die tusschen de dames De Cock en Matton op den eersten rang zat en, lichtblozend de oogen op zijn papier gevestigd, begon hij:

‘Eenige dagen in Normandië en Bretanje.’

Hij ook slaagde erin, terstond zijne hoorders te boeien.

Hij voerde ze met zich mede in die poëtische, mooie landstreek, door de prachtige boomgaarden en weiden; in de ouderwetsche steden en dorpen; op de woudachtige heuvels; langs de woeste steile rotsen, aan den boord der zee. Zijn reisverhaaltje was anecdotisch en gansch persoonlijk opgevat. Er kwam ook een plaatselijk legendeke in voor: ‘Le Galimachou[1)]’, dat hij op een echt eigenaardige wijze had weten te vertolken. Een geestdriftig handgeklap bejegende ook zijne slotrede en, op zijne beurt, beklom Gilbert de trapjes van den lessenaar.

Hij was ontroerd. Hij voelde, dat het voor Irène alleen was, dat hij zijn lezing ging houden; dat de indruk, dien hij op haar zou teweegbrengen, de eenige was waaraan hij hechtte. Hij beschouwde de tegenwoordige proefneming tevens als de maatstaf van hare intellectueele opleiding en hare gevoelens te zijnen opzichte. Gedurende de beide lezingen van Pinnoy en Eugène had hij, achteraan in de veranda staande, haar ter sluiks, met aandacht gade geslagen. Zij had welwillend geluisterd, met haar lieven glimlach op 't gelaat, zonder dat echter iets bij haar eenige bijzondere belangstelling scheen te

1) De weerwolf.

verraden. Een paar malen had de hatelijke De Moor, die steeds aan hare zijde stond, haar in stilte iets gezegd, waarbij de glimlach duidelijker haar mooi gezichtje opgehelderd had.

Gilbert keek haar even nog eens vluchtig aan en begon zijne voordracht.

Hij had, onder den eenigszins vreemd klinkenden titel van ‘De Stem’, eene kwestie van actualiteit, namelijk, eene wijsgeerige studie over de mogelijkheid van toekomende oorlogen tusschen beschaafde volkeren tot onderwerp gekozen. Na een kort overzicht der oorzaken en gevolgen der aanzienlijkste oorlogen in de verleden eeuwen, kwam hij tot het nu door deskundigen algemeen aangenomen besluit dat het gestadig perfectionneeren en vermenigvuldigen der oorlogstuigen, de kolossale hoeveelheid te mobiliseeren troepen en de enorme onkosten door zulke mobiliseeringen veroorzaakt, van aard waren om de oorlogen in de toekomst meer en meer onwaarschijnlijk en zelfs bijna onmogelijk te maken. Inderdaad, er waren landen voor welke een groote oorlog van eenigen duur, al liep hij ook gelukkig af, enkel uit hoofde der economische troebelen, die er uit zouden oprijzen, met een onvermijdelijke en onherstelbare ramp zou gelijk staan. Doch er bestonden ook andere oorzaken, geheimer en machtiger oorzaken, die, heden ten dage tusschen volkeren van een hooge ontwikkeling en beschaving, het schrikbeeld van den oorlog als onwaarschijnlijk en onmogelijk deden voorkomen. En, om op een tevens poëtische en treffende wijze aan zijne toehoorders zijnen indruk van die nog vage en duistere beweegredenen mede te deelen, had Gilbert zijne gedachte onder den vorm van een symbool ingekleed; hij vertelde hun, onder dien vreemden titel van ‘de Stem’, een droom, dien hij enkele nachten geleden gehad had.

‘'t Was in een groote stad, op een groote, publieke plaats. Langs de eene zijde van die plaats stond fiks, bewegingloos, geweren opgevat, een bataljon soldaten, door hoofden te paard gecommandeerd; aan de overzijde naderde woest, wanordelijk, met het gedruisch en het geweld van een orkaan, een wilde horde, samengesteld uit mannen, vrouwen en kinderen, in lompen en in flarden. Roode en zwarte vlaggen wapperden boven de deinende hoofden; cartels met uitdagende beeldspreuken werden gedragen - onheilspellende cartels, uit grove planken gehouwen, met lompe, knokkelige witte letters op een zwarten

grond, gelijk aan hoofdschedels en beenderen van geraamten op de spijkers van een lijkkoets - en kreten, geschreeuw en gezang weergalmden oorverdoovend, terwijl pieken, oude sabels en geweren dreigend werden gezwaaid, en groote steenen vlogen. Op twintig meters afstand van de troepen, hield de horde stil. Zij pakte zich dáár samen, huilend, brieschend, de oogen vlammend uitgepeuld in de ontdane gezichten, de zenuwen der naar de soldaten uitgereikte halzen als koorden gespannen, de vooruitgestoken monden lasteringen, bedreigingen en uitdagingen spuwend, de roode en zwarte vlaggen en de cartels met hun grijnzende deviezen geschud en gezwaaid, als flarden en symbolen van bloed en van dood.

En, uit het bataljon gecommandeerd door de Hoofden te paard, klonk eensklaps een vibreerend bevel:

“Uiteen, achteruit of den dood!”

De geweren waren geschouderd, de oogen der soldaten glinsterden strak onder 't vizier hunner shakos: en 't vuur ging spatten en het bloed zou stroomen, toen schielijk uit de horde een kreet opsteeg, een enkele, spontane, unanieme kreet, terwijl al de armen, al de wapens, al de vlaggen en al de cartels sidderend ten hemel opgeheven werden:

“Wij zijn broeders! wij zijn broeders!”

Er was een oogenblik volkomen onbewegelijkheid en stilte; en toen ontplofte uit de rangen der soldaten een gelijke kreet, wijl al de geweren zegevierend in de lucht werden gezwaaid:

“Wij zijn broeders! wij zijn broeders!”

En plots, als door de macht eener tooverrede, verdween en verzwond alles. Er was geen mensch meer op de uitgestrekte plaats, maar een stem, een zonderlinge en bovenmenschelijke stem, de machtige stem van een onzichtbaar wezen weergalmde:

“Het bloed des volks zal niet vergoten worden! De Hoofden *durven* het niet meer doen vergieten, omdat zij nu begrijpen dat gij broeders zijt!”

Alsdan, - zoo gaat het in de droomen - bleef ik een lange poos bewusteloos. Het kwam me nochtans voor, dat ik voortdurend droomde, doch ik zou niet kunnen zeggen hoe of wat ik droomde. Het was als een Niets in mij, een lang, lang tijdverloop van schijnbaar niets-zijn. Doch van lieverlede teekende zich in dat Niets iets af, een vage omtrek van dingen,

lang en heimlijk ontwikkeld. Weldra scheen zich de omtrek van die dingen meer en meer te preciseeren, zich te materialiseeren, handtastelijk te worden; en plots scheurde een laatste sluier open en met een ongeloofelijke helderheid zag ik het onbewuste werk van mijnen geest geschapen: ik bevond mij in 't midden eener eindelooze uitgestrektheid, een uitgestrektheid van heuvels en vlakten, doorkronkeld van rivieren, gevlekt bij plaatsen door de sombere vlekken der wouden, bezaaid met dorpen en met steden. En heel die uitgestrektheid was vervuld met menschen, die, in twee reusachtige kampen verdeeld, elkander te gemoet snelden. Uit alle kanten van den horizon kwamen zij aangesneld, miljoenen en miljoenen in getal, verdeeld in regelmatige legioenen, gekleed in uniformen van verschillend maaksel en kleur, van top tot teen gewapend. En, aangevoerd door hun Hoofden te paard, en medegesleept door de schetterende tonen van ontelbare muziekkorpsen, rukten zij blind van woede tegen elkander op, bereid elkanders bloed met beken te doen stroomen, toen een derde bende, die ik niet had zien naderen, een horde, samengesteld uit havelooze mannen, vrouwen en kinderen, met wapperende vlaggen en gezwaaide pieken en cartels, als het ware uit den grond gesproten kwam, schreeuwend, met ten hemel opgeheven armen en wapens:

“Gij zijt broeders! gij zijt broeders!”

Ik herkende ze. Het waren dezelfden die ik reeds gezien had, in het begin van mijnen droom, oprukkend tegen de soldaten. Maar evenals de soldaten nu duizend en duizend maal talrijker waren, zoo ook schenen *zij* zich vermenigvuldigd te hebben tot in het oneindige, te komen uit al de hoeken van den horizon, terwijl de aarde dreunde en beefde van hun steeds herhaald en luider klinkend geschreeuw:

“Gij zijt broeders! gij zijt broeders!”

En voor de tweede maal, na een stond volkomen onbewegelijkheid en stilte, zwaaiden ook de soldaten der beide legers hunne wapens zegevierend in de lucht en herhaalden zij allen samen den kreet, die als de kreet der aarde zelve luidde:

“Wij zijn broeders! wij zijn broeders!”

En nogmaals, als door de macht eener tooverroede, verdween en verzwond alles. En voor de tweede maal weergalmden nu ook over de vreedzame uitgestrektheid, de zonderlinge en

bovenmenschelijke stem, de machtige stem van hem, dien men niet zag:

“Het bloed des volks zal niet vergoten worden! De Hoofden *durven* het niet meer doen vergieten, omdat zij nu begrijpen dat gij broeders zijt!”

Toen werd ik wakker, nat van 't zweet. En ik begreep het eensklaps: *ik* was het, die den kreet der stem geslaakt had...’

Een oogenblik stomme bedwelming hield gansch het auditorium ter plaats genageld. Maar als men eindelijk begreep dat de voordracht geeindigd was, barstte een donder van handgeklap los. En Gilbert, gansch ontroerd als bedanking het hoofd buigend, keek met bezielde oogen naar Irène, of hij ook hare persoonlijke goedkeuring en bewondering inoogste.

Maar de bezielde glimlach veranderde op zijn gelaat in eene uitdrukking van bittere teleurstelling: zij en haar beide vriendinnen hadden op een teeken van De Moor, het hoofd omgewend en staarden buiten in den tuin, alwaar het zestal pas aangekomen muzikanten, door den meesterknecht der fabriek binnengeleid, met hunne speeltuigen onder den arm verschenen.

Gilbert spoedde zich uit de zaal en trok in het kabinetje, aan de overzijde van den gang.

‘Ik ben een gek! Ik ben een gek!’ herhaalde hij daar tweemaal halfluid, tot zichzelven, met uitbarstenden toorn.

‘Ik ben een gek!’ riep hij nog eens, met een brusk, verwijderend gebaar der hand. ‘Een gek! en zij een kind, een kind, dat enkel nog aan spelen denkt!’

Hij bekeek zichzelf in den spiegel, zeer misnoegd, haalde de schouders op, schudde het hoofd, als om iets van zich af te werpen. Hij plooide zijn gelaat tot zijn gewone ernstige, deftige uitdrukking en keerde terug in de zaal.

Het einde der zitting en de aankomst der muzikanten hadden er eene vroolijke opschudding te weeg gebracht. Een aantal invités hadden reeds hunne plaats verlaten en de opgetogenheid vergrootte nog, toen de twee meiden des huizes met hare welvoorziene presenteerbladen te voorschijn kwamen. Er waren allerlei lekkere dingen te verkrijgen: broodjes met ham, met gerookte koetong, met galantine; kip, taartjes, ijs, snoeperij, roode, witte, Rijnsche wijnen; verfrisschende dranken en

champagne. Enkele gasten waren, al etende of al rookende, opnieuw den tuin ingeloopen, om de zachte avondlucht te genieten; anderen verdrongen zich met de kleinen in een hoek der veranda rond een tafeltje, bedekt met speelgoed en met prentenboeken, die Eugène en Mortelmans aldra begonnen te verloten. Bij elk uitgetrokken nummer stegen luid geschater en gejoel op en de kleinen, die hun geschenk bemachtigd hadden, liepen er mee terzijde om het te bewonderen en te betasten. Héloïse Pinnoy kwam juichend, met glinsterende oogen aan haar moeder een prachtige pop toonen, die ‘papa’ en ‘mama’ en ‘ja’ en ‘neen’ kon zeggen; kleine Matton was de verrukte eigenaar van een miniatuurbiljartje; de jonge de Cocks hadden, de eene een album voor photographiën, de andere een lotospel; maar een razende twist ontstond plotselings tusschen de beide Lauwereijnssens: Raoul, de oudste, een kloeke bengel van dertien jaren, had een prentenboek bekomen en wilde volstrekt, ontevreden over zijn geschenk, dit tegen de kleine viool van zijn jongeren broeder Adhémar verwisselen. Deze weigerde echter met hardnekkigheid en daar Raoul hem eindelijk met geweld het voorwerp wilde ontnemen, begon de kleine, eensklaps woedend, met schoppen en gekrab zijn bedreigd eigendom te verdedigen. Het was een heele opschudding. - De notaris, door zijn smeekende vrouw gevolgd, kwam toegesneld, scheidde de vechters met een paar klinkende oorvegen, schreeuwend, buiten zichzelven van toorn, dat hij ze beiden, bij de geringste nieuwe overtreding, onverbiddelijk naar huis zou sturen. Zij vluchtten alle twee luid schreiend den tuin in, gevolgd op enkele passen afstands door de andere kinderen, die, hun geschenk in den arm, hen zwijgend nakeken, met groote, ernstige oogen, waarin afkeuring en schrik te lezen stonden.

Om acht uur begon de verlichting van den tuin. Twee werklieden der fabriek ontstaken, onder het toezicht van Felix, den meesterknecht, de Venetiaansche lantaarntjes en gekleurde glaasjes, terwijl de meiden de veranda en de zalen binnenshuis verlichtten. Binnen enkele minuten geleek de tuin op het decor eener féerie. Een aantal leden kwamen onder de arcaden der veranda staan; anderen liepen gansch opgewekt naar het wit plankenvlak en begonnen er allerlei gekke sprongen en gebaren te maken; en allen uitten hun bewondering,

elkander met geestdriftige uitroepingen de rijkkleurige schitterende sterren in de diepten van den tuin toonend, de golvende, onder de hel verlichte loovers verdwijnende snoeren lantaarntjes, den weerglans van de lichtjes in het water. En zij waren verbaasd en verrukt over het phantastisch uitzicht van het gansche feest, een droom, een vertelsel uit Duizend-en-Een-nacht, een atmosfeer van féerie, waarin zij met ziel en lichaam baadden, die hun een voorkomen gaf van nimfen en van spoken, met vreemde, onbekende vlammen in de oogen, met aangezichten van veranderende uitdrukking en kleur, met kleederen, glimmend van bonte lichtschakeeringen, gelijk de straalverspreiding van een afwisselden regenboog. En het orkest, dat, afgezonderd, onder een linnen tentje zat, hief eensklaps eene polka aan, eene wemeling onstond, de paren mengden zich, en als een tooverdans begon het bal.

Gilbert danste niet; hij pruilde. Een aangroeiende misnoegdheid op zichzelven en de anderen maakte zich van hem meester, gemengd met een gevoel van toorn, dat hij vruchteloos poogde te overwinnen. Hij hield zich bij de groep bedaarde heeren, achter de reeks stoelen, bezeten door de dames, die naar de dansers keken, en luisterde met gefronste wenkbrauwen, zonder te begrijpen wat er gezegd werd, naar de opnieuw door dokter de Cock aangevangene discussie over politiek. Hij voelde zich daar misplaatst, belachelijk. Hij ontweek de blikken, die de dames over den schouder op hem wierpen, verwonderd, dat hij zich bij de jeugd niet schaarde; hij vreesde, dat men er hem de reden van vroeg; en tersluiks nochtans, hield hij niet op van verre naar het bal te kijken, waar de jongelieden, alsmede enkele getrouwden, zich om het meest vermaakten. Zijne onthouding werd aldra opgemerkt. Hij zag, na iederen dans, de arm in arm over het plankenvlak rondwandelende paren zonderlinge blikken in zijne richting sturen, terwijl zij zich in 't oor iets fluisterden. Zijn gevoel van wreveligheid en kwelling werd er door verergerd, het scheen hem, dat een ieder op zijn aangezicht zijn innige gevoelens kon waarnemen. Op een gegeven oogenblik meende hij bepaald mevrouw Terront en Van Duijn, die samen gedanst hadden, een spotlach, hem betreffende, te zien wisselen. Hij werd rood van ergernis en schaamte en keerde het bal den rug toe, als besloten, zich nog hartstochtelijker te mengen in het gesprek

over politiek, dat in 't schetterend geluid der koperen instrumenten, exaspereerend om zijn ooren ruischte.

Eindelijk kwam men hem opeischen.

‘Mijnheer, het is niet gepermitteerd u zoo met de “oudjes” af te zonderen, wanneer er gebrek is aan cavaliers!’ kwam mevrouw Lauwereijnssens, die, bij gebrek aan heeren, met de kleine Van Duijn had moeten dansen, hem hijgend-lachend verwijten.

Zeer beleefd, met verschooningen, bood hij zich aan. Hij presenteerde haar den arm, leidde haar op de planken en danste met haar.

Beweging en muziek verjoegen eenigszins zijn slechte luim. Hij besefte nog inniger het kinderachtig-bespottelijke zijner gemaakte houding van teruggetrokken pruiler; hij besloot aan het algemeen vermaak deel te nemen. En, nadat hij mevrouw Lauwereijnssens op hare plaats had teruggeleid, naderde hij beslist tot Irène en noodigde haar ten dans, met het schielijk vast voornemen zijn onnoozelen hartstocht van zich te schudden, haar te beschouwen en te behandelen als het kind dat zij was en niet langer aan domme en onmogelijke dingen te denken. Zij stond glimlachend op, hij sloeg haar den arm om het middel en mengde zich met heur in de vroolijke schaar.

Doch hij besefte aldra, dat hij te veel verwacht had van zijn krachten. Dat mooi, lenig lichaam, hetwelk hij nu voor de eerste maal omstrengeld hield en zacht tegen het zijne voelde rusten; de frissche geur, die zich uit haar verspreidde; de opwekkende tonen der muziek, het medeslepende van den dans en het tooverachtige der verlichting, alles werkte samen om hem te vervoeren in een staat van bedwelming, waar de sterkte van zijn wil en voornemen onder het al te overweldigendverrassende der bekoring zou bezwijken. Het was geen kind meer, dat hij in de armen hield; het was een vrouw, de vrouw, het delicieus en raadselachtig schepsel, verleidend en almachtig, wier grillige phantasie de wereld beheert. Vruchteloos poogde hij nog met zijn hartstocht te redeneeren, te huichelen; vruchteloos wilde hij zich overtuigen dat het verschil van ouderdom, van opvoeding, van neigingen en van gevoelens haar tot eene voor hem niet geschikte vrouw maakten; haar materieele verleidingskracht overwon en overweldigde alles. Gansch ontsteld leidde hij haar, na den dans, op hare plaats, onder de veranda

terug. Hij staarde haar bezield in de oogen aan, als zocht hij er den weerschijn van het alles-beheerschend gevoel, dat hem had meêgesleept, in te lezen. En zóó welsprekend was deze aanblik, dat hij ook door de rechts en links naast Irène zittende dames Van Duijn en Terront werd opgemerkt.

‘Wel, mijnheer Gilbert,’ glimlachte de laatste, terwijl zij den blozenden jongeling schalks-verwonderd, met haar peilende zwarte oogen aanstaarde, ‘ik wist bepaald niet, dat gij zulk een moedig danser waart!’

Hij bloosde sterker, hij voelde dat hij zich verraden had.

‘Ik ook wist het niet, mevrouw,’ antwoordde hij gansch ontsteld, opnieuw, als gold het een zwijgende liefdesverklaring, den blik op Irène vestigend.

Maar 't was de grove, zwaarlijvige mevrouw Pinnoy, die den spijker op den kop sloeg:

‘Zie, mijnheer Gilbert en mejuffrouw Irène,’ kwam ze plompjuichend, met van bewondering saamgevouwen handen vóór hen staan, ‘gij kunt niet gelooven wat mooi paar gij samen uitmaakt!’

Gilbert, geweldig op zijn ongemak, wist niet meer wat te antwoorden. Irène werd ook rood; mevrouw Van Duijn verborg zich het aangezicht half achter haren waaier. Alleen de mooie mevrouw Terront, de sprekende oogen halsstarrig op de zijne gevestigd, bevestigde stil, met een lichten hoofdknik:

‘C'est vrai.’

't Orkest had de eerste tonen eener mazurka aangevangen en Gilbert, een weinig aarzelend, vroeg zich af, of hij nogmaals Irène zou durven inviteeren, toen hij door den haastig toegesnelden De Moor in zijn ontwerp gehinderd werd.

‘Irène,’ sprak deze, haar met een soort van autoriteit den arm biedend. En alvorens de onthutste Gilbert zich om zoo te zeggen van het gebeurde kon rekenschap geven, was hij met haar verdwenen.

‘Maar mijnheer, ge laat u bestelen!’ schertste, verbaasd, mevrouw Terront.

Gilbert, 't gelaat veranderd, poogde te glimlachen. Maar hij was zóó geërgerd, zóó schielijk gefolterd, dat hij er niet in slaagde zijn ontzetting te verbergen. Hij werd beurtelings rood en bleek en vond eindelijk geen ander uitvluchtsel, dan deze met een verkropte stem geuite vraag, terwijl hij de jonge dame werktuigelijk den arm aanbood:

‘Volstrekt niet, mevrouw; dit laat mij wellicht de aangename kans met u te dansen?’

‘Ik wil wel,’ antwoordde zij, minzaam glimlachend.

Zij stond op, legde haar waaier op haar stoel en hare linkerhand op zijnen schouder, terwijl hij haar met den arm het middel omvatte. Zij verdwenen in de dansende, phantastisch verlichte schaar.

‘Irène is wel een aardig meisje, niet waar?’ vroeg zij na enkele passen.

‘Stellig mevrouw,’ antwoordde hij, zoo bedaard mogelijk.

Zij dansten eene poos stilzwijgend voort. Zij staarde hem bij tusschenpoozen aan, zeker van haar stap en kalm, glimlachend, met haar schoone, zwarte oogen, waarachter diepe gepeinzen schenen te schuilen. En nu, in de zachte drukking van haar lichaam en den bedwelmenden geur, die met haar medezweefde, onderging hij weder iets van de overweldigende bekoring, die hij bij Irène gevoeld had, gemengd ditmaal met een gewaarwording van angst en smart. Verwarde gedachten en indrukken maakten zich van hem meester. Hij zag Irène met De Moor rondzweven en 't kwam hem voor als hadden hare houding, hare bewegingen, hare gansche manier-van-zijn iets intiemers, bijna iets wellustigers, dan toen ze met hem danste. Hij zag ook, op een hoek der veranda, de stijve, gespannen gestalte van mijnheer Terront staan, wiens scherp verlicht gelaat in den artificieelen glans der gekleurde glaasjes zich met geelgroene tinten bedekte en wiens gestreng kijkende oogen halsstarrig zijne vrouw volgden. Hij dacht aan de bekende jaloezie van mijnheer Terront; hij herinnerde zich de scène in de gang, toen zijn vrouw hem met een schimpend gebaar het honend ‘zut’ in het aangezicht wierp, en nogmaals kwamen hem de zonderlinge woorden van Van Duijn: ‘cette femme cherche un amant’, onverjaagbaar voor den geest. Hij kreeg schielijk de scherpe intuitie, dat die mooie vrouw hem toebehoorde, dat hij, alleen met haar, haar in de armen zou mogen sluiten, haar kussen op den mond, lang, hartstochtelijk, de oogen gesloten, teederheidswoorden stamelend Toen dacht hij plotseling dat het Irène was, die hij zoo in de armen hield en een lange rilling liep door zijn ledematen.

Het was als had zijn mooie danseres iets van zijne gewaarwordingen geraden. De geheimzinnige glimlach accentueerde zich op haar roode lippen, een vlam blonk in haar zwarte oogen en,

als was het de gevolgtrekking eener inwendige redeneering, met die kalme stoutheid der mooie, jonge vrouwen, die de wereld kennen, sprak zij, op een schielijk gansch vertrouwelijken toon:

‘Hoe zonderling, mijnheer Gilbert, dat gij zoo weinig geneigd schijnt om te trouwen!’

Hare gewaagde opmerking liet hem eenigszins verwonderd en onthutst. Hij bloosde aarzelend, hij eindigde met te antwoorden, half ernstig, half schertsend:

‘Ik ben reeds te oud, mevrouw; niemand zou mij nog willen.’

Zij hadden het dansen gestaakt; zij wandelden arm in arm, in het gejoel der nog ronddraaiende paren over het plankenvlak.

‘O, mijnheer Gilbert,’ antwoordde zij eensklaps heel serieus, op een half gezuchten, nog vertrouwelijker toon, terwijl zij, als gold het de bekentenis eener persoonlijke onttoovering, den blik opsloeg naar de schitterend verlichte star boven de veranda, ‘O, mijnheer Gilbert, indien ge maar wist hoe graag - en hoe onbezonnen soms - een moeder hare dochter aan den man brengt!...’

Haar woorden troffen hem, overweldigden hem met een schielijk gevoel van zelfzuchtige hoop. Wist zij wellicht iets meer dan ze zeggen wilde? Hadden zij en mevrouw De Cock over Irène en hem gesproken? De onberedeneerde tentatie ontstond in hem aan mevrouw Terront zijn hartstocht voor het meisje te bekennen en wellicht hare voorspraak in te roepen, toen de mooie, jonge dame, lichtkens zijnen arm drukkend, hem Irène en haar neef deed opmerken, die hen juist voorbijzweefden: De Moor, streelend over haren schouder gebogen, scheen haar iets vertrouwelijks in het oor te ffuisteren; en zij bloosde, zacht-verrast glimlachend, de oogen als beschaamd naar den grond geslagen, met een nauw waarneembaren hoofdknik, als een ontroerd antwoord op hetgeen hij haar vroeg.

‘Bestaat er wel iets tusschen die beiden?’ vroeg fluisterend mevrouw Terront.

Gilbert, de keel droog, kon niet dadelijk antwoorden. Zijn verwilderde blik volgde halsstarrig het folterend, voor hem heen zwevende paar. Het kwam hem voor als had hij daar plotseling op heeterdaad, terzelfdertijd hun eerste wederzijds geuite liefdesbekentenis betrapt en zijn eigen honende versmading bijgewoond. Een onbeschrijfelijke sensatie, een mengsel van toorn, van spijt, van verbittering, van onmacht en vernedering

woelde verward in zijn binnenste; en een oogenblik, onbewust van wat hij deed, dreef hij mevrouw Terront met overijling vooruit, als wou hij de dansers achterhalen en ze van elkander scheiden. Maar, schielijk verlamd, bedaarde hij. Zijne verbleekte wezenstrekken kregen opnieuw hun gewone, ernstige uitdrukking en uit zijne nog licht-bevende lippen stegen, schier kalm, de woorden:

'Of er iets tusschen hen bestaat? een Liebesgeschichte? Ik weet het niet, mevrouw; ik heb er nog niets van vernomen.'

De mazurka was gëeindigd; hij leidde, sprakeloos, mevrouw Terront tot hare plaats terug en verdween.

De dans, de geluiden, de gesprekken, de opgewekte beweging van het feest, alles was hem plotseling onuitstaanbaar geworden. Hij voelde een dringende behoefte tot alleenzijn; hij sloop, onopgemerkt, in een der sombere kronkelalleeën weg en viel er machteloos neder op een bank.

Zij beminde hem niet; zij zou hem nooit beminnen! Zij beminde een ander, en die ander was De Moor!....

Ware het dan toch nog die hatelijke De Moor niet geweest!... Deze gedachte maakte hem schier zinneloos. Waarom De Moor, die domme, verwaande kerel, en niet hem? Hij voelde zich gekwetst, gekrenkt, vernederd tot in 't diepste van zijn hart! En een gevoel van jegens hem gepleegd onrecht, 't besef dat hij meer, veel meer waard was dan zijn geprefereerde vijand en dat men hem verstiet, hem niet begreep, verbitterde, vertiendubbelde nog zijn lijden. Thans had hij de kracht niet meer zichzelven te vermanen en te beredeneeren, zooals hij gedaan had tijdens zijn eerste ontgoocheling van haar na de zitting van Amertinghe; hij slaagde er niet meer in zich te troosten en op te beuren met de gedachte dat zij nog maar een kind was en dat het verschil van ouderdom, van geest en opvoeding, haar alles behalve een voor hem geschikte vrouw maakten: nu overweldigde hem bepaald de blinde, onberedeneerde, domme liefde, die meer en meer tiranniek wordt, naarmate hinderpalen en dwarsboomingen zich vermenigvuldigen en opeenstapelen. Dáár, op die planken, die hij, van de plaats waar hij thans zat in den toovergloed der verlichting tusschen de loovers zag schitteren, had hij haar, in zijn armen, van kind vrouw voelen worden. Hij had gevoeld wat zij zou kunnen wezen, wat zij wezen zou, voor hem, die in haar hart de

nog smeulende vlam der liefde kon doen opflikkeren: wonderschoon, hartstochtelijk beminnend, gansch hervormd, gansch herschapen door 't geluk! En het was met de zinnen, dat hij haar thans beminde; hij begeerde haar met die exaltatie soms eigen aan uitstekende mannen, die smoorlijk op een dwaze lichtekooi verliefd worden; een dier onbegrijpelijke hartstochten, onweerlegbare bewijzen dezer treurige waarheid, dat ook de besten en volmaaktsten onder ons het speeltuig van verpletterende zwakheden en gebreken kunnen worden.

Hij wilde haar bezitten en hij voelde, dat *zij* hem niet wilde. En plots zag hij alles om zich heen wankelen en verdwijnen: zijn liefde verworpen, alle levensideaal vernield, de onverschilligheid, de moedeloosheid voor alles. Wat kon het hem thans nog schelen of zijn feest goed dan slecht gelukte? Wat belang zou hij voortaan nog stellen in den bloei en den vooruitgang van die maatschappij, die hij, ten prijze van zooveel moeite en opofferingen, in het leven geroepen en ondersteund had? Wat hechtte hij nog aan de verheffing van het zoo diep gezonken Vlaamsche volk, en of de lieden van zijn stand een min of meer verfijnd leven te midden van de bekrompen buitensamenleving genoten? Neen, neen, alles stortte voor hem in puin, alles verdween, nu het element van geluk, dat zich in zijn geest met dat ander, breeder ideaal vereenzelvigde en zich er in verpersoonlijkte, onherroepelijk voor hem verloren was.

Van de eenzame bank, waar hij zat, hoorde hij voortdurend het geluid der muziek en ontwaarde hij, dwars door het loover heen, het geschitter der illuminatie en de beweging van het feest. En een gevoel van opstand woelde in zijn hart bij de gedachte, dat hij, als meester des huizes, gedwongen was, straks, met den glimlach der vreugd op de lippen, terug in het bal te verschijnen en er den triomf van zijn vijand bij te wonen. O! wat wenschte hij, dat zij terstond allen zouden vertrekken, om alleen te zijn, alleen met zijne droefheid, met zijne gramschap, met de folteringen van zijn diep gekwetst hart!

Maar hij staalde zich. Al moest hij lijden als een martelaar, hij zou er niets van laten blijken, men zou met hem den spot niet drijven. Hij stond op, wreef met de hand over zijn voorhoofd, als om er een kwellende obsessie te verjagen. Hij stapte vastberaden naar de veranda en kwam terug

in het gezelschap, alvorens iemand zijne kortstondige afwezigheid opgemerkt had.

Wat er sinds dat oogenblik, tot op het einde van het feest gebeurde, bleef slechts vaaglijk en verward in Gilbert's geheugen hangen. Hij dronk en praatte herhaaldelijk met de heeren; hij danstte opnieuw met Irène en ook met al de andere jonge meisjes en dames, hij wandelde met haar in den tuin en rond den vijver, om de verlichting te bewonderen. En nu twijfelde hij weder of Irène en De Moor elkaar beminden. Wie weet of hij zich niet volkomen bedroog, of zijn eigene liefde, zijn onberedeneerde jaloezie hem geen belachelijke hersenschimmen vóór den geest getooverd hadden? De Moor scheen, wel is waar, op een voet van groote vertrouwelijkheid met haar te staan, doch was dit iets zoo wonderbaars? waren zij immers geen neef en nicht? En kon hij het kwalijk nemen, dat Irène de diepe, instinctmatige antipathie, die De Moor hem inboezemde, niet deelde? Niets, overigens, had, in het vervolg van dien heuglijken avond, zijn eerste vermoeden gerechtvaardigd. Irène danste niet meer keeren met haren neef, dan met de andere jongelieden, noch liet voor hem eenige bijzondere genegenheid blijken. Deze waarneming troostte hem, beurde hem weder op. Hij voelde in zich bruske, onberedeneerde opwellingen van neerslachtigheid en hoop, die hem beurtelings, met onweerstaanbare kracht, in een afgrond van vertwijfeling dompelden, of hem tot het toppunt der geestdrift vervoerden. Hij herinnerde zich de zonderlinge woorden van mevrouw Terront; en dit gezegde, gepaard aan de groote sympathie, welke mevrouw De Cock hem toedroeg, en waarvan zij geen geheim maakte, verlevendigde in hem de hoop, dat deze met genoegen een huwelijk tusschen hare dochter en hem zou zien en dat mevrouw Terront dit ook geraden of er wellicht iets van gehoord had. Weldra was hij weder heel en al tot optimismus gestemd. Zijn oogen glinsterden, zijne bewegingen waren levendig. En nu was ook plotseling een vast besluit ontstaan: hij zou niet langer tegen zijne liefde voor Irène worstelen; zijn laatste aarzelingen waren overwonnen; hij zou, zonder nog verder uitstellen, 's anderen daags de hand van 't meisje vragen.

Dit beslissend voornemen wekte hem tot een overweldigende geestdrift op. Waarom zou zij hem van de hand wijzen? Hij was rijk, niet te oud, van een onbesproken gedrag. Onder

stoffelijk opzicht zou ze stellig niets beters vinden. Ja, nu hoopte, nu geloofde hij werkelijk, dat ze zijn vrouw zou worden. Een duizeling van geluk bedwelmde zijnen geest bij die gedachte; en toen hij, vóor het eindigen van het feest, bij het geluid der medesleepende muziek en het geflikker der verlichting, het mooie meisje tot den laatsten dans opleidde, blonken er tranen van verteedering in zijn oogen, terwijl het onverjaagbaar ideaal zijns levens, het aangebeden Sursum Corda!, opnieuw, ginds verre, sterker en aangrijpender dan ooit, in een dageraad van onverdeeld geluk vóór zijnen geest oprees.

VIII.

De nacht, die goeden raad aanbrengt, zegt men, en wel eens een te haastig of te roekeloos genomen besluit opnieuw aan het onderzoek der koele rede onderwerpt, vermocht echter niet Gilbert van voornemen te doen veranderen. Den volgenden morgen was hij nog volkomen onder den opwekkenden indruk der ontroering van den vorigen avond; hij wilde en hij zou zonder uitstel aan mijnheer en mevrouw De Cock de hand hunner dochter vragen.

Hij overlegde lang met zich zelf op welke manier hij voor het best dezen gewichtigen stap zou wagen. Zijn eerste ingeving was rechtstreeks naar het huis zijner vrienden te gaan en persoonlijk de aanvraag te doen. Maar een onoverwinbare schuchterheid, die soort van afzonderlijke lafheid, die zelfs de stoutmoedigste verliefden overweldigt, wanneer het geduchte uur der bepaalde liefdesverklaring en vooral der huwelijksaanvraag is geslagen, maakte het hem eene onmogelijkheid. Wellicht, ware hij met de De Cocks minder intiem geweest, zou hij persoonlijk meer hebben durven wagen; maar hij zag zich in verbeelding, ginds, in het salon van Amertinghe, ontroerd en ceremonieus, bijna gelijk een schuldige vóór zijn verbaasde vrienden staan; en, neen, dit was genoeg, hij mocht er verder niet aan denken, hij verwijderde het kwellend vizioen met een schudding van het blozende hoofd en een gebaar der hand, voelend dat hij eerder voor altijd zijn liefde zou opkroppen, dan zulk een waagstuk te begaan.

Toen kwam hij op de gedachte een tusschenpersoon te gebruiken; mevrouw Terront, bijvoorbeeld. Dit middel lachte

hem beter aan. Het mooi en expressief gelaat der jonge vrouw kwam vóór hem opgerezen; en, in haar peilende, door een mysterieus-hartstochtelijke vlam bezielde oogen, las hij, dat die hem helpen zou. Maar ook vóór haar weerhield hem een gevoel van schaamte; zijn wangen kleurden weder bij de enkele veronderstelling, dat hij haar zijn kiesch, dierbaar geheim zou toevertrouwen; en instinctmatig ontweek hij in verbeelding dien schoonen zwarten aanblik, waarin hij plotseling een zonderlinge uitdrukking van verwonderde teleurstelling, gemengd met een zweem van schimpend misprijzen meende te ontdekken.

Toen besefte hij, dat hem niets anders overbleef dan per brief zijne aanvraag te doen; en hij nam het bepaald besluit dit ontwerp uit te voeren, als zijnde een middel, dat tevens zijn groote bedeesdheid en zijn valsche schaamte bevredigde en hem ook de gelegenheid zou geven, beter dan met verwarde, getroebleerde woorden, de ontroerde en ernstige dingen uit te drukken, die hij zeggen wilde.

In éénen adem schreef hij zijnen brief. Hij was serieus, gematigd, deftig, genoegzaam ontroerd. Hij vroeg verschooning om zijne liefde voor Irène; hij bekende lang tegen de bekoring geworsteld te hebben; hij zei, dat een onoverwinbare macht hem, ondanks alle voornemens en besluiten, tot haar aandreef. En hij zei ook, in bewogene woorden, dat hij, na haar, nooit meer beminnen zou; dat haar beeld zich innig verbond, versmolt met het ideaal van gansch zijn leven. Hij gaf ook de noodige inlichtingen betrekkelijk den toestand zijns fortuins en zijner nijverheid; en hij eindigde met mijnheer en mevrouw De Cock te verzoeken zijne vraag ernstig te willen overwegen en, ïndien zij er niet ongenegen toe waren, Irène er over te raadplegen en hem haar antwoord te laten kennen.

Hij herlas nog eens zijn brief, vond hem goed en sloot hem in zijn omslag. Een oogenblik nochtans schoot hem opnieuw, als een weerlicht van helderziendheid, de gedachte door het brein, hem niet op te sturen, hem aan stukken te scheuren, te verbranden en Irène en die gansche liefdesgeschiedenis als een onnoozel en bespottelijk avontuur uit zijn geest te verbannen; maar een zóó vlijmend gevoel van smart bestormde, bij die enkele veronderstelling, zijn hart, dat hij er zich tegen revolteerde. Neen, neen, het gold hier geen onnoozel, kinderachtig avontuur; hij beminde, hij beminde ernstig en hartstoch-

telijk; hij voelde dat dáár zijn levensgeluk was en niet elders, en hij wilde, hij moest weten of hij dat hemelsch geluk zou bekomen. Hij nam den brief van zijn schrijftafel, zette zijn hoed op en liep er dadelijk meê naar 't postbureel. Hij wierp hem, met een soort van koortsachtige haast, en als om alle verdere wankelmoedigheid onmogelijk te maken, in de zinken bus; en toen hij er hem, met een licht-dof geluid, op den bodem hoorde neervallen, kwam het hem voor alsof zijn leven hem niet langer toebehoorde, alsof hij het daar kwam te pand te stellen, in een loterij te geven, tusschen vreemde en onbekende handen, die er oppermachtig en onwederroepelijk over zouden beschikken.

De afstand tusschen Looverghem en Amertinghe is slechts drie uren, maar, dank zij de ongeschiktheid der verbindingen op den Vlaamschen buiten, heeft een brief nagenoeg één dag noodig om van de eerste dezer gemeenten tot de andere te geraken. Gilbert berekende, dat zijn brief, met den middag langs Baevel vertrokken, ginder, den volgenden morgen, omtrent het uur van ontbijten, zou besteld worden. In de gewaagde veronderstelling, dat men hem nog denzelfden dag beantwoordde, zouden er niettemin acht en veertig uren verloopen, alvorens hij kon weten, hoe men over zijn levenslot beschikt had.

Het waren twee dagen van louter angstige ontroeringen en zedelijke folteringen. Volkomen onbekwaam tot het verrichten van eenig ernstig werk, dwaalde hij van zijn woonhuis naar de fabriek en van de fabriek naar den tuin, met de uitsluitende behoefte door een machinaal en onophoudend in-beweging-zijn, de onuitstaanbare gejaagdheid en onzekerheid die hem kwelden, te keer te gaan. De gedachte aan hetgeen hij gedaan had, aan dien brief, die thans in de handen zijner verbaasde vrienden moest zijn, achtervolgde hem zonder een oogenblik verpoozing. Nu vond hij zijn waagstuk kolossaal, ongehoord, hij kon niet begrijpen hoe hij het had durven begaan. Somtijds, in zijn zwervende tochten rond den tuin, bleef hij plotseling stilstaan, roerloos, doelloos, den starenden blik gevestigd op een bloem, een bank, een boom, op 't een of 't ander voorwerp, dat hij met gespannen aandacht scheen waar te nemen en dat hij zelfs niet zag. Zijn gelaat betrok, zijn wenkbrauwen stonden samengefronst, een geheime werking ontstond in zijn brein, waaruit eensklaps, met een duizelingwekkende hevigheid, de

herinnering aan 't gebeurde sprong. 't Was als een schok door gansch zijn lichaam; de uitroeping: ‘te denken dat ik zulks waarlijk gedaan heb! dat ze nu wezenlijk dien brief in handen hebben!’ ontsnapte hem; en hij snelde voort, de tanden gesloten, de wangen blozend van schaamte, het hoofd op hol, naar de diepten van den lusthof, waar hij zijne ontsteltenis liep verbergen.

Reeds van den volgenden dag, en alhoewel het hem letterlijk onmogelijk was zoo vroeg een antwoord te ontvangen, wachtte hij angstig de komst van den postbode af en schoof hij, met een koortsige hand, de hem overhandigde handelsbrieven door elkaar, hijgend naar de adressen en de omslagen kijkend, zonder er een te openen, bijna verlicht in zijnen angst, de geduchte en verwachte tijding nog niet ontdekt te hebben. De postbode kwam hem thans voor als een overgewichtige personage, als een soort van onverbiddelijke sphinx, die, onverschillig, het lot der menschen in zijn ruwe, zwarte lederen tasch droeg.

Andermalen beeldde hij zich in, dat de dokter niet per brief zou antwoorden, maar dat hij persoonlijk naar Looverghem zou komen, om over de zaak te spreken. Alsdan, telkenmale als hij in de straat het naderend geratel van een rijtuig hoorde, begon zijn hart te bonzen, werd hij bleek, meende hij elk oogenblik het klein, geel tilburytje van den dokter vóór de deur te zien stilhouden.

Des nachts was 't nog vreeselijker. Hij schrikte plotseling wakker, het hoofd vol nare droomen en in de eenzaamheid zijner duistere kamer kwam zijn waagstuk hem nog akeliger, ongeloofelijker voor. Hij wipte overeind, de oogen wijd open, als uitgezet van schrik en telkens kwam de overweldigende uitroeping terug op zijne lippen:

‘Wat domheid! o, wat domheid! hoe is het mogelijk zulk een ongehoorde, kolossale domheid te begaan!’

Eindelijk, den derden dag, des morgens, ontving hij, zooals hij het berekend had, het antwoord. Hij herkende terstond, op den omslag, de hand van mevrouwtje De Cock. Langzaam, bevend en den aanblik als door een wolk verduisterd, brak hij hem open. Hij haalde er den brief uit te voorschijn, ontvouwde dien en begon te lezen.

Doch het was hem niet mogelijk de lezing kalm, geleidelijk ten einde te brengen. Zijn beangstigde blik sprong over de

volzinnen heen, vestigde zich op enkele woorden, die zijn overspannen aandacht in beslag hielden, die, om zoo te zeggen, alleen en uitsluitend de beteekenis van gansch den brief in zich schenen te omvatten. Zoo troffen hem de woorden ‘hoogst vleiend’, ‘ongelukkiglijk’, ‘schoonzoon’, ‘dwingen’ als zooveel scherpe schichten in het hart, er beurtelings, met bruske schokken, een overweldigende vreugd of een overweldigende smart verwekkend, zonder dat het hem echter mogelijk was, uit dien tegenstrijdigen chaos van gewaarwordingen de echte en beslissende beteekenis van het antwoord op te maken. 't Was als een schemering in zijnen geest; hij wreef gejaagd, met een bevende hand, over zijn voorhoofd en oogen, als om er een wolk van te verdrijven; hij begon opnieuw, schielijk een weinig bedaard, de lezing van den brief, die in zijn handen sidderde:

‘Mijn waarde mijnheer Gilbert!

Uw brief, die ons gisterenmorgen is toegekomen, heeft ons tevens diep verwonderd en ontroerd Uwe aanvraag is hoogst vleiend voor ons en voor onze dochter en, daar wij, onder alle opzichten, niets dan goeds van u te zeggen en te denken hebben, zouden wij stellig niets zoozeer verlangen, dan u als toekomenden schoonzoon te mogen aanvaarden. Ongelukkiglijk voor u en voor ons, Irène is nog zóó jong en kinderachtig. Wij hebben haar met uwe vraag bekend gemaakt; zij voelt er zich ten hoogste door vereerd en dankt u uit dien hoofde; maar, niettegenstaande hare groote achting voor u, heeft zij ons gelast met u te antwoorden, dat zij zich nog te jong en te onervaren in het leven gevoelt om reeds aan zulk een ernstige zaak als het huwelijk te denken. Gij begrijpt, waarde mijnheer Gilbert, dat wij op ons kind, in zaken van dien aard, geen dwang mogen uitoefenen. Tot onze groote spijt, gelooft het wel, vinden wij ons dus genoodzaakt uwe vraag als te vroeg gedaan te beschouwen. En wij betreuren het wel zeer, dat het karakter van ons kind nog zoo weinig vatbaar is voor de ernstige zaken des levens, want wij twijfelen sterk, dat zij een tweede maal een zoo degelijk en eerlijk mensch als gij, en die haar met een zoo diepe overtuiging bemint, op haar levensbaan zal ontmoeten.

Wij hopen vast, dat onze zoo genoegelijke betrekkingen door dit spijtig incident geenszins zullen te lijden hebben; en, in

de hoop elkander welhaast als goede en oprechte vrienden terug te ontmoeten, verzoeken wij u beiden onze hartelijke groeten te aanvaarden.

Mathilde De Cock.'

Gilbert had, gedurende het lezen dezer regels, in zich het leven als het ware voelen opschorsen. Hij ademde met korte, vlugge trekjes en geen spier van zijn doodsbleek gelaat bewoog: hij had als onbewust, in een pijnlijke verstomping van den geest, den slag ontvangen. Maar, toen hij een weinig bijgekomen was, was zijn eerste gevoel dit van eene geweldige vernedering, verzacht door een gewaarwording van groote, algemeene ontspanning. En hij bleef volkomen kalm, hij scheen het onherstelbare van wat in hem verbrijzeld was niet te beseffen, bijna gelijk aan die ongelukkigen, die, door de raderen eener machine medegeslingerd, in het eerst slechts duizelig liggen, zonder te weten of te voelen, dat zij verminkt zijn. Hij vouwde werktuigelijk den brief weder toe, verborg hem in een binnenzak en ging buiten.

Het kwam hem zelfs niet in de gedachte zijn overige handelsbrieven te openen. Hij liet ze gesloten op zijne schrijftafel liggen, hij stapte recht door, het hoofd gebogen, met een haastigen tred, naar de diepten van den tuin. Vóór een perkje hooge, dicht-gestruikt opgeschotene vlambloemen met roode, lilakleurige en witte trossen bleef hij stilstaan en snoof, lang en diep, den doordringenden, bedwelmenden geur dezer bloemen in. Hij brak werktuigelijk een der trossen af en droeg hem mede.

Hij bleef voortdurend zeer kalm, hij handelde instinctmatig, gelijk een mensch die door een stomme, blinde, onweerstaanbare macht voortgedreven wordt. Alleen zijn hart bonsde steeds onstuimig, hem den adem afsnijdend, hem vreeselijk bleek makend. En, aan den voet van het kunstmatig heuveltje gekomen, in een opene plaats, onder het lommer der sparren, bleef hij nogmaals stilstaan, haalde zijn brief te voorschijn, herlas hem geheel.

Een doffe kreet ontsnapte hem, terwijl hij, als het ware plotseling voortgezweept, opnieuw, met breede, rassche schreden, in de clairière, onder de sparren, begon heen en weer te loopen.

'Zij bemint mij niet! Zij verfoeit mij! Zij heeft een afkeer van mij!' riep hij eindelijk, met een verkropte stem.

Hij hield nog eens stil; hij snoof, met een soort van gulzigheid, den bedwelmenden reuk van den bloemtak in; hij keek, staroogend, met gefronste wenkbrauwen, naar den met verdroogde sparrenaalden bedekten grond.

Thans sprak hij halfluid, hij scheen het woord te richten tot een onzichtbaren tegenspreker, met wien hij redeneerde:

'Zij verfoeit mij, zeg ik u; zij haat mij; gansch haar wezen komt in opstand, bij de enkele gedachte mij toe te behooren!'

En, als had de andere, de onzichtbare tegenspreker, die in hem de stem verhief, een opmerking gemaakt:

'Zij haat mij, zeg ik u!' herhaalde hij met plotsche hevigheid. 'Indien ze mij niet haatte, indien ze niet walgde van mij, indien ze niet vast besloten was liever te sterven dan mijne vrouw te worden; hare ouders, die mij beminnen en mij tot schoonzoon verlangen, zouden mij ten minste eenige hoop gelaten hebben!'

En, zijn gedachte voleindigend, riep hij uit, het aangezicht rood van verbittering en schaamte, de handen gewrongen, de stem schor en dof:

'Maar neen, zij is onverbiddelijk geweest! Zij zal op al hunne vermaningen, op al hun raadgevingen, op al hun smeekingen misschien, halsstarrig geantwoord hebben:

Neen, neen, ik wil hem niet! nooit! nooit!'

Een zware, diepe zucht steeg uit zijn boezem, hij begon opnieuw heen en weer door de opene plaats te stappen, het hoofd gebukt, den blik strak, een weinig kalmer.

'En te denken dat ik haar zóó vurig bemin, dat ik haar zóó gelukkig zou gemaakt hebben!' zuchtte hij met gebrokene stem.

Tranen kwamen in zijn oogen, hij liet ze langs zijn wangen rollen, op de gladde, bruine sparrenaalden neervallen. En schielijk, als verlamd, zonk hij op een bank neder. De beenen gekruist, de linker elleboog op de leuning van de bank gesteund, en het hoofd rustend in de handpalm achterovergeheld, liet hij thans zijn vochtigen blik, door de opening tusschen de sparren, dwars over den tuin heen op de vergezichten van het landschap dwalen. De dag kondigde zich heerlijk aan, de reeds warme stralen der zon maakten de lichtblauwe, in het verschiet hangende nevelen doorschijnend. Achter den tuin, dien een kronkelend beekje bezoomde, golfden de velden

zacht omhoog, hier bruin en omgewoeld, dáár groen van het ontkiemend rapenloof, verder bleekgeel van de nog onafgeoogste, rijpe haver. Bij plaatsen stonden nog lange rijen saamgebonden tarweschooven op de naakte stoppelvelden; conische oogstmijten rezen ten allen kante op, aan groote strooien hutten gelijk. En wat dat echt Vlaamsche landschap zoo mooi en zoo poëtisch maakte, waren de elzekanten en de rijen hooge boomen, die de vierkante, uitgestrekte stukken akkerland inlijstten: een overvloedige en geschakeerde weelde van gewassen, die hoeven en huizen aan het gezicht verborgen en zich gansch in de verte in eene zoomlijn van donkere wouden versmolten. En boven dit alles een kalmte, een rust, alsof de Natuur, na de groote bevruchting en verlossing van den zomer, in een bespiegelenden wellust haar geluk wilde genieten.

O! wat contrast, wat marteling voor hem, die gelukkige vrede, die volmaakte harmonie der Natuur! Hij zag zijn levensheil, zijn toekomst onherroepelijk verbrijzeld; hij onderging opnieuw het gevoel der troostelooze wanhoop van vroeger, toen hij, op vijf en twintigjarigen leeftijd, eenzaam ronddwaalde in de velden, waar alles sprak van leven, van liefde, van herschepping en geluk. Hij week nog verder in verbeelding achteruit; hij herdacht en herleefde het onheil van zijn levenslot tot in zijn oorsprongen; hij volgde het met bitteren weemoed te midden van den treurigen samenloop van omstandigheden, die hem voor altijd van zijn natuurlijk doel hadden doen afdwalen.

Ach! waarom toch had men hem zijne roeping niet laten volgen! Waarom had men hem gedwongen te leven in deze voor hem zoo volkomen ongeschikte omgeving, waar al zijn kostbare gaven en hoedanigheden te-niet waren gegaan, waar hij niets had gekend dan rampspoed en smart! Zijn geest verdwaalde in dien doolhof van onttoovering en droefheid; hij voelde, vlijmender dan ooit, in een uitbarsting van machtelooze wanhoop, dat al die ellende hem zou gespaard geworden zijn, had hij enkel den moed, de onverbiddelijkheid, ja, desnoods de wreedheid gehad, den wil van zijne ouders te trotseeren om zijn eigen, o zoo schitterende baan te volgen. Ach! waarom had hem die kracht ontbroken! Hadde hij zijne roeping gevolgd hij zou nu een beroemd advocaat zijn, of een vermaard geneesheer; hij zou, zonder moeite, de vrouw gevonden hebben,

die hem kon begrijpen en beminnen; hij zou reeds kinderen hebben, een gezelligen haard bezitten, een familieleven genieten, waar alles liefde, vrede, voorspoed en geluk zou zijn.

Hij veegde zijne tranen weg, een bittere, harde plooi verwrong zijn lippen. En plots, als razend, verkreukte hij den brief, dien hij steeds in de hand hield, trok hem aan stukken, scheurde, rafelde hem in duizend kleine beetjes en vermorzelde die onder zijn voeten.

‘Ziedaar mijn geluk! ziedaar mijne toekomst!’ raasde hij dof, de tanden gesloten, de vuisten gespannen, met vlammen in de oogen.

Hij stond op, verliet de clairière, de oogen droog, het voorhoofd recht, een harde, fiere uitdrukking op het gelaat.

‘Alles is gedaan! alles is gedaan!’ herhaalde hij tweemaal, met een bijtende stem.

Hij stapte fiks en statig door den tuin; hij opende de ingangspoort der gonzende fabriek en verdween.

IX.

Dit gevoel, dat zijn levensideaal bepaald verwoest was, groeide bij Gilbert slechts aan, naarmate de dagen verliepen.

De weigering van Irène, behalve dat ze zijn hart verbrijzeld had, zou voortaan ook als een bestendige hinderpaal tegen alle verdere ondernemingen van den Vriendenkring oprijzen. Hij besefte genoeg dat de vroegere cameraderie verbroken was, dat er nu steeds tusschen de De Cocks en hem, ondanks al hun wederzijdsche genegenheid en achting, een onoverwinbaar gevoel van treurigheid en gedwongenheid zou ontstaan, telkenmale als zij elkander nog ontmoetten. Ook had hij dadelijk, bij de overige leden, het voorwendsel van overlast van bezigheden ingeroepen, om de eerstkomende zitting tot een maand verder te kunnen verschuiven. Middelerwijl zou tijd raad geven, dacht hij.

Maar 't was fataal: de vereenigingsband, die de leden samenhield, eens verslapt, begonnen de geheime verschijnselen van ontbinding, die in den aard zelven van die maatschappij verborgen lagen, door een samenloop van omstandigheden nog verhaast, zich aldra te openbaren.

Op een morgen, ettelijke weken na het antwoord, van me-

vrouw De Cock, ontving Gilbert een brief van Van der Stegen, den notaris van Amertinghe, waarbij deze zijn ontslag als lid van den Vriendenkring indiende. En hij gaf de redenen van zijn besluit te kennen in een verward verhaal, dat nog zijn toorn verried: een woordentwist met Lauwereijnssens, die belangen te verdedigen had in eene zaak, waarin hij, Van der Stegen, de intresten der tegenpartij vertegenwoordigde; een verschil van zienswijze, waarbij Lauwereijnssens aldra overgegaan was tot hardklinkende epitheten en verwijten, tot scheldwoorden en tot bedreigingen, - naar Van der Stegen beweerde - een gekijf, dat eindelijk zóó brutaal geworden was, dat men de twee notarissen had moeten scheiden om hen te beletten handgemeen te worden. Kortom, Van der Stegen gaf zijn demissie omdat hij met een kerel van dat soort als Lauwereijnssens hoegenaamd geen uitstaans meer wilde hebben.

Gilbert, schokschouderend, legde den brief op zijn bureau ter zijde. Van der Stegen was slechts een onbeduidend verlies voor den Vriendenkring, maar, ware hij onmisbaar geweest, men zou hem niettemin verloren hebben voor een beuzelarij, voor een zelfzuchtige quaestie van gekrenkte eigenliefde, waarin de Vriendenkring niets te zien had. En terwijl Gilbert nogmaals met verbittering overdacht hoezeer hij zich in de waarde van ettelijke zijner medewerkers bedrogen had, werd er gebeld en overhandigde de meid hem nog een brief, een zonder postzegel, die door een loopjongen was aangebracht. Hij kwam van Lauwereijnssens. Hij begon, evenals die van Van der Stegen, met een bedanken als lid van den Vriendenkring, en de uitlegging volgde, nog toorniger, nog meer verward en langdradig dan die van zijn collega, aan wien Lauwereijnssens natuurlijk al het ongelijk en al de schuld van het gebeurde verweet. Het einde scheen op dat van Van der Stegen gecalqueerd: Lauwereijnssens, en ook zijne vrouw weigerden voortaan nog aan een tafel neer te zitten en van een maatschappij deel te maken, waar zij een individu van dat soort als Van der Stegen zouden ontmoeten.

Gilbert trok nogmaals wrevelig de schouders op en legde sprakeloos, met een ontmoedigde beweging, den brief naast dien van Van der Stegen. Die twee verlieten het strijdperk, als zwakke, onbeholpen bondgenooten, die hun kleingeestig egoïsme boven het algemeen belang stellen, maar om zich heen

voelde hij ook andere, gedwongen of vrijwillige, nog onuitgegesproken defecties. Een gerucht, eerst gefluisterd, maar weldra vergroot en verspreid, werd thans alom verteld: de van Duijns, van Baevel, waren volkomen geruineerd, met schulden beladen, op het punt hun dorp en wellicht ook hun land te verlaten. Hun laatste eigendommen, hun magazijnen, hun huis en meubelen zelf zouden door de schuldeischers in openbare veiling aangeboden worden; en men liet zich den verborgen nood dier eens zoo degelijke, welgestelde familie vertellen: mevrouw zonder meid, gedwongen zelve het laag, vernederende werk harer huishouding te verrichten; de studiën der lieve Alice, het oudste dochtertje, in de kostschool onderbroken; de overige kinderen vertrokken, door de liefdadigheid van ooms en moeien opgevoed; en de losse onverschilligheid van mijnheer, die zich om niets scheen te bekreunen, die, ondanks alles, zijn noenmaal lekker wilde, zijn wijnen oud, zijne sigaren fijn.

Toen was het ook Mortelmans, de architect, met zijn verwarde haren en zijn slordige kleeding. Van een verfoeielijke luiheid, in plaats van zijn best te doen om zich in zijn beroep te ontwikkelen, van te streven om er de hoogte der kunst in te bereiken, verviel hij integendeel in de lage betrekkingen van het ambacht, werd hij een knoeier, een soort van mislukte metsersbaas, levend ten laste zijner werkzame broeders en zusters, zoodanig vuil en afkeerwekkend van uiterlijk geworden, dat hij, in de schaarsche burgerhuizen, waar hij nog iets te verrichten vond, op een gelijken voet met zijn arbeiders ontvangen werd.

Met Roelandts, den gekken notaris van Meule, ging het al niet minder akelig. Die was een rustelooze, een onbezonnene, een echte gek enfin. Hij was gestadig in beweging; men ontmoette hem eén dag in een open rijtuig met twee paarden, in gezelschap van zijn vrouw en van mijnheer Alfred; den volgenden dag zag men hem in een hondenkar voorbijrijden, ineengedrongen tusschen twee of drie dronken boeren, allen lachend, schreeuwend, joelend, van herberg tot herberg stilhoudend om te drinken, fier zich in dien walgelijken staat ten toon te geven. Overigens, Roelandts begon bepaald in het liederlijke te vervallen. Hij gaf zakloopingen en taartbollingen in kleine herbergjes ten uitkante; hij vond er zijn vermaak in de boeren te trakteeren totdat zij, smoordronken, onder de

tafels rolden; en hij zelf dronk ook zeer veel, bewerend dat de drank op hem geen invloed had, opgeblazen van trots wanneer hij door zijn overdaad de verbaasde bewondering der boerenkinkels kon verwekken. Eens dat Gilbert voor eene handelszaak naar Baevel was gegaan, had hij Roelandts aldus onderweg aangetroffen vóór de deur van een kroegje, hevig beschonken, omringd van een twintigtal schreeuwende bengels, die hij in het zand voor centen deed vechten. En eindelijk bleef er nog het huisgezin Terront, waarvan men, dank aan het meer en meer afgetrokken karakter van mijnheer, haast niets meer vernam; en Pinnoy, Speleers en Matton, het trio der grappenmakers, der trivialen, onder wie de oprichting van den Vriendenkring een onverwachte intimiteit had doen ontstaan, een kameraadschap van gemeene snoevers, die gezamenlijk, in hun schriften en gesprekken, aan hun bombastische middelmatigheid den teugel vierden, terwijl De Cort, de goede, bekrompen kolos van Wilde, heel alleen van den weg scheen af te raken, zonder doel en zonder verlangen, bereid om te doen gelijk de meerderheid der anderen, wat het ook wezen mocht. Wat De Rijziger aangaat, die was als het ware verdwenen, verloren in zijn noordenmoeras, zoodanig onbeduidend overigens, dat zijn deelneming of zijn onthouding aan de zittingen even onopgemerkt voorbijgingen.

Aan al dezen, - mevrouw van Duijn, voor wie hij een diep-medelijdende sympathie gevoelde, uitgezonderd - hechtte Gilbert slechts een gering belang, daar hij genoeg besefte hoe weinig zij de elementen waren, die hij noodig had. Hij zou ze gebruikt hebben als getal, als gegroepeerde kracht, hadde hij in zich nog den moed en de begeestering gevoeld ze te leiden; maar, wat hem pijnlijk aandeed, wat nog zijne geheime smart verergerde, was de zonderlinge en onverklaarbare handelwijze van den man, dien hij, meer dan al de anderen te zamen achtte en beminde, en van wien hij, ondanks het verschil der jaren, zijn innigsten vriend zou hebben willen maken: van Eugène.

Sinds eenigen tijd reeds had hij een trapswijze verandering bij hem waargenomen, zijn afgetrokkenheid te midden van een opgeruimd gezelschap, de verstrooidheid van zijn geest, zijn aangroeiende neiging om zich van de anderen af te zonderen. Deze verschijnselen, die Gilbert, onder den druk zijner eigene

droefheid, gedurende eenigen tijd vergeten had, troffen hem thans weerom in de algemeene ontbinding der vrienden om zich heen. Hij zag de kleuren verdwijnen van des jongelings wangen, eertijds zoo frisch als die van een jong meisje, een gepijnigde plooi zich in zijn voorhoofd graven, zijn fijne wenkbrauwen zich samenfronsen onder den angst van een kwellend, vaststaand denkbeeld. Toen Gilbert hem verwittigd had, dat de aanstaande vergadering van den Vriendenkring tot een maand verder verschoven was, had Eugène noch verwondering, noch misnoegdheid laten blijken. Integendeel: hij had gevonden dat het best was, zoo, zonder verdere uitleggingen te geven of te vragen, en sinds was hij bij zijn vriend zelfs niet teruggekeerd; sedert weken wist Gilbert niet meer wat er van hem gewerd, toen een onverwachte gebeurtenis hem plotseling het treurig geheim van Eugène's leven kwam ontsluieren.

X.

Op een middag, toen hij van tafel opstond, overhandigde de meid hem een pas aangekomen brief. Hij kwam van mevrouw Durand en bevatte deze enkele woorden:

Mijn waarde mijnheer Gilbert, zou het u niet mogelijk zijn, mij dezen middag te komen bezoeken, om het even op welk uur? Ik verlang u over een zeer gewichtige zaak te spreken.

Hopende, dat gij mij wel dit genoegen zult willen doen, blijf ik, met hoogachting,

Uw d^{e}.

CÉLINE DURAND.

Een hevige ontroering maakte zich, bij de lezing dezer enkele regels, van Gilbert meester. En, met die onweerstaanbare neiging, eigen aan wie lijden, te gelooven, dat anderen zich ook aan hun harteleed interesseeren en bereid zijn het te verzachten, twijfelde de jongeling schier niet of mevrouw Durand had hem ontboden, om hem over Irène te spreken. Hoe en waarom mevrouw Durand, die, noch met de De Cocks, noch met iemand veel gemeenschap had, zich met een dergelijke boodschap zou belast hebben, vroeg Gilbert zich zelfs niet af; hij vergenoegde zich met de gedachte, die zijn innige behoefte tot vertroosting

voldeed, dat het zóó zijn moest en enkel kwelde hem de veronderstelling of het goed dan slecht nieuws was, hetwelk hij door haar zou vernemen. En de onverjaagbaar-streelende illuzie dat het een goede tijding moest zijn, wellicht de ouders, die hem nog wat hoop gaven, Irène, die zich bedacht had en, wie weet? misschien spijt gevoelde over haar te haastig genomen besluit, vervulden hem het hart met een trilling van ongeduld en angstige verwachting. Hij ging zich spoedig wat sierlijker aankleeden en vertrok zonder uitstel naar de woning van mevrouw Durand.

Haar fraai landgoedje, de Warande genoemd, stond, omringd van een groep kleine hoevetjes, op ongeveer twintig minuten afstands van het dorp, een weinig zijdelings den steenweg, die naar Lauwegem loopt. Een korte, met keizand geplaveide eikenlaan liep van den steenweg tot het witgeverfde inganghek; een breede sloot, bedekt met kruid en waterplanten, omringde gansch het eigendom, dat ook nog door een hooge, dichte beukenhaag tegen alle onbescheiden of indringende blikken was bevrijd. Het woonhuis, zeer eenvoudig, met één verdiep, stond tamelijk ver in den tuin en vertoonde slechts een met klimop begroeiden zijdegevel langs den kant der straat, en in den tuin was het, ondanks het reeds gevorderde seizoen, nog als een nest van groen: graspleinen en bloemperken, hooge boomen en struikgewassen met rijkgeschakeerde lovers, een vijver aan den voet van een kunstmatig heuveltje, dit alles versierd door tuinbanken en stoeltjes, door vazen en door standbeeldjes, wier blankheid liefelijk afstak op het somber groen en bruin der loovermassas en op het met veelkleurige bloemen geschakeerde tengergroen der graspleinen. Een weinig terzijde, in den moestuin, stond een blanke, boogvormige serre.

Gilbert hoefde zelfs niet aan te bellen om binnen gelaten te worden. 't Gekwaak der eenden in de sloot kondigde mevrouw Durand en Eugène; die samen vóór de deur op eene bank zaten, zijne komst aan, en, zoodra de jongeling zijn vriend ontwaarde, stond hij op en kwam hij het hek voor hem openen.

Gilbert, zeer ontroerd, naderde tot de oude dan e, met zijn hoed in de hand; en, terwijl hij haar groette, werd hij getroffen door de bleskheid van haar gelaat en door hare gezwollen oogen, die van pas gestorte tranen schenen te getuigen, terwijl ook de neerslachtige, afgematte houding van Eugène

hem pijnlijk aangreep. Onthutst bleef hij een oogenblik sprakeloos vóor hen beiden staan, met een scherpe gewaarwording van pijn beseffend, dat men hem niet ontboden had om van *zijne* zaken te spreken, tevens bereid zich te verschoonen, omdat hij wellicht te ongelegener tijd in 't midden van eene familiescène viel. Maar reeds was mevrouw Durand opgestaan en, met de hand naar de ingangdeur wijzend, verzocht zij Gilbert te willen binnentreden, terwijl zij met een doffe, licht bevende stem sprak:

'Ik dank u zeer, mijnheer Gilbert, omdat gij gekomen zijt; ik heb grootelijks uw goeden raad en uwe medehulp noodig.'

Gilbert, meer en meer verwonderd en van streek geslagen, liet haar voorafgaan, enkele beleefdheidswoorden stamelend, en volgde haar met Eugène in het salon.

Het was een ruime, ietwat killige, sombere plaats, rijk, maar ouderwetsch en gestreng van stoffeersel. Enkele schilderijen versierden de wanden, onder andere twee portretten, die, op jongeren leeftijd, mijnheer en mevrouw Durand voorstelden; een bronzen groep prijkte, door den hoogen spiegel in gracieuse vormen weerkaatst, op het zwart-marmeren schoorsteenblad; de geridon, groot en zwaar volgens de oude mode, stond, onder de bronzen hanglamp, in het midden der zaal, door een kostelijk bruinrood tapijt bedekt. En bruinrood waren ook de logge gordijnen, die aan de vensters hingen, terwijl het vloertapijt een ingewikkelde reproductie van reusachtige, somberkleurige bloemen verbeeldde.

Alle drie hadden rond den geridon plaats genomen, mevrouw Durand den rug naar den achterwand en het aangezicht naar de vensters gekeerd, de beide jongelieden aan haar recht- en linkerzijden, op de afgerondde hoeken van de groote tafel. Mevrouw Durand staarde hen beurtelings eene wijl met haar treurigen blik aan en langzaam, de stem zwak en bewogen, de op het bruin tapijt uitgestrekte blanke linkerhand licht bevend, begon zij:

'Het is à propos van Eugène dat ik u ontboden heb, mijnheer Gilbert. Het is om hem terug te brengen op den rechten weg, dien hij verlaten heeft, dat ik uwe medehulp kom afsmeeken.'

Zij zweeg een oogenblik, de oogen schielijk vol tranen, terwijl Eugène, bleek en bevend, zich het hoofd tusschen de beide

handen nam, de ellebogen op den geridon geleund, de lippen stom, de verwilderde oogen starend op het bruin tapijt gevestigd-

‘Er woont hier in de buurt,’ voer mevrouw Durand langzaam, met een treurigen blik in de richting van den tuin voort, ‘er woont hier in de buurt een pachter, die een dochter heeft. Die dochter, naar het schijnt, is van een zekere schoonheid niet ontbloot. Zij is coquette, een weinig fraaier aangekleed dan een gewone boerin, ze neemt zoo een air van juffer aan, met een affectatie om zich door haar opvoeding en haar manieren boven haren stand te plaatsen. 't Is mogelijk, dat zij er inderdaad een weinig boven staat, doch gij begrijpt, niet waar, mijnheer Gilbert, hoezeer dit alles oppervlakkig is, en hoe valsch in den grond als men haar zou gaan vergelijken met een meisje van oprecht verzorgde en verfijnde educatie? - Mijn zoon, ongelukkiglijk, heeft de onbegrijpelijke misgreep begaan ernstig op dat meisje te verlieven. Sinds eenigen tijd reeds had ik er een argwaan over, doch ik dacht dat het slechts een dier voorbijgaande minnarijtjes was, waaraan, helaas! veel jongelieden zich soms zoo gereedelijk en onbezonnen overgeven; maar neen, het is gemeend: Eugène heeft de zaak zóo ernstig opgevat, dat hij dit meisje wil huwen!....’

Zij zweeg opnieuw een oogenblik en hare lippen begonnen te bibberen, alsof de hevige ontroering, die zij vruchteloos poogde te bedwingen, eensklaps zou losbarsten. Gilbert, den blik aandachtig op haar gevestigd, had, met een klimmend gevoel van droefheid en medelijden, hare woorden opgevangen; Eugène, het neergebogen hoofd nog dieper tusschen zijn beide handen verborgen, hield halsstarrig zijn strakke, van angst uitgezette oogen op het bruin tafelkleed gevestigd.

Mevrouw Durand, nochtans, was er in geslaagd haar hevig opwellende ontsteltenis een weinig te beheerschen. Met een teruggehouden, smartelijke trilling in de stem, hervatte zij:

‘Tot het voltrekken van zulk een hawelijk kan ik natuurlijk mijne toestemming niet geven; ik zou aan al mijne plichten van moeder te kort blijven als ik het deed. En, indien ik u hier heb laten roepen, mijnheer Gilbert, het is in de overtuiging, dat gij mijn meening zult goedkeuren en in de hoop, dat gij van uwe wijsheid en van uwen invloed op Eugène gebruik zult maken om hem den blinddoek af te nemen, om hem te bewijzen hoe hij zich bedriegt wanneer hij denkt, dat hij

met zoo een vrouw gelukkig zou kunnen zijn, om hem te doen begrijpen wat een ellendig, wat een afschuwelijk en onmogelijk iets een dergelijk huwelijk zou wezen.'

Zij zweeg, de stem verkropt door ontroering, den angstigen blik op haren zoon gevestigd, de handen instinctmatigsmeekend saamgevouwen. En schielijk barstte zij in tranen los, vatte de beide handen van haar kind in de hare, trok die tot haar en kuste ze onstuimig, verwarde teederheidswoorden stamelend.

Eugène bleef steeds bewegingloos, zonder een woord, in zijn sombere ter neer gedrukte houding verzonken. De uit zijn moeders knelling losgemaakte handen zenuwachtig in de haren gedrukt, de lippen ontkleurd en bevend, de oogen steeds strak voór zich starend scheen hij, een soort van hallucinatie ter prooi, met de gedachte een vreeselijk, angstwekkend schouwspel te volgen. En, van tijd tot tijd, schudde een lange rilling hem geheel, terwijl diepe zuchten uit zijn boezem stegen.

Gilbert, bijna zoo ontroerd als zij beiden, staarde strak naar zijn vriend, zijn eigene droefheid vergetende in het besef van wat Eugène moest lijden. Ah! nu begreep hij eindelijk de trapswijze verandering van zijn gemoedsstemming, zijn onverschilligheid voor alle dingen, de halsstarrige, van dag tot dag aangroeiende afgetrokkenheid van zijn karakter. En als een vlijmende herinnering kwam hem thans het zonderling incident der zitting van Amertinghe terug in het geheugen: die gepoëtiseerde boerin, welke hij onder zulke valsche onnatuurlijke kleuren in zijn verhaal afschilderde, was het meisje dat hij reeds beminde, dat zijn verliefde verbeelding als met een stralenkrans omhulde; die verdediging zijner heldin, hartstochtelijk aangevangen maar terstond opgegeven, dat was de verdediging zijner liefde tegen de opinie van de wereld, een liefde die ook hij, wanneer hij er beredeneerd over nadacht, als onmogelijk moest beschouwen.

Een uitdrukking van diepe droefheid en van medelijden had van lieverlede Gilbert's gezicht bedekt. Door een inkeer tot zich zelven en tot zijne ongelukkige liefde voor Irène, begreep en voelde hij innig wat zijn jonge vriend nu ook moest lijden. Was dit dan de liefde, die vurige, kwellende, doodende aandrift naar iets dat men weet buiten het bereik te staan? Kon men dan niet beminnen zonder bestendig te lijden? Beminde

men slechts naarmate men leed en was het toppunt van het lijden het toppunt van de liefde? Helaas! indien het zoo was dan achtte hij Eugène noch veel ellendiger dan zich zelf. Hij kende die boerin met haar juffrouwmanieren, waarop Eugène verliefd geworden was; en, evenals mevrouw Durand, zag hij klaarblijkelijk hoezeer de arme jongeling zich bedroog en wat onmogelijke illuzie hij koesterde. En 't was in hem, behalve de bijzondere smart, die het vergrijp van zijn jongen vriend hem deed ondergaan, een gevoel van algemeene droefheid, een diep besef der menschelijke onvolmaaktheid, bij de gedachte dat een zoo begaafd jongeling zich met ziel en lichaam kon verbinden aan een zóó onwaardig schepsel, die zoo weinig bekwaam was zijn edele en verhevene gevoelens te begrijpen of te deelen.

Lang, treurig, in smartvolle gedachten verzonken bleef hij aldus Eugène aanstaren. En, toen de ontroering der moeder een weinig gestild was, sprak hij op een kalmen, ernstig-ingetogen toon.

‘Ik ken de boerin, waarvan er quaestie is. Zonder eenig kwaad van haar te willen zeggen, kan ik u verzekeren dat gij u veel illuziën omtrent haar maakt, Eugène.’

Somber schudde de jongeling het hoofd.

‘Ik weet het, maar 'k bemin haar,’ antwoordde hij neerslachtig, met een schorre stem.

Mevrouw Durand sloeg zuchtend de oogen ten hemel; Gilbert hernam, driftiger:

‘Neen, Eugène, gij bemint haar niet. Wat gij in haar bemint is iets dat niet in haar, maar enkel in uwe verbeelding bestaat. Gij bemint een ideaal, een ideaal dat gij, ten onrechte, in haar verpersoonlijkt ziet. Indien gij haar kondt aanschouwen met kalme oogen en met kalme zinnen, zooals zij wezenlijk is, gij zoudt niet meer zeggen dat gij haar bemint.’

Een korte stilte ontstond. Mevrouw Durand, het hart gezwollen van opgekropte zuchten, hing aan zijn lippen, ving ieder zijner woorden op, als sproten zij uit een uiterste bron van hoop en van herleving. En Gilbert, die voelde wat zij van hem verwachtte, hernam met nog vergroote overtuigingskracht, de oogen op zijn vertwijfelenden vriend gevestigd:

‘Gij spreekt van die boerin te huwen, Eugène, doch hebt gij u reeds die daad onder haar wezenlijke vormen voorgesteld?

Ah! alvorens dien onherroepelijken stap te wagen, aanschouw toch wel, ik smeek u, wat gij op 't punt zijt te begaan!'

Hij had zich zelf van lieverlede opgewonden; zijn oogen, achter zijn nijpglazen, hadden een schitterende fixiteit, halsstarrig op Eugène gevestigd. En, van lieverlede, in wat hij zei, in wat hij evoceerde lag, zonder dat hij zelf het wist of wilde, als het ware de spijt van zijn eigen verloren ideaal, de rouw van zijn verbrijzelden levensdroom, van dat geluk hetwelk hij zich zoo schoon, zoo beredend, zoowel mogelijk had voorgesteld en dat hij, helaas! ook niet gevonden had:

Wat treurige zinsverbijstering heeft u toch doen verlieven op die vrouw, die u onder geen enkel degelijk opzicht kan voldoen, terwijl er toch zooveel lieve meisjes in de wereld zijn, die al de vereischte hoedanigheden bezitten om u gelukkig te maken!.... Veronderstel een oogenblik, Eugène, dat uw moeder in dit huwelijk toestemme, dat zij u met die boerin late trouwen. Stel u daar die realiteit, dat volbracht feit vóór de oogen en antwoord mij op deze eenvoudige vraag:

'Zoudt gij, op den dag van uw huwelijk, dáár, in die hoeve, uwe moeder aan tafel willen zien zitten, omringd van een twintigtal grove boeren en boerinnen, de ouders, de broeders en zusters, de ooms en moeien, de neven en nichten uwer vrouw?....'

Hij zweeg, de lippen dicht, den strakken blik nog halsstarriger, tirannieker op zijn jongen vriend gevestigd. En deze, het gansche lichaam door een rilling geschud, bukte het hoofd nog dieper op de borst, terwijl Gilbert, onverbiddelijk, zelf het antwoord gaf.

'Neen, niet waar? daarvoor eerbiedigt gij te zeer uw moeder. Wellicht zoudt ge liever sterven dan haar zulk een plicht op te leggen!.... Welnu, wat andere keus blijft er nog over? De volgende: gij alleen, Eugène, zoudt met die lieden kennis maken; *gij* zoudt genoodzaakt zijn met hen intieme betrekkingen aan te knoopen, hen als familieleden te beschouwen en te aanvaarden; en noch die lieden, noch uwe vrouw, noch uwe kinderen, indien gij er hebt, zouden ooit met uwe moeder eenig uitstaans kunnen hebben. Is 't dat wat ge verlangt, Eugène?'

Eugène, den gefolterden blik steeds op het tafeltapijt ge-

vestigd, gaf nogmaals geen antwoord. Een nog heviger huivering schudde hem het lichaam, een zware zucht steeg uit zijn boezem. Gilbert voer voort.

'Indien dit alles reeds een onmogelijkheid is voor een jong man van uwen stand, wat zou dan uw huwelijk in zichzelf zijn, uwe vereeniging met die vrouw waarvan gij u een zoo ongerijmd ideaal hebt gemaakt, vervuld met gaven en hoedanigheden, die zij nooit bezeten heeft en nooit bezitten zal. Ik kan nog begrijpen dat gij haar mooi vindt. Volgens mij is zij het hoegenaamd niet, doch daarover valt nu niet te twisten. Maar is de schoonheid alles wat gij van uw vrouw verlangen zult, Eugène? Verlangt gij ook niet de opvoeding, een zeker peil van geleerdheid, een geest die bekwaam is u te begrijpen, een verfijnde natuur, die met de uwe overeenstemt. Gij houdt van literatuur, van fraaie kunsten. Zult ge met zoo een vrouw over een schoon boek, over een zielsverheffend kunstwerk spreken? Uw neigingen, uw preferentiën, uw idealen zullen die wel ooit, maar ooit de hare kunnen zijn? Zullen er niet integendeel tusschen u en haar, onophoudende, bestendige oorzaken van oneenigheid oprijzen; onvermijdbare froissementen van alle uren, en die hoe langer hoe heviger en pijnlijker zullen worden? En meer nog: zult gij haar zelve, door zoo slecht met haar geassorteerd te zijn, niet diep en onverdiend ongelukkig maken? Neen, neen, hoe meer men aan dit alles denkt, hoe meer men den afgrijselijken, onpeilbaren afgrond ontwaart, die vóór uw voeten gaapt. Wij allen kennen of hebben er zoo sommigen gekend, van die verstandige, degelijke jongelieden, die in soortgelijke omstandigheden verkeeren. Aanschouwt ze, is dàt een benijdenswaardig lot? Zelfs de besten, de gelukkigsten onder hen zijn *déclassés*, voor eeuwig in een afzonderlijken, beklagenswaardigen rang verbannen. Neen, neen, Eugène, het is niet mogelijk. Al hield ge zelfs geen rekenschap, noch met uwe moeder, noch met uwen stand en betrekkingen, al beschouwdet gij enkel de zaak van uw zelfzuchtig standpunt, door den blinddoek uwer drift, het kan niet zijn en het zal niet zijn, ik ben er innig van overtuigd. Het schijnt me zoo onmogelijk, dat ik geloof, ja, dat ik zeker ben, dat gij zelf, niettegenstaande al uwe illuziën en al gaf ook uwe moeder hare toestemming, op het uiterste oogenblik van besluit zoudt veranderen en voor het onheilspellende uwer daad zoudt terugschrikken.'

Gilbert zweeg. Mevrouw Durand, ook sprakeloos, knikte zacht goedkeurend met het hoofd, de handen als in een smeekende bede gevouwen, het teeder, vochtig oog op 't aangezicht van haren zoon gevestigd. En plotseling stond Eugène op. Een woest vuur blonk in zijn oogen, een schielijk genomen besluit was op zijn ontstelde wezenstrekken leesbaar. Gedurende enkele stonden stapte hij haastig en gejaagd in de zaal heen en weer; en eensklaps bleef hij vóór zijn moeder en zijn vriend stilstaan en verklaarde, met zijn doffe, gebrokene stem, op een vasten, beslissenden toon:

''t Is goed, ik zal haar niet huwen!'

Zijn moeder vloog hem om den hals:

'Mijn kind, mijn braaf, mijn eenig kind!' schreide zij. 'Vraag mij iets, ik zal u alles, alles geven wat gij verlangt!'

Hij maakte een beweging om haar van zich te verwijderen, hij wendde het hoofd af, om haar folterende kussen niet te voelen. Zij liet hem los, zij zonk, van gelukzalige ontroering terug in haren zetel neêr. Toen naderde Gilbert tot hem en drukte hem ook warm de hand.

Zijn zending was volbracht, de jonge man wilde vertrekken. Maar mevrouw Durand, die geen woorden vond om hem haren dank uit te drukken, weerhield hem met geweld. Hij stelde voor een wandeling rond den tuin te maken en alle drie stonden op, tevreden van buiten te zijn en te ontsnappen aan de zware atmosfeer van het salon, waar de treurigheid der afgeloopen scène als het ware in de lucht scheen te hangen.

Langzaam, gestreeld door de nog warme zon van dien Septembernamiddag, volgden zij de kronkelende, reeds met enkele droge bladeren bestrooide wegen. En nu repten zij geen woord over het pijnlijk onderhoud meer, zij spraken van onverschillige dingen, in een behoefte de ontroering, die hen aangegrepen had, te laten rusten en verdooven. Een meid verscheen, die een flesch champagne en glazen droeg. Mevrouw Durand stelde voor ze dáár te gebruiken, op eene bank, onder een half ontbladerd looverhuisje, dichtbij den vijver. Zij zetten er zich neder.

De zinkende zon, die brandend door de verre loovers daalde, verguldde den schuimenden wijn; een weldoende frischheid, met vage, bedwelmende geuren beladen, steeg uit den ietwat vochtig wordenden grond op. Achter hen, in het struikgewas,

liet een goudvink, een der laatste zangers van den zomer, zijn helder, verkwikkend lied hooren.

En in die reine kalmheid der natuur, die als het ware reeds den indruk van den naderenden winter scheen bewust te zijn, maakte zich van lieverlede een aangroeiend gevoel van weemoed en treurnis van Gilbert meester. Ah! wat zou hij zijn eenzaamheid gevoelen, gedurende dien langen, droevigen winter, die met rassche schreden naderde! En wat zou het hem goed en zacht geweest zijn háár bij zich te hebben, haar die hij beminde, om lief en leed met hem te deelen! Een zweem van melancholie benevelde zijn oog, hij staarde peinzend in de verte, naar de zon, die nu, in een trapswijs grauwenden mistsluier gehuld, aan den gezichteinder verdween. O! was er dan toch geen hoop meer voor hem! Zou hij toch nooit de verwezenlijking van zijn zoeten droom beleven, dien schoonen, zóó redelijken, zóó wel mogelijken droom? Vage, verwarde denkbeelden en gedachten drongen in zijn gemoed; zijn geest zweefde ginds verre, in 't verschiet, medegesleept in dien laatsten gloed van het eindigend licht, ondanks alles het vluchtend, onbereikbaar ideaal, den glorierijken dageraad van zijn meer en meer verwijderd en afwijkend levensgeluk achtervolgend....

De stem van mevrouw Durand riep hem tot de werkelijkheid terug. Hij hief zijn glas omhoog en klinkend met haar en met Eugène, ledigde hij het in éénen teug.

De nacht was gevallen toen hij thuis terug kwam.

(*Slot in het volgend nummer*.)

CYRIEL BUYSSE.

Stadsuitbreiding.

R. Baumeister. ‘Städtisches Strassenwesen’ uit: ‘Handbuch der Baukunde.’ Abth. III. ‘Baukunde des Ingenieurs,’ Berlin, 1890.
Camillo Sitte. ‘Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen’. Wien, 1889.
Karl Henrici. ‘Preisgekrönter Konkurrenz-Entwurf zu der Stadterweiterung Münchens.’ München, 1893.

I.

In den tijd dien wij beleven, neemt men overal eene snelle toeneming waar van de stedelijke bevolking.

Wat de oorzaken van dit verschijnsel zijn: - vermeerdering der geboorten tengevolge van meerdere welvaart, - vermindering der sterfte tengevolge van hygiënische maatregelen, als b.v. waterleidingen en rioleeringen, - vestiging van elders, hetzij van meergegoeden, omdat zij meer genot, hetzij van mindergegoeden, omdat zij meer verdienste in steden meenen te kunnen vinden - dit alles is een vraagstuk van oeconomischen aard, waarmede wij ons voor het oogenblik niet wenschen bezig te houden. Wij wenschen slechts het feit te constateeren. Daarna bij de gevolgen van het feit stil te staan.

Van deze stedelijke bevolkingstoeneming vermag een concreet voorbeeld ons het best eene voorstelling te geven. Nemen wij als zoodanig onze residentie 's-Gravenhage, die zeker wel gerekend mag worden bij alle lezers van *De Gids* bekend te zijn.

Op 1 Januari 1851 had 's-Gravenhage eene bevolking van 70.000 zielen; op 31 December 1893 eene bevolking van 174.787. Verdubbeling der bevolking had plaats van 1851 op 1886, dus in 36 jaar, daarna van 1861 op 1891, dus in 30 jaar en vervolgens steeds in geringere tusschenruimten, zoodat

men tegenwoordig veilig eene verdubbeling in den tijd van 25 jaren mag aannemen.

Volgens zeer matige berekening is de gemiddelde jaarlijksche toeneming der 's-Gravenhaagsche bevolking 2½ percent. Bedenkt men nu, dat hieronder is te verstaan eene toeneming als van een kapitaal dat rente op rente wordt gezet, daar immers het nieuwe percentage steeds is te berekenen van de vroegere hoofdsom, *vermeerderd* met den aanwas, dan gevoelt men licht welke verbazende stijgingen ons nog te wachten staan.

De 200.000 inwoners zal Den Haag bereikt hebben juist met den aanvang der 20e eeuw, dat is 1899 à 1901; de dubbele bevolking van thans, gelijk reeds aangeduid werd, ongeveer in 1920 en het achtenswaardige cijfer van één millioen inwoners in 1960 à 1970.

Dat wil zeggen: onze kinderen, die thans geboren worden, en die wij aan onze voeten zien spelen, zullen het beleven, dat onze residentie een wereldstad zal zijn geworden van één millioen!

Natuurlijk slechts dan, als alles zoo blijft gaan als het nu gaat; maar er is vooralsnog niet de minste reden om dat niet aan te nemen.

Welnu: voor deze aldus toenemende bevolking ook woningen te vinden met allen aankleve van dien, ziehier het vraagstuk der stadsuitbreiding.

In Den Haag zijn thans ± 30.000 woningen, waarvan ± 600 leeg staande. Laat ons opmerken, dat er volstrekt niet te veel leeg staan, immers slechts ± 2 percent, terwijl men o.a. in Berlijn een cijfer van tusschen 2 en 3 percent aanneemt als het normale; eenige keuze en speling is toch noodig bij het verhuizen, terwijl er ook voor reparatie en herbouw ruimte en gelegenheid moet zijn.

Deze ± 30.000 woningen, bergende ± 175.000 zielen, staan in Den Haag op een bebouwd oppervlak van ± 650 H.A., dichte en ruime bebouwing, dichte en ruime bebouwing dooreengerekend.

Bij den aanvang der komende eeuw, circa 1900, zullen de bouwplannen, die thans in wording zijn, voltooid wezen en zal men weer aan het bouwen zijn op nieuwe terreinen. Circa 1910 zal het geheele territoir binnen de gemeentelijke grenzen bebouwd zijn, met de Scheveningsche Boschjes, Zorgvliet en

omgeving als een heerlijk park in het midden. Maar als de bevolking tot één millioen gestegen is, dan zullen er op zijn allerminst 4000 H.A. voor dat zielental zijn vereischt. In het N.O. zal de stad zich dan niet veel hebben uitgebreid, daar de duinwaterleiding, militaire terreinen en buitenplaatsen dit zullen tegenhouden; maar in het Z.O. zal zij één geheel vormen met Voorburg, de Geestbrug en Rijswijk en in het Z.W. zal zij aansluiten aan de kom van het dorp Loosduinen.

En, nog eens, onze kinderen, onze eigene kinderen, zullen dit beleven.

De vraag is nu, of wij het over ons zullen kunnen verkrijgen, om op dit enkele feit, dat er ook nog een nageslacht bestaat, te willen rekenen. Opofferingen worden van ons niet gevraagd: noch financieele noch andere. Gevraagd wordt alleen, dat wij behoorlijke banen weten te scheppen voor de ontwikkeling die te verwachten is en niet uitblijven zal. Of neen: gevraagd wordt slechts, dat wij niet reeds thans alles doen om die ontwikkeling tot eene onmogelijkheid te maken.

Wij gaven de cijfers voor 's-Gravenhage; maar het verschijnsel is algemeen, en algemeen is helaas ook het optimisme, dat meent, dat het ‘zoo'n vaart nog wel niet loopen’ zal en zich verbergt achter een ‘après nous le déluge’.

Hoezeer zelfs uitstekende technici aan die neiging tot struisvogelpolitiek niet altijd weerstand hebben kunnen bieden, blijkt uit het gezegde, nu onlangs, van den Directeur der Gemeentewerken van Berlijn, Hobrecht.[1)]

‘Met eenigen schrik lees ik heden,’ zoo sprak deze bekende autoriteit in eene voordracht, voor korten tijd gehouden, ‘lees ik in het werk over de rioleering van Berlijn van den Geheimen Ober-Baurat Wiebe 1861, waaraan ik persoonlijk heb medegewerkt, en waarin voor een rioleeringsplan het zielental op 750.000 werd gesteld, de woorden: deze toeneming der bevolking, met bijna 59 percent, schijnt zoo rijkelijk genomen, dat eene spoedige overschrijding van dit getal niet licht aan te nemen is’! - In 1860 had Berlijn 518.000 inwoners,

1) ‘Entwickelung der Verkehrs-Verhältnisse in Berlin.’ Vortrag von James Hobrecht; Berlin 1893, blz. 5.

en... tien jaren later, in 1870, reeds 800.000. Dit getal is thans tot ± 1.700.000 gestegen!

Thans is men in Duitschland gewaarschuwd en wordt overal op uitbreiding *ge*rekend en de hoegrootheid dier uitbreiding *be*rekend: moge men ook hier gewaarschuwd zijn!

Hebben wij dus het vraagstuk geponeerd, thans geldt het de oplossing te vinden. En voorwaar, dit is geene gemakkelijke taak. Vooral daarom niet gemakkelijk, omdat zij zoo veelzijdig is.

Tot de oplossing toch moeten op zijn allerminst drie personen hunne medewerking verleenen, en deze drie moeten toch weder samenwerken als waren zij één: de ingenieur, de architekt en de jurist. De ingenieur is de man der techniek, die de stadsuitbreiding heeft te doen beantwoorden aan de eischen van verkeer en hygiëne; de architekt heeft als kunstenaar te zorgen voor de eischen van welstand en schoonheid; en de jurist heeft ten taak de tot-stand-koming van dat alles te verzekeren, hetzij als rijkswetgever door algemeene wetten, hetzij als gemeentelijk bestuurder door verordeningen en besluiten.

Van een dergelijk onderwerp zal men dan ook in het bestek van een tijdschrift-artikel geene ‘erschöpfende’ behandeling mogen verwachten. Daartoe werden evenveel afzonderlijke hoofdstukken vereischt als hier bladzijden beschikbaar zijn. Doel dezer regelen is alleen het geven eener schets van het gebied in al zijne uitgebreidheid, het winnen van een overzicht in vogelvlucht daar overheen, en - zoo mogelijk - ook het opwekken van eigen nadenken bij den belangstellenden lezer.

II.

Allereerst alzoo zal het probleem der uitbreiding eener stad te bewerken zijn door den ingenieur.

Gelijk ieder wetenschappelijk man zal ook een ingenieur beginnen met het begin, dat is: de schifting van het materiaal. Voor eene stad: de *verdeeling in wijken*.

Past men niet op eene goede wijkverdeeling, dan komen

overal gewone burgerhuurhuizen te voorschijn. Daar laat zich dan wel desnoods alles van maken: winkels, werkplaatsen, arbeiderswoningen, paleizen; maar niets goed en behoorlijk, en alles half en slecht.

Een allegaartje van gebouwen is evenzeer te vermijden. Als fabrieken tusschen villa's, pakhuizen tusschen fraaie winkels staan, kan niemand naar zijnen zin bouwen, zelfs al wil hij schatten gelds besteden.

Men zal moeten splitsen en onderscheiden. Men zal moeten weten *wat* men wil en *waar* men het wil.

Men zal alzoo hebben in te richten:

I. *Handelswijken*.

Deze bij voorkeur aan kanalen en spoorwegen en op open ruim terrein. Rondom havens en dokken scharen zich eenerzijds pakhuizen, bergplaatsen, entrepôts; anderzijds werven en fabrieken.

Woningen worden in zoodanige wijk slechts weinig gevonden: wellicht wonen de directeur en de arbeiders eener fabriek in de onmiddelijke nabijheid van deze, mits de daartoe benoodigde ruimte aanwezig zij en de eischen der hygiène in acht genomen kunnen worden. Overigens slechts het snorren der raderen en het piepen der takels en het ratelen van handel en bedrijf.

II. *Winkel- en kantoor-wijken*,

zoogenaamde stadscentra. De rijen der winkels met hunne spiegelruiten en hunne schitterende verlichting vinden hunne plaats aan hoofdstraten; de kantoren van bankiers, advocaten, commissionnairs, makelaars enz. aan zijstraten.

III. *Arbeiderswijken*:

Hierbij komt het vooral aan op frissche gezonde ligging en ruimen bouw; het cottagesysteem blijft steeds verreweg het beste; in elk geval behooren er tuintjes of lapjes grond te zijn vóór de huizen, in geen geval bouwe men groote arbeiders-kazernes. Daar nu hiervoor ruimte en goedkoope grond noodig is, zal men arbeiderswijken steeds moeten projecteeren aan de uiterste grenzen der stad. Men vergete echter op het hooren van het woord ‘arbeiderswijken’ niet, dat wij hier willen constateeren, *dat* er, niet *hoe* arbeiderswijken moeten zijn. Dit laatste komt meer op oeconomisch terrein, dat wij voor heden wilden vermijden. Veel belangrijks is daaromtrent gezegd, nu laatstelijk in een boek van Rudolph Eberstadt: ‘Städtische Bodenfragen’, Berlin, 1894, besproken o.a. in de ‘Deutsche Bauzeitung’ van 9 Juni ll.

IV. Wijken voor ambtenaren en renteniers, weduwen en gepensioneerden. Dit zijn de *wijken van burgerhuizen*.

Hiertusschen, evenals bij de vorige soort en bij de volgende, vinden winkels voor allerlei dagelijksche behoeften hun plaats, als b.v. melk, kruidenierswaren, manufacturen. Bij den bouw der hoekhuizen ware het dus verstandig op deze kleinere winkels te rekenen, gelijk bijvoorbeeld in Den Haag in het bouwplan Regentesselaan geschiedt. Dat geeft vooreerst eene aangename afwisseling voor het oog, terwijl anders deze winkels in de gewone huizen van zoodanige straten niet dan ten koste van de meest ijzingwekkende aesthetische dissonanten ouder te brengen zijn.

V. *Wijken van heerenhuizen en paleizen*,

zooals Voorhout en Vijverberg in Den Haag, Heerengracht en Keizersgracht in Amsterdam, de stadssingels in Arnhem. Deze vooral geven het eigenaardige schoonheidskarakter aan eene stad. En, terwijl de bewoners door hunnen rijkdom en weelde welstand aan eene stad geven, brengen zij haar tevens in eenen roep van fraaiheid en aangenaamheid en bevorderen daardoor het toestroomen van personen die er zich vestigen en van vreemdelingen. Geld en moeite, aan luxewijken besteed, zijn dus aan het algemeene belang besteed.

VI. *Villa-wijken*.

Ook deze behooren evenals de vorige op alle wijzen te worden bevorderd; want bij hunne aangenaamheid en aantrekkelijkheid geven zij ook gezondheid aan eene gansche stad.

Ziehier alzoo de verschillende categorieën van wijken, die over het grondgebied der stad moeten worden verdeeld of, natuurlijk, bij de uitbreiding der stad aan dat grondgebied moeten worden toegevoegd. Men neme deze wijken niet te groot, zoodat er in elke stad één of meer villawijken, één of meer arbeiderswijken, één of meer handelswijken kunnen zijn. Binnen de grens van iedere wijk houde men streng aan het karakter dier wijk vast; maar de wijken onderling plaatse men zooveel mogelijk door elkaar. Het zoude niet goed zijn, het ééne kwartier der stad uitsluitend te doen bewonen door arbeiders, het andere uitsluitend te bebouwen met villa's, op een derde uitsluitend te concentreeren al het handelsverkeer. Men zal er dus bij de uitbreiding op hebben te letten om liefst niet voortdurend met dezelfde soort bij dezelfde soort van wijken aan te sluiten.

De loop der tijden kan verandering in het karakter der wijken brengen. De zetel van adel en geestelijkheid in het grafelijke tijdperk kan in de 19e eeuw tot gemeene achterbuurt zijn verlaagd, de patricische huizen uit de 16e eeuw kunnen thans tot een buurt van den tweeden rang zijn geworden. Maar dergelijke verschijnselen zijn onvermijdelijk, en men zoude verkeerd doen, ze te willen tegenhouden. Men rekene met den tegenwoordigen stand der indeeling, dan heeft men gedaan wat billijkerwijze kan worden geeischt.

Is de wijkverdeeling dan alzoo geschied, dan behoort daar te worden ingeschreven de plaats, waar men openbare gebouwen, kerken, scholen, postkantoren, enz. verlangt.

Zal nu het publiek zich aan deze groepeering houden? Ja, zeer gemakkelijk, als het gemeentebestuur maar vooraf zijne denkbeelden in groote trekken heeft aangegeven. Die een villa wil bouwen, zal dat liefst in een villawijk doen en niet op een plek die voor winkelstraat of fabrieksbuurt is aangewezen; die een winkel oprichten wil, weet daarentegen zijnerzijds dat hij midden in een villawijk of fabrieksbuurt geen succes zal hebben; en die een fabriek op touw wil zetten, begrijpt weer van zijn kant, dat hij voor terrein en communicatie niet in een villawijk of winkelstraat terecht kan.

Dwang is alleen noodig ten aanzien van inrichtingen welke gevaar, schade of hinder kunnen veroorzaken. Deze blijken een bepaalde voorliefde te hebben om met hunnen rook, hun stank, hun geraas eene geheele buurt overlast aan te doen. Maar gelukkig is in art. 4 sub 2°. onzer Inrichtingenwet de bevoegdheid aan de Gemeentebesturen gegeven, om vooraf een bepaald territoir aan dergelijke inrichtingen gebiedend voor te schrijven. Als de Gemeentebesturen van die bevoegdheid dan ook maar gebruik willen maken!

Heeft dan nu de stadsingenieur alzoo zijne wijken gegroepeerd, dan behooren zij met elkaar in verband te worden gebracht. Dat is de quaestie van het *verkeer*.

Het gewicht van een goed verkeer springt bijvoorbeeld zeer in het oog bij arbeiderswijken. Deze kunnen, gelijk gezegd is, als zij aan de hygiënische vereischten zullen voldoen niet anders dan veraf gelegen zijn. Brengt men ze echter op doelmatige wijze met het centrum der stad in verbinding, dan zijn

zij feitelijk niet meer veraf gelegen. Het abonnement op eenen electrischen tram, kabelspoor of gewonen spoorweg wordt drie en vierdubbel uitgewonnen in het zooveel goedkooper, zedelijker, aangenamer en gezonder wonen.

Zoo voeren elken morgen speciale arbeiderstreinen in Berlijn duizenden en duizenden werklieden naar de stad, om diezelfden des avonds weer naar hunne woningen in de omgeving terug te voeren: (Welke woningen in de omstreken aldaar ‘cottages’ *moesten* wezen, maar het helaas doorgaans niet zijn.)

Hetzelfde verschijnsel doet zich voor ten aanzien der bezitters van kantoren in een stadscentrum of in een handelswijk, die dikwijls wonen op villa's buiten of aan den omtrek der stad. Welke levendige communicatie met omnibussen en bovenen ondergrondsche treinen is daarvan niet in Londen het gevolg?

In het algemeen kan men er toe komen om het verkeer zoo te onderscheiden in verschillende *stroomingen* en wel:

1e. doorgangsverkeer: verkeer, dat aan de eene zijde in de stad binnen komt om haar aan de andere zijde weer te verlaten;
2e. verkeer tusschen de stad en de omgeving;
3e. verkeer tusschen het centrum en den omtrek;
4e. verkeer tusschen de verschillende wijken onderling.

Deze verkeersstroomingen maken nu gebruik van verschillende verkeers*middelen* als daar zijn:

spoorwegen;
kabelsporen en stoomtrammen;
electrische trammen en paardentrammen;
wagens en rijtuigen; en
menschelijke voeten;

Uit het verband dezer verkeersstroomingen en verkeersmiddelen zijn de verkeers*wegen* te berekenen. Deze berekening der te verwachten ‘specifieke frequentie’ behoort natuurlijk afzonderlijk te geschieden voor elk speciaal geval. Enkele algemeene formules, die te geven zijn, zonder ons te ver in zuiver wiskundige becijferingen te voeren. In algemeenen zin is het volgende op te merken:

De meest gewone vorm eener straat is eene verdeeling in drieën, waarbij een rijweg in het midden en twee verhoogde voetpaden (trottoirs) ter weerszijden loopen; de ervaring heeft daarbij geleerd dat de beste verhouding tusschen deze drie is

1 : 3 : 1, zoodat elk trottoir 1/5 en de rijweg 3/5 der geheele straatbreedte inneemt.

Nu kan men zelfs voor de kleinste zijstraat als eisch stellen, dat twee wagens of rijtuigen elkander kunnen passeeren, terwijl een derde ongehinderd langs het trottoir stilstaat. De breedte van wagens en rijtuigen varieert tusschen 1,5 en 2,1 M., rekent men eene tusschenruimte daarbij opdat zij elkander niet aanraken en dus..... aanrijden, dan verkrijgt men als normale wagenbreedte 2½ M. De minimumbreedte van den rijweg komt dan op 7½ M. en die der straat op 12½ M.

Voor straten met meer verkeer mag men echter stellen: één trambaan in het midden, links en rechts een rijtuig in beweging, links en rechts een rijtuig stilstaande voor het trottoir. Heel veel verkeer zal derhalve eene dergelijke straat nog niet eens kunnen opnemen. Zij komt op ongeveer 20 M.

Voor het verkeer in hoofdverbindingswegen zal moeten worden aangenomen: dubbel tramspoor en links en rechts drie rijtuigen, hetgeen eene breedte zoude geven van 33 M. Daar echter in dit geval de breedte der rijtuigen zonder bezwaar lager kan worden gesteld en voor een dubbel tramspoor 4½ M. wordt aangenomen, is de breedte voor dergelijke hoofdstraten terug te brengen tot 30 M.

De verdeeling tusschen trottoirs en rijweg is 1 : 3 : 1. Men neemt echter voor één voetganger eene breedte van 80 cM.; ook hier namelijk moet ruimte tot gemakkelijk passeeren zijn (men denke aan pakjes, parapluies, japonnen of aan ... corpulentie!); derhalve behoort de trottoirbreedte steeds een veelvoud van 80 cM. te wezen. Breuken van dat getal zijn zonder eenig nut, ja zelfs schadelijk. Immers op een trottoir van zegge b.v. 2.40 M. zullen drie personen gemakkelijk kunnen circuleeren; brengt men echter het trottoir op 2.80 M., dan blijft òf een strook van 40 cM. volslagen ongebruikt òf vier menschen zullen op het trottoir willen gaan, doch dan elkander hinderen en tegen het lijf loopen.

Zoo komen wij tot de volgende normaalcijfers:

1e. *achterstraten:* trottoir 2.40 M., rijweg met de straatgoot inbegrepen 7.70 M., totaal 12.50 M.

2e. *zijstraten:* trottoir 4 M., rijweg 12 M., totaal 20 M.

3e. *hoofdstraten:* trottoir 6.40 M., rijweg 17.20 M., totaal 30 M.

Dit zijn dan ook de maten, die in het algemeen als de normale gelden. Voor de Pruisische steden zijn voorgeschreven 12, 20, 30 M. Berlijn echter eischt als minimum 19 M. en dan 22, 26, 30, 33, 38 M. tot 68 M. toe. In den laatsten tijd wordt geklaagd dat deze Berlijnsche maten wel wat heel ruim zijn. De beroemde Leipziger Strasse b.v. heeft slechts 22 M.

Men kan echter eene hoofdstraat van 30 M. of meer ook anders indeelen en wel in vijf strooken, met een voetpad in het midden, links en rechts daarnaast telkens een rijweg voor *één* tram en *twee* rijtuigen, en trottoirs aan weêrskanten.

De indeeling zou dan kunnen worden:

4 + 7 + 8 + 7 + 4 = 30 M.

Voor rijwegen met *één* tram en *drie* rijtuigen neme men dan eene straat van

4 + 9.50 + 13 + 9.50 + 4 M. = 40 M.

In Keulen vertoont de ‘Hansa-Ring’ ongeveer dit laatste profiel, met slechts dit onderscheid, dat de beide zij-trottoirs daar te smal zijn. Ook van vijfdeelige straten van 30 M. vindt men voorbeelden in Keulen. In Den Haag de nieuw aangelegde ‘Laan van Nieuw-Oostinje.’

Deze indeeling heeft tweeërlei voordeelen. In de eerste plaats wordt het oversteken der voetgangers er buitengewoon door vergemakkelijkt, omdat zij telkens slechts de halve breedte hebben te passeeren en daar alleen voertuigen in ééne richting aantreffen, terwijl zij bovendien de tram gemakkelijker kunnen bereiken. In de tweede plaats is het voetpad in het midden zeer geschikt tot aanplanting van boomen, zoodat het een alleraangenaamst wandelpad oplevert.

Hiermede is dan tevens de overgang gegeven tot luxe-straten, die minstens 30 en hoogstens 60 M. breed moeten zijn, en die steeds het best worden ingericht met een of twee breedere of minder breede voetpaden in het midden en twee of drie rijwegen ter weerszijden. Symmetrie van het profiel wordt bij dergelijke prachtstraten niet meer vereischt. Van veel belang zal het daarentegen zijn, om eventueel bestaande lanen van hoog geboomte te sparen, ook indien de symmetrie er door verbroken werd.

Eene quaestie die de toekomst in hooge mate zal bezighouden, betreft de onderaardsche geleidingen onder de straat.

Ook deze kunnen op breedte, profiel en inrichting der straat invloed uitoefenen. Reeds nu hebben wij: voor den afvoer van hemelwater, menagewater en faecaliën 1 (Fransch-Duitsch systeem), 2 (Amerikaansch systeem) resp. 3 geleidingen (hygienisch consequent doorgevoerd Liernursysteem), waterleiding 1 of 2 (Amsterdam: Duinwater en Vechtwater), gas, electrisch licht, telegraafkabels, luchtdrukbuizen voor brieven (Berlijn en Parijs); in sommige steden bevalt de bovenaardsche telephoongeleiding niet en wil men ook deze onder den grond brengen, en - wat voor nieuwe geleidingen kan de toekomst niet baren! Nu helt men er in den laatsten tijd meer toe over om deze geleidingen ter weerszijden onder de trottoirs te leggen in plaats van onder den rijweg; maar zij vereischen dan alweder eene meerdere breedte der trottoirs. Ze te bergen in de kanalen der rioleering, gelijk in Parijs, heeft tegenover vele voordeelen het groote nadeel der moeilijke aansluiting aan de huizen. Wie weet of men toch nog niet in de 20e eeuw tot het systeem van den Engelschen Doctor Richardson zal komen, in zijn ‘Hygieia, a City of Health’, London 1876, nedergelegd, om ter wille van al dezen aan- en afvoer, de huizen te bouwen op sousterrain-arcaden (‘sub-ways’) uitsluitend daarvoor bestemd en afzonderlijke straten vormend voor de werklieden der gemeente met hunne werktuigen en karren. In Rotterdam moet, aan de Westhaven, een blok huizen, volgens dat systeem gebouwd, zeer voldoen.

Is op deze wijze de *breedte* der straten af te leiden uit de verwachte frequentie van het verkeer, van niet minder belang is hare *richting*.

Reeds Vitruvius heeft lange hoofdstukken over de *orienteering* der straten ten opzichte van zon en wind, doch waar het uitbreiding van bestaande steden geldt, zal het hoofdstreven moeten zijn om het oude met het nieuwe behoorlijk in verband te brengen en zal dit laatste belang zwaarder moeten wegen dan het eerste. In het algemeen zij dus slechts opgemerkt, dat aequatoriaalstraten, dit wil zeggen straten van Oost naar West, hunne schaduwzijden hebben in den meest letterlijken zin van het woord, daar immers de Noordzijde geheel en de Zuidzijde - in onze breedte voor wat een gedeelte van den benedengevel betreft - altijd in de schaduw zijn,

terwijl de schaduwzijde van meridionaalstraten (van Noord naar Zuid) slechts zeer oneigenlijk zoo is te noemen, daar zij gedurende den middag.... geheel aan de barre zon zijn blootgesteld.

Men verkieze dus zooveel mogelijk straten van N.O. naar Z.W. of van Z.O. naar N.W. Tegen het al te schrikkelijk doorwaaien trachte men voorts gebogene of gebrokene lijnen te hebben. Hoe dikwijls toch heeft men niet kunnen opmerken, dat, in nieuwe rechtlijnig getrokken wijken, des zomers het stof, door windvlagen opgezweept, in groote wolken door de straten veegt en u de oogen verblindt, of des winters de koude stormwind u bijna omverwaait en alle gevoel in het tintelend gelaat beneemt, - terwijl daarentegen in de kromme en onregelmatige oude stad het stof niet noemenswaardig is en de wind niet hindert?

Doch de richting der straten bij stadsuitbreiding is vooral een quaestie van *stratennet*.

Men kent voor het traceeren van een stratennet verschillende systemen.

Daar is vooreerst het z g. *vierhoeksysteem* of *bloksysteem*, dat aan een stadsplattegrond het aanzien van een schaakbord geeft. Op gelijke afstanden worden gelijke kaarsrechte evenwijdige straten getrokken, die men tot in het oneindige verlengen kan, en loodrecht waarop weder op dezelfde afstanden eveneens evenwijdige straten getrokken zijn, die evenzeer voor oneindige verlenging vatbaar zijn. Men heeft somtijds zelfs met ontzaglijke moeiten en kosten bergachtig terrein genivelleerd, ten einde toch vooral het schaakbord ongestoord te kunnen voortzetten!

Voor den aanleg van Amerikaansche steden werd dit systeem geregeld gevolgd; eenige jaren geleden helaas ook voor de uitbreiding van Europeesche. Thans is het algemeen - en terecht - veroordeeld. Niet alleen is het leelijk, dor, kunstmatig, vervelend en droog, maar het is ook zeer onpraktisch. Immers men geraakt in de war en verliest de orienteering, als men overal hetzelfde beeld van op elkander gelijkende straten voor oogen ziet. Evenzeer verliest men den weg door het gemis aan natuurlijke hoofdstraten. Het systeem is door zijne nivelleering, zijne gelijk- en gelijkvormigheid, zijne kunsteloosheid, een volslagen demokratisch systeem. Eindelijk, al

zoude men het op den eersten indruk niet meenen, berokkent het groot tijdverlies door ... omwegen, want: om van een punt in den eenen hoek een punt in den tegenoverliggenden hoek te bereiken, moet men eerst alle ordinaten en dan alle abscissen doorschrijden, zonder ergens eene hypothenusa of diagonaal ter bekorting te kunnen vinden.

In Washington heeft men althans eene belangrijke verbetering aangebracht. Bij het traceeren van het plan dezer stad op bestelling heeft men ook weder het bloksysteem gevolgd, doch daaroverheen van het middenpunt uit - dat door het zoo verrukkelijk grootsche Kapitool wordt gevormd - breede, met trotsche lanen beplante, diagonalen naar alle zijden uitgetrokken.

Een heel wat grooter stap voorwaarts is echter het *driehoeksysteem*. Hier wordt in principe met de leelijke vierkante blokken gebroken.

Voorhanden of nieuw te bepalen middenpunten van verkeer, zooals openbare gebouwen, bruggen, poorten, viaducten, stations worden direct onderling verbonden, zoodat driehoekige blokken ontstaan. Deze kan men dan naar willekeur onderverdeelen, zoodat, tusschen de hoofdstraten in, zoo men wil voor het vierkante blok nog plaats blijft. Scherpe hoeken komen derhalve veelal slechts aan hoofdstraten voor en geven daar een motief voor allerlei interessante architektonische oplossingen.

Wanneer de welwillende lezer zijnen ‘Baedeker’ wil opslaan, is een goed voorbeeld van dat driehoek-systeem te vinden in Hannover, tusschen het stationsgebouw en het theater. Alle technische voordeelen, en ook ... alle aesthetische nadeelen van het systeem zijn daar op een kleine oppervlakte typisch vereenigd. Daar gaan bijv. van het stationsplein uit dadelijk vijf straten van 30 resp. 20 Meter en twee viaducten naar alle richtingen. Het verkeer van het station kan zich dus direct in zeven richtingen begeven, waardoor zoowel vertraging door omwegen als opeenhooping vermeden wordt.

Iets verder vormt een ander viaduct het middelpunt van vijf verkeerswegen.

Op den eenen hoek van den Theaterplatz komen weder zes richtingen samen. Deze Theaterplatz is zelf driehoekig.

Overal vindt men dus den kortsten weg langs directe verbindingen. Wij zullen echter later zien, dat het drukke verkeer op de kruispunten gevaarlijk wordt, zoodat het geleide-

lijker moet worden gemaakt, door vóór het kruispunt de straten één voor één in elkander te laten overgaan, terwijl wij dan tevens zullen zien, dat de vele driehoekige pleinen en opene kruispunten van het driehoek-systeem aesthetisch te veroordeelen zijn.

Het beste systeem echter, voor zoover de ingenieurswetenschap tegenwoordig strekt, is het *radiaal-systeem*.

Reeds nu plegen uit het centrum van iedere stad stralen te loopen naar de omliggende dorpen. Voor zooveel noodig trekt men deze stralen door, verbreedt ze en vermeerdert ze in aantal. Men verbindt ze dan onderling door cirkelbogen, gordels of ringstraten, die gewoonlijk als boulevards worden aangelegd. Van het centrum van iedere speciale wijk, waarvoor te nemen een complex van openbare gebouwen, trekt men evenzeer, voor zoover ze niet reeds voorhanden zijn, stralen naar alle richtingen.

Op deze wijze is dan eindelijk volkomen gezorgd, dat alle stroomingen van het verkeer, doorgangsverkeer, verkeer van en naar het centrum, verkeer tusschen de wijken onderling, steeds den gemakkelijksten en kortsten weg kunnen vinden. Immers het doorgangsverkeer en het verkeer tusschen centrum en omtrek door de verschillende stralen, het verkeer tusschen de wijken onderling door de ringen.

Sla wederom uwen ‘Baedeker’ op, lezer, en gij vindt eene waarlijk schitterende toepassing van het radiaal-systeem in Keulen, waarvan de stadsuitbreiding met de prachtige ringstraten: ‘Hohenstaufenring’, ‘Hohenzollernring’, ‘Kaiser Wilhelmsring’ enz. door Baurat Stübben werd ontworpen. Gelijk een groene gordel krommen deze boulevards van 40 M. of nog grootere breedte, met hunne afwisselende beplanting en hunne belangwekkende en fraaie architectuur zich in een halven cirkel om de gansche stad. Een nieuwe ringstraat, de ‘Neue Wallstrasse’ is daar alweder om heen gelegd. De stralen naar de omliggende dorpen springen op het plan terstond in het oog. Wijkmiddelpunten, vanwaar de straten naar alle richtingen zoo van de oude als van de nieuwe stad voeren, vindt men overal. Als voorbeeld zoude men kunnen noemen den ‘Barbarossaplatz’ tusschen ‘Saliër-’ en ‘Hohenstaufenring’ vanwaar zeven straten naar alle richtingen uitgaan. Het plein is echter, gelijk wij alweder later zien zullen, aesthetisch te veroordeelen, als zijnde geheel open naar alle kanten.

Ook ons oude Amsterdam is naar zijnen aanleg sedert eeuwen een der beste toepassingen van het radiaal-systeem, met den Dam als middenpunt en de grachten als ringstraten.

Zeer goede uitbreidingen volgens het radiaal-systeem hebben Frankfurt, Brussel, Florence. Twee ringen heeft Weenen. Drie ringen dankt Parijs aan het genie van Haussmann...

III.

De ingenieur is dan gereed met zijnen arbeid. Hij heeft de wijken verdeeld, de wegen voor het verkeer daartusschen berekend en ze verbonden door stralen en gordels. Thans worde deze schets in handen gesteld van den architekt.

Waarom nu onderscheid te maken tusschen ingenieur en architekt?

Waarom het werk van den een opnieuw in handen te stellen van den ander?

Omdat, wanneer voldaan is aan alle eischen van techniek, van verkeer en van hygiëne nog een groote factor aan ons stadsplan ontbreekt: de factor der Schoonheid.

Een architekt is voor ons dan ook niet een ondernemer van burgerhuurhuizen, waarvan er twaalf gaan in een dozijn, maar de bouwheer, die kunstgewrochten schept, zooals er ook in de 19e eeuw nog tot stand komen, en zooals er uit de Oudheid, de Gothiek, de Renaissance tot ons gekomen zijn.

Hij is de kunstenaar, die in steen, ijzer en hout, gelijk de musicus in tonen, door eurythmie en harmonie ons voert in het rijk der Schoonheid.

Want ook Schoonheid, als is het erg om het in den tegenwoordigen tijd te durven zeggen, ook Schoonheid komt bij stedenbouw te pas.

Gij lezer, die in eene rechte moderne straat, met hare eindeloos doorgetrokken horizontal gevel- en kroonlijsten, hare kunstelooze eentonige vensterrijen woont, hebt gij niet dikwijls het troostelooze, het nederdrukkende van zoodanige omgeving gevoeld?

Is het u niet eene behoefte ten minste éénmaal in het jaar eene dergelijke kazerne of gevangenis te ontvluchten?

En hoe ontmoedigend is dan niet weer de eerste thuiskomst,

wanneer gij, nog vervuld van de indrukken der reis, uwe straat weder binnentreedt?

‘Ohne der Anmuth herzenerhebenden Reiz nicht möcht' ich Leben auf Erden,’ laat Hamerling zijnen ‘König von Sion’ zeggen.

En volgens de voorstelling van Platoon is de Schoonheid datgene wat den mensch met het goddelijke verbindt.

Welnu: ook de stad waar wij wonen en verkeeren behoort schoonheid te bieden aan het oog: dan eerst hechten wij aan haar, dan leeren wij haar liefhebben en ons met haar vereenzelvigen.

‘Venezia la bella’ is voor het Venetiaansche volk, wat de besneeuwde bergtoppen zijn voor den Alpenbewoner: daarbuiten te leven ware eene onmogelijkheid.

Op de overheid nu rust de plicht om dien hoog ethischen invloed der Schoonheid door alle middelen te bevorderen, - gelijk ook op haar de plicht rust, door schoone openbare gebouwen - Raadhuizen in onze Middeneeuwsche en Oud-Hollandsche steden - symbolen te geven van hare verhevenheid. De Kerk heeft dat ingezien door alle eeuwen heen. Het Athene van Perikles, het Rome der Caesaren spreken het uit in onvergelijke taal, die sedert nimmermeer was na te stamelen.

Maar wat nu zal de taak zijn van den modernen stadsbouwheer, aan wien niet het stichten van gebouwen is opgedragen, maar aan wien een plan van stadsuitbreiding ter bewerking wordt voorgelegd?

Hij beschikt over twee middelen: ornamenteele schoonheid en architektonische.

En, o wonder voor onze belasting betalende burgerij der 19e eeuw, de eerste kost zeer weinig, en de tweede in het geheel niets... behalve alleen studie en nadenken!

Onder *ornamenteele schoonheid* is te verstaan de versiering eener stad met geboomte, plantsoen en bloemen, met vijvers, fonteinen en bronnen, met standbeelden, kandelabers, vlaggenmasten, obelisken, diverse ornamenten.

Eenen overgang naar de architektonische schoonheid vormen balustrades en bruggen, poorten en triomfbogen, galerijen en kolonnades.

En de *architektonische schoonheid* van een stadsplan is deze: dat de *lijnen* der straten zóó loopen, dat zij een aesthetisch behoorlijk effect geven, waarbij dan de aanleg van pleinen is inbegrepen.

Komen langs die goedgekozen lijnen dan ook schoone gebouwen te staan, des te beter, maar dat behoort niet tot de competentie van den stadsplanontwerper; en leelijke huizen aan eene goede rooilijn zullen in den regel zelfs een beter effect maken, dan prachtgebouwen.... die slecht zijn geplaatst!

De architektonische schoonheid der lijnen van een stadsplan is nu datgene waar het in hoofdzaak om te doen is; de ornamenteele versiering is dan later aan te brengen.

Welnu: ééne grondwet geldt hier, waarvan in geen geval mag worden afgeweken:

eindelooze perspectieven met open gapenden horizon zijn absoluut te veroordeelen; aesthetisch juist is alleen een voor het oog afgesloten geheel.

De waarheid van dien regel zal ieder kunstenaar u bevestigen; schoonheid is slechts mogelijk dáár, waar men te doen heeft met iets dat af is en voltooid. Vandaar de kroonlijst op een gebouw, vandaar de lijst om eene schilderij, vandaar het slot aan een drama.

Doch late in plaats van aesthetische beschouwingen het beroep openstaan op datgene wat ieder van ons dagelijks voor zijn oogen ontwaart.

Hoe afschuwelijk zijn moderne stadswijken! Hoe vreeselijk zijn mijlenlange straten, zonder begin en zonder eind, met hunne dorre uitgestrekte en uitgerekte kazernegevels, ver-wegstralende als een uitgaand nachtlicht!

En hoe bekoorlijk zijn daarentegen onze Amsterdamsche grachten, zelfs al staan daar leelijke huizen, en hoe voortreffelijk komen schoone huizen daar tot hun recht! Hoe verrukkelijk schoon kunnen in het algemeen oude stadsgezichten zijn!

Wandelt rond in Amsterdam, Alkmaar[1)], Leiden, Delft, - waar gij maar wilt in Friesland of Zeeland, en overal vindt gij de heerlijkste plekjes.

1) Bouwkundig Weekblad v. 10 Maart 1894.

Waarom?

Omdat gij telkens een afgesloten tafeveel voor uwe oogen ziet, met voorgrond, middenplan en achtergrond.

En hoe komt dat?

Dat komt door de *onregelmatigheid* dier oude steden.

Vandaar een tweede hoofdregel, afgeleid uit den eersten:

Maak geene onregelmatigheden zonder reden, want dat zoude den stempel dragen der kunstmatigheid; maar overal waar reden tot onregelmatigheid is, werk ze dan in geen geval weg met passer of lineaal.

Immers, hoe vreemd het ook klinken mag, men heeft tegenwoordig veel te veel de waarheid uit het oog verloren, dat men slechts zelden in de gelegenheid is eene stad van een luchtballon uit te bezien, of als vogels vliegende door den aether, maar dat in tegendeel het menschelijk oogpunt circa 1.60 M. boven den grond ligt en men das niet den plattegrond, maar de gevels der straten aanschouwt.

Men is prachtige sterren en figuren gaan trekken op het papier, zoodat een stadsplan een model van rechtlijnig ornament werd, om in uw kamer op te hangen; maar het effect in de werkelijkheid was allerbedroevendst.

In de werkelijkheid zal men overal onregelmatigheden moeten aangrijpen waar deze zich ongedwongen voordoen. De ringstraten in een radiaalsysteem zal men krom moeten laten en niet stuksgewijs breken tot de zijden van een veelhoek met open pleintjes op de hoekpunten. Een ouden landweg, een voorhanden grensscheiding, een bestaande beek zal men volgen, en daarmede de kosten sparen van een zoogenaamde reguleering. Verschil in hoogte op heuvelachtig terrein zal evenzeer moeten worden geëerbiedigd en, in plaats van met kostbare afgravingen en ophoogingen genivelleerd, door zachte bochten moeten worden opgelost.

Doorbraak in de oude stad geeft ook allicht kromme lijnen.

Drukke winkelstraten buige men wat uit, op de punten waar het meeste verkeer is te verwachten.

Veel zal ten slotte uit het plan zelf voortvloeien. Twee of meer straten moeten volgens het oorspronkelijke ingenieurs-ontwerp op een derde straat uitmonden: dit geeft opeenhooping en verwarring van het verkeer en voor het oog een ijle en opene ruimte, terwijl buitendien de vreemdeling zich moeilijk

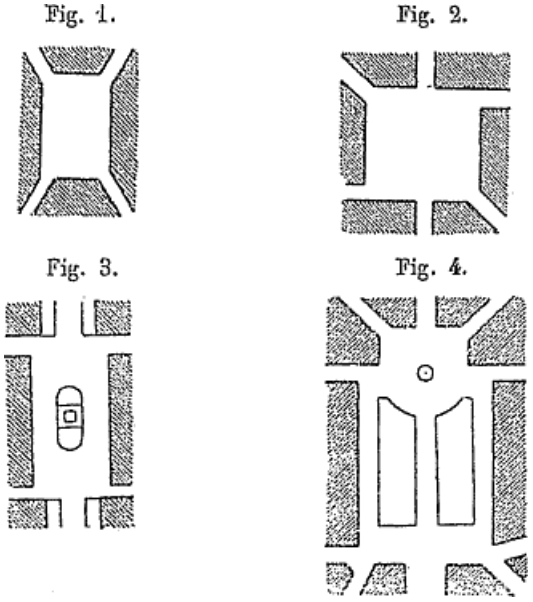
orienteert en voortdurend de eene straat in plaats van de andere inslaat. Welnu: buig de eene straat een weinig af, zoodat zij eerst en de andere straat een weinig later in de derde straat uitmondt, en èn het verkeer èn het oog zijn geholpen.

Vier, zes, twaalf straten monden uit in een plein, zoodat dat plein wordt een gaping naar alle kanten, met het verkeer dwars kruisende in alle richtingen er over heen! Welnu: buig die straten wat af, zoodat zij eerst in elkander en vervolgens slechts enkele in het plein uitmonden. Flauw vormen de bochten zich bij de toenemende breedte dier straten van zelf, en het verkeer wordt weder in zachtvloeiende banen geleid, terwijl ook het oog weder is bevredigd.

En hiermede zijn wij als van zelf genaderd tot de groote quaestie der pleinen.

Men zoude de pleinen kunnen onderscheiden in *eigenlijke* en *oneigenlijke*.

Oneigenlijke pleinen ontstaan doordien men op een *kruispunt van verkeer* het straatvlak wil vergrooten.

MODERNE PLEINEN.

Figuur 1-4 geven een paar typen dezer moderne pleinen. Zij zijn gewoonlijk een woestijn van steen of zand met rijkelijke

door de zon beschenen windhoozen. Van alle kanten rennen de rijtuigen elkaar tegemoet en de ongelukkige voetganger, die het waagt zoo'n plein over te steken, moet maar zien hoe hij zich voor den hem van alle kanten bespringenden vijand bergt. Beoefenaars van de leer der permutatiën en combinatiën hebben uitgerekend, in hoeveel verschillende richtingen de rijtuigen op zulk een plein kunnen rijden en hoeveelmaal zij elkander kunnen kruisen en onderstboven werpen. Het cijfer moet, zegt men, in de honderdtallen loopen.

En dan nog, welk een treurigen aanblik levert zulk een plein op voor het oog! Aan alle zijden slechts losse huizenblokken of gebouwen, ‘rari nantes in gurgite vasto’, overal door opene ruimten doorbroken, nergens opleverende eenig fraai geheel, - dikwijls nog bij de tegenwoordige zucht om grootsch te doen, in onmetelijke verte verdwijnend!

Wat nu het zich kruisende verkeer op zoodanig punt betreft, daartegen bestaat althans één middel, dat tegenwoordig ook wel meer en meer gevolgd wordt. Men make het plein of liever kruispunt (rondpoint) niet te groot en make het rond; een obelisk, fontein, of kandelaber als middenpunt, daaromheen een groep hooge boomen en dat een en ander op een cirkelvormig trottoir met een straal van dubbele trottoirbreedte, daaromheen een rijweg van gewone breedte en daaromheen weer een trottoir. De rijtuigen zijn dan gedwongen hoogstens in twee richtingen te gaan, zoo men wil zelfs in ééne richting, en de voetgangers hebben slechts eene gewone rijwegbreedte over te steken.

Doch uit een aesthetisch oogpunt blijft zulk een zoogenaamd plein allerongelukkigst. Een geestig schrijver vergeleek de brokstukken van huizen, die op zoo'n rond stervormig plein verspreid staan, met de coulissen van een theater, waarvan men alleen den scherpen kant te zien krijgt .... Zie, als afschrikwekkend voorbeeld, het ‘Bankaplein’ in Den Haag.

Het doel en de beteekenis van *eigenlijke pleinen* is trouwens geheel iets anders. Deze dienen niet *voor* het verkeer, maar integendeel om *van* het verkeer rust en verpozing te geven.

Uit de drukte der straat komende, wil men op een plein een oogenblik genieten van licht en lucht. Bloemen en boomen geven genot en verkoeling. Den fraaien gevel van een

monumentaal gebouw wil men wat achteruit brengen uit het gewoel, opdat de voorbijganger hem met meer rust en kalmte kunne genieten: er moet ruimte, maar dan ook vrije en onbelemmerende ruimte zijn om de architektonische verhoudingen te doen uitkomen.

Uit dat alles volgt dan, zoodat een kind het kan begrijpen, dat een plein moet liggen *buiten* het verkeer, niet *in* het verkeer. Een verkeersstrooming mag leiden er *langs*, maar niet er *over*.

En bij een plein bovenal komt de kracht uit van onze architektonische grondwet: een plein vóór alles moet aan het oog bieden *een afgesloten geheel*.

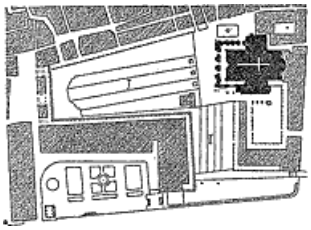

Fig. 5.
VENETIÍ.
I. Piazza di San Marco.
II. Piazzetta.

Zal men te midden der bloemen en plantsoenen niet opgeschrikt worden door stof en geraas, zal men zich kunnen verfrisschen in het geklater der fontein onder het geboomte, zal men ongestoord kunnen genieten van de standbeelden met de monumentale gevels daar achter, dan moet een plein rustig wezen van het verkeer en afgesloten voor het oog.

Alleen aan den modernen tijd trouwens was het voorbehouden van dien regel af te wijken: van de oudheid af tot den

barok- en rococotijd toe werd hij toegepast, voortdurend en zonder uitzondering.

Wij willen ons niet beroepen op de Romeinsche pleinen: het Forum Romanum, de keizerfora, het forum te Pompeji. De kansen zijn te luttel, dat de rijkdom en bloei eener moderne stad ooit weder dergelijke pracht tot stand brengen zou. En men zoude ons met de phrase ‘de antieke wereld was een andere dan de onze’ wanen te hebben doodgedaan.

Maar ziet nu op figuur 5 het plein San Marco te Venetië.

I. Piazza San Marco, II. Piazzetta.

De eerste afgesloten naar alle zijden, met den heerlijken prachtgevel der basiliek van San Marco op den achtergrond, geflankeerd door den Campanile als wachter. Het geheel schitterender dan de stoutste fantazie van een schilder zich vermag te droomen.

De Piazzetta is waarlijk door tallooze afbeeldingen niet minder bekend. Rechts het senaatsgebouw met zijn lage spitsbogige arcaden, daarachter op het tweede plan een of twee zijbogen van San Marco. Links weder den slanken en toch zoo trotschen Campanile. De huizen van het San-Marco-plein ten slotte op den achtergrond. Is heerlijker stadsgezicht denkbaar, dan deze twee weinig groote pleinen met den toren als schildwacht tusschenbeide en de rijkdom der prachtgebouwen er om heen?

Doch waarom komt dit alles zoo tot zijn recht, vanwaar dit schitterende, rijke en fantastische tafreel? Omdat deze pleinen *gesloten* zijn. Waar gij uw standpunt ook kiest, linkerplan rechterplan achtergrond vormen één tafreel voor het oog zonder opene storende tusschenruimte.

En de pleinen van Italiaansche steden zijn alle volgens dit beginsel gebouwd, alle zonder uitzondering.

Gij meent dan misschien, dat het in het Noorden anders konde zijn. Neen: ook hier geldt de regel der gesloten pleinen algemeen.

Als voorbeeld geeft figuur 6 een pleinengroep te Salzburg. In het midden ligt de dom, door twee arcaden met de tegenoverliggende gebouwen verbonden, zoodat èn de Domplatz geheel èn de Residenzplatz èn de Capitelplatz aan die zijde gesloten zijn.

Neem nu de proef en kies uwen gezichtshoek waar gij ook

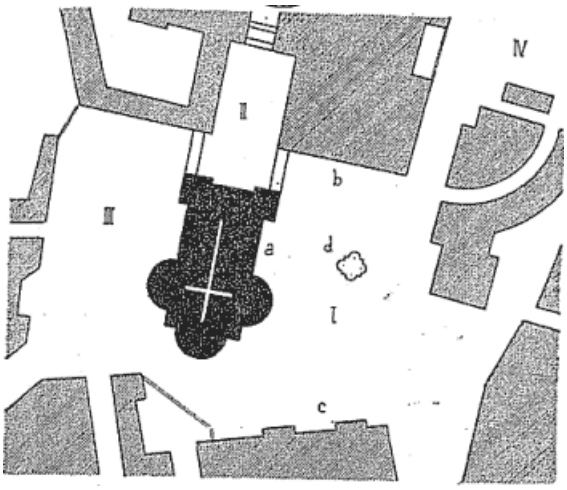

Fig. 6.
SALZBURG:
I. ‘Residenzplatz’.
II. ‘Domplatz’.
III. ‘Capitelplatz’.
IV. Vroegere Markt.
a. Dom.
b. ‘Residenz’.
c. ‘Statthalterei’.
d. foutein.

wilt: steeds zal een rijk een gesloten tafreel, met den Dom in verschillende standen tot achtergrond en de fraaie openbare gebouwen rondom deze pleinen als zijplan, zich oprichten voor uw oog. Het geldt ergens op dezen plattegrond een hoek zoodanig te plaatsen, dat zich in de opening een eindeloos perspectief zoude openen, - het zal u niet gelukken: overal vindt gij verschillend gestelde achtergronden, die gij zonder meer als schilderij of desnoods als theater-decoratie zoudt kunnen navolgen. Wandel uit eene der straten langs den omtrek van onze figuur, welke het ook zij, naar het midden toe en denk u dan eens, welke heerlijke stadsgezichten die wandeling oplevert. Op het plein III, den Capitelplatz, uitmondende ziet gij den fraaien Dom in zijne volle lengte met de apsis van het transept als hoofdmoment. Op het plein I. van ééne zijde komende, ziet gij het ‘Residenz’-paleis als achtergrond, den Dom als zijplan en de antieke fontein daarvoor;

van de andere zijde den Dom weder als zijplan en tot achtergrond de ‘Statthalterei’. En de Domplatz (II) zelf, juist op de as van het hoofdportaal gericht en volkomen afgesloten, verzamelt u geheel en al en kluistert u aan den machtigen indruk van hoofdgevel en ingang van het godshuis.

Tracht daarentegen op dezelfde wijze gezichtshoeken te plaatsen in de moderne pleinen in fig. 1-4 gegeven, gij zult omgekeerd nergens een tafreel, maar overal gapende ledige ruimten vinden.

Zeer leerrijk is ook de Domplatz te Münster. De Dom is daar namelijk tegen een der zijden van het plein aangebouwd, waardoor dit zich in drie afzonderlijke pleinen verdeelt. Het breedste daarvan geeft een zijgezicht op den Dom in zijne volle lengte; links op den achtergrond dekt een sterk voorspringend risaliet van het Bisschoppelijke Paleis de aldaar inmondende straat, rechts buigt de rooilijn van een ander monumentaal gebouw zich in een kwart cirkel tot achter hat domkoor, zoodat ook daar het plein gesloten is. Een ander plein geeft een evenzeer gesloten gezicht op het koor, met een toren op den voorgrond. Het derde plein, ook dit gesloten, geeft een gezicht op het voorportaal.

Bizonder fraai zijn ook de drie onregelmatige geslotene pleinen om den Dom te Hildesheim.

Doch in elke stad van Noordelijk zoowel als van Zuidelijk Europa, uwen Baedeker opslaande, vindt gij interessante voorbeelden van den gulden regel omtrent het *gesloten plein*.

Maar hiermede is alles nog niet gezegd. Behoort een plein een afgesloten tafreel te wezen, daaruit volgt, dat wat op een plein gezien wil worden, dan ook aan de kanten behoort!

Niets is verkeerder dan een fraai gebouw, zooals tegenwoordig gebeurt, midden op een plein te willen zetten, zwemmende in de onmetelijke ruimte. Men plaatse het òf in den wand van het plein, òf althans dicht bij een der wanden.

Bestudeer alweder de oude stadsgezichten, onder meer onzen plattegrond van het plein San Marco. Het Senatorengebouw vormt den wand der Piazzetta. De basilica di San Marco is zelfs gedeeltelijk ingebouwd. De Campanile staat tegen den hoek van het plein aan. Wat zoude men daar tegenwoordig van gemaakt hebben!

Men hoore den Weener Regierungsrath Sitte;

‘Men twijfele niet, dat al deze kunstwerken, volgens modern systeem versnipperd opgesteld, strak in het gelid op met den passer bepaalde middelpunten, ongelooflijk aan indrukwekkendheid zouden verliezen. Men denke zich San Marco vrijgelegd: in de as van het hoofdportaal te midden van een reusachtig modern plein den Campanile; de Signoria, de Bibliotheek enz. in plaats van eng aaneengesloten, volgens het moderne bloksysteem ieder afzonderlijk in de rondte opgesteld en langs zulk een zoogenaamd plein dan nog een boulevard van 60 Meter loopende. Men kan de gedachte niet uitdenken. Alles vernietigd, alles!’

Zie ook weder het domplein te Salzburg, het domplein te Münster, het domplein van iedere stad van Zuid- of Noord-Europa: fraaie gebouwen als fraaien achtergrond van de pleinen en zooveel mogelijk meer dan één gebouw te samen ter verhooging van elkanders werking.

En worde dan ten slotte nog één regel uit den kunstzin onzer voorouders afgeleid: standbeelden of wat er meer mocht van ornamenteele kunstwerken aanwezig zijn, plaatse men dan voor dien fraaien achtergrond, maar weder in geen geval in het midden.

Een obelisk, een kandelaber, een vaas, een fontein desnoods kan men in het midden zetten, om een middenpunt te markeeren. Men behoeft ze slechts te *zien*, er niet naar te *kijken*.

Maar dat iemand in eene kamerjapon midden op een plein op een voetstuk gaat staan, zoodat men hem van alle kanten - het best op zijn rug! - kan beschouwen, dat is een barbarisme dat aan de 19e eeuw voorbehouden werd. Wijs ons eenig kunstwerk uit eene klassieke periode, waarvan de rugzijde van gelijke waarde met de voorzijde is, wijs ons eenig beeld, dat niet berekend werd om voor een achtergrond te staan! Toon ons aan, dat 't voor een aesthetisch ontwikkeld gevoel mogelijk is om zich in het genot van een marmeren of bronzen figuur te verdiepen, wanneer die figuur niet vóór een draperie, een muur of wat dan ook is opgesteld! Tot zoo lang: standbeelden aan de kanten, hetzij voor den architektonischen achtergrond van een monumentaal gebouw, hetzij voor den eenvoudigen grijzen muur van een huurhuis.

Wat is nu de leering, die wij uit dit alles voor de stadsuitbreiding in het tegenwoordige kunnen trekken?

Een voorbeeld zal een en ander het beste duidelijk maken.

Op de plaat is voorgesteld een stadsplan (middengedeelte van den Benoordenhoutschen polder in Den Haag) zooals de ingenieur het ontwierp en zooals de architekt het wijzigde. Van A. naar B. en van C, naar D. loopen bestaande wegen langs een sloot, die kunnen worden verbreed. Het eerstaangewezene is nu de ‘Laan van Nieuw-Oostinje’ door te trekken en, evenals ten Zuiden van het Bosch, zoo ook hier te maken tot een boulevard van 30 M. breedte: dit is de weg van D. naar B. De ingenieur trok nu, evenwijdig daarmee, een weg van het bestaande kruispunt C. naar A. en verbond vervolgens de punten van den zoo ontstanen vierhoek door diagonaalstraten met een (modern) pleintje in het midden. Dit laatste natuurlijk open aan alle kanten!

De architekt echter heeft vooreerst geen enkele reden gezien, waarom de straat links bepaald evenwijdig aan de straat rechts moet zijn en niet de te dempen sloot-grensscheiding tusschen de perceelen zoude kunnen volgen. Hij begreep vervolgens, dat, om het plein werkelijk tot een plein te maken, men het in elk geval uit het midden moest wegnemen en heeft het gebracht langs en in de zijde van den boulevard B-D, dien boulevard daardoor nog weer meer afwisseling gevende. Het plein is nu rustig en vrij van de kruising van het verkeer: het verkeer gaat er *langs* maar niet er *over*. Nu laat zich tegenwoordig in elke wijk rekenen op eene Katholieke Kerk, wellicht ware dus met eenige onderhandeling te verkrijgen, dat men die kerk wilde oprichten aan ons plein. Ziehier dus reeds een architektonisch fraaien achtergrond gevonden. Deze achtergrond ware dan nader aan te vullen door de pastorie, en een post- en telegraafkantoor, terwijl aan de zijwanden òf heerenhuizen òf een school, een ethnographisch museum of dergelijk gebouw zoude kunnen verrijzen. Men krijgt dan alzoo een rijk, rustig, deftig en fraai geheel, dat door geboomte, standbeelden of andere ornamentiek nog ware op te luisteren.

Doch nu de diagonaalstraten. Deze moeten wij in beginsel behouden, omdat zij den kortsten weg zijn van A. naar D. en van C. naar B., doch wij buigen ze allereerst van de hoekpunten af om het verkeer meer te verdeelen en dus gemakkelijker te maken. Daardoor krijgen zij eene kromming, die wij verder benuttigen om aan de achterzijde der kerk enkele straat-

verbreedingen uit te sparen, die verschillende gezichten geven op apsis, transept en zijbeuk. Een antieke fontein vindt daar van zelf hare plaats. En, terwijl alzoo de afstand van het eene punt naar het andere niet merkbaar verminderd is, hebben wij overal aardige stadsgezichten gewonnen, waar ook allergewoonste huizen hun effect niet zullen missen. Ook het bestaande huis bij C., dat de ingenieur wilde onteigenen, hebben wij gespaard. En zoo hebben wij een fraaie wijk gekregen - onder verbetering altijd - zonder eenige onkosten, maar alleen door de lijnen met overleg te trekken.

In ernst zoude men ook niet kunnen beweren, dat aan dergelijke rooilijnen geene goede huizen zouden kunnen worden gebouwd. Integendeel: geen architekt die dien naam verdient, of juist een ongelijkmatig areaal stelt hem eerst recht in staat, zijn kunst te toonen. Juist zoo worden hem overvloed van motieven geboden om een trappenhuis, een portaal, een kast desnoods, op artistieke wijze te doen uit- of inspringen en de overige onregelmatigheid in de muren te brengen. Juist zoo erlangt een huis eerst karakter en daardoor gezelligheid. Zoo gaf de ‘Deutsche Bauzeitung’ nog zeer onlangs plattegronden van Fransche woonhuizen, op terrein van allerongunstigsten vorm gebouwd en toch uitmuntende door de grootste elegantie.

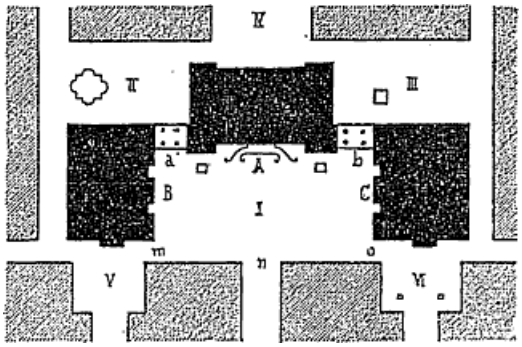

Fig. 7.

I-VI.	Pleinen.
A.	Raadhuis.
B.C.	School. Postkantoor. Museum.
a.b.	Poortgebouwen.
bij II.	Fontein.
bij III.	Standbeeld.

Wat men ook met eenvoudige middelen ter verkrijging van goede pleinen kan doen, leert overigens Sitte in het ontwerp weergegeven door onze figuur 7.

A. is een hoofdgebouw, b.v. Raadhuis, met oprit, door twee arcaden of triumfbogen met de gebouwen B. en C. verbonden, zoodat het hoofdplein I. een gesloten aanblik biedt, aan alle zijden door fraaie momumentale gevels begrensd. Ter verhooging van het effect kunnen aan beide zijden van het hoofdgebouw nog twee Venetiaansche vlaggenmasten komen. De pleinen II. en III. hebben ook hunnerzijds weder het genot van twee monumentale gevels, terwijl op het eene een fontein, op het andere een monument, telkens verschillend geplaatst, een ander karakter aan het plein geven. Plein V. en VI. hebben, evenals IV., elk één gevel tot achtergrond en waren bijvoorbeeld uitstekend geschikt om restaurants met uitspringend terras te plaatsen in de hoeken.

Dergelijke distributiën zijn mogelijk zelfs in de eenvoudigste stad, waar men voor niets meer bevreesd is, dan voor ‘opdrijving der belastingen’. Ja, zelfs in de meeste onzer dorpen ziet men dien goeden regel gevolgd, om, op het onregelmatige plein in het midden, de voorname gebouwen bijeen te zetten.

Maar wat te zeggen van de heerlijke projecten van den beroemden Gottfried Semper voor de uitbreiding van den Zwinger te Dresden (niet uitgevoerd, behalve het nu verloren staande theater) of grootscher en majestueuzer nog voor den ‘Hofburg’ en de Hofmusea te Weenen (in uitvoering)? - Wat te zeggen voor de projecten voor uitbreiding van Weenen, door Regierungsrath Sitte, voor uitbreiding van München door Prof. Henrici, van veel ook wat ontworpen is door Baurat Stübben te Keulen? De aanschouwing van dergelijken arbeid verkwikt u het hart, en staalt u om weer veel teleurstelling in uw naaste omgeving te kunnen verdragen.

Want dat dergelijke grootsche kunstgewrochten ooit in Nederland tot stand zouden kunnen komen, daarop zal waarlijk niemand mogen rekenen. Genoeg als wij hebben aangetoond. dat er ook op eenvoudig burgerlijke manier iets goeds te doen is.

En dat zal dan toch wel gebleken zijn.

IV.

Zoo heeft dan, op grond van de toenemende bevolking, de ingenieur een stadsplan getraceerd en de architekt - buiten bezwaar der stedelijke schatkist - daaraan schoonheid gegeven; thans komt het er op aan, dat alles tot werkelijkheid te brengen.

Dit is de taak van den jurist, - een taak schooner voorzeker, maar ook heel wat minder gemakkelijk dan die van technicus en kunstenaar.

De ingenieur toch en de architekt kunnen ongestoord hunne cijfers stellen en hunne lijnen trekken op het papier. De eene maakt berekeningen op grond van feitelijke gegevens, die in concreto vaststaan, de andere concipieert een kunstwerk in de stilte van zijn teekenzaal. Maar de jurist staat midden in het praktische leven. Hij opereert niet op het geduldige papier, maar op de zoo prikkelbare menschelijke huid. Hij komt in voortdurend conflict met allerlei eigene belangen en eigene opinies, niet altijd even gerechtvaardigd, niet altijd even juist, maar wier hardnekkigheid gewoonlijk tot deze juistheid in omgekeerde reden staat. Hij heeft ten taak het verzet te overwinnen, dat door alle eeuwen heen, tegen alles wat schoon en goed is, ondernomen werd.

'Denn aus Gemeinem ist der Mensch gemacht, und die Gewohnheit nennt er seine Amme.'

Eene zware, maar eene schoone taak, die van wetgever en gemeentelijk bestuurder; want zonder hem bleef al het schoons, door technicus en kunstenaar ontworpen, slechts schoone gedachte... op het papier.

De particuliere belangen dus te beperken binnen die sfeer, waarin zij aan het algemeene belang geen afbreuk kunnen doen, ziedaar dan het laatste probleem dat ons onderwerp beheerscht.

Doch helaas: in geen land van het beschaafde Europa is de wetgeving regelende eigendom, onteigening en eigendomsbeperking zoo gebrekkig als in Nederland.[1)]

En, als ware het met de wetgeving nog niet droevig genoeg gesteld, eene eenzijdige, partijdige en onjuiste interpretatie tracht (of zullen wij bijna mogen zeggen: trachtte?) dat weinige

1) Vgl. omtrent de oorzaak Prof. P.W.A. Cort v.d. Linden in *De Gids* van Januari 1893.

wat de gemeentebesturen pogen te doen nog weder ongedaan te maken.

Er zijn verschillende middelen, die hetzij voor zich, hetzij te zamen, den wetgever in de gelegenheid stellen de zoo noodige algemeene regeling te geven.

In de eerste plaats behoort de bevoegdheid tot onteigening en eigendomsbeperking gegeven te worden aan die autoriteit, - desnoods onder beroep op hooger - aan wie zij praktisch en historisch behoort: aan de gemeentebesturen.

En dan zijn er vooral drie wegen, die wij in het kort nog even willen aanwijzen:

1. het vooral Fransche en Belgische systeem der onteigening ‘par zônes’;[1)]
2. het thans in het Pruisische parlement aanhangige systeem-Adickes;[2)]
3. een rijkswet in den geest der Pruisische wet van 2 Juli 1875, verbiedende het bouwen op grond door het gemeentebestuur aangewezen om voor openbare straat bestemd te worden.

Wat is te verstaan onder de tegenwoordig meer besprokene ‘onteigening par zônes’?

Zij is de onteigening van eene breedere strook gronds, dan voor het beoogde werk in den meest strikten zin vereischt zoude worden. De door het werk veroorzaakte waardevermeerdering van de strook gronds, die aan dat werk grenst, wordt dan niet door particulieren, maar door de onteigenende gemeenschap genoten; zoodoende kan de onteigening *beter* geschieden en wordt zij tevens veel *minder kostbaar*.

Laat ons stellen, dat men wil onteigenen eene strook gronds voor eene straat van 20 M.

Zoude langs den gewonen weg van onteigening op die wijze de tot-stand-koming van een goed stadsplan verzekerd moeten worden, geen gemeente ware rijk genoeg om de daarvoor gevorderde tonnen gouds te betalen.

Langs de strook gronds voor onze straat komen toch alleen enkele brokstukjes en drie- of veelhoekige afknipsels van onteigende perceelen, die men in hun geheel nemen moet. Die

1) Vgl. ‘Haagsche Courant’ van 18 Sept. 1893.
2) Vgl. ‘Haagsche Courant’ van 9 Oct. 1893.

onregelmatige stukken zal men moeten zien te verkoopen, doch niemand die er veel geld voor geven zal, en slechts ondoelmatige en leelijke huizen die er op zullen kunnen verrijzen.

Maar veelal zal men doorsnijden een moestuin, een bleek, een weiland, een fabrieksterrein, perceelen somtijds midden tusschen andere perceelen ingesloten, - die behoudens de 20 M. straat aan den eigenaar blijven, die als bouwterrein belangrijk in waarde stijgen, en die, door de leelijke gevels die de eigenaar er wellicht bouwt, ten overvloede de nieuwe, duur onteigende straat nog geheel kunnen bederven.

Nu is de vraag, waarom de eigenaar het voordeel zal genieten van de waarde-vermeerdering van zijn terrein, waar hij niets toe gedaan heeft, maar die geheel en direct het gevolg is van het door de gemeente ondernomene werk.

Welnu, de gemeente onteigene dan niet alleen de 20 M. breedte voor hare straat, maar ter weerszijden nog breede strooken gronds daarlangs. Zij koopt dat alles tegen den taxatie-prijs van het oogenblik en verkoopt later de strooken langs de straat voor bouwterrein. De kosten kunnen op deze wijze hetzij gedeeltelijk hetzij geheel worden gedekt; eventueel kan de onteigening zelfs op den duur een batig saldo afwerpen. De gemeente heeft tevens gelegenheid zich den bouw van huizen te verzekeren, zóó als zij daar ter plaatse meent te mogen verlangen, door den te verkoopen grond met erfdienstbaarheden ten behoeve der straat te bezwaren.

Op deze wijze was het vooral, dat Haussmann Parijs heeft weten te maken tot wat het thans is.

Wordt nu deze onteigening ‘par zônes’ toegelaten door onze Grondwet?

Er zijn schrijvers die het betwist hebben.

En zulks op grond, dat niet meer zoude mogen onteigend worden, dan voor het publieke werk volstrekt noodig ware.

Doch hoe luidt ons artikel? Staat er: ‘de wet verklaart vooraf dat *de publieke dienst* of dat *eenig publiek werk* de onteigening vordert’?

Neen, dat staat er niet. Er staat duidelijk en leesbaar: ‘de wet verklaart vooraf dat *het algemeene nut* de onteigening vordert.’

Het beweren, dat niet meer zoude mogen onteigend worden dan voor de keien en klinkers zelf van de straat noodig ware,

steunt op niets: men leest niet de woorden die geschreven staan, maar zoekt achter en onder die woorden een dogma dat er *niet* staat, maar waaraan misschien bij het opstellen der Grondwet van 1848 van individualistische zijde is *gedacht* geworden. Integendeel: geen woord in het artikel staat aan het hierbedoelde meer-onteigenen in den weg, mits het slechts in het algemeene belang zij.

Volkomen te-recht resumeert prof. Buys[1] de quaestie in deze woorden:

'De Wet moet slechts verklaren, dat het publieke belang in voldoende mate bij den overgang van eigendom betrokken is, maar niet dat het publieke gezag voor zich zelf de beschikking over den bedoelden eigendom behoeft.'

En ook de tegenwoordige Minister Jhr. Mr. J. Röell heeft op afdoende wijze de grondwettigheid der onteigening par zônes verdedigd.[2]

Nu kan men nog vragen: maar strookt zij dan met de billijkheid tegenover particuliere personen?

De oplossing dezer vraag is eenvoudig.

Wanneer een grondeigenaar langs zijne terreinen eene onteigening ziet tot stand komen, tengevolge waarvan die terreinen in waarde stijgen, is het dan de grondeigenaar, die iets tot die waardevermeerdering heeft bijgedragen?

Neen, niet waar; die grondeigenaar was en bleef volkomen passief, heeft zich misschien zelfs tegen de onteigening verzet.

Maar wie was dan wèl oorzaak der waardevermeerdering?

De gemeenschap die tot onteigening besloot.

Wat beantwoordt nu meer aan de eischen der billijkheid: dat de gemeenschap zelve de waardevermeerdering geniete, die zij tot stand bracht, - of dat zij er afstand van doe ten bate van personen, die zich te dien opzichte volkomen passief hielden? Is het billijk dat de gemeenschap niet alleen de lasten, maar ook de lusten draagt, - of dat zij de lasten voor zich behoudt en het voordeel cadeau doet aan de buren?

Ja.... als de grondeigenaar zijn terrein *om niet* moest afstaan!.... Maar ik verzeker u hij krijgt zijn deel, - en ruimschoots toegemeten. Hij mist alleen eene winst, die hij zelf niet verwierf.

1) De Grondwet II. 286.
2) Adm. Bijdragen 1883, XXVI. bl. 3.

De gemeenschap brengt een werk tot stand op hare kosten; *juist door dit werk* ontstaat waardevermeerdering, de gemeenschap heeft dus alle aanspraak om die waardevermeerdering ook te genieten.

Trouwens, stonden hier twee particuliere personen tegenover elkander, zelfs geen doctrinair liberaal die ontkennen zou, dat de winst toekomt aan hem die ze gemaakt en niet aan hem die ze niet gemaakt heeft. Moet dan hier de Staat weer bij de individuen achterstaan? Neen, ieder geniete de vruchten zijner werken: dat brengt de billijkheid mede, altijd en overal, - ook waar het geldt de gemeenschap tegenover privaatpersonen.

Niettegenstaande alzoo uit geen enkel oogpunt afdoende argumenten tegen onteigening ‘par zônes’ zijn aan te voeren, niettegenstaande alles er vóór spreekt en niets er tegen, heeft zij toch vele tegenkanting gevonden.

De ministers Van Reenen in 1854, Van Heemstra in 1860, Heemskerk in 1874 brachten haar nog tot stand; de minister Thorbecke heeft haar bij herhaling geweigerd. Eene weigering, die aan steden als Amsterdam en Rotterdam leelijke wijken en straten en .... tonnen gouds heeft gekost.

Nog in 1891 hebben de ministers Havelaar en De Savornin Lohman eene onteigening ‘par zônes’ ten behoeve van Amsterdam voorgesteld; doch het Kabinet trad af en een der eerste regeeringsdaden van de ministers Lely en Tak van Poortvliet was, de ‘zônes’ uit het wetsontwerp te lichten.

De eischen der praktijk verheffen echter luider en luider hunne stem. Overal wachten vraagstukken van verkeersverbetering en stadsuitbreiding op hunne oplossing: - eene oplossing die zich niet laat uitstellen en dringender en dringender maar ook met ieder uitstel duurder en moeielijker wordt; .... en die toch zonder breede onteigening niet is te bewerkstelligen.

Voor de opruiming der hofjes is onteigening ‘par zônes’ de aangewezen weg.

Lang kan de toestand niet meer zoo blijven. Onze steden kunnen eene afdoende regeling niet langer ontberen, niet alleen om architektonische en om financieele redenen, maar ook om de meest dringende redenen van openbare orde, gezondheid en veiligheid.

De Oberbürgermeister van Frankfurt am Main, de heer Adickes, lid van het Pruisische Heerenhuis, heeft, op het voet-

spoor van hetgeen in Zuid-Duitschland wel met landerijen geschiedt, een geheel ander denkbeeld aan de hand gedaan.

Wanneer toch niet tot algeheele onteigening van het terrein kan worden overgegaan, heeft men in den regel te kampen met eene verregaande versnippering der perceelen op het terrein waar de nieuwe wijk zal moeten verrijzen. Het is een bonte chaos van smalle somtijds vormlooze landstrepen, die hunnen toegang gewoonlijk aan het smalle einde hebben, of ook midden in het land liggen en op zoogenaamde noodwegen aangewezen zijn.

De meeste, zoo niet alle perceelen zijn op zich zelf onbebouwbaar; de meeste, zoo niet alle perceelen, kunnen echter den aanbouw op de nabij gelegene perceelen belemmeren of beletten. - En als er dan nog stukken gronds geheel middenin liggen, met een of anderen ouden landweg tot toegang, dan ontstaan daar, zoodra de buitenom liggende perceelen worden bebouwd, de leelijkste achterbuurten, sloppen en hofjes als van zelf.

Maar het ergste is dat één kwaadwillige eigenaar het veelal in zijne hand heeft, de bebouwing van eene geheele wijk onmogelijk te maken.

Men tracht er thans te komen door vrijwillige combinatiën. Maar welk eene ellende is er niet voorafgegaan, voor zoo eene combinatie tot stand kwam!

Verkrachting van de zwakkeren door de sterkeren, - of ook van de sterkeren door de zwakkeren! - pressie, manipulaties van allerlei aard, totdat hij, die het niet meer harden kan, toegeeft. Maar zijn er die het wèl kunnen harden, ja, dan is het bouwplan mislukt. Het eind is somtijds ook, dat het terrein in handen van speculanten komt, die om het algemeene belang al even weinig geven als deze of gene kwaadwillige eigenaar.

Nu is het denkbeeld van den heer Adickes om in een bepaald begrensd terrein, waar eene nieuwe stadswijk verrijzen zal, door eene wettelijke regeling de perceelen zóó om te leggen, dat zij ieder op zich zelf door ligging en gedaante als bouwterrein bruikbaar worden.

Hij wil de eigenaars, die tot eene onderlinge regeling willen medewerken, bevrijden van de heerschappij van enkelen, die bij wanorde belang hebben. De omlegging zal dan ook kunnen geschieden òf op verzoek van eigenaren, die meer dan de helft van het terrein vertegenwoordigen òf ambtshalve door de gemeente.

Daartoe worden eerst alle op het terrein liggende perceelen nauwkeurig gemeten en getaxeerd. Vervolgens wordt het door de gemeente vastgestelde stratenplan over het terrein uitgelegd en worden aan de ontworpen straten weder evenveel nieuwe perceelen bouwterreinen afgebakend. Aan ieder wordt dan een nieuw perceel, in waarde met zijn vroeger overeenkomende, toegewezen. Een ieder ziet zijn land door eene kleine ver plaatsing en gedaanteverwisseling in bruikbaar bouwterrein herschapen, onafhankelijk van de tirannie van groote speculanten of kleine dwarsdrijvers; en de gemeente is harerzijds van een goed bebouwingsplan verzekerd.

In het ontwerp-Adickes wordt dit aldus uitgedrukt:

‘Ter ten-uitvoer-legging der samenvoeging zijn de terreinen van alle betrokken eigenaren tot eene massa te vereenigen, waaruit de wederverdeeling der perceelen in dier voege behoort te geschieden, dat allereerst het voor openbare straten, wegen en pleinen bestemde terrein afgezonderd en daarna het overblijvende onder de betrokkenen verdeeld worde, en wel met dien verstande, dat ieder in dezelfde verhouding deel heeft aan de gezamenlijke waarde der wederverdeelde terreinen, in welke hij vroeger in de gezamenlijke waarde der nog niet omgelegde terreinen betrokken was.’

De schatting van de nog niet omgelegde perceelen behoort in allen gevalle onafhankelijk van vastgestelde maar nog niet uitgevoerde bebouwingsplannen te geschieden.

De gemeente kan eventueel door het Staatsgezag verplicht worden om de eigenaren bij het aanleggen der straten, wegen en pleinen behulpzaam te zijn of een gedeelte van het daarvoor benoodigde terrein tegen kostenden prijs in te koopen.

Eigenaren, die niet willen meedoen, hebben het recht om de onteigening tegen schadeloosstelling van hun grond te vorderen. Al te kleine hoekjes en lapjes grond worden eveneens onteigend en òf onder de overige eigenaren opgedeeld, òf door de gemeente behouden, die er altijd wel een gebruik voor heeft, hetzij voor een kiosk of politiewachthuis, hetzij b. v voor eene nis, met fontein, bron of standbeeld.

Het eigenaardige en praktische denkbeeld van den Frankfurter Oberbürgermeister is voorzeker om zijne interessante oplossing de hoogste aandacht waardig. Laten wij hopen dat ook hier er eenmaal de vruchten van geplukt mogen worden.

In elk geval behoort het boven elken twijfel vast te staan, dat de Gemeente het recht heeft gronden aan te wijzen om voor openbare straat te worden bestemd en het bouwen op die gronden te beletten.

Dat reeds volgens onze bestaande wetgeving dat recht niet twijfelachtig is, kan slechts door juridisch onverstand worden weersproken.

Niet alleen toch dat de Gemeenteraad ‘beveelt het aanleggen of verbeteren van gemeentewegen, straten, pleinen, grachten, werken en inrichtingen,’ maar hoe zal men ooit kunnen ontkennen, dat het aanleggen van een bebouwingsplan in de hoogste mate is een belang van ‘openbare orde, gezondheid en veiligheid’?

En heeft het Gemeentebestuur soms niet het recht van eigendomsbeperking? Weet men dan niet, dat zelfs geheel ten overvloede in ons private recht uitdrukkelijk de bepaling is opgenomen dat ‘eigendom’ niet verder kan gaan dan tot daar waar ‘de openbare verordeningen, daargesteld door zoodanige macht die daartoe volgens de Grondwet de bevoegdheid heeft’ een gebiedend halt doen hooren?

Worden er soms niet overal en voortdurend rooilijnen uitgezet: en wat is eene rooilijn alweder anders dan een gemeentelijke eigendomsbeperking?

De Hooge Raad heeft dan ook nog zeer onlangs naar aanleiding der bouwverordening van Amsterdam geoordeeld, dat het Gemeentebestuur zeer zeker het recht heeft om het bouwen te beletten op gronden die voor openbare straat zijn aangewezen, en van een wijziging der jurisprudentie heeft men vooralsnog niets vernomen; de minister Tak van Poortvliet alleen heeft meer dan eenmaal aan de gemeenten zijne.... tegenwerking verleend.

Op den minister Van Houten zijn nu aller oogen gevestigd. Moge deze staatsman en denker, gelijk hij zijn naam bij het begin zijner loopbaan voor altijd aan de Wet op den Kinderarbeid verbonden heeft, thans duurzame aanspraak op de dankbaarheid van alle onze steden verwerven door eene doortastende en afdoende regeling van het onteigeningsrecht! Waarlijk dat ware meer waard, dan quaestiën van hooge of hoogere politiek. Want, ten opzichte der zeer ernstige eischen die de komende eeuw en ons nageslacht ons stellen, is het zeer onverschillig hoe

de strijd om de groene tafel loopt en of er in ons vaderland meer dan wel minder worde gekozen - het beste wellicht zoo er in het geheel niet gekozen werd - maar is het van het hoogste belang dat er, in den zin van organisatie en ontwikkeling, worde gehandeld en waarlijk worde geregeerd.

Laat ons besluiten met Mr. van Houten's eigene woorden waar hij schetst hoe tegenwoordig ‘aan onze steden broksgewijs, onregelmatig, zonder eenig grootsch bouwplan, straten en buurten worden toegevoegd, omdat men zich bij elk ontwerp moet schikken naar de eigenaren, en hier op hun onwil, elders op hunne overdreven eischen stuit. De grond bij de steden is gewoonlijk te duur, om de woningen der arbeidersklasse ruim van licht en lucht te voorzien. Van tuinen of ruime parken is geen sprake; straten van onvoldoende breedte komen zelfs veelvuldig voor. Veel kwaad is in de afgeloopen periode der uitbreiding onzer groote steden gesticht door het gemis eener goede onteigeningswet, die der gemeente tegen billijke vergoeding de beschikking over de best gelegen en geschikste gronden kon verzekeren; veel voordeel is zonder eenigen grond van billijkheid behaald door grondeigenaren, die er niets voor hebben gedaan. Er is echter geene reden om te verwachten, dat de groei onzer steden haar eindpunt heeft bereikt, en het is altijd beter laat dan in het geheel niet, de in dit opzicht wenschelijke verbetering in het rechtswezen aan te brengen.’

Hoe daarentegen zal het worden, als die verbetering gekomen is en de gemeenten van hunne kwellende banden zijn bevrijd? - als dit laatste bolwerk op het bekrompen individualisme der 1848er bourgeoisie zal zijn veroverd en de gemeenschap weder is gekomen tot hare oude rechten?

Dan zal het niet meer kunnen gebeuren, dat de onwil van één sterker is, dan het heil van twintig komende geslachten. Dan zal het niet meer kunnen gebeuren, dat honderd balkende ezels redekavelen over architektuur.... en een molshoop tot stand komt.

Maar de stad zal onteigenen als Stad, als Souverein op haar gebied - behoudens den wil dier hoogere souvereiniteit, die in den *Staat* de hoogste moet zijn en blijven.

En zoo zal de uitbreiding onzer steden voortaan geschieden naar een vast plan van breede, wel overwogen lijnen; en zij zal geschieden met billijkheid tegenover privaatpersonen, en zonder veel kosten; ten bate van het algemeen.

De vunzige krotten in het centrum onzer steden, de hofjes en holen waar ziekte en onreinheid huist en waarin bij voorkeur de blauw-zwarte doodsengel der cholera hare gekromde lijkenvingers uitstrekt om hare slachtoffers te grijpen bij tientallen, de poorten en spelonken te midden onzer winkelstraten waarin de schande aan de misdaad zich paart en de argelooze dronkaard, daarin gelokt, van alles wat hij heeft, beroofd en naakt wordt uitgeschud, dat alles zal worden uitgeroeid, ontsmet en met den bodem zelf gelijk gemaakt.

Doch aan de boorden van de stad, op gezonden zandgrond, en door electrische trammen of spoorwegen met haar verbonden, zullen ruime, regelmatige en reine arbeidersbuurten verrijzen. Kolonies als het Agneta-park bij Delft: groepen van kleine doch vriendelijke huizen, met het lapje tuin of grasveld voor iedere deur.

Daarnaast weder wijken, uitsluitend uit villa's gebouwd, die hunne sierlijke torentjes spelend tusschen het dikke groen uitsteken, terwijl breede geelgrijzerijwegen zich slingeren daaromheen.

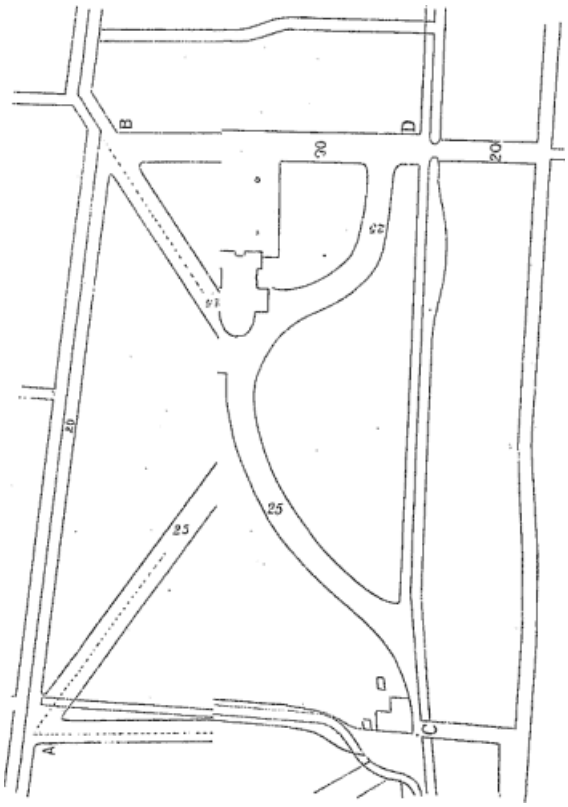
En binnen in de stad breiden pleinen in hunne breedte zich uit, met bonte kleurenschittering van bloemperken, en met fonteinen, vonken werpend in het zonlicht, en met standbeelden ernstig-schoon in hunne groen verweerde bronskleur.

Boulevards vormen donkere strepen van zwaar, vochtig-koel geboomte, waarlangs de balkons zich rijen der statige patriciërhuizen.

Winkelstraten, niet minder breed, bergen gemakkelijk de twee tegenovergestelde stroomingen van een druk verkeer, krioelend als mierenlegers op marsch; en vroolijk schittert de onuitputtelijke rijkdom van het renaissance-ornament langs de rijen der zonnige gevels.

En terwijl dat alles zich baadt als in een zonlicht dat door nevelen gebroken is, voor het oog van hem, die daar somtijds nog hoopt in eene toekomst, zoo is het plots, als gleed een wolkschaduw over het tafreel en deed alle tinten verflauwen, en..... verdwijnen.

*1

Zij spreekt eene waarschuwing, die wolkschaduw.

Zij zegt, dat de toekomst onzeker is van die gemeenschap, waar niet heerscht orde en organisatie, en trouw en gehoorzaamheid, en plichtsbetrachting en opoffering voor het geheel. Zij zegt, dat slechts één waarteeken het beste is: goed en bloed veil te hebben voor vaderland en.... vaderstad.

Dat de leuzen van 'laisser faire' en 'laisser aller' en van 'ieder voor zich en... *niemand* voor allen' hebben uitgediend; dat de gemeenschap niet is de som der thans levende privaat-personen, maar het organische geheel van heden en toekomst.

En dat dit alles zich ook uitspreken *kan, mag* en *moet* in het uiterlijk aanzien eener stad.

Want ook de steden hebben hare physiognomie.

Er zijn er, die de uitdrukking van dor en hard egoïsme en van willekeur en eigenbelang dragen op het gelaat.

Er zijn er ook, die tot den vreemdeling spreken van orde en bloei, van inwendige harmonie en organisatie.

Welke van die twee wegen zal onze stadsuitbreiding gaan tegen het naderen der 20e eeuw?

Zal wellicht voortaan het eigenbelang der vaders moeten wijken ter wille hunner eigene kinderen?

Zal wellicht eene regeling van het recht aan de gemeentebesturen het onmisbare wapen ter verdediging van de algemeene belangen in de handen geven?

Men zoude de vragen kunnen vermenigvuldigen.

Maar onze redenaars aan het Binnenhof hebben andere dingen te doen, dan te zorgen voor de ontwikkeling onzer steden en hare toekomst; en het is... voorzichtiger, niet op een antwoord te wachten.

J.H. VALCKENIER KIPS.

Naschrift.

Bij het afdrukken van het opstel bleek, dat volkomen dezelfde stellingen, als hier sub IV. werden omschreven, onlangs door Baurat Stübben verdedigd zijn: 'Das Enteignungsrecht der Städte', Vortrag von J. Stübben, Königlichen Baurat und Beigeordneten der Stadt Köln: Leipzig 1894.

Zie vooral wat sub III. betreft, ook nog onderscheidene opstellen in de 'Deutsche Bauzeitung'.

Onbekenden.
II. Paul Claudel.

II.
La ville.

Zijn kunst.

> Tête d'or, 1890.
> La Ville, 1893.
>
> Heureux
> Celui à qui la Muse a lissé les cheveux avec la paume de ses mains.
> *La Ville*.

Ik zal het beproeven een denkbeeld van Claudel's kunst te geven.

Hij is dichter, en in een bepaalden zin ook dramatisch dichter; maar hij schept geen karaktertypen, hij geeft ons typen van gevoelens. Zijn werk is als een groote cantate, waarbij personen en persoonlijkheid een ondergeschikte plaats innemen en de nadruk valt op de stemming. Men hoort *stemmen* in Claudel's tragedies; en het verhaal is voor hem niet anders dan een symbool van het innerlijke leven.

Een symbolist dus?

Het woord heeft geen goeden klank, men denkt allicht aan een kunstenaar, die, onvermogend uit het volle leven levende gestalten te putten, het geraamte van een idee verbergt onder wat stoffage van kleeren en kleuren; en men verwart de allegorie, dat een soort van raadseltje is, met het symbool waarin de voorstelling van het gevoel onafscheidelijk verbonden is aan het gevoel zelf.

Ik kan mijn meening - wat ik onder de *stemmen* versta - niet duidelijker maken dan door een voorbeeld uit Claudel's *Tête d'or* aan te halen.

Er is in het drama een aangrijpend tooneel dat, tusschen de sombere en heftige gebeurtenissen in geplaatst, tot tranen kan roeren. Licht men het daaruit, dan verliest het aan waarde; maar met een weinig fantasie zal de aandachtige lezer die een hartstocht heeft voor poëzie - en andere lezers verlangt dit opstel over een onbekende niet - de omgeving kunnen herstellen. Het is het tooneel der wederontmoeting tusschen den overwinnenden veldheer en zijn vriend Cébès, dien hij ziek in 't paleis van den keizer heeft achtergelaten eer hij tegen den vijand is opgetrokken.

Die zwakke Cébès! Welk een verdriet voor hem om in den nacht der doffe vertwijfeling te moeten blijven, terwijl zijn forsche kameraad strijdend het licht zoekt. Hij schaamt zich dat hij sterven gaat, dat hij, de stervende, zijn krachtigen vriend durft lief te hebben.

Daar komt Tête d'or, de triomfeerder, de zaal van den keizerburcht binnen, in het sombere morgenuur. De roep zijner victorie is hem voorgegaan. Hij verlangt dat men hem een poos met zijn vriend alleen laat, want de oogen van Cébès hebben hem gezegd dat de zieke rekent op een vertrouwelijk onderhoud; en de keizer en de hovelingen buigen voor dien wensch. Maar vol van trots over zijn triomf, vervuld van het werk dat hem nog te doen staat om in het laffe geslacht van menschen moed en leven te gieten, brengt Tête d'or zijn strijdlust over bij het rustbed, waarop zijn uitgeteerde makker ligt. En het heet uit zijn mond:

- Zoo'n flauwe groet! Verontschuldig u maar, en doe net of ge ziek zijt. Ziet ge me wel, Cébès! ik kom als overwinnaar terug! Ik heb ze tegen hun hielen aangeblaft; ik heb ze uit hun drek doen opstaan als koeien. En eindelijk heb ik dan gezien dat mijn verlangen waarheid was. En ik dacht er aan om me met u te verheugen en u alles te vertellen wat ik nog van plan was te doen; maar nu is mijn vreugde weg door uw ziekte. Want zoo waarlijk ik houd van u. -

Cébès dringt het woord terug dat uit zijn hart opkomt; een verlegen blos kleurt zijn gezicht, hij speelt met de ketting van Tête d'or's degen.

- Tête d'or,.... zegt hij.

Hij wil, hij moet van zijn vriend hooren dat ook hij, de zwakke, iets voor zijn vriend geweest is. Het vergeten worden verdraagt hij niet; maar de spijt over zijn hulpeloosheid heeft de overhand.

- Brengt ge uw leger mee terug? vraagt Cébès. Hebt ge al die menschen kunnen aanvoeren! En hebben ze u gehoorzaamd, zoo dadelijk!

- Ja, antwoordt hem de held, omdat ik zag en wist wat noodig was, en omdat ik het terstond aangreep.

- En ik, klaagt Cébès, ik zie niet, en ik weet niet. Ik ben maar kundig in één ding: mijzelf te geven. Maar aan wien mij te geven? En de tijd haast. Want nu heb ik u nog niet alles gezegd.

Tête d'or.
Wat ziet ge me zoo vreemd aan!

Cébès.
Gij zijt weergekeerd, Simon overwinnaar,
Voor iedereen als de terugkomst van blijde dagen, en mij alleen redt ge niet!

Tête d'or.
Wat bedoelt ge?

Cébès.
Ik..., ik sterf.

Tête d'or.
Meent ge
Wat ge zegt?

Cébès.
Voorzeker, ik sterf!

Tête d'or.
Dat is niet waar! neen!

Cébès.
Ik zeg het niet om beklaagd te worden, het is volstrekt zeker.

Tête d'or.
Neen!

Cébès.
Het is zoo! Maar welk verdriet is het voor me geweest zoo te lijden! is het voor me geweest,
Mijn held, nooit het geluk te hebben gekend! Gij ziet het, nu sterf ik!
O mensch als ik, ik smeek u! broeder!

Mijn hart vergaat, wanneer ik u aanzie, als een beursche peer.
Ik smeek om uw hulp.
Denk,
Hoe ik niet alleen lijd, hoevelen datzelfde gemis kwelt.
En denk
Dat ik het u vraag.
Ik smeek u, weiger mij niet en geef me... Ik verlang en ik sterf!

Tête d'or.
Waarom heb ik u op mijn weg ontmoet?
Waarom hebt ge u aan mij vastgeklampt?
Tegen mijn hart, hij drukte zijn gelaat tegen die kloppende wroeging!
En hij smeekt me op nieuw, in 't oogenblik van zijn dood!
Ik weet niets! Ik heb 't over mij verkregen,
En ik ben op dezen keizerburcht, op dit huis van schuld toegegaan,
En ik dacht, daar ik alle hoop voor mijzelf had opgegeven,
Dat ik *heden* het werk van mijn handen zou verrichten!
Gij spreekt van verlangen, en ik honger naar de daad die op 't oogenblik door mij gedaan moet worden,
Het stormende verlangen voert me met zich mede door dit huis heen dat ik niet aan kan zien!
En hij vraagt me, en ik kan niets antwoorden, ongelukkige! en de arme Cébès sterft eerdat zijn baard gegroeid is!

Cébès.
Tranen in uw oogen?

Tête d'or.
Ik verzoek u
Dat ge mij laat gaan en dat ge niets van mij wacht; mijn ingewanden,
als van een moeder, hebben medelijden met u!
Het is ijslijk
Dat ge die verwijfde druppeltjes uit me hebt kunnen persen!
Gij vraagt en vraagt, en als een dom ding kan ik niet anders antwoorden dan met dit ijdele beetje water!

Cébès.
Ach, ach!

Tête d or.
Ja, sehreeuw maar.

Cébès.
Nimmer!

Tête d'or.
Klaag!

Cébès.
Nimmer!

Tête d'or.
Nimmermeer!

Cébès.
Nimmer. En gij!
Gelukkige
Die niet sterft! Gelukkige, gelukkige!
En ik, ik sterf dadelijk! - Mijn leven hier! -
En daarna, wat dan?

Tête d'or.
Niets meer. De mensch heeft alleen zijn uur op aarde.
Sterf, en wacht niets meer!
Voor altoos!

Cébès.
O het ellendigste onze-lieve-Heer's-beestje,
Het leeft! de idiootste kleine vlieg die men dood maakt zonder er aan te denken.
Ze leeft! en dan sterft ze, en ze wordt iets onnuts en verworpens!
En ik, mijn arme rest van leven
Vervliegt, en wat het ook zij, een droge aardklont zelfs, maar
Die bestaat, die bestaat!
Mag me met verachting aankijken, mij, die niets ben!
Niets! En gij ook... Wanneer ik...

Tête d'or.
Voor altoos zonder hoop op weerzien! Verwacht
Niets! - Denkt men dan dat een ziel gekonfijt blijft midden in haar huizing die ontdooit? - De doodstrijd en de dood!
- 't Is het eind....
Mocht mijn verwensching mij lucht geven! Maar -
Wat! is het uw lot
Om te sterven! - Dat,
Dat alleen is de troost, het eenige wat ik u mag geven! - Nimmer en nimmermeer!
Mijn lieve, de scheiding is daar!

Cébès.
Ach!

Tête d'or.
Hoe zoo!

Cébès.
Thans voel ik het, de...

Tête d'or.
Wat?

Cébès.
.. Dood! hier, daar, overal! Ach!
Ik voel pijn!

Wurm die ik ben!
O!

Tête d'or.
Wees niet bang! ik blijf bij u! Wees niet bang
Te sterven! Alles is verdriet.

Cébès.
Alleen....

Tête d'or.
Hoezoo?

Cébès.
Alleen....

Tête d'or.
Hoe, alleen?

Cébès.
.... Te sterven!

Tête d'or.
Blijf ik dan niet bij u?

Cébès.
Alleen te sterven! ook gij kunt me niet helpen!
Ieder van ons is alleen! Welk een nacht,
Welk een vreeselijk eind van een nacht.
Die me zegt te vertwijfelen! krankzinnig te worden en te vertwijfelen.
Alles zinkt weg!
Alleen, ik die zoo heb liefgehad, alleen, zoo sterf ik,
Eenzamer nog dan het kind door zijn moeder gedood en dat zij onder den misthoop begraaft bij
De scherven van borden en de krengen van katten, in den grond vol roode wurmen!
Ach!

Hij kan het niet dragen, Cébès. Zijn leed is te groot. Hij wil opstaan, loopen, strijden, den dood bedriegen, en in zijn woede bijt hij de hand van Tête d'or die hem op zijn rustbank terug houdt. ‘Laat me los, beul; ik haat je!’ schreeuwt hij. Met een ruk ontkomt hij aan den greep van zijn vriend - en wankelt en valt. Tête d'or brengt hem terug naar zijn bed. ‘Laat me alleen,’ zegt Cébès; en hij is toch niet meer alleen, want het groote medelijden overvalt hem met allen die lijden als hij, met de ellendigen en de onhandigen en de onwetenden die hun smart niet kunnen uiten, met de goeden wier leven verbrijzeld wordt, met de beschroomden die onder den koelen trots worden vermorseld, en vernietigd worden met

één slag, onder den ijzeren lach der domme verwaandheid, - met de laffen, de bedroefden, de vernederden. Hij lijdt niet alleen, - want het medelijden grijpt ook Tête d'or bij de keel. De held vergeet de daad die hij *heden* nog moet doen, hij vergeet het ‘stormende verlangen dat hem met zich voert, vooruit’, hij knielt bij het bed. ‘Neem me dan meê als dat uw wil is,’ zegt Tête d'or. ‘Denkt ge dat ik het niet moede ben?’

Op dat woord heeft Cébès gewacht. Niet het sterven viel hem zwaar, maar het sterven in het denkbeeld dat hij geen waarde in de wereld had gehad. Nu blinkt er hoop voor hem uit het niets. Er is een band tusschen het zwakke en het krachtige, tusschen het verworpene en het edele, tusschen den dood en het leven. Ja, zegt hem Tête d'or:

Een woordje van troost waakt op den achtergrond van elke verlatenheid,
Een stille vergeet-mij-nietslamp die onze droefheid bijlicht met haar trouwe vlam!

Cébès.
Luister, ik zal het niet langer verbergen, want de tijd gaat voorbij, en ik heb geen tijd meer!

Tête d'or.
Spreek, mijn kuiken!

Cébès.
Ik heb u lief, Tête d'or!

Tête d'or.
Hebt ge mij lief?

Cébès.
Men zegt:
Wanneer er op zijn weg door de woestenij
Eén bittere ontbering is die den voetganger wanhopig maakt,
Is het de liefde die man en vrouw aan elkanders hart drukt onweerstaanbaar.
Zoo vergeten zij het alledaagsche van hun gezicht en den gewonen schijn der dingen.
Zij kunnen niet meer van elkander af.
Die liefheeft noemt *lief* wat hij liefheeft,
En hij vindt liederen uit die beginnen met *O, O mijne*.
En die den kreet nabootsen der meeuwen, fladderend heen en terug, wanneer de slagen van de dreunende zee het lange strand doen schudden,

Of de stappen der zomerbuien
Die over de wegen gaan in den tijd der roode klaver.

Ik heb u lief. Boven alles, geheel en al!
Spot nu niet met me, hoort ge? maar antwoord!
- Antwoord neen, gij moogt het,
Want ik weet dat ik in 't geheel u niet waard ben.

Tête d'or.
U antwoorden?
Houd uw hoofd niet beschaamd tegen het harnas van mijn schouder,
maar kijk me aan!

Cébès.
Is het waar?

Téte d'or.
Borst tegen borst, oog in oog!
Niets vermag meer ons te scheiden.
Laat ik mij aan uw gezicht verzadigen, en
Gij zie uw beeld in mij!

Cébès.
In u, uzelf!
O mijn koren.
Wat kan ik u geven? Het goud der rijken
Koopt den eerbied der nederigen van geest.
En haar bruidegom, - die andere mint hem
Met haar zijden haren, en haar lotusoogen, en haar stamelende taal,
En haar onderwerping, en de weelde van haar lijf!
Maar ik die u in de oogen zie, helaas,
Ik kan u bij den koop niet bedriegen, ik kan u alleen
Mijzelf geven! mijn lieve, niets meer
Dan de waarheid van mijzelf die gij moet liefhebben!
En evenals de winterzon haar goud, zoo zal ik u haar geheel toonen, louter. En ik ben zeer
Blijde dat ik arm ben en onvolmaakt, omdat gij het zijt
Aan wien ik alles geef wat ik ben, en dat gij mij te duur betaalt.

Ik vraag u: wees niet bedroefd
Omdat ik sterf en ge me niet meer zien zult,
Weldra...
O welk een waarde hadt gij toch, mijn leven, daar ik met
Niets anders dan u alleen, deze liefde heb kunnen koopen.

En Cébès sterft in de armen van Tête d'or ..

Zoo golft het gesprek der twee vrienden op en neer, ontroerd en hard, zich samenpakkend in een duistere wolk van spijt en dan zich ontspannend in een breeden stroom van geestdrift. Daar gromt altijd door in den boezem van den held de overtuiging dat hij zijn werk *heden* moet aanvatten, en daartegenover lokt de verteedering der zwakheid naar ideale hoogten. Het is geen gesprek, het is een duo van stemmen die elkander ontvluchten en elkander vinden, grillig geïnstrumenteerd dat al wat leven heeft in de schepping even zijn gezicht aan den rand van het woordenborduursel komt toonen, maar zóo dat de stem zelf in wonderbare klaarheid, mokkend en jubelend, klagend en wegstervend, zich uit haar klankenomlijsting loswikkelt en doordringt tot het hart.

Ziehier het einde van het gesprek op het sterfbed:

Tête d'or.
Sterf niet! wij beide en niets anders dan wij!
- De dag!

Cébès.
De bleekpurperen morgen
Glijdt heen over de verre vlakten en kleurt ieder wagenspoor met zijn tooververw!
En op de stille hoeven kraaien de hanen:
Kukeleku!
Het is 't uur dat de reiziger in zijn postkoets gedoken
Ontwaakt en naar buiten kijkt en kucht en zucht.
En de zielen die pas uit het lichaam ontbonden zijn,
Met een gepiep van naakte vogeltjes, langs den kant der muren en der bosschen,
Trekken als schimmen naar de streek der duisternis, geleid door de verdwijnende sterren.
- Hoe is 't met den tijd?

Tête d'or.
De nacht is geheel geëindigd.

Cébès.
Geëindigd! - En de morgen die de zee in gloed ontsteekt en wiens onmetelijke vlammen
De daken en de zuilenhallen rood tint, verschijnt op nieuw!
Ik voel de frissche koelte. Die wolken!
- Maar 't is met mij gedaan, ik zie niet meer.
Deze dag, en de andere dagen, zijn het leven van andere menschen!

Eerst is 't de blijde Mei, dan loopt het jaargetij af en de menschen vallen als rijpe appelen.
- Het is met mij gedaan! en de meester van mijn leven, als een geknars dat de slag van het uurwerk voorafgaat - ach, voor mij zal het uur niet meer slaan - zegt: Het is gedaan! Nu ...

Tête d'or.
Wat nu?

Cébès.
Niets, ik voel me wel, ik sterf nu! Waarom beeft ge? Beef niet.
Ge hebt me nooit lief gehad, vroeger, niet waar?

Tête d'or.
Maar zeker!

Cébès.
Neen!
Vroeger nooit! En nu moet ik sterven!
Ach!
Ik moet weer toornig op mijzelf worden!
Dit, dat halfdoode, bijna koude ding,
Zonder oogen, zonder iets, bijna ge-
Stikt, dat heeft nog lief, dat wil
Nog ...
Ach, ach! waar zijt ge?

Tête d'or.
Hier, ziet ge me niet?

Cébès.
Waar zijt ge? Zijt gij dat?

Tête d'or.
Maar ge houdt me vast.

Cébès.
Ik voel
Uw haren. Ik zie u niet meer, ik tast op goed geluk. Ik wil...
Tête d'or!
Ik heb u lief in 't oogenblik van mijn dood!
Nu heb medelijden met me! De Dood,
De Dood grijpt me aan met zijn lenige, wurgende vingeren.
Hij valt achterover.

Tête d'or.
O mijn broeder, o mijn gemaal!
Moet ik u dan als een klein kind dat men loopen leert
Onder de armen ophouden!
Rust uw hoofd tegen mijn hals.
Denk aan den heerlijken zomeravond....

Cebès.
Donker, donkerder en donkerder! alles draait en gaat uit.

Ach ik verga, mijn hart verstijft.
Hier uw hoofd, dat ik het nog eenmaal omhelze! Zeg, zeg, lieve...
Hij sterft.

Tête d'or.
een oogenblik onbewegelijk, dan
werpt hij het lijk van zich.
Vreeselijk!
Alleen, en koud.
Wat maakt dat voor me uit
Of hij dood is? Welk verschil is er
Tusschen dit lijk,
Tusschen dit lijk, en dien stoel of een boomstam?
Waarom zouden we gaan treuren? Waarom zouden we ons laten ontroeren door iets wat gebeurt?
Wie zou zich tot die klucht willen leenen?
Datzelfde wezen dat zich wrong en pufte van doodsangst, met opgeblazen wangen als de tronie van een zephir,
Zal in dezelfde plooien zijn blijdschap uitgillen; ons verdriet groef ons de voren in 't gezicht voor onzen pret. Hansworsten!
Ben ik van steen? De boomblâren lijken me van stof of van blik,
En de heele lucht een decoratie, het aankijken niet waard.
En die zon, wier eerste stralen voorheen me deden zingen
Alsof ze een steen was die tegen het bronzen bekken aankwam,
Ze mag opgaan, het is me zoo onverschillig
Alsof ik een koeblaas zag hangen aan den ingang van een slachterij!
Ja, en als het koraal dat niets voelt,
Zou ik mijn ledematen kunnen zien afvallen.
Waarom leef ik? Wat kan het mij schelen te leven of dood te zijn! - Ik heb pijn.
Hij richt zich op.
Heden!
Heden is gekomen dat ik moet toonen wie ik ben! Ik ben er nog! Het moet!
Alleen en zij allen te zamen! Ik zal op hen afgaan, ik zal den snoet van dien hondschen onzin vermorselen met mijn vuist!
Ik zal spreken voor die vergadering van smeerlappen en lafaards; of dood, of keizer in mijn eigen recht!

Het is de inleiding tot het tooneel waarin Tête d'or de macht verwerft door het overhoop steken van den ouden keizer; een tooneel van uitbundige kracht.

Alles gaat hier met verbijsterende overgangen. De stemming,

teruggedrongen zooals aan het ziekbed van Cébès waar de held zijn plannen vergeet in een oogenblik van enthousiaste teederheid, slaat plotseling om; het lichaam dat Tête d'or een seconde te voren met verrukking in zijn armen gedrukt heeft, werpt hij met verachting van zich af. ‘Dit lijk! Dit lijk!’ Zijn verlangen roept hem, en met den stormwind ijlt hij voort.

Evenzoo is de omkeer aan het slot der loopbaan van den held. Hij heeft de prinses uit haar doodsangst bevrijd; zij heeft een recht verkregen op den triomfeerder dien zij lief heeft en eensklaps voegt Tête d'or haar het: ‘Vrouw, wat heb ik met u te doen!’ toe. Zijn verlangen roept hem, het verlangen om zich, gaaf en louter van geest, te storten in den schoot van het oneindige.

Daar is dus geen ontwikkeling in het drama *Tête d'or*. De geschiedenis schijnt wel voort te gaan; maar inderdaad zijn de drie bedrijven van het treurspel drie episodes die nauw met elkander overeenkomen. Ze zijn in een anderen toon gezet, ze zijn in een andere omgeving van licht gebracht, ze spreken met den ernst der zelfbeschouwing, of met de forschheid van de brutale daad, of in de extase der zelfopoffering; doch ze zeggen hetzelfde. De rol van de eigen jeugd van den held met haar vage begeerten, wordt overgenomen door Cébès, den vriend, en Cébès, die de aanhankelijkheid van het zwakke aan het sterke voorstelt, maakt plaats voor de prinses, den schoonen schijn der dingen, welken de kracht verbreekt zoodra die schijn wil gaan heerschen. Maar verbreekt om aan dien schijn een nieuw leven te schenken als aan het ideaal.

Op die wijs bestaat de tragedie *Tête d'or* tegelijk uit een enkel muzikaal motief en uit een vertelsel. De muziek dringt tot ons hart door als een lied van verlangen, en van het geloof van het verlangen in zich zelf als een macht van bevrijding. Het zwakke, het teedere, het schoone wordt uit zijn banden bevrijd door den onstuimigen, levenwekkenden drang van het machtige verlangen, en het verlangen zelf bevrijdt zich van zijn schuld door zijn opofferende overgave aan het geheel der schepping.

De macht van het verlangen, en van het geloof dat één met het verlangen is, schittert in *Tête d'or* als de degen dien de held zwaait tegen de loomheid der wereld:

Degen!
Borg van mijn waarachtig vertrouwen,
Ik richt u omhoog als een flambouw, teeken der overwinning.
Ik trek den degen tegen een wereld van tranen en moedeloosheid!
Schitter, blank staal, totdat het doel bereikt is!.....

'*La Ville*.'

Tu parles d'une autre vie.
La Ville

Ik heb, over *Tête d'or*, een brief naast mij liggen van Octave Mirbeau, den man die Maeterlinck bij het Fransche publiek heeft ingeleid. Hij zegt in dien brief: 'Tête d'or, c'est la bataille sans merci pour la Justice de l'avenir, c'est la destruction farouche des vieilles sociétés de mensonge, et c'est, à la fin, l'aube nouvelle, apparue, par delà les ruines et le sang, dans le rayonnement du sacrifice volontaire et de l'amour.... C'est plus qu'une oeuvre d'art. J'entends là, clairement, l'appel farouche du prophète, clamant, à travers le monde opprimé, énervé, servilisé, l'annonciation des temps nouveaux. Est-ce que je me trompe?'

Het komt me voor dat, in dit oordeel, de 'gedachte' van *Tête d'or* te ver is doorgetrokken. Het drama heeft geen conclusie. *Tête dor* is een bekentenis van het geloof in de origineele kracht der menschheid; maar het doel waarheen die kracht streeft wordt niet genoemd. Het is een eerste handeling van geloof, een in bezit grijpen door den dichter van zijn wereld; niet een geheel uitspreken. Hij was daartoe nog niet bij machte en hij was gebonden door zijn verhaal. De fout van *Tête d'or* is niet dat de tragedie symbolisch is, maar dat zij niet symbolisch genoeg is. Daar zijn trekken in de karakterstemming van den held die in het woeste verhaal niet tot hun recht komen. Hij spreekt van zijn hart als van: 'die kloppende wroeging', en hij verlangt naar den regel welke die wroeging zal verzoenen, maar hij kan niet anders dan onstuimig voorwaarts gaan en altoos voorwaarts.

Et que veux-tu? Avec quelle énorme audace il parle de s'arroger le verbe *Avoir*!

werpt een der personen van het drama hem tegen.

De held, zooals hij ons geschilderd wordt, is zichzelf toch niet tot regel.

Daar is ook in Paul Claudel's karakter een gevoel van ontbering, een gevoel van wantrouwen, een wroeging; de individueele mensch met zijn verlangen is hem niet genoeg. Hij heeft behoefte aan een Middelaar.

Welke?

De dichter heeft het gezegd in zijn tweede groote drama: *La Ville*.

Het is het gedicht van de bevrijding door den Middelaar.

Hij heeft het opgebouwd, vrij, zonder een verhaal tot grondslag te nemen, in twee architektonische groepen.

Twee *steden* verrijzen voor ons oog; de *stad* genomen in haar zedelijke beteekenis als een vereeniging van menschen die aan zichzelf niet genoeg hebben en die een bemiddeling zoeken om hun leven vol uit te leven.

De eene stad is de stad van den schijn. Hij is het laatste en het hoogste woord der menschelijke beschaving. Gegrondvest op een vereeniging tot voldoening der stoffelijke behoeften, stijgt zij op die basis tot een vrij samenzijn ter bevrediging van het hoogste geestelijk genot dat menschen aan menschen kunnen schenken. Die stad is in zichzelf volledig; zij heeft het geluk verwezenlijkt in zijn sprekendsten vorm, het geluk van het gelukkige oogenblik.

De andere stad is de stad van het wezen. Zij bestaat niet voor de oogen der menschen; de hare is een vereeniging die telkens veroverd moet worden, en die op aarde nooit vervuld kan worden. Haar grondslag is niet de behoefte van den eenen mensch aan den anderen, maar het verbond dat ieder voor zich en allen gezamenlijk gesloten hebben met het Hoogste, met de Waarheid, niet van het individueele bestaan - want dat is schijn - maar met de Waarheid van de Schepping. Het is de Godsstaat.

De vernietiging der wereld van schijn, de opbouwing der wezenlijke wereld, zoo is de handeling van Paul Claudel's drama, *La Ville*.

De stad van den schoonen schijn:

Een wondertuin zien wij, gebaad in het roode goud van de scheidende zon. Vroolijke paren doorkruisen de paden tusschen

het dichte geboomte. Het is een geroep van lachende stemmen, een lokken met oogen en gebaren, een zich verliezen, een zich weervinden, een zich uitstrekken op het malsche grasbed, een voortijlen door de alleeën.

Een zekerheid vervult al die jeugdige harten: daar zijn geen zorgen, hier kunnen zij niet doordringen. Het park behoort aan den rijksten, den machtigsten, den besten man, en het geluk van dien tuin is gegrond op zijn rijkdom, zijn macht, zijn goedheid. Hij, Besme, de groote, heeft het park als een toevlucht geopend voor allen die van het leven genot willen hebben, en met een gracht en een muur heeft hij het gescheiden van het jagen en woelen der wereldstad, waarop het van zijn hoogte af neerziet.

En geleid door Audivine in haar blank gewaad verzamelt zich een groep om het uitzicht te genieten op het onmetelijke Parijs aan hun voeten, op het oogenblik van den ondergang der zon.

Zij voelen het plechtige en het mysterieuse van dat zon verdwijnen in den afgrond van den hemel; een angst beknelt hen, en zij beseffen niet van waar hij komt; maar opkijkend in elkanders gezicht vervangt een lach van geluk de pijn. Zij weten dat zij bijeenbehooren, zij hebben behoefte zich aan elkander over te geven, zij zijn elkander dankbaar dat zij daar te zamen zijn. ‘Waarom zouden wij gescheiden blijven?’ zeggen zij, ‘waarom zouden wij voortaan niet te zamen rijpen als een vruchtentros?’

In datzelfde uur is de rust van den tuin gestoord, de zekerheid is weggenomen: Avare is verschenen, de nihilist, de loochengeest, het beginsel van den opstand. Evenals de anderen heeft hij toegang tot den tuin, maar hij onderwerpt zich niet aan den regel; hij, de onrust, de bode van onheil, kent de wet der beschaving niet. Besme, de rijke, de machtige, de groote, pakt den vagebond om hem tot rede te brengen. Avare wostelt om los te komen. Hij schreeuwt:

Avare.
Laat me los! Had ik een mes bij me, ik zou 't u in de ribben stooten.

Besme.
Wat is dat voor een man?

Avare.
Noem hem
Een wolf tegen dat de nacht aankomt.

Besme.
Luister, wolf....

Avare.
Ik bezit niets. Ik ga me daarvoor wreken op de menschen.

Besme.
Uw naam?

Avare.
Gij zult hem hooren. Gij zult hem later hooren.
Wanneer de steden.... Weldra zult gij dien naam vernemen:
Avare.

Besme.
Avare.
Wat zegt ge toch van de steden?... Hoe zullen ze...

Avare.
Wanneer de steden, met haar heele zielental, in brand zullen staan!
Ja, ja! Ik weet wat ik zeg!
Tot nog toe
Stierven de menschen een voor een, met een langen doodstrijd:
Maar thans
Vallen zij allen te zamen naar beneden.
Zij zullen neerkomen als bladeren, als troepen vogels!
En die dag is niet meer ver...
Ze zeggen dat ik niets weet. En inderdaad
In een boek kan ik niet lezen.
Maar ik speur, ik speur de toekomst!

Besme.
Moest ik u niet zeggen: bedaar? Kijk rond: die vrede.
Haal adem. Een volmaakte rust ligt uitgespreid over den
grooten Hemel en de Aarde.

Avare.
En luister
Naar dat gegons dat uw muren niet verhinderen hier binnen te
dringen. Aanschouw dat zondig gewoel!
Ik sta niet alleen. Ik zal me bevrijden van de heerschappij
mijner gelijken.

Het schijnt wel alsof het woord van Avare de heerlijke plek voor den machtigen Isidore de Besme, den heer van den tuin, heeft onttooverd. Hij praat en redeneert met een vriend over het verdwijnen van het geloof... dan plotseling wordt

zijn gevoel hem te machtig, hij ontdekt zijn innigste gedachten, en te midden van den goddelijken lentenacht welt de angst hem naar de lippen, de bekentenis van den man, verzaad van genot tot walgens toe.

Besme.
En ik, weet ge wat ik ben?
Hier is geen vinger
Die zich niet voor me roert En ik,
Meester van ongetelde schatten, ben te midden der menschen,
Als de vadsige bijenkoningin, die de eieren legt.
Zoo heb ik me in dezen burcht teruggetrokken als in een stad
Om de vreugde te kennen en om de menschen met vreugde te kunnen bijstaan.
Op die wijs ben ik een god geworden!
Zie naar mij; raak me aan met uw hand.

De vriend.
En!...

Besme.
Vervloekt het uur mijner geboorte!
Vervloekt het oogenblik dat ik half nog verborgen in mijner moeder schoot met de beenen de wereld tegemoet spartelde!
Wat mag toch wel de waarde en de duur van het leven wezen?
Een beekjen... neen! Als de blauwe gloed van een pruim, als een wasem op goud.
Weet dat mijn drank geen wijn is, maar als ik drink is het den doodsbeker,
Met opgespalkte kaken, waggelend en glimlachend; mijn weg tastend langs de muren met de handen!
En dit is het wat mij verwondert: wanneer ik een troep jonge mannen en vrouwen ontmoet, het hoofd met bloemen omwonden, ijlen zij heen met een schaterlach als een soort gebrul.
En volg een man en een vrouw, zoodra zij op een plek gekomen zijn, waar zij meenen dat niemand hen ziet,
Dan, alsof zij er genoegen in vonden, komen zij nader te zamen en hun lippen raken elkander aan.

De vriend.
Kent gij dan dien gloed niet!

Besme.
Ik heb den brandnetel gevoeld. Voorheen....
Maar, nu, kus ik een dieperen mond.
Een slag treft me, als met het eind der dingen.

Daar stijgt de maan aan den hemel. Het park, verzilverd, neemt een andere gedaante aan. Op de takken wiegen zich witte pauwen in het blanke lichtstrooisel; een gejubel van stemmen klinkt uit de schaduw van het hout, en te voorschijn komt de schaar der jeugd, Audivine aan 't hoofd, teruggekeerd van haar dwaaltocht en haar zonnenondergangverukking, maandronken.

Meisjes en jongelingen zingen den lofzang van de duisternisverwinster; en Audivine laat de bleeke stralen over haar ontbloote boezem en armen glijden. Zij baden in den gewijden middernacht. En om de onheilsgestalte van Avare weg te wisschen, - treedt onverwacht zijn tegenbeeld, Coeuvre, te midden van de groep - Coeuvre, de dichter die aan het duurzame van het geluk gelooft, en die op dat hoogtepunt van zijn leven aangekomen is waar hij de vervulling zijner wenschen grijpbaar voor zich heeft; - ja, de godin der liefde zelf, in den vorm van Thalia, wie de begeerte der mannen als een stoet volgt, houdt haar intocht in den toovertuin, - Thalia, de uitbundige, de boven schaamte en leed verhevene, de wonderschoone veroveraarster, de liefde in dat moment harer ontwikkeling waarop zij de poëzie huwt.

Maar Besme, de machtige, schrikt terug voor die uitbarsting van vreugd. Hij, de heer van den tuin, begeleidt die opwinding met zijn grommend, met zijn wanhopend: Er is niets; er is niets beter dan het Niets. En Audivine slaat haar armen om zijn hals.

***Audivine*.**
Ik smeek u: wil het toch niet gelooven.

***Besme*.**
Waartoe die omhelzing? Gij drukt aan uw hart, gij drukt een lijk.
Weg!

***Coeuvre*.**
Ik ook spreek tot u als Audivine. Ik smeek u, wil het toch niet gelooven.

***Besme*.**
Meent ge mij te dwingen?

***Coeuvre*.**
Waarom vermag ik het niet te doen!
Gunde mij de hemel slechts dat ik zijn stormwind was, of de Aarde

Om u in te wijden in mijn vreugderoes!
Wacht tot morgen, en zie dan wat de Lente is,
Wanneer die jubelende dochter der sneeuw ons schoone Frankrijk met licht vervult,
En ze de blinkende wateren onder haar voeten doet ruischen, en
Den wijnstok stooft, het gras doet tieren en de bloemen en de voedzame meloenen.
Vreugdedronken klopt het hartje van de wilde zwaluw
Die praat en praat op den rand der goot, terwijl het mannetje het huis zonder schoorsteen metselt.
En de roos bedauwd keert,
Geurende,
Keert haar gelaat naar de koesterende zon. Gij, keer uw gezicht der Vreugde toe!
Keer, Besme, keer uw gezicht naar de Vreugde!

Besme.
Welaan! plaats een weegschaal tusschen ons beide! Haak de kettingen vast,
En gij zult de schepping op de eene schaal leggen, en ik zal mijn twijfel leggen op den andere, en deze zal naar beneden gaan!
Wat stand houdt, is er niet.
Neen, Coeuvre!...

Bavon, de broeder van den machtigen, den grooten Besme, schaart zich aan de zijde der verachters van het leven. Hij heeft door een blinden hartstocht gedreven, tot den stoet behoord die Thalia volgde. Op dit oogenblik wendt hij zich van haar af. Hij gevoelt een walg van het onzinnig verlangen dat hem door de wereld heeft gejaagd op haar voetspoor. Laat zij zich met Coeuvre vereenigen, hij neemt afscheid van Thalia en van de vreugd.

Maar Coeuvre trekt haar tot zich en draagt haar in zijn armen als het wapen waarmeê hij het leven beheerschen wil, dat het hem geluk geve.

Coeuvre.
Wie durft vertellen dat de mensch sterft? Het is niet waar!
Ik zal u in mijn armen houden als een paard, als de heftigheid van het vuur, als de kracht van het staal!
Wie zegt dat de mensch sterft? maar hij
Houdt stand.

In zijn levendige jeugd, altoos weer zich vernieuwend
Door zijn geestdrift, zich vernieuwend door zijn daad!

De gelukkige, de dichter, de minnaar, gelooft aan het geluk dat de mensch aan den mensch kan meêdeelen, - omdat hij gelukkig is.

De vloek van Bavon daartegenover, de zegen uitgesproken over het leed.

***Bavon*.**
Hier sta ik als een schipbreukeling
Die op het strand hurkt doodmoede en druipend onder den nachtregen.
Ik heb te lang geleefd.
Maar luistert naar mij, gij allen!
Ik verloochen u, o vreugde! ik wend mij van u, gelukkigen!
Laat iedere vreugde vervloekt zijn en ieder die over haar jubelt: Ik bezit haar in triomf! wee over hem!
Maar o honger!
O vuilnis, gij zult mijn groote liefde wezen!
Neemt mij op, o gij die gezeten zijt in de laagste der woningen!
O ellende, ik zal mijn lippen drukken op uw afzichtelijk, somber gelaat!

En het donker van den lentenacht breekt; vale plekken vertoonen zich aan de lucht, een nieuwe dag is in aantocht. Wie van beide zal het winnen? - het bruisende, weelderige geluk dat in de koele stilte van het maanlicht op een eeuwigen duur aanspraak maakt ‘altoos zich vernieuwend door zijn jubelende geestdrift?’ of de diepe klacht over de vergankelijkheid van het leven en de macht van het leed?

De twee stemmen klinken tegen elkander in, en, gedrongen door de sombere tonen, verheft zich het smeltend lied der vreugde tot zijn volle kracht en hoogte. Maar het tooverlicht van de maan verdwijnt, het donker van den lentenacht breekt, een nieuwe dag is in aantocht.

De nieuwe dag vernietigt den wondertuin.

Avare is aan het woord, waar, in het tweede bedrijf van *La Ville*, de strijd tegen de klasse der ‘geluk’-bezitters en de ondergang der maatschappij wordt getoond. Hij bindt den storm los. Avare is het blinde verlangen. Zijn naam herinnert

aan wat van den held, Tête d'or, gezegd wordt: ‘Avec quelle énorme audace il parle de s'arroger le verbe *Avoir!*’ Hij wil *hebben:* het stuk brood, het stuk beschaving, het stuk aanzien, of het stuk vreugde dat de ander boven hem voorheeft. ‘De volmaakte rechtvaardigheid voor elkeen is dat hij zich de heele rest toeeigent’, zegt hij. Hij kent slechts de rechtvaardigheid ‘voor elkeen’; hij is de vijand der orde.

Zijn tijd is gekomen.

Waaruit is de orde ontstaan? Uit het gevoel der noodzakelijkheid van een bemiddeling tusschen den enkele en zijn doel om naar den eisch zijner hoedanigheden te leven. Daar is een middelaar noodig. Maar wie kan middelaar wezen tegenover zijn gelijke? Wat kan de eene mensch geven aan den ander? zal ik niet altoos mijn voordeel afwegen tegen het voordeel van den ander? en mijn minus stellen tegenover zijn plus? Wat geeft mij mijn geluk als hij gelukkiger is? ‘Loop ik met zijn beenen, snuif ik met zijn neus?’

‘Dat is juist waarvoor wij dienen,’ zegt een der rijken, in dit tweede bedrijf, tot de arbeiders die gelijkheid verlangen. ‘Het leven is wat het nu eenmaal is. Zullen de menschen niet altijd dezelfden blijven? Wanneer een man een stuk geld verdient, zult gij het dan kunnen verhinderen dat er iemand is om het hem in zijn hand te geven, terwijl hijzelf het in zijn zak bergt. En het geld zal toch wel niet in onbruik komen. Want de man die arbeidt verwerft zich een recht op allen, omdat hij hen in zijn arbeid vervangt. Wie zal hem dan het geld in zijn knuist stoppen wanneer niemand onder een ander wil leven, en niemand recht op een ander heeft? Ziet ge, dat is ons werk, van ons rijken: wij koopen en verkoopen de dienstbaarheid. Waardoor wilt ge ons vervangen? Door den goeden wil? De geest is immers zwak, en de maag is niet gewillig. Past op, past op dat ge niet van honger omkomt!’

Is de rijkdom dan de middelaar? maar wie zal in dat geval niet rijk willen wezen en ‘dienstbaarheid willen verkoopen’, dat is: heerschen.

De tijd van Avare is gekomen wanneer de samenleving geen anderen grondslag heeft dan de zelfzucht; en op dien grond is de wondertuin van Besme, den machtige, den rijke gebouwd.

Het tweede bedrijf.

De druk van een naderend onweer ligt over Parijs. Het morgenlicht is loom, en de verveling heeft zich meester gemaakt van de stad, Er broeit verzet, er gaat verslagenheid om. De arbeiderskwartieren zijn vol heen en weer geloop van werkstakers; in de anders vroolijke straten der prachtige wijken hangt moedeloosheid. Men zucht, men redeneert, men wil bemiddelen, men kakelt, men luiert.

In de ellendigste buurt van Parijs heeft Bavon, de broeder van Besme, zijn intrek genomen. Hij dient den ellendigste onder de ellendigen.

Maar de ongelukkige dien hij heeft opgepast is gestorven. Dien morgen heeft hij hem dood gevonden in zijn slaapplaats, en Bavon wacht in vertwijfeling, geslagen door de algemeene moeheid; hij wacht op het eind, hij de laatste schakel van een in weelde ondergaande maatschappij, die haar zwakheid openbaart in haar medelijden en haar zelfkastijding, en in haar loochening van het edelste bezit: de vreugde.

Bavon ziet hoe de straten zich vullen met ontevredenen, met leegloopers, met nieuwsgierigen. Daar is woeling en daar is besluiteloosheid.

De daad komt van Avare.

Die vernielgeest vertoont zich maar even. Hij kan niet goed velen dat men hem aanziet, maar waar hij verschijnt daar handelt hij. Hij herkent in Bavon den broeder van Besme, den machtige; hij grijpt hem; hij voert hem naar de slachtplaats. In Bavon doodt hij het medelijden.

Het bloed van het eerste slachtoffer geeft het signaal voor den opstand. Naar alle kanten breekt de vernielzucht zich baan. Het onweer barst los. De bemiddelingen en de goede bedoelingen zijn bij dien orkaan als een handvol zand, opgehoopt tegen de aanstuivende zee. Ze rukken op, van heinde en ver, de mannen, gelokt door de tegenwoordigheid van Avare, belust op vernietigen - en om zichzelf te vernietigen.

Het einde van de wereld is daar. Besme, de machtige, sterft overkomen van schrik, en waanzinnig storten de rijken zich mee in den stroom der verwoesting om ten minste te deelen in de algemeene furie.

> Maar de waarheid
> Bestaat.

De zon houdt stand in haar vermogen. En ieder ding bewaart
zijn beteekenis.
En de graankorrel brengt onuitputtelijk nieuwe oogsten voort.

Het is de laatst overgebleven broeder van den grooten Besme, Ligier, die bij het aanzien van den ondergang der stad, bevend, deze spreuk overlegt om zich zelf gerust te stellen.

De drie broeders, Besme, Bavon en Ligier, maken, met Avare, de eenige keten der drie deelen van het drama. Besme is de machtige, Bavon de vernederde, Ligier de nederige. De trotschaard heeft den menschen geluk willen brengen, maar moest erkennen: *Niets is*; de verworpeling heeft zijn leven ten offer gebracht aan zijn ellende; de eenvoudige vertrouwt: *God bestaat*.

God bestaat is de grondtoon van het derde deel van *La Ville*.

De stad van God.

Tien jaren heeft de krijg gewoed. Na den zege keert het leger in de hoofdstad terug. Het heeft strijd gevoerd tegen zijn vijanden en tegen zijn eigen aanhangers. Zonder genade is elk verzet onderdrukt. Zij hebben de wereld gekarnd en geklutst. Nu staat het leger triumfeerend op de puinhoopen van Parijs - en zonder doel. De revolutie heeft haar geweld getoond, maar op het toppunt van haar macht is zij radeloos. De laatste gevangenen, dwepers die een gelukstaat wilden vestigen waar alle goederen gemeen zouden zijn, wachten den dood. En dan? Het leger van Avare heeft geen ander wachtwoord dan de vrijheid en de vernietiging. Zij hebben den muur van de leugen omvergehaald. Wat zullen zij met hun overwinning beginnen? En Avare, de veldheer, geeft den degen, het teeken van het bevel over, hij stelt dien zijn trouwsten volgeling, Ivors, ter hand. Hij gaat heen met de dingen die verleden zijn. De tijd van Avare is voorbij....

Van waar dringen allerlei geruchten tot het kampement der troepen door?

De klok in den vervallen toren van de Notre-Dame begint te luiden. Het is de mis. Wat beteekent dat woord?.... Het is Paaschdag. Denkt men nog aan het oude bijgeloof?.... Vrouwtjes komen bij elkander in de bouwvallen van kapellen en bij kerkmuren om te zamen te bidden. Wat zijn dat voor

grimassen?... Maar teekenen en wonderen gebeuren. Een *vreemdeling* gaat door het verwoeste land. Zijn blik geneest, zijn wenk zuivert de lucht van pest, hij wekt de dooden op. De soldaten lachen om het verhaal....

Plotseling vult een schuwe menigte de opening der ruimte waar de troepen kampeeren. De *vreemdeling* is in hun midden.

De vreemdeling.
O kamp der ongelukkigen! Ik kom,
En niet des nachts, maar overdag en te midden der stad
Hier breng ik het offer mijner etuigenis.
Mocht ik niet te vergeefs gesproken hebben!

Een der bevelhebbers.
Waarom zullen we u gelooven, en wie endt u?

De vreemdeling.
Diegeen
Die om uwentwil berouw heeft God te wezen.
Ik verkondig u dat er één leeft: God is.
Kind! hij is ons beider vader. En doe mij geen verwijten, want wat u betreft, ik zie niet in
Dat hij u onrecht heeft aangedaan van den beginne.
Maar gij, mijn broeder, hebt uw blik van hem afgewend.
Daarom kom ik tot u als een oudere broeder,
Als een getrouwe dienaar,
Die naar een jong man in een stad toegaat, en hem zegt: 'Uw moeder, kind...'
Gij, werk zijner handen!
Hij smeekt u dat gij u laat vermurwen.
Ziet, als de Verloren Zoon heeft hij zijn erfgoed van ondank verteerd. Daarom
Begeeft hij zich naar u op weg en knielt voor u dat gij hem moogt vergeven.
'O kinderen!'
Zegt hij. 'Waarom hebben zij mij niet lief? Dat is toch niet moeilijk....'
Ik ga heen; vaarwel, mijn broeders! ik vertrek van hier.
Denk aan wat ik u gezegd heb. En drie mannen zullen tot u komen wanneer ik ben heengegaan. Luistert naar hen.

Op dat woord verdwijnt de vreemdeling als een lichtstraal: De soldaten zien elkander verwonderd aan. 'Ga voort met spreken!' zegt Ivors. 'Zal ik u dan nimmer meer hooren, heldere leeuwrikstem?'

Over de bouwvallen, over het verdriet van de ontdane stad die een wildernis van krengen en geraamten en zwarte steenhoopen geworden is, heeft de goede vraag geklonken: ‘Waarom hebben ze mij niet lief?’ De verwachting is gewekt.

Daar doen zich, uit de menigte, de drie gezanten op van den Hoogste. Ligier, de broeder van Besme, is onder hen, - de eerste. Zij smeeken niet, zij spreken met gezag, zij verkondigen den dood der zonde, de Wet, het eeuwige leven, God. *God bestaat*.

De troostelooze ruimte wordt vervuld met God.

Niet zonder weerzin bukt Ivors voor de toespraak der drie gezanten, hij wil door hen het verbond met God wel sluiten ... hij sluit het verbond. ‘Ik neem dat woord,’ zegt de priester, ‘en zal het u niet teruggeven. Hoort gij?’

Een belofte, als van de lente, komt over de aarde. Het is de dag der opstanding.

En weder verschijnt een schaar voor de oogen der troepen, mannen en vrouwen met palmtakken in de handen. Ze hebben het in de duisternis van de donkere week (voor Paschen) niet uit kunnen houden, en ze zijn naar den heuvel opgetrokken om het licht te zien, dienzelfden heuvel waar Audivine en haar makkers, bij het licht van de ondergaande zon, het verbond gesloten hadden om nimmer van elkander te scheiden. Maura, de aanvoerster der vrouwen, spreekt:

***Maura*.**
Er was nooit droever dag dan eergisteren.
Ik had geen voedsel kunnen
Eten van den morgen af, en tegen vier nur ben ik naar Notre Dame teruggegaan.
Helaas!
Die tempel zonder dienst
Omvatte licht wat overgebleven was van onze kerk, een handvol mannen en vrouwen.
En ik zuchtte en klaagde, omdat ik dacht aan mijn beide zoons.
Dood, omdat deze blinde vrouw, Martha,
Die haar oogen heeft blindgeweend om het verlies van haar man, snikkend haar gezicht hield tegen een pilaar.
En als landloopers rondom een vuur dat ze verborgen houden,
Staken wij de vijftien waskaarsen aan, en zeiden,
Daaromheen staande, de donkere wetten, den dienst van den Goeden Vrijdag.

O bittere, bittere dag! Laat ik nooit meer dien schrik kennen,
mocht ik nooit meer gezeten zijn in de schaduwen van den Doodstrijd!
Op dien dag is God verwonnen geworden.
Op dien dag heeft het Woord,
Bedekt met het zweet der verworpenheid, - dood heeft hij die
straf geleden zichtbaar te zijn, naakt
Een schouwspel voor den hoon en de bespotting.
En wij, wij zaten tegen elkander aan gedrukt
Te midden der ongeloovigen, als in een ei; te midden van de
botheid der lafaards zaten wij als op den grond van een put.
Zoodat wij op deze wijs spraken tot onzen vijand: ‘Heer!
Waarom, de wapens nemend in uw twee geweldige handen, trekt
ge op tegen een stroowisch!....’
Zeg, Martha, konden wij dit langer verdragen?
Daarom zeide ik:
Komt, laat ons heengaan.
Doet uw schoeisel uit. Laat ons heengaan van hier. Wee, wee!
Laat ons opgaan tot God, omdat men ons zegt dat hij gestorven is.
En wij zullen niet terugkeeren, en wij zullen niet eten, en wij
zullen niet drinken,
Neen, totdat wij ons verdriet geuit hebben.
Komt, handjevol menschen, want wij zijn als een kleine troep
bedelaars voor wie de vensterbank van den rijke het voedsel levert.
En waar wij heengegaan zijn, daar was hout.

De aanvoerder der mannen.
Een groot bosch! Daar kwamen wij op het uur dat door het raam
De Maan man en vrouw in een eenig bed vereenigd ziet.
En daar wij langs een steil pad stegen, zagen wij, ons omkeerend,
Parijs aan een paar schamele lichtjes.
Op de hoogte hielden wij stil.
En de nacht liep ten einde; en wij hielden niet op met bidden.
En de zon doorkruiste den hemel, en zij verdween met een onmetelijken
gloed;
En wij veranderden niet van plaats. En opnieuw legerde zich
de nacht in de ruime lucht.

Ivors.
En daarna? In wat dan?

De aanvoerder der mannen.
Het was, eer nog de dag aanbrak,
Een verschijning als van den dag van het Geweten, door geen
oogen ooit gezien.
Het was niet het licht waarin de vogels vliegen, en dat schaduwen
werpt; ik kan het niet met ons daglicht vergelijken.

Zij toonde zich in stilte de verschijning.

***Ivors*.**
Is het waar? Vronw, is het waar?

***Maura*.**
Wat zal ik zeggen, arme vleermuis? Ik heb haar gezien.

***De aanvoerder der mannen*.**
Dit woord heeft zich bewaarheid:
'De aarde doet zich open en de morgen scheurt vaneen en de scheur heeft weerklonken over de zee!'
Het middelpunt is zichtbaar geworden van het heelal.
Het middelpunt waarheen
Zich wenden en dringen de Heiligen, als de geiten
Die hun bek tegen de borst van den herder aandrukken om een stuk brood te krijgen. Dààr houden zich
De Vader en de Zoon
Omkneld in de eenheid der Ademhaling.
En de vrouw die voor mij lag geknield wees, in haar verrukking,
Naar dat punt met haar vinger, en stamelde dat ze
Een juichkreet
Vernam! - Ik weet wat men zeggen en niet zeggen mag.
Dit eene heb ik in 't oog gehouden: de waarheid.
Laat niemand er aan denken
Dat hij dien drempel van den Heer zal overgaan met een rustigen tred!
Maar laat hem zijn linkerhand verkoopen om zich een zwaard aan te schaffen.
Strijden moet hij tegen de poort, en niemand komt binnen dan als een vijand.
Maar de Kinderen Gods stemden dit gouden lied aan: 'Hij bestaat!
En als de windvlaag, als het geruisch der trompet, besta ik alleen door de kracht mijner liefde.'
En heden was het een nieuwe morgenstond. Klapwiekend steeg de zon in de lucht, de haan.
En de dorpshonden blaften tegen de streek waar de dageraad was aangebroken.

Wat zullen wij doen om te leven? - vraagt Ivors.
De priester reikt hem den degen van Avare toe: 'Verdedig ons daarmeê, o Koning, ik zeg: verdedig ons tegen God, dat hij geduld met ons hebbe:
En tegen den Vorst van alle kwaad.'
Ivors drukt het staal tegen zijn lippen.

***Ivors*.**
Ik neem hem aan.
O degen, mijn broeder! Hoe heeft voorheen mijn hart gebloed
toen ik u als speelgoed in kinderhanden zag!
Thans zal men u niet meer verachten als een zeis in den winter.
Maar toch had ik nooit gedacht dat er een tijd zou komen
Dat ik dien niet den gelukkigste prees, die u voor zich uithield.
Doch ook nu schat ik dien man niet gering.
Want de Rechtvaardigheid gaat aan zijn rechter-, en de Barmhartigheid
met haar gezwollen borsten gaat aan zijn linkerhand.
Laat men mij zoo noemen: den Koning der Berusting.

Met die woorden eindigt het drama. Het zwaard van het geweld is verzoend met het geloof door het geduld en de berusting.

Ook Coeuvre heeft, in de stad van het geluk en van den schijn, het woord: *geduld* uitgesproken, want de kunstenaar onderwerpt zich aan den regel; - ook Coeuvre blijft in onze herinnering voor ons staan met zijn bruid, Thalia, in de armen, het wapen waarmee hij van het leven het geluk wil afdwingen; evenals wij Ivors den degen zien ter hand nemen ...

Zoo loopen er allerlei draden van tegenspraak en overeenkomst heen en weer tusschen de twee hoofdgroepen van *La Ville;* en wij gevoelen dat die twee steden der tragedie een voorbereiding en een tegenspel van elkander vormen. Ja, terwijl het pas door de finale zich in zijn volle kracht vertoont, vinden wij het hoofdmotief der tragedie: *het verlangen dat eerst door onderwerping zijn bevrediging verkrijgt*, al van den beginne af aangeduid ...

Ik hoor nog Paul Claudel in een van onze samenkomsten mij zeggen:

'Kunst is ons orgaan voor vreugde. Zie eens Shakespeare's kunst. Hij doorloopt in zijn tragedies de geheele schaal der menschelijke ellende. En toch weet hij het leven te verheffen en te veredelen. Hij is de alchimist die goud uit het slijk der menschheid te voorschijn toovert. Zoo bereidt hij ons vreugde uit verdriet. Het komt, omdat hij zich zelf heeft overwonnen. Er is niets kleins overgebleven in zijn geest. Daarom kan hij vreugde geven.

Maar die rust en die vreugde kunnen niet anders dan de uitkomst wezen van voortdurenden strijd. Om het hoogste te bereiken, om ons op het hoogste te houden, moeten wij worstelen, moeten wij ons zelf verliezen. Wij moeten ons geweld durven aandoen, wij moeten God overweldigen. En den geweldigen is het Koninkrijk der hemelen.

Want het hemelsche koninkrijk, het rijk der waarheid, is, - op een hoogeren trap - het evenbeeld der kunst, - tegelijkertijd een verovering en een vervulling. In ons hart grijpt de strijd plaats, die ons eerst deel doet hebben aan de vreugd; en in de kerk is die vreugde belichaamd. Zij komt ons tegemoet in de klokkestemmen van al die kerken, die tot in den versten uithoek verspreid, de boodschap brengen dat het Eeuwige bestaat...'

BYVANCK.

Jan van Riebeek, de stichter der Kaap-kolonie.[1)]

II.

Laat ons Riebeek's gedrag thans nagaan tegenover zijne eigene landgenooten, de kolonisten, wier aantal in den eersten tijd niet grooter was dan 110, behalve 15 vrouwen en kinderen (een paar jaar later is 't nog ruim 20 minder).

Allereerst had hij te tobben met ziekte onder zijn volk; behalve koorts, was 't vooral ‘het roode melizoen’ (of de loop), waarover hij klaagt, en waaraan vrij-wat lieden stierven. Weinige weken na de aankomst aan de Kaap zijn er slechts een 50-tal gezonden voor den arbeid beschikbaar. Ook zijn vrouw is ziek. Hoofd-oorzaak van de kwaal: onvoldoende woning in 't eerst Slagregens maken de zaak in Juni en Juli niet beter, maar doen toch allerwegen kruiden ontspruiten, die tot geneesmiddelen kunnen dienen, ook voor scorbuut, dat met de gebrekkige voeding samenhing. In 't einde van 't eerste jaar en 't begin van 't volgende is 't met de gezondheid weer zeer slecht. Later, in 1656, in 't natte seizoen, spant het nog éenmaal geweldig ‘door de sieckten dagelijxs onder 't volcq regeerende, sodanigh dat niet alleene 't sieckenhuys vol crancken, maer oock den thienden man bovendien al vrij sonder bewegingen van sieckten sij, den eenen vast voor ende den anderen na invallende, selffs oock d'officianten ende den chirurgijn....: sulx dat de patienten jegenwoordigh gansch desolaet sonder chirurgijns hulpe leggen, ende derhalven in dit nootgeval den Commandeur sijn

1) Zie *De Gids* van Juli.

oude cunst selffs bij der hand heeft moeten vatten, opdat de luyden niet souden leggen vergaen'[1].

Zooveel mogelijk zien wij Riebeek door 't verbeteren der woningen en door geleidelijke aanvulling der voedings- en geneesmiddelen, deze euvelen bestrijden. Dán weer was 't het onverstand zijner onderhoorigen, waarmede hij te kampen had: als zij bijv. zich te buiten gaan aan wilde vijgen en daar ziek van worden. ''t Is een verdrietige saecke', zucht hij, 'dat 't gemeene volck soo roeckeloos over haar eygen gesontheyt sijn ende geen maet weet te houden, voordat met de neus in de coy raecken.'

Maar niet minder had hij te tobben met sommigen hunner, die bleken ook in ander opzicht lastige luidjes te zijn. Traagheid en insubordinatie waren geen zeldzaamheden. Hiertegen trad Riebeek met den hem terzijde staanden raad gestreng op. Een adelborst wordt 'voor injurie begaan tegen den schipper van het jagt, gecomdemneerd gelaarsd[2] te worden met 400 slagen en den geheelen dag met zes musketten te schilderen'! Weldra loopen er vier man weg; een vijfde wordt beschuldigd gezegd te hebben: 'ick woude, dat ick bij haer was'; hoewel hij 't niet bekennen wil, wordt hij 'bij provisie in apprehensie gesloten.' De reden van 't wegloopen bleek te zijn: te veel werk bij te weinig eten. En toch moesten de rantsoenen nog verminderd worden, wegens tijdelijk gebrek aan victualiën. Een plakkaat werd den volke voorgelezen: 'zich voor het wegloopen te wachten, op poene als tegens de wegloopers is gestatueerd, en de ontdekkers van eenige komplotterij of voorgenomen verraad te vereeren met 50 gl., die schuldig is nevens vrijdom van straf, en de onschuldige eens zoo veel, nevens advancement tot het eerste vacante officie.' Kort daarna blijkt de ontevredenheid nog sterker, maar Riebeek laat zich niet bang maken: 'Heden dorst het volk aan den Ed. van Riebeek voorstellen, dat wel genegen waren, heden, vermits het mooi weer, uit visschen te gaan, maar moest beloven, dan het spek daarvoor niet te onthouden, waarop tot antwoord kregen, dat wel uit visschen zoude gezonden worden, als er tijd was en zijn Ed.

1) Dit is de passage, waaruit ook blijkt, dat Riebeek vroeger chirurgijn was geweest (*Dagverhaal*, II, 66).
2) 'Laarzen', een zeemansterm voor kastijden. Wie gekield en gelaarsd was, had dus een behoorlijk pak.

goed dacht, en aangaande het inhouden of menageren van vleesch of spek en andere victualie gehandeld zoude worden als behoorlijk was na tijts en zaaks gelegenheydt.' Als er dan veel visch gevangen wordt, krijgen zij daarvan herhaaldelijk te eten, in plaats van spek en erwten; 'en alhoewel dit wat tegen 's volks zin was, lieten het echter zoo voortgaan, om, als gezegd, onze Nederlandsche victualie te langer te doen strecken, als oock om te laeten blijcken, dat geene wet van den gemeenen man wilde gesteld zijn.' Intusschen komen na een dag of wat de deserteurs van zelf terug, afgeschrikt door 'de hooge en moeilijke bergen', waarop zij gestuit waren. Hun vonnis was lang niet malsch: de hoofdaanlegger, Jan Blank, die reeds vroeger was getuchtigd om zijne 'stoute moedwilligheid', werd, na (wegens veler voorspraak) gratie van de doodstraf ontvangen te hebben, gekield, met 150 slagen gelaarsd, en voor twee jaar verwezen om als slaaf, aan een ander vastgeketend, aan de gemeene en vuile werken te arbeiden; - maar na een paar maanden heeft hij, zoowel als de anderen, tegen belofte van beterschap, kwijtschelding der verdere straf gekregen[1)].

Als in 1656 'ons Godt de Heere jegenwoordigh dapper is besoeckende met sieckte ende crancheden onder 't volcq', wordt een vast- en bede-dag uitgeschreven. 'Ende alsoo sommige soo godloos leven, dat se gelijck als verckens aen de back gaen eeten ende wederom opstaen zonder eens den Heere voor off nae te bidden off te dancken, soo is den geweldiger oock gelast daerop wat nauw te letten, ende telckens als de cocq schafft, de ronde te doen omme den naelatigen van dat nodigh christelijcke gebruyck attraperende te slaen in de boete van ¼ real voor de eerste reys ende tweeden male ½, mitsgaders ten derde male 4 dubbelt[2)], beneffens arbitrale correctie, alles breeder bij resolutie geënareert.'

Die goede oude tijd! - waarvan ook Riebeek een kind was. -

Liet de plaatsruimte het toe, ik deelde ook uitvoerig mede het 'goddeloos' en waarlijk ergerlijk gedrag van één der onderchefs, Gerrit Harmanss, in 1657, met dat van een assistent; alsmede het vonnis daarover, dat echter vóor de uitvoering (wat het doorpriemen van de tong betreft) is verzacht.

1) Theal, *Chronicles*, p. 39.
2) Een quaestie van stuivers, als deze reaal circa 35 cent waard was.

‘Gratieuselijck gesententieert’ heeten ook de vier Nederlandsche schapendieven, die in 1658 veroordeelt werden, ‘den principaelsten eenlijcq met roeden gegeesselt ende 16 jaren gebannen te worden in de kettingh, den anderen 5 jaer, ende de twee resteerende heelders ende steelders elcq 6 jaren, mitsgaders wijders alle vier met een schapevel op 't hooft ende de schouders ten thoone te staen, neffens confiscatie van alle derselver goederen etc. naer uso’ (II, 517).

Op die laatste twee woorden, - afgezien van de taalfout, - mag nog wel eens gelet worden door degenen, die Riebeek van zucht tot hardheid jegen zijne onderhoorigen beschuldigen. Hij had toch, in dienst der Compagnie, de bestaande rechtsregelen te volgen, die verre van zacht waren. Maar bovendien, in zulk eene uit allerlei (kwade zoowel als goede) personen samengestelde jonge kolonie zal streng optreden van gezag en recht stellig toch wel noodzakelijk zijn geweest.

Langzamerhand was aan sommige kolonisten ook vergunning gegeven, op eigen hand te boeren, natuurlijk onder eenige beperkende bepalingen. Het doel was, hen te bewegen zich aan de Kaap met hunne gezinnen te blijven vestigen. Met de meesten hunner lukte dit op den duur niet, wegens allerlei bezwaren; maar van enkelen hunner zijn de nakomelingen in Zuid-Africa tháns nog talrijk[1)].

Ook met deze ‘vrijburgers’ rezen weldra moeilijkheden voor den Commandeur. In 1658 ontstond algemeene ontevredenheid onder hen; sommigen dienden een breedvoerig request bij Riebeek in, waarbij zij op hoogen toon meer vrijheid eischten om hunne waren te ruilen en ze aan de voor anker liggende schepen te verkoopen. Riebeek wist hen echter door eene uitvoerige beantwoording der grieven te bevredigen, ‘waerop elcq, als een nieuwen moet gevat hebbende, beloofden evenzeer sijn best te doen etc., ende de Commandeur aen deselve een romer wijn of twee liet omgaen, in voegen alles in frayen rust ende ordre herstelt sijnde, yder welgemoet naar huys gingh, lachende d' een d' ander wat uyt, omdat elcq over 't sijne soo wat sijn recht bescheyt gecreegen hadt’.

1) Van de vermaarde bezendingen weesmeisjes uit Nederland (die o.a. door Valentijn en Kolbe vermeld worden) is bij Riebeek niet de idyllische voorstelling te vinden, die sommigen er misschien van verwachten zouden; - hij zwijgt er geheél van.

Een bijzonderen uitbrander had Riebeek gericht tegen ‘den tragen ongehoorsaemen’ Harmen Remajenne, dien hij als den voornaamsten opstoker beschouwde en aanduidde. Diezelfde Harmen Remajenne werd twee jaar later (1660) 's nachts op heeter daad betrapt bij 't heimelijk ten nadeele der Compagnie veehandel drijven met inboorlingen. Het bleek, dat hij reeds langen tijd zich daaraan schuldig had gemaakt, zelfs tijdens de vijandelijkheden tusschen de kolonie en de Hottentotten; terwijl hij ook met de bemanning van een Fransch vaartuig handel in verboden waren had gevoerd. Bij zijne veroordeeling kwam hij er waarlijk zeer genadig af: alleen werd het door hem allerlaatst gesmokkelde vee verbeurd verklaard, en moest hij eene boete betalen[1)].

Daar die vrijburgers op eenigen afstand van het fort hunne woonplaatsen hadden, moest er bijzonder wacht gehouden worden om hen te beschermen tegen de roofzucht der inboorlingen, die hunne aanslagen deden liefst ‘als 't doncker dijsigh ende regenachtig weer is, dat d' onse haer schietgeweer niet cunnen gebruycken, ofte hun van verre en sien aencomen.’ Uitgestrekte afpalingen moesten worden gemaakt, drie wachthuizen opgericht (die de namen kregen van ‘Kyck uyt’, ‘Keert de koe’, en ‘Houdt den bul’), een ruitercorps georganiseerd, en eindelijk de kolonie van de zee tot de bergen met een dikken en dichten doornheg worden gedekt. Een voorstel van den Compagnies commissaris Ryklof van Goens (senior), - die de Kaap een paar malen bezocht, - om het geheele Kaapsche schiereiland door het graven van een kanaal tot een eiland te maken, werd ter zijde gelegd op Riebeek's advies, om de geweldige kosten en omdat het tóch niet afdoende zou zijn geweest[2)].

Maar ook nog tegen andere gevaren moesten de kolonisten beschermd worden; namelijk: gevaren van de zijde der negerslaven, die de bewindhebbers der Compagnie Riebeek hadden toegezonden. Eérst waren er slechts een tiental slaven uit Oost-Indië aangevoerd. Maar in 1658 werden er 170 Angolanegers, die op de Portugeezen waren buitgemaakt, aan de Kaap afgezet; en kort daarna nog 56, die op de kust van Guinea

1) *Dagverhaal*, III, 368, 377; Theal, *Chronicles*, p. 102.
2) Theal, *Chronicles*, p. 63.

gekocht waren[1]; - samen dus 226 (ongeveer het dubbele van het getal der blanke kolonisten). Ruim 90 van hen werden aan de vrijburgers op crediet verkocht, de overigen bleven in dienst van het Kaapsche bewind; de Guineesche negers kostten 100 gulden per stuk, de Angoolsche wat minder.

Al gauw liepen er sommigen weg, in de hoop hun vaderland te zullen wedervinden. De Hottentotten, die verdacht werden, dit wegloopen in de hand te werken, brachten er, tegen belooning, toch verscheidenen terug. De teruggebrachten werden veroordeeld ‘om altemalen buyten aen pael gebonden gegeesselt te worden, ende een van deselve oocq gebrandtmerckt, mitsgaders twee in de kettingh aen malcanderen vastgecloncken, tot hun meesters sullen versoecken haer weder te largeeren.’ Toen er méer wegliepen (samen wel een dertig), werden ál de overigen, met uitzondering van grijsaards, vrouwen, en kinderen, in de ketting geklonken, sommigen bovendien een ijzeren kneppel aan de beenen sleepende; wat evenwel niet verhinderen kon, dat er nog weer enkelen méer ontvluchtten. Een aantal, die buiten vertoeven moesten om dringende werkzaamheden, werden 's nachts aan-één geketend. Verscheidene vrijburgers verzochten, uit vrees voor moord, hunne slaven te mogen teruggeven; wat toegestaan werd. Een prijs werd gesteld op het terugbrengen der ontbrekende slaven. Gaandeweg kreeg men ze bijna allen wéer, waarna een zwaardere ketting het deel dezer ongelukkigen werd. Een poos later werd een plan ontdekt, om opnieuw te ontsnappen, gewapend met messen; wat belet werd. Een blijvend gevaar dus wel; dat door Riebeek, - nu eenmaal staande ten opzichte der slavernij op 't hardvochtig standpunt van zijn tijd, - ontegenzeggelijk met krachtige maatregelen voor de veiligheid van de hem toevertrouwde blanke kolonie is tegengegaan. Hij voor zich zou liever Sjineesche koelies gehad hebben dan negers.

Intusschen werd er ook wel gezorgd voor de godsdienstige belangen der slaven: dagelijks kregen zij in de Christelijke leer een poos les van den bovenvermelden ziekentrooster van der Stael.

1) Een sprekend voorbeeld van de vreeselijke sterfte aan boord der slavenschepen: gedurende de reis van twee maanden waren bij deze bezending van 271 Guineesche slaven 43 gestorven.

En wie goed zijn best deed, ontving tot belooning wat tabak en.... een zoopjen brandewijn![1)]

Wederom andere moeilijkheden had Riebeek te overwinnen met het oog op Engelsche en Fransche schepen, die bij de Kaap aanlandden.

In 1655 (dus toen de eerste zee-oorlog van Nederland met Engeland was afgeloopen) kwam er een Engelsch schip, met vrij-wat zieken aan boord. Volgens de wederzijdsche verplichting[2)] werden de Engelschen beleefd behandeld en bij herhaling van het noodige voorzien. Als zij een paar dagen later méer willen ontvangen, wordt hun dit, althans wat vleesch, niet wat groente betreft, geweigerd, met opgaaf van redenen: voornamelijk dat het slachtvee verder beschikbaar moet blijven voor de verwacht wordende schepen der Nederlandsche O.-I. Compagnie. Zonder ruzie en wel-voldaan zijn de Engelschen toen vertrokken.

In 't volgende jaar ging het met een Fransch eskader desgelijks.

De Directeuren der Compagnie berispten Riebeek zelfs, dat hij te gul was met het leveren van verversching aan vreemdelingen. Waarop hij zich verontschuldigde met de mededeeling, dat de cadeau's, die hij een paar malen aan vreemde schepen vereerd had, bestaan hadden uit vleesch van.... z i e k e koeien! Ik zal deze handelwijze van Riebeek gewis niet verdedigen, maar meen toch, dat bij de scherpe afkeuring er van door Theal[3)] het verschillend standpunt der 17de eeuw, vergeleken met dat der 19de, ook ten opzichte der hygiëne, niet genoeg in rekening is gebracht.

In 't algemeen kreeg Riebeek op zijne vraag om eene vaste instructie in deze zaak ten antwoord, dat hij de vreemde schepen beleefd moest bejegenen, maar hun geen levensmiddelen mocht leveren, hun alleen vergunnende zich van versch water te voorzien en visch te vangen[4)].

1) Theal, *Chronicles*, p. 81.
2) Bij den vrede van Westminster, 1654, was o.a. bepaald, dat aan de schepen van één der beide naties, wanneer zij in de havens der andere natie binnenliepen, toegelaten moest worden, aan te koopen wat zij noodig hadden.
3) *Chronicles*, p. 67.
4) *Chronicles*, p. 67.

Een netelig geval was 't in 1660 met een groot Fransch schip, dat in de Tafelbaai strandde. Een verhaal, door officieren van dat schip gedaan, aangaande de verrassing van een fort der Ned. West-Indische Compagnie door een ander Fransch schip, deed Riebeek dubbel op zijn hoede zijn. Zoo beleefd mogelijk werd aan de vreemdelingen hulp verleend; maar tevens zorgde Riebeek voor grooter machtsvertoon dan gewoonlijk, om hun eenig ontzag in te boezemen. Ook eischte hij uitlevering van alle wapenen, die aan land gebracht zouden worden, benevens nauwkeurige opgave van alle namen der bemanning, alsook toezicht op hare eigendommen en inkoopen, ook op wat zij van de inboorlingen kochten; en eindelijk: streng verbod van Roomsche godsdienstoefeningen aan land. De subordinatie onder 't Fransche volk scheen gering te zijn; wanordelijkheid en dronkenschap was aan de orde van den dag. Ook wekte de eisch van afgifte der wapenen heftigen tegenstand. Maar Riebeek stelde zich schrap tegen de Franschen, die gewapend het land wilden ingaan om den kost te zoeken, en zich ook eershalve verzetten: ‘want zoo doende niet als vrunden, maar als vijanden met haar gehandelt wiert.’ Waarop met alle beleefdheid werd geantwoord: ‘sulcke desperate woorden van gequalificeerde luyden niet verwacht wierden, maer reden souden gelieven te verstaen van die haer niet als vrunden, maer als broeders sochten volgens getoonde blijcken te accomoderen in 't bergen van lijff ende goet. Ende eyndelijck aengaende te landt in te gaen off haer volcq toe te laten hun geweer, dat sulex 2 pointen waren, strijdende regelrecht tegen d' ordre onser Heeren Meesters, als wordende sulcx selffs niemant van derselver eygen dienaers toegelaten, ende volgens welcke versocht wierden, dieshalven geen verder importuniteyt oft versoeck gelieffden te doen.’

Daar de Fransche schepelingen zoo talrijk waren en een strijd zeer bedenkelijk kon worden, gaf Riebeek in zooverre toe, dat de officieren zes snaphanen en zes zijdgeweeren dragen mochten, als zij aan land vertoefden (ook om de orde onder hunne eigene manschappen te kunnen handhaven); maar niet méer, - waarop toezicht zou worden gehouden. Wat, na nog eenige tegenstribbelingen, eindelijk door de Franschen werd aangenomen.

De kapitein bleek een Hugenoot te zijn, evenals 44 van zijn

onderhoorigen, die wel in dienst der Ned. O.-I. Compagnie wilden overgaan. Een extra-mooie Zondagsche parade der Nederlandsche kolonisten maakte veel indruk; ook aan de vrijburgers werden de noodige gedragsregelen jegens de vreemdelingen ingeprent; en de instructie van de reeds vroeger ingestelde ruiterwacht werd verscherpt. Ten slotte erkenden de Franschen de goede hulp der Nederlanders bij 't bergen der goederen van 't brekend schip, en vertrokken zij na een week of zes op langsvarende Nederlandsche schepen naar Batavia, voor zoover zij niet, met wederzijdsch goedvinden, in dienst van 't Kaapsch bewind achterbleven.

Een meer bevredigende afloop dus, ook voor Riebeek's goede reputatie, dan van hetgeen zeven jaar vroeger (1653) gebeurd was, toen een ander Fransch schip in de Saldanha-baai voor anker lag om robbenvellen en traan te verkrijgen, en Riebeek en zijn raad hun best deden om van het (wegens 't slechte voedsel) ontevreden Fransche scheepsvolk niet alleen ‘alle de soodanige, die haer dienst presenteeren, aen te nemen’, maar ook ‘noch soo veele meer te locken als mogelijck sij, so omme doenlijck sijnde, de Fransman verlegen te maecken ende van sijn thuysreyse te frustreren, ingevolge sijn meesters ... in toecomende de lust van wederom comen te doen vergaen, als oock mede omme door die luyden ... volcomen kennisse te crijgen van 't vangen, villen ende droogen der voorgen. vellen.’ Daar echter de Fransche schipper wantrouwend werd en zijn scheepsvolk tot aan de ras daarop gevolgde afvaart aan boord hield, konden hem slechts vier man afhandig worden gemaakt.

Theal teekent hierbij aan[1)], dat uit deze zaak blijkt, ‘hoe lichtvaardig Riebeek het opnam met bedriegerij.’ ‘Wij moeten evenwel niet vergeten’, gaat hij voort, ‘dat dubbelhartigheid in 't algemeen in dien tijd overal in Europa bij mannen van zijn rang is waar te nemen. Hij had de ideeën van de 17de, niet van de 19de eeuw; en één daarvan was, dat bedrog in de leiding van staatszaken was geoorloofd. De Commandeur

1) Theal, *Chronicles*, p. 49. Hij vermeldt er ook nog een paar andere onoprechtheden van Riebeek jegens dezen Franschen schipper bij; maar hij vermeldt n i e t , dat aan boord van diens schip door Riebeek's afgevaardigden een sloep werd opgemerkt, die aan de kolonie behoorde en een poos geleden uit de Tafelbaai was afgedreven, waaromtrent de beweringen van den Franschen schipper als onwaar werden beschouwd (*Dagverhaal*, p. 249).

achtte het in 't belang van de Oost-Indische Compagnie, vreemdelingen van Zuid-Africa af te weren; en tegenover hén aarzelde hij niet, bedrog te plegen'.

Ik behoef ditmaal wel niets toe te doen aan de verdediging, evenmin als aan de afkeuring van Riebeek's handelwijze in deze zaak door zijnen meest ongunstigen beoordeelaar (behalve hetgeen zoo-even in de noot in herinnering gebracht is).

Ten opzichte van bedrog - evenals van alcohol en ziek rundvleesch! - onze 19de-eeuwsche (althans éenigszins veldwinnende) zienswijze prefereerend, meen ik echter, dat Riebeek over 't algemeen ook tegenover Engelsche en Fransche schepen lof verdient om zijn beleid, gematigdheid, en (zoo noodig) krachtig optreden als dienaar van zijne 'principalen'.

Natuurlijk had Riebeek nog tal van andere beslommeringen behalve de reeds genoemde.

Gaandeweg was het vee der jonge kolonie toegenomen, wat in 't begin niet had willen vlotten met de koeien, daar de inboorlingen er bijna geen wilden afstaan. Met de schapen ging het vlugger, die trouwens reeds door Engelschen en vervolgens door de Nederlanders zelven waren aangevoerd en bijv. op het Robbeneiland in grooten getale werden aangefokt. Paarden waren gaandeweg uit Azië naar de Kaap overgebracht.

Bijzonder voor de veldgewassen blijkt Riebeek's goede zorg; in de eerste plaats natuurlijk voor het graan. Maar de hagel vernielt veel, en de hevige windvlagen eveneens. Later, in 1656, ervarende dat er oostwaarts van den Tafelberg[1] bijna geen wind was, al stormde 't nóg zoo hevig bij de Tafelbaai, ging hij daar aanplantingen doen, die uitstekend gelukten, maar tevens uitgebreidere maatregelen van waakzaamheid vereischten. 'Harde stormigh weer ende wint als voren met sulcke gedurige extreme swaren regen dat de gantsche Taeffelvaley wel een bare zee geleeck, sijnde al 't landt ende thuynen gelijck een formele inundatie ondergelopen ende veele weghgestroomt, mitsgaders oock de wallen van 't oude werck aen 't fort op 3 plaetsen ter neder geregent.... 10 dito, waren

1) Als eenige Nederlanders in 1652 voor 't eerst boven op den Tafelberg zijn geweest, noteert R. in zijn *Dagverhaal* (I, 61): 'Omtrent soo breet ende drie mael soo lang als den Dam tot Amsterdam, met eenige plasjes versch water'.

wacker besigh om de revier wat verder om te lijden met een lustige weyde gracht om immers niet meer noot van overloop des waters te lijden, gelijck nu geschiet is doordien selffs de rivieren haer water niet costen verswelgen.... 's Namiddags 't weer wat bedaert ende droogh wesende is de Commandeur eens gegaen naer achter den Taeffelbergh om te sien off 't nieuw geboude landt daer oock onder gelopen was ende eenige andere saken meer offtespeculeren; maer bevondt 't coren daer fray droogh ende lustigh aen 't wassen'. Aan Riebeek is de eerste aanplanting van den wijnstok in 't Kaapland te danken; terwijl hij ook getracht heeft den olijfboom er te doen aarden. In 1659 vernemen wij: 'Heden is d' eerste rijpe kers aen de Caep gepluckt van een kerseboom, die stijff 3 jaeren in de thuyn gestaen heeft'; en daarbij deelen wij immers evenzeer in Riebeek's vreugde, als wanneer hij in 't volgende jaar kan vermelden: 'Is van dage d' eerste palingh gevangen in de verse rivier, wel twee mans armen dick, vet ende delicaet'.

Een belangrijk, vaak terugkeerend onderwerp is ook de last vanwege de wilde beesten, waarvan het Kaapland toen krioelde. Eerst werd het vee 's nachts in 't fort geborgen, later in hoog omheinde ruimten. 'Den voorleden nachtscheenen de leeuwen 't fort schier te bestormen om de schapen, die 's nachts binnen bewaren, daer op den reuck met meenichte comen naeloopen, seer groot ende afgrijsselijck gebrul ende gekrijs maeckende, als off all verscheuren wilden watter was, maer te vergeeffs, alsoo de wallen rontom alsoo hoogh sijn, dat haer ommoogelijck is die te beclimmen'. Maar bij 't weiden overdag bleef 't gevaar steeds dreigen: 'Desen middagh had een wolff, in 't gezicht van de veewachters, een schaep bij 't lijff gevat, ende eer der affgejaeght wiert, al een quartier affgescheurt, daer mede wegh liep'.... 'Dese morgen door den stalknecht de paerden wat vroegh uitgelaeten sijnde om te weyen, is een van deselve (den cloecksten hengst) van 't wilt gedierte totaliter verscheurt geworden, waerbij wij al groote incommodatie comen te lijden'.

Een leeuwejacht! 'Omtrent halff voormiddagh den Commandeur wandelende in de thuynen, bevond deselve overal door wiltspoor dapper betreden, ende weynigh daernae, niet boven 40 à 50 treden schuyns voor hem even buyten de tuynen,

een wackeren leeuw opspringen ende sijn loop (maer al sachiens) naden Taeffelbergh nemen; derhalve hem door den sergiant ende wiltschut, neffens noch 4 à 5 andre soldaten, met snaphanen liet vervolgen, waerop oock datelijck wel omtrent een paar hondert Hottentoos met al haer schaepen ende koebeesten denselven oock naedreven ende tegen 't hangen van den Taeffelbergh in een diepe cloof sulcx bezetteden, dat hij nergens als voorwarts door de schapen moest breecken, welcke de Hottentoos gestelt hadden als haer borstweer recht voor den leeuw, daer hij onder een struyck verholen lagh, ende bleven sij staan buyten de schapen tusschen dezelve ende haer koebeesten. Als den leeuw dan sigh bloot gaff ende al brullende wilde uytbreecken ende nae een schaep grijpen, schoten sij met hare hasegayen[1] telckens over de schapen na hem toe met een groot gebaar van schreeuwen, daer over den leeuw dan weder terugh deynsde, seer speculatyff omsiende, doch dewijle deselve hem niet wel costen raecken, soo deed voor eerst den sergiant (beneffens onse wildschut ende andre daer omtrent 8 à 10 treden mede dicht bij den leeuw wesende) een mis- ende den wiltschut een trefflijcke wis-schot met 3 kogels recht in sijn hoofft, dat hij datelijck doot ter neder viel, als wanneer de Hottentoos lustige mannen schenen ende hem met de hasegayen sochten voorts hondert steecken nae sijn doot te geven.... Opgesneeden sijnde wierd in den maegh bevonden noch veel van 't paerdenvleys, dat desen nacht verscheurt hadt, ende eenige eegelverkenspennen ende poten.'

Kort daarna wist een 'magere verhongerde leeuw 's nachts over 't walletien van 't corael (eenighsints door den regen wat affgecolfft sijnde) bij de koebeesten te comen, daer hij onder deselve doende wesende ende al een beest onder den voet, mitsgaders een ander zwaer gequest hebbende, van onse wachters vernomen ende noch doot geschoten wierdt.'

Prijzen waren gesteld op het dooden van wild gedierte. Maar de onvolkomenheid van het toenmalige schietgeweer moet men óok niet vergeten. Toch maakte de snaphaan grooten opgang onder de inboorlingen, die af en toe door de Nederlanders er mede geholpen werden. 'Heden heeft ons wiltschut op 't ver-

1) Dit woord is (volgens prof. Veth, t.a. p.) afkomstig uit het Portugeesch, van 't Latijnsche '*hasta*', speer.

soeck van de Hottentoos een leeuw dootgeschooten, wel soo groot als een redelijck koebeest, welcke onder de Hottentoos haer beesten was, zigh verborgen hebbende achter ende in eenige bossjens, ende oock een van de Hottentoos seer deerlijck met de claeuwen gequest, die geen raed wetende denselven om te brengen, schoon sij met hunne hasegayen ende al de koebeesten hem hadden omsingelt, onsen wiltschut omtrent haer vernemende, hadden versocht denselven doodt te schieten, gelijck hij met sijn snaphaen seer geluckelijck in d' eerste schoot effectueerde, tot groote verwonderingh van de gemelte Hottentoos, dat soo fellen beest met één schoot soo stracx ter neder gevelt wierd, ende ingevolge oock tot niet minder verschrickinge ende vreese voor ons schietgeweer.'

Hoe de Hottentotten 't ook desnoods z o n d e r geweren klaarspeelden, moge blijken uit het geval, toen 'hun onderwegen een leeu, veel aldaer in 't land weesende, ontmoetede, die juyst sijn loop recht op Oedasoa [hun overste] aennam ende denselven datylick onder de voet raeckte, op 't lijff sprongh ende sijn tanden in den arm settede, als wanneer elcq van sijn volcq, even couragieus boven op den leeu vlogen, d' een hem vattende bij d' ooren, d' andere bij 't haer van sijn hals, staert, poten, ende sommige hem door haer handen den mont met force opbreeckende ende alsoo de thanden uyt voorsz. haer overstens arm treckende, mitsgaders voorts met hasegayen dodende.' (Maar.... 't verhaal komt uit Eva's koker! Oedasoa blijkt werkelijk te zijn gebeten; de rest.... is niet onmogelijk.)

Van verdere jacht-avonturen vermeld ik alleen nog het vangen van een paar rhinocerossen, door Riebeek meestal 'renosters' genoemd, en een mislukten aanslag op een zebra: 'Een van d' onse, genaempt Pieter Meerhoff.... hadt een wit paart boven in de manen geschoten, daerdoor, onder den voet gevallen sijnde, voorsz. Meerhoff opgesprongen was met meninge om hem een hackzenuw aff te snijden, maer sijn mes daertoe niet tijts genoegh hebbende connen vaerdigh crijgen, was 't paert met hem op ende drijvende over een revier gesprongen [?], dat hij der weder affviel ende al een slagh in 't aengesicht gecregen had. Dit paert was over 't gansche lijff extraordinaire schoon g'appelt graeuw, behalven achter van 't cruys over de billen ende langs de beenen gevlampt, met witte, hemelsblaeuwe ende bruynroode streepen, wonderlijck schoon, hebbende recht als

een paert mede cleyne ooren, een fray hooft ende dunne beenen.' Een levend exemplaar van deze dieren meester te worden, kon den onzen voorshands nog niet gelukken.

Over Riebeek's maatregelen tot versterking van het terrein tegen Engelschen, inboorlingen, en wilde dieren, heb ik hier en daar reeds iets vermeld. Genoemd kunnen nog worden palissaden, en een paar redoutjes, om de Tafelbaai beter met kanonnen te kunnen bestrijken. Of die kanonnen in staat zouden geweest zijn, een aanval van Engelsche schepen af te weren? Gelukkig voor Riebeek is de proef niet genomen.

Intusschen werd het land verder onderzocht, opgemeten, en in kaart gebracht[1)], op walvisschen gejaagd, traan bereid, en werden duizenden robbenvellen gelooid. In mineralen werd onderzoek gedaan naar edele metalen; naar parels werd gevischt; struisvederen en olifantstanden werden van de inboorlingen gekocht, als dezen niet te lui bleken om ze te leveren.

Expedities naar het binnenland hadden herhaaldelijk plaats, waarvan de verslagen in het *Dagverhaal* worden medegedeeld. De Nama werden meer dan éenmaal bezocht. Maar nog n i e t werd onder Riebeek's bestuur uitgemaakt, dat het oude praatje der Portugeezen een fictie was, alsof er diep in 't land aan een groote rivier, die zuidwaarts van Natal uitmondde, een rijke stad 'Vigiti magna' lag. Tot aan 't eind verkeerde Riebeek in die dwaling, en poogde hij daarom die stad te doen vinden, met het oog op voordeelige handelsrelaties. Op Blaeu's grooten atlas van 1665 zijn die stad en rivier nog aangeteekend[2)].

En ten slotte legt het *Dagverhaal* zélf een onwraakbaar getuigenis af van Riebeek's onverdroten ijver, die hem in staat heeft gesteld om 10 jaar lang, volgens de hem gedane opdracht, alles aan te teekenen. De bijna dagelijks terugkeerende

1) Een kaart van het Kaapsche schiereiland, zooals het thans is, vindt men bijv. in Stieler's *Atlas*; zooals het vroeger was, o.a. in Theal's *Korte gesch. van Zuid-Afrika* (2de editie), tegenover pag. 216. Een afbeelding van de tegenwoordige Kaapstad o.a. in Reclus' *Géographie universelle*, deel XIII, bij pag. 490 (een kaartje van 't schiereiland aldaar bij p. 318); en een groote zeer duidelijke afbeelding van de Tafelbaai met de naburige bergen, bij Valentijn, t.a. p., deel V, tiende boek, tegenover p. 10.

2) In Theal's *Korte gesch. van Zuid-Afrika*, bij pag. 14, is een verkleinde kopie van die kaart opgenomen.

(maar lang niet allen afgedrukte) weerberichten zouden reeds een flink boekdeel vullen; en wat niet al komt daarbij! 't Is waar, vloeiend of mooi is zijn stijl over 't geheel n i e t ; maar zijn brabbeltaaltje heeft toch zekeren *charme* en iets pikants; menig teekenachtig trekje en tafreeltje komt er in voor; ook af en toe een aardige uitdrukking, als: 'blijgelatigh,' 'wat lepel houwen can' (in den zin van: al wie mans is), 'over hol over bol' ergens in vallen[1)], 'te quaet' in een balans tegen over 'te goet', een 'wis-schot' tegenover een 'mis-schot'.

Merkwaardig is daarbij de onverstoorbare kalmte van den opsteller, - van wien Theal meldt, dat hij 'boos werd zoodra hij zich in 't minst gekrenkt achtte in zijne waardigheid; waarom zijne tijdgenooten hem den kleinen rog noemden, welke bijnaam [volgens Theal] voorzeker treffend was'[2)], - maar die in zijn lijvig journaal nimmer zenuwachtige gejaagdheid of toorn laat merken. Eénmaal dacht ik: nú is hij grimmig, waar hij schreef: 'Heden sijn eenige Saldaniërs weder vertrocken met een tabackje tot een foy op haer gewoon bedelachtigh versoeck, ons hope gevende haest met veel volckx ende vee sullen o p d o n d e r e n , dat te wenschen ware, alsoo onse Hollantse victualie op 't eynde loopt'; - maar later ontdekte ik hetzelfde woord 'opdonderen' op plaatsen, waar boosheid in 't minst niet te pas komt (II 202, III 739); - blijkbaar dus een gewone uitdrukking van dien tijd, ook voor komende en gaande schepen (misschien in verband met de gebruikelijke saluutschoten).

En slechts éenmaal heb ik in de drie dikke boekdeelen iets gevonden, dat doet denken aan 'schieten met spek', - maar 't is in een verslag van Meerhoff's hand (den man van Eva en van het avontuur met den zebra!): 'Ik ben een weynigh langs de rivier gegaen.... soo heb ik een levendigh monster vernomen met 3 hooffden, gelijcq drie kattenhooffden en hadt drie lange staerten, in 't water uytcomende, niet wetende wat het voor een gedierte is geweest'. Anders draagt het geheele *Dagverhaal* in zijn simpliciteit overal het merk der waarheid.

Nadat Riebeek herhaaldelijk om verplaatsing en verhooging

1) Aanschouwelijker dan ons (aardig) klanknabootsend 'holderdebolder'.
2) *Chronicles*, p. 122. - Riebeek's portret, dat voorin het eerste deel van het *Dagverhaal* geplaatst is, geeft, naar 't mij vóorkomt, een aangenamen indruk, - volstrekt niet als een 'rog'.

gevraagd had, - in 1657 was zijn tractement vermeerderd, - en nadat éerst nog een tot zijn opvolger aangesteld persoon gedurende den overtocht naar de Kaap overleden was, kwam eindelijk de heer Zacharias Wagenaer hem aflossen.

Verscheidene Hottentotten waren reeds wat vroeger, daar zij van zijn aanstaand vertrek gehoord hadden, afscheid van Riebeek komen nemen; - wat immers niet in zijn nadeel spreekt.

Dood-eenvoudig is wel 't bericht van de overdracht van 't bewind: ‘Den 6 dito [Mei 1662] is de Ed. Heer Zacharias Wagenaer in behoorlijke forma, voor alle den volcke alhier, als Commandeur voorgestelt, ende sijne commissie van d' Ed. Heer Gouverneur-Generael en Raeden van India, van de puye door den Secretaris affgelesen, waarna eenstemmigh voor Commandeur in de plaetse van d' Ed. Heer van Riebeek is aengenomen, ende erkent. Godt den Heere geve geluck ende voorspoet in sijne begonnen regieringe’.

Van de Kaap zeilde Jan van Riebeek naar Batavia. Hij werd aangesteld tot Commandeur van Malakka. Drie jaar later (1665) verzocht hij ontslag uit die betrekking ‘mits het overlijden van zijne huisvrouw’. Nu werd hij benoemd tot Secretaris van Gouverneur-generaal en Raden van Indië. Tot 1677 bleef hij dien post te Batavia bekleeden; toen stierf hij, 58 jaar oud. Dat één van zijn zoons, Abraham van Riebeek, (1709-1713) Gouverneur-generaal van Oost-Indië is geworden, toont wel, hoezeer de familie van den voormaligen zwerveling in aanzien was gekomen[1)].

1) Wat François Valentijn van dezen Abr. v. Riebeek vertelt (in zijn *Oud en nieuw Oost-Indiën*, deel IV, 1e stuk, p. 339 enz.), is niet in allen deele aantrekkelijk. Toch wordt A.v.R. door V. geprezen als wakker en onbaatzuchtig, groot van verstand, een hater van alle pracht, ‘een zeer goed en uitstekend politicq, doch ik heb zijn Ed. nooit voor een groot kenner of voortzetter van den handel.... van iemand hooren te boek stellen.’ Ook wordt da scherpte van zijn tong gelaakt, waarbij blijkt, dat V. onaangenaamheden met hem gehad heeft, die hij echter ‘edelmoedig voorbij stappen’ wil. Vrij zuurzoet klinkt het daarna: ‘Gedurende zijn Edelheids regeering zijn er buiten geen zaken van belang voorgevallen, waarin zijn Ed. eigentlijk de grootheid van zijn geest zou hebben kunnen toonen’. En na vermeld te hebben, dat A.v.R. ‘een zeer stemmig Heer was’, en nogmaals: ‘zeer stemmig en zedig in zijn gansch gedrag’, deelt V. van hem meê, dat hij, als hij naar zijn buitenplaats reed, ‘gemeenlijk een Cavalcade van ettelijke slavinnen, die op ezels reden (dat niet onaardig stond) achter zich had.’ Tegen zulke malicieuse zetten moet men bij Valentijn steeds op zijne hoede zijn.
Des te meer verdient het opmerking, dat V., - die geen pikante historietjes pleegt te verzwijgen, als hij ze weet, - van Abraham's vader blijkbaar geen kwaad heeft te vermelden, noch bij de vrij uitvoerige behandeling van diens commandeurschap aan de Kaap, noch bij Malakka. Alleen vinden wij ook bij V. opgeteekend, dat Jan van Riebeek's onderhoorigen aan de Kaap vonden, dat hij wel eens wat te veel van hen vergde. - En Kolbe, die, een halve eeuw ná J. van Riebeek, aan de Kaap vertoefde, hoorde hem nóg prijzen als een ‘wijsen omzichtigen verstandigen man’ (t.a. p., II, p. 179 en 188).

Een merkwaardig man hebben wij uit het *Dagverhaal* leeren kennen.

Busken Huet schrijft in zijn *Land van Rembrand* (2de uitgaaf, II, 1e helft, p. 195): ‘Heeft de Compagnie omstreeks 1650 iemand noodig, geschikt om aan de Kaap, waar niets dan Hottentotten wonen, en nog door geen ander Europeesch volk een station is opgerigt, zulk een station voor haar te gaan vestigen, aanstonds vindt zij het verlangde in Jan van Riebeek, scheeps-chirurg van zijn ambacht, maar ofschoon nog jong, een beproefd zeereiziger, in Azië thuis of het Nederland ware. Hij is een klein kereltje, opvliegend, kordaat, met een ijzeren gezondheid. Tien jaren staat hij aan 't hoofd der wordende volkplanting, en spreidt, naast tien gebreken, minstens twaalf deugden ten toon’.... Huet gaat daarna tot een ander onderwerp over en rept over Riebeek geen woord meer.

Dat oordeel kan ik niet billijk vinden. ‘N a a s t t i e n g e b r e k e n , minstens twaalf deugden’? - de deugden z i j n er, ontegenzeggelijk; maar waar schuilen bij Jan van Riebeek toch zoovéle gebreken?

Ik meen, dat Huet niet alleen te veel op Theal's oordeel is afgegaan (wiens *Chronicles of Cape Commanders* door hem in zijn *Land van Rembrand* op de volgende bladzijde geciteerd worden), maar dat hij Theal's oordeel over Riebeek bij 't overnemen ook nog wat spitser heeft gemaakt, dan noodig en rechtvaardig was[1)].

1) Theal's eind-oordeel dien ik hier woordelijk aan te halen (zie *Chronicles*, p. 120): ‘The character of the first Commander of the Colony is delineated in the thousands of pages of manuscript which he left behind. A more dutiful servant no government ever had, for he endeavoured to the utmost to carry out in spirit and in letter the instructions which were given him. He was sanguine in temperament, energetic in action. So active was he, that he accomplished, in addition to all his other duties, more mere writings than any ordinary clerk would care to undertake.’ Maar nu verder:
‘On the other hand, his judgment was weak’ [waarop dit slaat, is mij niet helder] ‘and his ideas of justice were often obscured by the one object ever present to his mind, - the gain of the Honourable Company. He was inclined to be tyrannical, and, as is not unusual with men who rise above the rank in which they are born, he treated with contempt the class from which he sprang whenever he could do so with impunity’. [Mij lijkt deze beschuldiging minstens overdreven.] He was religious after the fashion of his day, but his religion did not prevent him from acting falsely and treacherously, whenever there was any immediate gain to the Company to be made by a falsehood or a treacherous act.
‘Perhaps this was rather a vice of the age than of the man. He, at any rate, did not regard it as a vice at all, for he recorded with the utmost simplicity how on one occasion he sent a false message, on another made a promise with no intention of fulfilling it, on a third entrapped a Hottentot by means of fair words. Nor did any of the Directors, or Commissioners, or Indian authorities ever pen a line of censure on account of such doings.’ [Welnu, laat dit dan ook werkelijk gelden hij de beoordeeling.] ‘In addition to these remarks upon the prominent features of his character, it may be added that the first Commander was a man of no great delicacy of feeling, and that in refinement of mind he compared unfavourably with most of his successors.’ [Had hij dan terstond een hoogeschool of een teeken-akademie moeten stichten?!]

Dezelfde beoordeelaar had echter vroeger in 'tzelfde boek (p. 33) geschreven: ‘Mr van Riebeek had instructions, to conciliate the natives, and in everything he did his utmost to carry out the orders of his superiors in authority’; en (p. 25): ‘a man of considerable ability, who let no opportunity of acquiring knowledge escape him. A litlle, fiery tempered, resolute man, in the prime of life, with perfect health, untiring energy, and unbounded zeal’ [deze woorden zijn bijna letterlijk bij. Busken Huet terug te vinden; zie boven], ‘he was capable of performing a very great amount of useful work. N o b e t t e r o f f i c e r i n d e e d c o u l d h a v e b e e n s e l e c t e d for the task that was to be taken in hand, where culture and refinement would have been out of place’. Zoowel met deze slotsom, als met de ‘considerable ability’, komen sommige beweringen uit het vorige citaat (van p. 120) toch niet overéen.
En in Theal's *Korte gesch. van Zuid-Afrika* (2de editie, 1891), p. 14, vind ik ter beoordeeling van Riebeek niets anders dan dit: ‘E e n e b e t e r e k e u z e k o n n a u w e l i j k s g e d a a n w o r d e n . Van Riebeek was geen man van veel opvoeding of fijne manieren,

Liever zou ik het gunstige getuigenis onderschrijven, dat professor Brill, die Riebeek toch óok van nabij heeft leeren kennen, aangaande hem aflegt: ‘Dat hij zich in zijn gewichtig ambt van opperhoofd eener te scheppen kolonie uitnemend gekweten heeft’; dat hij verzet overwon ‘met verstandig kalm beleid;’ en dat hij ‘grond (had) om alles samengenomen, wat er onder zijn bewind geschied is en verkregen was, met voldoening na te gaan.’[1)]

doch hij was werkzaam en bezat goede natuurlijke begaafdheden’. Klinkt dit niet heel wat gunstiger dan straks? Maar een beeld uit één stuk geeft Theal ons op deze wijze toch niet.

1) *Dagverhaal*, deel II, Inleiding, p. VI en VII, en deel III, Inleiding, p. IX.

Wordt er aanmerking op de weinige fijnheid van Riebeek's manieren gemaakt, dan dunkt mij, dat wij die hier wel kunnen laten rusten. Noemt men hem bedriegelijk tegenover Africaansche en Europeesche (evenmin dood-onschuldige) mededingers, dan denk ik er niet aan, dit te weerspreken, mits men húnne eigenaardigheden en de politieke opvattingen van dien tijd er óok v o l d o e n d e bij in aanmerking neemt.

Maar overigens - hoeveel g o e d e eigenschappen! In de eerste plaats: ernstig plichtsbesef (inderdaad zijn meest in 't oog vallende karaktertrek); voorts: verstandig kalm beleid, onvermoeide ijver, flinke doortastendheid, en (hoewel hij van nature driftig schijnt geweest te zijn) veel zelfbeheersching. Wat al practische kennis heeft die man met zijne schijnbaar gebrekkige opleiding bijéengegaard in allerlei vakken, die op kolonisatie betrekking hebben! Is hij wél eens veel-eischend jegens zijne onderhoorigen, 't is toch óok omdat er noodzakelijk hard gewerkt moet worden in de jonge kolonie; en hij zelf geeft er immers een voorbeeld in. Is hij spaarzaam met de levensmiddelen, 't is omdat het vaak niet anders k a n in dien afgelegen uithoek der aarde. Is hij streng jegens overtreders, 't is immers óok omdat hij streng m o e t zijn, zal er iets van de hem opgedragen taak terecht komen. En zou zijn aard van oud-chirurg (en misschien ook het voorbeeld van zijn vader, ‘vermoedelijk een scheepsgezagvoerder’) hierbij niet méde eenigszins in rekening mogen worden gebracht?

Zoo zien wij het beeld van Jan van Riebeek vóor ons, als van dengeen, die bij de stichting der Kaap-kolonie, naar het oordeel ook van zijnen minst gunstigen beoordeelaar[1)], d e r e c h t e m a n o p d e r e c h t e p l a a t s mag heeten, - een zeventiende-eeuwsche gelukzoeker, ja! - met éen groot onloochenbaar gebrek (van zijn tijd!) - maar overigens voorzien van 't meerendeel der beste eigenschappen van 't Nederlandsche volkskarakter; - in menig opzicht een voorbeeld voor

1) Zie de door mij gespatiëerde woorden in de vorige lange noot. - Dat ik Theal's eind-oordeel over Riebeek geen bewonderenswaardige proeve van karakteriseering acht (evenmin als zijn eind-oordeel over Riebeek's opvolger Wagenaer, in wien hij plotseling, wegens een legaat aan de Kaapsche weezen bij zijn dood, een ‘philanthroop’ ontdekt; wat vroeger nooit was gebleken!), sluit niet uit, dat ik gaarne lof en dank breng aan de zeer waardeerbare navorschingen en geschriften van dezen Canadeeschen auteur.

wie in kleiner of grooter kring is aangesteld om anderen te besturen; - en, ofschoon genie noch heilige, één van Nederland's voortreffelijke mannen.

Een man, niet alleen van beteekenis voor Nederland's koloniale geschiedenis, maar tevens van zéer groote beteekenis voor de eigen geschiedenis van Zuid-Africa, waar hij 2½ eeuw geleden met ruim honderd Europeanen is aan wal gestapt, en waar thans, behalve de vijftig-duizend menschen, die in de Kaapstad wonen, nog vele honderdduizenden blanken over de verdere deelen des lands verspreid zijn. Sinds een eeuw ongeveer is Riebeek's familiewapen met het Kaapsche stadswapen vereenigd[1]; een wél-verdiende hulde aan zijne energie en volharding, waardoor het eenvoudige, maar op zich zélf reeds zoo nuttige ververschingsstation[2], - te midden van Hottentotten en leeuwen, en ondanks tegenwerking ook van zijn eigen onderhoorigen, - heeft kunnen wortel schieten, om mettertijd op te groeien tot één van de meest belangrijke wijd-vertakte centra der beschaafde menschenwereld.

N.D. DOEDES.

1) *Dagverhaal*, I, Inleiding, p. VIII: een schild van keel met drie gouden ringen (R.'s wapen) dekt sinds 1804 het anker (der Hoop) op een gouden veld.
Dat een rotsgroep in de buurt van de Tafelbaai ‘Riebeck's kasteel’ is blijven heeten, zullen velen vermoedelijk een nog aardiger hulde vinden.
Op R.'s grafsteen, die eenige jaren geleden te Batavia is teruggevonden, staat hij deugdelijk vermeld als ‘eerste stichter der colonie aan Cabo de bona Esperance’ (zie *Dagverhaal*, II, Inl., p. VII).

2) Volgens eene matige berekening legden tijdens Riebeek's bestuur jaarlijks aan de Kaap gemiddeld 25 groote Nederlandsche schepen aan, per stuk met ongeveer 200 man aan boord. Dit geeft alleen voor die tien jaren een getal van 50000 menschen, waarvan (met het oog op het vroeger zoo verschrikkelijk hooge ziekte-cijfer aan boord van de Oost-Indie-vaarders) stellig een zeer aanzienlijk procent aan het nieuwe ververschingsstation gezondheid, ja levensbehoud te danken heeft gehad.

Muzikaal overzicht.

In zijn lied *An die Leger* zingt Schubert, of liever zijn poëet, die niemand minder is dan Anakreon:

> Ich will von Atreus' Söhnen,
> Von Kadmus will ich singen.

Maar nauwlijks wil hij daaraan gevolg geven, of hij wordt in zijn goede voornemen verhinderd:

> Doch meine Saiten tönen
> Nur Liebe im Erklingen.

Iets dergelijks is schrijver dezes ook overkomen. Hij had zich voorgenomen, den lof te verkondigen van Emile Ergo, muziekonderwijzer te Antwerpen, die het *Handboek der Harmonieleer* van Dr. Hugo Riemann ‘voor de beide Nederlanden bewerkt’ en van geleerde aanteekeningen voorzien heeft, alsmede van Auguste Font, die een werk, getiteld: *Favart, l'Opéra Comique et la Comédie-Vaudeville aux XVIIe et XVIIIe siècles* in het licht heeft gegeven. Maar nauwlijks heeft hij zich tot schrijven neergezet, of zijne gedachten worden afgeleid van de ‘grauwe’ theorie naar den groenen boom des levens, zijn geest wordt vervuld van hetgeen in het noorden van Beieren op kunstgebied weder schoons en verhevens wordt gewrocht, en in navolging van Anakreon roept hij uit:

> Denn meine Saiten tönen
> Nur ‘Bayrenth’ im Erklingen.

Voor het oogenblik richt hij daarom tot Riemann, Emile Ergo Auguste Font de woorden:

> So lebt denn wohl, Heroen!

of liever: tot later! Want hij is voornemens op hun werk terug te komen.

Mag men de berichten gelooven, dan is de schare die dezen zomer naar Bayreuth trekt nog aanzienlijker dan in vorige jaren. Een verblijdend verschijnsel in onzen materiëelen tijd! Er blijkt toch uit, dat de macht der kunst nog groot is, zoo zij zich slechts in haar ware gedaante, in haar volle schoonheid vertoont; dat zij, geheel op eigen kracht vertrouwend en zich niet tot industriëele onderneming verlagend, nog het vermogen bezit, den mensch aan de werkelijkheid te ontrukken, hem tot het ideale te verheffen en hem met een door niets geëvenaarde zaligheid te vervullen.

En welke kunst vermag dat in zoo hooge mate als de muziek, en wel bepaaldelijk de dramatische muziek, zooals zij in de Wagnerstad ten gehoore wordt gebracht?

Waarom trekken allen - niet alleen zij die in deze tot de geloovigen behooren, maar zij die slechts eenigszins vatbaar zijn voor de betoovering der kunst - telkens en telkens weder naar dat kleine, van de groote verkeerswegen afgelegen stadje in het Fichtelgebergte?

Het is omdat men de overtuiging heeft, dat dáár de kunst wordt uitgeoefend op eene wijze, zooals nergens ter wereld; omdat dáár de gegevens zijn voor technisch onberispelijke en waarlijk artistieke dramatische voorstellingen; omdat dáár de uitvoering der verheven meesterstukken van onzen tijd het volmaakte nabij komt, zoodat de illusie volkomen wordt, en men een diepen, lang aanhoudenden indruk van de kunst ontvangt.

Eerst in de laatste jaren heeft die overtuiging meer en meer veld gewonnen. Laat ons nog eens in gedachten teruggaan tot het jaar 1876, toen de schouwburg op den heuvel van Bayreuth voor de eerste maal zijne deuren opende! Wie er toen was heengegaan om *Der Ring des Nibelungen* te hooren en, teruggekeerd, de uitvoering schilderde als iets onvergelijkelijk schoons, werd ongeloovig aangehoord. En waagde hij de voorspelling van periodieke herhalingen van dergelijke uitvoeringen, dan beantwoordde men hem met een medelijdend schouderophalen. Zoo iets was immers goed voor ééns, maar herhalingen.... niet mogelijk! Ook het werk zelf, beweerde men, zou van het tooneel verdwijnen. Wat had ook weer de feuilletonist Paul Lindau aangaande de toekomst van *Der Ring des Nibelungen* geprofeteerd? ‘En dan - dan zal een vroolijke bewerker komen, die de vier lijvige partituren onder handen neemt, er het effektvolle uit behoudt, het niet-effektvolle,

dat het leeken-publiek van onze generatie verveeld heeft, onbarmhartig wegwerpt, de uitgezochte stukken zoo getrouw mogelijk naar het origineel samensmeedt en daaruit een werk vervaardigt, dat frappant op onze oude opera gelijkt.'

Nu, wij weten, wat er van die voorspelling is uitgekomen. De 'Ring' heeft zijn weg gevonden door de voornaamste steden van Duitschland en het buitenland, en weldra hoopt ook Bayreuth voor dat heerlijke werk weder zijne poorten te ontsluiten.

Toen in 1882 *Parsifal* voor het eerst gegeven werd, was de deelneming van het publiek reeds grooter dan in 1876. De herhaling der modelvoorstellingen was een feit geworden, de 'Patronatverein' had krachtig gewerkt, de *Bayreuther Blätter* hadden de beteekenis van den Wagner-schouwburg in het licht gesteld, zoodat het publiek reeds meer voorbereid dan in 1876 naar Bayreuth ging.

Wagner's dood, in 1883, scheen velen, en onder hen ook wankelmoedige vrienden, het einde der Bayreuther voorstellingen te zijn. Maar men had niet gerekend op de geestkracht eener vrouw. Cosima Wagner, 's meesters weduwe, aanvaardde vol moed zijne geestelijke nalatenschap en zette het door hem begonnen werk op *zijne* wijze voort.

Reeds Wagner had het plan gevormd, ook zijne vroegere werken te Bayreuth ten tooneele te brengen en op die wijze als het ware eene school voor de vorming van den stijl, waarin zij behooren uitgevoerd te worden, in het leven te roepen. Zijn plotselinge dood belette hem, dat plan uit te voeren. Maar zijne weduwe heeft het gedaan, en geheel de beschaafde wereld is haar daarvoor dank verschuldigd. Nog onder den indruk van den slag, die haar in 1883 getroffen had, nam zij haar zware taak op, en met stijgende verbazing en bewondering zag de wereld in 's meesters schouwburg de volgende werken ten tooneele verschijnen:

1883: *Parsifal*.
1884: *Parsifal*.
1886: *Tristan und Isolde, Parsifal*.
1888: *Die Meistersinger von Nürnberg, Parsifal*.
1889: *Tristan und Isolde, Die Meistersinger, Parsifal*.
1891: *Tannhäuser, Tristan und Isolde, Parsifal*.
1892: *Tannhäuser, Tristan, Die Meistersinger, Parsifal*.
1894: *Tannhäuser, Lohengrin, Parsifal*.

Merkwaardig is het, na te gaan, hoe telkens, bij het monteeren van een nieuw werk te Bayreuth, de kritiek zich liet vernemen. ‘*Parsifal*, ja dat kan men alleen in Bayreuth hooren, maar *Die Meistersinger von Nürnberg* hebben wij ook bij ons’ - zoo sprak men in 1888. Dit ‘bij ons’ beteekende: in dezen of genen hofof stadsschouwburg. Maar na de uitvoering bleek, welk een triomf juist dit werk voor Bayreuth was geweest. En hoe kon het anders? Waar ter wereld, in welk keizerlijk of koninklijk hoftheater, in welk praalgebouw der dramatische kunst - al is er nog zoo veel marmer en arduin aan ten koste gelegd - kan men dàt genieten, wat men in het eenvoudige, uit baksteen opgetrokken ‘hulpgebouw’ op den Bayreuther heuvel geniet? Waar vindt men die voortreffelijke krachten, waar die zorgvuldige voorbereidingen, waar die aandacht bij het publiek, waar vooral die piëteit bij de leiders der zaak? Nergens. En dat was ook de reden, dat zij die de *Meistersinger*-voorstellingen te Bayreuth hadden bijgewoond, eenparig verklaarden: ‘Nu zijn ons de oogen open gegaan; nu eerst hebben wij het werk *goed* gehoord.’

Nog luider liet de kritiek zich vóór, ja zelfs na de *Tannhäuser*-voorstelling vernemen. Dit werk, meende men, behoort tot een vroegere periode; Wagner's stijl, zooals hij zich in zijn latere werken openbaart, komt er nog niet duidelijk genoeg in uit, het heeft te veel van de oude *opera*.

Wanneer men *Tannhäuser* beoordeelt van het standpunt der toehoorders van het jaar 1845, die er bepaaldelijk de zuiver muzikale vormen, als: ouverture, septet, marsch, romance, in bewonderden, ja, dan heeft men gelijk; er is nog veel in deze partituur, dat ons den traditioneelen opera-vorm herinnert, de stemvoering is niet zoo polyphoon, het orkest niet zoo machtig symphonisch als in Wagner's latere scheppingen. Maar beschouwt men het werk in zijn geheel, als *drama* - en dat moet men bij eene uitvoering te Bayreuth altijd doen - dan erkent men, dat *Tannhäuser* een der machtigste, verhevenste scheppingen van Wagner is.

Meer nog dan de uitvoering van *Die Meistersinger von Nürnberg* heeft die van *Tannhäuser* de Bayreuth-bezoekers geleerd, dat dit populairste werk van den meester slechts daar ter plaatse wordt vertolkt op de wijze, zooals hij het gewild heeft. Zij moesten erkennen, dat de dramatische kracht dezer schepping hen nog bij geen uitvoering zóó gepakt en meegesleept had, al waren er ook,

die het betreurden, dat men te Bayreuth in vele opzichten was afgeweken van de traditie. Dit gold in de eerste plaats met betrekking tot de bezetting der rol von Elisabeth. Men was onaangenaam verrast, dat deze rol, die men door heldinnen als Materna en Malten had hooren vervullen, in handen was van een jeugdige zangeres. Men was er zóó aan gewend, het '*Dich, theure Halle grüss ich wieder!*' als bravour-aria behandeld te zien en met heroïsche kracht te hooren uitgalmen, dat het jonkvrouwelijk gezang en het ietwat bedeesd optreden van de dames Wiborg en de Ahna, die mevrouw Wagner met deze rol belast had, velen bevreemdde; er waren er zelfs die van een 'failure' spraken.

In dezen strijd tusschen Bayreuth en de traditie heeft ook schrijver dezes medegevochten. Hij schaarde zich aan de zijde van eerstgenoemde en motiveerde op verzoek van Hans von Wolzogen in de *Bayreuther Blätter* zijn oordeel, dat in het kort aldus luidde.

Bij de uitvoering van Wagner's werken komt het in de eerste plaats aan op de dramatische intentie. Elisabeth is geen Isolde, geen Sieglinde, geen Brünnhilde: het is een jong meisje van ongeveer zeventien, achttien jaar, het bart vervuld van maagdelijke liefde jegens den zooveel ouderen Minnezanger, wiens machtige zangen in haar een 'seldsam neues Leben' te voorschijn geroepen hebben. Dien indruk moet Elisabeth op de toeschouwers maken, al het overige is bijzaak; eerst wanneer zij op die wijze wordt voorgesteld, begrijpt men het tragische van hare liefde voor Tannhäuser, en verkrijgt hare opoffering voor den zondigen zangheld iets hoog verhevens. Diegenen echter, die zich tot staving hunner bewering, dat Elisabeth door eene zangeres van rijperen leeftijd, door eene 'prima donna' vertolkt moet worden, op de traditie beroepen, herinnerde de schrijver, dat Wagner zelf, bij de eerste voorstelling van *Tannhäuser* in 1845, de bedoelde rol aan zijn zeventien-jarige nicht Johanna had toevertrouwd, hoewel er, volgens zijn eigen zeggen, nog veel 'onrijps' in haar zang was, en Dresden destijds vele volleerde opera-zangeressen bezat.

Wagner zelf heeft *Tannhäuser* zijn meest dramatische, maar tevens zijn zwaarst te vertolken werk genoemd. Hooren wij, welke hooge eischen hij aan den drager van de titelrol stelt!

'De moeilijkste rol,' zegt hij,[1] 'is onloochenbaar die van

1) *Gesammelte Schriften*, III, 195. v.v.

Tannhäuser zelf, en ik moet erkennen, dat zij in het algemeen een der moeilijkste problema's is voor den dramatischen zanger. Als het essentiëele van Tannhäuser's karakter noem ik het steeds spontane, het in de hoogste mate vervuld zijn van de tegenwoordige situatie en het groote contrast, dat door het plotseling veranderen der situatie in de gevoelsuiting ontstaat. Tannhäuser geeft zich nooit een weinig, maar geheel en al. In de hoogste verrukking heeft hij in de armen van Venus gezwelgd; in het volle bewustzijn van de noodzakelijkheid eener scheiding, verbreekt hij, zonder in het minst de godin der Liefde te smalen, de banden die hem aan haar bonden. Zonder voorbehoud geeft hij zich over aan den overweldigenden indruk der natuurtooneelen van zijn geboortegrond, aan de gewaarwordingen eener hem van ouds bekende omgeving en eindelijk aan een in tranen uitbarstend gevoel van kinderlijk berouw; de uitroep: "*Allmächtiger, Dir sei Preis! Gross sind die Wunder Deiner Gnade!*" is de onwillekeurige uiting van dat gevoel, hetwelk zich met onweerstaanbare macht van zijn hart meester maakt. Zóó sterk en oprecht is dit gevoel en de behoefte aan verzoening met de wereld - d.i. de wereld in den meest omvattenden zin - dat hij de ontmoeting met zijn vroegere makkers en de door hen aangeboden verzoening schichtig en afwijzend ontwijkt: niet terugkeeren wil hij, maar voorwaarts dringen tot iets zóó groots en verhevens, als zijn nieuw verkregen gevoel van de wereld is. Dit eene, ongenoemde, dat thans alleen met zijn gevoel overeenstemt, wordt hem nu plotseling met den naam Elisabeth genoemd: verleden en toekomst stroomen met dezen naam bliksemsnel in een vuurstroom samen, die, op het oogenblik dat hij Elisabeth's liefde voor hem ontdekt, tot een schitterende ster van een nieuw leven voor hem wordt. Geheel en al door dezen ongekenden, nieuwen indruk overweldigd, juicht en jubelt hij in hoogsten levenslust en snelt zijne geliefde te gemoet.'

Zóó moet Tannhäuser zich in de eerste akte vertoonen. En nu vergelijke men dit beeld, dat Wagner van zijn held geeft, met den gewonen tooneel-Tannhäuser, zooals men dien jaarlijks zóóveel malen door tenor A of B kan hooren vertolken! Waar en wanneer heeft men den door den meester geschetsten ridder voor oogen gehad, waar en wanneer iets waargenomen van die 'höchste Energie des Entzückens wie der Zerknirschung,' welke hij den voornaamsten trek van Tannhäuser's karakter noemt?

Slechts éénmaal heeft Wagner een kunstenaar aangetroffen, die aan zijn ideaal beantwoordde en zijne intentiën getrouw weergaf. Dat was Lodewijk Schnorr von Carlsfeld, de te vroeg gestorven zanger, die in 1865 te München als Tannhäuser optrad. De meester had hem o.a. gezegd, dat in het eerste tooneel met Venus de geheele dialoog eigenlijk slechts als een geweldige aanloop op den beslissenden kreet: '*Mein Heil ruht in Maria!*' moest worden beschouwd. Dit '*Maria!*' moest met zulk een geweldige kracht gezongen worden, dat daaruit alleen het wonder van het plotseling verzinken van den Venusberg en de evenzoo plotselinge verplaatsing in het lieflijk dal bij den Wartburg voor het gevoel verklaarbaar, ja als noodzakelijk gevolg beschouwd moest worden. Met dezen kreet moest hij de houding van iemand in de hoogste ekstase aannemen en met ten hemel gerichte oogen onbewegelijk blijven staan, ja zelfs bij de eerste tot hem gerichte woorden der later optredende ridders niet van plaats veranderen. Op de repetitie gaf Wagner den zanger aan, hoe hij zich van deze taak te kwijten had. Hij plaatste zich naast hem en fluisterde hem, maat voor maat de muziek en de handeling van het herderslied tot aan het voorbijtrekken der pelgrims volgend, de reeks gewaarwordingen in de ziel van den nog steeds in ekstase verkeerenden Tannhäuser toe; hoe hij van volslagen beseffeloosheid langzamerhand tot bezinning komt en zijne omgeving waarneemt, alleen door het orgaan van gehoor, terwijl het oog nog in verrukking strak ten blauwen hemel staart. Alleen het gelaat van den zanger spiegelt af, wat er in hem omgaat, en wanneer de pelgrims hun lied ten einde hebben gezongen en de herdersknaap hun heeft toegeroepen: '*Glück auf nach Rom! Betet für meine arme Seele!*' valt hij - altijd op dezelfde plaats - onder den uitroep: '*Allmächt'ger, dir sei Preis! Gross sind die Wunder deier Gn'ade!*' op de knieën, als verpletterd door de macht van het wonder. De pelgrims verwijderen zich, en als hun zang wegsterft, buigt Tannhäuser het hoofd meer en meer ter aarde en herhaalt met bevende stem de woorden: '*Ach schwer drückt mich der Sünde Last*.' Eindelijk komt hij met het hoofd op den grond te liggen, in de houding van iemand die vurig bidt, zoodat de vraag van den Landgraaf, wie daar in gebed verzonken ligt, duidelijk is.

Honderden, ja duizenden hebben *Tannhäuser* gezien en gehoord. Zij hebben de verschillende nummers van het werk uit een zuiver

muzikaal standpunt bewonderd; zij zijn verrukt geweest van de schoone contrasten der muziek, zij hebben opgetogen gestaard naar de pracht die, ten minste in de hofschouwburgen, aan de *mise en scène* besteed wordt. Maar hoe groot is het aantal van hen, die van Tannhäuser, van den held zelven, en dientengevolge ook van de handeling, wier middenpunt hij is, den door den auteur beoogden indruk hebben verkregen? Ik geloof, dat dit zeer gering is.

En toch, de macht der traditie is zóó groot, dat velen niet willen erkennen, dat de uitvoeringen van *Tannhäuser* die te Bayreuth gegeven worden, beter zijn dan die, welke zij tot nog toe hebben bijgewoond. Dit is niets nieuws. Men weet dat de eerste indruk ook in zake van kunst de sterkste is. Om één voorbeeld te noemen: toen in *La Dame blanche*, welke opera te Parijs jaren lang abusievelijk gespeeld was in het costuum Louis XVI, de zangers op zekeren dag ten tooneele verschenen in de oorspronkelijke, voor het werk vereischte Schotsche kleederdracht, riep het publiek teleurgesteld uit: 'Dat *is* onze *Dame blanche* niet!' Iets dergelijks heeft men kunnen waarnemen bij de eerste Bayreuther *Tannhäuser*-voorstellingen. 'Dat is onze *Tannhäuser* niet,' riepen velen uit, die meenden het werk te hebben leeren kennen uit de gebrekkige uitvoeringen in een of anderen hof- of stadsschouwburg. Neen, het was *hun* Tannhäuser niet, maar wel die, welke Wagner zich heeft gedacht - althans tot zekere hoogte.

Met groote piëteit heeft de directie der 'Festspiele' al wat Wagner over de vereischten voor een goede uitvoering van dit werk gezegd en geschreven heeft, opgespoord en nagevolgd. Als basis diende het plan voor de *Tannhäuser*-voorstellingen te Parijs, de eerste stad waar destijds (1861) het werk in denzelfden vorm als te Bayreuth ten tooneele is verschenen; van al wat op de Parijzer voorstellingen betrekking had, heeft Ch. Nuitter in de *Bayreuther Festblätter* van 1884 een overzicht gegeven. Vervolgens had men Wagner's brochure: *Ueber die Aufführung des Tannhäuser*[1] en zijne *Erinnerungen an Schnorr von Carlsfeld*,[2] alsmede de op bedoeld werk betrekking hebbende passages in zijne briefwisseling met Liszt, Uhlig en Fischer geraadpleegd, en eindelijk had Cosima Wagner uit eigen herinnering aangevuld, welke op- en aanmerkingen

1) *Gesammelte Schriften*, deel V.
2) Ibid. deel VIII.

de meester bij gelegenheid der in zijne tegenwoordigheid gehouden repetitiën voor de *Tannhäuser*-uitvoering te Weenen (1875) persoonlijk had gemaakt.

Tannhäuser heeft sedert 1891 te Bayreuth het burgerrecht verkregen, en dit jaar is het *Lohengrin*, dat de op- en aanmerkingen van de kritiek moet hooren.

Om de beteekenis der *Lohengrin*-uitvoeringen in Bayreuth goed te begrijpen, is het noodig, dat men zich herinnert, hoe dat werk overal elders ten tooneele wordt gebracht. Men neme de eerste de beste voorstelling in een hof- of stadsschouwburg tot voorbeeld en toetse die aan hetgeen onlangs door Dr. Aloys Obrist in de *Algemeine Musikzeitung* dienaangaande gezegd is.

Het voorspel begint - zegt hij - doch daarmede nog niet de attentie van het publiek, want de loge-deuren kraken, de officierssabels kletteren, de bezoekers begroeten elkaar luide, en eerst bij het *forte* in *D*-dur bemerkt de kunstlievende gemeente, dat daar beneden in het orkest muziek gemaakt wordt.

De gordijn gaat op. Koning Hendrik zit op zijn troon, gekleed in een rood gewaad van zwaar pluche, met een kroon, die ons levendig aan die van een tooverprins in een prentenboek herinnert; de mannen dragen helmen, harnassen en schilden uit zes verschillende eeuwen en landen; vooraan staat Ortrud, mede in een rood pluche kleed met renaisaance-pofmouwen en, in het bewustzijn van haar heidensche afkomst, met een kruis van edelgesteenten aan den hals en een turksche halvemaan, ook van edelgesteenten, op de borst.[1)]

Men bemerkt terstond, dat men zijn gevoel voor historische waarheid den geheelen avond zal moeten onderdrukken, en men luistert naar het gezang van den heraut en daarna van den koning, die zich den tijd dat hij pauseeren moet ten nutte heeft gemaakt, door van zijn verheven zitplaats uit, zijne vrienden en kennissen in de zaal te groeten.[2)] Beide heeren zingen nauwelijks een enkele maat volgens de door Wagner nauwkeurig aangegeven notenwaarden, maar met een aan losbandigheid grenzende recitatief-achtige vrijheid.

1) Dit is werkelijk in een der voornaamste hofschouwburgen in Duitschland gebeurd.
2) Schrijver dezes is hiervan zelf getuige geweest.

Telramund draagt met een echt verraders-gezicht zijne aanklacht voor, en de koning gedraagt zich tegenover hem als een bedeesde schildknaap, ja heeft zelfs later, na de woorden van het koor: '*Zum Gottesgericht, wohlan*!' niet eens den moed het voorschrift op te volgen en 'zijn zwaard vóór zich in den grond te stooten'; hij kan het ook niet, daar de regisseur hem op een oude houten trap geplaatst heeft, die armoedig met een versleten smyrnasch tapijt is bekleed.

De beklaagde wordt geroepen, en wij zien op den achtergrond de witte gedaante van Elsa. Zij wordt door het mannenkoor ontvangen met een vroolijk liedertafel-*forte*, een toonsterkte, die door de dappere zangers den geheelen avond wordt volgehouden, vermoedelijk om de duidelijkheid der uitspraak te vervangen. Elsa's eerste woorden: '*Mein armer Bruder!*' klinken zeer vreemd: '*Meun ormör Brudor!*' Waarom die zonderlinge omzetting? Onnoozele vraag! De dame kleurt den toon 'donker,' om droefenis uit te drukken; vele Duitsche zangers meenen, dat het ordinair is, de klinkers uittespreken, zooals zij geschreven staan; zij zingen voortdurend 'donker'; niet: '*ich liebe dich*', maar: '*üch lübe düch*', niet: '*mein Vater*', maar: '*man Vata*.'

Intusschen zijn wij genaderd tot de plaats, waar Elsa biddend op de knieën zinkt. Onze Elsa knielt vlak voor het souffleurshok en achter haar, in twee *militairement* gerichte gelederen, knielen ook de vrouwen, allen in nauwsluitende witte japonnen met zwart gazen sluiers op het hoofd, als een troep vermomde nonnen. Hoe luidt daarentegen het voorschrift in de partituur? De vrouwen, die tot nu toe 'op den achtergrond aan de uiterste grens der gezichtslijn gebleven zijn', 'treden uit bezorgdheid over hare meesteres *iets* meer op den voorgrond' en vallen op de knieën. Hier natuurlijke handeling, ginds theatrale pose. Maar onze hoop is gevestigd op de volgende, zoowel dramatisch als muzikaal pakkenden climax bij de aankomst van Lohengrin. Wij weten, dat de partituur duidelijk voorschrijft, hoe het 'eerste koor' aanvankelijk in kleine uitroepen de aanwezigen op den ridder attent maken, en hoe daarna het 'tweede koor' zich groepsgewijze naar den oever begeeft, om zelf te zien. Dit is echter te veel werk. Men doet, zooals men altijd gedaan heeft. Eenige weinigen verlaten de als in parade opgestelde rangen, maar kijken bij hunne uitroepen angstig om naar den kapelmeester, om niet uit de maat te komen. Het

tweede koor verlaat eindelijk *en masse* zijne standplaats, om dan zoo spoedig mogelijk weder naar voren te snellen en ons, het publiek, het wonder mede te deelen. In de partituur staat namelijk: 'In de hoogste opgewondenheid snellen allen naar *voren*', hetgeen hier beteekent: naar den koning, naar Elsa, naar de aanwezigen, dien zij het wonder willen mededeelen. Maar de regisseur denkt, dat het hier slechts om een effekt van de massa te doen is, zooals in de 4e akte van de Hugenoten, bij het woord: '*Dieu!*'

Lohengrin verschijnt aan den oever, beschenen door een helder lila-wit licht - welks oorsprong evenwel duister blijft - en getooid met lange blonde manen en een evenzoo weelderigen vollen baard. Waarom bijna alle Tannhäuser- en Lohengrin-vertolkers genoegen nemen met dezen stereotiepen haartooi, is noch uit een aesthetisch, noch uit een mythisch-wetenschappelijk oogpunt te verklaren.

De voorschriften der partituur worden bij dit tooneel evenmin door Elsa, die den 'luiden kreet' bij het aanschouwen van Lohengrin weglaat, in acht genomen, als door het koor; want hoewel allen 'in de hoogste ekstase' het hoofd ontblooten moeten, volgen hier allen de Spaansche etikette en blijven 'gedekt'.

Met huppelenden tred, in plaats van 'langzaam en plechtig', komt onze held naar voren en spreekt den koning aan *zonder* de voorgeschreven buiging en met het gezicht naar de zaal gekeerd, opdat het publiek merke, dat hij heden goed bij stem is. Tot aan '*Elsa, ich liebe dich*' gaat alles tamelijk goed, maar wanneer het koor daarop 'zacht en aangedaan' de passage: '*Welch' holde Wunder*' te zingen heeft, drukt het zijne emotie uit in een mengelmoes van zware alttonen, mislukt tenor-falset en krachtig ruw basgebrom, het orkest overstemt zoo mogelijk nog dit gezang, zoodat van het voorgeschreven *sempre pp.* niets overblijft. Nadat de voorbereidingen tot het tweegevecht met tamelijke waardigheid zijn voltooid, plaatst de koning zich conscientieus 'in het midden', maar verstaat hieronder de ruimte vlak bij het souffleurshok. Aan beide zijden plaatsen zich de andere vier solisten in nauwkeurig gemeten afstanden, als eene laan van populieren. De koning zingt zijn gebed dat het een lust is, omdat hij zijne stem eindelijk eens 'kan laten gaan.'

Wat nu op het slot van de eerste akte nog volgt, beleedigt onophoudelijk onzen zin voor het artistieke en het logische. Niet

Lohengrin valt het eerst aan - zooals voorgeschreven staat - maar beiden loopen tegelijk met angstig op het schild gelegd zwaard op elkaar toe, leunen als twee spelende geitenbokken tegen elkaar aan en trekken zich even voorzichtig weder terug. Dit wordt driemaal herhaald, totdat Telramund het evenwicht verliest en zich onbeholpen op het tooneel laat vallen; op die wijze wordt geenszins het voorschrift van de partituur opgevolgd, volgens welke Lohengrin ‘mit einem weitausgeholten Streiche’ Telramund nedervelt; het gevecht wordt zóó eenvoudig belachelijk. Het verwondert ons ook niet meer, dat Elsa bij haar jubelzang Lohengrin beet pakt, met hem naar het voetlicht snelt en hem met groote bravour een vermomde Italiaansche aria voorzingt; de dame, die van het wezen eener Elsa, Elisabeth, Eva niets begrijpt, is blij, haar talent voor heroïeke partijen te kunnen toonen en begeleidt haar hooge *a*'s en *b*'s met de daarbij behoorende, aan molenwieken herinnerde hand- en armbewegingen, die, helaas, aan alle tooneelen bij dames en heeren onafscheidelijk verbonden zijn aan het produceeren van hooge tonen. De gewone coupure in het slotkoor valt wel-is-waar weg, maar alles ontaardt in een zoo woest, onrhythmisch geschreeuw, dat wij daarvoor niet eens dankbaar zijn. Lohengrin vindt het natuurlijk onnoodig, in dit ensemble mede te zingen, daar hij zich ‘sparen’ moet voor later; ook bedankt hij voor de eer, op het schild te worden verheven: het maakt hem duizelig, heeft hij op de repetitie verklaard.

In de uitvoering van de volgende bedrijven valt niet minder onzin op te merken. Wel wordt het tweegesprek van Ortrud en Telramund meestal betrekkelijk goed gezongen, maar hetgeen volgt geeft weder stof voor vele en velerlei aanmerkingen. Als Elsa op het balkon verschijnt, valt een groene lichtstraal schuin over het tooneel. Verlicht door dezen effektvollen anilin-maneschijn, meent zij nu gedurende haar monoloog de zonderlingste bewegingen met de armen te moeten maken, in plaats van ‘het hoofd op de hand te leunen,’ zooals de partituur voorschrijft.

In het gesprek tusschen Elsa en Ortrud moet deze laatste ‘onbewegelijk op de trappen van den Dom,’ vanwaar zij Elsa goed zien kan, blijven staan; in plaats daarvan zwerft zij doelloos over het tooneel en gaat bij haar aanroep van de goden voor het souffleurshok staan om met vreeselijke armbewegingen wraak te schreeuwen, doch is in werkelijkheid alleen bezield door de gedachte, gelukkig op de

hooge *ais* te komen. Wat hier te veel is, doet zij bij Elsa's komst te weinig: zij blijft in gebogen houding rustig staan, in plaats van zich ‘deemoedig voor Elsa neder te werpen.’

Het aanbreken van den dag, hetwelk precies met het optreden van Telramund moest beginnen, begint veel te laat en geschiedt met behulp van veel bloedrood elektrisch licht en met angstwekkende snelheid; daarna verzamelen de edelen zich ten getale van dertig man en zingen hunne koren met allen door de traditie, d.i. door de traagheid, geheiligde coupures. Bij het tooneel der vier edelen, wier gezang wel niet ‘geschrapt’ is, maar geheel onverstaanbaar wordt, draaien alle koorheeren zich als op een kommando om en blijven onbewegelijk in die positie, in plaats van ‘zich vroolijk onder de menigte te bewegen.’ Bij den optocht der vrouwen, wier komst door het mannenkoor, niet in een fluisterend *pianissimo*, maar in een ruwe *forte* begeleid wordt, ziet men het ongelooflijke, dat iedere dame, in strijd met de begrippen van den tijd waarin het stuk speelt, onder allerlei buigingen en praatjes door de heeren begroet wordt, hetgeen aan het engageeren ter Française of Quadrille herinnert; dat voorts de vrouwen zich niet aan de overzijde, aan de trappen van den Dom opstellen, zooals voorgeschreven is, maar vóór en naast de edelen, terwijl de trappen aan eenige verlegen pages worden overgelaten.

In het daarop volgend twisttooneel gaat het effekt, zelfs al zingen de solisten goed, grootendeels verloren, doordat het koor hoegenaamd geen deel aan de handeling neemt; ook wordt tengevolge van de hier aangebrachte, bijna op alle tooneelen gebruikelijke coupure de handeling onduidelijk. In dit ensemble pleegt de koning, wanneer hij niets te zingen heeft, de pantomime van spreken te maken en zich nu eens welwillend met Elsa, dan weder met Lohengrin te onderhouden.

Het derde bedrijf heeft onder de uitvoering niet minder te lijden dan de beide vorige. Daargelaten dat het tempo van het *Brautlied*, die wellicht populairste compositie van Wagner, veel te snel is (men zie dienaangaande 's meesters mededeeling in zijne correspondentie met Liszt, deel I, blz. 281), worden ook overigens de voorschriften der partituur met minachting voorbij gegaan. Er staat: in het *midden* van het lied treedt het koor van beide kanten op; het middenstuk in *D* wordt gezongen door 8 vrouwen die gedurende elke acht maten van het orkest zich plechtig om Lohen-

grin en Elsa heen bewegen; eindelijk zegent de koning het jonge echtpaar gedurende de acht maten van het naspel. Maar in de praktijk is de uitvoering aldus: nauwelijks is de gordijn op, of de optocht komt binnen; zoodat evenmin van een muzikaal als van een mimiek *crescendo* sprake is; het stuk in *D* wordt niet door 8 vrouwen maar door de vier pages gezongen, die het bruidspaar den rug toekeeren - hoewel zij het moeten aanspreken - en den geheelen tijd voor het voetlicht blijven staan; de koning heeft van het bedoelde voorschrift geen idee en zegent er dapper op los, terwijl hij weder naar hartelust zijn stomme redevoeringen houdt. Men is blij, als eindelijk het ‘zoete,’ of liever het bittere lied ten einde is en het bruidspaar alleen blijft.

Het optrekken van het leger, in het laatste tooneel van het werk, maakt in vergelijking van hetgeen de partituur in deze voorschrijft, een zoo pooveren indruk, dat de koning zich eigenlijk moest schamen, niet meer dan zoo'n klein troepje krijgers om zich heen te hebben kunnen verzamelen. Het deelnemen van de aanwezigen aan de handeling in hetgeen nu volgt is even gering als in de beide vorige bedrijven; Lohengrin's verhaal:

> In fernem Land, unnahbar euren Schritten,

wordt zooveel mogelijk als aria behandeld, en de slotwoorden ‘Lohengrin genannt’, die in de partituur kort en energiek gedeclameerd zijn, bovenmate vertraagd, als wilde de zanger het publiek attent maken, dat nu het oogenblik gekomen is om hem te applaudisseeren.

Een laatsten stoot ontvangen de reeds afgestompte zinnen van den toeschouwer door het optreden van Gottfried, niet door een bekwame tooneelspeelster, maar door eene balletdanseres voorgesteld, die met elegante passen en met een koket lachje eerst op den koning, daarna op Elsa toetreedt, zoodat men het den Brabanders niet kwalijk kan nemen, dat zij het voorschrift, om voor dit wicht ‘op de knieën te vallen,’ niet opvolgen.

Dit is de *Lohengrin*, zooals men het werk in negen en negentig van de honderd gevallen ziet vertoonen.

In een volgend nummer, na afloop van de *Lohengrin*-voorstellingen te Bayrenth, hoop ik mede te deelen, hoc het werk daar ter stede wordt vertoond.

HENRI VIOTTA.

Letterkundige kroniek.

Een jongste generatie en De Nieuwe Gids, door P. Tideman. Amsterdam, W. Versluys. 1894.
Verzen van Willem Kloos. Amsterdam, W. Versluys. 1894.

Letterkundig Holland is weer in last. Krijgsrumoer en wapengekletter vult de lucht, en velen vragen met vreezen wat daarvan komen moet.

De ‘Marseillaise’, waarmede de mannen der letterkundige revolutie vóór eenige jaren ten strijde trokken, luide verkondigend dat voor hen ‘le jour de gloire’ gekomen was, klonk - men zal het zich herinneren - tegelijk als het doodslied van *De Gids*. ‘Ik zeg het voor ieder die het hooren wil: *De Gids gaat dood*,’ orakelde Verwey. In plaats van

> Nous entrerons dans la carrière
> Quand nos aînés ne seront plus,

meenden wij duidelijk te hooren:

> Nous entrerons dans la carrière,
> Car nos aînés ne comptent plus.

En wij hadden ons al voorgenomen om, indien het niet anders kon, naar Hedda Gabler's raad, althans ‘in schoonheid’ te sterven...

Zoover is het gelukkig niet gekomen. Toen de Sturm-und-Drangjaren van de jongere letterkundigen voorbij waren, staakten zij hunne wel wat eentonige aanvallen en vrij gewaagde profetieën en, woekerend met hun talent, gaven zij wat zij te geven hadden: zij begonnen nu, zooals hun kroniekschrijver het uitdrukte, ‘(te) bouwen instee van (te) breken, allen bedaard arbeidend aan de toekomst (hunner) kunst.’ Het groepje bleef klein; de kring,

waarbinnen zij hun letterkundig talent ontplooiden, beperkt. In het hoofdzakelijk lyrisch gedicht toonden Kloos, Verwey, Gorter, Van Eeden hun kracht; in het letterkundig essay en de letterkundige critiek vooral Kloos en Van Eeden; Van Looij en Aletrino schreven genietbare novellistische schetsen; Van Deyssel in 'Menschen en Bergen', Ary Prins in 'Dragamosus' ongenietbare elucubraties; door zijn kunstbeoordeelingen wist Veth belangstelling te wekken voor moderne kunst binnen en buiten Nederland, en allengs namen breed opgezette opstellen over sociale vraagstukken en wijsgeerige studiën een groote plaats van het tijdschrift in beslag. De roman en het drama, kunstvormen van zoo groote beteekenis in de letterkunde van onzen tijd, bleven buiten het veld hunner artistieke werkzaamheid. Waarin de jonge mannen onderling van gevoelen mochten verschillen, hen vereenigde een onwrikbaar geloof in eigen voortreffelijkheid en een rustig ignoreeren van nagenoeg alles wat buiten hun kring in het letterkundig Nederland voorviel. In hunne eenzijdigheid lag een groot deel van hunne kracht.

En nu is die groep ontbonden. Onderlinge oneenigheid heeft den vermaarden kring doen uiteenspatten. In October 1893 verscheen *De Nieuwe Gids*, met den naam van slechts één redacteur op het titelblad. *Moi, vous dis-je, et c'est assez!* Een half jaar later stonden twee van zijn vroegere medewerkers aan zijn zijde en begon de nieuwe redactie een 'tweede reeks der Nieuwe-Gidsjaargangen'.

Hoe dit alles in zijn werk ging, is niet recht duidelijk. In de zoetsappige 'Inleiding' tot de nieuwe reeks (*Nieuwe Gids*, Mei 1894) doet Willem Kloos het voorkomen alsof alles op de meest vriendschappelijke wijze zich heeft toegedragen: 'met gepaste beweging, met kalm gebaar' hebben zijne oud-mederedacteurs, wier b e s c h e i d e n h e i d , 'ondanks al de glorie waar het volk hen mee omgaf', hij herhaaldelijk roemt, de geheele zaak teruggegeven aan hem, den stichter, die thans met een jongere generatie het werk wil voortzetten. Deze geheele voorstelling zou aanspraak mogen maken op onze volmaakte onverschilligheid, wanneer wij niet maanden achtereen in *De Nieuwe Gids* onthaald waren geworden op een reeks invectieven in proza en poëzie door de heeren Kloos en Tideman hun vroegeren strijdmakkers naar het hoofd geworpen. Schuimbekkend en knarsetandend hebben deze heeren, zoowel *en gros* als *en detail*, Gorter, Van der Goes, Van Eeden, Aletrino, Veth, Verwey,

Van Looij, verguisd, verwenscht, gescholden. Het is een, somtijds welsprekende, ‘inundation of mistempered humour’. Slechts ontbreekt aan deze verontwaardigingspoëzie het komisch onbeschaamde, waardoor Van Deyssel indertijd zijne aanvallen tot zulk een vermakelijke lectuur wist te maken. De heeren - dat is hun ongeluk en dat maakt de Nieuwe-Gidsafleveringen van de laatste maanden onleesbaar - pontifieeren van het begin tot het eind, in verstaanbare en minder verstaanbare taal, op een manier die den welwillendsten en lankmoedigsten lezer op de vlucht moet jagen. Uit de laatst verschenen aflevering, die van Juli, stijgt een walm van verveling, die als men het boek heeft dichtgeslagen, nog lang in de kamer blijft hangen.

Maar ik zou spreken over het manifest, dat onder den titel: *Een jongste generatie en De Nieuwe Gids* het licht heeft gezien.

Ik durf niet verzekeren dat ik het betoog volkomen begrepen heb. Niet enkel wanneer zij zich, in poëzie of proza, door hunne fantasie laten dragen, maar ook waar het hun eenvoudig te doen is om te betoogen, te overreden, gebruiken sommige van de heeren dezer jonge generatie een taal, een woordvoeging met een eindelooze reeks van in elkaar schuivende nevenzinnen, waardoor het volgen van de redeneering buitengewoon moeielijk wordt.

Van zijn onbeholpen vorm ontdaan, schijnt het eerste hoofdstuk van dit geschrift - het ‘Voorhoofd’ zooals het heet - den kunstenaar voor te houden, dat hij moet blijven op de hoogten, niet naar omlaag moet zien, noch zich mag laten afleiden door het gepraat der menschen, maar, als te schaarsch bezoldigd priester zijner tijdgenooten, enkel tot hen mag afdalen om hun te gebieden ‘hoe zij hun leven kunnen maken en moeten maken tot een spiegel en een ontvanger van het leven des geestes’. Dan volgt er een klacht over de dagbladen, die, in plaats van zich te houden bij de bespreking van de dagelijksche bedrijvigheden der menschen, ook over kunst willen praten, en die, in plaats van ‘het publiek op te helpen met zweepslagen en krukken en porren desnoods *naar* de kunst’, het tot hun taak schijnen te rekenen de kunst te brengen tot het publiek. Hoe de schrijver van deze beschouwing overgaat op *De Nieuwe Gids*, op de verandering in October 1893 in de redactie van dat tijdschrift gebracht en op de tegenkanting door de tegenwoordige redactie van vroegere redacteurs ondervonden, zou ik niet

durven zeggen: de logische verbindingsgang ontsnapt mij. Trouwens het heeft weinig aanlokkelijks te hospiteeren bij de behandeling der vuile wasch van dit oneenig letterkundig huishouden, en het verhaal der ‘maatschappelijke gebeurtenis’, waarvoor deze twist om het bezit van het tijdschrift door den heer Tideman wordt aangezien, sla ik gaarne over.

Van meer beteekenis dunkt het mij, te hooren spreken over ‘de plannen en beloften van menschen, die wèl meenen het recht en de kracht te hebben het tijdschrift *De Nieuwe Gids* te redigeeren en die, al bleven zij geheel alleen, het zullen schrijven, al maar meer over het hoofd van dit volk dat thans ook draagkracht heeft, omdat zij innig voelen dat het volk, dat de besten uit het volk, die niet altijd de radikaalsten zijn en die ook niet behooren tot de arbeidersklasse, vragen naar nieuwe woorden die open en waarachtig tot hen spreken als naar brood, en zij zelven artiesten, dichters en denkers, zich daardoor gelukkig achtend, die kunnen en die willen geven.’

‘Wij willen Waarheid in zien, Geluk in gevoelen, Deugd in daden’, zegt de heer Tideman. ‘En de wereld der menschen’ - nu volgt een tusschenzin van niet minder dan twintig regels, die ik oversla - ‘is het tooneel om dit ons drieledig willen werkend te verwezenlijken.’ Het geslacht van '80 - ik t r a c h t hier de kern der gedachte los te pellen uit een reeks dikker of dunner lagen van tusschenzinnen en divagaties - was niet een geslacht van decadenten, maar een opgaand geslacht, opgaand namelijk in de kritiek, in het gebruik van het Woord en in levensverwachting, maar in zijn ‘levensinnigste’ was het niet opgaand noch neergaand, enkel ‘openstaand voor wat komen zou.’ Leefde het al nu en dan aan de uiterste randen van het Leven, dan keek het met angst naar den nacht daarbuiten. ‘Want het geslacht van '80 heeft ook lief gehad de materie om haar-zelfs wil en de menschen om hun-zelfs wil en bovenal zich zelf om het verwonderlijk organisch-nieuw òp-leven van zichzelven uit den grond omhoog; maar tot de mysterieuse voorgevoelingen van een gelijktijdig met dit aardsche bestaande Leven,... waar de emotiën van het lichaam mededeinen in die eene groote emotie van de Ziel, het Geloof - tot daar heeft het geslacht van '80 zich alleen in zijn alleruiterste momenten kunnen heffen....’

Kloos en Van Deyssel stonden beiden aan den rand van het

Leven, beiden tegenover elkander gesteld: Kloos beminnelijker, want liefdevoller en klaar, Van Deyssel meer werker en willer. ‘Beiden verwachtten dat een nieuwe Kunst zou komen, die boven hen groeien ging,’ en zij meenden in Gorter, toen hij *Mei* geschreven had, den jongen man te zien die hunne verwachting zou vervullen, den Messias voor wien Kloos den weg had bereid. ‘Maar Gorter scheen zichzelven niet te blijven belijden, hij beleed Van Deyssel meer dan hem goed was om zuiver te bewaren de gevoelsherinnering aan dien wind van het Absolute die nabij *Mei* was gevaren door zijne Ziel, en hij werd van hoog boven zichzelven en de menschen en dingen uit een klaar-luidende klok, een die wel zou willen stikken in den schijn van de dingen, een sensitivist...’ Wat nu Gorter beloofde en nabij was te verwezenlijken, dat moet de jongste generatie zijn. De dichter, die de aspiratiën van dit jongste geslacht in de borst draagt, zal niet alleen staan; er zal - zoo gelooft de heer Tideman - voor de Hollandsche Kunst van het Woord een tweede klassieke tijd aanbreken, waarin nu niet de Muiderkring, maar het tijdschrift *De Nieuwe Gids* het maatschappelijk hoofdmoment zal wezen.

In April 1888 waagde *De Gids* het te wijzen op gemis aan homogeneïteit in het letterkundige tusschen de medewerkers van *De Nieuwe Gids*, blijkbaar o.a. zoowel uit tweeërlei zeer uiteenloopend oordeel over Hofdijk, als uit de houding der redactie tegenover de naturalistische kunst. Thans lezen wij deze bekentenis: ‘Tot nu toe was *De Nieuwe Gids* niet een kring, niet een organisch levend wezen, maar een samenkomen van heterogene individueele machten rondom één macht, die uit nooddwang elkander steunden zoolang het wezen van het tijdschrift was polemisch tegen al het oude, maar die niet samen konden blijven omdat allen alleen zochten en zoekende zich meer en meer verwijderden van elkander in woord en daad....’ Maar - zoo s c h i j n t de schrijver te willen zeggen - nu bij een deel van het jongste geslacht het geloof weer opkomt, nu dezen ‘als middenpunt en moedersfeer in hun leven, het middenpunt van het Kruis’ zoeken, nu Wetenschap, Kunst en Godsdienst weêr tot elkander naderen, en die te samen de afbeelding van het menschelijk Leven zelf, dus Kunst, zullen vormen, kunnen die jongeren te samen werken, zonder vrees van uiteen te zullen spatten.

Al is dit alles nog niet bijzonder duidelijk, al zouden zeker velen omtrent dat ‘Geloof’ der jongste generatie gaarne wat nader worden ingelicht, wij worden nu geacht ten naastebij begrepen te hebben wat de generatie, als wier woordvoerder de heer Tideman hier optreedt, wil, en wij hebben slechts te wachten op de verwezenlijking van al deze wenschen en profetieën.

Maar één ding zou ik toch willen vragen. Indien deze mannen voor de Hollandsche Kunst van het Woord een tweeden klassieken tijd beloven, dat zij ons dan toch eens hunne theorieën ontvouwen over Nederlandschen prozastijl. Moeten wij als een proeve van den nieuw-klassieken Nederlandschen zinbouw beschouwen wat wij zoowel op sommige plaatsen van dit vlugschrift als herhaaldelijk in het prozawerk der jongeren te genicten krijgen? Luister eens naar dit proza, lees die zinnen eens hardop. In het begin gaat het gewoonlijk goed, maar al spoedig wordt de stap onzeker, dan beginnen zij te strompelen; men hoort ze spreken met een dikken tong; men ziet ze zich in hun eigen beenen verwarren; en wanneer zij, zoo goed en zoo kwaad als het ging, aan het slot van de lange periode gekomen zijn, zie dan hoe die zinnen, buiten adem, log en scheef op hun beenen staan, zinneloos staroogend, met een lijf dat uit het lood gezakt is als van een geraakte.

Dan wist Van Deyssel het beter toen hij - het was vóór *Menschen en Bergen* en lang vóór sommige zangen van *Apocalyps* - in *Over Literatuur* die geloofsbelijdenis te boek stelde, die tot het mooiste behoort, wat hij geschreven heeft:

‘Ik houd van het proza, dat als een man op mij toekomt, met schitterende oogen, met een luide stem, ademend, en met groote gebaren van handen.

Ik houd van het proza, dat van uit de oneindigheid der kunstenaarsziel als een blanke zee komt aanstroomen, met zijn wijde golving kalm voortspoelend, naderend, naderend, altijd nader.....

Ik houd van het proza, dat dartelt en jubelt als een waaiend zomerwoud vol vogels.

Ik houd van het proza, dat ik daar zie staan met zijn volzinnen, als een stad van marmer.

Ik houd van het proza dat over mij daalt als een gouden sneeuw van woorden.

Indien gij mij behagen wilt, span dan een regenboog van taal boven mijn hoofd, waarin ik roode gramschap zie toornen, blauwe blijdschap jubelen en lachen gele spotternij....'

O, als de jongeren eens hart toonden te hebben voor zulk proza en het wilden bewonderen, zonder te vragen of het uit oude of nieuwe *Gids* afkomstig is, of het gevonden wordt in een kroniek van Kloos of in een roman van Couperus! De Nederlandsche letterkunde en de Nederlandsche taal zijn niet en mogen niet zijn het werk van een partij; en al zijn er die ons hunne leer als de alleenzaligmakende willen opdringen, zij zullen ons niet beletten de kunst van het woord te genieten, van waar zij ook tot ons kome.

Messieurs, la séance continue, sprak op den gedenkwaardigen middag in het Palais Bourbon de voorzitter Dupuy, toen de eerste schrik, door Vaillant's bom teweeg gebracht, over was. Nu het rumoer, door de Nieuwe-Gids-ruzie veroorzaakt, bedaard is, wordt onze aandacht gevraagd voor ernstiger, belangwekkender dingen.

La séance continue - en het woord is het eerst aan den heer Willem Kloos met zijn bundel *Verzen*. Een prachtbundel, met zijn Hollandsch papier en zijn perkamenten band. En hier dient het antiek omhulsel niet om iets zeer moderns binnen te loodsen; de aanvoerder, destijds van de jongere en nu weer van de allerjongste generatie, al noemt hij zich en de zijnen 'd e Revolutie', is in den grond een oud-Hollandsch dichter, wortelend met zijn uitgesproken en onuitgesproken kunst-theorieën, met zijn taal en zijn stijlkunst in onze zeventiende-eeuwsche dichterschool, in zijn beste gedichten een erfgenaam van Vondel. In zijn vers is het hooge, het trotsche, het sonore van den Meester, de metaalklank en de hooge stap, de stap waarmee op oude schilderijen en antieke beeldhouwwerken dikmanige paarden stappen. Dit geldt het geluid, het timbre, den rythmus; want modern is Kloos in zijn gevoelen, en het zijn zijn passie, zijn eigen leven, die hij uitstort in zijn verzen,

verzen, zwaar geslagen
Van Passie, en Verdoemenis, en Trots,
In doodsbleek marmer of dooraderd rots,
Al naar mijn kunstnaars-wil en welbehagen.

Zij zijn doorleefd: 'k heb daarin neêrgedragen,
Rijkhandig, al wat, in den loop des Lots,
Aan menschenliefde of hooge Liefde Gods,
Dit doodarm Wezen heeft te voelen wagen.

Ik, die mijn leven uit-te-zeggen zoek,
Heb al mijn lieve voelen, zoeken, tasten
En weten in dit somber boek gevat...

Beoordeelen wij hem, zooals hij wil dat de artist met woorden beoordeeld worde, ‘niet naar het diepzinnige zijner gedachten, of het edelaardige zijner gevoelens of het treffende der gebeurtenissen, die hij bezingt, maar uitsluitend en alleen naar de kracht en de fijnheid, waarmeê hij de gedachten en sentimenten en gebeurtenissen heeft gevoeld en gezien, en naar de meerdere of mindere zuiverheid, waarmeê hij dat gevoel door klanken heeft weten uit te drukken’[1)], dan is er zeker reden om den dichter van ‘Het Boek van Kind en God’ zeer hoog te stellen. Wie, in die beteekenis, dichterlijk gehoor heeft moet gevoelen voor en genieten van verzen als deze:

Diep uit de nooit doordringbare gewelven
Van Uwe Ziel klonk eens het vorstlijk woord,
't Woord van Uw Liefde, en dieper in mijzelven
Klonk 't en weerklonk door verre gang en poort...

of als dit geheele Sonnet:

O, dat ik haten moet en niet vergeten!
O, dat ik minnen moet en niet vergaan!
Ach! Liefde-in-Haat moet ik mijzelven heeten,
Want geen kan de andere in mijn hart verslaan.

In droef begeeren heb ik neêrgezeten,
In dreigend gillen ben 'k weêr opgestaan.
Wee! dat ik nooit dat bittre brok kon eten,
Om stil te zijn en héél ver weg te gaan.

Eén hoop slechts, één, één enkel zoet vermeenen,
Eén weten, maar ik kán het niet gelóóven...

Ach dit: dat rusten onder groene steenen
Een eeuwig rusten is, in één verdooven.

En dat de dooden niet in donker weenen
Om 't zoete leven met hun lief daarboven.

1) *Nieuwe Gids* April 1886 p. 142.

Dood-eenvoudig, maar zoo juist mogelijk van stemming is deze aanhef van het eerste der beide ‘Dood-gaan’ geheeten Sonnetten:

De boomen dorren in het laat seizoen
  En wachten roerloos den nabijen winter...
  Wat is dat alles stil, doodstil... ik vind er
Mijn eigen leven in, dat heen gaat spoên.

En is het niet of men de Zee zelf hoort bruisen in dit prachtig lied, wederom een sonnet, maar dat in zijn veertien breede alexandrijnen den indruk maakt van een groot gedicht:

De Zee, de Zee klotst voort in eindelooze deining,
  De Zee, waarin mijn ziel zichzelf weerspiegeld ziet;
De Zee is als mijn Ziel in wezen en verschijning,
  Zij is een levend Schoon en kent zichzelve niet.

Zij wischt zichzelven af in eeuwige verreining,
  En wendt zich altijd òm en keert weer waar zij vliedt,
Zij drukt zichzelven uit in duizenderlei lijning,
  En zingt een eeuwig-blij en eeuwig-klagend lied.

O, Zee was Ik als Gij in àl uw onbewustheid,
  Dan zou ik eerst gehéél en gróót gelukkig zijn:

Dàn had ik eerst geen lust naar menschlijke belustheid
  Of menschelijke vreugd en menschelijke pijn;

Dan w à s mijn Ziel een Zee, en hare zelfgerustheid
  Zou wijl Z i j grooter is dan Gij, nòg grooter zijn.

Laat mij als tegenstelling tot dit gedicht nog het volgende mogen aanhalen om den teêren elegischen toon, die er uit spreekt.

Ik ween om bloemen in de knop gebroken
  En vóór den uchtend van haar bloei vergaan,
Ik ween om liefde die niet is ontloken,
  En om mijn harte dat niet werd verstaan.

Gij kwaamt, en 'k wist - gij zijt weer heengegaan...
  Ik heb het nauw gezien, geen woord gesproken:
Ik zat weer roerloos nà dien korten waan
  In de eeuwge schaduw van mijn smart gedoken.

Zoo als een vogel in den stillen nacht
  Op óóns ontwaakt, omdat de hemel gloeit,
    En denkt, 't is dag, en heft het kopje en fluit,

    Maar eer 't zijn vaakrige oogjes gansch ontsluit,
  Is het weer donker, en slechts droevig vloeit
Door 't sluimerend geblaarte een zwakke klacht.

In dienzelfden teêren toon klinken andere sonnetten, o.a. dat (LXIV) waarin gesproken wordt van 't ‘hoofdjen, als een bloeme, zacht bewogen op iedren adem van de ziel.’ En dan weer barst hij los om, in kleuren en lijnen die men niet vergeet, ‘het ijskoud visioen van Leugen’ te schilderen:

O, mensch, die liegt met oog, met mond, met hand,
Stokstijf in 't weefwerk van uw slechtheid staande,

Onmensch, die loerend loenscht naar iedren kant,
Kil-liegend door uw rijkste leven gaande....

Het leven moet voor dezen dichter wel van den aanvang af diepe, smartelijke ernst geweest zijn, dat het hem geen enkel jong gedicht heeft voorgezegd, geen blijd lied van jonge liefde, geen ‘Ode to a skylark’, maar dat de sombere droefheid ‘van dit doodarm wezen’ bijna voortdurend als een *basso continuo* zijn poezie doortrilt. Zelfs de natuur schijnt hem weinig te zeggen te hebben; en wanneer hij haar al een enkele maal als achtergrond gebruikt voor zijn stemmingsbeeld, dan kan het gebeuren dat hij zóó weinig onder haren indruk is dat hem een banaliteit ontsnapt als:

Zie, bij der vooglen eersten zangen-schal
Beweegt zich zacht de ontwakende natuur.

Naast de persoonlijke verzen vinden wij uit dezen tijd van Kloos' dichterleven in *Okeanos* en *Sappho* epische fragmenten, zooals Keats en Shelley ze dichtten, poëemen, waarin de dichter, gedwongen zich van zichzelf los te maken, ons soms treft door levendiger voorstelling en frisscher beelden dan waarvoor in zijn persoonlijke verzen plaats was, poëemen vol ook van rythmische schoonheden, maar die toch geen diepen indruk achterlaten, geen anderen althans dan van ‘mooi gedaan.’ Het eigene, sterk zelf gewilde, van Kloos' andere gedichten, het bruisende en trillende, ontbreekt er uit den aard der zaak aan, en daardoor zou men er toe kunnen komen te zeggen, dat zij in dezen bundel detoneeren.

Zooals in de aangehaalde gedichten hebben wij den dichter jaren achtereen met kortere of langere tusschenpoozen in *De Nieuwe Gids* gehoord. Maar in '93 komt er nog een andere toon in zijn vers. Het is, wanneer het verschil met de medeoprichters van het tijdschrift en zijn vroegere medewerkers zich meer accentueert en de scheiding op handen is, een toon van trotschen toorn. Het zijn

gedichten met klauwen, waaraan men den leeuw herkent, tegelijk kunstig door verwonderlijke rijmen en dubbelrijmen, maar die den dichter Kloos, al wil men ook, naar zijn eigen eisch, niet letten op het min of meer ‘edelaardige zijner gevoelens,’ toch niet in onze schatting doen rijzen.

Zeker, verontwaardiging en toorn hebben soms de beste dichters geïnspireerd. Toen Vondel, roskam en rommelpot hanteerend, met bijtenden spot de Amsterdamsche predikanten aanviel, toen wist hij geestig en pittig (zij 't ook soms niet zonder valsch vernuft) onderwerpen, die aller gemoederen vervulden, zóó te behandelen, dat zoowel zij die er het fijne van begrepen als degroote hoop die alleen de algemeene strekking en enkele ondeugende toespelingen vatte, er van konden genieten; en ook nu nog hebben deze verzen, behalve hun letterkundig, een niet gering historisch belang. Maar welk belang zal nu of later wekken dit uitvaren van den negentiende-eeuwschen poëet tegen zeker

> verdoemlijk
> Klein slechtaardje, dom doktertje, onbenoemlijk,

of tegen het

> Wanmeenend menschje, dat wou zijn een dichter,
> Maar niets is als een klein eerzuchtig ventje;

of tegen het

> .. quasi geniaal en manlijk willend,
> Maar au-fond zwak en idioot-brutaal
> Wezentje;

en wie zal er zich langer dan een oogenblik warm over maken, dat de heer Kloos, uit louter persoonlijken wrok, hen, die hij vroeger aan zijn letterkundig hart drukte en als trawanten schaarde om zijn dichtertroon, thans uitscheldt voor al wat leelijk is? Men glimlacht er even om, men bewondert een oogenblik de virtuositeit en de vindingskracht van den razenden poëet, maar dan laat men deze verzen verder rusten, om terug te keeren tot die andere, waarin de dichter, los van alle kleine hartstochten en bedoelingen, zijn dichterziel uitspreekt, hulde vragend niet voor zich zelf, maar ‘voor 't Hoogre, dat zich door (hem) wil uiten’ (CXVI).

De dichter-ziener Kloos doet mij denken aan dien anderen Ziener, Elia. De kinderen Israëls hebben het verbond met den Heer der heirscharen, voor wien hij ijvert, verbroken, zij hebben des Heeren altaren vernield en Zijne profeten met het zwaard gedood. Hij zelf

is alleen overgebleven en nu zoeken zij ook zijn ziel om die weg te nemen. En terwijl hij zoo klaagt, waait er een groote en sterke wind, scheurende de bergen en brekende de rotsen, - maar de Heer is in den wind niet. En na dezen wind een aardbeving; maar de Heer is in de aardbeving niet. En na de aardbeving een vuur; ook in het vuur is de Heer niet. En na het vuur het suizen van een zachte stilte, - en toen kwam de Heer.

Zou Willem Kloos gevoeld hebben dat ook de ‘God’ in hem, ‘het Hoogere’, niet het liefst zich vertoont in den toorn van den stormwind, noch in den verzengenden gloed van het vuur, maar dat het komt - niet uitsluitend, doch bij voorkeur - in het vreedzaam suizen van een zachte stilte?

Men zou het vermoeden, wanneer men ziet hoe, aan het eind van zijn *Verzen*, zijn toorn op eens gaat liggen, en hij - of men met een beteren indruk van hem mocht scheiden! - zijn slot-sonnet aldus aanvangt:

> Door één lief woordje zou zich laten winnen
> Door één gebaar of vriendelijke oog-opslag
> Of door een luiden, open-heldren lach
> Na veel gevlei's en zachtjes-aan zoet minnen
>
> Ik, die droef-wachtend op des Levens tinnen
> Melodieus zit klagend, naar den dag
> Opstijgend glorieus, van wat eens mag
> Bevredigen mijn ziel en zachte zinnen.

Accipimus omen.

Buitenlandsch overzicht.

26 Juli.

‘Casimir Périer en de anarchie.’

De titel is niet van mij; hij behoort aan Guizot.

Ik kan u zeer aanbevelen dat hoofdstuk in Guizot's Mémoires over het ministerie van Casimir Périer, den grootvader, in de jaren 1831 en 1832, eens na te lezen. Het is zoo flink gesteld, zoo interessant en zoo amusant, - want in Guizot dien we, door een phrase van Thorbecke verleid, voor een deftig en droog heer houden, stak een amuseur in grooten stijl.

Zoo amusant; - en alsof het van daag geschreven was over zaken van van daag?

Dat zeg ik niet.

Ten eerste is het veel beter geschreven dan men op 't oogenblik schrijft, en wat men nu anarchisme noemt heette toen anarchie en was veel erger. Dag aan dag samenscholingen in het Parijs van 1831, verzet in het leger, arbeidersopstanden in de groote middelpunten van den arbeid, conflicten met de troepen in de bewegelijke steden van het Zuiden, om niets, om een carnavalsgrap; absoluut geen eerbied voor het gezag, samenzwering op samenzwering, en aanslag op aanslag, en de juries volmaakt geïntimideerd. De anarchie was ook in de gedachten; maar de Tailhades van heden, - en die heusche Tailhade van heden is, au fond, zoo'n poovere figuur, zoo onbeteekenend en zoo diep, diep ongelukkig, (laat u niet door zijn *geste* foppen) - de Tailhades heetten toen, in 1832, Enfantin en Considérant; de Camille Pelletans heetten Armand Carrel en Louis Blanc; de Clovis Hugues waren Barthélémy en Méry; en de Forain van Louis Philippe's tijd was Daumier; - ik houd veel

van Forain, dat wil zeggen, van zijn teekeningen; maar Daumier is de Rembrandt der caricatuur.

En dan, in Europa waren tegelijkertijd de revoluties aan de orde, zooals Mijnheer Prudhomme zou zeggen - want Joseph Prudhomme was ook van dien tijd, gelijk hij van alle tijden is.

Een omwenteling in Polen, een omwenteling in België, omwentelingen in Italië! Frankrijk was als den schip in een storm, terwijl de scheepsbemanning onder elkander keef en vocht. (Mag deze vergelijking nog voor éenmaal doorgaan; ik zal het nooit weer doen.)

Casimir Périer was toen de noodzakelijke man. Hij had een Napoleonshumeur en het open, heerschende voorkomen van de menschen die in Napoleons tijd waren opgegroeid, een Olympisch gezicht. ‘Hoe kan een man van mijn portuur aan wijken denken!’ Hij daagde het gevaar uit en door zijn trots en zijn familietrots; want deze man was niet alleen zichzelf, maar hij representeerde een stand die zich voor het regeeren geroepen rekende.

De Périers behoorden tot de bourgeoisie van het oude Frankrijk. Zij hadden gewerkt en gespaard, van eeuwenher, in het opgewekte, zonnige Grenoble; zij waren rijk geworden en tot aanzien gekomen. Juist zetten zij den voet uit den kring der burgerij in den hoogeren stand van de rechterlijke families, toen de revolutie aanbrak, de groote revolutie, de grootmoeder van de tegenwoordige anarchistische beweging.

Dat was hun ambitie geweest, van die oude Périers der achttiende eeuw, om onder de noblesse de robe te worden opgenomen; daarvoor hadden zij gearbeid en zich onthouden; dat was het ideaal van den welgestelden burger.

Want in iedere stad van het oude Frankrijk leefden zulke families die hoogerop wilden en wier tijd op het eind der achttiende eeuw bij het verval van het adelrégime gekomen was.

Ook ligt hierin de blijvende beteekenis van de groote revolutie opgesloten. Een revolutie, - dat maakt altoos veel rumoer, en er gaat een knetterend vuurwerk op van utopieën en leerstellingen; dat raast dikwijls voort door bloedbaden en puinhoopen; maar in den grond der zaak is een revolutie niet anders dan de vervanging van den eenen stand door den anderen.

De Périers werden bekwaam voor de regeering. Wilt ge een symbool van dien overgang? Het kasteel van Vizille, in de buurt van

Grenoble, het slot dat eenmaal aan het eerste geslacht van Dauphiné, de Lesdiguières, behoord had, kwam in hun handen. Zij werden de Lesdiguières van een nieuwen tijd, - omdat ze het verdiend hadden.

Maar voordat zij die positie bereikten, was er nog iets noodig. De revolutie had het onderscheid der provinciën opgeheven, de regeering werd gecentraliseerd. Om aan het bestuur deel te nemen, had men niet genoeg met in Dauphiné te blijven en daar voornaam te zijn, - de tijd van Dauphiné was voorbij, - maar men moest in Parijs, en van Parijs uit invloed hebben.

Was dat misschien de bedoeling van de beroering en omroering die met de omwenteling gepaard gingen? Dienden ze er toe om van alle kanten van Frankrijk de menschen op wie het aankwam, de nieuwe elementen, naar de hoofdstad te brengen? De Périers kwamen uit hun Dauphiné naar Parijs. Ze werden er bankiers, ze kregen zitting in de verschillende opeenvolgende wetgevende lichamen, ze huwden in aanzienlijke families; de macht naderde hen.

Toen Casimir Périer door Louis Philippe in 't ministerie werd geroepen, onderhandelde hij met den koning als een macht met een andere macht. De minister had den regeerenden stand achter zich. Hij was zelf de regeerende stand. In hem spraken de nijvere Périers van Grenobele die eeuwen lang hun kapitaal van deugdelijkheid hadden bijeengegaard en die thans in hun nakomeling de hoogte van hun eerzucht beklommen hadden. Louis Philippe mocht den koop sluiten of van de hand wijzen: het was de macht voor Périer, en de kroon en de troon voor den ander.

De koning onderwierp zich. ‘Ik bied Uw Majesteit mijn ontslag aan’, zeide Casimir Périer onstuimig, telkens zoodra hij het minste verzet bij den vorst of bij zijn omgeving bemerkte; en het ‘Hier d'Argout!’ alsof het een hond was dien hij terugriep, luid tegen een van zijn minister-collega's uitgesproken, toen deze in de kamer een redevoering wilde houden die de eerste minister onnoodig vond, - dat ‘Hier d'Argout!’ bleef beroemd als een typisch woord van den Napoleon der bourgeoisie.

Overdreef hij zijn machtsvertoon niet?

Ik kom nog voor een oogenblik op het chapitre van Guizot's Mémoires, ‘Casimir Périer et l'anarchie’, terug. Het is zoo meesterlijk samengesteld omdat het ons, in zijn gelijkmatig vloeiend verhaal, met de grootste duidelijkheid leert hoe het, op dat moment van Frankrijks geschiedenis, noodig was dat de boog sterk ge-

spannen werd tegenover de anarchie binnenslands en in Europa, en omdat het ons meteen doet zien dat het straffe régime van den man die de macht in zich vereenigen wilde, op den duur niet vol te houden was. Hij was een soort Napoleon voor de orde in de burgermaatschappij, en hij trok de grondlijnen voor het op te richten gebouw. Maar het gebouw te voltooien met dezelfde energie waarmee het ontworpen was, dat was een onmogelijkheid.

Aan het verdriet over die onmogelijkheid is Casimir Périer gestorven. Want de cholera, de cholera van 1832, was maar het praetext waarmee hij heenging en zijn werk aan anderen, aan minderen, overliet.

Casimir Périer, de groote, was verdwenen, maar de Périers bleven.

Ze gingen voort met rijker en rijker te worden en goede huwelijken te sluiten; het departement van de Aube waar een groot deel van hun landgoederen lag, was in zekeren zin hun leen, en de mijnwerkers van Anzin waren hun trouwe aanhangers; want zij bestuurden hun bezittingen en ze zorgden voor hun onderhoorigen op patriarchale wijze.

Waarom zouden ze niet weder, op de hoogste plaats die voor een burger bereikbaar is, aan de regeering deelnemen?

Maar de geschiedenis die uit haar aard logisch en conservatief is, heeft ook haar anarchistische buien; en men zou een vervolg kunnen maken op het hoofdstuk ‘Casimir Périer en de anarchie’ dat luidde: ‘Casimir Périer en de anarchie - van de gebeurtenissen.’

Het gelukte hem niet, aan Casimir Périer II, den oudsten zoon, om post te vatten op het toppunt.

Hij had toch alle gegevens voor het bereiken van zijn doel. De talenten der familie verloochenden zich niet in hem, hij was een braaf man, en een knap financier. En hij ging met zijn tijd meê. Geen pruiler, hij, die het nieuwe uitsloot, omdat het zich nog niet in den tijd van zijn vader vertoond had. Als een Engelsche landheer, een aristocraat van degelijken stempel, zoo zag hij er uit en zoo gevoelde hij zich; een man die een gevestigd bezit van geld en aanzien heeft in de wereld en daarom wat toegefelijk mag wezen. Het Napoleontisch gezicht van zijn vader was bij den zoon overgegaan in een goedig rond gezicht, maar de Périer-trek van wrevel, uitdaging, en trots lag er, hoewel ietwat verborgen, toch

degelijk in. Hij had behoefte aan macht, de man, die zoo vriendelijk de rol van gastheer kon vervullen op zijn weidsch slot van Vizille, en daar zijn gasten verbazen kon door de passie waarmede hij zich aan 't hengelen overgaf. Maar die behoefte werd niet vervuld.

Het is een leemte geweest in Frankrijks geschiedenis dat mannen van het slag van Casimir Périer II, de generatie van het eind van Louis Philippe's regeering, nooit kans hebben gehad aan het bestuur deel te nemen. Het feit is niet anders te verklaren dan door een anarchistische stemming van de historie. Zij mochten niet.

Eerst kwam de Februari-revolutie van '48, daarna het keizerrijk van Napoleon III, die hen uit de baan wierpen. Een laatste gelegenheid deed zich voor hen op onder het presidentschap van Thiers. Toen heeft Casimir Périer ook bijna het groote lot gewonnen. Het stond, in 1872, tusschen hem en Gambetta, wie van beide Thiers als president zou opvolgen. Wonnen de radicalen, dan was Gambetta's triomf verzekerd; maar de gelegenheid kon ook gunstig voor de gematigden wezen, en dan viel de keus op Périer, met zijn republikeinsche gezindheid en zijn aanhang onder de Orleanisten.

Gelijk men weet, streek Mac-Mahon met den prijs, in 1873. Dat was voor de derde maal de groote tegenvaller in het leven van Casimir Périer; de anarchie van de gebeurtenissen had de overhand gekregen. Toen was zijn tijd voorbij. De verwachtingen van de familie vestigden zich op zijn zoon.

Een nieuw hoofdstuk en toch weer dezelfde titel: ‘Casimir Périer en de anarchie!’

De geschiedenis heeft voor Casimir Périer III goed gemaakt wat ze tegen zijn vader misdreven had. Deze Périer kon de macht naar zich zien toenaderen; hij kon bijna het oogenblik berekenen waarin hij er de hand op zou leggen, mits hij voorzichtig was. En hij was voorzichtig. Kijk maar naar zijn physionomie; ze is voornaam, een beetje koel voornaam, eenvoudig voornaam, zonder ostentatie en zonder goedigheid, - zooals de manier van den tijd het medebrengt, - maar ze heeft iets benepens en berekenends. Och, de Olympische gezichten krijgen we niet meer te zien!

De kunst voor dezen derden Périer was maar: af te wachten en zich niet vóor zijn tijd te laten verbruiken.

Het presidentschap van Carnot heeft het zijne voorbereid.

Omdat ook daar van erfelijkheid sprake was.

Hoe vreemd het moge schijnen van erfelijkheid te spreken bij een ambt waartoe men door keuze benoemd wordt, zoo heeft men toch eenig recht te zeggen dat bij de verkiezing van Carnot tot president der Fransche republiek, het beginsel den doorslag heeft gegeven. Hij werd benoemd omdat men de andere candidaten niet wilde en niet kon aannemen, en omdat hij de kleinzoon was van zijn grootvader, Lazare Carnot. De keus was een ernstige poging om de republiek te bevrijden uit de handen der avonturiers, der vrijbuiters en der beroepspolitici, en men nam een neutraal persoon met een naam die goed klonk, zonder dat hij een gedecideerden klank had.

Het wonderlijke was dat de proef volmaakt slaagde; de geschiedenis van Frankrijk werd weder normaal. De avonturier, de generaal Boulanger, werd dadelijk op zij geschoven; het duurde wat langer eer de vrijbuiters en de beroepspolitici hun knak kregen; maar eindelijk, in 't midden van 't jaar 1893 had de zuivering vrij wel haar beslag gekregen.

Er kwam een kamer bijeen die voor zoover 't mogelijk is de stemming van het land vertegenwoordigde: in haar meerderheid republikeinsch en conservatief vooruitstrevend; terwijl een krachtig en rumoerig element van radicalen en socialisten in de minderheid was. Met zulk een kamer viel te regeeren.

Een van haar eerste handelingen was om Casimir Périer III tot haar voorzitter te benoemen; zij stelde hem daarmee candidaat voor het presidentschap der republiek. Maar het had ook gevaar in zoo vooropgesteld te worden. Want aan Périer werd, in een tijd van crisis, het eerste ministerschap opgedragen, en weigeren was even gevaarlijk als aannemen. Door een weigering verried hij gebrek aan moed, en de aanneming kon hem in moeilijkheden brengen, tijdens het voeren van het ambt, die zijn presidentschap onmogelijk zouden maken.

Casimir Périer redde zich uit het dilemma door te beginnen met het ministerschap aan te nemen en daarna, naar aanleiding van een ondergeschikte vraag, zijn ontslag aan te bieden. Hij bedankte voor het ministerie, hij bedankte - voor een ander, voor een Carnot, zich bloot te stellen, terwijl een Périer, de man aan wien de regeering toekwam, het gelag zou moeten betalen. En hij ging

weer terug naar zijn kamerpresidentzetel, trotsch en uitdag end.

Zou hij zijn positie kunnen volhouden?

De anarchie, neen, een anarchist effende hem den weg.

De dolkstoot van Caserio maakte hem, eer hij er op had gerekend, tot president der republiek, gaf hem de macht.

Ik geloof dat er niemand is die dien dolkstoot niet gevoeld heeft.

De president Carnot had zoo correct gehandeld als een symbool van macht, en niet als een drager van macht, dat men hem voor niet veel meer hield dan voor een schitterend wit overhemd en een zwarten rok, met zemelen opgestopt.

Daar vloeide zijn bloed.

Hij was naar Lyon gegaan om feestvierend zijn plicht te vervullen, en hij zat in het rijtuig dat hem naar de opera zou brengen, en hij knikte vriendelijk automatisch, rondkijkend naar de versieringen, en hij zeide vriendelijk automatisch tot den maire van Lyon tegenover hem: ‘Mais, c'est charmant, c'est magnifique, c'est splendide!’ - toen kwam een doffe slag, een stomp.

Men zag zijn bloed.

En boven de ontsteltenis der eerste verwarring hoorde men het woord van zijn weduwe aan zijn doodsbed: ‘Ach, hoe beangst ben ik altoos deze jaren geweest wanneer hij uitging; nooit heb ik een oogenblik van rust gekend, eer ik hem weder terug zag!’

Die correcte man had de bescheidenheid van zijn leven met zijn bloed bezegeld.

Door zijn dood heeft hij getoond, dat hij geleefd had.

En hij maakte plaats voor zijn opvolger.

Een Périer!

De nieuwe president heeft de macht aanvaard, met hetzelfde humeur waarmee zijn grootvader onder Louis Philippe in het ministerie trad. Hij toonde, dat hij boven de macht verheven was, en hij legde in zijn presidentsboodschap de verklaring af dat hij, na afloop van zijn zeven jaren, zich niet herkiesbaar zou stellen.

Met de anarchistenwet bindt hij den strijd aan tegen de vijanden der orde.

Die wet is waarlijk geen meesterstuk; maar zij spreekt een principe van gezag uit en zij trekt een lijn: hier de voorstanders! daar de tegenstanders! Zij is niet zoo zeer gericht tegen de anarchisten als wel tegen de anarchie.

Casimir Périer III speelt de revanche-partij voor zijn grootvader.

Ik verbeeld me dat de Périers van heinde en verre, en uit vervlogen eeuwen, hun schimmenwoonplaatsen verlaten om naar het spel te komen toekijken.

Casimir Périer, de oude, een heerscher nog onder de geesten, beweegt de hand onstuimig als om meê te doen. Maar Claude Périer, de patriarch van Grenoble, de eer van het geslacht, ziet rustig, in zijn patriarchenrust het werk van zijn naneef aan, en glimlacht gewichtig.

B*.

Bibliographie.

W.G. van Nouhuys. Letterkundige opstellen Amsterdam, Van Holkema en Warendorf. 1894.

Wat wij in deze verzameling, waarin opstellen voorkomen over Van Looy en Aletrino, Aug. P. van Groeningen, Albert Verwey, Frederik van Eeden, Frans Netscher, Ibsen's Vrouwenfiguren en Nordau's Ontaarding, in de eerste plaats waardeeren, is de talentvolle poging om aan eenige der voornaamste schrijvers en dichters van de jonge generatie recht te doen wedervaren. De heer Van Nouhuys heeft de taak op zich genomen van bemiddelaar; hij heeft al zijn best gedaan om de poezie van Verwey, de poezie en het proza van Van Eeden te begrijpen, en zoodra hem dit, naar zijn meening, gelukt was, heeft hij getracht ook anderen te doen begrijpen en navoelen. Hij heeft, op zijne beurt, gedaan wat hij in Van Eeden als schrijver van de *Studies* waardeert: ‘Hij heeft geschreven met de bedoeling om ons verder te leeren zien dan het eng begrensde wereldje van overeengekomen kunstbegrippen. Hij heeft uitbreiding willen geven aan ons artistiek waardeeringsvermogen.’ Daaraan danken wij eenige goede bladzijden (blz. 71 vv.) over het ontstaan der jongste poëzie in Nederland (sedert V.N. dit schreef alweer door een allerjongste opgevolgd); daaraan een van warme sympathie voor het gedicht getuigende ‘inwijding’ in Van Eeden's *Ellen* en een met groote conscientie en liefde geschreven overzicht van *Johannes Viator*, waaruit voor hen, die dit boek tot nu toe vrijwel voor onbegrijpelijk hielden, veel licht kan opgaan. ‘Ik heb’ - schrijft Van Nouhuys - ‘er mij weken lang, dag aan dag, mee bezig gehouden... omdat ik uit groote sympathie voor Van Eedens ongemeen talent ook van dit werk spreken wilde met bewondering, en met bewondering alléén.’ Diezelfde letterkundige conscientie deed Van Nouhuys tot nu toe over Gorter het stilzwijgen bewaren. ‘Ik hoop mij eerlang een oordeel te vormen over Gorter's verzen; voorshands ben ik nog niet zoo ver’, schrijft hij in April 1891; en in een noot, in 1894 geschreven, luidt het: ‘Helaas - ik ben nòg niet zoo ver... Er zijn te veel verzen bij die ik niet begrijp.’

Er is in die behoefte van Van Nouhuys om te begrijpen, mede te voelen en te bewonderen, iets dat, dunkt ons, hen die het geldt wel moet getroffen hebben. Misschien echter zou de man, wiens litteraire kennis en goede smaak uit deze opstellen zoo duidelijk spreken, wat krachtiger dan hij deed zich hebben kunnen uitlaten tegenover smakeloosheden, gewilde duisterheid en gekunsteldheid, welke hem zoowel bij Verwey als in Van Eeden's *Johannes Viator* pijnlijk moeten hebben aangedaan. En dan - is er wel beschouwd, in dien schroom om zijne meening te zeggen over Gor-

ter's poezie niet eenige overdrijving, en hebben zij, die in den heer Van Nouhuys als in hun letterkundigen Mentor vertrouwen stellen, niet een zeker recht om zijn meening over dezen veelbesproken dichter te vernemen?

Schiller's Mutter. Ein Lebensbild van Dr. Ernst Müller. Leipzig, Arthur Seeman. 1894.

Een brave, vrome vrouw, vol zorg en liefde voor haar kinderen en die op hare beurt van die kinderen veel liefde ondervond; een zeer eenvoudige vrouw, zonder veel ‘Bildung’, zonder geest, maar practisch en degelijk; een zuinige huisvrouw, met zeer weinig behoeften voor zichzelve en die de zorgen van haar 71-jarig leven waardig en geduldig heeft weten te dragen - ziedaar de dochter van den bakker-herbergier-burgemeester van Marbach, zooals wij haar uit dit ‘Lebensbild’ leeren kennen.

Of het noodig was daarvoor een boekdeel van 208 bladzijden te schrijven? Waarschijnlijk zou niemand op het denkbeeld zijn gekomen, wanneer niet enkele jaren geleden een dergelijk ‘Lebensbild’ van Goethe's moeder door Dr. Karl Heinemann, bij denzelfden uitgever verschenen, zulk een succes had gehad, dat het in den tijd van anderhalf jaar vier uitgaven beleefde. Ongelukkig bieden noch de persoon, noch het leven van Schiller's moeder iets van het interessante, dat aan de schrandere, levendige, geestige ‘Frau Rath’, wier gezelschap gezocht werd door Goethe's vele vrienden, de hoogstgeplaatsten niet uitgezonderd, zulk een buitengewone aantrekkelijkheid verleent.

Het aantrekkelijke van dit boek wordt gevormd, minder door den tekst, voor het meerendeel òf weinig belangrijk òf overbekend, dan wel door de vele platen en portretten die het versieren. Uit het hier voor de eerste maal gereproduceerde portret van Schiller's moeder, naar een schilderij in het bezit van Fräulein Kopprasch te Dresden, blijkt dat de dichter uiterlijk veel op zijne moeder geleek: de snit van het gelaat, het breede voorhoofd, de neus, de lange hals vormen geheel het bekende Schillers-type. Ook het hel blonde, rossige haar moet Schiller van zijne moeder gehad hebben. Tot de geestelijke eigenschappen, welke de zoon van de moeder erfde, behooren vooral groote nauwgezetheid en spaarzaamheid in het huishoudelijke. Hoe vreemd het klinke, Schiller, de man van het idealisme, was tevens een voortreffelijk ‘Geschäftsmann’. Dat getuigt o.a. Karoline von Wolzogen die ‘eine Spur von geschäftssmässigem Talent’ in hem roemt; dat bewijzen de brieven, die hij met zijne uit gevers wisselde, en de nauwgezette wijze waarop hij zijn geldzaken be stierde.

Sursum corda!

XI.

Gilbert, trots allen tegenspoed, droomde nochtans van den Vriendenkring weêr op te richten. Hij behoorde tot die naturen die volstrekt aan een ideaal, aan een hooger doel in het leven behoefte hebben en bij wie de hoop van dit doel te bereiken blijft vaststaan, taai en hardnekkig, ondanks alle hinderpalen.

Ook, toen zijn meeste verdriet en zijn gevoel van vernedering over de weigering van Irène eenigszins gedempt waren, begon hij zich zijn ontmoediging als een lafheid te verwijten en troostte hij zich met de gedachte, dat zijn ongeval een van die dingen was, die dagelijks gebeuren en die een man moet kunnen trotseeren en vergeten. Dus redeneerend duurde het niet lang of er ontstond in hem eene reactie tegen zijn onverschilligheid der jongste maanden ten opzichte der maatschappij en zijner vrienden, vooral ten opzichte van mijnheer en mevrouw De Cock, die hem zoo genegen waren en die stellig niets liever zouden verlangd hebben dan hem de hand hunner dochter te mogen toestaan, ware zulks mogelijk geweest. Kortom hij besloot eindelijk alle gevoel van valsche schaamte terzijde te laten en met hardnekkigheid de verwezenlijking van hetgeen zijn ideaal nog wezen kon te behartigen; en reeds had hij pogingen aangewend om Lauwereijnssens en Van der Stegen met elkander te verzoenen, en met Eugène en Pinnoy den datum der aanstaande zitting voorloopig vastgesteld, toen zich een zonderling nieuws verspreidde, dat, eerst gelogenstraft, daarna hervat en eindelijk, tot Gilbert's verslagenheid, zonder nog mogelijken twijfel bevestigd werd: dat Irène verloofd was en ging trouwen met haar neef Jozef De Moor. Het

was Van der Stegen zelf, die den jongeling deze tijding mededeelde; hij had het huwelijkskontrakt gemaakt. De datum voor de echtverbintenis was nog niet vast bepaald: men zou wachten totdat De Moor de plaats van notaris bekwam, waarnaar hij sinds lang solliciteerde, iets dat maar enkele maanden meer zou aanloopen, verzekerde men.

Het was voor Gilbert een vreeselijke slag. Hij trof hem zóó diep, zóó wreed, dat de jongeling er in den eerste, ondanks de stellige bevestiging van Van der Stegen, geen geloof aan kon hechten. De dochter van den archi-liberalen dokter De Cock, den gezworen, soms tot het kinderachtige overdreven vijand van den priester en den geestelijken dwang, trouwen met De Moor, den dweper, de *fine-fleur*, den slaafschen apostel der ultramontaansche onverdraagzaamheid, allons donc!..... En, toen hij zich eindelijk door de tastbaarheid der bewijzen moest laten overreden, was het in hem als een vernieling in de wanhoop. Hij leed er oneindig veel meer door dan hij door de weigering zelve van Irène had geleden. Zijn gevoel van vernedering werd er door vertienvoudigd, gemengd en verergerd met een gramschap, bijna een haat jegens mijnheer en mevrouw De Cock, die hij van valschheid en dubbelhartigheid te zijnen opzichte beschuldigde.

Van toen af ontstond er in hem een schielijke verandering, een beklagenswaardige omwenteling van gemoedsstemming en van karakter, die, van dag tot dag verergerd, op den duur de treurigste gevolgen na zich moest slepen. Vooreerst liet hij bepaald alle verdere voornemens tot heroprichting van den Vriendenkring varen. Er bestond geen ideaal meer voor hem, er was niets meer in hem dan een woelende toorn, een kwellende haat, een rustelooze behoefte naar den strijd. Zijn doorgaans zóó bedaard, zóó vriendelijk, zóó innemend karakter; zijn zóó gezond, zóó wijs, beredeneerd verstand, alles verdween in hem, er bleef van hem niets over dan een gerevolteerde, een driftige, een wraaklustige. Hij beminde Irène niet meer; hij haatte, hij verachtte haar nu. In zijn folterende woede ontwaarde hij thans duidelijk wat het blinddoek zijner liefde hem zoo lang verborgen hield: dat zij weinig verstandig was, weinig aangenaam, weinig mooi zelfs, middelmatig in alles enfin, middelmatig en onbeduidend, van een onbeduidendheid die hem razend deed worden, die hem zichzelven deed verachten,

wanneer hij er aan dacht, dat zij nochtans de macht bezeten had zijn hart te verbrijzelen, zijn fierheid van man te vernederen, zijn levensgeluk en zijne toekomst te verwoesten.

O! zij was om zoo te zeggen het evenbeeld van 't gansche buitenleven, van dat leven, hetwelk hem, in de verrukking van zijn optimisme, een oogenblik zóó heerlijk en verleidend had geschenen en dat hij thans ook weer, en meer dan ooit, uit al zijn krachten haatte! Wat vreeslijk lot voor een verstandig mensch, die gedwongen levenskring van kleingeestigheid en prozaïsme! Wat dwaling, wat onzin zulke lieden te willen beschaven, te willen verheffen! Wat kon men van de onwetenden en van de nederigen verwachten, als zelfs de meest ontwikkelden, die door hun opvoeding en hun betrekkingen verre boven het gewoon intellectueel peil des volks zouden moeten staan, toch weer, en, als het ware onweerstaanbaar, vervielen in die alles omgevende atmosfeer van bekrompenheid en mediocriteit, die de essentie zelve van het bestendig buitenleven in zich schijnt te bevatten. Ah! wat boezemden zij hem thans een afkeer in, die grove, vuile boeren, als slaven aan den grond gehecht, onwetend van alles, gevoed als dieren, met aardappelen en roggebrood, en, gelijk boomen in de aarde, in de domheid hunner vooroordeelen vastgeworteld! En die geringe buitenrenteniers, gelijk een onuitroeibaar ongedierte rondom hun dompervormig kerktorentje vergaderd! En die bekrompen winkeliertjes, halsstarrig in hun kleingeestig begrip van den handel verdiept! En die afschuwelijke kwezels, die, gebogen onder haar zwarte kapmantels, met neergeslagen oogen en den paternoster in de hand, driemaal daags ter kerk gaan! En zelfs het landschap had voor hem zijn poëzij verloren; het was niets meer dan een eindeloos-treurige uitgestrektheid, eene woestijn zonder oasen en zonder grenzen.

Ja, hij kwam eindelijk in opstand! en niet meer tegen enkele vooroordeelen en personen, maar tegen 't dorpsleven geheel en al, tegen dat gedwongen leven in een omgeving die hem doodde, hem, een man van hart en van verstand! En in zijn haat zou hij zich wreken: hij zou hem eindelijk te lijf gaan, den erfelijken en traditioneelen vijand, - de mediocriteit van 't buitenleven, die hij bestendig onder alle vormen, om zich heen zag oprijzen - hij zou hem bevechten in een strijd om 't leven, zonder wapenstilstand en zonder

genade, totdat een van beiden onder de nederlaag bezweek.

Hij liet Eugène roepen, gaf hem zijne gedachten te kennen. Zijn plan was het ‘Orgaan van den Vriendenkring’ te vervangen door een weekblad, dat tot titel zou dragen: ‘*De Strijd om het Licht*’ en dat zij beiden zouden opstellen. Hij alleen zou alles bekostigen. Eugène aanvaardde het voorstel en dadelijk begonnen zij zich op het werk toe te leggen.

Het was geen geringe opschudding in Looverghem en in de omliggende gemeenten, toen het eerste nummer van dit blad, overvloedig in de huizen uitgedeeld, verscheen. Het droeg enkel den naam van den uitgever en de verschillende artikels waren niet onderteekend, maar niettemin werd Gilbert terstond als de voornaamste schrijver herkend. De aanrandingen, ditmaal, waren direkt, bijna boosaardig. Hij daagde openlijk de geestelijkheid, den adelstand en de burgerij uit; hij brandmerkte hunne heerschzucht, hunne kleingeestigheid, hunne bekrompenheid en domheid, hij verweet hun het volk onder het juk der onwetendheid en der vercherlijking te houden, om er des te zekerder heerschappij over te voeren. Het was opnieuw de kwellende en hevige beschrijving der slavernij van het buitenleven, de bestendige daling van het maatschappelijk peil, de steeds aangroeiende ontaarding van het volk, met den navranten kreet naar 't ideaal, naar het verleidend ‘Sursum Corda!’ dat toch in weerwil van alles terugkwam en zich opdrong aan dat grootmoedig en wanhopig, door het onbereikbare van zijn droom gefolterde hart.

Gedurende een heele week werd er haast van niets anders gesproken in het dorp. En het was nogmaals De Moor, die zich in een langdradig en wrokkig artikel van het klerikaal ‘Fondsenblad’ met het antwoord belastte: hij schold Gilbert uit voor een ruststoorder, voor een revolutionair van de ergste soort, overgegeven aan omverwerpende gedachten, doordrongen van de afschuwelijkste socialistische, ja zelfs anarchiste leerstelsels. En hij herinnerde tevens, vernederingshalve, aan Gilbert's vroegere, meer bedekte en mislukte poging: de stichting van dien ‘Vriendenkring’, welks tijdschrift zóó erbarmelijk zwak opgesteld was, dat het maar éénmaal had kunnen verschijnen, terwijl het genootschap zelf, dat sinds maanden opgehouden had hare enkele overblijvende leden in een zitting te vereenigen, onder de algemeene reprobatie te-niet gegaan was.

Overigens, het kabaal tegen Gilbert, een tijdlang verborgen, begon zich thans openlijk te manifesteeren. Hij kon de aangroeiende vijandelijkheid op het aangezicht der bewoners lezen, wanneer hij door de straten ging. Enkelen groetten hem niet meer; anderen affecteerden de plaatsen te verlaten waar hij verscheen. Zelfs in de stad, wanneer hij, des Vrijdags, voor zijn handelszaken naar de markt ging, voelde hij zich van een vijandige atmosfeer omringd. Zijn nu alom bekende, zoo gansch buitengewone levenswijs verwekte, bij de aanzienlijke handelaars en ‘bourgeois’, die hij daar aantrof, een gevoel van minachtende nieuwsgierigheid. Spottende blikken volgden er hem, schouders werden in 't voorbijgaan opgetrokken, onvriendelijke woorden halfluid uitgesproken. Men noemde hem schimpend ‘le fabricant-poète’; maar, wat onder de andere nijveraars van het omliggende een kolossale opschudding, een echte losbarsting van verontwaardiging en woede jegens hem teweeg bracht en hem bepaald voor gek deed doorgaan, was een wijziging, die hij, bij de reglementatie van den arbeid en het loon der werklieden zijner fabriek invoerde: hij had het dagelijks getal werkuren van dertien teruggebracht op tien, en met nieuwjaar, in het opmaken zijner balans, zijn arbeiders een evenredig aandeel in de winsten zijner nijverheid gegeven.

Het was als had hij een schanddaad begaan. Al de deftige, gewichtige handelaars van heel 't kanton stroomden samen; men sprak van een gemeenschappelijk protest te teekenen, tegen een zóó ongerijmde, gekke handelwijs. Een schatrijk olieslager van Daelen wendde pogingen aan om een syndicaat van nijveraars tot stand te brengen, dat de zaak zou onderwerpen aan den volksvertegenwoordiger van het kanton, met het doel hem een ontwerp van wet te doen neerleggen, waarbij zulke misbruiken, van aard zijnde om de arbeiders van al de overige nijverheidsgestichten in oproer te brengen, konden verboden en gestraft worden. De ergernis der nijveraars leidde natuurlijk tot geen resultaat; maar, als boosaardige weerwraak, werd aldra een gerucht verspreid: namelijk dat Gilberts handelszaken, slecht bestuurd, gevaar liepen, en hij, met rassche schreden, een desaster te gemoet ging. Het was als een kolossaal net van wantrouwen en haat, waarvan de mazen zich om hem samentrokken en waarvan hij somtijds, in een soort van

duizeling, met plotselinge schokken van toorn en opstand, de langzame, onverbiddelijk toegeregen omstrengeling gevoelde. En wat vooral, na zijn vluchtige, steeds schaarscher wordende opwellingen van hoop en geestdrift, met een klimmende verbittering in hem aangroeide was een diep pessimisme, uit de vermenigvuldiging zijner ontgoochelingen ontstaan, een pessimisme, dat meer en meer zijn uitwerksel had in een toenemende achteloosheid en onverschilligheid voor alles.

Hij geloofde aan niets meer. Zelfs zijn strijdlust verzwakte in het bewustzijn dat hij voor een hersenschim te velde trok. En ook zijn vriendschap voor Eugène was niet meer gelijk vroeger: nu hij het geheim van den jongeling kende sloeg hij hem bedektelijk gade, en, door overgedragen zinspelingen en half toevertrouwde, half geraden bekentenissen, wist hij, dat Eugène zijne gegevene belofte met dat meisje af te breken niet gehouden had. Zijne betrekkingen met haar gingen voort op bedekte wijze, des te meer vernederend en demoraliseerend. En hij voelde zich den moed niet meer hem over zijn gedrag te berispen, voortaan aan alles twijfelend, zich afvragend, in zijn gekwetst hart van afgewezen minnaar, of zijn vriend ten slotte geen gelijk had, te profiteeren van de liefde, om het even hoe, om het even met wie, als het maar liefde was.

XII.

Een incident kwam deze noodlottige gemoedsstemming nog verergeren. Op zekeren morgen, toen Gilbert zijne fabriek verliet om te gaan middagmalen, werd hem door de meid bericht gegeven, dat een dame op hem wachtte in den salon. Zij was vroeger nog bij hem geweest, zei de meid, doch deze kon zich den naam der bezoekster niet herinneren. Gilbert, die nu haatte visites te ontvangen, was op het punt aan de bezoekster te laten zeggen dat hij niet thuis was, toen iets instinctmatigs hem van gedachte deed veranderen. Hij bracht een weinig orde in zijn toilet en opende de deur van den salon.

Hij vond er mevrouw Terront. Zij kwam hem gansch bleek voor, gekleed in sombere kleuren, het aangezicht onder een zwarte voilette verborgen. Zij was opgestaan bij zijn binnenkomen en reikte hem, flauw glimlachend, haar mooie, geganteerde hand. En onmiddellijk, nadat zij zich op zijn verzoek had

neêrgezet, begon zij hem, gejaagd en koortsig, met eene stem waar tranen in beefden, het doel van haar bezoek uiteen te doen.

‘Mijnheer Gilbert, ik kom u, als zijnde mijn degelijkste en verstandigste vriend, over een zeer gewichtige zaak raadplegen.....

Zij hield een oogenblik op, den adem afgesneden, de stem verkropt. Maar, met wilskracht haar ontroering bedwingend, hernam zij schier dadelijk, de stem sidderend van ingehouden toorn:

Mijn leven met mijn man is niet meer mogelijk. Het ware te lang u al de miseries te vertellen, die hij mij aandoet, het zij u genoeg te weten, dat het een man is met een onverdraaglijk karakter, een jaloersche, een menschenhater, de laatste mensch der wereld, die had mogen trouwen!.....

Zij hield nogmaals op, om haar voilette op te lichten, die haar hinderde. En, zeer mooi nu, met haar bleeke gelaatskleur en haar zwarte, buitengewoon glinsterende oogen, voer zij voort, zonder schijnbaar de verbaasde en schier verschrikte beweging te bemerken, waarmede Gilbert den aanvang harer vertrouwelijke mededeeling bejegend had:

Ook heb ik er thans genoeg van en ben ik vast besloten de echtscheiding, of, ten minste de scheiding van tafel en bed te vragen. Doch ik ben volkomen onwetend in soortgelijke zaken, en alvorens mij er in te wagen, heb ik u willen raadplegen. Gij, die zooveel dingen kent en in wien ik zulk een onbepaald vertrouwen heb, zult mij wel willen zeggen welke de in acht te nemen formaliteiten zijn en of ik kans heb het verlangde te bekomen.’

Zij zweeg, zij staarde hem onbewimpeld, met haar schoone oogen aan, wachtend op zijn antwoord om voort te spreken.

‘Mevrouw’, sprak hij heel ernstig, ‘wat ge mij daar toevertrouwt verwondert en bedroeft mij ten diepste. Ik dank u voor uw uitmuntende gevoelens te mijnen opzichte en voor het vertrouwen dat gij mij bewijst met mij in zulk eene gewichtige en kiesche zaak te willen raadplegen, doch sta mij toe dat ik u eene vraag doe, alvorens u de verlangde inlichtingen te geven: hebt gij wel rijpelijk, in al zijne gevolgen, het gewicht overwogen van de daad, die gij van zin zijt te begaan?’

‘O mijnheer’ viel zij hem in de rede, ‘ik smeek u, zwijg. Ik heb alles overwogen, aan alles gedacht; ik heb geleden, ik

ben verdraagzaam en geduldig geweest tot het uiterste, doch nu kan ik niet meer, het moet eindigen, och God! het moet eindigen of ik zal mij om 't leven brengen!'

Zij barstte plotseling in tranen los, het hoofd gebukt, haar zakdoek vóór de oogen, haar aangezicht verborgen in haar beide handen. En Gilbert, gansch ontroerd, stond onthutst, de trooswoorden versteven op zijn lippen, bij die zóó schielijke en zóó oprechte uitbarsting van lang verkropt wee. Een gevoel van bitterheid en droefheid greep hem aan bij de gedachte van al de intieme en onbekende huiselijke dramas, die haar tranen hem ontsluierden. Stellig wist hij reeds sinds lang, door hooren zeggen en door eigen waarneming, dat er wel eens iets schortte in het huisgezin Terront; doch hij meende dat deze oneenigheden slechts korstondig en oppervlakkig waren en dat de echtgenooten in den grond toch gelukkig leefden, want hij kon niet begrijpen, hij die in zich al de hoedanigheden van een uitmuntend echtgenoot besefte, dat men elkaar kon huwen en met elkander leven, om zich wederzijds een lot van verdriet en berouw te berokkenen.

Mevrouw Terront nochtans had hare tranen opgekropt en, nog gansch geschokt, met door hikken onderbroken woorden, preciseerde zij nu hare grieven, in een onweerstaanbare behoefte haar hart eens uit te storten:

Sinds het begin van ons huwelijk, van den eersten dag der speelreis af, heb ik mij kunnen overtuigen hoezeer ik mij in mijne keus bedrogen had, of liever, hoe ik bedrogen ben geweest, aangezien het mijn moeder is, die in mijne plaats gekozen heeft. Vooreerst, liefde voor mij gevoelde hij niet. Hij zou haar ook voor niemand gevoeld hebben, want die man is niet in staat te begrijpen wat liefde is. Hij had niets gezien in ons huwelijk dan 'een vereeniging van belangen', zooals hij het, niet langer dan acht dagen na onze echtverbintenis, in mijne tegenwoordigheid dorst heeten, en, dit doel, door het verkrijgen van mijn bruidschat bereikt zijnde, heeft hij zich zelfs de moeite niet meer gegeven, mij één enkele dier illuziën te laten, welke een jonge vrouw in de eerste tijden van haar huwelijk toch zoo volstrekt noodig heeft. Ach! welk een leven! wat een Golgotha! Van 's morgens tot 's avonds, onophoudend en in alles mishaagde, kwetste, ergerde, beleedigde hij mij. Hij chicaneerde op de rekeningen in de hotels, hij

vond dat wij te duur reisden, alsof het geld, waarmede hij betaalde, van hem en niet van mij kwam. In Zwitserland matte hij mij af door lange tochten te voet, om de kosten van een rijtuig te sparen; en 's avonds, in plaats van mij te liefkoozen, hield hij mij een soort van zedenleer voor: een vrouw moest dit, een vrouw moest dàt, de liefde was maar een illuzie, een hersenschim, een fabel, uitgevonden door de droomers en de dichters, wier lezingen het verderf waren der jonge meisjes, die zij verhinderden tot degelijke huishoudsters op te groeien..... Een degelijke huishoudster! wanneer hij dat onderwerp ter tafel bracht was het voor uren lang. Onophoudend, terwijl wij wandelden in die prachtige oorden, waar alles u tot hoogere en ideale gedachten en gewaarwordingen stemt, in de valleien waar de herders met den toethoorn hunne kudden wachten; aan de boorden der blauwe meeren, waarover de stoombooten zweven; op de bergen met hun zwarte dennenwouden en hun zilveren gletschers; in de rijke, ruime zalen der hotels, waar de volmaaktste en degelijkste der huishoudsters haar huishouding zou vergeten, overal vertelde hij mij wat *zijn* ideale vrouw was: de vrouw die thuis bleef zitten, de vrouw in hare keuken, aandachtig hare taak beijverend, haar linnen verstellend, de kousen mazend van het huisgezin. Ach God! ach God! duizendmaal heb ik gedacht van schaamte en van spijt te zullen sterven! En wat scheen hij mij dan leelijk, aanstootelijk, met zijn geel, opgeblazen aangezicht en zijne ronde uilenoogen! Ik kon niet begrijpen hoe ik ooit zulk een man tot echtgenoot had willen aanvaarden. Ik was boos op mij zelve, op mijn moeder, op al wie aan 't voltrekken van dat huwelijk geholpen had.

Doch wat de maat vulde was, dat hij jaloersch werd van mij. Het was genoeg dat een vreemdeling ietwat vriendelijk het woord tot mij richtte, dat iemand voor mij een van die kleine voorkomendheden had, die mijn man steeds stelselmatig schijnt te verwaarloozen, om mij in het tête-à-tête de vreeselijkste scènes op den hals te halen, die een mensch zich verbeelden kan. Het ging zooverre dat ik er weldra op aandrong onze speelreis te verkorten. Hij wilde niets liever. Wij keerden naar België terug en installeerden ons in onze nieuwe woning. Maar daar kwam het van slecht tot erger, want hij poogde er zijn huishoudelijke principen werkelijk op mij toe te passen. Ik

kwam er eindelijk tegen op. Wij kregen, op zekeren namiddag, voor een beuzelarij, een hevigen woordentwist. Ik dorst hem het hoofd bieden, ik weigerde zijne bevelen uit te voeren. Daarop bejegende hij mij met zulke kwetsende uitdrukkingen, dat ik uit het huis vluchtte en te Gent, bij mama, een schuilplaats ging zoeken. Zij weigerde schier mij te ontvangen en van 's anderendaags morgens vroeg leidde zij mij, met gestrenge vermaningen, naar de echtelijke woning terug. Wanhopig bukte ik weer onder het juk, maar niettegenstaande mijne onderwerping bleef mijn man, uit hoofde van het gebeurde, een langdurigen wrok tegen mij voeden. Gedurende vijf weken richtte hij niet eenmaal het woord tot mij. Hij gaf zelf de noodige bevelen aan de meid en handelde alsof ik er niet was. Toen hij zich eindelijk verwaardigde mij weder aan te spreken was het om mij op dien kalmen, ijskouden toon, die hem eigen is en die mij dieper kwetst dan de driftigste uitvallen, met verwijten te overladen. Ik kon zulks niet uitstaan, ik verzette mij opnieuw. Hij begon weerom te pruilen, vol minachting en geconcentreerde woede. En, te beginnen van dien dag, hadden wij regelmatige twisten, gevolgd door verzoeningen, die er geene waren. 't Gevoel van tweedracht verscherpte zich tusschen ons, wij kregen voor elkaar een zóó hevige wederzijdsche antipathie, dat wij soms elkanders tegenwoordigheid niet meer konden uitstaan, dat wij ons zouden verscholen hebben, om elkaar niet te ontmoeten. 's Avonds van uw feest, toen wij thuis teruggekeerd waren, heeft hij een vreeselijk spektakel gemaakt, omdat hij vond, dat ik te lang met u gedanst en gepraat had. En, sinds dien dag tot eergisteren had hij niet eenmaal meer het woord tot mij gericht, toen hij eensklaps, zonder voorbereidende uitlegging zijn maanden lang stilzwijgen brekend, mij op een zeer natuurlijken toon, als ving hij een maar even opgeschorst gesprek weer aan, maar met in den blik een onheilspellende uitdrukking, die ik wel ken, vroeg:

‘Ik heb gemerkt, dat mij een paar schoenen ontbreekt; hebt gij die wellicht te verstellen gegeven?’

Het waren oude, door en door versletene schoenen, die door geen ordentelijk gekleed mensch meer konden gedragen worden. De meid had ze, op mijn bevel, aan een bedelaar gegeven. Ik zegde het hem.

Ik zag hem schielijk van kleur veranderen, hij kruiste de

armen, zijn oogen stonden rond en boos, zijn lippen beefden van moeielijk bedwongen toorn.

‘Zijt ge gek geworden! zijt ge gek geworden!’ riep hij eindelijk tweemaal op een klimmend-beleedigenden toon. En hij voegde er bij met een vloek, een echten, afschuwelijken kooldragersvloek, zooals ik er hem nog nooit had hooren uiten:

‘Uit wat recht handelt ge zoo? Wie heeft u vergund mijn kleedingstukken op straat te werpen?’

Ik weet niet wat er op dat oogenblik in mij omging, men is zich zelve niet steeds meester en de verontwaardiging vervoerde mij; althans een soort van blinde woede greep mij plotseling aan, ik wipte op, ik spuwde hem een woord in 't aangezicht, eén enkel, dat ik, tot driemaal, met steeds aangroeiende heftigheid herhaalde:

‘Bruut! bruut! bruut!’

Mevrouw Terront was opgestaan, medegesleept door haar verhaal, den arm dreigend naar Gilbert uitgestoken, de wangen rood, de oogen schitterend en uitdagend, alsof de gedwongen heer en meester, dien zij haatte, nog vóór heur stond en haar opnieuw beleedigd had. En in die houding, omringd van het weelderig kader van den salon, waarin een bescheiden halfduister zweefde, was zij nog schooner dan ooit, van een troeblante, overweldigende schoonheid, die Gilbert diep aangreep en ontstelde. Zijn keel was droog, zijn hart klopte geweldig, hij kon den blik van haar niet afwenden. Hij zag vooral met een obsedante halsstarrigheid het fijn, zwartachtig donsje dat haar bovenlip bedekte, een schim van kneveltje, licht als een schaduw, die zich scheen te verlengen, te accentueeren om den rooden, een weinig geopenden mond met zijne parelwitte tanden, haar gansche gelaat met een zoo onweerstaanbare uitdrukking van hartstocht en wellust verlevendigend.

Het kwam hem schielijk voor alsof ze zich gansch voor hem ten offer bracht en een hevige begeerte schoot hem door het heele lichaam: de bruske, driftige begeerte haar in zijn armen te sluiten, haar hartstochtelijk tegen zich aan te drukken, haar met teederheidswoorden en zuchten op den aanbiddelijken mond te kussen.

Maar hij sidderde, hij sloeg hevig de hand aan zijn voorhoofd, gansch bleek en ontsteld, als om die malle gedachten uit zijn brein te verjagen. Een vlijmend gevoel van zelfverwijt

en schaamte maakte zich van hem meester; hij voelde zich reeds plichtig alvorens gezondigd te hebben. Het gestreng, misprijzend gelaat van mijnheer Terront rees op vóor zijnen geest, gevolgd door het verleidelijk en kwellend beeld van Irène, die hem ook met een minachtende verwondering aanstaarde. Doch zijn ontsteltenis was te groot; de notie van het eerlijke verwarde zich in hem met het aanlokkelijke van het kwade; zijn verstand, zijn ziel, zijn gansche wezen werd een gelijkertijd folterende en verrukkende chaos van verzuimd plichtbesef en van goddelijk genot, waarin 't bewustzijn der werkelijkheid hem meer en meer ontsnapte.

Kon zij wellicht iets van die tegenstrijdige, overweldigende gevoelens op zijn ontstelde gelaatstrekken lezen? Begreep, gevoelde zij wat er in hem omging?.... schielijk werden haar oogen gansch zacht, met die peilende, streelende uitdrukking, die hij er zoo menigmaal, met een soort van angst, in waargenomen had; en hare stem kreeg een zonderlinge, als het ware zwak-ontroerde intonatie, terwijl zij blozend, met een glimlach en ten gronde geslagen blik fluisterde:

‘En men verwondert er zich dan nog over, dat enkele vrouwen, die zoo een echtgenoot hebben, soms elders haar troost zoeken....’

Werktuigelijk kwam hij een stap nader en maakte een verwilderd gebaar met de hand, als om hare eigene woorden tot getuigen te nemen.

Zij richtte 't hoofd weer op, zij vestigde haar blik op hem, peilend, lang. En eensklaps sloten hare oogen zich geheel, haar hoofd zeeg achterover in den zetel, met een onbeschrijfelijken glimlach op de lippen, terwijl haar beide handen als het ware zoekend, vragend weer naar voren strekten.

Onstuimig, zonder verdere redeneeringskracht, greep hij die handen vast, trok haar geheel tot zich. Hij kuste haar hartstochtelijk op den mond, hij hield haar lenig lichaam tegen zijne borst geprangd. Zij wendde geene poging tot afwering aan.

XIII.

Gilbert had nauwelijks zijn misstap begaan, toen het hem reeds diep berouwde. Wel kon hij zich zelven eenigszins verontschuldigen met de gedachte dat hij dit avontuur niet gezocht

had en dat mevrouw Terront zelve zich om zoo te zeggen ten offer had gebracht, doch dit alles belette hem niet te beseffen dat hij een schanddaad had gepleegd tegenover den man, die, hoe weinig sympathiek, toch zijn bondgenoot en vriend was. Ook deed Gilbert terstond den plechtigen eed geen tweede maal te vervallen in een fout, waarin hij, behalve een oogenblik genot, niets dan bitterheid en spijt gevonden had.

Ware Gilbert een mensch geweest, die zijn geweten met een uiterlijken schijn van eerlijkheid kon tevreden stellen, hij zou gemakkelijk alle gevoel van wroeging overwonnen hebben om heimelijk te genieten van een liefde, die op een zoo aangename wijze de eentonigheid van zijn jongelingsleven kwam storen. Doch neen; zelfachting was hem onontbeerlijk, en dit gevoel was nu in hem gekrenkt, hij waande zich gedaald tot het peil van een verachtelijken wellusteling, hij, voor wien de reine, deugdzame liefde in het huwelijk, het grootste geluk, de essentie zelve van het leven zou geweest zijn.

Gedurende verscheidene dagen verkeerde hij in een staat van volkomen ontmoediging. Zijn karakter werd meer en meer verbitterd, zijn pessimisme nam toe, hij kwam tot de overtuiging, dat de liefde, zooals hij die gedroomd had, niet bestond, dat er niets was dan laagheid, vuigheid en bedrog. En hij kwam in opstand tegen die gedachte, hij werd boos op mevrouw Terront, die hem zijn laatste illuziën ontnomen had, die hem had doen vallen in dien afgrond van vernedering en schande, waar zijne tot dus toe ongeschonden fierheid van eerlijk man ter neer geslagen lag. Waarom was die vrouw in zijn armen gevallen? Hij beminde haar niet, hij begeerde haar niet, zij had hem steeds een gevoel van onrust, van schrik, bijna van verwijdering ingeboezemd. Had hij er wellicht het voorgevoel van gehad, dat zij hem eens bepaald in het verderf, onherroepelijk in den afgrond zou werpen? Ah! nu lag hij er in, en tot op den bodem! Hij had een onherstelbare misdaad bedreven en een vreeselijke wilskracht zou hij te gebruiken hebben om niet heel en al te verdrinken in den walgelijken modderpoel waarin hij gedompeld was.

Met al zijn krachten besloot hij nogmaals mevrouw Terront te ontwijken, haar te ontvluchten. Hij schreef haar niet, zooals zij het hem verzocht had; hij ging haar niet bezoeken op de dagen dat haar man afwezig was; en op een morgen, dat zij

zelve naar zijn huis kwam, had hij den moed haar door de meid te laten berichten, dat hij afwezig was. Hij weigerde nog alleen te zijn met haar, hij vreesde uit lafhartigheid in zijn misdadige zwakheid terug te vervallen; en, om die schande te ontgaan, had hij zich nog hartstochtelijker dan ooit aan de met Eugène aangevangen onderneming toegewijd.

Het weekblad '*De strijd om het Licht*' verscheen voortdurend regelmatig en de meer en meer strijdzuchtige, aanvallende houding der twee jongelieden had hun trapswijs, in het dorp en in 't omliggende, alle achting ontnomen en hun een aantal, weldra openlijk verklaarde vijanden op den hals gehaald. Tot dus toe nochtans had de geestelijkheid zich slechts van verre met de zaak bemoeid. Wel had de pastoor eens vaaglijk gepredikt op den snooden invloed van slechte boeken en gazetten, duidelijk genoeg althans opdat al de aanhoorders zouden begrijpen op wie er gezinspeeld werd; doch behalve dit sermoen en de anonieme, steeds aangroeiende hostiliteit die zij om zich heen gevoelden, had men hen nog betrekkelijk met rust gelaten.

Maar die toestand zou veranderen. Een groote zending, een dier gedenkwaardige novenen, die zich eerst om de zes of zeven jaren op de dorpen vernieuwen en gedurende dewelke vreemde paters in vreeselijke sermoenen de dorpelingen terroriseeren, was op Looverghem aanstaande. Men sprak reeds van niets anders meer in 't dorp, men verwachtte er de komst der paters redemptoristen met een gemengd gevoel van schrik en van verlangen.

Gilbert had de gelegenheid te baat genomen om in zijn weekblad een uitvoerig artikel te publiceeren over de zedelijke strekking van dergelijke zendingen. Hij had de grove knepen van die predikatiën ontsluierd, de jacht op brutaal effekt, de dom-bombastische volzinnen, de stelselmatige bedoeling, het bekrompen en verschrikt auditorium door de overdrevene beschrijving van afschuwwekkende tafereelen te overweldigen. En hij wees op den verderfelijken, demoraliseerenden invloed, dien zulke sermoenen op de ongeleerde, lichtgeloovige aanhoorders uitoefenden, ''t Is ontstichting voor het volk,' schreef hij. 'Na zulke predikatiën, in plaats van zich het hart verheven te voelen, komt de boer, de werkman, die de woorden van den pater in zich opgevangen heeft, nog dommer en nog meer bekrompen van gedachten thuis als naar gewoonte. Hij heeft

niets dan een indruk van afkeer en gruwel ondergaan, hij voelt zich dieper dan ooit in zijn afgrond van onwetendheid en slavernij verzonken. Maar dit is juist het doel, dat zij, die prediken, beoogen. Zij verloochenen en verraden de heilige zending, die zij beweren van God ontvangen te hebben; zij vernederen de harten die zij zouden moeten verheffen; zij spannen samen met de onderdrukkers van het volk; zij volgen werkelijk het wachtwoord, dat men hun verwijt tot de machtigen der wereld te roepen: *Houdt gij, bezitters der wereldlijke goederen de geringen arm; wij, de beschikkers der spiritueele kracht, zullen ze dom, houden om gezamentlijk met u over hen de heerschappij te voeren*!'

Dit artikel, weinige dagen vóór de aankomst der redemptoristen verschenen, bracht in Looverghem een kolossale opschudding te weeg. Het gansche dorp kwam als in oproer, een ieder riep dat het een wraakroepende schande was. Binnen drie dagen tijds ontving Gilbert een tiental naamlooze brieven, vol van de grofste beleedigingen en de vreeselijkste bedreigingen. Vuilnis werd vóór zijn huis gestrooid; een nacht schreef men met krijt op zijne deur: *weg met den vervloekten geus*! een volgenden nacht werden al de ruiten van de vensters zijner fabriek, die uitzicht hadden op de vaart, met steenen aan stukken geslagen. En nu begonnen hem ook zijn vroegere gezellen te ontwijken: Lauwereijnssens, bang voor het verlies zijner dweepzuchtige clientelle, dorst met hem niet meer op straat verschijnen; Mortelmans liep ergens in een huis wanneer hij hem zag naderen; Speleers, De Cort en Van der Stegen, die hij eens te Gent ontmoette, namen vluchtig en van verre voor hem hunnen hoed af, en verhaastten den stap, als bang dat hij hen mocht aanspreken. En alleen Pinnoy, slechte bondgenoot, die de geestelijken aanrandde zonder overtuiging, jubelde, en pochte, wel ten onrechte, op zijn medewerking in het opstellen van 't weekblad, ondanks de vele moeielijkheden en berispingen, die zijn domme en gemeene uitvallen hem, van wege de klerikale dorpsoverheid, op den hals haalden.

Eindelijk kwam een gerucht in omloop: de eerwaarde paters redemptoristen hadden bewust artikel gelezen en een van hen zou er, in een sermoen, duchtig op antwoorden.

Het was, gedurende acht dagen, de groote en hartstochtelijke verwachting van het gansche dorp. De heeren paters waren

aangekomen, de predikatiën volgden elken avond elkander op, in een ongehoorden toeloop van volk uit Looverghem en al de omliggende gemeenten. Er kwamen zelfs lieden uit Axpoele en Braekel, dorpen die wel anderhalf uur ver gelegen waren. Ten gevolge van aanhoudende regens waren de wegen in modderpoelen veranderd; de geloovigen, die te lande woonden, moesten zich van lantarens voorzien om in den donkeren hunnen weg te vinden; en eens, op een avond van afschuwelijken storm, was een tachtigjarige boer van Baevel in een sloot gevallen en er in verdrouken. Reeds hadden de paters gepredikt op de Biecht, op het Vagevuur en de Hel, en elken avond verkondigden zij, van uit den predikstoel, het onderwerp van het volgend sermoen. De geesten waren opgewonden, de schrik en het verlangen klommen van dag tot dag hooger in het dorp. Het was de bevolking geterroriseerd, het afgrijzen der verdoemenis verspreid in het klagend, onheilspellend getamp der klokken over de bange hoeven; de naderende wraak van den Almachtige zwevend in het mistig-grauwe schemeruur over de doode, naakte velden. En het was ook het opstandsgebrom van 't fanatieke volk, het volk dat gebiedend-dringend zijn boetend slachtoffer eischte, het slachtoffer dat zou betalen voor allen, welks opoffering het loodzwaar gewicht, de schrikkelijke calamiteit, die op alle gemoederen drukte, zou doen verdwijnen. En de woede, de verontwaardiging stegen ten top; men begon te vreezen dat er op ‘den geus,’ zooals Gilbert nu algemeen geheeten werd, niet zou gepredikt worden, toen de lang verwachte tijding eindelijk verkondigd werd:

‘Morgen avond, om zes uur, sermoen van den eerwaarden pater Degerickx, over de slechte boeken en gazetten!’

Dàt was het! een lange rilling liep door het ineengeperste auditorium: den volgenden dag zou er eindelijk op ‘den geus’ gepredikt worden!

XIV.

Gilbert en Eugène werden er door Pinnoy van verwittigd en, met een soort van moedwil, om te toonen dat zij voor de hevige aanranding, die hun wellicht zou te beurt vallen, niet bevreesd waren, besloten zij dien avond ook ter kerk te gaan, om het sermoen te aanhooren.

Het volk begon er langs de beide, wijd geopende zijdeuren toe te stroomen, toen zij binnen traden. Zij waren opzettelijk een weinig vroeg gekomen, om eene goede plaats te hebben, en, daar er, op zulke dagen, voor niemand voorbehouden werden, hadden zij die gekozen, welke hun het best beviel, een zoogenoemde ‘lijst’ voor twee personen, onder het oxaal, die, op gewone kerkelijke plechtigheden, door twee leden van den gemeenteraad bezet werd. Van deze plaats konden zij duidelijk den ouderwetschen, tegen een pijler bevestigden predikstoel en verder het koor ontwaren; en zij overzagen ook de gansche kerk, bestaande uit een hooggewelfd schip in het midden en twee kleinere zijbeuken, door massieve steunpilaren met arkaden van elkaar gescheiden. Het hoogaltaar stond als verlaten, door een zestal waskaarsen te nauwernood verlicht; en ook het zestal lampen, die, onder haar zinken lichtweerkaatsers, hier en daar aan lange zinkdraden hingen, verspreidden slechts een flauwe, weifelende klaarte, die het ruim gebouw in een onhuiselijke, bijna akelige schemering gedompeld liet.

Alsdan, gedurende het half uur wachtens, dat hun overbleef, sloegen de beide vrienden met belangstelling gade, wat er om hen heen gebeurde.

De toevloed der geloovigen vermeerderde, verdrong zich, perste zich in een, met het aanhoudend en verdofd getrappel eener kudde vee. Het waren werk- en ambachtslieden, boeren, kleine burgers, meest allen in werkcostuum en klompen, het hoofd bedekt met een vuile pet, die zij, reeds alvorens zij gansch binnen waren, schuchter en eerbiedig in de hand namen. De vrouwen, zeer talrijk waren schier alle onder haar lange, zwarte, onsierlijke kapmantels verborgen. Buiten was het een akelig weder, een avond van kletsenden regen en grollenden wind; en allen spoedden zich binnen, de regenschermen druipend, de klompen beslijkt, plassend in den modderpoel, die zich gevormd had rond het wijwatersvat aan den ingang, waarnaar zij allen hun natte, reikende handen uitstaken. Zij sloegen een kruis, gingen naar den hoog opeen gestapelden hoop stoelen, die naast den eersten pijler stond, namen er een van af en verdwenen er mede in de kerk, die van een dof en aanhoudend rumoer bleef weêrgalmen.

De beide vrienden keken vol belangstelling naar dit schouwspel, dat ze sinds jaren niet meer bijgewoond hadden. Zij ver-

gaten, dat zij zich daar als vijanden bevonden, als uitdagers op wien de binnengekomen geloovigen reeds blikken van verbazing en toorn begonnen te vestigen, zij waren geheel en al aan hun gewaarwordingen en aan hun opmerkingen overgeleverd. Wat een schouwspel! Zij staarden hen allen aan, al die hen voorbij gingen, en op nagenoeg ieder van die aangezichten vonden zij denzelfden stempel van domheid, verdierlijking, van blind, bekrompen, onverdraagzaam fanatisme terug. En een soort van verschrikte verbaasdheid overweldigde Gilbert bij de gedachte, dat het zulk een volk was, dat hij gedroomd had te verheffen, te beschaven en te verlichten.

Maar niet alleen de lagere klassen, weldra ook al de betere standen der dorpsbevolking waren daar vertegenwoordigd. Gilbert en Eugène zagen beurtelings mijnheer Biebuijck, den dikken, rossen brouwer, mijnheer Bické, den grijzen, barschen dokter, Fitor, den herbergier, den kolenkoopman en den kruidenier binnenkomen, die zij tijdens de verschijning van hun eerste nummer in de herberg ‘den Appel’ aangetroffen hadden. Daarna den vrederechter Spittael, de preutsche, schatrijke boerenjuffers Pisson, den oliefabriekant Moentjens, den ouden, gepensioneerden hoofdonderwijzer Roegiers en zelfs mijnheer de la Villepotière, en oud-jonkman, een vrek, die gansch alleen met een knecht, een vervallen kasteeltje ‘la Spiloncke’ bewoonde. De toeloop was algemeen, alleen de kreupelen, de zieken, dezen die te jong of te oud waren, en dezen die hun huis volstrekt niet konden verlaten, waren niet gekomen. Maar wat Gilbert een slag in het hart gaf, wat hem een heele poos schier ongeloovig liet, was de verschijning van Lauwereijnssens, die binnenkwam met zijne vrouw en twee van zijne kinderen. Wat! die kwam hier ook! En wel als een geloovige, als een goedkeurder, als een slaaf van den geestelijken dwang, als een vijand van zijn vrienden, die hij straks, van uit den predikstoel zou hooren verdoemen! O die lieden, die vrouw en kinderen hebben, die een zekeren rang willen houden en slechts een gering fortuin bezitten, wat al opofferingen, wat al lafhartigheden soms, moeten zij zich niet getroosten! Want Lauwereijnssens was geenszins een verrader in den grond; meer dan eens, alhoewel op een onbezonnen, onstandvastige wijze, had hij blijken van onafhankelijkheid en vrijzinnigheid gegeven; maar hij moest in het onderhoud van zijn huisgezin voor-

zien en dit was voldoende om hem ten slotte ter willekeur van de almachtige geestelijkheid te stellen.

In de kerk was het verdofd gedruisch en het gedrang vermeerderd. De ineengeperste menigte vulde nu de drie beuken, de beide hooge stapels met stoelen aan de twee ingangen waren tot niets gesmolten. Ten allen kante hoorde men kuchen, hoesten, neuzen snuiten; en, in de bevangen atmosfeer welke daarbinnen heerschte, steeg van lieverlede, uit al die natte kleeren en uit al die samengedrongen lichamen een walgelijke geur op, die afzonderlijke stank der buitenkerken, die voorkomt als een mengsel van onzindelijke lichaamsuitwasemingen en verzuurd, rans beestenkooksel. De twee jongelingen, hadden hun zakdoek te voorschijn gehaald en hielden dit op den mond gedrukt, door een aangroeiende walging overweldigd, zich met een gevoel van angst afvragend hoe zij het daar tot het einde zouden uithouden. Sinds enkele stonden hield Gilbert, die, een weinig korzichtig in het halfduister der lampen, zijn knijpbril had opgezet, den blik gevestigd op eene reeks vrij geblevene stoelen, met rood fluweelen leuning, in het midden der kerk. Op ieder lag er een gebedenboek, stellig waren zij tot voorname bezoekers bestemd. Zij schenen bewaard te worden door een man, een dienstknecht, opzettelijk daartoe vooropgezonden; en Gilbert vroeg zich af wie daarwel mocht komen zitten, toen een heele rij personen, dames en heeren, voorbij hun ‘lijst’ passeerden, zich met moeite eenen weg door het achteraan in de kerk rechtstaande gepeupel banend. Een kreet versmachtte in zijn keel, hij stiet hevig zijn vriend in de zijde, om hem de voorbijgangers te doen opmerken: het waren mijnheer en mevrouw De Moor, vergezeld van hunne twee dochters en van hun zoon Jozef en gevolgd door mijnheer en mevrouw De Cock met Irène. Bleek, met bonzend hart, zag Gilbert hen tot de reeks bewaarde stoelen naderen en er zich neder zetten.

Toen staarden de beiden jongelingen elkaar onthutst, stom van verbaasdheid en ontmoediging aan. Wat! droomden zij niet? waren zij niet de speelbal eener nachtmerrie? Was dat wel hem, dokter de Cock, van Amertinghe, het onbetwiste kopstuk der kantonale, liberale partij, hij die, tijdens de stichting van den Vriendenkring geklaagd had, dat men, in het programma, de leden niet genoeg tot den strijd tegen de kle-

rikale heerschappij aanwakkerde! Hij.... en zijn vrouw.... en zijn dochter!.... Ah!....

In zijn verbaasde droefheid mengde zich voor Gilbert een vlijmend gevoel van smart en van vernedering bij de gedachte dat zij, Irène, die hij zoo vurig bemind had, zich daar nu, als een bekrompen kwezel, te midden der kudde in die verpeste kerk bevond om hem, wiens grootmoedig hart zij zoo slecht begrepen had, door de goot te hooren sleuren. En, tot toppunt van ellende, voelde hij ook, dat hij, ondanks alles, haar nog steeds beminde. Het was de eerste maal dat hij haar terug zag, sinds het avondfeest in zijnen tuin. Slechts enkele passen afstands verwijderden hem van haar, hij kon al hare bewegingen, hare houding, tot de geringe bijzonderheden van haar toilet waarnemen. Hij ontwaardde, toen zij het hoofd een weinig rechts of links wendde, den frisschen blos harer wangen, de kleine, blonde kroezellokjes in haren hals, de elegantie harer zwierige gestalte; hij voelde haar om zoo te zeggen gansch dicht aan zijne zijde leven en ieder van die kleine opmerkingen was hem eene steek in 't hart, bij de kwellende gedachte, dat een onoverschrijdbare afgrond hem toch voor eeuwig van haar scheidde, dat al die troeblante bekoorlijkheden onherroepelijk en onverbiddelijk voor hem verloren waren. En toen was het ook in hem een alles overheerschend gevoel van toorn, van jaloezie en haat jegens De Moor, den schijnheiligen dweper, wiens geluk op de puinen van *zijn* levensheil zou gebouwd worden.

Maar een onderpastoor in wit koorhemd was op het somberig hoogaltaar verschenen. De dreunende tonen van het orgel galmden onder de gewelven en het korstondig lof, dat steeds de predikatie van den pater voorafgaat, werd gezongen. De kerk was thans zóó proppensvol, dat geen mensch er nog binnen kon; een kerkdienaar had de beiden deuren gesloten en nu hoorde men, in de tusschenpoozen der lofzangen, het eentonig gemurmel van 's onderpastoors stem op het outer en het halsstarrig hoesten en kuchen der aamborstigen in hunne hoeken. Een dof geharrewar ontstond naast een der deuren, waar de opeenhooping zóó groot was, dat de neêrzittenden hun stoelen niet meer konden bewegen; en de warme, walgelijke uitwasemingen werden steeds stikkender in dat ruim en toch te klein, bevangen gebouw met zijn hooge, klein geruite boogvormige

vensters, waarvan men, beschuttingshalve tegen den orkaan, die met aangroeiende kracht buiten woedde, ook de beweegbare glasramen had moeten sluiten.

Doch het lof was geëindigd en, in den predikstoel, waarop hij tersluips geklommen was, kwam zich de donkere silhouette van pater Degerickx vertoonen. Terstond was het als een lange, doffe rolling onder de aanhoorders en alle aangezichten keerden zich tot hem in oorverdoovend gedruisch van verschoven stoelen.

Men kon hem zeer slecht zien. De kleine waskaars, welke op een spijker aan zijn zijde brandde, verlichtte enkel het buitengewoon groot koperen crucifix, dat op zijn zwarte borst hing, en zijn aangezicht kwam onduidelijk voor, in een zonderlinge, grauwachtige, gebrouilleerde schemering gehuld. Hij bleef een oogenblik bewegingloos en wachtend, tot het gedruisch der verschoven stoelen en de hoestbuien der aamborstigen een weinig afnamen, en dan, met een zeer heldere stem, en op een toon van boertige familiariteit, die aller oogen met verwondering deed opslaan:

‘Menschen,’ sprak hij, ‘sta eens allen op!’

Er was een korte stond aarzeling en verbaasdheid. Doch enkelen voldeden aan 't verzoek, en 't voorbeeld werd gevolgd, was algemeen na weinige oogenblikken.

De redemptorist, de beide handen op den rand van den predikstoel geleund en het lichaam een weinig voorovergebogen, verklaarde:

‘Ik bemerk dat de menschen achteraan in de kerk te zeer opeengedrongen zitten, terwijl er van voren nog tamelijk veel ruimte overblijft. Ik ga hun een weinig plaats maken.’

En, op een brusk-opgeruimden toon, met de gebiedende stem van een officier, die zijn soldaten commandeert, riep hij:

‘Alle handen aan de leuning der stoelen!’

Sidderend, met de eenstemmigheid eener kudde, gehoorzaamden de geloovigen.

‘Opgepast!’ riep de geestelijke. ‘Op het bevel van één, twee, drie! alle stoelen een meter vooruit! Zijt gij er? .... Een .... twee .... drie!’

Een kolossaal gedrang greep plaats, geheel het auditorium, slaafs gehoorzamend, schoof, in een oorverdoovend gedruisch van verplaatste stoelen, ruim een stap vooruit.

Doch de redemptorist, in zijnen predikstoel, wendde nu gemaakt - wanhopige gebaren aan:

‘Ja maar, ja maar zoo verre niet! zoo verre niet! ge zit op de communiebank!’ klaagde hij op eenen schertstoon. ‘Een voet weêr achteruit! éen voet, allez!... Eén,... twee... drie!’

En nogmaals, tevens begeesterd en verschrikt, gehoorzaamden zij allen, in hunne onderworpenheid van kudde vee.

‘C'est ça!’ juichte de geestelijke. ‘Zet u nu allen neêr!’

En allen zetten zich neêr.

De beide vrienden, door zooveel stoutmoedigheid en autoriteit verslagen, staarden elkander met stomme verbazing aan. Zij hadden vroeger wel eens soortgelijke anecdoten over de priestermacht hooren vertellen, doch nooit hadden zij er geloof aan kunnen hechten.

‘Welk een macht! welk een vreeselijke, blinde macht!’ murmelde Eugène.

Gilbert bleef stilzwijgend. Hij had maar eén gevoel, dit van een diepe, folterende vernedering bij de gedachte dat Irène, als een slaaf in de kudde vermengd, met al de anderen aan het tiranniek bevel van den geestelijke had gehoorzaamd.

Deze was neergeknield, het aangezicht bedekt met zijne beide handen, bijna geheel verborgen achter den rand van den predikstoel. Hij bleef aldus, schijnbaar in diepe bespiegelingen verzonken, gedurende verscheidene minuten bewegingloos, in de benauwde, plechtige stilte van de gansche kerk, waartegen de storm langs buiten aanruischte. En langzaam alsdan rees hij weder op, scheen te groeien en murmelde, gescandeerd en nauwelijks verneembaar, deze Latijnsche woorden:

‘*Attendite a falsis prophetis. Veniunt ad vos in vestimentis ovium*.’

die hij vertaalde:

‘Wacht u van de valsche profeten. - Zij komen tot u in schaapskleederen.’

er bij voegend:

‘Woorden getrokken uit het Evangelie van den Heiligen Mattheus, zevende hoofdstuk, vijftiende vers.’

Hij zweeg opnieuw, de beide handen op den rand van den predikstoel geleund, de stijve gestalte een weinig achterovergeheld, den blik strak vóór zich heen gevestigd, op een der hooge, boogvormige vensters, welke wind en regen deden daveren.

En langzaam, met eene stem, die, eerst gedempt en slepend, trapsgewijs hooger van toon steeg en helderder klonk, begon hij zijn sermoen.

Hij sprak eerst van den invloed der drukpers, van de macht der goede publicaties om het ware geloof te helpen verspreiden. Hij haalde voorbeelden aan, hij roemde de weldaden door den Catechismus, door de Heilige Geschiedenis, door de aan den Godsdienst toegewijde boeken en gazetten gesticht. En hij vertelde een anecdote: een onwetende en versteende zondaar, die weigerde aan de waarheden en de wonderen, door den priester in zijn sermoenen uiteengelegd, te gelooven, maar die zich volkomen bekeerd had en een der vurigste geloovigen was geworden, nadat zijn herder, die hem had leeren lezen hem met de sublieme mirakelen der Heilige Kerk nader had bekend gemaakt.

‘Maar..... wat vreeselijk en noodlottig iets, wanneer diezelfde macht - de drukpers - tot het verdelgen van het goede en tot het stichten van het kwade gebruikt wordt!’.....

Zijn stem, die harder klonk, was schielijk tot een hooger diapason gestegen; zijn houding, nog verstramd, was die van een kampioen, die in 't harnas gaat springen; zijn aangezicht had zich met een uitdrukking van rechtmatige gramschap bedekt.

‘Dat kwaad’, riep hij, ‘dat vreeselijk kwaad, dat altijd stookt, wordt vooral gepleegd in de groote steden, die walgelijke, wraakroepende brandpunten van zedenbederf en goddeloosheid! 't Is door haar dat de schrikkelijkste rampen tot straf op de wereld gevallen zijn! Zij zijn de oorzaak geweest dat gansche volksstammen elkaar omgebracht hebben; zij zijn de schuld dat het bloed der menschen met beken heeft gestroomd! De Fransche Revolutie, die euveldaad, die in gruwelijkheid al de misdaden van het gansche menschdom overtreft, was het werk der slechte schriften!’

‘Voltaire!’ riep hij, ‘Voltaire! een der meeste sloebers, die ooit op de wereld geloopen hebben!.....

Jean-Jacques Rousseau!.... die een niet minder ondeugende kerel was!.....

En Diderot!..... misschien nog de grootste schelm van de drie!.... ziedaar de drie, voor eeuwig gebrandmerkte en verdoemde schoften, die, door hun schandelijke, door hun

walgelijke schriften, die monstrueuse euveldaad, - de Fransche Revolutie - hebben doen ontstaan!'

De toon zijner stem was al hooger en hooger geklommen, zijn volzinnen klonken gescandeerd, met een dreunenden nadruk op sommige woorden, die, in de benauwde stilte der kerk, als slagen weergalmden, door het akelig gedruisch van den storm, die buiten gierde, begeleid. De trekken van zijn aangezicht hadden zich van lieverlede geaccentueerd en zijn oogen, die hij nu hier en daar op de aanhoorders gevestigd hield, kregen een booze, uitdagende fixiteit, terwijl, in de toenemende onstuimigheid zijner bewegingen en gebaren, het koperen crucifix op zijn borst sidderde en schokte, bij de weifelende klaarte van de waskaars, die naast hem stond, korte, doffe vlammen schietend.

De gretige, met schrik bevangene toehoorders hingen aan de lippen van den predikant, den mond open, de uitgezette oogen op zijn aangezicht gevestigd; en de aangrijpendste stilte heerschte, zelfs de hoesters en de kuchers zwegen, ineengekrompen in hun hoeken. Alsdan, beseffend dat hij zijn auditorium in beslag genomen had, riep de pater met een bulderende stem, de sidderende rechterhand omhooggeheven:

'Maar!..... in dezen tijd van uiterste verdorvenheid en snoodheid, vindt men ze niet alleen meer in de groote steden, die geschandvlekte schurken, men treft ze heden ten dage ook op den buiten aan, in de deugdzaamste, in de vreedzaamste dorpen, waar tot dus toe de Godsdienst steeds geëerbiedigd en geheiligd was geweest!....'

Hij hield opnieuw op en zijn woedende blik, 't zij toeval, 't zij men hem van de tegenwoordigheid der twee jongelingen verwittigd had, ging hen rechtsstreeks treffen in hun 'lijst', onder het oxaal. Terzelfdertijd wendden zich alle hoofden in die richting om en honderden oogen keken sterk en uitdagend Gilbert en Eugène aan. Zij verpinkten niet. Eugène, ietwat ontroerd, stiet met den elleboog zijn vriend in de zijde, als om hem te verwittigen, dat het er nu voor goed zou op los gaan; doch Gilbert had maar eén enkel iets waargenomen: hij had Irène het hoofd zien omwenden, als al de anderen, hem vlug aanschouwen en dan onmiddellijk den blik van hem afkeeren, met als het ware eene huivering van schrik, als hadde zij den Antichrist gezien. En die enkele blik, waarin hij

haren afkeer voor hem had gelezen, had hem vreeselijk doen lijden.

Doch de redemptorist had zijn sermoen hervat, en nu gëexalteerd, predikte hij niet meer, maar schreeuwde, huilde, de oogen vlammend, de beide armen, trillend van verontwaardiging naar de ‘lijst’, onder het oxaal, uitgestoken:

‘Ja, er zijn er!.... er zijn er tot in dit dorp van Looverghem, eertijds zóó onbevlekt, zóó heilig, dat het de omringende dorpen tot voorbeeld strekte! En zij zijn des te gevaarlijker daar zij zich, om hun euveldaden te bedrijven, onder den dekmantel der deugd pogen te verschuilen! Zij hebben zich, o gruweldaad! een kenspreuk durven toeëigenen, die zij zonder schaamte ten hunnen voordeele uitbuiten, de heilige kenspreuk Sursum Corda!’

Zijn stem had schielijk, als in een smeekende invocatie, eenen toon van klagenden, biddenden weemoed aangewend:

‘Sursum Corda!.... verheffen wij onze harten.... worden wij beter, grooter, edelmoediger!..... o heilige woorden, hoe zijt gij in den kuil van die goddelooze kerkvervolgers verdoold geraakt! Wat!.... zij.... de lasteraars, zij durven zich van u bedienen, zich met u wapenen, om, in uwen naam, hunne onnoemelijke schanddaden te bedrijven!.... Wanneer zij hunne omverwerpende leerstelsels verspreiden, die de maatschappelijke standen tegen elkander zullen opjagen, 't is met de zinspreuk Sursum Corda! op de lippen!.... Wanneer zij het bloed der burgers vragen, wanneer zij moord en brandstichting beramen, wanneer zij de wereld tot een nieuwe catastrophe, tot een tweede Fransche Revolutie leiden, 't is bij 't geluid van den oorlogskreet Sursum Corda!..... en zelfs wanneer zij het ware Geloof, den eenigen Katholieken Godsdienst aanranden is het nog, o ongeloofelijke, ongehoorde monstruositeit! het geheiligde Sursum Corda! dat zij ter hulp durven inroepen!....’

Zijn toon was weêr veranderd, hij had zich van die kenspreuk gëempareerd, hij herhaalde ze met een klimmenden nadruk, met uitpuilende fonkelende oogen, met een brieschende, donderende stem, die schallend aan de vier hoeken van de kerk weergalmde, door krakende vuistslagen op den zoom van zijn daverenden predikstoel geponctueerd. En hij lostte zijn woorden om zoo te zeggen maar eén voor eén meer, door het overweldigende zijner woede geworgd, terwijl

het groot koperen crucifix op zijne zwarte borst onstuimiger schokte en danstte, sombere, akelige vonken schietend:

‘Wat!.... de geuzen!.... zij durven.... zich van die heilige woorden.... meester.... maken! Ah! neen neen!... Zij zullen.... ze niet hebben!.... 't zijn heiligschenners.... dieven!.... aan wie men ze weder zal ontrukken!..... de gebenedijde zinspreuk!..... het Sursum Corda!..... dat aan de Heilige Kerk toebehoort!..... aan God!.... die het ons..... zijn nederige dienaars heeft toevertrouwd! Ja!..... men zal ze hen afrukken!..... de Wet!..... de Wereld!..... het menschelijk Geweten!..... alles..... zal zich.... tegen die lafhartige overweldigers..... revolteeren!.....’

Opnieuw hadden zich aller hoofden, dreigend ditmaal, tot Gilbert en Eugène omgewend. Een onheilspellend gemurmel bromde dof in de akelige, halfduistere kerk; en de pater, die nogmaals een oogenblik gezwegen had, door zijn eigen heftigheid bedwelmd, hervatte nu, rechtstreeks, als in een samenspraak, vragen tot zijn aanhoorders sturend:

‘Zeg mij, beminde christenen, verlangt gij een nieuwe Fransche Revolutie te zien uitbarsten?’

‘Zeg mij, wilt gij de kerken vernield zien, de kloosters geplunderd, de geestelijken verjaagd?’

‘Zeg mij, wilt gij uw woningen in puin en asch zien liggen, uw vaders en zonen vermoord, uw vrouwen en dochters verkracht?’

De woede vervoerde hem nog heviger; hij scheen uit zijnen predikstoel te zullen springen en hij antwoordde zelf, met krachtige ‘neens’ en dreunende vuistslagen op ieder zijne vragen, in name van het dreigend en geterroriseerde auditorium, waar de doffe woeling en het opstandelijk gemurmel onheilspellender bromden.

Eugène en Gilbert, in hunne ‘lijst’, bleven steeds roerloos en stom, den blik op den woelenden pater gevestigd. Eugène was een weinig bleek geworden en een gemaakte spotlach lag op zijn lippen versteven, terwijl het schoon, verstandig gelaat van Gilbert zich met een uitdrukking van moedelooze treurnis had bedekt. Hij voelde noch gramschap noch vrees, er was niets meer in hem dan een indruk van bittere verbaasdheid, bij het waarnemen van het schouwspel, waarvan hij ooggetuige was. Droomde hij? of woonde hij een akelige realiteit bij? Was de

utopie, die hij zoo lang gekoesterd had, de verheffing, de beschaving van het volk dan waarlijk eene zóó bespottelijke monstruositeit? Kende hij het dan niet, hoegenaamd niet, dat volk, in welks midden hij gansch zijn leven had doorgebracht? Kwam het zich eerst nu, in zijn ware licht, met zijn eindeloozen, onuitroeibaren, wanhopigmakenden grond van bijgeloof en van vernedering aan hem openbaren? Zijn oog dwaalde zoekend op die verdierlijkte aangezichten met hun woedende, op hem en op Engène gevestigde blikken, en bij het aanschouwen van een zóó volkomene degradeering, rees, hooger dan zijn afkeer en minachting, in zijn hart een diep gevoel van medelijden op, dat onweerhoudbare tranen in zijn oogen deed opwellen. Zijn troebele blik bleef rusten op Irène, lang, peinzend. En te denken dat zij dààr waarlijk ook was, in 't midden van die slaafsche, ellendige kudde, zij en hare ouders! Dat zij de woorden van dien gemeenen, tempeestenden pater aanhoorde, dat zij er geloof aan hechtte, zij die door verstandige ouders in een verlichten levenskring was opgebracht! Dat zij hem verfoeide, dat hij haar een gevoel van afschuw inboezemde, hij die haar zoozeer bemind had en die haar zoo gelukkig zou gemaakt hebben!..... Nieuwe tranen verduisterden geheel zijn oogen, een opwelling van overweldigenden twijfel en weemoed schroefde hem de keel toe. Waarom had hij zich met het levenslot van die nederigen en onwetenden bemoeid? Met welk recht had hij gepoogd hun die groote Illuzie, dien grooten troost te ontnemen, die zij vonden in den Godsdienst, in het Bijgeloof? Was het hun steun niet in den ruwen strijd om 't leven? Hun eenig ideaal, *hun* Sursum Corda! een mirage van hoop en toekomstig geluk, dat hen voor al hun ontberingen en smarten van proletariërs vergoedde? Ach waarom had hij ooit de sereniteit hunner onwetende harten gestoord en er den wrangen hartstocht doen ontwaken naar een stoffelijk geluk, dat zij toch nooit zouden bezitten?

En schielijk was het in hem als een gevoel van volkomen, uiterste verzaking. Iets scheen in hem te breken, te sterven; hij voelde zich in eens als een vreemdeling worden in 't midden van die menigte; hij begreep, in een zonderlinge en laatste hartverscheuring, dat hij, op die plek, waar hij zoo lang geleefd en zooveel geleden had, niet meer beminnen, niet meer hopen, niet meer leven zou. Zijn tranen waren plotseling ge-

droogd, zijn wangen bloosden, een opgewekte vlam blonk schielijk in zijn oogen. Een zware zucht van verlossing steeg uit zijne borst; en, terwijl een zoete gewaarwording van vrede in hem nederdaalde, was het, als zag hij eensklaps ginds verre, heel verre buiten de sombere verpeste kerk, waarin, begeleid door het loeien van den storm, de stem des paters bromde, een gelukkig en verleidend vizioen oprijzen, het ongekende en gedroomde, steeds verlangde ideaal tot het bereiken waarvan al zijne hoop en al zijn krachten samenspanden.

Nu was de predikant aan het einde van zijn sermoen gekomen. Dit was het laatste dat hij op Looverghem zou geven, hij vertrok den volgenden dag, hij zou wellicht nooit in het dorp meer terugkeeren. En in een emphatische slot-rede nam hij afscheid van zijne aanhoorders. Opnieuw predikte hij niet meer, hij richtte het woord tot hen, vertrouwelijk en bewogen, als tot gezellen en vrienden, die men voor een langen tijd, misschien voor eeuwig gaat verlaten. En, om hen te vleien, affecteerde hij zich op hun intellectueel peil te plaatsen, door de taal, die zulke lieden in plechtige omstandigheden aanwenden, te gebruiken.

'Adzju![1)] adzju! beminde parochianen van Looverghem!' riep hij met boerschen tongval, op een gemaakt-hartbrekenden toon. 'Adzju! waarde, vlijtige huisvaders! adzju! achtbare, aan uw kroost verknochte moeders!..... adzju! eerbiedige, gehoorzame zonen!.... adzju! zedige, vlekkelooze jonge dochters!.... adzju! gij allen, die ik nogmaals uit Satan's klauwen kwam redden en die ik wellicht nooit zal wederzien! God gave dat mijn woorden de deugd in uw harten versterke! dat zij u dienen tot schild en tot wapen tegen de aanrandingen van hen, die u tot het verderf willen leiden! dat zij de boozen in de eeuwigdurende vlammen der Hel storten! dat zij den goede en ware geloovigen de poorten van den glorierijken hemel openen! Adzju! beminde christenen! adzju! adzju!.....'

Een aantal lieden weenden; de redemptorist strekte een laatste maal de beide armen naar hun uit, als om hen allen eene laatste maal de hand te drukken; en dan langzaam, en dof, terwijl hij het teeken des Heiligen Kruises maakte:

'In den naam des Vaders, en des Zoons, en des Heiligen

1) Adieu.

Geestes, amen,' sprak hij,..... en hij steeg van den predikstoel.

Alsdan, in een vreeselijk gedrang, begon het volk de kerk te ontruimen. Onmiddellijk had Eugène de deur der 'lijst' geopend en de beide vrienden hadden zoo spoedig mogelijk de plaats verlaten, om onder de eersten buiten te zijn, doch het bleek aldra eene onmogelijkheid. Zij bevonden zich dadelijk omringd en medegesleept door de ineengeperstte menigte, die naar de wijwatervaten wilde. En dadelijk ook, zoodra men hen herkend had, begonnen de tot dus toe nog ingehouden beleedigingen en bedreigingen luid te brommen.

'Zou de geus nu nog op straat durven komen, met al zijn schande!' riep een boer, luidop, tot een anderen, Gilbert bedoelend, die naast hem gedrongen stond.

Een honend schimpgelach steeg onder het kerkportaal op, drieste oogen staarden uitdagend de twee jongelieden vlak in het aangezicht aan, een schielijke ruwe drukking scheidde hen van elkander. En toen Gilbert eindelijk onder het portaal geraakte en, door een kletsende regenbui in 't aangezicht gezweept, zijn regenscherm poogde te openen, kreeg hij, achteraan, twee, drie, hevige vuiststooten in den rug. Hij keerde zich om, ten einde den lafhartigen aanrander te erkennen, doch terzelfdertijd kreeg hij een nieuwen slag, en deze trof hem zóó vlak in het gelaat dat zijn nijpglazen aan stukken vlogen.

Met een kreet sprong hij gansch buiten, de beide handen op zijn bloedende oogen gedrukt. Eugène, die reeds buiten het portaal was en zijn schreeuw gehoord had, trok hem angstig terzijde.

'Wat hebt ge? wat is er gebeurd?' riep hij verwilderd.

'Eugène,' sprak Gilbert met een zonderlinge, doch te nauwernood ontroerde stem, 'ik geloof dat men mijn beide oogen heeft uitgestoken.'

Eugène, stom van smart en verbazing, had zijnen vriend bij den arm gevat en leidde hem haastig uit het dreigend volk, het kerkhof af. Gilbert, de eene hand steeds vóór de oogen, had met de andere zijn zakdoek uitgehaald en hield hem op zijn aangezicht gedrukt. Hij herhaalde met zijn zonderlinge, steeds zeer kalme stem:

Mijn beide oogen zijn verloren; men heeft mij, door een vuistslag de nijpglazen in 't aangezicht verbrijzeld. Het bloedt, o, het bloedt!....

Eugène, de oogen vol tranen, sleepte zijn vriend, steeds angstiger, haastiger door den gietenden regen mede. Het huis van Gilbert was gelukkig niet ver afgelegen. Zij waren er na korte stonden. En dáár, bij de klaarte eener lamp, kon men de wonde aanschouwen.

Zij was minder erg, dan Gilbert eerst gedacht had. Het geweld van den slag had hem wel den knijpbril op de oogen verbrijzeld, doch door een gelukkig toeval waren zij niet erg gewond. De stukjes kristal hadden enkel de oogschelen, den neus en een gedeelte der wangen gekwetst, het gansche aangezicht met bloed bedekkend. Ook toen Gilbert, na de eerste oogenblikken duizeling, door de hevigheid van den slag veroorzaakt, een weinig bijgekomen was en zich het aangezicht gewasschen had, haastte hij zich zijn ontstelden vriend en zijn weenende meiden gerust te stellen.

Het zou niets zijn, hij wilde zelfs niet, dat men er nog van sprak. Hij glimlachte nu en ondanks de groote pijn, die hij voelde, moest Eugène er herhaaldelijk op aandringen, eer hij er in toestemde, een zijner meiden om dokter Bické te zenden, die zijn oogen zou examineeren.

XV.

Toen hoorde men, gedurende verscheidene weken, van Gilbert niet meer spreken. Zijn weekblad hield volkomen op te verschijnen, men ontmoette hem nergens meer in 't dorp. Hij scheen zich geheel en al uit zijn gewonen levenskring teruggetrokken te hebben, zelfs met Eugène onderhield hij slechts verwijderde betrekkingen meer, en dikwijls was hij nu op reis, soms drie, vier achtervolgende dagen wegblijvend. Men vertelde ook, dat hij het personeel zijner fabriek aanzienlijk verminderd had en zijn arbeiders een nog geringer getal uren daags liet werken, hetgeen toegeschreven werd aan den ongunstigen toestand zijner handelszaken, die bepaald gevaar liepen, beweerde men. En schielijk werd een zonderling gerucht verspreid: Gilbert zou volkomen zijn betrekking opschorsen; hij zou zijne fabriek, zijn huis, alles wat hij op Looverghem bezat, publiek verkoopen en voor altijd het dorp verlaten.

Het was de waarheid. Het nieuw, aanlokkend ideaal, opgedaagd ginds verre, in de sombere, verpeste kerk, des avonds

van pater Degerickx's sermoen, terwijl het gansche verledene schielijk, in een spasme van walg en smart uit zijn hart werd losgerukt en verbrijzeld; dit ideaal had zich van lieverlede aan hem opgedrongen, was in hem opgewassen, onder schier verwezenlijkte, handtastelijke vormen, weldra in een halsstarrig te bereiken doel, in een kwellend, vaststaand denkbeeld veranderd. Neen, hij zou, hij wilde zijn gansche leven niet in dit bekrompen dorp slijten, te midden dier kleingeestige, ellendige bevolking, welks vernedering en verval hij zóó loodzwaar op zich voelde drukken. Hij voelde al zijn laatste krachten en hoedanigheden er verloren gaan, zijn gansche leven was niets geweest dan een langdurige en smartelijke strijd tegen zijn omgeving, een aaneenschakeling van steeds vernietigde illusiën. Op twee en dertigjarigen leeftijd besefte hij met bittere wanhoop, dat hij nog niet geleefd had, dat hij nooit weten zou wat leven was, zoolang hij in de demoraliseerende sfeer zou blijven, waar het noodlot hem geplaatst had.

En nu dit voornemen van vertrekken eens in zijnen geest was geankerd, waren in hem tal van beweegredenen opgerezen, die hem tot uitvoering ervan noopten. Zelfs in den aard zijner betrekking vond hij een oorzaak tot verzaking van zijn tegenwoordig leven. Zijn vroegere studiën, zijn jarenlange eenzaamheid, die hem geleerd had alles wat om hem heen geschiedde van een objectief en persoonlijk standpunt te beschouwen, en alles te beoordeelen niet volgens de conventioneele meening van de groote massa, maar enkel naar zijn eigen overtuiging; zijn lijden en de diep ernstige gedachten, waarvan hij zich, tijdens zijn literaire en zielsverheffende onderneming had laten doordringen; dit alles had van lieverlede, en ondanks zijn herhaalde aanvallen van vertwijfeling, soms tot aan de grenzen van de utopie, in hem een vurig smachten naar algemeene verbetering en rechtvaardigheid ontwikkeld. Dit smachten was het, dat hem o.a. de werkuren zijner arbeiders had doen beperken en hun een deel zijner winsten had doen afstaan. En slechts toen hij dien eersten, beteekenisvollen stap op de baan der economische en sociale hervorming gewaagd had, had hij beseft wat afgrond van onrechtvaardigheid nog den best bezoldigden arbeider van den mildsten meester of eigenaar scheidde. Hij was er bedroefd en verschrikt van gebleven. Hij had begrepen, dat er in de tegenwoordige verhouding tusschen kapitaal en arbeid

geen zuivere rechtvaardigheid mogelijk was; en de gedachte dat hij, niettegenstaande al zijn goeden wil, toch steeds onvermijdelijk van de uitbuiting des arbeids zijner werklieden zou leven, had hem langzamerhand ook voor zijn nijverheid een soort van weerzin ingeboezemd. Een gevoel van schaamte deed hem blozen in het besef dat hij daaraan reeds zijn tegenwoordigen welstand verschuldigd was; en nu was het zijn droom zulks af te boeten, te vergoeden, door in een levenskring, waar men hem zou begrijpen, de stem in 't voordeel der verlossing van den arbeider te verheffen. Ja, ja, hij zou vertrekken, ginds verre, naar de centrums van verlichting en beschaving. En van daar zou zijn grootmoedige conceptie zich te gelijker tijd met zooveel andere openbaren; van daar zou hij over deze vernederde, rampzalige gewesten den straal van hoop en licht pogen te zenden, dien hij onbekwaam geweest was hier te doen schitteren, omdat hij door de laagheid en bekrompenheid zijner omgeving terneergeslagen was geweest.

Een laatste, hevige strijd nochtans ontstond in hem. Wel was hij rijk genoeg om zonder de opbrengsten zijner nijverheid te leven, maar hij verweet het zich eene betrekking te verlaten, die zijn ouders voor hem geschapen en bewaard hadden. Hij voelde zich ondanks alles vastgehecht aan dat huis, waar hij geboren was, waar hij zoo menigvuldige jaren met vader en moeder geleefd had, waar zij gestorven waren, waar hij toch eindelijk ook had willen leven en sterven. Ja, zelfs de treurige herinneringen aan de smarten, die hij er geleden en de strijden, die hij er geleverd had, ankerden hem aan die plek, waar zoo menige van zijn illuziën begraven lagen.

Voor een oogenblik alsdan voelde hij zich weder aan 't verledene verbonden. Het kwam hem voor, als zou hij nooit de kracht bezitten, de oude trouwe woning voorgoed bepaald vaarwel te zeggen. Toen zag hij van zijn ontwerp af, hij wilde er niet meer aan denken, hij verwijderde die gedachte, als een kwellende, onbereikbare hersenschim. Maar de obsessie kwam terug, scherper, heviger dan ooit, vertienvoudigd in kracht door de veronderstelling dezer uiterste, ook vernietigde illuzie. En zoo was het in hem een bestendige, steeds vernieuwde strijd voor en tegen zijn tiranniek verlangen, toen een vreeselijke gebeurtenis bepaald zijn laatste aarzelingen deed verdwijnen.

Sinds hij die gedachte koesterde het buitenleven vaarwel te zeggen, en vooral sinds hij gevoelde, dat hij, niettegenstaande den rusteloozen strijd, die in zijn binnenste gestreden werd, toch eindigen zou met zulks te doen, had ook een andere spijt, waarin zich een zonderling gevoel van weemoedvolle verteedering mengde, zich trapswijs van hem meester gemaakt: de spijt, het hartzeer van dien buiten, van die natuur die hij zoo zeer bemind had en waarvan hij zoo wel de poëzie begreep, te verlaten.

Ja, hij beminde haar en treurde om haar verlies. Hij sympathiseerde met haar, als met een andere miskende; en nu de jaren en jarenlange gemeenschap, waarin hij met haar had geleefd, op een einde liep, gevoelde hij de behoefte zich voor de laatste dagen nog inniger met haar te vereenzelvigen, als wilde hij, voor het afscheid, en al ware het ook maar in een kwellende verbeelding, iets van het levensheil genieten, dat hij er zóó vurig en zóó vruchteloos gezocht had. Overdag verliet hij schier zijn huis niet meer. Het dorp, de bewoners, alles was voor hem gehaat geworden; maar zijn genoegen, zijn hartstocht, zijn bijna ziekelijke hartstocht, was te gaan wandelen, te dwalen, des avonds, des nachts, alleen in 't eenzaam en verlaten veld.

Het was in het begin van Juni; hij ging gewoonlijk buiten langs achteren, langs de fabriek, volgend een korte wijl den oever van de vaart, en schier onmiddellijk was hij in 't volle veld. Vóór hem lagen de uitgestrekte weiden, in wazig grauw gehuld, met groote en kleine hooioppers bezaaid, omzoomd door 't zwart der wouden in de verte. Langzaam wandelde hij door, de voetstappen verdoofd over het kortgeschoren gras, luisterend naar de vage geluiden van den mysterieusen zomernacht. De zoele lucht was geurig van de uitwasemingen van het hooi, de krekels lispelden hun vreedzaam lied, het hol geblaf van eenen waakhond weergalmde klagend in de verte, een houten molen, op een hoogte, strekte op het nog blondachtiggrauwe van den gezichteinder in 't westen, het zwart, gekruist geraamte zijner naakte wieken uit. Toen rezen verre, verre jeugdsherinneringen weder in hem op. Hij herinnerde zich andere, soortgelijke avondwandelingen, alleen, met vrienden, in 't gezelschap zijner moeder. De nacht verzwaarde om hem heen, de hooioppers namen onduidelijke, fantastische vormen aan,

een klokje, in de verte, klepte de avondrust en zweeg. Hij vleide zich halvelings in eenen van de oppers neer, ontstak eene sigaar, zonk achterover, den blik verdwaald in het onbepaalde, volgend de schimmen zijner droomerijen, weemoedig en ontroerd. En in de groote, plechtige bespiegeling en stilte der Natuur onderging hij het scherp, kwellend gevoel zijner volkomene eenzaamheid en verlatenheid. Hij voelde zich als te midden eener woestijn zonder leven en zonder grenzen, en dat leven, hetwelk hem hier ontbrak, hij besefte het, ginds verre, overal rondom zich heen, achter dien vagen, treurigen horizon, waarin hij steeds gevangen zat. Toen stond hij op, gefolterd, en snelde vooruit, als om dat leven, dat onverjaagbaar ideaal, hetwelk hem zoo machtig aantrok, tegemoet te loopen. Maar plotseling hield hij weer stil, angstig, gejaagd, vol kwellenden twijfel. Neen, neen, 't geluk was ginder niet, ginds verre, achter dien onbekenden horizon, hier was het, hier in de eenzaamheid, in de bestendige gemeenschap met de wonderbare Natuur, waarvan zijne verfijnde zintuigen tot folterens toe, de schoonheid in de poëzij smaakten. En vurig smeekend, riep hij nogmaals het denkbeeld der beminde Vrouw en der Wederzijdsche Liefde in, die deze vrijwillige ballingschap tot een paradijsleven zou herschapen hebben.

Doch kort van duur was zijn zalige geestdrift. De treurige, onverbiddelijke werkelijkheid drong zich weder aan hem op en, terneer geslagen, bukte hij het hoofd. Neen, neen, voor hem was alles hier gedaan, alles volbracht. Zijn vroeger levensideaal was dood en begraven; nooit zou 't uit het graf weer verrijzen. 't Geluk, dat hij zoo vurig verlangd had, dat hij een oogenblik had meenen te bezitten, was te groot, te schoon, te volmaakt, het was niet bereikbaar. Toen stegen diepe zuchten uit zijn hart, terwijl zijn droeve oogen peinzend in de steeds verduisterende verte staarden. En langzaam, ontmoedigd hervatte hij zijn zwervenden tocht door de velden, dikwijls, als onbewust, uren wegs afleggend, den geest door de somberste gedachten bevangen.

Een nacht dat hij zoo dwaalde, hoorde hij plots, op korten afstand van zich, het geknal van een vuurwapen.

Hij richtte 't hoofd op, een weinig verschrikt; hij bemerkte met verwondering, dat zijn stappen hem, na een langen omweg, tot dicht bij het landgoed van mevrouw Durand hadden

geleid. En schielijk ook ontstond het bewustzijn in hem, dat het geweer- of revolverschot van daar gekomen was.

Het feit had wellicht niets buitengewoons in zich, het was waarschijnlijk een wildstrooper, die een haas had geschoten; en niettemin voelde Gilbert zich door een zonderling-onaangenamen indruk overweldigd, door een soort van vrees, die hem daar schielijk, de wenkbrauwen gefronst, den adem opgehouden, 't gehoor gespitst ter plaats genageld hield.

Hij vernam echter niets meer, niets dan het gezang van een nachtegaal, die plotseling, als hadde die losbranding van een vuurwapen hem opgewekt, zijn zuivere, galmende tonen in de plechtige stilte van den zomernacht deed weerklinken.

De jongeling draalde, reeds had hij enkele schreden gedaan om zijnen weg voort te zetten, toen hij eensklaps, opstijgend uit den tuin, een flauwe jammerklacht meende te hooren. Hij bleef opnieuw palstil, de oogen vergroot, de ooren gespitst. Het bloed versteef in zijne aderen, zijn oogen, strak voor zich in het duister gevestigd, zetten zich wijder uit; het kwam hem voor als voelde hij, in een naren tocht, den dood voorbijzweven.

Opnieuw vernam hij niets meer, niets dan het gezang van den nachtegaal, dat opsteeg, plechtig, overheerlijk, uit het zwart der hooge loovermassas. En langzaam, instinctmatig wendde hij zich naar de haag van den tuin. De sloot, die hem omringde, lag diep en droog; hij daalde er in neer en klom er aan den overkant weer uit. Zich vasthoudend aan een der stammen der omheining, trok hij de bladeren een weinig weg en poogde in den tuin te kijken. Doch het was er te somber, hij ontwaarde niets dan een donkeren muur van dicht gewassen slaghout, met de pikzwarte, er uit oprijzende stammen der hooge boomen. Roerloos bleef hij daar nog een ruime poos luisteren en eensklaps nam hij zijn besluit: de haag was op die plaats vol gaten; hij verbreedde er een, boog neer en brak in den tuin.

Zijn hart klopte geweldig, een onberedeneerde angst overweldigde hem meer en meer, terwijl hij sluipend, als een dief, door de heesters drong. Hij hield weer stil, luisterde opnieuw, met ingespannen aandacht. Doch neen, hij hoorde niets meer. Zelfs de nachtegaal had zijn bekoorlijk gezang gestaakt en liet nu een schor en dof herhaald geschreeuw

hooren, dat onaangenaam en als het ware boos geluid, dat hij laat hooren, wanneer hij een vijand voelt naderen.

Langzaam, doodstil, ineengekrompen verscheen Gilbert aan den rand eener met keizand bestrooide laan. Vóór hem strekte zich een grasplein uit, omzoomd met zwarte loovers; een weinig terzijde lag het stilstaande water van den vijver. Zijn ontroering was een weinig bedaard, hij stapte omzichtig in het fijne keizand vooruit, den balsemgeur inademend van onzichtbare bloemen, langs den rand van het slaghout scherend, machtige pogingen aanwendend, om met den blik de mysterieuse diepten van den zomernacht te peilen. Maar zijn gewone kortzichtigheid in de duisternis belette hem iets duidelijks te onderscheiden; alles bleef in het vage gehuld; de tuin teekende nauwelijks zijn omtrekken af; de bloemperkjes, ontkleurd, lagen als grijze, ronde of ovale vlekken op het grauwduistere der graspleinen. Zelfs de standbeeldjes op hun zuilen versmolten zich in een grijsachtigen nevel en alleen een blanke zwaan, die langzaam en majestueus over het zwarte water van den vijver gleed, legde een zweem van bespiegelend leven over dat oord van plechtige vergetelheid en rust. De nachtegaal, gerustgesteld, had zijn bekoorlijk lied hervat en volgde, nieuwsgierige vriend van den mensch, den jongeling van boom tot boom, als om hem den weg te toonen en hem te vermaken.

Brusk, aan een ommedraai der allée, struikelde Gilbert over een hinderhaal. En 't was als kreeg hij een electrischen schok: hij sprong met een doffen gil terzijde, terwijl hij ontwaardde, achterover uitgestrekt op eene witte tuinbank, onder een boschje geurende azaleas, een mansgestalte, die hij, meer door intuitie dan door de gelijkenis, terstond herkende.

Hij liep terug, met uitgespalkte oogen, met uitgestrekte armen; hij riep, de stem verkropt, door een afgrijselijk voorgevoel aangegrepen:

‘Eugène! Eugène! zijt gij het?’

De man verroerde niet, sprak niet. Gilbert kwam nog nader, raakte hem koortsig den arm, dringender, angstiger roepend:

‘Eugène! Eugène! wat scheelt u? antwoord!’

Maar plots ontsnapte hem een woeste gruwelkreet en hij sloeg, als zinneloos, de beide krampachtig gesloten vuisten aan zijn slapen, terwijl zijn oogen zich als het ware aan den grond

nagelden: dáár, vóór de voeten van het lijk waarover hij gestruikeld had, lag blinkend een genikkeleerd revolver, en terstond, als een openbaring in een weerlicht, besefte Gilbert het afschuwelijk treurspel: Eugène had zich om 't leven gebracht!

De schok was zóó hevig, dat de jongeling gedurende de eerste oogenblikken als duizelig en bewusteloos bleef. Hij begreep, bij besefte schielijk de vreeselijkheid der gebeurtenis niet meer; hij kon er geen geloof aan hechten, het was hem onmogelijk eene zoo onverbiddelijke monstruositeit als werkelijkheid aan te nemen. Hij zou bijna hebben kunnen gelooven dat het eene grap gold, een snakerij, of dat Eugène sliep of veinsde te slapen, of dat hij een slaapwandelaar was, gehypnotiseerd misschien; maar dood, maar gezelfmoord, niet meer levend, niet meer bestaande, en dit door zijn eigen wil, door zijn eigen hand, o neen, neen, ... onmogelijk! onmogelijk!

Hij dorst hem niet meer aanraken, hij dorst er niet meer tegen spreken, maar koortsig, bevend had hij zijne doos met lucifertjes te voorschijn gehaald en poogde er een te ontsteken. Doch hij beefde zóó vreeselijk, dat het eene na het andere tusschen zijn vingeren brak, zonder dat hij er in slaagde licht te maken. Het was als gold het een vreeselijke operatie, het kwam hem voor, in de superstitie van zijn ontzetting, als bezat dat klein stukje hout, met zijn topje zwavel, een tooverkracht, de kracht aan zijn rampzaligen vriend het leven te ontnemen of te schenken. Eindelijk vatte er een vuur. Het verbrandde langzaam den phosphoor, de zwavel, het hout. En, naarmate de vlam opflikkerde en verhelderde, ontwaarde Gilbert steeds duidelijker het doodsbleek aangezicht van zijnen vriend. Hij zag zijn oogen dichtgesloten, zijn toegenepen neusgaten, zijne ontkleurde, half geopende lippen, waaruit, langs een der hoeken, een dun streepje donker bloed liep. 't Gelaat, een weinig saamgetrokken, was in een uitdrukking van tevens smart en hoogheid opgesteven, als hadde de rampzalige, alvorens te sterven, zich in een laatste, fiere opwelling van wilskracht tegen de physieke foltering gestaald; en uit het haar, boven den rechterslaap, stroomde langs de wang een tweede streepje donker bloed, dat, in een haastig en stil gedruppel van de kin op de borst viel.

Bevend hief Gilbert zijn bijna opgebrande lucifertje omhoog. 't Was dáár, schuins boven het oor, dat Eugène zich ge-

troffen had: een klein, rond gaatje, omringd van een zwartachtigen cirkel, en de haren, daar boven, een weinig verzengd....

Wat er van toen af gebeurde, bleef steeds als een sombere, vernielende nachtmerrie in Gilbert's geheugen geprent. Hij werd in eens den akeligen plicht bewust, die hem bleef te volbrengen, bij richtte zich op, verliet het lijk, snelde als een zinnelooze naar het woonhuis. Wat hij doen en zeggen zou, hoe hij de schrikkelijke tijding aan de moeder zou overbrengen, de gruwelijke vraag: ‘waarom heeft Eugène zich om 't leven gebracht?’ dit alles was als een doolhof van afgrijzen, waarin zijn geest verduizelde, zonder er een uitkomst in te vinden. Doch hij moest, er viel niet te aarzelen, en hij ijlde, hij ijlde....

Hij kwam aan het woonhuis, gansch tooverachtig wit op zijnen achtergrond van donkere loovers, zoo mooi en rustig ingesluimerd achter zijn groene vensterblinden, omringd van zijn met bloemperkjes bezaaid, golvend grasplein. En heete tranen verduisterde zijn oogen bij de gedachte van de smart en wanhoop, die hij, boodschapper van het gruwzaam treurspel, straks in dat oord van rust en vrede zou verwekken. Zijn vuisten krompen ineen, hij knarsetandde, in opstand tegen het dom en onrechtvaardig Noodlot, tegen de onmeedoogende en nuttelooze smarten van het menschdom; maar hij ging en handelde, vooruitgestuwd door eene macht, waaraan hij zich niet kon ontrukken.

Hij poogde eerst de meiden te wekken. Hij wist niet waar zij sliepen en kende de verdeeling der slaapkamers niet, maar een intuitief gevoel verwittigde hem, dat hij ze aan de achterzijde van het huis zou vinden. Hij liep er heen, hij bespeurde met genoegen dat de vensters van het verdiep er geen blinden hadden. Hij raapte enkele kleine keitjes van den grond en wierp er een, op goed geluk af, tegen een der vensters aan. Het gaf een kort geklets, dat schrikwekkend luide klonk in de plechtige stilte van den nacht. Gilbert, den blik op 't raam gevestigd, wachtte.

Doch niets vertoonde zich. Alleen de loovers om hem heen hadden een licht geritsel, als van een ademtocht, en uit de diepten van den tuin steeg weer de zang van den nachtegaal, solemneel-heerlijk galmend in de zwarte loovers, boven het bleeke lijk.

Hij wendde eene tweede poging aan, doch even vruchteloos;

en hij begon opnieuw en nog, steeds luider, koortsiger, beurtelings en te vergeefs op alle vier de vensters van den achtergevel keitjes gooiend. Ah! die meiden, wat konden ze toch vast slapen! Of sliepen zij daar wellicht niet? Zijn angst, zijn smart verergerden, gemengd met een gevoel van toorn tegen die lieden, die zoo ongestoord konden rusten, terwijl hun jonge meester dood lag in den tuin. Dood! och God wat een gruwelijk treurspel!

Hij riep nu, fluitte, bonsde met de vuisten op de deuren. Maar steeds geen antwoord, geen teeken van leven, steeds diezelfde vreeselijke stilte, die zwoele, akeligdrukkende stilte van den zomernacht, alleen gestoord door de orgeltonen van den nachtegaal, steeds heerlijker opgalmend uit het mysterieus zwart-diepe van de hooge loovers. En Gilbert, vol angst en wanhoop, was op het punt weer naar voren te loopen en daar te schellen tot men opende, toen eensklaps een verwilderd aangezicht zich vaaglijk voor een der vensters vertoonde.

't Was een der meiden, de haren los en in het hemd. Zij ontwaarde Gilbert, voldeed aan zijn dringend verzoek, trok 't venster open.

Hijgend, met een doffe, schorre stem, maakte de jongeling haar in korte woorden met de vreeselijke gebeurtenis bekend.

Het meisje, de oogen uitgezet van schrik, slaakte een gesmoorden angstkreet, verdween, liep de andere meid wakker maken.

Nauwelijks aangekleed daalden zij beide de trappen af en kwamen zij de voordeur openen. Maar zij waren zóó vreeselijk ontsteld en verschrikt, dat beide, het aangezicht badend in tranen, Gilbert niet dorsten vergezellen om het lijk te gaan halen. Samen liepen zij den hovenier wekken, - Drieghe - die aan den overkant der straat woonde.

Hij verscheen na enkele oogenblikken, bevend, verwilderd, blootshoofds en in zijn hemdsmouwen, en barrevoets in zijn grove klompen.

In zijn ontzetting had Gilbert er nog niet eenmaal aan gedacht den dokter te doen halen. Hij dacht er nu plotseling aan, met wanhoop, en smeekte de meiden naar het dorp om dokter Bické te snellen. Maar hij veranderde terstond van voornemen, beseffend dat hij haar zou noodig hebben om hem bij mevrouw Durand ter hulp te staan. Wie dan toch gezon-

den? want wie weet, och God! misschien leefde de ongelukkige nog? Hij rukte zich de haren uit het hoofd, hij voelde zijn verstand op hol gaan, toen Drieghe hem voorstelde zijn zoon daarheen te sturen.

'O ja!' kreet Gilbert. 'En dat hij zich spoede, spoede, misschien is er nog hoop, nog leven!'

De hovenier verdween. Na eenige stonden was hij daar terug, vergezeld van zijn zoon, een lange achttienjarige knaap, die terstond, in aller ijl, heensnelde. En dan, nadat Gilbert de meiden het bevel gegeven had hare meesteres wakker te maken en haar op het vernemen der vreeselijke gebeurtenis voor te bereiden, trok hij met Drieghe, die een lantaarn had aangestoken, den tuin in.

O sombere, akelige tocht!.... Zij liepen met haastigen tred langs de donkere, kronkelende wegen. De hovenier droeg ook een soort van teenen mat, waarop men den doode zou uitstrekken en Gilbert had een wollen deken op den arm, waarmede men hem het lijf zou bedekken. Hol klonk de stap van Drieghe, die vooraan ging; en onophoudend herhaalde hij met een klagende stem: 'och God! zijn dat toch schrikkelijke dingen! och God! zijn dat toch schrikkelijke dingen!' terwijl Gilbert, die hem zwijgend, met somber neergebogen hoofd volgde, hun beide schuinsche schaduwen zag gaan, soms kort en als ineengedrongen, soms tot reuzengestalten uitgerekt, dansend en verdwijnend in de loovers van het slaghout, die de lantaren op hun doortocht een oogenblik scherp verlichtte. En in 't mysterieuse der omgevende duisternis vervuld met balsemgeuren, zong steeds de nachtegaal, vermenigvuldigend, verzachtend, verteederend zijn goddelijke tonen, soms schielijk zwijgend als om, in de bespiegeling van den zomernacht, naar de weergalmen van zijn zang te luisteren, en dan opnieuw beginnend, prachtiger, aangrijpender dan ooit, als zelve overweldigd door het overheerlijk plechtig-schoone van zijn heil- enliefdelied.

Zij kwamen aan de plek. Het lijk, bewegingloos, lag steeds in zijne zelfde houding, half achterover uitgestrekt op zijne blanke bank onder de azaleas. Zij naderden tot hem met de lantaren; zij bekeken, bevoelden hem; zij constateerden met ontzetting, dat alle hoop verdwenen was, dat hij wel dood was. Drieghe had zijn teenen mat neergelegd. Gilbert strekte

er de deken over uit. En langzaam naderden zij weder tot den doode en tilden hem zachtkens op.

Maar schielijk liet Gilbert hem met een angstkreet los: in Eugène's gesloten linkerhand, die hij met de zijne aanraakte, had hij een stuk papier gevoeld, alsof de doode hem een brief overhandigde. Huiverend nam hij dien uit de reeds koude, stijve vingeren, naderde er mee tot de lantaarn, trok den omslag open. En dáár, bij de flauwe, weifelende vlam, met het lijk tot getuige, begon hij, om zoo te zeggen, het testament van den overledene te lezen. En naarmate hij las begreep hij eindelijk ook alles: het was ter wille van die vrouw, van die ellendige boerenmeid, die nu zwanger was door hem, en die hij noch huwen, noch verlaten kon, dat Eugène zich voor den kop had geschoten.

Gilbert barstte in heete tranen los. Sidderend boog hij neêr over het lijk van zijnen vriend, greep hem verwilderd bij de koude polsen, voelde bevend aan zijn voorhoofd, aan zijn wangen, richtte zuchtend, streelend, smeekend het woord tot hem, opnieuw weigerend te gelooven, dat zijn rampzalige makker dood was, dat men zoo sterven kon, op vijf en twintigjarigen leeftijd, in volle levenskracht, in volle gezondheid, zoo schielijk, in een oogenblik van geestesverbijstering, van zelfvernietigende zinsdolheid, in een dier oogenblikken van vertwijfeling en levenswalg, waaraan ook hij sinds eenigen tijd zoo dikwijls onderhevig was.

Doch de ook weenende hovenier riep hem tot de werkelijkheid terug. Zij lichtten den doode voorzichtig op, Gilbert onder de oksels, Drieghe bij de voeten. Zij legden hem op de mat, vouwden de deken over hem toe, tilden hem op en verdwenen met hun vracht.

De voordeur van het huis stond open. Drieghe deed op den drempel zijne klompen uit en zij traden binnen. Eene der meiden hield eene lamp omhooggeheven in de hand. 't Gelaat ontsteld van schrik ging zij hen in den salon vooraf. En op den geridon zetten zij hun akelige vracht neder.

Mevrouw Durand, ontwaakt, daalde reeds de trappen af. Gilbert duwde haastig de meid en Drieghe buiten en kwam de arme vrouw in de voorzaal te gemoet, de salondeur achter zich toetrekkend.

Zij naderde, bleek als de dood, machteloos, de sneeuwwitte

haren in losse verwarring, de schouders bedekt met een zwarten, over hare borst gekruisten sjaal, door de tweede meid bij armen en lenden vastgehouden. Zij stotterde zuchtend, onduidelijke, doffe klanken, het gelaat badend in tranen, het hoofd zijdelings achterovergezegen op den linkerschouder, in een geknakte houding van onnoemelijke smart en wanhoop. En toen zij de salondeur zag, slaakte zij luid een kreet, begrijpend dat haar zoon daar lag, en sloeg zij woest, het hoofd half opgelicht, met vervaarlijke oogen, in een uiterst paroxysme van foltering en smeeking, de beide armen uit, als wou zij hem ter hulp snellen. Doch hare krachten waren uitgeput, zij zakte schielijk gansch ineen en viel in bezwijming op de marmeren tegels van de voorzaal.

Gilbert, die toegesneld was, en de twee meiden beijverden zich om haar. Men hield haar vluchtig zout onder den neus. Een oogenblik kwam zij weer bij en opende wijde oogen, waarin het afgrijzen der catastrophe te lezen stond. Maar nogmaals slaakte zij een wilden kreet en viel terug in onmacht.

Alsdan, gedurende twee uren, viel zij van syncope in syncope. Dokter Bické was aangekomen en, nadat hij Eugène nauwkeurig beschouwd en diens dood geconstateerd had, was hij er in geslaagd, mevrouw Durand herhaaldelijk een stillenden drank te doen nemen, waarbij zij eindelijk in een staat van prostratie en gevoelloosheid gedompeld was. En 't was iets schrikkelijks, die schijnbare kalmte, die als het ware doode onbewegelijkheid van die ongelukkige vrouw, die nog enkel zou herleven om te lijden, onherroepelijk geknakt in de diepste en noodwendigste organen van haar wezen.

Reeds aan de oosterkim schemerde, bleek, de dageraad. Men had den doode op zijn slaapkamer gedragen, waar eene der meiden, door de vrouw van Drieghe, die men ook was gaan halen, geholpen, hem zou afleggen. En Gilbert, gerustgesteld nopens het volbrengen van dezen uitersten plicht, vertrok. Hij keerde spoedig naar zijn huis terug, waschte, herkleedde zich, maakte den knecht wakker, die in de fabriek sliep en deed hem zijn tilbury inspannen. Een uur later was hij te Gent en belde aan bij notaris Vanderhofstadt, den broeder van mevrouw Durand, aan wien hij de sombere gebeurtenis mededeelde.

Dank aan geld en invloed gelukte men er in mevrouw

Durand den gruwel te sparen haar teergeliefden zoon in ongewijde aarde te zien begraven. De pastoor van Looverghem, verwittigd, was na het vertrek van Gilbert op het landgoed verschenen en in het dorp werd het gerucht verspreid, dat Eugène zich toevallig doodelijk gekwetst had bij het schoonmaken van zijn revolver, en dat de priester nog juist op tijd gekomen was om zijne biecht te hooren en hem de laatste sacramenten toe te dienen.

Zijn kist werd met groote plechtigheid in den grafkelder neergelaten, waar reeds zijn vader en zijn zuster rustten. De eer van de familie was gered, doch voor mevrouw Durand zou het tot niets baten: zij moest haar zoon van dicht bij volgen; zij stierf om zoo te zeggen plotseling, vier maanden na de begrafenis van Eugène, zonder zich een enkel oogenblik van den vreeselijken slag, die haar getroffen had, hersteld te hebben. De tras, waarmede men, na het neerlaten van Eugène's kist, de blauwe marmeren plaat, die de opening der grafstede bedekte, weder had ingezet, was nauwelijks droog, toen ook zij aan de deur der eeuwigheid kwam aankloppen.

Het was dit dubbel bijgewoonde treurspel, dat Gilbert vast en onherroepelijk in zijn eerst wankelend besluit deed volharden. Het schrikbeeld van 't gebeurde achtervolgde, obsedeerde hem; hij voelde dat hij ook, indien hij langer, thans heel alleen en verlaten, in zijn doodenden levenskring bleef, zoo op een nacht, in een uur van foltering, van vertwijfeling en levenswalg, zou doen gelijk Eugène gedaan had ....

Zonder verdere aarzelingen liet hij Lauwereijnssens ontbieden en maakte hem zijn voornemen bekend. Hij gaf hem toelating en last, publiek zijn goederen te verkoopen: zijn huis, zijn fabriek, zijn andere eigendommen, alles.

XVI.

Het was in ‘den Appel,’ op den hoek der straat en der vaart, in die zelfde herberg, waar Gilbert en zijn vrienden, 's avonds der verschijning van het eerste nummer van hun tijdschrift, met De Moor zulk een hevigen redetwist gekregen hadden ....

Een eerste, zoogenoemde ‘instelzitting’ had reeds plaats gegrepen, die als naar gewoonte, geen uitslag opgeleverd had;

en nu was het de dag der tweede zitting, de ernstige, de definitieve, waarop de goederen aan den hoogsten bieder zouden toegewezen worden, ofwel bepaald ingehouden, indien de aangeboden sommen niet tot een voldoende beloop stegen.

Toen Gilbert, vergezeld van Lauwereijnssens en zijn klerk binnentrad, was de herberg, voor deze buitengewone omstandigheid, bij middel der wijdgeopende dubbele binnendeur met de woonkamer daarnaast tot éene ruime plaats vereenigd, reeds opgepropt met volk. Het was reeds maanden dat de jongeling geen voet meer in een buitenherberg had gezet, hij kon slechts met moeite een zweem van afkeer op zijn gelaat bedwingen, toen hij zich plotseling weer midden het ruw en verfoeide gezelschap bevond.

Ook een speciaal publiek, en dat hij wel kende, dit der groote openbare veilingen op den buiten. Vele daar aanwezige gezichten waren hem persoonlijk vreemd, maar twee, drie algemeene typen van physionomie dienden tot maatstaf der verschillende klassen en kenschetsten den gegoeden buitenheer, den rijken boer, gewichtige personages, die komen om te bieden en te koopen; en den geringen burger, den kleinen en bekrompen rentenier, gepassioneerde, maar machtelooze bijwoners aller verkoopingen, wier droom ook eens als grondeigenaar te bieden en te bezitten, nooit verwezenlijkt zal worden. Overigens, in den algemeenen driftslag, door deze buitengewoon aanzienlijke en hartstocht verwekkende veiling teweeg gebracht, waren nagenoeg al de standen der buiten-samenleving daar vertegenwoordigd. Gilbert herkende beurtelings onder de aanwezigen den barschen grijzen dokter Bické, alleen in eenen hoek gezeten vóór een glas jenever; den dikken, rossen brouwer Biebuijck, dwars op zijn stoel gekronkeld, in 't midden van de zaal, met zijn zwart pijpje in zijn breeden mond; den vrederechter Spittael, dien men anders nooit in eene herberg zag en zelfs mijnheer de la Villepotière, den ouden, menschenschuwen vrek, die, geel en mager, met zijne dikke, sneeuwwitte, als slagtanden puntig-neerhangende snor en zijn kleine, valsche, achter een gouden knijpbril verborgene oogjes, eenzaam naast een venster, met den rug tegen het Engelsch biljart stond, een glas gesuikerd water in de hand. En vier van Gilbert's vroegere medeleden uit den Vriendenkring: Matton, Speleers, Pinnoy en Mortelmans waren daar ook, die hem bedeesd, als

waren zij beschaamd over hem, of verlegen, de hand kwamen drukken, een wijl van onverschillige zaken pratend. De ruime zaal was vol van tabaksrook en van gedruisch, de roode tegelvloer, op sommige plaatsen, grauw en bezoedeld door slijk en spog. Fitor en zijn vrouw, nog bijgestaan door een vreemd dienstmeisje, hadden het meer dan druk om de klanten te bedienen, en aan een tafeltje, omringd van een groep rechtstaande toeschouwers, die erg de beweging van in- en uitgaanden belemmerden, bleven vier oudjes, ondanks het joelen en 't gewoel, halsstarrig kaart spelen, terwijl, waggelend vóór de schenktafel, een groote, lompe, sloffe lummel stond, gekleed in flarden, met beslijkte broek en klompen, een kerel met een langen, uitgerafelden dronkaardsbaard en liederlijke oogen, die zich den eenen druppel jenever na den anderen in de keel goot, en een lawaai verwekte, dat al de andere verwarde geluiden van de herberg overheerschte.

Gilbert, Lauwereijnssens en zijn klerk hadden zich door de drukke schaar een weg gebaand en waren, op den achtergrond der woonkamer, aan een afzonderlijk voor hen bestemde ronde tafel gaan neerzitten. En terstond klonk het gedruisch ietwat gedempt, terwijl enkele der aanwezigen hen op de hielen volgden en op een dubbele rij, voor de vermoede bieders bewaarde stoelen, langs de zijdewanden gingen plaats nemen. De notaris had zijn lijvige, zwarte portefeuille vóór zich op de ronde tafel neêr gelegd; zijn klerk, een vijf en twintigjarig jongeling, klein en mager, een oogenblik verdwenen, verscheen terug met een koperen kandelaar, waarin een versche bougie stak. Hij plaatste er een ander, kleiner toestel nevens, een soort van op een ronden voet rechtstaande nijptangje, waarin, even met het tipje er boven uit, een tamelijk lang, maar breinaald-dun waskaarsje stak. Hij schikte ook verscheidene vellen wit papier, potlood, inkt en pennen, vóór den notaris op de tafel.

Trapswijs, alsdan, zwegen de geluiden geheel. De vier oudjes staakten hun halsstarrig kaartspel, door hunne groep toeschouwers verlaten; alle gesprekken werden opgeschorst; zelfs de dronkaard aan de schenktafel werd stil, en krabde met de hand in zijn haar, de pet op 't linker ooglid, nog even enkele doffe woorden stamelend, die men door energieke ‘chuts’ deed ophouden. En allen, eindelijk, dezen op stoelen gezeten,

genen rechtstaande hielden hun aandachtige, gretige oogen gevestigd op de tafel in den achtergrond der woonkamer, waar de notaris zijn laatste toebereidselen voltooide.

Gilbert, de ellebogen op den rand der tafel gesteund, met de kin tusschen zijn beide handen, staarde het gezelschap met zijn verstandigen, peinzenden blik aan. Ja, dáár zaten ze nu weêr vóór hem, al die bekende tronies, van niets dan grofheid, lompheid en bekrompenheid van geest getuigende, opgewekt thans, door een zweem van sluwe en voldane gretigheid. En wat de jongeling nu ook op die aanstootelijke aangezichten las, was een uitdrukking van zegepralende boosaardigheid, van haat, den instinctieven, onberedeneerden haat van den onwetende, den zedelijk vervallene tegen den geleerde en verhevene van harte; een gevoel waarbij zich het genoegen voegde den vijand neêrgeveld te zien, den ‘geus’ zijn goederen verkoopend, verkooping welke zij gedwongen waanden, uit oorzaak van volslagen onvermogen; en het besef dat hij, met zijne eigendommen, het laatste overblijfsel van zijn aanzien in het dorp verloor, hij die gedroomd had er over te regeeren.

In de zaal nochtans hadden het gewoel en de geluiden trapswijs wat in kracht hernomen. Nieuwe bezoekers kwamen onophoudend binnen, verwarde gesprekken, uitroepingen en gelach weerklonken opnieuw in de stikkende atmosfeer dier herbergzaal, waar te veel menschen opeengeperst zaten. Maar de notaris, thans met zijn laatste toebereidselen klaar, klopte herhaaldelijk vermanend met zijn potlood op de tafel en verkreeg opnieuw stilte, door deze luid en helder uitgesproken woorden:

‘Menschen, een weinig aandacht als 't u belieft; wij gaan beginnen!’

Een laatste wemeling ontstond, waarna de stilte viel, aandachtig en compleet.

De notaris, alvorens de zitting aan te vangen, keek nog eens vorschend naar zijn auditorium. Hij kende of raadde hen, die daar waren om te bieden en te koopen; hen die slechts als nieuwsgierigen kwamen. En boerke Daenens bemerkend, die een slechte plaats had (hetzelfde legendair boerke Daenens, hetwelk men eens, op een verkiezing, voor een zwijn had doen stemmen), interpelleerde hij hem, deed hem opstaan, naderen en zich op den eersten rang der aanwezigen plaatsen, schertsend:

‘Ik hoor niet wel, boerke Daenens, en, daar ik weet, dat

gij van zin zijt fel te bieden, wil ik u dicht bij mij hebben, zoodat uwe verhoogingen mij niet ontsnappen.'

Een gedempt gelach steeg op, de boeren mochten wel zeer de snedige zetten van Lauwereijnssens. In kwesties van zaken domineerde hij hen als onwetende dieren, met een barschheid, die hun ontzag en eerbied voor hem inboezemde, terwijl hij, in de ruwheid zelve, waarmede hij hen behandelde, een zweem van vertrouwelijke kameraderie wist te leggen, die hen vleide. Zeer bekwaam in zijn vak, had men hem niets anders te verwijten dan zijn politieke denkwijze. Zijn ietwat lichtzinnig en inconsequent karakter had hem echter meer dan eens tot nadeel gestrekt, zooals gebleken was uit zijn deelneming aan den Vriendenkring, die hem in den geest der dorpelingen zeer gekrenkt en hem op stoffelijk gebied bedenkelijk gehinderd had; maar men wist ook, dat hij er niet lang had deel van gemaakt en zijne thans veel minder intransigente houding had de volksgunst tot hem doen terugkeeren. Hij wierp een vluggen blik op de voor hem verspreide akten en papieren en dan, aandachtig naar 't gezelschap kijkend, met lichtkens saamgefronste wenkbrauwen, verklaarde hij, met zeer luide stem de woorden duidelijk scandeerend:

'Menschen, wij zijn wel oprecht voornemens vandaag de goederen te verkoopen, indien de opboden stijgen tot een beloop, waarmede wij ons redelijk en ordentelijk kunnen tevreden houden. In elk geval zal er geen derde zitdag belegd worden, hiervan mag ik u ten stelligste verwittigen. Indien de aangeboden sommen heden geen voldoende totaal bereiken, wordt de openbare veiling bepaald ingetrokken. Wilt u dus goed van deze waarschuwing doordringen en u, wat het bieden betreft, daarnaar schikken.'

Hij fluisterde enkele woorden in 't oor van Gilbert, die goedkeurend knikte, gaf een bevel aan zijnen klerk en riep onmiddellijk artikel Eén op:

'Een stuk weiland, groot twee hectaren, veertig aren, dertig centiaren, steeds gebruikt door den eigenaar en gekend op het kadastraal plan der gemeente onder No. 422 sectie B. Boomprijs twee honderd vijf en twintig frank. Deze partij is ingesteld door boerke Daenens met de som van vier duizend frank, een spotprijs. Wie verhoogt dit aanbod en met hoeveel?'

Er ontstond een oogenblik aarzelens onder de aanwezigen en

dan steeg een verdofde stem op uit een groep, een stem die zei:

‘Vier duizend vijf en twintig.’

Lauwereijnssens teekende vlug het aanbod op, herhaalde het met luider stem, vroeg den naam van den bieder.

‘De Braekelaer,’ antwoordde de man, een lange rosharige, met gele sproeten in het aangezicht, die een oogenblik opstond, om zich te laten zien.

Vier duizend vijf en twintig aan De Braekelaer! wie verhoogt dit aanbod en met hoeveel? herhaalde de notaris.

‘Vier duizend vijftig!’ riep boerke Daenens, met zijn heesche fausset-stem.

‘Vier duizend vijftig! vier duizend vijftig!’ weergalmde de notaris.

‘Vier duizend vijf en zeventig!’ hernam de eerste bieder.

‘Vier duizend en honderd!’ zei boerke Daenens.

Alsdan, gedurende ruim een kwartuurs, wedijverden de twee opbieders om het bezit der partij weiland. De aanbiedingen stegen langzaam, omzichtig, listig, met vijf en twintig frank te gelijk, onderbroken door tusschenpoozen van stilzwijgen, alsof de mededingers soms schielijk ophielden in de zaak belang te stellen, tot de som van zes duizend twee honderd frank. Maar toen greep er een groote emotie plaats: boerke Daenens verhoogde plotseling tot zes duizend vijf honderd.

De Braekelaer, woedend, gaf het op, verliet met een vloek de achterzaal, ging luidruchtig, in het verward geraas der geschokte aanschouwers, aan de schenktafel, een glas jenever bestellen, dat hij zich bevend, met een soort van ruk, in de keel goot. En, de drie reglementaire vuurtjes in het rechtstaande nijptangje uitgebrand zijnde, terwijl de notaris onophoudend het aanbod herhaalde, vragend om nog meer, werd het stuk weiland, voor bewuste som, bepaald aan boerke Daenens toegewezen. Een gejoel steeg op, gemengd met gelukwenschen en gelach; de dienstmeid bracht een ‘reiske pinten’ in de groep, waar boerke Daenens troonde.

En men ging over tot artikel Twee.

Dit was een schoone partij akkerland, sinds onheugelijke tijden aan de familie Van den Steen behoorende, metende juist een hectare en gelegen tusschen de gronden van drie kleine, aanpalende hoevetjes, door de eigenaars bewoond. Een dezer had bewuste partij land in pacht; en daar die pacht dit jaar

juist eindigde en hij een sommetje op zij had zitten, verlangde hij zeer den mooien akker bij zijn eigendom te voegen. Maar de twee andere aanpalenden hadden gelijke inzichten en daar zij alle drie met elkaar in slechte buurschap leefden, voorzag men een hardnekkigen strijd, wie de eigenaar van 't stuk zou worden. Reeds op den instel-zitdag waren de aanbiedingen geklommen tot de som van vier duizend drie honderd vijftig frank, hetgeen omtrent de waarde van het te koop gestelde goed was.

En het was Goudesebois, een kleine dikke, geheel in het bleekgrijs gekleed, met een bolrond en rood, joviaal aangezicht, die het eerst, het aanbod verhoogde:

‘Vier duizend drie honderd vijf en zeventig,’ sprak hij.

Eenige oogenblikken verliepen en Heijsse, de pachter van het stuk, ook klein, maar met een geel, gerimpeld aangezicht en groote zwarte, verwilderd starende oogen, vermeerderde:

‘Vier duizend vier honderd!’

En toen de notaris het aanbod herhaald had, vragend wie dit verbeterde, vernam men eene holle stem, die van Goetschalck, den derden mededinger, een echt dierengelaat, met een enorme, bevend-vooruitstekende onderlip, die zei:

‘Vier duizend vier honderd vijf en twintig.’

En opnieuw, gedurende een heelen tijd, werd de strijd voortgezet. Maar ditmaal was het de strijd der kleinen, der geringen, nog hartstochtelijker, nog vinniger, nog arglistiger dan die der rijken. Er lag iets navrants, bijna iets ruwtragisch is, als gold het een strijd om het leven. Men voelde dat elke nieuwe prijsverhooging hun een stuk van het lijf scheurde. En zij verhoogden noch met honderd, noch met vijftig; hadde de notaris het gebillijkt, zij zouden verhoogd hebben met twintig frank tegelijk, met tien frank, met vijf frank, met één frank, zóó deed elk hooger bod hun 't harte bloeden, bij de gedachte der weken beestenarbeid, der ontberingen, der ellende, die zij zich uit dien hoofde zouden moeten getroosten. Een uitdrukking van folterenden angst trok de spieren samen van hun aangezichten, die zich soms, met vlammen in de oogen, naar elkander keerden. Goudesebois, de kleine joviale dikke, was purper geworden, een grijnslach van onmacht versteven op zijn lippen; Heijsse, de gelaatstrekken verwrongen, boog den rug, stom-verslagen in de tusschenpoozen

van zijn bieden, de groote, zwarte oogen gek-verwilderd uitgezet, terwijl de bovenmatige onderlip van Goetschalck in zijn dierentronie beefde, als ging zij op den vloer vallen.

Alsdan, toen de verhoogingen tot de betrekkelijk kolossale som van vijf duizend vijf honderd frank gestegen waren, greep er een oogenblik opschorsing plaats. Het auditorium, ontsteld, benauwd, dorst schier niet ademen, de stom-gepassionneerde en bewonderende blikken op de drie tegenstrevers gevestigd. Een ledig glas viel kletsend op den vloer aan stukken, zonder dat iemand er naar omzag; en de notaris, de prijsverhooging als voldaan beschouwend, had reeds, aan de bougie, zijn dun, in het nijptangje gevatte waskaarsje ontstoken en riep: ‘Vijf duizend vijf honderd frank, eerste vuur’... toen men eensklaps, te midden in de stilte, de schril-heesche stem van boerke Daenens hoorde, die, op een luchtigen toon, als gold het eene scherts, uitriep:

‘Bah! meneer de notaris, ge zoudt wel denken dat ik zit te slapen, of dat ik geen geld meer heb.... legt er nog twee honderd frank bij voor mij!’

Dit was het einde. Een kolossaal gedruisch steeg op, Lauwereijnssens slaakte een kreet: ‘Bravo, boerke Daenens, dàt heet ik bieden!’ terwijl de drie andere konkurrenten, stomgapend, bewegingloos en als met gekheid geslagen op den ouden, rijken boer staroogden. En schielijk liet de kleine dikke een vreeselijken schaterlach hooren; Heijsse stond op en verliet waggelend de zaal; en Goetschalck bukte het hoofd, als had hij plotseling een slag gekregen, zijn akelige onderlip eensklaps zonder beweging, paarsblauw geworden in een kramp van gruwelijke smart.

Met een oogwenk was alles gedaan; de drie reglementaire vuren werden ontstoken en brandden uit, zonder dat nog een woord gefluisterd werd en, evenals de weide, werd het mooi stuk akkerland aan boerke Daenens toegewezen.

Nu werd de zitting voor enkele minuten geschorst. Lauwereijnssens stond op en trok Gilbert terzijde, stil en driftig tot hem sprekend, terwijl Fitor, zijn vrouw en het dienstmeisje met schenkborden vol glazen door de wemelende groepen drongen, waar men hartstochtelijk den uitslag der veiling discuteerde. Talrijke nieuwsgierigen kwamen steeds binnen en, in de stik-

kende atmosfeer der herbergzaal weergalmde nu opnieuw, alle andere geluiden beheerschend, de trompettende stem van den langen slappen lummel, die, halsstarrig vóór de schenktafel geplant, zich terloops van den armen Heijsse had geëmpareerd en hem, met de gekste woorden en bespiegelingen, nopens zijn ongeval poogde te troosten. Een luidruchtige groep omringde hen, lachend en schertsend, als voor een schouwtooneel.

Maar opnieuw weerklonk het vermanend geklop van Lauwereijnssens' potlood op den rand der tafel en, als bij tooverslag, werd alles weêrom stil, plechtig-stil, ditmaal.

Lauwereijnssens riep het artikel Drie op, het woonhuis van Gilbert.

Na de eerste zitting was het hoogste aanbod - elf duizend vijf honderd frank - blijven staan op een zekeren Van de Walle, een rijk oud-vrijgezel, koster te Lauwegem. En hij was ook de hoogste bieder geweest op de gebouwen der fabriek, - dertig duizend frank - en op de mekanieken - zestig duizend. - Klaarblijkelijk diende hij hier, alhoewel zelf rijk genoeg om zijn verbintenissen na te komen, tot zoogenoemden ‘strooman’ voor een ander. Maar voor wie? Dit was een geheim, dat niemand kende en dat Gilbert vaaglijk kwelde. Men beweerde echter dat het voor een neef van hem was, een zoon van zijne overleden zuster, van wien hij zeer veel hield en die ook, na zijn dood, heel zijn fortuin zou erven. En benevens hem waren er slechts twee andere bieders geweest: mijnheer Biebuijck, de brouwer, die het gedoe zou willen koopen voor zijn zonen, zegde men; en een zekere Broncaers, een olieslager van Onderdaele, wien pas een aanzienlijk erfdeel was te beurt gevallen. Maar, van den beginne af, waren deze twee laatsten, naar het scheen, als zwakkere, bedeesdere bieders opgetreden, terwijl de koster het air had naar een doel te gaan, vast op zijn stuk staande.

Het was de olieslager, een groote struische blaker, in een grijsgroen kostuum gekleed, die het vuur opende:

‘Elf duizend zes honderd,’ bood hij.

‘Elf duizend zeven honderd,’ verbeterde de brouwer, de pijp in den mond, dwars op zijn stoel achterovergeheld, de beenen gekruist.

En Van de Walle, de koster, kort en dik, baardeloos, geel van kleur, met een enormen neus, waarop een gouden bril

stond, die aan zijn kapucijnsgelaat een air van valschheid gaf, verhoogde op zijne beurt.

‘Elf duizend acht honderd.’

En, voor de derde maal, werd de strijd aangevangen.

Maar het ging er kalm, als het ware belangloos toe. De koster verhoogde tot twaalfduizend vijfhonderd en, daar de andere bieders zwegen, uitte de notaris, na vruchtelooze aansporing tot meerdere aanbiedingen, de verklaring:

‘Mijnheeren, wij gaan artikel Drie nog niet toewijzen. Wij zullen eerst artikelen Vier en Vijf oproepen.’

Dat was verwacht. Niemand verzette zich hiertegen, noch toonde zich verwonderd. Het was zonneklaar, dat men het eigendom ‘en bloc’ zou verkoopen en dat, een der artikels afzonderlijk toewijzen, evenveel zou beteekenen als het overige weggeven voor hetgeen men er op bieden wilde. Men had zich enkel eens op artikel Een willen polsen, als het ware om elkanders wederzijdsche inzichten te peilen, en nu, dienaangaande onderricht, spaarde men zich voor den beslissenden kampstrijd. Ook werd er op artikelen Vier en Vijf zelfs niet geboden. En de notaris die zich evenzoo op dien uitslag verwachtte, verkortte de formaliteiten en verklaarde:

‘Mijnheeren, aangezien voor de afzonderlijk te koop gestelde artikelen Drie, Vier en Vijf geene voldoende som werd aangeboden, zullen wij eens probeeren met die gezamenlijk op te roepen.’

Dit was 't verwachte oogenblik, de ‘clou’ der veiling. Er liep een soort van rilling door de zaal, de op elkaar gepropte schaar drong zich nog meer naar voren, met aangezichten stralend van gezweepte belangstelling. Een oogenblik steeg er een luid gedruisch op, een getier, door den lompen, dronken, vloekenden vlegel aan de schenktafel verwekt, maar hevig verontwaardigde protestaties lieten zich hooren en men bekwam schier dadelijk de stilte weêr, volkomen en benauwd.

De notaris, met zijn heldere stem, vatte het beloop der hoogste aanbiedingen op de bewuste drie artikelen samen:

Mijnheeren, het hoogste aanbod voor de goederen beschreven onder artikelen Drie, Vier en Vijf van het plakkaat, is gebleven aan den heer Augustien Van de Walle, met de totale som van honderd en twee duizend frank. Dit is verre beneden de waarde van dit prachtig eigendom, met de erin begrepen mekanieken. Wie zal dit aanbod verhoogen en met hoeveel?

Er ontstond weer een kort oogenblik aarzeling en stilte, en toen vernam men de stem van den olieslager, die zei:

‘Honderd en twee duizend en honderd!’

Maar de notaris maakte een een afkeurend gebaar met de hand:

‘Als 't u belieft, mijnheer Broncaers, laat ons met niet minder dan vijfhonderd frank te gelijk verhoogen; anders krijgen wij er vandaag niet mee gedaan, en 't moet gedaan!’

‘Welaan, honderd en twee duizend vijfhonderd, dan’, verbeterde Broncaers zijn aanbod, met een gedwongen glimlach op zijn vuurrood gelaat.

‘C'est ça!’ sprak de notaris met een hoofdgeknik, en hij herhaalde:

‘Honderd en twee duizend vijfhonderd!..... honderd en twee duizend vijfhonderd!..... wie verhoogt dit aanbod en met hoeveel?’

‘Honderd en drie duizend!’ riep de brouwer, zijn beenen anders kruisend.

Lauwereijnssens herhaalde de som, er zijn geijkte zinsnede: ‘wie verhoogt dit aanbod en met hoeveel?’ bijvoegend; en op zijn beurt, sprak Van de Walle, kort, dik, vetbleek op zijnen stoel getast, met een valschen lichtweerglans in de ronde glazen van zijn bril:

‘Honderd en drie duizend vijfhonderd!’

En nog eens, voor de vierde maal, begon de strijd, kalm, eentonig, stijfhoofdig in de beklemde, bijna angstig-opgewekte belangstelling der doodstille aanwezigen.

Maar bij honderd vijf en twintig duizend greep een korte wapenstilstand plaats. De koster had met die som het aanbod aan den brouwer ontnomen, en deze, zich heen-en-weer-en-om wringend op zijnen stoel, met groote gebaren van armen en beenen, verklaarde dat het reeds te veel was, dat het opnieuw op rouwkoop dreigde uit te loopen en dat hij er van af zag. Hij deed zelfs alsof hij in de veiling geen belang meer stelde, hij wendde het hoofd om naar de schenktafel en bestelde een glas bier, opgewonden en met luider stem.

Lauwereijnssens, nochtans, protesteerde tegen dit gezegde van Biebuijck, prees sterk het eigendom, ving een redetwist aan met den brouwer, die zich vergenoegde met gedwongen spotlachend de schouders op te trekken, halsstarrig, koppig, zonder

verdere uitleggingen steeds dezelfde tegenwerping herhalend:

‘'t Is te veel, zeg ik! 't is te veel! Ik zal niet hooger bieden.’

De veiling werd er door onderbroken, andere gesprekken werden aangevangen, uitroepingen en gelach weergalmden; men hoorde opnieuw het schallend geschater van den sloffen lummel, die nu waggelend vóór mijnheer de la Villepotière was gaan staan, hem halsstarig - hetgeen de edelman met een gebaar van afkeer van de hand wees - een afdroppelend glas jenever aanbiedend, en de heesche fausset-stem van boerke Daenens, die in het gedruisch verloren ging.

Gilbert, ongeduldig gemaakt, boog over naar Lauwereijnssens, opdat, hij de zitting zou voortzetten. Van lieverlede maakte zich een aangroeiende enervatie, gemengd met een gevoel van walg en gramschap van hem meester, bij het aanschouwen van al die hebzuchtige lomperds, die, als roofdieren op een prooi, zijn ouderlijk erfdeel aanvielen. En een toenemende zedelijke foltering martelde hem, het kwam hem voor als werd die strijd, in zijn hardnekkigheid, een hoon voor zijnen naam, voor de gedachtenis zijner ouders, die hem van uit hun graf den smaad verweten, welken hun te beurt viel. De veiling werd hem onuitstaanbaar, hij zou ze terstond hebben willen zien eindigen, overweldigd door zijn spijt en wroeging, onverschillig voor de stoffelijke schade, die er voor hem uit zou ontspruiten.

De notaris klopte weder met zijn potlood op de tafel en de zitting werd hernomen.

De twee overblijvende bieders verhoogden nu nog trager, omzichtiger, wantrouwig van elkaar, met lange tusschenpoozen van stilzwijgen. De olieslager was purperrood geworden, de aderen van zijn apoplectieken hals onheilspellend gespannen, terwijl de koster integendeel scheen te verbleeken, het geelvet aangezicht nog dooder van kleur, den neus nog langer, een nog valscheren weerschijn in zijn bleeke, achter zijn ronden bril verborgen oogen. En het auditorium passionneerde zich in stilte, aan de plaats genageld van ontroering, met uitgerekte halzen en uitgespalkte oogen den uitslag van deze hardnekkigen strijd afwachtende.

De olieslager verhoogde tot honderd vijf en dertig duizend frank; maar, opnieuw gecoupeerd door Van de Walle, die honderd vijf en dertigduizend vijfhonderd bood, bleef hij op zijne beurt

stom, verbluft, als duizelig, zonder zich nog verder te durven wagen.

De notaris, zeer kalm, zijn potlood in de hand, herhaalde, met zijn heldere, gescandeerde stem, terwijl zijn blik vorschend over 't gezelschap liep: ‘honderd.... vijf en dertig.... duizend.... vijfhonderd frank! wie verhoogt dit aanbod en met hoeveel?.... wie.... verhoogt.... dit aanbod.... en met hoeveel?’ doch niemand meer antwoordend ontstak hij het waskaarsje aan de bougie, herhaalde het aanbod nog eens, voegde er bij:

Honderd.... vijf en dertig... duizend vijfhonderd frank,... eerste vuur! Niemand, die dit aanbod verbetert?.... niemand niet?....

Het korte vlammetje verminderde, teerde op niet in de overspannen afwachting van de aanschouwers. De notaris, langzaam het bod herhalend, hield er zijn oogen op gevestigd. En toen het uit was, duwde hij met den duim op het veertje van de nijptang, schoof het waskaasje een centimeter hooger, ontstak het weer, zeggend:

‘Tweede vuur!.... honderd.... vijf en dertig.... duizend.... vijfhonderd frank.... tweede vuur!.... Niemand, die dit aanbod nog verbetert.... niemand niet?’

Hij sloeg de oogen op terwijl het kaarsje brandde, richtte die tot den olieslager, riep met een aanwakkerende stem:

‘Allons mijnheer Broncaers, een weinig moed, nog een kleine verhooging, 't is voor niet!’

‘Merci, mijnheer de notaris, ik heb geen lust mij te ruineeren!’ antwoordde de olieslager, met een gemaakten lach.

‘En gij dan, boerke Daenens, gij die zoo goed kunt bieden, gaat ge deze schoone gelegenheid laten ontsnappen zonder een woord te spreken?’ schertste nog de notaris, een vluggen, schuinschen blik op het ras wegkrimpend vlammetje werpend.

‘Meneer de notaris, ik ga mijnen stiel niet te buiten!’ antwoordde heesch-schaterend het oudje, in een koortsachtig gelach van heel het auditorium.

Maar nogmaals was het lichtje uitgedoofd en Lauwereijnssens, schielijk zeer ernstig, ontstak het voor de derde en laatste maal, met een klinkende stem uitroepend:

‘Honderd... vijf en dertig duizend... vijfhonderd frank!... derde en laatste vuur! .... derde ... en laatste ...

vuur! ... Niemand die dit aanbod verbetert? .... niemand niet?' Hij voegde er bij, als uiterste waarschuwing, de hand opgeheven, den blik beurtelings gevestigd op 't gezelschap en het lichtje:

'Liefhebbers, hebt ge u wel overpeinsd! .... past op .... 't gaat afloopen, ... wie nog iets zeggen wil, moet zich spoeden .... Is 't gedaan? .... niemand meer? .... niemand niet?'

Reeds zakte zijne hand neer om den koop toe te slaan, reeds weerklonk in de zaal dat dof rumoer van verlichting, waardoor een menigte zich van een te lang overspannen emotie ontlast, toen eensklaps, terwijl het waskaarsje zijn laatste vonken schoot, de brouwer, die sinds ruim een half uur niet meer gesproken had, in een ruk van gansch zijn lichaam, de beenen dwars over elkander sloeg en riep, de hand als ware 't dreigend naar het lichtje uitgestoken:

'Honderd en veertig duizend!'

Als door een electrischen schok sprong heel 't gezelschap op, een lange Ah! .... steeg uit de monden, een wilde hartstocht teekende zich op de verwrongen aangezichten af. Maar de notaris had zelf den tijd niet het aanbod te herhalen, de koster nam het hem nogmaals af, met zijn kalme, eentonige, beredeneerd-stijfhoofdige stem, verhoogend:

'Honderd veertig duizend vijfhonderd!'

Maar ditmaal voelde de brouwer zich gebeten; hij maakte een bruske beweging op zijn stoel, sloeg nogmaals zijn beenen anders door elkaar, en nauwelijks had de koster zijn aanbod uitgesproken of hij was er reeds boven, met duizend frank te gelijk verhoogend, met uitpuilende oogen roepend:

'Honderd een en veertig duizend vijfhonderd!'

Toen greep een uiterste strijd plaats, woest, koortsig, hartstochtelijk bij den een; kalm, vast en zelfbeheerschend bij den ander; de eerste steeds met duizend frank verhoogend, de tweede met vijfhonderd, die op min dan drie minuten tijds, het aanbod tot honderd vijf en veertig duizend frank deden stijgen. Dit was een kolossaal-overdreven prijs. Het dof rumoer onder de toeschouwers verergerde, breidde zich uit, bromde als een oproer in de verpeste, met rook vervulde herbergzaal, die de dalende schemering reeds begon te verduisteren. Het was de dolheidsslag van het einde, de opvliegende, onberedeneerde

hartstocht van den tot waanzin toe geprikkelden tuischer, die het geld met hoopen wegsmijt. En plots was het een kreet: de brouwer was vooruitgesprongen en, sidderend, het aangezicht onkenbaar, de oogen uit hun holten en de twee armen uitgestrekt als om er het eigendom meê vast te grijpen, riep hij dit ongehoorde cijfer uit:

‘Honderd vijftig duizend frank!’

Alleman dacht dat het er meê gedaan was. Een luidruchtig gejuich steeg op en reeds omringde men den brouwer om hem geluk te wenschen, toen de koster, steeds koelbloedig op zijnen stoel gezeten, langzaam deze woorden liet van zijne lippen vallen:

‘Honderd vijftig duizend vijfhonderd.’

Dan was er niets meer. De brouwer liep als zinneloos weg, de drie reglementaire vuren brandden in de stomme, gepetrifieerde verslagenheid der aanschouwers en het eigendom werd aan den koster toegewezen.

Deze stond op, naderde tot den notaris en tot Gilbert, en, met zijn kalme stem, sprak hij:

‘De koop is voor mijnheer Jozef De Moor, mijnheer de notaris.’

Er was een oogenblik volkomene, verpletterende stilte. Lauwereijnssens, als door een zweepslag getroffen, schokte van verbazing op zijn stoel; Gilbert, na een seconde als van vernieling, sprong op, de oogen vlammend, de vuisten gebald, de armen, de schouders, den nek, heel het lijf in een onheilspellende houding van worstelaar samengetrokken en gespannen.

‘Voor wie?’ schreeuwde hij eindelijk. ‘Voor wie, zegt ge? Voor wie?’

‘Voor Jozef De Moor, mijnheer,’ antwoordde de koster, instinctmatig van schrik en verbaasdheid achteruitdeinzend.

Gilbert maakte een vreeselijk gebaar.

‘Voor hem!’ schreeuwde hij; ‘voor hem!.... Nooit!’

De gansche zaal stond in verstomde opschudding op; de notaris, aan zijn plaats genageld, staarde Gilbert aan, als vroeg hij zich af of deze krankzinnig werd.

‘Mais mon cher,’ murmelde hij eindelijk, in 't Fransch, ‘wat ge daar zegt is onmogelijk, onzinnig. De koop is toegewezen, men kan er niet op terugkeeren. Overigens, de uitslag is schitterend, onverhoopt!....’

‘Nooit! zeg ik u; nooit!’ herhaalde de jongeling buiten zich zelven.

En brusk, met een vreeselijke vermaledijding, sloeg hij zijn stoel omver, stormde door de menigte en vluchtte buiten, als een gek.

XVII.

Hij liep naar huis, sloot zich op zijn slaapkamer op. Maar 't was als werd hij er geworgd; hij kwam schier dadelijk terug beneden en stapte ijlings den tuin in. En dáár, in de schemering, langs de verlatene, met dorre bladeren bezaaide paden, onder het lommer der donkere sparren, in de eenzame diepten van het naakte slaghout barstten zijn gramschap, zijn woede, zijn haat en zijn wanhoop ontembaar uit.

Wat! het was voor hem! voor zijn aartsvijand! Hij was het, die hier zou komen wonen, hij, die valsche, hatelijke dweper, te nul, te dom, te bekrompen om zelfs de plaats van notaris te bekomen, waarvoor hij gestudeerd had; hij, die bezitten zou wat *hij* bezat, die naar goeddunken zou veranderen, vervangen, vernietigen, wat *hij*, wat zijne ouders geschapen, verfraaid, bemind hadden! En hij zou er leven met haar, met haar, die *hij* zoo vurig bemind had, die *hij*, in ditzelfde bekoorlijk oord zoo gelukkig hadde kunnen maken! Met *zijn* goed zou het wezen, op de puinen van *zijn* leven en herinneringen, dat zij hun gezamenlijk leven zouden stichten, hunne toekomst, hun geluk! Ah neen! ah neen! ah neen!.... nooit!

Met koortsigen, gejaagden tred, de vuisten gebald, het hoofd in somber nadenken gebukt, stapte hij onophoudend langs dezelfde paden heen en weer. De naakte twijgen van het struikgewas ritselden hem in 't aangezicht; zijn voeten slibberden uit op 't vochtig-gladde van de afgevallen bladeren, waaronder soms een rotte vrucht lag; en in dit treurig uur van najaarsschemering, onder den loggen, loodkleurigen hemel, ginds verre, aan de westerkim, door een lage, bloedkleurige streep gezoomd, had de tuin een somber, sinister uitzicht, waarvan de drukkende melancholie de foltering van zijn ziedende ziel nog vergrootte.

Meer en meer nu, in afgrijselijk handtastelijke denkbeelden en vormen, materialiseerde zich in hem de vreeselijke smart van het gebeurde. Hij zag, hij voelde ze in het bezit van 't eigendom; de afwisselende verschijnselen van hun gelukkig

dagelijksch leven ontrolden zich voor zijne oogen. Dáár, op het water van dien zwarten, kalmen vijver, zouden zij met het schuitje varen, als twee verliefde zwanen. Hier, op de bank midden in 't groen, zouden zij samen neerzitten bij zomeravonden, de gestalten teederlijk omstrengeld, luisterend naar de goddelijke tonen van den nachtegaal, den blik gevestigd op de eerste starren, tintelend aan het donkerblauw uitspansel. En zij zouden ook wandelen langs de lommerrijke paden; dartelen over de fluweelgroene graspleinen, bloementuilen plukken in de schitterende, geurige parkjes. Overal en altijd zouden ze daar zijn, in alle plekjes zouden zij elkander volgen en beminnen. En in de lange winteravonden, wanneer de koude noordenwind buiten huilt, wanneer de dwarrelende sneeuwvlokken de doode natuur onder haar wit lijklaken begraven, dan zouden ze zich huiverend, in een nog nauwere omhelzing bij de gezellige haardsteê scharen, in een der mooie, genoeglijke zalen van het huis. En de fabriek zou als het ware de steeds opwellende bron van al die genietingen en die weelde zijn, de schat, door zijne ouders verzameld en voor hem bewaard, waaraan zij, zijn aartsvijanden, hun dagelijkschen voorraad van geluk en voorspoed zouden putten.

‘O! neen, neen! neen, neen! dát zouden ze niet hebben! Nooit! nog liever te sterven! nog liever alles te vernietigen!’

De nacht was gansch gevallen, de naakte geraamten der gewassen schenen dichter bij elkaar geschoven, in donkere stilte en geheim. De bloedkleurige streep van den zonsondergang was niets meer dan een vage, lange sulferblonde lijn, door zware wolkenmassas als het ware in den grond gedrukt, en in de koude lucht was een toenemende westenwind opgestegen, die klagend en piepend door de hooge, ontbladerde boomkruinen blies. Hier en dáár, in het duister verschiet, blonken reeds de lichtjes der eenzame hoeven en in het dorp waren de laatste geluiden gestild, terwijl de maan, in een chaos van wolken, langzaam boven de grauwe daken oprees. Het was het uur van avondstond en rust, waarop de vermoeide huisgenooten zich rond den gezelligen haard scharen.

En in zijn hopelooze droefheid voelde Gilbert zich opnieuw door het besef zijner eindelooze verlatenheid aan het hart gegrepen. Zijn gelaat kromp pijnlijk samen, doffe zuchten stegen uit zijn boezem, tranen van bitterheid en smart welden op in

zijne oogen. O! wat voelde hij zich alleen, wat voelde hij zich verlaten met het vooruitzicht van gansch dien langen, treurigen, dooden winter! Waarom had hij geen huisgezin, geen eigen haard! Waarom was hij, rijk en begaafd, slechter door het lot bedeeld, ellendiger dan de rampzaligste der nederigen welke hem omringden.

Een nieuwe opwelling van toorn deed zijn oogen schitteren, een bruske wraaklust greep hem aan:

'Neen, neen! zij zouden het niet bezitten, dit oord van weelde en geluk, waar zij, als zegepralende verraders, van het leven hoopten te genieten! Liever, duizendmaal, liever zou hij het vernietigen, verdelgen!'

Plots bleef die gedachte hem in de hersenen gedrukt. En in den staat van overprikkeling en zinsverbijstering waarin hij zich bevond, bezat hij het vermogen niet meer, om het even welke gewaarwording te ontleden, te overleggen; hij gehoorzaamde blindelings en impulsieflijk aan de ingevingen van zijn geschokt gemoed. Plotseling schoot een vreeselijke vlam uit zijne strakke oogen; hij zag, verwezenlijkt, het zinnebeeld van zijne wraak; hij besloot die ten uitvoer te brengen.

Met rassen, vastberaden slag trok hij naar de fabriek. Hij opende de ingangdeur, trad binnen. Hij liep recht naar de machienkamer. Hij wist de plaats waar de lucifertjes stonden, vond die, bemachtigde ze.

Ja, zóó zou hij zijn wraak uitvoeren! Aangezien hij zijn eigendom niet langer kon bezitten; aangezien men het hem ontnomen had met list, met bedrog, bijna gestolen; welnu hij zou het hun weer ontnemen en niemand meer zou het bezitten: hij zou het door het vuur vernielen, verdelgen tot den grond en in de vlammen met zijn goed vergaan. En dit recht, het recht der wraak had hij nog niet verbeurd, aangezien de koopsom nog niet betaald was, aangezien het ouderlijk erfdeel hem van daag nog toebehoorde. Zelfs de maatschappij die de fabriek tegen brandgevaar gewaarborgd had, zou hij niet benadeelen: zijne verzekeringspolis was sinds een maand geëindigd en hij had ze niet laten vernieuwen.

Heftig stiet hij een binnendeur open en was in den molen. Hij deed een zwavelstokje branden, nam een armvol ledige zakken, die daar lagen, droeg ze onder een der mekanieke builkisten, ontstak een tweede lucifertje, legde het tegen den stapel aan.

Maar de vlam verzengde enkel den rand van een der zakken, wierp eenige kleine spronkeltjes en doofde uit.

Hij beproefde het opnieuw, hij acharneerde zich. Hij handelde als in een naren droom, doodsbleek, de oogen verwilderd uitgezet, als in de verwezenlijking van een dier nachtmerries, die ons gruwelen doen begaan. En de wandaad kon niet tot stand komen, de lucifertjes gingen het eene na het ander uit, zonder het vuur der vernieling te stichten.

Plots, alsdan, door een blinde verdelgingswoede overweldigd, ontstak hij in eens heel het doosje, wierp het vlammend op den stapel.

Ah! ditmaal was het gelukt! Het vuur deelde zich aan de zakken mede, een lange, bloedkleurige laai steeg likkend langs de spitse builkist op, in een dwarrelende rookwolk gehuld. Gapend, versteend, staroogde Gilbert op den stapel.

Hij brandde eerst langzaam, door de dwarrelende rookkolken, die er uit opstegen, bijna gesmoord. Maar weldra liet zich een vlug geknetter hooren, de rook verdween, schielijk verslonden, de stapel werd een vonkengloed en plots sprongen de vlammen er uit op, woest, sissend en reusachtig, tot aan de balken van de zoldering.

't Was of eensklaps een sluier van vóór Gilbert's oogen werd getrokken. Met een vreeselijken gil sprong hij op, door het afschuwelijk bewustzijn zijner misdaad uit zijn zinsverbijstering gerukt. Te midden der woeste vlammen verrees vóór zijn geest het wraakroepend visioen zijner ouders, die hem verdoemden; met een gehuil van onnoemelijke foltering boog hij neêr, greep een tweeden armvol zakken, wierp die op het vuur, liet er zich met handen, met voeten en met knieën boven vallen.

De strijd was kort van duur maar vervaarlijk. Verbrand aan de beenen, verbrand aan de handen, onophoudende smart- en angstkreten slakend, bleef hij, gedurende ettelijke oogenblikken van alle kanten omringd door de vlammen. Maar noch van smart, noch van levensgevaar was hij zich bewust; hij trappelde met de kracht der wanhoop, hij vocht tegen de vlammen, liet zich plat op den brandenden stapel vallen, het vuur met zijn lijf, met zijn beenen, zijn handen en voeten uitdoovend. Hij slaagde er eindelijk in; en, toen hij het laatste vonkje gesmoord had, was het plotseling in hem een gevoel van reactie, van uiterste verlamming en renunciatie: hij viel in de duisternis

op zijn knieën, vouwde bevend zijn zwarte handen samen en begon te weenen en te snikken als een kind, onduidelijke woorden van smart en wroeging stamelend...

Alles was volbracht, hij was machteloos en overwonnen; hij zou vertrekken ..... voor altijd vertrekken.

XVIII.

Hij verliet de fabriek, kwam in den tuin terug. Zijn verzengde rechterhand en knie deden hem schrikkelijk lijden; maar zóó diep was nu eensklaps zijn afkeer van die dingen, die hem niet meer toebehoorden, dat hij zelfs naar huis niet keerde om de smart zijner wonden door zorgen en heelmiddelen te verzachten. Hij liep in allerijl, door 't schrikbeeld zijner schier-misdaad achtervolgd, langs 't achterpoortje buiten en trok de velden in.

Lang, lang bleef hij er dwalen. Hij doorliep de weilanden, thans naakt en verlaten, waar hij zoo vaak, op zomeravonden, in het hooi had zitten te droomen, de oogen gevestigd op het vaagduistere der omringende voorwerpen, in de eentonige dommeling der geheimzinnige geluiden van den nacht. Hij volgde de smalle kronkelpaden door de velden, onlangs nog een golvenden oceaan rijpende aren, thans een treurige, eindelooze uitgestrektheid met somber rapenloover, wier bladeren tegen elkaar aanklapperden, in den gierenden wind. Hij dwaalde langs de elzekanten en slooten, hij drong in de wouden, hij kwam voorbij het buitengoedje van mevrouw Durand, eertijds zoo lief en lachend, nu opgesloten en verlaten, door het schrikkelijk treurspel, dat er afgeloopen was, in rouw gedompeld.

De wind, van lieverlede, had in hevigheid toegenomen. Hij blies, zwanger van regen, met bruske buien door de duisternis, over de onafmeetbare uitgestrektheid der naakte velden. De maan, onzichtbaar, was slechts een bleeke, betrokken vlek in den choas der woeste, snel voorbijdrijvende wolken; en Gilbert, die tevens huiverde van kou en koorts, had den kraag van zijn overjas overeind gezet. Hij ging, hij dwaalde op goed geluk af, zonder te weten waarheen. Soms kroop hij beneden den rand eener sloot om de stekende pijn zijner brandwonden met koud water te verzachten; soms bleef hij zonder reden midden in zijn zwerven stilstaan, het hoofd gebogen, als duizelig, plot-

seling, door een sombere, smartvolle gedachte aan zijne plaats genageld. Dan deed de wind de panden van zijn jas naar voren fladderen en streek hem 't haar langs de slapen; en weer stapte hij voort, huiverend, werktuigelijk voortgestuwd, steeds zwervend zonder doel.

En na een langen omweg stond hij eindelijk weder vóór den ingang van het dorp, aan de overzijde waar hij vertrokken was. Het moest reeds laat zijn, want nergens vernam hij nog eenig geluid, nergens ontwaarde hij nog een licht. Voor hem rees de kerk, witgekalkt, omringd van haar kerkhof, met haar hooge, boogvormige vensters en haar scherpen toren, onzichtbaar in den duisteren nacht. Hij bleef eenige oogenblikken aarzelen, in gedachten verzonken; en dan, als instinctmatig, stapte hij naar het openstaande ijzeren hek en klom de twee arduinsteenen trappen op, die naar den doodenakker leidden.

En na een oogenblik, schier onbewust, stond hij vóór het praalgraf zijner ouders. Het was een graf met gebroken kolom en granieten zerk, belommerd door een treurwilg, beplant met thuyatjes en thans verdroogde bloemen, afgesloten door een ijzeren ketting met hoekige schakels.

Een onbeschrijfelijke ontroering hield den jongeling op die plaats genageld. En, op dit uiterste oogenblik van afscheid nemen, overweldigde hem een vlijmend gevoel van wroeging, bij de gedachte, dat hij hun laatste rustplaats zoo weinig bezocht had en dat hij de teergeliefde dooden hier nu gansch alleen zou laten. Zijn oogen schoten plotseling vol tranen, hij viel in 't natte gras op zijn kniëen neder en, de handen smeekend gevouwen, weende hij nogmaals lang en overvloedig.

‘Mijn vader, mijn moeder, vergiffenis, vergiffenis!’ smeekte hij. ‘Ik ga heen, ik verlaat het huis waar gij geleefd hebt, waar gij mij hebt grootgekweekt, dat gij mij op uw sterfbed vermaakt hebt, opdat ik er op mijne beurt mijn leven vestige, opdat ik er mijne toekomst en mijn geluk vinde. Ik heb het er niet gevonden, lieve, goede ouders; ik voelde, dat ik het er nooit zou vinden; dat, gij vertrokken, ik hier sterven zou van eenzaamheid en wanhoop. Daarom vertrek ik ook, lieve ouders; maar..... ik zal terug komen. O! ik zweer het u,..... ik hoop ten minste dat ik het u zweren mag. Later,..... als ook *mijne* loopbaan zal volbracht zijn,.....

als ik, door ouderdom of krankheid, voor altijd het hoofd ter ruste zal gelegd hebben..... dan keer ik hier terug,..... om aan uw zijde te liggen en u nooit,..... nooit, nooit meer te verlaten!'

Hij zweeg, stond op, ontblootte zich het hoofd, plechtig, eerbiedig, de lippen bevend, het aangezicht badend in tranen.

'Vader,.... moeder, tot wederziens!.... ik kom terug,.... ik kom terug,' snikte hij.

XIX.

's Anderen daags verliet hij het dorp. Hij gaf den notaris last in zijnen naam de laatste formaliteiten der verkooping te volbrengen; hij gaf hem zijn voorloopig adres, te Brussel, alwaar hij de vereffening zou afwachten. Eerst was hij van zin geweest dien tijd te Gent door te brengen, maar behalve dat hij zich daar nog te dicht bij Looverghem gevoelde, boezemde hem het bekrompen en klein-steedsch karakter van die stad vol parvenus en parvenus-naäpers een diepen afkeer in. Met een aanzienlijke belooning voor haar jarenlange, eerlijke diensten, vertrouwde hij, tot het oogenblik der in bezit neming der nieuwe eigenaars, de wacht van zijn huis aan zijn beide meiden toe.

Zijne onmiddellijke toekomstplannen waren vastgesteld. Na regeling zijner zaken zou hij zich op reis begeven. Waar hij gaan zou en wat hij verder zou doen, wist hij mij nog niet bepaald. Hij was nochtans voornemens Amerika te bezoeken, machtig aangetrokken door de zeden en de nieuwe instellingen van dit groote land. En daarna zou hij zien, hij zou zich gedragen naar gelang der omstandigheden, de toekomst voor hem bleef beperkt, in een vage uitstraling van hoop en weemoed, in een onverjaagbaar smachten naar een grooter, beterer, edeler leven. Het was het kwellend en halsstarrig ideaal, de steeds vernieuwde hoop, onophoudend weder uit de puinen van zijn doode illuziën verrijzend, de onweerstaanbare impulsie naar zielsverheffing en volmaaktheid, het 'Sursum Corda!' levend en trillend door alle hinderpalen en door alle ramspoeden heen, het van verre komend, verleidelijk en nooit verwezenlijke visioen, voor de laatste maal als in een herschepping opgedaagd, ginds, in de brommende, verpeste kerk, den avond der predikatie van den redemptorist.....

Hij vertrok met de schemering, langs Baevel, met den laatsten banlieue-trein, na een laatste maal de hand van enkele vroegere vrienden en van zijn twee weenende meiden gedrukt te hebben. Gansch alleen in de vallende duisternis, op het perron des stations, een reiszak in de linkerhand, de gekwetste rechterhand door een zwart, zijden doek omwonden wachtte hij op den trein. De dubbele spoorbaan strekte zich pijlrecht onder den loodkleurigen hemel uit, met een weerglans van metaal over de riggels, afgebakend door de veelkleurige, blikkerende lichtjes der seinpalen, die zich in de verte, aan beide uiteinden, in een geprikkel van starren schenen te versmelten.

Een electrisch belletje klingelde, een baanwachter liet zijn hefboom nêer en blies op zijnen horen. En in 't verschiet werd een der blikkerende lichtjes grooter, dansend en daverend, korte stralen schietend. Het was de trein. Hij kwam aldra in het gezicht, hij naderde brommend, zijn vuurbaak glinsterend als eene zon, grauwe rookkolken spuwend uit zijn schouw en vonken spattend uit de roosters van 't fornuis, onder de raderen.

Maar 't was een sneltrein. Het daverend gevaarte ruischte 't station voorbij, woest, snel, zwart, een orkaan van stoom en van metaal, gehuld in eene stofwolk die naar verbrand ijzer rook, met de lange, horizontale, ineengesmolten streep zijner verlichte venstertjes.....

Gilbert keerde zich om, verblind door 't opgezweepte stof, den blik gevestigd op het groen lichtje van den laatsten wagen, dat oogenziens verminderde en verdween.

Ah! met zulke treinen zou hij ook haast rijden! Zij zouden hem meêvoeren door de ruimte, door bergen en door dalen, naar dat grooter, edeler leven, naar dat ‘Sursum Corda!’ dat hij ginds verre, in het onbekende zoeken ging. Dagen en nachten, weken en maanden, jaren lang misschien zou hij er de wereld meê doorreizen, om er dan ook meê terug te komen, oud en moede, weêr naar hier, naar 't oord van altijd-rust....

Een zweem van weemoed op het aangezicht staarde hij opnieuw peinzend de verte in, naar de weifelende lichtjes, als hadde hij gepoogd er zijn bestemming in te lezen.

Wat zou hij vinden, ginds, in 't onbekende? Zou het eindelijk de verwezenlijking zijn van zijn zoeten levensdroom, het vast en bestendig geluk; of nogmaals een onttoovering, vol droefheid en vol smart? Was daar ergens, ginds verre, een

haard, een familie, een vreedzaam en gelukkig leven, die hem wachtten, die zijn zwervend lot zouden vestigen; of zou hij wederkeeren in die oorden, waar hij zoo lang, zoo veel geleden had, rampzaliger dan ooit, doodelijk getroffen, om er te sterven! Wie weet!

Zijn blik bleef staren in de verte, op de flikkerende lichtjes, door zijn zweem van treurnis en weemoed besluierd. De draden van den telegraaf, die wegvluchtten in het verschiet, hadden een vreemde, mysterieuse resonans, als een flauwe, zingende klacht; en de glimmende riggels schenen te trillen, als bezield door een verlangen om die daverende treinen, die zoo dikwijls, als in een gloed van hartstochtelijk leven over hen heen vlogen, in hun wilde vlucht naar 't verre onbekende op te volgen. En op dit uiterst oogenblik van het definitief vaarwel, doemden, haastig, onstuimig, in ontelbare vertakkingen, de herinneringen van 't verleden in zijn melancholiek ontroerd en verteederd hart weer op. Hij zag opnieuw, in vluchtige, even snel verzwonden als ontstane tafereelen, heel zijn leven van de jongste jaren zijnen geest voorbijzweven: de eerste verschijning van Irène, gehuld in haar blond-wemelenden straalkrans; Irène in 't visscherssloepje, haar fijne verlakte schoentjes en haar fijne, onder de zwart-zijden kousen verborgene enkels glimmend uitkomend, beneden den rand van haar bleek zomerkleed; Irène in den wagen, in de vallende duisternis en den troeblanten geur van 't hooi aan zijne zij gezeten; Irène op zijn feest, in 't tooverachtige van den verlichten tuin; en dan Irène in de kerk, o! in de sombere, verpeste kerk, dreunend van de schallende stem van den pater. En in het rijkkleurig geprikkel der lichtjes aan den horizon, verschenen ook, als op 't tooneel de figuranten rond eene heldin, de schimmen van zijn vroegere vrienden, terwijl de aanhoudend suizelende klacht der telegraafdraden boven zijn hoofd hem de herinnering van ontelbare incidenten en bijzonderheden scheen in 't oor te fluisteren, als zooveel onzichtbare schakels, als zooveel ideeële bakens van zijn eigen angstig, koortsig, van onttoovering tot onttoovering voortgejaagd leven.

Een laatste maal keek hij 't reeds duisterend Zuiden in. Dáár, achter de naakte, dichtgeschaarde boomenkruinen, lag, onzichtbaar, verloren in het somber-violetkleurig verschiet, het stille, doode Looverghem. Dáár, onder de groene peluw aan

den voet van 't kerkje, rustten, voor eeuwig, zijne ouders. Voor eeuwig, o, wie weet?..... wie weet of hij hen later, in een ander leven, onder een andere gedaante, niet zou wederzien.....?

Zijn oog schoot vol tranen; zijn hand strekte zich bevend uit, als tot een laatst, vroom afscheid.....

De horen van den baanwachter, die nogmaals galmde, trok hem uit zijn bespiegelingen.

Ditmaal was het *zijn* trein, die aankwam. Hij zag hem langzaam naderen, vergrooten, het rond, geel oog der vuurbaak lichtkens sidderend, de schouwpijp zonder rook, gansch melancholiek in de vallende duisternis, weldra in een geknars der raderen stilhoudend, om, aan dat klein station, dien enkelen reiziger op te laden.

Een garde opende 't portier van eerste klasse, den naam van 't station afroepend.

Gilbert stapte in, de deur sloeg weder toe.

De garde floot, de stoomfluit gilde, de trein reed voort.

De man stond in het raampje, om het reiskaartje. Gilbert reikte hem 't rooskleurig kaartje toe.

De bediende bekeek het, knipte het, gaf het den eigenaar terug.

Gilbert trok 't venstertje weêr dicht, legde zijn hoed en zijn valies in 't net en zonk op de roode kussens neder.

Hij was alleen..... alleen en weg.

CYRIEL BUYSSE.

Goudschaarschte.

Sedert twintig jaren, zoo wordt door velen verzekerd, heerscht op dit wereldrond een ernstige economische kwaal: toenemend gebrek aan een voldoende hoeveelheid ruilmiddelen. Alleen de volken, die den gouden standaard niet aannamen, bleven van die kwaal verschoond, doch zij zijn betrekkelijk gering in aantal. In geheel Europa, in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, ook voor Nederlandsch Oost- en West-Indië, is de vrije aanmunting van zilveren standpenningen verboden. Men liet er die munten wel als betaalmiddelen voor ieder bedrag in omloop; in Amerika werden zij zelfs van regeeringswege korten tijd geleden nog aangemaakt; doch zij zijn teekenmunten geworden, hare waarde richt zich naar die van het goud. En het goud werd naar evenredigheid van de vraag schaarscher, dus duurder. Dit strekt tot nadeel der kooplieden, industriëelen en landbouwers: zij hadden te kampen met dalende prijzen; der eigenaars van vaste goederen: hunne pachten en huren verminderden; tot nadeel van allen die schulden hebben: elke gulden is nu meer waard dan vroeger. Het strekt ook tot nadeel der arbeidersklasse, ofschoon bij waardeverhooging van het geld de loonen niet terstond dalen. Juist daardoor wordt een misstand geboren, want de winsten verminderen, worden misschien in verliezen omgezet, en de ondernemers, daar zij hunne zaken moeten inkrimpen, kunnen niet langer aan de toenemende bevolking werk verschaffen. Nu voegt zich het een bij het ander. Er ontstaat werkloosheid bij de arbeiders, doch ook bij de kapitalen; kapitaal en arbeid steunen elkaar niet meer. Niets ontmoedigt zoozeer den ondernemer, doodt zoozeer den waren ondernemingsgeest, als bestendige daling van prijzen. Schaarschte van ruilmiddelen werkt op het

maatschappelijk, als bloedarmoede op het dierlijk lichaam; de verschijnselen zijn in beide gevallen even treurig, zij bestaan in verslapping der veerkracht. Sedert vele jaren nemen wij zulk eene verslapping op sociaal gebied waar, en daarin zal geen verbetering komen, alvorens het ostracisme een einde neemt, dat sedert 1873, naar Duitschlands voorbeeld, nu door het eene, dan door het andere rijk op het zilver wordt toegepast. Daar ligt het euvel. De taak, vroeger aan twee metalen toevertrouwd, wordt meer en meer slechts aan een, aan het goud opgedragen, en het goud kan die verzwaarde taak niet vervullen dan door in waarde te stijgen.

Niemand is luider in het aanheffen dezer klachten dan de Belgische muntmeester Alphonse Allard. ‘Partout,’ zoo schreef hij reeds in 1885,[1] ‘nous ne voyons que découragement, partout nous n'entendons parler que du ralentissement de notre organisme social. Les hommes les plus entreprenants et les plus actifs sont paralysés par la nullité absolue des affaires;... le capital disponible liquide ne se reconstituant pas par des économies nouvelles, il arrive naturellement que, chacun restreignant ses dépenses, les prix baissent... A l'heure actuelle, nous ne connaissons pas un coin du globe où puissent se rencontrer des gens qui fassent ce que l'on est convenu d'appeler *des affaires lucratives*... Il me semble que nous soyons atteints d'une sorte d'anémie générale.’ Hoe zou het ook anders? ‘A part l'air et l'eau,’ zoo lezen wij in een later werk van denzelfden schrijver,[2] ‘il n'y a rien de plus utile que la monnaie. La monnaie sert à acquitter toutes les dettes, à réparer tous les dommages, à acheter tout ce qui se meut dans l'air, tout ce qui existe sur la surface du globe...’ Hoe wil er welvaart zijn bij geldschaarschte?

Schier even luid klaagt het Hoofdbestuur der Hollandsche Maatschappij van Landbouw in een onlangs verspreide circulaire bevattende eene uitnoodiging tot het bijwonen eener *meeting* te 's-Gravenhage voor de bespreking der zaak van het bimetallisme, welke *meeting* op 18 Juni 1894 gehouden is. Het Hoofdbestuur ‘is innig overtuigd, dat de ellendige toestand waarin landbouw, handel en nijverheid verkeeren *grooten*-

1) *La crise - la baisse des prix, la monnaie*, bl. 147.
2) *Dépréciation des richesses, crise qu'elle engendre, maux qu'elle répand souffrances qu'elle provoque dans les classes ouvrières*, 1889, bl. 51.

deels is te wijten aan de sedert 20 jaren genomen maatregelen betreffende het uitstooten van *zilver* als muntstandaard.' Het Hoofdbestuur 'is dien toestand moede. Het beschouwt voor een goed deel als gevolgen daarvan: de steeds doorgaande prijsvermindering van bijna alle producten, de daardoor ontstane moedeloosheid in zaken, waarvan gewoonlijk verlies het gevolg was, de verflauwing van den ondernemingsgeest op ieder gebied, de ophooping van enorme bedragen aan leêg liggend kapitaal, de steeds dalende rentestandaard, toenemende werkeloosheid, en verscherping van de sociale tegenstellingen.'

Niet alleen onder de mannen der practijk, ook in wetenschappelijke kringen vond de meening voorstanders, volgens welke de landen met gouden of 'hinkenden' standaard aan schaarschte van ruilmiddelen zouden lijden. De bekende Engelsche statisticus Robert Giffen verkondigt haar sedert lang, doch hij wil niet toegeven, dat voor Engeland het kwaad onvermengd zou zijn; want Engeland is schuldeischer van alle volken en kan er slechts bij winnen, indien het metaal, waarin rente en hoofdsom dezer schulden voldaan moeten worden, in waarde klimt. Voor de stoornis in het verkeer, de 'bloedarmoede' die de schaarschte van geld zou veroorzaken, heeft Giffen niet veel oog.[1)] Anders de hoogleeraren Shield Nicholson en Foxwell, die tot de warmste voorstanders van het bimetallisme behooren. Laatstgenoemde heeft in *The Contemporary Review* van December 1892 een opstel geplaatst, waarin hij de nadeelen van geldappreciatie door eene vergelijking tracht toe te lichten[2)]. Den weg effen maken, zegt hij, is nog niet een kar voortbewegen; maar het voortbewegen van karren wordt daardoor zeer vergemakkelijkt. Zoo kan ook een goed ruilmiddel niet in de plaats treden van ijver en beleid, maar het geeft hun vrij spel. Een standaard, die in waarde klimt, belemmert de ondernemingen, juist zooals een klimmende weg het verkeer hindert.

Men kan wel zeggen, dat èn aan de goudappreciatie, èn aan hare schadelijke gevolgen, in Engeland door alle bimetal-

1) Too much must not be made of the effect on industrial production of changes in the amount of money. Compared wìth such influences as good or bad harvests, wars, and the like, or the waste caused by indulgence in alcohol or other extravagances, the changes in money, except those of the most extreme kind, must be insignificant. Essays in Finance. Second series London. 1886, bl. 102.

2) Bl. 813-4.

listen wordt geloofd; mij is althans geen uitzondering bekend. In Nederland is dit niet alzoo. De Heeren Jhr. Rochussen en G.M. Boissevain nemen het Engelsche standpunt in, ook Mr. N.P. van den Berg, hoewel minder beslist. Mr. W.C. Mees echter heeft nooit aan de goudappreciatie geloof geslagen, en in *De Economist* van 1884 komt een artikel voor van Prof. Cort van der Linden,[1)] waarin deze schrijver evenzeer van ongeloof blijk geeft. De Nederlandsche bimetallisten - ik zou er nog andere kunnen noemen - zijn dus ten aanzien van dit punt verdeeld. Misschien komen onder hen enkelen voor, die niet geheel ontkennen dat het goud in waarde is gestegen, noch blind zijn voor de nadeelen, aan elke waardeverandering van het ruilmiddel verbonden, maar tevens van oordeel zijn, dat de nadeelen van ‘appreciatie’ sterk worden overschat. Het is denkbaar, dat aan dezulken het door Foxwell gebezigde argument van de ‘hilly road’ weinig meer dan een woordenspel schijnt. Denkbaar is het evenzeer, dat zij de donkere schilderingen van den socialen toestand kwalijk in overeenstemming kunnen brengen met hetgeen de statistiek der laatste twintig jaren ons leert omtrent de reusachtige uitbreiding van den landbouw in verre streken, de ongekende vermeerdering der spoorwegen, der stoombooten, de groote ontwikkeling in alle takken van nijverheid; gehinderd, maar niet gestuit door de verhoogihg der douanetarieven in verschillende landen. Neumann-Spallart gaf een reeks ‘Uebersichten der Weltwirthschaft,’ en Dr. Juraschek zette die voort. Men behoeft deze publicatiën, ook het nu bijna voltooide *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, dat vol is van statistiek, slechts op te slaan, om telkens en nagenoeg op ieder gebied van het maatschappelijk leven de vruchten van ondernemingsgeest waar te nemen. Toch zou de ondernemingsgeest verflauwd zijn, een algemeene moedeloosheid in zaken zich openbaren?...

Deze laatste bedenking werd echter voorzien en bij voorbaat beantwoord. Juist dit is het merkwaardige van den toestand, zoo roept men ons toe, dat er ruimer voortbrenging is en toch depressie. De prijzen zijn laag; toch heerscht er geen welvaart. Dat vindt zijn verklaring in de hierboven voorgedragen theorie, en het laat zich op geen andere wijs verklaren.

1) De goud-nood, Bl. 461 en v.v.

De prijzen zijn laag, ja, maar door een ongezonde oorzaak: de schaarschte van ruilmiddelen. Prof. Shield Nicholson erkent uitdrukkelijk, dat er sedert 1874 een zeer groote vermeerdering heeft plaats gevonden in den wereldhandel.[1)] Maar juist daarom, zegt hij, is de goudproductie onvoldoende geworden en werd de treurige toestand geboren, waarover zoovelen klagen.

Is het antwoord bevredigend? Zou er werkelijk schaarschte van ruilmiddelen zijn; en indien zij bestaat, brengt zij de gevolgen te weeg, die men haar toeschrijft? Is het gebleken, dat moedeloosheid, verflauwing van ondernemingsgeest, depressie in één woord, kan samengaan met groote uitbreiding der verkeersmiddelen en der voortbrenging? Men spreekt van ‘ophooping van enorme bedragen aan leêgliggend kapitaal;’ in welken vorm heeft die plaats? In den geldvorm? Maar dan zijn de ruilmiddelen niet schaarsch, slechts gebrekkig verspreid. In den vorm van goederen? Maar men verzekert veeleer, dat in de laatste jaren, sedert de versnelling der middelen van vervoer, over het algemeen kleinere voorraden worden gehouden dan vroeger.

Er is hier veel stof voor onderzoek, zooals men bespeurt. Gaan wij eerst na of werkelijk de koopkracht van het goud is gerezen, en zoo ja sedert wanneer en hoeveel. Daarna zal onderzocht moeten worden of de oorzaak der rijzing bij het goud, bij de goederen of bij beide ligt; met andere woorden, of het algemeene peil der prijzen is gedaald, omdat het goud schaarscher werd, omdat de goederen overvloediger werden tegenover de vraag, of wel omdat het een en het ander geschiedde.

I.

Men kan op den weg, dien wij hebben af te leggen, geen stap doen zonder te stuiten op een quaestie. Hier, bij den eersten, vinden wij er vier. Ik wil ze achtereenvolgens vermelden en pogen op te lossen.

De eerste, louter technisch, betreft de methode van berekening der gemiddelden uit de zoogenaamde *Index-numbers*. Ik geloof niet, dat zij ons lang behoeft bezig te houden.

1) *A treatise on money*, ed. 1888, bl. 273.

Het systeem der *Index-numbers*, door den Engelschen schrijver Newmarch wel niet uitgevonden, maar toch het meest bekend en populair gemaakt, is hoogst eenvoudig. Het bestaat hierin, gelijk men weet, dat de gemiddelde prijs van elk artikel, waarop de beoordeeling van voor- of achteruitgang in de koopkracht van het ruilmiddel wordt gegrond, voor de tot maatstaf van vergelijking gekozen jaren wordt uitgedrukt door het getal 100. Alle volgende prijzen worden dan uitgedrukt in percenten, zoodat men met een oogopslag kan zien, niet alleen of er rijzing of daling is, maar ook in welke evenredigheid de prijs is gestegen of gedaald. Ten einde de betrekkelijke koopkracht van het geld in eenig jaar, voor zoover zich deze naar de bijeengebrachte gegevens laat afmeten, te becijferen, telt men de percenten voor dat jaar bijeen en deelt de som door het getal der op de lijst voorkomende artikelen. Men nam bijvoorbeeld tot uitgangspunt het tijdperk 1847-50 en vindt dat in 1860 artikel A op 90, artikel B op 120, artikel C op 60 stond, enz. vergeleken met den middenprijs in die jaren. Gesteld, het getal der artikelen is 150 en de som van 90, 120, 60 enz. is 16500. Dan zal het quotient 110 en dit de slotsom zijn, dat de koopkracht van het geld, voor zoover zij uit de verkregen uitkomsten blijken kan, gedaald is op 100/110 van hetgeen zij in de jaren 1840-50 bedroeg.

Maar was die optelling van 90, 120, 60 enz., waardoor men na een deeling tot het getal 110 kwam, juist? Men verkreeg zoodoende een *arithmetisch* gemiddelde; had men niet naar een *geometrisch* moeten zoeken? Een voorbeeld stelle de strekking en de belangrijkheid der vraag in het licht. Van twee artikelen is het eene verdubbeld, het andere gehalveerd in prijs; derhalve steeg het eene van 100 op 200 en daalde het andere van 100 op 50. Het arithmetisch gemiddelde van 200 en 50 is 250/2, of 125; maar het geometrisch gemiddelde is 100, daar dooreengenomen het eene artikel in gelijke *verhouding* gestegen als het andere gedaald is.[1)] Naar de eerste methode te werk gaande

1) Het geometrische gemiddelde tusschen twee evenredigheden wordt gevonden door de cijfers der correspondeerende termen met elkander te vermenigvuldigen en den vierkantswortel te trekken uit het product. Het geometrisch gemiddelde tusschen de evenredigheden

	100 :	200
en	100 :	50
	———	———
is dus √	10.000 :	√ 10.000
	= 100 :	100

vindt men eene gemiddelde prijsverhooging van 25 percent, terwijl men naar de tweede in het geheel geen verhooging vindt.

Bij de samenstelling der tabellen, waarover later uitvoerig zal gesproken worden, is louter naar arithmetische gemiddelden gezocht; doch wij mogen niet voorbij zien dat W. Stanley Jevons in zijn geschrift van 1863, *A serious fall in the value of gold ascertained*, later opgenomen in den bundel: *Investigations in currency and finance*[1], de arithmetische methode sterk afgekeurd en de geometrische aanbevolen heeft[2]. Prof. Laspeyres echter is terstond tegen dit oordeel in verzet gekomen in een opstel getiteld: *Hamburger Waarenpreise* 1851-1863 *und die Californisch-Australischen Goldentdeckungen seit* 1848,[3] en hetgeen Jevons daarop geantwoord heeft,[4] schijnt mij zwak. Laspeyres toont duidelijk aan, dat wanneer de helft der artikelen van 100 op 200 gestegen, de wederhelft van 100 op 50 gedaald is, de koopkracht van het geld wel degelijk op 100/125 van hetgeen hij vroeger was is verminderd. Zoowel in het geschrift van 1863 als in het latere, waar hij Laspeyres tracht te wederleggen, geeft Jevons nauwelijks argumenten; hij bepaalt zich hoofdzakelijk tot korte opmerkingen, waaruit wel van groot verschil in de uitkomsten der twee methodes, maar niet van de voortreffelijkheid der geometrische blijkt. Het gevoelen van een man als Jevons mag niet met stilzwijgen worden voorbijgegaan; maar ik moet bekennen dat zijn betoog mij evenmin als Laspeyres heeft overtuigd.[5]

De methode, die hierboven is beschreven, heeft nog om een andere reden kritiek uitgelokt, en hier komen wij tot een moeilijker quaestie. Men heeft gezegd: door al de verzamelde prijzen van ieder jaar bij elkander op te tellen, stelt men de belangrijkste en de onbelangrijkste artikelen op ééne lijn, gunt men aan alle evenveel invloed op het middencijfer. Vooral de

1) London, 1884, bl. 13-118.
2) 'The general result would be to exaggerate the prices which have risen at the expense of those which have fallen. The average rise of prices would come ont considerably greater than it really is, and our result would be to that extent erroneous.' bl. 24.
3) *Hildebrand's Jahrbücher*, Band III bl. 95-97.
4) *Investigations*, bl. 121.
5) Er zijn nog andere afwijkende meeningen omtrent dit onderwerp voorgedragen. Men vindt daarover bijzonderheden in het opstel van R. Zuckerkandl, *Die statistische Bestimming des Preisnivaus; Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Deel V*, bl. 243.

Zweedsche schrijver en oud-minister Hans Forsell, die voor eenige jaren een lezenswaardige Engelsche brochure heeft geleverd over *The Appreciation of gold*, legt hierop grooten nadruk; het meermalen van hem aangehaalde woord: beware of statistical averages, is geschreven in dit verband. Gesteld, zoo zegt hij,[1] gij verbruikt in een zeker tijdsverloop 100 pond vleesch en 1 pond thee. Daalt de thee 25 percent, terwijl het vleesch 20 percent stijgt, zoo worden gemiddeld die beide artikelen goedkooper; toch geeft u de verandering geen winst, maar verlies. Forsell is niet de eenige, die zoo gesproken heeft; er zijn reeds pogingen aangewend om aan het door hem genoemde bezwaar te gemoet te komen. Het Engelsche tijdschrift *The Economist* geeft jaarlijkts de *Index-numbers* van 22 goederen. Inglis Palgrave heeft deze getallen bewerkt, voor de jaren 1865-1885, met inachtneming van de 'betrekkelijke belangrijkheid' die aan elk artikel op grond van de ingevoerde, uitgevoerde en voortgebrachte hoeveelheden moet worden toegeschreven. De uitkomsten zijn de volgende.

	Inglis Palgrave.	**Economist.**
1865-69	100	100
1870-74	96	99
1875-79	89	94
1880-84	81	87
1885	70	76[2]

Een ander schrijver, Prof. Roland P. Falkner, deed nog beter dan Inglis Palgrave. Zijne studie komt voor in een ten vorigen jare bij de landsdrukkerij te Washington verschenen verzameling rapporten, getiteld *Wholesale prices, wages and transportation*[3]; zij is de volledigste op het gebied der prijsstatistiek, die mij nog onder de oogen is gekomen. Ter beoordeeling van de betrekkelijke belangrijkheid van ieder artikel heeft Falkner gemeend niet te kunnen volstaan met handels- en productie-cijfers, maar heeft hij onderzocht in welke verhouding de uitgaven van 2561 Amerikaansche gezinnen (normal families)

1) Bl. 25.
2) Zie de bijlagen van de verslagen der Engelsche Commissie *On the depression of trade*. Het derde verslag, bl. 344-353.
3) Deel I. bl. 23 en verv.

zich over verschillende rubrieken verdeelen. Hij vond dat uitgegeven werd aan

huur	15.06 pCt.
voedsel	41.03 pCt.
brandstoffen	5.- pCt.
kleeding	15.31 pCt.
licht	0.90 pCt.
diversen	22.70 pCt.

van het totaal. Daarop maakte hij, met een zorg en vlijt die men moet bewonderen, de onderverdeeling dezer rubrieken, waarbij hem echter veel minder talrijke gegevens ten dienste stonden. Op deze wijze is het hem gelukt eene classificatie te geven, een rangorde van de artikelen, waaruit zijne prijsstatistiek was samengesteld; en deze statistiek liep niet over 22 artikelen, zooals bij Inglis Palgrave, maar over 223. Een waar reuzenwerk, waarvan ik hier slechts de hoofdtrekken kon mededeelen.

Ziehier de resultaten, naar gemiddelden van vijf jaren gerekend en het jaar 1860 tot uitgangspunt gekozen (1860 = 100):

	gewoon gemiddelde	**verbeterd gemiddelde**
1861-65	154.96	146.94
1866-70	163.90	164.82
1871-75	134.58	131.26
1876-80	106.78	108.14
1881-85	102.52	104.-
1886-90	93.04	95.20[1)]

Het moet ieder treffen, hoe weinig de cijfers der beide kolommen van elkander verschillen. Bij Inglis Palgrave vindt men afwijkingen van 3 tot 6 percent; hier bedragen zij 0.92 tot 8.02; maar dit hooge cijfer wordt slechts eenmaal bereikt, in 1861-65. In de vijf volgende tijdperken bedragen de verschillen 0.92, 3.32, 1.36, 1.48 en 2.16 percent van den middenprijs in 1860. Ook maken die 8.02 percent slechts 5.45 percent uit van het kleinste der twee bedragen (146.94), tusschen welke het verschil het grootst bleek te zijn.

Deze uitkomst ontneemt aan de quaestie, die ons bezighoudt, veel van hare practische beteekenis. Het blijkt nu, dat de

1) De prijzen zijn niet in goud, maar in *currency*.

‘betrekkelijke belangrijkheid’ der artikelen, mits wij ons onderzoek over zeer vele artikelen uitstrekken, zonder groote schade veronachtzaamd kan worden. Toch meen ik niet te mogen nalaten, over de quaestie zelve een enkel woord in het midden te brengen, want het komt mij voor, dat degenen, die bezwaar maken tegen de gewone methode van vergelijking, twee vragen dooreen mengen, waarvan de eene min of meer voor beantwoording vatbaar is, de andere nooit.

De eerste dier vragen luidt aldus: welke veranderingen heeft de gemiddelde koopkracht van het geld in zekere tijdvakken ondergaan; de tweede: welken invloed hadden deze veranderingen op den welvaartstoestand van den mensch? De eerste vraag betreft alleen de ruilverhouding tusschen geld en andere zaken; om die te kennen heeft men niets te maken met de ‘betrekkelijke belangrijkheid’ der goederen. Als men voor een pond suiker, een pond tarwe, een el katoen en wat er verder te koop is, in 1847/50 een som gelds moet betalen, die wij 100 zullen noemen, en die som is in 1851/60 geklommen tot 116, dan heeft men alle recht om te besluiten, dat de koopkracht van het geld in die jaren gedaald is in de verhouding van 116:100. Daarmede is echter volstrekt niet gezegd, dat iemand, die in 1847/50 een inkomen had van ƒ 1000, zich voor die ƒ 1000 evenveel goederen en diensten kon verschaffen als een ander, die in 1851/60 ƒ 1160 bezat. Dit zou slechts dan zoo zijn, wanneer alle goederen en diensten geheel *in dezelfde verhouding* waren gestegen. Men wil nu, om den invloed der prijsveranderingen op den welvaartstoestand van den mensch te berekenen, het eene artikel in ruimer mate in aanmerking nemen dan het andere; wat is echter daarmede gewonnen? De een verbruikt veel brood en weinig vleesch, de ander veel vleesch en weinig brood. De een rookt, de ander drinkt jenever; een derde doet geen van beide, maar verzamelt boeken of plaatwerken. Om te weten, hoe de prijsveranderingen den welvaartstoestand veranderen, zou men de menschen moeten verdeelen in talrijke groepen, want de ‘betrekkelijke belangrijkheid’ der dingen is verschillend naar gelang van ieders behoeften. En die behoeften ondergaan wijzigingen; het eene artikel wordt vervangen door het andere, dat beter of goedkooper is. ‘Beware of statistical averages,’ riep men ons

toe. De vermaning komt nooit zoo zeer te pas, als wanneer men den weg bewandelt, dien Inglis Palgrave en Prof. Falkner hebben ingeslagen. Het komt mij voor, dat hun een 'homme moyen' voor den geest staat, een wezen, dat voor zijn deel juist zóóveel van alle dingen koopt, als daarvan dooreengenomen ter markt komt. Maar zulk een wezen bestaat niet en kan niet bestaan. Zij hebben een formule willen geven, die tegelijk zou uitdrukken in welke mate de ruilverhouding tusschen geld en goederen verandert, en in welke mate door die verandering de welvaart der personen, wier inkomsten dezelfde zijn gebleven, wordt gewijzigd. Zulk eene formule is niet te vinden. Geene wijziging in de ruilverhouding tusschen geld en goederen is bestaanbaar, die niet voor de verschillende leden der maatschappij zeer ongelijke gevolgen heeft.

De fout, waarop ik wees, het door elkander mengen van twee problemen, wordt met betrekking tot ons onderwerp dikwijls begaan. Zoo herinnert de Oostenrijksche schrijver R. Zuckerkandl, in het reeds vermelde opstel[1)], aan de bekende waarheid, dat de prijsveranderingen zelven gewoonlijk invloed hebben op de verbruikte hoeveelheden: wat duur werd wordt minder, wat goedkoop werd meer gekocht. Vijf artikelen, a, b, c, d, e, ondergaan de volgende prijsveranderingen

a komt van	2	op	4
b komt van	3	op	5
c komt van	6	op	7
d komt van	8	op	10
e komt van	12	op	20

dus de 5 gemiddeld van 6.2 op 9.2. Maar verbruikt iemand in beide tijdperken niet dezelfde hoeveelheden van elk dezer vijf artikelen, dan is het zeer wel mogelijk, dat zijne uitgaven in een geheel andere verhouding stijgen.[2)] 'Und darin liegt denn auch die Schwierigkeit der Berechnung der Veränderungen der Kaufkraft des Geldes.' Neen, daarin ligt niet de moeilijkheid om die veranderingen zelven, maar om hare gevolgen na te gaan, twee zaken tusschen welke wij nauwkeurig moeten onderscheiden. Om de veranderingen in de koopkracht van het geld te leeren kennen heeft men alleen van noode een

1) Handwörterbuch, V, 24.
2) De schrijver zelf geeft het voorbeeld in ingewikkelder vorm, maar dat was onnoodig.

prijsstatistiek. Zoodanige statistiek is uit den aard der zaak altijd onvolledig, altijd gebrekkig, maar zij geeft toch, mits met zorg samengesteld, eenig licht. Doch den invloed der veranderingen in de koopkracht van het geld op de welvaart van *den* mensch te leeren kennen, is onmogelijk, want de smaken en de behoeften verschillen, ten gevolge van allerlei oorzaken.

Ik hoop in deze redeneering niet gefaald te hebben; bij de behandeling van dergelijke vraagstukken loopt men steeds gevaar in een verkeerd spoor te komen. Juist daarom echter heeft het mij genoegen gedaan te zien, dat de uitkomsten van Prof. Falkner's onderzoek zoo waren als hierboven is vermeld. Het veronachtzamen der ‘betrekkelijke belangrijkheid’ zij theoretisch verkeerd, practisch heeft het geen gevolgen van beteekenis. Wordt daardoor menige daling overschat, menige rijzing wordt het ook, en het een schijnt ongeveer tegen het ander op te wegen. Zoo althans verklaar ik mij het resultaat. Het is zeer opmerkelijk, dat bij Inglis Palgrave, die tienmaal minder artikelen tot voorbeeld nam dan Falkner, de afwijkingen, percentsgewijs over de index-getallen zelven gerekend, veel belangrijker zijn dan bij laatstgenoemden schrijver.[1)]

Met twee der drie quaestiën, die wij bij den aanvang van ons onderzoek ontmoetten, is nu afgerekend; de derde kan nauwelijks eene quaestie heeten. Het goud, zegt men, is belangrijk in koopkrachtgestegen. Sedert wanneer? vragen wij, en het antwoord luidt: sedert Duitschland definitief overging tot het goud, sedert 1873. Dat antwoord is onbevredigend. Natuurlijk staat het ieder vrij, bij zijne berekeningen omtrent de koopkracht van het geld uittegaan van zoodanig jaar als hem goeddunkt, dus ook van een jaar dat in geen enkel opzicht tot de normale behoort; mits hij niet verzuime den argeloozen lezer op de hoogte te brengen van hetgeen hij doet, hem duidelijk te zeggen: weet wel, dat de veranderingen in de koopkracht van het geld, die uit mijne mededeelingen zullen blijken alleen bewijzen, dat het geld aan koopkracht gewonnen of verloren heeft sedert een bij uitstek exceptioneel tijdperk. Deze waarschuwing bleef echter bij hen, die de prijzen van 1873 tot maatstaf namen, gewoonlijk achterwege. Ik veroorloof mij een ernstig protest tegen dit verzuim aan te teekenen.

1) Een verschil van 6 op 70 is bijna 9 percent!

Niemand, die in 1873 tot jaren des onderscheids gekomen en gewoon was kennis te nemen van de voorvallen in den handel, zal ooit kunnen vergeten wat destijds is gebeurd. Het heeft onuitwischbare sporen nagelaten in zijne herinnering, zoo al niet in zijn fortuin. Een tijdperk, om met Giffen te spreken, van 'unparalleled inflation' werd toen besloten door een crisis, die Max Wirth 'in ihrer Ausdehnung grösser und im Ganzen genommen tiefgreifender als alle vorhergegangenen' heeft genoemd. In de jaren 1872 en 1873 zijn naamlooze vennootschappen verrezen bij menigte, nooit was het 'Gründen' zulk een winstgevend bedrijf geweest.[1)] De prijzen van zeer vele artikelen bereikten een ongekende hoogte en met de prijzen de loonen. Het was een echte zwendeltijd. En de stand der prijzen in die jaren zou ons tot maatstaf moeten dienen ter beoordeeling der normale veranderingen in de koopkracht van het goud? Maar wien is het ooit in het hoofd gekomen om den loop dier veranderingen af te meten naar den stand der prijzen in 1857! Ik neem mij voor, bij de beschouwingen die straks zullen volgen, niet alleen de jaren 1872 en 1873, maar het geheele tijdperk 1871-75 weg te laten, ten einde zekerheid te hebben dat ik van jaren spreek, waarin èn de opwinding, èn de reactie, wat haren invloed op de prijzen betreft, hadden uitgewerkt.

En nu de vierde quaestie. Wij willen vernemen wat de prijsstatistiek ons leert omtrent de veranderingen in de koopkracht van het geld. Doch welke statistiek zullen wij raadplegen? Er is keus.

De meest bekende is die, waarvan ik reeds gesproken heb, van het Engelsche weekblad *The Economist;* doch Dr. Forsell heeft volkomen gelijk als hij haar geheel terzijde schuift. Zij loopt over slechts 22 artikelen, onder welke het artikel katoen vier malen voorkomt. Men begrijpt welke sprongen het middencijfer van hare index-numbers in de jaren der katoencrisis te zien geeft: van 118 in 1858 klimt het tot 162 in 1866! Dr. Giffen maakt van deze statistiek gebruik, hoewel niet uitsluitend van deze. Maar zelfs een beperkt gebruik schijnt mij onraadzaam, want de prijsbeweging van 22 (of

1) Bijzonderheden daarover behelst mijn opstel in *De Economist* van 1878, Deel II, bl. 837 en verv.

eigenlijk 19) artikelen leert ons *niets* omtrent de veranderingen in de algemeene koopkracht van het geld.

Minder onvolledig zijn de cijfers van den Engelschen wolmakelaar Sauerbeck. Zij strekken zich uit over 45 artikelen, te weten

19 voedingstoffen[1)]
7 delfstoffen[2)]
8 textiele stoffen[3)]
11 diversen[4)]

en hebben het gemiddelde der jaren 1867-77 tot maatstaf (1867-77 = 100). Een nog veel uitvoeriger tabel hebben wij aan den Duitschen geleerde Dr. Soetbeer te danken. Op zijn verzoek berekende het Hamburgsche bureau van handelsstatistiek de middenprijzen van 100 artikelen. Hij voegde die van 14 Britsche exportgoederen daaraan toe, en liet, na de eerste publicatie van dien arbeid, de cijfers nauwkeurig herzien en tot 1885 aanvullen. Men vindt Soetbeer's tabellen in de bekende *Materialien zur Erläuterung und Beurtheilung der wirthschaftlichen Edelmetallverhältnisse und der Währungsfrage*[5)]. Na zijn dood is zijn arbeid voortgezet door den Heer Heinz, directeur van het bureau van handelsstatistiek te Hamburg. Dit geschiedde op verlangen van Prof. Falkner, die de uitkomsten van alle hem bekende onderzoekingen betreffende den loop der prijzen in zijn hierboven vermeld verslag heeft opgenomen.[6)]

Falkner's eigen statistiek, zooals vermeld is, omvat 223 artikelen, doch zij is te speciaal Amerikaansch om ons het licht te geven dat wij hier zoeken.

De uitvoerigste gegevens zijn te vinden in een werkje van Dr. Franz Kral, *Geldwert und Preisbewegung im Deutschen Reiche*, met een inleidend woord van Dr. Von Neumann-Spal-

1) Twee soorten van tarwe; meel, gerst, haver, maïs, aardappelen, rijst, twee soorten van ossen- en van schapenvleesch; varkensvleesch, spek, boter, twee soorten van suiker; koffie, thee.
2) Twee soorten van ijzer; koper, tin, lood, twee soorten van steenkolen.
3) Twee soorten van katoen en van wol; vlas, hennep, en jute.
4) Huiden, leder, talk, palmolie, olijfolie, lijnzaad, petroleum, soda, Chili Salpeter, indigo, timmerhout.
5) 2e. druk, Berlin, 1886.
6) *Wholesale prices*, enz. Part. I, bl. 258. Over de tabellen van Soetbeer en hare voortzetting door den Heer Heinz vindt men eenige bijzonderheden in *De Economist*, 1894, bl. 557.

lart, in 1887 verschenen. Hier vinden wij een overzicht loopende over de jaren 1847-1884, waarin de prijzen en index-getallen zijn vermeld van 265 Hamburgsche artikelen. Tot maatstaf van vergelijking is het jaar 1871 gekozen.[1)]

De opsomming is niet compleet, doch zij vermeldde het voornaamste en ik wil nu in den beknoptsten vorm mededeelen tot welke uitkomsten de onderzoekingen van Sauerbeck, Soetbeer en Kral hebben geleid. Daar Soetbeer den middenprijs der jaren 1847-50 tot maatstaf nam, heb ik de cijfers van de beide anderen zoo omgewerkt, dat ook hunne indexgetallen uitdrukken, hoeveel de prijzen, dooreengenomen, vergeleken met de middenprijzen van 1847-50 percentsgewijze zijn gestegen en gedaald.

	Sauerbeck 45 art.	**Soetbeer 114 art.**	**Kral 265 art.**
1847-50	100	100	100
1851-60	117	116	114
1861-70	125	123	110
1871-75	128	133	122
1876-80	111	123	112
1881-83	105	122	109
1884	95	114	101
1885-91	88	105	-

Letten wij op de punten van overeenstemming en verschil; beide zijn merkwaardig.

Voor de jaren 1851-60 wijzen zij alle eene verhooging aan, en het bedrag dier verhooging is niet zeer ongelijk, want het verschilt tusschen Sauerbeck en Soetbeer slechts één, tusschen Sauerbeck en Kral slechts drie percent. Voorts wijzen zij alle eene rijzing aan in het tijdperk 1871-75 (de oorzaak daarvan is bekend) en eene daling terstond daarna; bij Sauerbeck echter is die daling niet minder dan 17, bij de twee anderen slechts 10. Eindelijk bespeurt men in elke kolom eene groote daling ten jare 1884: bij Sauerbeck van 10, bij Soetbeer en Kral van 8. Er is ook een merkwaardige overeenkomst tusschen Sauerbeck en Soetbeer, wat den omvang der daling van 1881-83 tot 1885-91 betreft: bij beiden juist 17.

1) De statistiek van Dr. Kral is geput uit dezelfde bron als die van Dr. Soetbeer; maar deze laatste deed een keus.

Maar overigens! Neemt men de cijfers van Soetbeer tot maatstaf, zoo komt men tot deze slotsom, dat, afgezien van de periode 1871-75, de koopkracht van het geld in de jaren 1861-1883 dooreengenomen vrij standvastig is gebleven. En de cijfers van Kral, hoewel zij anders luiden, voeren tot dezelfde uitkomst. Om dit aan het licht te brengen geef ik de volgende kleine tabel.

	Soetbeer	**Kral**
1861-70	123	110
1876-80	123	112
1881-83	122	109

Konden wij ons op deze getallen verlaten, dan zouden wij het volgende beeld mogen geven van den loop der prijzen en de daaruit voortgevloeide veranderingen in de koopkracht van het goud:

Na de Californische en Australische ontdekkingen stijgen de prijzen eerst aanmerkelijk; maar nadat zij in 1861-70 tot rust zijn gekomen, ondergaan zij vóór 1884 dooreengenomen geene andere stoornis dan die door den zwendel van 1872 en 1873 is teweeggebracht. In 1884 kwam hierin verandering; toen begon eene aanmerkelijke daling, die de prijzen, vergeleken met 1881-83, 17 punten lager bracht. Korter uitgedrukt: de koopkracht van het goud bleef, afgezien van de jaren 1871-75, in de periode 1861-1883 nagenoeg dezelfde en steeg daarop 16.2 percent.[1)]

Tot deze slotsom leiden ons de gegevens van Soetbeer; maar niet die van Sauerbeck. Bij hem begint de daling reeds veel vroeger:

1861-70	125
1876-80	111
1881-83	105
1884	95
1885-91	88

Vergelijkt men den stand der prijzen in de eerste met den stand der prijzen in de laatste periode, zoo komt men tot eene rijzing in de koopkracht van het goud, die niet minder dan 42 percent bedraagt.[2)] Mochten wij aannemen, dat Kral's tabel, indien zij tot 1891 ware voortgezet, ons voor het tijdperk 1885-91, evenals de tabellen der beide anderen, 17 punten

1) 122/105 × 100 = 116.2
2) 125/88 × 100 = 142.0

lager dan 1881-83 had gebracht, dan zouden wij bij hem tot 92 zijn gekomen. Daaruit zou, vergeleken met het middencijfer van 1861-70, slechts een rijzing in de koopkracht van het goud van 19.5 percent zijn gevolgd.[1)] Nog niet de helft der rijzing, waaraan Sauerbeck ons zou doen gelooven.

Hier staan wij voor een moeilijkheid. Un problème bien posé est à demi resolu, maar het probleem goed te stellen, daarin ligt hier juist het bezwaar. Volgen wij Soetbeer en Kral, zoo kunnen wij onze aandacht bepalen tot hetgeen gebeurd is na 1883; vóór dien tijd is de koopkracht van het goud niet gestegen. Maar volgen wij Sauerbeck, zoo moeten wij hooger opklimmen, daar de rijzing in de koopkracht van het goud dan veel eerder begonnen is.

Het eenige middel om hier tot klaarheid te komen is een weinig aantrekkelijke arbeid: de tabellen van Sauerbeck en Soetbeer aandachtig met elkander te vergelijken. Het zou kunnen zijn, ziedaar de eerste hypothese, dat er verschil bestond tusschen de prijsopgaven van dezelfde artikelen bij beiden, en dit verschil belangrijk genoeg ware om de uiteenloopende resultaten op te helderen. Is dit zoo?

Ik heb het becijferd. Sauerbeck heeft van 6 artikelen twee soorten; hij heeft daarenboven 4 artikelen, die bij Soetbeer ontbreken; de twee schrijvers hebben dus 35 artikelen gemeen. Ik heb in Soetbeer's tabel de prijzen dezer 35 artikelen door die van Sauerbeck vervangen, wat de jaren 1861-70 en 1881-83 betreft; toen kwam ik

voor	1861-70	tot	125,	in plaats van	123
voor	1881-83	tot	120,	in plaats van	122

Het verschil heeft geen groote beteekenis, naar men ziet.

Neen, de hoofdoorzaak ligt elders; zij ligt bij de 79 artikelen, die Sauerbeck niet heeft. Zoodra men de prijsbeweging van deze laatste afzonderlijk beschouwt, ziet men terstond, welken invloed het opnemen of verwaarloozen dezer artikelen op de

1) 110/92 × 100 = 119.5

einduitkomst hebben moest. Ik vermeld ze alle in een noot,[2)] met hunne gemiddelde index-getallen in 1861-70

2)

	1861-70	1881-83		1861-70	1881-83
Rogge	134	108	peper	130	208
roggemeel	146	145	piment	50	83
mout	120	145	cassia lignea	116	44
boekweit	120	144	sago	84	68
erwten	132	155	arak	123	132
witte boonen	118	118	rum	143	209
hop	241	398	tabak	137	123
klaverzaad	173	170	cochenille	68	34
koolzaad	122	113	blauwhout	115	122
raapolie	109	86	roodhout	74	61
olijfolie	146	158	bindstg	150	181
kaarsvet	116	182	palmolie	117	99
melk	121	171	ivoor	144	189
kaas	134	148	staal	101	67
reuzel	118	117	zink	128	117
kaneelen	160	125	kwikzilver	54	47
spiritus	133	134	zwavel	103	93
paardehaar	126	116	zout	54	47
borstels	136	225	kalk	89	90
loodwitten	109	109	cement	104	94
loodsuiker	127	157	bouwwerk	123	116
hoefnagels	177	252	bompen	117	100
lijm	126	133	guano	117	71
eieren	128	156	gom elastiek	119	171
haargen	138	175	gutta percha	159	151
gedroogde visch	159	185	harst	291	133
traan	140	111	cyam kalium en bronze kali	71	68
rozijnen	145	132			
krenten	77	92	potasch	85	75
amandelen	119	130	pek	151	108
gedroogde pruimen	110	121	teer	113	108
gewone fransche wijn	175	308	was	114	68
			de 14 Britsche exportartikelen	129	104

en 1881-83. Telt men die getallen bijeen - de Britsche exportartikelen natuurlijk 14 maal gerekend - en deelt men de sommen door 79, zoo verkrijgt men de volgende gemiddelden

1861-70	126.1
1881-83	126.6

Dus geen daling, zelfs eenige rijzing. Er is dus alle reden om te denken, dat Sauerbeck's tabel geene aanmerkelijke afwijking zou vertoonen van die van Soetbeer, indien zij volledіger ware geweest. Slechts aan hare grootere onvolkomenheid is het toe te schrijven, dat zij ons brengt tot een ruim twee maal grootere stijging in de koopkracht van het goud, dan

[illegible]	107	127
cacao	174	224

waartoe wij op grond van Soetbeer's en Kral's tabellen mogen besluiten.

Men zal misschien de opmerking maken, dat onder Soetbeer's 79 artikelen, die bij Sauerbeck ontbreken, verscheidene voorkomen, die slechts luttel belang hebben.

Dit is zoo, maar van de weinig beteekenende zaken zijn er al evenveel gedaald als gestegen, terwijl de 14 Britsche exportgoederen op een enkele uitzondering na uit bewerkte katoen, vlas en wol bestaan, artikelen die sterk in prijs verminderd zijn. Ook verdient het de aandacht, dat de prijsbeweging, die zich afspiegelt in Soetbeer's *algemeene* gemiddelden, slechts zeer ten deele verloren gaat bij de beschouwing der groepen. De tabel bevat er acht[1)] en bij deze is de loop der prijzen aldus:

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	I-VIII
1861-70	131	132	117	118	98	130	125	129	123
1876-80	138	146	138	126	94	102	96	111	123
1881-83	139	154	142	121	84	96	96	104	122
1884	123	150	120	117	78	97	84	103	114
1885-91	104	131	125	116	77	99	81	95	105

De groepen I-IV, die uit 68 artikelen bestaan, vertoonen vóór 1884 geen doorgaande daling, eerder een doorgaande rijzing. Groep VI (textiele grondstoffen) en groep VIII (bijna uitsluitend bewerkte textiele grondstoffen) ondervonden natuurlijk in sterke mate den invloed van de herleving der katoenproductie in Noord-Amerika, na het einde van den burgeroorlog aldaar. Hier moest de prijsbeweging wel een bijzonder karakter dragen. Blijven over de groepen V en VII; maar zij bevatten slechts 25 artikelen van de 114.

Eindelijk zij herinnerd aan de overeenstemming, niet in de cijfers, maar wel in den algemeenen gang na 1851-60, tusschen de tabel van Soetbeer en die van Kral, welke laatste bijna zesmaal zoo omvangrijk is als die van Sauerbeck.

1)

I.	Landbouwproducten	20 artikelen.
II.	Voortbrengselen van veeteelt en visscherij	22 artikelen.
III.	Zuidelijke vruchten	7 artikelen.
IV.	Tropische artikelen	19 artikelen.
V.	Metalen en mineralen	14 artikelen.
VI.	Textiele grondstoffen	7 artikelen.
VII.	Diversen	11 artikelen.
VIII.	De Britsche exportgoederen	14 artikelen.

Men kan in zaken als deze nooit tot wiskundige zekerheid komen; maar ik meen genoeg gezegd te hebben om aan te toonen, dat zij die aan een zeer sterke rijzing in de koopkracht van het goud gelooven - 35 percent is het cijfer, waarover de Engelsche bimetallisten het vrij wel met elkander eens zijn geworden - ons argumenten schuldig zijn, die zij ons tot dusver hebben onthouden. Zij moeten ons zeggen, waarom zij aan Soetbeer's resultaten, die van zulk een groote rijzing niets doen blijken, geen waarde hechten. Wat mij betreft, voorshands kan ik geen andere slotsom aannemelijk achten dan deze:

Daargelaten de periode 1871-75, is de koopkracht van het goud in de jaren 1861 tot 1883 tamelijk standvastig gebleven. Toen volgde eene rijzing, die echter voor 1885-1891 niet hooger kan worden gesteld dan op 16 percent ongeveer.[1)]

Hoe dezen loop van zaken te verklaren? Hebben wij hier alleen te doen met factoren die betrekking hebben op de goederen, of ook met factoren die betrekking hebben op het goud? Dit moet nu onderzocht worden.

II.

Vooraf echter een korte opmerking.

Het is in den laatsten tijd bij Engelsche schrijvers in zwang gekomen, de uitdrukkingen: verhooging der koopkracht van het goud en goud-appreciatie met elkander te vereenzelvigen. Prof. Nicholson verzekert ons in zijn *Treatise on money* met nadruk, dat het eene dwaling is dit niet te doen. Onverschillig

1) Ziehier de specificatie dezer jaren

1885	108.72
1886	103.99
1887	102.02
1888	102.04
1889	106.13
1890	108.13
1891	109.19
	———
dooréén...	105.74

Uit de mededeelingen in *De Economist*, naar welke zoo even is verwezen, blijkt, dat de prijsopgaven der jaren 1888-1891 niet dezelfde waarde hebben als de voorgaande. Maar de gemiddelde daling in 1885-91, vergeleken met 1884, is bij Soetbeer-Heinz nog iets *grooter* dan bij Sauerbeek.

wat de reden zij, zoodra men voor een bepaalde hoeveelheid goud meer dan vroeger kan krijgen, is het goud duurder geworden, geappreciëerd. Foxwell zegt het wel niet met zooveel woorden, doch het laat zich bewijzen, dat hij geen andere opvatting huldigt. Het weekblad *The Statist*, groot voorstander van de leer der goud-appreciatie, hoewel hevig bestrijder van het bimetallisme, vraagt telkens: hoe kan iemand weigeren te gelooven, dat het goud geappreciëerd is? Let slechts op den loop der prijzen!

Er zijn tegen het gelijkstellen van deze twee begrippen, geene overwegende bezwaren; denkt men bij het gebruik van de uitdrukking waarde alleen aan ruilwaarde, zoo heeft men alle reden om verhooging der *koopkracht* en der *waarde* van het goud woorden te achten van eenerlei strekking. Doch men wachte zich daarbij voor dwaling. Wie aan het woord goudappreciatie de zoo even aangeduide zeer onschuldige beteekenis hecht, onthoude zich bij het constateeren van appreciatie zorgvuldig van gevolgtrekkingen, die alleen dan gerechtvaardigd zijn, wanneer de beteekenis van het woord veel verder reikt. Dit wordt niet altijd in acht genomen. Nicholson, bijvoorbeeld, schrijft ergens in zijn boek:[1] 'niemand zal ontkennen, dat hoe vaster de standaard blijft, des te beter dit is voor de geheele maatschappij.' Niemand zal dit ontkennen, mits vastheid niet vastheid van koopvermogen beteekent. De welbekende economische stelling, dat vastheid van waarde de beste eigenschap is van een standaardmetaal, werd altijd zoo begrepen, dat de betrekking tusschen vraag en aanbod van ruilmiddelen aan geen sterke en vooral aan geen snelle afwisselingen onderhevig mag zijn. Hetgeen heden duur is wordt morgen goedkoop; alle prijzen staan bloot aan veranderingen; doch nooit brenge de toestand van het *ruilmiddel* prijsveranderingen te weeg. Volgens de opvatting van Nicholson echter wordt vastheid in de waarde van het geld geheel iets anders en voldoet slechts dan een muntmetaal aan den eisch van een goeden standaard te zijn, indien het schaarscher of overvloediger wordt, naar gelang de goederen dit worden: wanneer door vermindering van voortbrengingsmoeite de prijzen zouden dalen, moet terstond het aanbod van ruilmiddelen zoodanig toenemen, dat

1) Ed. 1888, bl. 226.

elke algemeene daling wordt verhinderd. Het is niet waarschijnlijk, dat onze schrijver dit heeft willen te kennen geven, want zulk een fonkelnieuwe leer zou hij niet ter loops hebben voorgedragen. Ik denk eerder, dat hij ontrouw werd aan zijn eigen bepaling.

Een ander voorbeeld geeft ons Foxwell, in *The Contemporary Review* van December 1892. Hij zegt daar, dat sedert 1873 goud het onvaste, zilver het vaste metaal is geweest. Wel wordt het tegenovergestelde beweerd - by those who ought to know better - maar het is zoo niet: zilver bleef van 1873 tot 1885 ‘bijna volmaakt standvastig in koopvermogen.’ Dit zijn eenvoudig feiten - mere matters of fact - niet voor tegenspraak vatbaar - ‘door dezulken, die de termen verstaan, waarin zij zijn uitgedrukt.’ De bedoeling is zonneklaar: ook bij Foxwell is waarde enkel ruilwaarde, en goudappreciatie niets anders dan rijzing in de koopkracht van het geld. Maar weinige bladzijden verder verzekert hij ons, dat goudappreciatie nadeelig is voor dezulken, die op groote schaal leenen - the great borrowers. Het is duidelijk, dat hij thans in het woord meer legt dan aanvankelijk; waarom toch zouden de debiteuren benadeeld worden, indien door vermindering van voortbrengingsmoeite, door uitbreiding van productie in verre streken, de prijzen dalen? Slechts dan worden zij benadeeld, wanneer de oorzaak der prijsverlaging niet bij de goederen ligt, maar bij het geld; met andere woorden, wanneer het goud, waarin zij rente en aflossing moeten betalen, schaarsch is geworden.

Een derde voorbeeld, eindelijk, geeft ons *The Statist*. Hoe dit weekblad de uitdrukking ‘appreciation of gold’ opvat werd zoo even vermeld: in gelijken zin als Nicholson en Foxwell. Maar in haar nommer van 7 Juli 1894 (bl. 18) geeft ons de redactie eene economische beschouwing, waarin wij lezen ‘that the appreciation of gold has intensified the fall in prices,’ en dat die daling allerbelangrijkst is geweest ‘whether there was or was not appreciation of gold.’ Onmiddellijk hieraan vooraf gaan de woorden: ‘prices are lower than they otherwise would be, because of that depreciation.’ Welke redelijke zin aan dat alles te hechten is, tenzij ‘appreciation’ schaarschte van goud beteekent en niet enkel daling der prijzen, gaat boven mijn begrip. ‘De prijzen zijn lager dan zij anders zouden zijn, van wege.... de prijsverlaging.’ Dat zou iets hebben van wartaal.

Er moge geen misverstand heerschen. Ricardo heeft door zijn dubbelzinnig gebruik van de uitdrukking Waarde veel verwarring gesticht; men volge niet, maar vermijde zijn voorbeeld, en een der middelen daartoe is, dat men ‘goud-appreciatie’ steeds vervangt door ‘rijzing in de koopkracht van het goud’. Dit is omslachtiger, maar duidelijker. Wij loopen dan geen gevaar ons te verbeelden, dat wij een quaestie hebben opgelost, terwijl wij eenvoudig statistiek hebben geleverd; ons te verbeelden, namelijk, dat wij omtrent de oorzaken van prijsveranderingen licht verkregen, terwijl wij die veranderingen zelven slechts constateerden.

Komen wij thans tot de zaak: heeft goudschaarschte aandeel gehad in de prijsbeweging, welker omvang wij trachtten te leeren kennen? De gronden van hen, die op deze vraag een bevestigend antwoord geven, zijn, voor zoover ik kan nagaan, slechts twee in getal: I. de depressie sedert 1873 is op geen andere wijze te verklaren; II. aan het goud zijn in de laatste twintig jaren zóóvele eischen gesteld, dat het noodwendig, bij de afnemende productie, stijgen moest. Achtereenvolgens hebben wij na te gaan, welke kracht er schuilt in die beide argumenten.[1)]

De depressie sedert 1873 zou op geen andere wijze te verklaren zijn. Wij hadden, zoo ongeveer spreekt Nicholson, rust, bij veel vooruitgang in de kunsten van voortbrenging en de middelen van verkeer. Er zijn geen groote oorlogen geweest of ongezonde speculatiën op groote schaal. De productieve kracht van arbeid en kapitaal is toegenomen. Waarlijk, depressie van welken aard ook is een zonderling resultaat van dit alles! Er moet dus een stoornis in het spel zijn, en wat anders kan zij wezen dan goudschaarschte? In gelijken geest spreken allen, die over de oorzaken der prijsverlaging zoo denken als Nicholson. De een zegt het uitvoeriger, de ander

1) Men noemt nog een derde argument: de prijzen in de Aziatische landen met zilveren standaard zijn niet gestegen. Dit is echter geen argument, maar slechts een herhaling in anderen vorm van het probleem, dat wij hebben op te lossen. De goudprijzen van Aziatische producten en van zilver daalden nagenoeg *pari passu*; daardoor bleef hunne onderlinge ruilverhouding grootendeels onveranderd; wat bewijst dat? De oorzaak *kan* bij het goud liggen, maar *of* dat zoo is, moet juist onderzocht worden.

beknopter, maar bij allen is de hoofdinhoud dezelfde, en ik meen dien nauwkeurig te hebben teruggegeven.

Het argument schijnt mij zwak om allerlei redenen.

Men verbaast zich er over, dat gunstige gebeurtenissen tijdelijk depressie veroorzaken; doch zou wel ooit op economisch gebied iets werkelijk goeds zijn voorgevallen, dat niet in ruimeren of engeren kring depressie te weeg bracht? Het vermogen der maatschappij om zich te plooien, te voegen, naar de omstandigheden, waaronder zij verkeert, is zoo groot, dat nooit iets nuttigs van eenig aanbelang op stoffelijk gebied gebeuren kan, of velen worden tijdelijk, ja sommigen duurzaam benadeeld. Omgekeerd stichten kwade dingen goed. Het ware zeker een groot kwaad, zoo alle directe belastingen door accijnzen op levensbehoeften werden vervangen; doch het zou een groote verlichting zijn voor de gegoeden en hun aanleiding geven om meer te verteren. Natuurlijk zou evenveel inkrimping van uitgaven bij anderen daar tegenover staan; in de economische omgeving dezer laatsten zou depressie komen. Maar in die van de rijken juist het omgekeerde. Wie weet welk een gulden tijd zou aanbreken voor rijtuigmakers, fabrikanten van fijne meubelen, koek en banketbakkers!

Er is in deze wereld geen onvermengd kwaad; maar ook geen onvermengd goed. De uitvinding van het stoomwerktuig - wie kan het nog loochenen? - was een zegen voor het menschdom; doch hoeveel tranen heeft zij doen vloeien! Sidney en Beatrice Webb, in die belangrijke geschiedenis der Trade Unions waarmede zij onlangs de litteratuur hebben verrijkt, verhalen, dat in het begin dezer eeuw de inkomsten der wevers met oude werktuigen op één derde zijn verminderd; men stelle zich voor oogen wat zulk een vermindering te zeggen had! - Een zegen voor een graan importeerend volk is de uitbreiding van het landbouwgebied; maar de daling van prijzen, die er uit voortvloeit, sticht zelfs bij een zoodanig volk vele jammeren, en er zal heel wat verschuiving en verplaatsing van kapitalen en arbeidskrachten moeten plaats vinden, eer die geweken zijn! - Of laat het productievermogen van een land algemeen toenemen, zoodat alles goedkooper wordt. Dooreengenomen zal hierdoor de producent geen schade lijden, want hij wint op de hoeveelheid terug wat hij verliest op den prijs; maar in zeer vele gevallen zal de winst het verlies niet vergoeden, omdat de prijs

in sterker mate daalde dan de hoeveelheid toenam, en dan is depressie onvermijdelijk. Er moet weder verplaatsing, opschuiving volgen, altijd een pijnlijk proces.[1)]

Depressie bij vooruitgang is derhalve geen zonderling verschijnsel, maar iets zeer natuurlijks, een verschijnsel, dat nooit achterwege blijft. Dit is het eerste, dat wij hebben op te merken. In de tweede plaats zij gevraagd, of men de nadeelige gevolgen van schaarschte van ruilmiddelen niet overdrijft.

De overdrijving reikt niet op ieder punt bij allen even ver. Alphonse Allard bijvoorbeeld, schoon niet beducht voor extravagantiën, heeft in zijn boek van 1889 een paragraaf, getiteld: *Il y a des favorisés et des victimes*. Hij erkent dus dat er winnenden zijn, al brengt hij daaronder alleen de schuldeischers; van degenen, die pensioenen, lijfrenten of vaste tractementen genieten, zwijgt hij geheel. Maar Prof. Foxwell wil niets van dien aard toegeven. In zijne redevoering van 27 Januari 1893, gehouden te Manchester in de vergadering der *Bimetallic league*, beweert hij dat de 'appreciatie van goud' nadeelig is voor alle belangen zonder onderscheid: I have no doubt that the appreciation of gold - ook in dit geval zal hij daaronder toch wel iets meer verstaan dan vermeerdering der koopkracht van dat metaal, onverschillig door welke oorzaak? - affects unfavourably every interest in this country without exception.[2)] Hoe bewijst hij deze verreikende stelling? Het ligt toch voor de hand om aan te nemen, dat schuldeischers, dat allen die vaste inkomsten hebben, moeten winnen? Neen, dat schijnt wel zoo, maar het is zoo niet. 'Schuldenaren betalen niet altijd datgene, waartoe zij zich verbonden hebben en daar zijn zulke dingen als rentereductie, reductie van het nominale kapitaal, enz.' Zulke dingen zijn er inderdaad, maar die zijn er altijd geweest en zullen altijd voorkomen, om het even of het goud overvloedig is of schaarsch. En dan de gesalarieerden? 'Ook deze zullen op den langen duur niet winnen,' want 'de depressie in bedrijven en ondernemingen heeft ten gevolge, dat er minder werk is, en dit voert eindelijk tot een daling van

1) Breeder is dit alles uitgewerkt is mijn opstel over *Depressie in handel en nijverheid*, Verslagen en mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, 3e Reeks, 4e deel (1887) 3e stuk, blz. 295-314.

2) Report bl. 33.

arbeidsloonen en tractementen.' Maar was dat de quaestie? Als het geld door schaarschte meer koopvermogen krijgt, schikt zich op den duur alles daarnaar, en dit is voor niemand een verlies. Bewezen moest worden, niet dat de gesalarieerden op den langen duur niet winnen, maar dat zij schade lijden. 'The appreciation of gold affects *unfavourably* every interest in this country;' aldus luidde de stelling, die Foxwell aannemelijk zou maken.

Om haar te bewijzen, zegt hij ons eerst dat schuldeischers zich wel eens rentereducties moeten getroosten, daarna, dat geldloonen en tractementen zich voegen naar de verhoogde koopkracht van het geld. Ik kan deze argumenten niet overtuigend noemen. Men loochent wat evident is door tegen te spreken, dat 'appreciatie' van goud voordeel geeft aan allen, wier geldelijke inkomsten door deze oorzaak niet verminderen; duurzaam voordeel, wanneer de vermindering steeds achterwege blijft, tijdelijk voordeel, wanneer zij eerst na korter of langer tijd intreedt. En van dit voordeel moet noodwendig iets afstralen op de economische omgeving dergenen, die het genieten. Hier althans kan geen depressie zijn, of indien zij er is, moet zij zeer getemperd worden.

Nog om een andere reden geloof ik, dat de nadeelen van goudschaarschte zoo groot niet zijn als zij dikwijls worden voorgesteld. Ik moet hier in een min of meer abstract betoog treden.

Slechts weinige goederen verkrijgen terstond den vorm waarin zij voldoen aan onze behoeften, en het gereed gekomene moet veelal, na de industrieele, nog een commercieele behandeling ondergaan. Op welk stadium vertoont zich, bij schaarschte van ruilmiddelen, de prijsverlaging het eerst? Het is niet aan te nemen, dat zij zich terstond en in mathematische evenredigheid op ieder stadium tegelijk zou vertoonen; doch waar begint zij? Dalen eerst de winkel-, dan de *en gros* prijzen, en plant zich de beweging van trap tot trap voort, zoodat zij de prijzen der grondstoffen, der werktuigen en andere hulpmiddelen van productie, het laatst aantast? In dat geval is het beloop een doorgaande depressie; doorgaand in dezen zin, dat de depressie telkens van het eene bedrijf op het andere overgaat en door dien overgang wijkt van het bedrijf, waar zij is ingetreden. Maar begint de beweging bij de grondstoffen, bij de hulpstoffen,

bij de werktuigen, bij de verkeersmiddelen, dan is het beloop gunstiger. Lage prijzen van ruw katoen, van steenkolen, van machineriën, zijn niet schadelijk, maar voordeelig voor spinners en wevers, zoolang de prijzen hunner fabrikaten onveranderd zijn gebleven. Lage graanprijzen, schoon hinderlijk voor den landbouw, geven voordeel aan brood-, stijfsel-, gist- en spiritusfabrikanten, bierbrouwers. Een daling van prijzen die, als men het zoo mag uitdrukken, van onder op begint, hoezeer zij depressie kan brengen in sommige vakken, brengt stellig levendigheid in andere, en ik zoek te vergeefs naar redenen, die ons zouden dwingen te gelooven, dat schaarschte van ruilmiddelen noodzakelijkerwijs altijd het eerst de prijzen aantast der geheel afgewerkte goederen. Mij dunkt, de daling zal voor sommige artikelen hier, voor andere ginds aanvangen. Het zal bepaald worden door allerlei omstandigheden; bij voorbeeld hierdoor: in welk land de schaarschte een oorsprong nam en welke zaken dat land in- en uitvoert.

Wij moeten ook denken aan de werking van loonsvermindering. Men verzekert ons dat de loonen zich het laatst naar de verhoogde waarde van het geld zullen schikken; daarin, zegt men, ligt een der voorname oorzaken van depressie. Is die voorstelling juist? Dit punt, zoover mij bekend is, werd nog nooit grondig onderzocht, en het ware hier niet de plaats om er diep op in te gaan. Een van Engelands beste economen, Cairnes, heeft het omgekeerde proces behandeld - the course of depreciation - en hij gelooft, dat in zóódanig geval de loonen het eerste zullen veranderen.[1)] Maar het staat ten eerste niet vast, dat hij onvoorwaardelijk gelijk heeft; ten tweede niet, dat bij goudschaarschte in allen deele het omgekeerde moet gebeuren van hetgeen bij plethora van goud voorvalt; ten derde niet, dat onder alle omstandigheden de gang van zaken dezelfde moet wezen. Mij dunkt echter, als in eenige groote vakken van bedrijf depressie is ontstaan en daarop de loonen gedaald zijn, is het schier ondenkbaar, dat deze daling zich niet uitstrekt tot andere takken van bedrijf, die nog in normalen toestand verkeeren. Maar als dat gebeurt zullen de ondernemers in die bedrijven meer gaan verdienen dan vroeger, want hunne zoogenaamde productiekosten zijn verminderd. Dit zal hen

1) *Essays in political economy, London*, 1873. Zie vooral bl. 59 en bl. 148.

aansporen tot grootere werkzaamheid, tot meer aanbod van goederen; zoolang totdat het meerdere aanbod ook in hunne vakken geleid heeft tot die prijsverlaging, die zich ten slotte ten aanzien van alle artikelen moet openbaren. Cairnes zegt ergens, dat waarde*vermindering* van het goud volstrekt niet altijd en alleen door grootere levendigheid in zaken tot rijzing der prijzen voert; de weg is meermalen depressie. Het is niet onwaarschijnlijk, dat hetzelfde geldt van het economisch proces, waarvan wij nu spreken. Alleen zouden wij het aldus moeten uitdrukken: de weg is niet altijd depressie, soms ook levendigheid.

Alles wel beziende, geloof ik niet, dat de rampen, door vermindering van den geldvoorraad teweeg gebracht, die van vermeerdering overtreffen, zooals velen denken.[1)] Een warm voorstander van het bimetallisme, Herbert C. Gibbs, zeide kort geleden in een te Londen door hem uitgesproken redevoering: ‘Speaking as a trader, in a nation of traders, I say boldly, that though I am desirous for stability, and stability alone, yet of the two I would prefer to be an inflationist than a contractionist. For what is the great danger of inflation? Not surely the stimulus to trade that is given thereby, but it is the inevitable period of contraction that will follow it, if the inflation is of an unreal or temporary character, such as that caused by forced paper currency.’[2)] Derhalve, indien de vermeerdering slechts kon aanhouden en niet door contractie moest worden gevolgd, ware zij een weldaad, immers ‘a stimulus to trade.’

Mij dunkt, alles hangt hier af van de beteekenis die aan het woord ‘trade’ wordt gehecht. Verstaat Gibbs daaronder den eigenlijken handel, den speculatiehandel, dan heeft hij gelijk, en mocht deze onder zijn gehoor ruim vertegenwoordigd zijn geweest, dan moet hij - speaking as a trader - veel bijval hebben ingeoogst. Toen den 13 Augustus 1890 de

1) Ik vestig hier zeer de aandacht op de antwoorden door Engeland's bekwaamsten econoom, Prof. Marshall, gegeven aan de *Royal Commission* (benoemd 20 September 1886) *to inquire into the recent changes in the relative values of the precious metals. Appendix to Final Report*, bl. 19-21. (*Minutes of evidence*, No. 9816-9833). Zij behooren tot het beste van hetgeen in de verslagen dezer commissie voorkomt.

2) *International bimetallism and its relation to the trade and finance of London. Paper read at the Mansion House*, 5th. May 1892, bl. 21.

Sherman-Act tot stand kwam, die de Noord-Amerikaansche regeering verplichtte om maandelijks 4½ millioen onsen zilver te koopen en daartegen muntpapier uit te geven, ontstond te New-York een ware ‘boom’, gelijk men daar zegt; welk een ‘stimulus’ zou die vermeerdering van ruilmiddelen niet geven! De handel komt altijd in een opgewekte stemming door het uitzicht op meer geld, hooger prijzen. Maar bezigde Gibbs het woord *trade* in ruimeren zin, zoodat iedere winstbeoogende arbeid daaronder viel, dan zou ik mij met zijn gevoelen niet kunnen vereenigen. De vermeerdering neme een eind of zij worde gestuit, zij worde gevolgd of niet gevolgd door een tijdperk van *contractie*, zooveel staat vast: al wat onder hare werking tot stand kwam is tot ondergang gedoemd. Schaarschte van ruilmiddelen is nadeelig; doch zelfs indien het waar is, wat men zegt, dat zij louter depressie wekt, of - hetgeen mij ten slotte aannemelijk schijnt - meer depressie dan leven, dan zou zij boven overmaat van ruilmiddelen te verkiezen zijn. Beide brengen stoornis; geven het aanzijn aan wat bestemd is te bezwijken; verzwakken tijdelijk, wat zich gezond ontwikkelde. Doch moest ik een keus doen, dan zou die anders uitvallen dan bij Gibbs. Wij hebben een tijdperk van sterke vermeerdering van ruilmiddelen beleefd; ik denk aan het Californische en Australische goud: de crisis van 1857 kwam kort daarna. Een tweede tijdperk van denzelfden aard brak aan in 1871, toen, in verband met de milliarden betaling het Fransche geld zich bij groote hoeveelheden over Europa verspreidde: daarop volgde de crisis van 1873. Is depressie een ramp? Niets geeft grooter en langduriger depressie dan een crisis. Wie voor depressie bevreesd is, waarlijk hij wensche geen geldvermeerdering.

Met deze laatste opmerkingen ben ik een weinig buiten de grenzen van ons onderwerp getreden. Keeren wij daartoe terug. De economische gebeurtenissen van den laatsten tijd, beweert men, zijn onverklaarbaar, tenzij wordt aangenomen dat er goudschaarschte heeft bestaan. Het komt mij voor, dat tegenover die bewering deze kan gesteld worden: alles wat in den laatsten tijd is voorgevallen laat zich op andere wijze verklaren. Niets werd geconstateerd, tot opheldering waarvan wij zouden noodig hebben aan goudschaarschte te denken.

Gaan wij in breede trekken den loop van zaken na. In 1868 en 1869 was er veel gedruktheid, nawerking der gebeurtenissen van 1866, in welk jaar het Engelsche bankdisconto drie maanden achtereen op 10 percent stond. Daarop volgde de oorlog, en toen kwam de zwendelperiode, die eindigde in de crisis van 1873. De naweeën dezer crisis deden zich uit den aard der zaak lang gevoelen, en het kwaad werd door velerlei verergerd. De onvastheid der waardeverhouding tusschen goud en zilver bracht stoornis in den handel met het Oosten. De opdrijving der militaire uitgaven in alle landen van Europa leidde meestal tot verzwaring van belastingdruk. Aan den politieken horizont was het niet altijd helder; tusschen Rusland en Turkije brak een oorlog uit, en menigmaal scheen het of het tot een oorlog zou komen tusschen nog andere landen.

En het protectionisme herleefde schier alom. De Vereenigde Staten hadden in 1870 en 1872 verscheidene invoerrechten verlaagd: bij een wet van 3 Maart 1875 werden de verlaagde rechten op het vroegere peil hersteld. Italië verhoogde zijn tarief den 30 Mei 1878, Oostenrijk den 27 Juni van hetzelfde jaar. Duitschland volgde dit voorbeeld den 15 Juli 1879. Frankrijk hernieuwde zijn handelstractaat met Engeland, dat 30 Juni 1877 ten einde liep, niet meer en bereidde een hoog tarief van invoerrechten voor, dat den 7 Mei 1881 tot stand is gekomen. Daarbij bracht de zeer slechte Europeesche oogst van 1879 zware verliezen toe aan den landbouw.

Geen wonder, dat onder den invloed van dit alles de economische gesteldheid gedrukt bleef.

Toch kwam er allengs verbetering. Er was eene oorzaak werkzaam geweest, die nieuw leven moest wekken: de belangrijke uitbreiding der spoorwegen in vele landen, zoowel in als buiten Europa. Rusland had in 1870 slechts 11243 kilometers in exploitatie, in 1880 23857; Britsch-Indië in 1870 7665, in 1880 14800; Australie in 1870 1569, in 1880 7799. Maar al deze cijfers werden overtroffen door die der Vereenigde Staten van Noord-Amerika: 1870 85288 kilometers, 1880 145835, een cijfer dat in de volgende tien jaren nog nagenoeg verdubbeld zou worden. Van groote beteekenis was daarbij de opening van het Suez-kanaal (16 November 1869). In 1870 bedroeg het verkeer door dat kanaal nog slechts 486 schepen met 436000 tonnen; in 1880 passeerden er 2026

schepen met 4.345.000 tonnen (in 1891 4207 met 12.218.000 tonnen).

Andere oorzaken hebben medegewerkt; depressie werkt in één opzicht gunstig op de nijverheid: zij prikkelt tot bezuiniging, tot beter gebruik van alle hulpmiddelen. Na 1879 ontstond ten gevolge van dit een en ander, ook doordien de vrees voor oorlog begon te wijken, eene sedert lang ongekende levendigheid.[1)]

Het bedrag van Engeland's in- en uitvoer, in 1879 £ 612 millioen, klom in 1883 tot £ 732 millioen, terwijl de spoorwegontvangsten in die jaren 16 percent toenamen. Op groote schaal vermeerderde in sommige streken de voortbrenging. In de Vereenigde Staten van Noord-Amerika had de tarwe-oogst in 1873-77 gemiddeld 107 millioen hectoliters bedragen: in 1878-82 bedroeg hij gemiddeld 158 millioen. Rusland had in 1872-76 gemiddeld 19 millioen hl. tarwe uitgevoerd: in 1877-81 klom dit cijfer tot 23.6, in 1882 tot 26.9, in 1883 tot 29.5 millioen. Daarbij traden landen, die vroeger bijna geen tarwe aan de wereldmarkt geleverd hadden, als groote exporteurs op. Britsch-Indie was onder deze een der voornaamste, en ook hier was de uitbreiding van het spoorwegnet, naast de doorgraving der landengte van Suez, de hoofdoorzaak. De Britsch-Indische tarwe wordt meest in de Punjab, voorts in de North-Western en de Central Provinces geoogst, en de lijn Rajputana-Malwa, die de Punjab met het Bombaynet verbindt, verkreeg in de jaren na 1878 een zeer groote uitbreiding.[2)] De ontzettende hongersnood, die in dat jaar de Britsch-Indische bevolking heeft geteisterd, was voor de regeering een les geweest om met de vermeerdering der verkeersmiddelen niet te dralen, en die vermeerdering is aan de Europeesche graanverbruikers ten goede gekomen. In de jaren 1 April 1874/75 tot 1879/80 had de Britsch-Indische tarweuitvoer afgewisseld tusschen 1.056.720 en 6.373.168 Engelsche centenaars.[3)] In 1880/81 was nog slechts het cijfer van 7.444.375 bereikt. Toen kwam op eens een groote toeneming:

1) Bryce, in zijn *American Commonwealth*, Ch. 101, spreekt zelfs van ‘the great rebound of trade in 1879-83.’
2) Zie het Britsch-Indische ‘Statement’, 1882, I, bl. 280, en II, bl. 10.
3) Van 50.8 kilogram.

1881/82	19.901.005	Eng.	Centenaars[1)]
1882/83	14.193.763	Eng.	Centenaars
1883/84	21.000.412	Eng.	Centenaars

De daling der graanprijzen heeft dit accres gestuit; het gemiddelde van 1884/85-1888/89 was 18.066.335, dat van 1889/90-1893/94 17.114,203. Maar zelfs dit laatste cijfer - bijna 11½ millioen hectoliters! - is nog zeer belangrijk.

Men heeft deze tarweuitvoeren in verband gebracht met de daling van den zilverprijs en de daaruit voortvloeiende rijzing[2)] in den wisselkoers van Britsch-Indië op Europa. Het is niet ondenkbaar, dat deze oorzaak heeft medegewerkt: rijzing van wisselkoersen prikkelt altijd den uitvoer eenigermate. Maar in dit geval was de vermeerdering van uitvoer te sterk, dan dat zij zich geheel uit deze oorzaak laat verklaren;[3)] ook verdient het opmerking dat de uitvoer juist het meest geklommen is in jaren van vrij stabiele zilverprijzen. De bewering, volgens welke de daling van het zilver hier van overwegenden invloed zou zijn geweest, is gegrond op aprioristische beschouwingen; in de statistiek vindt zij geen steun. Mij komt het waarschijnlijk voor, dat evenals in Rusland en in Amerika, zoo ook in

1) Ruim 14 millioen hectoliters; dus weinig minder dan de helft van Rusland's tarwe uitvoer in 1883.
2) Daling naar de Engelsche terminologie.
3) Dit is ook het gevoelen van Prof. Marshall, naar wiens antwoorden aan de *Royal Commission on gold and Silver* ik andermaal verwijs. Hij zegt van het argument dergenen, die in den wisselkoers een 'bounty' op den uitvoer zien, het volgende: 'It is of course true that India can export wheat or tea more profitably when exchange is 1*s.* 4*d.*, than when it is 1*s.* 6*d.*, if we suppose that the fall in exchange has not been accompanied by any change in prices; but then it is of the nature of the case that it will be so accompanied, and to suppose that it is not, is to assume unconsciously the conclusion against which I am arguing. It is a *petetio principii*. The argument is like this: If a man is in the cabin of a ship only ten feet high, and the ship sinks down twelve feet into a trough, his head will be broken against the roof of the cabin. This argument implicitly assumes that when the ship falls he will not fall. But really the law of gravitation acts on him and on the ship together.' *Apendix to final report*, blz. 12. Men zie ook de antwoorden op vragen 9745-9806, waar de bedenkingen worden wederlegd, waartoe deze voorstelling aanleiding gaf. Voorts Karl Ellstätter, Indiens Silberwährung, Stuttgart 1894, volgens welken schrijver 'nicht der geringste Zusammenhang zwischen der Weizenausfuhr ans Indien und den Schwankungen des Silberpreises zu bemerken ist.' (blz. 42.)

Britsch-Indië de spoorwegen en de verlaging der scheepsvrachten het meest tot den graanuitvoer hebben bijgedragen.[1)]

De vermeerdering der productie na 1879 bepaalde zich niet tot granen; zij strekte zich tot tal van andere goederen uit. De wereldproductie van ruw ijzer, in 1879 14¼, werd 18, 19, ja in 1882 en 1883 ruim 21 millioen tonnen. Die van steenkolen klom niet zoo sterk, maar toch belangrijk: van 283 millioen tonnen in 1878 tot 393 in 1883. De vermeerdering der productie van suiker evenaarde die van het ijzer volkomen. In de campagne 1877-1878 werden 1657 millioen kilogrammen beetwortelsuiker verkregen; in die van 1883-84 2360, in 1884-85 2545 millioen. De rietsuikerproductie op Java steeg tusschen 1879 en 1883 van 195 tot 358 millioen kilogram. De Noord-Amerikaansche katoenoogst, in 1875-79 gemiddeld 4.943.131, was in 1880-84 gemiddeld 6.086.182 balen. De aanvoeren van wol naar Europa, in 1879 290 millioen kilogram, bereikte in 1882-84 dooréén het cijfer van 350 millioen. Waartoe meer cijfers genoemd? Zij liggen voor het grijpen in de bekende *Uebersichten der Weltwirthschaft* van Dr. Von Neumann-Spallart.

1) TARWEUITVOEREN UIT BRITSCH-INDIE.

in Eng. Cwtr.			**Zilverprijs (Gem.)**		**Gemiddelde prijs der tarwe te Londen, per quarted, in sh. en d.**	
1 April 1845	0165	Cwts	4	3	Pence.	558
756	2361	Cwts	5	5	Pence.	452
767	5364	Cwts	5	2	Pence.	462
778	6168	Cwts	7	4	Pence.	569
789	6520	Cwts	8	2	Pence.	465
790	2265	Cwts	9	2	Pence.	460
801	4465	Cwts	8	2	Pence.	444
812	9165	Cwts	8	6	Pence.	454
823	1465	Cwts	8	6	Pence.	451
834	1892	Cwts	8	5	Pence.	417
845	0861	Cwts	4	6	Pence.	358
856	1864	Cwts	5	6	Pence.	320
867	2864	Cwts	5	5	Pence.	311
878	1569	Cwts	7	4	Pence.	326
889	0061	Cwts	8	2	Pence.	308
890	1924	Cwts	9	2	Pence.	290
901	2465	Cwts	9	6	Pence.	311
912	1869	Cwts	9	5	Pence.	37/
923	0963	Cwts	8	10	Pence.	287
934	1265	Cwts	8	3	Pence.	264

Maar zulk een aanzienlijke vermeerdering der voortbrenging maakte scheepsruimte noodig, en wij zien dan ook in 1878 den scheepsbouw, met name den bouw van stoombooten, een

groote vlucht nemen. Ik ontleen aan de zoo even genoemde bron de volgende zeer sprekende cijfers betreffende de stoomschepen in de vaart en hunne tonnemaat:

1878	11009	met	4.252.013	tonnen.
1880	12324	met	4.857.553	tonnen.
1882	13604	met	5.722.326	tonnen.
1884	15550	met	7.200.000	tonnen.

Een groote levendigheid alzoo in de jaren na 1879! Maar gelijk het meermalen gaat in zulke tijden, men was op vele punten te ver gegaan. Al spoedig bleek dit op de effectenmarkt; getuige de Parijsche Beurs-crisis van Januari 1882 en de val der Union-Générale[1]. Maar het bleek ook elders. Door den overmatigen scheepsbouw daalden de vrachten aanmerkelijk. Voor graan van New-York naar Nederland werd in 1880 nog 15½ dollarcents per bushel betaald; in 1882 slechts 9¾, in 1885 zelfs 7¼. Voor suiker van Java naar hier bedong de Stoomvaartmaatschappij Nederland in 1881 ƒ 78, in 1884 ƒ 55 (in 1886 ƒ 35.) De stoombootvracht van thee van Bombay naar Londen was per ton 50 shillings in 1879, slechts 32 in 1884.[2]

De scheepsbouw kon dus niet op denzelfden voet worden voortgezet, Aan de Clyde werd gebouwd in 1882 voor 395.270, in 1883 voor 418482 tonnen; in 1884 moest de aanbouw tot 207784, in 1885 tot 195033 tonnen dalen.[3] Dus tot minder dan de helft! Men begrijpt, hoeveel afdanking van werkvolk daardoor noodig werd, en hoe de stremming, die in den scheepsbouw ontstond, moest terugwerken op de vraag naar ijzer. Daarbij kwam, dat ook de spoorwegaanleg in de Vereenigde Staten zeer was overdreven; verschillende maatschappijen geraakten in moeilijkheid; men beleefde in den zomer van 1884 eene herhaling van hetgeen in 1873 op het gebied der Amerikaansche waarden was voorgevallen. Er ontstond dus niet alleen stremming in den scheeps-, maar ook in den spoorwegbouw, en de toestand der ijzer- en staalindustrie werd nog meer benadeeld. Engeland had in

1) Zie hierover het opstel van den heer G.M. Bossevain in *De Economist*, Jaargang 1882, Deel I, bl. 472 en verv.
2) Opgaven omtrent vrachten zijn te vinden in de *Bijdragen van het Stat. Instituut*, 1887, *No.* 2.
3) *Third Report* der Commissie *On depression of trade*, bl. 301.

1882 1235785 tons aan Bessemer-stalen rails voortgebracht; in 1884 daalde dit cijfer tot 794968 tons. Zoo ging het in verscheidene vakken. Hoe het met de suiker is gegaan behoeft voor Nederlandsche lezers niet vermeld te worden: wie is de crisis van 1883-84 vergeten? Ook de daling der graanprijzen is te wel bekend, dan dat het noodig zou zijn daaraan te herinneren.

In één woord, er is weder ‘depressie’ ontstaan, en wel in zoodanige mate, dat in Engeland den 29 Augustus 1885 eene Commissie werd benoemd om de oorzaken daarvan te onderzoeken. Het zeer lijvige verslag dezer commissie is op het het eind van het volgende jaar voltooid; het bevat, naar men denken kan, een groote menigte belangrijke opmerkingen en wetenswaardige feiten. Maar wat vindt men daarin, dat ons nopen zou om aan schaarschte van goud te gelooven? De gebeurtenissen in het tijdperk, waarover de onderzoekingen der commissie zich hebben uitgestrekt, laten zich alle op de gewone wijze verklaren: gedruktheid werd gevolgd door levendigheid, die levendigheid ontaardde in overmatige uitbreiding van sommige takken van bedrijf, en daaruit onstond reactie. Was ditmaal de reactie bijzonder sterk, de depressie grooter dan ooit te voren? Vergelijking is in zulke gevallen moeilijk, en hoe omvangrijk de bijeengebrachte gegevens zijn, volledig zijn zij nooit, zelfs niet bij benadering. Wanneer een enquête wordt gehouden als die, welke zoo even is vermeld, spreken de klagers het luidst; de tevredenen houden zich stil, en wie weet hoe talrijk zij zijn! ‘Er is altijd iemand die van de lagere prijzen voordeel trekt,’ zegt Robert Giffen in zijne Essays in Finance.[1] ‘Maar de hoofden der industrie, zij die de machine in beweging brengen, zijn alle armer, en zij gevoelen zich nog armer dan zij werkelijk zijn, omdat zij gewoon zijn meest naar nominale waarden te rekenen, niet naar de hoeveelheden der dingen zelven die zij bezitten. De moraal hiervan is, dat economen en staatslieden zich moeten wachten om mede te doen met het geroep dat van de marktplaats uitgaat. Kooplieden en kapitalisten zijn de geheele maatschappij niet. Op den duur is hun belang hetzelfde als dat van allen. Geene maatschappij kan geregeld vooruitgaan, terwijl in handelskringen depressie heerscht. Maar

1) *Second Series*, London 1886, bl. 6.

het onmiddelijk belang van sommige klassen verschilt dikwerf van dat der maatschappij in haar geheel, en daarom is het niet bevreemdend, zoo de somberheid op de markt, in tijden van depressie, tegenover den werkelijken toestand wel eens wat overdreven schijnt. Overdrijving is ook een factor, waarmede wij hier te rekenen hebben; maar afgezien daarvan kan het zeer wel gebeuren dat de klassen, die het luidst over depressie klagen, gedrukt gaan onder oorzaken, die aan de maatschappij in haar geheel weinig kwaad, misschien zelfs voor het oogenblik goed doen.'

Deze voorstelling schijnt mij te optimistisch. Giffen heeft voorbijgezien dat in 1885, toen hij dit schreef, niet alleen door kooplieden en kapitalisten maar ook door arbeiders werd geklaagd. Doch laat het zoo zijn, gelijk door sommigen beweerd, door anderen weersproken is, dat de werkloosheid bijzonder groot was in die dagen, dan is daarmede nog niets bewezen ten aanzien van het goud. De sterke teruggang in den scheepsbouw, de vermindering van vraag naar ijzer, naar steenkolen, de groote verliezen der pachters, der grondeigenaars, der houders van Amerikaansche spoorwegobligatiën, der kooplieden in suiker en andere goederen, waarvan de prijzen waren gedaald, dit alles moest noodwendig in vele kringen werkloosheid veroorzaken. En uit de hierboven medegedeelde cijfers blijkt duidelijk, naar ik meen, dat niets van dit alles uit schaarchste van goud was ontstaan.

Een lichtzijde der depressies in onze dagen is, dat zij spoedig algemeen bekend worden; dit verhaast de genezing. Prof. Marshall zegt in een zijner antwoorden aan de *Royal Commission on gold and silver*, een commissie, welke een jaar later dan die *On depression of trade and industry* is ingesteld: 'Wanneer een fabriek met 5000 arbeiders halve dagen gaat werken of hare deuren sluit, wordt dit over het geheele land getelegrafeerd; doch wanneer 5000 menschen, alle werkzaam in hunne eigene woningen, wat minder regelmatig werk hebben dan vroeger, trekt dit buiten hunne naaste omgeving niemands aandacht.'[1)] Giffen moge gelijk hebben, als hij overdrijving een factor noemt, waarmede wij bij de beoordeeling van verslagen over depressie te rekenenen hebben, die overdrijving

1) *Appendix to Final Report*, bl. 20.

werkt niet ongunstig. Zij is een waarschuwing aan iedereen om de productie voorshands in zekere richtingen niet te veel uittebreiden.

In dit geval is het proces der genezing nog al spoedig begonnen; reeds vóór de commissie haar eindverslag had ingediend. Het weekblad *The Statist* schrijft in den aanhef zijner *Financial and commercial history of* 1886: 'Het keerpunt schijnt bereikt te zijn in het begin van den zomer; sedert dien tijd werd met iedere maand de stemming gunstiger, nu in het eene vak dan in het andere.' De groote *trade unions* zenden maandelijks aan den Board of Trade een statistiek der werkloozen in hunne vakken. Die cijfers wijzen in de jaren 1887, 1888 en 1889 een nagenoeg gestadige daling aan; van 10 ongeveer op 1½ percent.[1] Het heeft echter in de laatste acht jaren aan stoornissen niet ontbroken, en evenmin aan die 'unsound speculations,' waarvan Prof. Nicholson, toen hij in 1888 zijn Treatise on money uitgaf, beweerde nog niets te hebben waargenomen; hoewel reeds in het vorige jaar een groote zwendel in koper was begonnen die den prijs van £ 38⅜ op £ 107 per ton zou brengen, en de Argentijnsche beweging, die in de Baring crisis zou eindigen, destijds in vollen gang was. Later volgde eene niet minder groote overprikkeling in Australië, waar in 1893 veertien circulatiebanken met een obligo van £ 2.517.000 aan biljetten en ongeveer £ 83.000.000 aan deposito's hare betalingen hebben gestaakt.[2]

Maar de voornaamste oorzaken van stoornis in de laatste acht jaren zijn deze twee geweest: de onvergefelijke muntpolitiek in de Vereenigde Staten en de verdere uitbreiding van het beschermend stelsel.

Onvergefelijk noem ik de muntpolitiek der Vereenigde Staten, omdat zij alle vastheid miste. Men wilde in Amerika het zilver niet tot standaard verheffen, doch de aanmunting van dit metaal evenmin staken; men heeft er met het zilver een soort van *flirtation* gedreven, die moest eindigen met ontstemming van beide partijen. De Sherman-Act, op 13 Augustus 1890 onder het gejuich der handelswereld tot stand gekomen, werd ten slotte onder nog grooter gejuich op 30 October 1893 ingetrokken. Maar hoeveel kwaad had zij gesticht, hoeveel onrust gewekt op de geld- en fondsenmarkt!

1) Zie *Report on agencies and methods for dealing with the unemployed*, London 1893, bl. 180.
2) Zie *The statist* van 21 Mei 1893, bl. 544.

Ik noemde in de tweede plaats de verdere uitbreiding van het beschermend stelsel. Wanneer wij zien, dat Frankrijk in 1891 voor 4767, in 1893 slechts voor 3936 millioen francs aan goederen heeft ingevoerd, dan begrijpen wij wat daarvan de oorzaak was, maar wij begrijpen ook de gevolgen. Men denke aan de Mc. Kinley Act, die nog altijd niet is ingetrokken. En de tariefsverhoogingen na 1883 hadden in één opzicht een nieuw karakter. Vóór dat jaar zijn nagenoeg uitsluitend de voortbrengselen van nijverheid belast; later, gelijk bekend is, zijn ook die van landbouw en veeteelt getroffen, en het zou mij niet verwonderen, indien dit had bijgedragen tot de verdere daling der graanprijzen. Onder gewone omstandigheden leidt daling van prijzen op de wereldmarkt tot vermeerdering van vraag; maar wanneer in vele groote landen hooge rechten worden geheven, zoodat de daling der prijzen zich niet ten volle in die landen laat gelden, wordt de vraag in haren wasdom belemmerd. Blijkens eene opgave van den Engelschen *Board of trade* in het Juni-nommer van *De Economist*[1] overgenomen, wordt thans betaald per hectoliter

	Tarwe	Rogge
in Duitschland	ƒ 1.56	ƒ 1.56
in Frankrijk	ƒ 2.52	ƒ 1.08
in Italië	ƒ 2.52	ƒ 1.-
in Spanje	ƒ 2.87	ƒ 1.58

En dat terwijl de tarwe ƒ 4 à ƒ 5 genoteerd staat!

De Amerikaansche graantoevoeren zijn in de laatste tien jaren niet meer zoo sterk toegenomen als in het onmiddellijk voorafgegane tijdperk. De tarweoogst der Vereenigde Staten, van 1881-84 gemiddeld 181 millioen hectoliters, daalde in de vijf daarop volgende jaren en bereikte slechts door den ongemeen grooten oogst van 1891 het middencijfer van 187 millioen hectoliter in 1891-93. Doch er kwam veel graan uit andere streken, bijvoorbeeld uit Argentinie, welks tarweuitvoeren, in 1884-86 gemiddeld slechts 600.000 hectoliters per jaar, in 1887-90 tot 2.200.000, in 1891-1892 tot 5.700.000 in 1893 zelfs tot 13,600.000 hectoliters stegen. Ruslands uitvoeren bedroegen in millioenen hectoliters per jaar:

	Tarwe	Rogge
1881-85	25.9	14.1

1) Jaargang 1894 bl. 458.

1886-89	31.9	19.2
1890-93	32.0	11.6

De lage prijzen laten zich dus onafhankelijk van de graanrechten wel verklaren. Maar die rechten hebben toch allicht tot de daling bijgedragen, door hunne nadeelige werking op de toeneming van verbruik.

Ik meen hiermede mijne beschouwing over het eerste argument voor goudschaarschte te kunnen staken[1)] Mochten zij niet overtuigend worden geacht. zoo raadplege men een boek, dat in 1890 is verschenen en veel te weinig aandacht heeft getrokken: *Recent economie changes*, van David A. Wells. Na de prijsverminderingen van een zeer groot getal artikelen oplettend te hebben nagegaan, komt deze kundige Amerikaansche schrijver tot het besluit, dat zij alle uit vooruitgang in productie, daling van vrachten en dergelijke oorzaken te verklaren zijn. Waren er andere in het spel, dan moet hare werking ‘zeer gering, indien niet geheel onwaarneembaar zijn geweest.’ (bl. 205.)

Ik herinner mij niet ergens eene wederlegging te hebben aangetroffen van dit even duidelijk als zaakrijk vertoog. Men bepaalt zich tegenover redeneeringen als deze gewoonlijk tot de algemeene opmerking, dat de genoemde oorzaken in de jaren 1850-1870 evenzeer gewerkt hebben, en toch in die jaren geen daling van prijzen is gevolgd. Daarbij wordt echter vergeten, dat de opening van het Suez-kanaal eerst plaats vond op het eind van 1869; dat de uitbreiding der spoorwegen buiten Europa eerst in het latere tijdperk zeer belangrijk is

1) Ten overvloede zij nog verwezen naar een interessante statistiek, die W.E. Bear in *The Economic Journal* van 1893, bl. 400, geeft betreffende de aanvoeren van landbouw- en veeteeltproducten in Engeland in 1882 en 1892. Daaruit blijkt o.a. dat de aanvoeren van tarwe, gerst en haver weinig verandering hebben ondergaan, dat echter is toegenomen de aanvoer van

Meel	van	1,854,403	op	2,106,609	Cwts.
Mais	van	12,753,1	op	35,852,4	Cwts.
Vleesch	van	4,942,70	op	15,001,09	Cwts.
Boter en margarine	van	2,167,17	op	3,185,59	Cwts.
Wol	van	284,471	op	735,463	ponden
Eieren	van	811 millioen	op	1336 millioen	stuks.

De aanvoer van vee steeg van 343,699 op 502,237 stuks; maar de aanvoer van schapen wordt als volgt opgegeven: 1882 1129,391, 1892 slechts 79,048.

geworden[1)], dat het vrijhandelstelsel vóór 1870 veld gewonnen, in onzen tijd terrein verloren heeft, dat de Krimoorlog en de Noord-Amerikaansche burgeroorlog op de prijzen van vele zaken een zeer sterken invloed hebben uitgeoefend, kortom dat een vergelijking tusschen de tijdperken 1850-70 en 1871-93 niet op zulk een ruwe wijze mag geschieden. En gesteld eens, het kon bewezen worden, (vele der grootste economen van dien tijd, Cairnes, Jevons, Michel Chevalier, hebben het geloofd) dat in de jaren 1850-70 de goudproductie *overmatig* is geweest? Dan zou de omstandigheid, dat de loop der prijzen later anders werd, geen bewijs zijn van goudschaarschte, maar alleen voor deze stelling dat in de jaren 1850-70, althans in die artikelen, op welker prijzen de Krimoorlog en de Amerikaansche burgeroorlog geen invloed hadden, door den gewonen loop der dingen een daling zou zijn ingetreden, ware zij niet door overmaat van goudproductie tegengegaan.

III.

Gaan wij thans over tot de behandeling van het tweede argument, waarin gewezen wordt op de levendige vraag naar goud, die zich in de jongstverloopen twintig jaren heeft vertoond. Een van beiden, zoo spreekt men: òf de wetten van vraag en aanbod, die de waarde van alle dingen beheerschen, zijn op het geld niet van toepassing, en wie durft dat nog beweren? Of zij zijn daarop wel van toepassing, en hoe ware het dan mogelijk, dat het goud niet in waarde zou zijn gestegen! Duitschland muntte van 1871-75 voor 1275 millioen mark aan en in de 17 volgende jaren nog voor 1349 millioen. De Bank van Frankrijk, om een eind te maken aan den *cours forcé*, deed haren goudvoorraad tusschen 31 December 1871 en 1876 met 947 millioen francs aangroeien.

1) In exploitatie waren in

	1850	1870	1889	
Amerika	14360	93775	317925	km.
Azië	14360	7784	31024	km.
Afrika	14360	1782	8635	km.
Australie	14360	1569	17922	km.
	14360	104910	375506	km.
Vermeerdering van	1850-1870		90550	Km.
Vermeerdering van	1870-1889		270596	Km.

De Vereenigde Staten verklaarden met ingang van 1 Januari 1879 hun muntpapier inwisselbaar en behielden niet slechts, om de inwisselbaarheid te verzekeren, zes jaren achtereen al het goud dat zij voortbrachten, maar voerden van 1878-83 (per saldo) nog voor 187 millioen dollars in. Zij hadden in de jaren 1871-76 (1877 was een overgangsjaar) ruim 227 millioen dollars (per saldo) uitgevoerd[1]; naar dezen maatstaf geoordeeld, kwam dus de wereld buiten Amerika in 1878-83 ruim 414 millioen dollars, meer dan een milliard in Nederlandsch geld, te kort! Men denke nu verder aan de kleinere staten, die tot den gouden standaard overgingen; aan Italië, dat in 1881 eene leening sloot van 644 millioen francs, van welke som het 398 millioen in goud heeft ontvangen;[2] aan Oostenrijk-Hongarije, dat in verband met zijne nieuwe muntregeling tusschen 1 Januari 1892 en 1 Juli 1893 ruim 130,000 kilo's goud (ƒ 215 millioen) meer heeft in- dan uitgevoerd; aan Rusland eindelijk, dat in de laatste jaren een grooten voorraad van goud heeft verzameld: in de Rijksbank alleen - en Rusland heeft nog andere goudvoorraden - lag op 16 Mei 1894 voor ƒ 400,000,000 meer dan op 1 Januari 1886. Dit alles zou zonder invloed op de waarde van het goud zijn gebleven? En dat, terwijl het handelsverkeer zich sterk heeft uitgebreid, de jaarlijksche productie van goud, die in 1851-70 gemiddeld ƒ 323 millioen bedroeg, in 1871-75 ƒ 287, in 1876-80 tot ƒ 284, in 1883 tot ƒ 247 millioen is geslonken en het industrieel verbruik geraamd wordt jaarlijks bijna ƒ 150,000,000 noodig te hebben? Onmogelijk!

Deze redeneering schijnt zeer klemmend; het verwondert mij geen oogenblik, dat zij overtuigend blijkt voor dezulken, die - zooals Prof. Nicholson nog onlangs deed in de vergadering der *International bimetallic conference* te Londen[3] - ter beoordeeling van den loop der prijzen het jaar 1873 tot uitgangspunt of de zeer onvolledige statistiek van Sauerbeck tot maatstaf nemen. Zij constateeren een schier onafgebroken daling der prijzen in de laatste twintig jaren en een sterke vermeerdering der vraag naar goud; niets is natuurlijker dan dat zij

1) Soetbeer, *Materialiën*, bl. 55.
2) *Tabellen zur Währungs-Statistik, verfasst im k.k. Finanzministerium*. Wien 1893, bl. 41.
3) *Report of the proceedings*, bl. 28.

het tweede beschouwen als gevolg van het eerste. Twijfel wordt eerst geboren, als men heeft leeren inzien, dat het niet geoorloofd is de prijzen van 1873 tot uitgangspunt te kiezen, omdat zij zwendelprijzen waren; en dat een statistiek betrekking hebbende op slechts 45 artikelen - eigenlijk slechts 39, want 6 komen tweemaal voor - geen betrouwbaren maatstaf geeft. Dan gaat men de redeneering aan kritiek onderwerpen en vindt voor kritiek bij toeneming stof. Ik wil achtereenvolgens op eenige zaken wijzen, die men niet mag veronachtzamen, wanneer men zich rekenschap wil geven van de beteekenis der goudbeweging in de laatste twintig jaren, waarvan echter in betoogen als het hierboven vermelde steeds gezwegen wordt.

Groote nadruk wordt gelegd op de aanmuntingen in Duitschland sedert 1871; doch waarom spreekt men nooit van de veel sterker aanmuntingen in Frankrijk gedurende het voorafgaande twintigjarig tijdvak, dat toch waarlijk niet een tijdvak van goudschaarschte kan heeten?

Zij bedroegen in *francs*:

1852-56	1822,230,305
1857-61	2290,617,475
1862-66	1227,273,155
1867-71	878,407,065
Te zamen	6218,528,000

Het is waar, dat Frankrijk in die jaren zeer veel zilver heeft uitgevoerd en die zilveruitvoer, dank zij den dubbelen standaard, dezelfde werking had, als ware hij een gouduitvoer geweest. Maar de geldinvoer was g r o o t e r dan de uitvoer: het excedent bedroeg, voor zoover men de officieele statistieken vertrouwen mag, van 1851-1870 niet minder dan 4197 millioen francs.[1)] Ook Britsch-Indië heeft in die jaren (naast 1582,700,000 ropijen in zilver) bijzonder veel goud getrokken.

1851-70	814,100,000	ropijen.
tegen 1871-90	536,400,000	ropijen.
in 1851-70 meer:	277,700,000	ropijen.

Het gaat dus niet aan het tweede dezer tijdperken voor te stellen als een tijdperk van ongemeene goudbehoefte. Verge-

1) A. de Foville, *La France économique*, Année 1887, bl. 228.

leken met zijn voorganger, is het verschil zoo bijzonder groot niet.

Letten wij verder op twee bijzonderheden. Een der voornaamste feiten, waarop men wijst, is de sterke goudvraag van Noord-Amerika in de jaren 1878-83, ten bedrage van 187 millioen dollars. Voor een goud-toevoer van 227 millioen dollars in de plaats tredende, veroorzaakte zij buiten Noord-Amerika een te kort van ruim een milliard in Nederlandsch geld. Welnu, juist in die jaren was er geen doorgaande daling van prijzen. De 114 artikelen van Dr. Soetbeer stonden

op	128.33	in	1876
	127.70	in	1877
	120.60	in	1878
	117.10	in	1879
	121.89	in	1880
	121.07	in	1881
	122.14	in	1882
	122.24	in	1883

Men zal zeggen, dat tusschen 1877 en 1879 wel degelijk een daling plaats greep, zelfs een belangrijke. Maar juist dit is het opmerkelijkst, want in die jaren had de goudvraag van Amerika nog weinig te beduiden; eerst in 1880 en 1881 is zij aanzienlijk geworden, en toen daalden de prijzen niet, maar stegen zij eenigermate.[1)] Men zal moeten toegeven, dat deze bijzonderheid te denken geeft.

En niet minder geeft het de tweede, die zich bij de vorige aansluit. De goudvraag van Noord-Amerika is eindelijk bevredigd; in 1884 levert dit land weder goud voor uitvoer (18,250,640 dollars) en hoewel het ongeveer ditzelfde bedrag in het volgend jaar terugneemt, van nu aan wordt excedentuitvoer de regel. De Vereenigde Staten hebben in de jaren 1885/6 tot 1889/90 nagenoeg 3½, in de jaren 1890/1 tot 1892/3 ruim 52 millioen dollars aan goud per jaar meer uit- dan ingevoerd, een totaal in die acht jaren van ƒ 433 millioen Nederlandsch Courant. Tevens neemt, vooral buiten Noord-Amerika, de goudproductie belangrijk toe. In 1883 was zij gedaald tot 151130 kilo's

1) 1878 4,125,760; 1879 1,037,334; 1880 77,119,371; 1881 97,466,127; 1882 1,789,174; 1883 6,133,261 dollars.

ter waarde van ƒ 247 millioen; in 1893 klimt zij tot 226760 kilo's,[1] ter waarde van ƒ 375 millioen; 50 percent meer dan in 1883 en 13 pct. meer dan het middencijfer van 1851-60, toen de goudproductie haar hoogste punt had bereikt.

Maar juist met die periode van klimmende goudtoevoeren begint de daling van het algemeene peil der prijzen, en dat peil herstelt zich tot dusverre niet!

Wat valt hieruit af te leiden? Dat goudtoevoeren en prijzen niets met elkander te maken hebben? Zeer stellig niet; ik wilde slechs aantoonen dat andere factoren aan het werk zijn geweest, welker invloed veel meer beteekenis heeft gehad; en welke die factoren waren, is in een vroeger deel van dit opstel gezegd. De goudproductie neemt af en Noord-Amerika, dat goud pleegt te leveren, vraagt goud: de prijzen blijven stabiel. De goudproductie neemt toe en Noord-Amerika levert weder belangrijke hoeveelheden goud: de prijzen dalen en herstellen zich niet. Is meer noodig om te doen uitkomen, dat de invloed der goudbewegingen zoo groot niet is geweest als men gewoonlijk in bimetallistische kringen denkt, dat in elke geval hare werking door die van anderen oorzaken sterk is overtroffen? Het gezegde van Wells in zijne *Recent economic changes*, hierboven aangehaald, schijnt mij opnieuw bevestigd te zijn.

Tevens blijkt nu, hoe eigenlijk de vragen luiden, waarop wij een antwoord hebben te zoeken. Zij luiden aldus: van waar dat, in weerwil der levendige goudbehoefte in de jaren 1873-83, geen grooter daling van prijzen in die jaren heeft plaats gevonden, dan die zich uit reactie na de voorafgaande opdrijving laat verklaren? En van waar, dat de prijzen zich niet hersteld hebben van de *later* ingetreden daling, hoewel de goudbehoefte toen veel geringer was geworden en het aanbod van dit muntmetaal tot een vroeger ongekende hoogte gestegen is?

Ik wensch over dit een en ander nog een woord te zeggen. Ten eerste zij herinnerd aan de uitgebreidheid van den voorraad, waarop de goudbewegingen betrekking hadden. Die voorraad is ruimer dan men gewoonlijk denkt.

Bij de beoordeeling van den invloed, dien de uit- of invoer van een bepaalde hoeveelheid goud in een land of groep van landen moet uitoefenen op de waarde van het goudgeld aldaar,

1 A. Raffalovich, *Le marché financier en* 1893-94, bl. 323. *The Statist* van 19 Mei 1894 geeft een nog iets hooger cijfer: 229,339 kilogram.

wordt dikwijls een fout begaan. Men vergelijkt die uit- of ingevoerde hoeveelheid met de tot dusver in dat land of die landen aanwezige hoeveelheid *goud* en vergeet de zilveren teekenmunt daarbij te tellen. In landen met den zoogenaamden hinkenden standaard - en daartoe behooren, behalve Nederland en zijne koloniën, de staten der Latijnsche Unie, Duitschland, Oostenrijk-Hongarije, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika - bekleedt die teekenmunt een groote plaats. A. de Foville rekent, dat in Frankrijk drie achtsten der aanwezige muntstukken daaruit bestaat (2 ½ milliard op 6 ¾ milliard francs)[1] en aan de bekende monographie van den heer G.M. Boissevain over de munt-quaestie[2] ontleen ik de volgende schatting van de hoeveelheid gemunt geld in Europa, de Vereenigde Staten en Australië:

goud:	17400	millioen	francs
zilver:	10500	millioen	francs
te zamen:	27900	millioen	francs

De zilveren teekenmunt zou naar die berekening 37 percent van het geheel zijn. Het maakt dus een groot verschil of men haar veronachtzaamt of niet, want in het eerste geval schijnt de beteekenis van den gouduitvoer veel grooter dan in het tweede. Laat er bijvoorbeeld voor fr. 500 millioen uit Frankrijk gaan: zijn de ramingen van A. de Foville juist, zoo is dit een achtste van den goudvoorraad, maar slechts een dertiende van den geldvoorraad; en daar men den geldvoorraad (hieronder begrepen het ongemunt edel metaal bij de Banken) tot maatstaf moet nemen en niet den goudvoorraad, worden de gevolgen van dien uitvoer verre overschat, wanneer men anders doet.

Een voorbeeld moge de strekking dezer opmerking nader toelichten. Volgens het jongste Bankverslag was op 31 December 1893 in Nederland aanwezig:

aan	zilvergeld (incl. pasmunt)		ƒ 142,483,000
aan	goudgeld	ƒ 47,581,000	
aan	gouden muntmateriaal bij de Bank	ƒ 21,043,000	
			ƒ 68,624,000
		te zamen	ƒ 211,107,000

1) Bulletin de l'Institut international de statistique, Tome VI, bl. 257.
2) Le problème monétaire et sa solution, Paris 1891, bl. 78.

Indien voor ƒ 50 millioen goud aan dien voorraad onttrokken werd *en de ontstane leemte niet door toevoer kon worden aangevuld*, zouden wij, om de beteekenis daarvan voor den stand der prijzen te beoordeelen, niet aldus moeten cijferen: er was vroeger voor ƒ 68 millioen aan goud, ƒ 18 zijn hiervan overgebleven, er zal dus een geldappreciatie ontstaan in de verhouding van 18 : 68. De rekening zou aldus moeten gemaakt worden: vroeger was er voor ƒ 211 millioen aan munt en muntmateriaal; die ƒ 211 millioen daalden tot ƒ 161 millioen; er zal dus, voor zoover de Bankvoorraad geen duurzame vermindering gedoogt, een appreciatie van goud in Nederland ontstaan in de verhouding van 161 : 211. Ik kan in deze quaestie niet dieper doordringen zonder al te uitvoerig te worden. Men zou de vraag kunnen stellen of het uitgevoerd bedrag niet vergeleken moet worden met alles zonder onderscheid wat dienst doet als geld, bankbilletten daaronder begrepen. Een vrij ingewikkeld bet oog zou noodig zijn om aan te toonen, dat de zuiverste rekening wordt gemaakt, indien men cijfert gelijk zooeven is geschied.[1)] Maar cijfert men aldus, dan laat het zich verklaren, dat een op zich zelf belangrijke goudbeweging luttel invloed heeft. Hoe grooter een vijver, des te minder rijst of daalt zijn peil door toe- of afvoer van een zekere hoeveelheid water. Mijne opmerking kwam hierop neder: men stelle zich den vijver, waarvan hier sprake is, niet te klein voor.

Men vergete evenmin, dat hij steeds in ruime mate wordt aangevuld, en dat is het tweede punt, waarop ik wenschte te wijzen. In 1881-85, toen de goudproductie tot 155000 kilo's was gedaald, bedroeg zij toch nog altijd 100000 kilo's of (ƒ 165 millioen) meer dan gemiddeld in 1841-50 werd verkregen en ruim het zevenvoud der gemiddelde productie van 1831-40.[2)] Dat zijn geen geringe cijfers; en waaruit

1) Voor Nederland, intusschen, zou men ook de omloopende muntbilletten (ten hoogste ƒ 15 millioen) kunnen medetellen.

2)

1831-40	20,289	kilogr.	p. jaar
1841-50	54,759	kilogr.	p. jaar
1851-60	200,569	kilogr.	p. jaar
1861-70	190,042	kilogr.	p. jaar
1871-80	173,159	kilogr.	p. jaar
1881-85	154,959	kilogr.	p. jaar
1886-90	166,791	kilogr.	p. jaar
1891	189,817	kilogr.	p. jaar
1892	209,941	kilogr.	
1893	226,760	kilogr.	

De drie laatste cijfers zijn ontleend aan een berekening van de *Commercial and financial chronicle* van New-York, overgenomen door Raffalovich, *Le marché financier en* 1893-1894, bl. 323. De andere zijn van Soetbeer en ten deele ontleend aan zijne *Materialien*, ten deele aan zijn *Litteraturnachweis über Geld und Münzwesen*, Berlin 1892. De aan Soetbeer ontleende cijfers verschillen niet noemenswaardig van die der *Chronicle*.

blijkt, dat zij onvoldoende waren? Men raamt de hoeveelheid, die jaarlijks voor industrieele doeleinden wordt vereischt, op 90000 kilogram. Laat die raming juist zijn; dan bleef zelfs in 1881-85 nog een jaarlijksche hoeveelheid van 65000 kilogram, ter waarde van ƒ 107 millioen, beschikbaar; 20 percent meer dan de geheele productie per jaar in 1841-50 bedroeg!

Nemen wij de proef op de som. Indien de productie tien jaar geleden nog juist toereikend was, moest zij later, toen zij belangrijk steeg, overvloedig zijn geworden. Wij moeten dan opeenhooping van goud in de banken zien. En dat zien wij ook werkelijk. Het weekblad *L'Economiste Européen* geeft geregeld overzichten van de bankvoorraden in Europa. Daaruit blijkt, dat die voorraden bedroegen in millioenen francs:

	Goud	Zilver
31 Dec. 1888	4436	2496
31 Dec. 1893	6084	2459
5 Juli 1894	6549	2666

Eene vermeerdering, wat het goud betreft, van twee milliarden francs in vijf en een half jaar.[1)]

Een andere proef. Wij hebben gezien hoeveel goud de Vereenigde Staten van Noord-Amerika in de jaren 1878-83 hebben geabsorbeerd. Raadplegen wij thans de voornaamste bankstaten om zoo mogelijk eenige werking daarvan te bespeuren. (Men vindt de cijfers in Soetbeer's *Materialiën*.)

Goudvoorraden einde December:

		1877		1883
Bank van Engeland	£	24,386,794	£	21,566,273
Schotsche en Ierssche Banken	£	7,956,252	£	8,084,557
Fransche Bank	fr.	1177,100,000	fr.	950,553,401
Belgische Bank	fr.	61,200,000	fr.	71,885,000
Nederlandsche Bank	ƒ	50,509,237	ƒ	23,506,960
Oost. Hong. Bank	fl.	67,376,205	fl.	77,682,053

1) Zie de nommers van 6 Januari en 21 Juli 11.

Gez. Duitsche Banken.[1]	M.	452,173,000	M.	558,577,000
Russische Bank	R.	122,772,157	R.	170,344,247
Zweedsche Rijksbank	Kr.	8,754,498	Kr.	12,102,795
Bank van Noorwegen	Kr.	21,422,153	Kr.	34,871,372[2]

De eenige vermindering van eenig aanbelang neemt men waar bij de Fransche Bank: 227,000.000 francs. Doch zij vindt hare verklaring in het feit, dat in die jaren Italie zijn goudvoorraad belangrijk heeft versterkt. De Italiaansche banken

hadden op	31 Dec. 1877	fr.	76,805,285
op	31 Dec. 1883	fr.	220,248,999

aan goud. Van eene blijvende werking der Amerikaansche vraag is dus bijna geen spoor te ontdekken. Mag men hieruit niet afleiden, dat die vraag ten slotte kon bevredigd worden door middel van het goud dat buiten Amerika werd voortgebracht? Aan tijdelijke werkingen heeft het natuurlijk niet ontbroken. De Engelsche Bank moest haar disconto tot twee malen toe, den 14 October 1878 en den 30 Januari 1882, op 6 percent brengen. Maar geen dier beide verhoogingen was van langen duur: den 12 Maart 1879 vindt men het disconto weder op 2½, den 23 Maart 1882 op 3 percent; en hoewel daarop weder nieuwe verhoogingen volgden (14 September 1882 op 5 percent), weinig maanden later, den 1 Maart 1883, wordt het disconto andermaal op 3 percent gesteld. Er is destijds over de Amerikaansche goudvraag veel gesproken; doch wanneer men den loop der zaken kalm overziet, zal men moeten toegeven, dat de invloed daarvan op de geldmarkt nog al zeer is meêgevallen.

IV.

De hoofdargumenten, waarop de leer der goudschaarschte is gegrond, zijn nu achtereenvolgens onderzocht, en de uitkomst van dat onderzoek is niet gunstig voor de waarde dezer argumenten. Ik kan niet instemmen met de voorstelling, die men ons geeft van het algemeen beloop der prijzen en van de oor-

1) Goud en zilver.
2) In de Bijlagen van het *First Report* der *Gold and Silver Commission* bl. 313 worden de totalen gegeven, echter met inbegrip der Australische Banken en van Amerika (*Treasury en Banks.*) Deze aftrekkende vindt men in millioenen

guldens:	1877	1416
guldens:	1883	1644.

zaken waardoor dit beloop is teweeg gebracht. Naar de volledigste opgaven, waarover wij beschikken, is, behoudens het abnormale tijdvak 1871-75, het prijsniveau eerst na 1883 gedaald, en die daling is uit oorzaken, die niet met het geld, maar met de goederen verband houden, volkomen te verklaren. Wel zijn in de laatste twintig jaren belangrijke goudbehoeften ontstaan, maar ook in de voorafgaande periode ontstonden die, en even als toen werd daarin door nieuwen toevoer voorzien. De goudproductie is tot 1883 verminderd, dat valt niet tegen te spreken; maar later is zij toegenomen, en wel in zoodanige mate, dat zij nu meer bedraagt dan ooit te voren. En nog altijd is zij klimmende; het laat zich voorzien, dat zij weldra het cijfer van ƒ 400 millioen zal bereiken, ruim een vijfde meer dan gemiddeld in 1851-60 verkregen werd. De rijkdom der Zuid-Afrikaansche mijnen overtreft alle verwachtingen; men neemt aan, dat zij in 1894 £ 4.000.000 zullen opleveren en dat een reeks van jaren kan verloopen, eer zij zijn uitgeput. Ook in West-Australie ontwikkelt de goudproductie zich krachtig; in 1890 werd voor £ 86.000 uitgevoerd, in 1893 voor £ 421.000 en men verwacht nog veel hooger cijfers in de naaste toekomst[1)]. Hoedanig ook de verhouding tusschen vraag en aanbod tien of twaalf jaren geleden zij geweest, thans heeft stellig het aanbod de overhand.

Men zal ten slotte willen vernemen, wat de practische strekking is van dit betoog; is het bestrijding van het bimetallisme? Hierop diene tot antwoord, dat dit opstel niet met een practisch doel geschreven is. Er hebben veranderingen plaats gehad in den stand der prijzen, sterke goudbewegingen. Nieuwe theoriën werden voorgedragen (of waren het oude, in een modern kleed?) tot verklaring of toelichting dezer veranderingen, tot aanwijzing harer uitkomsten. Het scheen mij nuttig van dat alles melding te maken; zoo mogelijk tot een zelfstandig oordeel èn over de feiten, èn over de theoriën, die daaraan worden vastgeknoopt, in staat te stellen.

Maar de schaarschte van goud is van lieverlede zoo zeer het hoofdargument der bimetallisten geworden, dat niemand haar meer kan loochenen of zelfs in twijfel trekken, zonder voor een anti-bimetallist te worden aangezien. Men heeft te verstaan

1) Zie *The Times, Weekly edition*, van 27 Juli 1894, bl. 588.

gegeven, dat ik ‘in mijn hart’ dit reeds ben; ja een vroolijk kroniekschrijver in een bij uitnemendheid oprecht orgaan noemde mij onder dezulken, die zich half schamen in hunne jeugd een weinig ‘gebimetalliekt’ te hebben. Dankbaar voor het belang, dat in mijne overtuigingen wordt gesteld, wensch ik mede te deelen dat in deze laatste niets is veranderd. De theoretische bezwaren tegen het bimetallisme, reeds voor vijf en twintig jaren door een onzer beste economen wederlegd, schijnen mij, sedert ik van die wederlegging kennis nam, bij toeneming onjuist. Men kan aan schaarschte van goud gelooven en toch een vurig bestrijder van het bimetallisme zijn, getuige Robert Giffen, getuige *The Statist*. Maar ook het omgekeerde is mogelijk. Ik versta onder een bimetallist iemand, die zijne goedkeuring zou hechten aan het tot stand komen eener bimetallieke munt-unie tusschen alle beschaafde landen, bijaldien het mogelijk bleek een bruikbaren grondslag voor zulk een unie te vinden. In dezen zin - en ik weet niet, dat de uitdrukking ooit anders begrepen is - ben ik altijd een bimetallist geweest en ben ik het nog.

Maar in het vinden van den bruikbaren grondslag ligt de moeilijkheid. Nu het zilver op de helft van zijn vroegeren prijs is gedaald, kan de oude grondslag van 15.5 niet meer dienen, want door een bimetallieke unie te sluiten op dien voet zou men in geheel Azië, met uitzondering alleen van Nederlandsch-Indië, een appreciatie van geld te weeg brengen van ruim 100 percent.[1)] Een bimetallist die zijn stelsel bepleit om geklappreciatie te keeren, is de laatste die zoo iets mag aanbevelen.

De werkelijke verhouding is nu 1 : 32, maar zoo hoog zou men in geen geval behoeven te gaan. Gesteld echter men nam 1 : 25, dan zouden alle staten met zilveren teekenmunt, die eene lagere verhouding hebben, òf hun goudgeld moeten verzwakken, òf hun zilvergeld in de evenredigheid van 15½, 15⅝ of 16 tot 25 moeten verzwaren. Natuurlijk komt alleen dit laatste in aanmerking, maar is daaraan een oogenblik te denken? Cijfer ik goed, dan zou het aan Nederland kosten, ongerekend de koloniën, ongeveer 52 milloen gulden; aan Frankrijk ongeveer 950 millioen francs. De Fransche minister van

1) In Britsch-Indie iets minder, daar sedert ruim een jaar de munten er voor het zilver gesloten zijn.

financiën moet nog geboren worden, die aan de Kamers durft voorstellen een leening te sluiten van bijna een milliard, om Frankrijk te doen deelnemen aan een bimetallieke unie op den grondslag van 1 tot 25.

Is er geen middenweg te vinden? Om een vaste waardeverhouding tusschen goud en zilver te verkrijgen ware vrije aanmunting niet voldoende, zelfs niet de hoofdzaak. Dikwerf is betoogd, dat het daarenboven, ja bovenal noodig zou zijn, aan de centrale banken in Europa (in de Vereenigde Staten aan de *Treasury*) de verplichting op te leggen tot aankoop tegen vaste prijzen (hooger noch lager) van beide metalen. Slechts hierdoor, meermalen is het aangetoond, zou men gewaarborgd zijn tegen iedere afwijking. Maar als dit de hoofdzaak is, kan men niet daarmede volstaan? Men kiest dan de verhouding die men wil - 22 bijvoorbeeld, of 25 - laat het teekengeld teekengeld blijven, bemoeit zich niet met de muntregeling van eenig land, doch verzekert door een maatregel op het gebied van het bankwezen vastheid aan de waardeverhouding tusschen goud en zilver, derhalve ook aan de wisselkoersen tusschen landen met ongelijken standaard. In Frankrijk blijven vijffrankstukken, in Nederland rijksdaalders, in Indië ropijen circuleeren; maar de verschillende landen betalen elkander met baren die, krachtens de bepalingen der overeenkomst, alom in dezelfde vaste verhouding bij de Banken een goed onthaal vinden. Zou een plan in dezen trant niet voor uitwerking vatbaar zijn?

Waarschijnlijk wel; werd het ernstig beproefd dan zou men, naar ik denk, niet op onoverkomelijke moeilijkheden stuiten. Maar het is een andere vraag, of zulk een plan veel bijval zou vinden, en daaraan twijfel ik om drie redenen. Ten eerste, omdat het uit den aard der zaak een ingewikkeld, voor velen moeilijk te begrijpen plan zou zijn en reeds daarom meer wantrouwen dan geestdrift zou wekken. Ten tweede, omdat het voor de Banken slechts dan aannemelijk zou zijn, indien de regeeringen haar waarborgden tegen alle mogelijke verliezen uit de aankoopen van zilver voortvloeiende; want zij kunnen het gekochte zilver niet doen omzetten in geld, zij moeten het behouden als koopwaar. Ten derde, omdat bij een regeling als deze (ex hypothesi) het teekengeld geen standaard munt wordt: laat de aangenomen verhouding 22 of zelfs

20 zijn, dan zullen vier Nederlandsche rijksdaalders intrinsiek nog altijd veel minder waard zijn dan ƒ 10 in goud. Een der grootste onzer muntkwalen wordt dan wel gestuit in hare verdere ontwikkeling, maar niet genezen; en dat zal menigeen in het plan mishagen. Ik beweer niet, dat deze bedenkingen veel gewicht zouden b e h o o r e n in de schaal te leggen: het gecompliceerde zou in de practijk niet hinderen, de waarborg wel nooit te pas komen; en werd de grootste onzer muntkwalen gestuit in hare ontwikkeling, mij dunkt dan ware reeds veel gewonnen. Maar f e i t e l i j k zouden zij gewicht in de schaal leggen, daarop kan men zich verlaten.

Derhalve: een bimetallieke unie *met* vrije aanmunting is voorshands onmogelijk, en voor het denkbeeld eener bimetallieke unie *zonder* vrije aanmunting, op den laatstelijk aan geduiden voet, ware geen steun te verwachten. Daaruit volgt met groote waarschijnlijkheid dat het bestaande voorloopig gehandhaafd zal worden.

Men moet dit betreuren, want het bestaande is werkelijk niet goed. Het is niet goed, dat alle vastheid van wisselkoers tusschen Europa en de meeste landen van Azië ontbreekt; de nadeelen daarvan - Lord Lansdowne heeft het nog onlangs aangetoond[1)] - zijn duidelijk gebleken. Het is niet goed, dat in verscheidene landen een zeer groot deel van het geld uit munten bestaat, die bij versmelting meer dan de helft harer waarde zouden verliezen, terwijl het zeer wel mogelijk is, dat dit verlies steeds aangroeit. Het is niet goed, dat het in diezelfde landen grootendeels afhangt van de inzichten der Bankbesturen, of bij behoefte aan remise naar het buitenland het eenige voor remise bruikbare metaal te verkrijgen zal zijn of niet, en zoo ja tot welken prijs en in welke hoeveelheden; daardoor wordt aan weinige personen een invloed gegeven van zoodanigen aard als hun nooit moest zijn verleend. Allerminst is het goed, dat men van den eenen dag op den anderen niet weet, welke aangename of onaangename verrassingen ons op muntgebied worden voorbereid. Wat hebben wij in den laatsten tijd al niet beleefd! Een Sherman Act, tijdelijk prikkel tot speculatie, doch straks, als de wetgever maar niet besluiten kan haar in te trekken, oorzaak van een hevige crisis in Amerika, die op de geldmarkten van Europa alles in rep en roer brengt. Staking

1) Zie, in *The Times* van 30 Juni 1894, zijne uitnemende redevoering in het Engelsche Hoogerhuis.

der aanmunting van zilver in Britsch-Indie; poging om de ropy op prijs te houden door het onverkocht laten van Councilbills; opgeven dezer poging, nadat hare onvruchtbaarheid is gebleken; debatten in pers en parlement over heropening der Indische munten. Denkt men dat handel en nijverheid bij dit alles baat vinden en geen behoefte hebben aan een internationale regeling, die de rust der zekerheid geeft? Hoeveel beter zou het zijn geweest, ware zulk een regeling in 1881 tot stand gekomen! De quaestie der verhouding leverde toen nog geen overwegend bezwaar op, want het zilver stond nog op 51 à 52 pence, en menige moeilijkheid zou voorkomen zijn, had men zich destijds met elkander kunnen verstaan.

Doch daaraan is nu niets meer te doen en het baat niet of wij weeklagen, of den toestand in nog somberder kleuren afschilderen dan met de werkelijkheid overeenkomt. Betreurenswaardig blijft het, dat men het goede oogenblik om de muntquaestie op te lossen ongebruikt heeft laten voorbijgaan; daarentegen is het gelukkig dat niet al de slechte gevolgen, die daarvan verwacht zijn, zich hebben vertoond. Geen wonder, dat men die vreesde. Nog nooit was op het gebied van het muntwezen een proef gewaagd als die, welke Nederland met zijne koloniën nu sedert ruim twintig jaren glansrijk heeft doorstaan. Een ruilmiddel, voor het grootste deel zilver of door zilver vertegenwoordigd, zich te doen richten naar het goud: wie had ooit gedacht, dat het gelukken zou, vooral op Java met zijne Buitenbezittingen? Het gelukte niettemin, dank zij een samenloop van gunstige omstandigheden, en zoo niet de daling van het zilver ons bijwijlen een *uncomfortable feeling* gaf (den een meer dan den ander) zouden wij geruster zijn dan ooit. Mocht nu verder gebleken zijn, dat een ander gevaar waarvoor gevreesd werd, geldschaarschte, zich niet heeft voorgedaan, dan zou de gevolgtrekking voor de hand liggen dat de stand van zaken, al is hij stellig niet naar wensch, minder ondragelijk is dan hij dikwijls wordt voorgesteld.

Doch ik begrijp zeer wel, dat sommigen er anders over denken en voortgaan met propaganda te maken voor het bimetallisme. Hiertegen is op zich zelf geen bezwaar, ofschoon het practischer zou zijn, indien men ons inlichtte over de middelen, die men zou willen aanwenden om de zoo even geschetste

moeilijkheden, aan de invoering van het bimetallisme verbonden, te overwinnen. Maar wel is er bezwaar tegen, dat men de verdediging van dit stelsel grondt op theoriën, die den indruk maken van ontleend te zijn aan het mercantilisme. En dat gebeurt wel eens. Bij het lezen van Alphonse Allard bijvoorbeeld, waant men soms verdiept te zijn in geschriften van de zeventiende of het begin der achttiende eeuw; men verbeeldt zich een opstel van John Locke, van Melon, van Broggia, onder de oogen te hebben. Foxwell's vergelijking van een in waarde stijgend ruilmiddel met een opgaanden weg zou Locke uit het hart zijn gegrepen. Geldarmoede met bloedarmoede op ééne lijn te stellen, hoe zou Galiani, schoon geen zuivere mercantilist, er in gegroeid hebben; in zijn boek over de *Moneta* vindt men iets dergelijks. Men houde mij ten goede, dat ik hiertegen waarschuw. Bracht ons de propaganda voor het bimetallisme niet het bimetallisme zelf, maar eene herleving van verouderde economische begrippen, dan zou niets gewonnen, maar veel verloren zijn.

En nog op iets anders wil ik mij veroorloven te wijzen. Men geve toch vooral geen voet aan de meening, als zou Nederland, door in 1875 den gouden standaard te aanvaarden, nadeel hebben toegebracht aan vele zijner ingezetenen; want dat ware al zeer bedenkelijk. Alphonse Allard heeft in de maand Juli van dit jaar op een congres te Antwerpen gezegd: zoolang men het bimetallisme niet invoert, hebben wij beschermende rechten noodig. Er is niet veel welsprekendheid noodig in onze dagen om het zoover te brengen, dat hetzelfde ons even luid wordt aangekondigd in Noord-Nederland.

N.G. PIERSON.

Aanteekening.

Het Hoofdbestuur der Hollandsche maatschappij van landbouw heeft aan het slot van een stenographisch verslag der 's Gravenhaagsche meeting van 18 Juni 11. over het bimetallisme, *Eenige indrukken, verkregen na het gevoerde debat*, medegedeeld. De theorie, volgens welke er een nauw verband zou bestaan (schoon de statistiek van zoodanig verband niets doet blijken) tusschen de tarweuitvoeren en de prijzen van het zilver, wordt daar zonder aanvoering van nieuwe gronden herhaald. Het Hoofdbestuur blijft van meening, dat tengevolge van de daling in het zilver onze markten ‘overstroomd’ worden ‘tot natuurlijk steeds dalende prijzen.’

Na dit betoogd te hebben, wendt het den blik naar Argentinië, ‘waar voor het zeer sterk gedeprecieerd papier (c^{a}. ¼ der nominale waarde) de producten van landbouw te cultiveeren zijn voor weinig meer dan vroeger, en dat beteekent wat. De invoer van tarwe uit Argentinië bedroeg in 1892 470 millioen, in 1893 reeds 4080 millioen K^{os}. en zal, zegt men, in 1894 nog wel het dubbele bedragen. Waar moet dat heen?’ vraagt het Hoofdbestuur en het voegt gecursiveerd daaraan toe: ‘*Het is in den vollen zin des woords waanzinnige protectie, welke wij goudlanden verleenen aan die vreemde Staten*.’

Ik wensch over dit laatste punt, de protectie die in den goudagio zou zijn gelegen, een enkel woord in het midden te brengen. Al dadelijk moet het de aandacht trekken, dat hier twee zeer ongelijksoortige grootheden in éénen adem worden genoemd: waardevermindering op de wereldmarkt van het muntmetaal, dat een volk gebruikt, en: waardevermindering van het papieren geld bij dat volk zelf in omloop. Mij dunkt, tusschen die beide waardeverminderingen bestaat veel verschil. Wanneer het zilver op de wereldmarkt daalt en daarop in grootere hoeveelheden naar Indië wordt gezonden, is het duidelijk, dat Indië's uitvoeren zullen toenemen. Het kan alleen de vraag zijn, in welke mate dit zal geschieden. Is deze prikkel zoo krachtig, dat daaruit het ontstaan van een bijkans geheel nieuw uitvoerartikel in hoeveelheden

van tientallen millioenen Engelsche centenaars zou te verklaren zijn? Dit alleen is hier de quaestie; maar de werking der zilverzendingen op den uitvoer wordt, in hare algemeenheid, door niemand ontkend[1]. De bewering echter, dat overmatige uitgifte van papieren geld in die richting zou werken, is een volkomen onbewezen stelling. Toch voegt het Hoofdbestuur de twee soorten van waardevermindering bij elkaar, als waren zij op het innigst aan elkander verwant.

Voorts wil het mij niet gelukken recht te begrijpen, waarin voor ons, die niet in Argentinië wonen of daar belangen hebben, het nadeelige van den goudagio zou gelegen zijn. Men redeneert aldus. Het arbeidsloon steeg niet in verhouding tot den agio; derhalve maken de graanplanters grove winsten; zij vermeerderen hunne voortbrenging en overstroomen ons met hun product. - Laat het zoo zijn; onderstellen wij voor een oogenblik dat aan deze redeneering een juiste opvatting van de economische wetten, die het arbeidsloon bepalen, ten grondslag ligt. Zelfs dan nog vraag ik: waar schuilt de protectie, die aan Argentinië ten deel valt? Het nieuwe graan moet betaald worden, en wij betalen het met goederen. Het Hoofdbestuur zal toch niet beweren, dat een land met vermeerderend oninwisselbaar papieren geld bestendig goud invoert? Het slechte geld verdringt juist het goud. Maar worden voor het graan goederen in betaling genomen, dan komt de geheele zaak neder op een ruil; een ruil, die ons stellig tot voordeel moet zijn, want anders zouden wij er niet op ingaan. Wij worden ‘overstroomd’ met graan; zeer zeker, en in dezelfde mate ‘overstroomd’ met vraag naar onze voortbrengselen. Wordt hier ‘protectie’ verleend, zoo geschiedt het ook aan ons; op kosten der Argentijnsche arbeiders, wien gedeprecieerd papier voor meer dan het waard is in de handen wordt gestopt.

Ik neem de theorie, volgens welke goudagio's en hooge wisselkoersen de productie bevorderen, niet aan; noch in de statistiek[2],

1) Naar mijne opvatting moet het totaal der uitvoeren klimmen met een waardebedrag, dat iets minder is dan het bedrag waarmede de zilverzendingen zijn toegenomen; iets minder, omdat de veranderde wisselkoers tijdelijk de invoeren stremt.

2) Onder de bijlagen van het *Second Report* der *Gold and Silver Commission*, bl. 252, vindt men een opgave, loopende over de jaren 1869-86, van Rusland's tarweuitvoeren en van de waarde van den roebel. Een soortgelijke statistiek, loopende over 1875-93, vindt men bij Raffalovich, Le marché financier en 1893-1894, bl. 163.

noch in hetgeen ons van de wetten der voortbrenging bekend is, vindt zij steun. Doch ware het anders, zelfs dan zou ik de gecursiveerde slotsom niet kunnen aanvaarden.

In het voorbijgaan zij aangestipt, dat in een van de cijfers der Argentijnsche tarwe-uitvoeren die het Hoofdbestuur (blijkens een noot) van den Heer Allard heeft ontvangen, een zeer zinstorende fout is blijven staan. Die uitvoeren zouden in 1893 hebben bedragen 4080 millioen kilo's, ruim 54 millioen hectoliters! Zij zouden in het nu loopende jaar vermoedelijk het dubbele bereiken: dus meer dan 3 maal zooveel als Rusland in 1886-93 jaarlijks exporteerde! Dit rust op een schrijf- of drukfeil. Voor het cijfer 4080 moet gelezen worden 1008, of ruim 13 millioen hectoliters. De tarweuitvoeren bedroegen in de laatste 10 jaren, in millioenen kilo's:

1884	74.	1889	23.
1885	27.	1890	226.
1886	37.	1891	395.
1887	237.	1892	470.
1888	178.	1893	1008.

Daarenboven werden de volgende hoeveelheden meel uitgevoerd:

1888	6.	1891	7.
1889	3.	1892	18.
1890	12.	1893	37.

millioenen kilo's.

Er is nog iets anders in de opmerkingen van het Hoofdbestuur, dat mijne aandacht heeft getrokken; men vindt het in een noot op bl. 64. De stelling kon niet geloochend worden, dat Dr. Soetbeer's tabellen, loopende over 114 artikelen, doen blijken van een tamelijk groote standvastigheid in de koopkracht van het geld vóór 1884, en daarna van een veel mindere rijzing dan gewoonlijk wordt aangenomen. Het Hoofdbestuur schrijft nu: ‘Onder die 114 zullen er wellicht zeer vele zijn, die niet onder ruw produkt van landbouw etc. te rangschikken zijn, doch door nadere industriëele bewerking veel minder onderhevig worden aan prijswisseling. Is dat dan niet eenigszins qui prouve trop ne prouve rien?’

Hier wordt een zeer nieuwe leer voorgedragen: Wie prijsstatistieken verzamelt om ingelicht te worden over veranderingen in de koop-

kracht van het geld, moet de prijzen van artikelen, die een industrieele bewerking hebben ondergaan, met rust laten; doet hij dit niet, zoo loopt hij gevaar te veel te bewijzen. Gronden voor deze nieuwe leer geeft het Hoofdbestuur niet. Zouden zij te vinden zijn?

Ten slotte wil ik nog even terugkomen op de eerste quaestie, die hierboven werd aangeroerd. Geeft de lage goudprijs der ropij - de hooge wisselkoers van Britsch-Indië op Europa - inderdaad eene export-premie aan de Britsch-Indische planters? Het moge mij vergund zijn te verwijzen naar een opstel in *De Economist* van 1887, Deel I, blz. 493-502, waarin ik getracht heb het tegenovergestelde aan te toonen, en aan het daar geleverde betoog het volgende toe te voegen.

De export-premie, indien zij ontstaat, kan, evenals bij het papieren geld, slechts hieruit voortkomen, dat de loonen niet stijgen in verhouding tot den wisselkoers. Doch bij de voortbrenging van Indische tarwe speelt het loon geen rol van veel beteekenis. De tarwe is in de streken, waar zij wordt voortgebracht, een gewoon product. Van 1885/6 tot en met 1892/3 rekent men dat daarvan gemiddeld geoogst werden per jaar 135.489.000 Eng. centenaars, terwijl de uitgevoerde hoeveelheid dooreen slechts ongeveer een zevende daarvan bedroeg: 18.899.820[1)]. Het meerendeel van dat product wordt verkregen door kleine grondeigenaars en pachters; loonarbeid komt daarbij nauwelijks te pas. Men vindt dien hoofdzakelijk bij de groote eigenaars, die een deel van hun land in eigen beheer hebben gehouden. Maar in de Punjab, waar de tarwecultuur de meeste uitgebreidheid heeft, zijn groote eigenaars weinig talrijk.

Doch er is meer, waarop wij hier te letten hebben. Gesteld, een artikel wordt door loonarbeid - kapitalistisch, zooals men pleegt te zeggen - verkregen; gesteld verder, het ruilmiddel deprecieert sterk, maar de loonen blijven aanvankelijk op het oude peil; zullen zij dan lang op het oude peil kunnen blijven? De onmogelijkheid daarvan blijkt terstond, zoodra men aan de betalingsbalans denkt.

De uitvoeren nemen, dank zij de ‘export-premie’, aanzienlijk

1) Zie het belangrijke opstel van Dr. Gr. Ruhland in *Hildebrand's Jahrbücher*, Deel 62, blz. 875.

toe; doch waarin bestaan de retouren? Wat komt er voor terug?

Goederen kunnen het niet zijn, want als de loonen laag blijven, blijft het koopvermogen der bevolking gering, stijgen dus de prijzen niet. Meer goederen kunnen bij den, hoogen wisselkoers slechts dan met voordeel worden ingevoerd, wanneer zij duurder dan vroeger worden betaald, en de hypothese zelve, die men ons voordraagt, sluit de mogelijkheid van dat duurder betalen buiten. Er moet dus zilver of goud komen; doch wat zal met dat zilver of goud worden aangevangen? Men stapelt het niet op, men besteedt het, en doet men dit laatste, dan doet men immers van zelf de loonen rijzen. Hoe grooter de 'export-premie', des te eerder verdwijnt zij. Dan lokt zij ook uit den vreemde kapitaal aan, dan prikkelt zij de mededinging. Ruimer productie, wanneer zij geschiedt op 'kapitalistische' wijze, is onmogelijk, tenzij meer arbeiders aan het werk worden gesteld. Acht men het denkbaar, dat onder den invloed van zoo vele factoren, die op rijzing werken, het loon onveranderd zou blijven? Geld stroomt in groote hoeveelheden toe; alle tot dusver ingevoerde goederen worden door den hoogen wisselkoers duurder; de productie breidt zich uit, er is meer vraag naar arbeid. En toch zou het loon maar altijd op dezelfde hoogte blijven, zoodat de oorzaak, die deze beweging te voorschijn bracht, blijft bestaan?

Men antwoordt mij: maar het loon *is* in Britsch-Indië onveranderd gebleven, met cijfers werd het aangetoond! Ik heb deze bedenking in mijn artikel van 1887 reeds wederlegd, doch wensch het nog eens te doen, nu met gebruikmaking van gegevens, voorkomende in het Rapport der Indische *Silver Currency Commission* over Ceylon, dat onlangs te Colombo is verschenen.[1)]

Gelijk bekend is, heeft de thee-productie van Ceylon zich in de laatste jaren aanmerkelijk uitgebreid; zij trad voor de koffiecultuur, door bladziekte te gronde gericht, in de plaats. In 1873 exporteerde Ceylon nog voor 42 millioen ropijen aan koffie, slechts voor 793 ropijen aan thee; in 1892 waren de cijfers aldus: voor 3.293.855 R. aan koffie, voor 32.527.136 R. aan thee.

1) Report of the Commissioners appointed by the Governor to consider and report as to (1) The probable effect in Ceylon of the recent action of the Indian Government in putting an artificial value on the Rupee, (2) The measures which it may be expedient to take to protect the interests of the Colony under the altered nature of the currency.

Deze aanzienlijke uitbreiding is vooral daarom merkwaardig, omdat de theeprijzen belangrijk zijn gedaald. In 1884 was de middenprijs te Londen 16¾, in 1893 slechts 9¾ pence; een val van 100 op 58. Maar dank zij de depreciatie van het zilver daalde de prijs in ropijen uitgedrukt veel minder: slechts van 0.75 op 0.65; een val van 100 op 86. En daar de loonen niet belangrijk stegen, - zij bedroegen dooreen voor veldarbeiders 6.58 ropij per maand in 1892, tegen 5.57 in 1876-80 - konden de theeplanters hunne ondernemingen voortzetten, ja uitbreiden.

Men zal zeggen: dit is koren op den molen van hen, die ik bestrijd! In geenen deele; want vragen wij ons af, wat nu eigenlijk de reden is geweest, dat de theeplanters in Ceylon konden blijven bestaan, dan is het antwoord spoedig gevonden: daartoe is veel bijgedragen door de daling van het loon in goud uitgedrukt. Die daling bleek mogelijk door de vermindering van de goudprijzen der voedingsmiddelen, maar daarmede hebben wij op het oogenblik niet te maken. Wij hebben alleen te doen met de daling zelve. Deze verklaart bijna alles. Dit wordt verduisterd doordien het loon in gedeprecieerd zilver wordt betaald. Maar ontleden wij de verschijnselen dan bemerken wij terstond, dat de Indische planter aan de rijzing van den wisselkoers niet veel te danken heeft. Had Ceylon niet den zilveren, maar den gouden standaard gehad, dan zou geen optisch bedrog mogelijk zijn geweest; men zou dan een sterke daling in het arbeidsloon hebben waargenomen.

Wordt mij de eisch gesteld om dit laatste te bewijzen, zoo moet ik eerst nog iets in herinnering brengen. Thee is het voornaamste uitvoerartikel van Ceylon, maar niet het eenige, en ook andere uitvoerartikelen zijn in prijs gedaald. Nu wensch ik eenvoudig dit te vragen: is het denkbaar, dat de meeste uitvoerartikelen van een land in prijs dalen, het allervoornaamste 42 percent, terwijl de voedingsmiddelen belangrijk goedkooper worden, en toch het loon stand houdt? Alleen in zeer bijzondere gevallen ware dit mogelijk; bijvoorbeeld, indien door betere productie[1)] de ondernemers er in slaagden op de hoeveelheid terug te winnen wat zij op den prijs verloren hadden,

1) Deze oorzaak heeft ook op Ceylon gewerkt. Zie het belangrijk artikel over de theecultuur in *The Times, Weekly Edition*, van 10 Angustus 1894, bl. 627.

zooals op Java heeft plaats gevonden met de suiker. Als algemeene regel is het onaannemelijk.

De leer der betalingsbalans - voor de oplossing van vraagstukken als dit volstrekt onmisbaar - kan ook nu licht geven. Werken wij de hypothese eens uit: op Ceylon bestaat de gouden standaard, Ceylon's export-artikelen dalen belangrijk in prijs, toch blijven, de loonen even hoog als zij waren. Men zal zien tot welke vreemde uitkomsten dit voert.

Door de prijsverlaging vermindert de som, die Ceylon van het buitenland te vorderen heeft. Doordien echter de loonen stand houden, verminderen de invoeren slechts weinig. Ceylon wordt dus een belangrijke som schuldig, die in goud moet worden voldaan. Het ruilmiddel wordt al schaarscher en schaarscher. De banken verhoogen hare rentekoersen, weigeren misschien krediet te geven. Toch blijven de loonen op het oude peil. Deze abnormale toestand blijft aanhouden, jaar in, jaar uit!

Ik keer nu terug tot de bedenking, die ik zou beantwoorden, aan de stabiliteit der arbeidsloonen in Britsch-Indië ontleend. Hetgeen van Ceylon is gezegd, geldt van Britsch-Indië evenzeer: zijne hoofdproducten van uitvoer zijn op de wereldmarkt alle gedaald. Tegelijk daalde echter het zilver, en nu openbaarden zich twee stroomingen, in tegenovergestelde richting. Had Britsch-Indië den gouden standaard gehad, dan zou er het loon gedaald zijn; maar de depreciatie van het zilver, indien deze oorzaak alleen had gewerkt, zou het loon hebben doen stijgen. De resultante was, dat het loon nagenoeg onveranderd bleef. Dit onveranderd blijven van het loon is dus niet in strijd met de door mij voorgedragen theorie, maar de volledige bevestiging daarvan. Om een voorbeeld te geven. Er is water in een vat, en iemand zegt: als gij de hoeveelheid water vermeerdert, zal het peil in dat vat stijgen. Zij *wordt* vermeerderd, maar tegelijk zet men een kraan open, en nu stijgt het peil niet, het blijft op dezelfde hoogte. Is nu de stelling: door water toe te voegen doet men het peil stijgen, onwaar gebleken? Integendeel, door het gebeurde werd zij bevestigd.

Zoo is het ook hier. Wat van de Indische loonen te verklaren valt is, *dat zij niet gedaald zijn*; schoon katoen, wol, thee, tarwe, kortom bijna alles wat Britsch-Indië exporteert, belangrijk in prijs verminderde. De verklaring wordt alleen gevonden door aan te nemen, dat tegelijkertijd een oorzaak werkte, die, had zij alléén

gewerkt, een zeer groote rijzing zou hebben teweeggebracht. Het Hoofdbestuur, van Britsch-Indië sprekende, zegt in een noot:[1] 'Arbeidsloonen en de meeste levensbehoeften (voor zoover deze niet uit de goudlanden worden betrokken) voor de inlandsche bevolking schijnen daar, tegen alle theoretische verwachting in, op ongeveer denzelfden prijs te blijven.' Neen, niet tegen alle theoretische verwachting in. Wie Senior's bekende *Lectures on the cost of obtaining money* goed gelezen en in zich opgenomen heeft, zal eerder tot deze slotsom komen: nooit waren de feiten meer met de theorie in overeenstemming.

Het is een groote geruststelling, wanneer men te oordeelen had over zulk een ingewikkeld probleem, tot dezelfde slotsom te zijn gekomen als een man, die door zijne vakgenooten wordt aangemerkt als onbetwistbaar een der eersten op hun gebied. Prof. Marshall, altijd zoo bedachtzaam, zoo conciliant, spreekt hier met groote beslistheid. De president der *Gold and Silver Commission* vraagt hem: 'It has been suggested that the fall in the gold price of silver gives a bounty to exporters of produce from silver-countries. What have you to say upon that point?' - Zijn antwoord luidt: 'My own view is that *a priori* it is impossible' (no. 9735). En tot de argumenten die hij aanvoert, behoort het zoo even door mij gebezigde: 'If there had been for a short time any considerable premium of this kind on exportation from India.... there would have been an enormous export of silver from Europe to India, on a scale such as has never been approached' (no 9744).

N.G.P.

1) Bl. 66.

De nieuwe Kieswet en de naaste verkiezingen in België.

> Vous l'avez voulu, George Dandin, vous l'avez voulu!
> MOLIÈRE.

Nu de uitbreiding van het kiesrecht ook in Nederland aan de orde is, bieden de laatste zittingen der Belgische Kamer de gelegenheid om hier eenige beschouwingen in het midden te brengen omtrent een stelsel dat, meen ik, ook in Nederland reeds werd vooruitgezet en weldra, in de maand October nl., voor de eerste maal in België zal toegepast worden. Wel is waar is de groepeering en verhouding der partijen nog niet gansch klaar, doch er komt reeds eenig licht, en men begint zich eenige voorstelling te kunnen maken van hetgeen de naaste toekomst onder haren sluier verborgen houdt.

Dat die toekomst voor de zaak van liberalisme en vooruitgang niet rooskleurig is, laat zich afmeten uit de berekeningen, waaraan zich de couranten, van liberale en clericale zijde, sinds eenigen tijd overgeven om de strijdkrachten te tellen.

I.

Het laatste, werk door de Kamer der Volksvertegenwoordigers - de Belgische Tweede Kamer - verricht, was het verwerpen der *evenredige vertegenwoordiging*.

Deze quaestie trad in de laatste parlementaire werkzaamheden zoo zeer op den voorgrond, dat zij een wijziging in het Belgische ministerie kon te weeg brengen. De *premier*, de heer Beernaert, was er voor; de heer Woeste, een zeer gezaghebbend katholiek lid, ja in vele gevallen leader der clericale partij, er

tegen. De stekelige oppositie van dezen had eindelijk tot uitwerksel dat de heer Beernaert verkoos af te treden, en als minister-president vervangen werd door zijn collega den heer de Burlet.

De evenredige vertegenwoordiging werd hoofdzakelijk gesteund van liberale zijde; toch had zij in de laatste tijden ook veel veld gewonnen onder de clericalen, voornamelijk op kleinere plaatsen; en de stemming van 24 Mei jl. in de Tweede Kamer bewijst, dat men vrij algemeen begint doordrongen te zijn van het beginsel van rechtvaardigheid dat er in ligt opgesloten.

Wanneer men bedenkt dat de onthoudingen meestendeels behooren aan leden, welke, overigens voor het princiep gewonnen, alleen uit beleefdheid tegenover het ministerie verkieslijk vonden de quaestie te verschuiven, zoo komt men nagenoeg tot een gelijk getal stemmen voor en tegen. Een zedelijke overwinning hebben dus de verdedigers der evenredige vertegenwoordiging zeker behaald.

Eenige cijfers zijn voldoende om de gebreken van het ook in Nederland bestaande stelsel der volstrekte meerderheid te doen uitschijnen. In de verkiezingen van 1892 werden in België voor geheel het land slechts 5847 clericale stemmen meer uitgebracht, en dit getal, verdeeld over de gezamenlijke kiesdistricten, volstond om als resultaat een clericale meerderheid van 32 volksvertegenwoordigers en 16 senators te geven.

Als men enkele plaatsen afzonderlijk beschouwt, treedt het onrechtvaardige van het stelsel der volstrekte meerderheid nog in een klaarder licht. De clericalen wonnen het b.v. te Antwerpen met 200 stemmen, te Nijvel met 80, te Virton met 20, te Ath met 15, te Hoei met 10.

Wegens een onbeduidend getal stemmen blijft dus een staatkundige gezindheid, die met de andere in sterkte bijna gelijk staat, zonder vertegenwoordiging. Hoezeer ook het princiep der evenredige vertegenwoordiging veld heeft gewonnen, dient hier bijgevoegd dat enkele kamerleden met een goedklinkenden naam op politiek gebied, o.a. de heeren Frère-Orban en Graux, er overtuigde tegenstanders van gebleven zijn, en wel op grond dat men ze zonder voordeel in Spanje heeft toegepast, en er aldaar, evenals in Engeland, vrijwillig van heeft afgezien.

Men mag dus aannemen, dat de praktijk met bezwaren ge-

paard gaat waarvan de theorie, die inderdaad toelacht, geen denkbeeld geeft.

De liberalen waren langzamerhand de evenredige vertegenwoordiging gaan beschouwen als de redplank hunner partij; en inderdaad, dat schijnt zij wel te zijn.

De laatste uitbreiding van het kiesrecht is, zooals men weet, gegrond op het *meervoudig stelsel*. Het komt in hoofdzaak op het volgende neer:

Eén stem wordt gegeven aan iederen Belg, die den leeftijd van 25 jaren heeft bereikt, in het genot van zijn burgerschapsrechten is, en sedert minstens een jaar in dezelfde plaats is gedomiciliëerd.

Een supplementaire stem wordt gegeven onder de volgende voorwaarden:

1° als men den leeftijd van 35 jaren heeft bereikt, gehuwd is, of weduwnaar met wettige kinderen, minstens 5 frs. betaalt in de directe belasting (hoofdsom en opcenten);

2° als men den leeftijd van 25 jaren heeft bereikt en bezitter is van onroerend goed met een kadastrale opbrengst van minstens 48 frs., belast met 3.36 frs. grondbelasting, of van een inschrijving op het grootboek der openbare schuld of van een boekje der spaarkas met een rente van minstens 100 frs.;

3° als men den leeftijd van 25 jaren heeft bereikt en *a*. in het bezit is van bepaalde diploma's of *b*. zekere openbare of daarmede gelijkgestelde ambten heeft bekleed, of *c*. al de voorwaarden vereenigt gesteld onder 2°.

Niemand kan meer dan *drie* stemmen uitbrengen.

De stemming is *verplichtend*.

Volgens een globale berekening zou het nieuwe kiesstelsel 1.200.000 kiezers opleveren. Maar van dezen zouden 700.000 in het bezit van een tweede of zelfs van een derde stem komen. De aldus bevoorrechten schenen te behooren tot die klassen, die reeds door hare *materieele positie* of hare *ontwikkeling* beschikken over meer invloed.

Dat was althans de eerste indruk.

Nu de nieuwe kiezerslijsten nagenoeg voltooid zijn, hebben de beide partijen hare kansen eenigszins kunnen berekenen.

Wij nemen tot maatstaf de cijfers van het district Brussel.

Van het oude censuskorps, beloopende tot een totaal van 24.000 kiezers, behoorden er ongeveer 4.000 aan het platteland.

Die 4.000, welke vroeger ieder slechts eene stem bezaten, stijgen nu tot het verbazend cijfer van samen 95.000 stemmen.

De stad Brussel met de agglomeratie, die dus vroeger beschikte over 20.000 stemmen, bezit er thans ongeveer 146.000.

Uit dit ééne voorbeeld spreekt al dadelijk het gewicht verkregen door het platteland. De vergelijking der stemberekening in eenige grootere gemeenten toont, dat het cijfer der stemmen in de steden slechts vermenigvuldigd wordt met 4 of 5, en op het platteland met 15 tot 20.

Dat ligt voornamelijk aan het zeer aanzienlijk getal kiezers met 2 stemmen welke dit laatste oplevert. Op het platteland namelijk zijn de huwelijken veel talrijker dan in de steden, en het kleine eigendom bestaat er algemeen.

In al de grootere of gewichtiger gemeenten doet zich hetzelfde verschijnsel voor als te Brussel.

In het kiesdistrict Gent, onder de vroegere wetgeving, bestond het kiezerskorps uit ⅔ stedelingen en ⅓ plattelandbewoners. De nieuwe kieswet geeft aan de stad 43.000, aan het platteland daarentegen 74.000 stemmen.

II.

Men moet eenigszins op de hoogte zijn van den politieken toestand in België om te begrijpen, wat het overwicht van het platteland boven de steden te beduiden heeft.

Men spreekt, ook nog wel heden, van ‘de clericale Vlamingen’ tegenover ‘de liberale Walen.’

Het is een tijd, ja vrij lang, waarheid geweest dat de Vlamingen slechts clericale, en de Walen slechts liberale vertegenwoordigers naar de Kamers stuurden. Tegenwoordig is er wel eenige verandering in dien toestand gekomen.

Het is nog niet zoo heel lang geleden, dat tal van Waalsche arrondissementen den naam van ‘*boulevards du libéralisme*’ droegen en ook verdienden. Voornamelijk was dit het geval met Luik, Verviers, Waremme, Hoei, Bergen (Mons) en Doornik. Langzamerhand heeft er het katholicisme weer het hoofd verheven, en van de kerk uit, zich in de politiek mengende, zich tot een staatkundige partij ingericht Schuchter slechts waagden er zich de clericalen in het strijdperk, aanvankelijk om teeken van leven te geven; echter, vaak persoonsquaesties

te baat nemende, schenen zij op meer dan eene plaats veld te winnen, en slaagden er ook wel in om nu hier, dan daar een zetel te veroveren. Zij wisten zoo behendig hun schip te sturen, dat zij in de laatste 10 jaar meer dan eens in steden van gewicht eene volledige lijst deden zegepralen. Tegenwoordig staan regelmatig twee lijsten, een liberale en een clericale, tegenover elkander, nagenoeg in al de aangewezen arrondissementen; en de liberale meerderheid is dikwijls zeer gering in Virton, Waremme en Verviers; eenigszins aanzienlijker in Hoei, Charleroi, Bergen en Doornik; maar, zelfs deze verlichte districten werden wel eens ontrouw aan hun aloud liberalisme.

Dit wijst ontegenzeggelijk op eene *versterking van het katholiek element in de Waalsche gewesten*.

Moet men aannemen, dat de geest van ongeloof die het liberalisme in België kenmerkt, zijn onverschilligheid in godsdienstzaken, zijn afkeerigheid van elke dogmatische leer, de diepere lagen der Waalsche bevolking afschrikt? Moet men vreezen, dat deze daardoor in den schoot der Roomsch-katholieke kerk zullen terugkeeren, hoewel zij er onder de inspiratie van de denkbeelden der Fransche Omwenteling reeds grootendeels van waren afgescheiden? Het is niet onmogelijk. Voornamelijk nu het katholicisme zelf - dat vroeger als ‘ultramontanisme’ luide zijn vijandelijkheid uitsprak tegen de vrijheid niet alleen op godsdienstig en staatkundig, maar ook op economisch gebied, en alle sociale inrichtingen welke niet onmiddellijk op de katholieke liefdadigheid berustten, onbarmhartig onder zijn banvloek verpletterde - van lieverlede zijn houding wijzigt, en goedkeurt dat de Staat zich ook eenigszins met het stoffelijk welzijn der kleinen en geringen bezighoudt. Onder zulke voorwaarden mag het zeker rekenen op het diepzittend godsdienstig gevoel der plattelandsbevolking: het feit van het wederopleven van het clericalisme in het Walenland schijnt mij een gevolg te zijn van de omzwenking in een economische en sociale richting, welke in de houding van het katholicisme sedert eenige jaren waar te nemen is.

Er zijn feiten te over om deze herleving te bewijzen. Nog een enkel moge hier aangehaald worden.

De katholieke geestelijkheid begrijpt zeer te recht dat, indien zij iets van de Walen te verwachten heeft, het niet zoozeer is van het tegenwoordige geslacht als wel van het jonge, dat

zich over eenige jaren in den politieken strijd zal te mengen hebben. Zij toont zich dus meer bezorgd voor de toekomst, en heeft, tegenover de onzijdige scholen van den Staat, vrije scholen gesticht. Zonder te spreken van haar lager onderwijs dat zij reeds na 1879 had ingericht, en waarvan thans, na een tienjarig clericaal bestuur, reeds een goed gedeelte zich in het genot der Staatssubsidiën heeft weten in te werken, bezit zij, bijna in elke stad van gewicht, colleges voor middelbaar onderwijs, die een ernstige concurrentie doen aan de athenaeums (= gymnasium samen met hoogere burgerschool) van het Rijk. Sedert 1884 is de bloei dezer vrije scholen, meest door Jezuïeten gehouden, zoo zeer toegenomen, dat het feit voor de toekomst van het liberalisme onrustbarend mag heeten. Te Luik b.v., evenals in de overige hoofdplaatsen der provinciën, bestaat een athenaeum; voor een zeven, acht jaar telde het 750 leerlingen, het Jezuïeten-college 4 à 500. Zoozeer echter is de katholieke geest in deze stad, waar vooralsnog de strijd voor de katholieken hopeloos is, versterkt geworden, dat het vrije college tegenwoordig 1200 leerlingen telt, tegen 450 welke aan de Staatsinrichting gebleven zijn. Het is bekend, hoezeer de eerste opvoeding van gewicht is in de latere ontwikkeling van den mensch, en hoe vaak de volwassene *blijft* denken zooals hij dat in zijne jeugd geleerd heeft. Het staat dan ook, helaas! niet te verwachten, dat een jong geslacht, gevormd onder den invloed der jezuïtische beginselen, zich later zoo vrijzinnig zal toonen als zijne vaderen, die er eens trotsch op waren dat het katholicisme in hunne stad den strijd niet durfde aanbinden!

Aldus is de toestand bij de Walen.

In het Vlaamsch gedeelte des lands zijn de liberale gemeenten als oasen, midden in een uitgestrekte woestijn van scherp katholicisme. De steden, meer verlicht dan het platteland, zijn steeds min of meer liberaal getint; en in enkele is het gemeentebestuur tot heden liberaal gebleven. Antwerpen en Gent zijn het vrijzinnig beginsel warm toegedaan, en in de gemeenteverkiezingen bestaat er voor de clericalen aldaar geen hoop. Op enkele andere plaatsen hield het liberalisme het hoofd boven water, gelijk te Oostende, Nieuwpoort, Lokeren, Hasselt, Ninove, Mechelen; of, indien de liberale lijst er bezweek, was het met een geringe minderheid. De overige

Vlaamsche districten benoemen slechts de kandidaten der geestelijkheid, zelfs aanzienlijke plaatsen als Brugge, met een bevolking van over de 48.000 zielen.

In de verkiezingen voor de kamers, wanneer de plattelandbewoners bij de stedelingen geworpen worden, staan de kansen voor de liberalen nog minder gunstig. Op enkele plaatsen slagen zij er wel in er een geïsoleerden kandidaat door te krijgen; doch de hoofdzaak is de verkiezing te Antwerpen en te Gent. De kleur der parlementaire meerderheid hangt meestal dáárvan af, en deze beide steden hebben steeds het lot van het ministerie in handen.

Zooals het kiezerskorps te Gent vroeger was samengesteld, rekende men, dat de liberale lijst, om te slagen, ⅔ der kiezers voor de stad en ¼ van die voor het platteland moest vereenigen. In de veronderstelling, dat de clericale partij in het nieuwe kiezerskorps dezelfde macht behoudt als in het oude, zou zij beschikken over ⅓ van de 43.000 stemmen der stad en over ¾ van 74.000 stemmen van het platteland, 't zij samen over 70.000 stemmen, en de overige partijen over 47.000.

Nemen wij dezelfde verhouding voor Antwerpen, zoo komen wij ook hier tot een zekere nederlaag voor de liberalen. De nieuwe kieswet geeft aan de stad 61.000 stemmen, aan het platteland 59.000. Naar de berekening van de onderlinge sterkte der twee partijen gevolgd voor het district Gent verkrijgen de liberalen te Antwerpen 55.000 stemmen, tegen 65.000 voor de clericalen.

De reeds gedane berekeningen zouden ons toelaten dergelijke cijfers te vermenigvuldigen. Wij mogen ons evenwel bij het gegevene bepalen: de treurige gevolgtrekking tot welke men *moet* komen, spreekt reeds klaar genoeg uit de twee voorbeelden.

Er blijft geen de minste twijfel over, of de nieuwe kieswet loopt uit op de volledige verplettering der liberale partij: Gent, Antwerpen, misschien ook Brussel, de steden over het algemeen, bezwijken onder den drom der boeren.

In de berekening der stemmen te Gent, te Antwerpen, te Brussel spraken wij van ‘liberalen’ kortweg, tegenover clericalen. Wij namen dus een oogenblik aan dat er een enkele lijst van de eene tegenover een enkele lijst van de andere zijde zou staan. Maar ook die onderstelling zou den toestand onnauwkeurig weergeven. Overal heeft zich de liberale partij van lieverlede

in fractiën gesplitst, voornamelijk *radicalen* - in België ook wel *progressisten*, genoemd - en in meer gematigden, door de eersten gewoonlijk als *doctrinairen* bestempeld.

De cijfers, hooger aan de liberalen toegekend, vervallen dus noodzakelijk in twee, en worden verdeeld over radicalen en doctrinairen, die tegenwoordig nagenoeg overal, niet meer als bondgenooten onder één vaandel nevens, maar als vijanden tegenover elkander staan, soms met meer haat dan liberalen en clericalen. Een echte broederoorlog is het, waarbij blijken gegeven worden van de grootste onverdraagzaamheid, zooals nog onlangs te Luik, waar bij voorbaat door de radicalen besloten werd zich voor de aanstaande verkiezingen in geen geval met de doctrinairen te verbinden, hoewel beiden - behalve op de quaestie der kiesrechtuitbreiding - hetzelfde programma hebben.

Geleid door zulke beginselen, ontaardt de strijd dikwijls in een quaestie van personen, als dan ook het geval geworden is te Brussel. Meer dan eens werd de verzoening beproefd tusschen de twee kiesvereenigingen, maar altijd stuitten de pogingen tot het verkrijgen van eensgezindheid, ook slechts in tijd van verkiezingen, af op de verbittering die sedert jaren heerscht tusschen Janson, Féron enz., van radicale, en Buls, Vanderkindere enz., van doctrinaire zijde. Enge, kortzichtige politiek, die wellicht eerst zal ophouden met het verdwijnen zelf der mannen die er de onheilbrengende woordvoerders van zijn!

Het is dus te vreezen, dat ook in de naaste October-verkiezingen, progressisten en doctrinairen in de vier groote steden des lands elkander zullen bestrijden. Zonder die verdeeldheid zijn de liberalen reeds zeker te bezwijken te Gent en te Antwerpen: hoe veel treuriger wordt dan niet de toestand, wanneer zij moedwillig elkander gaan vernietigen! De clericalen geven hun nochtans bij elke verkiezing het voorbeeld der eendracht; op het oogenblik van den strijd brengen zij verstandig de onderlinge twisten tot zwijgen, en rukken met gesloten gelederen op den vijand aan. De handen vrij hebbende in de groote Vlaamsche steden, zullen zij zich ook te Brussel en te Luik eng aan elkaar sluiten, en de gelegenheid niet laten, ontsnappen om het liberalisme het been te lichten, terwijl progressisten en doctrinairen hun onderlingen wrok op elkander koelen.

III.

‘Die wind zaait, zal storm oogsten,’ zegt het spreekwoord.

De splitsing der liberale partij is gesproten uit de quaestie der kiesrechtuitbreiding. De liberalen, toen zij zich nog eenvoudig aldus noemden, hadden dit punt reeds op hun programma van 1846.

Er zijn, in elke partij die vooruitgang in haar schild voert, altijd menschen die vinden dat men niet snel genoeg vooruitschrijdt, en dat was ook hier het geval. De twist ontbrandde te Brussel, in den schoot der reeds genoemde kiesvereeniging *l′ Association libérale*. Lang reeds had men zich kunnen overtuigen, dat de zienswijzen omtrent de kiesrechtuitbreiding zeer uiteenliepen. Toch gingen de woordvoerders der beide fractiën, die zich reeds afteekenden, de grenzen niet te buiten van een parlementair, hoewel eenigszins op hoogen toon gevoerd debat.

De bom barstte los vóor de verkiezingen van 1884.

Zeker is het, dat toen in het land groot misnoegen heerschte, ook bij de liberalen. Hevig woedde de beruchte *Schoolstrijd*: immers, bij hun aankomst in 1879 hadden de liberalen het lager onderwijs onzijdig gemaakt. De geestelijkheid had al hare krachten ingespannen om met groote geldelijke opofferingen een eigen onderwijs in te richten en de staatsscholen van leerlingen te berooven. Dat was op vele plaatsen ook geschied, en de gemeenten welke vaak van staatswege een onzijdige school te onderhouden hadden, en daarnevens op bevel der roomsche geestelijkheid een privaatschool, waren door die dubbele uitgaven zeer in hare belangen gekrenkt en tegen de liberalen hoogst verbitterd. Andere reden tot misnoegdheid: het liberaal bestuur had nieuwe belastingen uitgeschreven. En op zulk een oogenblik, terwijl eendracht een heilige plicht was in 't belang der partij, verliezen de radicalen te Brussel geduld, rukken de quaestie der kiesrechtuitbreiding op den voorgrond in de openbare discussiën der *meetings* of kiesvergaderingen, en geven er het gansche land het walgelijkste voorbeeld van kleingeestigheid en verblindheid, terwijl de kandidaten het debat doen ontaarden in den grofsten en vinnigsten twist. Hoe vaak werd het liberalisme der hoofdstad door de meer bezadigde partijgenooten in het land tot zijn plicht teruggeroepen! Radicalen en doctrinairen verschenen nog ditmaal met een gemengde

lijst, d.i. waarop beide voor de helft vertegenwoordigd waren; maar de clericalen, voordeel trekkende uit de onderlinge verdeeldheid tusschen liberalen en uit de algemeene misnoegdheid, staken zich onder de mom der ‘Independenten’, en slaagden erin om de liberalen te Brussel uit den zadel te lichten. Het liberaal ministerie lag ter aarde, en het goede, door de liberale kamer tot stand gebracht, de *Schoolwet van* 1879, zou weldra verdwijnen.

Toen de ramp voltrokken was, zouden de verblinden misschien tot inkeer komen? Dat was niet het geval. Beide fractiën beschuldigden elkander natuurlijk de schuld van alles te zijn. Weldra verloren de heethoofdige woordvoerders der radicalen alle bezadigdheid, en kwamen te voorschijn met een ultimatum, waarbij zij eischten dat de kiesrechtuitbreiding voortaan de kiesplatform zou zijn. De meer gematigde liberalen hadden steeds van dit punt een quaestie van opportuniteit gemaakt en waren van gevoelen dat het oogenblik nog niet gekomen was. Om kort te gaan, zooveel werd gedebatteerd, getwist, gescholden, dat de splitsing tot stand kwam, en dat voortaan een breede kloof gaapte tusschen radicalen en doctrinairen in de hoofdstad.

Intusschen, terwijl beiden twistten en door het gansche land de ontmoediging zaaiden, kwamen de harde gevolgen dezer onbezonnenheid terecht op den rug der arme onderwijzers - want, op deze wreekten nu de clericalen de bezorgdheid van het liberaal kabinet voor het volksonderwijs - een feit, dat reeds op zich zelf genoeg moest zijn, om de Brusselsche liberalen tot de werkelijkheid terug te roepen.

Niets hielp, en het liberalisme der hoofdstad, dat voor zich het monopolium der verlichting en ontwikkeling eischte - *Bruxelles coeur et cerveau!* - zou een voorbeeld geven van zelfmoord, ja van broedermoord. Het was niet genoeg, dat de beide fractiën zich inrichtten tot twee kiesvereenigingen, de doctrinaire *Ligue* en de radicale *Association libérale*, in de volgende verkiezing stonden zij vijandig tegenover elkander, en te dezer gelegenheid deed zich een feit voor, dat een smet blijft op de eer der Brusselsche radicalen. Toen enkele doctrinairen in herstemming kwamen met clericalen, predikte de heer Janson, de leader der niet gekozen radicalen, zijnen geloofsgenooten de onthouding, elkeen vrij latende te stemmen voor de candidaten van zijne keus. *Liever een clericaal dan*

een doctrinair! ging toen de leus onder de radicalen; en de clericalen overwonnen, dank een onteerende samenspanning met de radicalen.

Dit alles behoort tot de geschiedenis!

In 1889, bij een gedeeltelijke verkiezing, kwam de doctrinair Graux in herstemming met Janson, met een minderheid van eenige honderden stemmen uitgebracht op dezen laatste. Graux aarzelde geen oogenblik, en verkoos te wijken voor zijn meer begunstigden mededinger.

Feitelijk bestond de verdeeldheid slechts te Brussel. In de overige steden van belang, Gent en Antwerpen voornamelijk, had men steeds te veel last van de clericalen gehad om niet al het gevaar van onderlinge twisten in te zien. Radicalen en doctrinairen bleven dus samen, trots de hoofdstad, welke uit de hoogte neerzag op de wel is waar minder luidruchtige strijders der '*province*', maar die blijken gaven van politiek beleid. In geheel den strijd der partijen in België, kon diezelfde *province* aan de hoofdstad menig lesje geven van gezond verstand. Nooit zou zij, gelijk Brussel, de toekomst van het liberalisme in het gansche land in gevaar hebben gebracht!

De tweedracht tusschen *Ligue* en *Association* duurde intusschen voort. Vooral werd door de radicalen propaganda gemaakt voor de kiesrechtuitbreiding, en onbetwistbaar is het, dat de quaestie aanhangers won.

Dat de radicalen evenwel het in hun daden en wenschen met zich zelven eens bleven, laat zich uit de feiten niet opmaken: integendeel, heden zien wij hen verguizen wat zij gisteren hebben aangebeden.

Een kiesrechtuitbreiding behoorde tot aller wenschen; alleen bleef de grens te bepalen, welke aan die uitbreiding moest worden gesteld.

Het ligt voor de hand, dat men hierbij voornamelijk het oog had op de arbeidersklasse, welke zich in de laatste 20 jaar in de groote steden gevormd en ingericht had. Nu de diepere lagen der maatschappij ook mondig geworden waren, dank aan het onderwijs dat in gewichtiger plaatsen ruim benuttigd wordt, was er geen hinderpaal meer om ook eenvoudige werklieden tot het genot der politieke rechten te verheffen.

Allerminst heeft het ooit in de bedoeling der doctrinairen gelegen den arbeider der groote steden, die leest en denkt, weg

te cijferen. Al te graag doen de radicalen de doctrinairen doorgaan voor een soort aristocraten die er steeds op bedacht zouden zijn, de kasten in de samenleving te behouden of weer in te voeren. Niemand denkt er aan te loochenen, dat de arbeiders klasse in de laatste jaren een enormen weg heeft afgelegd. Anseele te Gent, te Brussel aanvankelijk Cesar De Paepe en na dezes dood Volders en Bertrand, hebben zeker veel gedaan voor de verstandelijke ontwikkeling der volksklasse in het algemeen. De inrichtingen der maatschappij *Vooruit* te Gent, het werk van Anseele, behooren, naar de algemeene uitspraak, tot de merkwaardigste die het collectivisme heeft in het leven geroepen.

De radicalen nemen graag den schijn aan, alsof zij alleen steeds in de Kamers de belangen der arbeiders behartigd hadden. Ook aan den heer Frère-Orban, den leader der doctrinairen, komt die eer echter toe, en toen hij in 1883 het kiesrecht uitbreidde tot allen welke de volksschool hadden doorloopen, - het zoogenaamd kiezerskorps der *capacitaires* of bekwaamheidskiezers - was het een eerste stap om ook den werkman staatkundige rechten te verleenen, *den ontwikkelden werkman* wel te verstaan *die in staat is te begrijpen wat hij doet*. Want, wie het kiesrecht uitoefent, bemoeit zich niet slechts met zijn eigen zaken; zijne stem heeft ook iets te maken met de belangen van anderen, en dat kan, dat mag slechts iemand die een zekere ontwikkeling bezit. Die waarborg mag zoo maar niet moedwillig worden opgegeven.

De kieswet van 1883 was een proef op gemeentelijk en provinciaal gebied, die naderhand - zoo waren de bedoelingen van Frère-Orban - op het gebied der verkiezingen voor de Kamers zou worden uitgebreid.

Omtrent de noodzakelijkheid van zulken waarborg zijn de radicalen het met de doctrinairen nog eens in 1883. ‘Van 1869 af, verklaart Janson, zegde ik dat het kiesrecht, om der democratie nuttig te zijn, van de *ontwikkelde* burgers moet uitgaan.’ De grens zou zijn: de graad van kennis verkregen op de volksschool.

Aan deze grens tornen de radicalen in 1887: zij stellen zich tevreden met ‘kunnen lezen en schrijven,’ wat niet hetzelfde is voor wie de beteekenis der woorden begrijpt, en de radicalen willen namelijk het vaag karakter dezer formule te baat

nemen. In 1890 werpen zij het princiep van den waarborg eenvoudig over boord. Waarom? Die omzwenking is en blijft een raadsel. De werkstakingen in de groote Waalsche nijverheidsdistricten, vergezeld van gewelddadigheden en onlusten, waren er zeker niet vreemd aan. Dat deze volksbewegingen op touw waren gezet door Fransche opstokers die zich voorzichtig achter de schermen hielden, is later aan het licht gekomen; en de radicalen welke de inspiraties voor hun halsbrekende politiek zoo graag bij den Zuiderbuur zochten, vonden er waarschijnlijk nu ook geen bezwaar in, om een eisch van het socialisme te onderteekenen, al strookte deze eisch ook weinig met de belangen des lands.

In het programma van het progressistisch congres, gehouden in 1890, wordt het streven der radicalen eenvoudig geformuleerd als het verkrijgen van het ‘algemeen stemrecht.’ De heer Janson had de woorden vergeten door hem slechts 7 jaren vroeger uitgesproken: ‘*Je ne veux pas livrer le pays aux cléricaux par le suffrage universel des Flandres*.’ Zelfs de clericale minister Malou had meermaals in de Kamer verklaard, dat hij van het algemeen stemrecht niet wilde hooren, wegens het volstrekt overwicht dat dit stelsel aan zijne partij zou geven (*à cause de la prédominance absolue que ce système donnerait à mon parti*).

Was men nog niet genoeg gewaarschuwd?

Het bleek van neen.

Als een loopvuur scheen zich van dit oogenblik af de waanzin van het algemeen stemrecht over geheel het land te verspreiden. Een voor een worden de groote couranten er door aangegrepen. Met een betreurenswaardig gebrek aan logica zien wij ze thans de stelling verdedigen: ‘Aangezien iedereen het wil, kan slechts het algemeen stemrecht de volksmassa bevredigen.’ Op een enkelen dag loopen zij aldus over tot de radicalen. Gisteren nog voer die en die courant er tegen uit, heden zijn zij bekeerd, alsof hun de schellen van de oogen waren gevallen. Zoo ging het met de meeste bladen, tot de *Flandre Libérale*, tot de *Indépendance* toe.

Eensgezind was men het onder het publiek verreweg niet. De een gaf het princiep van den waarborg niet op; een ander zocht het stemrecht te beperken naar de huurwaarde; nog andere voorstellen doken op, welke evenmin voldeden: een

echte chaos was het, en in de verwarring legden velen zich neer bij het algemeen stemrecht - *le suffrage universel pur et simple* - ‘bij gebrek aan iets beters.’

Men oordeele met al de koelbloedigheid die de zaak vereischt: mannen die doorgaan voor verlicht, ja, die, verbonden aan de dagelijksche pers, anderen willen voorlichten en die het kiesrecht wenschen uit te breiden tot allen zonder onderscheid, in een land waarin de graad van ontwikkeling zoo laag is als in België, waar de jongste volksoptelling in 1890 nog een gemiddeld procent aanwijst van 38 analphabeten; waar nog districten bestaan met 45% inwoners die geen het minste onderwijs genoten hebben: voor al die onwetenden en achterlijken eischen de radicalen en zij die zich in de algemeene verwarring in hunne armen wierpen, dezelfde rechten als voor den meer ontwikkelde. Die handelwijze heeft geen naam. Het censusstelsel doet denken aan iemand die slechts éenen arm kan gebruiken, het algemeen stemrecht aan iemand die zich moedwillig armen en beenen afsnijdt.

Men zocht intusschen naar een formule die allen zou bevredigen, doch zonder ze te vinden. Dit feit bewijst ten overvloede dat de quaestie niet rijp was. Zoo kwam zij voor de vertegenwoordiging des lands. Gedurende een paar maanden werd er om en over gediscussiëerd in den zittijd van het jaar 1892. De regeerende majoriteit bleef daarbij stom als een visch; men had gezegd dat zij zich aan de gansche beweging weinig gelegen liet ‘Gij vraagt een kiesrechtuitbreiding? scheen de minister-president te zeggen; mij wel! Kom met uw voorstellen te voorschijn. Ik ben hier om ze in bespreking te geven.’

Inderdaad, de beweging was het werk hoofdzakelijk van de radicalen, en de clericale meerderheid liet de oppositie, van wie de voorstellen uitgingen, nutteloos haar kruit verspillen. Ten slotte werden al de voorgeslagen stelsels, het een na het ander verworpen; ook het algemeen stemrecht. Nu was men zoover als in het begin, en men had nog niets dan het censusstelsel, dat zoo goed als door allen veroordeeld was.

Zulke uitslag wekte natuurlijk groot misnoegen onder de radicalen, en dit gevoel vond weerklank bij de arbeidende klasse. Men had deze zoo lang het hoofd warm gemaakt, zóo lang had men haar op alle tonen gezongen dat de clericale meerderheid het voorstel tot algemeen stemrecht niet zou durven verwerpen, en

nu geschiedde dat toch! De opschudding was groot. Het warmere bloed van den Belg raakt licht aan het koken en thans ook nam de volksbeweging zelfs een dreigende houding aan. De maatregelen door de regeering getroffen op den beruchten dag van het verwerpen der kiesuitbreiding bewijzen echter, dat men zich op erger had verwacht.

Wat gebeurde nu?

Het oogenblik was gekomen voor de clericalen om te handelen. Noch minister Beernaert, noch de heer Woeste, traden echter zelf van achter de schermen. Wel deed dit de heer Nijssens, vertegenwoordiger voor het arrondissement Leuven en hoogleeraar aan de katholieke Universiteit aldaar. Met een ander gansch nieuw stelsel kwam hij als uit de lucht vallen: het was het meervoudig kiesrecht. Velen waren er die van het ingewikkelde systeem weinig begrepen; de twee en drie stemmen toegekend aan eenzelfden kiezer onder tal van voorwaarden brachten hen in de war! Maar, de koorts van het algemeen stemrecht had als 't ware iedereen besmet; daarbuiten stond een hongerende menigte angstig den uitslag verbeidende. Het was te vreezen dat zij niet altijd even rustig zou blijven, en op twee, drie dagen, tobbens moe, galoppeerde de Kamer het geheele stelsel door, dat een schijn had van algemeen kiesrecht, en stemde het op 18 April 1893.

Een *schijn* slechts. - Want, waar is die gelijkheid waarop door de radicalen bij hun eisch zooveel gewicht werd gelegd? Men heeft - wie het was ben ik vergeten - niet onaardig daarop gewezen, dat allen thans in den politieken strijd wapenen krijgen; maar, terwijl allen een stok ontvangen, wordt een deel van hen nog van een sabel voorzien en geeft men enkelen zelfs nog een geweer er bij. Een zonderling begrip van gelijkheid! De couranten halen het typisch voorbeeld aan van een ongehuwd fabrikant, die vier à vijfduizend werklieden heeft, elk jaar duizenden in de schatkist stort, en slechts twee stemmen heeft, terwijl zijn koetsier, die 3.36 fr. belasting betaalt, er drie krijgt, omdat hij gehuwd is.

Zoo zijn er bij de vleet.

Het was een algemeene ontspanning, behalve bij enkele pessimisten, die bedenkelijk het hoofd schudden, en aan het houten paard van Troja dachten. De radicalen, hoe weinig ook hun droom was verwezenlijkt geworden, kraaiden victorie; tevreden

waren ook zij die het algemeen stemrecht gevraagd hadden ‘bij gebrek aan beters.’ Waarschijnlijk echter was de vreugde groot bij de uitvinders dezer krijgsmachine, die ze - de veronderstelling is gerechtvaardigd - zeker kenden en wèl wisten wat zij aan het land geschonken en vooral welken dienst zij hun partij bewezen hadden.

Zulks blijkt eerst nu.

De groote steden zijn opgeofferd aan het platteland, geleid door de roomsche geestelijkheid.

IV.

Ik zei het in het begin van mijn opstel: de vooruitzichten zijn voor de zaak der vrije gedachte allertreurigst.

Wie mag men daarvoor aansprakelijk stellen?

Geen twijfel kan er bestaan omtrent het antwoord.

In de eerste plaats valt de verantwoordelijkheid voor dien toestand op de radicalen, die steeds twist en tweedracht gestookt hebben, eerst te Brussel, daarna in de overige grootere centrums; die daardoor in 1884 den val hebben bewerkt van het liberaal kabinet, het eenige dat iets gedaan heeft voor de ware volksbeschaving, het eenige dat ingezien heeft, welken weg men uit moest, om een volk dat te recht voor weinig ontwikkeld doorgaat, vooruit te helpen.

Dan in de tweede plaats valt die verantwoordelijkheid op de overige liberalen, welke geen standvastigheid genoeg hebben aan den dag gelegd om te volharden in hun oppositie, terwijl zij toch overtuigd waren dat het land niet rijp was om het algemeen kiesrecht met verstand te gebruiken. Zeker, een schuldige zwakheid was het, toen zij moedeloos de handen in den schoot lieten zinken, om te berusten in wat men steeds voorstelde als ‘den wil des volks.’

Des volks! Niet uit *eigen* beweging zijn de werklieden naar Brussel manifestaties gaan maken, om het algemeen stemrecht te eischen, terwijl velen zelfs niet wisten wat het woord beduidde. Bij velen bestond de voorstelling als zou het algemeen stemrecht de sociale quaestie oplossen, en als bij tooverslag hunnen nood komen verlichten! Overigens, zulke theorie verkondigen sedert geruimen tijd zekere couranten, genus

Express te Luik, die zich een goedkoope populariteit zoeken op te bouwen met bij de werklieden dien geest van ontevredenheid tegen alle sociale instellingen te onderhouden, welke leidt van de eenvoudige en vreedzame manifestatie ter uiting van een politiek streven tot de ergste anarchistische aanslagen, waarvan de stad Luik sedert een paar jaren het tooneel is.

Den wil des volks zal men niet zoeken bij onontwikkelden; dezen ware het gevaarlijk een deel gezag in staatszaken toe te kennen: zij hebben slechts recht op de middelen tot beschaving, welke de staat tot plicht heeft onder hun bereik te brengen.

Uit onberedeneerd mimetisme hebben dus velen hun willen gericht naar de couranten of naar de eene of andere personage van naam. Een reden was het niet. Omdat mijn buurman zich in het water wil werpen, behoef ik het hem niet na te doen.

Het bleef een sprong in het donker. Misschien, zegde men, zal het volk dit nieuwe werktuig toch leeren gebruiken?.... En men haalde het voorbeeld aan van Frankrijk, dat sedert bijna een halve eeuw, van 1848 af, het algemeen stemrecht bezit, en thans - maar eerst thans - op meer verstandige wijze begint te kiezen. Het zou, hoopte men, ook zoo gaan in België.

Nu ja: een kieshervorming is altijd een doos van Pandora; doch men zal bekennen, dat de proefneming waartoe de liberalen zich leenden toen zij zich door de radicalen op sleeptouw lieten nemen, gewaagd was. Men - en allerminst de radicalen - vergete niet de wijze woorden gesproken door den heer Demeur, een der hunnen, eenige jaren geleden: ‘In de staatkunde, gelijk in alles, zijn de overgangen noodzakelijk. De geschiedenis bewijst het ons eveneens: niet Frankrijk, maar Engeland en Italië moeten wij volgen. In Engeland is de wijziging sedert 1832 langzamerhand geschied, hoewel er reeds veel meer kiezers waren dan hier. Toen ik in het politieke leven trad, ging Frankrijk van het zeer beperkte kiesrecht over tot het algemeen kiesrecht. *Deze plotselinge sprong heeft aan dat land een schrikkelijke periode bezorgd, die ik aan mijn land zou willen sparen*.’

Wie weet wat de proeftijd, welke in Frankrijk vijftig jaar heeft geduurd en thans ook voor België onvermijdelijk is geworden, voor verrassingen in zijn schoot verbergt!

De serie der verrassingen begint. De eerste is de naaste verplettering van het liberalisme.

Toen de eerste roes over was, wegens het kostbaar geschenk dat de clericalen het land vereerd hadden, kwamen de liberalen allengs tot bedenking, en men rakelde de evenredige vertegenwoordiging weer op, waarvoor men nu een- kruistocht begon. De vertegenwoordiging der minderheden scheen een redelijk en rechtvaardig correctief voor het algemeen stemrecht of wat men daarvoor in de plaats had gekregen. Dit karakter van een reeds vroeger besproken vraagstuk scheen thans meer dan ooit te treffen. Althans, de beweging won een aanzienlijke uitbreiding.

De clericale meerderheid heeft er echter anders over beschikt; en de verkiezingen van Octoter zullen geschieden volgens het meervoudig stelsel.

De regeering vindt het oogenblik slecht gekozen om der oppositie de voldoening der evenredige vertegenwoordiging te schenken. Dat laat zich begrijpen. Nooit bood zich een gunstiger gelegenheid aan, om te toonen over wat een macht de clericale partij in België beschikt.

Daaromtrent maakt zich de liberale pers geen illusiën. Van alle kanten gaan jammerklachten op wegens al het treurigs dat door het opmaken der nieuwe kiezerslijsten en door de berekening der kansen omtrent de toekomst der liberale partij thans aan het licht komt.

Thans? *Sero sapiunt*!....

Hadden de liberalen dat niet moeten voorzien? Moest men niet verwachten, dat de clericalen, wien de liberalen de kieshervorming in handen hadden gespeeld, deze naar hun zin zouden inrichten en hun heil zoeken in de kiezers van het platteland? De geringe ontwikkeling der boeren, hunne gedweeheid tegenover kerk en pastoor, moest steeds als een schrikbeeld voor de oogen staan.

Al wat heden gebeurt, was te voorzien.

Voor dat platteland, overigens, dat thans den liberalen een lesje zal spellen, hebben deze niets gedaan. Zij hebben het verwaarloosd, zonder zich in het minst te bekommeren om zijn geestesontwikkeling; zij hebben geene ernstige poging in het werk gesteld om het te onttrekken aan den invloed der roomsche geestelijkheid; zij hebben het, aan handen en voeten gebonden, in de macht geleverd van het fanatisme.

Wel werd er nu en dan wat propaganda gemaakt, doch niet stelselmatig en niet met de middelen welke het doelmatigst bleken. Herhaaldelijk werd er op gewezen, en wel door liberale minoriteiten als de *Vlaamsche Liberale Vereeniging* te Gent, dat het gebruik der Fransche taal op het platteland een hinderpaal was, en een reden om niet te slagen. Men preekte in de woestijn.

Vergeefs hebben de Vlaamschgezinde liberalen gewaarschuwd, dat het Vlaamsche landvolk geen Fransch verstaat, dat de vrijzinnige gedachte langs dien weg bij den boer geen ingang kan vinden; dat er geen verbetering te hopen was in den toestand, zoolang de liberalen de noodige fondsen niet bijeenbrachten om een degelijke *in 't Nederlandsch geredigeerde* courant op te richten, dat het verspreiden van Fransche couranten op het platteland een door en door loffelijk initiatief, doch slechts een halve maatregel was; dat het een utopie bleef de intellectuëele emancipatie van Vlaanderen te willen bereiken door middel van het Fransch. Alles stuitte af op de koppigheid der liberalen, vooral die der groote steden, welke maar niet begrijpen wilden, dat een volk geen twee talen leert, en nooit deel neemt aan twee beschavingen te gelijk. Van de liberalen voornamelijk is die geest van franschgezindheid uitgegaan, welke schuld is dat het eenige doel als 't ware van het lager onderwijs in Vlaanderen is gaan bestaan in het oprapen van een weinig Fransch. De liberalen hebben steeds uit de hoogte neergekeken op de pogingen door Vlaamsche liberalen kringen in het werk gesteld om, door middel van de moedertaal, soms een lichtstraal te doen schijnen in de duisternis waarin het onontwikkelde Vlaamsche platteland nog gehuld is; en geene gelegenheid lieten de meest gelezen couranten - de *Chronique* en *Gazette* voornamelijk te Brussel, maar ook de anderszins zeer bezadigde *Flandre Libérale* te Gent - voorbijgaan om te smalen op de liberale Flaminganten die den toestand klaar overzagen, en wisten waarom zij dien weg uit wilden. Thans blijkt het in al zijne treurigheid dat zij gelijk hadden, en de Vlaamsche Beweging verkrijgt zeker, wegens de kieshervorming, heel wat gewicht. Immers, het Nederlandsch dat de Flaminganten zoeken weder in eere te brengen onder de Zuid-Nederlanders, is het werktuig waarmede de clericalen thans tot een zoo schitterenden uitslag geraakt zijn.

Den landman toesprekende in de eenige taal die hij begrijpt, hebben de clericalen, sedert jaren, er zich op toegelegd om op het platteland allerlei kringen met een economisch of politiek doel, zoogenaamde *patronages*, in het leven te roepen, die in de naaste verkiezingen als één man zullen opkomen, om den liberalen, indien zij niet met volledige blindheid geslagen zijn, de oogen te openen.

Dat clericalisme, van het platteland en van de steden beide, zal zich in slagorde scharen, één tegenover de onderscheidene partijen in de grootere centrums.

Dat de arbeiderspartij daarbij een zeer gewichtige rol zal spelen, laat zich voorzien. Het ware een dwaling deze met de *socialisten* te vereenzelvigen. In de gemeenten van gewicht vervallen de werklieden vaak in onderscheidene fractiën, welke ieder haar eigen gang gaan. Te Gent b.v. heeft men de eigenlijke *socialisten*, geleid door Anseele, de clericale *Anti-socialisten* en de *Liberale Werkersverdediging*. Deze twee laatste fractiën volgen een programma dat hoofdzakelijk hervormingen op economisch gebied beoogt; *collectivisten* mag men ze wel noemen, de eenen katholiek, de anderen liberaal, welke de communistische theorieën van Anseele niet huldigen.

Het socialisme in België houdt zich buiten de godsdienstige quaestie. Het schijnt evenwel of deze laatste niet de bijzaak zal blijven gelijk zij tot nog toe is geweest. De Waalsche socialisten zijn grootendeels vrijzinnigen of onverschilligen in zake godsdienst. Thans schijnt zich evenwel nevens deze een katholiek socialisme te willen vormen, onder leiding van den *Abbé Pottier*, en dit streven wordt zelfs door het bisdom volstrekt niet met leede oogen aangezien.[1)]

Hoe of zich nu, op het oogenblik van den strijd, al deze fractiën zullen groepeeren, blijft vooralsnog een raadsel. Het eenige wat zich reeds min of meer laat voorzien, is een coalitie van socialisten en radicalen, aangekondigd door de goede verstandhouding die tusschen beide partijen heerscht te Brussel en te Gent, maar nog meer door besluiten als datgene, genomen onlangs door de progressisten van Luik, waarvan hooger sprake was. Van een andere zijde is het onbetwijfelbaar dat de katholieke socialisten in zich de kiem houden van eene ver-

1) Z. NITTI, *Le Socialisme catholique*. Paris, Guillaumin. 1894. p. 315.

zwakking, misschien zelfs van eene splitsing der clericale partij.

Zulk een verbrokkeling van het leger hunner tegenstrevers is wellicht het eenige lichtpunt voor het tegenwoordige Belgische liberalisme, want tegenover het almachtige clericalisme van den eenen kant, en de gecoaliseerde socialisten en radicalen van den anderen, is zijn standpunt voor het oogenblik hopeloos zwak.

Fout op fout heeft het liberalisme in België begaan.

Vooreerst de heillooze broederoorlog, die het land weer aan de clericalen overleverde; daarna het al te lange talmen der liberalen om zelf de kiesrechtuitbreiding door te drijven terwijl zij nog majoriteit waren. Men was niet genoodzaakt van den census in eens tot het algemeen stemrecht - of tot de parodie ervan welke nu bestaat - over te gaan. Er waren trappen: men kon een grondslag zoeken, en ook vinden, in een quantum van ontwikkeling. De census was zeker niet het ideaal; tal van personen b.v. met een academisch diploma waren nooit in de gelegenheid geweest hunne stem uit te brengen, terwijl de slijter van den hoek in het genot was van politieke rechten; - doch, alles wel ingezien, was de census nog te verkiezen boven het meervoudig stelsel, dat zeker van aard is, om de radicale heethoofden, alsook de liberalen welke de pogingen van dezen naïef gesteund hebben, - om zich ten slotte samen door de clericalen te laten verschalken - te ontnuchteren. Jammer maar, dat de gevolgen van zulk een onbezonnenheid door het gansche land zullen moeten gedragen worden!

De Belgische liberalen hebben zich, door mangel aan cohaesie, op den rand van dien afgrond gebracht. Zij hebben niet begrepen, dat samenwerking een levensquaestie is, zal men tot eenigen uitslag geraken; dat eendracht moet bestaan, al koste het ook concessies tegenover schakeeringen van eene zelfde gezindheid. Het beginsel van vrij onderzoek, de grondslag van het liberalisme, mag niet ontheiligd worden: eerbiedig moet daarvoor zwijgen alle oneenigheid tusschen de fractiën, welke, al mogen zij verschillend denken omtrent de snelheid van gang, te samen dienen te streven naar haar gemeenschappelijk doel: Volksbeschaving en Vooruitgang.

Luik.

AUG. GITTÉE.

Naschrift.

De gebeurtenissen der twee laatste maanden zijn de vooruitzichten omtrent de groepeering der staatkundige partijen eenigszins komen wijzigen.

De socialisten te Brussel hebben zich luide tegen eenig samengaan met de doctrinairen uitgesproken. Deze hardnekkigheid moest wel de hoop, welke velen koesterden, op een coalitie tusschen radicalen, doctrinairen en socialisten in rook doen vergaan. De radicalen stonden dus vóor het dilemma: *Met de socialisten* of *met de meer gematigde liberalen*. Op voorstel van Janson en Féron werd nu de samenwerking met de socialisten onmogelijk verklaard, niet evenwel zonder dat de fractie der geavanceerden, geleid door Furnémont, haar eensgezindheid met de socialisten had betuigd.

De radicale leiders schijnen dus toch te begrijpen, dat het, in 't belang der zaak die men verdedigt, soms noodig is wat water in zijn wijn te doen, en dat zij de doctrinairen, waaruit zij gesproten zijn, niet altijd zoo maar over boord zullen kunnen werpen. Den hachelijken toestand, waarin hunne politiek de zaak van het liberalisme heeft gebracht, beginnen zij te overzien. Zij weten reeds, wat het meervoudig stelsel te beduiden heeft, en zulke treurige zekerheid brengt hun het hoofd op hol. De *Réforme*, het orgaan der radicalen, schreef op 20 Juli 11.: ‘la représentation proportionnelle est ajournée et pour longtemps. La gâchis ne fera que croître et embellir; la représentation nationale continuera à être faussée, les partis d'opposition se décourageront de la lutte et.... *l'on n'en sortira probablement plus que par une révolution*.’

Ziedaar uw werk, o *Reforme!* Welken naam moet men evenwel geven aan staatkundigen, welke eerst het land opruien tot het verkrijgen van een kiesrechtuitbreiding, en, nadat de zaak *volgens hun wensch* geregeld is geworden, de menigte nog tot erger middelen willen drijven, nu zij hebben ingezien dat de clericalen hen beet hebben gehad?

Zij hadden wat vroeger tot inkeer kunnen komen. Het aannemen

van het voorstel Janson was natuurlijk een uitnoodiging tot de doctrinairen gericht, om - voor de hoeveelste maal? - nogmaals te trachten een vergelijk te treffen. Wat de uitslag der gedane pogingen zal zijn, laat zich nog niet voorzien: intusschen verbergen de Brusselsche couranten geenszins hare vrees dat er weer niets van komen zal. Clericalen, doctrinairen, radicalen en socialisten zullen dus - heel waarschijnlijk - te Brussel met een volledige lijst tegenover elkander staan, terwijl mogelijk de groep Furnémont de socialisten zal gaan versterken.

Van een andere zijde zijn de socialisten, op de plaatsen waar hun verbond met de radicalen zoo goed als voltrokken was, zoo hooge eischen gaan formuleeren met betrekking tot het hun toekomend aantal zetels, dat de onderhandelingen overal afgesprongen zijn. Elke schikking is vooralsnog onmogelijk gemaakt te Luik, te Charleroi, te Bergen en te Soignies, en de socialistische partij zal dus denkelijk door geheel het land zelfstandig optreden. Zelfs de nederige onderwerping der Luiksche radicalen heeft in haar oog geen genade kunnen vinden.

A.G.

Van een dooden Mandarijn.

Ik was uitgenoodigd om het Werk der Deugd te komen zien, bij de familie Ngô Ts'un P'o. De admiraal Ngô Tai Dzîn was gestorven, ongeveer twee maanden geleden.

Zijne zeven levensgeesten zijn toen verspreid, uit het lijk in de lucht gestegen, zijne twee zielen opgegaan naar de achttien hellen, zijne derde ziel is nog zwevende in het voorvaderlijk huis, boven de rouwende hoofden der zonen.

En nu was de tijd aangebroken, waarop de kinderen en kleinkinderen van den doode door goede werken en offeringen en gebeden de zielen van hun familiehoofd uit de hellen verlossen, en als ééne ziel overvoeren naar de gewesten der gelukzalige boeddha's en geesten.

Voor de poort van het groote Chineesche huis wachtte de beste vriend van den doode mij op. Hij is een militair mandarijn van hoogen rang, maar als een eenvoudig man uit het volk stond hij voor mij, in grove kleeren, zonder eenig teeken van zijne waardigheid. De smart over het verlies van zijn vriend het àlregeerend sentiment in zijn leven zijnde, mag nu geen praal van buiten zijn eigen roem en grootheid zeggen. Hij moet zijn in zijn smart eenvoudig, en een nederig man.

Hij geleidde mij door een voorplein naar de ontvangkamer van het huis. Een kleine zaal, licht gemaakt door kleuren. Aan de wanden lange, breede lappen zijde, een pracht van rood, en groen, en rose en blauw, in alle tinten, van intense passiekleur tot effene teederheid, waarin zwarte karakters, gevat in gouden rand. Deze karakters zeggen den roem des dooden, en de vriendschap der gevers. Al deze zijden kostbaarheden

zijn geschenken van vrienden, en kleuren het groote gevoel van liefde om de menschen, die rouwen, als een troost voor de oogen, die in weening zijn geweest. Ernstig worden de Chineesche woordkarakters daarin aangezien, als méér dan doode schriftteekens, als zelf heilige symbolen, en mystieke kostbaarheden.[1)]

Ik groette, en boog diep voor de neigende Chineezen in de ontvangkamer. Het waren vrienden en kennissen, die het Werk der Deugd kwamen bijwonen. Maar ik zag ze niet goed afzonderlijk, door de ontroering van zooveel kleuren, waaraan mijne oogen niet gewoon waren. Ik zag zacht neêrgaande kleuren, lange blauwe gewaden, en wuiving van fijne zijde. Ik liet mijne oogen zoet zich laven aan de oostersche pracht, en sprak diepneigende woorden van eerbied en deelneming. Het zangerige Chineesch is mooi van geluid en gepast aan de omgeving van glanzend licht.

Daarna voerde mijn gastheer mij mede naar eene groote zaal, de ceremoniezaal, waar het altaar staat met de huisgoden. Bij het binnentreden zag ik dat het er vol was van honderden menschen. Het was er donker-licht als in een kerk. Vóór mij, heel in het achtergedeelte zag ik kaarsen branden, en lilalicht in lotus-lampen van zilver. Dat was als blanke lotussen, waardoor een gloed droomde van mystiek paars.

Wij gingen langzaam door de menigte, die uitweek voor den mij begeleidenden mandarijn. Wij kwamen voor eene tafel, waarop dingen van offering stonden. In het licht van zilveren lampen en roode kaarsen stonden groote schotels met wild en gebraad. Kommen met fijne rijst en groenten, kopjes thee, en bloemkelken van zilver voor den wijn, met lange, slanke kannen, rijk geornamenteerd. Dit was de zaal, waar de lijkbaar stond. Een ziel van den doode was er zwevende. Zij feest onzichtbaar aan de rijke offeringen, en geniet aetherisch van de essence en de geuren, die daarvan opgaan. De ziel wordt

1) De Chineesche karakters worden werkelijk beschouwd als iets heiligs. Geen beschreven papier mag worden weggeworpen. Het mag alleen worden verbrand, want dan wordt het veranderd in heilig vuur, dat naar de Geesten opstijgt. In een stukje in het internationaal orientalistiesche tijdschrift ‘T'oung Pao’ 4e Jaarg. No 5 (Redactie Prof. Schlegel en Prof. Cordier te Parijs) heb ik deze vereering van de Chineezen voor al het geschrevene uitgedrukt door ‘C'est comme le Verbe qu'ils vénèrent dans leurs caractères.’

dan gedacht te zijn zacht-lachende om de deugd der zonen, en te zien de liefde der rouwenden, in stil zalig zijn.

Om de tafel hing een rood zijden kleed, versierd met gouden vogels, pheniksen met lange, gracieuse staarten. En achter in het allerdiepste van de zaal stond de doodkist met het lijk. Om mij heen stonden stille gestalten, in vaal geel gewaad. Ik was, door eene bijzondere gunst van mijn gastheer, vlak bij de vrouwen en dochters van den doode geplaatst, een voorrecht zooals alleen een heel intiem vriend mag genieten. Zij waren als nonnen gekleed, in grof linnen, en met wijde kappen om het hoofd.

Toen begon ik, eenmaal rustig zittende, aandachtig om mij heen te zien. En ik zag een geheele wereld van wezens blinkende in de lucht. Over mij, boven den ingang, en den geheelen, grooten wand langs, waren tallooze poppen gehangen. In het eerst moeilijk te zien, door de fonkeling en warreling der kleuren; maar langzamerhand begon ik ze te onderscheiden als een stoet van regelmatig schrijdende menschen, in optocht. Het waren soldaten, gelijkmatig stappend, met de lansen op hunne schouders, evenwijdig, het waren herauten, en pijpers, waaierdragers, en koelies, dragende schatten en huisraad. Allen schitterend van goud en zilver, eene pompeuze processie. Deze prachtige optocht symboliseert de tocht van de doode ziel naar de hemelen. Het is het gevolg van de rijzende ziel, en moet haar plechtig uitgeleide doen, zooals het een hoog mandarijn toekomt. Vóór hen uit was een grooter beeld, een mensch, die naar een brug schrijdt. Dit was de doode mandarijn. En boven de brug, die van de aarde naar de hemelen reikt, zijn de gewesten der gelukzaligen, de regionen waar de reine zielen heengaan, om in rust te leven met de goden.

Dáár prijkt het beeld van Kwan-Yin, de beschermster van China, de Maria van het Oosten. De zacht neêrziende op het leed der wereld, in genade en zoet medelijden. Kwan-Yin, de zacht-schrijdende, de neigende in liefde. Zij is geïncarneerd als eene Maagd, uit eene koningsvrouw werd zij geboren. Zij is de zoete martelares, de altijd zachte in vervolging, die slavenwerk deed met edele koningshanden, en het Woord verspreidde onder het duistere volk. Zij is de zegevierende op den brandstapel, en pijnloos herrezene uit de vlammen, ongedeerd en gaaf als een lichte lotus. Zij voerde hare ouders en zusters

mede, in den immensen zwaai van haar heilig ópgaan; geleidde ze voort op het pad naar Nîrwana, het hoog-mystieke, rustig-bewuste, waar álle menschengedachten ver van blijven. Zij is de Groote Genade, de Liefde-Boeddha, die eeuwiglijk licht schijnt op het zware pad naar Nîrwana, der menschheid ten zegen. En de Goeden onder de menschen maakten haar beeld, in reverentie. Zij gaat met kuischen gang, in de heiligheid van stille gewade-plooien, ongenaakbaar rein in de strenge lijnen die haar ombidden. Haar lichte gewaad wuift de lucht achter haar, zachtkens. Een sluier omgaat haar hoofd, en vouwt het als een zoet mysterie in vrome plooien. Hare handen over elkaar in een gebaar van wijze prediking, eindeloos zacht, dat hare Leer geluidloos zegt, in essence. Zij is de neigende Wijsheid, de reddende, die tot de menschen daalde, zacht en ontzaglijk.

Dáár troont ook het beeld van Saam-Poo-Hoet, de Boeddha der drie Kostbaarheden, de uit het water herrezene, de uit een bloem geborene. De wijze Liefde, rijzende uit den Lotus. Hare voeten raken de aarde niet; haar dragen de blanke bladen. Zij was de op aarde vervolgde, da reine Maagd, die de Wijsheid zocht, en niet den Lust, de wreed in zee verdronkene, door geweld, de daar óngedeerde, de blank in water gezetene, roerloos peinzende over de Leer. Om haar hoofd reide een krans van schelpen, in zachten glans van parelmoer. Toen de tijden beter werden, in de wenteling der eeuwen, is zij weêr gekomen uit de zee, en rein herrezen in den Lotus; de blanke bladen dragen haar, als reinheid de liefde draagt. Zij had jaren gezeten onder de groot-bewegende zee, zélf roerloos, naar Wijsheid starende onder het rusteloos golfgezang, stil en liefelijk, in reine rust. In den lotus herrezen bleef de parelenkrans om haar zweven, en zij zat met de voeten gevouwen, met de handen opgeheven tot een subliem gebaar, dat de wijsheid symboliseert van de Leer. Hare borst toont het heilig teeken

Bān, het symbool van het Eeuwige, en hare ziel is in de intense meditatie puur omhoog gerezen, en schittert in haar voorhoofd als de Ziele-Parel, de essence van haar wezen, rein als de dauwdrop, die in een lotus beeft. Zij zit de eerste boven de rijzende brug, stil in de bloemebladen, en in den glans

van parelmoer[1]. Haar omgeven alle boeddha's en ontsterfelijke geesten. De achttien Ló-Hàns·Arhats rijen zich in twee scharen in de gelukzalige gewesten. Zij waren alle ééns eenvoudige menschen op aarde, die hunne ziel verreinden tot zij rustig vergleden in Nîrwana[2], als bloemen in een stillen oceaan.

Daaronder is Tiong-Ló, de zachte slachter, die levende beesten had gedood in zijn beroep, totdat zijne zonden waadden in meeren bloed, en het berouw zich verroerde in zijne duistere ziel. Hij was toen een laag mensch uit het volk, een slachter. Hij zwoer, géén bloed meer te vergieten en geen vleesch meer te eten, begroef zijn slachtmes, diep in het zand, zocht het weder op, bang dat een ander het zou vinden en er zonde mede doen. Hij verborg het op de bergen, in kloven, in rotsholen. Zijn leven werd één wondere angst, dat het mes weer zonde zou doen, totdat hij het eindelijk begroef in zijn eigen hart, uit boete en liefde. En dit berouw verreinde zijne ziel, die in Nîrwana vergleed, zooals een lucht wolkje wegdroomt in het eindelooze, stille hemelblauw.

Dáár is ook Bék-Liên, die zijne moeder redde uit de achttien hellen. Zij had de reinheid geschonden van achttien geslach-

1) Saam-Poo-Hoet, de Boedda der drie Kostbaarheden, zijn oorspronkelijk drie beelden, verschillende. Deze legende is echter van één. Dit stuk wil geen boeddhistische studie zijn, en enkel de schoonheid geven van geziene dingen en van mij uit de mond van den Chineeschen mandarijn vertelde legenden.

2) Men houde toch vooral niet Nîrwana voor eene uitdooving en brute, onzinnige vernietiging van Leven tot Niets. Van géén mystiek woord is zooveel misbruik gemaakt als van Nîrwana. Zelfs een eminent schrijver als Couperus gebruikt het op vele plaatsen verkeerd (in '*Eline Vere*.') Nîrwana is niet te definieeren, evenmin als het begrip God, omdat het iets is boven alle idee en vergelijking. Het zou eenigszins - maar zeer vaag en onvolkomen - weer te geven zijn als de Al-Ziel der wereld, waartoe alles kan teruggebracht worden, en dit is rustig en stil, en eindeloos, en het eenig Reëele. Maar alle woorden blijven er ver van, evenals alle begrippen ver van God blijven...
Dat de menschen, die zich Nîrwana niet konden voorstellen, zich zelve een soort van hemel zijn gaan verbeelden, met de boeddha's als bevolking, en van buitensporige pracht, is verkeerd en absoluut in strijd met het essentieele boeddhisme, maar overigens verklaarbaar evenals de traditioneele met poorten omringde en met muziekmakende engelen bevolkte hemel der burgerluidjes in strijd is met Jezus' leer. Men moet vooral geen puur boeddhisme uit dit stukje willen halen. De figuren van Kwan-Yin en Saam-Poo-Hoet, en de Lohans zijn echte boeddhistische, maar zij zijn natuurlijk verkeerd gebruikt in deze Chineesche voorstelling van den hemel, hoe grootsch artistiek die overigens ook is.

ten, die geen vleesch hadden geproefd, maar alleen de zachte planten. Toen zij, door ziekte verleid, het vleesch der zonde at, werd zij gedoemd tot dood en hel. Maar Bok-Liên, haar zoon, toog uit om haar te redden, en volgde Kwan-Yin's zachtwuivend gewaad, dat hem leidde. Vrijwillig schreed hij door de hellen, handen gevouwen, en het vuur week weg voor zijne heiligheid. Hij redde zijne moeder door de kracht van zijne liefde, en Kwan-Yin neeg zich tot hem, de genadige, en voerde hem over naar Nîrwana, zooals een vlam een zoete geur medevoert in de lucht.[1)]

En zestien anderen, even heilig, even recht in hun bewegen, hunne levens evenwijdig gericht naar het groote Nîrwana, waarin alles verdroomt....

En al deze pracht van goud, van zilver, en kleuren, daar aan den wand vóór mij, is pure symboliek, van diepe beteekenis. De Chineesche geloovigen denken, dat in al deze poppen door een mirakel de wezens tijdelijk geïncarneerd zijn, die zij voorstellen. Het gevolg van den mandarijn bestaat uit hellegeesten, die hem uit de hellen moeten geleiden naar de hemelen.

Om twee uur in den nacht wordt al deze rijkdom verbrand, buiten op het voorplein. Al de honderden beeldjes aan de wanden, en ook de dingen, die nog buiten staan. Dáár is nog een groot, hoog huis van papier, met knechten, en dieren, en huisraad. Een paleis van zijde en goud papier, dat in de verbranding ten hemel stijgt, door een mirakel. Er staan nog honderd koffers met papier, dat in de vlammen goud wordt, honderd levensgroote poppen, in fijne zijde, die den doode moeten volgen, en een dienaar houdt zijn levensgroot strijdros bij den teugel, een witte hengst. 's Nachts zal er een festijn van licht zijn, ál de pracht zal opgaan naar de hemelen, en in dien laaienden brand wordt het symbool tot waarheid. De honderden beeldjes worden tot onzichtbare geesten, en zijn een statige stoet achter den doode. De ziel is uit de hellen getreden, en schrijdt plechtig door de eindeloosheid, met het blinkende gevolg van dienaren, als een waaiende sleep achter zich aan....

1) Ló-Hàn is het Chineesche woord voor Arhats, adepten (ongeveer hetzelfde als Mahatma's). Uitweiding is hier misplaatst en zou te ver voeren.

Ik luisterde in gespannen aandacht naar den ouden mandarijn, die mij deze dingen uitlegde, toen een schaar priesters in pompeuze kleederen aanschreden. Zij waren in donkerzwarte gewaden van zijde, met randen van gouden lotussen bewerkt. Hier en daar in het zwart van hun gewaad fonkelde een gouden beeldje van Kwan-Yin. Deze priesters moeten de ziel uit de hellen roepen door hunne gezangen en invocaties. Op mystieke muziek glijdt de ziel van den doode zachtjes in de eindeloosheid.

Alles was nu stil in de zaal. Er was een gedempt licht van donkerroode kleur, waarin het goud aan de wanden vreemd glansde. En achter in het donker blonken vonkjes van wierookstokjes, waaruit een klein wolkje opsteeg. De gebeden der priesteren gingen nu langzaam op in de stilte, met zachten rhytmus van monotoon gezang. Litanieën, veel gelijkend op de bijna niet bewegende, immens rustige muziek van een oudgregoriaanschen lijkzang. Mysterieus golven van geluid, wijdademend, als een zee, die naar de kim deint. Melodieën-wendingen eenvoudig en ontzaglijk als de simpele lijnen om een oud Boeddha-beeld. Somtijds klonk daarin een zacht-zilveren belleklankje, alsof de pure Godheid even bewoog.

Een gezang, waarop een verloste ziel wonderrustig verglijden kan, als een zachte veer op stille winden....

Toen ben ik heen gegaan, onder eene emotie van almachtig schoon, zooals er maar weinigen mij zijn gegeven.

's Nachts, op het eilandje KuLangSoo, tegenover Amoy, waar de Europeesche kolonie is, stond ik aan de zee. Ik wachtte, en zag in het donker, waar geen ster was te zien. De zee sloeg rusteloos op de rotsen.

En opeens vlamde in den nacht een roode gloed, een hoog uitslaan van vuur. Lange kolommen rook stegen op, in gigantische plooien, rijzende luchtgewaden, zacht waaiende in het ijle, en weer wèg-wuivend in den nacht. Duizenden sterren schoten op van de aarde, en rezen omhoog, als zielen. Ik stond in den glans van groote vlammen.

Daar ging de doode mandarijn. Heilige tocht van eene ziel naar de paleizen der wijsheid, de regionen van reine rust. De nacht brak open, en duizenden roode vlammengestalten schreden

aan, in glorieuse processiën. Een roode glans viel er van op de zee, en ik zag de golven, bloedkleurig, gaande rusteloos en vér.

De doode manderijn ging hóóg boven de wilde zee, naar het stille Nîrwana.

Hij ging naar Saom-Poo-Hoet, de uit een bloem geborene, naar Kwan-Yin, de neigende, zacht en ontzaglijk....

HENRI BOREL.

Dooden op weg naar Apollo.

Leconte de Lisle † 17 Juli.
Walter Pater † 31 Juli.

Ziet ge ze samen naar den Orcus gaan, Leconte de Lisle en Walter Pater? Er is een verschil van veertien dagen in den datum van hun oproepingsbillet; maar wat maakt zoo'n veertien dagen uit? en de oude dichter gaat stram, het hoofd gebiedend opgericht, zooals dien middag van het jaar 1886 toen hij de vergadering der ‘veertig onsterfelijken’ in het Palais de l'Institut binnentrad, - hij gaat langzaam, om aan zijn waardigheid niets te kort te doen, den bleeken weg op naar die *andere* onsterfelijken, peinzend hoe hij Apollo zal begroeten, zijn God en zijn Heer, dien hij op aarde heeft gediend met het offer van zijn hartebloed. Apollo is hem vergoeding schuldig; en wrevel krult de trotsche lippen van den ouden dichter wanneer hij denkt aan zijn teleurstelling en zijn leed op aarde, - teleurstelling misschien ook daarginds in het rijk van Apollo. Hij stapt aarzelend, verdrietig, peinzend op mooie woorden en hooge gedachten.

Walter Pater heeft hem ingehaald. De boodschap om de wereld te verlaten kwam voor hem verrassend, gelijk ze altoos zelfs den best voorbereide verrast. Maar hij had toch genoeg van het leven geproefd. Wat zou een rest van jaren hem nog hebben kunnen brengen dan variaties op het genot van dat éene gevoel der eindelooze bewegelijkheid van het bestaan. Alleen had hij nog wel voort willen mijmeren in de rust van zijn Oxfordsch college of onder de melancolieke boomen van Kensington Park, en willen luisteren naar het uitzingen van al zijn gedachten. Doch het was zóo ook goed, en hij aan-

vaardde den tocht naar de nevelige streek met berusting, - en met nieuwsgierigheid. Nieuwsgierigheid om den dood te proeven, zooals hij van het leven genoten had: met korte teugjes en langen, intellectueelen nasmaak.

Hij haalde Leconte de Lisle in, want zijn doel was eveneens Apollo. Geen dichter, hij, Walter Pater, alleen een denker in magere melodieuse woorden, - en juist daarom had hij Apollo boven alles liefgehad, in deze wereld.

Doch niet aan den triomfeerenden god van het licht en van de luidklinkende poëzie had hij zijn leven gewijd, andere gedaanten van den god waren zijn voorkeur geweest. Want er is ook een Apollo in knechtsgestalte; een god die dienstbaar is geweest bij Admetus, die de kudden heeft gehoed en die geholpen heeft bij het bouwen van steden; een verschijning als van den goeden herder en van den helper in den nood. Dan weer is diezelfde Apollo de leedbrenger; hij heeft lief, en degenen die hij liefheeft doet hij pijn aan, zooals den schoonen Hyacinthus dien hij bij het discusspel doodelijk treft; hij is de verderver en de verdorvene. En tevens is hij de genezer. Eeuwig als god, houdt zijn macht stand, ook wanneer de barbaren de wereld willen bekeeren tot een monnikenideaal. Hij schuilt dan misschien voor een poos, maar plotseling duikt hij op: hij komt te voorschijn waar men hem het minst verwacht, in de kloosters, in de zonlooze streken van het nuchtere Noorden; hij komt als de zonde, het geluk, de liefde, de kunst; hij slaat met krankzinnigheid, hij goochelt beelden, hij heelt de wonden, hij is de betooverende duivel en de erbarmende bevrijder. Hij is de eenheid van het natuurlijke, altoos wisselende leven in zijn drang naar vervulling en schoonheid. Het is de suggestieve Apollo.

Tot dien god van het weifelende licht heeft Walter Pater zich getrokken gevoeld.

Nu meent hij dat het oogenblik gekomen is waarop hij hem in 't aangezicht zal zien. Hij aanschouwt hem reeds in zijn verbeelding: een jongeling met den raadselachtigen blik dien de archaïstische en primitieve kunst aan de goden en heiligen gegeven heeft, troonend op zijn marmeren zetel als de heerscher van een rijk dat komen moet of reeds is voorbijgegaan, vervuld van de melancolie der onvolbrachte dingen. Een zilverige glans omgeeft hem, en die bleeke gloed stuit tegen het donker

der cypressen die op den achtergrond den voet eener rijzige kathedraal verbergen. Aan beide zijden strekt zich een fantastisch vervallen kloosterzuilengang waar statige schimmen op en neer gaan; een fontein ruischt stil in 't midden, en de hoog wuivende waterstraal, dof verlicht, besprenkelt soms even als door een ondeugende gril de kapiteelen der zuilengaanderij waarop, gebeeldhouwd, het aan Bacchus gewijde loof de Christelijke symbolen omslingert. En het oog van den god rust op dat tooneel, lusteloos of in afwachting? wie zal het zeggen?

Geheel anders zag de oude dichter, Leconte de Lisle, de woonplaats van zijn Apollo rijzen, aan het eind van den langen weg, die de uitverkorenen, door de sombere plaatsen heen, leidt naar de hemelsche zalen.

Hij stelde zich, volgens het woord van den gewijden zanger, de hemelhal voor, gebaad in den gouden ether. De god keert terug van de jacht; op zijn rug danst de pijlkoker; het oog staat fier van krijgstoorn, en de hand doet de pees van den boog trillen uit louter overmoed. Den overigen goden slaat de schrik om 't hart, maar Leto, in haar moedertrots, komt met stralenden blik op Apollo toe en neemt hem vriendelijk den boog uit de majestueuse handen, ontdoet haar zoon van zijn jachtgerei en leidt hem naar zijn zetel.

Zal het oog van den god dan genadig op den nieuwling rusten, den smeekeling, zijn dienaar, die zich uit de laffe wereld een heenkomen gezocht heeft naar het Olympisch paleis? zal hij de bitterheid uit zijn gemoed kunnen wegnemen die de miskende dichter van zijn verblijf op aarde zelfs nog in de hemelzaal heeft overgehouden? zal hij hem vergetelheid kunnen schenken?

Zulke gedachten houden den ouden dichter op zijn gang naar den Orcus bezig, en hij kijkt uit de hoogte op zijn metgezel wien Apollo de gaaf der klinkende poëzie weigerde. Hoe zal *zijn* God dien pooveren sinjeur, die het leven nooit ernstig heeft opgenomen, ontvangen? ‘Un fumiste!’ prevelt hij.

Walter Pater, hoewel hij het woord niet heeft vernomen, schrikt op zijde; 't is hem alsof hij het trillen van een pees heeft gehoord, maar dan verdiept hij zich weder in zijn gemijmer...

Wie zal de Apollo wezen die de beide pelgrims aan het einde van hun tocht opneemt?

Kan men over de hemelsche toekomst oordeelen, terwijl de aardsche reeds zoo duister is?

Wij bezitten alleen het verleden; - en dan nog!...

Het leven is voor Leconte de Lisle een teleurstelling geweest, omdat hij de plaats niet heeft kunnen vervullen waarvoor hij zich bestemd rekende, - de hoogste.

Daar was een plaats open op den Franschen Parnassus (wanneer zoo'n ouderwetsche mythologische uitdrukking ons veroorloofd wordt) van de 19e eeuw, toen Leconte de Lisle op vijfen-twintigjarigen leeftijd uit zijn tropisch geboorteeiland, Réunion, naar het moederland kwam, in 1845 of een weinig later. Balzac zeide in die dagen tot Victor Hugo: Geef ons nu het groote gedicht dat uw poëzie en de poëzie van de eeuw resumeert. Wees tragisch en burlesk, verheven en romantisch, en schep het heldendicht van onzen tijd.

In dit gezegde ligt wel het gevoel dat het jonge Frankrijk van 1820 en 1830 niet gegeven had wat het had kunnen geven. Ze waren flink begonnen, de Lamartine's, de Victor Hugo's, de Vigny's, met hun verzen en hun drama's; maar, nu de bloeitijd gekomen was, welk werk kon men aanwijzen dat het streven en het vermogen van hun geslacht geheel representeerde?

Er is eigenlijk altoos en in iedere poëtische beweging iets onvolledigs; zij wijst naar het volmaakte, en zij mist toch de bekroning van het hoogste kunstwerk. Het schijnt dat nog maar een stap te doen zon zijn geweest om het toppunt te bereiken, en - men blijft er steeds onder.

Leconte de Lisle wilde het hoogste. Hij voelde het als zijn bestemming, om den sluitsteen aan te brengen aan het gebouw der dichtkunst van de 19e eeuw.

Zijn talent was ontwaakt, daar onder den tropischen hemel van zijn geboortegrond, bij het lezen der O r i e n t a l e s . Hij wist van zich dat er een Victor Hugo in hem stak; en meer dan een Victor Hugo. De groote dichter immers verborg onder zijn overvloedige rhetorica een gebrek aan samenhang in zijn scheppingen; zij misten gehalte; er was daarin geen achtergrond; en de gedichten zweefden, nooit afgerond, nooit klaar gecomponeerd. In den jongen Leconte de Lisle nu, stak, behalve den kunstenaar, een denker en een doordenker. Wanneer

men zijn kunst in verband wil brengen met zijn voorgangers dan moet men naast Victor Hugo, die bij Leconte de Lisle de eerste plaats inneemt, Alfred de Vigny noemen, den philosophischen dichter. Dat zijn twee stroomen die zich in hem vereenigen.

Ik wil daarmede niet zeggen dat hij Victor Hugo en Alfred de Vigny heeft nagevolgd; hij heeft van hen geleerd en hij heeft hen voortgezet.

Het wonderlijke van zijn talent toont Leconte de Lisle hierin, dat hij legenden der oudheid en der middeneeuwen gedicht heeft, voordat Victor Hugo zijn *Légendes des siècles* had gepubliceerd (1859), en in denzelfden trant en even mooi; dat hij, vóor de verschijning van *les Destinées* (1864) philosophische poëzie heeft geschreven die volmaakt in den bundel van Alfred de Vigny zou hebben gepast, - terwijl hij toch zijn eigen persoonlijkheid heeft bewaard door de vereeniging van het schilderachtige van den eene zijner meesters met het hooge en reine van den ander. En men voelt dat èn die reinheid èn die liefde voor het tragisch kleurrijke niets aangeleerds zijn, maar wel degelijk den man in het hart zitten als zijn eigenste gaaf.

Daarom mocht hij zich tot iets groots geroepen voelen.

Hij bezat den wil om het te volbrengen.

Vergelijkt men zijn eerste werk met zijn latere verzen die in volkomen evenwicht van gestalte daar heengaan, dan leert men den ernst van zijn arbeid, zijn zelfkritiek, zijn zelfverloochening kennen, en men gaat gelooven dat hij, met zijn volharding, in staat zou zijn geweest om zijn plan van een groot gedicht, het representatieve poëem, te verwezenlijken.

Wat ontbrak er dan aan zijn gaven, dat hij het doel niet kon bereiken?

Hij was in zijn ziel een dichter en hij heeft zijn kunst zoo hoog gehouden dat hij de eerste schrijver van Fransche verzen is geworden... maar de omstandigheden verklaarden zich tegen hem, hij was niet op zijn tijd gekomen, hij miste geluk.

Geluk is ook een gaaf, en de voornaamste, zoo niet de wezenlijkste.

‘Hij is niet vroolijk,’ zeiden de vrienden die Leconte de Lisle zich bij zijn komst in Frankrijk maakte. Zij hadden van een Creool iets levendigs en uitbundigs verwacht, en hij had

alleen het sombere en geslotene van de tropische natuur, niet het onbezorgde van de menschen die in een weelderig landschap zijn opgegroeid.

Hartstochtelijk in hooge mate en uiterst gevoelig voor den invloed van ideeën en menschen, maar dat alles naar binnen gekeerd. Afwerend tegen iedereen die zijn geheimen wilde bespieden. Verdrietelijk.

Neen, hij was niet vroolijk, en hij had er zijn reden voor. De enkele maal dat hij wel in 't gesprek een herinnering aan zijn kindsheid wijdde, gaf hij te kennen dat zijn sympathie voor tragische onderwerpen haar oorsprong had in de tooneelen waarvan zijn jeugd getuige was geweest in huis, in zijn eigen Atridenfamilie.

Die wolk bleef over hem hangen gedurende zijn verblijf in het vroolijke Frankrijk. Ondanks zijn heftigheid was hij vreesachtig; - en hij was arm. Nu hadden, sedert het midden onzer eeuw, de a r m e n onder de literatoren afgedaan; de tijd der groote bohème die van pret en van schulden leefde was voorbij, Alexandre Dumas fils volgde aan Alexandre Dumas père op[1]. De dichter moest zijn brood verdienen; en deze dichter kon zijn brood niet vinden. Lessen geven, schrijfwerk van minder allooi, dat was zijn toevlucht. ‘Ik heb toen van wortels geleefd,’ zeide hij later, ‘van de wortels van Grieksche werkwoorden.’ En het lukte toch niet er een kostwinning van te maken. Hij nam een jaargeld aan uit de cassette van Napoleon III; hij, de aanstaande opvolger van Victor Hugo, reikte steelsgewijs de hand aan N a p o l é o n , l e p e t i t , om een aalmoes te ontvangen, - een arme man!

Hier was meer dan Apollo in ballingschap, hier was hij wel degelijk in knechtsgestalte.

Maar de dichter gaf zijn vernedering geen toegang tot het domein zijner poëzie. Dat was een ander rijk dan van deze wereld. Daar straalde het onvergankelijke licht; geen smet mocht de godheid bedekken. Hij w i l d e niet. Leconte de

1) Kortheidshalve moet ik hier verwijzen naar een ‘Chronique dramatique’ van J.J. Weiss over het onderscheid tusschen ‘la Dame aux Camélias’ van Dumas en ‘la Vie de Bohème’ van Murger en Barrière, in 't Journal des Débats Février 1864, ongenomen in J.J. Weiss, L e d r a m e h i s t o r i q u e e t l e d r a m e p a s s i o n e l (Paris 1894). Een allerbelangrijkste studie.

Lisle beval aan zijn kunst; hij beval aan de stem der wereld om te zwijgen.

> Tu te tairas, ô voix sinistre des vivants!

In de eenzaamheid van zijn geest gedroeg de dichter zich als een held; - maar gaf hij door die afscheiding zijn kans niet op om de dichter van Frankrijk te wezen?

Hij ging gebukt onder den tijd; en poëzie is immers altoos een uitbundigheid; zij verlangt niets afgepaalds; zij haat wel en zij toornt wel, maar met open oog, onbekommerd.

In Leconte de Lisle's heldhaftigheid stak iets benepens; daar lag een vlucht in opgesloten: een vlucht voor de wereld en een vlucht voor de bitterheid van zijn eigen hart. En juist de inspanning om het kleingeestige en gewone buiten zijn kunst te houden, geeft aan zijn poëzie een tikje van dat geforceerde, dat onvruchtbare, dat armoedige dat poëzie niet verdragen kan. Zelfs waar hij den triomf van het licht zingt, hoort men een snaar van zijn instrument snerpen, en zij klaagt in korte klanken, en zij uit den angst van het menschelijk denken, in zijn wanhopigen strijd tegen de beperking van het onvermijdelijke.

Hoorde de dichter het zelf aan zijn verzen dat zij niet vol uitklonken?....

Wanneer de jonge poëten die in hem hun meester erkenden hun gedichten aan Leconte de Lisle kwamen voordragen, was de eenige lof die over zijn gesloten lippen kwam: ‘Ce sont de beaux vers; ce sont de très beaux vers!’

Neen, hij hoorde het niet, de oude dichter, dat veelal zijn eigen poëzie ook niet anders was dan ‘mooie verzen’; hij w i l d e het niet hooren. En hij hoorde het niet, omdat zijn ongeschreven gedicht hem voor den geest zweefde, het gedicht dat een geheim was tusschen hem en Apollo, het gedicht dat hem eerst van zijn ontzegelden mond zou vloeien als hij de hemelzaal betrad en hij genezen was van zijn hartewond door het genadevolle oog van den god die troont in den gouden ether.

En die man daar, dien de menschen Walter Pater noemden, zoolang hij tot de levenden behoorde, en dien het lot tot reisgezel aan Leconte de Lisle gegeven heeft op weg naar den Orcus!

Walter Pater is geen held geweest. Hij had het ook niet noodig. Wat men zoo gewoonlijk geluk noemt, was zijn deel in het leven. Nauwelijks student, trok hij reeds de aandacht door een verhandeling over Winckelmann, die een der groote Engelsche tijdschriften publiceerde; hij had op zijn zeventiende jaar zich daardoor naam gemaakt aan de universiteit, en de rest van zijn leven vloeide zonder hindernissen uit dat begin voort. Van een der rustigste colleges van Oxford werd hij tot f e l l o w verkozen, professorde daar wat, schreef daar zoo veel en zoo weinig hem lustte, verkeerde onder opgewekte jongelui, reisde in de vacanties, verpoosde zich later van de eentonigheid van Oxford in huis bij zijn zusters te Londen, en stierf in de volle kracht van zijn vermogens op zijn vijf-en-vijftigste jaar. Het was een welbesteed leven, in zoover dat Walter Pater niemands verwachtingen heeft teleurgesteld, - maar is er iets groots in zulke omstandigheden te vinden? Een roman uit den Romeinschen keizertijd, studien over kunstgeschiedenis, een verhandeling over Plato's philosophie, kritieken en opstellen in tijdschriften verspreid, acht of tien deelen ten hoogste, dat is zijn letterkundige nalatenschap; geen enkele versregel, die meêtelt. Wat moet zoo een in het rijk van Apollo?

Maar op de qualiteit van het werk komt het aan, en op de qualiteit van het leven dat zich in het werk openbaart.

Toen Walter Pater in Oxford kwam verkeerden daar nog Burne Jones en William Morris, met Rossetti en Swinburne, de hoofden der jong-romantische school, die een nieuwen toon aan de Europeesche kunstwereld van het eind der 19e eeuw hebben gegeven. Het waren de boden van een Renaissance, maar niet van eene die zich bij een bepaalde beschaving, of bij een zekere richting van maatschappelijke en wijsgeerige hervorming aansloot; neen, zij verkondigden de opluiking van het zelfstandige artistieke gevoel voor het leven in al zijn verschijningen, en de wedergeboorte van den mensch door zijn artistiek gevoel.

De jaren van Walter Pater's ontwikkeling vallen tusschen de verschijning van William Morris' D e f e n c e o f G u i n e v e r e (1857) en Swinburne's A t a l a n t a i n C a l y d o n (geschreven reeds in 1862), de twee eerste rijpe vruchten der

beweging, en hijzelf is haar vertegenwoordiger geworden in het proza, zoodra zij zich van haar beginsels klaar bewust was geworden.

Hij heeft ze doorleefd, die beginsels. Een zoeker van genot in 't aanschouwen der dingen, liet Walter Pater de tijden en de ideeën voor zijn blik opkomen, en verheugde zich in de twijfelachtige perioden der geschiedenis: in den overgang tusschen heidendom en christendom, of in 't doorbreken van de duisternis der middeneeuwen door de eerste moderne gedachten. Zijn nieuwsgierigheid werd pas gestreeld wanneer hij het natuurlijke zonlicht zag vallen in een fantastische monnikscel of de vereeniging waarnam van verschillende symbolen. Want dáar bestond voor hem het hoogste esthetische gehalte van het leven, waar 't grootste aantal mogelijkheden van ontwikkeling samenkwam. Poëzie was in zijn oogen niet wat vervuld was, maar wat in afwachting verkeerde van vervulling.

Met het verloop der jaren drong die beschouwing hem in merg en been. Het werden zijn eigen gevoelens, het werd zijn diepste, verborgenste persoonlijkheid die hij voor zich zag vloeien, van melancolie tot verrukking, van waanzin tot gezondheid, van deugd tot verdorvenheid. En hij putte genot uit het aanschouwen van al die mogelijkheden, besloten in zijn individualiteit.

Soms wel bekroop hem de angst dat hij zijn leven karakterloos verdeed in het zoeken naar die verheuging; maar hij troostte zich in de uitoefening der kunst van het woord, die hem gegeven was; en hij legde er zich op toe om uit iedere geestelijke ervaring zijn taal leniger en rijker aan schakeeringen te maken. Zijn woord, zijn ernstig werk, was zijn karaker.

Zoo diende hij Apollo, zijn troost en zijn verlangen.

Thans is hij op weg naar den god; niet naar Apollo stralende in een glorie van licht, maar naar den droevigen, mysterieusen jongeling die in de zilverachtige schemering wacht onder het donker der cypressen.....

Ziet ge ze beide naar den Orcus gaan, Leconte de Lisle en Walter Pater?

Wanneer nu eens waarlijk nog een laatste, hoogste teleurstelling kwam voor den ouden strammen dichter, en Leconte de Lisle geen ander paradijs voor zich geopend zag dan den

stillen duisteren kloostertuin van den raadselachtigen god! Zou hij dien Apollo dan zijn dichtgroet brengen? en zal de jongeling lusteloos hun toeknikken en zeggen: ‘Ce sont de beaux vers!’ en als hij het verdrietig gezicht van den ouden man ziet er, wat goediger, nog aan toevoegen:

‘Ce sont de très beaux vers!’

?...

BYVANCK.

Kindersproke.

Nacht is niet boos.... Als hij komt de nacht
Maakt hij den hemel open,
En veel sterren en sterretjes komen zucht
Op gouden voetjes geloopen.
Zij zijn nieuwsgierig, en naar beneë'
Zouden ze heel graag komen;
Maar ze zijn bang voor de groote zee
En voor de hooge boomen.

't Is boven óók donker.... maar zíj hebben licht.
De zon gaf ze allemaal lichtjes,
Voordat hij naar bed ging; die houden ze dicht
Bij hun gouden sterregezichtjes.
Zij kijken, en lachen, en knikken goênacht,
En zeggen: ‘je moet gauw gaan slapen.’
Zíj worden eerst naar bed gebracht,
Als de zon heeft uitgeslapen.

Ze wandlen boven den ganschen nacht
Op hun kleine bloote voetjes;
Dat doet geen pijn.... de wolken zijn zacht,
En ze gaan ook maar zoetjes, zoetjes;
Ze mogen nóóit leven maken; dát zou
De moede menschen hindren....
'k Geloof niet dat ik ze hooren zou;
Maar er zijn ook z i e k e kindren.

'k Zou heel graag eens naar boven gaan,
Als 'k wist hoe daar te komen....

Vogels hebben vleugels aan,
   Die vliegen boven de boomen.
Bouwen ze boven ook hun nest?
   Of zou hun dat niet bevallen?...
En loopen je altijd alleen? - Je zoudt best
   Uit je open huis kunnen vallen.

Hebben je boven ook een tuin,
   En bloemen.... en kersen.... en bijen,
- Die brommen zoo! - en een hooge duin,
   Waar je op en af kunt rijen?
En je moeders handen, zijn ze ook zoo zacht
   Als ze je 's morgens komt wasschen,
En de zeep zoo schuimt, en een watervracht
   Over je rug komt plassen?

In m i j n bosch woont een nachtegaal.
   Hebben je kleine muschjes,
Die je voeren kunt? - Zijn je allemaal
   Broertjes.... broertjes en zusjes?
Ik krijg er haast ook een: 't bedje staat klaar;
   Hebben jullie allemaal bedjes?
Maar waar staan ze dan, ik zie er geen.... waar?
   'k Hou 't mijne nu altijd netjes.

Twee, tien, twintig.... altijd meer
   Komen je aangeloopen....
In mijn oogen strooien je prikkeltjes neer....
   Ik hou ze niet meer open!
Tien, zes, honderd... ik ben te moe
   Om je allemaal te tellen....
Als ik wakker word is de hemel toe....
   En 'k heb nog zóó veel te vertellen....

MARIE BODDAERT.

Letterkundige kroniek.

J.-H. Rosny. *L'impérieuse Bonté*. Roman contemporain. Paris. Librairie Plon. 1894.

Is het, na hetgeen in het ‘Buitenlandsch Overzicht’ van Mei uit dit boek werd aangehaald, nog noodig er de aandacht op te vestigen? Misschien alleen dáarom, omdat sommigen uit het citaat, dat enkel diende tot inleiding van eene beschouwing over het anarchisme, ten onrechte hebben afgeleid, dat *L'impérieuse Bonté*, zoo niet uitsluitend, dan toch hoofdzakelijk over anarchisme handelde.

Niets is minder waar. De roman van Rosny .... of neen, een roman is het boek eigenlijk niet. Het is een boek van ‘goede trouw’ - en een roman is dat zelden geheel en al, kan dat niet volkomen zijn. In een roman moet voor den vorm, voor het beloop van de handeling veel worden klaar gemaakt, moeten concessies worden gedaan aan het genre, moet met zorg een kader gefabriceerd worden, waarin het onderwerp goed uitkome. In *L'impérieuse Bonté* is heel weinig klaar gemaakt; men zou zelfs wat meer vorm wenschen, wat minder uitweiding ook en minder wijsgeerige beschouwing.

De schrijver is vol van zijn onderwerp: het streven van den mensch om in het groote lijden, de groote ellende, zijn medemensch lief te hebben. De man, die, naar de karakterteekening door Byvanck van hem gegeven[1)], van geen loslaten weet, laat ook thans niet los. En hij moge het doen voorkomen alsof hij in zijn boek geen wijsgeerige of sociale stelling, maar enkel een element van schoonheid heeft willen leggen, de tafreelen van menschelijke ellende, die hij voor ons ontrolt, dringen zich niet louter als ele-

1) *De Gids*. Februari 1893.

menten van schoonheid aan den lezer op; zij vervolgen hem als een verwijt; de ideeën van sociale rechtvaardigheid, die uit het boek naar voren springen, maken nieuwe ideeën in hem wakker.

Het Goede een macht, die niet in de voornaamste plaats wordt geoefend door middel van opzettelijke nederigheid, verloochening, opoffering, maar een macht, die aan de hoogste intelligentie, de hoogste energie niet te veel heeft, die in den eerzuchtige, den hoogmoedige vaak haar krachtigste helpers vindt. De ‘gebiedende’ Goedheid als tegenstelling tot de ‘dienende’, als een bron van nobele eerzucht en krachtige zelfopvoeding, is het hoofdthema van het boek.

De held, Jacques Fougeraye, de drager van Rosny's ideeën, ziet den droom van zijn leven vervuld: bij een van de groote fortuinen van Frankrijk als ‘commis des pauvres’ te worden aangesteld, en de millioenen van den rijke te kunnen omzetten in werken van hoogere liefdadigheid. Hij wil er niet van hooren, dat in den grooten maalstroom van het leven de zwakken moeten omkomen en alleen de krachtigen blijven leven. Die zoo spreken zien het gewicht. van sommige infirmiteiten en van sommige zwakheden over het hoofd: de zwakheid van heden kan de kracht van morgen worden, en wie zal beslissen wie de onnutten zijn van hun soort. Een sterke kan van minder nut zijn in een verzameling sterken dan menige zoogenaamd zwakke... De Goedheid die redt is tegelijkertijd het krachtigste middel waardoor de eene mensch den ander leert begrijpen, hem doorziet, ‘in’ zijn toestand komt. De zielkunde is oppervlakkig zonder den gloed van het gemeenschapsgevoel, zonder de oneindige macht van de Goedheid, waardoor de mensch zich aan den mensch geeft, zonder voorbehoud. De vurigste eerzucht kan in zulk een verovering bevrediging vinden zoo goed als in de verovering van welke wetenschap ook. Een kleine geest blijft klein ook in de Goedheid...

Met die ideeën heeft Fougeraye reeds lang omgegaan. Hij heeft ze reeds vroeger besproken met zijn jongen vriend, Georges Lamarque, het intelligente manneke met zijn droomerigen, contenplatieven blik, dat hem steeds placht op te zoeken en zich aan hem gehecht had als aan een vader in wien het zijn aspiraties van goedheid en rechtvaardigheid terugvond. Hoe dikwijls had Fougeraye in oogenblikken van diepe moedeloosheid, waarin hij aan alles scheen te wanhopen, Georges, met duizenderlei restricties wel-

iswaar, deelgenoot trachten te maken van zijn pessimisme. Maar wanneer hij dan den knaap in opstand had zien komen, als een geloovige wien men zijn God ontsteelt, wanneer hij dan gezien had, hoe het rein gemoed van den kleinen dweper, vol vertrouwen in Goedheid en Rechtvaardigheid, snakte naar het ideaal, dat hij (Fougeraye) onbereikbaar scheen te achten, dan had hij weer moed gevat, dan had die jongere geest zijn ouderen geest gestut en hem zijn werkdadige kracht teruggegeven.

Door een samenloop van omstandigheden was hij van zijn jongen vriend verwijderd. Fougeraye wist zelfs op dit oogenblik niet waar George was, of, na den brand die veler have, ook die van de Lamarque's, vernield had, het gezin er weer bovenop was gekomen (men sprak van een erfenis), dan wel ergens een armoedig bestaan voortsleepte. Alle pogingen om iets van hen te weten te komen waren vergeefsch geweest.

Maar op het oogenblik, dat Jacques Fougeraye zijn nieuwe taak ging aanvaarden, kwam de herinnering aan het kind hem weer voor den geest, en ook nu weer had hij daaruit kracht geput.

En nu zette hij zich aan het werk, beginnend met kennis te nemen van de verschillende aanvragen om hulp, welke zijn chef, de millionnair Dargelle, dagelijks ontving. Het zijn de gewone brieven, zooals de ware en geveinsde armoede in alle landen pleegt te schrijven: listig, plat, gezwollen, kruipend, uit de hoogte, vol wanhoop, vol gehuichelde of oprechte klaagtonen, eene openbaring in 't verkort van allerlei karakters en allerlei toestanden; brieven van gewone bedelaars, van gebrekkigen, van werkloozen, van gefailleerden, van ongehuwde moeders, van uitvinders, van heele en halve krankzinnigen, - heel de toonladder der menschelijke ellende. Voor een gewoon mensch om radeloos onder te worden, bij de onmogelijkheid om orde te scheppen in dien chaos, de waarheid van den leugen te onderscheiden, en zoo inderdaad wél te doen. Jacques Fougeraye echter ziet alleen het grootsche van het werk, de mogelijkheid om met scherpzinnigheid en goeden wil dezen akker van rampspoed van het onkruid en de woekerplanten te zuiveren. Hier, meent hij, is voor de particuliere liefdadigheid wat te doen: voor die liefdadigheid, die bestemd moge zijn om eens te verdwijnen, maar die men niet missen kan zoolang de maatschappij de groote fortuinen duldt en bovendien de officieele armenzorg zoo gebrekkig is ingericht als thans. Met beter geregelde hulp,

met minder soepkaartjes en minder aalmoezen, trede zij op daar waar zich ellende voordoet, die Staat noch gemeente weten te voorzien noch te lenigen.

Intusschen hij mocht zich nog zoozeer bewust zijn van het grootsche van zijn taak, er kwamen oogenblikken waarin het hem toescheen of hij het ongeneeslijk mysterie aanraakte: de menschheid in eeuwige baring, onuitputtelijk in het wassen en zich vermenigvuldigen, en onuitputtelijk ook in lijden. Dan meende hij al het onmogelijke van de Liefdadigheid, al het ijdele van de redding in te zien. Maar spoedig daarna zag hij het Goede niet meer als een abstractie, maar als een poging om den schok te verminderen, waarmeê de ongelukkigen tegen de harde ellende stooten. Is de smart het protest tegen een toestand, de schreeuwende behoefte naar iets beters, dan heeft het zijn grootheid, dat onuitroeibaar instinct levendig te houden.

En zoo deed hij zijn werk, conscientieus, met scherpen blik rondziende, maar met zachte hand de wonden aanrakende, elke kwetsende verdenking vermijdend, heel zijn fijn bewerktuigd gemoed, maar ook al zijn intelligentie en al zijn eerzucht in dienst stellende van de Gebiedende Goedheid.

Jacques Fougeraye bezoekt de woningen waar oude sponsachtige muren de armoede uitwasemen, die zij jaren achtereen hebben opgezogen, waar langs de vochtige versleten trappen de spooksels sluipen van den honger, van vervlogen hoop, van wreed verstoorde droomen, van misdaad en dood.

Hij bezoekt op haar zolderkamertje de arme weduwe, die met een naaimachine het brood voor haarzelf en haar vier kinderen tracht te verdienen, een beeld van berusting, van moedig doorgegestane ellende, die men niet vergeefs lenigt en die weêr opluikt bij het minste greintje hoop. Hij bezoekt den ‘uitvinder’, den man die, ver van het positieve leven, ongevoelig voor geluk of ongeluk, in zijn droomwereld leeft, geheel vervuld van zijn grootsche uitvinding, een uitvinding die, berustend op de draaiing van de aarde, als beweegkracht gebruikt, een geheele omwenteling zal brengen in handel en industrie en waarvoor hem enkel 500,000 franken ontbreken, om ze in toepassing te brengen. (Desnoods zou hij het met 400,000 franken kunnen doen, maar dan wordt het minder goed!) Hij bezoekt den rederijken oplichter, die speculeert op het in de couranten vermelde verhaal van een ongeluk een jongen man

overkomen, dien hij om de gelijkluidendheid van den naam voor zijn zoon wil doen doorgaan. Hij bezoekt den Anarchist, - een ontmoeting, dien men zich uit het Meinummer zeker nog levendig herinneren zal. En dan nog Alfred Lagneau, een merkwaardig type door Rosny met zeldzame scherpte waargenomen.

De concierge had spottend geglimlacht toen Jacques naar Alfred Lagneau vroeg. Eerlijk? Zeker, hij zou nog geen broeksknoop stelen, - maar aan werken heeft hij een broertje dood. En zindelijk!... Geen voorbeeld van! - Toen de armenbezoeker de schoongewasschen deur opende, zag hij de zonderlinge vertooning, die men op het gebied van bedelarij het kunstje van de n o o d d r u f t i g e z i n d e l i j k h e i d zou kunnen noemen. Een kamer, bevloerd met oude steenen, wit gekalkte muren, op den grond een stroozak bekleed met een oud laken; maar alles prachtig en met groote zorg schoongemaakt, en verlicht door een raam zonder gordijnen, waarin de ruiten als kristal glanzen en flikkeren. Lagneau's kleeding was letterlijk een arlekijnspak, van zwarte, grijze, bruine lappen, met grof garen aan elkaar genaaid, zorgvuldig geborsteld en opgepoetst als de uniform van een oud-gediende op paradedag. Enorme gelapte schoenen, als de ruiten zoo glanzend, een roode huid gewasschen en weêr gewasschen met groene zeep: een vlekkelooze zindelijkheid in een komedievertooning van diepe armoede.

De man boog, maakte plaats, alles hoffelijk en afgemeten. Hij zag er bezorgd uit, met half neergeslagen oogen en zwaar gefronst voorhoofd, maar men kon het hem aanzien dat hij gezond was, geregeld gevoed werd en door lange wandeltochten zich in een goede doorstraling van bloed mocht verheugen.

- U is meneer Alfred Lagneau?

De baard trilde, de handen gingen omhoog en een gezwollen, bevende stem antwoordde:

- Ja meneer, ... dat ben ik... het noodlot vervolgt me... Ik heb de vrijheid genomen een beroep te doen op uw goedheid... aan moed mankeert het me niet, maar het loopt me tegen.... het lijkt wel of alles tegen me samenspant....

Jacques zag dat hij met een onschadelijk wezen te doen had, met iemand tot werkelooze eerlijkheid in staat, maar tevens onverbeterlijk ongestadig, een zwerver. De man behoorde tot dat ras van vrijwillige armen, die hij vroeger herhaaldelijk ontmoet en ge-

kend had. In dat ras, wel te onderscheiden van oplichters en bedriegers, meende hij een soort wezens te zien, die niet volstrekt gevaarlijk zijn, *noch zelfs onnut* voor het behoud van de samenleving en van het menschelijk geslacht. Met al hun kunstjes, hun huichelarij, hun luiheid, hebben zij iets zeer kenmerkends en bekoorlijk primitiefs, dat den volhardenden opmerker opvalt: zij vertegenwoordigen den vroegeren nomadenstaat. In hen vindt men een verborgen haat tegen al wat nijverheid is, een atavistische heugenis van een vrij bestaan, een streven om de dingen machtig te worden, door list of behendigheid in zijn bezit te krijgen, niet om ze voort te brengen, ze door een scheppingsdaad aan de stof te ontwoekeren....

Jacques zag dan ook, zonder er boos om te worden, hoe die arme drommel zijn best deed om hem in te palmen. Hij herinnerde zich het woord van den concierge: ‘hij heeft nooit zelfs een broeksknoop gestolen.’ Dat was dus een *eerlijke luiheid*, een behoefte om langs de straat te zwerven, zonder zich echter aan eenige bedreiging of aan rechtstreeksche toeëigening schuldig te maken.

- Wat is uw beroep? zei hij plotseling. De blik van den ander schrikte terug, met iets geniepigs erin. Hij speurde dat er een aanbod van werk in aantocht was, hij kon zijn angst niet verbergen. Slepend antwoordde hij:
- Ik ben spijkersmid van mijn ambacht.
- En houd ge van uw ambacht?
- Jawel, meneer.
- Dus zoudt ge tevreden zijn, als ik u werk verschafte?

De bedelaar zette zijn gezicht in de plooi en lachte witjes.

- Zeker zou ik tevreden zijn.

Fougeraye scheen na te denken. Alfred Lagneau keek droevig, bijna angstig naar zijn glanzende ruiten. In gedachten trok hij aan zijn fraai verzorgden baard. Daar zag hij het al in 't verschiet: de werkplaats, het zware gehamer, de afmatting en de ellende bij een slavenleven dat lichaam en geest uitput, het onverdragelijk knorren van den meesterknecht. Jacques raadde het half. Met een mengeling, van medelijden en minachting mat hij de gespierde armen, voor het torschen van zware lasten geschapen en die van geen werken weten wilden. Misschien echter zouden zij niet opzien tegen een meer afwisselenden, minder regelmatigen arbeid: van daag een pas gevelden boom vervoeren, morgen groote afstanden afleggen; de ongeschikte ambachtsman zou wellicht een goede reisknecht zijn of

elk ander werk kunnen verrichten, waarmeê herhaalde verplaatsing gepaard ging.

- Wilt ge openhartig zijn? vroeg Jacques plotseling terwijl hij den man strak aanzag.

De bedelaar knipte verrast met de oogen, zijn lip ging heen en weer. Hij zeide aarzelend:

- Ik wil niets liever....

- Welnu, ge houdt niets van uw ambacht. Ge zoudt liever iets vrijers, minder opgeslotens willen hebben.

De man bleef wantrouwend. Met het hoofd naar den grond, scheen hij de spleten van den vloer te tellen. Opeens zei hij:

- 't Is zoo, meneer. Ik heb lucht en beweging noodig. Ik stik in een werkplaats.

- Zou het u lijken om boodschappen te doen, een groote plaats te bewaken, agent van politie te zijn?

- Ik zou geen diender willen wezen...

- En waarom niet?

- Omdat het niet netjes is... maar boodschappen doen... opzicht houden... affiches aanplakken... Dat zou ik het liefste willen...

- Best, zei Jacques. Ge hebt getuigschriften.... goede menschen die voor uw eerlijkheid instaan?

De bedelaar hief het hoofd op, als iemand die zeker van zichzelf is.

- Wat eerlijkheid aangaat... alles wat u maar verlangt.... Alleen zal men zeggen dat ik lui ben....

- Ja, dàt weet ik! zei Jacques met een half spottenden, half welwillenden glimlach.

Er was een oogenblik van overeenstemming tusschen de beide mannen, de een een man van zoo krachtige werkzaamheid, de ander een lid van het nomadenras. De bedelaar glimlachte ook, nederig en vertrouwend nu hij bemerkte dat de ander begreep wat er *ongeneeslijks* in zijn kwaal was. Hij had een flikkering van die toewijding van de lieden van zijn slag voor de *ordelijken*, die eerder trachten willen hen nuttig werkzaam te doen zijn dan hen te veroordeelen tot dien voor hen zoo verschrikkelijken dwangarbeid van de werkplaats of de fabriek.

- Welnu, hernam Fougeraye... ik zal zien of ik een hoekje voor u kan vinden, waar men uw beenen beter gebruiken kan dan

uw armen... Ondertusschen... zijt ge volstrekt zonder middelen?

- Zonder een cent! galmde Lagneau op aandoenlijken toon.

Maar zijn stem klonk niet zuiver meer. De bedelaar kwam weer boven met zijn fleemenden, kruiperigen, comediantentoon. Jacques haalde de schouders op.

- Ik heb het recht niet u meer dan een eenvoudige aalmoes te geven, zeide hij. Als ge een frank wilt aannemen - hier is hij.

Of Lagneau hem aan wilde nemen! Hij stamelde een dankbetuiging met een trillende stem, als van een tooneelgrijsaard, sprak van brood, van weldoener, alsof hij honderd franken ontvangen had. Inderdaad was hij beschaamd dat hij bij dien meneer in den kijker geloopen was. Dat was een slag voor zijn talent, een depreciatie van zijn schoongemaakte woning, van zijn baard, van zijn huid, van zijn slagvaardige kleeding.

Ik weet niet, of zij die zich bij ons aan armenzorg wijden nog tijd hebben voor roman-lectuur. Daarom knipte ik bovenstaand tooneeltje voor hen uit en vertaalde het Armen van het slag van Alfred Lagneau ontbreken zeker ook in Nederland niet. De wenk door Rosny gegeven, om van hun nomadennatuur partij te trekken, kan dus ook voor ons van nut zijn.

Van een verdere analyseering van *L'impérieuse Bonté* onthoud ik mij. Het boek is slecht gecomponeerd; de documenten, die den schrijver ten dienste stonden, zijn soms eenvoudig naast elkaar geplaatst, als gold het een rapport van een of andere instelling van armenzorg of liefdadigheid. De geschiedenis van het gezin Lamarque, een zeer boeiende en aangrijpende roman op zichzelf, loopt naast die van Jacques Fougeraye zonder er mee te zijn saamgeweven. Maar zooals het daar ligt, met al zijn gebreken, is het een rijk boek, gedachten wekkend, wakker schuddend. En dan treft men er figuren in, zoo krachtig van conceptie en van teekening dat zij ons aan Balzac'sche helden doen denken en weinig minder indruk maken dan deze: zoo Dargelle, de arme millionnair, die met zijn geld honderden gelukkig maakt en er toe komt, hun dat geluk te benijden; de hardvochtige rijke bloedverwanten van de Lamarque's, menschen om te ranselen en tegelijk van hooge komiek in hun harteloosheid, - en tal van anderen.

Les trois villes. *Lourdes* par Emile Zola. Paris. G. Charpentier et E. Fasquelle. 1894

Van den schrijver van *L'impérieuse Bonté* kan men zeggen dat zijn onderwerp hem heeft opgezocht. Bij den schrijver van *Lourdes* pleegt het omgekeerde plaats te grijpen. De man, die gewoon is zijn plannen jaren vooruit vast te stellen en die nu reeds heeft aangekondigd dat na Lourdes Rome hem de stof zal leveren voor een roman, en na Rome Parijs, draagt van een dergelijke manier van werken de gevolgen. Ook al blijkt het onderwerp hem, gaande weg, te machtig, of niet sympathiek, of voor zijn kunstenaarstemperament minder passend, hij is eraan vast, en moet de taak die hij op zich nam ten einde toe afwerken.

In *L'Assommoir, Germinal, La Débacle* en andere romans had Zola onderwerpen die hem leken, die hem meesleepten, waarin hij al zijn groote qualiteiten van realistisch schilder, zijn kunst van groepeeren en van groote massa's in beweging brengen schitterend ontwikkelen kon. Voor de behandeling van een thema als Lourdes ontbreekt hem, bij al zijn hoedanigheden als kunstenaar, dit ééne essentieele: het geloof in zijn onderwerp. De man, die het groote tafreel der wonderdoeningen van Lourdes schilderen zal moet een geloovige zijn, of althans - gelijk een Ferdinand Fabre bijvoorbeeld - zóó gevoelig voor mystisch-godsdienstige indrukken, dat hij zoolang hij zijn roman schrijft, geheel in de stemming is en meeleeft met hen die daar aan de wondergrot genezing komen zoeken voor hunne werkelijke of denkbeeldige kwalen.

Zulk een roman moet geschreven worden met het hart. Zola heeft den zijne enkel geschreven met het hoofd. Hij heeft het kunststuk volbracht van, bij eene indeeling van zijn boek in vijf ‘journées’ - de vijf dagen welke een bedevaart, met heen- en terugreis, in beslag neemt -, in dit binnen zoo enge grenzen beperkt bestek de geheele geschiedenis van zijne heldin, Marie Guersaint, en hare genezing af te wikkelen, daartusschen, in nagenoeg gelijke portiën verdeeld, het bekend verhaal te vlechten van Bernadette, de jonge Pyreneesche schapenhoedster, aan wie de H. Maagd in de grot te Lourdes het eerst verscheen, en dat alles af te wisselen met de verschillende variëteiten van bedevaartgangers, liefdezusters, priesters, welke Lourdes in den tijd der groote bedevaarten bevolken. Hij heeft zich van zijn taak gekweten methodisch,

als een geroutineerd letterkundig administrateur, alle dingen op haar plaats behandelend, zonder iets te vergeten, aan elken ‘dag’ precies hetzelfde aantal bladzijden wijdend; en tevens als een voortreffelijk regisseur, die zijn personages weet te costumeeren en te groepeeren, en de verschillende tooneelen weet op te zetten in het voor hen passend décor.

Waar de gelegenheid zich aanbood, heeft Zola zijn groot talent om de bewegingen van groote massa's te schilderen niet ongebruikt gelaten. Het zijn vooral twee tafreelen die een grooten indruk achterlaten. Vooreerst de nach elijke Zondagsprocessie; de dertigduizend bedevaartgangers, elk met een waskaars in de hand, dertigduizend lichten, uit de verte gezien kleine flikkerende stipjes, zich vereenigend tot lichtende golven, langs de uit- en inspringende hoeken van den stijgenden weg zigzags van vlammen vormend, straks achter een bosschaadje verdwijnend, om kort daarna weer een onafgebroken stroom van licht uit te stralen.... En dan, grootscher en aangrijpender nog, de processie van het H. Sacrament: de glorieuse opgang naar de Basiliek langs de monumentale helling, te midden van het gelui van ontelbare klokken, jubelend over den triomf van Onze Lieve Vrouw van Lourdes; een ruischende en golvende zee van menschen in extase, en daarboven in zijn kleuren en lichten van banieren en priestergewaden en slingerende wierookvaten de stoet, de abbé Judaine onder den baldakijn met zijn beide handen het H. Sacrament krachtig omvattend, het hoog houdend boven de woelende en jubelende en aanbiddende menigte...

Dat zijn mooie brokken kunst, waarvan genieten kunnen ook wie met Zola's kunstopvatting in het algemeen geen vrede hebben.

Maar waar het nu eigenlijk op aankwam: de mystische atmosfeer te creëeren, zonder welke Lourdes geen Lourdes is; niet slechts door enkele van buiten opgeplakte etiketten, door de opsomming van gebaren en ceremoniën, maar door tot hen door te dringen, in hen op te gaan, de heel en halfvrome geesten voor ons te doen leven, die de ware helden en heldinnen van Lourdes zijn; uit dat schouwspel, die wereld in het klein, de Schoonheid op te roepen, het kunstwerk, waaraan geloovigen en niet-geloovigen hunne vreugde hebben kunnen, - daarvoor mist Zola het temperament. De man, die, steunend op de positieve wetenschap, in de twintig deelen van zijn Rougon-Macquart-serie de theoriën der erfelijkheid in romans tracht om te zetten en, zijne dilettantenkennis te pas en

te onpas aan den man brengend, voor zijne lezers een wereld opbouwt zonder droomen, zonder mysterie, waarin alles doorzien, alles verklaard kan worden, - die man moest er vanzelf toe komen om dit wat het hoofdmotief uitmaakt van zijn roman: de wonderbare genezing van Marie Guersaint, van alle wonderbaarlijkheid te ontdoen en op positief-wetenschappelijke wijze te verklaren. Aanvankelijk heeft hij zelf het zich anders voorgesteld. Toen hij zijn arbeid zou beginnen, schreef hij aan den heer Van Santen Kolff[1]: 'Figurez-vous que je considérais Lourdes comme une tache de superstition dans notre monde civilisé. Mais à présent je vois au contraire que Lourdes est le foyer par excellence de la bonté, de la charité, du sacrifice, de l'enthousiasme'. Maar nadat hij, op zijn bekende manier, aan het verzamelen van documenten is gegaan en een macht van boeken over geneeskunde heeft verslonden - 'vous n'avez pas l'idée de la masse de documents que j'ai déja recueillis et de la quantité d'ouvrages de médecine que j'aurai encore ù lire', schrijft hij 20 Juli 1893 aan den heer Kolff - treedt dat brandpunt van goedheid en barmhartigheid en zelfopoffering op den achtergrond, en komt Lourdes voor hem in een ander licht te staan.

Bij monde van Pierre, zijn ongeloovigen priester, zal Zola ons duidelijk trachten te maken, dat het geval van Marie Guersaint, die, ten gevolge van een val van het paard sedert haar dertiende jaar verlamd gebleven, na gedurende twee dagen de vurigste gebeden tot de H. Maagd te hebben gericht, don derden dag volkomen herstelt, een geval is van auto-suggestie, onder de hevigheid van den eersten schok ontstaan en waarvan een krachtige bruske wil, onder den indruk van een groote overspanning, haar verlossen moet. En in die richting voortgaande zal hij beweren, dat, al gaan er jaarlijks duizenden en duizenden naar Lourdes, deze poging tot wederopbeuring van een gestorven geloof noodzakelijk schipbreuk moet lijden. Moet men dan al die zieken naar lichaam en ziel uit haren schoonen droom wakker schudden, moet men den troost van het bovennatuurlijke in hen dooden? Of behoort men Lourdes te dulden, zooals men de illusie, den leugen duldt, die het leven helpt dragen?.... Is het niet laf en gevaarlijk het te

1) Ik volg de aanhalingen voorkomende in een artikel van de Wyzewa in de *Revue bleue* van 4 Augustus 1894.

laten voortwoekeren dat bijgeloof, dat verzwakt en verstompt en heele geslachten tot een prooi maakt voor de machtigen, die hen bestelen en hun het goddelijke verkoopen? Of behoort men rekening te houden met dat onbedwingbare verlangen naar een Namaals, met die behoefte aan het onbekende, het bovennatuurlijke, met dien ‘soif du divin’, die zoovele ongelukkigen verteert?

Met dergelijke, noch door nieuwheid noch door diepzinnigheid uitmuntende redeneeringen, zijn ongeloovigen priester in den mond gelegd en uitloopende op het evenmin oorspronkelijk verlangen naar een niet nader omschreven ‘nieuwen godsdienst’, eindigt Zola zijn lang verwachten roman.

Dat deze roman, die de roman moest zijn van het mystisch gelooven, rakende de teerste zielkundige problemen, mislukt is en mislukken moest in de handen van den machtigen realist, den forschen schilder van het uiterlijk leven zijner rasgenooten, kan, dunkt mij, moeilijk worden betwist.

Buitenlandsch overzicht.

28 Augustus.

Japansche zaken.

Er is leven daarginds, in de porseleinkast.

‘Wat denkt gij van de toekomst van Japan?’ vroeg iemand eens nu vijftien of twintig jaar geleden aan Sir Harry Parkes, den veelvermogenden man die er minister van Engeland is geweest tijdens de omverwerping van het taikoenaat.

‘Japan? Japan?’ antwoordde Sir Harry, en herhaalde de woorden, naar zijn gewoonte wanneer het onderwerp hem interesseerde. ‘Uit Japan zal nog eens een Zuid-Amerikaansche republiek groeien.’

Wat denkt ge van Japan?

Maakt het niet een wonderlijken indruk dat men (en de ‘men’ dat is hier gij en ik die geen diplomaten zijn) zich tegenwoordig zulk een vraag stelt!

Wat beteekende, nog kort geleden, dat Japan voor ons?

Een curiositeit; een volk dat voor eenige eeuwen de kunst om porcelein te bakken van de Koreanen geleerd heeft, en later telegraphen, constituties en zwarte rokken uit Europa heeft ingevoerd, het leenvolk bij uitnemendheid. Hebben wij er ons ooit ernstig om bekommerd of het ‘land der opgaande zon’ die nieuwe modes wel verdragen kon, en of het 't aantal der Zuid-Amerikaansche republieken zou gaan vermeerderen? Zoo onwezelijk was het voor ons. Het sprong zoowat voor onze verbeelding; en zond prentenboekjes naar Europa en vertellinkjes van lichtekooien, het land van Hokusai en van Madame Chrysanthème, J a p o n i a s a l t a n s .

Maar nu pakken de gebeurtenissen van het verre Oosten ons bij den kraag, (als ik eens familaar mag spreken), en brengen ons van ons rustig Atlantisch Oceaantje aan de oevers van den Grooten Oceaan, om ons de wereld eens van den anderen kant te laten bekijken.

Daar ligt de Japansche eilandengroep als een tweede Groot-Brittannië en Ierland tegenover de Oostkust van Azië: Siberië en China; -

(ik plaats maar geen bijvoegelijke naamwoorden bij die landen, want iedereen weet dat het eene kolossaal en het andere mysterieus is; eigenlijk bedenk ik me, dat al wat ik vertel en zal vertellen reeds lang bekend is; maar ik wil ook niet wijzer zijn dan de anderen.) -

- Korea heeft zich tusschen die beiden vooruitgeschoven als een havenhoofd naar Japan, terwijl Formosa en andere eilanden den weg wijzen naar Achter-Indië en den Archipel. Amerika is ver af, gescheiden door een wijde watervlakte, evenals en meer nog dan Engeland van de Vereenigde Staten en van Canada gescheiden is; maar halverwege tusschen Japan en Californië zijn de Sandwich eilanden een rustplaats en een rendez-vous, en vele stippen in de zee vormen een brug naar het nieuwe vastland, stroomingen van het water bespoedigen de reis....

Wanneer er eenmaal beweging kwam in den Stillen Oceaan, dan zouden de lijnen dier beweging zich naar de Japansche eilanden bewegen als naar haar natuurlijk vergaderpunt.

En die beweging is gekomen, sinds het midden der eeuw, sinds Engeland de havens van China voor zijn handel heeft geopend en Californië het goudland geworden is. De laatste tien jaren hebben het tempo der beweging versneld aangegeven, en de komende tien jaren - men kan daar zeker van wezen, - zullen het nog wat meer presto nemen.

De transcontinentale spoorlijnen in de Staten en in Canada zijn voltooid, de trans Siberische is begonnen; Wladiwostok, het eindpunt der laatste, is een overgangsstation naar Japan; en daarmede wordt het rijk de knoop van de spoorverbinding der gansche wereld.

Tegelijkertijd houdt de groote politiek haar intocht in den Grooten Oceaan.

Waar Engeland voorheen den boventoon voerde, en dan nog bijna uitsluitend als handelsmogendheid, daar begint Rusland zijn sinds lang opgestelde batterijen te ontdekken: het breidt zijn

Siberisch gebied langzaam en zeker in de richting van het Zuidoosten uit, het assimileert de grensbevolking en het intrigeert over zijn grenzen. Men hoort in Europa veel van den invloed van den roebel spreken, in China probeeren de Russische ambtenaren de macht van in baksteenvorm gepreste thee, het gangbare muntstuk in Mongolië.

1884 sloot Rusland een verdrag met Korea. Er waren geheime artikelen aan toegevoegd die de gansche administratie van het land, financiën en rechtswezen en buitenlandsche betrekkingen aan Rusland opdroegen. Ze werden, eer dat de tijd gekomen was, bekend; en Engeland trad krachtdadig op door de inbezitneming van Port-Hamilton in de buurt van Korea. Toen moest Rusland wijken en beloften van matiging geven; ook Engeland zag van zijn nieuw bezit af; maar wat men in de toekomst te maken had teekende zich al duidelijker en duidelijker af.

De jaren '84 en '85 zijn karakteristiek. Ik vermeld het voortdringen der Franschen in Tonkin, hun oorlog met China die nog in den beginne gestuit werd; de daarop gevolgde verovering van Birma door de Engelschen, het bezetten van een deel van Nieuw-Genua door de Duitschers, hun neerzetting op de Samoa-eilanden. Ook de Vereenigde Staten lieten zich niet onbetuigd. Hun politieke en commercieele avonturiers verschenen in Japan en China en tot aan het hof van Korea. Ik herinner maar aan enkele feiten in een lange reeks van schijnbaar onsamenhangende feiten: de loopbaan van Legendre in Japan en Korea, het vreemde gedrag van den diplomatieken agent, Heard, die in 1890 plotseling de bemanning van een Amerikaansch fregat opriep om naar Seül, de hoofdstad van Korea te marcheeren en het koninklijk paleis aldaar te bezetten, omdat de vorst de bescherming der groote republiek begeerde, - een aanslag die door de weigering van den kommandant van het fregat mislukte.

Het is een droge opsomming; maar ze heeft deze beteekenis, dat, sinds de *entente franco-russe* die ook voor Azië geldt en tegen Engeland gericht is, iedere Europeesche oorlog dadelijk zijn weerslag zal vinden aan de kusten van den Grooten Oceaan, en dat iedere oorlog van de Aziatische kuststaten, die hun onderlinge machtsverhouding wijzigt, de aanleiding kan wezen van een krijg in Europa.

Men heeft Korea reeds langen tijd het Bulgarije van Azië ge-

noemd, en het kon best wezen dat over het lot van Bulgarije en Korea tegelijkertijd beschikt zal worden.

Dan zal de heele wereld er bij te pas komen.

Van de houding van Japan hangt alles af. De draden van de politiek loopen daar samen evengoed als de verbindingsdraden der wereld.

Wilt denkt ge van de toekomst van Japan?

De diplomaten, zooals we gezien hebben, denken er niet bijzonder gunstig over, en vreemdelingen die lang met het volk verkeerd hebben, onderschrijven het oordeel van Sir Harry Parkes. Ik beroep me hierbij op Chamberlain, die dat uitmuntende en vermakelijke boek, T h i n g s J a p a n e s e , gemaakt heeft.

Maar -

Wat men verwacht heeft, en vooral wat diplomaten voorzien hebben, gebeurt nooit in de historie. De geschiedenis is een raar ding. Ze drijft dikwijls den spot met de edelste beginsels en de hoogste verlangens der menschheid, en dan weer geeft ze plotseling iets present waarop niemand mocht rekenen.

Ze is daemonisch, de historie, ook in goeden zin.

Ik zou zeggen dat het lot iets bijzonders voor heeft met Japan, want het heeft al sinds lang zijn zorgen daaraan besteed, het heeft het land van te voren gekweekt, dat het opgewassen zou zijn voor zijn taak. En dat geheime vooruitzicht, dat ook wel het instinct van een volk voor zijn toekomst heet, waarborgt mij dat Japan zoo maar niet als iets onnuts, als een Zuid-Amerikaansche republiek op zijde zal worden geschoven.

Het oude Japan, dal een curiositeit was, is heengegaan.

Wij weten allen ongeveer hoe in 1868 de vervanging van het taikoenaat door het gezag van den Mikado heeft plaats gegrepen. Ik wil op een trek van die revolutie wijzen die de aandacht verdient. Het was geen paleisrevolutie, zooals ze in 't Oosten gewoonlijk voorvallen; en de Japanneezen hebben wel degelijk het karakter van de gebeurtenissen gevoeld en begrepen.

‘Thans is het uit het volk zelf dat de beweging haar oorsprong genomen heeft,’ zegt de schrijver van een Japansche brochure die in 1869 te Jeddo verscheen. (Het volk moet hier natuurlijk in beperkten zin genomen worden). ‘Zelfs als de Mikado van politiek zou willen veranderen en het bestuur weer op de oude wijze zou

willen voeren, zou de opinie van het volk niet met hem meegaan, en de verandering zou een onmogelijkheid blijken’. -

Zeker, de publieke meening zou op zich zelf, niet in Japan de omwenteling bewerkt hebben, maar dat zij de eerzucht der mannen van de Satsuma en Choshiu c l a n s , waarvan de beweging tegen den taikoen uitging, steunde was van het hoogste belang.

Die gansche ontwikkeling der zaken in Japan is over 't geheel zoo geleidelijk gegaan. Het kwam omdat de leiders wisten op wie zij konden rekenen, omdat zij de volksmeening achter zich hadden, en omdat het mannen waren van tact en met een open oog voor de gevolgen hunner handelingen. Zij hadden er oorspronkelijk niet ann gedacht, de Iwakura's en de Okubo's dat er consequent een omverwerping van het geheele oude regeeringssysteem uit hun daden zou voortvloeien. Maar zij hebben geleerd onder het werk zelf en handig alle maatregelen genomen dat het werk zonder schokken zou voortgaan. En wat er voor tegenstand was werd krachtig onderdrukt.

Hoe weinig ophef is er gemaakt toen de oude ‘staatsraad’, het bolwerk van het conservatieve en negatieve bureaucratisme (in oud-Chineeschen stijl), werd opgeheven en vervangen werd door den modernen ministerraad. Ito, die ook tegenwoordig president van het ministerie is, was toen de voorzitter der ministers. Aan hem, den medearbeider van Iwakura, heeft het nieuwe Japan, voor een belangrijk deel zijn opkomst te danken. Thans staat hij voor de lastige taak, lastig door de tegenstribbeling van het parlement, om een modus vivendi te vinden tusschen de administratie van het rijk, die nog berust bij overwinnaars in den revolutie tijd, de clangenooten van Satsuma en Choshiu, en de nieuwe partijen die haar aandeel verlangen in de kosten van het bestuur.

Maar op dien parlementairen strijd vind ik later nog wel gelegenheid terug te komen; dit *Overzicht* is thans niet meer dan een verkenning, en ik moet nog een woord wijden aan de buitenlandsche aangelegenheden van Japan, in verband met den oorlog over Korea.

Dat de omkeering in het bestuur van het jaar 1868 het uitvloeisel was van een diepgaande strooming, blijkt wel uit de geestdrift waarmede het Japansche volk er na de omwenteling op uit was om zich in het gebied van den Grooten Oceaan te doen

gelden. Hun droom reikte heel ver. Zij zagen Japan als heer van de eilanden der Stille Zuidzee; Formosa, dat in de buurt lag en dat nooit geheel door de Chineezen in bezit genomen was, moest hun Cuba worden, een eiland bedekt met suiker- en tabaksplantages; Korea zou weder een aanhangsel zijn van het rijk, zooals het in oude tijden geweest was.

‘Wij hebben als kikkers in een poel geleefd,’ was de Japansche uitdrukking, ‘nu staan wij weder tegenover het ruime sop.’

Zij droomden niet alleen, maar zij staken de handen uit; de geest van de oude Japansche kooplieden en scheepsbouwers van voor driehonderd jaar was weder in hen gevaren.

‘Wij moeten oppassen,’ schreef de Chineesche Bismarck, Li-Hung-Chang, de opperintendant der Noordelijke zeehavens, aan het hof van Korea. ‘In deze laatste jaren heeft Japan Westersche manieren aangenomen, en de regeering die grooten omslag gemaakt heeft door haar hervormingen zoekt zich schadeloos te stellen en veroveringen te maken.’

Wat Li-Hung-Chang hier van Japan zeide, was toch maar half waar. De leiders der regeering zagen er een gevaar in dat Japan zich overijld in een oorlog zou storten. Reeds in 1873 hadden enkele ministers, die gehoor wouden geven aan nationale wenschen en aan nationale rivaliteit, het plan voor een landing in Korea gemaakt; maar Iwakura en Okubo verzetten zich, en leidden den aandrag van het volk af door een vrij onschuldige expeditie naar Formosa. Zij trachtten op regelmatige wijze invloed in het schiereiland te verkrijgen, en er werd in 1876 een handelsverdrag gesloten.

Er bleef toch altijd de opinie bestaan dat Japan de overhand moest hebben in Korea, en ten minste niet dulden mocht dat een andere vreemde mogendheid die macht bezat.

Op den overgang van het jaar 1884 tot 1885, op het kritieke tijdstip toen er zooveel intrigues gesmeed werden, hebben de Japanners denkelijk ook de hand gehad in een intrigue die hun Korea in handen moest spelen.

China, dat reeds door het dreigen van een oorlog met Frankrijk in 't nauw was gebracht sloot toen een verdrag met Japan, waarbij het beloofde in geen geval gewapend in Korea te zullen optreden dan in overleg en gezamenlijk met Japan.

Omdat het tegen dat verdrag gehandeld heeft, is aan China door Japan de oorlog verklaard.

De uitslag van dien krijg zal beslissen of Japan een toekomst heeft.

Er is meer dan wat gebroken porselein gemoeid bij dezen oorlog tusschen de twee porselein produceerende naties, het is een keerpunt in de geschiedenis van de volken aan den Grooten Oceaan.

B*.

Bibliographie.

Edouard Grenier. Souvenirs littéraires. Paris, Lemerre. 1894.

In zijn Spectatoriale Vlugmaren heeft onlangs Flanor, klagend dat hij in zekere bloemlezing van jongere dichters was overgeslagen, zich ongunstig uitgelaten over de menschen, die door een knap auteur te vertalen of in bloemlezingen op te nemen, wandelen in de schaduw van groote mannen om zoo zichzelven wijs te maken dat zij ook iets zijn. De uitval was zeker niet malsch en werd niet malscher door den vuurpijl - of is het een ander projectiel? - aan het einde van de tirade: ‘Waarom niet? Jezus deed zijn intocht te Jeruzalem ook op een ezel.’

Gelukkig dat Edouard Grenier geen Hollandsch verstaat. De 74-jarige Fransche letterkundige, die nog al gevoelig blijkt te zijn, zou zich den uitval hebben kunnen aantrekken. Uit de letterkundige herinneringen, welke hij op de zijn leeftijd eigene breedsprakige manier verhaalt, blijkt toch dat de brave man zijn leven lang weinig anders gedaan heeft dan wandelen in de schaduw van zijn groote tijdgenooten. Dit was trouwens reeds de indruk, dien Jules Lemaître jaren geleden bij de lezing van zijn bijzonder verdienstelijke tweedehands-poëzie ontving, en dien hij hoffelijk en geestig aldus uitte: ‘Men weet niet of Grenier's poëzie ons het meest interesseert om haarzelfswil dan wel om de herinneringen die zij opwekt.... Heel de groote romantische poëzie weerspiegelt zich in zijn verzen, niet geheel-verbleekt, maar verzacht, als in een helder en bijna stilstaand water; trouwens, wanneer het niet stilstond, zou het niets hoegenaamd weerspiegelen’.

De goede Grenier is niet weinig trotsch op zijn kennis van het Duitsch; op zijn tot tweemaal toe bekroond-zijn door de Fransche Akademie, eens voor een prijsgedicht op den dood van Lincoln, waarvan hij den moed heeft deze slotregels te citeeren:

> Et l'avenir mettra ton image et ton nom
> Plus haut que les Césars, - auprès de
> (Washington;

trotsch op de vraag van Mgr. Dupanloup aan Cochin: ‘Pourquoi M.

Edouard Grenier n'est il pas de l'Académie?'; trotsch op de zeven stemmen die eens, maar nooit weer, bij de benoeming van een Akademielid op hem zijn uitgebracht; trotsch op de woorden die den duc d'Aumale in een onbewaakt oogenblik moeten ontsnapt zijn, toen hij van Grenier's verzen zeide: 'C'est de la grande poésie!' En dat alles moet hem eenigszins schadeloos-stellen voor teleurstelling en miskenning ondervonden, toen Victor Hugo hem zonder veel deferentie ontving en weigerde hem zijn stem te geven; toen zijn vriend Bersot in plaats van hem aan Mlle. Dosne als 'dichter' te signaleeren, van hem zeide: 'il a fait de jolis vers'; toen Mme Hollond, een vriendin van de Remusat's en de Ary Scheffer's, die hem verzocht had haar Laprade voor te stellen, in zijn tegenwoordigheid Laprade te dineeren vroeg en hèm niet.

In al deze mededeelingen toont Grenier zich een klein man, van wien moeielijk een breed opgevat oordeel te wachten is over de menschen met wie hij in zijn lange letterkundige loopbaan in aanraking gekomen is. Wat hij op Heine, Victor Hugo en anderen aan te merken, of in Lamartine, Brizeux, Ponsard te loven heeft, staat nog al eens in middellijk of onmiddellijk verband met het oordeel van deze dichters over zijn persoon en zijn werk.

Toch komen er in deze *Souvenirs* bladzijden voor die men ongaarne zou missen. De herinneringen aan Nodier en Mérimée bijv. completeeren hetgeen wij elders omtrent hen vernamen. Mérimée stelt hij ons beminnelijker, toeschietelijker, hartelijker voor dan de meesten van hen dis over den correcten scepticus schreven ons hem plegen af te schilderen. Van de dichteres Amable Tastu en haar kring geeft Grenier ons een aangenaam beeld. Maar wat tot het interessantste van deze *Souvenirs* behoort is de geschiedenis van de drie sonnetten 'A Madame M.N.', voorkomende in de Musset's 'Poésies nouvelles'. Madame M.N. is Madame Mennessier-Nodier. Grenier geeft hier voor het eerst het fraaie sonnet van Nodier's dochter dat Musset's eerste sonnet had uitgelokt, en twee andere, niet minder fraai, welke op dit en het volgende als antwoord dienden. Voor de mededeeling van deze dichterlijke samenspraak, welke hij beweert te hebben uitgelokt - de zes sonnetten zijn hier afgedrukt - mag men Grenier dankbaar wezen.

La Mouche. Roman aan een doodsbed. Naar het Zweedsch van Axel Lundgård. Dieren. G.G. Opwyrda.

Hoe men romans fabriceert. Over 'La Mouche' (*alias* Margot, *alias* Camille Selden, *alias* Elise de K.), de laatste liefde van Henrich Heine, bestaat een kleine litteratuur. Men vindt over haar bijzonderheden in Alfred Meissner, Geschichte meines Lebens; Maria Embden Heine, Erinnerungen; Camille Selden, Les derniers jours de Henri Heine; H. Julia, H. Heine ('Deutsche Revue' 1884), en elders. Met behulp van deze geschriften, van Heine's laatste gedichten en van zijne in 1884 door Ed. Engel uitgegeven zoogenaamde 'Memoiren' heeft de Zweedsche schrijver dezen roman samengesteld, die niets nieuws bevat en enkel op langdradig sentimenteele manier, zonder kritiek, zonder een poging tot karakterteekening zelfs, het lang bekende, romantisch ingekleed, herhaalt. Met welk een omhaal van woorden telkens dezelfde toestanden van deze liefde aan een sterfbed ook worden verhaald, toch zou de schrijver het niet tot den omvang van een roman hebben kunnen brengen, wanneer hij niet op den lumineuzen inval ware gekomen om bijna een vierde van het geheele boek te vullen met eene letterlijke vertaling van de in 1884 verschenen 'Memoiren' - herinneringen uit Heine's kinder- en jongelingsjaren, zooals men weet - waarvan hij het

doet voorkomen dat Heine ze aan ‘Mouche’ heeft ter hand gesteld.

Behalve door de hinderlijkste drukfouten - de groote Fransche kanselredenaars heeten er Fliclier, Massellon, Bourdalon en Boasuet - onderscheidt dit boek zich nog door de malste vertalingen o.a. van Heine's brieven. Heine placht de uit Zwaben afkomstige Mouche te plagen met haar ‘Schwabengesicht.’ In een brief van 20 Juli 1855 schrijft hij haar in het Fransch o.a. ‘J'ai grande envie... de poser une empreinte vivante sur votre *Schwabengesicht*’. In dezen roman luidt de zin: ‘Ik verlang echt hartstochtelijk er naar... een kus te drukken op uw insectenphysionomie.’ Wien de eer van die vertaling wel mag toekomen, Lundgard of den ongenoemden Hollandschen vertolker?

Walt Whitman[1].

I am the poet of the Body and I am the poet of the Soul. W.W. *Song of myself*.
The world is slow in accepting the significance of Whitman. *Oscar L. Triggs*.

I. Zijn leven.

'Hoewel het zestig jaar geleden is - en ik toen nog maar een kleine jongen was - zie ik mijn vader nog tegen den avond na volbrachten timmermansarbeid in huis komen met een armvol haardblokken, die hij met een slag op den keukenvloer wierp. "Kom moeder - Elias preekt van avond." Mijn moeder maakt haastig voort met het avondeten en het opruimen daarvan, roept een buurvrouw om een paar uur op het huis te passen en legt de twee kleinsten in bed. Ik had dien dag goed opgepast en mocht mee naar de preek gaan.'

1) Om de lezers niet voortdurend met noten en verwijzingen te kwellen, deel ik vooraf mede dat voor dit artikel door mij hoofdzakelijk gebruikt zijn de navolgende werken:
Complete Poems and Prose of Walt Whitman 1855-88. *Authenticated and Personal Book* (*handled by W.W.*).
Deze uitgaaf, door den schrijver zelf bezorgd en gedrukt bij Ferguson Bros & Co. te Philadelphia, is voorzoover mij bekend de meest volledige en bevat alles wat hij zelf daarin wenschte. Zij verschilt van de vorige complete uitgaaf in 2 dln. (Philadelphia 1883), in zooverre, dat er aan toegevoegd is een bundel *November Boughs*, behelzende *A backward Glance o'er Travel'd Roads*, een reeks gedichten, getiteld *Sands at Seventy*, en eenige opstellen over verschillende onderwerpen (samen 140 p.). Behalve vier portretten van den schrijver geeft ze ook een portret van den kwaker Elias Hicks. Het boek blijkt uitgegeven te zijn in 600 genummerde exemplaren, en elk exemplaar draagt op het titelblad van *Leaves of Grass* de geschreven handteekening van Walt Whitman onder de volgende verzen:

Come, said my Soul,
Such verses for my Body let us write (for we are one,)
That should I after death invisibly return,
Or long, long hence, in other spheres,
There to some group of mates the chants resuming,
(Tallying Earth's soil, trees, winds, tumultuous waves,)
Ever with pleased smile I may keep on,
Ever and ever yet the verses owning-as, first, I here and now,
Signing for Soul and Body, set to them my name.

W.W.

In dit lijvige boekdeel vinden wij behalve het bovengenoemde, de complete gedichten onder den titel *Leaves of Grass* (382 p.), dan *Specimen days and Collect* (waarin *Democratic Vista's*) met de Appendix *Pieces in Early Youth* (samen 374 p.).
Verder gebruikte ik het velerlei omvattende werk van Dr. R.M. Bucke, *Walt Whitman*, Philadelphia Mc Kay, 1883. *William Clarke, Walt Whitman*, London: Sonnenschein & Co. 1892. *Oscar L. Triggs, Browning and Whitman, A study in Democracy*, London, Sonnenschein & Co. 1893.
Ook herinner ik den lezer aan het artikel van Dr. W.G.C. Byvanck, *Emerson en Walt Whitman*, voorkomende in den bundel 'Poëzie en Leven in de 19e eeuw', Haarlem, Erven F. Bohn 1889. Ik meen dat dit het eerste geweest is wat in ons land over Whitman verscheen.

Met deze teekenachtige herinnering uit zijn jeugd leidt Walt Whitman ons zijn ouderlijke woning binnen. Walt werd hij genoemd ter onderscheiding van zijn vader die ook Walter heette.

Wij behoeven al dadelijk niet te twijfelen aan den eenvoud van het gezin dat destijds te Brooklyn woonde, waar de vader als timmerman en aannemer voor zijn spoedig zeer talrijk kroost den kost moest verdienen. Dit deed hij, en de man die, met een armvol haardblokken van zijn werk komende, zijn vrouw opwekt om mee te gaan naar een preek van den kwaker Elias Hicks, karakterizeert zichzelven volkomen: een goed werkman, levend voor zijn gezin en niet levende bij brood alleen.

En de moeder? Tot zijn ouden dag heeft Walt haar in vereering liefgehad. Zij was een Hollandsche van afkomst, Louisa van Velsor, een vrouw, gezond naar lichaam en geest,

goed van humeur en nobel van hart. ‘Het volmaaktste en aantrekkelijkste karakter, de zeldzaamste vereeniging van het practische, zedelijke en geestelijke, het minst zelfzuchtige wezen dat ik ooit gekend heb.’

Het geslacht der Whitman's woonde sedert ongeveer 1660 te West Hills, Huntington Township, Suffolk County, op Long Island, behoorende tot den Staat New-York, - en daar werd Walt den 3en Mei 1819 geboren.

Het was een geslacht van sterk gebouwde, krachtige mannen, niet al te spraakzaam maar toch vriendelijk, levende voor hun landbouwbedrijf, patriarchaal tegenover hun onderhoorigen en slaven, gehecht aan hun paarden en vee, doorgaans kalm, maar te vreezen in hun drift. Walt's grootvader woonde daar in het begin dezer eeuw in een nog bestaande breede, zwaar betimmerde hoeve. Alles in huis, zoowel meubels als voedsel, was grof en degelijk. Bij stormweer hoorde men er dag en nacht het geruisch der zee, en de nabijheid van den oceaan maakte ook de vischvangst tot een bedrijf der mannen. De vrouwen dreven mede de boerderij en sponnen al het lijnwaad in huis. De slaven werden goed behandeld, en het was zeker een eigenaardig gezicht als 's avonds de kleine zwartjes zich in de ruime keuken bij het groote vuur in een kring op den vloer neerzetten voor het avondeten.

Waren de mannen van dit geslacht krachtig, - de vrouwen, eveneens behoorende tot oude kolonisten-familiën, deden voor hen niet onder. Zijn overgrootmoeder rookte haar pijpje en reed te paard als een man en voerde als weduwe een krachtig bestuur over haar hoeve en onderhoorigen. Een lieflijker herinnering heeft Walt aan zijn grootmoeder van moederszijde: Amy Williams. Haar man, Majoor Cornelius van Velsor, beschrijft hij als de type van den geamericanizeerden Hollander. Zij zelve behoorde tot de Kwakers, en van haar hebben wij in een zijner gedichten een portret:

> Zie die vrouw!
> Uit haar kwaker-kap kijkt zij; haar gezicht
> Klaarder en mooier dan de hemel.
> Zij zit in een leuningstoel onder den donkeren ingang der
> De zon schijnt juist op haar oud wit hoofd. (hoeve.

De degelijkheid en ernst van deze werkzame menschen en

de eenvoudige boerschheid van hun omgeving hebben ongetwijfeld een groot aandeel gehad in Walt's vorming.

In 1824 vestigden zich de ouders van Walt in Brooklyn, waar zijn vader met afwisselend geluk zijn bedrijf uitoefende. Tot zijn dertiende jaar bezocht hij daar de gemeente-scholen en werd daarna als leerling-letterzetter op een drukkerij geplaatst. Een der eigenaardigste herinneringen aan zijn kindsheid, waarbij hij nog als 70-jarige met genot verwijlt, is het bezoek van generaal Lafayette in 1824 aan Brooklyn. Onder de schoolkinderen, bij de ontvangst tegenwoordig, was ook de kleine Walt, die op een gegeven oogenblik door den generaal opgenomen en hartelijk gekust werd. Neemt men nu hierbij in aanmerking dat verschillende Whitmans als soldaten of in hoogeren rang den bevrijdings-oorlog onder Washington hadden meegemaakt, dat de verhalen van dien oorlog in Walt's jeugd nog uit den mond der ouderen gehoord werden, (een reminiscence vindt men in zijn novelle *The last Loyalist*), dan verkrijgt dit feit meer beteekenis. Men begrijpt hoe het, telkens verhaald, de vrijheidsliefde in den jongen aanwakkerde, en het verklaart zeker voor een deel zijn latere liefde voor Frankrijk. (Zie zijn gedicht *France* met den regel ‘I send these words to Paris with my love’.)

Na eenige jaren als letterzetter werkzaam te zijn geweest, ging hij rondreizen als onderwijzer, tot hij zich te Huntington vestigde en daar, ongeveer twintig jaar oud, een weekblad begon uit te geven, de ‘Long Islander’.

Gedurende al die jaren was Walt voornamelijk in de zomermaanden op bezoek bij zijn familie-leden buiten, volop genietende van de natuur. Hij doorkruist het vischvormige eiland, dat hij liefst den oud-Indiaanschen naam Paumanok geeft, in alle richtingen, maakt zwerftochten te water en te land, praat met schippers, met boeren en herders, dwaalt over de heiden of ligt op het strand, zijn longen vullend met volle teugen van zeelucht, en groeit zoo op tot een forschen, gespierden knaap, op zijn 16e jaar al volwassen.

Kan hij niet naar buiten, dan brengt hij zijn vrije uren te Brooklyn door aan het veer, genietend van de schilderachtige altijd durende beweging der heen en weer varende booten, van het vervoer, de drukte en de gezichten der reizigers, van het zwellen en slinken van het getij.

Hij noemt zich in dit tijdperk van zijn jeugd een onverzadelijk, alles verslindend lezer en een liefhebber van debatingclubs, die hij, behalve te Brooklyn, ook in andere landstadjes van het eiland bezocht. Beurtelings woont hij nu als letterzetter te Brooklyn en New-York, en werkt mede aan dagbladen en tijdschriften.

Tusschen zijn 20ste en 35ste jaar verwierf hij zich wat men zou kunnen noemen zijn geestelijke uitrusting, een eenige in haar soort. Hij nam in zich op alles wat New-York en Brooklyn en hun omgeving hem aanbood - niet alleen het uiterlijke, maar ook het innerlijke. Hij leefde mede het leven der menschen zoowel op de straten als in de huizen. Hij bezocht hospitalen, ziekenhuizen, gevangenissen en sprak met de daarin aanwezigen. De eigenaardige magnetische invloed die gedurende zijn geheele leven gevoeld werd door de meesten met wie hij in aanraking kwam, won hem het vertrouwen van velen, van de verworpensten zoowel als van de besten. Hij had de gaaf van met allen te voelen, zich ín allen te voelen. Hij was op vertrouwelijken voet met rijken, welopgevoeden en beschaafden; met misdadigers, armen en onwetenden. Maar de lieden van wie hij het meest hield, waren noch de conventioneel fatsoenlijken, noch de slechtsten en armsten: de werklieden uit den middenstand, timmerlui, loodsen, voerlieden, metselaars, boekdrukkers en huns gelijken. Deze, hun vrouwen en kinderen, hun oude vaders en moeders, kende hij door-endoor, beter dan iemand ze ooit gekend heeft, en in het verkeer met hen groeide die innige liefde voor ‘the average man’, waarvan zijn gedichten van het begin tot het einde vol zijn.

Zonder de neiging een geleerd of wetenschappelijk man te willen worden, trachtte hij zooveel mogelijk naar universeele ontwikkeling en stelde zich niet alleen van het beste in belletrie, maar ook van de uitkomsten van wijsbegeerte en wetenschap op de hoogte. Zoo las hij boeken over natuurwetenschap, over sterrekunde, bestudeerde de filozofie van Hegel, de werken van Emerson en Carlyle, later ook van Darwin, en wist, niet tevreden met journalistische oppervlakkigheid, met de hem aangeboren gaaf van combineeren en generalizeeren, tusschen de meest uiteenloopende onderwerpen een verband en eenheid te zoeken of te scheppen, die aan alles een hetzij diepere, hetzij uitgebreidere beteekenis gaven.

Maar de geleerdheid, de wetenschap om haar zelfs wil trekt hem niet aan. Zij is hem te indirect, hij wil het directer. Karakteristiek in dit opzicht is de verzuchting van den toch zoo weetgierige, als een sterrekundige hem verveeld heeft.

> Toen ik den geleerden sterrekundige hoorde,
> Toen bewijzen en cijfers in kolommen voor mij waren opgesteld,
> Toen ik de kaarten en figuren zag, en kou optellen, deelen en meten,
> Toen ik naar den geleerde zat te luisteren, terwijl hij onder veel bijval sprak in de leerzaal,
> Hoe onverklaarbaar spoedig werd ik ziek en vermoeid,
> Ik stond op, zacht ging ik heen en liep alleen buiten
> In de nevelig vochtige nachtlucht, en van tijd tot tijd
> Zag ik heel stil omhoog naar de sterren.

Zelfs bij zijn lectuur kan hij het leven, de natuur niet missen. In de jaren van wording wordt hij zeer geboeid door Walter Scott, van wien hij niets ongelezen laat. Verder leest hij den Bijbel, Homeros (in vertaling), Shakespeare, Cervantes en Tennyson. Deze grooten vooral. En hij had een plaats uitgezocht waar hij bij voorkeur van hen wilde genieten. Bij mooie dagen trok hij naar het toen nog stille Coney-eiland, mijlen van de stad verwijderd, deed eerst zijn gespierd lichaam een wild spel spelen in de kokende branding of met de breed aanzwellende golven van den oceaan, om zich daarna uit te strekken op het barre gele strand, brokstukken declameerend uit Homeros of Shakespeare, groote hartstochten, grootsche gedachten en gevoelens, de uitademing van machtige geesten in zijn ziel verwerkend en vereenzelvigend met de indrukken van de eindeloosheid vóor hem.

Maar het is niet de eenzaamheidszucht van den droomer, welke hem naar dit stille strand drijft. Het romantische element, zooals het in hem leefde, was alleen de geest van vrijmaking, van los-worden van het overgeleverde oude, bracht hem niet tot menschenschuwheid, tot levenshaat. Het grootsche van alle eeuwen moest passen in[1)], pasklaar gemaakt worden voor het dagelijksch leven der menschen, en wij zien dit streven in zijn daden belichaamd als hij de drukste punten van

1) Het is als een symbolieke handeling, als hij een matroos op een der veerbooten zijn zak-uitgaaf van Homeros geeft!

New-York opzoekt, als hij een wellust vindt in de onstuimige beweging der groote omnibussen in Broadway, en ook daar heen en weer rijdende, in verrukking de krachtigste verzen van Shakespeare doet klinken en verloren gaan te midden van het oorverdoovende geraas. Hij kende al de koetsiers van die groote voertuigen, welke niet alleen Rabelais maar ook Cervantes zou bestudeerd hebben, en luisterde naar hun wonderlijke verhalen. Het waren ruwe gasten, maar voor 't meerendeel eerlijke kerels, krachtig, oorspronkelijk, en hij beweert dat het rijden op die omnibussen en het verkeer met die voerlui groot aandeel hebben gehad in de wording van zijn *Leaves of Grass*.

Maar ook nog andere uitspanning zoekt hij. Zijn bladen verschaften hem den toegang tot schouwburg en opera, en nog jaren later (in '83) bij het verzamelen van zijn indrukken uit die dagen geraakt hij in verrukking over het spel van Fanny Kemble en den zang van Alboni.

Zoo is zijn leven; druk, woelig, rusteloos. In hem een zucht tot vagabondeeren. Opeens (1849) zien wij hem met zijn broeder Jozef op reis door de Midden-Staten en langs de rivieren de Ohio en Mississippi Dan vestigt hij zich te New-Orleans en werkt daar mede aan het blad de ‘Daily Crescent.’ Maar dit duurt niet lang. Weer vaart hij de Mississippi op, maakt een tocht over de meren naar de Niagara om vandaar langs de Hudson-rivier naar New-York terug te keeren. In 1851 tot '53 vinden wij hem bezig met huizen bouwen in Brooklyn en tevens met het aldaar uitgeven van een dag- en weekblad ‘The Freeman.’ In '55 sterft zijn vader. In hetzelfde jaar begint hij zijn *Leaves of Grass* te drukken ter drukkerij van zijn vrienden, de gebroeders Rome te Brooklyn.

Wat hij zich ook van de uitgaaf zijner gedichten had voorgesteld - zeker niet geldelijk voordeel. Hij was geen man die veel eischen stelde aan het leven. Hij had geen behoefte aan weelde. Niet vertroeteld door zijn ouders, opgegroeid in de buitenlucht, gehard tegen hitte en koude, kon hij zich met het hoogst-noodige behelpen. Op zijn dertigste jaar reeds grijs, vormde deze grijsheid een eigenaardige tegenstelling met het frissche van zijn gezicht en zijn krachtigen bouw.

‘Forsch gebouwd, met veel eetlust, 180 pond zwaar, 6 voet lang, 40 duim breed van borst en rug’ zoo teekent hij zich-

zelven, en een stoombootbeambte, die hem in dien tijd gekend heeft, zegt het volgende:

‘Walt's verschijning wekte groote belangstelling bij de passagiers. Hij was volle zes voet lang, had den bouw van een gladiator, een golvenden grijzen baard, met zijn haren neerhangende op zijn breede, licht ontblooten nek en borst. In helder gewasschen gespikkelde hemdsmouwen, de broek dikwijls in de laarzen, een buitengewoon grooten slappen zwart- of grijsvilten hoed op den mooien kop, ging hij op en neer met een van nature statigen stap, het type van zelfbewuste onafhankelijkheid. Toch betwijfel ik of er iets gewild bizonders was in zijn wijze van kleeden: hij had een hekel aan alle vertooningmakerij, en ik geloof dat hij bij de keuze zijner kleeding alleen rekening hield met goedkoopte en gemak.’

Toen prezident Lincoln voor het eerst op den dichter werd opmerkzaam gemaakt, riep hij uit: ‘Well, *he* looks like a *Man!*’ en zijn lofredenaar O'Connor die hem op zijn 46e jaar al beschrijft als ‘den goeden grijzen dichter’ stemt geheel overeen met Johnston, die hem op zijn 70e bezocht, in de beschrijving van het zeer bizondere en indrukwekkende gelaat met de licht blauwe oogen, het hooge breede voorhoofd, door tallooze rimpels gekerfd, en de hoogstaande fraai gebogen wenkbrauwen. ‘Het geheele aangezicht - zegt de laatste, - maakt den indruk van vastberadenheid, kracht en verstand, en toch heeft het daarbij een innemende zachtheid, een onverdoofbaren glans van blijmoedigheid.’

Wat zijn karakter aangaat, daarop hebben, naar zijn eigen meening, invloed gehad zijn Nederlandsche afkomst van moederszijde, die er het beste element in bracht, - dan de Engelsche afstamming van vaderszijde, waaruit zijn koppigheid en wilskracht voortkwamen, - en verder zijn geboorte en opgroeien op Long Island, afgewisseld door zijn verkeer in New-York en Brooklyn.

Hij was weinig spraakzaam, maar bezat een zeer welluidende stem die voor zijn bezoekers, of toehoorders bij optreden in het openbaar, meestal een wonderlijke bekoring had. Deze en de innemende uitdrukking van zijn gelaat zullen veel bijgedragen hebben tot het magnetische, waarvan velen getuigen die met hem in aanraking kwamen.

Velen - niet àllen!

Zijn levenswijze in een wereldstad als New-York bracht hem n de meest verschillende verhoudingen, en zeker zullen zijn krachtig lichaam en hartstochtelijk temperament hem gedreven hebben tot het deelnemen aan veel en velerlei; maar ik geloof dat juist door de kennis van het leven, op die wijze verworven, het innig-humane werd aangekweekt, dat de afdwalingen van anderen begrijpen en daardoor vergeven kan.

Zoo ontmoette hij eens in Boston een volwassen jongen, dien hij goed als een kind gekend had, in verdorvenheid veel ouder dan zijn leeftijd, voortvluchtig naar Canada, op zijn verloopen gezicht de sporen dragend van een bloedige kloppartij, waarin hij waarschijnlijk iemand vermoord had. Walt Whitman sprak hem aan, luisterde naar het haastig verhaal van al die ellende, gaf hem alles wat hij missen kon, sloeg in meelijden een arm om hem heen en kuste hem op de wang, wat den ellendigen voortvluchtige, misschien voor de eerste maal in zijn leven een blijk van liefde ontvangende, deed schreien.

Ik heb gepoogd in eenige vluchtige trekken een beeld te geven van den dichter, die op 36-jarigen leeftijd voor het eerst op zoo bizondere wijze van zich zou doen hooren door de uitgaaf van de *Leaves of Grass*.

Hij had van het boek, waarin hij zichzelf poogde te geven, groote gedachten.

> Sluit uw deuren niet voor mij, trotsche boekerijen,
> Want wat ontbrak op uw volle planken, 't meest noodige, ik breng het;
> Oprijzend uit den strijd heb ik een boek gewrocht;
> De woorden van dat boek - niets zijn ze: de vlucht ervan alles,
> Een boek, afzonderlijk, niet verbonden met de andere, niet begrepen door het verstand,
> Maar ongezegde verborgenheden zullen u tegentrillen van elk blad.

Het werd niet verkocht. De exemplaren, in groote getale naar de verschillende bladen gezonden, lokten of geen critiek uit, of een critiek vol hooghartige verachting. Bijna algemeen wekte het boek den lachlust bij de critici, of de toorn en verontwaardiging. De vele exemplaren, naar schrijvers van naam gezonden, hadden op geringe uitzonderingen na een zelfde lot.

De meeste werden teruggezonden, sommige met een beleedigend briefje.

Ik sprak van uitzonderingen. Een wil ik vermelden, als belangrijk. Van den toen op het toppunt van zijn roem staanden Emerson ontving Whitman het volgende schrijven:

CONCORD, MASS. 21 Juli 1855.

Waarde Heer, Ik ben niet blind voor de waarde van de wondervolle gave van *Leaves of Grass*. Ik acht het het meest buitengewone aan verstand en wijsheid wat Amerika tot nog toe heeft opgeleverd. Ik voel mij gelukkig onder het lezen, daar een groot Vermogen ons gelukkig maakt. Het beantwoordt aan een eisch, door mij herhaaldelijk aan de schijnbaar onvruchtbare en gierige Natuur gesteld, - zou te veel handwerk en een bloedeloosheid van temperament onze Westersche hersenen doen vervetten en verworden? Ik wensch u geluk met uw vrije en fiere gedachten. Ik geniet er van. Ik vind onvergelijkelijke dingen naar behooren onvergelijkelijk goed gezegd. Ik vind in de behandeling den moed die ons zoozeer bekoort, en die alleen de vrucht kan zijn van een breede opvatting.

Ik begroet u aan den aanvang van een groote loopbaan, waartoe gij u langen tijd moet voorbereid hebben, om zóo te kunnen beginnen. Ik wreef mij eerst even de oogen uit, om te zien of deze zonnestraal geen gezichtsbedrog was; maar de kloeke zin van het boek is een klare zekerheid. Het heeft de beste verdiensten, namelijk, versterkend en bemoedigend te zijn.

Ik wensch mijn weldoener te zien, en heb al veel lust gehad mijn werkzaamheden op te schorten, om naar New-York te komen en u te bezoeken.

R.W. EMERSON.

Deze brief zal hem zeker geholpen hebben om het scheldend oordeel, het belachelijk maken door zooveel minderen getroost te dragen. Hij werkte voort en gaf in '56 een tweeden, veel vermeerderden druk uit bij Fowler en Wells te New-York, die echter hun naam niet op den titel wenschten gedrukt te zien. Deze nieuwe uitgaaf werd niet alleen even vinnig gecritizeerd, maar er werd in New-York zelfs ernstig aan gedacht om den schrijver te doen vervolgen. En hiervan werd alleen afgezien

uit overweging, dat - hoe het oordeel over het boek ook mocht zijn - de *mensch* Walt Whitman in New-York en Brooklyn zoo populair was, dat er geen jury zou te vinden zijn, die hem schuldig verklaarde!

Deze tweede druk werd evenmin verkocht als de eerste. Maar toen eindelijk in 1860 een derde uitgaaf verscheen, waarin toch geen enkele der zoo gehavende verzen ontbrak, bleek er een publiek te zijn ontstaan dat den bundel kocht, en de toon der critiek werd ook veel minder heftig.

Nu was het jaar genaderd dat èn voor heel Amerika èn voor Walt Whitman in het bizonder de grootste beteekenis hebben zou. 1861 bracht den burgeroorlog. Om te beseffen hoe de dichter meeleefde in de algemeene spanning dier dagen, behoeft men maar zijn aanteekingen te doorbladeren. Het schot gelost op de vlag te Charleston zette heel de Unie in vuur en vlam. De baronnen van het Zuiden moesten getuchtigd worden en met een overmoed, die ons aan het ‘à Berlin!’ van '70 herinnert, trokken de Noordelijken ten strijde. Vrijwilligers stormden van alle zijden toe, en om de geweren werden al bij voorbaat de koorden geslingerd, waarmee men de gevangenen knevelen zou.

Men heeft er Walt Whitman wel eens een verwijt van gemaakt, dat hij zelf niet de wapenen opnam, toen heel Amerika zich wapende. Maar men vergat het aandeel dat kwakerstraditiën in zijn opvoeding hadden, dat zijn leeftijd hem vrij stelde, en dat bloedvergieten hem allerminst aantrok.

Vol geestdrift zag hij toch de Brooklyner bataljons vertrekken, deelende in aller verwachting. Doch de terugslag kwam. Na de nederlaag, de geheel onverwachte, allen verbijsterende nederlaag bij Bull Run in Juli '61, begon het Noorden te gevoelen dat het een vraag werd van ‘te zijn of niet te zijn’, dat de tijd van bluf voorbij was. Het oogenblik was ontzettend ernstig. Hadden de Zuider troepen doorgezet - had een Napoleontische voortvarendheid het voordeel weten te gebruiken - in Washington zelf was er al een geest van demoralizatie, van moedeloosheid merkbaar. Maar zij lieten het goede uur, den dag, den nacht voorbijgaan - prezident Lincoln heeft juist den tijd om met vaste hand in te grijpen. De groote bladen, eerst de echo's van den panischen schrikkreet, begonnen weer als geestdrift wekkende klokken te luiden over

het land. En Walt Whitman heft mee het krijgslied aan:

> Slaat trommen, slaat - blaast horens, blaast!
> Door vensters, door deuren - dringt met woeste kracht,
> Dringt in de plechtige kerk, drijft uiteen de geloovigen,
> Dringt in de school, waar de jongen zijn les leert;
> Gunt den bruigom geen rust - nu geen geluk bij zijn bruid;
> Geen vrede den vreedzamen boer, ploegend of oogstend zijn koren;
> Zoo hard de felle trommelslag - zoo luid het hoorngeblaas!
>
> Slaat trommen, slaat! - blaast, horens blaast!
> Boven de drukte der steden - boven het ramlen der wielen op straat.
> Zijn er bedden gereed voor slapers van nacht? - zij moeten niet slapen van nacht;
> Geen koopman doe zaken - geen makelaar of speculant - zouden zij voortgaan?
> Zouden de sprekers nog spreken? zou de zanger beproeven te zingen?
> Zou de advocaat opstaan om voor den rechter zijn zaak te bepleiten?
> Raast met raatlende roffels, trommen - horens, nog wilder blaast!
>
> Slaat trommen, slaat! - blaast, horens, blaast!
> Kent geen genade - luistert naar klacht noch vermaning, -
> Let niet op vrees - stoort u aan bidden noch weenen, -
> Geeft om den ouden man niet, die den jongen terughoudt,
> Klinkt boven stemmen van kindren, boven het smeeken der moeders,
> Doet op hun schragen trillen de dooden, die wachten hun lijkkoets.
> Als donder dreunend bonst, o, trommen, - luid, horens, blaast!

En de krijg wordt hervat: een der moorddadigste dezer eeuw.

Den 13en December '62 komt tot Walt het bericht, dat zijn broeder George, officier bij het 51e New-Yorker regiment vrijwilligers, bij Frederiksburg ernstig gewond is. Onverwijld trekt hij naar het leger.

Het is een gewichtig tijdstip in zijn leven. Want als zijn broeder geen hulp meer noodig heeft, blijft Walt toch tot hulp van anderen. Zijn humaniteit houdt hem daar. Hij acht het zijn plicht allen te helpen die zijn hulp noodig hebben. Zijn leven wordt *daad*. Wat fyzischen moed betreft, was er minstens evenveel noodig voor het hospitaal-leven te velde, als om stand te houden tegenover vijandelijke charges en kogels.

Geen te behalen roem, geen krijgsmuziek, niets van het opwindende en bedwelmende van een veldslag in dit plichtleven, op dezen eindeloozen marsch tusschen de neergevelde gelederen van gewonden en stervenden.

> Aan deze borst heeft menig veeg soldaat geleund bij 't laatste ademen,
> Deze arm en hand en stem, zij hebben bemoedigd, gevoed, gesteund,
> Teruggeroepen tot het leven menig gevallen man.

Het is in zijn eentonigheid een afgrijselijk verhaal van al de verschrikkingen, smarten en angsten dier oorlogshel - van al die dagen en nachten, vrijwillig doorgebracht tusschen zieken en stervenden - hen helpende en verbindende - nu eens brieven voor hen schrijvend aan bloedverwanten, - dan iets voorlezend - of hun zielsbekentenissen, klachten of doodsgereutel aanhoorend. Altoos staat hij gereed met steunenden arm of vertroostend woord. En hij lijdt mee, omdat in hem de teederheid leeft, die zoo dikwijls den fyziek krachtigen man kenmerkt, die wil beschermen wat zwak is en hulpeloos. Hij heeft die jammerlijk verminkte lijders lief, en als hij spreekt over de gestorvenen, trilt er in zijn woorden een aandoening die aangrijpt en schokt.

> Een blik in 't kamp, bij den dageraad, grijs en dof,
> Ik treedt uit mijn tent, al vroeg ontwaakt,
> En wandel door de koele lucht op 't pad dicht bij de hospitaalloods,
> En zie drie gedaanten op baren uitgestrekt, buiten gebracht en onbewaakt liggende;
> Over elk de deken gespreid, de breede bruin-wollen deken,
> De grijze, zware deken, alles bedekkend, omhullend.
>
> Stil blijf ik staan - en nieuwsgierig
> Licht ik met voorzichtige vingers de deken op van het gezicht van den eerste;
> Wie zijt gij, oudachtig man, zoo mager en barsch, met uw grijze haren en onder uw oogen de wangen zoo hol?
> Wie zijt gij, mijn goede kameraad?
>
> Ik stap naar den tweede: - en gij, wie zijt gij, mijn kind, mijn lieveling?
> Wie zijt gij, beste jongen, wiens wangen nog blozen?

> Dan naar den derde: - noch jong, noch oud, een vredig gelaat, als ivoor, mooi geelachtig wit;
> Jonge man, ik meen u te kennen, - ik denk dit gelaat is 't gelaat van den Christus zelven,
> Dood, en godlijk, en broeder van allen, - en hier weder ligt hij.

Later kwam hij te Washington. Ook daar werd hij spoedig een geliefde verschijning in het hospitaal. Als hij binnenkwam met den welgevulden knapzak over den schouder, wendden de zieken zich met blijde, verlangende oogen naar hem toe, en ‘Walt!’ ‘Walt!’ klonk het van alle zijden. Voor elk hunner bracht hij iets mee: pennen, papier, postzegels, naald en draad, knoopen, gebak, kandij, vruchten, sigaren, tabak, pijpen - ja wat niet al!

Hoe hij dit alles bekostigde? Hij schreef correspondenties voor New-Yorksche bladen, en daarvan leefde hij. Dat wil zeggen: van een gedeelte. Het grootste deel besteedde hij om elken dag zijn knapzak opnieuw te vullen. Iemand die hem op een wintermorgen bezocht, vond hem bezig met een snee brood op het lemmer van zijn zakmes te roosteren. Hij dronk thee zonder melk, en op twee stukjes bruin papier lag wat suiker en wat boter. Dat was zijn voedsel voor de eerste acht uren.

Er is een heldhaftigheid in dit bestaan, die meer dan bewondering afdwingt. Drie jaren aaneen hield hij dit leven vol, jaren die hem tot een oud man maakten. De zieken zijn verkleefd aan hem en vertrouwen hem onbegrensd. De kinderlijke goedgeloovigheid waarmee zij zijn woorden en raadgevingen aanhooren, de overgave waarmede zij zich door hem laten behandelen, de liefde die zij hem toonen, zij zijn voor hem de rijkste belooning. ‘Ik kan u al de innigheid en gehechtheid niet beschrijven - zoo luidt het in een zijner brieven. De vriendschap voor hen allen, ook voor die gestorven zijn, zal in mij blijven leven, zoolang ik ademhaal.’ En dat zijn gevoel niet afstompt bij het voortdurend zien van al die ellende, blijkt uit de nauwgezetheid, waarmee hij tot het laatste toe elk treffend geval opteekent, en steeds met een woord van aandoening en deernis.

Soms - na urenlangen dienst - wandelt hij in den nacht rond door Washington en langs het Witte Huis, het Prezi-

dentshuis. Zoo op een winternacht bij maneschijn, als de dichter in hem geboeid wordt door het schoone. ‘De witte portiek - de hooge ronde zuilen, vlekloos als sneeuw - blank als de muren, - het teedere zachte maanlicht vloeiende over het bleeke marmer, vreemde, flauwe schimmen teekenend, geen schaduwen, - overal een doorschijnende damp als een dun, blauw maanweefsel, hangend in de lucht, - alles zoo wit, zoo marmer-puur, - schitterend en toch schemerachtig, - het Witte Huis van toekomst-gedichten, van droomen en drama's, onder den zachten, gullen maneschijn... vol werkelijkheid en toch als een droombeeld.’

In 1865 geeft hij zijn *Drum-taps* uit - alle gedichten uit den oorlogstijd, vele ervan geschreven in het kamp in een uur van rust; en tegelijk bereidt hij de vierde uitgaaf voor van zijn *Leaves of Grass*, die in 1867 te New-York verschijnt. Maar in dien tusschentijd ervaart hij dat men niet straffeloos iets bizonders kan zijn. Na den oorlog had hij, als erkenning van al zijn toewijding, een betrekking gekregen aan het Departement van Binnenlandsche Zaken. Maar de Staats-Secretaris Harlan, gewezen methodistisch leeraar, ontdekt tijdens Whitman's afwezigheid in zijn lessenaar een exemplaar van *Leaves of Grass*, dat hem nog onbekend gebleven was. In stilte leest hij het en is zoo verontwaardigd over den inhoud, dat hij, niettegenstaande enkele vrienden met kracht voor den dichter opkomen, hem uit zijn betrekking ontslaat. Gelukkig weten anderen hem een plaatsing te verschaffen op het bureau van den Attorney-generaal, waar hij tot '73 werkzaam blijft.

Doch de oorlog heeft hem geknakt. In '64 voor het eerst van zijn leven ziek geworden, bleef hij nadien lijden aan wat de doctoren hospitaal-malaria noemden. In 1873 trof hem een aanval van beroerte, die hem voor zijn werk ongeschikt maakte. Toch scheen het wel of zijn krachtige natuur zich spoedig herstellen zou, maar de plotselinge dood van zijn moeder doet hem opnieuw instorten.

> Nu ik, o dood, de voorportalen
> Intreed van uw grootsche, onbegrensde schemer-rijken,
> Nu beitel ik, ter herinnering aan mijne moeder, - het godlijk stralende moederschap, -
> Aan haar, begraven en weg, toch niet begraven, niet weg van mij,

(Ik zie weer het kalm, goedaardig gezicht, nog frisch en mooi,
Ik zit bij haar lichaam naast de kist,
Ik kus, en kus nogmaals de lieve oude lippen, de wangen, de dichte oogen in de kist,)
Aan haar, het ideaal van de vrouw, practisch, geestelijk; van alles wat de aarde, het leven en de liefde geeft, voor mij het beste, -
Nu beitel ik een regel ter gedachtenis, vóor ik ga, te midden van mijn zangen,
En plaats een grafsteen hier.

Als hij niet meer in staat is zijn werk te doen, verhuist hij uit Washington naar Camden in New-Yersey, en blijft de twee volgende jaren ‘quite unwell’, zooals hij zelf zegt. Dit is een booze tijd in zijn leven. De dood bedreigt hem voortdurend. Hij lijdt veel pijn, is niet in staat meer iets te verdienen, en de personen, belast met den verkoop van zijn werk, maken van zijn ziekte misbruik om hem het hem wettig toekomende te onthouden. Zoo leeft hij drie jaar in ziekte en armoede. Wel is het karakteristiek en bewonderenswaardig tevens dat in den bundel *Specimen days*, later door hem verzameld, geen enkele klacht over dezen tijd voorkomt, dat hij die donkere bladzijde van zijn leven zoo snel mogelijk omslaat. Zijn heldhaftigheid heeft hem ook in die dagen bewaard voor moedeloosheid of wanhoop. Nog een mooie trek is het, dat hij in zijn gedenkschriften niet éenmaal den naam noemt van den man, die hem uit zijn ambt ontzette. Als ik dit vergelijk met het gescheld van enkele andere, ook groote mannen op hun persoonlijke vijanden, dan rijst deze eenvoudige dichter zeer hoog boven hen in grootheid van ziel.

Na '75 komt er verbetering in zijn toestand, en hij gaat gedurende weken naar zijn vrienden de Staffords aan de Timber-creek. Nu het wilde, woelige leven achter hem ligt, keert hij geheel terug tot zijn oude liefde, de Natuur, en er is wel moeilijk een scherper tegenstelling te bedenken dan tusschen den inhoud van zijn dagboek in de oorlogsjaren, en dien van dezen tijd. Hij neemt toe in krachten, en al blijft hij ook de ‘half-verlamde,’ hij loopt weer buiten onder bloeiende boomen, ligt weer in 't gras met luisterend oor en opmerkzaam oog, geeft zich geheel over aan den invloed van lucht en zonlicht. Bladzijde na bladzijde in zijn dagboek is nu gevuld met de

weelde van dat buiten-zijn. Hoe frisch en ontvankelijk is zijn geest gebleven! De roze pracht van appelbloesems - de glorie van een boekweitveld - de volle frischheid van een zomerochtend - alles brengt hem in verrukking. Hij luistert naar het gonzen der bijen in zonnige Mei-dagen, als hij ligt onder de heesters met zijn lievelingsbloemen, de zoetgeurige seringen, - of midden in den nacht naar de kreten der onzichtbare vogels, hoog in de lucht noordwaarts trekkend, naar het mysterieuze gesoef der tallooze vleugels als hoog windgeruisch.

Hij neemt in beterschap toe. 28 Januari 1877 spreekt hij te Philadelphia ter herinnering aan Thomas Paine, niettegenstaande de Delaware met drijfijs overdekt is en de reis derhalve groote bezwaren oplevert.

De zomer die nu komt zal hem doen herstellen zoover nog mogelijk is en in hem tevens den ouden reislust weer opwekken. Hij trekt naar het Westen, naar Kansas, maakt lange tochten door de Prairieën, dan naar Denver en de Rocky Mountains. Een ander maal reist hij naar Canada, waar hij den zomer doorbrengt bij zijn vriend Bucke, en van daar langs de groote meren. Een volgenden keer is hij te Boston, voor het drukken der stereotype uitgaaf zijner gedichten, waarvoor meer en meer, vooral in Engeland, een publiek gevonden wordt. Zoo brengt hij eenige jaren door met reizen, schrijven en verzamelen van vroegeren arbeid.

De Boston-uitgaaf van *Leaves of Grass* zou echter met onverwachte bezwaren te strijden hebben. Zij verscheen in November '81 en werd aanvankelijk goed verkocht. Naar Engeland werden de exemplaren bij honderdtallen afgeleverd. Doch in Maart '82 ontvingen de uitgevers Osgood & Co. een missive van den districts-attorney, waarbij zij werden aangeschreven de uitgaaf te staken, onder bedreiging van toepassing der wet op de onzedelijke literatuur. Een lijst van geïncrimineerde plaatsen volgde spoedig en werd Whitman ter overweging gezonden, maar deze weigert iets te schrappen. Een tweede brief van den attorney aan de uitgevers, waarin deze te kennen geeft zich met het weglaten van twee gedichten tevreden te zullen stellen. Whitman weigert opnieuw, en de uitgaaf wordt gestaakt.

Deze stoornis was niet van langen duur. De firma Rees Welsh & Co. te Philadelphia toonde zich moediger; einde '82

verscheen daar de bundel opnieuw en was in één dag uitverkocht. Bij dezelfde uitgevers (toen Mc Kay) verscheen in '83 een verzameling proza-werken onder den titel *Specimen Days and Collect*, de eerste afdeeling een reeks aanteekeningen, naar tijdsorde gerangschikt, voor een groot deel geschreven tijdens den oorlog en in de jaren daaropvolgende, de tweede bestaande uit zijn *Democratic Vista's* en verschillende verspreide stukken.

Met de gezondheid van den grijzen dichter ging het nu minder goed. Op zijn 68e jaar getuigt hij zelf dat hij veel zwakker wordt, dat herhaalde beroerten hem tot een wrak gemaakt hebben van wat hij vroeger was. De winter van '86-'87 was bizonder streng en deed hem veel kwaad. Hij leefde alleen, en zooveel zijn krachten het hem toelieten schreef hij de herinneringen op uit zijn leven, als bijdragen voor tijdschriften.

Den 13en November '88 plaatste hij zijn laatste aanteekening aan het slot van het groote boek, dat hij met recht zijn autobiografie noemde. Toch werd zijn leven nog gerekt tot den 27en Maart 1892, toen hij te Camden overleed. Op een lentedag, rijk aan zonneschijn en vogelgejubel, werd hij daar begraven. In Harper's Monthly Magazine van April '92 werd zijn laatste gedicht gedrukt, waarin hij den Dood toespreekt als:

> Rich, florid, loosener of the stricture-knot call'd life,
> Sweet, peaceful, welcome Death.

Doch hoe treffend dit ‘Death's Valley’ ook zijn moge, voor mij blijft het aantrekkelijkst het afscheidswoord, waarmee hij zijn *Sands at Seventy* besluit.

> Na het avondeten en het gesprek - nadat de dag is ten einde,
> Als een vriend die been moet gaan, talmend bij 't afscheid nemen,
> ‘Vaarwel’ en ‘Vaarwel’ met bevende lippen herhalend,
> (Zoo wreed voor zijn hand die handen los te laten - voor 't allerlaatste.
> Nooit spreken ze meer van leed en vreugde, van oud en jong,
> Een ver-verre reistocht wacht hem om nimmer te keeren,)
> Schuwend, uitstellend de scheiding - ontwijkend het laatste woord,
> Nog aan de deur staat hij stil, - o, houdt mij niet langer, ik moet gaan! - toch als hij afstapt de treden,
> Zoekend nog éven te rekken - éene minuut nog, - de nacht wordt al donker,

> 't Groetende roepen al flauwer - vager 't gelaat, de gestalte van hem die nu heengaat,
> Weldra voor altoos weg in het duister, - noode -, ach zoo noode vertrekkend!-
> Pratend nog tot het allerlaatst.

Walt Whitman's leven was grootendeels eenzaam. Hij is nooit gehuwd geweest. Als Dr. Bucke in 1880 hem daarover zijn verwondering te kennen geeft en vraagt of hij met opzet ongehuwd is gebleven, dan antwoordt de dichter: ‘Neen - ik heb haast niets in mijn leven met opzet gedaan; - ik veronderstel dat de voornaamste oorzaak van mijn niet-trouwen gezocht moet worden in een alles-overheerschende hartstocht voor volkomen vrijheid; instinktmatig schuwde ik wat mij binden kon.’

Deed een zucht tot behoud van zijn persoonlijkheid hem ongehuwd blijven, - toch was hij uitteraard èn tot liefde, èn tot gezelligheid èn tot kinderen geneigd. Een paar trekjes nog mogen zijn beeld voltooien, zoodat hij in zijn geheele menschelijkheid voor ons staat.

In Camden was een neefje van hem gestorven, een naamgenoot. Toen het lijkje in de kist lag, overdekt met bloemen en groen, kwamen de kinderen uit de buurt nog eens kijken naar het doode speelnootje. Naast het kistje zat Walt Whitman in een grooten stoel, omringd door al die kleinen, met iederen arm er een omvat houdend en een meisje op zijn knie. Dit laatste keek eerst nieuwsgierig in de kist en dan vragend omhoog naar den ouden man. ‘Weet je niet wat dat is, lieveling?’ vraagde hij toen, er dadelijk bijvoegend: ‘Dat weten wij ook niet.’ En weer tilde hij een kind op om het in de kist te laten zien.

Jaren te voren zag iemand hem op een horse-car in Washington een kind nemen uit de armen van de moeder, die warm en afgetobd was door het zwoegen met den onrustigen kleinen schreeuwer. Hij nam het kind bij zich op het achterbalcon van den wagen, suste het even en vleide het tegen zich aan. Weldra hield het gehuil op. Een oogenblik later, den vermoeiden en hongerigen conducteur gelegenheid willende geven wat te rusten en te eten, neemt hij met het kind op den arm plaats bij de bel en verricht met groote kalmte de

conducteurs-bezigheden. Al dergelijk hulpbetoon geschiedde zonder eenige aanstellerij, of het de gewoonste, eenvoudigste zaak ter wereld ware.

Zachtheid en hulpvaardigheid vulden zijn kracht en zelfstandigheid aan. Matig, eerlijk, eenvoudig en opgewekt, - zich vereenzelvigend met allen en alles - toch zijn persoonlijkheid in volle vrijheid handhavend ter vervulling van wat hij zijn roeping achtte, - zóo was Walt Whitman.

II. Zijn kunst.

En nu deze man als *dichter*.

Hoe staan wij tegenover zijn *kunst?*

Bij het eerste lezen van zijn gedichten, zijn we verbaasd. 't Is alles zoo vreemd, zoo heel anders. Is dat geen stamelen van een kind, zoekend naar een wijze van uitdrukking? Wat komen die woorden eerst hortend en stootend, als met rukken - en dan opeens een stortbui haast zonder einde, in woeligen, wilden stroom.

Alles is ongewoon als in een nieuwe wereld. Toch, als de eerste bevreemding voorbij is en we aandachtig luisteren, treft ons die taal meer en meer. Wat is het eigenlijk, dat ons bekoort en boeit? Worden er herinneringen in ons wakker, die ons het eerst vreemde weer bekend maken? Of zien we alles wat ons bekend is opeens heel anders, nieuw, frisch, jong? Wij hooren de zee, zien de hooge sterren, voelen den wind op eindelooze grasvlakten, trillen bij het gedreun en gedaver eener wereldstad - worden geleid naar den top van een heuvel en staren rond naar eindelooze vergezichten, terwijl een krachtige arm zich om onze schouders legt, een forsche hand ons wijst links en rechts, omhoog en omlaag, en een heldere stem ons verklaart wat wij zien.

Whitman als dichter... Hij geeft ons zijn verzen, maar zegt er zelf van: ‘dit is geen boek; wie dit aanraakt raakt een mensch aan.’ En hij voegt er de waarschuwing bij: ‘Niemand zal mijn verzen begrijpen, die ze blijft beschouwen als literatuur, of als een poging tot literatuur, of als iets dat hoofdzakelijk kunst of schoonheidszoeking bedoelt.’

Wat wil hij dan?

Hij wil ons geven zijn Persoonlijkheid, dat wil zeggen de openbaring van het Universum in zijn persoon.

In zijn ‘Terugblik over betreden paden’ geeft hij zijn bedoeling aan. Bij zijn eerste optreden in de maatschappij streefde hij evenals de rest naar het gewone loon in zaken, in politiek en letterkunde. Hij had de gewone eerzucht om in de groote mêlée ook een prijs te winnen. Zijn kleine novellen doen niets vermoeden van wat hij later geven zal. Toch leefde, sluimerde in hem een verlangen dat eerst na zijn dertigste jaar zou ontwaken en zich ontwikkelen, het verlangen om iets bizonders te doen. Hij voelde dat hij niet zichzelf had kunnen zijn in zijn daden en geschriften. En hij wilde nu beproeven zoo getrouw mogelijk uit te spreken, zonder eenige bijbedenking, zijn eigen fyzieke, moreele en verstandelijke Persoonlijkheid, in een boek die Persoonlijkheid te geven in eenheid met zijn tijd, zijn land en zijn volk, in een veel oprechteren en meer omvattenden zin, dan eenig boek tot dien tijd gaf.

Nog in geen geschrift had hij de persoonlijkheid gevonden, waarin zich Amerika, de Nieuwe Wereld, en vooral de Unie openbaarde, en zoolang die openbaring ontbrak, waren de Vereenigde Staten zich niet bewust van de geheel bizondere taak die zij te vervullen hebben.

Amerika had behoefte aan een eigen literatuur. De letterkunde, zooals die bestond, was niets dan de nagalm van de literaturen der Oude Wereld. En deze waren voortgekomen uit toestanden, uit een maatschappij, geheel verschillend van de samenleving in Amerika. Europa had een verleden waaraan het onlosmakelijk gebonden bleef, - Amerika was nog in wording voor een toekomst. In Amerika een maatschappij in de eerste stadiën van ontwikkeling, - in Europa een maatschappij, lijdend aan de gevolgen van overbeschaving en neigend tot verval.

De literaturen der Oude Wereld waren Whitman in haar hoofdwerken bekend; en in deze allen vond hij een geest die wel in Amerika kon geïmporteerd worden, maar die haar noodzakelijk geheel vreemd zou blijven. Het feudale element, de invloeden der middeneeuwen, de overheersching bij wijlen van het klassieke, de kasten-vooroordeelen, deze alle hadden de literatuur doortrokken van een geest die den democratischen

Amerikaan hinderlijk was. Hoe gewillig ook om het schoone en verhevene uit Shakespeare te bewonderen, hoe groot vereerder ook van Walter Scott en Tennyson, - toch staat hij tegenover hun werken als tegenover iets vreemds, iets van anderen bloede, waarmee hij nooit eigen kan worden.

En de schrijvers van Amerika hebben de groote modellen van Europa gevolgd. Zij zijn in dezelfde lijn voortgegaan, en hoeveel verdienstelijks zij ook geleverd hebben, wat zij gaven is geen Amerikaansche literatuur. Toch is niet waar, wat men Whitman soms ten laste legde, dat hij laag neerzag op de schrijvers-tijdgenooten.

De grooten onder hen acht hij hoog. Van Emerson, Longfellow, Bryant en Whittier spreekt hij met bewondering. Maar voorzooverre hun literatuur een nagalm is van de Europeesche, klinkt ook over hen het oordeel:

> Verdwenen, verdwenen voor ons, voor altijd verdwenen, die eens zoo machtige wereld,
> nu leeg, onbezield, slechts met spoken bevolkt,
> De versierde, vage, vreemde wereld met al haar kleurige legenden len mythen,
> Haar koningen, en burchten trotsch, haar priesters, strijdbare ridders en hoofsche dames,
> Verdwenen in haar grafgewelf, in kisten met kroon en wapen;
> Haar wapenschild is Shakespeare's purpren blad,
> Haar lijkzang Tennyson's teer, droef rijm.

Toch hiervoor zijn hoogelijk waardeerend woord; maar als een schaar jonge schrijvers van veel minder gehalte zich bevlijtigt om dagelijks flauwer en flauwer afschaduwingen te geven van een eenmaal oorspronkelijke literatuur, wier ziel geheel vreemd is aan het volk; als zij schrijven enkel tot vermaak, verstrooiing of tijdverdrijf, hetzij uit geldbejag, hetzij uit ijdelheid om zich een naam te maken en de gunst van een wuft publiek in de weelde-kringen te winnen, dan verklaart Whitman den oorlog aan die tweede- of derde-hands geïmporteerde kunst, aan die romans waarvan de lichtzinnigheid alleen wordt opgewogen door een handig nagedane factuur, die gedichten, niets zijnde dan spelingen met de taal of klinkklanken van rijm, omdat hij in een dichter een profeet wil zien, van hem meer eischt dan een onmaatschappelijk aesthetisch bestaan, een

zelfzuchtige afzondering in grootheidswaan van de sociale woelingen eener wordende nationaliteit.

Er wordt in Amerika veel gelezen, meer dan in eenig ander werelddeel; het aantal boeken en couranten dat dagelijks verschijnt is legio, maar - Amerika heeft geen eigen literatuur, en die zal niet komen, tenzij zij ontsta uit het Amerikaansche volk zelf, met andere woorden: tenzij het volksleven zich zelf weet uit te spreken. De salon-dichters die zich toeleggen op het schrijven van klankvol berijmde coupletten, van sierlijk afgeronde strofen, waarin ze hun ‘vorm’ tot de hoogste volkomenheid brengen, ze zijn als weeldepoppen tegenover het volkskind op de straat.

Zij vertegenwoordigen de Unie niet: de groote uitgestrektheid, alleen te omvademen door twee oceanen - al die Staten, zich ontwikkelend tot een krachtig bestaan in het machtig Verbond - de breed voortbruisende stroomen, de oerwouden in het verre westen, de prairieën, de hoeven op het onafzienbaar land, allen die daar leven en werken in oost en west, noord en zuid, in steden en dorpen; zij spreken niet uit wat daar leeft en denkt en gevoelt in dat ontzaglijk groote verspreide en toch tot eenheid verbonden volk.

O van die allen de dichter te zijn - en daarbij de dichter van alles wat met hen in betrekking staat, hun bedrijf, hun ambt, hun plicht, hun land, hun aarde, hun zee, hun hemelen, hun God!

Wie gevoelt die roeping? Hij zelf?... Hij weet het niet waartoe zijn krachten volstaan zullen, maar in elk geval die dichter mòet komen en hij zal hem voorbereiden, hem prediken, liefde voor hem wekken bij allen.

Hij moet in zich dragen de Idee van het groote, vrije Volk, zijn willen en gelooven, zijn werken en streven. Zijn ziel moet als de spiegel zijn waarin elk zichzelf herkent, en waarin tevens elk zich bewust wordt van zijn verwantschap met de anderen.

Zóo stelt zich Walt Whitman den dichter der toekomst voor, den ‘divine Literatus’ dien hij aankondigt. Wij mogen gerust van Messiaansche verwachtingen spreken, als wij hooren in welke geestdriftige taal hij de komst voorspelt van dezen goddelijken man.

Wat er klaagt en vraagt met onzekerheid in het gemoed van zoovelen, moet door den grooten profeet worden beantwoord en gestild.

Want - men houde dit vooral in het oog - Whitman spreekt over poëzie niet anders dan als over profetisme. Hij kan zich niet den dichter van zijn volk denken dan als den profeet van dat volk.

In een zijner gedichten noemt hij hem *The Answerer*, en onderscheidt hem met nadruk van de andere dichters, die hij ‘zangers’ noemt.

The Answerer heeft een antwoord voor elk. Hij hervindt zich in allen: allen hervinden zich in hem. Elk ziet in hem een bekende, een broeder, voelt zich identiek met hem - zijn ziel omvat de zielen van allen. Daardoor kan hij gedichten geven voor ieder.

Dat ik niet ten onrechte sprak van Messiaansche verwachtingen, blijkt uit het volgende, de profetie van hem die komen moet:

> Wie zal deze koortsige kinderen bedaren?
> Wie deze rustelooze handelingen rechtvaardigen?
> Wie het geheim vertellen der gevoellooze aarde?
> Wie aan haar ons hechten? Hoe is deze natuur buiten ons zoo onnatuurlijk?
> Wat is deze aarde voor onze liefde? (Koele aarde, zonder een hartklop, als antwoord op den onze,
> Koude aarde, plaats der graven!)
>
> Wees toch gerust, mijn ziel, het doel blijft en het doel wordt bereikt,
> Misschien is 't reeds de volheid des tijds.
>
> Nadat de zeeën doorkruist zijn (en zij schijnen reeds doorkruist),
> Nadat de groote kapiteinen en ingenieurs hun werk volbracht hebben,
> Na de uitvinders, de mannen der wetenschap, de scheikundige, geoloog en volkenkenner,
> Zal eindelijk komen de Dichter, waardig dien naam,
> De ware zoon van God, zingend zijn zangen,
> Dan zullen niet alleen uw daden, o reizigers, o weters, o uitvinders, nader verklaard zijn,
> Al deze harten, als van bedroefde kinderen, zullen gestild zijn,
> Alle liefde geheel beantwoord, het geheimnis verteld,
> Al dit gescheidene, alle kloven gedempt, geschakeld worden,
> De heele aarde, deze koude, gevoel- en stemlooze aarde zal recht gedaan worden,

De godlijke drieëenheid zal worden vervuld en saamgevat door den waren Godszoon,
den dichter,
(Hij toch zal de engten niet schuwen, de bergen beklimmen,
Hij zeilt om de Kaap de Goede Hoop naar zijn doel.)
Natuur en Mensch niet langer gescheiden, uiteengaand,
De ware zoon van God smelt hen voor altoos ineen.

Dat iemand die zulke hooge verwachtingen heeft van den Dichter, er ook naar streven zal iets bizonders te geven als hij zelf optreedt, spreekt wel van zelf.

In de voorrede van zijn *Grashalmen* spreekt hij in het breede datgene wat het bizondere moet uitmaken.

Vooreerst de taal van de nieuwe poëzie. De uitdrukking moet bovenal nieuw zijn. Niet direkt, niet beschrijvend of episch. De groote psalm der republiek moet iets geheel ongekends, iets geheel aparts zijn.

Hij wil hervormingen in het uiterlijk der verzen, of beter gezegd, hij meent dat de nieuwe poëzie zich onmogelijk in de bestaande vormen kan uiten. Met nadruk zegt hij dat de tijd gekomen is om de slagboomen te verbreken tusschen proza en verzen. Daarbij moet de poëzie haar karakter vinden en handhaven zonder het rijm, onafhankelijk zijn van de wetten der prozodie, van jambe, spondee of dactiel. Al geeft hij toe dat de rijmkunst veel moois heeft voortgebracht, toch vindt hij het rijm te conventioneel geworden om er het nieuwe in te geven.

In Amerika moet het als middel van hoogste poëtische, aesthetische uitdrukking, - 't zij van het stoffelijke of van het geestelijke - het tegenwoordige of het toekomstige - noodzakelijk falen. ‘De Muze der Prairieën, van Californië, Canada, Texas, Colorado's bergtoppen, afschuivend de letterkundige zoowel als de maatschappelijke etiquette van overzeesch feudalisme en standengeest, groeiend in blijde vrijheid, zich ontwikkelend om te omvatten de grootte van het gansche volk, met zijn vrije genietingen, aandoeningen, fierheid, hartstocht en ervaring, zijn lichaam en ziel - den ganschen aardbol en zijn verband met de wereld der sterren, - de moderne, nijverenegentiende eeuw, zoo grootsch als er ooit een geweest is en op geheel eigene wijze: met haar stoomschepen, spoorwegen, fabrieken, telegrafen, drukpersen, - het denkbeeld van de solidariteit der natiën, het broeder- en zusterschap over de ge-

heele aarde, - de waardigheid en het heldendom van den arbeid, - zoekt naar een ander middel om zich te uiten, heeft niet genoeg aan de oude bekrompenheid der verzen, heeft noodig de gansche onbeperkte ruimte van het proza.'

Na deze bedoeling te kennen zal het ons niet verwonderen, dat Whitman aan het bovenvermelde viertal namen van Amerikaansche dichters niet den naam van Edgar Allan Poe toevoegt. De kunst van dezen vindt hij ziekelijk, hoewel hij het melodieuze van zijn verzen waardeert en onovertreffelijk acht. Maar iemand die de kunst uitsluitend om haarzelfs wille beoefende, die in alles de 'supernal Beauty' het hoogste stelde, kan niet op de sympathie van Whitman rekenen. Hij zegt van hem en zijn geestverwanten in Amerika, dat zij lijden aan de 'schoonheids-kwaal.' Hij citeert Baudelaire om te waarschuwen tegen het overmatig zwelgen in kunst en schoonheid, - en beweert dat het geschiedt ten koste van gerechtigheidsen plichtsgevoel, dat het een kanker is die het moreele bewustzijn aantast en vernietigt.

De dichter die in een verfijnd kunst-egoïsme alleen leeft voor zichzelven, vervult zijn roeping niet. Hij moet invloed uitoefenen: er kan een kracht van hem uitgaan in de maatschappij. Hij moet een wisselwerking opwekken tusschen hem en zijn hoorders, van de ziel der hoorders een echo en aanvulling vragen van het half-uitgesprokene: in éen woord de dichter zij *suggestief*. Niet voor zich alleen in een hoekje, als een verfijnde lekkerbek smullende van het mooie in taal, in vorm en rijmklank, - hij behoort midden op straat, waar het volk hem wacht dat hem noodig heeft.

Eén kunst-meening heeft hij met Poe gedeeld, daartoe heeft Poe hem volgens eigen getuigenis bekeerd, namelijk dat een gedicht zekere grenzen van uitgebreidheid niet mag overschrijden, kort genoeg moet zijn om in eens genoten te worden.

Kort wil hij zijn gedicht hebben - ook zal het uitmunten door kernige kracht. Kracht zonder andere sierlijkheid dan die er van zelf in aanwezig is. Hij wil geen enkel fraai gordijn hangen tusschen hem en wie hem hooren. Hij zal trachten te zeggen wat hij gevoelt, juist zóo als hij het gevoelt. Ieder mag naast hem gaan staan en mede in den spiegel zien. Voor wie hem zóo - natuurlijk, eenvoudig, waar, - niet begrijpen kan, dicht hij niet.

Vraagt ge mij zoete rijmpjes?
Vindt ge het te ruw wat ik zing?....
Maar wat is voor u en uwsgelijken een dichter als ik? Laat ze liggen, mijn werken.
Zing uzelf in slaap met wat ge begrijpen kunt en met piano-spel,
Want ik zing niemand in slaap, en nooit verstaat gij mij.
Ik ben niet jong, niet hoofsch,
Ik kan geen tijd dooden met converzatie.
Ik ben onhandig in gezelschap, geen danser of jonkertje;
In een geleerd genootschap ben ik niet thuis en stil; ik wen nooit aan geleerdheid.
Aan schoonheid, aan wetenschap kan ik niet wennen.

Hij zal dus niet den officieelen weg gaan, maar zelf zoolang zoeken tot hij den vorm gevonden heeft om zich in uit te spreken. En wij krijgen nu gedichten in een zeer vrij rhythme, een rhythme waarvan het moeilijk valt de verschillende opgolvingen en inzinkingen te volgen, dat niet als bij Hamerling, Heine of Vosmaer het gevoel draagt met regelmatige golving in schijnbaar onbeheerschte voortbeweging, maar waarvan de golflijn nu en dan gesneden wordt door een andere, ruw erin brekend en een warling verwekkend, schuimend als branding, totdat na hevige wieling de beweging weer gelijkmatiger wordt. Geen coupletten, geen strofen van gelijke grootte, afgerond en verwant door een zelfden steeds terugkeerenden maatval, in hun opvolging en aaneenschakeling den indruk opbouwend van een stijlvol geheel, - alle harmonie opgeofferd aan het wild verlangen om zich uit te spreken zonder terughouding, zonder beperking, onbelemmerd door maat of rijm. De breede ruggen der Grieksche hexameters zelfs zijn nog niet in staat den weelderigen rijkdom van gedachten en gevoelens te torsen; een enkele maal zien we er een als met moeite zwoegen, maar ze lijken oud en klein tusschen die forsche jonge, reuzenverzen.

Ik ken van Whitman maar twee gedichten waarin het rijm voorkomt. Het eene dateert uit zijn jeugd en geeft niets bizonders. Het tweede is geschreven na den dood van Prezident Lincoln. Ik vind dit gedicht merkwaardig, omdat de groote aandoening die hem ontroeren deed bij het hooren van den moord, en waarvan hij ook elders op treffende wijze spreekt, zich hier als vanzelf omzet in een vorm van melodieuzen klaag-

zang, als van zelf het rijm noodig heeft voor meer klank van droefheid.

O Captain! my Captain! our fearful trip is done,
The ship has weather'd every rack, the prize we sought is won,
The port is near, the bells I hear, the people all exulting,
While follow eyes the steady keel, the vessel grim and daring;
  But O heart! heart! heart!
    O the bleeding drops of red,
      Where on the deck my Captain lies,
        Fallen cold and dead.

O Captain! my Captain! rise up and hear the bells;
Rise up - for you the flag is flung - for you the bugle trills,
For you bouquets and ribbon'd wreaths - for you the shores a-crowding,
For you they call, the swaying mass, their eager faces turning;
  Here Captain! dear father!
    This arm beneath your head!
      Is is some dream that on the deck
        You've fallen cold and dead.

My Captain does not answer, his lips are pale and still,
My father does not feel my arm, he has no pulse nor will,
The ship is anchor'd safe and sound, its voyage closed and done,
From fearful trip the victor ship comes in with object won;
  Exult O shores, and ring O bells!
    But I with mournful tread
      Walk the deck my Captain lies,
        Fallen cold and dead.

En toch, hoe roerend deze droefheids-uiting zijn moge - zij doet in haar rijmklanken denken aan Poe en Tennyson, - zij is veel minder Whitman dan zijn overige gedichten. Geleken deze op het bovenstaande, Whitman zou niet de afzonderlijke plaats innemen die hij nu bekleedt. Hij is niet de dichter van smart, van klaagliederen, van terugblikken naar dooden. Hij is de dichter van kracht, van levens- en vreugdezangen, van vooruitzien in de toekomst.

In hem leeft een nieuw leven, en dat wil hij uitspreken. Alle nieuwe gedachten en gevoelens, die in hem tot wording komen, die in hem leven en groeien tot ze te groot worden

voor zijn ziel om ze te blijven bevatten, moet hij uitstuwen in de wereld, zonder voorbehoud, zonder bijbedenkingen, zonder kunst-overleg. Wat is hem vorm - kunstvaardigheid? Wat zijn hem eruditie en aesthetica? ... Beuzelarijen tegenover de grootsche roeping die hem voortzweept met den categorischen imperatief, waaraan zijn geheele bestaan moet gehoorzamen.

Wat is hem menschenlof - wat is hem geld?

Niemand kan hem betalen, niemand aan zijn innigst Ik de eere geven die het toekomt, als vertegenwoordigende het hoogste wat bestaat.

Twee eischen stelt hij zich: daaraan tracht hij te voldoen.

De eerste is Oprechtheid.

Vele fouten kunnen vergeven worden aan hem die oprecht is. Wie nog denken moge, dat de leugen of de halve waarheid de menschheid dienen kan - de dichter niet. Hij geeft de waarheid zooals zij in hem leeft. Hij is zich bewust dat de ziel geen bedrog duldt en nooit bedrogen kàn worden. De leugen is onbestaanbaar in het groote ontwikkelingsproces der wereld; telkens wordt zij vernietigd. Zij is de spotvorm der wording, en de dichter, dien spotvorm dienend, zal werk het aanzijn geven dat den dood in zich draagt en verdwijnt zoodra de waarheid weer één schrede verder doet.

De tweede eisch is Eenvoud.

‘De kunst der kunst, de glorie van uitdrukking en de zonneglans van het licht der letteren is Eenvoud.’

In de letteren te spreken met de volmaakte oprechtheid en onbekommerdheid, waarmede een dier zich beweegt, - met de ontoerekenbaarheid van gewaarwording van de boomen in het woud of de grashalmen langs den weg - acht Whitman een vlekkelooze overwinning der kunst. ‘Als gij gezien hebt wie dit volbracht heeft, dan hebt gij een der grootste kunstenaars gezien van alle volken en eeuwen. Hij is de natuur die zichzelf uitspreekt, zijn kunst is de uitstrooming der gedachten en werkelijkheden, het vrije kanaal voor hemzelven. Hij voegt niet toe aan de natuur, en hij neemt er niet af.’

Zóo moet dus de dichterzijn, oprecht en eenvoudig, niet strevend naar kunst of kunstigheid, niet zoekend naar het bizondere, maar gevend wat in hem is, zonder meer. En juist daardoor meent Whitman dat hij vanzelf heerschen zal over de schoonheid.

> Zijn verzen zoeken de schoonheid niet, zij worden gezocht.
> De schoonheid volgt ze, zoekt ze aan te raken, verliefd en verlangend.

Wat zal de dichter aldus geven?

In de eerste plaats zichzelven: met zijn willen en verlangen, neigingen en aandoeningen.

Dan zichzelf in verband met zijn omgeving, met zijn land en zijn volk.

En daarna? In het besef dat ook dat land en dat volk niet bestaan buiten het verband van het oneindige geheel, zal hij de eenheid zoeken van dat alles, de verwantschap tusschen dat alles en zichzelven, de identiteit van zijn bestaan met het univerzeel bestaan, de identiteit tusschen het zijn en de zijnsverschijnselen.

Hij zal dus de zanger zijn van de Individualiteit, van de Gemeenschap en van de Religie. (Ik gebruik met opzet het laatste woord en niet godsdienst of vroomheid, omdat het verbands-gevoel er beter in wordt uitgedrukt.)

De meeningen, door Whitman hier en daar neergeschreven over poëzie en poëten, zijn niet te scheiden van zijn persoonlijk streven, want hoewel hij bij het verschijnen van de taak des dichters met nadruk spreekt van ideale ‘poets to come’, en dus in dien zin alleen als de Johannes wil beschouwd worden die op het komende voorbereidt, toch blijkt ook uit zijn arbeid het pogen om althans een gedeelte dier taak te volbrengen. De opvoeding daartoe was gedeeltelijk het zich afzonderen in de eenzaamheid, het liggen denken op het strand, starend over den oceaan en luisterend naar de grootsche geestenstemmen van de overzijde; gedeeltelijk het deel nemen aan het leven eener wereldstad, het tuimelen en opstaan in een groote maatschappij, het verkeer te midden van het geraas der straten, het gehamer der machines, den rook der fabrieken, de drukte der veren - van het gewoel en gewerk van eer- en geldzucht.

Geen poëzie die niet aan alle zijden voeling houdt met het leven. De werkelijkheid geeft meer dan de fantazie ooit geven kan. Door haar worde de dichter bezield. In zijn jeugd sprekende tot een vereeniging van jonge kunstenaars, raadde hij den wordenden artiesten aan om toch niet uitsluitend of hoofdzakelijk zich bezig te houden met de studie der oude meesters.

‘Inspireert u niet op hun werken, inspireert u op het leven, - op daden van moed en geestdrift, van toewijding en kracht.’

In de twee laatste woorden hebben we de twee hoofd-elementen van Whitman's dichter-zijn: toewijding en kracht.

Maar die toewijding aan een verheven roeping kon wel niet anders zijn, dan een vrucht rijp geworden onder veel stormen en vlagen. Men denke zich een jongen Hercules te midden van het rumoer eener groote stad, bij voorkeur omgaand met hen die in vrijheid konden genieten, weinig gebonden door vormbeschaving of standsplichten, door een zinnelijke natuur tot genot en ongebondenheid aangedreven, en men zal niet twijfelen of er zijn perioden in zijn leven geweest, die hem later het recht gaven te schrijven dat niets menschelijks hem vreemd gebleven was. Hoeveel mildheid in oordeel hiervan ook het gevolg werd - er ligt iets schrijnends, iets pijnlijk ruws in de onomwonden zelfbeschuldiging. Doch waar de heele wereld een masker van onkwetsbaar fatsoen voorbindt en met farizeesch gebaar alle verwantschap met het minder nobele, met het zoogenaamd dierlijke en lagere in den mensch loochent, is het zoo begrijpelijk dat juist zíjn oprechtheid, zíjn waarachtigheid hem drong om het elk in het aangezicht te zeggen - als dwang tot zelfonderzoek.

> Ik ben degeen die weet wat het is, slecht te zijn,
> Ik legde ook den knoop der tegenstrijdigheden,
> Kwetste, schaamde mij, nam wraak, loog, stal en benijdde,
> Had schuld, naijver, lust, heete verlangens die 'k niet dorst uiten.

De oprechtheid is het eenige wat in deze bekentenis treft. Naïeveteit alleen mag het anders verwachten van een jongen vagebond als Walt. Maar.... kan er niet tevens een verklaring in liggen voor de houding van enkelen tegenover hem?

En kan niet het ‘ongetemd natuurlijke’ in hem de oorzaak geweest zijn, dat er zijn heele leven door menschen waren die hem zeer onsympathiek vonden?

En niet alleen door dit alles moest hij zich opwerken tot een hooger standpunt. De verzoeking kwam ook stellig tot hem als tot elk die talent bezit. En hoe weinigen kunnen die verzoeking weerstaan!

Dr. Byvanck heeft m.i. terecht in een novelle uit Whitman's jeugd een aanwijzing gezocht voor dat gedeelte van zijn leven,

een aanduiding van de losbandigheid waartoe hij nu en dan verviel. Een aanwijzing van anderen aard meen ik te mogen zien in de novelle *De beproeving van Lingrave*. De inhoud is, zeer verkort, als volgt: Een jong dichter die in zich de gaven voelt van iets groots te doen, lijdt armoe. Dit verbittert hem. Waarom hij arm, en zoovele niets-beteekenenden om hem heen rijk? Hij ziet naar de buigingen voor den man van geld, naar de mooie equipages, de fraaie kleeding, verfijnde manieren, schitterende juweelen - en jaloezie verteert hem. Op dat tijdstip ontvangt hij een aanbod van een groot uitgever, die de fijne pen van den beginnenden schrijver gebruiken kan voor een winstgevend doel. De dichter staat verbaasd over het hem geboden honorarium. Daarmee zal hij in staat zijn aan al zijn verlangens te voldoen! Maar - wàt moet hij schrijven?... Alle drogredenen kunnen den aard niet verbloemen van den arbeid die hem wacht. Na eenige uren van tweestrijd wijst hij het voorstel af.

Mogen wij niet gerust aannemen dat dit een brokje autobiografie is? Wij weten dat hij zich bewoog te midden van de New-Yorksche journalistiek in dagen van grooten strijd, en mogen wij dan niet onderstellen dat hij zich stoffelijk welzijn had kunnen verschaffen door zijn pen dienstbaar te maken? - dat hem wel eens de verzoeking genaderd is met de zilverlingen in de hand om den idealen dichter daarvoor te versjacheren?

In de jaren zijner jeugd begon de strijd over de slavernij feller en feller te worden. En ik vind een dubbel zinnebeeldige beteekenis in een gedicht - niet opgenomen in zijn *Leaves of Grass*, - dat dateert van April 1843, en dus geschreven is tien jaar vóor de verschijning van *Uncle Tom's Cabin*. Ik deel er het eerste gedeelte van mee.

> In oude lijden toen het zou geschieden,
> Dat de schoone God Jezus zijn werk op de aarde volbracht,
> Ging Judas heen, verkocht den goddelijken jongen man
> En nam betaling aan voor zijn lichaam.
>
> Vervloekt was de daad, al vóor het zweet der gierige handen droogde,
> En duisternis viel neer op den versjacheraar van Gods gelijke,
> Toen hij, - alsof de aarde haar borst ophief en hem afwierp, en de hemel hem weigerde,
> -
> Hing in de lucht, een zelfmoordenaar.

Met lange schaduwen zijn de eeuwen zwijgend voortgegaan
Sinds de oude dagen, - intusschen hield nog menig beurs
Bloed-geld, als voor Maria's zoon betaald.

Steeds vraagt men nog:
'Wat geeft ge mij, ik lever dezen man u over?'
Zij maken het accoord en tellen zilverlingen.

Zonder twijfel heeft hij den strijd voor individueele vrijheid gevoerd. En in haar erkende hij zijn hoogste heil. De vrijheid neemt de aanhankelijkheid van helden overal waar menschen wonen - maar het liefst van de dichters, want deze worden haar stem. Wat zou hem rijkdom geven en weelde als hij zijn hoog Zich-zelf verloor? En ten slotte worden zijn eischen zoo bescheiden: 'een kleine spaarpenning voor een begrafenis, wat planken om hem heen en een dak boven zijn hoofd op een eigen plekje Amerikaanschen grond - dat is voldoende.' Als hij die overtuiging heeft, vindt hij zichzelf, kan hij spreken over zichzelf.

En hij zal daarover spreken, omdat hij in de individualiteit àlles vindt. Toch is zijn zelf-gevoel niet anders dan het gevoel van identiteit met het geheele Universum. Het getuigen ervan is niet anders dan een poging om anderen ervan te overtuigen. Ieder is aan hem gelijk en hij gelijkt ieder. En allen zijn ze Een met het Eeuwig-Bestaande. 'Ik en de Vader zijn één,' klinkt het niet door al de eeuwen, en heeft de uiting van dat gemeenschapsgevoel ooit den onoppervlakkigen hoorder doen denken aan grootheidswaan? Toch heeft men Whitman ervan beschuldigd, omdat men vergat dat het identiteits-gevoel met àlles ook insluit de vereenzelviging met het kleinste, het onaanzienlijkste. Deze dichter is zoo univerzeel, dat hij zich zijn persoonlijkheid niet afgescheiden kan denken van alles wat hem omringd en derhalve mede gevormd heeft van zijn vroegste jeugd af. Op zijn vijftigste jaar schrijft hij een gedicht (in den bundel *Autumn Rivulets*) getiteld 'There was a child went forth', - Dr. Byvanck vertaalde het - waarin hij alles schildert wat zijn jeugd omgaf. Hij eindigt het met de woorden:

> Dit alles werd een deel van dat kind, dat elken dag uitging, en dat nu gaat en uit zal gaan, altijd door, elken dag.

Hij stelt dus vast dat de individualiteit - elk's Zelf - gevormd wordt door alles waarmee de mensch in aanraking

komt, maar hiermede is nog lang niet alles gezegd. Het moet in den verst strekkenden zin worden opgenomen. Evenzeer als het waarneembare, onmiddellijke, heeft ook het onwaarneembare, middellijke zijn aandeel in de wording en vorming van het Zelf Het is een product niet alleen van plaats en tijd, maar nog veel meer van Ruimte en Eeuwigheid. In het individu de wil van het Heelal. En als die wil zich in het individu bewust wordt, en hij wordt zich het meest van zijn kracht en stuwvermogen bewust in den dichter-profeet - dan heeft deze het recht zich den Kosmos te noemen, zich één te verklaren met het Oneindige. Wat de grootsten van Israël deed zeggen: 'zóo spreekt de Heer', wat Jezus zich één deed gevoelen met zijn God, dit zelfde verheven eenheidsgevoel geeft den modernen profeet het recht zich identiek te verklaren met het Oneindige, al zijn zijne woorden, als eertijds die der apostelen, den geloovige een ergernis en den ongeloovige een dwaasheid.

De Kosmos is al - dit moeten allen beseffen - die overtuiging moet ieder hebben, hij zal ze overgieten in allen. Hoor:

> Meent gij dat duizend bunders land veel is? dat de aarde groot is?
> Hebt gij lang geleerd om te kunnen lezen?
> Zijt gij trotsch geweest, den zin van gedichten te kennen?
>
> Blijf dezen dag en nacht bij mij, en gij zult den oorsprong kennen àller gedichten,
> Gij zult de zon mèt de aarde bezitten (nog duizenden zijn er van zonnen).
> Gij zult niet langer ontvangen van andren, noch zien door de oogen der dooden, noch teren op de schimmen in boeken,
> Ook zult ge niet zien door mìjn oogen, noch iets uit mìjn handen ontvangen,
> Gij zult luistren naar alle zijden en zelf voor uzelven het vinden.

Het geheimnis der overmachtige, onomvadembare Natuur beluistert hij zoolang tot hij er vertrouwd mee wordt, zóo lang tot het hem de voor hem noodige wijsheid leert. Het gras langs den weg, het mos aan den boomstam, de geurige seringentros, de in zomer-zwoelte gonzende bij, het wilde paard, de ontembare zee, het lange gladde strand met de altijd wisselende scheiding tusschen land en water, het opschuimen der branding, de storm-meeuw daarboven, de wind door het want van het

schip of door de eiken der oer-wouden, de sterren des nachts, en de zon, de wolken des daags, allen spreken een taal voor hem. En hoe ook zijn verwantschap met die allen gevoelend, overweldigt hun taal toch dermate zijn ziel, dat hij onmachtig is ze anders dan na te stámelen, met hortende stem, nu en dan in een vlaag van heldere bezieling een grootschen indruk in een rhythmisch geheel van breedvliegende verzen terugzendend, maar dan weer met bevende lippen zoekend naar woorden - woorden - een reeks ervan behoevend tot een gebrekkige éven-aanduiding van een reeks aandoeningen, door een werkelijkheid gewekt.

Is het niet een heel volk, doordrongen van de heerlijkheid van zijn bestaan, steunend op de kracht van zijn arbeid, bezield door de zekerheid van een schoone toekomst, zich bewust geworden van de groote ruimte die het op den aardbol inneemt, zich het rezultaat gevoelend van een van eeuwigheid voortdurende opwenteling, zich drager wetend van de menschheid-Idee? Is het dit volk bij uitnemendheid, zich saamvattend in en vereenzelvigend met deze éene persoonlijkheid, identiek wordend met *zijn* bewustzijn, *zijn* gevoel en *zijn* verlangen? Whitman gelooft het, en het mag ons niet verwonderen als het overweldigend veeleischende van zijn roeping om voor het eerst dat bewustzijn, gevoel en verlangen in woorden uit te drukken, hem doet stamelen, hem doet zoeken naar klanken en lettergrepen. Want, - en hiermede kom ik tevens tot een karakteristiek, - hij is niet in de eerste plaats k u n s t e n a a r . Zijn ziel is niet als een wonderspiegel, waarin de verschillende werkelijkheidsbeelden als vanzelf tot een harmonisch kunstgeheel gegroepeerd worden.

Whitman is vooral dichter door zijn ontvankelijkheid, door de gevoeligheid zijner zintuigen voor de indrukken der buitenwereld. Hij ervaart naïef, direkt - wordt bewogen, geraakt in geestdrift, - maar de eigenaardige zucht van den kunstenaar om ‘in schoonheid’ weer te geven wat hij ontving, kent hij niet. Juist zijn zeggen dat elk naast hem in den spiegel mag komen zien, bewijst dit. Zijn kunst mist concentratievermogen: hij besnoeit niets, maar geeft de werkelijkheid met al haar wilde loten en ranken terug. Vandaar die eindelooze, vermoeiende opsommingen, gevolgen van journalistische detailleerzucht, die meer doen denken aan een catalogus of inventaris

dan aan een gedicht, en waarbij men al heel spoedig door de vele boomen het bosch niet meer ziet. In plaats van het artistieke dat noodig zou geweest zijn om hem over de veelheid zijner stof als machthebber te doen heerschen, heeft hij een andere kracht waarmee hij ten slotte toch die veelheid tot eenheid samensnoert. Deze kracht is zijn wijsgeerig vermogen.

Het is eigenaardig op te merken hoe deze man, die van de wetenschap in cijfers en theoriëen een afkeer had, als bij instinkt tot het generalizeeren van het bizondere aangedreven, vanzelf een inductieve methode volgde om tot een wijsgeerig rezultaat te komen. Hij wilde àlles omvatten in zijn groot stelsel van dichterlijk-geloovige wereldbeschouwing, en meende daarvoor niets te mogen overslaan. Hoe storend deze zucht naar volledigheid moge werken op den vorm zijner uitingen, er is daardoor toch tevens iets groots, iets machtigs, iets in hoogte en breedte alles omvademends in zijn werk, dat veel goed maakt. Hij is zich een Eenheid bewust - a priori stelt hij die vast - en juist door het opsommen van alles wat zijn oogen zien en zijn geest bezighoudt, door rechts en links te grijpen met de zekerheid van in alles een bewijs te meer te zullen vinden, - dan zijn verwantschapsgevoel met dit alles uitsprekend, en hieruit als stoute gevolgtrekking het identiteitsbegrip afleidend met den geheelen Kosmos - juist door deze kloekheid maakt zijn Monisme een machtigen indruk.

Als voorbeeld van deze methode - met voorbehoud gebruik ik dit woord, - wijs ik op zijn *Salut au Monde*, waarin hij zich-zelf - het Zelf - toespreekt.

> Neem mijn hand, Walt Whitman....
> Wat verruimt zich in u?....
> De Lengte en de Breedte,
> Azië, Afrika, Europa naar 't Oosten - voor Amerika is het Westen...
> Wat hoort ge, Walt Whitman?
> Ik hoor den werkman zingen en de boerevrouw zingen,
> Ik hoor ver de stemmen van kinderen en dieren vroeg in den ochtend,
> Ik hoor Australiërs luid roepen, vervolgend het wilde paard,
> Ik hoor den Spaanschen dans met de castagnetten...
> Ik hoor de echo's van de Thames...
> Ik hoor Fransche vrijheids-zangen;
> Ik hoor den Italiaanschen gondelier oude gedichten zeggen...

En zoo hoort hij Syriers en Kopten en Arabieren en Kozakken en al wat alle priesters vertellen aan alle geloovigen. Dan spreekt hij zich op nieuw toe: ‘Wat ziet gij, Walt Whitman?’ Na deze vraag leidt hij het Zelf rond over de geheele aarde met een breede, haast eindelooze opsomming van landen en landstreken en hun bewoners. En dan komt zijn groet aan die allen, blank, zwart en bruin, een luide vèrklinkende roep tot allen:

> Ik groet u allen wie gij zijn moogt:
> U, dochter of zoon van Engeland!
> U van machtigen Slavischen stam: u Rus in Rusland!...
> U Noorweger! Zweed! Deen! IJslander! u Pruis!
> U Spanjaard en u Portugees!
> U, man en vrouw van Frankrijk!
> U, Belg! U, Vrijheid-beminnaar der Nederlanden, (van den stam dien ik zelf ben ontsproten) enz. enz.

Wordt ook deze opsomming vermoeiend, onaesthetisch door het aanbrengen van te veel wolken van getuigen, hij condenzeert ze vervolgens in de samenvatting:

> Ik groet u allen.
> Elk onzer is onmijdbaar, -
> Elk onzer onbegrensd - elk met zijn of haar recht op deze aarde,
> Elk onzer rechtvaardigend de eeuwige bedoeling der aarde,
> Elk onzer hier zoo goddelijk als iemand hier.

Weer komt er een opnoeming van wie nog niet genoemd werden, voor hij aan de slotstrofe genaderd is:

> Met sympathie heeft mijn geest gezweefd over heel de aarde;
> Ik zocht naar gelijken, naar wie mij liefhebben, ik vond hen in alle landen;
> Ik denk dat een goddelijke overeenkomst u mijn gelijken gemaakt heeft...

Die ‘goddelijke overeenkomst’ ligt in de a priori vastgestelde Eenheid, waaraan hij zoo vast gelooft, dat het tegenover elkander stellen van het meest verschillende dit geloof niet slechts niet tot wankelen brengt, maar integendeel dient om het onwrikbaar te vestigen.

De zang van zichzelf is de zang van den Modernen Mensch in de moderne wereld, met verheerlijking van zijn betrekking tot zijn Individualiteit, tot de Gemeenschap, en tot zijn God.

Daar juist bij Whitman de gelijkwaardigheid van alles wordt vooropgesteld, is het al dadelijk verklaarbaar dat in zijn beschouwing van den Persoon slechts in zooverre sprake is van het stoffelijke en geestelijke, van lichaam en ziel, als dienstig is om verstaan te worden. Hij erkent onder dieper en wijsgeeriger opzicht geen tegenstelling, geen minder of meer.

'Ik ben de dichter van het Lichaam en ik ben de dichter van de Ziel' verklaart hij, en hij heeft evenveel eerbied voor beide. De betrekkingen van het lichaam tot de aarde waarop het rondgaat zijn hem evenveel heerlijk- en heiligheden. De gewaarwordingen van het lichaam te midden der vrije natuur zijn hem een wellust. Zijn lichaam heeft de aarde lief als zijn groote voedster, zijn moeder, - maar ook haar Schoonheid als zijn liefste.

Hoor hem in een zomernacht:

> Kom dicht bij me...
> Nacht van den zuiden-wind; nacht van de groote eenzame sterren;
> Stil nijgende nacht - wild naakte zomernacht!
> Glimlach, weeldrige koel-ademende aarde!
> Aarde met sluimrende, vochtige boomen,
> Zonneverlaten aarde, - aarde met bergen mistig-getopt;
> Aarde in den glazigen schijn der blauw-witte ronde maan,
> Aarde met wit-zwart gevlek op de stroomende waatren!
> Aarde onder 't ijle geschemer der wolken - mij ter wille doorzichtiger!
> Ver-reikende buigzame aarde - rijk be-appelbloesemde aarde!
> Lach - want uw minnaar komt...

Haar aanraking is hem een genot. Hij noemt zich met fierheid 'zinnelijk'.

Nu zijn de menschen al eeuwenlang gewend geweest dat zinnelijke dood te zwijgen en van het geestelijke te spreken als het eenig-belangrijke. Het Boeddhisme, het Christendom heeft de stoffelijke wereld en den stoffelijken mensch geheel teruggezet voor een onreëele wereld en een mensch van puur zielsbestaan. De godsdienstige begrippen die het oude Europa en middellijk ook Amerika doorzuurd hebben, getuigen van

een cultus der ziel en een hemelzucht - ten koste van het aardsche tranendal en den lichamelijken mensch. Kastijding, verloochening, zelfs vernietiging van den laatste werd vaak als een godgevallig werk gepredikt en geprezen.

Het lijf bedrijft zonden - de ziel moet die goedmaken.

Vinden wij die leer in de literatuur van ons eigen land in onze dagen niet nog in *Johannes Viator?*

Ik moet nader nog op meer verschilpunten wijzen tusschen Whitman's opvattingen en de puriteinsche begrippen, waarvan de christelijke Amerikaansche maatschappij doortrokken is. Maar hoe hij in verzet komt tegen de bovenbedoelde leer, kan blijken uit de onderstaande regels waarin hij de dieren, het reine dierlijke leven stelt boven dat der kwazi-geloovige tobbers.

> Ik denk ik kon met dieren leven en omgaan, zij zijn zoo rustig, zoo geheel in evenwicht;
> Ik blijf staan en zie naar hen langen tijd.
>
> Zij zijn niet beangst en weeklagen niet over hun toestand;
> Zij liggen niet wakker in 't duister, weenend over hun zonden;
> Zij maken mij niet ziek, overwegend hun plichten tot God.
> Geen is er onvoldaan, geen krank van begeerte,
> Geen knielt er voor den ander, noch voor zijn geslacht dat al duizenden jaren oud is;
> Geen eischt er eerbied of is rampzalig - geen op de gansche wereld.

Deze liefde voor het dierlijke als zoodanig, (een dorre levensbeschouwing heeft woorden als aardsch, dierlijk en stoffelijk tot brandmerken gemaakt!) één met zijn gehechtheid aan de natuur, één met zijn vromen eerbied voor al wat *is*, met het verwantschapsgevoel van zijn Zelf aan de voortbestaans-intentie der wereld, heeft hem den moed gegeven, ik zou haast zeggen de verplichting opgelegd eenige verzen te schrijven die de ergernis geworden zijn van velen, en die in de latere uitgaven der ‘Grashalmen’ zijn saamgevat onder den titel ‘Adams kinderen.’

Men heeft hem ervoor uitgekreten voor onzedelijk, zelfs ontslagen uit zijn betrekking, men heeft er gelijk wij boven zagen, een uitgaaf voor ingetrokken. Hij is over die gedichten onderhouden door mannen die hem voor het overige hoog

stelden, en ondanks dit alles heeft hij ze gehandhaafd tot het laatste. Of dan iemand als Emerson bijv. geen argumenten wist aan te voeren om ze te verwijderen? Ongetwijfeld, - en wat meer zegt - Whitman kon ze niet weerleggen. Twee uur lang wandelden beiden (Febr. 1860) in Boston op en neer, en Emerson overtuigde Whitman op alle punten dat het beter was 'Children of Adam' uit zijn werk weg te nemen. En daarna zei deze: dat hij nu juist meer dan ooit erop gesteld was ze te behouden.

Was dit koppigheid - of wel de volharding van den man, tegen wiens geloofszekerheid alle argumenten doodloopen? Hij wist dat hij, zoo hij *iets* wilde zijn, geheel zich-zelf moest zijn. Hij mocht het niet doen. In 1866 kon hij op zeer gunstige voorwaarden een nieuwen druk uitgeven, zoo hij enkele verzen wilde schrappen. En tegen een vriendin zei hij de merkwaardige woorden: 'Maar dat dùrf ik niet, - ik durf niet wegschrappen wat zoo echt, zoo onvermijdelijk, zoo hoog, zoo rein is.' Ligt er niet een innige eerbied voor zijn roeping in dat 'niet durven'?

'Children of Adam' is de verheerlijking van den lichamelijken mensch, van de geslachtsgemeenschap en de voortplanting.

Whitman merkte op dat er twee wijzen zijn, waarop de maatschappij zich tot deze onderwerpen verhoudt. Op de eerste, de meest conventioneele van de beschaafde menschen en de fatsoenlijke pers, onthoudt men zich zorgzaam van elke onmiddellijke aanduiding en veroorlooft zich alleen toespelingen langs omwegen - zooals de Grieken dit deden ten opzichte van den Dood.

In den beschavingstoestand van dezen tijd heeft dit - de ontaarding van een nobel pogen om het onbeheerscht dierlijkzinnelijke te beheerschen - veel kwaad gedaan. Het heeft in zijn aankweeking van valsche schaamte en gehuichelde kuischheid het zooveel gevaarlijker, verborgen sensualisme op schromelijke wijze bevorderd. De uitwerking hiervan doortrekt als een besmetting onze geheele moderne literatuur, converzatie en leefwijze.

Eenigszins anders staat tegenover deze onderwerpen de groote menigte der zoogenaamd lagere klassen. Deze behandelt al sinds eeuwen de zinnelijke zijde van het menschelijk bestaan schertsend. Het volk behield, in primitieven toestand dichter

bij de natuur blijvend, meer onbevangenheid in het waarnemen van het contrast tusschen zinnelijkheid en gemanierde kuischheid, en vermaakte zich in boertigheden, in erotische verhalen bij voorkeur met de animale liefde. Dit verschijnsel zal men overal terug vinden. Deze andere wijze van zich verhouden tot het sexueele, ofschoon zeker niet de goede, is minder gevaarlijk, omdat zij van meer oprechtheid getuigt en als ziekteverschijnsel meer aan de oppervlakte zich vertoont.

Voor Amerika achtte Whitman de tijd gekomen om een geheel nieuw standpunt in te nemen. Hij eischt van de ernstige mannen - en vooral ook van de ernstige vrouwen, - dat zij op waardige wijze over deze dingen *spreken*, en niet ze als onmondigen achter een oppervlakkige of valsche kuischheid ignoreeren. Hij wil dat aan dit gewichtig onderwerp in de literatuur eindelijk recht wordt gedaan.

Meer dan twintig jaar na het uitgeven dezer gedichten schrijft hij na veel en grondig overwegen in kalm beredeneerd proza wat hij bij het dichten der extatische poëzie gevoeld heeft; de normale, onverdorven zinnelijke liefde is in reine natuurlijkheid een waardig onderwerp voor een dichter. Het opstel waarin hij deze uitspraak doet draagt tot motto de woorden van Millet: ‘Alles kan weergegeven worden, indien ons doel maar hoog genoeg is.’ En waar wij nu in Whitman's streven de bedoeling moeten erkennen van àlles te willen omvatten, om in alles een diepere beteekenis, - een ongezien verband - een Eenheid op te sporen, moeten wij daar uit preutschheid de oogen afwenden als hij ons den mensch toont in de kracht en de praal van zijn lichaam, den zwarten, bruinen of blanken mensch in zijn harmonischen bouw, - als hij in het individu, in den man en de vrouw het menschelijk geslacht verheerlijkt, en datgene in zijn werk een plaats geeft wat alleen het voortbestaan van het menschelijk geslacht mogelijk maakt? Wilde zijn arbeid ooit volkomen, ooit een geheel zijn, dan mocht hij dit niet verloochenen, dát voelde hij toen hij Emerson's verstandelijke argumenten met zwijgen beantwoordde. En de bekende Thoreau, evenals Emerson van deze gedichten afkeerig, schrijft een jaar na hun verschijnen de volgende merkwaardige woorden: ‘ik wensch niet zoozeer dat deze gedichten ongedrukt gebleven waren, dan wel dat de mannen en vrouwen zóo rein waren dat zij ze konden lezen.’

Wie ze leest moet zich van vele vooroordeelen ontdoen, moet zich losmaken van al de valsche conventioneele begrippen aangaande zedelijkheid, waarin hij van der jeugd af is verward gebleven, moet den wil hebben om den dichter goed te verstaan. Hier vooral is de minste verdenking, en de minste onreinheid in de ziel van den hoorder noodlottig. Wie niet het verschil kan gevoelen tusschen het puur-naakte en het met voordacht geheel of half ontkleede, blijve ver van deze verzen. Wie tot Whitman sprak over het naakte als indecent, vraagde hij: 'zijt gij onrein, is uw lichaam indecent? Staat gij in dit opzicht achter bij het dier, welks krachtigen bouw en sierlijke evenredigheid van ledematen wij wel mogen bewonderen?'

Is er niet een groote mate van huichelarij aanwezig bij het beschaafde publiek dat zich vergast aan de meest verfijnde beschrijvingen en aanduidingen van liefdes-verhoudingen in de romans onzer dagen, en verontwaardigd met een kreet van schrik de handen voor de oogen slaat als het naakte in al zijn verheven puurheid voor hen treedt?

Whitman wilde reinheid. Maar niet die der natuur-verloochening, niet die der vaak als onschuld bezongen kinderlijke onwetendheid, - niet die van het kostschoolmeisje, of de non, of den asceet, - maar de natuurlijke reinheid van den volkomen functionneerenden mensch.

Is er iemand die zijn geboorte onrein noemt, of zijn vader en moeder onzedelijk, omdat ze hem het leven gaven? - iemand die met schaamte op zijn kinderen neerziet? En is niet elke geboorte een zegepraal van de onoverwinnelijke natuur over al onze aangeleerde 'kuischheden' van verdacht allooi?

> Man darf das nicht vor keuschen Ohren nennen,
> Was keusche Herzen nicht entbehren können

zegt Mephisto, en Whitman ondervond het dertig jaar lang. Maar getroost heeft hij de gevolgen van zijn daad gedragen.

> Het lichaam des mans is heilig en het lichaam der vrouw is heilig

geeft het standpunt aan tegenover zijn onderwerp, en als een apotheoze van de natuurdaad, welke in 'Children of Adam' verheerlijkt wordt, dunkt mij het stoute, later geschreven 'The dalliance of the eagles', dat ik hier vertaald doe volgen:

Langs den rivierdijk ga ik; - mijn morgenwandeling, mijn rust.
Opwaarts in de lucht een plotseling veeren-geruisch van parende arenden,
Hoog in de ruimte fel tot elkander gedreven door liefde,
De klauwen grijpend en hechtend in een; een levend, woest wentelend wiel;
Vier slaande vleugels, twee snavels, een zwierende klomp, vast gedrongen,
Neertuimlend als draaiende tros, vallende steil naar beneden,
Tot, boven den stroom, zij stil hangen, twee-een, de rust van een enkele seconde,
Stil evenwicht in de lucht; - dan scheidend, de klauwen uiteen,
Opwaarts op traag-sterke vleugelen zwenkend, hun vlucht in verschillende richting,
Zij de hare, hij de zijne, vervolgend.

Is in het boven vermelde aangaande de ‘Children of Adam’ al iets verklaard van wat den tegenstand betreft die zijn verzen ondervonden, nog is er meer. Whitman stelt zich op een zeer hoog standpunt. Hij beoordeelt het zoogenaamd goede en kwade niet op dezelfde wijze als de meesten zijner medemenschen. En vooral daardoor kwam hij met hen in botsing. Hij is zeer vergevensgezind tegenover de bedrijvers van maatschappelijk kwaad.

Dit spruit voort uit zijn meegevoel met allen die ‘zijn’.

‘Wie tweehonderd meters ver loopt zonder meegevoel loopt naar zijn eigen begrafenis, in zijn lijkkleed gehuld.’

Dat meegevoel drijft hem tot wie hem noodig hebben. Met krachtige woorden wil hij trachten op te heffen, wie uitglijden en dreigen te vallen op den klimweg des levens.

Ik grijp den dalenden mensch en hef hem op, weerstand- en willoos,
O wanhopige, hier is mijn nek:
Bij God! gij moogt niet omlaag - hang aan mij met heel uw gewicht.

Tot zoover is er niets in wat iemand kan afschrikken. Het is gewone humaniteit die hier spreekt. Maar - als de toegesproken persoon niet meer te redden blijkt, - en daalt, lager en lager, tot hij eindelijk als een ellendige beneden in de diepte ligt, en Whitman blijft dan nog bij hem, en beklaagt hem dàn nòg,

en verheerlijkt dan nog zijn goddelijk-zijn, dan worden er hoofden geschud, en klinken er woorden van verzet en afkeuring.

Dat gaat te ver.

> Ik ben niet de dichter van 't goede alleen, ik weiger niet de dichter van 't kwade ook te zijn.

Zulk een uitspraak geeft natuurlijk aanleiding tot ergernis. Het paradoxale wordt over het hoofd gezien. Whitman acht het kwade door zijn bestaan zelf - zij het relatief of absoluut beschouwd - gerechtvaardigd, al acht hij het even als de leugen onvruchtbaar en ten doode gedoemd. Als deelhebbend aan de groote wording der dingen kan hij ook dit omvademen met zijn naar eenheid strevenden geest.

> Ik vind aan de eene zijde een weegschaal en aan de tegenzijde ook een weegschaal,

dat is de oplossing van het vraagstuk. Waar geen schaduw is, is geen licht.

Op de bedrijvers van het kwade in de maatschappij, evenzeer volgens eeuwige wetten handelend als de bedrijvers van het goede - even noodzakelijk als leed, ziekte en pijn in het menschenleven - rust zijn oog met deernis.

Hij heeft ze lief, zooals hij allen liefheeft, maar in het bizonder wijdt hij hun zijn onmetelijk medelijden, als zag hij in hen de noodige slachtoffers eener volgens vaste wetten opgeschroefde bestaans-wenteling.

Waar dit meelijden misverstaan wordt, wekt het de verontwaardiging die Jezus wekte met de vrijspraak der overspelige vrouw. Zoodra men wantrouwen koestert aangaande de oorzaken der mildheid, en in de zachte beoordeeling en de verdediging een partij-kiezen ziet in den gewonen zin, wordt men verontwaardigd. Alleen het inzicht dat de hoogste onpartijdigheid deze mildheid in het leven roept, kan voor misverstand vrijwaren.

Twee van Whitman's gedichten waarin hij door zijn houding grooten tegenstand gewekt heeft, zijn ‘The City Dead-House’ en ‘To a Common Prostitute’. Ik meen genoeg van den dichter gezegd te hebben om hier de vertaling te kunnen doen volgen. Het is onmogelijk den heelen Whitman te geven, als men deze uitingen buiten rekening laat.

Bij het stads-lijkenhuis aan de poort
Blijf ik, lui slenterend buiten het rumoer,
Stilstaan en toezien. Een arme doode verworpeling, een publieke vrouw wordt er gebracht,
Haar lijk neergelegd; niemand er bij; het ligt op den killen, steenen vloer;
Ik zie het lichaam, het lichaam der ook godlijke vrouw, ik kijk daarnaar alleen:
Naar dat huis, eens vol passie en schoonheid, ik merk niets anders meer op,
Dan dit huis alleen - het wondre huis, - het teer mooi huis - die ruïne!
Dat onsterfelijk huis, meer dan al de rijen woningen, ooit gebouwd!
't Zij het wit-gekoepelde kapitool met het statige beeld, 't zij al de hooggetorende kathedralen,
Dit kleine huis alleen meer dan zij allen - arm, ellendig huis.
Mooi, vreeslijk wrak - verblijf van een ziel - zelf een ziel,
Verlaten, gemeden huis: u een zucht van mijn trillende lippen,
U een traan als ik heenga, denkend aan u.
Doodsch huis van liefde - huis van dwaasheid en zonde, gehavend, vervallen;
Huis van leven, vroeger vol taal en lach, - maar ach, toen zoo dood reeds als nu, arm huis.
Maanden, jaren, een geluidvol, opgesierd huis - maar dood, dood, dood.

Zoo het eerste tot de doode, en nu het tweede tot de levende:

Wees gerust - wees op uw gemak met mij - ik ben Walt Whitman, rijk en mild als de Natuur,
Niet vóor de zon u uitsluit, sluit ik u uit;
Niet vóor de wateren weigren te fonklen en de bladeren te ruischen voor u - weigren mijn woorden te fonklen en te ruischen voor u;
Meisje - ik maak een afspraak met u, en ik gelast u dat gij waardig zult zijn mij te ontmoeten,
Ik gelast dat gij geduldig zult zijn en volmaakt tot ik kom.
Tot dien dag gegroet, met een veelzeggenden blik, dat gij mij niet vergeet.

Laten wij ons bij het lezen van dergelijke gedichten binden door de realiteit der voorstelling, dan wordt ons oordeel nood-

zakelijk verkeerd. Het zinnebeeldige is hier hoofdzaak. Evenals Ibsen weet Whitman aan de meest gewone uitdrukkingen een draagkracht te geven, die de beperking der stoffelijke werkelijkheid en der alledaagsche gedachten ver te buiten gaat. Er komt daardoor iets groots, iets oneindigs in. Bij Ibsen meer op geheimzinnige, bij Whitman op wijsgeerige waarheden doelend. Het is bij hem als een spreken in gelijkenissen, de meest suggestieve methode van mededeeling. Als vanzelf sluipt gevoel of begrip van het abstracte langs dezen weg in hoofd en hart der hoorders.

Maar er is vóor alles eenige ontvankelijkheid noodig - en veel vertrouwen in hem die spreekt. Met de afwezigheid van deze beide bij zijn publiek heeft Whitman geen rekening gehouden bij zijn eerste optreden.

Er is eenige voorbereiding en - eenig geloof noodig om onder de suggestie van zijn poëzie te komen: vooral geloof in de integriteit van den dichter. Zijn deze voorwaarden vervuld, dan wordt de suggestie, de magnetische kracht van zijn verzen steeds sterker en van meer invloed. Dan heeft hij den hoorder in zijn macht en voert hem werwaarts hij wil. Want dan juist stijgt uit de realiteit, waartoe hij zich schijnbaar beperkt en die hij zoo direct mogelijk weergeeft, als een bedwelmende essence het indirect bedoelde, de diepere beteekenis van wording, bestaan en toekomst.

Niet valt te ontkennen dat door dit tweeledige soms een duisterheid, een waas over zijn gedichten komt, dat den oppervlakkigen lezer moet afschrikken. Voor wie niet de moeite genomen heeft zoo diep mogelijk in den geest des dichters door te dringen, is hij door de sprongen - van ‘overgangen’ is geen sprake - van het werkelijke op het zinnebeeldige, door het telkens afdwalen naar het abstracte, het samenvoegen in dieper aanwezig verband van het schijnbaar onsamenhangende, in dergelijke verzen moeilijk te volgen, allicht onverstaanbaar.

Ook door het op het eerste gehoor vreemde zijner tegenstellingen in verband met de bedoeling van het geheel.

Men oordeele naar het onderstaande:

> No words of routine this song of mine,
> But abruptly to question, to leap beyond yet nearer bring;

This printed and bound book - but the printer and the printing-office boy?
The well-taken photographs - but your wife or friend close and solid in your arms?
The black ship mail'd with iron, her mighty guns in her turrets - but the pluck of the captain and engineers?
In the houses the dishes and fare and furniture - but the host and the hostess, and the look out of their eyes?
The sky up there - yet here or next door, or across the way?
The saints and sages in history - but you yourself?
Sermons, creeds, theology - but the fathomless human brain,
And what is reason? and what is love? and what is life?

Voor wie de opeenvolgende in vraagvorm gegeven tegenstellingen niet begrijpt als evenveel middelen om het onderscheid te doen gevoelen tusschen het meer of minder belangrijke van arbeid of arbeider, - schijn of werkelijkheid - stof en stofbezieling enz., zal dit gedicht met zijn nog als in laatste klimming ernstig antwoord vragend slot wel zeer vaag lijken.

Ik hoop dat het mij gelukt is in het bovenstaande enkele hoofdtrekken te geven ter karakterizeering van Whitman als dichter - en daarin tevens de verklaring van de houding door het Amerikaansche en een groot deel van het beschaafde Europeesche publiek tegenover zijn verzen aangenomen.

Wij moeten dezen dichter in zijn geheel nemen - en zeker is het eigenaardig op te merken, dat Europa en voornamelijk Engeland dit eer heeft weten te doen dan Amerika. Gaan wij zijn werk beoordeelen volgens de regels, door de aesthetica overgehaald uit de Europeesche kunst tot onze dagen, dan komen wij tot de slotsom dat het den dichter geheel ontbreekt aan de ‘artistieke’ zelfbeheersching, welke alleen den meesterartiest kenmerkt. Evenals zijn ‘Salut au Monde’ en tal van andere groote gedichten, lijden ook zijn ‘Children of Adam’ aan een smakelooze breedsprakigheid die, vooral als hij zich vermeit in reeksen van fyziologische bizonderheden, vermoeit en ontstemt, maar - er staat tegenover, dat zijn doel zoo hoog is en tevens zoo ver verwijderd van eenig kunstdoel, dat de billijkheid hier een anderen maatstaf vordert.

De grootste bekoring zijner verzen is hun spontane natuurlijkheid, die altijd nieuw blijft. Zij hebben het ruime en luchtige van het zeestrand dat ons dieper doet ademen, en er

komt ons steeds iets uit tegemoet dat aan de verhooring van zijn wensch doet gelooven:

> Bloedroode rozen - doorgeurt dit mijn boek!
> Frissche wateren - besproeit mijne verzen!
> Lente, o geef mij van 't uwe, voor ik het sluit, om tusschen de bladen te leggen;
> Ochtend-purper der heuvelen - geef mij van 't uwe;
> Onsterfelijk gras, van het uwe!

W.G. VAN NOUHUYS.

(*Slot volgt.*)

Afstammingsleer en Darwinisme door Lord Salisbury geoordeeld.

Terecht zegt het Engelsche tijdschrift Nature, dat de bijeenkomst van de ‘British Association for the Advancement of Science’, die dit jaar te Oxford gehouden werd, in velerlei opzicht eene gedenkwaardige zitting geweest is.

Niet alleen omdat op deze vergadering voor het eerst openlijk mededeeling geschiedde van eene belangrijke ontdekking, die twee bekende Engelsche geleerden gedaan hebben. Eene ontdekking die hierop neerkomt, dat onze atmosferische lucht, behalve uit de beide elementen zuurstof en stikstof, ook nog bestaat uit een derde gas, dat met deze beide gemengd is, tot een bedrag van ongeveer 1 % van de aanwezige stikstof. Dit nieuwe gas is hoogstwaarschijnlijk eveneens eene elementaire stof, die een van de nog open plaatsen in Mendeleef's bekende tabel inneemt.

Maar vooral omdat de bijeenkomst geopend werd met eene redevoering waarvan de Daily News, reeds den dag vóór zij werd uitgesp roken, terecht kon voorspellen, dat, waar telken jare de presidiale openingsrede van de Association een zeker aantal lezers vindt, het aantal van die lezers dit jaar verhonderd-, indien niet verduizendvoudigd zou wezen, omdat hij die haar zou uitspreken een der groote politieke figuren van onzen tijd is. Een staatsman, leider van de vooral in het Hoogerhuis zoo oppermachtige conservatieve staatspartij en die, zooals wij het in Engeland aan verschillende voorbeelden gezien hebben, bovendien nog gelegenheid vond om op ander gebied dan dat der practische politiek zijne gaven aan te wenden, terwijl men van hem zeggen mag dat hij, althans op het gebied van

physica en chemie, over eene uitgebreide feitenkennis beschikt, ook al is hij niet zelfstandig voorganger op dat gebied geworden.

Het feit dat de Markies van Salisbury voor dit jaar tot president was gekozen, was echter niet alleen het bewijs dat men hem, die reeds sedert lang lid der Royal Society is, als beoefenaar der natuurwetenschap hoog stelt, maar goldt tevens als eene beleefdheid aan de Universiteit van Oxford, die Lord Salisbury met hare hoogste akademische waardigheid, die van Kanselier bekleed heeft.

Zoo zag men dan ook bij de plechtige opening van deze ‘meeting’ der Association in het Sheldonian Theatre te Oxford den Kanselier op zijn zetel troonen in de zwart met gouden toga, waardoor deze zich dadelijk van de in het rood gedoste doctoren en professoren onderscheidt.

Eerst nadat de aftredende voorzitter de zitting met enkele woorden geopend had, verliet Lord Salisbury het akademische gestoelte der eere en richtte hij, omstuwd door pedellen en slippendragers, zijne schreden naar het spreekgestoelte waar hij in zijn nieuwe kwaliteit, die van voorzitter der ‘Association’, zijne rede zou uitspreken.

De Engelsche geïllustreerde tijdschriften brachten ons kort daarna de af beelding van de forsche figuur van den staatsman, gehuld in de ambtsgewaden van de Universiteit, handelende over velerlei onderwerpen van hoog belang voor de natuurwetenschappen, tegenover een auditorium waarin de besten van Engelands geleerden op ieder gebied ruim vertegenwoordigd waren.

Buiten dat auditorium waren duizenden in gretige afwachting om door dagbladen en tijdschriften zoo spoedig mogelijk te vernemen, wat deze veteraan op het staatstooneel aan de beoefenaars der natuurwetenschappen zou te zeggen hebben.

Toen ruim een uur later de redevoering was uitgesproken, was ieder van de hoorders zich bewust naar eene merkwaardige uiting van het veelzijdig talent van den spreker geluisterd te hebben. Boeiend en glashelder, geestig en skeptisch, niet altijd correct wat zijne gegevens betreft, maar steeds *ad rem* in zijn betoog, had hij hun eene waarschuwing toegediend om toch vooral niet uit het oog te verliezen hoe talrijk de gelegenheden zijn waarbij de beoefenaars der natuurwetenschappen een ‘*ignoramus*’ moeten uitspreken en hoezeer de hypothesen waarvan

zij zich bedienen om uit de waargenomen feiten een samenhangende voorstelling van de verschijnselen op te bouwen, nog nadere bevestiging behoeven en er dikwijls nog verre vandaan zijn, algemeene instemming te hebben verworven.

Vooral bij het laatste gedeelte zijner rede, waarin hij een blik wierp op de natuurhistorische wetenschappen, spitsten velen hier te Oxford de ooren. Na in uiterst fijnen vorm hulde gebracht te hebben aan Darwin als mensch en als geleerde, stelde Lord Salisbury boudweg de vraag, of men niet evenveel recht had om, met den genialen physicus Lord Kelvin (beter bekend als Sir William Thomson), aan een vooraf doordacht en liefderijk scheppingsplan een veel grooter plaats in de wordingsgeschiedenis der levende organismen in te ruimen, dan in de latere jaren gewoonte geworden was.

Het lijdt geen twijfel of juist dit gedeelte van Lord Salisbury's redevoering heeft in zeer groote kringen ook buiten de Association zijne uitwerking niet gemist. Die uitwerking wordt in een Engelsch tijdschrift als volgt samengevat: ‘De hypothese van Darwin is in de latere jaren door de menigte omhelsd, maar niet zonder weifeling en tegenstribbeling. Geen krachtig kampioen van tegenovergesteld gevoelen heeft zich doen hooren en het leekenverstand is overstelpt geworden door een overvloed van technische betoogen en heeft zich daardoor tot mokkende toestemming gedwongen gezien. Thans heeft voor het eerst sedert jaren van een plaats van gezag een stem gesproken, die de hoop weder verlevendigd heeft, dat het juk waaronder onwillige gemoederen zuchten, zou kunnen worden verbroken; dat de omverwerping van de afstammingsleer nog mogelijk zou wezen, en dat het scheppingsplan daarvan weder de plaats zou mogen innemen. Lees slechts de artikelen in de voornaamste dagbladen en gij zult zien hoe levendig die hoop is, en hoe gaarne een groot aantal van de beschaafden en belezenen van onzen tijd datgene wat door Treviranus en Lamarck begonnen, door Darwin en Wallace ter overwinning geleid en door Huxley, Haeckel, Weismann en anderen nader uitgewerkt werd, ongedaan zouden willen maken.’

Het heeft er dus allen schijn van alsof door Lord Salisbury bij deze gelegenheid een oorlogskreet tegen het Darwinisme is aangeheven en ongetwijfeld wordt zijne rede door velen aldus

opgevat. Men lette echter op hetgeen in deze zelfde openingszitting verder heeft plaats gegrepen. Immers, terwijl de British Association bij haar vorig bezoek aan Oxford in 1860 het tooneel geweest was van een merkwaardig steekspel tusschen den Bisschop Wilberforce en Professor Huxley, waarbij eerstgenoemde, die den strijd op persoonlijk terrein had overgebracht, door de ongeëvenaarde slagvaardigheid van den aangevallene het onderspit moest delven, zoo was het nu, na 34 jaren, dezelfde Huxley, die opstond om op zijn beurt tot Lord Salisbury het woord te richten. Hoewel het hem aan te zien is dat een zwakke gezondheid het klimmen der jaren onmiskenbaar onderstreept, hadden ook ditmaal zijne woorden eene groote en vèrstrekkende beteekenis.

Het kon uit den aard der zaak geen polemiek zijn, die in deze plechtige zitting door hem met den voorzitter zou gevoerd worden. Maar toch wist hij op meesterlijke manier het auditorium in enkele woorden op den waren stand van zaken te wijzen en vond daartoe gelegenheid omdat hem de taak was opgedragen - naar Engelsche gewoonte - den spreker voor het gehoorde dank te zeggen. Zijnerzijds liet hij nu al het licht vallen op datgene waardoor het groote verschil dat 1894 met 1860 aanbiedt eerst recht aan den dag treedt - het feit nl. dat diezelfde Lord Salisbury in zijne rede nadrukkelijk verklaard heeft, dat geen voorstander van de leer van de onveranderlijkheid der soorten thans nog aanhangers zou vinden en dat de overgang van soorten in andere, die daarvan belangrijk afwijkende kenmerken vertoonen, als vaststaande kan worden aangemerkt. Terecht begroette hij dus Lord Salisbury als een ‘distinguished convert!’

Afstamming met langzame wijziging, evolutie met andere woorden, is dus ook voor Lord Salisbury een voldongen feit, en juist daarover heeft de groote strijd der laatste veertig jaren geloopen. Of in de verklaring van de *wijze* waarop evolutie tot stand komt, eerder aan Lamarck of aan Darwin, aan Spencer of aan Weismann de palm moet worden toegekend, dit kan ons, zeide Huxley met veelbeteekenenden nadruk, relatief koud laten, waar het hoofdpunt, *dat* er nl. evolutie plaats vindt, thans algemeen erkend wordt en de voorzitter er nog zooeven het zegel van zijn gezag op gedrukt heeft.

Zoo is dus de afstammings-leer in 1894 te Oxford zelfs door

den tot zoo groote voorzichtigheid aanmanenden voorzitter in ronde woorden onderschreven. En het verdient de aandacht dat Darwin zelf dat groote verschil tusschen de evolutie (d.i. de langzame ontwikkeling van plant- en diersoort door gewijzigde afstamming, als tegengesteld aan de zelfstandige schepping van iedere soort) en tusschen zijn eigen theorie tot verklaring van die evolutie, welke men het Darwinisme in eigenlijken zin zou kunnen noemen, nooit uit het oog heeft verloren. Hij schreef bijv. reeds in Maart 1863 aan Lyell, die in zijn hart overtuigd was, maar die gemoedsbezwaren had tegen de mogelijkheid van bloedverwantschap tusschen den mensch en lagere diersoorten, als volgt (Life and Letters, vol. iii, p. 13):

‘Ik ben geheel overtuigd, dat gij..... het geloof aan de onveranderlijkheid der soorten op sommige oogenblikken even volledig hebt prijs gegeven als ik zelf. Naarmate mijn werk vordert ben ik steeds meer bevredigd door variatie en natuurkeus, maar dat gedeelte van het vraagstuk beschouw ik als van minder gewicht, hoewel van meer persoonlijk belang voor mijzelf.’

Wanneer wij dus de begrippen afstammingsleer en Darwinisme goed uiteenhouden, moeten wij ons de vraag voorleggen met welk recht Lord Salisbury, die zooals wij zagen de afstammingsleer heeft omhelsd, het doet voorkomen alsof er eene krachtige reactie tegen het Darwinisme, tegen de verklaring dus van de afstamming door de werking der natuurkeus, zou ontstaan zijn.

Zelf zegt Lord Salisbury van het Darwinisme in een ander deel zijner rede: ‘de innerlijke kracht dezer theorie wordt bewezen, althans in dit eene opzicht, dat zij in de onderdeelen der wetenschap tot wier gebied zij behoort, eene volledige omwenteling in de methoden van onderzoek heeft teweeg gebracht. Vroeger had de studie der levende natuur eene neiging om uitsluitend statistisch te zijn, sedert Darwin is zij bij voorkeur historisch geworden.’ Veel meer dan vroeger dringen zich dus de vragen op den voorgrond: hoe is het organisme geworden, hoe heeft het zich ontwikkeld van de vroegste stadiën tot den vollen wasdom? Daarentegen neemt de beschrijving van den bestaanden toestand naar verhouding veel minder plaats in.

Na deze hulde aan Darwin's theorie gebracht te hebben wijst Lord Salisbury er op dat allerminst eenstemmigheid be-

staat onder de beoefenaars der wetenschappen van het leven in het erkennen van de natuurkeus als de *eenige*, ja zelfs als de *voornaamste* oorzaak van de eindelooze vormwijzigingen, die langzamerhand aan de thans levende planten- en dierenwereld het aanzijn gegeven hebben.

Zij die in het ontbreken van die eenstemmigheid een bewijs willen zien dat de beteekenis van het Darwinisme aan het tanen is, verzuimden Darwin zelf te lezen. In het slothoofdstuk van zijn Origin of Species (zesde editie, p. 421) schrijft hij in 1872: 'Daar mijne denkbeelden in den laatsten tijd dikwijls verkeerd zijn voorgesteld en men beweerd heeft, dat ik de verandering der soorten uitsluitend aan de werking der natuurkeus toeschrijf, zij het mij vergund op te merken, dat ik in de eerste uitgave van dit werk (en ook later) de volgende woorden op eene in het oog loopende plaats - aan het eind van de Inleiding - heb gebezigd: "*Ik ben overtuigd dat de natuurkeus de voornaamste maar niet de eenige oorzaak van wijziging geweest is*." Dit heeft niet geholpen. Groot is de macht van telkens weder herhaalde verkeerde voorstellingen, maar gelukkig bewijst de geschiedenis der wetenschap dat deze macht niet lang aanhoudt.'

Toen Darwin dit in 1872 schreef, zal hij weinig vermoed hebben dat nog in 1894 de voorzitter van de British Association wèl gedaan zou hebben het te herlezen. Ook op Lord Salisbury past deze strafpredikatie en ook hij staat er schuldig aan thans weder tot het postvatten en verspreiden van onvolledige en gedeeltelijk onjuiste voorstellingen te hebben medegewerkt.

Er hebben echter in het laatste decennium gebeurtenissen plaats gevonden, die Lord Salisbury ten deze gedeeltelijk verontschuldigen. Niet Darwin zelf, maar zijne volgelingen hebben aanleiding gegeven tot de waarschuwing om de natuurkeus toch vooral niet als de eenige factor, waardoor de afstamming beheerscht wordt, te beschouwen. Er zijn wel degelijk onder die volgelingen velen die in zekeren zin *plus royaliste que le roi*, in dit geval feller Darwinist dan Darwin zelf zijn. De meest bekende en de meest begaafde onder hen is de zoöloog August Weismann te Freiburg. 'Weismann', hoorde ik een bekend Engelsch dierkundige eenmaal in het openbaar zeggen, 'is de man op wien de mantel van Darwin gevallen is.' Die uitspraak

zegt veel, waar wij weten dat zij door een Engelschman op Britschen bodem gedaan werd. Sedert 1882 heeft Weismann in een reeks heldere en bevattelijke brochures een aantal denkbeelden opgeworpen, die in hooge mate de aandacht trokken, en die zoowel warmen weerklank gevonden als hevige tegenspraak uitgelokt hebben.

Bij eene latere gelegenheid stel ik mij voor zijne veelbesproken en sedert 1892 door hemzelf in een groot werk afgeronde theorie der erfelijkheid meer uitvoerig te behandelen. Thans moet ik slechts aanwijzen hoe het geschiedde dat hij eene reactie in het leven riep, die zich tegen Darwin's leer der natuurkeus als verklarend beginsel van de afstammingsleer gewend heeft, en hoe het komt dat Lord Salisbury in dezen strijd der meeningen zoo onverwacht partij heeft gekozen en juist zekere geschriften van Weismann tot kapittel en vers van zijne aanvallen gemaakt heeft.

De verklaring van een en ander ligt zeer voor de hand, wanneer wij vernemen dat Weismann zijne denkbeelden over Darwin's leer der natuurkeus ten vorigen jare in twee artikels in een bekend Engelsch maandschrift, de *Contemporary Review*, heeft uiteengezet. Die Review heeft natuurlijk een grooteren en geheel anderen kring van lezers dan de Duitsche brochures en de grootere werken van denzelfden schrijver ooit hadden en het is door haar dat Lord Salisbury en velen zijner hoorders in de Meeting der British Association opmerkzaam zijn geworden op het bestaan van een meeningsverschil over de vraag hoe vèr Darwin's verklaring van het afstammingsproces geacht mag worden te reiken.

Immers de artikels van Weismann hadden een polemisch karakter en bij hun titel: The All-sufficiency of Natural Selection behoorde nog als ondertitel: a reply to Herbert Spencer.

Niemand minder dus dan deze befaamde Engelsche wijsgeer, schrijver van de Principles of Biology en van vele andere zeer bekende werken, had Weismann uit zijn tenten gelokt door eenige maanden te voren in diezelfde Contemporary Review een tweetal opstellen te plaatsen onder den titel: The Inadequacy of Natural Selection. Zoo stonden dus die twee als kampvechters tegenover elkander en was de beteekenis en strekking - wat de Duitschers zoo schilderachtig de ‘Tragweite’ noemen - van Darwin's leer der natuurkeus het onderwerp van hun debat.

De beide strijders waren aan elkander gewaagd. De een is uitstekend natuurkenner, die zijn sporen als zelfstandig voorganger op het gebied van geduldige en exacte waarneming reeds lang verdiend heeft en die door zijn studiën over ontwikkelingsgeschiedenis van insekten, door zijn werk over de voortplanting der Hydromedusen, en door dat over de met de seizoenen wisselende kleurverschillen der vlindervleugels een eerste plaats onder de zoölogen van zijn tijd heeft ingenomen. De ander is een denker, een theoreticus, die altijd door de wetenschappen van het leven in hooge mate geboeid is geweest, maar die zich nooit als zelfstandig waarnemer op dat gebied heeft doen kennen, nooit eenig onderdeel van die wetenschappen door eigen arbeid heeft verrijkt.

Reeds in de jaren van 1850-58, vóór de verschijning van Darwin's werk, was Spencer een warm aanhanger van de afstammingsleer en wendde hij meer dan eens vruchtelooze pogingen aan om Huxley tot die leer te bekeeren. Van Spencer als philosoof schrijft Darwin in een brief aan Ray Lankester (Life & Letters, iii, p. 120) ‘I suspect that hereafter he will be looked at as by far the greatest philosopher in England, perhaps equal to any that have lived.’ Maar dat hij niet blind was voor de bedenkingen waartoe Spencer's deductieve betoogtrant somtijds aanleiding geeft, bewijst een fragment uit een anderen brief (Life & Letters, iii, p. 56) waar Darwin schrijft, op Spencer doelende: ‘If he had trained himself to observe more, even at the expense, by the law of balancement, of some loss of thinking power, he would have been a wonderful man.’

De *onvoldoendheid* van de leer der natuurkeus tegenover de *almacht* der natuurkeus; dit waren dus de strijdleuzen onder welke de beide kampioenen elkaar te lijf gingen. Wij zagen hierboven reeds dat Darwin meer dan eens nadrukkelijk als zijne meening heeft uitgesproken, dat de natuurkeus niet de eenige factor is door welke de afstamming met langzame wijziging in het dieren- en plantenrijk wordt veroorzaakt. Darwin zou dus tot op zekere hoogte aan de zijde van Spencer gestaan hebben, hoewel het aan geen twijfel onderhevig is, dat vele bijzonderheden van het betoog van Spencer geen genade in zijne oogen zouden gevonden heb-

ben. Spencer heeft namelijk een aantal gevallen bijeengebracht, die naar zijne meening onmogelijk door middel van de werking der natuurkeus te verklaren zijn en voor welke hij meent dat de directe overgang van wijzigingen van zekere organen van ouders op kinderen, de juiste en de eenige verklaring is. Wijzigingen die op hare beurt het gevolg zijn van het meerdere of mindere gebruik dat van die organen gemaakt wordt tijdens het leven van het dier, en bij welke de mogelijkheid onherroepelijk moet buitengesloten worden, dat door de natuurkeus deze wijzigingen in haar eerste ontstaan zouden kunnen bevorderd en in haar verdere ontwikkeling zouden kunnen versneld worden.

Weismann daarentegen hecht aan de werking der natuurkeus eene nog algemeenere beteekenis dan Darwin zelf - misschien ingevolge diens groote bescheidenheid - daaraan heeft durven toekennen en schrijft (Contemp. Rev. p. 338): ‘wanneer mijne tegenstanders mij brandmerken als een ultra-Darwinist, die het door dien grooten natuuronderzoeker gevonden beginsel op eenzijdige wijze overdrijft, zoo maakt dit misschien indruk op menig angstig gemoed, dat reeds bij voorbaat overal het *juste milieu* als het eenig juiste beschouwt. Mij schijnt het daarentegen dat men nooit reeds *a priori* kan zeggen hoe ver een verklarend beginsel wel reikt. *Eerst moet er de proef mede genomen worden* en mijne fout of mijne verdienste bestaat daarin dat ik die proef genomen heb. Eerst langzamerhand heb ik de geheele beteekenis (Tragweite) van het beginsel der natuurkeus leeren kennen en moet erkennen, dat ik daardoor nog verder gevoerd ben, dan de gevolgtrekkingen waartoe Darwin zelf gekomen is. De vooruitgang in de wetenschap gaat meest gepaard met een strijd tegen vastgewortelde vooroordeelen: de erkenning van eene mogelijke overerving van verkregen eigenschappen was één daarvan. Nu deze overwonnen is laat zich de ware beteekenis der natuurkeus overzien, eerst nu kan zij volledig worden toegepast. Daarmede is men niet tot *overdrijving* maar tot *volledige toepassing* van dat verklarende beginsel gekomen.’

Wij zien dat Weismann in deze regels als vaststaande aanneemt, dat van eene overerving van bij het leven verkregen eigenschappen geen sprake is, terwijl Spencer juist aan die overervering van functionele, tijdens het leven nog nader ontwikkelde variaties groote waarde hecht. Op zoodanige overer-

ving van orgaanwijzigingen, die in het dierlijk lichaam door de functie zelve van die organen worden te voorschijn geroepen, berustte de verklaring die Lamarck van de ook door hem verdedigde afstammingsleer gaf. Een spier die tijdens het leven krachtig geoefend werd zou in de afstammelingen van zoodanig individu reeds krachtiger aangelegd zijn als gevolg van die oefening dan bij andere individu's, wier ouders diezelfde spieroefening zouden hebben nagelaten[1)]; het telkens weder naar boven strekken van den giraffenhals om zooveel mogelijk voedsel aan het hooge geboomte te ontleenen, zou eene ook voor het nageslacht voordeelige oefening geweest zijn, omdat iedere volgende generatie reeds daardoor den aanleg tot weder langeren en krachtigeren hals mede ter wereld bracht.

Spencer heeft voor deze verklaringswijze volle sympathie (hoewel ook hij bij de giraffen de natuurkeus liever als verklaring wil laten gelden); Darwin ruimde haar nog slechts eene bescheidene plaats in en had weinig eerbied voor Lamarck, die in slechteren vorm hetzelfde gaf wat ook Darwin's grootvader Erasmus Darwin in zijne ‘Zoonomia’ reeds had verkondigd. Van Lamarck's boek schrijft Ch. Darwin (Life and Letters, iii, p. 14): a wretched book from which I gained nothing.

Dit neemt niet weg dat Darwin verschillende voorbeelden meende te kennen, die niet door de natuurkeus, maar door zoodanige directe overerving van de gevolgen van gebruik of van onbruik moeten verklaard worden.

Zoo wegen bij de tamme eend de vleugelbeenderen minder en de achterpooten meer dan bij de wilde, een gevolg van het feit dat eerstgenoemde minder vliegt en meer loopt. Deze eigenschap zou nu door directe overerving zonder behulp van de natuurkeus op latere geslachten overgegaan zijn, althans versterkt zijn geworden.

Ook bij in het wild voorkomende diersoorten meent Darwin het direct gevolg van onbruik van bepaalde organen niet te kunnen loochenen, hoewel hij er daarbij op wijst hoezeer natuurkeus dat verschijnsel krachtig kan ondersteunen, jazelfs in sommige gevallen ten onrechte aan het gevolg van onbruik zou worden toegeschreven datgeen wat inderdaad alleen aan natuurkeus te danken is.

1) In zijne inaugureele oratie: ‘De Harmonie van het dierlijk leven eene openbaring van wetten’ heeft Donders in 1848 soortgelijke beschouwingen verkondigd.

Zoo bijv. het verdwijnen van de vleugels bij insektensoorten, die op kleine eilanden midden in den Atlantischen oceaan leven, hetgeen veeleer moet toegeschreven worden aan de onmiskenbaar gunstige beteekenis in den strijd om het bestaan van iedere variatie in de richting van kleiner vleugels of geringer vliegvermogen. De afstammelingen van zoodanige variaties zullen veel meer in leven gebleven zijn, dan die van de normale vliegers, die in grooteren getale aan het gevaar bloot stonden met winderig of stormachtig weder zeewaarts gedreven te worden en om te komen.

Gelijksoortige gevallen zijn nog die van de in duistere rotsholen levende visschen en amphibiën wier oogen kleiner en wier gezichtsvermogen minder voldoende is geworden of zelfs geheel ontbreekt. In al dergelijke gevallen is Darwin geneigd om de overerving van de directe gevolgen van onbruik van bepaalde organen te erkennen, ook bij in het wild levende diersoorten.

Toch is en blijft deze verklaring van het optreden van zich langzamerhand wijzigende afstammelingen bij Darwin naar verhouding op den achtergrond en is Lamarck's naam daaraan in die mate vastgeknoopt, dat men nu onlangs in Engeland met den naam van neo-Lamarckianen diegenen is gaan aanduiden, die met Spencer aan deze oorzaak voor soortswijziging groot gewicht hechten, terwijl de naam neo-Darwinianen ter zelfder tijd ter kenschetsing gekozen werd van hen die met Weismann aan Darwin's leer der natuurkeus eene steeds stijgende waarde toekennen; ja geneigd zijn haar als de eenige verklaring van de afstamming en de ontwikkeling der soorten te laten gelden.

Het is dus Weismann, die bij herhaling en met kracht van argumenten is opgetreden tot loochening van de overerving van hetgeen door gebruik en oefening tijdens het individueele leven verkregen wordt. Reeds dadelijk zij hier opgemerkt dat de plantkundigen het altijd zeer goed hebben kunnen vinden met de afstammingsleer zonder deze bijvoeging. Van vergrooting of versterking van organen tengevolge van verhoogde werkzaamheid, die met wat wij bij dieren oefening noemen vergelijkbaar ware, is bij de planten al even weinig sprake als van verkleining of verdwijning ingevolge verminderde eischen tijdens het individueele leven. Lamarck had het dierenrijk op het oog en zoo de ontwikkeling van het plantenrijk zonder de

medehulp van het door hem op nieuw geformuleerde beginsel kan begrepen worden, bestaat er een sterk vermoeden dat zulks ook misschien in het dierenrijk het geval zal zijn.

Hoe verklaart Weismann dan gevallen als die waarop zoo straks gewezen werd: de onmiskenbare vermindering in gewicht van het vleugelskelet van tamme eenden in vergelijking met hunne wilde stamgenooten? Hij doet zulks door middel van een betoog dat ook reeds vroeger, hoewel in minder afgeronden vorm, door Romanes geleverd werd. Hij wijst er op dat het voortreffelijk pasklaar maken van de verschillende organen ten gevolge van de natuurkeus - het overwinnen van de geschiktsten in den strijd om het bestaan - ons een denkbeeld geeft hoe die voortreffelijkheid, hoe die juiste aanpassing aan de levensomstandigheden, gaandeweg te voorschijn is getreden. Maar hij vestigt er met nadruk onze aandacht op dat natuurkeus even noodig is om de voortreffelijkheid *op den duur te laten voortbestaan* als om haar te voorschijn te roepen. Veranderen de levensomstandigheden en met deze de voorwaarden waaronder de strijd om het bestaan gevoerd wordt, zoo kan het dus voorkomen dat zoo groote voortreffelijkheid van een bepaald orgaan ophoudt eene even gewichtige levensvoorwaarde te zijn. Zoodra dit het geval is verliest de strijd om het bestaan ten aanzien van de verschillende wijzigingen van dit orgaan zijne selectieve, zijne uitkiezende, de voortreffelijksten begunstigende beteekenis. Graden van meerdere of mindere voortreffelijkheid worden alsdan in de opvolgende geslachten dooreengemengd en niet meer zoo pijnlijk gezift als toen iedere kleine ongunstige afwijking de levenskansen met eenige percenten deed dalen, en daarmede het overerven van die ongunstige afwijking op een volgend geslacht beperkte. Er ontstaat dus achteruitgang tengevolge van het wegvallen van de natuurkeus, tengevolge van die dooreenmenging dus, en aan dit verschijnsel heeft Weismann den eenigszins barbaarschen naam van P a n m i x i e of negatieve selectie gegeven. En wij zien dat op deze wijze bepaalde organen langzame wijziging kunnen ondergaan, ja zelfs geheel kunnen verdwijnen, zonder dat wij behoeven aan te nemen dat de gevolgen van het in onbruik raken dier organen zich als zoodanig op een volgend geslacht hebben overgeërfd.

Niet o m d a t zij hunne oogen minder behoefden te gebruiken gaan dus de oogen van de holendieren gaandeweg achteruit

in vergelijking met hunne naaste verwanten, die in het licht leven, maar omdat de gewijzigde levensvoorwaarden binnen de grot het gezichtsorgaan uit den aard der zaak aan de werking der selectie onttrokken hebben. Niet o m d a t de tamme eend minder van zijne vleugels gebruik maakt en dat mindere gebruik overgeërfd wordt, zien wij die vleugels in volgende generaties zwakker en de pooten sterker worden, maar omdat bij de tamme eend, die zooveel gemakkelijker zijn voedsel vindt, het vliegvermogen niet meer die uitkiezende, die ziftende beteekenis heeft als bij de wilde, kunnen daar de slechtere vliegers den leeftijd bereiken, die hen in staat stelt dezen minderen graad van voortreffelijkheid ook op het nageslacht voort te planten.

De strijd die er tegen Weismann van verschillende zijden gevoerd is om aan te toonen, dat toch wel degelijk tijdens het leven verworven eigenschappen op het nageslacht overerfelijk zijn, heeft er veel toe bijgedragen om allerlei misverstanden uit den weg te ruimen en heeft menig nieuw feit aan het licht gebracht. Het laatste woord is in deze materie nog niet gesproken, maar wel is het gebleken dat de feiten, die ten bewijze van zoodanige overerving in het veld kunnen worden gebracht uiterst gering in aantal zijn. Waar zij werden aangevoerd, gelukte het Weismann steeds aan te toonen, dat ook nog eene andere verklaring mogelijk was.

Zóó bij de erfelijkheid van ziektetoestanden, waarbij de mogelijke directe infectie van de kiem door mikro-organismen niet kan worden buitengesloten, zóó bij de erfelijkheid van verminkingen, die in verreweg de meeste gevallen bij deswege opzettelijk genomen proeven, achterwege bleef en in de enkele schijnbaar positieve gevallen aan andere oorzaken kon worden toegeschreven.

Hoe het zij, de weegschaal helt zeer bepaaldelijk over naar de zijde van Weismann wat dit onderdeel van zijn betoog betreft.

Leerzaam zijn vooral ook de zeer ingewikkelde voorbeelden, die juist in de laatste maanden tot hernieuwde polemiek hebben aanleiding gegeven, en die aan het gemeenschapsleven van bijen en mieren ontleend zijn.

Het is van algemeene bekendheid dat in de bijen- en mierenstaten behalve wijfjes en mannetjes ook een groot aantal

onzijdige werkbijen of werkmieren worden aangetroffen, die bij nader onderzoek wijfjes blijken te zijn zonder volledig ontwikkelde voortplantingsorganen. Het optreden van deze geheele kaste van ongeslachtelijke burgers van den insektenstaat kon toch waarlijk niet verklaard worden door overerving van functioneele wijzigingen, die bij normale wijfjes langzamerhand zouden zijn opgetreden, daar juist de wijziging die hier de voornaamste is, de steriliteit, uit den aard der zaak de mogelijkheid van overerving buitensluit. Het is evengoed bekend dat wanneer eene nieuwe kolonie gevormd wordt of wanneer nieuwe eieren door het wijfje gelegd worden, de werksters het in hunne macht hebben de uit de eieren voortkomende larven tot wijfjes (koninginnen) of tot nieuwe werksters zich te laten ontwikkelen, naarmate van de meer of minder rijkelijke voeding, die zij aan deze larven toereiken. Deze kunst, die de werksters verstaan, is een hoogst samengesteld instinct, zooals trouwens de zoo verschillende en veelzijdige instincten van de verschillende leden dezer insektenstaten steeds onder de meest ingewikkelde zijn gerekend. Dat door de werking der natuurkeus zoo samengestelde inrichtingen zouden kunnen worden te voorschijn geroepen moest in den aanvang ongeloofelijk schijnen en ook Darwin heeft al het gewicht gevoeld, dat aan deze gevallen voor de toetsing van zijn verklarend beginsel moet worden toegekend. Toch is hij in zijn beroemd hoofdstuk over de ontwikkeling van het instinct er in geslaagd om aan te toonen, dat ook het ontstaan van deze uiterst fijn bewerktuigde wezens door de werking der natuurkeus en eigenlijk door haar alleen kon verklaard worden. Naast het ontstaan van instincten door de positieve werking der natuurkeus, zien wij in diezelfde mierenkolonies het verdwijnen van instincten tengevolge van negatieve selectie (panmixie) op zeer treffende wijze toegelicht. Bij de welbekende slavenhoudende mierenkolonies (Polyergus rufescens) zijn het niet alleen de larven, de wijfjes en de mannetjes, die kunstmatig gevoed moeten worden, maar zelfs de werksters hebben ten eenenmale dat allernoodzakelijkste van alle instincten, het instinct om voedsel te herkennen en tot zich te nemen verloren! Plaatst men nabij eene halfverhongerde werkster een droppel honig of ander voedsel, zoo herkent zij dit niet eenmaal en zal zij niettemin den hongerdood sterven. Plaatst men daarentegen een van de slaven, die in de kolonie

met de voeding hunner meesteressen belast zijn naast haar, zoo zal zij onmiddelijk tot deze gaan met de bewegingen, waarmede zij gewoon is haar verlangen naar voedsel te kennen te geven. Zóó zeer heeft de gewoonte hier de kracht eener tweede natuur verkregen, dat het voedsel niet eenmaal herkend wordt en alleen de vreemde, in gevangenschap weggevoerde en tot slaaf gemaakte mier bij het nijpen van den honger wordt opgezocht. Schijnbaar het schoonste voorbeeld hoe zelfs het in onbruik raken van zoo machtige instincten, wanneer de gewoonte andere instincten daarnaast in het leven geroepen heeft, door het nageslacht wordt overgeërfd. Maar ziet, de werksters waarbij de overerving van zoo belangrijke nieuw verworven eigenschappen bewezen scheen, zijn steriel! Alleen de natuurkeus, maar ook zij alleen kan ons hier uit de moeilijkheid helpen en verklarend licht aanbrengen.

De natuurkeus werkt namelijk bij deze insektenstaten niet zoozeer door middel van de hen samenstellende individu's, maar het zijn de staten onderling, die, als hoogere eenheden opgevat, met elkander den strijd om het bestaan voeren.

Zoo zijn het dus de eigenschappen der koninginnen, die hier den doorslag geven. Die koningin wier nakomelingschap de voortreffelijkste specialisatie van organen en instincten zal vertoonen, heeft daarmede eene kolonie gegrondvest, die duurzamer toekomst heeft dan de minder voortreffelijke daarnaast. Hare dochters zullen op hare beurt koloniën stichten volgens hetzelfde type en onder deze zullen weder de voortreffelijkst georganiseerde den voorsprong hebben.

Een en ander maakt het begrijpelijk dat de bijenstaat, die slechts een enkele koningin telt, aan een nog hoogeren ontwikkelingstrap beantwoordt dan de mierenkolonie, waar er dikwijls meer dan eene zijn. Daar waar alle leden der kolonie afstammelingen van slechts een enkele moeder zijn, zal de natuurkeus scherper en nauwkeuriger de kolonies onderling kunnen ziften, dan waar de leden der kolonie van meer dan ééne moeder afstammen en dientengevolge de eenvormigheid van die nakomelingschap minder groot is.

Het zou ons te ver voeren om het geheele samenstel van de uitvoerige betoogen, die Spencer en Weismann over deze insektenstaten geleverd hebben hier te bespreken. Nog verscheidene andere onderzoekers hebben aan dit debat deelgenomen en ook

hier weder helt, voor een objectief toeschouwer, de weegschaal ten gunste van Weismann over.

Wij zijn dus getuigen van het voor de biologische wetenschap zeer zeker hoogst belangrijke verschijnsel, dat een naturalist van groote gaven, van veelomvattende belezenheid en van scherp waarnemingsvermogen de afstammingsleer vindt, waar Darwin haar gelaten heeft en de poging waagt om, met uitsluiting van andere factoren, de natuurkeus te verheffen tot de *eenige* oorzaak, die de ontwikkeling van plant en dier beheerscht.

Dat zoodanige beschouwing tevens eene vereenvoudiging van het probleem beteekent, behoeft geen betoog. Maar niet altijd is eenvoudigheid het kenmerk van het ware. Hoe het zij, het blijft van groote beteekenis, dat reeds thans alle krachten zich inspannen om de door Weismann opgeworpen strijdvraag te toetsen en het is begrijpelijk dat de levendige polemiek, die zich allerwege uit deze debatten ontspint, naar buiten den indruk moet maken als ware in het kamp der aanhangers van Darwin de grootste oneenigheid uitgebroken, ja zelfs als ware er eene reactie tegen de leer der natuurkeus uitgebroken, die hare aanstaande omverwerping waarschijnlijk maakt.

Wij hebben hierboven gezien hoe anders het in werkelijkheid is en hoe het aantal moeilijke afstammingsvraagstukken toeneemt, waarvan wij - dank zij Weismann's voorlichting - erkennen moeten dat alleen de leer der natuurkeus ons in staat stelt hunne oplossing te beproeven.

Het zij mij vergund er ten slotte op te wijzen hoe bij Weismann, ondanks al zijn warmte in den strijd, het koele verstand steeds zijne rechten behoudt en hoe openhartig hij de moeilijkheid erkent, die altijd verbonden zal blijven aan eene werkelijke toetsing van de werking der natuurkeus. Zoo schrijft hij woordelijk als volgt:

‘Zoodra men eene poging waagt om zich in bijzonderheden het proces voor te stellen, waardoor de natuurkeus, bijv. de kleine borstels en mandjes, waarmede de werkbijen voorzien zijn, heeft te voorschijn geroepen, dan blijkt het dat ons tot het verkrijgen van die voorstelling de detailgegevens ten eenenmale ontbreken. Zelfs kunnen wij naar mijne meening geen hoop voeden dat wij deze gegevens ooit zullen erlangen, nòch

in dit geval, nòch in veel eenvoudigere gevallen waarin de natuurkeus werkzaam is. Immers daartoe zou men vooreerst nauwkeurig moeten kunnen taxeeren hoe dikwijls de optredende variaties - ook de kleinste - onder duizend, honderdduizend of een millioen individuen werkelijk den doorslag kunnen geven over leven of dood, en vervolgens nog vele andere punten nauwkeurig moeten kunnen vaststellen, die steeds aan onze waarneming zullen ontsnappen, bijv. het aantal van de gelijktijdig levende individuen eener soort, de mate waarin zij binnen hun woongebied zich vermengen en het percentcijfer, waaronder zich de bedoelde variatie voordoet. Volgens mijne overtuiging zal dat alles nooit nauwkeurig kunnen worden vastgesteld en zoo zullen wij ook nooit in staat zijn de wijze waarop de natuurkeus werkt proefondervindelijk vast te stellen.'

Moeten wij erkennen dat Weismann in deze regelen het volle licht laat vallen op het hypothetisch karakter, dat de natuurkeus als verklarend beginsel altijd zal moeten blijven aankleven, wij zien daarin tevens een bewijs dat hij de strengste eischen van een wetenschappelijk betoog nooit uit het oog verliest. Toch was hij het die, zooals wij zagen, meer dan eenig ander de beteekenis van dat verklarend beginsel door tal van nieuwe voorbeelden heeft weten aan te toonen.

Niettemin wordt juist deze bekentenis door Lord Salisbury met nadruk gewraakt. Hij wil niet hooren van eene hypothese, die niet proefondervindelijk kan worden getoetst. Hij sluit de oogen voor het feit dat deze hypothese meer dan eenige andere in staat is om een onnoemelijk aantal problemen uit de planten- en dierenwereld verstaanbaar te maken. Problemen die sedert het ontwaken van de rede den mensch steeds zoozeer geboeid hebben, waar hij allerwege in de natuur eene zoo volkomene doelmatigheid, eene zoo fijn berekende wisselwerking, eene zoo ongeëvenaarde harmonie tusschen de organen der levende wezens en de omstandigheden waardoor zij zich in de natuur omgeven zien, aantreft. Die problemen worden voor hem die zijn Darwin goed heeft gelezen verklaarbaar, die raadsels zijn voor wie den sleutel der natuurkeus op hen toepast geen raadsels meer.

En het staat aan Lord Kelvin, Lord Salisbury en allen die

hen willen volgen volkomen vrij, om de hypothetische oplossing van Darwin te verwerpen en aan eene andere, even hypothetische de voorkeur te geven. Zeer zeker is de mogelijkheid gegeven, dat niet de werking der natuurkeus, maar dat hetgeen Lord Kelvin ‘intelligent and benevolent design’ noemt, geheel zonder tusschenkomst van den strijd om het bestaan en van de uitverkiezing der meest geschikten, die doelmatigheid en die harmonie heeft te voorschijn geroepen. Maar zij die tot deze teleologische natuurbeschouwing wenschen terug te keeren moeten zich wel bewust zijn, dat zij daarmede het gebied van de natuurwetenschap verlaten. De wetenschap kan alleen zoodanige hypothesen in haar gebied toelaten, die zich vastknoopen aan datgene wat binnen het gebied der waarneming valt, en die niet krachten te hulp roepen, buiten degene wier bestaan ons door onze zintuigen wordt geopenbaard en wier werking wij door onze rede hebben leeren verstaan.

Onder de oorzaken, die kunnen hebben medegewerkt om voor een uitval als die van Lord Salisbury den weg te effenen, behoort ook wel deze dat de schrijvers over afstammingsleer en Darwinisme in de latere jaren meer en meer in bijzonderheden zijn afgedaald en door het gebruik van nieuwe en niet altijd dadelijk verstaanbare technische termen vele belangstellende en leergrage lezers hebben afgeschrikt.

‘Lord Salisbury’ - zoo schrijft een Engelsch blad - ‘heeft ons doen zien dat een ervaren debater, volleerd in puntigen en scherpen woordenstrijd, in staat is om, door een plotselingen, schitterenden aanval, eene bres van eenige beteekenis te maken in datgene wat wij langzamerhand als een onneembare sterkte hadden leeren beschouwen. Het lijdt geen twijfel of de bres zal zeer spoedig gedicht zijn en bij die herstelling zullen de beoefenaars van de wetenschappen van het leven er voordeel van trekken, dat zij zullen genoodzaakt zijn om hunne aanvals- en verdedigingswapenen te verbeteren. Het is niet voldoende dat eene wetenschappelijke waarheid het geestelijk eigendom zij van eenige weinigen. Zij die de waarheid liefhebben behooren tot hare verspreiding bij te dragen en haar tot gemeen goed te maken. Daarvoor zijn echter een eenvoudige taal, een heldere stijl en eene goede rangschikking in het betoog hoofdvereischten’.

Over deze heeft Lord Salisbury zeker in hooge mate beschikt. En ook diegene zijner hoorders, die niet instemden met al hetgeen hij op dien avond verkondigd heeft, moeten erkennen, dat zij aan zijne lippen hebben gehangen en dat zij eene gedenkwaardige rede hebben aangehoord - gedenkwaardig zoowel om haren inhoud als om hem die haar voordroeg. Dat die rede haren invloed naar buiten zal doen gevoelen in omgekeerde verhouding tot het gezag, dat hij die ze uitsprak op het gebied der biologische wetenschappen mag doen gelden, valt niet te betwijfelen.

A.A.W. HUBRECHT.

Over den oorsprong van den Ridder met den zwaan.

I.

Lohengrin!

Wagnersche rhythmen en klankschakeeringen ontvoeren den geest naar het rijk van het geheimzinnige,.... en voor het oog verrijst een held, niet van deze wereld, omstraald van goddelijken glans, gebracht door een zwaan....

De jonge Elsa, de dochter van den overleden hertog van Brabant, is eens met haren jongeren broeder, den minderjarigen troonopvolger, in het woud gegaan en sedert dien dag is de knaap spoorloos verdwenen. Alle navorschingen zijn tevergeefs. Elsa lijdt er zwaar onder, dat men haar voor de schuldige houdt. Wel is haar kort daarop een ridder des nachts in een droom verschenen, die haar troost toegesproken en verkondigd heeft, dat haar broeder nog leeft, maar voor een hooger doel. Wie slaat echter geloof aan de droomen van de jonkvrouw? - Als nu koning Hendrik de Vogelaar - het was in de eerste helft der tiende eeuw - een gerechtsdag houdt te Antwerpen, wordt Elsa aangeklaagd den knaap te hebben vermoord, om zelf te kunnen regeeren. De aanklager is de machtige graaf Frederik van Telramund, zelf thans een pretendent voor den ledigen hertogstroon. Koning Hendrik staat voor een moeilijke rechtskwestie: zijn hart heeft reeds beslist ten gunste der maagd, zoodra zijn oog rust op de reinheid van uitdrukking in het gelaat van Elsa. Maar Frederik is een machtig man: hij biedt zich aan, door een tweegevecht iederen twijfel aan de juistheid zijner woorden weg te nemen. Wie zal voor Elsa optreden? Nog nooit is Telramund overwonnen. Uit de omstanders treedt

geen ridder naar voren. Zij zoekt hem ook niet in hare omgeving. Een voorgevoel zegt haar, dat er een wonder zal geschieden: haar ridder zal komen. - Een zwaan komt aangezwommen, achter zich een scheepje aan een gouden keten, daarin een ridder. Niemand kent dien vreemden held. Maar van hooge afkomst moet hij zijn: zijn gelaat is zoo fier, zijn optreden zoo zelfbewust, adel en goddelijkheid liggen over zijn wezen. Alle harten behooren hem, nog voor hij één woord uit, éene daad verricht. Elsa voelt zich met al de kracht van haar jeugdig bloed tot dien held aangetrokken, en ook hij verlangt de hertogsdochter tot vrouw, zal hij haar recht handhaven. Eén ding echter moet zij hem plechtig beloven: nooit te zullen vragen naar zijn naam, geslacht of vaderland. - Een kort tweegevecht tusschen den onbekenden ridder en Frederik van Telramund: Elsa's onschuld is bewezen.

Is die held werkelijk door den hemel gezonden? Ook de duivel kan zich vertoonen in engelengedaante. Een booze tong zaait argwaan in Elsa's hart, ja, openlijk wordt het Elsa voor de voeten geworpen, dat haar ridder door toovermiddelen heeft gezegevierd. - En in den stillen nacht, in het vertrouwelijk samenzijn, als geen vreemd oor de vraag vernemen kan en Elsa tevergeefs gestreden heeft, de onrust van haar gejaagd bloed tot kalmte te brengen, ontwringt zich aan hare lippen het verbodene: ‘Booze, lieve man, hoor wat ik u moet vragen, zeg mij uw naam, uw vaderland, uw geslacht....’ Verschrokken en bekommerd rukt de ridder zich los.... Hij toont zijn goddelijke kracht door Telramund, die thans als een sluipmoordenaar tot hem gedrongen is, te dooden.... Dan openbaart hij in volle vergadering, voor keizer en grooten, wie hij is. Hij komt uit een ver land, ontoegankelijk voor den niet ingewijde. Daar ligt een burcht, Monselvat geheeten, met een stralenden tempel binnen zijne muren. De reinsten der menschen bewaken daar een kleinood van onschatbare waarde: een schotel van zeldzamen oorsprong en zegen, den Graal. Engelen van den hemel hebben dien schotel daarheen gebracht. Wie den Graal dient, heeft bovenaardsche kracht. En wordt een Graalridder naar een ander land gezonden, als strijder voor het recht der deugd, zoo behoudt hij die heilige kracht, zoo lang zijn afkomst onbekend blijft. Wordt echter het geheim onthuld, zoo moet hij terug. ‘Ik’, zoo besluit de held, ‘werd door den

Graal tot u gezonden, mijn vader Parzival draagt zijne kroon; ik, zijn ridder, heet Lohengrin.'

En reeds verschijnt de zwaan, om den talmende met zich te voeren. Maar Elsa's onschuld moet helder als de dag zijn. Een nieuw wonder gaat geschieden. Lohengrin richt een vurig gebed ten hemel, een duif daalt neer ten bewijze, dat het gebed verhoord is. De zwaan duikt onder, en inplaats van het dier verschijnt plotseling de doodgewaande jonge hertog, Elsa's broeder. Maar niettemin: met weemoed zien koning en volk, en in machtelooze smart Elsa, den man heengaan van zoo heerlijken oorsprong, verdreven door een onbezonnen woord in een onbezonnen oogenblik.

Naast het muzikale trekt in deze schepping van Wagner boven alles het geheimzinnige van den held aan: zijn komst en heengaan, zijne uiterlijke machtvolle verschijning, zijne daden en woorden, het noodlot, dat hem ieder oogenblik bedreigt, want de grenzen van zijn geluk zijn enger gemeten dan die van den gewonen sterveling en eene voor ons zeer begrijpelijke vraag is onvergeeflijk in de sfeeren, die hem gezonden hebben. En al ware twijfelloos, wat hij meedeelt omtrent zijne herkomst, zijn wezen is daardoor niet verklaard: het klinkt als een sprookje, als een effectstuk, niet als de natuurlijke oplossing van de raadselen zijner persoonlijkheid; alles wordt slechts schijnbaar geopenbaard, de ban van het mysterieuse wordt slechts verplaatst, maar blijft onverbroken.

Met Wagner behoeven wij daarover niet te rechten. Want Wagner heeft, zooals bekend is, die stof niet zelf geschapen. In hoofdzaak putte hij uit een Duitsch gedicht uit het eind der 13de eeuw, dat reeds den naam 'Lohengrin' droeg en welks inhoud hij in hoofdlijnen en in menige bijzonderheid, zoover het den dramatischen dichter veroorloofd was, zeer conservatief behandelde, het geheel aanvullend met motieven uit verwante en andere middeleeuwsche Duitsche sagen[1)]. Wagners onbetwistbare verdienste zal het steeds blijven, dien schat zoowel dichterlijk als muzikaal op geniale wijze te hebben verwerkt, zonder den geest van het oorspronkelijke aan te tasten. Wat Immerman in zijn 'Merlin', Bilderdijk in zijn 'Elius' niet is gelukt,

1) Vgl. Franz Muncker, Richard Wagner (Bamberg 1891) p. 39 vlgg.

heeft hij bereikt: sedert de eerste opvoering van zijn Lohengrin (1850 in Weimar onder Franz Liszt) is de Ridder met den Zwaan eene algemeen bekende persoonlijkheid geworden, en thans een internationaal bezit der beschaafde wereld.

II.

In de tweede helft der 12de eeuw kenden Noordfransche dichters en hunne navolgers aan den Zwaanridder een anderen oorsprong en een anderen naam toe, voor zoover zijn oorsprong werd aangegeven en hij niet eenvoudig 'le chevalier au cygne', 'de ridder met den zwaan' heette. Zijn naam is Helyas of een verwante vorm daarvan en herinnert aan het oudtestamentelijke 'Elias'. 'Helias', schijnt dus een woord te zijn van 'willekeurigen, geleerden oorsprong'[1]. De ridder is in deze redacties in zijn jeugd een van de zeven kinderen geweest, die door hunne grootmoeder, uit haat tegen hare schoondochter, aan een dienaar waren overgegeven met het doel hen te dooden; die echter jaren lang door een kluizenaar werden opgevoed; daarna van hunne gouden of zilveren halskettingjes werden beroofd, waarmede zij geboren waren, zoodat ze op één na in zwanen werden veranderd; eindelijk door hun vader werden ontdekt, en nu behalve één, wiens ketting was beschadigd, de menschelijke gedaante terugkregen. De wisseling tusschen zwaan en mensch is een motief, dat in sprookjes en sagen van Germanen en Kelten en andere volken herhaaldelijk terugkeert. Dit gedeelte, 'de jeugd van den Zwaanridder', of, zooals Gaston Paris voorgeslagen heeft, 'les enfants-cygnes' 'de kinderen veranderd in zwanen', is oorspronkelijk een zelfstandig verhaal, dat vermoedelijk omstreeks 1150 aan de eigenlijke sage van den Ridder met den Zwaan werd toegevoegd, en ons dus evenzeer in het duistere laat omtrent den oorsprong van den Ridder als de Graalhistorie[2].

De zwaanridder als afgezant van den Graal en met den

1) Vgl. Golther, Lohengrin 1889. p. 4; anders P. Cassel, der Schwan in Sage und Leben, 3 Aufl. 1876. p. 36 en Aanm. 155.

2) Over de vier redacties van de jeugd van den Zwaanridder zie G. Paris, Romania XIX, 314 seq. - De lezing naar de Beatrix-redactie vindt men uitvoerig naverteld door H.C. Rogge, de Ridder met den Zwaan, Algem. Bibliotheek No. 65 (Leiden, Sijthoff).

naam Loherangrîn, waaruit zich later Lohengrin ontwikkelde, komt het eerst bij den Beier Wolfram von Eschenbach voor, aan het slot van zijn Parzival, uit het begin der 13de eeuw. Wolfram vond de verbinding van den zwaanridder met den Graal waarschijnlijk reeds in zijn Fransch model. Maar de opvatting van den Ridder als zoon van den Graalkoning Parzival en de naam Loherangrîn moeten Wolframs werk zijn. De naam Loherangrîn ontsproot uit de eigenaardigheid van den Beierschen dichter, iedere persoon in zijn Parzival van een naam te voorzien. 'Hoe vreemder die naam klonk, des te beter. Nauwelijks de helft der namen vindt men bij Wolframs voorbeelden, zoover deze vergeleken kunnen worden; hij vormde zich zijne eigennamen, deels uit gewone Fransche woorden, deels gebruikte hij zulke, die zijn geheugen uit zijne andere lectuur waren bijgebleven'. Nu was uit zijn bron de zwaanridder hem waarschijnlijk slechts bekend onder den naam 'li chevaliers au cygne'. Het toeval voert hem op een naam, die aan den held toebehoorde van een der 5 groote Fransche epen, die den historisch niet bewijsbaren strijd behandelen tusschen Lotharingers en Bordelesen.

De naam van dezen held was 'li Loherens Garins', de Lotharinger Garin, waarvan de gebruikelijkste vormen in Wolframs oor, - de dichter kon niet lezen of schrijven - als Loherangarîn, Loherangerîn, Loherangrîn klonken. De Duitsche dichter kon aan zijn eigenaardigheid toegeven, omdat in Duitschland dit Fransche gedicht geen bewerker had gevonden; hij wilde in ieder geval den zwaanridder niet tot een beschermheld van Lotharingen maken, daar een naam als Loherangrîn daarvoor zeer ongeschikt was[1)].

Uit de middeleeuwsche poëzie leeren wij niets omtrent den oorsprong van den geheimzinnigen ridder.

Het is een merkwaardig verschijnsel, dat de Zwaanridder niet slechts stof voor dichters was, maar dat tevens verschillende geslachten in de twaalfde eeuw en later den ridder den grondvester of hernieuwer van hun geslacht noemden. Het bekendst zijn in dit opzicht de huizen van Brabant en Kleef, ieder met een eigen traditie, hoewel in de hoofdzaken eensluidend. Ge-

1) Deze verklaring van den naam Lohengrin is ontleend aan Golther, Lohengrin p. 20 vlgd.

slachten, die zich op dien merkwaardigen oorsprong beroepen, vindt men op een zeer beperkte ruimte, van de Rijndelta zuidwaarts door België tot aan de grens, waar ten tijde van Godfried van Bouillon († 1100) tot aan het einde der vorige eeuw het Vlaamsch - dus een germaansche taal - zich in Noord-Frankrijk uitstrekte. In den uitersten zuidwesthoek de graven van Boulogne en Guines, verder oostwaarts de vorsten van Kamerrijk met hun fabelachtigen koning Manasses; dan Brabant; de graven van Vlaanderen echter uitdrukkelijk uitgesloten; een enkel geslacht aan de Maas; aan den Rijn Kleef, Gelderen, Arkel en andere. Mag ook vermaagschapping bijgedragen hebben tot verbreiding dezer afstamming, mogen ook geslachten de sage in een nieuw bezit meegebracht, nog andere zich den oorsprong onrechtmatig hebben gegeven: de vraag blijft toch, hoe dan enkele families er toe kwamen dien ridder hun stamvader te noemen. Liggen hier herinneringen verborgen aan eene mythische persoonlijkheid, bij wie de zwaan eens een noodzakelijk attribuut was in overeenstemming met de streek, waar ze vereerd werd?

III.

Toen in onze eeuw het geniale oog van Jacob Grimm in bepaalde sagen en sprookjes een reflex ontdekte van oudgermaansche mythen, werd ook de Zwaanridder voor de Germaansche mythologie in beslag genomen. Als bewijs echter kon men eigenlijk niet veel aanvoeren: de sage werd gevonden aan den Rijn, d.w.z. op Germaansch gebied; ze bood in enkele trekken overeenstemming met de sage van den Angelsaksischen of veeleer Deenschen oer-koning Sceaf; ook werd herinnerd aan den zwerver Ulysses, die volgens de Germania van Tacitus aan den Neder-Rijn moet zijn geweest, en achter wien eene Germaansche Godheid wordt vermoed met een naam verwant in klank aan dien van den koning van Ithaka. Wat van Sceaf omstreeks de 8ste eeuw in Engeland in omloop was, kan uit de berichten van oud-engelsche kroniekschrijvers sedert 1000 en uit het begin van het oud-engelsche epos Beowulf (700) ongeveer op de volgende wijze worden samengesteld:[1)]

1) Het materiaal daartoe biedt o.a. Jan te Winkel, Gesch. der Ned. Letterk. I, p. 62 aanm.

Op een schip zonder stuur drijft een hulpeloos kind aan wal. Het ligt te slapen op een schoof. Wapenen heeft het naast zich. De bewoners van het land kennen den knaap niet, maar daar ze in zijne komst iets goddelijks zien, voeden ze hem gastvrij op, en maken hem later tot hun koning. Naar den schoof noemen ze hun koning Sceaf, oud-engelsch woord voor 'schoof'[1]. Als hij eindelijk na eene lange roemrijke regeering, geëerd en bemind door de zijnen, gevreesd door de naburen, sterft, wordt hij volgens zijn laatsten wil door zijne mannen weer op het schip gelegd, dat zij rijk met wapenen en kleinooden uitgerust aan de golven overgeven. Niemand kan zeggen, wie daarna den dierbaren last in ontvangst genomen heeft.

Nu staan de oudheid en de Germaansche oorsprong van Sceaf buiten twijfel: hij komt voor in Angelsaksische Godengenealogieën. Eene onderzoeking van K. Müllenhoff[2], met zijne gewone scherpzinnigheid gevoerd, vond in Sceaf den mythischen stamvader van de Germanen der Noordzeekust, van de Friezen tot aan de Jutten, die zich ten tijde van Plinius en Tacitus Inguaeonen noemden, dus afstammelingen en vereerders van Ing. Daar in den laatsten tijd het woord Ing opgevat wordt als een andere naam van den alouden hemelsgod Tius[3], zoo is Sceaf vermoedelijk de neerslag van den God, die eens alle Germanen tot in den tijd na Christus als hunnen stamvader en als heerscher des hemels vereerden (analoog aan den Noordschen Frey), voordat hij bij de meeste stammen door den Wind- en Doodengod Wodan verdrongen werd.

J. Grimm, die zich ook hier weer leiden liet door zijn fijn gevoel voor mythologische verwantschap, zag in Sceaf en den Zwaanridder reflexen van een en dezelfde Germaansche voorstelling, hoe verschillend de kleedij ook mag zijn. In zijne 'Deutsche mythologie' zegt hij daaromtrent: 'Van een soortgelijke sage van den slapenden jongeling, dien een zwaan in een scheepje naar het in nood verkeerend land geleidt, is de Neder-Rijnsche, Nederlandsche poëzie der middeleeuwen

1) De vraag is echter, of niet omgekeerd de schoof in deze sage ontstaan is uit den naam des konings Sceaf. Redenen voor deze vraag vindt men ontvouwd in P. Cassel 'Der Schwan in Sage und Leben', 3. Aufl. Anm. 182.
2) Zeitschrift f. deutsches Alterthum VII, p. 410 vlgg. B. Ten Brink, in Pauls Grundrisz II, 1, p. 532 vlg.
3) Mogk in Pauls Grundrisz I. p. 1055. Eene geheel andere opvatting bij Laistner, Germ. Völkernamen p. 45.

vol.... Helias, Gerhart of Loherangrin der 13de eeuw zijn identiek met een Scôf of Scoup van de 7de of 8ste eeuw, zoo afwijkend de overige inkleeding mag zijn geweest'[1].

Skeptisch onderzoek echter kan het resultaat uit de parallele Zwaanridder-Sceaf, zonder verdere hulpmiddelen, alleen op grond van enkele punten van overeenkomst, niet accepteeren. Des te meer niet, omdat de zwaan, die in het wezen der sage zoo geweldig ingrijpt, niet alleen bij Sceaf niet voorkomt, maar ook naast eene andere Germaansche godheid niet te vinden is, nog afgezien daarvan, dat de verklaringen van den zwaan uit Germaansche voorstellingen steeds den stempel van het onzekere tasten in zich dragen[2].

Nochtans scheen eene archaeologische ontdekking in het jaar 1883 de lang gezochte verbinding met de Oudgermaansche godenwereld te zullen brengen.

In November van vermeld jaar werden in Noord-Engeland aan den ouden muur van Keizer Hadrianus drie merkwaardige steenen opgegraven, thans bekend onder den naam van 'de gedenkteekenen van Housesteads'. Over de waarde van deze ontdekking voor de verschillende gebieden der Romeinsche en Germaansche oudheidkunde zijn de gemoederen thans tot rust gekomen, al mag over het een en ander nog verschil van gevoelen bestaan.

Het zijn namelijk 'twee groote altaren en een halfrond relief in den vorm van een boog, waarschijnlijk het frontstuk van een nis of tempeltje'[3]. Op het relief staat de Romeinsche krijgsgod Mars, zooals gewoonlijk herkenbaar aan helm, speer en schild. Naast hem echter, wat opviel, een vogel, die meer op een gans, dan op een zwaan gelijkt. Daar aangenomen mag worden, dat de twee altaren bij het relief behooren en de inscripties op de altaren

1) J. Grimm, D. myth. 3. Aufl. p. 343.
2) Vgl. o.a. With, Müller, Die Sage vom Schwanritter, Germania I (1856) p. 418 vlgg: de zwaan is naar deze onderzoeking 'vogel uit het doodenrijk'.- De Noordsche Hoenir in een lied der Färinger kan op de gewone wijze niet worden vergeleken. Zie daarover onze opvatting in Zeitschr. f.d. Alt. und d. Litteratur XXXVIII, p. 287 vlg.
3) *Litteratuur: Hübner* in Westd. Zs. f. Geschichte und Kunst III, p. 120 vlgg. 287 vlgg.; *Scherer* in Sitzungsberichte der Kgl. Preusz. Akad. d. Wiss. zu Berlin 1884 p. 571 vlgg.; *Pleyte* in Versl. en Meded. der K. Ak. v. Wet. over 1884, Afd. letterk. p. 101 vlgg.; *Fr. Möller*, Wd. Zs. f. Gesch. u. Kunst, V p. 321 vlgg.; *Hoffory*, Gött. Gel. Anz. 1888, no. 5, Gött. Nachr. 1888, no. 16; *Fr. Kauffmann* in Paul u. Braune Beitr. XVI p. 200 vlgg.

de vervulling van een gelofte vermelden aan ‘den God Mars Thincsus’, aan twee helpende Walküren en aan de Goddelijkheid des keizers, zoo ziet men te recht in den Mars van het relief ook de verpersoonlijking van den Mars Thincsus der altaren. Ten opzichte van den vogel naast Mars heerschte toenmaals onder de archaeologen de neiging in dezen een zwaan te zien, en wel als Romeinsch attribuut ontleend aan de Grieksche voorstelling van den krijgsgod Ares, ofschoon geen Romeinsch of Grieksch schrijver van zulk eene voorstelling gewag maakt of eene afbeelding uit de antieke wereld deze meening staafde. Twee geleerden echter, de Nederlandsche oudheidkundige W. Pleyte en de Duitsche Germanist J. Hoffory zagen eveneens in den vogel een zwaan, maar als Germaansch attribuut. De volgende beschouwingen ongeveer konden tot deze opvatting leiden: Germanen uit de streek, die thans Twente heet (in onze provineie Overijsel), ‘Tuihanten’, luidens inscriptie, waren de oprichters; het woord ‘thincsus’ liet zich verklaren uit het Germaansch, niet uit het Latijn; Mars was volgens de Latijnsche interpretatie de Germaansche Tius, dus Mars Thincsus = Tius als God van het Thing, de ‘volksvergadering’; Pleyte wees op het licht dat thans op den zwaanridder viel, zoodat deze en Mars Thincsus elkander wederzijds verklaarden, terwijl Hoffory nog andere combinaties bijbracht. Beide onderzoekers, maar vooral Hoffory, maakten een Tius met den Zwaan tot eene Oergermaansche voorstelling. Restte de oplossing van de moeilijkheid, wat de zwaan beteekende naast den hemelsgod Tius. De verklaringen der beide geleerden stonden hier in merkwaardige tegenstelling tot elkaar. Pleyte wees op de beteekenis van den zwaan in de Indische voor Grieksche godenleer, op de witte kleur en de koninklijke verschijning van dezen vogel en vond in den zwaan een verheven symbool naast den hemelsgod als brenger van het dagelijksche zonnelicht of van - wat hem waarschijnlijker voorkwam - den terugkeer der lente. Hoffory stelde den zwaan voor als een symbool naast Tius als ‘Wolkengod’, o.m. daaraan herinnerend, dat bij de Germanen de wolken als zwanen werden opgevat, en op scherpzinnige, ofschoon gezochte wijze verstrooide splinters van mythologische dingen, die nooit bij elkaar behoord hadden, tot een Oergermaanschen God met een zwaan construeerende.

Strijd over de juistheid der wolkenhypothese bestaat er niet: ze heeft geschitterd en is voorbijgegaan als een meteoor. Verder is eene combinatie van Mars Thincsus met den zwaanridder op grond van den vogel voorloopig buiten gesloten; want de vogel is waarschijnlijk eene gans, een *romeinsch* attribuut van den krijgs- en legergod Mars der legioenen van den keizertijd, hoewel de gevonden gedenkteekenen ten getale van ongeveer 7 slechts noordelijk van de Alpen voorkomen.[1)] Daarmede in overeenstemming staat de nieuwere verklaring van den naam Mars Thincsus als Mars den beschermer van het Thing, d.w.z. de ruiterafdeeling, tot welke de Tuihanten behoorden, alzoo een Mars als genius cunei[2)]. Maar: niettegenstaande men dus in de verklaring van den zwaanridder en zijn vogel nauwelijks verder is dan de onderzoekers in de dagen van J. Grimm, en de gedenkteekenen van Housesteads, die tot hernieuwd onderzoek dreven van den raadselachtigen ridder, tot nu toe geen schakel mogen vormen tusschen den held en de Germaansche godenwereld, zal toch de loop onzer verhandeling doen zien, dat de opvatting van Dr. Pleyte - de zwaan naast den ridder herinnert aan een lichtsymbool - ons in de goede richting wijst, - mogen ook de wegen, die wij inslaan, geheel andere zijn, en het eindpunt een bescheidener beeld vertoonen dan een Oergermaanschen of zelfs Arischen lichtgod met een zwaan.

IV.

Wij staan in hoofdzaak voor twee moeilijkheden bij de oplossing van de vraag naar oorsprong van ridder en zwaan.

1°. De zwaan naast den ridder verhindert voor het oogenblik de combinatie met eene ons bekende godheid van Germanen of Kelten.

2°. Het eerste duidelijke historische getuigenis van het bestaan der sage dateert uit 1183 of 1184, als de bisschop Wilhelm van Tyrus van de zeer verbreide fabel van den zwaan gewag maakt, in verbinding met de afkomst van Godfried van

1) Fr. Möller t.a.p. De Zwaan naast den Germaanschen of Keltischen Mars is weinig waarschijnlijk in zooverre conclusies moeten worden getrokken uit de thans voorhanden gegevens.
2) Fr. Kauffmann, t.a.p.

Bouillon en zijne broeders. Daarom schijnt er mogelijkheid te zijn, dat de afstamming van den zwaanridder en de geheele sage in veel jongeren tijd opgekomen is dan in de germaansche of keltische oudheid.

Nu bestaat er eene drievoudige mogelijkheid ten opzichte van dien jongeren oorsprong: òf de sage is eene phantastische uitvinding, ontstaan in het hoofd van den een of anderen vorst ter verheerlijking van zijn geslacht, waarin de naburen hem volgden; òf ze is van lateren keltischen oorsprong d.w.z. sedert de 11de eeuw of vroeger overgeplant op belgisch-germaanschen bodem; òf ze vindt haren oorsprong in het verre Oosten, zij het op den weg der kruistochten of op andere wegen doorgedrongen en zoo overgenomen als willekeurige geslachtssage. Alle drie mogelijkheden, waaraan men gedacht heeft. Tegen iedere mogelijkheid zijn gewichtige bedenkingen. Allereerst zijn ze onbewijsbaar en slechts zoo lang te verdedigen, als eene andere positieve oplossing niet gevonden is. Als *phantastische* heraldieke uitvinding is de sage daarom ondenkbaar, omdat ze te ver verbreid, te diep in het volk gedrongen was en te veel geslachten zich op dien oorsprong beriepen. *Keltische* cultuurinvloeden van de 12de, 11de en vroegere eeuwen moesten uitgaan van Bretagne, maar dan zou de sage met ver verwijderde plaats- en personennamen vervlochten zijn, en de Rijn speelt in alle redacties eene te gewichtige rol, dan dat men deze slechts eenvoudig met eene ‘overdraging’ mag afdoen. Wij moeten verder afzien van een *Oosterschen* oorsprong, daar slechts dingen met vergezochte overeenstemming kunnen worden aangevoerd. Maar boven alles mogen wij deze mogelijkheden buiten beschouwing laten, omdat de sage, naar het ons voorkomt, op ongezochte wijze kan worden verklaard uit toestanden van den Germaansch-Keltischen voortijd.

Wij kunnen voorloopig bouwen op twee facta:

1°. De sage komt als stamsage slechts voor aan de Rijndelta en verder zuidwaarts tot in Noord-Frankrijk, tot waar voor niet al te langen tijd de Germaansche taalgrens nog levendig werd gevoeld. Daar in den regel de Rijndelta als landingsplaats van den zwaanridder wordt aangegeven, is daardoor het vermoeden gerechtvaardigd, dat Germanen van den

Rijn uit de sage zuidwaarts hebben gebracht, vooral bij de verschuivingen in de 3, 4, 5de eeuw. Te gelijkertijd moet er aan herinnerd worden, dat dit gebied, oorspronkelijk keltisch, eerst in den tijd na Christus werd gegermaniseerd. Open blijft dus tevens de vraag, of Oudkeltische herinneringen in de sage zouden kunnen voortleven, herinneringen, die op Germanen zijn overgegaan.

2°. De hoofdtrekken der sage zijn na vergelijking der verschillende redacties de volgende:

a. De ridder wordt willeloos in een boot door een zwaan op de juiste plaats gebracht en evenzoo willeloos moet hij volgen, zoodra de zwaan na verloop van een bepaalden tijd weer verschijnt. De zwaan kent tijd en plaats.

b. De held is slechts aan den Neder-Rijn en aangrenzende rivieren verschenen.[1)]

c. In den tijd tusschen het brengen en het halen van den ridder verneemt men van den zwaan niets; de vogel heeft zich na het brengen verwijderd, en is naderhand onverwachts weer terug.

d. Waar de ridder verschijnt, huwt hij steeds de maagdelijke vorstin van het land en wordt zoo de hernieuwer of grondvester der dynastie.

Naast deze in alle redacties voorkomende trekken zijn er andere die slechts in enkele lezingen gevonden worden.

e. De ridder heeft een tweegevecht door te maken met den bedrukker der jonkvrouw; hij overwint in dezen strijd, ofschoon de uitslag menigmaal twijfelachtig is.

f. Niet slechts de dochter wordt bedreigd in haar bezit, maar ook de moeder; in dit geval treedt de moeder geheel op den voorgrond en geeft den ridder hare dochter tot dank voor zijne hulp.

g. Hij verbiedt zijne vrouw naar zijne afkomst te vragen, op straffe, dat hij haar anders moet verlaten. Het overtreden van dit gebod is oorzaak, dat de zwaan den ridder haalt. Slechts haar, de vrouw, geldt dit verbod; aan niemand anders wordt het gegeven.

1) Wanneer de kronist der abdij Brogne ‘Mainz’ aangeeft als landingsplaats, zoo staat hij waarschijnlijk onder den invloed van het groote keizersfeest aldaar in 1184.

Wat in deze trekken oud is, wat de volksphantasie later als aanvulling er aan toe moge hebben gevoegd, kan niet bepaald worden. Wel kunnen we een uiterste grens trekken: eens is er in het Rijngebied en daaromheen een ridder verschenen gevoerd door een zwaan, die als hooge en weldadige verschijning gevoeld werd. Deze begrenzing is zonder twijfel te nauw. Ligt er aan de sage inderdaad eene natuurmythe tot grondslag zooals aan Sceaf, dan zou uit de opgestelde trekken de volgende mythe kunnen worden geconstrueerd, waarin zich, afgezien van den zwaan, het gewone verloop van het warmere jaargetijde in Germaansche opvatting weerkaatste:

De aarde ziet in het voorjaar verlangend uit naar bevrijding uit de banden van den ruwen winter. Slechts de God der warmte en vruchtbaarheid vermag haar te verlossen. Aan een bepaald teeken herkent men zijne verschijning. Lang blijft de strijd tusschen den God des zomers en het wezen van den winter onbeslist. Maar ten slotte triomfeert de bevrijder. Zooals aan de moeder- en toch weer maagdelijke aarde, verleent hij ook aan het volk, waarheen hij gekomen is, bescherming en gedijen. Eindelijk het lang gedreigde plotselinge scheiden in het najaar. Van deze verbinding van den Hemelsgod met de moeder aarde leidde het volk zijn oorsprong af, zooals later uitsluitend enkele families. Zoo opgevat, zou de sage eene weerspiegeling zijn van den Tius als hoogsten heerscher. En dat onder de Germanen zulk eene mythe - zeggen wij ten tijde van Christus - kan hebben bestaan, daarover behoeft geen twijfel te heerschen.

Heeft in zulk eene mythe de zwaan eene rol vervult, dan moet deze rol in de werkelijkheid op grond der sage deze zijn geweest:

De zwaan verscheen in het voorjaar als zeker teeken van het naderen van een gunstigen omslag in het koude weder, bleef in de streken, waar de mythe en sage later bestond, tot het betere weer blijvend geworden was, verdween dan gedurende den verderen loop van het jaar, om dan als laatste trekvogel in den laten herfst het teeken te zijn, dat het gunstige jaargetijde nu werkelijk ophield, en ook nu weer te verdwijnen, tot dat in de lente dezelfde kringloop weer begon.

Vervult de zwaan in de natuur inderdaad deze functie? Is hij voor het gebied aan den Rijn zulk een trekvogel? Of zoo

hij het thans niet meer is, was hij het eens? Had hij voor den Neder-Rijn eens die beteekenis, dan krijgt het allen schijn, dat de sage eene natuurmythe bevat.

De vraag is dus: Wat weten we van den zwaan als trekvogel?

Er kan nat u urlijk voor den tijd, dien wij op het oog hebben, geen sprake zijn van de halftamme zwanen onzer vijvers. Vermoedelijk zijn deze eerst door de Romeinen ingevoerd. Verder vallen weg de wilde soorten verwant met onzen vijverzwaan, gemakkelijk te herkennen aan hun rooden snavel en den knobbel[1]. Want eerst oostelijk van de Elbe begint het eigenlijke gebied dezer dieren, met Rusland, van Koerland tot de Zwarte zee als centrum.[2] Hun trekken is voor de streken westelijk der Elbe hoogstens een rondzwerven. Wat aan wilde vogels van deze soorten in Oost-Friesland, Nederland en Engeland gevonden wordt, zijn naar het oordeel van deskundigen ontvluchte en verwilderde exemplaren.[3]

Ten tijde van Christus en lang van te voren en naderhand, toen het Nederlandsche gebied in herfst en winter uitgestrekte, door zee, rivieren en herfstregens overstroomde vlakten te zien gaf, en de toenmalige bewoners in den zwaan een vogel zagen van mythologische beteekenis, achter welks omhulsel een goddelijk wezen of een gestorvene of een door betoovering veranderd kind verborgen kon zijn, - bezochten twee zwanensoorten deze streken, in dezelfde wijze, als wij meenden uit de sage te moeten afleiden. Toenmaals waren de voorwaarden voor het bestaan dezer vogels hier te lande gunstiger dan thans. Doch slechts uit hetgeen de vogelkundigen van heden ons mededeelen, kunnen wij voor het verschijnen en verdwijnen der zwanen een blik terug doen in dien lang vervlogen tijd.

Die twee soorten zijn de zingzwaan en de dwergzwaan of kleine zingzwaan, beide uiterlijk gemakkelijk van de andere

1) Cygnus Olor en C. immutabilis, gewoonlijk niet van elkander onderscheiden.
2) Ook in Denemarken en Zuid-Zweden komen kolonien dezer species voor, die aldaar broeden.
3) Vgl. *Dresser, E.* A History of the Birds of Europe Vol. VI London 1881 Gen. Cygnus p. 417-448; *Droste-Hülshoff*, Vogelwelt der Nordseeinsel Borkum 1861 p. 258 vlgg. en aanhang; *Van Bemmelen* in Herklots, Bouwstoffen enz. Deel II p. 218 enz. Het gaat niet aan de hier gebruikte zwanenlitteratuur in zijn geheel te citeeren. Men vergelijke nog sleehts: *Palmén*, J.A. Ueber die Zugstraszen der Vögel 1876, en diens tegenstander *Von Homeyer, E.F.* Die Wanderungen der Vögel, 1881.

soorten te onderscheiden door den gelen snavel zonder knobbel. Het zijn de zwanen, die door hunne stem en ook door den slag hunner vleugels, zegt men, de eigenaardige moltonen voortbrengen, die in de nabijheid wel niet zeer aangenaam klinken, maar van uit de verte gehoord in het oor van den luisteraar het effekt te weeg brengen van klagende menschen. Beide soorten stemmen daarin overeen, dat zij, hunne zwanennatuur volgend, gaarne moerassigen grond opzoeken, onder water staand land, waar zij hun voedsel van den bodem kunnen opdiepen. Maar de plaatsen, waar zij zich het liefst ophouden, waar zij zich in hun element voelen, zijn voor beide verschillend. De groote zingzwaan mijdt rivieren en vertoeft slechts zelden eenigen tijd aan deze, wanneer hij ze op zijn tocht moet kruisen. De kleine zingzwaan is nooit op rivieren en bij of op de open zee gevonden; steeds op staande vlakke wateren, in het binnenland; vlakke poelen zijn zijne lievelingsoorden[1]. Uit dit verschil in leefwijze volgt, dat zij voor een langer verblijf verschillende streken kiezen, ook op den trek. De tijd van den trek is voor beide soorten ongeveer gelijk.

De *kleine zingzwaan* broedt in Noord-Rusland van af het Archangelgebied aan verder oostelijk. In Zweden en Noorwegen op IJsland is hij als broedvogel onbekend[2]. Maar in overeenstemming met de plaats, van waar hij in den herfst opbreekt, met de richting van zijn trek en met de behoeften van zijn soort is hij voor den Zuidwestelijken oever van de Oostzee, voor Denemarken (niet op het vogelrendezvous Helgoland) Oldenburg, Westfalen, het zuidoostelijk gedeelte van Nederland en voor België[3] een trekvogel, die einde Oktober of iets later verschijnt, blijft tot de vorst hem verdrijft tot naar Zuid-Frankrijk[4], maar van Februari af aan wederom naar het oude vaderland terugkeert; zooals hij de laatste trekvogel is, die komt en gaat in den herfst, zoo is hij in de lente ook de eerste terugkeerende voor deze streken.

1) Von Homeyer, op. cit. p. 90, 91, 117.
2) Dresser, t.a.p.
3) Berichten hebben wij voor Nederland en België uit den omtrek van den Bosch, de Schelde, de Maas bij Luik, vgl. daarover Herklots en Palmén, onder C. Minor.
4) In menige jaren uiterst talrijk naar Oost- en Zuid-Engeland en naar Ierland. z. Dresser, t.a.p.

De *gewone zingzwaan* broedt eveneens in het hooge noorden van Europa, niet onder den 60sten graad, van af einde April, wanneer het nest gebouwd wordt, tot diep in September. Kort voordat de meren en poelen in het Noorden bevriezen, breekt hij op naar het Zuiden, voor het grootste gedeelte in de richting naar de Zwarte zee, maar in ieder geval ook in aanzienlijke scharen nog naar het Zuidwesten. In Oktober verschijnt hij op de Oostzee, iets later, in November, op de Noordzee, uiterst talrijk bij de eilanden aldaar; hij is in eenige jaren aan de Nederlandsche kust op den trek gezien, minder op de wateren binnenlands; bezoekt Engeland en Ierland even talrijk als de kleine zingzwaan; wordt in Duitschland in November en December waargenomen en strekt ieder jaar zijne tochten uit tot zelfs naar Afrika, waar hij de meren en moerassen van Algiers en Marokko bevolkt en menig exemplaar een buit der Arabieren wordt. Maar slechts kort blijven zij daar. In Holland en Noord-Duitschland zijn er in December en Januari slechts weinige te zien, dan echter vermeerdert hun aantal van Februari aan, en bereikt begin van Maart of iets vroeger het hoogste punt; midden April treft men in het Zuiden der Noord- of Oostzee of in deze zeeën zelf wel zelden een exemplaar meer aan, tenzij ongunstig weer hen ophield. Ook deze zingzwaan blijft tegen den winter zoo lang tot de vorst hem verdrijft. Zijne aankomst in den herfst is teeken van de naderende koude, van ophanden zijnde vorst, van een strengen winter, zooals hij in het voorjaar een bode is van het eerste milde weder.

Zoo ongeveer staat het thans met het trekken van dwergen zingzwaan. Het blijkt niet, dat de Neder-Rijn met zijn delta, met Maas en Schelde eene bijzondere rustplaats op den trek is of was. De berichten over den tegenwoordigen toestand maken geen anderen indruk[1)] dan dat zing- en dwergzwaan slechts doortrekken op hunnen tocht naar het Zuiden en het Noorden. Wel begrijpelijk voor onzen tijd. Men denke zich echter dit gebied, toen Kelten en eerste Germanen hier woon-

1) Herklots, Bouwstoffen enz. I 96, 214; II 129, 218; III 229; vergeleken zijn verder de jaargangen van het Tijdschrift der Ned. dierk. Vereen. sedert 1887. - Bijzonder talrijk zijn de courantenberichten over zingzwanen uit het voorjaar 1893.

den. Wat de kracht van het water hier eens beteekende, welke verbazende vlakten hier eens bedolven werden voor langeren of korteren tijd, toont een enkele oppervlakkige blik op eene geologische kaart dezer streken, in den breeden zoom, dien zij aan rivier- en zeeslib moet geven. Men denke aan de berichten uit de oudheid over deze streken[1]. Men houde voor oogen, dat het Neder-Rijusche gebied overal de sporen draagt van de groote waterrevoluties van den oer- en historischen tijd, en dat tegenwoordig slechts krachtige dijken, onderhouden met groote geldelijke offers, verhinderen dat die toestand weer plaats grijpt. Dan begrijpt men, dat de gunstige voorwaarden voor het bestaan der zwanen, vooral ondergeloopen land, voor de schuwe dieren voor het grootste gedeelte zijn verdwenen, ten minste in die wijze zooals de oer-tijd ze aanbood, afgezien van de toenemende cultuur, die hen verdrijft, zoodra zij zich vertoonen. Maar eens moet, zoover de zee in deze streken bij hooge vloeden binnendrong, in den herfst en in de lente het overstroomd gebied een rustplaats voor den grooten zingzwaan op zijn tocht naar het Zuiden zijn geweest; zoover echter het rivierwater buiten zijne oevers trad, waren de overstroomde vlakten en andere plassen noordelijk en zuidelijk van het Rijngebied een herfst- en lenterustoord van den kleinen zingzwaan; in ieder geval zwanenrijke gebieden op twee bepaalde tijden des jaars. In December en Januari was er zoo goed als geen zwaan te zien; de vorst - toenmaals in het waterrijke, moerassige land gevoeliger en langduriger - hield hen verre. Dan in Februari of vroeger - ijs lag nog op de velden - verschenen de eerste zwanen, met of kort na hen de mildere temperatuur; ze bleven tot in Maart en April, om dan raadselachtig te verdwijnen, wanneer het warme jaargetijde nu zeker gekomen was. Gedurende den zomer en de eerste helft van den herfst geen zwaan. Daar, in Oktober en November verschenen zij weder, ditmaal een plotseling, maar onbedrieglijk teeken, dat het gunstige jaargetijde in der daad ten einde was. Zoodra de vorst heviger werd verdwenen ze[2].

1) Cäsar, B.G. 3, 28; 6, 5; Tacitus, Ann. 13, 53; Strabo IV. 3, 4; VII. 2. 1. Vgl. verder wat K. Müllenhoff over Pytheas van Massilia meedeelt, in Deutsche Altertumskunde Dl. I p 489 vlgg.
2) Een bericht van Pastor Bolsmann over het vroegere (voor 1830) vogelleven op de Cronerheide in Munsterland is voor den herfst in volkomen overeenstemming met den door ons geschilderden toestand; vgl. Journal f. Ornithologie, 1889. p. 211/212.

Zou in dien tijd een volksstam, wiens godsdienst voor een groot deel poëtische opvatting der natuurkrachten was, gewend op allerlei verschijnselen te letten als openbaringen der bovenzinnelijke wereld, voor wien de zwanen reeds van huis uit voorspellende vogels van goddelijke natuur waren, - zou zulk een volksstam den terugkeer der zwanen, die ieder jaar met mathematische zekerheid tweemaal plaats vond, niet met hunnen God van licht en warmte en vruchtbaarheid hebben verbonden, die vogels opvattende als boden van dien God en van de onzichtbare wereld, die hem zond?

De Germanen, die zich nog in voor-christelijken tijd aan den Rijn vestigden, hebben de wonderbaarlijke verschijning in hun gebied gezien. Wel mogelijk, dat zij reeds op grond daarvan hunnen God met een zwaan zouden hebben verbonden. Maar naast de verschijning in de natuur ging er van eene andere zijde een machtige impuls uit: het voorbeeld van andere volkeren, die vóor hen daar woonden. Voor dezen waren de zwanen reeds boden van de Goden des Lichts. En dit voorbeeld besliste, verhaastte in ieder geval de verbinding. Van dien tijd af aan was er ook een Germaansche God, die door een zwaan aangekondigd en gewaarschuwd werd, en in wiens mythe de zwaan de rol vervulde, die wij hem op grond der sage meenden te moeten toeschrijven.

Doch loopen wij de feiten niet vooruit.

V.

Nog in de 4de eeuw voor Christus zaten de Kelten hier te lande noordelijk van den Rijn, ongeveer tot een lijn getrokken van Amsterdam naar Bremen; eerst de Wezer scheidde hen oostelijk van de Germanen[1)]. Geweldige watervloeden eenerzijds, ‘die meer menschenlevens verzwolgen dan de krijg’, onophoudelijk uitbreiden der Germanen andererzijds, dwongen de Keltische volkeren over den Rijn terug te trekken. Toen Cesar omstreeks het jaar 50 v.C. met zijne troepen tot in Brabant doordrong, waren de Bataven reeds in het bezit van hun eiland, en slechts de Keltische Menapiers konden nog wijzen op hunne bedreigde hoeven aan de andere zijde van den

1) K. Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde, Dl. II, 207 vlgg.

grensstroom, zuidelijk van de splitsing in Waal en Rijn.

Ook voor de Kelten was de zwaan een vogel van hoogere beteekenis; ook naar hunne meening kon het goddelijk of menschelijk individu afwisselend als zwaan of als mensch verschijnen, zij het willekeurig, zij het onder den vloek van eene goede of booze hoogere macht. En er zijn omstandigheden, waaruit wij de gevolgtrekking maken, dat de zwanen *boden* waren van de Goden des Lichts bij deze volkeren, die eeuwen lang de naaste naburen waren der Germanen en op iets hoogeren trap van beschaving stonden dan de stammen aan gene zijde van den Rijn.

De Kelten hadden twee groepen van Goden[1]: de eene bestond uit de wezens van nacht, dood, onweder. Dîs d.w.z. 'dood' was hun aanvoerder. Volgens de Keltische priesters was hij de stamvader van het Keltische volk. Raven en kraaien - onheilvoorspellende boden ook bij de Germanen - waren de vogels van de wezens der duisternis.

In voortdurenden strijd met deze groep zijn de Goden van het leven, van den dag, van het licht. Het zijn de weldoeners der menschheid. De naam van het opperhoofd drukt het karakter uit: 'Dagdé', 'de goede God'. Feitelijk is een ander de hoofdgod: 'Lugus', 'de krijger'. Zoo luidt de Keltische naam van den God, dien Caesar Mercurius noemt, die tweemaal in den Romeinschen keizertijd onder zijn eigen naam op gedenksteenen voorkomt, ontelbare malen als Mercurius de geloften van Kelten in Romeinschen dienst in ontvangst neemt. Naar hem heeten vier steden 'Lugdunum', ouder 'Lugudunum', d.w.z. burg van Lugus. Een er van lag aan den Rijn en droeg later den naam Lugdunum Batavorum. Lugs feestdag was de 1ste Augustus, het midden tusschen den 1sten Mei, den dag van de aankomst der goede Goden met hunne scharen, en den 1sten November, het begin van den Keltischen winter.

Ook de Keltische Goden van het licht hebben hunne vogels. Van Lug verhaalt eene Iersche sage[2], die tegen het einde der 11de eeuw na Chr. opgeteekend mag zijn, als volgt: Toen Lug zijn zoon, den held Cûchulainn, wilde doen geboren worden, lokte hij koning Conchobar met zijne zuster Dechtéré en hun

1) Wij volgen hier H. d'Arbois de Jubainville, Cours Celtique I-V, vooral Deel II, 'Le cycle mythologique irlandais et la mythologie celtique', Paris 1884.
2) d'Arbois, op. cit. II, p. 294-298.

gevolg door eene schaar van wonderschoone, hoewel geheimzinnige vogels. De vogels zongen gedurende hun vlucht; aten gras en planten en lieten niets op den grond over, zoodat de inwoners zich beklaagden over de vernietiging van hunne landerijen. Ze waren in negen groepen verdeeld, en in iedere groep telde men twintig vogels. Ze gingen twee aan twee: de twee vogels aan de spits van iedere groep droegen een zilveren juk, dat hen met elkaar verbond; de volgende waren ook met elkaar verbonden, niet door een juk, maar door eene zilveren keten.

Daar de vervolging der vogels duurde tot het donker geworden was, en intusschen een dichte sneeuw viel, zoo beval Conchobar een huis te zoeken, waar men bescherming kon vinden tot den volgenden morgen. En nu toovert Lug eene prachtige woning, een uitstekenden disch voor den koning, zijne zuster en hun gevolg. Toen eenigen tijd daarop Dechtéré moeder werd van den held Cûchulainu, verscheen Lug haar in een droom, haar verkondigend, dat hij de vader van het kind was. 'Want Lug had die wonderbare vogels gezonden, de jacht veroorzaakt, het paleis doen ontstaan, waar koning Conchobar, Dechtéré zijne zuster en hunne begeleiders eene even schitterende als onverwachte gastvrijheid hadden gevonden.'

Deze vogels, die Lugus geheimzinnig voor zich uitzendt, dragen in onze bronnen verder geen naam. Op het eerste oog houdt men ze voor een spel der phantasie, ziet men echter nader toe, dan ontdekt men, bedriegen wij ons niet, zwanen in hen. En wel om tweeërlei reden. Eerstens om de wijze, waarop zij optreden, tweedens, omdat in andere sagen soortgelijke vogels voorkomen en daar uitdrukkelijk *zwanen* heeten.

1°. Op zing- en dwergzwanen passen bijna alle eigenschappen. Ook de zwanen zingen en roepen gedurende hun vlucht; slechts deze rukken gras en kruiden met de wortelen uit en vernietigen de akkers, wanneer zij zich op de vlakte neerlaten; 'zij doorwoelen den grond zoo, dat deze, wanneer het water weer weg is, er geheel kaal, als door varkens doorwroet uitziet, waardoor groote naakte plekken ontstaan, geheel van gras ontbloot, waar zonder nazaaien in de eerste tijden niets groeit'[1]; ook zij leven paarsgewijze, verschijnen echter in den herfst en in de

1) Naumann, Naturgeschichte der Vögel Deutschlands (1842) Deel XI, p. 496.

lente in grootere troepen, die uiterst schuw den vervolger steeds verder en verder lokken, zonder dat hij hen gemakkelijk onder schot krijgt. De vogelwereld van Ierland en die der landen van Middel-West-Europa bieden ten tijde, dat de sneeuw valt, geen andere vogels, die aan de genoemde eigenschappen voldoen.

Zoover de ornithologische overeenkomst; ze wordt bevestigd door de wijze, waarop in een andere Iersche sage de zwanen optreden.

Oengus, de zoon van Dagdé, wenscht met de schoone Caer te huwen. Maar ze is een fee. Afwisselend is zij een jaar jonkvrouw en een jaar zwaan. De eerste maal vindt Oengus haar als jonkvrouw, omgeven van 150 andere maagden, die twee aan twee liepen, ieder paar verbonden aan een gouden keten. Toen hij haar voor den tweeden keer zag, hadden zij zich op den 1sten November - het begin van den Keltischen winter - in zwanen veranderd; ieder paar is nu door eene zilveren keten verbonden. Oengus werd eveneens in een zwaan veranderd en dook driemaal met zijne geliefde in den vloed. Caer was sedert dien dag de gade van den zoon van Dagdé[1)].

De paarwijze optredende vogels met hunne kettinkjes worden hier - en in andere sagen[2)] - uitdrukkelijk zwanen genoemd.

In het Iersche volksgeloof der middeleeuwen leefde dus de voorstelling, dat de zwanen vogels waren, die op de een of andere wijze met den hoofdgod van licht en leven in verband stonden. Dat beteekent niet, dat Lugus steeds vóor zijn verschijnen zwanen uitzendt. Als hij naar Tara komt, de hoofdstad van Ierland, en zich aanbiedt voor de meest verschillende ambten, omdat hij de uitvinder aller kunsten is, daar verschijnt geen zwaan. Als hij in den slag van Mag-Tured tegenover den God van het onweder staat, daar is geen zwaan voor hem uitgevlogen. En als de held Cûchulainn alleen te strijden heeft tegen de legers van vier der vijf groote provincies van Ierland, als hij bijna bezwijkt, en Lug hem te hulp snelt, daar kondigt hem geen vogel aan.

Welke beteekenis dezen zwanen in de Keltisch-Iersche sagen moet worden bijgelegd, is niet gemakkelijk te zeggen. Hoe

1) d'Arbois de Jubainville, op. cit. p. 282-289.
2) Bijv.: Mider en Etain, vgl. d'Arbois, p. 321.

komt de God des lichts aan zijne zwanen? Zou hier de herinnering voortleven aan het Indo-germaansche symbool, waarop Dr. Pleyte de aandacht vestigde[1)]? Geconstateerd moet worden, dat de Ieren eene voorliefde hadden voor zwanen als veranderingen van goedgezinde wezens, die met de Goden des lichts in verwantschap staan. Zoo moeten de twee paar tweelingen, kinderen van den koning Lir, die door hunne moeder tot het geslacht van Dagdé behooren, onder den vloek der stiefmoeder driemaal 300 jaren als zwanen leven, en daaruit zal het verbod ontstaan zijn, dat men in Ierland geen zwanen mocht dooden. Zoo hebben ook eens twee vrouwen, boden van den God des Doods, de gedaante van de vogels des lichts aangenomen, toen zij den held Cûchulainn in zijne ziekte verschenen.

Lugus was de hoofdgod der Kelten. Waar talrijke zwanen verschenen, daar mogen zij voor het Iersche volk boden geweest zijn van den Lichtgod, of algemeener: van de wezens van het licht.

Maar: wat voor de Iersche Kelten als overlevering bestond in de eeuwen na Christus, heeft dat ook te gelden voor de Kelten, die eens in voorchristelijken tijd aan den Rijn woonden, voordat zij door overstroomingen en misschien wel ook door vijandelijke aanvallen verdreven werden naar zuidelijker streken?

Men veroorlove, dat wij hier slechts het resultaat mededeelen van eene onderzoeking elders door ons ontwikkeld[2)]: op grond van een bericht van Apollonius van Rhodus (220 v. Chr.) van een Keltischen Apollo der Hyperboreers en een voordracht van Lucianus van Samosata uit de 2e eeuw na Christus over de zwanen en den barnsteen aan den Eridanos; op grond van het voorhanden zijn van een Lugdunum aan den Rijn (het latere Lugdunum Batavorum) en de eenheid der Keltische Godenleer ten opzichte van den Hoofdgod Lugus, is waarschijnlijk, dat, in aansluiting met de Iersche sage, ook voor de Keltische Rijnbewoners de zwanen eene groote beteekenis hadden bij het verschijnen van den lichtgod Lugus en van de goden die het principe van licht, leven, beschaving vertegenwoordigden.

1) Mars Thinesus, t.a.p.
2) Zeitschrift f.d. Alt. u.d. Gesch. XXXVIII p. 282 vlgg.

Toen de eerste Germanen zich aan den Rijn vestigden, vereerden de omgevende Keltische stammen - de Menapiërs, de Texuanders, de Moriners, kortom de Belgische Kelten den God van het licht Lugus, die met de machten der duisternis den beslissenden strijd voert; de verschijning van een groot aantal zwanen had voor hen de beteekenis, dat de God des lichts op de een of andere wijze zijne nadering te kennen gaf.

VI.

Combineeren wij thans de gevonden resultaten met de gegevens uit sage en localiteit.

1°. Uit de zwanen als trekvogels en als boden van den Keltischen lichtgod of de Keltische lichtgoden volgt: dat door de eigenaardige topographische gesteldheid van den Neder-Rijn de zwanen in voor- en najaar bijzondere openbaringen van de wezens van het licht waren, die zich met mathematische nauwkeurigheid herhaalden.

2°. Uit sage en localiteit in de 12e en 13e eeuw schijnt te volgen, dat de sage geen Keltische kan zijn, want haar bestaan breekt plotseling af aan de grens, tot waar Germaansche taal en geaardheid zich gedurende eeuwen staande hield; en ten tijde van Christus leiden wel Germanen zich af van den Hemelsgod; de oorsprong der Kelten echter gaat terug op Dîs, den God der nacht en der verschrikking. En met den *oorsprong* hebben wij rekening te houden, daar de sage *stamsage* is.

3°. Uit deze gegevens volgt: De Germanen, die zich het eerst aan den Rijn vestigden, te midden van het Keltische gebied, moeten Keltische voorstellingen op hunnen Hemelsgod hebben overgedragen, deels onder invloed van de tweemaal 's jaars voor hunne oogen zich herhalende verschijning van zingen dwergzwanen, deels in navolging van hetgeen zij bij de omgevende bevolking zagen en vernamen van den lichtgod van deze, deels onder inwerking van den heiligen eerbied voor de zwanen als vogels der voorspelling en verhulling van geheimzinnige wezens. Uit de Keltische veelheid der zwanen, uit de veelheid in de natuur, maakten zij - volgens Germaansche gewoonte stonden hun de getallen 7, 3, 2, 1 open - eene eenheid Slechts één zwaan brengt den God, slechts één zwaan waarschuwt hem.

Zijn deze conclusies juist, zoo is er ook zekerheid omtrent den Germaanschen stam, die het eerst zijnen hoofdgod Tius - want slechts dezen kan in den voorchristelijken tijd als de brenger van licht en warmte, van leven en gedijen worden opgevat[1] - met den zwaan verbond.

Gevormd moet zich de mythe hebben òf bij de eerste bewoners van de Rijndelta, de Bataven en hunne stamverwanten, de Canninefaten, òf bij de Rijngermanen, die sedert de 3e eeuw n. Chr. als Franken in de geschiedenis optreden, maar reeds ten tijde van Cesar tot aan den Rijn waren doorgedrongen. Want alleen dezen zijn in herhaalde aanraking geweest met de Belgische Kelten en hebben later het Keltisch-Belgische gebied tot Germaansch grondbezit gemaakt.

Van de stammen, die zich naderhand Franken noemen, moeten wij afzien. En wel om tweeërlei reden. Ten eerste: deze stammen, bij wie zich het eerst Wodan tot den hoofdgod ontwikkelde, hebben den Hemelsgod Tius als brenger van het licht in andere gestalte vastgehouden, als den hooggevierden Siegfried, den drakendooder, wiens geboorteplaats eveneens aan den Rijn verlegd werd. Ten tweede: uit het feit, dat de Salische Franken sedert de derde eeuw na Chr. de Rijndelta en België bezetten, zou men hen voor de scheppers der mythe kunnen houden, die zij alsdan in het geoccupeerde gebied òf hadden meegebracht òf eerst aannamen. Voor het laatste is echter geen grond, daar in de derde eeuw de gunstige tijd voor de vorming van de mythe uit de locale toestanden voorbij was. En hebben zij de mythe reeds aan den IJsel bezeten, zoo moet zij over en door de Bataven tot hen gekomen zijn, daar wij steeds met den Keltischen invloed rekening hebben te houden; in dit geval ontstond de mythe niet bij hen, maar bij de Bataven.

Wij moeten uitgaan van den stam, die door de traditie van eeuwen met het Rijngebied als het ware samengegroeid was; ten tijde, dat hij zich daar vestigde in aanschouwing der natuur het grootste gedeelte van zijn godsdienst vond, zoodat de gesteldheid van het nieuwe vaderland en de omgeving bevruchtend op dezen godsdienst in kon werken; een stam, die gedurende vier eeuwen jaar in jaar uit aan de mythe werd

1) Vgl. Mogk in Pauls Grundrisz Bd. I p. 1054 vlgg., der germanische Himmelsgott.

herinnerd door de natuur, en die dientengevolge de herinnering vasthield, toen hij door usurpatorische volkeren ten deele uit het land zuidwaarts gedreven werd.

Alles wijst ons dus naar de Batavieren.

Omstreeks het jaar 100 v. Chr. vestigen ze zich in het Rijngebied - zooals het heet, door de Kelten verlaten, ten gevolge der overstroomingen. Hunne godsdienstige voorstellingen bevinden zich nog in het stadium, waarin het oude zich met het impressive nieuwe verbindt. Als verwanten der Chatten brengen ze de herminonische vereering van Tius met zich, d.w.z. de hemelsgod is voor hen ‘de verheven heerscher’, tot wien men slechts gebonden mag naderen; hij is de brenger en onderhouder van licht en warmte en de daarmede verbonden vruchtbaarheid, zooals Frey in het Noorden; de stamvader van alle Germanen; hun aanvoerder als heerscher in den slag. Doch de physische zijde schijnt op den voorgrond te hebben gestaan[1)].

Met deze opvatting van Tius treedt de Batavier op aan den Rijn. Voor hem had de zwaan niet de beteekenis van een bode des lichts of van zijnen hoofdgod. Hier moet de Keltische combinatie hebben ingegrepen. Overal, waar de Batavier zich vestigt, waar hij zich meester maakt van nieuw bezit, hadden Kelten gezeten, woonden misschien nog aldaar, toch niet alle verdreven door de watervloeden en den nood, die daarop volgde. Misschien dat die weinige nog samen kwamen op den lsten Augustus, ter viering van Lugus, misschien in de stad van Lugus aan den Rijn, zooals nog ten tijde van Augustus de Gallische Kelten in het Lugdunum aan de Rhône, het Lyon onzer dagen. In het vooren najaar verschenen de vogels van den God. Hoe juist moest voor deze Germaansche kolonisten de Keltische opvatting zijn, wanneer ze in het voorjaar den terugkeer dezer boden zagen, die ook voor hen een mythologischen zin hadden: op het eiland en ver, zoo ver het oog reikte onder water staand land, alles in ijs, en nu komt na de verschijning der zwanen mild dooiweer, de zwaan dus een onbedriegelijk, profetisch teeken van den naderenden God des Lichts. Maar ook: in den laten

1) Vgl. over de Herminonen: K. Müllenhoff: Tuisco und seine Nachkommen, in Allgemeine Zs. f. Geschichte hrsg. von Schmidt, 1847, Bd. VIII, p. 241-257; Irmin und seine Brüder, in Zs. f. dentsches Alt. XXIII, p. 1 vlgg.

herfst zien ze de juistheid van de waarneming der Kelten: de ‘koninklijke vogel’ verschijnt als bode, bij wiens komst het volk niet twijfelen kan, of de God scheidt nu zeker; en is de zwaan weg, dan is ook het van cultuur ontbloote land overgegeven aan de willekeur der machten die heerschen in de dagen, waarvan de donkerste den naam van ‘de twaalf nachten’ droegen.

Wat voor den Keltischen God des Lichts gold, heeft de Bataaf overgedragen op zijnen Hemelsgod. Op zijn eiland heeft hij den grond gelegd voor de mythe, die later in den zwaanridder als sage voortleeft.

Op het eiland der Bataven, en daaromheen, mogen dus de volgende trekken de hoofdlijnen der mythe zijn geweest:

De zwaan brengt in het voorjaar Tius, en verdwijnt na het brengen van den God; deze maakt eene strijd door met den God des winters en des storms, vermoedelijk Wodan. Volgt het huwelijk met de moeder aarde. In het najaar plotseling optreden van den zwaan en scheiden van den God met den zwaan.

Dat de sage later in België gevonden wordt, is begrijpelijk uit de gedwongen of vrijwillige verschuivingen der Batavieren sedert de derde eeuw[1)]. De trek, dat de God redde, waar menschelijke hulp niets vermocht, grifte zich steeds dieper in de herinnering en nam een steeds idealere tint aan. Vooral toen de werkelijke oorsprong reeds lang vergeten was.

Wij mochten hier eindigen, ware het niet geboden, nog over twee punten in onze sage tenminste iets te zeggen. 1°. Waarom legt de ridder juist zijne vrouw op, niet naar zijne afkomst te vragen? 2°. Waarom zijn er in enkele redacties *twee* vrouwen, eene moeder en hare dochter?

Eerstens *het verbod te vragen*. Een oorzakelijke samenhang tusschen de vraag en verschijnen van den zwaan, ten teeken, dat de ridder niet langer blijven mag, is natuurlijk niet mogelijk. Het eenvoudigst schijnt de volgende verklaring. Toen de mythe in den loop der tijden vaste gedaante had aangenomen, verlangde men te weten hoe de zwaan in zulk een nauw verband met

1) Vgl. daarover: Van Schevichaven, Bijdragen tot eene Geschiedenis der Bataven, Leiden, Brill, 1875, p. 135.

het scheiden van den God of den ridder kon staan. En hier koos het volk eene oplossing in overeenstemming met zijne denkwijze, grijpende uit overoude voorstellingen, die schier bij alle primitieve volkeren voorkomen. Wanneer namelijk bovennatuurlijke wezens zwakkeren te hulp komen, zoo duurt die hulp slechts zoo lang, als zij niet bespied of gevraagd worden. Wij herinneren hier slechts aan de helpende huisgeesten, die des nachts het werk voor den bewoner verrichten, maar thans verdwenen zijn voor de nieuwsgierigheid der jongere geslachten.

Zoo verbiedt ook in eene Bretagnesche sage eene wonderschoone fee aan den ridder Laval, ooit daarvan te spreken, dat zij hem hare gunst heeft toegewend[1)]. Niemand wist van waar de zwaanridder kwam, noch waarheen hij ging, maar hij kwam eene zwakke vrouw te hulp. Zijn plotseling verdwijnen moet dus gevonden worden uit de zeer natuurlijke vraag naar zijn herkomst. Nog later werd het verbod te vragen aan het begin van de verschijning verbonden, als het ware den hoorder voorbereidend op de tragische ontknooping. ‘De vraag’ in de sage moet oud zijn, daar ze zelfs in zulke redacties voorkomt, die den oorsprong van den ridder aangeven.

De twee vrouwen. Dat in enkele lezingen twee, in andere ééne vrouw voorkomt, zou uit den Germaanschen tijd kunnen stammen. Treedt Tius op als de bevrijder der persoonlijk gedachte aarde, dan is de zaak niet onverklaarbaar. De gepersonifiëerde aarde is in de Germaansche mythologie en in het volksgeloof nu eens als moeder, dan weer als jonkvrouw gedacht. Zoo verhaalt Tacitus van zeven volkeren in Denemarken, die in zijnen tijd haar feestelijk ontvingen als ‘terra mater’. In het Noorden is Frigg moeder. Overoud is overigens de voorstelling van den hemelsgod als vader, van de vruchtdragende aarde als moeder. Maar op den anderen kant herinnert de ‘Meikoningin’ in het volksgebruik, de schoone Gerd en Frey in het lied van Skirnir in de Edda aan eene jonkvrouw. Deze dubbele wijze van voorstellen kon de splitsing in de hand werken: de geheimzinnig verlaten aarde van het vorige jaar was de moeder, de weduwe; de nieuw verworvene de jonk-

1) Een aantal voorbeelden geeft reeds Görres in de Inleiding van zijne Lohengrin-uitgave (1813), p. LXIII. Vgl. over Lanval o.a. Revue d.d. Mondes 15 Oct. '91, p. 856 vlg.

vrouw. Maar evenals bij de ‘vraag’ kan men in de verklaring van bijzondere trekken niet voorzichtig genoeg zijn. Het zij genoeg, wanneer wij de overtuiging hebben gewekt, dat de sage van den zwaanridder in hare hoofdtrekken de herinnering is van eene Bataafsche mythe.

In Lohengrin hebben de meest verschillende culturen hun ideaal belichaamd. De Oud-Germaansche wereld, die den God uit het Arische vaderland had meegebracht, vierde in hem het hoogste wezen, den heerscher in het heelal, den onderhouder der wereld, den brenger van licht en warmte: een zwaan echter kende ze hem niet toe. De Bataaf, levende in die opvatting, vond voor zijn God eene nieuwe openbaring in de lente- en herfstzwanen, wier manende stem hem als getuigenis van den Machtige in de ooren klonk. Geslachten uit de dagen der kruistochten prezen den Ridder als den hernieuwer van hun huis, en ter zelfder tijd deden geniale dichters hem ontspruiten uit het hoogste ideaal, dat de poëzie kende. En onze eeuw met hare hoog gespannen geestelijke behoeften - ze heeft den alouden God weer geheimzinnig voor zich zien verrijzen om licht en leven en edele gewaarwordingen om zich heen te verbreiden, op rhythmen, die hij zelf in den scheppenden genius verwekte. Zoo levenskrachtig is die Bataafsche God, die Lohengrin, die Ridder met den Zwaan.

J.F.D. BLÖTE.

Verwey's bloemlezingen van Nederlandsche dichters.

Eene Inleiding tot Vondel door Albert Verwey. Amsterdam, W. Versluys. - Nederlandsche Dichters met proza van Albert Verwey, (P.C. Hooft, G.A. Bredero, Jacob Maerlant) 3 dln., Amsterdam. S.L. van Looy en H. Gerlings. 1893/94.

Wat vindt-je daarin nu voor moois?

- Ja, dat is niet uit te leggen, dat moet je zelf voelen.

Het kenschetst voor een deel de aesthetische ontwikkeling van iemand, indien hij dit antwoord beschouwt als afdoend; want inderdaad is de uitspraak er in vervat slechts binnen zekere grenzen waar. De aandoening der schoonheid verklaren in haar innerlijkst wezen, dat zal nu nog wel geen mensch mogelijk zijn - doch aanwijzen wat men in het werk van een kunstenaar bewondert en, tot op zekere hoogte, rekenschap geven van de redenen of oorzaken waarom of waardoor men bewondert, dat is mogelijk in de eerste plaats voor wijsgeerige kunstenaars en, in mindere mate, voor ieder die heeft nagedacht over eene kunst die hij lief heeft en kent. Een eenigszins geoefende smaak, eenige kennis van de techniek der kunst eenige psychologische ontwikkeling zijn echter onmisbaar voor wie zich aan zulke verklaringen waagt; ontbreken die, dan blijft het bij mooi of leelijk vinden zonder dat men in staat is die aandoening eenigszins te verklaren.

Toegegeven - zal iemand zeggen; het kan zijn dat kunstenaars en kunstkenners zich tot op zekere hoogte rekenschap weten te geven van hunne schoonheidsaandoeningen, doch hoe kunnen zij anderen leeren iets mooi vinden? Ieder mensch - zou ik antwoorden - bezit smaak, vermag schoon van

leelijk te onderscheiden; in den een is dat vermogen hooger ontwikkeld dan in den ander; in allen is het, gelijk andere vermogens, vatbaar voor ontwikkeling.

Kom op een Zondagmiddag in ons Rijksmuseum. Zie ze daar ronddwalen bij troepjes: bleeke mannen in smakelooze zwarte pakken; afgewerkte vrouwen in stemmige sluike japonnen, aandoenlijk “knap”; kinderen als aapjes opgedirkt met goedkoope namaaksels uit een kleerenmagazijn. Eerbiedig zwijgend of zacht sprekend wandelen zij rond tusschen de kleurenpracht van een grootsch verleden. Bewonderen zij? Ja zeker! Waarom anders komen die tienduizenden bij tienduizenden jaarlijks hier? Maar hoeveel meer zouden zij genieten, indien zij in gezelschap waren van een deskundig vriend die hunne aandacht vestigde op dìt en dat en dat.

In de poëzie is het evenals in de schilderkunst. Een paar jaar geleden zou iemand in een Zondagmiddag-bijeenkomst der kleine burgerij over Vondel spreken. Daar zaten er honderden in een warme zaal waar blauwgrijze rookwolken hingen; de spreker werd voortdurend gestoord door het voetgeschuifel van den gaanden en komenden man (want wie er zijne bekomst van had, stond met komische openhartigheid voor den neus van den spreker op en ging heen); van tijd tot tijd hoorde men een langgerekten schreeuw van een zuigeling die alleen thuisblijven blijkbaar nog onaangenamer had geacht dan eene voordracht over Vondel bijwonen; maar anderen zaten stil te luisteren, ergerden zich aan het rumoer, knikten den spreker goedkeurend toe, toen deze bij eene langdurige wisseling van publiek een oogenblik ging zitten zwijgen. Maanden daarna kwam die Vondel-vertolker in een bestelhuis; een der knechts hielp hem met de meeste voorkomendheid: ‘ja, meneer’ - klonk het als ter verklaring - ‘ik ken u nog wel..... van die verzen van Vondel.....’

O, die lichtstraal van poëzie in dat stoffig vuil bestelkantoor! Zeker, wie voor zulk werk zoo beloond wordt, die schaamt zich over eigen kleinmoedigheid en hij bepeinst hoeveel er nog te doen valt onder ons volk, hoe die rijke akker van den volksgeest over wijde vlakten braak ligt, hoeveel er nog gebeuren moet, eer men ook hier zeggen kan: zie, de velden zijn wit om te oogsten..... Maar een scherpe stem wekt hem uit die gepeinzen: van onder het roode vaandel klinkt

het: wat wilt gij kunst geven aan wie geen brood hebben! Wat praat gij over braakliggende akkers, waar in werkelijkheid zooveel land ongebruikt ligt dat duizenden kon voeden!

Daar is het weer, dat pijnlijk dilemma, waaraan zich tegenwoordig niemand kan ontworstelen die zijne liefde voor de kunst niet kan verloochenen noch zijn oor wil sluiten voor de luide stem der sociale kwestie. Wat baat het weinige dat hij doen kan om eenige verbetering te brengen in zoovele diepdroevige toestanden? Doch zulke overpeinzingen alleen baten nog minder. ‘Doe wat uwe hand vindt te doen’ is beter. En dan, de sociale kwestie is niet louter van materieelen aard. Het woord: ‘de mensch zal bij brood alleen niet leven’ moet men indachtig blijven, al zal men het niet uitspreken tegenover wie geen brood hebben. Al ware deze aarde

> .....one green for men to play at bowls
> With innings for them all..... what then indeed
>
> Unless the artist keep up open roads
> Betwixt the seen and unseen, bursting through
> The best of your conventions with his best
> The speakable imaginable best
> God bids him speak, to prove what lies beyond
> Both speech and imagination? A starved man
> Exceeds a fat benst: we'll not barter, sir,
> The beautiful for barley.[1)]

En hoeveel valt er nog te doen om hier te lande het rijk der schoonheid uit te breiden! Sla het oog op de poëzie. Wat al vooroordeelen onder het publiek der gegoede standen; welk een gemis aan waardeering van hen die zoeken en streven naar het schoone, indien zij daarbij wagen een platgetreden weg te verlaten; welk eene hardhoorigheid bij velen - ‘auris Batava’ nog steeds - voor klank en rhythme! Wie leiden onze burgerij naar de hooge vlakten waar de schoonheid woont? De critici, zal men zeggen. Zeker, deze zijn de aangewezen middelaars tusschen kunstenaars en publiek, indien zij weten waar zij moeten staan en niet willen schoolmeesteren over wie hunne meerderen zijn. Maar ook de kunstenaars zelf kunnen hier veel goeds doen. Een dichter kan in sommige opzichten

1) Uit ‘Aurora Leigh.’

slechts door een dichter worden begrepen en verklaard; beter dan vele critici zal een dichter de kunst van een dichter weten te waardeeren. Fijne opmerkingen als die van Beets in zijne *Verpoozingen* en *Verscheidenheden*, in zijne Inleiding tot Staring's Poëzie toonen dat daar een dichter aan het woord is. Ik denk aan opmerkingen als die over de verschillende vormen van dat meesterlijke *Herdenking*: waarom b.v. ‘dropplend loover’ beter is dan ‘dr*u*pplend loover’ en ‘'t Werd stiller; 't groen liet af van droppen’ beter dan ‘Nu zwegen koelte en lentedroppen.’

Aan den anderen kant zijn sommige dichters door de geringe plooibaarheid van hun geest weinig geschikt het werk van broeders in de kunst billijk te beoordeelen. Byron's *English Bards and Scotch Reviewers* helpt ons al even weinig om de daar mishandelde auteurs beter te begrijpen als het artikel waarin Byron op zijne beurt door Swinburne is gescholden en beschimpt. Was Leconte de Lisle de man om Coppée's verdiensten op haren rechten prijs te stellen en valt er uit de jammerlijke ruzie tusschen onze jongere auteurs veel ander nieuws te leeren dan de oude waarheid: dat de mensch een zwak schepsel is?

Doch heeft een wijsgeerig ontwikkeld kunstenaar voldoende bewegelijkheid van geest om zich in een ander te verplaatsen, dan kan niet alleen het groote publiek, dan kunnen ook de critici veel van hem leeren. Welk een schat van wijze schoone opmerkingen over poëzie en kunst bezitten wij b.v. in Eckermann's *Gespräche mit Goethe*; hoeveel valt er ook van dichters als Potgieter te leeren waar zij optreden als verklaarders of als critici.

Het zal na de voorafgaande beschouwing wel duidelijk zijn, dat ik sympathie moet gevoelen voor de poging van een onzer jongere auteurs om het lezend publiek nader tot onze oudere dichters te brengen. De eerbiedige afstand dien vele veellezende Nederlanders bewaren ten opzichte hunner nationale poëzie van vroeger en later tijd, maakt zulk eene poging wel verklaarbaar. De verhouding tusschen het Nederlandsche volk en de Nederlandsche dichters laat in enkele gevallen niets te wenschen over, maar is dikwijls koel, soms gespannen of vijandig. Enkele begenadigden zijn uitgezonderd: Cats en Tollens stonden reeds lang in marmer gehouwen voor den volke ten toon, eer

men er toe kwam den zooveel grooteren Vondel diezelfde hulde te bewijzen; marmeren borstbeelden van Hofdijk, Hasebroek, Potgieter en Schaepman prijken reeds in ons Rijksmuseum - maar Hooft, Bilderdijk en Multatuli zijn nog pas tot een steen gekomen; Breeroo en Hnygens leven voort zelfs zonder steen. Twee der grootste dichters die ons volk ooit heeft gehad: Vondel en Bilderdijk, worden veel besproken maar weinig gelezen; beiden kunnen tot hun volk zeggen: ‘uw hart is ver, ghij naeckt me met de lippen.’ In de laatste vijf en twintig jaren zijn er loffelijke pogingen in het werk gesteld om in dezen eenige verbetering te brengen. Het middelbaar en het hervormd gymnasiaal onderwijs zouden, zoo hoopte men, de vaderlandsche litteratuur tot hooger eere brengen, hare voortbrengselen in ruimer kring bekend en geliefd maken, invloed oefenen op het peil van den volkssmaak. Maar nu? Vroeger zeide men: onbekend maakt onbemind. Tegenwoordig kan men waarlijk niet meer klagen over onbekendheid: welk jong Nederlander die eene beschaafde opvoeding heeft genoten, kent de nationale letterkunde niet op zijn duimpje? Geef hem pen en papier en vraag hem een opstel over Vondel, Bilderdijk en wien gij maar wilt en hij schudt het uit zijn mouw in zijn pen; hij behoeft zich geen oogenblik te bedenken: ‘Joost van den Vondel werd geboren den 17 November 1587. Zijne ouders etc.’ Zorg er slechts voor dat gij hem dat opstel kort vóór zijn examen vraagt; dàn weet hij het nog.

Het schijnt echter wel dat heden ten dage: bekend *on*bemind maakt; het lezend publiek, dat de bovenbedoelde beschaafde opvoeding heeft genoten, kent zijne vaderlandsche auteurs maar al te goed: men heeft er hen in hunne schooljaren doorgaans op zoo onoordeelkundige wijs mede achtervolgd, dat zij, later ontslagen van den schooldwang, op het gezicht van een vaderlandsch auteur denken: ‘on ne m'y prendra plus’ en een anderen kant uitkijken. Natuurlijk! men oogst wat men gezaaid heeft; wie verveling zaait, oogst afkeer. Men moet al een verstokt litterator zijn om zich aan dat verschijnsel te ergeren; verstandiger handelt men door beter zaad te kiezen.

Het aantal der bloemlezingen van Nederlandsche letterkunde is angstwekkend groot, doch de invloed dier boeken beperkt zich in hoofdzaak tot de school. Zij die ze op school gebruikt hebben, doen ze voor half geld over aan een volgend geslacht

en zien ze niet terug. Bloemlezingen zijn bij ons, op enkele uitzonderingen na, bestemd voor schoolgebruik en voor een volwassen mensch is er altijd een luchtje aan een schoolboek. Daarom is het zoo goed dat er nu eens iemand komt, noch doctor in de letteren, noch docent aan eene school, maar een dichter die verscheiden mooie verzen geschreven heeft en die nu tot zijn volk zegt: ik wil trachten u uwe goede dichters beter te leeren kennen en meer te genieten. De vraag is slechts: op welke wijze hij daarin het best zal slagen.

Door eene voordracht voor belangstellende toehoorders, allen voorzien van dezelfde editie der bedoelde dichtwerken welke ook de spreker gebruikte, zou men onder zekere voorwaarden stellig het verst komen. Hoeveel machtiger is ook hier het gesproken woord dan de geschreven taal! De sprekende tolk van een dichter kan door eigen bezieling, zich uitend in gelaat, houding, gebaren, zijne toehoorders opwekken, boeien, met zich voeren; hij kan de verzen kracht en klem bijzetten door zijne voordracht, ze helder doen klinken of statig doen rollen, ze fluisteren of zingen..... al naar hij het noodig acht; aanwijzingen of verklaringen omtrent den klank van een woord, van een vers, van eene periode, omtrent metrum, rhytme, melodie, omtrent de beteekenis van een enjambement, van een rust..... alles beter, gemakkelijker en in minder tijd dan op het papier.

Maar veel hangt hier af van het uiterlijk des sprekers, van den klank zijner stem, van zijne uitspraak, zijne gebaren; werken deze niet mede of werken zij tegen en weet de spreker die tegenwerking niet door andere eigenschappen te overwinnen, dan wordt zulk eene voordracht eene hachelijke onderneming; ontstaat er na eenigen tijd niet zekere magnetische verbinding tusschen spreker en hoorders, dan kan hij zich niet aan hen geven noch zij zich aan hem en den dichter wiens tolk hij wil zijn. Veiliger maar moeilijker is het, zich schriftelijk tot het publiek te richten. Verwey heeft dien weg gekozen. Laat ons zien wat tot dusver door hem gedaan is en hoe hij het gedaan heeft.

Het werk van vier onzer oudere dichters: Vondel, Hooft, Breeroo en Maerlant is in bloemlezingen, met daarin gevoegd proza, door hem uitgegeven. De *Inleiding tot Vondel* die het eerst verscheen, onderscheidt zich in omvang en ook in andere

opzichten van de drie volgende bloemlezingen. Verwey heeft terecht ingezien, dat wie het groote publiek nader tot Vondel wil brengen, meer moet doen dan eenige van de beste stukken des dichters geheel of gedeeltelijk afdrukken. Hij heeft voor het publiek van volwassenen willen doen wat een docent voor zijne leerlingen kan doen: zulk eene bloemlezing mondeling toelichten, aanvullen, verklaren, Terecht meenend dat er nu genoeg bloemlezingen met taalkundige en historische verklaringen zijn, heeft deze bloemlezer zijne aandacht gericht vooral op het poëtische, het wezenlijke van Vondels poëzie; de oude spelling - waardelooze antiquiteit - heeft hij gemodernizeerd waar de klank van het vers er z.i. geene schade door leed; sommige stukken heeft hij bij den lezer ingeleid, van enkele drama's den ontwikkelingsgang vluchtig geschetst, mooie verzen hier en daar gecursiveerd. In dat alles is veel goeds. Ik wijs b.v. op de juiste aanwijzingen van het verband tusschen klank en zin van een vers, als die op bl. 5, 62, 570. Jammer dat dergelijke aanwijzingen zoo schaarsch zijn. Het is waar, dat men zoekend naar zulk verband op een glibberig pad komt, maar juist van een dichter-uitgever mogen wij verwachten dat hij daar vaster in zijn schoenen zal staan dan een gewoon litterator. Onze gids betreedt dat interessante pad slechts zelden; wij zouden hem dankbaarder zijn geweest, indien hij - zij het met vallen en opstaan - er ons op voorgegaan ware.

Fijn en juist geschetst is deze gradatie der dichterlijke aandoening, afdalend van extaze tot alledaagsche stemming: ‘De dichter die het gevoel van de schoonheid van het Leven weergeeft heeft geen hoogere aandoening dan de extase waar die schoonheid hem in brengt. Alle hoogste kunst is extase. Maar ook de grootste dichter maakt mindere. Een graad minder dan de extase is de geestdrift; nog een graad minder de bewondering; dan komen de bekoring van 't mooie, de vreugd eraan, het genoegen eraan, het pleizier eraan; en eindelijk alle menschelijke stemmingen van verhevene tot alledaagsche, die de dichter woorden geeft die alleen maar niet onwelluidend zijn voor het oor. Zoo is het te verklaren dat dezelfde dichter verzen schrijft, witgloeiend van schoonheids-koorts, en rijmpjes, brood-nuchter van alledaagsch vermaak.’ (bl. 11.) Goed is het overzicht van Vondels eerste ontwikkeling als dichter (bl. 21-22); goed ook

de verklaring van zijn overgang tot het katholicisme (bl. 247) Levendige vlugge schetsen der handeling van treurspelen als *Gijsbrecht* en *Lucifer* zijn uitnemend geschikt om de lezers een denkbeeld te geven van den gang van zaken; tevens zijn zij een goed correctief van Jonckbloet's eenzijdige voorstelling.

Op meer dan een plaats komt Verwey in verzet tegen de voorstelling van toongevers als Huët en Jonckbloet; in de meeste gevallen aarzel ik niet stelling te kiezen naast hem tegenover hen. Zoo b.v. in zijne verdediging der *Altaargeheimenissen* en de juiste opmerking tegen eene doctrinaire literatuurbeschouwing: ‘Wij zijn zoo bang voor een leerdicht’ (bl. 246 volgg.); in de passage over Huët (bl. 318), al zou ik Verwey niet gaarne nazeggen, dat Huët ‘geen verstand van verzen’ had; in de beschouwing van Lucifer en die van het Vondeliaansch drama in het algemeen, al acht ik de kenschetsing van het Fransche en het Engelsche drama niet zeer gelukkig (bl. 453 volgg).

Meer nieuw dan overtuigend is deze voorstelling: ‘Jephta tegenover zijne dochter dat is Vondel tegenover zijn zoon.’ (bl. 571). Geachte broeder in Vondel, ‘du sprichst ein grosses Wort gelassen aus’ en ik voor mij geloof niets van uwe bewering; maar toch waardeer ik haar omdat zij eene vingerwijzing is en eene vraag doet rijzen die wel verdient afzonderlijk behandeld te worden: in hoever is er verband tusschen de uiterlijke levensomstandigheden van Vondel en zijne drama's, in hoever is een drama afspiegeling van den gemoedstoestand des dichters?

Er valt dus in deze *Inleiding tot Vondel* veel goeds te waardeeren. Toch geloof ik dat de samensteller van dit boek zijn doel niet zal treffen: dat de lust tot nadere kennismaking met Vondels poëzie onder het groote publiek ook na dit boek gering zal blijven. Naar mijne meening zou Verwey meer kans hebben gehad te slagen in dit deel zijner onderneming indien hij zich gehouden had aan hetgeen hij op de eerste bladzijde van het werk beloofde: ‘Ik, nu ik maar een klein boekje ga vol maken met mooie verzen van Vondel’ en op bl. 9: ‘ik die met dit boekje mijn eerzucht bevredigen wil Vondel te doen liefhebben door mijne tijdgenooten’.....

Inderdaad is het boek*je* uitgedijd tot een dik boek van bijna 670 bladzijden groot 8°! Deze *Inleiding* geeft te veel van den

eenen, te weinig van den anderen kant: te veel van Vondel, te weinig van Verwey. Vondels werken overweldigen gewone lezers door hunne veelheid; zij weten niet waar te beginnen, wat te kiezen, ‘embarras de choix’ maakt dat zij vaak in het geheel niet kiezen. Wie propaganda wil maken voor onzen grootsten dichter moet niet met zooveel verzen tegelijk komen. *Gijsbrecht van Amstel, Jozef in Dothan, Jozef in Egypte* zelfs, *Maria Stuart, de Leeuwendalers, Salomon, Lucifer, de Inwijding van het Stadhuis, Adam in Ballingschap* zijn hier alle in hun geheel afgedrukt, in gemodernizeerde spelling, het is waar, en voorafgegaan door eene kortere of langere inleiding. Doch waartoe dient het, al die stukken - voor de hoeveelste maal? - in hun geheel over te nemen? Dat is reeds in zoo menige bloemlezing gebeurd. Wettigt alleen de gemodernizeerde spelling dat? Of kon men de stukken anders niet lezen onmiddellijk na de uiteenzetting van Verwey? Had de samensteller ten minste nog de aandacht zijner lezers op de poëzie zelve gevestigd! Dat mocht men van hem verwachten, maar het is slechts van tijd tot tijd geschied en dan nog vaak op zoo'n wijs dat de lezer niet kan weten waaraan hij zich moet houden. Mooie verzen zijn niet zelden gecursiveerd: een goed middel om er de aandacht op te vestigen, al valt er meer te doen voor een dichter-commentator. Doch wat moet de lezer nu denken, indien hij in *Gijsbrecht, Maeghden, Jozef in Dothan* eenige fraaie verzen cursief gedrukt vindt, in de *Geboortklock, Maria Stuart, de Leeuwendalers*, in *Salomon, Lucifer* en elders niets? Viel daar niets aan te wijzen? Is alles er even mooi, de dichterlijke aandoening overal even sterk?

Ook betwijfel ik of het groote publiek iets heeft aan toelichtingen als deze, waarin *de Kruisberg* wordt gekenschetst als ‘een kostelijk spel van een koninklijk kunstenaar, met blanke en roode, koele en ronde woorden’ (bl. 12); of waar de *Olijftak aan Gustaaf Adolf* wordt genoemd ‘mooi van blonde en blijde verzen’ (bl. 60). Dat deze woorden iets voor den heer Verwey beteekenen, neem ik gaarne aan; even gaarne als indien een ander Vondelvereerder mij zeide dat hij diezelfde verzen wit en blauw en zoel en kantig zou noemen: het is een bekend feit dat associaties als die tusschen kleuren en begrippen bij den een gansch anders zijn dan bij den ander. Ik beweer alleen, dat zulke uitdrukkingen zoo individueel zijn dat zij geen dienst

kunnen doen in een boek dat bestemd is door het groote publiek gelezen te worden.

De hier en daar in deze Inleiding verspreide, vaak treffende, opmerkingen over het wezen der poëzie en der dichters in het algemeen zouden, vereenigd tot een voorafgaand geheel, m.i. meer werking gedaan hebben dan zij nu doen; opmerkingen over hetgeen de dichter Vondel eigenaardigs heeft passen in den tekst. Zoo heeft Leigh Hunt, de samensteller van een voortreffelijk Engelsch werkje van dien aard *Imagination and Fancy*, zijne taak opgevat.

Een der verdiensten van het boek, waarop ik de aandacht der lezers van dit tijdschrift nog niet heb gevestigd, is de losse toon waarin de toelichtingen zijn geschreven. Het is dikwijls de toon en de trant van iemand die zich voorstelt dat zijne toehoorders in levenden lijve tegenover hem staan. Ongetwijfeld getuigt deze opvatting van juist inzicht; misschien is er niet eens sprake van opvatting geweest, maar heeft de samensteller dien toon als vanzelf aangeslagen.

Het maken van eene bloemlezing als deze is ongetwijfeld geen gemakkelijk werk. Indien de *Inleiding tot Vondel* in haar geheel op mij den indruk maakt van niet genoeg doordacht te zijn, dan verklaar ik dat ook hieruit dat Verwey zijn weg in dezen nog moest zoeken; de bloemlezingen uit het werk der drie overige dichters zijn in hoofdzaak beter uitgevallen dan de eerste. Hier geen dik groot zwaarmoedig boek in 8°, maar kleine sierlijk uitgevoerde boekjes in smaakvollen band, donkerrood met goud, waarin de zwarte regels afgewisseld worden door fraaie vignetten van Dijsselhof, Nieuwenhuis en Toorop, oorspronkelijk van vinding, rijk in verscheidenheid. Dat zijn de lijmstokken waarop men vogels vangt! Vangt gij ze daarop niet, laat ze dan maar gerust vliegen. Ook hier valt veel te waardeeren: de kenschetsing van Hoofts genie in tegenstelling met dat van Vondel; de fraaie schets van Breeroo's persoonlijkheid en, in mindere mate, die van zijn talent als liederdichter; van geen der drie dichters te veel gegeven, maar eene beperkte, doorgaans gelukkige, keuze van liederen en gedichten; de bloemlezing uit Hooft en Breeroo geopend met eene reeks van dikwijls treffende en oorspronkelijke opmerkingen. Juist opgevat, mooi uitgewerkt is eene tegenstelling als deze: ‘Hooft - terwijl Vondel alle hemelen doorzwierde, overziende

zijn gestarnde figuren - Hooft klonk in één hemel-hoek een paar starren aan, als gouden nagels met een gouden hamer, en met het oor op die helle tonen de muziek van Vondels sferen-vaart niet hoorend, geloofde hij niet dat ze bestond' en verder: 'Als een dichter grooter is naarmate de grootheid van zijn aandoening, maar meer kunstenaar naarmate de uitdrukkelijkheid van zijn uiting, - dan is - naast Vondel den grootsten dichter - Hooft in Hollandsche verzen de grootste kunstenaar geweest.'

In sommige opzichten kan ik niet instemmen met de wijze waarop Verwey hier zijne taak heeft opgevat. Daar wij nog eenige deeltjes van zijne hand mogen verwachten, kan het misschien zijn nut hebben, indien ik mijne bedenkingen tegen zijne opvatting hier neerschrijf.

In de *Inleiding tot Vondel* is de oude spelling gemodernizeerd; in de bloemlezing uit Breeroo en Hooft niet. Waarom niet? Die afwijkingen van de hedendaagsche spelling trekken een deel van de aandacht der lezers tot zich dat zij niet verdienen, en ook kunnen zij het verstaan en genieten van een gedicht slechts belemmeren; dat geldt vooral van Hooft's verzen die vaak toch al niet gemakkelijk zijn te verstaan. De interpunctie is door Verwey overgenomen gelijk hij die in Leendertz' uitgave van Hooft's gedichten en de jongste editie van Breeroo's werken vond. Tot op zekere hoogte is dat te verdedigen, want de mannen der 17de eeuw interpungeerden anders - en vaak beter - dan wij; men zou zich soms aan het wezen van een 17de eeuwsch gedicht vergrijpen door de interpunctie te wijzigen. Maar Verwey had toch eene uitzondering moeten maken voor gevallen waarin de oude interpunctie het verstaan voor gewone lezers bemoeilijkt en eene kleine wijziging geene schade kan doen. Neem b.v. dat allerliefste afscheidstooneeltje

> Sal nemmermeer gebeuren mij dan nae dese stondt
> De vriendschap van u oogen, de wellust van u mondt?

dat tegenwoordig zoo dikwijls en bijna altijd even slecht wordt voorgedragen.[1)] Voor gewone lezers is het toch al niet gemak-

1) Het is droevig-komisch te hooren hoe onze jeugdige voordraagsters b.v. dat laatste couplet:

> Als Venus in de spiegel haer siet met dit eiernet,
> Sij wenscht geen toverrieme noch crause tot haar baet

steeds laten volgen door een met veel overtuiging en een allerliefst mondje nitgesproken: 'Sij wenscht géén toooverrieme!' en dan nog eens het woord als liefkoozend voordat het hare lippen verlaat: 'tooo.... verrie.... me!'
Inderdaad zijn die onder een couplet herhaalde woorden eenvoudig eene gewone aanwijzing voor den zang waarmede de voordracht niets uitstaande heeft.

kelijk zich zonder eenige aanwijzing in den toestand te verplaatsen dien de dichter zich gedacht heeft. Maar hoe moeten zij het negende couplet begrijpen in den vorm waarin het door Verwey van Leendertz is overgenomen

> De traentges rolden neder, maer de Goddine soet
> Beij liever soud ick schennen, seij sij mijn rosen hoet.

Mijns inziens is hier eene moderne interpunctie onontbeerlijk, b.v. op deze wijze:

> De traentges rolden neder, maer de Goddinne soet:
> ‘Beij! liever soud ick schennen,’ seij sij, ‘mijn rosen hoet.’

Op bl. 57 vinden wij de beschrijving van een speeltochtje waaraan de dichter lang geleden met zijn liefje heeft deelgenomen. Zijne gedachten vliegen weer terug:

> T gemoedt herwenscht verlooren vrolijckheden
> En wentelt in den schijn des tijds voorleden.

Hij ziet zich weer met zijn liefje op het ‘crat’ (de achterste bank) gezeten, waar het vrijen vrij staat zoolang plaagzieke vooraanzitters niet achteromkijken.

Bij Verwey lezen wij met de oude interpunctie:

> T geselschap van haer heusheit wij bedancken,
> Besit, in Venus naem, de voorste bancken,
> Ghij coost het crat, als wij, wist gbij de rancken (listen).

Ik zeg niet dat dit couplet voor een gewoon lezer onverstaanbaar is, maar dat het beter zou strooken met de bedoeling van deze bloemlezing het b.v. aldus te interpungeeren:

> T geselschap van haer heusheit wij bedancken:
> ‘Besit, in Venus naem, de voorste bancken!
> Ghij coost het crat als wij, wist ghij de rancken.’

Meer dan eens heeft Verwey verzuimd te vermelden dat een gedicht van Hooft bedoeld is als lied.[1)] Dat is toch geen onverschillige zaak, zou ik denken.

Dat ook Maerlant opgenomen is in deze serie, verheugt mij zeer: de strophische gedichten verdienen ten volle in ruimer kring bekend te worden. Verwey heeft zich terecht ook hier gewacht voor het te veel - er is nog al eenige voorraad bij den grooten Vlaming - en eene goede keus gedaan. Verklarende aanteekeningen, waarvan de samensteller zich elders onthouden heeft, waren hier onontbeerlijk; het pleit voor zijn juist inzicht dat hij deze niet onder maar tegenover den tekst heeft geplaatst: dat gedurig naar beneden kijken onder het lezen van een gedicht werkt storend in hooge mate. Vele dier verklarende aanteekeningen zijn door hare onjuistheid wel geschikt, het haar van een taalkenner te doen omhoog rijzen. Nu is het waar dat een dichter geen taalgeleerde behoeft te zijn, maar men had toch mogen verwachten dat Verwey zich beter op de hoogte zou hebben gesteld, eer hij als inleider dezer gedichten voor het publiek optrad. Later heeft een ‘lijst van verbeteringen’ de ergste fouten hersteld, doch deze zal niet kunnen verhinderen dat de indruk van Maerlants gedichten verzwakt wordt doordat de lezer telkens een blik in de Errata moet werpen.

Wat die lijst zelve betreft - ik kan niet helpen dat zij, ondanks mijne waardeering van Verwey's onderneming, mijne lachspieren hier en daar op de proef stelt. Zoo zegt Maerlant van de priesters (bl. 48):

> In sal niet scamen doen die goeden,
> Maer hem mochte therte bloeden
> Die houden die amyen fiere.

d.i.: ik zal geene schande spreken van de goeden, maar diegenen mocht het hart wel bloeden, die er trotsche bijzitten op nahouden. - Als verklarende aanteekening leest men op de tegenoverliggende bladzijde: ‘die amyen - de H. Maagd.’ Neemt de lezer die hieruit niet wijs kan worden, nu zijne Lijst van verbeteringen ter hand, dan vindt hij daar: ‘bl. 48* *staat* de H. Maagd *lees* de bijzitten.’ De leukheid waarmede

1) Zie b.v. de liederen op bl. 27, 30, 32, 38.

de eerste verklaring veranderd wordt, is in haar soort onovertreffelijk! Mij herinnert deze rectificatie aan eene anecdote uit mijn academie-tijd over een professor in de theologie. Deze professor, een onzer eerste mannen, ‘een hoofd vol kreuken, een geweten zonder rimpel’, was een even groot geleerde als zacht examinator. Als staaltje zijner zachtmoedigheid placht men te vertellen dat hij eens aan een student had gevraagd: ‘meneer, als u eene kerk binnenkomt, wat ziet u dan het eerst?’ Toen het antwoord daarop luidde: ‘het orgel, professor’ hernam de examinator, vergoelijkend als altijd: ‘juist meneer, de preekstoel.’

Het verschijnen dezer bloemlezingen geeft wel aanleiding tot het behandelen van nog menig ander onderwerp dat hier niet ter sprake is gekomen; doch langer schrijven is niet noodig voor de bedoeling waarmede ik de pen opnam: de aandacht der Gids-lezers vestigen op deze onderneming van een onzer jongere auteurs, hen opwekken die onderneming te steunen, den samensteller een blijk van sympathie geven waar hij zich inspant voor een zaak die ook mij na aan het hart ligt. Slechts één wensch kan ik niet verzwijgen: dat de Heer Verwey in de volgende deeltjes dezer serie minder karig zij met twee dingen: cursiveering der verzen en - waar het hem mogelijk is - motiveering der cursiveering; want dàt is noodig, wil men in zulke bloemlezingen invloed oefenen op den smaak van het publiek.

G. KALFF.

Hermann von Helmholtz.
31 Augustus 1821-8 September 1894.

Den 8sten September verspreidde de telegraaf het bericht: ‘Hermann von Helmholtz is heden te Charlottenburg overleden.’ Deze korte woorden beteekenen een onmetelijk verlies voor de menschheid, want zij bezat in Helmholtz niet een enkel groot geleerde, maar eene vereeniging van denkers en onderzoekers van den eersten rang, zooals zij in één persoon misschien nog nooit bestond. In het tijdperk der specialiteiten verschijnt hij, naast Alexander von Humboldt de meest universeele geest der eeuw, op elk gebied, door hem betreden, een baanbreker, elke gift van zijnen geest eene volmaakt gerijpte vrucht. Zooals in de oudheid zeven steden elkander Homerus betwisten, zoo strijden nu wiskunde, natuur- en scheikunde, physiologie en medicijnen, wijsbegeerte en kunstwetenschap om het voorrecht Helmholtz den hare te mogen noemen. In elk dezer wetenschappen heeft hij onvergankelijke sporen van zijnen machtigen geest achtergelaten.

Reeds zijn uiterlijke levensloop getuigt van deze schier ongeëvenaarde veelzijdigheid. Wij ontmoeten hem achtereenvolgens als officier van gezondheid te Potsdam (1843), als leeraar der ontleedkunde aan de kunstacademie te Berlijn (1848), als professor der algemeene pathologie en physiologie te Koningsbergen (1849-55), der anatomie te Bonn (1855-58), der physiologie te Heidelberg (1858-71), der proefondervindelijke natuurkunde te Berlijn (1871-88), eindelijk, aan den avond van zijn leven, als schepper en leider der Physikalisch-technischen Reichsanstalt te Berlijn.

De verscheidenheid van den wetenschappelijken arbeid van Helmholtz is, het spreekt vanzelf, in de eerste plaats gegrond in eene overeenkomstige veelzijdigheid zijner talenten. Maar zij werd al vroeg ook begunstigd door uitwendige omstandigheden.

Ongetwijfeld lag het toppunt van zijnen aanleg op mathematisch-physisch gebied. Reeds als kind, met bouwblokken spelende, vindt hij nagenoeg alle feiten der meetkunde die eerst het schoolonderwijs den meer gevorderden knaap pleegt te leeren. In het gymnasium boeit hem bovenal de natuurkunde en in deze bij voorkeur, zooals hij het later uitdrukte, ‘die geistige Bewältigung der Natur durch die logische Form des Gesetzes.’ Menigmaal, terwijl de klasse Cicero of Virgilius las, die hem zeer verveelden, berekende hij onder de tafel den gang der lichtstralen door telescopen en vond zoodoende reeds enkele optische stellingen van welke in de leerboeken niets pleegt te staan, die hem echter later bij de constructie van den oogspiegel van dienst waren. Hij wenschte dan ook met alle energie natuurkundige te worden.

Maar de natuurkunde gold toen nog voor eene broodelooze kunst. ‘Mijn vader’ vertelt Helmholtz, ‘een in zeer bekrompen omstandigheden levend gymnasiaal onderwijzer, maar een man, in wien de hoogvliegende wetenschappelijke geestdrift der wijsbegeerte van Fichte en der vrijheidsoorlogen nog steeds voortleefde, verklaarde mij, hoeveel leed het hem ook deed, dat physica geen wetenschap was die in het levensonderhoud zou kunnen voorzien, en dat de eenige uitweg, om mijnen wensch te vervullen, daarin zoude bestaan dat ik eerst in de geneeskunde studeerde. Ik was volstrekt niet afkeerig van de studie der levende natuur en nam dit voorstel zonder veel aarzelen aan.’

Zoo werd hij kweekeling van het ‘Friedrich Wilhelms-Institut’, eene inrichting voor militair-geneeskundig onderwijs die de medische studie voor onbemiddelde studenten zeer vergemakkelijkt. En hiermede werd hij naar de geneeskunde en met deze naar de physiologie geleid.

De physiologie neemt door de veelzijdigheid en samengesteldheid harer problemen eene geheel bijzondere plaats in te midden der overige biologische wetenschappen. Morphologie in haren geheelen omvang - ontleedkunde, weefselleer en ontwikkelingsgeschiedenis aller organismen omvattende -, wiskunde, physica

en scheikunde, pathologie, klinische wetenschappen, zij allen zijn voor haar de bronnen waaruit zij onophoudelijk moet putten, waarvan zij bestendig den loop moet blijven volgen. Tot vele andere wetenschappen, tot taalkunde, kunstwetenschap, staathuishoudkunde, bovenal tot zielkunde staat zij in nauwe betrekking. Meer dan eenige andere biedt zij dientengevolge aan eenen universeel begaafden geest gelegenheid tot ontwikkeling van al zijne krachten.

Voor Helmholtz kwam hierbij nog de gunstige omstandigheid, dat hij de geneeskunde in een tijdperk binnentrad, waar, zooals hij zelf opmerkt, iemand die in de natuurkundige wijze van beschouwing ook maar redelijk thuis was, eenen vruchtbaren, maagdelijken bodem ter ontginning beschikbaar vond.

Buitendien viel hem het persoonlijke geluk ten deel, Johannes Müller tot leeraar te mogen hebben. Deze geest van den eersten rang, even groot denker als experimentator, morpholoog als physioloog, verhief de physiologie in waarheid eerst tot eene proefondervindelijke natuurwetenschap, terwijl zij vóór hem in hoofdzaak slechts eene boekenstudie geweest was. Ofschoon, naar men weet, tot aan zijn einde theoretisch het vitalisme toegedaan, was hij toch practisch volkomen modern natuurvorscher, die in ervaring, waarneming en proef de laatste bron van alle echte wetenschap, en het laatste, steeds op nieuw te toetsen en te bevestigen fundament van elke hypothese zag. Zijn vermaard handboek der physiologie, als geen ander het weten der tijdgenooten en de vruchten van eigen onderzoek, nieuwe ontdekkingen en denkbeelden tot oplossing van nieuwe problemen vereenigende, getuigt hiervan haast op iedere bladzijde.

Door den invloed dien hij door voorbeeld in woord en geschrift op zijne leerlingen wist te oefenen, meer nog dan door de ontdekking van physiologische feiten van den eersten rang, werd Müller voor deze wetenschap zoo uiterst belangrijk. Dankt zij hem persoonlijk van groote aanwinsten vooral de grondvestiging der leer van de specifieke energieën der zenuwen, eene daad, die Helmholtz geneigd was op eene lijn te plaatsen met de ontdekking van de wet der zwaarte door Newton, zoo is de moderne physiologie overigens ongetwijfeld het meest verschuldigd aan zijne leerlingen, van welke Theodor Schwann, Jacob Henle, Robert Remak, Ludwig Traube, Albrecht van Gräfe, Max Schultze, Helmholtz reeds in den dood zijn voorgegaan, Emil

du Bois-Reymond, Karl Ludwig, Rudolf Virchow nog in volle kracht in ons midden leven. Naast hen kunnen nog wel slechts de gebroeders Weber in Duitschland, Claude Bernard in Frankrijk en onze Donders genoemd worden, die nu ook reeds tot onze groote dooden behooren.

Helmholtz zelf beschouwde het altijd als een groot voorrecht, de school der medische studie te hebben doorloopen, die hem, naar hij meende, met meer nadruk en kracht van overtuiging, dan eenig ander dit zoude hebben kunnen doen, de eeuwige beginselen van allen wetenschappelijken arbeid heeft gepredikt. ‘Wer’, zoo zegt hij in zijne redevoering over het denken in de geneeskunde, ‘wer wie der Arzt den Heil oder Verderben bringenden Kräften gegenüber treten soll, dem liegt unter schwerer Verantwortlichkeit die Verpflichtung ob, die Kenntniss der Wahrheit und *nur* der Wahrheit zu suchen.’ Hij moet streven vooruit te weten, wat het gevolg van zijn ingrijpen zijn zal, als hij zoo of zoo te werk gaat. Om dit vooruitweten te verwerven hebben wij geen andere methode dan die, dat wij de wetten der feiten door waarneming zoeken te leeren kennen. Nog in latere jaren prees hij de geneeskunde als zijn ‘geistiges Heimatland.’

Aan de hier geschetste omstandigheden is het te danken, dat wij Helmholtz het eerst op het gebied der physiologie de wieken van zijn geest zien ontplooien. En welke eene vlucht neemt hij terstond!

Gelijk een arend stijgt hij met zekeren, rustigen vleugelslag op tot in den hoogsten ether en overziet de wereld der verschijnselen in hare geheele uitgebreidheid, hare hoogten en diepten, in hare verscheidenheid en in haren samenhang, zooals niemand voor hem. Het is inderdaad duizelingwekkend hem in deze vlucht te vergezellen. Nog nooit misschien werd in zoo korten tijd door den enkelen sterveling aan de menschheid zulk een schat van groote wetenschappelijke openbaringen geschonken. Slag op slag volgen elkander werken van den eersten rang, op anatomisch, op physiologisch, op natuurkundig en wijsgeerig gebied, bij alle verscheidenheid daarin overeenstemmende, dat zij problemen van principieele beteekenis behandelen met de grootste precisie in de wijze waarop de vraag gesteld wordt, met volmaakte logische en experimenteele techniek, met de vrijste heerschappij over de reeds verga-

derde kennis, in klassieken vorm en - met beslissende uitkomst.

Nog student ontdekt hij, met een middelmatig microscoop, aangekocht uit geringe, gedurende een langdurigen typhus bezuinigde middelen, den *oorsprong der zenuwvezels uit ganglioncellen*: de histiologische grondslag der geheele zenuwphysiologie en zenuwpathologie.

Nauwelijks gepromoveerd (1843) publiceert hij proeven ter beslissing van eene vraag, even belangrijk voor de theoretische en de toegepaste scheikunde als voor de leer van de contagia en miasmata, de vraag naar *het wezen van rotting en gisting*, en bewijst hij o.a., dat de gisting van den most niet, zooals Justus von Liebig leerde, reeds door het toetreden van de zuurstof der lucht wordt mogelijk gemaakt, maar buitendien de tegenwoordigheid eischt van een gevormd vast lichaam, de gistcel. Ware zijn microscoop beter geweest, hij zoude wel hebben erkend, dat ook de gewone rotting van eiwithoudende stoffen door levende wezens wordt opgewekt. Nu volstaat hij met erop te wijzen, dat zij zeer opmerkelijk gelijkt op het levensproces ‘door de gelijkheid der stoffen, waarin zij zetelt, door haar voortplantingsvermogen, door de gelijkheid der voorwaarden, vereischt tot haar voortbestaan, of tot hare vernietiging.’ Hoe dicht was hij bij de ontdekking, die den wereldroem vestigde van Louis Pasteur!

Op denzelfden tijd en in samenhang met deze onderzoekingen vinden wij hem verdiept in het oude raadsel der *levenskracht*. ‘De meerderheid der physiologen, - wij geven Helmholtz zelf het woord, - had toen den uitweg van G.E. Stahl gekozen, dat weliswaar de physische en chemische krachten der organen en stoffen van het levende lichaam in hem werkten, dat echter eene hem inwonende levensziel of levenskracht in staat zoude zijn, de werking dezer krachten aan banden te leggen en vrij te maken, dat het vrije spel dezer krachten na den dood oorzaak was van de rotting, gedurende het leven daarentegen hare actie voortdurend door de levensziel werd geregeld. In deze verklaring voelde ik iets tegennatuurlijks; maar het heeft mij veel moeite gekost dit gevoel in eene scherpe vraag omtezetten. Eindelijk, in mijn laatste studiejaar vond ik, dat de theorie van Stahl aan ieder levend lichaam de natuur van een perpetuum mobile toeschreef.’ Met de twisten hierover was Helmholtz genoegzaam bekend. Zoo komt hij tot de

vraag: ‘welke betrekkingen moeten tusschen de verschillende krachten der natuur bestaan wanneer algemeen een perpetuum mobile niet mogelijk zal zijn?’ En de verdere: ‘bestaan nu feitelijk al deze betrekkingen?’

Uit de bron dezer gedachten over levensprocessen ontspringt de vermaarde verhandeling ‘*Ueber die Erhaltung der Kraft*’, de bewonderenswaardige vrucht van het diepste, in alle richtingen tot de uiterste grenzen doordringend wijsgeerig-natuurkundig denken. Zij vormt een keerpunt in de geschiedenis der natuurwetenschappen.

Wij beschouwen heden ten dage de wet van behoud der kracht, of, zooals men het tegenwoordig noemt, van behoud van energie, als iets dat van zelf spreekt, en ook Helmholtz zelf zoude, naar hij vertelt, er volkomen op voorbereid zijn geweest, wanneer de deskundigen hem ten slotte hadden gezegd: ‘Dat weten wij immers best. Wat denkt deze jonge arts wel, dat hij meent, ons dit alles zoo uitvoerig uiteen te moeten zetten?’ Vreemd genoeg echter zagen de meerderheid der vakgenooten van binnen- en buitenland er eene phantastische dwaling, zoo niet nog erger, in. Poggendorff weigerde den arbeid in de ‘Annalen der Physik und Chemie’ op te nemen. Onder de leden der academie van wetenschappen te Berlijn was het alleen de wiskundige Jacobi, die den samenhang van Helmholtz' gedachtengang met dien der groote mathematici van de vorige eeuw, Daniël Bernouilli, d'Alembert en anderen, erkende en den schrijver verdedigde. Bij zijne jongere vrienden daarentegen, die in dezen tijd met hem zich vereenigden tot de vorming der ‘Physikalischen Gesellschaft’ van Berlijn, vooral bij Emil du Bois-Reymond vond hij al dadelijk geestdriftigen bijval en practischen steun. In Holland was, naast Buys Ballot, Donders wel de eerste die de juistheid en onmetelijke vruchtbaarheid der nieuwe wet helder inzag en haar terstond op de levensverschijnselen toepaste. In Engeland had Joule in zijn beroemde, door Lord Kelvin (toen nog William Thomson) wel het eerst in hare volle beteekenis begrepen proeven over het mechanisch aequivalent der warmte, reeds voorgewerkt. In Denemarken was door Colding, in Frankrijk door Carnot de bodem voorbereid. In Duitschland had, de eerste van allen (1842), Julius Robert Mayer van Heilbronn, uitgaande van waarnemingen als Nederlandsch scheepsdokter te

Batavia door hem gedaan, zelfstandig het groote beginsel ontdekt. Zijne meer in aprioristisch wijsgeerig gewaad gehulde, daarbij op ongewone plaats gepubliceerde verhandelingen waren echter aan Helmholtz, zooals trouwens aan de meeste tijdgenooten, onbekend gebleven, en die er mede kennis mochten hebben gemaakt, waren het vermoedelijk eens met den voortreffelijken Hollandschen Hoogleeraar in de natuurkunde, die op den rand van zijn exemplaar schreef: abracadabra.

Beschouwde Helmholtz het als hoofddoel van zijn onderzoek, aan de natuurkundigen, de theoretische, practische en heuristische beteekenis van de groote, alle natuurverschijnselen omvattende wet met de grootst mogelijke volledigheid uiteentezetten, en achtte hij de algeheele bevestiging ervan een hoofdoel van de naaste toekomst der natuurkunde, de ontwikkeling der natuurwetenschappen in de laatste vijftig jaren heeft getoond, dat hij dit doel heeft bereikt en dèze verwachting in vervulling is gegaan.

Hijzelf had reeds vóór het bekend maken der theoretische verhandeling de geldigheid van het groote beginsel op het gebied der levensverschijnselen, aan twee der belangrijkste voorbeelden proefondervindelijk getoetst en de gevolgtrekkingen, uit de theorie afgeleid, bevestigd gevonden. Het gold de vraag of de mechanische arbeid en warmte, door de levende organismen voortgebracht, volledig uit de stofwisseling konden worden afgeleid of dat zij, zooals de heerschende vitalistische leer wilde, de uitwerking waren van een uit zichzelf zich vernieuwende kracht, de levenskracht.

In 1845 had de jonge doctor in een kritische verhandeling, nog heden een der voornaamste grondslagen der *physiologische warmteleer*, betoogd dat de voorhandene waarnemingen over warmteontwikkeling, warmteverlies en stofverbruik der dieren recht geven tot de gevolgtrekking dat de stoffen, door respiratie en digestie aan het lichaam toegevoerd, door hunne in het organisme in verschillende trappen plaatsgrijpende verbinding de gezamenlijke levenswarmte leveren, waarbij, in tegenstelling met de heerschende leer, aan de chemische verandering van het bloed binnen het bereik der longen slechts een klein aandeel aan de vorming van deze warmte werd toegewezen.

Nu vergelijkt hij (1845) de *chemische samenstelling van spieren vóór en na den arbeid* en ontdekt de verandering van

deze samenstelling en hare bron in de physiologische contractie der spiervezel. Kort daarna (1847) levert hij aan de hand der fijnste electrische methoden het eerste onwederlegbaar bewijs, dat de spieren bij de samentrekking zelfstandig warmte ontwikkelen en niet slechts, hetgeen de vroegere onderzoekers in twijfel hadden gelaten, door vermeerderden toevoer van warm bloed warmer worden.

Maar reeds richt hij zijne schreden naar een nieuw gebied, van alle raadselen des levens de meest duistere bergend: *de leer van de zenuwwerkingen*. Hij beantwoordt de vraag, nog kort te voren door Johannes Müller als vermoedelijk onoplosbaar beschouwd, met welke snelheid wil en sensatie door de zenuwvezel worden voortgeleid, en wel langs twee principieel verschillende wegen, elk eigenaardige voordeelen aanbiedende: met behulp van het myographion, een door hem bedacht tijdmetend registreerapparaat, en door middel van de galvanometrische methode van Pouillet tot het meten van uiterst kleine tijdruimten. Langs beide wegen bewijst hij, dat de snelheid van het zenuwbeginsel niet, zooals men, vertrouwend op den schijn der zintuigen, meende, oneindig groot is, maar integendeel tamelijk klein, ongeveer tienmaal kleiner dan de snelheid van het geluid in de lucht. De eerste stap tot een inzicht in het tot dusver volstrekt geheimzinnig wezen der zenuwgeleiding was hiermede gedaan.

In het bezit der fijnste hulpmiddelen tot graphische en galvanometrische bepaling van schier oneindig kort durende bewegingen, maakt hij er terstond gebruik van ter beslissing van andere vroeger niet oplosbare, allerbelangrijkste problemen der algemeene physiologie. Hij bepaalt het *verloop der mechanische veranderingen der spier gedurende de contractie*: hij ontdekt dat de mechanische kracht waarmede de spier zich tracht samen te trekken, niet op het oogenblik, waarop de zenuwprikkel de spiervezel bereikt, geboren wordt, maar na een meetbaren tijd (ongeveer 1/100 sec.), door hem het stadium der latente energie genoemd, en dat zij binnen een iets langeren tijd, het stadium der stijgende energie, allengs tot haar maximum opklimt. Hij bewijst verder, dat de electrische beweging, door du Bois-Reymond ontdekt en als constante begeleidster der contractie aangetoond, het eerste symptoom is der irritatie: want zij kan reeds in het stadium der

latente energie de zenuw eener tweede spier in werking brengen.

Hij meet de *snelheid der reflexgeleiding* in het ruggemerg en vindt haar nog zeer veel geringer dan die der geleiding der indrukken in de zenuwstammen. Zoo opent hij der physiologie en pathologie der spieren en zenuwen nieuwe banen, waarop nu reeds twee generaties van onderzoekers van alle landen, aan de hand der door hem geschapen methoden, van ontdekking tot ontdekking werden geleid.

De nieuwe methoden van physisch onderzoek, door hem gebezigd en uitgevonden, nopen hem hare vertrouwbaarheid te toetsen. Daar de voorhanden arbeid van wis en natuurkundigen daartoe niet toereikend is, neemt hij hunne taak op zich en voert dien in analyse en experiment ten einde, eene wijze van handelen, die bij hem ook later telkens, als sprak zij van zelf, terugkeert.

Zoo ontstaat vooreerst de verhandeling over *duur en verloop van geinduceerde electrische stroomen* (1851). Zij wordt opgevolgd door de theoretische en proefondervindelijke vestiging van eene reeks van belangrijke theorema's, de *verdeeling van electrische stroomen in lichamelijke geleiders* betreffende, theorema's waaraan de behoefte zich vooral had doen gevoelen op het gebied van de verschijnselen van de dierlijke electriciteit, een terrein toen ter tijde door Emil du Bois-Reymond met zoo schitterend gevolg ontgonnen en van eene woestijn in een vruchtbaar land herschapen. Helmholtz zelf had die behoefte gevoeld bij gelegenheid van een verslag van de nieuwere uitkomsten op het gebied der dierlijke electriciteit (1851), een stuk nog heden bewonderenswaardig door de onbevangenheid en diepte van inzicht waarvan het getuigt. Hij was nu in staat aan den eenen kant stellingen, door zijn vriend slechts op scherpzinnig gecombineerde analogieen en waarschijnlijkheidsgronden gebaseerd, streng en kort te bewijzen; aan den anderen kant belangrijke groepen van feiten, zooals de stroomen der zoogenaamde zwakke combinaties en het toenemen der electromotorische kracht der spier met de massa van deze, in een geheel nieuw licht te doen verschijnen.

Maar dit was hem nog niet genoeg! Reeds heeft hij wederom als terloops meer dan een nieuw groot gebied van wetenschap betreden, waarop hij spoedig evenals op de vroegere als meester begint te heerschen en van uit welke hij de meest verwijderde

velden van geestelijken en practischen arbeid met zijne ontdekkingen en denkbeelden begint te bevruchten. Hij opent de lange reeks der gedenkwaardige *onderzoekingen omtrent de leer van het zien en hooren*, waarvan de vruchten later tegelijk met die van den arbeid van al zijne voorgangers in twee monumentale werken, het '*Handbuch der physiologischen Optik*' en '*Die Lehre von den Tonempfindungen*' door hem werden samengevat en die tevens met den *oogspiegel* aan de moderne oogheelkunde het aanzijn geeft.

Hij blijkt terstond zijne taak, overeenkomstig haren drievondigen aard, van drie verschillende zijden aan te vatten: van de physische, de physiologische en de psychologisch wijsgeerige; want hij opent de reeks zijner studiën over het zien met de constructie en *beschrijving van den oogspiegel* (1851), *de theorie der samengestelde kleuren* (1852), en de verhandeling over *de natuur der zintuigelijke sensaties van den mensch* (1852). Ook verder zien wij hem steeds zijn doel op alle drie wegen nastreven, op alle met gelijke kracht, met gelijke volharding en met gelijke vrucht.

Hij bestudeert de objectieve processen die als uitwendige prikkels onze zintuigen treffen. Uitkomsten van deze studiën zijn: op optisch gebied de geschriften over de natuur van het zonnelicht, over de samenstelling der spectraalkleuren, op akoestisch gebied de theorie der luchttrillingen in buizen met opene einden, de studiën over den invloed der wrijving in de lucht op de geluidsbeweging, over de theorie der tongpijpen; de beweging der vioolsnaren en audere.

Hij volgt de lichtgolven op haren weg door het oog en ontdekt daarbij, onafhankelijk van, hoewel iets later dan onze Cramer, de oorzaak van de *accomodatie van het oog* in de vormverandering van de kristallen, geeft de nog heden heerschende theorie er van, en schenkt gelijktijdig aan physiologie en oogheelkunde behalve den oogspiegel haren fijnsten optischen meettoestel, den *ophthalmometer*.

De geluidsgolven volgt hij door gehoorgang, trommelholte en labyrinth tot aan de uiteinden der gehoorzenuw en verklaart de wonderbaarlijke doelmatigheid in bouw en verbinding van trommelvlies en gehoorbeentjes, waarbij hij zich tegelijkertijd als meester van het subtielst anatomisch onderzoek openbaart.

Hij bestudeert verder de sensaties, die in den zenuwtoestel

van onze zintuigen door de uitwendige prikkels worden opgewekt en waardoor deze laatste eerst worden tot hetgeen wij licht en kleur, klank en geruisch noemen. Zoo ontstaan de tot in den laatsten tijd voortgezette proeven over kleurenvermenging, de beroemde onderzoekingen over boventonen en zwevingen, de analyse en synthese der klanken door middel van de door hem uitgevonden resonatoren, dubbelsirenen en stemvorktoestel, onderzoekingen, die ons het *wezen van het timbre*, de *natuur der vocalen*, de physiologische oorzaken der *muzikale consonantie en dissonantie* hebben onthuld. Gelijktijdig tracht hij de overstelpende menigte van feiten door zoo eenvoudig mogelijke hypothesen te vereenigen en begrijpelijk te maken, voortbouwende op de leer der specifieke energieën van Johannes Müller, daarbij voor het oog eene *theorie der kleurenwaarneming*, reeds in het begin der eeuw door Thomas Young ontworpen, tot nieuw leven opwekkend.

Hij gaat voorts na, hoe uit de enkelvoudige sensaties van het oog waarnemingen ontstaan en uit deze, in de aangeboren voorstellingsvormen van ruimte en tijd, volgens de wet der causaliteit, de voorstellingen, waaruit zich ons beeld van de wereld opbouwt. Hij toont, hoe uit de individueele ervaring onder den invloed en de contrôle der overige zintuigen, der bewegingen van oog en lichaam en van het spiergevoel, onze voorstellingen en oordeelen over de dingen en hunne ligging in de ruimte zich kunnen vormen en bevestigen; hij bestudeert de verschijnselen van zinsbedrog en de voorwaarden van hun ontstaan en levert door deze *kritiek der zintuigelijke waarneming* grondslagen voor de *theorie van het menschelijke kenvermogen*, de basis van alle ware wijsbegeerte.

Ja, zijn onweerstaanbare drift om in iedere richting tot aan de bronnen van onze kennis door te dringen voert hem verder. De onderzoekingen over de ruimtevoorstellingen in het gezichtsveld geven hem aanleiding, de vraag naar den oorsprong en het wezen van onze algemeene voorstellingen van ruimte en daarmede de grondslagen en *axiomata der meetkunde* aan een onderzoek te onderwerpen. Hij vindt de bewijsvoering van Kant niet steekhoudend, volgens welke deze axiomata, evenals de voorstelling van ruimte in het algemeen, vóór alle ervaring zouden gegeven zijn, en toont de theoretische mogelijkheid aan van volkomen consequente stelsels der

meetkunde en mechanica, die in betrekking tot de axiomen en het getal der dimensies van onze Euclidische geometrie afwijken.

Zoo is hij te midden der zuivere wijsbegeerte aangeland, ja, wanneer men sommige philosophen zoude mogen gelooven, aan gene zijde er van. De onvermoeide verdediger der ervaring als bron van alle werkelijke kennis, de meest energieke bestrijder dier gevaarlijke metaphysica, die met Hegel nog niet ten grave gedaald, door het zuivere denken de werkelijkheid a priori meent te mogen construeeren, wordt als grondvester van eene nieuwe transcendentale wetenschap, de '*metamathematica*,' begroet. Welnu, hij liet zich den ironisch bedoelden titel welgevallen. Immers, hij bevond zich op dit gebied in het gezelschap van denkers als Gauss en Riemann, Lobatschewsky en Beltrami.

Door zijne onderzoekingen over toonwaarnemingen, bovenal over de oorzaken van harmonie en disharmonie, worden zijne schreden geleid naar het gebied der kunstwetenschap, naar de *theorie der muziek*. Zijne beteekenis als hervormer ook hier, vooral op het gebied der harmonieleer, is zelfs in leekenkringen overbekend. De literatuur van dezen tak der wetenschap draagt sedert het eerste verschijnen der 'Lehre von den Tonempfinduugen' (1862) den stempel van Helmholtz' arbeid. Nog onlangs vond de dank der kunstenaars en kunstvorschers een indrukwekkende uiting in de hulde, Helmholtz bij de viering van zijnen 70sten verjaardag namens de muzikale afdeeling der Koninklijke akademie van kunsten te Berlijn gebracht door een der voortreffelijkste vertegenwoordigers der muziekwetenschap, den nu helaas ook reeds overleden Philipp Spitta.

Maar Helmholtz beminde en bevorderde niet slechts de leer van de kunst, hij was zelf een kunstenaar.

Ik sprak reeds van den volmaakten vorm waarin hij zijne streng wetenschappelijke uitkomsten aan de vakgenooten placht voor te leggen. Ook de leeken heeft hij in de gelegenheid gesteld, hem van deze zijde te leeren kennen en bewonderen. Want reeds vroeg zien wij hem de vruchten van zijnen geestesarbeid in *redevoeringen* en *populaire voordrachten* aan ruimere kringen mededeelen. Bij de plastische klaarheid in de rangschikking van de stof, bij de logica van den gedachtegang, de nauwkeurigheid van uitdrukking, die zijne wetenschappelijke werken kenmerken, voegt zich hier, in overeenstemming met

den verschillenden aard van hoorders en doel, een specifiek artistiek element, waardoor deze redevoeringen in vorm en inhoud tot meesterstukken der letterkunde worden gestempeld. Ik herinner aan de beroemde voordracht ‘Über die Wechselwirkung der Naturkräfte’, gehouden te Koningsbergen in 1854, waarin hij de wet van behoud van energie in haren oorsprong en hare toepassing op de geheele natuur, op verleden en toekomst van ons zonnestelsel, uiteenzet. Onzen studenten beveel ik bovenal aan de redevoering over het denken in de geneeskunde, die iedereen niet slechts eenen enkelen keer maar dikwijls behoorde te lezen.

Beter Hoogduitsch werd nooit geschreven. Helmholtz' taal is volmaakt natuurlijk, edel en gekuischt, gelijkmatig welluidend en rustig voortvloeiend. Hij geeft de voorkeur aan eene korte, rechtstreeksche wijze van spreken boven pronkende zinnen en het veelvuldig gebruik van beelden, en verheft zich toch, waar het onderwerp dit medebrengt, tot eene dichterlijke warmte van uitdrukking. Ten allen tijde staat hem, waar hij het noodig heeft, een passend dichtwoord op de meest ongezochte wijze ten dienste. Niettegenstaande den afkeer van Cicero en Virgilius leeft een goed deel van de klassieke letterkunde van den ouden en nieuwen tijd in zijn, naar ik geloof, door hem onderschat geheugen voort.

Goethe neemt in dit opzicht, naar men begrijpt, eene eereplaats in. Behalve de algemeene belangstelling die de groote dichter en mensch hem moest inboezemen, leidden de natuurwetenschappen en de physiologische optica in het bijzonder, hem rechtstreeks tot den natuurvorscher Goethe.

Veertig jaren geleden, op den tijd waarin Helmholtz het eerst over Goethe schreef, was het nog mode onder de vakgeleerden, met minachting over den natuurwetenschappelijken arbeid van den grooten dichter te oordeelen. Indien het nu beter is geworden, dan hebben wij dit te danken, behalve aan de breedere en grondigere studie die aan Goethe in het algemeen wordt gewijd, vooral aan Helmholtz en Häckel.

Den morpholoog Goethe recht te doen wedervaren was gemakkelijker, vooral nadat Charles Darwin zijn ‘Origin of Species’ had geschreven. De natuurkundige Goethe had het zwaarder te verantwoorden. Men weet met welke hartstochtelijkheid hij tegen de lichten kleurentheorie van Newton en hare aanhangers te velde trok;

hoe minachtend hij zich over de laatste in proza en rijm heeft uitgelaten. De professoren der physica wreekten zich door hem als dilettant niet ernstig op te nemen en van zijne klaarblijkelijke physische dwalingen tot de orde van den dag over te gaan.

Helmholtz begreep wel, dat de dwaling van eenen geest als Goethe, vooral eene dwaling zoo hardnekkig vastgehouden als deze, hare goede gronden moest hebben, die op te speuren niet dan leerrijk wezen kon.

Hij vond deze gronden vooreerst in de geestelijke natuur van Goethe zelf, voor zooverre deze bij voorkeur georganiseerd was ter *aanschouwelijke* opvatting en oplossing van alle problemen, nagenoeg ontoegankelijk voor de abstracte begripsvorming, zooals de mathematisch-physische wijze van onderzoek die eischt. Verder in het gemis aan helder inzicht, toen ter tijde nog heerschende ten opzichte van de verhouding onzer sensaties tot de uitwendige processen, die er de aanleiding toe zijn. De groote waarheid was nog niet tot het algemeen bewustzijn doorgedrongen, door Kant voorbereid, door Johannes Müller in zijne leer der specifieke energieën uitgewerkt, de waarheid, door Helmholtz in zijne voordracht over Goethe's natuurwetenschappelijke studiën (Konigsberg 1851) met de woorden uitgedrukt: ‘Onze sensaties zijn slechts symbolen voor de voorwerpen der buitenwereld en staan tot deze ongeveer zooals de schriftteekens of woordklanken tot de daarmee bedoelde dingen.’

De gedachte, dat het witte licht der natuurkundigen uit gekleurd licht zoude zijn samengesteld, waar immers de onmiddellijke sensatie juist de denkbaar grootste eenvoudigheid van het wit schijnt te bewijzen, was voor Goethe volstrekt onbegrijpelijk, de voor hem klaarblijkelijke absurditeit dezer onderstelling wel de hoofdbron van zijnen tegenstand tegen Newton's leer, waarvan hij de inwendige consequentie en de overeenstemming met de feiten overigens nauwelijks betwistte. Helmholtz toont dit in alle bijzonderheden bij de voornaamste proeven van Goethe aan, en zoo begrijpen wij en - vergeven dan ook gaarne, niet slechts terwille van hare schoonheid, de beroemde dichtregelen, in de eeuw van stoom en electriciteit zoo zonderling klinkend:

‘Geheimnisvoll am lichten Tag
Lässt zich Natur des Schleiers nicht berauben,
Und was sie deinem Geist nicht offenbaren mag,
Das zwingst du ihr nicht ab mit Hebeln und mit Schrauben.’

Maar wij moeten terugkeeren tot den eigen natuurwetenschappelijken arbeid van Helmholtz. Het zal menigeen verbazen te vernemen, dat wij daarvan nog slechts een gedeelte hebben besproken. Het waren de studiën die hoofdzakelijk in onmiddellijke aansluiting aan zijne physiologische bemoeiingen ontstonden. Met zijne benoeming tot hoogleeraar in de natuurkunde te Berlijn, als opvolger van zijnen leeraar en vriend Gustav Magnus, eindigt Helmholtz zijn academische loopbaan als physioloog, en in overeenstemming hiermee beweegt hij zich van nu af aan ook in zijne onderzoekingen meer uitsluitend op het gebied der natuurkunde.

Ik moet het mij helaas ontzeggen, van dit gedeelte zijner werkzaamheid meer uitvoerig te spreken, omdat ik mij zelf daarin slechts als leek gevoel. Door de deskundigen wordt het op eene lijn geplaatst met het vroegere. Hij houdt zich haast uitsluitend op in de hoogste sferen der physica, waar slechts weinigen hem kunnen volgen en van deze weinigen slechts zij, die het moeielijke werktuig der hoogere wiskunde met volkomen meesterschap hebben leeren hanteeren. Eveuwel, ook de minder tot oordeelen bevoegde zal eenen indruk ontvangen van de beteekenis dezer studiën, wanneer hij althans de behandelde onderwerpen gadeslaat en kennis maakt met de rol die zij in den vooruitgang der moderne natuurwetenschap spelen. Verscheidene dezer onderzoekingen danken overigens nog aan de physiologische periode van Helmholtz haren oorsprong.

Zoo zien wij onzen held reeds in Heidelberg bezig met de door Faraday ontdekte regelatie, dat is het samenvriezen van stukken ijs door drukking bij 0°, een toen nog vrij duister verschijnsel, waarvan Helmholtz door even scherpzinnige als elegante proeven aantoont, hoe het aan den eenen kant uit het beginsel van behoud van energie is te verklaren, aan den anderen, als een der oorzaken van de plasticiteit van het ijs, tot de *vorming en beweging der gletschers* in causale betrekking staat.

Terloops geeft hij ook hier de eerste, de juiste theorie der

verschijnselen van den *Föhnwind*, een theorie die, later zelfstandig uitgewerkt en bewezen door Hann, de grondslagen bevat der leer van de atmospherische neerslagen.

De voor vele takken der natuurwetenschap zoo uiterst belangrijke vraag, hoe ver het *onderscheidend vermogen der microscopen* nog verhoogd zoude kunnen worden, voert hem tot het uitwerken van theorema's over de divergentie van stralenbundels, over de grootte der diffractie in microscopen en over de helderheid er van, waaruit blijkt dat de grens voor de nog met zekerheid door ons oog waarneembare verschillen in grootte ongeveer gelijk aan eene halve golflengte der gebezigde lichtsoort moet zijn, en dat verhooging van het optisch vermogen der microscopen boven dat der beste tegenwoordige instrumenten dus helaas onmogelijk schijnt, een uitkomst, waartoe gelijktijdig en onafhankelijk van Helmholtz ook Abbe komt.

In eene verhandeling over *wervelbewegingen* leert hij voor het eerst de met inwendige rotatie van deeltjes verbonden bewegingen van vloeistoffen analytisch behandelen en toont aan, hoe onder zekere veronderstellingen zoogenaamde wervelringen zich vormen, die in de constantie van hunne massa, in onvernietigbaarheid, in de aantrekking en afstooting die zij op elkaar uitoefenen, in de slingeringen die zij kunnen uitvoeren en in de combinaties die zij kunnen vormen, eigenschappen vertoonen die, zooals Sir William Thomson nader uitwerkt, de grootste gelijkenis hebben met die der hypothetische atomen der natuurkunde, en dan ook aanleiding geven tot de poging om de atomistische theorie door eene theorie der wervelringen te vervangen.

Evenals de wervelbeweging hadden tot dusverre de mathemathische analyse getrotseerd die eigenaardige verschijnselen, welke vloeistoffen en gassen bij het uitstroomen in wijdere ruimten vertoonen, verschijnselen waardoor de bewegingen van deze lichamen belangrijk verschillen van de in eenvoudigere gevallen zeer veel gelijkenis toonende bewegingen van warmte en electriciteit. Slechts voor deze laatste eenvoudigere gevallen was de theorie desnoods voldoende. In eene korte maar zwaarwichtige verhandeling over *discontinueele beweging van vloeistoffen* wijst Helmholtz, in aansluiting aan zijne theorie der wervelbewegingen en der luchttrillingen in open pijpen, den weg, hoe ook hier de mathematische analyse de empirische feiten kan vermeesteren.

Deze hydro-dynamische onderzoekingen geven hem verder aanleiding, zich bezig te houden met het probleem der *besturing van luchtballons*. Hij toont aan, hoe de resultaten der waarneming, verkregen voor de beweging van vaste lichamen in vloeistoffen, ook hier kunnen worden toegepast. Daarbij roert hij de *theorie van het vliegen der vogels* aan en maakt het waarschijnlijk, dat in het model der groote gieren de natuur reeds de grens heeft bereikt der grootte van een dier, dat zich door middel van vleugels moet kunnen opheffen en gedurende langeren tijd in de hoogte houden.

Ongeveer sedert het jaar 1870 volgen dan de *bijdragen tot de electro dynamiek* die, in verband met de zich daarbij aanknoopende *thermo-chemische* en *electro-chemische* onderzoekingen, vele der grootste vraagstukken der algemeene natuur- en scheikunde raken en niet weinige ervan door theoretische analyse evenzeer als door proeven der oplossing belangrijk nader brengen.

In theoretisch opzicht wordt wel het meeste gewicht gehecht aan de onderzoekingen, die betrekking hebben op de algemeene wetten der werking van electrische stroomelementen op elkander. Zij leiden wederom diep in 't philosophisch gebied, doordat zij de reeds door Newton opgeworpen transcendente vraag raken, of men eene werking op afstand door eene leege ruimte heen heeft aan te nemen, of wel overbrenging van energie door een medium dat de ruimte continueel vult. Terwijl de algemeene electro-dynamische wet van Wilhelm Weber van de eerste veronderstelling uitgaat, tracht de theorie van Clerk Maxwell op grond van de laatste eene verklaring van alle verschijnselen te geven. Helmholtz verschaft aan de theorie van Maxwell meer algemeenen ingang en heeft het geluk, de bevestiging er van te beleven door de beroemde proeven van zijnen, nu helaas ook reeds overleden, genialen leerling Hertz, misschien het meest schitterende feit op het gebied der nieuwere proefondervindelijke natuurkunde. Zeker ook moest het hem voldoening schenken, door Prof. Lorentz te Leiden streng bewezen te zien dat hij juist concludeerde, toen hij de wetten van breking en terugkaatsing van het licht uit de electro-magnetische lichttheorie van Maxwell zag voortvloeien.

Door vele der overige onderzoekingen uit den nieuweren tijd gaat als leidende draad nog een gedachte van bijzonder vèr reikende beteekenis. Had de wet van behoud van energie ge-

leerd, dat de omzetting der verschillende vormen van energie (warmte, electriciteit, mechanische arbeid, chemische energie enz.) in elkander in volkomen vaste quantitatieve verhouding moet plaats grijpen, zoo liet zij evenwel nog geheel onbeslist, hoe, in welken zin de omzetting feitelijk kan of moet geschieden, of b.v. een zekere hoeveelheid warmte geheel en al, of slechts gedeeltelijk in mechanischen arbeid, óf deels in mechanischen arbeid, deels in electriciteit, óf in deze beide en buitendien in chemische energie enz. zoude kunnen worden omgezet. Men begrijpt onmiddellijk dat de kennis hiervan niet slechts uit een theoretisch maar vooral ook uit een practisch oogpunt, voor de exploitatie der natuurkrachten door industrie en techniek, van het allerboogste belang is, in die mate, dat de zoo volledig mogelijke oplossing dier vraag tegenwoordig wel als een hoofddoel van natuuronderzoek mag worden beschouwd. Wanneer wij nu reeds weten, hoe de verschillende vormen van energie zich verhouden ten opzichte van de hoeveelheid mechanischen arbeid die zij kunnen leveren, dan danken we dit vooral aan Helmholtz, die de vruchtbare begrippen der *vrije en gebonden energie* invoerde en van het hier geschetste standpunt uit tal van experimenteele onderzoekingen deels zelf verrichtte, deels door anderen liet uitvoeren of uitlokte.

Doch waartoe nog verdere bewijzen voor de haast bovenmenschelijke grootheid van Helmholtz' wetenschappelijken arbeid? Het ware gemakkelijk ze nog te vermenigvuldigen. Want, hetgeen nog onvermeld bleef, is meer dan menig degelijk geleerde gedurende zijn geheele leven heeft voortgebracht. Ook heb ik slechts terloops van den oogspiegel gesproken en zijne beteekenis voor de lijdende menschheid. Maar is het noodig, hierover verder uit te wijden in het vaderland van Donders?

De wetenschappelijke arbeid van den grooten geleerde is in dubbele mate bewonderenswaardig, wanneer wij in aanmerkiug nemen, dat hij eigenlijk in alle grondleggende vakken *autodidact* was. Niet dat hij slecht of gebrekkig onderwijs zoude hebben gehad! Maar hij was meestal reeds door eigen onderzoek aan het onderwijs vooruitgeloopen en wat hem op het gymnasium en later werd geleerd, was voor de Durchschnittsköpfe berekend. Reeds vroeg vergeleken hem zijne leeraren bij een paard dat de dubbele portie haver moet hebben. Aan de autodidacten nu ontbreekt het in den regel niet aan goede, zelfs geniale

invallen. Bij eene aangeboren vurige belangstelling, die aanhoudend met haar onderwerp bezig is, zullen ze niet licht uitblijven. Maar wat autodidacten meestal niet bezitten, en waarvan het gemis hun allicht iets van dilettantisme geeft, is de strenge discipline der methode, zooals die in een goede school wordt geleerd. Juist nu wat strengheid in methode aangaat zijn alle onderzoekingen van Helmholtz onovertroffen. Aan de volkomenheid der methoden, der logisch-mathematische zoowel als der experimenteele, dankt hij de betrouwbaarheid zijner uitkomsten, die zoo groot is dat ze Donders aan onfeilbaarheid deed denken.

Zijne grootheid ten opzichte der methode blijkt ook uit de keuze der onderwerpen. Ik bedoel hiermede niet het feit, dat die onderwerpen meestal vraagstukken van de grootste en meest algemeene beteekenis betroffen, maar dat het vraagstukken waren, waarvan de oplossing mogelijk was en waarvan ze voor *hem* mogelijk was. Hij was geen Ikaros, maar een Daidalos. Niet het perpetuum mobile wilde hij uitvinden of een homunculus - al ware het ook maar in de gedaante van een bacterie - kunstmatig maken, maar de oude levenskracht wilde hij wederleggen omdat zij op een perpetuum mobile nederkwam: en zoo vond hij de wet van behoud van energie. Niet het wezen der ziel of van het zenuwbeginsel wilde hij ontraadselen, maar meten wilde hij, wat daarbij meetbaar scheen te kunnen zijn: en zoo ontdekte hij de snelheid der zenuwgeleiding.

Voor ieder onderzoeker is goede keuze van onderwerp een hoofdzaak en vooral voor beginnenden niet gemakkelijk. De keuze dient in 't algemeen te berusten op een grondige kennis van hetgeen reeds bekend, en wat te weten het meest gewenscht is; aan den anderen kant op een juist oordeel over de al of niet mogelijkheid der oplossing in verband met het eigen talent. Onder talent versta ik hier een reeks van eigenschappen, ook van het karakter, die niet steeds allen naast elkander worden gevonden: onbevangenheid van waarneming, volstrekte waarheidsliefde, vlijt, geduld, volharding niet alléén, maar ook de gave om te rechter tijd een geliefkoosd onderwerp te laten vallen, wanneer het zeker begint te worden dat men het doel niet zal bereiken. Helmholtz heeft al die gaven in de hoogste mate gehad, van de laatste echter vermoedelijk zeer zelden gebruik behoeven te maken. Ook begon hij, wanneer een nieuwe vraag zich voor

hem opdeed, niet met zich zoo volkomen mogelijk uit de boeken op de hoogte te stellen van wat er reeds gedaan was; maar hij toog terstond zelf aan het werk en eerst na zijn doel te hebben bereikt zag hij óf, en zoo ja, hoe anderen hadden getracht er te komen. Dikwijls moest hij dan wel gewaar worden - en hij zelf was steeds de eerste dit openlijk te erkennen - dat anderen hem tot op zekere hoogte voor waren geweest: ik herinner slechts aan de wet van behoud van energie, aan de verklaring der accomodatie, aan de grens van het optisch vermogen der microscopen, aan de axiomen der geometrie. Maar nooit toch bleek zijn werk overbodig te zijn geweest: meestal integendeel eene belangrijke uitbreiding, verbetering of aanvulling, en steeds oorspronkelijk.

Zulk een wijze van werken mag alléén hij zich veroorlooven, die zeker is te zullen vinden en meer te vinden dan anderen. Als algemeene methode zoude daaruit een belemmering van den vooruitgang der wetenschap voortvloeien.

Wat ik tot hier getracht heb te geven, was een beeld van den onderzoeker, zooals het uit zijne werken tot allen spreekt, een beeld van hetgeen van hem zal voortleven zoolang er een menschheid is, die op geestesarbeid en vruchten van geestelijken arbeid prijs stelt. Wanneer ik mij nu tot den *mensch* wend, dan heb ik het geluk uit persoonlijke ervaring te mogen spreken. In de jaren 1864 en 1865, als student te Heidelberg, volgde ik zijne lessen over physiologie en de voordrachten over de algemeene resultaten der natuurwetenschap, die hij toen elken winter placht te houden, en had buitendien het bijzondere voorrecht, in zijn huis, eene middelpunt van door kunst veredelde gezelligheid, vele onvergetelijke ureu te mogen doorbrengen. Ook later heb ik hem nog herhaaldelijk ontmoet. Zoo staat hij dan in volle duidelijkheid voor mij.

Zijn voorkomen was indrukwekkend. Op het welgevormde lichaam, waarvan de vaste houding en veerkrachtige beweging nog eenigszins den vroegeren officier van gezondheid schenen aan te duiden, rustte een hoofd dat terstond den grooten denker deed vermoeden. De beitel van Friedrich Drake en die van Adolf Hildebrandt hebben ons zijnen vorm in marmer bewaard. Uit het geweldige, schoon gevormde voorhoofd scheen ieder oogeublik eene Minerva te kunnen geboren worden. Vast en

kalm blikkende groote oogen, het gelaat met eene uitdrukking van mannelijken ernst, zonder veel beweging, gaven den indruk van eene volkomen in zichzelf gevestigde persoonlijkheid. Hij sprak eenvoudig, zeker, was echter alles behalve spraakzaam, op dit punt wel de tegenhanger van zijnen grooten Potsdammer landgenoot Alexander von Humboldt, van wien Goethe zeide: ‘Er gleicht einem Brunnen mit vielen Röhren, wo man überall nur Gefässe unterzuhalten braucht, und wo es uns immer erquicklich und unerschöpflich entgegenströmt.’ Dikwijls leek het alsof hij, midden in het gezelschap, zonder bepaald afwezig te zijn, in zijn binnenste aan de oplossing van moeilijke wetenschappelijke vraagstukken bezig was. En dit leek wel niet slechts zoo; het kon moeielijk anders bij een zoo onwederstaanbaren drang tot onderzoek, als in hem aanhoudend werkzaam was, en bij een vermogen van abstractie, zooals misschien nooit een ander mensch heeft bezeten.

Hoewel hij de volkomene gemakkelijkheid van den man van de wereld bezat, kon hij door dit afgetrokkene wezen zelfs voor wie hem in leeftijd, beteekenis, vriendschap, maatschappelijke positie nabij stonden, iets neerdrukkends hebben. Te meer omdat ook den besten het bewustzijn niet wel verliet, tegenover een superieure intelligentie te staan. Ik weet dit ten overvloede uit den mond van een der allerbesten, uit den mond van Donders, die hem boven alles vereerde en bewonderde en met wien Helmholtz zich sedert den vroegsten tijd door gemeenschappelijke studiën nauw en vriendschappelijk verbonden voelde.

Trouwens, in Donders waren, evenals in Humboldt, de drang en de gave der mondelinge mededeeling op de meest meesleepende wijze ontwikkeld. De tegenstelling moest zich hier dus bijzonder sterk doen gevoelen. Maar ook naast minder gemakkelijk en ruim gevende naturen kon Helmholtz wel niets anders dan den indruk maken van terughoudendheid, ja van koelheid. Te meer daar hij zijn hart even weinig als zijnen geest op de lippen droeg.

Men kon dan ook niet zelden hooren, dat hij een koude natuur was, en vond het slechts begrijpelijk, wanneer naast het geweldig, alles doordringend en ontledend verstand het warme gevoel van het hart niet tot evenredig hooge ontwikkeling was gekomen. Intusschen prezen toch reeds zijne leeraren, in het

heerlijk getuigschrift, bij het verlaten van het gymnasium aan hem uitgereikt, juist ‘die treffliche Mischung von klarer Besonnenheit und Verständigkeit mit tiefer Gemüthlichkeit,’ die ‘selten reine und wahrhaft kindliche Unverdorbenheit seiner Sitten,’ den ‘wohlthuenden und herzgewinnenden Eindruck’ van zijn wezen, die slechts het allerbeste voor de toekomst van hem deden verwachten. En op het jubelfeest van 2 November 1891 mocht de afgevaardige der militair-geneeskundige staatsinstellingen op de hartelijke toestemming van alle aanwezigen rekenen, toen hij beweerde ‘dass wohl selten einer auf eine exact gestellte Diagnose gestützten Prognose ein glänzenderer Erfolg geworden ist.’

En daarbij moge worden overwogen, dat er ook in het geestes- en gemoedsleven twee vormen van energie zijn, waarvan eerst de som de waarde van het geheel bepaalt. Bij Helmholtz was slechts een betrekkelijk zeer klein gedeelte van den immensen voorraad van energie, die zijn geestelijk ik vertegenwoordigde, op een gegeven oogenblik in actueelen vorm aanwezig. De omzetting van potentieele in levende kracht geschiedde langzaam, anders dan bij die naturen, die men bij voorkeur geniaal pleegt te noemen, en tot de hoogste representanten waarvan onze Donders behoorde.

Dit werd ook openbaar in de wijze van werken van Helmholtz. De oplossing der moeilijkste problemen gelukte hem bijna altijd slechts door allengs groeiende generalisatie van gunstige voorbeelden, door een reeks van gelukkige invallen, na menigvuldig afdwalen. ‘Ich musste mich,’ zegt hij, ‘vergleichen einem Bergsteiger, der ohne den Weg zu kennen, langsam und mühselig hinaufklimmt, oft umkehren muss, weil er nicht weiter kann, bald durch Zufall neue Wegspuren entdeckt, die ihn wieder ein Stück vorwärts leiten, und endlich, wenn er sein Ziel erreicht, zu seiner Beschämung einen königlichen Weg findet, auf dem er hätte herauffahren können, wenn er gescheidt genug gewesen wäre, den richtigen Anfang zu finden.’

Hiermede hingen eindelijk ook de eigenschappen samen die hem als leeraar, in het college, kenmerkten. Daar hij den vorm van de voordracht nooit in bijzonderheden uitwerkte, maar steeds vrij produceerde, sprak hij langzaam, afgemeten, ook wel eens wat stootend. Zijne oogen waren daarbij over de toehoorders heen gericht, als in een oneindige verte de oplos-

sing van een probleem zoekende. Geen levende betrekking bestond er tusschen hem en den enkelen hoorder. Hij sprak als tot een abstract auditorium, volkomen onpersoonlijk. In dit alles de volmaakte tegenstelling van Donders. Slechts de zaak moest werken.

Zij werkte dan ook, tenminste op degenen wier belangstelling door andere middelen niet behoefde levendig te worden gehouden. Want, wat hij sprak was onovertroffen in helderheid en aanschouwelijkheid, de enkele deelen in streng verband en plastische rangschikking. Wanneer men hem heeft verweten, dat hij te hoog ging en daarom steeds maar door een klein gedeelte zijner hoorders werd begrepen, dan moet ik dit, voor zoover mijne eigen ervaring reikt, beslist ontkennen. Hij stelde in zijn college over physiologie geen hoogere eischen in betrekking tot kennis en bevattingsvermogen van zijne medische studenten dan ieder ander leeraar van dit vak pleegt te doen. De behandeling der dioptrica van het oog, vooral de leer van de cardinale punten, zoo dikwijls een struikelblok, was een ideaal van elementaire uiteenzetting. Steeds gaf hij niet slechts de uitkomsten, maar ook de methoden, waardoor ze waren verkregen, om eigen oordeel mogelijk te maken en tot eigen nadenken op te wekken. Evenals in zijn geschriften bleef hij steeds op den veiligen bodem der ervaring staan, waaruit hij, als Antaeus uit de aarde, zijne kracht putte. Het was er hem niet om te doen, het nieuwste te geven, maar het beste. Nog niet opgeloste problemen duidde hij soms aan, meestal met een korten maar zeer doordachten wenk over de wegen ter oplossing en het vermoedelijke eindresultaat. Namen van personen noemde hij zelden. Ook sprak hij over zijn eigen werk nooit met bijzondere uitvoerigheid. Keuze en behandeling der onderwerpen schenen alléén door de behoeften der toehoorders te worden bepaald en geleid.

Hij was dan ook diep doordrongen van het gewicht van het leeraarsberoep. Hij wist dat het een machtig middel is tot bevordering van wetenschap, niet slechts door de persoonlijke opwekking en opvoeding van het opkomend geslacht van onderzoekers, maar ook door den invloed op den leeraar zelf. Herhaaldelijk heeft hij dit op de meest nadrukkelijke wijze betoogd. Hoe het streven, anderen iets duidelijk te maken, de bron van eigen beter inzicht, ja van belangrijke ontdekkingen kan worden,

toont beter dan eenig ander voorbeeld de uitvinding van den oogspiegel, die zich, naar Helmholtz' eigen woorden, recht eigenlijk uit de noodzakelijkheid ontwikkeld heeft, in het college over physiologie de theorie van het lichten der oogen voor te dragen. En meer dan eens heeft hij op de groote voordeelen gewezen, verbonden aan de verplichting van den hoogleeraar, om elk jaar opnieuw het geheele gebied der te doceeren wetenschap denkend te doorloopen.

Daarbij kwam echter nog een ideaal motief van den meest algemeenen aard, door Helmholtz zoo schoon in woorden gebracht, wanneer hij van den leeraar zegt, ‘dat de geheele gedachtenwereld van het beschaafde menschdom als een voortlevend en voortwerkend geheel tegenover hem staat, waarvan de levensduur, vergeleken met die van het individu, eeuwig schijnt. Hij ziet zich met zijne kleine bijdragen tot den opbouw der wetenschap in dienst geplaatst van een eeuwige, heilige zaak, waarmede hij door nauwe banden der liefde is verbonden. Daardoor wordt hem zijn arbeid zelf geheiligd’.

Het geheele leven van Helmholtz was de verwezenlijking van die gedachte. Daarom volgt hem met onze bewondering ook onze liefde tot over het graf!

TH.W. ENGELMANN.

Ulrecht, 18 September 1894.

Onze betrekkingen tot Lombok.

I.

In Augustus 1741 ontving de admiraal Hendrik Smout, gouverneur van Macassar, door tusschenkomst van den kapitein der Chineezen, den volgenden brief:

> GOESTI WAYAN[1] TEGOE OP DE NEGORIJ TANJONG KARANG. AAN DEN HEER ADMIRAAL.
> Deze brief, geschreven uit een zuiver herte, komt van Goesti Wayan Tegoe, residecrende in de negorij Tanjong Karang, doende hartelijke groetenisse, nedergebogen onder de voeten van den gouverneur op Oedjong Pandang. (Makasser) die oprechtelijk, wijselijk en standvastig regeert. Hem wordt gewenscht geluk en lengte van dagen, om als een bloeme des Hemels te groeien en bloeien en waardig te regeeren, met een gestadig gemoed iedereen recht doende in billijkheid, zooals het van God gegeven is....
> Wordt verder na nederige groetenisse bekend gemaakt dat ik mij met den Gouverneur en Raad gaarne wilde vereenigen en contracteeren, niet alleen met U maar met alle 's Comples opperhoofden, dewijl Tanjong Karang een welgelegen vruchtbare landsdouw is. Daarom verzoek ik vergiffenisse de vrijheid te gebruiken dezen brief te zenden om met den gouverneur kennisse te maken, op hoop van zijn medelijden te ondervinden, en dat hij iemand van's Comples wegen derwaarts zendt, nademaal wij arm zijn en gaarne van d' Ed. Comple en den gouverneur willen afhangen. Alles wat hier van rijst, eendvogelseieren en andere eetwaren te vinden is, aanbiedende voor degenen die zulks voor de Ed. Comple willen komen afhalen; hebbende verder niets om toe te zenden als een zuivere en oprechte genegenheid om als broeders te onderhandelen en zulks bestendig te onderhouden.
> Geschreven in de negorij Tanjong Karaag.

1) Wayan duidt bij de Balineezen den ondsten zoon aan.

Zoo deemoedig buigend voor de Edele O.I. Compagnie en haar vertegenwoordiger, houdt de man zijn intrede die Lombok tot een soort van macht en mogendheid in de Indische wereld gemaakt heeft, en die aan het eiland een physionomie en een karakter heeft gegeven, - zijn eerste vorst onder het Balineesche oppergezag.

Hij is de voorlooper van den man die thans, na een regeering van een halve eeuw, de vijand geworden is van het Nederlandsche gouvernement. Diezelfde vastberadenheid en snijdigheid kenmerkt hem in zijn listige, geestige, wantrouwende politiek; datzelfde exploiteeren van alle elementen waartusschen het lot hem geplaatst heeft; datzelfde gebruik maken van vriend en vijand, van Hindoe, Mohammedaan en Christen, om zijn zelfstandigheid te handhaven. Hij heeft te doen gehad met Balineezen en Sassaks, met Boegineezen en Chineezen, met Hollanders en Engelschen, precies als deze koning van Lombok van onzen tijd, en hij heeft door hen heen weten te laveeren met de voornaamheid van iemand die bestemd was tot een vorstelijk exemplaar van de species *mensch*. Zij behooren bijeen, de radja van de 18e eeuw en die van onze dagen, zij verklaren elkander of liever, zonder de kennis van den voorganger loopt men gevaar het eigenaardigste der tegenwoordige historie van Lombok niet te begrijpen.

Wie is die Goesti Wayan Tegoe, of Wayan Taga zooals zijn naam eigenlijk luidt, die om ‘een vereeniging’ smeekt met den gouverneur van Macassar, onder het aanbieden van rijst en eendvogelseieren, - het laatste artikel gezouten, willen wij hopen?

Geen gemakkelijk personage om onder een rubriek te plaatsen! Dertig jaren waren na den datum van zijn eerste schrijven verloopen, en de gouverneurs van Macassar wisten nog niet - niet wat zij aan hem hadden, want dat hebben ze nooit geweten - maar zelfs niet waar hij vandaan kwam en wie zijn vrienden en vijanden waren. Ik durf niet zeggen dat ik beter ben ingelicht, en ik stel dus aarzelend eenige van hier en daar opgegaarde gegevens te zamen.

In 1741, den datum van Wayan Taga's schrijven aan gouverneur Smout, was het nog niet lang, dat Lombok onder de Baliërs stond.

Het eiland had tot de vassalstaten van Sumbawa behoord, en had, evenals Sumbawa, den invloed en de overmacht moeten ondervinden van het rijk van Maccassar (later van Goah) op Celebes. Maar in het begin der 18e eeuw, toen de zeeën in die streek on-

veilig werden gemaakt door de tochten der Boegineesche en Macassaarsche zeeroovers, hadden de Balineezen van Bali de gelegenheid open gezien om hun macht naar het oosten, over de naburige eilanden, uit te breiden. Voor Sumbawa waren zij gestuit, niet omdat hun de Sumbawaneezen tegenstand van eenig belang boden - want die bevolking had den naam van zeer ‘lachieus’ te zijn, en het geroep van: ‘de Baliër komt’ deed haar hals over kop in 't binnenland vluchten, - maar de nederzettingen der volkeren van Celebes, op de Westkust van het eiland aan Straat Allas, lieten zich niet maar dadelijk verjagen. Zoo vinden wij, 1725, Kraëng Bontolancas, een Macassaarschen prins uit Goah gevlucht (dezelfde die naderhand op Celebes zooveel aan Smout te doen zou geven), op Sumbawa in den strijd tegen de Baliërs gemengd. Ook had de O.I. Compagnie haar post op het eiland, en ze zou een inbezitneming door Bali zeker niet geduld hebben.

Ik wil hier niet door een opsomming van namen en feiten overbluffen en verwarren, maar tracht den lezer door een paar algemeene trekken in het vreemde gebied te orienteeren. Men stelle zich voor hoe de komst der Hollanders op Macassar (in de laatste helft der 17e eeuw) den handel der Celebezen uit zijn gewone banen had verdreven. Het was een volk van zeevaarders; men wordt herinnerd aan de Noormannen; er ontstond geen geschil, in een van die tallooze staatjes op Celebes, of de prins die zich verongelijkt rekende stak met zijn volgelingen in zee om elders, op de kleine Soendaeilanden of op Borneo, een nieuw rijkje te gaan vestigen, en handel en kaapvaart te gaan drijven op een dier oude handelslijnen die van de Molukken naar Malacca voerden, het eindpunt der wegen in den Oost-Indischen Archipel.

Het begin van de 18e eeuw is de bloeitijd voor de avonturiers op zee. Nog meer dan de Macassaren onderscheidden zich daarbij de Wadjoreezen, en naast Kraëng Bontolancas wordt de Wadjoreesche prins Aroe Seenkang genoemd, de zeeroover die de rijken van Pasir en Coeti op Borneo bedwong (1726-1728) en eindigde met vorst van Wadjo te worden, waar de Hollanders, zelfs admiraal Smout, hem in rust moesten laten. Voornamelijk de Wadjoreezen hadden het op de uitstekende havens van Westelijk Sumbawa voorzien, zij hadden er zich gevestigd en zij bleven er, ondanks de Sumbawaneezen, ondanks de Baliërs, en last not least ondanks de Compagnie. Een taai volk, die Wadjoreezen!

Onder die omstandigheden waren de Baliërs van Bali ook aan 't trekken gegaan. Op Sumbawa, waarheen zij nog menige poging zouden wagen, was het hun niet gelukt post te vatten, maar op Lombok waren zij geslaagd.

Zij slaagden door de verdeeldheid der prinsen (datoes) op het eiland, meldt de legende. En de historie weerspreekt het niet, want wij zullen in ons verhaal op Lombok datoes aantreffen, vassallen van den koning van Karang-Asem op Bali en in zijn dienst, die terzelfder tijd nog hun betrekking met Sumbawa aanhouden en hun vrouwen zoeken onder de prinsessen van het Sumbawaneesche vorstengeslacht. Zulke datoes moeten oorspronkelijk tot de partij der Baliërs behoord hebben.

De verovering van Lombok door Karang-Asem zal geleidelijk hebben plaats gehad, van de kust die naar Bali gekeerd was, uit. Er schijnt van vroeger her een verbroedering geweeest te zijn tusschen de vorstenhuizen aan beide zijden van straat Lombok, want G o e s t i W a y a n g T a g a die met het vorstenhuis van Karang-Asem op Bali verwant was, en onder het Balineesche opperbestuur, in 1741, regent van Tandjong-Karang is, *had een Sassakker tot vader en behoorde alleen door zijn moeder tot een Balineesch geslacht*.[1)]

Zoo komen wij tot Wayang Taga terug. Hij was zeker een van degenen die den overgang van Lombok onder het Balineesch gezag vergemakkelijkt hadden; en hij had daarbij geprofiteerd en hij had daarbij verloren; want hij zou zijn gansche leven tusschen gevaren van twee zijden doorbrengen. Het wantrouwen der Balineezen wachtte hem altoos, en tegelijkertijd bestond de mogelijkheid dat de Sassakkers, met behulp van anderen, de veroveraars weder zouden verdrijven. Hij stond in het midden van die beiden, een

1) De zoon van Wayang Taga, Goesti Madé Karang-Asem, als hij in 1775 aan den commandant van Bima kennis geeft van het overlijden van zijn vader, noemt hem *Lanang Poete*, terwijl in zijn officieele briefwisseling met den Gouverneur-Generaal Wayang Taga zich gewoonlijk, in het maleisch, laat noemen *Padoeka* Sri Zulthaan Goesti Wayan (Wehin) Taga (Tagar), koning van Selaparang. Kan die naam: *Goesti Lanang Poete* ook licht geven over zijn afkomst? *Lanang* vindt men in de namen der koningen van Karang-Asem op Bali terug (Goesti Gedeh Ngoera Lanang in het begin dezer eeuw); en is Poete (poetoe) = wayang, oudste zoon? Ik waag mij hier op een voor mij geheel onbekend terrein.

man zonder recht vaderland, aangewezen op zijn eigen energie om het hoofd op te houden en zich desnoods een eigen vaderland te maken.

Van daar zijn behoefte naar ‘vereeniging.’ Beurtelings wil hij zich ‘vereenigen’ met de Edele Compagnie, met Sumbawa, met Boni, met de Engelschen, evenals hij zich in 't begin van zijn loopbaan, doch toen voor goed, met Bali ‘vereenigd’ heeft. Maar het is geen vereeniging die Wayan Taga bij zijn aanbiedingen aan de Compagnie en de anderen op 't oog heeft, neen, hij zoekt telkens een tegenwicht. Hij ziet zich geplaatst tusschen allerlei strijdende en tegenstrijdige elementen, en hij wil het eene element als middel gebruiken om zich tegen het andere te weren. Een man die de les van ik weet niet welken wijze ter harte genomen heeft, om zijn moeilijkheden door de moeilijkheden zelf te overwinnen, en zijn probleem in een postulaat te veranderen.

Ik stel me den regent van Tandjong-Karang op Lombok voor, in dat jaar 1741, als iemand in de kracht van zijn leven (naar alle waarschijnlijkheid is Wayan Taga omstreeks 1700 geboren). Militaire gaven bezit hij niet; hij is geen veroveraar, maar een politicus en een handelaar in grooten stijl. Hij wil van zijn haven, Tandjong Karang, een vereenigingspunt voor het verkeer maken, en hij ziet uit naar andere havens in andere landen, (naar de Westkust van Sumbawa) die hem voor zijn doel dienstig zouden kunnen zijn. Daarom nadert hij ook zoo nederig de Ed. Compagnie, als een arm man, in de hoop dat men geen mededinger achter hem zal zoeken. Hij komt, een beetje al te nederig misschien, met zijn handvol rijst en eendvogelseieren voor den gouverneur van Macassar; maar wij moeten ook niet vergeten dat de admiraal Smout zich een geducht heer getoond had door de verovering van Goah in den oorlog tegen Bontolancas (1739).

De gouverneur van Macassar had eenige maanden voor de ontvangst van Wayan Taga's brief bericht gekregen dat de Baliërs van Saleparang (Lombok) weder een expeditie naar Sumbawa hadden ondernomen, maar hij vermoedde niet dat zijn correspondent in dien aanslag wellicht de hand had gehad. Hij zag in hem maar een potentaatje van een ‘der balische eilanden’ die rijst te koop had en een contract met de Compagnie wou sluiten zonder zijn voorwaarden op te geven. Daarom, zonder hem af te wijzen, want in ‘dien schralen tijd’ kon men de rijst best gebruiken, besloot

hij vriendelijk te antwoorden en de nadere bedoelingen van Wayan Taga te vernemen. En hij schreef hem een epistel de sa plus belle encre.

> DE ED. HOOGAGTBARE HEER ADRIAAN HENDRIK SMOUT GOUVERNEUR EN DIRECTEUR MITSGADERS ADMIRAAL EN VELDOVERSTE TE. WATER EN TE LANDE OP EN OM HET EYLAND CELEBES BENEVENS DEN RAAD TEN CASTEELE ROTTERDAM OP MACASSER AAN GOESTI WAYAN TEGOE HOOFDREGENT OP TANDJONG KARANG.

Die wordt toegewenscht dat zijn land en persoon van God overvloediglijk mag worden gezegend, opdat zijne regeering bestendig mag zijn als een rotssteen in het midden der zee.

Men ziet ‘de veldoverste te water’ wil in beeldrijkheid niet onderdoen voor den hoofdregent.

> Wij hebben (zoo meldt hij verder) Uw Excellenties vr*i*endelijken brief ontvangen.... en profiteeren van uw aanbieding, bestaande in Rijst, eijeren etc. door thans dezen te laten verzellen van twee inlandsche vaartuigen om dat smakelijk voedsel (een elegante omschrijving) aldaar in te koopen en herwaats te voeren, waarentegen wij Uw Excellentie onze wederdienste aanbiedende, voorstellen dat wij wel genegen zijn alhier een compatibel gezantschap van Zijn Excellentie te recipiceren, met geloofsteekenen (credentialen) voorzien, ten einde wij aanhooren op wat voet en wijze Zijn Excellentie genegen is te contracteeren.

Den 23 Maart 1742 kwam het wederantwoord van Wayan Taga op Macassar aan. Adriaan Hendrik Smout schrikte toen hij den brief ten einde gelezen had. De hoofdregent van Tandjong Karang op Lombok ontdook het sluiten van een eontract, en zond slechts een ondergeschikt personage met wien de gouverneur kon raadplegen over wederzijdsche handelsbepalingen. Maar dat alles was nog niets. Smout kon er in berusten dat de betrekkingen tusschen de Ed. Compagnie en een afgelegen negorij voorshands niet van intiemen aard werden. - Doch i n c o u d â v e n e n u m , in het .. postscriptum (had ik bijna gezegd) lag het vergift: de man van Tandjong Karang vroeg op het eind van zijn schrijven:

Eenige sijden stoffen van alderhande couleuren, als rood, wit, groen, geel, blauw en swart, twee stucken van ieder soort,
Een rood laken,

Chits,
Vijf picol salpeter,
Vijf picol loot,
Thien picol staavijser,
Thien callebassen,
Thien gantangs camphor.

'Hij vraagt,' zeide Smout, - en met een weinig fantasie kan men zich voorstellen dat er 'alderhande couleuren' op zijn gezicht kwamen, - 'hij vraagt een excessive quantiteit koopmanschappen zonder eenige betaling of middelen daartoe aan te wijzen!!' (Smout's eigen woorden in zijn brief aan G.G. Thedens van 11 Juni 1742.)

Versta ik het schrijven van Goesti Wayan Taga wel, dan geeft hij, op zijn ironische manier[1)], een zeer juiste les aan den achtbaren Admiraal, dan bedoelde hij: - Gij verlangt, Ed. Heer, dat ik U een van mijn rijksgrooten naar Macassar zal opzenden om daar met U te onderhandelen. Maar hoe kennen wij Uw bedoelingen? hoe zou zoo'n rijksgroote van Tandjong-Karang, op eens naar uw kasteel verplaatst, de strekking uwer woorden begrijpen? Het is een vraag van groot onderling vertrouwen; toon mij ook eens uw vertrouwen in mij, en zend mij:

Eenige sijden stoffen van alderhande enz. -

Maar waardeering van ironie moest men bij Hendrik Adriaan Smout niet zoeken. Hij vond het verlangen van den man onbeschaamd, strijdend tegen alle beginsels die een dienaar der Ed. Compagnie had te eerbiedigen. Bedriegt mijn memorie mij niet, dan was de kerk te Macassar gebouwd op een verwulf dat tot magazijn van koopmanschappen diende, men huldigde daar naast den waren godsdienst den warengodsdienst (la religion commerciale). Met een man als Wayan Taga die zooveel vroeg voor hij nog iets gegeven had, viel niet te handelen of te onderhandelen, en de gouverneur stelde aan den Raad ten Casteele Rotterdam voor, de gansche zaak op de lange baan te schuiven, - *in dezen te dilayeeren*, zooals de geijkte term is.

1) Vgl. wat Zollinger van den tegenwoordigen vorst zegt: 'Zijn gelaat is voorzeker het geestigste, dat ik immer bij een man van een Maleisch geslacht heb opgemerkt. Zijn glimlach verspreidt op hetzelve trekken van goedhartigheid en tevens van fljne spotzucht, zooals men ze zelden op dat van inboorlingen aantreft.'

Alzoo werd besloten (6 April 1742).

Hiermede verdwijnt Wayan Taga van het tooneel voor twintig jaren.

Als wij hem weerom zien is hij stedehouder van Lombok, radja van Selaparang, onder het opperbestuur van Goesti Ngoera Karang-Asem.

Niet veel bijzonders die eerste betrekkingen met Lombok! - meent ge? Ik mag het niet tegenspreken; maar doe me het pleizier en onthoud ze toch, die Sijden stoffen van alderhande couleuren, enz.

Wij zullen hun pendant nog tegenkomen.

II. (Een intermezzo.)

Ik maak van de twintigjarige pauze in de betrekkingen met Lombok gebruik om eenige algemeene beschouwingen in te lasschen over de Oost-Indische Compagnie en haar geschiedenis in de periode na het jaar 1763.

Iedereen kent Clive en zijn werk in Bengalen, iedereen weet dat, gedurende den oorlog dien wij in Europa den zevenjarige noemen, de territoriale macht der Engelschen in Voor-Indië gevestigd werd. Ik herinner er maar even aan dat de Nederlandsche O.-I. Compagnie aldaar door haar Engelsche zuster geheel overvlengeld werd. Maar het bleef er niet bij. Engelsche schepen vertoonden zich in de zeeën die de Nederlanders uitsluitend als hun eigendom en hun heiligdom beschunwden. Zij naderden de kusten van Java, zij naderden de Molukken. Men hoorde van plannen van Engelsche nederzettingen, midden in ons geprivilegieerd gebied, men speurde intrigues met de inlandsche vorsten. Overal vond men de hand van de Engelschen in, en waar men ze niet vond, daar dacht men toch ze te kunnen vermoeden.

De vrees voor de Engelsche competiteuren leidde tot een grootere

krachtsinspanning van onze zijde; er werd een nieuw tijdperk in onze koloniale historie geopend.

Men ging het gewicht begrijpen eener afronding van het Compagnies-gebied, om de mededingers van de open plekken, te midden onzer bezittingen, te kunnen uitsluiten; en er werd, bewust en overlegd, een begin gemaakt met een territoriale politiek. Een politiek van uitbreiding en annexatie, in zekere tegenstelling tot de vroegere handelspolitiek die de landstreken er alleen op aanzag of zij een voor de markt geschikt artikel produceerden.

Vrees voor de Engelschen deed de Compagnie de hand leggen op Java's Oosthoek.

De oorlogen en de gebeurtenissen die ons het bezit gegeven hebben van de drie groote en rijke residenties in het Oosten van het eiland, zijn *ohne Sang und Klang* afgespeeld (1767-1777). Een paar kinderachtige tradities over een tamboer die alleen door den schrik voor zijn roffel een landstreek veroverd zou hebben, een paar verhalen over Compagnies wreedheid en Compagnies trouwloosheid. zijn alles wat in de herinnering bewaard is gebleven over de vermeestering van het uitgebreide gebied. Eerst Van Deventer, in het door hem bewerkte deel der *Opkomst van hel Nederlandsch gezag*[1)], heeft ons een overzicht, en dan nog met veel onvermijdelijke leemten, van het werkelijk gebeurde gegeven.

Het is van actueel belang; want de Oosthoek stond onder de schutsheerschappij van een vorst op Bali, den Goesti Agong van Mangoe'i, en de strijd werd er gevoerd tegen Balineesche goesti's, terwijl een onderdrukte bevolking in de komst der Hollanders de gelegenheid vond om zich ‘van het ondragelijke juk’ te bevrijden. (Tusschen twee haakjes: van ‘de onderdrukte bevolking’ bleek weldra dat er niet veel met haar te beginnen was; ook toonde zij a p r è s c o u p nog een voorliefde voor het Balineesche bestuur.)

Maar op dit onderwerp kunnen wij thans niet ingaan. Voor mijn bedoeling is het voldoende er op te wijzen:

1) Terwijl ik deze regels schrijf komt de tijding van het plotseling overlijden van Martinus Nijhoff

Het is maar een van de vele aanspraken op onze dankbaarheid, doch niet de minste, dat door zijn ondernemingsgeest de statige rij deelen over de opkomst van ons gezag in de kolonien het licht heeft kunnen zien. De regeering in Nederland....

> dat de O.-I. Compagnie, van het gouvernement Java uit, in verwikkeling komt met een door Baliërs beheerd gebied, op denzelfden tijd dat een dergelijke verwikkeling (van veel minder beteekenis echter) met het onder Balineeschen invloed staande eiland Lombok plaats grijpt, van het gouvernement Macassar uit; beide gebeurtenissen oorspronkelijk alleen samenhangend in een afwerende politiek tegenover de Engelschen,[1)]

en

> dat de O.-I. Compagnie gebruik maakt van de hulp van een ‘onderdrukt volk’, en, misschien wel voor de eerste maal, eenig belang gaat stellen in den toestand van het ‘onderdrukte volk.’

Luister eens naar het volgende gesprek dat, in Aug. 1768, gehouden werd tusschen den gezaghebber van Java's Oosthoek en Soeta Nagara die voor het regentschap van Balemboang in aanmerking kwam.

> Begrijpen de Balemboungers wel, vraagt de gezaghebber, dat bijaldien zij de Compagnie getrouw blijven, zij immers geen gedurige ruïne van hun negorijen te vreezen hebben of om in slavernij verkocht te worden?
>
> Zeker, is het antwoord. Want de Baliërs of Goesti Agong heeft diegenen die niet verdiend hadden te sterven of in slavernij verkocht te worden, om geringe misdaad [de tolk bedoelt: misdrijf] te zwaar gehandeld [behandeld] en evenals hoenders verkocht.

Als men nu maar niet de O.-I. Compagnie van een bijzondere zorg voor het lot der volken van den Archipel gaat verdenken.

Luister nu ook eens naar een ander gesprek, tusschen den Goesti Agong van Mangoe'i en een zendeling van de Ed. Compagnie (uit dezen zelfden tijd).

1) Van een naderen samenhang, wel te verstaan een samenwerking der Balineesche rijkjes tegelijk naar het Westen en naar het Oosten, vond ik voorloopig maar zeer onduidelijke sporen, o.a. in de Memorie van den Gouverneur Vos, 24 Juli 1771 (Opkomst van het Nederl. gezag XI p. 143) De ambtenaren der O.-I. Compagnie ten minste hebben er weinig of niets van bespeurd, en naar den schijn werkten de rijkjes van Bali elkander tegen; zie de brieven van Karang-Asem en Boleleng aan Blanke (11 April 1767. Seerete inkomende stukken van Java's Noordoostkust 1768). Van Deventer heeft dit gedeelte van zijn onderwerp bijna geheel verwaarloosd, hij moest het wel doen, wilde hij niet te nitvoerig worden. Hier ondervindt men zeer sterk gemis van een samenstelling van alle berichten voorkomende in de archieven van *N*ederland en Indië. Wanneer de regeering in Nederland.....

> Maar waarom verzet de Compagnie zich zoo tegen de Engelschen, die hier alleen komen om te handelen? vraagt de Goesti Agong.
> Dat is het juist, antwoordt de zendeling, de Compagnie moet zich tegen dien morshandel der Engelschen kanten, omdat ze onmogelijk haar eigen amfioen voor zoo slechten prijs kan laten.
>
> (Relaas van Bappa Mida.)

Ik vermeld dit niet als een bespotting; ik zeg de dingen alleen maar, zooals ze heusch waren, en zooals ze wezenlijk, (en in hun werkelijkheid) toch ook hun grooten kant hadden. Want had de O.-I. Compagnie toen niet toegetast en den Oosthoek van Java niet geannexeerd (waartoe ze een strikt recht, volgens de eigen bekentenis van haar ambtenaren, miste), dan was, naar alle waarschijnlijkheid, Java thans een Engelsche kolonie.

De groei van een volk gaat altoos met zeker onrecht tegenover anderen gepaard; maar het is juist het privilegie van een volk, als volk, dat het zulk onrecht door het gevoel van verantwoordelijkheid tot strikt en louter recht kan herscheppen.

> Wij moeten dus bij het volgende verhaal in 't oog houden:
> De vrees voor de Engelschen,
> Den strijd met de Balineesche goesti's in den Oosthoek van Java,
> De nadere aanraking met ‘onderdrukte volken,’

en

> Dat een kruideniersgevoeligheid tegenover mededingers wel degelijk een uiting kan wezen van nationaal gevoel.

Na deze inleiding kan ik pas het samenhangend verhaal van onze betrekkingen tot Lombok beginnen.

III.

Sinkelaar, Cornelis Sinkelaar, (zijn naam zal wel oorspronkelijk Sinclair of Saint-Clair geweest zijn) was toen, in 1765, gouverneur ‘op en om Celebes’. Een man, niet moeilijk om mee om te gaan, fink in zijn woorden, wat overijld in zijn daden, maar goedhartig, au fond, en gezellig; alleen woest en hard, zoodra het de principes

van de Compagnie gold. De ambtenaar in hem kende geen mededoogen.

Zoo'n gouverneur van Macassar had geen makkelijke positie. Hij moest ‘de balans’ bewaren tusschen al de potentaatjes op en om Celebes. (‘De balans’, dat is het compagnieswoord voor haar politiek van evenwicht, en dat woord vervolgde een gouverneur van Macassar tijdens zijn waken en in zijn droomen.) Dan was hij verplicht mooi weêr te spelen tegenover den vorst van Boni, den eerste en invloedrijkste van d'Ed. Compagnies bondgenooten op het eiland. Zijne Majesteit, - Sinkelaar noemt hem zelfs in zijn geheime rapporten aan den Gouverneur-Generaal altijd Zijne Majesteit, - moest steeds geïnformeerd worden, Zijne Majesteit moest om advies gevraagd, de tusschenkomst van Zijne Majesteit moest ingeroepen. ‘En kon men maar met die lieden spreken en handelen,’ zuchtte Cornelis Sinkelaar, die niet voor diplomaat in de wieg was gelegd, ‘zoodanig als onze gewoonte medebrengt, wat zwarigheid dan? maar zij trekken hun consequenties uit woorden die wij zonder eenig bedenken uitspreken, en men dient ze wel op een schaal te leggen voordat men ze laat slippen. Dat maakt het bestier van Macassar zoo moeilijk en zoo verdrietig in den uitersten graad!’

En dit alles was nog maar het begin van zijn taak. Want Macassar was de sleutel die den handel op de Molukken voor alle schepen, behalve die der Compagnie, afsloot. Het voornaamste werk van den gouverneur was de zeepolitie.

Hoe lastig maakte het hem de Macassaren, de Boegineezen en de Wadjoreezen! Nu waren de Engelschen er ook bijgekomen. Maar toch, de Wadjoreezen leverden het grootste gevaar op; want zonder de hulp van de inboorlingen konden de Engelschen niet veel uitvoeren, en de gouverneur van Macassar had geen autoriteit over Wadjo. Het was een vrij volk, het was rijk geworden door den handel en flink gebleven en deinsde voor geen onderneming terug. Overal vond men ze aan de beste havenplaatsen gevestigd, en hun schepen gingen langs Borneo naar Malacca en de Philippijnen; de gevaarlijkste ‘morsers’ die men zich bedenken kon!

Het eenige redmiddel bestond in een scherpe bekruising door de Compagnies-schepen van de wateren om Celebes. Maar de ménage was krap aan, in die dagen; zuinigheid luidde het wachtwoord dat van Hunne Hoog Edelhedens te Batavia kwam. Men moest plooien en schikken en schipperen. Het was verdrietig ‘in den uyttersten graad!’

Daar deed zich, in het begin van 1765, een kans op, waarvan Sinkelaar, naar hij meende, gebruik kon maken om den Wadjoreezen een klap toe te brengen, en met dien klap verschillende vliegen te vangen.

Ge herinnert u Sumbawa, dat onder het gouvernement van Macassar ressorteerde. ‘Een rijk (het is het eigenlijke Sumbawa aan den westkant van het eiland) dat drie bekwame havens heeft, waarvan eene, hoe dat de moeson of het weer ook mag wezen, altoos bekwaam is zoowel voor groote als kleine vaartuigen om daar binnen te loopen en veilig ten anker te liggen.’

De Baliërs van Lombok en de Engelschen aasden er op, maar de Wadjoreezen waren er gezeteld aan de kusten.

Dat Sumbawa had zich altoos onwillig en oneerbiedig betoond de vorsten waren nooit naar Macassar opgekomen om het contract met de Compagnie te beëedigen, en nog veel minder hadden zij bij de Compagnie de erkenning en bevestiging van hun waardigheid gezocht. Van tijd tot tijd alleen brachten zij hun tribuut van Sapanhout op, ook daarvan excuseerden zij zich meestal door te wijzen op hun armoede en de ruïne van het land bij de invallen der Balineezen.

De Balineezen moesten alweer voor excuus dienen dat de nieuw verkoren sultan van Sumbawa op 't eind van 1764 niet naar Macassar kwam; zijn naburen op het eiland, de vorsten van Bima, Dompo, Sangar, Papekat en Tambora waren daar verschenen, hij zond er alleen ‘drie rijksgrooten’ heen, die dadelijk ‘door de mand vielen’ en niet de bedoelde rijksgrooten bleken te zijn.

Nu was er op dat oogenblik te Macassar in arrest een prins van Djeréwe die een tijd lang vorst van Sumbawa was geweest, maar in een twist over den troon, hoewel hij door een leger van Balineezen gesteund werd, onder had moeten doen voor zijn mededinger, den prins van Taliwang, die den Nederlandschen resident op zijn hand had.

Sinkelaar had er indertijd aan Tinne, den resident van Bima, zijn compliment over gemaakt, dat hij die zaak zoo handig had klaar gespeeld, door den eenen troonpretendent in arrest te nemen, en zijn helpers, de Baliërs, onverrichter zake naar huis te sturen. Dat kon men noemen: de rust in een land herstellen.

Maar wat moest hij hooren toen de overwalsche bondgenooten kwamen: Tinne, die kort te voren overleden was, had hem bedro-

gen, Tinne had onder één deken met den prins van Taliwang gelegen. Die prins van Taliwang, de tegenwoordige vorst, was een aartsmorser en zeeroover, en de vriend der WADJOREEZEN!

De gouverneur nam een kort besluit; hij verstond zich met den vorst van Bima, een jongen losbol, maar voor wien hij een zwak had omdat men met hem à coeur ouvert kon spreken, hij raadpleegde de andere overwalsche vorsten, - natuurlijk ook Z.M. van Boni, - en men kwam overeen om den prins van Djeréwe op den troon te lierstellen, met geweld van wapenen desnoods, tegen al wie zich zou verzetten.

Daarop werd datoen Djeréwe, uit zijn gevangenis ontslagen, in de vergaderzaal van het kasteel Rotterdam geïntroduceerd (7 Febr. 1765); hij kreeg, naar zijn rang, een plaats tusschen de vorsten van Bima en Dompo, en hij bezwoer het contract met de Compagnie, onder het drinken van krissenwater, ten overstaan van een priester, op den Koran; de eerste vorst van Sumbawa die plechtig door den gouverneur was geïnstalleerd.

Een volleerd diplomaat, die Cornelis Sinkelaar, niet waar? Wat had hij niet al door dezen éénen slag bereikt. Wat kon hij er, ten minste, niet al door bereiken! Een trouw vorst op den troon, die den weg naar het kasteel van Macassar kende; de Wadjoreezen gefnuikt, en de Baliërs van Saleparang (Lombok) ... Ja, wat van de Baliërs? want Sinkelaar had juist (16 Jan. 1765) vernomen dat die onruststokers weder op Sumbawa waren ingevallen.

‘Wat zijn uw gedachten omtrent de Baliërs?’ vroeg hij aan datoen Djeréwe.

De goede man (ik veronderstel dat hij goed was, omdat hij suf was) zeide ‘dat hij er niet aan twijfelde of de Baliërs zouden wel ras het land verlaten, als zij ten zijnen faveure aldaar waren gekomen, maar indien hun oogmerk mocht zijn om Sumbawa te veroveren, zooals zij Saleparang gedaan hadden, dan zou er veel moeite aan vast zijn om hen daartoe te persuadeeren.’ ‘Doch ik ben overtuigd dat de zaken zich wel zullen schikken,’ zeide hij nog goedsmoeds.

Dat was wel een vorst wiens woorden recht gaven dat men op zijn daden kon bouwen!

Maar Sinkelaar zette haast achter het werk, hij nam zijn maatregelen voor de beraamde expeditie naar Sumbawa, en haalde den

vorst van Bima over, den gevaarlijksten der gewaande ‘rijksgrooten,’ afgezonden door den prins van Taliwang, uit den weg te ruimen. Dat was alweer een vijand minder voor datoen Djeréwe. De zaak maakte éclat omdat zij in de nabijheid van het kasteel voorviel.

Voor het vertrek van de expeditie had de rijksbestierder van Goah een onderhoud met den koning van Bima.

‘Wel nu heeft Uw Hoogheid het fraai gemaakt,’ zeide de oude man. Kan Uw Hoogheid zich door listige woorden dus laten verleiden, en een eeuwige vijandschap verwekken tusschen Sumbawa en U?

‘Is uw vertrouwen op de Hollanders zoo groot? Indien nu eens de Sumbawaneezen op hun beurt u kwamen op het lijf te vallen, denkt gij dan dat, in zulk een geval, de Hollanders u zullen helpen en met het noodige assisteeren? Neen, wij Macassaren zijn te veel van het tegendeel overtuigd, en beginnen al de koorts te krijgen van der Hollanders zoete woorden, en van hun harde woorden vallen wij in de heele koorts.’

De opmerking was goed bedoeld; maar radja Bima had nu eenmaal zijn partij gekozen, en zijn lot was *de exécuteur des hautes oeuvres* van de Compagnie te wezen. Hij zou daarvoor nog harder woorden hooren, en uit den mond van iemand die grooter gezag dan de minister van Goah, van Wayan Taga, den koning van Selaparang zelf.

Wij naderen nu weer, ofschoon nog niet van dichtbij, den man dien wij zoolang uit het oog verloren, daar wij met de expeditie van Macassar naar Sumbawa's kust oversteken.

De tocht begon onder slechte voorteekenen; Datoen Djeréwe stierf plotseling en men moest zich dus ten doel stellen een van zijn zoons tot vorst te doen verkiezen. Daarenboven was Bikkes Bakker, de nieuwe resident van Bima, die het commando had van ongeveer zestig Compagniesoldaten, de meest ongeschikte man om de onderneming te leiden. De Bimaneezen zeiden van hem: ‘Als hij een vogel was zou er eerder kans zijn hem in een kooi te zetten dan nu, om op zijn woorden te kunnen staat maken.’ Men mag hem misschien niet trouweloos noemen, maar hij deed dikwijls zoo alsof hij geen vertrouwen waard was. En uiterst confuus en onberekenbaar.

Het duurde eenige maanden voordat de commandant er aan dacht iets uitterichten. Intusschen verwoestten en verbrandden de Baliërs

de Westkust, terwijl de prins van Taliwang, met de Wadjoreezen, de aanhangers der zoons van datoe Djerémwe in 't nauw bracht. Eerst in September opende Bakker den krijg, en zonder zijn succès te vervolgen, voegde hij zich in October 1765 onverwacht bij de Balineezen die hij, met instemming van den gouverneur van Macassar, in deze zaak als zijn bondgenooten beschouwde.

Aan het hoofd der Baliërs stond de datoe Sophin Goenoeng, ‘in de wandeling’ Sjantombong genoemd. Hij was de veldoverste van den koning van Karang-Asem op Bali en van zijn stadhouder op Lombok, de goesti Wayan Taga, koning van Selaparang; maar zijn betrekking tot den laatste was zeker nauwer dan tot den eerste, want hij vertoont hetzelfde dubbele gezicht als Wayan Taga. Een prins van den inheemschen stam van het eiland Lombok, verwant met het vorstengeslacht van Sumbawa (hij is een oom van datoea Djerémwe) spreekt datoe Goenang tegenover de Sumbawaneezen altoos van zijn plannen om Saleparang van het juk der Balineezen te bevrijden; en tevens maakt hij zijn opwachting aan het hof op Bali, laat zich door den koning van Karang-Asem de rechterhand van zijn vorst noemen, en ontvangt van hem de opdracht om Sumbawa voor de Balineezen te veroveren.

Tegenover de Hollanders deed Sjantombon zich voor als de vijand van Bali. ‘Wat doet ge hier op Sumbawa?’ zeide hij wel. ‘Help ons op Saleparang door met een vloot de vreemde schepen van het land af te houden, en gij zult zien dat er op Saleparang nog rijkdom voor de Compagnie zit.’

Maar hij was er niets op gesteld toen de resident Bikkes Bakker met zijn legertje, daar op Sumbawa, bij hem in de buurt kwam. Hij zag daarin een blijk van wantrouwen en wilde niet dat men hem op de vingers keek. Bikkes Bakker had hem laten verzoeken niet zoo meedoogenloos het land door zijn troepen te verderven, omdat het dan zeker niet meer zijn oorlogslast zou kunnen opbrengen. ‘Dat brengt het oorlogsrecht bij ons Baliërs mede’, zeide Sjantombon, ‘dat wij wat vijanden zijn ten eenemaal raïneeren. Ik heb aan mijn volk bekend gemaakt dat de prins van Taliwang en de Wadjoreezen de vijanden der Ed. Compagnie zijn, om hun moed te geven; wanneer ik ze nu belette te oorlogen dan zouden zij allemaal hun courage verliezen.’

Hij toonde ook zijn slecht humeur door bij een aanval die hun gezamenlijk leger tegen Oetang zou ondernemen, met zijn troepen

op een afstand te blijven en de Hollanders alleen te laten vechten. Het beleg moest daarom opgebroken worden. ‘Waarom’, verweet Bikkes Bakker hem, ‘zijt gij op een grooten afstand in de schaduw blijven toekijken, terwijl wij ons best deden en met eenige hulp zeker de benting zonder hebben genomen.’ ‘Dat is de gewoonte van de Baliers,’ was het leuke antwoord van Sjantombong. ‘Wanneer wij een negorij belegeren, dan omsingelen we haar, vallen degeen die buiten komen aan en laten de binnen zijnden uithongeren. Zoo stonden wij daar ook te wachten en op te passen of die van binnen aan het vluchten[1] gingen. Dan zouden wij geholpen hebben.’

En daar de tijd van het padi snijden gekomen was, vertrok de datoe Sophin Goenoeng plotseling naar Lombok met verweg het grootste gedeelte van zijn troepen.

Het bondgenootschap der Balische troepen had den Hollanders dus geen voordeel gebracht.

Vele jaren na deze expeditie verhaalde Goesti Madé Karang-Asem, de zoon en de vertrouweling van Wayang Taga, de reden of ten minste een der redenen van hun wantrouwend gedrag. ‘Ik wil u de zuivere waarheid wel zeggen waarom ik op de Europeezen zeer kwaad ben geweest. Deze zijn de redenen. Met de stroebeling der Sumbawaneezen op Oetang heeft de heer Bakker mij tot assistentie laten roepen, zooals ik ook ben gegaan. Met mijn aankomst aldaar liet de heer Bakker mij roepen; daar komende vond ik twee heeren op stoelen[2] zitten, zonder mij ook een te presenteeren. Maar zij lieten mij op de aarde zitten. Ik dacht of dat bij de Hollanders de manier was: zijlieden op hun stoelen en ik op de aarde. Van dien tijd af heb ik geen Hollander meer mogen zien en ook geen respect meer gehad. Want ik was beschaamd voor mijn volk over de affronten en de kleinachting die zij mij hebben aangedaan.’

Een ander misverstand tussen de Hollanders en de ‘Baliers’ kwam daarbij.

Bakker, die nog maar een handjevol troepen bij zich had, liet

1) Er staat *vluchten* in het Dagregister van Bikkes Bakker (18 Octob. 1765) maar daar zal wel bedoeld zijn: *uitvallen*.

2) Vgl. hij Zollinger: ‘Wanneer men de vorsten (op Lombok) bezoekt, laten zij stoelen aanbieden, enz.’ in tegenstelling tot de behandeling der Europeanen aan de hoven op Bali.

den Datoe Goenoeng, alias Sjantombon, na zijn vertrek, verzoeken om zoo spoedig mogelijk tot zijn hulp en tot de bestrijding der vijanden terug te komen.

Is er bij dat verzoek door Bakker een belofte gegeven, of ten minste een afspraak gemaakt?

Bakker heeft het altoos ontkend, maar Wayan Taga heeft steeds volgehouden dat bij deze gelegenheid aan de Baliërs, zoo zij assistentie kwamen brengen, de Westkust van Sumbawa was toegezegd.

Er zal wel een vergissing van beide kanten hebben plaats gehad. Men denke aan de klacht van Sinkelaar over de gewoonte der inlandsche hoofden om uiterste consequenties te trekken uit losse woorden, in het gesprek gewisseld. Denkelijk zal er iets meer aan Bakker ‘ontslipt’ zijn dan hij precies verantwoorden kon. Zoo'n donker potentaatje dat men ‘op de aarde’ laat zitten! Wat heeft die zich ook alles te herinneren!

De Balische troepen kwamen aan, maar de troepen die Bakker van compagnieswege wachtte verschenen niet. Hij had om versterking zijner macht aan den gouverneur van Macassar gevraagd, en deze had het verzoek naar Batavia opgezonden.

Van daar kwam een toornig antwoord aan Sinkelaar, en zijn gansche diplomatisch kunstbouwsel werd met een brutalen stoot ingedrukt. De Hoog Edelhedens vonden het onverdedig baar dat de gouverneur van Macassar een expeditie naar Sumbawa op touw had gezet, terwijl hij maar over zoo'n geringe macht en over zoo'n loszinnigen commandant te beschikken had. Zij bevalen hem in de strengste termen om alle genomen maatregelen in te trekken, den prins van Taliwang als vorst van Sumbawa te erkennen en de troepen en schepen terug te laten komen.

Arme Sinkelaar, die zijn diplomatie zoo medoogenloos in haar naaktheid ontleed zag! Arme Bakker ook toen hij zijn bericht van Sinkelaar ontving! Want de klap die aan den superieur wordt toebedeeld, blijft niet in de superieure regioenen hangen; hij komt in een regen van klappen en van kwaadaardige grappen op den inferieur neer.

De zaak van Sumbawa kwam toch nog beter terecht dan men zou verwacht hebben na zulk een volteface. Zijne Majesteit van Boni werd in den arm genomen om zijn bemiddeling te verleenen, en hij steunde goedwillig het Nederlandsch gouvernement met zijn autoriteit; de prins van Taliwang stierf plotseling en ook de veld-

overste der Baliërs, Sjantombong, overleed. Het was toen vrij gemakkelijk voor den bezadigden man, dien Sinkelaar als commissaris van het gouvernement naar Sumbawa gezonden had, om een regeling te treffen die de eer der Ed. Compagnie niet te na kwam.

En de Baliërs van Saleparang?...

Nauwelijks had Wayan Taga bericht gekregen van de bemiddeling van Boni, of hij schreef aan Sinkelaar dat de resident van Bima, bij een samenkomst met Datoe Goenoeng, aan dezen dat gedeelte van Sumbawa's Westkust beloofd had dat zijn troepen zouden bezetten. Hij verzocht ‘dierwegens aan zijn broeder den heer Gouverneur, - om naderhand geen verschil met de Ed. Compagnie te krijgen, - hem ten eersten te willen verwittigen of de toezegging van den Resident met goedkeuring van den Gouverneur en Raad van Macassar geschied zijn.’

De brief was gedateerd van 21 April 1766.

Cornelis Sinkelaar wachtte met zijn antwoord. Hij moest eerst zien hoe de zaak der bemiddeling en bevrediging op Sumbawa afliep. Pas toen hij daarvan goede tijding had, kwam hij met Wayan Taga's schrijven in den Raad, 17 Juni. Er werd besloten den vorst een beleefd briefje te sturen - ‘hem te paaien’, staat in de resolutie - en hem als een present eenige dingen toe te zenden, waar hij op verschillende tijden wel naar had gevraagd, ‘met een daartoe op het menagicust in te huren klein vaartuig.’

De brief van Sinkelaar begon met een klein historisch overzicht. Hij betoogde hoe de Compagnie steeds bedoeld had de rust op Sumbawa te doen heerschen (‘konden wij dat morsnest maar ten eenemale uitroeien!’ was zijn intieme gedachte), hoe ze thans hersteld was en een algemeen pardon was afgekondigd. Zou nu de vorst van Saleparang, die nog verwant was aan de Sumbawanesche vorsten, dien idyllischen toestand willen verstoren, en reclames gaan maken op geen enkelen deugdzamen grond! Want de Compagniekon nooit zoo iets beoogd hebben als waarvan Goesti Wayan Taga sprak.

Hij neemt dan de vrijheid om den vorst een gering geschenk aan te bieden:

Thien picols ijzer,
Een riem schrijfpapier,
Eenige ponden grondverven en
Eenige medicamenten voor de oogen.

> Benevens eenige kwartrijksdaalders zegels, van hun vellen papier afgesneden ‘teneinde aan die modellen 's Comp.'s passen van valsche te te kunnen onderscheiden.’

Het vorstelijke geschenk! Dat was dan het antwoord op de vraag naar *sijden stoffen van alderhande couleuren*, voor bijna 25 jaren gedaan!

Wat grauw papier, wat grondverw, en een paar apothekersfleschjes! En dat aan den man die zijn broeders, den Hollanders, te hulp was gekomen!

Neen voorwaar, zij hadden geen manieren!

IV.

Had Goesti Wayan Taga vertrouwd op een los woord van een compagnies ambtenaar, en zich de illusie gemaakt dat hij de compagnie zou kunnen overhalen om zijn land van Bali onafhankelijk te maken en met Sumbawa te vergrooten, hij was na de opgedane ervaring en na het antwoord van Sinkelaar voor goed uit den droom geholpen.

Het volgende gezegde wordt van hem gemeld: ‘Ik heb de Ed. Compagnie tot hulp geroepen tegen de Baliërs, die heeft mij niet willen helpen; ik heb de Sumbawaneezen verzocht, die hebben ten antwoord gegeven dat zij onmachtig waren; nu ben ik wel genoodzaakt de Engelschen om bijstand te vragen.’

Er waren reeds Engelsche schepen in de zee ten Oosten van Java verschenen, en waar ze ontbraken daar kwamen inlandsche sluikhandelaars in hun plaats die op Benkoelen voeren. Wayang Taga verleende hun een toevlucht in zijn havens, en Tandjong-Karang werd een stapelplaats van specerijen, uit Ceram aangebracht, en van lijnwaden en amfioen die de Engelschen of hun handlangers tegen de specerijen kwamen inruilen.

De betrekking met de Engelschen had dit voordeel voor den vorst van Selaparang dat hij door zijn verstandhouding tot hen niet bedreigd werd in zijn zelfstandigheid; maar hij kon ook begrijpen dat de Compagnie hem, door dit gedrag, onverzoenlijk vijandig moest worden. En daar ging het heen. Voortaan hield de gouverneur van Macassar het oog op Lombok gericht, een nauwlettende bekruising van de kusten werd geordonneerd, de vaartuigen die niet dadelijk bereid waren hun passen te vertoonen

werden aangevallen, gevaarlijke personages werden opgeeischt, soms van het land opgelicht.

Goesti Wayang Taga verzette zich tegen zulke handelingen. ‘Zij (de bevelvoerders der kruisexpeditie) hebben mij gesproken op Tandjong-Karang,’ schreef hij aan den gouverneur van Macassar (9 October 1769), ‘en mij verzocht om daëng Manoepa op te vatten en hun ter hand te stellen. Maar ik heb dat niet willen aannemen omdat ik daëng Manoepa hier heb geroepen. Want 't is hiermede evenzoo gelegen, alsof zich een Hollander bier op 't land bevindende, door de Engelschen gerequireerd werd. In zoo'n geval zou ik hem almede niet overgeven. Maar wanneer die beide natiën elkander in de open zee ontmoetten, zoo is dat buiten mijn verantwoording.’ (Met andere woorden: ik bemoei mij niet met wat mij niet aangaat: volg mijn voorbeeld!)

Hij liet het niet bij zulke vertoogen. Goesti Wayan Taga trachtte betrekkingen aan te knoopen met de vorsten van Boni en Goah. Een gevluchte vorst van Goah, die een tijdlang op Lombok verblijf hield, moest hem daarbij van dienst zijn; ook herinnerde hij Boni dat ‘van oudsher Boni, Goah en Saleparang als een land werd aangemerkt.’ Hij streefde er naar om een erkende macht te worden in die zeeën; en te hoog om met den gouverneur van Macassar te blijven correspondeeren, knoopte hij een directe briefwisseling aan met den Gouveneur-Generaal.

Waartoe dit alles moest leiden? Tot een oorlog en tot onderwerping en tot verbanning, zeker. Maar stond dan het kasteel Rotterdam daar voor eeuwig op Celebes? Waren er al geen teekenen dat bet met de macht der Compagnie in de Molukken gedaan raakte? Wat beduidde dan de komst der Engelsche schepen, het ongefnuikte handeldrijven van de Wadjoreezen? Wanneer men maar tijd kon winnen, en onderwijl zijn positie wist te versterken, dan was er nog een kans weggelegd voor den radja van Selaparang om aan het hoofd van Lombok en Sumbawa en, wie weet? van Bali, de geduchte mogendheid te wezen!

De gouverneur van Macassar begreep natuurlijk waar Goesti Wayang Taga heen wilde, en hij zag de noodzakelijkheid in dat de verhouding tot den lastigen nabuur zuiverder bepaald werd. Het moest tot een alliantie met hem komen of tot een oorlog, zoo was het dilemma. Op een alliantie was niet veel vooruitzicht; want in den laatsten tijd (in de jaren 1769-1770 beantwoordde Wayan Taga niet eenmaal meer

de brieven door den gouverneur van Macassar aan hem gericht. ‘Er is geen antwoord op,’ zoo had de vorst tot den zendeling gezegd.

Een oorlog dan? Maar dan zou men moeten wachten totdat d^{e} Compagnie de handen vrij had in Java's Oosthoek, om met kracht en tegelijkertijd de aangelegenheden van Sumbawa, Lombok en Bali aan te vatten.

Bestond er echter niet nog een derde weg?

Door het heen en weer gaan van zendelingen en door het kruisen langs de kust, was de gouverneur te Macassar eindelijk nader ingelicht geworden over den toestand op Lombok.

Daar heerschte gisting, want al vermoedde men, onder de inheemsche bevolking, dat Goesti Wayan Taga gaarne de Baliërs zou verjagen, daarom was de stemming der ‘Sassackers’ toch nog niet gunstig voor hem, omdat men overtuigd was dat hij het strenge bestuur niet zou wijzigen, en hij het jaarlijksche tribuut, van 1000 pitjes (2 piasters) en 400 bossen padi per huishouden, niet zou verminderen. Ook ‘reikhalsde het gemeene volk van Selaparang’ te zeer ‘om van 't ondraagbaar juk der Baliërs ontslagen te worden.’ Zij vroegen wanneer de schepen der Hollanders zouden komen om hen te bevrijden. Een ander bericht van 1770 zegt ons, die Sassakkers of ond-Sumbawaneezen kunnen het langer niet uithouden. ‘Hun vrouwen en kinderen worden weggenomen wanneer zij de schatting niet opbrengen. Doch hun grootste hartzeer is, dat zoo een Balyer zinnigheid heeft in een Sassakkers vrouw of dochter, zoo neemt hij maar zijn piek en zet haar voor het huis. Dan moet de Sassakker van het huis afgaan, en de Balyer neemt zijn pleizier met zijn huisvrouw of dochter, zoolang als het hem behaagt. En een Sassakker mag ook geen geweer of piek in huis hebben, of, zoo hij geattrappeerd wordt, wordt hij tot slaaf gemaakt en aan den koning van Bali verzonden.’

Zou van dezen weg geen gebruik gemaakt kunnen worden om de weerbarstigheid van Wayan Taga in te toomen. Immers, die weerlooze menschen, ‘zuchtende onder een zoo despotieken en ontijdelijken regeeringsvorm,’ zegt de gouverneur van Macassar, Boelen, die van mooie phrases houdt, maar er nooit uit weet te komen, ‘die geheel wapenlooze slaven houden de Ed. Compagnie in 't oog als hun verlosser.’ (5 Juni 1770.)

‘Selaparang moet in zijn verregaande desseinen gefnuikt worden,’ antwoordt de gouverneur-generaal. ‘Maar men zou een ontzaglijke zee- en landmacht moeten bijeenbrengen om eenig effect van een expeditie te verwachten.’

Daarom hadden Gouverneur Generaal en Raden besloten om Wayang Taga door een bezending met bijgaande brief een geschenk op 't vriendelijkst te disponeeren. Zij hadden daartoe een aanleiding in het schrijven dat zij in October van den vorst ontvangen hadden, en wilden hem op deze wijs zien over te halen tot een verdrag met de Compagnie waarbij alle vreemdelingen uit zijn gebied werden buitengesloten. Echter rekenden zij, na al het gebeurde, nauwlijks op een goeden uitslag, en verzochten daarom dat de zending werd toevertrouwd aan iemand die, ten behoeve van een aanstaande expeditie, onderzoek zou doen naar landingsplaatsen en wegen en andere gegevens. (31 Dec. 1770.)

De gouverneur van Macassar koos als afgezant den vaandrig Lecerff, ‘niet omdat hij van Selaparang en zijn macht boven anderen alhier eenige kundigheid bezit, want van die vereischten is niemand te vinden, doch om zijn wakkeren en ondernemenden aard, gevoegd bij een genoegzame kennis van de spraak en den omgang met den inlander.’ (Juni 1771.)

Ziehier eenige punten uit de geheime instructie die den vaandrig Lecerff werd medegegeven.

> Hij moest een contract van vriendschap en bondgenootschap aan Goesti Wayan Taga gaan aanbieden uit naam der Hooge Regeering, op zoodanige voorwaarden als, bij succes, tusschen haar HoogEdelheden en zijne expres daartoe af te zenden gevolgmachtigden, 't zij op Batavia dan wel Macassar, zullen kunnen getroffen worden, en waarvan het gewichtigste doel de uitsluiting en afwijzing van alle vreemde, inzonderheid de Engelsche natie, op zijn kusten behelst.
> (Wanneer Wayan Taga weigert, omdat de Engelschen daar denkelijk ook reeds alliantie aangeboden hebben, moet hij opnemen de landingsplaatsen enz.)
> *en in hoeverre de Maatschappij in dat cas op den bijstand der aldaar inwonende Sassackers of oude herkomstige Sumbawaneezen zich zoude kunnen verlaten*.
> welke producten, enz.
> welke voordeelen, enz.
> de kosten, enz.
> of buiten de afwending der Engelschen, het daarenboven de moeite

waard zij om [ ] en wellicht alsdan eenige post van fortitude aldaar te etabliseeren.

De geheime instructie van vendrig Lecerff is gedateerd van 16 Mei 1771; het duurde tot het laatst van Juli eer hij op Lombok aankwam, en tot November, eer de HoogEdelhedens iets van zijn wedervaren hoorden. Er was dus ongeveer een jaar verloopen sinds zij hun orders hadden afgezonden. O, dat voortkruipen van de gebeurtenissen in vorige eeuwen. Was die tijd niet precies geschapen voor een vorst als Wayan Taga die er belang bij had de oplossing op de lange baan te schuiven.

Wij volgen thans den vaandrig Lecerff naar de hofplaats.

BYVANCK.

(*Wordt vervolgd.*)

Sonnetten.

I. Lamp van mijn altaar...

Lamp van mijn altaar, brandende aan den voet
Van 't marmren godsbeeld in zijn gouden nis!
Ster van mijn tempel van geheimenis!
Kelk vol extase, omstuwd door englenstoet!

Vuurtoren, stralend waar een zandbank is,
Mijn zee berozend met uw reddingsgloed!
O vinger Gods, streng wenkend: - ‘Dit is goed!’
O vuurkolom in wereld-wildernis!

Vlammende lelie! lichtkern van mijn ziel!
Hoe zoude ik weten wat Gods wijsheid wacht
Van dit mijn leven, als me uw hulp ontviel?

O stil mijn vrees, blijf trouw mijn twijfelnacht
Zie hoe 'k in deemoed voor u nederkniel:
Leid me, als een kind, in veil'ge weiden zacht!

II. Afscheid.

Op 't kerkhof, waar de kerker van uw ziel
In puin ligt en bedolven onder 't zand,
Sta ik voor 't laatst, aleer 'k verlaat dit land,
Bij 't stil dood hart, dat vroeg mijn liefde ontviel.

Ik kus uw naam en hecht, met vrome hand,
Mijn laatste bloem aan 't kruis waar 'k niet voor kniel,
O bloem, die in mijn lente aan bloemen schriel,
Trouw bloeide, als 't leed mijn ziel had overmand.

Mijn zuster, weet ge 't in uw hemel nog
Hoe 'k eens met u deze' akker Gods betrad
En gij zacht klaagde: - Ik sterf nu dra, maar och

'Hoe moet ik rusten in deez vreemde stad?'
En ik geen troost vond, wanende ál bedrog?
Nu houdt voor 't laatst mijn liefde uw kruis omvat.

III. Palmzondag.

O blij was de intocht in onze eigen woning,
Waar God alleen, geen wereld ons kan scheiden!
Wijd spreidden weidsche rijkbebloemde weiden,
Als feesttapijten voor een koningskroning.

In 't blauw, waar blank zich bolle wolken breidden,
Als vlaggenpracht bij 't komen van een koning,
Vlogen veel vogels aan met vreugdbetooning,
Om, welkom juichend, ons naar huis te leiden.

En in ons tuintje, in knoppende kastanje,
Bleef ons een meerl met zoet gefluit begroeten,
Tot de avond smolt in purper en oranje.

En gouden palmen strooide ons voor de voeten
De zon, die wegvloeide achter popelfranje....
Voor dien Palmzondag, Heer, laat ons niet boeten!

IV. Geloken oogen.

Als gij tot slapen, lief, uw oogen sluit
En roerloos ligt uw aanschijn marmerbleek,
Voel ik mijn hart van vreeze en weemoed week,
Als doofde de aêm des doods uw oogen uit.

Open die oogen, waar 'k me in zalig keek,
Tot elke bloem van hefde en vreugde ontspruit!
Open die lippen, dat in blij geluid
Ik mij vermeie... Ontwaak en leef en spreek!

Uw wimpers rusten op uw wangen stil,
Uw lippen aadmen zoo onhoorbaar zacht...
Neen, 'k stoor uw droom niet om een bangheidsgril.

O wist ik nu: Gods liefde houdt de wacht
En zeegnend zendt Hij aan wie 't goede wil
Onzichtbare englen in den sterrennacht!

V. Gestrooide bloemen.

En droomend strooide ik bloemen vlammend rood
Over mijn lief in blanke roerloosheid:
Over zijn arm, die mij door 't leven leidt,
Over zijn borst, die m' elken hartklop bood.

En bloemen had 'k op 't voetenpaar geleid,
Dat hem tot mij droeg, toen 'k voor de aarde al sloot
Weenensmoede oogen, willend stil den dood,
Op 't nieuwe leven heel niet voorbereid.

Toen sprak mijn lief: - ‘'t Is me of ge een doode tooit,
Niet een die lieft en leeft en leven wil,
Nu ge op mijn boezem koele bloemen strooit.’

Mijn hart schrikte op, mijn lippen zwegen stil....
- Bij elke bloem nu die mijn zijn vermooit,
Rilt door mijn vreugd die doodsgedachte ki

VI. Vredemeer

Nu ligt mijn ziel zoo grondloos diep verzonken
In 't zondoordrongen blauwe vredemeer,
Waaruit mijn droomen dorstig laving dronken,
Dat ik wel nimmer tot de wereld keer.

Licht drijft ze in licht en speelt met zonnevonken
En laat zich dragen als een zwaneveêr.
Van de aardestemmen, die zoo klagend klonken,
Bereikt haar rust geen enkele echo meer.

De dorre heide van 't verloren leven,
Vol eenzame' angst, ligt ver in donkren nacht,
Zóo ver dat mij geen heugnis kan doen beven.

Lelie in 't water, slaapt in weeldemacht
Mijn stille ziel en weet van wil noch streven...
Is dit nu dood-zijn, dan is sterven zacht.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Verzen.[1)]

De wolken in de lucht,
Zacht-vliedende vlucht,
Verzwerven.....

De bloemen en de Mei,
Muziek en mijmerij
Versterven.....

De dag van het licht
Verbleeket zacht,
Verschemert, en zwicht
In den nacht.....

En de ziele mij,
Met lachen en klagen,
Verdwijnet vage
In melodij.....

'Une fille, presque enfant,
Quasi zézayante nu peu.....'
(Paul Verlaine Bonheur).

Niets dan een meisje,
Een bloemegezicht,
Neuriet een wijsje,
Lacht wat in 't licht.....

1) Uit den onuitgegeven bundel: *Ziele-schemering*.

Twee blanke handen
Vaag bewogen,
En 't zachte branden
Van blauwe oogen.....

Niets dan wat licht
Om een blond gezicht,
Wat oogengestaar,
Wat zacht goudhaar.....

Zoo klein, en 'k weet
Nu ook: zóó voos.....
Maar 't was mij Leed
Eindeloos.....

Liedje

Ik ben heel moê,
Ik woû wel heene,
Waarheene?.... weenen!...
Ik ben zoo moê.

Zoo moê van leven,
Van liefde en pijn...
O! hoog, hoog zweven
En vrije zijn!...

Ik heb gezien
De dingen van schoon,
Ze vliên, ze vliên,
Dra zijn ze doôn.....

De lichte Mei,
De maagden zacht,
De bloemen blij,
Eéns komt de Nacht.....

De lichte luchten,
Vogelgeruchten,
Het hemelblauw,
De lieve vrouw,

De verzen die klinken,
De kleuren licht,
Al dingen die blinken,
Het zwicht, het zwicht....

En niets dat blijft
Van al dit leven?....
Al wat gegeven
Weer heenedrijft.....

Ik ben heel moê,
Ik woû wel heene,
Waarheene?... Heene....,
Ik ben zoo moê.

HENRI BOREL.

Dramatisch overzicht.

De opening van den nieuwen Amsterdamschen Stadsschouwburg. - De eerste voorstellingen van de Vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel.’

Amsterdam heeft weer zijn Stadsschouwburg. Dat dit geen feit is ‘van nationale beteekenis’[1)], behoeft geen reden te wezen om, gelijk sommigen doen, op deze gebeurtenis smalend neêr te zien. Het valt gemakkelijk achteraf, jaren of eeuwen later, de beteekenis van het een of ander hoog te verheffen. Thans bijvoorbeeld kan men de vervanging, in 1638, van Coster's houten Akademie op de Keizersgracht door een steenen gebouw als een feit van groote nationale beteekenis doen uitschijnen. Op de zeer rijke en belangrijke tentoonstelling, door den heer Hartkamp in ‘Arti’ georganiseerd, zullen velen met groote belangstelling de verschillende afbeeldingen van dat gebouw hebben beschouwd en daarbij herdacht hebben dat in dien Schouwburg tusschen 1638 en 1772 de beste vertegenwoordigers van een kunstsoort, waarin het ons nooit gegeven werd bijzonder uit te munten, betrekkelijke triomfen hebben gevierd. Maar op het oogenblik van de opening, den 3en Januari 1638, moest het nog blijken, wat voor invloed de stichting van den nieuwen Schouwburg op de ontwikkeling van het tooneel hebben zou. De ‘nationale beteekenis’ zou eerst later komen.

Amsterdam heeft weer zijn Stadsschouwburg. En - afgescheiden van elke verder verwijderde beteekenis - dat was noodig. Men kan niet in ernst beweren, dat de stad behoorlijke schouwburgzalen genoeg bezat. Van de tusschen vier muren beslotene ruimten toch, die onder den naam van schouwburgen de schouwlustige

1) ‘De eerste September 1894 zal zeker niet voortleven als een dag van nationale beteekenis.’ (Weekblad De Amsterdammer van 2 Sept. 1894.)

menigte opnemen, hadden tot voor korten tijd door ongeschikte ligging, gebrekkige inrichting en wat dies meer zij, de meesten, zoo niet allen, weinig aantrekkelijks. Welk onherbergzaam en onsmakelijk lokaal huisvestte tot dusver de Nederlandsche Opera; tot welke gebrekkige lokaliteiten moesten groote buitenlandsche kunstenaars als Mounet-Sully, Sarah Bernhardt, hun toevlucht nemen! Waar was de gelegenheid om in een aangename artistieke omgeving, in een inadembare atmosfeer, in een gebouw met behoorlijke in- en uitgangen tooneelvoorstellingen bij te wonen? Of is dat alles overtollige, haast misdadige weelde? Kan de hoofdstad van een rijk volstaan met voor hare inwonenden en voor de vreemdelingen die haar bezoeken een niet al te hobbelig plaveisel, een redelijke verlichting en een zeker aantal scholen te bekostigen, en is alles wat daarbuiten gaat, al wat strekken kan om de stad fraai, aantrekkelijk en het verblijf er aangenaam te maken, uit den Booze? Had men aan Amsterdam moeten onthouden wat alle hoofdsteden van de beschaafde wereld en tal van steden van veel minder beteekenis in onbetwist bezit hebben?

De Stadsschouwburg staat er: een ruim gebouw met breede toegangen, een tooneelzaal, fraai van vorm en van kleur, met gemakkelijke zitplaatsen; een schouwburg voor iedereen, met ‘proportioneele’ toegangsprijzen van zes stuivers tot drie gulden, dus voor alle beurzen.

De zaak is nu maar, het bezoek van dien schouwburg aantrekkelijk te maken, in den goeden zin. Dat behoeft niet in de eenige, zelfs niet in de eerste plaats, te geschieden door Hollandsche tooneelvoorstellingen. De tijden zijn veranderd; de smaak, de neigingen van het publiek hebben zich gewijzigd, verplaatst. Waarom zou niet met den nieuwen Schouwburg een nieuw tijdperk zich openen voor die andere kunstuiting, die tot nu toe in den Parkschouw burg onder onartistieke leiding niet tot haar recht kon komen: de Nederlandsche Opera? Er valt niets te voorspellen, maar de omstandigheden zijn gunstig, en indien de directeur van deze Operaonderneming met beleid weet te handelen en met vaste hand te regeeren, staan den vrienden van het Nederlandsche Zangspel nog goede tijden te wachten.

Intusschen had voor de openingsvoorstellingen de Koninklijke Vereeniging ‘Het Nederlandsch tooneel’, als hoofdpachtster van het gebouw, het programma voor bare rekening genomen.

Muziek zou het eerst aan het woord zijn: de Ouverture ‘Die Weihe des Hauses’, door Beethoven voor een soortgelijke gelegenheid, de opening van den nieuwen Josephstädter-Schouwburg te Weenen in October 1822, gecomponeerd, gaf, dank zij de voortreffelijke uitvoering door Kes' orkest, dank zij ook de voortreffelijke acoustiek van de zaal, de gewenschte stemming aan.

Maar nu zou de kunstinstelling, de koninklijke, het koninklijk woord ter inwijding spreken en het was geen geheim meer dat niemand minder dan de dichter Schimmel de schrijver was van het voor de drie of vier openingsavonden geschreven gelegenheidsstuk.

In de Directiekamer heette de dramatische schets.[1)] Dat beloofde wat. Achttien jaar lang had de Voorzitter van den Raad van Beheer der Vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel’ in die directiekamer het bevel gevoerd. Hij had ze er zien komen en gaan, de acteurs en actrices, die hem noodig hadden, die er hem hunne grieven kwamen blootleggen en hunne adviezen aanbieden; in hun stem, hunne gebaren, hun houding altijd tooneelspelers, ook buiten het tooneel: de Delobelle's, die Daudet in *Fromont jeune et Risler aíné* onsterfelijk maakte, de miskende geniën, de wonderkinderen, Snoeks en Wattiers in den dop. Hij had ze er ontvangen, de tooneelschrijvers met hunne handschriften, elk handschrift een meesterstuk, dat een nieuw tijdperk voor het nationaal tooneel zou openen; en hij had ze moeten aanhooren, hunne ijdelheid moeten ontzien: de jonge auteurs met talent, wien het hoofdzakelijk aan kennis van de planken ontbrak, terechtwijzend zonder ze te ontmoedigen, de gedecideerde prulschrijvers de deur wijzend, met beleefde handigheid, maar tevens zóó dat hun de lust om het weer te wagen voor goed benomen werd. De kostelijke tooneeltjes die achttien jaren achtereen in de directiekamer waren afgespeeld, Schimmel zou ze - wij waren er zeker van - voor ons weer doen opleven, ze dramatiseerend, ze kruidend met zijn satirieken geest; en het geheel - hoe kon het anders? - zou besloten worden met een blik in de toekomst, een blik getuigend van een breede opvatting van de taak, die het bestuur in den nieuwen Schouwburg op zich had ge-

1) *In de Directiekamer*. Dramatische Schets in een bedrijf. (Inleiding tot de eerste voorstelling in den Nieuwen Amsterdamschen Schouwburg, te geven door de Koninklijke Vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel’.) Utrecht, Gebr. Van der Post, 1894.

nomen: opwekkende gedachten, plannen van hervorming, van medeleven met den nieuwen tijd, in frisschen, dichterlijken vorm gekleed....

Het scherm is opgegaan en de menschen daar op het tooneel zijn begonnen te spreken. Eerst onverstaanbaar, aarzelend, met dikke tong, als schaamden zij zich voor hetgeen zij te zeggen hadden. Maar toen hetgeen gesproken werd wat duidelijker tot ons kwam en wij den zin van deze stroeve alexandrijnen begonnen te vatten, toen bleek het dat de dichter van *Napoleon Bonaparte* geen geestiger en nobeler motief voor zijn openingsstuk had weten uit te denken dan een plompen aanval op de critiek, door 's directeurs kamerbewaarder Janus aangediend als

> de zeer gestrenge Heeren
> Die ons op het papier 't komediespelen leeren.

De vier letterkundigen, tooneelbeoordeelaars, allen bijziende - gevoelt ge de fijne satire? - en allen tuk op port en sigaren, zijn als

> der beschaafden tolk,
> De gidsen van 't Tooneel,

door den Schouwburgdirecteur ontboden, in de hoop dat zij, ‘die al de eischen kennen van kunst en letterkunde’, hem aan een openingsstuk zullen helpen. De heeren nemen de gelegenheid te baat om, bij monde van een hunner, hunne aanmerkingen te maken op het gewone gebrek aan harmonie tusschen de lijst en de schilderij, het décor en het tooneelstuk, op het gebrekkig samenspel van de tooneelspelers, op de taal der opgevoerde stukken, - maar de speker wordt in zijn rede gestoord door de komst van zekeren van Ghent, ‘dichter’ zooals hij op de personenlijst heet, en nader aangeduid als ‘een oud heer met een *schrander* gelaat’ (door Van Schoonhoven voorgesteld), die dien heeren van de critiek eens zeggen zal waar het op staat. Op de uitspraak van den tooneelbeoordeelaar,

> (dat) slechts een nieuwe Kuust voegt bij een nieuwe Stichting,

barst de schrandere heer aldus los:

Uw n i e u w e K u n s t ! Ik ken haar sombre en schelle kleuren,
Haar lach, een schaterlach, doet ons gehoorvlies scheuren;
Haar woede is als de draak, die vuur en sulfer braakt;
Haar kamp een worsteling, waarbij 't gebeente kraakt;

Uw Kunst, ze is g r o f ; v e r f i j n d verloopt zij in de School
Die teert op de mystiek en wegschuilt in 't symbool.

Men moet dat Van Schoonhoven hooren zeggen op den bekenden dikken preektoon, met de bovenarmen tegen het lijf gedrukt en den wijsvinger van de rechterhand onveranderlijk vooruitgestrekt. En dan komt het c r e d o van de ware Kunst, zooals zij door de Koninklijke Vereening in den nieuwen Schouwburg zal worden toegepast:

Wij willen à n d e r s ! Wij, we willen 't menschenleven,
O p h e e t e r d a a d b e t r a p t , in kleur en beelden geven,
Het drama leven doen van h a n d l i n g . - Kiest en neemt
Al wat dat leven biedt - geen hartstocht blijve u vreemd!
Dat zich 't wanstaltigst, zelfs het meest gebulte toone,
Maar.... overschenen van de glor'e van het Schoone!

Nu weten wij het. *Paraissez, Navarrois, Maures et Castillans!* en tijgt aan het werk om naar deze beginselen ‘zelfs het meest gebulte’ in kunst om te zetten!

De critici verdwijnen, zonder motief, na eerst nog elkander eenige onaangenaamheden te hebben toegevoegd, en ook de dichter met het schrandere gelaat verlaat de directiekamer, waardoor het veld open blijft voor Janus, den kamerbewaarder, die, sterk door een veertigjarige ondervinding, ons nu z i j n denkbeelden over tooneelkunst zal uiteenzetten.

Merkwaardig, dat de critiek die, volgens den schrijver van *In de directiekamer*, den heeren letterkundigen niet veroorloofd is zoolang zij zelf het niet beter kunnen, hier zonder aarzelen een tooneelknecht in den mond wordt gelegd: de nieuwe stukken van Parijs zijn, volgens Janus, ‘dikwijls erg mager’ en die van het Noorden ‘meest droog, krummelig en heel wijs.’ De man belooft verder, namens de Directie, dat er met ‘ongebrilde oogen’ (men weet nog wel de geestige persiflage op de gebrilde critici!) naar mooie stukken zal gezocht worden; en dan, omdat er toch een eind moet komen aan zijn praatjes, herinnert hij zich te rechter tijd, dat hij deel uitmaakt van een vereeniging, die zich ‘koninklijk’ mag noemen. Zijn moeder, die tachtig jaar oud werd,

heeft hem verteld, dat Napoleon eens den Amsterdamschen schouwburg heeft bezocht, maar Janus hoopt dat er nooit weer een Napoleon zal verschijnen, zelfs geen Napoleonnetje,

> Maar dat we er dikwijls een straal mogen opvangen van ons warm, weldadig Oranjezonnetje.

W a n t - wie het verband vat tusschen een bezoek van onze Koningin aan den Stadsschouwburg en hetgeen nu volgt, moge het zeggen! -

> Want het blijft toch maar waar, dat ons lief land, door de eendracht het meest kwam tot bloei,
> Wanneer het '*Oranje Blanje Blen*' bij 't vendel woei!

De tooneeldirecteur - maar ook hij alleen! - raakt in geestdrift. 'Vraag wat ge wilt!' roept hij den tooneelknecht toe. Maar deze, die de beloften van zijn directie schijnt te hebben leeren wantrouwen, informeert eerst voorzichtig: 'maar krijg ik 't ook?' En als hij dan, gerustgesteld, een 'glas vol port' gevraagd, gekregen en leeg gedronken heeft, smeekt hij ten slotte om nog één gunst van zijn directie:

> 'Zet Uwes me in de krant!'

Het scherm valt. De toeschouwers zien elkander aan. Een welwillende toehoorderes tracht haar mondje tot een glimlach te plooien, maar voor de ijskoude verbazing op het gezicht van haar buurman houdt de glimlach geen stand. Een ander toeschouwer kijkt boos van verveling en ergernis. Een derde schijnt met zijn figuur verlegen, als heeft hij zich voor iets te schamen....

Wat was er ook nog meer bij deze openingsvoorstellingen? O ja, een vertooning van de langdradige, ondramatische *Jolanthe*, even dragelijk gemaakt door een fraai klinkende ouverture van Juffrouw Cornélie van Oosterzee en het sober, smaakvol spel van Mevr. Holtrop; en, tot slot, de laatste tooneelen uit *Gijsbrecht*, waar het fraai déeor en de muziek van Zweers niet goed konden maken, dat, misschien op Royaards na, geen enkel der medespelenden drie regels van Vondel in den rechten toon bleek te kunnen zeggen. Dat belooft wat voor de voorstelling van Januari!

Zou het soms beter geweest zijn over deze openingsvoorstellingen en over wat men 'het grapje' der Koninklijke Vereeniging ge-

noemd heeft te zwijgen? Ik geloof het niet. Het was te kenschetsend voor onze tooneeltoestanden en voor den letterkundige die op het Leidscheplein de directie voert. Want, men we e het wel: het aftreden van den heer Schimmel als voorzitter van den Raad van Beheer is slechts een *fausse sortie* geweest; als Eerevoorzitter is hij teruggekeerd en in die kwaliteit blijft hij er den seepter zwaaien.

Onhandiger, smakeloozer, compromitteerender optreden was wel nauwelijks denkbaar; en wanneer de tooneelbeoordeelaars in de dagbladen, over wie de Vereeniging meent zich te mogen beklagen, nog een rechtvaardiging noodig hadden voor de critiek, welke zij met meer of minder gezag over de handelingen der Koninklijke hebben uitgebracht, dan werd die hun hier door de beklaagde zelf geleverd. Dacht men zich een oogenblik weg uit deze nieuwe schouwburgzaal dan leek het of men dertig, veertig jaar terug verplaatst was; dan hoorde men weêr den ouden declamatietoon, den conventioneelen tooneelzang, weêr het jammerlijkst dialect

> Haar boesem swelt
> En daalt bij elken ademtocht,

verzekerde ridder Tristan zijn vriend, den ridder Janffred, dien hij voortdurend als Chauffred aansprak.

Hoe moet het bij deze voorstellingen hun wel te moede geweest zijn die, doof voor elke waarschuwing, jaar in jaar uit ‘Het Nederlandsch Tooneel’ met hun geld hebben gesteund, telkens de gaten stoppend door onkunde en wanbeheer veroorzaakt, en die thans wederom de Vereeniging in staat hebben gesteld om in den nieuwen schouwburg de zaak op den ouden voet voort te zetten.

‘Op den ouden voet.’ Of is er na dit ongelukkig debuut, na dit jammerlijk fiasco nog iets van deze tooneelvereeniging te verwachten? Zullen de nieuwe leden van den Raad van Beheer de geestkracht hebben om tegen de sleur en de routine, die haar tot nu toe ten vloek waren, zich te verzetien?

Waar de Vereeniging ‘Het Nederlandsch Tooneel’ hare tenten opsloeg placht het al spoedig muf en vochtig te ruiken. Zullen thans de ramen worden opengezet, opdat een frissche luchtstroom wat daarbinnen onguurs en ongeurigs is verjage?

Aan de voorstellingen van Sardou's *Madame Sans-Géne* vallen nog geen verwachtingen of voorspellingen vast te knoopen. Het succes

van dit stuk in Frankrijk is voor een groot deel aan omstandigheden te danken, welke voor ons niet gelden. De geweldige critiek van Taine op Napoleon werd gevolgd door de publicatie van die belangrijke *Mémoires du général Marbot*, welke een heel wat gunstiger licht op den keizer werpen. Daarna volgden slag op slag werken als *Napoléon intime* van Arthur Lévy, 1815 van Henry Houssaye, *Napoléon et les femmes* van Frédéric Masson, *La légende de l' Aigle* van Georges d'Esparbès - een gansche litteratuur. Napoleon de Groote werd weder voor een poos de man van den dag en Sardon maakte van die stemming gebruik om, met zijn gewone handigheid, voor een gevierde actrice van den boulevard, Mlle Réjane, uit eenige historische anecdoten, aangevuld met tooneeltjes van eigen vinding, een stuk samen te stellen, waarvan het succes, dank zij het onderwerp, den schrijver en de actrice, dank zij tevens een schitterende *mise en scène*, van te voren verzekerd was. Het is een soort van vaudeville *à grand speclacle*, gemaakt op de manier, waarop Scribe zijn historische vaudevilles, als *On verre d'eau*, placht samen te stellen; minder ingewikkeld van intrige, daardoor minder spannend, maar even conventioncel-tooneelmatig, en waarmeê geroutineerde acteurs op een niet veeleischend publiek zonder veel inspanning groot effect kunnen maken Sleept de handeling al eens, worden daar op het tooneel weinig belangrijke gesprekken gevoerd, dan heeft men nog altijd zooveel te zien aan de rijke costumes, aan het merkwaardig décor, dat de aandacht niet behoeft te verslappen.

De gewezen waschvrouw en marketentster, die door haar huwelijk met den later tot maarschalk en Hertog van Danzig bevorderden sergeant Lefèvre Madame la Maréchaie geworden is, maar in hare nieuwe waardigheid nog altijd het *sans géne* behouden heeft, dat haar als waschvrouw den sprekenden bijnaam bezorgde, is een rol, voor eene actrice als Mevrouw Frenkel geknipt. Men heeft der Hollandsche tooneelspeelster in deze rol grofheid en overdrijving verweten, maar dat verwijt moet op den Franschen schrijver terugvallen. Sardon toch heeft, ter wille van het effect, in plaats van, zooals menschkundig juist zou geweest zijn, de voormalige waschvrouw, in het keurslijf der hofmanieren bekneld, alleen in oogenblikken van drift uit den band te doen springen, aan de Maréchale hare vermakelijke ongemanierdheid laten behouden, en haar juist bij uitbarstingen van hevigen toorn, zooals wanneer zij op hare receptie de zusters des keizers den hofmantel

uitveegt, welsprekend gemaakt. En Mevrouw Frenkel heeft met intelligentie dit patroon nageteekend. Waar haar de gelegenheid tot iets fijner spel gegeven werd, heeft zij die niet voorbij laten gaan: het tooneel in het 3e bedrijf waar Madame Sans-Gêne, door den Keizer ontboden om een geduchte strafoefening te ondergaan, den machtigen gebieder zoo aardig weet in te palmen door hem te herinneren aan den tijd, waarin hij als arm luitenantje, die zijn waschgoed niet eens betalen kon, bij haar in het krijt stond, speelde Mevrouw Frenkel met een ondeugenden geest, die er in het samenspel met Bouwmeester (Napoleon), een der vermakerijkste tooneeltjes van maakte, waarop men in een Hollandschen Schouwburg vergast kan worden.

Overigens, voor een eenigszins diepere opvatting, voor het afbeelden van een karakter was er in deze vaudeville geen plaats; het blijft alles aan den buitenkant en meer dan een vlug en goed aaneensluitend spel werd hier niet bereikt en kon hier niet bereikt worden. ‘Aangekleed’ was het stuk zoo goed als het maar kon, aan fraai ameublement in stijl, aan fraaie kostbare costumes en uniformen, en aan stijlvolle koppen (die van Roijaards als von Neipperg trof mij bijzonder) konden de toeschouwers zich vergasten. Dat de vorstinnen en hofdames over 't algemeen onbeholpen en ongracelijk neigden en den waaier vrij links hanteerden, behoort tot die *vices de nature et de conformation* van onze tooneelspeelsters, waarover het wreed zou zijn haar hard te vallen.

Als kijkstuk voor de Septembermaand dunkt mij *Madame Sans-Gêne* goed gekozen en in de uitvoering wel geslaagd. ‘'t Menschenleven o p h e e t e r d a a d b e t r a p t’, ons door den dichter in de directiekamer beloofd, zal zeker later komen.

Hadden wij, behalve tooneelspelers, ook een tooneelspeelkunst (om Lessing na te praten), hadden wij een serieus schouwburgpubliek, dan zou ik de mooie costumes en het ameublement van Sardon's stuk bewaard willen zien voor een mogelijke opvoering van het, zes jaar vroeger spelend, drama van Schimmel, *Napoleon Bonaparle, eerste konsul* - bij wijze van revanche voor *In de Directiekamer*. Maar in deze omstandigheden zou dat misschien een waagstuk wezen, in staat om tooneelspelers en bezoekers te ontstemmen. En ontstemming is er waarlijk in onze tooneelwereld reeds meer dan genoeg.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

In mijn vorig opstel sprak ik als mijne overtuiging uit, dat zij die eene *Lohengrin*-uitvoering te Bayreuth bijwoonden, een veel grooter, dieper indruk van het werk zouden ontvangen, dan zij tot nu toe gehad hadden. Welnu, uit alle mededeelingen aangaande deze uitvoering, die tot mij zijn gekomen, uit alle berichten in dagbladen en tijdschriften die op Bayreuth betrekking hadden, is mij gebleken, dat dit ook het geval is geweest. *Lohengrin* was voor de Wagner-stad een succes, zooals er sedert de eerste voorstelling van *Parsifal* geen geweest is.

Moest ik in het kort verklaren, waarin het voortreffelijke van deze uitvoering lag, dan zou ik zeggen: in de groote *duidelijkheid*. Geen woord, geen gebaar was onverstaanbaar, geen schakel in de keten van gebeurtenissen ontbrak, geen motief der handeling bleef verborgen. En dientengevolge werd ons het tragische van Elsa's lot en het aangrijpende der *Lohengrin*-sage zóó klaar voor oogen gesteld, dat de indruk noodzakelijk groot en machtig moest zijn. Er werd bij deze uitvoering niets gedaan, dat niet in het tekstboek of in de partituur is voorgeschreven. Met de grootste piëteit waren alle voorschriften opgevolgd, met de meeste zorgvuldigheid alle détails uitgewerkt; niets was er te bespeuren, waaruit Wagner's geest niet duidelijk tot ons sprak. En hierin bestond het verschil tusschen de *Lohengrin*-uitvoeringen te Bayreuth en die op andere tooneelen.

Ieder schouwburg-intendant of -directeur, ieder kapelmeester meent, dat *Lohengrin* nergens beter in den geest des meesters vertoond wordt, dan op het tooneel waaraan *hij* verbonden is. Men zou echter op hen de woorden van Goethe, met een kleine variant, kunnen toepassen:

‘Was man den Geist des Meisters heisst,
Das ist im Grunde der Herren eigner Geist.’

Ieder meent, dat *zijne* opvatting van het werk de beste is, en past zijn individueele meening van *tempo*, muzikale voordracht en *mise en scène* op dat gedeelte der uitvoering toe, waarover hij te zeggen heeft. En juist hierin ligt de fout. Bij Wagner komt geen subjectiviteit van A, B of C te pas. De eenige ware uitvoering van zijne werken is die, welke getrouw weêrgeeft hetgeen hij met zoo groote duidelijkheid in zijne partituren heeft aangeteekend.

Tot toelichting van een en ander moge hier volgen hetgeen de meester naar aanleiding van de eerste *Lohengrin*-uitvoering te Weimar (den 28en Augustus 1850) aan Liszt schreef. Nadat bij zijn edelen vriend hartelijk bedankt heeft voor hetgeen hij gedaan had om de uitvoering van het werk mogelijk te maken, laat hij zich aldus uit over de tekortkomingen der uitvoerenden:

Zoo veel is zeker: de voorstelling heeft door den langen duur vermoeid. Ik beken met schrik te hebben vernomen, dat de opera eerst tegen 11 uur 's avonds uit was. Ik had het geheele werk, nadat het voltooid was, aan mij laten voorbijtrekken en berekend, dat het eerste bedrijf niet veel langer dan een uur, het tweede vijf kwartier, het laatste wederom iets over het uur zou duren, zoodat ik, de *entr'actes* medegerekend, den duur der opera van 6 uur tot hoogstens kwart vóór tienen vaststelde. Ik zou nu moeten twijfelen, of gij de *tempi* wel juist hadt genomen, zoo niet mijne muzikale vrienden, die de opera nauwkeurig kenden, mij uitdrukkelijk verzekerd hadden, dat gij de *tempi* doorgaans zoo, als zij ze van mij hadden leeren kennen, genomen hebt, ja zelfs hier en daar eerder iets sneller dan langzamer. Dientengevolge kwam ik tot het vermoeden, dat de vertraging dáár ontstaan was, waar gij uw macht als directeur verloren hadt, - namelijk: in de *recitatieven*. Men bevestigt mij dan ook, dat de recitatieven door de zangers niet zóó opgevat zijn, als ik ze voor mijne vrienden aan de piano had voorgedragen. Vergun mij, dat ik dit nader toelicht, en vergeef mij mijne fout, dit niet reeds vroeger gedaan te hebben.

‘Door den onzaligen toestand, dat op onze Duitsche tooneelen bijna uitsluitend vertaalde opera's worden gegeven, is een onbeschrijfelijke demoralisatie onder onze zangers gekomen. De vertalingen der Fransche en Italiaansche opera's zijn meestal door stum-

pers gemaakt, althans bijna nooit door menschen, die in staat zouden zijn, de vertaling weder in een zelfde overeenstemming met de muziek te brengen, als dit in den oorspronkelijken tekst het geval is. Het gevolg hiervan is in den loop van tijden geweest, dat de zangers er zich aan gewenden, het verband tusschen woord en toon geheel uit het oog te verliezen, op de geaccentueerde noot der melodie een onverschillige lettergreep uit te spreken, op een rhythmisch zwakke noot daarentegen het gewichtige woord te zingen, en zoo van lieverlede aan den volmaaktsten onzin gewoon te worden, dat het vaak onverschillig was, of zij uitspraken of niet. Hoogst vermakelijk is het nu, Duitsche critici te hooren pochen, dat alleen de Duitscher de dramatische muziek begrijpt; de ondervinding toch heeft geleerd, dat iedere slechte Italiaansche zanger in de slechtste Italiaansche opera gezonder en met meer uitdrukking declameert, dan het den besten Duitscher mogelijk is. Het ergst is het in dit opzicht met het recitatief gesteld: de zangers plegen in het recitatief slechts zekere traditioneele opvolging van tonen te zien, die zij naar believen kunnen rekken en vertragen. Begint in de opera het recitatief, dan wil dit zooveel zeggen als: Goddank, nu houdt het vervloekte tempo op, dat ons af en toe nog tot zekere verstandige voordracht dwingt; nu kunnen wij in de lengte en breedte zwemmen, ons op den eersten den besten toon zoo lang ophouden, totdat de souffleur ons weder den volgenden zin heeft aangegeven, en de directeur heeft niets meer over ons te zeggen; integendeel, voor zijne pretenties kunnen wij ons nu hierdoor wreken, dat *wij* hem commandeeren, wanneer hij moet neerslaan! enz.’ Al hebben ook niet alle zangers het bewustzijn van dit hun geniaal standpunt ten opzichte van het recitatief, toch volgen zij allen onwillekeurig deze sleur, die hen sterkt in een aangeboren traagheid en slapheid. De componist, die thans voor Duitsche zangers schrijft, heeft er derhalve nauwkeurig op te letten, op deze trage lichtzinnigheid een artistieken dwang uit te oefenen. Nergens heb ik in mijne partituur van *Lohengrin* boven den zang ‘recitatief geschreven; de zangers mogen volstrekt niet weten, dat er recitatieven in voorkomen. Daarentegen heb ik getracht, de uitdrukking der gesproken rede zoo zeker en scherp mogelijk af te meten en aan te duiden, dat de zangers niets anders te doen hebben, dan *de noten in het aangegeven tempo nauwkeurig volgens hare waarde te zingen*, om reeds alleen daardoor den maatstaf voor de vereischte sprekende uitdrukking te hebben.

Ik verzoek daarom alle zangers dringend, de gesproken passages in mijne opera's vooreerst strikt in de maat - zooals zij geschreven staan - te zingen; dragen zij ze doorloopend levendig, met scherpe uitspraak voor, dan hebben wij reeds *veel* gewonnen; en wanneer zij van deze basis uitgaande met bewuste vrijheid, eer aanwakkerend dan terughoudend, het pijnlijke van het tempo geheel kunnen laten verdwijnen en slechts den indruk van een geestdriftige, poëtische wijze van spreken maken, - dan hebben wij *alles* gewonnen.'

Op welke tooneelen der wereld wordt Wagner niet vertoond, en op hoe weinige hoort men hem, zooals hij het in bovenstaande regelen heeft gewenscht! De zangers en zangeressen vervallen telkens weder in den ouden recitatief-stijl, vertragen of versnellen het tempo van sommige dialogen naar willekeur, brengen *points d'orgue* aan, waar zij niet zijn voorgeschreven, kortom meenen zeer 'dramatisch' te zingen, wanneer zij het tegenovergestelde doen van hetgeen in de partituur is aangegeven. Dit zijn misbruiken, die bijna overal voorkomen, alleen te Bayreuth niet, omdat dáár eene autoriteit is, die er voor waakt, dat de intentiën des meesters in alle opzichten geëerbiedigd worden. Die autoriteit is Cosima Wagner, die, zooals men weet, de opperste leiding der 'Festspiele' in handen heeft. Zij is werkelijk het hoofd der grootsche onderneming, de beweegkracht van het veelhoofdige lichaam, de alles bezielende wil. Kapelmeesters, zangers, regisseurs en machinisten, allen weet zij in geestdrift te brengen en te laten handelen, zooals Wagner het heeft voorgeschreven. En de hoogste lof die aan de executanten toekomt, bestaat hierin, dat allen aan dien wil gehoorzamen en dientengevolge het juiste doen.

Dat is het geheim van de voortreffelijke, onvergelijkelijke *Lohengrin*-voorstelling te Bayreuth. Mevrouw Wagner brengt daarin niets individueels, niets subjectiefs, zij geeft slechts uitvoering aan het woord, en omdat zij dit zoo nauwkeuring, zoo vol piëteit doet, daarom wordt het werk ook vertoond op eene wijze, zooals men elders niet ziet. De solisten zingen in den door Wagner voor het Duitsche muziekdrama aangegeven stijl; het koor, dat nog op de allermeeste tooneelen onveranderlijk in twee rijen wordt opgesteld en zich om hetgeen voorvalt niet bekommert, weet zij tot een belangstellende en belangwekkende volksmassa te hervormen; de kleinste détails van partituur en tekstboek stelt zij in het licht,

zoodat er geen gebaar van de handeling, geen woord van het gedicht, geen noot van de muziek voor het auditorium verborgen blijft.

Wij spraken daar van het koor. Wie de uitvoering bijwoonde, zal zich herinneren, niet alleen hoe schoon het klonk, maar ook welk een belangrijk aandeel het aan de handeling nam. Hoe goed verdeeld was reeds in den aanvang die stemming van het volk, hoe verschillend die uitdrukkingen van verbazing en angst bij de aanklacht van Telramund, hoe treffend die betuigingen van sympathie, hetzij voor hem, hetzij voor de aangeklaagde Elsa! Hoe natuurlijk was die geestdrift van allen bij de wonderbaarlijke komst van Lohengrin! Met welk een ongeveinsde belangstelling volgden allen het Godsgericht, en hoe ongekunsteld was de jubel na de overwinning van den zwaanridder, waarbij de mannen de bladertakken van de boomen braken en boven de hoofden van Elsa en Lohengrin heen en weder wuifden! Hoe schoon en verrassend waren in het tweede bedrijf de groepeeringen van het mannenkoor, wanneer de edelen op den klank der trompetten zijn samengekomen om den oproep van den heraut te hooren! Hoe effektvol was het oogenblik, waarop de mannen arm in arm onder de vensters van Lohengrin voorbijtrekken en met geestdrift zingen: '*Nie kehrt ein Held gleich dir in diese Lande wieder!*' En niet minder te roemen was de optocht der vrouwen bij het ter kerke gaan van Elsa en later, bij de volgende spannende tooneelen, de houding van het volk en zijn deelneming aan de handeling. Dit was in alle onderdeelen zóó zorgvuldig voorbereid en wederom zóó natuurlijk, dat men de gebeurtenis werkelijk meende mede te leven.

Maar niet alleen het *ensemble* van de volksmassa, ook ieder vertolker of vertolkster van een der hoofdpersonen volgde getrouw de voorschriften van den dichter-componist en verleende, alleen daardoor, aan het karakter van de door hem of haar vervulde rol iets nieuws, iets ongekends, dat men bij *Lohengrin*-voorstellingen in andere schouwburgen moet missen, omdat dáár de door den auteur gegeven voorschriften niet, of slechts gedeeltelijk gevolgd worden. Zoo gaf Lilian Nordiea, de voor het eerst te Bayreuth optredende Amerikaansche kunstenaresse, ons een volkomen aan het ideaal beantwoordende Elsa te zien en te hooren. Ik geloof niet, dat men zich een betere vertolkster van deze rol zou kunnen denken. Vooreerst is zij als zangeres uitstekend en verstaat zij de kunst, om

zoowel de lyrische gedeelten, waaraan deze rol zoo rijk is, als de smartelijke, hartstochtelijke kreten bij de noodlottige slagen die haar treffen, op onberispelijke, aesthetische wijze voor te dragen. Maar bovendien is zij eene tooneelspeelster van buitengewone gaven en verschilt in dat opzicht zeer van de gewoonlijk met de rol van Elsa belaste, veelal aan kostschool-jongejuffronwen herinnerende zangeressen. Reeds haar eerste optreden, wanneer zij op Telramund's aanklacht voor 's konings gerecht is geroepen, was treffend. Schroomvallig, met nedergeslagen oogen, nadert zij, de eerste witte gedaante in die geheel donker gekleede volksmenigte. Roerend was het ook, toen zij na 's konings vraag: '*Erkennst du mich als deinen Richter an?*' de oogen tot hem opsloeg en dan vol vertrouwen toestemmend knikte. Betooverend klonk haar eerste, van medelijden vervulde zang: '*Mein armer Bruder!*' mysteriens het verhaal van haar droom, geestdriftig het: '*In lichtem Waffenscheine ein Ritter nahte da!*' Bijzondere vermelding verdient haar stil spel bij de woorden;

> 'Mein Held, mein Retter! Nimm mich hin!
> Dir geb' ich alles was ich bin!'

waarbij zij geheel onder den invloed der betooverende woorden van den bovenaardschen ridder, die haar verdediging op zich neemt, in slomme verruking op de knieën valt. Dit was wederom geen subjektieve opvatting van mej. Nordica: het staat bij Wagner voorgeschreven; maar de meeste zangeressen stellen dit gedeelte zoo voor, dat zij bij de bewuste woorden Lohengrin in de armen vallen. Evenzeer te roemen was haar spel, of liever de afwezigheid van alle actie en gebaren bij haar alleenspraak:

> Euch Lüfte, die mein Klagen
> so traurig oft erfüllt,

die zij, zooals voorgeschreven is, met den arm op de borstwering van het balkon leunend, in bijna onbewegelijke houding voordroeg. Nooit te voren had ik een zoo machtigen indruk van deze zoete mijmerij ontvangen.

Niet minder zorg dan aan de rol van Elsa, was aan die van Ortrud besteed. Over het ware karakter van deze 'vreeselijke vrouw' vinden wij de noodige mededeelingen in Wagner's correspondentie

met Liszt. Er waren destijds (in 1850) in Weimar twee zangeressen die deze rol vervulden. ‘De eerste (mej. Fastlinger),’ schrijft de prinses van Wittgenstein aan onzen meeester, ‘heeft onloochenbaar hare achttien jaren, haar lief gezicht en haar slanke en trotsche figuur voor; door deze gelijkheid van ouderdom en van schoonheid met die van Elsa wordt men onwillekeurig op de gedachte gebracht van een heimelijke vrouwelijke rivaliteit. Men nam aan, dat zij niet alleen vervuld was van begeerte naar den troon van Braband, maar ook van ijverzucht op Frederiks hart en op de bekoorlijkheid van de vrouw, die hem haar ontrukt had... De andere (mevr. Knopp) overtreft haar verre door een volmaakt en aangrijpend dramatisch talent, maar zij is niet mooi, hoewel hare trekken regelmatig zijn, en evenmin zeer jong. Daarentegen was haar spel zeer welsprekend, zij heeft de verachting, de haat, de woede, die haar beurtelings vervullen, met zulk een pakkende waarheid weergegeven, als alleen de grootste kunstenaressen in haar beroemdste rollen kunnen doen. Maar zij kon alleen een eergierige vrouw zijn. Tusschen haar en Elsa laat het verstand van den toeschouwer geen vergelijking, geen rivaliteit meer opkomen, en dat heeft vermoedelijk velen bevreemd, zonder dat zij de oorzaak dier bevreemding kenden.’

De prinses wenschte nu van Wagner te weten, welke opvatting de juiste is. Hierop antwoordt hij, in een schrijven aan Liszt: ‘Ik verzoek u, mevrouw de prinses van Wittgenstein, die mij met een zeer vriendelijken brief heeft verheugd, mijn grooten dank te betuigen voor hare goedheid. De hartelijke belangstelling, die zij mijnen *Lohengrin*, nu weder bij de laatste voorstelling, betoond heeft, is voor mij van onschatbare waarde. Vooral hebben mij haar schrandere opmerkingen over de rol van Ortrud en de vergelijking tusschen de beide vertolksters van die rol getroffen. Naar welke zijde *ik* overhel, zal uw vereerde vriendin terstond erkennen, zoodra ik mijne meening over dit karakter eenvoudig hierdoor uitspreek, dat Ortrud eene vrouw is, die *de liefde niet kent*. Hiermede is alles, en wel het verschrikkelijkste, gezegd. Haar wezen is politiek. Een politieke *man* is onaangenaam, maar eene politieke *vrouw* afgrijselijk: deze afgrijselijkheid moest ik voorstellen. Er is echter eene liefde in deze vrouw, de liefde tot het verledene, tot ondergegane geslachten, de ontzettende waanzinnige liefde van Ahnenstolz, die zich slechts als haat tegen al wat leeft en werkelijk be-

staat kan uiten. Bij den man wordt zulk eene liefde belachelijk, bij de vrouw echter vreeselijk, omdat de vrouw - bij haar natuurlijk sterke behoefte aan liefde - iets beminnen *moet*, en de trotschheid op adellijke afkomst, de zucht naar het verledene, dientengevolge tot een moordend fanatisme wordt. Wij kennen in de geschiedenis geen wreeder figuren dan politieke vrouwen. Niet jaloezie op Elsa - ter wille van Frederik - leidt derhalve Ortrud, maar haar geheele hartstocht ontmaskert zich alleen in het tooneel van het tweede bedrijf, waarin zij - na Elsa's verdwijnen van het balkon - van de trappen der kerk opspringt en hare lang vervlogen goden aanroept. Zij is reactionnair, eene alleen voor het oude levende en daarom aan al wat nieuw is vijandig gezinde vrouw; zij zou de wereld en de natuur willen verdelgen, alleen om haar vergane goden weder in het leven te roepen. Maar dit is geen eigenzinnige ziekelijke luim bij Ortrud, neen, deze hartstocht heeft haar met de geheele macht van een vrouwelijk liefdeverlangen - zij het dan ook verwrongen, onontwikkeld en doelloos - in bezit genomen; en daarom is zij geweldig. Niet de minste kleingeestigheid mag in hare vertolking voorkomen; nooit mag zij malicieus of beleedigd zijn; elke uitdrukking van haar verachting en van haar kwaadaardigheid moet de geheele macht van den ontzettenden waanzin laten doorschemeren, die alleen door de vernietiging van anderen, of - door eigen vernietiging te bevredigen is.'

'*Que de choses dans un menuet!*' Evenzoo zoude men kunnen uitroepen: 'Wat valt er niet in een dramatische rol op te merken!' Aan al hetgeen hierboven door Wagner is voorgeschreven, had Marie Brema bij haar vertolking van Ortrud gedacht. Het demo nische van de rol werd door haar in het schoonste licht gesteld, altijd was zij 'ein fürchterliches Weib,' zooals Frederik van Telramund haar sidderend noemt. Geheel nieuw, maar tevens in overeenstemming met haar karakter was haar spel op het einde van het duet met Elsa, waar beiden de Kemenate betreden. In plaats dat de twee vrouwen zich arm in arm verwijderen en dat Ortrud voor den vorm een aarzelende beweging maakt, buigt zij tot drie malen toe voor de jonge maagd ter aarde en doet alsof zij zich aan de eer, die Elsa haar bewijst, onttrekken wil; zij blijft nederig achter en schijnt te willen aanduiden, dat zij niet waardig is naast de jonge vorstin te loopen; en deze is het, die, tot twee of drie malen toe, op zachte, minzame wijze de geveinsde bezwaren van de heks

tracht te overwinnen en haar als het ware moet dwingen, met haar in huis te gaan.

De baryton Popovici uit Praag stelde Telramund voor en was een waardige echtgenoot van zulk eene Ortrud. Zelden of nooit heeft het nachtelijk tooneel, waar beide bannelingen op de trappen van de kerk zitten en hun complot smeden, zulk een diepen indruk gemaakt; demonisch klonk hunne bedreiging:

> ‘Der Rache Werk sei nun beschworen
> aus meines Buseus wilder Nacht!
> Die ihr in süssem Schlaf verloren,
> wisst, dass für euch das Unheil wacht!’

Popovici had mijns inziens de juiste opvatting van zijne rol. Hij stelde Telramund niet voor als een verrader, als een gewetenloozen schurk, maar als een man die overtuigd is van zijn goed recht, en niet weet, welke duivelsche macht Ortrud op hem uitoefent. Hij is oprecht, wanneer hij de woorden spreekt:

> ‘Ich geh' in Treu vor dein Gericht:
> Herr Gott, verlass' mein' Ehre nicht!’

Eerst nadat hij door Lohengrin overwonnen is, komt de gedachte bij hem op, dat Ortrud hem bedrogen heeft, en in wilde smart klaagt hij om zijn verloren eer:

> Durch dich musst' ich verlieren
> mein Ehr', all' meinen Ruhm:
> nie soll mich Lob mehr zieren,
> Schmach ist mein Heldenthum!
>
> O hätt' ich Tod erkoren,
> da ich so elend bin!
> Mein' Ehr' hab' ich verloren,
> mein' Ehr', mein' Ehr' ist hin!

Toch leent hij baar weder een gewillig oor, wanneer zij hem verklaart, dat Lohengrin door tooverij overwonnen heeft, en het is weder in het vast geloof aan zijn goed recht, dat hij de bruidsstoet op de trappen van den Dom tegenhoudt en uitroept:

O König! Trugbethörte Fürsten! Haltet ein!
Hört mich, dem grimmes Unrecht ihr gethan!
Gottes Gericht, es ward entehrt, betrogen,
durch eines Zaubrer's List seid ihr belogen!

Zijn karakter verloochent hij geen oogenblik. Hij gelooft aan de woorden van Ortrud, en, blindelings vertrouwend hetgeen zij hem heeft gezegd, valt hij als het eerste offer van hare boosheid.

Daar het niet zoozeer in mijne bedoeling ligt eene *recensie* van de Bayreuther *Lohengrin*-uitvoeringen, dan wel een algemeen overzicht er van te geven, wil ik niet bij vragen stilstaan als deze: wie beter Lohengrin was, van Dyck of Birrekoven; wie beter voor de rol van den koning paste, Greng of Döring, enz. Solisten komen bij deze uitvoering eerst in de tweede plaats in aanmerking, en met het virtuozendom heeft Bayreuth niets te maken. Ik weet wel, dat niet allen zoo denken, en ik herinner mij zeer goed de teleurstelling van velen, toen aan de kolommen van het 'Festspielhaus' (voor de derde maal dezen zomer) het bericht was aangeplakt: 'Herr van Dyck hat in letzter Stunde absagen lassen. Voor hen echter die Bayreuth bezoeken, niet om dezen of genen zanger te bewonderen, maar wel om de grootsche scheppingen der muzikale dramaturgie te zien en te hooren op de wijze, zooals de componist gewenscht heeft dat zij uitgevoerd zullen worden, was die deceptie minder groot, daar het hier vóór alles op den stijl der uitvoering aankomt, en deze door de opperleiding voor alle zangers zonder uitzondering is vastgesteld.

Of er dan geen aanmerkingen te maken waren op deze uitvoeringen? Zeker, en men heeft ze ook gemaakt, maar niet alle waren gemotiveerd. Zoo heeft men het gelaakt, dat de Koning, nog vóórdat het godsgericht de schuld of onschuld van Elsa bewezen heeft, haar in zijne hoede neemt en naast zich plaatst; hierdoor, beweert men, spreekt hij reeds een *praejudicium* uit en trekt partij vóór Elsa en tegen Frederik. In het tekstboek staat echter duidelijk, dat Lohengrin, voordat hij de woorden:

Nun hört! Euch Volk und Edlen mach' ich kund
frei aller Schuld ist Elsa von Brabant!'

uitspreekt, Elsa aan de hoede des konings toevertrouwt, m.a.w. haar om wie gestreden wordt, gedurende den strijd onder bescher-

ming van den rechter stelt. Men zou veel vóór en tegen deze opvatting kunnen zeggen; maar in elk geval is het onjuist, wat Adolphe Jullien dienaangaande in het *Journal des Débats* beweert: ‘Rien dans le texte original ne me paraît justifier ce singulier procédé du roi’; want, zooals hierboven is aangetoond, staat het er wel degelijk in. Een andere opmerking van dezen geestigen Franschman schijnt, oppervlakkig beschouwd, juister te zijn. Naar aanleiding van het tooneel in het bruidsvertrek zegt hij: ‘An fond du théâtre, de chaque côté du lit, voici deux petits sièges vides; puis quand l'escorte nuptiale s'est retirée, on voit, bien proprement pliés sur chacun de ces tabourets, les habits de dessus des deux époux que les pages leur ont enlevés en grande cérémonie; enfin, quand Lohengrin, ayant tué Frédérie, veut appeler les suivantes d'Elsa, il ne frappe pas du pommeau de son épée sur un timbre, il tire tout simplement une sonnette. Historique ou non, cette sonnette de nuit prête à rire et les vêtements si soigneusement rangés, côté de madame, côté de monsieur, provoqueraient chez nous une douce hilarité.’ Dat is mogelijk, maar men lacht te Parijs wel eens meer om dingen, die toch inderdaad niet te belachelijk zijn. Men leze maar eens in de *Mémoires* van Berlioz na, wat deze meester in dit opzicht moest ondervinden, toen hij *les Troyens* in de Groote Opera ten gehoore wenschte te brengen. Ik voor mij, en ik geloof dat er velen zijn die in dit geval verkeeren, heb in die voorstelling van het derde bedrijf, die geheel volgens de voorschriften van het tekstboek was, niets belachelijks gevonden. En waarom het beter is, dat Lohengrin ‘frappe du pommeau de son épée sur un timbre,’ wanneer Wagner voorschrijft: ‘er läutet an einem Glockenzuge,’ is mij niet recht duidelijk.

Wat aan de *Lohengrin*-uitvoering nog een bijzonderen glans verleende, was de medewerking van het prachtige orkest. Nog nooit is wellicht de partituur door een zoo talrijk en uit zulke uitstekende instrumentalisten bestaand toonlichaam ten gehoore gebracht, en hoewel de muziek gecomponeerd is in een tijd, toen er nog geen sprake was van het laagliggend, onzichtbaar orkest, bleek het toch duidelijk, dat dit ook hiervoor volkomen geschikt was. De klankeffecten waren buitengewoon fraai en, tengevolge van de lage ligging van het orkest, nieuw en verrassend. De trompetten op het tooneel, bij deze gelegenheid natuurlijk in vollen getale aanwezig, maakten een schitterend effekt. Vermelding verdient nog,

dat bij den oproep van een strijder voor Elsa, in het eerste bedrijf, de vier trompetters zich, niet zooals gewoonlijk geschiedt, op een rij plaatsten, maar, nauwkeurig volgens de voorschriften, zich naar de vier hemelsrichtingen wendden. Trots dezen voor de muzikale uitvoering gevaarlijken stand, lieten hunne fanfares niets te wenschen over.

Daar alle menschenwerk ten slotte onvolmaakt is, en men ook te Bayreuth af en toe te lijden heeft van de minder gunstige dispositie der zangers, spreekt het van zelf, dat de eene uitvoering gelukkiger was dan de andere, en dat nu en dan onvolkomenheden waren op te merken. Dit althans blijkt uit de berichten in verschillende bladen. De *Lohengrin*-uitvoering die ik heb bijgewoond was zeer gelukkig, en ik herinner mij niet iets geconstateerd te hebhen, dat met den naam van ‘vlekje’ bestempeld zou kunnen worden. Wij waren allen onder den indruk van het heerlijke poëtische werk, en daartoe had de voortreffelijke uitvoering natuurlijk veel bijgedragen.

Zou ik iets moeten vermelden, dat mij minder aangenaam heeft aangedaan, dan zou dit zijn de voordracht van het instrumentale voorspel, hetwelk in een zóó langzaam, zóó langzaam tempo werd gespeeld, dat het tweemaal zoo lang duurde als anders. Het was te traag, te gerekt, er kwam geen einde aan. Nu zoude men misschien wel kunnen zeggen, dat het overal elders te snel wordt gespeeld, en dat men hier in Bayreuth de traditie van het oorspronkelijke, door Wagner vastgestelde *tempo* in eere heeft hersteld. Maar daartegen zou ik twee argumenten kunnen aanvoeren, die de onhoudbaarheid dier bewering aantoonden. Vooreerst komt in een brief van Liszt aan Wagner[1)] de volgende vraag betreffende *Lohengrin* voor: ‘Wanneer ge mij, waarde vriend, een dienst wilt bewijzen, zend mij dan met de volgende post en zoo spoedig mogelijk eenige metronomische voorschriften voor het voorspel en eenige andere der voornaamste stukken.’ Daarop antwoordt Wagner, na gezegd te hebben, dat die voorschriften voor Liszt eigenlijk niet noodig zijn, o.a.: ‘Daar gij het echter wenscht, geef ik u - zeer vermoedelijk tot bevestiging van uw eigen opvatting - het volgende aan.’ Daaronder staat het voorspel gemetronomiseerd als: een achtste = 76.

1) *Briefwechsel zwischen Wagner und Liszt*, deel I, bl. 69.

Mijn tweede argument is, dat ik het *Lohengrin*-voorspel onder Wagner's eigen leiding heb gehoord, en dat hij het *tempo* precies zoo nam, als door hem in zijn brief aan Liszt is aangegeven. Ik heb dit zoo goed onthouden, omdat de voordracht van dat voorspel in mijne herinnering voortleeft als de schoonste uitvoering van instrumentale muziek, die ik ooit gehoord heb. Ook von Bülow en Richter dirigeerden het stuk in het door Wagner aangegeven *tempo*. Welke reden Felix Mottl dus gehad moge hebben er een zoo groote wijziging in te brengen, dat er niet van een kleine afwijking, maar van een zeer merkbare, opzettelijke vertraging sprake was, begrijp ik niet.

Zooals gewoonlijk na de uitvoeringen te Bayreuth, doen weder allerlei berichten aangaande eventueele plannen voor het volgend jaar de ronde. Volgens sommigen zal in 1896 *der Ring des Nibelungen* er ten tooneele verschijnen, het jaar 1895 zal aan repetitiën voor dat werk gewijd zijn, doch dan zullen tevens eenige voorstellingen van *Parsifal* en *Lohengrin* en, hetzij van *Tristan und Isolde*, hetzij van *Die Meistersinger von Nülrnberg*, worden gegeven. Volgens anderen echter zullen er het aanstaande jaar *geen* voorstellingen zijn. Dit laatste bericht komt mij het geloofwaardigst voor, omdat ik mij niet kan voorstellen, dat bij de langdurige en inspannende repetitiën, die een werk als *der Ring des Nibelungen* vereischt, nog tijd over zal zijn voor het uitvoeren van andere werken, waaraan dan toch ook weder zorgvuldige voorbereiding moet voorafgaan.

HENRI VIOTTA.

Letterkundige kroniek.

Zedelijke opvoeding door I. Kooistra. Groningen, J.B. Wolters, 1894.

Om iets te kennen en te kunnen moet men het geleerd hebben. Daarover is men het in den regel eens. Alleen van opvoeding meent iedereen verstand te hebben, zonder voorafgaande studie. Toch ontbreekt het niet aan theoretici. Rabelais, Montaigne, Comenius, Rousseau, Pestalozzi, Kant, Michelet, Spencer, Legouvé, en wie al niet meer, hebben in allerlei vorm hunne denkbeelden over opvoeding wereldkundig gemaakt. En wanneer nu een verstandige vrouw, met een helderen blik op menschen en kinderen, een vrouw die, al pronkt zij niet met haar geleerdheid, zeker veel van die opvoedkundigen gelezen heeft, na hen hare denkbeelden over opvoeding zal gaan uiteenzetten, dan acht zij het niet overbodig te waarschuwen, dat eigenlijk niemand zeggen mag: Ik zal u leeren hoe gij uw kind moet opvoeden. En van haar eigen boek schrijft zij: ‘Dit boek wil niet zeggen: zie, zóó moet gij het doen, het vraagt alleen: zou 't zoo ook kunnen?’

Ik onderzoek niet wat Mej. Kooistra, het begaafde hoofd der Leerschool voor onderwijzeressen te Groningen, voor haar stelsel van opvoeding aan de groote opvoedkundigen te danken heeft, wat zij misschien wel woordelijk van hen overnam. Haar boek moge in de studeerkamer, aan de schrijftafel zijn definitieven vorm hebben ontvangen, het ontstond daar niet: de stof leverde het volle leven, de school en het gezin. Dit boek is een vrucht van de praktijk; het leeft en het vraagt aan practische, levende mannen en vrouwen, niet aan dorre kamergeleerden, noch aan in conventie en routine vastgeroeste ouders: zou 't zoo ook kunnen? Ik doe er hier enkele

grepen uit, zonder de volgorde van de schrijfster in acht te nemen, hier en daar haren tekst parafraseerende of met mijn eigen woorden aanvullende.

Wat is het doel van de geheele opvoeding? Niet het kind klaar te maken voor een maatschappelijke betrekking - dat is alleen nevendoel - maar het te vormen tot een braaf mensch. Daarom moet men het kind brengen tot goed handelen, om het goed van kwaad te leeren onderscheiden en het kracht te doen verwerven om, in alle omstandigheden van het leven, het goede te doen en het kwade te laten. Dat kan o.a. geschieden door wijze lessen en vermaningen. Maar al die lessen zullen klanken blijven, wanneer het kind de toepassing ervan niet dagelijks onder de oogen heeft. De toepassing, de levende zedeleer, geve de opvoeder zelf: de vader, de moeder, de onderwijzer; en dezen zullen het kind niet tot voorbeeld kunnen zijn, tenzij zij zich zelven een hoog zedelijk ideaal hebben gesteld.

Op de persoonlijkheid van den opvoeder komt het aan. Hij moet hebben: liefde voorzijn taak en voor het kind aan hem toevertrouwd, k a l m t e voortkomende uit zelf bewuste kracht, o p g e w e k t h e i d .

L i e f d e moet het kind om zich heen zien; een wijden kring van liefderijke zorg, waarbinnen het zich onbelemmerd kan bewegen en ontwikkelen. Geen vertroeteling, geen toegeven aan alle mogelijke en onmogelijke wenschen en verlangens, die het kinderlijk egoïsme nooit moede is steeds opnieuw te kweeken. Die liefde zal zich, onder meer, uiten in vertrouwen. *Het kind wordt wat gij het gelooft te zijn*. Daarom niets gevaarlijker dan uitspraken als ‘Wat moet er van jou terecht komen?’ ‘Je kunt wel, maar je wilt niet,’ - uitspraken, die wijzen op een gemis aan vertrouwen waartegenover het kind onmachtig staat, en die alleen in staat zijn het te verbitteren en in zijn ondeugd te stijven, Vertrouwen wekt vertrouwen. ‘Laat de opvoeder een kind, dat veel met zich zelf te stellen heeft, eens bij zich nemen en het vertellen van den strijd, dien hij zelf als kind heeft moeten voeren. Vader zegt b.v. in een heel vertrouwelijk gesprek: Och mijn jongen, ik kan me wel voorstellen, dat het moeilijk voor je is, om altijd je zelf te beheerschen. Ik zelf heb daar vroeger ook veel mee te doen gehad. Hij vertelt van het leed, dat hij en anderen door die akelige opvliegendheid hebben ondervonden, en van den strijd, dien hij heeft gevoerd. En dan zegt hij, dat hij nòg wel tegen zijne drift te kampen heeft.

Als na dat vertrouwelijk gesprek voor den vader een van die moeilijke oogenblikken van strijd is aangebroken, dan zal hij misschien de oogen van zijn zoon op zich voelen rusten, en dat gevoel zal hem de kracht geven om te overwinnen. - En dan zal er in dien jongen eerbiedige bewondering zijn voor dien vader - voor den *mensch*, die 't kwade heeft overwonnen, waarvan ook hij de kracht kent. Hij zal voelen, dat die vader geen engel is, die van zelf het goede doet, maar een mensch, - grooter en krachtiger dan hij, maar toch een mensch, die evenals hij strijden moet tegen 't kwade, een mensch aan wien hij zich verwant voelt. In dien mensch zal hij zien een voorbeeld, dat hij *kan* en dan ook *wil* navolgen. Het kind volgt eerder den opvoeder-mensch dan den opvoeder-godheid. Laat daarom de opvoeder zich niet op een troon plaatsen, waar hij toch eens af moet tuimelen, laat hij zich toonen *mensch*, een *goed* mensch.'

Met die liefde moge gepaard gaan de k a l m t e , als uitvloeisel van zelf bewuste kracht. Zij komt den opvoeder te pas, in die telkens terugkeerende omstandigheden, waarin hij te gebieden of te verbieden heeft. Ieder gebod of verbod zij duidelijk, beslist en kort. Maar men overwege wel wat en hoe men het geeft. Er zijn ouders die meenen hun gezag niet beter te kunnen toonen dan door voortdurend verbieden: zij kweeken daardoor bij het kind maar al te vaak een onverschilligheid waarop alle zedelijke opvoeding afstuit. Niet minder bedenkelijk is het verbod met bedreiging: 'als je dat weer doet, zal ik je straffen.' Het wekt bij den knaap de gedachte aan weer-doen, stelt het weer-doen als mogelijk voor en vermeerdert zoodoende de kans op herhaling van het kwaad. Wie zijne afkeuring over een handeling te kennen geeft, doe het zóó, dat het kind ten minste op dat oogenblik aan de mogelijkheid van herhaling van het kwaad nlet denkt. Dreig dus nooit. Dreigen is een toevlucht voor zwakke en gemakzuchtige opvoeders.

Kalmte, zelfbeheersching en zelfverloochening - geen opvoeding zonder haar. Gij staat, als vader of moeder, tegenover een nerveusen, prikkelbaren en daardoor soms brutalen knaap. De jongen heeft, in een ondeugende bui, zich ongepast uitgelaten, misschien wel een onbeschaamde houding aangenomen. Wat treft u daarin het meest, wat is het dat in de voornaamste plaats uw toorn wekt? Dat hij dat heeft durven doen *tegenover u*. De Majesteit in u is beleedigd, en in hare verbolgenheid eischt die gekrenkte Majesteit straf. Inderdaad dat is het in de meeste gevallen: de knaap wordt

vermaand, gestraft, niet omdat hij zich niet heeft weten te beheerschen, maar omdat hij zich heeft schuldig gemaakt aan - majesteitschennis. Wat dunkt u, zal zoo iets er veel toe bijdragen om den band tusschen kind en ouders te versterken? En toch waar die band niet zeer sterk is, valt er van de opvoeding weinig vrucht te verwachten.

Wederzijdsche o p g e w e k t h e i d , ziedaar wat er niet weinig toe bijdraagt om kind en opvoeder tot elkander te brengen. De opvoeder kan niets ergers doen dan het goede vervelend maken. En dat doet hij door een gezicht dat zelden of nooit uit den plooi komt, door te preeken, waar een hartelijk woord alleen indruk kan maken, door òf zelf te poseeren als de verpersoonlijkte Deugd òf anderen, broers, zusters, schoolmakkers, het kind als vlekkelooze exemplaren van plichtsbetrachting voor te houden. Dit alles verwijdert, belet dat kind en opvoeder elkander leeren begrijpen en lief hebben. Maar *in* de kinderen te komen, op zijn tijd kind met hen te zijn, te toonen, waar het ras geeft, dat men het goede in hen waardeert (ook als er kwaad bedreven is), dat alles trekt aan, brengt tot elkander, kweekt en onderhoudt liefde.

En dan vergete men niet dien allergewichtigsten factor in de opvoeding: w a a r h e i d s z i n . Gezorgd moet worden dat de atmosfeer die het kind inademt doortrokken zij van waarheid. Ook hier derhalve heeft de opvoeder het voorbeeld te geven. De ouders door eerlijk en oprecht met hun kinderen om te gaan, door hun vertrouwen en hunne genegenheid zóó te winnen, dat er van liegen uit vrees geen sprake kan zijn; de onderwijzer door in alles, in de wijze van omgang met zijne leerlingen, niet het minst ook in de wijze van de zaken voor te dragen die hij aan het kind heeft mee te deelen, de waarheid op den voorgrond te stellen, hoofdzaak en bijzaken scherp onderscheidend en het licht latende vallen op datgeen waar het op aan komt.

In verband met dien waarheidszin vermeld ik hier een punt, door de schrijfster in een ander hoofdstuk behandelt, waaromtrent tusschen opvoeders groot verschil van gevoelen bestaat. Mag en moet men het kind, wanneer het tot de jaren des onderscheids is gekomen, inlichten omtrent het mysterie van de geboorte, of moet men het tot het tijdperk van zijn wasdom, het meisje wellicht tot het oogenblik van haar huwelijk, in den waan laten dat de kinderen nu eens door den ooievaar thuis bezorgd, dan weer op geheimzinnige wijze

uit de traditioneele kool te voorschijn komen? De laatste methode, het onkundig laten, is zeker de gemakkelijkste voor den opvoeder, maar ook de gevaarlijkste. Wat de schrijfster hieromtrent zegt is in zijn beknoptheid zóó duidelijk en zóó verstandig, dat ik het onveranderd wil aanhalen.

Wonderlijk, wonderlijk is het met deze mysteries. De menschen zijn er vol van, de boeken zijn er vol van, - de opvoeding alleen kent ze niet. De opvoeder laat het aan vreemden, vooral aan wijze schoolkameraadjes over, om zijn kind in te lichten, en wanneer hij eindelijk, als het kind de wereld zal ingaan, den tijd gekomen acht om het op de levensreis nog eene wijze vermaning mee te geven, dan is er in 't gemoed, in 't leven van zijn kind al heel wat omgegaan, waar hij totaal buiten staat.

Onschuldig heet, wie in zekere dingen onwetend *is* of onwetend *doet*. Maar men kan zijne onschuld nooit verliezen door iets te weten, doch alleen door 't gebruik, dat men van zijn weten maakt in denken, phantaseeren, spreken en handelen. En 't gebruik, dat iemand van zijne kennis maakt, hangt voor een groot deel af van de wijze, waarop zij tot hem is gekomen. Daarom *mag* het den opvoeder niet onverschillig zijn, hoe zijne kinderen hunne kennis van zekere dingen krijgen. Hij zelf moet ze aanbrengen; hij moet de onkiesche schoolmakkertjes vóór zijn; hij moet zijn kind wapenen met het goede, eer het kwade komt....

‘Wanneer de ouders zelf voorbeelden van reinheid zijn, wanneer zij ernstig met hunne kinderen over *het* delicate onderwerp spreken, wanneer zij door woord en voorbeeld gevoel van verantwoordelijkheid wekken, zoowel in de jongens als in de meisjes, dan kan de opvoeding van onberekenbaren invloed worden op een gebied, dat nu nog grootendeels aan het toeval is overgelaten. Dan zal zij kweeken mannen en vrouwen, die zich hun weten niet schamen en tòch onschuldig zijn.’

Van zulke frissche, opwekkende, van practische menschenkennis getuigende opmerkingen en wenken is het kleine boek vol.

Zeer mogelijk dat deze of gene er het een en ander in vindt, waaromtrent hij met de schrijfster in gevoelen verschilt; een geval dat hij zelf anders zou behandelen en met succes anders behandeld heeft. Men herinnert zich dat Mej. Kooistra niet zegt en niet zeggen wil: ‘ik zal u leeren hoe gij uw kind moet opvoeden,’ maar enkel vraagt: ‘zou 't zoo ook kunnen?’ Elk klein individu

toch heeft zijn eigen neigingen en grillen, zijn karaktertje in den dop dat afzonderlijk bestudeerd en op zijne wijs behandeld wil worden. Maar juist daarom is ze van zooveel beteekenis, die opvoeding die, uit onkunde of gemakzucht, zoo vaak aan den eerste den beste, d.w.z. den slechtste, wordt toevertrouwd, en waarop in de volksschool zoo weinig gewicht pleegt gelegd te worden, of liever: waaraan in die school, gelijk die thans is ingericht, zoo weinig zorg kan besteed worden.

Onze wet op het lager onderwijs geeft het slechte voorbeeld door onder de tien vakken, waarvan de kennis voor het acte-examen vereischt wordt, eerst in de allerlaatste plaats ‘de beginselen van onderwijs en opvoeding’ te noemen; en de praktijk doet het overige door op de lagere scholen vijftig kinderen in ééne klas bij elkaar te voegen onder de hoede van één onderwijzer. En dan verwondert men zich nog dat het onderwijs zulke schrale vruchten draagt, en dat er van de opvoeding op school vaak zoo weinig terecht komt.

Edmond Schérer trachtte de opvoeding te definieeren als de uitoefening van een gezag dat er naar streeft om zich elken dag minder noodig, en ten slotte geheel overbodig te maken. En Legonvé sprak in dien zelfden geest toen hij schreef: ‘L'objet de toute bonne éducation est celui de toute bonne politique: enseigner aux gouvernés le *selfgovernment*.’

Maar tot zoolang dat gezag niet overbodig is, tot zoolang het oogenblik van zelfregeering niet is aangebroken, zal men wel doen zijne ernstige aandacht te wijden aan die kinderen, aan wie eenmaal, op kleiner of grooter terrein, eenige van de belangen van staat of stad, de zorg voor een eigen gezin, een kleinere of grootere rol in de samenleving zal worden toevertrouwd.

Men heeft een tijdlang alle heil van het o n d e r w i j s verwacht en de vakken hebben zich vermenigvuldigd, waarmee men de hoofden van knapen en meisjes tracht te vullen. Maar met onderwijs alleen komt men er niet; de harten hebben aanspraak op even zorgvuldige behandeling als de hoofden, en tenzij aan de o p v o e d i n g een ruimere plaats in huis en school worde ingeruimd, tenzij men haar verstandiger en breeder opvatte dan tot dusver in den regel geschiedt, ziet het er bij de ernstige tijden die wij beleven, en de nog ernstiger die wij tegemoet gaan, bij de groote vraagstukken die een oplossing vragen, niet enkel van het goed gevuld hoofd, maar zeer zeker ook van het in de goede richting gestuurd hart, bedenkelijk uit.

De Atjehers.

Dr. Julius Jacobs: Het familie en kampongleven op Groot-Atjeh. Eene bijdrage tot ethnographie van Noord-Sumatra. Uitgegeven van wege het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap. Leiden, E.J. Brill, 1894, 2 dln.

Onze tijd noemt zich bij uitnemendheid den tijd der critiek, en in zooverre is dit juist, dat men op elk gebied opvattingen ziet in twijfel trekken, welke tot dusverre bijna voor axioma's golden. Bij hen, die zich aan historische studiën wijden, bestaat eene kennelijke neiging om personen, die eertijds voor monsters werden gehouden, zoo niet geheel te rehabiliteeren, dan toch in een zachter licht te plaatsen, en omgekeerd om heldenfiguren tot meer dagelijks voorkomende proportiën terug te brengen, of eene enkele maal zelfs hun bestaan te ontkennen. Op godsdienstig gebied neemt men het zonderlinge verschijnsel waar, dat in Christelijke landen niet alleen algemeene belangstelling wordt betoond in godsdiensten, waarmede men vroeger dacht uit een theologisch oogpunt voor goed te hebben afgerekend, maar dat zelfs in vele kringen met waardeering wordt kennis genomen van elke, zelfs de minst wetenschappelijke, poging om die godsdiensten ten koste van het Christendom te verheffen. Rechtsbegrippen, als de eigendom, de familie en de straf, welke vroeger voor even natuurlijke en boven onze critiek verheven verschijnselen werden gehouden, als dat de zon schijnt, of het ijs koud is, ziet men aan critiek onderworpen, en door velen op geheel andere grondslagen gereconstrueerd. Breken met het traditioneele is aan de orde van den dag. De groote massa, die vroeger dergelijke debatten aan de deskundigen overliet, toont tegenwoordig daarvan op de hoogte te willen blijven, zoo zij er zich niet in mengt. In hoeverre men hier te doen heeft met eene op zich zelf loffelijke

zucht naar waarheid en onpartijdigheid, dan wel met zeker verlangen naar nieuwigheden en naar tegenspraak, wil ik thans niet onderzoeken; maar zooveel staat vast, dat gewaagde theoriën, alleen reeds omdat zij gewaagd zijn en met het oude breken, nimmer zoo gemakkelijk modeartikelen werden, als het geval is in onze dagen, nu een groot deel der beschaafde menschheid blijkbaar iets anders wil dan het oude, en dikwijls vergeet vooraf te onderzoeken, of hetgeen men er voor in de plaats geeft, wel zooveel beter is. Overmaat van critischen geest voert aldus tot gebrek aan critiek.

Dergelijke gedachten drongen zich telkens bij mij op onder het lezen van het belangrijke werk, waarvan de titel hierboven is afgedrukt. Niet alleen immers is het eene doorgaande bestrijding van de traditioneele opvatting, omtrent het Atjehsche volk ten onzent bestaande; maar bovendien worden daarin de van grondige studie getuigende wetenschappelijke mededeelingen herhaaldelijk als uitgangspunt gebezigd, om den lezer te doen weten, dat de schrijver een voorstander is van allerlei ultra-nieuwerwetsche theorieën van geschiedkundigen, godsdienstigen en juridischen aard.

I.

De Atjehers hebben, sedert de Europeanen met hen in aanraking kwamen, steeds een slechten naam bij laatstgenoemden genoten, speciaal wat hunne begrippen omtrent de sexueele moraal betreft. De berichten der reizigers, van wat natie ook, zijn ten deze eenstemmig. De gewone ondeugden der volken van den Indischen Archipel doen zich, naar men steeds meende, bij hen in zeer sterke mate voor; de deugden dier volken ontbreken veelal bij hen. De nestor onzer ethnologen zegt wel,[1)] dat het gevoelen van velen dezer berichtgevers niet volkomen kan worden vertrouwd, daar het gekleurd is door de gewone vooroordeelen van den blanke ten opzichte van het bruine ras, en van den Christen ten aanzien van den Mohammedaan; doch iets verder moet die geleerde toch erkennen, dat de zedelijke toestand van den Atjeher treurig is, dat hij aan hanengevechten en hazardspel, aan opiumschuiven en betelkauwen verslaafd is,

1) Zie Prof. Dr. P.J. Veth: Atjeh en zijne betrekkingen tot Nederland, p. 34.

dat aan den wellust door hem de teugel wordt gevierd, en dat zelfs tegennatuurlijke ondeugden in Atjeh onbeschaamd worden uitgeoefend. Mij dunkt, dat men, in deze uitspraak van een zoo algemeen erkend deskundige, niet anders dan eene bevestiging der traditioneele meening omtrent het karakter der Atjehers kan zien; en wanneer dan daarop ter vergoelijking volgt, dat soms even grove, slechts met wat meer vernis bedekte onzedelijkheid ook onder de meest beschaafde en meest Christelijke volken van Europa wordt aangetroffen, zoo heeft men dit laatste blijkbaar minder in letterlijken zin op te vatten, maar heeft men meer te denken aan de bekende zucht naar humaniteit en rechtvaardigheid, ook tegenover zijne tegenstanders, welke dien door mij in het bijzonder gewaardeerden geleerde steeds heeft gekenmerkt. Wij hebben in die uitspraak slechts eene vermaning te zien, om met de berichten omtrent Atjeh voorzichtig te zijn, maar allerminst eene verheffing van de bevolking boven ons. Het is namelijk bij de vergelijking van den trap van zedelijkheid, waarop twee volken staan, niet de vraag, of men bij het eene soms even zedelooze individuen aantreft als bij het andere, maar wel, waar het gemiddelde peil het hoogste of het laagste is, en waar men met zijne onzedelijkheid het meest durft voor den dag te komen. Het feit alleen, dat men zijne ondeugden met zeker vernis moet bedekken, duidt reeds op een hooger standpunt van zijne omgeving. Een bekend Fransch moralist zeide te recht: ‘L'hypocrisie est un hommage que le vice rend à la vertu.’

Niet alleen echter bij de blanke vreemdelingen staan de Atjehers in een kwaden reuk, ook bij hunne bruine naburen is hun naam niet beter. Waar men in den Archipel bij eenigszins beschaafde volken komt, overal ontmoet men minachting voor het Atjehsche karakter; en niet slechts bij den Inlander heeft deze meening burgerrecht verkregen, ook bij de in den Archipel verblijf houdende Oostersche vreemdelingen, speciaal bij de Arabieren is dit het geval.[1)] Zeker is het voor een groot gedeelte aan deze omstandigheid toe te schrijven, dat de val van het laatste onafhankelijke Inlandsche rijkje, elders in ons gebied, zoo weinig indruk op de gemoederen heeft gemaakt,

1) Vergl. J.A. Kruijt: Atjeh en de Atjehers, p. 38, 39, 66, en Dr. J. Jacobs, op. cit. Dl. I p. 236. Indien ik in den vervolge dit laatste werk aanhaal, zal ik mij bepalen tot eene eenvoudige vermelding van het deel en de bladzijde.

dat men den Atjeh-krijg nergens beschouwde als een strijd van den Islam tegen het Christendom, en dat van een minder gewilligen geest onder onze Inlandsche soldaten, om tegen de Atjehers op te trekken, nimmer sprake is geweest. Ik heb hier natuurlijk het oog op het algemeene, en laat de individueele opvattingen van enkelen buiten beschouwing. Gevallen van desertie mogen bij de onzen zijn voorgekomen, evenals in elken oorlog, nimmer heeft, voor zoover mij bekend, een officier, wanneer hij zijn Javaanschen troep in het vuur bracht tegen Atjehers, er aan gedacht, dat misschien zijne manschappen, uit nationaliteitsgevoel of om godsdienstige redenen, in massa wel eens zouden kunnen weigeren hem te volgen.

Persoonlijk heb ik slechts enkele maanden te Atjeh vertoefd. Ik zal mij dus niet opwerpen, om ten aanzien van het volkskarakter een zelfstandig oordeel uit te spreken. Ook de Atjehers, die ik nu en dan elders in den Archipel heb ontmoet, waren te weinig in aantal, dan dat ik, op hen afgaande, mij ten deze als bevoegd zou kunnen beschouwen. Maar zoo gering zijn toch mijne aanrakingen met de Atjehers niet geweest, of zij hebben zekere waarde ter bevestiging van het bestaande gevoelen. Nergens elders zag ik zulk een aantal ongunstige physionomiën bijeen als te Atjeh[1]: de slordige wijze, waarop men er het hoofddeksel, liefst scheef, draagt[2], verhoogt het gemeene, dat in de gelaatstrekken is gelegen; terwijl de gesprekken, zelfs met zoogenaamd bevriende en goedgezinde Atjehers gevoerd, mij zonder uitzondering een zeer lagen dunk gaven van hunne moraliteit op politiek, commercieel en sociaal gebied. Het is een volk, dat mij steeds afkeer inboezemde, hetgeen wel iets beteekent, omdat ik onder Javanen en Maleiers mij, voor zooverre ik daartoe in de gelegenheid was, altijd met genoegen heb bewogen. Beiden zijn volken, voor wie ik sympathie koester, en die m.i. zeer te waardeeren eigenschappen bezitten.

Deze opvattingen zijn intusschen, volgens het boek van den heer Dr. Julius Jacobs, ten eenemale onjuist. De twijfel van den heer Veth, aan de betrouwbaarheid onzer kennis van het

1) Ik sta ten deze niet alleen. Vergl. o.a. Brau de St. Pol Lias: Chez les Atchés, p. 39, en Kruijt t.a.p. p. 17, 20.
2) Dl. I p. 263 en 264.

Atjesche volkskarakter, wordt bij hem zekerheid in omgekeerden zin. Wat de Europeesche berichtgevers over Atjeh uit vroegeren en lateren tijd betreft, die hebben elkander, zonder zelfstandig onderzoek, nageschreven. Het kwaad, dat van de Atjehers gezegd wordt, is niets dan laster, en louter toevallige omstandigheden zijn oorzaak van den ongunstigen persoonlijken indruk, welken zij op zoovelen maakten. Hun strijd tegen ons is niet, gelijk men tot dusverre dacht, de strijd van een roofziek, onzedelijk en barbaarsch volkje tegen eene beschaafde natie, welke orde en rust in het land wil doen heerschen, maar een nobele strijd om de nationale onafhankelijkheid tegen vreemde overheersching, te vergelijken met onzen tachtigjarigen oorlog. De Atjehers haten ons; doch wij hebben het er ook naar gemaakt.[1)] Zij hebben wel is waar de gebreken van alle Inlandsche volken, maar ook hunne goede eigenschappen, en bovendien winnen zij het van de meesten dier volken in energie, arbeidzaamheid, spaarzaamheid en moed.[2)] Zij hebben zich soms, speciaal tegenover ons, wraakzuchtig en wreed betoond; maar men vergete niet, dat het tegenwoordige geslacht opgegroeid is te midden van den oorlog, dat bijna elk Atjeher geliefde bloedverwanten door ons toedoen heeft verloren, en dat ook onzerzijds in dien oorlog daden van wraakzucht en van wreedheid zijn gepleegd, waarover het maar het beste is te zwijgen.[3)] De Atjehers, zooals zij zich thans aan ons voordoen, zijn geenszins de Atjehers van vroeger.[4)] Hunne ontrouw aan jegens ons afgelegde beloften, en hun verraad, worden opgewogen door gelijksoortige handelingen onzerzijds.[5)] Hunne zoo algemeen bekende perverse neigingen zijn eenvoudig een praatje: vindt men Atjehers die zich daaraan overgeven, ook in Europa zijn dergelijke individuen niet zeldzaam. Met blijkbare voorliefde doet de schrijver uitkomen, dat de toestanden ten onzent in dit opzicht minstens even erg zijn als te Atjeh. De knapen, welke men steeds als de levende bewijsstukken der Atjehsche onzedelijkheid heeft beschouwd, de *sadati*'s zijn inderdaad niets dan

1) Dl. I p. 2, 9, 10, 307, 373, 374, 380; Dl. II p. 62.
2) Dl. I p. 272, 284, 379, 380,391.
3) Dl. I p. 382, 383, 384.
4) Dl. I p. 373.
5) Dl. I p. 378.

eene soort pages of dansers; sommigen hunner blijken op later leeftijd, zelfs op litterair gebied, begaafde persoonlijkheden te zijn.[1] Waar men maatschappelijke verschijnselen van bedenkelijken aard meent te zien in het familieleven, is dit te wijten aan het Mohammedaansche recht; doch ook ten onzent oefenen, volgens den heer Jacobs, 'onmenschkundige maatschappelijke wetten' vaak een verderfelijken invloed uit.[2] Het Atjehsche gezin is anders georganiseerd dan het onze; maar het is er, uit een onbevangen oogpunt van zedelijkheid beschouwd, niet minder om, gelijk trouwens in het algemeen de Atjehers op sexueel gebied zedelijk niet lager staan dan wij, zoo zij al niet beter zijn.[3] Aan het slot zijner Inleiding[4] zegt de schrijver uitdrukkelijk, dat, waar hij zich vleit '*iets* geleverd te hebben om ons beter bekend te maken met het volk, dat ons sedert 20 jaren bezig houdt, en van welks eigenaardige zeden en gebruiken wij tot dusverre nog zoo goed als niets wisten,' hij tevens hoopt er toe bij te dragen, 'dat we niet meer met zulk eene minachting neerzien' op onzen vijand, en dat wij dien vijand 'meer eerlijk en der waarheid getrouw beoordeelen.'

De vraag is, wat hebben wij van dit alles te denken? De geleerde schrijver zal het, hoop ik, waardeeren, dat ik die vraag vooraf tracht te beantwoorden; want in die vraag ligt in de eerste plaats het belang van zijn boek voor de overgroote meerderheid der lezers van dit tijdschrift. Zij beheerscht een hoofdpunt onzer koloniale politiek, en het boek verdient zeer zeker eene principieele beoordeeling. Is het gevoelen van den heer Jacobs het ware, zoo is onze Atjeh-oorlog eene daad van onrecht, en is het daarin vergoten bloed niet een offer op het altaar der beschaving, maar erger dan nutteloos verloren. Voor hen, die met mij meenen, dat een oorlog nog iets anders behoort te zijn dan eene menschenslachterij - en daartoe reken ik gelukkig de meeste Nederlanders - voor hen, die met mij het beroep van krijgsman alleen gerechtvaardigd achten, wanneer daaraan eene hooge roeping verbonden is, kan het zedelijk karakter onzer bezetting van Noord-Sumatra geene onverschil-

1) Dl. I p. 25, 26, 234-236, 377; Dl. II p. 168-172.
2) Dl. I p. 387.
3) Dl. I p. 82, 209, 218, 219, 221, 223, 224, 225, 228, 233, 237, 240.
4) Dl. I p. 9 en 10.

lige zaak zijn. En dat karakter hangt vooral af van den maatschappelijken toestand des lands en het gehalte der bewoners. Zijn die toestand en dat gehalte bevredigend; geldt het bij onze tegenstanders in beginsel eene lofwaardige uiting van weerzin tegen vreemde overheersching, dan kunnen wij ons optreden in Atjeh, voor zooverre het ten minste op eene verovering van het land was gericht, in gemoede niet verdedigen.

De heer Dr. Julius Jacobs is niet de eerste de beste. Anders zoude ik waarlijk niet trachten hem te wederleggen. Waar onbevoegden of ontevredenen Nederland soms een kolonialen roofstaat hebben genoemd, of nog noemen, treedt geen ernstig man tegen hen in het krijt. Maar waar iemand als deze geleerde, zonder nog eene bepaalde qualificatie over den Atjeh-oorlog uit te spreken, beschouwingen over de Atjehers ten beste geeft, welke, zoo zij juist waren, dien oorlog op zijn zachtst zouden stempelen tot eene ondoordachte daad van annexatie-zucht, is een nauwgezet onderzoek dier beschouwingen plicht. Als schrijver van een algemeen in de wetenschappelijke wereld gewaardeerd boek over de Baliërs en als medearbeider aan een niet minder gewaardeerd boek over den stam der Badoeïs op Java, om van anderen arbeid van minderen omvang niet te spreken, heeft Dr. Jacobs een naam van goeden klank. Door zijne betrekking als geneeschеer is hij in bijzonder gunstige omstandigheden om het intieme leven van een volk te leeren kennen. De openhartigheid, waarmede hij in zijne Inleiding rekenschap geeft van zijne methode van onderzoek, is een waarborg voor den ernst, waarmede hij zijn werk samenstelde, en wekt dus van den aanvang af vertrouwen. Eén der ambtenaren, die het langst in Atjeh heeft gediend, en die, ook op grond van zijne geschriften, te recht beschouwd wordt als een bij uitnemendheid deskundige op dit gebied, de Resident K.F.H. van Langen, beveelt het boek in een voorwoord met warmte aan. Dankbaar erkent de heer Jacobs de hulp van hem en van anderen bij de samenstelling ondervonden. Daarbij hebben vooroordeelen, en speciaal volksvooroordeelen, een taai leven. Eenmaal zulk een vooroordeel bestaande, meent elk allicht verschijnselen te ontdekken, die het bevestigen. De aanrakingen van de meeste berichtgevers met de Atjehers waren bovendien oppervlakkig. Het zoude dus *a priori* volstrekt niet onmogelijk zijn, dat

de heer Jacobs in zijne opvatting gelijk had, al staat hij alleen tegenover velen.

Intusschen meen ik in zijn eigen boek de sporen te ontdekken, dat hij bij zijne onderzoekingen, uit overdreven zucht naar onpartijdigheid tegenover de Atjehers, tegenover zijne land- en rasgenooten inderdaad partijdig is geweest, en daardoor te veel licht op de goede zijden en te weinig licht op de schaduwzijden van het door hem bestudeerde volk heeft laten vallen. De schrijver heeft blijkbaar het voorwerp zijner onderzoekingen lief gekregen, en, men weet het, de liefde is, zoo niet *per se* blind, dan toch soms oorzaak van eene zekere mate van Daltonisme. Dit verzwakt m.i. het gezag, ik zeg niet van de door hem medegedeelde feiten, maar wel van de door hem ten beste gegeven beschouwingen in geen geringe mate. Ik wil hier niet drukken op kleine vlekjes, als den uitval tegen onze rechtspraak[1)], of dien tegen de Katholieke Kerk.[2)] Ik kan den heer Jacobs verzekeren, dat, althans voor den Nederlandschen en voor den Nederlandsch-Indischen rechter, ‘de wijze van procedeeren in de meeste gevallen’ geheel iets anders is ‘dan een rhetorisch concours’, en dat, ook naar mijn gevoelen als Protestant, de Katholieke kerk wel iets anders doet dan ‘in de Westersche maatschappijen, door het uitgeven van heiligenbeeldjes, Madonnateekeningen, enz., veel bijdragen om het bijgeloof in stand te houden en te verspreiden.’ Van meer belang is het, dat de heer Jacobs herhaaldelijk bij zijne beschrijving van het Atjehsche familieleven, als onomstootelijk vaststaand uitgangspunt, aanneemt zekere bekende Darwinistische hypothesen omtrent den oorsprong van het gezin, welke hypothesen ook ten onzent talentvolle verdedigers hebben gevonden, maar welke mij en anderen voorkomen den historischen grondslag te missen, en, hoe handig ook voorgedragen, in werkelijkheid den toets der critiek niet te kunnen weerstaan.[3)] Het aannemen nu van een zoodanig

1) Dl. I p. 52.
2) Dl. I p. 104. In het algemeen schijnt de schrijver geen voorstander te zijn van de in Europa bestaande kerkgenootschappen. Men zie b.v. de weinig doordachte beschuldigingen in Dl. I p. 400 r. 11 v.o. en p. 401 r. 3 en 2 v.o. Uit eerstgenoemde plaats zoude men kunnen opmaken, dat zelfs de moderne theologie geen genade in zijne oogen vindt.
3) Zie o.a. Dl. I p. 13, 14, 15, 18, 51, 61, 72, 73. De organische ontwikkeling of, als men wil, evolutie van het familierecht, evenals van het recht in het algemeen, blijtt in haar geheel, ook al neemt men daarvoor een ander uitgangspunt aan. Het is ten deze alleen de vraag, of de bij sommige volken van vroeger en later tijd aangetroffen instellingen van matriarchaat en bruidsroof als de primitieve toestanden, dan wel als locale degeneraties der familie zijn te beschouwen.

uitgangspunt is onvereenigbaar met volkomen objectiviteit in zijne beoordeelingen. De groote onzedelijkheid in Europa, waarop de heer Jacobs herhaaldelijk wijst ter vergoelijking van hetgeen ten deze op de Atjehers, ook volgens hem, valt aan te merken, dunkt mij schromelijk overdreven voorgesteld. Ik weet even goed als de heer Jacobs, dat er in Europa, Nederland niet buitengesloten, veel gebeurt op het gebied der sexueele moraal, dat het daglicht niet mag zien. Alle berichten bijeen-verzamelende, daarover uitgebracht door middernachtszendelingen en andere specialiteiten op dit gebied, verkrijgt men een modderpoel; doch eene dergelijke concentratie van hetgeen over een uitgebreid terrein te vinden is, geeft niet de waarheid, maar eene caricatuur. De verspreide modder wordt in werkelijkheid op elke plek afzonderlijk zoozeer overschaduwd door het vele wat geen modder is, dat men in de praktijk meestal zelfs naar de modder zoeken moet om ze te vinden. In Atjeh echter heeft, naar de gewone opvatting, de modder verre de overhand. Daarin ligt het verschil. De geachte schrijver maakt zich in dit opzicht, tegenover zijne land- en rasgenooten, m.i. aan dezelfde fout schuldig die sommige Nederlanders wel eens begaan, wanneer zij het familieleven in Frankrijk, of zelfs te Parijs, beoordeelen naar de schildering daarvan in zekere producten der Fransche letterkunde van onze dagen. In vele Fransche gezinnen moge het aldus toegaan; er zijn nog veel meer, waar een geheel andere geest heerscht.

Maar wat het ergste is, de feiten, door den heer Jacobs medegedeeld, zijn voor een goed deel met zijne beschouwingen in strijd. Ik zal daarom zoo vrij zijn, hem op te roepen als getuige tegen zich zelf. Indien de tegenwoordige Atjehers door den langen oorlog met ons verbitterd zijn; indien een rechtmatig gevoel van onafhankelijkheid hen dikwijls hunne toevlucht heeft doen nemen tot list en verraad, de wapenen der zwakken, hoe komt het dan, dat zij elkander, zelfs hunne naaste familieleden, niet alleen niet vertrouwen, maar ook geregeld bedriegen?[1)]

1) Dl. I p. 378.

Hoe komt het, dat hun land, reeds lang vóór onze komst, ten prooi was aan eene chronische regeeringloosheid, in die mate dat niemand zich ongewapend buiten zijn kerspel (*moekim*) of zelfs buiten zijn erf durfde begeven?[1] Daaraan hebben wij dan toch geene schuld. Waarom kennen de Atjehers ook onderling geene onbaatzuchtige vriendschap,[2] en is zelfs de natuurlijke band tusschen familieleden bij hen zoo los?[3] Is diefachtigheid niet bij hen eene oude nationale ondeugd?[4] Bepaalt hun godsdienstig leven zich over het algemeen niet tot het grofste, ook door den Islam veroordeelde, bijgeloof?[5] Hebben bijgeval de Atjehsche rechters van ons geleerd om allen, die niet tot hunne onmiddelijke onderhoorigen gerekend werden, hunne Atjehsche landgenooten niet buitengesloten, geregeld in het ongelijk, en hunne onderhoorigen geregeld in het gelijk te stellen, zelfs waar het recht eene omgekeerde beslissing zoude vorderen?[6] Wat heeft men te denken van minnaars, die op geene andere wijze hunne aanstaande echtgenooten weten te verheerlijken dan door 'platte zinspelingen op obscene zaken en handelingen,'[7] en wat van gezinnen, waar de intieme verhouding der echtgenooten in den regel is, gelijk die door den heer Jacobs, wel eenigszins naturalistisch, maar toch zeer leerzaam, wordt voorgesteld?[8] Die verhouding kan men evenmin op rekening der Mohammedaansche wet stellen. Hebben de Atjehers bijgeval van ons de verregaande onzindelijkheid overgenomen, welke de heer Jacobs beschrijft?[9] Kan men in ernst beweren, dat bij andere Inlandsche volken, die niet meer tot de wilden kunnen worden gerekend, dezelfde ondeugden zoo algemeen, en zoo geaccentueerd voorkomen? En men be-

1) Dl. I p. 359; D. II p. 3.
2) Dl. I p. 379.
3) Dl. I p. 70, 386.
4) Dl. I p. 380, 381.
5) Dl. I p. 245.
6) Dl. I p. 381.
7) Dl. I p. 35. Ook de ceremonie op p. 47 beschreven, het *metoekar gantoi*, geeft zeker geen hoog denkbeeld van het kieschheidsgevoel der Atjehsche verloofden.
8) Dl. I p. 27, 80, 81, 87, 101, 385, 386.
9) Dl. I p. 325, 326; Dl. II p. 44, 53, 54, 71. Ook de bijzonderheden, vermeld door Kruijt t.a.p. p. 23, verdienen ten aanzien van dit punt in herinnering te worden gebracht.

grijpe mij wel: wij hebben hier te doen met volkstoestanden, en geenszins met geïsoleerde feiten, als b.v. de tijdelijke onderdrukking door een dwingeland of de uitspattingen van eene bedorven hofhouding. Welk eene diepte van algemeene immoraliteit ligt er niet in het Atjehsche volksspreekwoord: 'dat wij dapper maar dom zijn,' omdat wij de zwakheid hebben op afgelegde eeden of op een gedaan aanbod van onderwerping te vertrouwen, waar die eeden of die onderwerping niet konden gezegd worden door onmiddellijk geweld of door bedreiging met geweld te zijn afgeperst?[1] Mij dunkt, waar dergelijke feiten spreken, ook in het onderhavige boek, kan men de rehabilitatie, welke de schrijver bedoelt, niet voetstoots aannemen, en zoude hoogstens eene afwachtende houding te rechtvaardigen zijn, totdat latere gegevens de schaal beslist naar de ééne of de andere zijde zullen doen overhellen. Een *sub judice lis* is het gunstigste, waartoe men, na het pleidooi van den heer Jacobs voor de moraliteit der Atjehers, zou kunnen komen, en in geen geval is hij geslaagd in zijne poging om eene andere opvatting ingang te doen vinden omtrent den Atjeh-oorlog. De geschiedenis van dien oorlog, waarop ik straks terugkom, laat echter noch eene interpretatie als de heer Jacobs van het volkskarakter op den voorgrond stelt, noch de door hem bedoelde waardeering van onzen vijand toe. Geene hoogere beginselen, maar alleen een zekere vechtlust houdt, blijkens de jarenlange ondervinding, in Atjeh het verzet tegen ons gezag gaande, en al mogen er onder de vele strijders aan onzen kant soms enkelen zijn geweest, die individueele daden van wreedheid pleegden, zoo waren die daden in den regel geprovoceerd door veel zwaardere vergrijpen, niet alleen tegen het oorlogsrecht, maar tegen de goede trouw van den kant der Atjehers. Wel verre dat hun verzet sympathie kan wekken, is het niets dan een strijd van wanorde tegen beschaving, en is aan hunne zijde zeker niet de fraaie rol. Door met doodsverachting te strijden wordt men nog geen held, en heeft men nog geen aanspraak op 'bewondering'[2]; daarvoor is iets anders, iets hoogers, noodig, namelijk, dat er eene drijfveer voor het bloedvergieten aanwezig is, welke men te recht of te onrecht, als heilig beschouwt. De Atjehers zijn een volk

1) Dl. I p. 376. Vergl. ook Kruijt t.a.p. p. 66.
2) Dl. I p. 244.

zonder toekomst, zelfs niet onder Europeesche leiding, en, al mogen nu en dan ook in den laatsten tijd eenige zwakke teekenen worden waargenomen, dat althans sommige hunner hoofden zich bij ons willen aansluiten, zoolang het volkskarakter niet verandert is de vrees gewettigd, dat die aansluiting slechts tijdelijk zal blijken te zijn. Met lieden, die zelfs volgens hun pleitbezorger geene onbaatzuchtige vriendschaps- of familiebanden kennen, wier huwelijksliefde zich in wellust resumeert, wier zelfbestuur anarchie was, en die ons, omdat wij op een gegeven woord vertrouwen, voor ‘dom’ uitmaken, met zulke lieden is men in het dagelijksche leven gewoonlijk voorzichtig, en is het niet minder zaak om bij staatkundige aanrakingen steeds op zijne hoede te zijn. Hen niet verder vertrouwen, dan men hen in zijne macht heeft, moet vooralsnog het wachtwoord blijven. Elke vergelijking met onzen tachtigjarigen oorlog gaat mank, ook al denkt men over de primitieve rechtmatigheid van dien oorlog anders dan ik. Het gold bij ons in elk geval een beginsel, dat voor de meerderheid der bevolking heilig was; terwijl het bij de Atjehers alleen geldt een strijd voor ongebondenheid. En evenmin nu als, gelijk ik zooeven opmerkte, waaghalzerij voldoende is, om een persoon den eerenaam van held waardig te keuren, evenmin verdient op zich zelf een volk onze sympathie, wanneer het voor zijne onafhankelijkheid oorlog voert. Dit hangt af van het doel, waarmede het tracht zijne onafhankelijkheid te behouden of te herkrijgen. Is dat doel om als *in casu* naar hartelust wanorde te kunnen stichten, zoo is de onafhankelijksheidsoorlog van geen beter gehalte dan dat eene roover- of dievenbende zich in Europa tegen de dienaren der openbare macht verdedigt.

II.

Na in bovenstaande bladzijden te hebben vermeld, dat en waarom de lezing van het boek van den heer Jacobs bij mij nog geene meerdere waardeering voor het volkskarakter der Atjehers en voor den door hen tegen ons gevoerden strijd heeft opgewekt, wil ik trachten den lezer eenig denkbeeld te geven van het belangrijke wetenschappelijke materiaal, dat ons door dien geleerde in de beide deelen wordt aangeboden. Het

spreekt van zelf, dat dit overzicht slechts oppervlakkig kan zijn. Ik zal daarbij alleen in eenige nadere bijzonderheden treden omtrent de Atjehsche instellingen. Trouwens eene opzettelijke bespreking van het eigenlijk ethnographische gedeelte ware beter aan andere handen dan de mijne toevertrouwd, en zoude hier bovendien minder op hare plaats zijn.

Na eene Inleiding, waarin de schrijver rekenschap geeft van het ontstaan van zijn werk en van zijne methode van onderzoek, worden in het eerste deel achtereenvolgens behandeld: het huwelijk; prostititutie en zedelijkheidsgevoel; dagelijksche gewone en huiselijke bezigheden; ziekten, hygiène, stand der geneeskunde; het sterfbed, lijkbezorging; het erfrecht en het recht van legatie; psychische hoedanigheden (karakterschets), en ten slotte hoe de Atjeher over bijzondere natuurverschijnselen denkt. Van deze hoofdstukken is dat over het huwelijk verreweg het uitvoerigste. Het is onderverdeeld in de volgende paragrafen: vorm van het huwelijk, verboden huwelijken, bruidswerving, kinderhuwelijken, polygamie en de gevolgen daarvan, de jonggehuwden, echtscheiding, benevens een Aanhangsel handelende over de positie der weduwe in de Atjehsche maatschappij, zwangerschap, bevalling en het opgroeien van kind tot knaap of meisje.

In het algemeen kan men zeggen, dat in Atjeh het bijgeloof nog zeer welig tiert, niet slechts bij de verklaring der natuurverschijnselen, waaromtrent de gewone animistische wereldbeschouwing der Inlandsche volken den schepter voert, maar ook op het gebied der geneeskunde, bij geboorte en overlijden. Amuletten en toovermiddelen spelen in het geheele leven der Atjehers eene groote rol. Van cosmographie schijnen zij geen denkbeeld te hebben, getuige hetgeen ons wordt medegedeeld omtrent de verbazing, welke het feit verwekte, dat de heer Jacobs het begin en het einde eener maansverduistering wist te voorspellen.[1)] De schrijver dwaalt echter, wanneer hij ten deze van ‘Mohammedaansch’ bijgeloof spreekt. Kennisneming van de klassieke Arabische geschriften over de verschillende natuurwetenschappen zal hem doen zien, dat, mogen er al vele onontwikkelde Mohammedanen zijn, die daaromtrent begrippen koesteren van hetzelfde gehalte als thans nog de meerderheid

1) Dl. 1 p. 393 en vv.

der Atjehers, de Mohammedaansche wetenschap aanmerkelijk hooger, ja voor de Middeleeuwen zelfs zeer hoog staat. Het verschil in het voordeel der Christenen tegenover de Muzelmannen is alleen, dat laatstgenoemden zijn blijven staan, en eerstgenoemden hunne kennis hebben vermeerderd. Dwaasheden, als dat de maan bij eene verduistering door de aarde wordt aangevallen, of dat de aarde door eene koe gedragen wordt, betwijfel ik echter of de heer Jacobs in Indië van één eenigszins notabel Arabier zal hooren.

Het godsdienstig leven van den Atjeher resumeert de heer Jacobs als zich van ouds bepalende tot eene 'overstelpende massa bijgeloovigheden, bezweringsmiddelen, geestenbannerij en dergelijke meer, die met den eigenlijken godsdienst al heel weinig verband houden.'[1] Reeds vroeger werd het meermalen opgemerkt, dat de naam van trouw en ijverig Mohammedaan op de groote meerderheid der Atjehers niet toepasselijk is.[2] Met de beoefening der Mohammedaansche rechts- en godsdienstwetenschap is het dan ook over het algemeen treurig gesteld. Alleen schijnen de voorschriften van den Islam omtrent den oorlog tegen de ongeloovigen, sedert den strijd tegen ons, met voorliefde te worden beoefend. Fanatisme[3] is echter geen godsdienstzin, en wanneer wij van den heer Jacobs vernemen, dat over het geheel zelfs de voorgeschreven dagelijksche gebeden worden verwaarloosd, ja men, zonder de veelal meer godsdienstige Arabieren en andere Oostersche vreemdelingen, moeite zoude hebben om des Vrijdags het wettelijke getal personen in de moskee bijeen te krijgen, dan kunnen wij slechts versterkt worden in onze meening, dat de zaak der Atjehers niet die van den Islam is.[4] Alleen de voorgeschreven godsdienstplechtigheden in de maand Ramadhân schijnen zich in eene zekere populariteit te verheugen;[5] terwijl ook de verplichte aalmoezen (*djakat* en *pitrah*)

1) Dl. I p. 245.
2) Zie b.v.K.F.H. van Langen: De inrichting van het Atjehsche staatsbestuur, in de Bijdragen van de Taal- Land- en Volkenkunde v.N.I., 5e Reeks dl. III (1888) p. 412, en Kruijt t.a.p.p. p. 66.
3) De beteekenis, waarin de schrijver dit woord en het woord 'fanatiek' op p. 245 van Dl. I bezigt, is m.i. minder juist. Ik zoude het getrouw opvolgen der Mohammedaansche godsdienstplichten *geen*, maar daarentegen hetgeen de Atjehers volgens hem doen, *wel* fanatisme noemen.
4) Dl. I p. 243 en vv.; Dl. II p. 49 en vv.
5) Dl. II p. 50.

vrij geregeld schijnen te worden opgebracht.[1] Dit alles neemt echter niet weg, dat de invloed van den Islam op het huiselijk en maatschappelijk leven van den Atjeher niet te loochenen valt, al is het dan dat hij zich van het meer essentieele gedeelte van dien godsdienst geen rekenschap geeft. Trouwens de Islam, als zijnde niet alleen een godsdienstvorm, maar bovendien, en misschien wel in de eerste plaats, een politiek en maatschappelijk verschijnsel, geeft er zelf aanleiding toe, dat zijne uiterlijke kanten ook daar gerecipieerd worden, waar men van zijne leerstellingen weinig begrijpt. De dagverdeeling wordt dan ook in Atjeh in hoofdzaak beheerscht door de gebedstijden; de kalender is de Mohammedaansche[2]; de kerkelijke indeeling in kerspelen is de grondslag der administratieve indeeling des lands[3]; de wettelijk voorgeschreven reiniging wordt nagekomen[4], en men onthoudt zich meestal van zaken[5], spijzen en dranken[6] door den Islam verboden.

De wijze van de spijzen toe te bereiden en de toespijzen, welke bij een Inlandsch maal behooren, zijn, op geringe uitzonderingen na, gelijk aan die bij de Javanen en Maleiers.[7] Alleen verdient het opmerking, dat de Atjehers kennelijk minder dan dezen gesteld zijn op scherpe en sterk gekruide gerechten[8]; terwijl de door Arabieren zoo geliefde koffie vóór onze komst in het land althans geen volksdrank schijnt te zijn geweest.[9] Met het oog op de vele Arabieren, van ouds

1) Dl. II. p. 51 en vv. Het weinig opbrengen der *djakat* van andere goederen dan het rijstprodukt ligt in Atjeh, gelijk trouwens bijna overal elders in den Archipel, niet zoo zeer aan een zich onttrekken aan zijne verplichting, maar aan de economische toestanden, waarop de Mohammedaansche wet niet past. Dit punt echter nader toe te lichten, zoude het bestek van mijn opstel te buiten gaan.
2) Dl. I p. 241 en vv.
3) Dl. II p. 39 en vv.
4) Dl. I p. 146 en vv. 246, 302 en vv. 334 en vv.
5) Dl. I p. 275 en vv. De reden, waarom de Atjeher een af keer heeft van afbeeldingen van een persoon of dier, en die liefst verminkt, b.v. door eene streep over het gelaat te trekken, wordt door den heer Jacobs minder juist opgegeven. Het is een positief voorschrift van de Mohammedaansche wet. Daarentegen schijnt de Atjeher tegen hazardspelen geene gemoedsbezwaren te hebben, ofschoon de Islam ook die verbiedt. Zie Dl. I p. 286 en vv.
6) Dl. I p. 248, 254.
7) Dl. I p. 248 en vv.
8) Dl. I p. 252.
9) Dl. I p. 254.

in Atjeh gevestigd, en de uitgebreide handelsbetrekkingen tusschen Atjeh eenerzijds en de Roode Zee anderzijds, is dit een vreemd verschijnsel. Het opiumschuiven is algemeen; maar de verslaafdheid aan opium en het daardoor ongeschikt worden voor eenige werkzaamheden, komt minder voor dan b.v. op Java en Bali.[1)] Ook bij het bereiden en nuttigen van spijzen en dranken zijn tal van bijgeloovige gebruiken in zwang,[2)] gelijk mede bij het kappen van het haar, het knippen der nagels, enz.[3)] Het geloof aan gelukkige en ongelukkige tijdstippen is algemeen.[4)]

Overigens is het dagelijksch leven van een Atjeher *mutatis mutandis* ongeveer gelijk aan dat van elken anderen Inlander van denzelfden stand en ontwikkeling. Landbouw, vischvangst, huisarbeid, kleinhandel of kleine industrie zijn de gewone bezigheden van de massa der bevolking. De maten, gewichten en munten, de berekening van tijd en afstand, alles is bij de Atjehers niet beter dan bij elk ander Inlandsch volk, dat ten deze geene Europeesche modellen volgt.[5)] Aan de intellectueele vorming en ontwikkeling van het opkomend geslacht wordt al zeer weinig zorg besteed. Wel is waar wordt in Atjeh over het algemeen niet slechts door de jongens, maar ook door de meisjes trouw schoolgegaan, en vindt men in elken kampong de noodige onderwijzers en onderwijzeressen; maar het onderwijs bepaalt zich tot het leeren lezen van Arabisch schrift, en hoogstens tot de kennisneming van den inhoud van eenige Arabische schoolboekjes. Slechts weinigen zetten hunne studiën voort in de school van den dorpsgeestelijke (*tengkoe*) of onder de leiding van een particulier geleerde (*oelama*). Ook daar echter schijnt het onderwijs niet dieper te gaan dan in soortgelijke inrichtingen op Java, eerder het omgekeerde.[6)] De Gouvernements Inlandsche school valt niet in den smaak der bevolking.[7)] Het gevolg is, dat het intellectueele peil van het Atjehsche volk vrij laag staat. ‘De meest primitieve rekenkunstige opgaven kunnen

1) Dl. I p. 255 en vv.
2) Dl. I p. 249, 254, 257 en vv.
3) Dl. I p. 265, 268.
4) Dl. I p. 268 en vv.
5) Dl. I p. 278 en vv.
6) Dl. I p. 193 en vv.
7) Dl. I p. 196.

in den regel niet uit het hoofd worden opgelost, en men moet dikwijls tot alle mogelijke hulpmiddelen zijn toevlucht nemen om te weten, welke som ontvangen of betaald moet worden. De uitlegging of toepassing van soms zeer eenvoudige koranische wetten en bepalingen, b.v. die betreffende den graad van verwantschap, waarin een bepaald huwelijk mag plaats hebben, of wel betreffende nalatenschappen baart den Atjeher moeielijkheden, en hij heeft daartoe altijd de hulp van een ander noodig, meestal van een Arabier, Klingalees of een Maleier van een ander deel van Sumatra, zooals er te Atjeh verscheidene zijn. De *Oeleebalangs*, de kleine vorsten, kunnen slechts voor een klein deel schrijven, dat wil nog zeggen Maleisch met Arabisch schrift, zelfs lezen, behalve dan den Koran, kunnen de meesten slechts zeer oppervlakkig. Zij zijn dus verplicht alles aan den *Krani* of schrijver over te laten, als hoedanig alweer in de zeldzaamste gevallen een Atjeher, meestal een Arabier, Klingalees of Maleier (Benkoelees, Padanger) werkzaam is. Zulk een schrijver geniet dan, gelijk van zelf spreekt, het volle vertrouwen van zijn meester, een vertrouwen waarvan, zooals evenzeer te begrijpen is, dikwijls ten koste der bevolking misbruik wordt gemaakt.'[1)]

Ik heb er, om licht te bevroeden redenen, prijs op gesteld deze schets van het intellectueel gehalte der Atjehers, zelfs uit de hoogere standen, met des heeren Jacobs eigene woorden weer te geven, en kan er nog voor mijne rekening bijvoegen, dat wijlen de bekende *Toekoe* Kali, de opperrechter van het rijkje, die zulk eene rol gespeeld heeft in onze vroegere Atjeh-politiek, de schrijfkunst niet machtig was, noch zelfs het eenvoudigste Arabische boekje, laat staan den Koran, kon lezen. Op mijne vraag, hoe hij het dan toch maakte, indien bij de berechting van een geschil de Mohammedaansche wetboeken moesten geconsulteerd worden, was zijn antwoord: 'Daar heb ik mijne menschen voor!' Die 'menschen' waren de aan hem ondergeschikte *oelama*'s of geleerden, wier wetenschappelijk gehalte mij bij onderzoek bleek ook niet groot te zijn. 'De knappen zijn allen gesneuveld of gevlucht', zeide ter verklaring deze magistraat.

Dat onder dergelijke omstandigheden van specifiek Atjehsche rechtsbegrippen weinig sprake kan zijn, behoeft geen betoog. Voor het bestaan van een omvangrijk gewoonterecht is natuur-

1) Dl. I p. 375.

lijk noodig, dat men met een volk te doen heeft, waarvan het intellectueele peil betrekkelijk hoog staat, en, al moge slimheid aan de Atjehers niet kunnen worden ontzegd,[1] zoo is hun intellectueel gehalte, in meer verheven zin, gelijk wij zagen, ook volgens den heer Jacobs bepaald laag. Daarbij komt, dat van de autochthonen van Atjeh sedert lang bijna niets meer over is. Wat wij thans het Atjehsche volk noemen, is 'een anthropologisch *mixtum*, waaruit de oorspronkelijke type niet meer te herkennen is, een mengelmoes, dat zelfs den ijverigsten en geduldigsten anthropoloog tot vertwijfeling brengt.'[2] Kolonisten uit het schiereiland Malakka, Batahs, Maleiers, Niassers, bewoners van Vóór-Indië, Arabieren, ja tot Abessiniërs en Suaheli's toe, hebben zich sedert eeuwen in Atjeh gevestigd, en die allen hebben uit den aard der zaak invloed uitgeoefend op de zeden en gebruiken aldaar in zwang. Het sterkst is blijkbaar de invloed der Arabieren geweest, al ware het slechts omdat zij als de vertegenwoordigers van den godsdienst werden beschouwd.[3] Voor zooverre de nationale Atjehsche wetten zijn gepubliceerd[4], bevatten die bijna uitsluitend voorschriften van ceremonieel, politie, administratie, en andere onderwerpen van staatsrecht; maar daarin vinden wij geenerlei bepalingen van burgerrechtelijken of strafrechtelijken aard, principieel afwijkende van hetgeen de Islam voorschrijft. Het recht, in meer algemeenen zin, was van ouds de Mohammedaansche wet, de *hoekoem*. De weinige Atjehers, die tegenwoordig over juridische onderwerpen nadenken, hebben blijkbaar hunne wijsheid uit Arabische boeken geput, en zoo is het dan niet te verwonderen, dat de heer Jacobs, op zijne vragen naar het bestaande recht, ongeveer niets dan den weerklank van die bronnen vernam.[5]

1) Dl. I p. 376.
2) Dl. I p. 17.
3) Dl. I p. 15, 17, 18.
4) Zie de Bijlagen van het boven geciteerde opstel van den heer Van Langen, in de Bijdragen voor de T.L. en Vk. van N.-I. p. 436 en vv. Vergl. ook Mr. T. H. der Kinderen: Toelichting op het reglement tot regeling van het rechtswezen in Groot-Atjeh, opgenomen in het Tijdschr. v. h. Nederl. Aardr. Gen. Dl. V (1881), p. 134.
5) De belangstellende lezer, die buiten staat is de Arabische bronnen zelf te consulteeren, kan gemakkelijk de vergelijking maken, door hetgeen de heer Jacobs ons omtrent de juridische begrippen der Atjehers mededeelt, te leggen naast de correspondeerende plaatsen mijner Beginselen van het Mohammedaansche Recht. Niet zelden is de overeenstemming bijna woordelijk.

De getrouwheid, waarmede hij de ingewonnen berichten wedergeeft, wordt boven alle bedenking verheven, omdat hij die berichten, blijkbaar uit mindere rechtskennis, eene enkele maal zelf niet heeft begrepen. Zoo volgt uit het huwelijksverbod in de zijdlinie, tot den derden graad ingesloten, volstrekt niet, dat broederskinderen niet met elkander zouden mogen huwen; want deze bestaan elkander in den vierden, en niet in den derden graad.[1] Ik haal dit voorbeeld, dat met anderen zoude kunnen vermeerderd worden, niet aan om te vitten, maar veeleer als een bewijs dat men, waar de schrijver zich tot feiten bepaalt, veilig op hem kan afgaan, en deze omstandigheid geeft aan zijn boek, ook waar het feiten vermeldt, die aan contrôle ontsnappen, eene groote beteekenis. De heer Jacobs is, volgens zijne eigene bekentenis[2], geen jurist, en behoeft zich dus de opmerking mijnerzijds van soms minder juiste juridische appreciaties te geven niet aan te trekken, evenmin als de kleine onnauwkeurigheden omtrent den Islam, welke ik hem hier en daar zoude kunnen aanwijzen.

De Atjehsche gebruiken, die min of meer in strijd zijn met de toestanden, welke de Mohammedaansche wet omtrent het privaatrecht voor oogen heeft, zijn, op enkele uitzonderingen na[3], òf gebruiken welke geen dwingend recht vormen, en zich bovendien met de Mohammedaansche wet desnoods zouden laten overeenbrengen, òf gebruiken, welke meer op het gebied der zeden dan op dat van het recht liggen. Als zoodanig noem ik het feit, dat de jongeling, die in het huwelijk treedt met een meisje van eenen anderen kampong, uit zijn kampong treedt, en bij zijne schoonouders gaat inwonen.[4] De Mohammedaansche wet spreekt noch over de plaats der huwelijksvoltrekking, noch over die der consommatie van het huwelijk, en nu is het wel bij de meeste Mohammedaansche volken regel,

1) Dl. I p. 20.
2) Dl. I p. 358.
3) Tot die uitzonderingen breng ik o.a. de persoonlijke aansprakelijkheid der erfgenamen voor de schulden der nalatenschap, indien deze de baten overtreffen; het recht van de dochters op het huis en erf van den overledene, ook indien de waarde meer bedraagt dan hare erfportie; de bevoegdheid tot onterven, en het verlies van den eigendom op een stuk grond door het zoodanig te hebben verwaarloosd, dat het weder woest is geworden. Zie Dl. I p. 361, 368, 371 en Dl. II p. 110.
4) Dl. I p. 13, 68.

dat de bruid bij den bruidegom, en niet hij bij haar komt, doch niets belet het omgekeerde, en zulks te minder omdat, volgens den Islam, wel de man het hoofd der echtvereeniging is, maar de vrouw niet, gelijk naar ons recht, bij hem haar wettelijk domicilie heeft. Bovendien is natuurlijk, bij huwelijken tusschen jongelingen en meisjes van denzelfden kampong, van verlaten van den kampong geen sprake, en blijkt uit niets, dat het komen inwonen der vrouw bij haar man, ook ingeval van verschil van kampong, ongeoorloofd zoude zijn, al schijnt het niet gebruikelijk. En dat ongeoorloofde zoude toch moeten vaststaan, wil men ten deze aan gewoonterecht denken. Anders hebben wij slechts te doen met een gebruik, dat, hoe algemeen ook, geene onmiddellijke rechtsgevolgen heeft, en gelijk staat met de ten onzent niet minder algemeene gebruiken van het geven van een bruiloftsmaal door de ouders der bruid of het doen van een huwelijksreisje. Hoe men in het dagelijksch leven ook op beiden moge rekenen, het huwelijk is er niet minder wettig om, indien van het gebruik ten deze wordt afgeweken. Gewoonte is nog geen gewoonterecht, en convenances zijn geene juridische verplichtingen. Dit geldt van de Inlandsche *adat* even goed als van de Europeesche, doch wordt maar al te zeer door schrijvers over eerstgenoemde over het hoofd gezien. Een ander gebruik, dat de Mohammedaansche wet niet kent, doch waaromtrent hetzelfde kan gezegd worden, is de bemoeienis van het kamponghoofd met het huwelijk. De heer Jacobszegt uitdrukkelijk, dat hij de verbintenis kan ontraden, maar niet verbieden.[1] Zijn optreden heeft dus een zuiver zedelijk en geen juridisch karakter.[2] Ik bepaal mij tot deze voorbeelden. Dat, waar ten aanzien van andere onderwerpen het niet opvolgen van de Mohammedaansche wet slechts het gevolg is van onkunde of willekeur, aan een van die wet afwijkend rechtsbewustzijn niet kan worden gedacht, en dat alsdan nog veel minder van gewoonterecht sprake kan zijn, is te elementair om betoog te behoeven.[3] De redeneeringen eindelijk, welke de Atjehers den heer Jacobs hielden, om de meerdere voortreffelijkheid van hunne vroegere rechtspleging boven de onze te betoogen, zijn

1) Dl. I p. 35.
2) Dl. I p. 35.
3) Dl. I p. 20, 359.

inderdaad de wederlegging niet waard. Zij berusten, òf op een gebrek aan inzicht in hetgeen het Reglement op het rechtswezen in Groot-Atjeh voorschrijft, òf dragen de kenmerken van onbetrouwbaarheid in zich. Bij dit laatste heb ik speciaal het oog op de mededeeling, dat de vroegere, *nota bene* in het Arabisch geschreven, wetten voor den 'domsten' Atjeher begrijpelijk waren; terwijl, wat de tegenwoordige betreft, 'zelfs de rechters, die het vonnis uitspreken en die hiervan hun beroep maken, ze blijkbaar niet altijd begrijpen.'[1)]

Over het tweede deel kan ik korter zijn, niet omdat het op zich zelf minder belangrijk is, maar omdat het zich meer op een terrein beweegt, voor ons oordeel over de Atjehers en onze politieke aanrakingen met hen van minder gewicht. Wij ontvangen hier eerst eene uitvoerige beschrijving van den plantengroei, om en in de Atjehsche kampongs, bij welke gelegenheid de schrijver in vele wetenswaardige bijzonderheden treedt omtrent den aanleg der kampongs, de bouwgronden, de begraafplaatsen, enz. Daarop wordt een niet minder belangrijk hoofdstuk gewijd aan de gebouwen in den kampong, zoowel aan de woonhuizen, als aan de openbare gebouwen, in het bijzonder aan die voor den eeredienst bestemd, de ceremoniën bij den huisbouw in zwang, enz. Aan de beschrijving der bedehuizen worden mededeelingen omtrent het godsdienstige leven der groote massa vastgeknoopt, aan welke mededeelingen ik hierboven reeds een en ander ontleende. Het inwendige van een Atjehsch huisgezin, m.a.w. de inventaris van het woonhuis, wordt vervolgens beschreven met bekendstelling van het gebruik van elk voorwerp gemaakt; terwijl daarop de behandeling volgt van de middelen van bestaan, d.w.z. de markt, de vischvangst, het landbezit en de industrie, om te eindigen met een hoofdstuk over de volksspelen, waarin niet alleen besproken wordt hetgeen men in engen zin onder dat woord verstaat, maar ook de dans en de muziek.

Als bijlage worden aan het werk toegevoegd eenige oude reisbeschrijvingen, die den schrijver hebben getroffen, omdat de samenstellers meer dan andere reizigers in bijzonderheden treden over de zeden en gewoonten, welke in hunnen tijd in Atjeh de heerschende waren. Natuurlijk ontvangt men hier

1) Dl. I p. 359, 360.

de reisbeschrijvingen slechts bij uittreksel, d.i. met weglating van alles wat op Atjeh geen betrekking heeft. Ofschoon de verhalen reeds bekend waren, zoo kan men den herdruk niet anders dan billijken, omdat de heer Jacobs er in zijn boek meermalen naar verwijst, en niet iedereen, die zich op de hoogte van Atjeh, ook uit een geschiedkundig oogpunt, wil stellen, gelegenheid heeft om eene verzameling van reisbeschrijvingen te consulteeren, in het midden der vorige eeuw gedrukt. Voor zooverre ik kan nagaan, komen de reizen niet in een later werk, althans niet in hun geheel voor. Een 31 tal platen en facsimilés in lichtdruk, de eersten meerendeels naar teekeningen van den officier der infanterie C.F.H. Dumont, besluiten het werk, en dragen er veel toe bij om de daarin gegeven beschrijvingen te verduidelijken. De facsimilés bestaan in eene Arabische tabel van de erfportiën met Hollandsche vertaling en in een amulet.

Met bovenstaande, uit den aard der zaak vluchtige, schets van het werk meen ik den lezer eenig denkbeeld te hebben gegeven van den rijken inhoud. Wel is waar is de stof met de verschijning daarvan niet uitgeput, en vielen b.v. het publieke leven van den Atjeher, de inrichting van het kampong-, *moekim*- en staatsbestuur, de oude rechtsbedeeling, enz. nagenoeg geheel buiten het toch al zoo omvangrijke kader, dat de heer Jacobs voor zijne studiën had aangenomen; doch de bekwame geneesheer kan er verzekerd van zijn niet alleen, gelijk hij hoopt, *iets*, maar zelfs *veel* te hebben geleverd tot vermeerdering onzer kennis van de Atjehers. Hij kan er tevens verzekerd van zijn, dat zijn boek door ieder, die iets wil weten van het land, waaraan voor Nederland zoovele onaangename herinneringen verbonden zijn, nog dikwijls zal worden geraadpleegd, en er niet te minder om zal worden gewaardeerd door hen, die met mij zijn pleidooi tot rehabilitatie onder beneficie van inventaris meenen te moeten aannemen, of die den oorsprong der menschelijke familie in het Oosten of in het Westen op absoluut andere wijze meenen te moeten verklaren, dan door middel van den door hem, blijkbaar als het laatste woord der wetenschap, aangenomen primitieven toestand van onrecht. Ik acht het, ter betere kenschetsing mijner waardeering, noodzakelijk het verschil ten deze tusschen zijne rechtsopvatting en de mijne uitdrukkelijk te constateeren. Met

hoeveel erkentelijkheid ik ook de vermeerdering onzer positieve kennis aanvaard, welke wij aan hem verschuldigd zijn, waar hij aan zijne mededeelingen omtrent de Atjehers beschouwingen van anderen aard vastknoopt, of waar hij vergelijkingen maakt tusschen de zedelijkheid der Atjehers en die der Nederlanders, kan ik, tot mijn leedwezen, die beschouwingen of vergelijkingen in den regel niet beamen. In het eene geval is blijkbaar de heer Jacobs aan het woord als beoefenaar der wetenschap; in het andere spreekt hij als voorstander van eene bepaalde richting. Nu heb ik er natuurlijk niets tegen, dat hij eene richting voorstaat; doch hij moet dan ook mij ten goede houden, dat ik eene andere volg. Het is hier intusschen de plaats niet dezen strijd verder aan te binden, omdat zij zich niet op specifiek Atjehsch, noch zelfs op specifiek Indisch terrein zoude bewegen. Ik zoude dit anders gaarne doen, omdat de heer Jacobs nimmer personen, maar steeds zaken verdedigt of aanvalt, gelijk ik trouwens in bovenstaande bladzijden getracht heb ten zijnen aanzien hetzelfde standpunt in te nemen.

III.

In één opzicht deel ik intusschen stellig wel de beschouwingen van den geachten schrijver, namelijk dat onbekendheid met Atjeh en de Atjehers de groote oorzaak, ja eigenlijk de eenige oorzaak is van de moeielijkheden, welke de onderwerping van Noord-Sumatra ons reeds heeft berokkend, en nog misschien in de naaste toekomst berokkenen zal, moeielijkheden welke in geene vergelijking kunnen komen met die, bij de onderwerping van andere gedeelten van onze Indische bezittingen ondervonden. Geheel ten onrechte wordt m.i. soms analogie gezocht tusschen de vestiging van ons gezag in Atjeh en de bevrediging van andere streken. Men heeft ter verontschuldiging van den langen duur van den Atjeh-oorlog herhaaldelijk gewezen op de tientallen van jaren, welke moesten voorbijgaan, voordat in het Gouvernement van Sumatra's Westkust een bevredigende toestand heerschte; men heeft als meer recente voorbeelden gewezen op de bezwaren, waarmede Engeland en Frankrijk hebben te worstelen gehad bij de onderwerping van Birma en Tonkin. Maar die vergelijkingen gaan mank. In al die

streken gold het een terrein, waarvan de uitgestrektheid elke analogie met Groot-Atjeh van zelf te niet doet, een terrein bewoond door eene betrekkelijk dichte bevolking, in verhouding waarvan de middelen, waarover men beschikte, gering waren. Terwijl Europeesche troepen tegen een Inlandschen vijand meestal numeriek in de minderheid zijn, en in den regel desniettegenstaande de overwinning behalen door hunne betere discipline en wetenschappelijke taktiek, zoo waren wij in Atjeh numeriek de sterksten, en werden wij slechts bestookt door onderling steeds weinig, en soms in het geheel niet samenhangende benden, wier totale sterkte op een gegeven oogenblik naar mijne schatting nooit grooter dan een duizendtal manschappen kan zijn geweest. In het gebied der zoogenaamde geconcentreerde stelling, in 1884 ingenomen, bedroeg het zielental der bevolking stellig niet meer dan dat van onze troepen en ambtenaren met hunnen nasleep. De hoogste schatting van het zielental der bewoners van de Atjeh-vallei bij den aanvang van den oorlog beloopt 500.000[1)], dat wil zeggen minder dan op dit oogenblik alleen reeds in de kleine residentie Pekalongan gevonden worden; terwijl het door ons bezette en onder bestuur gebrachte gebied nooit uitgestrekter is geweest dan eene matige assistent-residentie op Java met eene bevolking, gelijkstaande met die van een groot distrikt aldaar. De lezer gelieve nu eens na te gaan, welk bestuurspersoneel destijds in Atjeh aanwezig was, en door welk eene troepenmacht dat bestuurspersoneel werd gesteund, en daarna te zien in welke verhouding tot het terrein en de bevolking elders in ons gebied de middelen tot handhaving van het gezag aanwezig zijn. Commentaar is overbodig.

Wanneer men dan ook voor het eerst te Atjeh komt, en van het dek der mailboot ter reede van Olehleh het kleine driehoekje land beschouwt, dat Groot-Atjeh heet en begrepen is tusschen de twee bergketenen en de zee, staat men verbaasd over de onbevredigende uitkomsten, ten koste van zooveel bloed en tranen verkregen Atjeh neemt in de gedachten der Nederlanders, die zich aan Indische zaken laten gelegen liggen, zulk

1) Zie Van Langen t.a.p. p. 382. Mr. T. H. der Kinderen, t.a.p. p. 129 en 130, schat, op grond van de gegevens hem door de plaatselijke ambtenaren en hoofden verstrekt, de bevolking vóór den oorlog op 3 à 400.000 zielen, doch in 1880, in het gebied door ons bezet, hoogstens op 50.000 zielen.

eene groote plaats in, dat men er geweest moet zijn om tot het besef te komen, hoe klein het inderdaad is in vergelijking met de uitgestrekte en welvarende landschappen, in andere deelen van den Archipel aan ons gezag onderworpen. Men heeft de oorzaak van dit zonderlinge verschijnsel gezocht in alles en nog wat. Er waren steeds vele hoofden en vele zinnen onder hen, die invloed op de Atjeh-politiek konden uitoefenen; elk van die hoofden meende het natuurlijk aan het rechte eind te hebben, en zocht de oorzaak in het mindere doorzicht van de anderen. Er zijn ook dikwijls stemmen vernomen, die beweerden, dat het juist de vele hoofden en de vele zinnen waren, welke op de pacificatie van Atjeh een ongunstigen invloed hebben gehad, en dat de slechtste politiek, mits consequent volgehouden, altijd nog beter zoude geweest zijn dan de voortdurende afwisseling. Ofschoon in deze redeneering principieel eene zekere logica niet te miskennen valt, geloof ik toch, dat zij niet den vinger op de wond legt. Zij die, gelijk ik, eenigszins in de gelegenheid zijn geweest, als eenvoudig en onpartijdig toeschouwer, de intieme wordingsgeschiedenis der verschillende metamorphosen onzer Atjeh-politiek gade te slaan, zullen mij toegeven, dat geen der vele gevolgde stelsels zoude zijn verlaten geworden, indien het uitkomsten had opgeleverd, welke den toets der critiek konden doorstaan, en welke, in verband met de grootere belangen, welke de Indische Regeering elders in den Archipel had te behartigen, in eene niet al te verwijderde toekomst een dragelijken stand van zaken deed voorzien. Het zij verre van mij iets te willen afdingen op de kunde en de goede bedoelingen van één der velen, die sedert 1873 aan het hoofd der zaken in Atjeh hebben gestaan. Allen waren personen met een eervol, sommigen zelfs met een roemrijk verleden achter zich, en aan wier goede trouw alleen daarom reeds niet te twijfelen valt, omdat zij eene reputatie te verliezen hadden, en men onder deze omstandigheden toch niet voor zijn genoegen fiasco maakt. Aan middelen heeft het hun ook nooit ontbroken. De beschuldiging niet zelden, vooral in een deel der Indische pers, aan de Regeering voor de voeten geworpen, dat zij uit bezuinigingszucht aan de bestuurders van Atjeh het noodige onthield, is ongegrond. Ook in de meest geprononceerde, zoogenaamde beknibbelperiode, beschikten de bestuurders van Atjeh over een uitgezocht per-

soneel van ambtenaren, in verhouding tot de beteekenis van hun gewest vele malen sterker dan ergens elders, en over eene troepenmacht, als in geen enkel gewest in de verte werd aangetroffen. Maar men vergete niet, dat zij bij hunne voorstellen alleen het oog mochten hebben op de locale belangen, die aan hunne zorg waren toevertrouwd; terwijl de Regeering te Batavia en het Opperbestuur in Nederland verantwoordelijk waren voor den geheelen Archipel, en dikwijls het belang van de vele millioenen menschen elders moest voorgaan boven dat van de enkele honderdduizenden bewoners van den Noord-Westhoek van Sumatra. Vandaar een verschil van standpunt, dat tot een verschil van gevoelen moest leiden, hetwelk lang niet altijd juist werd geïnterpreteerd.

Ik wil in dit opstel omtrent den Atjeh-oorlog niet in retrospectieve beschouwingen treden. Gedane zaken nemen geen keer, en die oorlog heeft reeds betere geschiedschrijvers gevonden, dan ik vermoedelijk er een zoude blijken te zijn. Maar wel ben ik den lezer het bewijs schuldig, van hetgeen ik zooeven aanvoerde, dat er tot dusverre in Atjeh nooit een bevredigende toestand heeft bestaan, en dat hetgeen enkele personen individueel daaromtrent meenen te hebben opgemerkt, op eene minder juiste appreciatie berust. Uit enkele uitlatingen van den heer Jacobs blijkt[1)], dat ook hij ten deze op berichtgevers is afgegaan, die, hoezeer ook te goeder trouw, niet voldoende het *ce qu'on voit* onderscheidden van het *ce qu'on ne voit pas*.

De opportuniteit, ja zelfs de rechtvaardigheid van ons actief optreden tegen Atjeh in 1873 is herhaaldelijk scherp betwist, doch, naar ik meen, ten onrechte. Toen bij het traktaat van 2 November 1871, met Engeland gesloten, geheel Sumatra tot onze sfeer van invloed was gebracht, werd tevens de onderwerping van Atjeh, in wat vorm ook, eene noodzakelijkheid. Een rijk, dat sedert meer dan anderhalve eeuw ten prooi was aan eene volslagen anarchie, waar hoofden en bevolking de Sultans aanstelden en afzetten naar willekeur, waar de macht der hoofden over hunne minderen bijna uitsluitend af hing van hunne persoonlijkheid en de uitgebreidheid en de macht hunner familiebetrekkingen, waar geene politie bestond, en eenvoudig het recht van den sterkste

1) Zie b.v. Dl I p. 4; Dl II p. 34.

heerschte[1], zulk een rijk kan geene beschaafde natie op den duur aan zijne grenzen dulden. Om het volkenrechtelijk beginsel van souvereiniteit binnen zijn gebied te kunnen inroepen, moet een staat zoodanig georganiseerd zijn, dat althans zijne naburen geen hinder van hem hebben, en Atjeh had zich in dit opzicht nog meer te verwijten dan menig ander half beschaafd volk, dat in Azië of Afrika zijn zelfstandig bestaan heeft verloren. De overlast, welke niet alleen wij, maar ook de Engelsche Koloniën aan de Straat van Malakka van den treurigen toestand in Atjeh ondervonden, was oorzaak, dat wij door het bovengenoemde traktaat ons zedelijk gebonden moesten rekenen daaraan een einde te maken.[2] Men beproefde dit eerst langs zachten weg door onderhandelen; doch toen het bleek, dat men slechts met uitvluchten werd bejegend, en zelfs hulp werd gezocht, zij het te vergeefs, bij vreemde mogendheden[3], kon men niet anders dan tot de wapenen zijne toevlucht nemen. Mij dunkt, dat deze korte resumtie der feiten alle sympathie voor den Atjeher moet te niet doen, en ik druk er nogmaals op, niet te begrijpen, hoe iemand daarin iets kan vinden, dat hem doet denken aan onzen volksopstand tegen Spanje.

Zich grondende op de ondervinding, overal elders in den Archipel opgedaan, meende men den aanval te moeten richten tegen hetgeen men als het hart des lands beschouwde, den Kraton. Denkende aan den eerbied, welken de Inlander in het algemeen voor zijne hoofden en vooral voor zijne vorsten, voor hun paleis en voor hunne zoogenaamde rijkssieraden koestert, dacht men door aldus te handelen den oorlog spoedig te beeindigen. De onderwerping van den Sultan zoude die van zijn rijk tengevolge hebben. Gelijk elders in dergelijke gevallen was geschied, zouden misschien nog enkele ontevredenen eenigen tijd een partieel verzet onderhouden; doch de hoofdzaak zoude met de inname van den Kraton zijn beslist, te meer daar men niets liever wenschte dan den Sultan de onderwerping zoo

1) Zie Der Kinderen t.a.p. p. 132, 134; Kruijt t.a.p. p. 28, 57-59, 64; Van Langen t.a.p. p. 394, 398, 415 en vv. In denzelfden geest laat trouwens, gelijk wij vroeger reeds zagen, de heer Jacobs zich ait, Dl I p. 359; Dl II p. 3.
2) Zie Veth t.a.p. p. 110 en vv.
3) Ibid p. 125 en vv.

eervol en gemakkelijk mogelijk te maken. Uit het bekende besloot men tot het onbekende; maar ongelukkig bleek het, dat men zich ten deze had vergist. Had men toen Atjeh en de Atjehers gekend als thans, had men toen van de Atjehers geweten wat wij thans van hen weten, dank zij ook de onderzoekingen van den heer Jacobs, men had stellig anders gehandeld. Men moet echter niet vergeten, dat evenals geschriften, zoo ook handelingen naar hun datum moeten worden beoordeeld.

De Kraton werd in Januari 1874 genomen, en op de puinhoopen verrees onze vestiging Kota-Radja; doch, gelijk de toenmalige oppositie beweerde, om de militaire verdiensten van dit feit te verkleinen: 'Het was maar een ledige Kraton!' De Kraton was inderdaad ledig, al zij het in een anderen zin dan men bedoelde. Die Kraton bleek namelijk niet te zijn, datgene wat hij elders in den Archipel is, het hart des lands. Ongelukkig, ofschoon niet onnatuurlijk, heeft het jaren geduurd, eer men dit begreep, ofschoon iedereen dadelijk inzag, dat men zich vergist moest hebben, zonder daarom te begrijpen, waarin precies de vergissing bestond.[1)] De beeldspraak verder uitwerkende, zoude men onze Atjeh politiek kunnen qualificeeren als een zoeken buiten den Kraton naar het hart des lands, m. a. w. naar de kwetsbare plek van het verzet, en tevens naar een aanknoopingspunt met het goedgezinde deel der bevolking. Dat zoeken was tot dusverre vruchteloos, volgens den heer Jacobs, omdat men niet langs wetenschappelijken weg gezocht heeft[2)], volgens mij omdat de Atjehsche natie geen hart in staatkundigen zin bezit, en er geen goedgezind deel der bevolking bestaat, althans niet een, waar men iets aan heeft. De loop der gebeurtenissen pleit m.i. krachtig voor deze opvatting. Het is met staten als met levende wezens; hoe hooger georganiseerd en tot hoe belangrijker verrichtingen bekwaam, hoe gemakkelijker men hen betrekkelijk kan dooden of althans weerloos maken. Eene enkele wond, ter juister plaatse aan een olifant toegebracht, is afdoende; hak daarentegen eene zeekwal in vieren, en elk der deelen blijft nog voortleven, voor den oppervlakkigen beschouwer even goed als het geheel leefde.

1) Vergl. Kruijt t.a.p. p. 124.
2) DI I p. 1.

De inneming van Parijs maakte Frankrijk machteloos; die van den Kraton bracht in de Atjehsche anarchie geene andere wijziging, dan dat de vechtlust der bevolking, instede van onder haar zelve te woeden, thans een algemeen object had om zich bot te vieren. Op dezelfde wijze ziet men de kwade sappen uit een geheel lichaam zich concentreeren naar eene toegebrachte wond; doch men dwaalt, indien men die wond als de oorzaak der kwade sappen beschouwt.[1)]

Van algemeene onderwerping was na de inname van den Kraton geen spoor te ontdekken. Benden Atjehers, die onze vestiging voortdurend bestookten, en zelfs de communicatie van ons hoofdkwartier met de zee bedreigden, maakten het noodzakelijk Kota-Radja door een kring van versterkte posten te beveiligen. Behalve de geringe bevolking van de tusschen deze plaats en de zee gelegen kampongs, die van den beginne af eene betere houding had aangenomen, bleven de Atjehers als één man tegen ons gekant. Onder voortdurend strijden moest kampong voor kampong om Kota-Radja worden vermeesterd, en de bevolking verjaagd om den kring van onze posten uit te breiden, totdat in 1876 eene lijn van versterkingen, in het Westen beginnende op ongeveer 12 kilometers van de kust, en in het Oosten eindigende aan de zee, het noordelijkste gedeelte van den driehoek, d.w.z. de zoogenaamde XXV Moekims en een klein deel der XXVI Moekims afsloot, maar nog niet eens zoodanig dat men daarbinnen voor kleine strooptochten absoluut veilig was.[2)] Eene betrekkelijke veiligheid heerschte wel is waar, doch niet omdat de bevolking er tot rust was gekomen, maar alleen omdat er bijna geene bevolking meer was. Van daar de door velen, die destijds Atjeh bezochten, verspreide legende, dat men zich toen vrij in het bezette gebied kon bewegen. *Solitudinem faciunt, pacem appellant*. Ondertusschen werden, gedachtig aan de ondervinding indertijd op Sumatra's Westkust opgedaan, waar ook geen centraal Inlandsch gezag bestond, alle pogingen aangewend om de afzonderlijke hoofden en de gemeenten of distrikten tot onderwerping te brengen: zelfs het middel van omkooping werd niet verzuimd. Het

1) Dl I p. 373.
2) Zelfs een belangrijke inval in het bezette gebied werd in 1878 door eene bende vijandelijke Atjehers onder leiding van den Arabier Habîb Abd ar-Rahmân az-Zâhir gedaan.

bleek, dat de gemeentelijke band al even los was als het staatsof distriktsverband, en dat men dus letterlijk nergens vat op kon krijgen.

Zoodra een bendehoofd zich onderworpen had, had hij tevens zijn invloed op de bevolking verloren, en kon men dus geenerlei nut meer van hem trekken. De overgang tot ons van den bekenden Habîb Abd ar-Rahmân az-Zâhir is wel het sterkst sprekende voorbeeld tot staving dezer uitspraak. Is mijne meening omtrent de Atjehers juist, zoo behoeft ons dit niet te verwonderen. Aannemende dat men te doen heeft met een volk, dat van nature behoefte gevoelt aan moord en roof, is het duidelijk, dat zoolang een hoofd, door hen tegen ons aan te voeren, aan die behoefte voldoet, hij gevolgd wordt; maar even duidelijk is het onder die omstandigheden, dat zoodanig hoofd al zijn overwicht verliest, zoodra hij zich tot orde wil schikken. Men zag dan ook telkens, na de onderwerping van den beruchten *Toekoe* A, den tot dusver onbekenden, maar spoedig niet minder beruchten *Toekoe* B of C opstaan, die het oude spel met denzelfden goeden uitslag opnieuw begon.

De groote Moskee te Kota-Radja werd op 's lands kosten herbouwd om een zichtbaar teeken te geven, dat de Islam niets van onze heerschappij te vreezen had; de Atjehers stoorden er zich niet aan, evenmin als aan de herhaalde raadgevingen van aan ons gezag gehechte en invloedrijke Inlanders of Arabieren uit andere streken van den Archipel. Dat, tijdens men meende eenige toenadering te bespeuren, de oorlog minder krachtig werd doorgezet, ligt in den aard der zaak, en tevens dat de Indische Regeering, sedert lang inziende dat het toch op den duur niet aanging de belangen van geheel Indië op te offeren aan zulk een klein stukje grond, herhaaldelijk op inkrimping der bezetting en vermindering van de kosten der vestiging aandrong. Eindelijk in 1879 werd besloten, om naar den top van den Atjehschen driehoek, naar Selimoen, te trekken, en daar aan de Atjehsche macht den laatsten stoot toe te brengen. Men dacht nog steeds te doen te hebben met een vijand, die een hoofdkwartier, of althans eene basis van operatie bezat. De tocht gelukte uit een militair oogpunt volkomen. In ruim zes weken (1 Juli tot medio Augustus 1879) werd Groot-Atjeh, naar het scheen, van vijandelijke benden gezuiverd, en van onze linie uit werd eene serie militaire étapes tot op onge-

veer 25 kilometers van de kust het land in gevestigd; doch uit een politiek oogpunt was de uitslag hoogst onbevredigend. Daar de tegenstand der Atjehers geen centraal punt had, maar niets anders was dan de uiting der individueele zucht naar onrust, welke hen van ouds kenmerkte, begon reeds enkele maanden, nadat de eerste schrik bij hen voorbij was, thans binnen het zoogenaamd onderworpen gebied, het rooven en moorden opnieuw, eerst op kleine schaal, doch spoedig meer in het groot.[1] De verschijnselen, welke men na den tocht naar Selimoen had opgemerkt, namelijk dat de uitgeweken bevolking van lieverlede naar hare kampongs terugkeerde om de werken des vredes weder op te vatten, en dat vele, waaronder zeer voorname, vijandige hoofden zich onderwierpen[2], bleken op den duur niets te beteekenen te hebben. De loop der zaken in 1880 toonde bovendien aan, dat men niet te doen had met de langzamerhand verminderende stuiptrekkingen van een gebroken verzet, maar met een van maand tot maand driester optreden van nieuwe bendehoofden, midden tusschen onze posten in. Blijkbaar vonden die hoofden steun bij de bevolking, tot zelfs in de onmiddellijke nabijheid onzer versterkingen, welke evenals de van daar uitgezondene patrouilles, hoe langer hoe minder indruk maakten. Een tastbaar militair object bestond, nadat de bevolking zich in naam had onderworpen, niet meer.

De Regeering, nog steeds onbekend met den waren aard van den Atjeher, en meenende dat, nu de militaire tegenstand was

1) Daar dit punt dikwijls is betwist, en de toestand in 1880, althans in Groot-Atjeh bestaande, door de meeste schrijvers als vrij bevredigend wordt afgeschilderd, verwijs ik naar de rapporten van den toenmaligen Gouverneur van Atjeh te vinden in de Javasche Courant van 23 Januari, 6, 23 April, 11, 14, 21 Mei, 11 Juni, 6, 13, 16 Juli, 31 Augustus, 17 September, 8, 15 October, 5, 26 November en 7, 10, 24 December van dat jaar. De ongeregeldheden in de kuststaatjes laat ik hier natuurlijk buiten sprake. Ik doel alleen op hetgeen voorviel in het kleine toenmaals bezette gebied, waarvan de hoogstens 50.000 zielen sterke bevolking moest worden in bedwang gehouden door een garnizoen van ongeveer 6300 man, d.w.z. bijna een vijfde van ons geheele Indische leger. In de Onderhoorigheden te zamen lag in 1880 slechts een garnizoen van ruim 300 man. Zie het Gouvernements-Besluit van 18 Mei 1880 n°. 25, als Bijlage F gevoegd bij het Koloniaal Verslag van dat jaar.

2) Zie Koloniaal Verslag 1880, p. 4. De Gouverneur van Atjeh zelf achtte, op die eerste verschijnselen afgaande, het tijdvak van ‘pacificatie en restauratie’ aangebroken. Zie Ibid. p. 5.

overwonnen, het overige eene zaak van politie en justitie was geworden, besloot het burgerlijk bestuur op den voorgrond te plaatsen. Men ging, blijkens den loop der gebeurtenissen, niet alleen niet vooruit, maar bepaald achteruit, en verandering van richting scheen dus urgent. De overweging, dat staatkundige belangen van hooger orde verboden op den ingeslagen weg voort te gaan, en het Indische leger voor een buiten alle verhouding groot deel aan zijne algemeene bestemming te onttrekken, om een landje te bewaken, dat uit een economisch oogpunt al tot de minst gewichtige deelen van ons gebied behoort, gaf ten overvloede den doorslag. Het resultaat is bekend. Het burgerlijk bestuur, achtereenvolgens geleid door twee hoofdambtenaren, die vroeger op een veel uitgebreider terrein, met veel geringer middelen, groote dingen hadden tot stand gebracht, beantwoordde allerminst aan de verwachting. Alle, elders met zoo goeden uitslag beproefde pogingen om een behoorlijk dorps- en distriktsbestuur, met eerbiediging van de nationale *adat*, in het leven te roepen, leden schipbreuk. Ieder hoofd bleek onbetrouwbaar, zelfs die hoofden welke men meende te kennen, en van wier steun men zich gouden bergen had voorgesteld. Nadat weder aan een militair het gezag in Atjeh was toevertrouwd, heeft men in dien geest eene nieuwe ondervinding opgedaan met den bekenden *Toekoe* Bait. In 1884 gelastte de Regeering, ten einde raad, en van oordeel dat althans een deel der bezetting van Atjeh dringend voor andere diensten beschikbaar moest komen, eene geconcentreerde stelling om Kota-Radja in te nemen, het overige gebied, waar men toch niets meer mede te doen wist, prijs te geven, en af te wachten, of men misschien later gebruik zoude kunnen maken van partijschappen[1] onder de Atjehers om althans een deel hunner aan onzen kant te krijgen.[2] In de eerste maanden van het volgende jaar was de geconcentreerde stelling voltooid; drie bataillons kwamen daardoor vrij[3], en men hoopte eindelijk rust te zullen erlangen; doch men zag spoedig in op nieuw in zijne verwachtingen te zijn teleurgesteld. Voortdurend moest aan de grens der geconcentreerde stelling worden gevochten, en ook

1) De zoogenaamde nationale en de Arabische partij, of, gelijk men ze ook wel eens noemt, de partij van de *adat* en die van de *oelama*'s.
2) Zie het Koloniaal Verslag van 1885 p. 3.
3) Zie Ibid. 1886 p. 3.

daarbinnen kon men niet zeggen, dat ooit de veiligheid heerschte, welke men in een altijd nog zoo sterk bezet gebied in redelijkheid had kunnen verwachten. In 1889 moesten, zelfs ten koste van belangrijke verliezen, de versterkingen worden veroverd, welke de vijand tegenover één onzer posten, Kota-Pohama, had opgeworpen. Thans is men sedert meer dan een jaar bezig, met behulp van den vroegeren verrader, *Toekoe* Oemar, te trachten het verlaten gebied wederom te bezetten. Ofschoon in den eersten tijd de uitkomst bevredigend scheen, bleek spoedig, dat het vechten bleef aanhouden.[1)] De eene partij onder de bevolking is al even weinig betrouwbaar als de andere.

De oorzaak van dit alles is, dat de Atjehers een volk zijn, hetwelk niet te regeeren is. Er zit niet meer verband in dan in een zandhoop. In de dagen der ergste ongebondenheid onder het burgerlijk bestuur, zeide een bevriend Atjehsch hoofd tot een ambtenaar, die hem gemoedelijk over den betreurenswaardigen toestand sprak: ‘Maar, Mijnheer, gij Hollanders zijt nooit tevreden! In vergelijking van ons nationaal bestuur vroeger, heerscht thans eene ongekende rust! Nu niet meer achter elk mijner landgenooten een schildwacht staat, en men een normalen toestand heeft ingevoerd, kan men het mij toch niet kwalijk nemen, dat mijne onderhoorigen tusschenbeide eens moorden en rooven. Dat ligt van ouds in hunnen aard!’ Zoo wij dan ook naar mijne meening schuld hebben, ligt de schuld daaraan, dat onze Regeering en onze plaatselijke bestuurders altijd den Atjeher voor beter hebben gehouden dan hij is, dat men steeds heeft gedacht, en velen met den heer Jacobs nog denken, dat er van hem iets te maken valt, en dat hij evenals elk Inlander op den duur de Europeesche lei-

1) Ter adstructie verwijs ik naar de, in den loop van dit jaar, gepubliceerde berichten omtrent Atjeh. Bijna geen rapport van den Gouverneur leest men, of er wordt in gesproken van min of meer belangrijke aanvallen op onze posten, ook weer niet aan den rand van ons territoir, maar even goed daarbinnen, voor zoover de bevolking daartoe de kans schoon ziet, en niet, gelijk in den omtrek van Kota-Radja, reeds vroeger was verdreven. Zie de Javasche Courant van 5, 16, 30 Januari, 16, 27 Februari, 13, 27 Maart, 10 April, 11, 22 Mei, 5, 19, 22 Juni, 20 Juli, 3, 17 Aug. Ook hier geldt de opmerking, dat ik slechts verwijs naar hetgeen is voorgevallen op de kleine plek, die wij in Groot-Atjeh bezet hebben, en dat ik hetgeen in de Onderhoorigheden voorviel buiten bespreking laat.

ding, mits zijne instellingen en zijne hoofden worden geëerbiedigd, zal leeren waardeeren, ware het slechts om de meerdere welvaart, welke hij daardoor geniet. Dit nu is m.i. onjuist. De Atjeher is een geboren anarchist, en de afwijking van zijn uiterlijk en zijn karakter van hetgeen elders in den Archipel wordt aangetroffen, laat zich gereedelijk verklaren door het hierboven reeds vermelde feit, waarop ook door den heer Jacobs wordt gewezen, dat het volk een mengelmoes is van allerlei naties. Een dergelijke hybridische oorsprong verklaart veel van hetgeen tot dusverre in het volkskarakter duister was. Zooveel is intusschen zeker, dat de hier bestreden onjuiste meening onzerzijds niet tegen, maar vóór ons karakter pleit, en dat, als men de zoo herhaaldelijk scherp aangevallen beslissingen der Indische Regeering omtrent Atjeh in het licht beschouwt van de omstandigheden, waaronder zij werden genomen, zij alleszins verklaarbaar, ja wat meer zegt, verantwoord waren.

Ditzelfde geldt ook van de ware aanleiding tot den Atjeh-oorlog, het Sumatra-traktaat van 1871. Ik heb nimmer behoord tot de bewonderaars van dat traktaat, omdat ik den daarmede samenhangenden afstand onzer bezittingen op de Kust van Guinea,[1)] welke materieele opofferingen die bezittingen ons later misschien ook zouden gekost hebben, als in strijd beschouw met de hoogere plichten, welke ons nationaal verleden ons oplegt. Maar aan den anderen kant mag niet worden vergeten, dat destijds niemand kon voorzien, welke vlucht de Afrikaansche belangen een tiental jaren later zouden nemen; terwijl eene eventueele bezetting van Atjeh door Engeland, welke anders onmogelijk op den duur zoude kunnen uitblijven, voor ons gezag op Sumatra ongetwijfeld al eene zeer bedenkelijke gebeurtenis zoude zijn geweest. Heeft het Sumatra-traktaat ons niet al de voordeelen gebracht, welke wij hoopten, en hebben in dit opzicht de toenmalige raadslieden der Kroon zich vergist, zoo was dit eene vergissing, welke onder de gegeven omstandigheden verklaarbaar was. Eene meer idealistische en historische politiek had toevallig ten deze betere vruchten gedragen; maar uit een

1) De samenkoppeling van het Sumatra-traktaat met den afstand onzer Afrikaansche bezittingen schijnt oorspronkelijk niet in de bedoeling onzer toenmalige bewindsliedén te hebben gelegen. De Engelsche regeering dacht er echter anders over. Zie E. Waal: Onze Indische finantiën, Dl. I, p. 68-71.

zuiver praktisch en materieel oogpunt was in 1871 het sluiten van het Sumatra-traktaat niet anders te beschouwen dan als eene verstandige daad. Alle vergissingen staan niet gelijk.

IV.

Quousque tandem? Hoe lang zullen wij ons door *toekoe*'s laten bedriegen, of ons blijven vleien met de ijdele hoop op eene *bona fide* onderwerping der bevolking? Van de onderwerping van Noord-Sumatra zijn wij nog ongeveer even ver af als voor twintig jaar. Ook de Atjehsche Sultans hebben nooit over geheel Noord-Sumatra geheerscht. Hun gezag, als men het zoo noemen mag, strekte zich nimmer verder uit dan tot het driehoekje, dat men Groot-Atjeh noemt, en tot eene zekere suprematie over de Atjehsche en Maleische nederzettingen aan de kust, de zoogenaamde Onderhoorigheden. Eene enkele van die Onderhoorigheden, b.v. Pedir, moge zich een 50 kilometers landwaarts uitstrekken, de overgroote meerderheid zijn vestigingen aan het strand of aan de mondingen der rivieren. Het eigenlijke binnenland, het plateau van Noord-Sumatra, gewoonlijk de Gajoe-landen genoemd, gehoorzaamt van ouds aan andere hoofden: het is niet door Atjehers bewoond, en noch de Sultans, noch wij hebben er ons ooit noemenswaardig mede bemoeid. Trouwens onze bemoeienis met de kuststaatjes is tot dusverre ook nog van weinig beteekenis geweest. Slechts in een tweetal, Pedir en Malaboeh, hebben wij een punt aan zee gelegen permanent bezet. In Samalanga en Telok-Samawé hadden onze onbeteekenende vestigingen altijd slechts een tijdelijk karakter. Wij hebben ons wijselijk in hoofdzaak bepaald tot handhaving, voor het uiterlijk althans, van onze suprematie door maritieme maatregelen. Ik laat die staatjes dan ook in dit opstel zoo goed als buiten beschouwing. De gedragslijn tegen hen staat tot die in Groot-Atjeh te volgen niet in rechtstreeksch verband, en eerst als Groot-Atjeh werkelijk onderworpen zal zijn, kan aan het uitoefenen van een meer beteekenenden invloed op de Onderhoorigheden worden gedacht.

Naar mijne meening nu kan, uit het in de vorige bladzijden gegeven resumé onzer afwisselende Atjeh-politiek, slechts ééne conclusie worden getrokken, namelijk dat de Atjehers een volk zijn, waarmede niets valt aan te vangen. Sedert ik hen

eenigszins heb leeren kennen, is bij mij de overtuiging gevestigd, dat elke soldaat te vergeefs in Atjeh zijn leven waagt, en dat elke gulden, aan de onderwerping van het volk besteed, weggeworpen is. De vraag, die indertijd zoovele hartstochten heeft opgewekt, of een civiel dan wel een militair bestuur de voorkeur verdient om de bevolking tot iets beters op te leiden, heeft mij steeds koud gelaten. Wil men toch een bestuur hebben, dat in den geest der Atlehers valt, zoo zoude het iets moeten zijn, dat wij ‘wanbestuur’ zouden noemen, en daartoe zoude zich natuurlijk noch een militair, noch een burgerlijk Gouverneur leenen. Voortgaan op den thans ingeslagen weg is evenmin raadzaam, als ééne der vroeger gevolgde richtingen gebleken is aanbeveling te verdienen. Men vergete niet, dat het tegenwoordig in praktijk gebrachte denkbeeld, om de Atjehers door de Atjehers te laten bestrijden, reeds in de jaren 1881 en 1882 is beproefd, en mislukt. De aanvankelijk verkregen betere uitkomsten met *Toekoe* Oemar bleken, gelijk wij zagen, nu reeds niet blijvend, althans niet afdoende te zijn. Is hij ter goeder trouw, en meenen wij hem het bestuur te kunnen overlaten, onder onze contrôle, maar niet onder den druk van eene overmachtige bezetting - en dat zal toch het einddoel moeten zijn -, zoo zal men zien, dat de oude wanorde weder in Atjeh begint te heerschen. Het zedelijk prestige, dat elk hoofd over zijne onderhoorigen moet bezitten om te kunnen besturen, is in Atjeh eene onbekende zaak. Van een hoofd, wiens gezag alleen geëerbiedigd wordt, voor zoover wij hem materieel steunen, heeft men niets dan last. Het is slechts een persoon meer om te beschermen. Spoedig zullen nieuwe *toekoe*'s zich als bendehoofden opwerpen, en hem verdrijven. De voorbeelden van Abd ar-Rahmân az-Zâhir en van *Toekoe* Bait zijn afdoende, maar lang niet de eenigen.

Eene nieuwe expeditie uitrusten is nutteloos. Men moet toch in den oorlog een doel hebben, en dit is hier niet aanwezig, omdat men met individueele handelingen en neigingen te doen heeft. Het zoude zijn alsof men zijn zwaard trok tegen een drom muskieten. Aan den uitslag uit een militair oogpunt twijfelt niemand; maar wat dan? Zoodra onze troepen de geheele Atjeh-vallei zullen zijn doorgetrokken, en alles tot schijnbare onderwerping hebben gebracht, zullen zij natuurlijk terugkeeren, en is men zeker, dat nieuwe benden zich uit de onder-

worpen bevolking zullen recruteeren, en het land afloopen als te voren. Eene voortdurende bezetting van die intensiteit, dat elke kampong van Groot-Atjeh onder het bereik van ons ge schut is, kan men toch in ernst niet verlangen. Het land is uit een staatkundig en economisch oogpunt zulk eene bezetting niet waard. En dit klemt te meer omdat het niet eene kwestie van enkele jaren zoude zijn, maar de bezetting minstens zoude moeten duren tot een geheel nieuw geslacht zoude zijn opgegroeid. Noord-Sumatra verlaten en onder de sfeer van invloed eener andere mogendheid brengen, zoude beteekenen het afdalen van het standpunt, dat wij tot dusverre als koloniseerende staat innamen, en daaraan kan dus evenmin worden gedacht. De gevolgen voor onze positie in Europa, en voor ons gezag in de overige deelen van den Archipel, zouden niet zijn te overzien. Een geheel terugtrekken naar het strand, daar eene versterking met een betrekkelijk klein garnizoen aanleggen, en overigens de Atjehers laten voor hetgeen zij zijn, zoude, na al het gebeurde, thans ongeveer op hetzelfde nederkomen, ofschoon het achteraf beschouwd wel zoo verstandig zoude zijn geweest, als wij ons daartoe in 1873 hadden bepaald. Had men toen geweten, wat men nu weet, ik twijfel niet, of men zoude dezen weg hebben gevolgd; wij zouden in Groot-Atjeh hebben gedaan wat wij te Pedir en te Malaboeh deden, en wij waren dan stellig in 1894 verder dan wij thans zijn, met heel wat minder opofferingen. Wat toen echter mogelijk was, is het op dit oogenblik niet meer.

Toen ik in 1880 en 1881 de eer had in eene ambtelijke betrekking Atjeh te bezoeken, rijpte bij mij een ander denkbeeld, dat ik destijds vruchteloos bij de machthebbenden trachtte ingang te doen vinden. In 1890 werd hetzelfde denkbeeld door mij kortelijk ontwikkeld in een opstel, in de Nieuwe Rotterdamsche Courant[1] geplaatst. Ofschoon dit opstel destijds wel eenigszins de aandacht heeft getrokken[2], zoo is het mij toch niet bekend, dat aan de praktische verwezenlijking bij de Regeering ernstig is gedacht. Nu er weder bijna een vijftal jaren zijn voorbijgegaan, en de zaken opnieuw geloopen zijn, als ik

1) Zie N.R.C. van 4 Maart 1890, 2e blad B.
2) Het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië drukte het o.a. in zijn geheel over. Zie Jaargang 1890, Dl. I, p. 209 en vv.

reeds tweemaal hebt voorspeld, acht ik mij verplicht op dit denkbeeld nogmaals terug te komen.

In korte woorden is mijn advies dan aldus: Aangezien van de Atjehers blijkbaar toch niets te verwachten is, en alle pogingen zijn mislukt, zoo verdient het aanbeveling het geheele wespennest, met inbegrip van *toekoe*'s, *oelama*'s en begaafde of niet begaafde *sadati*'s, langzamerhand naar het gebergte te verdrijven, en in de Atjeh-vallei eene andere bevolking te plaatsen. De geringe uitgestrektheid dier vallei en het betrekkelijk lage cijfer der Atjehsche bevolking maken zoodanigen maatregel volstrekt niet onuitvoerbaar, noch zelfs zeer bezwarend. Heeft de heer Jacobs gelijk, waar hij zegt, dat de bevolking zeer aan hare woonplaatsen is gehecht,[1)] zoo zal dit tevens de meest geschikte straf voor haar zijn, en is misschien de onderstelling gewettigd dat, als zij ziet dat wij met den maatregel een ernstig begin maken, de nog niet verdrevenen zich zullen onderwerpen in den zin, welken wij aan dat woord hechten. Het eenige gedeelte der Atjehsche bevolking, waarop het mij niet noodig voorkomt den maatregel toe te passen, is die der kampongs tusschen Kota-Radja en de zee gelegen. Deze immers heeft voor een goed deel van den aanvang af, zoo niet onze partij gekozen, dan toch zich tamelijk neutraal gehouden; zij is door de omstandigheden geheel in onze macht, en bovendien te zeer vermengd met onder onzen invloed in het land gekomen vreemde elementen, dan dat zij met de overige Atjehers op ééne lijn zoude kunnen worden gesteld. Overigens zouden Atjehers niet meer in ons gebied mogen worden toegelaten, noch tijdelijk, noch om zich te vestigen, dan krachtens individueel verkregen vergunning, telkens voor een bepaalden tijd te geven of te verlengen. Onderhandelingen met de Atjehsche bevolking of hare hoofden moeten verder tot het verledene behooren.

Het hier aangegeven denkbeeld zoude een begin van uitvoering moeten erlangen binnen het gebied van onze geconcentreerde stelling. Dat terrein, eenmaal ingenomen door eene vertrouwde Inlandsche of andere Oostersche bevolking, zoude de kern worden, van waaruit men verder ging. De nieuwe bevolking zoude zoodanig moeten worden georganiseerd, dat zij hare kampongs tot op zekere hoogte zelf kon verdedigen tegen

1) Dl. II p. 34.

kleine aanvallen der buiten de linie wonende Atjehers. Tegen aanvallen van meer belang zoude zij een natuurlijken steun vinden in onze bestaande posten, en omgekeerd de bezetting dier posten een niet te versmaden steun in haar. Thans daarentegen kan men de bewoners van geen enkelen kampong vertrouwen. Het doel ware het best te bereiken door een zeker aantal Inlandsche compagniën van ons leger in hun geheel in het land te vestigen, en in den vervolge het plaatsen in de militaire koloniën te beschouwen als een middel tot belooning van eervol ontslagen Inlandsche onderofficieren en manschappen. Eene organisatie in den geest van, maar daarom nog niet identiek met die welke in vroeger tijd in de Oostenrijksche, zoogenaamde Militaire Grenzen bestond, zweeft mij ten deze voor de gedachten. Die organisatie had wel sedert lang in Europa tegen de moderne legers geen nut meer, en is daarom verlaten; doch zij heeft ongetwijfeld haar nut gehad tegen de roofzieke bevolking der Turksche grensprovinciën, d.w.z. tegen een toestand van denzelfden aard, als waarmede wij op kleine schaal in Atjeh te worstelen hebben. Militairen, die tevens landbouwers zijn, en voor hunne diensten met gronden worden beleend[1)], vormen wel geene troepen, die beantwoorden aan het ideaal van een leger, maar zijn toch altijd beter dan met het hanteeren der wapenen geheel onbekende personen. De aard der Atjehsche kampongs eigent zich bovendien uitstekend tot eene individueele Inlandsche verdediging. Bij het verdrijven der bevolking zoude ik, hetzij in het voorbijgaan gezegd, hare kampongs niet willen vernielen, maar ze zooveel mogelijk sparen, om aan de nieuwe militaire kolonisten op onkostbare wijze dadelijk behoorlijke woningen te kunnen geven. De Inlandsche militaire koloniën zouden, ofschoon van de organieke sterkte van het leger afgevoerd, toch een weinig kostbaren en hoogst nuttigen gordel vormen om onze centrale positie. Het eigenbelang der kolonisten zoude op zich zelf reeds een voldoenden waarborg opleveren, dat zij niet zouden heulen met hunne Atjehsche naburen, wier huizen zij bewonen en wier gronden zij bebouwen. Het blijvend genot van een en ander zoude toch geheel afhangen van het op een afstand houden der vroegere bezitters en van de duurzame bevestiging van ons gezag. Elk Inlandsch

1) Op het eiland Madoera wordt thans de Barisan of Inlandsche militie voor een goed deel in land bezoldigd.

soldaat of onderofficier is wel geen man van staatkundig doorzicht; maar zoo dom is geen enkele, of hij ziet in den vroegeren bezitter van zijn huis en zijn akker zijn natuurlijken vijand. Bij koloniën, uit Ambonneesche of Afrikaansche soldaten bestaande, zoude bovendien de godsdienst een onoverkomelijke hinderpaal zijn tegen bevordering van de zaak der Atjehers. Ofschoon de geheele organisatie onder militaire leiding zoude moeten blijven, en de kolonisten ook onder zeker militair verband zouden moeten staan, de kampongs b.v. als compagnieën of onderdeelen daarvan zouden moeten worden bestuurd, zoo zoude toch van het denkbeeld om zoodanige compagnieën in het veld te brengen, anders dan als hulpbenden en in exceptioneele gevallen, moeten worden afgezien. Meer dan het verdedigen van hun kampong zoude niet van de kolonisten mogen worden gevorderd, en dientengevolge hunne exercitiën tot een *minimum* kunnen worden beperkt. Het doel namelijk, het erlangen van eene vertrouwde en niet geheel weerlooze Inlandsche of daarmede gelijk te stellen bevolking, zoude van zelf de mate hunner militaire oefeningen moeten bepalen. De kolonisten, willen zij niet een nieuwe lastpost voor ons blijven, moeten in de eerste plaats zich zelf kunnen onderhouden.

Het behoeft geen betoog, dat, naarmate dergelijke koloniën Groot-Atjeh bezetten, de taak van ons eigenlijke leger lichter zal worden, en meer hetzelfde karakter zal aannemen, als in andere gewesten. Nu is het leger in Atjeh uit een economisch oogpunt louter om zich zelf, en om hetgeen wij er hebben gebracht. Ons gezag handhaven over de inheemsche bevolking doet het niet, alleen reeds omdat wij over de inheemsche bevolking geen gezag in den waren zin uitoefenen. Met het stichten der militaire koloniën zal dit laatste anders worden. Eerst dan zal sprake kunnen zijn van eene vermindering der bezetting tot een normaal cijfer, d.w.z. tot een cijfer in verhouding tot de beteekenis van het gewest. Is Groot-Atjeh eenmaal tot rust gebracht, en vormt het de kern van ons gebied in Noord-Sumatra, dan kan er van eene meer actieve inmenging in de aangelegenheden der kuststaatjes sprake zijn. Groot-Atjeh kan ook eerst dan het uitgangspunt worden van nadere aanrakingen met het binnenland, met de Gajoes. Wat de tegenwoordige Atjehsche bevolking betreft, ik verwacht dat, als zij niet anders wordt dan zij is, als zij voortdurend blijft rooven

en moorden, ook in hare nieuwe woonplaatssn, zij het lot zal hebben der Roodhuiden in Noord-Amerika of van elk ander volk, dat zich tegen de beschaving verzet. Zij krijgt het dan niet alleen met onze kolonisten, maar ook met de Gajoes te kwaad; terwijl het in de rede ligt, dat bij eerstgenoemden onder verstandige leiding het begrip van *self-help* zich voldoende zal ontwikkelen, dat zij zich het overschot der Atjehers van het lijf zullen kunnen houden.

Een ander middel om de Atjeh-vallei langzamerhand van de Atjehers te zuiveren, en er eene andere bevolking te brengen, zoude kunnen bestaan in een beroep ten deze op de Europeesche particuliere industrie. Wij zouden dan het voorbeeld volgen, ons door de Oost-Indische Compagnie met de Bataviasche Ommelanden gegeven. Nadat namelijk die streken door de Compagnie, ‘met den zwaerde waren geconquesteert en in eygendom beseten’[1)], werden zij de verzamelplaats van eene bevolking, welke, wat moraliteit en ordelievendheid betreft, veelal in niet geringe mate aan de tegenwoordige Atjehers doet denken. De Compagnie heeft die landen, naarmate zich lief hebbers opdeden, eenvoudig bij perceelen, waarvan de grenzen niet eens altijd behoorlijk waren afgebakend, aan Europeanen, Chineezen of Inlanders afgestaan, onder toekenning van zekere heerlijke rechten op de bevolking, ja zelfs voor een deel van de justitie en politie aan de verkrijgers. Een zeer oppervlakkig toezicht, dat zij het in dit opzicht niet al te bont maakten, werd over hen uitgeoefend. Zij moesten overigens zelf maar zien hoe zij zich handhaafden, of zij met de aanwezige, vooral in den eersten tijd, schaarsche en vlottende bevolking overweg konden, dan wel of zij er eene andere wilde heenlokken. Dit is o.a., als ik wel ben ingelicht, de oorsprong van de Chineesche landbouwende bevolking in de afdeeling Tangerang. Slechts op eenige weinige plaatsen in de Ommelanden onderhield de Compagnie kleine garnizoenen, als steunpunten. Deze perceelen, in den aanvang alleen in den omtrek der hoofdplaats Batavia gelegen, doch sedert het midden der vorige eeuw over de geheele tegenwoordige residentie van dien naam verspreid, hebben, gelijk bekend, herhaaldelijk verandering van rechtstoestand ondergaan. Naarmate het perceelen gold, waarop reeds

1) Zie het traktaat dd. 19 October 1677 met den Vorst van Mataram gesloten.

eene bevolking van beter gehalte gevestigd was, ziet men bij den afstand zekere verplichtingen aan de verkrijgers opgelegd omtrent de eerbiediging van de rechten der opgezetenen op hunne bouwgronden. Wel werden ten deze vele teleurstellingen ondervonden, en niet zelden bleken de voorwaarden, waaronder de afstand had plaats gegrepen, in de praktijk onhoudbaar. Vooral in de eerste eeuw voldeed de afstand aan Inlandsche hoofden niet aan de verwachting; doch bij slot van rekening heeft de maatregel toch altijd ten gevolge gehad, dat de Compagnie nooit kostbare oorlogen in die streken heeft behoeven te voeren tot handhaving van haar gezag tegenover de daar gevestigde bevolking.[1)] Iets dergelijks zoude ook in Groot-Atjeh kunnen worden gedaan, natuurlijk met vermijding der door de Compagnie begane fouten. Er zijn nog wel in Nederland en in Indië energieke personen, die gaarne voor geringen prijs eene uitgestrekte bezitting van vruchtbaar land willen koopen, en die, als men hun maar de vrije hand laat, zich met eigen middelen zullen weten staande te houden. En mochten er zoodanigen niet in Nederland of in Indië zijn, zoo zal men ze toch stellig in Amerika of Australië wel aantreffen. Wat ten minste de Amerikaansche kolonisten tegen de Roodhuiden hebben moeten doen, is niet moeielijker dan de taak, welke hen in Atjeh zoude wachten. Er zal dan zeker weleens nu en dan een Atjeher worden doodgeschoten, wiens schuld niet *ad juris evidentiam* vaststaat; maar ik zie niet in dat dit erger is, ja wat meer zegt, ik vind dit wenschelijker, dan dat voortdurend zoovele dappere krijgslieden onzerzijds den dood vinden door de verraderlijke aanslagen van onzen vijand. Van twee euvels kieze men het minst erge. Waar men te doen heeft met een volk, dat het voeren van een eerlijken oorlog en het zich houden aan zijn woord, ook tegenover zijne tegenstanders, als ‘domheid’ qualificeert, een volk dat de toegestoken vriendschapshand tot dusverre nimmer heeft aangenomen dan om daardoor tijd te winnen om zich te herstellen, of eene gelegenheid te vinden om den ridderlijken tegenstander onverwacht te bespringen, is het al wel, dat men meer dan twintig jaren lang geduld heeft geoefend, en wordt het tijd zich niet meer te laten leiden door quasi-philanthropische gevoelens. Ethnologen,

1) Zie H.C. Pennink: Het Reglement van 28 Februari 1836 (Staatshlad No. 19), p. 12 en vv.

anthropologen of linguisten mogen zoodanig volk zeer belangrijk vinden, en het verloren gaan daarvan uit een wetenschappelijk oogpunt betreuren, de Nederlandsche Regeering heeft voor andere belangen te waken. Nu er eenmaal geen twijfel meer aan kan rijzen, met wat voor lieden wij te doen hebben, is het hoog tijd er mede te eindigen, niet door tegenover hen te handelen als zij tegen ons, en ook tot verraad en sluipmoord onze toevlucht te nemen, maar door, op grond van het recht van zelfbehoud, de eerlijke, zij het gewelddadige middelen te baat te nemen, welke de beschaving bezit om zich tegen de barbaarschheid te verdedigen. Men doet dit stellig niet voor zijn genoegen, maar toch met even gerust geweten, als waarmede men in Europa het anarchisme onderdrukt. Men handelt aldus niet individueel voor zich zelven, maar tot behoud van de gemeenschap, waartoe men behoort. De Christelijke beginselen schrijven wel voor vergevensgezind te zijn, maar niet ten koste van anderen. Zij vorderen evenzeer, dat men de goeden niet willens en wetens opoffert aan de kwaden, hetgeen men toch inderdaad doet door langer dupe te blijven van personen, die reeds meer dan voldoende getoond hebben, geenerlei vertrouwen waard te zijn. Liever eenige *toekoe*'s verdreven dan eene schaar der onzen aan het voortdurende gevaar bloot te stellen door hen of door huns gelijken in eene hinderlaag te worden gelokt, en roemloos gedood. Ik druk hier op, omdat juist onder mijne geestverwanten op staatkundig gebied wel eens de meening is verkondigd dat men, op grond van Christelijke beginselen, weinig ingenomenheid met onze pogingen tot onderwerping van Atjeh kon koesteren, ja van dien kant soms bijna de partij der *toekoe*'s in 's lands raadzaal werd getrokken. Ik kan mij met de aldus aan die beginselen gegeven interpretatie en praktische toepassing niet vereenigen.

Zoo menig overigens zeer bekwaam landsdienaar, die voor het eerst met de Atjehers in aanraking kwam, heeft slechts gelet op de vroeger dezerzijds gemaakte fouten, en daaraan, in stede van aan het volkskarakter, het voortdurende mislukken onzer gewelddadige of niet gewelddadige pogingen tot pacificatie geweten. Uit een licht verklaarbare eigenliefde heeft menigeen, die andere Inlanders kende, gedacht dat hij ook in Atjeh wel met goeden uitslag werkzaam zoude kunnen zijn. Intusschen lag de schuld dat er tot dusverre van het werk zoo weinig is

terecht gekomen, waarlijk niet aan de hooger of lager geplaatste arbeiders, noch aan de werktuigen, maar aan de grondstof.

Moge dit opstel er iets toe bijdragen, dat niet langer worde gezocht naar begane fouten van anderen, en dat een eind worde gemaakt aan de weinig verkwikkelijke Atjeh-zaak, door te zorgen dat wij met de Atjehers in den vervolge hoe minder hoe liever te maken hebben. Niet meer op hunne onderwerping, niet meer op hunne assimilatie, maar op hunne eliminatie moet onze politiek zijn gericht. Hunne verdrijving is daartoe het aangewezen middel; maar dat middel moet gepaard gaan met het opnieuw bevolken van hun land. Eerst daarna kan naar mijne innige overtuiging iets van Noord-Sumatra te recht komen, eerst daarna kan ons gezag, althans langs de kusten van het geheele eiland, als gevestigd worden beschouwd.

L.W.C. VAN DEN BERG.

Staat en Gemeenschap.

Τῶν φύσει ἡ πόλις ἐστί
ARISTOTELES.

I.

'Nog een korte spanne tijds' zegt Krabbe in zijne voortreffelijke inangureele oratie[1] en het geschilpunt dat in alle cultuurlanden op den voorgrond treedt, het geschilpunt omtrent den werkkring van den staat, zal weldra ook de praktische politiek geheel beheerschen.

Inderdaad, de wereld is vol van dezen geweldige, dien wij staat noemen. In woord en geschrift wordt geroepen om staatszorg, staatsbemoeing, staatssteun. Maar minder dan ooit zijn wij het eens over de vraag wat de staat is, wat hij vermag; en het is te vreezen, bij den snel wassenden stroom der democratie, dat hartstochten en driften, eerder dan de wetenschap geroepen zullen zijn, de belangrijkste vragen van het sociale leven te beslissen.

Toch wordt er hard gewerkt. Oeconomisten met Wagner aan het hoofd, trachten het door de school van Adam Smith en Ricardo verzuimde in te halen en door te dringen tot de beginselen die het staatsleven beheerschen. Staatsphilosophen - vooral in de school van Krause - zijn bezig de theorie meer in overeenstemming te brengen met onze meerdere kennis en ruimere inzichten; en vooral de sociologen - Spencer, Schäffle, Espinas, Giddings - ordenen langzamerhand het ontzaglijke materiaal van feiten dat van alle zijden wordt aangedragen.

Wat is het staatsbegrip?

1) Mr. H. Krabbe, De werkkring van den Staat. Groningen, J.B. Wolters. 1894.

De eerste vraag die zich aan ons opdringt is wel deze: welke eigenschappen hebben alle staten, die wij kennen, gemeen? Is er inderdaad een genus staat, gelijk er een genus mensch, of eik, of kristal is? Of geven wij ten onrechte één naam aan vele hetorogene verschijnselen?

Het is deze vraag vooral, die Krabbe zich ter beantwoording heeft gesteld.

'De veiligste weg,' zegt hij, 'om tot het staatsbegrip te komen is de raadpleging der geschiedenis. Onderzoek dus naar de functies die in verschillende tijden en landen op naam van den staat zijn uitgeoefend ten einde daaruit tot de kennis van zijn wezen te geraken.' Doch dit onderzoek is oppervlakkig niet bemoedigend; 'de ervaring op dit punt schijnt ons meer in verwarring te brengen dan dat zij het licht ontsteekt dat wij zoeken. Want schier geen onderwerp van lichamelijke of geestelijke zorg is er aan te wijzen dat niet deel heeft uitgemaakt of thans deel uitmaakt van het staatsbedrijf.' Aan den anderen kant weten wij dat er ook staten waren of staten zijn, die zich zorgvuldig van diezelfde functies onthouden die elders of in andere tijden bij voorkeur worden vervuld. 'De geschiedenis leert ons echter ééne bemoeing kennen, die van de vroegste tijden af altijd tot het staatsbedrijf heeft behoord.... rechtspraak en de daaruit voortvloeiende rechtsdwang zijn altijd door of op naam van den staat uitgeoefend.' In deze functie openbaart zich alzoo de werking der 'staatsgemeenschap.' 'Niet in het opzoeken en vinden van den inhoud van den rechtsregel, maar in het toekennen van bindend gezag aan dien inhoud ligt de functie om en waartoe de staatsgemeenschap er altijd is geweest. En van uit deze enkele maar zwaarwichtige functie heeft... dat gansche staatsbedrijf zich kunnen ontwikkelen, welks toenemende omvang tegenwoordig zoovelen voor het kostbare goed der vrijheid beducht doet zijn.' Tegenwoordig vindt het overheidsgezag ook zelfstandig de vormen van het recht; zelfbewust treedt het op 'tegenover de duizende naar recht hongerende belangen.' 'Maar het staatsbedrijf doelt altijd op dezelfde gemeenschap, de gemeenschap tot rechtsverwezenlijking. Het recht geldt niet uit krachte van zijn inhoud, maar door het gebod der overheid. Het is altijd de staat, die het recht, hem aangedragen of zelf door hem gevonden, gelding verschaft en daarmee zijn

verwezenlijking vaststelt of op zich neemt.' Al de werkzaamheden die de staat verricht, zorg voor onderwijs, kunst, wetenschap, brievenvervoer, muntslag, spaarbankwezen, ondersteuning van landbouw en veeteelt, dat alles is, een onmiddelijk uitvloeisel van zijn levensdoel: de rechtsverwezenlijking. Door dat levensdoel ligt de organisatie der gemeenschap in zijn handen. 'Aan die organisatie laat hij zich aanvankelijk niet verder gelegen liggen dan door, bij twijfel omtrent de rechtsvorm, het bindend gezag van een door gewoonte of overlevering aangewezen regel uit te spreken. Bij voortschrijding der cultuur begint hij deel te nemen aan de rechtsvinding.... En eindelijk aanvaardt de staat daartoe ook voor zich handelingsnormen ten gevolge waarvan hij de bevrediging van al die behoeften ter hand neemt, waarvan de vervulling, in het belang der gemeenschap, beter door hem dan door andere personen kan geschieden.'

De staat alzoo eene gemeenschap tot rechtsverwezenlijking! Is dit niet eene oude bekende? De staat is rechtsinstituut of rechtsorgaan: zeer zeker wij kennen dit begrip van ouds. Maar hoe verfijnd en veredeld wordt het ons hier voorgesteld! Onze oude gendarme heeft zijn tricorne aan den kapstok gehangen, hij is zelf wetgever en rechter en magistraat geworden. Hij is verjongd en gedraagt zich als een kind van zijn tijd.

Met de theorieën gaat het als met de instellingen; zij behouden namen en vormen, maar zij veranderen van wezen en inhoud. Onze geest verandert langzaam en de plooien van ons denken worden zelden geheel gladgestreken. Met veel inspanning voegen wij eene enkele serie van gedachten te saam, maar hoe zullen wij tegelijk vasthouden dat ingewikkelde net, geweven uit die talrijke op ieder punt zich vertakkende reeksen die uitstralen uit ieder nieuw denkbeeld dat zich vormt in ons bewustzijn? Vooral waar wij ons rekenschap trachten te geven van de verschijnselen der menschenmaatschappij, gevoelen wij spoedig de beperktheid en eenzijdigheid van ons denkvermogen. Want niet alleen zijn deze verschijnselen uitermate ingewikkeld, maar wij kunnen ze niet voor ons uitspreiden en bewaren en ter zijde leggen; niet met schroeven en retorten ze binden en scheiden. Het zijn geen dingen die wij betasten, maar voorstellingen, en altijd weer voorstellingen van een vervlogen en verwijderde werkelijkheid.

Door tallooze draden is deze theorie van den rechtsstaat met het denkapparaat van ons juristen saamgegroeid. Wie bemoeide zich met de theorie van den staat dan wij? Wat de staat is, doet, mag doen, zijn het niet vragen van staatsrecht? Zijn onze betrekkingen tot den staat niet betrekkingen van publiekrecht? Is de sanctie van onze gehoorzaamheid aan zijne bevelen niet de heiligheid van het recht? Is onze belastingplicht niet in laatste instantie eene rechtsverplichting? Is dat geheele samenstel van wetten en handelingsnormen dat de staat schept niet het rechtssysteem dat het rechtsbewustzijn der volken heeft voortgebracht? En indien de staat zijne bemoeiingen uitbreidt over belangen die een mondig man veelal zelf bestiert, weten wij deze staatsfunctie dan niet het best te kenschetsen als voogdij?

Maar het groote leven der volken stoort zich aan onze staatstheorieën al even weinig als de natuur aan onze hypothesen over de samenstelling der materie. Naar de behoeften en idealen van het oogenblik wijzigen zich de gewoonten en zeden en wetten, onmerkbaar maar gestadig. Naar onze voortschrijdende kennis, door de aanraking met vreemden, door nieuwe hulpmiddelen in den strijd met vijandige krachten, door nieuwe verkeerswegen en nieuwe symboliek, door het oprijzen van nieuwe lagen der bevolking en het wegzinken van oude geslachten en tradities verandert onophoudelijk het karakter der maatschappij. Instellingen verworden en nieuwe instellingen groeien op. En de nieuwe theoriën reflecteeren noodwendig de hervormde praktijk.

De staat van Locke moest een geheel andere staat zijn dan die van Hobbes en de staat dien wij construeeren moet er heel anders uitzien dan de staat van de groote radikalen uit de 18e eeuw. Alle sociale tradities schenen toen ziekteverschijnselen; tegenover de overwinningen der wetenschap taande het gezag der kerk, en de toenemende twijfel aan een goddelijke openbaring ondermijnde zelfs den grond der zedelijkheid. Het eenige wat overbleef was de kracht van den individueelen mensch. In zijn rede zag men de eenige macht, die hooger was dan de natuur; in *zijn* energie, in *zijn* levensdrang scheen de hoop te liggen der toekomst. De mensch moest alzoo het doel worden van alle menschelijk streven; *de* mensch scheen in de maatschappij de eenige realiteit. En

de staat had slechts één roeping: de vrijheid te waarborgen van *den* mensch. De staat moest niet anders zijn dan rechtsstaat en het recht zelf schrompelde ineen tot eene gelijkheidsformule van gelijke en vrije individuen.

Geheel anders in onze dagen. Wel is waar behouden de gelijkheids- en vrijheidstheoriën van de vorige eeuw nog hun volle levenskracht. Zij vinden, nog altijd zich uitbreidende in ruimer kring, weerklank in het bewustzijn der bedrukte massa's. En in de kunstwereld stralen de beginselen der Fransche revolutie in vervluchtigde lichtbeelden, gelijk de stof van Krakatau nog maanden na de uitbarsting onzen avondhemel heeft gekleurd. Maar toch ontkiemt allerwege op den ontwortelden bodem het nieuwe leven. Onbewust vormend werken de krachten die het nadenken nog loochent. Het is over ons als een instinct; wij worden gedreven tot organisatie en reorganisatie, tot vereeniging en corporatie; met nerveuse rusteloosheid maken wij wetten en reglementen; bouwstoffen aandragend voor het sociale leven der toekomst gelijk de mieren in een verstoord nest. De staat, pas teruggedrongen, herneemt, tastend nog, het verlaten terrein. Machtiger dan ooit door de ruimere deelneming der meer zelfbewuste volken aan zijn bestel, grijpt hij in het nieuwe leven, dringt de overmoedigen terug, beschermt de zwakken, verdeelt de risico, en stelt zich in het haastig gedrang aan allen tot gids. Voorwaar, deze staat die de arbiter wil zijn in de verschrikkelijke massale conflicten van het wereldverkeer; die wil staan als borg voor de kolossale ondernemingen die door het eene geslacht aangevangen, door het andere moeten worden voltooid; die gezondheid en onderwijs, wetenschap en kunst onder zijne hoede gaat nemen, aan handel, nijverheid en landbouw de voorwaarden wil verschaffen van ontwikkeling, - deze staat is een andere dan de oude rechtsstaat die zou zorgen voor de orde en vrijheid der burgers.

Het staatsbegrip van Krabbe omvat ook dezen modernen staat. De staat doet al deze dingen en blijft niettemin uitsluitend rechtsvereeniging. Hebben wij hier het wonder dat het grootere door het kleinere wordt begrensd? Of wordt een naam geschoven voor de opdringende gedachten en is ons begrip aan één zijde alleen bepaald door een rekbaar woord?

In fijne weldoordachte constructie is de sfeer des rechts verruimd. Het recht is ‘de handelingsnorm die uitvloeisel is

van de waarde van het gemeenschapsleven.' De functie van het recht wordt dientengevolge het organiseeren der gemeenschap. Meer: het recht omvat het geheele geestelijk leven, want alleen door en in de gemeenschap ontwikkelen zich wetenschap, kunst en zedelijkheid. 'De taak van den rechtsstaat is ten slotte geen andere dan zoodanige voorwaarden van het gemeenschapsleven te scheppen, als aan de ontwikkeling van het rijk des geestes bevorderlijk konden zijn;' 'dat cultuurdoel, geen ander, is in hoogste en laatste instantie het richtsnoer voor den staat bij de vervulling van zijn levensdoel.'

Ongetwijfeld is op deze wijze den staat een ruim veld gelaten; maar is de rechtsverwezenlijking die zijne functiën moest begrenzen niet zóó vervloeid in algemeene menschelijke doeleinden dat opnieuw aan zijn werkkring het bestek ontbreekt?

Mij dunkt inductief onderzoek brengt ons niet tot den rechtsstaat.

Reeds bij den aanvang staan wij voor een groote moeiclijkheid. Wat toch gaan wij vergelijken? Waar zullen wij die concrete *staten* vinden waaruit wij het staats*begrip* ons zullen vormen? Over eenige kenmerken dienen wij het eens te zijn voor wij ons inductiemateriaal kunnen verzamelen.

Naar het algemeene spraakgebruik, vertolkt door een buitengewoon wakkeren leek - Huxley -, is de staat de corporatieve autoriteit der gemeenschap. De definitie, voldoende voor de gewone levenspraktijk, is voor wetenschappelijk onderzoek èn intensief èn extensief te weinig bepaald.

Is de staat de gemeenschap zelve, zij het in eene bepaalde functie of tot een bepaald doel; of wel is de staat een zelfstandig wezen, door de gemeenschap in het leven geroepen of gedragen?

Het meest voor de hand schijnt de eerste oplossing. Voor de ouden - behalve wellicht voor Aristoteles - was de staat het georganiseerde volk; en de middeneeuwen brachten geen meerdere klaarheid. Voor de natuurrechtsphilosophen - Grotius Hobbes, Locke, Rousseau - was zeer zeker de maatschappij iets anders dan de staat, maar de beide begrippen bleven onverzoend naast elkaar. De staat was een vereeniging, een coetus, een consensus voor bepaalde doeleinden. Hij was dus in den tijd *na* de gemeenschap en na zijn ontstaan een deel van haar, eene vrucht, eene georganiseerde oasis te midden der maatschappij.

Bij de modernen vinden wij de hoogste ontwikkeling van dezen gedachtegang. De staat is - ook bij Krabbe - eene vereeniging die met talrijke andere vereenigingen de maatschappij vormt. De staat is weder geheel teruggezonken in de gemeenschap. Achter den staat ligt niets.

Toch schijnt mij deze geheele voorstelling verwerpelijk. - Volkskarakter en volksideaal zien wij veranderen bij onveranderden staat, en zonder innerlijke verandering des volks verandert de staatsvorm. Van buiten af wordt de staat niet zelden een passief volk opgedrongen, of valt de staat uiteen bij een intensief krachtig volksleven. Wij erkennen 'the state behind the constitution' als den blijvenden grondslag van 'the state in the constitution'[1]. De staat verkrijgt zoodoende een eigen bestaan schoon indirect van de gemeenschap afhankelijk. De staat wordt in de taal van sommige sociologen niet zelve gemeenschap, maar gemeenschapsorgaan. Naar de weloverdachte definitie van Schäffle is de staat het orgaan van de integratie der gemeenschap tot een wils- en machtseenheid. Door den staat wordt een in zichzelven rustend gemeenwezen bekwaam om te willen en te handelen. Ik zou er willen bijvoegen om na te denken en te waardeeren.

Doch gesteld wij zijn het eens dat de staat orgaan is der gemeenschap: dan rest de vraag van welke gemeenschap? Hebben wij, in den zin van Hobbes, te denken aan de effective meerderheid des volks, of moeten wij naar de denkbeelden van Wordsworth Donisthorpe in de effective meerderheid van iedere sociale groep, club of natie de grond zien van een staat? De gemeenschap is inderdaad alles behalve eenvoudig. De persoonlijkheid des menschen is veelvuldig deelgenoot in groepen van behoeften, belangen en doeleinden aan tal van individuen gemeen De meeste dier gelijkheidskernen zijn te vluchtig om te beklijven, te zwak om organen te vormen voor den collectiven wil. Maar andere zijn duurzaam en sterk genoeg om handelingsnormen in het leven te roepen en een gezag te vestigen dat zich handhaven kan. Langzamerhand echter verworden ook deze gemeenschappen in de groote beweging van het leven als de wielingen in een stroomend water; de gelijkheid

1) Deze onderscheiding is van Prof. Burgess. Het dubbele emplooi van betzelfde woord, staat, is uit historisch dogmatisch oogpunt zeer merkwaardig.

van belang, van karakter, van streven verdwijnt, en de persoonlijkheid sterft, hare elementen achterlatend tot bouwstoffen van nieuwe organismen.

Zien wij allereerst in onze onmiddellijke nabijheid dan moet het staatsbegrip ongetwijfeld in verband worden gebracht met de gemeenschap *des volks*, met die centrale gemeenschap die zich in den loop der tijden op een bepaald deel der aarde door gelijkheid van taal, geschiedenis, zeden en oeconomische belangen heeft gevormd en ontwikkeld. Doch ook zoo beperkt is er reden tot twijfel. Immers in het volk zijn tal van autonome lichamen, gewesten, gemeenten, waterschappen en andere van bepaald territoir onafhankelijke, maar niettemin met publiek gezag bekleede corporatiën. Moeten wij hier denken aan *deelen* van den staat? En dat niet alleen voor zoover deze ligchamen fungeeren als corporatieve staatsambtenaren, maar ook in zoover zij eigen gezag uitoefenen? Bevestigend wordt deze vraag niet zelden beantwoord, omdat zij afhankelijk zijn van de staatsmacht en door de staatsmacht hun bestier wordt gecontroleerd en beperkt. Is echter overmacht wel een stevige grond voor duurzame autoriteit? En was hun vorming veelal niet even zelfstandig, even spontaan als de centrale staatsmacht zelf? Inderdaad zij zijn - *eigenmachtige* persoonlijkheden omdat haar kern gemeenschap is. Zoolang die innerlijke eenheid van belangen, toestanden of doeleinden duurt *zijn* zij, erkend of niet; en door organisatie deelhebbend aan het sociale leven, ontleenen zij het recht op eerbiediging aan zich zelven. De centrale staatsmacht kan ze sparen of verkrachten maar zij worden daarom nog niet gewrochten van zijn willekeur.

Zien wij nu verder dan onze onmiddellijke nabijheid, naar de geschiedenis der statenvorming, dan ontwaren wij onophoudelijk herhaalde machtsverschuiving. Volkomen zelfstandige gemeenschappen komen saam, ze vormen samengestelde groepen door vrijwillig verbond of door onderwerping na strijd en geweld. Langzamerhand assimileeren zij, zij groeien ineen, de grenzen verflauwen, de centrale macht neemt toe, de oorspronkelijke gemeenschapsorganen verliezen hun oppergezag. Misschien worden zij autonome deelen van een oppermachtigen staat, misschien ook worden zij van stap tot stap gedesintegreerd en gaan onder in het grootere leven. En omgekeerd kunnen wij waarnemen hoe zich langzamerhand in homogene gemeenschap-

pen kernen vormen toenemend in belang en zelfstandigheid; hoe autonome deelen van een grooter verband zich losmaken; hoe het centrale gezag verslapt tot eindelijk de band scheurt en de oorspronkelijke eenheid volkomen is te loor gegaan.

Ditzelfde proces herhaalt zich op bijna iederen trap van ontwikkeling en op iederen trap van ontwikkeling vinden wij talrijke overgangsvormen van volkomen zelfstandigheid tot volkomen onderwerping.

De stammen der jagersvolken, meestal reeds samengesteld uit gentes en clans, vormen door een steeds vernieuwd knoppingsproces nieuwe eenheden, die later weder samen komen tot min of meer vaste verbonden. Op andere wijze doch naar hetzelfde beginsel splitsen zich de patriarchale herdersvolken in geslachten en ondergeslachten die groepsgewijze uiteengaan, de een links, de ander rechts. Weer later hetzelfde: de oorspronkelijke stammen lossen zich op in territoriale gemeenschappen en deze op hun beurt groeien langzaam samen, het bestuur vereenigt zich tot een meer centrale functie, de locale belangen worden doorkruist door belangen van beroep of bedrijf en zoo ontstaat de los samenhangende, zich geleidelijk consolideerende stad. In den veel verder ontwikkelden leenstaat gelijke beweging. Talrijke kleine territoriale gemeenschappen hebben alle dezelfde inrichting, dezelfde organen, maar langzamerhand wordt de aanvankelijk losse samenhang inniger. Organen gaan hier en daar ontbreken, functiën worden verwaarloosd, terwijl de centrale machten toenemen in omvang en gezag. Maar ook omgekeerd verliest de leenheer de leiding, hij draagt zijne functiën over op erfelijke ambtenaren en geleidelijk wordt de graaf: landsheer en vorst. En opnieuw bij de volken van onzen tijd zijn wij getuigen van het aloude schouwspel. Statenbonden worden omgevormd tot bondstaten, bondstaten gaan op in machtige rijken en omgekeerd ondermijnt de drang naar home-rule en autonomie de innerlijke eenheid des staats en drijft tot disintegratie van het eenmaal zoo hechte gezag.

Waar vindt gij in dit proces het tijdstip waarin de centrale macht staat wordt of ophoudt staat te zijn?

Ter bepaling onzer gedachten noemen wij - en te recht - den staat, overeenkomstig het spraakgebruik van onzen tijd dat samenstel van gemeenschapsorganen, dat onafhankelijk van

uiterlijke inmenging of contrôle, zelfstandigheid eischt en handhaaft. Doch indien wij gaan vergelijken en trachten door vergelijking te komen tot het staatsbegrip dan worden wij spoedig gewaar dat volkomen onafhankelijkheid niet is te vinden en in ons inductiemateriaal treffen wij formaties aan van allerlei rang, staten en deelen van staten; gemeenschapsorganen, die eens staten waren of eens staten zullen zijn.

Strekken wij nu ons onderzoek zoover mogelijk uit - wat zeker wel de meest aangewezen weg schijnt - dan is reeds dadelijk niet twijfelachtig dat de functiën die wij waarnemen slechts voor een klein deel met rechtspraak en rechtsanctie verband houden, terwijl niet zelden de handhaving van het recht in de hoede is gesteld van machten, wier werking verder reikt dan de betrokken gemeenschap. Zoo is - om enkele voorbeelden te noemen - in de oude dorpsgemeente de zorg voor den akker en voor enkele overgeleverde gebruiken veel meer dan de rechtsspraak het levensbelang dat voor alles wordt behartigd. Weder, toen in het begin der middeneeuwen nieuwe dorpen onder bescherming van wereldlijke of geestelijke heeren in het leven traden, lag bij hen, niet bij deze gemeenschappen de sanctie van het recht. Nog later, tijdens het gildewezen, waren het opnieuw andere belangen die in de steden naast de rechtspraak, maar niet om der wille van het recht door de besturen werden verzorgd: belangen van het handwerk, van het levensonderhoud, van onderlingen steun in ziekte en nood, van armenzorg, van vriendschap, van zedelijkheid in handel en wandel.

Doch ook, indien wij het oog richten naar de meer centraal-schijnende gemeenschapsorganen, worden wij weldra hetzelfde verschijnsel gewaar; en indien wij ons tot die grootere groepen zouden willen beperken, zouden wij niet alleen geen functionele grenzen vinden, maar het feit dat de organen van een aantal ondergeschikte gemeenschappen *wel* het recht wisten te handhaven zou reeds op zichzelf de onbruikbaarheid bewijzen van de rechtsverwezenlijking als onderscheidend kenmerk van den staat. Zoo had wel is waar, in oude tijden, de Koning rechtspraak, maar niet minder zelfstandig was de oorspronkelijke rechtspraak der dorpsgemeente. In vele gevallen, in Ierland b.v., Ysland en Scandinavie, was het zelfs niet de Koning maar de vertegenwoordiger van bepaalde geslachten van rechts-

kenners, die het recht had toe te passen en te sanctioneeren en eerst later werden rechtsmacht en krijgsmacht vereenigd in dezelfde hand. Ook gedurende de latere ontwikkeling van het leenstelsel bleef in een groot aantal gevallen de oorspronkelijke jurisdictie onaangetast en werd zij door den Koning of heer *erkend* en *bevestigd*. En in den bloeitijd van het Germaansche corporatieve leven ontsproot overal: in ieder gild, in iedere broederschap eene nieuwe jurisdictie die hare sanctie vond in zichzelve.

Aan den anderen kant belastten zich de centrale machten bijna zonder uitzondering met de zorg van de meest uiteenloopende belangen, zonder dat eenig spoor te vinden is dat zou wijzen op ontaarding of abnormale functioneering. Handhaving van eigen bestaan, zorg voor macht, gezondheid en welvaart, de instandhouding van feesten en gedenkdagen stonden in vele perioden der geschiedenis naast zoo niet boven de boemoeiingen voor het recht. Het centraal gezag was de handhaver der traditie, der rechtstraditie ongetwijfeld, maar ook der oeconomische en religieuse traditie. In de oude theocratiën vinden wij een volkomen centrale regeling van het geheele leven: hoe en wanneer de menschen zich zullen kleeden en baden, wat zij zullen eten en drinken, hoe zij hunne woningen zullen bouwen en den akker beploegen, wat zij leelijk zullen vinden en mooi, hoe zij zich zullen vermaken en hoe zij zullen bidden. En een gelijke zorg ontmoeten wij na het verval van het leenstelsel bij de westersche absolute monarchieën. De geheele reeks van bloedige oorlogen, die de geschiedenis ons boekstaaft, zijn van de vroegste tijden af tot den huidigen dag toe, oeconomische of godsdienst-oorlogen; oorlogen voor de verwezenlijking van het recht mogen voorkomen, zij zijn zeker niet meer dan zeldzame uitzonderingen.

De werkkring van den staat blijkt alzoo volkomen onbepaald te zijn door eenige algemeene functioneele grens Wij moeten de grens van zijn bemoeingen blijkbaar niet zoeken in een principieel en generiek verschil. Die grens kan alleen liggen in het naar tijden en omstandigheden afwisselend karakter der gemeenschap zelve. Haar aard en omvang bepaalt de taak van hare organen. Naar mate de gemeenschap zelve zich ontwikkelt en in verschillende groepen is gedifferentieerd is ook de sfeer der representatieve machten anders getrokken. De staat

in ruimer of enger zin neemt de rechtsverwezenlijking ter hand, omdat en in zoover de gemeenschap zelve rechtsgemeenschap is, maar hem staan andere belangen even na, omdat en in zoover de gemeenschap een gemeenschap is van andere belangen; van welvaart, godsdienstig streven, zedelijke idealen, een gemeenschap van gelijkgezinden in kunst en wetenschap.

Hij bezorgt deze belangen *omdat* het gemeenschapsbelangen zijn en omdat hij deze belangen beter vermeent te dienen dan de individuen wier denken en gevoelen de gemeenschap vormen, beter ook dan de organen der grootere of kleinere gemeenschappen die binnen zijn gebied leven of zijn gebied gelijk met andere omvatten. Wanneer deze voorwaarden gaan ontbreken, wanneer of de innerlijke eenheid ten aanzien van een of ander belang verdwijnt of het gezag en het inzicht zijner ambtenaren, dan krimpen vroeger of later de staatsfunctiën ineen om zich weer uittezetten bij een ontwaken van het gemeenschapsleven tot nieuwe idealen of van de overheid tot grooter regeervermogen.

II.

Geheel anders dan door Krabbe in zijne bovenbesproken oratie werd het staatsprobleem gesteld door zijn ambtsvoorganger Oppenheim in de hoogstbelangrijke en doorwrochte studie waarmede deze in Leiden zijn ambt aanvaardde[1].

Gelijk men zich toch eenerzijds de vraag kan stellen: welk staatsbegrip moet ik mij vormen uit eene vergelijking van de concrete staten? kan men anderzijds onderzoeken, welke eigenschappen of kenmerken gevonden worden in het staatsbegrip die door vergelijking met andere natuurverschijnselen aanleiding kunnen geven tot het formuleeren van wetten van ontstaan en ontwikkeling. Deze laatste vraag gaat blijkbaar een schrede verder dan de vorige en moet van het beperkte gebied van het staatsrecht overleiden op het breedere ofschoon naulijks ontgonnen terrein der sociologie.

Wat is de staat?

1) Mr. I. Oppenheim. De theorie van den organischen Staat en hare waarde voor onzen tijd, Groningen, J.B. Wolters. 1893.

Maaksel of natuurprodukt? Te vervormen naar ideale patronen of groeiend naar vaste wetten. Van af Plato - indien wij de sophisten buiten rekening laten - is deze vraag op verschillende wijzen en verschillende gronden beantwoord Plato zelf schijnt te hebben getwijfeld ofschoon hij door zijn ideaalstaten de vader is geworden van een gansche rij van staatsmodellen zich uitstrekkende door de eeuwen heen tot op onzen tijd. Aristoteles daarentegen vertegenwoordigt de groeitheorie en eerst in onze dagen begint een grootere kennis van geschiedenis en natuur dezen grooten denker der oudheid in het gelijk te stellen.

De vraag waar het op aankomt is alzoo deze of de staat een produkt is van willekeur of wet en het schijnt mij van belang haar wel te onderscheiden van deze andere vraag of de staat analogieën vertoont met het individueel organisme.

Inderdaad zijn deze analogieën zoo opvallend dat zij nauwelijks door den nadenkende kunnen worden over het hoofd gezien. Het komt er echter op aan de *beteekenis* van deze analogie te bepalen.

Zij kan immers bloot toevallig zijn en de opmerking der gelijkenis heeft dan alleen aesthetische waarde; zij kan ook het gevolg zijn van bewuste of onbewuste nabootsing der menschen, gelijk een beeldhouwer of bouwmeester zijne motieven ontleent aan de natuur maar zelf de schepper blijft van zijn werk. Maar zij kon ook een dieperen grond hebben en voortspruiten uit de werking van gelijke of gelijksoortige, aan 's menschen bewust streven onttrokken krachten. Veelal noemt men allen die aan deze analogieën zekere waarde toekennen, met één naam: verdedigers van de organische staatstheorie. Een misbruik, want zóó teekent de naam niet maar verwart.

Plato en Aristoteles beiden hebben de analogie opgemerkt en ieder op zijne wijze toegepast. De groote individualistische staatsphilosophen van de 17_e en 18e eeuw zien eveneens - en overdrijven de overeenkomst van den staat met den mensch. Toch was voor hen de staat gemaakt en kon vermaakt worden naar beter model. Hobbes ziet in den staat een kunstmatigen mensch, waarvan de soevereine macht de kunstmatige ziel is, de magistraten de kunstmatige gewrichten, belooning en straf de kunstmatige zenuwen zijn. Rousseau noemt de wetgevende macht het hart, de uitvoerende macht de hersens van den staat.

Later rijpten andere denkbeelden. Vrijheid en recht bleven nog altijd de doeleinden van den staat en de vergelijking van den staat met het organisme werd niet prijsgegeven. Doch de beteekenis van deze vergelijking werd geheel anders. Geïnspireerd door de wijsbegeerte van Fichte, Schelling en Hegel zocht men vooral in Duitschland het staatsbegrip los te maken van menschelijke willekeur en stelde den staat voor als een geestelijk product van dezelfde krachten die in de stoffelijke natuur zich openbaren. Op abstracte redeneering gegrond, naar eene methode in lijnrechten strijd met het zich in de natuurwetenschappen meer en meer baanbrekende empirisme, bleven deze theorieën in de lucht zweven en de analogie die men in het licht stelde was vaag en gekunsteld, soms zoo overdreven dat men nu moeite heeft ze te behandelen als proeven van ernstig wetenschappelijk onderzoek.

De terugslag van het valsch vernuft waartoe overigens uitstekende staatsrechtsleeraars zich lieten verleiden, gepaard aan een gemis van zekere bardiesse in het denken, daarbij afkeer van wijsgeerige beschouwingen en ‘mannetjes in de maan’; in één woord de praktische leukheid die de in hoofdzaak voldane mannen van '48 kenmerkt, deed de organische staatstheorie in discrediet geraken. Waar de analogie nog opgemerkt werd is zij van zuiver ideële waarde. Zeer zeker aan een staatsverdrag mag men niet meer denken: niemand heeft nog ooit een kopie gevonden. Maar het is ijdel naar andere gronden te zoeken. De staat is nu eenmaal de staat, een nuttige instelling voor de behartiging van het publiek belang en, mits in goede handen, een waarborg voor den vooruitgang. - Het is wellicht de grootste verdienste der socialisten dat zij ons geprikkeld hebben om over deze ondiepten der gedachtenwereld heen te komen.

Interessant is het te zien hoe Oppenheim, die menigen fraaien gang naar dieper water maakt, toch blijkbaar nog niet uit de branding is. Hier en daar schijnt het dat de analogie van den staat met een individueel organisme voor hem niet meer is dan een beeld.

Hij beperkt de vergelijking tot ‘de anatomische zijde’; wat hem daarbij bovenal treft is dit dat het organisme zich aan ons oog vertoont ‘als een nauwkeurig begrensd lichaam, van hetwelk de deelen hunne eigenschappen slechts in verbinding

met het geheel kunnen bewaren, het geheel alleen bij normale samenhang der deelen kan voortbestaan.' 'Nauwkeurig hetzelfde treft ons in den staat, in zijne betrekking tot zijn deelen en omgekeerd, in de verhouding der organen van het staatsgezag tot de burgers en van deze tot hem.' De organische staatstheorie is geen 'natuurwetenschappelijke hypothese maar een kostbare, eene zelfstandige staatsrechterlijke grondgedachte.' 'De waarde van het staatsbegrip is bovenal gelegen (in) het vermogen de behoeften van den tijd, van de ontwikkeling, die niet stil staat, te verstaan en daaraan voldoening te schenken.' Men moet zich wapenen 'tegen het verwarren van de analogie met de werkelijkheid' men moet 'de uitwerking van het beeld niet buiten de grenzen' voortzetten.

Onmiskenbaar is deze angstvalligheid voor een deel het gevolg van vereering en pieteit voor leermeesters en voorgangers, maar anderdeels moet zij toch ook worden toegeschreven aan het feit dat Oppenheim, evenals Krabbe meer jurist dan socioloog, de sociale verschijnselen geprojecteerd ziet op het venster waardoor hij gewoon is de wereld in te kijken. Doch de staat speelt bij de ontwikkeling der maatschappijen wel een belangrijke maar toch een ondergeschikte rol. De staat is een partieel verschijnsel, alleen te begrijpen in verband met andere uitingen van den socialen levensdrang. In den staat te zien, niet een levensuiting of levensorgaan, maar een zelfstandig levend organisme moet den kalmen waarnemer moeielijk gelukken.

Intusschen is het niet twijfelachtig dat Oppenheim, ten spijt zijner terminologie, tot den grond der dingen heeft doorgetast. Wanneer hij zijne gedachten den vrijen loop laat dan wordt dat organisme dat hij ons eerst wil vertoonen als een kadaver toch een machtig levend ding. Dan is het niet meer de anatomie die onze aandacht moet trekken maar levensverschijnselen in de volle beteekenis van het woord; want 'in niets gelooft de organische theorie zoo heilig en vol vertrouwen als in den groei van den staat.' 'De staat ontwikkelt zich met die geleidelijkheid, die den groei van alle levende wezens kenmerkt.' Die ontwikkeling 'laat zich niet wringen in iedere begeerde richting,' maar evenmin kunnen eeuwige reehtsbeginselen de hervorming tegenhouden, want 'het ontwikkelingstijdperk der organismen kent geen absoluten stilstand.' Het 'organisme staat' heeft 'zijn zelfstandige levensgrond' maar wordt niet

geboren door ‘spontane generatie.’ De veelomvattende staatsbemoeiing is het kenmerk van een lager ‘sociaal type’ omdat, ‘in de ontwikkelingsgeschiedenis van alle organismen, opklimmende van lager tot hooger, vooruitgang met toenemende differentieering van bouw met vermeerderde verdeeling en onderverdeeling van arbeid hand aan hand gaat.’ Maar anderzijds dient rekening te worden gehouden met het feit ‘dat het organisme niet normaal voortbestaan kan ten zij zijne samenstellende elementen, in engeren en ruimeren zin, in gezonden toestand verkeeren.’

Dat alles beteekent heel wat meer dan het vaststellen van gelijkenis. De staat is hier geworden natuurproduct en als grond voor de erkende analogie wordt blijkbaar aangenomen de heerschappij van wetten die gemeen zijn aan sociale en individueele organismen.

Inderdaad is deze stelling niet gewaagd meer. Onze kennis van de natuur, van de ontwikkeling der levende wezens en van de maatschappij is in den laatsten tijd verbazend vooruitgegaan en hoe langer hoe meer wordt het duidelijk dat de maatschappij geen uitzondering vormt op de overal aanwezige continuiteit van orde en wet. Het is ook juist deze continuiteit die ons bij het zoeken van aanknoopingspunten tusschen de uiterst ingewikkelde sociale verschijnselen en de overige natuur het eerst het oog doet wenden naar het dierlijk organisme.

Het is niet te verwonderen dat zij die het eerst dit glibberig terrein hebben betreden zich tevreden moesten stellen met algemeenheden. Het was een groote schrede vooruit dat men kon aantoonen dat zeer algemeene wetten, die in de verschijnselen van het individueele leven zich openbaren, ook bij het ontstaan en de ontwikkeling der maatschappijen doorblinken. Maar het spreekt van zelf dat men daarbij niet kon blijven staan. Men heeft hoe langer zoo meer, de overeenstemming aanvaardende, de aandacht gevestigd op de punten van verschil. Men heeft begrepen dat het voor eene verklaring der sociale verschijnselen bovenal aankomt op de formuleering der specifieke sociale wetten. Hoe verder de sociologie zich heeft ontwikkeld, hoe meer zij haar gebied heeft afgebakend en hare problemen heeft geformuleerd, hoe meer ook de klove is toegenomen tusschen haar en de wetenschap der biologie waaruit zij is gedifferentieerd.

De *verwantschap* tusschen de beide groote groepen van feiten - organische en sociale - is met eene nog altijd ongeevenaarde volheid van détail het eerst en het best in het licht gesteld door Spencer. Het individueel organisme en de maatschappij komen volgens hem blijkbaar hierin overeen:

1°. dat zij beginnen als kleine agregaten en onmerkbaar in massa toenemen: sommigen zelfs in die mate dat zij eventueel tienduizendmaal grooter zijn dan in den aanvang; 2°. dat zij, terwijl hun bouw in den aanvang zoo eenvoudig is dat zij worden beschouwd als ongeorganiseerd, in den loop van hun wasdom een voortdurend toenemende complexiteit vertoonen; 3°. dat, ofschoon in hun vroegeren onontwikkelden toestand bij hen nauwelijks eenige onderlinge afhankelijkheid der deelen bestaat, hun deelen geleidelijk onderling afhankelijk worden en wel in zoo groote mate dat de activiteit en het leven van ieder deel alleen mogelijk wordt gemaakt door de activiteit en het leven van de overige deelen, en 4°. dat het leven en de ontwikkeling van een maatschappij onafhankelijk is van en veel langer duurt dan het leven en de ontwikkeling van een der samenstellende eenheden, die ieder voor zich geboren worden, groeien, arbeiden, voorttelen en sterven, terwijl het politieke lichaam uit hen samengesteld geslachten na geslachten overleeft, toenemend in massa, volledigheid van bouw en activiteit van functiën.

Het is hier de plaats niet om verder in bijzonderheden af te dalen en aan te toonen hoe deze algemeene overeenstemming tusschen de beide groepen van verschijnselen zich telkens opnieuw op de meest frappante wijze openbaart. Bovendien moet worden toegegeven dat de verleiding groot is om wanneer men eenmaal dezen weg heeft betreden, zich door oppervlakkige overeenkomsten te laten meesleepen tot gewaagde conclusiën; en zeker hebben zelfs mannen als Spencer of Schäffle zich niet altijd van overdrijving onthouden. De gelijkstelling b.v. van de zenuwen met de telegraafdraden of van de bloedlichaampjes met het geld kan waarschijnlijk den toets der kritiek niet doorstaan.

Maar zulke misgrepen kunnen de beteekenis niet ontnemen aan tal van onomstootelijke feiten die onmiskenbaar wijzen op de nauwe verwantschap tusschen de biologische en sociale verschijnselen. Ik geloof dan ook niet dat er één

socioloog van beteekenis is die niet in hoofdzaak aanneemt dat de maatschappij aan gelijksoortige wetten onderworpen is als de levende natuur.

De maatschappelijke verschijnselen zijn ook niet, zooals voortreffelijk werd aangetoond door Espinas, uitsluitend eigen aan het menschdom: zij zijn integendeel een constant verschijnsel op alle trappen van het dierlijk leven. Iedere sociale diersoort heeft even vast en even constant haar eigenaardige sociale vormen, als haar eigenaardigen lichamelijken bouw. Zoo weinig verschillen in waarheid de beide groepen van verschijnselen dat men bij de lagere diervormen nauwelijks in staat is uittemaken of men met een individu of met een societeit te doen heeft en van af dit gemeenschappelijk uitgangspunt ontwikkelen zich de rij der individueele organismen en der sociale groepen ieder zelfstandig maar toch zoo dat hoe hooger het sociale dier op den zoölogischen ladder staat, hoe hooger ook in waarheid de sociale organisatie, die in onveranderlijke vormen, zoodra de voorwaarden aanwezig zijn, wederkeert, tot bij den mensch de hoogste vorm van individualiteit en tevens de hoogste vorm van maatschappij wordt gevonden.

Hoe treffend echter de verwantschap tusschen beide groepen moge zijn, niet minder treffend is het verschil. Schier onmerkbaar bij de laagste vormen van het dierlijk leven, worden de verschilpunten, opklimmende van organisme tot organisme en van societeit tot societeit, eindelijk zóó groot dat wij den mensch vergelijkende met de menschen-maatschappij niet meer, zonder de woorden geweld aan te doen van tweeërlei organisme kunnen gewagen. Wanneer de maatschappij een levend wezen mag worden genoemd dan is het ongetwijfeld een levend wezen van hooger orde.

Een paar voorbeelden mogen dit duidelijk maken.

Terwijl het levend weefsel, waaruit een individueel organisme bestaat, eene continueele massa schijnt te vormen, zijn de levende elementen eener maatschappij verspreid over een gedeelte van de aardoppervlakte en bewegen zich van de eene plaats naar de andere. Dat wij hier met niets anders te doen hebben dan een gradueel verschil blijkt zoodra wij ons herinneren dat continuiteit in onze wereld inderdaad niet anders is dan continuiteit van oorzaak en werking. De schijnbaar continueele massa van het levend weefsel is in werkelijkheid niet

continueel. De cellen, om niet verder te gaan, worden omgeven door een medium dat de beweging overbrengt; en evenzoo wordt in de maatschappij de continuiteit verzekerd door bewegingen van de lucht of andere tusschenstof. Maar langzamerhand, naarmate de maatschappij ontwikkelt, wordt de rol die deze anorganische massa in het sociale leven speelt grooter en belangrijker. Het goederencomplex wordt steeds grooter en bewegelijker en hoe langer hoe meer worden de functiën, die eerst door de levende elementen zelven worden verricht, overgedragen op de levenlooze natuur of op levende wezens van lager orde.

De natuur wordt hoe langer hoe meer doelmatig vervormd; duurzame, zelfstandige hulpmiddelen ontstaan van bescherming en verkeer in toenemende complexiteit en zelfs de ideeën, idealen en intuities worden ter bewaring en voortwerking op verre geslachten toevertrouwd aan gewrochten die den tijd beter trotseeren dan het menschelijk bewustzijn. De natuur wordt in allerlei vormen het vehikel in tijd en ruimte waardoor menschen met menschen in verbinding staan. Teekens en symbolen worden gevonden als representaties van gedachten en gevoelens en geheele reeksen van gewaarwordingen worden aan de natuur toevertrouwd om later en elders gelijke gewaarwordingen te wekken of tot daden te prikkelen. Taal, schrift en kunst worden steeds meer gedifferenteerde verbindingsmiddelen en een grootsche techniek van assimilatie, industrie en transport verzekert in toenemende mate 's menschen vermogen en de ontwikkeling der maatschappij.

Een ander niet minder belangrijk verschilpunt, vooral tegenover de physische theorie van Spencer, door Lester F. Ward, Fouillée, Schäffle, de Greef, ontwikkeld, is dit, dat terwijl wij ons de verbindingen in het organisme steeds voorstellen als physische verbindingen, de betrekkingen in de maatschappij door ons worden verklaard als geestelijke verschijnselen. Ook dit verschil is niet zoo onoverkomelijk als het oppervlakkig mag schijnen. Want wanneer wij in opklimmende reeks ons de sociale verschijnselen in het dierenrijk willen verklaren gaan wij uit van zuiver physische redeneering; langzamerhand moeten wij ons gebrek aan kennis aanvullen met psychische verklaringen tot wij eindelijk met onmerkbare overgangen, alle termen van stof en beweging hebben laten vallen om in

termen van geest en bewustzijn gelijksoortige verschijnselen en gelijksoortige wetten te formuleeren. Het is mogelijk dat wij in het eene en het andere geval slechts twee zijden beschouwen van dezelfde zaak, maar zeker is die identiteit tusschen geest en beweging nog niet gevonden, en kan het slechts leiden tot verwarring indien wij de wereld van motieven en idealen zouden willen verklaren als een stel van stoffelijke oorzaken en gevolgen.

Hoe verder de socioloog doordringt in de ingewikkelde problemen van de maatschappij hoe meer ook in zijne verklaringen het geestelijke element op den voorgrond treedt. In de meer oorspronkelijke vormen van menschelijke samenleving zijn het bovenal physische invloeden die de sociale formaties schijnen te bepalen: geographische gesteldheid, klimaat, flora en fauna; en toch moeten ook dan reeds deze invloeden worden omgezet in termen van bewustzijn; moet de geestelijke reactie worden ingezien om de beginselen te verklaren die de eerste sociale aggregaten te zamen houden: behoeften, nabootsing, sympathie en hulp, moed en trouw, oplettendheid en nadenken. En ofschoon deze physische invloeden in de verdere ontwikkeling van het menschelijk geslacht voortdurend een belangrijke rol *blijven* spelen, wordt toch hoe langer meer voor ons onderzoek het *innerlijk* leven ontrold en worden de psychische reacties, in steeds toenemende complexiteit, zoo gewichtig dat de physische invloeden die wij bespeuren geheel op den achtergrond treden.

En niet alleen dat de psychische verschijnselen hoe langer hoe meer onze aandacht in beslag nemen naarmate wij hooger maatschappelijke vormen bestudeeren; het blijkt ook een karaktertrek van den socialen vooruitgang dat de complexiteit der verschijnselen hoe langer hoe meer haar oorsprong vindt in ons bewustzijn. Het bewustzijn ontwikkelt en differentieert gelijktijdig met de maatschappij. Het wordt ruimer, omvat grooter tijdvakken en grooter ruimte. De veranderingen en hervormingen zijn meer en meer gewilde en voorziene veranderingen en hervormingen, op den voet gevolgd door langduriger teruggang of grooter teleurstelling. Hoe langer hoe meer wordt het physisch samenhangend geheel vervormd tot een psychisch organisme en het psychisch organisme tot eene bewuste organisatie.

En hieraan knoopt zich vast een derde punt van verschil, waarvan dunkt mij de beteekenis te veel wordt over het hoofd gezien. Immers, de samenstellende elementen van het sociale lichaam zijn niet eenvoudige zeer weinig sensitieve wezens, maar op hun beurt hoog ontwikkelde met een hoogen graad van bewustzijn begaafde organismen. De organische arbeidsverdeeling heeft dientengevolge een ander karakter dan de sociale, hyperorganische arbeidsverdeeling. Want de functiën der zeer eenvoudige levenselementen van het organisme zijn eeu volledige uiting van hun physisch bestaan. Tusschen functie en bestaansvoorwaarden is een directe overeenstemming. Daarentegen reikt het menschelijk leven oneindig veel verder dan de speciale functie die het individu in de maatschappij verricht. Door voortdurende arbeidsverdeeling wordt de individueele functie meer en meer gespecialiseerd, maar tegelijkertijd wordt het sensitieve leven meer omvattend en het geheel van bereikbare doeleinden grooter. Zeer belangrijk zou het zijn om de oorzaken van deze afwijkende bewegingen op te sporen. Waarschijnlijk komt het mij voor dat daarbij een groote individueele variabiliteit, gepaard aan een betrekkelijk hoog ontwikkeld geestelijk leven, een voorname rol speelt. Maar zeker is dat door de vermeerderde aanraking van individuen rudimenten van gevoelens en capaciteiten *bewaard* worden, die anders door specificatie van het individu zouden verloren gaan, als van geen onmiddellijk belang voor de speciale individueele levensverrichtingen. Gelijksoortige rudimentaire behoeften in verschillende individuen vinden groepsgewijze hunne verzorgers. Het geestelijk leven breidt zich uit als eene breede persoonlijke ondergrond van beperkte werkzaamheid. De heerschappij der menschen over de krachten der natuur, over de belemmeringen die tijd en ruimte hem stellen, wordt steeds grooter en tegelijkertijd groeit de onderlinge afhankelijkheid in intensiteit en in complexiteit. Tot verreikende macht wordt zoodoende het individu opgevoerd en naarmate de kring van zijne behoeften zich uitbreidt, neemt ook zijn denken en gevoelen toe in omvang en wordt omgekeerd de speciale functie waartoe hij in staat is, belangrijker voor de maatschappij. Zoo ontwikkelt zich onafhankelijk van de arbeidsverdeeling of inderdaad als eene arbeidsverdeeling van hooger orde eene geestelijke gemeenschap in talrijke min of meer afhankelijke en

zich kruisende kringen. Dezelfde persoonlijkheid splitst zich en draagt een deel van de talrijke grootere persoonlijkheden die de gemeenschap met anderen in het leven roept. Niet als in de organismen staan de groepen der individuen naast elkaar maar zij doordringen elkaar. Hetzelfde individu leeft meer en meer met alle anderen, is niet alleen voor, maar in anderen, en zijn streven: het volle menschzijn, is inderdaad het medeleven met de gezamenlijke menschheid.

Zoo is dus het menschelijk leven evenzeer verwijderd van het individualisme als van het organisme. De maatschappij is geen samenstel van individuen, naar de voorstelling der liberale oeconomie en der meeste zoogenaamde socialisten. De maatschappij is niet, naar het overigens zinrijke beeld van Huxley, te vergelijken met een chemische synthese, wier eigenschappen de krachten voorstellen die niet onderling zijn geneutraliseerd. Want juist deze oorspronkelijke zelfstandigheid der samengaande en weder scheidende deelen bestaat bij de in gemeenschap levende menschen niet. De atomen van zuurstof en waterstof die in hunne verbinding vormen het watermolecuul blijven voor en na de vereeniging zuurstof en waterstof. Maar de mensch wordt in gemeenschap geboren en sterft als gemeenschapswezen. In zijne complexe persoonlijkheid is de gemeenschap een onafscheidelijk element. Zijn bewustzijn is gemeenschapsbewustzijn en hij is evenzeer product als oorzaak der maatschappij. Hij heeft de gemeenschap in zich van geslacht tot geslacht, van eeuw tot eeuw, en deze met de gemeenschap belaste was nimmer alleen individu, noch is als individu te denken.

Maar even onjuist is ook die andere voorstelling van het diepere socialisme, van Plato en Fichte en Rodbertus, dat den mensch maakt tot niets anders dan orgaan, tot werktuig van een boven hem zwevende orde, dat hem verloren doet gaan in eene opslurpende eenheid. Want iedere persoonlijkheid moge zich uitbreiden en naar alle zijden vertakken, zij blijft behouden een kern van bewustzijn die niet geassimileerd is met eenige gemeenschap hier op aarde, haar eigen karma, de telkens vernieuwde bron waaruit het sociale leven opwelt en waarin het geheim ligt van zijn jeugd en kracht. Juist in de gemeenschap wordt het individueele leven vrijer. Hoe hooger de gemeenschap, hoe machtiger het individu. Niet alleen de men-

schenmaatschappij maar de geheele dierenwereld leert ons deze les. Variabiliteit is de beste voorwaarde van gemeenschapsontwikkeling gelijk omgekeerd de gemeenschap weder de voorwaarde is voor de ontwikkeling van sterk gedifferenteerde personen. Ja, wij mogen, nog een schrede verder gaande, concludeeren dat de functie en het doel van het sociale leven juist is de vorming en de uitbreiding der persoonlijkheid, als kennend, liefhebbend en aanschouwend wezen, gelijk omgekeerd het individueele leven in zijne ontwikkeling en vooruitgang de oorzaak is van eene steeds meer complexe, gelijk steeds meer geestelijke maatschappij.

Te ver zou het hier voeren om na te gaan welke bijzondere wetten van ontwikkeling, welke bijzondere krachten de sociologen meenen ontdekt te hebben. Veel is, ook bij belangrijken vooruitgang, in deze jonge wetenschap nog wankel. Maar niet gewaagd schijnt de bewering dat de conclusie waartoe reeds eene voorloopige inductie ons had geleid ten volle door breeder sociologisch onderzoek wordt bevestigd. De functiën der gemeenschapsorganen hangen eenerzijds samen met het wezen en het karakter der gemeenschap die zij vertegenwoorgen maar anderzijds zijn zij afhankelijk van deze voorwaarde dat werkelijk representatieve individuen aanwezig zijn, bekwaam om in te grijpen in de omringende realiteit en begaafd met deze intuitie in het karakter der gemeenschap, met dat echte gemeenschapsgevoel dat de grootste egoïst in hooger mate deelachtig kan zijn dan de beminnelijkste der menschen. Ieder sociaal orgaan, van af de stier die zijne kudde aanvoert tot den sterk gedifferenteerden uit tal van gecoördineerde individuen samengestelden menschenstaat toe, heeft tweeërlei taak: luisteren als het ware naar de gemeenschap, de gemeenschap vertolken; en luisteren naar de buitenwereld om de belangen te kunnen regelen die hem zijn toevertouwd, om de gevaren te voorzien, de middelen te beramen om ze af te weuden, om te leiden naar het gemeenschappelijk doel.

De functien van den staat betreffen alzoo noch alleen het recht, noch alleen de vrijheid noch zelfs alleen de cultuur. Maar als centraal orgaan van de volksgemeenschap behartigt hij *overeenkomstig de beschikbare krachten* alle belangen en ook geene andere dan die de gemeenschap van allen omvat. Hoe hooger echter het sociale organisme is gedifferenteerd, hoe meer de wer-

king van den staat eene indirecte wordt, hoe meer hij bovenal het orgaan wordt van dit gemeenschapsbelang, dat eene coordinatie en subordinatie eischt van alle bijzondere gemeenschapskringen. Overal in de geschiedenis der maatschappij zien wij een vooruitgang van een eenvoudige aggregatie tot associatie - verbond en samenwerking - en van associatie tot coöperatie - arbeidersverdeeling en beleid. - In een groot aggregaat vormen zich kernen van associatie, en in een groote associatie kernen van coöperatie, of wel, bestaande associaties of coöperaties komen samen en vormen op nieuw aggregaten en associaties van hooger orde. In beide gevallen echter is de vooruitgang deze dat de groepen worden gecoördineerd gelijk in vroeger stadium de individuen. Hoe geringer de directe invloed van den staat behoeft te zijn, hoe gezonder het sociale wezen, hoe meer ook de dirigeerende krachten zich kunnen wijden aan die verreikende en steeds meer indirecte voorwaarden van vooruitgang die gevonden worden in groote werken van wetenschap en kunst en in kostbare ordening der natuur.

Voorzeker indien andere organen ziek worden of hun diensten weigeren dan kan het de roeping worden van het centrale orgaan om in te springen en zelf in het algemeen belang de *speciale* gemeenschap te handhaven en te bestieren; om zelf door het plastisch vermogen waarover hij beschikt te herstellen en des noods op nieuw te scheppen. Maar veelomvattende rechtstreeksche inmenging van het centraal gezag, zij het als bestier, als wetgever of rechter, blijft niettemin het kenteeken van een laag sociaal type of het kenmerk van tijdelijk abnormale toestanden of eindelijk het teeken van sociaal verval. Het leven is gezond en krachtig, wanneer telkens nieuwe gemeenschappen zich openbaren, naar den aard van hun duurzaamheid en doel als vereeniging of corporatie, en organen vormen in staat om speciale belangen te kennen en te behartigen. Indien echter het centraal gezag, zij het monarch of menigte, uitsluitend wil heerschen, wil wetgeven en recht spreken, verstoort het in zijn almachtswaanzin al deze vormen van het vrije gemeenschapsleven en maakt in zijn gelijkheidsdrang het land tot een troostelooze vlakte waar nergens schut is tegen de wervelwinden der tirannie.

III.

Vinden wij alzoo dat de maatschappij evenals het organisme behoort tot de producten der natuur, anderzijds moesten wij bij voortgezet onderzoek erkennen dat de sociale verschijnselen producten zijn van onze eigene onbewuste werkzaamheid en zelfs van onzen wil. Natuurproduct en maaksel tevens. Maar het een of het ander naarmate van het standpunt waarop wij ons plaatsen, en zonder dat wij een klove kunnen ontdekken tusschen natuur en maatschappij.

Want wanneer wij ons de maatschappij voorstellen als een product van ons handelen, dan mogen wij niet vergeten, dat deze geheele wereld waarin wij leven grootendeels eene hypothese is van ons voorgeslacht. In onze onmacht tegenover de oneindigheid die aan alle zijden ons omringt, in de volkomen onmogelijkheid om ook maar een korten tijd te zien in de toekomst, handelen wij en moeten wij handelen naar zekere zeden en gewoonten, die de resultante zijn van de millioenen waarnemingen van onze voorouders. Maar juist evenzoo is de wereld van onze voorstelling, een voorloopige wereld die ons geslacht zich heeft gevormd, heeft afgedeeld in waarnemingen door bepaalde, waarschijnlijk in ons eigenbelang gedifferenteerde, zintuigen; die het verder ordent naar denkvormen gehuld in de symbolen eener taal in onkunde gevonden en onbewust voortgebouwd.

Eenerzijds hebben zich gevormd bepaalde voorstellingen, die voor ons de wereld zijn geworden, anderzijds bepaalde reacties op de waardeering, die wij onophoudelijk maken van de ons omringende natuur. Noch het een noch het ander kunnen wij anders dan uiterst langzaam veranderen. Beide zijn het resultaat van eindelooze erfelijkheid, waarbij ons bewustzijn en de geringe omvang van ons leven wegzinken als een druppel in den oceaan. Zelfs de volkomen wetenschap van de onjuistheid onzer voorstellingen wijzigt die voorstellingen zelven niet. Wij zien nog altijd de zon opgaan en ondergaan en nog altijd den stok gebroken in het water. En evenmin kan het bewustzijn van het rationeele van zekere handelingen ons karakter veranderen. De gewoonten gaan hun eigen weg; de wil staat niet in dienst van de voorstelling, en eerst langzame er-

varingen van de handeling zelve en hare gevolgen verandert schier onmerkbaar de karakters.

Gelijk het is met het karakter van het individu is het echter ook met de zeden van het volk en gelijk het is met de individueele voorstellingen is het met de gezamenlijke voorstellingen. Niet slechts zoo, dat zekere voorstellingen en gewoonten bij groote individueele verschillen door de samenleving gelijk zijn geworden, maar zoo, dat in het gemeenschappelijke leven voorstellingen ontstaan niet alleen in het bijzonder maar in het algemeen belang en evenzoo handelingsnormen, die voor de gemeenschap van gewicht zijn meer dan voor den handelenden mensch. De gemeenschapsbelangen worden naast de individueele belangen richtsnoer voor ons handelen en denken.

De gemeenschappelijke wilsreacties zijn een deel van ons karakter. Het is de inspraak van ons hart, de aanhankelijkheid aan de plaats onzer geboorte, de liefde voor het vaderland, de eerbied voor het menschelijk leven, die onze daden besturen, evenzeer als de zorg voor onze individualiteit of die hoogere idealen van waarheid en schoonheid en godsvrucht, die gemeenschap en individu beiden omvatten.

Zeker bij de vorming van karakter, voorstellingen en waardeeringen speelt ons bewustzijn een rol, die voortdurend in belangrijkheid wint. Toch is ons bewustzijn niet meer dan eene flikkering, op zijn best een voortijlende lichtkring boven den in gewoonten en tradities vastgeklonken mensch. En onophoudelijk slaat onze bewuste activiteit weder neer tot dwingende normen. In den loop der sociale ontwikkeling wordt het bewustzijn voor een belangrijk deel gemeenschapsbewustzijn: wij weten niet alleen, wat wij zelven willen denken en nastreven, maar wij weten tevens wat anderen denken, willen en nastreven. En dit gemeenschapsbewustzijn kan door cumulatie van krachten geweldige werkingen in het leven roepen; toch is het ten slotte slechts een klein deel van ons gemeenschappelijk geestelijk leven.

Noch hij die boven de menigte uitblinkt, noch die menigte zelve kunnen de zeden en tradities zetten naar hun hand. Zeden en aanschouwingsvormen keeren zich ten slotte tegen ieder individueel streven met elementaire onbreekbare macht. Noch de wet door enkelen opgedrongen, noch de waarheid door enkelen gezien, veranderen het wezen des volks, evenmin als een ezel een mensch wordt al had hij Socrates tot stalknecht.

Maar aan den anderen kant wijzigt zich, ofschoon onmerkbaar, van stap tot stap de gemeenschap. De kennis met moeite verzameld, daalt langzamerhand in den voorstellingskring der bevolking en de veranderde voorstellingen eischen nieuwe gewoonten. Talrijke ervaringen telkens opnieuw getoetst aan de nieuwe werkelijkheid wijzigen den maatstaf van onze waardeeringen en prikkelen tot nieuwe reacties. En de hoogere zedelijkheid van enkelen, nagebootst door telkens meerderen vormt nieuwe zeden. Gemeenschappen smelten weg en andere groeien en na langer of korter tijd is weder het waardeerings- en handelapparaat der menschheid geadapteerd aan de nieuwe wereld van voorstellingen, die de wetenschap haar had ontsloten. Deze bewegingen zijn uiterst verschillend in duur en om vang. Van dag tot dag duiken nieuwe voorstellingen op, die tot nieuwe gewoonten leiden om beide na een kort bestand te verdwijnen. Maar evenzoo zijn er voorstellingen, uitvindingen, ontdekkingen, die bewegingen na zich sleepen over de geheele wereld en acties en reacties inleiden van eeuwen lang; overslaande van het eene gebied op het andere en wijzigende het geheele aanzien der maatschappij. Zoo was het gebruik van het vuur, zoo het temmen van vee; zoo de ploeg en het wiel; zoo het gemunt geld; zoo stoom en electriciteit.

Ook deze wereldhervormende vindingen zijn in het leven getreden, zonder dat in de verte hare beteekenis werd vermoed. Alle gevolgen zijn ingetreden met onmerkbare overgangen door millioenen en millioenen onbewuste aanpassingen.

De langzaam vermeerderende omvang van het menschelijk bewustzijn doet echter, eenerzijds de bron van een intensiever leven, anderzijds grooter gevaren voor rustigen vooruitgang ontstaan. Want de macht, die het bewustzijn ontleent aan de snelle nabootsing, die de verbeterde verkeersmiddelen mogelijk maken, staat hoe langer hoe minder in gezonde evenredigheid tot den nog steeds beperkten individueelen gezichtseinder.

De mensch leert plannen maken van ver reikende gevolgen, die hij in het werk zet door den hefboom van het gemeenschappelijk bewustzijn. De wereld begint dan in volle bewustzijn evoluties, wier gevolgen niet worden overzien en die zoodra zij in botsing komen met's menschen constitutie, onvermijdelijk moeten eindigen in reusachtige teleurstelling en verval.

De overgangsperioden zijn het moeielijkst. Wanneer de ken-

nis is vooruitgeijld en wetten en zeden niet meer passen in de nieuwe wereld, waarvoor men zich plotseling geplaatst ziet. Dan gevoelt de mensch bovenal behoefte om zich zelf te zijn; wij komen dan in opstand tegen de conventie; wij verfoeien dan de ketenen der traditie en willen in eigen bewustzijn de harmonie herstellen, die de zeden niet meer geven en de wetenschap heeft verstoord.

Maar wij kleine menschjes kunnen niet strijden tegen de goden. Door donkere gangen van emotie en passie en symbool keeren wij terug niet tot een hooger en zelfstandiger leven, maar tot onbewuste, oudere, onvolmaakter sociale verbindingen. Overal waar wij teruggrijpen naar onze individualiteit brengt de drang zelf van ons streven ons naar de gemeenschap. Ieder wil in zich zelven de maat vinden van alle dingen, want hij gevoelt berusting noch bevrediging bij de regelen, die zijne ouders steunden bij de tegenspoeden van het lot. Maar de moeite en de druk van het leven drijven tot samenwerking en de bangheid van den strijd leert onderwerping aan vreemde macht en nieuwe regelmaat. De overvloed zelve brengt het gevoel van diepe leegte en het verlangen om door gaven en arbeid volheid en verzoening te vinden met zich zelf.

Uit het rag van ons individueel streven weven wij te zamen het geweten der toekomst. Waar wij het verst los zijn van het verleden omarmt ons te inniger de gemeenschap ons omgoochelend met eeuwigen schijn.

Gelukkig indien wij tot het bewustzijn komen, dat wij kinderen zijn, en de driestheid, waarmede wij onze systemen opbouwen van moreele en sociale hervorming niet leidt tot gevaarlijke proefneming.

Maar anderzijds leide het besef van onze onmacht noch tot moedeloosheid noch tot plichtverzuim. Want de dienst van het groote leven verruimt onzen geest en onze waarde vinden wij in de afstraling van het ons verre maar altijd benaderde licht. En te midden van een zee van wijfeling stelt de man van karakter zijn wil en de gezonde staat beveelt waar de wordende zeden zoeken naar standvastigheid en steun.

P.W.A. CORT VAN DER LINDEN.

Erotische dialogen van Plato.

De Phaedrus.

Misschien is het een illusie, doch ik verbeeld mij, dat eenige van Plato's dialogen min of meer populair zijn, in zoover als hun naam algemeen bekend is en een bepaalde gedachte aan dien naam verbonden. De Phaedo met de onsterflijkheid, het Symposion met Eros, de Republiek met den ideaalstaat, - ik geloof, dat het niet alleen literatoren zijn, die deze namen kennen en deze zaken er aan verbinden, doch ook die wijdere kring van lezende en denkende menschen, dien men het beschaafde publiek noemt.

Doch zoo ik in deze meening dwaal, ik maak mij geen enkele illusie over de populariteit van den Phaedrus. Deze dialoog aan vele literatoren bekend als een wonder van schoonheid, verloren is hij voor de algemeene cultuur, en ik geloof niet dat de poging van Allard Pierson voldoende zal zijn om hem weder levend te maken, al mag Pierson er in geslaagd wezen voor een oogenblik zijn lezers het gevoel te geven, dat er een gedicht bestaat, voor hen, die het kennen, de bron van een uiterst schoon en uiterst zeldzaam genot.

Ook van mijn poging stel ik mij niet méér voor: er zal in den Phaedrus zelf wel een oorzaak zijn, die het belet heeft ook maar een legendarische populariteit te verwerven, en indien dat zoo is, dan zal het ook wel waar wezen, dat men het niet verder brengen kan dan een voorbijgaande belangstelling er voor op te wekken.

Als objectief mensch moet ik zoo oordeelen en er bij berusten, doch als subjectief wezen verwonder ik mij eenigszins over den loop der zaken en betreur dien. Als subjectief wezen,

vind ik dat de Phaedrus in de eerste plaats onder Plato's werken moest bekend zijn, al was het maar bij gerucht, als het groote poëem over de liefde, als een der schoonste en zuiverste uitingen van den idealist Plato, want het is juist als idealist dat Plato een naam heeft nagelaten, waaraan een legende verbonden is.

Als idealist, als de dichter van het idealistische sprookje, ons aller schoonsten droom. Want er leeft in ons allen een droom, een sprookje over wat wij allen meenen dat wij moesten wezen, en vaak ten onrechte ons zelf verbeelden in werkelijkheid te zijn. Het is de droom over de gedachte, dat wij goede menschen zijn, kinderen van een goddelijken vader: aan ons hoogste genot is de stof vreemd; wij verlangen ons gansche leven de zuivere genietingen der ziel, en verafschuwen al wat in dissonantie is met die genietingen. Edel zijn wij en onbaatzuchtig, hooghartig en waarheidlievend; valschheid en afgunst zijn verre van ons, en gaarne vertrouwen wij anderen; wij willen, wat wij hebben, niet voor ons zelven bewaren, gaarne geven wij aan anderen er van, en vooral hem, dien wij onzen vriend noemen; vriendschap is een onzer schoonste deugden en wat van ons is, is ook van onzen vriend; wij zijn niet wraakzuchtig, wij weten dat de wraak niet hem betaamt, die een god tot vader heeft, wij weten dat de wraak niets beter maakt, en naar het goede enkel verlangen wij; van al onze aandoeningen is de liefde de schoonste: zij komt onmiddellijk van god en brengt ons tot hem; en de liefde eeren wij als geen ander iets.

Zóó is het sprookje, zóó is de droom, die in ons allen leeft en onze meening over ons zelven en vooral over anderen bepaalt. Niemand, of hij zou verheugd zijn, indien allen inderdaad voor een groot deel naar dien droom leefden; niemand die in zijn binnenste niet gelooft, dat te leven naar dat sprookje het beste is. Het is het sprookje, dat schoone gedichten voedt, hymnen op den schoonen droom; het is het sprookje, dat de romantiek van het leven geeft, aangename bedrieging, zoete verwarring en vermenging van de werkelijkheid met den droom; het is het sprookje, dat cynisme en satire verwekt door de tegenstelling van droom en werkelijkheid; het is het sprookje, waarvan Plato de dichter is en dat hij op zijn manier tot werkelijkheid heeft willen maken.

Plato was er de dichter van, doch geheel en al uitgevonden heeft hij het niet. Want de droom bestond, het sprookje leefde bij zijn ras en bepaalde daar als bij ons véél van de overtuiging over wat een mensch behoorde te zijn en te doen. Als bij ons was het voor allen een visioen, aangenaam om aan te denken; als bij ons tevens een vertelling door de meesten bewonderd en door haast niemand verwezenlijkt; als bij ons was het een vertelseltje door velen geminacht en voor kinderpraat gescholden, omdat zij er de praktijk niet van zagen. Iedere Helleen hoorde gaarne Homerus zeggen: ook een flink man mag van meening veranderen -, doch het is niet gemakkelijk dadelijk een voorbeeld te noemen van een man, die grifweg zijn ongelijk bekende; vele Hellenen juichten den redenaar toe, die zeide: wraak nemen betaamt den mensch niet -, doch de wraakneming werd er niet minder streng om uitgeoefend. Daarom zeide de praktische man onder de Hellenen: luister niet naar zulke praatjes, die alleen goed zijn voor kinderen; een man moet zorgen, dat hij zijn weg door de wereld vindt en zich staande houdt met alle middelen, die door de wet niet verboden zijn; doet hij dat niet, dan is hij geen man doch een lafaard.

Toch, al kwam er van het sprookje in de praktijk weinig terecht, het leefde als een vaag besef en bij brokken uitgesproken als spreuken in het bewustzijn van het Helleensche volk, en dit vage besef heeft Plato verscherpt en uitgedrukt en tot den achtergrond van zijn drama's gemaakt.

In de Republiek wordt het gesprek grootendeels gevoerd tusschen Socrates en twee der voortreflijkste Atheners, eigen broeders van Plato. De discussie handelt over de braafheid. Wat moeten die jongelieden leeren van hun meester? Hoe men braaf moet zijn? Of de braafheid op zichzelf een geluk is of om de materieele voordeelen, die zij geven kan? In 't minst niet. Deze uitnemende Glaucon en Adeimantus zijn er volkomen van overtuigd dat de braafheid het schoonste ding ter wereld is; het stuit hun tegen de borst, dat de voordeelen op aarde of hier namaals er iets mede te maken zouden hebben; zij kunnen er niet bij berusten dat macht recht zou zijn; maar één ding ontbreekt hun: zij kunnen hun geliefde theorie niet bewijzen, en zij bidden en smeeken Socrates om toch niet heen te gaan vóór hij hun getoond heeft, dat de ideale braafheid

wel degelijk een bewijsbaar geluk is, en zonder vermoeidheid luisteren zij uren lang naar Socrates' zware redeneeringen en hooge fantasiën.

Zoo was het: de uitnemenden verlangden het sprookje waar te maken, en die het sprookje bespotten, zij deden dat uit ongeloof in de macht der menschen om het te realizeeren, niet omdat zij het niet schoon vonden. Allen te samen erkenden zij het in de aanbidding van hun grootsten god, want Zeus, ongeveer zooals Homerus hem geeft, Zeus was de vorstelijke held van het sprookje en werd door een ieder bewonderd.

Plato vond het sprookje in vele fragmenten leven, hij verzamelde de brokken, maakte er één geheel van, en als dichter van dat geheel werd hij de idealist die legendair is.

Zeer zeker is het Plato's eigen natuur geweest, die hem gevoelig maakte voor dit ethische idealisme van zijn volk, doch zeker ook viel het hem maklijker om het te zien en op te vatten, omdat hij het als daad belichaamd vond in dien éénen zuiveren en toch ongewonen Helleen, in Socrates.

Want Socrates had zich ten doel gesteld om te leven volgens de leer, die theoretisch door een ieder bewonderd werd, en door niemand haast in praktijk gebracht. Hij was de onveranderlijke eerlijke; hij de getrouwe aan zijn woord; hij de ware vriend; hij de niet-afgunstige; hij verkoos den dood boven een onvrij leven; hij maakte de rede meester van den hartstocht; hij koos de genietingen van geest en van ziel, hij handelde naar zijn leer.

Zoo was Socrates wat iedereen vond, dat iedereen behoorde te wezen, en zich toch niet begrijpen kon dat iemand zijn wilde. Zoo was hij de zuivere zoon van zijn ras en toch door de meesten niet gezien in zijn grootheid, en door enkelen slechts begrepen, en onder die enkelen vooral door Plato.

Daarom is het werk van Plato zoowel de verheerlijking van het idealistische sprookje van zijn ras als de apotheose van Socrates. Wat Zeus was als held van den droom, dat was Socrates als held van het levende gedicht.

Doch zoo Socrates en Plato niets anders gedaan hadden dan leven naar het sprookje en het dichten, het poëem van Plato ware een ander geworden dan het thans is, en waarschijnlijk een gemaklijk te begrijpen werk, in plaats van een lectuur die slechts ten koste van veel inspanning kan genoten worden.

Want Socrates en Plato hebben een nieuw element in de oude fabel gebracht, Plato is niet alleen de dichter van een aan allen verwant idealisme, doch tevens de woordvoerder van een aan Socrates en hem in 't bijzonder eigene overtuiging, en die overtuiging is: het streven van den mensch moet zijn om wijsgeer te wezen. Niet een man, die van zijn nadenken gebruik maakt om de zorgen des levens gering te achten, - dat is een zeer kostbare bijzaak -, doch een man, die door de kracht en de onafgebroken inspanning van zijn denken zijn geest in nauwe aanraking brengt met de onvergankelijke werkelijkheid, waarvan de zichtbare wereld enkel een afschaduwing is.

Voorzeker zal er in de fabel altijd gesproken zijn van waarheidsliefde, doch vóór Socrates en Plato is de waarheidsliefde niet opgevat in den zin van streven naar zekere kennis over de voor den geest slechts bereikbare werkelijkheid. Socrates was de eerste, die naar begripsbepalingen zocht. Hij zelf waarschijnlijk ook, en Plato zeker, werden getroffen door het feit, dat men bij het denken en redeneeren altijd uitgaat van bepaalde opvattingen over de dingen, en dat de redeneering slechts kracht heeft wanneer men goed beseft, welke die opvatting is, omdat men dan alleen zeker kan wezen zelf altijd dezelfde opvatting te gebruiken en dezelfde ook als anderen; omdat dan alleen de redeneering werkelijk de redeneering over een bepaalde zaak is. Moeilijk is het een goede bepaling te geven, moeilijk een juiste omschrijving te vinden, doch slecht of goed omschrijven, men maakt onwillekeurig gebruik van een zekere opvatting, bepaling, omschrijving, en de strenge denkers kennen in hun redeneering één beteekenis aan het woord toe, al is die beteekenis niet uitgesproken. Maar de zaak door die omschrijving, uitgesproken of niet, aangeduid, zij is niet in de stoflijke wereld aanwezig, wordt niet door de zintuigen waargenomen, - de dingen der stoflijke wereld toch kunnen in grooteren of geringeren graad aan de zaak beantwoorden, doch zijn zelf die zaak niet -, doch door den geest, door het denken wordt die zaak gekend en aanschouwd; door den geest wordt het begrip gekend en aanschouwd, en naar dat begrip worden de stoflijke dingen gezegd zóó te zijn, of zoo niet.

Kennis van de begrippen bestaat in onzen geest, doch het begrip zelf niet. Want een begrip is onveranderlijk en onver-

gankelijk, - want alle andere dingen worden aan de begrippen gemeten -, en dus ook onafhanklijk daarvan of wij het denken of niet. De begrippen, de ideeën, hebben een eigen bestaan, noch in de wereld der stoflijke verschijnselen, noch in onzen geest; doch door onzen geest worden zij gekend, en door onzen geest herkennen wij beeltenissen er van in de stoflijke dingen. Zoo dan, gelijk wij met onze oogen voorwerpen in de ruimte waarnemen, zoo kunnen wij met onzen geest de begrippen zien: er is niet alleen zintuiglijke, er is ook geestelijke aanschouwing.

Die geestelijke aanschouwing op het vlijtigst oefenen en ontwikkelen is de plicht van den mensch; hij, die zich op deze oefening en ontwikkeling het vlijtigst toelegt is de wijsgeer, en hij alleen betoont zich een waren zoon van den god, want hij aanschouwt gelijk de god zelf, de wezenlijk zijnde en onveranderlijke werkelijkheid.

Ik wil over deze laatste mededeelingen twee dingen zeggen. Vooreerst ik zweer er niet op, dat mijn beschrijving van de ideeënleer, voor zoover zij met den Phaedrus in verband staat, geheel juist is. Ten tweede, indien het den lezer voor de oogen schemert, dan weet hij juist, wat Plato belet heeft, zooals hij geheel was, populair te worden. De dichter van ons aller droom was tevens de profeet van een visioen, voor weinigen slechts toeganklijk en aantreklijk. Het evangelie der menigte wordt bij hem een lofzang op een paradijs voor uitverkorenen. Wij allen meenden kinderen van den god te wezen, doch Plato zegt ons: hij slechts kan god vinden, die wijsgeer is, onvermoeid en zuiver wetenschappelijk denker; hij slechts verdient zoon van zijn vader te wezen, die zijn gansche leven er naar streeft de ideeën geestelijk te aanschouwen.

Dit alles lijkt een zeer vreemde inleiding op een gedicht van de liefde, en toch is het een inleiding, want ook voor Plato is de liefde het schoonste geschenk van de goden, doch vooral dáárom, omdat het in handen van een wijsgeerigen gekomen, het schoonste middel is om tot de aanschouwing der ideeën te geraken: de beste wijsgeer is de ware minnaar, dat is de formule van den Phaedrus als erotisch gedicht.

Zoo is Plato ook als de dichter van den Phaedrus de dichter van het sprookje der menigte, maar ook de dichter van zijn eigen opvatting. De liefde is niet alleen een zaak van stof, de

liefde is niet een zaak om stoflijk voordeel aan te brengen; de liefde is een aandoening der ziel in haar beste oogenblikken, en niet voor het stoflijke nut maar voor de gelukzaligheid aan de menschen gegeven.

Dit alles is idealistisch, en hoort thuis in den droom der menigte.

Doch welke is de gelukzaligheid door Plato bedoeld? Hier verlaat hij het sprookje en betreedt zijn eigen visioen. De uiterste gelukzaligheid, zoowel als de hoogste liefde, zij bestaan alleen voor den wijsgeer: hij alleen aanschouwt naast de stoflijke schoonheid het idee van het schoone; hij alleen aanbidt zijn geliefde, wijl deze hem doet gevoelen, welke god in zijn vroeger bestaan zijn leidsman was; hij alleen zoekt in den erotischen omgang beter kennis over het eeuwige te krijgen en te geven.

Als dichter van den Phaedrus dan spreekt Plato wel het idealisme van de menigte uit, doch hij geeft een eigen opvatting van dat idealisme, en verwijdert zich daardoor ver van de velen, die gaarne toestemmen zullen dat de liefde gelukzaligheid schenkt, doch die gelukzaligheid niet zoeken in de aanschouwing der ideeën.

En hierin zal ook wel de reden te zoeken zijn, dat de Phaedrus ook niet legendair vermaard is. Gaarne geeft men zich over aan een extase, die van zelve komt, doch overwegen welke extase de beste is en met de uiterste inspanning van denken die willen bereiken, dat is slechts weinigen naar den zin.

I.

Wanneer ik den Phaedrus een gedicht op de liefde noem, bedoel ik slechts een gedeelte, een vierde of vijfde van den geheelen dialoog, de zoogenaamde palinodie, de herroeping van Socrates. In zijn geheel is de Phaedrus een wijsgeerige dialoog gecomponeerd op de stelling, dat de wijsgeer alleen de ware minnaar, gelijk hij alleen ook de ware redenaar is, voor zoover redekunst bestaan kan[1]. De palinodie is de lofzang op de liefde als de macht die tot de aanschouwing der eeuwige wezenheden voeren kan, doch buiten dezen lofzang bevat de

1) Aangaande de eenheid van den Phaedrus vereenigt de schrijver zich met de meening van Dr. F. Horn. Platon-Studiën. Weenen, 1893.

dialoog een kritiek op redekunstige voortbrengselen uit Plato's tijd; een onderzoek naar de waarde der redenarij; een onderzoek ook naar de waarde van het geschreven woord, en de verheffing van het gesprek als middel tot het vinden van waarheid.

Voor ons menschen echter van onzen tijd, is het belangrijkste de palinodie, en ik wil nu aangeven hoe deze in den dialoog wordt te pas gebracht, en wat zij mededeelt. Het liefdesgedicht namelijk biedt zich aan als polemische ontboezeming, als een protest door Socrates aangeteekend tegen twee menschen: tegen Lysias, en tegen zichzelf voor zoover hij niet goed, niet idealistisch genoeg is. Lysias en de slechte Socrates begaan beide een heiligschennis door de liefde als een rampzaligen waanzin voor te stellen; voor beiden echter is deze voorstelling slechts een leugen om hun zin te krijgen, bij beiden ontspruit de heiligschennis uit de stelling, dat een waanzin bepaald slecht moet zijn, terwijl toch de goddelijke bezieling een waanzin, en een zeer schoone is, en zulk een waanzin is de liefde.

Lysias, de beroemde redenaar en schrijver van pleitredenen, schreef voor zijn vrienden ook redevoeringen over ethische problemen. Ook ten aanhoore van Phaedrus heeft hij zulk een redevoering voorgedragen, en deze man is zoo opgetogen geworden, dat hij niets liever verlangt dan de rede van buiten te kennen en zelf ook voor te dragen. Met de geschreven rede bij zich gaat hij buiten de stad wandelen om ze van buiten te leeren en hij ontmoet Socrates. Spoedig heeft Socrates zijn vriend overgehaald hem de rede voor te lezen, en wij krijgen van Phaedrus te hooren een handige verdediging van de zonderlinge stelling, dat het beter is te luisteren naar het aanzoek van een niet-verliefde, dan van een verliefde. Verliefde menschen toch zijn baatzuchtig en lastig, zij willen alles voor zichzelf hebben, en denken niet om het welzijn van hun geliefde. Zij verlangen vooral naar zinnelijk genot en hun vriendschap is onbestendig; zij brengen den goeden naam van hun geliefde in gevaar en zijn krakeelig; zij vreezen den invloed van andere menschen, zijn bang zoowel voor rijke als voor kundige medeminnaars en willen iedereen ver weg houden. Bovendien bederven de verliefden hun geliefde door hun loftuitingen, want zij prijzen alles in hem, zoowel uit verblindheid als uit zucht

om te behagen. En is hun hartstocht voorbijgegaan, dan trachten zij van alle verplichting ontslagen te worden en zoeken twist om te kunnen breken.

Van al deze nadeelen is de omgang met den niet-verliefde vrij. Deze is niet waanzinnig, doch nuchter, en wat hij doet, doet hij met overleg en met het voornemen om zijn beloften te houden. Hij zal niet met zijn verovering willen pronken; hij tracht niemand op een afstand te houden; hij zoekt niet in alles reden tot ergernis en twist; hem is het niet alleen om zingenot te doen, hij prijst niet alles; hij is bestendig en zoekt niet te breken, omdat hij zijn keuze met kalm overleg gedaan heeft.

Moet men dan naar alle niet-verliefden luisteren? Die vraag is niet op zijn plaats, want ook een verliefde zal u niet raden alle verliefden aan te nemen, doch alleen hem zelf. -

Zoo zijn de voornaamste beweringen van Lysias' erotische rede, waarin, men lette het op, geen woord van wederliefde gezegd wordt; en ik wil er bijvoegen dat de redenaar in de uitwerking van de opgenoemde punten een bekwaamheid en een subtiliteit toont, die hem in zijn soort als een belangrijk denker doen kennen. Indien Thackeray Major Pendennis aan zijn neef Arthur een brief had doen schrijven, om hem te betoogen, dat hij beter deed een *mariage de raison* te sluiten dan een huwelijk uit liefde, dan had hij van Lysias' argumenten gebruik kunnen maken.

Doch zoo *wij* al bekwaamheid in Lysias' rede willen erkennen, Socrates is met de rede in 't geheel niet ingenomen. Zelfs vindt hij, dat Lysias van zijn eigen standpunt uit de zaak niet zoo goed heeft behandeld als hij had kunnen doen; Lysias is in herhalingen vervallen, en zijn argumenten ontwikkelen zich niet uit elkander: men kan de rede even goed van achteren naar voren lezen als van voren naar achteren. Op aandrang van Phaedrus improviseert Socrates nu zelf een redevoering, waarin de stelling van Lysias wederom verdedigd wordt. Het is slechts ironie, wanneer Socrates deze improvisatie als een goede aanbiedt, maar toch staat zij in vele opzichten hooger dan Lysias' rede. Zij begint met een definitie van verliefdheid en nuchterheid; zij legt meer gewicht op de zedelijke nadeelen van den omgang met den verliefde; zij geeft voortreffelijk het walgelijke aan der verhouding tusschen menschen

veel in leeftijd verschillend; zij is, eindelijk, in rijkdom van styleering onnoemelijk veel boven Lysias verheven.

De verliefde is vooral daarvoor bang, dat de geliefde zelfstandig tegen hem zal optreden, want dan verliest hij zelf zijn macht, en daarom tracht hij den ander af te houden van den omgang met anderen, die hem wijzer zouden kunnen maken, en het allermeest vreest hij de wijsbegeerte. Ook tracht hij zijn geliefde lichamelijk krachteloos te houden, en van alle betrekkingen en bezittingen zou hij hem gaarne beroofd zien om hem des te meer in zijn macht te hebben. Nooit verlaat hij den ander, en hij is hem tot last door zijn aandringen en zijn afgunst en zijn berispingen, en zijn verwijten doet hij in onbetamelijke taal.

Daarbij is hij onstandvastig; want als de hartstocht bevredigd is, gaat hij gansch anders gevoelen en redeneeren; hij tracht zijn beloften van trouw en vriendschap te vergeten en de vroegere geliefde blijft alleen, benadeeld in vermogen, benadeeld in lichaam, benadeeld vooral in zielsontwikkeling, en dit alles komt van het luisteren naar den verliefde. -

Socrates' improvisatie is beter dan Lysias' rede, maar ook zij is het ware niet. De improvisatie is een uiting van het slechte bestanddeel in den mensch, in Socrates, in den wijsgeer ook, en dientengevolge is zij drogredenarij. De wijsgeerigheid is maar vertoon, de schitterende styleering verleidingsmiddel; in het wezen der zaak is ook deze rede slechts een poging van den redenaar om zijn zin te krijgen ter bevrediging van zinnelijk genot; ook deze redenaar denkt er niet aan wederliefde te zoeken, noch om in werkelijkheid zijn geliefde van voordeel te zijn.

Beide de voorgaande redevoeringen gaan uit van de opvatting, dat de liefde, of liever de verliefdheid een waanzin is, die van de wijsbegeerte afhoudt, de nuchterheid echter alleen tot de wijsbegeerte brengen kan. Dit echter is volgens Socrates een groote beleediging aan Eros en een groote onwaarheid. Onwaar ook en matrozentaal is het, dat de minnaars om kleine redenen groote twisten maken en afgunstig zijn en nadeelig voor de geliefden. Dat alles zou waar kunnen wezen, indien het stoflijke voordeel alleen voor de geliefden in aanmerking kwam, doch dit is niet zoo: want niet voor het stoflijke nut, doch voor de gelukzaligheid is de liefde aan de menschen gegeven.

Om dit te begrijpen moet men weten, dat het de onsterflijke ziel der menschen gegeven is geweest in geringe mate in de zaligheid der goden te deelen en de eeuwige wezenheden in al hun luister te aanschouwen. Dit geschiedde toen, toen de ziel nog niet aan een stoflijk lichaam gebonden was, doch in den hemel in het gevolg der goden mede toog. Niet geheel goed was toen der menschen ziel: zij geleek op een wagenspan uit een goed paard en een boos paard, beiden bevederd, en een wagenmenner, samengesteld. Als nu de goden tot hun feestmaal naar den nok des hemels schrijden en uit dien nok de eeuwige wezenheden zien, schoonheid, rechtvaardigheid en waarheid, en met de wenteling des hemels medegaan tot zij alles aanschouwd hebben, dan dringen de zielen te zamen achter de goden op, ieder in het spoor van den god door haar het meest bewonderd, en ook zij streven er naar omhoog te komen en buiten den hemel een blik te werpen, en er is een uiterst gedrang van paarden die elkander verdringen, en nu eens gaan zij op, dan naar omlaag, en zij vertreden en vertrappen elkander in den wedstrijd om het eeuwige te aanschouwen. En dáárom is die wedstrijd zoo hevig: mag het der ziel gelukken veel van het eeuwige te zien, zij blijft ongedeerd en aan iederen ommegang mag zij deel hebben, doch zoo zij niet ijverig genoeg is en te weinig deel neemt aan de aanschouwing, dan wordt zij zwaar, en verliest baar vederen, en omlaag gestort moet zij een stoflijke gedaante aannemen en leven als een mensch. Die het meeste van het eeuwige zag, zij wordt wijsgeer, die het minste, tyran, de anderen iets anders. Alle zielen op aarde nu moeten wachten tot zij wederom bevederd worden en omhoog stijgen en wederom worden toegelaten tot den ommegang met de goden: de meesten tienduizend jaar, de wijsgeerigen echter drieduizend, indien zij althans driemaal achtereen het leven van een wijsgeer gekozen hebben. Want ieder mensch wordt na zijn levenseinde gevonnist, en wachten moet hij, al naar het vonnis, hetzij onder de aarde, hetzij in een schoonere plaats, tot de kring van duizend jaren verstreken is, en dan wordt hem gegund te kiezen, in welke gedaante hij op aarde weder tot vleesch wil worden. Bij die keuze kan een mensch dier worden en een dier mensch, doch mensch alleen, indien hij eenmaal het eeuwige gezien heeft: want het vermogen der menschen om begrippen te kennen uit waarne-

mingen afgeleid, is niets anders dan de herinnering aan het eeuwige wezenlijke, dat onze ziel zag toen zij met den god mede toog. Daarom wordt terecht de wijsgeer alleen spoedig weder bevederd, want hij veracht het bestaan der stoflijke dingen, hij zoekt het eeuwige en daarin leeft hij met zijn herinnering zooveel hij kan: en méér daarin levend, méér zich zelf in dat leven inwijdend, bevrijdt hij zich van de bemoeingen der menschen en opgaand in het goddelijke ondervindt hij van de menigte berisping als een waanzinnige, doch zij weet niet, dat hij vol is van den god.

Dit alles moet men eerst weten, zoo men begrijpen wil wat de ware verliefdheid is. Want de ware verliefdheid is de goddelijke mania voor het eeuwige, en ontwaakt bij de aanschouwing van het aardsche schoone door de herinnering aan het eeuwige, en bij den waren minnaar, den wijsgeer. Want ieder mensch bewaart de herinnering aan het vroeger aanschouwde, doch niet iedereen evenveel, de wijsgeer het meest, en ook bij hem is die herinnering niet altijd even levendig. Bij hem, die veel van het eeuwige gezien heeft, leeft die herinnering in den grootsten luister weder op, zoo hij iets schoons ziet. Weinigen dus zijn er met veel herinnering, en dezen, zoo zij een beeld van de eeuwige wezenheden zien, geraken buiten zich zelven van genot. Doch alle beelden zijn niet even helder: rechtvaardigheid en wijsheid kunnen wij met onzekere organen alleen en zelden waarnemen, doch de schoonheid was Dáár luisterrijk en wordt Hier met het krachtigste zintuig, het gezicht, waargenomen.

Allen daarom gaan af op de schoonheid, doch niet allen even fraai. Velen zoeken alleen genot, doch de ware ziel, die véél van het eeuwige zag, als zij een schoon gelaat of een schoon lichaam ontwaart, dan bevangt haar beving en ontroering, daar zij het vroeger aanschouwde weder meent te zien, en zij is beschaamd voor den schoone als voor een god, en als aan een god zou hij aan hem willen offeren.

Deze ontroering is de aanvang van de verliefdheid, deze ontroering, de opgeleefde herinnering aan het vroegere bestaan.

En onder de werking dezer herinnering verlangt de ziel weder als vroeger bevederd te zijn en omhoog te stijgen, en de gloed der liefde doet de kiemen der vederen rijpen en zij

groeien naar buiten: zwaar prikkelt dit de ziel en het brengt den verliefde in onrust, en nacht noch dag kan hij stil blijven, doch altijd loopt hij dáárheen, waar hij meent de schoonheid te kunnen zien, en bij den aanblik vindt hij verlichting van zijn smarten en de zoetste genieting. Daarom wil hij niets anders dan bij den geliefde zijn; hij verwaarloost ouders en vrienden en vermogen; hij minacht de zeden en altijd zoekt hij den geliefde, want als een god eert hij dien, en als heeler ook van zijn smarten.

Deze ziekte heet de Verliefdheid.

En verschillend openbaart zich de verliefdheid bij verschillende menschen, want ieder is in zijn wezen zóó, dat hij gelijkt op den god in wiens schare hij trad, toen hij voorheen den ommegang door den hemel medemaakte. De besten zijn zij, die den grooten Zeus volgden, en zij zoeken een Zeus in hun geliefde: zij zoeken of zijn ziel vorstelijk en wijsgeerig van aard is, en doen al wat zij kunnen om haar zoo te maken. En in hun heftig begeeren in den geliefde hun god te zien, gevoelen zij zich gelukkig, want sterk moeten zij aan den god denken en vol van die herinnering gaan zij zelf zich gedragen als de god, voor zoover een mensch dat doen kan: en nog meer beminnen zij den geliefde, want door hem hebben zij hun god wedergevonden, en hun eigen vondst van den god werpen zij over den geliefde en maken hem aan den god gelijk. Zelf dan gedragen zij zich als een god, en den geliefde bewegen zij ook zoo te zijn, en niet brengen zij afgunst of kleine boosheid in hun omgang.

Deze is de waanzin der minnenden, dit is de verliefheid. Zóó vindt de ware minnaar in den geliefde de herinnering aan zijn vorige leven en aan zijn god weder.

Hoe vindt de minnaar wederliefde?

In den mensch is naast een geestelijk ook een zinnelijk verlangen. De ziel gelijkt op een wagen, getrokken door twee paarden, een goed en een boos, en geleid door een menner, die niet altijd het booze paard bedwingen kan. Lang strijdt de menner, geholpen door het goede paard, tegen het booze, en na de overwinning nadert de minnaar den geliefde met beschroomde woorden. Na verloop van tijd wordt de geliefde eerst getroffen door de vriendelijkheid des minnaars, en hij ziet in den bezielden een grooteren vriend dan in ieder ander. Dan,

bij langer omgang, ontwaart hij in de oogen des minnaars zijn eigen schoonheid, en die eigen schoonheid naar hem teruggeworpen, verwarmt zijn ziel, doet ook haar verlangen naar bevedering, en zoo is ook bij den geliefde de liefde ontstaan: zijn wedermin is het beeld van des anderen liefde.

Zoo ontstaan liefde en wederliefde. En welk voordeel brengt de liefde aan de ware minnenden?

Wanneer de minnenden te zamen de wijsgeerigheid beoefenen, het slechte in hun ziel onderdrukken, het goede ontwikkelen, dan hebben zij één leven van wijsgeerigheid afgelegd, één van de drie na welker doorleving zij wederom tot de aanschouwing van het eeuwige worden toegelaten, en grooter goed kan geen menschelijke bezonnenheid, noch goddelijke waanzin verschaffen. En ook zij, die een weinig minder het geestelijke eeren, maar toch nog veel, genieten groot voordeel van hun liefde: want bij hun verscheiden zijn zij wel niet bevederd, doch gevoelen neiging tot bevedering, en niet worden zij naar de duisternis gebracht en naar den onderaardschen weg, zij die reeds begonnen met den tocht naar den hemel, doch samen voortschrijdend leven zij het leven der gelukzaligen en om hun liefde zullen zij gelijktijdig bevederd worden als de tijd daar is.

Dit is het voordeel van de verliefdheid, die goddelijke waanzin is. De omgang met den nuchteren niet-verliefde, daarentegen, baart deugd van lager orde, en de ziel zal nog negen tienduizenden van jaren, en onder de aarde die doorbrengend, moeten wachten op de nieuwe bevedering. -

Zoo zijn de hoofdtrekken van het wondervolle gedicht, bekend als de palinodie van Socrates.

II.

In hoever vinden wij in de palinodie den idealist Plato? Zonder twijfel is de Phaedrus, meer dan het Symposion, het werk dat aanleiding kon geven tot het ontstaan der fabel van de Platonische liefde: de zinlijkheid wordt er slechts als een noodzakelijk kwaad in toegelaten, als een onmisbaar doch afkeurenswaardig bestanddeel van den menschelijken aard erkend; de lichamelijke voortplanting wordt zóó in het voorbijgaan aangeroerd, dat wij niet eenmaal zeker zijn of Plato er wel inderdaad over spreekt, en zoo ja, dan is ook zij met afkeu-

ring vermeld; - dit alles is zoo, en toch kan men een onduidelijke kwalificatie geven, zoo men spreekt van het idealisme van den Phaedrus. Want men zegt niet welke soort van idealisme, en er zijn twee soorten, een goed en een slecht, een zuiver en een onzuiver.

Want het goede en zuivere idealisme is dat van hem, die om zijn ideale neigingen de werkelijkheid niet vergeet; die niet bang is om zich heen te zien en weet wat zijn neiging en wat de realiteit is.

Het slechte en onzuivere idealisme brengt hem die het heeft tot leugen: de onzuivere idealist leeft in zijn droomen en wil niet weten, dat het slechts droomen zijn; hij vreest er voor om de werkelijkheid onder de oogen te zien, en weldra vergeet hij hoe de werkelijkheid is.

De palinodie levert een groot voorbeeld van het goede idealisme: sterker verheffing van het zieleleven is niet gegeven, noch grooter aanbidding van het intellect en heviger verwensching van het zinlijke. Toch is het visioen van de palinodie vol erkenning van de werkelijkheid. Een mensch is niet enkel hemeling, hij heeft ook een aardsch bestanddeel in zich: deze erkenning is het uitgangspunt van de gansche fantasie.

Zóó vol realiteit is de palinodie, dat men in verzoeking komt, - ik noem het een verzoeking, want het kost mij moeite mij Plato als een mensch te denken, - dat men in verzoeking komt in den Phaedrus een confessie van Plato zelf te zoeken, een weenende erkenning van zijn eigen zinlijkheid en een geweldige poging om daarvoor te boeten door op het schoonst voor te stellen, hoe heerlijk een leven hij heeft, die zijn zinlijkheid weet te overwinnen. Gelooft men dat iemand met zooveel gloed den aanblik van een beminde persoon beschrijft en zelf niet hartstochtelijk verliefd zou wezen? Gelooft men dat een van de zinnen bevrijd mensch in een fantasie over de hemelsche liefde de zinlijkheid ook maar dulden zou? Ik geloof het niet, ik geloof dikwijls dat men in de palinodie het gedicht heeft van Plato zelf, van den hartstochtelijken en tevens schuchteren minnaar, voor verliefdheid vatbaar als weinigen, doch met alle macht strijdend om in dien hartstocht een hemelsch bestanddeel te vinden, te versieren en te aanbidden, wetend als hij wist, dat ook een ander genot groot is, het genot van het denken dat in verband brengt

met de onzichtbare wezenheden, en daarom met geweld den aardschen en den hemelschen hartstocht tot één verbindend.

De palinodie is een lyrische fantasie, doch zie eens hoe eerlijk zij is. Zij bevat geen poging om den lezer een verbeelding als de werkelijkheid op te dringen: fantasie en waarneming liggen voor ieder herkenbaar naast elkander. Zij geeft zich zelf terstond als een gedicht te kennen, en waar zij 's menschen leven in den hemel schildert, vindt men tevens een aanwijzing op de intellectueele basis der verbeelding. Wat de verliefde werkelijk ondervindt wordt beschreven, en daarbij de idealistische fantasie op die ondervinding. Er is niet eenmaal een poging om de menschen in den waan te brengen, dat zij allen zoo schoon en verheven zijn. Voorzeker, ieder mensch is volgens Plato eenmaal in de tegenwoordigheid van het eeuwige geweest, doch luttel en uitverkorenen zijn zij, die van hun liefde gebruik maken om sneller bevederd te worden, en spoediger weder in het gevolg der goden te schrijden.

III.

De lezer kan mij ten laste leggen, dat ik hem onthoud, wat hij het liefst had willen hebben: de palinodie zelf, voor zoover een vertaling het oorspronkelijke zelf kan zijn.

Er is meer dan één reden, die een mensch er van kan afhouden om een vertaling van de palinodie aan te bieden. Vooreerst is de gedachtengang, de wijsbegeerte van het gedicht zóó, dat een toelichting niet gemist kan worden en een overzicht geeft spoediger een begrip van de wijsbegeerte, dan het gedicht zelf: het is niet altijd gemaklijk om in den stroom der fantasiën de redeneering vast te houden.

Doch in de tweede plaats, hoe zou men niet vreezen met een vertaling zijn doel te missen? Hoe veel beroemde antieke werken zijn er niet vertaald, door bekwame mannen vertaald, zonder dat de indruk der vertaling was, wat zij behoorde te zijn? Want zij behoorde een ware reproductie te wezen, even schoon als het origineel en ik weet niet of er behalve de Bijbel een voorbeeld van zulk een reproductie bestaat, en misschien is de Bijbel er ook geen.

Ik ben niet in staat alle redenen op te noemen, die het moeilijk maken te doen wat men moest doen, doch één er

van, verbeeld ik mij, is de volgende: zóó goed kent niemand Grieksch, of het is nog altijd een veel grooter inspanning om Grieksch te lezen dan Hollandsch; de onontbeerlijkheid van deze inspanning dwingt den lezer zijn aandacht met zeer veel kracht op de lectuur gericht te houden, en bij zulk een concentratie van aandacht wordt zij ook gevoelig voor tal van bijzonderheden, die bij een snellere lezing ontgaan. Tot deze spanning van aandacht echter dwingt men zich niet, wanneer men een werk voor zich heeft, geschreven in een taal, die men met gemak leest.

Dit is één reden van de velen, en allen te zamen maken zij iemand huiverig om een schoon antiek werk in vertaling aan te bieden, ook al mocht hij voor zich zelf meenen goed werk te leveren. Ik ben niet zoo gelukkig, dat ik mij bekwaam acht de palinodie naar waarde te reproduceeren, doch wie het voorgaande in dit opstel heeft gelezen, zijn aandacht is wellicht diep genoeg in de zaak geraakt, dat hij in staat is zich eenige voorstelling te vormen van het gedicht zelve, uit de aanwijzingen, die ik thans hem wil voorleggen.

Zie hier dan eenige fragmenten van de palinodie.

Vooreerst de fantasie over het leven der zielen in den hemel.

‘Zeus nu, de groote leider in den hemel, drijvend zijn gevleugelden wagen, vóóraan schrijdt hij, alles besturend en ordnend; hem volgt een heir van goden en geesten in elf scharen geschaard. Want Hestia alleen onder de goden blijft te huis; doch de andere goden van het twaalftal trekken op, ieder vóór aan de schare, waar hij geplaatst is. Vele en zalige aanschouwingen en wandelingen nu zijn er binnen de perken des hemels, waarvan het godengeslacht in gelukzaligheid geniet, ieder doende wat zijn werk is, en elk volgt daar mede, die kan en wil: want de afgunst heeft geen plaats in het koor der goden. Doch wanneer zij tot het gastmaal en het feest schrijden, en onder het hooge dak des hemels steil omhoog klimmen, dan gaan de wagens der goden gemaklijk, schoon in evenwicht en goed bestuurd, doch de andere met moeite: want het booze paard buigt door, en trekt en zinkt naar de aarde, zoo zijn menner het vroeger niet goed temde. Dan voorwaar is de ziel in den uitersten nood en strijd. Want die onsterflijk heeten, wanneer zij aan den nok des hemels zijn gekomen, naar buiten schrijden zij en staan op

des hemels rug, en hen dan, daar zij staan, voert de omwenteling des gewelfs mede: en zij aanschouwen wat buiten den hemel is. De ruimte buiten den hemel, geen der dichters hier bezong haar ooit, en geen zal haar ooit waardig bezingen, en zij is aldus. Want wagen moet ieder de waarheid te zeggen, vooral waar over de waarheid gesproken wordt. Want de kleurlooze en vormlooze en ontastbare wezenlijk zijnde wezenlijkheid, voor den geest, der ziele stuurman, alleen zichtbaar, en waarbij ook het geslacht der ware wetenschap woont, dat heeft die plaats. De goddelijke geest nu, met verstand en onvermengd weten gevoed, en de geest elker ziel, die het betamelijke wil ontvangen, hij ziet het zijnde een tijdlang en in de aanschouwing der ware dingen voedt hij zich en gevoelt vreugde, tot dat de kringomwenteling hem weder op die plaats terug brengt. Bij dien ommegang ziet hij de rechtvaardigheid zelve, hij aanschouwt de bedachtzaamheid, de wetenschap ook; niet de wetenschap, die worden kan en vergaan, noch wetenschap die verandert en telkens verschillend is, gebonden zijnde aan de bij ons voor wezenlijk gehoudene dingen, doch de wetenschap gelegen in datgene wat werkelijk is, - en zoo na de aanschouwing en de genieting van ook de andere ware wezenheden, zinkt de goddelijke geest weder terug in den hemel, en keert huiswaarts. En na de terugkomst brengt de menner de paarden naar den ruif en werpt hun ambrosia voor en met nektar drenkt hij hen dan.

Zoo dan is het leven der goden; doch de andere zielen, - de een, die den god goed volgt en hem gelijkt, naar de ruimte daar buiten verheft zij het hoofd des menners, en mede wordt zij gedreven met de omwenteling, steeds verontrust door de paarden en met moeite het wezenlijke aanschouwend; een andere ziel komt nù er boven uit, dàn weder valt zij terug, en onder het gesleur der paarden ziet zij dan wel, dan niet; en de overige zielen, allen volgen zij begeerig naar het hooge, doch in hun onmacht trekt de omwenteling onder den hemelrand hen mede, en zij vertreden en verdringen elkander daar de een den ander voorbij wil komen. Daar dan is het grootste geraas, de grootste wedijver en het meeste zweet. En door de slechtheid der menners worden vele zielen kreupel getrapt, en velen vele vederen geknakt: en die allen

gaan heen na de grootste moeite en niet ingewijd in de aanschouwing van het zijnde, en heengegaan zijn zij met een schijn-voeding gevoed.'

Het volgende fragment beschrijft den eersten aanval der verliefdheid.

'De nieuw-gewijde, die toen véél van het eeuwige zag, wanneer hij een goddelijk gelaat aanschouwt, schoone nabootsing van de schoonheid, of zulk een lichaam, een beving overvalt hem eerst en iets van de vreezingen van daar boven: dan ziet hij weder op en eert als een god, en vreesde hij niet den schijn van een te grooten waanzin, als aan een godenbeeld en een god offeren zou hij aan den geliefde. Doch bij den aanblik verandert zijn beving, en zweet en ongewone gloed bevangen hem; want de afstrooming der schoonheid in zich opnemend, wordt hij verwarmd, en die warmte besproeit den kiem der vederen, en zij smelt de afsluitingen open, die hen vroeger, door droogte toegedrongen, verhinderden te ontspruiten, doch nu de spijze toestroomt, zwelt en dringt de schacht der vederen om uit den wortel te schieten over gansch den omvang der ziel: want ganschlijk was zij eertijds bevederd. Geheel dan kookt zij en bruist op, en evenals de kwaal van die tanden krijgen, wanneer het gebit uitgroeit, knaging en pijn van het tandvleesch, datzelfde gevoelt de ziel, die begint de vederen uit te schieten. Zij kookt en wringt zich en gevoelt jeuk, daar de vederen uitkomen. Wanneer zij nu de schoonheid des geliefden kan aanzien, en door de van hem uitstroomende deelen besproeid wordt en verwarmd, zij bekomt van haar pijn en is verheugd; doch is zij verre van hem, zij blijft droog en de monden der wegen, waaruit de vederen naar buiten schieten, zij verdorren en trekken dicht en sluiten den kiem des veders af: deze daar binnen opgesloten, klopt als een pols, en steekt, ieder in den uitweg vóór haar, zoodat de ziel, overal geprikkeld, wild wordt en lijdt; doch denkende aan den schoone verheugt zij zich. Door beide deze aandoeningen is zij in angst over de vreemdheid der kwaal, en in hulpeloosheid raast zij, en waanzinnig zijnde kan zij noch des nachts slapen, noch over dag blijven waar zij is, doch in verlangen loopt zij heen, waar zij meent den bezitter der schoonheid te zullen zien en hem ziend, en wederom verlangen ontvangend, opent zij het eerst

geslotene; òp ademt zij en bevrijd van prikkingen en pijnen, en dan vindt zij voorloopig het zoetste genot. Daarom wil zij den schoonen niet vrijwillig verlaten noch iemand hooger stellen dan hem, doch moeder en broeders en vrienden, allen vergeet zij, en dat geld en goed verloren gaat telt zij niet, en de gewoonten en manieren, waarin zij vroeger eer stelde, allen die veracht zij, bereid om slaaf te zijn en te rusten, zoo dicht bij den geliefde men haar laten wil: want niet alleen eert zij den bezitter der schoonheid, doch in hem vond zij ook den heeler der grootste pijn.'

Hier, eindelijk, een fragment over de verdere ontwikkeling van de verliefdheid:

'De door Eros aangegrepene onder Zeus' volgelingen nu kan met méér kracht den last van Eros dragen; doch die dienaren van Ares zijn en met hem rondgingen, wanneer zij door Eros bevangen zijn en meenen onrecht van den beminde te ondergaan, moordlustig worden zij en bereid èn zich zelf op te offeren èn den geliefde. En zoo naar den aard des gods, in wiens schare hij ging, naar dien aard tracht een ieder te leven, hèm eerend en navolgend zooveel hij kan; en zoo lang hij in leven blijft en zijn eerste wording hier doorbrengt, en op zulk een wijze, gaat hij om met de geliefden en de anderen. Zijn liefde dan voor de schoonen kiest een ieder uit naar zijn aard, en als ware de geliefde zijn god, zoo maakt hij hem tot een godenbeeld en versiert het om het te eeren en te vieren. De volgelingen van Zeus nu zoeken of een Zeus van ziel hij is, dien zij beminnen; zij gaan dus na of zijn natuur wijsgeerig is en die van een leider, en zoo zij hem gevonden hebben en beminnen, alles doen zij, dat hij zóó zijn zal. Indien zij nu vroeger die opvoeding nog nooit volbrachten, dan geven zij nu zich moeite en zoeken leering, waar zij kunnen, en jagen ze na. En bij zich zelf zoekend om hun eigen god te vinden, zijn zij gelukkig, want met geweld worden zij gedwongen tot hun god op te zien, en met hun herinnering hem grijpend, raken zij door hem bezield en nemen zijn aard en werken aan, zoo veel een mensch aan een god deel kan hebben, en in den geliefde zien zij de oorzaak daarvan en nog meer beminnen zij hem, en zoo Zeus het is, in wien zij zwelgen, met hèm overgieten zij de ziel des geliefden, makende dien zooveel zij kunnen gelijk aan den god.'

IV.

Wanneer heeft Plato den Phaedrus geschreven, onder welke omstandigheden, hoe oud was hij?

Een beroemd vraagstuk noem ik hier en nog altijd onopgelost. Volgens een antieke overlevering zou de Phaedrus het oudste van Plato's geschriften zijn; volgens Schleiermacher *moet* hij het oudste wezen; volgens vele anderen behoort hij zeker tot de oudste.

Maar van de antieke meening kennen wij de motieven niet. Maar het oordeel van Schleiermacher onderstelt, dat Plato als jonge man reeds het plan van zijn geschriften volledig in zijn hoofd had, hetgeen niemand meer wil aannemen. Maar ook vele anderen laten zich leiden door de gedachte, dat Plato in zijn geschriften een systematisch geheel regelmatig uiteenzette.

Er is voor alle meeningen wat te zeggen. De hartstocht van den Phaedrus gelijkt op dien van een jongen man. De dialoog is tegelijk een litteraire confessie. In weelderigheid van bewerking is de Phaedrus door geen anderen dialoog overtroffen. Bij al de fraaiheid is er op den Phaedrus méér aan te merken dan op ander werk van Plato: de fantasie is vaak niet geheel helder; het schrijfwerk is menigmaal te duister, de syntaxis wel eens al te vrij; de wijsbegeerte van de palinodie is fragmentarisch, alsof Plato zelf haar nog niet goed voor zich had.

Maar wat weet men er van, ten slotte? Kan Plato niet op later leeftijd een gevoel van zijn jeugd bezongen hebben? Moest de litteraire confessie juist in het begin van zijn carrière komen? De weelderigheid en het gebrek aan helderheid toegegeven, is het niet wat sterk daaruit zulk een vaste meening af te leiden? De filosofie is zeker fragmentarisch en zelfs alleen te verstaan wanneer men andere werken van Plato kent, maar moet men daaruit afleiden, dat de palinodie een voorspel is? Neen, dunkt mij, veeleer is het begrijpelijk, dat Plato zich in dit gedicht met aanwijzingen kon tevreden stellen, omdat de andere werken reeds bestonden, die de aanwijzingen duidelijk maakten.

Men komt niet verder met deze beschouwingen, en ook niet indien men een parallel gaat trekken tusschen den Phaedrus en het Symposion, een ander erotisch gedicht, zoo men dezen parallel trekt om tot een dateering van den Phaedrus te gera-

ken. Men mist in den Phaedrus een uitvoerige beschouwing over den omgang van minnenden als middel om door gesprekken tot wijsgeerig inzicht te komen, en de verliefde wordt door zijn verliefdheid zelf intuïtief herinnerd aan het schoone. In het Symposion daarentegen wordt de omgang met een schoon mensch als een methode voorgesteld om langs een grooten, nauwkeurig beschreven weg tot de aanschouwing van het schoone te geraken. In den Phaedrus wordt de onsterflijkheid der ziel voetstoots aangenomen, in het Symposion komt geen andere onsterflijkheid voor dan de metaforisch zoogenoemde: het blijven voortleven in zijn werken. Dat alles is zoo, doch zij die daaruit willen afleiden dat de Phaedrus een jonger werk is dan het Symposion, doen om meer dan één reden niet goed. Vooreerst doen zij, alsof deze dialogen wijsgeerige handboeken zijn, terwijl Plato zelf ze aanbiedt als wijsgeerige lofredenen of wijsgeerige gedichten; Plato was geenszins gehouden om de zaak steeds van dezelfde zijde te bezien. Doch verder, wat wil men afleiden uit het onsterflijkheidsgeloof van den Phaedrus? Ik zou niet gaarne aannemen, dat Plato dit geloof langzamerhand verworven heeft, hij zal het altijd wel gehad hebben, want dit geloof behoort geheel bij zijn temperament. Ook toen hij het Symposion dichtte, geloofde hij aan de onsterflijkheid, maar hij had zijn redenen om ze daar niet te pas te brengen. Welke waren die redenen? Dat weet ik niet, en niemand weet het, maar wel weet ik dit: zoo hij kans zag om zonder vermelding van deze onsterflijkheid een schoon en wijsgeerig gedicht te maken, dan was er niets dat hem belette zijn gang te gaan.

Maar het Symposion en de Phaedrus handelen toch beiden over Eros. Ja, maar niet over den zelfden Eros. In den Phaedrus is hij de Verliefdheid, in het Symposion de Begeerte. Want om het nog eens te zeggen[1)], Verliefdheid en Begeerte zijn niet hetzelfde. Verliefdheid is een intensieve vorm van Liefde, en liefde bestaat uit twee elementen: uit begeerte, en uit een vreugdevolle bewondering. De Phaedrus bezingt de verliefdheid en wel voornamelijk de vreugdevolle bewondering, die één van haar deelen is. Het Symposion daarentegen behandelt zoo goed als uitsluitend de Begeerte. De begeerte nu is naar Plato's meening alleen bij den mensch te vinden, de vreugde-

1) Zie *De Nieuwe Gids* van October '93 en Mei '94.

volle bewondering evenwel ook bij den god en nog in sterker mate dan bij den mensch. Door die bewondering zijn de menschen aan den god verwant, en het is die bewondering ook, welke zij door hun onsterflijkheid hebben als herinnering aan de gelukzaligheid van hun vroeger bestaan. Dit is de Phaedrus, het gedicht van de Verliefdheid. Maar in het poëem van de Begeerte wordt de mensch beschouwd, voor zoover hij door de begeerte gedreven wordt, en in zoover is hij niet aan den god gelijk, in zoover is hij sterfelijk. Doch zelfs als sterfelijk wezen kan Eros hem een zeker voortbestaan verschaffen: de voortbrenging namelijk doet hem in zijn werken blijven leven. En ook is het hem als sterflijk wezen gegund de weelde der goden deelachtig te worden, want indien hij goed gebruik maakt van de leer der Begeerte, kan hij ook op aarde tot de aanschouwing van het schoone geraken.

Men ziet dus, het Symposion en de Phaedrus vullen elkander aan. Het Symposion is het wijsgeerig evangelie voor het sterfelijke deel in den mensch, de Phaedrus voor het onsterflijke. Het eerste staat onder bescherming van de Begeerte, het tweede onder bescherming van de Verliefdheid. Het Symposion sluit niet uit, dat wij in zekere betrekking tot het eeuwige zouden staan, de Phaedrus grondt zich op die betrekking. De erotische omgang voert ook in den Phaedrus door de wijsbegeerte alleen tot de gelukzaligheid, doch in het Symposion wordt de wijsgeerige methode nauwkeurig aangegeven. Beiden de Phaedrus en het Symposion roemen de aanschouwing van het schoone als de hoogste weelde, beiden zijn zij ook apotheosen van Sokrates, daar hij de wijsgeer en dus de ware minnaar is.

Men kan dus wel een parallel trekken tusschen den Phaedrus en het Symposion, en deze parallel toont een wederzijdsche aanvulling, maar als twee dingen elkander aanvullen, waarom zou men dan zeggen, dat het ééne er eerder is geweest dan het andere?

Ik wil een ander voorbeeld geven van een wederzijdsche aanvulling in Plato's werken, die het evenmin mogelijk maakt tot een dateering te komen.

In den Protagoras eindigt de ingespannen discussie tusschen den sofist en Sokrates over de leerbaarheid der deugd, met de overwinning van de stelling, dat de deugd een weten is. En dus, zegt Sokrates, zou het al uiterst zonderling zijn, zoo zij

niet leerbaar was. Het is waar, dat in de formuleering van deze gevolgtrekking een zeker voorbehoud ligt, maar toch ontvangt men uit het slot van den dialoog den indruk dat het geschil tusschen Sokrates en Protagoras voorloopig is opgelost en men de leerbaarheid der deugd als een gevolg moet opvatten van het resultaat, dat de deugd een weten is. Duidelijk echter is, dat de zaak haar einde nog niet gevonden heeft, want het betoog ontbreekt nog, dat het weetbare bepaald leerbaar is. Is Plato deze lacune in zijn betoog ontgaan? Of vond hij het onnoodig de discussie voort te zetten, wijl zij toch hoofdzakelijk bedoelde het verschil in redeneermethode van Sokrates en Protagoras duidelijk te maken? Deze laatste overweging gaf hem voorzeker het recht den dialoog af te sluiten, maar toch laat de Protagoras ons in het onzekere of voor Plato de leerbaarheid van het weten een vraagstuk was of niet.

Van die onzekerheid bevrijdt ons echter de Euthydemus. Want in een der minzame discussies van Sokrates met den jongen Kleinias wordt de vraag aangeraakt of de wijsheid leerbaar is, en al ontvangt die vraag daar geen beslissend antwoord, uit de plaats blijkt dat de leerbaarheid van het weten voor Plato wel degelijk een vraagstuk was.

De Protagoras en de Euthydemus vullen dus elkander aan. Maar wie van beiden is er nu het eerst geweest? Verklaren wij den Euthydemus voor het oudste werk, dan is het begrijpelijk, dat Plato, nu hij eenmaal de leerbaarheid van het weten als een vraagstuk erkend had, het voldoende achtte in den Protagoras er niet verder over te spreken, daar hij genoeg had gedaan om de tegenstelling der methoden van Sokrates en Protagoras aan te geven; hij had een geschikt slot gevonden nu hij door hun discussie de leerbaarheid van de deugd had teruggebracht tot de leerbaarheid van het weten. Maar ook is het zeer goed denkbaar, dat de Protagoras vóór den Euthydemus gemaakt is, en Plato er later prijs op stelde om te verklaren dat hij de leerbaarheid van het weten voor een vraagstuk aanzag.

Het feit dat de Protagoras en de Euthydemus elkander aanvullen, maakt ons dus niets wijzer over hun dateering. En evenzoo is het met het Symposion en den Phaedrus. Ieder op zichzelf een volkomen geheel, vullen zij elkander aan in zoover, dat het eene antwoord geeft op vragen welke het andere

kan doen oprijzen. Doch welk van beiden er het eerste geweest is, wij leeren het niet.

Ik betreur dit geenszins, want de kennis van den datum zou ons allicht tot overwegingen brengen, die beleedigend waren voor de grootheid van Plato: wij zouden allicht meenen ons een voorstelling over zijn ontwikkeling te kunnen maken, waar wij beter deden met te erkennen, dat de wording van een wonder gelijk de Phaedrus altijd onverklaard moet blijven. Het weinige dat wij te weten zouden kunnen komen, valt weg bij het vele dat altijd verborgen zal blijven. Beter dus dat wij ons niet verbeelden te kunnen begrijpen, beter dus dat wij tevreden blijven met te mogen bewonderen.

VI.

De Phaedrus bevat behalve een wijsgeerig poëem en een onderzoek naar de waarde van het geschreven woord, een litteraire polemiek tegen Lysias. Deze polemiek is op twee wijzen aangegeven, met woord en met daad, theoretisch en praktisch.

Theoretisch verwijt Plato aan Lysias, behalve vulgairheid in opvatting, dat zijn redevoering in herhalingen vervalt en vooral dat zij geen gecomponeerd geheel is. Een goede rede, beweert Sokrates, is een welgebouwd levend wezen; zij gelijkt op een levend dier, met een hoofd en een romp en ledematen, de deelen ontwikkelen zich op natuurlijke wijze uit elkander, en wel zóó, dat maar één opeenvolging van de deelen goed is, want die alleen maakt de levende eenheid. Niets daarvan echter vindt men in Lysias' rede. Zijn argumenten volgen elkander op zonder ontwikkeling; de rede is geen geheel met een bouw; men zou ze even goed van achter naar voren kunnen lezen.

Van deze theoretische polemiek vindt men de praktijk in de redevoeringen van den Phaedrus, en het is niet te ontkennen, dat de kritiek op Lysias' rede volkomen juist is, terwijl in beide redevoeringen van Sokrates de deelen van het geheel volgens een zekeren inwendigen drang na elkander komen.

Er ligt echter in den Phaedrus nog een tweede litteraire polemiek tegen Lysias, niet theoretisch uitgesproken doch alleen praktisch aangeboden, een polemiek die mij van meer belang nog schijnt dan de andere, daar zij niet raakt aan de compositie van een geheele redevoering, den samenhang der groote deelen, doch

wat méér nog de litteraire grootheid bepaalt: den stijl van het proza.

Indien ik thans ga trachten deze polemiek toe te lichten en uit de praktijk de theorie te formuleeren, ik hoop, men zal mij niet beschuldigen de fout te begaan, die ik zooeven in anderen afkeurde: het is thans niet te doen om de ontwikkeling van het platonische genie te verklaren, doch om dat genie te caracteriseeren; niet om de wordingsgeschiedenis van zijn gedachten te ontwerpen, doch om de verhouding van zijn litterair genie tegenover zijn tijdgenooten aan te geven; niet eindelijk om van allerlei kleine aanwijzingen gebruik te maken, doch om enkele groote feiten tot een geheel te vereenigen.

In de geschiedenis van het attische proza is de vierde eeuw voor Christus die, waarin de ontwikkeling van den stijl, en ik bedoel hier den bouw en het artistiek effekt der periode en ook de dictie, tot haar einde is gekomen.

Het archaïstische begin valt nog in de vijfde eeuw en is ons het best bekend uit den geschiedschrijver Thucydides. Zoo deze geschiedschrijver imposante deugden heeft, men kan niet beweren, dat hij gemaklijk omgaat met den stijl en de periode geheel meester is: inderdaad, de zwaarheid van zijn werking ligt voor een deel juist in de worsteling met den zinbouw.

Maar in het snelle beschavingsleven der Atheners heeft de archaïstische periode niet lang bestaan. Onder den invloed van de vele en groote redenaars is in korten tijd veel gewerkt aan zinbouw en dictie, en al spoedig is een wel wat eenzijdig, maar toch verrassend resultaat bereikt in het proza van Lysias, zooals hij dat toonde in zijn openbare pleitredenen. Dit proza gelijkt niets op dat, wat wij vinden in zijn erotische rede uit den Phaedrus. Het is een voorbeeld van bevalligen eenvoud, van meesterschap en ook van rijkdom binnen de zich zelf gestelde grenzen. Dit proza, al vrees ik dat Plato ook daarvoor een minachting had, zal door ons nooit gescholden worden, en het was een uitvinding van Lysias om dezen stijl in te voeren voor pleitredenen, terwijl de pleiters vóór hem veelal hun werking hadden gezocht in het gebruik van hooggeschoeide stijfheid en dichterlijke figuren.

Doch indien Lysias schoon en voortreflijk werk leverde voor de balie, zóó openbaart hij zich niet in de rede, die hij waarschijnlijk voor arbeid van hooger kunstwaarde aanzag dan zijn

pleitredenen, in de rede uit den Phaedrus, geschreven voor een klein publiek van fijnproevers, aan wie hij zich in den glans van al zijn bekwaamheid in het mooi-schrijven wilde voordoen. Misschien is de rede afkomstig uit den tijd, toen Lysias nog geen pleitredenen schreef, maar in allen geval is zij een staaltje van antieke mooi-schrijverij uit ongeveer 400 jaren voor Christus, en voor ons is het zeer vreemd om te zien, dat zulk proza als meesterwerk gold. De perioden zijn voorzeker met zorg afgewerkt, doch stijf en droog zoo erg als het maar kan, en zonder eenige inspiratie, zonder eenigen aandrang.

'Mijn omstandigheden nu kent ge, en hoe ik het in ons beider voordeel acht als dit geschiedt, hebt ge gehoord. En ik vertrouw niet daarom te moeten missen wat ik verzoek, wijl ik niet verliefd op u geval te zijn. Want denzulken berouwen dan hun weldaden, wanneer zij in hun verlangen bevredigd zijn, doch den anderen komt de tijd nooit, waarin zij berouw konden gevoelen. Want niet door dwang, maar vrijwillig, na nauwkeurig hun eigen zaken overwogen te hebben, doen zij wel naar hun vermogen. Bovendien gaan de verliefden na welk nadeel zij leden in hun zaken door hun liefde en wat zij wel deden, en hun moeiten daarbij tellend meenen zij reeds lang dank genoeg gebracht te hebben aan de beminden, doch de niet-verliefden kunnen noch de verwaarloozing van hun eigen zaken om die reden voorwenden, noch de doorgestane lasten in rekening brengen, noch de geschillen met hun betrekkingen aanvoeren, zoodat na wegneming van zooveel onaangenaamheden hun niets overblijft, dan gaarne datgene te doen, waarmede zij meenen zich zelf genoegen te geven. Bovendien, indien men de verliefden daarom behoort hoog te stellen, omdat dezen naar men zegt, het meest beminnen, op wie zij verliefd zijn, en met hun woorden en hun daden den andere menschen gehaat worden doch de beminden van dienst zijn, dan is het gemakkelijk in te zien, als men de waarheid spreekt, dat, zoovelen zij later beminnen, zij die boven de eersten willen stellen, en duidelijk is dat, indien genen het verlangen, zij ook dezen kwaad zullen doen.'

Dit is een staaltje van het proza dat indertijd voor mooischrijven gold, en ik heb niet te veel gezegd, toen ik zulk werk stijf en droog noemde en ontbloot van alle inspiratie. Op een zekere wijze onberispelijk, daar het geen bepaalde fou-

ten van zinbouw toont, mist het alle artisticiteit en begrip van beweging.

Evenwel, Lysias is niet de typische mooi-schrijver uit de vierde eeuw, de typische mooi-schrijver is Isocrates, wiens groote inventies en bedriegelijke volkomenheid het proza der vierde eeuw hadden doen mislukken, zoo Plato zich niet in al zijn werk verzet had tegen zulk een monstrueus voorbeeld van een schijn-streven. Isocrates heeft ingevoerd de geschreven redevoering als litterairen vorm voor een verhandeling, - een stemgebrek belette hem als spreker op te treden -, de regelmatige compositie en de groote rhythmische periode. Dit alles zou Plato hem zeker niet verweten hebben, maar wat zeer tegen zijn aard inging, was de doctrinariteit der styleering; de uitgerekende perfectie; de opoffering van de inspiratie aan het laatste procent school-deugd; de koude afwerking, de drooge geliktheid; de zelfvoldaanheid in nuchtere bekwaamheid: kortom, de minachting van den aandrang voor de beredeneerde theoretische schrijfkunst.

Dit alles moet Plato zeer hebben tegengestaan, al zegt hij het nergens, want naast hem werd Isocrates als de groote schrijver genoemd en geroemd, en Plato's stijl is het tegendeel van den Isocrateïschen.

Plato's stijl is die van den virtuoos, die het vak geheel in zijn macht heeft, doch boven zijn vakkennis staat, en niet schroomt, waar het hem goed dunkt, de theorie in den hoek te gooien. Groote frasen maken kon hij zoo goed als de beste, doch een groote frase heeft voor hem geen waarde, zoo zij niet is de uiting van een grooten aandrang. Niet de theoretische rhythmus maakt den zin schoon, doch de gevoelde, waarvan de theoretische enkel een dor schema is. Dit schema houdt hij altijd eenigszins in het oog, doch hij speelt er mede naar welgevallen, en verlaat het dan, en keert er dan weder op terug, en vindt in zijn uitwijkingen gelegenheid om den rijkdom der frase te vermeerderen met beelden en klanken, waarvoor de schoolsche opvatting geen plaats liet.

Op hun manier hebben de Grieken dit vrije beginsel in zijn waarde erkend: dit zich baseeren op een tastbaren bodem, doch dien bodem verlaten waar het beter was; deze rijkdom van styleering, die als eerste voorwaarde den aandrang stelde; die niet op het verstand alleen doch op het gevoel vooral

werkte, meenend dat ook het gevoel tot begrijpen voert. Want de groote Platonische frase, lang en ingewikkeld als zij is, maakt zich zelf duidelijk door haar gevoel: de aandrang, in het begin gegeven, zet zich voort in een voor het gevoel te volgen uitwerking, en daardoor leert hij welke woorden in betrekking tot elkander staan. Op hun manier hebben de Grieken de opvatting van Plato gehuldigd en erkend dat het gevoel den rhythmus ingeven moest, want zij zeiden: als Zeus Grieksch sprak, spreken zou hij als Plato.

De Phaedrus polemiseert met de daad tegen de averechtsche opvatting van mooi-schrijverij van Lysias en anderen, en het gansche werk van Plato is een protest tegen de mooi-schrijverij in zijn tijd beroemd: den stijl der Isocrateïsche school; de Phaedrus echter alleen bevat èn de averechtsche mooi-schrijverij, èn de weerlegging met de daad.

De daad is met overleg ten uitvoer gebracht. De aanval op Lysias geschiedt niet in eens, hij gaat in tempo's; er is een halve aanval; er is een aankondiging van de groote charge, er is eindelijk een groote charge zelf: eerst komt een stijl, niet geheel de Platonische, half nog in den trant van Lysias, doch met vele uitwijkingen, waarin de ware kunst reeds voorbijgaand schittert; dan een bladzijde, zwaar van opeengehoopte stijleering, zinnen van profetische aanblazing, voortgolvend op een plechtigen inzet; dan eindelijk de palinodie, met haar zang van liefde, met haar proclamatie van den waarachtigen stijl.

De redevoeringen van Socrates zijn twee in getal: in de eerste gaat hij uit van Lysias' standpunt; hij neemt aan, dat de nuchtere minnaar beter is dan de verliefde; hij wil Lysias in zijn eigen opvatting verbeteren. Voorzeker doet hij het, en de verbeteringen zijn reeds Socratische en Platonische toevoegsels: er wordt een definitie van Eros gegeven; er wordt een indeeling van het onderwerp gemaakt; er is compositie in; en vooral, de spreker bereikt beter zijn doel dan Lysias door hier en daar den Platonischen stijl aan te wenden, waardoor hij af aan toe den hoorder treft niet met de redeneering alleen, doch ook met fantasie en gevoel; af aan toe brengt hij een gewaarwording van afschuw en angst teweeg, die het koude denkwerk van Lysias niet veroorzaken kon.

Dit echter is nog geen ernstige kunst. De redevoering is die van den slechten Socrates, den zinlijken, die een slechte

en onwijsgeerige stelling wil verdedigen, en zijn denken en spreken gebruikt als een sofist, als voorwendsel om zich zelf als een braaf man voor te doen, terwijl hij het niet is: de redenaar is een bedrieger. Er is ook spot en ironie in deze rede; Lysias ontvangt menig verwijt, en ook is er spot in de gecompliceerde redeneering, die tot de definitie van Eros voert, en in den zwaar-samengehamerden zin, waarin de definitie gegeven wordt.

Dan komt de overgang tot de palinodie; deze overgang bereidt voor wat komen moet, door het aan Lysias tegenovergestelde stijlbeginsel zooveel mogelijk naar voren te brengen; bij Lysias de zin regelmatig gebouwd op nadenken; in den overgang de lange periode zich reddend door een macht van gedachten heen alleen door de kracht van aanblazing en aandrang; en in het besef van overdreven te zijn, versmaadt zij het niet geheel een weinig te schertsen, waar toch ook de scherts zelf de werking der fraze nog verzwaart.

Dan eindelijk komt de palinodie, het zuivere voortbrengsel van den grooten Platonischen stijl, - doch over de palinodie heb ik reeds zeer veel gezegd.

Indien Plato had willen spreken over den stijl der periode, hij had er over kunnen filosofeeren, gelijk hij in den Phaedrus over de redenarij in het algemeen filosofeert. De stijl, had hij kunnen zeggen, wil op de ziel werken, hij is een zieleleiding, en die man slechts kan goed schrijven, die het middel gebruikt waarvoor de ziel het meest gevoelig is, aandrang en inspiratie. Goed schrijven dus doet alleen de ware wijsgeer, want hij alleen erkent de inspiratie als de bron van ware wijsheid en braafheid, gelijk hij ook alleen den liefdeswaanzin als een geschenk van den god beschouwt. Arm dus is Lysias, en slecht en doelmissend zijn werk; de goddelijke inblazing kent hij niet; de ware liefde blijft hem vreemd, en zijn redenen grijpen de ziel niet, want zij missen den aandrang, en zoeken hun oorsprong niet in de gunst der goden.

VII.

Het letterkundig beginsel van den Platonischen stijl, waarvan men den Phaedrus als het manifest kan beschouwen, heeft niet alleen Plato's eigen werk tot een lust voor vele geluk-

kigen gemaakt, ook de werking op de nakomenden was belangrijk, en heden ten dage nog hebben wij er voordeel van.

De proza-litteratuur in de vierde eeuw was hoofdzakelijk in handen van de redenaars, en dezen allen haast waren leerlingen van Isocrates, en had Isocrates alleen hen geleerd, zijn stijl was de eenige geworden. Doch het is anders gegaan. De zelfden die bij Isocrates ter school gingen, kenden ook het werk van Plato, en dit heeft hen behouden voor het aanbidden van de drooge perfectie. De overleveringen zijn eenstemmig in hun bewering, dat Demosthenes ijverig Plato las, en Demosthenes wijkt van Isocrates en Plato beiden zéér veel af, doch hij heeft zijn eigen talent gevoed met de kunde van den een en de kunde en het vrije beginsel van den ander. Daar is een hemelsbreed verschil in opvatting van litteraire doctrine tusschen den *Panegyricus* van Isocrates en de *Corona* van Demosthenes. Bij den een zijn het gevoel en de aandrang vermoord ter wille van de school-theorie; bij den ander is de school-bekwaamheid dienstbaar gemaakt aan de zaak; en die zaak is: werken op den hoorder. Op zijn wijze deed Demosthenes wat Plato aanbeval; hij liet zich leiden door den aandrang voor wat hij te zeggen had, door het gevoel voor zijn taak, en daardoor leidde hij ook den hoorder.

En niet alleen Demosthenes; ook zijn tijdgenooten, Aeschines en anderen. Zij hebben van Plato geleerd; zij hebben, om modern te spreken, de akademie laten loopen voor de kunst. Zaakrijk zijn zij; iedere zin werkt, en niet alleen door de feitelijke mededeelingen, doch door den psychischen invloed der styleering. Dien psychischen invloed danken zij aan het beginsel van Plato: de stijl is een zieleleiding, de beste zieleleiding is de aandrang, breng aandrang in den stijl, iedere stijlwending heeft haar werking op de ziel, en de aandrang doet die wendingen vinden.

Ik geloof niet, dat Plato zelf met Demosthenes en Aeschines zou zijn ingenomen. Zulke rumoerige staatslieden waren zeker weinig naar den zin van hem, die den stillen wijsgeer als den besten leider des staats beschouwde; zulk proza ook bracht geenszins tot wijsgeerigheid. Doch niettemin hebben Demosthenes en anderen van hem geleerd.

Demosthenes en anderen, doch vooral Demosthenes. En Demosthenes' grootste leerling is Cicero geweest, en van De-

mosthenes heeft ook Cicero het platonische stijlbeginsel geleerd, Van zijn drie bewonderingen: Isocrates, Plato en Demosthenes, was de laatste de grootste; den levenden stijl heeft deze hem tastbaarder gemaakt dan Plato zelve. En het levende is ook in den stijl van Cicero gekomen. En de stijl van Cicero is het uitgangspunt geweest voor den lateren Europeeschen, en zoo is door Demosthenes en Cicero heen, het beginsel van Plato ook tot ons gekomen.

Indien dit laatste hoofdstuk iemand te fantastisch schijnt, - ik houd het er voor dat de hoofdzaken zijn zooals gezegd is; meer dan een fantasie kan men er niet van maken, en wellicht is ook een fantasie de beste hulde aan den Phaedrus gebracht.

CH.M. VAN DEVENTER.

Onze Betrekkingen tot Lombok.

V.

Zoo kwam dan vendrig Alexander Lecerff, den 20 Juli 1771, ter kust van Lombok, voorzien van brieven en een geschenk voor Goesti Wayan Taga, den koning van Selaparang, en van een geheimen lastbrief voor zichzelf om de gelegenheid van het land waar te nemen, indien een militaire expeditie noodig mocht zijn.

Het leek echter nog niet naar oorlog. In 't vorige jaar waren aan alle havenplaatsen bentings opgericht, en de inwoners vertoonden zich met lange pieken gewapend aan het strand om de landing van vreemden te weren[1]; geen prauw, geen zendeling van de Compagnie was toegelaten, zoo zenuwachtig wantrouwend waren de Balineezen van Selaparang geworden, toen zij gehoord hadden dat een kruisvlootje van Macassar in de wateren van Lombok zon verschijnen[2]. Maar thans was de stemming omgeslagen. De koning had vooruit laten weten dat er voor Lecerff op Tandjong-Karang, zijn hofplaats, een huis was in gereedheid gebracht, en de ontvangst op de verschillende reeden van het eiland waar het scheepje van den vendrig ankerde, kwam met de vriendelijke boodschap van den vorst overeen.

Het heette dat de ‘alferis Skander’ (vaandrig Alexander)[3] een

1) Relaas van den kapitein-maleier Abdoel Cadier, Juli 1770.
2) In een brief van den gouverneur van Java, Greeve, aan den G.G. Alting, 9 Mei 1788, komt de opmerking voor hoe de Balineezen telkens op een bloot gerucht van vijandelijkheid het strand door gewapenden laten bezetten.
3) Hoe lang die naam nog in 't geheugen bleef, blijkt uit den brief der radjas van Karang-Asem en Selaparang aan G.G. Alting van 16 October 1786. (De translateur te Batavia maakt er van ‘alferis Hendrik’.)

present bracht van de Compagnie, om den goesti te bevredigen. Veel volk van de strandnegorijen begaf zich uit nieuwsgierigheid bij hem aan boord. In Sagara Tokan bezocht hem, na een deftige aanmelding, het hoofd der negorij[1]. Lecerff noodigde hem in de kajuit en schonk hem een duchtig glas sterken drank om hem aan 't praten te krijgen. De man, een Sassakker, werd vertrouwelijk en familiaar. ‘Ik had nooit gedacht,’ zeide hij, ‘dat de Compagnie voor de Bali bang zou wezen.’

- ‘Hoe komt ge op die gedachte: de Compagnie bang voor de Bali!’ -

‘Ja, omdat ze een present aan de Bali stuurt.’

- ‘Maar de Compagnie wil met alle menschen in vrede leven.’ -

‘Ik had altoos gedacht dat de Compagnie dit land zou zoeken te krijgen.’

- ‘Maar wat zou de Compagnie aan dit land hebben,’ zeide Lecerff, de diplomaat. ‘Er is hier toch geen voordeel te halen.’ -

‘Wat!’ - de andere werd warm. ‘Hier is rijst en kapas genoeg voor twee landen zoo groot als dit, en ook sapanhout.’

- ‘En als de Compagnie hier kwam, zoudt gij dan bij de Compagnie komen?’ -

Hij zeide van ja; de negorij was groot, van wel duizend huizen op den vlakken grond, en buiten eenige Maleiers en Boegineezen waren de inwoners allen Sassak. De reede was veilig en het zou een geschikte landingsplaats zijn, mits men niet voor het laatst van Juli kwam, omdat de padi-velden in dien tijd droog zijn en er dan geen gevaar is om op de wegen met de artillerie te blijven steken.

- ‘Als ik weerom kom van Tandjong Karang, wilt ge mij dan nog eens komen bezoeken?’

Het hoofd van de negorij beloofde ‘dat hij niet mankeeren zou’, en trotsch op zijn informaties (het mocht ook wel, want het waren zoowat de eenigen die hij mede terug zou brengen) zette Lecerff koers naar Telok dalam, een volgend station, langzaampjes aan, want hij voelde zich gansch niet wel.

De Compagnie bang voor de Bali!

Neen, het was de vrees voor de inmenging der Engelschen, voor een onnoodige complicatie van den op dat oogenblik hardnekkig

1) Lecerff's Dagregister, 21 Juli 1771.

gevoerden krijg in Java's Oosthoek, die de Hooge Regeering te Batavia tot een zending naar Wayan Taga had doen besluiten. Zij zag in hem een potentaatje dat men mogelijker wijze aan zich verbinden zou, en zij wilde thans de gelegenheid niet laten voorbijgaan, zooals men haar eens verzuimd had, toen de regent van Balambangan, op Oost-Java, de hulp der Compagnie had ingeroepen, een verzuim dat haar duur te staan was gekomen[1]; zij wilde, in allen geval, de juiste inlichtingen verkrijgen om daarnaar te kunnen handelen.

Hoe waren eigenlijk de omstandigheden waaronder het verkeer tusschen de Engelschen en Lombok plaats greep?

Het verslag van Lecerff zal ons daaromtrent niet veel wijzer maken. Laat ons toch de gelegenheid waarnemen om bij die vraag even stil te staan, terwijl de ‘alferis’ op zijn doode gemak de kust van Lombok langs vaart.

De betrekkingen met de Engelschen waren betrekkingen met Bencoelen. Ze werden onderhouden door de Bencoelenvaarders. Een van de stoutsten en onvatbaarsten onder hen was Daeng Manoepa (Maroepa), of, zooals hij op Bencoelen genoemd werd, Daeng Tjellak. In het oostelijk gedeelte van den Archipel kende men hem algemeen onder den naam van Tjalla Bancahoeloe (de Bencoeler). Zijn prauwen gingen over Bali, Lombok en Sumbawa tot naar Ceram. Waar hij verscheen daar was onraad te duchten voor de Ed. Compagnie[2]. ‘Laat u niet met hem in,’ waarschuwden de zendelingen van de Compagnie, ‘weest toch voorzichtig.’ - ‘Wat zou ik voor slechts doen?’ liet Tjalla Bancahoeloe zich dan openlijk uit. ‘Ik behoor wel onder een andere Europeesche natie, maar ik heb geen kwade inzichten tegen de Compagnie. Mijn vader (het hoofd der Maleiers te Bencoelen) is in den tijd van Bontoelancas wel aangemaand geworden om met

1) Vgl. het Vertoog over den Oosthoek van Java van Hendrik Breton, 28 Nov. 1763 (Secrete stukken van 1765) en de Consideratiën over Balemboangang van P. Luzac, Soerabaya 4 Aug. 1773 (Secr. stukken 1774).

2) Over Tjalla Bancahoeloe, het relaas van Laoedoe, en van Intje Tjoendo in de Secr. stukken van Macassar van het jaar 1766; het relaas van Daeng Soepoe en de onderschepte brief van Tjalla, met de aanteekeningen van I. Siberg in de Secr. stukken van Java's Oostkust, 1783.

de Engelschen samen te spannen tegen Macassar, maar hij wist te goed *wat voor natie de Hollanders zijn*, en heeft hun zulks ronduit geweigerd. Ik meen niet anders dan het voorbeeld van mijn vader te volgen.'

Hij was uitgeleerd in zulke mooie praatjes. Inderdaad haatte hij de Hollanders, als ooit een zwerver en een 'morser' ze gehaat heeft; en hij had tal van ressources om kwaad te doen. Van Boegineesche afkomst, en door zijn moeder, een Lampongsche, de halve broeder van den Engelschen gouverneur van Bencoelen; geroepen om, na den dood van zijn vader, het hoofd der Maleiers in de Engelsche nederzetting te worden, was hij een heel personaadje, en bezat overal zijn gewichtige relaties. Op Sumbawa was hij getrouwd met een prinses van Taliwang, - wie weet welke aanzienlijke vrouwen hij elders nog had! - en de vorst van Selaparang noemde hem zijn aangenomen zoon....

Maar wat kan ons zoo'n vergeten morser schelen?

Alsof wij iets van die vreemde wereld kunnen begrijpen, wanneer wij niet de moeite nemen met de menschen kennis te maken. En goed! vindt ge den Boegineeschen koopman uw aandacht niet waard, hier heb ik een aanzienlijker stuk mensch om als een mijner d r a m a t i s p e r s o n a e mee voor den dag te komen, - niet minder dan een vorst van het Goah dat eenmaal de opperheerschappij over Celebes en omliggende eilanden, ook over Sumbawa en Lombok, had uitgeoefend, en dat nog een ietwat doffen luister bezat door zijn herinneringen en door zijn aanspraken. Maar ik waarschuw u, deze koning is au fond niet veel zaaks. Hij had op alle mogelijke manieren, in zijn rijkje, den beest gespeeld, hij had in de kampongs van zijn gebied loopen te rinkelrooien, ja, hij had aan het hof van de vorstin Aroe Palakka, zijn grootmoeder, een prinses die aan haar zorgen was toevertrouwd.... doch waartoe die ergernissen op te halen? De grootmoeder was erg bekommerd, en de kleinzoon voelde zich 'onbegrepen'. Hij klaagde over zijn geringe macht en zijn vervallen staat; - eensklaps deed hij, wat een Macassaar in moeilijkheden altoos doet, hij koos met een aantal volgelingen zee om roover te worden. Ein freies Leben führen wir! En kwam op Sumbawa, het morsnest, met zijn prauwen aan land (Augustus 1766).

Daar ging Tjalla Bancahoeloe hem opzoeken, en Tjalla Bancahoeloe haalde den voortvluchtigen koning over om mede naar Selaparang te gaan.

In dienzelfden tijd vertoonde zich een Engelsch schip voor Tandjong Karang[1]. Hier was een gelegenheid voor Goesti Wayan Taga om zich te wreken over de minachting waarmede de Compagnie zijn aanspraken op dankbaarheid en op een deel van Sumbawa had bejegend. Een koning van Goah, zelfs een onttroonde, was een troef in zijn politiek spel, hij kon hem gebruiken om zijn gezag op Lombok te bevestigen (de Goahsche tradities leefden nog op een deel van het eiland) - en om woelingen te verwekken op Sumbawa en Celebes. Voegde zich de steun der Engelschen daarbij zoo had hij, in dien steun, een tegenwicht tegen den naam der Compagnie. En hij gevoelde zich een voorstander der legitimiteit. Misschien waren de blanke naties, de Compagnie even goed als de Engelschen, slechts een accident in de geschiedenis van den Oost-Indischen Archipel, maar de huizen van Madjapait[2] en van Goah, wier aanverwant hij, Goesti Wayan Taga, was, behoorden tot de grondpijlers van het Indische leven.

Hij noodigde den vorst van Goah tot een bezoek aan zijn hofplaats op Tandjong Karang, en beloofde hem een tegenbezoek te brengen op Telok dalam, waar hij met zijn prauwen lag. Het was op 't zelfde oogenblik dat de gouverneur van Macassar, om de orde in Goah te herstellen, den broeder van den vluchteling tot koning liet kiezen, en maatregelen beraamde om den onttroonden vorst als een roover en onruststoker te doen oppakken.

Tjalla Bancahoeloe had onderwijl de Engelschen[3] bij Goesti Wayan Taga ingeleid. Er werd over en weer een verzekering van assistentie gegeven, wanneer Engelsche vaartuigen op Lombok, of Lomboksche (Karang-Asem'sche) op Bencoelen kwamen. Meer niets. Natuurlijk. Een verbond met Engeland was een zaak met verre uitzichten. Ik denk niet dat Goesti Wayan Taga zin had zich te

1) Twee vertalingen van deuzelfden brief van Daing Tjellak aan Goesti Kottak, zoon van Wayang Taga (vertoond te Samarang April 1783), geven een verschillende lezing van een aantal bijzonderheden dezer eerste aanraking met de Engelschen. Ik kies wat mij in het algemeen verband het waarschijnlijkste voorkomt.

2) De vorsten van Karang-Asem en Selaparang aan Siberg, ontv. 16 Mei 1787: ‘Ik en wij allen zijn van den voormaligen Madjapait voortgekomen.’

3) De namen zijn in de translaat Maleische brieven zoo onkenbaar geworden, dat ik voor de securiteit ze niet meer speciaal vermeldt. Bij deze eerste samenkomst wordt gesproken van Doctor Seteben. (*Stevens*, of voornaam *Stephen*?)

binden, terwijl de Nederlandsche Compagnie zoo dicht in de buurt was; en evenmin hadden de Engelschen plan om, zoo ver van hun centrum, zich in aanhoudende moeilijkheden te wikkelen. Het was dus voor den vorst van Selaparang maar een aanknoopen van betrekkingen met het oog op de mogelijkheden van de toekomst, zooals hij ook, door het telkens uitstellen van zijn bezoek, den radja van Goah in zijn land wilde houden tot tijd en wijle hij van zijn persoon gebruik kon maken.

Maar dat eene werktuig ontviel hem. De radja van Goah werd onrustig op Selaparang, evenals hij het in zijn eigen land was geweest, en de sjahbandar van zijn vlootje versterkte hem in zijn wantrouwen.

'Op de Baliërs is geen staat te maken,' zeide hij. 'Denk aan het lot van Kraëng Jaranika en van Kraëng Bontoelancas.'[1] Toen stak de koning 's nachts stil in zee. Tjalla Bancahoeloe betrapte hem juist toen hij de toebereidselen tot zijn nieuwe vlucht maakte. Hij wilde den onwijzen jongeling nog weerhouden, maar deze schudde hem van zich af. 'Het is mij als ingegeven,' zeide hij en zette koers naar Sumbawa. (Jan. 1767.)

Daar werd hij met behulp van den koning van Bima, den exécuteur des hautes oeuvres, door de Ed. Compagnie 'geknipt.' En over Macassar naar Ceylon gezonden, op een gagie van 50 rijksdaalders 's maands en een koyang rijst.

Wanneer ik een pittoreske historie samenstelde, zou ik een uitvoerig verhaal doen van Batara Goah's gevangenneming, ik zou vertellen hoe Bima's resident (onze oude vriend Bikkes Bakker die zijn vorige fouten wou goed maken) zijn verraderlijk plan 'zoo smakelijk had voorgesteld' aan Bima's koning dat hij 't wel moest omhelzen; hoe Bima nog bleef aarzelen, ook na zijn toestemming, om door een ongehoord bedrog zijn eigen neef (de radja van Goah was de zoon van zijn zuster, Bellasari) in handen der Hollanders over te leveren; en op wat wijs het guitenstuk eindelijk werd

1) Over Bontoelankas en de Baliërs, zie het vorige artikel, over Kraëng Jaranika, o.a. Valentijn, Macassaarsche zaken (III p. 173). Hij was een Macassaarsche prins, door de Baliërs op Lombok gedood, in 1699. Ik geef dit detail als een bewijs hoe precies de geschiedenis dier aanzienlijke geslachten in de herinnering van hun volk blijft leven.

volvoerd.[1] Doch ik moet mij tot het strikt noodige aantal feiten bepalen, en ik kan hier alleen even het voorval aanstippen, dat op 't oogenblik weinig opziens gaf, maar dat heeft nagewerkt, tien, twintig, dertig jaren, - het handige kunststuk van Bima's resident Bakker waardoor de Compagnie bijna -

Goesti Wayan Taga had een wichtige veroordeeling voor den vorst van Bima; zelfs toen deze zijn gunst weder zocht te verkrijgen, schreef hij hem ongeveer: Gij hebt uw eigen schande verkozen en zeer kwalijk gedaan met den koning van Goah in de handen der Hollanders te geven. Als de Hollanders hier vandaan zijn, en geen macht te Macassar meer hebben....!

De grootmoeder van Goah's koning, de vorstin Aroe Palakka - maar ik keer tot Wayan Taga's betrekkingen met de Engelschen terug.

Want Tjalla Bancahoeloe was niet in de knip geloopen, hoewel de man overal te vinden was en de Ed. Compagnie een prijs op zijn hoofd had gezet, bleef hij ongehinderd in zijn bewegingen; en nogmaals en nogmaals bracht hij Engelsche vaartuigen naar Bali, Lombok en Sumbawa. In 1770 kwam een groot Engelsch schip met drie tweemaste barken ter reede van Telok Dalam.[2] Toen greep er een intiemer verkeer plaats met Selaparang. De zoon van Wayan Taga ging bij de vreemdelingen aan boord, en de oude Goesti had langdurige conferenties met den scheepsgezagvoerder; men verhaalde elkander in de negorijen op de eilanden dat de Engelsche compagnie Wayan Taga haar hulp beloofd had om onafhankelijk van Bali te worden, of om Sumbawa te veroveren. De waarheid is, dat er geen bepaalde beloften gewisseld werden. Wayan Taga was te oud en te slim om een politiek van avonturen te gaan ondernemen met een bondgenoot, die op een heelen afstand thuisbehoorde, en hij stelde zich tevreden met de bevordering van Tandjong Karangs handel en met zijn moreel succes.

Toen de Hollanders inlichtingen trachtten te krijgen over het gebeurde moesten zij van den een of anderen Saleparanger, die het

1) Rapport van Bakker aan Sinkelaar en Boelen, 23 April 1767. Over den indruk dien zulke oplichtingen maken, vgl. Dr. Jacobs, Bali p. 164. Men vergete vooral niet die bladzijde na te lezen en zijn conclusies te maken.

2) Dat ook hier weder Tjalla Bancahoeloe de hand in 't spel had, getuigt de gouverneur van Macassar zelf, ‘nit particuliere informatiën’; Boelen aan de bevelvoerders van het kruisvlootje, 9 Augustus 1770.

hun gelukte te ondervragen, vernemen: dat niemand hun iets van de afspraak met de Engelschen kon zeggen, omdat de gemeene man zulke dingen niet te hooren kreeg en Wayan Taga altoos alleen met de vreemden gesproken had.[1)]

Het antwoord schijnt al even onbeteekenend als de vraag naief was. Maar het toont dat Wayan Taga zijn bedoeld effect bereikt had. De Engelschen waren bij hem geweest, zij hadden met hem te doen gehad, met hem alleen; zijn macht was uitgekomen. Nu haastte de Ed. Compagnie zich om hem een present te sturen.

Zou hij zijn positie kunnen ophouden?

Lecerff kwam zeer onlekker in Tandjong Karang aan. Onder een vaandrig denkt men zich iets vlugs en jongs, maar Lecerff was van middelbaren leeftijd en bewoog zich toen al heel moeilijk.

Ziehier zijn beschrijving van de aankomst:

> Zijn Hoogheid liet mijn zeggen dat Zijn Hoogheid gehoren had, dat ik ziek was, en als ik niet te paard kon rij, dat hij mijn zou laten piekel (dragen); ik liet Zijn Hoogheid verzoek dat mijn veel lief zou wezen te piekel als te paard te rheyen.[2)]

Men boort aan deze woorden den ‘Sinjo’, en Lecerff bezat in volle mate tegelijk het nonchalante en het impressionable dat aan de Indische kinderen eigen is. Geen diplomaat, waarlijk, geen ambtenaar zooals de compagnie ze toen, uit de school van van Imhoff, had, mannen die door hun koel beraad een overwicht bezaten op de inlandsche vorsten; maar een indolente (zijn superieuren zeiden: een slordige) militair die reeds een aantal dienstjaren achter den rug had. En toch was het een uitstekende keuze; want Lecerff deed zich goed voor, hij had innemende manieren en hij was opreeht. Men vertrouwde hem dadelijk. Zijn brusquerie hinderde niet en zijn hartelijkheid was aanstekelijk. De ‘alferis Skander’ was een populair man. Niemand beter geschikt om het

1) Dagregister van de bevelvoerders der kruisers, 17 Juli 1770, hun brief aan Boelen 3 Sept. 1770.

2) De Indische rapporten hebben in den regel een Indisch tintje gekregen, omdat zij door klerken van gemengd bloed zijn gecopiëerd. Maar bij de rapporten van Lecerff mag men, dunkt mij, den stijl niet geheel ten laste brengen van de copisten. Het is een halfbloed die spreekt.

bestaande wantrouwen weg te nemen en een goede betrekking in te leiden, - geen ook, denkelijk, ongeschikter om een onderhandeling ten einde te brengen en haar door een contract af te sluiten.

Hij werd in staatsie afgehaald en door een zoon van Goesti Wayan Taga en datoe Goenong[1)] de hofplaats binnengeleid. Daar reikte hij onder het gebruikelijke ceremoniëel de brieven van den Ed. Heer Gouverneur Generaal en van den gouverneur van Macassar over, met het 'present', in een zadel bestaande. De 'huispaap' (de poerohita) haalde de brieven uit hun foudraal van gele zijde en armozijn voor den dag, ontplooide ze, en begon de voorlezing. Hij las, dat Gouverneur Generaal en Raden van Indië met bevreemding de klachten gehoord hadden over het wegnemen door hunne kruisers van een vaartuig onder Selaparangs kust, daar zij nooit bevelen hadden gegeven tot het plegen van vijandelijkheden. Integendeel, het was hun plan niet om hun onderhebbenden in eenige onredelijkheid te stijven, maar veeleer om de vriendschap te onderhouden. Daarom stelden zij den vorst een verbond van vriendschap en vrede voor, met uitsluiting van alle andere Europeesche natiën, en wanneer hij er eenige artikelen in opgenomen wenschte, zouden zij gaarne zijn gezanten te Batavia of te Oedjong Pandang (Macassar) ontvangen.

Dan kwam de beurt aan de missive uit Macassar. Zij behelsde ongeveer hetzelfde, een gewrongen verdediging van de buitensporigheden door de kruisers begaan, en daarna de honigzoete, in elkander gewikkelde, onontwarbare phrases, die het faible van den toenmaligen gouverneur waren en die hij zijn fort meende te zijn.

> Wij vertrouwen... gunstige dispositie der Hooge Ed. Indische Regeering... bijgevoegd geschenk... onze expres afgevaardigde gezant... oprechtheid der gevoelens van de *ulustre* Hooge Regeering te Batavia... volkomen bewijs... altoos durend verbond... met uitsluiting... onverbreekbare verbintenis... welvaart en veiligheid van Selaparang... listen en aanslagen van haar vijanden verijdeld... en dan zullen Uw

1) Lecerff's dagregister geeft op: datoe Goeno; maar de namen worden er vreeselijk in mishandeld (Tandjong Karang b.v. wordt Toeniong arran), denkelijk is deze datoe een zoon van den in 1766 gestorven Sjantombon, en hij behoort tot een der vele oud-Suwbawaneesche prinsen die men in Wayan Taga's dalam aantreft.

> Hoogheids onderdanen in het vreedzaam bezit van eenen gewenschten overvloed zich kunnen gesteld vinden in gelijke mate als alle de overige volkeren die met de grootmachtige compagnie... enz., enz.

Ik zou het gezicht graag gezien hebben waarmede Wayan Taga, die een meester in ironie was, deze rammelende woorden over elkander heen hoorde tuimelen (gesteld namelijk dat de Maleische translateur in staat was geweest om zulke oratorie weer te geven). De oude man hield de lippen zeker samengeknepen.

Hij moest ze nog eens hooren, die brieven, en met de sluwe oogen van een koopman bij wien men om de onderteekening van een acte aankomt, verzocht hij Lecerff de Hollandsche origineelen, welke bij het translaat waren gevoegd, voor hem, van den Hollandschen tekst, in het Maleisch te vertalen. Toen was hij pas tevreden en gerustgesteld. Nu kwam hij met zijn grieven aan. Hij wilde niet toegeven dat de zaak van de weggenomen prauw met een excuus en een plichtpleging werd gepasseerd. Hoe sterker hij in zijn recht was (en inderdaad, in 't geval waarover hij klaagde was er louter een daad van brutale overweldiging en roof door de Compagnies kruisers gepleegd), des te meer blies hij die kwâjongensstreek, onder zijn gebied bedreven, tot een zaak van uiterst gewicht op. Maar Lecerff kon hem volledige satisfactie hieromtrent beloven, en ging recht op het doel van zijn komst af door aan den Gosti te vragen wat hij dacht van de geheele uitsluiting der Europeesche natiën, behalve der Hollanders. Wayan Taga keek, op die vraag, voor zich; maar een van de Balineezen onder de hofgrooten mengde zich in het gesprek:

'Wanneer hier vreemde blanken komen, die voor een dag of twee aan land zijn, dan kunnen we hen toch niet wegjagen. Hoe wil de Compagnie ons daartoe dwingen! wij staan niet onder de Compagnie.'

Lecerff maakte zich boos op 'den Bali'[1] met zijn ongevraagd advies.

1) In dezen tijd zijn de Compagnies ambtenaren al zeer slecht te spreken over de Baliers. Wanneer ze slechts den Islam aannamen, zeggen zij; maar nu is er niet op hen te bouwen daar zij 'als nog tot geen regel en leere overgegeven zijn, ja meestal het heidensche bijgeloof zijn toegedaan.' Men vergelijke de curieuse beschouwingen en plannen tot invoering van den Islam van den gezaghebber over Java's Oosthoek, P. Luzac 1773.

‘Ik weet wel,’ antwoordde hij, ‘dat gijlieden niet onder de Compagnie staat; maar als de Compagnie hier laat kruisen en een vreemd Europeesch volk vindt, gij kunt er verzekerd van wezen dat de Compagnie hen zal attaqueeren; en als zij op het land gaan, zullen wij ook op het land komen, met gewapende hand; en zoo zij ons aanvallen, wij zullen het ook doen.’

‘Zoo!’ voer ‘de Bali’ uit, ‘de Compagnie op dit land komen! Dat won ik graag zien!’

‘Ik verzoek Uw Hoogheid,’ zeide Lecerff tot Wayan Taga, ‘mij te laten vertrekken, want ik ben hier niet gekomen om zulke harde woorden te hooren, en kan ze niet verdragen.’

Zijn Hoogheid, die een fijn gevoel had, en wien de wending van het onderhoud ook niet beviel, liet aan Lecerff een rustig vertrek in den dalam aanwijzen. Toen hij rekenen kon dat de vaandrig zich van zijn opwinding hersteld had, ging hij hem opzoeken, alleen vergezeld door datoe Goenong.

‘Zeg me, wat wil de Compagnie van mij?’ vroeg hij.

‘Dat ge bij haar komt, zooals de vorsten van Suwbawa met haar verbonden zijn,’ antwoordde Lecerff, ‘een vriend van haar vrienden en een vijand van baar vijanden.’

‘Hoe kan ik dat doen zonder er den koning van Bali kennis van te geven!’ zeide de oude man, en er lichtte eensklaps iets in zijn oogen. ‘Veel liever,’ vervolgde hij, ‘zou 't mij wezen wanneer ik onder de Compagnie stond, dan onder Bali, want de Bali doet hier geen goed, maar anders niet dan kwaad. Spreek hier niemand van,’ zeide Goesti Wayan Taga. ‘Ik zal zien iemand naar Batavia te zenden.’

‘Daar zult gij goed aan doen, en ik beloof u aan niemand de woorden te zullen zeggen die gij hier tot mij gesproken hebt,’ verzekerde Lecerff. ‘Maar nu verzoek ik uw Hoogheid te mogen heengaan, want ik voel me zoo zwak dat ik niet overeind kan staan.’

En Lecerff ging aan boord van zijn schip, want het verblijf op Tandjong Karang, dat heette voor hem in gereedheid gebracht te zijn, leek hem geheel ongeschikt. Hij voelde een zware koorts opkomen. Wilde hij nog genezen, dan moest hij naar Sumbawa terug ‘voor medicijn’.

Dus gaf hij bevel, zonder afscheid te nemen, om den koers daarbeen te richten.

Hield zijn geest zich onderweg bezig met de tegenstrijdigheid

dat diezelfde man, dien het volk ‘den Bali’ noemde, aan wien de Compagnie een present stuurde, hemzelf zijn haat tegen de Balineesche overheersching betuigd had?

Och, Lecerff was er de man niet naar om zielkundige of andere raadsels na te speuren en uit te pluizen; hij had, gedurende zijn onderhoud met Wayan Taga dien haat voelen trillen in de stem van den ouden goesti, dat was genoeg voor hem, hij geloofde er aan. Ook had hij misschien toen reeds de geruchten gehoord die bij het volk omliepen, dat Bali een bloedschuld te betalen had aan het huis van Wayan Taga, en dat er een vloek was uitgesproken over het land van Karang-Asem, dien Wayan Taga's kinderen opriep om de verwoestende en verdervende overwinnaars van het land te wezen[1)].

Zoo blijft die oude man zeer mysterieus voor ons; zijn gestalte opdagend uit een vaag somber verleden van moord en onderdrukking, heenwijzend naar een even vage toekomst, wanneer de Compagnie en alle blanken ‘hier van daan’ zouden zijn; met de saamgeknepen lippen lachend, de sluwe goesti, dat hij voor 't oogenblik zijn doel bereikt heeft, daar de roep door het land gaat dat hij met ‘Alferis Skander’, alleen in een vertrek opgesloten, heeft onderhandeld, zooals hij ook met de Engelschen gesproken heeft, ‘en niemand heeft gehoord wat hun vergadering behelsde.’

Alexander Lecerff nu noteerde als slotsom van zijn onderzoek dat de tiende van de rijst op Selaparang aan de Compagnie zooveel zou opbrengen als Maros en Bonthain te zamen, ‘maar om dit land te attaqueeren, zouden wel 300 goede militairen daartoe noodig wezen.’

VI.

Ik zal nu voor een tijd het woord laten aan de personen van dit verhaal.

Maar eerst moet ik een paar jaren teruggaan om grootmoeder

1) Relaas van Boemie Salangkarang 1775, en van daëng Soepoe, 1783.

Aroe Palacca te kunnen laten spreken. Zij schrijft aan haar gevluchten en opgevangen kleinzoon Batara Goah een brief, die bestemd is Hun HoogEdelhedens te Batavia onder de oogen te komen:

> Ik ben zeer beducht wijl nog geen de minste tijding hebbe ontvangen. Echter stelt grootmoeder zich gerust in God en den profeet Mohammed, en bidt nacht en dag om een uitkomst zonder inmengsel van eenig kwaad, ten einde ik U voor mijn dood moge wederzien, opdat mijn begeerte en mijn verlangen voldaan worde. Gelijk deze ook gezonden wordt om Hun HoogEdelhedens excuses mitsgaders barmhartigheid en gunst te verzoeken, mitsgaders mijn kleinzoon zijn land en koninkrijk weder in bezit te geven.

Legt dien brief niet zoo maar op zijde, Uw HoogEdelhedens; een Macassaarsche vorstin vergeeft niet en heeft middelen om zich te wreken, waarvan uw ambtenaarsflegma niet droomt.... Doch Hun HoogEdelhedens gaan over tot de orde van den dag.

Thans komen wij tot Wayan Taga. Effect der zending van Lecerff. Hij voelt zich, de goesti; hij hecht langer geen waarde aan de correspondentie met Macassar; dat zijn beuzelingen en praatjes. Zoo'n gouverneur ‘gouverneert’ slechts voor een paar jaar en wordt dan afgelost; hoe kan zoo een van de dingen weten! En Goesti Wayan Taga stileert zich in zijn briefwisseling met den gouverneur om den man te plagen; hij kijkt hooger op, naar Batavia; ook daar gedraagt hij zich als de gelijke. Op een gouverneur ziet hij neer:

> GOESTI WAYAN TAGA, KONING VAN SELAPARANG, AAN DEN HEER GOUVERNEUR TOT MACASSAR.
> (Aangezien uw brief de schuld, bij de wegneming van de prauw door de Kruisers, aan mijn volk geeft, heb ik hun onschuld aan den Gouverneur Generaal geschreven.)
> Maar verondersteld mijn volk had daartoe oorzaak gegeven, zoo ben ik echter van begrip dat ik naar de billijkheid mijn eigen volk ook zelf had moeten straffen. Dierhalve komt het mij vreemd voor dat ze door de kruisers zijn gestraft; terwijl ze, om zoo te spreken, op hun eigen huis in rust en vrede zittende, door de uwen werden geattaqueerd.
> Want indien uw ware intentie was om den heer gouverneur generaal met den koning van Karang-Asem in een goede vriendschap te doen leven, zoo moest UEd., alvorens tot zoodanige bekruising te treden, kennis gegeven, maar niet zoo onverwacht en stil aangevallen hebben.

Nu wilde ik gaarne weten hoe het hiermede eigenlijk gelegen is: heeft UEd. de kruisers met die intentie uitgezonden dan niet? Want zoo UWelEd. ze zonder onze voorkennis heeft afgevaardigd, dan kan ik UWelEd. kruisbezending niet anders aanmerken dan als *zeerooverij*.
(Gij hebt het land in rep en roer gebracht), en daarom herzeg ik dat men UwEd. kruisers als *roovers* moet aanmerken.

Het was Paulus Godofredus van der Voort, die als gouverneur van Macassar dezen brief in ontvangst nam. Zijn voornamen zijn pretentieus, maar de man verdient ons respect, want dat 'Godofredus' was misschien het eenige in hem dat pretentie maakte. Een braaf Hollander, met zijn plicht voor oogen, waar hij hem ook riep, op zijn bureau om een vriendelijken brief te pennen aan een of ander donker potentaatje, of op 't oorlogsveld om zijn beleid te toonen, - een model-ambtenaar die zich wist te bescheiden, en die wist te doen, zonder ophef en zonder gejammer, om der wille van de zaak zelf. Op zulke mannen rustte en rust ons bestuur. Maar als scribent is er niet veel pit in hem. Hij antwoordt aan Goesti Wayan Taga:

13 November 1771.

(De kruisvloot was alleen naar Sumbawa gedirigeerd[1)], daarom is ook geen kennis gegeven. Buitendien is de Compagnie daar volstrekt niet toe gehouden, als ze maar zorg draagt geen aanleiding tot vijandelijkheden te geven.)
Doch dusdanige kruisers den naam te geven van roovers, kan men niet anders aanmerken als uit een overmaat van drift voortgevloeid te zijn....

Dan ik vertrouw alsnog dat U w H o o g h e i d de onderhouding van vriendschap met de machtige Nederlandsche Compagnie in 't algemeen wel zal willen prefereeren boven een voorlang gepasseerd misverstand,

1) Hier speelde zijn geheugen een part aan van der Voort. In de instructie voor de kruisersvloot (8 Mei 1770) staat wel degelijk dat ze zich ook eens voor Selaparang mogen laten zien. Maar er wordt daar toch onderscheid gemaakt tusschen de landen die onder de gehoorzaamheid van de Compagnie stonden of in verbond met haar waren, en diegenen die buiten den kring van 's Compagnie's gezag vielen, waar Bali en Selaparang uitdrukkelijk onder werden opgegeven. Wat den grond der zaak betreft, gaf van der Voort dus de juiste voorstelling. En dit is ook de indruk dien de handelwijs der Compagnie in 't algemeen maakt, zelfs waar men haar geheimste stukken en beraadslagingen nagaat: eerlijkheid en oprechtheid. De guiterijen in de politiek zijn uitzondering, en meestal dan nog het uitvloeisel van onhandigheid. Zegt het voort!

zoo het al mocht hebben plaats gehad, en dat dierhalve de voorslag die HHEdd. de heer Gouverneur generaal en de Raden van Indië U w H o o g h e i d hebben gedaan, alsnog bij U w H o o g h e i d in ernstige overweging zal genomen worden; dewijl U w H o o g h e i d bij zichzelf moet overtuigd raken dat daarin niet anders dan wezenlijk voordeel voor U w H o o g h e i d s rijk en onderdanen ligt opgesloten.... U w H o o g h e i d .... U w H o o g h e i d .... U w H o o g h e i d .... enz. enz.

Ziehier hoe Goesti Wayan Taga aan den Gouverneur Generaal schrijft:

(Hij heeft de missive van den G.G. en het daarbij gevoegde zadel ontvangen, beklaagt zich dat hem geen kennis is gegeven van de bekruising enz.)
Dat Uw HoogEdelheid geneigd is een ware vriendschap met mij en die van Karang Asem te onderhouden, prijs ik zeer.... Maar aangaande Uw HoogEd. begeerte dat noch voornoemde grooten van Karang Asem noch ik met eenig ander Europees zouden verkeeren dan alleen met Uw HoogEdelh., gelieve Uw HoogEdelh. te bedenken of zulks recht is; en in gevalle zij goederen zochten, of ik en de grooten van Karang Asem niet kwalijk zouden handelen door de negotie te verbieden. Maar wanneer wij door de Blanken verzocht werden de onder de Compagnie staande volkeren te bevechten, zoo geven wij daaraan geen gehoor, opdat de overeenstemming tusschen ons en Uw HoogEd. niet worde verbroken. (En betreffende wat Uw missive zegt dat de vijanden van de Compagnie onze vijanden zullen zijn en onze vijanden ook de vijanden der Compagnie) daarover heb ik mijn gedachte ernstiglijk laten gaan. Ligt daarin uw behagen opgesloten om de grooten van Karang Asem en mij hulp te betoonen tegen onze vijanden, zoo heb ik bij uitnemendheid geen behagen in Uw HoogEd. Doch gelieve Uw HoogEdelheid zich hiervan geen verkeerd begrip te maken, want onze negorij is zoo ver afgelegen, dat het ons aan vleugels en voeten mankeert om U op onze beurt te contenteeren. Eu daartoe zijn wij ook onvermogend.
Toch heb ik een verzoek aan Uw HoogEdelh., te weten om al Uw dienaren te verwittigen dat zij onze schepen, nl. die van de grooten van Karang Asem en Selaparang, zonder betaling van eenig impost of pachtpenningen op 's Compagnie's subalterne kantoren toelaten....

Wat 'n wantrouwen en, vereenigd met sluwheid, welke hoogheid in deze taal van den man die onder vier oogen zijn geneigdheid heeft betuigd (maar niemand mag het weten[1)] om onder de Compagnie te zijn. Het is, met de noodige variaties, hetzelfde thema

1) Geen offensief verbond tusschen ongelijken, Uw HoogEdelheid!

dat de nederige Goesti Wayang Taga, hoofdregent van Tandjong Karang, voormaals heeft aangeslagen in zijn eersten brief aan den admiraal Hendrik Smout: toon ons eerst wat gij voor ons doen wilt en geef ons den handel vrij op uw kantoren, eer gij verlangt dat wij ons bij U aansluiten.[1)]

Maar Wayang Taga voegde nog een ander papier aan zijn missive toe.

Was het een bedreiging of een waarschuwing? Er toonde zich vooral een vorst in die over vorstenzaken met den wijdgebiedenden heerscher van Indische landen sprak.

> Wijders zendt de Padoeka, uw vader, aan den Padoeka, zijn kind, dit vel papier over de zaak van Radja Goah. Staat zijn schuld voor waarheid vast, dan raad ik Uw HoogEdelh. daarvan de gansche familie van Goah's koning te informeeren, dat zij U niet ongenegen worde...
> (Maar is de zaak twijfelachtig, zoo is het raadzaam den radja van Goah weer naar Goah te transporteeren ter voorkoming van laster.)
> Want uw HoogEdelh. heeft hem reeds lang vastgehouden, en indien Uw HoogEdelh. de zaak stilzwijgend voorbijgaat, kan het gebeuren dat kwade lieden de goede zitplaats, waar Uw HoogEd. schuilplaats vindt, komen beroeren.
> Goah's familie, ze zijn groote personages welke niet min genegen moeten worden, want als zulks plaats heeft, zoo denke Uw HoogEdelh. dat nabij zijn: rampen over 's Comp. loge te Oedjong Pandang (Macassar) welke tot het land Java toe moeielijkheden zullen baren. Uw HoogEd. overwege of ik recht spreke en zende den Radja spoedig naar Goah, met bevel aan al de grooten van Goahs landen de zaak tusschen Radja Goah en Radja Bima te overwegen, wie van hen beiden schuld of misdaan heeft...
> Ondertusschen vergenoeg ik mij met hetgeen Uw HoogEd. ten dezen opzichte beraamt, wijl ik in deze wereld geen vertrouwen stel op twee of drie, maar alleen op Uw HoogEd. welke naar behooren de zaken voorzit.
>
> In mijn hart heb ik billijk gedacht dezen te doen afgàan. Heb ik hierin misdaan, zoo beschuldig mij vrijelijk doch vergeef tevens. Maar heb ik wel gedaan, zoo overwege Uw HoogEdelh. de woorden van den Padoeka, zijn vader.

De gouverneur-generaal, van der Parra, beantwoordde den brief

1) Want om zoo'n brief te begrijpen, bij welks samenstelling de vorst de hulp noodig had van den Maleischen tolk te Tandjong Karang (en die dus een soort open brief was), moet men tusschen de regels lezen.

van Goesti Wayan Taga op gepaste wijze, - in den toon passend voor den man die nu reeds twaalf jaren een eervol bestuur over de kantoren en landen der Ed. Comp. gevoerd had.

DE GOUVERNEUR-GENERAAL WEGENS DE MACHTIGE NEDERLANDSCHE COMPAGNIE SCHRIJFT DEZEN BRIEF UIT EEN GENEGEN HERTE EN TER BETOONING VAN ZIJN WELMEENENDHEID AAN ZIJNEN VRIEND DEN PADOEKA GOESTI WAYAN TAGA TOT SELAPARANG, HEM TOEWENSCHENDE ALLES WAT EEN MENSCH HIER OP AARDE VERLANGEN EN GELUKKIG MAKEN KAN.

Wijders maakt de Gouverneur Generaal zijnen vriend bekend dat zijn brief ontvangen is...

(Wat betreft de zaak van den radja van Goah) zij is al te wereldkundig om aan zijn onwaardigheid tot den troon te twijfelen.... Misschien willen enkelen onder zijn nabestaanden daarven niet overtuigd wezen, voornamelijk zijn moeder Kraëng Bella Sarie[1] die, denkelijk uit een verkeerde liefde voor haar zoon en om hem weder bij zich te zien, zich van zijn misdaden onkundig tracht te houden. [Wat 'n harde, plompe woorden, o Gouverneur Generaal!]

Het zou dus ongeraden wezen den vorst naar Goah te laten gaan, omdat het buitendien thans een lieflijke rust geniet onder de gelukkige bestiering van een ten genoegen van het volk wettig verkoren koning! [Een gevaarlijke ‘phrase’, Gouverneur Generaal! Maar hoe dikwijls zou nog daarna die ‘phrase’ gebruikt worden!]

De voorgestelde zwarigheid merkt Uw vriend ook aan als voortspruitende uit een oprechte welmeenendheid; anders zou het bijgebrachte door den Padoeka Goesti Wayan Taga, alsof er rampen nabij waren over Comp.'s loge te Oedjong Pandang, welke tot het land Java moeielijkheden zouden baren, aangezien dienen te worden voor bedreigingen die de G.G. geenzins verwacht, nademaal de verzending van Goah's koning een volkomen rechtmatigheid ten grondslag heeft, en het de Compagnie nog aan geen macht of vermogen ontbreekt om degeen die het mocht gelusten haar te ontrusten de kracht harer wapenen te doen gevoelen.

Wat aanbelangt de komst der Kruisers.... daaromtrent gelieft de Padoeka Goesti Wayan Taga te weten dat, de zee open zijnde, men degenen die de Comp. trachten te onderkruipen opspeurt overal waar

1) Deze wordt hier speciaal door van der Parra genoemd om aan Goesti Wayan Taga een wenk te geven dat men te Batavia op de hoogte was van zijn correspondentie met deze vorstin. Onderschepte brieven van Wayan Taga aan haar vindt men in de Bijlagen van van der Voorts geheim rapport aan den G.G. van 10 Juni 1772.

men kan, en dat de G.G. nooit van intentie geweest is om zijn voornemen te dien opzichte aan iemand der Vorsten, wie hij ook zij, mede te deelen, maar steeds strikte order stelt dat de Kruisers..... enz.
(Hij is wel geneigd in het verzoek te treden van den vorst van Selaparang en den radja Karang-Asem om vrijdom van tollen voor hun handel op Java, mits zij alleen handelen met de Ned. Comp., en de vreemde Europeezen uitsluiten.)

De brieven door Wayan Taga naar Batavia gezonden kruisten de volgende order van den gouverneur generaal aan den gouverneur van Macassar.

Batavia, 31 December 1771.
SECREET.
(De gouverneur generaal vindt liet verbond met Goesti Wayan Taga verre te prefereeren boven importante en onzekere expeditiën. Dus is de wederopvatting van het begonnen werk van aangelegenheid, en zal Lecerff weder naar Selaparang gezonden worden.
Al wat doenlijk is, moet in 't werk gesteld om Goesti Wayan Taga met seelusie van andere Europeesche naties aan ons te attacheeren.)

Antwoord van den Gouverneur van Macassar, P.G. van der Voort, op deze aanschrijving:

10 Juni 1772.
SECREET.
(Hoewel, volgens hem, de hoop op een verbond met Goesti Wayan Taga verminderd is, - want de brief van den Goesti, op 5 November 1771 ontvangen, behelst enkel bittere verwijtingen, - heeft hij een nieuwe zending van Lecerff bevolen en daarvoor twee brieven aan Wayan Taga gereed gemaakt; een, eenvoudig van complimenten, om de zaak aan te houden; een ander, om te trachten den Goesti van Groot Bali naar den kant der Compagnie te brengen. Want denkelijk veinst Wayan Taga om niet bij Groot-Bali verdacht en dan opgelicht of gedood te worden. Het beste zou zeker wezen) om met behulp van de Sassakkers en eenige hulptroepen van de overwalsche vorsten (Sumbawa), en dus zonder de Comp. er direkt in te wikkelen, hem zijn oogmerk te doen bereiken.
(Maar wat voert Goesti Wayan Taga wezenlijk in 't schild?)....

Het volgende is de instructie voor Lecerff (die intusschen commandant van Bima geworden was), betreffende zijn onderhandeling met ‘het potentaatje’.

Hij moet den eenen brief alleen overgeven wanneer het Bali niet ter oore zal komen,
en zien of Goesti Wayan Taga zich met behulp der Sassakkers zal willen bevrijden.

Maar eerder gezegd dan gedaan.
De gouverneur van Macassar schrijft aan den Gouverneur Generaal:

21 October 1772.
SECREET.
De commandant van Bima, na eerst lang op een schip gewacht te hebben, is weder ziek geworden en daardoor is de reis naar Selaparang nog uitgesteld.

Eindelijk gaat Lecerff toch onderweg. Nu zal de Goesti aan den tand gevoeld en de zaak beslist worden.

Dagregister van Bima's commandant Lecerff in commissie naar Selaparang.

3 December 1772. Aankomst bij Tandjong Karang. Hij zendt naar de wal. De koning antwoordt dat hij hem morgen vroeg zal laten afhalen, maar zonder zooveel eer als de vorige maal, omdat het grootste deel van zijn volk naar Bali is ten oorlog tegen een prins de Non.
4 December. Met alle eer ontvangen. Hij remitteert den officieelen brief aan Zijn Hoogheid, in presentie van vior balijsche zendelingen. 'Wij hebben daar wel 2 à 3 uren gediscoureerd, maar niets van belang. Zijne Hoogheid zeit tegen mij dat een zendeling (die Wayan Taga's brief aan den G.G. had gebracht) van Zijn HoogEdelheid van Batavia weerom was gekomen, en liet aanstonds den gemeenen zendeling roepen. Ik vroeg hem of hij op Batavia wel ontvangen was geworden. Hij zeit dat alles wel gedaan was, en dat hij nooit zooveel schepen bij malkander gezien had. Ik heb gezocht om Z.H. alleenig te spreken, maar nooit kunnen krijgen, terwijl (dewijl) de balijsche zendeling altijd bij hem waren, en 's achtermiddags om 5 uren na boord gegaan.'
(Hij zendt denzelfden avond nog een zendeling naar Z.H. met de vraag of hij hem alleen kon spreken), maar dit is onmogelijk terwijl de balijsche zendeling altijd bij hem waren.
6 December. Hebt ik den panghoeloe der Maleijers en den matoea der Boegineezen na zijn hoogheid toegezonden hebben, om te vernemen als ik alleen bij zijn hoogheid kunnen spreken. 's Achter-

> middags komt de panghoeloe en de matoea wederom zeggen: 't is onmogelijk om bij zijn hoogh. alleenig te spreken om reden de balijsche zendelings altijd bij hem waaren.
> 7 D e c e m b e r . (Lecerff geeft kennis van zijn vertrek. Z.H. laat hem weten dat hij met de eerste gelegenheid een brief aan den gouverneur te Macassar zal zenden en laat hem een behonden reis en welvarendheid wenschen.)

Einde van Lecerff's zending.

Dat kon men pas een geslaagde onderhandeling noemen.

‘Die slordige en onattente Lecerff!’ zeide Panlus Godofredus van der Voort. ‘Zijn bericht is al te leuk.’ Wat had een gouverneur van Macassar ook te maken met de impressies van een gemeenen Selaparangschen zendeling te Batavia opgedaan! En het verdrietigste was dat Goesti Wayan Taga geen geheim meer maakte van den lust der compagnie om met hem ‘alleenig’ te onderhandelen.

Toch moest men rekening houden met de sluwheid van den vorst. Wel was Lecerff naar huis gestuurd als een kwajongen die niet eenmaal zijn boodschap had kunnen overbrengen, - Wayan Taga vertelde zijn geheimen niet op commando, - maar zou niet het oogenblik komen dat hij behoefte gevoelde ze uit zich zelf te vertellen? Was de koele behandeling van den ‘alferis Skander’ misschien voor den Goesti niet een proefneming op de gezindheid en de betrouwbaarheid van de Compagnie?...

Doch wij vergeten geheel den radja van Goah die daar op Ceylon gevangen zit met zijn vijftig rijksdaalders 's maands en één koyang rijst als gagie.

Hij duldt toch niet dat men hem vergeet, de arme man. Jaar op jaar komen er missives uit zijn ballingschap naar Hun Hoog-Edelheden te Batavia. Ik moet zeggen dat ze een vorst onwaardig zijn. Het zijn louter bedelbrieven. Hij is getrouwd op Ceylon, en jammert dat met ieder jaar zijn gezin vermeerdert en zijn inkomsten minder toereikend worden. Wilt ge een enkel staaltje? Zoo schrijft deze *roi en exil*:

> Hij communiceert aan de voeten van Z.H.E. dat toen het besluit van den Allerhoogste goed gekomen is, ik op Ceylon getrouwd ben met..., bij welke ik door den zegen van God en zijnen profeet mitsgaders van Zijn HoogEdelheid zeven kinderen gewonnen heb, te weten vijf zonen en twee dochters.

Het eerste, zijnde een zoontje, heet....
Het tweede, mede een zoontje, heet....
Het derde, zijnde een dochtertje, heet.... enz.
Zooveel jaren reeds heb ik het bitter gehad, zijnde bij aanhoudendheid bedroefd en met betraande oogen wegens de smarten van vrouw en kinderen...
Indien ik gelijk een vogel ware welke ter wederzijde met een vleugel voorzien is, ik ware reeds voor lang met vrouw en kinderen tot Uw HoogEdelheid gevlogen, ik die arm, gering en een wees ben, nedergezet in een vreemd land...
Daarom verzoekt hij duizend en duizendwerf om de gagie en de rijst te vermeerderen.

Die familievader was voor de Compagnie niet te duchten.

Maar Tjalla Bancahoeloe was op vrije voeten. De gouverneur van Macassar had tot 600 gulden toe voor zijn gevangenneming uitgeloofd, en talloos waren de beloften en intrigues om hem in 't net te krijgen. Tjalla echter was ongedeerd. Hij kwam op Bali en op Selaparang, hij kwam onder den neus der Compagnie op Sumbawa en stookte onder de Wadjoreezen, doch het gelukte niet hem te knippen. Ik zou den toestand niet vertrouwen, heer gouverneur van Macassar, zoolang Tjalla Bancahoeloe zich in uw vaarwateren vertoont.

De baat waakt, zeggen ze in de melodrama's.

VII.

In September 1773 kreeg Bima's commandant, Alexander Lecerff, twee brieven op eenmaal van Goesti Wayan Taga. Daarin kwam deze regel voor: ‘Kom toch schielijk op Tandjong Karang.’

Wat was de reden van deze boodschap?

Ik geloof dat het vastberaden en humane bestuur, zoowel van den gouverneur generaal van der Parra, als van den gouverneur van der Voort, het wantrouwen van Goesti Wayan Taga hadden verminderd. Ook noopte een crisis op Bali den vorst van Selaparang om naar een tegenwicht om te zien. Maar de hoofdzaak was dat er een nieuwe geest triomfeerde in de beraadslagingen en

overleggingen van den ouden man: zijn zoon, Goesti Madé Karang Asem, liet zijn invloed gelden in de regeering.

Een flinke, eerzuchtige prins; met een menigte moeilijkheden voor den boeg. Zou de koning van Karang Asem op Groot-Bali hem de erfenis van zijn vader, het bestuur over Lombok, laten aanvaarden? Zou hij zich kunnen handhaven, wanneer hij niet zijn doelwit hooger stelde en niet de wraakprofetie van zijn huis vervulde door de inbezitneming van Karang Asem? Zou het niet het veiligst voor hem zijn, wanneer hij onder de vleugels der Compagnie een positie innam, zooals de koning van Boni ginds op Oclebes, - terwijl dan zijn gebied, wie weet? vergroot werd met Sumbawa waarop hij aanspraken had?

‘Kom toch schielijk op Tandjong Karang!’ Het was denkelijk de zorg voor zijn zoon, Goesti Madé Karang Asem, welke aan Wayan Taga dien regel ingegeven had.

In het laatst van November 1773 kwam Lecerff in de negorij Sagara, op de oostkust van Lombok, aan. Hij vond er een Sumbawaneeschen prins, raden Pidapa, het hoofd der negorij, en weldra kwam de zoon van Datoe Goenong bericht brengen dat Wayan Taga hem op Tandjong Karang wachtte.

Het waren alle voorteekenen voor het welslagen zijner zending. Geen bemoeialachtige Bali viel er te bespeuren; Lecerff vergat bijna de koorts die hem anders voortdurend plaagde. En ook de eerste ‘Bali’, op zijn reis te paard, midden door het land, ontmoet, had niets anders dan vriendelijkheid voor hem. Deze Bali wachtte hem, volgens de bevelen van Wayan Taga, op een paar uur afstand van de hofplaats, onder een grooten boom af, en bood hem ververschingen aan; twee calebassen met saguweer gevuld dienden om het maal te besproeien. Een uur verder stonden ‘twee gecommitteerden’ met honderd mannen gereed om den Compagnies gezant naar de hofplaats te geleiden.

Goesti Wayan Taga en zijn zoon Goesti Madé straalden van hartelijkheid. Zij boden hem de hand en riepen hem welkom toe. De oude vorst verkortte het ceremonieel van de ontvangst, om zijn gast, die een lange reis achter den rug had, niet verder te plagen. ‘Ik kan u uw vermoeienis aanzien,’ zeide hij, ‘het is beter dat gij wat rust neemt. Er is voor u een vertrek in den dalam gereed gemaakt, en daar zal ik u mijn zoon zenden; als gij wat te zeggen hebt moet gij 't maar aan hem doen.’

's Avonds om negen uur liet Goesti Madé zich aanmelden. Lecerff betuigde hem zijn blijdschap over zijn tegenwoordigheid aan 't hof. ‘Had ik het geluk gehad u verleden jaar hier te ontmoeten, zoo zou ik mijn hart gelucht hebben van 't geen ik uit naam der Ed. Compagnie te zeggen had.’

- ‘Ja, gij kunt vrijuit spreken,’ zeide de prins. ‘Ook mijn vader is van zins om zijn voornemens jegens de Compagnie openhartig te verklaren. Want de koning en de rijksgrooten zien er niet tegen op om met de Ed. Compagnie in verbond te treden. Als zij maar niet zoo dikwijls reeds door de Hollanders bedrogen waren! Het is niet van u gezegd,’ voegde hij er bij, ‘want ik heb van verscheidenen gehoord dat gij een braaf man zijt. Anders zou ik u ook niet willen gelooven.’

- ‘Sluit de Ed. Compagnie een vaste alliantie met de Selaparangers,’ vervolgde Goesti Madé, ‘dan zal de koning zijn hart aan haar openbaren, en wij zullen het verbond heilig navolgen. Maar wij moeten op u aan kunnen. Ik vertrouw dat gij niet een man zult wezen als de overleden resident van Bima, Bikkes Bakker, en zijn collega Voll. Dergelijk slag van menschen begeert de koning gansch niet hier te hebben. Zij moeten maar van zijn land af blijven. Want zij hebben ons bedrogen; en als mijn vader over hen te zeggen had, hij zou ze allebeî laten lubben, want het zijn geen mannen, maar wel valsche vrouwen.’

Zoo werd er over en weer gesproken tot bij 2 uur na middernacht.

Toen nam Goesti Madé afscheid, ‘en wenschten elkander een goeden nacht.’

Het was een korte nacht. Om zes uur 's morgens gaf de koning van Selaparang audientie. Hij sprak over den brief dien hij van den Gouverneur Generaal ontvangen had. Om het wantrouwen van den vorst weg te nemen vroeg Lecerff hem te mogen zien, en vertaalde hem woord voor woord.

Goesti Wayan Taga gaf daarop zijn tevredenheid te kennen dat de compagnie Lecerff naar Tandjong Kara had afgevaardigd. ‘Was een ander gecommiteerde gekomen, ik zou hem in 't geheel niet gelooven,’ zeide hij. ‘Nu wacht ik nog in 't aanstaande jaar de afgevaardigden om ons verbond af te maken. Zoo zij niet komen, zal ik de Hollanders nooit meer gelooven.’

Lecerff nam toen de gelegenheid waar om een kleine voordracht

te houden over de oprechtheid der Compagnie en zijne eigen oprechtheid.

'Waarom hebben zij dan laatst mijn zendeling niet toegestaan om op Soerabaya een prauw te koopen?'[1] vroeg de oude man bits; hij kon nog niet leeren te vertrouwen. 'Waarom, indien Zijn HoogEdelheid van meening is om in vriendschap met ons te leven, zulks verboden! Kan ik dan wel geloof hechten aan wat men mij schrijft? Ik verbied geen Comp.'s onderdaan of haar bondgenooten om hier aan te komen, maar permitteer een ieder vrij te handelen, te koopen en verkoopen.'

Lecerff was terneergeslagen over dien uitval. Hij wist geen reden op te geven voor de handelwijs der Compagnie. 'Maar zoo Uw Hoogheid in 't vervolg eenig vaartuig van Java wilde koopen, kan zij vast verzekerd zijn...'

Met dien wanklank eindigde de samenkomst.

Toen Lecerff dien middag zijn tegenbezoek bracht bij Goesti Madé Karang Asem wist deze dadelijk zijn bedruktheid te verdrijven; maar hij gaf hem toch met zijn eerste woorden een les dat flinke, zelfs scherpe taal beter uitwerking had dan verontschuldigingen.

- 'Kom aan, mijn broeder, laat ik u wat zeggen', zeide hij. 'Staat het u nog voor dat UE. voor twee jaar hier is geweest met een present voor mijn vader, en dat U tegen ons[2] heeft gezegd hoe de Comp. nooit andere Europeesche naties toelaten zou om hier te negotiëeren, maar ze zou wegjagen door haar kruisers, en indien het volk van Selaparang de vreemden zou assisteeren, dat de Compagnie dan den een zoo goed als den ander zou attaqueeren - nu broeder, van dien tijd af aan hebben wij geen vreemde Europeezen hier meer aangenomen.'

1) Dit slaat denkelijk op een verzoek om 7 prauwen te mogen inkoopen van Karang-Asem en Bali Ampenan. Brief van Goesti Moera van Karang Asam aan den Ed. Heer te Samarang 24 Maart 1772. Toen is bij schrijven van 28 Aug. 1779 de inkoop van maar twee prauwen toegestaan. Verbod van inkoop van prauwen komt overigens nog meer voor in dezen tijd. (Secrete stukken van Java's Oostkust 1773.)

2) Het Dagregister van Lecerff heeft: 'UE. teegens *my* heeft gesegd.' Maar Goesti Madé is toch, naar alle waarschijnlijkheid, niet 'de Bali' geweest dien Lecerff ter neer wou zetten. Ook vindt men meermalen een verwisseling van *mij* en *ons*.

‘Maar Tjalla Bancahoeloe is toch verleden jaar hier geweest!’ zeide Lecerff.

- ‘Alleen een prauw van hem. UEd. kunt verzekerd wezen.... Maar broeder, ik wil u de zuivere waarheid wel zeggen waarom ik op de Europeezen zeer kwaad ben geweest. Zij hebben geen manieren, en zij hebben mij in den tijd der stroebelingen op Sumbawa affronten voor mijn volk aangedaan. Daarom heb ik geen Hollander meer mogen zien, en daarom heb ik den koning van Goah langen tijd bij mij den kost gegeven. Ook heb ik Tjalla Bancahoeloe hier geroepen. Maar nu zie ik dat ze niet allemaal zoo zijn. Met u wil ik graag in goede vriendschap en als broeder samenleven.’

Het moment voor de dranken was gekomen. Goesti Madé Karang Asem liet een ‘fleschje anijs’ binnen brengen, en zij stootten samen aan op het vriendschapsverbond. Het leek wel dat het ijs thans gebroken was, want de prins begon over zijn plannen te spreken. Telkens kwam hij er op terug: ‘Zoo de Ed. Compagnie met ons in verbond is, dan zijn wij behouden; de Ed. Compagnie te water, en wij te lande strijdend, niemand kan ons dan overwinnen.’

- ‘Ik reken er op,’ zeide hij bij het afscheid, ‘dat gij 't volgende jaar weerkomt. Dan gaan wij samen naar Karang Asem op Bali. Ik zal een brief aan den koning schrijven dat ik u daarheen breng.’

‘Maar ik heb geen order om met de Baliërs iets te doen,’ antwoordde Lecerff, verrast door de wending van het gesprek en door de tegenspraak in de houding van zijn gastheer. Altoos moest dan ‘de Bali’ weer voor den dag komen!

Doch het was toen geen tijd meer om op het onderwerp verder in te gaan, en Lecerff voelde zich ook in den grond der zaak gelukkig dat hij geen nadere verklaring kon vragen, want hij wilde niet graag onaangenaam zijn. Er was sympathie in zijn hart voor den Selaparangschen prins; en de sympathie vraagt niet, maar gelooft. Een diplomaat!

Om vijf uur, den volgenden morgen (5 December 1773), ging Lecerff van Tandjong Karang weg. De oude goesti was vroeg op de been om hem vaarwel te kunnen zeggen. Hij deed hem uitgeleide tot voor zijn dalam. Geroerd dankte Lecerff voor de beleefdheid van de ontvangst en aanvaardde de reis over land. We-

der stond de Baliër onder den grooten boom hem op te wachten met allerhande spijs en met twee calebassen saguweer, weder waren het bij de aankomst op Sagara gesprekken met oud-Sumbawaneesche prinsen, met raden Sibalang en raden Pidopa, over de wenschelijkheid dat de Compagnie de Selaparangers steunen zou om de Baliërs te verdrijven, weder dacht ‘alferis Skander’ dat de Compagnie er in zou slagen om aan Lombok een trouw bondgenoot te hebben, één met de Hollanders en vijandig tegen den ‘Bali.’

Maar de gouverneur van Macassar maakte zich boos toen hij het verslag der zending las. Heette dit nu onderhandelen! Wel, de commandant van Bima had niet eenmaal van de gelegenheid gebruik gemaakt om Goesti Wayan Taga ‘te ondertasten’ naar de seclusie van vreemde naties uit zijn gebied. En dat plan om hem, Lecerff, naar Bali mee te nemen, - zag hij dan daarvan de tegenstrijdigheid niet in met de andere plannen! (v.d. Voort aan Lecerff 9 Mei 1774.)

Enfin, het was maar goed dat er op Macassar een man was die zijn zinnen bij elkaar kon houden en de puntjes op de i's wist te zetten. En Lecerff mocht ook wel een les hebben, dat hij, met zijn vriendelijke manieren en zijn nonchalante houding, toch niet alleen de noodzakelijke man was, daar in de buurt van Sumbawa.

Dus schreef van der Voort een koelen, vriendelijken, duidelijken brief aan Z.H. van Selaparang, en hij pakte hem in geel armozijn en hij stuurde hem met een dito van Zijn HoogEdelheid te Batavia, in geel satijn gewikkeld, naar Lecerff ter bestelling.

De brief van van der Voort had den volgenden inhoud:

> Hij betuigde zijn vreugde dat hij op nieuw een blijk kon geven van de vriendschap waarin Z. HoogEdelheid met Zijn Hoogheid wilde leven.
> Om die vriendschap op duurzame gronden te kunnen vestigen verzocht hij Z. Hoogheid om den commandant Lecerff een verklaring te geven omtrent de volgende concept artikelen voor een contract tusschen de compagnie en het rijk van Selaparang.
> 1o. Wederzijds beloven partijen elkander een altijddurende vriendschap.
>
> 2o. Die van Selaparang zullen zijn vrienden van 's Comp.'s vrienden en vijanden van haar vijanden.
> 3o. Zij zullen hun geschillen met de vorsten van Sumbawa aan het billijk oordeel der compagnie, den schuts- en schermheer van die rijken, opdragen.

4o. Om die vriendschap des te bestendiger te maken, zoo beloven die van Selaparang voortaan geen andere Europeesche natie in hun land ten hundel te zullen admitteeren.
5o. Daarentegen wel de Compagnie's vaartuigen.
6o. Alle onderdanen van Selaparang zullen langs Java's Oostkust enz. ten handel mogen komen, met de producten hunner landen,... zullende aan hen alle hulp en vriendschap verleend worden.
7o. enz.
110. Die van Ceram mogen niet verder toegelaten worden op Selaparang, en niet alleen zij, maar alle sluikers van specerijen moeten geweerd van het land, en hun vaartuigen in beslag genomen en aan de Compagnie uitgeleverd.

Beken kleur, Uw Hoogheid! Eindelijk.

De commandant van Bima, hetzij dat hij koortsig was, hetzij dat hij niet aan 't hof van Tandjong Karang wilde komen als iemand die de rekening presenteert, zond den korporaal en een naamgenoot (in één persoon, Karel Lecerff) in commissie naar Goesti Wayan Taga.

De vorst las de brieven en de artikelen van het contract[1]. Hij antwoordde: ‘Daar kan ik geen vast besluit op geven, want ik ben alleen geen baas. Gaarne zal ik aan de Compagnie den inkoop van rijst toestaan, en haar vaartuigen assistentie geven, maar de vreemde Europeezen uit te sluiten, en de Cerammers die van ouds altoos hier geweest zijn om handel te drijven, dat kan ik alleenig niet doen. Wanneer ik me daartoe verbond, zou dat een blijk zijn dat ik met de Compagnie onderhandelde om anderen vijandig te wezen. Laat de commandant van Bima overkomen en met mijn zoon Goesti Madé Karang Asem naar Bali gaan tot het sluiten van een duurzaam contract.’

Goesti Madé sprak in denzelfden zin, en Karel Lecerff bracht een brief voor den Gouverneur terug: Wanneer mijn zoon, de heer gouverneur tot Macassar, mij iemand wil toezenden, gelieft hem alsdan direct naar Groot-Bali aan mijn zoon Goesti Moera Madé Karang Asem te zenden. Want zoodanig is de staat thans op Selaparang.

Van der Voort rekende door dit bescheid de onderhandeling geheel afgebroken. ‘Waarom,’ schreef hij aan Lecerff, den com-

1) Dagregister van den korporaal karel Lecerff in commissie te Selaparang, 26 Juli 1774.

mandant van Bima, ‘hebt ge indertijd Goesti Madé niet beter ingelicht! want het was immers altoos onze bedoeling dat Salaparang een tegenwicht tegen Bali zou zijn, en, zoo het mogelijk ware, weder met Sumbawa vereenigd. Daarom is het volstrekt onnoodig om met Goesti Madé naar Bali te gaan. Gij moet u van dat verzoek verschoonen, en alleen door correspondentie de vriendschap aanhouden.’

Maar een hoogere macht, de macht van Zijn HoogEdelheid te Batavia, beschikte anders. De gouverneur-generaal van der Parra bezag de zaken der Balische vorsten en van hun onderhoorigen uit een ander oogpunt dan de gouverneur van Macassar. Hij wilde den Oosthoek van Java en omliggende eilanden bevredigen, het wantrouwen der Baliërs wegnemen, en in betrekking treden tot Karang Asem, - zelfs onder voorbijgaan der hooggewenschte voorwaarde van een uitsluiting der vreemde Europeesche naties. Geen oorlogstof moest in die streken worden opgehoopt; want een langzame onderhandeling was beter dan een kostbare en onzekere expeditie. De gouverneur-generaal behoorde tot een Ceylonsche familie; hij was in zijn leven nooit in Europa geweest, en hij beschouwde zich als een deel van de Indische wereld. Daarom maakte hij geen haast. Misschien ook gevoelde hij meer voor Lecerff dan voor van der Voort.

Het waren tegenvoeters. En van der Voort was verreweg de meerdere. Een model ambtenaar, die Paulus Godofredus, heb ik u gezegd. Hij verzuimde niets om de nieuwe zending van Bima's commandant te doen slagen.

Een geschenk voor den koning van Bali-Karang Asem werd uit de compagnies magazijnen samengesteld, bestaande in fijne lijnwaden en andere verkieslijke dingen:

Twee stukken cassa, fijne,
Vier stukken moeris, fijne,
Een groote chitsen sprei,
Twee stuks spiegels,
Een kistje met zestig bottels anijs,
Een kelder brandewijn,
Zes groote Kipesols,
Vier dozijn groote schotels, blauw met wit,
Een kistje met chineeschen linkeng;

en weder werden de conceptartikelen van een contract met Bali

aan den commandant Lecerff medegegeven opdat de onderhandeling tot een resultaat mocht leiden. Ook schonk de gouverneur hem zijn goeden raad: Ga niet te direct op het doel af dat wij bereiken willen. Om onzen wil aangaande de seclusie der vreemdelingen er door te krijgen, moet dit punt voor het uiterlijke met onverschilligheid behandeld worden.

Een klein gevolg van gewapende manschappen zou Lecerff begeleiden om het gezantschap kleur en klem bij te zetten....

Daar, geheel onverwacht, kwam de tijding, eerst van het overlijden van Karang Asem's koning, daarna van Goesti Wayan Taga's dood (Mei en Juli 1775).

'Wijders maakt Goesti Madé Karang Asem U bekend, dat deszelfs vader, genaamd Goesti Lanang Poete, alsmede Goesti Moera Karang Asem zijn komen te overlijden.'

'Wijders maakt Goesti Kattok Karang, in de negorij Pagasangan, U bekend dat zijn zendeling naar koning Goesti Wayan Taga gezonden, hem zwaar ziek gevonden heeft. Twee dagen daarna is hij gestorven en de zendeling onverrichter zake teruggekeerd.'

Zoo luidt de kennisgeving aan de Compagnie van hun vaders dood door de twee zoons van Wayan Taga. De rest is zwijgen.

VIII.

Een nieuw personage, die Goesti Kattok Karang[1]. Hij heeft tot nu toe niet veel van zich laten hooren. Een zoon van Wayan Taga, voert hij het bestuur over een deel van Lombok en houdt residentie te Pagasangan. Aan het hof van zijn vader vinden wij hem niet. Hij is de rivaal van zijn broeder Goesti Madé Karang, - een groot deel van die Indische historiën wordt in beslag genomen door de rivaliteit tusschen broeders, - en hij aast op het

1) Zijn naam wordt zeer verschillend gespeld, zelfs komt, in een brief aan den Gonverneur-Generaal, Goesti *Ketoet* Karang voor. (K'toet, de jongste zoon.) Het eerst, voor zoover ik weet, ontmoet men zijn naam in de papieren van Macassar, loopende over het jaar 1770. Relaas van Rappong aan den residënt van Saleyer, 23 Aug. 1770, daar is ook een brief van den Goesti. Hij is een leenvorst over een deel van Selaparang.

bestuur over geheel Selaparang, een nurksche man. Wanneer de twee broeders - een veronderstelling - de eigenschappen van hun vader als een erfenis onder elkander verdeeld hebben, dan heeft Goesti Kattok het stugge voor zijn portie gekregen, en de geestige fijne manieren zijn aan Goesti Madé te beurt gevallen; alleen - er steekt achter Goesti Madé's geestigheid veel geslepens en een groot weerstandsvermogen ook.

Goesti Madé gedroeg zich dadelijk als de opvolger van zijn vader; en in die hoedanigheid richtte hij brieven aan den gouverneur van Macassar en aan den commandant van Bima om hen aan te sporen de aangevangen onderhandelingen voort te zetten. ‘Thans kom ik aan mijn broeder vragen,’ schreef hij aan Lecerff, ‘hoe het nu met onze belofte gaan zal; is ze nu te niet, of zal ze nog levendig gehouden worden? en wanneer ze levendig wordt gehouden dan is het nu tijd om naar onzen koning te gaan (den nieuwen koning Goesti Moera Madé Karang Asem, kleinzoon van den voorgaande, en schoonzoon van Goesti Madé) om de drie landen, Bali, Selaparang en de Compagnie, in één te doen geworden en de contracten te vernieuwen.’

Hij rekende er op dat zijn positie vaster zou worden door het aanknoopen met de Compagnie; maar die verbinding was juist de reden waarom ‘de Baliërs’ hem op zijde schoven. Toen Alexander Lecerff, na veel oponthoud, te Tello Komba voor anker kwam, en het bericht van zijn aankomst aan Goesti Madé naar Tandjong Karang zond (begin November 1775) keerden zijn zendelingen terug met de boodschap dat Goesti Kattok Karang ‘het commando’ op Selaparang had, en dat hij zich aan hem moest adresseeren.

Goesti Kattok, gesteund door zijn oom en raadsman Goesti Djelantik, liet thans zijn wil gelden in het land. Hij ontving den afgezant der Compagnie met staatsie, maar barsch.

De brieven werden door Lecerff overhandigd en de opgedragen last werd door hem vermeld. Daarna verzocht hij dat Goesti Madé hem naar Bali zou mogen begeleiden.

De vorst antwoordde: ‘De overleden koning heeft in zijn leven naar zijn zin gedaan, ik zal ook naar mijn goeddunken te werk gaan, en weet wat voor een ik met U mee zal geven. Gij kunt toch nog niet vertrekken voordat de asch van mijn vader in zee geworpen is, en daar loopen nog vier dagen mee heen.’

Om den koning in een betere stemming te brengen, vertelde

hem Lecerff dat de gouverneur van Macassar den vollen prijs voldoen zou van de prauw die door de kruisers was weggenomen (altijd nog dezelfde prauw die Goesti Wayan Taga aanleiding had gegeven om de Hollanders voor zeeroovers uit te maken).

'Wat 'n kinderpraat! Dat heeft immers niets te beduiden,' smaalde de vorst. -

- 'Gij moet niet bedroefd[1] wezen.'

Ge hoort wie dit woord zegt, en tot wien het gezegd wordt. Het is Goesti Madé, die bij Bima's commandant aan boord is gegaan om hem op te beuren en raad te geven en - uittehooren. Want de eerzuchtige man is in 't geheel niet van zins zich op zijde te laten dringen, en hij wil weten welke gedragslijn hij te volgen heeft. Bedoelt de Compagnie inderdaad een verbond met Bali te sluiten, of is haar houding slechts een masker? Goesti Madé moet de kaarten kennen voor hij zijn politiek spel gaat spelen en zijn leven bij het spel inzet.

- 'Zoekt de Compagnie werkelijk in vriendschap met de Baliërs te leven?'

'Vertrouwt gij mij, zooals ge mij hebt leeren kennen?'

- 'Ja.'

'Nu, het is de oprechte meening van de Compagnie. Als het zoo niet is, wil ik hier sterven.'

- 'Ik geloof u wel, broeder, en ik zal ook mijn best doen u te steunen.'

Nogmaals had Lecerff een audientie bij Goesti Kattok Karang - den dag nadat de asch van Wayan Taga met een optocht van duizend Baliërs in zee was gedragen. (Het schip van de Compagnie had een saluut van elf schoten gelost.[2]

Hij verzocht weder dat de koning hem Goesti Madé naar Bali mee zou geven.

'Ik zal zelf met u gaan,' antwoordde Goesti Kattok; 'gij behoeft dus niet bang te wezen.'

1) Lecerff, die in zijn Dagregister, 17 November 1775, zelf dit woord gebruikt, zal wel bedoeld hebben: bedrukt of bekommerd.

2) Aan de Compagniesschepen werd gewoonlijk de instructie meegegeven: 'om de ammunitie door geen noodelooze eereschoten te verspillen, voor alles om des Allerhoogsten zegen en bijstand tot uwe ondernemingen op gepaste tijden af te smeeken.'

Bang was de ‘alferis Skander’ zeker niet; maar hij was ver van op zijn gemak. Hij zag overal teekenen van onraad; de uitnoodiging tot een maaltijd van Goesti Djilantik sloeg hij af, omdat hij vreesde vergiftigd te worden, en zijn troepje gewapenden hield hij zorgvuldig bijeen. Op een avond zond Goesti Madé, die op 't punt stond naar Bali te vertrekken, een kleinen jongen aan boord met eenige etenswaren. Een soldaat maakte grappen met den guit; de jongen werd boos, zette zich in postuur, en naar den soldaat wijzende maakte hij een gebaar alsof hij zich een krisstoot gaf, een steek in den buik en een andere in den hals.

Het troepje begon heusch te denken dat de knaap hun lot voorspelde en dat hun leven er mee gemoeid was.

Lecerff vond het zaak de soldaten, Europeanen en Bimaneezen, toe te spreken.

‘Wanneer ge voor een slecht onthaal vreest, dan kunt ge voor mijn part allen terugkeeren, en ik zal alleenig naar Groot Bali gaan. Ik heb niemand van u noodig.’ Maar allen waren bereid hem te volgen waar hij heenging.

Veertien dagen verliepen er zoo op Tandjong Karang eer de tijd voor het vertrek naar Bali daar was. Den 25en November bereikte men de reede van Karang Asem, en den volgenden dag, een Zondag, legde Lecerff reeds een bezoek af bij den koning, Goesti Moera Madé Karang Asem. De ontvangst was plechtig; een honderdtal inlanders met snaphanen en pieken gewapend haalde den gezant der Compagnie af, en toen de begroeting door den vorst had plaats gegrepen en de brieven van den Gouverneur-Generaal en den gouverneur van Macassar waren voorgelezen, werd er een saluut van negen kanonschoten door de Baliërs afgevuurd dat de Hollanders met een roffel op de trom beantwoordden.

De stad, waarin hem een verblijf werd aangewezen, imponeerde Lecerff; hij schatte haar inwoners op twintigduizend, en hij bemerkte aan allerlei teekens dat zij de hoofdplaats was van een machtig vooruitstrevend rijk. Onder den voorgaanden koning had Karang Asem, dat oorspronkelijk een stadhouderschap van Bali Badong was geweest, zich in voortdurende oorlogen de suprematie over de Noordelijke en Oostelijke helft van het eiland verworven, en het scheen thans bestemd om zijn macht over het geheele land van Bali te vestigen[1)].

1) Relaas der zendelingen van Karang Asem aan van der Voort. Secreet Dagregister van Macassar 29 Juni 1776; Rapport van C. Meurs van 14 Juli 1783. Vgl. ook Friederich, Voorloopig Verslag over Bali. Verh. Batav. Genootsch. XXIII, p. 27; de voorstelling is daar niet geheel juist. Lecerff's Dagregister vermeldt niets van K. A's historie.

Zou het tot een verbond met de Compagnie kunnen gebracht worden?

Des morgens, twee dagen na de officiëele audiëntie, stond eensklaps Goesti Madé aan de woning van Lecerff. Hij vroeg hem: ‘Kan ik u dus vertrouwen? meent de Ed. Compagnie het oprecht met de Baliërs?’ En hij herhaalde die vraag op luiden toon in presentie der manschappen die voor het huis van hun commandant geschaard stonden.

‘Ja,’ antwoordde Lecerff, ‘en zoo men mij hier niet gelooft, durf ik mijn persoon als pand van de waarheid geven. Ik zal mijn volk wegzenden en zelf hier blijven. Wanneer dan de Compagnie mocht toonen dat zij het niet zoo meende als ik gezegd heb, kunnen ze met mij doen wat ze willen.’

Tegen den avond ging hij met Goesti Kattok naar het hof.

‘Wat hebt ge ons te zeggen?’ vroeg de Goesti.

‘Gelieft Zijn Hoogheid het contract te zien?’ vroeg Lecerff op zijn beurt.

De koning antwoordde toestemmend.

De commandant van Bima liet door den korporaal die hem begeleidde het geschrift van zijn huis halen.

Intusschen maakte Goesti Kattok de opmerking dat de Sumbawaneezen zich met de Engelschen verbonden hadden.

Lecerff begreep daaruit dat de Baliërs de verwerving van Sumbawa's Westkust tot voorwaarde hunner aanneming van het verbond zouden stellen. Altijd de oude aanspraken!

‘Ik weet er niets van,’ zeide hij. ‘Sinds de vier jaar dat ik het present van de Compagnie aan Goesti Wayan Taga gebracht heb, zijn er geen Engelschen op Sumbawa geweest.’

Het contract werd aangeboden en voorgelezen door den tolk van Lecerff. De artikelen behelsden een offensief en defensief verbond tusschen Karang Asem en de Compagnie waarin Selaparang werd begrepen, en Sumbawa met name was opgenomen. Geen schepen van vreemde Europeezen of waaraan vreemde Europeezen passen hadden uitgereikt zouden op Bali geadmitteerd worden. Dit was de inhoud van de vijf eerste artikelen. De zeven volgende be-

vatten bepalingen over den handel, het kliprecht (aan de schepen der Compagnie die aan het strand kwamen te verongelukken zouden Bali en Selaparang hulp verleenen in dier voege dat de bemanning en de lading veilig zouden zijn) en de uitlevering van misdadigers en vluchtende prinsen. Het dertiende artikel hield in dat geen Cerammers, in specerijen handelende, zouden worden toegelaten.

‘Morgen zal ik u antwoord geven,’ zeide de vorst.

Lecerff ging bedrukt naar huis. Het gesloten gezicht van Zijn Hoogheid en de opmerking van Goesti Kattok spelden niets goeds.

Te middernacht werd hij in zijn overpeinzingen gestoord door de komst van Goesti Madé Karang Asem.

‘Maak u niet bekommerd,’ zeide hij, ‘wanneer ik morgen wat hard tegen u zal spreken. Gij moet dat niet kwalijk nemen, maar geduld oefenen. Op eenmaal kan de zaak niet afgedaan worden. Mettertijd zal het echter wel geschieden.’

Den volgenden dag vertoonde zich een breede rij van goesti's, rijksgrooten van Karang Asem, aan Lecerff's huis.

De koning kan zich niet aan het contract onderwerpen, heette het. Hij wil in vriendschap met de Compagnie leven en de artikelen 6 tot 12 uitvoeren, maar een verbond wijst hij af. Ook belooft hij een vriend der vorsten van Sumbawa te wezen, alleen niet van den koning van Sumbawa zelf. Daar baatte geen onderhandelen voor. Het antwoord was finaal.

‘Maar wat mag toch de reden zijn van die vijandschap tegen Sumbawa?’ vroeg Lecerff onthutst. ‘De compagnie is immers bereid satisfactie te geven.’

Allen, ook Goesti Madé, zeiden dat hun vorst niet noodig had redenen op te geven. ‘Hij kan ieder uur van den dag doen en laten wat hij wil, en zal een oorlog aanvangen zonder er iemand in te kennen.’

Lecerff werd warm. ‘Neemt uw woorden wel in acht. Weest niet de eersten om het vuur aan te steken.’

- ‘Onze koning heeft aan niemand raad te vragen.’

‘Ik zal dit aan de Compagnie overbrengen.’

- ‘De Compagnie is onze t o e a n (heer) niet, maar wel onze goede vriend.’

En de goede vrienden vertrokken spijtig, zonder afscheid te nemen.

's Avonds kwam Goesti Madé den gezant der Compagnie afhalen om mede naar den koning te gaan.

Onder het kuieren zeide hij: ‘Mijn broeder, heden heb ik een zwaren last voor u gehad om op mijn handen te dragen. Het is schielijk gedaan kwaad te doen, maar om het naderhand weder goed te maken dat geeft veel werk. Doch het zal alles nog wel afloopen. Vandaag heeft UEd. reeds iets gewonnen, en mettertijd zal het nog geschieden, zooals de Compagnie het begeert. Gebeurt het bij u Europeezen ook niet wel, dat iemand die een dochter ten huwelijk vraagt niet bij het eerste aanzoek het jawoord verkrijgt, en ook niet dadelijk na het jawoord met de bruid samenwoont? Zoo kan alles niet op eens gedaan worden. Luister, mijn broeder, in de aanstaande maand Februari zal ik drie prauwen over Bima naar Macassar zenden.....’

‘Gij moest zelf overkomen,’ zeide Lecerff, ‘dan maken wij mogelijk de reis samen naar Macassar.’

De ontvangst bij den koning was vriendelijk, vergeleken met het tooneel van den morgen. ‘Wij zullen ons stilhouden,’ zeide de vorst en de grooten stemden in, ‘wanneer Sumbawa niet het eerst begint.’

30 November had Lecerff zijn afscheid-audientie. De brief van den koning en de rijksgrooten aan den gouverneur van Macassar werd den gezant der Compagnie voorgelezen. Hij hoorde daaruit nogmaals dat Bali wel in 't algemeen vriendschap wilde bewijzen aan de Ed. Compagnie en met haar handel drijven, ook de schipbreukelingen zou bijstaan, maar dat het geheele voorstel, door de Hollanders gedaan, niet kon worden aangenomen, omdat de Baliërs niet genegen waren met buitenlandsche volkeren een schriftelijk contract aan te gaan. Het streed tegen hun gewoonte ‘want het volk van Selaparang en Karang Asem zegt dat zulk een contract bij hen van nul en geener waarde is.’

Op het eind zeide Goesti Madé Karang Asem met een ‘manhaftige’ stem: ‘Heeft UEd. wel verstaan?’ en hij herhaalde dit tot tweemaal toe.

- ‘UEd. moet aan de Compagnie zeggen,’ ging Goesti Madé voort, ‘als de Ed. Compagnie wel met ons doet, dan zullen wij niet alleen onze beloften nakomen, maar daarenboven nog meer genegenheid betoonen.’ Daarop vroeg hij nogmaals luid: ‘Heeft UEd. wel verstaan?’

Lecerff verzocht toen dat Zijne Hoogheid den brief zou zegelen. Maar de koning vertelde hem dat hij geen ‘tjap’ bezat.

Geen cachet!

Lecerff was ongelukkig; en misschien werd hij nog meer in de war gebracht door de mondelinge boodschap die Goesti Madé door den tolk aan hem liet overbrengen op 't oogenblik dat hij naar Sumbawa, op zijn residentspost, was teruggekeerd. Goesti Madé, zoo vertelde de tolk, had hem gezegd dat alle Sassaks van Selaparang op zijn hand waren, en dat hij ze met snaphanen kon wapenen. Hij had alleen aan Lecerff zijn steun gegeven om de Compagnie aan zijn zijde te krijgen, want hij was van plan zijn revangie te nemen op de inwoners van Karang Asem, die hem het leven schuldig waren van zes zijner broeders, bloeddorstig door die negorij vermoord. Wanneer hij zoo lang stilgezwegen had, dan was het voor zijn vader geweest. Maar hij had de Ed. Compagnie geroepen, en niemand dan hij alleen.

Was dan Goesti Madé's voornemen om van Karang Asem uit, als hoofdkwartier, den opstand tegen Karang Asem te beginnen? Of doelden zijn plannen er alleen op om zich voor de toekomst, naar alle mogelijke kanten heen, vrij te houden?

Onbegrijpelijke menschen!

Lecerff was neerslachtig over den uitslag zijner zending, en zijn brief aan den Gouverneur van der Voort spiegelde die stemming weêr. Maar toen in Juni 1776 de drie beloofde prauwen over Bima naar Macassar kwamen, met zendelingen van Karang Asem en Selaparang, bleek het, uit de brieven welke zij van de vorsten meêbrachten, dat Goesti Madé's stem in den raad van den koning had gezegevierd; want de aanneming der artikelen van het voorgestelde contract was veel precieser en veel uitgebreider dan in den brief die aan den commandant van Bima, bij zijn vertrek, was overhandigd[1]. Alleen tot een schriftelijk contract en een zending der Rijksgrooten naar Batavia was ‘de Bali’ niet te bewegen. En de gouverneur van Macassar, de nauwlettende ambtenaar, meende daarop des te meer te moeten aandringen omdat verscheiden dingen zijn wantrouwen gaande maakten. Daar was de onverklaarde positie van Goesti Madé, daar waren de aanspraken op Sumbawa die

1) In een der brieven van den koning en de rijksgrooten wordt zelfs toegegeven: dat geen vreemde schepen, zonder passen van de Compagnie, op Bali en Selaparang handel mogen drijven. - Onder welken vorm dit contract ‘van den alferis Skander’ voor den geest der Baliërs bleef staan, getuigt de brief van Karang Asem en Selaparang aan G.G. Alting van 16 October 1786.

Selaparang niet wou opgeven, daar waren eischen omtrent handelsvrijheid, en ten slotte, daar was een lange lijst van goederen welke de vorsten te Macassar op crediet wilden inkoopen (altoos nog souvenirs aan de ‘sijden stoffen van alderhande couleuren’ van Wayan Taga!), alles zaken die den gouverneur van der Voort deden vreezen dat ‘de Bali’ er op uit was om hem te bedriegen.

Hij deed dus alleen zijn best om de betrekkingen aan te houden, hij zond geschenken en vriendelijke brieven, maar hij gaf zich geen moeite om een krachtiger toon in de onderhandelingen te brengen.

Zoo ging het geschikte oogenblik voor een verbond met Karang-Asem en Selaparang voorbij, en de omstandigheden verhinderden dat het oogenblik vooreerst terugkwam.

Want in datzelfde jaar, 1776, dat de zendelingen van Bali in Macassar ten kasteele met den gouverneur vergaderd waren geweest, schoot het kwaad op dat Tjalla Bancahoeloe en zijn consorten in dien hoek van den Archipel hadden gezaaid. De gouverneur moest bemerken dat de macht der Compagnie op Celebes door intrigues in de Inlandsche staten ondermijnd was. Die ‘liefelijke rust’ van den Gouverneur-Generaal van der Parra!

Op het eind van 1776 bereikte den gouverneur van der Voort de tijding dat een roover, de rebel Sankilang, zich uitgaf voor den naar Cevlon verwijderden koning van Goah[1)]. Hij heehtte er niet veel gewicht aan. Maar grootmoeder, Aroe Palakka, erkende den rebel voor haar kleinzoon; zijn aanhang vermeerderde zich, hij waagde het zelfs zich in de hoofdplaats Goah te vertoonen, - en plotseling werd de voorspelling van Wayan Taga vervuld dat er ‘zwarigheid’ over Oedjong Pandang zou komen. Sankilang overviel den Compagniespost Maros, doodde de bezetting, maakte zich van het geschut meester (12 Mei 1777). Had hij zich tegen Macassar gewend....

‘Hij kan ieder oogenblik met het veroverde geschut voor Oedjong Pandang verwacht worden, en zoo de vijand op ons afkomt,’ schreef van der Voort in zijn ontsteltenis naar Batavia (15 Mei), ‘dan is de stad verloren, en alleen het kasteel is te beschermen. Maar de kans van brandstichting in de negorij, nabij het kasteel, blijft bestaan, en dan verkeeren wij in 't uiterste gevaar.’ Zoo schreef van der Voort en vroeg om hulp, maar....

1) De bijzonderheden, uit de papieren van Macassar, in het Tijdschrift van Nederl. Indië, 16e Jaargang, deel II p. 162 en volgg.

Maar de wakkere man, de trouwe ambtenaar, zond den brief niet weg.

‘Ik oordeelde het niet geraden de afzending van den voorgaanden brief te verhaasten, om Uw HoogEdelhedens door een al te groote voorbarigheid niet in de uiterste bekommering en verlegenheid te brengen, noch op Batavia een ongemeene consternatie te doen ontstaan, die ongetwijfeld uit de mondelinge verhalen der overbrengers te verwachten zou zijn geweest. De zaken thans in wat beteren stand zijnde (15 Juni) geef ik u hierbij een verslag van den gevaarlijken opstand of (om het met zijn rechten naam te noemen) het gruwelijk en Godvergeten verraad van Aroe Palakka (de grootmoeder) en haren aanhang onder de Makassaren, Telloneezen en ook onder de geveinsde Boniërs, - niet minder ten doel hebbende dan den ondergang van al wat Christen was, waarna die bloeddorstige en wraakzuchtige vrouw reeds voor negen jaren betuigd heeft te verlangen, en om haar handen nog eens te mogen wasschen in Europeesch bloed.’

Goed, Paulus Godofredus; en nu ge uw hart gelucht hebt tegen de grootmoeder, en uw woord hebt gezegd over ‘verraad’ en ‘bloeddorst’ en ‘wraak’, neem uw degen ter hand, en voer de troepen aan; en deins niet terug voor tegenspoed, maar volhard en sla den rebel op de vlucht, en neem zijn hoofdstad in, en houd den braven Hollandschen naam in eere, om alle voorspellingen der vijanden van dien naam te schande te maken.

‘Er gaat hier het gerucht dat de vorst van Goa alles op Celebes heeft ingenomen behalve het kasteel,’ in die termen ontving Lecerff een brief op Bima van Goesti Madé Karang Asem. ‘Meld mij toch de waarheid opdat ik desnoods in persoon helpe, daar wij nu eenmaal een verbond hebben, want sedert dat ik die tijding gehoord heb, is het net eveneens of ik een ziekte van binnen heb die niet kan verdreven worden.’

De hulp was wel gewenscht, maar zij daagde niet op; zij werd eerst voor goed aangeboden als Goah gevallen was (Juni 1778). Toen begon ook Tjalla Bancahoeloe, die op Selaparang verschenen was, om in de buurt te zijn, weder met lof van de Compagnie te spreken. ‘Mijn vader wist wel wat natie de Hollanders zijn.’

Maar nieuwe onheilen braken aan (noch Lecerff, noch van der Voort die in 1779 en 1780 stierven, waren er getuigen van).

De oorlog met Engeland, 1781-1783, bracht den wrakken toestand aan 't licht, het bleek dat de bezittingen tegen een krachtigen aanval niet meer bestand waren. Tot bij Sumbawa vertoonden zich de Engelsche oorlogschepen, en van Bencoelen uit gingen de zendelingen van Tjalla Bancahoeloe (die zelf niet meer voer) om een opstand tegen het hart der Compagnie te stoken. Wel kwam de vrede tot stand en bleven de zaken voor 't uiterlijk ongeveer zooals zij waren; doch allerlei beroeringen, - een valsche radja Goah in Sandraboni, een valsche radja Goah op Sumbawa (want ik houd me bij Celebes en omstreken), - lieten de scheuren en reten voor den dag komen van het gebouw der eenmaal grootmachtige Compagnie. En ondanks haar taaiheid scheen zij den tijd te naderen waarop zij, naar Goesti Wayan Taga's waarschuwing, ‘hier van daan zal zijn.’

Wanneer het geduld mijner lezers niet reeds is uitgeput zal ik hun nog het vervolg van Goesti Madé Karang Asem's loopbaan verhalen, en hoe, ook in de dagen van haar verval, de Compagnie het eiland Lombok niet uit het oog verloor.

BYVANCK.

Uit ‘de legende van Jeschua-ben-Jossef’.[1)]

Te Bethlehem.

I.

Maria zoude naar Bethlehem gaan,
  Kerstavond, na den noene.
Sint Jozef zoude met haar gaan,
  en zij hadden noch klompen noch schoenen.

Het hagelde, sneeuwde, het maakte kwaad weêr,
  de rijm lag op de daken...
Maria zeide met bange stem:
  ‘Zoo ver zal ik niet geraken!

Het weegt mij zoo zwaar, en ik voel me zoo moe,
  en ik ben er aan 't eind van mijn dragen...
Zie! Ginder staat er een pachterswoon!
  Laat ons dáar om nachtrust vragen!’

Zij schreden sukklend door sneeuw en slijk:
  zij steunde op Jozefs armen.
‘Och Jozef, ik kan er niet verder voort...’
  begon zij op eens te kermen.

Het klopt zoo machtig hier in mijn schoot,
  het klopt er zoo wonder: ‘Doe open!’
En ik hoor de stem van den Engel Gods:
  ‘Nu wordt Gods Zoon geboren!’

1) Zie *De Gids* van Maart 1890.

Toen kwamen zij vóor het huis van den Schout.
Juist sloot men er vensters en deuren.
Sint Jozef sprak: ‘Gij zijt Christenen hier!
Och! Laat er ons hulp gebeuren...

Een plaats bij den haard en wat stroo op den deel,
- God zal er u voor beloonen!’
Barsch zei de Schoul: ‘Hier is geen logies!
Maar ik zal u een schuilplaats toonen!’.... -

De stal lag ver, wel een halve mijl;
strompelend gingen zij henen.
Sint Jozef troostte: ‘Komaan! Heb moed!’
Maria deed niets dan stenen.

En toen zij kwamen in d'armen stal,
wat of zij daar liggen vonden?
Een os, en een heel klein ezelken,
waren aan de kribbe gebonden.

En 't was er zoo koud; met wat hout en stroo
deed Jozef een vuurtje blaken.
Maria klaagde: ‘Och! Hadden wij melk
om wat avondpap te maken!’

Jozef zou om wat water gaan
en de Zenne was toegevroren;
met zijn gaanstok stampte hij d' ijsschaal door:
nu zwol het water te voren.

Maar toen hij in 't stalleken wederkwam,
wat wonder moest hij aanschouwen?
Daar lag een klein, bloot kindeken zoet
in den schoot van Onzer Vrouwen.

Traag zei nu Maria: ‘Mijn kind, mijn Heer!
Emanuël zult gij heeten!
Kniel, Jozef, kniel en aanbid mijn kind...
Nu is álle leed vergeten!’

II.

Wat had het hutje zoo menig gat,
waar het maagdeken met haar kindeken zat!
‘Susa nina, susa soem!
Mijn kind is des hemels schoonste bloem!’

Er was geen venster, er was geen deur...
In het dak was zoo menige reet en scheur...
‘Susa nina, snsa soem!
Mijn kind is des hemels schoonste bloem!’

Door de reten floot zoo scherp de wind,
door de zoldering sneeuwde het op het kind. -
‘Susa nina, susa soem!
Mijn kind is des hemels schoonste bloem!’

Maria wiegde het kind op haar schoot,
en kuste zijn ijskoude wangjes rood...
‘Susa nina, susa soem!
Mijn kind is des hemels schoonste bloem!’

Sint Jozef nam het zoo zacht op zijn kniên,
en sprak: ‘Groote eer moet u geschiên!’
‘Susa nina, susa soem!
Mijn kind is des hemels schoonste bloem!’

En de os, en het heel klein ezelkijn
aanbaden het zoete kindekijn - -
‘Susa nina, susa soem!
Mijn kind is des hemels schoonste bloem!’

III.

En toen nu in 't slapende Bethlehem
het kindeken was geboren,
daalden uit het Paradijs
zingend der Engelen koren.

Eerst was het als een heel groot licht
dat uit de wolken straalde,
straks kon men hun gestalte zien
naarmate het lager daalde...

Er kwamen er duizend, tienduizend en meer -
er kwamen er - niet te tellen!
Sommigen droegen trompet en schalmei,
anderen klokjes en bellen!

Sommigen waren zoo rozig bloot
ondanks het winterweder;
anderen droegen een hemdekijn
over hun lijfjes teder.

Sommigen hielden, over hun arm,
twee vleugeltjes opengevouwen:
daar schemerden wondere vederen in,
veel rijker dan die van de pauwen!

Van anderen zag men de kopjes slechts,
gezichtjes, zoo blank en idoone:
die speelden op trompet noch schalmei,
maar zongen wonderschoone.

En als nu de voorsten van de rij
het stalleken konden genaken,
zagen zij door het gebarsten dak
het kind in zijn kribbeken slapen.

Ezel en os stonden heel vroom
weerzijds van den Heer der Heeren.
allen zweefden het stalleken in
met een groot geruisch van veêren.

Hoog in het scheerwerk[1)] op riggel en balk,
scholen de kleintjes, als vinken
en musschen, dicht, dicht bij elkaar,
met beteeknisvol oogenpinken.

1) Scheerwerk = vliering.

Op den hoogen ruifel boven de krib
   streken de grooteren samen. -
Toen zei de allergrootste: ‘Glorie zij God!’
   en allen antwoordden: ‘Amen!’

De eenen beproefden nu fiedel en bas,
   de andren trompet en schalmeië,
en de bellekens gingen van klink-klink-klank,
   hoog steeg hun litanije.

‘In Jezus' naam,
      broeders eerzaam,
   wacht niet ende wilt beginnen,
ende zingt eenpaar
      in dit zoete jaar
   ende wilt het Kindeken minnen!

Nu heet welkome Jezus, uw Heer!
   Hij daalt van zoo hoog, zoo verre!
Uit den schoonen hemel kwam Hij neer:
   in den hemel blinkt Zijn sterre!’

‘Christe Kyrieleison! Laat
   ons Zijn geboorte bezingen!
De wandelaar, die ons lied verstaat,
   die zal er den weg wel vinden!’

Tegen den morgen, lang over vijf,
   als de zon reeds begon te stijgen,
zagen de herders, heel hoog in de lucht,
   al de Engelen, zingend, verdwijnen...

IV.

De Schout van Bethlehem sprak tot zijn zoon,
   Kerstavond, rond den achten.
‘Zoo ga nog eens even naar den stal
   waar die vreemde schooiers vernachten!

Wel is 't maar een grijsaard, sukklig en mank,
   En een maagdeken, teer van leden.
Maar niemand kent er hun naam en land. -
   Wat vermeden kan, dient vermeden!'

De jongen nam zijn mispelteer,
   stak zijn wanten aan zijn handen,
liet den bandhond los, en schreed door het veld
   met zijn pijpken tusschen zijn tanden.

En toen hij aan de kapelle kwam,
   zag hij, heel ver, aan den hemel,
juist boven het veld, nauw zoo hoog als een huis,
   als een glinsterend sterrengewemel.

En toen hij aan de vierstraat kwam
   op een boogscheut nauw van den stal,
hoorde hij vedels en trommen
   en kinderstemgeschal. -

En toen hij aarzelend nader trad,
   zag hij, met plots verstommen,
hoe duizend, duizend engelen in
   en uit het stalleken klommen.

Toen liep hij ijlings terug naar huis....
   'Och Vader! Wat moest ik hooren!
In 't stalleken, tusschen ezel en os,
   is Emanuël geboren!'

V.

   Dat was een jouwen en fluiten
      op het pad naar den kleinen stal. -
   'Och Jozef, treed even buiten!
      Wat of dát wezen zal?'

Hij stiet het deurken open,
en ziet - heel een kindertroep
kwam 't stalleken binnengeloopen
met rumoerig gejuich en geroep.

Op lange stokken droegen
zij sterren van goudpapier. -
'Is het waar,' was 't, dat zij vroegen,
'is het klein-lief Jezuken hier?'

En als de oude Jozef knikte
en toonde, waar Jezus lag,
dan was daar geen oog, of het blikte
naar 't kistje, vol liefde en ontzag.

Toen trad, in gelapte kleeren,
aarzlend, de grootste vooruit.
'Och! Laat ons uw kindje vereeren
met spel en zanggeluid!'

Zij schaarden zich ál in 't ronde,
vouwden de handjes saam
en bogen de kniekens ten gronde
met ingehouden aâm...

Twee van de grootsten namen
van onder hun buis van bazijn
basveer of tremp, en kwamen
dichter bij 't kribbekijn;

hun aardigste voosken speelden
zij op hun speeltuig voor,
terwijl hun makkertjes kweelden
als het lentevogelkoor:

En eer wij nu weder naar Bethlehem trekken
en de anderen wekken,
wat zullen wij geven
in dezen zoo langen, kouden nacht?

Om niet te beven,
een beddeken zacht! -
Zoo 't krijten zal willen,
wij zullen het stillen
met spel en gezang,
en fluiten
en tuiten
den heelen nacht lang....
Wij zullen het loven met zoet geklang:
'Na, na, Jezuken teer,
na, na, krijt niet meer!'[1)]

Jozef, die 't liedje kende
uit zijnen kindertijd,
neurde meê met de kleine bende,
os en ezelken waren verblijd.

VI.

Suja, nu suja!
Slape doe!
't Ezelken slaapt al
en 't osje is zoo moê.

Suja, nu suja!
Slaap, mijn kind!
Hoor! Door de reten
schuifelt de wind...

Kunt gij niet slapen?
Rilt gij van kou!
Lang al stierf 't laatste
vonkje in de schouw.

1) Naar een *Kerstleysen*.

Doeken? - ontbreken...
   Wolle? geen zier..
Hier in mijn boezem
   warm ik u, hier!

Hier in mijn boezem,
   tot God zich erbarm,
maak ik uw voetjes
   weder warm.

Kunt gij niet slapen?
   Hongert ge en dorst?
Dor zijn uw lippen....
   Zoo dor als mijn borst.

Ween niet, mijn schatje.
   Ween niet, zoo 't moet
zal ik u laven
   met mijn bloed.

Suja, nu slape...
   Oogjes, valt toe...
't Ezelken slaapt al
   en 't osje is zoo moê.

Hoor! Door de reten
   schuifelt de wind...
Suja, nu, suja,
   God - en mijn kind.

VII.

Dien nacht, toen Jozef nauwlijks sliep,
hoorde Maria een stem, die riep:

‘Vrees niet! U zal geen leed geschiên!
Doe open! Ik wil uw kindje zien!’

Zacht stond zij op, ontsloot de deur,
En ziet! Daar stond een vreemdling veur,

gedoscht, alsof hij een ridder was,
met helm, halsberg en harrenas,

met een reuzig kruiszwaard, vlammend als vuur,
en aan elken schouder een wiek van azuur.

En toen die nu vóor het kribbeken stond,
lei hij eerbiedig zijn helm op den grond,

boog diep het hoofd en knielde neer
en sprak: ‘Ik groet u, mijn Vorst en Heer!

Maria, nú is de tijd volbracht!
De Poort van Eden ontsloot, dees nacht...

Voor állen staat zij weer open thans...
Nu kan ik keeren in 's Hemels glans!

En 't zwaard der Wraak, mijn Vorst, mijn Heer,
aan uw rozevoetjes leg ik het neer.’

Traag richtte zich op de hemelling,
zette zijn helm op het hoofd, en ging.

VIII.

Sint Jozef lag over de onderdeur
   en keek in den valavond buiten.
Daar hoorde hij plots als een ver, ver gezang,
   als geluid van trommen en fluiten.

Dertiendag was het. Wonderhel
   pinkten duizend sterren daarboven
rond de groeiende maan, die, als een schip,
   van achter de kerk kwam geschoven.

Sint Jozef dacht: Bij den rijken Schout
wordt zeker nu Koning getrokken...
Daar gaat het zingen en klinken zijn gang...
Doch wat luien zoo laat nog de klokken?

En hij spande het oor, en voorwaar het gezang
kwam nader en 't roflen der trommen...
Duidlijk vernam hij, hoog boven 't gefluit,
der klokken bimbambommen.

En het waren de klokken van Bethlehem:
de engelen deden ze luien...
Toen kwamen al de boeren uit,
vragend: ‘Wat mag dit beduien?’

En zie - het was dáar! Aan den Oostkant van 't dorp,
in een gloed als van meteoren,
rukten - een enkel, machtig front -
rukten drie legers naar voren.

En vroolijk klapperden, hoog in de lucht,
boven de ontelbare scharen,
duizend wimpels en vanen, rood en blauw;
luid schetterden de fanfaren.

En wonder was het: in 't eerste heir
merkte men blanken alleene:
die zaten hoog en statig te ros,
gewapend van top tot teene;

zilverkurassen bedekten hun borst,
hun helmen zag men blinken;
bij iederen tred van hun snuivend dier
hoorde men zwaarden rinkinken.

Geelhuidig waren van 't andere heir
de manschappen; dezen reden
op knikkende kemels; zijde en fluweel
hun breed neerwaaiende kleeden.

Die torschten op hun platte borst
   gouden griffoenen en draken,
wier oogen, van louter robijn en saffier,
   men in het duister zag blaken.

Vreemder nog was het derde heir....
   Louter glimmend zwarte klanten
onder baldakijnen van rijk brokaat
   op reusachtige olifanten.

Die droegen op den gekroesden kop
   hoeden van struisvogelveeren,
een glinsterend kromzwaard aan de zij,
   rood schortjen - en geene kleeren.

En terwijl én luider én luider steeds
   de klokken bleven brommen,
reden de legers fanfarend voort
   in dichtgesloten kolommen.

Zij reden recht naar den kleinen stal,
   waar 't kindeken was geboren.... -
Toen sprak Sint Jozef Maria aan:
   ‘Maria! Wij zijn verloren...

Het heele veld is met troepen bezet, -
   het ergste staat te duchten. -
Dat is Herodes, die 't kindje zoekt. -
   Maria! Wáar zullen wij vluchten?’

Zacht werd er op het deurtje geklopt:
   drie mannen traden binnen.
Drie vreemde Koningen, hoog van macht,
   van hooge kunde en zinnen.

De oudste van drieën droeg in zijn hand
   een fonkelend gouden sterre.
‘Drie koningen zijn wij uit vreemde land....
   Wij komen van al zoo verre!

Kaspar, Melchior, Balthazar
zijn onze Koningsnamen...
Maria! Wij komen aanbidden uw kind!' -
Maria antwoordde: 'Amen!'

Plechtig richtte zij zich van haar stroo
en hief, met stralende oogen,
het moedernaakte kindekijn,
luidzingende, ten hoogen.

'Houd op van stormen, gij noordewind,
voor Jezus, uwen Heere!
Hij is uw God, dit kleine kind,
en hij heeft noch dekens, noch kleeren!'

En de noordwind viel, en nu was 't, of woei
door de spleten het zomerwindje: -
de koningen knielden neer in 't stof,
aanbidden Maria's kindje.

En zij boden hem honig, murre, goud
tot koninklijke offerande, -
en al hun manschappen sprongen uit
het zaâl en vouwden de handen....

Allen stegen weer op... Triomf
schetterden de fanfaren. -
Duizend vanen wapperden hoog
boven de ontellijke scharen.

En oostwaarts ging het, als 't ware, in een wolk
van geluid, gefluit, getrommel....
En hoog van den toren klonk hen na
der klokken feestlijk gedommel.

IX.

En al die nachten, boven 't hutje, waar
Maria met haar kindje schuil bleef, scheen
de vinnige winterhemel, wijd en zijd
besprenkeld als met millioenen druppels
van goud en zilver, een mystieke vijver,
waar, over 't blauwen slapend watervlak,
bezaaid met lelies en met iriskelken,
de Melkweg, schemelend van zilverglaus,
zijn reuzentros van witte bloesems reikte...

En al die nachten, op dien wondervijver,
dreven, gewiegeld op onzichtbre bark,
zingend en spelend, duizend englen rond,
of daalden soms, - was 't langs de reuzenladder
uit Jakobs droom, of was 't in 't ijdel ruim?
hoog uit den hemel tot het hutje neer,
slaande de vleugels uit als zwanen, juichend
met wondre stem hun *Deo Gloria!*

Op de vlucht naar Egypte.

I. Rust.

Zwijgend rust een kleine groep, te midden
van de wijde zandwoestijne, die - een
bontgestreepte tijgerpels - zich eindloos
uitstrekt, in den glans der mane! - Onder
't breedgebladerd loof des palmbooms, die van
vreugde ruischt in de Oostewinden, rusten
zij, in diepen droom verslonden! Achter
hen, in d' eersten avondschemer, staat en
graast het schrale kruid een ezel, eenge
dienaar van de schaamle reizers! - Arm ja,
schijnt het klein gezin, en vluchtelingen!

Doch iets wonders zweeft er om hen henen,
   iets geheimvols spreekt uit hunne blikken,
dat het menschlijk oog hen neemt voor engelen. -
   Drie slechts zijn ze - een grijsaard, en een jonge
moeder met een blanken zuigling, sluimrend
   op heur warmen schoot! - Ze is schoon, die moeder!
Zwarte lokken kronklen om heur sneenwen
   schouder! Zoeter dan der sterren pinklen
is het licht dier oogen, en terwijl zij
   't beeldschoon kindje, zalig kreunend in heur
armen, vastprangt op heur teêren boezem,
   zoekt haar blik in 't Oost naar stergeschemel! -
Rustig in zijn kalmte, een statige eik, die
   met zijn dichte kruin twee blanke leeljen
overlommert, staat en droomt de grijsaard
   nevens haar, geleund op zijnen reisstaf.
Ernst en adel glanzen op zijn voorhoofd,
   en terwijl hij vol ontzagbren eerbied
neerstaart op de moeder met heur lievling,
   slaat zijn hart van meer dan aardsche fierheid!
Diepe stilte heerscht door gansch de vlakte, -
   Doch, terwijl het minlijk drietal zalig
voortdroomt, zift door 't palmenloover
   heimlijk uit het Oost een groote sterre,
valt op 't sluimrend kind en op zijn moeder,
   vormend om hun hoofd een gouden krone!
Diepe stilte heerscht door gansch de vlakte,
   doch, terwijl de koestrende oostwind, zachtjes
't grijsgroen loof beweegt der slanke boomen,
   zweven blanke geesten rond het drietal,
strooiend gouden bloemen vóór hun voeten.

II. Schrei, Ibis!

De kalme Nijl weerkaatst den blauwen hemeltrans.
In 't wiegewagend riet is de Ibis stil aan 't droomen,
baadt wellustvol zijn oog in zilvren maneglans
en ziet, hoe één vóór één ginds al die sterren komen.

Ginds, in de verte, blinkt met koepel, tinne en schans
en tempels, rond wier voet gewijde bronnen stroomen,
der Pharao's paleis, waarrond, in bonten krans
een leger sphinksen rust in schaûw van cederboomen.
Langs 't blauwe water treedt een kleine groep voorbij -
‘De nacht is kalm en stil, Maria! Langs de baren
wiegt wonderlijk geruisch van lange palmenblâren....
Kom....! Vlij u neer ter rust en reik het wicht aan mij....’
En streelend gleed zijn hand door 's kindjes blonde haren....
- Schrei, rozige Ibis, vlucht.... laweh's dag zal klaren.

Te Nazareth.

I. In den Boomgaard.

Te Nazareth, bij heldre lentedagen,
plag vaak Maria Jezus' wiegelijn
den groenen appelboomgaard in te dragen
en hing het, in den zwoelen zonneschijn,
aan de onderst-dikken tak van éen der boomen.

Terwijl haar hand het wiegje schomlen liet,
wiekte haar ziel, op vleuglen van haar droomen,
't azuur des hemels in, tot waar zij 't lied,
dat ze eerst te Bethlem hoorde, weer kon hooren,
het zielverrukkend lied der engelkoren,
het onvergeten, onvergeetlijk lied.....

Dan scheen het haar: daar daalden in de blâren
drie geesten neder, wonderschoon en slank;
met fijne vingers roerden die de snaren:
als droppelend goud zoo sprankelde 't geklank.
Heel vaag en onbestemd zag zij hen zweven
om Jezus' wieg, en dwars door kleed en lijf
zag zij het warrelnet der takken beven,
en - dóor die takken - wijd, de zonneschijf.

Maar duidlijk hoorde zij de harpakkoorden,
en woord bij woord verstond zij in haar ziel,
en hemelsch rilde zij, of elk dier woorden,
als frissche dauw, haar in den boezem viel...

Dan, uit haar mijmren, wekte luid geschater
de maagd. Verbaasd sloeg zij den blik omhoog:
een zwerm van vooglen, die, met luid gesnater
en wiekgeklepper om het wiegje vloog.
En op des wiekjes beide randen zaten
heel dicht, heel dicht, wel honderd andre neer,
- één kwispelstaarten, wippen, snebbren, praten,
terwijl het kind heel zoet te lachen scheen....

II. De Vogelkens van Maria.

Wanneer Onze lieve Vrouwken
   nog een heel jong maagdeken was,
met de reinste vergeet-mij-niet-oogen
   en lokken blond gelijk vlas,
stond in haar vaders boomgaard
   een bloeiende appelaar,
waarop twee lieve vogelkens
   kwamen nestelen ieder jaar.

Pas bengelden in het tuintje
   de primels het Voorjaar in,
of de vogelkens keerden, en bouwden
   het nestje hunner min.
En eer nog het Keizerklokje
   geluid had voor den Mei,
lag, blank, met roos besprenkeld,
   in het nestjen, ei bij ei.

En eer, op een Junimorgen,
   op de maagdekens vlasbond haar
de witroze bloesems sneeuwden
   uit den appelaar,
piepten in 't mossig nestje,
   van honger blauw en scheel,
vijf naakte, sjovele diertjes
   met snaveltjes dik en geel.

En onder den appelaar toefde
   het Maagdeken stond bij stond...
De oudjes gingen en kwamen,
   zoekend om aas in 't rond:
zij vlogen op haag en struweelen,
   en waagden zich ver, heel veer....
en keerden met volle bekjes....
   Eéns keerden zij niet meer weer!

Zij keerden niet meer weder....,
   gevangen...., misschien gedood!
Vijf hongrige bekjes, in 't nestje,
   schreiden van kou en nood....
En O.L. Vrouwken meende:
   ‘Dat waar te groote pijn,
moesten zóoveel liedjes sterven,
   die nog niet gezongen zijn!’

En morgen, middag, avond
   trad zij naar het lieflijk nest
streelde de wollige kopjes
   en sprak en troostte om het best.
In haren eenvoud liet zij
   ze drinken uit haar mond;
in hun snebbetjes stak zij de vliegjes,
   die zij op de takken vond.

De vogeltjes bleven in 't leven
   en fladderden spoedig uit.

Telkens zij 't Maagdeken zagen,
   steeg heller hun zanggeluid.
En zij paarden op beurt, en maakten
   hun nest in denzelfden boom,
legden er eitjes, en broedden
   en kipten er - zonder schroom.

In 't Najaar trokken zij henen,
   bereids een veertigtal;
doch d'eersten voorjaarsmorgen,
   wat was dát voor een geschal?
Daar waren zij alle, alle
   terug uit het verre land,
en fladderden rond, en floten
   liedekens allerhand.

En eer de zomerzonne
   scheen op den appelaar,
stonden, van tak tot takje,
   honderd nestjes daar.
In alle lagen eitjes,
   uit elk eitje kwam een jong -
De appelaar scheen betooverd:
   't was of elk takje zong!

III. Jezus' Slapengaan.

Als Jezus zou slapen, 's avonds spâ,
volgden hem steeds elf engelen na,
en hielden heel hoog - en lichtten hem vóor -
veel kleine sterren, zacht van gloor.

En als hij nu in zijn bedje lag,
traden zij nader, vol heilig ontzag,
en namen elkaar heel stil bij de hand
ten reidans om zijn ledikant,
en zongen liedekens, wonderzacht,
gelijk nachtegalen bij lentenacht.

Vielen dan 's kindjes oogelijns dicht,
dan doofden zij gauw hun sterrenlicht
en ieder koos zich, zonder geluid,
voor heel den nacht een plekjen uit.

Twee zetten zich, groen als de zee die deint,
aan zijn hoofden- en aan zijn voeteneind.
Rechts en links op de spondeplank
zaten twee andre, als sneeuw zoo blank.
Twee deden niets dan 't kindje dekken,
die waren azuur als de zomernacht.
Twee moesten het, kussend, des morgens wekken;
die waren gedost in morgenpracht.

Twee hielden hun opengevouwen wieken
als een levenden hemel over het wicht:
hun kleed geleek op het morgenkrieken
en van hun aanzicht straalde licht.
En ieder op zijn hoofdje droeg
een vonkelend rooden rozenhoed.

Een enkele stond ter zij, alleen,
en waagde het niet vooruit te treên,
en zag met oogen vol getraan
van ver het slapend kindjen aan:
die droeg op 't hoofd een doornenhoed,
zijn handen en voeten dropen van bloed.....

POL DE MONT.

Dramatisch overzicht.

De voorstellingen van het Théâtre de l'Oeuvre, onder directie van Lugné-Poe en die van het Théâtre Libre, onder directie van Antoine.

‘Nieuwe kunst’ hebben de laatste dagen van September en de eerste van October ons te zien gegeven: ‘nieuwe kunst’ van het soort waarvan de dichter met het schrandere gelaat uit *In de directiekamer* t e r e c h t niet wil weten, zoowel als die andere ‘nieuwe kunst’, waaraan dezelfde poëet, wiens beeld sinds 1 September in veler herinnering is blijven leven, t e n o n r e c h t e den rug toekeert.

O, die tooneeldirecteuren, wanneer zij, in plaats van zich te bepalen tot het geven van interessante stukken en mooie tooneelspeelkunst, aan het praten en het theoretiseeren gaan! Lugné-Poe, de directeur-tooneelspeler, heeft zich ook al op dit glibberig terrein gewaagd. In een half gememoriscerde, half voorgelezen ontboezeming sprak hij, bij den aanvang van de tweede der door hem gegeven voorstellingen, over - zoo heette het althans - ‘le symbolisme dans l'art’.

Het denkbeeld op zichzelf was zoo kwaad niet.

‘Lieve menschen’ - zou Lugné hebben kunnen zeggen - ‘denkt niet dat wij met onze symboliek op het tooneel, met Ibsen en Maeterlinck eene revolutie in den zin hebben of zelfs maar u iets fonkelnieuws brengen. Er is geen kunst, en dus ook geen dramatische kunst, denkbaar zonder symbool. Waar zij abstracte ideeën heeft uit te drukken, doet de kunst dat door beelden, symboliseert zij. Eigenlijk is de heele wereld vol van symbolisten; in de taal van elken dag, niet het minst in de taal van het volk, wemelt het van symbolen. De dramatische schrijvers, wier werken

wij vertoonen, laten enkel maar wat meer licht vallen op het symbool, geven het wat meer vooruitsprong, verstaan beter dan anderen de kunst alles uit het symbool te halen wat er in is. Daardoor worden nieuwe aandoeningen opgewekt, nieuwe effecten verkregen, vensters geopend, die uitzien op het geheimzinnig *au-delà*. In zoover hebben wij de pretensie iets meer en iets beters te geven dan onze voorgangers en tijdgenooten. Wij maken er aanspraak op, de poëzie op het tooneel vrijer, breeder, hooger op te vatten dan tot dusver geschiedde en aan de dichterlijke gedachte, door de dramatische schrijvers der latere jaren te zeer verwaarloosd, de plaats der eere te hergeven....'

Zóó zou Lugné-Poe hebben kunnen spreken, wanneer hij, behalve een enthousiast kunstenaar, een gezond denker ware, geen onverdraagzaam en eenzijdig dweper. Maar nu sprak hij anders. Zijne redevoering was bovendien opgesteld met het oog op een Fransch, licht ontvlambaar publiek, dat een conférence niet de moeite van het aanhooren waard acht, wanneer er niet eenige dooden vallen, hetzij door middel van gewone dood-doeners, hetzij door middel van *le ridicule qui tue*. Lugné koos zijn verschuldigd aantal slachtoffers, zooals dat gebruikelijk is, onder de hoog geplaatsten op het gebied van tooneelspeel- en tooneelschrijfkunst: geen mindere dan het geheele Théâtre français en van de tooneelschrijvers geen geringere dan Dumas fils werden afgemaakt en met souvereine minachting in een hoek geworpen, terwijl schetterende fanfares werden aangeheven ter eere van de kunst van Villiers de l'Isle Adam, Maeterlinck, Beaubourg, Henri de Régnier, - alles in vage termen, zonder ook maar één poging om iemand of iets te karakteriseeren. Wie niet wist wat het symbolisme in de kunst te beduiden heeft, zal door Lugné's speech niet wijzer geworden zijn.

Van hoeveel meer belang ware het niet geweest, wanneer de directeur van l'Oeuvre had kunnen goedvinden ons iets te geven als een inwijding in de voor het meerendeel vrij duistere werken, welke het repertoire van zijn gezelschap vormen; wanneer hij ons bijvoorbeeld zijn opvatting had willen uiteenzetten van *Solness le Constructeur*, waarvan hij ons den vorigen avond een niet zonder tegenspraak gebleven voorstelling had gegeven.

Een vat vol geheimzinnigheden dat laatste drama van Ibsen. Moeten wij de commentators gelooven, dan is het een en al symbool. Hilda Wangel is dan de Jeugd, tenzij zij misschien de

Verbeelding voorstelt; mevrouw Solness is het Verleden, met al zijn bekrompenheid, en de oude Brovik zou de Routine zijn, de jonge Brovik het modern Utilitarisme. De held van het drama is, volgens de uitleggers, niemand anders dan Ibsen zelf: de kerken, die Solness vroeger bouwde, zijn Ibsen's wijsgeerige drama's, de woningen van de menschen, welke hij thans construeert, de meer menschelijke drama's uit later tijd; het huis dat Solness vroeger bewoonde en dat afbrandde, stelt de traditie, de oude nationale zeden en gewoonten voor. Nog fraaier: de tweelingen, die, na den brand, gestorven zijn, omdat mevrouw Solness geen voedsel genoeg voor hen had, moeten Zweden en Noorwegen verbeelden, die... maar ik moet eerlijk bekennen dat de verklaring der beteekenis van dit symbool boven mijn bevatting gaat. Ik beveel dat zoeken naar de symbolen in Ibsensche drama's aan bij wijze van *puzzle* om de lange winteravonden te korten. Maar hun, die het stuk als te vertoonen drama genieten willen, raad ik stellig, zich met die verklaringen het hoofd niet te breken: zij zijn in staat iemands genot voor den ganschen avond te bederven. En stel u dan den tooneelspeler voor, die, vol van zijn rol, in het vuur van zijn spel op eens zich herinnert dat hij eigenlijk de Routine voorstelt of het modern Utilitarisme!

Men late dit alles met rust. Ook zonder dat is er in *Baumeister Solness* stof voor diepzinnige, en zelfs voor spitsvondige uitleggingen te over.

Wat wil Solness?

Het hoogste voor hem denkbare bereiken, zich opwerken tot het ideaal, dat hij zich stelde, tot het *onmogelijke*, zooals Hilda Wangel het in haar laatste samenzijn met hem, kort vóór het noodlottig einde, in haar extaze noemt. En hij wil dat doen alléén, dat wil zeggen: zonder geleide. Want alléén, in den zin van: zonder hulp van anderen, komt hij tot die hoogte niet. De bouwmeester acht het niet beneden zich, in hetgeen hij bereiken wil zich te laten bijstaan door anderen. Wat hij van zijn vak weet heeft hij bij den ouden Brovik geleerd, al laat hij er zich op voorstaan, autodidact te zijn en daarom op den naam van architect geen aanspraak te willen maken. En nu, terwijl de oude leermeester in ondergeschikte betrekking bij hem werkzaam is, is het de jonge Ragnar Brovik van wiens talent hij gebruik maakt. Maar wanneer hij uit zijn dienaren en helpers gehaald heeft wat hem dienstig was, geeft hij hun ge-

daan. De jongeren mogen hem bijstaan, maar dat die jongeren ooit zelfstandig, tot eigen roem en voordeel, zouden gaan werken, zich naast hem plaatsen, misschien wel zijn plaats innemen - dat zal hij nooit dulden. Hilda Wangel spreekt het uit, wat hij sinds lang gedacht heeft: hij moest alléén het recht hebben om te bouwen. Waarom zou hij niet? Is hem niet alles meegeloopen in de wereld? Heeft hij niet voortdurend geluk gehad met alles wat hij ondernam? ... Ja, wanneer hij erover nadenkt en tot zich inkeert, dan heeft hij dien voorspoed gekocht met het geluk van anderen, die nog steeds voortgaan voor hem te betalen. In de eerste plaats is het zijn vrouw, wier roeping als 'bouwmeesteres van kinderzieltjes' vernield werd tengevolge van dien brand, die het uitgangspunt is geweest van zijn voorspoed. Maar is hij daar schuld aan? Hilda Wangel ontkent het beslist; zij noemt het een ziekelijk verschijnsel dat hem dit kwelt; maar voor hem is en blijft bet niettemin de groote vraag, die hem dag noch nacht met rust laat.

Er zijn menschen, uitverkorenen, - meent Solness -, die de gaaf, de macht hebben, de dingen met zooveel kracht, zoo onverbiddelijk te kunnen wenschen, verlangen, willen, dat zij ze ten slotte ontvangen. Ook daarvoor zijn helpers, dienaren noodig, die men, ook weer, in gedachte met aandrang tot zich moet roepen, willen zij komen. Tot die uitverkorenen nu meent Solness zelf te behooren: hem toch is telkens inderdaad te beurt gevallen wat hij sterk gewenscht heeft. Op die wijze heeft hij reeds velen onder zijn macht gekregen en is hij de gevreesde, allen aan zijn wil onderwerpende bouwmeester geworden, dien wij bij den aanvang van het drama voor ons zien.

Maar nu zal hij op zijn beurt onder de macht komen van een andere, die diezelfde hypnotiseerende gaaf bezit: van Hilda Wangel. Indien Solness dag en nacht gekweld wordt door de vraag of niet door zijn eigen schuld zijn geluk enkel gebouwd is op het ongeluk van anderen, dan is dat, volgens Hilda, omdat hij een te teer, te fijngevoelig geweten heeft, dat niets verdragen kan en onmachtig is om ook maar den minsten last te torschen. Haar geweten is forscher en kent al die kwellingen en folteringen niet. Wat zij doet, doet zij voor zichzelf, voor haar eigene voldoening, zonder zich om anderen te bekommeren. Dat er iets van een roofdier in haar is, zooals Solness zich laat ontvallen, kan zij wel toegeven. Waarom niet? Waarom zou zij ook niet haar prooi zoeken? O, kon

zij ze maar in hare klauwen grijpen!.... Die prooi zal Solness zijn: zij wil hem groot zien, triomfeerend; zooals zij, als kind, hem eens gezien heeft, hoog boven allen uitstekend, op een toren. En zij zal haar zin hebben. De sterkere wil zal het van den zwakkeren winnen. Hem dringend, opwindend, suggereerend stelt zij haar forsch geweten, dat geen medelijden kent voor wie haar in den weg staan, in de plaats van zijn fijngevoelige conscientie. Zonder zich aan het smeeken van zijn vrouw, aan de waarschuwingen van den dokter te storen, geheel onder de macht van Hilda's wil, bestijgt Solness den toren van zijn in aanbouw zijnde villa - en valt van de ontzettende hoogte dood neer. Maar Hilda triomfeert: hij heeft tòch den top bereikt, zooals *zij* het wilde, *haar* bouwmeester!

Zoo meen ik den loop van Ibsen's *Baumeister Solness* te begrijpen, na aandachtige lezing van het stuk. Aan velen, die zich in het drama ingewerkt hebben, het geheel in zich op namen en er mee dwepen, zal dit overzicht veel te oppervlakkig en veel te nuchter voorkomen. Daarentegen zullen zij, die het stuk alleen kennen van de opvoering, wellicht vinden, dat ik er meer in lees dan hun bij de vertooning is duidelijk geworden. Uit de opeenvolging van tooneelen, uit de vrij gecompliceerde personages en hunne lange, diepzinnige gesprekken, hebben zij begrepen, dat Solness door de jonge geëxalteerde Hilda Wangel wordt afgetrokken van zijn zwakke, bekrompen vrouw; dat de bouwmeester die vooruit tracht te komen door zijn helpers den weg te versperren, ten slotte door onder Hilda's invloed het onmogelijke te willen zijn eigen ondergang bewerkt. Wie een classieke opvoeding genoten, zullen bij het slot wellicht Icarus of her Kapitool en de Tarpejische rots te pas gebracht hebben. Maar al hebben zij hun best gedaan om iets van de lange, spitsvondige, overzinrijke gesprekken te genieten, het is niet wel denkbaar, dat velen, zonder opzettelijke voorbereiding, zich in dit drama, waarin zooveel geheimzinnige machten rondspoken, in dit onrustig en verontrustend gezelschap van hyper-nerveuse wezens, terstond te recht hebben weten te vinden.

De neiging van Ibsen om zijne mystisch wijsgeerige denkbeelden in dramavorm aan het groote publiek te genieten te geven, heeft hem reeds meer dan eens het verwijt van duisterheid en gewrongenheid op den hals gehaald, en nu hij in *Baumeister Solness* aan nog onverklaarde machten als suggestie, double vue en wat daarmee

in verband schijnt te staan een zoo overwegende rol gaf, was het te verwachten dat het nieuwe drama de vorige in duisterheid en gewrongenheid zou overtreffen. Dat bleek ook zoo te zijn. Men krijgt wel interessante brokjes leven te zien, en in de lange gesprekken stukjes levensphilosofie te hooren, waarover men eens rustig zou willen nadenken, maar een levend, duidelijk beeld van een geheel ontvangt de toeschouwer van dit drama niet.

Zou wellicht door een andere vertolking dan die van Lugné en Mlle Bady in de hoofdrollen een andere, meer bevredigende indruk zijn verkregen? Ik durf het niet beslissen. Zeker is het dat de Solness en de Hilda Wangel, zooals zij die ons te zien geven, er anders uitzien, dan Ibsen zelf ze beschrijft. Den ‘gezonden en krachtigen’ man met het ‘kort gesneden, kroezig haar’ en den donkeren ‘Schnurrbart’ gaf Lugné ons niet te zien; en de bleeke Mlle Bady, met haar droefgeestig dwependen blik, vertoonde ons niet het beeld van de door de zon gebruinde, levendige, ondernemende Hilda, met de ‘freudefunkelnde’ oogen, die als de Jeugd aan Solness' deur komt kloppen. Met de uiterlijke afbeelding hangt de geheele opvatting der rollen natuurlijk samen. Al wat intelligente acteurs, die de kunst verstaan in de stem de gevoelssnaren te doen trillen, in de lyrische gedeelten van het drama konden leggen, gaven zij. Van Mlle Bady klinken mij nog, o.a. uit het gesprek in het 2e bedrijf, zuiver gevoelde en goed getroffen vragen en replieken in de ooren - maar een beeld van Hilda Wangel liet zij niet bij mij achter. En in den drukken, opvliegenden burgerman van het eerste bedrijf, die, in het tweede in een ziekelijken gevoelsmensch gemetamorphoseerd, in het derde zijn extaze uitschreeuwt met onschoone gebaren (ik denk aan de horizontaal uitgestrekte armen) heb ik evenmin een beeld van bouwmeester Solness kunnen ontdekken, dat mij het drama van Ibsen verklaart.

Hoe een soortgelijk motief als aan *Baumeister Solness* ten grondslag ligt, maar nuchterder opgevat, ontdaan van alle mystisch bijwerk, tot een drama verwerkt kan worden, dat diepen indruk maakt, blijkt wel uit Hauptmann's *Einsame Menschen*[1], dat in deze maand onder den titel *Eenzamen* in den kleinen Salon des Variétés door

1) Men leze over dit drama en over *Die Weber* van denzelfden schrijver de artikelen van L. Simons Mz. in *De Gids* van April 1891 en December 1892.

het gezelschap van den heer Chrispijn vertoond werd met een ernst en toewijding, die groote waardeering verdienen, en - als duidelijk bewijs dat men niet alleen vreemde kunst, maar ook de degelijke Nederlandsche weet op prijs te stellen - met een welverdiend succes.

Ook hier wordt een man met hooge aspiraties, echtgenoot van een lieve, maar weinig ontwikkelde vrouw, onder de bekoring van een krachtiger, flinker, intelligenter jonge vrouw, die hem en zijn werk begrijpt, allengs van zijn vrouw vervreemd en de bewerker van zijn eigen en anderer ongeluk. Doch hoeveel nader dan Solness staat ons Johannes Vockerat, deze weekhartige, met behoefte aan hulde en aan erkenning zijner superioriteit, prikkelbaar, uitvarend tegen de bekrompen denkbeelden van zijn arme vrouw en straks weer geroerd door haar goedheid. De verhoudingen hebben niets mystieks, niets demonisch. In dit drama - waaraan men eenige gerektheid, en, in de vroomheidsuitingen van de toch echtgodsdienstige ouders van Johannes, een wat druk gebruik van conventioneel-vrome woorden kan verwijten - zijn al de voorvallen begrijpelijk, gemotiveerd, gegrepen uit het menschenleven van elken dag, en toch interessant, schokkend, vol van zielkundige trekjes. Men ziet het niet, gelijk het mij tegenover *Baumeister Solness* ging, met belangstelling uit de verte aan, zooals men een merkwaardig luchtverschijnsel aanstaart, dat, onverklaard, over ons hoofd heentrekt, - maar men leeft het meê.

In dat mee-leven met hetgeen daar aan de andere zijde van het voetlicht voorvalt, ligt toch eigenlijk het hoogst dramatisch genot. En dat zal wel de reden zijn, waarom op de planken zooveel kostelijke bedoelingen, zooveel interessante proefnemingen, zooveel hoog dichterlijke scheppingen zelfs, vaak spoorloos voorbijgaan, en waarom - om bij de voorstellingen van ‘nieuwere kunst’ te blijven, die ik hier bespreek - van de drie stukken, die het programma vormden van de tweede voorstelling van l'Oeuvre - *La Gardienne* van Henri de Régnier, *L'intruse* van Maeterlinck en *Gréanciers* van Strindberg -, alleen *L'intruse* indruk maakte.

La Gardienne speelt in een soort van reusachtige vliegenkast, - dien indruk dien het gerimpelde groene gaas, waarachter zich nauw zichtbare personnages bewogen, op mij maakte, heb ik een half uur lang niet van mij kunnen afweren. De inhoud van de klank-

rijke, melodieuze verzen heb ik met de grootste inspanning zelfs in de verste verte niet kunnen vatten. En nu mochten des anderen daags goed ingelichte tooneelverslaggevers, met behulp van een souffleursboekje, ons komen vertellen hoe de mooie verzen luidden, die zij evenmin hadden verstaan, - op het oogenblik van de voorstelling heeft niemand er iets van kunnen begrijpen en was het stuk volkomen ongenietbaar.

In *Créanciers*, waarin Strindberg voor de zooveelste maal aan zijn verachting voor de vrouw lucht geeft en de stelling tracht te verdedigen, dat de man onder alle omstandigheden de schuldeischer is van de vrouw, omdat hij alleen geven, zij enkel nemen kan en niets te geven heeft, is almede van ‘meê-leven’ geen sprake, zoo duldloos eenzijdig, zoo grof cynisch is de eindeloos gerekte voorstelling der verfijnde wraakneming van den man op het door en door perverse wezen dat zich van hem heeft laten scheiden om haar leven aan dat van een verweekten zenuwzieke te verbinden.

Dat Lugné zulk een stuk bracht op het repertoire van het Théâtre de l'Oeuvre, dat opgericht heette om te reageeren tegen het naturalisme en de ‘tendances idéalistes’ te doen zegevieren, geeft van de stevigheid dier hoog opgevijzelde beginselen geen hoogen dunk.

Geheel in de lijn van het programma dezer kunstinstelling ligt daarentegen *L'intruse* van Maeterlinck. Eenvoudig, zonder eigenlijke handeling, vol zinrijke symbolische motieven, maar die zich niet opdringen, noch de aandacht van het hoofdmotief afleiden, is het tafereel van dit gezin: de blinde grootvader, zijn beide zoons en drie kleindochters, die daar in de sombere zaal van het oud kasteel vereenigd zitten, terwijl in een nevenvertrek een der dochters ernstig ziek ligt en de Dood (*l'Intruse*), de ongeroepene en onwelkome gast, nader en nader sluipt, het duidelijkst kenbaar voor den blinde, die met zijn gaandeweg toenemende onrust en zijn herhaald angstig vragen de stemming van het geheel beheerscht. Het is, als men wil, een tooneel uit de meest alledaagsche werkelijkheid. De gewone vragen die bij dergelijke gelegenheden gedaan worden, het telkens hokken van het gesprek, het klimmend gevoel van ongerustheid, - dat alles heeft ieder van ons meegemaakt en ondervonden, wanneer zorg over een doodelijk zieke ons denken en voelen in beslag nam. Nu echter wordt de stemming van angst en ontzetting door tal van kleine, op zich zelf weer zeer gewone, maar hier symbolistisch beteekenisvolle voorvallen: het

openslaan van een deur, het slijpen van een zeis, het flikkeren en eindelijk uitgaan van een lamp, het schreien van een kind, gaande gehouden en versterkt. En de indruk, zoo verkregen, wordt nog verhoogd door de tegenstelling tusschen den stokouden blinde met de heesche, gebroken stem, in tweeën gebogen, de lange magere vingers op de knieën uitgespreid, voor wien de Dood een verwachte gast is, wiens stap hij herkent uit duizenden - een figuur door Lugné getypeerd op een wijze om niet te vergeten - en de meisjes, de kleindochters, in het wit met de lange zwarte haren, het jonge Leven dat den Dood niet begrijpen kan; een drietal vol gratie en poezie in stem, gebaar en houding. (O, die Georgette Loyer met haar lang niet mooi uiterlijk, maar met haar heerlijke, muzikale stem en voortreffelijke dictie, kon zij wat van haar overvloed aan onze Nederlandsche tooneelspeelsters afstaan!)

Er zijn er, voor wie de vertooning van dit stuk, dat hen bij de lezing machtig had aangegrepen, een groote teleurstelling is geweest. De zeer gebrekkige mise en scène heeft hunne ergernis in hooge mate gewekt en hen belet in de rechte stemming te komen.

Het moet gezegd worden dat Lugné op het punt van het décor onverantwoordelijk lichtzinnig te werk gaat: het steigerwerk van den toren in *Baumeister Solness* was belachelijk, en hier, in *l'Intruse*, waar het decor: de deuren en vensters, het licht, mede een rol speelt en een integreerend deel van het stuk uitmaakt, was de slordigheid in dit opzicht soms werkelijk storend. Ik denk o.a. aan het mislukte optreden van de Liefdezuster, wier verschijning aan het slot in de verlichte deuropening, als bode van den Dood, een schok moet teweegbrengen, en nu door de slecht aangebrachte verlichting nauwelijks werd opgemerkt.

Maar toch - was het misschien, na de pijniging van het nietbegrijpen bij *La Gardienne*, het genot van het begrijpen dat mijne stemming beheerschte en mij de uiterlijke tekortkomingen slechts voor een oogenblik deed voelen? - ik heb een diepen indruk van de vertooning van *l'Intruse* ontvangen. Ik had een stuk menschenleven meegeleefd en de ontroering door den Dood in dit gezin gewekt is nog lang in mij blijven natrillen.

Niet meer het leven van enkelen, maar het leven van een geheel volk, dat van de wevers uit het Silezië van ruim een halve

eeuw geleden, wil Gerhart Hauptmann in zijn veelbesproken *Weber* laten zien, het drama waarmede het ‘Théâtre Libre’ onder Antoine zich weder aan ons kwam voorstellen.

Toen Hauptmann's vader hem van de tijden verhaalde waarin zijn grootvader als arm wever achter de weefstoel zat, had er in de borst van den knaap iets getrild, was er iets in hem in opstand gekomen tegen een maatschappelijke orde, waarin toestanden als zijn vader hem afschilderde mogelijk waren, en toen hij later om zich heenziende, bemerkte, hoe dit alles in de verschillende landen ‘zoo was gebleven tot op dezen dag’, had dit den kunstenaar in hem gedrongen om die maatschappelijke ellende in een dramatisch beeld te brengen.

Een waagstuk, niet zoozeer om het in sommiger oogen ‘gevaarlijke’ van het onderwerp, maar omdat hier tot hoofdpersoon van het drama gemaakt moest worden het arbeidersvolk zelf in verschillende karakters en in de verschillende phazen van zijn bestaan: de wevers tegenover den patroon en zijn klerken; de arme wever in zijn gezin; de wever in de herberg, waar de ontevredenheid bij den enkele door die van allen gevoed wordt en men het verzet ziet aangroeien; de wever in formeelen opstaud tegen den patroon, vernielende al wat onder zijn bereik valt; en, te midden daarvan, - vallende als slachtoffer van dien opstand, waaraan hij geen deel heeft willen nemen -, de oude wever Hilse, de stilberustende, die de kracht tot berusting put in het geloof dat een hooger macht de verhouding tusschen patroon en werkman zóó gewild heeft, en dat hem in een betere wereld zijn loon voor de hier geleden ellende niet zal ontgaan.

Is dat waagstuk gelukt of misschien wel slechts gedeeltelijk geslaagd? Ik durf, na de voorstelling van het stuk door Antoine's gezelschap, daarop niet antwoorden.

Het is Antoine, die tot nu toe den naam had van een ernstig kunstenaar, niet te vergeven, zelfs niet na zijn sobere creatie van den ouden Hilse, dat hij de reeks tafereelen, welke dit drama vormen, en die alleen door een strenge in alle bijzonderheden verzorgde figuratie tot hun recht kunnen komen, heeft durven vertoonen met een troepje figuranten, onvoldoende in aantal en onvoldoende gedresseerd. De indruk werd er zoo door verzwakt, dat de vertooning van sommige gedeelten kinderachtig en belachelijk scheen. Reeds in het eerste bedrijf in het lokaal waar de

wevers hun weefsel moeten inleveren, klonk het bespottelijk den expediteur Plesser te hooren zeggen: ‘Wie klaar is, heeft het lokaal te verlaten. We kunnen ons hier niet roeren’, - terwijl er zes of acht wevers op een bankje langs den muur zaten en het tooneel voor het overige leeg was. En aan het slot van het vierde bedrijf, wanneer de bende de woning van den fabrikant Dreissiger binnenstormt met het doel om er alles te vernietigen, was het eenvoudig kinderachtig die bende kwartjeshuurlingen, die blijkbaar hare instructies eerst denzelfden dag ontvangen had, met rietjes en stokken op stoelen en tafels te zien slaan. Slechts een paar tooneelen: in het tweede bedrijf de lezing van het oproerige lied en het paroxysme van woede waarin het den ouden Baumert brengt, en in het laatste bedrijf de houding van den ouden Hilse gaven ons werkelijk aangrijpends te zien, een stuk leven, geen machtelooze vertooning ervan.

Wat nu - daargelaten de geheel onvoldoende vertooning - van dit drama te denken?

In de eerste plaats dat het geen drama is, maar een reeks van treffende levende beelden uit het bestaan van den fabrieksarbeider. Mij dunkt dat de indruk van zulke tafereelen, waarbij een massa handelend optreedt, op het tooneel steeds zal moeten achterstaan bij dien teweegebracht door de voorstelling der tragedie van den enkelen mensch. Had Hauptmann een Baumert of een Hilse tot het middenpunt van zijn drama gemaakt met het lijdend, morrend en ten slotte in opstand komend volk tot somberen, onheilspellenden achtergrond, dan zou het geheel, naar mij voorkomt, spannender, van grootscher en blijvender indruk hebben kunnen zijn.

In de tweede plaats is er, dunkt mij, geen reden om, gelijk geschied is, Hauptmann's *Weber* een gevaarlijk drama te noemen, waarvan een verstandige regeering de vertooning zou behooren te verbieden. Wie het stuk met ernst en aandacht leest of ziet opvoeren, moet tot de overtuiging komen, dat het den schrijver niet te doen is geweest om sociaal-democratische gevoelens te luchten, den werkman in de hoogte te steken ten koste van den patroon, den proletariër de rol te geven van het schuldeloos slachtoffer en den werkgever voor te stellen als den meedoogenloozen beul; maar veeleer om, in den artistieken vorm van dramatische tafereelen, een onpartijdig beeld te geven van de maatschappelijke ellende, die in het Silezië van 1840 weinig verschilde van die in Berlijn en elders

vier en vijftig jaar later. Dat in dit drama toestanden aan het licht treden, aan wier bestaan velen liever niet worden herinnerd, mag men zeker Gerhart Hauptmann niet verwijten. Van den dramatischen dichter mocht men enkel eischen dat hij niet zelf op den voorgrond zou treden om propaganda te maken voor eigen ideeën en beginselen. En aan dien eisch heeft hij voldaan. *Die Weber* zijn geen 'tendenzdrama.' Hier spreken de feiten, de toestanden, de karakters alleen. Aan den denkenden toeschouwer, er zijne concluzie uit te trekken.

Met hunne tweede voorstelling waren Antoine en de zijnen niet gelukkiger. Wel toonde het 'lever de rideau' *Mariage d'Argent*, een 'paysannerie' van Eugène Bourgeois, een kostelijk tooneeltje van boeren-egoïsme op den bekenden cynisch-realistischen trant vertoond, hen nog eens in hun volle kracht, maar de keus, zoowel als de vertooning (op één voortreffelijk gespeeld tooneel na) van het hoofdstuk van den avond, de gebrekkige bewerking van een gebrekkig en verouderd drama van Björnson, *Une faillite*, was wel geschikt voedsel te geven aan de overtuiging van velen, dat het 'Théâtre libre' met zijne luid verkondigde kunsttheoriën en zijn hooggeroemd ensemblespel sporen van karakterzwakheid en van vermoeidheid begint te vertoonen.

Bij de voorstelling van *Les fossiles* van Francois de Curel had het teleurgestelde publiek de Fransche tooneelspelers reeds in den steek gelaten Jammer genoeg. Want ditmaal werd, ik zeg niet: een van de mooiste, maar een van de belangrijkste drama's vertoond, welke in jaren in Frankrijk op de planken verschenen zijn.

Merkwaardig wat, op het gebied van de sexueele moraal, een Fransch gestel zonder al te grooten tegenzin verorberen kan. Sinds ik een orthodox Fransch predikant voor een gehoor van voor het meerendeel orthodoxe dames en heeren met warmte *Mademoiselle Jauffre* van Marcel Prévost heb hooren aanbevelen, verwonder ik mij over de meegaandheid en toegevendheid van anderen op dit stuk niet meer. Wie intusschen, op grond van het, naar onze begrippen, stuitende, onzedelijke van het onderwerp of van het punt van uitgang, weigert aan een of anderen roman of drama zijn aandacht te schenken, handelt zeker naar volkomen eerbiedwaardige beginselen, maar loopt gevaar zich herhaaldelijk een groot

artistiek genot te laten ontsnappen. Om een voorbeeld te noemen: het motief, door Guy de Maupassant in *Fort comme la mort* gekozen, - de liefde van een vijftigjarig schilder, eerst voor de moeder, met wie hij een langdurige liaison heeft, daarna voor de dochter - is, nuchter verhaald, zoo weerzinwekkend mogelijk; maar de ernst, de kieschheid, waarmede het gegeven behandeld is, maken dat hetgeen stuitend zou kunnen zijn, niet ergert, maar aangrijpt en ontroert.

Zoo ook in *Les fossiles*. Het gegeven is kras. De hertog de Chantemelle, een ruwe sinjeur, die op zijn oud kasteel in de Ardennen, met weinig anders dan jagen op wilde zwijnen zijn tijd schijnt door te brengen, heeft ondertusschen ook op edeler wild aangelegd, en met succes: de jonge goevernante (demoiselle de compagnie) van zijne dochter, Hélène Vatrin, is gevallen als slachtoffer van den ruwen hartstocht van haren heer en meester. Inmiddels is er tusschen diezelfde Hélène en den jongen hertog de Chantemelle, een teringlijder, wiens dagen geteld zijn, een betrekking ontstaan, waaraan geen ruwe hartstocht, maar diepe, ernstige liefde ten grondslag ligt, - en wanneer het drama aanvangt is Hélène Vatrin de ongehuwde moeder van een knaapje, waarvan de oude en de jonge hertog elkander het vaderschap zouden kunnen betwisten, maar dat in elk geval uit het oudadellijk bloed van de Chantemelle's gesproten is.

Een gewoon Fransch dramaschrijver, wien het in de eerste plaats te doen is om uit een ingewikkelde en scabreuse geschiedenis groote dramatische effecten te halen - een Albert Delpit bijvoorbeeld - zou, door de hartstochten te ontketenen en de gevolgen van deze onverkwikkelijke verhoudingen tot het uiterste te voeren, uit die gegevens een schelgekleurd melodrama hebben gemaakt, vol schokkende ‘scènes à faire’. Wij zouden het tooneel gehad hebben van den zoon tegenover den vader, van de maîtresse tusschen haar beide minnaars, van het kind dat, langzamerhand achter het geheim gekomen van zijne geboorte, zijn moeder tot verantwoording roept - en al wat verder in een goed-geconditionneerd boulevardrama te huis behoort.

Bij de Curel niets van dit alles. Niet dat hij zelfs maar een poging doet om aan het punt van uitgang zijn stuitend karakter te ontnemen: zoo ruw en rauw als het is zet hij het ons voor. Maar wanneer hij ons eerst op de hoogte van den toestand gebracht heeft, laat hij daarop een ander licht vallen, dan dat waarin

wij op het tooneel gewoon zijn dergelijke toestanden gesteld te zien.

De Chantemelle's zijn een oud en roemrijk geslacht, een geslacht echter dat op het punt is van uit te sterven, nu den ongehuwden, teringzieken Robert nog slechts enkele maanden levens resten. Dat denkbeeld, zijn geslacht te zien uitsterven, kan de oude hertog niet verdragen. Er moet een erfgenaam zijn, door wien de adellijke naam zich voortplante. En nu er een kind geboren is van een der Chantemelle's, is die erfgenaam gevonden. De oude hertogin, die reeds lang iets vermoed heeft van de verstandhouding tusschen Hélène en haren echtgenoot en daaronder jaren heeft geleden, moge zich tegen het denkbeeld verzetten, 's hertogs wil zal ook hierin als in al het overige wet zijn: Robert zal Hélène Vatrin huwen. De jonge hertog zelf wenscht de verbintenis met haar die hij liefheeft; de tegenstand zal van andere zijde komen. Allereerst van Claire, zijne zuster, die iets weet van betgeen er tusschen Hélène en haren vader is voorgevallen, en nu alles meent te moeten doen om een huwelijk te verhinderen, waartegen al wat er fiers en nobels in haar is in opstand moet komen. En ook Hélène Vatrin zelf, het zwakke schepsel, dat, na voor het gezag van den ouden hertog gezwicht te zijn, met heel haar jong gemoed Robert is gaan liefhebben, kan niet besluiten tot een verbintenis met den man, die, wanneer hij alles wist, haar niet meer zou kunnen achten. ‘Door mij aan hem te geven, vernederde ik alleen mijzelve’, zegt zij; ‘door hem tot man te nemen, zou ik hem een onuitwischbare beleediging aandoen.’

Doch voor den wil van den ouden hertog moet ook hier weer alles buigen. Claire, die den trots bezit en de adellijke vooroordeelen van haren vader, verneemt van hem dat Robert van Hélène een kind heeft, in wien de oude stamboom zal kunnen herleven; die mededeeling is genoeg om haar verzet te breken; wel kost het haar veel, die Hélène, die zij haat, als zuster te moeten begroeten, maar ter wille van haar familietrots brengt zij dit offer. En ook de zwakke Hélène zal hare tegenwerping laten varen. Half onder den invloed van haren vroegeren meester, half ten einde, op het voorbeeld van Claire, ook harerzijds een offer te brengen - want zij weet dat men haar in het gezin der Chantemelle's zal blijven minachten - stemt zij toe.

De strijd tusschen die belangen, die gevoelens en hartstochten

is, zonder dat ooit tot te schelle effectmiddelen de toevlucht genomen wordt, door de Curel met superioriteit behandeld. Heeft men, niet zonder inspanning, eerst langzamerhand de verschillende karakters leeren kennen, is men in de geestelijke atmosfeer van het huis der Chantemelle's als geacclimatiseerd, dan komt wat eerst vreemd scheen, ons duidelijk, natuurlijk, logisch voor. De ideeën, waarmede die lucht verzadigd is, mogen nog zoo ver afwijken van de onze, men kan haar een zekere hoogheid, een zekeren adel niet ontzeggen; zij imponeeren, zooals elke krachtige wilsuiting, elk offer voor een overtuiging imponeert. En zelfs wanneer men deze in hun adellijk geslacht opgaande en daaraan alles en iedereen opofferende aristocraten als f o s s i e l e n , als overblijfselen van voorwereldlijke wezens beschouwt, dan nog zal men door deze merkwaardige specimina van een verdwijnend menschenras, zooals de Curel ze voor ons leven laat, worden geboeid en getroffen.

Wanneer het huwelijk tusschen den jongen hertog en Hélène Vatrin voltrokken is, vindt men de geheele familie de Chantemelle te Nice bijeen, waar het klimaat een ongedacht gunstigen invloed oefent op Robert. Hij heeft, na de gebeurtenissen der laatste weken, veel nagedacht over de geïsoleerde positie door hem en zijnsgelijken in de hedendaagsche maatschappij ingenomen, en, misschien ook onder den invloed van zijn huwelijk met een vrouw van zooveel nederiger rang (op dit punt, zoowel als op enkele andere, zou men de intentie van den schrijver duidelijker gepreciseerd wenschen), heeft zijn blik zich verruimd, heeft zich in zijn geest het beeld gevormd van een maatschappij, waarin de adel een rol zou vervullen. In een lange ontboezeming - veel te breed uitgesponnen voor het tooneel, maar vol diepe en nobele gedachten - vergelijkt hij de leden van den ouden adel met zijn heerlijke rechten en privilegiën bij de reuzeneiken in een woud, zooals dat waarin hij zijn jeugd placht door te brengen, die boven al de andere boomen en boven het struikgewas uitsteken, hun takken uitbreidend over al wat daar onder hen groeit. Maar wanneer hij dan te Nice op het terras van de villa de zee aan zijn voeten ziet bruisen, dan verrijst een ander beeld voor zijn geest: dat van een nieuwe maatschappij, waarin de individuen, gelijk aan de golven, slechts voor een oogenblik de eenen boven de anderen zich verheffen, maar om straks weer zich te vereenigen, te samen zich richtend naar eenzelfde doel.... Eischt het geluk van de wereld dat de adel verdwijne, - en hij heeft er een voor-

gevoel van dat dit oogenblik nabij is - dan hoopt hij dat zijn zoon niet zal aarzelen dat offer te brengen.

Het oogenblik nadert, waarop Robert zal vernemen wat hem tot dusverre verborgen bleef: de vroegere betrekking tusschen zijn tegenwoordige vrouw en zijn vader. De wijze waarop de schrijver deze catastrofe heeft geameneerd is zoo onbeholpen en onhandig mogelijk, en zou wel geschikt zijn om de stemming, waarin de toeschouwer door het voorafgaande gebracht was, te bederven, wanneer niet de Curel door hetgeen hierop volgt het drama weer tot de vorige hoogte had weten op te voeren.

Als Robert het verschrikkelijk geheim vernomen heeft, weet hij zichzelven meester te blijven. Zijn besluit is genomen. Hij zal Nice verlaten en met zijn zuster en zijne vrouw naar het oudvaderlijk kasteel in de Ardennen terugkeeren; daar wil hij sterven. Na een reis naar het Noorden in het midden van den winter zal de dood den teringlijder zeker niet lang laten wachten. De oude hertog ziet thans eerst dat hij te doen heeft met een sterkere dan hij. ‘Robert’, zegt hij, ‘ik treed af. Gij zijt voortaan het hoofd der Chantemelle's. Beveel, en allen zullen u gehoorzamen....’

In de groote zaal van het kasteel ligt het lijk van Robert tentoongesteld, terwijl de zijnen in diepe verslagenheid er omheen staan geschaard. Als hoofd van zijn geslacht heeft Robert de Chantemelle zijn wil neergelegd in een testament, dat door Claire bij het licht van de lange kaars, die ook het lijk verlicht, wordt voorgelezen: een stuk zoo nobel van vorm als van gedachte. De opvoeding van zijn zoon vertrouwt Robert aan zijne vrouw, daarin bij te staan door Claire, die op die wijze ‘expiera le crime touchant d'avoir été trop jalouse de sa maison.’ Het zal de opvoeding moeten zijn van den erfgenaam van een grooten naam, op wien ernstige verplichtingen rusten. Want Robert heeft tot het einde toe de overtuiging behouden, dat de laatsten der oude geslachten nog een rol kunnen vervullen in de hedendaagsche maatschappij, mits zij zonder voorbehoud zich bij hun tijd aansluiten en de eischen welke die tijd hun stelt begrijpen: niet als uitmakende de eiken van het woud die hunne takken beschermend uitstrekken over het lager geboomte, maar als behoorende tot de golven, die, allen aan elkander gelijk, allen te zamen zich voortbewegen naar één doel....

Aldus eindigt dit drama, zoo gewaagd van opzet, maar zoo

streng en sober in de ontwikkeling; een echt menschelijk drama, al zijn de toestanden nog zoo ongewoon, een modern drama, al speelt het op een oud kasteel te midden van personen vastgeroest in hunne adellijke vooroordeelen.

Dat het 'Théâtre libre' ons de Curel's *Fossiles* gebracht heeft, en het op een enkele uitzondering na (in de rol van Hélène) zoo waardig en in den goeden toon door zijn gezelschap heeft weten te doen vertolken, is in staat, vele tekortkomingen, waardoor het in deze reeks vertooningen zijn goeden naam dreigde te verbeuren, goed te maken.

Intusschen kan ik, een terugblik slaande op de voorstellingen, in het korte tijdsverloop van enkele weken door 'L'Oeuvre' en het 'Théâtre libre' gegeven, den indruk niet van mij weren, dat deze instellingen met hare weidsche programma's, die eene hervorming van het tooneel beloofden, de eene door middel van hare 'tendances idéalistes', de andere door middel van realistische kunst, het tot dusver niet verder hebben gebracht, en het waarschijnlijk ook niet verder brengen zullen dan tot proefnemingen.

Ik denk er niet aan, die proefnemingen gering te schatten. Waar de gevestigde tooneelgezelschappen, gelijk aan den ouden de Chantemelle, zich in hun schouwburgkasteelen opsloten, zonder acht te geven op de moderne artistieke stroomingen daarbuiten, was het een weldaad dat mannen als Antoine en Lugné-Poe ons de gelegenheid openden om het nieuwe en ongewone, de kunst van Ibsen, van Maeterlinck, de kunst van de modernste Fransche dramaturgen, van Brieux, Ancey, Beaubourg en anderen te leeren kennen. Zij vroegen niet angstvallig, of dit of dat stuk wel volgens de regels van de kunst ineengezet, 'bühnenfähig' was, noch of het onderwerp ook ergernis kon wekken; - zij gaven wat zij zelven interessant en ongemeen vonden, in de verwachting dat het publiek hun smaak zou deelen en hun 'nobles tentatives d'Art' - zooals Lugné de zijne noemde - zou steunen. Hun fout - de fout van de meesten die zich als hervormers opwerpen - was, dat zij te eenzijdig te werk gingen, dat zij een tijd lang bij voorkeur het excentrieke, het opzienbarende en ergerniswekkende ter opvoering kozen en zich ten taak gesteld schenen te hebben, te beproeven hoever men in die opzichten op het tooneel wel gaan kon. Wel hebben zij, door aan de merkwaardige drama's van Ibsen

hunne krachten te beproeven, door Maeterlinck's symbolistische stukken op het tooneel te brengen, door vaak scherp getypeerd spel en degelijk ensemble bij velen belangstelling voor hun kunst weten te wekken -, maar eene hervorming van het tooneel in of buiten Frankrijk hebben zij niet tot stand gebracht.

Doch wat erger is, het heeft den schijn alsof èn ‘L'Oeuvre’ èn het ‘Théâtre libre’, in plaats van al gaande in krachten te winnen, vermoeid raken, verzwakken en dientengevolge op weg zijn eenige van hun beste eigenschappen te verliezen. Zoowel de samenstelling van hunne programma's - waarin een bedenkelijke losheid van beginselen viel op te merken - als de ongenoegzame voorbereiding, zich openbarend in een storend slordige mise en scène en in gebrekkig samenspel, toonen, dat er in beide kunstvoorstellingen het een en ander uit de voegen geraakt is, en dat zij, wanneer zij zich hervorming ten doel blijven stellen, zullen moeten beginnen met te hervormen in eigen kring.

De kunst heeft ook hare ‘eenzamen’ en hare ‘fossielen’. Maar ook hier is gebleken dat ‘eenzamen’, die, als Johannes Vockerat, zich boven hunne omgeving ver verheven achten, en zich van het verledene zouden willen losrukken om geheel alléén een toekomstleven te lijden, op den duur al even weinig uitrichten als ‘fossielen’ van het gehalte van den ouden hertog de Chantemelle die enkel uit een min of meer roemrijk verleden, uit een schitterenden titel hun kracht meenen te kunnen putten.

Niet straffeloos isoleert zich de nieuwe kunst, terwijl zij zelf-genoegzaam zich op een piedestal plaatst, als had zij de wijsheid in pacht; maar straffeloos evenmin sluiten de beheerders van instellingen met mooie namen hunne deuren en vensters, hunne oogen en ooren voor de stroomingen, de gedachten en de vormen van den nieuwen tijd.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Men heeft schrijver dezes wel eens verweten, dat hij bij voorkeur moderne onderwerpen behandelt. Ten einde nu althans voor heden dat verwijt te ontgaan, zal hij beginnen met te spreken over de muziek der oude Grieken. Mocht iemand vragen, of dit onderwerp wel onder deze rubriek behoort, daar een ‘muzikaal overzicht’ alleen datgene pleegt te omvatten, wat in den tegenwoordigen tijd op het gebied der toonkunst voorvalt, dan zij hem geantwoord, dat in deze dagen bijna niets zoo actueel is als Grieksche muzikaaldramatische kunst. Men leest in bijna alle binnen- en buitenlandsche tijdschriften van eenige beteekenis groote en kleine artikelen, debatten en replieken over het antieke theater in Orange, over de hymne aan Apollo en over andere in Delphi opgegraven fragmenten van Grieksche muziek. En de heer D.B. Monro, ‘provost,’ zooals hij zich noemt, van ‘Oriel College’ te Oxford, heeft onlangs een werk, getiteld: *The Modes of ancient Greek Music*, uitgegeven, waarin hij de gevonden fragmenten in modern notenschrift mededeelt, zoodat wij in staat zijn te beoordeelen, of het waar is, dat deze melodie best voor een moderne compositie zou kunnen doorgaan, ja zelfs dat zij, zooals ik ergens las, overeenkomst zou hebben met de melodie van de althobo (de zoogenaamde ‘traurige Weise’) in het derde bedrijf van *Tristan und Isolde*. Volgens mijn bescheiden meening heeft zij er niets van, en in het algemeen zou ik niet weten, onder welke soort van moderne muziek deze Hymne aan Apollo te rangschikken. Toonopvolging, toonstelsel en rhythmus - het stuk is in 5/8 maat geschreven - verschillen te veel van hetgeen men heden pleegt te hooren, dan dat er van eenige gelijkenis sprake zou kunnen zijn. Het is mogelijk, dat er ndere overblijfselen der Grieksche toonkunst bestaan, die punten

van overeenkomst met onze moderne muziek opleveren; maar noch in deze Hymne, noch in het door Monro meegedeelde koor uit de *Orestes* van Euripides, heb ik ze kunnen ontdekken.

Van de Grieksche muziek geldt, meer dan van eenig andere kunst der Hellenen, het woord van Faust:

> Mein Freund, die Zeiten der Vergangenheit
> Sind uns ein Buch mit sieben Siegeln.

Wat is er b.v. niet getwist over de vraag, of de Grieken de *harmonie*, nl. wat *wij* onder dit woord verstaan, gekend hebben! ‘De Ouden hebben de harmonie *niet* gekend,’ zegt de een; ‘zij hebben haar *wel* gekend,’ zegt de ander. Lesueur, die eene studie van de oudheid gemaakt heeft, meent uit de geschriften der Grieksche historici en philosofen te kunnen bewijzen, dat de harmonie een onderdeel hunner muziek uitmaakte. ‘Wij kennen van de Grieken,’ zegt hij, ‘meerstemmige muziekstukken met begeleiding van verscheiden instrumenten. De duetten, trio's, koren enz. van Sappho, van Olympos, Terpander, Aristoxenos e.a., zullen, in ons notenschrift overgebracht, het bewijs leveren, dat zij een eenvoudige, klare harmoniek kenden. Dit bewijs is echter voor zooverre ik weet, nog niet geleverd. Voorts acht dezelfde schrijver het onmogelijk, dat een zoo beschaafd volk als de Grieken de harmonie niet gekend zouden hebben. De Grieken, die geestige en fijnvoelende zonen van een land, dat een Homerus, Sophokles, Pindarus, Praxiteles, Phidias, Apelles, Zeuxis heeft opgeleverd; dit beschaafde volk, hetwelk die bewonderenswaardige en nog onovertroffen bouwwerken heeft opgericht; welks beitel menschelijke gedaanten van de hoogste volmaaktheid in het marmer hieuw; dit volk, welks monumentale scheppingen nog heden onzen dichters, schilders, architecten en beeldhouwers tot voorbeeld strekken, - het zoude, evenals de barbaren, slechts een onvolledige en ruwe muziek gehad hebben? Hoe! deze duizenden zangers van beiderlei geslacht, die met groote kosten in de tempels onderhouden werden; deze massa instrumenten van verschillende soort: Lyra, Psalterium, Trigonium, Sambuca, Kithara, Pectis, Magadis, Testudo enz. als strijkinstrumenten; Tuba, Fistula, Cornu, Salpinx enz. als blaasinstrumenten; Tympanum, Cymbalum, Tintinnabulum, Crotalum enz. als slaginstrumenten, - zij zouden tot niets anders

gebruikt zijn dan tot voortbrenging van unisono's en octaven?’

Aldus Lesueur. De geleerde toonkunstenaar verwart, naar ons inzien, de woorden ‘harmonie’ en ‘veelstemmigheid’ met elkaar. Veelstemmige muziek hebben de Grieken zeer zeker gekend, maar harmonische, in de beteekenis die wij er aan hechten, niet. Dit is een gevolg van de mathematische indeeling der tonen, die zij van Pythagoras geleerd hadden, en die hij op zijn beurt van de Egyptenaren had geleerd. Aan een éénsnarig, door hem hetzij uitgevonden, hetzij uit Egypte medegebracht instrument, het *Monochord*, toonde Pythagoras aan, dat een in trilling gebrachte snaar, in de helft verdeeld, den achtsten toon (octaaf) van den oorspronkelijken toon aangeeft; dat men op twee derden van de snaar den vijfden (quint) en op drie kwart den vierden (quart) aantreft. Deze op de eenvoudige verhoudingen 2:1, 3:2 en 4:3 berustende intervallen vormden bij hen de *Symphonie*, d.w.z. de tonen, die te zamen een volledige verbinding, als het ware een eenigen toon, vormen. Daar tegenover stond de *Diaphonie*, d.w.z. de toonverhoudingen of intervallen, welke niet tot een zoo eenvoudige getallenverhouding terug te brengen zijn en zich daarom scherp van elkander afscheiden. Daar nu de verhouding van den grondtoon ot den derden en zesden toon (terts en sext) een zeer gecompliceerde breuk aantoonde, werden deze laatste intervallen tot de dissonanten gerekend; dientengevolge kenden de Grieken den hoeksteen der moderne harmonie, den drieklank (grondtoon, terts, quint) niet. Dit dissoneerend karakter behield de terts tot diep in de middeneeuwen, en niettegenstaande zich van lieverlede de overtuiging vormde, dat de terts welluidender is dan de quart, werd toch nog in de 16e eeuw de terts, zoowel bij het begin als bij het slot van een muziekstuk, vermeden.

Uit dit verschil van opvatting der beteekenis van twee zulke belangrijke intervallen als terts en sext, blijkt duidelijk dat de muziek der Grieken een geheel andere moet geweest zijn dan de onze is; want eene harmonie zonder drieklanken is voor onze ooren niet meer geschikt.

Een Grieksch drama te vertoonen met de oorspronkelijk daarbij behoord hebbende muziek, zooals in onze dagen het streven van sommige vrienden der antieke kunst is, moge derhalve voor archaeologen van belang zijn, voor den muzikalen toehoorder is het een genot van zeer twijfelachtigen aard. Nog bedenkelijker evenwel

acht ik de uitvoering van moderne muziek bij een Grieksche tragedie, zooals de heer Du Tillet in de *Revue bleue* ten opzichte van den schouwburg in Orange voorstelt. ‘Ne croyez pas que la musique ne convienne pas au théâtre d'Orange. L'épreuve de ces dernières représentations est aussi concluante que possible. L'orchestre du Théâtre-Francais est d'une sonorité insuffisante, la musique de Membrée pour *Oedipe-Roi* est faite pour laisser entendre la parole; et si les superbes choeurs d' *Antigone* ont été massacrés de la façon la plus scandaleuse, ce n'est assurément pas de la faute du théâtre, mais des choristes. Croyez, an contraire, qu'avec un vrai orchestre, de vrais choeurs et de vrais chanteurs, la musique produirait ici un effet imposant.’ Natuurlijk, goede muziek door uitstekende krachten uitgevoerd, zal zeer zeker een imposant effekt maken; maar dat men op de wijze, als genoemd schrijver wil, het Grieksche drama nieuw leven zal kunnen inblazen en het aan onze oogen vertoonen, zooals het zich aan de oogen der oude Atheners vertoonde, zal ieder die over het wezen der Grieksche kunst heeft nagedacht, ontkennen.

De Grieksche tragedie is een eerwaardig overblijfsel van hetgeen de dramatische kunst der Hellenen geweest is, een *schoone* ruïne, maar - een ruïne.

Die Ruinen von Athen - men kent het aldus genaamde tooneelstuk van Kotzebue met muziek van Beethoven. Minerva heeft Sokrates uit nijd over zijne wijsheid niet tegen zijne rechters beschermd en is als straf voor dat vergrijp door Zeus veroordeeld, twee duizend jaar te slapen. In een woesten streek op den Olympus rust zij in eene grot. Als zij ontwaakt, verlangt zij naar haar geliefd Athene, maar in de stad aangekomen vindt zij slechts ruïnes en het volk in de ketenen der slavernij. Zij verdraagt dien aanblik niet, en wanneer Mercurius haar gezegd heeft, dat de Muzen tot andere volken gevlucht en bepaaldelijk bij Keizer Frans I bescherming gevonden hebben, begeeft zij zich naar Budapesth, waar juist de schouwburg geopend wordt, voor welken Kotzebue en Beethoven hun feestspel vervaardigd hebben.

Indien Minerva eerst deze week ontwaakt en naar de oevers van de Donau getrokken ware, dan zou zij er wederom getuige zijn geweest van een hulde aan de kunst gebracht, en wel aan de kunst welke eens in Griekenland in hoogen bloei stond: de danskunst. Of zij evenwel in de wijzen van den jubilaris Johann

Strauss de *modoi* herkend zoude hebben, die eertijds in haar vaderland weerklonken, en of zij o.a. in *Die Fledermaus* sporen van overeenkomst met de oude tragedie had kunnen ontdekken, moet ik betwijfelen, Ook vermoed ik, dat Mercurius voldoende op de hoogte der tegenwoordige toestanden in de kunst geweest zoude zijn, om haar niet naar Oostenrijk, maar naar Beieren te verwijzen en wel naar den modernen Olympus bij de stad Bayreuth; want dáár leeft de Grieksche tragedie in de werken van Richard Wagner voort.

De Wagner-litteratuur is weder met een werk vermeerderd, nl. met een boekje van Eliza Wille, geb. Sloman, die vijftien brieven des meesters, benevens herinneringen en toelichtingen heeft uitgegeven. Elf van die brieven zijn uit de jaren 1864 en 1865, de overige uit de jaren 1869 en 1870.

De familie Wille was uit Hamburg afkomstig en had zich na de stormachtige revolutie-dagen van 1848 te Mariafeld, een mijl van Zürich gelegen, gevestigd. Dr. François Wille, echtgenoot van de schrijfster, was journalist; hij was evenals zijne vrouw een voor het schoone en goede ijverend mensch en verkeerde met de knapste koppen van zijn tijd. Mommsen, destijds professor in de geschiedenis te Zürich, Ludwig, de bekende physioloog, en Ettmüller, de kenner van Angelsaksische, Noorsche en oud-Duitsche talen, behoorden tot de geregelde gasten van Mariafeld. Van laatstgenoemde vernam de familie Wille, dat Richard Wagner in Zürich vertoefde en Ettmüller dikwijls bezocht om hem te raadplegen over de Noorsche heldensage en de Edda, die hij ijverig bestudeerde.

De Wille's hadden Wagner reeds vroeger te Dresden leeren kennen en noodigden hem te hunnent. Het was op een Zondag in de maand Mei 1852, dat hij hen het eerst bezocht en wel in gezelschap van den dichter George Herwegh, wiens *Gedichte eines Lebendigen* in 1841 en volgende jaren grooten opgang hadden gemaakt, doch van wien men sinds lang niets meer vernomen had.

De heeren waren spoedig in levendig gesprek, o.a. over Wagner's boek *Oper und Drama*, dat juist in die dagen verschenen was; vooral over het ‘stafrijm’, dat Wagner als het eigenlijke rijm der Duitsche talen verdedigde, werd veel gesproken.

Sedert dien dag kwam de dichter-componist, door zijne vrouw of door Herwegh vergezeld, herhaaldelijk naar Mariafeld, niet zel-

den voor geheele dagen. Vaak bleven zij ook 's nachts over. Mevrouw Wagner vertelde aan de dames, dat haar man geen schuld had aan den Dresdener opstand, en dat hij *niet* op de barricades had gestaan, zooals beweerd was; hij had *geen* wapens gevoerd en zich slechts door de vlucht kunnen redden, toen de Pruisen Dresden binnenrukten. - Mevrouw. Wagner had veel met haar man doorleefd, en de herinnering der vreeselijke laatste dagen in Dresden was nog erger dan die van haar lotgevallen uit vroeger dagen. In haar vriendelijke woning te Zürich bekwam zij weder en stond haren echtgenoot als zorgvolle huisvrouw ter zijde. Zij zag gaarne gezelschap en werd ook door Wagner's bewonderende vrienden gaarne gezien.

Het gezelschap dat bij de familie Wille bijeenkwam, was verschillend van aard en aanleg, maar allen hadden zin voor het schoone. Herwegh was niet muzikaal, maar Wagner hield van hem, en hetzelfde gold van Wille. Litteratuur, kunst en philosophie was voor allen een rijk thema. Soms plaatste Wagner zich voor de piano en speelde iets, b.v. uit de negende symphonie, waarbij hij het karakter van het werk verklaarde en de noodzakelijkheid van het koor en van de hymne ‘an die Freude’ als slot der toonschepping betoogde. Bij het *Allegro vivace alla marcica* zeide hij ‘Hoor toe, nu komen de Muzen binnen en voeren onder krijgsmuziek eene schaar jongelingen aan:

> Froh, wie seine Sonnen fliegen
> Dnrch des Himmels prächt'gen Plan,
> Laufet, Brüder, Eure Bahn,
> Freudig, wie ein Held zum Siegen.’

Dit sprak hij half luid voor zich, en daarna raakte hij de toetsen aan. - ‘Ik heb,’ zegt de schrijfster, ‘later de negende symphonie dikwijls gehoord en met groot orkest; maar dit *Allegro vivace* heb ik slechts éénmaal gehoord. Door geen directeur en geen orkest is mij de lichte, vaste, zekere tred der Muze zóó in het gevoel gebracht, als door Wagner's spel; pianissimo, als over wolken wandelend, maar nader en nader komend in zekere beweging.’ Een oude, deftige dame uit Zürich, die anders niet uit den plooi kwam, was als geëlektriseerd, toen hij ten slotte met volle kracht en in geestdrift het koor: ‘*Seid umschlungen, Millionen*’ speelde.

Maar middenin hield hij op en zeide: ‘ik kan geen piano spelen.’

Tegen kerstmis 1852 las Wagner zijnen vrienden in Mariafeld het gedicht van de Nibelungen-trilogie voor. Later, nadat ook de tekst van het voorspel, *Das Rheingold*, gereed was, gaf hij er voor een grooter kring van toehoorders eene lezing van in Hôtel Baur te Zürich.

In het jaar 1853 kwam Liszt in Zürich en werd door zijn vriend allerhartelijkst ontvangen. Toen Wille hem vroeg, of het hem door zijn invloed bij het hof van Weimar niet mogelijk zou zijn te bewerken, dat Wagner naar Duitschland kon terugkeeren, antwoordde Liszt, dat hij geen betrekking, geen schouwburg wist, die voor Wagner zou passen; hij zou een tooneel, zangers, orkest enz., kortom alles naar zijn eigen zin moeten hebben. En toen Wille hierop zeide, dat dit wel een millioen zoude kosten, riep Liszt in het Fransch uit, zooals zijne gewoonte was in oogenblikken van geestdrift: ‘*Il l'aura! Le million se trouvera!*’

Ook Gottfried Semper, de beroemde bouwmeester, bevond zich destijds in Zürich; hij en de origineele Zwitsersche dichter Gottfried Keller, de philoloog Köchly en onze landgenoot Moleschott - zij allen maakten deel uit van den kring, waarin Wagner zich bewoog.

In het begin van den zomer van 1853 had Wagner gelegenheid een gedeelte zijner compositiën in den schouwburg te Zürich ten gehoore te brengen. Eenige vereerders zijner kunst hadden hem de middelen verschaft, voor die gelegenheid het orkest te verster ken. Hoe deden de musici en dilettanten hun best onder Wagner's bezielende leiding! Een ond heer, die als groot muziekliefhebber zijne kwartetavonden had en zijn cello met zekere pedanterie bespeelde, riep in bewondering uit: ‘Ja, als Wagner er bij is, wordt men een nieuw mensch en musicus!’

Bij gelegenheid van een zangersfeest in Wallis benoemde men Wagner tot lid van de jury. Maar hij hield niet van vierstemmig mannengezang. Een koor waarin de vrouwenstemmen ontbreken, was volgens hem, tenzij het tot krijgshaftige ontboezemingen dient, een onding, en de beteekenis van een zangersfeest als middel van volksbeschaving zag hij niet in. Daarom bedankte hij voor de benoeming.

Des te ijveriger trachtte hij in zijne woonplaats de werkelijke kunst te bevorderen en gaf daarvan blijk door 's winters de concerten in de Museum-zaal te dirigeeren. Hij maakte er zijne

Züricher vrienden met zijne voordracht der werken van Beethoven en Weber bekend, en allen waren in verrukking over de wijze waarop hij die werken opvatte.

In den herfst van 1854 kwam Liszt weder in Zürich, ditmaal vergezeld van prinses Wittgenstein en hare dochter, en het was toen, dat Wagner in de groote zaal van Hôtel Baur zijne vrienden met eenige stukken uit *Der Ring des Nibelungen*, bepaaldelijk uit *Die Walküre*, bekend maakte. Wagner als Siegmund, de echtgenoote van kapelmeester Heim als Sieglinde en Liszt als accompagnateur, waren de uitvoerenden.

De herinneringen van mevrouw Wille maken den indruk, vertrouwbaar te zijn. Het is daarom, dat zij voor toekomstige Wagner-biografen van waarde kunnen zijn; want veel van hetgeen door haar aangaande den meester vóór zijne kennismaking met den koning van Beieren wordt medegedeeld, is in de tot heden verschenen levensbeschrijvingen niet vermeld.

Te rekenen van 1855 werden Wagner's bezoeken in Mariafeld zeldzamer, daarentegen kwamen de Wille's meer in Zürich, waar zij gemeenschappelijke vrienden hadden. Ook Herwegh had daar toen eigen huis en haard. Zijne vrouw en kinderen woonden nu bij hem, en vele vrienden gingen bij hem uit en in. Wagner bewoonde met zijne vrouw een aangenaam huisje op den Zeltweg buiten Zürich, die destijds nog lang niet zoo bebouwd was als thans, en vlak bij zijne woning lag de schoone villa van zijn vriend Wesendonck, den rijken koopman van den Rijn, die een bevorderaar der kunst en een groot bewonderaar van den buitengewonen man was, dien het noodlot in zijne nabijheid had gebracht. In dit prachtig ingericht verblijf beleefden de Wille's en hunne Züricher vrienden heerlijke uren.

De ‘Nibelungen’ zouden echter niet in Zürich gereed komen. Wagner reisde naar Londen om de concerten der Philharmonie te dirigeeren, daarna begaf hij zich naar Mornex bij Genève tot herstel zijner gezondheid; vervolgens vestigde hij zich te Venetië, ten einde in die stille stad de noodige rust te vinden om *Tristan und Isolde* te voltooien. Eindelijk riep hem de uitvoering van *Tannhäuser* naar Parijs, en toen hij na het *fiasco* van dit werk in de Seine-stad naar het nu weder voor hem toegankelijk gestelde Duitschland terugkeerde, werd het huishouden te Zürich opgebroken. Zijne vrouw was sukkelend en had rust noodig, daarom

vestigde zij zich te Dresden, terwijl Wagner afwisselend op verschillende plaatsen vertoefde en zich o.a. eenigen tijd te Biebrich aan den Rijn ophield, waar hij den tekst van *Die Meistersinger von Nürnberg* voltooide. De Wille's meenden, dat hij zich in Weenen ophield, toen zij in 1864 een brief uit Penzing van hem ontvingen, waarin hij meldde, dat hij zich in finantiëele moeilijkheden bevond en om een verblijf in het huis van een der Züricher vrienden verzocht, ten einde de compositie van *Die Meistersinger* te kunnen voltooien; daarna was het zijn voornemen naar Petersburg te gaan en er zich te vestigen.

Het weder was stormachtig en koud, maar Wagner, zonder zich daarom te bekommeren en op de oude vriendschap vertrouwend, volgde zijnen brief onmiddellijk en werd hartelijk ontvangen. Hij was zeer ter neer geslagen, en mevrouw Wille had met hem te doen. Teleurgestelde verwachtingen, zorg over zijne vrouw, die hij niet in staat was van het noodige geld te voorzien, onzekerheid aangaande hetgeen de toekomst hem zou brengen, dit alles drukte hem. De schrijfster herinnerde zich, dat jaren geleden, toen Wagner in Zürich de voorrede van zijn *Oper und Drama* voorlas, zijne vrouw zich onder de aanwezigen bevond en de harde woorden moest aanhooren, die hij daarin zegt over een in jonge jaren en onder armoedige omstandigheden gesloten huwelijk. Mevrouw Wagner meende toen: ‘Nu, ik heb brieven genoeg, die bewijzen, *wie* gewild heeft. *Ik* ben het niet geweest!’ Daarop had haar man lachend geantwoord: ‘Arme vrouw, die met een monster van een genie te doen heeft! Mevrouw Wille dacht aan dat voorval, toen Wagner haar sprak van de geldelijke zorgen ten opzichte van zijne vrouw, die hem drukten. Doch den volgenden dag toonde hij haar een brief en zeide: Hiermede is datgene wat mij gisteren drukte opgeheven. In Parijs is men zoo fatsoenlijk, den componist van zijne compositiën die men in de open lucht uitvoert een tantième te laten toekomen.’ Toen vervolgde hij: ‘Tusschen mijne vrouw en mij had alles goed kunnen gaan! Ik had haar alleen zoo vreeselijk verwend en haar in alles toegegeven. Zij gevoelde niet, dat een man als ik met gebonden vleugelen niet kan leven! Wat wist *zij* van het goddelijk recht van den hartstocht, hetwelk ik verkondig in den vlammendood der uit de genade der goden verstooten Walküre! Met het doodsoffer der liefde treedt de Godenschemering in!’ - - -

Over zijn toenmaligen toestand sprekende zeide Wagner: ‘Wat spreekt ge van de toekomst, wanneer mijne manuscripten in de kast liggen! Wie zal het werk der kunst opvoeren, dat ik, *ik* alleen onder medewerking van gelukkige demonen vertoonen kan, zoodat de wereld weet, zóó is het, zóó heeft de meester zijn werk aanschouwd en gewild?’ - - -

‘Ik ben anders georganiseerd,’ zeide hij bij diezelfde gelegenheid, ‘ik heb prikkelbare zenuwen, schoonheid, glans en licht moet ik hebben! De wereld is mij schuldig, wat ik noodig heb! Ik kan niet leven van een ellendige organisten-post, zooals Bach! - Is het dan zulk een ongehoorde eisch, wanneer ik meen, dat het beetje luxe, dat ik gaarne heb, mij toekomt? Ik, die der wereld en duizenden genot verschaf!’

Wagner schreef veel gedurende zijn verblijf in Mariafeld, en van de antwoorden op zijne brieven hing het af, of hij al dan niet in een aangename stemming was. Wanneer hij niet arbeidde, las hij in Schopenhauer, en niemand was dieper dan hij doordrongen in den geest van dezen wijsgeer. Hij wist zeer goed, dat de Frankforter filosoof niet veel op had met zijne muziek en o.a. eens tot Wille, die hem jaarlijks placht te bezoeken, gezegd had: ‘Betuig uwen vriend Wagner mijnen dank voor de toezending van zijne *Nibelungen*, maar hij moet de muziek aan de kapstok hangen. Ik, Schopenhauer, blijf Rossini en Mozart trouw!’

Schopenhauer kon Wagner niet begrijpen, maar deze begreep *hem*, en hij dacht er niet aan, den filosoof de ongunstige meening die deze als musicus van hem koesterde, kwalijk te nemen.

Op het einde der maand April van het jaar 1864 vertrok de meester van Mariafeld; waarheen? wist hij zelf nog niet. De doctor had hem Cannstatt aangeraden, ook wilde hij Stuttgart, Karlsruhe en Hannover bezoeken, om te zien of in een dezer steden uitvoeringen zijner werken mogelijk waren. Den 2^{den} Mei schreef hij zijnen vrienden uit Stuttgart, en kort nadat hij den brief verzonden had, ontving hij het bezoek van den adjudant van Koning Lodewijk II van Beieren. Reeds den 4^{den} Mei meldt hij uit München, welk onverwacht geluk hem ten deel is gevallen: ‘Ik zou de ondankbaarste mensch wezen’, schrijft hij, zoo ik u niet terstond mijn grenzenloos geluk mededeelde. Gij weet, dat de jonge koning van Beieren mij liet opzoeken. Heden werd ik tot hem geleid. Hij is helaas zoo schoon en vernuftig, zielvol en heerlijk, dat ik vrees, of

zijn leven niet als een vluchtige godendroom in deze gemeene wereld zal vervliegen. Hij heeft mij lief met de innigheid en den gloed eener eerste liefde: hij kent en weet alles van mij, en begrijpt mij als mijne ziel. Hij wil, dat ik altijd bij hem zal blijven, arbeiden, uitrusten, mijne werken uitvoeren; hij wil mij alles geven wat ik daarvoor noodig heb; ik moet de Nibelungen voltooien, en hij zal ze laten uitvoeren, zooals ik wil. Ik zal mijn onbeperkte meester zijn, geen kapelmeester, niets dan ik en zijn vriend, en hij bespreekt alles ernstig en nauwkeurig, evenals wij beiden, gij en ik, met elkander spraken. Alle zorg zal nu van mij weggenomen worden, ik zal verkrijgen wat ik noodig heb - alleen moet ik bij hem blijven.

'Wat zegt gij daarvan? - Wat zegt gij? - Is het niet ongehoord? - Kan dat iets anders dan een droom zijn?'

Helaas, het bleek een droom te zijn. Nog geen jaar later had Wagner het hem aangeboden asyl te München reeds weder verlaten, en hoewel zijne verhouding tot den jongen koning even voortreffelijk bleef als vroeger, en deze voortging hem te steunen, kon toch, tengevolge van het tegen Wagner gerichte kabaal, van het plan tot opvoering van *den Ring des Nibelungen* in een opzettelijk daartoe gebouwden schouwburg te München niets komen.

De laatste in het werkje van mevrouw Wille voorkomende brief is uit Tribschen en gedateerd den 25^{en} Juni 1870. Wagner deelt haar daarin zijn huwelijk met Cosima Liszt, de gescheiden echtgenoote van Hans van Bülow, mede. Hierna breken de herinneringen af, die, zooals gezegd is, eene leemte in de tot heden bestaande levensbeschrijvingen van den meester aanvullen.

Of de liefhebberij voor Wagner-litteratuur toeneemt, durf ik niet te zeggen; maar dat 's meesters werken steeds meer vereerders vinden, is zeker. Niet alleen den opera-directeuren, maar ook den concertondernemers is dit bekend. 'Wagner's muziek past niet in de concertzaal', heeft men herhaaldelijk gezegd, en wat zijne dramatische muziek betreft, heeft men gelijk gehad; maar dit heeft niet belet, dat zijne instrumentaal-muziek ook in de concertzaal zeer geliefd is. Dit kan wellicht nergens beter uit blijken, dan uit de samenstelling der programma's van de maatschappij *Caecilia*.

In vroeger jaren werden de programma's der concerten van genoemde maatschappij door het bestuur en bepaaldelijk door den

muziekdirecteur gekozen. Dan hing het van de richting van dezen laatste af, of men er werken van de oude, dan wel van de nieuwe school op vond; zoodat men vaak over eenzijdigheid klaagde Daarom heeft de maatschappij, die als instelling van liefdadigheid ook rekening moet houden met de belangen harer leden, besloten, hare donateurs zelf het programma te laten kiezen. Dit kon zij gerust doen zonder de belangen der kunst te schaden; want de lijst die zij haren beschermers ter keuze voorlegt bevat alleen werken van erkende artistieke waarde; bovendien kan de strijd tusschen ‘oud’ en ‘nieuw’ op het gebied der instrumentaalmuziek als geeindigd beschouwd woaden, en erkennen de kunstenaars zelven evenzeer de hooge waarde eener symphonie van Haydn, als van een werk van de moderne meesters.

Wat is nu uit deze stemming gebleken? Dat men in de allereerste plaats Wagner wil hooren: zoo was het de beide vorige malen, zoo is het ook bij de onlangs gehouden stemming geweest. Het voorspel van *die Meistersinger von Nürnberg* behaalde het hoogste aantal stemmen en liet alle andere werken verre achter zich. Na Wagner kwam Beethoven met zijne *Eroica*-symphonie. Van Haydn en Mozart schijnt men niets meer te willen weten; toch ligt de tijd nog niet zoo verre, toen men deze meesters bij voorkeur wilde hooren. Toen het *Meistersinger* voorspel hier te lande voor het eerst ten gehoore werd gebracht, vond men het lang niet mooi, en men verkwikte zich liever aan eene symphonie van Haydn en Mozart; thans behaalt genoemd voorspel 400 stemmen, de *Es-dur*-symphonie van Mozart slechts 16. En toch heeft dit laatste werk nog niets van zijne frischheid en bekoorlijkheid verloren.

Het publiek is anders geworden. De oude dilettanten, wier hoogste muzikaal genot bestond in een kwartetavond van Haydn, Mozart en Beethoven, bestaan niet meer, of zijn althans tot een zeer klein getal geslonken. Ook de Spohr-vereerder komt nog slechts in zeer zeldzame exemplaren voor, en *Die Weihe der Töne*, door het bestuur herhaaldelijk op de lijst geplaatst, heeft nog nooit een voldoend aantal stemmen kunnen behalen. Mendelssohn's roem is aan het tanen, ten minste wat zijne symphonieën betreft; van zijne ouvertures zijn *Die Fingalshöhle* en *Meeresstille und glückliche Fahrt* nog steeds zeer geliefd, ook zijue *Sommernachtstraum*-muziek wordt gaarne gehoord. Schumann en Brahms worden gesteund door eene partij, die van Berlioz en zijne volgelingen niets wil weten, die

om instrumentatie niet veel geven en zelfs de slecht geïnstrumenteerde *Genoveva*-ouverture verkiezen boven Weber's *Euryanthe*. Zij beiden - Schumann en Brahms - vinden hunne vereerders vooral onder het publiek der kamermuziek-avonden, hetgeen niet te verwonderen is, daar de programma's dier uitvoeringen voor drie vierden uit werken van deze meesters bestaan. Ook de *Noveletten* voor strijkkwartet van Gade zijn dit jaar gekozen, waarschijnlijk door dezelfde partij. De bezoekers der groote instrumentale concerten daarentegen verlangen van een zoo machtig orkest, als dat der maatschappij *Caecilia*, werken te hooren, waarin het zich het schitterendst vertoont, en waarvoor een groot aantal strijkinstrumenten geëischt wordt.

In den loop van jaren heeft het *Caecilia*-orkest zich aanmerkelijk uitgebreid. Het telt op het oogenblik 28 eerste, 26 tweede violen, 18 alten, 12 à 14 violoncellen, 12 contrabassen, benevens de noodige blaas- en slaginstrumenten, in het geheel ongeveer 120 man, dus juist een orkest voor de werken van Wagner en Berlioz.

Van Berlioz gesproken. De zangvereeniging *Excelsior* te Amsterdam zal eerstdaags het *Requiem* van hem weder ten gehoore brengen en doet dit bepaaldelijk als een hulde aan de gesneuvelden op Lombok. Zooals men weet had de eerste uitvoering van het werk plaats den 14^{den} October 1837, naar aanleiding van de inneming van Constantine, waarbij generaal Damrémont en vele soldaten gesneuveld waren.

Het *Requiem* van den Franschen toondichter heeft vele bewonderaars, maar ook vele tegenstanders. Dit hangt natuurlijk af van het standpunt, waarop men zich bij de beoordeeling van een kunstwerk plaatst. Dat men van Berlioz geen doodenmis kon ver wachten in den trant van die van Palestrina, wist men vooruit. Dat hij den tekst op andere wijze zou behandelen dan Mozart en Cherubini gedaan hadden, was voor hem die met zijne kunstopvattingen bekend was ook niet twijfelachtig. Berlioz heeft zich op het standpunt van Beethoven en van de modernen geplaatst; zijn werk is als het ware eene symphonie met koren op den kerkelijken tekst. Evenals de componisten van muziekmissen b.v. op de woorden *Kyrie eleison, Christe eleison* uitvoerige, op zich zelf staande stukken componeerden, heeft hij ook de verschillende deelen, ja zelfs de enkele strofen van het Requiem als zelfstandige muziekstukken gecomponeerd. Leerling van Lesueur, wiens streven het was de kerkmuziek ‘dra-

matisch' en 'beschrijvend' te maken, heeft hij elke gelegenheid tot toonschildering, die de tekst hem aanbood, met beide handen aangevat. Dit blijkt het duidelijkst uit het *Tuba mirum*, waarin hij ons eene toonschildering heeft willen geven van het Laatste Oordeel, zooals het in de oude kerkverhalen geprofeteerd wordt. Geen componist vóór of na hem heeft zulke buitengewone en verbazende middelen aangewend.

Aan de vier hoeken van het orkest zijn groepen van koperen instrumenten opgesteld, wier rangschikking in de partituur op de volgende wijze is geregeld:

1e orkest aan de noordzijde {	4 cornets à pistons
1e orkest aan de noordzijde {	4 bazuinen
1e orkest aan de noordzijde	4 tuba's
2e orkest aan de oostzijde {	2 trompetten in F
2e orkest aan de oostzijde {	2 trompetten in Es
2e orkest aan de oostzijde {	4 bazuinen
3e orkest aan de westzijde {	4 trompetten in *Es*
3e orkest aan de westzijde {	4 bazuinen
4e orkest aan de zuidzijde {	4 trompetten in *B*
4e orkest aan de zuidzijde {	4 bazuinen
4e orkest aan de zuidzijde {	4 ophicléides.

De hoorns, twaalf in getal, blijven midden in het orkest.

Alle koperen instrumenten zetten bij het *Tuba mirum* tegelijk in met één akkoord. Daarop volgen de fanfares der verschillende orkesten afzonderlijk, elkaar oproepend en beantwoordend; zij zwellen aan tot een overmachtig *fortissimo*, waarbij voor het eerst de geweldige donder der 16 in akkoorden gestemde pauken en der groote trommen zich laten hooren. De blaasinsinstrumenten zwijgen, maar de pauken zetten hun roffel voort, en uitsluitend door dit onheilspellend gerommel begeleid roepen de bassen in recitatief uit:

> Tuba mirum spargens sonum
> Per sepulchra regionum
> Coget omnes ante thronum.

Dit is ongetwijfeld het machtigste gedeelte van het *Requiem*, maar er komen andere in voor, die het in muzikale schoonheid overtreffen. Zoo weet men o.a. in het *Lacrymosa* niet, wat meer te bewonderen: de schoone melodieën, die afwisselend door alle

stemmen worden voorgedragen, dan wel de wijze waarop het orkest door steeds sterker wordende, doch altijd doorschijnende rhythmische figuren en korte slagen den zang flankeert. Zoo is ook het *Rex tremendae majestatis* een aan prachtige contrasten rijk koor, en het *Offertorium*, waarin het orkest een klagende melodie doorvoert, terwijl de zangstemmen bij tusschenpoozen een enkele noot laten hooren, van zeldzame schoonheid. Van deze afdeeling zeide Robert Schumann eens: ‘dit stuk overtreft alles.’ En hoe schoon is de *Introitus* en het *Sanctus*, door tenor-solo en vrouwenstemmen voorgedragen! Waarlijk, Berlioz had reden om in zijne *Mémoires* te zeggen: ‘Si j'étais menacé de voir brûler mon oeuvre entière, moins une partition, c'est pour la Messe des Morts que je demanderais grâce.’ Hij heeft er althans meer vreugde aan beleefd dan aan sommige andere werken, o.a. aan zijne opera *les Troyens*. Laatstgenoemd werk had men tijdens zijn leven te Parijs liever verbrand dan aangehoord; thans, na zijn dood, doet men zijn best, hem ook in dit miskende werk te eeren; eerstdaags wordt het er weder opgevoerd, en het merkwaardigste van de zaak is, dat men een Duitschen kapelmeester, Felix Mottl, heeft uitgenoodigd het te komen dirigeeren. Pleizierig voor de Fransche orkestdirecteuren is dit wel niet, maar er blijkt uit, dat men in Frankrijk begint terug te komen van de meening, als zoude men op kunstgebied al wat uit Duitschland komt zooveel mogelijk moeten weren.

En dat is gelukkig.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

28 October.

De zieke Czar.

Doe het raam open; er is een ziekenkamerlucht!....

't Is over de geschiedenis van den dag dat ik spreek. Kunt gij ze verdragen, die sterfbeddentelegramliteratuur die ons iederen morgen en iederen avond wordt opgedischt?

Eerst de langgerekte doodstrijd van den graaf van Parijs. Zoo'n soort tweede klasse mensch van een deftige achteruitgegane familie die zijn heele leven gefigureerd, en niets meer dan fatsoenlijk gefigureerd had; - zijn heengaan, omdat het veel tijd nam, werd ons breed toegemeten. Men sloeg er munt, - ik bedoel, men sloeg er tranen uit om door wat emotie de schim van een sinds lang begraven royalistenpartij te verwarmen. Maar gij en ik bij die uitgesponnen laatste acte van een menschenbestaan, moesten denken aan de verveling en de hypocrisie van de personen die de quasi-hofomgeving van den zieke uitmaakten, en die hun droefheid wisten te gradueeren en te varieeren, veertien dagen lang; wij moesten denken aan de stemming van den stervende die de leedvertooning aanschouwde in die oogenblikken waarop alle vertooning voor ons gedaan raakt, de coulisses van het leven weggebroken zijn, en naakt en louter de planken voor den dag komen.

> Kann ich nicht einmal in Ruhe sterben!

Zoo neuriet een versregel van een halfvergeten ballade in mijn brein.

Die historie in Stowe house was ook slechts een voorspel. Want de genius der geschiedenis prepareert zijn effecten, en zijn bedoeling was ons voor te bereiden op Livadia. Dat mij veel aandoenlijker toeschijnt.

Een czar die sterft... Daar gaan zeker veel intrigues om in de residentie van den kranken keizer, daar wordt gelogen, gekropen en gehaat; maar het ligt alles zoo ver van ons af, in een zwijgende geheimzinnigheid. Alleen spreken de bulletins met het eentonige

getiktik van hun telegrammenstijl als regendroppels, zwaar vallend in de stilte; en een enkel verhaaltje bereikt ons oor, zooals van den czar die bevel geeft dat er muziek onder den maaltijd moet zijn om de somberheid van het huis wat op te vroolijken, - het huis getroffen door het ongeneeslijk lijden van den vader en van den zoon en door de zenuwsmart van de vorstin.

Livadia schemert voor ons in een nevel. Achter dien nevelsluier gaan vage gestalten op en neer van een bruid en een bruidegom, en op de rustbank is een machtige reus machteloos uitgestrekt. Flauwe accoorden van een orkest golven door de droefheid heen.

Een stervende czar. -

Herinnert ge u de geschiedenis van Nicolaas I en de bromvlieg. Bij een ceremonie aan het hof. De heerscher met het schoone koele gezichtsmasker - den schoonsten man van Europa, zegt de wereld - ziet in 't rond of edellieden en hoogwaardigheidsbekleeders in de vereischte houding eerbiedig staan geschaard, hij, het middelpunt van aller oog, van aller gedachten, van aller gevoelens: niemand dan hij alleen, bestaande onder die menigte. Roerloos allen. Een vlieg komt door de zaal gevlogen, zij bromt in de nabijheid van de majesteit. En er vertoont zich een kleine wolk, een voorbijgaande wrevel, op het Jupiter voorhoofd: de natuur heeft het den czar aan respect laten mankeeren!

Maar het is ook alleen zoo'n elementair verschijnsel van de onopgevoede natuur, een vlieg, een ziekte, dat zich de vrijheid durft veroorloven.

Alexander III is een veel eenvoudiger man dan zijn grootvader, Nicolaas I. Niets van een acteur in hem. Onder gewone omstandigheden zou hij een gewoon braaf mensch geweest zijn, die luisterde naar den raad van zijn vrouw en zich soms boos maakte op zijn oudsten zoon. Doch hij was czar, de alleenheerscher over het machtigste volk der wereld, - des te machtiger omdat het de geheele ontwikkeling van zijn kracht nog niet heeft getoond en de toekomst bezit, - een man wiens wil samenvalt met zijn vermogen, die voor niemand te bukken heeft en niets heeft te plooien, en die, alleen, verantwoordelijk is voor honderd millioen onderdanen, en de honderden van millioenen onderdanen der toekomst.

Thans, op zijn sterfbed, overziet hij zijn taak, zijn leven, en het gevoel komt bij hem op dat hij een deel van het bestaan van zijn land in 't graf zal meenemen. Onder de regeering van Alexander II heerschte losbandigheid aan 't hof, bedrog in het bestuur, verwarring, door de toepassing van liberale beginsels, in het land. De wil van Alexander III was, dat het anders zou wezen onder zijn regeering. Braafheid, waarheid, eerlijkheid was zijn leus. En geen ideeën! ‘Voilà où mènent les idées!’ is zijn bekend gezegde, toen hij van

de commune in Parijs hoorde, en hij heeft dat woord zeker herhaald toen hij bij 't verschrikkelijk verminkte lijk van zijn vader stond.

Geen ideeën! Och, Sire, de ideeën leiden de wereld. Gij bedoelde: geen politieke ideeën. Want wat was het anders dan een idee, het nationaal Russische gevoel, dat gij tot leiddraad van uw handelingen naamt. En ge waart, in uw achterlijkheid, misschien veel meer een man van den tijd, dan gijzelf vermoedde. Want het zijn ook geen politieke ideeën die tegenwoordig in West-Europa de overhand hebben, maar kerkelijke en socialistische denkbeelden; oude en verouderde gevoelsvormen, waarin de nood en het streven van heden zich gestoken hebben, omdat ze een nieuwen vorm voor het wijder leven van onze maatschappij nog niet hebben kunnen vinden, - ideeën zoowat van hetzelfde kaliber als uw historisch Russisch bewustzijn.

Neemt ge het mèt u, dat idee dat ge in waarheid levend hebt willen maken voor uw volk? Zal een nieuw alleenheerscher uw werk afbreken, andere beginsels beproeven, nieuwe wegen inslaan?

Een czar die sterft... Wat onmacht, wat angst!

> Kann ich nicht einmal in Ruhe sterben!

Zet het raam open; weg met die ziekenkamerlucht!

Nu schiet me het verhaal te binnen, waarin die versregel voorkomt. Het is het sprookje van den zieken Woiwode van Thessalonica. De vijand is in het land gevallen, overmoedig omdat de heldenkracht van den Woiwode gebroken is, en hij eischt als schatting de schoonste jonkvrouw der stad, de zuster van den zieke. Maar ze durven hem niets vertellen; ze zitten stil weenend aan zijn bed, zijn vrouw en zuster, en haar tranen vallen hem brandend op het gezicht.

> Kann ich nicht einmal in Ruhe sterben!

Waartoe het vervolg van de ballade uitvoerig te zeggen? Ge raadt wel: de wanhoop der vrouwen, de vernedering en het besluit van den doodzieke; hoe hij zich op het paard laat binden, zijn lans ter hand neemt, en nog eenmaal overwinnaar is, en met de victorie sterft.

Ach, als die held van het spoookje, op te kunnen staan van de rustbank! en eer de dood komt, nog eenmaal een luid en helder klinkende daad te verrichten, die de levenstaak zuivert van haar tekortkomingen, en uit de duisternis van zijn gebreken het levensideaal te voorschijn haalt, dat het als een baken schittert voor de toekomst van het land!

Maar die ziekenkamerlucht!

Laat de muziek komen om de droefheid te...

B*

Bibliographie.

Froissart, par Mary Darmesteter. Paris, Hachette. 1894.

Er mengt zich een gevoel van bewondering in de belangstelling waarmede wij telkens een nieuw deeltje van Hachette's keurige collectie *Les Grands Ecrivains français* ter hand nemen: bewondering voor een land dat op zulk een lange reeks ‘groote’, en groot gebleven schrijvers bogen kan, en dat zooveel talentvolle penvoerders bezit, bekwaam en geneigd om aan een of meer dier beroemde vakgenooten uit vroeger dagen eene elegant geschreven monografie te wijden.

De leider der uitgave - de heer Jusserand, als geleerd beoefenaar der middel-Engelsche letterkunde niet minder bekend dan als diplomaat - heeft tot dusverre nog maar zelden onder zijne letterkundige vrienden deschrijvers gevonden aan wie hij de behandeling van een dichter of een prozaschrijver uit de vóór-klassieke perioden, uit de Middeleeuwen of den tijd der Renaissance, kon opdragen. De laatstgenoemde periode wordtnog alleen door den *Rabelais* von René Millet, de eerste werd tot nu toe alleen door den *Rutebeuf* van prof. Clédat vertegenwoordigd.

Een zeer kostelijke bijdrage is daarom de *Froissart* van Mevrouw Mary Darmesteter.

De heer Jusserand had zijn ‘Essayist’ niet gelukkiger kunnen kiezen. De Engelsche dichteres Mary Robinson, sints een paar jaren Française geworden door haar huwelijk met James Darmesteter en thans Directrice der *Revue de Paris*, voldeed niet alleen door haar zin voor geschiedvorsching en door haar poëtische begaafdheid aan de eischen die hier gesteld mochten worden (want Froissart is dichter en chroniek-schrijver tevens), haar dubbele nationaliteit moest een bijzonder relief geven aan de behandeling der geschiedenis van den langen krijg tusschen Engeland en Frankrijk zooals Froissart dien heeft beschreven.

Mevrouw Darmesteter, die vroeger te Londen, gelijk thans te Parijs, het middelpunt is geweest van een letterkundigen kring, ziet onwillekeurig een confrère in dien secretaris der koningin van Engeland, die, in de omgeving zijner vorstelijke

schutsvrouw, naast den Engelschen adel, de krijgsgevangene Fransche ridders ontmoette, die aan het Engelsche hof ‘gefêteerd’ werden en aan de koninklijke jachtpartijen deelnamen. Voor haar oorspronkelijke landgenooten is zij verre van partijdig. En wanneer zij die schoone bladzijde heeft afgeschreven waarin Froissart zijn oordeel over het Engelsche volk samenvat, en die hij met deze woorden besluit: ‘Dessous le ciel n'y a pas de si périlleux peuple, ni de si merveilleux à tenir, ni plus divers que sont Anglais. Ils sont de belle accointance et de beau semblant; mais nul qui sage est ne doit y avoir trop grande fiance,’ - dan laat de Parijsche schrijfster op die aanhaling volgen: ‘Quel admirable portrait historique! Toute l'histoire de l'orgeuilleuse nation démocrate et libre tient en ces quelques lignes en essence et en raccourci.’

Mevrouw Darmesteter heeft niet verzuimd nu en dan de historische quaesties aan te roeren die zich bij de studie van Froissart's Kronieken voordoen. Zeer helder behandelt zij het onderlinge verband der drie verschillende redacties van de *Chroniques* en de verhouding van Froissart tot het werk van zijn voorganger, Jean Le Bel. Maar zij laat zich blijkbaar bovenal leiden door het oordeel, aan het eind van een der hoofdstukken in deze woorden uitgesproken: ‘Ses chroniques ne sont pas toujours de l'histoire: elles ne cessent jamais d'être une galerie de portraits historiques.’

Zoo zou men eveneens geneigd wezen de drie-en-twintig hoofdstukken waarin dit boekje van slechts 172 bladzijden verdeeld is, eene galerij van portretten en genrestukjes te noemen. Onder deze een keuze te doen zou moeielijk vallen. Maar tot de meest boeiende behoort zeker, naast ‘Froissart à la cour de Londres,’ de beschrijving van den zonderlingen en schitterenden Gaston Phébus en zijne omgeving in ‘La cour d'Orthez’ en de bijna spookachtige ‘Histoires de Béarn’, die zich daarbij aansluiten.

Aan dat hof van den comte de Foix heeft Froissart zijn roman *Méliador* voorgelezen en de schrijfster wijdt te recht een hoofdstuk aan dien roman van dertig-duizend versregels, die eerst een jaar geleden door prof. Longnon is teruggevonden en waarvan deze zeer hoffelijk de primeur aan zijne geleerde en geletterde vriendin heeft afgestaan.

Eigenaardig en zeer bekoorlijk is in de wijze waarop Mevrouw Darmesteter haar onderwerp heeft behandeld, haar vluchtige vergelijking van sommige der Middeleeuwsche toestanden die zij beschrijft, met de gewoonten van onzen tijd. Zoo heet het van het Londen dier dagen: ‘men moet zich die stad, vol Fransche krijgsgevangenen, niet voorstellen als een oord der ballingschap, maar veeleer als een der groote steden van onzen tijd gedurende een internationaal congres.’ Elders zegt zij: ‘Te Valenciennes, de vroegere woonplaats der koningin van Engeland, sprak men gaarne over haar, gelijk de bewoners van Kopenhagen tegenwoordig over de prinses van Wales en de keizerin van Rusland,’ of ook: ‘na Eduard III leerde men in Engeland fransch, gelijk wij duitsch leeren, dans un but militaire.’ Nu en dan vergelijkt zij Froissart bij de ‘oorlogscorrespondenten onzer dagbladen,’ noemt hem ‘een geniaal reporter’ of, toen hij drie-en-twintig jaar was, ‘un élégant normalien.’ - Het toernooi dat in *Méliador* beschreven wordt, doet haar denken aan ‘Longchamp un jour de grand prix’ of, beter nog, aan een stierengevecht te Nimes, en ‘un chevalier de queste’ die anoniem moest blijven totdat hij den prijs had gewonnen, wordt de collega van ‘un concurrent pour le prix d'éloquence à l'Académie.’ Zelfs de twee-envijftig kinderspelen die Froissart vermeldt als het sport zijner jongensjaren, ontlokken aan de schrijfster deze ontboezeming: ‘La bonne moitié de ces jeux est hors d'usage aujourd'hui: pétales à jamais tombés de cette pauvre rose

de gaieté, fraîche alors dans la jeunesse de la race.'

Het is gelukkig geweest dat Mevrouw Darmesteter haar *Froissart* in den afgeloopen zomer heeft kunnen voltooien. Was het werkje eenige maanden later verschenen, dan had haar James dien triomf zijner rijk begaafde en bekoorlijke levensgezellin niet mede kunnen vieren, en haar diepe rouw zou een donkere schaduw op haar letterkundig succès hebben geworpen. Dezer dagen toch brachten de Parijsche bladen ons het bericht dat James Darmesteter, de geleerde Zendist van het Collège de France, de geniale schrijver, de talentvolle directeur der *Revue de Paris*, plotseling overleden is.

Welk een schat van lauweren heeft de vijf-en-veertigjarige geleerde reeds geoogst, zoowel op het gebied der wetenschap als op dat der letteren! En hoeveel roem was nog voor hem weggelegd! De hoogste eer zou voor hem niet te groot zijn geweest. In dat tenger, zelfs eenigszins misvormd lichaam woonde een buitengewone geest. Het was zeker door die veelzijdige genialiteit - ze sprak zoo duidelijk uit den helderen en bijna extatischen blik zijner mooie bruine oogen - dat deze physiek misdeelde de jonge, levenslustige dichteres had bekoord die zich rijk en gelukkig achtte haar leven aan het zijne te mogen verbinden. En welk een zorg had hij voor haar, voor hare delicate gezondheid, voor haar werk, voor haar poëzie! Nergens meer dan in haar stille, poëtische werkplaats zal het gemis worden gevoeld van den man wiens hoogste eerzucht het was deze bloem van Engelsche poëzie in den lusthof der Fransche letteren haar vollen rijkdom te zien ontplooien.

A.G.v.H.

Het Universiteitsfeest te Lyon.

I.

De Fransche Universiteiten zijn nog jong, heel jong, ter nauwernood volwassen. Zij erkennen zelve, met groote openhartigheid, dat ze nog in den groei zijn, dat hare organisatie allerlei gebrekkige kindervormen vertoont en door tal van verouderde elementen belemmerd wordt; dat in haar ouderwijs, naast eene merkwaardige verscheidenheid en eene benijdenswaardige overdaad, de zonderlingste leemten zijn aan te wijzen; dat het universitair verband harer Faculteiten, - al vinden deze in een zoogenaamden ‘Conseil supérieur des Facultés’[1] haar opperste leiding - nog in niet veel anders bestaat dan in de aangename verhouding der hoogleeraren onderling, hoogstens in de gemeenschappelijke uitgave van een jaarboekje of van een ‘Bulletin.’

Geen wonder. Want officiëel bezit Frankrijk op dit oogen blik geen enkele inrichting van Hooger Onderwijs die den naam van U n i v e r s i t e i t rechtens dragen mag. Er worden ‘universiteitsfeesten’ gevierd; maar het eerste van alle feesten, het doopmaal, heeft nog niet plaats gehad. En niets klonk den vreemden bezoeker die in de laatste dagen der vorige maand te Lyon vertoefde, zonderlinger in de ooren, dan, aan den eenen kant, die vurige heildronken op den toenemenden bloei der schoone ‘Universiteit van Lyon’ uitgebracht, en

1) Een soort van kleine Academische Senaat, die ‘le corps des Facultés’ vertegenwoordigt, gelijk de ‘Conseil de Faculté’ elke Faculteit afzonderlijk. De stichting van dit centraal College dagteekent pas van 1885; vóór dien tijd stond elke Faculteit geheel op zich zelve.

daartegenover, in andere toasten, die dringende bede tot de Regeering: ‘geef ons maar vast den naam van Universiteit; dan zal de inrichting zelve ook wel tot stand komen.’

't Geleek nu en dan een ware spraakverwarring. De welsprekende, zeer sympathieke Minister van Onderwijs zelf roemde hoog, met zuidelijken gloed en zuidelijken tongval, de universiteit van de tweede stad van Frankrijk: ‘Kwijnende universiteiten verzwakken een land,’ riep hij uit, ‘maar instellingen als de uwe zijn een bron van leven en kracht.’ En diezelfde staatsman voegde er, bijna in één adem, aan toe: ‘Wat zouden we gaarne autonome universiteiten hebben! Frankrijk heeft er gesticht in de dertiende eeuw; geheel Europa heeft ons voorbeeld nagevolgd; wij alleen hebben het oude stelsel verlaten. Dat afgebroken werk kunnen wij niet maar zoo dadelijk weer opbouwen; er moeten gevoeligheden ontzien, er moet tegenstand gebroken worden. De tijd alleen, en ik verwacht dat hij voortvarend zal zijn, kan die moeielijkheden overwinnen.’ Het was duidelijk - en door een vertrouwelijke mededeeling van den Directeur van het Hooger Onderwijs werd dit vermoeden bevestigd, - dat de Minister Leygues, zelfs al heeft hij het geluk nog een jaar Minister te blijven, geen nieuw wetsontwerp tot het stichten van universiteiten zal voordragen.

't Is zonderling, inderdaad. Sinds de Revolutie de oude, middeleeuwsche universiteiten heeft afgeschaft, is de organisatie van het Hooger Onderwijs in Frankrijk een probleem geworden, waarvoor elke nieuwe regeeringsvorm een nieuwe oplossing heeft gezocht[1)].

De Revolutie zelve droomde van een groot encyclopaedisch Instituut voor wetenschappelijke studie, maar feitelijk stichtte zij niets anders dan afzonderlijke scholen van professioneel hooger onderwijs voor aanstaande medici en ingenieurs. Het Consulaat, dat geen hooger ideaal dan het professioneele kende, voegde een paar nieuwe scholen, o.a. de ‘École de droit’ bij de bestaande. Het eerste Keizerrijk kwam weer met een

1) Men raadplege hierover o.a. Louis Liard, *Université et Facultés*, Paris, Armand Colin 1890 en het grootere werk van denzelfden schrijver *L'Enseignement Supérieur en France*, I. 1789-1889, II. 1789-1893, ibid. 1894. Bij ons gaf de heer Mr. Louis Salverda de Grave een interessant artikel over het Hooger Onderwijs in Frankrijk in de *Vragen des Tijds*, 1889, II, blz. 1. vlg.

nieuw denkbeeld voor den dag. Het wilde naast den politieken Staat een even machtigen, alles omvattenden intellectueelen Staat in het leven roepen. En zoo stichtte Napoleon I dat zonderlinge lichaam, waaraan hij den weidschen naam gaf van ‘Université de France’, dat alle trappen en alle soorten van onderwijs omvatte en dat de trouwe handhaafster moest wezen, niet alleen van een officiëele wetenschap, maar van een officiëele staatsleer en een officiëele wijsbegeerte, een soort van leekenkerk, naast of tegenover de Kerk van het Concordaat. Wel is, in 1850, die ‘Université de France’ opgeheven, maar ze leeft nog altijd voort, zoowel in allerlei administratieve vormen, namen en gebruiken, als in den geest van centralisatie waardoor het onderwijswezen in Frankrijk beheerscht wordt[1)].

Het geweldig organisme dier ‘Université impériale’ omvatte ook een zeker aantal ‘Faculteiten.’ Maar onder dezen naam werden, òf de oude professioneele scholen bestendigd - zooals voor rechtsgeleerdheid en geneeskunde - òf, zooals voor letteren en natuurwetenschappen, lichamen in het leven geroepen die geen andere opdracht ontvingen dan om staatsexamens af te nemen en bachelier-diploma's uit te reiken.

De Restauratie haastte zich om het aantal dier ziellooze ‘Faculteiten’ te verminderen, zoodat van de drie-en-twintig letterkundige Faculteiten slechts zes overbleven. Overigens hield zij de oude ‘Université de France’ in stand, met een eenvoudige naamsverandering: voor ‘impériale’ werd voortaan ‘royale’ geschreven. Onder de Juli-monarchie vormde Guizot een oogenblik het plan om een zeker aantal universiteiten, ‘brandpunten van studie en intellectueel leven’, te stichten. Maar, nòch door de regeering nòch door de publieke opinie gesteund, liet hij spoedig dit denkbeeld varen. Het bestaande werd een weinig verbeterd, hervormd werd het niet. Ook het tweede Keizerrijk bracht weinig nieuws, alleen de stichting, door den Minister Victor Duruy, van die merkwaardige ‘École pratique des Hautes Études’ te Parijs, die als het model

1) Ik noem alleen de zoogenaamde ‘Académies’ (Académie de Paris, de Lyou, etc.), geographische circonscripties die hooger, middelbaar en lager onderwijs omvatten; den ‘Recteur’, die in zijn persoon het ambt van President Curator, van Inspecteur voor Middelbaar Onderwijs en van Districts-Schoolopziener vereenigt; den naam van ‘universitaire’, die nog altijd gegeven wordt, zoowel aan oud-leerlingen der ‘École normale supérieure’ als aan den onderwijzer der lagere scholen. Zie over die centralisatie, beneden, blz. 414.

eener zuiver wetenschappelijke inrichting van Hooger Onderwijs geroemd mag worden.

Bij de Regeering der derde Republiek ontwaakte al zeer spoedig het voornemen om het Hooger Onderwijs, zoowel praktisch als wetenschappelijk, op breeden en degelijken grondslag te reorganiseeren. Zij gaf aan de Faculteiten gelegenheid om zich tot centra van ernstige studie te hervormen; zij richtte nieuwe leerstoelen op en plaatste, onder den naam van ‘professeurs titulaires’ en ‘professeurs adjoints’, van ‘chargés de cours’ en ‘maîtres de conférences’, een groote verscheidenheid van leerkrachten op de hoogere of lagere trappen van die zetels. Naarmate zij aan die taak arbeidde, begon het doel waarnaar zij streefde haar duidelijker voor oogen te staan: er moesten weer ‘Universiteiten’ komen, groote lichamen, uit een volledige groep van vier[1)] Faculteiten bestaande. Zeven aanzienlijke steden, Parijs, Bordeaux, Lyon, Montpellier, Nancy, Rennes en Lille, schenen aangewezen om de residentie dier universiteiten te worden. Wat er nog overbleef aan Faculteiten of bijzondere scholen, te Caen, Grenoble, Clermont, Dijon, Toulouse, Aix, Marseille, Douai, of elders, dat zou - zoo luidde het plan van den Minister Waddington, in 1876 uitgewerkt, - bij die zeven universitaire circonscripties worden ingedeeld.

Het wetsontwerp was gereed, maar de politiek hield de indiening tegen. Van het régime van den ‘Seize Mai,’ dat een man als Jules Simon op zijde schoof, was geen hervorming van het Hooger Onderwijs te verwachten. Boveudien leed dit plan aan te veel gebreken: die geographische rangschikking van de groote Faculteitsgroepen, dat indeelen van de kleine onder het gezag der groote, was al te kunstmatig en bovendien niet vrij van onbillijkheid en willekeur. 't Scheen wel een planetenstelsel, waarbij het centrale gezag als zon fungeerde en tal van kleine, maar niet onbelangrijke brandpunten van studie tot de ondergeschikte rol van satellieten werden vernederd. Men besloot aan het proces liever zijn natuurlijken loop te laten, en, op een gegeven oogenblik, met den naam van ‘Uni-

1) Zooals men weet, zijn de Katholieke t h e o l o g i s c h e Faculteiten, waarvan de Kerk niet gediend bleek, in Frankrijk opgeheven en bestaan er slechts twee Protestantsche Faculteiten, te Parijs en te Montauban.

versiteit' die inrichtingen van Hooger Onderwijs te vereeren die door haar omvang en haar bloei het recht op dien eerenaam zouden hebben verworven.

In het voorjaar van 1892 scheen dat oogenblik gekomen. Maar het wetsontwerp van den Minister Bourgeois leed schipbreuk op den onwil van den Senaat. De Faculteitsgroepen van vele kleine steden, die den nieuwen doop onwaardig gekeurd waren, hadden in dien deftigen conservatieven kring te veel vrienden. De 'esprit de clocher' won het ook ditmaal van den 'esprit national.'

Intusschen, slechts de letter der wet was verworpen. Door den geest die het ontwerp in het leven had geroepen, werd en wordt de Regeering bij voortduring bezield. 'Blijft wakker!' riep zij de groote centra van Hooger Onderwijs en studie toe. 'Sticht paleizen voor uwe Faculteiten, cabinetten en laboratoria voor uwe hoogleeraren, vermenigvuldigt het aantal uwer leerstoelen en uwer studenten, kweekt éénheid van doel en streven, van leeren en leven, onder uwe leermeesters en uwe kweekelingen! Zoo gij uzelve helpt, zult ge op onze hulp kunnen rekenen. Wij geven rechtspersoonlijkheid, niet alleen aan elke Faculteit, maar aan de Faculteitsgroepen eener zelfde stad.[1)] Tooit ze alvast met den schoonen naam van Universiteit, schrijft dien naam in uw vaandel, leert er de waarde van gevoelen, niet alleen aan uwe studenten, maar vooral ook aan de burgers uwer stad! Gaarne zullen ook wij, Ministers, Directeur van Hooger Onderwijs, Rector, Prefect, u met dien nieuwen titel aanspreken, - wel niet in officiëele stukken, dat gaat niet, maar toch bij plechtige gelegenheden, in openingsspeeches en toasten, bij recepties en feestmalen. Als een klank die vanzelf aan de snaren ontspringt wanneer zij harmonisch gestemd en gespannen zijn, zoo zal die naam, op een schoonen dag van uw leven, wie weet hoe spoedig? luide opklinken uit den glans en den rijkdom van uw bestaan; en de Wetgever zelf, door dien klank betooverd, zal niet langer aarzelen om hem tot uw officiëelen doopnaam te stempelen. Affirmeert zooveel

1) Het hierop betrekking hebbende Besluit is van 10 Augustus 1893; aan de bijzondere Faculteiten was reeds vroeger rechtspersoonlijkheid verleend; de oprichting van den Conseil supérieur des Facultés, (zie boven blz. 397, noot) was een maatregel van gelijke strekking.

mogelijk uw bestaan als Universiteit, en vertrouwt verder op de goden der Republiek!'

En daarom nu, omdat Lyon zich 'affirmeeren' wilde als universiteitsstad, gelijk Parijs het deed in 1889, bij de inwijding der nieuwe Sorbonne, Montpellier in 1890 en Caen in 1893, gelijk Lille het over één of twee jaren doen zal, - heeft de 'Université lyonnaise' in 't laatst van October haar 'fêtes universitaires' willen vieren en heeft zij met milde hand haar invitaties uitgestrooid over Frankrijk en over Europa.

Maar voor zulk een feest moest een aanleiding bestaan.

Lyon bevond zich in minder gunstige omstandigheden dan, vier jaren geleden, Montpellier. De 'Universitas Montepessulana' kon, wanneer zij aan gene zijde van het tijdperk der Revolutie hare tradities wilde opvatten, met trots haar zesde eeuwfeest vieren. Maar voor Lyon is het nog geen twintig jaren geleden dat een juridische en eene letterkundige Faculteit zich bij de bestaande 'Faculté des sciences' en de 'Ecole préparatoire de Médecine' zijn komen voegen en dat deze laatste tot de waardigheid eener 'medische Faculteit' is verheven.

Geen eeuwfeest dus, hoogstens een paar 'lustra' zou men kunnen vieren. Doch wat nood? Er zou wel iets anders te vinden zijn. Was men niet begonnen met den bouw van een nieuw 'paleis' ten behoeve der letterkundige en der rechtsgeleerde Faculteit, naast het monumentale 'palais des Facultés de Médecine et des Sciences', dat, onder het nobele devies *Scientia et Labore*, een paar jaren geleden, op den linker Rhône-oever verrezen is? Welnu, dit gebouw zou met staatsie kunnen worden ingewijd!

Ongelukkig bleek het spoedig 'dat de Fransche architecten al evenmin hun woord gestand doen als de Duitsche', - zooals de Rector Magnificus van Greifswald zich hoffelijk en geestig uitdrukte in een toast, - en dat van het nieuwe paleis alleen de statige Muren en het grootsche plan, maar zelfs geen Aula of voorhof aan de vreemde bezoekers zou kunnen vertoond worden.

Het bezwaar scheen overwegend. Maar met den moed en de luchtigheid der jeugd werd het door de 'Université lyonnaise' als onbeduidend verworpen. Het hoofdnummer van het feest-

programma mocht vervallen zijn, een feestprogramma zou er wezen. Wel vreesde men - en de uitkomst heeft bewezen dat die vrees lang niet ongegrond was, - dat sommige buitenlandsche universiteiten, door gewichtige academische scrupules bevangen, er thans bezwaar in zouden hebben om hun getabberde ‘viros clarissimos’, voorzien van gecalligraphiëerde Latijnsche adressen in fraaie marokijnen kokers, naar Lyon af te vaardigen. Maar men zou zich over hun afwezigheid trachten te troosten. Wie komen wilde zou hartelijk welkom zijn; en ook zonder de inwijding van een ‘paleis’ zou de Lyonsche Universiteit hare gasten vorstelijk weten te onthalen.

Er was al vast ééne plechtigheid waartoe men zelfs verre vrienden, ‘et des plus académiques’, zou durven uitnoodigen: de onthulling van het standbeeld van Claude Beruard, in de ‘cour d'honneur’ van het monumentale gebouw der medische en der natuurphilosophische Faculteiten. Om de machtige bronzen gestalte van den grooten geleerde, den genialen experimentator, den modernen wijsgeer, zouden allen zich vol eerbied kunnen scharen. Zes redevoeringen, door gezaghebbers op het gebied der medische en der biologische wetenschap, namens zes Academies, Faculteiten en andere geleerde corporaties, uitgesproken, zouden den grooten voorganger, - Lyonees van geboorte, - verheerlijken. En zelfs zou een der veertig ‘Onsterfelijken’ - men noemde toen reeds Brunetière, daar Joseph Bertrand gemeend had te moeten bedanken, - als vertegenwoordiger van het hoogste gezag en den hoogsten roem op 't gebied van Fransche taal en letteren, in fraaien klassieken vorm, aan den schrijver der *Introduction à l'étude de la médecine expérimentale* zijn hooge hulde komen brengen.

Was die onthulling misschien niet ‘universitair’ genoeg, welnu, men kon immers een congres organiseeren, een ‘Congres de l'Enseignement Supérieur’, waarop, onder meer, ook de internationale quaestie der equivalenties ter sprake zou komen. De uitnemende Directeur van het Hooger Onderwijs, de heer Liard, de groote drijfkracht der Universiteitsvorming, zou niet weigeren om namens de Regeering dit Congres te openen. En de heer Leygues, als hij in de laatste dagen van October nog Minister was, zou zeker bereid gevonden worden om met zijn administratieven hofstoet een oogenblik op de estrade van het congres te verschijnen.

Bezat Lyon niet een voortreffelijk corps hoogleeraren en docenten[1)], en onder deze meesters van den eersten rang, in wijden kring met eere bekend, sommige zelfs met roem overladen? Kon deze groote handelstad niet roem dragen op een Kamer van Koophandel die er een eer in stelt om met haar invloed en haren rijkdom den bloei der wetenschap te bevorderen en de financiëele hulpbronnen der Universiteit te vermeerderen? Had zich niet pas eene ‘Société des Amis de l'Université lyonnaise’ gevormd, die met onbekrompen hand de belangen der Universiteit wilde bevorderen? Lag niet, een uurtje varens beneden Lyon, aan de vriendelijke oevers van den breeden, snelvlietenden Rhône, het stadje Vienne, nog vol van bouwvallen en overblijfselen uit den tijd der Romeinsche verovering en uit de oudste eeuwen der christelijke kerk, een paradijs voor geschiedkundigen en archaeologen?

Waarlijk, de ‘Université de Lyon’ had stof geuoeg voor een feestprogamma; zij mocht aan hare feestviering gerust den naam geven van ‘fêtes universitaires’; zij kon, zonder overmoedig te schijnen, de hoogescholen van Frankrijk en de oude universiteiten van Europa uitnoodigen om tot haar te komen, om getuigen te zijn van haar jeugdig, krachtig, hoopvol bestaan, om met haar te vieren - niet het herinneringsfeest van een grijs verleden, maar een feest van wenschen, beloften en verwachtingen, - een vroolijk feest der toekomst.

II.

Druk en fleurig, maar toch niet democratisch banaal, die eerste receptie van wege het Gemeentebestuur in de rijk verlichte zalen van het oude ‘Hôtel de Ville’, uit den tijd van Henri IV, vol herinneringen aan den Béarnais.

Al dadelijk betreden we hier het gebied der Universiteit. De deftige, grijze ‘maire’, wien de arme Carnot het Commandeurskruis van het Legioen van Eer heeft omgehangen een uur voordat Caserio's dolk hem trof, is doctor in de medicijnen en hoogleeraar bij de geneeskundige Faculteit. Onder de ‘adjoints’

1) De medische Faculteit telt vijf-en-twintig gewone hoogleeraren, de rechtsgeleerde en de letterkundige ieder twaalf, de natuurkundige tien. Het geheele aantal docenten bedraagt meer dan honderd.

die hem ter zijde staan bij het regeeren der stad, en ook hier, waar hij elken bezoeker hartelijk de hand drukt, - een professor in de geschiedenis van het Recht, een van de leden der juridische Faculteit. Geen officiëele begroeting, maar mooie muziek van de ‘garde républicaine’, en, in een kleinere zaal, een concert van artisten der opera. We krijgen dadelijk een indruk van rijkdom en kunstzin, van gulheid en bonhomie.

Den volgenden morgen, de groote plechtigheid der onthulling van het standbeeld van Claude Bernard. Ook hier weder een indruk van ernst en eenvoud. De mise-en-scène is alles behalve theatraal. Alleen de gedelegeerden der Académie française, in hun ‘habit à palmes’ gestoken, den degen op zijde, treden in optocht binnen, voorafgegaan door twee ‘huissiers’; de Rector Magnificus van Greifswald, die zich bij hen heeft aangesloten, maakt meer een vroolijken dan een statigen indruk, met zijn opwaaiend zwart zijden onderkleed, zijn rood fluweelen mantel en zijn rooden hoed; hij is de eenige vreemdeling in gala. Heel eenvoudig ook de ontblooting van het standbeeld. Het linnen omhulsel wordt weggetrokken midden onder de korte toespraak van den voorzitter der oprichtingscommissie, die zelf met den rug naar het standbeeld staat; geen wenk van den spreker, geen bevelende frase; geen handgeklap zelfs wanneer de groote physioloog daar vóór ons staat, den rug een weinig gebogen, het denkende hoofd tot spreken opheffend, het voorschoot los om zijn jas geslagen, het instrument in de eene en het arme diertje, ‘le Job du laboratoire’, op een plankje vastgenageld, in de andere hand; op het forsche, rijzige voetstuk van graniet enkel zijn naam en het diepzinnig en bescheiden woord der wetenschap, *Βίος Αἴνιγμα*.

De ‘Recteur’ geeft achtereenvolgens het woord aan de zesredenaars die, met meer of minder talent, een lofrede voorlezen op Claude Bernard. Hoe weet elk nog iets nieuws te zeggen? De oningewijde komt in een stemming van klimmende bewondering; hoog ziet hij op tegen den man wiens laboratoriumarbeid in de vochtige kelderlokalen van het Collège de France te Parijs aan zooveel geleerden van groote beteekenis, van wie niet één herhaalt wat door den ander gezegd is, steeds nieuwe stof levert, niet alleen voor huldebetoon, maar voor ontledende, nauwkeurig toegelichte waardeering.

Maar de ‘clou’ der plechtigheid is natuurlijk de ‘discours’

van Brunetière. Wat is er toch aan dien man die, optredend als woordvoerder der Académie française, een leek onder de mannen der natuurwetenschap, zoo veel boeiender, wegsleepender is dan een der anderen, ‘facile princeps’ onder goede, enkele zeer goede, sprekers? Munt zijn stijl uit door Academische gratie en Fransche klaarheid? Maar bij het lezen zijn zijn volzinnen immers dikwijls stroef en duister. Zijn stem is scherp, zijn uiterlijk weinig aantrekkelijk, zijn voorkomen zou nietig kunnen heeten; de groene rok, al doet zij de elegante bewegelijkheid van zijn kleine gestalte gunstig uitkomen, past slecht bij zijn gebogen hoofd en zijn donker gelaat. En toch... het is juist dat alles dat u treft, boeit, overmeestert. Het is bovenal de eigenaardige, de onnavolgbare dictie van die harde stem, die de woorden smeedt, die de syllabes rekt en plet, als wilde hij ze vermorzelen, die woorden en gedachten hamerend indrijft in uw oor en ze aan uw hersens vastspijkert; het is de strijdlust en de slagvaardigheid van dezen ‘esprit combattif’; het is de vaste, onwrikbare overtuiging, een overtuiging evenzeer de vrucht van willen als van denken, die gij zoo duidelijk speurt in dat forsch accentueeren, in die snijdende articulatie, in de bijna brutale vrijmoedigheid waarmee deze spreker naar voren treedt.

En welk een taal! welk een woordenkeus! Zoodra hij ze zelf uitspreekt worden die volzinnen de klaarheid, de sierlijkheid zelve. Aan de tusschenzinnen geeft hij juist de waarde die zij hebben moeten, zoodat ze u treffen, zelfs bijblijven, als een voorbijgaande ‘suggestieve’ opmerking, of als een herinnering aan de bekende theorieën van den redenaar, zonder dat de gang der gedachten, òf op zijn lippen, òf in uw geest, een oogenblik gestoord wordt.

Hij vat zijn onderwerp dadelijk aan van de hoogte; hij zal spreken over den man die niet alleen een physioloog, ja de physiologie zelve geweest is, ‘mais qui fut vraiment un maître des intelligences.’ Als een moderne Descartes of een negentiendeeeuwsche Buffon zal hij dezen denkenden experimentator teekenen, ‘op wien de wijsgeeren zich nog meer beroepen dan de physiologen.’ Maar terwijl hij, dit denkbeeld ontwikkelend, u haastig meevoert naar de tirade waarin hij, met fijne ironie, de aanbidders van ‘le document’ zal geeselen, die de jeugd toeroepen: ‘Hebt vooral geen ideeën! de gedachte is den mensch gegeven, niet om er zich van te bedienen, maar om van haar

te leeren het buiten haar te stellen!' - moet ge toch even, in 't voorbijgaan, zijn theorie hooren over de kunst van schrijven, niet die van Claude Bernard, wiens litterair talent hierin bestaan heeft dat hij voor geheel nieuwe denkbeelden de juiste en blijvende uitdrukking gevonden heeft, maar over die andere, ge weet wel,... 'Claude Bernard ne s'est point piqué de donner une forme personnelle et originale à des idées communes, ce qui est d'ailleurs l'un des objets de l'art d'écrire; et, vous le savez bien, qu'ont fait autre chose, dans notre siècle même, les Lamartine, par exemple, les Hugo, les Musset.....?'

Let gij op dat 'vous le savez bien?' Het is, vooreerst, een zeer handige 'tour de phrase' ter inleiding van een tusschenzin waaraan de spreker eenige waarde hecht. En dan.... het beteekent ook: 'gij hebt immers mijn laatste boek over *L'évolution de la poésie lyrique* gelezen en ge herinnert u wat ik daarin over die drie dichters gezegd heb?'

Iets dergelijks trof mij in die mooie tirade over 'les idées générales', waarin, bij de voordracht, Brunetière's welsprekendheid haar toppunt bereikte en die, daar in de open lucht, op dien regenachtigen Octobermorgen, met luide, geestdriftige toejuichingen ontvangen werd. 'Oui, je sais qu'on affecte aujourdd'hui la haine des *idées générales* et, pour en avoir plus aisément raison, je sais que l'on affecte communément de les confondre avec les idées toutes faites. Mais moi qui les aime! et qui sais pourquoi je les aime! quand je n'aurais pas vu depuis vingtcinq ans que les deux hommes qui en ont le plus abusé, - je veux dire Taine et Renan, - sont aussi ceux qui les ont le plus vivement attaquées chez les autres, comme en vérité s'ils enssent prétendu s'en attribuer le monopole! il me suffirait encore, pour me rassurer, de cette belle page de Claude Bernard...' en dan volgt een citaat, waarin de groote physioloog zegt dat de groote ontdekkingen groot zijn, niet om de nieuwe feiten die zij aan het licht brengen, maar om de nieuwe, lichtdragende ideeën die zij in het leven roepen.

O, ge hadt het moeten hooren dat 'moi qui les aime! et qui sais pourquoi je les aime!' De beide uitroepingsteekens die de zetter hier heeft moeten plaatsen,[1)] kunnen u slechts flauw de geweldige kracht doen vermoeden waarmee die woorden wer-

1) In het *Journal des Débats* van 29 October 11.

den uitgesproken. In dien enkelen zin hoorden, zagen, voelden we den geheelen Brunetière, den man uit één stuk, met overtuigingen zoo krachtig dat ze in zijn mond tot dogma's worden, letterkundige en wijsgeerige leerstukken, waarvoor hij misschien zelf zijn leven zou laten, maar waarvoor hij, zoo de tijden anders waren, zich zeker niet ontzien zou hebben anderen op de pijnbank te brengen. En dan die volzin - een tusschenzin, en dan nog eens een nieuwe tusschenzin - over Taine en Renan, een degenstoot, hoffelijk maar vlijmend, met dat 'en vérité', dat aan dien volzin zooveel relief geeft en de ironie in al haar hooghartigheid doet uitkomen.

Brunetière was de held van dien morgen, ook een paar uur later, aan het kostelijk déjeuner waarop de Kamer van Koophandel ons in haar monumentaal 'Palais du Commerce' onthaalde, - het eerste feestmaal in die wijde hal na het diner waarvan Carnot was opgestaan om den dood te gemoet te rijden.[1)] Wij vonden die zelfde welsprekendheid terug in den korten toast waarin hij, zijn heilwensch symbolisch inkleedend, Lyon vergeleek bij de zijde die er geweven wordt, 'ces tissus merveilleux où viennent se fondre et se confondre pour mieux les faire valoir, toutes les richesses de la matière et tout le sentiment de l'art.'

De Duitsche phonetisten die, als afgevaardigden der Duitsche universiteiten, de feesten waren komen bijwonen, beweerden dat Brunetière telkens het accent had gelegd op de eerste syllabe der woorden, en ze begroetten met vreugde in die eigenaardigheid een nieuw argument voor hun zonderlinge stelling, dat de Franschen bezig zijn de geheele accentuatie hunner taal te veranderen en den vollen toon, naar Germaanschen trant, op de stamsyllaben der woorden over te brengen. Maar neen, dat scherp articuleeren, dat rekken van 'le mot de valeur';

1) Men vertelde mij, bij die gelegenheid, een treffende bijzonderheid. De ongelukkige Carnot, opgewonden geworden door het feestmaal daarbinnen en door de ovaties van het publiek daarbuiten, had te voet de vijftig meter willen afleggen die het 'Palais du Commerce' van den schouwburg scheiden. Maar de maire van Lyon, die slecht ter been is en die aan dat wandeltochtje geen lust had, wist den President te beduiden dat een rit in een open landauer statiger zou wezen. Was Carnot te voet gegaan, dan zou hij midden in een lange rij van heeren hebben geloopen en een of andere generaal, maar zeker niet hij, zon onder Caserio's dolk gevallen zijn.

zoodat elke syllabe haar volle waarde kreeg (‘pour donner à ma pensée une forme sym-bo-li-que’, zei de spreker), het was niet een verplaatsing van het accent, het was zuiver Fransche plastiek, het was niet hakken op een lettergreep, maar beeldhouwen van het woord.

‘Geen toga's meêbrengen!’ had men ons uit Lyon geschreven, ‘want groote plechtigheden zullen er niet zijn’, en de Rector Magnificus van Greifswald moest reeds den eersten dag zijn rood riddercostuum weer in zijn academischen koffer wegbergen. En toch, velen zochten naar iets dat op zulk een plechtigheid zou kunnen gelijken. Want het ging toch niet aan om de deftige heilwenschen op de ‘Academia Lugdunensis’ alleen in den vorm van toasten ten gehoore te brengen. De vriendelijke Franschen die ons naar Lyon hadden genoodigd, schenen er niet aan te hechten. Want met dienzelfden gullen eenvoud die het geheele onthaal kenmerkte, ontvingen ze ons den volgenden morgen in het groote amphitheater der medische Faculteit. De geestige en gemoedelijke causerie waarmee de Regeeringscommissaris, de heer Liard, in zijn fauteuil gezeten, het Congres opende, - een rede vol fijne opmerkingen over universitaire studie, en die door haar warme verheerlijking van de vaderlandsliefde elken buitenlander aangenaam trof, - was tot het uitlokken van rollende Latijnsche echo's al even weinig geschikt als de eenvoudige zaal waarin men ons had saamgeroepen.

Er was ook smaak en tact in dien huiselijken toon dien men, blijkbaar met opzet, tot den grondtoon van dit universiteitsfeest maken wilde, in dat weren van allen ophef, in dat vermijden van eene mise-en-scène..... die allicht iets belachelijks zou gekregen hebben. Want de hoogescholen van Parijs waren zeer schaarsch, ofschoon door mannen van beteekenis, vertegenwoordigd; Parijs scheen begrepen te hebben dat het congres, met zijn decentralisatie-programma, wel een weinig tegen de oppermacht der hoofdstad gericht was. Ook van de buitenlandsche universiteiten waren de gedelegeerden slechts in kleinen getale opgekomen. Zeker, ze waren niet geheel weggebleven; de universiteiten van Bonn, Greifswald en Freiburg waren door geleerden van den eersten rang vertegenwoordigd; van Duitsch-Zwitserland was alleen Basel opgekomen, maar Fransch Zwit-

serland had een heele keurbende van hoogleeraren, onder deze den Rector van Lausanne en een Dominicaner monnik, als vertegenwoordiger der Katholieke universiteit van Fribourg, gezonden; van ééne der Nederlandsche universiteiten was een gedelegeerde verschenen, al miste men noode, om het Galloromaansche Lugdunum te begroeten, een afgezant van het Lugdunum Batavorum; en in het midden van deze groep van vreemdelingen stond - boven allen uitstekend, niet alleen door zijn hoogen titel en zijn hooge gestalte, maar ook door de sierlijke taal en den fijnen humor waarmede hij, bij zoo menige gelegenheid, als de tolk dier buitenlanders optrad, - de Hollandsche Engelschman Lord Reay, officieel vertegenwoordiger der Schotsche Universiteiten van Edinburgh, Glasgow en St. Andrews, die, in de wijze waarop hij zijn Latijnsche huldeadressen voordroeg, toonde getrouw te zijn gebleven aan de *us*- en *um*-tradities van zijn Nederlandsch Gymnasium.

Want er werden adressen gelezen, Latijnsche van Freiburg en van Schotland, Fransche van Lille en van Genève; en wie, op het consigne afgaande, geen adres had meegebracht en niet op een officiëele begroeting zich had voorbereid, die betrad toch maar de estrade en improviseerde eenige woorden van hulde en sympathie, met, ter wille der plechtigheid, het Latijnsche *Vivat, floreat, crescat Academia Lugdunensis* als sloteffect.

Er was iets onvolkomens, iets incoherents, en toch iets aardigs, in dat geïmproviseerde défilé van gedelegeerden van slechts enkele universiteiten, de een in soirée-costuum, met het een of ander Commandeurskruis om den hals, de ander ‘en toilette de ville’, de een zijn perkamenten rol plechtstatig te voorschijn halend uit een geweldigen koker of een sierlijke portefeuille openslaande, de ander zijn papiertje met aanteekeningen wegfrommelend of eenvoudig zeggend wat het hart hem op dat oogenblik ingaf. Ook de blauwe telegrammetjes die uit Insprück en Praag, uit Zürich en Munchen waren opgezonden, en die met evenveel applaus ontvangen werden als het adres op foliopapier dat uit Catanië was gekomen, versterkten dien gemengden indruk van plechtigheid en familiariteit, van academischen luister en huiselijkheid, die ons niet meer verlaten zou.

Maar toen de Directeur van het Hooger Onderwijs, de maire en de Rector van Lyon tot ‘eerepresidenten’ waren benoemd, toen de waardige Chauveau, hoogleeraar te Parijs, maar nog

altijd ‘professeur honoraire’ van Lyon[1)], als voorzitter van het Congres was opgetreden, toen de vier vreemde naties, met Parijs en Nancy, in het vice-presidium vertegenwoordigd waren, - toen had het Congres zijn eenvoudig ‘costume de travail’ toch met een zeer toonbaren staatsiemantel omhangen.

III.

Om te werken was het ‘Congrès de l'Enseignement Supérieur’ ter opluisterig der universiteitsfeesten te Lyon belegd geworden. En we hebben dan ook gewerkt, bijna twee volle dagen, al maakten de officiëele en officieuse déjeuners en diners waarop onze gastheeren niet moede werden ons te noodigen, dat werken niet gemakkelijk.

Onder de drie vragen door het congres op zijn pogramma geschreven waren er twee die den vreemdeling slechts matig konden interesseeren, in zoover als ze geen internationale belangen raakten, maar die juist doordien ze de groote meerderheid der congresleden zoo geweldig schenen te passioneeren, zijn aandacht bijzonder moesten wekken.

De eerste betrof de vraag naar de wijze waarop, bij het openvallen of stichten van een leerstoel, de lijst van aanbeveling voor den nieuwen titularis moest worden opgemaakt. Hierover waren uitvoerige praeadviezen geschreven, voor elke Faculteit afzonderlijk, en waren volledige inlichtingen ingewonnen omtrent de bepalingen en de gewoonten der buitenlandsche universiteiten. Al dadelijk splitste zich de sectie die dit vraagstuk onderzoeken zou, in verschillende onderafdeelingen; want het bleek dat de belangen der verschillende Faculteiten niet dezelfde waren.

Bij de Faculteiten van rechtsgeleerdheid en medicijnen scheen de quaestie nog al ingewikkeld te wezen tengevolge van de zoogenaamde ‘agrégation’, - een soort van buitengewoon hoogleeraarsambt of lectoraat, dat niet door een persoonlijken wetenschappelijken arbeid, maar door een ‘concours’, meestal op zeer jeugdigen leeftijd, verkregen wordt. Men

1) Een aardige instelling der Fransche inrichtingen van Hooger Onderwijs, dat ‘honorariat’. Het houdt de betrekking aan tusschen hen die òf emeritus geworden zijn òf eene provinciale Universiteit voor Parijs verlaten hebben en de hoogeschool waar zij hun beste jaren hebben doorgebracht.

scheen het over de waarde van dien ‘agrégé’-titel en zijn waarborg voor de geschiktheid om later ‘professeur titulaire’ te worden niet geheel eens te zijn.[1] Bij de Faculteiten van letteren en natuurwetenschappen bestonden weer andere bezwaren: zoodra het een gewonen leerstoel, eene ‘chaire magistrale,’ geldt, wordt de Faculteit om advies gevraagd en zendt zij den Minister een aanbevelingslijst van candidaten. Maar geldt het een eenvoudigen ‘chargé de cours’ of ‘maître de conférences,’ dan benoemt de Minister geheel op eigen verantwoordelijkheid en zonder, ook maar officieus, de Faculteit te raadplegen. De schoen scheen ook nog op andere plaatsen te wringen. Klaagden sommigen over den te grooten invloed van het centraal gezag, anderen meenden, daarentegen, dat, bij de benoeming van nieuwe leerkrachten, menige Faculteit al te veel het karakter aannam van een onder-onsje. Deze wenschten dan ook dat den Minister, naast een voordracht uitgaande van de betrokken Faculteit, nog een tweede aanbevelingslijst zou worden toegezonden, opgemaakt door de zoogenaamde ‘competente’ hoogleeraren van al de andere universiteiten, d.i. door hen die op andere plaatsen het vak doceeren waarvoor een nieuwe hoogleeraar moest benoemd worden.[2]

Maar interessanter voor den vreemdeling dan deze ‘querelles de ménage’ en ‘questions de cuisine’ was de g e d a c h t e die uit al deze kleine bijzonderheden te voorschijn trad, het streven dat de voorstellers van deze nieuwigheden bezielde. Men wilde zich blijkbaar met kracht ontworstelen aan de routine; men wilde den band tusschen de verschillende universiteiten sterker aanhalen door de leerkrachten der eene

1) Prof. Lortet, doyen der medische Faculteit, beweert in zijn Rapport, dat men de beganfdheid van een medicus niet op al te jeugdigen leeftijd kan beoordeeleu; ‘tel homme’, zegt hij ‘médioere en apparence jusqu'à trente ans' est devenu un grand médeein’, en van Chareot vertelt hij dat deze met groote moeite ‘agrégé’ is geworden, dat hij in zijn jeugd als zeer ongeschikt werd beschouwd voor het vak van leeraar of professor, en dat hij slechts even voordat hij veertig jaar was getoond heeft wat er in hem stak.

2) Door de onder-afdeeling voor de studie der rechtsgeleerdheid is hieromtrent een zeer stellige ‘wensch’ voorgedragen, die door het votum der algemeene vergadering van het Congres bezegeld werd. Men voegde er bij dat, wanneer een candidaat nummer één stond op de beide aanbevelingslijsten, de Minister hem zou *moeten* benoemen.

over te brengen naar de andere[1)], men wilde bovenal de autonomie en het aanzien der provinciale universiteiten verhoogen, het al te verblindend prestige van Parijs verminderen en den invloed temperen van het centraal gezag. Decentralisatie was de groote leuze van het Lyonsche congres, en het was dan ook opmerkelijk te zien hoe de algemeene vergadering, die vrij flauwtjes onderscheiden particuliere ‘wenschen’ van de afdeeling had aangehoord, op eens die lauwheid afschudde, toen zij onder de ‘voeux’ der Faculteiten van letterkunde en natuurwetenschappen ook dezen vernam: ‘De hoogleeraren der provinciale universiteiten moeten zitting hebben in de permanente commissie van den Conseil supérieur de l'instruction publique’[2)] en voor het lidmaatschap van het Instituut moet niet meer als voorwaarde gesteld worden dat de candidaat zijn woonplaats hebbe te Parijs.[3)]

Decentralisatie was ook de gedachte waardoor het tweede vraagstuk, dat de derde sectie ter behandeling was voorgelegd, beheerscht werd. ‘Hoe zullen de Fransche Universiteiten aan de éénvormigheid der programma's ontkomen?’ luidde de vraag, waarvan het stellen alleen den vreemdeling met verbazing vervult. Programma's, niet alleen van de examens, maar ook van het onderwijs zelf, worden tot in de fijnste bijzonderheden te Parijs uitgewerkt, door den Minister afgekondigd en aan alle professoren in het gansche gebied der Republiek voorgeschreven! Het is niet mogelijk de candidaten op twee verschillende manieren voor de ‘licence’ of de ‘agrégation’ voor te bereiden. Alles is officiëel gedecreteerd, tot de hoofdstukken

1) Dit zoogenaamde ‘roulement’, in Duitschland, zooals men weet, zeer gewoon, en ook in Nederland niet geheel ongebruikelijk, bestaat in Frankrijk niet. Wie, onder den een of anderen titel, lector of hoogleeraar wordt in eene provinciale universiteit, die blijft er.... tenzij het al te begeerlijke Parijs hem mocht wenken. Wel kan hij tijdelijk naar eene andere inrichting voor Hooger Onderwijs, bijvoorbeeld naar de Ecole normale supérieure, ‘gedelegeerd’ worden.
2) Deze ‘Conseil’ is het hoogste adviseerende lichaam voor onderwijszaken; de provincie is wel in den ‘Conseil’ zelven vertegenwoordigd, maar de permanente Commissie, die eigenlijk de macht in handen heeft, bestaat uitsluitend uit Parijzenaars.
3) Een provinciaal geleerde kan wel ‘membre correspondant’ van het Institut worden, niet membre ‘titulaire.’ De heer Chauveau, bij voorbeeld, heeft Lyon voor Parijs moeten verlaten, om lid te kunnen worden van de ‘Académie des Sciences.’

toe die elk jaar moeten gelezen en verklaard worden. Toen, een vijftien jaren geleden, ook de Faculteiten van letteren en natuurwetenschappen, naast de publieke lessen, die veelal in proeven van rhetorica ontaard waren, de zoogenaamde ‘cours fermés’ of ‘conférences’ werden ingesteld, kon die maatregel een stap heeten in de goede richting: die Faculteiten kregen wezenlijke studenten op te leiden en konden brandpunten worden van degelijke studie. Maar langzamerhand zijn ze in drilcursussen ontaard voor een examen waarover de drillende hoogleeraar niets te zeggen heeft, waarvan hem het uitgewerkt programma van regeeringswege wordt toegezonden. Dit zijn de naweeën van het régime dat Napoleon I door het stichten zijner ‘Université de France’ heeft ingevoerd, en waaraan zelfs de Republiek nog maar niet geheel ontkomen kan.

En toch is nergens meer dan in Frankrijk een zekere onafhankelijkheid der afzonderlijke universiteiten noodig en gewenscht. Want elk der streken waarin ze gevestigd zijn, heeft iets eigenaardigs, en met die eigenaardigheid moet ook het Hooger Onderwijs rekening houden. Tot op zekere hoogte is dit reeds het geval; een industriëele stad als Lyon heeft een afzonderlijken leerstoel voor toegepaste scheikunde; te Bordeaux is er een voor wijncultuur en een voor het zeerecht. Maar al te veel nog drukt de vloek der éénvormigheid op het universitaire leven; al wat maar eenigszins naar een vast model kan gesneden worden, wordt naar officiëele teekeningen gefatsoeneerd. De Franschman heeft, bij al zijn revolutionnaire tradities, een geweldigen eerbied voor vaste vormen, voor officiëele kaders, voor tucht van bovenaf uitgeoefend. Frankrijk is het beloofde land der routine en der bureaucratie. Men zou zeggen dat dit bewegelijke volk, bevreesd voor de wildheid van zijn instinct, gevoelend dat het vrijheid en losbandigheid zoo moeielijk weet uit elkaar te houden, zich tegen zijn eigen uitspattingen heeft zoeken te beveiligen door de losse ledematen in een dwingend keurslijf te snoeren.

Parijs, waar het bloed altijd kookt en gist, gevoelt misschien al te zeer de voordeelen van dit stelsel om het gemakkelijk prijs te geven; het heeft bovendien het voorrecht de wet die het wil toepassen zelf te mogen maken. Maar de provincie ondervindt er bovenal de nadeelen van. En zoo was het niet te verwonderen dat uit een der grootste provinciale universi-

teiten, uit den boezem van een congres door Lyon en te Lyon saamgeroepen, een krachtige stem zich verhief om voor de Fransche universiteiten het recht te vragen ‘zich vrij te mogen ontwikkelen, ieder naar den aard van haren aanleg, hare richting en het karakter der streek waar zij gevestigd is.’

Wel vreemd dat, waar die wensch zoo algemeen gedeeld wordt, waar de Directeur van het Hooger Onderwijs sints jaren in die richting arbeidt, waar de Ministers van de laatste twintig jaren, hoe snel ze elkaar ook afwisselen, dit streven toejuichen, - dat daar zelfs een optimist nog niet durft voorspellen over hoeveel jaren dit ideaal bij benadering zal kunnen verwezenlijkt worden. Het is waar, zoodra het wetten geldt, moet ook de Senaat gehoord worden. Maar in een land waar de publieke opinie zooveel gezag heeft, zal de Senaat toch wel niet de eenige remschoen zijn.

Het derde vraagstuk waarmede het congres zich bezig hield, was dat van ‘de equivalentie’, d.i. de gelijkwaardigheid der studiejaren aan verschillende universiteiten doorgebracht en der graden door verschillende universiteiten verleend. Hier behoefden de vreemde gasten niet alleen maar te luisteren; hier konden ze vrijelijk meêspreken; het gold niet alleen de Fransche, het gold ook hun eigen universiteiten.

En toch was het zeer natuurlijk dat ook in deze quaestie de sterkste aandrang uitging van Frankrijk. De Fransche studenten toch worden door allerlei strenge wetsbepalingen, als daar zijn: verplichte inschrijving om de drie maanden, geregelde examens aan het einde van elken eursus, een vaste reeks inschrijvingen en studiejaren voordat het diploma-examen kan worden afgelegd, - zoo vast aan hun eigen universiteit gekluisterd, dat zij er niet aan denken kunnen een deel van hun studietijd elders, bij voorbeeld aan een Duitsche universiteit, te gaan doorbrengen. En toch gevoelt ieder die een vrijen, degelijken studiegeest bij zijne leerlingen wil aankweeken, hoe nuttig zulk een reis naar het buitenland kan wezen. Aan den anderen kant ondervinden de buitenlandsche studenten die eene Fransche universiteit bezoeken, allerlei moeielijkheden, niet om de gewone colleges, als ‘auditeurs bénévoles’, bij te wonen, maar om tot een regelmatige inschrijving als kweekeling der universiteit en tot het afleggen van examens te worden toegelaten.

De afgevaardigden der Zwitsersche universiteiten kwamen,

door andere motieven gedreven, dien aandrang naar een goede regeling van de quaestie der equivalenties versterken. Hunne universiteiten zijn de meest internationale en de meest gastvrije ter wereld. Maar de buitenlandsche studenten die jaarlijks uit allerlei landen, vooral uit Rumenië, Bulgarije en Zuid-Amerika, naar hunne universiteiten toestroomen, melden zich somtijds aan met zulke zonderlinge certificaten, dat de gastvrijheid op een al te zware proef gesteld en de Faculteit voor allerlei moeielijkheden geplaatst wordt.

Andere gedelegeerden, onder anderen die van een Nederlandsche universiteit, konden mededeelen dat in hun land de equivalentie, althans voor een deel, door de wet is erkend en geregeld[1)]. Maar juist daarom drongen zij te sterker aan op een volledige, voor alle universitaire examens geldige regeling van dit lastige, in onzen internationalen tijd zoo belangrijke vraagstuk.

Er werd dan ook geweldig gepraat en gedebatteerd, geplast en geploeterd, in de afdeeling van het congres die over dit vraagstuk haar licht moest doen schijnen. Misschien zou dat licht zich ten slotte nog in dichte nevelen hebben gehuld, zoo niet de scherpe kop van den rapporteur, professor Caillemer, 'doyen' der rechtsgeleerde Faculteit van Lyon, er in geslaagd was de 'wenschen' dezer sectie zoo juist en zoo volledig te formuleeren dat ze door de algemeene vergadering met groot gejuich werden begroet en met algemeene stemmen werden aangenomen Aan die wenschen lag het beginsel ten grondslag, dat de equivalentie, zoowel voor den studietijd (de zoogenaamde 'scolarité') als voor de verschillende wetenschappelijke graden, met groote vrijgevigheid maar tevens met strenge bepaling van de waarde der gelijkgestelde studiën en examens in alle landen behoorde erkend en geregeld te worden.

Het congres begreep dat het wél zou doen de bevoegde machten - Academische Senaten, Ministers en Wetgevende vergaderingen - in dezen den weg te wijzen. En zoo benoemde de algemeene vergadering ten slotte eene internationale Commissie van zes leden, die zij belastte met het voorbereiden der uitgave van een bundel, waarin de eischen die in de ver-

1) Zooals men weet is, bovenal ten behoeve van studenten die nit de Zuid-Afrikaansche Republiek in Nederland komen, de equivalentie door de wet toegestaan voor zekere diploma's die aan ons eind-diploma van een Gymnasium beantwoorden.

schillende universiteiten voor het afleggen van examens en het verleenen van graden gesteld worden, zoo duidelijk en zoo volledig mogelijk zouden worden omschreven. Zulk een synoptische lijst, in één zelfde taal en naar één zelfde plan geredigeerd, zou, meende men, de moeielijke regeling van dit delicate vraagstuk mogelijk en gemakkelijk maken.

Met de belofte dat het nieuwe congres, waarop de arbeid dezer commissie ter tafel zal moeten komen, wederom door een der frische, gastvrije Fransche universiteiten zal worden uitgeschreven, ontsloegen onze vriendelijke gastheeren ons van de verplichting om in hunne vroolijke omgeving nog langer met het uitdenken en formuleeren van allerlei wenschen - pia vota misschien! - ons het hoofd te breken.

IV.

In welk costuum en onder welke omstandigheden zij in die dagen voor ons optrad, - het zij ze naast ons gezeten was in de drukke werkplaats van een delibereerend congres, hetzij ze ons voorging bij de inwijding van een standbeeld of ons hoflelijk binnenleidde in een schitterende feestzaal, - overal vertoonde de ‘Université lyonnaise’ 't flinke type van de jonge, groeiende, strevende universiteiten van Frankrijk, die haar officiëele plaats in de wereld van het Hooger Onderwijs nog moeten veroveren, doch die met fierheid kunnen wijzen op de hoogte waartoe zij het in de wereld van studie en wetenschap reeds hebben gebracht. Zelfgevoel en zelfvertrouwen zijn gerechtvaardigd waar men beschikt over zooveel welvaart en zooveel innerlijke kracht, waar men zoo veel hartelijke sympathie bij landgenoot en vreemdeling weet te wekken, waar men met zooveel eenvoud het onvolmaakte en onvolkomene van zijn leven erkent en met een zoo vasten en ruimen blik de toekomst tegengaat.

Twee tafereelen, elk in zijn soort eigenaardig en treffend, staan mij, onder de vele die na het congres ons oog voorbijgingen, nog duidelijk voor den geest.

Het was avond. Ik weet niet meer hoeveel er dien dag reeds genoten was; maar één nummer van het programma was nog niet uitgevoerd: een bezoek - 't mocht gerust een nachtelijk bezoek wezen, aan de Lyonsche studentenwereld.

De eerste indruk, toen wij het café binnentraden waar ons door de ‘Association générale des Étudiants des Facultés de l'État’ (de lange, officiëel klinkende naam was wel geschikt om ons tot deftigheid te stemmen) een zoogenaamde ‘punch d'honneur’ werd aangeboden, was eenigszins zonderling. Een lange gangvormige zaal, en in die zaal een rij smalle tafels, alle gedekt met hagelwitte tafellakens die voor het eerst uit de plooien kwamen, uitloopend op een breede ‘table d'honneur.’ Op die tafels, netjes gerangschikt, lange rijen witte bordjes en kopjes, met hier en daar eenige ledige glazen, als voor een ‘broedermaal’ van Hernhutters; er om heen staande, toen wij onzen intrêe deden, een schare vriendelijke jonge mannen, sommigen donker van tint, doch zeer velen blond, allen gekleed in zwarten rok en witten das, tenzij ze de stemmige uniform droegen van de kweekelingen der militair-geneeskundige school.

De openingsrede van den voorzitter, een tiental beschreven blaadjes, die met zeker pathos werden voorgelezen, was niet in den lossen, levenslustigen toon waaraan wij bij onze studenten gewend zijn. Er kwam veel in voor van de roeping der studeerende jeugd in deze veelbewogen eeuw, van den plicht der vaderlandsliefde, van den nood der tijden, van wat er broeit in de overvolle fabriekswijken dezer nijvere stad, van het woelige mysterievolle leven der maatschappij, waarin elk dezer jonge mannen zijn taak zou hebben te vervullen. De stem van den spreker was jeugdig, maar zijn woord eer ernstig dan vroolijk. Toch scheen hij in den geest zijner kameraden te hebben gesproken. Bovendien verrieden hier en daar eenige geheimzinnige toespelingen, door de toehoorders met enkele ‘bravo's’ onderstreept, dat de nog zeer jeugdige vereeniging met wantrouwen en tegenstand te worstelen had. En 't moest ons dan ook dadelijk treffen, dat van de tweeduizend studenten der Lyonsche universiteit hier slechts een honderdvijftig bijeenwaren, grootendeels juristen en litteratoren.

't Gelukte toch al spoedig Lord Reay, die zich voorstelde als een eigenaardig soort van ‘Rector’, op Schotschen trant niet door professoren of regeeringsmannen, maar door de studenten gekozen, door zijn humor die jeugdige, maar stemmige gezichten uit den plooi te brengen. En toen een ander spreker de schim van Rabelais had opgeroepen, - die immers te Lyon die fantastische visioenen van Gargantua en Pantagruel

heeft zien opdagen waarin de ‘gaieté gauloise’ zich met zulk een breeden lach heeft uitgesproken, toen langzamerhand de kopjes thee plaats maakten voor een glas bier of een glas pnnch, - toen werd allengs de stemming vroolijker, de houding losser, de blik minder ernstig. 't Werd nog wel geen ‘studentenkroeg’; maar iets van de ‘Abbaye de Thélème’ was toch in dezen voorhof van den tempel der wetenschap te herkennen.

De studenten van Lyon vertoonen het karakter van de bevolking waartoe zij behooren. De Lyonees is niet vroolijk; veeleer is hij geneigd tot stemmige contemplatie en vervalt licht tot droefgeestigheid. Er stroomt in hem een mystieke ader, die hem evenzeer voert tot stille, grenzelooze liefdadigheid als tot godsdienstige dweperij. Volgens mannen van gezag is de Lyonees een raadselachtig wezen, ‘s'agitant dans les contraires’, werkzaam en droomerig, ‘un mystique intermittent, secoué par le rude travail.... très intéressé et probe, de coeur chaud et d'aspect froid;’ hij schijnt te behooren tot een noordelijk ras dat in het zuiden verdwaald is, ‘une race de travailleurs pensifs,’ van hooge dingen droomend, en zich toch gemakkelijk voegend in het ordinaire en middelmatige; ‘c'est un inachevé.’[1)]

Bij de studenten komt er nog iets bij; ze moeten hard werken en houden niet veel tijd over voor sport en gezellig verkeer. Niet alleen omdat de organisatie van het studieleven hen onderwerpt aan een opzicht en een tucht waartegen bij ons het gevoel van vrijheid zeker in verzet zou komen; maar ook omdat de eischen van den militairen dienst en de strenge voorwaarden aan dispensatie van twee der drie dienstjaren verbonden, zwaar op hen drukken.[2)]

1) Ik ontleen deze uitdrukkingen aan een zeer interessante beschrijving van het karakter der Lyoneezen afkomstig van den Afgevaardigde Aynard, den Voorzitter der Kamer van Koophandel, die gedurende de universiteitsfeesten zoo waardig, zoo talentvol en zoo hartelijk optrad als de vertegenwoordiger der Lyonsche industriëelen, die gaarne veel offeren voor den bloei van wetenschap en kunst. Deze karakteristiek, waarvan de waarheid mij door anderen werd bevestigd, is o.a. opgenomen in een aardig boekje *Lyon et la région lyonnaise*, uitgegeven door de ‘Société de géographie de Lyon,’ waarvan aan elk onzer een exemplaar werd ter hand gesteld.

2) De militaire diensttijd omvat, zooals men weet, voor elken Franschen burger drie jaren. Twee jaren van de drie worden kwijt gescholden aan hen die op een bepaalden leeftijd ‘lieeneié’ of ‘agrégé ès lettres’, of ‘ès sciences’ zijn of die bij de rechtsgeleerde en de medische Faculteit den doctorstitel hebben verworven. Voor de juristen is deze bepaling zeer drukkend, zelfs onbillijk. Want het doctorexamen bij de rechtsgeleerde Faculteit is zwaar, en de veel gemakkelijker ‘licence’ is voldoende om advocaat of rechter te worden. De juridische studenten worden dus gedwongen, zoo zij geen drie jaren als soldaat willen dienen, hunne studies veel verder uit te strekken dan voor de maatschappelijke loopbaan der meesten noodig is. Men zeide mij dat deze minder gunstige conditie der juristen een ‘malice’ is van de democratische wetgevers tegen de hoogere standen, waaruit de meeste juridische studenten voortkomien.

Zoo hebben ze niet veel gelegenheid om zich werkelijk jong te gevoelen. Wordt hun door het uitzicht op een jaarlijksch eindexamen reeds een goed deel van hun gemoedsrust benomen, de plichten die het vaderland hun oplegt en de diensten die de maatschappij van hen zal vragen, komen dikwijls als ware nachtmerries den last van hun studentengemoed op pijnlijke wijze verzwaren.

Toen ze daar, bij al hun stemmigheid toch zoo hartelijk, ons omringden, met den blos van gezondheid en jeugd op het ernstig gelaat, dankend voor onzen handdruk, voor onzen heildronk, dankend ook voor den gullen lach waartoe ons vroolijk woord hun lippen had geplooid, ook ons de toekomst aanbevelend van hun jeugdige vereeniging, - toen zagen wij ook in hen een deel, en een belangwekkend deel, der ‘Universitas doctorum et scholarium’ van het bloeiend Lyon; toen begrepen wij dat, wanneer de ‘Université lyonnaise’ eindelijk haar vollen bloei zal hebben bereikt en haar volledige autonomie zal hebben verkregen, dan ook voor de Lyonsche ‘spes patriae’ een tijdperk van vroolijke verjonging zal zijn aangebroken.

Geheel anders het tweede tafereel waarvan de herinnering mij blijft boeien.

't Was in den morgen. De zware nevel, die in de sombere herfstdagen en gedurende den langen winter bijna dagelijks opstijgt uit het snelvlietende water van den machtigen Rhône, wilde maar niet wijken voor de gouden zonnestralen daarboven. Lang, heel lang bleef de stoomboot liggen die de Universiteit en hare bezoekers zou heenvoeren naar het naburige Vienne. Eindelijk durfde de scheepskapitein zijn kostbaren last vervoeren over de kronkelende stroomen en langs de zandbanken van de ondiepe bedding der rivier. En toen snelden we voort, door een steeds luchtiger wordenden sluier omgeven, langs dorpstorens en wijnbergen - iets van een tochtje op den

Moezel - een klein uur lang. Nog éénmaal den steven gewend, door een bocht van heuvels en weiden; daar lag de oude hoofdstad van Allobrogië vóór ons, de beroemde kolonie der Romeinen, het strijdlustige Vienne der Middeleeuwen, door de poëtische geschiedenis van Girard de Viane en van den kamp tusschen Roland en Olivier verheerlijkt, éénmaal de geduchte mededingster van Lyon, thans een stadje van twintigduizend zielen, waaronder vijftienduizend arbeiders, lakens en wollen stoffen wevend, terwijl ginds, op de Lyonsche weefgetouwen, de rijke en kleurige zijde schittert.

De zon was doorgebroken; de nevel was verdwenen; iets als een zoele zucht uit het warme zuiden woei ons tegen; we stonden op den drempel van ‘le Midi.’ De bevolking was uitgeloopen en stond naar ons te kijken op de hooge kaden en op den hangenden Rhônebrug. Luid en welluidend gebom van klokken, hooge en lage tonen, klonk als een feestgroet uit alle torens, van de beide oevers der rivier, ons tegen. In deftig kostuum stond de gemeenteraad, met den maire - ook al weêr een ‘medicinae doctor!’ zeî Lord Reay - ons op te wachten. En toen voerde men ons, langs den prachtigen tempel van Augustus en Livia, langs de vervallen bogen van het oude Forum, langs romaansche en gothische monumenten, naar de oude Basilica van Sint Pieter, eenmaal een Romeinsche basiliek, later, in de tiende eeuw, door de christenen tot bedehuis ingericht, thans als ‘monument historique’ gerestaureerd en tot een museum van oudheden bestemd, opgevuld met borstbeelden en sarkophagen; met zuilenbrokken en gebroken kapiteelen, - de overblijfsels van twintig eeuwen.

En die twintig eeuwen, ‘ils nous regardaient... déjeuner’. Want in die oude, grauwe ruimte, tusschen die slanke, vierkante zuilen, waarboven de driekleurige trofeën van nationale vlaggen als vroolijke sterren schitterden, van het moderne leven getuigend in dit heiligdom der oudheid, - daar stonden de tafels aangericht voor het feestelijk ontbijt.

Onze gastheer was ditmaal, behalve de ‘Conseil municipal’ van Vienne, de ‘Société des Amis de l'Université lyonnaise’. En zoo was het dus alweer de Universiteit die wij hier ontmoetten, ditmaal niet alleen haar hoogleeraren en studenten, maar de edele, breede schaar van hare ‘Vrienden’. En welke ‘Vrienden!’ Voor haar leven en haar bloei, voor hare gebouwen

en hare verzamelingen, voor hare boekerijen en haar laboratoria, voor bijzondere leerstoelen en studiebeurzen, offeren deze ‘Amis de l'Université lyonnaise’ met milde hand een goed deel van den rijken winst hunner industrie, zelfs een deel van hun steeds klimmend vermogen.

‘Enrichissez-vous!’ riep de heer Liard, het bekende woord van Guizot overnemend, de Fransche universiteiten in zijn openingsrede toe. En hij verhaalde hoe die van Bordeaux een erfenis van honderdduizend francs, die van Montpellier zelfs anderhalf millioen had ontvangen. Te Lyon is aan het bevel van dien Imperativus grootendeels reeds gehoorzaamd. De ‘Société des Amis de l'Université,’ door haren voorzitter, den heer Mangini, aangevoerd, die zelf een gift van honderd-vijftig duizend francs heeft geschonken, staat altijd gereed om het budget der universiteit met nieuwe ontvangsten te verhoogen. En zoo het déjeuner te Vienne van haar hoffelijke gastvrijheid, de geheele tocht naar die interresante stad van haar kunstzin en haar tact getuigde, ook wij, vreemdelingen, waren bereid haar het allermeest te huldigen om het rijke aandeel - ‘la fière part du lion’ zou men met een woordspeling kunnen zeggen - dat zij neemt aan het verwezenlijken van de idealen der Lyonsche Universiteit.

Wij, burgers der Nederlandsche Rijks-Universiteiten - die op meer dan driehonderd, of althans op meer dan tweehonderdvijftig levensjaren kunnen bogen, - wij hebben een gevoel van deftige voornaamheid en rustige zelfvoldoening tegenover die jeugdige inrichtingen van Hooger Onderwijs, kinderen eener jonge Republiek, aan wier organisatie, aan wier leerkrachten, aan wier lessen en examens nog zooveel hapert,[1)] en die nog niet eens in officiëele stukken den naam van Universiteiten mogen dragen.

En toch, is er niet iets heerlijks in nog zoo jong te zijn, als men tegelijk zoo frisch, zoo bloeiend en zoo levenslustig

1) De gebreken der inrichting van het Hooger Onderwijs in Frankrijk zijn onlangs met groote openhartigheid breed uitgemeten door Lot in zijn belangrijk werkje, *L'enseignement supérieur en France, ce qu'il est, ce qu'il devrait être*, Paris Welter, 1894; in eenige artikelen in het *Journal des Débats*, ook afzonderlijk bij Welter verschenen, heeft prof. Gaston Paris aan die lange boetpredikatie het zegel gehecht van zijn onwraakbaar gezag.

is? nog zooveel te moeten veroveren, als men reeds over zooveel geestelijke en stoffelijke schatten beschikken mag? nog van zooveel idealen te droomen die verwezenlijkt moeten worden, en daarbij 't gevoel in zich om te dragen, dat wat er nog niet is, niet alleen komen m o e t , maar ook zeker komen z a l ?

Was het den Nederlandschen bezoeker euvel te duiden, dat hij niet altijd met een hoog gevoel van tevredenheid dacht aan de Rijkssubsidies, die door een zuinige Kamer zoo dikwijls beknibbeld worden, of zelfs aan het bescheiden budget onzer ‘Universiteitsfondsen’, - wanneer hem verhaald werd van de schatten die, in een stad als Lyon, door het Departement, door de Gemeente, door de Kamer van Koophandel, door de ‘Vrienden der Universiteit’, telkens weder aan die nog ongedoopte instelling worden geschonken? Was het wonder dat hij met zekeren wrevel dacht aan de groote moeielijkheid om in Nederland, door middel der zware hefboomen van parlementaire beslissingen en Koninklijke Besluiten, nieuwe leerstoelen te stichten of aan sommige vakken van studie een waardige plaats te verzekeren binnen het door wetten en universitaire traditiën zoo nauwkeurig afgebakend terrein, - wanneer hij zag met welk een vrijgevigheid de centrale Regeering in Frankrijk tegemoet komt aan plaatselijke behoeften, met welk een gemakkelijkheid de Faculteiten zich zelve helpen waar hooger hulp ontbreekt of te kort schiet, hoe allerlei krachten hier samenwerken om op het veld der wetenschap altijd weer nieuwe tabernakelen op te slaan?

't Is zeker eervol en schoon een oude Universiteit te wezen. Maar gelukkiger misschien, en gewis niet minder eervol, nog eene Universiteit te moeten w o r d e n .

A.G. VAN HAMEL.

Walt Whitman.[1)]

III. Zijn democratie.

Als dichter van de Individualiteit noemt Whitman zichzelf, het Zelf, het hoogste in het Heelal: elk mensch een Kosmos. Van uit het Zelf gaan de stralen naar alle zijden. Het individueel bestaan is het bestaans-toppunt. En daar er in elk afzonderlijk mensch eenzelfde individueel en kosmisch gevoel aanwezig is, vormt dit den band der menschen onderling - hun verwantschap. Van die verwantschap is niemand buitengesloten. Die verwantschap wordt nog te weinig ervaren. De erkenning er van is, ondanks de vele kerkleeren en predikingen van priesters, te weinig in het leven merkbaar. Nog te veel worden liefde, bewondering en eerbied beperkt tot enkelen. Allen verdienen ze van àllen door het feit van hun bestaan alleen. Niet alleen de uitstekenden door macht, talent of schoonheid - allen, de menschen in het gemiddelde, de ‘gewone’ menschen verdienen bemind en verheerlijkt te worden. Deze opvatting maakt Whitman - lijnrecht staande tegenover Nietzsche met zijn ‘Uebermensch’ - tot den dichter der democratie.

Uit het streven naar het univerzeele, dat zich in hem openbaart, volgt vanzelf dat het begrip democratie door Whitman niet beperkt wordt tot een land of landstreek, maar een ideaal-toestand van de geheele wereld omvat. Toch acht hij de verwerkelijking vau dat ideaal voor een gedeelte het eerst mogelijk in de naaste of verder verwijderde toekomst van zijn eigen volk, en derhalve

1) Zie *De Gids* van October.

geldt zijn prediking van democratische beginselen in de eerste plaats Amerika en, nog meer beperkt, de Vereenigde Staten.

De Unie is zijn grootsch vaderland. Hij doorkruist het in alle richtingen, en in zijn gedichten hoort men een steeds voortgolvenden klank van verheerlijking. Overal hebben zijn oogen de schoonheid aanschouwd. Als hij over Amerika spreekt, is hij de man die ons voert naar den top van den hoogen berg, en wiens hand ons wijst naar onmetelijke verten aan alle zijden, - en wij zien de heerlijkheden opbloeien overal. Hij heeft die landen zoo lief, omdat hij zich innig aan hen verwant gevoelt, en hij spreekt de Unie toe met den voor hem alomvattenden naam ‘Moeder.’

Dat grootsche vaderland heeft nog steeds op zijn dichter gewacht. Whitman voelt zich dien dichter.

> Neem deze halmen, Amerika, neem ze voor 't Noorden en 't Zuiden, Heet
> ze overal welkom, want zij zijn uw eigen kroost.

Maar niet alleen het land en zijn onafzienbaarheid en zijn rijkdom - ook en vooral het volk. ‘Americanos! Conquerors!’ roept hij hun toe en wijst op de verheven roeping, die zij te vervullen hebben, en die zij naar zijn overtuiging vervullen zullen, zoodra zij zich harer bewust worden. Zij weten nog niet wat er schuilt in de diepten van hun eigen ziel. Dit moeten zij weten - die ziel moet zich uitspreken met de stem van den Goddelijken Dichter.

Geeft dit éene zijde aan van zijn verhouding tot zijn volk, - een andere is zijn alles overheerschende liefde voor allen, die hem in het eenvoudige, mannelijke woord ‘kameraad’ een dieper, inniger beteekenis doet leggen. Frank, natuurlijk en eenvoudig - deelend in de gevoelens van allen - niet te gering voor de grootsten van zijn land en niet te groot voor de geringsten, - zoo zien wij hem rondgaan, in volkomen gelijkheid met alle menschen. Maar als de gelijke, de vriend bij uitnemendheid van den werkman, den gewonen, gemiddelden man - ‘the average man’. In hem ziet hij den held van het heden en van de toekomst - de wording van Amerika.

Men heeft Whitman wel eens een groot optimist genoemd, en uit zijn verheerlijking van Amerika en het Amerikaansche

volk zijn verblinding willen vaststellen voor de groote fouten der Amerikaansche maatschappij. Maar men heeft bij die uitspraak vergeten dat hij het goede, door hem opgemerkt in de menschen en in de maatschappij van heden, steeds overbrengt in veel grooter volkomenheid, in volgroeidheid, op de menschen en de maatschappij der toekomst. Hij is geen oppervlakkig optimist, - hij is een geloovige. Hij gelooft in de roeping van zijn land en zijn volk ondanks alles - en dit wordt de kern, de kracht, de bezieling van zijn gedichten. Zijn poëzie is de poëzie van het pozitieve, van de erkenning: - zij ontkent nooit.

Hij was vertrouwd met de Amerikaansche maatschappij en het volk in de meest verschillende schakeeringen, als weinig anderen. Maar juist die kennis heeft hem in zijn geloof versterkt. Reeds toen hij als rondreizend onderwijzer over Long Island trok en 's avonds bij de eenvoudige boeren aan het haardvuur zat, ontdekte hij de goede zijden van het volkskarakter, de ongemeten krachten die er sluimerden, - en zijn ervaring op dit punt werd een ware rijkdom tijdens den oorlog. Daar had hij ze in de hospitalen bijeen, van Oost en West, Noord en Zuid, - in de ongunstigste omstandigheden - in ziekte en ellende, - daar openbaarde zich onder zijn magnetische goedheid wat er school in de diepten dier menschenzielen, - en meer dan ooit werd hij van de innerlijke grootheid en heldhaftigheid van zijn volk overtuigd.

Whitman een optimist?.... Hoor hem zelf over Amerika spreken:

‘Wij moeten onzen tijd en ons land onderzoekend beschouwen, als een geneesheer, die zijn diagnoze wil maken. Nooit was er misschien meer ijlheid dan nu hier in de Vereenigde Staten. Oprecht geloof schijnt weg te zijn. Op de beginselen, die de Staten tot een geheel vormden, wordt niet meer vertrouwd (ondanks den ziekelijken gloed en veel melodramatisch geschreeuw!) - in de menschheid zelve wordt niet geloofd. Welk scherpziend oog ziet niet overal door het masker heen? Het schouwspel is ontmoedigend. Wij leven in een atmosfeer van huichelarij. De mannen gelooven niet in de vrouwen, en de vrouwen niet in de mannen. Trotsche eigenwaan heerscht in de letteren. Het doel van alle “littérateurs” is iets te vinden tot amuzement. Een menigte kerken, sekten, enz., de naargeestigste spoken die ik ken, nemen de Religie in beslag.

Converzatie is een opeenstapeling van onbeteekenende scherts. Van geestelijk bedrog - de moeder aller valschheden - is het kroost al ontelbaar. Een scherpzinnig en oprecht man te Washington, die ambtshalve geregeld de steden in noord, zuid en west bezoekt om toezicht uit te oefenen, heeft mij veel verteld van zijn ervaringen. De verdorvenheid van de “zakendoende” klassen in ons land is niet kleiner dan men wel eens meent, maar oneindig grooter. De officiëele bedieningen in Amerika, hetzij van gemeente, Staat of Unie, zijn in al hun vertakkingen en afdeelingen doortrokken van bederf, omkooping, onrecht en wanbeheer; de rechterlijke maken een uitzondering, ofschoon ook deze niet onbesmet bleven. De groote steden zijn vol van respectabelen en niet-respectabelen diefstal en schurkerij. In de fatsoenlijke kringen schandaalzucht, weeke verliefdheden, zwak ongeloof in zichzelf, kleine doeltjes of geen ander doel dan tijdverdrijf. In zaken - dit alles inslurpend moderne woord “zaken” - is het eenig streven: geldelijk voordeel. De slang van den toovenaar in het sprookje at alle andere slangen op; “geldverdienen” is bij ons de slang, die alles verslindt.’

Wil men iemand, die zoo schrijft, een optimist noemen: men zal tevens moeten toegeven, dat zijn optimisme hem niet verblindt. Hij ziet het kwade aan alle zijden: - het woekert voort overal - het kankert in en dreigt de natie van haar beste sappen te berooven. Wat is er tegen te doen?

Whitman heeft niets om er tegenover te stellen dan zijn geloof. Hij is overtuigd, dat in de harten van millioenen het geneesmiddel verborgen ligt tegen de bedervende kwaal. Maar zij kennen het nog niet.

Hij gelooft in zijn volk. Niet in de zoogenaamd hoogere klassen der maatschappij, de verfijnde weeldebloesems aan de uiterste teere takjes, mooi maar onvruchtbaar; - ook niet in de laagste; - zijn volk is voor hem de breede menigte daartusschen. In den grooten werkenden stand acht hij de latente kracht aanwezig, die, eenmaal in werking, de maatschappij in goede richting zal voortstuwen. Daar vindt hij het demos, dat in zelfbewuste vrijheid de drager zal worden van de groote beginselen, waaraan de toekomst de heerschappij verzekeren zal.

Goden en helden zijn bezongen door de barden der oude

wereld, de dichter die komt zal den gewonen man en de gewone vrouw verheerlijken in zijn verzen.

Twee derden van zijn roeping heeft Amerika vervuld, - maar dit alles zal waardeloos blijken, als het niet het laatste, het belangrijkste derde weet eraan toe te voegen.

Het eerste was het vestigen van zijn onafhankelijkheid. Vrijheid is de atmosfeer, voor de maatschappelijke ontwikkeling even noodig als voor de bloem het licht. In vrijheid hebben de Staten zich met elkander verbonden tot het indrukwekkende geheel, dat de bewondering vroeg der Oude Wereld.

Met die onafhankelijkheid was een hoofdvoorwaarde vervuld, waaronder zij zich ontwikkelen konden. En toen, na de harde beproeving van den burgeroorlog, de onderlinge solidariteit, het ingeboren eenheidsgevoel zich schitterend openbaarde, stond niets meer den materieelen vooruitgang in den weg.

De Vereenigde Staten werden tot dien tijd bijeengehouden door een federale constitutie, die bij al haar voortreffelijkheid de kenteekenen droeg der staatkundige denkbeelden eener vorige eeuw. En het is opmerkelijk, dat de bouw van het statenschip, voortreffelijk voor gunstig weder, bij den eersten storm terstond geheel onvoldoende bleek. Bij het eerste ernstige vraagstuk dat beroering bracht onder het Amerikaansche volk, had de constitutie geen gezag genoeg om den twist te beslechten, maar moest dit overlaten aan het zwaard.

Met het volste recht wijst Whitman er dan ook op, dat geen geschreven constitutie, geen wetten een volk bijeen kunnen houden, dat zich niet één *voelt*.

Er is groot verschil tusschen hem en Matthew Arnold, die beweerde dat Amerika het politieke en ook het sociale vraagstuk heeft opgelost, maar alleen het humane nog niet.

Whitman's opvatting was veel minder optimistisch. Hij zag veel te goed al de staatkundige zwakheden, al de leemten van wetten en reglementen. Daarbij - zonder het nog ontbrekende derde bleef alles in zich gebrekkig.

Als hij zegt dat het Amerikaansche volk, wat het stoffelijk welzijn aangaat, zijn taak vervuld heeft, dan is dit niet op te nemen als een verheerlijking van de bestaande sociale verhoudingen, maar hij wil er mee aanduiden dat de materie genoeg gediend is; dat door een algemeen streven naar maatschappelijken

welstand alléen toch het hoogere niet bereikt kan worden. Langs den zuiver stoffelijken weg komt men er niet. Op deze wijze is en blijft er armoe voor enkelen, voor velen. ‘Welnu, zoolang die bestaat, zoolang niet ieder een leven kan leiden zonder honger, heeft de maatschappij haar taak niet vervuld.’ Wanneer al het streven moest uitloopen op het bestaan van een samenleving, waarin de grootste rijkdom aan de éene en de jammerlijkste armoede aan de andere zijde staat, dan zou dit streven ‘a failure’ geweest zijn.

Toch heeft het vele grootsche, wat in deze eeuw uit stof gewrocht is, zijn onverdeelde bewondering: de bouw der wereldsteden, de vernuftig saamgestelde werktuigen, de wonderen van stoom en electriciteit - in één woord geheel het moderne leven in zijn materieele ontwikkeling. Maar er zijn nog dingen te verwerkelijken die hoog zullen staan boven dit alles. En om dat te doen acht hij een geslacht noodig van nieuwe menschen, toekomst-menschen, helden en heldinnen.

Waaruit zal dit geslacht voortkomen?

Uit de armoede, uit de krotten der proletariërs niet. Geen heldendom in menschen die gebrek lijden, in mannen en vrouwen, slecht gekleed en slecht gevoed en slovend van den eenen dag in den anderen, ènkel voor een schamel loon. Hun kinderen zullen slaven zijn, ellendiger dan zij wier vrijmaking Amerika's werk was, slaven van een maatschappij die ze beheerscht met despotieken wil, en elke poging tot verzet bestraft met - honger!

Uit de hoogere standen dan?... Neen - ook daaruit niet, vooral niet. Ik acht het hier de plaats om op de zeer karakteristieke houding te wijzen, door Whitman aangenomen tegenover wat wij Beschaving noemen. Vooral omdat hij ook hierin vaak verkeerd of in 't geheel niet begrepen is. In een zijner gedichten zegt hij:

> Vrees gratie, sierlijkheid, beschaving, verfijning;
> Vrees het beursche zoet, het zuigen van honig-sap;
> Pas op voor de bespoedigde dood-dragende rijping der Natuur;
> Pas op voor al wat voorafgaat het verval der ruwheid van staten en menschen.

Voor wie niet kortzichtig is, wordt in deze regels de hand waarschuwend opgeheven tegen òverbeschaving - tegen de

Cultuur in uiterste verfijning, die het natuurlijke in den mensch verdringt, hem maakt tot een spotvorm van wat hij eens in ruwe naïeveteit was, die hem vaak van gezondheid, werkkracht en vertrouwen in zichzelven berooft.

Een der hefboomen van de waarachtige beschaving, vermeerdering van kennis, van wetenschap, heeft Whitman steeds zelf gehanteerd, - aan de veredelende inwerking van de meesterwerken der kunst aller eeuwen heeft hij zich nooit onttrokken, - doch evenals hij waarschuwt tegen de schoonheidszucht in haar ziekelijke overdrijving, zoo kant hij zich ook tegen het zonder maat toegeven aan een zucht naar verfijning, omdat deze hem menschheid-ontkrachtend voorkomt.

In zijn proza heeft hij zijn verzen bevestigd.

‘Vergeef mij, Cultuur, eerbiedwaardige schim! als wij schijnbaar lichtvaardig over u spreken. De heele veredeling der aarde, wij erkennen het, is uit u, met al haar glorie en licht. Het is in uw eigen geest, en trachtend uw verhevenste bedoelingen te naderen, dat wij dit hebben uitgesproken. Want gij ook, machtige, weet dat er iets is, nog grooter dan gij, namelijk het frissche en eeuwige van het Zijn. Daaraan trachten wij, evenals gij, de laatste, de noodige hulp te ontleenen om nieuw leven te brengen in ons land en onzen tijd. Wij komen derhalve niet op tegen uw beginselen’...

Hij wil van de Beschaving iets anders. Hij wil dat zij zoeken zal naar normen, naar regels, niet voor een enkele maatschappelijke klasse, niet voor salons en college-kamers alleen, maar voor allen die arbeiden in oost en west. ‘Ik zou deze regels zooveel omvattend willen, dat zij voor zooveel kringen mogelijk konden gelden. Hun hoofdbedoeling moest niet anders zijn dan de vorming van persoonlijk karakter, moest onder het bereik liggen van het “gemiddelde” der menschen, en niet ontoegankelijk zijn door voorwaarden waaraan de meesten niet kùnnen voldoen. De beste beschaving zal altijd gericht blijven op het recht doen aan manlijk en moedig instinct, aan onderlinge liefde, en aan de eerbiediging der persoonlijkheid.’

Evenals Rousseau wil hij van de overbeschaving terug naar de Natuur. Hij gelooft in de hooge waarde van de rechtstreeks van haar verkregen, ingeboren neigingen. Daar is in elk mensch door de Natuur een schat verborgen, die onontdekt kan blijven, zoo men hem niet op de rechte wijze zoekt. Onder

een menigte overgeleverde beschavings-begrippen en overeengekomen fatsoenlijkheden, ligt bij velen de mede gift der Natuur begraven.

Niet àlles kan beschaafd, verfijnd, veredeld worden. Evenmin ìn den mensch als buiten hem. Er zijn eeuwig onontginbare grootheden, die dezelfde moeten blijven. Zijn bloemen, vruchten, koren, vee en huisdieren kan de mensch veredelen, maar de bergen niet, en den oceaan en de wolken aan den hoogen hemel evenmin.

Voor een door verfijnde Cultuur verzwakte, zenuwzieke en pessimistische menschheid blijft de Natuur de eeuwig-frissche, herstellende oer-kracht.

Walt Whitman kent haar en roept de menschen toe: ‘Zijt ge vermoeid?’...

> Allons, wie gij ook zijn moogt, reis met mij mede!
> En gij zult vinden wat nimmer vermoeit.
>
> De aarde vermoeit nooit;
> De aarde is ruw, zwijgend, onbegrijpelijk in 't eerst; de Natuur is ruw en onbegrijpelijk in 't eerst;
> Wees niet ontmoedigd, houd vol, daar zijn godlijke dingen, diep verborgen;
> Ik zweer u, daar zijn godlijke dingen, zóo schoon dat geen taal ze kan zeggen.

Tot deze dingen wil hij hen voeren in wier naam Bourget uitroept: ‘Nous sommes malades d'un excès de pensée critique, malades de trop de littérature, malades de trop de science!’

Maar niet de Natuur alleen is de gezond-makende macht. Ook de Arbeid. Is er ooit een dichter geweest die den arbeid zoo verheerlijkt heeft als Whitman? Men leze zijn ‘Song for Occupations,’ zijn ‘I hear America singing!’ Hij beschouwt den arbeid niet als het gevolg van een vloek - ‘in het zweet uws aanschijns zult gij uw brood eten!’ - niet alleen als middel om den kost te verdienen, - hij bezingt den arbeid als d o e l . Hoeveel verwachting hij heeft van de toekomst, - die toekomst zal op zichzelf niet beter en belangrijker zijn dan het heden voor den man die tot zijn hoogste potentie geraakt in zijn werk. De ziel van den mensch is bij het oogenblik dat hij leeft, in den arbeid dien hij verricht. En Whitman ziet de geheele midden-klasse van werkers overal, zijn demos, druk

bezig van den morgen tot den avond, de zegeningen ervarend van een krachtig gespierd bestaan.

In den ‘Zang van den breeden bijl,’ den bijl der houthakkers, vinden wij den lof van den arbeid, te midden waarvan hij van zijn jeugd af vertoefde: het bouwen van woonhuizen, landhoeven, scholen, kerken, dorpen en steden, grooter en grooter. Den vorm van alles wat in hout een gedaante aanneemt bezingt hij in een breede, nu en dan majestueuze opsomming. Het einde van dit gedicht is in zijn symbolische diepte weer wonderlijk suggestief. Nadat hij alle vormen, alle gestaltenissen bezongen heeft, waartoe dat door den breeden bijl gevelde hout wordt omgeschapen, spreekt hij opeens geheimzinnig van een ‘Zij’, die door al dat rumoer en de ruwheid der werklieden heengaat. ‘Het plompe en vuile rondom haar, het maakt haar niet plomp of vuil;... vloeken, twisten, liegen, gemeene gezegden zijn niets voor haar als zij langs gaat;.... zij neemt ze aan, zooals de Natuur ze neemt, zij is sterk.’ Zoo rijst de Democratie als grootsche, stille figuur op uit den arbeid.

Met den arbeid, als uiting van den natuur-wil in den mensch, verbindt Whitman steeds de ‘vreugde’ Als de mensch in vrijheid zijn werk verricht - in vrijheid aan zijn ingeboren zucht tot bezig zijn gehoor geeft - is hij vroolijk, in evenwicht. De vrije arbeid slooft niet, zucht niet, gaat niet gebukt: hij zingt!

‘Ik hoor Amerika zingen!’ roept hij uit. De timmerman, metselaar, bootsman, matroos, schoenmaker, houthakker, ploegjongen: allen z ngen onder hun werk met open mond hun krachtig luid lied.

Om die keuze van den arbeid en den arbeider tot onderwerp voor zijn kunst - ik spreek hier van ‘keuze’ en ‘kunst’ alleen bij benadering - heeft men Whitman wel vergeleken bij Millet. Doch naar het mij voorkomt, geheel ten onrechte. Tusschen deze beiden ligt een groot verschil, een essentieel verschil, breed als de oceaan die de oude wereld scheidt van de nieuwe.

Millet's schilderijen toch zijn geen verheerlijkingen van den arbeid. Zij treffen ons niet door hun vreugde, maar door hun weemoed. Op de gezichten zijner mannen en vrouwen is wel wil en kracht, maar het zijn de wil en de kracht, noodig om een taak te volbrengen, die het leven, de nooddruft hun oplegt.

In hun oogen geen blijmoedigheid, alleen de strakke intentieblik tot volvoeren, - geen levens*lust*, maar levens*wil*. De uitdrukking die mij telkens opnieuw treft bij Millet is die van berusting. Die het zaad uitwerpt over den akker berust - en die het koren samenbinden berusten ook. Deze doffe, automatische berusting, als van een paard dat zijn werk doet, verheft zich, als het hoogste waartoe zij in staat blijkt, in de *Angelus* tot devote onderworpenheid. Aan de hen beheerschende kracht van den arbeid, die hen ter wille der stoffelijke nooddruft tot slaven maakt, onttrekken zij zich een oogenblik om te gehoorzamen aan het geklep van het kerkklokje in de verte: de stem van de andere grootheid die hun ziel beheerscht.

Whitman heeft zelf dit groote verschil gevoeld bij het bezoeken van een Millet-tentoonstelling. ‘Mij verhaalden - zoo schrijft hij - al die figuren van wat de Fransche revolutie voorafging en veroorzaakte, - het lange neerdrukken van een heldhaftig volk in de aarde, in armoede en honger, - elk recht verloochend, de humaniteit zoo mogelijk voor tijden teruggedrongen, - en toch in hen de krachten der natuur, titanisch, sterker en geharder naarmate de onderdrukking sterker was, - zich opsparende om vernielend los te barsten.’

Bij Millet de arbeid verzinnebeeld in slaafsch moèten - bij Whitman in onafhankelijk wìllen.

De laatste staat dichter bij Tolstoi in het geloof aan de regenereerende kracht van een leven, zoo eenvoudig en natuurlijk mogelijk: een leven zonder weelde en verfijning, met weinig behoeften, en waarin tusschen den mensch en de aarde de oorspronkelijke onmiddellijkheid hersteld wordt: zij hem gevend wat hij in arbeid van haar verdient. Dit geloof aan het regenereerende deelt ook Zola, die aan het einde van zijn ‘La Débacle’ aan den eenvoudigen boer de taak overlaat om geheel Frankrijk te herscheppen.

Voor Whitman is niet een klasse van loon-slaven, maar een onafzienbare menigte van vrije, zichzelf van hun rechten en tevens van hun plichten tegenover de gemeenschap bewust geworden arbeiders, het demos der toekomst, waaraan hij gerust de heerschappij over zichzelf toevertrouwt. Maar die gemeenschap is als goed geheel ondenkbaar, zoolang niet de individuen een hoogeren graad van ontwikkeling bereikt hebben. Dat zij dien in persoonlijkheid en karakter bereiken zullen,

gelooft hij zeker op grond van zijn ervaring, die hem hun vatbaarheid voor veredeling (niet in den zin van verfijning) heeft doen kennen.

Hij ziet in hen de elementen, waaruit een nieuw, fier, forsch volk tot wording zal komen, en als hij over hen spreekt, en over hun rechten, dan is hij volstrekt niet de sentimenteele volksleider die in hartstochtelijke taal klaagt over verdrukking en onrecht, maar de pleiter voor een zaak, die haar goed recht grondvest op de solidariteit van het geheel en al zijn onderdeelen, op de onderlinge verantwoordelijkheid.

> Ik zie duidelijk dat dit Amerika niets is dan gij en ik,
> Zijn macht, wapens, getuigenis, zijn gij en ik,
> Zijn misdaden, leugens, diefstallen, gebreken, zijn gij en ik,
> Zijn Congres zijn gij en ik; de ambtenaren, capitolen, legers, schepen zijn gij en ik,
> Zijn eindelooze staten-schepping zijn gij en ik,
> De oorlog waart gij en ik,
> Vrijheid, taal, gedichten, ambten zijn gij en ik,
> Verleden, heden, toekomst zijn gij en ik.

Dit gevoel van gezamenlijke, onderlinge verantwoordelijkheid heeft het besef van gelijkheid als gevolg. Gelijkheid in beteekenis voor de gemeenschap geeft aanspraak op dezelfde rechten. En er is bij Whitman geen aarzeling om de gelijkheid in rechten te erkennen - integendeel. ‘Gelijkheid? ... of het mij hinderde anderen ook de kansen en rechten te geven die ik zelf bezit, - alsof het niet een waarborg ware voor mijn rechten, dat anderen ze ook bezitten!’

In Whitman heeft de Democratie haar dichter, haar profeet, haar wegbereider. Hij is geen geleerde die schrijft over maatschappelijke toestanden en over het volk, maar den harteklop van het volksleven niet in zich voelt, - hij is aan zijn demos verwant, gelijk Burns zich van eén bloed voelde met de boeren en boerinnen zijner liederen. Zijn overtuiging is niet de uitkomst van wetenschappelijken arbeid, zij is de spontane vrucht van zijn wording en ervaring.

Aan het strand van het blauwe Ontario-meer nadenkend over den oorlog, den teruggekeerden vrede, en tevens over de dooden die nooit meer terugkeeren - had hij een vizioen.

Een reusachtige Verschijning naderde hem en sprak hem toe:

> Zing het gedicht dat voortkomt uit de ziel van Amerika, zing mij het lied der Victorie;
> Trommel de marschen der Vrijheid; marschen nog krachtiger;
> Zing mij vóor dat ge heengaat den weeënzang der Democratie.

Aan die roepstem zal hij voldoen. Hij beseft wel dat hij nooit de heerlijkheid van het ideaal zelf aanschouwen zal, maar hij zal zoo ver gaan als zijn krachten hem veroorloven. En zijn God zal hij danken, als hij vóor hij sterft van den Nebo zijner illuziën heel in de verte het Beloofde Land mag aanschouwen.

> De paden naar het huis tracht ik te maken,
> Het huis zelf laat ik aan hen die komen.

Zijn taal is niet die van den wetenschaps-man sprekend met wel overwogen woorden in streng logisch verband, wiens redeneering voorzichtig voet voor voet zet, maar allerminst zich sprongen veroorlooft, - zijn taal is die van den geloovige, van den ziener. Hij ‘ziet’ het vóor zich: dat gedroomde groote volk van groote menschen: - den idealen man en de ideale vrouw!

De man - gezond, fier, het hoofd omhoog, de hand vereelt, vol zelfvertrouwen, gemeenzaam met den Prezident en gemeenzaam met den geringste, niet trillend in de gerechtszaal, niet vreezend voor menschen, voor niemand het hoofd ontblootend, vol geloof in de heerlijkheid zijner bestemming.

Dan de vrouw ...

De vrouwen-vereering van Whitman is een van de karakteristieken van zijn werk. Doch niet de laffe, uit de middeneeuwen overgeleverde dichterlijke ophemeling in frazen, die als in het land bij uitnemendheid van den dwependen vrouwencultus vereenigbaar is met een feitelijke terugzetting der vrouw, zoodra zij haar jeugd en schoonheid inboet en haar plaats heeft ingenomen in het gezin, - Whitman's vrouwen-vereering, haar oorsprong zeker voor een gedeelte hebbend in zijn sensueele natuur, maar voor het beste deel in de groote liefde voor zijn moeder, is van veel edeler gehalte. In het vrouwelijke vindt hij het

hoogste der menschheid, omdat in de vrouw de menschheid steeds herboren wordt. Het moederschap is hem iets heiligs: het verhevenste wat hij zich denken kan. De Moeder met het Kind - het symbool der Katholieke Kerk - is hem het zinnebeeld der zich eeuwig vernieuwende menschheid. De geboorte-smart, de vrome zorg, de toewijding van uur tot uur, de onuitroeibare teederheid, met innige veneratie ziet hij ze in lijnen geteekend op het gelaat der moeder. ‘Het oude gelaat der moeder van vele kinderen’ - hoe dikwijls zien wij het met oogen vol trouw staren uit de regels zijner verzen. Als hij over vrouwen-schoonheid spreekt, prijst hij eerst met geestdrift het bekoorlijke der jeugdigen, en dan klinkt het paradoxaal en toch zoo begrijpelijk uit zijn mond: ‘maar de ouden van dagen, haar vind ik het mooist.’

Doch de vrouw, die zulk een heilige missie te vervullen heeft, van wie het wel en wee der toekomst afhankelijk is, omdat in haar het nieuw geslacht tot wording zal komen, - zij moet vóor alles lichamelijk krachtig zijn, verstandig en gevoelig, kuisch zonder preutschheid, bewaarster van de grootste schatten der menschheid: rechtvaardigheid, geloof en liefde.

Aan zulke vrouwen heeft Amerika behoefte.

> Met al uw gaven, Amerika,
> Uw eigen zekerheid, uw snelle vooruitgang, uw heerschappij over de wereld,
> Met de macht, weelde en uitgebreidheid, u verleend, - met deze en al wat daaraan gelijk is -
> Wat nog: als één gaaf u ontbreekt? (het laatste vraagstuk der menschheid onopgelost,)
> De gaaf van volmaakte vrouwen, voor u geschikt - wat, als die gaaf der gaven u ontbreekt?
> Het hoogste vrouwlijke dat u past - de schoonheid, gezondheid en volmaaktheid, voor u geschikt,
> De moeders, voor u geschikt?

Een geslacht van menschen dus predikt hij, door natuur en arbeid gezond en in staat het aanzijn te geven aan een krachtige nakomelingschap. Deze menschen, aan elkaar verknocht door een verwantschapsgevoel, dat hij ‘kameraadschap’ noemt, een vriendschappelijke teederheid, die geen uitsluiting kent. Aan dezen zal de toekomst zijn.

En tot voorbereiding van die heerlijke toekomst roept hij allen op. Hij is niet gekomen als zoetelijk droomer, zwelgend in de weelde zijner extatische vizioenen, hij is vóor alles strijder, en wil een leger om zich verzamelen. Er moet gestreden worden tegen alles wat den terugkeer tot het intuïtief-natuurlijke belemmert, tegen bekrompen opvattingen, weelde-ontaarding en sleur, - en vóor de hoog opgevatte zedelijke waarheden, waarachtig en eeuwig als de Natuur zelve. Allen moeten pioniers worden en hem volgen.

Al het verleden ligt achter ons,
Wij gaan uit naar een nieuwe, machtiger wereld, een andere wereld,
Pioniers! o pioniers!

Ziet, mijn vastberaden kinderen!
Laat die scharen achter u nooit u doen wanklen en weiflen,
Spoken van millioeuen jaren, achter u de wenkbrauw fronsend,
Pioniers! o pioniers!

O gij dochters van het Westen!
Jeugdige of niet-jeugdige dochters! O gij moeders en gij vrouwen,
Nooit moet gij van ons gescheiden, gij gaat mede in onze rijen,
Pioniers! o pioniers!

Zangers, die de prairie schuilhoudt!
(Begraven dichters van andre landen, rust, gij hebt volbracht uw arbeid.)
Spoedig hoor 'k u zingend komen, rijzend, zwervend in ons midden,
Pioniers! o pioniers!

Gedurende den oorlog was zijn geloof in zijn volk aangegroeid tot een vreugdevolle zekerheid. Het was niet een burgertwist - het was een omwenteling. Nooit hebben misschien de uitkomsten van een oorlog al de rampen ervan zóo gerechtvaardigd. De Staten ‘en masse’ optrekkend, uit vrije beweging voor hun eigen idee vechtend, kwamen tot het begrip van den volkswil. In dit opzicht was de oorlog een openbaring. Hij eindigt met een algeheele nationale ineensmelting en met het ontwaken van een nieuwen Amerikaanschen, democratischen geest, die leven zal ‘driemaal duizend jaren.’ Nooit heeft de verzoening - ‘een woord zoo hoog en puur als de hemel,’ zegt Whitman - zoo onmiddellijk den strijd gevolgd. Oprij-

zend van de bloedige slagvelden, in het vuur gestaald, betraden de Vereenigde Staten met zelf bewustzijn een geheel nieuwen weg.

Mocht vóor den oorlog Henry Thoreau bij het ontmoeten van Whitman met volle overtuiging uitroepen: 'hij *is* de Democratie!' zelf zag deze zijn geloof in dien tijd van zware beproeving als belichaamd in den persoon van den Prezident. Voor Abraham Liucoln heeft hij een onwankelbare vereering. Deze beide mannen schijnen elkanders bizondere roeping begrepen te hebben, al kwamen zij weinig met elkander in aanraking; de groet dien zij altijd wisselden, heeft meer dan gewone beteekenis. Whitman zag met eerbied naar den ernstigen, in het donker gekleeden man met den hoogen zwarten hoed, zoo eenvoudig en gewoon in zijn voorkomen als de eerste de beste; naar het donkerkleurig gelaat met de scherp ingesneden lijnen, naar die oogen waaruit hem een stille droefheid en groote geestkracht tegenstaarden. In die gansche persoonlijkheid, de volmaaktste kalmte en bedaardheid van beweging handhavend in het rumoerigste tumult, zag hij iets eenigs, iets overweldigend bizonders.

Dat de zeldzaamste vereeniging van uitnemende hoedanigheden met den grootsten eenvoud gevonden werd in een boerenzoon, en dezen daardoor tot een aangewezen drager maakte van de hoogste waardigheid in de Republiek; dat deze in de oogenblikken van haar Sturm und Drang als het ware in hem verzinnebeeld werd: - dit feit versterkte Whitman in zijn vertrouwen, dat het nieuwe Amerika geboren zou worden uit de krachtige elementen van het Volk.

In de liefde van Whitman voor Lincoln is iets teeders, iets aandoenlijks, dat doet denken aan de aanhankelijke bewondering van den jongeren broeder voor den oudere, van wiens voortreffelijkheid hij ieder overtuigen wil. Hij noemt hem 'the sweetest, wisest soul of all (his) days and lands', en als hij het verhaal doet van zijn dood, trillen zijn woorden van ontroering.

'Ik was thuis te Brooklyn. Wij hoorden de tijding van den moord heel vroeg in den ochtend. Moeder maakte als gewoonlijk het ontbijt klaar, maar dien heelen dag werd door geen van ons iets gegeten. Zwijgend reikten wij elkaar de couranten toe.'

O wat zal ik hangen aan de kamerwanden!
Welke schilderstukken zal ik hangen aan de wanden,
Om het doodenhuis te versieren, van hem dien ik lief heb?
Schilderijen van lente-ontwaking, van hoeven en huizen,
April-avond bij zons-ondergang, en de grijze rook lichtend doorzichtig,
Stroomen geel goud van de rijke, traag zinkende zon, wijduit doorvloeiend de lucht,
Frisch zacht gras onder den voet, de boomen vol lichtgroene blaad'ren,
In de verte het vloeiend glazuur, de borst der rivier, windspikkels hier en daar,
Henvelrijen op de oevers, lijngolvingen tegen de lucht en schaduwen,
En de stad nabij met haar woning-gedrang en schoorsteenpijpen.
En al de tooneelen van het leven en den arbeid - en de werklieden, keerende huiswaarts.

In deze verzen - ontleend aan het mooie gedicht ‘When Lilacs last in the Door-yard bloom'd’, zoo geheel verschillend van andere poëzie, met al het suggestieve in betrekkelijk klein bestek, eigenlijk slechts thema's aangevend om door den lezer uitgewerkt te worden - in deze verzen zien wij den Lincoln zooals Whitman zich hem dacht in de omgeving, waartusschen die figuur het beste past. En den man zelven, ook in zijn beteekenis voor de Vereenigde Staten, wijdt hij vier regels, die weer als op een grafsteen staan gebeiteld te midden der andere verzen.

Dit stof was eens een Man,
Goed, eenvoudig, rechtvaardig en vastbesloten, onder wiens zorgende hand
Tegenover de vuilste misdaad, gekend in eenig land of eenige eeuw,
De Eenheid dezer Staten werd gered.

Men doet verkeerd zich Whitman, in zijn prediking van de democratie, voor te stellen als een sociaal hervormer in den engen zin, een man met een programma tot verbetering van maatschappelijke toestanden. Wie in zijn poëzie of in zijn proza zoekt naar aanwijzing van bepaalde, duidelijk voorgeschreven middelen ter genezing van de door hem opgemerkte kwalen - zoekt te vergeefs. Want al spreekt hij van een ‘gelijkmatige weelde-verdeeling’, van een ‘toekomst zonder

armoede', - hij stelt geen enkele practisch uitvoerbare hervorming in de economische verhoudingen voor. Hoe de groote menigte ooit merkbaar welvarender kan worden, zoolang het aan weinigen kan gelukken zich een overmatig groot aandeel in het totaal-inkomen te verschaffen, zoolang door overerving zonder meer het recht op dat inkomen van den een op den ander overgaat, maakt hij niet duidelijk. Whitman is geen staathuishoudkundige, maar hij wil er ook niet voor doorgaan, en wij zouden hem onrecht doen met van hem aanwijzingen te eischen voor een betere regeling van productie en bezits-verdeeling.

Het is voor hem als voor alle profeten een zaak van overtuiging. Hij heeft zich de vraag gesteld: wat moet Amerika (en niet Amerika alleen) worden? Het antwoord luidt: iets groots. Hoe kan het dat worden? Antwoord: als het zijn eigen ziel kent.

Hoe groot het dan worden kan, laat hij zien als in een reeks vergezichten. Hij roept de bestaande, ruwe, onvolmaakte, vaak struikelende, maar desniettemin energieke, krachtige en verstandelijk ontwikkelde democratie naast zich om haar zich zelve te doen zien in de toekomst, in een veel grooter uitbreiding, grenzeloozen rijkdom en alles beheerschende macht. Wordt zij eenmaal zich bewust dat dit het doel is van haar streven, dan twijfelt hij niet meer, of zij zal zelve wel de middelen weten te vinden er te komen. Overtuiging en bezieling zijn de hoofdzaak.

Derhalve wil hij ook den Amerikanen den modernen man laten zien, zooals hij opwassen kan op den bodem van het vrijste land, en hij bezingt hem als werkman, burger, vriend, echtgenoot, broeder, kameraad. Zooals hij dien modernen mensch voorstelt, wordt hij in zijn krachtige lichamelijke en geestelijke ontwikkeling de ideale type voor een moderne wereld.

Men kan zeggen dat Whitman het heldendicht der moderne wereld begint met den man in zijn hemdsmouwen, bouwend en spittend, zijn machines voortdrijvend door prairieën en over bergen, langs rivieren en in rumoerige steden: zijn groote vaartuigen sturende over wateren, waarvan Ulixes nooit heeft gedroomd. Deze wereld van titanische krachten, van gespierde, gezonde volksmassa's, is in haar geboorte. Van haar groote, vlakke, fyzische werkzaamheid stijgt de dichter op naar mys-

tieke, vaag-vermoede, geestelijke sfereu, vanwaar hij het nooit eindigende proces gadeslaat, totdat het gansche heelal een grootsche zelf bewuste Wording blijkt, bezield door een geest van eindelooze liefde, en rechtvaardigende in zijn steeds voortrijpende vruchten het onafzienbaar lang verleden der menschheid, met al de smarten en ellenden, geleden op den weg van lager ontwikkeling naar een Zijn in zóo hooge volkomenheid, dat wij nog niet in staat zijn er ons een denkbeeld van te vormen.

De moderne mensch wordt, als zichzelf bewuste individualiteit, voor zichzelf het middenpunt van het heelal; en deze anthropocentrische opvatting zal van even overwegenden invleed blijken op de beschouwing van de maatschappij, als de heliocentrische geweest is op de beschouwing der fyzieke wereld. Want door den mensch te erkennen als middenpunt van het voor den mensch kenbare, zal alles zich te richten hebben naar zijn geluk. In oude tijden werd het menschelijk geluk, zijn geheele bestaan opgeofferd aan de macht van koningen; aan de willekeurig toegeëigende voorrechten eener klasse; aan het veronderstelde recht van een buitenaf staande godheid, en in haar naam van de priesters, op de onvoorwaardelijke gehoorzaamheid van haar schepselen. Daarentegen is in onze dagen de mensch de slaaf van ‘geld-verdienen,’ een rad of raadje in een ontzaglijke machine, een moede sloof vaak, gehoorzamend aan de onophoudelijke bevelen van het ijzeren monster dat hem beheerscht. Al deze vormen van onderworpenheid zijn in strijd en onbestaanbaar met het denkbeeld der democratie.

De Staat mag geen ander doel hebben dan het verwezenlijken van den g e z a m e n l i j k e n wil der burgers. Die wil is de uiting van de zucht naar het betere. De nijverheid kleedt den mensch, voedt hem en maakt hem het leven gemakkelijk - zij moet dit àlle menschen doen en niet enkelen tot slaven maken. Dit is de bedoeling der democratie. Er is bij Whitman geen ruwe theorie van ontkenning. Zijn theorie stelt voorop de erkenning van het zoogenaamd hoogere element, waarvoor de mensch alle eeuwen door een uiting gezocht heeft in muziek en poëzie en kerkelijken ritus. Wordt dit hoogere in waarheid erkend, dan bestaat het ook. Dan moet het geldend gemaakt worden in den meest uitgebreiden zin. Dat hoogere toch is niet een voorrecht van enkelen, het is de wil ten goede in allen, die allen beheerscht.

Whitman acht den gewonen mensch nog onbegrepen.

Niemand heeft u begrepen, maar ik begrijp u.
Niemand heeft u recht gedaan - gij ook niet uzelven.
Onvolmaakt heeft men u gevonden, - ik vind geen onvolmaaktheid in u.
Men heeft u willen beheerschen: ik alleen zal nooit toestaan dat gij beheerscht wordt;
Ik stel boven u geen meester, geen eigenaar, geen betere, geen god, - tenzij al datgene wat innerlijk u eigen is.
Schilders hebben dichte groepen geschilderd en een figuur in het midden;
Om het hoofd van die midden-figuur een nimbus van goadkleurig licht.
Ik schilder myriaden van boofden - en geen hoofd mist den nimbus van goudkleurig licht.[1)]

Omvat hij aldus de myriaden-menigte, - toch blijft de individu de hoofdzaak. Hij zal hem nooit aanzien voor een willoos raadje van een groot werktuig. Maar tevens beseft hij dat de mensch op zichzelf ondenkbaar is. Hij blijft een zich bewust, zelf-willend - maar tòch een deel van het geheel. Daaruit is hij niet af te scheiden.

Dit geheel, de maatschappij, is wel te onderscheiden van de organizatie, den Staat. Daaraan is de individu onderworpen, en bij verzet moet de Staat zich als uiterste middel bedienen van dwang. Mag de moderne maatschappij vrijheid van gedachteuiting voorstaan, zoo ruim mogelijk opgevat, - zoolang het bij theorieën blijft heeft de moderne Staat daartegen geen bezwaar. Doch wordt de theorie tot een practijk die het organisme van den Staat zou beletten te functionneeren, dan moet deze in verzet komen en zijn macht doen gelden, tot zelfbehoud. Trouwens, de maatschappij doet hetzelfde; elke gemeenschap verdedigt het gemeenschappelijk belang tegenover de daarmee strijdige lusten van den enkele. De vrijheid van den een is onbestaaubaar zonder eerbiediging van de vrijheid van den ander.

1) ‘das Bewusstsein seiner Göttlichkeit wird den Menschen auch zur Kundgebung derselben begeistern, und jetzt werden die wahren Grossthaten des wahren Heroenthums diese Erde verherrlichen;... wir stiften eine Democratie gleichherrlicher, gleichheiliger, gleichbeseligter Götter.’ *Heine*.

Onderlinge vrijheids- en rechtseerbiediging moet het fundament zijn van den democratischen staat. Deze handhaaft zich door zelf-regeering. Verviel hij tot regeeringloosheid - hij verviel noodzakelijk tot despotisme, het einde van alle anarchie. De democratische staat zal door de zelf-bewuste medewerking van allen heerschen[1] over allen, zonder aan iemands persoonlijke vrijheid te kort te doen.

De oude opvatting van vrijheid dient door de menschheid te worden herzien. Slechts waar de gelegenheid voor *ieder* bestaat om zich te ontwikkelen, is vrijheid. Waar vinden wij ze dan? Is er één land, hetzij keizerrijk, koninkrijk of republiek, waar geen armoede bestaat? Wie kan vrije ontwikkeling veronderstellen in armoede? Wie beweren dat vrijheid heerscht in een land waar menschen van gebrek omkomen? Van honger sterven in vrijheid?

Aan elk mensch gelegenheid geven iets te worden, iets te zijn, is een eerste voorwaarde tot vrije ontwikkeling der maatschappij. Evenals Rousseau komt Whitman dus op voor de rechten van elken individu, daartegenover stellende de groote onderlinge verantwoordelijkheid van alle individuen en hun verplichtingen. Zijn meeningen over deze nieuwe verhouding worden teruggevonden in de woorden van den prezident Cleveland: ‘A reverent belief in God, a sincere recognition of the value and power of moral principle and those qualities of heart which make a noble manhood, devotion to unreserved patriotism, love for man's equality, unquestionable truth in popular rule, the exaction of civil virtue and honesty, faith in the saving quality of universal education, protection of a free and unperverted expression of the popular will, and an insistence upon a strict accountability of public officers as servants of the people.’ Op dit laatste vooral, tot zekere hoogte overeenstemmend met Rousseau's *Contrat Social*, waarin echter meer rationeel van de ‘wilsuitvoerders des volks’, dan van ‘volksdienaren’ gesproken wordt, legt ook Whitman den nadruk. Het volk besture zichzelf door middel van zijn hoogste waardigheid-bekleeders, die dus nooit als koningen bóven het volk mogen staan. Hierdoor

1) Men vergelijke de opvatting van de Tocqueville in zijn werk over de democratie in Amerika, waar hij de Democratie noemt, ‘le despotisme immatérialisé.’

zal de Staat eerst kunnen worden het gezonde organisme, dat àllen beveiligt.

> Alles is het uwe, heilige Unie!
> Schepen, hoeven, winkels, schuren, fabrieken, mijnen,
> Stad en staat, Noord en Zuid, samen een Eenheid;
> Ontzagwekkende Moeder, wij wijden alles aan u!
> Absolute beschermvrouw, gij, bolwerk van alles!

Onder deze hoede leve dan en groeie het onuitroeibaar verlangen naar een onderlinge geestelijke gemeenschap, zonder welke de Democratie ijdel zou blijken. De geest van den nieuwen tijd zij vóor alles de geest van ‘comradeship,’ van humaniteit, van aaneensluiting. De Staat moet en kan het zijne doen om alle streven in die richting te bevorderen, door belemmeringen uit den weg te ruimen, maar kan als machthebber nooit in de plaats treden van die geestelijke gemeenschap, daar deze haar eenige natuurlijke grondslagen heeft in vrijheid en liefde.

> Ik droomde in een droom een stad te zien, bestand tegen de aan allen van de geheele omringende aarde,
> Ik droomde dat dit de nieuwe stad der Vrienden was.
> Niets was daarin grooter dan de grootheid der krachtige liefde: deze heerschie over alles.
> Deze werd elk uur bespeurd in die stad in de daden der menschen,
> In al hun blikken en woorden.

Wordt niet dit ideaal van Whitman ook door Sully Prudhomine verheerlijkt in de Tiende Wake van *La Justice?* Ik wijs er op hoe deze beiden, van zoo geheel verschillende punten uitgegaan en langs zoo geheel andere wegen, - de een, na veel geestelijken arbeid, met zijn denkkracht omvademend de filozofische stelsels der Oude Wereld, en de ander de oogenschijulijk zooveel pooverder natuurlijke instincten der Nieuwe Wereld in zijn ziel als in een brandpunt vereenigend, - elkander eindelijk in deze ideale Stad ontmoeten.

Ook voor Sally Prudhomme niet de ‘Uebermensch’ in eenzaamheid als ideaal.

O Terre, nul mortel, même entre les meilleurs,
Bien que de tous ses dons la vertu le décore,
Si fort, si grand soit-il, n'est ton chef-d'oeuvre encore:
Tous ses frères, unis, lui sont supérieurs!

Libre concert de bras et d'esprits travailleurs,
La Cité, mieux qu'un homme, en florissant t'honore;
Une fibre isolée est vainement sonore,
Thèbes sort de tes flancs à l'accord de plusieurs.

O, Terre! la Cité, c'est la puissance humaine,
Elite, somme et noeud de tes forces, qui mène
Ton tournoîment aveugle à son suprême but!

C'est en elle qu'enfin s'ennoblit ta corvée,
Et qu'au progrès du monde acquittant ton tribut,
Tu vois ta mission sidérale achevée!

Whitman wil voorbereiders hebben voor dien toekomststaat. Maar het is hem niet om het even wie. Hij stelt hun hooge eischen, omdat hun taak zoo verheven is. ‘Hoe grooter de beoogde hervorming, des te grooter moet de persoon zijn, die haar wil prediken.’

Kracht, energie, liefde en toewijding moeten hem kenmerken. Hij zij woord en voorbeeld tevens; de toekomst-mensch mag geen zwakkeling zijn. En in de werken van den dichter zelven vinden wij overal de uiting van dat krachtige natuurleven, hetwelk allerminst teederheid uitsluit. Door een wanbegrip hebben wij liefde en teederheid verbonden geacht aan verfijning. Hoeveel egoïsme wordt er niet gekweekt in een atmosfeer van artistieke weelde, hoeveel liefdeloosheid in oordeel, moreele onmacht, scepticisme, en krachteloosheid tot helpen van anderen!...

De beste instincten van den mensch blijven zoo dicht mogelijk bij eenvoud en natuur - en van die instincten zal een wereldhervormende kracht moeten uitgaan. Zoo meent Whitman.

Ik twijfel geen oogenblik of er zullen tal van sceptici gevonden worden die de schouders ophalen over al de ‘utopieën’ van den dwependen dichter, die in de verwerkelijking van zijn ideaal iets onmogelijks, ja iets krankzinnigs zien, - maar zij mogen een oogenblik bedenken dat de groote hervormingen der menschheid nooit het gevolg zijn geweest van fijn-verstandelijke overleggingen van groote geleerden, van vergaderingen

van geslepen staatslieden, maar altijd van het onberedeneerde optreden van hen die, met de ‘boldness of the uninitiated’ gelijk Dickens het noemt, in zichzelven de kracht vonden om gelijk te hebben tegen allen, ondanks alles.

Het is of de Menschheid nu en dan in een uitverkoren individu haar wil uitspreekt. Hoe onlogisch die wil ook klinken moge in verband met bestaande toestanden - hoeveel toorn en ergernis er door de uitspraak gewekt worde - eindelijk, meestal lang nadat de mond die tot spreken gedwongen werd voorgoed zweeg, tracht de wereld dien wil te volgen en de profetie te vervullen.

Tegenover schoolschheid en dogmen, tegenover ongeloof en twijfel, tegenover egoïsme en wereldwijsheid stelt Whitman fier zijn altruïsme en geloof.

> Gij, Amerika,
> Om het plan te voltooien, zijn zin en zijn werkelijkheid,
> Daarom - niet voor u zelven - zijt gij gekomen.
>
> Gij omvat alles,
> Omhelst, draagt, verwelkomt alles, en streeft langs paden, breed en nieuw,
> Naar 't ideaal.
>
> Het afgepast geloof van andre landen, de grootheên van 't verleden
> Zijn niet voor u. - Uw grootheid hebt gijzelf,
> Uw god-scheppend geloof, en ruimte alles in zich sluitend en omvattend,
> Voor allen dienstig.
>
> Alles, alles voor de onsterfelijkheid...
> De liefde als het licht, alles in stilte ommantelend,
> Natuur's veredeling allen ten zegen,
> De bloesems rijpend tot vruchten der eeuwen in godlijke gaarden!
>
> Gij, hooger stijgend, dieper duikend dan wij gisten, gij alovertreffende Unie!
> Door u de daad gerechtvaardigd - vereenigd met de gedachte -
> Gerechtvaardigd het nieuwe denken - vereenigd met God;
> Door uw Idee - zie - de onsterflijke werkelijkheid!
> Door uw werkelijkheid - zie - de onsterflijke Idee!

Wie zal nu kunnen voorzeggen wanneer en in hoeverre dit ideaal verwerkelijkt zal worden? Welke ontwikkelings-fazen zal Amerika nog moeten doorleven eer zij der wereld Whitman's democratischen heilstaat te bewonderen geeft! En kan het maatschappelijk leven daar langs de effen baan der evolutie tot een toestand komen, zoo geheel verschillend, zoo essentiëel verschillend van de werkelijkheid van het oogenblik? Wijzen de gebeurtenissen der laatste tijden niet op wanverhoudingen van een afmeting, dat ze in de Oude Wereld niet grooter worden aangetroffen, - en zijn de verwordingen in het innerlijke der maatschappij niet van zóo verderfelijken aard, dat alleen een krachtig ingrijpen van ruw geweld, alles dooreenschokkend tot een tijdelijken chaos, verbetering zal kunnen brengen?

Wie geeft het antwoord op al deze vragen? Maar al mocht het zijn dat na den dweper Whitman-Rousseau ter gedeeltelijke verwezenlijking van zijn droomen de Vergniaud's, St. Just's, ja zelfs de Danton's en Robespierre's komen moeten om anderen en zichzelven te offeren aan de furie eener revolutie, ontzaglijker dan Europa ooit aanschouwde, - zou het iets afdoen aan de grootschheid der profetie, zoo de weg ter vervulling leiden moest door bloed en tranen? De vraag of de gevolgen zoo heilzaam zijn dat zij de offers rechtvaardigen, kan alleen beantwoord worden door hen die de gevolgen zullen aanschouwen. De weg ter vrijmaking der menschheid is door alle eeuwen heen een weg met bloedige sporen. En in elk geval, al predikt Whitman strijd, deze humane pleegbroeder predikt geen burgeroorlog of revolutie, - en de verantwoordelijkheid strekt zich niet uit buiten de grenzen der bedoeling.

Ik heb in de voorgaande bladzijden de namen Rousseau en Tolstoi genoemd. De vergelijking van Whitman met een ander Europeesch genie - Browning - vinden belangstellenden in het boekje van Oscar L. Triggs, aan het hoofd dezer studie vermeld. Maar ik wilde nog even wijzen, niet op de overeenkomst, maar op het belangrijke verschil tusschen hem en de beide eerstgenoemden. Het bestaat hoofdzakelijk hierin dat beiden, elk op zijn wijze, weer ‘terug’ hebben gewild.

Voltaire beweerde na de lezing van Rousseau's bekroonde beantwoording der prijsvraag: ‘Si le rétablissement des sciences et des arts a contribué à épurer les moeurs?’ lust gekregen te

hebben op handen en voeten te gaan loopen, en sprak hiermee een scherpe critiek uit. In deze terugzetting van kunst en wetenschap, in de miskenning van beider waarde voor de menschheid, geeft Tolstoi Rousseau niets toe, terwijl hij daarbij nog een asceticisme predikt (Kreutzer-sonate), dat alleen reeds hem als tegenvoeter van Whitman doet kennen.

Hoe ook gekant tegen ‘overbeschaving’ - Whitman wil niet ‘terug’. Hij beseft te goed dat de menschheid op een gegeven oogenblik het noodzakelijk product is van een onafzienbaar aantal factoren. Dit product te wijzigen door factoren te elimineeren, is een onmogelijkheid. Daarvoor zou men de macht moeten bezitten om eeuwen uit de wereldgeschiedenis te niet te doen. Maar het product wijzigen door er nieuwe factoren in op te nemen - dat is het wat Whitman wil. Het verleden en het heden worden aanvaard in hun vollen omvang; worden, om zijn beeld te gebruiken, aan boord geladen van het groote schip der Democratie, en met die lading uit Oude en Nieuwe Wereld beide zeilt het de toekomst in.

IV.
Zijn geloof.

Goethe heeft gezegd dat niemand zich los kan maken van de indrukken zijner jeugd. De tijd van het minste nadenken is tevens die der grootste ontvankelijkheid.

Het komt mij voor dat Whitman's biografen totnogtoe niet genoeg de verklaring van zijn persoonlijkheid, van zijn handelen en denken, gezocht hebben in den invloed waaronder hij opgroeide. Dat Whitman zelf, zonder er met betrekking tot zijn eigen ontwikkeling den nadruk op te leggen, toch gevoeld heeft welk belangrijk aandeel de indrukken zijner jeugd gehad hebben in zijn latere ontwikkeling, blijkt wel uit het feit, dat hij in de uitgaaf zijner complete werken - die hij herhaaldelijk een autobiografie noemt - een portret en verschillende aanteekeningen geeft betreffende het leven van den kwaker Elias Hicks, naar wiens prediking, gelijk ik boven meedeelde, hij eens zijn vader en moeder mocht vergezellen. Als men in aanmerking neemt dat Walt een jongen van 10 jaar was toen

Hicks stierf, dan komt nog duidelijker uit hoeveel belangstelling die persoonlijkheid in hem moet gewekt hebben.

Hij herinnert zich dien avond der prediking nog duidelijk. Het was in een mooie bal-zaal te Brooklyn, - een vreemde plaats voor een godsdienst-oefening, maar Hicks vond daarvoor elke plaats geschikt. Op een niet hoog podium aan het einde der zaal, tegenover het gehoor, zaten een dozijn Vrienden, bejaard, barsch van uiterlijk, met hun breedgerande hoeden op. Bij hen drie of vier vrouwen in de eigenaardige kwaker-kleeding. Daar rijst Elias op, een hooge, rechte gestalte, in donker laken gekleed, met geheel geschoren gezicht, een breed forsch voorhoofd, groote, schitterende, donkere oogen en lang wit haar. De tachtiger begint te spreken.

Natuurlijk kan Whitman van den inhoud dier preek niets meer meedeelen als hij zestig jaar later zijn herinneringen opteekent, maar wel herinnert hij zich de wijze van spreken. ‘Hicks sprak met een overredende, smeekende, haast in doodsangst worstelende overtuiging, magnetisch door natuurlijke welsprekendheid, die bij allen, 't zij van hoogen of lagen rang, diepe aandoening wekte. Velen, zeer velen zaten te schreien.’

Een jongen van Walt's ontvankelijkheid draagt, al begrijpt hij van de preek niet veel, toch van zulk een avond iets mede dat hem niet licht meer verlaat.

Hij heeft een diepen eerbied behouden voor de kwakers, om hun vroomheid en vrijheidsliefde, en als hij spreekt over den man die de Gemeenschap der Vrienden stichtte, George Fox, is zijn taal een en al bewondering voor dezen schoeumaker die, alleen steunende op zijn overtuiging, zonder geld, zonder geleerdheid, zonder eenige wereldsche macht, duizenden wist te bezielen hem te volgen.

Als hij Fox vergelijkt bij Shakespeare, dan staat men verbaasd over de stoutheid eener vergelijking die alleen bij Whitman kan opkomen.

‘Wat is de arme, eenvoudige George Fox vergeleken bij William Shakespeare - fancy's gebieder? En toch: Fox staat ook voor iets, - voor een gedachte: - de gedachte die oprijst in stille uren, misschien de innigste, onvergankelijkste gedachte der menschelijke ziel. Dit is de gods-gedachte, opgelost in die van zedelijk recht en de onsterfelijkheid der identiteit. Groot is deze gedachte - grootscher dan iets anders. Als de rijke

pracht der Kunst, schitterend in den zonneschijn, gesierd met goud en rozen, - met al den praal harer oude en nieuwe poëzie, zelfs die van Shakespeare, - met alles wat plastiek, tooneel, schilderkunst, muziek, bouwkunde en welsprekendheid kunnen aanbieden, ophoudt voldoening te geven en te behagen, - als de gretige zucht naar weelde verslapt en zelfs de schoonheid gaat vermoeien, - als alle vleeschelijke, wereldsche, aesthetische en wetenschappelijke waarden hun aandeel bijgedragen hebben in de ontwikkeling van den mensch en zijn karakter, - dan, en vaak reeds vroeger, rijst deze gedachte, àlles overwelvend. Van alle attributen der menschheid het meest veronachtzaamd, gemakkelijk verborgen, teruggezet of misbruikt, toch de eenige waarachtige bron van wat wij allen zoeken en weinigen vinden, - zie ik er voor mij zelf duidelijk het begin en het einde, de diepste diepten en de hoogste hoogten in van kunst, literatuur en van elk levensdoel.'

Behalve deze vroomheid die alles geconcentreerd of tot een toppunt gevoerd acht in de gods-gedachte, leerde Whitman in George Fox en Elias Hicks bewonderen en liefhebben de onaf hankelijkheid en fierheid van den eenzame, die trots allen tegenstand voor zijn overtuiging opkomt, en die eindelijk de menigte weet te bezielen voor zijn ideaal. Long Island was vol van herinneringen aan dagen van geloofs-strijd, en Whitman weet de plaatsen aan te wijzen: een rots, een heuvel, een ouden boom, waar de geloovigen naar de bezielende taal luisterden.

De aanhankelijkheid der kwakers onderling, het gemeenschapsgevoel dat hen ieder der hunnen deed toespreken met den naam 'Vriend' heeft zeker veel bijgedragen tot de vorming van het collectieve begrip 'Comrade-ship', waarmede Whitman telkens de verbroedering van allen aanduidt. Want hij breidt het begrip uit, gelijk Jezus het begrip van den 'naaste' uitbreidde tot ieder mensch. Whitman's Stad der Vrienden is derhalve allerminst meer de afgezonderde verblijfplaats eener secte, maar de toevlucht voor àllen.

Het strijdvaardige en onafhankelijke in hem, - voor een deel voortkomend uit het bewustzijn van fyzieke kracht, - door het leven in de vrije natuur versterkt, vond zeker een steun in het voorbeeld dier beide kloeke, eenvoudige strijders. Want al had Hicks ook niet te verduren al de ellende, door Fox geleden, toch werd het hem ook bang gemaakt met zijn vrijere

opvattingen tegenover de leerstellige begrippen der aan de letter hechtende afgescheidenen.

Hicks was, ondanks de bijbelsche terminologie, waarvan hij zich in zijn toespraken bediende, ondanks den preektoon-achtigen nazalen dreun zijner woorden, een vrijdenker, vergeleken bij de orthodoxen onder de Vrienden.

Eens, over den duivel sprekende, zei hij: ‘De Duivel? - de duivel? - de ergste duivel is de mensch!’ Van vormenvroomheid getuigde hij: ‘Iemand kan den sabbath vieren, lid zijn van een kerkgenootschap en alle plechtigheden bijwonen, in zijn huisgezin geregeld bidden, een fraai gebonden Bijbel op een in 't oog vallende plaats in zijn woning bij de hand hebben en toch tevens een onreligieus mensch zijn’; - en op een druk bezochte bijeenkomst te Philadelphia werd deze ongehoord stoute verklaring van den toen bijna tachtigjarigen kwaker het sein tot scheuring in zijn partij: ‘Het bloed van Christus - het bloed van Christus, - wel mijn vrienden, het werkelijke bloed van Christus had niets meer kracht dan het bloed van stieren en bokken - niets meer’...

Ik twijfel geen oogenblik aan den invloed van zulk een man op den wordenden knaap, te meer waar zijn ouders zelven zooveel belangstelling toonden voor den moedigen grijsaard en hoog genoeg stonden om de vrijzinnigheid en vroomheid te waardeeren, waarmee hij een religie predikte vrij van letterdienst en kerkdwang.

Liefde tot gewetensvrijheid werd op deze wijze bij Walt aangekweekt, en tevens - en dit is een hoofdzaak bij de verklaring van zijn later leven - liefde voor de vroomheid, voor de religie zelve.

Aan geloof in vrijheid zou hij trouw blijven. En juist omdat de godsdienst niet tot hem is gekomen in den afgebakenden vorm van een kerkleer, juist omdat hij van der jeugd af de vroomheid als een integreerend deel van 's menschen ziel heeft leeren kennen of beter gezegd g e v o e l e n , heeft hij nooit den rampzaligen strijd behoeven te doorleven, die bij anderen vaak zoo noodlottig leidt tot een uit misverstand zich opgedrongen wan- of ongeloof.

Hij heeft niet den weg naar Damascus behoeven te betreden. Zijn ontwikkeling was daarvoor te harmonisch geweest. Religie was niet iets, verbonden met het denkbeeld: zondag - preek -

catechizatie - biecht - priester - kerk; - religie was iets van alle dagen, iets natuurlijks, iets aangeborens, een gerustheid en vertrouwen en blijmoedigheid die het treurige deed dragen met het besef dat het even noodig was als het vreugdevolle. Van dien eerbied voor de eenheid 'leven en geloof' in zijn jeugd, was bij volgroeiing van zijn geest het eenheidsbesef van al het zijnde een natuurlijk gevolg.

En zoo staat hij dan als man, met zijn allen lief hebbende barmhartigheid, zijn in daden tastbare humaniteit, zijn onwrikbare vroomheid, kloek, krachtig, gezond, als de type van een nieuwgeboren mensch-bestaan, geworden zoo onmiddellijk mogelijk uit de ruwe natuur, - tegenover het verwordend, overbeschaafd geslacht van verfijnden en pessimisten; als de vertegenwoordiger van het spontaan en toch zelf bewust optimisme eener nieuwe wereld - tegenover het bestudeerde, fijn-beredeneerde scepticisme of indifferentisme eener oude.

De religie noemt hij het bederfwerend middel (antiseptic) der ziel. Wij hebben gezien dat hij allerminst blind is voor het minder-goede, voor de gebreken der menschen en der maatschappij, - dat hij geen optimist is uit oppervlakkigheid of onkunde. Ook hij heeft den twijfel gekend, zijn uren van strijd doorleefd, als de bedenkingen groot als reuzenspoken voor hem oprezen, als hij van het mysterie van het menschzijn alleen de zware schaduw zag bewegen langs den horizon van het eeuwige, met in wanhoop uitgestrekte armen.

> Toch - toch - uren van gedruktheid, u ken ik ook!
> Looden gewichten, verlammend zwaar om mijn enkels;
> De aarde een kamer vol rouw... Ik hoor nog de spottende stem:
> De stof is verwinnend - de stof in haar voortgaan alleen triomfeerend.

Maar ondanks die vlagen van neerslachtigheid leeft telkens krachtiger in hem op de onuitroeibare overtuiging dat alles, ook het ons meest tegenstrijdige, dienstig is tot het bereiken van een telkens hooger trap van wereld-wording.

De innigheid van zijn verbandsgevoel - religie - kunnen wij het best beoordeelen naar de wijze waarop hij spreekt over den mensch, over God en over de onsterfelijkheid.

In deze drie betrekkingen wordt het markante verschil geopenbaard tusschen zijn werken en den geest die er heerscht in een groot deel der Oude Wereld-literatuur dezer eeuw.

Men heeft het van Whitman profaan gevonden dat hij eens over Jezus sprak als over zijn ‘broeder’. Waar hij dat deed en vol innigheid ‘hem die gekruist werd’ toesprak, geschiedde het in het volle besef van zijn roeping, van zijn àlle menschen in liefde omarmend streven. En het is zeker geen toeval dat op het gedicht waarin Jezus wordt toegesproken, er onmiddellijk een volgt waarin hij zich gelijk stelt met de allergeringsten, met de door het leven verworpenen.

Wat is nu de geest van veel der moderne kunstenaars geweest?

Een geest van vereenzaming - van zich terugtrekken in geestelijke of aesthetische meerderheid - een besef van tot de enkelen te behooren die elkander over de hoofden der groote massa heen de hand kunnen reiken - van uit hooge, koele afzondering neer te zien op de slaafs slovende menschheid: de geest, dien Nietzsche in zijn filozofie zou trachten te rechtvaardigen, die Heine, den dichter der democratie, voor demos zelf terug doet schrikken uit vrees voor vuile handen, die Byron en Leopardi tot menschenhaters maakt, die Huysmans een *Des Esseintes* doet scheppen, Maupassant de maatschappij doet vluchten, die - maar waar zou ik eindigen?...

In de laatste helft dezer eeuw heeft het naturalisme met zijn wetenschappelijk experimenteel bestudeeren van het volksleven, - maar daarbij even partijdig zoeken naar het maatschappelijk-verdorvene der massa als naar het lichamelijk of geestelijk kranke der individuen, - het pessimisme krachtig in de hand gewerkt door het omlaag halen van den mensch.

Wat is een hoofdstreven dier literatuur geweest? Alle onderzoek te richten op wat wij ter onderscheiding het dierlijk leven noemen. In haar materialistisch streven heeft zij een tijdlang al haar aandacht gewijd aan de meest primitieve, zinnelijke instincten van den mensch, en getracht door bizondere gevallen aan te toonen dat deze steeds den doorslag geven voor zijn handelingen. Het beheerschingsvermogen van den individu, zijn macht tot controle, zijn wil werd daarbij steeds tot nul teruggebracht. De ‘bête’ humaine was en bleef oppermachtig.

Hoe dikwijls nu de pessimist gelijk moge hebben, die bij het bestudeeren der menschen telkens opnieuw hun neiging ontdekt om toe te geven aan hun ruwste instincten, - die bizondere gevallen weet te beschrijven, waarin ten koste van al het andere

die instincten de overhand verkregen, - dit neemt volstrekt niet weg dat er zeker tal van bizondere gevallen te constateeren zijn, waarin ondanks het bestaan van die instincten, wat door geen menschenkenner betwist zal worden, en ondanks de neiging van een gedeelte van zijn mensch-zijn om er aan toe te geven, tòch ten slotte de mensch vermag weerstand te bieden en ook vaak weerstand biedt. Waardoor? Door datgene wat hem van het dier onderscheidt - door een eveneens aangeboren en voor ontwikkeling vatbaar instinct: het ethische, de aandrift ten goede, tot medewerking aan het geluk van anderen. Wie zal er een naam aan geven? Whitman heeft het onvergankelijk geacht in den mensch, en hij heeft het niet kortzichtig gesteld tegenover het dierlijke - ook dít is hem heilig - maar als v o l m a k i n g ervan.

Het spreekt vanzelf dat dit verschil van opvatting een even groot verschil veroorzaakt in de beschouwing der menschen. Dit wordt duidelijk bij de eerste de beste vergelijking. Ik neem als vertegenwoordiger der realistisch-pessimistische richting in de literatuur voor een oogenblik Guy de Maupassant, den sympathieken, oprechten pessimist.

Hoor hem even, den misanthroop, in *Sur l'Eau*:

‘Wat zijn de menschen toch leelijk!... Van alle diersoorten is het menschelijk geslacht wel het afschuwlijkste... Ik heb een afkeer van menschenmassa's. Ik kan niet in een theater of op een openbaar feest komen, of ik voel dadelijk een vreemde onduldbare onbehagelijkheid... Wie zou willen behouden zijn geheele kloekheid van denken, zijn fiere onafhankelijkheid in oordeel, wie het leven, de menschheid en het heelal alsoupartijdig toeschouwer wil aanzien, vrij van elk vooroordeel, van elke vooropgestelde meening en van elken godsdienst, dat wil zeggen van elke vrees, moest zich geheel afzonderen van de maatschappij.’

Dit weinige volsta. Is het niet opmerkelijk dat het materialisme, zooals het zich in Maupassant openbaart, uitloopt op dezelfde zucht naar afzondering, die het eenzijdig spiritualisme kenmerkt? En mag niet elke boom ziek verklaard worden die zulke vruchten voortbrengt? Immers zoodra de mensch zich, door welke overtuiging ook, gedrongen gaat gevoelen zich van de andere menschen af te zonderen, geeft hij het bewijs dat zijn overtuiging noodlottig is. Bij het verbreken der banden die hem

in zijn omgeving, neem ze nog zoo beperkt, vasthouden, wordt zijn natuur geweld aangedaan. Bij een vereenzaming der individuen wordt een der oorspronkelijkste instincten verloochend, en hiervan kan nooit het gevolg zijn: geluk.

Stel nu eens Whitman tegenover Maupassant!

Is het niet of de nevelen van melancholie, die uit het proza van den neerslachtige zijn opgestegen om uwen hemel te verduisteren met hun grijze droefheid, plotseling worden weggevaagd door een frisch leven brengenden westenwind? Weer blauw wordt de hooge lucht en de zon schijnt!

> Ik hoor het geluid van mijn liefde, 't geluid van de menschlijke stem.
> In ieder vind ik mij zelven terug - geen korreltje minder of meer,
> Wat ik goeds of kwaads zeg van mijzelf, zeg ik van hen.
>
> Onder den druk van mijn voet ontspringen aan de aarde honderd affecties,
> Noem ik er nog zooveel - 'k noem er te weinig altijd.
>
> 'Weet gij,' zoo spreekt hij de geschiedschrijvers van later eeuwen toe:
>
> Weet gij wat gij van mij moet zeggen?
> Noem mijn naam en hang mijn beeltenis op als van hem die 't meest lief had,
> Die niet trotsch was op zijn zangen, maar op den onmeetlijken oceaan van liefde in hem...

Van die liefde voor de menschen, voor àllen zonder onderscheid, getuigt hij voortdurend, en hij heeft met het Mensch-Ideaal der Christelijke kerk de liefde gemeen voor de eenvoudigsten, de liefde voor de zondaars.

Zou men hierin een overeenkomst zoeken met Verlaine, dan bedenke men wel dat het gemeenschapsgevoel van dezen laatste met de verworpelingen der maatschappij stellig uit minder zuivere bron voortkomt. Want het vagabondeeren, zooals het door Verlaine wordt voorgestaan:

> Allons, frères, bons vieux voleurs,
> Doux vagabonds,
> Filous en fleur

Mes chers, mes bons,
Fumons philosophiquement,
Promenons-nous
Paisiblement:
Rien faire est doux.

past wel allerminst in de wereld van Whitman die den a r b e i d verheerlijkt. Zijn liefde voor de ellendigen heeft een andere bazis: behalve het medelijden, de den sterke ingeboren teederheid voor de zwakken, - het identiteitsgevoel met al wat bestaat, en de erkenning van het algemeen-menschelijke.

Gij geschuwden - ik zal u niet schuwen,
Ik ga terstond in uw midden, - ik zal uw dichter zijn,
Ik wil meer voor u zijn dan voor iemand anders.

Deze liefde voor de menschen en voor alles wat zij liefhebben, voor hun aarde en hemel, geeft hem de groote verkwikkelijke levensblijheid, als een jubelkreet zich uitend in zijn heerlijken ‘Vreugden-Zang.’

O, van het leven voortaan een zang van frissche vreugden te maken!
Te dansen, in de handen te klappen, te huppelen, juichen en springen,
en verder te rollen, te drijven;
Een wereld-bezeiler te zijn, die stevent naar iedere haven,
Een wereld-schip zelf te zijn (de zeilen gespreid voor zon en voor wind!)
Snel vaartuig, geladen met rijke woorden, schatten van vreugden.

Zóo deze mensch, in het volle genot van het bestaan, al den rijkdom ervan, zoowel het minder-goede als het goede aanvaardend, en rondgaand met een verlangen naar sympathie, met de behoefte om met zoovelen mogelijk den broedergroet te wisselen - krachtig en liefdevol - helpend en troostend - medelevend het rijke menschenleven in de verschillende vormen van zijn ontwikkeling. Hij zondert niemand af van de overigen, hij acht den mensch alléen onvoltooid, - hij wil allen samenbrengen en tusschen hen gaan staan met een opwekkend woord, de hand naar de toekomst gestrekt, - hij wil allen aansporen tot bereiking van het grootsche doel der algemeene verbroedering.

Kom, ik wil dit vastland onverbreeklijk maken,
Ik wil het schoonste geslacht scheppen dat ooit de zon bescheen,
Ik wil godlijk magnetische landen maken
Met de liefde van kameraden,
Met de levenslange liefde van kameraden.

Ik wil gemeenschap planten, dicht als boomen, langs al de rivieren van Amerika, en langs de stranden der groote meren, en overal in de prairieën;
Ik wil onafscheidlijke steden stichten met haar armen om elkanders hals,
Door de liefde van kameraden,
Door de kloeke liefde van kameraden.

De kwaker-overleveringen bewaart hij trouw in het democratisch gelijkstellen van alle menschen, van wie nooit de een voor den ander het hoofd behoeft te ontblooten; in het weldoen van de armen en ellendigen; in het bezoeken der gevangenissen en hospitalen; in het afkeerig zijn van kerkelijken eeredienst. En ook het geloof aan het ‘inwendig licht’, met andere woorden het geloof aan het godlijke in den mensch, dat nooit zal nalaten zich te openbaren zoodra men van de aanwezigheid overtuigd is, deelt hij met de ‘Vrienden’ - maar ver van hem is het sidderen (quaking) voor het Woord des Heeren dat aan de secte den bijnaam verschafte en nog te veel herinnert aan de angstgodsdiensten der oude wereld.

Whitman heeft nagedacht, lang en ernstig, over de groote vragen, gedurende vele eeuwen door de menschheid zichzelve ter beantwoording gesteld; hij heeft de verschillende wijzen nagegaan waarop zij door haar grootste zonen een haar voldoend antwoord heeft trachten te geven.

Ik heb bestudeerd de nieuwe en de oude, de Grieksche en Germaansche systemen;
Kant, Fichte en Schelling en Hegel heb ik gevolgd.
Ook de leer van Plato, en van Socrates grooter dan Plato,
En grooter dan Socrates zocht en volgde ik, den godlijken Christus bepeinsde ik lang.
Ik zie in herinnering thans die Grieksche en Germaansche systemen,
Zie al de filozofieën, de Christelijke kerken en dogmen,

> En duidlijk in Socrates zie ik, in Christus den godlijken zie ik
> De liefde van den mensch voor zijn makker, de gehechtheid van vriend aan vriend,
> Van welgehuwde man en vrouw, van kindren en ouders,
> Van stad aan stad, en land aan land.

Menschenliefde is het hoogste wat hij denken en gevoelen kan; geen der stelsels heeft hem iets hoogers geopenbaard. En van die voortreffelijkheid behoefden de stelsels hem niet te overtuigen, die leefde reeds als overtuiging in hem. Van zijn onderzoek had hij al a priori de uitkomst vastgesteld - als geloofsman was hij in zichzelven ten volle verzekerd. Wel hebben de overpeinzingen van zooveel groote wijzen hem in zijn geloof versterkt, maar het denken zou nooit in hem hebben kunnen vernietigen wat het gevoel had opgebouwd, en tegenover het bekende ‘cogito, ergo sum’ van Descartes, kan men in Whitman's mond de woorden leggen: ‘amo, ergo sum’.

Ook in den drang tot kennen is liefde. De paradijs-mythe heeft haar waarschuwende kracht verloren. Het verlangen om tot de kennis van de wereldorde door te dringen is tevens een blijk van liefde voor die wereldorde, van een zucht om zich daarmede één te weten in gevoel en streven. De grootste wijsgeeren hebben getracht overeenstemming te brengen tusschen de daden der menschen en de bedoeling van God - hoe zij zich den laatste ook dachten. Hun streven was derhalve gericht op harmonie, op één-wording. Alles wat den mensch wanklank is moet zijn oplossing vinden in een accoord van hooger orde. Met deze overtuiging staat de mensch gerust tegenover het onbegrepene en totnogtoe onbegrijpelijke.

De verklaring dat een naar willekeur ingrijpend god boven en buiten de wereld zijn macht uitoefent over alles, strijd voerend niettemin tegen een hem weerstand biedende macht, den duivel; en als getuige en offer van dien strijd de mensch als gebrekkig creatuur in een gevoel van afhankelijkheid en onmacht smeekend om genade, - deze verklaring, indruischend tegen zijn gezond verstand maar bovenal tegen zijn rechtvaardigheids-bewustzijn, voldeed Whitman niet. Bestond er zulk een god, dan ware hij minder in gerechtigheid dan de mensch, dan stond het schepsel hooger dan zijn schepper, en dit kwam hem absurd voor. Breeder, ruimer, recht-

vaardiger moest de opvatting zijn, wilde zij hem tevreden stellen. Een stelsel kon hem alleen dan voldoen, als er bevrediging in was voor zijn edelste verlangens, als het een harmonische oplossing gaf.

Deze kon het deïsme hem niet geven. Een god buiten de natuur naar willekeur handelend was onbestaanbaar, - een god, zichzelf door natuurwetten leidend en de wereld besturend als een constitutioneel vorst, eveneens. Hij kon zich niet denken deze beiden - God en wereld - gescheiden, er moest een eenheid zijn, al lag die ook veel dieper verborgen. En de leer van Spinoza - de diepe heldere stroom die de uitgebreide gaarde der Germaansche gedachte doorkronkelt en vruchtbaar maakt, - al heeft Whitman ze alleen in haar vruchten gekend, blijkt voor hem een bevrediging te hebben ingehouden. Ook hij erkent maar éene substantie - eeuwig; oneindig, absoluut - en die is God. Al wat de mensch waarneemt is tijdelijk en eindig, - is uit, in en tot dien Eene, - is relatief.

Hoever wij dat eindige kunnen waarnemen, wat wij er van kunnen waarnemen, en welke waarde onze waarneming heeft, Kant heeft het hem geleerd, heeft hem scherp afgebakend de grenzen van het verstand, heeft hem in den categorischen imperatief het zedelijk instinct aangewezen, hetwelk niet zijn ontstaan ontleent aan het weten. Whitman zal dien drang niet gevoeld hebben als een dwang - een imperatief, een ‘moeten’ viel niet samen met zijn natuur. Hij veronderstelt in elk mensch, in den ganschen Kosmos een heilig ‘willen’ - dat is zijn geloofszekerheid.

Leerde hij van Kant de waarde van onze betrekkelijke kennis en onze absolute onkunde aangaande ‘das Ding an sich’; - Fichte komt hem versterken in zijn eerbied voor het Ik, als de eenige reflector van al wat is - (een eerbied die Whitman bij een onwelwillende critiek den naam van ‘egoïst’ en zelfs van ‘egotist’ deed verwerven!) - als de eenige maatstaf van het Zijn, in nog ruimer zin als het eenige Zijn zelf: het subjectobject; waaraan Schelling met zijn identiteits-filozofie nog meerderen steun geeft.

En daarna als kroon op dit alles: de filozofie van Hegel... Het absolute weten en de absolute waarheid in de idee der e e n h e i d van het subjectieve en het objectieve....

Hooren wij geen gejuich van Whitman's lippen?... Daar

is ze, de Eenheid, die hij vóorgevoeld heeft, de aanbiddelijke van zijn geloof en dwepen, door den grooten denker aangewezen als staande op het vereenigingspunt waar alle denken en gevoelen ten slotte samenkomt

Alles is in alles, dat wordt en blijft zijn overtuiging.

Met Goethe is Whitman monist. Maar hij is het om zoo te zeggen volledíger, concreter. Hij is geen staatsman, geen voorzichtig overweger van wat hij zeggen en doen kan. Goethe stelde zich tevreden met zijn wijsgeerige denkbeelden in abstracto te huldigen, ze in schoone taal - niet altijd even duidelijk - aan de wereld te geven en ze op die wijze hun werking te laten doen. Maar Whitman is tevens de man der practijk - hij blijft monist, ook als zijn eenheidsgevoel hem dwingt partij te kiezen voor wat veler afkeuring heeft.

Heeft Goethe in zijn *Faust* aan Mephistopheles een rol toebedeeld, die van eene ten deele zeer moderne opvatting van deze wereld-beroerende figuur getuigt, maar tevens voor een ander deel er nog de conventioneele duivels-opvatting in belichaamt, - Whitman karakterizeert hem veel scherper, brekend geheel met de dualistische traditie.

Hij stelt zich den mensch voor als den god-schepper, en als een grootsche pyramide rijst de gods-schepping op ‘the square deific’ als grondvlak uit de eindeloosheid der gedachten.

De eerste zijde van dit vierkant is de oude Deus, Jehova, Brahma, Saturnus, of hoe men hem met andere namen noemen wil, in hoofdzaak de harde, sterke, oude god, onverbiddelijk en zonder genade.

De tweede zijde geeft den vertroostenden, den Christus-god, den god van lijden en dulden, van martelaarschap en kruisdragen, van barmhartigheid en teederheid, van onsterfelijke liefde.

Dan, als derde zijde, de Satan-god. Luister, hij spreekt:

> Afgezonderd, onvoldaan, oproer beramend,
> Vriend van misdadigers, broeder van slaven,
> Listig, veracht, - een sloof, - een onwetende, -
> Met een werkgezicht en rimpels op 't voorhoofd, zwart, maar in mijns harten diepten hoogmoedig als iemand,
> In opstand nu en eeuwig tegen ieder die mij wil beheerschen,

Somber, schuldig, niets vergetend, overleggend, met tallooze listen,
(Al dacht men dat ik verlaagd en verdreven was, en mijn streken verijdeld, maar dàt gebeurt nimmer!)
Uittartend, Ik, Satan, besta nog en spreek nog en toon mij in 't nieuwe land (ook nog in 't oude!)
Voortdurend bier van mijn eigen zijde, strijdlustig, allen gelijk en reëel als allen;
Noch tijd noch verandering zal ooit mij of mijn woorden verandren.

Waar nu na deze karakteristiek als vierde zijde van het godscheppend vierkant de Heilige Geest genoemd wordt, behoeft niemand meer te twijfelen aan de bedoeling van den dichter, om Satan niet te geven als een kracht ter vernietiging, maar ten leven, als de reactie die de actie noodzakelijk vergezelt, de strijd die den vrede wenschelijk maakt.

Zoo staat hij dus in zijn wereldbeschouwing vol van het innig vroom besef van eenheid met het onomvadembare Alleven in elk zijner uitingen, en geheel vrij tegenover alles wat der menschheid als geopenbaarde godsdienst gepredikt is.

Spreek hem over het goede - hij zal u zeggen dat alles goed, alles volmaakt is zoover mogelijk; over het schoone - en hij noemt alles schoon.

Spreek hem over wonderen - en het is of de geest van Leibnitz hem bezielt, wiens veelzijdigheid in het beoordeelen van anderer overtuigingen ook hem kenmerkt. In de groote harmonie van het Al-zijn leeft zulk een ontzagwekkend zich alle dagen manifesteerend wonder, dat niets afzonderlijks, niets schijnbaar accidenteels wonderlijk behoeft genoemd te worden. Het wonder is alleen het product van onze kortzichtigheid. Staat de mensch over iets in het bizonder verbaasd - hij sta verbaasd over àlles.

Wonder is het zacht zweven der wolken,
Het voortrollen der aarde: der zon, maan en sterren: voort-voort!
Het vlieten en ruischen en leven van het water,
Het wassen van den boom, het pralen met takken en blaadren;
O - verbazing over àlles - over het geringste!

Het is bekrompen van de menschen om alleen in enkele samenkoppelingen of opvolgingen van feiten iets wonderlijks te

zien - om gewoonte als maatstaf te gebruiken voor het al of niet geheimzinnige. Alles is even geheimzinnig. Wij weten niets zeker. Het zoogenaamd exacte weten is altijd nog maar weten ten halve, dat door hypotheze en geloof moet worden aangevuld tot een bevrediging van ons verstand en gemoed. Het geloof in het eeuwig-zijnde van alles, in de intentie van alles, zich openbarende in een spiraal-vormige opwenteling naar hoogere wordingstoestanden, het grove steeds veredelend, het primitieve steeds fijner differentieerend, met onnaspeurbare maar ten slotte alles rechtvaardigende wijsheid, - dit geloof is de grootste kracht in den mensch en draagt meer bij tot de ontwikkeling van zijn energie dan al het overige wat zijn leven vult.

Wat troost hem in zijn smart?... Zijn kunst? Zijn wetenschap? Zijn arbeid?

Al deze kunnen palliatieven zijn, maar zij verzoenen hem niet met de pijnen die zijn ziel lijdt. Alleen het vaste geloof aan het o n m i s b a r e van elk lijden in het groote proces der wereldwording, de overtuiging dat elke opwenteling de rechtvaardiging met zich brengt van alle smart die haar voorafging, die er toe noodig was, - dat er ondanks al het schijnbaar vergankelijke en wisselende één grootsche substantie is en blijft en daarin àlles onvergankelijk, - dit alleen kan den mensch stemmen tot de vrijwillige overgave en medewerking van den vrome, bij wien het zich uitspreekt in de eenvoudige woorden: God wil het.

In een mooi gedicht heeft hij aan een gedeelte van dit denkbeeld uitdrukking gegeven. Men zou het ‘Troost’ kunnen betitelen. En nu moge men den troost niet nieuw vinden, - deze is in zoovere nieuw als hij het rezultaat is eener geheel moderne wereld-beschouwing, en niet van den terugkeer tot een mensch-neerdrukkend verouderd deïsme.

in den nacht op het strand.

In den nacht op het strand
Staat een kind met haar vader,
Starend naar 't Oosten, naar den herfsthemel.

Uit de duisternis rijst -
Terwijl roofzuchtige wolken, de wolken des doods, in zwarte massa's zich uitbreidend,

Somber en saamgepakt dreigend, bedekken den ganschen hemel,
Te midden van een doorschijnend helderen ether-gordel, in het Oosten nog overgebleven,
Groot en kalm de koning-ster Jupiter,
En in zijn bereik, iets boven hem,
Zweven de lieflijke zusters, de Pleiaden.

Op het strand het kind, de hand van haar vader houdend,
Ziende de wolken des doods in overmacht dreigend om dat alles te verdelgen,
Schreit heel zacht.

Schrei niet, kind,
Schrei niet, lieveling.
Met kussen wil ik uw tranen wegnemen,
De roovende wolken zullen 't niet winnen,
Zij zullen niet lang den hemel bezitten, dat zij de ster verslinden is schijnbaar;
Jupiter komt weer, wacht maar, zie nog eens een nacht, de Pleiaden duiken weer op;
Zij zijn onsterfelijk, al die sterren, de gouden en zilveren zullen weer blinken,
De groote sterren en de kleine zullen weer schijnen, zij blijven;
De groote onsterflijke zonnen en de lang-lijdzame peinzende manen zullen weer schijnen.

Zeg lief kind, treurt ge enkel over Jupiter?
En zaagt ge alleen naar der sterren begrafenis?

Iets is er,
(Terwijl mijn lippen u sussen voeg ik er fluistrend aan toe, Geef u de eerste suggestie, het raadsel, de vage aanduiding,)
Iets is er, meer dan de sterren onsterflijk,
(Veel zijn de dooden, veel zijn de dagen en nachten, glijdend heen)
Iets is er, langer van duur dan de fonkelende Jupiter zelfs,
Duurzamer dan de zon of welke rondwentlende wachter,
Of de schitterende zusters, de Pleiaden.

Het groote verschil tusschen de religie van Whitman en de godsdiensten der oude wereld is, behalve dat hij haar aan geen kerkgenootschap gebonden acht, aan geen bepaalde leer (hij is als Goethe geen anti-christen, geen ònchristen - alleen een

niet-christen) dat zij niet uitsluitend dient als troost, niet enkel steunt in zwakte en lijden, niet alleen de kracht verleent die een kruis doet dragen naar een heuvel des doods, - maar dat zij in hem leeft als een vreugdevolle, wil-wekkende bezieling.

De godsdiensten der Oude Wereld - bij veel onderling verschil mogen wij in dit opzicht wel generalizeeren - dragen in het woord ‘godsvrucht - gottesfurcht - godsvrees’ de vermelding van haar wording. Nog Maupassant gebruikt het woord religion als synoniem met crainte. Nu is in het meer spiritueele van den christelijken godsdienst dit vreezen wel getemperd door de verliefelijking van het middelaarschap, de nadering tot den gevreesden God is daardoor vergemakkelijkt; de ongenaakbare heeft zelf in Christus een stap gedaan tot den mensch. Daardoor werd het Woord Gods niet alleen meer een woord van wrekende gerechtigheid, - ook van menschenliefde, van barmhartigheid en genade. Maar - elk mensch moet toch nog altijd zich verdeemoedigen voor hem, zich als zondaar voortdurend bewust zijn van zijn onwaardigheid, - hij moet de dingen der aarde beschouwen als ijdelheden, het leven als beproeving en voorbereiding voor een leven van hooger orde. De aarde wordt een tranendal, een plaats vol booze verzoekingen, het verblijf voor een in zonde en zwakte ontvangen menschheid, waaruit deze zich slechts zal kunnen vrijmaken met hulp van Christus door rustelooze aanbidding en arbeid ter eere Gods. Hier heeft de mensch de korte spanne tijds, die hij leven noemt, hoognoodig om den hemel te verdienen. Minachting van het aardsche en tijdelijke ten bate van het hemelsche en eeuwige, van het stoffelijke voor het geestelijke, van het lichaam voor de ziel, deze is het kenmerk van het Christendom, waar het de verhouding raakt van den sterveling tot God. Het predikt een angstvallig dualisme, den mensch niet bezielend tot blijdschap, maar van uur tot uur ernstig stemmend in het besef zijner groote verantwoordelijkheid bij de keuze tusschen goed en kwaad, tusschen den breeden weg en den smalle. De hoogste verheffing van het Christendom is, behalve zijn opwekking tot wederzijdsche liefde, een ernstige blijmoedigheid, waarin de grondtoon zwaarmoedig blijft en iets kerkhofachtigs behoudt door de vele gedachten aan den dood met de kwellende onzekerheid omtrent

het leven hiernamaals. Deze godsdienst met zijn kruisdrager of aan 't kruis genagelde als symbool van het menschelijk lijden voor het menschelijke en goddelijke tevens, was niet de religie voor den kern-gezonden zoon van het door den oceaan omruischte eiland, in wien de levensvreugde te groot was om ze ooit te kunnen gevangen geven in een kooi van zoo naargeestige dogmen. Hij buigt niet het hoofd in deemoed - hij houdt het omhoog, het gezicht naar de zon, juichend in de grootsche heerlijkheid van het Universum, zijn leven een deel gevoelend van het krachtige Al-leven, dat zich ook in hem bewust wordt.

Zijn God? - wie vraagt hem naar zijn God en godsbegrip?

> Ik zeg tot ieder: Wees niet nieuwsgierig naar wat God is,
> Ik ben nieuwsgierig naar alles, en toch niet naar God;
> (Geen woordenreeks kan het zeggen hoe gerust ik ben aangaande God en den dood.)
> Ik hoor en zie God in alles en toch begrijp ik niet het minste van Hem,
> Evenmin begrijp ik hoe er iets wonderlijkers kan zijn dan ik-zelf.

Zoo: gerust, vroolijk, en verbaasd over het wonderlijk genotvolle van zijn eigen bestaan, genietend van zijn kracht, zijn natuur geen geweld aandoend, liefhebbend tot verafgodens de vrije natuur - zee en strand - zon en wind - woud en prairie - bewonderend de schoonheid van mensch en dier, boom en bloem, dient hij zijn God door een volle overgave van zijn individu aan het Geheel. In Whitman zien wij de blijde Helleensche opvatting herleven, het heidendom, zooals Goethe dat begreep, met de nobelste aspiraties in volle levensvreugde. Doch, gelijk hij zelf in de eerste plaats erkend zou hebben, hij wilde tot geen Grieksche levensbeschouwingen terug. Hij wilde in geen enkel opzicht terug, omdat hij het onmogelijke inzag van het wegnemen van een schakel uit de keten der tijden. De inwerking van de humaniteits-begrippen, zooals het Christendom die voorstond en verkondigde, gevoelde hij als 't ware door zijn bloed en zou hij nooit verloochend hebben.

Hij vindt zich zelf steeds in de alles overheerschende intentie, waarvan zijn wil deel uitmaakt, en voelt ook het onverbrekelijk verband met de wereld-orde, waartegen geen verzet mogelijk is, en hetwelk den vrome de door niets te schokken overtuiging geeft dat hij een taak te vervullen heeft, dat de Idee van het

Universum voor een gedeelte ook in hem wordt belichaamd. De persoonlijkheid moet dit verheffende identiteits-bewustzijn in zich voortdragen, en, zich aansluitend aan de al-overheerschende Intentie, zal het zich openbaren in een onverstoorbaren drang naar *waarheid*, naar *gerechtigheid*, naar *liefde*. Dit is de zich bewustwording van de Al-Idee in den mensch, en er is voor den mensch geen innerlijk geluk denkbaar, tenzij hij aan dien drang gehoorzaamt. Dan eerst gevoelt hij zich harmonisch aan het geheel - en het is zeker opmerkelijk dat geen enkele ontkennings-leer dien drang tot harmonie kan te niet doen. Met een paradox moeten wij de overtuiging heroveren van den vrijen wil - waar ons de keus gesteld wordt tusschen geluk of ongeluk. Als wij den vrijen wil begeeren - dan is hij ons. Naar die vrijheid hebben wij de hand maar uit te strekken: de deuren wijken terug en wij treden uit den kerker der machtelooze bespiegeling.

Het toegeven zonder voorbehoud aan den drang naar waarheid, gerechtigheid en liefde is de voorwaarde tot het vinden van waarachtig geluk, van tevredenheid met zichzelven, - is het bevorderen van Moraliteit. Wij weten dat Whitman te veel natuurmensch is om aan het woord ‘moraliteit’ de enge beteekenis te geven, die een benauwde preutschheid er bij uitsluiting in heeft gelegd. Moraliteit is voor hem allerminst de afwezigheid van het sexueele. Evenals Multatuli gebruikt hij het woord in veel ruimer zin - omvat hij er alles mee wat zoowel den individu als der gemeenschap het hoogste zijn moet. Die Moraliteit zal het ruggemerg zijn der maatschappij, die Whitman zich droomt. Want waar door den enkelen mensch het geluk alleen bereikt kan worden in volle zelf bewustheid van een streven naar de hoogste levensbedoelingen, - daar kan voor de gemeenschap ook geen heil denkbaar zijn, dan in de bewustheid van het streven der individuen in het bizonder in een grooten maatschappelijken wil ten goede te vereenigen. Alles kan daartoe samenwerken. En het verschil - in maatschappelijken zin tusschen hoog en laag - in wijsgeerigen tusschen stof en geest - in theologischen tusschen lichaam en ziel - wordt onbeteekenend: àlles wordt even belangrijk als het beschouwd wordt deel te hebben aan de voortbrenging van stuwkracht in de door allen gewenschte, allen tot geluk voerende richting. Daaraan alles dienstbaar te maken, de intentie in den

mensch - zijn wil identiek met den godswil - altijd te doen gelden, moet naderbrengen tot een hooger ontwikkelingskring. Weg derhalve voor altijd met de deïstische tegenstelling tusschen mensch en God!

> Wat meent ge dan dat het Universum is?
> Wat meent ge dat de ziel voldoen zal, zoo het niet is zich vrij bewegen en geen meerdere erkennen?
> Wat meent ge dat ik op honderd wijzen u zeggen wil, zoo niet dat man of vrouw even goed is als God?
> En dat er geen God is goddelijker dan gijzelf?

Hierin herinnert hij ons sterk aan de woorden van Swinburne in zijn *Hymn of Man*, geschreven tijdens het Oecumenische Concilie te Rome:

> ...the God that ye make you is grievous, and gives not aid,
> Because it is but for your sake that the God of your making is made.
> Thou and I and he are not gods made men for a span,
> But God, if a God there be, is the substance of men which is man.

In volle bewustheid van die godlijke menschelijkheid buigt de dichter zich niet voor priester of kerkleer. Alle menschen moeten priesters zijn - al het volk profeten! Ieder draagt in zich een Bijbel, en de geslachten der menschen zullen nog duizenden heilige boeken voortbrengen. Spreek intusschen zoo weinig mogelijk over God, tracht nooit hem te begrijpen of te bewijzen, hij blijft eeuwig buiten bereik van begrip of bewijs. Alleen - luister naar hem; dat wil zeggen naar u-zelf, niet slechts naar wat ge uw ziel noemt, maar ook naar wat ge uw lichaam noemt - naar u-zelf als geheel. Is uw lichaam, uw bestaan voor uzelven iets anders dan de indruk dien ge ook alweer in uzelven ervan ontvangt, en is daardoor het kennen van uzelven objectief niet al dadelijk een onmogelijkheid? Dus evenmin wat het deel als wat het geheel aangaat begrip en bewijs. Maar luister en zie zoo aandachtig mogelijk, wil onder de suggestie komen van de bedoeling in alles. Leef in aansluiting met het groote geheel, de wijsheid betrachtend die Goethe al verkondigde, en erken vol eerbied een onomvadembare ontzachwekkende Eenheid, waarmede het u even onmogelijk is het

verband te verbreken, als het is een daad te doen die niet uw verhouding er toe wijzigt; en overtuig u dat niets van die Eenheid kan verloren gaan.

Wij kennen nu Whitman in zijn verhouding tot den mensch - individueel en collectief - en in zijn betrekking tot God.

Bij het doorlezen van Whitman's poezie treft de eenheid in hoofdzaken van de eerste tot de laatste bladzijde toe. Wanneer wij bedenken dat zij veertig jaar levens omvat, dan wekt dit feit verbazing. Men heeft wel eens een tegenstelling willen zien in de gedichten van vóor, en die van ná den oorlog, maar deze bestaat slechts schijnbaar. De poëzie is niet veranderd, - zij heeft zich uitgebreid.

Zooals elk mensch die iets beteekent, bleef Whitman zich ontwikkelen. Ik heb boven aangetoond waarom dit bij hem zonder strijd of bekeering geschiedde. Openbaart zich nu in zijn gedichten van jeugdiger leeftijd bijna uitsluitend kracht, levenslust, vreugde, - er komt later een nieuw element bij, schijnbaar strijdig met het reeds geopenbaarde van zijn natuur, doch dat alleen gesluimerd had tot een invloed het wekte (wij weten niet met juistheid welken, want reeds vóor den oorlog uit het zich): het gevoel voor het lijden en voor den dood. De dichter blijft dezelfde, maar hij moet dat nieuwe harmonisch verbinden met wat er reeds in krachtige ontwikkeling aanwezig was, en zijn menschelijkheid wordt volkomener nu hij ook het leed en den rouw een plaats moet geven in zijn optimistische levens aanschouwing, en dieper tonen gaat zoeken om ze in zijn zangen tot uiting te brengen.

Men heeft deze periode als een keerpunt willen beschouwen, waarschijnlijk onder den indruk van zijn eigen woorden. Maar het lijkt mij zoo natuurlijk dat hij zelf zich een ander mensch waande na de worsteling om ook het schijnbaar zoo met zijn levensopvatting contrasteerende, toch ermee in overeenstemming te brengen.

In een herinnering uit zijn jeugd verbeeldt hij ons dien over gang aldus: Eens als jongen is hij 's nachts aan de zee, waarboven een laaghangende, gele halve maan ten ondergang neigt. Met zijn naakte voeten in het water en het bloote hoofd in den nachtwind staat hij stil, luisterend naar het gezang van een vogel, die hij weet dat eenzaam is achtergebleven in het

nest, omdat zijn vrouwtje is doodgeschoten. De vogel zingt in den maannacht, en vreemd klinken de trillers over de branding... Hij roept zijn liefste met angstig geklaag, met schelklinkende uitbarstingen van verlangenden zang, - en dan weer met zoet peinzend treurig gekweel, zoo stil hartstochtelijk als fluisterend bidden... Hij roept en roept - maar vergeefs. De maan zinkt lager, de sterren tintelen helder, en de zee, de grootsche oneindige, blijft doorzingen koel en onbewogen haar eeuwig, breed-bruisend lied.

De jongen luistert en wordt wonderlijk bewogen, tranen rollen over zijn wangen, hij weet geen raad met de aandoening die hem nu doortrilt en de keel doet zwellen. Wat en voor wie zingt die vogel? Voor zijn liefste - of voor hem? En als het niet is voor hem - waarom dan in hem die vreemde smart?

Nooit kan hij meer het onbekommerde kind zijn, dat gevoelt hij, na het hooren van zooveel hopeloos verlangen. Hij wil het geheimzinnige van dien zang doorgronden en roept tot de zee:

> O geef mij den sleutel (ergens in den nacht moet hij zijn)
> O, nu ik dit heb gehoord, moet ik meer hooren!
>
> Een woord dan - ik wil het -
> Het eind-woord - het woord boven alle -
> Zacht uitgesproken: wat is het? ... ik luister.
> Fluistert gij het, hebt gij het eeuwig gefluisterd, golven der zee?
> Of schrijft gij het neer op het natte zand, in vochtige rimpels?
>
> Waarop de zee, antwoordende,
> Niet dralend en niet zich haastend,
> Mij toefluisterde dien nacht door, en zoo openhartig tegen den dageraad,
> Mij toelispelde het zachte en heerlijke woord: dood,
> En nogmaals: dood, dood, dood, dood.
> Een zangerig ruischen, nòch als de vogel, nòch als mijn onrustig kinderhart,
> Maar zijlings naadrend, aan mijn voet ritslend als voor mij alleen,
> Dan opbruisend tot mijn ooren, allengs mij geheel bespoelend,
> Dood, dood, dood, dood, dood.

Dat dit somber-geheimzinnige antwoord der oneindigheid hem niet op den duur en te allen tijde kon voldoen, blijkt uit zijn momenten van moedeloosheid als hij opnieuw een soortgelijke

stemming doorleeft, en het laatst nog uit een klein gedichtje ‘Leven’ in zijn *Sands at Seventy*, en dus geschreven in zijn laatste levensjaren.

> Altijd de onverdroten, vastbesloten, worstlende menschenziel;
> (Hebben vroegere legers gefaald? - wij zenden nieuwe legers - en weer nieuwe)
> Altijd het gezochte geheimnis van alle eeuwen der wereld, oude of nieuwe,
> Altijd begeerige oogen, het hoera, de welkom-klappende handen, het luide gejuich:
> Altijd de ziel onvoldaan, meer zoekend, onovertuigd ten laatste:
> Beproevend vandaag weer hetzelfde - bestrijdend hetzelfde.

Maar zoo hij nu en dan - en welk gevoelsmensch heeft niet zijn uren van zielszwakte? - zich bukt voor een vlaag van pessimisme of wankelmoedigheid, - het duurt niet lang. En het geeft te grooter waarde aan het geloof, zoo dit blijkt te kunnen blijven bestaan ‘ondanks alles wat twijfel wekt.’ Spreekt dus bovenstaand gedicht - een uit een heel klein aantal - van weifeling, - terstond wordt in een volgend met volle verzekerdheid getuigd:

> De som van al het oude en nieuwe weten en de diepste gevoelens -
> Van aardkunde, geschiedenis en sterrenkunde - van de leer der voortwenteling als van de geloofsleeren,
> Is dat wij voorwaarts gaan, voorwaarts, langzaam vooruit, wis verbeterend,
> 't Leven een eindlooze tocht, een eindeloos leger,
> De wereld, de menschheid, de ziel - in ruimte en tijd de universa,
> Allen bestemd naar hun wezen - allen gericht naar een doel.

Nu is de vraag of het hem gelukt is de hevige ontroering, die in dien vreemden zomernacht het geruisch der zee over hem bracht, meester te worden en het mysterie waarvan zij hem sprak een hem bevredigende plaats te geven in het geheel zijner wereldbeschouwing?

Hoe staat hij tegenover den dood?

Het kan den mensch geen ernst zijn, zoo hij beweert dat de onsterfelijkheidsvraag hem onverschillig is. Iedereen denkt er over, heeft er over gedacht en zal er over denken of zijn individualiteit bij zijn dood geheel verloren gaat - ja dan neen. Het is een vraag van groote belangrijkheid. Eeuwen lang

heeft de menschheid het geloof behouden - lichaam en ziel scheidend - dat de ziel bleef voortbestaan, ook al verwordt het lichaam. Werd dit geloof geheel te niet gedaan - een onmogelijkheid trouwens - de gevolgen zouden onberekenbaar zijn. Want hoe los men moge worden van de zekere vormen, begrippen of woorden, waarin de menschen aan dit geloof uitdrukking gegeven hebben, - het geloof zèlf zal bij verreweg de meesten blijven bestaan.

De mensch moet blijven gelooven in zijn belangrijkheid - zoo niet als op zich zelf staande grootheid dan toch als deel van het geheel; de menschheid moet blijven gelooven in haar belangrijkheid - zoo niet als op zichzelf staande grootheid, dan toch als medewerkster aan een univerzeelen arbeid. Werd dit geloof vernietigd en maakte het plaats voor een besef van waardeloosheid of overbodigheid, dan ging stellig de energie die alleen het product kan zijn van geloof en zelfgevoel, verloren in onmacht. Wie zou nog wìllen, als hij niet in de waarde van zijn wil, nog stréven als hij niet in een doel en in het goede en bereikbare van dat doel geloofde?

Een overheersching van pessimisme, zooals die in de moderne maatschappij is waar te nemen, kan wel eenigszins belemmeren maar nooit te niet doen het willen en streven der maatschappij zelve, hetwelk collectief altijd het product zal zijn van de individueele geloofsovertuigingen aangaande het bereikbaar betere. En al die overtuigingen zijn vastgeknoopt aan het onsterfelijkheidsgeloof, in welken zin dan ook.

Sluit dit buiten - en het Universum wordt een slop waarin het Leven dood loopt. De mensch sterft, en na korter of langer bestaan - wat doet een millioen jaren min of meer op de eeuwigheid? - sterft ook de menschheid. Het einde is bereikt, aan den voet van een steilen muur ligt nu bijeen alle willen, streven, hopen en wenschen: ontkrachte lijken, nutteloos en verworpen. De doode koude rust van het Absolute heerscht weer voor eeuwig.

Hoeveel het Christendom ook tot vertroosting der menschheid heeft bijgedragen, men kan niet zeggen dat het ten opzichte van den dood een verheffende leer gepredikt heeft. Elementen in zich bewarend van den godsdienst der Israelieten, met sterk uitgesproken bevoorrechting, verspreidde het godsbegrippen waarbij de mensch geheel afhankelijk gesteld werd van een willekeurige

genade, waardoor hij tot uitverkoren godgevallige kon bevorderd worden. De onmacht van den mensch tot leerstuk verheven zijnde, kon deze wel niet anders dan onder biddend opzien de goddelijke genade afsmeeken en met groote vrees het uur van den dood tegemoet gaan. De plastische voorstellingen van vagevuur en hel waren niet in staat het onrustig gemoed van den zondaar tot kalmte te brengen. In der menschen vrees voor den dood vond de macht der kerk en de heerschappij van de priesters haar machtigsten steun.

Gelukkig bleek de aangeboren energie van den mensch bestand tegen de verlammende dogmen van menschelijke onmacht, uitverkiezing en willekeurige genade. Maar de eeuwen van sombere gods-vrees en doods-vrees lieten toch een diepen indruk achter. Nog altijd blijft de dood het ingaan in het dal der schaduwen, de vallei der verschrikking, al trachten wij het zwart waarmee het eeuwig duister verzinnebeeld wordt te doen verdwijnen onder een bedekking van frisch opbloeiend blank bloemenleven.

De dood is nog voor de grootste meerderheid de grijnzende knekelman met zandlooper en zeis, de geschuwde verschrikking waaraan men niet zonder huiveren denkt. Literatuur en leven van de Oude Wereld zijn van deze opvatting doortrokken.

In Longfellow's *Golden Legend* is een gedeelte waarin deze opvatting duidelijk wordt uitgesproken. Prins Henry staart naar de schilderingen in de galerij:

> ***Prins Henry*.**
> Kom gaan wij verder, langer niet getoefd
> Bij al die schilderingen van den Dood!
> Ik haat ze... 'k haat zelfs de gedachte er aan!
>
> ***Elsie*.**
> En waarom haat gij ze?
>
> ***Prins Henry*.**
> Om deze reden:
> Dat leven lieflijk is en wat van leven spreekt, -
> De dood en wat er spreekt van dood, afschuwlijk!

Dit griezelen voor den dood is, onder het ongeloovig pessimisme dat de weelde-klassen der maatschappij ontkracht, nog altijd gebleven. Niet alleen in de eeuwen van bijgeloof, die voorbij zijn, was het graf iets gruwlijks waarvoor men terugbeefde, een kerkhof het somber spookachtige wat sidderen deed, - in de literatuur der jongste tijden, in de allermodernste van Maeterlinck, Wilde en Maupassant, trilt nog de terug-

griezeling voor het mysterieuze einde van het menschenleven.

Tolstoi voelde het mensch-onwaardige hiervan en wees in een zijner romans op de tegenstelling tusschen den dood van den verfijnden wereldling, die alles doet om het onvermijdelijke te ontvluchten en zijn laatste levensmaanden in onuitsprekelijken angst doorworstelt, - en het sterven van den eenvoudigen moejik, die berustend voor het fatum het hoofd buigt.

Bij Whitman staat naast de verheerlijking van het leven de verheerlijking van den dood.

Hij wil niet - gelijk hij zelf zegt - als de oude Egyptenaren te midden van de levensvreugde een naar doodssymbool vertoonen, een ‘memento mori’ tot demping van de feestelijke blijheid; ook in deze voelt hij veel meer voor de Grieksche opvatting die den dood voorstelt als een schoonen jongeling wiens oogen gesloten zijn en die de fakkel heeft omgekeerd: rust na arbeid; hij zal alleen spreken van den dood als de bekroning van het leven, de bestijging van den voor deze tijdruimte hoogst mogelijken trap onzer identiteit, en de uiterste voorbereiding voor een nog hoogeren.

Bij hem ook wel eens het oogenblik van twijfel dat Browning verschrikt deed uitroepen:

> Plotseling verstijft het bloed tot ijs: een kille wind ontluistert
> Al de bekoring! - O, als het dwaling ware!

Maar evenals bij dezen keert het vertrouwen terug:

> Onzekerheid moet blijven in 't geloof,
> Hoe zou het anders kunnen zijn: geloof!

De dood is niet een der straffen uit den nasleep van den zondenval - evenmin als de arbeid er een is - evenmin als de zondenval een val was. De dood heeft een belangrijk aandeel, het eeuwig-vernieuwende, in de voortwenteling der alwording, - gelijk de mefisto geest in de sfeer van het godsleven.

Vooropstellende dat de menschengeslachten steeds worden voortgedreven door een verborgen, onnaspeurlijke, maar zich altoos openbarende energie - Gods wil - naar een levensvorm van telkens meerdere volmaking, mag dan de opvolging van geslachten een jammer geacht worden? En is die opvolging mogelijk zonder den dood?

Er is een pessimisme dat alleen oog heeft voor het mingoede, het min-schoone, - er is een optimisme dat alleen het goede en het schoone kan zien.

Carlyle de pessimist nam Emerson den optimist mede door de straten van Londen, hem op al het slechte en leelijke wijzend, maar het was Emerson onmogelijk iets te zien wat niet tevens zijn bewondering wekte.

Het is de grootheid van Whitman - dezelfde die hem zijn 'Adamskinderen' nooit deed verloochenen - dat hij zoowel het een als het andere ziet, het goed en het kwaad, het leven en den dood, en beiden kan verheerlijken in het alomvattend geloof aan een eeuwige Eenheid.

De blijdschap van dezen optimist, - een dieperen zin krijgt het woord nu, - is in onze dagen van overprikkelden weeldeonlust, van pessimistische verfijning, van een naar kwazi primitieve, maar in werkelijkheid mystiek-devote middeneeuwschheid 'terug' hunkerend sensitivisme, een heerlijkheid, lentelucht door een wijd-open venster binnenstroomend in een ziekekamer! Griezel niet, sidder niet, ruk het rouwfloers weg:

> Niemand weet wat de dood is, maar als er voor het leven zoo goed gezorgd werd,
> Meent ge dat voor den dood, het doel waar het leven op uitloopt, die zorg ontbreken zal?

Dood en Liefde zijn de twee groote machten die hij gelijkstelt en gelijkelijk lief heeft

Ik moet er hier met nadruk op wijzen dat Whitman, hoe monistisch ook, toch het dualistische onderscheid tusschen lichaam en ziel voortdurend laat gelden, als er sprake is van den dood. Wij weten dat hij het lichaam niet lager acht dan de ziel, dat beiden, als deel uitmakend van het Al-leven, hem even belangrijk zijn, maar de quint-essens van zijn persoonlijkheid schijnt hij meer gebonden te achten aan het geestelijke dan aan het stoffelijke van zijn bestaan.

> Ik zing niet alleen de vreugde des levens - ook de vreugde des doods!
> De heerlijke aanraking des doods, eenige oogenblikken bedwelmend en verstijvend;
> Dan werp ik mijn lichaam weg: men verbrandt of begraaft het,
> Mijn ware lichaam blijft me voor andere sferen;

Mijn ledig lichaam is niets meer voor mij, het keert terug tot de louteringen,
den verderen wekkring, het eeuwig gebruik der aarde.

Na den dood van Lincoln hoort hij op een Mei avond den nachtegaal in een seringenstruik zingen het lied, eeuwig verlangend naar de Liefde; - en zijn geest begeleidt deze tonen met een lied, eeuwig verlangend naar de Dood.

Kom, lieflijke en bevredigende Dood,
Zweef op golvende lijn om de wereld, naderend, naderend
Op den dag, in den nacht, allen, een iegelijk,
Vroeg of laat - teedere Dood.

Der oude moeder, steeds nadertredend met zachten tred,
Heeft nog niemand een zang gezongen van hartelijk welkom, -
Daarom zing ik dien voor u, U roem ik hoog boven allen.

Hij identifieert de Dood met de Nacht en de Eeuwigheid. Deze drie-eenheid heeft hij lief, en tot haar zal hij terugkeeren.

Ik verlaat u, o Nacht,
Een korte wijl, maar ik kom terug - ik heb u lief.

Waarom zou ik vreezen mij weer aan u toe te vertrouwen?
Ik ben niet bevreesd, gij hebt mij het leven gegeven,
Ik bemin den rijken, pralenden dag, maar haar verlaat ik toch niet die zoo lang mij bewaarde;
Ik weet niet hoe ik uit u ontstond, noch waar gij heen wilt met mij, maar ik weet dat ik goed kwam en goed zal heengaan.

Ik verlaat u, o Nacht, voor korten tijd, ik sta tijdig op,
Ik zal gehoorzaam zijn gansch den dag, o moeder, en gehoorzaam keeren tot U.

Is het Bestaan niet de efemere verschijningsvorm van wat eeuwig leeft in voor de menschen niet-waarneembaar Zijn?

Peinzend en weifelend
Schrijf ik de woorden ‘de Dooden’.
Want de dooden leven -
Misschien is hun leven het eenige, werklijke,
En ben ik de geestverschijning, de schim.

Hoe dit ook zijn moge - te minder vrees voor den terugkeer tot de Eeuwigheid die ons in den tijd deed zijn, tot de Dood die ons het leven gaf, tot de Nacht die ons het licht deed zien! Geen kleingeloovigheid - maar een vast vertrouwen in onze onvernietigbaarheid. Wat oordeelen wij over het onbekende, - wat zijn wij kleinmoedig?

> Ik meende dat de dag het mooist-bestaanbare was, tot ik zag wat de niet-dag mij toonde,
> Ik dacht dat deze aardbol volstond - tot zoo stil om mij heen die duizend andere bollen ontstonden.
>
> O ik zie nu: het leven kan mij niet alles openbaren - zoo min als de dag, -
> Ik zie dat ik wachten moet op wat de Dood mij zal toonen.

En hij heeft de Dood, zijn grootsche Moeder, gewacht met het vertrouwen van een held, te midden van eenzaamheid, lichaamslijden en lichaamverval nog altijd vol bewondering en aanbidding voor de heerlijk-mooie aarde, - nog altijd zijn hoop vestigend op een toekomst-geslacht van menschen, in wie ook zijn individualiteit herleven zal, - altijd overtuigd dat er in dit oneindige, voor den ongeloovige zoo schrikwekkend groote Heelal een energie is ten goede, waarvan de wilskracht der menschen een klein deel uitmaakt, - altijd overtuigd dat de eenige grootheid van den mensch bestaat in het bewustzijn van zijn samenstreven naar een heilig Doel.

Wanneer ik voor mijzelven vaststel wat het hoofdkenmerk is van dezen dichter-profeet, dan doe ik dit zonder aarzelen: het is zijn Geloof.

In hem openbaart zich een groote, nieuw leven wekkende kracht, die wellicht in een nieuwe eeuw een nieuw menschdom in staat zal stellen tot daden, grootscher dan de aarde nog aanschouwde, - de kracht van een nieuwe Religie. Een religie, die vooral nieuw is in haar al-omvattendheid, en haar naam ten volle waardig door het innig verbands-gevoel met àlles zonder onderscheid. Whitman's gedachten zijn als de takken van den reuzeneik zijns geloofs, hoog opgroeiend naar den ether met een overweldigenden rijkdom van frisch loof, - zijn gevoelens zijn als de wortelen van dien boom, zich onlos-

makelijk vasthechtend in den bodem van het Zijn, en daaruit tot zich nemend de sappen voor zijn bestaan.

Hij ontvoert ons aan de Oude Wereld, met haar den dood in zich dragende verfijnings-zucht, haar willoos makend pessimisme, haar eenzijdig schoolsch gedresseerd denken, haar aan alle zijden afbrokkelende kerkleeren, haar klassen-scheidingen, - hij overreedt ons met een taal vol van magnetische bekoring, onlogisch soms en stout in haar overgangen, sprekend en toch het antwoord wachtend van ons, hem te vergezellen naar een Nieuwe Wereld, waarvan hij de ontdekker, de Columbus wil zijn. Hij is overtuigd dat zij bestaat - hij zal de richting wijzen - wij mòeten er komen.

Wij hooren het geruisch der oerwouden van verre, - wij zien onder breed-neervloeiend zonlicht op de golven der gedachten-zee de bestaans-bevestigingen van het nog ongekende, - en, als het duister wordt om ons, staren wij omhoog naar heilige ontsterfelijke sterren... der Menschheid eeuwige, onfeilbare bakens op haar reis naar het Onbekende Land.

W.G. VAN NOUHUYS.

Het middel van Behring-Roux tot voorkoming en genezing van diphtherie.

Waarlijk, de beoefenaars der geneeskunst hebben niet te klagen over den tegenwoordigen tijd. De geschiedenis der geneeskunde toch heeft geen tweede voorbeeld aan te wijzen van een tijdperk, waarin met zooveel bedrijvigheid aan den opbouw van ziektekunde en wetenschappelijke geneeskunst is gearbeid als in onze dagen. En toch worden nog elken dag klaagtonen aangeheven over den tijdgeest. Waartoe de rustelooze ouderzoekingen van zoovelen naar de oorzaak der ziekten, waartoe de voor de zuivere wetenschap zoo gewichtige ontdekkingen op dit gebied, als zij ons niet in staat stellen de microben te dooden, ze uit het aangetaste lichaam te verdrijven, zieken te genezen? Maar laat ons niet uit het oog verliezen, dat de ontdekkingen van Louis Pasteur, die de jongste aera der geneeskundige wetenschap hebben voorbereid, nog van zeer jongen datum zijn. En zou het niet onbillijk wezen van de nieuwe, zooveel belovende richting te eischen, dat zij binnen enkele tientallen van jaren dat alles aan het licht zou brengen, wat de geneeskunst en hare geniaalste beoefenaars eeuwen lang vergeefs hebben gezocht?

‘Van een eigenlijke rationeele geneesmethode kan geen sprake zijn’ zegt Stokvis ergens in zijn schoone voordrachten over geneesmiddelleer ‘zoolang de twee grondslagen daarvoor, n.l. de kennis der ziekte-oorzaken en -verschijnselen, en de kennis van de wijze, waarop de ziekte-oorzaak in het organisme ingrijpt, niet zijn gelegd.’

Van de waarheid dier woorden leveren de jongste ontdekkingen betreffende de oorzaak der diphtherie en haar verband met de wijze, waarop Behring, een leerling van Robert Koch, deze ziekte met schitterend gevolg voorkomt en geneest, een nieuw en treffend voorbeeld.

In den loop van dit jaar zijn reeds aangaande Behring's geneesmiddel, het antidiphtherisch genees-serum, een aantal berichten in vak- en dagbladen verspreid, tot ons gekomen, eerst uit Duitschland en nu onlangs ook uit Frankrijk, waar Behring's geneeswijze in handen van Roux, een leerling en ijverig medewerker van Pasteur, uitkomsten opleverde, die de in Duitschland verkregene een oogenblik overvleugelden en in hooge mate de algemeene belangstelling in Behring's ontdekkingen uitlokten. Had de Duitsche regeering aan de bereiding en toepassing van het geneesmiddel op groote schaal, haar steun niet onthouden, in Frankrijk wedijverden aanstonds overheid en publiek in waardeering, zich uitende in bewijzen, luid overklinkende naar gene zijde van den Rijn. Oostenrijk hield daarmede gelijken tred en gaf daarvan blijk door aan den patholoog-anatoom Paltauf, een geleerde, die, schoon nog jong, ook op bacteriologisch gebied de sporen reeds heeft verdiend, een krediet van eenige duizenden florijnen te openen en hem in de gelegenheid te stellen een aantal paarden in de militaire veeartsenijschool te stallen. In Engeland is het Institute of preventive medicine met de bereiding van Behring's middel onder leiding van Joseph Lister begonnen. Bij onze zuidelijke naburen eindelijk is te Leuven de patholoog-anatoom Denys, tevens bekwaam bacterioloog, aan den arbeid getogen. Malvoz te Luik volgt hem. In Italie daarentegen bepaalde men zich voorloopig bij een voorzichtigheidsmaatregel: om namaak door min kundigen en het onheil, dat een onrein of onwerkzaam praeparaat kan stichten, te voorkomen, werd het gebruik van elk antidiphtherisch genees-serum, dat niet door Behring of Roux is afgeleverd, verboden.

Maar de genoemde staten zullen Nederland niet achter zich laten. Nu van verschillende zijden plannen worden beraamd om Behring's geneesmiddel ook ten onzent te bereiden, is mij de uitnoodiging der Redactie van *de Gids* om over dit onderwerp een opstel te schrijven, een bijzonder welkome gelegenheid om bij te dragen tot recht verstand van de zooveel be-

lovende geneeswijze. Daar het mij wil voorkomen, dat hiertoe een genetische behandeling van het onderwerp wenschelijk is, zal ik de stukken, waaruit Behring's methode is opgebouwd, beknopt bespreken en voor den lezer tot een geheel verbinden.

Onder de besmettelijke ziekten, die het menschdom teisteren, is de diphtherie - en daartoe behoort ook de croup - buiten twijfel een van de moorddadigste. Zij heerscht bijna over heel de aarde. Overal waar zij doordrong, schoot zij wortel, ‘La Hollande et l'Allemagne du Nord’ zegt Delthil in zijn monographie, ‘paraissent être en Europe le siége de prédilection des épidémies de cette maladie’ Doch het is hier niet de plaats om na te gaan, in hoever zijn meening bezijden de waarheid is. Ons ligt de jongste epidemie te Maastricht, die honderden kinderen een graf heeft gedolven, nog te versch in het geheugen, om niet te beseffen, dat de diphtherie ook in onze dagen den scepter nog kan zwaaien, ten spijt van sanitaire wetten en maatregelen. Bij vergelijking met voorafgegane diphtherieepidemieën te Maastricht kwam Dr. Ruland tot het besluit, dat de epidemie van 1892-93 in kwaadaardigheid alle andere had overtroffen. En in meer dan één land moest men de ervaring opdoen, dat in de laatste twintig jaar de sterfte aan diphtherie eer toe- dan afnam.

Van 1880-90 bedroeg in Nederland, op een gemiddelde bevolking van 4.266.054 zielen, het sterftecijfer aan diphtherie en croup 16801, waarvan 10707 sterfgevallen kinderen van 1-5 jaren betroffen. In de drie vijfjarige tijdperken, van 1875-90, stierven hier te lande in het eerste 5601, in het tweede 7415, in het derde 9656 menschen aan die ziekten. Deze eijfers zijn ontleend aan een opgaaf, die Dr. Menno Huizinga, Inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht in Zuid-Holland, zoo vriendelijk was mij te verstrekken.

In Pruisen sterven jaarlijks 40.000 menschen aan diphtherie. Op de 10.000 kinderen van 3-5 jaren bedraagt daar de sterfte 240, waarvan bijna een derde op rekening van die ziekte is te stellen.

Maar er is meer. Terwijl de overige besmettelijke ziekten voornamelijk de zwakkeren ten grave sleepen, kent de diphtherie

niet alleen geen onderscheid, maar ontrukt ons veeleer bij voorkeur de schoonste, de krachtigste kinderen.

En hoe stond het nog kort geleden met de geneesmiddelen? Op therapeutisch gebied was er vóór Behring bijkans geen wanhopender geschiedenis dan die van de geneeskundige behandeling der diphtherie. Van een onafzienbare reeks empirische middelen, schier elken dag aangroeiende, had elk zijn voorstander, overtuigd door eigen ervaring. Maar telkens leerde de tijd, dat een met ophef wereldkundig gemaakte overwinning metterdaad slechts het voorspel was geweest van een nieuwe neerlaag; dat de overwinning was behaald op een vijand, die zijn strijd voorloopig tot een schermutseling had bepaald, om het bij een volgende gelegenheid weder tot een boosaardig treffen te laten komen. Want talloos zijn de schakeeringen, die het verloop der diphtherie zoowel bij epidemieën als in sporadische gevallen vertoont. Geen wonder dus, dat bij velen naast hopen voor vertrouwen geen plaats meer was.

* * *

Daar wordt op eenmaal door Löffler in 1884 de diphtheriebacil ontdekt en daarmede de eerste steen gelegd van het gebouw, waarop thans de kroon is gezet. Maar welk een tegenstelling tusschen de volmaakte kalmte van 1884 en het algemeen gejubel van heden. Trots het veelvuldig voorkomen der diphtherie, haar heerschen over heel Europa, schijnen van de talrijke bacteriologen aanvankelijk maar weinigen lust gehad te hebben hun krachten te beproeven aan een onderzoek, dat een Löffler zooveel inspanning had gekost en waarvan de uitkomst hem desniettemin nog niet aanstonds geheel had bevredigd. Later heeft men dan ook in Duitschland volmondig erkend, dat de ontdekking van den diphtheriebacil een zeldzaam voorbeeld is, hoezeer ook in de ziektekunde een bij uitstek gewichtige ontdekking aanvankelijk kan worden onderschat. Eerst langs een omweg, over Frankrijk, kwam Löffler's ontdekking in het eigen vaderland tot haar recht.

Löffler had gevonden, dat de ziekte wordt teweeggebracht door een kleinen bacil, dien men in ontzettend grooten getale aantreft in de membranen (*διψρέρα*), die ras het aangetaste slijmvlies overtrekken. Met kleurstoffen behandeld vertoont

de meerderheid dier bacilletjes aan beide uiteinden een knopvormige aanzwelling, zoodat hun gedaante aan die van handkogels of halters herinnert. Deze eigenaardige vorm stelt in staat ze zelfs daar nog gereedelijk te onderkennen, waar de membranen, gelijk niet zelden voorkomt, bovendien nog een rijke flora van andere microben herbergen. Löffler leerde ons den diphtheriebacil kweeken en toonde aan, dat de cultures door enting op de slijmvliezen bij vatbare dieren een doodelijke ziekte verwekken, die in vele opzichten met de diphtherie van den mensch overeenkomt. Voorts had Löffler den bacil in zijn moorddadig werk nauwkeurig bespied. In het bloed, in de inwendige organen van den mensch dringt hij in den regel niet binnen. Ja zelfs in het slijmvlies, dat hij aantastte, zoekt men hem veelal vergeefs. Tusschen en in de het slijmvlies bedekkende epithelium-cellen begint de bacil zijn vernielingswerk. Wordt de bacil op de slijmvliezen van dieren geënt, dan is zijn gedragslijn geen andere.

Maar hoe kan een bacil, die enkel aan de oppervlakte woekert, meer buiten dan binnen het lichaam zich ophoudt, zoo ontzettend veel kwaad stichten? Op deze vraag gaf in 1888 het Institut Pasteur bij monde van Roux en Yersin een volledig antwoord. Deze onderzoekers ontdekten, dat de bacil van Löffler in voedingsvloeistof, b.v. bouillon van kalfsvleesch, gekweekt een uiterst vergiftige chemische stof afscheidt. Zij perstten de bouilloncultuur, om haar vrij van bacillen te maken, door een porseleinen filter en bevonden, dat de volkomen kiemvrije vloeistof uiterst vergiftig was. Betrekkelijk kleine hoeveelheden doodden proefdieren binnen korten tijd. Merkwaardiger nog waren de ziekteverschijnselen, die aan den dood voorafgingen of door een niet doodelijke dosis van het vergif werden verwekt, met name de verlamming van een aantal spieren, een verschijnsel, dat bij de diphtherie van den mensch reeds lang de aandacht had getrokken, maar waarvan de eigenlijke, de ware oorzaak volkomen duister was gebleven.

Deze ontdekking van Roux en Yersin deed de smeulende belangstelling in den bacil van Löffler eensklaps opvlammen tot een heilig vuur. In tal van laboratoria stak men de handen uit. 't Was een ware lust, zoovelen aan den arbeid te zien. Overal belangstelling. Ook in mijn laboratorium. Een epidemie in het Limburgsche dorpje Horn uitgebroken (1888-89)

leverde ruimschoots materiaal. Dr. Wintgens, destijds adjunct-inspecteur van het Geneeskundig Staatstoezicht in Limburg en de behandelende geneesheer Dr. Leurs, reikten ons de behulpzame hand. In al de gevallen, die Dr. van den Brink onderzocht, bleek de bacil van Löffler in de membranen aanwezig. Zijn cultures gaven bij enting op de slijmvliezen van vatbare dieren dadelijk stellige uitkomsten. Kiemvrije filtraten van bouilloncultures bleken inderdaad in hooge mate vergiftig en brachten bij verschillende diersoorten kenmerkende verlammingsverschijnselen teweeg. Maar laat ik Dr. van den Brink het woord geven: ‘Nog bij geen enkele pathogene bacterie kon tot dusver met zulk een nauwkeurigheid de werking van de bacillen zelve en van die hunner stofwisselingsproducten worden onderscheiden. Van hoeveel belang deze onderscheiding juist bij een infectie-ziekte is, wier specifieke microben alleen aan de oppervlakte van het besmette organisme woekeren, behoeft nauwelijks te worden gezegd. Vormde de oppervlakkige woekering van den Löffler'schen bacil een in het oog vallend contrast met de hevigheid der algemeene verschijnselen, die zich bij den mensch openbaren, een feit, waarin velen een argument meenden te vinden tegen de beteekenis van dien bacil, thans vindt dit paradoxale verschijnsel zijn volledige verklaring in de ontzettende giftigheid van het ferment, dat de bacillen in de membranen afscheiden.’

Maar ook de aandoeningen van de nieren, die bij den mensch niet zelden door diphtherie ontstaan, bleken ons niet anders dan het gevolg te zijn van de schadelijke werking van het diphtherie-gif op die organen. In een reeks proeven op konijnen toonde mijn toenmalige assistent Dr. van Herwerden zulks ten duidelijkste aan. Zijn uitkomsten vonden later in het buitenland bevestiging.

Aldus waren wij tot de overtuiging gekomen, dat de bacil van Löffler inderdaad de oorzaak der diphtherie was. En deze overtuiging klom tot zekerheid, toen de contrôle-onderzoekingen, in tal van laboratoria verricht, overal eensluidende uitkomsten hadden opgeleverd. Desniettemin werd af en toe nog twijfel geopperd, maar hij vond geen weerklank meer. En wie thans nog den diphtherie-bacil mocht aankeffen, zou zich in het oog van de beoefenaars der bacteriologie een even belachelijk brevet van onkunde geven, als degeen, die het bestaan van den tuber-

kel-bacil of zijn beteekenis als ziekteverwekkende oorzaak wil betwijfelen of in den komma-bacil meer gevolg, symptoom, dan oorzaak der aziatische cholera zien.

Nadat de verwekker der diphtherie eenmaal goed bekend was geworden, bleek hij niet alleen de oorzaak van de membraneuse keelziekte, maar ook die van andere aandoeningen der luchtwegen, waarvan men tot dusver had gemeend, dat zij uit andere oorzaken ontstonden en met diphtherie niets hadden te maken. Naast den membraneusen vorm leerde men op grond van het bacteriologisch onderzoek een gepuncteerden, een catarrhalen vorm van echte diphtherie onderkennen. Voorts bleek al spoedig ook de croup, behoudens zeldzame uitzonderingen, niet anders te zijn dan een ware diphtherische aandoening van het strottenhoofd. En dat waren, om meer dan een reden, gewichtige ontdekkingen. Zoo meende men b.v. dat de echte croup niet besmettelijk was en deze opvatting is blijkbaar diep geworteld. Want zelfs op dit oogenblik zijn er nog, die, niet meegaande met de wetenschap, bij den ouden waan stokstijf volharden. Ja zelfs in onze officiëele geneeskundige statistieken wordt nog maar aldoor naast ‘diphtheritis,’ een woord, waarvan de patholoog-anatoom kippenvel krijgt, wijl hij gewoon is daarmede heel iets anders dan een besmettelijke ziekte aan te duiden, een tweede afzonderlijke rubriek n.l. die van croup onderscheiden, alsof zulk hardnekkig behoud niet de verwaarloozing in de hand werkt van de maatregelen, die tegen diphtherie moeten worden genomen.

***

Toen men den geduchten vijand eenmaal kende, zijn levenswijze, zijn tactiek, de kracht zijner wapens, zijn middelen van verdediging vrij nauwkeurig had bespied, was de tijd rijp geworden, om met vertrouwen op goeden uitslag met hem in het strijdperk te treden.

Den bacil dáár, waar hij zich eenmaal had genesteld, met bacteriën-doodende middelen te lijf te gaan, was in vele gevallen zoo goed als onuitvoerbaar gebleken. Reeds lang vóór men tot de wetenschap was gekomen, dat de verwekker der ziekte zich uitsluitend aan de oppervlakte der slijmvliezen ophield, had de ervaring aan het ziekbed geleerd, dat tijdige verwijdering der membranen en ontsmetting van het aangetaste

slijmvlies een gunstigen invloed plachten te oefenen. Zoo is mij van mijn assistentschap in het Binnen-Gasthuis te Amsterdam het gunstig gevolg bijgebleven, dat ontsmetting met een oplossing van ijzerchloride en chinine had, een middel, dat op last van den directeur der afdeeling, Prof. Pel, aan diphtherielijders regelmatig door mij werd voorgeschreven. En onlangs nog heeft de ontdekker van den diphtherie-bacil op grond van laboratorium-proeven met zijn bacil een middel aanbevolen, waarin ijzerchloride, als werkzaam bestanddeel, de eerste plaats inneemt. Maar veelal is het te laat om met vrucht naar die middelen te grijpen. De aandoening is reeds van de keel voortgeschreden naar de neusholte, het strottenhoofd, de luchtpijp en haar takken, kortom, de bacil heeft zich genesteld in moeilijk toegankelijke holten en kanalen, overal zijn vergif afscheidend. En aan den anderen kant viel niet te ontkennen, dat, waar men er ook al in was geslaagd de bacillen in hun woekering te fnuiken, de lijder niet altijd was gered. Het in lymphe en bloed opgenomen vergif kon ongestoord zijn vernielingswerk voltooien.

Daar rees de vraag, of men den diphtherie-bacil misschien onschadelijk kon maken door den lijder te immuniseeren, dat wil zeggen hem onkwetsbaar te maken, zijn weerstandsvermogen te verhoogen, een geneeswijze door den genialen Pasteur ontdekt en met schitterenden uitslag tegen hondsdolheid toegepast. Op schier onoverkomelijke bezwaren scheen evenwel dat denkbeeld hier te stuiten. Vooreerst kon men wijzen op het feit, dat een en hetzelfde individu meermalen door diphtherie kan worden aangetast. Het doorstaan der ziekte scheen geen immuniteit te geven, beschutte het individu niet tegen een tweede, een derde infectie. En bovendien, zou men ooit in staat zijn door immuniseeren de woekering van een bacil buiten het organisme, aan de oppervlakte der slijmvliezen te bestrijden? Hoe het reeds in het bloed opgenomen vergif onschadelijk te maken? De hondsdolheid pleegt bij den mensch meestal eerst in de tweede maand na den beet uit te barsten. Er is dus nog immer tijd om na de infectie onvatbaarheid op te wekken. Waar echter den noodigen tijd te vinden bij een ziekte met zóó snel verloop als diphtherie?

Maar alle twijfel aangaande de deugdelijkheid van den weg door den grooten meester aangewezen verstomde, toen in 1890

Behring en zijn medewerkers hun opzienbarende ontdekkingen wereldkundig maakten van een aantal tot dusver bijna geheel of in allen deele onbekende eigenschappen van het bloed van dieren, onvatbaar gemaakt voor ziekteverwekkende microben. Met gulden letteren mag 1890 in de geschiedenis van de bestrijding der besmettelijke ziekten prijken, als het jaar, waarin door de leerlingen van Robert Koch langs zuiver wetenschappeij ken weg het middel werd ontdekt tot genezing van twee infectie-ziekten, te weten tetanus, ook wel stijfkramp genoemd, en diphtherie, en, wat meer zegt, tevens de bijl gelegd aan den wortel der laatstgenoemde ziekte.

Nadat de proef had bewezen, dat vatbare dieren op verschillende wijzen wel degelijk tegen diphtherie te immuniseeren waren, ontdekte Behring, dat men met een kleine hoeveelheid bloed of bloed-serum van het onvatbaar gemaakte dier, andere dieren van dezelfde of van een andere soort onvatbaar kan maken. De aldus verkregen onvatbaarheid is niet van langen duur, maar openbaart zich om zoo te zeggen onmiddellijk na de onderhuidsche inspuiting van het bloed. Dank zij de snelheid der immuniseerende werking is de inspuiting van zulk bloed ook geneeskrachtig. Mits tijdig en in voldoende hoeveelheid ingespoten, verhoogt dat bloed eensklaps de weerbaarheid van het aangetaste organisme en vermag het aldus van een wissen dood te redden.

Thans zijn die eigenschappen van het bloed van onvatbaar gemaakte dieren bijna tot wet verheven. Het bloed van dieren, kunstmatig onvatbaar gemaakt voor zekere, willekeurige infectieziekte (tetanus, diphtherie, pneumonie, cholera enz.), bezit voor diezelfde ziekte niet enkel een preventieve, maar ook een therapeutische kracht. Tot dusver is op dien regel nog geen uitzondering ontdekt.

Maar tegelijkertijd deden Behring en zijn medewerkers op dat gebied nog een andere, fonkelnieuwe ontdekking, die nog dieper indruk maakte, schier nog grooter invloed oefende: het bloed van dieren, die tegen tetanus of diphtherie waren onvatbaar gemaakt, bleek bovendien een specifiek tegengif te bevatten tegenover de vergiftige chemische stof, die de tetanusrsp. diphtheriebacil afscheidt. Het bewijs is gemakkelijk te leveren. Men neme een doodelijke hoeveelheid diphtherie-gif, voege

onvatbaar gemaakt dier bij, en straffeloos kan het mengsel onder de huid worden gespoten. En wat hier buiten het organisme schijnt plaats te hebben, geschiedt ook in het lichaam. Dat zelfde bloed, vóór of tijdig na de toediening van een doodelijke dosis diphtherie-vergif onder de huid gespoten, beschut, geneest het proefdier.

Deze zoogenaamde antitoxische of onschadelijk makende werking is een bijzondere eigenschap van het bloed van dieren, die tegen tetanus of diphtherie zijn onvatbaar gemaakt. Het bloed van dieren, kunstmatig onkwetsbaar gemaakt voor den cholera- of typhusbacil, blijkt volstrekt geen tegengif tegenover de vergiften, door die microben afgescheiden.

Met die kennis toegerust schreed Behring, allen tegenstand ten trots, moedig en doortastend voort, zich met onverdeelde aandacht wijdend aan de taak, zijn ontdekkingen dienstbaar en nuttig te maken voor de practische geneeskunst. De methoden, om dieren voor den diphtherie-bacil en zijn vergif onvatbaar te maken, bracht hij langs empirischen weg meer en meer tot volkomenheid. Om grootere hoeveelheden antidiphtherisch bloed te verkrijgen, klom hij van de kleine laboratorium-proefdieren tot steeds grootere en grootere dieren op. Ten einde de werkzaamheid van het bloed te vermeerderen, voerde hij met gunstig gevolg de onvatbaarheid steeds hooger en hooger op, en om haar nauwkeuriger te leeren beoordeelen, zocht en vond hij een maatstaf in de proef op het Guineesche biggetje.

Het maakt een pijnlijken indruk te ontwaren, hoe een bittere critiek hem die taak bemoeilijkte. De populariteit van Robert Koch, die in de oogen stak, scheen naar het oordeel van ijverzuchtigen door de min gunstige uitkomsten van de tuberculine geknakt. En nu maakte men daarvan gebruik, om zich over Behring's streven vroolijk te maken. Men noemde het ‘ein Auswuchs der bacteriologischen Forschung’, een recidive van de oude leerstellingen van Hippocrates, en zoo voort. Dat dwarsboomen, die zich summeerende speldenprikken verklaren de heftigheid, die Behring in zijn bestrijding niet altijd kon onderdrukken en de scherpe critiek, waaraan hij onlangs Virchow's verdiensten onderwierp.

Dank zij Behring's grooten ijver en taaie volharding was weldra de tijd rijp geworden voor de proef bij den mensch-Daar bleek al spoedig de onschadelijkheid van het antidiphthe.

risch serum. Twee jaren zouden echter nog noodig zijn om de geneeskrachtige werking buiten twijfel te stellen.

Thans liggen de bewijzen voor ons in de uitkomsten sinds 1892 vergaard, deels te Berlijn door verschillende geneeskundigen, deels te Parijs door Roux en zijne medewerkers. Al valt niet te ontkennen, dat hetgeen Roux heeft gedaan reeds vóór hem te Berlijn was verricht, dit is zeker, dat Roux het geneesmiddel van Behring plotseling en onverwachts in aanzien heeft gebracht, aan het wikken en wegen der meest sceptische geleerden een einde gemaakt en aan de geheele geneeskundige wereld de vaste overtuiging geschonken, dat het niet meer of minder dan een misdaad zou zijn, de zieken nog langer op Behring's middel te laten wachten.

Begeven wij ons thans naar de werkplaats. Of daar bedrijvigheid heerscht! Allereerst is noodig een diphtherie-bacil, niet een alledaagsche, maar de krachtigste, de kwaadaardigste, die maar te vinden is. Van alle kanten stroomen membranen naar het laboratorium. Van een reeks bacillen wordt de vergiftigheid onderling vergeleken en de giftigste voor het aanleggen van groote bouillon-cultures uitgekozen. Langzaam scheidt daarin de bacil het vergif af. Sneller indien hij ruim van zuurstof wordt voorzien. In het gunstigste geval verloopen evenwel drie tot vier weken vóór en aleer de cultuurvloeistof den gewenschten graad van giftigheid heeft bereikt.

Inmiddels staakt de bacterioloog de bacillenjacht volstrekt niet. De vergiftigste exemplaren plegen in het laboratorium na zekeren tijd hun kracht voor een deel te verliezen. Diphtheriebacillen, die zich jaren lang laten voortkweeken zonder dat hun giftigheid daaronder lijdt, zijn schaarsch. Een dergelijk exemplaar ontmoetten wij bij de epidemie te Horn. Na Dr. van den Brink in 1888-89 experimenteerden Dr. Rebel in 1890 en Dr. van Herwerden nog in 1891 met denzelfden bacil. Eerst nadat deze bacil meer dan drie jaren op gestold runderserum in een lange reeks van generaties was voortgekweekt, raakte de gifafscheiding aan het tanen.

De drie of vier weken oude bouillon cultures worden kiemvrij gemaakt, haar giftigheid nauwkeurig bepaald door proefneming bij Guineesche biggetjes, en groote hoeveelheid er van in voor-

raad gehouden ten eerste om paarden onvatbaar te maken, ten andere om de antitoxische en preventieve kracht van het bloed der paarden na te sporen. Een aantal onderhuidsche inspuitingen van klimmende hoeveelheden, met tusschenpoozen toegediend, maken het paard door gewoonte minder en minder kwetsbaar voor het vergif. Na elke inspuiting wordt zijn bloed rijker aan antitoxische stof.

Om na te sporen, welke hoogte de antitoxische werking van het bloed op een bepaald oogenblik heeft bereikt, ontneemt men het dier een weinig bloed en bepaalt, hoeveel daarvan aan zekere hoeveelheid vergif moet worden toegevoegd, om het mengsel voor het Guineesche biggetje onschadelijk te maken. Leert de proef, dat een hoeveelheid diphtherie-vergif, tien malen grooter dan de doodelijke, na toevoeging van een tiende gedeelte van één kubieke centimeter bloed of serum, door het biggetje zonder eenig nadeel wordt verdragen, dan zegt men met Behring en Ehrlich, dat het paard normaal geuees-serum levert. Eén kubieke centimeter van zoodanig serum bevat dan één immuniseer-eenheid. Nu heeft de ervaring geleerd, dat minstens 500 immuniseer-eenheden noodig zijn om een kind van diphtherie te genezen. Het bloed van het paard beantwoordt dus nog niet aan het gewenschte doel, want, het spreekt vanzelf, de onderhuidsche inspuiting van een halven liter serum is bezwaarlijk, en bovendien hoeveel paarden zouden er niet noodig zijn om zoo groote hoeveelheden serum te leveren. De werkzaamheid van het bloed moet dus veel krachtiger zijn. En nu kan men haar ook inderdaad door voortgezette onderhuidsche inspuitingen zóó doen stijgen, dat, in stede van een halven liter, 20, ja slechts 10 kubiekcentimeter serum noodig zijn om een kind te genezen. Met andere woorden, men zet de injecties zóólang voort, dat, vier ja twee duizendste gedeelte van een kubieke centimeter bloed van het paard voldoende is, om een hoeveelheid vergif, die tien Guineesche biggetjes gewis zou dooden, volkomen onschadelijk te maken. Een kubieke centimeter serum bevat nu 25 rsp. 50 immuniseer-eenheden. En nòg hooger kan hij het paard de antitoxische werking van het bloed worden opgevoerd. Maar niet bij elk paard slaagt men daarin even gemakkelijk en geregeld, al kiest men ook, gelijk voor dat doel noodig is, gezonde, jonge, krachtige dieren. Te hopen is het, dat het paardenras daarbij geen invloed zal oefenen.

Om de preventieve kracht van het bloed te meten, krijgen eenige Guineesche biggetjes - men ziet, voor aankweeking dezer dieren is mede zorg te dragen - na voorafgegane weging klimmende hoeveelheden onder de huid en vervolgens, 12 uren later, een doodelijke dosis diphtherie-gif. Blijkt een halve kubieke centimeter bloed noodig, om een biggetje, dat 500 gram weegt, volkomen onvatbaar te maken, dus 1 kubieke centimeter om 1000 gram proefdier te immuniseeren, dan zegt men, dat de preventieve kracht van het bloed of serum 1000 bedraagt. Is één kubieke centimeter noodig, om 50,000 of 100,000 grammen proefdier onkwetsbaar te maken, dan drukt men dit uit, door te zeggen, dat de preventieve kracht 50,000, rsp. 100,000 bedraagt.

Bezit het bloed de gewenschte antitoxische of preventieve kracht, dan wordt adergelaten[1]. Na de stolling is de heldere bloedwei gemakkelijk van den bloedkoek af te scheppen. Daarmede is de bereiding afgeloopen. Er is bij één aderlating een voldoende hoeveelheid serum verkregen, om een twintigtal kinderen volkomen van diphterie te genezen.

Staakt men de onderhuidsche inspuitingen, dan levert het paard nog wel eenigen tijd een werkzaam serum, maar de kracht er van neemt gaandeweg af. Om het dier in staat te stellen te blijven leveren, moeten de vergif-inspuitingen met tusschenpoozen worden herhaald.

Waarlijk, geen sterveling heeft ooit vermoed, dat een enkele droppel bloed zulk een verbazende genezingbrengende kracht kon ontwikkelen. En die kracht is nog gering te noemen bij die van Behring's antitetanisch genees-serum. Hier gaat zij het voorstellingsvermogen inderdaad te boven.

Staan wij thans nog een wijle stil bij de werking van het geneesmiddel en de verklaring er van. Schitterend is de werking als de onderhuidsche inspuiting bij den lijder tijdig is verricht, te weten den eersten of tweeden dag na het begin der ziekte. Eukele uren reeds na de inspuiting begint de koorts af te nemen: de temperatuur daalt, de pols klopt

1) Het genees-serum waarmede Roux zulk eene voortreffelijke uitkomst verkreeg, had een preventieve kracht van 50,000 tot 100,000.

minder snel. Reeds den anderen dag lacht het kind u toe. Het heeft weer om zijn speelgoed gevraagd. Na twee dagen is de keelaandoening tot staan gekomen, de membranen worden afgestooten en binnen weinige dagen is het kind hersteld.

Twijfelachtig echter is de uitkomst als de injectie eerst den derden, vierden dag, of nog later na het begin der ziekte plaats heeft, als de aandoening reeds is voortgeschreden naar strottenhoofd, lnchtpijpen, longen, als het diphtherie-gif zijn schadelijken invloed op zenuwen, hart en nieren reeds heeft geoefend, als andere bacteriën zich met den diphterie-bacil hebben verbonden en reeds in het bloed zijn doorgedrongen. Maar ook onder zulke ongunstige omstandigheden kan het middel nog nuttig zijn, de proeven van Roux bewijzen het, al is genezing niet met zekerheid te voorspellen. Hier grijpt de arts krachtiger in. Hij dient het kind in eens een hoeveelheid serum toe, die 1000 eenheden bevat, en herhaalt den volgenden dag de inspuiting. In de zwaarste gevallen eindelijk en bij volwassenen geeft hij 1500 immuniseer-eenheden, ja nog meer.

Maar het middel voorkomt ook de ziekte. Al de kinderen van het gezin, waarin het ziektegeval zich voordeed, ontvangen een preventieve inspuiting. Een betrekkelijk kleine dosis (b.v. 150 eenheden) is voldoende om de kleinen onmiddellijk onvatbaar te maken. Zij behoeven niet meer uit de ouderlijke woning te vluchten, gelijk voorheen. Maar, wij weten, die onvatbaarheid duurt niet lang. Hoe lang kan nog niet gezegd worden. Volgens Kossel en Ehrlich zal het voorloopig raadzaam zijn, de preventieve injectie na twee tot drie weken eens te herhalen.

De vraag, op welke wijze het genees-serum beschut en geneest, hangt innig samen met deze andere: waardoor kan het paard voor vergif een tegenvergif in ruil geven? Voorloopig is het antwoord daarop nog op verre na niet te geven. Toch is er in deze duisternis reeds meer dan een lichtpunt aan te wijzen.

De immuniteit van het paard, met diphtherie gif langzaam doortrokken, is een andere dan die van het kind, door preventieve inspuiting onkwetsbaar gemaakt. Bij het paard duurt zij lang, bij het kind slechts enkele weken. Het paard levert antitoxische en preventieve stof, zijn immuniteit is een actieve; het kind brengt die stof niet voort, het bedient er zich slechts

tijdelijk van, zijn onvatbaarheid is een passieve. Actief onvatbaar is het kind, dat kort geleden diphtherie heeft doorstaan. Maar overigens blijkt er geen verschil. Of actief of passief onvatbaar, in beide gevallen bezit het organisme het vermogen, om zich tegen den diphtherie-bacil en zijn vergif met gunstig gevolg te verweren. En die kracht zetelt waarschijnlijk in de levende bestanddeelen, die het organisme samenstellen, in de cellen, misschien wel in bepaalde cellen. Ook het serum, dat bij den zieke onder de huid is gespoten, blijkt niet vergiftig voor den bacil, die zich in de keel heeft genesteld. Toch verjaagt het hem, en wel, zoo nemen sommigen aan, door de functie der cellen aan te zetten, haar weerbaarheid te vermeerderen. En niet anders schijnt het gesteld met de antitoxische stof. Zij vernietigt niet het diphtherie-gif, gelijk men aanvankelijk meende. In werkelijkheid beschut zij de cellen tegen de schadelijke uitwerking van het vergif, dat, in het bloed opgenomen, de cellen omspoelt. En Roux acht het waarschijulijk, dat het mede cellen zijn, die de antitoxische stof afscheiden, misschien wel dezelfde, die het organisme tegen de bacillen zelven verdedigen.

Een kostelijk, maar kostbaar middel!

Zeer zeker, de bereiding van een hoeveelheid genees-serum, noodig om alle geneeskundigen in Nederland te voorzien, zal een niet onaanzienlijk offer vergen. Stellen wij voor de eerstvolgende jaren het sterftecijfer aan diphtherie op 1500 's jaars, dan zullen er op zijn minst genomen 7000-8000 zieken om genees-serum vragen. Om de vereischte hoeveelheid te leveren zijn pl. m. 400 aderlatingen noodig. En vergeten wij de preventieve inspuitingen niet! Maar daartegen wegen allergewichtigste voordeelen ruimschoots op. Hoeveel menschenlevens zal dat offer jaarlijks besparen! En bovendien, op hoeveel meer duizenden komt ons thans de diphtherie met haar in geval van herstelling toch immer langdurigen nasleep, haar gevaren voor de overige leden van het gezin, jaarlijks te staan? Doch er is meer. Het middel voorkomt ook de ziekte, het zal haar dus ook verhinderen zich uit te breiden: het beschut niet enkel de huisgenooten van den lijder, maar ook de buren, de medebewoners van het dorp, de stad, het gewest. Gewis, er

zal tijd noodig zijn, om de ziekte aan banden te leggen. Maar de kosten der bereiding zullen gaandeweg verminderen mits de geneeswijze overal worde toegepast. Men moge na de tuberculine-ervaringen de tot dusver in Duitschland verkregen uitkomsten met nog zooveel argwaan beschouwen - en daartoe bestaat eigenlijk geen grond - het afdoende van Behring's geneeswijze kan niet langer worden ontkend, nu Roux en zijne medewerkers haar nog eens nauwkeurig van meet af aan hebben bekeken en in allen deele steekhoudend bevonden. Men weet immers bij ervaring met welk een prijzenswaardige nauwgezetheid de school van Pasteur en die van Koch elkanders ontdekkingen contrôleeren, een contrôle, die tot dusver alleen dáár heeft gefaald, waar zij afwijkende uitkomsten had opgeleverd.

Behring's ontdekking mag voor de interne geneeskunde, tot hiertoe verre overvleugeld door de chirurgie, een stap in de zeer gewenschte richting, voor de bacteriologie een triumf, voor de lijdende menschheid een zegen worden genoemd.

C.H.H. SPRONCK.

Kuenen als criticus.

Gesammelte Abhandlungen zur biblischen Wissenschaft von Dr. Abraham Kuenen, weiland Professor zu Leiden. Aus dem Holländischen von K. Budde Mit Bildnis und Schriftenverzeichnis. Freiburg i.B. und Leipzig 1894.

De hoogleeraar Karl Budde te Straatsburg heeft uit Kuenen's letterkundige nalatenschap een bloemlezing gemaakt en die in een uitmuntend geslaagde Duitsche vertaling onder den hierboven afgeschreven titel uitgegeven. Vijftien verhandelingen vormen dezen bundel.[1)] Zij behooren tot de soort, waarvan Tiele[2)] schreef, dat zij, ‘de voorstudiën en cartons van zijne grootere werken’ waren: ‘de bewijzen dat hetgeen daarin werd samengevat en tot één geheel verwerkt, op nauwgezet en diepgaand onderzoek, zelfs van de geringste bijzonderheden, rustte.’ Enkele ervan waren in de Koninklijke Akademie uitgesproken, van welke Kuenen lid en voorzitter; andere in het Theologisch Tijdschrift geplaatst, van hetwelk hij Redacteur was. Behalve die oorspronkelijk Nederlandsche stukken, bevat de collectie er ook een paar, die nooit in onze taal het licht zagen: een Engelsche verhandeling over

1) Inhoud der *Gesammelte Abhandlungen*. 1. Ter inleiding: Over critische methode II. Voordrachten, in de Koninklijke Akademie gehouden. 2. De samenstelling van het Sanhedrin. 3. De stamboom van den Masorethischen tekst des Ouden Testaments. 4. De mannen der groote Synagoge. 5. Hugo Grotins als uitlegger des Ouden Testaments. 6. De Melechet des hemels (Jeremia VII en XLIV). 7. De chronologie van het Perzisch tijdvak der Joodsche geschiedenis. III. Uit theologische tijdschriften. 8. Bijdragen tot de Hexatench-critiek: *a*. Dina en Sichem (Gen. XXXIV). *b*. Manna en kwakkelen (Exod. XVI). 9. De critiek van den Hexatench en de geschiedenis van Israël's godsdienst. 10. Verisimilia? 11. Het werk van Ezra. 12. De jongste phasen der critiek van den Hexatench. 13. Drie wegen, één doel. 14. De geschiedenis der priesters van Jahwe en de onderdom der priesterlijke wet.

2) Levensbericht van Abraham Kuenen in het Jaarboek der Koninklijke Akademie van Wetenschappen 1892. Afz. afdruk blz. 11.

critische methode, voor de *Modern Review*[1], en eene Fransche over het werk van Ezra, voor de *Revue de l'histoire des religions*[2] geschreven. Ook zij zijn, ter wille van de gelijkvormigheid, in het Duitsch vertolkt, ofschoon overigens de vreemde, zelfs de Duitsche, lezers, aan de overzetting daarvan minder behoefte moeten gevoelen dan aan die van de Nederlandsche opstellen.

De keuze is gelukkig. Wij hebben nu veel belangrijks bijeen, dat vroeger verspreid en moeilijk te verkrijgen was. Wie, behalve de leden, bezit de Verhandelingen der Akademie van Wetenschappen? Wie, buiten de inteekenaars, al de jaargangen en nommers van het Theologisch tijdschrift? Hoe weinigen onder ons kennen en lezen de buitenlandsche revues, waaraan Kuenen medewerker was. Zonder twijfel zal daarom de verzameling ook in Holland met ingenomenheid begroet worden.

Het boek is zoo welkom en beveelt zich zelf zoo sterk aan, dat ik er eigenlijk geen woord behoef bij te voegen. Als ik het niettemin doe, dan geschiedt het meer om het beeld van den vereerden man nog eens opzettelijk te plaatsen in het volle licht, dat door deze *Abhandlungen* op hem valt. Tiele[3] noemde het karakter zijner studiën het 'critische.' Zoo is het inderdaad. Dat blijkt o.a. uit deze geheele verzameling. Reden genoeg, dunkt mij, om van allen, die belang in hem stellen en de herinnering aan hem gaarne weer verlevendigen, eenige aandacht te vragen voor K u e n e n a l s c r i t i c u s.

I.

Criticus bij voorkeur. Is dit een aanbeveling? Het antwoord op die vraag zal wel niet algemeen toestemmend zijn. Velen toch hebben vrij wat tegen de critiek op het hart. Critiek maakt koud, ongevoelig en eenzijdig, meenen zij. Wie zich altijd met het ontleedmes wapent, kan niets belangrijks aan het licht brengen. Want van hem geldt uit den aard der zaak het bekende: ter wille van de boomen ziet hij het bosch niet. Allerminst is in een godgeleerde critiek, en altijd weer critiek, een gewenschte eigenschap. Men mag ze eer gevaarlijk noemen. Of meent gij dat de godsdienst vooral daaraan behoefte heeft,

1) Deel I. (1880) p. 461-488, 685-713.
2) Deel XIII (1886), p. 334-458.
3) T.a.p. 29.

en niet veel meer aan gemoed, aan gloed, aan bezieling?

Zoo spreken en denken niet weinigen. Budde noemt het een vooroordeel, dat door Kuenen zelven schitterend weerlegd is. ‘Es ist,’ schrijft hij[1], ‘ein weit verbreitetes Vorurtheil Draussenstehender, dass hohe kritische Anlage und ihre dauernde Bethätigung eine kalte, verstandesmässige Natur, einen Mangel an Herz und Gemüt voraussetze und befördere.’ In het bijzonder tegenover Kuenen, zegt hij verder, heeft ‘het onverstand’ dit bij gelegenheid zeer ernstig en opzettelijk in het midden gebracht. Maar, voegt hij er bij, wie, als ik, het geluk had, hem nader te kennen, zal niet aarzelen op hem de woorden toe te passen, door Annette van Droste eens aan de nagedachtenis van een anderen geleerde gewijd:

> Welch fremdes Aug' hat in den ernsten Lettern,
> Dem strengen Wort, des Herzens Schlag erkannt?
> Die Blitze saht ihr; aber aus den Wettern
> Saht ihr auch segnen eines Engels Hand?

‘Van Kuenen's edele, ook naar het uiterlijk schoone en machtige persoonlijkheid ging’, zoo vervolgt Budde, ‘naar alle zijden zulk een stroom van menschenliefde en hartenveroverende vriendelijkheid uit; de zuiverheid en de zielevrede van zijn echt christelijk karakter oefenden een zoo weldadigen invloed, dat ieder, die met hem in nadere aanraking kwam, voor het hier besproken misverstand voldoende gevrijwaard werd. Wie hem zoo gekend heeft, weet, dat al zijne werken met zijn hartebloed zijn geschreven, en kan niet zelfs het schijnbaar droogste onderzoek van zijne hand lezen, zonder dat zijn heerlijk beeld zelf met al zijne trekken hem daaruit tegenblinkt.’

Schoone en ware woorden, die ik gaarne onderschrijf, en waarbij ik nog het volgende voegen wil, dat men evenmin uit het oog moet verliezen. Er is verschil van gaven. Sommigen zijn profeten, anderen uitleggers. In den dichter, den redenaar, den prediker, den kunstenaar verlangt niemand een overmaat van critisch talent, integendeel ze zou hem licht schaden. Buiten het gebied der strenge wetenschap ligt dat der subjectieve verbeelding. ‘Wij willen’, schreef von Sybel[2], ‘de laatste

1) *Abh.* S. VI.
2) *Ueber die Gesetze des historischen Wissens*, in zijne *Vorträge und Aufsütze* S. 20.

waarlijk niet verachten; naast veel onwaarheid verschaft zij den volken ook de diepste poëzie; zij verbindt zich gaarne met de edelste gevoelens in het menschelijk gemoed, met godsdienstige geestdrift en vaderlandsliefde.'

Gelukkig is het zoo, want niet alle menschen kunnen critici zijn. Maar toch, critici moeten er ook zijn, zal de wereld niet in onkunde te gronde gaan. Het is zelfs noodig, dat er nu en dan eens iemand komt met de wan in zijn hand om den dorschvloer der wetenschap te zuiveren van allerlei zonderlinge dwaalbegrippen. Zoo iemand was in vroeger tijd een Reuchlin, een Erasmus, zoo iemand is in onze eeuw en ons land Kuenen geweest. Hij vertegenwoordigde de echte wetenschap, die niet naar neigingen en wenschen, maar alleen naar waarheid vraagt. Hoe was het? hoe is het? - ziedaar wat uitgemaakt moet worden door nauwgezet en ernstig onderzoek. Dit in te stellen achtte hij zijne levenstaak; en daar hij er niet slechts de roeping toe gevoelde maar er ook de talenten en werkkracht voor had, kon hij ze op gansch eenige wijze vervullen.

Al het andere was hieraan bij hem ondergeschikt; ook zijn stijl was met dit werk in overeenstemming. Zooals hij was, kon hij zich niet begeven op den weg van mannen als Macaulay en Renan, wier auteurstalenten hunne critische werkzaamheid schaadden. Ook dit heeft Tiele juist gezien en gezegd.[1] 'Het strekt Kuenen tot eer dat hij zich niet met valschen opschik getooid en geen jacht gemaakt heeft op fraaiigheden, met zijn aard en aanleg in strijd. Zijne werken boeien door rijken inhoud, fijne critiek, dwingend betoog; zij hebben geen ander sieraad van noode dan een stijl als de zijne, vloeiend en zuiver, helder en juist.'

II.

Er wordt nog een andere klacht tegen de critici ingebracht dan dat zij dor en droog, gevoelloos en koud zijn. Zoo iemand, meenen velen, haalt alles ten onderste boven; geen enkele traditie, zelfs niet de eerbiedwaardigste, is veilig voor hem. Als 'der Geist, der stets verneint' waart hij in het verleden rond, zoekende wat hij kan verslinden. 'Die Mythenmacher', zoo heeft zelfs een geleerde als Prof. Baetghen, die overigens niet

1) T.a.p. bl. 20.

zeer ver van Kuenen afstond, hem en zijne geestverwanten in een oogenblik van wrevel genoemd.[1] Men kan daaruit afleiden, met welke oogen de niet-ingewijden een criticus beschouwen. Vele zijner beweringen klinken hun als onbegrijpelijk stout, ja als volkomen ongerijmd in de ooren. Indien - om nu van den Bijbel nog niet te spreken - de bekende ontmoeting tusschen Solon en Croesus, de avontuurlijke dapperheid van Wilhelm Tell, de verhalen over Peter van Amiëns en Gottfried van Bouillon[2] naar het rijk der legende verwezen worden, dan krijgen zij den indruk, alsof het onaantastbaarste betwijfeld wordt en de grond der historische zekerheid wegzinkt. Op die wijs, schijnt het wel, blijft er van het verleden niets meer over, en is geen geschiedenis denkbaar.

In zijne studie over de critische methode heeft Kuenen zelf dit vooroordeel geestig besproken.[3] Indertijd had een Engelsche aartsbisschop, Whateley geheeten, ten einde die methode aan de kaak te stellen, een boekje uitgegeven, waarvan de titel luidde: *Historic Doubts relative to Napoleon Buonaparte*. Zekere J.B. Pérès, bibliothecaris te Agen, werkte dit denkbeeld verder uit. Door deze heeren werd eene parodie geleverd, waarvan de strekking duidelijk was in den aanhef van den tweede: C o m m e q u o i N a p o l é o n n'a j a m a i s e x i s t é . Het laat zich gemakkelijk begrijpen dat deze Fransche Keizer (de eerste) nooit bestaan heeft, zegt hij. Napoleon namelijk is inderdaad niets dan de Zon, zijne zoogenaamde geschiedenis trek voor trek aan de Grieksche mythe over dezen God, diens lotgevallen en daden, ontleend. Let vooreerst op den naam. Napoleon beteekent: de ware Apollo. Evenals deze is ook hij op een der eilanden van de Middellandsche zee geboren. Napoleon's moeder heette Laetitia, hetgeen niets anders is dan eene verbastering van Apollo's moeder Leto of Latona. Verder had hij drie zusters, dat zijn de drie Gratiën; vier broeders, dat zijn de vier jaargetijden; twaalf maarschalken in actieven dienst, dat zijn de twaalf teekens van den dierenriem. En ten einde nog slechts dit ééne te noemen: gelijk de zon, begint Napoleon zijn roemrijke loopbaan in het oosten, om straks, aan den avond zijns levens, in het westen, op een eiland van den Atlantischen

1) Zie *Abh.* 450.
2) Von Sybel t.a.p. S. 17.
3) *Abh.* 3.

oceaan, onder te gaan. - Napoleon is dus niets dan een mythe, gelijk de Franschen ook zeer wel weten. Want het jaar 1814, het laatste van zijne veronderstelde twaalfjarige regeering, heet in officieele oorkonden het negentiende der regeering van Lodewijk XVIII.

Ziedaar de methode der hedendaagsche critici, eene methode, met welke men alles bewijzen kan. De best geconstateerde personen en feiten bezwijken onder haar scalpeermes. ‘Weg er dan mee!’ roepen velen. ‘Wat hebben wij er aan? Wij kunnen onzen tijd wel beter besteden.’

Misschien zijn er ook onder mijne lezers, die zoo denken. Weinig ingenomen met den geest dezer eeuw, keeren zij mannen als Kuenen gaarne den rug toe. Doch zij zouden anders oordeelen, indien zij bedachten of wisten, op hoe weinig grond inderdaad menige voorstelling omtrent het verleden berust. Ik begrijp zeer wel, dat ik hun, die dit niet inzien, het ook kwalijk met een paar woorden duidelijk kan maken. Daarvoor zou ik eene reeks van proeven moeten geven, iets wat natuurlijk buiten dit bestek valt. Doch dit ééne wil ik zeggen, omdat het in het oog springt en, zonder lang betoog, te bevatten is. Het punt van uitgang bij deze veroordeeling deugt niet. Den geleerde van den echten stempel is het niet om ontkenning, maar veeleer om het tegendeel te doen. Hij streeft er niet naar, om af te breken, maar om op te bouwen; en het is voor hem zelven de grootste teleurstelling, als hij niet voor de negatie iets positiefs kan in de plaats stellen. Kuenen is het, ten gevolge van zijn noeste vlijt en groot talent, beschoren geweest van wel niet altijd, maar toch dikwijls op de puinhoopen van oude voorstellingen nieuwere en betere op te trekken. Dat komt in al zijne werken, misschien het duidelijkst in zijne Geschiedenis van den Israëlietischen godsdienst[1)], het komt echter ook in zijne Hibbert-lectures en zijn Profetisme, gelijk in de nu verzamelde *Abhandlungen* uit. Over de Mozaïsche wetten, de Israëlietische priesters en profeten, den naëxilischen tijd, kortom over het gansche verleden van Israël zijn door hem stellingen verkondigd, die velen nog steeds onaannemelijk klinken en die vooreerst nog wel geen burgerrecht verkrijgen zullen, omdat zij te sterk afwijken van de lang heerschende beschou-

1) Zie daarover vooral Oort in den *Gids* van Maart 1893, blz. 553-555.

wingen. Maar hoe men daarover ook denke, hetzij men ze omhelze, hetzij men ze verwerpe, niemand kan, ervan kennis nemende, volhouden, dat deze criticus van louter negaties leefde. Hij heeft de opvattingen, die hij niet aanvaarden kon, vervangen door andere, die wel niet aanstonds allen behagen, maar die toch, omdat zij de vrucht zijn van onderzoek, een nauwgezette overweging verdienen.

Onfeilbaar zijn ze niet, dat behoeft geen betoog. Trouwens, mannen als Kuenen erkennen dit zelven ook. Doch door het toe te stemmen, geven zij de tegenpartij een nieuw wapen in handen. ‘Die ewigen Schwankungen des historischen Wissens’, gelijk von Sybel ze genoemd heeft[1)], schijnen nog wel het allerbedenkelijkste. ‘Was heute ein Forscher auf den Trümmern der bisherigen Ansichten auferbaut, schlägt morgen ein Anderer wieder zu Scherben.’ Zoo is het en - wat het ergste schijnt - zoo moet het zijn. ‘Ieder volgend geslacht’, schrijft Kuenen[2)], heeft niet alleen meer positief weten dan het voorafgaande, maar ook, ten gevolge van meer ontwikkeling, andere oogen en een beteren kijk op het verleden. Wat volgt hieruit? Niets minder dan dit: dat de uiteenzetting van het een of ander deel der vroegere werkelijkheid, zooals ze door ééne generatie ontworpen is, de volgende niet meer bevredigen kan.

Deze wel geschreven bladzijde besluit hij dan[3)] met eene paraphrase van Tennyson's bekende strophe:

> Our little systems have their day,
> They have their day and cease to be,
> They are but broken lights of thee,
> And thou, o Lord, art more than they.

‘Zeer schoon’, zal iemand zeggen, ‘schier stichtelijk, maar - troosteloos! 't Is om wanhopig bij te worden. Is de historie[4)] een Penelope-arbeid?’ ‘Inderdaad’, schrijft Kuenen, ‘de geschiedenis[4)] is altijd weer *à refaire*, ook als de documenten dezelfde blijven.’ Doch hun, die daaruit de conclusie willen trekken, dat het dan beter is, maar bij het oude

1) T.a.p. S. 4.
2) *Abh.* 45.
3) *Abh.* 46.
4) Het spreekt van zelf dat dit woord hier de beteekenis van het minder fraaie *geschiedvorsching* of *geschiedbeschrijving*, heeft.
4) Het spreekt van zelf dat dit woord hier de beteekenis van het minder fraaie *geschiedvorsching* of *geschiedbeschrijving*, heeft.

te blijven, zou hij antwoorden, dat de oude voorstellingen ons toch niet redden kunnen, als ze onwaar zijn. En wie er sceptisch of moedeloos onder mocht worden, dien roept hij toe: ‘wat eens door en voor de wetenschap verworven is, gaat niet meer verloren.’ Met andere woorden: wij komen steeds verder en de waarheid althans wat nader. Want de geschiedenis is eene voorwaarts gaande wetenschap. De een staat op de schouders van den ander, die vóór hem geweest is; zoo ziet hij dieper en verder dan zijn voorganger. Zonder twijfel is dit een groot voordeel. Voor den onderzoeker is het dikwijls onaangenaam, maar voor de zaak zelve een teeken van kracht.[1)]

III.

Met de besproken bezwaren tegen de critici staan wij echter nog pas in het voorportaal. Veel ernstiger worden zij, wanneer wij het heilige binnentreden. Past men de critiek, die in ‘profane’, wereldsche dingen reeds veel aanstoot geeft, toe op hetgeen als ‘het allercritiekste’ geldt - de Israëlietische en Evangelische geschiedenis, zooals ze in den Bijbel beschreven worden - dan klinken de klachten eerst recht luide. Hier vooral toch houdt menigeen zich liefst aan den regel, dien Beets eens recht dichterlijk en fraai bij het kruis schreef:

> Met begrijpen zal 't niet gaan,
> Neem het onbegrepen aan!

Wat elders vermetelheid heet, wordt hier heiligschennis. Daarom staan velen, gelijk destijds Israël bij den Sinaï, liever van verre. Hun eerbied voor God schijnt hun niets minder te eischen, en het is hun niet duidelijk, hoe men daarover anders kan denken. Zij slaan eene bladzijde van Kuenen op[2)] en lezen dat hij zijn collega Kittel op de vingers tikt - waarom? Omdat deze schrijft: ‘Jozua trekt over den Jordaan, verovert Jericho, verdeelt het land, laat daarop Juda naar het zuiden gaan, begeeft zich zelf met het huis Jozef naar het gebergte en moet, nadat hij het veroverd heeft, nog eenige gevechten tot handhaving van het gewonnene voeren.’

1) Vgl. von Sybel t.a.p. S. 4 1.
2) *Abh.* 448.

Is dat fout? vragen zij. Maar 't is precies, zooals het ons geschetst is in den Bijbel, zooals het ons geleerd is in onze jeugd. Wie, die zich dat herinnert, verbaast zich niet, bij Kuenen te lezen: ‘En dat alles zou historisch zijn?!’[1)]

Denk u, schrijft Kuenen zelf ergens[2)], menschen, die hooren, dat er zijn, die Daniël de voorspellingen, op zijn naam geboekt, ontzeggen; die het bestaan van de aartsvaders Abraham, Isaac en Jacob loochenen; die Mozes zijn beteekenis als wetgever van Israël betwisten; die in het N.T. slechts vier brieven van Paulus ontdekken kunnen en het Evangelie naar Johannes omstreeks het midden der 2de eeuw n. Chr. laten ontstaan. En verwonder u niet, dat het hun moeite kost om te gelooven aan den ernst van de lieden, die met zoo ongerijmde beweringen durven voor den dag komen!

Het is waar dat het aantal dergenen, die zich zoo verbazen en ergeren, gaandeweg vermindert; maar dit neemt niet weg, dat er nog velen zijn. En wie zal 't wraken? 't Zijn waarlijk de slechtste menschen niet, die om des geloofs wille blijven volharden in hetgeen zij de leer der profeten en apostelen noemen.

Hoe onbeschrijfelijk groot de vrees voor het verlies der oude voorstellingen moet zijn, voelt, ook al heeft hij deze vrees overwonnen, ieder die zich in den toestand van anderen verplaatsen kan. Dezer dagen kwam mij een verhaal in handen van Jules Lemaitre, getiteld *Saint Jean-du-Doigt*. Dat *Saint-Jean-du-Doigt* is de naam van een Fransch plaatsje, 't welk zoo heet, omdat, volgens eene eeuwenoude overlevering, het in zijne kerk een der schoonste reliquien van de Christenheid bezit, t.w. een vinger van Johannes den Dooper, ja, let wel: de heilige wijsvinger, waarmee hij de scharen op den oever des Jordaans den Zaligmaker aanwees. Nu hebben echter in onze dagen critische geleerden aan het licht gebracht, dat het woord *doigt* in dezen plaatsnaam eigenlijk niet ‘vinger’ beteekent, maar oorspronkelijk niets anders is dan eene gewijzigde uitspraak van het oud-fransche woord ‘duict’; dit ‘duict’ is het latijnsche ‘ductus’ (leiding), dat op zijne beurt verkort is uit *aquaeductus*,

1) De oplossing der moeilijkheid, die zich hier voordoet, ligt in hetgeen uit eene oudere traditie blijkt, t.w. dat de verovering eerst *allengs* geschiedde en na vele eeuwen haar beslag kreeg.
2) *Abh.* 4.

gelijk ook wij zeggen: *leiding* voor *waterleiding*. Volgens die critici dus heet Saint-Jean-du-Doigt niet naar den vinger van Johannes, maar naar een aan Johannes gewijde kapel, die bij eene waterleiding gebouwd is. Wie twijfelen mocht, hem wijzen die etymologen op de overblijfselen eener Romeinsche waterleiding, welke nog daar ter plaatse gevonden worden.

Tegen deze critische verklaring, die de oude omverwerpt, schijnt inderdaad niet veel te zeggen. ‘Certes, l'explication est spécieuse’, erkent Lemaitre. Verdient zij daarom de voorkeur? Dat is niet zeker, schrijft hij. ‘Entre deux étymologies un chrétien doit préférer celle dont il tire le plus d'édification.’ De opmerking is misschien ondeugend; maar 't valt niet te ontkennen, dat de geschiedenis, die nu verder verhaald wordt, en waarin Anna van Bretagne de hoofdrol speelt, zeer leerzaam en stichtelijk is. Hoogst ongaarne zou men ze missen; doch zie, zij knoopt zich, gelijk zich trouwens verwachten liet, vast, niet aan de waterleiding, maar aan den vinger van Johannes. Deze doet groote wonderen, en het voornaamste is wel, dat hij de waarachtige bekeering der trotsche Anna bewerkt.

‘Neem den vinger weg, en het verhaal valt ook weg; de godsdienstige leering, die er in ligt, vervliegt.’ Zoo denken de menschen, en daarom vreezen zij bij al dergelijke verhalen de critiek. Het is zeer begrijpelijk, ofschoon volstrekt niet noodnoodzakelijk. Ja zelfs is 't verkeerd en onlogisch, omdat natuurlijk, als een verhaal inderdaad hartverheffend en schoon is, deze goede eigenschappen er niet uit kunnen verdwijnen, zoodra het blijkt, dat het op geen feit berust.

Maar zij, die zoo redeneeren, kennen slechts ééne soort van waarheid: de werkelijkheid, en niet die hoogere waarheid der gedachte, die verre boven de werkelijkheid uitgaat. Het is bekend, dat er christenen zijn, die zich zeer ergeren, wanneer zij vernemen, dat de verloren zoon en de barmhartige Samaritaan nooit bestaan hebben. Al komen deze mannen voor in gelijkenissen, 't wil er toch niet bij hen in dat zij verdicht zouden zijn. Immers volgens hen - en daarop zit het vast - staat verdichting zoo ongeveer op ééne lijn met bedrog; en wat niet gebeurd is, heeft geen waarde voor hen.

Eerst wie deze dwaling heeft laten varen, is rijp voor de bijbelsche critiek, volgens welke zooveel niet gebeurd is, dat

vroeger als stellig geschied werd beschouwd. Toch behouden, wel bezien, de verhalen al de waarde, die zij hadden; en dat is gelukkig voor de meeste geloovigen, die nu eenmaal geen critici kunnen zijn.

IV.

Want critiek is een zwaar werk, dat hoe langer zoo moeilijker wordt. Ingewikkeld zijn hare problemen, en het is niet ieders zaak, zich daarin te verdiepen. Ook de studiën van Kuenen, hier door Budde bijeengebracht, kunnen bezwaarlijk doorgaan voor lichte kost. Wie geen critische oefening en kennis van zaken of althans wetenschappelijken zin heeft, begrijpt er weinig van. Niet sommige leeken alleen, maar ook wel theologen, moeten zich het genot van zulke lectuur ontzeggen. Waar zou het dan heen, als zonder critiek de bijbelsche verhalen niet genietbaar meer waren?

Maar iets anders is het, dit te erkennen, dan te leeren dat de Schrift geen critiek verdraagt. Zulk eene bewering is niet slechts ongerijmd, maar ze gaat zelfs tegen den Bijbel in. Bij herhaling toch wekt deze tot onderzoek op, en dringt er op aan, dat men versta wat men leest. De schrijver van het derde Evangelie gaf het voorbeeld: hij las de andere, en toen die hem niet geheel bevielen, schreef hij, van voren af weer alles nagegaan hebbende, een nieuw.

Het Oude Testament, zooals wij het bezitten, is voor een groot deel door omwerking ontstaan: omwerking van verhalen, wetten, profetieën en gedichten. De Kroniekschrijver, of liever zijn voorganger: de schrijver der groote Tempelkroniek, die verloren ging en uit welke de ander een schraal uittreksel maakte, had tusschen 300 en 200 v.C. de oudere geschiedboeken voor zich liggen. Doch deze bevredigden hem niet; daarom gaf hij uit *Samuël* en *Koningen* slechts dat wat hem aanstond, en wijzigde dit nog aanmerkelijk.

De zoogenaamde Pentateuch of Hexatench[1)] is een samenstel van allerlei oorkonden, gedeeltelijk op deze zelfde wijs

1) Kuenen spreekt altijd van den Hexatench, omdat hij het boek Jozua er mede verbindt, dat er oorspronkelijk bij behoorde. - Over Kuenen's Pentateuch- of Hexatench-studiën heeft Prof. van der Vlugt uitnemend geschreven. Zie zijn Levensbericht uit de Maatsch. v. Ned. Lett. (afz. afdruk) blz. 43-60.

ontstaan. Het heeft lang geduurd, eer men de volgorde wist, en ook nu nog heerscht daarover eenig verschil. Maar de aard der formatie staat bij allen vast. De ééne schrijver werkte den anderen om, aangezien hij zich niet meer in zijne voorstelling vinden kon. Het geheel is een soort van gistingsproces, dat eeuwen lang wordt voortgezet en Israël tot eer verstrekt. Welk een geestelijk leven is er in dat volk geweest, dat, zoolang het bestond, nooit gerust heeft! Eerst met Israël's val als natie houdt die beweging op, en treedt een bijgeloovige vereering der Schriften in, die tot op onze dagen geduurd heeft en nog duurt. Misleid door het woord 'Heilige,' dat er voor geplaatst was, heeft men zelfs aan woordelijke inspiratie gedacht. Dat maakte de menschen angstvallig. Het is goed, dat dit dwaalbegrip verdwijnt. Niet alsof er iets tegen zou zijn om aan echte inspiratie te gelooven en van *Heilige Schriften* te blijven spreken. Ook Kuenen handhaafde dezen naam, en terecht. In een zijner studiën[1)] schreef hij: 'het onderwerp mijner bijdrage outleent zijne beteekenis grootendeels aan het feit, dat het Oude Verbond niet is eene verzameling als elke andere, maar een bundel van heilige geschriften.' Als men maar niet aan dat *heilig* den zin van 'volmaakt' hecht. 'Heilig' heeten die boeken, omdat zij op den godsdienst, het heilige, betrekking hebben of daarmee in betrekking gebracht zijn. In de Israëlietische oudheidkunde spreekt men ook van: heilige personen, heilige tijden, heilige handelingen en heilige plaatsen. Welk een ongerijmde zin zou er ontstaan, als men onder deze heiligheden volmaaktheden verstond. Zoo iets doet dan ook niemand.

Behalve door aanhoudende, voortgezette omwerking - gevolg van andere tijden en behoeften - onderscheidt zich de Israëlietische letterkunde, met name het historisch deel, door hare eigenaardige bijeenvoeging van zoogenaamde parallele verhalen, twee en meer berichten over één zelfde feit, met vrij wat afwijking, ja strijd in de bijzonderheden. Het is dezelfde methode, volgens welke later sommige middeleeuwsche annalisten uit de 12de en 13de eeuw werkten. 'Oft genug kam es vor,' schrijft von Sybel[2)], 'dasz ein solcher Autor mehrere Berichte benutzte, die an verschiedenen Stellen sich formell widersprachen;

1) *Abh.* 163.
2) A.w. S. 16.

Niemand nahm Anstozs daran, dasz der Compilator beide Erzählungen ganz fröhlich hinter einander in sein Buch einrückte.' Ditzelfde nu is bij Israël ook gebeurd, zonder dat iemand zich ergerde aan hetgeen in ons oog de minst geschikte manier is om het verleden te verhalen.

Eén voordeel heeft deze wijs van doen gehad, t.w. dat ons een aantal oude documenten bewaard zijn gebleven, die anders licht vernietigd zouden zijn. Deze kunnen nu gezamenlijk de bouwstoffen worden, waaruit een historie van Israël wordt opgetrokken. Natuurlijk mag zij slechts worden geschreven na een critisch gebruik van die oorkonden. Het was de fout van Renan in zijn *Histoire du Peuple d'Israël*, dat hij dezen regel niet getrouw bleef. Aan hetgeen hij zelf ongeloofwaardig noemt ontleent hij met de meeste kalmte zijne schetsen. Dit heeft Kuenen te recht in hem afgekeurd.[1)] Verder gispt hij het misbruik van de phantasie, zooals het hier voorkomt. 'Het zou dwaasheid zijn,' schrijft hij, 'Renan een verwijt te maken van de gesteldheid der bronnen, waaruit hij moet en alleen kan putten. Ook moet volmondig worden toegestemd, dat wij het, wat het oude Israël betreft, niet ver brengen, wanneer wij blijven staan bij hetgeen de letter der verhalen leert. De gave der intuïtie is volstrekt onmisbaar. Slechts door divinatie kunnen wij de werkelijkheid begrijpen. Maar hoe kostbaarder die vermogens zijn, des te meer moeten zij worden in toom gehouden.'

Ook elders in hetgeen hij over Oort's verdiensten als historicus schrijft[2)] erkent hij de waarde der phantasie ten volle, maar stelt toch het critisch onderzoek daarboven. 'Laat de verbeelding hare vleugelen vrij uitslaan maar - eerst beginnen te vliegen, waar het rustige en geduldige onderzoek verklaren moet, ten einde raad te zijn.' Op dit rustige en geduldige onderzoek komt het vooral aan. Het eischt lange voorbereiding, veelzijdige kennis en tact. Aan Kuenen blijft de roem van daarin vooral *hors ligne* geweest te zijn, dat is dus: in het moeilijkste boven allen uitgemunt te hebben. Hij was, althans in ons land, de eerste, die dezen arbeid flink aanvatte en volhield; maar hij heeft daarmee ook resultaten verkregen, die waarlijk den toets kunnen doorstaan.

1) *Theol. Tijdschrift* XXII, 475-480. *Abh.* 432-436.
2) *Abh.* 493.

V.

Het is geen geheim, wat hem tot dat rustig en geduldig onderzoek in staat stelde. 't Was de harmonische vereeniging van eenige eigenschappen, die daarvoor onmisbaar zijn: nauwkeurigheid en vlijt, geheugen en scherpzinnigheid.

Wat ons in zijne critieken bovendien treft, is zijne bezadigdheid. Deze is in een criticus alles waard, niet alleen omdat hij anders zich zelven slecht in toom houdt, maar ook omdat hij zonder deze deugd zich laat medesleepen door hypothesen, die schitterend, maar ongegrond zijn. Het is bekend dat de ontdekking van Dozy aangaande de stichting van het Mekkaansche heiligdom door de oude Simeonieten, ofschoon vernuftig, tegen Kuenen's critiek niet bestand bleek te zijn.[1] In deze *Abhandlungen* wordt eene andere meening van dien beroemden geleerde besproken, namelijk dat het bekende verhaal over de aanstelling van zeventig oudsten door Mozes[2] verdicht was om het Joodsche Sanhedrin zijne hoogste wijding te geven. Daar echter vóór de 3de eeuw v. Chr. geen sporen van het Sanhedrin te vinden zijn en het bedoelde verhaal reeds minstens uit de 5de eeuw v. Chr. dagteekent, is de omgekeerde conclusie waarschijnlijker, dat de latere Joden hun Sanhedrin inrichtten naar het model, in dat Mozaïsch verhaal hun gegeven[3].

Ook andere nieuwe hypothesen, wier juistheid Kuenen niet kon inzien, worden in deze studiën door hem bestreden. Zoo b.v. die van Oort over de Aäronieden, priesters van Noord-Israël, die onder Jozia naar het zuiden gekomen en bij den Jeruzalemschen tempel geannexeerd zouden zijn[4]. Ofschoon hij de voorstelling van Oort in haar geheel verwerpt, ontkent hij toch niet, dat daarin een kern van waarheid schuilt. Veel strenger oordeelt hij over de bewering van Vernes, dat alle profetieën zonder onderscheid naëxilische verdichting; en over die van Naber en Pierson, dat de zoogenaamde brieven van den Apostel Paulus eene jongere compositie

1) Zie zijne studie: *Simeonieten en Ismaëlieten*, in de *Godg. Bijdragen* van 1866, blz. 449-515.
2) Num. 11:16-25.
3) *Abh.* S. 76.
4) *Abh.* S. 494.

met interpolaties van zekeren bisschop Paulus zouden wezen. Zonder eenige reserve verklaart hij zich tegen die stellingen, en men moet erkennen, dat hij in zijne bestrijding daarvan, als altijd, goede argumenten gebruikt. Alleen zon de vraag kunnen rijzen, of in beide misschien ook niet een *fond* van waarheid ligt. Dat in sommige profetische boeken, speciaal in de collecties van proto-Jezaja en Jeremia, vrij wat naëxilische stukken zijn opgenomen, blijkt toch hoe langer zoo meer. En wat de Paulinische brieven, zelfs wat de hoofdbrieven betreft, is het probleem, dunkt mij, ook niet zoo eenvoudig als Kuenen het hier voorstelt: interpolaties b.v. worden toch evenzeer door deskundigen als Van Manen en Völter daarin aangenomen.

Tegen Vernes had hij nog iets anders op het hart. Ofschoon deze de genoemde profetische geschriften voor tamelijk onecht houdt, noemt hij ze toch ‘les immortels documents de l'inspiration prophétique’ vol ‘pages sublimes.’ Dat vindt Kuenen in zijn mond ongepast[1]. Zijn de boeken *Jesaja* en *Jeremia* zulke composities als Vernes meent, dan verdienen zij, volgens hem, die lofspraak niet. Want dan zijn ze een weefsel van letterkundige inkleeding en verdichting, en zoo door en door onwaar, dat zij gansch andere gewaarwordingen bij ons wekken dan die der bewondering. Ik kan dit oordeel wel eenigszins verklaren, maar er mij toch niet mede vereenigen. Ook pseudepigrapha kunnen zeer schoon zijn, waarom niet? Het boek Deuteronomium b.v. heeft Kuenen zelf altijd zeer hoog gesteld[2], ofschoon hij erkende dat het een literarische fictie is.

De bezadigdheid, die wij in zijne critieken bewonderen, blijkt ook uit zijn afkeer van alle apriorisme. Hij is de man van het nauwkeurig en grondig onderzoek stap voor stap. Beweringen, die daarbuiten omgaan, vinden weinig bijval bij hem. Dit komt o.a. uit in hetgeen hij over de wonderen schrijft[3]. Terwijl Strauss, Opzoomer en vele anderen bij hunne critiek van de stelling uitgingen, dat wonderen *per se* onmogelijk zijn, plaatste hij zich in deze op een geheel tegenovergesteld standpunt. Hij staat namelijk in de overtuiging, aan welke

1) *Abh.* 427.
2) Zie b.v. zijn *Godsdienst van Israel* I, 427 v.
3) *Abh.* 21; in eene studie nit het jaar 1880.

hij - zegt hij - nooit ontrouw geworden is: dat wonderen wel mogelijk zijn. Ter voorkoming van misverstand echter haast hij zich er dadelijk bij te voegen, dat toch geen enkel mirakel als feit kan worden aangenomen. Immers wonderen, meent hij, moeten goed geconstateerd zijn, en daaraan ontbreekt bij alle te veel.

Stellig heeft de hier aanbevolen historisch-critische methode ook bij de beschouwing van het wonder veel aantrekkelijks; maar wordt zij niet gedrukt door het bezwaar, dat een onderzoek naar de geschiedkundige waarheid of werkelijkheid van alle mogelijke wonderverhalen, zoowel van de bijbelsche als van de andere - want waarom zou men de laatste uitsluiten? - geheel onuitvoerbaar is? Men heeft er noch den tijd noch de documenten voor. Is Kuenen's regel de ware, dan begrijp ik niet, wat iemand en ook hem het recht geeft, te zeggen: ‘er is nooit een wonder geschied.’ Immers achter de meeste voegt dan slechts een *non liquet* of een vraagteeken. Beslist spreken mag men niet.

Bovendien geloof ik dat de regel niet voegt in Kuenen's kader. Met instemming haalt hij in dezelfde verhandeling[1)] deze woorden van von Sybel aan: ‘Die Voraussetzung, mit welcher die Sicherheit des Erkennens steht und fällt, ist die absolute Gesetzmäszigkeit der Entwickelung, die gemeinsame Einheit in dem Bestande der irdischen Dinge’ Waren die wetten en die éénheid twijfelachtig - zoo ongeveer vervolgt von Sybel - of konden zij verbroken worden, dan zou het gedaan zijn met de zekerheid van iedere slotsom, die wij uit den samenhang van de gebeurtenissen afleiden; en iedere berekening zou onmogelijk wezen. - Het is waarlijk niet-anders. Moeten wij de gebeurtenissen van het verleden, gelijk ons hier wordt voorgehouden, meten met den maatstaf van het heden, dat ons de onverbreekbaarheid en onveranderlijkheid van de natuurwetten leert, dan is er voor het wonder nergens plaats.

Doch ik mag niet langer bij deze quaestie stilstaan, die ik bovendien voor eene beslissing zoo terloops niet geschikt acht Mijne bedenkingen tegen Kuenen's theorie over het wonder doen natuurlijk ook niets tekort aan hetgeen ik begon met er van te zeggen: zij bewijst alweer, hoe bezadigd zijne critiek was.

1) *Abh.* 17.

Door nog iets anders komt dat uit, t.w. door zijnehouding tegenover de overlevering. Hij minachtte haar nooit, maar wijdde al zijne aandacht aan haar. Zelfs onjuiste traditiën, inden loop der eenwen ontstaan - en ze zijn vele - verdienden volgens hem overweging. 't Was niet genoeg ze te verwerpen, maar noodig, aan te wijzen, hoe ze in de wereld gekomen waren. Immers 'zoolang dat niet is geschied, behoudt zulk eene voorstelling altijd iets van haar vroeger gezag en laat zij bij den onbevooroordeelde den indruk achter, dat er toch wel eenige waarheid in liggen of achter schuilen zal. Zij kan toch, meent men, niet uit de lucht zijn gegrepen, en tracht nu de kern uit de schaal los te maken, en althans bij gissing te bepalen, welk feit zich allengs heeft vervormd tot de overlevering, die men in haar geheel niet kan aanvaarden.'[1)].

Van bijzonder gewicht is daarentegen de traditie, indien zij, 'betronwbaar' mag heeten[2)]. Dan gaat men er natuurlijk op af. Maar wanneer is ze betrouwbaar? Zie ik wel, dan had Kuenen daarvoor inzonderheid twee criteria: de eenstemmigheid der berichten van oudsher en de innerlijke waarschijnlijkheid der traditie[3)]. Op grond daarvan b.v. bestrijdt hij den Kanaänietischen oorsprong van het Jahvisme, door Land ondersteld; en handhaaft hij den uittocht van Israel uit Egypte met de daarop gevolgde partiëele verovering van Kanaän[4)]. Ook een andere oud-testamentische mededeeling betreffende het verleden van dat volk heeft hij om dezelfde reden als historisch verdedigd; ik bedoel de traditie, volgens welke koning Cyrus na de inneming van Babel de Joodsche ballingen vrij liet en hun last gaf den Jeruzalemschen tempel te herbouwen. Vernes had gevraagd, waarom die tempel niet kon gebouwd zijn door de Joden, die in grooten getale in Palestina achterbleven, toen Nebucadnezar een deel hunner wegvoerde? - Hem wordt daarop vrij ironisch geantwoord: 'Zeker, waarom niet? Met een weinig verbeeldingskracht kan men zich zulk een verloop der dingen zeer wel denken. Maar zoo mag men de vraag niet stellen... Wij hebben de geschiedenis niet te maken, maar datgene als ge-

1) *Abh.* 131.
2) *Abh.* 215.
3) Zie *Abh.* 215, 402, 472.
4) *Abh.* 323.

schiedenis te erkennen, waarvan het blijkt dat het op betrouwbare overlevering berust'.[1)]

De regel is juist en de bestrijding van Vernes, die geen argumenten gebruikte, *ad rem*. Met dat al rijst de vraag, of wij hier zulk eene 'betrouwbare overlevering' hebben Kosters[2)] heeft onlangs met veel scherpzinnigheid betoogd, dat de legende van den uittocht onder Cyrus en den herbouw van den tempel op zijn last niet oorspronkelijk is. Al verduistert zij de oudere traditie, deze is toch nog wel herkenbaar, en de ware toedracht der zaak evenzeer. Onder Cyrus is geen enkele Jood weergekeerd - eerst een eeuw later zijn velen met Ezra gekomen; en onder de regeering van Darius Hystaspis hebben de Judeërs en Jeruzalemmers, die nooit in Babylonië geweest waren, op aansporing van twee profeten het nieuwe heiligdom gesticht. Ik geloof inderdaad met Kosters, dat wij het ons aldus hebben voor te stellen. De argumenten van Kuenen, gelijk trouwens van vele anderen, schijnen mij in dezen niet sterk genoeg. Voor de echtheid van het Cyrus-edict, waarop zooveel aankomt, durft Kuenen zelf niet instaan[3)]. En dat de Tweede Jesaja den tempelbouw door Cyrus of op diens last voorspelde[4)], kan toch waarlijk niet bewijzen, dat hij ook zoo geschied is. Wel verklaart zich uit die profetie, dat men later, hare niet-vervulling ondenkbaar achtende, aan haar de Cyrus-legende heeft ontleend. Toen zij eens ontstaan was, vond ze overal ingang, o.a. in de Tempelkroniek en in het boek Daniël, wat Kuenen bijzonder 'opmerkelijk' vindt, maar wat zoo, ook al is de traditie onhistorisch, zich zeer wel verklaren laat.

Uitnemend heeft Kuenen ook gewaarschuwd tegen misbruik, dat van den eerbied voor de traditie gemaakt kan worden. Zoo komt hij met kracht op tegen Dr. F.E. König, thans Hoogleeraar te Leipzig, die in zijn *Offenbarungsbegriff des A.T.* met zijnen *Fundamentalsatz* van 'de juistheid der oud-Israëlietische overlevering' alles wat hij goedvindt tracht te bewijzen[5)]. Hij doet dat zelfs, waar, gelijk b.v. over het ontstaan van het Paaschfeest, verschillende en zeer uiteenloopende

1) *Abh.* 215.
2) *Het herstel van Israël in het Perzische tijdvak*.
3) *Abh.* 215.
4) *Abh.* 216.
5) Zie *Abh.* 327.

traditiën voorhanden zijn.[1] Zeer te recht verklaart Kuenen tegenover zulk eene zonderlinge theorie en hoogst oncritische methode, dat dan eigenlijk alle onderzoek onnoodig en iedere discussie overbodig wordt. 'Indien,' schrijft hij[2], 'de gansche overlevering *substantiell richtig* en *in ihren Hauptzügen sicher* is, gelijk König leert, dan mogen - ook in verband met de rekbaarheid van die termen - de critici zich haasten een goed heenkomen te zoeken.'

'De critici' - eigenlijk staat er: 'die Entwickelungstheoretiker,' een woord, niet door Kuenen, maar door König uitgedacht, en door den eerstgenoemde te recht een leelijk woord, *monstrum vocabuli*, genoemd[3]. Wat moet het beteekenen en waarom wordt de critische school ermee aangeduid? Omdat deze een geleidelijke ontwikkeling van het een uit het ander aanneemt, waardoor, volgens König het begrip van openbaring vervalt. Vooral de theorie der ontwikkeling 'in de rechte lijn,' die hij den critici ten laste legt, vindt geen genade in zijne oogen.

Waarom niet? vraagt Kuenen. In plaats van ons dweperij met de *gradlinige Entwickelung* te verwijten, moest hij zich liever afvragen, wat dan toch de gebroken of de kromme lijn boven de rechte voor heeft? Het heeft waarlijk den schijn, alsof op dit bepaalde gebied het natuurlijke en eenvoudige, dat overal elders als eene aanbeveling geldt, voor verdacht moet worden gehouden.[4]

Ook een ander Duitsch geleerde, Graaf Baudissin, thans Hoogleeraar te Marburg, kwam tegen die 'ontwikkelingstheorie' in verzet.[5] Maar zie, ofschoon hij haar met alle macht bestrijdt, kan hij toch niet nalaten, bij zekere gelegenheid, wanneer het hem te pas komt, deze zelfde theorie te hulp te roepen. Baudissin stelde zich ten doel, aan te wijzen, dat de zoogenaamde Priesterwet in den Pentateuch ongeveer van het jaar 650 v. Chr. dagteekent, dus anderhalve eeuw ouder is dan men gewoonlijk aanneemt. Een van de argumenten, die de 'ontwikkelingscritici' voor hun datum bezigen, is de verhouding

1) Zie *Abh.* 327.
2) *Theol. Tijds.* XIX, 516. *Abh.* 317.
3) *Theol. Tijds.* XIX, 511 *Abh.* 313.
4) *Theol. Tijds.* XIX, 502 *Abh.* 305.
5) In zijn geschrift: *Der heutige Stand der alttest. Wisschenschaft* s. 55. ff.

van die wet tot het programma van Ezechiël[1], dat nooit tot wet verheven is. Nu is dit het merkwaardige van Baudissin, dat hij die vergelijking aan anderen verbiedt, maar, als hij ze in zijn voordeel acht, haar zelf instelt. Ezechiël[2] schrijft hij, leert, dat het volk geheiligd wordt door de kleederen der priesters of door de aanraking van gewijde voorwerpen. Dat vinden wij in de Priesterwet nog niet; derhalve is deze ouder. Ik behoef nauwelijks te zeggen, dat zulk eene fout van de tegenpartij aan Kuenen's scherpziend oog niet ontsnapte. Hij heeft er behoorlijk gebruik van gemaakt om Baudissin een weinig terecht te wijzen[3].

Ook Baethgen gaf hij wat hem toekwam, toen deze zich tegenover hem stelde[4], inzonderheid, omdat Kuenen geleerd had, dat het monotheïsme der profeten zich uit het polytheïsme der massa ontwikkeld had[5]. Intusschen leert hij zelf, gelijk hem wordt voorgehouden[6], dat de patriarchen in de overlevering tot ideale dragers van een geloof zijn gemaakt, hetwelk eerst in later tijd ontstond. En terwijl hij Stade verwijt, dat deze geen Davidische psalmen aanneemt, ziet hij er zelf geen bezwaar in, te leeren, dat de meeste liederen, die het opschrift aan David toekent, door anderen gedicht zijn.[7]

Ofschoon altijd zeer beleefd in den vorm en nooit persoonlijk of bitter, zelfs niet waar men hem soms onheusch bejegende, heeft Kuenen zich toch altijd, als hij aangevallen werd, flink verdedigd en de zwakheid zijner tegenstanders duidelijk blootgelegd. Ook dan, en dan niet het minst, als zij met verkeerde wapenen streden. Zoo deden b.v. König[8] en Baethgen[9], toen zij, om hunne zaak te winnen, in een zuiver wetenschappelijke discussie het geloof te hulp riepen. ‘Alle eerbied voor het godsdienstig geloof en zijne vrome uitingen,’ wordt nu

1) Ezech. 40-48.
2) Zie 44: 19.
3) *Abh.* 478.
4) In zijn overigens verdienstelijk werk *Beiträge zur semitischen Religionsgeschichte*.
5) Zie *Abh.* 452.
6) *Abh.* 450.
7) Zie t.a.p.
8) Zie *Abh* 309 f.
9) Zie *Abh.* 459.

geantwoord.[1] 'Maar Prof. Baethgen is een wetenschappelijk man en behandelt in zijne geleerde monographie een wetenschappelijk vraagstuk. En daarom mag en moet het worden uitgesproken, dat wij ons op deze wijze niet laten afschepen.' Baethgen had namelijk, juist toen het er op aankwam, gezegd: 'Hier, wo wir dem unsichtbaren, geistigen und sittlichen Gott Israels gegenüber treten, machen wir Halt.' Hij wil het allerheilige niet binnengaan. Kuenen noemt dat een uitvlucht, die niet te pas komt. 'Hij, die over *den Gott Israels* schrijft, mag', meent hij, 'de feiten niet op die manier achter den sluier eener vrome geloofsbelijdenis verbergen.'

En wie, die critisch gevormd en wetenschappelijk is, zal beweren, dat hij daarin ongelijk had?

VI.

Het is bekend, dat Kuenen in ons land geen voorgangers had en vooral van de Duitschers geleerd heeft, wat critiek was. Welke de groote verdiensten van Van der Palm ook waren - en ik zal de laatste zijn, om die te betwijfelen - het wetenschappelijk onderzoek des Ouden Testaments, zooals het door Vatke en vou Bohlen begonnen was en in onzen tijd door mannen als Wellhausen, Stade en Budde, om slechts drie der jongste koryfeën te noemen, wordt voortgezet, vond bij hem niet den allerminsten bijval.

Toch was de weg in Nederland reeds lang gewezen, niet slechts door Erasmus, dien ik boven met een woord noemde, maar op dit gebied speciaal door niemand minder dan Hugo de Groot. Kuenen zelven komt de eer toe, ontdekt te hebben, dat dit eigenlijk zijn groote voorganger geweest is. Het was drie eeuwen na zijne geboorte, dat hij hem daarvoor den tol zijner dankbaarheid betaalde[2]. Daar de verhandeling door Budde opgenomen werd[3], wil ik er, ten besluite, de aandacht op vestigen.

Er zullen misschien, toen Kuenen die feestrede uitsprak, niet veel menschen geweest zijn, die meer wisten, dat Grotius, de staatsman en rechtsgeleerde, ook als theoloog en als oud-

1) *Theol. Tijds.* XXII, 582, *Abh.* 459.
2) Den 9den April 1883 in de Akademie van Wetenschappen.
3) *Abh.* 161-185.

testamenticus zulke groote dingen gedaan had. Dit wordt nu voor het eerst goed uiteengezet. Men voelt, de warme bladzijden over de Groot lezend, dat de spreker zich hier in het uitgezochtst gezelschap van een verwanten geest en baanbreker bevond. Door Kuenen is hem volkomen recht gedaan. Het werd tijd. Tot dusver waren onder de godgeleerden vooral mannen als Carpzovius, Calovius en Segaar aan het woord geweest, die geen van allen hem konden waardeeren en van wie de eerstgenoemde o.a. verklaarde: 'Hugo de Groot was een voortreffelijk man, als hij slechts de Heilige Schrift onaangetast gelaten had.'[1] Voor ons ligt in de reserve juist zijne eer, omdat hij de Schrift zoo voortreffelijk behandelde.

Kuenen wijst allereerst op de Groot's tekstcritiek. 'Wat ons daarin het meest treft,' zoo sprak hij, 'is niet de geleerdheid en scherpzinnigheid, waarvan zij de blijken dragen, maar de kalme onpartijdigheid, waarmede de ééne tekst tegenover den anderen wordt afgewogen; de afwezigheid van bijgeloovigen eerbied voor de Masorethische overlevering, maar ook van blinde vooringenomenheid met de Alexandrijnsche of eenige andere oude vertaling. Geleid door zijn gezonden critischen tact, volgt de Groot in hoofdzaak dezelfde methode, die eerst in onze dagen werkelijk tot heerschappij komt.'[2]

Nog om iets anders wordt hij thans hooggeschat, ofschoon het hem weleer den bijnaam van 'profanum ingenium' verschafte, omdat hij niets liever deed dan de ongewijde schriften met de gewijde vergelijken. Door die methode heeft hij, zooals Kuenen opmerkt[3], 'het Oude Verbond getrokken binnen den kring der menschelijke natuur. En dit is,' voegt hij er bij, 'wij mogen het thans verkondigen zonder vrees voor tegenspraak, een zijner grootste en blijvende verdiensten.'

Doch ook nog in een derde opzicht was hij een voorlooper en wegbereider. 'Hij streefde,' zoo sprak Kuenen, 'er steeds naar, uit de boeken van het Oude Verbond h e t l e v e n, het werkelijke leven van het I s r a e l i t i e s c h e v o l k te leeren kennen en het verband, waarin die boeken tot de werkelijk-

1) Vir summus, si intacta reliquisset monumenta sacra.
2) Verslagen en Mededeelingen der Kon. Ak., Afd. Letterkunde, IIde reeks XII, 307. *Abh.* 166.
3) Versl. en Med. t. a p. 309. *Abh.* 168.

heid staan, in het licht te stellen. Gij herkent hieraan aanstonds de hoofdtrekken van hetgeen men de historische uitlegging pleegt te noemen. En dat is ook mijne meening: in onderscheiding van de theologische verklaring is die van Hugo de Groot de historische'.[1)]

Er was meer merkwaardigs in Hugo de Groot, dat Kuenen met meesterhand schetste. Ik kan niet alles opnemen, slechts dit ééne nog. Hij was de eerste, die begreep, dat de voorspellingen der profeten betrekking hadden op hun eigen volk, en niet op Jezus Christus of de Christelijke kerk. Het voorwerp der oude profetie is, volgens hem, alleen Israël, zijne vernedering en verheerlijking, gelijk de geschiedenis ons die te aanschouwen geeft.[2)]

Men behoeft slechts de inhoudsopgaven en kantteekeningen van de toen ongeveer verschenen Statenvertaling in te zien, om te beseffen, hoe ver Grotius op dit punt zijn tijd vooruit was. Daaruit toch spreekt eene gansch andere opvatting. Volgens de algemeen heerschende zienswijze van die dagen, welke in die overzetting belichaamd werd, zijn de profetieën en psalmen niet voor de joden, maar alleen voor de christenen geschreven. Over en tot de 'Kercke Christi' spraken David, Jezaja en de overige godsgezanten. Dit was niet, gelijk sommigen beweerden, de tweede, maar het was de eerste en eenige zin des Bijbels. 'Onmiddellijk en rechtstreeks predikte de gansche Schrift, ook die des Ouden Verbonds, het Evangelie aan de christenen: met iets minder kon de Kerk zich niet tevreden stellen.'[3)]

In de richting van Grotius heeft Kuenen gewerkt, maar dankbaar gebruik makend van al de wetenschap, die er in drie eeuwen, vooral in de laatste bijgekomen was. Zoo heeft hij de som onzer kennis vermeerderd, en de juistheid der critische methode in het licht gesteld. Het zou al erg moeten loopen, als zij na hem onder ons ooit weer in vergetelheid geraken kon.

Doch het wordt tijd, dat ik de pen nederleg. Niet omdat mijn onderwerp uitgeput is, maar omdat eene studie als deze hare grenzen heeft. Ik weet zeer wel, dat ik onvolledig ge-

1) *Versl. en Med.* t.a.p. 313. *Abh.* 171.
2) *Versl. en Med.* t.a.p. 319. *Abh.* 176.
3) *Versl. en Med.* t.a.p. 321. *Abh.* 177 f.

weest ben en dat menig punt onbesproken is gebleven. Wil iemand mij daarvan een verwijt maken, dan zal ik mij troosten met de gedachte, dat het in elk geval slechts mij, en niet den Meester treft. Hij toch heeft zoo overvloedig gearbeid, dat er nog menige verhandeling verschijnen kan, voordat al de stof verwerkt is.

Indien 't mij slechts gelukte, eenigermate in het licht te stellen, welk een groot criticus hij was! Wie er meer van wenscht te weten, dien verwijs ik naar zijn werken, ook naar den door Budde uitgegeven bundel. En volgaarne sluit ik mij aan bij het woord, waarmede die geleerde zijn boek de wereld inzond: E e r e z i j K u e n e n ' s n a g e d a c h t e n i s ; m o g e n v e l e n z i j n v o o r b e e l d v o l g e n !

Voltooid op Kuenen's geboortedag, 16 *September*.

J.C. MATTHES.

De schuttersmaaltijd door Bartholomeus van der Helst.

Naschrift en slotwoord.[1]

Het was in de eerste en volgende afleveringen van den jaargang 1844 van *De Gids*, dat Everardus Johannes Potgieter zijne meesterlijke studie ‘Het Rijksmuseum’ schreef. Daarin meende hij aan den ‘Schuttersmaaltijd’ door van der Helst, na vergelijking met Govert Flincks ‘Schuttersfeest’ en Rembrandts ‘Nachtwacht’, den eerepalm te moeten toekennen en dezen ‘als het hoogste der drie te moeten roemen’. Indien ik na eene halve eeuw dat woord nog eens herinner, dan is het om - in verband met mijn in 1891 in ditzelfde tijdschrift verschenen opstel over de genoemde schilderij van 't Munstersche vredefeest - de merkwaardige woorden aan te halen, welke, door Potgieter zelven eraan toegevoegd, aan mijne aandacht ontsnapt waren: ‘ondanks de schennis aan het meesterstuk gepleegd.’[2]

Potgieter heeft dus reeds vóór 1844 kennis gedragen van de verminking, die, zooals ik meen bewezen te hebben, van eene kleine dertig jaren vroeger - 1815 - dagteekende. Gelukkig is Potgieters ‘deege degelijkheid’ te overbekend, dan dat iemand eraan zou kunnen twijfelen of hij heeft op vasten grond zijne bewering betreffende *de schennis van den Schuttersmaaltijd* in 't meest gezaghebbend tijdschrift van die dagen openbaar gemaakt.

Op de vraag, wie dan Potgieter tijdens zijne letterkundige studiën voor het Rijksmuseum met het genoemde feit in kennis kan

1 Zie *De Gids* van Juni 1891, blz. 381-430.
2 Blz. 422, regel 1 en 2 v.o.

hebben gesteld, moet mijn antwoord luiden: niemand eer en beter dan zijn trouwe vriend en kunstbroeder Mr. Jeronimo de Vries - in 't najaar van 1830 leerden zij elkander kennen[1] - die als de rechterhand van Cornelis Apostool, den direkteur van het koninklijk Museum te Amsterdam, in den zomer van 1815 voor een groot deel de herstelling, de overbrenging en de plaatsing der schilderijen uit het Stadhuis op den Dam naar het Trippenhuis op den Kloveniersburgwal mede *moet* hebben geleid. Apostool toch was toen reeds lijdend aan jicht en podagra, getuige de bescheiden in het archief van het Rijksmuseum, waarin hij - Juni 1815 - verlof vraagt om naar Aken te gaan, terwijl op zijne aanbeveling Jeronimo de Vries als ‘kundig in het vak der schoone kunsten’ als ‘intermediair direkteur van 's Lands Museum te Amsterdam’ zou optreden.[2] Jeronimo de Vries heeft als ooggetuige den Schuttersmaaltijd vóór en ná de verminking gekend. In 1812 toch bestond de schilderij nog in hare oorspronkelijke afmeting. In genoemd jaar bracht de welbekende Parijsche kunstkenner Duchesne Aîné een bezoek aan het museum te Amsterdam en werden door hem als de breedte en de hoogte aangeteekend ongeveer 20 bij 15 voet, dat is 5,60 bij 4 meter (het doek in zijnen tegenwoordigen staat is 5,38 bij 2,27!); vóór de maand Augustus 1815 moet, tengevolge van den verwaarloosden, allertreurigsten toestand, waarin vooral het bovenstuk van het doek zich bevond, de afsnijding hebben plaats gevonden. In 't begin dier maand toch is de schilderij afgesneden overgebracht naar den Kloveniersburgwal en zijn de 2 ijzeren draaiarmen of kranen vervaardigd, waaraan de Schuttersmaaltijd aan den zuidelijken wand der groote zaal in het Trippenhuis moest worden bevestigd. Chris Meuli, die destijds aan het koninklijk museum werkzaam was en voor 't verdoeken van 13 schilderijen ƒ 117-10 ontving[3] vond bij de genoemde afsnijding

1 Studies over Potgieter door J.H. Groenewegen. *De Gids* van November 1891, blz. 226, 27.

2 ‘Jeronimo de Vries heeft mij meermalen met deszelfs raad en goede officiën bijgestaan, waarom ik verzoek geme Heere ter waarneming van mijn post geduurende mijne absentie aan uwe Excelletie te mogen voorstellen’.
get. C. Apostool.

3 Archief, Rijksmuseum. Ik voeg hier de door mij gevonden aanteekening bij: ‘Regenmorter, Hulswit en Pieneman zijn gestadig bezig geweest aan het restaureeren’.

zijn werkzaam aandeel. De herinnering hieraan bleef gelukkig bewaard bij den oom van onzen J. Ph. van der Kellen, den heer J.P. Menger te Asten in Noord-Brabant - weleer essayeur aan 's Rijks Munt te Utrecht - die mij schreef ‘hoe hij zich nog zeer goed herinnert, dat Chris Meuli, bode aan de akademie van Beeldende Kunsten voor meer dan een halve eeuw aan hem persoonlijk heeft gezegd, dat hij eigenhandig het bovengedeelte van het bedoelde schilderij had afgesneden en zulks bij gelegenheid der overbrenging van het stuk uit het Paleis naar het Trippenbuis. Het juiste jaartal - laat de heer Menger volgen - waarop Meuli bovenstaande verklaring aflegde, is bekend, omdat er naar aanleiding van de toen juist verschenen aflevering van het Europeesch Museum 1840 (uitgave Sterk te Breda), waarin eene gravure van den Schuttersmaaltijd - onafgesneden - voorkomt, een gesprek op de Akademie ontstond, waarbij Meuli werd opgeroepen, om zich omtrent het schilderstuk te verklaren. Behalve het reeds medegedeelde zei Meuli toen nog, dat hij vroeger voor den Raad van de Akademie, eene zelfde verklaring had afgelegd.’ In overeenstemming hiermede schreef de direkteur van het Prentenkabinet van het Rijksmuseum, de heer J. Ph. van der Kellen, mij: ‘Ik heb Chris Meuli meermalen gesproken en weet wel, dat ik als jongen hem altijd voor een halven beul aanzag, omdat mijn oom Menger mij verteld had, dat hij de man was, die de van der Helst afgesneden had.’

Om terug te keeren tot Mr. Jeronimo de Vries: hij zelf was het, die - toen van regeeringswege, het Bestuur van het Rijksmuseum aanschrijving kreeg om verslag uit te brengen betreffende den staat der schilderijen - 7 November 1845, den catalogus (13den druk, 1843) zond met bijgevoegde aanteekeningen. Bij den Schuttersmaaltijd luidde zijne aanteekening: ‘*Van boven is een stuk af, het is slegt verdoekt en bobbelt, de schildering is overigens wel geconserveert*.’ Wel is de eigenhandige, begeleidende brief van de Vries in 't archief van Binnenl. Zaken bewaard gebleven; maar, helaas! zoek zijn zoowel die catalogus met aanteekeningen als een vijf-, zestal stukken, die meer licht hadden kunnen verspreiden. Gelukkig echter bleef de copie van den doorschoten catalogus met de aanteekeningen bewaard in eene verzameling catalogi in de bibliotheek van het Rijksmuseum te Amsterdam, waar ieder de door mij aangehaalde woorden van de Vries kan lezen.

Behalve nu, dat door de aanteekening van Duchesne Aîné de oorspronkelijke afmeting der schilderij bewaard is gebleven en eenvoudig onaantastbaar is, weten wij door een anderen Parijzenaar uit de voorgaande eeuw, hoe het afgesneden gedeelte er heeft uitgezien. Het was namelijk de bekende graveur J.B. Patas, die - onder persoonlijk toezicht van den burger le Brun ‘Peintre et marchand de tableaux’ - op verkleinde schaal *in spiegelbeeld* eene gravure van den Schuttersmaaltijd vervaardigde, omstreeks de jaren 1777-80. Deze gravure was bestemd voor le Bruns prachtwerk ‘Galerie des Peintres hollandais, flamands et allemands, gravée de 1777 à 1792’. Le Brun dweepte met dit meesterstuk van Barth van der Helst zóó, dat hij schrijven kon: ‘Vis-à-vis de cette inimitable reproduction - le banquet de la garde civique d' Amsterdam - est la garde bourgeoise par Rembrandt, mais ce dernier tableau ne peut soutenir la comparaison dès qu'on a jeté les yeux sur celui de van der Helst, on ne peut plus le quitter. Un charme secret y attache.’ Op de gravure van Patas komt het raam *ter dubbele hoogte met het opgeknoopt schuifgordijn* voor.

Ter toelichting van mijne studie in *De Gids* van '91 had ik dan ook eene reproductie dezer gravure kunnen geven tegenover de photographische afbeelding van de schilderij in haren tegenwoordigen staat; maar omdat ik haar als bekend mocht onderstellen - behalve in genoemd werk van le Brun komt zij verkleind voor in de oorspronkelijke en de Hollandsche uitgaaf van Duchesne Aîné - gaf ik de voorkeur aan de reproductie van de onbekende aquarel van Jacob Cats (1779),[1] welke - en hierop leg ik allen nadruk - niets ter wereld te maken heeft met de gravure van Patas. Daargelaten dat het, bij gemis van het jaartal op de Fransche gravure, onmogelijk is te beslissen of Patas vóór Cats, dan wel Cats vóór Patas heeft gewerkt, leert eene eenvoudige vergelijking van beide - men zie vooral het groot verschil van uitdrukking op aller gelaat - daghelder, dat onze Hollandsche copiïst en de Fransche graveur, gansch onafhankelijk van elkander, de eerste zijne reproductie op een tiende, en de laatste op een zestiende van het oorspronkelijk doek hebben gemaakt.

Wie dus beweren dat de teekening van Cats wat de dubbele

1 Geen der nestors onzer kunstbeoefenaars - allen meer dan tachtig jaren oud - Kaiser, Karsen, Lamme, Rochussen - had haar ooit gezien.

hoogte van het raam en 't opgestoken schuifgordijn betreft, eene vrucht zijner *fantasie* is geweest, moeten voor 't minst ook déze ongerijmdheid aanvaarden, dat onafhankelijk van Cats een Fransch graveur is opgestaan, die - nog wel *onder toezicht* van een kunstkenner als le Brun, die de schilderij 'onnavolgbaar' schoon vond - volkomen op dezelfde wijze heeft *gefantaseerd!*

Met hèn wensch ik niet in 't krijt te treden. Ter vermijding van alles, wat bij een ernstig historisch-kritsch onderzoek zoo licht zou kunnen leiden tot een persoonlijken strijd, geef ik liever in dit naschrift en slotwoord over den Schuttersmaaltijd den belangstellenden lezers van *De Gids* wat mijn sedert '91 voortgezet onderzoek naar de ziektegeschiedenis dezer echt-nationale schilderij aan het licht heeft gebracht.

Vóór alles worde eene bedenking uit den weg geruimd, die bij sommige kunstkenners opgerezen is tegen het gordijn in den vorm, welken Cats [en Patas] zouden hebben *gefantaseerd*, daar men in den tijd van Van der Helst zulk een *geplooid valgordijn*[1] niet beeft gekend. Wie aldus oordeelen hebben blijkbaar nooit de aquarel van Jacob Cats onder de oogen gehad. De waarheid is, dat Van der Helst een allergewoonst zeventiende eeu wsch *schuifgordijn* met een smal hoofdje van boven heeft geschilderd; immers zijn op de copieteekening van Cats duidelijk zichtbaar de *afhangende* plooien. Zulke plooien zijn eenvoudig onmogelijk in een ophaalgordijn, waar zij niet in kunnen ontstaan van boven naar beneden, maar wel over de breedte heen, terwijl men bovendien de koorden of het rijgsel zou moeten zien. Hiervan geen spoor in de zéér correcte teekening! Het schuifgordijn nu is door Van der Helst op vlugge wijze opgehaakt aan een knop, die duidelijk in 't midden tusschen de plooien zichtbaar is. Daarmede verkreeg onze schilder het gewenscht effekt der donkere plooien tegen het licht door het bovenraam.

Tot nadere bevestiging van de oorspronkelijke afmeting van den Schuttersmaaltijd - 5,60 bij 4 meter, door Duchesne Aîné opgeteekend - moet ik in de eerste plaats terugkomen op de bekende teekening van Tocelli in het eikenhouten kastje (vóórdat zij uit ons vaderland ging, eigendom van G.J. Verburgh te Rotterdam). Deze teekening was 105 bij 65 centr.; naar evenredigheid zou dan de

1 Dit viudt men eerst bij Daniël Marot (1695-1700).

hoogte minder zijn geweest dan die van het origineel van de copie door Cats. Gelukkig intusschen ontdekte Dr. Corns. Hofstede de Groot - ter opheffing van dit wezenlijk bezwaar - dat Tocelli's teekening oorspronkelijk hooger is geweest. In den ‘catalogus van een fraaije verzameling kunstige en plaisante schilderijen Auctie in May 1804 Amsterdam’ (Eigend. Rijksprentenkabinet, Leiden) komt de aquarel voor: ‘Deze uitmuntende en capitalen ordonantie, verbeeld een prachtige Schutters Maaltijd, in den Doelen op den Garnalenmarkt; zeer fraay en uitvoerig in sapverwen geteekend, door J. Tocelli; naar het beroemde Schilderstuk van B. van der Helst, berustend op de groote Krijgsraadkamer, in het Stadbuys te Amsterdam; deeze teekening is hoog 29, breed 38 duim, in een vergulde Lijst, met een glas daar vóór. (Naar evenredigheid volkomen dezelfde afmeting van Cats' aquarel). Deze ontdekking gaf mij aanleiding om de verdere geschiedenis dezer teekening op te sporen; in 1844 (13 Mei) komt zij weder voor op de auctie Mr. Diderick Baron van Leijden in lijst en glas’ en werd gekocht door van der Palts te Rotterdam; in 1840 ten derden male ‘in lijst achter glas’ en gekocht door G.J. Verburgh. Toen waren hare dagen geteld; laatstgenoemde toch was het, die een eikenhouten kastje met deuren liet vervaardigen ten koste van vijftien centimeter der hoogte van de teekening! In 1865 werd zij op de auctie G.J. Verburgh verkocht voor ƒ 59.-.

In de tweede plaats vestig ik de aandacht op eene sedert '91 door mij ontdekte reproductie, die het doek van Van der Helst in zijn oorspronkelijken staat teruggeeft. Het was de kunstschilder Jan Hendrik Matthijssen (geboren in 's Gravenhage 1777), die den Schuttersmaaltijd vóór 1811 d.i. vóór de afsnijding in het Koninklijk Museum heeft gekend, tijdens zijn verblijf te Amsterdam als kamerdienaar van Koning Lodewijk, met wien hij ook Parijs bezocht had.

In 1811 nu vestigde Matthijssen zich als teekenmeester en portretschilder te Leeuwarden en vervaardigde later voor zijn Frieschen stadgenoot, den industrieel A.J. Bruinsma, eene teekening van het Munstersche vredefeest, ten behoeve van een steendruk op katoen. Ook hier weder het raam ter dubbele hoogte, met het geplooid schuifgordijn[1]. Deze reproductie van Matthijssen is de

1 Het Friesch genootschap van Geschied- Oudheid- en Taalkunde bezit een exemplaar. Eene photographische reproductie is in mijn bezit.

eenige mij bekende, die tot onderschrift draagt ‘in het Koninklijk Museum.’

Eindelijk moet ook Christiaan Kramm den Schuttersmaaltijd onafgesneden hebben gekend, daar hij van Tocelli's teekening schrijft ‘Dikwerf heb ik dit meesterstuk wegens de ongelooflijke uitvoerigheid en *de getrouwe verkleinde afbeelding* van 's werelds kunstparel bewonderd.’

Helaas heb ik tot dusverre nog niet het spoor kunnen vinden van twee oudere copiën naar het oorspronkelijk onafgesneden doek van Van der Helst, die eenmaal ontdekt het onwedersprekelijk feit der opgegeven maten van Duchesne Aîné zullen bevestigen; het zijn die van Benjamin Wolff[1] (1758-1825) en van H.P. Schouten[2] (1747-1822). Eerstgenoemde teekening is in 1803 voor ƒ 82.-verkocht door de firma Roos. Waar mag zij schuilen?[3] Laatst genoemde is in 1845 onder den hamer gekomen, bij dezelfde firma. De heer G. Praetorius (Senior) te Amsterdam kocht haar, zeker voor een ander, daar zij - zooals zijn zoon, de heer G. Praetorius (Junior) mij schreef - in de nagelaten kunstverzameling van zijnen vader ‘niet voorhanden is en ook nimmer was’. Wie zou in 't bezit ervan zijn?

Eindelijk zij nog herinnerd dat ‘Nederlands uitmuntende graveur’ A.B.B. Taurel, die - in 1828 uit Parijs naar Holland geroepen - van 1832 tot 34 als leermeester van den genialen Couwenberg bet toezicht had op diens Oost-indische inktteekening naar de schilderij van Barth. van der Helst, in kennis gesteld is met het feit der afsnijding. Nadat mijne studie in *de Gids* van '91 verschenen was, schreef zijn zoon, de bekende kunstgraveur C. Ed. Taurel, mij (dato 6 Juni '91) uit de herinneringen zijns vaders: ‘Een ieder wist toen reeds (1830-32) dat de schilderij belangrijk afgesneden was - men wist dat Chris

1 Met J.D. Teissier en J.N. Hodges vormde hij het drietal opzichters, dat in het Rijksmuseum onder C. Apostool als direkteur werd aangesteld.

2 Denzelfde, van wien op de tentoonstelling ‘Oud en Nieuw Amsterdam’ in het Panorama voorhauden was eene aquarel ‘De groote vischmarkt op de Damsluis’ (1775).

3 Dr. A. Bredius, die zich met dit naschrift geheel vereenigt, wees er mij op dat de teekening ook vermeld staat bij van Eijnden en van der Willigen met deze woorden: ‘Voor den heer B. de Haide Swart vervaardigde B. Wolff eene fraaije Teekening van den beroemden Schuttersmaaltijd, door Bartholemeus van der Helst, welke nog in het bezit is van gemelden Heer’ (1818).

Meulie er alles van wist; de algemeene opinie wees toenmaal reeds aan: Apostool, Jmo de Vries en Brondgeest. De laatste minder direkt. Dat mijn vader, *die dit afsnijden betreurde* enz. enz.'[1]

Wat nu de afsnijding zelve betreft, rust op mij de verplichting haar nader te verklaren. Het gaat toch niet aan, haar eenvoudig als eene daad van *willekeurig* vandalisme te brandmerken, zooals dat helaas *moet* gelden van Rembrandts Nachtwacht,[2] die werd verminkt.... om tusschen twee deuren te kunnen worden geplaatst. Volkomen juist is hetgeen de hoogleeraar Dr. R. Fruin mij 3 Juni '91 schreef 'de verminking van den Schuttersmaaltijd zou onbegrijpelijk zijn, als zij niet verklaard werd uit den wanhopig slechten toestand der weggesneden stukken, waarop gij opmerkzaam maakt.' Gelukkig kan ik zulks door mijn voortgezet onderzoek nader bevestigen. Reeds in 't midden der voorgaande eeuw verkeerde het meesterstuk van Van der Helst (evenals zijn Schuttersstuk van Roelof Bicker in een bedenkelijken staat, getuige het bewijsstuk in het Amsterdamsch archief (1758). 'Ingevolge de ordre van WelEdgr. atbr. in de laeste Besoigne dagh ontfangen. Zo heefd den ondergeschreven Directeur [Meybaum] geëxamineerd de twee schilderyen door van der Helst op de Krygs raeds camer en bevonden dat de selve tot conservatie dienden beplakt, en gerepareerd te worden, volgens de voorstellinge van Jan van Dijk waervan de onkosten omtrent sullen bedraegen een somme van vier hondert en agt en sestig gulden te saemen volgens Accord.' Blijkbaar echter heeft die reparatie maar tijdelijk geholpen. Bij het doorlezen van de Amsterdamsche archiefstukken uit 't laatst der voorgaande eeuw is mij gebleken, hoe eenige belangstellende beoefenaars der kunst in die dagen van staatkundige troebelen zich het lot der schilderijen in het Raadhuis op den Dam hebben aangetrokken en alle pogingen in 't werk gesteld om te behouden wat met den

1 De heer Taurel had zeker zijne persoonlijke bezwaren, waarom hij deze mededeeling bij zijn leven niet in druk wilde zien. Nu hij overleden is, meen ik volle vrijheid te hebben tot de openbaarmaking ervan.

2 Sedert mijne ontdekking van het jaar, waarin deze schilderij werd over gebracht naar de kleine krijgsraadzaal van het studhuis, mocht ik ook in het Amsterdamsch archief de belangrijke aanteekening vinden betreffende 'de Staalmeesters:' 'Dit pourtraitstuk door Rembrandt van Rhijn is op order van Ed. groot agtbaaren Heeren Burgemeesteren uyt het Staalhof gebragt op het Stadhuys en aldaar geplaatst op de konstka mer den 27 November 1778.'

ondergang werd bedreigd. Met eere moeten hier de namen van Dirk Versteegh en Willem van der Vuurst worden genoemd. Laatstgenoemde schreef aan het comité van Algemeen Welzijn dato 22 April 1796: ‘Lange tyd heeft het den ondergeteekende neevens veele zijner medeburgeren gesmert te moeten zien, dat zoo veele heerlijke konststukken, van alomme vermaarde schilders, zoo in het buys der Gemeente als in andere stads gebouwen en in Gods huyse voor handen zijn, op eene verregaande wyze, zedert langen tyd verwaarloost worden, en eerlang, indien men niet spoedig toeschiet tot redding, binne korte tyd geheel onherstelbaar zullen zyn en verlooren gaan. De oorsaaken, daar van is principaal de volgende. Dat verre de meeste deser konststukken dusdanig geplaatst zijn dat en de zon en de hecte vuuren deselve doen verschroeijen, krimpen en bersten, ten anderen de sorgeloosheijt, die men voor de bewaaring deser Meesterstukken heeft gehadt meestendeels veroorzaakt door de onkunde van die geenen, onder welke directie die waaren, die noch de waarde kenden of geene de minste Liefde voor de kunst voedden.... Uyt een en andere reedenen blykt dat het hoogst noodsakelyk is, de onwaardeerbare stukken van Van der Helst en Rembrandt hangende op de groote krygsraadkamer enz. dat deese alle gereddert en voor hun ondergang behoedt worden.’

Den 1sten Juni daarop volgende ‘stelde het comité van Algemeen Welzijn voor aan D. Versteegh te geven ampele magt om in dienst te stellen die Persoonen, die hy bekwaamst zou oordeelen, terwijl het comité van finantiën penningen beschikbaar zou stellen. W. van der Vuurst[1] zou D. Versteegh ter zijde staan.’ ‘Bij missive van 28 Juni 1796 solliciteerde Johannes Craco, sedert 20 jaar de teekenkonst en het schilderen van pourtraitten fungeerende, om te worden benoemd tot het schoonmaken en onderhouden van de schilderyen op het Huys der Gemeente.’

Den 8sten October 1796 stelden Van der Vuurst, Gewin en Charlé - leden van den Raad - voor ‘ƒ 2000 ter betaling te geven aan de kunstenaers en assistenten voor het schoonmaken en herstellen van de schilderyen der gemeente.’ Deze som werd na volbrachten arbeid 1 November 1797 uitbetaald. Den derden October werd bovengenoemde D. Versteegh aangesteld tot inspekteur

1 Op dezen Willem van der Vuurst hoop ik later elders in een afzonderlijk opstel terug te komen.

der Stads beeldhouwwerken en schilderstukken. Gelukkig werd de vondst der herstelling van den Schuttersmaaltijd in de jaren 1796/97 voor mij de bevestiging van hetgeen ik reeds in mijne studie van 1891 schreef, dat de bekwame restaurateur Nicolaas Hopman, die reeds in 1820 te Amsterdam werkzaam was, ‘bij overlevering wist, dat de Schuttersmaaltijd *in 't laatst der voorgaande eeuw* verdoekt was geworden.’[1] Helaas echter heeft die verdoeking op zulk eene onbeholpene wijze plaats gevonden, dat ‘aan de agterzyde bet loslaten der tusschengevoegde specie het doek die vastheid en gladheid had benomen, zoo noodig om het tegen den invloed der atmospheer en het dientengevolge bersten der verven te wapenen.’ In verband daarmede worde hier ter plaatse nu nog eens herinnerd hetgeen Cornelis Apostool, 15 Juni 1814 aan de Regeering schreef: ‘De staat waarin zig eenige der voornaamste schilderyen bevinden, vorderde dadelijke voorziening, daar veele zoodanig in de vernis gebarsten zijn, dat dit (zonder spoedig herstel) dezelven aan geheel bederf zoude blootstellen. De oorzaak hiervan is, dat dezelven *op het gebouw in de hoogte* steeds blootgesteld zijn aan de uiterste vogtigheid of droogte des winters door gebrek aan stookplaatsen terwijl de vensters zoodanig ondigt zijn dat de regen er op veele plaatsen inkomt en een dergelijke natte atmospheer teweegbrengt, dat het water dikwerfs van de schilderijen afloopt. Des zomers daarentegen is men uithoofde van de ligging en hoogte blootgesteld aan de zonneschijn en wind, en dus aan de grootste droogte. De schilderyen die dus in den winter uiteenzetten, terwyl het doek agter de verw vergaat, krimpen wederom in de zomer dermate, dat de verw barst en van het verteerde doek afspringt; in welk geval, wanneer het laatste gebeurd dezelve onherstelbaar zouden verloren zijn.’

Onderstelt men nu nog eens voor een oogenblik, dat de goed geconserveerde Schuttersmaaltijd *onverminkt* in het Rijksmuseum hangt, dan staat men voor een onoplosbaar raadsel bij de eenvoudige vraag, waar dan toch de sporen gebleven zijn van dien ontred-

1 Deze Nicolaas Hopman is later volkomen in zijn recht geweest, toen hij in 1852 bij eene opnieuw noodzakelijk genchte restauratie van het doek van B. van der Helst tweeërlei prijs opgaf aan het Gemeentebestuur: alles op de thans bestaande grootte ƒ 650.-, maar desverkiezende voor het aanbrengen van stukken boven en onder op de primitive grootte ƒ 250.- meer.
Zie *De Gids* van Juni 1891.

derden toestand, van die *bij herhaling* aangebrachte restauraties? Dat deze sporen bijna niet aanwezig zijn wordt alleen op natuurlijke wijze verklaard door de noodzakelijk geachte afsnijding van het boven- en het ondergedeelte. Blijkbaar hebben de groote doeken op die plaatsen 't meest geleden, zooals de Roelof Bicker - het onderste gedeelte is nog in onzen tijd bijgeschilderd - en de schilderij van Blaeu in de Hermitage te St. Petersburg - ook van deze is de voorgrond afgesneden - nader bewijzen.

Trots deze wetenschap van den verwaarloosden toestand, die de afsnijding van het bovengedeelte van den Schuttersmaaltijd moge verklaren en voor den tijd waarin het gebeurde verontschuldigen, blijf ik haar betreuren, omdat dit meesterstuk van Bartholomeus Van der Helst daardoor onherstelbaar heeft geleden en kunstkenners als Maxime du Camp en Charles le Brun volkomen in hun recht waren, toen zij schreven, eerstgenoemde: ‘Je vois pour tant de personnages *une toile trop basse* qui ne laisse pas au ciel le développement, dont il a besoin pour faire suffisamment valoir les figures’, en laatstgenoemde: ‘Rembrandt eût choisi *une toile plus haute* qui lui eût permis d'agrandir le champ de la composition et de ménager à l' oeil plus de repos.’

Dubbel betreurenswaardig dan, dat beide kunstkenners, niets wetende van de lotgevallen dezer schilderij, juist in datgene Van der Helst hebben *moeten* veroordeelen, waarin hij toch bij het licht der historische kritiek veeleer op de hoogste waardeering aanspraak maken mocht.

Na de uitgaaf mijner studie in 1891 is het intusschen Emile Michel geweest, die ridderlijk erkend heeft zijn minder gunstig oordeel over Van der Helst in verband met den verminkten Schuttersmaaltijd te hebben *gewijzigd*. Zooals ik reeds in ‘Oud-Holland’ (1893, blz. 194) mededeelde, schreef hij mij: ‘J'aurais certainement modifié mon jugement sur le tableau de Corn. Witzen, si je vous avais lu avant, si j'avais connu une mutilation qui dénature à ce point la composition du maître. Des études aussi conscientieuses que les vôtres sont précieuses et nécessaires pour nous guider dans nos appréciations et les rectifier au besoin, puisqu'elles font paraître plus grands encore vos chers artistes.’

Mog moet ik een bezwaar opheffen, door mij zelven te berde gebracht in mijn eerst verschenen epistel, *een bezwaar tegen de afsnijding, ontleend aan de leekening van Hendrik Pothoven* (1762).

Destijds hield ik die teekening, eenvoudig op grond der verklaring van Ploos van Amstel op het opzetpapier ‘Hk. Pothoven ft.’, voor *echt*, al was het zeer gebrekkige in het perspectief van het openstaand raam mij niet ontgaan. Bovendien vond ik tusschen de teekening en het opzetpapier een bijbehoorend manuscript met de verklaring: ‘Ik heb de Naamen volgens de oorsprongkelyke spelling geschreeven.’ Wie kon nu anders vermoeden, dan dat ook werkelijk de namen der schutters in de zes hokjes onder de teekening waren aangebracht? Daar zij intusschen bijna geheel waren uitgewischt, sloeg ik er verder geen acht op. Aangezien nu genoemde teekening uit het jaar 1762 het raam ter dubbele hoogte met het geplooide schuifgordijn *mist* en ook geen voorgrond heeft - gelijk aan het doek in het Rijksmuseum - meenen sommige kunstkenners, dat deze in hun oog waarlijk niet toevallige overeenkomst tegen de vermeende afsnijding beslist. Daargelaten nu, dat die overeenkomst niet anders dan toevallig kan zijn en niets afdoet van de slotsom van mijn onderzoek, om de alles afdoende reden, dat in den jare 1812 Duchesne Aîné den Schuttersmaaltijd heeft gezien en beschreven op eene hoogte en breedte van ongeveer 5.60 bij 4 en wij diezelfde opmeting naar evenredigheden terugvinden bij verschillende van elkaar onafhankelijke copiën, die uit de laatste 25 jaren der voorgaande eeuw dagteekenen - daargelaten dit alles heb ik mij toch gaarne de moeite getroost, om een nader onderzoek in te stellen naar genoemde teekening van Pothoven (eigendom van den heer R.W.P. de Vries te Amsterdam). De slotsom ervan worde zoo kort mogelijk samengevat in de volgende regelen.

Trots het onderschrift van Ploos van Amstel durf ik beweren, dat wij hier niet eene origineele teekening van Pothoven hebben, maar eene zeer onbeholpene kopie naar Pothoven uit het laatst der voorgaande eeuw, eene kopie van een liefhebber, wien het alleen te doen is geweest om de schutters van den feestdisch en niet om de schilderij in haar geheel.

Ik maak dit op uit het volgende:

1°. Het bijgevoegde lijstje met de namen, dat stellig bij het oorspronkelijk werk van Hendrik Pothoven heeft behoord, zorgvuldig in *zes* hokjes afgedeeld, zooals zij bij het oorspronkelijk doek van Van der Helst waren aangebracht, komt volstrekt niet overeen met de namen in de *vier* hokjes onder de teekening, ter-

wijl bovendien de spelling der namen onmiskenbaar een lateren tijd dan 1762 verraadt. In plaats van Gerrit van der Mije schreef de copiïst van der Plas; in pl. v. van Amstenraet - van Amstenraad; in pl. v. van den Bosch - v.d. Bos; in pl. v. van Waveren Luijtent - v.W. luitenant; in pl. v. Serjant - sergeant; in pl. v. Tomas - Thomas; in pl. v. de *ae*, de *aa*, zooals Willem Aersse van der Voorst - Aarsen, enz., enz. Uit de onwedersprekelijke fout van Van der Plas voor Van der Mije blijkt zonneklaar, dat de copiïst de bekende beschrijving van Jan van Dijk en niet het origineel van Pothoven heeft gevolgd.

2°. De teekening zelve. Eerst na veel moeite is het mij gelukt een achttal *echte* teekeningen van Pothoven ter vergelijking te verkrijgen uit de jaren 1777-1781. Zes ervan waren portretten met O.-Ind. inkt; een met zwart krijt; de achtste eene af beelding van de loterijzaal in 's Gravenhage. De portretten waren van Mr. Jacob Visser, Advocaat in den Haage, Eerste Amanuensis bij de verbeterde Psalmberijming ad vw. 1781; J. Sautijn, burgemeester van Amsterdam (1777); Roelof Bicker, capitein van de compagnie burgers (1778); Hermanius van Loo, Predikant tot Naarden (1773); G.J. Nahuys, Prof. Theol. L.B. (1781), en Hendrik Busserus, Liefhebber der Schilder- en Teekenkonst - met echte handteekening van H. Pothoven (1781),[1] en een portret in profiel (zeker naar eene schilderij) van Prins Willem V (1781). Wie nu welk dezer teekeningen ook vergelijkt met de copie van den Schuttersmaaltijd - en ik deed zulks nauwgezet met den heer J. Ph. van der Keller - ziet met een oogopslag dat laatstgenoemde onmogelijk het werk kan zijn van denzelfden meester. Het karakteristieke bijv. van Pothoven in de teekening van de oogen - zooals dat met name 't sterkst spreekt in Busserus' beeltenis (eigendom Prof. Dr. C.L. Wurfbain, Jachthuis van de Zijpe) - vindt men wel in de echte, zij het ook afgesleten, krijtteekening naar de Nachtwacht van Rembrandt (eigendom R.W.P. de Vries, Amsterdam), maar geen spoor ervan is zichtbaar in de copie-teekening naar Van der Helst. Vrijmoedig durf ik Pothoven en Couwenberg in éénen adem noemen, wat beider meesterschap betreft met het penseel en Oost-indische inkt. Men vergelijke daartoe de *echte* teekeningen van eerst-

1 Van dezen zelfden Busserus - den vriend en beschermer van zijne nicht Aagje Deken - bestaat nog een portret met zwart en rood krijt geteekend door J.M. Quinkhard (Eigend. J. Ph. van der Kellen).

genoemde met de copie van den schuttersmaaltijd door laatstgenoemde in het museum van Teylers Stichting te Haarlem en - ter ontgoocheling de onechte copie *naar* Pothoven. Geheel *misteekend* zijn bijv. zoowel de scheeve voet van den schroef beker in de hand van den grijsaard als de straal wijn uit de kan van den schenker; *misteekend* evenzoo al de ruiten in 't linkerraam en de roeden van 't rechter, in strijd met alle perspectief! Men vergelijke hiermede de teekening der loterijzaal[1], om zich te overtuigen hoe onberispelijk en keurig Pothoven op 't gebied der doorzichtkunde arbeidde. Misteekend door gebrek aan perspectief is het onderstuk van den stoel, waarop Witzen gezeten is! Zoo kon alléén een liefhebber-copiïst werken, die niet voor zijne taak berekend was. Nog zij herinnerd, dat in elk geval het oorspronkelijk doek door Van der Helst nooit zóó geschilderd is als de copie-teekening van Pothoven het afbeeldt en zoolang het nu hangt in het Rijksmuseum. Taurel Senr., Couwenberg en Lamme hebben in 1832-'34 nog gekend den voorgrond en een hooger gedeelte van het raam. De onbeholpen teekenaar, die Pothoven copiëerde, heeft zich volstrekt niet bekommerd om het geheele bovengedeelte der schilderij en gaf *zoo gebrekkig mogelijk* het ondergedeelte van het openstaand raam terug.

Ziedaar dan mijne bewering omtrent de verminking van den Schuttersmaaltijd nader gestaafd. Om tot de woorden van Potgieter terug te keeren: ‘ondanks de schennis aan het meesterstuk gepleegd’, meen ik deze ten volle te hebben gerechtvaardigd. Moge mijn onderzoek het gevolg hebben, hetwelk Emile Michel van dergelijke studiën verwacht, n.l. ‘de faire paraître plus grands encore (nos) chers artistes’. Voor mij blijft de Schuttersmaaltijd door Bartholomeus van der Helst een meesterstuk, máár geschonden; geschonden, máár een meesterstuk.

1 Eigend. A. van Stolk Cz. Rotterdam.

JOHS. DYSERINCK.

Philosophie en Geschiedenis.

De H. Thomas van Aquino als wijsgeer. Openingsrede van p. J.V. de Groot, ord-praed. S. Theol. Magister. 1 October 1894.
De Geschiedenis als sociale wetenschap. Rede van Dr. P.J. Blok. 6 October 1894.

Ik weet niet wat de man van actie over onze dagen zegt, maar voor den toeschouwer is 't een heerlijke tijd; hij kan zijn gedachten overal heen uit wandelen sturen. Zoo'n gevoel moeten de menschen gehad hebben, toen, op het land, de kasteelen uit hun mantel van borstweringen en grachten als landhuizen voor den dag kwamen, - een verademing en een verruiming. Ja, er zijn wat 'n geestelijke burchtmuren gevallen; de wetenschap, de academie, de school, de kerk, de staatkunde, zelfs het liberalisme - want ook het liberalisme heeft iets burchtachtigs gehad - zijn uit hun stijve steenen jas gekropen, en het zijn villa's geworden. Deftige ouderwetsche villa's met reminiscenties van het vroegere kasteel, klassieke villa's met pilaren, luchtig gebouwde villa's, weidsche, soliede villa's, villa's voor parvenus, villa's voor bescheidenen, villa's ook voor armen en voor de armen van geest. Het is een lust met zijn gedachten schotvrij daar tusschendoor te gaan, en dat veelvuldige leven en die veelvuldige pretensies om te leven rustig waar te nemen.

Waar is de tijd gebleven, toen geleerdheid en heiligheid en staatsmansbeleid ons van achter hun muren met grimmigheid aankeken!

In een treffende passage der redevoering waarmede hij het hoogleeraarsambt in de geschiedenis des vaderlands aanvaardde, beschrijft professor Blok zijn ‘gevoel van beklemming’ als hij

denkt aan de professoren die hij weleer het groot-auditorium der academie heeft zien binnentreden, en in een lange rij door het enge gangpad naar hun zitplaatsen heeft zien gaan. En voor ‘zijn geestesoog’ dagen ze op: ‘de bewegelijke figuur van onzen beroemden Cobet, de deftige, als in eene Romeinsche toga gehulde gestalte van den scherpzinnigen Pluygers, het fijnbesneden gelaat van den veelzijdigen Dozy, het geestdriftvolle oog van den beminnelijken de Vries’....

Zeker, grimmigheid is wel het laatste woord waar we op komen, wanneer we ons die mannen voorstellen; het gezelschap van den hupschen de Vries alleen sluit de gedachte van alle onhoofschheid, laat staan van stuurschheid, uit. En toch, ze hadden iets ‘beklemmends’. Ik zal niet zeggen dat ze burchtbewoners waren, maar voor hun geestesoog verrees de wetenschap toch als een kasteel met een ophaalbrug te midden van het platte land, en de brug was heel dikwijls opgehaald. Zelfs de Romeinsche Pluygers met zijn gezicht van een Engelschen humorist der 18e eeuw, wanneer hij zijn ironisch oordeel over alle dingen en zijn eigen persoon uitsprak, had met dat al het bewustzijn dat hij krachtens zijn ambt ‘de wetenschap’ representeerde.

Wat of de genoemde mannen dan in hun for intérieur over de rede van professor Blok zouden gedacht hebben, het is volmaakt onnoodig voor ons het hier onder woorden te brengen. Daarentegen vrees ik geen enkel oogenblik mij aan een onbescheidenheid schuldig te maken, als ik zeg dat *verwondering* een zeer zachte uitdrukking zou wezen voor hun gevoel, zoo zij getuigen waren geweest van het optreden van p. de Groot (van de orde der Predikheeren, magister der Heilige Theologie) als hoogleeraar in de wijsbegeerte van den Heiligen Thomas van Aquino. De stichting van de eerste Universiteit in ons land is zoo nauw verbonden aan de geschiedenis van onzen opstand en de uitbreiding der reformatie, dat de H. Thomas van Aquino op een academisch programma van een Nederlandsche hoogeschool den indruk maakt van een spellebreker. Mij dunkt, ik zie de ophaalbrug omhooggaan met een geknars van ketenen. ‘Is dan het werk van honderden jaren vruchteloos geweest? Moeten wij terug naar de middeneeuwen?’

Met uw verlof, hooggeleerde Heeren, zou ik willen zeggen -

neen, ik zeg het: Naar de middeneeuwen terug? Dat behoeft nog niet. Daar is een heele boel ‘middeneeuwen’ onder ons.

Hoor naar de discussies en de distincties op de markt van het leven, het zweren bij de autoriteit van een man en van een boek, zelfs van hen die zich het verst gevorderd rekenen. Het zijn andere leuzen en sneller voorbijrollende leuzen, maar dezelfde manieren als in de middeneeuwen die zoo majestueus langzaam heen schijnen te gaan, wanneer men ongeduldig ze uit dezen afstand van tijd beschouwt. En de universiteit! Hm, hm! Er steekt zoo oneindig veel scholastiek, en van de echte scholastiek van Thomas van Aquino, in ons Protestantsch dogmatisme. Zijn wij dat reeds ontworsteld? Heeft de invloed van Spinoza, die zelf voor een groot deel afhankelijk is van de scholastieken, ons daarvan kunnen bevrijden? En om nu eens niet van de leer alleen te spreken, lijkt de toon, de sceptische zoowel als de affirmeerende toon, aan onze hoogescholen niet nog sprekend op de stemming aan de universiteit van de 13^{e} eeuw? Want daar is, in de middeneeuwen, een sterksprekend scepticisme; ook dat soort is nog bewaard.

Wij zijn een heel eind vooruitgekomen, en het is aan een samenwerking van verschillende machten te danken; maar toch de middeneeuwen zijn wij nog niet uit.

Daarom is het goed dat wij ze, zonder verborgenheid, op den academischen leerstoel zien in een man van overtuiging, en van geloof aan een bepaalden kring van denkbeelden. Ja, bewondering verdient de moed waarmede deze predikheer ons zegt: ik breng u niet vage beloften van een overzicht der middeneeuwsche wijsbegeerte om uw historischen zin, of wat gij zoo noemt, te streelen; maar ik kom u aan met mijn Thomas van Aquino. Dat is het huis waarin ik geleefd heb, dat ik mij eigen heb gemaakt. Dat is mijn vaderland, dat is de wereld van mijn gedachte en van mijn gevoel. Ik zie, uit de vensters van mijn woning, andere zaken mijn blik voorbijgaan dan waarop, in dien verleden tijd, het oog van mijn *doctor angelicus* viel; maar ik vertrouw en ik weet dat de bezieling van zijn geest machtig genoeg is om mij al dat *andere* te doen opnemen in de grootsche orde der gedachten van mijn meester.

Een moed en een enthousiasme met schroom gepaard.

Uit de omgeving der eensgezinden voor wie zijn hart zich

vrij kon uitspreken, treedt de leeraar op te midden van een gehoor dat niet eens vijandig, dat onverschillig is. Zal hij het schokken door heftige bestrijding van nieuwerwetsche denkbeelden? Hij houdt zich in. Uit onmacht? Neen. Hij is een redenaar en een zeer gevoelig man; meent ge soms dat de lust niet wel bij hem is opgekomen om van zijn gaven gebruik te maken, en te spreken met schrille overgangen van somber en teeder? Maar hij is tevreden geweest met getuigenis te geven. Op het voetspoor van zijn meester, den angelicus. Ook een zeer gevoelig man, en met al zijn kennis en zijn scherpzinnigheid, met zijn verbazing wekkende talenten en zijn louteren moed, - een nederig man. Een man van orde. Geen treffende persoonlijkheid die ons dadelijk kan meêsleepen, maar een die vasthoudt wie zich aan hem overgeeft. Evenals hij zelf zich overgegeven heeft en vastgehouden is.

'Thomas, wat loon verlangt gij?' klonk de stem van het kruis waarvoor de doctor neergeknield lag. 'Niets, o Heer, dan u,' was het antwoord, opgezonden in het gebed.

De hoogleeraar in de wijsbegeerte van Thomas van Aquino heeft zijn rede alleen gesproken om te getuigen. Er is adel in die houding; maar er ligt ook verdriet in die terughouding. Want waarlijk, het kost niet veel moeite om onder de woorden der stemmige oratie de stemming van den spreker te raden. Overal door heen hoort men dit: Ik weet dat gijlieden mij wantrouwt, dat gij op mij neerziet als op een slaaf in de banden der kerk; maar ik heb de waarheid lief, met een verzekerde liefde; ik zoek haar op de breede heirbaan die naar God voert, terwijl gij eigenwillig op zijpaden verdwaalt; ik heb de waarheid lief, gelooft mij, en ik ben oprecht in mijn liefde; maar gijlieden kunt me alleen antwoorden met een killen vloek als aan iemand wien de kerk omvat, en dien de kerk inwiegt in een rust, gelijk aan de rust van het graf.

Nu, professor, die rust, zoo gij uw taak wilt doorzetten, is zeker niet voor u weggelegd.

Heb ik daar straks gezegd dat wij in u de middeneeuwen op den leeraarstoel zagen, - dat was natuurlijk maar een figuur, een overdrijving, en - ik mag 't wel van mezelf bekennen, - een onzin. Wij teren nog in veel opzichten op de restes van de Middeneeuwen, wij hebben ze nog niet achter ons, - daarvan neem ik geen woord terug; maar *leven* doet

de dertiende eeuw, de eeuw van den heiligen Thomas, niet anders voor ons dan als een symbool. Zoo gebruikt men het huisraad van het voorgeslacht, men herrinnert zich de woorden van de afgestorvenen, en in zijn blijdschap dat men zelf het voorrecht nog heeft van te bestaan, meet men zijn eigen leven nog wel eens aan het voorbijgegane; maar het verleden, dat verleden is, als maatstaf te nemen, dat kunnen wij niet, dat mogen wij niet. De dooden hebben hun dooden begraven.

Welke is de overeenkomst tusschen onze eeuw en de dertiende?

O geloof me, professor, wij ongeloovige kinderen der wereld, wij zoeken ook, niet in somberheid, maar in blijdschap; met een verzekering dat wij van de dingen zullen leeren, met het vertrouwen dat ons hier en daar een licht zal opgaan, juist zooveel licht als wij kunnen verdragen; en wij luisteren naar het verleden, en zoo wij een duidelijke stem hooren die tot ons hart spreekt, nemen wij haar aan.

Daar is in de dertiende eeuw een wending naar zelfonderzoek; de kennis van de natuur blijft stokken, het is alsof de natuurwetenschap, - die nog heel weinig gezegd had, - was uitgepraat en aan de logica het verder opbouwen van de kennis zou overlaten; de gedachte richtte zich dan naar de studie van den mensch, in zijn verhouding, vooreerst tot God, en daarna, tot andere menschen.

Het komt mij voor dat in onzen tijd een zelfde omkeer zich begint - zich eerst begint - te vertoonen; de natuurwetenschappen behouden niet langer alleen het rijk, en meer en meer bereidt zich een nieuwe wetenschap, een op zichzelf staand stelsel van kennis, voor, waarvan het onderwerp is: de mensch, als menschelijk, wilt ge, als geestelijk wezen.

In geheel verschillende afmetingen, onder geheel verschillende voorwaarden voltrekt zich die verandering, toen en nu.

Ik herinner alleen even aan wat in de dertiende eeuw gebeurde.

Van de twee machten die de wereld onder zich verdeeld hadden gehouden, de kerk en het keizerrijk, won het de kerk. Zij won, gesteund door een strooming die haar zelfstandig uit de diepten en schuilhoeken, uit de hoogten en de open plaatsen, van het maatschappelijk leven tegemoet kwam. Die richting kreeg haar gestalte in de beide groote orden der eeuw, de Franciscaners en de Dominicaners.

Welk een goddelijke tijd! Een tijd vol geloofsdronkenschap en vol visioenen. Het is alsof de straten en wegen met gezichtsverschijningen vervuld zijn. Herinnert ge u dien hof dien broeder Salimbene binnenging, toen hij door Pisa liep om in zijn bedelzak de bijdragen der burgers op te zamelen: den schaduwrijken groenen hof met zijn schoone luipaarden en dieren van over de zee, en de mooie meisjes, en knapen die er op cithers en vedels speelden en *idone* dansen uitvoerden?

'Geen rumoer was er en niemand sprak er, maar allen luisterden zwijgend. En het gezang dat zij zongen was wonderschoon, zoozeer dat het hart in blijdschap boven alle beschrijving versmolt. Zij zeiden ons niets, en wij zeiden hun niets. En wij vertoefden daar lang, en nauwlijks konden wij daarvan scheiden. Ik weet niet vanwaar die heerlijkheid verschenen is; omdat wij nooit vroeger iets dergelijks gezien hadden, en het later nooit weder terug konden zien. *Nec postea videre potuimus*.' Visioenen.

De kinderen van de rijken en machtigen sloten zich bij de bedelbroeders aan om het geestelijk leven met zijn avonturen, met zijn offers, met zijne verrukkingen deelachtig te worden. Het leven heiligde zich. De profetiën spraken en de beloofde tijden schenen te naderen. Men moet, bij sommige uitgelatenheden der vrome dwaasheid van die tijden, aan de zelfvenheffing van de mannen der Renaissance denken; en dat was die beweging der 13e eeuw: een geestelijke wedergeboorte van de wereld die zich stortte op den rijkdom der geestelijke genietingen waarvan zij nu eerst het volle besef kreeg.

Thomas, de doctor angelicus, treedt dan op als ordenaar van die geestelijke wereld. Met onverwrikte hand en blik weegt en meet hij, en uit de wenschen die hij heeft meegevoeld, uit de verzuchtingen die hij mede heeft geslaakt, uit de gedachten die hij in al haar verste vertakkingen heeft medegedacht, bouwt hij statig zijn *Summa*, de reuzenkathedraal der middeneeuwsche ideeënwereld.

En de stem van den gekruisigde sprak tot den bouwmeester:

'Thomas, gij hebt wèl over mij geschreven!' '*Thoma bene scripsisti de me!*'

Maar onze tijd heeft een nieuwen architect noodig. Hij kan het, met allen eerbied voor Thomas, den doctor, neen

juist uit eerbied voor hem, niet met hem doen. De heinel welft zich anders boven onze hoofden, de beweging en op aarde zijn andere geworden. En dat is geen quaestie van microscoop of telescoop alleen, - dat wij iets verder en iets nauwkeuriger kunnen zien; maar veel wat voorheen door een machtspreuk van het verstand beslist werd, is thans een voorwerp van untleding geworden, en, waar het eigenlijk op aankomt, wat men vroeger in de hoogte der hoogste hemelen hoopte te vinden, dat zoekt men thans eerst in de diepten van het hart. De stand en de waarde van de dingen heeft zich gewijzigd.

Neen, op rust heeft diegeen waarlijk niet te hopen die de werkelijkheid van het tegenwoordige leven erkent, en die haar wil zien in de orde van Thomas' wijsheid.

Voor ons zelf echter beschouwen wij de oprichting van den nieuwen leerstoel als een teeken der wending van den tijd, als een belangrijke bijdrage tot zijn zelfkennis.

Wat brengt ons de rede van professor Blok?

Het is een benijdenswaardige post om een erkend woordvoerder te zijn van de historie, die de centrale plaats inneemt in de wetenschap der menschheid; en dat gevoel voor zijn centrale positie is bij den nieuwen hoogleeraar in de vaderlandsche geschiedenis te Leiden zeer sterk. Bij hem is geen sprake van wetenschap als een steile burcht gebouwd; zooals hij de geschiedenis zich laat gedragen is ze ontvankelijk, ze zegt tegen alle uitingen van den menschelijken geest, tegen philosophie en kunst en recht en godsdienst: Komt hier, schaart u onder de vleugelen der historie, dat ze u een plaats aanwijze in het geheel!

Rechtvaardigt de rede dat hooge woord?

Of is er een zeer groote afstand merkbaar tusschen de aanspraken op ruimere kennis en het vermogen om inderdaad de kennis te verruimen?

Ik geloof het laatste; maar het ligt volstrekt niet in mijn bedoeling de woorden die de hoogleeraar bij de aanvaarding van zijn ambt sprak, te gaan critiseeren. Integendeel, ik heb eerbied voor die groote pretensies ten behoeve van het vak; ik wou dat ze hoog genoeg gingen om den leeraar der geschie-

denis den eenvoud te leeren die iemand bezielen moet om nieuw te kunnen wezen.

Durf nieuw te zijn voor dezen nieuwen tijd die gaat aanbreken. Wilt gij de geschiedenis uit haar schoolsche banden losmaken en haar tot een middelpunt verheffen der hoogste kennis! O zoek dan eerst het centrum der historie!

Wat is geschiedenis? Een ware voorstelling van het menschenleven, niet waar? Vergeet daarom den mensch niet. Al die namen, maatschappij en staat en kerk, zijn metaphysische begrippen, het zijn geen dingen die in hun eigen recht bestaan, ze hinderen den mensch te zien. Zoek eerst den mensch, een bepaald individu, in een bepaalden kring; leer, door vergelijking, de menschen van een tijdperk kennen, tracht, uitgaande van de enkele menschen, het volk te doorgronden. De historie van den enkele, zijn leven in zijn gezin, in zijn omgeving, is de basis der geschiedenis.

Daar is een aanvulling noodig, ik begrijp het: een objectieve beschrijving van de verbreiding van instellingen en denkbeelden... maar den levenden samenhang van kunst en godsdienst en wijsheid zult ge nergens anders vinden dan in het leven van den mensch.

Geef ons een ware geschiedenis van het vaderland. Stel u niet tevreden met een vak van wetenschap op te bouwen als een villa'tje naast andere villa's. Wij hebben, in den grond van ons hart, geen lust aan louter beschouwen. Maak uw woning tot het middelpunt van een stad. Wij wenschen niet laner doelloos te wandelen, wij willen geleid zijn. Een hoogleeraar der vaderlandsche geschiedenis moet een leider wezen der harten en geesten.

BYVANCK.

Sonnetten.

I. Octoberzee.

Breed blinkt de Zee, vaalgroen en zilverkil,
In 't bleeke licht der lucht, tot grijs verstijfd,
En over 't leeggeveegde zeestrand drijft
Een witte rei van meeuwen, schreiend schril.

Op 't ondoorzichtig hemelgrauw beschrijft
Het rosbruin want van 't schip, dat trotsen wil
De Octoberzee, zijn lijnen bijna stil.
't Is of de storm op één wenk wachten blijft.

De wilde golven tuimlen, schuimbekroesd,
Uitjuichend luid op 't slanggeschubde strand,
Of nu de Zee haar rijk herovren moest.

En ze overstemmen 't windgeklaag in ' want
En 't weegeschrei der meeuwen, vreugdewoest,
Wijl weêr de Zee ligt in Mysterie-hand.

II. Herleven.

Septemberzon, getemperd door 't gordijn
Van hooge windbewogen popels, lekt
Mijn kamer binnen, waar zij leven wekt
In perzikrood en rozenkarmozijn.

Met wemeldans van bladerschaduw plekt
Zij wand en meublen, strooit in gouden wijn
Haar gouden vonken, die als de oogen zijn
Van 't verre luchtblauw, waar mijn ziel naar trekt.

Mijn lichaam ligt in donzig-lauwe rust,
Indrinkend stil, tot denken nog te zwak,
Het zachte zonlicht, dat mij de oogen kust.

't Is of mijn ziel haar nevelban verbrak
En zong een lied van nieuwen levenslust,
Hoog met dien vogel op dien popeltak.

III. Doodsengel.

O donkere Engel der verschrikking, Dood!
Zwaar lag uw zwarte schaduw op mijn zijn,
Verraderlijk verdervend tot venijn
Den gouden feestdronk, dien mij 't Leven bood.

Mijn voeten voelde ik zinken in een mijn,
Als ingezogen diep in d' aardeschoot.
Als sneeuw tot water, uit mijn hand vervloot
De steun dien 'k vastklampte in mijn zielepijn.

Ik riep tot God en God, in medelij,
Riep ván zijn kind u, donkere Engel Dood,
En gaf als nieuw geschenk het Leven mij;

En 't boomengroen en 't rozen-wit-en-rood
En 't zeeëzilver, dat ik, levensblij,
Verheerlijke àl, waarin Hij schoonheid goot.

IV. Tehuiskeer.

Als een die, vreemdling in zijn vaderstad,
Na jarenlange reizen wederkeert,
Aarzelend zoekt, de taal van 't land verleerd,
Naar 't ouderhuis het oudbegane pad;

En vreest vervreemd wie met hem heeft verkeerd,
Of hij geen vriend meer en geen broeder had;
Doch wedervindt zijn heele weeldeschat,
In 't hart der zijnen heerlijk ongedeerd;-

Zoo doolde ik vreezend door mijn leven rond,
Zoekend naar 't Huis van Vrede, in 't Liefdeland,
Waar geen mijn weg wist of mijn taal verstond.

Tot gij me, o Liefste! leidde bij de hand
Naar 't huis waar 'k licht en wijn en rozen vond
En vlammengloed van grooten zielebrand.

V. Bloemenbanden.

Toen kwam zij tot mij met haar bloemenbanden,
Die, sterk en zacht, mij weêr aan 't Leven bonden.
En 'k toornde: - ‘O Liefde! ik ken uw looze vonden.
Vrij blijft mijn ziel, al ketent gij mijn handen.

Ik haat u, Liefde, om 't slaan van zóoveel wonden!
Ik vloek u, Liefde, om zóoveel hellebranden!’
Doch Liefde sprak: - ‘Mijn weg leidt naar Gods landen
'k Ben niet wie gij meent, maar door God gezonden.’

Maar twijflend, ik: - ‘Hoe zal, o Rijke aan logen!
'k Met U langs de aarde een weg ten hemel vinden?’
Toen zag ik zacht haar kleed van licht bewogen

Door vleuglen, trillend op de hemelwinden,
En hemelheimwee droomend in haar oogen.
- Toen boog ik 't hoofd en liet mij willig binden.

VI. Schroom.

O als een honigbij in rozenhagen,
Uit snelverwelkte kelken blijheid zuigen!
O als een zonnedronken vogel juichen
In 't hooggewelfde blauw der zomerdagen!

Wil nu mijn stem, uitzingend luid, getuigen
Van Gods genâ, mijn loven klinkt als klagen.
Dit arm zwak hart kan niet zijn weelde dragen,
Tengere stengel, dien zijn bloem doet buigen.

Lief, klem mij vast in enge omhelzing! 't Heden,
Gedrenkt van licht, van boomen koel belommerd,
Ligt als een mooi groen land bestrooid met bloemen.

Maar 'k heb zóo lang, vér zwervend, angst geleden,
Dat ik nóg omzie, om mijn vreugd bekommerd,
Die licht één stormvlaag kon ten doode doemen.

VII. Straatgeroep.

En eenzaam galmt, door de verlaten straat,
Waar glimt de tramlijn tusschen 't grauw der keien,
En 't vaal eentonig rood der huizenrijen
In 't stervend licht der bleeke herfstzon baadt,

't Gerekt geroep, dat, droef als jammerschreien,
Een verre venter rhytmisch hooren laat,
Op zangrig vreemde zelfgevonden maat,
Als die met weeklacht zich in leed vermeien.

En door de wanden, die zoo veilig-wijs,
Mijn reine droomen van de wereld scheiden,
Doordringt die kreet mijn boekenparadijs.

O wáárom, bij dat roepen, te alle tijden,
Doorsiddert mij een huivring koud als ijs,
Als dreigde mij een onheil, niet te mijden?

VIII. Kraaien.

Uit bleeken nevel rijzen grijze boomen,
In 't schemerbosch, waar wandlaars schimmen lijken,
En klamme blaadren vallen en verrijken
Het bruin tapijt, gespreid voor najaarsdroomen.

O die mysterie-angst, die niet wil wijken,
Dien 'k, áldoordringend, over mij voel komen,
Nu 't mistig licht al afscheid heeft genomen
Van 't weemoedswoud, vol geur van bladerlijken!

Zwaar vleugelkleppend in de lage luchten,
Rijst, uit geruisch van kruinen, die verschrikken,
Een zwarte kraaienzwerm met dreigend krijschen.

O Lief! nu laat me in uw bescherming vluchten!
Laat me in de warmte van uw armen snikken
Om 't kille doodgaan, dat mij op kan eischen!

IX. Berken.

IJl rijzen blanke berken, als bouquetten
Van trillend zilver, op een lucht die blauwt,
Uit blonden grond, vol groepjes eikenhout,
Die tegen 't blauw roodbruine vlekjes zetten.

En over 't klaar kanaal, dat drijvend houdt
Der berken beeldjes in onzichtbre netten,
Deint, zonder de oogen 't vèrzien te beletten,
Een bevend-teedre nevel avondgoud.

En even rilt de herfstwind door de boomen
En, als een lentesneeuw van bloesem rein,
Vlindert het zilver op de waterzoomen.

En 't heel tafreeltje is zoo van stemming fijn
En wazig-helder als mijn najaarsdroomen,
Vol bladerval in avondzonneschijn.

X. Popel.

O slanke Popel met uw lichtbewogen,
Al sidderend en zingend vlinderloover,
Vol windmuziek en zonnelichtgetoover,
Een droom voor de ooren en een spel voor de oogen!

Aan flarden rijte uw kleed de bladerroover
Die Herfst heet, zwart en kaal, maar ongebogen,
Rijst recht, een pijl van de aarde, uw stam ten hoogen.
Vrij zwijge uw stem, uw streven blijft u over.

O slanke Popel, beeld van dichterleven!
Wil ook mijn ziel niet koen den hemel naadren
En koeltje en storm in zangen wedergeven?

'k Voel d' adem Gods trouw beven in mijn blaadren,
En trotsch zal nog mijn stam ten hemel streven,
Als, dor, mijn loover rust op 't graf der vaadren.

HÉLÈNE LAPIDOTH-SWARTH.

Letterkundige kroniek.

Frederik van Eeden. *Studies*. Tweede reeks. Amsterdam, W. Versluys. 1894.
L. van Deyssel. *Verzamelde opstellen*. Amsterdam, Scheltema en Holkema. 1894.

De letterkundige generatie, die als jaar van hare geboorte het liefst 1880 noemt, maar inderdaad voor bet groote publiek eerst omstreeks 1884 is opgetreden, heeft snel geleefd. Binnen een tijdsverloop van tien jaren heeft de betrekkelijk kleine kring, die in *De Nieuwe Gids* zijn orgaan vond, de opkomst, den bloei en het verval beleefd van dat tijdschrift, waarvan ons in deze maand de ontijdige dood werd bericht. Maar nog andere verschijnselen zijn er, die van zulk een snel-leven getuigen. Enkele van de mannen dezer generatie zijn reeds sedert eenigen tijd met een werk bezig, dat gewoonlijk tot rijper leeftijd wordt uitgesteld. Zij verzamelen de opstellen, in hun tijdschrift en elders door hen gepubliceerd. Frederik van Eeden is reeds aan zijn tweeden bundel *Studies* en L. van Deyssel brengt thans in een boekdeel van deftig formaat en eerbiedwekkenden omvang de critische opstellen bijeen, van 1884 tot 1890 door hem geschreven.

Dat die boeken thans, ongeveer gelijktijdig, het licht zien, daarvoor is misschien een bijzondere reden. De generatie van 1884 is een nieuwe periode ingetreden. De leeftijd, waarin zij bij voorkeur aanvallend te werk ging, van zich afstootend wie niet met haar mee holde en met groote geluiden voor zich, en voor zich alleen, beslag leggende op de toekomst, heeft plaats gemaakt voor een tijdperk van kalmer aspiraties, waarin de toon wat lager, de stap wat bedaarder genomen wordt.

Voor de kennis van die evolutie is de Inleiding, waarmede het *Tweemaandelijksch Tijdschrift voor Letteren, Kunst, Wetenschap en Politiek*, onder hoofdredactie van L. van Deyssel en Albert Verwey, geopend werd, een uiterst merkwaardig document. En indien geen *instantané* den blik vereeuwigd heeft, waarmede de hoofdredacteuren van het nieuwe tijdschrift elkaar moeten hebben aangezien, toen zij dit stuk naar de drukkerij zonden, zou men kunnen vragen waarvoor *instantané's* dan eigenlijk wel dienen. Dergelijke blikken behooren aan de geschiedenis.

Men meent het slotkoor van de Negende te hooren: *Seid umschlungen Millionen! Diesen Kuss der ganzen Welt!* Luister maar: 'Dit Tijdschrift wil zijn eene verdediging van het goed recht van álle gezindten. Wat mooi is in Kunst of belangrijk in Idee zal er gelijkelijk zijn plaats krijgen; en de Kunst zullen wij er niet naar een school-leer, en de Idee niet naar haar overeenstemming met een andere idee beoordeelen. Het zal niet het orgaan zijn van één dichter of één prozaschrijver, maar van alle prozaschrijvers en alle dichters - hopen we - die iets moois of belangrijks hebben toe te doen tot de kunst van onzen tijd.'

Men late zich door dat 'van onzen tijd' niet van de wijs brengen. Wie meenen mocht dat het nieuwe tijdschrift een orgaan wil zijn voor de litteraire kunst van heden en voor die van de toekomst, heeft het mis. Veel wijder opent het zijn armen. *Seid umschlungen*, - ook gij behoudsmannen, die niet gelooven wilt dat sommige dingen hun tijd gehad hebben. 'Wie de liefde tot het voorbijgaande uit wil spreken', schrijven de hoofdredacteuren, 'zullen wij een plaats in dit tijdschrift niet weigeren; maar van Toekomstmensch en Behouds-man wenschen wij dat het enkel liefde zal zijn die hen drijft.'

Het is te begrijpen, dat, eenmaal op een keerpunt gekomen als dat, waarop deze Inleiding als merkpaal geplant staat, sommigen van de generatie van 1884 zich niet hebben kunnen weerhouden van achterom te zien, hetzij dan om zich te vermeiden in herinneringen aan dien heerlijken tijd toen zij wat minder bedaard en wat minder veelzijdig waren, hetzij om met een wijsgeerigen blik den afgeloopen weg nog eens te overzien en uit hunne waarnemingen en ondervindingen lessen, kuusttheorien te putten waarmede anderen hun voordeel kunnen doen.

De bezadigdste, ernstigste, geleerdste van de twee voormalige Nieuwe-Gidsmannen, de heer Frederik van Eeden, heeft zich dit laatste blijkbaar ten doel gesteld, waar hij zijne oude opstellen - waaronder alleen de beide hoofdstukken ‘Nieuwe Engelsche proza’ betiteld een eigenlijk letterkundig onderwerp behandelen - vooraf laat gaan door een nieuwe studie ‘Over Kritiek’. Intusschen wil hij niet dat men in die studie ‘persoonlijke toepassingen’ ga zoeken. ‘Alleen ideënstrijd is een edele en waardige strijd,’ schrijft hij; ‘persoonlijke toepassing brengt er meestal laagheid en onzuiverheid in.’ Dat hangt af van den persoon die de toepassing maakt, zou ik denken. Wie het als deze schrijver op ‘de algemeene ontreddering en achterlijkheid onzer wijsgeerige en kritische beschaving’ gemunt heeft, maakt zijn betoog niet onzuiver door, ernstig en waardig, op de zeer recente voorbeelden van die ontreddering te wijzen. Men kan ook al te voorzichtig, al te schroomvallig zijn. En het komt mij voor dat de schrijver de kracht van zijn betoog niet verhoogd heeft door zich zoo van elke ‘toepassing’ te onthouden, terwijl het toch voor een ieder duidelijk moet wezen dat zijne gedachten over dat onderwerp gevoed zijn door hetgeen hij in de laatste jaren in zijn letterkundige omgeving heeft waargenomen en ondervonden.

Men vergete hierbij echter niet, dat de heer Dr. Frederik van Eeden is een wetenschappelijk man. Als zoodanig heeft hij den geest leeren waardeeren, die degelijken wetenschappelijken arbeid onderscheidt. Belangeloosheid, een sterk idealisme, een strikt eerbiedigen van de waarheid, tegenover wie allen gelijk staan, een waardige versta dhouding met zijne medearbeiders die met hem werken voor één groot doel, niet voor kleine, persoonlijke belangen, waarneming van de verschillende verschijnselen van een observatiepunt dat boven de sfeer der emoties ligt, - dat alles wordt volgens hem door den echt wetenschappelijken arbeider betracht, en de litteraire kunst zal, naar hij meent, niet de hoogte bereiken, welke de wetenschap bereikt heeft, tenzij ook zij in een sfeer van harmonie, orde en stabiliteit verkeere en gesteund worde door een kritiek, ‘die het belangrijkste wetenschappelijke en wijsgeerige attribunt, de gelijkmoedige observatie, zich onafscheidelijk eigen heeft gemaakt.’

Dat het daarvan nog zeer ver af is, lijdt voor den schrijver dezer *Studies* geen twijfel. Zeker, bij de beoordeeling van de

literatuur der laatste jaren wil ook hij er aan herinnerd hebben, dat hier iets jongs aan het groeien was. De jonkheid heeft ‘de ruwe onbeheerschte kracht, de onvaste attentie, den te kortzichtigen blik, de wankele overtuiging.’ Maar het rijpere leven volgt, en dat leert angzaam den krachtvoorraad economisch aanwenden, den blik vaster richten, het kleine, wisselende en bijzondere verwaarloozen om het groote, stabiele, algemeene en onpersoonlijke op te zoeken. Voor haat en trots, twee negatieve eigenschappen, voor met lust en opzet te plegen heftigheid is bij zulk een kunstenaars opvatting geen plaats Haat toch belet elk rechtvaardig oordeel, trots verraadt kleinheid van ziel, en wie schoonheid ernstig lief heeft is in zijn oordeel over het kunstwerk niet stekelig of fel.

Hem die meenen mocht dat een verheven, kalme, harmonieuze stemming noodzakelijk tot een koude, ongevoelige, saaie, doode kunstuiting leidt, dien antwoordt de heer van Eeden dat de wijze mensch de levensenergie, den hartstocht heeft te besturen, te leiden, te beheerschen, maar allerminst te vernietigen. In den kunstenaar eischt hij het schoon en het harmonieus karakter, vereenigd met kunstvaardigheid. Niet echter met die virtuositeit, die den ouden philosofen de dichters deed geringschatten, omdat men in hen slechts nabootsers, comedianten zag, die door kortstondige indrukken zich lieten meeslepen en in uiterlijkheid, oppervlakkigheid, ijdelheid hun heil zochten; maar met de kunstvaardigheid die, beschermd door een innige overtuiging, den kunstenaar niet verhindert om met zijn geheele ziel en zijn geheele verstand alleen te zeggen wat hij meent.

‘Het dichterschap’ - aldus schrijft hij - ‘is niet een nuttig handwerk, een tot vermaak der heusche menschen uitgevonden harlekijnskunst, een negotie in fraai, zoogenoemd artistiek uitgedrukte emotietjes, stemminkjes en meeninkjes.... Maar het is: een zoo goed mogelijk mensch zijn. De rest is bijkomstig.’

Dergelijke beredeneerde, verstandige, ernstige dingen, soms in eenigszins paradoxalen vorm, vindt ge in dit artikel ‘Over kritiek’ bij menigte. Te veel, zou ik haast zeggen. De schrijver had zooveel op het hart, de ideeën over kunst en kunstenaars verdrongen zich in zoo grooten getale in zijn brein, dat hij zich den tijd niet schijnt gegund te hebben om ze te rangschikken of uit te werken. Al wat hier, eenigszins *à bâtons rompus*, gezegd wordt over de

ethische strekking van het kunstwerk, over inspiratie, over virtuositeit, over de bewering dat de kunstenaar boven en buiten de universeele zedewetten staat, zou stof leveren voor tien, twintig wijsgeerig-letterkundige essays. Wanneer de heer Van Eeden zijn opstel herleest, moet het hem gaan als Multatuli, wiens hoofdindruk bij het nalezen van hetgeen hij schreef placht te zijn: ‘over die zaak zou veel te zeggen wezen.’

Grooter contrast dan tusschen den schrijver van *Studies* en dien van *Verzamelde opstellen* is haast niet denkbaar. Zoo bezadigd, zoo beredeneerd, zoo onpersoonlijk als Van Eeden is in zijne beschouwingen, zoo hartstochtelijk, zoo uitgelaten, zoo persoonlijk is Van Deyssel. Hij is uitbundig in alles: in zijn haat, in zijn spot, in zijn bewondering.

Wanneer het waar is wat Van Eeden, niet het eerst, beweert, dat gemoedsrust onmisbaar is tot helder zien, en dat haat en afkeer tegen menschen en dingen te voelen ons de macht beneemt er rechtvaardig over te oordeelen, dan heeft men van den heer Van Deyssel noch heldere inzichten, noch rechtvaardige oordeelvellingen te verwachten. ‘Wanneer het waar is’ - maar de heer Van Deyssel zal u zeggen dat het n i e t waar is. ‘Een groot gedeelte der wereldliteratuur bestaat uit heftige betuigingen van ontevredenheid en wrevel, van Christus tot Luther, van Mozes tot Swift, van Rousseau tot Vallès, en iedereen weet, dat van de grootste poëmen door een sentiment van haat of van spot zijn ingegeven,’ zoo schrijft hij in 1888. En vier jaar vroeger had hij reeds de theorie gegeven van hetgeen hij later met groote virtuositeit in praktijk zou brengen. In 1884 toch schreef hij, niet in *De Nieuwe Gids*, die eerst in het najaar van 1885 werd opgericht, maar waarschijnlijk in het weekblad *De Amsterdammer*, een opstel ‘Nieuw Holland’, dat mij in dezen bundel voor het eerst onder de oogen kwam.[1)] Daarin zegt hij het volgende:

‘Over manier van polemizeeren, over de wijze, waarop men literatuurstrijd zal voeren denk ik zoo: er zijn drie graden of

1) Van hetgeen daarin aan mijn adres voorkomt heb ik dus eerst thans, tien jaar nadat het geschreven werd, kennis genomen. Te laat, helaas, om nog gebruik te kunnen maken van de nutt ge wenken, welke de schrijver mij daarin geeft ten opzichte van de door mij te kiezen loopbaan.

trappen: te insinueeren, iemants charakter als mensch er bij te pas brengen, banaal te schelden, is de laagste graad of trap; dan volgt: het voorzichtig, bedaard, beredeneerd, gemotiveerd te kennen geven zijner meening, dit laatste is zeer aan te bevelen om terstond overtuiging te vestigen; maar de hoogste trap is weer het schelden, met geestig nieuw, levend gebeelde scheldwoorden, het schelden zóó, dat de scheldbladzijde tot de zwiepende geeseling der satyre, of tot een massief stuk verontwaardiging-, toornproza wordt. Men moet zóó schelden, dat de daarmeê volgeschreven bladzijde zelf het “uitmuntend werk” is, dat ons tot streng-zijn bevoegd maakt.’

De theorie is duidelijk, en erkend moet worden dat de heer Van Deyssel bij menige gelegenheid de hoogste virtuositeit in het schelden, door hem als de hoogste graad van polemiek beschouwd, zeer nabij is gekomen Maar welk genot men, op het oogenblik dat ze in *De Nieuwe Gids* verschenen, ook van deze van dollen plaaglust en brutale heftigheid overkokende polemiekjes gesmaakt moge hebben, thans, na eenige jaren ze overlezende, moet het menigeen treffen dat de kleur al zoo jammerlijk verschoten is en er ik weet niet welke muffe, oudbakken geur uit opstijgt, die doet denken dat deze soort van kritiek toch bezwaarlijk als de hoogste graad van literatuurstrijd beschouwd kan worden.

Heel anders is het met die opstellen, waarvan uitbundige bewondering en vereering den grondtoon vormen. In de stukken ‘Over Literatuur’, in enkele van die over een boek van Zola, in de artikelen over De Goncourt, over *Eline Vere*, is een élan, een stuwkracht, een overtuiging - of de voortreffelijke nabootsing hiervan - die ook nu nog pakken. Het zijn voornamelijk die gedeelten, waarin de schrijver zijn gloeiende liefde voor mooie taal uitjubelt, of zijn hart ophaalt aan fijnheden van stijl en van woordvorming. De bladzijde uit ‘Over Literatuur’: ‘Ik houd van het proza, dat als een man op mij toekomt....’ is reeds op weg om klassiek te worden.

In ‘De Goncourt’ lezen wij: ‘Ik voel allerlei aandriften in mijn hoofd om fraaije, gladde, gebogene, bewerkte stijlen te schrijven, gekomponeerde gebouwde stijlen, als kamers en huizen van stijl met dubbele deuren. Het is mij of mijn hoofd gemaakt is van spiegelende glasvlakjes, glansend van taalgeluk. En in eens hoor ik het vol van vogelengeluid. Dat zijn vele liefdetjes voor vele eenzame woorden, die òpkwinkeleeren. Elk woord krijgt zijn kleur,

zijn tastbaarheid..... En al die kleine woordminnarijen, dat zien van de taal als een kristallen stad met rinkinkend gelijmde paleizen, stijgt en verwarmt, en wordt de koorts der onbesmetartistische drift voor de taal, die vergeluiding van het geestesleven, voor het woord, in den achtergalm van wiens klank ik als een veronzichtbaarde, tot hoorbaarheid geworden wenk voel van zijn beteekenis.'

En in het opstel over *Eline Vere*: 'Ik heb het driemaal gelezen, telkens trachtend kunstig te lezen, zoo intens mogelijk beluisterend en hoorend en innemend en proevend en bekijkend en ziend en mij geheel door-trekkend van dat teeder gebeelde en zijig gesponnen ver-talen van sierlijke en zwierige ziening..... Ik wil 'et begieten met een gulden sprenkeling van geest-driftige heuschheid, ik wil er de goudenregens van een hoflijken lof over planten en het beschijnen met de zacht-gouden door rood-damast opgevangen stilwarme kamer-zon eener innige genegenheid.'

Met zulk een kunstigen zwier weet de heer Van Deyssel telkens in zijne beoordeelingen den toon en de stemming van het werk dat hij bespreekt te naderen. Het nadeel van zulk een assimilatie vermogen laat zich het best voelen, waar de schrijver over een werk als *La Terre* van Zola zijne bewondering uittrompet: de beelden, de gebaren, de geluiden door hem gebezigd om zich op den diapason van Zola te stellen loopen de spuigaten uit. *C'est le cas de le dire*. En dan op welk een gemis aan smaak - is de decentie, waar hij zoo op smaalt, vaak wel iets anders dan een vorm van litterairen smaak, die geen kunstenaar, hoog of laag, het recht heeft te versmaden? - op welk een gemis aan smaak laat de heer Van Deyssel zich telkens betrappen, wanneer hij niet enkel in zijn uitgelaten scheldpolemiekjes, maar in ernstige opstellen uitdrukkingen gebruikt als iemand iets 'lappen' (p. 220), 'de mier hebben' aan iemand (p. 212) en dergelijke, die noch beeld rijk, noch schilderachtig, maar botweg triviaal zijn.

Een taalvirtuoos die Van Deyssel, zooals de literatuur van vroeger en later tijd er maar weinigen heeft, met al de groote qualiteiten en al de groote gebreken van wie in de voornaamste plaats virtuoos is (men leze er Van Eeden's 'Over kritiek' op na); schitterend vaak in zijn hartstocht voor taal en literatuur, maar straks met hartstocht en al op hol slaande.... En dan gebeuren er ongelukken.

Buitenlandsch overzicht.

Gaanden en komenden.

28 November.

Dat is een gaan en komen!

De menschen gaan, de volken gaan, de dingen gaan (alleen ‘de zaken’ gaan nog niet) en andere menschen, volken en dingen komen. Het is een schoonmaak tegen het eind van 't jaar, alsof de mooie Novemberdagen de wereld in 't idee hadden gebracht dat de lente op til was. Alexander III is naar de eeuwige rust, en Caprivi naar 't Zuiden gegaan. De Chineezen gaan - de Hemel weet waarheen. En de Japanners komen naar Peking - ik twijfel er geen oogenblik aan, evenals de Franschen op Madagascar komen, - het zou wreed wezen daaraan te twijfelen. Nicolaas II is op den troon gekomen, en Ferdinand de Rodays heeft Francis Magnard als hoofdredacteur van den Figaro opgevolgd. De vorst van Hohenlohe is uit zijn stadhouderspaleis in Straatsburg naar het paleis in de Wilhelmstrasse te Berlijn verhuisd om een decoratief bondskanselier te worden, - men zegt dat de vorstin van Hohenlohe bij het verhuizen in tranen is uitgebarsten. De republikeinsche partij, in de Vereenigde Staten, heeft bij de verkiezingen de overwinning behaald. De koning van Servië is voor de begrafenis van den czar naar St. Petersburg gereisd - het verhaal gaat dat hij, bij de plechtigheid in de kerk, zijn lorgnon niet had durven opze:ten en bijna den jongen czar zonder groeten voorbij was geloopen, ergernis en koelheid! Alleen Leopold II is thuis gebleven, toen hij de Kamers moest openen, - een exceptie; er zal niet op gelet worden.

Onder al die beweging wordt het moeilijk de physionomie van de gebeurtenissen te onderscheiden.

Laat ons trachten te zien wat er geschiedt.

De troonsbestijging van czar Nicolaas heeft in den politieken toestand een verandering gebracht die sinds lang was voorbereid. Reeds tijdens de laatste jaren der regeering van Alexander III lag het zwaartepunt van Europa in St. Petersburg, doch Rusland was toen meer een dood gewicht dan een middelpunt van beweging. Frankrijk alleen kon het niet tot actie brengen, omdat het een tegenwicht vond in Engeland. De toenadering der Engelsche politiek tot de Russische heeft de belemmering opgeheven.

Voor weinige jaren nog gaf de triple-alliantie tusschen Duitschland, Oostenrijk en Italië, - de schepping van Bismarck's staatskunst, - den toon aan.

Haar invloed is thans gedaald.

Allerlei redenen hebben daartoe samengewerkt. De persoonlijkheid van Keizer Wilhelm is te veeleischend om een andere macht dan de zijne in Duitschland naast zich te kunnen dulden; maar zij is niet krachtig, niet grootsch genoeg om den toestand in Duitschland te beheerschen. Er is disproportie tusschen de werkelijke stemming van het land en 's keizers wil. Dat feit is gesluierd gebleven, zoolang de vorst nog macht genoeg over zichzelf bezat om zijn werkelijk humeur te verbergen; maar het ontslag van Caprivi, dat aan een opwelling te danken is, heeft getoond wat er in Wilhelm's geest omgaat. Het kan niet anders of de regeering zal zich thans meer en meer bij de autoritaire elementen in het rijk aansluiten, de keizer zal, wat persoonlijk machtsvertoon betreft, niet achter willen blijven bij zijn Russischen jongen buurman, en het gevolg zal zijn een politiek *à coups de tête*, waarbij zijn volk, het burgerlijke Duitschland, niet mee zal gaan.

Die nukkige politiek heeft Engeland van Duitschland vervreemd. Er is in 't Duitsche volk een haat jegens Engeland. Zij, die zich sinds 1870, als Germanen, voor het eerste volk der wereld houden, kunnen het nu eenmaal niet vergeven dat er een andere Germaansche natie bestaat, die het eerste volk *is*.

Heel verstandig, dunkt me, was het van den keizer, bij het instellen van zijn nieuwen koers, gezien om de vriendschap van Engeland te zoeken, en de samenwerking van twee zoo na verwante volkeren te bevorderen. Maar even roekeloos schijnt mij zijn handelwijze om, na die vriendelijkheid, gehoorgevende aan allerhande nationale jalouziën, slag op slag de politiek van Lord Rosebery in Afrika en Azië te doorkruisen en Engeland een mal figuur te doen slaan. Een ambitieuse minister van een machtig land draait niet nog eens aan iemand zijn gezicht toe, wanneer hij eerst op zijn rechterwang en daarna op zijn linker een klap heeft gekregen; hij toont hem, wanneer hij den vrede moet bewaren, zijn rug. De dagen van Bismarck zijn voorbij, en Rosebery is geen Granville.

Het gedrag van den keizer openbaarde zich daarenboven in al zijn onhandigheid door het feit, dat hij te duidelijk blijken gaf van zijn wensch om, ten gevolge van zijn onbeleefdheid jegens Engeland, een wit voetje bij Frankrijk te krijgen; en een verstandhouding tusschen Frankrijk en Duitschland kon alleen gericht wezen tegen Engelands koloniale politiek. Het was den keizer te doen om Engeland te isoleeren, het gevolg is geweest dat hij geïsoleerd werd.

Want aan zijn bondgenooten heeft Duitschland geen grooten steun. De Italiaansche regeering is haar eigen moeilijkheden in 't binnenland nog niet te boven gekomen, en Frans Jozef heeft geen eendrachtige bevolking in zijn bonte staten. Thans is de beurt van verzel aan Hongarije gekomen dat de afdoening verlangt van de regeling tusschen kerk en staat, en die afdoening nog maar niet van zijn koning verkrijgen kon.

Wel is er in Italië een nationale stemming tegen Frankrijk, om dezelfde redenen die Duitschland tegen Engeland in 't harnas zouden kunnen jagen; maar daar staat tegenover dat de Italianen sympathie gevoelen en medegaan met de Engelschen. Een mogelijke samenwerking tusschen Engeland en Frankrijk zou dus dat nationale humeur van Italië neutraliseeren.

Het drievoudig verbond, met het Duitsche rijk aan 't hoofd, dat nog kort geleden door zijn armeeën instond voor den vrede van Europa en de suprematie van de middenstaten, heeft niet langer de beslissende stem.

Het zijn, met den aanvang van czar Nicolaas' regeering, Engeland en Rusland geworden die de Europeesche politiek bepalen.

Wat de zwakheid en het ietwat fantastische van Frankrijks verstandhouding met Rusland, onder Alexander III, uitmaakte, was dat beide landen in den grond der zaak geen ander gezamenlijk belang hadden dan hun wensch om zich niet door Duitschland te laten ringelooren. Ze waren vrienden, maar verre vrienden, en des te uitbundiger in hun betuigingen naarmate zij verder van elkander afstonden en bleven.

Sympathiën en autipathiën alleen bewerken geen hechte verbonden; zij willen door wat duurzamer cement aaneengehecht zijn.

Nu zijn Engeland en Rusland ook geen buren, maar de grenzen van hun beider rijken in Azië naderen al heel dicht tot elkander, en wanneer men de belangen in 't oog houdt die Engeland heeft bij 't in stand blijven der Turksche en Chineesche macht, dan kan men wel zeggen dat, van Klein-Azië af tot Korea toe, de kringen van Russischen en Engelschen invloed elkander raken. Daar liggen overal de conflicten voor de hand: maar de mogelijkheid van een overeenstemming is in 't geheel niet buitengesloten.

Wanneer men elkander maar vertrouwde!

Vertrouwen is een persoonlijke kwestie, zij kan alleen opgelost worden door een toenadering van personen. En die persoonlijke band bestaat tegenwoordig door de vriendschap tusschen het Russische hof en het Engelsche. De czar en zijn moeder hebben in hun dagen van verdriet gevoeld wat zij aan den prins en de prinses Van Wales hadden....

Ik denk dat het voortdringen der Japanners op Chineesch gebied het een en ander zal hebben bijgebracht om aan de Engelsche en Russische cabinetten het nut van die vorstelijke intimiteit te doen inzien.

Zoo werkt dat Japan, een land dat gisteren nog alles van Europa moest aannemen, reeds heden op datzelfde Europa terug.

De dingen komen en gaan, en waar ze zijn heengegaan van daar komen ze naar hun oorsprong weer.

Stond Engeland tegenover Rusland in het moeilijke vraagstuk van de verhouding tusschen China en Japan, zoo zou de vrede van Europa ieder oogenblik gevaar loopen. In deze omstandigheden is de rust voor Europa verzekerd.

Ge kunt veilig naar Madagascar gaan, o Frankrijk; achter uw rug zullen geen verwikkelingen plaats grijpen.

Och, Frankrijk, alles wel overdacht, was liever thuis gebleven; de expeditie naar Madagascar was oorspronkelijk een *pointe* tegen Engeland; thans, nu het *der drilte im Bunde* is, zal Frankrijk zijn overwinning niet geheel kunnen exploiteeren. En Afrika! wat is thans Afrika? Afrika is voorloopig gegaan; Azië is op den voorgrond gekomen, eensklaps; daar worden thans de machtsvragen beslist. En op dat oogenblik zich de handen te laten binden door Madagascar!

Dat komen en gaan van de dingen! Niemand kan er rekening mêe houden, zoo bewegelijk worden ze plotseling.

Ik heb nòg een moraal ten slotte.

Wanneer ik opmerk hoe veel gewicht de persoonlijke betrekkingen der regeeringen nog in de schaal leggen, dan geloof ik dat voor de vorsten, wat de sombere profitiën ook mogen zeggen, de tijd van gaan nog niet gekomen is.

B*

Bibliographie.

Blank en Geel door A.J. Amsterdam, L.J. Veen.

Hoe het komt dat A.J., alias L. van Deyssel, de schrijver van ‘Over Literatuur,’ de levensbeschrijver van J.A. Alberdingk Thijm, de prozadichter van ‘Apokalyps,’ de bewonderaar van Zola, de onbarmhartige criticus, een duffe vertelling als *Blank en Geel* heeft kunnen schrijven en in de wereld zenden, moge, indien hij het de moeite waard acht, zijn toekomstige biograaf navorschen. Wellicht stuit hij op een weddingschap, op een oude schuld tegenover een uitgever - wie weet? misschien op een wraakneming.... in elk geval op iets onartistieks. Wat ons betreft, wij bepalen er ons toe hen die, afgaande op de gunstig bekende initialen, van dit boekje iets verwachten, op eene teleurstelling voor te bereiden. De geschiedenis van Mejuffrouw May Reeve, die, in plaats van met den Engelschen jonkman van haar droomen, met den handelaar in Chineesche artikelen Tsengki-Harr in het huwelijk treedt, is, al lijkt zij wat romantisch, zoo saai, zoo kleurloos, zoo zonder geest of relief verteld, dat men den Van Deyssel der ‘Verzamelde opstellen,’ die Terburch en Van Sorgen en Catharina van Rees uitschold en afranselde, te hulp zou willen roepen om dezen A.J. van *Blank en Geel* zóó onderhanden te nemen dat hij bont en blauw werd.

J.H. Rosny. L'indomptée. Paris, Léon Chailley. 1894.

Het hokje, waarin de geschiedschrijver der Fransche letterkunde Rosny zal hebben te plaatsen, is nog niet gevonden. Wij kennen bestuurders van leesgezelschappen, die er verlegen mee zitten of zij die vreemde romans, die haast geen romans zijn, wel aan hun leden ter lezing zullen geven. Spannende intrige, tooneelen van hevigen hartstocht, pikante voorvallen uit de Parijsche groote wereld, guitigheden en geestigheden zoekt men er te vergeefs in. Het zijn ernstige boeken met tot hoofdpersonen ernstige menschen die zich een taak gesteld hebben, wier leven gevuld is met iets wat de moeite om er zich voor in te spannen waard is.

Zoo ook weer in *L'indomptée*. Caroline, de aanstaande doktores, leeft voor haar vak en voor haar werk in het hospitaal, later in het afgelegen provinciestadje; en ondanks al de teleurstellingen, de grove bejegeningen, de kwetsingen in het teederste van haar ziel, de verleidingen, waaraan zij blootstaat, blijft zij in haar fiere goedheid, in haar helderziend plichtgevoel, overeind: *indomptée*. Ongeschonden ontkomt zij aan den laster, de tegenwerking, de intriges, die haar vervolgen, tot zij in het eind den man vindt, die haar lijden liefheeft en met haar wil deelen, den man op wiens nadering tot zelfs de herinnering van het doorgestane leed de vlucht neemt.

De vorm van Rosny's werk blijft eenigszins stroef; de herhaalde epitheten en vergelijkingen die verhevener en plechtiger klinken dan het voorwerp, waarop zij betrekking hebben, schijnt uit te lokken, geven aan zijn stijl vaak iets gekunstelds; maar de pogingen van den schrijver, om de literatuur te brengen tot wat hij ergens genoemd heeft ‘une absorption de philosophie et de science en tant qu'éléments du beau’ zijn zoo belangrijk, dat wij gretig grijpen naar elk nieuw werk van zijn hand.

Frans Coenen Jr. Studies. Utrecht, H. Honig. 1894.

De auteur van deze vier *Studies* is geen veelschrijver, maar al wat hij schrijft draagt zijn stempel. Reeds in het eerste van het viertal: ‘Een treurig sterfgeval,’ - als wij ons niet vergissen, Coenen's *coup d'essai* - waarin de ziekte en de dood van een vijftienjarig gymnasiast beschreven wordt, treft het sober realistische van de voorstelling bij een onderwerp die menig ander jong schrijver tot huilerige sentimentaliteit verleid zou hebben. In zijn later werk is de heer Coenen niet uit den grauwen toon gekomen: het is bij zijn helden al lusteloosheid, levensmoeheid, een drukkend besef van het doffe en duffe, het leege en loome van het leven, dat op zijn zachtst leidt tot droevige berusting, met een stil verlangen naar het einde (‘Een avond,’ ‘Kermis’). In ‘Angst’ het derde en omvangrijkste stuk, geeft de schrijver een zeer gedetailleerde studie van een geval van hallucinatie, waarin met groot meesterschap, als ware dit alles zelf doorleefd, de tot doodsangst stijgende angst van den visionair wordt beschreven.

Neef Bazilio. Roman uit het Portugeesch van Eça de Queiros. Bewerkt door C. van Nievelt. Gorinchem, J. Noor duyn en Zoon. 1894.

Of dit werkelijk is ‘een dier zeldzame meesterstukken, die, op het zoo jammerlijk platgetreden en met fabriekswerk overladen gebied der hedendaagsche fictie, als diamanten zijn te midden van glasscherven’, zooals de heer Van Nievelt in meer geestdriftig dan fraai Hollandsch verzekert? Wij zullen er met den bewerker niet over twisten. Ook met minder dan een ‘zeldzaam meesterstuk’ past het den in ‘hedendaagsche fictie’ belangstellende tevreden te zijn. En erkend moet worden, dat de groote eigenschappen van karakterizeering en caricaturizeering, het bijzonder talent, waarmede de lotgevallen van de zwakke Luiza Jorge, ‘of de gevolgen van een misstap’ (zooals in den ouden tijd de ondertitel zou geheeten hebben) verteld zijn, deze twee deelen maken tot een boeiende lectuur en den schrijver van *Neef Bazilio* recht geven op bekendheid ook buiten de enge grenzen van zijn land.

Een vraag aan de ethnologen. Is het een eigenaardigheid van de Portugeezen dat zij, mannen zoowel als vrouwen, licht in zwijm vallen? Het is merkwaardig zooveel bezwijmingen als er in dezen roman voorkomen.

In het Rijksmuseum, door Jan Veth. Met twee brieven van Jozef Israëls. Amsterdam, Scheltema & Holkema. 1894.

De als brochure uitgegeven verzameling van artikelen, door Jan Veth den vorigen winter in het *Weekblad De Amsterdammer* gepubliceerd, verdient iets beters dan een vluchtige aankondiging in deze rubriek. De wenken en voorstellen door den voortreffelijken kunstenaar gegeven in het belang van een waardiger inrichting der schilderijafdeeling van het Rijksmuseum, en in het bijzonder van eene betere plaatsing van Rembrandt's prachtwerk, behooren door het gezag van de voornaamste deskundigen op dit gebied - thans reeds sprak Jozef Israels in twee brieven een hartig woord voor de verplaatsing van ‘De Nachtwacht’ - krachtig te worden gesteund, opdat Stads- en Landsbestuur gedrongen worden tot het nemen van die maatregelen, welke tot de zoo gewenschte verbetering kunnen leiden.

Intusschen leze men Veth's eenvoudig en glashelder betoog, dat over de inrichting van Musea, de aanvaarding van geschenken - *timeo Danaos et dona ferentes!* - opmerkingen bevat, die in ruimen kring nut kunnen stichten. Een gids voor bezoekers van het Rijksmuseum van meer waarde dan menig andere.

Register der in dezen jaargang behandelde werken.

A.J., Blank en geel	Dl. IV. Blz. 561.
Baumeister (R.), Städtisches Strassenwesen	Dl. III. Blz. 255.
Blok (P.J.), Geschiedenis van het Nederlandsche volk, deel I en II	Dl. III. Blz. 90.
Blok (P.J.), De geschiedenis als sociale wetenschap	Dl. IV. Blz. 532.
Bosch (J.H. van den), Pleidooi voor de moedertaal, de jeugd en de onderwijzers	Dl. II. Blz. 196.
Brandt (Dr. W.), Die evangelische Geschichte und der Ursprung des Christenthnms	Dl. I. Blz. 541.
Brink (Dr. Jan ten), Uit Nederlands letterschat	Dl. I. Blz. 434.
Buis (F.A.), Marie Hudde	Dl. I. Blz. 617.
Buys (Mr. J.T.), Studiën over Staatkunde en Staatsrecht. I, 1.	Dl. II. Blz. 163.
Claudel (Paul), Tête d'or	} Dl. III. Blz. 125.
Claudel (Paul), La ville	} Dl. III. Blz. 125.
Coenen Jr. (Frans), Studies	Dl. IV. Blz. 562.
Comparetti (Domenico), Der Kalewala	Dl. II. Blz. 20.
Compassione, Ab-Hurck	Dl. I. Blz. 227.
Dam (Dr. B.A.P. van), ‘Als een spreeuw oft papegaay’	Dl. III. Blz. 189.
Dante Alighieri, La divina Commedia. Riveduta da G.A. Seartazzini	Dl. II. Blz. 143.
Darmesteter (Mary), Froissart	Dl. IV. Blz. 394.
Deyssel (L. van), Verzamelde Opstellen	Dl. IV. Blz. 550.
Dichters (Nederlandsche), met proza van Albert Verwey	Dl. IV. Blz. 96.
Directiekamer (In de), dramatische schets	Dl. IV. Blz. 169.
Eeden (Frederik van), Studies. Tweede reeks	Dl. IV. Blz. 550.
Grenier (Edouard), Souvenirs littéraires	Dl. III. Blz. 570.
Groenewegen (J.H.), E.J. Potgieter	Dl. I. Blz. 358.
Groot (J.V. de), De H. Thomas van Aquino als wijsgeer	Dl. IV. Blz. 532.

Grote, Plato and the other companions of Socrates	} Dl. II. Blz. 240.
Hartman (Dr. J.J.), Analecta Xenophontea	} Dl. II. Blz. 240.

Haverschmidt (F.), Familie en kennissen, 3e druk, afl. 1,	Dl. II. Blz. 185.
Henrici (K.), Konkurrenz-Entwurf zu der Stadterweiterung Münchens	Dl. III. Blz. 255.
Jacobs (Dr. Julius), Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh	Dl. IV. Blz. 195.
Joël (Karl), Der echte und der Xenophontische Socrates, I.	Dl. II. Blz. 240.
Jonckbloet (G.), Multatuli	Dl. II. Blz. 351.
Kloos (Willem), Verzen	Dl. III. Blz. 357.
Kooistra (I.), Zedelijke opvoeding	Dl. IV. Blz. 189.
Koster (Edward B.), Niobe	Dl. I. Blz. 617.
Krabbe (Mr. H.), De werkkring van den Staat	Dl. IV. Blz. 239.
Kuenen (Abraham), Gesammelte Abhandlungen zur biblischen Wissenschaft. Aus dem Holländischen von K. Budde	Dl. IV. Blz. 494.
Lambert (Albert), Sur les planches	Dl. II. Blz. 330.
Lindenhout (J. van 't), Na vijf en twintig jaren	Dl. II. Blz. 66.
Lundgård (Axel), La Mouche. Naar het Zweedsch	Dl. III. Blz. 571.
Maeterlinck (Maurice), Alladine et Palomides, Intérieur et La mort de Tintagiles	Dl. III. Blz. 180.
Mont (Pol de), Claribella	Dl. I. Blz. 226.
Müller (Dr. Ernst), Schillers Mutter	Dl. III. Blz. 378.
Multatuli, Brieven. Multatuli-Busken Huet, 2e deel, 1867.	Dl. I. Blz. 227.
Naber (S.A.), Vier tijdgenooten	Dl. II. Blz. 530.
Nouhuys (W.G. van), Letterkundige opstellen	Dl. III. Blz. 377.
Oppenheim (Mr. I.), De theorie van den organischen Staat	Dl. IV. Blz. 250.
Queiros (Eça de), Neef Bazilio	Dl. IV. Blz. 562.
Revue de Paris. 1re Année, Nos 1-10	Dl. III. Blz. 188.
Roever (Mr. N. de), Het leven onzer Voorouders, deel I.	Dl. II. Blz. 185.
Rosny (J.H.), L'impérieuse bonté	Dl. III. Blz. 551.

Rosny (J.H.), L'indomptée	Dl. IV. Blz. 561.
Sabron (F.H.A.), De oorlog van 1794-95 op het grondgebied van de Republiek der Vereenigde Nederlanden	Dl. II. Blz. 352.
Scartazzini (Dr. G.A.), Dante-Handbuch	Dl. II. Blz. 143.
Sitte (Camillo), Der Städtebau	Dl. III. Blz. 255.
Stapfer (Paul), Les réputations littéraires	Dl. I. Blz. 410.
Suphan (Bernhard), Goethe und der Graf St. Leu	Dl. III. Blz. 188.
Tideman (P.), Een jongste generatie en de Nieuwe Gids	Dl. III. Blz. 357.
Verslag van de Commissie van onderzoek in zake de weesinrichting te Neerbosch	Dl. II. Blz. 66.
Verwey (Albert), Eene inleiding tot Vondel	Dl. IV. Blz. 96.
Veth (Jan), In het Rijksmuseum	Dl. IV. Blz. 563.
Villiers de l'Isle-Adam, Akédysseril. In het Nederlandsch bewerkt door K.J.L. Alberdingk Thijm. Geïllustreerd door M. Bauer	Dl. II. Blz. 317.
Visser (Dr. J.Th. de), Onze plichten	Dl. I. Blz. 433.

Wagner (C.), Balladen und Blumenlieder	} Dl. I. Blz. 95.
Wagner (C.), Märchenerzähler	} Dl. I. Blz. 95.
Wagner (C.), Sonntagsgänge	} Dl. I. Blz. 95.
Wagner (C.), Weihegeschenke	} Dl. I. Blz. 95.
Weitbrecht (Carl), Phaläna	Dl. I. Blz. 410.
Whitman (Walt), Complete poems and prose	Dl. IV. Blz. 1.
Xenophon, Anabasis. Uit het Grieksch door Dr. H.C. Muller	} Dl. II. Blz. 240.
Xenophons Memorabilien, erkl. von L. Breitenbach	} Dl. II. Blz. 240.
Zola. (Emile), Lourdes	Dl. III. Blz. 559.